BIJLAGEN

VAN HET

VERSLAG DER HANDELINGEN

VAN DE

TWEEDE KAMER DER STATEN-GENERAAL.

1903-1904.

Bijlage C. Koloniaal Verslag 1903.

KOLONIAAL VERSLAG

VAN

1903.

ZITTING 1903—1904. — **5.**

KOLONIAAL VERSLAG VAN 1903.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BERICHT.

Nopens die takken van dienst, waaromtrent afzonderlijke jaarverslagen het licht zien, bepaalt het Koloniaal Verslag zich tot mededeelingen van algemeenen aard. Zoowel van die jaarverslagen als van de overige van regeeringswege of door gouvernementsinstellingen uitgegeven verslagen en statistieken volgt eene lijst hieronder.

JAARVERSLAGEN.

1. Algemeen verslag van den staat van het middelbaar en lager onderwijs voor Europeanen in Nederlandsch-Indië ;
2. Verslag omtrent den staat van 's lands plantentuin te Buitenzorg ;
3. Beknopte verslagen omtrent de lands-koepokinrichting, het instituut-Pasteur en het geneeskundig laboratorium te Weltevreden (worden gepubliceerd in het Geneeskundig Tijdschrift van Nederlandsch-Indië) ;
4. Verslag omtrent de dokter-djawa-school te Weltevreden;
5. Verslag over de burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië ;
6. Verslag over de staatsspoorwegen in Nederlandsch-Indië ;
7. Verslag der exploitatie van den staatsspoorweg ter Sumatra's Westkust en van de Ombilinkolenvelden ;
8. Verslag omtrent den post- en telegraafdienst in Nederlandsch-Indië ;
9. Verslag omtrent den dienst der postspaarbank in Nederlandsch-Indië ;
10. Verslag van het bestuur van het weduwen- en weezenfonds van burgerlijke ambtenaren in Nederlandsch-Indie;
11. Verslag van de directie van het weduwen- en weezenfonds van officieren der landmacht in Nederlandsch-Indië ;
12. Jaarverslag der gouvernements-kina-onderneming in de residentie Preanger Regentschappen ;
13. Verslag omtrent den dienst van het boschwezen in Nederlandsch-Indië ;
14. Verslag van het mijnwezen in Nederlandsch-Indië (wordt geplubliceerd in het Jaarboek van het mijnwezen in Nederlandsch-Oost-Indië).

OVERIGE VERSLAGEN EN STATISTIEKEN.

15. Summier ziekenrapport van het Nederlandsch-Indische leger (wordt gepubliceerd in het Geneeskundig Tijdschrift van Nederlandsch-Indië) ;
16. Kwartaalverslagen omtrent de verrichtingen en bewegingen van Hr. Ms. schepen en vaartuigen van oorlog, behoorende tot het eskader in Nederlandsch-Indië ;
17. Statistiek der rechtsbedeeling en van de gevangenen in Nederlandsch-Indië ;

18. Algemeen verslag van het inlandsch onderwijs in Nederlandsch-Indië (verschijnt om de vijf jaar);
19. Algemeen verslag der Protestantsche kerken in Nederlandsch-Indië (verschijnt om de twee jaar);
20. Bericht über die Landesirrenanstalt in Buitenzorg;
21. Statistiek van het vervoer op de spoor- en tramwegen in Nederlandsch-Indië;
22. Kwartaalverslagen der gouvernements-kina-onderneming;
23. Aantooning van de hoeveelheden door eigenaren van landbouwondernemingen in Nederlandsch-Indië geteelde producten;
24. Kwartaalverslagen van het mijnwezen;
25. Statistiek van den handel, de scheepvaart en de in- en uitvoerrechten in Nederlandsch-Indië.

De onder de n°s. 5 en 6 vermelde jaarverslagen worden hier te lande en de overige verslagen en statistieken in Indië (die genoemd sub 2, 4, 10, 11, 16, 22 en 24 als bijvoegsel van de Javasche Courant) gedrukt en uitgegeven.

Van de meeste der genoemde verslagen en statistieken zijn gewoonlijk exemplaren verkrijgbaar bij de firma Martinus Nijhoff te 's Gravenhage.

VERKLARING DER VERKORTINGEN.

Bijbl. Ind. St.	beteekent	Bijblad op het Indisch Staatsblad.
Gouv. Bt.	»	Gouvernementsbesluit.
Ind. St.	»	Indisch Staatsblad.
Jav. Ct.	»	Javasche Courant.
K. B.	»	Koninklijk besluit.
K. V.	»	Koloniaal Verslag.
Ned. St.	»	Nederlandsch Staatsblad.
Ord.	»	Ordonnantie.
St. Ct.	»	Nederlandsche Staatscourant.
afd.	»	afdeeling.
distr.	»	district.
reg.	»	regentschap.
res.	»	residentie.
al.	»	alinea.
art.	»	artikel.
blz.	»	bladzijde.
kol.	»	kolom.
ult.	»	ultimo.
vgl.	»	vergelijk.

INHOUD

VAN HET

VERSLAG BETREFFENDE NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË

VAN 1903.

Kol.

Kol.

(5.)

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.
II. SURINAME.
III. CURAÇAO.

GELEIDENDE BRIEF.

*Aan
den heer Voorzitter van de Tweede Kamer der
Staten-Generaal.*

'S GRAVENHAGE, *den* 15 *September* 1903.

Ik heb de eer dezen ten geleide te doen strekken van het Koloniaal Verslag van 1903, tot welks aanbieding, overeenkomstig artikel 62, 1ste lid, der Grondwet, door de Koningin machtiging is verleend. Afgedrukt of ter perse zijn de hoofdstukken **A** tot en met **K** en hoofdstuk **L**, afd. I en II, van het Oost-Indisch Verslag, met de daartoe behoorende bijlagen. De overige gedeelten volgen zoo spoedig doenlijk.

De Minister van Koloniën,
IDENBURG.

A.

GRONDGEBIED EN BEVOLKING.

De jongste opgaven omtrent den omvang van het grondgebied van Nederlandsch-Indië en het zielental aldaar komen voor in bijlage A, respectievelijk van het verslag van 1894 en van dat van 1902.

B.

OPPERBEHEER.

Van 9 tot 19 Mei 1902 maakte de Gouverneur-Generaal eene dienstreis naar de residentiën Cheribon en Preanger Regentschappen, na vooraf voor den duur zijner afwezigheid van den zetel des bestuurs, ingevolge art. 13 van het Regeeringsreglement, het dagelijksch beleid der zaken te hebben opgedragen aan den vice-president van den Raad van Nederlandsch-Indië, den heer mr. Th. H. de Meester (zie Ind. St. 1902 n°. 191).

Aan de leden van den Raad van Nederlandsch-Indië, de heeren J. C. Th. Kroesen en mr. J. C. Mulock Houwer is, respectievelijk met ingang van 10 Februari en 2 Juni 1903, op hun verzoek, eervol ontslag uit 's lands dienst verleend (K. Btn. 4 Oct. 1902 n°. 25 en 12 Maart 1903 n°. 32). In de vacatures is voorzien door de benoeming van de heeren mr. S. J. Lagerwey, directeur van justitie, en mr. Ch. H. Nieuwenhuys, vice-president van het Hooggerechtshof in Nederlandsch-Indië (K. Btn. 24 Nov. 1902 n°. 67 en 6 Juni 1903 n°. 49).

C.

MEDEDEELINGEN VAN STAATKUNDIGEN EN ALGEMEENEN AARD.

§ 1. BETREKKINGEN MET HET BUITENLAND.

Ter gelegenheid van de kroning van Z. M. den Koning van Groot-Britannië en Ierland, Keizer van Indië, is het tot de oorlogsvloot in Nederlandsch-Indië behoorende pantserdekschip *Zeeland* naar Singapore gezonden (vgl. hoofdst. **E**, § 6), voor welke beleefdheid door den gouverneur der Straits-Settlements aan den Gouverneur-Generaal dank is betuigd.

Op de grens tusschen Nederlandsch- en Portugeesch-Timor ontstonden wederom moeielijkheden, waarover nader gehandeld wordt in § 20 van dit hoofdstuk. De onderhandelingen tusschen de Nederlandsche en Portugeesche Regeeringen over het ontwerp-verdrag betreffende eene nieuwe regeling van de wederzijdsche grenzen op Timor leidden nog niet tot een resultaat.

Onze aanrakingen met Serawak waren veelvuldiger dan gewoonlijk. Men zie daaromtrent § 13 van dit hoofdstuk.

Van 20 Januari tot 7 Februari 1903 is Java bezocht door Prins Rupprecht van Beieren, vergezeld van zijne gemalin en Prins George van Beieren, onder de namen van Graaf en Gravin Haardt en Graaf von Wartenberg.

De tijd waarvoor een ingenieur van den Indischen waterstaatsdienst ter beschikking is gesteld van de Siameesche Regeering, ten einde plannen te ontwerpen tot verbetering van het bevloeiingswezen in Siam (zie K. V. 1902, kol. 6), is met een drietal jaren verlengd.

De op 14 December 1900 te Brussel gesloten internationale overeenkomsten tot bescherming van den industrieelen eigendom zijn in Indië in verbindenden vorm afgekondigd bij Ind. St. 1902 n°s. 377 en 378.

---

§ 2. JAVA EN MADOERA.

Belangrijke gebeurtenissen op politiek of godsdienstig gebied kwamen in 1902 niet voor. In de residentiën Batavia en Preanger Regentschappen moest evenwel het bestuur, in het belang der openbare orde en rust, een paar malen tusschenbeiden komen in gevallen, waarin men eene tegen het gevestigd gezag gerichte beweging in het leven trachtte te roepen of zich van den godsdienst bediende om de lichtgeloovige bevolking op te lichten. In laatstgenoemd gewest werd door eenige personen in de afdeeling Soemedang eene beweging op het getouw gezet, waarbij zij handig gebruik wisten te maken van den reuk van heiligheid, waarin sedert ettelijke jaren eene hoog bejaarde vrouw in de aangrenzende afdeeling Madjalengka (Cheribon) bij de bevolking stond. Onder de belofte van een belastingvrij rijk te zullen stichten, slaagden zij er in op groote schaal oplichterijen te plegen. Het gelukte echter spoedig de aanleggers der beweging te arresteeren. Behalve de bewuste vrouw, die overleed tijdens de behandeling der zaak voor den landraad, werden zij tot verschillende straffen veroordeeld. Ook werd een einde gemaakt aan de handelingen van een zekeren Madrais, afkomstig van Koeningan (Cheribon), die, onder het mom van eene anti-Islamitische leer te verkondigen, de bijgeloovige gemeente in de Preanger Regentschappen wist af te zetten, terwijl voorts paal en perk werd gesteld aan de oplichterijen van zekeren Bapa Essie in de afdeeling Soekaboemi, die beweerde, dat hem door eene hoogere macht, onder verleening van de kracht tot het verrichten van wonderen, eene zending was opgedragen tot het aankondigen van de stichting van een nieuw rijk.

In de residentie Batavia oefende in het begin van 1902 een in 1898 uit Atjeh verbannen inlander, afkomstig uit Palembang en zich noemende Said Mohamad bin Said Ali, alias Habib Langsar, doch ten rechte genaamd Moehamad bin Ali van Langsar, een hoogst verderfelijken invloed uit op de bevolking door, tegen betaling, aan lieden in de afdeeling Meester-Cornelis zuivering van zonden, onkwetsbaarheid, geluk in handel en bedrijf of bepaalde ondernemingen te verzekeren. Met toepassing van art. 47 van het Regeeringsreglement is hem Amoerang (residentie Menado) tot verblijfplaats aangewezen (Gouv. Bt. 18 Mei 1903 n°. 20). In de afdeeling Tangerang van hetzelfde gewest werd een persoon politioneel gestraft omdat hij, onder het voorgeven dat hij van hooge afkomst was, de bevolking voor kleine bedragen wist op te lichten door aan haar amuletten te verkoopen.

Behalve in Kedoe en Besoeki, was het aantal Mekkagangers kleiner dan in 1901. De Islam blijft zich, zonder dat bepaald propaganda wordt gemaakt, langzaam maar zeker uitbreiden onder de nog heidensche bevolking van het Tengger-gebergte, waartoe vooral de verbeterde gemeenschap met de benedenlanden bijdraagt.

De verhouding tot de inlandsche hoven op Java was gunstig.

Na het overlijden op 8 Juli 1902 van het hoofd van het Pakoe Alamsche huis, Pangeran Adipati Aria Pakoe Alam VI (vgl. K. V. 1902, kol. 6), is door den resident van Djokjakarta tijdelijk met het beheer der dagelijksche zaken van het Pakoe Alamsche gebied belast Pangeran Aria Sasraningrat, neef van den overledene, op welke handeling de goedkeuring der Regeering is verleend bij Gouv. Bt. 29 Aug. 1902 n°. 32.

De met het hoofd van het Mangkoe Negarasche huis gevoerde onderhandelingen, ten doel hebbende de door wijlen prins Mangkoe Negara IV bij testament aan zijne zoons en dochters toegekende toelagen, welke in 1888 tijdens den ongunstigen toestand der geldmiddelen, op de helft werden teruggebracht, weder op het volle bedrag te brengen, zoomede die betreffende de reorganisatie der politie in zijn gebied (zie K. V. 1902, kol. 6) werden beëindigd en hebben geleid tot regelingen, die op 1 Januari 1903 in werking zijn getreden.

Ten aanzien van de op 1 Maart 1903 ingevoerde herziene regeling van het rechtswezen in de Vorstenlanden zie men hoofdstuk **F**, § 2.

Sedert April 1902 (tot zoover liepen de opgaven in K. V. 1902) kwamen de regentszetels van Grisee (Soerabaja), Pasoeroean en Karanganjar (Kedoe) vacant door het overlijden der titularissen en die van Cheribon, Koeningan (Cheribon) en Temanggoeng (Kedoe) door het aan de regenten, op hun verzoek, verleend eervol ontslag uit 's lands dienst. Tot regent van Grisee is in Januari jl. benoemd de tweede zoon van den overledene, tot dusver patih van het regentschap Soerabaja, terwijl voor regent

van Pasoeroean in Februari jl. de keuze viel op den oudsten zoon van den laatsten titularis, tot dusver wedono van Wirosari (Semarang). Daar noch uit de zonen of broeders, noch uit de verdere nabestaanden van den overleden regent van Karanganjar eene geschikte keuze kon worden gedaan, is in Maart jl. tot den regentszetel geroepen de patih van het regentschap Magelang (Kedoe). Daar de eenige zoon van den ontslagen regent van Cheribon niet in aanmerking kon komen voor den vacanten zetel en een zijner neven, de assistent-wedono van Kedawoeng, — die onder zijne nabestaanden in de eerste plaats voor de vervulling van de betrekking in de termen viel — nog de noodige ervaring miste voor het gewichtig ambt, is daartoe in Augustus 1902 benoemd de regent van Madjalengka (Cheribon), zoon van den voorlaatsten regent van Cheribon, die op zijne beurt vervangen is door den genoemden assistent-wedono. Vermits de eenige zoon van den gepensionneerden regent van Koeningan nog te jong was om als regent op te treden, viel voor de vervulling van de vacature de keuze in April jl. op den oudsten broeder van den laatsten titularis, tot dusver wedono van Sleman (Cheribon). Bij gebreke van een zoon, die geschikt was om den regent van Temanggoeng op te volgen, is in December 1902 tot dien regentszetel geroepen zijn ook aan andere regentenfamiliën in Kedoe verwante schoonzoon, tot dusver wedono van Broeno (Kedoe).

Evenals in vorige jaren vielen, meerendeels ter gelegenheid van den verjaardag van H. M. de Koningin, aan eenige inlandsche ambtenaren onderscheidingen ten deel. Daarentegen moesten ook thans weder eenige inlandsche ambtenaren wegens plichtverzuim of ongeoorloofde handelingen uit den dienst verwijderd of gerechtelijk vervolgd worden.

De veiligheid van personen en goederen liet, vooral in de residentie Batavia en in sommige gewesten van Midden-Java, ten gevolge van den minder gunstigen oeconomischen toestand der bevolking, veel te wenschen over. In de residentiën Madoera, Pasoeroean, Soerabaja en Besoeki kwamen respectievelijk 131, 67, 45 en 43 gevallen van moord en doodslag voor, terwijl in Rembang het aantal, te zamen met dat der zware verwondingen, 174 bedroeg. Het aantal ketjoepartijen steeg van 69 (in 9 gewesten) in 1901 tot 90 (in 8 gewesten) in 1902, waarvan in Rembang 18, Banjoemas 14 en Soerakarta 22. Bovendien hadden alleen in Batavia nog 114 rampokpartijen plaats, tegen 72 in 1901. Roof op den publieken weg is 32 maal geconstateerd, tegen 40 maal (verbeterde opgaaf) in 1901. Veediefstallen bleven zeer talrijk, vooral in de afdeelingen Buitenzorg en Krawang (res. Batavia) — in welke laatste afdeeling het zoogenaamde „ teboesan " (diefstal met het doel om zich een losprijs voor het gestolene te verschaffen) veelvuldig toepassing vindt — Cheribon en Indramajoe (res. Cheribon), Grobogan (res. Semarang) en voorts in de residentiën Rembang, Pasoeroean, Besoeki, Banjoemas, Soerakarta, Madioen en Madoera. Het rietbranden, waarop de langdurige droogte van niet geringen invloed was, kwam veelvuldig voor in de residentiën Pekalongan, Semarang, Soerabaja, Pasoeroean, Kedoe, Madioen, Kediri en Besoeki, in welk laatste gewest het aantal van 310 in 1901 klom tot 703. Uit deze residentie werden ook 67 branden van tabaksloodsen gerapporteerd.

De gezondheidstoestand was in 1902 over het algemeen ongunstig. De bevolking werd niet alleen door pokken en buikziekten, doch ook, vooral in Semarang, door koortsen en cholera geteisterd.

De voornaamste onder den veestapel voorgekomen ziekten waren mond- en klauwzeer, welke echter geen kwaadaardig karakter vertoonde, kwade droes, surrah en septichaemia haemorrhagica, welke laatste besmettelijke ziekte vooral in de afdeeling Grobogan (res. Semarang) heerschte. Onder het vee in de afdeeling Madjalengka (Cheribon) brak eene besmettelijke longziekte uit, welke een niet onbelangrijk aantal offers eischte.

Ten gevolge van de abnormale weersgesteldheid, overstroomingen en andere calamiteiten, viel de rijstoogst, evenals in 1901, in verschillende gewesten tegen. Was hij in Batavia, Semarang en Noord-Berbek (Kediri) bepaald ongunstig, in de afdeelingen Serang (Bantam), Soemedang en Soekapoera (Preanger Regentschappen) en in Pekalongan mislukte hij zelfs voor een deel geheel. Behalve in sommige residentiën, waar de langdurige droogte veel schade deed, leverden de andere voedingsgewassen over het algemeen bevredigende resultaten op. Ook in 1902 ging de Indische Regeering op onbekrompen wijze voort om de in minder gunstige omstandigheden verkeerende bevolking tegemoet te komen. [1])

Volgens de op 1 Mei 1903 bij de Regeering ingekomen berichten van de hoofden van gewestelijk bestuur, was de stand van het rijstgewas en van de andere voedingsgewassen over het algemeen niet onbevredigend, in sommige gewesten zelfs bepaald gunstig, zoodat verwacht werd, dat voldoende in de behoefte zou kunnen worden voorzien en opschuring van rijst van regeeringswege, behalve in enkele streken, niet noodzakelijk zou zijn.

In verband met den zeer ongunstigen oeconomischen toestand der bevolking in de residentie Semarang is bij Gouv. Bt. 2 Juli 1902 n°. 8 eene commissie ingesteld van 5 leden, onder voorzitterschap van den resident, den heer P. F. Sijthoff, aan welke is opgedragen het opmaken van een grondig rapport omtrent de oorzaken, eerste openbaring, ontwikkeling en den tegenwoordigen omvang van den in dat gewest heerschenden waters- en voedingsnood, zoomede omtrent het nut door de tot leniging van den nood beschikbaar gestelde gelden gesticht, en voorts het indienen van op dat rapport gebaseerde voorstellen, welke blijvende voorzieningen ten doel hebben voor die gedeelten der geteisterde streken, waar, zonder zulke preventieve maatregelen, de nood niet anders dan van chronischen aard kan zijn of worden. Einde December 1902 heeft de commissie aan hare opdracht voldaan. Van het gedrukte rapport worden exemplaren aan de Staten-Generaal toegezonden, hetgeen reeds is geschied met het algemeen verslag en de gewestelijke verslagen omtrent de uitkomsten van de in Juni 1901 bevolen, zoogenaamde pauperisme-enquête (zie K. V. 1901, blz. 81), zoomede met het, onder dagteekening van 28 Februari 1903, uitgebracht rapport van de in Juni 1902 benoemde pauperisme-commissie (zie K. V. 1902, kol. 203/204).

Als gevolg van het met den Gouverneur-Generaal gepleegd overleg omtrent de wenschelijkheid van een onderzoek naar de oorzaken van de mindere welvaart der inlandsche bevolking, is bij Gouv. Bt. 15 Oct. 1902 n°. 31 op Java en Madoera, met uitzondering van de Vorstenlanden en de particuliere lande-

---

[1]) Ook ter verbetering van de later onvolledig gebleken cijfers, medegedeeld in K. V. 1902 (kol. 8), volgt hier eene opgaaf van de sommen die in 1901 en 1902 voor het bewuste doel beschikbaar zijn gesteld (ongerekend het bedrag dat van de landrente is of zal worden afgeschreven).

Gewesten.	Jaar.	Beschikbaar gesteld voor					Totalen.
		uitvoering van „reliefworks".	verstrekking van rijst en andere voedingsmiddelen.	landbouw-doeleinden.	aankoop van ploegvee.	de sompoks (in Semarang).	
Batavia . .	1901	f 1 265	"	f 6 952	"	"	f 8 217
	1902	"	f 20 000	7 465	"	"	27 465
Preanger Regentsch.	1901	"	36 000	"	"	"	36 000
	1902	"	"	"	"	"	"
Pekalongan	1901	4 123	"	2 910	"	"	7 033
	1902	"	"	400	"	"	400
Semarang .	1901	709 134	302 500	52 190	f 360 100	f 36 120	1 460 044
	1902	659 209	40 500	186 041	226 317	69 100	1 181 167
Rembang .	1901	"	"	"	"	"	"
	1902	18 240	"	11 792	"	"	30 032
Soerabaja .	1901	"	"	"	"	"	"
	1902	336 755	1 000	13 960	"	"	351 715
Banjoemas.	1901	"	"	"	"	"	"
	1902	7 307	"	"	"	"	7 307
Kedoe . . .	1901	57 233	"	44 821	"	"	102 054
	1902	57 244	"	835	6 400	"	64 479
Kediri . . .	1901	"	"	"	"	"	"
	1902	41 891	"	17 100	"	"	58 991
Soerakarta.	1901	"	"	"	"	"	"
	1902	"	10 000	"	"	"	10 000
Totalen.	1901	f 771 755	f 338 500	f 106 873	f 360 100	f 36 120	f 1 613 348
	1902	1 120 646	71 500	237 593	232 717	69 100	1 731 556

rijen, eene dergelijke enquête bevolen onder leiding van eene hoofdcommissie, bestaande uit 11 leden, onder presidium van den resident van Pekalongan, den heer H. E. STEINMETZ, aan welke in de eerste plaats is opgedragen een leidraad samen te stellen, aan de hand waarvan het onderzoek zal moeten geschieden door de betrokken hoofden van gewestelijk bestuur, bijgestaan door de hun ondergeschikte Europeesche en inlandsche ambtenaren, en door zoodanige andere ambtelijke of particuliere personen als daarvoor naar hunne meening in aanmerking komen. Den 30sten Januari 1903 diende de hoofdcommissie een ontwerp-leidraad in, die einde Maart aan de hoofden van gewestelijk bestuur is toegezonden, met verzoek om, in overleg met de door hen te kiezen personen, die met hen de gewestelijke commissies van onderzoek zullen uitmaken, na te gaan welke wijzigingen daarin eventueel nog behooren te worden aangebracht.

De uitkomsten der koffiecultuur lieten, ofschoon in sommige streken, met name in Pasoeroean, een grootere opbrengst werd verkregen dan in 1901, toch te wenschen over. Beter was het over het algemeen met den tabaks- en suikeroogst gesteld, zij het ook dat de langdurige droogte aan het eerste gewas niet ten goede kwam.

Hoewel in sommige streken eenige verbetering viel te bespeuren, bleef de groothandel wegens den ongunstigen oeconomischen toestand en, als gevolg daarvan, geringe koopkracht der inlandsche bevolking, gedrukt. In Bantam en de Preanger Regentschappen bloeide de binnenlandsche handel.

De zeevischvangst gaf over het geheel bevredigende uitkomsten.

Belangrijke verhuizingen onder de bevolking kwamen niet voor. Als gewoonlijk vond emigratie uit verschillende residentiën naar de buitenbezittingen plaats, vooral naar Atjèh, Deli, de Lampongsche Districten en Palembang, terwijl voorts eenige transporten inlanders naar streken buiten Nederlandsch-Indië vertrokken (Suriname en Nieuw-Caledonië). De emigratie uit de residentie Kedoe naar Banjoemas en uit Midden-Java naar de afdeelingen Djember en Banjoewangi der residentie Besoeki bleef aanhouden. De Javaansche nederzetting in Zuid-Soekapoera (Preanger Regentschappen) nam in 1902 door immigratie en geboorte toe met 343 zielen, waardoor het aantal immigranten tot 1180 klom. Over het algemeen is de welvaart dezer Javanen gering, hetgeen schijnt te moeten worden toegeschreven aan de weinige werkkracht die door hen ontwikkeld wordt, waardoor zeer geringe opbrengsten van hunne velden worden verkregen. Ook de toestand hunner woningen laat veel te wenschen over.

Van regeeringswege is het denkbeeld in overweging genomen om de daarvoor het meest in aanmerking komende gewesten der buitenbezittingen door Javaansche gezinnen te doen koloniseeren. Te dien einde is bij Gouv. Bt. 30 Sept. 1902 n°. 17 aan den assistent-resident van Soekaboemi, den heer H. G. HEYTING, opgedragen het vraagstuk der emigratie van Javanen naar de buitenbezittingen grondig na te gaan en daarna daaromtrent voorstellen in te dienen, terwijl hem tevens de opdracht is verstrekt tot bestudeering van de met die quaestie nauw verband houdende koeliewerving ten behoeve van de particuliere nijverheid in de buitenbezittingen.

In 1902 werd in Semarang door bandjirs groote schade aangericht, terwijl de afdeeling Blitar (Kediri) veel last had van overstroomingen en verplaatsing van rivierbeddingen ten gevolge van den afvoer van zand en asch, afkomstig van de jongste uitbarsting van den Kloet (vgl. K. V. 1902, kol. 8). Met het oog op de verhoogde vulkanische werking van den Merapi werd aan een mijningenieur opgedragen daarnaar een onderzoek in te stellen. Blijkens de uitgebrachte rapporten (zie Jav. Ct. van 27 Jan. en 28 April 1903) wordt de toestand van den vulkaan vooralsnog niet gevaarlijk geacht.

§ 3. ATJÈH EN ONDERHOORIGHEDEN.

Als gevolg van den volkomen rustigen toestand in de sagi's der XXV en XXVI Moekims, kon in den loop van 1902 het bestuur over deze onderafdeelingen, zonder eenig bezwaar, worden overgegeven aan civiele ambtenaren.

De miniatuurstaatjes ter Westkust Djeunamprōng en Raneuë (onderafdeeling Poelò Raja) zijn, met goedvinden van hunne onbeduidende hoofden, voorloopig gevoegd respectievelijk bij Babah Awé en Lageuën-Lhō' Gloempang.

In Groot-Atjèh kwamen geen bewegingen op godsdienstig gebied voor. Alleen verdient vermelding, dat een oelama van aanzien en invloed, Teungkoe Empèë Trieëng, die zich sedert Oema's afval gevestigd had in Lhō' Kroeët (onderafdeeling Poelò Raja) en in dat landschap, onder den naam van Teungkoe di Ajoen, veel invloed had gekregen, de bevolking tot het voeren van den heiligen oorlog (prang sabil) aanzette en daaraan ook door eigen volgelingen deed deelnemen, zich in het begin van Februari 1902 bij het bestuur kwam aanmelden, nadat hij door eene marechaussee-colonne uit zijne schuilplaats in Ajoen was opgejaagd. Met hem keerden daarop een 100-tal uitgeweken gezinnen naar Groot-Atjèh terug en vestigden zich in hunne vroegere woonplaatsen in de IX Moekims van de sagi XXV, waar zij zich sedert rustig gedragen. Teungkoe di Ajoen is in K. V. 1902, kol. 9, bij vergissing niet genoemd onder de toen nog in verzet zijnde oelama's en teungkoe's van invloed. Van de overige aldaar vermelde godsdienstijveraars in de onderhoorigheden van Atjèh sneuvelden in Pidië T. Ma'ét Tirò en Habib Meulabōh en kwam T. Him Tirò te overlijden. Van den invloedrijken T. Tjòt Plieëng is in 1902 niets vernomen, waaruit zou kunnen worden afgeleid, dat hij bij de overvalling van zijne schuilplaats in 1901 (zie t. a. p.) werkelijk sneuvelde, maar alle Pidiësche hoofden verklaren thans, dat hij bij die overvalling ontkwam en nog in leven is, doch, op grond van zijn leeftijd en weinige validiteit, zich op een afgelegen plaats in het hooggebergte schuilhoudt en zich niet meer direct met het verzet tegen ons gezag bemoeit, ofschoon hij daarvoor blijft ijveren. Ook de in onderwerping gekomen pretendent-sultan is van meening dat hij nog in leven is.

In Keureutòë week in 1901 voor de registratie een oelama van invloed, Teungkoe di Moeliëng, bewaker van de heilige graven in kampong Moeliëng, met zijn gezin uit, toen het bestuur verplicht was te zoeken naar zijn zoon Teungkoe Jit, die een paar misdrijven op zijn geweten had. Deze Teungkoe Jit neemt sedert onder de volgelingen van T. Tjoet Moehamat, ook wel genaamd T. Tji' Toenōng (den door den pretendent-sultan in 1900 tot hoofd van Keureutòë aangestelden jongeren broeder van onzen oelèëbalang) een daadwerkelijk aandeel aan het verzet. Het uitwijken van Teungkoe Di Moeliëng en het optreden van Teungkoe Jit hebben nog al onrust gebracht in het goed bevolkt middengedeelte van Keureutòë, zooals in Tjibré, Nibōng, Arōn, Moeliëng en Minjè, vooral nadat de benden zich niet ontzien hadden om oelèëbalang Barō van Arōn en het waarnemend hoofd van Minjè te vermoorden. Dit vermoorden van een oelèëbalang door dergelijke, door geestdrijvers opgeruide benden is in den loop van 1902 ook voorgekomen in Pidië, waar T. Béntara Blang Ranawangsa van de III Moekims Ibōïh vermoord werd, nadat hij ons een berucht roover en bendehoofd, Pang Brahim, in handen had gespeeld. Het brutale optreden van die benden heeft natuurlijk sommige van de ons goedgezinde hoofden huiverig gemaakt in het geven van aanwijzingen voor overvallingen. Zeer vele kleine bendehoofden of „pangs" (verkorting van panglima's) maken natuurlijk van den huidigen toestand gebruik om, in schijn uit fanatisme, den prang sabil mede te voeren, doch in werkelijkheid is hun eenig doel het leven van roof en plundering, ten koste van de rustige en vredelievende bevolking. Verscheidene van deze pangs, zoomede een aantal teungkoe's en habibs van geringe beteekenis, die van de bewuste benden deel uitmaakten, vielen ons in den loop van 1902 dood of levend in handen.

De doorvoering van de registratie en het passenstelsel, welke

in 1901, ten gevolge van opruiing door geestdrijvers, in verschillende landschappen het uitwijken van de bevolking veroorzaakte, ondervindt thans alleen nog moeielijkheid in sommige afgelegen binnenlanden van de Westkust. Op de Noord- en Oostkust, waar de registratie bijna is afgeloopen, heeft het grootste deel der bevolking het doel van die passen thans begrepen en ingezien, dat zij door hare godsdienstleeraars en ijveraars op een dwaalspoor was geleid.

Het aantal bedevaartgangers, dat rechtstreeks van Atjèh naar Mekka vertrok, was in 1902 weder normaal.

In Groot-Atjèh heerschte gedurende het geheele jaar overal rust en orde. De kampongs krijgen meer en meer een welvarend aanzien; overal worden meer sawahs bebouwd en gronden, die jaren lang braak lagen, zijn weder in gebruik genomen, terwijl ook aan den veestapel goede zorg wordt besteed.

De hoofdplaats Koeta Radja en de havenplaats Oelèë Lheuë zijn geheel ontdaan van de bestaande afsluitingen en hervormd tot open plaatsen, waar alle Atjèhers dag en nacht vrijen toegang hebben. Ook te Lhō' Nga (XXV Moekims) was het, in verband met de volkomen veiligheid, niet meer noodig de officieren te doen wonen binnen de afsluiting van het troepenkampement en is reeds daarbuiten een permanente woning gebouwd voor den officier van gezondheid. Om dezelfde reden kon het officierslogies van de te Lam Njōng (XXVI Moekims) gelegerde compagnie infanterie buiten het kampement komen en zijn daar thans, geheel afgezonderd van het troepenkampement en zonder speciale afsluiting, woningen in aanbouw voor den controleur en voor alle daar garnizoen houdende officieren. Geheel alleen, zonder eenige militaire bewaking of beveiliging, woont voorts, ter hoogte van den voormaligen post Roempèt, de administrateur van de Deli-Atjèh-Tabakmaatschappij met zijne koelies.

In de Onderhoorigheden van Atjèh ging in de meeste landschappen de toestand zichtbaar vooruit, in weerwil dat de door ons geleden verliezen beduidend grooter waren dan in vorige jaren. Deze groote verliezen moeten in hoofdzaak worden toegeschreven aan de getroffen maatregelen tot betere consolidatie van het gezag, namelijk het allerwegen met kracht doorzetten van de registratie en de ontwapening der bevolking, en het onafgebroken opruimen, tot in het hooggebergte van het diepste binnenland van alle schuil- en wijkplaatsen en voorraden, zoowel van benden als van de voor de registratie uitgewekenen.

De verliezen, die wij leden in patrouillegevechten met door ons opgejaagde benden waren, zooals gewoonlijk, meestal gering, maar bij het doorzoeken van meunasah's en woningen werd ons menig verlies toegebracht door onvoorzichtigheid van de daarmede belasten, terwijl ook bij het afvragen van passen dikwijls een onverwachte rentjongsteek het antwoord was, als verzuimd was zich te voren te vergewissen, dat men niet te doen had met een vijand, die een verborgen wapen droeg. Ook maakten enkele benden, vermoedelijk waarnemende hoe slordig en zorgeloos veelal kleine colonnes en patrouilles in de vlakte marcheerden, vooral als zij huiswaarts keerden, van die gunstige gelegenheden gebruik om nabij de paden, waarover gemarcheerd werd, hinderlagen te leggen. Bij voorkeur deden zij dat — zeer practisch — in bedekte, met hooge alang-alang begroeide terreingedeelten. Op slechts enkele passen van en evenwijdig aan het door de patrouille gevolgde pad, verscholen zij zich dan, met lans en klewang gewapend, in lange rijen in de hooge alang-alang, terwijl een of twee man, van een donderbus voorzien, de voorste manschappen tot op korten afstand lieten naderen en dan een schot losten en vluchtten. Op hetzelfde oogenblik vlogen dan van weerszijden een massa lansen door den troep en van de daardoor ontstane verwarring werd gebruik gemaakt om een klewangaanval te doen, welke ons dan meestal eenige dooden en gewonden en het verlies van geweren kostte. Wel bleven wij ten slotte meester van het terrein, daar de aanvallers, na vermeestering van de geweren, snel de vlucht namen, met achterlating zelfs van hunne dooden, maar aangezien hunne bedoeling was om zich aldus te voorzien van vuurwapens, waaraan zij gebrek hadden, was het succes feitelijk aan hunne zijde, terwijl het moreel van den troep er onder leed. Door krachtig ingrijpen, c. q. streng optreden, en het pertinent voorschrijven van een beteren marschvorm is aan een en ander paal en perk gesteld en weldra behoorden dan ook die met succes ondernomen hinderlagen tot het verledene.

Uit deze mededeelingen blijkt ten duidelijkste, dat nog jarenlang een krachtige bestuurshand zal noodig zijn om orde, tucht, gehoorzaamheid en vertrouwen in ons bestuur voor goed te vestigen en het gezag hoog te houden. Maar tevens bleek, dat samenvoeging van het gezag op militair en civiel bestuursgebied in één hand noodig is, niet alleen voor den gewestelijken bestuurder, maar ook voor de gezaghebbers in die onderafdeelingen der Onderhoorigheden, waar, door veelhoofdigheid (Pidië, Keureutòë) of door gebrek aan voldoend gezag van de landschapshoofden, door ondergeschikte kleine hoofden, teungkoe's en andere godsdienstijveraars de baas wordt gespeeld.

In het begin van 1902 waren er aanwijzingen, dat de pretendent-sultan zich bij Panglima Pòlém en de nog vijandige Geudōngsche hoofden ophield in Boven-Peutòë en Keureutòë (zie K. V. 1902, kol. 11), waarom die streken door marechausseepatrouilles werden afgezocht. Toen echter bleek, dat wel Pòlém aldaar vertoefde, doch dat de pretendent zich ophield in de Gajō-landen, werden door marechaussee-colonnes, onder de kapiteins K. van der Maaten, H. Colijn [1]) en W. B. J. A. Scheepens, excursies gemaakt naar dat gebied, waardoor de pretendent genoodzaakt was de Gajō-landen weder te verlaten en de vlucht te nemen naar Pameuë, een door ons nog niet bezocht berglandschap van de zoogenaamde Kawaj XII. Ook hier door de colonne-Scheepens achtervolgd, aan welke het gelukte eenige zijner volgelingen onschadelijk te maken — waaronder T. Arōn, een gewezen panglima van T. Oema', die na diens dood steeds in het gevolg van Tjoet Nja' Dien was gebleven en nu met haar den pretendent te Pameuë had opgezocht — vluchtte de pretendent verder in de richting van Geumpang. Daarop werden twee kleine marechaussee-colonnes, respectievelijk onder luitenant H. F. Aukes en kapitein J. H. L. Schneiders, uitgezonden naar Geumpang en Pameuë, ten einde het woeste bergterrein tusschen beide plaatsen te doorzoeken. Al spoedig liep nu het gerucht, dat de pretendent gevlucht was naar Langō en Boven-Meulabōh, waarom eene derde colonne, onder kapitein J. Adama van Scheltema, van Meulabōh naar Langō oprukte. Aldus van alle zijden bedreigd, vluchtte de pretendent naar Pidië, doch, nauwelijks had hij zich daar gewaagd of het bestuur werd door spionnenberichten voortdurend op de hoogte gehouden omtrent zijne verblijfplaats. Zijne schuilplaats in het gebergte werd overvallen en hijzelf ontkwam tenauwernood. De eveneens in het gebergte gelegen schuilplaats van zijne derde (favorite) echtgenoote, Pòtjoet Tjōt Moerōng, en zijn zoon, Toeankoe Ibrahim, van wie hij zich veiligheidshalve gescheiden had, werd ons ook verraden, doch zij was bij de aankomst onzer troepen, die, door het kwijtraken van het pad, eenige uren te laat kwamen, in allerijl verlaten. Den 26sten November werd de eerste echtgenoote van den pretendent, Teungkoe Poetròë, moeder van Toeankoe Ibrahim, in Peusangan gevangen genomen en den 25sten December vielen ook zijne favorite en zijn zoon in onze handen (zie daaromtrent nader onder „Pidië" en „Peusangan"). Ook des pretendents schuilplaats in de vlakte was ons intusschen bekend geworden, maar aangezien hij, na de arrestatie van zijn gezin, dadelijk neiging toonde tot vrijwillige onderwerping, welke hij dan ook, nadat hem door den gewestelijken gouverneur een ultimatum was gesteld, aan dien opperofficier in een in behoorlijken vorm gestelden brief aanbood, werd aan de aanneming van dat aanbod de voorkeur gegeven boven de onzekere kans hem in handen te krijgen door middel van eene opnieuw te beproeven overvalling. Den 10den Januari 1903 meldde zich daarop, zonder dat door hem eenige voorwaarde was gesteld en zonder dat hem van de zijde van het bestuur voor de toekomst eenige toezegging was gedaan, de door geheel Atjèh erkende sultan, Alaoedin Moehamat Dawōt Sjah, zoon van sultan Mansjoer Sjah, te Sigli aan, o. a. begeleid door de voornaamste Groot-Atjèhsche hoofden, die daartoe, op zijn aan den gewestelijken bestuurder gedaan schriftelijk verzoek, te voren van Groot-Atjèh naar Pidië waren gezonden en hem, in gezelschap van eenige Pidiësche hoofden, den 9den Januari, beveiligd door marechaussee, in het oelèëbalangschap Ië Leubeuë hadden afgehaald en overgebracht naar de Peukan Pidië nabij Sigli. Onder geleide van dezelfde Groot-Atjèhsche en bijna alle Pidiësche hoofden, zoomede die van Samalanga, Meureudoe en Peusangan, werd hij daarop met zijn gezin naar Groot-Atjèh overgebracht en tijdelijk onder dak gebracht in eene daarvoor ingerichte officierswoning te Keudah, binnen Koeta Radja's voorwerken. Hier aangekomen, schreef hij, voorgelicht

[1]) Aan de colonne-Colijn was ook toegevoegd eene sectie infanterie van eene inlandsche compagnie van het 12de bataljon.

door den assistent-resident, een brief aan den gewestelijken gouverneur, waarin hij te kennen gaf zijn persoon geheel in diens handen te stellen, daarbij de verklaring voegende dat het rijk van Atjèh deel uitmaakt van Nederlandsch-Indië en dus onder het gezag staat van H. M. de Koningin, aan wie hij voor altijd trouw beloofde, evenals aan den Gouverneur-Generaal als Hoogstderzelver Vertegenwoordiger. Voorts verklaarde hij dat hij zich bereidwillig zou voegen naar alle bevelen, die hem door den gouverneur zouden worden gegeven en te zullen berusten in alles wat omtrent hem zou worden beschikt. Ten slotte verzocht hij den gouverneur zijne opwachting te mogen maken, ten einde den inhoud van zijn schrijven mondeling te bevestigen. Dit verzoek werd hem door het hoofd van het gewest toegestaan, waarop de ontvangst van den pretendent den 20sten Januari plaats had. Bij die gelegenheid werd hem door den gouverneur medegedeeld, dat de Regeering nog niets omtrent hem beslist had, doch dat zulks te zijner tijd zou geschieden; voorts dat van hem verwacht werd, dat hij aan alle oelèëbalangs en landschapshoofden schriftelijk zou te kennen geven, dat hij zich aan het Nederlandsch-Indische Gouvernement onderworpen had en daarmede dus alle verzet een einde behoorde te nemen, en dat eerst na het bereiken van dat doel, waartoe hij overigens in alle oprechtheid zijne krachten en invloed zou hebben aan te wenden, nadere voorstellen omtrent hem en de andere leden van zijn geslacht — voor zoover ze zich nog niet hadden aangemeld zou dit onverwijld behooren te geschieden — aan de Regeering gedaan zouden worden. Verder werd hem nog kennis gegeven, dat het Gouvernement de taak op zich nam om zijn zoon Toeankoe Ibrahim naar eisch te doen opvoeden, waartoe hij naar Batavia zou worden gezonden, terwijl hem ten slotte nog werd medegedeeld, dat hem voor het onderhoud van zich en zijn gezin voorloopig een maandgeld van f 1000 zou worden toegelegd. Begin Februari meldde zich ook Teungkoe Poetih, zuster van den pretendent, te Sigli aan.

Aan de brigades marechaussee die, met de infanterie, in Keureutòë naar Pòlém en diens aanhang bleven zoeken (zie hiervóór), gelukte het niet hem op het spoor te komen. Alleen gedurende een paar maanden dat, ten gevolge van ziekte van den civielen bestuursambtenaar, kapitein Colijn met het bestuur over de onderafdeeling Lhō' Seumawè belast was en deze officier persoonlijk patrouilleerde, werd Pòlém opgejaagd, doch, na het verliezen van zijn spoor in het noordelijk deel der Gajō-landen (bij Roeséb), vervolgde kapitein Colijn dat van den pretendent-sultan. Na de terugkomst van deze colonne werd opnieuw eene afdeeling marechaussee ter opsporing van Pòlém en van zijn schoonvader, den nog vijandigen oelèëbalang van het landschap Geudōng, naar Keureutòë gezonden, welke afdeeling op 23/24 Januari hunne schuilplaatsen in Boven-Keureutòë overviel, waarbij de vijand 3 gesneuvelden met wapens in onze handen liet en een aantal brieven, boeken en zilveren preciosa werden buitgemaakt. Pòlém en T. Tji' Geudōng ontsnapten echter en zijn tot dusver, ondanks het voortdurend patrouilleeren, nog niet gevonden.

Van de in K. V. 1902, kol. 10, genoemde wettige hoofden, die zich nog niet aan ons gezag onderwierpen en in de binnenlanden bleven rondzwerven, kwam T. Lampoeoe, hoofd van Tangsé, te overlijden en kwamen in onderwerping T. Areusjad, hoofd van het landschap Lageuën op de Westkust, en het hoofd van het tot Seunagan behoorende Trang, terwijl T. Bén Blang Pidië zich, na zijn zoon te hebben gezonden naar den bestuursambtenaar te Tapa' Toean, terugtrok in de Gajō-Loeös, waar hij thans woont in kampong Rerōbō. Voorts meldden zich nog eenige ondergeschikte hoofden aan, onder wie enkelen die voortvluchtig waren na zich vroeger reeds onderworpen te hebben. De voornaamste van laatstbedoelden is wel T. Moeda, hoofd van het tot Samalanga behoorende district Peudada.

Met betrekking tot de Gajō- en Alas-landen is uit de door dr. Snouck Hurgronje ingestelde onderzoekingen [1]) duidelijk gebleken, dat die landschappen, die, volgens veler meening, tot dusver onafhankelijk waren, in werkelijkheid moeten gerekend worden te behooren tot het voormalige rijk Atjèh en dat de hoofden, evenals die van de kustlandschappen van Atjèh's Onderhoorigheden, den sultan van dat rijk als hun opperheer erkenden. In verband hiermede, machtigde de Regeering den civielen en militairen gouverneur in 1902 om, zooveel mogelijk langs vredelievenden weg, geleidelijk, al naar gelang zulks gewenscht en mogelijk zou blijken te zijn, ook door de Gajō- en Alas-hoofden de zoogenaamde „korte verklaring" te doen teekenen en beëedigen, welke voor de hoofden der kustlandschappen in dit gewest geldt. Ter bereiking van dit doel werd gebruik gemaakt van de gelegenheid, dat zich eenige Gajō-hoofden te Koeta Radja aanmeldden, ten einde de toegezegde betaling te erlangen voor hetgeen door de colonne-van Daalen, tijdens haren tocht in de Gajō-landen ter opsporing van den pretendent-sultan, ten behoeve van den troep was gerequireerd (zie K. V. 1902, kol. 11). De eenige, die echter tot dusver de bewuste verklaring heeft geteekend en beëedigd, is de radja of pangoeloe tjéq van Bōbasan. Wel meldden zich nog een tweetal andere Gajō-hoofden ter hoofdplaats aan, maar zij vielen niet in de termen voor de teekening der verklaring. De een was Radja Goenōng Kebajakan, het op dit oogenblik invloedrijkste hoofd in het gebied van Boekét, omdat de eigenlijke radja uit de Lah-linie der dynastie nog slechts een kind van ongeveer 9 jaar is [2]). De andere was Njaq Sara, gewezen radja van Petiambang (Gajō-Loeös), wiens zoon Bédén thans hoofd van dat gebied is. Hij beloofde te zullen trachten Bédén over te halen om zich naar Groot-Atjèh te begeven. In Petiambang, de dichtst bevolkte streek van de Gajō-landen, bleek het gezag van den radja zeer onbeduidend te zijn; in de laatste 40 jaren zijn achtereenvolgens een negental personen uit het regeerend geslacht door kiesgerechtigde hoofden tot radja van Petiambang aangesteld en weder afgezet. Ieder van die hoofden, die den titel van radja of pangoeloe tjéq voeren, heeft het eigenlijke gezag over zijn eigen stam in handen, welke vorm van bestuur men in het Gajō-gebied overal terugvindt. Daarom wordt ook bij tochten in de Gajō-landen in het eene gedeelte verzet ondervonden en in een ander deel weer niet. Siah Oetama, hoofd van de aan de zuidzijde van het Tawar-meer gelegen kampong Nosar, meldde zich bij de colonne-Colijn tijdens haren tocht in de Gajō-landen, maar in Groot-Atjèh kwam hij tot dusver niet. Met den radja van Linggö zijn tot dusver geen aanrakingen verkregen, maar dit neemt niet weg, dat in de meeste kampongs van zijn gebied de bevolking, bij de nadering onzer troepen, rustig in hare woonsteden blijft, hetgeen eveneens het geval is in het gebied van den radja van Boekét. Alleen in de omgeving van Linggö zelf en in Samarkilang was de bevolking uitgeweken. Deze gunstige toestand is eensdeels een gevolg van het weinige gezag dat de radja's buiten hun eigen stam uitoefenen, doch vooral ook van het gematigd optreden onzer troepen, vergeleken met dat van de Atjèh'sche benden, waarvan men veel overlast ondervond.

Radja Goenōng Kebajakan die, zooals hiervóór reeds is gezegd, op het oogenblik het meeste gezag uitoefent in het gebied van den radja van Boekét, verklaarde zich bij zijn bezoek te Koeta Radja bereid om mede te werken tot den aanleg van een weg van de Laut Tawar naar Peusangan, zoodra er in het meergebied eene bezetting zou worden gelegd, waarom hij tegelijkertijd verzocht.

Aan de land- en karrewegen in de Onderhoorigheden is gedurende 1902 in alle onderafdeelingen voortgewerkt en eveneens is voortgegaan met den aanleg van permanente bruggen in die wegen. Hier en daar kon zelfs al begonnen worden met het begrinden van wegen. Er zullen echter nog jaren mede gemoeid zijn vóór dat uitgestrekte gebied van een behoorlijk wegennet is voorzien.

In den loop van 1902 is door den topografischen dienst eene nieuwe overzichtskaart van Atjèh en onderhoorigheden (schaal 1 : 200 000) in bewerking genomen. In afwachting van deze in kleurendruk te vervaardigen kaart, is eene voorloopige, op dezelfde schaal, uitgegeven in zwartdruk. Over het algemeen bleek deze kaart, wat de Gajō-landen betreft, zeer goed met de werkelijkheid overeen te komen; enkele kleine onnauwkeurigheden konden bij de verschillende tochten naar dat gebied worden aangeteekend, zoodat de nieuwe kaart aan alle billijke eischen zal voldoen.

Met betrekking tot den aanleg en de exploitatie van den staatsstoomtramweg in Atjèh en den voortgang van de opnemin-

---

[1]) Bij de landsdrukkerij te Batavia is een werk van dr. Snouck Hurgronje over de Gajō-landen ter perse.

[2]) Het hoofd van de andere of Ewéh-linie had zich in 1901 bij den pretendent-sultan aangesloten en sneuvelde in het laatst van 1902, bij gelegenheid dat de schuilplaats van den pretendent in Pidië door de onzen werd overvallen (zie hiervóór).

gen ten behoeve van de voorgenomen uitbreidingen van het net zij verwezen naar hoofdst. **D**, § 1 en hoofdst. **L**, afd. II, § 1.

De petroleumindustrie in het landschap Peureula' bleef zich voorspoedig ontwikkelen. Ook te Paja Bili in Langsar, zoomede in Peudada en Idi, zijn petroleumbronnen aangeboord, terwijl in de landschappen Djoelō' Rajeu' en Tjoenda met de boringen een begin is gemaakt en het voornemen bestond om daartoe ook in Peutōë over te gaan. Op de Westkust zijn, vooral ook met het oog op de zeer gewenschte ontwikkeling van het kolenstation Sabang, van gouvernementswege onderzoekingen gedaan naar de aanwezigheid van steenkool. Goede steenkool is aangetroffen te Teureubangan in het landschap Kloeët en op het eiland Simeuloe, doch niet in voldoende hoeveelheid en niet zoodanig gelegen dat de exploitatie kan geacht worden loonend te zullen zijn. De onderzoekingen zijn daarom op het einde van 1902 gestaakt. Met het onderzoek naar goud in het landschap Wòjla zal, nu de weg Meulabōh-Boebōn-Wòjla, na het overwinnen van groote moeielijkheden, eindelijk nagenoeg tot Koeala Bèë aan de Wòjla-rivier gereed is gekomen, weldra een aanvang worden gemaakt. De mijnbouw in Groot-Atjèh leverde tot dusver weinig resultaat op. Wel werd petroleum aangeboord in de sagi der XXV Moekims, maar slechts in uiterst geringe hoeveelheid. Aangezien de valleien der Atjèh- en Seulimeum-rivieren (XXII Moekims) in dit opzicht meer schijnen te beloven, is dat gebied voor den particulieren mijnbouw opengesteld.

De houtaankapondernemingen ter Oostkust van Atjèh, zoomede de nipah-exploitatie van de firma Nolte en Haas (vgl. K. V. 1902, kol. 13) leverden goede uitkomsten op. Als gevolg hiervan zijn in den loop van 1902 door een aantal personen aanvragen ingediend om concessie tot aankap van hout in de strandmoerasbosschen ter Oostkust, en volgden mede verzoeken tot geregelden houtaankap, ook voor gezaagd hout, elders. In het belang van de geregelde voortschrijding der ontwikkeling van het gewest, heeft de gouverneur aan deze aanvragers voorloopig toegestaan om op de aangevraagde terreinen met het werk aan te vangen, tegen voldoening aan de hoofden van de gebruikelijke retributie, doch onder voorwaarde, dat, bij definitieve toewijzing, de alsdan door de Regeering vast te stellen bedragen zouden worden betaald. Voorstellen tot regeling van de boschexploitatie en den houtaankap in Atjèh en onderhoorigheden zijn in behandeling.

De door de Deli-Atjèh-Tabakmaatschappij in de onderafdeelingen XXVI Moekims en Indrapoeri (Groot-Atjèh) genomen proef met den aanplant van Deli-tabak (vgl. t. a. p.) slaagde niet gelukkig; een groot deel van de te velde staande tabak ging verloren door een in het droge jaargetijde niet verwachten hevigen bandjir van de Atjèh-rivier, en een ander deel geraakte in de droogschuur in brand. Toch is gebleken dat Deli-tabak van zeer goede qualiteit in Atjèh te cultiveeren is, waarom besloten is de proef voort te zetten.

In den loop van 1902 zijn verscheidene erfpachtsaanvragen ingediend, o. a. voor de cultuur van klappers en getah. Door aanmoediging van het bestuur is ook de inheemsche bevolking begonnen zich meer en meer op de klapperteelt toe te leggen. Ook de pepercultuur kreeg in sommige streken groote uitbreiding.

De naamlooze vennootschap „Zeehaven en kolenstation Sabang" ging gestadig voort met de uitbreiding van hare etablissementen te Sabang (Poelò Wè). De kolensteigers en loodsen, zoomede een handelssteiger met opslaglokaal, kwamen gereed en nabij het dok en het reparatie-atelier is een reparatie-steiger in aanbouw. Ten behoeve van de dagelijksche communicatie tusschen de haven van Sabang en de reede van Oelëë Lheuë is een stoomvaartuig op stapel gezet en, in het belang van het goederenvervoer tusschen beide plaatsen, worden groote lichters gemaakt, geschikt om zee te bouwen. Voorts zijn plannen ontworpen tot electrische verlichting van de haven en is de oprichting van een hôtel aanbesteed. De in 1901 door de Padang-Handelmaatschappij opgerichte filialen in Groot-Atjèh en te Sabang (zie K. V. 1902, kol. 13) zijn in 1902 in eene zelfstandige maatschappij, de „Atjèh-Handelmaatschappij", omgezet die reeds een aanzienlijk deel van den importhandel, vooral in manufacturen, tot zich heeft weten te trekken. Met de Nederlandsche Handelmaatschappij vormde zij een pepersyndicaat en reeds is zij met succes bezig pepertransactiën te sluiten. Ook op den handel in copra legt zij zich met kracht toe; reeds thans is zij de voornaamste afneemster van dit product.

De inlandsche bestuurders en de hoofden van lageren rang beginnen thans, voorgelicht door het bestuur, geleidelijk meer en meer belang te stellen in de opvoeding en het onderwijs hunner kinderen, waartoe zeer heeft bijgedragen de omstandigheid, dat van regeeringswege op verschillende onderafdeelingshoofdplaatsen in de Onderhoorigheden onderwijzend personeel is geplaatst en leermiddelen zijn verstrekt. De hoofden en andere welgestelde personen, die hunne kinderen onderwijs wenschten te doen genieten, sloegen de handen gaarne ineen voor de oprichting en het geregeld onderhoud van goed ingerichte schoolgebouwen. Gouvernementsscholen bestaan thans te Koeta Radja, Lhō' Nga en Seulimeum, en het voorstel is gedaan om ook te Lam Njōng, waar thans nog slechts eene particuliere school is, eene gouvernementsschool op te richten. Scholen door het bestuur opgericht uit bijdragen van hoofden en verdere belangstellenden, maar met gouvernements-onderwijzers, zijn thans gevestigd te Sigli, Lhō' Seumawè, Idi, Meulabōh en Tapa' Toean, en particuliere scholen vindt men te Padang Tidji, Meureudoe, Samalanga en Poelò Raja.

In de onderafdeeling Bajan bestaat nog geen school en zal er ook voorloopig geen worden opgericht, in verband met de voorgenomen verplaatsing dezer vestiging naar Langsar. Dat te Poelò Raja alleen nog maar eene particuliere school geopend is, vindt zijn oorsprong in eene soortgelijke omstandigheid, namelijk de in de toekomst noodige verplaatsing onzer vestiging van het eiland Raja naar den vasten wal.

Zoolang het landschap Troemōn nog tot de residentie Tapanoeli (Sumatra's Westkust) behoorde, onttrok zich de waarnemende oelëëbalang onder allerlei uitvluchten aan het doen schoolgaan van zijn pupil. Na de toevoeging van Troemōn aan het gouvernement Atjèh en onderhoorigheden, heeft het bestuur het doen schoolgaan van dien jongen bevolen, aan welk bevel niet alleen onmiddellijk voldaan is, maar de oelëëbalang zond toen tevens zijn eigen zoon voor schoolbezoek naar Koeta Radja.

De in 1901 getroffen voorloopige regeling met betrekking tot de zoogenaamde kleine pachten (zie K. V. 1902, kol. 13) is thans allerwegen, maar nog onderafdeelingsgewijze, ingevoerd en wel in dier voege, dat in de toekomst, zoodra invoering van gouvernementswege mogelijk zal zijn, den landschapshoofden geen schadeloosstelling zal behoeven uitgekeerd of toegekend te worden. De op 1 April 1902 in werking getreden regeling van de heffing van in- en uitvoerrechten door de landschapshoofden in de Onderhoorigheden (vgl. t. a. p.) voldoet tot dusver zeer goed. De vermindering van inkomsten voor de hoofden ten gevolge van het lagere tarief was, in verband met den grooteren omzet, niet noemenswaard.

In de afdeeling Groot-Atjèh kwamen in 1902 enkele gevallen van moord en brandstichting voor, die als persoonlijke wraakoefening te beschouwen zijn, zoomede één geval van openlijken roof en eenige veediefstallen. Bijna al deze handelingen gingen uit van ons nog vijandige personen. Het best was in dit opzicht de toestand in de sagi der XXVI, het slechtst in die der XXII Moekims al kan, in vergelijking met vele andere onder ons bestuur staande gewesten, de toestand in de laatstgemelde sagi goed en in de beide andere sagi's zeer goed genoemd worden. In de Onderhoorigheden houdt uit den aard der zaak de veiligheid van personen en goederen gelijken tred met den vooruitgang op politiek gebied. In de beide onderafdeelingen ter Oostkust, zoomede in Tapa' Toean ter Westkust, is de toestand zeer bevredigend te achten; in de andere onderafdeelingen daarentegen laat hij nog al te wenschen over. Zoowel ter Oostkust als in de onderafdeeling Poelò Raja kwam een geval van prauwberooving onder den wal voor. In 1902 is het opleggen van diëtbetaling bij moord of verwondingszaken veel minder toegepast dan in 1901, omdat het een zuiver inlandsch rechtsmiddel is, dat, ofschoon op de adat gegrond, bij een goed geregelde rechtspraak op den duur niet kan worden gehandhaafd. Begonnen werd om de veroordeeling tot diëtbetaling achterwege te laten in gevallen van manslag op militairen gepleegd. De vergoedingen voor gepleegden roof werden, als regel, evenwel gehandhaafd.

In 1902 zochten weder vele lieden, die voor de overal doorgevoerde registratie naar het gebergte waren gevlucht, hunne vroegere woonplaatsen weder op. Het aantal der uitgegeven passen

nam dan ook belangrijk toe. Ook keerden verscheidene sedert 1896 uitgeweken gezinnen uit Daja en Oenga' naar hunne kampongs in de sagi's der XXV en XXII Moekims terug. Op de Oostkust viel de gebruikelijke jaarlijksche verhuizing der peperplukkers waar te nemen, terwijl op de Noord- en Oostkust eene vrij belangrijke immigratie van Chineezen en Javanen plaats had ten behoeve van den tramaanleg en den houtaankap der firma Nolte en Haas. Andere bewegingen van eenige beteekenis kwamen niet voor.

De gezondheidstoestand was in 1902 over het algemeen vrij bevredigend. Wel kwamen te Oelèë Lheuë en in bijna alle landschappen der Onderhoorigheden vele gevallen van cholera voor, doch door het krachtig ingrijpen van bestuurswege nam die ziekte een veel minder kwaadaardig karakter aan dan in 1901. Koorts en huidziekten vertoonden zich overal, en hier en daar werden gevallen van buikziekten van nog al ernstigen aard geconstateerd. In de streken van de afdeeling Groot-Atjèh, waar de bevolking nog niet gevaccineerd is, had men te kampen met eene vrij hevige pokkenepidemie. De vaccine geniet over het algemeen nog weinig vertrouwen, doch er kan dienaangaande op eenigen vooruitgang worden gewezen. Het bestuur beijvert zich om betere begrippen ingang te doen vinden en er zijn stappen gedaan om het aantal vaccinateurs uit te breiden. Ter hoofdplaats Koeta Radja wordt ernstig gestreefd naar verbetering der hygiënische toestanden door het dempen van poelen en de verbetering der afwatering en van den afvoer van het vuil.

Hoewel in minder ernstige mate dan in 1901, had het vee ook in 1902 te lijden van besmettelijke ziekten. Runderpest kwam voor in de onderafdeelingen Samalanga en Pidië, in de Gajōlanden (zeer ernstig zelfs in het meergebied) en in enkele landschappen van de Kawaj XII. Mond- en klauwzeer vertoonde zich het geheele jaar door onder het door de Atjèh-leverantie ingevoerd slachtvee en, ten gevolge daarvan, ook onder het vee der bevolking. Surrah onder de paarden werd geconstateerd te Meulabōh, Idi en Lhō' Seumawè.

In de afdeeling Groot-Atjèh was de toestand van den handel over het algemeen gunstig. De in 1901 opgerichte bankinstelling te Oelèë Lheuë (sub-agentschap van de Nederlandsche Handelmaatschappij) bleek in eene bepaalde behoefte te voorzien en vooral krachtig mede te werken tot het in het leven roepen van een gezonden munttoestand. De thans mogelijk geworden wisselhandel met de dollarlanden toch was oorzaak, dat de vroeger niet of althans zeer weinig gangbare Nederlandsch-Indische muntstukken en bankpapier, in Groot-Atjèh thans overal vertrouwen genieten, terwijl in de Onderhoorigheden, met aanvankelijk goed gevolg, gestreefd wordt naar de verdringing van het tot dusver aldaar uitsluitend gangbare Britsch-Indische bankpapier.

De Europeesche tokohandelaren beijverden zich hun arbeidsveld uit te breiden; o. a. zijn door enkele te Koeta Radja gevestigde firma's filialen opgericht te Sigli en te Lhō'Seumawè. Dat het hen over het algemeen goed gaat, bewijzen de bouw van nieuwe, waaronder zeer fraaie gebouwen en de uitbreiding van bestaande.

Ook op industrieel gebied viel vooruitgang te constateeren. In de nabijheid van de hoofdplaats Koeta Radja zijn door Europeanen een steen- en pannenbakkerij en eene stoom-limonadefabriek opgericht, te Oelèë Lheuë verrees eene kleine stoomhoutzagerij en te Sigli kwam eene ijs- en limonadefabriek in werking.

De volgende cijfers geven een overzicht van den invoer te Oelèë Lheuë, die ongeveer stationnair bleef, uitgezonderd ten opzichte van rijst, waarvan de belangrijk kleinere aanvoer, behalve aan grootere productie in de afdeeling Groot-Atjèh, in hoofdzaak moet worden toegeschreven aan de gewijzigde dislocatie der bezetting, waardoor meer dan vroeger rechtstreeks in de havens der Onderhoorigheden wordt ingevoerd.

	1898.	1899.	1900.	1901.	1902.
Eetwaren (waarde) . . .	f 380 713	f 354 671	f 250 289	f 251 205	f 247 124
Rijst (K.G.).	4 448 070	3 991 441	3 805 234	3 707 850	2 480 750
Petroleum (L.).	1 473 588	922 678	793 129	761 256	629 555
Tabak (K.G.)	75 674	33 626	85 736	75 369	87 892
Meel (waarde)	f 48 403	f 69 556	f 61 580	f 59.988	f 69 678
Gedroogde visch (K.G.) .	157 992	154 687	166 883	171 643	176 958
Manufacturen (waarde). .	f 162 175	f 215 842	f 260 156	f 377 188	f 422 271

De handel maakte ook in 1902 veel gebruik van de stoomtram voor het vervoer van zijne goederen, ofschoon ook het bedrijf der karrevoerders bloeide, en wel voornamelijk door het vervoer van groote hoeveelheden bouwmaterialen van Oelèë Lheuë naar Koeta Radja, die niet, zooals de handelsgoederen, met de tram ter bestemmingsplaats kunnen worden afgeleverd. Het personenverkeer per Atjèh-tram onderging in 1902 eene geringe vermeerdering.

De toestand van den handel in de Onderhoorigheden was gunstig, hier en daar zelfs bepaald bloeiend. In de onderafdeeling Pidië was de toeneming van den invoer zeer belangrijk. De totale waarde bedroeg f 1 029 510, tegen $. 639 000 in 1901 en $ 435 000 in 1900. Vergeleken met 1901, bleef de invoer van de meeste artikelen stationnair, behalve die van manufacturen, die eenige vermeerdering onderging, en die van rijst, die meer dan verdubbelde. Deze vermeerderde rijstinvoer was een gevolg van den minder goeden oogst en van het feit, dat het landschap Samalanga, dat van Sigli per tram bereikbaar is, tegenwoordig ten deele over Sigli in- en uitvoert en van daar zijn rijst laat komen ten behoeve van de honderden spoorwegarbeiders. De uitvoer liep terug, en wel van f 644 506 in 1901 tot f 528 452 in 1902. Kon het vorige jaar gewezen worden op belangrijke toeneming van den peperuitvoer, dit jaar was de productie bijna 6000 pikol lager dan in 1901 en ongeveer evengroot als in 1900. Dit verschijnsel komt in normale omstandigheden bij de peper herhaaldelijk voor. Goede en minder goede oogsten schijnen elkander om het jaar af te wisselen. Ook de meeste der overige uitvoerartikelen liepen iets terug. Alleen ten opzichte van de pinang, waarvan de cultuur in het bijzonder den kleinen man ten goede komt, viel eene verblijdende vermeerdering te bespeuren, en wel van ruim 17 000. pikol in 1901 tot ruim 40 000 pikol in 1902. In den loop des jaars zijn een zevental nieuwe binnenlandsche keudé's opgericht, waarvan er 5 aan de trambaan gelegen zijn en de beide andere aan de door ons aangelegde groote wegen. Daarentegen gingen 3 andere door de ongunstige ligging ten opzichte der nieuwe communicatiemiddelen te niet.

De invoer in de onderafdeeling Lhō' Seumawè nam, hoofdzakelijk als een gevolg van de aanwezigheid van vele honderden spoorwegarbeiders, toe van f 608 152 in 1901 tot f 901 760 in 1902, ongerekend nog een bedrag van ongeveer f 100 000, dat aan gouvernementsmaterialen werd geïmporteerd. De opgegeven cijfers hebben alleen betrekking op den invoer van buiten het tolgebied. Ook is geen rekening gehouden met de invoeren uit Oelèë Lheuë, waaronder ditmaal aanzienlijke hoeveelheden Twentsche manufacturen begrepen waren, waarvoor enkele Europeesche firma's van Groot-Atjèh, die hier filialen hebben opgericht, een afzet trachten te vinden. Van het voornaamste uitvoerartikel, de pinang, bedroeg de productie ongeveer 200 kojangs meer dan in 1901 en stegen ook de prijzen vrij aanzienlijk. Naar Oelèë Lheuë werden alleen wat copra, een weinig zwarte peper, ruwe zijde en huiden uitgevoerd; naar Padang eene niet onbelangrijke hoeveelheid gedroogde visch (11 319 K.G.).

In de onderafdeeling Idi bedroegen in- en uitvoer respectievelijk f 557 958 en f 579 175, tegen f 602 000 en f 1 049 997 in 1901. Het aanmerkelijk verschil in het uitvoercijfer moet worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat de peper, die in 1901 nog van Bajan over Idi verscheept werd, sedert rechtstreeks naar Pinang werd uitgevoerd.

Op de Westkust was de toestand van den handel, hoewel de omzet van veel minder beteekenis is dan op de Noord- en Oostkust, mede zeer gunstig. In de onderafdeeling Poelò Raja waren de cijfers van den in- en uitvoer respectievelijk $ 36 989 en $ 65 997, tegen $ 23 935 en $ 35 654 in 1901. De uitvoer, ofschoon met $ 30 000 gestegen, bleef nog altijd ver achter bij dien van 1900, toen Panga' (zie K. V. 1902, kol. 15) veel opgeschuurde peper van vorige oogsten uitvoerde. De verlevendiging van den handel hield gelijken tred met den verbeterden politieken toestand en de toenemende veiligheid van personen en goederen.

In Meulabōh liep de uitvoer van getah terug van 770 pikol in 1901 tot 304 pikol in 1902; die van rotan daarentegen steeg van 2961 tot 3237 pikol. Vollediger cijfers omtrent den handelsomzet in deze onderafdeeling kunnen niet worden verstrekt.

Ook in Tapa' Toean, waar de handel overigens bloeide, viel in den uitvoer van het hoofdproduct, de getah, vermindering waar te nemen. Hij bedroeg namelijk slechts 3113 pikol, tegen 4033 pikol in 1901. Gelijk overal elders in den Archipel, gaat

ook hier in het diepe onbewoonde binnenland de inzameling van getah gepaard met de uitroeiing der boomen. Als een gevolg van het van bestuurswege aandringen op herstel van de eertijds zoo bloeiende pepercultuur, bedroeg de peperproductie dit jaar 1565 pikol, tegen 843 pikol in 1901 en 678 in 1900. Evenzoo was bestuursbemoeienis met den sawahbouw oorzaak, dat de invoer van rijst verminderen kon van 28 900 pikol in 1901 tot 16 500 pikol in 1902. De handel bleef, evenals in vorige jaren, in hoofdzaak beperkt tot 2 inlandsche pasars, namelijk die van Tapa' Toean en Soesoeh.

De uitkomsten van den rijstoogst waren ook thans weder van dien aard, dat vrij belangrijke hoeveelheden van elders moesten worden ingevoerd. In de afdeeling Groot-Atjèh bedroeg die invoer 40 000 pikol, tegen 60 100 pikol in 1901. Was in laatstgenoemd jaar nog een gedeelte van den invoer noodig voor de inheemsche bevolking, in 1902 was de eigen productie voldoende voor de behoefte, ofschoon, door de langdurige droogte, gemiddeld een derde van het gewas mislukte. De toegenomen productie hield dan ook geen verband met een beteren oogst, maar met de grootere oppervlakte van den bebouwden grond. Ook in de Onderhoorigheden was, om dezelfde reden, de toestand veel gunstiger dan in vorige jaren; alleen in Pidië nam de invoer belangrijk toe, en wel van 23 970 pikol in 1901 tot 54 019 pikol in 1902. Daarentegen liep de invoer te Idi terug van 70 994 pikol op 18 171, te Tapa' Toean van 28 828 pikol op 16 500 en te Lhō' Seumawè van ± 20 000 pikol op 14 276.

De koffiecultuur bleef van weinig beteekenis. Het product dient voor eigen gebruik, evenals dat van suikerriet en tabak.

De peperproductie in de Onderhoorigheden was in 1902 in totaal grooter dan in de twee voorafgegane jaren. Tegen 2925 kojangs in 1900 en 2789 kojangs in 1901, is in 1902 eene hoeveelheid van 3243 kojangs uitgevoerd. [1]) Daar bovendien de prijzen zeer hoog waren (variëerend van $ 400 tot $ 600 per kojang van 20 pikol), kunnen de uitkomsten van den peperoogst zeer gunstig worden genoemd. Uit de afdeeling Groot-Atjèh, waar de pepercultuur in hoofdzaak gedreven wordt in de XXII Moekims en op Poelò Wè, is in 1902 voor eene waarde van f 45 000 aan peper uitgevoerd (f 7980 uit Oelèë Lheuë en f 37 020 uit Sabang).

In de afdeeling Groot-Atjèh was de cultuur van pinang van weinig beteekenis; er werd slechts voor een waarde van ruim f 2000 uitgevoerd. De cultuur wordt door het bestuur aangemoedigd. In de Onderhoorigheden daarentegen was de uitkomst van den oogst gunstig en waren de prijzen goed. De uitvoer van pinang boelat en pinang tjang bedroeg aldaar respectievelijk 3084 en 319 kojangs (in 1901 2431 en 390 en in 1900 3320 en 264 kojangs). De gevolgen van den in 1901 in de onderafdeeling Lhō' Seumawè bestaan hebbenden ongunstigen politieken toestand, die een nadeeligen invloed uitoefende op den pinangoogst, hebben zich in 1902 weer bijna geheel hersteld; op ongeveer 200 kojangs na, is toch de productie van 1900 weer bereikt.

Rotan en getah bleven de voornaamste boschproducten, welke in de Onderhoorigheden worden ingezameld. De uitvoer uit Tapa' Toean en Meulabōh daalde evenwel (zie hiervóór), doch die uit Idi steeg (van 128 pikol in 1901 tot 546 pikol in 1902). De rotanuitvoer bleef nagenoeg stationnair; hij was het belangrijkst te Lhō' Seumawè, Idi, Meulabōh en Tapa' Toean.

Omtrent de werking der scheepvaartregeling valt niets nieuws te vermelden. Slechts enkele overtredingen werden geconstateerd; zoo in de maand Maart toen een sampan in Langsar werd aangetroffen, die rechtstreeks van Tamiang naar dat landschap was gevaren zonder Dama Toetōng aan te doen. De oelèëbalang van Langsar, die van op dergelijke wijze aangebrachte goederen clandestien rechten hief, is deswege beboet.

Verhoogde rechten werden geheven van de Keureutòë'sche landschappen Ara Boengkō' en Pira' en ter Westkust van de landschappen Lageuën—Lhō' Gloempang en Seunagan met de onderhoorigheden Trang en Tadoe, terwijl in September de landschappen in de onderafdeeling Pidië (met uitzondering van Meureudoe) moesten worden gestraft met de verdubbeling der bestaande in- en uitvoerrechten. Het geheele landschap Keureutòë werd evenzoo met de betaling van een verhoogd recht gestraft ter voldoening van de aan dit landschap opgelegde boete ad $ 25 000 wegens den overval van de patrouille-DE KOK in den nacht van 21 op 22 November 1902.

Bij het waken tegen smokkelarij en zeeroof kwam het éénmaal voor dat een recherchevaartuig van het snelvuurgeschut gebruik moest maken, om een nabij Koeala Najong (Pidië) vluchtende zeeroovensprauw te achterhalen. De prauw werd lek geschoten en een der opvarenden sneuvelde. Overigens kwamen nog enkele gevallen van prauwroof voor op de noord- en westkust in de onderafdeeling Poelò Raja. In den avond van den 4den Februari 1903 ontdekte het stoomjacht *Ida* een stoomschip, dat dicht onder den wal voor Koeala Roesa stil lag en een prauw poekat bemand met 18 personen. Op het zien van de *Ida* stoomde het schip in westelijke richting weg en vluchtte de prauw binnen Koeala Simpang Oelim.

Na deze algemeene mededeelingen, volge hieronder wat voor de verschillende onderdeelen van het gewest vermelding verdient.

I. GROOT-ATJÈH.

a. ONDERAFDEELINGEN KOETA RADJA EN VOORWERKEN EN GEBIED BUITEN DE SAGI'S.

De rust en de veiligheid in deze onderafdeeling waren voorbeeldig.

In het begin van 1902 is, zooals hiervóór reeds is gezegd, het ijzeren hek, dat Koeta Radja omgaf, geheel weggenomen. Dat het vertrouwen in de voortdurende veiligheid, dat het bestuur door het nemen van dien maatregel bleek te hebben, algemeen gedeeld werd, is uit verschillende feiten gebleken. Zoo zijn op sommige buiten dat voormalige hek gelegen terreinen, o. a. in de onmiddellijke nabijheid van de kampong Meureudoeati, door inlanders nette woningen gezet; de Atjèh-leverantie bouwde een groot emplacement met woningen voor haar Europeesch personeel langs den weg naar Lam Njōng en aan den weg naar Keutapan Doea zijn eene steenbakkerij met woningen voor de koelies en eene limonadefabriek opgericht. Voor eene behoorlijke uitbreiding van de hoofdplaats Koeta Radja is gezorgd door het aanleggen van nieuwe wegen, het maken van gemetselde goten langs bouwterrein en het ophoogen en egaliseeren van enkele laag gelegen of moerassige terreinen.

Te Oelèë Lheuë is, evenwijdig aan den grooten weg, een nieuwe weg van 8 M. breedte naar de Chineesche pasar gemaakt, die dadelijk in eene werkelijke behoefte bleek te voorzien. De weg van Oelèë Lheuë naar Koeta Radja, reeds in 1901 met 4 M. verbreed, is geheel in orde gebracht. Eene breede brug over de lagune bij eerstgenoemde plaats is gemaakt, doch kon bij het einde van 1902 nog niet opengesteld worden, omdat de landhoofden nog niet gereed waren.

In Mei en October 1902 hadden te Koeta Radja races plaats; in laatstgenoemde maand tevens eene veetentoonstelling en volksspelen, die duizenden Atjèhers uit de geheele afdeeling naar de hoofdplaats lokten, zonder dat de orde ook maar eenigszins verstoord werd.

De rijstoogst viel door de bijzonder droge weersgesteldheid slecht uit, hetgeen echter het herstellen en schoonmaken van verscheidene waterleidingen en riviertjes veel vergemakkelijkte. Jarenlang waren vele van die afvoerkanalen verwaarloosd, waardoor hier en daar moerassen ontstaan waren, terwijl elders vruchtbaar terrein voor zout of zilt vloedwater bereikbaar en daardoor bedorven was. Laatstgenoemd euvel is op verscheidene plaatsen verholpen door het maken van sluizen. De uitgestrektheid der bebouwde sawahs is dan ook in 1902 weder toegenomen, hoewel de vermeerdering niet onder juiste cijfers is te brengen.

T. Nè Radja Moeda Seutia, hoofd van Meura'sa, keerde in October 1902 van zijn pelgrimstocht naar Mekka terug (vgl. K. V. 1902, kol. 17). T. Kali Malikōn Adé, oelèëbalang van Meuseugit Raja-rechteroever, is in Maart 1902 gestraft met eene boete van $ 1000 en ontzegging, voor den tijd van één jaar, van het recht om in de moesapat zitting te nemen, omdat hij, misbruik makende van zijne positie, niet alleen getracht had zich te bevoordeelen ten koste van rechtzoekende Atjèhers, maar daardoor tevens gepoogd had het vertrouwen in de integriteit van de Europeesche ambtenaren te schokken, door voor te geven, dat hij die ambtenaren moest omkoopen. De imeum van de zelfstandige moekim Lam Sajoen, T. Oesoih, is in April 1902 ont-

[1]) De in K. V. 1902, kol. 16, verstrekte opgaven omtrent den peperoogst hadden geen betrekking op de geheele afdeeling Onderhoorigheden, doch alleen op de haven van Idi.

slagen wegens slechte opvolging der bevelen van het bestuur, waarin herhaalde bestraffingen geen verandering hadden kunnen brengen, en wegens aanhoudend verblijf buiten zijn gebied, niettegenstaande hem dit van bestuurswege was verboden. Het bestuur over de moekim is tijdelijk opgedragen aan den imeum van de nabijgelegen moekim Pagar Ajé. Overigens viel over gebrek aan medewerking van hoofden niet te klagen. Algemeene ontwapening vond plaats met dien verstande, dat voor de ingeleverde vuurwapens eene vergoeding is betaald, en dat elke kampong in het bezit is gelaten van één voorlaadgeweer, terwijl ook voorname hoofden eenige vuurwapens hebben mogen behouden. In het geheel zijn ingenomen 149 achterladers (waaronder 3 repeteergeweren), 713 voorladers, 141 donderbussen en 34 revolvers.

b. ONDERAFDEELING XXVI MOEKIMS.

Ook in deze onderafdeeling waren rust en orde gedurende het geheele verslagjaar zeer bevredigend. Slechts enkele malen trachtten uit Pidië of uit de VII Moekims overgekomen bendehoofden sabilgelden te innen of een rooftocht te organiseeren. Zoo bracht in Maart 1902 Pang Dén een bezoek aan de moekim Meulajoe, terwijl in de volgende maand sabilinners werden gesignaleerd in de moekims Lam Nga, Kliëng en Lambarò Angén. Eene brigade marechaussee, van Tjòt Mantjang uitgerukt op het bericht, dat eenige vreemde Atjèhers in de nabijheid zouden rondzwerven, trof op eene sawah nabij Tjòt Pré drie met geweren gewapenden aan, waarvan er een kon worden onschadelijk gemaakt en de beide anderen vluchtten.

In November en December zwierf de ons nog vijandige T. Radja Oelèë Greupoeëng in en om moekim Meulajoe; eene roofpartij door zijne kleine bende ontworpen, waaraan een begin van uitvoering was gegeven door een Atjèher gevangen te nemen en te dwingen als gids te dienen naar de woning van een welgestelden goudsmid, mislukte door kinderachtige vrees der roovers, die in het geluid van een grobak het naderen van eene militaire patrouille meenden te hooren en overhaast vluchtten.

In October had te Peukan Kroeëng Tjoet eene brutale diefstal plaats door eenige Atjèhers, die in eene visschersprauw over zee van Laweuëng waren gekomen en op dezelfde wijze den terugtocht ongehinderd konden aanvaarden.

Hoewel de in de nabijheid van Roempét wonende Atjèhsche bevolking meermalen gegronde grieven had tegen de koelies der Deli-Atjèh-Tabakmaatschappij, welke lieden (Javanen en Chineezen) herhaaldelijk des nachts op roof in de Atjèhsche aanplantingen uitgingen, en enkele malen ware of vermeende eigenaars van in de tabaksvelden verdwaalde runderen ruw behandelden, werden wraakoefeningen niet genomen en legde de bevolking zich bij de beslissing van den civielen bestuurder neer.

In het bestuur der onderafdeeling is in Juli 1902 eene gewichtige verandering gebracht, en wel door de vervanging van den civielen gezaghebber door een controleur bij het binnenlandsch bestuur. In verband daarmede zijn de kampementen te Lam Njōng en Tjòt Mantjang door eene compagnie infanterie van het garnizoensbataljon betrokken en zijn de marechaussee naar Pidië vertrokken. Met den bouw van woningen voor den controleur en drie officieren buiten het kampement te Lam Njōng is een begin gemaakt.

De panglima-sagi, T. Nja' Banta, is in April 1902 door eene beroerte getroffen en is sedert niet meer in staat geweest zijne werkzaamheden naar behooren te verrichten. Zijn banta, T. Mirah Lam Gapang, is voor hem opgetreden en ontvangt daarvoor, op aandrang van het bestuur en met goedvinden van T. Nja' Banta, een gedeelte van diens inkomsten.

Aan T. Sahmideun — jongeren broeder van den einde 1901 gearresteerden en sedert verbannen T. Djoehan Lampasé, tweede sagi-hoofd der XXVI Moekims —, die zich te Samalanga vrijwillig bij het bestuur gemeld had, is vergund om zich met familieleden en volgelingen te Lam Reuëng en te Lam Gapang te vestigen. Teungkoe Lam Ba'ét, schoonvader van T. Tjoet Toengkoeb, die sedert jaren op de Westkust had rondgezworven, meldde zich mede vrijwillig bij het bestuur aan. Ook van de kleinere kamponglieden keerden er verscheidene uit de Onderhoorigheden naar hunne oude woonplaatsen terug.

De van de bevolking geëischte heerendiensten gaven geen aanleiding tot moeielijkheden. De voornaamste werken in heerendienst uitgevoerd waren: het maken van een karreweg van Peukan Kroeëng Tjoet naar Lam Nga en Neuheun, het schoonmaken van de Kroeëng Lingka, het schoonmaken en uitdiepen van een bandjirkanaal te Roempét en van de slooten langs den weg Koeta Radja—Lam Njōng en langs den spoordijk Lam Njōng—Lam Peureumé.

c. ONDERAFDEELING XXV MOEKIMS EN DE ZUIDELIJKE NEDERZETTINGEN.

Ook in deze onderafdeeling is (in Augustus 1902) de civiele gezaghebber vervangen door een controleur bij het binnenlandsch bestuur. De marechaussee-bezettingen van Lho' Nga en Tjòt Göë vertrokken naar Poelò Raja en zijn vervangen door infanterie.

Ook in 1902 is, evenals in 1901, het tractement van den panglima-sagi ingehouden als boete voor zijne laksheid ten opzichte van zijne dochter Tjoet Maligoi, weduwe van T. Oema', die zich nog steeds bij Tjoet Nja' Dien ophoudt.

De van de bevolking geëischte heerendiensten, namelijk die voor de verbreeding van den grooten weg Oelèë Lheuë—Lhō' Nga, tusschen Boekét Seuboen en Tandjōng, voor de afwerking en gedeeltelijke omlegging van den weg Lam Barö—Glé-Tarön-pas en voor het verharden van den weg Lampisang—Blang, werden zonder morren verricht; een enkele maal slechts moest eene boete worden opgelegd wegens onvoldoend uitkomen der heerendienstplichtigen. Slechts éénmaal is eenige moeielijkheid ondervonden in de III en IX Moekims. De bevolking van eerstgenoemd oelèëbalangschap leverde geregeld werkkrachten voor den aanleg van een, met behulp van een detachement geniesoldaten, te maken karreweg door den nauwen en steilen Glé Tarön-pas, een werk dat door de groote, door springmiddelen op te ruimen rotsmassa's, zeer moeielijk was. Behalve met dit werk, waren de III Moekims ook nog belast met den aanleg van een weg van Keutapan II, via Mata Ijé Kroeëng Daroj, naar den genoemden pas, waardoor de bevolking veel zwaarder werd gedrukt dan die der nabijgelegen IX Moekims, die van de aan te leggen wegen evenveel voordeel zou hebben. Het bestuur bepaalde daarom, dat ook de bevolking der IX Moekims heerendienstplichtigen moest leveren aan het werk van den Glé Tarön-pas, waarbij tevens, door eene andere werkverdeeling, het totaal te presteeren diensten zoowel voor de IX als voor de III Moekims verminderd werd. Toch vond die regeling tegenstand, vooral bij den oelèëbalang der IX Moekims, T. Nè Imeum, en wel omdat zijne aanspraken op het oelèëbalangschap der III Moekims Daroj, die vroeger een onderdeel der IX Moekims vormden, niet erkend waren. Door enkele lieden is toen tweemalen een geheime protest-bijeenkomst gehouden, maar nadat T. Nè Imeum met boete gestraft was en de imeum van Lam Reuëng, Waki Adjat, de leider van de bijeenkomsten en de opstoker van T. Nè, uit zijne betrekking was ontslagen, zijn geene moeielijkheden meer ondervonden. Wel vond T. Nè Imeum in de vervanging der marechaussee-bezetting van Tjòt Göë door infanterie aanleiding om zijne woning door een aarden wal te versterken, maar op eerste aanmaning van het bestuur is dit werk gestaakt. Een onderzoek naar de aanwezigheid der geregistreerde vuurwapens toonde aan, dat verscheidene geweren, waaronder achterladers, ontbraken. Toen hetzelfde ook het geval bleek te zijn in de IV Moekims, werden de III, IX en IV Moekims ontwapend; 6 repeteerkarabijnen, 11 achterladers, 98 voorlaadgeweren, 68 donderbussen en 4 revolvers werden bij het bestuur ingeleverd.

In den nacht van 21 op 22 December 1902 daalde eene kleine bende onder den nog uitgeweken Imeum Gam van Lam Koenjèt (een neef van den tegenwoordigen titularis) uit het gebergte der IX Moekims in de vlakte af en plunderde en verbrandde de woning van Keutji' Gam van Lam Theun. Bij de bende sloten zich toen aan T. Rajeu', de 14-jarige broeder van den overleden imeum van Oelèë Soesoe, T. Géh, die ontevreden was omdat de keuze niet op hem was gevallen om zijn broeder op te volgen, zoomede een paar personen, die zich vroeger aan strafbare handelingen hadden schuldig gemaakt en toen waren uitgeweken, namelijk Waki Brahim van Mibo, een vertrouweling van T. Nè Imeum, oelèëbalang der IX Moekims, en de uit Lam Baroih (VI Moekims) afkomstige Pang Saät, die om bijzondere redenen in vijandschap leefde met den imeum van die moekim. In den nacht van 5 op 6 Januari vertoonde de bende zich in Lam Baroih, waar zij de woning van Keutji' Oema', imeum van Lam Baroih, gelegen aan den grooten weg tusschen Oelèë Lheuë en Lam

Djameë, plunderde en in brand stak. Zij wist blijkbaar, dat Keutji' Oema' en ook de niet veraf wonende T. Radja Itam, oelëëbalang der VI Moekims, dien nacht niet thuis waren. Aangezien bleek, dat zoowel de hoofden als de geheele bevolking der III en IX Moekims de bende geholpen hadden met inlichtingen en levensmiddelen en zij den controleur der onderafdeeling geheel onkundig hadden durven laten omtrent hare aanwezigheid en schuilplaats, is aan oelëëbalangs, imeums en bevolking eene zware boete opgelegd, waaruit Keutji' Gam en Keutji' Oema' zullen worden schadeloosgesteld.

Gedurende het verslagjaar hield zich eene kleine bende onder Pang Brahim van Seudoe in het Leupoeëngsche op, zonder dat het ons gelukte, niettegenstaande voortdurend patrouilleeren in het hooggebergte, haar een afdoende les te geven. In Maart verbrandde Pang Brahim het door ons verlaten bivak te Leupoeëng, waarvan de bewaking aan de bevolking was toevertrouwd. In Juli werd de 5 man sterke dekking van de wegwerkers nabij Aloeë Blagong in Leupoeëng onverwachts aangevallen, waarbij aan onze zijde een marechaussee sneuvelde, maar 3 aanranders werden neergelegd, terwijl, behalve munitie en blanke wapens, een Beaumont-geweer en twee donderbussen werden buit gemaakt. In October werd in Koeloe eene Atjèhsche woning geplunderd en de eigenaar gewond, en weinige dagen later ontving de controleur, die zich met eene militaire dekking naar Lhōng begaf, uit een zorgvuldig aangelegde hinderlaag op de grens der moekims Kroeëng Kala en Blang Mé eenige schoten. Wanneer bleek dat de aanwezigheid der bende door hoofden en bevolking verheimelijkt was, of dat de bevolking de roovers met levensmiddelen steunde, zijn boeten opgelegd; ook is de bevolking belast met den herbouw van het bivak te Leupoeëng. Enkele volgelingen van Pang Brahim zijn neergelegd of gearresteerd. Een der laatsten wist uit de arrestantenkamer in het bivak te Lhō' Nga te ontvluchten, met medeneming van een repeteergeweer.

Het landschap Lhōng, welks keudjroeën steeds flink en trouw met het bestuur medewerkte, kreeg met zijne goede en thans bijna overal begriude wegen een meer en meer welvarend aanzien. Nu en dan waagden zich enkele slechte elementen, volgelingen van Imeum Ripin van Lam Soedjén, uit Daja in Lhōng. Verscheidene hunner zijn in den loop van het verslagjaar door patrouilles of door de bevolking gearresteerd. Van vier in Januari door de bevolking gearresteerden moesten er twee, wegens poging tot ontvluchting, worden neergelegd; dit lot trof ook zekere Teungkoe Sech Deroeh, die in October gevangen genomen was. Slechts eenmaal, in Januari 1903, werden door volgelingen van Imeum Ripin eenige schoten op ons bivak gelost.

Van de vroeger uitgewekenen keerden o. a. terug de oelama Teungkoe Eumpeë Triëng of Teungkoe di Ajoen, die zich vrijwillig te Poelò Raja bij den civielen gezaghebber meldde en na het storten van eene waarborgsom zich met ruim 100 volgelingen vestigde in Lam Reuëng (IX Moekims); de bekende panglima van T. Oema', Karim, die te Lageuën werd gearresteerd en, na het betalen van boete en het storten van een ha'gantjeng onder persoonlijken borgtocht van T. Radja Itam, oelëëbalang der VI Moekims, rustig te Boekét Seuboen ging wonen, en Teungkoe Lam Soerö, iemand die zich in 1897 bij T. Oema' aangesloten had en steeds ter Westkust had rondgezworven zonder aan vijandelijkheden deel te nemen. Ook laatstgenoemde meldde zich vrijwillig bij het bestuur aan.

De particuliere inlandsche school te Lhō' Nga is vervangen door een gouvernementsschool; het aantal schoolgaande kinderen bedroeg 40 à 50. Verschillende inlandsche hoofden namen buiten de schooluren bij den inlandschen onderwijzer les.

De groote vraag naar klappers en copra te Koeta Radja leidde tot de ontdekking, dat sinds geruimen tijd sommige hoofden in Leupoeëng, maar vooral op Poelò Breuëh, zich het monopolie van dien handel hadden toegeëigend en daardoor de bevolking in ernstige mate benadeelden. Aan dit misbruik is door het bestuur een eind gemaakt; slechts éénmaal moest een hoofd op Poelò Breuëh beboet worden omdat hij, na de ontvangen bevelen van het bestuur, den vrijen verkoop van klappers trachtte te beletten.

De groote weg van Lhō' Nga naar het zuiden is aanmerkelijk verbeterd door het geschikt maken van den Glé Loeda-pas voor karrentransport. Dit werk geschiedde door genietroepen, geholpen door de heerendienstplichtige bevolking, en kwam in Mei 1902 gereed, waarna onmiddellijk de verbetering van den weg over de Glé Lajoen werd ter hand genomen. In de ijzeren brug over de Saramameh, ten zuiden van Leupoeëng, is het middengedeelte vervangen door zware schroefpalen.

De rijstoogst in de onderafdeeling viel over het algemeen zeer tegen; de buitengewone droogte en de veldmuizen hebben een groot deel van den aanplant doen mislukken.

d. ONDERAFDEELING INDRAPOERI.

T. Moeda Ba'ét bleef gedurende de eerste maanden van 1902 in kampong Loetoe (vgl. K. V. 1902, kol. 22), maar werd in Maart in het kampement te Indrapoeri geïnterneerd (zie hieronder). Zijn zoon, de ter Westkust rondzwervende vijandige T. Ali, zond hem een schrijven met de mededeeling, dat hij zich aan het Gouvernement wilde onderwerpen; maar alvorens dat te doen wilde hij eerst zijne verpande goederen inlossen, waarom hij toezending van het noodige geld verzocht. Op dit schrijven is geantwoord, dat de inlossing der verpande goederen ook nà T. Ali's onderwerping kon geschieden, waarna niets meer van onderwerpingsplannen is vernomen.

In Maart 1902 werd de aanwezigheid van eene bende gesignaleerd, die uit het gebergte benoorden Moereuë over Seu'ot naar het zuidergebergte getrokken was. In den nacht van den 14den op den 15den verscheen zij in kampong Ba'ét, vermoordde den ouden imeum van Ba'ét, (zijn zoon T. Asém, de tegenwoordige besturende imeum, bevond zich juist dien nacht te Koeta Radja), plunderde en verbrandde zijne woning en verwondde Waki Aboeb van die kampong. Aan de bevolking werd medegedeeld, dat hiermede, op last van T. Ali Ba'ét, weerwraak was genomen wegens den dood van T. Ali's oom, T. Tjoet Mahmoet van Lam Teungòh, die in Maart 1897 door onze troepen, begeleid door gidsen, die geleverd waren door T. Asém en Waki Akoeb, was overvallen en gedood. De bende trok daarop af in de richting der Atjèhrivier, ging die over en verschool zich in de verlaten kampong Aloeë Baji aan de Kroeëng Aneu'. Reeds den volgenden dag kon die kampong, op aanwijzing van den waarnemenden imeum van Pi Jeuëng, overvallen worden, waardoor de bende een verlies leed van 6 dooden, terwijl ons een revolver en eenige munitie en blanke wapens in handen vielen. Zonder verder resultaat werd de bende daarop vervolgd tot in het gebergte, waar zij zich verspreidde. Het oelëëbalanggeslacht der VII Moekims Ba'ét is wegens het gebeurde beboet en T. Moeda Ba'ét weder naar het kampement te Indrapoeri overgebracht. Uit brieven, door de bende achtergelaten, bleek dat een vertrouwde van T. Moeda, Waki Adam, sabilbijdragen voor T. Ali verzameld en verzonden had. Waki Adam is daarom door de moesapat tot dwangarbeid veroordeeld en de sabilgevers zijn beboet met het dubbele van het bedrag hunner giften. Noch T. Asém, noch Waki Akoeb voelden zich na het gebeurde meer veilig in hunne woningen en verbleven des nachts buiten hun gebied. Eerst nadat, op aandrang van het bestuur, de gezamenlijke hoofden der moekim Ba'ét zich voor hunne veiligheid hadden borg gesteld, kwam aan dien ongewenschten toestand een einde.

Den 18den April verbrandde eene bende onder Pang Dén, bij wien ook gezien werd T. Tjoet, zoon van den vorigen oelëëbalang der V Moekims Mòn Tasië', het huis van den waarnemenden imeum van Pi Jeuëng en dat van een Atjèher, die in Maart te voren als gids gediend had bij de overvalling te Aloeë Baji; één volgeling van den waarnemenden imeum werd vermoord. Uitgerukte patrouilles vonden geen spoor van de bende. De moekim Pi Jeuëng is voor het gebeurde aansprakelijk gesteld en beboet en uit de boete zijn de eigenaars der verbrande huizen schadeloosgesteld. De vijandige imeum van Pi Jeuëng zelf is in Mei in eene schuilplaats in het gebergte aan de Kroeëng Ië Brook door eene marechaussee-patrouille uit Kroeëng Raja overvallen en gedood; zijne te Koeta Radja geïnterneerde vrouw en dochter zijn daarop in vrijheid gesteld.

Den 12den Juli verscheen eene kleine bende in de kampong Seu'ot, vermoordde een bewoner en stak het huis van een ander in brand. Ongehinderd wist zij weder te ontkomen, hoewel den geheelen nacht het omliggende terrein afgepatrouilleerd werd. De kampong Seu'ot, waarvan de bewoners geen inlichtingen wilden verstrekken, is beboet, en eveneens Keutji' Moet van Reukië, die de bende de Atjèh-rivier had zien oversteken, doch daarvan geen bericht had gezonden. T. Asan Reukië leverde aan het bestuur een brief in van T. Moeda Lòn, waarin deze om sabilbijdragen vroeg. In November is een sabilinner van Pang Dén in Mòn Tasië' gearresteerd.

De Deli-Atjèh-Tabakmaatschappij, wier proefaanplant te Lam

Barō in Juli 1902, ten gevolge van een zwaren bandjir, geheel mislukte (zie kol. 13), heeft het plan gevormd om door Atjèhers van Deli-zaad tabak te doen kweeken, waarvan de bladeren dan tegen vooruit vastgestelde prijzen zullen worden verkocht aan de ondernemers, die verder voor de bereiding voor de Europeesche markt zullen zorgen. Enkele hoofden betoonden zich zeer ingenomen met dit plan.

Verscheidene personen, die vroeger naar de Westkust waren uitgeweken, vroegen en verkregen vergunning om zich weder in hunne oude woonplaatsen te mogen vestigen; o. a. de imeum van Lam Lheuë (VII Moekims Ba'ét), die, na ter Westkust te zijn gearresteerd, eerst eene boete betalen en eene waarborgsom storten moest.

e. ONDERAFDEELING SEULIMEUM (XXII MOEKIMS).

Zooals hiervóór reeds is medegedeeld, werd, in verband met het vertrek der divisie marechaussee uit de XXVI Moekims naar Pidië, het bivak te Kroeëng Raja in Juli 1902 bezet door marechaussee van Seulimeum. Door het wegslaan van het strand werd dit bivak meer en meer onbewoonbaar, zoodat in de laatste maanden van het jaar is moeten worden overgegaan tot den bouw van een nieuw tijdelijk kampement op een gunstiger gelegen plaats.

Vijandelijkheden zijn gedurende het verslagjaar in deze onderafdeeling niet gepleegd; alleen werden nu en dan kleine rooverbenden gesignaleerd, terwijl ook sabilinners van T. Moeda Lòn, T. Brahim van de V Moekims Mòn Tasië' en anderen het Seulimeumsche gebied soms bezochten en trachtten te exploiteeren. T. Moeda Lòn zelf hield zich, volgens bericht, in September en October 1902 in het gebergte van Seulimeum schuil, doch trok zich daarna weder naar het Pidiësche terug, zonder dat het mocht gelukken hem op het spoor te komen.

Van het vijandige sagihoofd Panglima Pòlém werd door T. Dawòt Seulimeum uit de Pasè-streek een brief ontvangen, waarin hij nogmaals, evenals het vorige jaar, om eene bijeenkomst verzocht. Van bestuurszijde werd die echter geweigerd, aangezien overtuigend gebleken was, dat beloften zijnerzijds geen vertrouwen verdienden. Gedurende het geheele jaar vertoonde Pòlém zich niet in zijn gebied.

De veiligheid van personen liet door het verschijnen nu en dan van kleine rooverbenden te wenschen over; het plunderen van woningen van welgestelde lieden kwam meer voor dan in andere contrôle-afdeelingen van Groot-Atjèh, terwijl meermalen ook personen, die aan het bestuur diensten hadden bewezen, zooals de keutji's van Data Tjoet en Ië Alang en eene vrouw van Lam Kabeuë, werden vermoord. Tegenover deze feiten staan andere, die er op wijzen dat de meerderheid der hoofden zich niet alleen voegt naar onzen wil, maar bereid is mede te werken om tot een ordelijken staat van zaken te komen. In de eerste plaats moeten hier vermeld worden de belangrijke diensten, meermalen door T. Tjoet Basja uit het Pòlém-geslacht aan het bestuur bewezen. Zoo kon in Januari, op zijne aanwijzing, een volgeling van T. Moeda Lòn in eene woning te Ië Alang worden gearresteerd, waarbij ons een Beaumont-geweer in handen viel; in Maart werd op dezelfde wijze de hand gelegd op den bekenden roover Pang Deurih. Door tijdige kennisgeving van de verschijning eener bende onder T. Radin Tanòh Abèë in Ië Alang, kon eene hinderlaag worden gelegd, waarin de bende op haren terugtocht viel, bij welke gelegenheid haar een verlies van 9 dooden werd toegebracht (aan onze zijde werd een marechaussee gewond), en 2 achterlaadgeweren, 1 voorlaadgeweer en 3 donderbussen in onze handen vielen. In Juni zond T. Tjoet Basja bericht aan den civielen gezaghebber dat Teungkoe Mat, een panglima van T. Lòn, verblijf hield in een hutje nabij kampong Lampoih-radja. De panglima, die zich tegen zijne arrestatie verzette, liet bij die gelegenheid met twee volgelingen het leven; 1 karabijn en 2 donderbussen werden buitgemaakt. Brieven, waarin om sabilbijdragen gevraagd werd, zijn niet alleen door T. Basja, doch ook door andere voorname hoofden, o. a. T. Moeda Laté van Lam Leu'ot en T. Moeda Dawòt Seulimeum, bij het bestuur ingeleverd. Ten bewijze dat niet alleen hoofden, maar ook de bevolking bereid is het bestuur te steunen, strekke dat de rooverbenden van den gedrosten dwangarbeider Si Makam en Pang Aboe door de bevolking der kampongs Djantoë en Boeëng werden verjaagd, en dat de bevolking van Keunaloe (moekim Seulimeum) eene lang geleden verloren, doch nu teruggevonden marechaussee-karabijn, zoomede eene aan den roover Pang Deurih toebehoord hebbende Spencer-repeteerkarabijn bij het bestuur inleverde.

De uitgestrektheid van deze onderafdeeling maakt dikwijls langdurige patrouilles noodzakelijk. Van 24 April tot en met 5 Mei is een tocht gemaakt naar Lam Teuba, Lam Panaih, Leungah, Biheuë en Kalé, bij welke gelegenheid de vijandige imeum van Pi Jeuëng is overvallen en neergelegd (vgl. hiervóór, onder „Indrapoeri"); dezelfde streken zijn eveneens afgepatrouilleerd en doorzocht van 15 Augustus tot en met 5 September en van 18 tot en met 24 December, aan welken laatsten tocht ook werd deelgenomen door de marechaussee van Indrapoeri. Van 16 tot en met 28 Mei is in Seumileuë gepatrouilleerd en vervolgens van daar naar Keumala Raja gemarcheerd. Op dien tocht zijn 3 vijandige Atjèhers neergelegd en 4 Beaumont-geweren buitgemaakt. Op eene minder langdurige excursie in Augustus zijn in de buurt van Seumileuë nog 5 gewapende Atjèhers gedood. Bij eene patrouille in het hooggebergte in October 1902 zijn een drietal schuilplaatsen van benden ontdekt en opgeruimd, waarbij ons 1 Beaumont-geweer en 1 donderbus in handen vielen. Ook uit Kroeëng Raja zijn talrijke patrouilles gemaakt, bij een waarvan, door eene vergissing, de imeum van Kroeëng Raja, T. Arab, is gedood (20 April). In Mei zijn in het Lam Teuba'sche eenige schuilplaatsen van benden ontdekt en opgeruimd.

Opmetingen zijn gedaan voor het tracé van de voorgestelde tramlijn Seulimeum—Keudé Breuëh, waarvoor gedurende eenige maanden tijdelijke bivaks in het waterscheidingsgebergte tusschen Groot-Atjèh en Pidië moesten betrokken worden. De opneming slaagde naar wensch.

De heerendienstplichtige bevolking werkte aan de verbetering van de wegen Kroeëng Raja—Ladong (welke weg moet aansluiten aan den weg Peukan Kroeëng Tjoet—Neuheun in de XXVI Moekims), Seulimeum—Lam Teuba, Peukan Keumiroë—Lam Leu'ot—Siron en Keunaloe—Eunteë Gadjah.

De rijstoogst was in deze onderafdeeling minder onbevredigend dan in de andere contrôle-ressorten der afdeeling Groot-Atjèh.

f. ONDERAFDEELING WÉ.

Op politiek gebied viel niets meldenswaardigs voor.

Behalve door de marineschepen en door de handelsstoomers der Koninklijke Paketvaartmaatschappij, die Sabang in geregelden dienst aandeden, is die haven gedurende 1902 bezocht door 55 stoomschepen (waaronder 9 oorlogsschepen), naar de nationaliteit aldus verdeeld: 22 Engelsche, 9 Nederlandsche, 6 Russische, 5 Duitsche, 4 Noorsche, 4 Oostenrijksche, 2 Amerikaansche, 2 Fransche en 1 Spaansch.

II. ONDERHOORIGHEDEN VAN ATJÈH.

1. NOORDKUST.

a. ONDERAFDEELING PIDIË.

De verbetering, die op het einde van 1901 in den politieken toestand viel waar te nemen, bleef gedurende 1902 bestendigd, alhoewel er nog veel te verrichten valt, vóórdat het in deze onderafdeeling zoo rustig zal zijn als in Groot-Atjèh en in verscheidene andere streken der Onderhoorigheden. Hoofden en bevolking, ziende dat een het Gouvernement vijandiggezinde zich nergens voor de zoo talrijk uitgezonden patrouilles veilig weet en dat aan benden verschafte steun dra bij het bestuur bekend wordt, begonnen zich meer en meer bij de noodzakelijke veranderingen neer te leggen, waartoe eene strenge contrôle op de kampong- en wapenpassen veel bijdroeg.

Optreden van den vijand in eenigszins aanzienlijke benden kwam dit jaar slechts enkele malen voor. Daarentegen werden de trambaan en de telephoonverbindingen meermalen, en soms op vrij groote schaal, vernield. Over betrekkelijk vrij uitgestrekte baangedeelten werden de rails met dwarsliggers en al van de baan gewenteld en ter zijde geworpen, doch steeds was de schade nog al spoedig te herstellen. Gewoonlijk had het bendehoofd Pang Sanèh, gesteund door weggeloopen Chineesche en Atjèhsche spoorwegwerkers, aan die vernieling schuld. Nachtelijke patrouilles en hinderlagen, zoomede aanhoudende patrouilleeringen over dag, beperkten de vijandelijkheden in die mate, dat van 1 October af tot aan het einde des jaars slechts éénmaal de lijn

naar Samalanga — bij Panté Radja — werd opgebroken, terwijl tegelijkertijd het haltegebouwtje aldaar in brand werd gestoken. Tegen de bivaks bepaalden de vijandelijkheden zich tot eenige onbeduidende beschietingen. Ook Sigli werd eenige malen beschoten, waarvoor de omliggende kampongs verantwoordelijk werden gesteld, daar zij niet tijdig bericht hadden gezonden van de aanwezigheid der benden.

In Pidië wordt meer en meer de hulp van het bestuur ingeroepen ter oplossing van geschillen, waarover men het niet eens kan worden. Ook stelt de bevolking steeds meer het bestuur in kennis met vexatiën, waaraan zij van de zijde van oelèëbalangs en mindere hoofden bloot staat.

Toen den 9den Juni 1902 majoor G. C. E. van Daalen het bestuur over de onderafdeeling Pidië neerlegde, ten einde dat over de afdeeling Onderhoorigheden van Atjèh te aanvaarden en hij werd opgevolgd door kapitein (in November d. a. v. tot majoor bevorderd) K. van der Maaten, had zulks eene grootere werkzaamheid van den vijand ten gevolge, zich vooral uitende in de zooëven vermelde vernieling op groote schaal van de tramlijnen, hetgeen nog in de hand werd gewerkt door de tijdelijke splitsing op dat oogenblik van het civiel en militair gezag. Ten einde hoofden en bevolking te straffen voor hunne houding, besloot de gewestelijke gouverneur de onderafdeeling Pidië, met uitzondering van Meureudoe, te treffen met de betaling van verdubbelde in- en uitvoerrechten, terwijl de hoofden de helft hunner inkomsten moesten derven, tot tijd en wijle, ten genoegen van het bestuur, krachtiger en openlijk de verlangde medewerking zou worden ondervonden.

In den nacht van 25 op 26 Januari 1902 verbrandde Habib Meulabōh het haltegebouwtje te Loeëng Poetoe en beschoot bij Moesa den trein, terwijl den kamponglieden de passen werden afgenomen. Het gelukte den 29sten dier maand de bende te overvallen bij Sangèt, waarbij 11 dooden met 8 voorlaadgeweren en andere wapens in onze handen bleven. Omstreeks denzelfden tijd werd de beruchte roover Panglima Tjoet Amat in Gloempang Lhèë onschadelijk gemaakt, terwijl Habib Manja', Pang Jasin en T. Nja' Gampōng Lhōng met hunne volgelingen sneuvelden. Kort daarop stierf de vroegere oelèëbalang van Lhō' Kadjoe, T. Bén Lhō' Kadjoe, nadat hij een paar maanden te voren was gevangen genomen. In Garot ondergingen den 13den Februari de bendehoofden T. di Gapoej en Panglima Prang Alam hetzelfde lot. In Tjirih sneuvelden den 19den Februari de bekende Pang Ali, alias Panglima Ma' Ali, met 7 volgelingen, waaronder de weggeloopen imeum van Sanggeuë. Op aanwijzing van T. Radja Soeleman Panté Radja, werden in de keudé Panté Radja, Pang Pidië en Pang Bén neergelegd, terwijl, te zamen met Teungkoe di Bira, zekere Panglima Moeda Karim kwam te vallen.

Voortdurend werd gezocht naar de bendehoofden T. Bén Peukan, T. Tji' Him Tiro, T. Tjòt Tjitjiëm en Keudjroeën Arōn, bij welk zoeken Panglima Oesén Tiro, een onderbendehoofd van T. Tji' Him, werd onschadelijk gemaakt. In het begin van Juli stierf de ons vijandiggezinde oelèëbalang van Tangsé, T. Lampōih Oe. Bij eene omsingeling en doorzoeking van het kampongcomplex op de beide oevers van de Kroeëng Meureudoe, met het doel T. Bén Peukan op te sporen, vonden den 27sten Juni zijne panglima's Hadji Oesōih en Nja' Oelim in moekim Seunōng den dood. Den 2den Augustus vielen ons, bij eene dergelijke excursie naar Poelò Loeëng Teungah, 14 dooden, waaronder Teungkoe Lam Ba'et, een volgeling van Nja' Moeda, in handen; Nja' Moeda zelf, T. di Kroeëng Teupin Raja en T. Mat Seuman ontkwamen bij die gelegenheid. Den 30sten September had men in Arōsan eene ontmoeting met eene bende van omstreeks 40 geweerdragenden, waarbij twee moslemin en de keutji' van Arōsan het leven lieten; laatstgenoemde behoorde evenwel niet tot die bende. In October vonden weder eenige onderbendehoofden met vele hunner volgelingen den dood.

Onafgebroken werd voorts de pretendent-sultan allerwegen opgespoord en achtervolgd. De colonne-Scheepens trof in Pameuë den pretendent, Tjoet Nja' Dien en het Gajō-hoofd Radja Boekét Ewéh aan, doch het gelukte niet hen in handen te krijgen. Daarop naar Kètòl gegaan, vernam de colonne, dat de pretendent wederom naar Pameuë was vertrokken, waarop ook de colonne terugkeerde en gelegenheid had T. Arōn, een getrouw aanhanger van wijlen T. Oema', zoomede Teungkoe Hadji Itam en diens zoon — neven van T. Béntara Keumangan — bij verrassing onschadelijk te maken. Bij dat tweede bezoek aan Pameuë meldden zich een tachtigtal uitgeweken Pidiëreezen, die naar hunne kampongs terugkeerden. De keudjroeën van Anòë (Kawaj XII) verloor bij eene ontmoeting met die colonne het leven. Den 20sten October luidde het bericht, dat de pretendent in Beunga zou zijn en naar Keumala zou trekken; anderen meldden den pretendent nog tusschen Tangsé en Geumpang. Hoewel bij de daarop gevolgde omsingeling van Keumala Nitjah 16 vijanden den dood vonden, bleek de aanwezigheid van den pretendent niet. Den 9den November berichtte T. Hadji Brahim Ndjōng, dat de pretendent in Meura'sa (Ië Leubeuë) was, met het doel een nieuwen oelèëbalang van Ië Leubeuë, T. Moehamat Jatém, neef van den zich te Pinang ophoudenden oelèëbalang T. Rajeu', in diens plaats te installeeren. In Meura'sa sneuvelden daarop, bij eene ontmoeting met de onzen, 11 vijanden, terwijl de veronderstelling werd gewettigd, dat de pretendent-sultan zich daar werkelijk had opgehouden. Zoowel in het gebergte als in de vallei werd onophoudelijk naar zijne schuilplaats gezocht, te meer daar nog den 14den November het bericht binnenkwam, dat hij indertijd in de Gajō-landen de gelofte had gedaan om eene kandoeri te houden op de graven van Teungkoe di Tirò, Teungkoe di Tambòn en Teungkoe di Pasi, als hij aan het gevaar, om toen onzen troepen in handen te vallen ontkwam, en dat zulks de reden van zijne komst naar Pidië was. Den 15den November werd hij in de bako-bako van Ië Leubeuë gezocht en sneuvelden weder 11 vijanden. Den 22sten d. a. v. vertrokken twee brigades marechaussee en eene sectie infanterie naar Boven-Peudoeë en Boven-Beuratjan en den 26sten vond kapitein Kramers, op een verborgen ladang, de verblijfplaats van den pretendent. Bij de verrassing sneuvelde een achttal personen, waaronder de zich in het gevolg van den pretendent bevindende Radja Boekét Ewéh en de krani van den sultan, Nja' Akob. Uit de in onze handen gevallen wapens, ringen, zegels en kostbaarheden, waaronder de zegelring en het zwaard van den pretendent, bleek zijne aanwezigheid onwederlegbaar en werd zelfs door vele Pidiësche hoofden zijn dood als vrij zeker aangenomen.

De civiele en militaire gouverneur bleef echter aan zijn dood twijfelen, omdat Pòtjoet Tjòt Moerong niet huiswaarts keerde en ook niets van 's pretendents zoon Toeankoe Ibrahim vernomen werd. Weldra bleek dan ook dat de pretendent, evenals T. di Kroeëng Tjoembō, een familielid van T. Bén Tjoembō, ontkomen was. Den 2den December ontving men uit Tangsé het bericht, dat de pretendent daar ongeveer eene maand te voren was doorgetrokken en dat Pòtjoet Tjòt Moerong en Toeankoe Ibrahim door den wali van T. Bén Tjoembō, T. Djohan van Blang Keudah, waren afgehaald en naar de V Moekims Tjoembō waren gebracht.

Intusschen was de eerste vrouw van den pretendent, Teungkoe Poetròë, moeder van Toeankoe Ibrahim, den 26sten November door den onderluitenant H. Christoffel in Peusangan (zie lager) gevangen genomen. Zij kwam den 4den December te Sigli aan en werd aldaar geïnterneerd. Den 9den December meldde zich bij den bivakcommandant te Lam Meulò een weggeloopen Javaansche dwangarbeider, die in dienst van den pretendent was geweest, en bood aan ons de schuilplaats van Pòtjoet Tjòt Moerong en Toeankoe Ibrahim te wijzen. Die schuilplaats bleek evenwel reeds te zijn verlaten. Op een intusschen ontvangen bericht, dat de pretendent zich in Déah Tanòh schuilhield, werd daarheen uitgerukt. Hoewel hij niet gevonden werd, slaagde men er in het bendehoofd Nja' Moesa met 5 volgelingen onschadelijk te maken. Den 18den December sneuvelden bij eene ontmoeting met de bende van T. Tjòt Tjitjiëm bij Bloeë Glé Tjoet en Gapoej 19 vijanden, waaronder T. di Idi, broeder van T. Hadji Brahim Lhō' Kadjoe, en Habib Basja van Reuëng Reuëng (Ië Leubeuë). Eindelijk, den 25sten December, gelukte het majoor K. van der Maaten om Pòtjoet Tjòt Moerong en Toeankoe Ibrahim, die zich in Peureula' hadden schuilgehouden, in Lam Meulò gevangen te nemen. Ook zij werden te Sigli geïnterneerd.

Reeds spoedig daarop, den 27sten December, ontving T. Bén Tjoembō een brief van den pretendent, waarin hij om een onderhoud met hem en enkele andere personen verzocht. De civiele en militaire gouverneur, die zich persoonlijk naar Sigli begaf, liet toen den pretendent door volgelingen van Pòtjoet Tjòt Moerong en T. Bén Tjoembō weten dat, wanneer hij zich na eene maand niet zou onderworpen hebben, Pòtjoet Tjòt Moerong en Toeankoe Ibrahim naar de gevangenis te Koeta Radja zouden worden overgevoerd en wellicht zouden worden verbannen. Teungkoe Poetròë werd inmiddels van Sigli naar Koeta Radja opgezonden.

Omtrent de spoedig daarop gevolgde vrijwillige onderwerping van den pretendent is reeds het noodige medegedeeld in kol. 10/11.

De bezetting van Padang Tidji is naar Sigli verplaatst en de hier gelegerde compagnie van het garnizoensbataljon ging over naar Lam Njòng. De divisie marechaussee van de XXV Moekims kreeg Sigli tot standplaats, met uitzondering van zes brigades, die te Padang Tidji zijn gelegerd.

In Mei is de trambaan tot Samalanga voor het publiek verkeer geopend. Van de tramlijnen Sigli—Samalanga en Sigli—Padang Tidji is in 1902 door de bevolking een zeer druk gebruik gemaakt.

De aanleg van 5 M. breede wegen werd voortgezet. Voor de begrinding zijn aan verschillende oelèëbalangs karren verstrekt. O. m. is begonnen met den aanleg van een 5 M. breeden weg van Déah Tjòt, over Tjòt Tjitjiëm en meunasah Panaih (Troesèb), naar Koelam Ara — aldaar aansluitende aan den grooten weg Lhō' Iguiëh—Teupin Raja — en de keudé Gloempang Minjeu', en van deze keudé langs de Kroeëng Gloempang Minjeu' naar den grooten weg Asan Koembang—Teupin Raja. De Glé Meulinteuëng bij Keumala is gedeeltelijk doorgegraven, ten einde karrentransport naar Keumala Dalam mogelijk te maken. In Meureudoe zijn nieuwe wegen aangelegd van het station in zuidelijke richting naar den grooten weg, dwars door Meureudoe, en van Seunòng door het gebergte, langs den rechteroever der Meureudoe-rivier, in zuidelijke richting tot aan het voetpad Driën Toedjoh—Meureudoe-rivier bij Lhō' Leumoeë. Laatstgenoemde weg is een colonneweg. In Geumpang is een colonneweg aangelegd van Poelò Loh naar Kampong Sòt. In Tangsé is Poelò Meusigèt door een 5 M. breeden colonneweg met den ingang van de kloof (Biniët), en zijn de verschillende kampongs in de vallei onderling door colonnewegen verbonden. IJzeren bruggen worden gebouwd over de Kroeëng Barō bij Keudé Arèë en Mè Tareuëm, over de Kroeëng Titeuë bij Lam Meulò, over de Kroeëng Tirò bij Tong Peuria, over de Kroeëng Teupin Raja bij Teupin Raja en over de Kroeëng Oelim bij Nangroë. Het materieel voor deze bruggen is reeds gedeeltelijk aangevoerd. Over de kleinere rivieren, beekjes en loeëngs zijn en worden houten oeverbruggen, behoorlijk van leuningen voorzien en geschikt voor karrentransport, geslagen. Alle arbeid voor den aanleg van nieuwe en het onderhoud van bestaande wegen is door de bevolking in heerendienst gepresteerd.

Den 31sten Maart is de openbare inlandsche school met 51 leerlingen, waaronder 3 Atjèhsche, geopend. Gedurende 1902 nam het schoolbezoek steeds toe.

Het belangrijkste, dat op politiek gebied in elk der oelèëbalangschappen der onderafdeeling Pidië is voorgevallen, wordt hieronder vermeld.

XII Moekims Pidië. T. Oesén di Geudòng bleef voor T. Radja Pakèh het bestuur waarnemen (vgl. K. V. 1902, kol. 26). Laatstgenoemde bleef de gouvernements inlandsche school te Koeta Radja bezoeken en huwde den 30sten Maart 1902 met het dochtertje van T. Oesén di Geudòng.

De vijand deed dit jaar in Pidië betrekkelijk weinig van zich spreken. Den 16den Februari heeft de bevolking, onder aanvoering van den waarnemenden oelèëbalang, eene bende verdreven, die kampong Tjòt Rhing in brand wilde steken. De vijand kreeg 3 dooden, terwijl van de bevolking één man sneuvelde en 2 werden gewond. Als belooning voor deze daad mocht Pidië, in tegenstelling van de andere landschappen, de geweren behouden, daar men had getoond ze tegen den vijand te kunnen en willen gebruiken.

Den 20sten December zijn in kampong Barō en Rawah door kwaadwilligen opgelicht Teungkoe Hadji Badaj, Teungkoe Adam en Teungkoe Him, voor welke euveldaad de kampong Geuntèng, waar de roovers vandaan kwamen, en die als een broeinest van ongerechtigheden bekend stond, is gestraft. Genoemde teungkoe's keerden na eenige dagen ongedeerd terug, toen de bende, inmiddels naar Laweuëng getrokken, aldaar voor een onzer patrouilles uiteen stoof. Na het sneuvelen van Panglima Prang Ma' Ali, Nja' Gampōng Lhang en den imeum van Sanggeuë is T. Pòlém Daloeëng het eenig overgebleven, zuiver Pidiësch bendehoofd.

V Moekims Reubiē. De voortvluchtige oelèëbalang, T. Ma' In, keerde terug en is, na bestraffing, in zijn gezag hersteld. Dit landschap blijft steeds nog eene schuilplaats van benden, vooral van die van Teungkoe Tjòt Tjitjiëm.

II Moekims Arèë. Ook in 1902 was dit landschap, evenals in het vorige jaar, dikwijls een toevluchtsoord voor slecht volk. De oelèëbalang, T. Tjoet Arèë, had daaraan schuld en is om die reden eenige maanden in arrest gesteld en beboet, gedurende welken tijd T. Tjé Tjirih het bestuur waarnam. Het bendehoofd Pang Andah vertoeft vaak in Arèë, waar hij eene vrouw heeft.

III Moekims Iboih. De oelèëbalang, T. Béntara Blang Ranawangsa, bleef volgzaam ten aanzien van de hem door het bestuur gegeven bevelen. Hij moest ééns worden gestraft, toen bleek, dat hij door zijne kamponglieden iemand in Ië Leubeuë had doen arresteeren en aan de moslemin had doen uitleveren, die dezen persoon daarop vermoordden. Na zijne bestraffing, bewees hij het bestuur een goeden dienst door het beruchte rooverhoofd Pang Brahim Boengië te doen aanwijzen, zoodat hij kon worden onschadelijk gemaakt. De oelèëbalang moest die aanwijzing echter met den dood bekoopen; den 19den October is hij, met twee kawans, uit wraak vermoord door eene bende onder Habib Basja van Reuëng Reuëng en een broeder van Pang Brahim Boengië. Daar de verslagene geen zoons naliet, is zijn oom en gewezen voogd, T. Radja Moeda Boengië, tot oelèëbalang aangesteld.

T. Bén Prang Mangki en zijn zoon T. Rajeu' (zie K. V. 1902, kol. 27) keerden in 1902, na inlevering van hunne geweren, tot ons terug.

V Moekims Tjoembō. De oelèëbalang, T. Bén Tjoembō, bleef even onbetrouwbaar als voorheen. De wegenarbeid in zijn gebied vorderde minder goed dan elders. Vijandige benden, zooals die van T. Tjòt Tjitjiëm en Habib Meulabōh, vonden er steun en huisvesting.

Eerst in de laatste maanden van 1902 kwam in den toestand van dit landschap eenige verbetering, namelijk toen de pretendent-sultan, Pòtjoet Tjòt Moerong en Toeankoe Ibrahim in de vlakte van Pidië waren verschenen en Pòtjoet Tjòt Moerong, T. Tjoembō's tante, hem te verstaan had gegeven, dat zij het zwerven in de wildernissen moede was. Door bemiddeling van zijne familieleden, T. di Kroeëng Tjoembō en T. Djohan, — die zich wenschten te onderwerpen, doch, uit vrees voor verbanning, tot dusver daarvan waren teruggehouden — deed T. Bén Tjoembō daarop stappen om den pretendent tot onderwerping over te halen, welke met goed gevolg bekroonde pogingen zeer werden vergemakkelijkt door de aanwezigheid van een bivak te Lam Meulò, in de onmiddellijke nabijheid van T. Tjoembō's woning. Hij hoopte daardoor ook vergiffenis te bekomen voor die beide bendehoofden. T. di Kroeëng Tjoembō kwam ter gelegenheid van de gevangenneming van Pòtjoet Tjòt Moerong en Toeankoe Ibrahim met zijne volgelingen tot ons, waarop hun kampongpassen werden verstrekt. T. Djohan bleef, op verzoek van T. Tjoembō, voorloopig nog bij den vijand om een tegenwicht te hebben tegen lieden als Teungkoe Mat Seuman, Pang Sanèh, e. a., die, na de gevangenneming van de sultansfamilie, den sultan trachtten te beletten zich aan het Gouvernement te onderwerpen.

III Moekims Titeuë. Gedurende 1902 bevonden zich vaak benden in dit gebied, o. a. was T. Tjòt Tjitjiëm dikwerf in Tòng Poedéng. De oelèëbalang, T. Bén Titeuë, bleef steeds nalatig in het zenden van berichten, zoodat hem herhaaldelijk boeten moesten worden opgelegd.

II Moekims Troesèb. De keudjroeën van Troesèb is nog steeds voortvluchtig met de vrouw van T. Béntara Sama Indra en houdt zich op in Boven-Teunòm.

In April 1902 is het bestuur over dit landschap nader geregeld, en is de jeugdige T. Asèm, neef (broederszoon) van den keudjroeën, tot waarnemend keudjroeën aangesteld, onder voogdijschap van de beide imeums, en is voorts bepaald, dat hij te Peukan Pidië moet wonen en de school te Sigli bezoeken.

De moekim Déah Tjòt, vroeger een twistappel tusschen Keumangan en Tjoembō, is aan Troesèb teruggegeven.

De imeum van Déah Tjòt is eveneens voortvluchtig. De waarnemende imeum, T. di Teumieung, die ons als gids diensten

had bewezen, o. a. bij een der laatste tochten naar de Gajōlanden, is in den nacht van 16 op 17 December in zijne woning door den vijand doodgeschoten.

Uit den aard der zaak herbergt dit landschap nog dikwijls benden.

III Moekims Arōn. In de eerste maanden van 1902 was het in dit landschap, voornamelijk in de moekim Gloempang Minjeu', voortdurend onrustig; meermalen werd de tram beschoten en enkele keeren werden baldadigheden aan de baan gepleegd. Den 11den Februari 1902, toen eene brigade marechaussee in die kampong patrouilleerde, sprongen plotseling verscheidene gewapende vijanden van onder een hoop atap te voorschijn en vielen de patrouille aan. De vijand moest echter het veld ruimen en liet 17 dooden liggen, terwijl wij één gesneuvelde en een paar gewonden kregen. Toen den 9den Maart 's nachts de aanwezigheid van eenige vijanden in de woning van den keudjroeën werd geconstateerd en een hunner zelfs moest worden neergelegd, ging de oelèëbalang, gebruik makende van de duisternis, op de vlucht en sloot zich bij de benden aan, waarbij zijn minderjarig zoontje, T. Oebét, nog steeds vertoefde. Vader en zoon zwerven nu rond in Goemoeroh, Amoet en het rondom gelegen gebergte. Bepaald is dat, zoolang de keudjroeën voortvluchtig is, de imeums hunne moekims zelf zullen besturen.

Wegens het verleenen van hulp en steun en het herbergen van vijandelijke benden moesten de III Moekims Arōn en de keudé Gloempang Minjeu' herhaaldelijk beboet worden.

V Moekims Iē Leubeuē. De oelèëbalang T. Rajeu' laat zich niets aan het bestuur gelegen liggen. Van eene aan hem verleende vergunning om naar Idi te gaan, maakte hij misbruik door naar Pinang te reizen, waar hij zich sedert Juni is blijven ophouden, naar men zegt, met het voornemen om niet meer terug te keeren. Het ligt dan ook in de bedoeling om hem van zijne waardigheid vervallen te verklaren en zijn halfbroeder, T. Oeseuman Koeta Barō, een veel krachtiger persoonlijkheid, die thans het bestuur waarneemt, tot oelèëbalang aan te stellen.

T. Moehamad Jatém, een neef van T. Rajeu', liep den 18den Augustus 1902 tot den vijand over, doch keerde in Januari 1903 in het gevolg van den pretendent-sultan weder terug.

Het landschap bood nog al eens huisvesting aan vijandelijke benden, waarvoor de moekims en kampongs meer dan eens moesten worden beboet.

VI Moekims Ndjōng. Peudoeë, Trieëng Gadéng, Moesa en Langiën. De jeugdige T. La' Seumana Ndjōng bezocht gedurende de laatste maanden van 1902 de gouvernements inlandsche school. De waarnemende oelèëbalang, T. Hadji Brahim Ndjōng, die eerst in kampong Kramat woonde, heeft zich gevestigd in de nabijheid van het bivak te Loeëng Poetoeë, dat in Augustus 1902 betrokken is door de bezetting van het opgeheven bivak te Didoh (zie onder Keumangan).

De moekim Loeëng Poetoeë had, evenals de onderhoorigheden Moesa en Langiën, veel last van het bezoek van vijandelijke benden, wat gewoonlijk kenbaar was aan de beschieting van de trams en het bivak. Ook Peudoeë strekte dikwerf den benden tot verblijfplaats, waardoor het meermalen beboet moest worden.

T. Basja Trieëng Gadéng, die vermoedelijk wegens oneenigheid met zijn broeder, oelèëbalang Panglima Trieëng Gadéng, in April 1902 de vlucht nam, sneuvelde nog in diezelfde maand. Ook Trieëng Gadéng moest wel eens gestraft worden wegens het toelaten van benden.

III Moekims Gloempang Pajōng. De oelèëbalang, T. Béntara Gloempang Pajōng, is oud en afgeleefd en zijn zoon, T. Gam, is nog steeds verbannen. T. Bén is blijkbaar niet in staat om zijn gezag in zijn gebied naar behooren te doen gelden. Zijn landschap strekt nog voortdurend tot verblijfplaats aan Pang Sanéh, Nja'Moeda en T. di Kroeëng Teupin Raja met hunne benden. Veelvuldige beboetingen waren daarvan het gevolg.

Pantè Radja. Ofschoon de oelèëbalang, T. Radja Soeléman, het Gouvernement niet ongenegen is, is hij te veel verslaafd aan opium en staat te zeer onder den invloed van zijne omgeving, om veel diensten te kunnen bewijzen.

VIII Moekims Sama Indra. Gedurende 1902 was dit landschap dikwijls een toevluchtsoord voor verschillende bendehoofden, voornamelijk T. Tjòt Tjitjiëm, T. Sabi Bloeë Glé Tjoet, Pang Andah, e. a., en gaven noch de oelèëbalang, T. Béntara Sama Indra, noch diens zoons, T. Maharadja en T. Radja Boekét, zich veel moeite om het bestuur met berichten van dienst te zijn. In September kwam aan het licht, dat de oelèëbalang, die vroeger vijandig tegenover zijn wali T. Sabi Bloeë Glé Tjoet stond, zich, door bemiddeling van Habib Meulabōh, zij het ook eenigszins gedwongen, weder met dien T. Sabi had doen verzoenen, van welke verzoening hij zelfs de kosten had gedragen. T. Djeurat Manjang, een familielid van T. Sama Indra, bleef ons vijandig.

Daar de vijandelijke benden nog steeds gelegenheid vonden om zich in Keudé Garōt van leeftocht en andere benoodigdheden te voorzien, is de imeum van Garōt in den loop van 1902 gearresteerd en eerst na betaling van eene boete en het storten van eene waarborgsom op vrije voeten gesteld.

Een paar malen hadden er in de VIII Moekims vrij belangrijke patrouillegevechten plaats, o. a. op 18 September en 18 December met de bende van T. Tjòt Tjitjiëm, die zich herhaaldelijk in Bloeë Grōng-Grōng en Toengkōb ophield.

Lhō' Kadjoe. Dit gebied was, evenals de VIII Moekims Sama Indra, voortdurend een toevluchtsoord voor vijandelijke elementen. De oelèëbalang, T. Brahim Lhō'Kadjoe, bleef voortvluchtig. Zijn broeder T. di Idi sneuvelde den 18den December bij Bloeë Glé Tjoet. Een andere broeder, T. di Paroeë, is nog bij den vijand.

Bambi en III Moekims Oenòë. Den 5den Februari 1902 werd T. Moeda Dalam, de zoon van den ouden oelèëbalang T. Panglima Meugòë, door T. Mat Seuman opgelicht en medegevoerd, omdat hij ons de vrouw en het zoontje van T. Mat Seuman in handen had gespeeld. De bende werd evenwel in Keumangan overvallen en T. Moeda Dalam maakte van de gelegenheid gebruik om te ontsnappen. Den volgenden dag kwam hij zich weder bij het bestuur melden. Vader en zoon durven nu niet meer in Bambi te wonen en houden verblijf in kampong Kramat bij Sigli, terwijl, wegens den hoogen ouderdom van T. Panglima Meugòë, T. Moeda Dalam de dagelijksche bestuurszaken waarneemt.

T. Radja Moeda Oenòë, die in de III Moekims Oenòë voor den oelèëbalang het bestuur waarneemt, durft gerust in zijn gebied wonen, hetgeen niet voor zijne betrouwbaarheid pleit, daar Oenòë en omstreken een zeer gewild terrein zijn voor de benden.

Kroeëng Seumideuën. In dit landschap viel in 1902 niets bijzonders voor.

III Moekims Pineung en Peukan Barō-Peukan Sòt. In de moekim Peukan Barō-Peukan Sòt is op het vroegere sultans wakeuëterrein bij Kelapa I een nieuwe keudé gebouwd door T. Béntara Keumangan, T. Béntara Pineung, T. Béntara Paleuëh en T. Panglima Meugòë, welke hoofden een schriftelijk contract hebben gemaakt betreffende de baten van die keudé.

In den nacht van 25 op 26 Juni 1902 is het huis van T. Béntara Pineung te Soembòë door den vijand verbrand.

De moekims Meusigét Goetji Rampong, Pineung en Meusigét Barō moesten wegens beschietingen van de tram, waarbij de bevolking niet onzijdig was gebleven, worden beboet.

III Moekims Gigiëng. De oelèëbalangsfamilie, namelijk de oelèëbalang zelf, T. Béntara Paleuëh, en zijn jongere broeders, T. Ma' Ali, T. Madjid en T. Oesén, verkeert in moeielijke financieele omstandigheden. De laatstgenoemde drie hoofden kozen in den loop van 1902 de zijde van den vijand en voegden zich bij de benden van de habibs van Teungoeë. T. Madjid keerde spoedig terug en beweerde, dat hij door den vijand was medegevoerd, waarom hij voorloopig te Koeta Radja is geïnterneerd. T. Béntara Paleuëh heeft weinig gezag en geeft zich niet veel moeite om de slechtgezinde elementen uit zijn landschap te verwijderen.

II Moekims Keumala. Ook in 1902 ontving dit landschap nog al eens bezoek van vijandelijke benden, en werd T. Tjòt Tjitjiëm meermalen in Keumala Nitjah gesignaleerd. Den 4den April werd de waarnemende oelèëbalang, T. Manja' Keumala, aangevallen door lieden van T. Tjòt Tjitjiëm. Twee zijner volgelingen sneuvelden en T. Manja' zelf werd gewond. De bende

werd den 17den April bij Poelò Seupéng door uit alle richtingen oprukkende patrouilles in het nauw gebracht; zij liet 43 dooden met geweren en vele blanke wapens in onze handen. In de tweede helft van het jaar begon de bevolking van Keumala Nitjah meer openlijk de zijde van den vijand te kiezen; de mannen verlieten de kampongs en aan de wegen werd niet meer gewerkt. Den 27sten October vluchtte T. Manja' met zijn gezin. Hij moet zich thans ophouden in de omstreken van Tangsé.

IX Moekims Keumangan, met de onderhoorigheden Gigiëng, Meurandéh, Tjòt Djadja en Teungoeë. Oneenigheden tusschen den ouden oelèëbalang, T. Béntara Keùmangan, en diens zoon, T. Oesén di Rambòng, waren oorzaak dat eerstgenoemde het gezag over zijn gebied weer persoonlijk in handen nam (zie K. V. 1902, kol. 29). De oneenigheden liepen daarna zoo hoog, dat T. Oesén zijn vader begon tegen te werken en zelfs verdacht werd met Habib Meulabòh, Habib Oesén en T. Mat Seuman te heulen, waarom T. Oesén naar Koeta Radja werd gezonden. Reeds te voren was ook Pòtjoet di Rambòng daarheen gezonden om tijdelijk te wonen bij haren pupil T. Oema', die daar school gaat. In den nacht van 20 op 21 Mei werd de voortvluchtige T. Bén Oedjong Rimba in Tirò Rabò gearresteerd doch, na het inleveren van geweren en het storten eener waarborgsom, weder in vrijheid gesteld.

Daar, na de opheffing van het bivak te Beureunoen, de oude oelèëbalang niet meer in zijn land wilde blijven en hij ook niet tot terugkeer te bewegen was, terwijl het meer en meer bleek, dat, hoewel hij nog helder van geest is, een krachtig bestuur niet meer van hem te verwachten was, werd besloten zijn zoon T. Oesén di Rambòng opnieuw met de waarneming van het oelèëbalangschap te belasten en de vader in Koeta Radja te doen verblijf houden. T. Keumangan stemde daarmede volkomen in en was blijkbaar verheugd om zich van de beslommeringen van het bestuur op die wijze te kunnen ontdoen. T. Oesén di Rambòng keerde te Sigli terug en kort daarop vertrok T. Béntara Keumangan naar Koeta Radja. Vermits echter ook T. Oesén di Rambòng bezwaren maakt om zonder bescherming van troepen in zijn land te wonen, bestaat het voornemen ergens in de IX Moekims Keumangan wederom een bivak te doen betrekken, ten einde den waarnemenden oelèëbalang in de gelegenheid te stellen zoo spoedig mogelijk bericht van de schuilplaats van de nog talrijke in zijn landschap aanwezige benden te kunnen geven. Die benden beschoten meermalen de trams, terwijl baldadigheden aan de trambaan niet achterwege bleven. In den nacht van 30 September op 1 October werd de baan bij Djaman en Beureunoen zelfs over eene aanzienlijke lengte opgebroken. De betrokken moekims en kampongs moesten dan ook bij herhaling beboet worden.

Het gezag van Keumangan over Gigiëng Meurandéh, Tjòt Djadja en Teungoeë kan vrijwel nominaal worden genoemd. T. Rajeu' Teungoeë liep naar den vijand over en staat thans aan het hoofd van eene kleine bende. De imeum van Gigiëng Meurandéh en de keudjroeën van Djadja trekken zich weinig van hun gebied aan.

Ilòt, Andeuë en Mè Tareuëm en het Wakeuëh-gebied van Habib Itam (Tanòh Wakeuëh). Andeuë en Ilòt blijven nog steeds gewilde verblijfplaatsen van den vijand. De imeum van Andeuë, die in 1901 naar Tangsé was gevlucht, meldde zich in Januari 1903 weder bij het bestuur.

Kawaj XII. De bevolking van Keumala Dalam, Beunga, Tangsé, Geumpang en Anòë is thans geregistreerd (vgl. K. V. 1902, kol. 30). Het nominale hoofd van de Kawaj XII, T. Tji' Tahé, dat zich reeds gemeld had, is weder gevlucht en vermijdt alle aanraking met ons. De keudjroeën van Beunga is in den loop van 1902 door lieden van Tangsé vermoord. T. Lampòih Oe, het vijandige hoofd van Tangsé, stierf, doch liet een even vijandigen mondigen zoon, T. Ma' Ali, achter. Keudjroeën Ali van Anòë sneuvelde tegen onze troepen in Geumpang. Zijn zoon liet zich in Anòë registreeren. Met de hoofden der overige landschappen hadden wij nog geen aanraking.

Tangsé en Geumpang waren gedurende eenigen tijd door onze troepen bezet, toen de colonne-Scheepens zich in Pameuë ophield, ter opsporing van den pretendent-sultan.

b. ONDERAFDEELING VII MOEKIMS.

Hoewel de politieke toestand in deze, administratief tot Groot-Atjèh behoorende onderafdeeling gedurende 1902 minder gunstig scheen dan in het voorafgegane jaar, was hij toch inderdaad zeer bevredigend te noemen. Die schijnbaar minder gunstige toestand moet hoofdzakelijk worden toegeschreven aan de aanwezigheid, gedurende geruimen tijd, van troepen in Tangsé en Geumpang, waardoor de zich in het gebergte dier streken schuilhoudende benden, voornamelijk bestaande uit lieden, afkomstig uit Groot-Atjèh en de VII Moekims, naar de vlakten van deze onderafdeeling afdaalden. Het bivak Padang Tidji is viermaal beschoten, de stoomtram naar Sigli ontving tweemaal vuur uit de heuvels van Beureuleuëng en in October, toen het grootste gedeelte van de bezetting van Padang Tidji naar Biheuë en Lam Panaih op excursie was, is de trambaan bij Keudé Gròng Gròng over een afstand van ongeveer 2 K.M. vernield. De schuldige hoofden zijn voor het niet tijdig waarschuwen beboet en de bevolking van de V Moekims Reubeë, die den vijand bij zijn vernielingswerk steun had verleend, moest bij wijze van straf een karreweg langs de trambaan maken. De hoofdaanlegger, een gewezen panglima prang van Teungkoe Tji' Tirò, is in December, op aanwijzing van spionnen, door eene patrouille neergelegd.

Nadat medio 1902 de bezetting van Padang Tidji naar Sigli was verplaatst en door zes brigades marechaussee vervangen (zie onder Pidië), zijn tal van kleine bendehoofden en roovers in hunne schuilplaatsen of woningen verrast en onschadelijk gemaakt. In den nacht van 5 op 6 Juni viel de beruchte rooverhoofdman Peutoeha Bén Tjroeëng met 9 zijner volgelingen, van wie er 1 moest worden neergelegd, in onze handen; in Augustus zijn Pòtjoet Meurah, die uit Groot-Atjèh had weten te ontvluchten, en haar zoon Toeankoe Radja Boediman in Biheuë gearresteerd, waar zij een grooten aanhang hadden weten te verwerven en een verderfelijken invloed uitoefenden; den 16den September is in Tjoerèë aan de bende van T. Radén Tanòh Abèë een verlies toegebracht van 5 dooden, bij welke gelegenheid 1 Beaumont- en 2 voorlaadgeweren zijn buitgemaakt, en in December is in Gleutòng eene bende van T. Moeda Lòn, ter sterkte van 8 man, onschadelijk gemaakt.

De Paja Reubèë bleef nog herhaaldelijk eene schuilplaats van kwaadgezinden. In Augustus is dit moeras daarom nogmaals met kleine afdeelingen geheel afgezocht. Negen schuilhutten op eilandjes zijn verbrand en zes voorlaadgeweren en eene groote hoeveelheid Beaumont- en voorlaadpatronen buitgemaakt. Behalve dat onze patrouilles een paar malen op de heuvels van Poelò Peuët en Reubèë met Teungkoe Tjòt Tjitjiëm's bende slaags raakten, hadden geen belangrijke gevechten met den vijand plaats. Slechts éénmaal, in December, mocht het gelukken op aanwijzing der hoofden, die onze troepen vergezelden, den vijand een gevoeligen slag toe te brengen. Door de tijdelijke aanwezigheid van eene Amboineesche compagnie van het 3de bataljon infanterie was de civiele gezaghebber in staat de bende, die zich had teruggetrokken in de strandmoerasbosschen van Koeala Tjoerèë, geheel in te sluiten en bijkans te vernietigen; 51 dooden en vele vuur- en blanke wapens vielen ons bij deze gelegenheid in handen.

De imeum van Tanjon is nog het eenig uitgeweken landshoofd. Hoewel ons zeer vijandig, pleegde hij in dit jaar geen daadwerkelijk verzet tegen onze troepen.

Panglima Pòlém heeft gedurende het geheele jaar geen onrust in deze onderafdeeling gesticht of doen stichten. Zooals hiervóór reeds is gemeld, bezocht zijn familielid, de ons nog vijandige T. Moeda Lòn, een paar malen de VII Moekims, toen er troepen in Tangsé lagen, waardoor hij zich daar niet voldoende veilig achtte.

Door de bevolking is in den loop van 1902 in heerendienst een karreweg langs de trambaan Padang Tidji—Sigli gemaakt ter breedte van 5 M. en over een afstand van 7 K.M. De in 1901 gemaakte 5 M. breede wegen vereischten veel aan onderhoud, daar de zware regens dikwijls belangrijke beschadigingen veroorzaakten. De kleine bruggen in de wegen zijn gaandeweg vervangen door cementen duikers. De weg over de waterscheiding naar Seulimeum had niet alleen van den regen, maar ook door de olifanten te lijden. Groote aardstortingen maakten het noodzakelijk de herstelling van den weg op kosten van het wegenfonds door een Chineeschen aannemer onderhanden te doen nemen. Een ijzeren schroefpaalbrug in dien weg over de Kroeëng Peuët Ploh Peuët is voltooid, terwijl men ook bezig is met den bouw van twee ijzeren bruggen in de Paja Reubèë

en over de kroeëng Reubèë in den weg Padang Tidji—Keudé Arèë.

In Mei 1902 is eene particuliere inlandsche school geopend, waar de kinderen van hoofden en voorname kamponglieden onderwijs ontvangen.

c. ONDERAFDEELING LHŌ' SEUMAWÈ.

1. Samalanga, Meureudoe en Peusangan. [1])

Samalanga. Dit landschap ging in 1902 goed vooruit. De oelèëbalang, T. Tji' Samalanga, verleende het bestuur, evenals in 1901, in menig opzicht veel medewerking en gaf alle reden tot tevredenheid. Door zijne aanwijzingen zijn verscheidene schuilplaatsen en ladangs van kwaadwilligen door de patrouilles in het gebergte overvallen en vernietigd, waardoor de uitgeweken bevolking, geen levensmiddelen in de bergen vindend, in grooten getale naar hare kampongs terugkeerde.

In Januari 1902 meldde zich Keudjroeën Dolah van Peudada, halfbroeder van den voortvluchtigen oelèëbalang, T. Moeda Peudada. Hij is tijdelijk belast met de waarneming van het bestuur over het landschap. Hoewel vrij dom, is hij blijkbaar wel in staat de bevelen van het bestuur te doen opvolgen.

In den loop van 1902 overleed Barō, oelèëbalang van Djeuniëb. Het bestuur over dit landschap is, gedurende de minderjarigheid van den opvolger, opgedragen aan een familielid.

In Februari onderwierp zich T. Samidan, broeder van den verbannen T. Djohan Lam Pasè, tweeden oelèëbalang van de sagi der XXVI Moekims, met een groot mannelijk en vrouwelijk gevolg, al welke personen naar Koeta Radja zijn opgezonden.

In de II Moekims Toenòng laat T. Tji' het bestuur geheel over aan T. Sah Kobat, daar hij bang is om weder met hem in onmin te geraken, wanneer hij zich met de zaken van dit landschap inlaat. T. Sah Kobat is echter een zwakke persoonlijkheid, die zich weinig moeite geeft om de kwaadwillige elementen uit zijn landschap te houden en slechts onbeduidende zaken aan het bestuur durft melden. Hierdoor is het verklaarbaar, dat eene kleine marechaussee-patrouille op den 12den Augustus in de vlakte bij kampong Kroeëng Kiran op weg naar huis in eene hinderlaag van T. Sah Kobat's neef, T. Oebét, viel, waardoor wij en de vijand zeer gevoelige verliezen leden en eenige onzer karabijnen in handen van den vijand vielen. Het bendehoofd T. Moeda Tji' Beureumat, ook een familielid van den oelèëbalang, treedt niet meer actief op en houdt zich steeds schuil.

Nadat T. Moeda Peudada enkele malen in het gebergte was verrast, doch steeds had weten te ontkomen, meldde hij zich, de rustelooze vervolging moede en nadat een zijner vrouwen door den onderluitenant Christoffel was gearresteerd, in December met zijn zoon in het bivak Peudada.

Het wegennet in Samalanga is bijna geheel gereed. In het begin van 1902 werden de arbeiders van de trambaan enkele malen beschoten en eens werd eene marechaussee-brigade in de nabijheid der wegwerkers door eene bende opgewacht, doch deze vijandelijkheden hadden weinig te beduiden.

De aan het landschap Samalanga opgelegde doorloopende boete (zie K. V. 1902, kol. 31) is einde April 1902 ingetrokken.

Meureudoe. T. Tji' Meureudoe, oelèëbalang van dit in December 1901 tijdelijk onder de onderafdeeling Pidië gebracht landschap (vgl. K. V. 1902, kol. 30), is te nauw verwant aan personen, die het verzet gaande houden, zooals zijn zwager T. Bén Peukan en zijn schoonzoon T. Oebét Samalanga, om hem in eenigerlei opzicht te vertrouwen. Buitendien staat hij ook onder den invloed van zijne vrouw Pòtjoet Amrah Saréh, zuster van T. Bén Peukan. In 1902 verstrekte hij geweren aan de genoemde twee hoofden, en toen T. Bén Peukan eene schotwond in het been had gekregen, is hij door T. Tji' verpleegd geworden. Aan den oelèëbalang zijn deswege zware boeten opgelegd en is hij gedreigd met ontzetting uit het oelèëbalangschap en vervanging door zijn neef, T. Bén Sèh, die in het laatst van 1901, met toestemming van het bestuur, naar Pinang was vertrokken om naar Mekka te gaan, doch zonder de bedevaart te hebben volbracht, weer teruggekeerd was en aan wien, met het oog op de voortdurende twisten tusschen hem en T. Tji' Meureudoe, Sigli als verblijfplaats was aangewezen. In het landschap vielen intusschen geen vijandelijkheden voor en aan de trambaan en de telephoon zijn geen beschadigingen toegebracht. Op grond daarvan is de aan het landschap opgelegde boete, in den vorm van verhoogde rechten op in- en uitvoerartikelen (vgl. K. V. 1902, kol. 31), in 1902 opgeheven.

In December is in Lada gearresteerd T. Keudjroeën Mahmoet van Beuratjan, die in 1899 den pretendent-sultan naar Peusangan en de Pasè-streek was gevolgd, doch zich daarna van hem had afgescheiden en zich schuil had gehouden in Peudada, waar hij zich met de pepercultuur onledig had gehouden.

Peusangan. In dit landschap liet zich de toestand aanvankelijk niet gunstig aanzien. De patrouilles en dekkingen voor de opmetingen van de aan te leggen trambaan werden, evenals het bivak Panté Lhōng, herhaaldelijk door vijandelijke benden beschoten. Om aan dezen toestand een einde te maken, werden te Panté Lhōng vier brigades marechaussee van Samalanga gedetacheerd. De benden verplaatsten zich nu voornamelijk naar het landschap Djeumpa en daar de bevolking van dit landschap weigerachtig scheen zich te laten registreeren, werd door de marechaussee te Gloempang Pajōng een tijdelijk bivak betrokken. Daarna keerde het hoofd T. Maharadja Djeumpa, die, zoogenaamd uit vrees voor de kwaadwilligen, in Peusangan was gaan wonen, weer te Gloempang Pajōng terug en verbeterde de toestand. De bevolking liet zich registreeren en de benden trokken schijnbaar af. Toen echter, na afloop der registratie, het tijdelijk bivak weer werd opgebroken en T. Maharadja Djeumpa weder naar Peusangan vertrok, verzamelden de benden zich opnieuw in Djeumpa en wel hoofdzakelijk in het Djoelische. De benden stonden onder aanvoering van T. Amat Paki, T. Sadé, oelèëbalang Keudjroeën Djoeli, Panglima Prang Bén, T. Sabé Silang, T. Beureumat Djoeli, Teungkoe Tjòt Hagoe en andere mindere hoofden. Een paar malen werden de heuvels om de Djoeli-streek door troepen bezet en de kampongs doorzocht, bij welke gelegenheden vele vijanden werden neergelegd. Ook in het gebergte van Boven-Peusangan en Boven-Sawang werd veelvuldig gepatrouilleerd en werden voorraden levensmiddelen en schuilplaatsen vernietigd.

Toen uit een het bestuur in handen gevallen brief bleek, dat T. Maharadja Djeumpa een der voornaamste bendehoofden, T. Sabé Silang, steunde, werd hem eene doorloopende boete opgelegd tot tijd en wijle T. Sabé Silang onschadelijk zou zijn gemaakt. Sedert begon de houding van T. Maharadja Djeumpa te verbeteren en betoonde hij het bestuur meer medewerking. Kort daarop trad de onderluitenant H. Christoffel als waarnemend civiel gezaghebber te Panté Lhōng op en begon hij den vijand op krachtige wijze te vervolgen. De resultaten bleven niet uit. Tal van kleine bendehoofden werden onschadelijk gemaakt met velen hunner volgelingen, terwijl verscheidene anderen, onder wie T. Beureumat Djoeli, zich onderwierpen. Voorts gelukte het om eene versterkte schuilplaats van het fanatieke bendehoofd Teungkoe Imeum Madjid in een rotanmoeras ten zuiden van de kampong Tjòt Oelim te verrassen, bij welke gelegenheid de vijand een verlies leed van 22 dooden, waaronder Teungkoe Imeum Madjid, terwijl wij slechts één gesneuvelde en 2 lichtgewonden kregen. Ook slaagde de onderluitenant Christoffel er in om Teungkoe Poetròë, eerste vrouw van den pretendent en moeder van diens eenigen zoon, den 26sten November te arresteeren, terwijl zij, onder geleide van T. Sabé Silang en zijne bende, op weg was naar Pidië, waarheen zij ontboden was. Van de bende sneuvelden 2 man, doch T. Sabé Silang wist te ontkomen. Door een en ander is de toestand in het landschap Peusangan zeer vooruitgegaan.

T. Moeda Tji' Peusangan, hoofd van Oost-Peusangan, gaf steeds alle reden tot tevredenheid.

De nalatenschap van wijlen den oelèëbalang T. Tji' Sjèh Ma'ōn is, op verzoek van belanghebbenden, door het bestuur geregeld.

De wegenaanleg vorderde hier vrij goed, behalve in het Djoelische, omdat de bevolking, die voor een groot deel uitgeweken was, eerst kort geleden, na de onderwerping van T. Beureumat Djoeli, is teruggekeerd. In aanleg is een van noord naar zuid loopende weg, die te Teupin Blang Manè de Peusangan-rivier moet overschrijden en het begin vormt van een weg naar de Gajō-landen. Voor de dekking der werkzaamheden aan de tram-

[1]) Deze drie landschappen zijn in Januari 1901 tijdelijk onder het bestuur gesteld van een civielen gezaghebber met standplaats Samalanga, doch in December d. a. v. is Meureudoe tijdelijk geplaatst onder het gezag van den hoofdofficier, belast met het bestuur over Pidië (zie K. V. 1902, kol. 30).

baan is in de kampong Matang Gloempang Doea een klein bivak opgericht voor 25 bajonetten. Aan de spoorwegbruggen over de kroeëngs Peudada, Panjò, Blang Mè en Manè werd door een bandjir belangrijke schade toegebracht.

II. Overige Landschappen.

In de overige landschappen dezer onderafdeeling was over het algemeen de politieke toestand in 1902 gunstiger dan in 1901. Het verzet van den vijand had niet veel te beteekenen, hoewel, vooral in het veelhoofdige gebied ten westen en ten zuiden der Keureutòë-rivier, zoomede in de landschappen Matang Koeli en Peutòë, op de houding en de gezindheid van de bevolking nog niet veel staat is te maken, hetgeen voor een groot deel te wijten is aan het feit, dat de door den pretendent-sultan tot oelèëbalang van Keureutòë aangestelde T. Tjoet Moehamat (T. Tji' Toenòng) een flinkere persoonlijkheid is dan onze oelèëbalang, zijn oudere broeder T. Tji' Béntara. Ongetwijfeld zou de bevolking van die streken, bij verzwakking van ons militair optreden, weer in massa een werkzaam aandeel aan het verzet nemen. Trouwens in vele kampongs, vooral in de zuidelijke, is zulks nog steeds het geval; bijna het geheele landschap Pira' en verscheidene kampongs in Seuleuma', Ara Keumoedi, Matang Koeli en Peutòë zijn door de naar het gebergte uitgeweken bevolking verlaten. Gevechten in het open veld worden door den vijand met onze troepen weinig aangegaan. Doorgaans bepaalt hij zich tot het beschieten op grooten afstand van patrouilles en bivaks, het beschadigen van de trambaan, het verbranden van houten bruggen in de colonnewegen en van oude, door onze troepen verlaten bivaks, het vermoorden van spionnen en hoofden, die ons diensten bewezen, het aan de geregistreerde bevolking ontnemen van hare kampongpassen, het bemoeielijken van het werken aan de wegen, het plegen van tallooze diefstallen en rooverijen, het afpersen van sabilgelden en dergelijke vijandige daden meer. Daar door deze wijze van optreden de vijand ons het uitdeelen van zware slagen uiterst moeielijk maakt, moeten de zich daaraan schuldig makende personen door middel van nachtelijke verrassingen één voor één onschadelijk gemaakt worden, een arbeid die natuurlijk slechts langzaam vordert.

In de tweede helft van 1902 wachtte de vijand, in de alang-alang of in het struikgewas verborgen, instede van, als tot dusver, zooveel mogelijk aanrakingen met onze patrouilles te vermijden, herhaalde malen kleine patrouilles af om haar met het blanke wapen aan te vallen. Zulks geschiedde den 6den Juni te Aloeë Keudjroeën, den 15den Juli te Minjè Tiga, den 4den September te Ara Boengkò' en den 4den December te Boedjo in Boewah. De bedoeling van den vijand was om zich op deze wijze van eenige repeteergeweren meester te maken, hetgeen hem echter alleen te Minjè Tiga, waar hem 3 geweren in handen vielen, gelukte. Hoewel ook wij belangrijke verliezen leden (3 gesneuvelden en 28 gewonden), werden den vijand gevoelige slagen toegebracht; bij de 4 aanvallen liet hij in het geheel 44 gesneuvelden in onze handen achter. Voorts werd door eene bende van T. Tjoet Moehamat en zijn trawant Teungkoe Jit in den nacht van 21 op 22 November eene in prauwen de Piadah-rivier afvarende patrouille onverwachts van de oevers beschoten, waardoor de prauw omsloeg en 31 van de opvarenden verdronken, terwijl 42 geweren verloren gingen. Wel is waar vielen die geweren niet alle in handen van den vijand — later zijn er 3 door eene patrouille opgevischt, doch de meeste zijn in de modder verzonken —, maar ongetwijfeld heeft hij zich van een belangrijk aantal, zoomede van eene groote hoeveelheid patronen, weten meester te maken. Hierdoor overmoedig geworden, is die bende in den laatsten tijd een paar malen wat driester tegen onze troepen opgetreden.

Omtrent de vervolging van Panglima Pòlém in Keureutòë is hiervóór (onder „algemeene mededeelingen") reeds het een en ander gezegd.

De registratie der bevolking is afgeloopen, behalve in Blang Gloempang en Boewah.

Groot was het aantal der in 1902 teruggekeerden. Behalve dat tal van personen, die vroeger, met achterlating van alles, naar het gebergte waren uitgeweken, er uit zich zelf reeds naar verlangden om zich aan de registratie te onderwerpen, ten einde naar hunne bezittingen te kunnen terugkeeren, is toch in hoofdzaak die groote terugkeer te danken aan het met kracht doorgezette stelsel om allen ladangbouw in het gebergte te verbieden en alle reeds aangelegde ladangs op te ruimen. Hoewel wij tevreden mogen zijn met de daardoor reeds verkregen resultaten, blijft er toch nog veel in dit opzicht te verrichten. Hoe groot het aantal teruggekeerden is, moge blijken uit het feit, dat in de landschappen, waar in 1901 de registratie reeds was afgeloopen en toen in 't geheel 12 599 passen waren uitgegeven, dat totaal thans 17 426 bedraagt.

Met den wegenaanleg in heerendienst en met de ontwapening der bevolking werd geregeld voortgegaan. Het is thans aan de voornaamste hoofden alleen nog maar vergund om een bepaald aantal geregistreerde vuurwapens ter zelfverdediging in hunne koeta te houden. Voor het toezicht op den wegenaanleg en de invoering of doorzetting der registratie zijn tijdelijke bivaks betrokken te Matang Koeli, Djeurat Manjang, Blang Trieëng, Boedjo, Palòh, Boelòh Beureugang, Geudòng en Blang Reuma.

De trambaan, die in 1901 reeds tot Manè gereed was, had in het begin van 1902 zóóveel van de zware regens te lijden, dat gedurende eenigen tijd de communicatie met Manè gestremd was. Voorbij Manè kwam de lijn tot in Peusangan gereed, doch daar door bandjirs de bruggen over de kroeëngs Manè en Blang Mè zwaar beschadigd en voor treinen niet meer berijdbaar waren, was ook het verkeer met Peusangan tijdelijk verbroken. Aan de bevolking wordt op ruime schaal kosteloos vervoer per tram toegestaan, van welke gunst door haar een gretig gebruik gemaakt wordt. Ook grijpt zij in de Pasè-streek gaarne de haar aangeboden gelegenheid aan om bij den aanleg geld te verdienen. De aanleg van de aarden baan beoosten Geudòng heeft uitsluitend plaats gehad door Atjèhers, die daartoe dagelijks ten getale van ongeveer 1000 man in geheel vrijwilligen arbeid uitkwamen.

Gloempang Doea. Herhaaldelijk hadden de trambaan en de telephoongeleiding in dit landschap te lijden van molestatiën, gepleegd door uitgewekenen, die in Boven-Sawang hunne schuilplaats hadden, en die af en toe naar de benedenstreken kwamen afzakken om tramdekkingen te beschieten en in de kampongs te rooven. Eerst nadat Sawang onder het patrouille-gebied van het bivak te Panté Lhòng was gebracht, kwam in dien toestand eene merkbare verbetering. In de laatste maanden hebben de beschietingen geheel, en de molestatiën zoo goed als geheel opgehouden.

Den 7den Augustus overleed de oelèëbalang, T. Béntara Istia Moeda, die reeds bij onze eerste komst in Atjèh aan het bestuur was. Hij is opgevolgd door zijn zoon T. Peureudan, die, onder aanneming van den titel T. Béntara Istia Moeda Peureudan, de korte verklaring in 3 artikelen beëedigde en onderteekende.

Sawang. Verschillende schuilplaatsen van uit Sawang en andere landschappen afkomstige uitgewekenen zijn door onze patrouilles opgeruimd, waarbij van den oelèëbalang T. Pang niet altijd de verlangde medewerking is ondervonden. In December begon hij zich te beteren. Hij bracht toen zelf de uitgeweken bevolking van de kampong Risé in Boven-Sawang ter registratie.

Nisam. In de bovenstreken van Nisam en Boelòh Beureugang, zoomede te Palòh, werd het verzet gaande gehouden door T. Ri Nisam's zoon, T. Moehamat Dròïh, onder wien zich tal van uitgewekenen vereenigd hadden. Nadat echter hunne schuilplaatsen herhaaldelijk door onze nachtelijke patrouilles verontrust en de door hen aangelegde uitgestrekte ladangs door onze troepen vernield waren, zoodat zij zich van hun levensonderhoud zagen beroofd, en geen oogenblik zeker waren van hun leven, legden zij het hoofd in den schoot. T. Moehamat Dròïh, vergezeld van een tachtigtal uitgewekenen, die later nog door honderden andere gevolgd werden, kwam zich in Augustus vrijwillig aanmelden. Hij werd in arrest gesteld en eerst na uitlevering zijner geweren en na betaling eener waarborgsom vrijgelaten. Na den terugkeer van zijn zoon, deed T. Ri Nisam goed zijn best om de nog in de verschillende kampongs verblijfhoudende vijandige elementen of ongeregistreerde personen onschadelijk te maken of wel tot onderwerping te brengen.

Lhò' Seumawè. Eenige malen werd overlast ondervonden van den in 1901 uitgeweken T. Radja Lhò', die doorgaans in de bovenstreken der Pasè-streek bij Panglima Pòlém en zijne familieleden, de Geudòngsche hoofden, verblijf hield, doch af en toe naar Lhò' Seumawè kwam, dan wel volk daarheen zond, om

zich van geld, levensmiddelen of kleeren te voorzien. Zelf kwam hij tweemalen in het landschap Lhō' Seumawè, namelijk in Februari, toen hij op een laffe wijze 2 Chineesche koelies vermoordde en 7 verwondde, en in Augustus, toen hij eene patrouille, die te zijner opsporing was uitgezonden, een verlies van één gesneuvelde en 3 gewonden toebracht. Van de bevolking, die in hem steeds een adathoofd blijft zien, en die hem vreest wegens zijne wreedheid, ontvangt hij steun; velen zijn daarvoor dan ook gearresteerd en gestraft.

In den nacht van 11 op 12 September overleed de oeleëbalang T. Maharadja Mangkoe Boemi, zonder zoons na te laten, zoodat T. Radja Lhō' thans de naaste rechthebbende op het oeleëbalangschap is. Zoolang dit echter nog niet definitief geregeld kan worden, wordt het bestuur door zijn jongeren halfbroeder T. Rajeu' waargenomen. In den aanvang schijnt T. Radja Lhō' geaarzeld te hebben, of hij na T. Maharadja's dood in onderwerping zou komen of dat hij in zijn verzet zou volharden, doch spoedig bleek welk besluit hij genomen had, toen hij eenige peutoeha's van Lhō' Seumawè en den oeleëbalang van Blang Mangat schriftelijk aanspoorde om naar den vijand over te loopen en hij pogingen in het werk stelde om de rijkssieraden in handen te krijgen, welke daarop door het bestuur in bewaring zijn genomen. In November 1902 is zijne schuilplaats te Paja Tampoej in Boven-Matang Koeli door onze troepen vernield.

Tjoenda. In het begin van 1902 was het noordwestelijk gedeelte van Tjoenda steeds eene verzamelplaats van slecht volk, dat het ons vrij lastig maakte met trambaan- en telephoonvernielingen, en het verkeer over land met de westelijker gelegen landschappen zonder militaire dekking geheel belette, door iederen voorbijganger te berooven en dikwijls ook te verwonden of te vermoorden. Zelfs een voor korten tijd in Palōh betrokken bivak bracht hierin geen afdoende verbetering, aangezien de doorgaans uit niet meer dan 5 à 10 man bestaande benden gemakkelijk in de bako-bako-bosschen nabij het zeestrand of in het Palōhsche heuvelland met zijne talrijke spleten konden verdwijnen. Eerst toen de Boelōh-streek door onze troepen bezet was en de roovers zich op hun terugtochtsweg bedreigd zagen, werd de rust in Palōh en Blang Lantjang hersteld. Als een onmiddellijk gevolg daarvan keerden reeds medio 1902 eenige kampongbewoners terug naar Palōh, dat sinds April 1901 door de bevolking geheel verlaten was. Spoedig werd dit voorbeeld gevolgd door anderen, die zelfs tot naar Peusangan en naar de Oostkust waren uitgeweken. Ook nadat de rust in Palōh reeds was teruggekeerd, vertoonden zich nog af en toe vijandige benden in het ten zuiden daarvan gelegen heuvelland, zoodat herhaaldelijk patrouilleeren noodzakelijk bleef. Zoo werd daar den 30sten November eene sterke Peusangansche bende overvallen, waarbij o. m. het beruchte bendehoofd T. Amat Paki van Awé Geutah het leven liet.

T. Radja, jongere broeder van T. Bén Blang Lantjang, die in 1901 reeds gestraft was wegens het heulen met den vijand, is, toen hij zich wederom aan hetzelfde feit schuldig maakte, gearresteerd en tot dwangarbeid veroordeeld. In zijne ballingschap overleed hij.

In de Boelōh-landschappen was het rustig; slechts zeer sporadisch vertoonden zich benden van T. Radja Itam van Boelōh Beureugang of van Keutji' Sabi van Boelōh Blang Ara.

Het geologisch onderzoek naar petroleum, ingesteld door de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen in Nederlandsch-Indië, zijn door den vijand geene moeielijkheden in den weg gelegd.

Bajoe. De orde en rust werden hier niet verstoord. De hoofden en bevolking volgden de hun gegeven bevelen goed op.

Blang Mè. T. Moeda Latéh bleef nog steeds vijandiggezind. Gedurende 1902 vertoefde hij te Lipat aan den bovenloop der kroeëng Djambō Ajé, waar hij met enkele getrouwe volgelingen een ladang had aangelegd en van waar hij enkele malen boodschappers naar Blang Mè zond, om gelden of levensmiddelen voor hem in te zamelen. Zelf vertoonde hij zich niet in de vlakte. In November werd zijne nederzetting te Lipat door onze troepen vernield. Zij was ons aangewezen door T. Nja' Ansari, toeha peuët van Blang Mè, die in April 1900 was uitgeweken, doch, voor zoover bekend, nimmer aan het plegen van vijandelijkheden heeft deelgenomen en zich in October 1902 weder vrijwillig aanmeldde.

Blang Mangat. De gedeeltelijke verlamming van T. Moehamat Napiah, ten gevolge van zijne in 1901 bekomen verwonding, bleef voortduren. Wel nam hij het bestuur over zijn landschap zelf weer in handen — in 1901 moest dat tijdelijk worden opgedragen aan zijn neef T. Radja Tji' —, doch daar hij zich niet anders dan te paard of per tram kan bewegen, moet hij zich dikwijls door zijn jongeren broeder T. Nja' Ali doen vervangen.

Het aan Blang Mangat onderhoorige landschap Mbang bleef door de bevolking geheel verlaten, omdat de zoons van wijlen T. Bén Lhō' Triëng, aan wier gezag zij onderworpen is, nog steeds vijandig bleven. In hunne schuilplaatsen aan den bovenloop der Pasè-rivier zijn zij herhaaldelijk door onze patrouilles opgespoord en achtervolgd, ten gevolge waarvan T. Moehamat Oesén (die in 1900 door den pretendent-sultan tot tegen-oeleëbalang over Blang Mangat is aangesteld) en diens jongere broeder T. Pòlém sneuvelden.

Samakoerō. In Mei kwam T. Hakém, die het leven in het gebergte en het voortdurend vluchten voor onze troepen moede was, zich weder vrijwillig aanmelden. Na betaling eener waarborgsom en na inlevering zijner geweren is hij in het gezag over zijn landschap hersteld. Zijn terugkeer werd onmiddellijk gevolgd door dien van een groot aantal uitgewekenen, onder wie zijne ooms T. Toelot Bramat en T. Radja Tji', en voorts Panglima Prang Moeda van Koeta Batèë en Panglima Prang Gadéng van Meunasah Gloempang. T. Hakém's familielid T. Banta Djoehan, die hem in 1901 tot uitwijken had overgehaald, is door eene nachtelijke patrouille opgelicht en tot dwangarbeid veroordeeld.

Bij eene poging om den vijandigen T. Nja' Ansari van Beuringèn op te lichten sneuvelde zijn vader, de oude keudjroeën van Beuringèn. T. Nja' Ansari, die zijn vader had moeten opvolgen als keudjroeën, werd gearresteerd, en toen aan de voor zijne invrijheidsstelling gestelde eischen niet voldaan werd, tot verbanning veroordeeld.

Bloeë. In dit landschap viel niets bijzonders voor.

Geudōng. Nadat door T. Radja Moeda de van hem geëischte waarborgsom betaald was, keerde hij naar Lhō' Seumawè terug en werd hij weder evenals vroeger tijdelijk met het bestuur over het landschap Geudōng belast. Aanvankelijk durfde hij, uit vrees voor zijne vijandige familieleden, niet daarheen terugkeeren, doch nadat te Keudé Geudōng een bivak betrokken was door onze troepen, eerst voor wegenaanleg en registratie, later ten behoeve van den tramaanleg, en bovendien in het zuiden eene colonne gelegerd was te Blang Reuma, overwon hij zijne vrees en vestigde zich in de nabijheid van ons bivak. Zijne gevangenschap van bijna één jaar schijnt een goeden invloed op hem te hebben uitgeoefend; ten minste hij doet goed zijn best om de vroeger uitgewekenen te doen terugkeeren, en het bestuur heeft over de naleving van de hem gegeven bevelen niet te klagen.

T. Tji' Geudōng, die zich in 1901 steeds in de ladangs aan de bovenloop der kroeëng Keureutōë had opgehouden, zag zich, na de vernieling dier ladangs door onze troepen, genoodzaakt om verder het gebergte in eene schuilplaats te zoeken. Ook T. Radja Meungkoeta, T. Moehamat Alibasja, T. Moehamat Dawòt en T. Radja Sabi bleven bij den vijand. Eerstgenoemde werd bij eene verrassing te Blang Pi licht gewond.

Hakém Kroeëng. T. Hakém Kroeëng is een der flinkste hoofden van de Pasè-streek en weet vijandige benden buiten zijn gebied te houden. Het zuidelijk gedeelte van zijn landschap, dat na het uitwijken van zijn hem en ons vijandiggezinden oom T. Bintang, die onlangs bij eene poging om hem op te lichten sneuvelde, door de bevolking geheel werd verlaten, begint sinds het laatste halfjaar weer bewoond te geraken.

In Mamplam is, bij eene poging tot oplichting, wegens verzet, neergelegd T. Meulabōh, een bendehoofd, dat in 1897 versterkingen had aangelegd te Bada Teungōh, tusschen Koeala Mamplam en Blang Lantjang, doch na dien tijd niets meer van zich had doen hooren.

Keureutōë. T. Tji' Béntara's directe invloed reikt tegenwoordig niet veel verder dan tot de kampongs in den naasten omtrek zijner woning te Djeurat Manjang. Vooral boette hij direct gezag in na het uitwijken van den oelama T. di Moeliëng en

diens zoon T. Jit (zie K. V. 1902, kol. 40), toen laatstgenoemde zich had aangesloten bij zijn jongeren broeder T. Tjoet Moehamat (T. Tji' Toenōng), die in 1900 door den pretendent-sultan tot oelèëbalang van Keureutòë was aangesteld en een van de meest doortastende bendehoofden van de Pasè-streek is (zie hiervóór).

T. Oelèëbalang Barō van Arōn, toeha peuët van Keureutòë, is in October door den vijand vermoord. Daar zijn oudste zoon, Nja' Ali, in 1901 tot dwangarbeid veroordeeld was, volgde hem zijn tweede zoon, T. Tjoet Ali, op, aan wien, wegens zijn jeugdigen leeftijd, is opgedragen om in de eerste jaren het bestuur te voeren in overleg met zijn oom T. Béntara.

T. Bén Gam van Aloeë Iē Mirah werd in hechtenis gesteld, omdat hij verdacht werd met den vijand te heulen, hetgeen aanleiding gaf om voor zijne invrijheidsstelling de betaling eener waarborgsom te eischen. In den nacht van 7 op 8 Augustus wist hij echter met T. Hakém Peutòë en T. Bén Tjoet Amat van Matang Bén, die met hem waren opgesloten, uit de gevangenis te Lhō' Seumawè te ontvluchten, waarna hij zich bij den vijand heeft aangesloten. Zijn jongere broeder T. Béntara Amin is daarop met het bestuur over T. Bén Gam's gebied belast.

T. Bén Rampah onderwierp zich in October aan ons gezag.

Hieronder volgt het belangrijkste, dat op politiek gebied in elk der 8 oelèëbalangschappen van Keureutòë is voorgevallen.

1. *Blang Gloempang.* Nadat T. Moeda Angkasah, die zich niet aan ons gezag had willen onderwerpen, overleden was, kwam T. Moehamat Napiah, die, onder pressie van zijn vader, gedurende twee jaren alle aanrakingen met ons vermeden had, zich onmiddellijk melden. Na betaling eener waarborgsom, is hij met het bestuur over het landschap belast.

2. *Boewah.* De deelnemers aan den overval der patrouille op de Piadah-rivier op 21/22 November 1902 (zie hiervóór) waren uit Boewah afkomstig, waar de hoofdaanlegger T. Jit gedurende geruimen tijd eene schuilplaats had gevonden. Uit vrees voor de straf, die hem te wachten stond, daar hij nimmer T. Jit's schuilplaats heeft willen verraden, en vermoedelijk bang en zenuwachtig gemaakt door den een of anderen ons vijandiggezinden persoon, week T. di Boewah den 28sten November uit. Hij kwam echter niet verder dan Sampoj Niët; reeds daar had hij spijt over zijn onbezonnen handelwijze, en de hem te wachten staande dubbele straf verkiezende boven een rusteloos, zwervend bestaan in het gebergte, kwam hij zich den volgenden dag weder vrijwillig aanmelden. Na betaling eener waarborgsom, is hij in het gezag over zijn landschap gelaten.

3. *Matang Bén.* T. Goerip, hoofd van de aan Matang Bén onderhoorige kampong Poelò Agam, die ons enkele malen goede diensten bewezen had, is deswege door den vijand vermoord. Daar de moordenaars lieden van Matang Bén waren en op T. Bén Tjoet Amat de ernstige verdenking rustte, dat hij de hand in dien moord had gehad, werd hij gearresteerd, en voor zijne invrijheidsstelling, behalve een aan zijn landschap, wegens het niet uitleveren der schuldigen, opgelegde boete, de betaling eener waarborgsom geëischt. Zooals reeds is medegedeeld (zie Keureutòë) wist hij in den nacht van 7 op 8 Augustus uit de gevangenis te ontvluchten. Eene onmiddellijk uitgerukte patrouille vermocht slechts de hand te leggen op zijne vrouw en zijn zoontje, die thans nog in gijzeling gehouden worden.

4. *Minjè.* In Juni 1902 is de waarnemende oelèëbalang, T. Bajan, die ons meermalen goede diensten had bewezen, door den vijandigen oelèëbalang T. Ali vermoord. Thans wordt het landschap bestuurd door peutoeha's, die zich rechtstreeks verstaan met T. Tji' Béntara en met den besturenden ambtenaar. Daar dit echter niet tot bevredigende resultaten leidt, wordt thans overwogen, wie geschikt is om tot waarnemend oelèëbalang te worden aangesteld.

5. *Ara Boengkō.* T. Bén Boengkō, die zich doorgaans in de heuvels en de moerassen ten oosten van zijn landschap ophoudt, bleef ons nog steeds vijandig. Zijn jongere broeder T. Peukan, waarnemend oelèëbalang, toonde zijne goede gezindheid door den vijand, die den 4den September in hinderlaag lag om eene patrouille aan te vallen, aan die patrouille te signaleeren.

T. Itam van Pangkat, toeha peuët van Ara Boengkō, die herhaaldelijk het stoomscheepje, dat over de Keureutòë-rivier de communicatie tusschen het bivak Lhō' Soekōn en de zee onderhoudt, beschoot en ook aan andere vijandelijkheden deelnam, meldde zich in April in het bivak Lhō' Soekōn, waar hij voorloopig in hechtenis werd gesteld. Enkele dagen later ontvluchtte hij, waarna hij in November door eene patrouille te Boekét Darah Barō is neergelegd. De waarnemende toeha peuët, T. Béntara Moehamat, kon daarna definitief met deze functie bekleed worden.

De toeha peuët Panglima Prang Gloempang Toedjōh overleed in de gevangenis te Lhō' Seumawè, zonder aan de voor zijne invrijheidsstelling gestelde eischen te hebben voldaan. Daar kort daarop zijn eenige zoon, T. di Tanggoj, aan de cholera stierf, is zijn jongere broeder, T. Béntara Tjoet, tot toeha peuët aangesteld.

De waarnemende toeha peuët van Matan Oebi, T. Béntara Blang, die zich aan knevelarij had schuldig gemaakt en verdacht werd van met den vijand te heulen, werd gearresteerd. Voor zijne invrijheidsstelling werd de betaling eener waarborgsom en de restitutie van de gestolen gelden geëischt.

6. *Ara Keumoedi.* T. Bén Ara Keumoedi volgde behoorlijk de hem gegeven bevelen op. Het op den rechteroever der Pira'-rivier gelegen gedeelte van zijn landschap is geheel onbewoond, daar de bevolking daarvan zich niet aan ons gezag heeft willen onderwerpen en naar het gebergte is uitgeweken.

7. *Pira'.* In het begin van 1902 kwamen twee der toeha peuët, namelijk T. Moeda Gantòë en T. Pira' Aboe, in onderwerping. In afwachting dat zij aan de door het bestuur gestelde eischen zouden hebben voldaan, werden zij voorloopig in hechtenis gehouden, doch moesten eenigen tijd later wegens eene ernstige ziekte, die voor hun leven deed vreezen, weder op vrije voeten worden gesteld. T. Moeda Gantòë overleed aan die ziekte, doch T. Pira' Aboe genas, en sloot zich daarna weer bij den vijand aan, doch sneuvelde enkele maanden later.

Een andere toeha peuët, T. Béntara Agoej, liet weten, dat hij zich eveneens wel wilde komen melden, doch daarin verhinderd was wegens ziekte. Toen hij door eene patrouille werd opgezocht, bleek hij inderdaad zóó ziek te zijn, dat aan een medevoeren niet te denken viel. Tenauwernood was hij echter eenigszins genezen, of hij week weder naar het gebergte uit en heeft zich tot dusver niet gemeld.

Met T. Bén Pira' en met den vierden toeha peuët, T. di Kroeëng, zijn nog geen aanrakingen verkregen. Het gevolg van een en ander is, dat zich in Pira' nog niemand aan ons gezag heeft onderworpen, en alle kampongs door de bevolking verlaten zijn.

8. *Seuleuma'.* T. Bén Seuleuma', die in October 1901 uitweek, kwam zich in Mei 1902 weder vrijwillig aanmelden. Na inlevering zijner geweren en na betaling eener waarborgsom, is hij in het gezag over zijn landschap hersteld. Enkele maanden na zijn terugkeer meldden zich ook zijn oom T. Moeda Angkasah en zijn neef T. Sjamsaréh; zijne tegelijk met hem uitgeweken jongere broeders T. Banta Moeda en T. Banta Sjam zijn echter nog niet teruggekeerd.

Daar verschillende aan Seuleuma' opgelegde boeten niet betaald werden en de bevolking slecht in heerendienst uitkwam voor den wegarbeid, werd T. Bén's neef T. Saboen in gijzeling gesteld, onder mededeeling, dat hij eerst na betaling der boeten en na voltòoiing van den wegarbeid weer op vrije voeten gesteld zou worden. Hij bevindt zich thans nog in gijzeling.

De toeha peuët Keudjroeën Meudeuha van Aloeë Gampōng, die zich steeds bij rondzwervende benden bevond, is, na door eene patrouille gearresteerd te zijn, tot dwangarbeid veroordeeld.

Matang Koeli. Nadat T. Moeda Lòn de van hem gevorderde waarborgsom betaald had, beëedigde en onderteekende hij in Maart 1902 als waarnemend oelèëbalang de korte verklaring in 3 artikelen. In April werd hij door den vijand naar het gebergte medegenomen, doch wist later te ontkomen en kwam zich, na eene afwezigheid van twee en een halve maand, weder aanmelden. Veel gezag heeft hij niet, daar verreweg de meeste kampongs van zijn landschap door de bevolking verlaten zijn en zoo goed als alle adathoofden en zijne bloedverwanten, van wie er in 1902 drie sneuvelden, ons nog steeds vijandiggezind zijn.

Een der toeha peuët, T. Bintang van Teupin Djalōh, werd door eene patrouille opgelicht en stierf aan ouderdomsgebreken

in de gevangenis te Lhō' Seumawè. Zijn oudsten zoon en rechtmatigen opvolger, T. Mahmoet, die zich reeds bijna één jaar in gijzeling bevond zonder dat aan de voor zijne invrijheidstelling gestelde eischen was voldaan, werd vergund om naar Teupin Djalòh terug te keeren, ten einde te trachten de bevolking te bewegen om zich aan ons gezag te onderwerpen en hare kampongs weder te bewonen. De uitslag van dit streven moet nog worden afgewacht.

Peutòë. T. Hakém Peutòë kwam in Juli 1902 wederom zijne onderwerping aanbieden, waarna hij de korte verklaring in 3 artikelen beëedigde en onderteekende. In afwachting dat hij aan onze eischen van inlevering der geweren en betaling eener waarborgsom voldaan zou hebben, werd hij te Lhō' Seumawè in gijzeling gesteld, doch in den nacht van 7 op 8 Augustus wist hij te ontvluchten. Den 14den September is zijn neef T. Béntara Moeda tijdelijk met de waarneming van het bestuur belast, doch reeds in den nacht van 18 op 19 d. a. v., toen hij toevallig op de keudé Panté nabij het bivak Lhō' Soekōn overnachtte, is hij door eenige vijanden, die de keudé binnengedrongen waren om te rooven, vermoord. Daarop is zijn jongere broeder T. Moehamat tijdelijk met het bestuur belast, doch het staat nog te bezien, of hij daartoe wel genegen en geschikt zal zijn.

De toeha peuët T. Béntara Djeubeuët, die kwam te overlijden, is door zijn zoon T. Béntara Tjoet opgevolgd.

2. OOSTKUST.

d. ONDERAFDEELING IDI.

Vijandige bewegingen hadden in 1902 niet plaats. Wel zwierven van tijd tot tijd rooverbenden in de onderafdeeling rond, doch haar doel was hoofdzakelijk om, door het aanjagen van vrees, hoofden en bevolking te dwingen haar met geld en levensmiddelen te ondersteunen.

Peutoeha Bén van Dama Poetéh, een der schuldigen aan den in 1901 in die seuneubō gepleegden roof (vgl. K. V. 1902, kol. 40), meldde zich vrijwillig bij het bestuur; voorloopig is hij te Idi aangehouden.

Door het bestuur zijn één repeteergeweer, 4 revolvers, 9 achterlaadgeweren, 60 voorlaadgeweren en 14 donderbussen ingenomen, toebehoorende aan T. Tji' Idi, doch door hem aan verschillende personen in leen gegeven.

In Februari 1902 zijn T. Hasan, toeha IV van Simpang Oelim, en T. Bén Gam, hoofd van Ië Mirah, door eene militaire patrouille gearresteerd, daar een brief in handen van het bestuur was gevallen, blijkens welken zij zich schuldig zouden hebben gemaakt aan het leveren van geweren en munitie aan bendehoofden. Hunne schuld kon echter niet bewezen worden. Alvorens hen evenwel in vrijheid te stellen, is van elk een waarborgsom geëischt, welke door Peutoeha Hasan voldaan is. T. Bén Gam, als zijnde een hoofd ressorteerende onder de onderafdeeling Lhō' Seumawè, werd aan den controleur aldaar uitgeleverd, doch wist, zooals hiervóór (onder „Keureutòë") reeds is medegedeeld, uit zijne gevangenschap te ontvluchten. Hij heeft zich thans aangesloten bij een der benden in Keureutòë en maakt voortdurend de Ië Mirah-streek onveilig door rooverijen. Het mocht tot dusver niet gelukken hem onschadelijk te maken.

T. Meuntròë, toeha IV van Idi Rajeu' en hoofd der seuneubō Pidië, die in 1901 uitgeweken was, keerde van Pidië alhier terug, nadat zijn halfbroeder Nja' Moet, die in 1901 met eene kleine bende het Idische onveilig had gemaakt, zich bij het bestuur had gemeld. Ook Oelèëbalang Adam, de voornaamste peutoeha van Dama Poetéh, meldde zich begin April vrijwillig bij het bestuur, zoodat in Idi Rajeu' thans alle in 1901 uitgeweken mindere hoofden wederom teruggekeerd zijn. Aan het bestuur te Idi is uitgeleverd de in Pidië gearresteerde Atjèher Nja' Bén, de hoofdman van de bende, die in 1897 het stoomschip *Pegu* heeft afgeloopen. Vóór zijne berechting overleed hij echter in de gevangenis te Lhō' Seumawè.

In April hadden een paar rooverijen plaats in het Simpang Oelimsche en in Dama Poetéh, gepleegd door lieden afkomstig uit Keureutòë. Vele nederzettingen van uitgewekenen in de bovenstreken van Simpang Oelim zijn door militaire patrouilles van het bivak te Pasé Tinggi opgeruimd. Bij een tocht naar het stroomgebied der Soengòë Roebi, een rechter zijrivier der Djambō Ajé, zijn de schuilplaatsen van uit Peureula' uitgewekenen te Sarah Radja opgespoord en vernield, waarbij de vijand 3 gesneuvelden, met wapens, in onze handen liet.

De militaire dekking, onder een Europeesch sergeant, van den eerstaanwezenden officier van gezondheid, die op weg was van Lhō' Nibōng naar Pasé Tinggi, werd in den morgen van den 10den Mei, bij het passeeren per pont van de Djambō Ajé, bij eerstgenoemde plaats nabij den linkeroever door eene bende Atjèhers beschoten, waardoor licht gewond werden de officier van gezondheid en twee inlandsche fuseliers, terwijl twee andere van de pont vielen en verdronken. De peutoeha van Lhō' Nibōng had te voren den patrouille-commandant omtrent de aanwezigheid der bende ingelicht.

Het ten behoeve van een goeden patrouillegang en voor den tramaanleg bezette bivak te Pantòn Laboe ondervond eenige vijandelijkheden van eene bende onder aanvoering van Nja' Taib en Pang Moeda Ha (volgelingen van T. Tji' Toenōng), die het bivak uit de kampong Pantòn Laboe beschoot. Lieden uit Keureutòë, eveneens volgelingen van hetzelfde hoofd, vielen een transport op de Djambō Ajé aan en verwondden enkele opvarenden.

In Augustus is een vivrestransport voor het bivak Pantòn Laboe op den terugmarsch van Keudé Simpang Oelim, ter hoogte van de kampong Djeuròh, door een 40-tal gewapende in hinderlaag liggende Atjèhers overvallen. Aan onze zijde sneuvelden 8 inlandsche fuseliers en werden 11 minderen en dwangarbeiders gewond, terwijl 5 geweren in handen van den vijand vielen. Deze liet 10 dooden, benevens eenige geweren en blanke wapens, op het terrein liggen. T. Moeda Oesòïh en het landschap Simpang Oelim zijn, evenals de oelèëbalang van Keureutòë en zijn landschap, waaruit de vijand afkomstig was en waarheen hij een goed heenkomen vond, voor dit feit verantwoordelijk gesteld. Eerstgenoemde oelèëbalang moest bovendien zijne vuurwapens en munitie inleveren.

Eene bende onder aanvoering van zekeren Habib Hasan en van Nja' Moet, halfbroeder van den toeha IV van Idi Rajeu', en peutoeha van de seuneubō Pidië, die zich in het begin van 1902 bij het bestuur had gemeld, doch daarna zijn vroeger bedrijf weder hervat heeft, is, nadat zij zich in Peudawa en Idi Rajeu' gedurende langen tijd aan rooverijen had schuldig gemaakt, ten slotte onschadelijk gemaakt. Daar bleek, dat de peutoeha's van de seuneubō Pidië aan die roovers steun hadden verleend en niet hadden belet, dat de bevolking der pepertuinen aan die roofpartijen deelnam, zijn zij in hechtenis gesteld en enkele in de nabijheid van Idi gelegen kampongs wegens het verheimelijken van de aanwezigheid der bende beboet. Door eene van Keureutòë gekomen bende, onder aanvoering van lieden van T. Oesén van Oelèë Gadjah en T. Adé, het uitgeweken hoofd van Babah Loeëng (Simpang Oelim), werden in November de keudé te Djoelō' Rajeu' en de koeta van den oelèëbalang van dat landschap aangevallen, doch zij werd door de bevolking en hoofden teruggeslagen met achterlating van 3 dooden. Door militaire patrouilles is deze bende weder naar de bovenstreken teruggedreven.

In de zeearmen ten oosten van Koeala Djambō Ajé had een enkele maal roof plaats. Per steamlaunch en prauw is in die kustmoerasbosschen gepatrouilleerd, doch zonder resultaat.

Als een uitvloeisel van den gunstigen politieken toestand in deze onderafdeeling zijn alle landschappen ten noorden van Idi Rajeu' tot aan de Djambō Ajé voor het doen van mijnbouwkundige onderzoekingen en opsporingen opengesteld. De Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen in Nederlandsch-Indië zette hare geologische onderzoekingen in Pantòn Rajeu' (Peudawa) krachtig voort. Het hoofd van Peudawa Rajeu' verleende daarbij veel medewerking en steun.

Aan het wegennet is, vooral in het landschap Simpang Oelim, uitbreiding gegeven.

In Juni is de openbare inlandsche school ter hoofdplaats Idi geopend. Bij het einde van 1902 genoten een 50-tal kinderen, hoofdzakelijk Atjèhsche, onderwijs.

Simpang Oelim. T. Moeda Oesòïh bestuurt zijn landschap met krachtige hand. De bevolking had niet alleen overlast van benden uit Keureutòë, doch ook van uitgeweken hoofden uit het landschap zelf, die zich bij de benden aan de overzijde van de Djambō Ajé hebben aangesloten. Sommige peutoeha's speelden eene dubbelzinnige rol, waarvoor de bestraffing niet achterwege is gebleven.

Tandjông Seumantô'. De voortvluchtige oelèëbalang T. Moeda Latéh vertoonde zich in 1902 slechts éénmaal in zijn landschap, doch hield zich, zooals hiervóór (onder „Blang Mè") reeds is medegedeeld, overigens meestal op aan de kroeëng Lipat, eene zijrivier der Djambō Ajé, bovenstrooms vier dagmarschen verwijderd van Pasé Tinggi, waar hij met andere uitgewekenen ladangs heeft aangelegd. Eene in November daarheen uitgerukte colonne, die zooveel mogelijk de te veld staande padi verwoestte, werd een paar malen beschoten, doch het mocht haar niet gelukken iemand in handen te krijgen.

Djoelō' Tjoet. Omtrent dit landschap valt niets bijzonders mede te deelen. De oelèëbalang T. Arifin is eene onbeduidende persoonlijkheid, die weinig gezag heeft.

Djoelō' Rajeu'. T. Radja Amat nam ook in 1902 eene besliste houding aan tegen de kwaadwilligen. Van den in November plaats gehad hebbenden aanval op de keudé en op zijne koeta is hiervóór reeds melding gemaakt.

Bagō' en Boegéng. Met de uitbreiding der pepercultuur in Oelèë Gadjah (zie K. V. 1902, kol. 42) werd voortgegaan. Lieden van elders kwamen er zich vestigen, doch de minder gunstige financiëele toestand van den oelèëbalang, T. Béntara Moeda, is oorzaak dat het landschap slechts langzaam in bloei vooruitgaat.

T. Oesén Oelèë Gadjah, die aan de Boven-Djambō Ajé vertoeft, verscheen in 1902 niet in zijne vroegere seuneubō, zoodat de rust er niet verstoord is. Wel zond hij einde 1902 eenige zijner vertrouwelingen daarheen, waarschijnlijk om zijn hasil te innen. Bij eene ontmoeting met eene militaire patrouille zijn een tweetal dezer lieden neergeschoten.

Idi Tjoet. Omtrent dit landschap valt niets bijzonders mede te deelen.

Idi Rajeu'. Bij Gouv. Bt. 23 Juli 1902 n°. 17 is de te Pinang verblijvende oelèëbalang van Idi Rajeu', T. Tji' Idi, van zijne waardigheid ontzet, van welk besluit hem door tusschenkomst van onzen consul-generaal te dier plaatse mededeeling is gedaan. Zijn halfbroeder, T. Oebét, die de korte verklaring beëedigde en onderteekende, bleef het gezag over het landschap waarnemen. Gesteund door het bestuur, wist hij de veiligheid en rust in het landschap te herstellen. In dit streven is hij dikwijls belemmerd door eenige zijner peutoeha's en door vertrouwelingen van den afgezetten T. Tji', doch door zich persoonlijk op de hoogte te stellen van den toestand in de verschillende gedeelten van zijn ressort, wist hij die lieden ten slotte te beheerschen. Juist door zijn kalm en rechtvaardig optreden en door gehoor te geven aan de klachten van den kleinen man, won hij aller vertrouwen. Alle uitgeweken hoofden en ook de bevolking meldden zich wederom bij het bestuur. De seuneubō's zijn weder bewoond en in cultuur gebracht.

Peudawa Rajeu'. De oelèëbalang Habib Moehamat is een trouw dienaar van het Gouvernement. Hij verkeert echter in minder gunstige financiëele omstandigheden.

e. ONDERAFDEELING BAJAN.

Ook in deze onderafdeeling kwamen in 1902 geen vijandelijke bewegingen voor. De ons bestuur nog kwaad gezinde elementen bepaalden zich voornamelijk tot het plegen van rooverij. In Januari 1902 verscheen eene kleine gewapende bende voor het emplacement der Koninklijke Maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen in Nederlandsch-Indië te Paja Bili in Langsar. Zonder eenige schade aan te richten, is zij door de waakzaamheid en het flink optreden van den Europeeschen employé der maatschappij en zijne oppassers verdreven, met achterlating van 2 dooden en 2 voorlaadgeweren. De in twee richtingen uitgezonden militaire patrouilles mochten er in slagen nog één lid der bende te arresteeren.

De waarnemende oelèëbalang van Langsar en de hem ondergeschikte hoofden van Bajan en Birém moesten doorloopend beboet worden voor de weinige activiteit, die zij aan den dag legden in het opsporen en aanwijzen van de telkens in het landschap verschijnende roovers.

In Peureula' bleef het rustig. De bezetting van het bivak te Rantò Panjang (linkeroever Peureula'-rivier) is in 1902 tot de helft verminderd, en die van het bivak bij de keudé Peureula' (rechteroever Peureula'-rivier), na het gereedkomen van de ijzeren brug, ingetrokken. T. Tji' Peureula' stelde met goed gevolg pogingen in het werk om vroeger uitgewekenen tot terugkeer te bewegen. Nja' Dawòt, het bekende uitgeweken hoofd van Aloeë Lhō', schreef eenige malen brieven aan T. Tji' Peureula' en aan de hoofden te Rantò Panjang, waarin hij beloofde spoedig terug te zullen keeren. Hoewel Nja' Dawòt tot dusver die belofte niet heeft nagekomen, heeft hij zich in 1902 niet in deze onderafdeeling vertoond en geen roof gepleegd.

Het waarnemend hoofd van Rantò Panjang, T. Oesén, is wegens het heulen met roovers verbannen. Daarentegen bewees T. Ali, neef van T. Tji' Peureula', goede diensten, door eene rooverbende in de benedenstreken aan te wijzen.

Over het algemeen kan gezegd worden, dat de rust en veiligheid in deze onderafdeeling zeer zijn vooruitgegaan en het aantal bewoners meer en meer toeneemt door de groote uitbreiding welke aan de peperaanplantingen wordt gegeven.

Peureula'. T. Tji' Peureula' begint langzamerhand te beseffen, dat medewerking met het bestuur de eenige weg is om de welvaart in zijn landschap en zijne eigen positie te verbeteren. Hij legt meer ijver aan den dag dan vroeger en doet zijn best om de rust en orde in zijn gebied te handhaven. Door zijne gierigheid tegenover zijne onderhoorigen kan hij echter nooit op veel medewerking van de ondergeschikte hoofden rekenen. Enkele vertrouwelingen hebben op hem grooten invloed gekregen, hetgeen zeer veel afbreuk doet aan zijne zelfstandigheid. Op de hulp en den ijver van zijn neef T. Ali Basja kan door het bestuur steeds gerekend worden.

Van de Peureula'sche hoofden in de bovenstreken treedt T. Moeda Ali, neef en zwager van T. Tji', het meest op den voorgrond. Het ondergeschikte hoofd van Aloeë Niri en Aloeë Lhō', T. Bén Tjoet, gaf reden tot tevredenheid en beijverde zich om uitbreiding te geven aan de pepercultuur. Hij is echter lijdende aan eene slepende ziekte en mist de kracht van vroeger in het uitoefenen van gezag over zijne onderhoorigen.

Soengōë Raja. Het hoofd van Soengōë Raja, Habib Djapa, doet weinig voor zijn land en volk en moest herhaaldelijk beboet worden voor het niet behoorlijk nakomen van zijne verplichtingen als oelèëbalang. Zijn zoon en aangewezen opvolger, Habib Oesén, heeft wel eenige slechte eigenschappen met zijn vader gemeen, doch hij gaat meer en meer zijn best doen en beijvert zich om de goede verstandhouding tusschen de ondergeschikte peutoeha's en zijne onderdanen, welke in de laatste jaren veel te wenschen overliet, te herstellen. Door een streng toezicht van bestuurswege op de handelingen van den oelèëbalang is aan hem en zijne familieleden de gelegenheid ontnomen om zich, zooals vroeger, aan vexatiën schuldig te maken.

Langsar. De waarnemende oelèëbalang van Langsar, T. Moeda Lamkoeta, ondervindt weinig medewerking van zijne ondergeschikte hoofden en bevolking. Hij is een vrij oud, zwak en aan opium verslaafd man, en bovendien gierig en lui. Eenig verband tusschen hem en zijne onderdanen bestaat niet.

Over het hoofd van het aan Langsar onderhoorige Manja' Pajét viel in geen enkel opzicht te klagen.

3. WESTKUST.

f. ONDERAFDEELING POELŌ RAJA.

De houding van hoofden en bevolking tegenover het bestuur wordt gaandeweg beter. In het geheim worden echter rondzwervende benden nog wel eens gesteund, vooral door het verstrekken van huisvesting en voeding.

Met uitzondering van Panga' en Teunòm is nu de geheele onderafdeeling geregistreerd. Tegenzin in het halen van passen is nergens ondervonden.

In Maart is door eene marechaussee-patrouille in Lageuën de feitelijke oelèëbalang van dit landschap, T. Tjoet Areusjad, gevangen genomen en met hem andere gewezen bendehoofden van wijlen T. Oema'. De politieke toestand in Lageuën-Lhō' Gloempang verbeterde hierdoor zeer. Aan eene colonne, die uit Seulimeum over het waterscheidingsgebergte in Daja viel, mocht het gelukken een paar uit Groot-Atjèh uitgeweken teungkoe's

neer te leggen en eenige schuilplaatsen aan de Boven-Daja te vernielen.

T. Ali Ba'ét onthoudt zich van het plegen van vijandelijkheden en verbergt zich in Ajōn. Zijn jongere broeder, T. Ajé, Imeum Ripin van Lam Soedjén, T. Mamat Lambeusòë en T. Gampōng Pisang zijn in deze afdeeling nog de lastigste bendehoofden.

In het verslagjaar zijn buitgemaakt, bij wijze van boete bij het bestuur ingeleverd of om andere redenen ingenomen: 53 Beaumont-geweren, 9 andere achterlaadgeweren, 6 achterlaadkarabijnen, 42 trompladers en donderbussen en 4 revolvers.

Het aanleggen in heerendienst van 5 M. breede karrewegen is overal voortgezet. De weg van de Tjalang-baai over Keutapang Pasi en Kroeëng Sabi is gereed tot 1 uur gaans ten zuidoosten van Kaboeëng. In Daja, waar de bevolking steeds in grooten getale voor het wegwerken opkwam, is een nieuwe 5 M. breede weg van Lam Nò over Lam Doerian naar de Glé Batèë Hampar aangelegd. In Oenga' zijn voltooid de wegen van Sarah naar den mond van de kroeëng Hasan en naar Barō Raja in de richting van den Glé Batèë Hampar, en in Lhō' Kroeët kwamen gereed wegen naar Nò en den Goenòng Panteuë, zoomede van de meunasah Panteuë naar Babah Tjalè, terwijl een goed tracé over den Goenòng Panteuë gevonden en met den aanleg van den weg hierover begonnen is.

De in November 1902 opgerichte particuliere inlandsche school wordt dagelijks door 32 kinderen, zoons van hoofden en gegoede Atjèhers, bezocht en ondervindt bij de ouders veel belangstelling.

Kloeang. Ook in 1902 zwierven in Kloeang volgelingen van Imeum Ripin en T. Mamat Lambeusòë rond, zoodat de toestand in dit landschap nog steeds niet rooskleurig kan worden genoemd. De datō' mist alle gezag en trekt zich van zijn gebied weinig aan.

In April zijn benden van T. Mamat Lam Loempoe en Imeum Ripin overvallen, bij welke gelegenheden een aantal dooden, waaronder eerstgenoemd hoofd, en vele achterlaadgeweren in onze handen bleven.

Koeala Daja. Hier bleef het in 1902 rustig. Het hoofd T. Hakém is ons goedgezind. De bevolking komt steeds flink voor het wegwerken op.

Lambeusòë, bestaande uit de vier van elkander onafhankelijke staatjes:

1. *Koeala Lambeusòë.* Het hoofd T. Moeda Koeala, hoewel oogenschijnlijk voldoende met het bestuur medewerkende sedert hij, ten gevolge van het bezetten van een bivak te Lam Nò, onder directe pressie staat, kan toch niet nalaten den vijand in het geheim te steunen. Zijne voornaamste familieleden zijn ons vijandig gezind. Vijandelijke schuilplaatsen werden meermalen in zijn gebied gevonden. De bevolking is gewillig en behulpzaam.

2. *Lam Mè.* Het hoofd, Datō' Mō'tara, is een onbeteekenende persoonlijkheid, zonder veel gezag. In den laatsten tijd betoont hij veel bereidwilligheid. Ook gedurende 1902 herbergde de bevolking meermalen vijandelijke elementen. T. Nja' Radja, de aangewezen opvolger van den datō', meldde zich in Maart te Lam Nò.

3. *Lam Nò.* Datō' Meulha of T. Dò, die reeds sedert 1898 zwervende was, meldde zich in het begin van 1902. Hij is een zwak man, die zich aan zijn gebied weinig gelegen laat liggen en nog steeds met den vijand in betrekking staat. In September moest hij wegens het heulen met Imeum Ripin gestraft worden. De bevolking is gewillig en heeft, sinds de marechaussee te Lam Nò gelegerd zijn, geen aanraking meer met den vijand.

4. *Panté Tjeureumèn.* Een door ons erkend hoofd is hier nog niet. Veel invloed heeft Tjoet Poetròë, weduwe van T. Ali Oenga', die ter zijde wordt gestaan door T. Nja' Lah Mareuë. Haar andere raadgever, T. Gadéng, hoofd van de moekim Panté Tjeureumèn, een zeer onbetrouwbaar man, is in het begin van December, te Lam Nò geïnterneerd zijnde, bij eene poging tot ontvluchten neergelegd.

Het ligt in de bedoeling de laatstgenoemde drie landschappen onder den invloed van T. Moeda Latéh van Oenga' te brengen.

Oenga'. Het voornemen bestaat om, in de plaats van den in 1901 overleden T. Ali, tot oelèëbalang van dit landschap aan te stellen T. Moeda Latéh, kleinzoon van den in 1886 overleden oelèëbalang Pòtjoet Abaih. Van hem mag ongetwijfeld worden verwacht, dat hij een einde zal maken aan de invallen van vijandelijke benden die, sedert hier ten behoeve van den wegenaanleg bezetting ligt, wel geen bepaalde vijandelijkheden meer plegen, maar toch nog steeds komen fourageeren.

Babah Awé. Het hoofd, T. Radja Léman, is zwak en onbeduidend, doch toont zijn goeden wil door de aanwezigheid van benden in zijn gebied te melden.

Bij dit landschap is in 1902 ingelijfd het miniatuurstaatje Djeunamprōng, welks uitgeweken hoofd, Imeum Gam, zich in September 1902 bij het bestuur meldde. Hem is toegestaan als gewoon kampongbewoner te Lam Nò te verblijven.

Nò. Het hoofd van dit weinig beteekenende landschap, T. Ali Nò, in den laatsten tijd ziekelijk en zwak, deed vroeger meermalen goede aanwijzingen omtrent verblijf- en schuilplaatsen van benden. Zijn zoon T. Mahmoet bezocht eerst de school te Koeta Radja, doch thans die te Poelò Raja.

De opkomst der bevolking voor het werken aan de wegen liet te wenschen over.

Tjra Mòng. Het hoofd T. Léh, dat zich in 1901 bij T. Ali Ba'ét had gevoegd, meldde zich in Februari bij het bestuur. Zijn zoon T. Asèm is ons vijandig.

Lhō' Kroeët. Het waarnemend hoofd, T. Ibrahim (T. Manja'), is een weinig krachtig maar gewillig man, die naar zijn vermogen met het bestuur medewerkt. In September 1902 is door hem de korte verklaring geteekend en beëedigd.

Daar de bovenstreken van Lhō' Kroeët voor een deel bewoond zijn door lieden van de VII Moekims Ba'ét, vonden de benden van T. Ali Ba'ét daar langen tijd veilige schuilplaatsen, die echter in het begin van 1902 zijn overvallen en opgeruimd. In Mei verscheen T. Tji' Ba'ét met eene bende op de keudé Lhō' Kroeët en verbrandde ons verlaten bivak, zonder de bevolking overlast aan te doen. De keudébewoners en die van de kampong Koelam zijn beboet, daar hunne houding zeer verdacht was. Over het geheel is de bevolking van dit landschap echter goedgezind. Voor het werken aan de wegen komt zij trouw op.

In het begin van 1902 keerden vele bewoners naar hunne oorspronkelijke woonplaatsen in Groot-Atjèh terug.

Paté'. De jeugdige oelèëbalang bezoekt nog de school te Koeta Radja, zoodat het bestuur nog steeds wordt waargenomen door zijn voogd, het waarnemend hoofd van Lhō' Kroeët. De bevolking is over het geheel goedgezind en gewillig.

Lageuën-Lhō' Gloempang. De toestand in deze landschappen was in de eerste maanden van 1902 verre van gunstig. Lhō' Gloempang was zelfs geheel verlaten. In de bovenstreken, aan den bovenloop van de kroeëng Masén, had T. Ali Ba'ét schuilplaatsen, die echter in Februari zijn ontdekt en opgeruimd. In Maart zijn in de kampong Lageuën gevangen genomen T. Tjoet Areusjad, de in 1896 naar den vijand overgeloopen oelèëbalang, de bekende Panglima Karim en andere gewezen bendehoofden van T. Oema'. In Juli stortte T. Tjoet Areusjad de hem opgelegde boete en waarborgsom, waarop hij in zijne functie is hersteld. Hij moet nu eenigen tijd op proef dienen, alvorens definitief tot oelèëbalang te worden aangesteld. Hij is gewillig en heeft vrij veel invloed.

De registratie vlotte niet best, omdat de bevolking bevreesd is voor T. Mamat Lambeusòë en zijne bende, welke echter in November door eene brigade marechaussee overvallen is.

Het onbeduidend landschap Raneuë, dat vroeger tot Lageuën behoorde, is in 1902 weder daarbij ingelijfd. De voormalige oelèëbalang van Raneuë, T. Meusé, die voortvluchtig was, meldde zich in September.

Rigaïh. Aan het ons goedgezinde hoofd Pòtjoet Ma'é, die zich uit vrees voor den vijand, na het vernielen van zijne woning te Lhō' Timòn, op Poelò Reusam had gevestigd (vgl. K. V. 1902, kol. 45), is aangezegd weer op den vasten wal te komen wonen. Benden houden zich niet meer in zijn landschap op.

Kroeëng Sabé. Het onbeduidende hoofd, T. Keudjroeën Moeda Ibrahim, heeft zonder onzen steun zoo goed als niets in zijn gebied te zeggen. Gedurende 1902 is dit landschap in alle richtingen doorkruist, bij welke tochten vele schuilplaatsen aan de Poetjō' Kroeëng Sabé zijn gevonden en opgeruimd.

Teunòm-Panga'. In 1902 hadden wij met Teunòm weinig, met Panga' meer aanraking. De jeugdige oelèëbalang bezoekt nog de school te Koeta Radja.

T. Radja Lam Ilé, die tijdelijk met het bestuur belast is, heeft alleen invloed in Panga' en Tjalang, maar durft zonder onze troepen niet in Teunòm te komen, waar in de benedenstreken in naam het gezag wordt uitgeoefend door de keutji' ampat, maar waar feitelijk T. Meukië de man is. Te Lhō' Goetji is, na het sneuvelen van T. Keudjroeën Asèm (ook genaamd T. di Lhō' Goetji — zie onder Meulabōh —), zijn broeder T. Bén de meest invloedrijke persoon. Meer stroomopwaarts, te Sawa Dama, heeft een zekere T. Radja Moeda Sadagan de meeste macht.

Teunòm-Panga' is thans in deze onderafdeeling nog het eenige landschap, waar peperaanplantingen in beduidende hoeveelheid voorkomen.

g. ONDERAFDEELING MEULABŌH.

De uitgestrekte landschappen, waaruit deze onderafdeeling bestaat, hangen slechts weinig samen en zelfs bestaat er tusschen de verschillende gedeelten van elk landschap maar weinig verband. Het verdient daarom aanbeveling den toestand van de verschillende deelen, waarin, met het oog op de actie van vijandelijke bendehoofden, deze onderafdeeling gedacht kan worden te zijn verdeeld, aan eene afzonderlijke bespreking te onderwerpen. Alzoo zullen achtereenvolgens worden behandeld:

1°. het stroomgebied der Wòjla- en Boebōn-rivieren, omvattende de landschappen Wòjla, Boebōn en Lhō' Boebōn;

2°. het stroomgebied der kroeëng Meureubò, uitmakende het landschap Meulabōh en

3°. de stroomgebieden van de Seunagan- en zuidelijker gelegen rivieren, omvattende het landschap Seunagan met de onderhoorigheden Tadò' en Trang, en de landschappen Tripa en Seuneu'am.

1°. Het stroomgebied der Wòjla- en Boebōn-rivieren.

Wòjla. Door het bestuur wordt als wettig oelèëbalang van geheel Wòjla erkend de 25-jarige T. Bén Oesén Moehamat Sjah. Zijn invloed reikt evenwel niet ver, hetgeen daaruit kan blijken, dat hij zelfs niet in staat is om zijne eigen verblijfplaats, de keudé Dalam te Koeala Bèë, vrij te houden van vijandelijke benden. Het gezag dat hij heet te voeren, berust in waarheid bij zijn oom T. Seumeureuëng, een ons zeer vijandig gezind hoofd.

In naam ondergeschikt aan T. Bén zijn een keudjroeën Tandi voor de Beneden-Wòjla, een keudjroeën Sampan voor de bovenstreken en twee datō's, van wie er één aan den benedenloop en de ander in het bovenstroomgebied der Wòjla zijn invloed behoort te doen gelden. De ressorten dezer hoofden omvatten eene menigte kampongs, seuneubō's en kleine nederzettingen, aan het hoofd waarvan keutji's, panglima's, peutoeha's, enz. staan, en welke als regel met vele enclaves bont in elkaar grijpen. Van ouden Wòjla'schen adel schijnt te zijn de circa 18-jarige keudjroeën Tandi T. Adé, ook wel aangeduid als T. di Keuëb of T. di Tjòt Rambòt, die verwant is met den oelèëbalang T. Bén. Hij heeft nog geen aanrakingen met het bestuur gehad, evenmin als zijn in 1898 overleden vader en voorganger. Erg vijandig schijnt zijne gezindheid niet te zijn, al zal ook het huwelijk van zijne moederszuster Tjoet Manih met het te Peuribō verblijvende bendehoofd Teungkoe Insja' of Hadji Isa' er wel niet toe bijdragen, dat hij zich spoedig zal aanmelden. Zijn invloed schijnt zich uit te strekken langs den rechter Wòjla-oever over Peuribō, Keuëb, Loebō' en Tjòt Lagan, en langs den linkeroever dier rivier over Tjòt Rambòt (zijne gewone verblijfplaats), Koeta Teungòh, Pasi Sali of Seunali, Tjòt Rambōng, Maléh en Napa. De hoogbejaarde Datō' Lason, die te Koeala Aloeë verblijft, heeft ook nog geen aanraking met het bestuur gehad. Tot zijn ressort behooren de kampongs Ië Itam, Geumpang Raja, Koeala Aloeë en Pasi Atjèh. Te laatstgenoemder plaats, waar de moskee zich bevindt, verblijft veelal de reeds genoemde T. Seumeureuëng. De keudjroeën Sampan, die, evenals de keudjroeën Tandi, den naam T. Adé draagt, heet ons goedgezind en onderhoudt handelsrelatiën met Meulabōh. Omtrent de uitgestrektheid van zijn gebied zijn de berichten zeer verschillend, doch zijne rechten op Pasi Birah en Djeulatang — waar hij zijn verblijf houdt — worden algemeen erkend. Het vierde hoofd, Datō' Poetéh van Paja Barō, wordt gezegd tegenwoordig in Tripa verblijf te houden. Volgens anderen zou hij reeds zijn overleden.

Boebōn. Aan het hoofd van dit landschap staat Keudjroeën Tjoet Amén, die zich onderworpen heeft. Hij is een reeds bejaard persoon, die zich niet veel moeite geeft voor het in het leven roepen van een vreedzamen toestand binnen zijn gebied. Wegens zijne geringe medewerking moesten hem een paar malen boeten worden opgelegd. Zijn 20-jarige zoon T. Rajeu', die in 1901 de gouvernements inlandsche school te Koeta Radja heeft bezocht, is gehuwd met de dochter van het vijandige bendehoofd T. di Oedjōng Plinta, de banta' van den keudjroeën. Behalve T. di Oedjōng Plinta, verblijven ook drie van de vier keutji's aan de zijde van den vijand.

Lhō' Boebōn. Het landschap Lhō' Boebōn, dat zich eerst een 50-tal jaren geleden van Boebōn heeft afgescheiden, vormt tegenwoordig een zelfstandig keudjroeënschap. De huidige keudjroeën, T. Radja Mahmoet, nam in 1902 nog al eens den schijn aan van met het bestuur te willen samenwerken, en een enkele maal gaf hij ook werkelijk een zeer goed bericht. In het algemeen genomen kan hij echter nog geenszins betrouwbaar worden geacht.

Met den aanleg van een 5 M. breeden karreweg naar Boven-Boebōn en Wòjla werd geregeld voortgegaan. Tusschen Soea' Timah en Tjòt Moerōng geschiedde zulks gedeeltelijk door de bevolking in heerendienst, hoogerop uitsluitend door Chineesche en Javaansche contractkoelies. De weg kwam klaar tot aan de Paja Geureunggang, niet ver van Koeala Bèë. In verband met het vorderen der wegwerkzaamheden, is einde Januari het bivak Kroeëng Tinggaj naar Babah Lajoeëng verplaatst, en op den 29sten Mei d. a. v. is een bivak te Triëng betrokken, welke bivaks telephonisch met Meulabōh zijn verbonden. Einde November is te Koeala Bèë aan de Wòjla eene voorloopige bezetting gelegd. De bedoeling is hier een semi-permanent bivak te maken, het bivak te Triëng op te heffen en dat te Babah Lajoeëng, met het oog op den opvoer van al het benoodigde voor Koeala Bèë, die te water naar Boebōn en verder over land naar Wòjla moet plaats hebben, naar de Boebōn-rivier, te Reusa, te verplaatsen. Tot bemoeielijking der wegwerkzaamheden stelde de vijand slechts een paar malen pogingen in het werk en de telephoongeleiding werd ook maar een enkele maal beschadigd.

Door kapitein J. Adama van Scheltema, commandant van de in deze onderafdeeling ageerende mobiele colonne, zijn herhaaldelijk tochten gemaakt naar Boven-Boebōn en Boven-Lajoeëng; tegen het einde des jaars ook door geheel Wòjla en deze tocht werd zelfs uitgestrekt tot in Boven-Teunòm en het tot de Kawaj XII behoorende gebergte boven Wòjla.

Onze belangrijkste aanrakingen met den vijand waren de volgende.

Op den 5den Januari maakte de mobiele colonne een tocht van Kroeëng Tinggaj over Goenōng Meuih naar Meulabōh, waarbij, in den vroegen morgen van den 6den, op de Tjòt Palèh eene bende werd overvallen, die 11 dooden met wapens, waaronder één Beaumont-geweer, in onze handen liet. Ten einde de goedgezinde bevolking te beschermen tegen de vijandelijke benden, die den 10den Februari de heerendienstplichtigen, die brugplanken opvoerden, nabij Reusa beschoten, en in den nacht van 10 op 11 Februari de keudé Lhō' Boebōn verbrandden, werd van 15 tot 26 Februari te Oedjōng Seubōn een bivak betrokken en werden talrijke patrouilles gemaakt, waarbij 10 dooden van den vijand, onder wie ook zekere Teungkoe Raoh van Boven-Boebōn, in onze handen bleven. Den 31sten Maart overviel men den vijandigen oelama Teungkoe Hadji Moeda te Lhō' Boebōn, die zich verzette en daarom moest worden neergelegd. In Juni marcheerde eene 20 bajonetten sterke patrouille van Triëng over Pantòn Pisang, Rambōng Toedjòh, Kroeëng Tireu' en Tjoerè naar Kabōh (Boven-Seunagan). Zij werd nabij Rambōng Toedjòh licht beschoten, doch het gelukte haar Panglima Sampoerna, een bendehoofd uit Boven-Boebōn, neer te leggen. Op den 1sten Augustus reisden de civiele en militaire

gouverneur, dr. SNOUCK HURGRONJE en de waarnemende assistent-resident naar Triëng, om den volgenden dag naar Meulabōh terug te keeren. Een dag later deed eene bende uit Wòjla, onder zekeren Panglima Hitam, even ten noorden van de meusigét Kroeëng Tinggaj, een klewangaanval op eene 15 man sterke patrouille. De vijand werd met een verlies van 7 dooden, onder wie Panglima Hitam zelf, teruggeslagen, terwijl wij een verlies van 2 dooden en 4 gewonden leden. In September kreeg eene marechaussee-colonne, op haren tocht Djeuram-Beutōng-Anòë-Geudōng-Koeala Bèë-Triëng-Meulabōh, tusschen Geudōng en Koeala Bèë nog al vuur, doch er bleven 36 gesneuvelden in onze handen, terwijl o. m. 1 Beaumont-geweer en 10 voorladers werden buitgemaakt. Aan onze zijde werden één marechaussee en één dwangarbeider gewond. In den avond van 3 October waagden zich eenige lieden van T. Seumeureuëng op de pasar te Meulabōh, waar zij een paar lantaarns vernielden, een Chinees doodden en een ander verwondden, om vervolgens, met achterlating van een paar kleedingstukken en eene lans, zich overhaast uit de voeten te maken.

Eene colonne onder kapitein ADAMA VAN SCHELTEMA, welke gedurende November in het terrein tusschen Koeala Bèë en Geudōng patrouilleerde, werd nu en dan beschoten. Den 29sten waagde de vijand zich nabij Djeulatang aan een klewangaanval op een gedeelte der naar Koeala Bèë terugkeerende colonne, doch zulks kwam hem te staan op 6 dooden, onder wie T. Keudjroeën Asém, ook wel T. Lhō' Goetji geheeten, terwijl aan onze zijde de patrouille-commandant, de 1ste-luitenant A. C. BREEBAART, licht gewond werd. In dezelfde maand vertoonde zich herhaaldelijk eene rooverbende uit Beneden-Wòjla aan het zeestrand tusschen Meulabōh en Boebōn, waar voorbijgangers werden beroofd en somtijds ook gewond. De keudjroeën van Boebōn, door wiens gebied die bende aanhoudend passeerde, zonder dat daarvan bericht werd gezonden, is wegens zijne lijdelijke houding beboet.

De aandacht, welke gedurende November en December aan Boebōn, en vooral ook aan Wòjla, is gewijd en de daarop gevolgde bezetting van Koeala Bèë, hebben een merkbaar gunstigen invloed gehad. Een groot aantal lieden van Boebōn meldden zich om passen, en de aanvankelijk weggeloopen bevolking van Koeala Bèë en naburige kampongs keerde ook spoedig terug, zoodat daar de registratie met goed gevolg kon worden aangevangen.

2°. HET STROOMGEBIED DER KROEËNG MEUREUBÒ.

Meulabōh. Aan het hoofd van dit landschap staat T. Tji' Radja Nago, die in naam ook het gezag voert over de andere tot deze onderafdeeling behoorende landschappen. In Januari 1902 heeft hij, na gedurende een jaar de inlandsche school te Koeta Radja te hebben bezocht, op 19-jarigen leeftijd het bestuur uit handen van zijn voogd T. Paneu' overgenomen. Groote verwachtingen worden van T. Tji' niet gekoesterd. Hij is een vadsig, slaapgraag en boosgeluimd persoon, die ook reeds meermalen blijk gaf voor geen knevelarijen terug te schrikken.

In naam ondergeschikt aan T. Tji', doch in waarheid meer naast dan onder hem staande, worden in Meulabōh een twaalftal hoofden aangetroffen, namelijk: 1°. de panghoeloe sidé (leladi gara). Blijkens eene zich in het bezit van den tegenwoordigen titularis, Panglima Prang Abdō Rahman, bevindende sarakata, dateerende van het jaar 1273 der Mohamedaansche jaartelling (1856/57), waren de panghoeloes sidé eigenlijk minder bestuurders dan wel beambten, belast met diverse administratiën in een gebied, dat zich, behalve over Pidan (Pasi Dam of ook wel Poe' Oeë' aan de Meureubò-rivier) en het eiland Poelò Oe (Simeuloe), uitstrekte in het Meulabōhsche, bovenstrooms tot Ranoeb Dòng, stroomafwaarts tot aan de koeala, naar het oosten tot aan Pasi Peunaga (Soea' Glanggang Meura') en westwaarts tot aan Pasi Ië Teungòh (Soea' Ië Mirah). Binnen dit Meulabōhsche gebied mochten zij zekere rechten heffen, terwijl zij, behalve andere verplichtingen, ook met de rechtspraak nog al eenige bemoeienis schijnen te hebben gehad. Tegenwoordig echter is de panghoeloe sidé slechts een notabele op de pasar te Meulabōh, aan wien geen bepaalde functiën meer zijn opgedragen. — 2°., 3°. en 4°. de datō's van Reuëng of Oedjōng Kala, Meureubò en Rantò Panjang, respectievelijk geheeten Asan, Mansō en Poetéh. Zooals uit hun titel reeds valt af te leiden, zijn zij geen Atjèhsche hoofden, doch voeren zij het bestuur over landstreken, bewoond door eene bevolking van Menangkabauschen oorsprong. In hunne kampongs is het Menangkabausch ook de gebruikelijke taal. Van de soekoeverdeeling, het kamanakan-erfrecht, enz. is echter geen spoor meer te herkennen. Over gebrek aan medewerking van Datō' Asan van Oedjōng Kala viel in 1902 niet te klagen. Datō Mansō' van Meureubò en Datō' Poetéh van Rantò Panjang, welke laatste in den loop van 1902 zijn neef Datō' Djoemaät in het bestuur heeft opgevolgd, moesten echter eenige malen worden beboet, wegens het verheimelijken van de aanwezigheid in hun gebied van benden uit het Seunagansche en van den vijandigen T. Agam Meureubò. Overigens waren er in de genoemde landstreken steeds volop liefhebbers om, tegen betaling, de voor onze troepenbewegingen benoodigde vivres langs de Meureubò-rivier in djaloers op te voeren, welk vervoer tusschen Meulabōh en Peureumeuë volkomen veilig zonder dekking kon geschieden. — 5°. de keudjroeën Balè te Peureumeuë, wiens gebied zich uitstrekt langs den linkeroever der Meureubò-rivier, van de Aloeë Koera tot aan Pantè Toei, en op den rechteroever van Toei Kamba tot aan de Aloeë Geunang Geudōng. De tegenwoordige titularis is T. Hadji Bén Salém Peureumeuë, een trotsche en opvliegende persoonlijkheid, die na eerst het bestuur goede diensten te hebben bewezen, in 1898, na eenige oneenigheden met den toenmaligen controleur, eerst aarzelend en later openlijk zich schaarde aan de zijde van den vijand. Het bestuur erkent als hoofd van Peureumeuë T. Hadji Bén Salém's halfbroeder T. Poetéh, een vrij onbeduidend persoon, die zich meer met zijne sawahs dan met de bestuursaangelegenheden bezighoudt. Feitelijk zijn het de Maleische handelaar Hadji Talib en zekere Teungkoe Kasém, die te Peureumeuë de zaken regelen. T. Hadji Bén Salém's gezag is er echter ook nog zeer groot en, hoewel vijandig, schijnt hij zijne handen toch nog niet van Peureumeuë te hebben afgetrokken. Dat er te Peureumeuë nimmer vijandelijkheden geschieden, moet aan zijn invloed worden toegeschreven, evenals de in 1900 plaats gehad hebbende terugkeer van vele vroeger uit Peureumeuë uitgeweken lieden. Welke motieven hem hierbij leiden, of hij een welvarend gebied wenscht, om gemakkelijk te kunnen fourageeren, of dat hij het bestuur zijne goede bedoelingen wil toonen, valt moeielijk te beslissen. Zeker is het, dat hij er vaak ernstig over gedacht heeft om zich weder te onderwerpen, doch zich daarvan heeft laten weerhouden door wantrouwen en waarschijnlijk ook door de inblazingen van zijn ons vijandigen schoonzoon T. Keumangan. Tegenwoordig houdt hij zich meestal op in het ladanggebied tusschen Tjoereë en de Seunagan-rivier. — 6°. de keudjroeën Sampan, wiens gebied zich uitstrekt langs den rechteroever der Meureubò-rivier, van de Aloeë Geunang Geudōng tot aan de Aloeë Poengki, en langs den linkeroever over een gedeelte van het ressort van de thans uitgestorven keudjroeëns Toenòng. De tegenwoordige titularis, gewoonlijk aangeduid als T. Agam Sampan, toont veel goeden wil, doch uit vrees voor zijne vijanden durft hij niet in zijn eigen gebied te verblijven en woont hij daarom in Peureumeuë. Na het sneuvelen van Waki Him (in den nacht van 14 op 15 November 1902), schijnt het vooral Moeda Sabé te zijn, wiens listen en lagen hij vreest. — 7°. de keudjroeën Goenòng Meuïh, wiens gebied een gedeelte beslaat van het ressort van den vroegeren keudjroeën Toenòng. Na het 3 jaren geleden voorgevallen overlijden van den laatsten titularis, T. Nja' Kadam, die nimmer aanraking met het bestuur heeft gehad, had zijn oudste zoon T. Ni' hem moeten vervangen. Deze is echter voortvluchtig en vijandig, evenals zijn beide jongere broeders Radja Ma' Aréh en T. Meurah. Hun zwager en neef, T. Radja Itam, heeft zich in September gemeld, doch verblijft thans nog in de gevangenis, in afwachting der voldoening van de van hem geëischte boete en ha' gantjéng. — 8°. de keudjroeën T. É', wiens gebied, sedert een met goed gevolg gevoerden strijd tegen den keudjroeën Toenòng, zich uitstrekt van Aloeë Poengki tot aan den Goenòng Loempèë en van den Goenòng Loempèë tot aan Seumantō'. De tegenwoordige T. É', als kind T. Sama Indra geheeten en reeds sedert 2 à 3 jaren zijne waardigheid bekleedende, woont te Koeala Manjeuë en heeft nog geen aanrakingen met het bestuur gehad. — 9°. de keudjroeën T. Tandi, tot wiens gebied de langs den rechteroever der kroeëng Meureubò, tusschen Seumantō' en Djambō Kroeëng gelegen kampongs Langò, Koeala Lawét, Tjanggèë, Aloeë Eumpiëung en Sikoendō behooren. De tegenwoordige titularis is nog vrij jong en heette vroeger T. Radja Moeda. Hij volgde zijn ouderen halfbroeder T. Tjoembō', toen deze door verdrinking om het leven kwam, als keudjroeën Tandi op. Hij heeft nog geen aanrakingen met het bestuur gehad. — 10°. de keudjroeën Sangkadeuën, die vroeger gezag voerde over het eveneens tusschen Seumantō' en Djambō Kroeëng gelegen

gebied langs den linkeroever der kroeëng Meureubò. Deze keudjroeën-familie is echter uitgestorven. — 11°. de keudjroeën Moegò of Goemè, ook wel T. Nja' Kadam of T. Peureumeuë geheeten, is het hoofd in een gedeelte van de stroomgebieden der Manggi- en Goemè-rivieren en verblijft meestal te Moegò Rajeu'. De tegenwoordige titularis is geboren te Peureumeuë, huwde daar eerst met de jongere zuster van wijlen T. Tji' Radja Mansō (den vader en voorganger van den tegenwoordigen oelèëbalang van Meulabōh) en later met eene jongere zuster van T. Hadji Bén Salém Peureumeuë. Nadat beide vrouwen gestorven waren, verliet hij Peureumeuë en zocht hij zijn vader te Moegò op, wien hij na diens dood in het bestuur over Moegò verving. T. Peureumeuë heeft zich nog niet onderworpen. — 12°. de keudjroeën T. Meukò, die het meer oostelijk gedeelte van het stroomgebied der Meureubò-rivier het zijne noemt en gewoonlijk te Oedjōng Radja verblijft. Aanrakingen met het bestuur heeft hij nog niet gezocht.

Hoewel het gedurende 1902, evenals in het voorafgegane jaar, in het Meulabōhsche vrij rustig bleef en de veiligheid, vooral tusschen Meulabōh en Peureumeuë, slechts weinig te wenschen overliet, kan de toestand in dit landschap toch nog geenszins geconsolideerd worden geacht. O. a. viel den 19den Mei 1902, bij gelegenheid van een patrouille-tocht naar Boven-Meulabōh, de 2de-luitenant P. C. Haalmeijer te Babah Kroeëng Manggi in eene hinderlaag en werd doodelijk gewond, terwijl 3 minderen lichte verwondingen bekwamen en een geweer in handen van den vijand viel. In October is op een tocht naar Langò en Djamba' zekerheid verkregen dat Tjoet Nja' Dien's zoon, Radja Batak, gestorven is en dat zij zich naar Boven-Tripa heeft begeven. In November gelukte het om de bendehoofden Waki Him, Panglima Sahat en Panglima Raman neer te leggen.

De verbreeding tot 5 M. van den in 1900 aangelegden weg van Meulabōh naar Peureumeuë kwam gereed. De kroeëng Meureubò werd iets boven de gelijknamige kampong overbrugd door eene ijzeren schroefpaalbrug, waardoor een einde kwam aan de geïsoleerde ligging der kampongs Meureubò en Rantò Panjang. Deze brug is echter in den nacht van 22 op 23 April 1902 door een hevigen bandjir vernield. Het plan om de brug op andere wijze te herbouwen, zal vooreerst, met het oog op de hooge kosten, moeten worden opgegeven. Tusschen de niet weggeslagen gedeelten der landhoofden zal voorloopig de communicatie door een pont moeten plaats vinden.

3°. De stroomgebieden der Seunagan en zuidelijker gelegen rivieren.

Seunagan. Sedert 1886 staat T. Meurah Poetéh aan het hoofd van dit rijke, goed ontgonnen en dicht bevolkte landschap, als hoedanig hij, na zich in 1894 gemeld te hebben, in 1898 ook door het bestuur is erkend. Tegenwoordig schijnt hij weinig invloed meer te bezitten, of hij wil hem niet in de goede richting aanwenden. Het laatste is, in aanmerking genomen dat T. Meurah Poetéh's naaste familieleden tot onze ergste vijanden behooren, wel het meest waarschijnlijk. Hij moest in 1902 ook herhaaldelijk voor zijne tekortkomingen worden beboet. Hij heeft een broeder, T. Tjoet Banta, wiens gezindheid twijfelachtig is, en twee zoons — van verschillende moeders —, T. Djohan of T. Rajeu' en T. Seuman of T. Keumangan, die ons beslist vijandig zijn.

De inrichting van het bestuur in Seunagan heeft veel overeenkomst met die in Meulabōh. Heeft Meulabōh zijne drie datō's, Seunagan heeft drie imeums, namelijk die van Paja Oedeuëng, Blang Moeliëng en Nigan. Evenals in Meulabōh, treft men er voorts ook aan een panghoeloe sidé, een keudjroeën Balè, een keudjroeën Sampan, een keudjroeën T. E' en een keudjroeën T. Tandi, zoomede een keudjroeën Koeala, welke waardigheid in Meulabōh niet meer bestaat. De Seunagansche keudjroeëns zijn echter niet, evenals hunne Meulabōhsche collega's, in het bezit van schenkbrieven van den sultan. Wel is in het bezit van een soerat sarakata, behalve T. Meurah Poetéh zelf, de keudjroeën moeda T. Radja Malém van Boengòng Talòë, die eene geheel onafhankelijke positie inneemt en ons zeer vijandig is.

In K. V. 1902 (kol. 48) is reeds gewezen op het feit, dat in de bovenstreken van Seunagan alles te wapen liep, wanneer onze troepen zich vertoonden, en op de noodzakelijkheid om door een flink militair optreden daarin verandering te brengen. In 1902 nu is tot een zoodanig optreden besloten, waartoe eene mobiele colonne geformeerd werd, bestaande uit 2 compagniën van het 3de bataljon, die den 8sten Juni te Meulabōh debarkeerden. Denzelfden dag nog vertrok de colonne naar Peureumeuë, marcheerde den 9den naar Koeloe en betrok den 10den een bivak in het Boven-Seunagansche, in de kampong Si Kabōh. In het direct gebied van den keudjroeën van Seunagan was de bevolking in hare kampongs en pleegde zij geen vijandelijkheden, maar nauwelijks was dit gebied verlaten en hadden onze troepen dat van T. E' betreden, of zij werden beschoten, terwijl alle kampongs verlaten waren. De bendehoofden trokken echter terug op Boengòng Talòë en eene poging om hen in den nacht van 11 op 12 Juni te overvallen, mislukte. Het hoofd van Boengòng Talòë, T. Keudjroeën Moeda (T. Radja Malém), was met zijn banta, keudjroeën T. Tandi, en de geheele bevolking gevlucht. Evenzoo mislukte de poging om in den nacht van 12 op 13 Juni den sedert overleden Teungkoe di Kroeëng Tjoet in het huis van zijn broeder Teungkoe Lajoeëng aan de Kila-rivier te verrassen. Na de op last van het bestuur door T. Meurah Poetéh Seunagan gedane oproeping, kwamen den 14den Juni 13 zijner keutji's, zoomede 2 van de 6 uit het gebied van T. E', zich melden. Middelerwijl fourageerden de troepen de benoodigde rijst in de verlaten landstreken, werd het gebied benoorden de Seunagan-rivier afgepatrouilleerd, werden de dalen der kroeëngs Tjoet en Neu'ang doorzocht en Boengòng Talòë af en toe aangedaan, doch van den vijand werd weinig bemerkt. Onze troepen werden hier en daar slechts licht beschoten. Den 17den werd 's avonds de waarnemende keudjroeën van Poelò Raga, T. Blang Barō, in zijne woning te Simpang Barat gearresteerd, nadat den 15den de vrouwen en kinderen van T. E' door eene patrouille van Meulabōh, onder den 1ste-luitenant A. G. J. Dumans, in Beneden-Seunagan waren opgelicht, hetgeen de onderwerping van T. E' op den 19den d. a. v. ten gevolge had. Hij werd in hechtenis gesteld tot tijd en wijle de hem opgelegde boete en ha'gantjéng zouden zijn voldaan, doch in den nacht van 11 op 12 November gelukte het hem uit de gevangenis te Meulabōh te ontvluchten.

Den 18den rukte van Si Kabōh eene patrouille uit, die door Boven-Trang en Boven-Tadō' zou marcheeren, om over Boengòng Talòë huiswaarts te keeren. Doel was opsporing van de schuilplaats van T. Itam Tabōih, de Seunagansche uitgewekenen, die zich in die bovenstreken mochten hebben gevestigd tot terugkeer te noodzaken en verkenning van den weg in de richting van Kòng (Boven-Tripa). Op dezen tocht vond men aan de oevers der kroeëng Boelōh een verlaten bivakplaats eener vijandelijke bende. Vele ladangs van uitgewekenen werden opgeruimd. In Tadō' bleek de bevolking ons goedgezind. Het hoofd der peperplanters aldaar, T. Radja Meungkoeta, meldde zich bij het bestuur en zijne bevolking was in de kampongs. Na aan de bronnen der Tadō' gebivakeerd te hebben, werd over Boengòng Talòë teruggekeerd, op welken weg men een 20-tal van daar komende vluchtelingen ontmoette. Vijandelijkheden vielen op dezen tocht niet voor. Om dwang op de bevolking van Boengòng Talòë uit te oefenen en tevens om de naar Beutōng leidende wegen te verkennen, werd den 23sten een detachement te Boengòng Talòë in bivak gelegd.

Om den toestand in het Beneden-Seunagansche te consolideeren, ging het bestuur er den 23sten Juni toe over de bevolking te registreeren en kampongpassen uit te geven, waartoe te Seunigan een bivak werd betrokken. In den nacht van 26 op 27 Juni d. a. v. werd dit bivak door eene bende van T. Keumangan overrompeld. Wij kregen 6 dooden (onder wie 3 dwangarbeiders) en 29 gewonden (onder wie 4 dwangarbeiders), terwijl 3 geweren in handen van den vijand vielen. De vijand echter liet 12 dooden, alsmede den aanvoerder T. Kapa van Koeloe, in onze handen. Op het bericht van die overrompeling rukte de commandant der 5de divisie marechaussee, die zich met 4 brigades toevallig te Meulabōh bevond, naar Seunagan. Een gedeelte van deze troepen keerde den 4den Juli naar Meulabōh terug. Een ander gedeelte, onder den 1ste-luitenant H. P. de Bruyn, nam deel aan een den 8sten d. a. v. uit het bivak Si Kabōh ondernomen tocht naar Trang, om de daar verzamelde uitgeweken bevolking van Seunagan tot terugkeer in hare kampongs te noodzaken. Met gelijk doel rukte ook uit Meulabōh eene door den adspirant-controleur R. Krull vergezelde patrouille uit. Beide patrouilles ontmoetten elkaar in den vroegen morgen van den 10den Juli nabij Si Geunteut. Vereenigd marcheerde men verder over Poelò Ië en Oedjōng Pasi, waar op eene kleine

bende gestooten werd, die, met achterlating van 3 dooden en één achterlaadgeweer, vluchtte. In den avond van den 10den werd te Koeloe gebivakeerd. Den 11den, op den terugweg naar het bivak Si Kabōh en tot op één uur afstand van daar genaderd, werd de colonne te Sapé onverhoeds met lansen beworpen en door eene sterke bende Atjèhers, onder T. Keumangan en Oelèëbalang Pasè, met den klewang aangevallen, met het gevolg, dat luitenant DE BRUYN sneuvelde en kapitein G. NIJPELS en de adspirant-controleur KRULL gewond werden (laatstgenoemde is sedert aan zijne wonden overleden), terwijl 11 minderen sneuvelden, 26 gewond werden en de vijand 8 geweren en karabijnen bemachtigde, ten koste van 27 dooden aan zijne zijde. Den 13den d. a. v. werd de spits van het transport, dat de gewonden naar Meulabōh zou overbrengen, na de Seunagan-rivier te zijn overgetrokken, geheel en al in de pan gehakt, waarbij wederom 11 geweren door den vijand werden genomen, terwijl 3 gesneuvelde Atjèhers in onze handen bleven. Dadelijk na den aanval, op den 11den, trok de colonne-commandant het bivak Boengòng Talòë in, verzamelde zijne geheele macht te Si Kabōh, maakte van dit bivak een zeer sterke benting en staakte alle offensief optreden. Den 20sten arriveerde de civiele en militaire gouverneur met 3 brigades marechaussee te Meulabōh en den 21sten werd doorgerukt naar Boven-Seunagan. Den 23sten in het bivak Si Kabōh aangekomen, werd vernomen, dat eene vijandelijke bende zich reeds ettelijke dagen ophield te Tjòt Pawéh, op niet meer dan één uur afstand van het troepenbivak. Nog denzelfden avond rukten toen de marechaussee uit en vermeesterden in den morgen van den volgenden dag de vijandelijke versterking Koeta Babah Seumikoe, ten noorden van Tjòt Pawéh, waar de vijand 16 dooden met vuur- en blanke wapens in onze handen liet, zonder dat aan onze zijde verliezen werden geleden. Het gerucht, dat bij die gelegenheid ook T. Radja Malém van Boengòng Talòë zou gesneuveld zijn, is later weer tegengesproken. Het bivak te Si Kabōh werd daarop ingetrokken en verplaatst naar Djeuram, de woonplaats van den vijandigen T. Keumangan. Nadat hier aan den colonne-commandant eene nieuwe instructie was gegeven, waarbij de uitvoering van het moeielijkste deel der vroegere opdracht overging op de 3 brigades marechaussee en tevens aanwijzingen waren gedaan voor den aanleg van een 5 M. breeden weg van Koeta Atjèh langs den linkeroever der Seunagan-rivier naar Boengòng Talòë, keerde de civiele en militaire gouverneur naar Meulabōh terug. Sedert is er in het Seunagansche weinig belangrijks voorgevallen. Een paar pogingen om Kòng te bereiken hadden geen succes.

De drie brigades marechaussee onder luitenant DARLANG maakten den moeielijken tocht van Djeuram naar Beutòng, waar de bende van Tjoet Nja' Dien werd overvallen, en verder door Boven-Meulabōh en Boven-Wòjla naar Meulabōh. De colonne van het 3de bataljon bepaalde zich tot voortzetting van de registratie, hield toezicht op den aanleg in heerendienst van den weg van Koeta Atjèh naar Boengòng Talòë en maakte eenige kleine patrouilles, totdat zij medio September naar Koeta Radja terugkeerde. Na het vertrek der troepen is er niet meer aan de wegen gewerkt; liefhebbers voor kampongpassen meldden zich niet meer aan en het verkeer met Meulabōh, wel verre van toe te nemen, ging er op achteruit. Een flink militair optreden blijft dus voor Seunagan nog noodzakelijk.

Trang. T. Meurah di Trang, hoofd van het aan Seunagan onderhoorige peperland Trang, meldde zich, nadat zijne vrouw en kinderen waren gearresteerd, in Augustus 1902 bij het bestuur. Te Meulabōh aangehouden, in afwachting der voldoening van de van hem geëischte ha' gantjéng en boete, kwam hij op het einde dier maand te overlijden. De opvolging is nog niet geregeld.

Tadō'. Deze eveneens veel peper uitvoerende onderhoorigheid van Seunagan heeft eene vrij zelfstandige positie weten te verwerven. Het hoofd, Keudjroeën Areusjad, is een flink bestuurder, hetgeen niet wegneemt dat zijn gebied nog al eens bezoek ontvangt van slechte elementen.

Tripa. Dit landschap was eertijds ook onderhoorig aan Seunagan, doch is thans volkomen zelfstandig. In September 1902 zijn de geregistreerde vuurwapens van den in 1901 opgetreden keudjroeën van Beneden-Tripa, T. Rajeu', ingenomen, nadat gebleken was dat een drietal donderbussen in handen van den vijand waren geraakt. De schuldige keudjroeën is bovendien flink beboet. Het hoofd van Boven-Tripa, T. Keudjroeën Tripa, heeft geen macht om zich te doen gelden tegenover de in zijn landschap verblijvende overweldigers, oelèëbalang Pasè en Datō' Mat Saréh. Eerstgenoemde wordt gezegd in Augustus 1902 te zijn gesneuveld.

Seuneu' am. In den toestand van dit vroeger mede tot Seunagan behoorende landschap (vgl. K. V. 1902, kol. 48) is nog geen verandering gekomen. Het bestuur is nog steeds in handen van Habib Abdōlah, den voormaligen voogd van den wettigen oelèëbalang Toeankoe Radja Tjoet, die door den overweldiger uit zijn landschap is verdreven en den moed schijnt te missen om terug te keeren.

h. ONDERAFDEELING TAPA' TOEAN.

De politieke toestand in deze onderafdeeling was in 1902 aanmerkelijk gunstiger dan in 1901. T. Bén Blang Pidië (zie K. V. 1902, kol. 48/49) bleef in den aanvang nog steeds de leider van het verzet en berichten omtrent zijne schuilplaatsen waren aanvankelijk moeielijk te verkrijgen. Toen echter stelselmatig, zoowel in de vlakte als in het gebergte, werd gepatrouilleerd en zijne sabilinners werden opgespoord en onschadelijk gemaakt, werd meer medewerking verkregen van de hoofden en de bevolking. Zoo werd in Juni zijne schuilplaats in Samar Kilang overvallen, waarbij 7 dooden en al zijne gouden sieraden in onze handen vielen, en in het begin van September zijne andere schuilplaats aan den bovenloop der kroeëng Pawōh Barōh, waarbij het meerendeel van zijne geweren, zoomede zijne correspondentie werden buitgemaakt. Voor korten tijd verdween hij toen in de richting van Seunagan, doch keerde spoedig weder met benden uit die streek in Koeala terug. Na een mislukten klewangaanval op eene terugkeerende patrouille, waarbij de vijand 10 dooden in onze handen liet, en na de ontmoeting in den nacht van 2 op 3 October met zijne hoofdbende, die daarbij een verlies van 18 man leed — onder wie zijne voornaamste raadgevers —, verliep zijn aanhang weder geheel en vluchtte hij naar Boven-Tripa en later zelfs naar de Gajō-Loeös, waar hij einde 1902 in Rerōbō verblijf hield. Het ander bendehoofd van beteekenis in deze onderafdeeling, T. Agam Ròt Teungòh, is in Mei 1902 bij verrassing gevangen genomen, waardoor de toestand in het middengedeelte der onderafdeeling aanmerkelijk verbeterde.

De landschappen Meuké', Sama Doea, Manggéng en Koeala Batèë werden geregistreerd, terwijl in Poelò Kajèë en Blang Pidië de verbeterde registratie ten einde liep en in Soesōh en Tapa' Toean hiermede een aanvang werd gemaakt. Ook deze registratie met de daarmede gepaard gaande zuivering van de betrokken landschappen, bracht veel bij tot verbetering van den toestand. Alleen in Sama Doea had hierbij eenig verloop van volk plaats, dat uitweek naar de Boven-Kloeët-rivier, doch, na de vernieling hunner nederzetting in die streek, meldden die uitgewekenen zich weer en keerden naar hun gebied terug.

In het gebied ten zuiden van Tapa' Toean kwamen geen bepaalde vijandelijkheden meer voor. Alleen enkele kleine, zeer slecht bewapende benden, die uitsluitend roof ten doel hadden, hielden zich daar nog in het gebergte schuil.

Het gedeelte Blang Pidië-Tapa' Toean van den grooten weg in het noorden der onderafdeeling kwam in zoover gereed, dat er nog slechts een drietal hiaten van enkele kilometers bestaan, namelijk in de Paja La' òt, tusschen Lhō' Pawōh-Noord en Manggéng, bij den Goenòng Kliët aan de zijde van Meuké', en in Lhō' Pawōh-Zuid, nabij Aoer Dingin. De Paja La' òt is door de bevolking op eene breedte van 15 M. opengekapt en gedeeltelijk gedraineerd, zoodat in het droge jaargetijde kan begonnen worden met werken. Op de beide andere plaatsen kan de weg niet anders dan met behulp van springmiddelen worden aangelegd. Nog verder naar het noorden kwam de weg gereed tot bij Lama Inòng. Van Soesōh naar Lhō' Pawōh-Noord is de weg verhard en een begin is gemaakt met het leggen van betoncementen duikers en het vervangen van de houten bruggen door betoncementen boogbruggen, wat geheel in heerendienst geschiedde. Ten zuiden van Tapa' Toean is eveneens met den aanleg van een 5 M. breeden weg begonnen. De verbinding tusschen Lhō' Roekam en Aoer Pineung kwam in 1902 tot stand; van Tapa' Toean uit is het gedeelte naar Batoe Itam in aanleg.

Koeala Batèë. In dit landschap kwam door de registratie en een gestreng optreden veel verbetering. T. Teungòh, een halfbroeder van den oelèëbalang, heult met T. Bén Blang Pidië en is voortvluchtig.

Poelò Kajèë. Ook in dit landschap verbeterde de toestand aanmerkelijk; vele uitgewekenen keerden terug. Vooral de verwijdering van twee aan T. Bén nauw verbonden personen: Teungkoe Moeda en Nja' Keutji', de sabilinners en berichtgevers der benden, heeft invloed ten goede gehad.

T. Oema', de aanstaande oelèëbalang, bezocht de school te Tapa' Toean.

Blang Pidië. Ook hier kon eenige verbetering worden opgemerkt. De oelèëbalang, T. Bén Blang Pidië, bleef echter vijandig (zie hiervóór). Zijn oudste zoon en aanstaande vervanger meldde zich, met medeweten van zijn vader, bij het bestuur en bezoekt, hoewel hij reeds twintig jaren oud is, de school te Tapa' Toean, waar hij een der vlijtigste leerlingen is.

T. Deurih, de eenige ons nog vijandige oelèëbalang van T. Bén, onderwierp zich en ook een gedeelte der bevolking keerde terug.

Soesòh. De toestand in dit landschap liet weinig te wenschen over. Gevolg gevende aan eene oproeping van T. Bén Blang Pidië, begaven zich de beide hoofddatō's, Toeha en Beuginda, vergezeld van den sjahbandar T. Teungòh, naar de bovenstreken om over T. Bén's onderwerping te beraadslagen. De beide laatsten moesten deze poging met den dood bekoopen; zij werden door volgelingen van T. Bén verraderlijk vermoord. Tot opvolger van Datō' Beuginda is zijn kamenakan aangewezen, die, minderjarig zijnde, onder voogdij kwam van T. Lampoh en T. Akoeb. Hij bezoekt de school te Tapa' Toean.

In overleg met de hoofden is het bestuur en de rechtspraak, vooral in civiele zaken, beter geregeld.

Daar gebleken was dat hoofden en bevolking naar eisch medewerkten om T. Bén onschadelijk te maken, is de in 1900 ingevoerde verhoogde rechtenheffing met 1 November 1902 opgeheven.

Lhō' Pawōh-Noord. Van alle noordelijke landschappen verbeterde hier de toestand het minst. Het hoofd, T. Radja Mahmoet, is wel gewillig, doch zijn invloed en zijn gezag zijn te gering. De ondergeschikte hoofden Panglima Si Akoeb, Teungkoe Kadli en Panglima Nja' Léh bleven voortvluchtig en zouden zich, volgens geruchten, in de Gajō-Loeös gevestigd hebben. Aan vijandelijkheden nemen zij echter geen deel.

Manggéng. In dit landschap viel een aanmerkelijke vooruitgang te bespeuren. Arrestatiën van beruchte roovers — o. a. Habib Oema' en Panglima Sawang met hunne benden — en het verwijderen van van elders uitgewekenen maakten een einde aan de onophoudelijke strooptochten, die tot dusver uit dit landschap werden ondernomen. Een der oelèëbalangs, Keutji' Kebon, moest, wegens het helen en ten eigen bate aanwenden van gestolen goederen, tot gevangenisstraf worden veroordeeld. Het hoofd T. Géh werd verplicht zich in zijn gebied te vestigen.

Bij de registratie had geen verloop van volk plaats en de gegeven bevelen omtrent het wegwerken werden stipt opgevolgd.

Labōh Adji. Het eenige hoofd, dat werkelijk in staat is in dit landschap gezag te voeren, is T. Angkoeb, voogd en medebestuurder van den onlangs meerderjarig geworden onbeduidenden Datō' Moehamat Noer. Getracht zal worden om in de onderhoorigheden Palōkan en Kamoemoe eene reorganisatie van het bestuur tot stand te brengen, waardoor de toestand aldaar wel zal verbeteren.

Meukè'. Na de verwijdering van T. Agam Ròt Teungòh ondervond de registratie weinig belemmering en werd er zeer goed aan de wegen gewerkt. Het tweehoofdig gezag is nog steeds een hinderpaal voor den goeden en geregelden gang van zaken. In den laatsten tijd echter trad T. Radja Tjoet met meer klem op, ook buiten zijn nagenoeg blinden medebestuurder T. di Goenōng en diens weinig beduidenden vervanger Datō' Baga om.

Lhō' Pawōh-Zuid. Hier bleef de toestand nog ongunstig. Vooral de onderhoorigheid Aloeë Pakoe was eene verzamelplaats van roovers. Een nadeeligen invloed op het bestuur heeft T. Géh, de zoon en vervanger van den verlamden en afgeleefden T. Tjoet, een dom en onbetrouwbaar persoon, die in de onderhoorigheden in het geheel geen gezag uitoefent. Op het einde van 1902 is ook hier begonnen met de registratie.

Sama Doea. In het begin van 1902 verzamelde een zekere Teungkoe Hadji Nja' Doi in de oeloestreek veel kwaad volk en ontevredenen om zich heen, waardoor het gezag der datō's geheel te loor ging. Nadat de bende was verdreven, Hadji Nja' Doi was opgelicht en het gebied was geregistreerd, doch vooral na het meer op den voorgrond brengen van T. Paneu', een der voogden van den jeugdigen Datō' Bantan (vgl. K. V. 1902, kol. 51/52), verbeterde de toestand zóó aanmerkelijk, dat hij spoedig beter was dan in eenig ander noordelijk gelegen landschap. Meermalen reeds trad T. Paneu' gewapenderhand op om zijn gebied rustig te houden en met klem eischt hij de opvolging der gegeven bevelen. Een klein gedeelte der oeloebevolking, dat onder Panglima Si Banoe met vijandelijke bedoelingen was uitgeweken naar het gebergte aan den bovenloop der Kloeët-rivier, onderwierp zich met inlevering van de geweren.

Tapa' Toean. De politieke toestand in dit landschap bleef uitmuntend.

Kloeët en onderhoorigheden. Ook in 1902 kwamen hier geen belangrijke gebeurtenissen op politiek gebied voor. Geregeld werd voortgegaan met het bevestigen van het gezag van den keudjroeën in de verschillende staatjes. In Koeala Barō overleed het hoofd T. Nja' Tjoet, die door zijn oudsten zoon T. Makam is vervangen. In de oeloe van Bakōngan werd op ruime schaal naar boschproducten gezocht en daarmede verschenen aldaar ook kleine rooverbenden, die echter door de bevolking zelf in toom konden worden gehouden.

Troemōn en onderhoorigheden. Aanvankelijk moest met eenige klem worden opgetreden tegen den waarnemenden bestuurder, die zich, sedert dit landschap bij Atjèh en onderhoorigheden is ingelijfd, in de voor hem nieuwe wijze van besturen slecht kon schikken, doch spoedig legde hij zich bij den gewijzigden toestand neer. Het eigenlijke (minderjarige) hoofd, T. Bidjèh Lada, dat aan den voor hem verderfelijken invloed van zijn voogd moest worden onttrokken, is met de beide zoons van den waarnemenden bestuurder te Koeta Radja op school gezonden. Met nadruk is de waarnemende bestuurder gedwongen tot het krachtiger handhaven van zijn gezag, terwijl, zoowel in Troemōn als in Boeloe Sama, de invloed van het bestuur wordt aangewend tot het aanleggen van sawahs en het bebouwen van den grond.

De sedert jaren hangende quaestie tusschen Radja Nagoer, hoofd van Boeloe Sama, en zijne broeders (zie K. V. 1902, kol. 57) is geregeld. Wijl minnelijke schikking niet mogelijk bleek, is door het bestuur bevolen wat ter zake dienstig was en deze bevelen zijn letterlijk opgevolgd. Radja Nagoer, die niet in zijn gebied durfde komen en sedert lang te Singkel woonde, keerde direct naar Boeloe Sama terug en heeft daar weer het gezag in handen.

Eiland Simeuloe. Op politiek gebied viel niets bijzonders voor. Allerwegen bleef de rust gehandhaafd. Bij het van gouvernementswege ingesteld onderzoek naar steenkool zijn geen moeielijkheden ondervonden.

§ 4. MIDDEN-SUMATRA.

Ook in 1902 zijn de aan Tamiang grenzende Gajō-landen door patrouilles van de bezetting van Koeala Simpang bezocht, zonder dat het mocht gelukken ontmoetingen van eenig aanbelang te hebben met de aldaar verblijfhoudende Atjèhsche benden, die het der vredelievende, maar zwakke bevolking dikwijls zoo lastig maakten, dat enkele Gajō-hoofden, zooals die van Djernei, Serbadjadi en Tampoer, herhaaldelijk aan het gewestelijk bestuur der Oostkust van Sumatra verzochten zich onder de bescherming van het Gouvernement te mogen stellen.

Eene poging van den radja der Alas-landen om meer aanrakingen te krijgen met de bevolking in de bovenstreken van Langkat mislukte, doordien hij, voor dat doel met een groot gevolg over de Karau-hoogvlakte trekkende, plotseling door lieden van Lau Boeloe werd overvallen en van alles wat hij bij zich had, waaronder meer dan 100 karbouwen, beroofd. Volgens den radja geschiedde deze overval onder leiding van den panghoeloe van Lau Boeloe en van den sibajak van Kota Boeloe, en daar deze hoofden, naar hij vernomen had, met Langkat ook geschil hadden, stelde hij den sultan van dit landschap voor gezamenlijk offensief tegen genoemde staatjes op te treden. Dit voorstel werd evenwel van de hand gewezen, waarop hij steun zocht bij de Bataksche radja's van Sarinambah, Perbesi en Djoehar. In hoever het hem gelukt is weerwraak te nemen, was bij het afsluiten van deze paragraaf nog niet bekend.

In de Karau-landen ontbrak het weder niet aan over het algemeen weinig belangrijke plaatselijke twisten, vechtpartijen en miniatuur-oorlogen. Vermelding verdient alleen de verdrijving uit zijn gebied van het eerste hoofd van Rakoet Bosi (Si Lima Koeta), Pa Moreidoep, door het tweede hoofd, Pa Radja Timboel. Hoewel verdere vijandelijkheden werden voorkomen, bleven door het gebeurde de hoofden van de oeroeng Si Lima Koeta in twee ongeveer even sterke elkander vijandige partijen verdeeld, welke ongewenschte toestand op den verderen loop van zaken in deze streken een ongunstigen invloed heeft uitgeoefend. Nadat toch de zendeling GUILLAUME medio Maart 1902 vergunning had bekomen om zijn dienstwerk in de Karau-landen uit te oefenen, liet hij, met toestemming van de sibajaks Pa Palita en Pa Melgah van Kebon Djahé (zie K. V. 1902, kol. 52/53), in dat dorp door Chineesche timmerlieden een begin maken met den bouw eener woning. Ofschoon einde September d. a. v. geruchten werden vernomen omtrent heimelijke bijeenkomsten van Karau-hoofden der westelijke oeroengs, voortvloeiende uit ontevredenheid over de voorgenomen vestiging van den zendeling te Kebon Djahé, wijdde de sibajak Pa Palita weinig aandacht aan die geruchten en verzuimde het treffen van maatregelen om een eventueelen aanval op zijn dorp te voorkomen. In November gingen de verbonden hoofden tot dadelijkheden over en werd Kebon Djahé, na een korten onbeteekenenden strijd, door hen genomen. De heer GUILLAUME had zich nog bijtijds binnen ons gebied kunnen terugtrekken, doch de voor zijn huis bestemde materialen gingen verloren. Pa Palita vluchtte naar het naburige Lingga, doch toen het hem bleek, dat hij ook daar niet veilig was, nam hij de wijk naar zijn zwager, den panghoeloe van Dokan (Si Pitoe Koeta Tenging). De in Si Lima Koeta heerschende oneenigheden deden pogingen om de oostelijke, met ons bestuur het meest bevriende Karau-oeroengs tot een krachtdadig steunen van Pa Palita te bewegen, schipbreuk lijden. Volgens den resident der Oostkust van Sumatra moeten de oorzaken van dit onverwacht eendrachtig optreden der Karau-Bataks o. a. gezocht worden in vijandschap tegen Pa Palita, die zich in den laatsten tijd door inhaligheid en onverstandige politiek bij vele Karau-hoofden onsympathiek heeft gemaakt en die buitendien door zijne vriendschappelijke betrekkingen met het Europeesch bestuur gewantrouwd wordt. Nadat eene poging van het bestuur om, door bespreking met de betrokken radja's, aan het plegen van vijandelijkheden tegen Pa Palita een einde te maken was mislukt, omdat de hem vijandig gezinde hoofden niet tot eene bijeenkomst met den controleur waren te bewegen, werden, ten einde hen daartoe te dwingen, de uitvoer van paarden van de Karau-hoogvlakte naar de kust en de opvoer van zout uit de Maleische landschappen naar die hoogvlakte tijdelijk belet. Deze maatregel heeft al dadelijk tot resultaat gehad, dat het verbond dier radja's tegen Pa Palita verbroken is, waardoor hij nu veel kans heeft om zijn invloed te herkrijgen, hetgeen voor ons wenschelijk is om de toestanden op de hoogvlakte te beheerschen.

De hoofden van Dolok Pematang en Poerba (Timoer-landen) hebben in eene in October 1902 te Bintang Mariah met den controleur voor de Bataksche aangelegenheden gehouden bijeenkomst aangedrongen op de inlijving van hunne landschappen bij het gouvernementsgebied. Eerstgenoemd hoofd weet door zijn zwak karakter het gezag over de hem ondergeschikte hoofden niet te handhaven, waardoor Toean Negeri Dolok, hoofd der benedenstreken, neiging gevoelt om zich onder de bevelen van Bedagei te stellen. Niet alleen ten gevolge van ontevredenheid met het slechte bestuur, maar ook wegens de onvruchtbaarheid van het land, heeft veel volksverloop plaats uit het Doloksche naar Raja en de bovenstreken van Serdang. De radja van Poerba voerde gedurende het grootste gedeelte van het jaar een vrijwel nutteloozen krijg op het schiereiland Samosir, ten einde een daar wonenden zwager tegen diens vijanden te steunen. De bevolking van Poerba ging zwaar gebukt onder de heerendiensten, welke dit krijgvoeren ten gevolge had.

Gevolg gevende aan den wensch der bestuurders van de Timoersche landschappen Raja en Panei, werd de resident der Oostkust van Sumatra door de Regeering gemachtigd om de aangeboden onderwerping van beide landschappen aan het Gouvernement te aanvaarden. Dientengevolge is den 9den November 1902 door Toean Kapoeltaken, radja van Raja en zijne landsgrooten de desbetreffende verklaring onderteekend en beëedigd. Op dienzelfden dag is door den radja eene voorloopige landbouwconcessie uitgegeven in het aan het landschap Padang (Oostkust van Sumatra) grenzende benedendeel van zijn rijkje. Zijn verlangen om die concessie zoo spoedig mogelijk te verleenen droeg er veel toe bij om tot eene goede oplossing te komen van het bestaande grensgeschil tusschen Raja en Padang. In principe toch werd door partijen goedgevonden, dat de grens op de basis van den huidigen toestand zou worden vastgesteld en dat derhalve aan Padang zouden blijven de dorpen, welke thans het gezag van dit landschap, en aan Raja, die welke thans het gezag van dit rijkje erkennen. De verhouding tusschen Toean Kapoeltaken en Toean Boeloeh Raja, een van zijn voornaamste grooten (zie K. V. 1902, kol. 53), bleef nog altijd zeer gespannen. Hoewel de eerste niet van schuld is vrij te pleiten, toonde de laatste zich zoo onverstandig en nam hij zulk een ongepaste houding aan, dat het op den duur waarschijnlijk onmogelijk zal blijken hem in zijne waardigheid te handhaven.

Door Tobaneezen van het schiereiland Samosir, onder aanvoering van zekeren Ompoe Saroean, werd een aanval gedaan op de tot Panei behoorende, aan het Toba-meer gelegen kampong Saboengan Dolok, doch de aanvallers werden met een verlies van twee dooden en zeven gewonden afgeslagen. De aanleiding tot dit vijandig optreden was gelegen in een twist tusschen een familielid van Ompoe Saroean en de vrouw van het hoofd van Saboengan Dolok over den verkoop van opium. Van eene voorgenomen herhaling der vijandelijkheden is tot dusver niets vernomen. Door den radja van Panei is nog geene verklaring betreffende zijne onderwerping aan het Gouvernement afgelegd, omdat het hoofd van Dolok, een der grooten van het landschap, zijne medewerking daartoe niet wilde verleenen, onder voorgeven dat zijn gebied niet onder Panei ressorteert. Het onderzoek naar de al dan niet juistheid dezer bewering is nog hangende.

In de streek tusschen de afdeelingen Asahan en Toba en Silindoeng verkondigde in den loop van 1902 een zekere Si Tangkol, hoofd van eene permalimbende, onder voorgeven dat hij was afgezonden door het priesterhoofd Singa Mangaradja, een nieuw geloof. Gedeeltelijk uit vrees, gedeeltelijk uit bijgeloof sloten zich velen bij hem aan, vooral toen hij toestond de personen, die zijn leer niet waren toegedaan, te berooven. Vooral handelaren op den weg van Toba naar Asahan leden hierdoor veel schade, terwijl nu en dan ook geroofd werd op Asahansch gebied. Nadat verscheidene vergeefsche pogingen in het werk waren gesteld om Si Tangkol in handen te krijgen, gelukte het den gemachtigde van den sultan van Asahan te Bandar Poelau hem in November 1902 te arresteeren. Sedert is de rust in deze streken teruggekeerd.

Onze verhouding tot den radja van Pasang Lelo en de zoogenaamde Radja Sepoeloeh in het gebied tusschen de boven-

streken van het landschap Bila en de afdeeling Padang Lawas, liet niets te wenschen over. Bij een door den controleur van Laboean Batoe aan die door goed onderhouden voetpaden met elkaar verbonden staatjes gebracht bezoek, werden de door hem gegeven wenken door de radja's ter harte genomen. Ook met de niet onder ons direct gezag staande Bataksche radja's van Poldoeng, Ketapang en Pangidaran zijn in 1902 aanrakingen verkregen. Zij verklaarden zich gaarne onder de bescherming van het Gouvernement te willen stellen, waarop hun is te kennen gegeven dat, indien zij voor een dergelijke gunst in aanmerking wenschten te komen, zij eerst dienden zorg te dragen, dat een einde werd gemaakt aan de vele oorlogen, die zij met andere Batakvorsten gewoon zijn te voeren, terwijl hun verder in overweging is gegeven, door het aanleggen van wegen, het verkeer tusschen hunne landschappen en de benedenstreken te bevorderen.

Met de nog niet onder geregeld bestuur gebrachte Bataksche rijkjes in de bovenstreken van Kwaloe kwamen geene moeielijkheden voor. Aanrakingen met de aan de onderafdeeling Singkel grenzende streken werden niet verkregen, wel echter met de hoofden van het aan de afdeeling Toba en Silindoeng grenzend gebied. Zij waren bijna zonder uitzondering van vriendschappelijken aard; verscheidene hoofden herhaalden hun verzoek om zich onder het direct gezag van het Gouvernement te stellen. Verzoeken van gelijke strekking werden ontvangen van de radja's van Ranggigit, Parmonangan en andere landschappen in het aan de onderafdeeling Baros grenzend gebied. In deze streek kwamen herhaaldelijk onderlinge twisten voor, waardoor de afvoer van boschproducten ten zeerste belemmerd werd. Eene verandering in dien toestand kan waarschijnlijk eerst dan verwacht worden, wanneer de onbeteekenende vorstjes gedwongen worden het zoogenaamde „bongbong"- (doorvoerrechten-) stelsel af te schaffen. In Februari 1902 brachten een tweetal radja's een bezoek aan Baros, doch de met hen gehouden besprekingen hebben tot geen resultaat geleid.

Op de grenzen van Padang Lawas is in 1902 geen overlast meer ondervonden van lieden uit Ramba en Daloe-Daloe (zie K. V. 1902, kol. 54), hetgeen vermoedelijk te danken is aan de plaatsing van een controleur in de Rokan-streken. Het mocht dezen bestuursambtenaar gelukken in eenige landschappen het inlandsch zelfbestuur geheel naar den zin van de betrokken hoofden en bevolking te regelen. In het landschap Rokan IV Kota, waar, in strijd met de adat, Tongkoe Maharadja Mohamad Saleh, zich als bestuurder had opgeworpen (zie K. V. 1902, kol. 55), waarbij hij den steun had gehad van de datoe's der negorijen Loeboek Bandahara en Oedjoeng Boekit, slaagde de controleur er in die hoofden te overtuigen van de onwettige aanspraken van hun candidaat. Zij verklaarden zich ten aanzien van de keuze van een bestuurder geheel te zullen onderwerpen aan de uitspraak van den controleur, die daarop besliste, dat de zestienjarige Boedjang Brahim, een afstammeling in de vrouwelijke linie van het eerste hoofd van het landschap, volgens de adat verheven diende te worden tot Jang di Pertoewan Sakti, radja Loehak van de Rokan IV Kota. Daar tegen deze beslissing geen bezwaren werden ingebracht, werd overgegaan tot de verheffing en installatie van Boedjang Brahim, waardoor een einde is gemaakt aan de gedurende jaren in deze streken geheerscht hebbende tweespalt.

In de landschappen Koento en Kapenoehan bleef het, dank zij de tusschenkomst van den controleur, in 1902 rustig. In Ramba is aan de gespannen verhouding tusschen den Jang di Pertoewan Djoemadil Alam en zijne ondergeschikte hoofden door de bemoeienis van den controleur een einde gemaakt door de definitieve verheffing, op 30 Juni 1902, van Mohamad Sarif galar Soetan Dzainal, den veertienjarigen zoon van den Jang di Pertoewan Moeda, tot bestuurder van Ramba, onder voogdijschap van een raad, bestaande uit den Jang di Pertoewan Moeda en Soetan Machmoed, het hoofd van de karapatan. Zoowel in Ramba als in Rokan IV Kota zijn door hoofden en bevolking, op aansporen van het bestuur, wegen aangelegd, die het verkeer in deze streken zeer vergemakkelijken.

Dzainal Abidin, de wettige soetan van Tamboesei, die sedert 1898 in Perak verblijf hield, is in November 1902 heimelijk naar zijn land teruggekeerd. Sommigen beweren, dat hij weer als vorst wil optreden, anderen verzekeren dat zijne terugkomst alleen is toe te schrijven aan zijn verlangen om gedurende de vastenmaand zijne familie en de graven zijner voorouders te bezoeken. Op zijne handelingen wordt door den controleur nauwlettend toezicht gehouden, doch het schijnt, dat hij inderdaad geene bedoelingen heeft om het bestuur te bemoeielijken.

De inlijving van de in het Kampar-stroomgebied gelegen confederatie der VIII Kota wacht nog alleen op de regeling der betrekkingen met Goenoeng Sahilan (vgl. K. V. 1902, kol. 56). In eene einde Maart 1903 te Bengkalis door den assistent-resident met den jam toewan van dat landschap en diens broeder, den jam toewan moeda, gehouden samenkomst, zijn die hoofden volledig op de hoogte gesteld van de bedoelingen en wenschen der Regeering bij eene erkenning hunnerzijds van onze rechtstreeksche gezagsuitoefening. Zij legden bij die gelegenheid de verklaring af, dat zij zich omtrent de grenzen met de III Kota Siblimbing (Boven-Kampar) en VIII Kota Tingkei geheel zouden schikken naar de inzichten van het Gouvernement.

De t. a. p. geuite veronderstelling, dat de door den moord op den rijksbestierder van Si Goentoer veroorzaakte tweedracht aan Toeankoe Satie, verdreven radja van Poelau Poendjoeng (Batang Hari-districten), de gelegenheid zou verschaffen om zich weder in zijn gebied te vestigen, is bewaarheid geworden. Nadat in Januari 1902, vermoedelijk met zijn medeweten, op zijn mamaq Ankoe Poetih een moordaanslag was gepleegd, is het hem gelukt zijn invloed te herwinnen en, door bemiddeling van den radja van Kota Besar, het bestuur over Poelau Poendjoeng weder te aanvaarden, terwijl de meeste zijner vijanden zich met hem hebben verzoend.

In December 1902 werd door den controleur van Moeara Laboe (Padangsche Bovenlanden) een brief ontvangen van den vorst van Kota Besar, waarin hij verzocht, wanneer zich troepen uit genoemd gewest naar de Boven-Batang Hari mochten begeven, den weg niet over zijn gebied te doen nemen. Tegelijkertijd werd bericht ontvangen dat, onder pressie van hoofden uit de Tebo-streek en met medeweten en goedkeuring van den radja, te Poeloe Kintjoeng, op 16 K. M. van onze grens, eene versterking was opgericht, ter afsluiting van den weg, die van ons gebied over Soengei Koenit naar Indamar en Soengei Limau leidt. De aanwezigheid van eene bende kwaadwilligen en de vrees van de bevolking van ons gebied voor overlast van die zijde gaven aanleiding om Loeboek Batoeng door een detachement van 25 man te doen bezetten en te Loeboek Gedang een wachtpost op te richten van 10 Maleiers. De radja van Batoe Koengkang liet weten, dat hij het Gouvernement goedgezind was, doch dat vrees voor de bevolking der Tebo-streek er hem van weerhield zijne opwachting bij het bestuur te maken.

Bij ons voortdringen in de bovenlanden van Djambi was aan het licht gekomen, dat door de hoofden en de bevolking van het landschap Korintji [1]) aan de ons vijandige Djambische elementen een veilige schuilplaats werd verleend en ook op andere wijze het verzet in Djambi daadwerkelijk werd gesteund. Ten einde dit tegen te gaan werd in Mei 1902 besloten de Korintjische hoofden te doen weten, dat van hen volkomen neutraliteit werd verlangd en dat, ter verzekering hiervan, een controleur naar hun gebied zou worden gezonden, die niet zou komen om te besturen, doch om toezicht te houden op de nakoming der opgelegde verplichting om onze vijanden niet te steunen, en die tevens, als dit door de hoofden gewenscht werd, hen met raad en daad zou bijstaan om zich te onttrekken aan pressie van Djambische grooten of zendelingen van den ex-sultan Taha, die hen met ons in conflict zou brengen. De hoofden zouden natuurlijk onvoorwaardelijk voor de veiligheid van den controleur moeten instaan en alleen als zij daartegen bezwaar maakten zou die ambtenaar vergezeld worden door gewapende macht. Den resident van Benkoelen werd, in verband hiermede, opgedragen de hoofden van Korintji schriftelijk op te roepen tot eene bijeenkomst te Moko Moko of elders of, wanneer zij daaraan geen gehoor gaven, hun schriftelijk mede te deelen, wat anders zou besproken zijn, met bedreiging dat, voor het geval dat aan de gestelde eischen niet mocht worden voldaan, ons gebied voor Korintjiërs volkomen gesloten zou worden en alle opvoer van zout en levensmiddelen naar Korintji zou worden belet. Het lag tevens in de bedoeling met de beide andere tusschen eigenlijk Djambi en Benkoelen gelegen landschappen, Soengei Tenang en Serampas, dezelfde politiek te volgen.

De schriftelijke oproeping van den resident aan de vier hoofd-

[1]) Volgens de gebiedsomschrijving van Djambi en onderhoorigheden in het met het inlandsch bestuur gesloten contract dd. 28 Mei 1888 (Gedrukte stukken, zitting 1888—1889 — 76, n°. 7) behoort Korintji tot dat gebied.

depati's van Korintji tot eene samenkomst te Moko Moko werd aan den pasirah der marga V Kota, door wiens tusschenkomst steeds de aanrakingen met dit landschap hebben plaats gehad, ter bezorging medegegeven. Na twee vergeefsche pogingen om aan zijne opdracht te voldoen, verklaarde dit hoofd zich daartoe niet in staat, daar het reizen in Korintji voor hem gevaarlijk was. Hij gaf daarop den brief aan twee zijner ondergeschikten mede, die persoonlijk bevriend waren met de depati's van Poelau Sangkar (Depati Rantau Telang) en Tamiai (Depati Moeara Langkat) in de Tiga Halai Kain [1]). Zij vertrokken den 30sten Juli van Dongoe Talang over Kemoen naar Poelau Sangkar en het schijnt hun gelukt te zijn den brief aan eerstgenoemd hoofd te overhandigen, die hun een aan den pasirah der V Kota gericht schrijven medegaf, waarin zou zijn medegedeeld, dat de Korintjiërs geene gouvernementsdienaren of troepen goedschiks in hun landschap zouden toelaten. Dit antwoord bereikte ons echter niet, daar de overbrengers op hun terugweg te Lempoer werden vermoord en hunne goederen met het schrijven, dat het antwoord bevatte, geroofd werden (begin Augustus).

Naar aanleiding van dien moord werd bij Gouv. Bt. 30 Oct. 1902 n°. 28 besloten dat, zoo spoedig als de omstandigheden dit zouden toelaten, eene militaire macht naar Korintji zou worden gezonden, ten einde de schuldigen te arresteeren of onschadelijk te maken, van de bevolking der doesoen Lempoer betaling te eischen van eene boete, een zoengeld (bangoen) en eene schadeloosstelling voor de geroofde goederen en het landschap Korintji en de daaraan grenzende landschappen Serampas en Soengei Tenang af te patrouilleeren, terwijl, in afwachting van het optreden dezer militaire macht, de uit het gouvernementsgebied naar die landschappen leidende wegen verkend en voor het verkeer afgesloten zouden worden, totdat aan onze eischen zou zijn voldaan. De afsluiting kwam in den loop van November tot stand (vgl. hoofdst. **D**, § 1).

Intusschen hadden de hoofden der Selapan Halai Kain, onwetendheid met den moord te Lempoer voorwendend, opnieuw vriendschappelijke aanraking met het bestuur te Indrapoera gezocht en waren, naar aanleiding daarvan, de oud-datoe van Tapan en een familielid van den regent van Indrapoera naar dat gebied gezonden. Met deze lieden, die de aanwezigheid van Djambische grooten in Sandaran Agoeng in Korintji bevestigden, kwam eene deputatie van hoofden der Selapan Halai Kain den 25sten November te Tapan terug om de onderwerping van die landstreek aan te bieden en inlijving bij het gouvernement Sumatra's Westkust te verzoeken. De onderwerping werd aangenomen en het verzoek ingewilligd, zonder dat echter de afsluiting der gemeenschap werd opgeheven, terwijl het toezicht op het land voorloopig werd opgedragen aan den controleur van Indrapoera, die zoo spoedig mogelijk met eene militaire dekking daarheen zou gaan om de hoofden en bevolking te steunen en overlast van de Tiga Halai Kain te weren. Het was intusschen hoe langer hoe duidelijker geworden dat, hoewel de Selapan Halai Kain en de Tiga Halai Kain een gezamenlijk adat-verband hadden, en eerstgenoemd gebied steeds aanrakingen met ons had gezocht door tusschenkomst van den regent van Indrapoera — naar welke plaats het zijne koffie ten behoeve van den verkoop te Padang verzond en van waar het zout en lijnwaden betrok —, de Tiga Halai Kain steeds rekening moest houden met den druk, dien de ex-sultan Taha en zijn aanhang op het landschap wisten uit te oefenen.

De onderwerping van de hoofden der Selapan Halai Kain had in het begin van December plaats gehad, doch reeds den 15den dier maand vestigde de gouverneur van Sumatra's Westkust er de aandacht op, dat alle waarborgen voor hunne betrouwbaarheid ontbraken. De juistheid hiervan bleek reeds einde Januari 1903, toen een detachement militairen, dat den handelsweg van Tapan naar Noord-Korintji verkende, bij Sikoengkoeng in de Selapan Halai Kain werd beschoten, zonder dat dit ons echter verliezen bezorgde. In verband hiermede en ook omdat van vertrouwbare spionnen vernomen werd, dat de Selapan Halai Kain, met uitzondering van Kota Rawang, ons weder vijandig gezind was en de meeste kampongs versterkt waren, werd afgezien van het plan om den regent van Indrapoera naar Korintji te zenden met het doel om de hoofden aldaar in kennis te stellen met de reden van de afsluiting der verkeerswegen en de voorwaarden, waarop die afsluiting zou worden opgeheven. Sedert is er echter, naar het schijnt, eene kentering gekomen in de gezindheid der Noord-Korintjische hoofden, want in April 1903 hebben zij kennis gegeven van hun voornemen om opnieuw een bezoek aan den controleur te Indrapoera te brengen om hunne onderwerping te bevestigen en verontschuldigingen aan te bieden voor de beschieting van onze militairen. Wellicht houdt die veranderde houding verband met het feit, dat onze troepen in het begin van April uit het Djambische tot aan de grens van Zuid-Korintji waren voortgerukt en zij ook uit het oosten en noorden langs de Merangin en Tebo de grenzen van Korintji naderen, zoodat er voor de Selapan Halai Kain aanleiding kon bestaan voor de vrees geheel in de klem te zullen geraken wanneer ook de actie van de westkust (Indrapoera) wordt doorgezet.

De landschappen Serampas en Soengei Tenang gaven al zeer spoedig na den moord te Lempoer van hunne goede gezindheid jegens het Gouvernement blijk. In October 1902 boden de hoofden schriftelijk hunne onderwerping aan, welk aanbod echter in beraad werd gehouden, omdat men niet de zekerheid had, dat de onderwerping inderdaad werd verlangd. In Februari 1903 vervoegden de hoofden zich te Moko Moko ten einde het aanbod te herhalen, hetwelk toen door de Regeering werd aangenomen. De vredelievende geest in die landschappen bleek nader toen de controleur van Moko Moko met den militairen commandant aldaar, door een klein escorte vergezeld, medio Maart aan Serampas een bezoek bracht, zoomede toen eene patrouille uit Djambi in Maart en April beide landschappen geheel doortrok.

De hoofden der Tiga Halai Kain gaven intusschen geen blijk van toenadering. Tot het zenden van eene militaire expeditie werd evenwel nog niet dadelijk overgegaan, zoowel wegens de weersgesteldheid en de onderwerping van Serampas en Soengei Tenang, zoomede van den in de Tiga Halai Kain zeer invloedrijken Djambischen Pangeran Toemenggoeng [2]), als omdat het raadzaam werd geacht eerst de resultaten af te wachten van de vreedzame dwangmiddelen, namelijk de afsluiting der wegen en de daarmede verband houdende, bij Ord. van 11 Febr. 1903 (Ind. St. n°. 124) vastgestelde beperkende bepalingen op den in- en uitvoer in de drie landschappen. Echter werd het noodig geacht het pad van Soengei Ipoe (Moko Moko) naar Lempoer (Tiga Halai Kain) te verkennen. Het daarmede belaste detachement stuitte nabij Renah Mendjoeto op tegenstand (6 Maart), waarbij wij 3 gewonden (2 Europeesche fuseliers, van wie er één aan zijne wonden is overleden, en 1 inlandsch fuselier) kregen, doch de vijand 5 dooden, benevens wapenen en ammunitie in onze handen liet.

Nu genoegzaam gebleken was, dat de sinds November 1902 volgehouden afsluiting der toegangswegen ons niet verder bracht, is de Indische Regeering er toe overgegaan om aan het reeds in October 1902 opgevatte voornemen tot een militair optreden gevolg te geven. Bij Gouv. Bt. 25 April 1903 n°. 1 is namelijk bepaald, dat het landschap Noord-Korintji (Selapan Halai Kain) bezocht en afgepatrouilleerd zal worden door eene militaire macht, ter sterkte van twee compagniën infanterie, die van Indrapoera over Tapan zal oprukken en vergezeld zal worden door een civielen ambtenaar. Deze militaire macht zal tevens tot steun moeten dienen van het militair optreden tegen Zuid-Korintji (Tiga Halai Kain), dat, evenals de beide landschappen Serampas en Soengei Tenang, door de in Djambi ageerende troepen zal worden bezocht, terwijl de aanrakingen met Noord-

---

[1]) Korintji wordt, voor zoover bekend, uit een staatkundig oogpunt verdeeld in het gebied der Selapan Halai Kain (het noordwestelijk deel) en dat der Tiga Halai Kain (het zuidoostelijk deel). Beide deelen bestaan uit een aantal districten (mendapo's), die weder in doesoens verdeeld zijn. Die districten, die elk door een hoofd (depati) worden bestuurd, zijn in de Selapan Halai Kain: Tanah Hiang, Seleman. Penawar, Rawang, Karamantan, Soemoeroep, Kota Toea en Soengei Pènoeh, zoomede Kota Taloek, dat aanvankelijk ondergeschikt was aan Rawang, doch later zelfstandig is geworden onder bestuur van den pamangkoe kalima, en in de Tiga Halai Kain: Poelau Sangkar, Tamiai, Pangasi en Sandaran Agoeng. De verschillende depati's erkennen dien van Tanah Hiang, Depati Batoe Hampar of Depati Atoer Boemi, als den hoogsten in rang. Hij en de depati's van Poelau Sangkar (Depati Rantau Telang), Tamiai (Depati Moeara Langkat Tandjoeng Sekian) en Pengasi (Depati Biang Sari) zijn de vier voornaamste leden van het hoofdbestuur van Korintji (depati ampat pamangkoe kalima nan Selapan Halai Kain), waarin ook alle andere mendapohoofden en de pamangkoe kalima van Kota Taloek zitting hebben.

[2]) Na zich in Februari 1903 te Moeara Mesoemai onderworpen te hebben, ging Pangeran Toemenggoeng in Maart op de vlucht, doch in Mei is hij door eene bevolkingspatrouille gevangen genomen en aan het bestuur overgeleverd (zie § 8 van dit hoofdstuk).

Korintji voorshands aan den gouverneur van Sumatra's Westkust en die met de overige landschappen voorloopig aan den resident van Palembang zijn opgedragen.

Omtrent de verrichtingen der expeditie zijn tot dusver nog slechts telegraphische berichten ontvangen, waaruit blijkt, dat in den loop van de tweede helft van Juni in de Selapan Halai Kain Rawang zonder tegenstand is bezet en Hiang, na een gevecht, waarin 57 vijanden sneuvelden en aan onze zijde 1 officier en 3 Europeesche fuseliers werden gewond, is genomen, terwijl in de Tiga Halai Kain Lempoer bereikt is, nadat Lolo stormenderhand genomen was, bij welke gelegenheid de 1ste-luitenant W. van Blijenburgh sneuvelde en 1 officier, benevens 10 Europeesche militairen beneden dien rang — van wie er sedert 1 aan de bekomen wonden overleed — gewond werden. Bij den terugkeer der troepen naar Rawang langs den westelijken oever van het meer van Korintji boden alle doesoens hare onderwerping aan. In de Selapan Halai Kain was het rustig en waren reeds 2016 geweren ingeleverd.

§ 5. SUMATRA'S WESTKUST.

In de residentie Padangsche Bovenlanden liet de politieke toestand in 1902 niets te wenschen over, doch in de afdeeling Ajer Bangis der Padangsche Benedenlanden gaf de vervulling der betrekking van larashoofd van Pariet tot eenige beroering onder de bevolking aanleiding, waaraan echter door de tijdige zending van een detachement militairen spoedig een einde kwam. In de residentie Tapanoeli was de toestand bevredigend, hoewel dikwijls een krachtig en beleidvol optreden van het bestuur noodig was om verstoring van orde en rust te voorkomen. Meermalen toch ontstonden geschillen tusschen lieden van de niet onder geregeld bestuur staande landschappen op de hoogvlakte van Toba en bewoners van het aangrenzend gouvernementsgebied, welke geschillen zich soms in vijandelijkheden uitten. Zoo deed in Augustus 1902 Toean Api, radja van het ten westen der afdeeling Toba en Silindoeng gelegen Parmonangan, onder voorgeven, dat het hoofd van de onder Tapanoeli ressorteerende kampong Hoeta Gindjang (Hoeta Tinggi, Si Marmora na Bolak) een van zijne schoondochters betooverd had, met eene bende van 300 man, waaronder vele geweerdragenden, een inval in ons gebied en richtte om die kampong eenige versterkingen op, waardoor zij van alle communicatie met de buitenwereld werd afgesloten en hij den gemeenschapsweg tusschen Silindoeng en Hoeta Djoeloe kon beheerschen, met het gevolg dat de bevolking van Hoeta Djoeloe niet meer naar Silindoeng kon gaan om rijst te koopen. Toen alle vredelievende pogingen om Toean Api tot terugtrekken over te halen gefaald hadden, rukte den 15den September eene militaire colonne, sterk 75 bajonetten, onder een kapitein, bij welke zich de resident en de assistent-resident hadden aangesloten, van Taroetoeng tegen Parmonangan op. Nadat de omliggende bentings onder vuur waren genomen, werden zij de eene na de andere door den vijand ontruimd en, voordat het te verhinderen was, door de bewoners van Hoeta Gindjang verbrand, die ook de nabij gelegen, met Toean Api bevriende en door hem als hoofdkwartier ingerichte kampong Hadjoran in vlammen deden opgaan. Toean Api, die met zijne bende naar zijn gebied was gevlucht, werd daarheen door de colonne achtervolgd. In de kampong Ranggigit aangekomen, werd besloten aldaar eenige dagen rust te houden en af te wachten of Toean Api te bewegen zou zijn zijne onderwerping aan te bieden. Na lang wachten werd tot den opmarsch naar Parmonangan overgegaan, doch de tocht behoefde niet te worden voortgezet, daar onderweg gezanten van Toean Api kwamen mededeelen, dat hij zich wenschte te onderwerpen. Nadat den volgenden dag de bij de adat voorgeschreven dansen (manostor) door Toean Api waren uitgevoerd, werd tot de besprekingen overgegaan, die er toe leidden dat Toean Api en de hoofden der landschappen, die hem tegen Hoeta Gindjang hadden gesteund, zich bereid verklaarden om de hun opgelegde boeten te betalen, waarop hunne onderwerping werd aangenomen. Door allen werd ten slotte onder eede verklaard, dat zij het nooit meer zouden ondernemen de bewoners van ons gebied lastig te vallen of te verontrusten en zich in den vervolge tot het bestuur zouden wenden, wanneer zij zich over gouvernementsonderdanen te beklagen zouden hebben. Tevens verzochten die hoofden onder ons direct gezag te komen.

Door de hoofden van Si Rait (Oeloean) en Dolok na Oelie werd, na voldoening van de hun opgelegde boete van $ 500 (zie K. V. 1902, kol. 57), geen overlast meer aangedaan aan de bevolking van het onder ons gezag staande Hoeta Dolok. Wel kwamen zij zich in den loop van 1902 bij het bestuur over Hoeta Dolok beklagen en werd er van de zijde van Oeloean gedreigd, dat de vijandelijkheden zouden worden hervat, doch deze quaestie gaf verder geen aanleiding tot moeielijkheden. Voorts werd er door de hoofden van Oeloean over geklaagd, dat sawahgronden langs de Asahan-rivier, die door het wegruimen van versperringen bij Batoe Bongbong droog geraakt waren, door de bevolking van Si Roear in bezit waren genomen, terwijl die gronden volgens hen tot Oeloean behoorden. Nadat aan het bestuur bij onderzoek gebleken was, dat de bewuste sawahgronden binnen de grenzen van de hoendoelan Si Roear gelegen zijn en dientengevolge de voorgewende aanspraken ongegrond waren, werd de vordering der Oeloeansche hoofden afgewezen. Vijandelijkheden wegens het wederrechtelijk in het blok leggen van eenige lieden uit Oeloean door andere van het tot ons gebied behoorende Parparean werden door het spoedig op vrije voeten stellen der gevangenen voorkomen.

In Bakara (onderafd. Toba), waar Ompoe Hoemirtop steeds weigerachtig blijft om als radja padoea onder den djaihoetan Ompoe Boentre te staan, laat de toestand nog te wenschen over. In dezelfde onderafdeeling veroorzaakte het maken van eene sosor (nieuwe kampong) door lieden van Airoean een strijd tusschen de hoendoelans Aroean en Si Radja Deang, die beiden aanspraak maakten op den grond, waarop die sosor gebouwd werd. Daar aan den last om de sosor op te breken door de betrokken Aroeansche hoofden niet werd voldaan, werden zij deswege op de standplaats van den controleur aangehouden.

Een in October 1902 tusschen de landschappen Samadoea en Binanga (onderafd. Singkel) uitgebroken oorlog duurt nog steeds voort, met het gevolg, dat de afvoer van producten belemmerd wordt en het bestuur verplicht werd om de Simpang Kiri af te sluiten, in afwachting dat de zaken in de bovenstreken weder in het reine zullen zijn gebracht.

Aangezien de door de bezetting van Goenoeng Sitoli uitgezonden patrouilles ter bescherming van het goedgezinde deel der bevolking van Midden-Nias niet tot het beoogde doel, de zuivering van de streek van roovers en koppensnellers, voerden, is in Mei 1902 overgegaan tot de indienststelling van een korps gewapende politiedienaren, aanvankelijk bij wijze van tijdelijken maatregel, doch sedert Januari 1903 definitief, welk korps is toegevoegd aan den medio 1902 tijdelijk aangestelden controleur voor de aanrakingen met hoofden en bevolking van Nias buiten het zoogenaamde rapatgebied. Aan Siwa Hamonggo, hoofd van Hili Laido (stam Ira Ono Hoena), wiens onderdanen in 1901 een sneltocht hadden ondernomen in de Maroo-streek (kampong Tadoro), en die weigerde zich te onderwerpen, werd in Januari 1902 eene tuchtiging toegediend door het vernielen van twee van de drie groote woningen, waaruit zijne kampong bestond, terwijl den controleur van Nias werd opgedragen den wederopbouw dier huizen te doen beletten en genoemd hoofd niet met rust te laten. Deze tuchtiging en de sedert door de gewapende politiedienaren verrichte patrouilles hebben veel bijgedragen tot verbetering van den toestand op Nias. Niet alleen dat hoofden van afgelegen streken, die vroeger beslist elke aanraking met ons vermeden, thans gewillig hunne opwachting maken en beloven zich naar de bevelen van het bestuur te zullen gedragen, doch ook beruchte koppensnellers bieden hunne onderwerping aan. De bekende Si Tambaho o. a. (vgl. K. V. 1902, kol. 57/58) heeft het koppensnellersbedrijf vaarwel gezegd en is zich aan

den landbouw gaan wijden. Bij de tochten in het binnenland werden vele geroofde kinderen en slaven bevrijd, terwijl bestaande verbindingswegen verbeterd en nieuwe aangelegd zijn. In Augustus 1902 bezocht de controleur de oost- en zuidkust van Nias, terwijl hij in November een verkenningstocht deed naar de streek der zoogenaamde Ira Ono Hoena, zoo ver mogelijk doordringend naar het zuiden tot aan den top der Hili Sifaroasi (bij Lalowaoe), waar tot dusver nog geen besturend ambtenaar was geweest. De ontvangst door de verspreid wonende bevolking gaf alle reden tot tevredenheid.

Na den in April 1902 naar Si Oban (Mentawei-eilanden) ondernomen tocht (zie K. V. 1902, kol. 58), hebben geen aanrakingen met de bevolking aldaar meer plaats gehad.

Bewegingen op godsdienstig gebied zijn in 1902 niet waargenomen. De geestdrijver Si Sihak Bagai (zie t. a. p.) heeft zich niet meer in de afdeeling Toba en Silindoeng vertoond. Hij schijnt zich aan gene zijde der grens op de hoogvlakte te hebben teruggetrokken, waar hij, door zijne vroegere moerids verlaten, in afzondering leeft. De permalims in het oostelijk deel van Toba, die zich tot dusver rustig hadden gehouden, begonnen in het laatst van 1902 daden van geweld te plegen, hetgeen het bestuur noopte om krachtig tegen hen op te treden. Met behulp der militaire macht slaagde het bestuur er in (Februari 1903) om, na de gevangenneming van den goeroe Pamosih van Djanggoet ni Hoeting met 28 zijner volgelingen en de beboeting van de kampong van den gevluchten goeroe Adian in Batoe Moror, de permalims van Sitombom en een deel van Batoe Moror (Si Torang) de belofte te doen afleggen, dat zij zich voortaan als gehoorzame onderdanen zouden gedragen.

In sommige streken van de residentie Tapanoeli wonnen zoowel het Christendom als de Islam veld; van wrijving tusschen Christenen en Mohamedanen werd niets vernomen. Het aantal Mekkagangers bleef vrijwel stationnair.

De veiligheid van personen en goederen liet weinig te wenschen over. Voortdurend worden echter nog klachten vernomen over verontrusting van onze grensstreken en het bedrijven van euveldaden tegen onze onderdanen door lieden uit het niet onder geregeld bestuur staande gebied.

De gezondheidstoestand was over het algemeen bevredigend, behalve in Tapanoeli, waar de bevolking der onderafdeelingen Groot- en Klein-Mandailing veel last had van koortsen, oogziekten en buikaandoeningen.

In de afdeeling Siboga deden zich onder de paarden eenige gevallen van surrah voor, terwijl in de onderafdeeling Batang Toroe-districten gevallen van kwaden droes met doodelijken afloop voorkwamen; in die onderafdeeling brak onder de varkens eene ziekte uit, waaraan een honderdtal dieren bezweken. In de laatste maanden van 1902 werd onder de buffels in die streken en in de onderafdeeling Angkola der afdeeling Mandailing en Angkola, septichaemia haemorrhagica geconstateerd.

De invoerhandel bleef vrijwel stationnair. De uitvoer van boschproducten was, ten gevolge van de lage prijzen in Europa, belangrijk kleiner dan in 1901, doch die van andere artikelen nam toe, wat voornamelijk moet worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat groote hoeveelheden producten, welke nog op het einde van 1901 in de pakhuizen te Padang waren opgeschuurd, in den loop van 1902 zijn verscheept. De toestand van den binnenlandschen handel was niet ongunstig, ofschoon de mindere aanvoer van boschproducten een nadeeligen invloed had op de koopkracht der bevolking.

De algemeene uitkomsten van den rijstoogst waren beter dan in 1901, doch niet voldoende om te voorzien in de behoefte der bevolking in die streken, waar de oogst minder ruim was uitgevallen, zoodat nog veel rijst moest worden ingevoerd. De koffieoogst was aanmerkelijk kleiner dan in 1901. De in de Padangsche Bovenlanden en in Tapanoeli geteelde suiker bracht goede prijzen op, terwijl de tabakscultuur niet onbelangrijke winsten opleverde. De teelt van getahpertja gaat in Tapanoeli steeds vooruit, en overal elders wordt er meer werk van gemaakt. Aan de klappercultuur werd uitbreiding gegeven, zoodat groote hoeveelheden copra konden worden verscheept.

De zeevischvangst gaf over het algemeen bevredigende resultaten; uit de kustplaatsen werden belangrijke hoeveelheden gedroogde en gezouten visch uitgevoerd.

§ 6. BENKOELEN.

Ten gevolge van de gebeurtenissen in Korintji (vgl. § 4 van dit hoofdstuk), ontstond in de tweede helft van 1902 eenige onrust onder de bevolking der marga V Kota, welke echter na de komst der afsluitingstroepen spoedig verdween. Overigens viel er op politiek gebied niets bijzonders voor; de orde bleef overal bewaard en de veiligheid van personen en goederen liet weinig te wenschen over.

Aangezien de in 1900 genomen tijdelijke maatregelen in het belang van de steeds in zielental achteruitgaande bevolking van het eiland Enggano (zie K. V. 1901, blz. 26/27) geene verbetering in den toestand hebben gebracht, is bij Gouv. Bt. 9 Sept. 1902 n°. 12, eveneens op tijdelijken voet, aan het Rijnsche zendinggenootschap eene subsidie toegekend van f 250 's maands, ter bestrijding van de kosten, verbonden aan een door een zendeling-arts in te stellen onderzoek naar de ware oorzaken van het afnemen der bevolking, de plaatsing op het eiland van twee hulp-zendelingen, die een geneeskundigen cursus hebben doorloopen, en geregelde inspectiereizen naar Enggano door den te Sikakap (Mentawei-eilanden) geplaatsten zendeling-leeraar.

De Islam breidde zich in zeer geringe mate uit onder de gedeeltelijk nog heidensche bevolking der afdeelingen Seloema, Mana en Pasoemah Oeloe Mana en Kauer.

De gezondheidstoestand was over het algemeen niet gunstig. Behalve koortsen, welke dikwijls een doodelijken afloop hadden, eischten dysenterie en pernicieuse malaria tal van offers in de afdeelingen Moko Moko, Seloema en Lais, vooral onder het personeel der mijnbouwonderneming Lebong Soelit, dat bovendien nog van beri-beri te lijden had. Ook aan cholera stierven verscheidene personen ter hoofdplaats Benkoelen en in de afdeeling Kroë.

Besmettelijke ziekte onder het vee, met name mond- en klauwzeer, is alleen in de afdeeling Moko Moko geconstateerd.

Het handelsverkeer, hoezeer het ook thans weder den goeden invloed ondervond van de werkzaamheid van particulieren op het gebied van mijnbouw, was geringer dan in 1901. Aan de verbetering van het wegennet is weder veel zorg besteed.

Behalve in de afdeeling Kroë, was de rijstoogst onbevredigend, zoodat in enkele streken rijst moest worden ingevoerd. Ten gevolge van de lage koffieprijzen, ging de koffiecultuur schier in alle afdeelingen achteruit. Daarentegen is, in verband met de stijging der peperprijzen, meer zorg besteed aan het onderhoud der peperaanplantingen. Ook in 1902 zijn in de afdeeling Benkoelen en Ommelanden, vooral op het eiland Enggano, met de klappercultuur goede uitkomsten verkregen.

Daar de aanplantingen van rotansoorten, evenals die van getahpertja uitgeput raken, was de uitvoer van deze boschproducten belangrijk kleiner dan in 1901. Met de uitbreiding van de karet (caoutchouc-) cultuur werd voortgegaan.

§ 7. LAMPONGSCHE DISTRICTEN.

Op politiek gebied viel in 1902 niets bijzonders voor. De veiligheid van personen en goederen liet weinig te wenschen over.

De gezondheidstoestand was zeer ongunstig. Gedurende de tweede helft van het jaar werd de bevolking van het geheele gewest door cholera geteisterd, terwijl die van de stranddistricten bovendien in hevige mate aan malaria leed. Ook acute buik-

ziekten eischten veel offers. Zoowel deze rampen als die, welke het gevolg waren van de zeer abnormale weersgesteldheid, deden tal van lieden, voornamelijk in de afdeeling Toelang Bawang, in een soort godsdienstwaanzin vervallen, die echter geen gevaar voor rust en orde opleverde.

Ziekten onder het vee kwamen niet voor.

De rijstoogst viel minder goed uit, doch de productie was, op enkele uitzonderingen na, voldoende om in de behoefte te voorzien. De peperproductie en de inzameling van boschproducten en, in verband daarmede, de in- en uitvoerhandel gaven reden tot tevredenheid.

---

§ 8. PALEMBANG.

Op politiek gebied viel in het onder ons rechtstreeksch gezag staande gedeelte van dit gewest in 1902 niets bijzonders voor.

In de benedenstreken van het leenrijk Djambi werden rust en veiligheid niet verstoord en viel over gebrek aan medewerking van de zijde der aldaar gevestigde apanagehouders, bij het treffen van regelingen door het bestuur in het belang van land en volk, in het algemeen niet te klagen. De registratie der bevolking werd geregeld voortgezet, en als gevolg daarvan meer directe aanraking met haar verkregen. Verscheidene zaken werden aan het oordeel van het bestuur onderworpen en zijne voorlichting werd gevraagd in quaesties van allerlei aard. Welke resultaten ons optreden in de verschillende landstreken der bovenlanden van Djambi heeft opgeleverd blijkt uit de volgende mededeelingen.

Beneden-Tambesi. In deze streek lieten rust en veiligheid weinig te wenschen over. Door de bevolking werden verbindingswegen tusschen de doesoens aangelegd, en de haar door het bestuur gegeven bevelen werden behoorlijk opgevolgd. Op zijne tochten in deze streek werd de civiele gezaghebber van Moeara Tambesi allerwegen vriendschappelijk ontvangen. De beschieting op 9 October 1902, nabij de doesoen Rengkiling, van een militair transport en de berooving, in het begin van December d. a. v., van eenige prauwen met militaire goederen nabij de doesoen Mandi Angin, gingen dan ook niet van de eigenlijke bevolking uit, doch van eene onder aanvoering van de Radens Mat Tahir en Seman, zonen van wijlen Pangeran Djojo Ningrat (Koesin), staande kleine bende, grootendeels gerecruteerd uit gedroste dwangarbeiders en gedeserteerde contract-koelies. Op het bericht dat deze bende eene schuilplaats had gezocht in het bovenstroomgebied van de Ajer Item, werd door den civielen gezaghebber in de omgeving daarvan van 7 tot 12 December gepatrouilleerd, bij welke gelegenheid eenige wapens, zoomede eene aanzienlijke hoeveelheid kruit en kogels in onze handen vielen. Beide Radens namen de vlucht naar de Boven-Batang Hari. Aangezien bij het onderzoek naar de oorzaken der voorgevallen vijandelijkheden aan het licht was gekomen, dat de handelingen van Raden Taha, zwager van de genoemde inlandsche grooten, die tot dusver met het gezag in deze streek was belast, niet in overeenstemming waren met de bevelen, welke hem van bestuurswege met betrekking tot de vervulling van zijne taak gegeven waren, is hem, in het belang der openbare rust en orde in het landschap Djambi, de hoofdplaats Palembang tot verblijf aangewezen (Gouv. Bt. 20 Maart 1903 n°. 11).

Daar het zich liet aanzien dat onze verdere bemoeienissen met de Beneden-Tambesi en het aangrenzend gebied der bovenlanden van Djambi slechts bij hooge uitzondering met militair vertoon gepaard zullen behoeven te gaan, is de in December 1901 met de tijdelijke waarneming van het civiel gezag te Moeara Tambesi belaste kapitein (vgl. K. V. 1902, kol. 64) eervol daarvan ontheven, en is de behandeling der bestuursaangelegenheden in die streken aan een tijdelijk boven de formatie te voeren controleur bij het binnenlandsch bestuur opgedragen (Gouv. Bt. 10 Dec. 1902 n°. 14).

Boven-Batang Hari. Benedenstrooms van Moeara Tebo bleef het geheel rustig en veilig en met de aldaar gevestigde apanagehouders werden geregeld betrekkingen onderhouden.

Nadat gebleken was dat van uit Moeara Tambesi onze invloed zich slechts onvoldoende in de Boven-Batang Hari kon doen gelden, waardoor dit gebied eene veilige schuilplaats bleef opleveren voor de zich in hun verblijf aan de Tabir-rivier niet meer veilig achtende vijandiggezinde vorstentelgen, werd tot de tijdelijke oprichting van een militairen post te Moeara Tebo overgegaan en tevens op die plaats een tijdelijk boven de formatie te voeren controleur met de aanrakingen met hoofden en bevolking der Boven-Batang Hari belast. De ex-sultan Taha nam daarop de wijk naar de Boven-Tebo, terwijl zijn broeder Pangeran Dipo Negoro dit voorbeeld volgde, nadat hem het verblijf in zijne in het Soemai-gebied gelegen apanage door eene militaire excursie daarheen onmogelijk was gemaakt.

De herhaaldelijk van Moeara Tebo uitgezonden patrouilles naar het omliggend gebied hadden tot resultaat, dat de meeste bovenlandsche hoofden hunne opwachting maakten bij het bestuur, zoodat, in overleg met den Pangeran Ratoe, verschillende regelingen in het belang van orde en rust getroffen konden worden. De Pangeran Ratoe, die steeds aan alle oproepingen van het bestuur met spoed gevolg gaf, vergezelde den controleur van Moeara Tebo op een tocht naar de Boengo en de Boven-Tebo, welke echter langs de Tebo-rivier niet verder kon worden voortgezet dan tot Moeara Boengo, omdat, met het oog op het verblijf van Taha te Palajang, niet voor de veiligheid van den controleur kon worden ingestaan. Te Moeara Boengo meldden zich bij die gelegenheid alle hoofden uit het Boengo-en Tebo-gebied bij den controleur aan.

Daar de noodzakelijkheid drong om aan Taha en Pangeran Dipo Negoro, in wier omgeving zich nog een aantal weerspannige vorstentelgen ophielden, te beletten hun ongunstigen invloed in de Boven-Tebo uit te oefenen en de bevolking dier streek aan hunne kwade praktijken te onttrekken, werd met eene colonne, sterk 140 bajonetten, waarbij de assistent-resident van Djambi zich aansloot, naar de Boven-Tebo uitgerukt. Nadat den 31sten December 1902 Moeara Boengo bereikt was, werd den 2den Januari 1903 opgerukt langs de Boengo-rivier en werd den 5den d. a. v., met achterlating van een klein detachement te Bedaro, Rantau Pandjang bereikt. Op dezen tocht betuigden de hoofden en bevolking van het Boengo-gebied hunne goede gezindheid en gaven te kennen zich naar de bevelen van het bestuur te zullen gedragen. Nadat te Moeara Boeat een detachement, sterk 45 bajonetten, was achtergebleven, keerde het overig gedeelte der colonne naar Moeara Boengo terug, met het doel om van daar tegen weerspannige elementen in de Boven-Tebo op te treden. Den 10den Januari 1903 van Moeara Boengo vertrokken, kwam deze colonne den 13den te Palajang aan, zonder op haren marsch op eenigerlei wijze te zijn bemoeielijkt. Aldaar werd een bivak betrokken, dat in den avond van den 16den vrij hevig door eene 30 à 40 man sterke bende werd beschoten, die spoedig werd verdreven. Gedurende de maand Februari moesten herhaaldelijk patrouilles worden uitgezonden ter verdrijving van de zich hier en daar verzamelende kwaadwilligen. Den 4den werd eene versterking genomen, die midden op het pad van Palajang naar Loeboek Mengkoewang was opgericht, en den 19den hadden de onzen, op een tocht van Moeara Tebo naar Loeboek Napal, eene ontmoeting met den vijand, welke ons slechts enkele gewonden, doch hem zeer aanzienlijke verliezen aan gesneuvelden kostte, terwijl vele wapenen en een voorraad kruit werden buitgemaakt.

Aangaande den ex-sultan werd vernomen dat hij zich einde Februari ophield te Moeara Soengei-Abang (Boven-Senemat). Pangeran Dipo Negoro had zich vermoedelijk naar de doesoen Djamboe aan de Boven-Batang Hari begeven.

In de Beneden-Tabir werd midden Juni 1902 eene excursie ondernomen van uit Teloek Tjerana, waarbij tot aan de doesoen

Bangko aan de Tabir werd voortgemarcheerd. De houding van de bevolking dier streek liet niets te wenschen over.

Boven-Tambesi en omliggend gebied. *a. Limoen, Balang Asai en Tambesi.* In de Batin V, de Kampongs IV en VIII di Ilir, de Tjermin-nan-Gedang en de Limoen vielen geen vijandelijkheden voor. De te Soeroelangoen (Djambi) geplaatste controleur, die deze streken herhaaldelijk zonder militair geleide bezocht, registreerde de bevolking, zoomede de aanwezige vuurwapenen, waarbij geenerlei moeielijkheden werden ondervonden. Het inlandsch bestuur en de rechtspraak werden, overeenkomstig de bestaande landsinstellingen en met inachtneming van recht en billijkheid, geregeld. Tusschen de verschillende doesoens en kampongs werden verbindingswegen aangelegd en, waar noodig, rivierovergangen overbrugd.

Daar de aanwezigheid van vijandiggezind volk in de Boven-Tambesi (Batin II en Kampong VIII di Oeloe) een voortdurend gevaar opleverde voor de rust in de reeds volkomen gepacificeerde, benedenstrooms van dat gebied gelegen streken, werd eene kleine troepenmacht derwaarts gezonden, die op 29 Maart 1902 de voornaamste stelling van den vijand te Tandjoeng Gagak vermeesterde. De vijand liet tien dooden en een aantal geweren in onze handen en wij kregen één gesneuvelde en negen gewonden. Op het bericht dat, na terugkeer der colonne, de vijand zich opnieuw in Kampong VIII di Oeloe versterkte, rukte den 20sten April wederom eene colonne naar de Boven-Tambesi op, welke opmarsch, ten gevolge van den hoogen waterstand in de rivieren, veel vertraging ondervond. Te Rantau Gedang, dat voorloopig werd bezet gehouden, betrok de colonne een bivak, van waar uit Poeloe Bajoer, eene nederzetting van de Loeak XVI en eene schuilplaats van vijandiggezind volk, werd overvallen, bij welke gelegenheid de vijand elf gesneuvelden bekwam. Na deze tuchtiging legden de hoofden van Kampong VIII di Oeloe en van de Batin II het hoofd in den schoot. In eene groote vergadering (begin Mei) door den controleur van Soeroelangoen (Djambi) te Rantau Gedang belegd, waarop alle hoofden uit genoemd gebied, zoomede die van Kampong VIII di Ilir tegenwoordig waren, werden de aanwezigen met de bedoelingen van het Gouvernement bekend gemaakt. Sedert vielen tot de grens van de Loeak XVI geen vijandelijkheden meer voor; de bevolking en de vuurwapenen worden geregistreerd en het bestuur en de rechtspraak geregeld.

Intusschen kon worden verwacht, dat de vijandige elementen in de Loeak XVI de goedgezinde bevolking in het aangrenzend gebied niet met rust zouden laten. Ten einde hen te verjagen en de hoofden en bevolking der Loeak XVI tot onderwerping te dwingen, vertrok den 24sten Juli 1902 eene colonne van Soeroelangoen (Djambi). Zij betrok het bivak te Moeara Enom en rukte van daar op naar Sikantjing, dat, zonder noemenswaardigen tegenstand, den 26sten Augustus werd bereikt. Aangezien deze plaats voor tijdelijke vestiging minder geschikt bleek te zijn, werd daartoe het beter gelegen Bringin Sanggoel gekozen, waar sedert 10 October een bivak is ingericht. Van hieruit werd in den omtrek gepatrouilleerd en op den 30sten een weg verkend naar Koengkai aan de Merangin-rivier, welke plaats in één dag werd bereikt. Met eene colonne, sterk 44 bajonetten, werd den 11den November uit Bringin Sanggoel opgerukt naar Moeara Siau, de belangrijkste nederzetting der Loeak XVI en de verblijfplaats van Tiang Poempoen, het voornaamste hoofd in dat gebied. Na een kort gevecht, waarin de vijand vijftien dooden verloor en aan onze zijde geen verliezen werden geleden, werd den 15den Moeara Siau genomen. Het verzet was daarmede echter niet gebroken, maar concentreerde zich nu te Parit aan de Boven-Merangin. Den 25sten Februari 1903 werd ons bivak te Poeloe Lajang aan de Mesoemai door inwoners van Parit beschoten, waarom den 18den Maart naar Parit werd uitgerukt, dat den 21sten werd bereikt, doch verlaten werd bevonden. Den 20sten Maart is op een ladang een der hoofdleiders van het verzet, Depati Melindang, overvallen en gedood en aanvang April lieten de hoofden der Loeak XVI weten dat zij zich wenschen te onderwerpen.

Wegens den overlast, die aan de bevolking van de tot ons rechtstreeksch gebied behoorende Boven-Rawas werd veroorzaakt door kwaadgezinden uit de aangrenzende Batin Pengambang — van oudsher een verblijfplaats van slecht volk — vertrok de controleur der onderafdeeling Rawas (einde September) met eene colonne uit Kota Tandjoeng naar Sekeladi, dat op den 5den October 1902, na geringen tegenstand, werd bezet. Nadat op den 15den December en volgende dagen de verschillende doesoens in de Batin Pengambang, waaronder de hoofddoesoen Rian Boengin, door patrouilles waren bezocht, keerde de bevolking grootendeels naar hare woonplaatsen terug en werden met eenige hoofden aanrakingen verkregen. Sedert vielen in de Batin Pengambang geen vijandelijkheden meer voor, doch het voornaamste hoofd, Rio Sebakoeb, bleef zich nog schuil houden. Met de registratie der bevolking is een aanvang gemaakt.

Den 8sten Januari 1903 rukte uit Rian Boengin eene colonne, sterk 60 bajonetten, op naar het aan de Boven-Batang Asai gelegen gebied van de Datoeq Berampat Soekoe, die tot dusver weigerachtig waren gebleven om te voldoen aan de oproeping van het bestuur om te Soeroelangoen (Djambi) hunne opwachting te maken, en wier vijandiggezinde stemming een gevaar bleef opleveren voor de rust in de aangrenzende Tjermin-nan-Gedang. Den 10den Januari d. a. v. werd Moeara Kesiro, waar de vijand zich versterkt had, genomen, bij welke gelegenheid hij elf dooden kreeg, terwijl aan onze zijde een Amboineesch fuselier sneuvelde en een onderluitenant, benevens een vijftal Amboineesche minderen, werden gewond. Sedert bleef het rustig in dit gebied en medio Februari maakten de hoofden hunne opwachting bij den colonne-commandant.

In den loop van November 1902 maakten te Moeara Limoen de hoofden uit het landschap Boekit Boelan hunne opwachting bij den controleur van Soeroelangoen (Djambi) om hunne goede gezindheid jegens het Gouvernement te betuigen. Eene uitzondering hierop maakte het hoofd van Temalang, dat daartoe, volgens den resident, eerst wenscht over te gaan bij een bezoek van onze troepen aan zijn gebied, dat in het eigenlijke Boekit Boelan ligt geënclaveerd.

b. Merangin. Sedert Limboer door onze troepen werd bezet en Pangeran Kerto Negoro zijne onderwerping had aangeboden (zie K. V. 1902, kol. 63), bleef het in het beneden-stroomgebied van de Merangin-rivier volkomen rustig. Aan Raden Taha en Pangeran Kerto Negoro werd, op hun verzoek, vergund naar Moeara Mesoemai te gaan, om te voldoen aan eene oproeping van den Pangeran Toemenggoeng, die, naar bericht werd, hen over zijne onderwerping aan het Gouvernement wilde raadplegen, doch zij keerden onverrichterzake terug. Ten einde te voorkomen, dat aan de ons goedgezinde hoofden en bevolking in de Beneden-Merangin door vijandiggezinde elementen overlast werd aangedaan, was een optreden tegen den Pangeran Toemenggoeng en zijne trawanten, die inmiddels trachtten de bevolking der Boven-Merangin tegen ons op te ruien, noodzakelijk, waarom den 4den September 1902 eene colonne, sterk 150 bajonetten, naar Moeara Mesoemai oprukte. Bij het nabij die plaats gelegen Soengei Kandis, werd eene bende van ongeveer 25 geweerdragenden verrast, die, met achterlating van dertien gesneuvelden, onder wie de invloedrijke Depati Setia Radja van Loeboek Gaoeng, de vlucht nam. Van 14 tot en met 17 September werd door de colonne eene excursie gemaakt naar de Boven-Merangin en de Boven-Mesoemai. Aan de Merangin was de bevolking in hare doesoens aanwezig en de hoofden maakten hunne opwachting bij den colonne-commandant. Van Boekoe werd langs een goed voetpad de tocht voortgezet naar de doesoen Baroe (Mesoemai-rivier) en Poeloe Lajang. Op den terugmarsch werd de colonne te Loeboek Gaoeng opgewacht door den toeangkoe pamoentjak van Niboeng, die zijne onderwerping aanbood. Niboeng uitgezonderd, waren langs de Mesoemai-rivier alle doesoens verlaten, doch vijandelijkheden werden niet gepleegd. Bij eene nieuwe, den 28sten September naar de Boven-Mesoemai ondernomen excursie, bleek de bevolking in de doesoens teruggekeerd te zijn, en sloten zich verscheidene, inmiddels uit de bovenstreken aangekomen hoofden, die hunne onderwerping hadden aangeboden, bij de colonne aan. Tot Poeloe Lajang werd van den vijand niets bespeurd; bij Batoe Kidjang gaf hij van zijne aanwezigheid blijk door eenige schoten op de colonne af te geven. Den 29sten September werd Pengantoeng bereikt, van waar den 1sten October naar Bangko werd teruggemarcheerd.

Eene colonne, die den 11den October uit Bangko naar Pengantoeng vertrok, kreeg op laatstgenoemde plaats voeling met den vijand, die met een verlies van zeven dooden werd teruggeslagen. De ongunstige gezondheidstoestand van den troep te Bangko was oorzaak, dat eerst den 27sten November eene excursie kon worden ondernomen naar het Tantan-gebied, waarvan enkele hoofden, uit vrees voor den zich aldaar ophoudenden kleinzoon van den ex-sultan Taha, Raden Hamza, zich nog niet

bij den controleur te Limboer hadden gemeld. Thans boden alle hoofden hunne onderwerping aan, hetgeen eveneens het geval was met den depati van Tanah Renah en den pemangkoe van Moeara Pantjoe, toen de controleur hun gebied bezocht met een klein detachement, dat den 27sten December naar Moeara Bantan terugkeerde. In het Merangin- en Mesoemai-gebied, waar sedert Augustus 1902 een tijdelijk boven de formatie in dienst gestelde controleur met de bestuursaangelegenheden is belast, hebben zich dus thans alle voorname landshoofden aan ons gezag onderworpen.

De Pangeran Toemenggoeng, door eene colonne, die tot Boekit Gemoeroe (op de grens van Korintji) doordrong, in het nauw gebracht, kwam den 10den Februari 1903, met groot gevolg, te Moeara Mesoemai zijne onvoorwaardelijke onderwerping aanbieden, doch in den nacht van 16 op 17 Maart d. a. v. nam hij, met zijn zoon Pangeran Kerto Djojo en al de met hem in onderwerping gekomen grooten de vlucht naar Teloek Bedaro. In Mei is hij echter door eene bevolkingspatrouille gevangen genomen en aan het bestuur uitgeleverd.

c. Boven-Tabir. Hier was het Pangeran Adi, een zoon van Taha en schoonzoon van Pangeran Dipo Negoro, die de hoofden en de bevolking tot verzet tegen het Gouvernement aanspoorde. Hij werd hierin bijgestaan door den rio van de aan de Tabir gelegen volkrijke doesoen Rantau Pandjang en door zekeren Hadji Sidik, een invloedrijk handelaar in die doesoen, die op hunne beurt de rio's Doellah en Seboel van de doesoens Oelak Makam en Doerian Poelan tot weerspannigheid wisten over te halen.

Den 30sten Maart 1902 vertrok eene colonne, sterk 100 bajonetten, van Limboer, met het doel om Rantau Pandjang te bereiken, doch zij moest onverrichterzake terugkeeren, nadat het grootste gedeelte der daarbij ingedeelde officieren was buiten gevecht gesteld. Eene den 10den April d. a. v. uitgerukte colonne, sterk 120 man, slaagde evenmin, ten gevolge van de vertraging in haren opmarsch ondervonden door den heftigen tegenstand van den vijand, die het pad door omgekapte boomen nagenoeg had versperd. Op beide excursies leden wij een verlies van 2 gesneuvelden (Amboineesche fuseliers) en 10 gewonden (2 officieren, 4 Europeesche en 3 Amboineesche militairen beneden dien rang, benevens 1 dwangarbeider); de vijand liet 2 dooden in onze handen. Aan eene derde, den 17den Mei uit Limboer vertrokken colonne van 150 man, die vergezeld was door twee door Pangeran Kerto Negoro verstrekte gidsen, gelukte het eindelijk langs een anderen dan den tot dusver gevolgden weg, den 20sten Mei Rantau Pandjang te bereiken, na den vorigen dag hevig verzet te hebben ondervonden. Eene poging van den vijand om op den 22sten, bij het aanbreken van den dag, het bivak te overrompelen mislukte, doordat die toeleg tijdig werd ontdekt. Dienzelfden dag keerde de colonne naar Limboer terug, na voortdurend, zoowel over dag als bij nacht, door den vijand te zijn beschoten.

Den 3den Juni werd opnieuw eene colonne naar Rantau Pandjang gedirigeerd, met opdracht om aldaar te verblijven totdat het verzet gebroken zou zijn en aanrakingen met hoofden en bevolking zouden verkregen zijn. Het aan den rechter rivieroever betrokken bivak werd voortdurend beschoten, totdat den 15den Juni een post aan de overzijde van de rivier werd gelegerd. Bij een van die beschietingen werd eene vijandelijke bende van ongeveer 25 man, die het bivak tot op korten afstand naderde, door een patrouille een verlies van 16 gesneuvelden toegebracht. Bij den opmarsch naar Rantau Pandjang en de verschillende ontmoetingen met den vijand na de bezetting van den rechter rivieroever, werden aan onze zijde één officier en 3 Amboineesche minderen niet levensgevaarlijk gewond. Van 6 tot en met 10 en van 20 tot en met 23 Juli maakte de colonne excursies stroomafwaarts tot Moeara Telej en stroomopwaarts tot Rantau Ngarau, waarbij slechts onbeteekenend verzet werd ondervonden. Alle doesoens waren verlaten, behalve Rantau Ngarau, waar zich zekere Datoe Toemenggoeng Setia Radja, een invloedrijk hoofd van Menangkabauschen oorsprong, bij den adspirant-controleur aanmeldde. Van hem werd vernomen, dat Pangeran Adi en zijn zwager, de beruchte Pangeran Soeto Djojo (alias Raden Anom), de bevolking van de Batin V Tabir hadden opgeruid, en dat de rio depati van Rantau Pandjang, Hadji Sidik en Datoeq Endal als hoofdaanvoerders der vijandelijke benden waren opgetreden. Den 10den Augustus maakten Datoe Toemenggoeng Setia Radja en alle batins van de federatie der Batin V hunne opwachting bij het bestuur om hunne onderwerping aan te bieden. Sedert keerde de bevolking gaandeweg in hare doesoens terug om zich met kracht aan den ladang- en sawaharbeid te wijden.

Op het bericht dat eene bende uit de Tebo-streek, waarbij zich vijandiggezinden uit de doesoen Rantau Pandjang hadden aangesloten, onder aanvoering van Hadji Sidik te Moeara Soengei-Auer (benedenstrooms van Rantau Pandjang) verzameld was, rukte den 26sten September eene patrouille uit. Bij den opmarsch werd met de bende voeling verkregen, die 5 gesneuvelden, onder wie de hoofden van de doesoen Koeta Radja, in onze handen liet. Alle hoofden der bezochte streek kwamen daarna in onderwerping. Sedert werd geregeld in de Boven-Tabir gepatrouilleerd, waarbij van vijandelijkheden van de zijde der bevolking geen sprake meer was. Door Hadji Sidik en Rio Seboel van Oelak Makam werd nog een lijdelijk verzet volgehouden, waarom den 26sten November tot de tijdelijke bezetting van Oelak Makam werd overgegaan. Kort daarna meldde zich Rio Seboel bij den civielen gezaghebber te Rantau Pandjang aan, welk voorbeeld den 24sten Januari 1903 door Hadji Sidik en den inmiddels als zoodanig ontslagen rio depati van Rantau Pandjang werd gevolgd. Hunne onderwerping werd aangenomen, nadat zij eene waarborgsom voor hun verder goed gedrag hadden gestort.

De veiligheid van personen en goederen, welke ter hoofdplaats Palembang, de geringe politiemiddelen in aanmerking genomen, niet veel te wenschen overliet, kon over het algemeen ook in het rechtstreeks bestuurd gebied vrij bevredigend genoemd worden. Zooals gewoonlijk, kwamen de meeste moord- en doodslagzaken voor in de onderafdeeling Komering Oeloe. In de onderafdeeling Redjang en Lebong was het met de veiligheid van goederen minder goed gesteld, als een gevolg van den invoer van vreemd werkvolk, waaronder zich vele slechte elementen bevinden. Veediefstallen schijnen in 1902 niet te zijn voorgekomen.

De Islam bleef zich gestadig uitbreiden onder de nog heidensche bevolking in de bovenlanden en onder de Koeboe's in de benedenstreken. Het aantal ter bedevaart vertrokken personen was, behalve wat Djambi betreft, aanmerkelijk kleiner dan in 1901.

De gezondheidstoestand, die gedurende de eerste helft van 1902 gunstig was geweest, liet in het tweede semester veel te wenschen over. Vooral de benedenstreken en de onderafdeeling Ampat Lawang werden geteisterd door eene cholera-epidemie, die vele offers van de inlandsche bevolking eischte. In den loop van December kon de ziekte echter als geweken worden beschouwd. Beri-beri, dikwijls met doodelijken afloop, kwam veelvuldig voor onder de Maleiers in de afdeeling Iliran en Banjoeasin, en wel voornamelijk in de doesoen Soengsang. Onder de bevolking der Djambische benedenlanden werd de vaccine met zeer goed gevolg toegepast. Voorts verdient nog vermelding dat, vooral in de Komering marga's, tamelijk veel lepra-lijders worden aangetroffen.

Behalve enkele goedaardige gevallen van mond- en klauwzeer onder het vee in onze nederzetting te Djambi, kwamen onder den veestapel geene ziekten voor.

Het handelsverkeer, vooral met Singapore, was vrij levendig, hoewel het gedurende het tijdvak September—November den terugslag ondervond van den bijzonder lagen waterstand in de rivieren en van de hevige cholera-epidemie. De opbrengst van in- en uitvoerrechten, zoowel in het rechtstreeks bestuurd gebied als in Djambi, steeg aanmerkelijk. De binnenlandsche handel ter hoofdplaats Palembang en in de bovenlanden breidde zich uit; ook in Djambi viel te dezen opzichte eenige vooruitgang waar te nemen.

Ten gevolge van de langdurige droogte waren de uitkomsten van den rijstoogst minder bevredigend dan in vorige jaren; vooral was dit het geval in de benedenlanden, waar in sommige streken de oogst geheel mislukte. In Djambi werd een tamelijk goede opbrengst verkregen. De koffieoogst viel over het geheel niet mede. De uitvoer van tabak was kleiner, die van kapok grooter dan in 1901. In de afdeeling Moesi-Ilir, waar, door de felle hitte, de menjanboomen uitdroogden, werd veel minder benzoë geoogst dan in 1901.

De inzameling van boschproducten — getahsoorten en rotan —, welke voornamelijk naar Singapore werden uitgevoerd, was zeer loonend.

De achteruitgang in sommige takken van inlandsche nijverheid bleef aanhouden; met name is de meubelmakerij zoo goed als te niet gegaan. In de bovenlanden worden de weefindustrie en houtsnijkunst nog vrij goed beoefend. In de benedenstreken

bleef het bouwen van handels- en staatsievaartuigen voor sommigen een ruim middel van bestaan opleveren.

De mijnbouwindustrie gaf ook in 1902 zeer bevredigende uitkomsten.

§ 9. OOSTKUST VAN SUMATRA.

Omtrent den politieken toestand in de zelfbesturende landschappen van dit gewest luiden de in 1902 ontvangen berichten gunstig.

De verhouding van het bestuur tot den tongkoe besar van Pelalawan liet niets te wenschen over. In 1902 is tusschen Singapore en Pelalawan een stoomscheepje in de vaart gebracht, waardoor het handelsvertier in dit rijkje eenigszins is toegenomen.

De sultan van Siak beijvert zich om door welwillendheid en tact zijn gezag te handhaven, terwijl hij er naar streeft zijn land tot bloei en welvaart te brengen, waartoe hij zich uitgaven getroost, die dikwijls zijne financieele draagkracht te boven gaan.

De ziekte van den soetan van Panei, die lijdende is aan verzwakking van geestvermogens en wiens toestand in 1902 nog verergerde, blijft hem buiten staat stellen om het bestuur over zijn landschap te voeren. De radja moeda, die met de andere leden van de karapatan, onder toezicht van den controleur, de landszaken behartigde, kwam einde Juli 1902 te overlijden. Van die gelegenheid is gebruik gemaakt om de betrekking van radja moeda op te heffen en een vierde soekoehoofd aan te stellen met den titel van datoek. Voorts is de tweede zoon van den overleden radja moeda, met den titel van tongkoe bandhara, tot troonopvolger aangewezen en als voorzitter van de karapatan met de leiding der zaken belast, welke maatregel bij Gouv. Bt. 10 Dec. 1902 n°. 1 is goedgekeurd en bekrachtigd. Met het zelfbestuur van Panei is den 28sten Februari 1903 een suppletoir contract gesloten (goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouv. Bt. 26 April 1903 n°. 9), waarbij o. a. eene nieuwe verdeeling is vastgesteld van de aan den soetan en de vier soekoehoofden toekomende schadeloosstelling voor den afstand van het recht tot het heffen van belastingen. De vorst van Bila gaf het voornemen te kennen om afstand van de regeering te doen ten behoeve van zijn oudsten zoon, die in 1895 door de Regeering als troonopvolger is erkend. Zoowel in Panei en Bila als in Kota Pinang gaf de algemeene toestand reden tot tevredenheid, ofschoon in laatstgenoemd landschap de reeds lang bestaande slechte verhouding tusschen den jang di pertoean en zijn halfbroeder, den radja moeda, in 1902 nog verergerde. Politiek gevaar levert deze wanverhouding echter niet op. In elk van de drie rijkjes bestaat thans een geregelde contrôle op de pandelingen en zijn regelingen ingevoerd, die eene geleidelijke afschaffing van het pandelingschap zullen ten gevolge hebben.

De jang di pertoean van Kwaloe, overigens een rechtvaardig en eerlijk bestuurder, die er naar streeft de welvaart van zijn land en volk te bevorderen, weet zich door zijn zwak karakter niet genoeg te doen gelden tegenover de leden van den rijksraad, die hem, instede van hulp te verleenen, geregeld in alles tegenwerken. Vandaar dat voortdurende leiding onzerzijds noodig blijft om de zaken in dit rijkje in het rechte spoor te houden. Moeielijkheden met de Bataks in de bovenstreken van Kwaloe kwamen in 1902 niet voor, doch verscheidene klachten werden ter kennis van het bestuur gebracht over het willekeurig optreden en het plegen van wederrechtelijke handelingen door eenige rijksgrooten, waaromtrent het onderzoek nog hangende is.

De sultan van Asahan behartigt de belangen van zijn land en volk naar behooren. Zijne verhouding tot de leden van den rijksraad is thans goed te noemen.

De algemeene toestand in de Maleische landschappen van de afdeeling Batoe Bara liet weinig te wenschen over. Het hoofd van het landschap Tanah Datar, Sri Bidji di Radja, is, op zijn verzoek, vervangen door zijn oudsten zoon, onder den titel van Datoe Sri Indra di Radja. Ook het waarnemend hoofd van het landschap Pasisir is, op eigen verzoek en dat der bevolking, vervangen door den orang kaja Abdoellah, onder den titel van Datoe Moeda Lela Wangso. Ook de toestand in de Bataksche staatjes dier afdeeling was bevredigend. De ondergeschikte hoofden van Tandjoeng Kasau, die zich op grondgebied van Bandar gevestigd hadden en aan wie een termijn was gesteld om naar hun land terug te keeren (zie K. V. 1902, kol. 65), gaven daaraan gevolg en verhuisden allen naar de kampong Soeka in het gebied van Tandjoeng Kasau. Zij verschijnen thans geregeld op de karapatan van hun landschap en volgen de bevelen op van hun wettig hoofd. De tabaksondernemingen in dit landschap ondervonden gedurende eenigen tijd moeielijkheden door het herhaaldelijk aantreffen van brandbrieven nabij de etablissementen, gepaard gaande met gedeeltelijke vernieling van den aanplant. Hieraan kwam eerst een einde nadat alle hoofden van Tandjoeng Kasau aansprakelijk waren gesteld voor elke verdere schade aan die ondernemingen toegebracht. In Tanah Djawa ondervond radja Si Djantar tegenwerking van eenige hoofden, die indertijd tegen zijne aanstelling waren. Daar echter de meeste hoofden op zijne hand zijn, had zulks geen overwegenden invloed op den gewonen gang van zaken. De stiefmoeder van den radja, die vroeger in onmin met hem leefde, heeft zich te Laboean Roekoe gevestigd. In Si Antar gaf de radja gevolg aan zijn in 1901 opgevat voornemen om tot den Islam over te gaan. Zijn wakil en eenige familieleden deden eveneens. Toen echter bleek, dat de radja pressie wilde uitoefenen op zijne overige familieleden en op zijne rijksgrooten om zijn voorbeeld te volgen, moest hij door het bestuur hierover onderhouden worden, hetgeen ten gevolge had, dat hij in eene volle vergadering van hoofden de verklaring aflegde, dat het een ieder vrij stond om te gelooven wat hij wilde en dat hij voortaan geen pressie meer zou uitoefenen op wien ook om tot den Islam over te gaan.

Bij den sultan van Serdang bestaat het ernstige voornemen om zooveel mogelijk de cultuur van rijst op bevloeide velden aan te moedigen door het aanleggen van kleine irrigatiewerken.

De tongkoe pangeran bandahara, oom en gemachtigde van den sultan van Deli, vroeg en kreeg tegen het einde van 1902 zijn ontslag. Zijne functiën worden thans waargenomen door den tongkoe besar, den aangewezen troonopvolger, een jongmensch, dat vele goede eigenschappen bezit en wien het niet aan ijver ontbreekt. Het voornemen van den sultan om de hoofdplaats Medan van goed drinkwater te voorzien is afgestuit op de aanzienlijke kosten aan de uitvoering verbonden. De Deli-Maatschappij heeft het plan overgenomen en zal den sultan in de gelegenheid stellen om mede te werken. De toestand in de Delische onderhoorigheden Padang en Bedagei ging vooruit. De verhouding van het bestuur tot Tongkoe Maharadja Moeda van Padang was zeer goed, doch die tot Tongkoe Bandahara Poetra Radja van Bedagei kon beter zijn; deze bestuurder toch moest eenige malen worden terecht gewezen, terwijl op zijne handelingen voortdurend toezicht moet worden gehouden.

De in K. V. 1902 (kol. 66) vermelde quaestie met de aan Boven-Langkat grenzende Bataksche landschappen kwam in 1902 niet geheel tot oplossing, doch de bewaking der bergpassen kon tegen het einde van dat jaar worden opgeheven, nadat, door tusschenkomst van den controleur voor de Bataksche aangelegenheden, de Bataksche hoofden, door storting eener vrij aanzienlijke som, het bewijs geleverd hadden, dat zij zich wilden onderwerpen aan eene scheidsrechterlijke uitspraak over hunne geschillen met de lieden van Langkat. Dank zij het verstandige en van beleid getuigende optreden van den sultan, laten de betrekkingen tusschen het Europeesch en inlandsch bestuur weinig te wenschen over, terwijl hetzelfde kan gezegd worden van de verhouding tusschen den sultan en zijne rijksgrooten. Ook in 1902 werd geklaagd over des sultans halfbroeder en vertegenwoordiger in Boven-Langkat, die door zijn onderdom en minder goede eigenschappen zijne betrekking niet naar behooren waarneemt. De medio Juli 1902 overleden ver-

tegenwoordiger van den sultan in Beneden-Langkat is vervangen door zijn zoon, onder den titel van Pangeran Koesoema Prawira. De Atjèhsche bevolking der Serang Djaja-streek gaf geen reden tot klagen.

De politieke toestand in de Tamiangsche landschappen was over het algemeen gunstig te noemen. De bevolking is geheel aan de ingetreden rustige toestanden gewend en vele personen, die vroeger uitgeweken waren — vooral naar Langkat — keerden naar hunne woonplaatsen in Tamiang terug. Overtredingen van het verbod tot het dragen van wapenen kwamen niet voor. Aan Toekoe Bajak, een der bende-aanvoerders tijdens de vroegere onlusten in Tamiang, is vergunning verleend om naar zijne woonplaats in Karang terug te keeren, nadat hij in handen van den kedjoeroean van Karang, ten overstaan van den controleur, den eed van trouw had afgelegd. Deze gunstige gang van zaken is voornamelijk toe te schrijven aan de aanwezigheid van militaire bezettingen te Koeala Simpang en Seroewai, waardoor het mogelijk is de verschillende landschappen geregeld af te patrouilleeren en daardoor de vijandige elementen buiten ons gebied te houden. Toch hadden in 1902 een paar invallen plaats van vijandige benden, die voornamelijk eene overrompeling op het oog hadden van de nabij de grens met de Gajö-landen door den kedjoeroean van Karang opgerichte inlandsche benting te Serakil (Batoe Bedoelang). Den eersten keer mislukte de poging om die benting te veroveren, doch den tweeden keer slaagde eene bende, onder aanvoering van den gedrosten dwangarbeider Si Doewat, er in de versterking te nemen, waardoor zij in de gelegenheid was om de kampong Serakil te berooven en een aantal personen als gevangenen mede te voeren, van wie er later enkelen wisten te ontsnappen en anderen door de betaling van een losgeld hunne vrijheid herkregen. Aan deze invallen is een einde gemaakt door de oprichting nabij Serakil van een tijdelijk bivak voor een klein detachement militairen, dat thans de omstreken geregeld afpatrouilleert. Eene militaire excursie, die, na den laatsten overval, naar de Gajö-landen werd ondernomen om vijandige benden op te sporen, had geen succes.

Over de gezindheid der Tamiangsche hoofden jegens het bestuur valt niet te klagen. De door Radja Silang, kedjoeroean van Karang, afgelegde verklaring betreffende zijne verplichtingen jegens het Gouvernement en de aan hem uit te reiken akte van erkenning en bevestiging, zijn bij Gouv. Bt. 7 Dec. 1902 n°. 12 goedgekeurd en bekrachtigd. Radja Silang maakte zich verdienstelijk door het opvatten van een Gajö-hoofd, dat, voorzien van brieven van den pretendent-sultan van Atjèh, trachtte prangsabilgelden te innen. Dit hoofd werd door de karapatan veroordeeld tot vijf jaren dwangarbeid, welke straf hij, op verzoek van den civielen en militairen gouverneur van Atjèh en onderhoorigheden, in Atjèh ondergaat

Hoewel in dit gewest geen eigenlijk gezegde landschapskassen bestaan, worden hier en daar negorijkassen aangetroffen, die eenigszins met landschapskassen overeenkomen. In Panei bestaat sedert een tiental jaren een zoodanige kas, die over ± $ 500 per jaar kan beschikken en beheerd wordt door den radja van het landschap, onder toezicht van den controleur. In de Delische onderhoorigheid Padang wordt door den controleur een fonds, de „Padangkas", beheerd, waarin de zoogenaamde „oewang kerahan" of afkoopsommen voor het presteeren van heerendiensten, à $ 1 per persoon en per jaar, tot een gezamenlijk bedrag van ± $ 1500, worden gestort en waaruit, na overleg met den radja moeda van het landschap, de noodige werken in het belang der buiten Tebing Tinggi wonende bevolking worden bekostigd.

Van meer belang zijn in dit gewest de gemeentefondsen, welke in het leven zijn geroepen bij de residentsbesluiten van 1886 en 1900 voor de plaatsen Medan, Laboean Deli, Bindjei, Tandjoeng Poera, Pangkalan Brandan, Loeboek Pakam en Tebing Tinggi, en die respectievelijk kunnen rekenen op eene jaarlijksche ontvangst van ongeveer f 36 000, f 5500, f 23 000, f 14 000, f 4200, f 6000 en f 1600. Deze ontvangsten bestaan uit de door de inlandsche bestuurders ter beschikking gestelde erfpachtsgelden van grond voor huizenbouw, op den voet van Bijbl. Ind. St. n°. 5271; de mede door hen ter beschikking gestelde opbrengst van belastingen op de voertuigen, die door hen, ten behoeve van het onderhoud van bruggen en wegen, van hunne eigen onderdanen geheven worden; de vrijwillige contributies voor de straatverlichting en voorts uit alle andere baten, die uit vrijwillige giften of contributies aan de fondsen ten goede komen. Dank zij deze fondsen kunnen de genoemde plaatsen, wat fraaiheid, reinheid en verlichting aangaat, wedijveren met de beste steden elders in Nederlandsch-Indië.

Ook in 1902 liet de veiligheid van personen en goederen, door de aanwezigheid van veel vreemd werkvolk op de landbouwondernemingen, veel te wenschen over.

Over het algemeen viel over den gezondheidstoestand niet te klagen. Onder de met stoomschepen van Java en Swatow aangebrachte Chineesche immigranten kwamen verscheidene cholera-gevallen voor. Zooals gewoonlijk, vertoonden zich in het geheele gewest sporadisch de pokken, welke, behalve in Tamiang en de bovenstreken van Padang en Bedagei, waar de bevolking zich nog slechts in geringe mate heeft doen vaccineeren, meestal een gunstig verloop hadden. De groote, financiëel krachtige maatschappijen zorgden op uitstekende wijze voor de geneeskundige behandeling van hun werkvolk. Ook bij de overige ondernemingen valt in den laatsten tijd in dit opzicht eene groote verbetering te bespeuren. Toestanden, zooals die welke in 1901 in de koffiestreek van Serdang geconstateerd werden (zie K. V. 1902, kol. 67/68), kwamen niet meer voor. Het door 24 koffie-ondernemingen opgerichte centrale hospitaal te Pertoemboekan heeft eene belangrijke verbetering en uitbreiding ondergaan, terwijl de tijdelijke hospitalen op de ondernemingen over het algemeen vrij goed zijn ingericht.

Onder den veestapel deden zich vele goedaardige gevallen van mond- en klauwzeer voor. In de Bataksche doesoens van Batoe Bara en Deli en in het aan Boven-Serdang grenzend gebied vertoonde zich onder de varkens en karbouwen eene besmettelijke ziekte, vermoedelijk enteritis, waaraan bijna alle aangetaste dieren bezweken. De overbrenging van de in de Gajö-landen uitgebroken veepest kon, door afsluiting der toegangswegen, worden belet.

De algemeene toestand van den handel was onbevredigend.

De rijstoogst viel naar wensch uit. Ten gevolge van de gunstige weersgesteldheid verkregen de meeste tabaksondernemingen een goeden oogst. Door de lage middelprijzen van de ter markt gebrachte tabak werd echter geringe winst gemaakt. De resultaten der tabakscultuur in Tamiang waren even bedroevend als in 1901, ten gevolge waarvan één onderneming sloot en de drie overblijvende nog een laatste proef zullen wagen. Hoewel de oogst van de hoofdzakelijk in Serdang bestaande koffie-aanplantingen grooter was dan in 1901, bleef de cultuur, ondanks dat van regeeringswege, door de afschaffing van het uitvoerrecht op koffie en het aanleggen en onderhouden van transportwegen, het mogelijke gedaan wordt om haar tegemoet te komen, ten gevolge van de lage prijzen, toch in noodlijdenden toestand verkeeren. Door het samengaan van een rijken oogst en hooge prijzen leverde de peper-cultuur zeer goede uitkomsten op; dientengevolge werd aan de vroeger verwaarloosde tuinen meer zorg besteed en uitbreiding gegeven aan de bestaande aanplantingen. Door ziekte van de boomen gaat de notenmuskaatcultuur meer en meer achteruit. De klappercultuur daarentegen ondergaat nog steeds uitbreiding in de kuststreken. In Serdang en in Padang en Bedagei komen op een paar ondernemingen uitgestrekte aanplantingen voor van den getahpertjaboom (ramboeng), die zeer goed staan en waaraan veel zorg wordt besteed. De productie is echter nog niet noemenswaard, doordien de boomen nog te jong zijn, doch het is te verwachten, dat over eenige jaren de getah een belangrijk uitvoerartikel zal worden, te meer daar ook de inlandsche bevolking een groot aantal dezer boomen op hare gronden heeft aangeplant. De inzameling van boschproducten, speciaal getah, rotan en damar, schijnt als bron van inkomst voor de bevolking van dit gewest in beteekenis achteruit te gaan, als gevolg van de uitputting der toegankelijke wildernissen.

De vischvangst was voor velen een belangrijk middel van bestaan.

§ 10. RIOUW EN ONDERHOORIGHEDEN.

De verhouding tot het inlandsch zelfbestuur van Lingga-Riouw, die in 1901 bijzonder goed was geweest, liet in 1902 te wenschen over, daar de sultan, daartoe aangezet door het Gouvernement minder welgezinde elementen, herhaaldelijk terugkwam op aangelegenheden, welke reeds sedert geruimen tijd in overeenstemming met hem waren afgedaan. Het ontwerp voor het met het zelfbestuur te sluiten nieuw politiek contract bleef nog in behandeling.

De groep der Poeloe Toedjoeh is in het verslagjaar twee maal door den resident bezocht.

De verhouding met het inlandsch zelfbestuur van Indragiri was van vriendschappelijken aard. In de plaats van den in 1901 ontslagen radja moeda (rijksbestuurder) der benedenlanden, Radja Amba (zie K. V. 1902, kol. 68/69), is door den resident tijdelijk benoemd diens zoon, Radja Oewok, van wien door het gewestelijk bestuur goede verwachtingen gekoesterd worden. Tot opvolger van den op 16 October 1902 overleden soetan, Radja Aisa, is door de landsgrooten met algemeene stemmen gekozen zijn elfjarige zoon Radja Machmoed, gedurende wiens minderjarigheid het bestuur, onder leiding van den assistent-resident van Indragiri, gevoerd wordt door een regentschap, bestaande uit de beide rijksbestuurders en 4 mantri's. Hoewel deze regeling (goedgekeurd bij Gouv. Bt. 28 Mei 1903 n°. 34) aanvankelijk eenige oppositie uitlokte van de zijde der naaste familieleden van den vorigen soetan, hebben zij zich blijkbaar bij den nieuwen toestand neergelegd, althans klachten omtrent openlijk of lijdelijk verzet hunnerzijds zijn niet vernomen.

De bevolking van de Simpang Kiri-streek in Boven-Indragiri hernieuwde den vroegeren bond met het leenbestuur en beloofde plechtig in den vervolge geen hulp meer te zullen verleenen aan de ons vijandige elementen in Boven-Djambi.

Het onzerzijds ingesteld onderzoek naar de juistheid der mededeeling van de zich in October 1901 bij den resident vervoegd hebbende personen uit het Kwantan-gebied, dat de hoofden dier streek zich onder ons rechtstreeksch bestuur wenschten te stellen (zie K. V. 1902, kol. 69), bevestigde die mededeeling niet. Vooral het landschap Taloeh moet zich met kracht tegen eene nauwere aansluiting bij het Gouvernement verzetten. De aanwijzing van den opvolger van den in 1901 overleden jang-di-pertoean Poetih (zie t. a. p.) laat nog steeds op zich wachten.

Voor het beheer van de in Indragiri bestaande landschapskas is in 1902 door den assistent-resident, in overleg met het zelfbestuur, eene betere regeling getroffen, waarbij o. a. uitdrukkelijk is bepaald, dat de kas bestemd is voor het tot stand brengen, het onderhoud of de vernieuwing van werken van algemeen nut en tot het doen van uitgaven in het belang der politie en justitie. Ook in Lingga-Riouw bestaat eene dergelijke kas, die echter op veel ruimeren grondslag is gevestigd.

De veiligheid van personen en goederen kon, de bijzondere toestanden in dit gewest in aanmerking nemende (vgl. K. V. 1902, t. a. p.), in 1902 vrij bevredigend genoemd worden.

De gezondheidstoestand was over het algemeen niet gunstig. Behalve koortsen, welke dikwijls een doodelijk verloop hadden, kwamen malaria en dysenterie allerwegen voor, terwijl ernstige gevallen van buikziekten, die veel overeenkomst vertoonden met cholera, geconstateerd werden in de afdeelingen Indragiri, Lingga en Karimon. Onder de sagowasschers in laatstgenoemde afdeeling en onder de Chineesche mijnwerkers op Singkep heerschte, doch niet in hevige mate, beri-beri.

Ter hoofdplaats Tandjoeng Pinang vertoonde zich eene over 't algemeen goedaardige soort van mond- en klauwzeer, en op Lingga zijn enkele gevallen van miltvuur geconstateerd, doch overigens bleef de veestapel van epizoötieën verschoond.

Door den grooteren uitvoer van gambir was de handel levendiger dan in 1901. De uitvoerhandel ondervond den druk van den lagen dollarkoers.

In de benedenlanden van Indragiri leverde de rijstoogst een goed beschot op; in de bovenlanden daarentegen mislukte hij ten gevolge van de langdurige droogte. Ter tegemoetkoming van de bevolking is van regeeringswege een bedrag van f 10 000 beschikbaar gesteld, ten einde haar, bij wijze van voorschot, rijst te verstrekken.

Dank zij de door het gewestelijk bestuur uitgevaardigde beperkende bepalingen tegen vervalsching van gambir en op het vervoer van dit product (zie Jav. Ct. 1902 n°. 44), viel eenige herleving te bespeuren van de gambircultuur. Aan de sagoteelt in de afdeelingen Indragiri en Lingga, zoomede aan de rotancultuur in eerstgenoemde afdeeling, is opnieuw uitbreiding gegeven. De klappercultuur bleef aan velen een ruim middel van bestaan opleveren. In de afdeelingen Batam en Tandjoeng Pinang wordt veel werk gemaakt van de teelt van ananas.

Voornamelijk ten gevolge van den verbeterden politieken toestand in de Kwantan-districten, nam de uitvoer van boschproducten uit Indragiri aanmerkelijk toe.

De uitkomsten van de zeevischvangst waren gunstig.

§ 11. BANKA EN ONDERHOORIGHEDEN.

Orde en rust zijn in 1902 niet verstoord. De veiligheid van personen en goederen liet weinig te wenschen over. Bijzondere maatregelen tot tegengang van de bij de Chineesche mijnwerkers bestaande neiging tot het oprichten van geheime genootschappen behoefden niet genomen te worden.

De gezondheidstoestand was over het algemeen gunstig. In de laatste maanden van 1902 deden zich, vermoedelijk ten gevolge van de felle en langdurige droogte, waardoor bijna gebrek aan goed drink- en badwater ontstond, vele gevallen voor van koorts en lichte buikziekte. Te zelfder tijd vertoonden zich de pokken in de districten Soengeiliat, Koba en Muntok. In laatstgenoemd district had die ziekte somtijds een doodelijken afloop. De kwaadaardige buikziekte, welke in de laatste dagen van December 1901 in de districten Djeboes en Blinjoe, alsmede op eenige plaatsen in het binnenland van het district Muntok heerschte (zie K. V. 1902, kol. 69), bleef nog gedurende Januari 1902 in het district Blinjoe tamelijk veel slachtoffers eischen. De beri-beri, welke tot September 1902 slechts sporadisch onder de Chineesche mijnwerkers had geheerscht, nam in die maand, vooral onder de mijnwerkers in de districten Pangkalpinang Koba en Toboali, in ernstige mate toe, om tegen het einde van het jaar belangrijk in hevigheid af te nemen.

Van ziekten onder het vee is geen melding gemaakt.

De uitkomsten van den hoofdzakelijk op ladangs (droge velden) gedreven rijstbouw waren zeer gunstig, doch, zooals gewoonlijk, niet voldoende voor de behoeften van het gewest, zoodat het ontbrekende door invoer van rijst moest worden aangevuld. De sawahcultuur bleef beperkt tot de districten Toboali en Merawang.

Van de nog bestaande koffie-aanplantingen, waaraan zoo goed als niets meer gedaan wordt, is geen noemenswaardig product verkregen. De pepercultuur leverde veel betere uitkomsten op dan in 1901. In verband met de goede marktprijzen is ook in 1902 voortgegaan met de uitbreiding der aanplantingen van dit gewas. Hoewel, ten gevolge van de langdurige droogte, vele heesters stierven, was de stand van de gambircultuur, vooral ook door de hooge prijzen van het product, vrij gunstig.

Het aantal Mekkagangers was aanmerkelijk grooter dan in 1901.

§ 12. BILLITON.

Op politiek gebied deed zich in 1902 niets bijzonders voor; rust en orde zijn nergens verstoord en over de veiligheid van personen en goederen viel niet te klagen.

Het geheim Chineesch genootschap Ngie-Foeh (zie K. V. 1902, kol. 69/71) hield zich rustig, terwijl van het in 1901 te Manggar opgericht genootschap van dien aard niets meer vernomen is.

De gezondheidstoestand was gedurende het grootste gedeelte van 1902, zoowel onder de inlandsche bevolking als onder de Chineesche mijnwerkers der Billiton-Maatschappij, over het algemeen gunstig; gedurende een viertal maanden (Mei t/m Augustus) kwamen echter onder de inlandsche bevolking talrijke gevallen van cholera en pernicieuse malaria voor.

De oogst van rijst en peper was gunstiger dan in 1901. De klappercultuur breidde zich gestadig uit.

De vischvangst bleef voor de kustbewoners een ruime bron van inkomsten.

§ 13. WESTERAFDEELING VAN BORNEO.

In het onder ons rechtstreeksch bestuur staand gedeelte van dit gewest werd in 1902 de rust eenige malen bedreigd, ten gevolge van gebeurtenissen, welke plaats grepen op Serawaksch grondgebied. In Maart 1902 werd namelijk door een dertigtal Dajaks uit de Batang Loepar-landen deelgenomen aan een sneltocht van de tegen het bestuur van Serawak opgestane Dajaksche hoofden Banting (zie K. V. 1898, blz. 17, en 1899, blz. 33) en Ngoembang, voor welk feit zij met boeten werden gestraft, welke voldaan werden. Toen zich in April het gerucht verspreidde dat de radja van Serawak een legermacht („bala") had uitgerust om tegen de onder ons gezag ressorteerende Batang Loepars, die met Banting c. s. gemeene zaak hadden gemaakt, op te treden, zochten vrouwen en kinderen een goed heenkomen naar elders, doch het mocht aan het bestuur gelukken de gemoederen weder tot rust te brengen en de vluchtelingen over te halen om hunne woonplaatsen weder op te zoeken. Het gerucht bleek trouwens onwaar; de door den radja beraamde tocht toch gold alleen zijn eigen rebelleerende onderdanen. Hij werd eerst in Juni ondernomen, doch mislukte wegens het uitbreken van de cholera onder de troepen. Eene hervatting van den tocht werd echter al dadelijk in het vooruitzicht gesteld.

Middelerwijl werd door eenige Koempang-Dajaks van Serawak een moord gepleegd op twee stamgenooten, die zich sedert korten tijd op ons gebied in de Batang Loepar-streek hadden gevestigd. Aan ons verzoek om uitlevering kon door Serawak geen gevolg worden gegeven, aangezien de moordenaars zich bij de opstandelingen zouden hebben aangesloten. Door Banting, Ngoembang en de hunnen werden op Serawaksch gebied nog tal van sneltochten ondernomen, waaraan ook zouden hebben deelgenomen eenige uit Serawak afkomstige, doch reeds geruimen tijd in ons gebied gevestigde Dajaks, die echter sedert niet meer binnen onze grenzen zijn teruggekeerd.

De nieuwe tocht van den radja van Serawak vond in November 1902 plaats. Evenals bij de vorige gelegenheid werd ook thans onze gewapende politiemacht op de grens versterkt, ten einde te voorkomen dat onze Batang Loepar-Dajaks zich bij hunne Serawaksche stamgenooten zouden aansluiten. Verscheidene van deze laatsten, die de wijk naar ons gebied trachtten te nemen, werden, voor zoover zij opgemerkt werden, weder teruggedreven. Hoewel de door Serawak voorgenomen tuchtiging goed begonnen werd, schijnt die niet voldoende te zijn doorgezet, althans het behaalde succes schijnt gering te zijn geweest.

Spoedig daarna werd bericht ontvangen van het Serawaksch bestuur dat het voornemen bestond om einde Februari 1903 opnieuw tegen Banting en zijn aanhang, die zich bij den heuvel Nalan Ketoepoeng in de nabijheid van onze grens, hadden genesteld, op te rukken. In verband hiermede, werd den assistent-resident van Sintang en den controleur van Smitau en de Boven-Kapoeas door den resident opgedragen zich met de beschikbare gewapende politiedienaren naar de grens te begeven. Voorts werd, om die macht in den rug te steunen en om onze Batang Loepars door machtsvertoon in bedwang te houden, eene militaire colonne van 25 man onder een officier in de Batang Loepar-landen gelegerd. Onze Dajaks hebben dan ook kalm den loop der gebeurtenissen afgewacht. De Serawaksche troepen dreven den 11den Maart, na een kort gevecht, een voorpost van Banting terug, waardoor de tegenstand bij de rebellen zoodanig gebroken was, dat zij nergens meer stand hielden. De radja van Serawak zag nu van verder agressief optreden tegen Banting af en knoopte vredesonderhandelingen met hem aan. De gewapende politiemacht op onze grenzen werd daarop weder op de gewone sterkte teruggebracht, en het detachement militairen met den assistent-resident keerde den 19den Maart naar Sintang terug.

Door de in dit gewest woonachtige Dajaks werden geen sneltochten ondernomen. Daarentegen werden door eene bende, onder bevel van een uit de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo afkomstigen Mirih-Dajak, twee Mandei-Poenans (Boven-Kapoeas) gesneld en twee anderen gewond, en zulks uit weerwraak voor het snellen in 1899 van twee Kahajan-Poenans in laatstgenoemd gewest door Mandei-Poenans, waarvoor deze laatsten echter beboet waren geworden, welke boete door hen bijna geheel was voldaan. Ten einde te voorkomen, dat de Poenans van de Mandei opnieuw wraak zouden gaan nemen, werden de schuldigen door den resident der Zuider- en Oosterafdeeling met boeten gestraft.

In de verschillende zelfbestuur bezittende landschappen van dit gewest vielen op politiek gebied geene belangrijke gebeurtenissen voor. De verhouding tusschen het bestuur en de inlandsche vorsten en grooten was gunstig.

Een geschil tusschen Dajaks van Sambas en Landak, wegens een in laatstgenoemd landschap op een Dajak van Sambas gepleegden moord, werd bijtijds bijgelegd. Eene quaestie tusschen de inlandsche zelfbestuurders van Piasa en Djongkong over vischrechten in het meer Sekawi is bij het bestuur in onderzoek. De in K. V. 1902, kol. 71, genoemde nieuw opgetreden panembahan van Mampawa is den 16den Augustus 1902 in zijne waardigheid erkend en bevestigd, na vooraf de gebruikelijke akte van verband te hebben gepasseerd, welke is goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouv. Bt. 10 Nov. 1902 n°. 20. Ter vervanging van de respectievelijk op 31 Juli en 31 Augustus 1902 overleden panembahans van Sekadau en Salimbau, Mohamad Kesoema Negara en Hadji Moeda Agong Pakoe Negara, zijn hunne oudste wettige zoons en aangewezen opvolgers, Achmad Sri Negara en Goesti Hadji Mohamad Osman, door den resident, onder nadere goedkeuring, in hunne waardigheid erkend en bevestigd. De door hen gepasseerde akten van verband zijn goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouv. Btn. 10 Maart 1903 n°s. 52 en 6.

Ter gelegenheid van zijn 25-jarig regeeringsjubileum viel aan den panembahan van Sanggau de onderscheiding te beurt van begiftigd te worden met het officierskruis van de orde van Oranje-Nassau, welk eereteeken hem op den 10den September op plechtige wijze door den resident is overhandigd.

De onzekere toekomst van de mijnbouw-industrie in dit gewest doet haren nadeeligen invloed gevoelen op de in de landschappen Sambas en Sintang bestaande landschapskassen. Alleen de eerste heeft een gering kassaldo aan te wijzen. De oprichting van een fonds ten behoeve van de reiniging, verlichting en verfraaiing van het Chineesche kamp te Pontianak kan spoedig worden tegemoet gezien.

De veiligheid van personen en goederen liet in 1902 weinig te wenschen over.

De gezondheidstoestand was over het algemeen ongunstig.

Koorts en knokkelkoorts kwamen veelvuldig voor en de cholera eischte vele slachtoffers in de afdeelingen Pontianak en Ommelanden en Soengei Kakap, zoomede in de aangrenzende streken. Eerst na het invallen der regens verminderde de epidemie, om op het einde van 1902 geheel te verdwijnen.

Ziekten onder het vee kwamen niet voor.

De algemeene toestand van den handel was redelijk, ondanks de groote verliezen, welke zijn geleden ten gevolge van den brand, die op den 17den Augustus het grootste deel van de Chineesche wijk te Pontianak in de asch legde.

De rijstoogst leverde een middelmatig beschot op. Evenals in vorige jaren, moesten ook in 1902 aanzienlijke hoeveelheden van dit product van Singapore en elders worden ingevoerd, ten einde in de behoefte te voorzien. De klapperoogst viel wederom voordeelig uit, hetgeen een belangrijk vermeerderden uitvoer van copra en klapperolie ten gevolge had. In de kuststreken onderging de klappercultuur eenige uitbreiding. De gambircultuur, die vooral in de afdeeling Sambas voortdurend in omvang toeneemt, gaf meer dan bevredigende resultaten. Ook de oogst van peper, sago, en pinangnoten was gunstig. De inzameling van boschproducten, met name van djeloetoeng, een minderwaardige getah-soort, was in 1902 vrij belangrijk. Te betreuren is het echter, dat door de onoordeelkundige wijze van oogsten, de goede getah-soorten nagenoeg uitgeput zijn. Ook de rotan is bijna uitgeroeid. Door de openstelling evenwel voor de inzamelaars van boschproducten van de Boengan-streek (zie K. V. 1902, kol. 71) kwam nog eene belangrijke hoeveelheid van dat product voor den uitvoer beschikbaar, zoodat de achteruitgang van de productie nog niet zoo merkbaar was. Dank zij de hooge prijzen in het laatst van het jaar, was de handel in gomdamar en gomkopal bevredigend.

Van de in dit gewest uitgegeven landbouwconcessiën zijn er in 1902 slechts 3, en dan nog met weinig bevredigende uitkomsten, geëxploiteerd. De getah-extractie-inrichting in Meliau bleef kwijnen.

De visscherij gaf betrekkelijk goede resultaten.

Het aantal Mekkagangers was iets grooter dan in 1901. De Islam breidde zich niet noemenswaard onder de heidensche Dajaks uit.

---

§ 14. ZUIDER- EN OOSTERAFDEELING VAN BORNEO.

In het onder ons rechtstreeksch gezag staande gedeelte van dit gewest viel, behalve in het district Boven-Doesoen (afd. Doesoenlanden), op politiek gebied niets bijzonders voor. Zooals reeds in K. V. 1902, kol. 76, is medegedeeld, bepaalden de pretendent-sultan, Goesti Mohamad Seman, en de zijnen zich, na het bezetten van Prioek Tjahoe (8 Maart 1902) niet tot een rustig aanzien der dingen, die komen zouden. Integendeel zochten zij op alle wijzen hunne positie te versterken. Zoo sloot Goesti Arsat (schoonzoon van den pretendent) een huwelijk met eene dochter van zekeren overleden Pangeran Mangkoe, wiens zonen in 1900 bij den tocht van Goesti Arsat naar het Amoentaische (zie K. V. 1900, blz. 34/35) het leven lieten, terwijl Antong Koeweng, oudste zoon van den verbannen Pangeran Perbatasari, verloofd werd met eene dochter van zekeren Djantra, aan wien de weidsche titel van Mangkoeboemi (rijksbestierder) geschonken werd. Daarbij ontbrak het niet aan allerlei geruchten, bestemd om de hoofden en de bevolking der Boven-Doesoen in onrust te brengen en te houden. O. a. zou de pretendent zelf tegen ons ten strijde optrekken en dan zijne onfeilbare gouden kogels op ons afvuren, en op de vergadering, welke de resident tegen den 20sten April te Prioek Tjahoe met de Boven-Doesoensche hoofden had uitgeschreven, zouden partijgangers van den pretendent zich onder de ter vergadering aanwezige hoofden en hunne volgelingen mengen om amok te maken; al welke verhalen natuurlijk bij de lichtgeloovige Dajaks ingang vonden Voorts werden Raden Naoen, Toemenggoeng Batang en de overige zich ons welgezind getoond hebbende hoofden van ontrouw beschuldigd en bedreigd met den vloek van den pretendent, wanneer zij zich niet terstond van ons afwendden en weder de sultanspartij („pegoestian") kozen.

Intusschen maakte de controleur van 30 Maart tot 1 April eene reis de Barito op met den hekwieler *Negara* en bevond de toestand zeer gunstig; alle kampongs, welke men voorbijvoer, hadden de Nederlandsche vlag uitgestoken, en men klaagde er over, dat zoovele onrustbarende geruchten werden uitgestrooid, die de bevolking slechts in vrees en spanning hielden. Zelfs schreef Goesti Mohamad Seman op 30 Maart een in beleefde, ootmoedige termen gestelden brief aan den assistent-resident, waarbij hij verzekerde, dat hij zich niet tegen het Gouvernement wenschte te verzetten en de assistent-resident geen geloof moest hechten aan de verschillende kwade dingen, die van hem verteld werden. De brief eindigde met het verzoek om den goeden raad van den assistent-resident te mogen vernemen. Dat deze eerste stap tot onderwerping niet ernstig gemeend was, zou spoedig blijken. Den 7den April deelde de assistent-resident aan Goesti Mohamad Seman mede, dat de onderwerping van hem en de zijnen door het Gouvernement zou worden aangenomen en hun dan ongetwijfeld eene verblijfplaats buiten het gewest zou worden aangewezen, onder toekenning van onderstand. Hoewel den pretendent eene tijdruimte van 14 dagen was gelaten om zijn antwoord in te zenden, werd reeds op 10 April een voorloopig antwoord ontvangen, luidende dat, bij de ontvangst van den brief van den assistent-resident, Goesti Arsat afwezig was en Goesti Mohamad Seman zonder hem geen beslissing wilde nemen. Het definitief antwoord bestond echter in de in K. V. 1902 (kol. 76) reeds vermelde beschieting in den nacht van 14 op 15 April van eene van Prioek Tjahoe in de richting van Tahoedjan uitgezonden colonne.

De reeds eenigen tijd loopende geruchten van een door ons te verwachten verraad van de zijde van den wankelmoedigen Raden Naoen hadden intusschen vaster vorm aangenomen. De resident, die met den gewestelijken militairen commandant ongeveer half April de Boven-Doesoen opvoer, ontving reeds te Moeara Tewe berichten, die er op wezen, dat men zich zou moeten voorbereiden op eene herhaling van het gebeurde met de *Onrust* in 1859 of op eene overvalling van den resident en zijne ambtenaren op de op den 20sten met de hoofden te houden vergadering, waarbij aan Toemenggoeng Batang de zilveren ster voor trouw en verdiensten zou worden uitgereikt. Nog voordat de resident Moeara Laoeng bereikte, ontving hij bericht van den controleur te Prioek Tjahoe, die hem het in acht nemen van de grootste voorzichtigheid aanraadde, zijnde hij van de slechte bedoelingen van Raden Naoen, of liever van diens ouderen broeder Toemenggoeng Basah, overtuigd. Nader werd vernomen, dat het plan bestond, dat Toemenggoeng Basah en de zijnen zich zouden mengen onder de volgelingen van Toemenggoeng Batang, als wiens ondergeschikte hoofden zij zich zouden voordoen. Verscheidene van deze volgelingen hadden daartoe reeds aanzoek van de zijde van Toemenggoeng Basah ontvangen, doch zij hadden daarvan mededeeling gedaan aan hun hoofd, dat weigerde zich tot die trouwbreuk te leenen. Ten laatste verscheen Toemenggoeng Basah zelf bij Toemenggoeng Batang, bij welke gelegenheid in diens woning zooveel menschen verzameld waren, dat een deel van die woning instortte, hetgeen dit hoofd eene welkome gelegenheid bood om zich achter dit slechte voorteeken te verschuilen ten einde zijne deelneming aan het complot voor onmogelijk te verklaren, terwijl hij den controleur in wetenschap stelde met hetgeen beraamd werd. Wegens het gebeurde met de patrouille te Tahoedjan durfden Raden Naoen en zijne eedgenooten zich niet te Prioek Tjahoe te vertoonen, hetgeen het voordeel bood, dat men niet in de noodzakelijkheid behoefde te komen om door het nemen van voorzorgsmaatregelen, die toch niet verborgen konden blijven, zelfs den schijn van vrees te toonen. Op 20 April werd op plechtige wijze het gunstbewijs der Regeering aan Toemenggoeng Batang uitgereikt, waarbij de resident er op wees, dat de

laatste dagen bewezen hadden hoezeer hij dat eereteeken verdiende.

Den 21sten April was de aan de pegoestian gelaten tijd van beraad verstreken, zonder dat eenig antwoord was ontvangen, waarom de tocht naar Bras Koening aan de Menawing op den volgenden dag werd bepaald. Hiertoe embarkeerde in den avond van den 21sten aan boord van de stoomers *Flores*, *Barito* en *Negara* eene colonne van 140 bajonetten met trein, die den volgenden ochtend vroeg even beneden de kampong Palampang aan wal werd gezet. Door onbekendheid van de gidsen met het terrein kon echter de colonne het doel niet bereiken en keerde zij den volgenden dag terug. De twee volgende dagen werden besteed tot het inwinnen van nadere inlichtingen en het verbeteren van het pad, en op den 26sten werd opnieuw uitgerukt. Nauwelijks tien minuten nadat de spits was afgemarcheerd, viel zij in eene hinderlaag van eenige met donderbussen bewapenden, waarbij wij twee zwaar gewonden (één Europeaan en één inlander) en één licht gewonde (inlander) bekwamen. Te Bras Koening werden de onzen met een hevig vuur ontvangen, dat echter spoedig verstomde, toen de achter eene ijzerhouten palissadeering opgestelde vijand bemerkte, dat onze kogels er doorheen gingen, waarop hij in overhaasting de vlucht nam, twee lijken, waaronder dat van Goesti Doellah, in onze handen achterlatende. Aan onze zijde werden zwaar gewond twee inlandsche fuseliers, waarvan er één terstond na aankomst op de *Flores*, die als hospitaalschip dienst deed, overleed en een inlandsch fuselier licht. De vijand had ons blijkbaar in het geheel niet verwacht, hetgeen o. a. bleek uit het feit, dat een aantal borden met gekookte rijst en andere toespijzen, alles van slechte qualiteit, voor den maaltijd gereed stonden. Den 27sten werd in den omtrek van Bras Koening gepatrouilleerd en den 28sten met de schepen naar Prioek Tjahoe teruggekeerd.

Na den t. a. p. van K. V. 1902 reeds vermelden tocht naar Bras Koening van 9 tot 12 Mei, bij gelegenheid waarvan de militaire commandant van Prioek Tjahoe, kapitein H. G. van Kesteren, sneuvelde, werd het wenschelijk geacht opnieuw tegen die plaats op te rukken en dan tevens door te trekken naar Belawan in het stroomgebied der Menawing-rivier, waarheen de pegoestian was gevlucht, zoomede naar het ladangcomplex te Ploengkoeh, waar, volgens ingekomen berichten, Goesti Arsat dikwijls vertoefde. De daarvoor aangewezen colonne vertrok den 16den Mei van Prioek Tjahoe en betrok denzelfden dag het bivak te Kalang Tantalei, op twee kilometer afstand van Bras Koening. Door onbekendheid met het terrein, zag de colonne zich echter gedwongen om den 21sten naar Prioek Tjahoe terug te keeren zonder het beoogde doel te hebben bereikt.

De terugslag van deze mislukte onderneming op de houding van den vijand deed zich dadelijk gevoelen. De uitrukkende patrouilles werden eenige dagen achtereen bij tusschenpoozen beschoten, wat ons enkele dooden en gewonden bezorgde, en de onmiddellijke omgeving onzer vestiging werd onveilig gemaakt door den uit de Boven-Kapoeas (afd. Dajaklanden) afkomstigen Toemenggoeng Angih (zie K. V. 1902, kol. 73 en 76) en zijne benden, die hoofdzakelijk waren samengesteld uit Maleiers der Westerafdeeling van Borneo, die, door het vooruitzicht op buit, hierheen waren gelokt, uit Dajaks van de Opper-Barito en uit in de Boven-Doesoen zich ophoudende Maleische bandieten uit alle deelen van het gewest. Onze communicatie met het onderdistrictshoofd Toemenggoeng Batang werd verbroken en hij zelf werd door kwaadwilligen bedreigd.

Raden Naoen en zijne familieleden (de zoogenaamde Boembansche Soerapati's), die zich bij een in het begin van Mei door den assistent-resident van Moeara Tewe aan hen gebracht bezoek, verre van vijandig hadden betoond, gevoelden zich thans, door den op hen uitgeoefenden drang, genoopt om aan de vijandelijkheden tegen ons deel te nemen. De postprauw werd bedreigd en daardoor de gemeenschap met Moeara Tewe verbroken, terwijl eene bende kwaadwilligen onder Toemenggoeng Basah met lilla's bij Noesa Asoe post vatte, ten einde de dit rivierpunt passeerende stoomers te beschieten.

Na aankomst van den nieuwen militairen commandant, kapitein J. A. Soetens, te Prioek Tjahoe (28 Mei), werd onmiddellijk eene patrouille uitgezonden naar Toembang Nangoe, ten einde in de eerste plaats den landweg tusschen deze plaats en onze vestiging van kwaadwilligen, die zich hier genesteld hadden, te zuiveren en in de tweede plaats Toemenggoeng Batang in zijne ons goedgezinde houding te steunen. Aanvankelijk bleven de kwaadgezinden de schier dagelijks in de omstreken van Prioek Tjahoe patrouilleerende militairen bestoken, terwijl ook het militair emplacement bij tusschenpoozen werd beschoten, doch weldra trok de vijand, die zijne hoofdvestiging had te Toempang Siroen, waar ook Goesti Arsat en Raden Naoen aanwezig waren, zich terug. Herhaaldelijk kwamen berichten in, dat de vijand het plan vormde om een aanval met het blanke wapen op onze vestiging te doen, doch tot een begin van uitvoering kwam het niet, tenzij als zoodanig mag gelden het op zekeren nacht besluipen van het civiel etablissement door een enkelen kwaadwillige.

In Juni was eene verhoogde activiteit van de zijde der pegoestian duidelijk waarneembaar, hetgeen eensdeels moest worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat onzerzijds geen tochten van beteekenis gemaakt werden wegens den in de tweede helft dier maand ingetreden ongunstigen gezondheidstoestand der colonne, en anderdeels aan de inblazingen van zekeren Habib Ali, iemand van gemengd Arabisch-inlandsch bloed, die sedert anderhalf jaar in de bovenstreken der Boven-Barito had rondgezworven en, na door den pretendent-sultan als zoon aangenomen en tot geestelijk hoofd van het verzet te zijn verheven, in het begin van Juni aan het hoofd van eene bende Maleiers uit de Westerafdeeling van Borneo de sultanspartij was komen versterken. Die verhoogde krachtsinspanning hield echter niet lang aan. Den 15den Juni werd de hekwieler *Negara* bij Noesah Asoe, benedenstrooms van Prioek Tjahoe, door Toemenggoeng Basah's bende met geschut opgewacht; hij had echter geen gelegenheid om dit te gebruiken door het tijdig afgegeven geweervuur van de dekkingstroepen aan boord. Den volgenden dag werd door kapitein Soetens met 40 bajonetten uitgerukt om het vijandelijk geschut te nemen, doch dit was reeds weggehaald. Terwijl de troep aan wal was, werd de midden in de rivier liggende *Negara* plotseling van beide oevers beschoten, waardoor de 2de-luitenant J. H. A. de Voogt zwaar gewond werd. Het sterk vallende water noopte de *Negara* tot een spoedigen terugtocht, die werd volbracht zonder dat van den vijand overlast werd ondervonden.

De toestand verbeterde merkbaar nadat Habib Ali in het laatst van Juni te Moeara Laoeng was gearresteerd [1]) en nadat, ter verzekering van de veiligheid boven Moeara Tewe en ten einde eventueele militaire excursies te steunen, zoomede om dienst te doen bij het overbrengen van patrouilles, de Barito geregeld werd bekruist door het gehuurde particuliere stoomjacht *Ban Liong Hin*, bemand met een twaalftal schepelingen van het flottieljevaartuig *Flores*, onder bevel van een luitenant-ter-zee der 2de klasse. Tevens werden, in verband met de in de Boven-Doesoen heerschende rijstschaarschte, de opvoer derwaarts niet alleen van dat onontbeerlijk voedingsmiddel, maar tevens van alle handelswaren, zoomede de verkoop van zout, onder contrôle van het bestuur gesteld, ten gevolge van welken maatregel de kamponghoofden gedwongen werden om voortaan geregeld te Prioek Tjahoe te verschijnen ten einde vergunning te bekomen voor den inkoop en het vervoer van de door hunne kampongbewoners benoodigde levens- en genotmiddelen.

Eene poging van de sultanspartij om door middel van Toemenggoeng Langka, een om zijne vroegere euveldaden beruchst Dajaksch hoofd uit de Opper-Meroewai (zijtak van de Laoengrivier), de bevolking langs de oevers der Lahei-rivier, onder welke vele ons vroeger vijandiggezinde goesti's wonen, in het verzet te betrekken, had geen succes. Toemenggoeng Langka en zijne benden werden, nadat zij den 14den Juli eenige vijandelijkheden hadden gepleegd tegen de Chineesche mijnwerkers van de Handel- en mijnbouwmaatschappij Loe Katjang, door de bevolking der Midden-Doesoen, onder aanvoering van het onderdistrictshoofd der Tewe, gevangen genomen. Eene latere poging der pegoestian om door zekeren Goesti Toewing in de Boven-Laoeng giften in te zamelen of de bevolking van dat gebied tot verzet aan te sporen, mislukte evenzeer. De pegoestian had nu al hare hoop op Naoen in het bijzonder en op de Boembansche Soerapati's in het algemeen gevestigd. Ten gevolge van het aandringen van Goesti Arsat tot het plegen van handelingen, waartoe Naoen zich niet bij machte gevoelde, kregen zij oneenigheden, waarop zij uiteengingen; Goesti Arsat trok weder naar Ploengkoeh en Naoen naar de Boemban terug.

Hoewel de gezondheidstoestand reeds in den aanvang van

[1]) Bij zijne opzending naar Bandjermasin wist hij te ontsnappen, door ter hoogte van Mengkatib van de *Negara* over boord te springen. In December 1902 verscheen hij weder in de Boven-Doesoen, doch tot dusver heeft hij zich niet meer bij de pegoestian aangesloten.

Augustus weinig meer te wenschen overliet, konden vooreerst toch geen groote tochten worden ondernomen, omdat de lage waterstanden in de rivier den geregelden opvoer van aanvullingstroepen en vivres verhinderden. Eerst tegen het einde van November was het garnizoen te Prioek Tjahoe weder op de bepaalde sterkte gebracht en was de voorraad vivres voldoende aangevuld, waarop den 5den December werd uitgerukt met het doel om door te dringen tot het reeds vermelde Belawan aan de Menawing-rivier. Reeds den volgenden dag werd de troep, na het verlaten van Toembang Siroen, door den achter de groote boomen van het oerbosch verdekt opgestelden vijand bestookt, waardoor wij 5 gewonden kregen. Daar nergens goed water was te vinden en de gidsen verklaarden, dat dien dag het doel van den tocht onmogelijk kon worden bereikt, werd, ook met het oog op den toestand van den troep, die door het moeielijke terrein en het voortdurend aanvallen op den onzichtbaren vijand uitgeput was, door den colonne-commandant, die reeds in September te voren met de uitoefening van het civiel gezag in de Boven-Doesoen was belast geworden, tot den terugtocht besloten en den 7den December Prioek Tjahoe weder bereikt. Dit terugtrekken had terstond weder een driester optreden van onze tegenpartij ten gevolge, zooals bleek uit het beschieten van een tweetal van Prioek Tjahoe uitgezonden patrouilles.

Energiek als altijd, wist Goesti Arsat van de omstandigheden gebruik te maken om te Saripoi, een Dajaksche kampong in de streek tusschen de Boemban- en de Laoeng-rivieren, eene bijeenkomst te doen beleggen, waarbij Naoen, diens broeder Basah, en een aantal Dajaksche hoofden uit het Siang- en Laoeng-gebied, zich verbonden om de pegoestian in haren nood trouw ter zijde te staan, al leden zij zelven ook groot gebrek door de getroffen maatregelen nopens den verkoop en opvoer van levensmiddelen; het Siangsche hoofd Toemenggoeng Rangga Oegeij, die in December 1901 zijne opwachting bij het bestuur had gemaakt (zie K. V. 1902, kol. 75), bezwoer thans den mede tegenwoordigen pretendent-sultan niet te verhuizen, maar aan de Barito te blijven of er te vallen. Nadat onze patrouilles zich echter weder te Toembang Siroen vertoond en de in de richting der Boven-Menawing leidende paden verkend hadden, verliet de pegoestian in Januari 1903 Belawan om zich naar het op één dagmarsch daarvan in noordelijke richting aan de Boven-Boemban gelegen Kalang Pampang te begeven, welke plaats voor den vijand zeer gunstig gelegen is om den verderen loop van zaken af te wachten, daar zij door paden met de Baboeat-, Menawing-, Soekoe- en Laoeng-rivieren verbonden is. Op de sedert van Prioek Tjahoe in den naasten omtrek uitgezonden patrouilles werden slechts bij hooge uitzondering enkele schoten gelost, doch op een drietal verder uitgestrekte verkenningstochten — 2/6 Februari in de richting Belawan, 8 Maart in de richting Kalang Siso en 14/17 Maart in de richting Ploengkoeh — hadden onze troepen ontmoetingen met den vijand, die ons één gesneuvelde (Europeesch fuselier) en een aantal gewonden kostten, onder wie de sedert aan zijne wonden overleden 1ste-luitenant A. J. L. Akersloot van Houten Roos en de officier van gezondheid der 2de klasse dr. A. Bosch. Ook op de stoomjachten *Selatan* en *Bang Liong Hin* werd bij gelegenheid van hunne kruistochten op de Barito-rivier meermalen geschoten.

Volgens een telegraphisch bericht van den resident van 22 April 1903 hadden de volgelingen van de pegoestian twee Bekoempaiers beroofd en vermoord, waardoor eene ernstige scheuring is ontstaan tusschen de sultanspartij en het in de Boven-Doesoen talrijk Bekoempaisch element.

Nu de pegoestian haar verblijf in de Menawing, waar zij zoo vele jaren in rust had doorgebracht, heeft opgegeven, is een der doeleinden, welke men met de bestuursvestiging te Prioek Tjahoe hoopte te verwezenlijken, voorloopig bereikt. Het zal den vijand die, naar het schijnt, nog aan geen onderwerping denkt, nu duidelijk dienen te worden gemaakt, dat van terugkeer naar de Menawing geen sprake kan zijn en dat hij, om zich in veiligheid te kunnen voelen, zelfs nog verder dan Kalang Pampang zal moeten trekken. Een ander van die vestiging verwacht resultaat, de scheiding tusschen den zoogenaamden regeerenden tak der Soerapati-familie, in het bijzonder Raden Naoen, en de pegoestian, werd weliswaar nog niet verkregen, maar is door de wankelmoedige natuur van Naoen ook niet spoedig te verwachten. In October 1902 deden hij en zijn tot de pegoestian overgeloopen neef Kiai Adjis, ons voormalig onderdistrictshoofd (vgl. K. V. 1901, blz. 32), stappen tot onderwerping bij den assistent-resident van Moeara Tewe, die hun de voorwaarden mededeelde, waarop zij zouden worden aangenomen. Door het spoedig daarop gevolgd vertrek van den assistent-resident naar Java met verlof wegens ziekte, leidden deze stappen echter tot geen resultaat. In November kwam Naoen's volle neef, Toemenggoeng Djadam (zie K. V. 1902, kol. 76), die vroeger voor een der panglima's van de goestipartij doorging, door den nood gedrongen, te Prioek Tjahoe in onderwerping, waarbij hij den eed van trouw aan het Gouvernement zwoer en verklaarde zich niet meer gebonden te achten door den eed, vroeger door zijn grootvader Soerapati aan Antasari afgelegd. Omtrent zijn sedert aan den dag gelegde houding werd niets vernomen.

In aansluiting aan hetgeen in K. V. 1902, kol. 75/76, vermeld is omtrent het vinden van bewijzen van verstandhouding tusschen de sultanspartij en enkele hoofden in de afdeeling Amoentai, diene nog het volgende.

In het begin van Juni 1902 werd het bericht ontvangen, dat Goesti Atjil met eene prauw naar Amoentai zou zijn gegaan, en eenige dagen later meldden spionnen dat hij op het eiland Alabio gezien was. Eene nauwkeurige doorzoeking van dit eiland leverde echter niets op. Den 23sten September d. a. v. werd den controleur van Amoentai medegedeeld, dat de familie van pembekel Boekal, het kamponghoofd van Rantau Boedjoer, in het bezit zou zijn van tjaps van den pretendent. Bij eene terstond daarop gehouden huiszoeking werd de hand gelegd op een bamboezen kokertje, inhoudende twee stukken papier, waarvan het eene vier afdrukken van het zegel van den pretendent bevatte, terwijl het andere een brief was, gericht aan pembekel Boekal en zijne twee zonen, Doerasat en Oemar. De brief hield eene aanmaning in om de tjap goed te bewaren, de erkenning van de ontvangst van gezonden geld en het verzoek om nog meer geld te zenden. Daar uit een gehouden onderzoek bleek, dat deze lieden inderdaad met de partij van den pretendent in verstandhouding stonden, werden zij, als gevaarlijk voor de openbare rust en orde in het gewest, met toepassing van art. 47 van het regeeringsreglement, onschadelijk gemaakt door hen naar Java te relegeeren, waar hun de hoofdplaats Banjoemas tot verblijfplaats is aangewezen (Gouv. Bt. 2 Dec. 1902 n°. 25).

De gezindheid van het inlandsch bestuur en de bevolking van het landschap Kota Waringin jegens het Gouvernement liet niets te wenschen over, zooals o. a. bleek uit de hulp verleend bij den bouw van de in dat landschap opgerichte douane-etablissementen, welke, evenals het gouvernements-zoutpakhuis, in 1902 gereed kwamen. De beslissing in zake het in K. V. 1902, kol. 76, vermelde grensgeschil tusschen Kota Waringin en Matan (Westerafdeeling van Borneo) kan weldra worden tegemoet gezien.

In het tot het sultanaat Pasir behoorende landschap Talakei werden ongeregeldheden veroorzaakt door Adji Loma, een nauwen bloedverwant van den sultan, bij welke gelegenheid een drietal personen verwondingen opliepen. Het op 1 September 1902 met het zelfbestuur gesloten nieuwe politieke contract, waarbij de bemoeienis van het Gouvernement met de aangelegenheden van Pasir aanzienlijk wordt uitgebreid, is bij Gouv. Bt. 14 Dec. 1902 n°. 31 goedgekeurd en bekrachtigd. Aan eene gemengde commissie, bestaande uit Pasireesche en Koeteische hoofden en de betrokken controleurs, mocht het gelukken eene reeds lang hangende grensquaestie tusschen beide landschappen tot genoegen van beide partijen op te lossen.

De aanrakingen met de bestuurders der landschappen in de afdeeling Koetei en de Noordoostkust van Borneo bleven van gewenschten aard. De te Tenggaroeng, ten behoeve van de onderafdeeling Koetei, geplaatste controleur deed zijn invloed ten goede gelden bij de rechtspraak en de bespreking van bestuursaangelegenheden, terwijl hij een begin maakte met het bereizen van het grootendeels nog onbekende binnenland van Koetei. De eerste tocht, die ongeveer een maand duurde, en waarop de controleur vergezeld werd door een der landsgrooten van het sultanaat, gold het stroomgebied der Kedang Kapala, een belangrijke linker-zijtak van de Mahakam-rivier. Met het inlandsch zelfbestuur van Koetei is den 26sten Augustus 1902 een nieuw politiek contract gesloten, dat bij Gouv. Bt. 14 Dec. 1902 n°. 30 goedgekeurd en bekrachtigd is.

In 1902 heeft de controleur van Long Iram zijne jaarlijksche reis naar de eigenlijke Boven-Mahakam niet kunnen ondernemen, omdat gedurende den daarvoor geschikten tijd, er nog geen vervanger beschikbaar was voor den kort te voren tot controleur bevorderden adspirant-controleur, zoodat er bij afwezigheid van den controleur niemand zou zijn geweest voor het be-

stuurstoezicht aan de Midden-Mahakam, welk toezicht nog noodzakelijker is geworden door de sedert plaats gehad hebbende gebeurtenissen aan de Boven-Barito. In verband hiermede, is de sterkte van de bezetting van Long Bloe-oe (zie K. V. 1902, kol. 77) van 14 op 23 gewapende politiedienaren gebracht en ondernam de controleur van 25 Mei tot 11 Juni eene reis naar het tot dusver nog door geen Europeaan bezocht gebied van de Boven-Ratah (rechter-zijtak van de Boven-Mahakam), dat in geregelde verbinding staat met de Opper-Laoeng (zijtak van de Barito) en waar vele Bekoempaiers rondzwerven, die zich bezig houden met den handel in boschproducten. Tevens lag het in de bedoeling een bezoek te brengen aan de Poenans, die in het brongebied van de Ratah wonen, ten einde verbetering te brengen in de minder goede verstandhouding, welke sedert eenige jaren tusschen deze lieden en de te Moeara Maoe, dicht bij de uitmonding der Ratah, gevestigde Bahau's bestaat. Hoewel met de Poenans weinig aanraking werd verkregen, daar zij zich voor het meerendeel in de bosschen bevonden voor de inzameling van boschproducten, werd niettemin het hoofddoel van den tocht bereikt. Het voornaamste (vrouwelijke) hoofd der Poenans, Boelan Djahat, vergezelde den controleur naar Moeara Maoe, waar de oorzaken van hare minder goede verstandhouding met het hoofd der Bahau's, Ding Bajo, uit den weg werden geruimd. Op dien tocht bleek het den bestuursambtenaar, dat de gebeurtenissen aan de Boven-Barito geen terugslag deden gevoelen aan de Boven-Mahakam. De hier reeds vele jaren verblijf houdende Toemenggoeng Itjot, een kleinzoon van Soerapati, hield zich, even als het sedert een paar jaren aldaar gevestigd voornaam Siang Moeroengsch hoofd Toemenggoeng Silam, rustig.

Evenals in 1901, werd in de maanden Mei t/m Juli 1902 het etablissement te Long Iram bezocht door troepen Kenja's uit de Apo-Kajan en door Kajans en Penihings uit de eigenlijke Boven-Mahakam, onder wie zeer velen, die voor het eerst deze reis ondernamen. Het bestuur verleende dien lieden bij hunne transacties alle mogelijke hulp. Daar klachten waren vernomen omtrent het verblijf in de eigenlijke Boven-Mahakam van Hewan-Dajaks uit Serawak, werd, ter voorkoming van botsingen met de bevolking aldaar, door den resident in Maart 1902 aan den radja van Serawak het verzoek gedaan om zijne onderhoorigen terug te roepen. Sedert bleven de klachten uit. Het vertrouwen, gewekt door het bezetten van Long Bloe-oe, leidde er toe dat de Penihings, die zich, na den door de Hewans in 1888 in de Boven-Mahakam gedanen inval, tot dusver stroomopwaarts van de Tjehan- en Serata-rivieren hadden teruggetrokken, gehoor gaven aan de aansporing van den controleur om zich weder aan de mondingen dier rivieren te vestigen.

Den 8sten October 1902 overleed de bejaarde sultan van Sambalioeng. Aangezien zijn in 1897 tot troonopvolger aangewezen zoon Si Bagian eerst ongeveer 9 jaar oud is, zal, ingevolge het politieke contract, tot aan zijne meerderjarigheid in de uitoefening van het gezag over het landschap moeten worden voorzien. Inmiddels wordt het bestuur waargenomen door den controleur van Berau met de landsgrooten.

De aangewezen opvolger van den in September 1901 overleden sultan van Boeloengan (zie K. V. 1902, kol. 78) is den 16den Augustus 1902, onder den naam en titel van Maulana Sultan Mohamad Kasim-aldin, in het bestuur over het landschap bevestigd, na vooraf de gebruikelijke akte van verband te hebben gepasseerd — welke is goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouv. Bt. 20 Jan. 1903 n°. 10 — en nadat hij zich verbonden had om mede te werken tot het sluiten van een nieuw politiek contract.

Met de inlandsche zelfbesturen in de afdeeling Koetei en de Noordoostkust van Borneo, zoomede met dat van Kota Waringin, zijn overeenkomsten gesloten tot vaststelling van het aantal landsgrooten en aanwijzing van de personen, welke die waardigheid bekleeden, en zulks met het oog op de verdeeling van het aandeel in de schadeloosstelling voor den afstand aan het Gouvernement van verschillende bronnen van inkomst, bij de in 1900 gesloten suppletoire contracten (zie K. V. 1901, blz. 32), aan die landsgrooten toegekend. Door de betrokken vorsten zijn reeds verklaringen afgelegd betreffende die verdeeling.

Hoewel de zoogenaamde Tanah Boemboe-landen, waaronder verstaan worden de landschappen Tjengal, Manoenggoel, Bangkalaän, Sampanahan, Tjantong, Batoelitjin, Sebamban en Poelau Laoet met het daarbij behoorende eiland Seboekoet, rechtens tot 's Gouvernements rechtstreeksch gebied behooren, waren zij tot dusver feitelijk in het bezit van zelfbestuur gelaten. Aangezien het dringend noodig bleek in die bestuursregeling verbetering te brengen, is aan den bestaanden halfslachtigen toestand een einde gemaakt door de invoering van rechtstreeksch bestuur, gelijk aan dat, hetwelk in de aangrenzende gouvernementslanden bestaat. Bij Gouv. Bt. 3 April 1903 n°. 10 (gedeeltelijk opgenomen in Ind. St. 1903 n. 179) zijn de tegenwoordige hoofden en waarnemende hoofden [1]) in de Tanah Boemboe ontheven van het bestuur over de verschillende landschappen, met intrekking van de voor hen vastgestelde instructiën, en is een bedrag van f 207 972,90 beschikbaar gesteld tot uitkeering van schadeloosstellingen voor het gemis van de tot dusver door hen genoten inkomsten. [2]) Men zie overigens het genoemde staatsbladnummer, zoomede blz. 9,10 van de memorie van toelichting betreffende de Indische begrooting voor 1903.

Behalve in Goenoeng Taboer, zijn in alle zelfbesturende landschappen van dit gewest landschapskassen tot stand gekomen. De inkomsten dezer kassen bestaan in de eerste plaats uit het vierde gedeelte van den door mijnconcessionarissen aan de zelfbesturen op te brengen cijns en verder, al naar gelang van de plaatselijke omstandigheden, uit de helft van den cijns van concessiën tot het drijven van landbouw- of houtaankaponderne-mingen, het vierde gedeelte van de belastingen op de boschproducten en de opbrengst der padivelden, boeten door den karapatan opgelegd, vrijwillige giften, enz. Volgens mededeeling van den resident is een reglement op het beheer dier landschapskassen in bewerking.

Na het overlijden, omstreeks 1853, van Pangeran Ratoe Anom Mangkoe Boemi Kentjana, rijksbestierder van het voormalige Bandjermasinsche rijk, traden diens nakomelingen in het recht, hun verzekerd bij eene op 26 September 1849 door den toenmaligen bestuurder van dat rijk, sultan Adam, gepasseerde akte van schenking, om, evenals die bestuurder zelf, eene retributie te heffen van de steenkolen, die gewonnen worden binnen de grenzen van Riam en Amaniapoen, landstreken waar het Gouvernement reeds sinds eenige jaren steenkolenmijnen, o. a. te Pengaron, in ontginning had doen brengen. Deze retributie, welke, volgens eene in 1848 met het sultansbestuur gesloten overeenkomst, f 0,50 per ton bedraagt, heeft het Gouvernement aan de nakomelingen van Mangkoe Boemi Kentjana uitbetaald, ook na de inlijving van het Bandjermasinsche rijk, omdat het als in de plaats van den sultan getreden, aan die schenking gebonden was. Die nakomelingen zijn bij voortduring in het genot dier retributie gebleven, totdat in 1885 de gouvernements-steenkolen-exploitatie te Pengaron werd gestaakt. In het begin van 1898 is de bevolking van Riam Kiwa, binnen het in de schenkingsakte omschreven gebied, voor eigen rekening steenkolen gaan graven, en zouden belanghebbenden dus weder de retributie kunnen vorderen. Aangezien echter deze zich pas ontwikkelende industrie in deze arme streek wat geld onder de bevolking begint te brengen en zij bij de heffing van de retributie genoodzaakt zou zijn om haar bedrijf te staken, zijn van bestuurswege, en wel met gunstig gevolg, stappen gedaan om de nakomelingen van Mangkoe Boemi Kentjana tot den afstand van hun recht ten behoeve van het Gouvernement, tegen betaling van eene schadeloosstelling in eens, te bewegen. Dienovereenkomstig is de resident bij Gouv. Bt. 16 Jan. 1903 n°. 33 gemachtigd om, nadat die afstand bij authentieke akte zal zijn geschied, tot de uitbetaling van de op f 30 000 bepaalde schadeloosstelling over te gaan.

De gezondheidstoestand was over het algemeen tamelijk ongunstig. Behalve koortsen, buik- en oogziekten en waterpokken, deden zich vele gevallen van cholera en, vooral in de verre bovenlanden, sporadische gevallen van echte pokken voor. Behalve in de afdeeling Sampit, verspreidde zich de cholera in den loop van het verslagjaar over het geheele gewest en eischte, vooral in de afdeelingen Kendangan, Amoentai, Bandjermasin en Martapoera, vele slachtoffers. Tegen den regentijd begon de ziekte

[1]) De waarnemende bestuurder van Poelau Laoet, Pangeran Abdul Rachman, die in zijne verplichtingen als zoodanig verre te kort schoot, was einde December 1902 tijdelijk vervangen door den oudsten zoon van het vorige hoofd, Pangeran Mohamad Aminoellah.

[2]) Afgescheiden van deze uitkeering, is bij Gouv. Bt. 6 Febr. 1903 n°. 19 machtiging verleend om, gerekend van 1 Januari 1903, aan de hoofden of waarnemende hoofden, voor den duur van hun leven, eene jaarlijksche vergoeding uit te keeren wegens het verlies van inkomsten voor hen voortvloeiende uit de heffing van in- en uitvoerrechten en de invoering van het opium-monopolie ten behoeve van het Gouvernement (vgl. K. V. 1901, blz. 102).

overal te wijken, om eindelijk nagenoeg geheel te verdwijnen.

Van ziekten onder het vee is geen melding gemaakt.

In den toestand van den handel kwam geen noemenswaardige verandering.

Door de buitengewone droogte in 1902 mislukte de rijstoogst bijna geheel, zoodat door invoer van dit product in het tekort moest worden voorzien. In de afdeelingen Martapoera en Dajaklanden moest zelfs van bestuurswege de bevolking worden tegemoet gekomen door haar rijst op crediet te verschaffen, waarvoor een bedrag van f 10 500 is beschikbaar gesteld. Ook de tabak en peper hadden veel van het ongunstige weder te lijden.

Met het aanplanten van goede rotansoorten werd voortgegaan. De oogst van de uitgestrekte klapperbosschen in de afdeelingen Kendangan en Sampit was zeer bevredigend.

De inzameling van boschproducten, vooral van getah en rotan, welke voornamelijk naar Singapore worden uitgevoerd, leverde aan velen een belangrijk middel van bestaan op.

De uitkomsten van de zeevischvangst waren bevredigend.

De Islam breidde zich onder de nog heidensche Dajakstammen gestadig uit. Gedurende het heerschen der cholera-epidemie viel in de afdeeling Amoentai een verhoogd godsdienstig leven te bespeuren, zich vooral uitend in het oprichten van vele kleine bedehuizen. Waarschijnlijk ten gevolge van den minder gunstigen rijstoogst, was het aantal Mekkagangers betrekkelijk gering.

De evangelisatie maakte ook in 1902 slechts geringe vorderingen.

§ 15. CELEBES EN ONDERHOORIGHEDEN.

De politieke toestand in het rechtstreeks bestuurd gebied liet in 1902 niets te wenschen over.

Onze betrekkingen met Goa bleven van vriendschappelijken aard. Vergezeld van eenige prinsen, maakte de bestuurder van dat landschap eene reis naar Bali en Lombok, ten einde de irrigatiewerken aldaar te bestudeeren. De zoowel daaromtrent, als nopens het aanleggen van tabaks- en uienaanplantingen opgedane kennis, is door hem in zijn gebied reeds met goed gevolg in practijk gebracht.

In Sawito is de kroonprins Andi Tamma, die, in de plaats van zijn in September 1902 overleden vader, door de landsgrooten met algemeene stemmen tot diens opvolger was gekozen, in December d. a. v. in zijne waardigheid erkend en bevestigd, nadat hij vooraf de gebruikelijke akte van verband had gepasseerd. In diezelfde maand is overgegaan tot de bevestiging van de respectievelijk in Februari 1900 (zie K. V. 1901, blz. 34) en Augustus 1898 (zie K. V. 1899, blz. 36) opgetreden bestuurders van Soepa en Alita, La Mapanjoekie en La Pangorisang, nadat ook zij akten van verband hadden geteekend. [1])

In Wadjo rees tusschen Ranrang Toewa, een van de zes voornaamste vorsten van het landschap, en La Djalante, onechten zoon van den vorigen hoofdvorst Aroe Padalie, een geschil, dat zoo hoog liep, dat Ranrang Toewa, door Boni met eene gewapende macht gesteund, La Djalante's kampong verbrandde en hem op de vlucht dreef. Met het oog op de in Wadjo heerschende cholera, kon ons bestuur tot dusver slechts door middel van brieven trachten de gemoederen eenigszins tot bedaren te brengen.

In Loewoe zijn in Augustus en September 1902 de rust en orde verstoord door Boni, dat eene kleine strijdmacht naar Palopo, de hoofdplaats van Loewoe, zond om voldoening eener particuliere schuld te eischen. Nadat die schuld was voldaan, trokken de Boniërs echter weder af. [2]) De gezindheid van het inlandsche zelfbestuur van Loewoe te onzen opzichte liet nog steeds te wenschen over. Wederom moest worden geklaagd over tekortkomingen in de gewone beleefdheidsvormen.

Naar aanleiding van door den commandant van het opnemingsvaartuig *Bali* ingebrachte klachten, is het inlandsch zelfbestuur van Boeton uitgenoodigd om maatregelen te nemen tegen vernieling of ontvreemding van de door dien bodem geplaatste bakens en zorg te dragen, dat de commandant niet meer in zijne werkzaamheden zal worden bemoeielijkt.

In Maart 1902 vertrok de gouverneur met den te zijner beschikking gestelden resident naar Donggala en Palos, ten einde, in opvolging van eene regeeringsopdracht, voorbereidende maatregelen te treffen voor de tweede wetenschappelijke reis door Centraal-Celebes, die de beide Zwitsersche geleerden, drs. P. en F. Sarasin, zich voorstelden te maken. Evenals op hunne in de jaren 1893—1895 gedane eerste reis (zie K. V. 1895, blz. 133 en 1896, blz. 29), werden die heeren ook thans vergezeld door den 2den gecommitteerde voor inlandsche zaken, den heer W. H. Brugman. Na eerst een bezoek te hebben gebracht aan het landschap Boni, waar zij o. a. den vulkaan Bowanglangi beklommen en een onderzoek instelden naar den in de bosschen van het district Lamontjong verblijf houdenden, nog op een zeer lagen trap van ontwikkeling staanden volksstam der To-ala, aanvaardden de heeren Sarasin den 10den Juli uit Palos de reis naar het binnenland. Den 7den Augustus werd van den heer Brugman het bericht ontvangen, dat de Kajelische vorsten van Palos en Sigi, ondanks de door hen aan den gouverneur gegeven verzekering, dat zij den reizigers zooveel mogelijk behulpzaam zouden zijn, hun den doortocht door hun gebied wilden beletten, omdat, zooals later bleek, zij hen voor goudzoekers hadden aangezien en zij bevreesd waren dat hun de goudhoudende districten Koelawi en Badak zouden worden ontnomen. Ten einde de hoofden, die zich niet aan hunne toezegging hielden, tot reden te brengen, werd besloten krachtig op te treden. Na bekomen machtiging der Regeering, werd het pantserdekschip *Utrecht* met 125 man troepen aan boord naar de Palos-baai gedirigeerd, ten einde Palos te bezetten en, zoo noodig, ook naar Bora, de hoofdplaats van Sigi, op te rukken. Zoover behoefde het echter niet te komen. Na bezetting van Palos door de militairen, verontschuldigden zich de bestuurders van Palos en Sigi over het gebeurde en beloofden niet alleen de reizigers gedurende den tocht door hun gebied niet meer te bemoeielijken, maar hun alle medewerking te verleenen. Den 28sten Augustus konden de heeren Sarasin den tocht weder voortzetten. Voor alle zekerheid bleven de troepen en het oorlogsschip te Palos, totdat het bericht werd ontvangen, dat de reizigers behouden de grens hadden gepasseerd (medio September) en zich op Loewoesch grondgebied bevonden, waar zij op zeer voorkomende wijze werden ontvangen. Gedurende het gedwongen verblijf te Palos is de Palos-vallei opgenomen en in kaart gebracht, terwijl die tijd tevens gebruikt is om een juister inzicht te verkrijgen in de politieke verhoudingen in dit deel van Celebes. Het bleek daarbij, dat aldaar slechts twee zelfstandige landschappen bestaan, namelijk Sigi en Palos, waaraan Dolo, Belomaroe en Kaliki als vazallen ondergeschikt zijn.

De in 1901 nieuw gekozen vorst van Donggala (Banawa), La Maraoena Aroe Ganti (zie K. V. 1902, kol. 79) is in December 1902 in zijne waardigheid erkend en bevestigd, nadat vooraf een nieuw politiek contract (goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouv. Bt. 7 Mei 1903 n°. 16) met hem was gesloten.

In de binnenlandsche twisten en de onveiligheid, welke schier in alle Mandarsche landschappen heerschen, kon door onze bemiddeling nog slechts weinig verandering ten goede gebracht worden. De nieuw opgetreden bestuurders van Tjenrana (zie K. V. 1902, kol. 80) en Kasa (Masenrempoeloe), I Roekaloemoe en Boea Bara, zijn in December 1902 in hunne waardigheid bevestigd, nadat zij de gebruikelijke akte van verband hadden onderteekend en beëedigd.

De politieke toestand in de op het eiland Soembawa gelegen landschappen Soembawa, Dompo, Sangar en Bima was bevredigend.

Behalve ter hoofdplaats Makasser, bleef de veiligheid van personen en goederen veel te wenschen overlaten. Steeds heeft men te kampen met de weinige medewerking van hoofden en be-

[1]) Zoowel de hierbedoelde drie akten van verband als die gepasseerd door de hierna te vermelden nieuwe bestuurders van Tjenrana en Kasa, zoomede de aan hen uit te reiken akten van bevestiging, zijn goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouv. Bt. 2 Juli 1903 n°. 18.

[2]) Over het eigenmachtig optreden van Boni in de zaken van Wadjo en Loewoe is de leenvorst van Boni door den gewestelijken gouverneur onderhouden.

volking tot het voorkomen of ontdekken van misdrijven. Veediefstallen kwamen, als gewoonlijk, veelvuldig voor.

Ter gelegenheid van den verjaardag van H. M. de Koningin en als blijk van waardeering van langdurigen trouwen dienst en ijverige plichtsbetrachting, is de regent van Binamoe (Zuiderdistricten) begiftigd met de kleine gouden ster voor trouw en verdienste.

De gezondheidstoestand was gedurende 1902 ongunstig. Schier overal eischte de cholera tal van slachtoffers. Bij het einde des jaars was de ziekte nog niet geheel geweken.

Behalve op het eiland Soembawa, gaf de oogst van rijst en djagoeng, ten gevolge van de vroeg ingevallen en langdurige droogte, zeer slechte uitkomsten. De daardoor noodlijdend geworden bevolking is van regeeringswege door verstrekking van voedingsmiddelen, zoomede door het autoriseeren van ondersteuningswerken, tegemoet gekomen. [1])

De toestand van den handel was, ten gevolge van den misoogst en de heerschende epidemie, zeer gedrukt.

De zeevischvangst gaf aan de strand- en eilandbewoners een ruim middel van bestaan.

De Islam blijft geregeld eenige vorderingen maken onder de heidensche stammen van Centraal-Celebes en het zuidoostelijke schiereiland, zoomede onder die van het westelijk deel van het eiland Flores.

---

§ 16. MENADO.

Ten opzichte van het rechtstreeks bestuurd gebied valt op politiek gebied alleen te vermelden, dat enkele personen, die daarmede de bevordering van eigen belangen beoogden, in Juni 1902 onder de bevolking tegen het bestuur gerichte bezwaarschriften ter onderteekening deden rondgaan, welke schrifturen den 12den dier maand door ongeveer 1500 personen aan het toen te Tondano aanwezige lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, den heer H. van Kol, werden aangeboden. Het naar aanleiding van de ingebrachte klachten ingestelde onderzoek toonde het ongegronde daarvan aan. De beweging verliep dan ook spoedig.

De goede verstandhouding tusschen de zelfbesturende landschappen op de Sangi- en Talauer-eilanden (Kandhar-Taroena, Manganitoe, Siau, Taboekan en Tagoelandang) en het Gouvernement bleef gehandhaafd. De nieuw gekozen radja van Tagoelandang, Laurentius Manuel Tamara (zie K. V. 1902, kol. 81), is in Juni 1902 in zijne waardigheid erkend en bevestigd. De door hem gepasseerde akte van verband is goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouv. Bt. 12 Juni 1902 n°. 39, hetgeen, ten aanzien van het met het inlandsch zelfbestuur van Tagoelandang gesloten suppletoir contract, waarbij het havenbeheer, de havenpolitie en het recht tot het heffen van haven- en ankeragegelden aan het Gouvernement wordt overgedragen (vgl. t. a. p.), geschiedde bij Gouv. Bt. 28 Juli 1902 n°. 4.

De radja van Bolang Mongondo, Riedel Manuel Manoppo, wiens ongeschiktheid voor zijne waardigheid oorzaak was van de sedert geruimen tijd in dat landschap heerschende regeeringloosheid, is bij Gouv. Bt. 12 Dec. 1902 n°. 10 als zoodanig ontslagen, onder voorbehoud, dat nader zou worden beslist of dit ontslag al dan niet als eervol zou moeten worden beschouwd, terwijl de vroegere president-radja, Datoe Cornelis Manoppo, onder den titel van waarnemend radja, tijdelijk belast is met het bestuur over het landschap, met welken maatregel het goedgezinde deel der bevolking zich zeer ingenomen betoonde. Hiermede werd echter nog niet dadelijk een bevredigende toestand geschapen. Een aantal lieden, voornamelijk anak-radja (leden van den lageren adel) en hunne aanhangers, gewoon om ten koste van den kleinen man te leven, bleven met leede oogen onze vestiging in het binnenland aanzien en trachtten op allerlei wijzen spanning en onrust bij de bevolking gaande te houden. Den 19den Augustus 1902 kwam het tot bepaalde feitelijkheden. Op dien dag deed eene talrijke menigte, afkomstig van op de hoogvlakte gelegen negorijen, een aanval op de gevangenis te Poöpo (de tegenwoordige bestuursvestiging), ten einde daaruit een der hunnen te bevrijden. Eerst eenige door de gewapende politiedienaren afgegeven salvo's, waardoor een zestiental lieden doodelijk werden getroffen, waren in staat om de menigte te doen wijken. Van de aanwezigheid van het onmiddellijk door den resident te hulp gezonden, 40 man sterke detachement infanterie, werd partij getrokken om de schuldigen en andere kwaadwilligen te arresteeren. Van de op die wijze in onze handen gevallenen zijn er tweehonderd, na behoorlijk onderzoek, door de madjelis tot dwangarbeid veroordeeld. Hoewel de toestand sedert aanmerkelijk verbeterd is, was hij op het einde van 1902 toch nog zoodanig, dat het detachement nog niet gemist kon worden.

De regelmatige ontwikkeling van het landschap Moöeton wordt door verkeerde handelingen van den radja belemmerd.

In de door Mandareezen gekoloniseerde landschappen Sigenti, Kasambar, Toriboeloe en Amphibaboe vermindert de invloed van Mandar gaandeweg. Donggoeloe, een onderdeel van Kasimbar, is, bij wijze van proef, onder Toriboeloe gebracht, en zulks om een einde te maken aan de gespannen verhouding tusschen het hoofd van Donggoeloe en den madika van Kasimbar.

De Poso-streek en de om de Tomini-bocht gelegen landschappen Saoesoe en Todjo toonen nog steeds weinig toenadering tot het Gouvernement. Aan Saoesoe werd, voor de weigering om met den controleur zaken te behandelen, een boete opgelegd, welke na verschijning eener gewapende adviesboot voldaan werd, terwijl eene deputatie naar Poso kwam om verontschuldigingen aan te bieden. Sedert is de verhouding met dit landschap iets verbeterd. Aan de verwikkelingen tusschen de in het Poso-gebied wonende Alfoersche stammen der To-napoe en To-ondae kwam een einde. Hoewel eenige hoofden in deze streek het Gouvernement welgezind zijn, is onze invloed hier nog gering. Het koppensnellen werd zooveel doenlijk tegengegaan.

Ten gevolge van den dood van den radja van Todjo (Maart 1902), is zijn bloedverwant, Papa-i-Keta, door den resident met de waarneming van het ambt van radja belast. De volgens het met Todjo gesloten politiek contract tot dit landschap behoorende Togian-eilanden en Oena-Oena protesteerden tegen de inmenging van Todjo in hunne aangelegenheden en verzochten nauwere aansluiting bij het Gouvernement.

Behalve op de Sangi-eilanden, waar zij door den controleur van Taroena worden beheerd (vgl. K. V. 1902, kol. 80/81), worden ook in Bwool en in de vijf tusschen de Minahasa en de afdeeling Gorontalo gelegen landschappen zoogenaamde landschapskassen aangetroffen. In verband met de nog geringe ontwikkeling van land- en mijnbouw in deze residentie zijn de inkomsten dezer kassen nog zeer beperkt. Naast de landschapskassen bestaan op de Sangi-eilanden nog gemeenschappelijke kassen, waaraan iedere pinontolplichtige Sangirees, in verband met de afschaffing van de pinontol-diensten ten behoeve van de radja's en djogoegoe's, contribueert en waaruit aan de zelfbesturen een maandelijksche toelage wordt betaald. Ook deze kassen staan onder het beheer van den controleur van Taroena.

Op de Sangi- en Talauer-eilanden, zoomede in de afdeeling Amoerang der Minahasa, bleef de evangelisatie onder de heidenen geregeld vorderingen maken. De Islam breidde zich niet noemenswaardig uit. Het aantal Mekkagangers was gering.

De veiligheid van personen en goederen, welke uit den aard der zaak grooter is in ons rechtstreeksch gebied dan in de zelfbesturende landschappen, liet weinig te wenschen over.

De gezondheidstoestand was over het algemeen niet gunstig, in sommige streken zelfs bepaald ongunstig.

Ziekten onder het vee kwamen niet voor.

Vooral door den grooten uitvoer van copra en rotan, waarvoor

---

[1]) In 1902 is daarvoor in 't geheel een bedrag van f 106 846 beschikbaar gesteld.

goede prijzen werden gemaakt, leverde de handel bevredigende uitkomsten op.

Evenals in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden, bleef de oogst van rijst en djagoeng, ten gevolge van de ongunstige weersgesteldheid, ver beneden dien van 1901. In vele streken ontstond daardoor schaarschte en in sommige zelfs gebrek aan voedingsmiddelen, waarin van regeeringswege werd voorzien [1]).

§ 17. AMBOINA.

Belangrijke gebeurtenissen op politiek gebied deden zich in 1902 niet voor. Het bestuur slaagde er in om op Ceram tal van geschillen uit den weg te ruimen en de twistende partijen te verzoenen. Niettemin liet de toestand op West-Ceram (afdeeling Kairatoe) bij het einde des jaars te wenschen over, daar de hoofden de hangende geschillen sleepende hielden. Die houding moet voor een deel worden toegeschreven aan de gewoonte van het koppensnellen, omdat, bij gebreke van veeten, de bij tal van plechtige gelegenheden vereischte koppen moeielijk zijn te verkrijgen. Wellicht zal echter de door de hoofden van het op West-Ceram bestaande Tala-verbond afgelegde belofte om het koppensnellen voortaan tegen te gaan eenigen invloed ten goede uitoefenen. Ook op Zuid-Ceram moest het bestuur bij meer dan één gelegenheid tusschenbeiden treden. Aan het verzet van eenige ontevredenen tegen het hoofd der negorij Tihulale werd een einde gemaakt; de belhamels werden deels in arrest gesteld, deels van de plaats verwijderd. Als straf voor onderling gepleegde vijandelijkheden werd aan elke der negorijen Atiahoe en Derinama een boete opgelegd. Ter noordkust van Ceram (afdeeling Wahaai) was de politieke toestand gunstig, dank zij de herhaalde marschen, welke het te Wahaai gelegerd detachement infanterie in de binnenlanden deed. Dat ons gezag aldaar overal door de Alfoeren wordt erkend, blijkt niet alleen daaruit, dat men steeds onze beslissing in bestaande geschillen aanneemt of zich daaraan onderwerpt, maar ook uit de hartelijke ontvangst, welke aan den civielen gezaghebber en zijn personeel overal ten deel valt.

Herhaaldelijk moest, en gewoonlijk met bevredigenden uitslag, van bestuurswege bemiddelend worden opgetreden ter beeindiging van de talrijke in de afdeeling Aroe-, Kei-, Tanimbar- en Zuidwester-eilanden uitbrekende twisten, welke veelal alleen ontstaan omdat de bewoners van de eene kampong die van eene andere voor betooverden (swanggi's) uitmaken. Op het eiland Teoen kostte dit bijgeloof aan een twaalftal personen het leven, doch daarentegen legden de hoofden van Damar, evenals in 1901 die van Leti (vgl. K. V. 1902, kol. 83), de verklaring af, dat zij voortaan geen „swanggi's" meer zullen dooden en de van tooverij verdachten aan het bestuur zullen uitleveren.

Het gelukte aan het bestuur om een einde te maken aan de gespannen verhouding tusschen den kapitan van Toeal (Klein-Kei) ter eenre en den radja met de andere hoofden ter andere zijde. De neiging van de Christen-negorijen te Toeal om zich van de Mohamedaansche af te scheiden en de daarmede samenhangende regeling der agrarische aangelegenheden blijven echter steeds aanleiding geven tot verwikkelingen. De vijandelijkheden tusschen de negorijen Ogewaet en Oheil (Groot-Kei), voortspruitend uit een geschil over het bezit van eenige doesoens, is door verwijdering der belhamels beslecht, terwijl de tuinen voorloopig door het bestuur in beheer zijn genomen. Op de Aroe-eilanden werd de rust verstoord door den in 1886 ontslagen regent van Oedjir, die zich verzette tegen den tegenwoordigen titularis, welke oneenigheid echter langs vredelievenden weg uit de wereld is geholpen. Een twist tusschen de hoofden van de negorijen Bebar en Woeloer (eiland Damar) over het vischrecht op vier onbewoonde eilandjes nabij Damar, eindigde met de verwijdering van het eiland van het hoofd van eerstgenoemde negorij, aan wien verschillende vergrijpen werden ten laste gelegd. Ten gevolge van heerschende ziekten in de negorij Woeloer, welke werden toegeschreven aan het aanleggen van wegen, nam de bevolking eene dreigende houding aan tegen haren regent en den aldaar bescheiden posthouder, welke laatste daarop, in overleg met de regenten van het eiland, zijne standplaats verliet. Na eene week waren de gemoederen reeds weder in zoover bedaard, dat de posthouder kon terugkeeren, waarna hem verontschuldigingen over het gebeurde zijn aangeboden. De in 1901 aan de negorij Lamdesar II (Larat) opgelegde boete wegens de ontreddering van het gestrande stoomschip *Tambora* der Koninklijke Paketvaartmaatschappij (zie K. V. 1902, kol. 84) is in 1902 gedeeltelijk afbetaald. Daar het bleek, dat de bevolking niet in staat was om het geheele bedrag te voldoen, is met een kleiner genoegen genomen. De negorijhoofden beloofden onder eede, dat zij voortaan handel en scheepvaart zouden bevorderen en bescherming zouden verleenen aan de vaartuigen, die nabij hunne kust in nood mochten verkeeren.

Niettegenstaande de buitengewone droogte, was de gezondheidstoestand over het algemeen niet bepaald ongunstig. Op Banda deden zich tamelijk veel gevallen van goedaardige pokken voor, terwijl op de Tanimbar- en Zuidwester-eilanden veel over koorts en buikziekte werd geklaagd. Op de Aroe-eilanden en Klein-Kei stierven in de beide laatste maanden van 1902 tal van personen aan eene kwaadaardige — op cholera gelijkende — zeer besmettelijke buikziekte, welke waarschijnlijk veroorzaakt werd door het eten van geïnfecteerde visch. Ook op West-Ceram kwam buikloop voor, somtijds met doodelijken afloop.

In den toestand van den Europeeschen handel viel eenige verandering ten goede te bespeuren; de binnenlandsche handel verkeerde, vooral in de afdeeling Banda, in bloeienden toestand.

De uitkomsten van de zeevischvangst waren zeer bevredigend.

Ten gevolge van den minder gunstigen gezondheidstoestand op de Aroe-eilanden, zijn in 1902 van daar minder paarlen en parelschelpen uitgevoerd dan in 1901.

Hoewel in het zuidelijk deel der Molukken vele heidenen tot den Islam overgingen, bleef de Christelijke zending veld winnen.

§ 18. TERNATE EN ONDERHOORIGHEDEN.

De door den in 1902 opgetreden sultan van Ternate (zie K. V. 1902, kol. 83) gepasseerde akte van verband is, evenals de aan hem uit te reiken akte van bevestiging, goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouv. Bt. 11 Juli 1902 n°. 10, nadat hij zich verbonden had om tot eene nieuwe regeling van de contractueele verhouding van zijn rijk tot het Gouvernement mede te werken.

De verbeterde gebiedsomschrijving van het sultanaat Batjan, behoorende bij het in 1899 met het inlandsch bestuur van dat rijk gesloten politiek contract (zie t. a. p.), is goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouv. Bt. 1 Nov. 1902 n°. 40.

De vereischte goedkeuring en bekrachtiging van de in 1900 met de inlandsche zelfbesturen van Ternate, Tidore en Batjan

[1]) Het voor dit doel in 1902 beschikbaar gestelde bedrag beliep f 16 300.

gesloten suppletoire overeenkomsten, houdende overdracht aan het Gouvernement van het recht tot het heffen van in- en uitvoerrechten en accijnzen en haven- en ankerage-gelden en tot uitoefening van het havenbeheer en de havenpolitie in hun gebied, zoomede, voor zooveel Batjan aangaat, toepasselijkverklaring der verordeningen nopens de inkomsten van het Gouvernement op de ingezetenen van de plaatsen, waar zoodanige inkomsten aan het Gouvernement zijn of zullen worden afgestaan, zijn verleend bij Gouv. Bt. 12 Juni 1902 n°. 40.

In het rechtstreeks bestuurd gebied van dit gewest hadden in 1902 geen gebeurtenissen van eenig belang plaats, doch in de tot deze residentie behoorende gedeelten van Nieuw-Guinea en Celebes werden orde en rust meermalen verstoord. Zoo was in het op Celebes gelegen landschap Tomori (afd. Tomboekoe) een strijd ontbrand tusschen den hoofdvorst Maroendoe en den Tabanga-Alfoer Sairé van kampong Palalan. De aan weerszijden gepleegde vijandelijkheden, welke in het nadeel van Maroendoe waren uitgevallen, deden den resident besluiten om zich naar deze streken te begeven, ook met het doel om onze vlag weder eens te vertoonen. Vergezeld van het flottieljevaartuig *Java* vertrok hij te dien einde in het laatst van October aan boord van het gouvernementsstoomschip *Zeemeeuw* naar Tomboekoe en Tomori, waar verschillende nederzettingen werden aangedaan tot het inwinnen van berichten nopens den stand van zaken in laatstgemeld landschap. Hoewel de resident er in slaagde met Maroendoe eene samenkomst te hebben, leed eene poging zijnerzijds om aan den strijd een einde te maken schipbreuk op de verklaring van dien inlandschen bestuurder, dat zulks tegen de adat zou zijn en hij vooraf over de geleden verliezen wraak moest nemen. De resident bepaalde er zich daarom toe hem uit te noodigen om den strijd te staken, totdat de vorst van Loewoe zijn invloed op de tegenpartij zou hebben kunnen doen gelden voor de vreedzame beëindiging der vijandelijkheden. Maroendoe beloofde aan dezen last gevolg te zullen geven, doch verwijderde zich daags daarop heimelijk naar zijne versterkte hoofdnegorij Matandau.

Niettegenstaande de tusschen het volk van Pikpik en Tanangmadi en dat van Wertoewar (West-Nieuw-Guinea) tot stand gekomen verzoening (zie K. V. 1902, kol. 85), heropende Tanangmadi in 1902 de vijandelijkheden tegen Wertoewar, ten gevolge waarvan een der zonen van den radja van Tanangmadi, die door den radja van Pikpik geadopteerd was, sneuvelde. Hierover verbitterd, begonnen Tanangmadi en Pikpik versterkingen op te werpen en wilden van eene verzoening met Wertoewar niets weten. In Maart slaagde de resident er echter in om den radja van Tanangmadi te doen zweren, dat hij voortaan geen strijd meer zou aanbinden, doch alle voorkomende geschillen ter kennisneming en beslissing bij het bestuur zou voorbrengen, terwijl hij voorts beloofde de versterkingen te zullen slechten, aan welke belofte hij onmiddellijk een begin van uitvoering gaf.

Bij een door den resident einde Maart 1902 aan Misool gebracht bezoek, bleek dat de toestand in het noordelijk rijkje Waigama nog al te wenschen overliet. In September 1900 had namelijk de toenmalige controleur van West- en Zuid-Nieuw-Guinea den zoon van den overleden radja, met name Hasan, als diens opvolger geïnstalleerd, zonder hem naar Tidore te zenden om door den sultan in zijne waardigheid te worden bevestigd. Dit gaf aanleiding tot intrigues en was oorzaak, dat een gedeelte der bevolking hem niet als hun hoofd wilde erkennen, maar zich schaarde om zekeren Hatim op het eilandje Katepoe. Ten einde aan dezen ongewenschten toestand een eind te maken, werd radja Hasan door den resident medegenomen naar Ternate, waar hij als zoodanig door den sultan van Tidore werd erkend. Sedert is de toestand merkbaar verbeterd.

In April 1902 werden eenige Gorammers (afd. Banda), die op reis van Karas naar Fakfak, in Patimoeni aan land waren gegaan om djagoeng te koopen, door een zekeren Nagaratoe aangevallen, met het gevolg dat er twee vermoord en één gewond werden. De schuldige, door den majoor van Toebiseran gehaald, verscheen te Fakfak met zulk een groot gewapend gevolg, dat de waarnemende assistent-resident het in het belang der veiligheid wenschelijk achtte de politiedienaren gereed te houden. Bij het onderzoek naar de oorzaak van den overval bleek, dat het niet de bedoeling was geweest de beide Gorammers te dooden, doch wel den uit Patimoeni afkomstigen gids dier lieden, aangezien twee van zijne volgelingen nalatig waren gebleven in hunne geldelijke verplichtingen tegenover Nagaratoe. Toen men, na deze bekentenis, Nagaratoe en zijne vier zonen gevangen wilde nemen, verzetten zij zich daartegen en wist Nagaratoe van de ontstane verwarring gebruik te maken om te ontsnappen. Ten einde eene eventueele poging tot bevrijding der gevangenen te verijdelen, werd aan den instructeur der gewapende politiedienaren en den radja van Fatagar opgedragen de volgelingen van Nagaratoe te ontwapenen, die echter onmiddellijk begonnen te vuren, welk vuur weldra krachtig beantwoord werd door de politiedienaren en eenige gewapende kampongbewoners, met het gevolg dat een vijftal volgelingen van Nagaratoe gedood werden. De overigen kozen daarop zee en wisten, hoewel achtervolgd door eene sloep van de *Pionier*, te Waigoem het land te bereiken en naar hunne woonplaats terug te keeren. De indruk door dit gewapend optreden van het bestuur op de bevolking uit den omtrek gemaakt was groot. Aan den overmoed der Papoea's, die met den sterken arm van het Gouvernement nog nimmer goed kennis hadden gemaakt, werd daardoor een gevoelige slag toegebracht. Dit bleek vooral duidelijk uit het feit, dat spoedig na het gebeurde verscheidene hoofden en oudsten uit de omstreken zich bij het bestuur kwamen aanmelden om hunne onschuld aan het gebeurde te betuigen. Niet lang daarna werd Nagaratoe gevankelijk te Fakfak binnengebracht, waar hij en zijne vier zonen door den rapat tot tien jaren dwangarbeid werden veroordeeld.

In Mei droeg de waarnemende assistent-resident aan den radjamoeda van Patipi op om de aanleggers van een tweetal, in December 1901 en April 1902 door bewoners van Anggeloeli (ten westen van Sekar) en Bira ondernomen slavenjachten op te sporen. Hij vond ze te Anggeloeli en stelde hen in handen van den aan Patipi onderhoorigen radja van Solat Len, die hen echter niet wist vast te houden. Nadat een paar deelnemers aan de rooftochten en eenige daarbij gemaakte gevangenen door de radja's van Ati Ati en Fatagar te Fakfak waren aangebracht, vertrok het bestuurshoofd in de eerste dagen van Juni aan boord van het flottieljevaartuig *Java* — dat naar Fakfak was gedirigeerd ten einde den waarnemenden assistent-resident in de gelegenheid te stellen om de Maccluer-golf te bezoeken, waar de politieke toestand te wenschen overliet — naar Telok Berau, ten einde de slavenhalers van Anggeloeli in handen te krijgen. Deze plaats bleek echter door de bewoners te zijn verlaten. Eenigen tijd later werd één der schuldigen door den kapitein van Atitoepa aan het bestuur uitgeleverd. Zoowel hij als zijne door de radja's van Ati Ati en Fatagar opgeroepen en dadelijk verschenen medeplichtigen werden door den rapat te Fakfak veroordeeld tot de betaling van eene boete en tot de door de Papoea's als hoogst vernederend beschouwde straf van tenarbeidstelling.

Tijdens den tocht naar de Maccluer-golf trachtte het bestuur op minnelijke wijze een tusschen den hoekoem van Jakati en den majoor van Bentoeni bestaand geschil uit den weg te ruimen, waarin het echter niet slaagde, daar de hoekoem, die aanvankelijk zijne medewerking had beloofd, later, op aanstoken van den djidjaoe van Jakati, weigerde bij den waarnemenden assistent-resident te komen. Toen daarop de onzen landden, ten einde de weerspannige hoofden te halen, werden zij door volk van den djidjaoe met pijlschoten ontvangen, waaraan echter een einde kwam toen zij van onzen kant met geweervuur beantwoord werden. Daar het zeer hoog tegen een steilen rotswand gelegen Jakati voor de landingsdivisie zoo goed als onbereikbaar was, bepaalde men zich tot het medenemen van de aan den oever liggende prauwen, waarbij geen tegenstand werd ondervonden. Bij een tweeden, medio Augustus met de *Pionier* ondernomen tocht naar Jakati meldde zich de djidjaoe bij den waarnemenden assistent-resident, die hem wegens zijn verzet beboette.

De radja van Patipi, Abdoerahim, overleed in Augustus 1902. Door de hoofden is tot zijn opvolger gekozen zijn bloedverwant Ismaela, die door het bestuur met de waarneming van het gezag is belast om, bij geschiktbevinding, later definitief te worden aangesteld.

Op het bericht, dat vijandelijkheden waren voorgevallen tusschen de bewoners van Berari en Kamran, begaf de waarnemende assistent-resident zich in Augustus daarheen. Het bleek dat deze vijandelijkheden een uitvloeisel waren van een ongeveer een jaar geleden door de bewoners van Bentoeni en Tefara (Aergoeni) tegen Kamran ondernomen rooftocht. Weliswaar waren toen, door bemiddeling van het bestuur, de gevangenen uit Bentoeni verlost en met den bloedprijs voor vier gedooden naar Kamran gebracht, doch het bestuur was onkundig gebleven van de medeplichtigheid van Tefara. In Mei 1902 trokken de Kamranners

naar Tefara om hunne gesneuvelde makkers te wreken. Zij beschoten eene voorbijkomende prauw en doodden drie der opvarenden, die, zooals later bleek, van het onzijdige Berari afkomstig waren. Dit voelde zich daardoor genoopt om weerwraak te nemen. Niet tevreden met de gevangenneming eener vrouw, die echter door bemiddeling van den radja van Kaimana teruggegeven werd, deden de lieden van Berari een aanval op Tandjoeng Kamran, dat, toen het door zijne bewoners bleek te zijn verlaten, in brand werd gestoken. De waarnemende assistent-resident mocht er, met behulp van den radja van Kaimana, in slagen den vrede tusschen beide partijen te herstellen.

In September bezocht de waarnemende assistent-resident, in gezelschap van Arifin, achterneef van den overleden radja van Waigeoe, zoowel dit eiland als Salawati. De radja van laatstgenoemd eiland maakte de reis mede langs de noordkust van Nieuw-Guinea tot nabij Kaap de Goede Hoop. Zoowel op de eilanden als op den vasten wal was de rust in het laatste jaar blijkbaar niet verstoord; althans geschillen werden niet bij het bestuur voorgebracht. Op de bezochte nederzettingen aan de noordkust bestond overal eene vriendschappelijke verhouding tusschen de strandbevolking en die van het binnenland.

In October voer de waarnemende assistent-resident de Sebjar-rivier — de eerste rivier bewesten den 133sten lengtegraad, aan den noordelijken oever van de Maccluer-golf — op en bezocht achtereenvolgens de kampongs Tomoé, Korindam en Irira, zoomede de ten westen daarvan gelegen kampongreeks (van Kinara tot Moegoetira) of zoogenaamde Asra-streek. Overal werd de politieke toestand bevredigend bevonden; het volk van Kinara toonde zich bereid om atap te leveren voor een bij wijze van tijdelijken maatregel te Sisir nabij Sekar te vestigen politiestation.

In de plaats van den in December 1902 overleden radja van Roembati is door het bestuur voorloopig aangesteld zijn bloedverwant Mohamad, zoon van den djidjaoe van Roembati, die men vrij algemeen tot vorst scheen te wenschen, hoewel bij eene door het bestuur met de voornaamste vazallen van Roembati, de radja's van Sekar en Aergoeni en den majoor van Bentoeni, belegde vergadering ter verkiezing van een nieuwen radja, niemand zijne stem durfde uitbrengen.

Naar aanleiding van eene opdracht van den resident om eene geschikte plaats te zoeken voor eene bestuursvestiging in het oosten der afdeeling en van berichten omtrent bloedige twisten tusschen de bewoners van Lakahia en de meer landwaarts gevestigde Arompangs, bezocht de waarnemende assistent-resident in Februari 1903 de Etna-baai. De radja van Lakahia zou de plaatsing van een gouvernementsambtenaar in zijne nabijheid gaarne zien en zijn volk was in dat geval bereid om het bosch op den heuvel bij Sarawatiara te kappen en er tuinen aan te leggen. Den radja werd aangeraden met de Arompangs vrede te sluiten en in geen geval den vijand te gaan opzoeken, waarin hij trouwens ook weinig lust scheen te hebben.

In de afdeeling Noord-Nieuw-Guinea kwamen onder de kustbevolking aan de westzijde van de Geelvink-baai geen rooftochten meer voor. Daarentegen werd door Alfoeren van het in het binnenland benoorden Windesi gelegen landschap Weriaboer in April 1902 zulk een tocht ondernomen, die den dood van een inwoner van Dosner ten gevolge had. De waarnemende assistent-resident, die zich met eenige gewapende politiedienaren en eene bevolkingspatrouille van Dosner naar Weriaboer begeven had, slaagde er niet in de deelnemers aan den tocht in handen te krijgen, daar zij zich bijtijds in veiligheid hadden weten te stellen. De hoofdaanvoerder van dezen tocht, de beruchte Windesier Nanggari, die reeds tal van misdaden op zijn geweten had, viel ons later in handen, doch werd, na ontvlucht te zijn, wegens verzet, bij zijne arrestatie neergelegd. Uit weerwraak vermoordden een viertal zijner medestanders tegen het einde van 1902 een van Batjan afkomstigen handelaar. Tot dusver slaagde het bestuur er niet in de moordenaars in handen te krijgen.

Op de Schouten-eilanden, zoomede op de nabij gelegen eilanden Noemfor en Japen, doet onze invloed zich allengs meer gevoelen. Daar de bewoners van Ansoes op Japen zich herhaaldelijk schuldig maakten aan rooftochten en daarbij openlijk in verzet kwamen, werd besloten krachtdadig tegen hen op te treden. Den 19den September werd hunne kampong met granaten beschoten, met het gevolg dat één hunner daarbij den dood vond. Van toenadering was evenwel geen sprake en uit weerwraak vermoordden zij twee handelaren van Ternate, na welke euveldaad de overige handelaren Ansoes verlieten en zich te Ranaowaja — mede op Japen gelegen — vestigden. Verwacht wordt dat dit vertrek een gunstigen invloed op hen zal uitoefenen, daar hun thans de gelegenheid is ontnomen om allerlei gewenschte artikelen tegen boschproducten en vogelhuiden in te ruilen.

Ten gevolge van den kwijnenden handel in paradijsvogels vertoonen zich nog slechts weinig handelaren op de zuidkust van de Geelvink-baai, hetgeen terugwerkt op de Papoea's die, geen werk meer vindend als jagers en te lui om zich met het inzamelen van boschproducten bezig te houden, maar al te veel geneigd zijn om het bedrijf van menschenroof te hervatten. Zoo roofden de Moör-eilanders in Januari 1903 lieden van de Waropenkust, bij welke gelegenheid één man werd gedood. Nadat echter de djoeroebasa van Sangkatoere in arrest was gesteld, werd de uitlevering der gevangenen verkregen, terwijl voor den vermoorden Alfoer weergeld werd betaald.

Het etablissement te Manokwari kwam in den aanvang van het tweede semester van 1902 geheel gereed.

In dit gewest bestaan thans landschapskassen in de sultanaten Batjan en Ternate. De laatste, welke in 1902 is opgericht, wordt beheerd door vijf landsgrooten, onder voorzitterschap van den secretaris van het gewest of, bij zijne verhindering, van den commies op het residentiebureau. Als bronnen van inkomst dezer kas zijn door den sultan en de landsgrooten, in overleg met den resident, aangewezen de helft van de op Halmahera ten behoeve van den sultan geheven hoofdelijke belasting en van de dien vorst aankomende schadeloosstellingen wegens den afstand van rechten aan het Gouvernement, zoomede de subsidie der landsgrooten van Ternate en Moti, ad f 3200 's jaars. Uit deze kas wordt sedert 1 Januari 1903 aan de hoofden en grooten, die in het genot waren van eene subsidie, eene vaste maandelijksche bezoldiging uitgekeerd, terwijl daaruit voorts bestreden zullen worden allerlei uitgaven in het belang van land en volk, zooals het aanleggen van wegen en het bouwen en onderhouden van bruggen, gevangenissen, pasangrahans, posthuizen, enz.

De gezondheidstoestand was in 1902 verre van gunstig, wat voor een niet gering deel moet worden toegeschreven aan de langdurige droogte. Allerwegen in het gewest vertoonden zich koortsen en buikziekten. In West-Nieuw-Guinea deden zich te Patipi eenige gevallen van cholera-achtigen aard voor, terwijl uit Salawati gevallen van dysenterie met doodelijken afloop gerapporteerd werden.

De algemeene toestand van den handel was, hoewel iets gunstiger dan in 1901, nog niet bloeiend te noemen. In verband met de geringe prijzen van vogelhuiden, legde men zich op Halmahera, en hier en daar ook op Nieuw-Guinea, meer toe op het inzamelen van boschproducten.

De Christelijke zending op Halmahera kon, in tegenstelling met die op Nieuw-Guinea, in 1902 op gunstige resultaten wijzen. De Islam breidde zich niet uit.

In den nacht van 28 op 29 Maart 1902 zijn verscheidene eilanden van dit gewest geteisterd door eene vrij hevige aardbeving. Zoowel ter hoofdplaats Ternate als te Laboeha op Batjan was de schade aan tal van particuliere en kerkgebouwen toegebracht vrij aanzienlijk, doch het meest hebben de Alfoersche nederzettingen op laatstgemeld eiland geleden. Ongeveer 170 woningen zijn ingestort en sommige zijn met het zeestrand, waarop zij stonden, door de zee verzwolgen. Ter ondersteuning van de berooide bevolking is van regeeringswege een bedrag van circa f 3600 beschikbaar gesteld voor den aankoop van voedingsmiddelen en kleedingstukken.

§ 19. ZUID-NIEUW-GUINEA.

Zooals uit de mededeelingen in K. V. 1902 (kol. 87/90) gebleken is, was de houding van de inboorlingen in den eersten tijd van onze vestiging te Merauke verre van vriendschappelijk. Sedert Maart 1902 echter zochten zij herhaaldelijk aanrakingen met ons te verkrijgen, doch de assistent-resident achtte het niet geraden daaraan gevolg te geven zoolang het stelen en koppensnellen geen einde had genomen en de bevolking er niet van doordrongen was, dat die misdrijven steeds streng door het bestuur zouden gestraft worden. Er verliep evenwel nog geruime tijd voordat eenige verandering ten goede in de houding der bevolking viel te bespeuren. Was er al geen sprake meer van moord, omdat men, door de ondervinding geleerd, zich niet meer zonder militaire dekking buiten het bestuursemplacement waagde, met stelen werd steeds voortgegaan. In April werden, en nog wel van het terrein, waarvoor de *Nias* ten anker lag, pijpen voor de artesische boringen en een vat koolteer ontvreemd en in Mei werden herhaalde malen de voor de monding van de Merauke-rivier gelegen boeien weggenomen. Bij een van deze gelegenheden werden de van den noordelijken oever dier rivier afkomstige inboorlingen op heeterdaad betrapt door den gezagvoerder van de *van Doorn*, waarop de assistent-resident met eene 30 man sterke colonne een tocht daarheen ondernam, ten einde de schuldige negorijen onder vuur te nemen. De hoop dat de inboorlingen daardoor eene gevoelige les zouden hebben gekregen bleek ijdel, want in het laatst van Mei werd door uit dezelfde streek afkomstige Tugeri's opnieuw eene boei gestolen, waarna door de *Nias* eenige granaten in de negorijen werden geworpen. De uitwerking van die beschieting kon door den grooten afstand niet worden nagegaan, doch zij schijnt toch den noodigen indruk te hebben gemaakt, want groote diefstallen zijn sedert dien tijd niet meer voorgekomen.

Bij een ongeveer veertien dagen later door den assistent-resident met eene mobiele colonne ondernomen tocht naar de getuchtigde negorijen gingen de inboorlingen, bij de nadering van den troep, eerst op de vlucht, doch later, nadat op een aantal plaatsen geschenken waren achtergelaten, gelukte het met enkelen hunner in aanraking te komen. Hun werd duidelijk gemaakt, dat zij zich voortaan van stelen en moorden hadden te onthouden, doch dat zij zich overigens zonder gevaar konden aanmelden met hunne landbouwproducten, waarvoor zij ruimschoots schadeloos zouden worden gesteld. Sedert kwamen de inboorlingen van het ten noorden van Merauke gelegen landschap Oeroemerieke, en later ook die van meer afgelegen streken dagelijks op den pasar om ruilhandel te drijven, waarbij messen en bijlen de het meest door hen begeerde artikelen zijn. Ook varen thans geregeld een groot aantal prauwen, beladen met landbouwproducten, allerlei soorten van vogels (waaronder paradijsvogels), varkens of visch uit zee de Merauke-rivier binnen of zakken uit de bovenstreken die rivier af. In den regel verschijnen de inboorlingen van eenig landschap eerst dan op den pasar, wanneer hoofden en oudsten reeds trouw en goede vriendschap aan het bestuur hebben beloofd. Was het vroeger den inboorlingen wegens hunne diefachtigheid en baldadigheden verboden zich binnen de enceinte der ijzerdraadversperring te vertoonen, thans bewegen zij zich daar vrij en onbeschroomd. Intusschen trachten zij nu en dan bij nacht nog wel diefstal te plegen, bij een van welke gelegenheden (19 November) een der dieven door den schildwacht is neergeschoten.

Bij de verschillende door den assistent-resident gemaakte tochten op de Merauke-rivier — die in Maart 1903 werd opgevaren tot 130 zeemijlen van hare monding, waar zij zich in een oostelijken (Merauke) en een westelijken arm (Wangoe) splitst, en waarbij voor het eerst aanrakingen werden verkregen met de Boderiekers en Jauonims of Koereonims — en over land (o. a. in September 1902 en Januari 1903 naar het vroeger ten onrechte Selerieke genoemde Seriere), zoomede bij gelegenheid van eene van 27 November tot 7 December 1902 door de *van Doorn* gemaakte reis door de Prinses Marianne-straat, op de Boelaka-rivier en langs de kust tot Habeeke- of Vleermuiseiland, was de houding van de inboorlingen steeds van vriendschappelijken aard. Alleen bij eene in Augustus ondernomen excursie naar het 10 mijlen van de monding der Merauke-rivier gelegen landschap Koeperieke, dat, evenals het landschap Keboese, met Oeroemerieke in vijandschap leeft, was de bevolking gevlucht.

In den nacht van 14 op 15 Augustus verdwenen uit de barakken, waarin zij met anderen tijdelijk gehuisvest waren, met medeneming van kapmessen en een revolver, 28 Atjèhsche dwangarbeiders en begaven zich, zooals later bleek, naar het landschap Koeperieke, waar zij aanvankelijk goed werden ontvangen, doch spoedig geraakten zij met de Koeperiekers slaags, wijl zij hunne kapmessen niet wilden afgeven, bij welke gelegenheid 26 Atjèhers het leven er bij inschoten. De beide overigen wisten te ontkomen en werden door Oeroemeriekers te Merauke teruggebracht. Met onze hulp verjoegen daarop de laatsten de Koeperiekers uit hunne negorijen, maakten zich van de 26 reeds geprepareerde koppen der Atjèhers, zoomede van de revolver meester en leverden een en ander aan het bestuur uit. In September brachten ook lieden van Oeroemerieke een ontvluchten Javaanschen dwangarbeider te Merauke terug.

Tot oefening van de militaire bezetting en als veiligheidsmaatregel werden in de omstreken van Merauke geregeld militaire patrouilles uitgezonden. Een van die patrouilles, onder bevel van den 1ste-luitenant D. Bakker, maakte van 3 tot en met 7 November 1902 een tocht naar het landschap Keboese en de tusschen de Amberauke- en Merauke-rivieren gelegen streken, ten einde een onderzoek in te stellen naar de schuldigen aan de in Augustus plaats gehad hebbende koppensnellerij. De colonne werd eerst door Oeroemeriekers vergezeld, die echter, uit vrees voor de Koeperiekers, den 5den terugingen. Den volgenden dag werd de colonne in het landschap Wendorieke onverhoeds met pijlen beschoten, waardoor een Europeesch soldaat gewond werd, die later aan zijne wonden overleed. Onmiddellijk werd tot de bestraffing van de inboorlingen overgegaan, hetgeen hun op 8 dooden kwam te staan. Niet alleen ondervond daarna de colonne geen overlast meer, maar sedert is nergens eenige stoornis ondervonden bij de aanrakingen met de bevolking, ook niet in het zoo lang vijandig gebleven Koeperieke, waar de assistent-resident zich voortaan zonder eenige militaire dekking heeft kunnen bewegen.

De tot medio Maart 1903 te Merauke gestationneerd [1]) geweest zijnde oorlogsschepen (achtereenvolgens de *Nias*, de *Ceram* en de *Koetei*) bekruisten op ongezette tijdstippen de kust, ter opsporing van eventueel op strooptocht naar het Britsche gebied trekkende inboorlingen. Bij deze tochten werden de inboorlingen steeds in de negorijen aangetroffen of bezig met den veldarbeid, dan wel met visschen of sago kloppen. Bij een van deze gelegenheden gelukte het aan de *Ceram* de Dewinka-rivier binnen te stoomen, die breeder is dan de Merauke-rivier. Zij werd met de stoomsloep een tiental mijlen opgevaren; de bevolking was goedgezind en bracht landbouwproducten en visch naar het oorlogsschip.

De 77 koelies, die in April 1902, toen ten gevolge van den ongunstigen gezondheidstoestand zoo goed als volslagen gebrek aan werkkrachten bestond, te Amboina waren aangeworven (zie K. V. 1902, kol. 89/90), werden, nadat zij de te Merauke aangebrachte materialen hadden gelost, nog in dezelfde maand door de *van Doorn* teruggebracht. Medio Mei werden Europeesche timmerlieden en metselaars van Thursday-eiland in dienst genomen, wier arbeid, ondanks de hooge door hen bedongen loonen, toch goedkooper uitkwam dan die van de traag en minder goed werkende Chineezen en Javanen. Begin Juni kwam, behalve eene aanvulling voor de militaire bezetting, ook een contingent van 38 dwangarbeiders te Merauke aan, zoodat toen de zoolang gestaakte werkzaamheden aan het bestuursemplacement en voor de artesische boring weder met kracht ter hand konden worden genomen. Op het militair emplacement bestonden toen reeds drie putten, die uitmuntend drinkwater leverden, waarvan niet alleen de militairen maar ook een deel van het civiel personeel konden worden voorzien, zoodat van het gedistilleerd water van de schepen slechts weinig gebruik meer behoefde te worden gemaakt. De artesische put kwam in October, toen eene diepte van 253 M. was bereikt, gereed en levert sedert 80 L. water per minuut. Het water bevat een vrij groote hoeveelheid zwavelwaterstofgas, doch dit verdwijnt na een nacht staan geheel, waarna het uitmuntend voor drinkwater geschikt

---

[1]) Op dat tijdstip is het station opgeheven en wordt het gewest Zuid-Nieuw-Guinea, wat betreft het bezoeken door oorlogsschepen, voortaan op denzelfden voet behandeld als de overige gewesten der buitenbezittingen.

is. Bij eene tweede boring is in Mei 1903 op 240 M. eveneens goed drinkwater aangetroffen.

De gezondheidstoestand, die medio Maart 1902 zulk eene ongunstige wending had genomen, bleef verontrustend tot in het laatst van Mei, toen eene verbetering intrad, welke bleef aanhouden, zoodat medio Juni de toestand zonder voorbehoud goed kon worden genoemd. Inmiddels hadden de te Batavia ontvangen alarmeerende berichten omtrent den sanitairen toestand te Merauke geleid tot de benoeming bij Gouv. Bt. 10 Juni 1902 n°. 1 van eene commissie, bestaande uit een dirigeerend officier van gezondheid en den leeraar van den cursus in tropische ziekten bij het geneeskundig laboratorium te Weltevreden, aan welke werd opgedragen dien toestand na te gaan en, in overleg met de autoriteiten te Merauke, de middelen te beramen en, zoo mogelijk, dadelijk aan te wenden om daarin verbetering te brengen. Deze commissie, welke van 27 tot 30 Juni te Merauke vertoefde, had niet de minste bedenking tegen de plaats van vestiging en meende de vele ziekte- en sterfgevallen, behalve aan ongunstige weersgesteldheid en aan het feit, dat vele dwangarbeiders reeds bij hunne aankomst te Merauke ziek of lichamelijk versleten waren, in hoofdzaak te moeten toeschrijven aan onvoldoende huisvesting, in welk euvel door gebrek aan werkkrachten nog niet had kunnen worden voorzien. De commissie gaf de noodige wenken omtrent de wijze van verpleging en voeding, zoomede omtrent de geschiktste plaats voor de oprichting van de nog ontbrekende gebouwen. Nadat weder over de noodige koelies kon worden beschikt is allereerst de bouw onderhanden genomen van gevangenislokalen, die in September gereed en betrokken waren. In December d. a. v. waren ook alle overige etablissementen voltooid.

In October 1902 deden zich sporadische gevallen van beri-beri voor, doch overigens bleef de gezondheidstoestand goed tot medio Februari 1903, sedert welk tijdstip de beri-beri langzamerhand is toegenomen, terwijl zich sedert April ook malaria en goedaardige koortsen hebben vertoond, al welke ziekten in Mei nog heerschende waren.

Sedert September 1902 hebben zich te Merauke Chineesche, Arabische en Klingaleesche handelaren gevestigd. Bijzonder levendig was sedert December op den pasar de ruilhandel met de inboorlingen in klappers ter vervaardiging van copra en in ijzeren werktuigen en gereedschappen, alsmede in lijnwaden.

Behalve de uitgestrekte sago- en klapperaanplantingen, breiden de inboorlingen ook de goed onderhouden tuinen steeds uit en brengen zij dagelijks aanzienlijke hoeveelheden hunner landbouwproducten op den pasar. Te Merauke zijn eenige groentetuinen aangelegd, die reeds eenigermate in de behoefte aan groenten voorzien.

De inheemsche bevolking maakt zeer veel werk van de vischvangst.

§ 20. TIMOR EN ONDERHOORIGHEDEN.

Evenals in het voorafgegane jaar, deden zich ook in 1902 weder moeielijkheden voor op de grens tusschen Nederlandsch- en Portugeesch-Timor. Een met een aantal volgelingen naar het Portugeesch gebied uitgeweken onderhoofd van den radja van Maoekatar, Dato Mauserang van Dai, verbrandde in April verscheidene kampongs in Maoekatar. Het Portugeesch bestuur beweerde van Dato Mauserang's verblijf op Portugeesch gebied niets te weten en klaagde er daarentegen over, dat Timoreezen en Chineezen uit ons gebied Fatoeclaran in Portugeesch-Timor uitgeplunderd en aldaar veertien personen gedood zouden hebben, welke klacht, na nauwkeurig onderzoek, onzerzijds beantwoord kon worden met de, van Portugeesche zijde niet weersproken mededeeling, dat niet Nederlandsche, maar Portugeesche onderdanen, onder aanvoering van den radja van Fohoren, de schuldigen waren. Eene andere klacht van Portugeesche zijde, dat hoofden van Fatumea, Lokéo (Loho-Kúr) en Dakolo met hunne volgelingen, die van Batoe Gade langs den kortsten weg, namelijk door Fialarang over Nederlandsch gebied, naar hunne woonplaatsen terugkeerden, door Fialarangsche hoofden aangevallen en van hunne paarden beroofd zouden zijn, terwijl het hoofd van Dakolo en drie zijner volgelingen gevangen genomen zouden zijn, bleek eveneens niet overeenkomstig de, almede niet weersproken feiten. Gevangen genomen was niemand, doch de genoemde personen waren, met achterlating van eenige paarden, gevlucht bij het opdagen van Fialarangers, die, een aantal gewapende vreemdelingen ziende aankomen, naar hunne bedoelingen onderzoek wilden doen. De paarden werden door de Fialarangsche hoofden ter beschikking van den controleur gesteld, die ze aan een zendeling van den Portugeeschen commandant van Batoe Gade medegaf. In November werden een twintigtal Portugeesche onderdanen met een negental paarden door eene politiepatrouille in het betwiste grensgebied aangetroffen, opgevat en aan den Portugeeschen postcommandant te Radikoon overgegeven, en in December werd een Nederlandsch onderdaan nabij de grens door lieden van het Portugeesche Fatoebesi opgelicht, doch, na eene onzerzijds ingediende reclame, werd hij door dien postcommandant uitgeleverd.

Door de zelfbesturende hoofden in de onderafdeeling Koepang werden alle binnenlandsche aangelegenheden en strafzaken van eenige beteekenis, zoomede onderlinge geschillen of die met naburige landschappen, berecht of uit den weg geruimd na gemeenschappelijk overleg onder leiding van den controleur. Zoo werd een geschil bijgelegd tusschen den radja van Tabenoe en den toean tanah van dat gebied over het bezit van eene kostbare waterbron, en werden met vrijheids- en geldstraffen of tijdelijke verwijdering uit hun gebied gestraft de schuldigen aan eene vechtpartij tusschen de kampongs Bolok en Tapa in het landschap Koepang en die aan een inval in Klein-Sonbait door een 200tal gewapenden van Amarasi. In de onderafdeelingen Babau en Amfoän werd, op verzoek van de betrokken hoofden, door bemiddeling van het bestuur een geschil bijgelegd tusschen den radja van Amarasi en een groot deel zijner onderdanen, die, onder leiding van zijn broeder en van den fettor van Oëkabiti, tegen zijne willekeur en hebzucht in verzet waren gekomen. Ook gelukte het een uit paardendiefstal voortspruitend geschil tusschen den fettor van Tabelak (Amfoän-Timaoe) en de Rotineesche kampongs in Amfoän-Naiklioe, althans wat de hoofdzaken betrof, te beslechten, terwijl de afdoening der bijzaken wegens den slechten gezondheidstoestand van den radja van Amfoän-Naiklioe moest worden uitgesteld. Daarentegen bleven hangen de oude veeten wegens vee- en paardendiefstallen tusschen Manoebait en den hoofdmeo van Takaeb-Taiboko, zoomede die tusschen den fettor van Takaeb-Ebenoni en de in Takaeb en Amfoän gevestigde Ambenoe-kolonisten, ter zake van een door wijlen den vader van den fettor verschuldigden en tot dusver niet betaalden bruidschat.

Medio Februari 1902 brachten afgezanten van het zelfbestuur van Webikoe-Waihale den controleur van Beloe het officieel bericht van het overlijden van den radja. Tevens verzochten en verkregen zij vergiffenis voor de weerspannigheid, welke in Januari 1900 geleid had tot de beschieting van eenige kampongs in dat staatje door de pantserdekkorvet *Sumatra* (zie K. V. 1900, blz. 45/46). Overigens had het bestuur geen aanrakingen met de in het zuidelijk gedeelte der onderafdeeling Beloe gelegen staatjes. Daarentegen werd in de landschappen van het noordelijk deel dezer onderafdeeling door verschillende reizen van den te Lahoeroes geplaatsten controleur en door het krachtig optreden van het bestuur, dat in het laatst van 1901 de tijdelijke beschikking had gekregen over een korps gewapende politiedienaren (zie K. V. 1902, kol. 89), onze invloed merkbaar versterkt en uitgebreid. Zoo gelukte het den controleur om een aantal roovers en moordenaars, wier wandaden anders, volgens de heerschende gebruiken, tot bloedige represailles zouden geleid hebben, spoedig te doen arresteeren en door de zelfbesturende hoofden, onder zijne leiding, te doen berechten. De fettor van Eti, in verzet tegen zijn hoofd, den radja van Beboki, en ongeneigd

om het oppergezag van het Gouvernement te erkennen, werd, door de onverwachte verschijning voor zijne versterkte kampong van den controleur met een detachement politiedienaren, genoopt om zich dadelijk geheel naar de bevelen van zijn radja en van het bestuur te voegen. De vooral in deze grensstreken zoo veelvuldige vee- en paardendiefstallen verminderden aanmerkelijk, terwijl meermalen veedieven op heeterdaad werden betrapt.

Bidi Tau, de gewezen radja van Lèwa (Soemba), en zijn zoon Larameha bleven zich schuilhouden in het bergcomplex van Lewa Pakoe (vgl. K. V. 1902, kol. 92). In het Soedoe-gebied en daaraan grenzende streken, die, na de vlucht der Lewasche hoofden, aan Oemboe Toenggoe van Taboendoeng ter besturing zijn afgestaan, was het gezag van dezen radja aanvankelijk nog vrij zwak, aangezien aldaar, onder den invloed van de te Watoebaka (Soedoe) woonachtige vrouw van den in Mei 1902 naar Padang verbannen Hau Mara (zie t. a. p., noot 2) en van den rijken kabisoe Ngabi Loerah, nog sterke Lewasche sympathieën bestaan. Bij een bezoek van den resident aan Watoembaka liet genoemde vrouw, bij monde van Ngabi Loerah, de bemiddeling van het bestuur inroepen om de verbanning van haren echtgenoot in te trekken. Haar werd duidelijk gemaakt, dat van de inwilliging van haar verzoek evenmin sprake kon zijn als van het herstel der Lewa-heerschappij in deze streken. Ook in het eveneens aan Oemboe Toenggoe toegewezen landschap Bata Kapedoe, waarop hij overigens geboorterechten kan doen gelden, werd zijn gezag in den eersten tijd niet volledig erkend, omdat de Merapoe-schat van Bata Kapedoe zich niet binnen de grenzen van dat rijkje en in het bezit van den radja bevond, iets waaraan de bevolking groote waarde hecht, omdat het als eene bezegeling der wettigheid van het gezag wordt beschouwd. Na de indertijd aan Bata Kapedoe toegediende tuchtiging en de daarop gevolgde vlucht en den dood van den laatsten radja van dat rijkje, was de Merapoe-schat door zijne weduwe, die tot het radja-geslacht van Melolo behoort, in Melolo in veiligheid gebracht. Na herhaalde besprekingen, leverde zij den schat, dien zij na verloop van tijd als haar eigendom was gaan beschouwen, aan het bestuur uit, waarop hij in eene vergadering van alle hoofden van Bata Kapedoe aan Oemboe Toenggoe is overgegeven. Aan alle veeten tusschen Oemboe Toenggoe en de hoofden der vroegere Lewasche onderhoorigheden werd een einde gemaakt door het houden van een verzoeningsfeest te Kabaroe, in tegenwoordigheid van den resident en andere ambtenaren. Bij die gelegenheid werd door Oemboe Toenggoe, uit eigen beweging, een tot de familie van Ngabi Loerah behoorend meisje, dat geroofd en tot slavin was gemaakt, aan haren bloedverwant teruggegeven.

Bij een bezoek van den resident aan de hoofdkampongs Kroeni en Kalimboe Komi van het landschap Laoera (Ketewil of Ketewer), klaagden de hoofden van dat landschap over de herhaalde invallen van de naburige Wajewa's. Deze bergstam had niet lang te voren een kleine kampong overvallen en verbrand en de bewoners, circa 40 zielen, medegevoerd, terwijl ook herhaaldelijk, zelfs in de onmiddellijke nabijheid van de hoofdkampongs, diefstal van paarden en vee was gepleegd. Door het bestuur zou een nader onderzoek naar de bestaande geschillen worden ingesteld, ten einde ze zoo mogelijk te kunnen bijleggen.

Met de hoofden in de onderafdeeling Zuid-Flores (afd. Soemba en onderhoorigheden) kwamen in 1902 geene quaesties van eenig gewicht voor. Wel bestonden, als gewoonlijk, geschillen tusschen die hoofden onderling. In Mei 1902 braken vijandelijkheden uit tusschen de strandkampongs Amboerima en Amboonga, ten gevolge van eene oude veete, en in Juni tusschen een paar gehuchten in het landschap Ndora, naar aanleiding van wederzijdsche moord- en roofpartijen, terwijl in Augustus tusschen de bergkampongs Watoesini en Woroare oneenigheden ontstonden ten gevolge van de gevangenneming van een familielid van het hoofd van Watoesini en een door die kampong gepleegden roof.

In September 1902 trok de radja van Larantoeka met een groot aantal prauwen en een duizendtal volgelingen op naar Kewa op de noordkust van Flores, ten einde, naar het heette, achterstallige belastingen in te vorderen en de huldebewijzen van de hem onderhoorige bergkampongs Heo en Hewok Kloan in het achterland van Kewa in ontvangst te nemen. Door de hoofden van laatstgenoemde kampong werden, na aanvankelijke gevangenhouding door den radja, bij wijze van huldiging, belasting en eene boete van 19 olifantstanden en een gouden ketting opgebracht, terwijl in Heo een 14-tal lieden werden gedood door volgelingen van den radja, die uitgezonden waren ter opsporing van de gevluchte hoofden dier kampong. Het hoofd der Boegineesche strandkampong Wai Pare en zijn opperheer Naë, hoofd van het Kangaë-gebied, wist de radja evenzeer te nopen tot de betaling van eene schadevergoeding van 10 olifantstanden elk, omdat de bergbevolking, door verkoop van hare klappers te Wai Pare in stede van te Kewa (onderhoorigheid van Larantoeka), de belasting op de klapperproductie ontdoken had, terwijl Naë bovendien gedwongen werd den radja van Larantoeka als zijn opperheer te erkennen. Aan laatstgenoemde werd verboden voortaan dergelijke oorlogstochten te ondernemen zonder voorafgaand verlof van het bestuur, terwijl de onafhankelijkheid van Naë ten opzichte van Larantoeka werd gehandhaafd en de van hem en het hoofd van Wai Pare afgeperste olifantstanden aan de eigenaren werden teruggegeven.

Het bestuur slaagde er in om de reeds sedert 1897 hangende quaestie tusschen Larantoeka en Trong (zie K. V. 1898, blz. 25) tot oplossing te brengen. Den Trongers werd toegestaan om weder naar hun gebied terug te keeren en hunne verbrande kampongs te herbouwen, terwijl een verzoeningsfeest naar 's lands gewoonte den gesloten vrede zou bezegelen. De in Januari 1903 aangevangen wederopbouw van Trong is in de volgende maand zonder eenig verzet voltooid. Ook de sedert 1898 door den radja van Larantoeka slepend gehouden onderhandelingen betreffende de door hem af te geven verklaring, dat, met uitzondering van reeds bestaande heffingen, het Gouvernement bevoegd is in zijn gebied belastingen te heffen en de reeds bestaande belastingen tegen schadeloosstelling over te nemen, werden beëindigd. Had de radja zich aanvankelijk daartoe geheel ongenegen verklaard en daarna buitensporig hooge en door niets gemotiveerde schadeloosstellingen geëischt, in November 1902 gaf hij, met zijne daartoe in aanmerking komende onderhoofden, de bewuste verklaring af, waarbij, aangezien geen hunner daardoor eenige schade leed, ook van geen schadeloosstelling sprake was. De verklaring is goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouv. Bt. 13 Febr. 1903 n°. 47. [1]) Werd aldus het prestige naar buiten gebroken van den machtigsten zelfbestuurder in de afdeeling Larantoeka en onderhoorigheden en den sluwsten en meest aanmatigenden in dit gewest, wiens weinige meegaandheid, ook tegenover het Gouvernement, bij de overige vorsten in die afdeeling algemeen bekend was, ook aan zijn willekeurig optreden tegenover zijne onderhoofden en bevolking werd paal en perk gesteld. Het door hem opzettelijk gedesorganiseerde bestuur van zijn rijkje, waaruit langzamerhand alle voorname adathoofden, die zijn willekeur hadden kunnen breidelen, weggevallen waren, werd op den ouden voet hersteld, terwijl hem de verplichting werd opgelegd om binnenlandsche aangelegenheden en rechtszaken van beteekenis niet af te doen dan in overleg met die hoofden en met den civielen gezaghebber te Larantoeka, met wien hij sedert jaren zoo goed als geen aanraking had gehad.

Op het eiland Lomblen ontstonden vijandelijkheden tusschen de kampongs Kalikoer en Doelolang, waarbij 6 van de 9 bergkampongs van Doelolang verbrand en eenige personen gedood werden. Aangezien het hoofd van Kalikoer, bij eene samenkomst met den resident, weigerde gevolg te geven aan den last om onmiddellijk de vijandelijkheden te doen staken en daar het bleek, dat hij zich als onafhankelijk van den radja van Adoenara beschouwde, terwijl zijn landschap steeds als een onderhoorigheid van dit rijkje is aangemerkt, werd hij, ter voorkoming van verder bloedvergieten, door den resident naar Koepang medegenomen en aldaar voorloopig aangehouden.

In den loop van 1902 zijn de navolgende inlandsche zelfbestuurders door den resident beëedigd en in hunne waardigheid erkend: in Maart in de onderafdeeling Solor Baha als radja van Labala en in de onderafdeeling Amfoän Willem Tafin Talnoni als radja en Wai Otoen Neno Tonfanoe als fettor van Amfoän-Naiklioe (goedgekeurd bij Gouv. Bt. 14 Mei 1902 n°. 13); in de afdeeling Soemba en onderhoorigheden (in Juli) Oemboe Toenggoe Namoeparain als radja van Taboendoeng, Bata Ka-

[1]) Behalve door den radja van Larantoeka en de in K. V. 1902, kol. 93, genoemde zelfbestuurders, zijn dergelijke verklaringen ook nog afgelegd door de radja's van Tai Manoek, Kepoendoe, Napoe, Mendjeli, Waidjeloe, Rende, Melolo, Memboro, Tanah Laoera (Ketewil of Ketewer), Kodi Besar en Kodi Melagar op Soemba; Seba op Savoe; Sika en Nita op Flores; Beboki op Timor en Labala op Lomblen (goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouv. Bt. 29 Mei 1902 n°. 31), Taboendoeng, Bata Kapedoe, Kambera, Soedoe en Kadoömboël (Kadoemboe) op Soemba (Gouv. Bt. 8 Nov. 1902 n°. 30) en Kangaë en onderhoorigheden op Flores (Gouv. Bt. 13 Febr. 1903 n°. 47).

pedoe, Kambera, Soedoe en Kadoömboel (Kadoemboe) (Gouv. Bt. 9 Nov. 1902 n°. 8); in de onderafdeeling Babau (in Augustus) Nieko Abineno als fettor van Oëkabiti in het landschap Amarasi (Gouv. Bt. 23 Nov. 1902 n°. 24); in de onderafdeeling Koepang (in October) Daoed Hanoch Tanof als radja van Tabenoe (Gouv. Bt. 18 Nov. 1902 n°. 6); in de onderafdeeling Noord-Flores (in December) Naë als radja van Kangaë en onderhoorigheden (Gouv. Bt. 20 Jan. 1903 n°. 37). Voorts is bij Gouv. Bt. 28 Dec. 1902 n°. 20 goedgekeurd en bekrachtigd de door den radja van Taboendoeng c. a. op 16 December 1901 afgelegde verklaring, houdende belofte om, wanneer het Gouvernement mocht wenschen bezetting te leggen, versterkingen op te werpen of etablissementen op te richten, den daartoe noodigen grond, onder de in de verklaring genoemde voorwaarden, kosteloos ter beschikking te stellen.

In het direct gouvernementsgebied was de veiligheid van personen en goederen bevredigend, doch in de zelfbesturende landschappen liet zij nog steeds te wenschen over.

De Islam breidde zich uit in het gebied van den radja van Ende (Zuid-Flores).

De gezondheidstoestand was in 1902 over het algemeen ongunstig. Behalve malaria, heerschte onder de bevolking eene acute keelziekte, waaraan velen stierven, terwijl ook op enkele plaatsen cholera voorkwam.

De algemeene toestand van den handel was gunstig.

Behalve in de onderafdeeling Babau, waar gunstige en in de onderafdeeling Beloe, waar vrij goede uitkomsten werden verkregen, mislukte de rijstcultuur op natte velden in de afdeeling Timor door gebrek aan irrigatiewater en de insectenplaag. De oogst van ladangrijst was daarentegen vrij bevredigend, hetgeen eveneens het geval was in de afdeeling Larantoeka en onderhoorigheden, doch op Soemba en in de onderafdeeling Zuid-Flores werd over de opbrengst geklaagd en op Savoe en in de meeste landschappen van het eiland Roti mislukte de oogst geheel. De oogst van djagoeng en van botok (gierst), welke gewassen het hoofdvoedsel van de bevolking uitmaken, was vrij bevredigend. In de onderafdeeling Zuid-Flores echter moest in de behoefte aan djagoeng door invoer worden voorzien.

De inzameling van boschproducten (was, honig, geelhout, sandel- en wortelhout, zoomede boombast voor kleurstof) levert aan velen een goed middel van bestaan op.

§ 21. BALI EN LOMBOK.

Uit het rechtstreeks bestuurd gebied van dit gewest vallen over 1902 geen bijzonderheden van politieken aard te vermelden. De orde en rust werden er niet verstoord en de bevelen van het bestuur allerwegen stipt opgevolgd. De organisatie van het bestuur op Lombok bleef goed voldoen.

De algemeene toestand in het gouvernementslandschap Gianjar was bevredigend. In de verhouding van dat landschap tot zijne naburen kwam in 1902 eene gunstige verandering, terwijl de betrekkingen met Kloengkoeng aanmerkelijk beter werden. Klachten door de wederzijdsche onderdanen tegen elkander ingebracht werden afgedaan, terwijl de bestuurders gebruik maakten van aan elkaar gedane uitnoodigingen tot het bijwonen van feesten en plechtigheden door het afvaardigen, zooals de gewoonte is, van familieleden of landsgrooten.

In het belang van de geregelde irrigatie der Gianjarsche sawahcomplexen, welke met van Bangli en Kloengkoeng afkomstig water bevloeid worden (vgl. K. V. 1902, kol. 94), zijn met de betrokken zelfbestuurders nadere regelingen getroffen met het gunstig gevolg, dat daarin sedert geen stoornis meer gebracht is.

Van den stedehouder van Gianjar en zijne poenggawa's werd steeds ijverige medewerking ondervonden tot het scheppen van betere toestanden en verhoudingen. In zaken van eenig belang werd geene beslissing genomen dan na overleg met het Europeesch bestuur, welks advies steeds den doorslag gaf. Ten gevolge van zijn toegevend en zwak karakter heeft echter de stedehouder voortdurende leiding onzerzijds noodig om de zaken in het rechte spoor te houden. Bij Gouv. Bt. 7 Juni 1902 n°. 7 is, overeenkomstig een door het Gianjarsch bestuur gedaan aanbod, bepaald dat uit de opbrengst van de in dat landschap geheven belastingen voorshands jaarlijks een som van f 5000 aan het Gouvernement zal worden afgedragen tot tegemoetkoming in de kosten, veroorzaakt door de bemoeiingen van het bestuur in het belang van het landschap.

De thans heerschende vreedzame toestand in Zuid-Bali komt aan de bevolking van alle landschappen ten goede. Allerwegen wijdt zij zich ongestoord aan den landbouw en de nijverheid, terwijl het vertier tusschen de landschappen onderling levendiger is dan te voren. De handel in Gianjar nam zoowel wat den inals uitvoer betreft, in omvang toe.

In het landschap Karangasem, dat meermalen door onze ambtenaren werd bezocht, gaf de gang van zaken reden tot tevredenheid. De in 1902 ontstane oneenigheden tusschen eenige poenggawa's, voortspruitend uit het elkaar afhandig maken van onderhoorigen, wist de stedehouder tot aller genoegen bij te leggen. Tot directe inmenging onzerzijds in de aangelegenheden des lands bestond weinig aanleiding. Evenals in vorige jaren werd van den stedehouder alle medewerking ondervonden om tot eene goede oplossing te geraken van door de naburen aanhangig gemaakte zaken.

Het in April 1902 naar Batavia gezonden gezantschap van Kloengkoeng, Badoeng en Tabanan (niet Bangli, zooals abusievelijk in kol. 95 van K. V. 1902 is vermeld) werd den 9den Juni door den Gouverneur-Generaal in plechtig gehoor ontvangen, bij welke gelegenheid den gezanten van Kloengkoeng onder het oog werd gebracht, dat de houding van den dewa-agoeng in den laatsten tijd te wenschen overliet, waarbij er o. a. bepaaldelijk op werd gewezen, dat tegen de bepalingen van het contract was gehandeld door niet uitlevering van uit het gouvernementsgebied gevluchte misdadigers. Ook den gezant van Badoeng werd eene opmerking gemaakt over eene dergelijke tekortkoming. Den bestuurders werden, zooals gebruikelijk is, door tusschenkomst van den resident van Bali en Lombok, de voor hen bestemde regeeringsbrieven uitgereikt, waarin hun werd te kennen gegeven, dat zoowel in het geschil betreffende het landschap Abeansemal als ten aanzien van de nieuwe regeling van zaken in het landschap Gianjar reeds een eindbeslissing was genomen, welke aan alle radja's op Bali medegedeeld was en waarin geene verandering kon worden gebracht.

Toen de dewa-agoeng van Kloengkoeng, ook na ontvangst van den brief, geene wijziging in zijne gedragslijn bracht, werd besloten dit op krachtige wijze van hem te vorderen, waartoe zich de resident, vergezeld van den controleur voor de politieke aangelegenheden en het gebruikelijke gevolg, in September 1902 naar Kloengkoeng begaf. Nadat den 12den van die maand de oorlogsschepen *Gelderland*, *Zeeland* en *Piet Hein* ter reede Kasoemba waren verschenen, ten einde aan het te stellen ultimatum kracht bij te zetten, werd den volgenden dag in de hoofdpoeri te Kloengkoeng van den dewa-agoeng de uitlevering geëischt van de t. a. p. genoemde misdadigers, Dewa Poetoe Mekar en Dewa Gedor, en van zekeren I Kerta, die kort te voren in Gianjar van een der voornaamste poenggawa's een rijpaard gestolen en naar Kloengkoeng gebracht had, voorts de teruggave van dat paard en van de den stedehouder van Gianjar ontstolen kostbaarheden, de afdoening van nog aanhangig gebleven zaken en de regeling van de grenzen van het wederzijdsch gebied in de landstreek Abeansemal, onder mededeeling dat, indien binnen veertien dagen niet aan de gestelde eischen was voldaan, maatregelen van dwang zouden worden toegepast, waarvan de kosten op hem, dewa-agoeng, zouden worden verhaald. Wel is waar moest deze termijn met tien dagen worden verlengd, daar de regeling en de opmeting van de grenzen in de betwiste landstreek veel tijd vorderden, doch aan het einde van dezen termijn willigde de dewa-agoeng de eischen geheel in, zoodat de oorlogs-

schepen de wateren van Kloengkoeng weder konden verlaten. De uitgeleverde misdadigers werden met dwangarbeid in den ketting gestraft, terwijl de aanhangers van Dewa Poetoe Mekar, die zich vrijwillig aan het bestuur hadden overgegeven, voor eenige maanden naar Boeleleng verbannen werden. De stedehouder van Gianjar werd weder in het bezit gesteld van de hem ontstolen kostbaarheden en het paard werd teruggegeven aan den eigenaar, den poenggawa van Oeboed. Van de getroffen grensregeling tusschen het gouvernementslandschap Gianjar en Kloengkoeng werd den 7den October 1902 eene schriftelijke overeenkomst opgemaakt, hetgeen in Maart te voren reeds had plaats gehad ten opzichte van de grensregeling tusschen Gianjar en de landschappen Bangli en Badoeng. Al deze overeenkomsten zijn goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouv. Bt. 12 April 1903 n°. 15.

Door onze bemoeiingen heeft de radja van Tabanan vergunning gegeven tot het opdammen van bevloeiingswater ten behoeve van omstreeks 350 bouws sawah, gelegen binnen het bij Gianjar gevoegde noordelijke deel van de landstreek Abeansemal, welke gronden jarenlang hadden braak gelegen. Thans hebben in geheel Zuid-Bali alle waterschappen, die tijdens den vroegeren oorlogstoestand geen bevloeiingswater hadden, weder de beschikking daarover gekregen. Op verzoek van genoemden zelfbestuurder zijn in December 1902 de tusschen de hoofden van dat landschap en die van het bij Gianjar gevoegde deel van Abeansemal gerezen grensgeschillen door den controleur voor de politieke aangelegenheden onderzocht en tot aller genoegen opgelost. Ter voorkoming van verdere geschillen is de geheele grens afgebakend en vastgelegd in eene schriftelijke overeenkomst met Tabanan, welke goedgekeurd en bekrachtigd is bij Gouv. Bt. 12 April 1903 n°. 14. Van den radja werd, evenals vroeger, ook in 1902 voldoende medewerking ondervonden bij de afdoening van zaken. Tusschen hem en de bestuurders van Badoeng is een verbond gesloten tot wederzijdsch hulpbetoon tegen Kloengkoeng, en zulks ten einde moeielijkheden als die waarvan in K. V. 1902 (kol. 95/96) is melding gemaakt, te voorkomen. Hij overleed den 6den Maart 1903 en is opgevolgd door zijn zoon Goesti Ngoerah Rai, onder den naam van Goesti Ngoerah Agoeng.

De op 28 Februari 1902 overleden bestuurder van Badoeng is vervangen door zijn jongeren broeder, Goesti Ngoerah Madé Agoeng, die onder den naam van Goesti G'dé Ngoerah Dèn Pasar, in Augustus door den resident in zijne waardigheid is erkend en bevestigd, nadat hij vooraf de vereischte akte van verband had gepasseerd. Zoowel die akte als die van erkenning en bevestiging zijn goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouv. Bt. 2 Dec. 1902 n°. 23.

De afdoening van zaken met het landschap Bangli ondervond ook in 1902 veel vertraging door onvoldoende medewerking van het inlandsch bestuur.

De in 1902 naar en in de zelfbesturende landschappen ondernomen reizen zijn zooveel mogelijk dienstbaar gemaakt aan de opmeting van de bereisde streken, voor zoover zulks nog niet geschied was. Wegens de belangrijkheid en de uitgebreidheid, welke de aanrakingen met die landschappen sedert de laatste jaren hebben verkregen en de steeds toenemende bemoeienis met de zaken in de gouvernementslandschappen Gianjar en Karangasem, is bij Gouv. Bt. 26 Dec. 1902 n°. 3, bij wijze van tijdelijken maatregel, ter hoofdplaats Singaradja een bureau voor inlandsche zaken opgericht, onder leiding van een controleur bij het binnenlandsch bestuur.

Bewegingen op godsdienstig gebied kwamen in 1902 niet voor. Het aantal Mekkagangers bleef stationnair.

De emigratie op kleine schaal uit de Balische vorstenlanden naar Boeleleng bleef aanhouden.

De veiligheid van personen en goederen was niet onbevredigend. In Oost-Lombok kwam een geval van roof voor, door eene gewapende bende op den openbaren weg gepleegd.

De gezondheidstoestand was in 1902, vooral wat de afdeeling Lombok aangaat, niet onverdeeld gunstig. De bevolking van de afdeeling Boeleleng had nogal te lijden van pokken, die somtijds een doodelijk verloop hadden, terwijl in de onderafdeeling Oost-Lombok in de eerste maanden van het jaar vrij hevig malaria heerschte, waaraan tamelijk veel lieden stierven. Tegen het einde van het jaar vertoonde zich in dezelfde onderafdeeling de cholera, welke tal van personen ten grave sleepte.

In het geheele gewest deden zich onder de paarden gevallen van kwaden droes voor, terwijl onder de runderen en buffels, vooral in Midden- en Oost-Lombok, septichaemia haemorrhagica en mond- en klauwzeer bleven heerschen.

De toestand van den handel bleef stationnair.

De uitkomsten van den rijstoogst waren op Bali over het algemeen gunstig; op Lombok werd in sommige districten, ten gevolge van de langdurige droogte, slechts een matig en in andere zelfs een slecht beschot verkregen. In de afdeeling Boeleleng leverde de koffie-oogst zeer gunstige resultaten op; de prijzen waren echter slecht. De tabaksoogst was op Bali bevredigender dan in 1901; in de afdeeling Lombok daarentegen had het gewas veel te lijden van de droogte. De klapperoogst was zeer ruim, waardoor veel copra kon worden uitgevoerd.

In Februari 1902 werd Bon Djeroek, de hoofdplaats van het district Djonggat in Midden-Lombok, geteisterd door een vrij hevigen windhoos, ten gevolge waarvan tal van huizen en rijstschuren instortten of beschadigd werden.

D.

LANDMACHT.

§ 1. LEVENDE STRIJDKRACHTEN.

Samenstelling en sterkte van het leger. Den 9den Februari 1903 overleed te Weltevreden de luitenant-generaal, commandant van het leger en chef van het departement van oorlog in Nederlandsch-Indië, H. C. P. de Bruijn, waarop, ingevolge art. 1 van K. B. 24 Nov. 1859 n°. 69 (Ind. St. 1860 n°. 26), bij Gouv. Bt. 12 Febr. 1903 n°. 15 het commando over het leger tijdelijk werd opgedragen aan den generaal-majoor, chef van het wapen der infanterie, Jhr. J. C. van der Wijck. In de vacature is definitief voorzien door de benoeming bij K. B. 27 Maart 1903 n°. 34 van den generaal-majoor der artillerie W. Boetje, die tegelijkertijd tot luitenant-generaal is benoemd.

In bijlage A zijn de statistische gegevens betreffende het leger over 1902 bijeengebracht.

Tot toelichting van de opgaven, met betrekking tot de samenstelling en sterkte in tabel I dier bijlage vervat, zij het volgende aangeteekend.

De „*normale*" formatie is gewijzigd bij K. B. 30 Jan. 1902 n°. 60 (Ind. St. n°. 136), waardoor in de eerste plaats eene 8ste afdeeling van het departement van oorlog (hoofdbureau der cavalerie) in het leven is geroepen, hetgeen echter, evenmin als enkele wijzigingen in de samenstelling van het personeel der artillerie (buskruitmolen te Ngawi), het departement van oorlog en de permanente militaire spoorwegcommissie, geene uitbreiding van de normale formatie vereischte. Voorts zijn nog gewijzigd de samenstelling van den plaatselijken staf — waartoe voortaan geen kapiteins meer kunnen behooren, zijnde echter de mogelijkheid geopend, om de adjudanten der wapenchefs en van den commandant der infanterie te Magelang in den kapiteinsrang te handhaven —, zoomede die van het personeel van: 1°. de infanterie, door het scheiden der kaderscholen (uitbreiding met 7 officieren en 17 militairen beneden dien rang) van de depôt-bataljons (inkrimping met 8 officieren); 2°. de genietroepen, die met eene spoorweg- en telegraafcompagnie (3 officieren en 115 militairen beneden dien rang) zijn uitgebreid; 3°. den geneeskundigen dienst (vermeerdering met 11 mindere militairen van den hospitaaldienst) en 4°. de militaire strafgevangenis en de provoosthuizen (vermindering met 1 militair beneden den rang van officier), zoodat het totaal der „normale" formatie met 2 officieren en 142 militairen beneden dien rang toenam.

In de „*tegenwoordige*" (tijdelijk geldende) formatie, die in 1902, ten gevolge van de bovenvermelde wijzigingen van de „normale" formatie, reeds verandering onderging, zijn bovendien nog enkele wijzigingen van ondergeschikt belang aangebracht, zoodat zij op ult. 1902 16 officieren of als zoodanig dienstdoende adjudant-onderofficieren en 705 militairen beneden den rang van officier meer aanwees dan het jaar te voren. Op den zooeven aangegeven datum overschreed zij de *normale* formatie met 77 officieren (of als zoodanig dienstdoenden) en 2532 militairen beneden dien rang, in hoofdzaak bij de infanterie, de militaire administratie en den geneeskundigen dienst, welk personeel eensdeels, evenals ten vorigen jare, benoodigd was voor de samenstelling van het nog niet in de normale formatie opgenomen korps marechaussee en de tijdelijke bezetting van Bangkinang (Sumatra's Westkust), en overigens voor de operatiën in Djambi (Palembang) en de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, of wel voor de bezetting van Zuid-Nieuw-Guinea. Bovendien telde men onder dit personeel nog de bezettingen van Banjoewangi (Besoeki) en Bonthain (Celebes en onderhoorigheden), die wel is waar, ingevolge K. B. 31 Jan. 1901 n°. 59 (Ind. St. n°. 166) [1]) uit de normale formatie werden afgevoerd, doch om verschillende redenen (*voorloopig* tot ult. 1903), als tijdelijke uitbreiding der legerformatie gehandhaafd bleven.

De *sterkte* van het leger steeg gedurende 1902 van 1378 tot 1416 officieren en als zoodanig dienstdoenden, doch ging terug van 36 372 tot 35 549 militairen beneden den rang van officier. Het feit, dat de sterkte aan onderofficieren en minderen (over de officieren en als zoodanig dienstdoenden zie hierna onder „Aanvulling van het korps officieren") op ult. 1902 823 man (256 Europeanen, 3 Afrikanen en 564 inlanders) minder bedroeg dan op ult. 1901, was, voor zooveel de Europeanen aangaat, het gevolg hiervan, dat tegenover een verlies aan dien landaard gedurende 1902 van 1934 man, slechts een winst stond van 1678 man, onder welke laatsten 1444 man suppletietroepen (in 1901 waren de verliezen 1963 man en de winsten 1377 man, onder welke laatsten 1138 man suppletietroepen); de vermindering aan personeel van inlandschen landaard vindt haren grond in de omstandigheid, dat, hoewel de winst (587) aan Amboineezen, waarvan de werving het geheele jaar geopend was, het verlies (253) aan dien landaard met 334 overtrof, de winst aan Boegineezen, Madoereezen en Javanen (756) ver beneden het verlies (1654) bleef, omdat de werving van eerstgenoemde twee landaarden eerst in November en die van Javanen eerst in October (voorshands beperkt en in November geheel) werden heropend. Detailcijfers nopens de winsten en verliezen zijn opgenomen in bijlage A (tabel 8).

Tegenover de cijfers der „tegenwoordige" formatie wezen de hiervóór opgegeven sterktecijfers, in verband met de wijzigingen die de formatie onderging, ten slotte, voor zooveel de officieren betreft (onderluitenants en adjudant-onderofficieren, dienstdoende officieren, medegeteld), eene vermindering aan van het incompleet van 38 tot 16, en wat de onderofficieren en manschappen aangaat, een teruggang van het overcompleet van 1357 tot een incompleet van 186. Bij de infanterie bleef de sterkte (26 929 man) de „tegenwoordige" formatie, die slechts 26 642 man vorderde, met 287 man overtreffen, terwijl ook bij de genie, de militaire administratie en het korps marechaussee nog op een gering overcompleet viel te wijzen. Vermits echter bij den generalen staf, de cavalerie, de artillerie, het korps stafmuzikanten en het personeel bij het korps pupillen en de militaire strafgevangenis een incompleet was ontstaan, en bij den hospitaaldienst, zoomede bij het schrijverspersoneel, het door de formatie gevorderd aantal plaatsen niet ten volle door militairen was bezet, wijzen de eindcijfers in den sterktestaat — tegenover de eischen van de „tegenwoordige" formatie — op een incompleet van 1072 Europeanen en een overcompleet van 512 Amboineezen en 374 andere inlanders, d. i., zooals hierboven is aangegeven, als eindcijfer, een incompleet van 186 man. Op ult. 1902 waren bij het leger 241 burgerpersonen en 76 Amboineesche militairen aanwezig, ter vervanging van Europeesche ziekenverplegers en schrijvers, welk personeel in mindering is te brengen van het zooeven vermelde tekort van 1072 Europeanen, dat daardoor ten slotte terugvalt tot 755 man. Van de 512 overcompleet aanwezige Amboineezen waren er op ult. 1902 300, ter vervanging van Europeanen of inlanders, ingedeeld bij den geneeskundigen

[1]) De in dat besluit opgenomen reorganisatie der garnizoens-infanterie had, bij het afsluiten der mededeelingen voor dit hoofdstuk, haar beslag gekregen.

dienst, en 23 bij het korps militaire schrijvers, zoodat het overcompleet in de gelederen eigenlijk slechts 189 bedroeg.

Van de 26 929 infanteristen, ongerekend het ruim 1200 man sterke en ruim voltallige korps marechaussee in Atjèh, waren er bij het veldleger ingedeeld 14 674 (d. i. 813 minder dan de „tegenwoordige" formatie eischte). Van de 14 674 man veldtroepen (1244 minder dan op ult. 1901) waren er — na aftrekking van zieken en geëvacueerden en van hen, die om andere redenen niet tot uitrukken konden worden aangewezen — beschikbaar om te velde te gaan 11 243, d. i. 76.6 % van de sterkte der veldtroepen, tegen 12 520 of 78.7 % op ult. 1901. Naar de landaarden was de verdeeling aldus:

	Ult. 1901.	Ult. 1902.
Europeanen (en Afrikanen) . . .	4 087 = 76.5 %	3 843 = 73.1 %
Amboineezen	1 940 = 71.8 „	1 913 = 73.9 „
Andere inlanders	6 493 = 82.5 „	5 487 = 80.4 „
	12 520 = 78.7 %	11 243 = 76.6 %

Numeriek was dus de toestand, waarin het hoofdwapen, de infanterie, op ult. 1902 verkeerde, iets minder gunstig dan het jaar te voren; bij eene daling der sterkte van 27 969 tot 26 929, nam het aantal dergenen, die onmiddellijk beschikbaar waren tot uitrukken, af van 20 453 tot 19 365 man. Tegenover eene vermindering der sterkte met 1040, staat alzoo eene vermindering van het aantal beschikbaren met 1088, hetgeen in hoofdzaak zijn oorzaak vond in het grooter aantal recruten.

Plaatselijke indeeling. Als gevolg van de bij K. B. 30 Jan. 1902 n°. 60 in de formatie van het Indische leger gebrachte wijzigingen, zijn de kaderscholen bij het wapen der infanterie te Tjimahi (Preanger Regentschappen) en Magelang (Kedoe) gevestigd en, in verband hiermede, die te Meester-Cornelis (Batavia), Malang (Pasoeroean) en Fort de Kock (Padangsche Bovenlanden) opgeheven. De bij de genietroepen in het leven geroepen spoorweg- en telegraafcompagnie is te Magelang (Kedoe) gelegerd.

De militaire posten te Prioek Tjahoe in de Boven-Doesoen (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) en te Merauke in Zuid-Nieuw-Guinea bleven gehandhaafd en de bezettingen dier posten worden, voorloopig tot het einde van 1903, boven de formatie van het leger gevoerd, zoodat de „tegenwoordige" formatie daarmede is uitgebreid. De bezetting van eerstgenoemde plaats is met 1 officier en 50 man infanterie versterkt; op laatstgenoemde is een tijdelijk geweermakersatelier der 3de klasse opgericht.

Het gelijktijdig met het 2de bataljon infanterie naar Palembang gezonden personeel der artillerie (zie K. V. 1902, kol. 99) keerde naar Java terug.

De, ingevolge Gouv. Bt. 24 April 1902 n°. 8, tijdelijk boven de formatie van het leger gevoerde staf en twee Amboineesche compagnieën van een veldbataljon (reserve-bataljon) zijn te Magelang (Kedoe) gelegerd.

In afwachting van de definitieve vaststelling van de voorloopig aangenomen beginselen voor de verdediging van Poelò Wè (Atjèh en onderhoorigheden), is de geheele 22ste compagnie artillerie aldaar gelegerd (vgl. t. a. p.).

Evenals reeds in 1901 met eenige artillerie-bezettingen der buitenbezittingen was geschied, is in 1902, in afwachting van eene reorganisatie der vestingartillerie, waarover eene nadere gedachtenwisseling met de Indische Regeering is geopend, en zonder dat daardoor vooralsnog wijziging is gebracht in de formatie van het wapen der artillerie, bij Gouv. Bt. 6 Maart 1902 n°. 1 de artillerie-bezetting van Sintang (Westerafdeeling van Borneo), behoorende tot de compagnie van Borneo te Bandjermasin, Pontianak en Sintang (8ste compagnie) opgeheven, en keerde de bezetting naar Pontianak terug. Voorts is de artillerie-bezetting van Djambi (Palembang), die in 1897 tijdelijk aldaar gelegerd en uit de bestaande formatie genomen was, naar Palembang teruggekeerd. Wijders zijn bij Gouv. Bt. 14 Nov. 1902 n°. 2 de artillerie-bezettingen van Padang (Sumatra's Westkust) en Makasser (Celebes en onderhoorigheden) — met uitzondering van de op die plaatsen gelegerde sectiën bergartillerie —, respectievelijk behoorende tot de compagnieën van Sumatra's Westkust (14de compagnie) en Celebes (20ste compagnie), en die van Lahat (Palembang) en Benkoelen, beide behoorende tot de compagnie van Palembang en Benkoelen (19de compagnie), ingetrokken. Het personeel herkomstig van Padang, Lahat en Benkoelen is bij de compagnieën vestingartillerie te Weltevreden ingedeeld en dat van Makasser (20ste compagnie) eveneens aldaar gelegerd. Eindelijk is bij Gouv. Bt. 28 Nov. 1902 n°. 36 de tijdelijke artillerie-bezetting van Moeara Tambesi in Djambi (Palembang) ingetrokken en het personeel bij de vestingcompagnieën te Weltevreden ingedeeld.

In afwachting van een eventueel gewapend optreden tegen Korintji, waartoe sedert — bij Gouv. Bt. 25 April 1903 n°. 1 — is besloten (zie hoofdst. C, § 4), werd bij Gouv. Btn. 30 Oct. en 5 Nov. 1902 n°. 28 en 22 bepaald, dat de uit het gouvernement Sumatra's Westkust en de residentie Benkoelen naar de landschappen Korintji, Serampas en Soengei Tenang leidende wegen voor het verkeer zouden worden afgesloten en dat, met het doel vijandelijkheden van hoofden en bevolking der aan de residentie Padangsche Bovenlanden grenzende, nog niet onder geregeld bestuur gebrachte landschappen tegen te gaan, een detachement infanterie in de onderafdeeling Moeara Laboeh van de afdeeling XIII en IX Kota van genoemd gewest zou worden gelegerd. Dienovereenkomstig werden in laatstgenoemde onderafdeeling en in de onderafdeeling Indrapoera der afdeeling Painan van de residentie Padangsche Benedenlanden detachementen (afkomstig van het 16de bataljon), elk ter sterkte van 1 peloton, en in de afdeeling Moko Moko der residentie Benkoelen een detachement (afkomstig van het 17de bataljon), ter sterkte van 1 compagnie infanterie, gelegerd.

Het ingevolge Gouv. Bt. 23 Sept. 1902 n°. 20 bij de ziekeninrichting te Soeroelangoen (Djambi) en bij de expeditionnaire troepen in Palembang ingedeelde aantal soldaten-ziekenverplegers, is nader vastgesteld op 17 (Gouv. Bt. 21 Nov. 1902 n. 7).

Gedetailleerde opgaven omtrent de sterkte van de in elk militair commandement bij het einde van 1902 aanwezige troepenmacht, vindt men sub 4 van bijlage A; voor de standplaatsen van de verschillende troepenafdeelingen wordt verwezen naar blz. 473/486 van deel I van den Indischen Regeeringsalmanak voor 1903.

Aanvulling van het korps officieren. Evenals in 1901, konden in 1902 winst en verlies in het officierskorps elkander dekken. Gespecificeerde gegevens daaromtrent bevat het vijfjarig overzicht in tabel 8 van bijlage A. Het aantal in de sterkte tellende officieren steeg van 1267 tot 1313 [1]). Aangezien tegelijkertijd het aantal voor 2de-luitenants in de plaats tredende onderluitenants met 2 (van 81 tot 79), en het aantal als 2de-luitenants dienstdoende adjudant-onderofficieren met 6 (van 30 tot 24) verminderde, wees de sterkte aan officieren en als zoodanig dienstdoenden op ult. 1902 38 meer aan dan op ult. 1901. Het op laatstgenoemden datum, in vergelijking met de destijds geldende „tegenwoordige" formatie, bestaande incompleet van 38 zou dus bij het einde van 1902 geheel zijn aangevuld, indien niet de eischen dier „tegenwoordige" formatie inmiddels met 16 officieren waren vermeerderd, zoodat het incompleet op ult. 1902 toch nog 16 bedroeg. In dit incompleet zijn begrepen het tekort aan officieren-apothekers, ten getale van 18, en dat aan officieren der militaire administratie, ten getale van 10, in welke tekorten kon worden voorzien door de boven de formatie in dienst zijnde militaire apothekersbedienden en adjudanten-onderofficier-kwartiermeester [2]), terwijl van de 3 officieren, in de formatie uitgetrokken als adjudanten van den Gouverneur-Generaal, er slechts één tot het leger behoorde, zoodat op het einde van 1902 een feitelijk overcompleet van 14 officieren of als zoodanig dienstdoenden bestond. Neemt men verder in aanmerking, dat bij de infanterie op een overcompleet van 40 officieren of als zoodanig dienstdoenden (het cijfer zou 48 hebben bedragen, wanneer niet 8 infanterie-officieren onbezette luitenantsplaatsen bij het korps genietroepen hadden ingenomen) viel te wijzen, dan bleven ten slotte bij de overige wapens en dienstvakken 26 officiersplaatsen onbezet, en wel: bij de artillerie 4, bij de genie, in verband met de vorenstaande opmerking, 13, bij den geneeskundigen dienst 4 (incompleet van 5 officieren van gezondheid en 1 paarden-

[1]) Onder het totaal van 1267 officieren waren er 64, en onder dat van 1313 waren er 66 begrepen (3 kapiteins, 52 eerste- en 11 tweede-luitenants), die van het Nederlandsche leger bij het Indische waren gedetacheerd. Als niet over en weder gedetacheerd — op den voet van K. B. 18 Aug. 1871 n°. 10 (Ind. St. n°. 176) — telden zij allen in de sterkte als tweede-luitenant.

[2]) Zie art. 5, punt 2 en 4 van K. B. 28 Jan. n°. 13 (Ind. St. n°. 113), zoodals dit artikel luidt ingevolge K. B. 12 April 1884 n°. 8 (Ind. St. n°. 99).

arts overcompleet) en bij de andere onderdeelen van het leger 5.
Omtrent de kansen van aanvulling van het officierskorps in 1903 zij verwezen naar de tabellen 2 en 13 van bijlage A.

Het hooger vermelde incompleet aan officieren van gezondheid geeft intusschen geen juist beeld van den bestaanden toestand, omdat — aangezien dit, met het oog op het bestaande gebrek aan officieren van gezondheid, toch geen practisch nut zou hebben — bij het cijfer, aangevende de „tegenwoordige" formatie, niet zijn gevoegd de officieren van gezondheid, benoodigd voor de expeditionnaire troepenmacht in Palembang, ten getale van 7, noch ook die ingedeeld bij de, ingevolge Gouv. Btn. 30 Oct. en 5 Nov. 1902 n°. 28 en 22, naar de residentiën Padangsche Benedenlanden, Padangsche Bovenlanden en Benkoelen gezonden detachementen infanterie (vgl. de vorige rubriek), ten getale van 3, zoodat het feitelijk incompleet 15 bedroeg, een incompleet te scherper gevoeld, omdat het aantal militaire geneeskundigen in Atjèh en Djambi steeds op volle sterkte moet worden gehouden, en bij het einde van 1902 over 11 officieren van gezondheid tijdelijk niet beschikt kon worden (2 verpleegd in de ziekeninrichtingen of kwartierziek, 2 met binnenlandsch verlof wegens ziekte, 1 geëvacueerd en 6 tijdelijk ter beschikking van andere autoriteiten). Voorts dient nog in aanmerking te worden genomen, dat het sterktecijfer nog lager zou zijn geweest, indien niet in den loop van 1902 tijdelijk geen verloven wegens langdurigen dienst naar Europa waren toegestaan, welke maatregel ook voor 1903 is bestendigd, behoudens ten aanzien van hen, wier verzoeken om verlof reeds vroeger moesten worden afgewezen of die reeds in de eerste helft van 1902 aanspraak op buitenlandsch verlof zouden hebben kunnen doen gelden. In dezen ongunstigen toestand is getracht verbetering te brengen door in Indië particuliere geneesheeren als officier van gezondheid aan te stellen. De daartoe in de dagbladen gestelde oproepingen bleven echter zonder resultaat. Inmiddels zijn hier te lande pogingen in het werk gesteld om, door de uitzending van Nederlandsche artsen als tijdelijke officieren van gezondheid, in de behoefte te voorzien, en toen het bleek, dat ook langs dezen weg het verlangde aantal militaire geneeskundigen niet spoedig genoeg beschikbaar kwam, is nader getracht ook eenige Duitsche en Oostenrijksche artsen op denzelfden voet tijdelijk aan den Indischen militairen dienst te verbinden. Reeds eenige vreemdelingen hebben zich aangemeld om voor zoodanige benoeming in aanmerking te komen.

Evenals voor 1902, is ook voor 1903 op de begrooting eene som van f 8000 uitgetrokken voor het uitreiken van gratificatiën aan subalterne officieren van het Indische leger, die bij een af te leggen examen blijken geven van in één of meer der in Nederlandsch-Indië inheemsche talen een zekeren graad van bedrevenheid te bezitten. Aan het in 1902 gehouden examen voldeden 12 officieren in de Maleische, 1 in de Javaansche en 2 in de Soendaneesche taal.

Het advies van het legerbestuur nopens de vraag of en, zoo ja, in hoever en op welke wijze het wenschelijk zou zijn te achten voor inlanders uit voorname geslachten de gelegenheid te openen om in Indië tot officier bij het leger aldaar te worden opgeleid, is aan de Indische Regeering ingediend.

Voorziening in de behoefte aan militairen beneden den rang van officier. In tabel 8 van bijlage A vindt men een uitgewerkt numeriek overzicht van de gedurende de laatst verloopen vijf jaren bij het leger in de sterkte gebrachte militairen beneden den rang van officier en van de daar tegenoverstaande verliezen; in tabel 11 eene vijfjarige statistiek betreffende de reëngagementen, en in tabel 12 een overzicht, alleen over 1902, nopens de winsten en verliezen aan kader.

Met betrekking tot het niet-Europeesch element valt op te merken, dat de werving van Soendaneezen, Timoreezen en Amboineezen — ten aanzien van deze laatste nu en dan naar mate van de behoefte beperkt —, benevens die van zonen van actief dienende militairen van inlandschen landaard, evenals de aanneming van inlandsche soldatenkinderen als pupillen bij de korpsen, het geheele jaar door was opengesteld. De werving van Javanen werd in October 1902 op beperkte schaal en in November d. a. v., gelijktijdig met die van Boegineezen en Madoereezen, geheel opengesteld.

In bijlage A, tabel 9, worden de gebruikelijke opgaven aangetroffen omtrent de koloniale werving in Nederland, die, blijkens die opgaven, allengs weêr eenigszins beter resultaten begon op te leveren. Immers werden verkregen:

	in 1901: Nederl.	in 1901: Vreemd.	in 1902: Nederl.	in 1902: Vreemd.
a. te Harderwijk	815	131	950	236
b. te Nijmegen	149	—	169	—
	964	131	1119	236
	1095 man.		1355 man.	

Voor zooveel de aanneming van Nederlanders bij het Koloniaal Werfdepôt aangaat, was dit ten deele een gevolg van de op blz. 102 van het vorig verslag vermelde heropening van de gelegenheid voor militieplichtigen om bij het Indisch leger gedetacheerd te worden, eene gelegenheid, die — toen in de eerste maanden van 1903 de lust om daarvan gebruik te maken bij de milicien-verlofgangers begon af te nemen — bij K. B. 4 Juni 1903 n°. 47 ook weder onbeperkt geopend werd, dus óók voor de militieplichtigen, die bij de korpsen van het leger hier te lande onder de wapenen zijn geroepen.

Voornamelijk bij de koloniale reserve worden in den laatsten tijd gaandeweg meer vrijwilligers aangenomen.

Op 1 Juli 1903 telde het korps aan onderofficieren en minderen 2007 man, waarvan 1358 [1]) in Indië dienden en 649 hier te lande. Deze laatste sterkte was, met de daarbij behoorende officieren, over Zutphen en Nijmegen verdeeld als volgt:

	Officieren.	Onderofficieren en minderen.
1°. bij de reconvalescenten-afdeeling te Zutphen	9	282
2°. bij het valide gedeelte te Nijmegen	16	218
	25	500

Onder de 282 onderofficieren en minderen, sub 1°. bedoeld, tellen 47 man vast personeel, en onder de 218 man, sub 2°. vermeld, waren er 188, die nog niet in Indië dienden.

Onder de 1358 in Indië dienende onderofficieren en minderen der koloniale reserve waren er 513, die zich aldaar voor de eerste maal bevonden.

Ten einde in tijd van oorlog met een buitenlandschen vijand over eenige versterking van het leger te kunnen beschikken, is bij Gouv. Bt. 27 Oct. 1902 n°. 13 (Ind. St. n°. 390) eene voorloopige regeling getroffen betreffende de oprichting en het bestuur van eene legerreserve in Nederlandsch-Indië. Deze legerreserve wordt samengesteld uit in Nederlandsch-Indië gevestigde, gewezen militairen beneden den graad van onderluitenant van het leger aldaar, die nog physiek geschikt zijn voor dat gedeelte van den militairen dienst, waartoe zij laatstelijk in dat leger behoorden, en zich vrijwillig voor den dienst bij de reserve hebben verbonden. Vooralsnog heeft deze regeling weinig bevredigende uitkomsten opgeleverd; tot op het tijdstip van afsluiting in Indië van de mededeelingen voor dit hoofdstuk (April 1903) hadden zich nog slechts 7 Europeanen en 2 inlanders verbonden.

Om te trachten den tegenzin van den Indo-Europeaan tegen den militairen dienst te overwinnen en in de verwachting, dat hij zich wel voor de betrekking van ziekenverpleger zou doen aannemen, is in de eerste helft van 1902 de werving voor Europeesche soldaten-ziekenverpleger bij den geneeskundigen hospitaaldienst in Indië opengesteld. Hoewel slechts zeer eenvoudige eischen voor de toelating zijn gesteld, had zich bij het einde des jaars nog niemand aangemeld. Wijders is, met hetzelfde doel, bij Gouv. Bt. 5 Oct. 1902 n°. 18 bepaald, dat in Indië door Europeanen en met dezen gelijkgestelden ook engagementen bij het leger voor den tijd van drie jaren kunnen worden aangegaan, onder toekenning van eene premie van f 90. Deze maatregel is echter nog te kort in werking om over de uitkomsten te kunnen oordeelen.

Militair onderwijs. Tabel 13 van bijlage A bevat numerieke opgaven betreffende de bij de verschillende inrichtingen van het militair onderwijs hier te lande voor Indisch officier in opleiding zijnde leerlingen, zoomede omtrent die bij de militaire school te Meester-Cornelis. In dat overzicht vindt men tevens gegevens

[1]) Bij de opgave van dit cijfer kon weder geen rekening worden gehouden met de mutatiën in de twee jongstverloopen maanden (Mei en Juni) in Indië voorgekomen.

ten aanzien van het aantal der tot het Indische leger behoorende officieren, die de lessen aan de Hoogere Krijgsschool te 's-Gravenhage volgen.

Aangaande de kader- en de korpsscholen in Indië vindt men opgaven in tabel 14 van bijlage A.

Ingevolge K. B. 30 Jan. 1902 n°. 60 (Ind. St. n°. 136) zijn de kaderscholen bij het wapen der infanterie, welke bij de depôtbataljons te Fort de Kock (Padangsche Bovenlanden), Meester-Cornelis (Batavia), Magelang (Kedoe) en Malang (Pasoeroean) waren ingedeeld, daarvan gescheiden en hun aantal tot 2, één te Tjimahi (Preanger Regentschappen) en één te Magelang (Kedoe), teruggebracht.

Bij het oude — geleidelijk op te heffen — korps pupillen te Gombong zijn in 1902 geen jongelieden als pupil aangenomen. Daar 29 jongelieden als pupil zijn afgevoerd (waarvan 23 door overgang bij het leger), daalde de sterkte van het korps van 144 tot 115 pupillen.

Bij het nieuwe korps pupillen zijn in 1902 aangenomen, in de 1ste categorie, 53 jongelieden; voorts gingen er 14 over naar de te Meester-Cornelis gevestigde 2de categorie en zijn er 7 uit het korps afgevoerd, zoodat bij het einde des jaars het aantal van 67 tot 99 was gestegen (68 zonen van militairen beneden den rang van officier, 30 van particulieren en 1 zoon van een ambtenaar). Bij de 2de categorie zijn 12 jongelieden rechtstreeks toegelaten en 3 ontslagen, zoodat op ult. 1902 het aantal pupillen dezer categorie 42 bedroeg (22 zonen van militairen beneden den rang van officier, 19 van particulieren en 1 zoon van een ambtenaar).

Van de sedert 1861 (zie Bijbl. Ind. St. n°. 1076) opengestelde gelegenheid voor jongelieden van Europeesche afkomst in Indië om, onder genot van eene kleine toelage, bij de korpsen of inrichtingen van het leger eenig handwerk of ambacht te leeren, is in 1902 te Magelang door 4 jongens en te Willem I door 1 jongen gebruik gemaakt. Ten einde eene poging in het werk te stellen om de belangstelling van ouders en onderwijzers voor dit onderwijs op te wekken, is bij Gouv. Bt. 21 Maart 1903 n°. 3, met buitenwerkingstelling van het in 1861 vastgestelde reglement, bij wijze van proef, voorloopig voor den tijd van drie jaren, een nieuw reglement vastgesteld, waarin gunstiger bepalingen zijn opgenomen omtrent de aan de kinderen toe te kennen toelagen, de leeftijdsgrenzen, waartusschen de toelating mogelijk is, iets ruimer zijn gesteld, en aan de onderwijzers eene kleine maandelijksche belooning voor het door hen te geven onderwijs wordt verzekerd.

Bewapening. Zoowel geweren als karabijnen, model '95, bleven goed voldoen. Alleen bleek het vizier van de karabijn op den duur niet bestand tegen de behandeling, waaraan een oorlogswapen dikwijls blootstaat, zoodat pogingen in het werk zullen worden gesteld om dit wapen van een sterker vizier te voorzien.

Met de proef met een honderdtal geweren van gewijzigde constructie (zie K. V. 1902, kol. 103) is tegen het einde van 1902 een aanvang gemaakt.

Ten einde te kunnen beoordeelen welk vuurwapen zich het meest eigent voor de bewapening van militaire wielrijders, wordt eene proef genomen met een 20-tal karabijnen, in hoofdzaak overeenkomende met die bij de cavalerie en het korps marechaussee in gebruik, doch voorzien van eene bajonet.

De voor de infanterie bestemde nieuwmodel lederwerken (zie t. a. p.) waren, behalve bij een gedeelte der garnizoens-infanterie, bij het einde van 1902 bij dat wapen ingevoerd.

Met de beproeving van eene lichtere, in Indië aan te maken cavalerie-sabel met lederen scheede kon eerst tegen het einde des jaars een aanvang worden gemaakt, omdat de vervaardiging der klingen, welke door de particuliere nijverheid worden geleverd, eenige vertraging ondervond. Omtrent het denkbeeld om het personeel der artillerie en der genietroepen, in plaats van met de artillerie-sabel, te bewapenen met het bij de infanterie in gebruik zijnde kapmes is nog geene beslissing genomen, in verband met de overweging van het denkbeeld om bij de vestingartillerie, ter vervanging van het in gebruik zijnde blanke wapen, eene karabijn in dienst te stellen, nagenoeg van hetzelfde model als die bij de militaire rapportrijders in beproeving, terwijl nog overwogen wordt of het geen aanbeveling zou verdienen het personeel der genietroepen van eene marechaussee-sabel te voorzien. Wat betreft de bewapening van het personeel der veld- en bergbatterijen, is vastgesteld, dat het onbereden Europeesche en inlandsche personeel der veldbatterijen, benevens het onbereden Europeesche gedeelte en het inlandsche kader van de bergbatterijen, ter vervanging van het blanke wapen, met een revolver zullen worden bewapend, en dat den stukrijders en geleiders bij de veld- en bergbatterijen, zoomede den inlandschen kanonniers der bergbatterijen, instede van de artillerie-sabel, het infanterie-kapmes zal worden verstrekt.

Daar in den laatsten tijd in Atjèh gebleken is, dat de infanterie, met de thans in gebruik zijnde bewapening, in het handgemeen met een in het gebruik van het blanke wapen bedreven inlandschen vijand, niet voldoende krachtig kan optreden, wordt eene proef genomen met het bewapenen van de infanterie met de klewang (marechaussee-sabel), instede van met het kapmes.

Ook in 1902 zijn geen patronen voor het geweer en de karabijn, model '95, uit Nederland ontvangen. Daarentegen zijn in den loop van dat jaar bij de pyrotechnische werkplaats te Soerabaja voor deze vuurwapenen 3 118 600 scherpe en 2 000 000 losse patronen aangemaakt uit de daartoe uit Nederland aangevoerde bestanddeelen. In 1902 zijn 187 272 scherpe en 22 754 losse revolverpatronen in Indië aangemaakt. De nieuwmodel revolverpatroon zal in 1903 reeds bij de schietoefeningen worden gebruikt.

Te Merauke (Zuid-Nieuw-Guinea) zijn een tweetal gewijzigde Gardner-mitrailleurs, ingericht voor het gebruik van patronen van de geweren en karabijnen, model '95, met verminderde lading, opgesteld. Bij het wijzigen van het mechanisme van een voor nadere proefnemingen bestemden Gardner-mitrailleur, konden nog eenige verbeteringen worden aangebracht, welke het uitzicht openen om bij het op deze wijze veranderde vuurwapen patronen van de geweren en karabijnen, model '95, met ongewijzigde lading te bezigen. In afwachting van de met dit vuurwapen te verkrijgen uitkomsten zijn de overige in Indië aanwezige Gardner-mitrailleurs nog niet gewijzigd. Bij de pyrotechnische werkplaats zijn in den loop van 1902 nog 668 960 patronen voor kamer-schietoefeningen van het nieuw ingevoerde model aangemaakt.

Tot aanvulling van den voorraad zijn bij de pyrotechnische werkplaats in 1902 10 000 scherpe patronen voor de Beaumont-geweren aangemaakt, waartoe, ten einde te beproeven of in den vervolge op deze wijze bruikbare scherpe patronen kunnen worden verkregen, reeds eenmaal gebruikte hulzen zijn gebezigd.

De kanonnen van 12 c.M. L. en K. en de bronzen voorlaadmortieren van 12 c.M. (zoogenaamde Coehoorn-mortieren) zijn in den loop van 1902 uit het Indische geschutstelsel vervallen.

Door de verdere tenuitvoerlegging van de reorganisatie der garnizoens-infanterie in de buitenbezittingen kwamen weder enkele posten met hunne geschutbewapening te vervallen. Bovendien zijn nog de geschutbewapeningen van Djambi en Moeara Tambesi (Palembang), Sintang (Westerafdeeling van Borneo) en Makasser (Celebes en onderhoorigheden) ingetrokken, tegelijk met de opheffing van de artillerie-bezettingen dier plaatsen.

Het in 1902 ontvangen nieuwe geschut voor de kustbatterijen te Soerabaja is in batterij opgesteld, hetgeen — met uitzondering van twee kanonnen — eveneens geschiedde met het in dat jaar aangevoerde geschut voor de werken bij Tandjoeng Priok en Batavia, voor zoover zulks, in verband met de naderende voltooiing dier werken, mogelijk was. De in 1902 uit Nederland verzonden twee batterijen mobiel (veld- en berg-) geschut en de mitrailleurs van verschillend maaksel zijn onmiddellijk na aankomst in beproeving genomen.

De conservatieproeven met de verschillende partijen rookzwak buskruit voor de patronen van het geweer en de karabijn, model '95, zijn met gunstigen uitslag voortgezet. Verdere achteruitgang in chemische stabiliteit van de oudste aanvoeren (1896) is niet waargenomen; alleen bleken de slaghoedjes van een der laatste uit Nederland aangevoerde partijen scherpe patronen in vrij sterke mate te oxydeeren.

De voortgezette proeven met het schietkatoenkruit voor den mortier van 7 c.M. A. hebben het ten vorigen jare over deze kruitsoort uitgesproken oordeel bevestigd. De chemische stabiliteit liet niets te wenschen over, terwijl verdere afneming in aanvangssnelheid niet is waargenomen.

Bij het sedert 1900 in beproeving zijnde nitroglycerine- (Nobel-) kruit voor het kanon van 7 c.M. K. A. is, uit een ballistisch oogpunt, geen noemenswaardige achteruitgang waargenomen. De in K. V. 1902, kol. 104, vermelde afneming der chemische stabiliteit heeft zich niet voortgezet; uit een scheikundig oogpunt laat het kruit niets te wenschen over.

Wat aangaat de t. a. p. vermelde proeven met de vier soorten

rookzwak kruit (2 soorten schietkatoen- en 2 soorten NOBEL-kruit), zijn die met de beide kruitsoorten in de kanonnen van 7 c.M. L. A. en met het schietkatoenkruit in dat van 7 c.M. K. A. gestaakt, terwijl in laatstvermeld kanon de proeven met het NOBEL-kruit worden voortgezet. De kruitsoorten, die in de houwitsers en mortieren van 12 c.M. A. vrij gunstige uitkomsten opleverden, zijn voor een gedeelte bij de practische schietoefeningen met die vuurmonden verbruikt en zullen ook verder voor dat doel worden aangewend. De chemische stabiliteit van het NOBEL-kruit liet niets te wenschen over, en uit een ballistisch oogpunt viel over het algemeen weinig achteruitgang waar te nemen. Vrij sterk was die achteruitgang bij sommige partijen, die in het gewone, in Indië in gebruik zijnde kardoessaai waren bewaard. Daar dit verschijnsel over het algemeen bij alle in kardoessaai bewaarde kruitsoorten valt waar te nemen, moet dit waarschijnlijk worden toegeschreven aan den invloed, die de in het saai aanwezige organismen, vetten, zuren of zouten op het kruit uitoefenen. Om hieromtrent nadere gegevens te verkrijgen worden thans proeven genomen met in van te voren uitgestoomde en daarna gedroogde kardoessaai verpakt kruit, dat vervolgens in zorgvuldig gereinigde koperen kisten wordt opgeborgen. Bovendien zijn aan de Indische Regeering ter beproeving bij onderlinge vergelijking toegezonden een door de firma KRUPP vervaardigde zuurvrije soort van kardoeszijde en eene door bemiddeling van het departement van marine aangeschafte partij zuurvrij kardoessaai.

Bij de voortgezette draagproeven met kruitvlieskardoezen van 95 gram bleek, dat het „kruitvlies" („Pulverhaut") niet bestand was tegen een eenigszins langdurig vervoer. Overigens zijn met deze stof ook in 1902 gunstige uitkomsten verkregen, welke er toe leidden om een door de firma KRUPP vervaardigd „kruitweefsel" („Pulvergewebe"), dat scheikundig dezelfde samenstelling heeft als het kruitvlies, doch veel steviger is, in beproeving te nemen.

De gunstige uitkomsten, die met het nitroglycerine-kruit, dat in 1901 ter aanvulling van den oorlogsvoorraad voor den houwitser en den mortier van 12 c.M. A. was ontvangen, in de kanonnen van 7 c.M. L. A. zijn verkregen, gaven aanleiding om deze kruitsoort bij laatstgenoemden vuurmond, voor zoover hij bij de vesting-artillerie is ingedeeld, in te voeren. Wat betreft de invoering van rookzwak kruit bij de kanonnen van dat kaliber bij de bereden artillerie ingedeeld, zullen de uitkomsten der omtrent de verpakkingswijze te nemen proeven moeten worden afgewacht. Ontploffingen van dit nitroglycerinekruit, als waarvan in het vorig verslag wordt gewaagd, zijn in 1902 niet voorgekomen, zoodat er geen reden bestaat de daar uitgesproken minder gunstige meening omtrent de chemische stabiliteit te handhaven.

Het met de snelvuurkanonnen van 12 en 7.5 c.M. ontvangen macaroni-kruit zal periodiek aan scheikundige onderzoekingen worden onderworpen.

Kleeding en uitrusting. In verband met den gunstigen uitslag van de bij het wapen der cavalerie genomen proeven met het medevoeren van springmiddelen (vgl. K. V. 1902, kol. 105), zijn de soort en de hoeveelheid dezer springstoffen nader vastgesteld.

Het onderzoek naar de geschiktste stof voor de vervaardiging van bedgordijnen (klamboe's) voor Europeesche mindere militairen voerde tot de keuze van een weefsel van lichtgrijze kleur, dat, zonder aan de sterkte in belangrijke mate te kort te doen, ijler is dan de in beproeving geweest zijnde gordijnstof.

In verband met de gebreken, welke de tegenwoordige uniform van het Indisch leger, bij het gebruik te velde, aankleven, wordt overwogen om, bij wijze van proef op ruime schaal, de attila en de sergen pantalon bij diensten te velde te vervangen door een zoogenaamden Atjèh-jas van serge en eene blauw katoenen pantalon.

In stede van de tot nu toe in gebruik zijnde lederen kleedingtasschen zal, naar gelang de voorraad van deze artikelen uitgeput geraakt, aan daarop rechthebbenden een houten kist worden verstrekt. Eene wijziging van de door den soldaat te velde benoodigde verpakkingsmiddelen is in overweging.

Voor de officieren van de verschillende wapens en diensten is eene mobilisatie-uitrusting vastgesteld.

Huisvesting. De verbeteringen van het militair hospitaal te Weltevreden (Batavia), voornamelijk wat betreft de lokalen van den pharmaceutischen dienst, waaraan tegen het einde van 1901 de hand was geslagen, kwamen in 1902 gereed. Het hospitaal is tevens uitgebreid met de lokalen, welke beschikbaar kwamen door het in gebruik nemen van de nieuwe school tot opleiding van inlandsche geneeskundigen (zie K. V. 1902, kol. 105).

In verband met de intrekking van de vesting-artillerie bezettingen van Padang (compagnie van Sumatra's Westkust), van Lahat en Benkoelen (compagnie van Palembang en Benkoelen) en Makasser (compagnie van Celebes), is te Weltevreden (Batavia) eene barak van zeer tijdelijken aard opgericht.

De verbouwing van het niet meer aan de eischen voldoende en te weinig ruimte aanbiedende militair hospitaal te Buitenzorg (Batavia) is onder handen genomen.

Als gevolg van de bij K. B. 30 Jan. 1902 n°. 60 (Ind. St. 1902 n°. 136) afgekondigde nieuwe formatie van de kaderscholen bij het wapen der infanterie, zijn te Tjimahi (Preanger Regentschappen) de benoodigde nieuwe gebouwen opgericht en de bestaande te Magelang (Kedoe) gewijzigd en uitgebreid, terwijl, in verband hiermede, de kaderscholen te Meester-Cornelis (Batavia), Malang (Pasoeroean) en Fort de Kock (Padangsche Bovenlanden) zijn opgeheven.

Te Batoe Djadjar (Preanger Regentschappen) zijn, ten behoeve van een, gedurende de jaarlijks door de artillerie te houden practische oefeningen, aldaar te legeren 100-tal Europeesche kanonniers, tijdelijke gebouwen opgericht.

De militaire bezetting van Tjilegon (Bantam) is, in verband met de gewijzigde politieke toestanden, ingetrokken; de daardoor beschikbaar gekomen gebouwen en werken zijn aan het civiel bestuur overgegeven.

Ter verbetering van den gezondheidstoestand in de, zoowel door militairen als burgers bewoonde omstreken van het sedert 1873 als versterking opgeheven fort „Prins van Oranje" te Semarang, is in 1902 een aanvang gemaakt met het aanplempen en droogleggen van de tot dit fort behoorende natte grachten en inundatiekommen.

Het door het korps genietroepen te Magelang (Kedoe) tijdelijk in gebruik genomen kampement is, in verband met de uitbreiding van dit korps met een spoorweg- en telegraaf-compagnie, door bijbouwing met materialen van zeer tijdelijken aard uitgebreid.

Te Padang Tidji (Atjèh en onderhoorigheden) is een aanvang gemaakt met den bouw van een nieuw, verplaatsbaar, semipermanent kampement voor zes brigades marechaussee.

Te Padang (Sumatra's Westkust) is de oprichting ter hand genomen van eenige tijdelijke gebouwen nabij de Emmahaven, ten einde de militairen beneden den rang van officier van zee- en landmacht, die tusschen Batavia en Atjèh reizen, gedurende het kolenladen een logies aan den wal en eene bad- en waschgelegenheid te verschaffen.

De verbetering van de watervoorziening der militaire etablissementen te Fort de Kock (Padangsche Bovenlanden) en de aanleg van eene drinkwaterleiding ten behoeve van de militaire etablissementen te Padang (zie K. V. 1902, kol. 106) zijn ten einde gebracht.

De versterking te Djambi (Palembang) is uitgebreid met eenige tijdelijke barakken, gedeeltelijk bestemd voor hospitaal en gedeeltelijk voor logies van aldaar tijdelijk vertoevende troepen, terwijl voorts aan het tijdelijk kampement te Moeara Tambesi eenige verbeteringen zijn aangebracht en achtereenvolgens bivaks verrezen te Moeara Tebo, Limboer, Moeara Mesoemai, Rantau Pandjang en Sakeladi.

Het tijdelijk troepenlogies te Prioek Tjahoe (afd. Doesoenlanden, res. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) kwam geheel en het kampement te Merauke (Zuid-Nieuw-Guinea) in hoofdzaak gereed. De in 1901 onderhanden genomen uitbreiding van het militair etablissement te Taroentoeng (Tapanoeli) en de bouw van officierswoningen voor den staf van het garnizoensbataljon van Sumatra's Westkust, werden voltooid, hetgeen eveneens het geval was met de in dat jaar begonnen uitbreiding en redistributie van het militair etablissement te Siak (Oostkust van Sumatra), in verband waarmede de bezetting van den post Bengkalis is vervallen. De niet voor de uitbreiding van het militair etablissement te Siak gebezigde gebouwen van Bengkalis, benevens de in laatstgenoemde plaats beschikbaar gekomen terreinen zijn aan het civiel bestuur overgegeven. Te Singkawang en te Sambas (Westerafdeeling van Borneo) is voortgegaan met de redistributie en verbouwing en te Amboina met de restauratie van de militaire etablissementen.

De aanleg of inrichting van schietterreinen, geschikt voor de

oefeningen met het geweer, model '95, werd in enkele garnizoenen beëindigd, in andere voortgezet of aangevangen.

De bouw van nieuwe officierswoningen werd aangevangen of voltooid te Lhō' Nga, Lam Njòng, Sigli en Padang Tidji (Atjèh en onderhoorigheden), Siboga (Tapanoeli) en Makasser (Celebes en onderhoorigheden).

Waar dit zonder hooge uitgaven mogelijk was, is het logies voor gehuwde onderofficieren en minderen in de verschillende garnizoenen uitgebreid en het voor hen bestemde aantal woningen van 178 op 240 gebracht. Tevens is een aanvang gemaakt met het vergrooten der in de militaire kampementen gelegen vrouwenloodsen, welke in verschillende garnizoenen te weinig plaats aanbieden om de vrouwen en kinderen der militairen overdag op te nemen.

De ruimte voor kazerneering en stalling in de artilleriekampementen te Weltevreden (Batavia), Salatiga en Banjoebiroe (Semarang), Soerabaja, en Fort de Kock (Padangsche Bovenlanden) is, in verband met de aanstaande reorganisatie der velden bergbatterijen, door bijbouwing van tijdelijken aard uitgebreid.

Voeding en verpleging. De bijzondere bepalingen op de voeding van de in Atjèh en onderhoorigheden, te Bangkinang (Padangsche Bovenlanden), in het Djambische, te Prioek Tjahoe (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) en te Merauke (Zuid-Nieuw-Guinea) gelegerde troepen en dwangarbeiders, zoomede de regeling voor de toekenning van eene toelage aan de aldaar verblijfhoudende gehuwde officieren, onderluitenants en Europeesche onderofficieren, die hun gezin derwaarts niet mogen medenemen, bleven ook voor 1903 van kracht.

In verband met de hooge eischen, door gegadigden voor de levering van geconserveerd Australisch vleesch gesteld, is van de ontbieding van dat voedingsmiddel uit Australië afgezien en is met de naamlooze vennootschap tot verduurzaming van levensmiddelen te Poerworedjo (Kedoe), voor de jaren 1903 t/m 1905, een contract gesloten voor de levering van geconserveerd rundvleesch in jus, ten behoeve van de departementen van oorlog en marine. De proeven met door dezelfde vennootschap geleverde gedroogde sajoer-groenten (zie K. V. 1902, kol. 107) worden voortgezet.

Ten einde te voorzien in de reeds lang gevoelde behoefte aan meer practisch en voornamelijk lichter kookgereedschap voor troepen te velde, is, na voorafgegane proefneming, een nieuw veldkookgereedschap van lichte constructie ingevoerd, waarvan de samenstellende deelen in elkander geschoven kunnen worden en het vervoer dus minder moeielijkheden oplevert.

Daar bij de in 1901 tusschen Batavia en Buitenzorg gehouden manoeuvres gebleken was, dat aan de reeds meermalen geuite klachten over onvoldoende voeding der troepenpaarden niet alle grond kon worden ontzegd, is door het legerbestuur eene proefneming gelast, waarbij aan een honderdtal paarden van verschillende korpsen der artillerie en cavalerie eene verhoogde gabavoeding — $3^1/_2$ K.G. instede van $2^1/_2$ K. G. — wordt toegediend, onder bepaling, dat deze proef uiterlijk binnen 2 jaar moet zijn afgeloopen. Inmiddels is bij Gouv. Bt. 21 Juli 1902 n°. 55 bepaald, dat, als tijdelijke maatregel, aan troepenpaarden en muildieren, welke deelnemen aan veldoefeningen buiten het garnizoen van langeren duur dan 2 achtereenvolgende dagen, gedurende ten hoogste veertien dagen vóór, alsmede tijdens die oefeningen, als maximum 4 K.G. gaba zal worden verstrekt.

Aangezien de in het militair tarief n°. 21 (Ind. St. 1885 n°. 120, juncto 1901 n°. 67) vastgestelde fourages niet voldoende zijn voor de bij de bereden wapens in gebruik genomen Australische ponies, en het nog een open vraag is op welke wijze deze dieren het best gevoed worden, is het ration bij Gouv. Bt. 20 Sept. 1902 n°. 4 voorloopig vastgesteld op een maximum van 5 K. G. gaba en 30 K. G. gras, onder bepaling, dat uiterlijk op 1 October 1903 voorstellen moeten worden ingediend tot definitieve regeling van deze aangelegenheid. Als overgang tot de grasvoeding zijn de dieren gedurende de eerste maand gedeeltelijk gevoed met chaff, welk voedsel ook gedurende de lange zeereis is verstrekt.

Algemeene gezondheidstoestand en ziekenverpleging. Voor uitvoerige cijferopgaven verwijzende naar het eerlang van regeeringswege uit te geven statistisch overzicht der behandelde zieken van het Nederlandsch-Indische leger over 1902, zij hier alleen vermeld dat, hoewel ook in 1902 het leger weder niet verschoond bleef van de allerwegen in Nederlandsch-Indië heerschende cholera [1]), de algemeene toestand bevredigend kon worden genoemd. Het totaal aantal ziektegevallen was 2822 lager dan in 1901, waarbij echter in aanmerking genomen moet worden, dat de gemiddelde legersterkte 1185 man minder bedroeg. Ondanks eene belangrijke vermindering in Atjèh en onderhoorigheden, was het aantal beri-beri-lijders nagenoeg gelijk aan dat in 1901, hetgeen moet worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat deze ziekte bij voortduring bleef heerschen in Djambi (Palembang), in Tamiang (Oostkust van Sumatra) in omvang toenam en onder de bezettingen onzer nieuwe vestigingen te Merauke (Zuid-Nieuw-Guinea) en Prioek Tjahoe (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) een groot aantal lijders telde. Het aantal malariagevallen bedroeg 1539 minder dan in 1901. Wegens syphilis werd in 1902 886, en wegens venerische ziekten 7093 malen opneming in de zieken-inrichtingen vereischt, tegen respectievelijk 847 en 8010 malen in 1901. Het aantal lijders aan die beide ziekten, die op ult. December werden verpleegd, bedroeg 786, te weten 55 Europeanen en 20 inlanders met syphilis en 463 Europeanen en 248 inlanders met venerische ziekten.

Ter bestrijding van de beri-beri is aan de militairen, op plaatsen waar deze ziekte heerschte, of haar optreden met grond verwacht kon worden, bij wijze van proef, een zekere hoeveelheid eener Indische peulvrucht, katjang hidjoe genaamd, verstrekt. Een afdoend oordeel over de waarde dezer vrucht als voorbehoedend of genezend middel tegen beri-beri kan nog niet worden uitgesproken.

In het hospitaal te Weltevreden zijn in 1902 1781 patiënten — waaronder 617 lijdende aan beri-beri — opgenomen, afkomstig van de in Djambi ageerende colonnes.

Aan het militair hospitaal te Tjimahi (Preanger Regentschappen) is een, op eenvoudige wijze ingericht, ZANDER-instituut verbonden.

In de behoefte aan ijs in Atjèh en onderhoorigheden voor de ziekeninrichtingen en de uitrukkende colonnes kon gedurende 1902 door de gouvernements-ijsfabriek te Koeta Radja ruimschoots worden voorzien, zonder dat het debiet aan particulieren behoefde te worden beperkt. In 1902 zijn aan particulieren verkocht 202 807 K.G., tegen f 0,08 per K.G., en 175 429 K.G., tegen f 0,06 per K.G., te zamen 378 236 K.G., tegen 380 675 K.G. in 1901. Bleef de verkochte hoeveelheid dus vrijwel gelijk, de opbrengst daalde van f 29 240 in 1901 tot f 26 750 in 1902, hetgeen moet worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat in de eerste twee maanden van laatstgemeld jaar nog het oude, zoo veel hoogere tarief van f 0,10 per K.G. gold (zie K. V. 1902, kol. 108) en in 1902 het debiet van ijs bij groote partijen, tegen verminderden prijs, belangrijk toenam. De hoeveelheid ijs, door het Gouvernement ontvangen zonder nadere verrekening, daalde van 153 788 K.G. in 1901 tot 151 453 K.G. in 1902. Voor verpakking en verzending naar de posten is uitgegeven f 5 155 (in 1901 f 5716), en het totaal der uitgaven voor de fabriek (daaronder weder rekenende f 3000 wegens rente over en wegens afschrijving op het aanlegkapitaal) wordt gesteld op f 44 499 (over 1901 f 41 903). Met de verbetering der watervoorziening van de fabriek is in 1902 een aanvang gemaakt.

Manoeuvres. Evenals in vorige jaren zijn ook in 1902, zoowel op Java als in het gouvernement Sumatra's Westkust, door de veldbataljons, waar mogelijk in vereeniging met de andere plaatselijk aanwezige wapens, veldoefeningen op kleine schaal gehouden. Oefeningen op eenigszins grootere schaal, welke in Midden-Java zouden worden gehouden door troepen van Magelang, Salatiga, Willem I en Banjoebiroe (Gouv. Bt. 5 Juli 1902 n°. 28), hadden niet plaats, met het oog op het heerschen der cholera in die landstreek.

Remonte. De verplaatsing van het remonte-depôt van Poerabaja in de Preanger Regentschappen naar een in de nabijheid van Padalarang, in dezelfde residentie, gelegen terrein (zie K. V. 1902, kol. 109) kreeg tegen het einde van 1902 haar beslag.

De inrichting te Poerabaja leverde in 1902 aan het leger 99 paarden af, tegen 91 in 1901. Voor de aanvulling van het depôt zijn in 1902 90 inheemsche paarden aangeschaft, voor de rechtstreeksche remonte der cavalerie 10 en voor die der artillerie 153. Van deze paarden zijn er 43, bestemd voor de artillerie,

---

[1]) Van de 316, wegens cholera behandelde militairen overleden er 172. Hieraan moet worden toegeschreven, dat het totaalcijfer aan overledenen, ten bedrage van 550, hoewel 47 lager dan in 1901, toch betrekkelijk hoog is.

door eene naar Soemba gezonden commissie (zie lager) op dat eiland aangekocht. De overige aankoopen hadden nagenoeg alle op Java plaats. Van de daar aangeschafte dieren waren er 54 uit de Preanger Regentschappen afkomstig. Bovendien zijn voor de rechtstreeksche remonte der cavalerie nog 108 Australische ponies aangeschaft, waarvan 32 in de Straits-Settlements en de overige te Batavia.

De door den in 1900 naar Soemba gezonden artillerie-officier opgedane ervaring met betrekking tot de paardenteelt aldaar (vgl. t. a. p.) heeft doen afzien van het denkbeeld om eene halfwilde of tamme stoeterij op dat eiland op te richten, aangezien hierdoor het gewenschte doel, het fokken van paarden voor de cavalerie van eene hoogte van 1.36—1.40 M. niet kan worden bereikt, en is in beginsel besloten tot het oprichten van eene tamme stoeterij nabij Padalarang. In verband hiermede en omdat van een langer verblijf op Soemba van dien artillerie-officier in het belang van de paardenteelt en van de remonteering geen nut meer was te verwachten, is hij bij Gouv. Bt. 19 Juli 1902 n°. 1 eervol van zijne detacheering ontheven, en is tevens machtiging verleend om eene commissie, bestaande uit twee officieren der bereden wapens en een militairen paardenarts, bijgestaan door eenig minder militair en civiel personeel, naar dat eiland te zenden, ten einde te trachten aldaar 3 dekhengsten en 60 fokmerries aan te koopen. Bij het afsluiten van de mededeelingen voor dit hoofdstuk was die commissie reeds op Java teruggekeerd, doch zij had haar verslag nog niet ingediend. Behalve een 43-tal paarden voor de remonte der artillerie (zie hiervóór) kocht zij alleen de 3 dekhengsten aan.

De africhting van de in April 1902 te Batavia aangebrachte, rechtstreeks uit Australië ontboden ponies (zie t. a. p.), ten getale van 76, is nog niet afgeloopen, doch het liet zich aanzien — ook op grond van de met die paardensoort in Atjèh in gang zijnde proef — dat zij bruikbare troepenpaarden voor de cavalerie zullen worden. Aangezien van de inheemsche rassen voor de remonteering der cavalerie voorloopig weinig te verwachten is — voor de artillerie is dit afhankelijk van het gewicht van het nieuw in te voeren veldgeschut — en de resultaten van de in de Preanger Regentschappen door het Gouvernement gesteunde paardenfokkerij voor het leger nog van geringe beteekenis zijn, is bij Gouv. Bt. 29 Nov. 1902 n°. 5 machtiging verleend om, ter voorziening in de behoefte aan cavaleriepaarden voor het jaar 1903, wederom 145 Australische ponies aan te schaffen.

Ten einde de aanschaffing van cavaleriepaarden niet geheel van Australië afhankelijk te doen zijn, en tevens om eene vergelijkende proef te nemen tusschen de van daar afkomstige dieren en die van oosterschen oorsprong, doch van grooter taille en meer massa dan het inheemsche paard, is bij Gouv. Bt. 5 Sept. 1902 n°. 3 machtiging verleend om ten hoogste 20 Perzische paarden te Batavia aan te koopen, tegen een maximum-prijs van f 400 per paard, en zijn voorts pogingen in het werk gesteld om uit de omstreken van de Perzische golf een 80-tal zoogenaamde „Persian Gulf Arabs" te verkrijgen. Bij den aanvang van 1903 waren eerstbedoelde paarden, voor welker levering een te Ispahan gevestigde paardenhandelaar zich bereid had verklaard, nog niet te Batavia aangekomen, terwijl voor de andere nog geen leverancier was gevonden, genegen om de paarden op zijn risico, onder voorwaarde dat ze te Batavia moeten worden gekeurd, aldaar te leveren, en zulks voornamelijk omdat, bij gemis van eene directe stoomvaartverbinding met de Perzische golf, te veel bezwaren worden ondervonden met de niet te vermijden herhaalde overscheping der dieren.

De in 1901 van Cyprus aangevoerde muildieren, hoewel in bouw en kracht ten achter staande bij die van China afkomstig, zijn echter energieker en handelbaarder dan deze laatste, doch het prijsverschil — f 750 tegen f 350 — is te groot om met den aankoop op Cyprus voort te gaan.

Nadat de wenschelijkheid was gebleken om den aankoop van muildieren in China niet meer te Chefoo, doch te Tientsien te doen plaats hebben, is bij Gouv. Bt. 20 Dec. 1902 n°. 2 machtiging verleend om een militairen paardenarts derwaarts te zenden, ten einde, ter voorziening in de behoefte aan draagdieren voor 1903, door tusschenkomst van het Holland-China-Syndicaat, 64 muildieren aan te koopen.

De reeds bij herhaling geuite klachten over de mindere bruikbaarheid der muildieren te velde, gepaard aan de moeielijkheid om steeds over een voldoend aantal goede dieren in Indië te beschikken, maakten het wenschelijk om eene proef te nemen met Australische ponies, ten einde hunne bruikbaarheid als draagdier na te gaan. In verband hiermede is bij Gouv. Bt. 7 Oct. 1902 n°. 37 machtiging verleend om eene overeenkomst aan te gaan met een te Sydney gevestigden paardenhandelaar voor de levering van 24 Australische ponies tegen ten hoogste f 420 per stuk, en overigens onder de t. a. p. vermelde voorwaarden. Deze paarden kwamen in Januari 1903 aan, doch van de bezending zijn slechts 14 stuks goedgekeurd; de ontbrekende zullen later worden geleverd.

Bij de artillerie- en cavaleriepaarden deden zich in 1902 slechts sporadische gevallen van kwaden droes voor, terwijl bij het 4de eskadron cavalerie te Atjèh wederom eenige gevallen van surrah werden geconstateerd.

Transporttrein. Het in 1899 bij den in Atjèh georganiseerden transporttrein ingevoerde nieuw model draagkussen (zie K. V. 1902, kol. 110) bleek geschikt te zijn voor het vervoeren van lasten tot een gewicht van ± 60 K.G., zoodat het voor vervoer van munitie voor draagbare vuurwapenen en van al die grondstoffen, waarbij verpakking in lasten van 30 K.G. mogelijk is, toepassing zal kunnen vinden. Daar de lasten bij de artillerie grooter zijn dan 60 K.G., zijn deze draagkussens bij de batterijen niet te gebruiken.

Te Semarang is op een gedeelte van het emplacement van het voormalige buskruit-etablissement te Bodjong en met gebruikmaking van de afbraak der oude gebouwen, een kampement ingericht voor eene compagnie van de kern van den in het leven te roepen permanenten transporttrein voor het Indische leger. Dit kampement biedt ruimte voor 7 onderofficieren of korporaals, 100 treinsoldaten, stalling voor 170 paarden en de noodige magazijnen.

Bij Gouv. Bt. 18 Nov. 1902 n°. 2 is, bij wijze van tijdelijken maatregel, machtiging verleend om, ten behoeve van den transporttrein van eene eventueel naar Korintji (Midden-Sumatra) te zenden militaire macht (zie de rubriek „Plaatselijke indeeling"), een park van 150 transportpaarden op te richten en daarbij tijdelijk boven de formatie van het leger te voeren 1 luitenant en 105 manschappen der artillerie of cavalerie, zoomede 10 troepenpaarden van laatstgenoemd wapen, welke trein te Weltevreden is gelegerd. Het ligt in de bedoeling van deze paarden en van het daarbij behoorend toezicht voerend personeel partij te trekken voor het samenstellen der te Semarang te legeren, uit draag- en trekpaarden bestaande compagnie van den permanenten transporttrein.

Militaire wielrijders. Ten einde van de militaire wielrijders (rapportrijders), waarop bij de regeling van de oorlogsformatie van het leger te velde (Ind. St. 1901 n°. 169) is gerekend, in tijd van oorlog goede diensten te kunnen verwachten, is besloten hun in tijd van vrede reeds eene opleiding te geven. Met dat doel zijn een 65-tal rijwielen aangeschaft en is machtiging verleend tot den aanleg van eene eenvoudige rijwielbaan en de oprichting van eene kleine werkplaats voor herstellingen.

Reglementen en voorschriften. Onder de in 1902 door het legerbestuur vastgestelde instructiën, reglementen en voorschriften behooren o. a. voorschriften betreffende de werving van Europeesche soldaten-ziekenverplegers bij den hospitaal-dienst, de wapening en munitie der cavalerie en het hoefbeslag (Alg. Orders 1902 n°s. 43, 76 en 83); eene instructie voor den chef van het wapen der cavalerie (Alg. Order 1902 n°. 116) en eene handleiding voor den optischen seindienst (Alg. Order 1902 n°. 138).

Belooningen en straffen. Bij K. B. 28 Aug. 1902 n°. 5 is de luitenant-generaal van het leger in Nederlandsch-Indië J. B. van Heutsz, civiel en militair gouverneur van Atjèh en onderhoorigheden, benoemd tot adjudant in buitengewonen dienst van Hare Majesteit de Koningin, terwijl Hare Majesteit dezen opperofficier voorts benoemde tot Hoogst Derzelver adjudant-generaal met den rang van groot-officier der Kroon.

Bij Gouv. Btn. 18 Nov. 1902 n°. 23 en 7 Febr. 1903 n°. 1 zijn, met toepassing van art. 5, tweede lid, van K. B. 24 Nov. 1859 n°. 69 (Ind. St. 1860 n°. 26), de kapitein der infanterie K. van der Maaten en de 1ste luitenant van dat wapen A. Geertsema Beckeringh onderscheidenlijk buitengewoon bevorderd tot majoor en kapitein, en zulks wegens uitstekende militaire verrichtingen en uit daden gebleken buitengewone militaire talenten. Een overzicht van de overige aan militairen der landmacht gedurende 1902 toegekende eerbelooningen wegens aan den lande

bewezen bijzondere diensten ter zake of ter gelegenheid van krijgsverrichtingen in Indië vindt men in tabel 15 van bijlage A.

Het aantal militairen beneden den rang van officier, die in 1902 aanspraak verkregen op de gouden, zilveren of bronzen medaille voor langdurigen trouwen dienst, beliep 2498, tegen 2773 in 1901.

Bij Gouv. Bt. 10 Maart 1903 n°. 44 is een bedrag van f 4090 beschikbaar gesteld tot toekenning van kleine belooningen aan mindere militairen, bij de in den loop van 1903 te houden scherm- en gymnastiek-wedstrijden.

Tabel 16 van bijlage A bevat eene numerieke opgave betreffende eenige categorieën van gestraften of om niet-eervolle redenen uit het leger of tijdelijk uit hun korps afgevoerden.

Omtrent de afschaffing, ten aanzien van de ingelijfden bij het strafdetachement in Nederlandsch-Indië, van de straf van rietslagen en de overige straffen van het reglement van krijgstucht of discipline voor het krijgsvolk te lande, zij verwezen naar hoofdstuk F § 6. Het ligt in de bedoeling dat Koninklijk besluit in werking te doen treden terstond nadat de nieuwe strafkamers bij het strafdetachement gereed zijn, hetgeen tegen Augustus 1903 kon worden tegemoet gezien.

Maatregelen en instellingen in het belang van het zedelijk en stoffelijk welzijn van den soldaat. In den loop van 1902 is het aantal voor Europeanen ingerichte dagverblijven met 8 uitgebreid. Daarentegen is, in verband met de intrekking van de vesting-artilleriebezetting van Koeta Radja, aldaar één dagverblijf opgeheven, zoodat bij het einde des jaars in het geheel 65 van deze inrichtingen aanwezig waren.

De laatst bekende verantwoordingen der cantine-administratiën (over 1901) wezen, verdeeld over 101 cantines, in totaal op een voordeelig saldo van f 106 646. De waarde van gebouwen, meubilair en bibliotheken der cantines werd op ult. 1901 geschat op f 595 023.

In tabel 17 van bijlage A treft men een overzicht aan van de in 1902 wegens dronkenschap aan Europeesche militairen opgelegde straffen, waaruit blijkt, dat van de 10 952 Europeesche militairen er zich 2754 nu en dan aan misbruik van sterken drank schuldig maakten en daarvoor 3522 malen gestraft werden. In 1901 bedroegen deze getallen 11 194, 2960 en 3808.

Ook in 1902 is getracht door het verkrijgbaar stellen van minerale wateren het gebruik van alcoholische dranken te verminderen.

Ter bestrijding van de nadeelige gevolgen der prostitutie is bepaald, dat de militairen, die in eene ziekeninrichting wegens syphilis of eene venerische ziekte zijn verpleegd geworden, na hun ontslag daaruit, nog gedurende respectievelijk een jaar of drie maanden onder geneeskundig toezicht blijven, waartoe zij wekelijks geneeskundig zullen worden onderzocht.

Van particuliere zijde werd voortgegaan met den Europeeschen militair in militaire tehuizen het gemis aan familieleven zooveel mogelijk te vergoeden en daarbij tevens tot zijn zedelijk welzijn werkzaam te zijn. Van het op de Indische begrooting voor 1903 uitgetrokken bedrag van f 9000 voor subsidiën aan vereenigingen, die zich ten doel stellen het zedelijk welzijn der militairen te bevorderen, is, evenals in 1902, eene som van f 2400 toegekend aan de Vereeniging voor evangelisatie onder de militairen in Nederlandsch-Indië, ten behoeve van haar militair tehuis te Koeta Radja (Atjèh). Voorts zijn subsidiën toegekend aan de militaire tehuizen te Batavia, Buitenzorg, Tjimahi, Willem I, Magelang, Soerabaja, Malang, Padang en Amboina.

In de standplaatsen van de godsdienstonderwijzers of gewezen zendelingleeraren, die, op den voet van de regeling bij K. B. 22 April 1901 n°. 68 (Ind. St. n°. 255), zijn belast met de behartiging van de godsdienstige belangen der tot de Protestantsche gemeente behoorende militairen beneden den rang van officier en van andere minder gegoede gemeenteleden (zie K. V. 1902, kol. 112) kwam geen verandering.

Over het gebruik, door militairen beneden den rang van officier van de postspaarbank gemaakt, zie men hoofdstuk L, afd. III.

Staatsstoomtramweg in Atjèh en telephonen aldaar. Met het geleidelijk opbreken van de niet meer gebruikte zijlijn Koeta Radja—Lam Njòng—Lam Barö is een aanvang gemaakt.

De aanleg van de trajecten Meureudoe—Peudada, ter lengte van 39 K.M. en Kroeëng—Manei—Peusangan, ter lengte van 17 K.M., van de lijn ter Noordkust van Atjèh van Sigli naar Lhö' Seumawè werd voortgezet. De baanvakken Meureudoe—Samalanga en Samalanga—Peudada (23 K.M.) zijn respectievelijk op 1 Mei 1902 en 1 Maart 1903 voor het publiek verkeer opengesteld. De geheele lengte in exploitatie bedroeg op 1 Maart 1903 152 K.M., tegen 113 K.M. op ult. 1901. Het tusschenvak Peudada—Peusangan der lijn Sigli—Lhö' Seumawè, ter lengte van 27 K.M., is in het verslagjaar onderhanden genomen en voltooid, zoodat op 1 Maart 1903 de geheele lijn gereed was. Het gedeelte Peudada—Lhö' Seumawè was evenwel nog niet in exploitatie.

Met het verlengen van de lijn Sigli—Lhö' Seumawè tot Idi is in 1902 begonnen. Het baanvak Lhö' Seumawè—Geudöng (16 K.M.) kwam gereed, terwijl aan het 40 K.M. lange baanvak Geudöng—Panté Laboe de hand is geslagen en het eindvak Panté Laboe—Idi is opgemeten. De opmetingen voor de doortrekking van de lijn Sigli—Idi tot de Langsar-baai, waarvoor bij de Indische begrooting voor 1903 fondsen zijn toegestaan, zullen in 1903 plaats vinden.

Het voor-ontwerp voor de tramaansluiting tusschen Groot-Atjèh en de Noord- en Oostkust der onderhoorigheden — de 35 K.M. lange lijn Seulimeum—Keudé Breuë — (zie K. V. 1902, kol. 112) kwam gereed. Tot den bouw van die lijn is besloten bij de wet van 23 Juli 1903 (Ned. St. n. 221), tot wijziging en verhooging van de Indische begrooting voor 1903.

In 1902 is eene rechtstreeksche telephonische verbinding tusschen Samalanga en Koeta Radja tot stand gekomen en zijn ook Idi en Bajan telephonisch verbonden. De totale lengte van het telephoonnet bedroeg op ult. 1902 800 K.M., tegen 525 K.M. op ult. 1901.

Met intrekking van alle vroeger verleende vergunningen, is bij Gouv. Bt. 3 Juli 1902 n. 5, van 1 October 1902 af, voor particulieren de gelegenheid geopend om, tegen betaling van eene maandelijksche vergoeding, aan het militair telephoonnet in Atjèh en onderhoorigheden te worden aangesloten, hetgeen op ult. 1902 reeds met 29 toestellen was geschied. Het voor particulieren opengestelde net strekt zich, behalve over geheel Groot-Atjèh, uit tot Samalanga op de Oostkust en tot Lhöng op de Westkust.

---

§ 2. FORTIFICATIËN.

De batterijen voor de verdediging van het Oostgat van Soerabaja zijn in 1902 voorloopig voltooid; de werken voor de verdediging van de kuststrook nabij Batavia kwamen nagenoeg en die ten westen en ten oosten van Batavia geheel gereed. Laatstgenoemde werken, zoomede de batterijen te Soerabaja zijn geheel en de werken voor de verdediging van de kuststrook nabij Batavia gedeeltelijk bewapend. Ook de werken in de tweede linie te Soerabaja zijn, voor zoover dit in vredestijd mogelijk is, voltooid. De oude strandbatterijen nabij Batavia zijn, voor zooveel, in verband met het nieuwe verdedigingsstelsel, noodig, weder in bruikbaren staat gebracht, terwijl de reeds vroeger vervallen strandbatterij aan de monding van de Semarang-rivier is gesloopt.

De in het begin van 1902 onderhanden genomen werkzaamheden tot gedeeltelijke ontmanteling van verschillende kustversterkingen in de buitenbezittingen kregen haar beslag.

Met den bouw van batterijen ter verdediging van Poelò Wè (Atjèh en onderhoorigheden) is, voor zoover de beschikbare arbeidskrachten zulks toelieten, een aanvang gemaakt.

Met het oog op de wenschelijkheid om diverse oorlogsvoorraden in de Preanger Regentschappen bijeen te brengen, is voor de oplegging van rookzwak buskruit nabij Batoe Djadjar

een magazijn gebouwd. Het magazijn voor geconfectionneerde munitie en het laboratorium der artillerie, beide gelegen in het midden der stad Semarang, zijn met het oog op de veiligheid, overgebracht naar een tweetal steenen gebouwen van het voormalige buskruit-etablissement te Bodjong.

De in 1901 aangevangen bouw van eene nieuwe versterking te Kendangan (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) is voltooid en, in verband daarmede, zijn het defensief kampement te Barabei en de versterking te Rantau verlaten. De vrijgekomen gebouwen en werken zullen aan het civiel bestuur worden overgegeven. De nieuwe versterking, zoomede die te Baros in Tapanoeli (zie K. V. 1901, blz. 47) zijn opgenomen onder de permanente versterkingen van den vierden rang en de vroegere redoutes aldaar uit den staat van rangschikking der versterkingen geschrapt (Ind. St. 1902 n°s 439 en 391). De redistributie van de versterking te Amoentai in dat gewest en de in 1901 aangevangen wederopbouw van de in den nacht van 5 op 6 Januari 1900 door eene aardbeving grootendeels vernielde versterking te Kepahiang (Palembang) zijn beëindigd. De in 1901 onderhanden genomen bouw van eene nieuwe versterking te Pangkadjene (Celebes en onderhoorigheden) kan tegen Juli 1903 geheel gereed zijn.

De militaire terreinen der in 1901 verlaten versterkingen te Marabahan, Martapoera en Pengaron in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (zie K. V. 1902, kol. 114), benevens eenige gebouwen van eerstgenoemde versterking, zijn aan het civiel bestuur overgegeven en de overige vrijgekomen gebouwen en werken voor afbraak in het openbaar verkocht.

Als gevolg van het verder ten uitvoer leggen van de bij Ind. St. 1901 n°. 166 afgekondigde nieuwe infanterie-formatie, zijn de versterkingen te Palimanan (Cheribon) en Segeri (Celebes en onderhoorigheden) opgeheven en de gebouwen en werken aan het civiel bestuur overgegeven. Het militair kampement met reduit te Loeboek Sikaping en de redoute te Pajakombo (Sumatra's Westkust), de redoute te Marabahan, het defensief kampement te Martapoera, het blokhuis te Boentok en de versterking te Pengaron (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), de redoute te Bima (Celebes en onderhoorigheden), de redoute Fort Duurstede te Saparoea en het fort Revenge te Poeloe Ai (Amboina), zoomede het fort Barneveld op Batjan (Ternate en onderhoorigheden) zijn, mede als gevolg van de nieuwe infanterie-formatie, en het defensief kampement te Oelëë Lheuë (Atjèh en onderhoorigheden), het fort Kroonprins te Tandjoeng Pinang (Riouw en onderhoorigheden), het blokhuis te Toboali (Banka en onderhoorigheden), het defensief kampement Nieuw-Amsterdam te Menado, het fort Nieuw-Victoria te Amboina en het fort Oranje te Ternate, in verband met de gewijzigde politieke toestanden aldaar, uit den staat van militaire versterkingen geschrapt, met gelijktijdige opheffing van de voor die versterkingen vastgestelde verboden kringen (Ind. St. 1902 n°. 426 en 1903 n°. 140). De gebouwen van laatstgenoemde versterking zijn ondershands verkocht.

In Atjèh en onderhoorigheden zijn, in verband met de gewijzigde toestanden aldaar, de horizontale ijzerdraadversperringen om de versterkingen te Sigli, Lhö' Seumawè, Meulabòh en Sabang, benevens de ijzeren hekken voor de officierswoningen aldaar, opgeruimd en de palissadeeringen van de eerste drie versterkingen vervangen door eene vertikale afsluiting van gewapend ijzerdraad, en van laatstgenoemde versterking door eene afsluiting van de ruimten tusschen de gebouwen door ijzeren hekken.

§ 3. TOPOGRAPHISCHE DIENST.

Het eindverslag van de commissie, aan welke in November 1900 de overweging is opgedragen van de vraag in hoever het aanbeveling zou verdienen de door een aantal diensttakken in Indië verricht wordende terreinopnemingen en kaarteeringswerkzaamheden te centraliseeren (zie K. V. 1902, kol. 113) kwam gereed. Aangezien de in dat verslag voorgestelde methode voor het vervaardigen van landrente-kaarten veel minder kostbaar is dan de tot dusver gevolgde, is in beginsel aangenomen dat het landrente-kadaster zal worden overgebracht bij den topographischen dienst en zijn reeds maatregelen getroffen om, van 1 Januari 1903 af, de landrente-kaarten van het district Salaman (afd. Magelang, res. Kedoe) bij laatstgenoemden dienst te doen vervaardigen, gelijktijdig en in verband met de onderhanden zijnde topographische opneming.

Omtrent hetgeen in 1902 verricht is door de verschillende onderdeelen van den militairen topographischen dienst valt het volgende te melden.

In Zuid-Sumatra zijn de verkenningen tot het opsporen van geschikte secundaire en tertiaire driehoekspunten in de afdeeling Tebing Tinggi der residentie Palembang nagenoeg ten einde gebracht. Pilaren zijn gebouwd op 3 secundaire en 18 tertiaire punten, alle gelegen in de onderafdeeling Redjang en Lebong, zoodat op ult. 1902, behalve 33 punten van het hoofddriehoeksnet, 41 secundaire en 463 tertiaire punten blijvend op het terrein waren aangegeven. Hoekmetingen, betrekking hebbende op het hoofddriehoeksnet, zijn uitgevoerd op één station der eerste orde. Secundaire metingen zijn verricht op 4 stations der eerste, 8 der tweede en 18 der derde orde, deze laatste met inbegrip van 8 zoogenaamde hulppunten, die tevens dienen voor de vastlegging van andere punten der derde orde. De coördinaten zijn berekend van 1 primair, 8 secundaire en 102 tertiaire punten. In het geheel waren op ult. 1902 de coördinaten berekend van 25 primaire, 33 secundaire en 369 tertiaire punten. De driehoeksmeting in de afdeeling Kroë der residentie Benkoelen en in de afdeeling Komering en Ogan Oeloe, Enim en de Ranaudistricten der residentie Palembang is thans geheel ten einde gebracht. In het oostelijk laagland van laatstgenoemde residentie zijn op 5 stations astronomische plaatsbepalingen verricht, namelijk ter hoofdplaats Palembang en op 4 punten langs de Ogan-rivier; deze stations zijn door pilaren verzekerd en hunne geographische breedte- en lengteverschillen berekend.

In October is een aanvang gemaakt met het doen van getijwaarnemingen ter hoofdplaats Benkoelen, hetgeen tot het einde van September 1903 zal worden voortgezet, met het doel om den gemiddelden stand van den zeespiegel aldaar te bepalen, waardoor, behalve het reeds bepaalde punt Telok Betoeng (Lampongsche Districten), een tweede aansluitingspunt zal worden verkregen voor de hoogtemetingen in Zuid-Sumatra.

De topographische opneming van Sumatra's Westkust had zich bij het einde van 1902 uitgestrekt over 44 888,5 K.M². In den loop van dat jaar zijn daar opgemeten en in kaart gebracht 2298,5 K.M²., waarvan 1320 K.M². op de schaal van 1 : 40 000 en 978,5 K.M². op de schaal 1 : 80 000. Deze uitgestrektheid is iets kleiner dan de in 1901 opgemeten 2448 K.M., welke vermindering in hoofdzaak moet worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat de opneming van de residentiën Padangsche Benedenlanden en Padangsche Bovenlanden in 1902 gereed kwam en het personeel van de daar tewerkgestelde opnemingsbrigade ruim de helft van dat jaar moest besteden aan het verrichten van hoofdwegmetingen voor de samenstelling der veelhoeken in de door die brigade op te nemen afdeeling Toba en Silindoeng der residentie Tapanoeli, terwijl voorts de voltooiing van de onderhanden zijnde kaartbladen en het samenstellen van een volledigen afstandswijzer der Padangsche Benedenlanden en Padangsche Bovenlanden veel tijd kostte. Met de opneming van Sumatra's Westkust bleven belast de 1ste opnemingsbrigade, met hoofdkwartier te Padang Sidempoean (Tapanoeli) en de 3de opnemingsbrigade, met hoofdkwartier te Fort de Kock (Padangsche Bovenlanden). Het hoofdkwartier van laatstgenoemde brigade is in het begin van 1903 naar Padang Sidempoean verlegd.

De twee opnemers (één van de 3de opnemingsbrigade en één van de opleidingsbrigade), die in Augustus 1901 naar de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo vertrokken, ten einde, onder de bevelen van den hoofdinspecteur, chef van den post- en tele-

graafdienst, te worden belast met de opneming van het traject Terobok—Samarinda, in het belang van de tusschen die plaatsen aan te leggen gouvernements-telegraaflijn, kwamen eerst einde September 1902 weder ter beschikking van den chef van den topographischen dienst, nadat in Januari t. v. de opnemer van de opleidingsbrigade, die wegens ziekte moest worden afgelost, was vervangen door een opnemer der 2de opnemingsbrigade. Deze brigade met hoofdkwartier te Buitenzorg (Batavia), belast met de herziening van een groot deel der detailbladen van de residentiekaarten van Batavia en de Preanger Regentschappen, zette hare werkzaamheden geregeld voort. Op het einde van 1902 waren, op de schaal 1:20 000, in het geheel 5918 K.M². herzien, en wel 1110 K.M². in de Preanger Regentschappen en 4808 K.M². in Batavia. De in 1900 en 1901, respectievelijk in Djambi (Palembang) en in de Boven-Doesoen (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) gedetacheerde opnemers van deze brigade bleven ook gedurende 1902 aldaar werkzaam.

De opleidingsbrigade, met hoofdkwartier te Poerworedjo in Kedoe, had bij het einde van 1902 in dat gewest opgenomen en in kaart gebracht 3103 K.M²., en wel 2505 K.M². op de schaal van 1:25 000 (waarvan 2479,5 K.M². aan gewone meting en 25,5 K.M². aan terreinen, herzien met behulp van de kaarten der irrigatiebrigade) en 598 K.M². op de schaal van 1:50 000. De hoekmetingen ter bepaling van de noodige vaste punten zijn in Kedoe ten einde gebracht en begonnen in de residentie Semarang. In Kedoe zijn in 1902 1 secundair punt verkend, 9 secundaire en 70 tertiaire punten getrianguleerd en 12 secundaire punten berekend; in Semarang 95 pilaren gebouwd, 4 primaire en 12 secundaire punten verkend, 2 tertiaire punten getrianguleerd en 12 secundaire punten berekend.

Op ult. 1902 waren bij de brigade, ter beproeving en opleiding, 5 officieren en 14 Europeesche onderofficieren en minderen gedetacheerd, terwijl in den loop van dat jaar 4 officieren, die in Nederland den cursus aan de hoogere krijgsschool hadden doorloopen, gedurende 6 maanden in het terreinopnemen werden geoefend.

Ten einde eene proef te nemen met de opleiding van inlandsche élève-topografen tot verkenners, is bij Gouv. Bt. 24 Jan. 1902 n°. 33 machtiging verleend om voor dat doel een 8-tal inlandsche élève-topografen tijdelijk boven de formatie van de opleidingsbrigade te voeren. Overigens bleef het in K. V. 1902, kol. 115, opgegeven aantal inlandsche topografen en élèves ongewijzigd, zoodat op ult. 1902 nog steeds een incompleet van 4 inlandsche topografen en een overcompleet van 4 inlandsche élèves bestond.

Het bij het einde van 1901, onder de rechtstreeksche controle van een officier-opnemer, in Atjèh en onderhoorigheden gedetacheerde aantal van 6 opnemers bleef aldaar werkzaam. Om dezelfde reden als vermeld in K. V. 1901, blz. 48, kon ook in 1902 slechts langzaam aan eene geregelde opneming worden voortgewerkt. Bij het einde van dat jaar waren, op de schalen van 1:20 000 en 1:40 000, opgenomen en in kaart gebracht 3937 K.M²., tegen 3804 K.M². op ult. 1901.

Gedurende 1902 zijn bij het topographisch bureau te Batavia bewerkt en van gouvernementswege uitgegeven: verschillende vervolgbladen, namelijk 7 graadafdeelingsbladen (schaal 1:80 000) en 6 militaire bladen (1:40 000), betreffende de topographische kaarten van Sumatra's Westkust, 13 detailbladen (waarvan 10 op de schaal van 1:25 000, 2 op die van 1:50 000 en 1 op die van 1:100 000) betreffende de residentiekaarten van Banjoemas en Kedoe en 54 herziene detailbladen (1:20 000) en een militair blad (1:50 000) betreffende de residentiekaart van Batavia; voorts herdrukken van de kaarten der hoofdplaatsen Semarang (1:10 000), Djokjakarta (1:20 000), Makasser en omstreken (1:20 000), Magelang en omstreken (1:20 000) en Kediri (1:20 000), van de kaart van het eiland Borneo (1:2 000 000), van de overzichtskaart en bladwijzer van de Preanger Regentschappen (1:500 000), van de kaart der Preanger Regentschappen (1:250 000), zoomede van 117 bladen, waarvan de voorraad was uitgeput.

Wijders zijn voor speciale doeleinden gereproduceerd de kaart van het schietterrein te Batoe Djadjar (1:5000) in twee bladen, en voorloopige zwartdrukken van 10 bladen van de topographische kaart van Atjèh (1:40 000), van 5 bladen van de kaart van Tapa' Toean (1:40 000), van de overzichtskaart van Atjèh en onderhoorigheden (1:200 000) in 16 bladen, van de schetskaart van een deel van het eiland Nias (1:100 000), van de kaart van Radjamandala in de Preanger Regentschappen (1:20 000), in 2 bladen, zoomede legenda's in handig formaat voor de topographische kaarten in Nederlandsch-Indië en de militaire kaarten van Java (1:50 000).

Voor verkochte kaarten is in 1902 ontvangen nagenoeg f 4030, terwijl de kosteloos en tegen regularisatie verstrekte kaarten eene verkoopwaarde vertegenwoordigden van nagenoeg f 8298.

Sedert de opgaaf in K. V. 1902 (kol. 116), zagen hier te lande (bij de topographische inrichting van het Ministerie van Oorlog) het licht de bladen 7, 8 en 10, bevattende Midden-, Zuid- en Oost-Sumatra met Tapanoeli en de onafhankelijke Bataklanden, van den geleidelijk herzien wordenden Atlas van Nederlandsch-Indië van STEMFOORT en TEN SIETHOFF. In bewerking bleef nog het t. a. p. vermelde blad 9, bevattende de Padangsche Bovenlanden en Padangsche Benedenlanden, zoomede het sedert ter reproductie hier te lande uit Indië ontvangen titelblad en blad 6 (in den bestaanden atlas eveneens onder n°. 6 voorkomende), omvattende Noord-Sumatra.

§ 4. KRIJGSVERRICHTINGEN.

Gedurende het tijdvak, waarover deze paragraaf loopt (medio Maart 1902 tot medio Maart 1903), hadden krijgsverrichtingen plaats in het gouvernement Atjèh en onderhoorigheden, in Djambi (Palembang) en in de Boven-Doesoen (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) en was tevens gewapende tusschenkomst noodzakelijk te Hoeta Gindjang en Batoe Moror (Tapanoeli), in Kajeli (Celebes en onderhoorigheden) en in Zuid-Nieuw-Guinea, terwijl afsluitingsdetachementen gelegerd werden op de uit het westen naar Korintji (Midden-Sumatra) voerende paden. Aangezien de gebeurtenissen in die gewesten reeds beschreven zijn in hoofdstuk C, §§ 3, 4, 5, 8, 14, 15 en 19, kan hier met eenige algemeene opgaven worden volstaan.

Gedurende 1902 kwamen in Atjèh aan, ter aanvulling van de door evacuatie, pasporteering, gageering, overplaatsing, overlijden als anderszins ontstane mutatiën, 3245 militairen (waaronder 92 officieren), terwijl in de drie voorafgegane jaren 1899 t/m 1901 de aanvulling achtereenvolgens had bedragen 1742, 1927 en 3161 man, waaronder respectievelijk 53, 78 en 83 officieren. Onder de in 1902 naar Atjèh gezonden aanvulling bevonden zich 1088 Europeanen, tegen in de jaren 1899 t/m 1901 achtereenvolgens 712, 796 en 878 (met inbegrip van de officieren).

De gedurende 1902 onzen troepen door den Atjèhschen vijand toegebrachte verliezen bedroegen 68 gesneuvelden (11 Europeanen — onder wie 2 officieren — en 57 inlanders) [1], benevens 449 gewonden (158 Europeanen — onder wie 26 officieren — en 291 inlanders), zijnde 28 gesneuvelden en 118 gewonden meer dan in 1901. Van de 449 gewonden stierven er aan de bekomen kwetsuren 20 (9 Europeanen — onder wie 3 officieren — en 11 inlanders); in 1901 20 van de 331 gewonden.

De vijand liet in genoemd tijdvak 2582 dooden, onder wie verscheidene hoofden, in onze handen; bovendien werden 391 personen gevangen genomen.

Aan handvuurwapenen zijn op Atjèhers buitgemaakt, of door hen ingeleverd, 2465 stuks, hieronder niet gerekend de vele, die tijdens de excursiën zijn vernield. Onder die 2465 geweren, karabijnen en revolvers telde men 455 stuks van het achterlaadstelsel (o. a. 8 achterlaadgeweren, model '95, 2 karabijnen, model '95, 152 BEAUMONT-geweren en 76 revolvers).

In Djambi bedroegen onze verliezen in 1902 5 gesneuvelden

[1] Onder inlanders zijn hier tevens Amboineezen te verstaan.

(1 Europeaan en 4 inlanders) en 69 gewonden (30 Europeanen — onder wie 5 officieren — en 39 inlanders), van wie er 5 (4 Europeanen en 1 inlander) aan de bekomen wonden overleden, en in de Boven-Doesoen 2 gesneuvelden (1 officier en 1 inlandsch militair) en 29 gewonden (16 Europeanen — onder wie 2 officieren — en 13 inlanders), van wie er 2 (1 Europeaan en 1 inlander) overleden.

§ 5. KORPSEN NIET RECHTSTREEKS TOT HET LEGER BEHOORENDE.

Voor numerieke opgaven van ult. 1902 betreffende de schutterijen en de overige in deze paragraaf bedoelde, op militairen voet georganiseerde korpsen, zij verwezen naar tabel 18 van bijlage A.

Het reglement voor de schutterijen in de residentie Amboina is bij Ord. van 22 Febr. 1903 (Ind. St. n°. 138) aangevuld met eene bepaling, betrekking hebbende op het verrichten van politiediensten buiten de standplaats van het korps, terwijl bij Ord. van 3 Dec. 1902 (Ind. St. n°. 438) en 22 Febr. 1903 (Ind. St. n°. 139) uitbreiding is gegeven aan de lijst van vrijstellingen van den schutterlijken dienst op Java (Ind. St. 1838 n°. 22).

Bij Ord. van 30 Aug. 1902 (Ind. St. n°. 331) is eene regeling getroffen ten aanzien van de door den Gouverneur-Generaal als zoodanig erkende vrijwilligerskorpsen in Nederlandsch-Indië. Aan die korpsen kan uit 's lands voorraad kosteloos munitie worden verstrekt tot een bedrag van 100 scherpe en 20 losse patronen per jaar en per van landswege beschikbaar gesteld geweer of karabijn (zie Ind. St. 1902 n°. 330).

Nopens het in bruikleen afstaan van schietwapens en de kostelooze verstrekking van munitie — dit laatste bij wijze van tijdelijken maatregel — aan schietvereenigingen, uitsluitend gevormd door leerlingen van de inrichtingen van middelbaar onderwijs in Nederlandsch-Indië, zijn bepalingen vastgesteld bij Gouv. Bt. 21 Febr. 1903 n°. 15 (Bijbl. Ind. St. n°. 5811).

§ 6. KONINKLIJK KOLONIAAL MILITAIR INVALIDENHUIS (OP BRONBEEK NABIJ ARNHEM).

In den loop van 1902 zijn in het invalidenhuis opgenomen 59 oud-militairen van het Indisch leger, en zijn uit de sterkte afgevoerd 58 man (10 wegens overlijden, 36 [1]) die op verzoek en 12 die wegens wangedrag ontslagen zijn). Dientengevolge telde het gesticht op ult. 1902 132 verpleegden (27 gegradueerden en 105 minderen), tegen 131 verpleegden (30 gegradueerden en 101 minderen) bij het einde van 1901. Van de eerstbedoelde 59 oud-militairen hadden er 54 bij het leger in Oost-Indië, 3 bij de landmacht in West-Indië [2]) en 2 bij de Koninklijke Nederlandsche marine gediend. Gerekend over het geheele jaar, huisvestte het gesticht in 1902 gemiddeld 132 man per dag, tegen 136 in 1901. In de infirmerie waren, bij het einde van elk kwartaal van 1902, in verpleging achtereenvolgens 22, 19, 15 en 22 man. Met de vervulling van verschillende functiën op Bronbeek waren op ult. 1902 belast 23 verpleegden, waaronder 8 gegradueerden.

De uitgaven voor het invalidenhuis, in 1901 bedragen hebbende f 87 353, of — na aftrekking van de ten bate van het gesticht ingehouden gagementen (ad f 20 436) — f 66 917, bedroegen in 1902, volgens voorloopige opgaven f 65 118, of — na aftrekking als voren (in 1902 is aan gagementen ingehouden f 18 899) — f 46 219. Het aanmerkelijke verschil schuilt in hoofdzaak in de in 1901 uitgevoerde bouwwerken, die een extra uitgave vorderden van f 18 400.

[1]) Hieronder 1 invalide die ter verpleging naar het krankzinnigengesticht te Zutphen is overgebracht.

[2]) In verband met hetgeen ter zake werd aangeteekend op blz. 55 van de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer betreffende de Indische begrooting voor 1903, worden voortaan de kosten van verpleging van voormalige West-Indische militairen gerestitueerd ten laste van het Xde Hoofdstuk der Staatsbegrooting.

E.

ZEEMACHT.

§ 1. ALGEMEENE MEDEDEELINGEN.

De in Augustus 1901, op tijdelijken voet, bij de afdeeling „Materieel" van het departement der marine gedetacheerde luitenant-ter-zee der 1ste klasse (vgl. K. V. 1902, kol. 129) bleef ook gedurende 1902 bij dat departement werkzaam. Eene wijziging in de formatie van het administratief personeel van het departement kwam tot stand bij Gouv. Bt. 14 Jan. 1903 n°. 4 (Ind. St. n°. 24).

Het voor landsdienaren en andere personen, die als gouvernementspassagiers zijn ingescheept aan boord van schepen der oorlogs- of der gouvernementsmarine, dan wel aan boord van de stoomschepen van den dienst der bebakening en kustverlichting en van de hopperbarges in dienst bij de Bataviasche havenwerken, vastgestelde scheepsvoedingsreglement (Ind. St. 1896 n°. 122, juncto n°. 155) onderging nadere wijzigingen bij Ind. St. 1902 nos 285 en 397.

Eene nieuwe regeling van de toekenning van schadeloosstelling voor verlies van zeetraktement aan den commandant der maritieme middelen, bij gecombineerde expeditiën van land- en zeemacht, is vastgesteld bij Gouv. Bt. 21 Jan. 1903 n°. 6 (Ind. St. n°. 81).

§ 2. OORLOGSMARINE.

Personeel. De gemiddelde sterkte over 1902 van het personeel der vloot bedroeg 224 officieren, benevens 2352 Europeesche en 1009 inlandsche onderofficieren en minderen, in het geheel derhalve 3585 koppen, tegen 3566 over 1901. Hoeveel koppen bij het einde van dat jaar waren ingeschreven in de rol van de toen in dienst zijnde schepen en hoeveel hun aantal meer of minder bedroeg dan de „bepaalde sterkte", blijkt zoowel voor het Indische als voor het auxiliair eskader uit bijlage B (tabel 1). Tevens doet die bijlage in totaal kennen (zie tabel 2) de bepaalde en de aanwezige sterkte aan officieren en aan verdere bemanning, afzonderlijk ook wat betreft het personeel der machinekamers en van het korps mariniers.

Aan het voortdurend tekort aan machinisten-personeel is eenigszins tegemoet gekomen door de machinisten der 2de klasse aan boord van de flottielje- en opnemingsvaartuigen tijdelijk te vervangen door sergeant-stokers, ten einde het voor de schepen van het auxiliair eskader vastgestelde aantal machinisten zooveel mogelijk compleet te kunnen houden. Om dezelfde reden als vermeld in K. V. 1902, kol. 130, is ook gedurende 1902, met gunstigen uitslag, voortgegaan met de aan boord van de schepen der Java-divisie getroffen regeling omtrent de indeeling van het stokers-personeel in drie wachtploegen.

De opleiding van inlandsche matrozen tot matrozen-looder, aan boord van het wachtschip ter reede Soerabaja, bleef het geheele jaar buiten werking, daar zich slechts een gering aantal daarvoor geschikt bevonden personen aanmeldden. De oorzaak hiervan moet gezocht worden in de omstandigheid, dat de inlandsche matroos er de voorkeur aan geeft, door overgang in de qualiteit van vuurstoker der 2de klasse, spoediger dan anders het geval zou zijn, tot verbetering van zijne inkomsten te geraken. Wanneer evenwel eerlang de nieuwe regeling voor het korps inlandsche schepelingen zal zijn ingevoerd — waartoe in December 1902 de machtiging van het Opperbestuur is verleend — door welke regeling de vooruitzichten en de financieele positie dier schepelingen in het algemeen zijn verbeterd, mag worden verwacht, dat hierin verandering ten goede zal komen. Met de vorming van matrozen-roerganger aan boord van de flottieljevaartuigen werd voortgegaan. Op ult. 1902 waren 25 matrozen-roerganger en 60 matrozen-looder op de vloot aanwezig.

Niettegenstaande het aanwerven van inlandsche schepelingen, in verband met het heerschen van de cholera, op enkele plaatsen tijdelijk moest worden gestaakt, ontbraken, bij het einde van 1902, aan de sedert Juni 1899 voorloopig van 10 tot 20 % verhoogde, als „bovenrol" toegestane overschrijding van de „bepaalde sterkte" slechts 13 koppen. Te Batavia zijn in het geheel 28, te Cheribon 1, te Soerabaja 82 en in de buitenbezittingen 52 schepelingen (27 te Makasser, 24 te Bandjermasin en 1 in Atjèh) aangeworven. Ten aanzien van het verloop van het inlandsch personeel blijkt uit bijlage B, tabel 3, dat het totaal verlies aan inlandsche schepelingen in 1902 in het geheel 127 koppen bedroeg. Het grooter aantal gevallen van desertie (57 in 1902, tegen 29 in 1901) was een gevolg van de omstandigheid, dat, in verband met het epidemisch heerschen van de cholera, de vergunning tot passagieren op enkele kustplaatsen gedurende langen tijd moest worden beperkt of ingetrokken, ter voorkoming van overbrenging van besmetting. Het aantal reëngagementen was wederom zeer gunstig: van de 227 inlandsche schepelingen, wier dienstverbintenis kwam te eindigen, verbonden er zich opnieuw 190.

Met betrekking tot den gezondheidstoestand op de vloot blijkt uit tabel 4 van bijlage B, dat in 1902 de procentsverhouding van het aantal zieken tot de sterkte bij de Europeanen gunstiger, bij de inlanders daarentegen iets minder gunstig was dan in 1901. Malaria heerschte in heviger mate, zoowel bij Europeanen als bij inlanders, als een gevolg van de omstandigheid, dat de schepen meestal op de kust van Java vertoefden. Het aantal beri-beri-lijders was echter aanmerkelijk kleiner dan in 1901. Gevallen van knokkelkoorts en influenza kwamen alleen onder Europeanen voor. De cholera, die ook in 1902 bleef voortwoeden, tastte 61 Europeanen en 5 inlanders aan, van wie er respectievelijk 49 en 3 overleden. Uitgenomen geslachtsziekten en koortsvrije huidziekten bij inlanders, en sporadische ziekten zoowel bij Europeanen als bij inlanders, toonen alle overige ziektevormen eene vermindering van het aantal lijders aan.

Nieuwe bepalingen, regelende de tegemoetkoming aan officieren en manschappen der zeemacht voor het verrichten van militaire diensten aan den wal, ter vervanging van de regeling, opgenomen in Ind. St. 1898 n°. 235, zijn vastgesteld bij Ind. St. 1902 n°. 314.

Bij Gouv. Bt. 12 Dec. 1902 n°. 25 zijn de zoogenaamde Atjèhtoelagen der officieren en Europeesche onderofficieren en minderen, dienende aan boord der oorlogsschepen in Nederlandsch-Indië, ingetrokken.

Hoewel een in 1874 in Indië genomen proef om daar te lande

gevestigde minvermogende Europeesche jongelieden bij de zeemacht in Nederlandsch-Indië in dienst te doen treden, geen gunstige gevolgen had, is het toch wenschelijk geoordeeld, ook als middel tot gedeeltelijke bestrijding van het pauperisme onder de Europeanen in Indië, andermaal eene proef in die richting te nemen, door eenige jongelieden voor 's lands rekening bij de kweekschool te Leiden voor de zeevaart te doen opleiden. Een 5-tal jongens zijn tot dat doel naar Nederland opgezonden.

Bij Gouv. Bt. 1 Mei 1903 n°. 2 zijn, bij wijze van proef, eenige wijzigingen gebracht in de bij Gouv. Bt. 22 Nov. 1893 n°. 15 vastgestelde voedingstarieven voor de Europeesche schepelingen der oorlogsmarine.

Materieel. Op 1 Januari 1903 aanvaardde het pantserdekschip *Koningin Wilhelmina der Nederlanden* de reis naar het moederland. Den daarop volgenden dag kwam het pantserschip *Koningin-Regentes* het auxiliair eskader versterken, maar op 8 Januari 1903 viel het aantal schepen, door het vertrek naar Nederland van het pantserschip *Piet Hein*, terug op 5, namelijk 1 pantserschip en 4 pantserdekschepen, onder welke laatsten de *Utrecht*, die 20 Juni 1902 uit West-Indië was aangekomen, ter vervanging van de *Friesland*, daags te voren naar Nederland teruggekeerd. De eischen van den dienst in West-Indië waren oorzaak, dat het auxiliair eskader voorloopig niet op de normale sterkte van 6 schepen werd teruggebracht.

Bovendien waren 16 bodems van het eigenlijk Indisch eskader in dienst, namelijk 10 flottieljevaartuigen, 3 torpedobooten, 2 stoomopnemingsvaartuigen en 1 wachtschip.

De in Nederland aangebouwde drie torpedobooten (de *Minotaurus*, de *Python* en de *Sphinx*; vgl. K. V. 1902, kol. 131) kwamen inmiddels gereed en zullen eerlang naar Indië vertrekken.

In de actieve sterkte van het eigenlijk Indisch eskader kwam geen verandering. Op 1 April 1903 bevonden zich derhalve nog buiten dienst 6 schepen, namelijk de in 1899, 1900, 1901 en 1902 tijdelijk afgevoerde flottieljevaartuigen *Borneo*, *Lombok*, *Mataram* en *Serdang*, het tijdelijk als gouvernementsstoomschip voor Zuid-Nieuw-Guinea dienstdoende opnemingsvaartuig *van Doorn* en de ter reparatie naar Nederland gezonden pantserdekkorvet *Sumatra* (zie t. a. p.). Bovendien bevonden zich nog te Soerabaja het voormalige, in conservatie zijnde wachtschip *Bromo*, dat in den loop van den verslagtijd eenige malen dienst deed als logementschip voor de bemanning van in reparatie zijnde schepen, en het afgekeurde pantserschip *Prins Hendrik der Nederlanden* [1]).

De sterkte van de scheepsmacht in de wateren van Atjèh bleef vastgesteld op vier flottieljevaartuigen (zie t. a. p.). De *Edi* en de *Koetei* zijn echter respectievelijk in April en October 1902 vervangen door de *Sumbawa* en de *Nias*.

Voor den dienst in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo bleef het flottieljevaartuig *Flores* aangewezen.

In Djambi bleef tot 11 October 1902 de tijdelijk aan de oorlogsmarine toegevoegde hekwielstoomer *Tamiang* — vgl. § 3 van dit hoofdstuk — gestationneerd, om assistentie te verleenen bij de operatiën der landmacht.

In het station Merauke (Zuid-Nieuw-Guinea) waren gestationneerd: tot 27 Juli de *Nias* en tot 16 December de *Ceram*, welke bodem vervangen werd door de *Koetei*, die medio Maart 1903, bij de opheffing van het station, naar de Aroe-eilanden vertrok.

Ten gevolge van de hierboven medegedeelde veranderingen in de samenstelling van het auxiliair eskader werden bij de Java-divisie de *Friesland*, de *Koningin Wilhelmina* en de *Piet Hein* vervangen door de *Utrecht* en de *Koningin-Regentes*, welke laatste bodem, in de plaats van de *Gelderland*, thans als vlaggeschip fungeert.

Van de kleine vaartuigen, die in de sterkte der zeemacht geen zelfstandige plaats innemen, werd het oorlogsstoomjacht *Satelliet*, dat eerst werd gebezigd ter vervanging van den gouvernementsstoomer *Reiger* (zie K. V. 1902, kol. 132), in April bestemd voor de hydrographische opneming van het oostervaarwater en de reede van Soerabaja en werd, na afloop van die werkzaamheden, den 1sten November 1902 weder buiten dienst gesteld. Na eenige reparatiën te hebben ondergaan, is het vaartuig den 24sten Januari 1903 tijdelijk overgegeven aan het departement der burgerlijke openbare werken en aangewezen voor den waarnemingsdienst in Straat Madoera. De overige kleine vaartuigen bestonden op 1 April 1903 uit 32 stoomsloepen (waaronder 10 van het auxiliair eskader) en 2 stoombarkassen; 4 stoomsloepen waren in aanbouw. Beschikt werd over alle stoomsloepen — op één na — en over één der stoombarkassen. In het tijdvak 1 April 1902 — ult. Maart 1903 zijn 1 stoomsloep en 1 stoombarkas afgekeurd, en respectievelijk 1 en 2 dier vaartuigen nieuw aangebouwd.

Opgaven betreffende hetgeen de in de laatste jaren voor rekening van de Indische geldmiddelen gebouwde schepen der Indische militaire marine nieuw hebben gekost, en wat er sedert de voltooiing van den bouw tot ult. 1902, voor onderhoud, herstelling, enz. aan ten koste is gelegd (deze laatste opgave ook voor het auxiliair eskader), treft men aan in tabel 5 van bijlage B.

Steenkolen. Gedurende het tijdvak 1 April 1902 — ult. Maart 1903 zijn de gouvernementssteenkolendepôts aangevuld met 18 287 ton Ombilin-, 34 320 Engelsche ton (van 1017 K.G.) Cardiff-, 8463 Engelsche ton Australische en 868 ton Tewe- (Borneo-) kolen. De leveringen van Cardiff- en Australische kolen hadden in den regel plaats ingevolge inschrijving na onderhandsche mededinging; de aanvoer geschiedde per stoomschip. Voor nadere opgaven omtrent de aanvulling van de depôts zij verwezen naar bijlage B, sub 7.

Aanvulling van het eene uit het andere depôt had ook nu weder meermalen en op gelijke wijze als in 1901 plaats. Buiten de depôts zijn aangeschaft: door de te Merauke (Zuid-Nieuw-Guinea) gestationneerde vaartuigen der oorlogs- en gouvernementsmarine 1534 ton Australische kolen en door de schepen in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo 735 ton Koetei-kolen en 437 ton kolen afkomstig van plaatselijke ontginningen.

Bij Gouv. Btn. 2 Jan. 1902 n°. 2 en 18 Mei 1902 n°. 21 zijn respectievelijk de steenkolendepôts te Dobo (Amboina) en Bima (Celebes en onderhoorigheden) opgeheven, en is daarentegen — ingevolge eerstgemeld besluit — een depôt gevestigd te Pepa (Amboina).

Vloeibare brandstof. De ketels in de werkplaatsen van het marine-etablissement te Soerabaja zijn gedurende 1902 met gunstig gevolg gestookt met door de Dordtsche Petroleummaatschappij geleverde vloeibare brandstof (astatki). Daarentegen moest het gebruik van astatki in de stoomketels voor de electrische installatie aan boord van het wachtschip te Soerabaja in het laatst van 1902 worden gestaakt, in verband met de omstandigheid, dat deze ketels vrij klein zijn en korte vuren hebben, zoodat de krachtige vlam van deze brandstof te veel tegen de vlamkastwanden aanslaat, hetgeen dikwerf lekken veroorzaakt. Aan boord van de recherche-vaartuigen *Hazenwind*, *Brak* en *Dog* is nagenoeg voortdurend met gunstig gevolg astatki gestookt. Het is echter niet mogelijk de ketels dezer vaartuigen in te richten voor het voordeeligste gebruik van de vloeibare brandstof, die alleen te Pangkalan Brandan (Oostkust van Sumatra) kan worden aan boord genomen, waardoor de schepen genoodzaakt zijn om telkens weder tot het gebruik van steenkolen over te gaan.

§ 3. GOUVERNEMENTSMARINE.

Personeel. Bij Gouv. Bt. 19 Jan. 1903 n°. 39 (Ind. St. n°. 70) is, met intrekking van Ind. St. 1900 n°. 50, bepaald dat het Europeesch personeel bij de gouvernementsmarine voortaan niet meer organiek wordt vastgesteld, doch dat telkenjare, naarmate van de behoefte, eene som voor de bezoldiging van dat personeel bij de Indische begrooting zal worden uitgetrokken.

Op ult. 1902 bestond het Europeesch personeel, ongerekend een gezaghebber en een 1ste-machinist, gedetacheerd bij het

[1]) Met de Indische Regeering is eene gedachtenwisseling geopend over de uitvoerbaarheid van het denkbeeld om te Lawang een etablissement op te richten, waar de te Soerabaja ontscheepte bemanningen van de aldaar in reparatie liggende schepen, bij gedeelten, gedurende eenige weken zouden kunnen worden onder dak gebracht, ten einde hen in de gelegenheid te stellen om in een koel klimaat eenige verpoozing te vinden.

departement der marine, doch met inbegrip van 8 opvarenden die, gevoerd à la suite van het korps, dienst deden aan boord van de stoomschepen der bebakening en kustverlichting, uit 120 man (21 gezaghebbers, 43 stuurlieden, 46 machinisten en 10 leerlingen-machinist).

In 1902 zijn 5 jongelieden, namelijk 4 afkomstig van de kweekschool voor de zeevaart te Amsterdam en 1, die zich in Indië had aangemeld, tot 3de-stuurman benoemd. De openvallende plaatsen van leerlingen-machinist konden in Indië worden aangevuld.

De bij wijze van proef genomen maatregel om voedingsgeld te geven in plaats van rantsoenen (zie K. V. 1902, kol. 133) is bij Gouv. Bt. 20 Juli 1902 n°. 12 (Ind. St. n°. 285) bestendigd.

De vloot was op ult. December 1902 bemand met 625 inlandsche schepelingen, eene overschrijding van het vastgestelde aantal (568) met 57 man, welk overcompleet werd in dienst gehouden om het uit te rusten stoomschip *Valk* te bemannen en om als aanvulling te dienen van de om verschillende redenen tijdelijk aan den dienst onttrokken schepelingen.

Met betrekking tot het verloop onder het inlandsch personeel der gouvernementsstoomschepen zij vermeld, dat gedurende 1902 22 schepelingen overleden (in 1901 8), van wie er 9 hadden behoord tot de bemanning van het te Merauke (Zuid-Nieuw-Guinea) gestationneerde stoomschip *van Doorn*, en dat er 17 — hoofdzakelijk ten gevolge van beri-beri — voor verderen dienst zijn afgekeurd (in 1901 34).

Op de 5 kleine zeilvaartuigen (adviesbooten) was de gevorderde sterkte van 55 (niet tot het vaste korps behoorende) inlandsche opvarenden bij het einde van 1902 aanwezig.

Nadere opgaven nopens de gevorderde en aanwezige bemanning van de vaartuigen der gouvernementsmarine vindt men in bijlage C.

Materieel. Van de stoomvloot der gouvernementsmarine (zie het uitgewerkt overzicht in bijlage C) welke, na aankomst van het nieuw aangebouwde stoomschip *Fazant* (zie K. V. 1902, kol. 134), op ult. Maart 1902 bestond uit 23 schepen (21 zeestoomers, waaronder 4 recherchevaartuigen en 2 rivierstoomschepen), is de hekwielstoomer *Tamiang* in het begin van 1903 afgekeurd en, ingevolge Gouv. Bt. 12 Febr. 1903 n°. 6, bestemd om te worden gesloopt. Voorts waren 3 zeestoomers tijdelijk uit de sterkte afgevoerd, namelijk de *Bavik* (in Mei 1902), de *Raaf* (in November 1902) en de *Flamingo* (in Februari 1903) — de beide laatsten tot het ondergaan van herstellingen —, na respectievelijk vervangen te zijn door de *Fazant*, de *Kwartel* — welk vaartuig op zijne beurt weder werd afgelost door den in October 1902 opnieuw in dienst gestelden stoomer *Glatik* — en het weder in de vaart gebrachte stoomschip *Zeeduif*.

Zooals reeds in § 2 is medegedeeld, beschikt de gouvernementsmarine nog steeds over het opnemingsvaartuig *van Doorn*, welk vaartuig dienst doet ter zuidkust van Nieuw-Guinea, in afwachting van het gereedkomen van het speciaal voor dat gewest aangebouwd wordende gouvernements-stoomschip.

Van de op ult. 1901 aanwezige 8 kleine zeilvaartuigen der gouvernementsmarine (adviesbooten) moesten er in den loop van het verslagjaar 2 worden afgekeurd, zoodat op ult. Maart 1903 nog 6 dier vaartuigen in dienst waren.

§ 4. MARINE-ETABLISSEMENT TE SOERABAJA EN GOUVERNEMENTSDOK TE SABANG (POELÒ WÈ).

Marine-etablissement. De werkzaamheden bij dit etablissement namen in 1902 gestadig toe. Het aantal onderhanden geweest zijnde werkorders bedroeg bij het vak van stoomwezen 101, tegen 89 (verbeterde opgaaf) in 1901 en 109 in 1900, en bij dat van scheepsbouw 174, tegen 164 in 1901 en 132 in 1900.

De beide dokken waren gedurende het geheele jaar in dienst. Het aantal dokdagen van het 5000-tons dok bedroeg 548 en dat van het 1400-tons dok 507, waarvan er voor rekening kwamen van de Indische militaire marine 89 en 214, van de gouvernementsmarine 67 en 118 en van andere landsvaartuigen 191 en 175 en, alleen wat het 5000-tons dok betreft, 139 voor het auxiliair eskader en 62 voor particuliere schepen.

Welke onzer marineschepen gedurende het tijdvak 1 April 1902 — ult. Maart 1903 bij het etablissement (of elders) vertoefden om te dokken en (of) herstellingen te ondergaan, en hoelang zij daar moesten blijven, blijkt uit tabel 6 van bijlage B.

Het bassin van het etablissement is gedurende 1902 op diepte gehouden door uitbaggering van 127 215 M³. specie, voor welke werkzaamheden waren aangewezen de hopperdredger *Soerabaja* en de ook nu en dan voor andere diensten gebezigd wordende hopperbarge *Japara*, de laatste van 17 Mei 1902 af. De *Soerabaja* is 10 Juni vervangen door den baggermolen *Tandjong Priok*.

Ten aanzien van het gebruik van gouvernementswoningen bij het etablissement door het aan die inrichting verbonden personeel, zijn nieuwe voorschriften afgekondigd (zie Ind. St. 1902 n°. 437, juncto 1903 n°. 154).

Voor alle verdere opgaven met betrekking tot het bedrijf bij het etablissement zij verwezen naar tabel 8 van bijlage B.

Gouvernementsdok te Sabang (Poelò Wè). Van het door de naamlooze vennootschap „Zeehaven en kolenstation Sabang" geëxploiteerd wordende 3000-tons dok is in 1902 11 malen gebruik gemaakt door schepen der oorlogsmarine, 18 malen door schepen der gouvernementsmarine, 3 malen door gewestelijke politie- en communicatievaartuigen en 4 malen door particuliere vaartuigen. Het contract voor de exploitatie van het dok liep op ult. December 1902 ten einde en is, behoudens eenige kleine wijzigingen, voorloopig met 1 jaar verlengd (Gouv. Bt. 5 Nov. 1902 n°. 29).

§ 5. SPECIALE DIENSTEN ONDER BEHEER VAN HET DEPARTEMENT DER MARINE.

Kustverlichting, bebakening en loodswezen. Het inspectievaartuig *Lucifer* deed gedurende 1902 onafgebroken dienst. De bebakeningsstoomers *Cheribon* en *Sperwer* werden respectievelijk van Mei tot Augustus en van Augustus tot November 1902 afgevoerd, tot het ondergaan van herstellingen, gedurende welke tijdvakken de daartoe ingerichte hopperbarge *Rembang* van de havenwerken te Batavia, tijdelijk als bebakeningsstoomer werd aangewezen. Ter vervanging van de *Cheribon*, die, wegens ouderdomsgebreken, voor den dienst ongeschikt is verklaard, wordt hier te lande een nieuw stoomschip aangebouwd.

Aan het plan tot uitbreiding van de kustverlichting is in 1902 verder uitvoering gegeven door de voltooiing van den bouw der kustlichten (bliksemlichten) op de eilanden Soeroetoe (noordelijke ingang van Straat Karimata) en Toegoean (Straat Makasser), voor welke werkzaamheden is gebruik gemaakt van het werk- en logementschip *Banda* en van het reserveloodsschip. De ontsteking der lichten had respectievelijk op 1 Juli en 23 Mei plaats. De lichttoren voor de Discovery-Oostbank (zuidelijke

ingang van Straat Karimata) kwam ult. December 1902 bij het marine-etablissement gereed en is den 20sten Maart d. a. v. per *Banda* naar zijne bestemming overgebracht. Het licht is medio Juni 1903 ontstoken. De houten opstand van het licht aan de Palo Noenang — bij de samenkomst met de Belawan-rivier — is vervangen door een op 4 schroefpalen gefundeerden ijzeren opstand, van 13 M. hoogte, waarbij, in het belang van eene betere aanwijzing van het vaarwater, het licht wat doelmatiger is ingericht. Te Banjoewangi (res. Besoeki) is op een 6 M. hoogen ijzeren opstand een rood vast licht geplaatst tot aanwijzing van eene, ter voorkoming van beschadiging aan de telegraafkabels, verboden ankerplaats.

In Maart 1903 is aangevangen met den bouw van een kustlicht der 4de orde (bliksemlicht) op het eiland Liran (Wetterpassage, res. Amboina), welk licht den 10den April 1903 is ontstoken. In Februari 1903 zijn te Seba (eiland Savoe) en te Baäh (eiland Roti) in den Timor-archipel, ijzeren, 13 M. hooge lichtopstanden gebouwd, voorzien van op ruim 11 zeemijlen zichtbare witte vaste lichten der 6de orde. Ten behoeve van het bevaren der Merauke-rivier (Zuid-Nieuw-Guinea) zal op den linkeroever een 20 M. hooge ijzeren lichtopstand worden gebouwd, met een vast wit licht der 4de orde met verduisteringen, dat op 13,5 zeemijlen zichtbaar zal zijn. De witte vaste lichten der 6de orde te Cheribon en te Tegal zijn respectievelijk op 28 Februari en 3 Maart 1903 vervangen door een wit licht der 5de orde met schitteringen en een wit licht der 5de orde met verduisteringen. Eene gelijke inrichting als de laatstgemelde zal ook eerlang te Probolinggo worden aangebracht, ter vervanging van het daar bestaande vaste licht der 6de orde.

Bij de kustlichten der 1ste orde op Poelò Breuëh (Atjèh en onderhoorigheden) en Poeloe Bodjo (Straat Siberoet), bij die der 2de orde op Poeloe Pandan (vaarwater naar Padang), Tandjoeng Kalean (Straat Banka) en Sembilangan (westervaarwater naar Soerabaja) en bij het geleidelicht der 6de orde te Tandjoeng Piring (westervaarwater naar Soerabaja) is de olielamp als lichtbron vervangen door petroleumgloeilicht. Het loodsstationschip voor het oostervaarwater naar Soerabaja is den 27sten Juni 1902 voorzien van een petroleumgloeilicht-hijschlantaarn. Het witte vaste petroleumgloeilicht der 2de orde op het eiland Edam (baai van Batavia) en het witte vaste licht der 1ste orde op Mindanao (Gasparstraat) zijn gewijzigd in acetyleenflikkerlichten en achtereenvolgens den 23sten October 1902 en den 13den Maart 1903 ontstoken. Het witte vaste licht der 1ste orde op Ondiepwatereiland (Gasparstraat) is, na eene dergelijke transformatie te hebben ondergaan, den 19den Mei 1903 in dienst gesteld. Nog werd het vaste licht te Idi (noordoostkust van Sumatra) veranderd in een bliksemlicht van de 5de orde, dat in Juni 1903 is ontstoken.

De drijvende gasverlichting is uitgebreid met 1 gasboei, ter vervanging van de bolton bij de Nemesis-bank in Straat Banka, 1 gasboei, ter vervanging van de lantaarnboei met rood licht benoorden het eiland Paping (Palembang-rivier), 1 gasboei bij het rif Batoe Berhanti in Straat Singapore en 1 lantaarnboei met rood licht tegenover het havenkantoor te Moeara Djawa (noordoostkust van Borneo). Op 1 April lagen te water 3 gaslichtschepen en 26 gasboeien.

Het bij het marine-etablissement te Soerabaja aangebouwde reservegaslichtschip N . IV kwam gereed. Door transformatie van 2 voormalige adviesbooten is het aantal gastransportvaartuigen met 2 uitgebreid en alzoo op 8 gebracht. Met de oprichting van 9 gasbakens langs de oevers der Palembang-rivier is een aanvang gemaakt.

De bouw van 2 fabriekjes voor de vervaardiging van gemengd gas (75 °/₀ olievetgas en 25 °/₀ acetyleengas), ten behoeve van de gasverlichting, is in voorbereiding. Het eene zal te Palembang en het andere te Belawan Deli worden opgericht. Zij zullen vermoedelijk in October of November 1903 in werking kunnen worden gebracht.

De bebakening is, voor zooveel noodig, aangevuld en gewijzigd. Op 1 April 1903 lagen 383 tonnen te water, tegen 369 op denzelfden datum van 1902. In beide getallen zijn begrepen 12 lantaarnboeien.

De schroefpaalbebakening is uitgebreid door het plaatsen van 7 bakens in de monden der Berau- en Boeloengan-rivieren en op eenige riffen op de noodoostkust van Borneo.

In verband met de voor dat doel bij de Indische begrooting voor 1903 beschikbaar gestelde fondsen, is eene herziening ter hand genomen van de inkomsten der loodsen in Nederlandsch-Indië.

Aan loodsgelden is in de laatste 3 jaren ontvangen:

	1900.	1901.	1902.
Tandjoeng Priok (Batavia)	f 33 225	f 36 697	f 39 388
Soerabaja (met Grisee)	225 985	214 942	223 415
Tjilatjap	20 977	23 331	25 050
Emmahaven (Padang).	19 197	34 220	34 797
Aroe-baai en Baballan-geul	10 623	16 647	19 867
Koetei-rivier	16 580	20 825	21 666
Balikpapan-baai	14 855	22 093	19 730
Palembang.	24 913	37 397	35 855
Bajoeng Lentjir	3 956	5 358	5 580
	f 370 311	f 411 510	f 425 348

Aan het loodsstationschip voor het westervaarwater van Soerabaja is eene blijvende ligplaats aangewezen en de inrichting van het vaartuig, in verband daarmede, eenigszins gewijzigd.

Het stoomvaartuig *Marie* van den loodsdienst in de Emmahaven heeft in April 1903, na eene belangrijke herstelling te hebben ondergaan, het te Balikpapan gestationeerde stoomscheepje *Lawoe* vervangen, dat te Soerabaja moet worden in orde gebracht.

Haveninrichtingen. Te Tandjoeng Priok (haven van Batavia) is in 1902 ontvangen aan kaaigelden f 86 465 en aan steigergelden (met inbegrip van huur voor het opslaan van steenkolen aan het oosterboord dier haven) f 41 912, tegen respectievelijk f 84 527 en f 60 493 in 1901 en f 79 028 en f 38 274 in 1900.

De bij Ind. St. 1896 n°. 130 vastgestelde staat, aantoonende de standplaatsen van havenmeesters en fungeerende havenmeesters, onderging, in verband met verschillende maatregelen met betrekking tot den dienst der in- en uitvoerrechten en accijnzen, de noodige aanvullingen en wijzigingen (Ind. St. 1902 n°s 307, 327 en 392).

Het reglement, regelende het gebruik door particulieren van 's lands los- en laadhoofd ter hoofdplaats Ternate (Ind. St. 1901 n°. 84) is gewijzigd en aangevuld bij Ind. St. 1902 n°. 398.

De bij Ind. St. 1898 n°. 240 vastgestelde lijst der begrenzingen van reeden is gewijzigd en aangevuld bij Ind. St. 1903 n°. 153.

Hydrographische dienst. Het opnemingsvaartuig *Makasser* vervolgde in Februari 1902, na volbrachte herstellingen te Samarinda, de opneming ter noordoostkust van Borneo vóór en in de monden van de Berau-rivier en op die rivier zelve. De Makkamof Segah- en de Kelei-rivier, de stroomen uit welker samenvloeiing de Berau-rivier ontstaat, zijn onderzocht, de eerste met het schip tot Soengei Sidoeng, en verder met de stoombarkas tot Poeloe Besar, de tweede met de stoombarkas tot Tanah Merah. In het begin van April was de opneming, op eenig buitenwerk na, gevorderd tot den mond van de Boeloengan-rivier, bij de opneming van welke wederom assistentie werd verleend door het adviesvaartuig *Sophia* van het binnenlandsch bestuur. Evenals in de Berau-rivier, werd een nieuwe noordelijke mond de gemakkelijkste en diepste vaarweg bevonden. Einde Augustus was deze rivier in kaart gebracht en werd de opneming voortgezet bezuiden en langs het eiland Tarakan en vóór de Sesajaprivier, welk werk in Januari 1903 is afgebroken om de Moeara Bekapai van de Koetei-rivier op te nemen. De gezondheidstoestand was, behoudens een enkel sterfgeval, over het algemeen gunstig.

Het opnemingsvaartuig *van Gogh* bleef in 1902 werkzaam aan de opneming van Straat Bali en de noordkust van Bali, welk terrein in April tijdelijk werd verlaten om de Laurot-eilanden, bezuiden Straat Laoet, op te nemen en het terrein daaromheen te belooden. Half Mei was deze opneming geëindigd en werd teruggekeerd naar de noordkust van Bali, waar het werk, ter hoogte van Kampong Tjanjar in September moest worden gestaakt, ten gevolge van ongunstige weersgesteldheid. In de straat zelve werd nu, hoewel ook dáár de weersgesteldheid niet gunstig was, doorgewerkt tot de eerste dagen van Januari 1903, toen de werkzaamheden werden afgebroken om de Rigas-baai op de noordwestkust van Sumatra te gaan opnemen, waarmede men in de eerste helft van Februari gereed kwam. Na te Soerabaja gedokt te hebben, heeft de *van Gogh* de opneming van Straat Bali weder opgevat. De gezondheidstoestand, die over het algemeen gunstig was geweest, liet op het laatst van den verslagtijd te wenschen over.

Het tijdelijke opnemingsvaartuig *Bali* zette in het begin van Mei 1902, na volbrachte reparatie te Soerabaja, de opnemingen voort in de golf van Boni, bij de Mengkoka-baai en ter west-

en zuidkust van Saleier. Tegen het einde van October vertrok de *Bali* naar de bij Boeton gelegen eilanden Wandji en Kambode, om die op te nemen en een onderzoek in te stellen naar de beste plaats voor het oprichten van een lichttoren; dit werk kwam in het begin van December gereed, waarop het schip terugkeerde naar de golf van Boni om de opneming te hervatten aan het zuidelijk gedeelte van de oostkust. In het begin van Maart 1903 waren de werkzaamheden daar gevorderd tot de lijn Poeloe Beloppo-Kanalo. Evenals in het vorig jaar is veel last ondervonden van het wegnemen van bakens en zijn de werkzaamheden zeer vertraagd door het weder; tot Juli en Augustus was het buiig met veel deining en daarna trad eene buitengewoon sterke heiigheid in. De gezondheidstoestand was over het algemeen gunstig.

De periodieke opneming van het oostervaarwater van Soerabaja is tegen het einde van April 1902 aangevangen en duurde tot 1 November. Ook de reede van Soerabaja is opgenomen. De zelfregistreerende peilschalen op Karang Kleta en Gading waren toen nog slechts onvolkomen in werking. Verder zijn door verschillende oorlogsschepen en bodems der gouvernementsmarine opnemingen gedaan en bijdragen geleverd tot verbetering van de bestaande zeekaarten en tot vermeerdering van de hydrographische kennis van den Archipel.

De verkoop in Indië van zeekaarten en gidsen bracht in 1902 f 3628 op, tegen f 3960 in 1901.

Omtrent de werkzaamheden, in het belang der hydrographie van Nederlandsch-Indië, hier te lande verricht, valt het volgende mee te deelen.

In het tijdvak medio Mei 1902—medio Mei 1903, op welken laatsten datum nog in bewerking waren de kopergravures der kaarten n°. 30, Westkust van Sumatra van hoek Biang tot Padang; n°. 57, Oostkust Borneo van hoek Mang Kalihat tot de Berau-rivier; n°. 126, Straat Makasser, noordblad en n°. 128, Straat Makasser zuidblad, zijn naar nieuwe opnemingen uitgegeven de volgende 17 nieuwe kaarten: n°. 41, Riouw- en Lingga-archipel, blad II; n°. 45, Vaarwaters op de oostkust van Sumatra en in den Lingga-archipel; n°. 62, Noordkust Celebes; n°. 129, Zuidoostkust Borneo, Straat Laoet; n°. 141, Oostkust Celebes, noordblad; n°. 146, Moluksche archipel, zuidblad; n°. 176, Vaarwaters en ankerplaatsen op de westkust van Celebes en in Straat Makasser, blad II; n°. 253, Noordkust Nieuw-Guinea van de Tanah Merah-baai tot de Nederlandsch-Duitsche grens; n°. 254, Oostkust Borneo, monden van de Berau-rivier en n°. 255, Oostkust Borneo, Berau-rivier; voorts verschenen de kaarten n°. 4, Sumatra, noordelijk gedeelte, en n°. 51, Oostkust Billiton, ter vervanging van de bestaande lithographische kaarten en n°. 183, Ankerplaatsen nabij de Sangi-eilanden; n°. 184, Ankerplaatsen nabij de Talauer- en omliggende eilanden; n°s. 185—187, Vaarwaters en ankerplaatsen op de oostkust van Celebes, blad I—III, ter vervanging van de bestaande lithographische kaarten; n°. 143, Plannen van ankerplaatsen op de noordkust van Celebes, Sangi- en Talauer-eilanden en n°. 144, Plannen van ankerplaatsen op de zuid- en zuidoostkust van Celebes. De lithographische kaart n°. 30, Westkust Sumatra van Ajer Bangis tot Padang, welke belangrijke verbeteringen behoefde, waarvoor echter de steen niet meer geschikt bleek, wordt vervangen door eene kopergravure. Drie schetskaarten naar opnemingen van minder belang zagen het licht en eenige, niet in den handel verkrijgbare autographieën van dergelijke opnemingen zijn naar het depôt te Batavia gezonden. Twee kopergravures en vijf lithographieën zijn, volgens nieuw ingekomen hydrographische gegevens, bijgewerkt. Op de 5845 naar Batavia gezonden kaarten zijn, alvorens zij werden afgedrukt, de noodige correcties aangebracht.

Deel III van den „Zeemansgids voor den Oost-Indischen Archipel", eene verzameling landverkenningen, behoorende bij de eerste twee deelen van dien gids en eenige mededeelingen op zeevaartkundig gebied zijn uitgegeven, en een aanvang is gemaakt met het samenstellen van eene verzameling landverkenningen, behoorende bij deel III van den gids.

De aanstaande commandant van een der opnemingsvaartuigen wordt, sedert 1 Mei 1903, te Utrecht geoefend in het verrichten van astronomische plaatsbepalingen met het universaal instrument.

§ 6. VERRICHTINGEN DER ZEEMACHT.

De scheepsmacht in de wateren van Atjèh bleef vastgesteld op vier flottieljevaartuigen. Het vanwege de marine op de Atjèhsche kust uitgeoefende toezicht op de naleving van de scheepvaartregeling bracht ook in 1902 slechts enkele overtredingen van weinig belang aan het licht, maar ter oostkust zijn weder eenige gevallen van op inlandsche vaartuigen gepleegden zeeroof geconstateerd. De bewakingsdienst ter westkust werd doorloopend verricht door één, die ter noord- en oostkust in den regel door twee flottieljevaartuigen.

Ter versterking van het bivak van Lhō' Kroeët is 24/27 September door de *Assahan* eene landingsdivisie, bestaande uit 1 officier en 15 manschappen, ontscheept. Tusschen 10 en 19 November kruisten de flottieljevaartuigen *Sumbawa* en *Nias* tusschen Pidië en Pinang, ten einde den pretendent-sultan te beletten naar laatstgenoemde plaats uit te wijken. In December is door het ter westkust gestationneerde flottieljevaartuig hulp verleend bij het doorzoeken van Poelò Kas en Kloeang, ter opsporing van aldaar gesignaleerde benden. Den 7den Januari 1903 voerde de *Siboga*, in verband met de te verwachten onderwerping van den pretendent-sultan, 9 oeleëbalangs met volgelingen naar Sigli over en vertrok den 9den d. a. v. ten einde het, wegens averij, door den gezagvoerder bij Belawan Deli op strand gezette schip *Zaïre* naar Pinang over te brengen, waarna de *Siboga* den 19den Januari te Oeleë Lheuë terugkeerde. Op 12 en 13 Januari 1903 werd de *Sumbawa* aangewezen om het gouvernementsstoomschip *Dog*, aan boord waarvan zich de pretendent-sultan bevond, van Sigli naar Oeleë Lheuë over te brengen. Op de *Sumbawa* zelf had zich een aantal volgelingen van den pretendent ingescheept.

Het in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo gestationneerde flottieljevaartuig *Flores* vertrok in den aanvang van 1902 naar de Boven-Doesoen, ten einde hulp te verleenen bij het oprichten van de nieuwe bestuursvestiging te Prioek Tjahoe, keerde den 22sten Maart naar Bandjermasin terug en ondernam, met hetzelfde doel, op 14 April opnieuw een tocht naar de Boven-Doesoen. In den avond van 21 April werd met eene colonne opgestoomd naar Palampang, waar het schip tot 28 April vertoefde om, gedurende de excursie der troepen, tot operatie-basis te dienen. Na de troepen te Prioek Tjahoe te hebben ontscheept, keerde het vaartuig op 1 Mei te Bandjermasin terug. Voorts is op 31 Mei eene reis gemaakt naar Sampit en Koemai, ten einde den op eerstgenoemde plaats gevestigden controleur in de gelegenheid te stellen om eenige bestuurszaken te regelen met den vorst van Kota Waringin. Bij terugkeer te Bandjermasin op den 17den Juni, bleek deze plaats besmet te zijn verklaard wegens cholera. In het belang van den gezondheidstoestand der opvarenden werd daarom den volgenden dag de Martapoera af, en de Barito opgestoomd tot tusschen Poeloe Malak en Poeloe Kembang, om aldaar voorloopig station te houden. Den 28sten Juni werd een gewapend detachement van de *Flores*, sterk één luitenant-ter-zee en 13 schepelingen, zoomede een snelvuurkanon, naar Moeara Tewe gedirigeerd, ten einde aldaar te worden overgescheept op het door het Gouvernement gehuurde stoomscheepje *Ban Liong Hin*, met bestemming om de prauwenvaart op de Barito-rivier van Moeara Tewe tot Moeara Lahoeng open te houden en, waar noodig, de door het civiel bestuur genomen maatregelen in het belang van de verdere pacificatie van Centraal-Borneo te ondersteunen. De *Flores* verliet den 7den Juli hare ankerplaats op de Barito-rivier en vertrok daarna tot vlag- en machtsvertoon naar de Oostkust van Borneo. Den 20sten Juli te Bandjermasin teruggekeerd, werd in Augustus d. a. v. andermaal naar de Oostkust van Borneo koers gezet, met het doel om hulp te verleenen bij de bemoeiingen van het

civiel bestuur met betrekking tot het hernieuwen van contracten met inlandsche vorsten te dier kuste en het beëedigen van den sultan van Boeloengan. Na in October achtereenvolgens twee tochten op de rivier te hebben ondernomen tot regeling van bestuurszaken, stoomde het vaartuig in het begin van November naar Tandjoeng Priok, om te dokken en herstellingen te ondergaan. In Januari 1903 werd de *Flores* aangewezen om het van de monding der Barito-rivier afgedreven lichtschip weder op zijne plaats te brengen en daarop werd koers gezet naar Tabanio, ten einde een onderzoek in te stellen naar den toestand der kust te dier plaatse, met het oog op de voorgenomen verlegging van den door de geul der Barito-rivier loopenden telegraafkabel. In verband met de verder te dier zake te treffen maatregelen, zijn op 12 en 25 Februari 1903 nog twee reizen gemaakt, waarop het vaartuig — na zich inmiddels nog eens te hebben vergewist van den toestand van het lichtschip — op 28 Februari te Bandjermasin terugkeerde, om in Maart naar de Lucia-baai te stoomen, in verband met de regeling van bestuursaangelegenheden.

De schepen der Java-divisie bleven, voor zoover zij niet door bijzondere opdrachten aan het divisieverband onttrokken waren, aangewezen om in de nabijheid van Java te vertoeven en gezamenlijk geoefend te worden met het oog op hunne bestemming in oorlogstijd. Als havenplaatsen waren aangewezen Ampenan, Cheribon, Tandjoeng Priok en enkele malen Makasser en Semarang. Te Soerabaja werd alleen vertoefd, wanneer dringende reparaties dat noodig maakten. In divisieverband werd van 15 tot 19 April 1902 een oefeningstocht gemaakt in de Java-zee door de *Gelderland*, de *Koningin Wilhelmina* en de *Zeeland*; de beide eerstgenoemde schepen ondernamen — in vereeniging met de *Piet Hein* — in het laatst van Juni eene reis van Tandjoeng Priok via Semarang, waar eenige dagen vertoefd werd, naar Ampenan, welke plaats gedurende Juli en Augustus als hoofdstation diende voor verschillende oefeningstochten der divisie, waarbij zich op 11 Juli nog de *Zeeland* voegde. Enkele malen werden Makasser en Soerabaja aangedaan tot aanvulling van den kolenvoorraad. Voorts zijn oefeningsreizen gehouden: in October 1902 door de *Gelderland* en de *Zeeland* van Soerabaja naar Tandjoeng Priok, en van 16 tot 20 Maart 1903 door de *Koningin-Regentes*, de *Utrecht* en de *Noord-Brabant*, bij welke gelegenheid Semarang bezocht werd. Van October tot aan het einde van den verslagtijd bleef Tandjoeng Priok het hoofdstation der Java-divisie, die aldaar voor de overgave van het commando in December in haar geheel vereenigd was. Ten einde eene herstelling te ondergaan vertrok de *Gelderland* den 30sten Januari naar Soerabaja, waarheen den 23sten Maart d. a. v. ook de *Noord-Brabant* gedirigeerd werd, die er tot het einde van den verslagtijd bleef om te dokken. De *Utrecht* maakte den 14den Augustus van uit Makasser, nadat zich aan boord hadden ingescheept de gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, de gewestelijke militaire commandant en eene afdeeling troepen met dwangarbeiders, een tocht naar de Palos-baai (noordwestkust van Celebes), ten einde de twee Zwitsersche natuuronderzoekers, de heeren Sarasin, die op hun tocht door Centraal-Celebes waren bemoeielijkt (zie hoofdst. C, § 15), bescherming te verleenen. Door de gewijzigde houding van de inlandsche vorsten, was het echter niet noodig handelend op te treden; het vaartuig keerde met den troep den 23sten September te Makasser terug. De *Zeeland*, die op 20 Juni een tocht ondernam van Tandjoeng Priok naar Singapore, tot opluistering van de feestelijke viering van de kroning van Z. M. den Koning van Groot-Britannië en Ierland en tot overbrenging van de gelukwenschen van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, keerde den 3den Juli te Tandjoeng Priok terug, nadat vernomen was dat de feestelijkheden, ten gevolge van de ziekte des Konings, waren uitgesteld. Den 4den Augustus vertrok de *Zeeland* met hetzelfde doel andermaal naar Singapore, vertoefde aldaar tot na afloop van de kroningsfeesten en keerde den 19den Augustus weder te Tandjoeng Priok terug. De *Zeeland* nam verder, in vereeniging met de *Gelderland*, de *Piet Hein* en de *Utrecht*, deel aan eene demonstratie tegen Kloengkoeng (Bali), bij welke gelegenheid het schip werd aangewezen om de *Gelderland*, die naar Soerabaja moest tot aanvulling van zijn steenkolenvoorraad, als vlaggeschip te vervangen. De *Piet Hein* vergezelde den 9den Mei het stoomschip der Koninklijke Paketvaartmaatschappij *de Klerk*, aan boord waarvan zich de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië bevond, op zijne reis van Batavia naar Cheribon.

Omtrent de verrichtingen van de voor algemeene diensten beschikbaar geweest zijnde schepen valt het volgende te vermelden.

De *Java*, die bij den aanvang van den verslagtijd in Menado vertoefde, ondernam in April een tocht naar het landschap Bolang Mongondo en stevende vervolgens — na op 29 April te Menado te zijn teruggekeerd — den 5den Mei naar Kema en de Tomini-bocht, deed eerst Gorontalo en Poso aan en bezocht daarna het landschap Todjo, waar door het civiel bestuur eene door het overlijden van den radja ontstane opvolgingsquaestie was te regelen. Voorts is een bezoek gebracht aan Mapane, waar de landingsdivisie eene demonstratie uitvoerde tegen Molowagoe, welks inwoners een sneltocht hadden beraamd. Den 21sten Mei werd Menado weder bereikt. De *Java* stoomde vervolgens naar Ternate en zette van daar de reis voort naar Fak Fak (West-Nieuw-Guinea), waar zich, behalve het hoofd van dat gewest, nog inscheepten de ambtenaar voor de bestudeering der Kapauersche taal, de heer van Dissel, zoomede een vaccinateur, om vervolgens een bezoek te brengen aan de Macluer-golf, waar eenige bestuurszaken waren af te doen. Den 4den Juli keerde het vaartuig te Ternate terug en vertrok met den resident van dat gewest naar het aan de Tomini-bocht gelegen landschap Banggaai, waar de radja, wegens eigendunkelijke belastingheffingen, moest worden gestraft. Op 25 Juli werd van Ternate, via Amboina, eene reis gemaakt naar Makasser, waar het schip tot 4 September bleef, om vervolgens, nadat van 8 tot 11 September te Menado was vertoefd, een tocht te aanvaarden naar de Sangi- en Talauer-eilanden, in het bijzonder naar Esang op het eiland Karakelang, waar de controleur eenigen tijd te voren door ontevredenen onheusch was bejegend. Nadat de *Java* den 21sten September ter reede Menado was teruggekeerd, werd in October de baai van Loloda (Halmahera) trigonometrisch opgenomen en werden de Mapia-eilanden bezocht. Bovendien werden nog twee reizen gemaakt naar de Tomini-bocht, waarna de *Java*, in Januari 1903, van Menado naar Makasser vertrok, om van daar, in overleg met den gouverneur van Celebes naar de ter zuidoostkust gelegen Mengkoka-baai te stevenen, ten einde de reeds genoemde heeren Sarasin bij hun verderen tocht, zoo noodig, te steunen. Na op 15 Maart te Makasser te zijn teruggekeerd, vertrok de bodem den 16den d. a. v. naar Soerabaja om te dokken en eenige herstellingen te ondergaan.

De *Ceram* was bij den aanvang van den verslagtijd belast met hydrographische opnemingen bij de Kangean-eilanden en keerde, na beëindiging dier werkzaamheden, den 12den April te Soerabaja terug. Na aldaar eenige voorzieningen te hebben ondergaan, stoomde het vaartuig den 5den Mei naar Amboina om vervolgens, met den resident van dat gewest, een bezoek te brengen aan het eiland Ceram tot regeling van bestuursaangelegenheden. Den 5den Juni te Amboina teruggekeerd, ondernam het een tocht naar Timor. In het begin van Juli werd de *Ceram* te Merauke (Zuid-Nieuw-Guinea) gestationneerd tot half December d. a. v., op welk tijdstip het schip naar Soerabaja vertrok. In Januari werd, in het belang der defensie, eene opneming gedaan op de zuidoostkust van Sumatra. Den 7den Februari te Tandjoeng Priok teruggekeerd, vertrok de *Ceram* den 12den d. a. v. naar de westkust van Sumatra om een onderzoek in te stellen naar de geschiktheid der Indrapoera- en Tapan-rivieren voor prauwenvervoer en naar eene gelegenheid om aan de uitmonding van eerstgenoemde rivier te landen, waarop den 28sten Februari Tandjoeng Triok weder bereikt werd. Den 10den Maart zette het vaartuig koers naar de zuidkust van Java, om vervolgens naar Soerabaja te stoomen ten einde aldaar gedokt te worden en eenige voorzieningen te ondergaan.

De *Nias* was tot 27 Juli te Merauke gestationneerd, maakte daarna eene reis naar Timor, kwam den 2den September te Soerabaja aan en werd, na eenige voorzieningen te hebben ondergaan, in het begin van October toegevoegd aan de scheepsmacht in de wateren van Atjèh, ter vervanging van de *Koetei* (vgl. § 2 van dit hoofdstuk), welk stoomschip werd aangewezen om den hekwielstoomer *Tamiang* van Djambi naar Soerabaja over te brengen. Na de noodige voorzieningen ondergaan te hebben, werd de *Nias* tot half December te Merauke gestationneerd, en bleef aldaar tot de opheffing van het station (medio Maart) om daarna bij de Aroe-eilanden toezicht te houden op de parelvisscherij. De *Edi* vertrok, na beëindiging van eenige herstellingen te Tandjoeng Priok, den 9den September via Soerabaja naar Amboina, waar de resident van dat gewest eenige bestuursaangelegenheden had te regelen, bij welke gelegenheid ook Piroe (Ceram) en de Tanimbar-eilanden bezocht werden. Op 15 October te Amboina teruggekeerd, werden daarna

de Banda-eilanden bezocht en vertrok het schip den 7den November naar Makasser, om medio December weder naar Soerabaja te worden gedirigeerd, ten einde aldaar gereed gemaakt te worden voor het oplooden van het kabeltracé Shanghai—Palao—Guam—Menado. Den 6den Februari van Soerabaja vertrokken, werd, via Manilla, den 27sten Februari Shanghai bereikt, waarop den 10den Maart d. a. v. de loodingstocht werd aangevangen.

Voor uitvoerige mededeelingen aangaande de oorlogsmarine in Indië zij verwezen naar de geregeld, als bijvoegsels van de Javasche Courant, verschijnende kwartaal-overzichten, naar de laatste kolom van tabel 1 van bijlage B, zoomede naar het door de zorg van het Ministerie van Marine hier te lande uitgegeven „Jaarboek van de Koninklijke Nederlandsche Zeemacht”.

F.

RECHTSWEZEN.

§ 1. RECHTERLIJKE MACHT.

In het belang eener betere verdeeling van werkzaamheden is bij Ord. van 5 Febr. 1903 (Ind. St. n°. 115) de landraad te Madjalengka, die met dien te Cheribon en te Koeningan door denzelfden voorzitter werd gepresideerd, onder het presidium gebracht van den voorzitter van den landraad te Indramajoe, in verband waarmede bij Ind. St. 1903 n°. 116 nog eenige voorzieningen getroffen zijn. Ter verzekering eener goede rechtsbedeeling is voorts de standplaats van den voorzitter der landraden te Bandjarnegara (Banjoemas) en Wonosobo (Kedoe) van eerstgenoemde naar laatstgenoemde plaats overgebracht (zie Ind. St. 1902 nos. 353 en 354).

De, ingevolge de reorganisatie van het binnenlandsch bestuur op Java en Madoera, tot stand gekomen gewijzigde administratieve indeeling van sommige residentiën maakte nog eenige maatregelen noodig met betrekking tot het rechtswezen in die gewesten (vgl. K. V. 1902, kol. 142). Men zie daaromtrent Ind. St. 1902 nos. 247 (gewijzigd bij Ind. St. n° 372), 248, 249, 269 en 413.

Bij Ord. van 6 Sept. 1902 (Ind. St. n°. 336) is art. 89 van het inlandsch reglement, met betrekking tot de politierechtspraak ten aanzien van assistent-residenten, toepasselijk verklaard op den te Brebes (Pekalongan) bescheiden controleur bij het binnenlandsch bestuur.

Partiëele voorzieningen ten aanzien van het personeel bij de Europeesche rechtbanken zijn, behalve bij Gouv. Bt. 17 Jan. 1903 n°. 11 (Ind. St. n°. 47), waarbij een zesde lid bij den raad van justitie te Soerabaja is in dienst gesteld, nog genomen bij de ordonnantiën van 5 April, 28 Mei, 20 Sept. en 2 Oct. 1902 (Ind. St. nos. 160, 220, 352 en 364) en bij Gouv. Btn. 5 April en 2 Oct. 1902 en 15 Jan. 1903 nos. 4, 35 en 13 (Ind. St. 1902 nos. 161 en 365 en 1903 n°. 38). Voor dergelijke voorzieningen met betrekking tot het personeel bij de inlandsche rechtbanken zij verwezen naar Ind. St. 1902 nos. 309 en 385 en 1903 nos. 2, 42, 51, 55, 58, 61, 62, 79, 127 en 132.

§ 2. RECHTSWEZEN IN HET ALGEMEEN.

Wijziging van het reglement op de rechterlijke organisatie en het beleid der justitie. Bij K. B. 24 Febr. 1902 n°. 22 (Ind. St. n°. 183) is, met aanvulling van art. 52, 1ste lid, van gemeld reglement bepaald dat, ingeval de vice-presidenten van het Hooggerechtshof verhinderd zijn om den president te vervangen, het voorzitterschap wordt waargenomen door het oudste lid als zoodanig.

Wijzigingen en aanvullingen van het inlandsch reglement. Bij K. B. 1 Febr. 1902 n°. 29 (Ind. St. n°. 186) is art. 130 van het inlandsch reglement in dier voege aangevuld, dat de inlandsche officieren van justitie, als zij voor de regeering in rechten optreden, niet van eene bijzondere schriftelijke machtiging behoeven te zijn voorzien. Met betrekking tot eene gelijke regeling ten aanzien van de ambtenaren van het openbaar ministerie bij de inlandsche rechtbanken buiten Java en Madoera zie men de rubriek „Rechtswezen in de buitenbezittingen" en voor verdere wijzigingen in het inlandsch reglement K. B. 17 Juni 1902 n°. 46 (Ind. St. n°. 326) en de met de reorganisatie van het rechtswezen in de Vorstenlanden (vgl. de volgende rubriek) verband houdende Ord. van 20 Febr. 1903 (Ind. St. n°. 136).

Rechtswezen in de Vorstenlanden. De in K. V. 1902, kol. 143, besproken K. Bn. 20 Sept. 1901 n°. 48 en 13 Maart 1902 n°. 34, betreffende de herziening van het rechtswezen in de Vorstenlanden op Java, zijn afgekondigd in Ind. St. 1903 nos. 7 en 133, terwijl de ordonnantiën ter uitvoering van die besluiten zijn opgenomen in Ind. St. 1903 nos. 8, 9 en 136. Voor verdere maatregelen in verband met de reorganisatie van het rechtswezen in de Vorstenlanden zij verwezen naar Ind. St. 1903 nos. 10, 11, 134 en 135.

Rechtswezen in de buitenbezittingen. Ten gevolge van wijzigingen, gebracht in de bestuursorganisaties van sommige gewesten, of met gebruikmaking van de bij de Koninklijke besluiten in Ind. St. 1898 n°. 66, 1899 n°. 8 en 1900 nos. 243 en 324 (zie K. V. 1898, blz. 49, 1899, blz. 75/76 en 1900, blz. 71) verleende machtigingen, zijn wijzigingen gebracht in de reglementen tot regeling van het rechtswezen in de Lampongsche Districten, Palembang, Oostkust van Sumatra, Riouw en onderhoorigheden, Banka, Billiton, Westerafdeeling van Borneo, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en Bali en Lombok (Ind. St. 1902 n°. 447), Sumatra's Westkust (Ind. St. 1902 n°. 417), Billiton (Ind. St. 1902 n°. 389), Benkoelen (Ind. St. 1902 n°. 144) en Atjèh en onderhoorigheden (Ind. St. 1902 n°. 410 en 1903 n°. 151), terwijl, in verband daarmede, de regelingen samenhangende met de reglementen voor Atjèh en onderhoorigheden (Ind. St. 1881 n°. 81) en Sumatra's Westkust (Ind. St. 1874 n°. 94*d*, 1882 n°. 65 en 1891 nos. 239 en 240) eveneens zijn gewijzigd (respectievelijk bij Ind. St. 1902 n°. 409 en Ind. St. 1902 nos. 418 en 419 en 1903 nos. 31, 96 en 97).

Voorts zijn de reglementen op het rechtswezen in de buitenbezittingen — met uitzondering van dat van Benkoelen — bij Ind. St. 1902 n°. 430 gewijzigd in den geest van de bepalingen, opgenomen in Ind. St. 1901 n°. 350, en bij Ind. St. 1902 n°. 402 — na eene voorafgegane wijziging van Ind. St. 1890 n°. 164 bij Ind. St. 1902 n°. 401 — in dien van het hiervóór reeds vermelde K. B. 1 Febr. 1902 n°. 29 (Ind. St. n°. 186). Wijzigingen van ondergeschikt belang zijn gemaakt in de reglementen voor Sumatra's Oostkust (Ind. St. 1902 nos. 175 en 434 en 1903 n°. 102), Amboina (Ind. St. 1902 n°. 408), Riouw en Bali en Lombok (Ind. St. 1902 n°. 434).

Het reglement tot regeling van het rechtswezen in de residentie Palembang is bij Ord. van 21 Nov. 1902 (Ind. St. n°. 420) aangevuld met eene bepaling, strekkende om in zaken van overtreding, welke tot de kennisneming van de magistraten behooren, met beëedigde verklaringen gelijk te stellen de verklaringen door dienaren van de openbare macht mondeling af-

gelegd op den eed bij de aanvaarding hunner bediening gedaan.
Aan het reglement op het rechtswezen in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo is bij Ord. van 1 Aug. 1902 (Ind. St. n°. 303) een nieuw artikel toegevoegd, waardoor aan de vorsten of hoofden der zelfbesturende landschappen in dat gewest de gelegenheid is gegeven om in de gevallen, waarin dit bij de contracten met of bij de verklaringen van die vorsten of hoofden is bedongen, gerechtszittingen bij te wonen en daar van hun gevoelen te doen blijken. Voorts is bij K. B. 16 Juli 1902 n°. 43 (Ind. St. n°. 380) nog eenige uitbreiding gegeven aan de categorie van personen, tegen wie geen burgerlijke rechtsvordering of vervolging tot straf mag worden ingesteld, dan na verkregen verlof der Regeering (vgl. Ind. St. 1867 n°. 10).
Bij Ord. van 17 Nov. 1902 (Ind. St. n°. 415) is eene regeling tot stand gekomen, welke de verzekering eener behoorlijke rechtsbedeeling aan de in het genot harer eigen rechtspleging gelaten inheemsche bevolking der onderafdeeling Boven-Kampar (Padangsche Bovenlanden) beoogt, en waarbij de rechtspraak, die in het overige deel van Sumatra's Westkust door de districtsgerechten wordt uitgeoefend, ten opzichte van de niet tot de inheemsche bevolking in die onderafdeeling behoorende eigenlijk gezegde inlanders, voorloopig aan den magistraat is opgedragen. Tot de vestiging eener rapat ter hoofdplaats Bangkinang van die onderafdeeling werd overgegaan bij Ord. van denzelfden datum (Ind. St. 1902 n°. 416), gewijzigd bij die van 28 Jan. 1903 (Ind. St. n°. 101), waarbij tevens de uitoefening der magistratuur in die onderafdeeling is geregeld. Ten aanzien van het rechtswezen onder de inlandsche en met deze gelijkgestelde bevolking in de onderafdeeling Nias (Tapanoeli), gevestigd buiten het ressort van de rapat te Goenoeng Sitoli, is eene regeling getroffen bij Ord. van 16 Nov. 1902 (Ind. St. n°. 424). Bij Ord. van 21 Nov. 1902 (Ind. St. n°. 422) is de uitoefening der magistratuur in het landschap Lebong (Palembang) geregeld.
Eene herziening der bepalingen betreffende de uitoefening der magistratuur in de residentie Oostkust van Sumatra (Ind. St. 1887 n°. 62, juncto 1900 n°. 266), in verband met eene wijziging der bestuursorganisatie van de afdeelingen Asahan, Boven-Langkat en Beneden-Langkat van dat gewest (zie hoofdst. J, afd. I), kwam tot stand bij de ordonnantiën in Ind. St. 1902 n°s. 145 en 324 en 1903 n°. 119.

Rechtspersoonlijkheid van vereenigingen. In 1902 zijn in Indië, op den voet van K. B. 28 Maart 1870 n°. 2 (Ind. St. n°. 64), 71 vereenigingen als rechtspersoon erkend, bijna alle — op 8 na — aangegaan voor minder dan 30 jaren; 28 er van, meest van liefdadigen of van godsdienstigen aard, waren door Chineezen opgericht. Aan 5 vereenigingen (Chineesche) is rechtspersoonlijkheid geweigerd, op grond van de overweging, dat zij moesten worden aangemerkt als wederkeerige waarborgmaatschappijen, in den zin van art. 10 van het zooeven genoemde Koninklijk besluit.

Naamlooze vennootschappen. In 1902 is in Indië bewilliging verleend op de oprichting van 87, en hier te lande op die van 30 naamlooze vennootschappen, welke haren werkkring uitsluitend of ten deele in Nederlandsch-Indië vonden, alle nader vermeld in bijlage D, tabel I. Van een der eerste en een viertal der andere categorie had echter, op het tijdstip van afsluiting van het overzicht, de voorgeschreven openbaarmaking nog niet plaats gehad.
Bewilliging op wijzigingen in de statuten is gedurende 1902 in Nederlandsch-Indië in 42 gevallen verleend.

Rechtstoestand van personen. Van de in het laatste lid van art. 109 van het Regeeringsreglement aan de Indische Regeering voorbehouden bevoegdheid is, gedurende 1902, gebruik gemaakt door met Europeanen gelijk te stellen 30 mannen en 11 vrouwen, die rechtens als inlanders waren te beschouwen, zoomede 14 Chineezen. Op deze laatsten na, waren allen Christenen.

§ 3. BURGERLIJK RECHT, HANDELSRECHT EN BURGERLIJKE RECHTSVORDERING.

Staatscommissie tot herziening van de Indische wetgeving op privaatrechtelijk gebied. Na de indiening van het in K. V. 1902, kol. 145 vermelde ontwerp-reglement van inlandsche burgerlijke rechtsvordering voor geheel Nederlandsch-Indië, is aan de commissie, op haren wensch, met uitbreiding in zoover van haar mandaat, eene dergelijke unificatie der voorschriften omtrent de rechterlijke organisatie en de inlandsche strafvordering opgedragen.

Burgerlijk wetboek. Bij K. B. 8 Maart 1902 n°. 9 (Ind. St. n°. 222) is het 2de lid van art. 415 van het burgerlijk wetboek gewijzigd, ten einde de regeling van de formatie, ressorten, standplaatsen en bezoldiging van de agenten der weeskamers aan den directeur van justitie te kunnen opdragen, welke opdracht, door aanvulling van de instructie voor de weeskamers, heeft plaats gehad bij Ord. van 1 Juli 1902 (Ind. St. n°. 264).

Industrieele eigendom. Van de openbaarheid, welke in Indië gegeven is aan de wet van 7 Juni 1902 (Ned. St. n°. 85) tot goedkeuring van internationale overeenkomsten tot bescherming van den industrieelen eigendom, is reeds melding gemaakt in hoofdst. C, § 1.

Huwelijken van inlandsche Christenen. Het ook op de inlandsche Christenen in de residentie Timor en onderhoorigheden van toepassing zijnde reglement voor de inlandsche Christenen in het gouvernement der Moluksche eilanden op het aangaan van huwelijken (Ind. St. 1861 n°. 30, zooals dat sedert is gewijzigd en aangevuld) is bij Ord. van 10 Dec. 1902 (Ind. St. n°. 444) nader aangevuld met betrekking tot het verleenen van dispensatie van de tweede huwelijksafkondiging, zoomede met eenige strafbepalingen tegen overtreding van dat reglement.

Huwelijken tusschen personen die in Nederlandsch-Indië aan een verschillend recht zijn onderworpen. Het K. B. 19 Juli 1901 n°. 38 (Ind. St. n°. 348), tot wijziging van de regeling op de zoogenaamde gemengde huwelijken (zie K. V. 1902, kol. 145), onderging eene wijziging van ondergeschikt belang bij K. B. 18 Juni 1902 n°. 30 (Ind. St. n°. 311).
Statistische opgaven betreffende de in 1902 gesloten gemengde huwelijken zijn opgenomen in bijlage D, tabel II.

Andere onderwerpen. Ten aanzien van eenige andere tot deze paragraaf behoorende onderwerpen zijn enkel statistische opgaven verstrekt. Die opgaven, welke zijn opgenomen in bijlage D, tabellen III, IV en X, betreffen de in 1902 verleden akten van oogstverband en behandelde faillissementen, zoomede de in 1901 gedane inschrijvingen in de registers van den burgerlijken stand.

§ 4. STRAFRECHT EN STRAFVORDERING.

Revisie van de strafvonnissen van inlandsche rechtbanken door de raden van justitie. Door de raden van justitie te Semarang, Soerabaja en Padang is in 1902, respectievelijk in 5, 12 en 5 gevallen, gebruik gemaakt van de bevoegdheid om oraal debat in het revisieproces toe te staan (zie art. 301*k* van het reglement op de strafvordering in Ind. St. 1901 n°. 124).

Zeeroof. Het voorschrift, dat de verklaringen van personen, uit handen van zeeroovers ontkomen, moeten worden ingezonden aan den directeur van binnenlandsch bestuur, ter kennisneming en verdere doorzending aan den commandant der zeemacht en chef van het departement der marine in Nederlandsch-Indië (Ind. St. 1868 n°. 32), is ingetrokken bij Gouv. Bt. 18 Juni 1902 n°. 5 (Ind. St. n°. 254).

Maatregelen tegen het vervaardigen en in omloop brengen van duiten. In verband met de bij Ind. St. 1901 n°. 15 uitgebreide rechtsbevoegdheid van het residentiegerecht op Java en Madoera, is bij Ord. van 21 Nov. 1902 (Ind. St. n°. 423) wijziging gebracht in de strafbepalingen op het vervaardigen van duiten (Ind. St. 1899 n°. 191) en in de in Ind. St. 1899 n°s. 255 en 257 opgenomen strafbepalingen tegen overtreding van de duitenwet (Ind. St. 1899 n°. 229).

Tarieven. De tarieven tot regeling der schadeloosstelling voor Europeanen en inlanders en met hen gelijkgestelden, in strafzaken voor eene Europeesche of inlandsche rechterlijke autoriteit als getuigen of deskundigen verschijnende (Ind. St. 1884 n°s. 142 en 143), ondergingen eene wijziging bij Ind. St. 1903 n°. 3.

Uitlevering. Gedurende 1902 is onzerzijds aan het bestuur der Straits-Settlements een van verduistering beschuldigde Europeaan uitgeleverd, en is voldaan aan het verzoek van het Bestuur van West-Australië om uitlevering van 3 Japanners, beschuldigd van diefstal (of verduistering), en zulks onder voorwaarde, dat die personen, behoudens art. VII van het met Groot-Brittannië gesloten uitleveringsverdrag (Ind. St. 1899 n°. 81), niet zouden worden vervolgd ter zake van eenig ander misdrijf, of wegens eenig ander feit, dan dat waarvoor de uitlevering plaats had. Er werden namelijk geen termen gevonden om hen uit te leveren wegens zeeroof en diefstal met geweld, zooals mede gevraagd was. Een Japanner en 3 inlanders, die in dezelfde zaak betrokken waren, konden niet worden uitgeleverd, omdat twee hunner niet te vinden waren en tegenover de beide anderen geen voldoend bewijs bestond om eene verwijzing naar de openbare terechtzitting te rechtvaardigen, indien het misdrijf op Nederlandsch-Indisch grondgebied was gepleegd, terwijl een der inlanders bovendien Nederlandsch-Indisch onderdaan was.

Aan onze autoriteiten zijn door het bestuur der Straits-Settlements uitgeleverd 4 personen, namelijk 1 inlander en 1 Chinees, beiden uit Riouw gevlucht, beschuldigd respectievelijk van doodslag en van het desbewust gebruik maken van een valsch geschrift, 1 uit Palembang gevluchte, wegens diefstal met geweld veroordeelde dwangarbeider en 1 uit Soerabaja gevluchte Europeaan, beschuldigd van misbruik van vertrouwen.

Aan de tot het bestuur der Straits-Settlements gerichte aanvragen om uitlevering van 2 uit de residentie Riouw en onderhoorigheden gevluchte Chineezen, beschuldigd respectievelijk van diefstal en medeplichtigheid daaraan, van 2 uit dat gewest gevluchte inlanders, eveneens beschuldigd respectievelijk van diefstal en medeplichtigheid daaraan, van 1 uit de residentie Palembang gevluchten, wegens doodslag veroordeelden dwangarbeider en van 1 uit de residentie Semarang gevluchten Chinees, verdacht van misbruik van vertrouwen, kon niet worden voldaan, omdat de politie er niet in slaagde die personen op te sporen.

Gratie en remissie van straffen. De mededeelingen onder dit hoofd te doen, meerendeels van statistischen aard, zijn opgenomen in bijlage D, tabel VII.

Veediefstallen (op Java en Madoera). Voor de gebruikelijke statistische opgaven zij verwezen naar bijlage D, tabel VI.

§ 5. GEVANGENISWEZEN.

Gedurende 1902 zijn gebouwd en opgeleverd 4 districtsgevangenissen op Java en 3 landsgevangenissen in de buitenbezittingen (zie bijlage E). Een tweetal landsgevangenissen op Java en een drietal in de buitenbezittingen zijn ingericht voor een grooter aantal gevangenen en een vijftiental districtsgevangenissen op Java, overbodig geworden door de gewijzigde administratieve indeeling van een aantal gewesten, zijn voor afbraak verkocht of voor andere doeleinden bestemd.

Volgens uit Indië ontvangen opgaven met betrekking tot de mutatiën onder de gevangenen gedurende 1901 (over 1902 zijn nog geen volledige gegevens voorhanden), was het aantal definitief veroordeelden, op 1 Januari 1901 bedragen hebbende 27 164 (verbeterde opgaaf), bij het einde van dat jaar gestegen tot 28 494 (onder welke totalen echter begrepen is een groot aantal — respectievelijk 11 827 en 13 095 — door den politierechter gestraften). Het cijfer der veroordeelden, wier vonnis nog niet in kracht van gewijsde was gegaan, hetwelk, met inbegrip van dat der preventief in hechtenis gestelden, op 1 Januari 1901 bedragen had 6082, was bij het einde van dat jaar geklommen tot 7679. Derhalve telden de gevangenissen op 1 Januari 1901 33 246 veroordeelden en beklaagden en op 31 December van dat jaar 36 173. Het totaal der gedurende 1901 bijgekomen nieuwe veroordeelden beliep 315 296, en dat der wegens strafeindiging ontslagenen 311 146, zijnde respectievelijk 18 854 en 18 651 meer dan het jaar te voren, welke verschillen hoofdzakelijk betroffen de politioneel veroordeelden, die in den regel 95 à 96 °/₀ der veroordeelden uitmaken. Van deze tot straffen van slechts zeer korten duur veroordeelden telden in 1901 onder de bijgekomen „nieuwe veroordeelden" 302 708 en onder de wegens strafeindiging ontslagenen 300 267, zijnde respectievelijk 18 340 en 17760 meer dan in 1900.

Voorloopige gegevens betreffende het aantal gevangenen over 1902 vindt men in bijlage E, welk overzicht voor elke gevangenis in het bijzonder tevens het aantal onder de gedetineerden voorgekomen ziekte- en sterfgevallen vermeldt. Over het algemeen was de gezondheidstoestand niet ongunstig, al kwamen ook wederom in vele gevangenissen gevallen van cholera en beri-beri voor. De beri-beri bleef vooral heerschen onder de dwangarbeiders, toegevoegd aan de in verschillende deelen van Indië ageerende krijgsmacht, en kwam voorts veelvuldig voor ter Oostkust van Sumatra, in Menado en in Ternate.

Evenals in vorige jaren, zijn de mannelijke inlandsche gestraften, die tot dwangarbeid voor langer dan één jaar waren veroordeeld, nagenoeg uitsluitend gebezigd voor transportdiensten bij de troepen te velde en bij de kolenontginning te Sawah Loento. Naar Atjèh, waar de sterkte tusschen 1573 en 1663 man afwisselde, werden 803 dwangarbeiders als aanvulling gezonden. Daarentegen vorderde de transportdienst in Djambi, waarbij ongeveer 800 dwangarbeiders zijn ingedeeld, eene maandelijksche aanvulling van 100 man om de sterkte voltallig te houden. Daar verder nog dwangarbeiders beschikbaar gesteld moesten worden voor de krijgsmacht te Prioek Tjahoe (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) en voor eene mobiele colonne in de residentie Oostkust van Sumatra, konden gedurende 1902 niet meer dan 597 dwangarbeiders voor de kolenontginning bestemd worden, waardoor de sterkte aldaar van 2445 man op ult. December 1901 daalde tot 1693 man bij het einde van 1902.

Orde en tucht werden in 1902 over het algemeen naar eisch gehandhaafd. Met betrekking tot een der voornaamste middelen ter handhaving eener goede tucht onder de gevangenen, de disciplinaire straf van rotanslagen, zijn door den directeur van justitie voorschriften gegeven, die de strekking hebben om uniformiteit in de toepassing te bevorderen en onnoodige kwelling der gestraften uit te sluiten.

In verband met de tot stand gekomen reorganisatie van het rechtswezen in de Vorstenlanden op Java, zijn bij Ord. van 7 Jan. 1903 (Ind. St. n°. 12) nadere voorschriften gegeven betreffende de inspectie der landsgevangenissen voor inlanders en met hen gelijkgestelden.

Volgens de boekingen bij het departement van justitie,

beliepen de kosten van het gevangeniswezen, ongerekend hetgeen voor gebouwen is uitgegeven, over het laatst bekende jaar (1901) f 2 318 530 (tegen f 2 156 338 over 1900), waarvan wegens traktementen en toelagen aan ambtelijk personeel bij de gevangenissen en kettingkwartieren f 204 456 (in 1900 f 203 699) en wegens bezoldiging van mandoers, belast met het toezicht over de veroordeelden tot dwangarbeid of tenarbeidstelling aan de publieke werken f 138 251 (in 1900 f 127 152).

§ 6. MILITAIR RECHT EN MILITAIRE RECHTSPRAAK.

Bij K. B. 2 Juni 1902 n°. 85 (Ind. St. n°. 308) zijn nieuwe regelen vastgesteld omtrent de opzending naar Nederland van in Nederlandsch-Indië veroordeelde militairen.

Ingevolge K. B. 17 Juni 1902 n°. 45 (Ind. St. n°. 335) zal de uitspraak van krijgsraadvonnissen voortaan, in stede van in den vollen krijgsraad, geschieden door den auditeur-militair, in tegenwoordigheid van twee commissarissen uit den krijgsraad.

Bij K. B. 25 Oct. 1902 n°. 39 (Ind. St. 1903 n°. 1) zijn, ten aanzien van de ingelijfden bij een strafdetachement in Nederlandsch-Indië, de straf van rietslagen en de overige straffen van het reglement van krijgstucht of discipline voor het krijgsvolk te lande, vervangen door de straffen van opsluiting en van eenzame opsluiting (vgl. hoofdst. **D**, § 1).

§ 7. GEWESTELIJKE EN PLAATSELIJKE VERORDENINGEN.

Van de in 1902 door de hoofden van gewestelijk bestuur omtrent een aantal binnen den kring hunner wetgevende bevoegdheid vallende onderwerpen vastgestelde nieuwe reglementen of keuren van politie verdienen afzonderlijk vermelding de door den resident van Besoeki afgekondigde verordening, houdende verbodsbepalingen tot beveiliging van de landeinden te Banjoewangi der tusschen die plaats en Australië gelegde onderzeesche telegraafkabels (Jav. Ct. 1902 n°. 66); de verordening op het laden, lossen en vervoeren van petroleum en andere licht ontvlambare stoffen op de reede en op de handels- en kolensteigers te Makasser (Jav. Ct. 1902 n°. 10); de verordening, houdende bepalingen tegen het vervalschen van gambir en op het vervoer van dit product in de afdeelingen Tandjoeng Pinang, Lingga, Karimon en Batam der residentie Riouw en onderhoorigheden (Jav. Ct. 1902 n°. 44); de verordening, houdende verbod van het vangen en dooden van schildpadden, die voorkomen langs een gedeelte der westkust van het district Djampang Koelon der afdeeling Soekaboemi van de residentie Preanger Regentschappen (Jav. Ct. 1902 n°. 99) en de verordening op den invoer en het bezit van klapper-eekhoorns in de afdeeling Lombok der residentie Bali en Lombok (Jav. Ct. 1902 n°. 7), eene keur in het leven geroepen ten einde te voorkomen, dat die tot dusver op Lombok niet inheemsche diersoort in de op dat eiland aanwezige uitgestrekte klapperbosschen verwoestingen gaat aanrichten.

§ 8. BIJZONDERE RECHTEN.

Recht van verblijf. De gebruikelijke statistische opgaven omtrent toelating en vestiging of inwoning in Nederlandsch-Indië zijn opgenomen in bijlage D, sub VIII en IX.

Aan 59 Europeanen en met hen gelijkgestelden is in 1902 vergunning tot reizen in Nederlandsch-Indië verleend. Voor zoover de tot reizen aangekomen Europeanen en met hen gelijkgestelden hunne aanvraag tot een enkel gewest bepaalden en uit dien hoofde zich de vergunning door den hoogsten gewestelijken gezaghebber zagen verleend, waren zij 13 in getal (7 voor Sumatra's Westkust, 1 voor Benkoelen, 1 voor Palembang, 2 voor de Oostkust van Sumatra, 1 voor Riouw en onderhoorigheden en 1 voor Celebes en onderhoorigheden). Van de overige 46 aan Europeanen en met hen gelijkgestelden verleende reisvergunningen, alle door den Gouverneur-Generaal verleend, betroffen er 19 enkel Java en 8 de gewesten buiten Java en Madoera. In 19 gevallen is de vergunning verleend zonder aanduiding van bepaalde streken. Met uitzondering van de reisvergunningen voor Java, werd in al deze gevallen het voorbehoud gemaakt, dat reizen buiten het rechtstreeks bestuurde gouvernementsgebied alleen zouden mogen worden ondernomen na overleg met en toestemming van de betrokken Europeesche autoriteit.

In verband met de bij K. B. 17 Dec. 1901 n°. 28 (Ind. St. 1902 n°. 100) plaats gehad hebbende opheffing, voor zooveel Java en Madoera betreft, van de in art. 2 van K. B. 15 Sept. 1871 n°. 1 (Ind. St. 1872 n°. 38) omschreven beperking van het recht van verblijf van Nederlanders en westersche vreemdelingen (zie K. V. 1902, kol. 149), is bij Gouv. Bt. 1 April 1902 n°. 4 (Ind. St. n°. 157) een nieuw model vastgesteld van de door de hoofden van plaatselijk bestuur uit te reiken toelatingskaarten, ter vervanging van dat, behoorende bij de instructie voor de hoofden van gewestelijk en plaatselijk bestuur, opgenomen in Ind. St. 1872 n°. 39. Een tweetal andere bij die instructie behoorende modellen waren reeds door nieuwe vervangen bij Gouv. Bt. 10 Nov. 1901 n°. 20 (Ind. St. n°. 404), omdat de oorspronkelijke aanleiding gaven tot eene minder regelmatige toepassing van de bewuste regeling. Aangezien echter ook toen nog de mogelijkheid van minder juiste opvatting der voorschriften op de verwijdering van Europeanen uit Nederlandsch-Indië, vervat in de artt. 5 en 6 der regeling, niet was uitgesloten, zijn die voorschriften van regeeringswege bij eene aan de hoofden van gewestelijk bestuur gerichte circulaire dd. 10 Nov. 1901 (Bijbl. Ind. St. n°. 5644) nader toegelicht.

Bij Ord. van 5 Febr. 1903 (Ind. St. n°. 113) is de regeling van het passenstelsel voor inlanders en met hen gelijkgestelde personen in de residentie Menado (Ind. St. 1880 n°. 100, juncto 1883 n°. 271) herzien, waarbij zij o. a. eene aanvulling heeft ondergaan van dezelfde strekking als die, welke bij Ind. St. 1901 n°. 334 voor de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo tot stand is gekomen (vgl. K. V. 1902, kol. 149).

Sedert de afsluiting van de gelijksoortige opgaven in K. V. 1902 (ult. Maart 1902), tot 1 April 1903, is de in art. 47 van het Regeeringsreglement omschreven politieke maatregel van verwijdering toegepast ten aanzien van 23 inlanders (7 uit Madioen, 1 uit Djambi, 9 uit de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, 5 uit Amboina en 1 uit Timor), die, ofschoon in rechten niet vervolgbaar, wegens verschillende bezwarende feiten geacht werden voor de openbare rust en orde in het gewest hunner inwoning gevaarlijk te zijn. Daarentegen is gedurende 1902, ten opzichte van 8 vroeger politiek verwijderde inlanders (4 uit Bantam, 1 uit de Preanger Regentschappen en 3 uit Celebes), de maatregel opgeheven, en aan 2 een ander ballingsoord aangewezen dan waarheen zij tot dusver waren gerelegeerd.

Drukpers. Zoowel van de blijkens K. V. 1902, kol. 150, op ult. 1901 in Indië aanhangig gebleven als van de gedurende

1902 aanhangig gemaakte drukpersdelicten zijn er in 1902 6 berecht. Van deze 12 zaken hebben er 9 tot veroordeeling en 1 tot vrijspraak geleid, terwijl in één geval door den rechter is geoordeeld, dat er geen aanleiding bestond tot het inwinnen van gerechtelijke informatiën, en in een ander, dat er geen termen waren tot verdere vervolging. Bij het einde van 1902 waren nog 8 drukpersvervolgingen (2 te Batavia, 2 te Semarang en 4 te Soerabaja) aanhangig.

Slavernij en pandelingschap. In de afdeelingen Padang Lawas en Toba en Silindoeng (Sumatra's Westkust) daalde het aantal geregistreerde slaven in 1902 van respectievelijk 837 en 153 tot 784 en 125, welke daling is toe te schrijven deels aan overlijden, deels aan vrijverklaring na vrijkooping. Tegen de op de Nako-eilanden en in een gedeelte van het eiland Nias, hoewel op zeer bedekte wijze, nog voorkomende slavernij en slavenhandel wordt zooveel mogelijk gewaakt.

In het rijk Djambi (Palembang) worden geen slaven, doch wel pandelingen gehouden (vgl. K. V. 1893, blz. 65). Waar inmenging van gouvernementswege in bestuursaangelegenheden van dat rijk meer op den voorgrond treedt, worden de pandelingen uit hun toestand van dienstbaarheid ontslagen. Aan pandelingen, afkomstig uit streken, waar die inmenging nog niet bestaat, wordt, wanneer zij zich tot het bestuur wenden, steeds hulp verleend.

De in de zelfbesturende landschappen der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo uitgevaardigde regelingen betreffende de conversie van slaven in pandelingen en de daarmede gepaard gaande registratie, hebben aan slavernij en slavenhandel onder de Maleische bevolking vrij wel een einde gemaakt. In den loop van 1902 deed zich het geval voor, dat een slaaf zijn meester in de Boven-Doesoen verliet en zich onder bescherming van het bestuur stelde, omdat hij ontdekt had, dat hij bestemd was om als menschenoffer te dienen op een door zijn meester te geven tiwah of doodenfeest.

Met toepassing van het in 1895 aangenomen beginsel (zie K. V. 1896, blz. 72), is gedurende 1902 aan 11 uit de zelfbesturende rijken in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden naar het gouvernementsgebied gevluchte slaven (7 mannen, 2 vrouwen en 2 kinderen) losgeld uit 's lands kas voorgeschoten, waardoor zij zich in staat zagen gesteld om hunne vrijheid te verkrijgen.

Ingevolge art. 1 van het reglement op het pandelingschap in de afd. Lombok der residentie Bali en Lombok (Ind. St. 1902 n°. 126) zijn 60 personen (onder wie 6 vrouwen) als pandelingen ingeschreven. Onder dat zestigtal bevond zich slechts 1 Sasak; de overigen waren Mandareezen, Soembawaneezen en Endeneezen. Van enkelen moest de inschrijving geweigerd worden omdat zij den ouderdom van vijftien jaren blijkbaar nog niet hadden bereikt (art. 5 van het reglement). Van het den pandelingen bij art. 7, 2de lid, van het reglement toegekende recht is door geen hunner gebruik gemaakt. Wanneer zich geen buitengewone omstandigheden voordoen (dienstweigering of ontvluchting) zullen in 1902 12, in 1903 38, in 1904 8 pandelingen en in elk der jaren 1905 en 1906 1 pandeling als zoodanig worden afgeschreven, zoodat binnenkort op Lombok het pandelingschap tot de geschiedenis zal behooren, zonder dat door de afschaffing er van aan de rechten van wien ook zal zijn tekort gedaan.

Overtredingen van de sinds 1872 (Ind. St. n°. 114) voor alle onder ons rechtstreeksch bestuur staande streken geldende verbodsbepalingen tegen het nemen van pandelingen tot zekerheid van schuld, zijn in 1902 nergens geconstateerd.

§ 9. PERSONEN EN INSTELLINGEN MET HET RECHTSWEZEN IN VERBAND.

Practizijns en notarissen. Rechtsgeleerde practizijns zijn in 1902 aangesteld bij de raden van justitie te Batavia, Semarang en Soerabaja, respectievelijk ten getale van 2, 1 en 2. De niet-rechtsgeleerde practizijns waren bij het einde van 1902 3 in getal (te Batavia, Soerabaja en Makasser). Zoowel bij den raad van justitie te Padang als bij dien te Makasser was nog, ingevolge opdracht der Regeering, de substituut-griffier tevens tijdelijk belast met de waarneming der functiën van advocaat en procureur bij het college.

Voor regelingen met betrekking tot de uitoefening van het notariaat in enkele gewesten zij verwezen naar Ind. St. 1902 nos. 146 en 196 (Benkoelen) en 147 (Ternate en onderhoorigheden) en 1903 n°. 135 (Djokjakarta).

Door de Ord. van 20 Dec. 1902 (Ind. St. n°. 454) is de mogelijkheid geopend om, ingeval voorzien moet worden in de waarneming van het ambt van notaris, waaraan de betrekking van vendumeester is verbonden, de waarneming van die betrekking op te dragen aan een ander dan dengene, aan wien de uitoefening van het notariaat wordt opgedragen, zoomede om notarissen, die van ambtswege belast zijn met de functiën van vendumeester, in die functiën te schorsen.

Gedurende 1902 is slechts 1 candidaat-notaris tot notaris benoemd en onderwierpen zich 11 adspiranten aan één of meer gedeelten van het notaris-examen, van wie er 1 slaagde voor het eerste en 1 voor het tweede gedeelte. Voor verdere bijzonderheden zij verwezen naar het in de Jav. Ct. van 31 Oct. 1902 opgenomen verslag der examen-commissie.

Ambtenaren voor Chineesche zaken. De bepalingen tot aanwijzing der standplaatsen en regeling van den werkkring der ambtenaren voor Chineesche zaken (Ind. St. 1896 n°. 96) ondergingen bij Gouv. Bt. 20 Febr. 1903 n°. 7 (Ind. St. n°. 137) eenige aanvulling, ten einde, in het belang eener goede contrôle op de naleving der werkcontracten en der koelie-ordonnantie ter Oostkust van Sumatra, ook ten behoeve der niet-Chineesche werklieden op de ondernemingen van land- en mijnbouw in dat gewest, partij te kunnen trekken van de diensten van den te Medan bescheiden ambtenaar.

Wees- en boedelkamers. De gebruikelijke statistische opgaven met betrekking tot de vijf wees- en boedelkamers zijn opgenomen in bijlage D, sub V.

Na voorafgegane wijziging van het 2de lid van art. 415 van het burgerlijk wetboek voor Nederlandsch-Indië (zie § 3 van dit hoofdstuk), is bij Ord. van 1 Juli 1902 (Ind. St. n°. 264) eene aanvulling tot stand gekomen van art. 40 der instructie voor de weeskamers (Ind. St. 1872 n°. 166), volgens welke de regeling van de formatie, ressorten, standplaatsen en bezoldigingen van de agenten dier kamers aan den directeur van justitie is opgedragen, welke aan die opdracht voldaan heeft bij zijn besluit van 18 October 1902 n°. 9163 (Bijbl. Ind. St. n°. 5783).

Bij Ord. van 8 Juni 1902 (Ind. St. n°. 240) zijn de voorschriften met betrekking tot de belegging van gelden bij de wees- en boedelkamers (Ind. St. 1897 n°. 231) in dien zin aangevuld, dat de gelden, tot onderscheidene boedels behoorende, welke niet op een der wijzen, bij het tweede lid van art. 391 van het burgerlijk wetboek bepaald, kunnen worden uitgezet en niet dadelijk benoodigd zijn, geheel of gedeeltelijk bij de Factory der Nederlandsche Handelmaatschappij te Batavia of hare agentschappen in giro-deposito kunnen worden gegeven.

Bij Gouv. Bt. 17 Jan. 1903 n°. 10 (Ind. St. n°. 46) zijn de bezoldigingen van den president, den secretaris en den boekhouder bij de wees- en boedelkamers te Semarang en Soerabaja verhoogd en is het personeel van laatstgenoemde kamer met een Europeesch lid vermeerderd.

Het reglement voor het college van boedelmeesteren te Batavia (Ind. St. 1828 n°. 46) is bij Ord. van 18 April 1903 (Ind. St. n°. 193) aangevuld met eene bepaling van gelijke strekking als art. 370 van het burgerlijk wetboek voor Nederlandsch-Indië, namelijk dat het college gehouden is om de belangen der minderjarigen waar te nemen, wanneer ze met die van den voogd in strijd zijn.

Bij Gouv. Bt. 30 Maart 1903 n°. 14 is een huishoudelijke regeling of dienstreglement voor de wees- en boedelkamers vastgesteld.

G.

ALGEMEENE REKENKAMER EN COMPTABILITEIT.

§ 1. ALGEMEENE REKENKAMER.

Het aan het lid der Rekenkamer, den heer J. Jonker, in 1900 verleend en in Januari 1902 met een half jaar verlengd buitenlandsch verlof is nader met zes maanden verlengd, terwijl aan het lid, den heer W. A. P. F. L. Storm van 's-Gravesande, in Mei 1902, wegens langdurigen dienst, een dergelijk verlof voor den tijd van één jaar is verleend, met ingang van 13 Juni d. a. v., zijnde de dag volgende op dien, waarop het van buitenlandsch verlof teruggekeerde lid, de heer jhr. W. H. W. de Kock, weder in het college zitting genomen heeft.

In verband met het vertrek van het lid Storm van 's-Gravesande, is in Juni 1902 tot tijdelijk lid benoemd de secretaris van den Raad van Nederlandsch-Indië, de heer A. Suermondt, welke benoeming is bekrachtigd bij K. B. 12 Aug. 1902 n°. 31.

In de formatie van het personeel beneden den rang van secretaris is wijziging gebracht bij Gouv. Bt. 10 Nov. 1902 n°. 13, waarbij, tegen vermindering van het aantal referendarissen en eerste commiezen elk met één, het aantal hoofdcommiezen met twee is vermeerderd.

De begrootingsrekening over 1900 is door de Rekenkamer in December 1902 aan de Indische Regeering ingediend, terwijl het college, onder dagteekening van 14 Maart 1903, zijn jaarverslag over 1902 heeft uitgebracht. Dat over 1901 is in September 1902 (Zitting 1902—1903 — 58) aan de Staten-Generaal medegedeeld, tegelijk met het door de Algemeene Rekenkamer hier te lande, met betrekking tot de in Nederland gevoerde geldelijke administratie van Nederlandsch-Indië over 1901 uitgebracht verslag.

§ 2. COMPTABILITEIT.

Bij de wet van 29 Juni 1903 (Ned. St. n°. 172) zijn de artt. 4 en 28 der Indische comptabiliteitswet (Ned. St. 1895 n°. 145, Ind. St. 1895 n°. 225) ingetrokken, waardoor die wet in overeenstemming is gebracht met de sedert eene reeks van jaren bestaande practijk, dat geen bijdragen meer door Indië aan het moederland worden opgebracht.

Ter uitvoering van art. 15 van het op blz. 63 van K. V. 1901 vermeld K. B. 1 Juli 1901 n°. 54 (Ind. St. n°. 325), is bij Ord. van 16 April 1903 (Ind. St. n°. 188) eene nadere regeling tot stand gekomen van de wijze van verificatie der ontvangsten vanwege het koloniaal bestuur voor rekening van derden gedaan en de bemoeiingen der Algemeene Rekenkamer te dier zake. Eenige andere voorzieningen in verband met dat Koninklijk besluit zijn getroffen bij Gouv. Bt. 16 April 1903 n°. 39 (Ind. St. n°. 189).

De voorschriften omtrent de afschrijving van verloren, gebroken of op andere wijze onbruikbaar geworden goederen in materieel beheer (Ind. St. 1896 n°. 21) zijn aangevuld bij Gouv. Bt. 4 Sept. 1902 n°. 32 (Ind. St. n°. 334).

In verband met de bij Gouv. Bt. 9 Maart 1903 n°. 18 (Ind. St. n°. 164) getroffen regeling, volgens welke, van 1 Mei 1903 af, geen vendu-acceptatiën meer voor rekening van de Indische postspaarbank worden gedisconteerd, doch, evenals vroeger, voor rekening van 's lands kas, met vergoeding aan de postspaarbank van eene rente van 3 °/o over hare in die kas berustende gelden (vgl. hoofdst. L, afd. III, § 5), is de ordonnantie in Ind. St. 1899 n°. 77 (zie K. V. 1899, blz. 82) bij die in Ind. St. 1903 n°. 163 ingetrokken.

Het reeds herhaaldelijk gewijzigd reglement op het houden van aanbestedingen ten behoeve van 's lands dienst in Nederlandsch-Indië (Ind. St. 1870 n°. 39) is opnieuw gewijzigd en aangevuld bij Ord. van 28 Jan. 1903 (Ind. St. n°. 104), terwijl, in verband daarmede, de algemeene regelen voor de toepassing der 2de en 3de alinea van art. 38 der Indische comptabiliteitswet mede wijziging hebben ondergaan (zie Ind. St. 1903 n°. 105).

De voorschriften omtrent de indiening aan de Regeering en aan de Rekenkamer van jaarstaten, bevattende de noodige aanwijzingen omtrent de gevallen, waarin door civiele en militaire autoriteiten de uitvoering van werken, leveringen en transporten buiten openbare aanbesteding is gelast (Ind. St. 1894 n°. 96, juncto 1895 n°. 118), ondergingen eenige vereenvoudiging (Ind. St. 1902 n°. 283).

H.

ALGEMEEN BURGERLIJK BEHEER.

In de vacatures, ontstaan door de benoeming van den directeur van justitie, den heer mr. S. J. Lagerwey, tot lid van den Raad van Nederlandsch-Indië (zie hoofdst. B) en het aan den directeur van binnenlandsch bestuur, den heer P. C. Arends, op zijn verzoek, met ingang van 5 Juni 1903, verleend eervol ontslag uit 's lands dienst, is respectievelijk voorzien door de benoemingen van den heer mr. J. W. Th. Cohen Stuart, eersten secretaris van het Gouvernement, en den heer D. F. W. van Rees, gouvernements-secretaris in commissie.

In Januari 1903 is door den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid, na bekomen machtiging der Regeering, eene dienstreis naar Oost-Java gemaakt in het belang van den dienst der zoutverpakking. Van die gelegenheid is gebruik gemaakt om o. a. ook het krankzinnigengesticht te Lawang en de zieken inrichting te Modjowarno (Soerabaja) te bezoeken.

Omtrent de werkwijze bij de departementen van algemeen burgerlijk bestuur zijn eenige voorschriften gegeven, welke zijn opgenomen in Bijbl. Ind. St. nos. 5633 en 5634.

Van de in het landsarchief (oud-archief) te Weltevreden aanwezige jaargangen van het „Daghregister gehouden in 't casteel Batavia" zag één deel, behandelende het jaar 1675, het licht.

J.

I. GEWESTELIJK EN PLAATSELIJK BESTUUR; POLITIE.

§ 1. EUROPEESCH BESTUUR; POLITIE.

Bij Ord. van 21 Nov. 1902 (Ind. St. n°. 421) is aan de hoofden van gewestelijk bestuur de bevoegdheid toegekend om instructiën vast te stellen voor de aan hen ondergeschikte Europeesche gezagvoerende ambtenaren.

Bij Gouv. Bt. 20 Jan. 1903 n°. 31 (Ind. St. n°. 74) is de aanvangsbezoldiging der niet-zelfstandige assistent-residenten gebracht op f 650 's maands, met behoud overigens van de reeds ingevolge Ind. St. 1900 n°. 3 toegestane traktementsverhoogingen, waardoor het maximum-traktement dier ambtenaren op f 900 's maands zal komen. Tevens is de bezoldiging van den zelfstandigen assistent-resident van Billiton nader geregeld en vastgesteld op f 900 's maands.

Een overzicht betreffende de tewerkstelling op ult. 1902 van de controleurs en adspirant-controleurs bij het binnenlandsch bestuur op en buiten Java en Madoera — ook van de boven de formatie in dienst gestelde — is opgenomen sub I van bijlage F.

JAVA EN MADOERA.

In verband met de intrekking van de militaire bezetting van Tjilegon (afd. Anjer, res. Bantam) is bij Gouv. Bt. 23 Maart 1902 n°. 15, voorloopig bij wijze van tijdelijken maatregel, voor die afdeeling een korps gewapende politiedienaren in dienst gesteld, welke maatregel bij Gouv. Bt. 27 Jan. 1903 n°. 45 (Ind. St. n°. 98) is bestendigd.

Om de assistent-residenten van Meester-Cornelis en Krawang, wier werkzaamheden in den laatsten tijd, o. a. ten gevolge van de invoering der opiumregie in de residentie Batavia, zeer zijn toegenomen, ter zijde te staan, zijn bij Gouv. Bt. 8 Dec. 1902 n°. 7, bij wijze van tijdelijken maatregel, twee adspirant-controleurs boven de formatie voor die residentie toegestaan.

Het politiepersoneel in de Preanger Regentschappen is bij Gouv. Bt. 19 Aug. 1902 n°. 14, voorloopig op tijdelijken voet, versterkt in verband met de verkrijgbaarstelling van regie-opium op eenige plaatsen van het gewest (zie K. V. 1902, kol. 240/241).

De tijdelijke indienststelling van een assistent-resident ten behoeve van de afdeeling Cheribon (zie K. V. 1902, kol. 157) is bij Gouv. Bt. 20 Jan. 1903 n°. 33 (Ind. St. n°. 76) veranderd in eene definitieve, in verband waarmede het secretariaat der residentie niet meer aan een ambtenaar met den rang van assistent-resident is opgedragen.

Het voor de residentie Semarang tijdelijk boven de formatie in dienst gesteld aantal adspirant-controleurs (zie t. a. p.) is met nog een viertal moeten worden uitgebreid, en wel voor de contrôle-afdeelingen Goeboeg, Kendal, Pati en Koedoes (Gouv. Btn. 15 Sept. en 16 Dec. 1902 n°s. 3 en 24).

Ter betere verzekering van rust en veiligheid te Tjepoe (distr. Panolan, reg. Blora, res. Rembang), waar in den laatsten tijd, vooral op de terreinen van de Dordtsche Petroleummaatschappij, talrijke diefstallen werden gepleegd, is bij Gouv. Bt. 21 April 1903 n°. 24 het politiepersoneel aldaar, voorshands op tijdelijken voet, uitgebreid met 1 mantri-politie en 4 oppassers.

In verband met de reorganisatie van het rechtswezen in de Vorstenlanden (zie hoofdst. **F**, § 2) is wijziging gebracht in de territoriale indeeling dier gewesten (zie Ind. St. 1903 n°s. 11 en 134). Ook de territoriale indeeling der residentiën Semarang, Kediri, Soerabaja, Pekalongan en Banjoemas onderging eenige verandering (zie Ind. St. 1902 n°. 445 en 1903 n°s. 109 en 162).

De toenemende onveiligheid in de afdeelingen Patjitan, Ngawi en Magetan (res. Madioen) heeft aanleiding gegeven tot de tijdelijke indienststelling van een drietal korpsen gewapende politiedienaren voor die afdeelingen (Gouv. Btn. 2 Juni 1902 en 4 April 1903 n°s. 11 en 3).

BUITENBEZITTINGEN.

Sumatra's Westkust. De ontworpen reorganisatie van het bestuur in dit gewest (zie K. V. 1900, blz. 79) bleef nog in behandeling.

Het in 1902 op tijdelijken voet aan den controleur van Nias toegevoegd korps gewapende politiedienaren (zie K. V. 1902, kol. 158) is bij Gouv. Bt. 20 Jan. 1903 n°. 29 (Ind. St. n°. 72) definitief in dienst gesteld. Aangezien die controleur door zijne werkzaamheden te veel aan de hoofdplaats gebonden is en meer aanraking met de bevolking in de binnenlanden gewenscht werd, is tijdelijk een tweede controleur voor de afdeeling Nias toegestaan (Gouv. Bt. 4 Juli 1902 n°. 11).

Het in 1901 tijdelijk in dienst gestelde korps gewapende politiedienaren voor de afdeeling Siboga der residentie Tapanoeli (zie t. a. p.) is bij Gouv. Bt 20 Jan. 1903 n°. 14 ingetrokken.

Benkoelen. Ten behoeve van dit gewest is bij Gouv. Bt. 10 Dec. 1902 n°. 12 tijdelijk boven de formatie een controleur in dienst gesteld, ten einde te worden toegevoegd aan den controleur van Moko Moko, die daardoor in de gelegenheid zal zijn om meer aandacht te wijden aan de aanrakingen met het landschap Korintji.

Bij Gouv. Bt. 20 Jan. 1903 n°. 32 (Ind. St. n°. 73) is het korps gewapende politiedienaren in dit gewest uitgebreid met een korporaal en bij den controleur der afdeeling Lais een Chineesche tolk in dienst gesteld. Bij Gouv. Bt. 26 Juni 1902 n°. 10 was aan dien controleur, op tijdelijken voet, reeds de beschikking gegeven over een tolk voor de Soendaneesche en Javaansche talen.

Palembang. In afwachting van eene beslissing op de door den resident ingediende voorstellen betreffende de bestuursorganisatie in Djambi, is het aantal tijdelijk aan den assistent-resident, politiek agent te Djambi, toegevoegde controleurs (zie K. V. 1902, kol. 159), achtereenvolgens vermeerderd en gebracht op acht (Gouv. Btn. 20 Sept. en 10 Dec. 1902 en 6 en 31 Maart 1903 n°s. 15, 14, 1 en 13).

Oostkust van Sumatra. Bij Gouv. Bt. 6 Febr. 1903 n°. 17 (Ind. St. n°. 118) is eene nieuwe afdeeling Langkat gevormd uit de afdeelingen, thans onderafdeelingen, Beneden-Langkat, Boven-Langkat (Timbang Langkat) en Tamiang, onder bestuur van den assistent-resident van Beneden-Langkat, met de standplaats Tandjoeng Poera.

Ten einde in de afdeeling Asahan een beter toezicht te kunnen uitoefenen dan waartoe de resident, wiens gewest daarvoor te uitgebreid is, in staat is, en tevens om eenheid te brengen in de behandeling der Bataksche zaken in de bovenlanden der afdeelingen Asahan, Batoe Bara en Laboean Batoe en de daaraan grenzende, nog niet onder geregeld bestuur gebrachte streken, bestond reeds sinds langen tijd behoefte aan de vorming van eene, de drie genoemde afdeelingen omvattende assistent-residentie Asahan. In afwachting van de — sedert (November 1902) verleende — Koninklijke machtiging, is reeds bij Gouv. Bt. 23 Juli 1902 n°. 22 (Ind. St. n°. 291), voorloopig op tijdelijken voet, een assistent-resident met het bestuur van de afdeeling Asahan belast, waartoe gelegenheid

bestond door de gelijktijdige intrekking van de betrekking van assistent-resident van Lingga (zie de rubriek Riouw en onderhoorigheden).

Atjèh en onderhoorigheden. De administratieve indeeling van dit gewest onderging — ook in verband met de opdracht van het bestuur der onderafdeelingen XXVI Moekims en XXV Moekims en de Zuidelijke nederzettingen aan civiele ambtenaren (zie hoofdst. C, § 3) — eenige wijziging bij Gouv. Bt. 14 Juli 1902 n°. 23 (Ind. St. n°. 279).

Riouw en onderhoorigheden. Aangezien gebleken was dat de afdeeling Lingga gevoegelijk door een controleur in stede van door een assistent-resident kon worden bestuurd, is bij Gouv. Bt. 23 Juli 1902 n°. 21 (Ind. St. n°. 290) dienovereenkomstig besloten, met bepaling dat de controleur voorloopig te Tandjoeng Boeton gevestigd zal blijven, terwijl aan den resident is opgedragen nader te overwegen in welk gedeelte zijner afdeeling die controleur in het belang van den dienst het nuttigst werkzaam kan zijn. Deze maatregel is voorshands op tijdelijken voet getroffen, in afwachting van de definitieve verheffing van de afdeeling Asahan tot eene assistent-residentie (zie de rubriek Oostkust van Sumatra).

Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Met het oog op de wenschelijkheid om aan den controleur der Boven-Mahakam de beschikking te geven over een ambtenaar, die geruimen tijd achtereen in dezelfde streek werkzaam kan zijn, is bij Gouv. Bt. 22 Maart 1903 n°. 4, voorloopig bij wijze van tijdelijken maatregel, de aan dien controleur toegevoegde adspirant-controleur vervangen door een posthouder.

In verband met de opheffing der militaire bezettingen aldaar, zijn te Rantau en Barabei korpsen gewapende politiedienaren in dienst gesteld (Ind. St. 1903 n°. 141).

Menado. Bij den controleur ten behoeve van de aanrakingen met de zelfbesturende landschappen aan de Tomini-bocht (afd. Gorontalo) zijn een leerling-Christentolk en een leerling-Boegineesche tolk in dienst gesteld (Ind. St. 1903 n°. 63).

De bij Gouv. Btn. 27 Mei en 15 Nov. 1902 n°s. 40 en 45 genomen tijdelijke maatregelen ten opzichte van het bestuur en de politie in de genoemde landschappen (zie K. V. 1902, kol. 159/160) zijn bij Gouv. Bt. 24 Jan. 1903 n°. 7 (Ind. St. n°. 91) bestendigd.

Ternate en onderhoorigheden. Om beter toezicht te kunnen uitoefenen op de streek om de golf van Berau (afdeeling West-Nieuw-Guinea) en op de aldaar gevestigde Chineesche, Arabische en Boegineesche handelaren — die voornamelijk van smokkelhandel leven — is, voorshands op tijdelijken voet, te Sisir een politie-opziener in dienst gesteld. Tevens is, mede bij wijze van tijdelijken maatregel, het korps gewapende politiedienaren voor die afdeeling versterkt, o. a. ten einde den assistent-resident in staat te stellen om een detachement aan dien politie-opziener toe te voegen (Gouv. Bt. 7 Nov. 1902 n°. 29). Voorts is in de bewapening van het korps eenige wijziging gebracht (Ind. St. 1902 n°. 400).

De in 1901 tot stand gekomen uitbreiding van het korps gewapende politiedienaren voor de afdeeling Noord-Nieuw-Guinea (zie K. V. 1902, kol. 160) is bij Gouv. Bt. 17 Jan. 1903 n°. 13 (Ind. St. n°. 49) bestendigd.

Bali en Lombok. Met het oog op de wenschelijkheid om de leiding der politieke aanrakingen met de inlandsche vorsten op Bali aan een afzonderlijken ambtenaar op te dragen, is bij Gouv. Bt. 26 Dec. 1902 n°. 3 bepaald dat de bij Ind. St. 1891 n°. 98 in dienst gestelde controleur voortaan uitsluitend werkzaam zal zijn in het belang der landelijke inkomsten en agrarische aangelegenheden en is, bij wijze van tijdelijken maatregel, ter hoofdplaats Singaradja een bureau van inlandsche zaken opgericht, onder een afzonderlijken controleur, aan wien een poenggawa en eenig minder inlandsch personeel zijn toegevoegd. In verband hiermede kon de in 1900 (zie K. V. 1900, blz. 81) tijdelijk aan den resident van Bali en Lombok toegevoegde adspirant-controleur buiten dienst worden gesteld.

Bij Gouv. Bt. 10 Sept. 1902 n°. 14 (Ind. St. n°. 343) is bepaald dat de districten Tanggoewesia en Bandjar Ambengan (afd. Boeleleng) voortaan Bandjar Ambengan en Bandjar Dentjarik zullen heeten.

Zuid-Nieuw-Guinea. De tijdelijke beschikbaarstelling voor dit gewest van fondsen en personeel — waaronder een korps gewapende politiedienaren — (zie K. V. 1902, kol. 87) is bij Gouv. Bt. 23 Jan. 1903 n°. 1 (Ind. St. n°. 88) bestendigd. Bovendien is bij Gouv. Bt. 9 April 1903 n°. 10 tijdelijk een adspirant-controleur boven de formatie in dienst gesteld.

---

§ 2. INLANDSCH BESTUUR.

Java en Madoera.

Het in 1900 aangenomen beginsel om, naarmate de omstandigheden zulks toelaten, in de gouvernementslanden op Java en Madoera de functiën van districtshoofd in de districten, waarin eene regentschapshoofdplaats gelegen is, ambtshalve op te dragen aan den aldaar gevestigden patih, vond in 1902 weder in 5 regentschappen toepassing.

In verband met den ongunstigen oeconomischen toestand in het regentschap Grobogan (Semarang) is bij Gouv. Bt. 16 Jan. 1903 n°. 6, met toepassing van art. 1, § II *b* van het besluit in Ind. St. 1900 n°. 220, bij wijze van tijdelijken maatregel, aan den patih van dat regentschap een assistent-wedana toegevoegd ten behoeve van het bestuur over het onderdistrict Poerwodadi, terwijl voorts het onderdistrict Wirosari in 2 onderdistricten is gesplitst, één te besturen door het districtshoofd van Wirosari en één door een afzonderlijken assistent-wedana.

De tijdelijk aan de patih's van Koedoes (Semarang) en Tegal (Pekalongan) toegevoegde assistent-wedana's (zie K. V. 1901, blz. 65) zijn bij Gouv. Bt. 19 Jan. 1903 n°. 34 (Ind. St. n°. 66) definitief in dienst gesteld.

De Javaansche en Maleische bevolking van de Karimondjawa-eilanden (res. Semarang) werd tot dusver, krachtens het besluit van den Commissaris-Generaal van Nederlandsch-Indië van 30 Juni 1828 n°. 27, bestuurd door twee door haar zelve gekozen kamponghoofden. Na het overlijden in October 1901 van het hoofd der Maleiers, bleek dat eene vervulling van die vacature niet noodig was, omdat beide landaarden onder elkander huwen en in één kampong dooreen wonen. Daar bovendien de Maleiers, wier aantal betrekkelijk gering is, geen bezwaar hadden om onder het hoofd der Javanen te staan, is bij Gouv. Bt. 21 Juli 1902 n°. 9 (Ind. St. n°. 287) bepaald dat er voortaan slechts één, door de gezamenlijke bevolking gekozen hoofd zal zijn.

Nopens de in 1902 plaats gehad hebbende samenvoeging en splitsing van desa's op Java en Madoera komen opgaven voor in tabel II van bijlage F.

Buitenbezittingen.

De in 1870 aan de regenten op Java en Madoera en in 1878 aan de voornaamste regenten in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden toegekende bevoegdheid tot het voeren van de Nederlandsche vlag (zie Bijbl. Ind. St. n°s 2330 en 2574) is bij Gouv. Bt. 7 Juni 1902 n°. 8 (Bijbl. Ind. St. n°. 5720) tot de radja's van de Sangi- en Talauer-eilanden en bij Gouv. Bt. 12 Dec. 1902 n°. 31 tot alle voorname, door de hoofden van gewestelijk bestuur aan te wijzen regenten, radja's en andere inlandsche hoofden en grooten in de buitenbezittingen uitgebreid.

Palembang. Daar gebleken was, dat de betrekking van demang-

politie te Tebing Tinggi gevoegelijk kon worden ingetrokken, terwijl het voorts noodzakelijk werd geacht het schrijverspersoneel bij eenige controleurs in dit gewest te versterken, dan wel de bezoldiging dier schrijvers te verhoogen, is bij Gouv. Bt. 4 Mei 1902 n°. 18, bij wijze van tijdelijken maatregel, tegen intrekking van genoemde betrekking, de resident gemachtigd om over het vrijgekomen traktement te beschikken ten bate van het schrijverspersoneel.

Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. De tijdelijke uitbreiding van het aantal districtshoofden in dit gewest met een districtshoofd der derde klasse (zie K. V. 1902, kol. 162) is bij Gouv. Bt. 21 Jan. 1903 n°. 17 (Ind. St. n°. 82) bestendigd.

Omtrent de invoering van ons rechtstreeksch bestuur in de Tanah Boemboelanden zie men hoofdst. C, § 14.

Menado. Daar het district Pagoeat (afd. Gorontalo) vermeerdering van inlandsch bestuurspersoneel behoefde, terwijl een proef van een jaar had uitgewezen, dat voor het district Batoedoa met één districtshoofd kon worden volstaan, is bij Gouv. Bt. 16 Juli 1902 n°. 6 (Ind. St. n°. 280), met intrekking van het voor laatstgenoemd district toegestaan onderdistrictshoofd, zulk een hoofd voor het district Pagoeat in dienst gesteld.

De bezoldiging van de districtshoofden van Tombasian, Romoöñ en Tonsawang (afd. Amoerang) is, met ingang van 1 Januari 1903, verhoogd (Ind. St. 1903 n°. 64).

Ternate en onderhoorigheden. Bij Gouv. Bt. 21 Jan. 1903 n°. 18 (Ind. St. n°. 83) is wijziging gebracht in den titel van den sergeant van Lahoeha (afd. Batjan) en is zijne bezoldiging verhoogd.

Bali en Lombok. Eene door de practijk noodig gebleken aanvulling van de bestuursorganisatie der afdeeling Lombok (Ind. St. 1898 n°. 252) kwam tot stand bij Gouv. Bt. 24 Jan. 1903 n°. 6 (Ind. St. n°. 90).

In verband met het beginsel om, naar mate de omstandigheden het toelaten, door samenvoeging van districten het aantal districtshoofden in Bali en Lombok te verminderen (vgl. K. V. 1902, kol. 162), is bij Gouv. Bt. 26 April 1903 n°. 14 (Ind. St. n°. 201) het district Tjakra Negara-Zuidwest (onderafd. West-Lombok) verdeeld onder een drietal andere districten, in verband waarmede het aantal poenggawa's in die onderafdeeling van 12 op 11 is gebracht.

§ 3. BESTUUR OVER VREEMDE OOSTERLINGEN.

Om het verblijf der te Pamanoekan (afd. Krawang, res. Batavia) gevestigde Chineezen, voor zoover zij niet vallen binnen de omschrijving van art. 4 der Ord. in Ind. St. 1866 n°. 57, te wettigen is bij Ord. van 25 Juli 1902 (Ind. St. n°. 294) bepaald, dat aldaar eene wijk voor Chineezen zal zijn. Voorts zijn, in verband met het toenemend aantal Chineezen op die plaatsen, Kadipaten (distr. en reg. Madjalengka, res. Cheribon), Tjaroeban (distr., reg. en res. Madioen) en Tandjoeng Seilor (onderafd. Boeloengan, afd. Koetei en de Noord-Oostkust van Borneo, res. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) opgenomen onder de plaatsen waar wijken van Chineezen mogen zijn (zie Ind. St. 1902 nos. 451 en 255).

Bij Gouv. Bt. 26 April 1903 n°. 13 (Ind. St. n°. 200) is bepaald dat het Chineesch bestuur te Bajan (Atjèh en onderhoorigheden) bestaat uit een luitenant.

Het hoofd der vreemde oosterlingen ter hoofdplaats Soerakarta is vervangen door een hoofd der vreemde oosterlingen, geen Chineezen zijnde (Ind. St. 1902 n°. 457) en in de afdeeling Stad en Voorsteden van Batavia is, met den titel van kapitein der Arabieren te Batavia, een hoofd van de Arabieren en alle andere vreemde oosterlingen, geen Chineezen, Mooren of Bengaleezen zijnde, in dienst gesteld (Ind. St. 1902 n°. 458).

§ 4. GEWESTELIJKE COMMUNICATIE- EN POLITIEVAARTUIGEN.

De voor de communicatie op de Djambi-rivier en den dienst op den bovenloop van die rivier in Indië aangebouwde hekwielstoomer *Piet* en beschermde hekwieler *Otto* (vgl. K. V. 1902, kol. 162) kwamen gereed en volgden reeds hunne bestemming. Bovendien wordt hier te lande voor laatstgemeld doel nog een stoomvaartuig met zoogenaamde verhoogde schroeven op stapel gezet. De t. a. p. vermelde stoomvaartuigen voor de Westerafdeeling van Borneo en de afdeeling Iliran en Banjoeasin der residentie Palembang, waaraan sedert de namen *Boekat* en *Iliran* zijn gegeven, zijn nog in aanbouw.

Ten behoeve van den controleur te Moeara Enim (res. Palembang) en voor de uitoefening der politie ter reede van Soerabaja worden bij het marine-etablissement aldaar twee petroleummotorbooten aangebouwd, die de namen *Kikim* en *Soerabaja* zullen dragen.

Voor de afdeeling Batam (res. Riouw en onderhoorigheden) zijn te Singapore een reserve-vaartuig en een politie- en communicatie-vaartuig besteld, die respectievelijk *Madjoe* en *Balam* zullen heeten. Het eerstgenoemde zal echter dadelijk na de indienststelling worden aangewezen ter vervanging van het sedert afgekeurde, in de residentie Oostkust van Sumatra gestationneerd geweest zijnde stoomjacht *Bengkalis*. In verband hiermede worden maatregelen genomen voor de levering van een tweede reservestoomvaartuig.

Bij Ind. St. 1902 n°. 304 is de formatie van de politie- en communicatievaartuigen in de residentie Riouw en onderhoorigheden vastgesteld en zijn voorts regelingen getroffen met betrekking tot het daarbij in dienst te stellen personeel, terwijl bij Ind. St. 1903 n°. 181 het personeel voor het in de residentie Palembang gestationneerde rivierstoomschip *Pruys van der Hoeven* is versterkt.

Eene lijst van de op ult. 1902 in dienst zijnde gewestelijke vaartuigen komt voor op blz. 140-143 van deel I van den Regeeringsalmanak voor Nederlandsch-Indië voor 1903.

§ 5. BIJZONDERE ONDERWERPEN.

Emigratie van inlanders naar buiten Nederlandsch-Indië. In 1902 zijn door de Factory der Nederlandsche Handelmaatschappij te Batavia, als agent voor de emigratie naar Suriname, per Nederlandsch stoomschip via Nederland, in één transport, 153 mannen en 71 vrouwen, benevens 9 kinderen beneden 10 jaar naar Paramaribo verscheept.

In verband met het door de Handelmaatschappij herhaaldelijk te kennen gegeven verlangen om van het nog steeds voorloopig door haar waargenomen agentschap voor de werving van Javaansche koelies voor Suriname te worden ontheven, is het denkbeeld in overweging genomen om dat agentschap op te dragen aan iemand, die zich geheel en uitsluitend aan die emigratie kan wijden, welk denkbeeld aanleiding heeft gegeven tot de zending van den gepensionneerden majoor der infanterie van het Oost-Indisch leger P. Wiersma naar Britsch-Indië, ten einde het emigratiewezen aldaar te bestudeeren, voor zooveel betreft de werving, het onder dak brengen en het afschepen van Britsch-Indische emigranten naar Suriname. Na afloop van zijne zending heeft de heer Wiersma daaromtrent aan de Indische Regeering rapport uitgebracht, als gevolg waarvan hem bij Gouv. Bt. 31 Mei 1903 n°. 22 is opgedragen zich naar Semarang te begeven ten einde, na zich op de hoogte te hebben gesteld van de werkzaamheden verbonden aan het agentschap voor de werving van Javaansche arbeiders voor Suriname, dat agentschap zoo spoedig mogelijk van de Factory der Handelmaatschappij over te nemen, en om na te gaan welke oplossing van reeds aan de orde zijnde vragen met betrekking tot de emigratie naar Suriname (vgl. K. V. 1902, kol. 163) zou kunnen worden gegeven en welke maatregelen overigens nog in het belang dier emigratie zouden kunnen worden genomen.

Het onderzoek aangaande het verschil in gezondheidstoestand tusschen Javaansche en Britsch-Indische koelies bij aankomst in Suriname (zie t. a. p.) heeft tot de slotsom geleid, dat de oorzaak daarvan niet gelegen kan zijn in de voeding aan boord der schepen. Evenwel zijn de agenten der betrokken stoomvaartmaatschappijen uitgenoodigd om met afwijking in zoover van de bestaande voedingslijsten, bij wijze van proef, aan de emigranten van tijd tot tijd versche vruchten en meer in het bijzonder Indische voedingsmiddelen te verstrekken, en te zijner tijd te berichten of deze inderdaad meer aftrek vinden, in welk geval eene herziening van de voeding zal worden overwogen. Voorts zal op het traject Java—Amsterdam het voedsel aan boord door inlandsche koks worden bereid en het voorschip van zonneschermen worden voorzien.

Naar aanleiding van een, op verlangen van den Gouverneur van Suriname ingesteld onderzoek omtrent de vraag, in hoever het wervingsterrein voor de Surinaamsche emigratie, met het oog op de ongunstige resultaten van die werving, juist gekozen is, heeft de directeur van binnenlandsch bestuur als zijne meening te kennen gegeven, dat noch in Oost- en West-Java, noch in de buitenbezittingen de werving kans van slagen aanbiedt, zoodat men daarvoor aan het tegenwoordig terrein, Midden-Java, gebonden is.

Tot het werven in Nederlandsch-Indië van inlanders voor het verrichten van arbeid in vreemde landen is in het tijdvak 1 Juli 1902—15 Mei 1903, met dispensatie van het daartegen bij Ind. St. 1887 n°. 8 uitgevaardigd verbod, slechts één vergunning verleend (Gouv. Bt. 7 Sept. 1902 n°. 1), namelijk voor de werving van ten hoogste 500 inlanders van Java voor Nieuw-Caledonië. Naar aanleiding van door eenige uit die kolonie teruggekeerde emigranten ingediende klachten, welke echter niet van dien aard waren, dat verdere emigratie daarheen diende te worden tegengegaan, is het bij Gouv. Bt. 28 Febr. 1894 n°. 5 (Bijbl. Ind. St. n°. 4964) vastgestelde model-werkcontract gewijzigd ten opzichte van de verplichting der werkgevers om de contractanten na afloop van hun dienstverband naar de plaats hunner herkomst te doen terugkeeren (Gouv. Bt. 21 Nov. 1902 n°. 31). Tevens is de consul-generaal van Frankrijk te Batavia verzocht het gouvernement dier kolonie uit te noodigen om zoo stipt mogelijk de hand te willen houden aan de naleving der bepalingen van dat contract.

Gasverlichting. Het aantal lantarens voor Soerabaja en Buitenzorg is bij Gouv. Bt. 17 Jan. 1903 n°. 9 respectievelijk van 870 en 211 (het voor Buitenzorg bepaalde minimum-aantal) gebracht op 1015 en 244.

Grenzen van gewestelijke en afdeelingshoofdplaatsen, enz. De grenzen van de hoofdplaats Semarang, van de afdeelingshoofdplaats Samarinda (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) en van de onderafdeelingshoofdplaats Sabang (Atjèh en onderhoorigheden) zijn gewijzigd (Ind. St. 1902 n°s. 351 en 350 en 1903 n°. 194), en die van de standplaats Wlingi van den controleur der contrôle-afdeeling van dien naam (Kediri), van de onderafdeelingshoofdplaatsen Tapa Toean (Atjèh en onderhoorigheden), Tandjoeng Redeb (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) en Selong (Lombok) en van de havenplaats Laboean Hadji (Lombok) zijn vastgesteld (Ind. St. 1902 n°s. 135 en 217 en 1903 n°s. 194 en 238).

Automobielen. Het bij Ind. St. 1899 n°. 301 vastgesteld reglement op het gebruik van automobielen is bij Ind. St. 1902 n°. 340 in dien zin gewijzigd, dat, behoudens de daarin omschreven uitzondering, die voertuigen niet mogen worden gebezigd om andere voertuigen te trekken.

Vuurwapenen en ammunitie. Bij gouvernementscirculaire van 21 Augustus 1902 zijn de hoofden van gewestelijk bestuur in de buitenbezittingen met den meesten nadruk verzocht geen vergunning te verleenen tot den invoer van vuurwapenen en ammunitie wanneer zij niet overtuigd zijn dat daarvan geen misbruik kan worden gemaakt.

Bij Ord. van 6 Juni 1902 (Ind. St. n°. 235) zijn bepalingen vastgesteld met betrekking tot het gebruik van het buskruitmagazijn voor particulieren te Makasser (Celebes en onderhoorigheden), terwijl bij die van denzelfden datum (Ind. St. 1902 n°. 236) eenige artikelen van de bij Gouv. Bt. 20 Juli 1854 n°. 12 vastgestelde instructie voor den magazijnmeester en het beheer van dat buskruitmagazijn in algemeen verbindenden vorm zijn afgekondigd.

Maatregelen tegen de tijgerplaag. Aangezien door het tot dusver gebruikelijke uitloven van premiën voor het vangen of dooden van tijgers het beoogde doel niet voldoende wordt bereikt, is bij Gouv. Bt. 1 Juni 1903 n°. 4 de commandant van het leger gemachtigd om, bij wijze van proef, maatregelen te treffen om, ter bestrijding van de tijgerplaag, militaire jachtcommando's ter beschikking van de hoofden van gewestelijk bestuur te stellen.

II. PERSOONLIJKE DIENSTEN.

§ 1. JAVA EN MADOERA.

In verband met de aan den Gouverneur-Generaal verleende machtiging om geen toepassing meer te geven aan het in 1890 aangenomen beginsel, dat de opbrengst van het hoofdgeld moet gebezigd worden binnen het gewest waar het wordt opgebracht

(zie K. V. 1902, kol. 165), is een onderzoek bevolen ten einde te weten te komen welke diensten in de residentie Pasoeroean (in haren voormaligen omvang) tegen een equivalent van 50 cent per heerendienstplichtige zouden kunnen worden afgekocht; zulks met het doel om te zijner tijd de afkoopsommen te verrekenen met het bedrag van 50 cent, dat in het voormalige gebied van die residentie meer aan hoofdgeld wordt geheven dan elders in de gouvernementslanden op Java en Madoera.

De nieuwe regeling der heerendiensten in verband met de voorgenomen afschaffing van die diensten, welke geacht moeten worden het meest op de bevolking te drukken (vgl. K. V. 1902, t. a. p.), bleef nog in behandeling.

Volgens de gehouden aanteekeningen omtrent de in de gouvernementsresidentiën door de inlandsche bevolking (buiten die op de particuliere landerijen) in heerendienst gepresteerde dagdiensten, zouden gedurende 1902 voor gewone heerendienstwerken 15 599 500 en (in 7 gewesten) voor aanleg van irrigatiewerken 712 900 dagdiensten zijn verricht, welke totalen over 1901 respectievelijk ten getale van 17 215 000 en 1 175 000 waren aangeteekend. Buiten de diensten voor aanleg van irrigatiewerken, zijn in 2 gewesten of gedeelten van gewesten 122 978 dagdiensten meer, en in 17 andere 1 738 556 dagdiensten minder gepresteerd dan in 1901, welke verschillen zijn toegelicht in noot *e* van bijlage G, waarin het gebruikelijke overzicht is opgenomen der vorderbare en der gepresteerde dagdiensten van heerendienstplichtigen. De gehouden aanteekeningen (die, evenals de heerendienstordonnantiën, geen betrekking hebben op desadiensten) doen zien, dat gemiddeld over alle desa's van het gebied, waarvoor elke der ordonnantiën is uitgevaardigd, per heerendienstplichtige gedurende 1902 zouden gevorderd zijn (zelfs wanneer de 712 900 dagdiensten voor irrigatiewerken worden medegerekend) in één dier kringen 0,8, in een andere 0,5 dagdienst, in drie 3,1 à 3,6, in drie 4 à 4,5, in drie 5,1 à 5,5, in vier 6 à 6,8, in één 7,4 en in drie 8 tot 8,6 dagdiensten.

Ook in 1902 is, overal waar dit mogelijk bleek, van bestuurswege getracht den heerendienstarbeid der bevolking zooveel doenlijk te verlichten.

Plaatsvervanging en afkoop (zoowel in geld als in producten) van heerendiensten kwamen nog steeds veelvuldig en onder allerlei vormen voor, voornamelijk bij de wachtdiensten en de diensten ten behoeve van de wegen.

Onwettige vrijstelling van heerendienstplichtigen is een enkele maal geconstateerd. Onwettige vordering van heerendiensten kwam, voor zoover bekend, niet voor.

De tijd van één jaar, waarvoor aan den resident van Batavia een controleur bij het binnenlandsch bestuur is toegevoegd, ten einde onder diens leiding werkzaam te zijn bij de onderzoekingen betreffende de heerendiensten, welke van de opgezetenen der in dat gewest gelegen particuliere landerijen ten behoeve van het Gouvernement gevorderd worden (zie K. V. 1902, kol. 316), is bij Gouv. Btn. 2 Oct. 1902 en 25 Maart 1903 n°s. 32 en 19 telkens met 6 maanden verlengd.

Nopens de opbrengst in 1902 — en de daaraan gegeven bestemming — van het door de heerendienstplichtige bevolking verschuldigde hoofdgeld, als equivalent voor de afgeschafte heerendiensten, zijn de gebruikelijke opgaven verzameld in bijlage H. Daaruit blijkt, dat de aanslag in het hoofdgeld bedroeg f 3 388 600, welk bedrag vóór het einde van het jaar, op f 1356 na, geheel was aangezuiverd, zoodat na aftrek van de aan de desahoofden toekomende 8 % collecteloon, zuiver beschikbaar was f 3 116 264. Van dit bedrag is uitgegeven (of toegestaan) voor het verrichten in vrijen arbeid van de in 1882 en later definitief afgeschafte diensten f 1 722 923, zoodat overbleef f 1 393 341. Uit dit overschot is weder in de eerste plaats geput (tot een bedrag van f 48 586) voor het doen verrichten in vrijen arbeid, daar waar deze diensten nog niet definitief afgeschaft waren, d. i. in de Preanger Regentschappen en in de contrôle-afdeeling Bawean (Soerabaja), van den koeliearbeid aan bruggen en duikers in heerendienstwegen buiten de hoofdplaatsen van gewest en afdeelingen; wijders voor het bestrijden van de uitgaven wegens koelieloonen voor werken aan wegen en waterwerken, welker uitvoering bij speciale beschikkingen in daghuur was toegestaan, zoomede van de geldelijke tegemoetkoming in bijzondere gevallen verleend aan tewerkgestelde heerendienstplichtigen, welke loonen en tegemoetkomingen eene uitgaaf vorderden van f 784 024.

Het derde gedeelte van het door den Oost-Indischen hoofdambtenaar F. Fokkens samengestelde eindresumé van het in 1888 bevolen onderzoek naar de verplichte diensten van de inlandsche bevolking op Java en Madoera (vgl. K. V. 1902, kol. 166) zag in Mei 1903 het licht.

§ 2. BUITENBEZITTINGEN.

Van de afzonderlijke heerendienstregelingen voor de verschillende gewesten der buitenbezittingen is, in opvolging van het voorschrift in art. 57, 2de lid, van het Regeeringsreglement, die voor Palembang (Ind. St. 1878 n°. 33) vervangen door de op 1 Januari 1903 in werking getreden nieuwe regeling (Ind. St. 1902 n°. 321, juncto 1903 n°. 185), terwijl voorschriften ter uitvoering zijn vastgesteld bij Gouv. Bt. 16 Aug. 1902 n°. 15 (Bijbl. Ind. St. n°. 5744). De nieuwe regeling komt in hoofdzaak overeen met die, welke in de laatste jaren voor andere gewesten der buitenbezittingen zijn uitgevaardigd. De voornaamste verschillen met de oude regeling bestaan hierin, dat thans alle werkbare mannelijke ingezetenen, behoorende tot de inlandsche bevolking van het gewest, heerendienstplichtig zijn verklaard, dat geen diensten meer worden gevorderd voor het aanleggen van waterwegen, dat het maximum aantal dagen arbeid, dat jaarlijks van een heerendienstplichtige mag worden gevorderd, op 52 is bepaald (in de vervallen regeling was geen maximum genoemd), dat de categorieën van personen, die van heerendiensten zijn vrijgesteld, zijn opgesomd en dat strafbepalingen zijn opgenomen tegen nalatigheid of onwil in het verrichten van verplichte diensten.

De opgaven over 1902 van het aantal heerendienstplichtigen in de gewesten der buitenbezittingen, waar voorloopige of definitieve heerendienstregelingen werken, en omtrent den aard en den omvang van den door hen gepresteerden arbeid (buiten dien wegens gemeentelijke diensten) zijn opgenomen in bijlage J van dit verslag. Voor zooveel uit die onvolledige opgaven blijkt, zijn in Benkoelen, de Lampongsche Districten, Banka, Amboina en in de Minahasa (Menado) in 1902 minder dagdiensten gepresteerd dan in 1901, hetgeen alleen voor de Lampongsche Districten, waar het verschil ook het grootst was (ongeveer 72 000 dagdiensten), wordt toegelicht met de mededeeling, dat, voornamelijk in de afdeeling Toelangbawang, de bevolking weinig uitkwam wegens de heerschende cholera.

Wat de gewesten betreft, waar de dienstprestatie grooter was dan in 1901, moet dit voor Sumatra's Westkust worden toegeschreven aan de vele werkzaamheden aan de wegen, die ten gevolge van regens en overstroomingen zwaar beschadigd waren, zoomede aan de omstandigheid, dat in 1902 gebruik gemaakt is van heerendienstplichtigen, waar in vorige jaren dwangarbeiders beschikbaar waren en het verzamelen van grind in vrijen arbeid geschiedde, en voor de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo aan het aanleggen van nieuwe wegen in de afdeeling Kendangan en het verbeteren en het doen van zware herstellingen aan de wegen ter hoofdplaats Bandjermasin en in de afdeelingen Amoentai en Kendangan.

Tewerkstelling van heerendienstplichtigen op verderen afstand van hunne woningen dan het daarvoor aangenomen maximum, vond, na bekomen machtiging van de gewestelijke bestuurders, plaats in Benkoelen, de Lampongsche Districten en de afdeelingen Barabei (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), Noorder- en Zuiderdistricten (Celebes en onderhoorigheden) en Menado en Tondano (Menado).

Plaatsvervanging en afkoop van heerendiensten kwamen ook in 1902 veelvuldig voor.

De aanslag van de ter hoofdplaats Benkoelen geheven wordende belasting, als equivalent voor vrijstelling van het werk aan wegen en bruggen aldaar (Ind. St. 1874 n°. 276, juncto 1876 n°. 58), be-

droeg in 1902 voor inlanders f 2834 en voor vreemde oosterlingen f 320, van welke sommen in dat jaar slechts respectievelijk f 416 en f 270 geïnd kon worden. Van den achterstand over vorige jaren, ad f 3950 (verbeterde opgaaf), is in 1902 f 1203 afbetaald.

De inning der van de inlandsche bevolking op de hoofdplaats Makasser met hare buitenwijken, als equivalent voor vrijstelling van heerendiensten, geheven wordende belasting van f 5 's jaars per hoofd (zie Ind. St. 1891 n°. 111) bleef met groote moeielijkheden gepaard gaan. Ten einde te trachten hierin verbetering te brengen is bij Ord. van 12 Febr. 1903 (Ind. St. n. 126) bepaald, dat de belasting voortaan, in stede van in twee, in vijf gelijke termijnen kan worden voldaan.

De voorstellen met betrekking tot de vervanging van de voorloopige bepalingen voor het gouvernement Sumatra's Westkust (Ind. St. 1877 n°. 248) bleven nog in behandeling.

Naar aanleiding van de klachten over de toestanden in de Minahasa, die bij de behandeling van de Indische begrooting voor 1902 in de Volksvertegenwoordiging ter sprake zijn gekomen, is, zooals reeds in hoofdst. C, § 16 is medegedeeld, in Indië een onderzoek ingesteld. Bij dat onderzoek is gebleken, dat de oorsprong van die klachten was gelegen in eene intrigue van een drietal personen, hoofden of gewezen hoofden, die met onzuivere bedoelingen onbetrouwbare mededeelingen hebben gedaan. Door de aanleggers dier beweging werd daarmede beoogd om den indruk te verwekken, dat in de Minahasa ontevredenheid zou heerschen, en zulks met het doel om bepaaldelijk te ageeren tegen de agrarische regeling betreffende de woeste gronden, ten einde, zoo mogelijk, de intrekking dier regeling te bewerken met terugkeer tot den vroegeren, vóór de domeinverklaring bestaanden toestand. Dan zouden die hoofden beschikbare woeste gronden voor zich en hunne familieleden in beslag kunnen nemen, ook om ze te eigen bate te verkoopen aan vreemdelingen, Europeanen of Chineezen, voor doeleinden van land- of mijnbouw, gelijk dit vroeger ook wel, zeer ten nadeele der bevolking, heeft plaats gevonden. Toen het bekend werd, dat het lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, de heer VAN KOL, zelf de Minahasa zou bezoeken en hij ook aan dit voornemen gevolg gaf, is nader door deze personen getracht aan hun beweringen, zoo mogelijk, een schijn van waarheid te geven door pogingen aan te wenden om andere hoofden en de bevolking over te halen tot het inbrengen van klachten en grieven, welke pogingen echter weinig succes hebben gehad. Dat de onderwerpelijke klachten zijn uitgegaan van deze enkele personen en geenszins van de hoofden in het algemeen vindt overigens afdoende bevestiging in het protest van 17 van de 18 districtshoofden der Minahasa (de ontbrekende is een der klagers, E. W. J. Waworoentoe, in Augustus 1902 op verzoek eervol ontslagen als hoofd van het district Sonder), waarvan eene vertaling als bijlage J I bij het verslag is gevoegd. Daarin worden de klachten met nadruk weersproken en voor sterk overdreven of wel geheel ongegrond of valsch en leugenachtig verklaard. Unaniem komen deze hoofden op tegen de handelwijze der berichtgevers, omdat zij, naar vermeld wordt, in de betrekkelijke geleidemissive van den controleur van Tondano, vreezen om, waar gesproken is van hoofden der Minahasa in het algemeen, mede er voor te worden aangezien dat zij onware inlichtingen hebben verstrekt en getracht hebben onrust te verwekken. Om zulk een onverdiende blaam te ontgaan, hebben zij de hoop uitgesproken, dat dit hun protest zal worden bekend gemaakt. Wat nu in het bijzonder de klachten over den zwaren druk der heerendiensten betreft, hieromtrent heeft het onderzoek het volgende geleerd.

De eigenlijk gezegde heerendiensten (ten behoeve van het Gouvernement) blijven overal beneden en meestal zelfs ver beneden het als maximum gesteld getal van 32 dagen per jaar. Voor de afdeeling Amoerang wordt dit medegedeeld zonder nadere opgave van cijfers. Voor de afdeeling Menado, gedurende het toen laatst afgeloopen jaar 1901, variëeren de cijfers voor de verschillende districten tusschen 12 en 22 en is het gemiddelde voor alle districten te zamen 18 dagdiensten. Voor de afdeeling Tondano geven de cijfers over dat zelfde jaar voor de verschillende districten ruim 12 als laagste en nog geen 25 dagdiensten als hoogste cijfer, gemiddeld bijna 18. Algemeen wordt dan ook erkend dat de heerendiensten niet drukkend zijn.

Het aantal dagen voor gemeente- of negorijdienst benoodigd is voor onderscheidene plaatsen nog al verschillend; in de grootere negorijen zijn die diensten aanmerkelijk lichter dan in de kleinere, doch nergens zijn ze zóó zwaar, dat het aantal dagen voor alle diensten te zamen (dus ook de vorengenoemde heerendiensten daaronder begrepen) zou kunnen stijgen tot het beweerde getal van 110 dagen of zelfs daarboven gaan.

De cijfers, zooals die voor het jaar 1901 worden opgegeven, of uit de verstrekte opgaven door berekening worden gevonden, zijn voor alle diensten te zamen: in de afdeeling Amoerang 77 dagen als maximum, welk grootste aantal echter bijna nergens voorkomt; in de afdeeling Menado voor de vier verschillende districten respectievelijk 44, 41, 69 en 66 dagen, en in de afdeeling Tondano, voor de verschillende districten, als laagste aantal 40 en als hoogste 64, gemiddeld 50 dagen.

Hierbij moet nog worden in het oog gehouden, dat de gepresteerde diensten in werkelijkheid minder tijd hebben gevorderd dan de genoemde cijfers aanwijzen, omdat op de opgegeven dagen meermalen geen volle dagdiensten zijn gepresteerd, doch die diensten zich tot een enkel uur of een paar uren bepaald hebben. Hierop wordt o. a. gewezen in het protest der hoofden, terwijl het mede reeds vroeger werd opgemerkt in het rapport nopens den staat van zaken in de Minahasa, uitgebracht door het lid in den Raad van Nederlandsch-Indië W. O. GALLOIS, waar men leest op blz. 12:

„Bij de negorijdiensten moet men echter de dagen niet letterlijk opnemen; onder die dagen zijn er velen dat slechts enkele uren gewerkt wordt".

Wordt nu dit nog in aanmerking genomen, dan geven de vorenstaande cijfers van het voor alle diensten te zamen benoodigde aantal dagen zeker niet den indruk dat de toestand onbevredigend zoude zijn.

De vrijstelling van deze diensten, aan verschillende categorieën van personen verleend, is geheel in overeenstemming met de volksgebruiken. Wel strijdt het met nieuwere westersche begrippen, dat bepaalde categorieën van personen, en daaronder de hoogste standen, van alle diensten zijn vrijgesteld en zoodoende de lasten uitsluitend drukken op de overigen. Doch dit verschijnsel, hetwelk zich niet alleen in de Minahasa, maar overal elders in Nederlandsch-Indië voordoet, wortelt in de inheemsche volksbegrippen en gebruiken en het zou zeker niet verantwoord zijn te achten om, in strijd met het ten deze steeds gevolgde gewichtige beginsel, daarin ruw in te grijpen door bijvoorbeeld de vrijgestelden een afkoopsom te doen betalen.

Is het op zichzelf reeds duidelijk dat een dergelijk ingrijpen tot niets goeds zou kunnen leiden, zulks wordt nog, ten overvloede, in dit bijzonder geval door de ervaring bevestigd. In het rapport GALLOIS (blz. 13, 14 en 15) wordt er melding van gemaakt dat destijds, ten einde voor de groote massa de — toen zeer veel zwaardere — diensten te verlichten, van verschillende volgens de volksbegrippen vrijgestelde categorieën van personen, bij onderhandsche regeling van bestuurswege, een afkoopsom werd gevorderd en dat door deze handelwijze, zoozeer in strijd met de volksbegrippen, ontevredenheid werd gewekt, niet alleen bij de benadeelden zelven, doch ook in veel ruimeren kring.

Anders is het natuurlijk met de afkoopbaarstelling voor hen, die dienstplichtig zijn. Tegen een meer algemeene afkoop bestaan echter voorshands onoverkomelijke beletselen, voortvloeiende uit de bestaande oeconomische toestanden, bepaaldelijk het onvermogen of ook de ongeneigdheid der bevolking over het algemeen, om, instede van persoonlijke dienstprestatiën, eene belasting in geld op te brengen, zoomede het ontbreken van een stand, die in handwerk of koeliearbeid haar uitsluitend of hoofdbestaan vindt. Voor zoover afkoop reeds voorkomt, wordt die van bestuurswege aangemoedigd evenals plaatsvervanging, bij welk laatste eveneens de betrokkene, doch dan ondershands zonder bemoeienis van het bestuur, zich tegen eene geldelijke opoffering van de verplichting tot arbeidsprestatie ziet ontheven. Er kan derhalve ten deze niet meer worden verricht dan te blijven voortgaan op den weg, die alreeds wordt gevolgd.

Wat nu nog betreft het ter sprake gebracht misbruik van onwettige vrijstellingen en onttrekkingen aan de diensten, het ligt voor de hand, dat, evenals zulks zich overal voordoet ten aanzien van door de wet of de overheid opgelegde verplichtingen, er altijd personen gevonden worden, die trachten aan zoodanige verplichtingen zich te onttrekken, hier ook langs den weg van gunstbetoon door negorijbestuurders aan familieleden of vrienden. Hiertegen is in het algemeen geen andere remedie dan dat van bestuurswege zooveel doenlijk aanhoudende contrôle wordt uitgeoefend, en hierin blijkt het bestuur geenszins te kort geschoten te zijn.

Van het residentsbesluit 30 Mei 1900 n°. 429, waaromtrent beweerd werd, dat het de diensten nog verzwaarde en aldus de ontwikkeling van den kleinhandel belemmerde, wordt een afdruk aangetroffen onder de bijlagen van dit verslag (bijlage J[11]). Daaruit blijkt, dat wel verre van de diensten te verzwaren, dit besluit integendeel is voortgevloeid uit de bij de heerendienst-regeling (Ind. St. 1899 n°. 270, art. 1 § 9) aan het bestuur opgelegde bemoeienis om de gemeentediensten, waar noodig, binnen billijke grenzen te houden of terug te brengen. Art. 1 regelt de vrijstellingen in hoofdzaak overeenkomstig de vrijstellingen van den heerendienst zelf in genoemd Staatsblad (art. 1 § 2), echter nog zooveel doenlijk beperkt; die vrijstellingen zijn zeker niet te talrijk, in verband met de bestaande gebruiken en de volksbegrippen, zooals blijkt uit het hieromtrent voorkomende in het rapport-GALLOIS, blz. 13, vlg. Integendeel strekt de uitdrukkelijke bepaling en omschrijving der vrijstellingen tot tegengang of voorkoming van het misbruik, dat negorijbesturen onwettige vrijstellingen zouden verleenen. En verder wordt in art. 2 van het aangevochten residentsbesluit vastgesteld welke werkzaamheden onder de negorijdiensten behooren, waardoor wordt tegengegaan het misbruik, dat de negorijhoofden of bestuurders ook voor ander werk de bevolking in negorijdienst laten uitkomen; een misbruik, waartegen het bestuur steeds krachtig is opgetreden.

III. LANDELIJKE INKOMSTEN.

Landrente (in de gouvernementslanden op Java en Madoera). Omtrent dit onderwerp, waarvoor de gegevens medio September 1903 nog niet uit Indië waren ontvangen, zie men het bijvoegsel van dit verslag.

Andere landelijke inkomsten. Hiertoe worden gerekend de belasting op de vischvijvers van Java en Madoera, de verhuur van vischvijvers, grotten, enz. in sommige gewesten op en buiten Java, de vertieningsbelasting en de tesangheffing in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden, de cijns van de landschappen ter noordkust van Celebes en van de Sangi- en Talauereilanden en de belasting op de sawahs en die op tegalvelden en tuinen in de afdeelingen Boeleleng en Djembrana (Bali) en Lombok.

Nopens deze heffingen zijn enkel cijferopgaven ontvangen, welke zijn opgenomen in bijlage K, sub B.

IV. AGRARISCHE AANGELEGENHEDEN; UITGIFTE VAN GROND.

Ten einde de bezwaren op te heffen, die de bestaande agrarische wetgeving aan de ontwikkeling van den kleinen land- of tuinbouw door minvermogende Europeanen of met hen gelijkgestelden in den weg stelt, is bij K. B. 31 Maart 1903 n°. 61 tusschen de artt. 18 en 19 van K. B. 20 Juli 1870 n°. 15 (Ind. St. n°. 118) een nieuw artikel (18*a*) ingelascht, bepalende dat, ten behoeve van dien land- of tuinbouw, gronden, volgens art. 9 niet uitgesloten, naar bij ordonnantie vast te stellen regels, voor zooveel noodig afwijkende van art. 16, op aanvraag in erfpacht kunnen worden afgestaan.

Bij de Indische begrooting van 1903 zijn fondsen beschikbaar gesteld ten einde der Indische Regeering gelegenheid te geven om tot de invoering over te gaan van een stelsel van landbouwcrediet van staatswege ten behoeve van de oprichting van zoogenaamde tuinbouwhoeven op in of nabij steden en dorpen gelegen gronden, die daartoe op den voet van Gouv. Bt. 20 Juni 1901 n°. 10 in erfpacht worden afgestaan.

Aangezien omtrent de toepassing van Gouv. Bt. 20 Juni 1901 n°. 10 hier en daar bij de bestuursambtenaren opvattingen bleken te bestaan, welke met de bedoeling der Regeering niet in overeenstemming waren, is dat besluit nader toegelicht (zie Bijbl. Ind. St. n°. 5708).

§ 1. JAVA EN MADOERA.

Agrarische rechtstoestand van het domein Bloeboer en van de vóórmalige Solosche enclave Selo. Na de inwerkingtreding op 11 Juni 1901 van de regelingen ten aanzien van het grondbezit in het domein Bloeboer (onderdistr. Pledang en Bondongan, afd. Buitenzorg, res. Batavia), zijn door ruim 600 niet-inlanders aanvragen ingediend tot erlanging van grond in eigendom op den voet van art. 3 van K.B. 3 April 1900 n°. 52 (Ind. St. 1901 n°. 214) en art. 4 van de Ord. in Ind. St. 1901 n°. 215 (vgl. K.V. 1902, kol. 169). Op het tijdstip van afsluiting in Indië van de mededeelingen voor deze paragraaf (Mei 1903) was op 67 aanvragen gunstig beschikt en waren er 6 afgewezen.

Ten aanzien van de aan inlandsche occupanten van bouwgronden, erven of tuinen binnen de op 1 Januari 1902 bij de residentie Semarang ingelijfde Solosche enclave Selo (vgl. K. V. 1902, kol. 5) toe te kennen grondrechten is bij Gouv. Bt. 28 Sept. 1902 n°. 17 eene regeling getroffen, geheel overeenkomende met die voor de in 1900 ingelijfde enclaves (zie K. V. 1900, blz. 88).

Conversie van communaal in erfelijk individueel grondbezit vond in 1902 niet plaats.

Vervanging van de periodieke verdeeling der communale bouwgronden door het stelsel van vaste aandeelen kwam weder alleen voor in de residentie Pekalongan, waar 45 desa's in de afdeeling Pemalang tot die verandering overgingen.

Vervanging van erfelijk individueel grondbezit door agrarischen eigendom. Tot het verkrijgen van agrarischen eigendom, op den voet van K.B. 16 April 1872 n°. 29 (Ind. St. n°. 117), zijn gedurende 1902 12 aanvragen, betrekking hebbende op eene gezamenlijke uitgestrektheid van ongeveer 393 bouws, aanhangig gemaakt, zoodat, met de op ult. 1901 aanhangig gebleven 43 aanvragen voor ongeveer 165 bouws (verbeterde opgaaf), in 1902 te behandelen vielen 55 aanvragen voor ongeveer 558 bouws, waarvan er 41 voor ongeveer 113 bouws zijn toegewezen en 3 voor ruim 27 bouws zijn afgewezen, terwijl 2 aanvragen voor ongeveer

68 bouws zijn ingetrokken; de overige bleven aanhangig. Ten gevolge van de nieuwe toewijzingen behoorde bij het einde van 1902 eene uitgestrektheid van ruim 6868 bouws aan inlanders in agrarischen eigendom toe (vgl. de gewestelijke opgaven in tabel II van bijlage L).

Verhuur van in agrarischen eigendom verkregen gronden had plaats in de residentiën Pekalongan en Kediri, voornamelijk voor de beplanting met suikerriet en indigo.

Verhuur van grond door inlanders aan niet-inlanders. In 1902 zijn in de gouvernementsresidentiën (uitgezonderd Bantam, Batavia en Madoera, waar weder geen grondverhuringen blijken te zijn voorgekomen) op den voet van de Ord. in Ind. St. 1900 n⁰. 240, 12 602 huurovereenkomsten bekrachtigd, betrekking hebbende op 134 179 bouws (zijnde 1513 overeenkomsten minder, doch 21 868 bouws meer dan in 1901). Nadere opgaven daaromtrent bevat tabel I van bijlage L.

De gewestelijke verslagen maken melding van 31 overtredingen (19 door Europeanen en 12 door vreemde oosterlingen) en van 102 gevallen, waarin de bekrachtiging geweigerd werd.

Ontginning door inlanders van woesten (niet tot de desa's behoorenden) grond. Uit de gewestelijke statistiek, opgenomen in bijlage L, sub III, blijkt dat gedurende 1902, op den voet der ontginningsordonnantie (Ind. St. 1896 n⁰. 44), aan 37 705 inlanders vergunning is verleend om domeingrond te ontginnen, en wel tot eene gezamenlijke uitgestrektheid van 29 254 bouws, welk laatste totaal in 1901 bedragen had 26 359 bouws, te ontginnen door 34 956 aanvragers. Van de vóór 1902 verleende vergunningen van dezen aard kwamen er in dat jaar 627 te vervallen, betrekking hebbende op 532 bouws (in 1901, volgens verbeterde opgaven, 855 vergunningen voor 916 bouws), hoofdzakelijk wegens het niet nakomen van de bij de vergunning gestelde voorwaarden. In enkele gevallen is ontheffing verleend van de verplichting tot het aanleggen van terrassen ter voorkoming van het afspoelen van de bouwkruin.

Afgewezen, op soortgelijke gronden als daarvoor tot dusver golden, zijn 1751 aanvragen, betrekking hebbende op 2454 bouws.

Het aantal gestraften wegens eigenmachtige ontginning bedroeg in 1902 6679 (tegen 5239 in 1901), van welke respectievelijk 249, 456, 238, 612, 206, 1245, 789, 564, 703, 558 en 698 alleen in de residentiën Bantam, Preanger Regentschappen, Cheribon, Pekalongan, Semarang, Rembang, Pasoeroean, Besoeki, Kedoe, Madioen en Kediri.

De medewerking van de zijde der d[illegible]ofden bij het tegengaan van overtredingen der ordonnant[illegible]ijft veel te wenschen overlaten.

Uitgifte van grond in erfpacht. Gedurende 1902 zijn in erfpacht toegezegd 62 perceelen, tegen 55 in 1901 en 71 in 1900. Van deze 62 perceelen zijn er 9 in hetzelfde jaar ook afgestaan, en daar nog kon worden besloten tot de uitgifte van 106 perceelen, waarop in vorige jaren erfpachtsrecht was toegezegd, en tot den afstand van 3 zonder voorafgegane toezegging, zijn in 1902 in het geheel afgestaan 118 perceelen, tegen 251 in 1901 en 281 in 1900.

Het aantal gedurende 1902 ingeschreven (door de aanvragers aanvaarde) perceelen bedroeg 59 (waarvan 32 die in 1902 en 27 die in vorige jaren waren afgestaan), gezamenlijk groot 11 999 bouws, tegen 355 perceelen, tot eene gezamenlijke uitgestrektheid van 15 129 bouws, in 1901. Van de in 1902 aanvaarde perceelen, van welke er 1 ten name van een Chinees, 1 ten name van een inlander en de overige ten name van Europeanen of cultuurmaatschappijen zijn ingeschreven, waren er 18 bestemd tot uitbreiding van bestaande ondernemingen, zoodat zij niet voor den vollen termijn van 75 jaren, doch voor den verderen duur van het reeds op die ondernemingen gevestigd erfpachtsrecht zijn afgestaan. Ten opzichte van 4 perceelen (2 in de Preanger Regentschappen en 2 in Banjoemas) is in de erfpachtsakte het beding opgenomen, dat de teelt van koffie zou zijn uitgesloten.

Van de in 1902 aanvaarde perceelen is voor 44 de canon vastgesteld op bedragen van f 1.50 tot f 5 (het laatste bedrag voor 1 perceel in Kediri), voor 13 op f 1 en voor 2 perceelen in de Preanger Regentschappen, aangevraagd voor veeweide, op f 0.50 per bouw 's jaars. Ten opzichte van de laatste 2 perceelen is evenwel bepaald, dat de canon zal worden verhoogd, respectievelijk tot f 1 en tot f 1.50, zoodra de gronden geheel of gedeeltelijk voor cultuurdoeleinden worden gebruikt.

Werd, zooals hiervóór is gezegd, het areaal van de in erfpacht uitgegeven gronden, ten gevolge van de aanvaarding van 59 nieuwe perceelen, in 1902 met 11 999 bouws vergroot, het onderging daarentegen eene vermindering met 8150 bouws, wegens terugkeer aan het Gouvernement van 14 perceelen en gedeelten van eenige andere. Aangezien op ult. 1901 in erfpacht werden bezeten (volgens verbeterde opgaven; zie bijlage L, sub IV A) 2430 perceelen, ter gezamenlijke grootte van 573 662 bouws, zoo was, als gevolg van de besproken veranderingen, het areaal bij het einde van 1902 gestegen tot 577 511 bouws, verdeeld over 2475 perceelen. Behalve deze perceelen, waarop, toen zij in erfpacht werden afgestaan, nog geen titel gevestigd was, waren op ult. 1902 nog, als in erfpacht bezeten, ingeschreven 92 perceelen (40 212 bouws), uitmakende gronden, welke, toen zij in erfpacht werden uitgegeven, reeds als huurgronden te boek stonden (zie de volgende rubriek). Uit tabel IV A van bijlage L blijkt, hoe de voormelde 577 511 bouws, ook naar gelang van het aantal perceelen, waarvoor die uitgestrektheid stond ingeschreven, over de gewesten verdeeld zijn en van welke jaren de uitgifte dagteekent.

Bij het einde van 1902 bedroeg, in alle gewesten gezamenlijk, het aantal nog in de openbare registers in te schrijven, reeds afgestane perceelen 152, betrekking hebbende op 35 009 bouws, en dat der perceelen, welke toegezegd, maar nog niet afgestaan waren, 264, met eene uitgestrektheid van 140 082 bouws. Cijfers per gewest vindt men in voormelde tabel IV A. Het aantal aanvragen, die in 1902 om verschillende redenen moesten worden afgewezen, bedroeg 90 (tegen 76 in 1901).

Het over 1902 door de verschillende erfpachters op Java — ook door hen, die gewezen huurgronden in erfpacht bezitten — aan canon verschuldigde bedroeg f 1 310 043. Omtrent de aanzuivering, ook over vorige jaren, zij verwezen naar tabel IV B van bijlage L.

Ten einde te voorkomen dat een erfpachter, die achterstallig is in de betaling van den canon, de Regeering de gelegenheid ontneemt om, zoo noodig, gebruik te maken van het haar bij de 2de alinea van art. 733 van het burgerlijk wetboek toegekend recht, zijn de hoofden van gewestelijk bestuur aangeschreven om zorg te dragen, dat geen pachtschat over eenig jaar worde aangenomen, wanneer die van voorafgaande jaren nog onbetaald is (zie Bijbl. Ind. St. n⁰. 5640).

Aangezien het meermalen is voorgekomen, dat de kooper van een ten verzoeke van den lande executoriaal verkocht erfpachtsperceel, in verband met de aan het erfpachtsrecht verbonden geldelijke verplichtingen, in gebreke bleef het recht op zijn naam te doen overschrijven, zal voortaan onder de veilconditiën de voorwaarde worden opgenomen, dat de kooper gehouden is die overschrijving binnen drie maanden na de toewijzing te doen geschieden, bij niet nakoming van welk beding het Gouvernement, onverminderd het bepaalde bij art. 527 van het reglement op de burgerlijke rechtsvordering, gerechtigd zal zijn de overschrijving te bewerkstelligen. Voorts zal voortaan in de veilconditiën uitdrukkelijk worden gestipuleerd, dat de kooper gehouden is de achterstallige pachtpenningen te voldoen.

In 1902 zijn, op den voet van Gouv. Bt. 20 Juni 1901 n⁰. 10 (Bijbl. Ind. St. n⁰. 5611), ten behoeve van den kleinen land- of tuinbouw in erfpacht toegezegd 29 perceelen, tot eene gezamenlijke uitgestrektheid van 610 bouws, terwijl kon worden besloten tot den afstand van 1 perceel, groot 248 bouws, waarop in 1901 erfpachtsrecht was toegezegd. Cijfers per gewest vindt men in tabel IV C van bijlage L. Het aantal aanvragen, die in 1902 om verschillende redenen moesten worden afgewezen, bedroeg 67 (tegen 20 in 1901).

Vervanging van huur door erfpacht. Door de terugneming door het Gouvernement van 2 perceelen ter gezamenlijke grootte van 800 bouws, daalde de uitgestrektheid van de erfpachtsperceelen, welke uit gewezen huurgronden bestaan, van 41 012 bouws op ult. 1901 tot 40 212 bouws bij het einde van 1902, verdeeld over 92 perceelen. Voor cijfers per gewest zie noot *a* van tabel IV A van bijlage L.

Verhuur van grond. Voor landbouwdoeleinden worden thans geen gronden meer in huur bezeten (zie de noot op blz. 1 van bijlage SS van K. V. 1902). Voor andere doeleinden waren op ult. 1902 van kracht 35 huurovereenkomsten, namelijk voor terreinen in de residentie Batavia 12, in de residentie Rembang 12, ter hoofdplaats Soerabaja 9 en in de residentie Besoeki 2. Het

verschuldigde wegens huursom bedroeg respectievelijk f 2863, f 117, f 3690 en f 926.

Verkoop van grond. De kleine stukken grond, die in 1902 voor woonerven en nijverheidsinrichtingen door het Gouvernement aan particulieren in eigendom zijn afgestaan, besloegen in het geheel 1 565 145 M²., waarvoor aan koopsommen bedongen is f 151 699. Gespecificeerde opgaven daaromtrent zijn te vinden in tabel V van bijlage L.

Uitgifte van grond met recht van opstal. De onder dezen titel in 1902 door het Gouvernement aan particulieren afgestane kleine stukken domeingrond besloegen gezamenlijk ruim 251 bouws, waarvoor door de verkrijgers verschuldigd was f 27 825 (zie tabel V van bijlage L).

De formuleering van de bij toezegging van gouvernementsgrond met het recht van opstal gebruikelijke clausule omtrent de inschrijving van dat recht is gewijzigd bij Gouv. Bt. 5 Maart 1903 n°. 47 (Ind. St. n°. 157).

Uitgifte van grond: a. in bruikleen: b. met recht van gebruik. In 1902 zijn 39 aanvragen om grond in bruikleen ten behoeve van den kleinen land- of tuinbouw, op den voet van Gouv. Bt. 20 Juni 1901 n°. 10 (Bijbl. Ind. St. n°. 5611), afgewezen, terwijl op 14 aanvragen, waarvan 6 betrekking hadden op 42¼ bouws en 8 op 94 893 M²., gunstig is beschikt. Cijfers per gewest vindt men in tabel VI van bijlage L. Voorts is in Besoeki in bruikleen afgestaan 1 perceel, groot ongeveer 2800 bouws, bestemd voor vetweiderij en zuivelbereiding.

Uitgifte met recht van gebruik geschiedde ten aanzien van 1 stuk grond ter afdeelingshoofdplaats Meester-Cornelis (res. Batavia).

Beschikking door het Gouvernement over grond in het bezit van derden. Een overzicht van de in 1902 plaats gehad hebbende onteigeningen bij minnelijke schikking van voor de uitvoering van 's lands werken benoodigde gronden, bij de inlandsche bevolking in gebruik, is opgenomen sub VII van bijlage L. Overigens is in de residentiën Semarang en Kedoe nog over gronden van derden beschikt ten behoeve van een tweetal stoomtrammaatschappijen.

§ 2. BUITENBEZITTINGEN.

1. Gouvernementslanden.

Verhuur van grond door inlanders aan niet-inlanders. In 1902 vonden van de vier tot dusver uitgevaardigde regelingen omtrent dit onderwerp, alleen die voor de Lampongsche Districten en voor Menado toepassing. In elk van die gewesten (respectievelijk in de afdeelingen Ommelanden van Telok Betoeng en Tondano) werd één overeenkomst geregistreerd, de eerste betrekking hebbende op gronden (119¼ bouws) bestemd voor de uitbreiding van den koffie-aanplant eener bestaande onderneming, de andere op een stuk grond (1 bouw) bestemd voor den aanleg van kweekbedden.

Ontginning door inlanders van domeingrond. Op den voet van de voor de residentie Menado geldende bepalingen (Ind. St. 1896 n°. 107), is ook in 1902 weder alleen in de Minahasa domeingrond aan inlanders ter ontginning afgestaan, en wel in de afdeeling Amoerang, waar aan 34 personen vergunning is verleend tot ontginning van 38½ bouw. Er werden vier overtredingen der ordonnantie geconstateerd en berecht.

Uitgifte van grond in erfpacht. [1]) In 1902 kwamen 44 aanvragen om uitgifte in erfpacht van domeingrond in de buitenbezittingen tot afdoening (tegen 48 in 1901), van welke er 14 zijn afgewezen. De 30 ingewilligde aanvragen hadden betrekking op een gelijk aantal perceelen, tot eene bij schatting berekende uitgestrektheid van 87 313 bouws.

Het beginsel om niet dan bij uitzondering den canon lager te stellen dan het in 1888 aangenomen maximum van f 1 per bouw 's jaars, tenzij het streken geldt, waarvoor een lager bedrag vooralsnog aanbeveling schijnt te verdienen tot aanmoediging van de vestiging eener particuliere landbouwnijverheid, is ook thans weder toegepast. Ten opzichte van 1 perceel in elk van de gewesten Padangsche Benedenlanden, Benkoelen en Atjèh en onderhoorigheden, 2 perceelen in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en 5 perceelen in Amboina is echter van het maximum afgeweken, en als maatstaf respectievelijk f 0.20, f 0.50, f 0.25, f 0.25 en f 0.50 per bouw 's jaars aangenomen.

Ingeschreven, dat is door de aanvragers (allen Europeanen of handel- en cultuurmaatschappijen) aanvaard, zijn in 1902 11 vóór dat jaar afgestane perceelen, gezamenlijk groot (meerendeels naar schatting) 39 985 bouws. Voor 8 van deze perceelen is als maatstaf van canon aangenomen het maximum van f 1 per bouw 's jaars, voor 2 f 0.25 en voor het overige perceel f 0.50 (vgl. tabel IVA van bijlage L). Met uitzondering van één perceel in de Padangsche Bovenlanden, hetwelk voor uitbreiding van eene bestaande onderneming was aangevraagd, zijn de overige 10 perceelen voor den tijd van 75 jaren afgestaan.

Van de vóór 1902 aanvaarde perceelen zijn er gedurende dat jaar 16 geheel en 2 gedeeltelijk door het Gouvernement teruggenomen, hetgeen het areaal der erfpachtsgronden deed verminderen met 97 075 bouws. Aangezien op ult. 1901 in erfpacht werden bezeten 223 perceelen, waarvan er 222 eene gezamenlijke grootte hadden van 540 027 bouws (verbeterde opgaven), stonden, als een gevolg van de in 1902 plaats gehad hebbende veranderingen, bij het einde van dat jaar te boek 218 erfpachtsperceelen, waarvan er 217 eene uitgestrektheid of geschatte uitgestrektheid besloegen van 482 937 bouws, terwijl van 1 perceel, uitmakende de oostelijke groep der Postiljon-eilanden, de grootte of geschatte grootte niet bekend is.

Ingevolge Ind. St. 1886 n°. 39 was in 1902 slechts canon te betalen voor de 150 vóór 1897 aanvaarde perceelen. Het verschuldigde beliep f 84 128. Omtrent de aanzuivering gedurende 1902, ook wegens achterstand over vorige jaren, zie tabel IVB van bijlage L.

De formuleering van de bij toezegging in erfpacht van tot het staatsdomein behoorende gronden in de buitenbezittingen gebruikelijke clausule omtrent de inschrijving van dat recht onderging wijziging bij Gouv. Bt. 5 Maart 1903 n°. 47 (Ind. St. n°. 157).

In den vervolge zal voor erfpachtsondernemingen en boschconcessies in de buitenbezittingen, als regel, geen grootere uitgestrektheid in één perceel of één concessie worden uitgegeven dan van ongeveer 5000 bouws.

Bij de indiening van processen-verbaal van onderzoek van in erfpacht aangevraagde gronden in de buitenbezittingen moeten voortaan districtskaarten worden overgelegd (zie Bijbl. Ind. St. n°. 5670).

Bij Ord. van 28 Jan. 1903 (Ind. St. n°. 103) zijn de in de gouvernementslanden in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo in erfpacht afgestane en af te stane gronden, gedurende het jaar waarin ze zijn afgestaan en de tien daarop volgende jaren vrijgesteld van de betaling van verpondingsbelasting, wat voor die residentie — zooals voor de andere gewesten — tot dusver niet uitdrukkelijk was bepaald.

Gedurende 1902 zijn op den voet van Gouv. Bt. 20 Juni 1901 n°. 10 2 perceelen in erfpacht toegezegd, beide gelegen in de Padangsche Bovenlanden, ter gezamenlijke grootte van 32 bouws.

Verhuur van grond. De bestaande overeenkomsten betreffende

[1]) Zie ook de voorlaatste twee alinea's van de overeenkomstige rubriek van § 1.

de verhuur door het gouvernement van de landen Lajang en Totaka in de afdeeling Makasser, van met klapperboomen begroeide eilandjes der residentie Tapanoeli en van sagodoesoens op Ceram bleven in 1902 voortloopen. Uit dien hoofde was in het geheel verschuldigd f 4921. Bovendien zijn eenige domeingronden en sawahs in Boeleleng en Djembrana (Bali) en op Lombok aan de bevolking verhuurd, waarvoor f 637 moest worden betaald, tegen f 537 in 1901.

Uitgifte van grond in eigendom en met recht van opstal. Hieromtrent zij verwezen naar de gewestelijke opgaven in tabel V van bijlage L.

Uitgifte van grond met recht van gebruik kwam in 1902 niet voor.

Agrarische toestanden in de Minahasa (Menado). Het onderzoek nopens de toestanden in de Minahasa, waarvan sprake is in kol. 167 hiervóór, heeft, wat de agrarische aangelegenheden betreft, zich in de eerste plaats uitgestrekt tot de bij de gedachtenwisseling over het onderwerp in de Tweede Kamer der Staten-Generaal ter sprake gekomen vraag of door de agrarische verordeningen in de Minahasa inderdaad wordt te kort gedaan aan het uit het feit der ontginning voortvloeiende recht der inlanders op het duurzaam bezit van den ontgonnen grond, bepaaldelijk wat aangaat *kennelijk verlaten* gronden. De bij die gelegenheid ter sprake gebrachte circulaire van den resident van Menado van 26 Mei 1901 n°. 2345, aan de besturende ambtenaren in de Minahasa en in de afdeeling Gorontalo gericht, luidt in haar geheel als volgt:

„Nogmaals wordt hierbij in herinnering gebracht, dat de door inlanders voor eigen gebruik ontgonnen gronden, enz., die kennelijk verlaten zijn, niet meer tot de pahsinigronden kunnen gerekend worden, doch weder deel uitmaken van het Staatsdomein (Ind. St. 1896 n°. 107).

Van deze circulaire gelieve UwEdG. een afschrift te geven aan alle eerste en tweede districtshoofden Uwer afdeeling".

De circulaire bevat dus niets anders dan eene bloote herinnering aan hetgeen is voorgeschreven in de betrekkelijke verordening, namelijk de grondontginningsordonnantie in Ind. St. 1896 n°. 107 en het is derhalve duidelijk dat, welke ook de aangevoerde bezwaren zijn, deze in geen geval haren grond kunnen ontleenen aan deze circulaire op zich zelve, maar uitsluitend aan de bestaande wettelijke voorschriften.

Bij overweging nu van de aangevoerde bezwaren is gebleken dat deze louter het gevolg zijn van een misverstand, hierin bestaande, dat niet is gelet op het voor de onderwerpelijke quaestie *beslissende onderscheid* tusschen de twee hieronder, omschreven gevallen:

a. of grond *werkelijk is* „kennelijk verlaten", dat wil zeggen of duidelijk vaststaat dat de bezitsrechten daarop inderdaad zijn geabandonneerd; en

b. of grond *beschouwd wordt als* „kennelijk verlaten", op grond van eenige daarvoor *als beslissend aangenomen* omstandigheid, bijv. niet-bewerking gedurende een zeker aantal jaren of, zonder aanneming van een in jaren uitgedrukten termijn, gedurende zoodanigen tijd, dat die grond blijkens de begroeiing tot een zeker stadium van woestheid of tot algeheele woestheid is teruggekeerd.

Omtrent de sub *a* bedoelde gronden nu is wel geen twijfel mogelijk dat de rechtstoestand, waarin zij verkeeren, geheel dezelfde is als die der eigenlijk woeste, nog nimmer ontgonnen, gronden. Daarom werd geheel overtollig geoordeeld eene speciale bepaling dienaangaande, zooals voorkwam in de vroegere ontginningsordonnantie voor Menado (Ind. St. 1879 n°. 89, art. 7, al. 2): zoodanige bepaling omtrent „kennelijk verlaten" gronden komt dan ook in de thans geldende voorschriften in Ind. St. 1896 n°. 107 niet voor.

De bedoeling toch der vervallen bepaling was, dat de ontgonnen, doch kennelijk verlaten grond tot het *vrije* Staatsdomein zou terugkeeren, wat werkelijk niet door den wetgever behoefde te worden gezegd; want het is duidelijk dat, waar het verkregen recht op den grond door *verlating* is prijs gegeven, de beperking in de vrije beschikking van regeeringswege over dien grond, heeft opgehouden, m. a. w. dat de grond weder gaat behooren tot den *woesten* grond in de wettelijke beteekenis van dat woord.

Het spreekt alzoo van zelf, dat de sub *a* bedoelde, *werkelijk* „kennelijk verlaten" grond in denzelfden rechtstoestand verkeert als grond, die nooit ontgonnen is geweest. En dit blijft hetzelfde of het domein onder de beschikking staat van het Gouvernement, zooals thans, of wel van de districten, zooals vroeger vóór de domeinverklaring het geval was. Betitelt men kortheidshalve als „vrij domein" den beschikbaren aan niemand in eigendom toebehoorenden grond, waarop geen beperkend recht rust, als bijv. het onderwerpelijk bedoelde oorspronkelijk uit ontginning voortgevloeid bezitsrecht van den inlander, of welk ander recht ook, dan staat daar tegenover: domeingrond waarop *wel* eenig recht, bijv. het evenbedoelde uit ontginning voortgevloeide inlandsche bezitsrecht rust. Indien nu dit recht wel op den grond *heeft* gerust, maar is geabandonneerd, dan rust op den grond geen recht meer en dan volgt hieruit onmiddellijk dat de grond weer vrij domein is. Dit is geen quaestie van wet of adat, geen voorschrift of gebruik, het is een onmiddellijk gevolg, een logische noodzakelijkheid. Het tegendeel aannemen met betrekking tot den vóór de domeinverklaring bestaanden toestand zou leiden tot het aannemen van de ongerijmdheid, dat destijds grond, eens ontgonnen geweest, maar geabandonneerd en waarop dus niemand rechten uitoefende, verder ten eeuwigen dage aan het verkeer moest onttrokken blijven, een „adat" waarvan niemand het bestaan heeft beweerd, of zelfs zou kunnen aannemen.

Naast deze categorie van *werkelijk* „kennelijk verlaten" gronden staat elders eene andere categorie, namelijk van gronden die, krachtens zekere aangenomen kenteekenen, als kennelijk verlaten worden aangemerkt.

Zoo vindt men in het résumé der uitkomsten van het onderzoek naar de grondrechten der inlandsche bevolking op Banka (blz. 10) vermeld dat het bezitsrecht van den eersten ontginner op grond, die niet meer bebouwd wordt, blijft voortduren, zoolang die grond nog verkeert in den toestand van „bloekar", d. i. grond waarop zich houtgewas begint te ontwikkelen, doch dat dit bezitsrecht vervalt en de grond weder als woeste grond wordt aangemerkt, wanneer hij is geraakt in den toestand die wordt aangeduid met den naam „delas", d. i. begroeid met redelijk hoog hout.

In het résumé voor de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo leest men (blz. 13):

„In de Zuider-afdeeling (Sampit) kan de eerste ontginner op den ontgonnen doch verlaten grond nog circa drie jaren na het verlaten zijn vorige rechten doen gelden.

Bewerkt hij na dien tijd den grond niet, dan mag die door anderen worden in bezit genomen, doch behoudt hij het vruchtgebruik van zijn eigen aanplant daarop en het recht om vergoeding te eischen voor de beschadiging van zijn aanplant, door den nieuwen bezitter eventueel aangebracht".

In hetzelfde résumé (zelfde blz.) wordt aangaande de volksgebruiken in eene andere landstreek, ten aanzien van het bedoelde bezitrecht vermeld:

„In de tot de afdeeling Martapoera behoorende districten Benoea Ampat en Margasari gaan die rechten in het eerste na één, en in het laatstgenoemde na drie jaren verloren".

Uit deze weinige voorbeelden, die met een aantal andere uit de verschillende résumé's van het grondonderzoek in de buitenbezittingen zouden kunnen worden vermeerderd, blijkt het bestaan in verschillende streken van volksgebruiken volgens welke de door ontginning verkregen bezitsrechten, bij niet bebouwing van den grond gedurende een korter of langer, hetzij in jaren uitgedrukt, hetzij naar bepaalde omstandigheden beoordeeld tijdsverloop, te loor gaan, wijl dan de grond wordt beschouwd of aangemerkt als kennelijk verlaten en dus weder behoorende tot de woeste gronden.

Bestond ook in de Minahasa een dergelijke adat? De in het résumé betreffende de residentie Menado vermelde uitkomsten van het van regeeringswege ingestelde onderzoek en de mededeelingen van andere onderzoekers laten geen twijfel, dat die vraag beslist ontkennend moet worden beantwoord. Het staat dus vast dat de adat dáár zich verzet tegen eene fictie als de hoogerbedoelde, volgens welke niet-bebouwing gedurende zeker tijdsverloop den grond doet beschouwen als kennelijk verlaten. Het uit ontginning voortvloeiende, c. q. op de rechtverkrijgenden van den eersten ontginner overgegaan bezitsrecht op den grond is duurzaam, en onafhankelijk van al of niet gebruiken van den grond. Grond, hoe lang ook onbebouwd, mag niet om die reden beschouwd worden als „kennelijk verlaten".

De bepalingen nu der ontginningsordonnantie in Ind. St. 1896 n°. 107 zijn met deze adat in geenendeele in strijd.

Eenige bepaling toch, dat onder bepaalde omstandigheden gronden zouden moeten of mogen gerekend worden kennelijk verlaten te zijn, komt daarin niet voor. De uitdrukking „kennelijk verlaten" wordt alleen gebezigd in art. 2, al. 1, en de daar gegeven omschrijving constateert slechts dat grond, die werkelijk „kennelijk verlaten" is, evenals „woeste grond" behoort tot het „vrije staatsdomein", hetgeen, naar hooger bleek, een feit is, niet voor bestrijding vatbaar, geen voorschrift dat in strijd zou zijn of kunnen zijn met de adat.

En dat in de ontginningsordonnantie, gelijk boven gezegd, *niet* eenig criterium is gesteld welks aanwezigheid den grond zou doen beschouwen als „kennelijk verlaten", is geschied met eene bepaalde bedoeling, zooals omstandig is uiteengezet in de officieele toelichting der regelen omtrent de ontginning van grond door inlanders op Java en Madoera, uitgegeven ter landsdrukkerij te Batavia, 1898, blz. 18/24, welke toelichting op de in overeenstemming met de Java-voorschriften vastgestelde ordonnantie van Menado ten volle toepasselijk is.

Ten duidelijkste blijkt uit die toelichting dat de vraag of er strijd bestaat tusschen de bedoelde agrarische voorschriften en de onderwerpelijke adat in de Minahasa beslist ontkennend moet worden beantwoord en het doel die adat te eerbiedigen vordert niet eene wijziging dier bepalingen maar integendeel het onveranderd behoud daarvan. Evenmin is door het hoofd van gewestelijk bestuur bij eenige hem in art. 2, al. 2, van Ind. St. 1896 n°. 107 voorbehouden beslissing, of op andere wijze, gehandeld in strijd met de bedoelde adat (hoedanige handeling dan ook in strijd zou zijn met de ontginningsordonnantie). Een zoodanige beslissing is ook zeker niet de reeds hoogergenoemde residentscirculaire van 26 Mei 1901 n°. 2345, waaromtrent bereids werd opgemerkt dat zij alleen inhoudt eene bloote herinnering aan hetgeen de ontginnings-ordonnantie in Ind. St. 1896 n°. 107 bepaalt, welke herinnering wenschelijk werd geacht, bepaaldelijk met het oog op Gorontalo, waar verschillende, door de ontginners geabandonneerde gronden worden aangetroffen, en zulks ter voorkoming dat die gronden op onwettige wijze door hoofden of hunne familieleden zouden worden in beslag genomen.

Ook bij de Indische Regeering werden bezwaren tegen 's residents circulaire ingebracht. Bij onderzoek daarvan is gebleken dat deze ongegrond waren, en eveneens hun oorsprong vonden in hetzelfde hiervoren uitvoerig besproken misverstand. Uit hetgeen door de betrokkenen werd aangevoerd bleek slechts vrees voor het verlies hunner bezitsrechten op in langen tijd niet bebouwde gronden, welke echter geenszins waren geabandonneerd. Dat voor zoodanige vrees geen gegrond motief bestaat, kan uit het vorenstaande blijken. Er bestond hier echter eene bijzondere aanleiding waardoor die vrees en het hoogerbedoelde misverstand konden rijzen, doordat namelijk 's residents circulaire bekend is geworden of zelfs aan de bevolking bekend is gemaakt ook in zulke negorijen, waar kennelijk verlaten gronden in het geheel niet voorkomen, zoodat licht te begrijpen is dat daar toen de indruk kon ontstaan, dat met de in de circulaire gebezigde uitdrukking „kennelijk verlaten" gronden bedoeld werden gronden, die in lang niet waren bewerkt. Toen echter de resident van dit misverstand, of van twijfel op dit punt, welke ook bij Europeesche bestuursambtenaren is voorgekomen, kennis kreeg heeft hij zich gehaast die onjuiste opvatting tegen te gaan door nadere schriftelijke toelichting en ook door bespreking met de inlandsche hoofden.

Uit het vorenstaande blijkt dus dat geen gevaar bestaat voor krenking van volgens de adat bestaande grondrechten der inlandsche bevolking in de Minahasa, aangezien die rechten worden geëerbiedigd door de agrarische verordening in Ind. St. 1896 n°. 107 en die verordening ook door het bestuur juist wordt toegepast.

Eenig bepaald omschreven geval, waarin die rechten zouden zijn geschonden, is trouwens niet aangewezen. Wel is beweerd dat zelfs met ten arbeidstelling aan de publieke werken menschen zijn gestraft, die op de poesakagronden hunner voorvaderen tuinen hadden aangelegd. Die bewering wordt echter pertinent door den resident tegengesproken; naar zijne meening kan slechts zijn gedoeld op gevallen van ontginning van werkelijke „woeste gronden" zonder de vergunning, vereischt ingevolge art. 1 der meer aangehaalde ordonnantie in Ind. St. 1896 n°. 107, welke onwettige handeling strafbaar is gesteld bij art. 7 dier verordening.

Omtrent hetgeen bedoeld wordt met de in de Staten-Generaal besproken beweringen, dat eigendomsrechten, door de adat te allen tijde geëerbiedigd, door den resident met een pennestreek te niet werden gedaan en dat aloude bezitsrechten op allerlei wijzen werden betwist, verkeert men in Indië in het onzekere; dit is echter zeker dat klachten daaromtrent noch bij het bestuur noch bij den bevoegden rechter zijn ingekomen, trouwens de Minahaser zou zeker niet schromen zich ter zake tot dezen te wenden, wanneer iets van dien aard mocht gebeuren. Vermoed wordt door den resident, dat men hiermede het oog had op zijn aanschrijving aan de controleurs van 4 Dec. 1897, waarbij zij er aan herinnerd werden dat door de domeinverklaring (Ind. St. 1877 n°. 55) de zoogenaamde „palaoe (of apar) rechten" [1]) natuurlijk te niet waren gedaan. Te dien aanzien zij nog het volgende aangeteekend:

In „Het landbezit in de Minahasa" van G. A. WILKEN vindt men op blz. 109 vermeld, dat ieder individu het recht heeft om van tot zijn district behoorende gronden, die nog nimmer geoccupeerd zijn, overal en te allen tijde een gedeelte te ontginnen, *zooveel hij in staat is te bearbeiden.* Tot deze ontginning was vroeger alleen de kennisgeving aan het districtshoofd een vereischte, zonder dat deze het recht had die ontginning te weigeren. Van bestuurswege is echter hierin eene verandering gebracht, ten gevolge van de roekeloosheid, waarmede men voortging steeds nieuwe woeste gronden te ontginnen, zonder dat dikwijls de noodzakelijkheid daarvoor bestond, zoodat zulks op den langen duur tot algeheele ontwouding zou geleid hebben. Daarom werd aan de hoofden toegekend de bevoegdheid om hunne toestemming tot het ontginnen te weigeren, *zoo de noodzakelijkheid daarvoor niet gebleken was.* Voor de vergunning om woeste gronden te ontginnen, wordt aan de hoofden niets betaald, en de ontginning gaat ook met geene formaliteiten gepaard. De vergunning verkregen hebbende *moet met de ontginning dadelijk een aanvang worden gemaakt*, daar de vergunning hoegenaamd geen rechten op den grond schept, en deze alleen door het feit van ontginning verkregen worden.

Ieder individu kon dus volgens de adat een stuk boschgrond ontginnen, *zooveel hij in staat was te bearbeiden*, terwijl *met de ontginning dadelijk een aanvang moest worden gemaakt.*

Had men eenmaal de vergunning bekomen, dan werden er de noodige grensteekens geplaatst, opdat iedereen zou kunnen weten dat die grond niet meer vrij, in bezit genomen, *geapard* was, *edoch met de verplichting*, zooals boven is aangeteekend, *om dien grond dan ook zoo spoedig mogelijk te ontginnen, daar de vergunning hoegenaamd geen rechten op den grond schiep.* De grond van de noodige grensteekens voorzien was dan *palaoe*, verboden terrein voor anderen.

Langzamerhand ontstond echter het *misbruik* van de zijde der aanzienlijken (de kleine man zag die verkrachting van de adat met leede oogen aan, maar durfde zich niet verzetten), dat men groote uitgestrektheden *aparde* en voor *palaoe* verklaarde, *zonder dat men in staat was die te bearbeiden* en *zonder dat men dadelijk een aanvang maakte met de ontginning*, dus geheel in strijd met de adat. Men begeerde die gronden, in den regel niet de slechtste, voor het nageslacht. Of de kleine man daardoor zich moest behelpen met minder vruchtbare gronden, of wel in het geheel geen gronden kon krijgen voor zijne tuinen, kwam niet in aanmerking.

Aan deze en andere misbruiken is met de domeinverklaring en de daarop gevolgde agrarische regelingen een einde gekomen.

De resident, die gedurende zijn diensttijd als ambtenaar de geheele domeinverklaring heeft medegemaakt, schrijft in zijn over deze aangelegenheden handelend rapport: „Ik heb mij er van kunnen overtuigen hoe willekeurig vroeger door verschillende hoofden over de gronden werd beschikt ten nadeele van den kleinen man; hoe de beste gronden werden gegeven aan familie en vrienden; hoe zij, die het middel wisten te vinden om het hoofd gunstig voor zich te stemmen wel eens vóór gingen; hoe gronden, die het volk voor den landbouw noodig had, verkwanseld werden aan Europeanen en vreemde oosterlingen, geheel in strijd met de adat. De Regeering was niet alleen bevoegd tot de domeinverklaring, maar die domeinverklaring was dringend noodzakelijk in het belang van land en volk. De landbouwer zelf klaagt dan ook niet en wenscht nog minder den ouden toestand terug.

2. INLANDSCHE STATEN.

Ter Sumatra's Oostkust zijn in 1902 door den resident goed-

[1]) *Apar* beteekent *in bezit nemen; palaoe* is *verbieden, verboden.*

gekeurd 8 door inlandsche zelfbesturen aldaar met particuliere ondernemers gesloten landbouwovereenkomsten, gezamenlijk betreffende 17 063 H.A., waarvan 2 betrekking hadden op 7021 H.A. in Asahan, 3 op 3500 H.A. in Batoe Bara, 2 op 6200 H.A. in Padang en Bedagei en 1 op 342 H.A. in Deli. Daarentegen zijn, met onderling goedvinden van partijen of wegens niet nakoming door de ondernemers van hunne verplichtingen, ontbonden verklaard 2 contracten voor houtaankap in Laboean Batoe, benevens 10 landbouwovereenkomsten, gezamenlijk betreffende 19 806 H.A., als 3 in Langkat, 2 in Padang en Bedagei, 1 in Batoe Bara, 1 in Asahan en 3 in Siak. Ten gevolge van een en ander bedroeg op ult. 1902 het aantal in genoemd gewest nog van kracht zijnde concessies voor landbouw- of houtaankapondernemingen 292, tegen 296 op het einde van 1901.

Met betrekking tot de andere gewesten der buitenbezittingen zijn geen opgaven ontvangen.

V. AGRARISCHE EN KADASTRALE OPNEMINGEN.

§ 1. AGRARISCHE OPNEMINGEN.

Door het in de onderafdeeling Oost-Lombok werkzaam gestelde kadaster-personeel zijn in 1902 de bouwgronden van één district (26 224 bouws) in kaart gebracht en desa'sgewijs opgenomen, terwijl in een ander district met de metingen een aanvang is gemaakt. Voorts zijn registers vervaardigd van de verschillende waterschappen der reeds behandelde terreinen.

§ 2. KADASTER.

Bij het einde van 1902 waren bij den kadastralen dienst in functie 46 Europeesche ambtenaren, benevens 1 commies, 6 klerken en 410 mantri's Hiervan waren o. a. aangewezen voor het hoofdbureau te Batavia en de inspectie-afdeelingen Semarang en Malang 3 ingenieurs, 1 commies en 6 mantri's.

Voor de metingen en het verzamelen van gegevens in het belang der landrente-regeling, zoomede om behulpzaam te zijn bij de classificatie der bouwgronden, bleven van het kadasterpersoneel gemiddeld werkzaam 13 Europeesche ambtenaren en 150 mantri's, gezamenlijk vormende 5 opmetingssectiën (2 in elk der gewesten Cheribon en Pasoeroean en 1 in Kediri).

Door het personeel van de 2 sectiën in Cheribon — waarvan een gedeelte in de residentiën Semarang en Preanger Regentschappen werkzaam is gesteld voor de opmeting van de vroegere Solosche enclaves Selo en Getas en van de landrenteplichtige gronden in de zuiderdistricten van laatstgenoemd gewest — zijn nieuwe metingen verricht en, met gebruikmaking van de irrigatiekaarten der afdeeling Indramajoe, desakaarten samengesteld. De drie andere sectiën deden eveneens nieuwe metingen en voltooiden de herziening in loco en de omwerking van het vroeger gemetene. Over hoeveel bouws en perceelen de landrente-metingen zich in 1902 uitstrekten, blijkt uit het overzicht sub III van bijlage F, waarin ook eenige andere der voornaamste verrichtingen van het kadaster over 1902 onder cijfers zijn gebracht.

Met de herziening en omwerking van de kaarten der voormalige kadastraal-statistieke opneming, met het doel om ze te kunnen doen dienen voor den landrente-aanslag, zooals in de Preanger Regentschappen is ingevoerd, is voortgegaan in Cheribon, Pekalongan, Semarang, Banjoemas, Kedoe en Madioen.

De kadastreering der hoofdplaats Ternate werd voortgezet.

Door het kadaster-personeel zijn in 1902 voorts nog diensten verricht in verband met onteigeningen ten behoeve van den aanleg van staatsspoorwegen en van verdedigingswerken (in Batavia, de Preanger Regentschappen en Soerabaja), is voortgegaan met het opmaken van meetbrieven voor den afstand in eigendom van gronden, behoorende tot het domein Bloeboer (Batavia), werden in de Preanger Regentschappen, ten behoeve van de gouvernements-getahpertja-onderneming, 9 perceelen woeste grond (2650 bouws) opgemeten en in kaart gebracht en zijn in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden 1320 bouws van de zoogenaamde ornaments- (regents-) en kasoewiangvelden opgemeten (vgl. K. V. 1902, kol. 176).

Bij Gouv. Bt. 2 Mei 1903 n°. 12 is bepaald, dat de op de hoofdplaatsen Menado, Amoerang en Kema (res. Menado) gelegen perceelen, waarop zakelijke rechten worden uitgeoefend, welke in de openbare registers zijn ingeschreven, zullen worden opgemeten. Daarvoor zijn tijdelijk aangewezen 1 Europeesch ambtenaar van het kadaster en ten hoogste 7 mantri's.

Aan ten bate van den lande geïnde salarissen voor verrichtingen van wege het kadaster ten gerieve van het publiek, is over 1902 in 's lands kas gestort f 52 185, tegen f 49 329 in 1901.

Voor de verschillende kadastrale en statistieke opnemingen (met inbegrip van de uitgaven voor de metingen op Lombok en de kosten voor het onderhoud van alle triangulatiepilaren) is in 1902 uitgegeven (volgens de voorloopige boekingen) f 604 598, tegen f 603 900 (verbeterde opgaaf) in 1901.

Omtrent de overbrenging van het landrentekadaster bij den topographischen dienst, waartoe in beginsel is besloten, zie men hoofdst. **D**, § 3.

VI. TRANSPORTEN.

Van de aannemingscontracten voor transporten, waarmede het departement van binnenlandsch bestuur bemoeienis heeft, liepen op ult. 1902 ten einde de 7 contracten vermeld in bijlage R. van K. V. 1898, namelijk 3 op Java, 3 ter Sumatra's Westkust en 1 in Palembang. Voor 2 transporten op Java en voor het Palembang-reede-transport zijn nieuwe overeenkomsten aan-

gegaan, tegen de in bijlage F, sub IV, vermelde eenheidsprijzen. Voor het transport in en door de residentie Pasoeroean is voor 1903 eene onderhandsche overeenkomst gesloten, in verband met een onderzoek naar de mogelijkheid om dat transport aan te besteden met de verplichting voor den aannemer om van de particuliere tramwegen gebruik te maken op denzelfden voet als van den staatsspoorweg. Het ligt in de bedoeling het Pasoeroean-transport later tot het onderwerp van één aanneming te maken met het transport in de voormalige residentie Probolinggo (vgl. K. V. 1902, kol. 178), dat, om dezelfde reden, voor 1903 in eigen beheer is genomen.

De 3 transporten ter Sumatra's Westkust zijn voor 1903 bij onderhandsch contract geregeld, ten einde bij de in 1904 te houden aanbestedingen rekening te kunnen houden met het vervoer van zout in briquetten.

De uitvoering in eigen beheer van het reede-vervoer te Batavia en het Preanger-transport (zie K. V. 1902, kol. 176/177) is tot ult. 1903 bestendigd.

Eene poging om het gouvernementstransport in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo aan te besteden mislukte.

VII. PAKETVAART EN ANDERE STOOMVAARTDIENSTEN.

De bediening van de paketvaart in den Indischen Archipel van wege de Koninklijke Paketvaartmaatschappij, ingevolge het met haar gesloten contract, had zonder stoornis plaats. Slechts een enkele maal kon, ten gevolge van overmacht, een contractueele reis niet binnen den daarvoor vastgestelden termijn worden volbracht. Sedert hetgeen daaromtrent is medegedeeld in kol. 177 van K. V. 1902, zijn in de contractueel te bevaren lijnen slechts wijzigingen van ondergeschikten aard gebracht. De duur van de reizen in dienst IV (Batavia—Palembang—Djambi) — de tijdelijke uitbreiding van dien dienst (zie t. a. p.) is, voor zoolang dit noodig zal blijken te zijn, bestendigd, met gelijktijdige wijziging van de voor elke extra-reis toe te kennen vergoeding — is tot wederopzeggens met zeven etmalen verlengd, ten einde de maatschappij in de gelegenheid te stellen om op die reizen ook Singapore aan te doen. In December 1902 is eene wijziging gebracht in de reisroute van den zoowel contractueel als niet-contractueel te bevaren dienst XI (Soerabaja—Makasser—Kleine Soenda-eilanden en terug) en, van Januari 1903 af, is in het belang der missie van het Rijnsche zendinggenootschap aldaar, in dienst I (Batavia—Padang—Oelèë Lheuë—Sabang—Sigli—Idi) Sawang Toengkoe op het eiland Noord-Pageh in Straat Si Kakap (vgl. K. V. 1902, kol. 58) opgenomen, zonder verhooging van subsidie of passage- en vrachttarieven.

De stoomvaartlijnen, welke de Maatschappij zonder subsidie onderhoudt, hetzij geregeld, hetzij tijdelijk, zijn sedert Mei 1902 uitgebreid met eene lijn van Pinang naar Deli, Bajan, Batoe Bara, Asahan en terug, op welke lijn, op ongezette tijden, ook Tandjoeng Poera en Kedah (op den vasten wal van Malakka) worden aangedaan. Voorts is de in Juli 1901 aangevangen driewekelijksche dienst van Singapore naar Bagan si Api Api, Semarang, Tegal, Cheribon en Batavia, en via Palembang terug naar Singapore, in een ongeveer tiendaagschen veranderd.

De volgende cijfers geven een overzicht omtrent het bedrijf der Maatschappij gedurende 1902, in vergelijking met de uitkomsten der twee voorafgegane jaren.

Aantal geographische mijlen door de schepen der Maatschappij afgelegd:	1900.	1901.	1902.
op lijnen voor welke subsidie werd genoten . .	76 405	77 187	86 122
op regelmatige diensten buiten contract	174 081	184 544	192 532
op extra-reizen	26 446	15 240	19 614
ter uitvoering van met de Indische Regeering gesloten aannemingscontracten wegens zout- en kolenvervoer *a*)	14 032	11 720	8 723
in 't geheel derhalve (geographische mijlen)	290 964	288 691	306 991
terwijl op de verschillende lijnen nevenstaand aantal reizigers werden vervoerd:			
gouvernementsreizigers	46 114	50 141	57 612
particuliere reizigers.	151 017	157 592	182 409
Te zamen . . .	197 131	207 733	240 021

a) Deze aannemingen betreffen: 1°. het vervoer van zout van Madoera naar Java's noord- en zuidkust en Banjoewangi, zoomede naar de buitenbezittingen, en 2°. het transport van Ombilin-kolen uit Emmahaven naar andere deelen van den Indischen Archipel.
De contracten loopen respectievelijk op ult. 1909 en ult. 1905 af.

De vloot der Maatschappij, die op 1 April 1902 was samengesteld uit 36 stoomschepen, met een bruto inhoud van 46 883 ton [1]), is sedert uitgebreid met de in K. V. 1902, kol. 178, vermelde stoomschepen *Laurens Pit*, *de Kock*, *van Riebeeck*, *Baud*, *Gouverneur-Generaal Daendels*, *van der Capellen*, *Janssens*, *van den Bosch* en *de Eerens*, zoomede met den voor de riviervaart in Palembang te Singapore aangebouwden hekwielstoomer *Ogan*. Daarentegen ging het stoomschip *Camphuijs* op 25 October 1902, nabij het eiland Boano (res. Amboina), door brand verloren. Dientengevolge bestond de vloot op 1 April 1903 uit 45 stoomschepen, metende bruto 59 371 ton, terwijl hier te lande nog in aanbouw zijn vier stoomschepen, die de namen *Merkus*, *van Hogendorp*, *Camphuijs* (ter vervanging van het verloren gegane stoomschip van dien naam) en *Rochussen* zullen dragen.

Van wege de stoomvaartmaatschappijen „Nederland" en „Rotterdamsche Lloyd" is (door elke om de veertien dagen) de wekelijksche maildienst tusschen Nederland en Indië geregeld onderhouden. Door de mailbooten van de „Nederland" werden 27 uit- en 26 thuisreizen en door die van de „Rotterdamsche Lloyd" 26 uit- en thuisreizen volbracht, terwijl de vrachtbooten respectievelijk 15 en 12 reizen aflegden. De vloot van de „Nederland" is — respectievelijk in 1902 en 1903 — vermeerderd met de vrachtboot *Java* en de mailboot *Oranje*, maar onderging daarentegen eene vermindering door den verkoop, in het begin van laatstgemeld jaar, van het stoomschip *Burgemeester den Tex*. Dientengevolge was eerstgenoemde maatschappij in den loop van 1903 in het bezit van 16 stoomschepen, metende bruto 61 960 ton. Het aantal stoomers van de „Rotterdamsche Lloyd" bleef onveranderd.

Het op ult. Mei 1903 afgeloopen, met de beide stoomvaartmaatschappijen te zamen gesloten éénjarig contract betreffende het vervoer van gouvernementsgoederen naar Indië (zie K. V. 1902, kol. 179) is op dien datum vervangen door een nieuwe éénjarige overeenkomst, waarin, met betrekking tot de vrachtberekening van verschillende goederen — in hoofdzaak ijzerwerken — weder eenige wijzigingen en aanvullingen zijn opgenomen. De met elke Maatschappij afzonderlijk gesloten éénjarige contracten voor het vervoer van gouvernementsproducten uit Indië herwaarts, welke eveneens op ult. Mei jl. eindigden, zijn ook voor het tijdvak 1 Juni 1903 — ult. Mei 1904 van kracht verklaard.

Nadere opgaven omtrent de beide maatschappijen, zoomede omtrent een aantal andere min of meer geregeld op of in Nederlandsch-Indië varende particuliere stoomschepen, zijn te vinden op blz. 205-215 van deel I van den Regeeringsalmanak van Nederlandsch-Indië voor 1903.

De onder dagteekening van 12 November 1892 met de stoomvaartmaatschappij „Nederland" gesloten overeenkomst wegens het uitvoeren van een maildienst tusschen Nederland en Nederlandsch-Indië, goedgekeurd bij de wet van 8 April 1893 (Ned. St. n°. 59, Ind. St. n°. 133) is gewijzigd bij het den 18den Juni 1903 door de Ministers van Waterstaat, Handel en Nijverheid en van Koloniën met die Maatschappij aangegaan contract, aller-

[1]) In den loop van 1902 is ingevolge Ind. St. 1901 n°. 345 (vgl. K. V. 1902, kol. 308) het grootste gedeelte der schepen hermeten.

eerst met het doel om de zich ontwikkelende haven van Sabang op Poelò Wè (Atjèh en onderhoorigheden) in den veertiendaagschen dienst der maatschappij op te nemen en voorts om, in nauw verband daarmede, den contractueelen reisduur nog meer te bekorten dan in art. 12 van het mailcontract is voorzien. Ten gevolge van deze wijziging — die bij de wet van 23 Juli 1903 (Ned. St. n°. 226) is goedgekeurd — zal Padang niet meer door de mailbooten der Maatschappij worden aangedaan. Intusschen heeft de stoomvaartmaatschappij „Rotterdamsche Lloyd", die Padang reeds nu onverplicht door hare mailbooten zoo op de uit- als op de thuisreis laat bezoeken, zich tot het verplichte aandoen van Padang verbonden, zoodat die haven een veertiendaagschen maildienst zal behouden.

Ingevolge de bij de wet van 7 Juli 1902 (Ned. St. n°. 148, Ind. St. n°. 360) verleende machtiging (zie K. V. 1902, kol. 180) is, onder dagteekening van 30/31 Juli 1902, door de Ministers van Koloniën en van Waterstaat, Handel en Nijverheid met een drietal ondernemers eene overeenkomst gesloten voor het onderhouden van een stoomvaartdienst onder Nederlandsche vlag tusschen Java, China en Japan (zie St. Ct. 2 April 1903 n°. 78). De uit dit contract voor de ondernemers voortvloeiende rechten en verplichtingen zijn overgedragen aan de op 15 September 1902 te Amsterdam opgerichte naamlooze vennootschap „Java—China—Japan-lijn" (zie St. Ct. 12/13 Oct. 1902 n°. 239). De dienst zal vermoedelijk in den loop van September 1903 worden geopend.

VIII. VEEARTSENIJDIENST.

Bij den aanvang van 1903 waren bij den burgerlijken veeartsenijdienst in functie één inspecteur en 19 gouvernementsveeartsen, zoomede 3 veeartsen boven de formatie, van wie er één gedetacheerd was bij het geneeskundig laboratorium te Weltevreden. Eén gouvernementsveearts bevond zich met verlof in Europa.

Het aantal inlandsche veeartsen en inlandsche helpers (mantri's) bleef onveranderd (respectievelijk 14 en 10).

De commissie voor de herziening van de bepalingen op veeartsenijkundig gebied (zie K. V. 1902, kol. 179) zette haar onderzoek naar het veeverkeer te land voort, en wel in de residentiën Bantam, Preanger Regentschappen en Pekalongan. De omtrent eene regeling van het veeverkeer ter zee door de commissie ingediende voorstellen zijn in behandeling.

Bij Gouv. Bt. 26 Juni 1902 n°. 32 (Ind. St. n°. 259) zijn maatregelen getroffen tot eventueele voorziening in den burgerlijken veeartsenijkundigen dienst in eenig niet tot een veterinair ambtsressort behoorend gewest en is tevens machtiging verleend om die ressorten, naar gelang van oogenblikkelijke behoefte, tijdelijk te splitsen of samen te voegen.

Bij Ord. van 15 Dec. 1902 (Ind. St. n°. 449) is eenige uitbreiding gegeven aan de categorie van personen, die bevoegd zijn tot het afgeven van geleidebiljetten voor het vervoer van vee over land.

De voorschriften omtrent den invoer van uit Australië afkomstige paarden en vee (Ind. St. 1902 n°. 67) zijn in dien zin gewijzigd, dat die invoer uit alle havens van het vaste land van Australië en van de daartoe behoorende eilanden wordt toegelaten (Ind. St. 1903 n°. 4).

Omtrent de waarneming van den burgerlijken veeartsenijkundigen dienst door militaire paardenartsen zijn bepalingen vastgesteld bij Gouv. Bt. 22 Jan. 1901 n°. 37 (Bijbl. Ind. St. n°. 5553).

Op grond van de uitkomsten der ook gedurende 1902 bijgehouden registratie van den buffel- en runderstapel in de residentie Batavia, beliep het aantal buffels en runderen op ult. 1902 respectievelijk 222 421 (86 537 mannetjes en 135 884 wijfjes) en 19 963 (5 112 stieren en 14 851 koeien) stuks. Uit de dikwerf gunstige verhoudingen van het aantal buffels per 100 zielen en per bouw mag worden afgeleid, dat de buffelstapel in een bloeienden toestand verkeert. Het tot contrôle van de registratie ingestelde brandmerken der beesten op de hoorns is in 't geheel verricht bij 191 552 buffels en 18 230 runderen, terwijl die bewerking nog moet geschieden bij respectievelijk 30 658 en 1727 stuks.

De resident van Kedoe heeft zich vereenigd met het door den aan de commissie voor de herziening van de bepalingen op veeartsenijkundig gebied toegevoegden controleur van het binnenlandsch bestuur uitgebracht rapport omtrent de in de voormalige residentie Bagelen ingevoerde regeling, ter vervanging van het registreeren en merken van het vee (vgl. K. V. 1902, kol. 180/181). Die regeling was echter bij de ontvangst van dat rapport reeds ingetrokken en, in de plaats daarvan, waren voor het geheele gewest Kedoe uniforme voorschriften vastgesteld.

De invoer op Java en Madoera en Bali en Lombok van uit Azië en Afrika afkomstig vee bleef verboden (zie Ind. St. 1897 n°. 26, juncto n°. 121).

Zooals gebruikelijk, zijn omtrent de voornaamste gedurende 1902 in Indië geheerscht hebbende veeziekten eenige cijfers opgenomen in eene bijlage (F, sub V) van dit verslag, waarbij weder op te merken valt, dat die statistiek alleen de gevallen vermeldt, waarvan de gouvernementsveeartsen kennis kregen. Runderpest schijnt niet te zijn voorgekomen. Het aantal gerapporteerde gevallen van miltvuur was kleiner, dat van mond- en klauwzeer, voor zooveel Java en Madoera aangaat, belangrijk hooger, doch wat de buitenbezittingen betreft, lager dan in 1901. De sterfte aan laatstgenoemde ziekte was, naar verhouding, kleiner dan in dat jaar, behalve in Madoera en in Soerabaja, waar respectievelijk ± 26 °/ₒ en ± 6 °/ₒ van de aangetaste dieren bezweken. Goedaardige droes kwam meer voor dan in 1901; in andere vormen heerschte de droes, evenals huidworm, in mindere mate.

Door de gouvernementsveeartsen zijn 19 gevallen van hondsdolheid gerapporteerd (16 op Java en 3 in de buitenbezittingen).

Gastroënteritis heerschte in 1902 alleen in de residentie Batavia, waar 330 buffels aan die ziekte bezweken.

Surrah deed zich nog slechts sporadisch voor. Het naar den aard dezer ziekte ingestelde onderzoek toonde nog aan, dat zij niet identisch is met de zoogenaamde boosaardige dekziekte bij paarden.

Septichaemie in verschillende vormen vertoonde zich op Java alleen bij buffels en in de afdeeling Siboga der residentie Tapanoeli ook bij runderen. De ziekte maakte 739 slachtoffers.

Eene in de residentiën Semarang en Rembang onder de buffels geconstateerde hersenziekte, veel overeenkomst vertoonende met een in Duitschland bij paarden waargenomen infectueuse hersenruggemergontsteking, meer bekend als „Bornasche ziekte", maakte in Rembang 244 slachtoffers; wat Semarang aangaat zijn geen betrouwbare gegevens ontvangen. Naar de oorzaak der ziekte, die meestal een doodelijk verloop had, wordt een onderzoek ingesteld. Gevallen van Texas-koorts, eene ziekte die, hoewel weinig voorkomende, op Java inheemsch schijnt te zijn, deden zich voor bij een zestal runderen in de residentie Semarang.

Tegen f 146 380 in 1901, is in 1902 ten behoeve van den burgerlijken veeartsenijdienst uitgegeven f 159 098, onder welke som was begrepen f 24 877 wegens maatregelen ter voorkoming of beteugeling van besmettelijke ziekten onder hoornvee en paarden. In 1901 was daarvoor besteed f 21 535.

K.

I. ONDERWIJS.

In aansluiting aan hetgeen reeds is medegedeeld in K. V. 1902 (kol. 185) over de vorming van eene commissie van toezicht over zonen van inlandsche hoofden en andere aanzienlijke inlanders, die in het belang hunner opleiding hier te lande vertoeven, zij nog vermeld, dat in December 1902 de gelegenheid is opengesteld voor de overmaking, door tusschenkomst van den lande, van de voor die opleiding vereischte fondsen.

§ 1. EUROPEESCH ONDERWIJS.

a. Middelbaar onderwijs. [1])

De reglementen voor het Gymnasium Willem III en voor de hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus te Semarang en Soerabaja zijn, ten opzichte van de voldoening der schoolgelden, gewijzigd bij Gouv. Bt. 3 Aug. 1902 n°. 6 (Bijbl. Ind. St. n°. 5740) en, met betrekking tot de regeling der lesuren en de bevordering der leerlingen tot eene hoogere klasse, bij Gouv. Bt. 7 Febr. 1903 n°. 23 (zie Jav. Ct. 1903 n°. 12). Het reglement op de eindexamens der hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus is, ten aanzien van de toelating der geëxamineerde candidaten, aangevuld en gewijzigd bij Gouv. Bt. 28 Sept. 1902 n°. 5 (Ind. St. n°. 357).

Bij de Inrichting voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië (afd. B. van het Gymnasium Willem III) sloot de cursus 1901/1902 met 22 leerlingen [2]), terwijl de nieuwe cursus met 33 ingeschrevenen begon. Op ult. 1902 waren ingeschreven 37 leerlingen, van wie 3 voor enkele vakken. Van de 34 leerlingen, die het volledig onderwijs volgden, had één het getuigschrift van voldoend afgelegd eindexamen der hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus in Nederland verkregen; de anderen hadden een dergelijk diploma in Nederlandsch-Indië verworven.

Bij de hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus te Batavia (afd. A van het Gymnasium), Semarang en Soerabaja was het aantal aanvragen om toelating van meisjes in 1902 grooter dan in 1901, dat om toelating van jongens voor de in de tweede plaats genoemde school grooter, voor de beide andere daarentegen kleiner. Op ult. 1902 telden de 3 inrichtingen, ongerekend de toehoorders en leerlingen voor enkele vakken, 648 leerlingen, namelijk 532 jongens en 116 meisjes, tegen 539 jongens (verbeterd cijfer) en 109 meisjes op ult. 1901. Onder de jongens bevonden zich 23 zoons van inlanders en 4 van Chineezen. Voor den uitslag der toelatings-, overgangs- en eindexamens zie bijlage M.

Voor dergelijke opgaven zij naar die bijlage ook verwezen wat betreft: 1°. de burgeravondschool te Soerabaja, welke gouvernementsinrichting voor de (kostelooze) theoretische [3]) opleiding van aanstaande bouwkundigen en machinisten bij het einde van 1902 265 leerlingen en 19 toehoorders telde, en 2°. de van gouvernementswege gesubsidieerde particuliere ambachtsschool te Semarang, bij welke school de cursus 1902/1903 begon met 63 leerlingen.

In verband met de bij K. B. 26 April 1902 n°. 17 (Ned. St. n°. 49, Ind. St. n°. 223) vastgestelde voorschriften met betrekking tot het afnemen van het groot-ambtenaarsexamen (zie K. V. 1902, kol. 253) en in afwachting van het tot standkomen van eene duurzame regeling betreffende de benoembaarheid tot ambtenaar voor den administratieven dienst in Nederlandsch-Indië, is bij Gouv. Bt. 11 Juli 1902 n°. 12 bepaald dat, te beginnen met den cursus 1902/1903, aan de afd. B van het gymnasium Willem III geen onderwijs meer zal worden gegeven in de kennis der Nederlandsch-Indische wetboeken, terwijl de cursus van drie tot twee jaren is teruggebracht.

In afwachting van de voorgenomen oprichting van een cursus voor suikermachinisten bij de burgeravondschool te Soerabaja, is, bij wijze van tijdelijken maatregel, de lijst der leervakken voor die school met enkele vakken uitgebreid (Gouv. Btn. 10 Aug. 1902 en 23 Febr. 1903 n°s 10 en 3).

De Koningin Wilhelmina-school te Batavia telde op ult. 1902 66 leerlingen (waaronder 16 meisjes) in afd. A en 136 leerlingen in afd. B (41 en 100 op ult. 1901). Verdeeld over 2 klassen bedroeg het aantal leerlingen der afd. A 34 en 32; voor de in 3 klassen gesplitste afd. B was de verdeeling 63, 45 en 28 [4]) en voor de cursussen voor machinisten, bouwkundigen en mijnbouwkundigen afzonderlijk 32, 26 en 5; 31, 10 en 4 en 14, 14 en 0.

Vier leerlingen van de technische afdeeling der „Koningin Wilhelmina-school" zijn gedurende het schooljaar 1902/1903 in het genot gesteld van beurzen (vgl. Bijbl. Ind. St. n°. 5704). De formatie van het onderwijzend personeel bij de school is, in verband met de opening van het tweede studiejaar, uitgebreid met vier leeraren, met opheffing van enkele der bestaande betrekkingen van leeraar bij die school (Ind. St. 1903 n°s 106, 130 en 202). Bij Gouv. Bt. 1 April 1903 n°. 41 is bepaald dat, bij wijze van proef, leerlingen van den mijnbouwkundigen cursus der school, die bij het einde van het schooljaar 1902/1903 worden bevorderd van de 2de naar de 3de klasse van dien cursus en op grond van goed gedrag en loffelijken ijver door den directeur der school daarvoor worden aangewezen, gedurende de maanden Mei en Juni 1903 kunnen worden gedetacheerd bij de steenkolenontginning ter Sumatra's Westkust, ten einde aldaar onder deskundige leiding zich practisch te bekwamen in den mijnbouw.

Met intrekking van de daaromtrent tot dusver gegolden hebbende voorschriften is bij Gouv. Bt. 21 Nov. 1902 n°. 6 bepaald, dat tot de hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus en tot afd. A van de Koningin Wilhelmina-school meisjes toegelaten kunnen worden op denzelfden voet als jongens, behoudens dat omtrent hare toelating wordt beslist door het betrokken toezicht houdend college, na den directeur te hebben gehoord.

Aan een 50-tal kinderen, waaronder 5 meisjes, is, op den voet van Gouv. Bt. 31 Jan. 1902 n°. 38 (Bijbl. Ind. St. n°. 5686) kostelooze toelating verleend op inrichtingen van middelbaar onderwijs in Nederlandsch-Indië, en zijn aan 33 dier leerlingen gratis leermiddelen verstrekt. In 7 gevallen werd in den loop van het schooljaar die kostelooze toelating weder ingetrokken, terwijl een 2-tal leerlingen uit eigen beweging de school verlieten.

[1]) Te Batavia heeft zich eene vereeniging van leeraren en leeraressen aan inrichtingen van middelbaar onderwijs in Nederlandsch-Indië gevormd, welke ten doel heeft het bevorderen van de belangen van het middelbaar onderwijs in die gewesten. De bij Gouv. Bt. 12 Febr. 1903 n°. 12 goedgekeurde statuten der vereeniging zijn opgenomen in Jav. Ct. 1903 n°. 14.

[2]) Tot het afleggen van het 2de gedeelte van het groot-ambtenaarsexamen zijn in 1902 7 leerlingen en 2 oud-leerlingen toegelaten, van wie er 8 slaagden (zie K. V. 1902, kol. 253).

[3]) Gelegenheid tot practische oefening in eenig handwerk vinden de leerlingen bij de gouvernements- en particuliere ateliers en op de ambachtsschool ter plaatse.

[4]) Hieronder een 6-tal voor enkele vakken.

Aan het uitsluitend schriftelijk examen tot toelating tot de hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus, op den voet der proefneming vastgesteld bij Gouv. Bt. 27 Febr. 1902 n°. 21 (zie K. V. 1902, kol. 187), werd deelgenomen door 323 candidaten, en wel respectievelijk 131, 103 en 89 voor elk der scholen te Batavia, Semarang en Soerabaja. Van de geslaagden (76, 86 en 70) moesten er 11, die slechts voorwaardelijk waren toegelaten, bij het einde van het studiejaar worden verwijderd, terwijl een 2-tal leerlingen, die het onderwijs niet konden volgen, uit eigen beweging de studiën opgaven.

Buiten de aan de ambachtsschool te Semarang toegekende gouvernementssubsidie van f 6000 's jaars, en ongerekend de kosten van gebouwen en lokaalhuur, beliepen de van landswege voor het middelbaar onderwijs gedane uitgaven in 1902 (volgens voorloopige cijfers) f 695 806 [1]) en in 1901 (volgens definitieve gegevens) f 644 121.

Uit het „Siam-fonds" en het „Studie-fonds voor onbemiddelde leerlingen" genoten te Batavia respectievelijk 2 en 4 leerlingen ondersteuning in de kosten hunner studiën [2]). Het studiefonds „Midden-Java" verleende zoodanige ondersteuning op 1 Januari 1902 aan 12 en op ult. December aan 3 leerlingen.

Ter nakoming van de voorwaarde, die het bestuur der Bataviasche ambachtsschool gesteld heeft bij den kosteloozen afstand aan het Gouvernement van de gebouwen dier school, ten behoeve van de Koningin Wilhelmina-school (vgl. K. V. 1901, blz. 74), is te Batavia een cursus voor ambachtsonderwijs opgericht, die gratis toegankelijk is gesteld voor minvermogende Europeesche jongelieden (Ind. St. 1903 n°. 89). Bij Gouv. Bt. 28 April 1903 n°. 24 is voor dezen ambachtscursus eene commissie van toezicht ingesteld. De aan de ambachtsschool te Semarang toegekende subsidie van f 6000 is, ten einde eene uitbreiding van het onderwijs mogelijk te maken, met ingang van 1903, op f 12 000 's jaars gebracht, en tevens is haar een bedrag van f 4000 uitgekeerd ten behoeve van de verbouwing van hare localiteit (Gouv. Bt. 20 Jan. 1903 n°. 24).

Aan de op 1 April 1902 geopende ambachtsschool te Soerabaja en aan de ambachts (machinisten-) school „Vorstenlanden" te Djokjakarta zijn, te beginnen met 1903, jaarlijksche subsidiën van respectievelijk f 4000 en f 4200 toegekend (Gouv. Btn. 30 en 20 Jan. 1903 n°s. 22 en 26).

b. Lager onderwijs.

In verband met de wijziging van de benaming „onderwijs voor Europeanen" in „Europeesch onderwijs" (zie K. V. 1902, kol. 186) is bepaald, dat de bij Ind. St. 1894 n°s. 192 en 193 vastgestelde reglementen op het lager onderwijs in Nederlandsch-Indië voortaan zullen heeten „reglement op het Europeesch lager onderwijs" en „reglement op de openbare Europeesche lagere scholen" (Ind. St. 1902 n°s. 341 en 342), terwijl de woorden „lager onderwijs voor Europeanen in Nederlandsch-Indië", voorkomende in de schoolinstructie (Bijbl. Ind. St. n°. 4989) vervangen zijn door de woorden „Europeesch lager onderwijs".

Normaalscholen en akte-examens. Bij het einde van 1902 volgden te Batavia 24 en te Soerabaja 15 leerlingen (onder wie respectievelijk 20 en 12 vrouwen) de lessen aan de gouvernements-normaalschool ter opleiding voor de hoofdakte, welke cijfers op ult. 1901 28 en 13 bedroegen. Onder de in den loop van 1902 afgeschrevenen (respectievelijk 18 en 5 leerlingen) waren er te Batavia 4 en te Soerabaja 1, die de hoofdakte behaalden.

De in K. V. 1902, kol. 188, vermelde normaalcursus ter opleiding voor de akte van bekwaamheid als onderwijzer (hulpakte) is den 20sten Augustus 1902 geopend met 6 leerlingen, welk aantal ook op ult. 1902 aanwezig was.

Particuliere gelegenheden om zich voor akte-examens voor te bereiden waren: de normaalklassen tot opleiding van onderwijzeressen bij 8 particuliere meisjesscholen, namelijk 3 te Batavia (hieronder de cursus aan de in 1902 opgerichte meisjesschool voor voortgezet lager onderwijs; vgl. de rubriek „Particuliere scholen"), 1 te Meester-Cornelis, 1 te Semarang, 2 te Soerabaja en 1 te Padang; verder 1 normaalschool te Semarang, 1 te Salatiga, 1 te Djokjakarta, 1 nieuw opgerichte te Soerakarta en 1 te Malang. Aan één der particuliere meisjesscholen te Batavia was bovendien een cursus ter voorbereiding voor het hoofdakte-examen verbonden, en zoowel aan deze school, als aan de 7 andere scholen van dien aard, bestond tevens gelegenheid om zich voor de akte-examens in vreemde talen, enz. te bekwamen.

Aan de in 1902 te Batavia, te Semarang en te Soerabaja gehouden akte-examens werd deelgenomen door 177 personen, waaronder 6, die zich voor twee akten hadden aangemeld. Van deze 183 examens werden er 113 met gunstigen uitslag afgelegd. Aan mannen werden 5, aan vrouwen 108 akten uitgereikt.

Bij Gouv. Bt. 31 Jan. 1903 n°. 2, gewijzigd bij dat van 11 April 1903 n°. 15 (zie Jav. Ct. 1903 n°. 10) zijn regelen en voorwaarden vastgesteld, volgens welke eene bijdrage uit 's lands kas kan worden verleend aan kweekscholen, normaalscholen, hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen voor het opleiden van mannelijke personen ter verkrijging van de akte van bekwaamheid als onderwijzer.

Openbare lagere scholen. In den loop van 1902 zijn twee openbare lagere scholen geopend: eene 2de meisjesschool te Djokjakarta, waar de bestaande school den naam van openbare 1ste lagere meisjesschool ontving, en eene openbare 3de lagere school te Bandoeng (Preanger Regentschappen), terwijl de in 1895 gesloten openbare lagere school te Soebang (Batavia) heropend is. De oprichting van eene openbare school te Poerwokerto (Banjoemas) en van eene openbare 1ste lagere school te Madioen werd bevolen, doch op ult. 1902 waren deze scholen nog niet geopend. Op dat tijdstip waren dientengevolge in werking: 173 openbare lagere scholen (142 gemengde en 31 meisjesscholen), namelijk 134 op 73 plaatsen van Java en Madoera en 39 op 28 plaatsen in de buitenbezittingen. Onder het totaal der 173 scholen waren er 55 (gemengde 1ste en meisjesscholen), waar meer uitgebreid lager onderwijs gegeven werd.

Bij het einde van 1902 telden de gezamenlijke Europeesche lagere scholen 16 587 leerlingen (9900 jongens en 6687 meisjes), zijnde 416 meer dan op ult. 1901; het aantal betalende leerlingen nam toe van 7662 tot 7810, dat der niet betalende van 8509 tot 8777. Onder deze cijfers waren begrepen — meerendeels onder de betalende leerlingen — 2494 leerlingen (231 meer dan op ult. 1901), behoorende tot de inlandsche of met deze gelijkgestelde bevolking, namelijk: 656 kinderen van Christen-inlanders, 1429 van andere inlanders en 409 van vreemde oosterlingen (waaronder respectievelijk 214, 81 en 42 meisjes). In den loop van 1902 zijn 110 inlandsche knapen, bestemd om later voor inlandsch arts te worden opgeleid, gratis toegelaten tot de Europeesche niet-eerste scholen. Daarentegen is de kostelooze toelating van 39 dergelijke jongelieden, die geen voldoenden ijver en aanleg aan den dag legden, ingetrokken.

Aan alle openbare scholen — op 1 na — waren kinderbibliotheken verbonden.

Bij Gouv. Bt. 21 Jan. 1903 n°. 3 (Ind. St. n°. 80) zijn maatregelen getroffen ter voorziening in het geval, dat het personeel der openbare lagere scholen, ten gevolge van ziekte, incompleet is.

Voor een, bij wijze van proef, aan elke der openbare eerste Europeesche lagere scholen te Bandoeng en Djokjakarta te verbinden cursus voor voortgezet en uitgebreid lager onderwijs zijn afzonderlijke bepalingen vastgesteld bij Gouv. Bt. 19 Mei 1903 n°. 5 (Jav. Ct. 1903 n°. 42).

Over 1901 (volgens verbeterde opgaven) en over 1902 (volgens voorloopige gegevens) bedroegen de uitgaven voor het Europeesch lager onderwijs en de ontvangsten wegens schoolgelden (ook die aan de normaalscholen geïnd) als volgt:

		1901.	1902.
Traktementen, leermiddelen, enz.		f 2 165 730	f 2 208 533
Gebouwen, huishuur, enz.		475 124	507 250
Te zamen		f 2 640 854	f 2 715 783
Geïnde schoolgelden	openbare lagere scholen	f 298 752	f 315 324
	normaalscholen	2 420	2 585
Te zamen		f 301 172	f 317 909
Blijft ten laste van den lande		f 2 339 682	f 2 397 874

Particuliere scholen. Het op ult. 1901 bestaande aantal van 25 particuliere scholen vermeerderde met 3, namelijk 1 voor voortgezet lager onderwijs voor meisjes te Batavia (zie daar-

[1]) Hieronder f 22 129 wegens uitgaven voor de voorbereiding der landbouwschool bij 's lands plantentuin te Buitenzorg (zie afd. II van dit hoofdstuk).

[2]) Uit laatstgenoemd fonds wordt bovendien steun verleend aan een student aan de Polytechnische school te Delft.

omtrent de voorlaatste alinea van deze rubriek), 1 voor meer uitgebreid lager onderwijs van de zusters Ursulinen te Buitenzorg en 1 voor meer uitgebreid lager onderwijs van de zusters Franciscanessen te Djokjakarta, terwijl de particuliere school voor gewoon lager onderwijs te Koeningan (Cheribon) gesloten werd. Dientengevolge daalde het aantal scholen enkel voor gewoon lager onderwijs van 8 op 7, en steeg dat, waar meer uitgebreid lager onderwijs werd gegeven, van 17 tot 20. Aan 11 van de 27 particuliere scholen — dezelfde als vermeld in K. V. 1902, kol. 190 — zijn van gouvernementswege subsidiën toegekend [1]).

Het getal leerlingen klom in 1902 van 3538 tot 3843 (1057 jongens en 2786 meisjes). Onder de leerlingen kwamen 134 kinderen van niet-Europeeschen landaard voor (29 meer dan op ult. 1901), namelijk 84 van inlanders (niet-Christenen), onder wie 14 meisjes, zoomede 50 van vreemde oosterlingen, onder wie 5 meisjes.

Als onderwijzend personeel waren aan de gezamenlijke particuliere scholen verbonden 33 onderwijzers, 164 onderwijzeressen en 10 vrouwelijke kweekelingen.

Bij het einde van 1902 bestonden op 11 plaatsen 28 namiddagscholen of avondcursussen voor enkele vakken van lager of meer uitgebreid lager onderwijs, die te zamen 384 leerlingen telden.

De teekencursus te Semarang telde 8, die te Djombang 11 leerlingen.

Het aantal gymnastiekscholen bedroeg 2 (tegen 4 op ult. 1901), namelijk 1 te Semarang met 20 leerlingen en 1 te Makasser met 17 leerlingen.

Scholen of klassen voor voorbereidend onderwijs werden aangetroffen op 31 plaatsen (21 op Java en 10 in de buitenbezittingen), en wel ten getale van 52 (10 meer dan in 1901). Het totaal der leerlingen aan 51 van deze inrichtingen (van één school is het aantal niet opgegeven) bedroeg 2390, dat is 102 meer dan op ult. 1901.

Ten behoeve van de toevoeging eener afdeeling voor technisch onderwijs aan den van wege de vrijmetselaarsloge „St. Jan" te Bandoeng (Preanger Regentschappen) geopenden cursus van voortgezet onderwijs is, voorloopig tot het einde van 1904, eene subsidie toegekend van f 150 's maands (Gouv. Bt. 12 April 1903 n°. 18).

Met het oog op de opheffing van de gouvernements hoogere burgerschool met driejarigen cursus voor meisjes te Batavia (zie K. V. 1902, kol. 186) is in 1902 door particulieren, voor den tijd van 29 jaren, eene stichting tot stand gebracht voor de oprichting en instandhouding te Batavia van eene neutrale school voor voortgezet lager onderwijs voor meisjes, met daaraan verbonden internaat en cursus voor de verkrijging van de hulpakte (vgl. de rubriek „Normaalscholen en akte-examens") en van akten voor de moderne talen, van welke stichting de statuten zijn goedgekeurd bij Gouv. Bt. 18 Aug. 1902 n°. 1 (Jav. Ct. 1902 n°. 67). Bij Gouv. Bt. 15 Mei 1902 n°. 14 zijn, tot wederopzeggens, ten behoeve van de nieuw gestichte school, de leermiddelen en het meubilair van de opgeheven hoogere burgerschool in bruikleen afgestaan.

Bij Ord. van 8 Febr. 1903 (Ind. St. n°. 121) zijn de statuten goedgekeurd van de te Soerakarta gevestigde vereeniging „Wilhelminaschool te Soerakarta", voorheen genaamd „Gymnastiekschool te Soerakarta", welke vereeniging ten doel heeft het verschaffen van meer uitgebreid lager onderwijs en de opleiding voor de hulpakte.

§ 2. INLANDSCH ONDERWIJS. [2])

a. Openbaar onderwijs.

Bij Gouv. Bt. 1 Mei 1903 n°. 35 zijn normaal-ontwerpen en regelen voor den bouw van inlandsche scholen vastgesteld.

Op het voetspoor van de voor de inlandsche onderwijzers getroffen regeling (vgl. K. V. 1902, kol. 192), is bij Gouv. Bt. 6 Nov. 1902 n°. 27 bepaald dat, bij wijze van proef, jaarlijks een aantal van de in het eindexamen der opleidingsscholen voor inlandsche ambtenaren en de kweekscholen voor inlandsche onderwijzers (met uitzondering — wegens den grooten afstand van Java — van die te Amboina) geslaagde jongelieden in de gelegenheid zullen worden gesteld om voor gouvernementsrekening vacantie-reizen naar Batavia te maken. Van die gelegenheid werd reeds door een dertiental leerlingen en oud-leerlingen gebruik gemaakt.

Bij Gouv. Bt. 27 Maart 1903 n°. 4 zijn regelen getroffen in het belang van een te Batavia op te richten cursus voor de vorming van candidaat-onderwijzers tot teekenonderwijzers bij de opleidingsscholen voor inlandsche ambtenaren, de school voor zonen van inlandsche hoofden, enz. te Tondano en de gouvernementskweekscholen voor inlandsche onderwijzers.

Het reglement voor de openbare inlandsche scholen is, op enkele punten van ondergeschikt belang, gewijzigd bij Gouv. Bt. 25 Maart 1903 n°. 3 (Ind. St. n°. 173).

Opleidingsscholen voor inlandsche ambtenaren. Het ressort van de school te Bandoeng is uitgebreid met de residentie Zuideren Oosterafdeeling van Borneo (Bijbl. Ind. St. n°. 5695). Twee leerlingen uit dat gewest zijn boven de formatie toegelaten.

Aan de overgangsexamens van de 1ste naar de 2de afdeeling werd te Bandoeng, Magelang en Probolinggo deelgenomen door respectievelijk 20, 14 en 11 leerlingen. Van de geslaagden (19, 13 en 6) lieten zich te Bandoeng slechts 9 voor de 2de afdeeling inschrijven, terwijl een 5-tal te Probolinggo de studiën niet voortzette. Eindexamen werd afgelegd door respectievelijk 8, 2 en 11 leerlingen, die alle — op één na (te Bandoeng) — voldeden.

Voor verdere opgaven omtrent de leerlingen en de samenstelling van het onderwijzend personeel zij verwezen naar bijlage N.

De gezondheidstoestand der leerlingen was te Bandoeng vrij goed, te Magelang en te Probolinggo — behoudens wat deze laatste plaats betreft, een paar sterfgevallen aan cholera — veel gunstiger dan in vorige jaren.

Van de in K. V. 1902 (kol. 190) vermelde machtiging om een uit de residentie Bali en Lombok afkomstigen knaap kosteloos toe te laten tot de Europeesche 2de lagere school te Probolinggo, ten einde later op de opleidingsschool aldaar te worden geplaatst, is geen gebruik gemaakt, daar de jongen, dien de resident op het oog had, zich terugtrok.

Het aantal adspirant-inlandsche ambtenaren, die de lessen aan de kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Fort de Kock volgen, is, bij den aanvang van den cursus 1903, op het maximum-aantal van 10 gebracht.

School voor zonen van inlandsche hoofden en van andere aanzienlijke inlanders te Tondano. Van de 40 plaatsen aan deze school waren er op ult. 1902 39 bezet, en wel door leerlingen uit Menadó. Getuigschriften wegens goed volbrachten cursus werden uitgereikt aan 7 leerlingen der 4de klasse, waardoor het aantal gediplomeerden dezer inrichting tot 114 steeg. In den loop van het jaar werden 2 leerlingen wegens onvoldoenden aanleg en ijver ontslagen. Zie overigens bijlage N. De gezondheidstoestand liet te wenschen over; gevallen van dysenterie en zware koortsen kwamen veelvuldig voor. Twee leerlingen overleden. Volgens den hoofdonderwijzer viel over gedrag en ijver der leerlingen niet te klagen; het oordeel van den betrokken adjunct-inspecteur van het inlandsch onderwijs was evenwel minder gunstig.

[1]) De eveneens door het Gouvernement gesubsidieerde, door de vereeniging „de Indische bond" te Batavia en te Meester-Cornelis opgerichte cursussen, waar tot dusver kosteloos onderwijs werd gegeven, zullen in het vervolg slechts tegen betaling van schoolgeld toegankelijk zijn (Gouv. Btn. 13 Jan. en 1 Maart 1902 nos. 20 en 11).

[2]) Over de (particuliere) scholen voor vreemde oosterlingen zie de laatste rubriek van deze paragraaf.

Kweekscholen voor inlandsche onderwijzers. Op ult. 1902 waren op de scholen te Bandoeng, Djokjakarta, Probolinggo, Fort de Kock en Amboina ingeschreven 31, 32, 57, 42 en 51 kweekelingen, tegen 26, 51, 40, 32 en 51 bij het einde van 1901. Aan de in 1902 bij de kweekscholen afgenomen eindexamens namen 39 candidaten deel, die allen slaagden. Toelatingsexamen werd afgelegd door 415 jongelieden; van de 159, die voldeden, konden er 48 als kweekeling worden aangenomen. Daarenboven werden 8 jongelieden ingeschreven op eene verklaring der betrokken inspecteerende ambtenaren. Voor verdere gegevens zij verwezen naar bijlage N.

De gezondheidstoestand, die te Bandoeng te wenschen overliet, was te Djokjakarta, Probolinggo en Fort de Kock zeer gunstig of bevredigend. Aan 11 kweekelingen te Amboina, die aan beri-beri leden, werd, voor herstel van gezondheid, verlof toegestaan. Over gedrag en ijver der kweekelingen viel niet te klagen.

Het bedrag van de, ingevolge het reglement op de inrichting der kweekscholen (Ind. St. 1894 n°. 100), van gouvernementswege aan de kweekelingen toegekende toelagen is bij Gouv. Bt. 27 Nov. 1902 n°. 25 (Ind. St. n°. 432) verlaagd.

De inkomsten van de taal- en teekenonderwijzers aan de kweekscholen zijn opnieuw vastgesteld bij Gouv. Bt. 6 Maart 1903 n°. 28 (Ind. St. n°. 160).

Bij de externenschool der kweekschool te Bandoeng is, ook ter bevordering van een beter toezicht, een inlandsch onderwijzer aangesteld, ten einde, onder de bevelen van den directeur der school, werkzaam te zijn in het belang van de practische vorming der kweekelingen (Ind. St. 1903 n°. 65).

Voor de kweekschool te Amboina wordt een nieuw gebouw opgericht, daar het bestaande ongeschikt is.

De aan de kweekscholen te Bandoeng, Djokjakarta, Fort de Kock en Amboina verbonden externenscholen werden in 1902 bezocht door 487 leerlingen, onder wie 25 meisjes (20 te Bandoeng en 5 te Fort de Kock).

De tot de externenschool te Fort de Kock toegelaten drie Atjèhsche jongelieden (zie K. V. 1901, blz. 76) legden het toelatingsexamen tot de kweekschool aldaar met goed gevolg af en werden als kweekelingen ingeschreven.

Onderwijzersexamens buiten de kweekscholen. Op Java en Madoera meldden zich voor het examen van hulponderwijzer 61 en voor dat van kweekeling 161 candidaten aan, van wie er respectievelijk 32 en 49 slaagden. In de buitenbezittingen onderwierpen zich aan die examens respectievelijk 74 en 79 candidaten, van wie 30 en 46 met goed gevolg.

Speciale scholen. Hiertoe worden gerekend de „Depoksche school" in de residentie Batavia, de „Ambonsche burgerschool" ter hoofdplaats Amboina en de „Menadosche school" te Menado. De eerste telde op ult. 1902 151 leerlingen (onder wie 73 meisjes), tegen 153 (onder wie 70 meisjes) op ult. 1901. Gedurende 1902 werd de school bezocht door 171 leerlingen, namelijk 161 kinderen van inlandsche Christenen, 7 van Mohamedaansche en 3 van Chineesche ouders. De Ambonsche burgerschool werd gedurende 1902 bezocht door 376 leerlingen, waarvan 159 kinderen van inlandsche ambtenaren en aanzienlijken en 19 kinderen van vreemde oosterlingen. Op ult. 1902 waren 322 leerlingen ingeschreven (onder wie 75 meisjes), tegen 312 leerlingen (onder wie 68 meisjes), op ult. 1901. Bij het laatst gehouden kleinambtenaarsexamen slaagden 8 leerlingen dezer school. Daar de bestaande inrichting niet voldoet, is tot den bouw van eene nieuwe localiteit besloten. De Menadosche school telde op ult. 1902 160 leerlingen (allen jongens), waaronder 107 kinderen van inlandsche ambtenaren en aanzienlijken. In verband met de talrijke aanvragen om toelating, is aan de school een hulplokaal toegevoegd.

Gewone lagere scholen. Het aantal openbare inlandsche scholen der 1ste klasse nam gedurende 1902 op Java en Madoera toe van 35 tot 39 en dat der 2de klasse-scholen van 219 tot 226. Verder werd besloten tot oprichting van een aantal nieuwe scholen in verschillende gewesten van Java en Madoera (zie nader bijlage N), die echter in 1902 nog niet in werking kwamen, wat eveneens het geval was met eenige reeds vroeger toegestane scholen.

In de buitenbezittingen steeg het aantal 2de klasse-scholen van 317 tot 333, terwijl de opening van verschillende in 1902 of reeds vroeger toegestane scholen werd voorbereid (vgl. bovenvermelde bijlage).

Ook in 1902 kon in vele streken, wegens plaatsgebrek, niet aan alle aanvragen om plaatsing worden voldaan. Door particuliere namiddag-scholen, in den regel gehouden door personeel van de openbare school, werd evenwel hier en daar in de behoefte aan onderwijs voorzien.

Opgaven omtrent het aantal scholen en het cijfer der leerlingen per gewest of per eiland worden aangetroffen in bijlage N; wat de buitenbezittingen betreft, loopen de opgaven (behalve wat het aantal openbare scholen betreft) slechts tot ult. 1901.

Gedurende 1901 beliep het totaal der ingeschreven leerlingen bij de gouvernementsscholen in de buitenbezittingen 47 805, tegen 47 955 gedurende 1900. Op ult. 1901 waren 36 161 leerlingen ingeschreven. De gouvernementsscholen op Java en Madoera telden gedurende 1902 50 734 leerlingen, tegen 47 911 gedurende 1901 — eene vermeerdering dus van 2823 — en op het einde van dat jaar 33 326, zijnde 1594 meer dan op ult. 1901. Het aantal meisjes nam weder belangrijk toe, namelijk van 1360 in 1901 tot 1883 in 1902.

De proef met het doen maken van vacantiereizen door inlandsche onderwijzers werd voortgezet. Daar uit Oost- en West-Java reeds een naar verhouding van het aantal scholen belangrijk aantal onderwijzers zulk eene reis hadden gemaakt, is het totaal aantal vergunningen voor Java en Madoera teruggebracht tot 15. Voor allen werd Batavia aangewezen als plaats van bestemming. Verder werd die plaats bezocht door 3 onderwijzers van Sumatra's Westkust, 1 uit de Lampongsche Districten, 1 uit Palembang en 1 uit Riouw. De voorgenomen reis van een drietal onderwijzers uit de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en Bali en Lombok naar Soerabaja moest opnieuw worden uitgesteld met het oog op den ongunstigen gezondheidstoestand op die plaats.

Geldelijk overzicht. De kosten van het openbaar inlandsch onderwijs (met inbegrip van de hieronder te vermelden subsidiën aan particuliere inlandsche scholen) en de daartegenover staande ontvangsten wegens schoolgelden en verkoop van leermiddelen aan particulieren bedroegen over 1901 (volgens verbeterde opgaven) en over 1902 (volgens voorloopige gegevens) als volgt:

	1901.	1902.
Traktementen, leermiddelen, enz.	f 1 380 588	f 1 440 293
Gebouwen en huishuur	173 033	227 505
Subsidiën aan particuliere inlandsche scholen	123 208	158 279
Te zamen	f 1 676 829	f 1 826 077
Geïnde schoolgelden	f 133 746	f 140 954
Verkoop aan particulieren van inlandsche boekwerken en andere leermiddelen	6 055	8 455
Te zamen	f 139 801	f 149 409
Blijft alzoo ten laste van den lande	f 1 537 028	f 1 676 668

b. Particulier onderwijs.

Kweekscholen en opleidingsklassen. Het seminarie te Depok (res. Batavia), waar Christen-inlanders uit verschillende gedeelten van den Archipel kosteloos tot onderwijzers, tevens zendelinghelpers worden opgeleid, telde op ult. 1902 42 leerlingen, die naar hun landaard als volgt te verdeelen waren: 1 Soendanees, 4 Javanen, 1 Madoerees, 1 inlander van de Mentawei-eilanden (Sumatra's Westkust), 2 Niassers, 2 Teloreezen, 9 Bataks, 4 Dajaks, 1 Alfoer, 10 Sangireezen, 6 Talaureezen en 1 Papoea. Zonen van ambtenaren en aanzienlijken bevonden zich niet onder hen. In 1902 verlieten 11 leerlingen de inrichting, na doorloopen vierjarigen cursus.

In Januari 1902 is te Bandoeng (Preanger Regentschappen) eene bijzondere kweekschool voor inlandsche onderwijzers opgericht, die den cursus met 12 leerlingen begon. Voor het jaar 1903 is aan die inrichting eene subsidie van f 100 's maands toegekend.

De kweekschool te Modjowarno (Soerabaja), bestemd voor de opleiding van onderwijzers, tevens godsdienstvoorgangers, telde op ult. 1902 16 leerlingen. De school geniet eene subsidie van f 100 's maands.

Aan het seminarie van het Rijnsche zendingsgenootschap te Si Poholon (Tapanoeli) waren op ult. December 1902 70 leerlingen (allen intern) ingeschreven, waarvan 17 zonen van ambtenaren of aanzienlijken. Schoolgeld wordt niet geheven: de leerlingen worden door hunne ouders onderhouden. Het onderwijs wordt, met bevredigende uitkomsten, gegeven door twee zendeling-leeraren en twee Bataksche onderwijzers, van wie één aan de inrichting zelve is opgeleid en de andere afkomstig is van de vroegere gouvernements-kweekschool te Padang Sidempoean. De gebouwen zijn nieuw en ruim. De school geniet eene subsidie van gouvernementswege van f 500 's jaars.

Het eveneens door genoemd zendingsgenootschap gestichte seminarie te Ombalata (Nias) telde op ult. 1901 19 leerlingen, allen intern, waarvan er in den loop van 1902 2 de school verlieten, zoodat op ult. 1902 17 kweekelingen (allen in de eerste klasse) aanwezig waren. Schoolgeld wordt niet geheven. Het onderwijs wordt, met gunstig gevolg, gegeven door een zendeling-leeraar en door een te Depok opgeleiden Niasschen onderwijzer. De inrichting geniet eene subsidie van f 500 's jaars.

De kweekschool voor inlandsche onderwijzers en godsdienstvoorgangers te Tomohon, van het Rotterdamsche zendelinggenootschap, genoot, behalve de gewone subsidie van f 5160 's jaars, als tegemoetkoming in de kosten van verbouwing, eene buitengewone ondersteuning van regeeringswege van f 9000. Bij het begin van 1902 werd de school bezocht door 28 kweekelingen; in den loop van dat jaar werden er nog 10 aangenomen, terwijl er 2 werden ontslagen en 1 overleed, zoodat op ult. 1902 35 kweekelingen aanwezig waren (allen intern). Eindexamen werd in 1902 niet afgenomen. Behalve een directeur, telt de inrichting twee inlandsche onderwijzers. De resultaten van het onderwijs zijn bevredigend.

Bij de van gouvernementswege gesubsidieerde zendingskweekschool te Oeloe op Siau (Sangi-eilanden) waren begin 1902 23 kweekelingen aanwezig. In den loop van dat jaar werden er 2 wegens wangedrag ontslagen, werd er 1 ter opleiding gezonden naar het seminarie te Depok en werden 8 nieuwe kweekelingen aangenomen. Dientengevolge bedroeg het aantal leerlingen op ult. 1902 28 (allen intern). Aan het hoofd der inrichting staat de zendeling-leeraar ter plaatse, bijgestaan door een inlandsch onderwijzer.

Hollandsche cursussen. Voor zoover bekend, waren in 1902 42 inrichtingen in werking, waar aan inlanders onderwijs in de Nederlandsche taal werd gegeven, namelijk 6 in West-Java, 20 in Midden-Java, 10 in Oost-Java en 6 in Amboina en Menado. Op sommige plaatsen werd het onderwijs geleid door inlandsche onderwijzers, en wel te Serang (Bantam), Poerwakarta (Batavia), Bandoeng en Garoet (Preanger Regentschappen); te Tasikmalaja in laatstgenoemd gewest door het hoofd der 1ste klasse-school en te Oeloe (Sangi-eilanden) door dat der 2de klasse-school. Te Keboemen (Kedoe) werd de cursus gehouden door den schrijver bij den controleur, die het einddiploma bezit van de 2de afdeeling der opleidingsschool voor inlandsche ambtenaren te Magelang; te Amboina gaf de hulponderwijzer bij de kweekschool aldaar les in de Nederlandsche taal aan de kweekelingen dier school; te Amoerang (Menado) bestonden een door een Europeesch onderwijzer en een door eene Europeesche dame geleide cursus, terwijl te Taboekan (Sangi-eilanden) de zendeling-leeraar onderwijs in het Hollandsch gaf. De overige cursussen werden gehouden door onderwijzers van het Europeesch lager onderwijs. Aan 17 cursussen (11 in Midden- en 6 in Oost-Java) werd door het Gouvernement subsidie uitgekeerd.

Kost- en dagschool te Tomohon voor dochters van hoofden en aanzienlijken in de Minahasa. Het aantal leerlingen bedroeg op ult. 1902 92 (tegen 72 op ult. 1901), onder wie 9 jongens (de laatsten worden alleen toegelaten, mits zij niet ouder zijn dan 8 jaar en hunne zusters als internen de school bezoeken). Op 4 Europeesche scholieren na, waren allen kinderen van inlandsche hoofden en aanzienlijken. Van de 83 meisjes waren er 79 intern. Onder de leerlingen bevonden zich 13 kinderen van de Sangi-eilanden. In den loop van het jaar werden 9 meisjes om verschillende redenen afgeschreven, waaronder 4 wegens volbrachten leertijd. Schoolverzuim kwam slechts — behoudens enkele uitzonderingen — in geval van ziekte voor. De directeur der school wordt bijgestaan door twee hulponderwijzeressen en één kweekeling. De subsidie bedraagt f 6000 's jaars. Aan schoolgelden werd in 1902 ontvangen f 8560, terwijl de uitgaven f 20 264 beliepen.

Scholen voor handwerksonderwijs voor inlanders. De te Modjowarno (Soerabaja) gevestigde inrichting van dien aard, welke sedert 1893 eene subsidie van f 1200 's jaars geniet, telde bij het einde van 1902 27 leerlingen, onder wie 6, op verzoek van den zendeling-leeraar van Beo (Talauer-eilanden, res. Menado), opgenomen Talauereezen. IJver en gedrag der leerlingen vielen te roemen, en, voor zoover kon worden nagegaan, werd door hen, die den cursus doorloopen hadden, steeds eene geschikte plaatsing gevonden.

De handwerkschool te Kediri, in het genot van eene subsidie van f 100 's maands, telde gedureende 1902 15 leerlingen, waarvan er in dat jaar 4 de school verlieten, zoodat er op ult. 1902 nog 11 aanwezig waren. Het practisch onderwijs bestaat in timmeren, draaien, smeden, blikslaan en de bewerking van rotan en bamboe. Over het geheel zijn de resultaten bevredigend.

De handwerkschool te Swaroe (Pasoeroean), die, bij wijze van tijdelijken maatregel, in het genot is gesteld van eene subsidie van f 100 's maands, blijft aan het doel beantwoorden; zij telde op ult. 1902 17 leerlingen. Houtbewerking blijft voorloopig hoofdzaak. O. a. is al het houtwerk voor de nieuwe lagere zendingsschool te Swaroe door de leerlingen der handwerkschool geleverd.

Lagere scholen (zendings- en andere). Het aantal zendingsscholen op Java en Madoera klom gedurende 1902 van 55 tot 63 de dat der overige particuliere scholen van 227 tot 263. De buitenbezittingen telden op ult. 1901 546 zendings- en 93 andere scholen, tegen 514 en 91 (verbeterde opgaven) bij het einde van 1900. Van de 63 en 263 particuliere scholen op Java en Madoera genoten er gedurende 1902 39 en 167 subsidie van het Gouvernement, hetgeen van de 546 zendingsscholen in de buitenbezittingen, gedurende 1901, met 290 het geval was. De particuliere scholen op Java en Madoera telden gedurende 1902 35 098 leerlingen, tegen 31 064 gedurende 1901; op ult. 1902 waren er nog 20 585 ingeschreven, d. i. gemiddeld 63 per school. Voor de gesubsidieerde scholen beliep dit gemiddelde bijna 72, voor de niet-gesubsidieerde 48 à 49. Van de 639 particuliere scholen in de buitenbezittingen telden er 638 gedurende 1901 34 190 leerlingen en bij het einde van dat jaar 27 913, d. i. gemiddeld 43 per school. Het aantal scholen in de residentie Tapanoeli alleen bedroeg 183, met 9387 leerlingen (op ult. 1901 7729) en in de Minahasa en Gorontalo 182, met 11 137 en 9245 leerlingen gedurende en op ult. 1901. Zoowel die in Tapanoeli als die in Menado waren, op weinige na, zendingsscholen.

Scholen voor vreemde oosterlingen. Het aantal dezer buiten bemoeienis van het Gouvernement opgerichte scholen bedroeg in 1902 op Java de Madoera 268, met 5318 leerlingen, en in de buitenbezittingen in 1901 181 met 2517 leerlingen. De verdeeling over de verschillende gewesten blijkt uit het overzicht aan het slot van bijlage N.

II. KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

§ 1. STUDIE VAN OOSTERSCHE TALEN EN VAN DE INSTELLINGEN VAN DEN ISLAM.

De adviseur voor inlandsche en Arabische Zaken, dr. C. Snouck Hurgronje, kwam tegen het einde van 1902 gereed met de bewerking voor de pers van zijne studiën over de Gajö-landen, die voor 's lands rekening ter landsdrukkerij te Batavia zullen

worden gedrukt en uitgegeven (vgl. hoofdst. C, kol. 11).
De ambtenaar voor de beoefening van Indische talen dr. J. L. A. Brandes zette de bewerking voort van het Kawi-Balineesch-Nederlandsch woordenboek van wijlen dr. H. N. van der Tuuk. Van de door dr. Brandes samengestelde beschrijving van de door dr. van der Tuuk nagelaten en aan de Rijks-universiteit te Leiden vermaakte Javaansche, Balineesche en Sasaksche handschriften, zag het tweede deel het licht. Als afgevaardigde der Indische Regeering woonde dr. Brandes het in December 1902 te Hanoi gehouden orientalisten-congres bij.
De gewezen lector bij de voormalige Indische Instelling te Delft, de heer J. S. A. van Dissel (zie K. V. 1902, kol. 196) legde zich ook in 1902 toe op de studie van het Kapauersch en aanverwante talen.
Aan den afgevaardigde van het Nederlandsch Bijbelgenootschap te Mapane (Midden-Celebes), dr. N. Adriani, is bij Gouv. Bt. 16 Aug. 1902 n°. 9 opgedragen de uitgave te bezorgen van de door den hulpprediker ten dienste van de inlandsche Christengemeente te Sonder (afd. Amoerang, res. Menado) J. A. Schwarz verzamelde gegevens betreffende de hoofdzakelijk in het district Sonder gesproken Pakewa-taal.

§ 2. OUDHEIDKUNDE.

De in 1901 ingestelde commissie voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera zette haar arbeid geregeld voort.
De commissie voor den Boro-boedoer (vgl. K. V. 1901, blz. 78) bracht rapport uit over dat monument en over de zich in de nabijheid daarvan bevindende tjandi Pawon. Met de restauratie van die tjandi, zoomede met die van de nevencella's van de hoofdtjandi te Prambanan (vgl. K. V. 1902, kol. 195) is, onder leiding van den voorzitter der oudheidkundige commissie, dr. J. L. A. Brandes, een aanvang gemaakt.
De herstellingen aan de tjandi Mendoet werden voortgezet, terwijl van regeeringswege fondsen beschikbaar zijn gesteld voor de ontgraving van een terrein ten noorden van dat monument, waarin zich, naar vermoed wordt, tempelruïnes en andere oudheden uit den Hindoetijd moeten bevinden. De ontgraving heeft reeds de grensmuren en een half sousbasement van een tempel aan het licht gebracht.

§ 3. NATUURWETENSCHAPPEN, ETHNOGRAPHIE EN GEOGRAPHIE.

Meteorologie en astronomie. De uitkomsten van de in 1901 bij het Koninklijk Magnetisch en meteorologisch observatorium te Batavia verrichte waarnemingen zijn gepubliceerd in het 24ste deel van de „Observations", waarin tevens eene studie is opgenomen betreffende de resultaten, welke gedurende het tijdvak 1891—1900 zijn verkregen met den zelfregistreerenden windmeter van het observatorium, zoomede eene beschrijving van de electrische en meteorologische waarnemingen tijdens de totale zoneclips van 18 Mei 1901. De in 1901 in den Archipel verrichte regenmetingen zijn uitgegeven als 23ste jaargang van de „Regenwaarnemingen". Het aantal stations voor die metingen is, vooral in de buitenbezittingen, belangrijk uitgebreid, terwijl bij Gouv. Bt. 20 Oct. 1902 n°. 32 (Bijbl. Ind. St. n°. 5806) een nieuw reglement is vastgesteld op de waarnemingen met van gouvernementswege verstrekte regenmeters.
Zoowel te Batavia als te Buitenzorg — met den aldaar opgestelden magnetograaf (vgl. K. V. 1902, kol. 197) — werden, behalve de gewone magnetische waarnemingen, nog bijzondere waarnemingen gedaan in verband met het van Duitsche en Engelsche zijde ingesteld Zuidpool-onderzoek.
Op grond van de in 1902 verrichte waarnemingen, meldde de directeur van het observatorium het volgende: „Het jaar 1902 was over den geheelen Archipel een zeer abnormaal jaar. In April begon een tijdperk van ongekende droogte, dat eerst in Februari 1903 een einde nam. Het deficit aan regen bedroeg voor den geheelen Archipel bijna 20 % van den gemiddelden regenval. Voor enkele maanden — Juli tot October — bedroeg dit zelfs meer dan 50 %. Vooral op Java deed die groote droogte zich sterk gevoelen. Ten gevolge daarvan bleef de temparatuur dan ook ver boven het gemiddelde en waren ook zoowel bewolking als betrekkelijke vochtigheid en andere meteorologische elementen ver afwijkende van hunne gemiddelde waarden. De grootste jaarlijksche regenval op Java werd opgeteekend te Pelantoengan (4240 m.M.), de kleinste te Pasoeroean (815 mM.). In de buitenbezittingen viel te Loeboe Sikaping de meeste regen (4721 m.M.), terwijl de geringste hoeveelheid (429 m.M.) te Adaoet werd genoteerd".

Botanie ('s lands plantentuin te Buitenzorg en daarbij behoorende inrichtingen). De directeur van 's lands plantentuin, prof. dr. M. Treub, aan wien in Mei 1902, in het belang der inrichting, eene reis naar Europa was opgedragen (zie K. V. 1902, kol. 197), is medio Maart 1903 naar Indië teruggekeerd. De chef der IIIde afdeeling en waarnemend directeur van den plantentuin, dr. P. van Romburgh, vertrok einde Februari 1903 met verlof naar Nederland ten einde het hoogleeraarschap aan de Rijks-universiteit te Utrecht te gaan aanvaarden (vgl. t. a. p.), waarop, tot aan de terugkomst van prof. Treub, het beheer van den tuin is gevoerd door eene commissie, bestaande uit drs. J. van Breda de Haan en J. G. Kramers — respectievelijk chef der VIIIste en IXde afdeeling — en den hortulanus H. J. Wigman. Als chef der IIIde afdeeling en leider van de gouvernements getahpertja-onderneming te Tjipetir is dr. van Romburgh — die in Augustus 1903 eervol uit den Indischen dienst is ontslagen — tijdelijk opgevolgd door den adjunct-chef, dr. W. R. Tromp de Haas. In de vacature van chef der Iste afdeeling (Herbarium en Museum), ontstaan door het overlijden in Augustus 1900 van dr. J. G. Boerlage, is bij Gouv. Bt. 13 Mei 1903 n°. 10 (gedeeltelijk opgenomen in Ind. St. n°. 212), met intrekking van de door wijlen dr. Boerlage tevens bekleede betrekking van adjunct-directeur van den plantentuin, voorzien door de benoeming als zoodanig van dr. Th. Valeton, tot dusver chef van de (tijdelijke) VIIde afdeeling (Onderzoek der boschboomflora van Java). De botanische beschrijving van het bij dat onderzoek verzamelde materiaal zal dr. Valeton òf zelf blijven verrichten òf onder zijn toezicht doen geschieden.
Bij Gouv. Bt. 16 Jan. 1903 n°. 13 (Ind. St. n°. 40) is, ten behoeve van het chemisch-pharmacologisch onderzoek naar de plantenstoffen van Nederlandsch-Indië, bij den plantentuin in dienst gesteld een ambtenaar-scheikundige, met den titel van chef der IVde afdeeling. Tot die betrekking is benoemd dr. W. G. Boorsma, oud-militair apotheker der 1ste klasse, die reeds sedert 1892 voor dat onderzoek tijdelijk aan den directeur van den plantentuin was toegevoegd.
Aan de Vereeniging tot verbetering van de koffiecultuur te Amsterdam is bij Gouv. Bt. 31 Dec. 1902 n°. 8 ook voor het jaar 1903 eene subsidie verleend van f 7500, waardoor de (tijdelijke) IXde afdeeling van den plantentuin (Proefstation voor

koffiecultuur) tot het einde van dat jaar is bestendigd (vgl. K. V. 1900, blz. 102).

De aan de in 1902 opgerichte (tijdelijke) XIde afdeeling (Proefstation voor thee) verbonden proeftuin bij Pasir Sarongge is nog in hetzelfde jaar voor een deel (25 bouws) ontgonnen en met thee beplant.

Bij Gouv. Bt. 24 Sept. 1902 n°. 3 (Ind. St. n°. 356) is bepaald dat de titel van den opzichter bij de IIIde afdeeling voortaan zal luiden „assistent-hortulanus, belast met het toezicht in den cultuurtuin".

Aan den assistent-hortulanus bij de Vde afdeeling (Botanische tuin en bergtuin te Tjibodas), J. J. Smith jr., aan wien in Juli 1902 een eenjarig verlof wegens langdurigen dienst werd verleend, is, na eerst (in Februari 1903) in de gelegenheid te zijn gesteld om de botanische tuinen te Kew, Berlijn en Weenen te bezoeken, met ingang van 1 Juli 1903 opgedragen zich, onder leiding van dr. J. M. Janse, hoogleeraar te Leiden, in herbariumwerkzaamheden te bekwamen. In verband hiermede is het verlof van den heer Smith verlengd zoolang als zulks noodig zal blijken.

Van eene indertijd door den houtvester bij het boschwezen op Java en Madoera, thans chef der VIIde afdeeling, dr. S. H. Koorders, bijeengebrachte verzameling houtmonsters zal, onder toezicht van prof. J. W. Moll, door een zijner leerlingen, den heer H. H. Janssonius, eene macroscopische en microscopische beschrijving worden vervaardigd bij het Botanisch Instituut van de Rijks-universiteit te Groningen.

In het personeel der in het belang van den kolonialen landbouw werkzame, doch uit particuliere fondsen bezoldigde natuuronderzoekers kwam deze verandering, dat de chemicus bij de (tijdelijke) VIIIste afdeeling (Laboratorium voor onderzoekingen van Deli-tabak), dr. D. J. Hissink, eervol werd ontslagen. In de vacature is voorzien door de benoeming van dr. J. J. Vriens.

Aan de vereeniging „Ooftteelt" te Buitenzorg is ook voor het jaar 1903 van regeeringswege geldelijke steun verleend ten behoeve van het in een der laboratoria van den plantentuin ingesteld chemisch onderzoek naar de bestanddeelen der in Nederlandsch-Indië voorkomende vruchten (vgl. K. V. 1902, kol. 198).

Tijdens zijn jongste verblijf hier te lande heeft de directeur van den plantentuin getracht bij de bestuurders van verschillende haren werkkring in Nederlandsch-Indië hebbende ondernemingen en andere belangstellenden in de ontwikkeling van onze overzeesche bezittingen sympathie op te wekken voor het denkbeeld om aan den plantentuin een museum voor handels- en technische botanie, in den geest van het Museum of Economic Botany te Calcutta, te verbinden. De pogingen van prof. Treub zijn met een gunstigen uitslag bekroond en hebben er toe geleid, dat ten behoeve van de stichting en installatie van het museum den lande van particuliere zijde eene som van f 50 000 is aangeboden. Door de wet van 23 Juli 1903 (Ned. St. n°. 225) tot wijziging van de Indische begrooting voor 1903 is beslist, dat die gift wordt aangenomen en dat de jaarlijksche kosten voor instandhouding en exploitatie van het museum voor rekening van de Indische begrooting zullen worden genomen. [1])

Tot de oprichting bij den plantentuin van eene landbouwschool met driejarigen cursus (zie K. V. 1902, kol. 197) is overgegaan bij Gouv. Bt. 20 Jan. 1903 n°. 27 (Ind. St. n°. 71), gewijzigd bij dat van 4 Juni 1903 n°. 1 (Ind. St. n°. 260). Ten behoeve van minvermogende jongelieden, wier ouders niet te Buitenzorg woonachtig zijn, zijn 15 beurzen van ten hoogste f 40 's maands beschikbaar gesteld als tegemoetkoming in de kosten van huisvesting. Bij de school is in dienst gesteld een administrateur, die tevens optreedt als administrateur van den tot den plantentuin behoorenden cultuurtuin. Bij Gouv. Bt. 20 Jan. 1903 n°. 28 is tot die betrekking benoemd de heer J. Pit, tot dusver administrateur van de landelijke onderneming Kalimas (Semarang). In verband met de voorgenomen inrichting van het laboratorium in den cultuurtuin tot landbouwschool, is in den botanischen tuin een nieuw agricultuur-chemisch laboratorium opgericht en zijn voor het aanleggen van een nieuwen cultuurtuin onderhandelingen aangeknoopt tot aankoop van een aan den botanischen tuin grenzend stuk grond.

In de laboratoria van den plantentuin zijn in 1902 door een aantal niet aan de inrichting verbonden natuuronderzoekers uit Nederland, Duitschland, Frankrijk, Rusland en Amerika wetenschappelijke onderzoekingen verricht.

[1]) Zie voor meer bijzonderheden Gedrukte Stukken, Zitting 1902—1903— 188.

De periodieke uitgaven van den plantentuin werden geregeld voortgezet.

Overige natuurwetenschappen, ethnographie en geographie. Onder de buitenlandsche reizigers, die Nederlandsch-Indië bezochten tot het instellen van wetenschappelijke onderzoekingen, verdienen vooral vermelding de Zwitsersche geleerden, drs. P. en F. Sarasin, die in 1902/1903 een tweeden tocht door Centraal-Celebes hebben gemaakt. Omtrent hunne wedervaringen tot einde Augustus 1902, en meer bepaald van de door hen van de zijde der radja's van Palos en Sigi ondervonden moeielijkheden, is reeds melding gemaakt in hoofd. C. § 15. Nadat die moeielijkheden, door tusschenkomst van het bestuur, tot eene bevredigende oplossing waren gebracht, vertrokken de heeren Sarasin den 28sten van genoemde maand uit Palos en bezochten de tot dusver nog niet door Europeanen betreden landschappen Bada, dat de opperheerschappij van Sigi, Palos en Loewoe, en Leboni, dat alleen die van Loewoe erkent. De ontvangst door de bevolking liet daar niets te wenschen over. Den 20sten October keerden de reizigers te Makasser terug en, na in December een tweede bezoek te hebben gebracht aan den in Boni gevestigden stam der To-ala, trokken zij van 20 Februari tot 12 Maart 1903 dwars door het zuidoostelijk schiereiland van Celebes, van Mingkoka naar Kendari. De bevolking betoonde zich daar weinig tegemoetkomend, ten gevolge waarvan de resultaten dezer reis niet geheel aan de verwachting hebben beantwoord. Einde Mei zijn de heeren Sarasin in Zwitserland teruggekeerd.

Van wege de Maatschappij tot bevordering van het natuurkundig onderzoek der Nederlandsche koloniën is in den aanvang van 1903 eene wetenschappelijke expeditie uitgezonden naar de noordkust van Nederlandsch Nieuw-Guinea. De expeditie — aan welke voor elk der jaren 1902 en 1903 eene regeeringssubsidie van f 10 000 is verleend (Gouv. Btn. 9 Juni 1902 en 7 Febr. 1903 nos 17 en 4) — staat onder leiding van den Utrechtschen hoogleeraar dr. C. A. Wichmann, die zich met het geologisch onderzoek zal belasten, terwijl er verder aan wordt deelgenomen door de heeren G. A. J. van der Sande, officier van gezondheid 1ste klasse bij de Koninklijke Nederlandsche marine, als medicus en voor anthropologische onderzoekingen, L. F. de Beaufort, candidaat in de plant- en dierkunde aan de Gemeente-universiteit te Amsterdam, voor zoölogie en botanie, en mr. H. A. Lorentz, die zich op eigen kosten heeft aangesloten, ten einde den anderen expeditieleden behulpzaam te zijn, vooral op het gebied der zoölogie. Voorts heeft de expeditie de beschikking gekregen over een élève-mantri en een plantenzoeker van 's lands plantentuin te Buitenzorg (Gouv. Bt. 25 Dec. 1902 n°. 21).

Alvorens met de eigenlijke expeditie een aanvang te maken, vergezelde prof. Wichmann van 17 Januari tot 2 Februari 1903 den resident van Ternate op eene dienstreis naar de westkust van Nieuw-Guinea, van welke gelegenheid werd gebruik gemaakt om met het politievaartuig *Pionier* een vijfdaagschen tocht (22—27 Januari) te maken naar het eiland Lakahia, ten einde een onderzoek in te stellen naar steenkolen en eene petroleumbron, welke zich daar zouden bevinden. De bron bleek slechts door petroleum verontreinigd water te geven, doch de kolenlaag werd aan het oosterstrand open en bloot over eene lengte van 180 M. aangetroffen. De 5 M. dikke laag wordt bij vloed door zeewater bedekt, welke schadelijke invloed de kool aan de oppervlakte sterk waterhoudend en voor het gebruik ongeschikt maakt. Toch is de kool, die tot de tertiaire formatie behoort, relatief zeer vast.

Den 7den Februari 1903 vertrokken alle expeditieleden met het gouvernements-stoomschip *Zeemeeuw* van Ternate naar Manokwari, waar zij den 10den aankwamen. Vóórdat met de eigenlijke werkzaamheden een aanvang werd gemaakt, werd eerst eenige tijd gewijd aan het onderzoek van een drietal punten aan de noordkust, waar, bij gelegenheid van een der in 1901 door het flottieljevaartuig *Ceram* gemaakte reizen in en nabij de Humboldt-baai, door de inboorlingen steenkolen uit die streken aan boord werden gebracht, welke, bij eene proef in den ketel der stoomsloep van het vaartuig, zeer goed voldeden. Den 11den vertrok de expeditie per *Zeemeeuw* over Andai naar Sari of Siari en ging vervolgens van uit het tegenover het eiland Ambarpon gelegen onbewoonde strandgebied Kriesnabab of Jaarkrisi het binnenland in. Tijdens dezen, tot 28 Februari geduurd hebbenden tocht werden in de bedding van de rivier Wasiani talrijke stukken kool gevonden, welke echte steenkool bleek te zijn en niet de tot dusver overal elders in den Archipel aangetroffen

tertiaire kool. De vaste laag kon, daar de expeditie spoedig gebrek kreeg aan levensmiddelen, bij deze gelegenheid niet worden opgezocht, maar aangezien het geheele bezochte terrein door de kolenformatie wordt ingenomen, staat het zoo goed als vast dat de gevonden kolen daar eveneens toe behooren. Op het eiland Angermios en in het binnenland van Windesi werden geen kolen, doch slechts kolenlei aangetroffen.

De eigenlijke expeditie heeft den 14den Maart een aanvang genomen, toen in de binnenbaai van de Humboldt-baai (Jautefa-baai) werd gedebarkeerd en op het eilandje Metoe Debi het bivak werd ingericht. Van hier uit werden tot in de tweede helft van April tochten in verschillende richtingen gemaakt en werd een bezoek gebracht aan het Sentani-meer. Het voornemen bestond om vervolgens het binnenland dieper in te dringen, de kolenvindplaatsen nader te onderzoeken en door de Tanah Merah- en Ronggo-streken terug te keeren.

§ 4. GENOOTSCHAPPEN TER BEVORDERING VAN WETENSCHAPPEN EN NIJVERHEID; WETENSCHAPPELIJKE WERKEN VAN VERSCHILLENDEN AARD; TIJDSCHRIFTEN EN NIEUWSBLADEN.

Zoowel de in Indië bestaande wetenschappelijke genootschappen en vereenigingen als de hier te lande gevestigde instellingen, die zich de verspreiding van kennis aangaande Nederlandsch-Indië ten doel stellen, bleven ook in 1902 hare verschillende uitgaven voortzetten.

Aan het Koloniaal Museum te Haarlem is, te beginnen met 1902, voor drie jaren eene jaarlijksche subsidie toegekend van f 1000, ter bezoldiging van een assistent ten dienste van het laboratorium.

Aan de uitgave en de wetenschappelijke bewerking van de door den officier van gezondheid der 1ste klasse bij het leger in Nederlandsch-Indië dr. A. W. Nieuwenhuis gedurende zijne commissiereis in Centraal-Borneo (Mei 1898—December 1900) omtrent land en volk verzamelde gegevens zal van regeeringswege geldelijke steun worden verleend.

Een door de Maatschappij van nijverheid en landbouw in Nederlandsch-Indië uit te geven werk van mr. J. A. van der Chys over de geschiedenis van de gouvernements-theecultuur op Java zal ter landsdrukkerij te Batavia kosteloos worden gezet en gedrukt.

Het aantal der in Nederlandsch-Indië verschijnende periodieke geschriften vermeerderde met de maandbladen „Vakblad voor de ambtenaren der in- en uitvoerrechten en accijnzen", „Het Witte Kruisblad" en „Theosofisch Maandblad van Nederlandsch-Indië", met het dagblad „Djokja-Courant" en met het „Bandjermasinsch Nieuwsblad", dat tweemaal 's weeks verschijnt, alsmede met een Chineesch dagblad. Daarentegen is de uitgave gestaakt van een tweetal Maleische couranten.

§ 5. DRUKKERIJEN.

Door de landsdrukkerij te Batavia zijn in 1902 van 6024 modellen ten dienste van verschillende landsadministratiën en van 212 boekwerken in 't geheel 51 719 827 afdrukken geleverd (daaronder ook de in het Chineesch en in deze of geene inlandsche taal afgedrukte vertalingen van in het Indisch Staatsblad opgenomen verordeningen). De ontvangsten der inrichting bedroegen over 1902 f 216 898 en de uitgaven (met inbegrip van die hier te lande gedaan — ad f 150 400 — voor aanschaffing van materialen) f 272 815, een en ander volgens voorloopige opgaven. In 1901 is, volgens definitieve gegevens, ten voordeele van de inrichting ontvangen f 278 995, en daarvoor uitgegeven f 240 197 (onder welk bedrag f 131 867 in Nederland).

Een nieuw reglement voor de landsdrukkerij is vastgesteld bij Gouv. Bt. 4 Febr. 1903 n°. 14 (Ind. St. n°. 122).

De opgaven van de hoofden van gewestelijk bestuur omtrent de in Indië bestaande particuliere drukkerijen zijn, als naar gewoonte, bijeengebracht in een bij hoofdstuk **O**, afd. V, behoorende lijst van fabrieken en andere industrieele inrichtingen.

III. EEREDIENST.

De voor deze afdeeling ontvangen gegevens zijn zooveel mogelijk bijeengebracht in bijlage O. Te dezer plaatse valt slechts het volgende aan te teekenen.

§ 1. CHRISTELIJKE GODSDIENST.

Indische Protestantsche Kerk. Van het organiek toegestaan aantal van 41 predikanten waren er bij het einde van 1902 36 in Indië in functie en 3 met buitenlandsch verlof. Van de 5 op ult. 1902 onbezette predikantsplaatsen werden er toen 2 tijdelijk waargenomen door hulppredikers van bij de Protestantsche Kerk aangesloten inlandsche Christengemeenten. Met inbegrip van dit tweetal, die tevens hun eigen dienstwerk of een deel daarvan bleven vervullen, waren er van de 27 organiek toegestane hulppredikers op ult. 1902 23 in functie en 2 met buitenlandsch verlof. Het aantal Europeesche godsdienstleeraars (zie Ind. St. 1901 n°. 255) bedroeg op ult. 1902, evenals bij het einde van het voorafgegane jaar, 7.

Als van landswege bezoldigde *inlandsche leeraars* bij inlandsche Christengemeenten waren op ult. 1902 in dienst 194 personen, d. i. 8 meer dan het jaar te voren, daar 6 in het eindexamen der opleiding geslaagden werden aangesteld, 1 gewezen leeraar werd herbenoemd en voor de inlandsche gemeente te Djokjakarta een tijdelijk leeraar werd aangesteld. Voor het inlandsch leer-

aarsambt waren bij het einde van 1902 in opleiding (zie Ind. St. 1870 n°. 125, juncto 1885 n°. 84) 93 inlandsche jongelieden, van wie er 41 in den loop van het jaar als kweekelingen waren aangenomen.

Ook in 1902 zijn de gebruikelijke toelagen uit 's lands kas verleend ter voorziening, op plaatsen waar geen predikant bescheiden is (een 57-tal, waaronder 7 in de buitenbezittingen), in het godsdienstonderwijs der Europeesche Protestantsche jeugd door middel van daartoe door het kerkbestuur aangewezen personen [1]), ter tegemoetkoming van enkele gemeenten in de kosten van den openbaren eeredienst, zoomede ten behoeve van het godsdienstonderwijs bij inlandsche Christengemeenten in de residentiën Menado en Amboina en te Toegoe (Batavia), die over geen uit 's lands kas bezoldigden Europeeschen of inlandschen geestelijke kunnen beschikken.

Bij K. B. 28 Febr. 1903 n°. 39 (Ind. St. n°. 149) zijn de organieke bepalingen met betrekking tot de herbenoeming van reeds gepensionneerde predikanten bij de Protestantsche gemeente in Nederlandsch-Indië aangevuld voor zooveel betreft de uitbetaling van hun pensioen en de aan hen toe te kennen traktementsverhoogingen.

Aan de predikanten bij de Protestantsche gemeente te Amboina is bij Gouv. Bt. 19 Juni 1902 n°. 4 (Bijbl. Ind. St. n°. 5728) vergunning verleend om, waar zulks door den resident wenschelijk wordt geacht, hem te vergezellen op zijne eventueele bezoeken aan de inlandsche Christengemeenten in hun ressort, gelegen buiten de standplaatsen van de hulppredikers.

De gunstige resultaten in de residentiën Menado en Amboina verkregen met de opleiding van alle kweekelingen voor het inlandsch leeraarsambt bij één hulpprediker (vgl. K. V. 1888, blz. 124) hebben het bestuur over de Protestantsche Kerken in Nederlandsch-Indië er toe geleid om machtiging te vragen om, bij wijze van proef, de kweekelingen in de residentie Timor en onderhoorigheden te vereenigen onder de leiding van den hulpprediker te Baä (eiland Roti), op welk verzoek bij Gouv. Bt. 3 Sept. 1902 n°. 8 gunstig is beschikt.

Roomsch-katholieke Kerk. Bij het einde van 1902 waren, met inbegrip van den Apostolischen Vicaris, in Indië aanwezig 50 geestelijken. Bezoldiging uit 's lands kas werd genoten door 33 geestelijken en door 4 inlandsche of met hen gelijkgestelde hulpleeraren bij Roomsch-katholieke gemeenten.

Op verschillende aanvragen van de zijde van het Roomsch-katholiek kerkbestuur om op 's lands kosten kerkelijke dienstreizen te doen buiten de vaste dienstreizen, werd gunstig beschikt.

Voor het geven van Christelijk onderwijs aan de Roomsch-katholieke jeugd werden in 1902 toelagen verleend aan 53 gemeenten (hiervan 7 in de buitenbezittingen), terwijl de gemeenten te Soerabaja en te Koeta Radja (Atjèh) in het genot bleven van eene kleine tegemoetkoming in de kosten van den openbaren eeredienst.

Aan een elftal Christen-hulpleeraren werd de bijzondere toelating verleend, bedoeld bij art. 123 van het Regeeringsreglement, tot uitoefening van hun dienstwerk in de Minahasa (Gouv. Btn. 14 Juli 1902 en 15 Mei 1903 n°s. 25 en 2).

Zendingswerk (buiten dat der Roomsch-katholieke missie). Gedurende het tijdvak van 1 Juli 1902 t/m ult. Juni 1903 zijn in Indië voor het eerst toegelaten 8 zendeling-leeraren (onder wie 2 zendeling-artsen) en 1 evangelist, uitgezonden door de Vereeniging voor evangelisatie onder de militairen in Nederlandsch-Indië te Harderwijk; zagen 2 zendeling-leeraren de hun reeds vroeger verleende toelating tegen die van een ander ressort verwisseld en is van 3 de toelating tot eene bepaalde streek uitgebreid tot een andere. Toelating als hulpzendeling is in genoemd tijdvak verleend aan 2 inlanders.

Omtrent de van wege de zending in stand gehouden ziekeninrichtingen zie men afdeeling V van dit hoofdstuk.

§ 2. MOHAMMEDAANSCHE GODSDIENST.

Het aantal Nederlandsch-Indische Mekkagangers, die zich bij ons consulaat te Djeddah (Arabië) voor de bedevaart van 1902 aanmeldden, bedroeg 6092, allen voorzien van passen, tegen 7421 in 1901. Van die 6092 pelgrims waren er 5988, die direct van Java met stoomschepen onder Nederlandsche vlag of met stoomschepen onder Engelsche vlag over Singapore te Djeddah waren aangebracht, voorzien van de door de betrokken maatschappijen verplichtend gestelde retourbiljetten. Van de 6092 passen en 5988 retourbiljetten, die bij het consulaat waren gedeponeerd, werden er respectievelijk 5908 en 5890 teruggegeven (waaronder 256 aan de erven van overledenen), terwijl 184 pelgrims in Arabië achterbleven. Bovendien repatrieerden nog 570 achtergeblevenen uit vorige jaren, waarvan 315 met vroeger bij het consulaat gedeponeerde en 255 met nieuwe passen.

De bepalingen op het vervoer van pelgrims van Nederlandsch-Indië naar den Hedjaz en omgekeerd (Ind. St. 1898 n°. 294) zijn, in verband met de besluiten der sanitaire conventie van Parijs (zie Ind. St. 1898 n°. 287), bij Ord. van 12 Aug. 1902 (Ind. St. n°. 317) aangevuld in dien zin, dat aan geen passagier wordt toegestaan zich in te schepen voordat hij den havenmeester heeft aangetoond de middelen te bezitten, die strikt noodig zijn voor de heen- en terugreis naar en van den Hedjaz en het verblijf aldaar. Voorts zijn bij Ord. van 12 Aug. 1902 (Ind. St. n°. 318) nieuwe bepalingen vastgesteld betreffende de reispassen van bedevaartgangers naar Mekka. Beide ordonnantiën zijn nader toegelicht in eene aan de hoofden van gewestelijk bestuur gerichte gouvernements-circulaire van 12 Aug. 1902 (Bijbl. Ind. St. n°. 5741).

IV. INSTELLINGEN VAN LIEFDADIGHEID, UITKEERINGS- EN SPAARFONDSEN.

Over weezenverpleging en armverzorging, over andere liefdadigheids- of daarmede verwante vereenigingen, zoomede over het particuliere spaarbankwezen, zijn de voor dit verslag ontvangen opgaven bijeengebracht in bijlage P.

Omtrent de verrichtingen gedurende 1902 van de Vereeniging „Soerja Soemirat" te Semarang kan het volgende worden gemeld.

Het aantal personen, die in de verschillende werkplaatsen der Vereeniging werden bezig gehouden, bedroeg op ult. 1902 135 Europeanen en 11 inlanders. De weekloonen per persoon

[1]) Op 17 plaatsen waren met dit onderwijs vrouwen belast.

liepen uiteen van f 1,50 (voor leerlingen) tot f 13,50. Aan salarissen voor directeur, kantoorpersoneel en werkbazen werd (gemiddeld) f 583 per maand uitgegeven. Van de in den aanvang des jaars in de werkplaatsen arbeidende personen traden er 4 in militairen dienst, zijn er 5 in verschillende betrekkingen geplaatst, overleden er 3 en is er één wegens wangedrag ontslagen. In het pension van den directeur waren 4 jongelieden (respectievelijk afkomstig uit Sitoebondo, Djokjakarta, Makasser en Menado) opgenomen. In het geheel zijn in 1902 4452 bestellingen uitgevoerd en is voor eene gezamenlijke waarde van f 38 936 afgeleverd (in 1901 voor eene waarde van f 41 461). De smederij, die zeer bouwvallig was, onderging eene geheele vernieuwing.

Het aan de Vereeniging ten behoeve van hare proeflandbouwkolonie in bruikleen afgestaan perceel Tjibogo nabij Bandoeng (Preanger Regentschappen) is aan de Regeering teruggegeven, met dien verstande, dat de kolonisten op het land gevestigd blijven, doch buiten verband met de Vereeniging „Soerja Soemirat". Het bestuur der Vereeniging heeft zich namelijk door de aanhoudende onaangenaamheden en verwikkelingen tusschen de kolonisten onderling, genoodzaakt gezien om dat onderdeel van haar werk los te laten.

Omtrent den toestand van de van gouvernementswege te Poespo in het Tengger-gebergte (Pasoeroean) in het leven geroepen proeflandbouwkolonie waren bij het ter perse gaan van dit hoofdstuk nog geene mededeelingen ontvangen.

Met betrekking tot de zoogenaamde pauperisme-enquête is reeds het een en ander vermeld in hoofdst. C, § 2.

V. BURGERLIJKE GENEESKUNDIGE DIENST.

Personeel. Voor opgaven omtrent het bij het einde van 1902 in Nederlandsch-Indië toegelaten (al dan niet aan 's lands dienst verbonden) genees-, heel-, verlos-, tandheelkundig en pharmaceutisch burgerlijk personeel zij verwezen naar tabel I van bijlage Q.

Ziekten-wetgeving. Door wijziging van de quarantaine- en epidemie-ordonnantiën van 1892 (Ind. St. n°s. 44 en 45), is de beslissing omtrent de besmetverklaring van zeeplaatsen in Nederlandsch-Indië, omtrent de opheffing van die besmetverklaring en de beslissing of eene besmettelijke ziekte in eene (binnenlandsche) plaats of landstreek epidemisch heerscht en of de epidemie heeft opgehouden, tot de bevoegdheid gebracht van de betrokken hoofden van plaatselijk bestuur (zie Ind. St. 1902 nos. 370 en 371). Voorts onderging eerstgenoemde ordonnantie nog eene wijziging met betrekking tot de voorschriften omtrent het gezondheidsonderzoek van uit Nederlandsch-Indische zeeplaatsen naar het buitenland vertrekkende schepen en de aan de gezagvoerders uit te reiken gezondheidspassen (Ind. St. 1903 n°. 171).

Gedurende het sedert de afsluiting van het vorig verslag verloopen tijdvak zijn, hetzij bij vernieuwing, hetzij voor het eerst, besmet verklaard wegens *pest*: eenige havens of streken in Britsch-Indië, China, de Philippijnen, Japan, Egypte, Natal, Mauritius, Mexico, Brazilië, de Argentijnsche Republiek en Australië, en wegens *cholera*: Klein-Azië, Perzië, Siam, China, Japan, de Philippijnen en Egypte.

Algemeene gezondheidstoestand. De algemeene gezondheidstoestand was in 1902, evenals in het voorafgegane jaar, ongunstig.

De *cholera* bleef in nagenoeg den geheelen Archipel heerschen. Alleen de residentiën Amboina en Ternate beven van die ziekte geheel verschoond, terwijl in de gewesten Oostkust van Sumatra en Sumatra's Westkust slechts gedurende korten tijd sporadische gevallen voorkwamen. In de residentie Semarang, waar in 1901 niet minder dan 21 833 personen aan cholera bezweken, daalde het sterftecijfer in 1902 aanmerkelijk, namelijk tot 8391. In Soerabaja waren in 1902 5260, in Batavia 1291, in Banjoemas 3816, in Madioen 1229, in Madoera 397, in Palembang 8430 en in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo 6852 sterfgevallen aan cholera te betreuren.

Beri-beri kwam onder de eigenlijke inheemsche bevolking en in de gevangenissen zoo goed als niet voor. Eene uitzondering hierop maakten de Maleiers in de afdeelingen Iliran en Bajoeasin (res. Palembang), waar de ziekte, vooral in de doesoen Soengsang, vele slachtoffers eischte. Verder vertoonde zij zich, gedurende enkele maanden van het jaar zelfs in vrij hevige mate, onder de koelies van de mijnbouwondernemingen Paleleh en Lebong Soelit en van de Singkep-Tinmaatschappij. Onder de Chineesche mijnwerkers op Banka bedroeg het aantal beri-berilijders in 1902 slechts 268, tegen 762 in 1901.

De *knokkelkoorts* kwam hier en daar sporadisch voor.

Moeraskoortsen, somtijds met buikaandoening gepaard, heerschten vooral in Batavia, Bantam, Semarang, Banjoemas, Soerakarta, Djokjakarta, Pasoeroean, Besoeki, de Lampongsche Districten, Riouw en Celebes en onderhoorigheden. In de residentie Semarang alleen kwamen 23 149 sterfgevallen aan malaria voor [1]).

De *pokziekte* vertoonde zich in vrij ernstige mate alleen te Buitenzorg (Batavia) en Bandoeng (Preanger Regentschappen). Sporadische gevallen kwamen evenwel overal voor.

De *lepra* schijnt zich niet te hebben uitgebreid. De tot dusver van de hoofden van gewestelijk bestuur ontvangen statistische gegevens, waaruit de omvang van de kwaal kan blijken (zie K. V. 1902, kol. 205, noot 2), zijn nog te onvolledig om te worden medegedeeld.

Eene statistiek der geneeskundige gouvernementspraktijk is opgenomen in tabel III van bijlage Q. In tabel IX zijn de bekend geworden cijfers aangaande bijzondere doodsoorzaken bijeengebracht.

Geneeskundig staatstoezicht. In den loop van 1902 zijn door den inspecteur van den burgerlijken geneeskundigen dienst [2]) inspectiereizen gemaakt naar de terreinen der mijnbouwondernemingen Lebong Soelit (Benkoelen) en Redjang Lebong (Palembang), ten einde een onderzoek in te stellen naar de geneeskundige behandeling van de aldaar aanwezige contract-koelies, terwijl door hem in Maart, op verzoek van den resident van Semarang, eene reis naar dat gewest is gemaakt in het belang van de door ziekte geteisterde bevolking. Eene door den inspecteur gemaakte reis naar Djombang (Soerabaja), ten einde de aldaar van 5 tot 8 November vergaderde commissie, ingesteld om advies uit te brengen over de mogelijkheid eener verkorte opleiding van inlandsche vroedvrouwen, te presideeren (zie hierna), is dienstbaar gemaakt aan eene inspectie van de inlandsche ziekeninrichting, de gevangenis en de particuliere apotheek ter plaatse, zoomede van de inlandsche ziekeninrichting te Kediri, waaromtrent voorstellen tot verbouwing en uitbreiding waren gedaan.

In December is met de in het eindexamen geslaagde leerlingen van de school tot opleiding van inlandsche geneeskundigen te Weltevreden eene reis ondernomen naar het vaccinedistrict Buitenzorg, ten einde hen van de praktijk van het kringenstelsel op de hoogte te brengen en hen eene vaccineinspectie in het onderdistrict Tadjoer te doen bijwonen. Op deze reis zijn ook het beri-beri-gesticht en de gevangenis te Buitenzorg geïnspecteerd. In Maart 1903 is aan den inspecteur

[1]) In Augustus 1903 is aan den met verlof hier te lande aanwezigen officier van gezondheid 1ste klasse van het leger in Nederlandsch-Indië dr. J. T. Terburgh opgedragen in Italië de maatregelen te bestudeeren, welke aldaar ter bestrijding van de malaria genomen worden.

[2]) De inspecteur dr. A. G. Vorderman overleed in Juli 1902. Hij is als zoodanig opgevolgd door dr. C. Winkler.

een onderzoek opgedragen naar de geneeskundige behandeling van de mijnwerkers op Banka, alsmede naar alles wat op den hygiënischen toestand dier arbeiders van invloed is.

Inlandsche artsen. Bij Gouv. Bt. 9 Dec. 1902 n°. 38 (Ind. St. n°. 443), aangevuld bij Gouv. Bt. 16 Febr. 1903 n°. 6 (Ind. St. n°. 128), is, met intrekking van het reglement voor de school tot opleiding van inlandsche geneeskundigen te Weltevreden (Ind. St. 1875 n°. 265), een nieuw reglement vastgesteld voor de „school tot opleiding van inlandsche artsen", zooals voortaan de „dokter-djwawaschool" zal heeten. Ter vervanging en met aanvulling van de voorloopige besluiten tot invoering van de reorganisatie der school, zijn bij Gouv. Bt. 5 Febr. 1903 n°. 1 (Ind. St. n°. 111) het personeel en de voor de school toegestane fondsen definitief vastgesteld.

Bij de school begon de cursus 1902/1903 met 147 leerlingen, onder wie 49 afkomstig van de buitenbezittingen Aan het in November 1902 afgenomen eindexamen onderwierpen zich 11 candidaten, van wie er 10 slaagden en 1 moest worden afgewezen. In verband met verschillende mutatiën — waaromtrent verwezen wordt naar tabel II van bijlage Q —, bleven op ult. 1902 nog in opleiding 122 leerlingen (76 in de voorbereidende en 46 in de geneeskundige afdeeling).

De kosten der school bedroegen gedurende 1902 f 82 271 (tegen f 75 930, volgens verbeterde opgaven, in 1901), waaronder f 27 417 (in 1901 f 27 158) wegens toelagen aan leerlingen.

Door eene nadere wijziging — bij Gouv. Bt. 4 Juli 1903 n°. 27 (Ind. St. n°. 262) — van het reglement op de reis-, verblijf- en transportkosten van het inlandsch personeel bij den burgerlijken geneeskundigen en veterinairen dienst (Ind. St. 1882 n°. 187, juncto 1901 n°. 357) is het aan inlandsche artsen, die buiten hunne standplaats worden gedetacheerd, voor den geheelen duur der detacheering toe te kennen daggeld van f 1 op f 2 gebracht.

Onder het toezicht van den chef over den geneeskundigen dienst, zal eene proef worden genomen met de opleiding van inlandsche hulpgeneeskundigen, bestemd om onder de bevolking werkzaam te zijn, ter bestrijding van eenvoudige ziekten en ter behandeling van wonden. Het ligt in de bedoeling om de candidaten, na afloop van de opleiding, die op twee jaren is gesteld, tijdelijk aan te stellen tot inlandsch hulpgeneeskundige op eene bezoldiging van f 30 's maands. Tot dusver zijn 10 jongelieden in opleiding, namelijk 2 bij den civielen geneesheer te Sidoardjo (Soerabaja), 2 bij dien te Koedoes (Semarang), 2 bij dien te Loemadjang (Pasoeroean) en 4 bij den zendeling-arts te Salatiga (Semarang) (Gouv. Btn. 22 Dec. 1902 en 7 April, 17 Juni en 31 Juli 1903 n°s. 8, 24, 48 en 16).

Bij Gouv. Bt. 17 Sept. 1902 n°. 27 is aan dr. C. H. A. Westhoff te Bandoeng (Preanger Regentschappen), tegen eene maandelijksche subsidie van f 500, de opleiding opgedragen van inlandsche oogheelkundigen (doekoen mata), ten einde onder de bevolking werkzaam te zijn, tot bestrijding van eenvoudige uitwendige oogziekten. Aan die in Januari 1903 aangevangen opleiding, waarvan de duur op 6 maanden is bepaald, zullen, bij wijze van proef, onder genot van eene toelage, telkens 10 jongelieden tegelijk deelnemen.

Inlandsche vroedvrouwen. Tabel IV van bijlage Q bevat eene opgaaf van het aantal en den afloop van de gedurende 1902 verrichte verlossingen door inlandsche vroedvrouwen, die onderstand van gouvernementswege genieten.

Het aantal inlandsche vroedvrouwen die, op den voet der proefneming van 1891, hare opleiding bij Europeesche geneesheeren hadden genoten, was in 1902 tot 52 geklommen, van welke er 46 in het genot waren van eene gouvernemenstoelage. Bij het einde van het jaar bleven er nog 23 in opleiding. Van de inlandsche vrouwen, opgeleid aan de in 1875 opgeheven verloskundige school te Weltevreden, genoten gedurende 1902 een 12-tal onderstand uit 's lands kas.

In 1902 zijn door den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid vastgesteld voorschriften betreffende het examen voor, zoomede een reglement betreffende de bevoegdheid en de verplichtingen van inlandsche vroedvrouwen (Bijbl. Ind. St. n°. 5779).

Bij Gouv. Bt. 28 Sept. 1902 n°. 8 is eene commissie ingesteld om te onderzoeken of het mogelijk en gewenscht is om nietgeëxamineerde inlandsche vrouwen, bij voorkeur te kiezen uit de bestaande desavroedvrouwen (doekoen branak), door Europeesche geneesheeren, in een halfjarigen cursus, eene zoodanige opleiding in de verloskunde te geven, dat zij kunnen voldoen aan een verlicht examen. De commissie heeft gemeend die vraag ontkennend te moeten beantwoorden.

Vaccine en inenting tegen hondsdolheid. Tabel VII, sub A, van bijlage Q bevat cijfers nopens de verrichtingen der inlandsche vaccinateurs over de laatste vijf jaren. Cijferopgaven ten aanzien van de in 1902 bij de landskoepokinrichting te Weltevreden en het Instituut-Pasteur verrichte werkzaamheden vindt men in de tabellen VII, sub B, en VIII van die bijlage.

De formatie van het vaccinateurspersoneel werd gewijzigd bij Ind. St. 1903 n°. 86.

Bij circulaire van 19 Dec. 1902 is door den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid bekend gemaakt, dat het der Regeering wenschelijk is voorgekomen om voortaan, bij het voorkomen van pokken-epidemieën, bij het heerschen van die ziekte en in het algemeen in die gevallen, waarin vaccinatie en revaccinatie op groote schaal door het bestuur, na overleg met den betrokken geneeskundige, noodig wordt geacht, de gelegenheid tot kostelooze inenting door de inlandsche vaccinateurs niet alleen, zooals tot dusver geschiedde, toegankelijk te stellen voor de inlandsche bevolking, maar voor het algemeen, en derhalve daarin ook te doen deelen door de Europeanen en vreemde oosterlingen, die anders op eigen kosten voor vaccinatie en revaccinatie hebben te zorgen.

De nieuwe wijze van inenting, uitsluitend met animale lymphe, onder aanwending van den vaccinostyle individuel, is tot nog eenige gewesten van Java en Madoera uitgebreid.

Ziekengestichten. Tabel I van bijlage Q bevat eene gewestelijke statistiek van de op ult. 1902 bestaande gouvernements- en particuliere ziekeninrichtingen, en tabel V opgaven over 1902 nopens de uitkomsten der verpleging in de zes groote burgerlijke ziekengestichten (de stadsverbanden te Batavia, Soerabaja en Semarang en het hulpstadsverband te laatstgenoemder plaats, zoomede de Chineesche hospitalen te Batavia en Semarang), terwijl omtrent het centrale beri-beri-gesticht te Buitenzorg cijfers zijn medegedeeld in bijlage E.

In de bepalingen betreffende opneming, huisvesting, onderhoud en verpleging van gouvernementslijders in de van gouvernementswege gesubsidieerde gezondheidsetablissementen zijn bij Gouv. Btn. 21 Nov. 1902 n°. 4 en 20 Dec. 1902 n°. 31 verschillende wijzigingen en aanvullingen gebracht (zie Jav. Ct. 25 Nov. en 27 Dec. 1902), terwijl bij Gouv. Bt. 19 Mei 1903 n°. 7 is bepaald, dat aan gouvernementslijders der 1ste klasse, die, wegens plaatsgebrek, niet of niet dadelijk in de gesubsidieerde gezondheidsetablissementen kunnen worden opgenomen, eene vergoeding in de verplegingskosten zal worden toegekend.

Bij Gouv. Bt. 6 Juni 1902 n°. 1 (Bijbl. Ind. St. n°. 5719) zijn de verschillende bepalingen betreffende de bestemming, het bestuur en het personeel der inlandsche ziekeninrichtingen buiten de drie hoofdplaatsen van Java, voor zooveel noodig gewijzigd en aangevuld, tot één geheel vereenigd, terwijl bij Gouv. Bt. 2 Dec. 1902 n°. 35 is bepaald, dat in het stadsverband en het Chineesch hospitaal te Batavia kunnen worden opgenomen zieke prostituées, onverschillig van welken landaard.

Bij de gevangenis te Demak (Semarang) is in 1902 een hospitaal voor de verpleging van zieke prostituées gebouwd, terwijl voor dat doel te Manggar (Billiton) een afzonderlijk gebouwtje is opgericht. Voorts is besloten om, in verband met de terugbrenging van het militair hospitaal te Banda Neira (Amboina) tot militaire ziekenzaal, ten gevolge waarvan behoeftige inlanders geen geneeskundige verpleging meer konden erlangen, aldaar een gouvernements-ziekengesticht te openen (Gouv. Bt. 10 April 1903 n°. 3).

Door den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid is bepaald, dat daar, waar polyklinieken geopend zijn, de bevolking zich voor geneeskundige hulp kan aanmelden en de noodige medicijnen kosteloos van landswege worden verstrekt.

De aan het militair hospitaal te Pelantoengan (Semarang) verbonden leprozeninrichting, waarin ook Europeesche lepralijders worden opgenomen (in 1902 werden er 22 van dien landaard verpleegd), zoomede de inrichting van dien aard te Wangkang (Soerakarta), huisvestten gedurende 1902 in 't geheel 640 lijders, van wie er 215 in den loop van het jaar de inrichtingen verlieten en 154 daarin overleden. De kleine inrichting voor leprozen te Kemang Pompong (Palembang) telde 16 lijders en een dergelijk gesticht te Singkawang (Westerafdeeling van Borneo) 22. Van de 83 lepra-lijders, die zich op ult. 1902 in het lepra-asyl

te Medan (Oostkust van Sumatra) bevonden, overleden er in 1902 8 en verlieten 16 het gesticht, terwijl 20 nieuwe verpleegden werden opgenomen.

Ter aanvulling van den inventaris van het onder het beheer van den zendeling-leeraar H. F. VAN DER SPIEGEL staande ziekenhuis voor inlanders te Bondowoso (Besoeki), is bij Gouv. Bt. 27 Mei 1902 n°. 21 machtiging verleend om hem eene subsidie in eens ad f 240 uit te betalen, terwijl bij Gouv. Bt. 15 Jan. 1903 n°. 6 aan dien zendeling-leeraar eene jaarlijksche subsidie van f 600 voor de instandhouding van het ziekenhuis is toegekend.

Bij het op den zendingspost Modjowarno (Soerabaja) van het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam bestaande particuliere ziekenhuis voor inlanders, onder leiding van dr. H. BERVOETS, zijn gedurende 1902 7451 zieken behandeld, van wie er 1410 in het ziekenhuis werden opgenomen, met 104 099 verpleegdagen.

Aan den zendeling-arts van het „Petronella-hospitaal" te Djokjakarta en de aan die inrichting verbonden ziekenverpleegsters is, voorloopig voor den tijd van twee jaren, vrij vervoer op de staatsspoorwegen op Java toegekend (Gouv. Bt. 10 Juni 1902 n°. 68).

Bij Gouv. Bt. 10 Jan. 1903 n°. 28 is er in toegestemd, dat het door de Rijnsche missie in de residentie Tapanoeli te vestigen ziekengesticht voor inlanders, voor den bouw waarvan in Januari 1902 eene subsidie van f 1000 is verleend (zie K. V. 1902, kol. 207/208), in stede van te Moeara Sipongi, te Pakantan wordt opgericht.

Aan het bestuur der Kedirische ziekeninrichting is bij Gouv. Bt. 27 Juli 1902 n°. 5, bij wijze van tijdelijken maatregel, eene jaarlijksche subsidie van f 260 verleend, als tegemoetkoming in de kosten van verpleging van behoeftige lijders in die inrichting.

De te Batavia gevestigde „Vereeniging voor ziekenverpleging" verpleegde, in haar diakonessenhuis aldaar, gedurende het met ult. April 1902 geëindigde zesde boekjaar, 370 betalenden en 104 niet-betalenden, met respectievelijk 8481 en 2486 verpleegdagen. Van de verschillende afdeelingen der aan het diakonessenhuis verbonden polykliniek voor on- en minvermogenden maakten gedurende het tijdvak 1 Mei 1901—ult. April 1902 587 patiënten gebruik, aan wie 3052 consulten werden gegeven. Uit de fondsen der „Koningin Emma-stichting" (zie K. V. 1900, blz. 104/105) bekostigde de Vereeniging, bij het einde van 1902, de opleiding van 8 leerlingen (5 intern en 3 extern) tot ziekenverpleegster. Aan een 3-tal is in Maart 1903 het verpleegsterdiploma uitgereikt.

In Mei 1902 heeft zich te Semarang een comité gevormd, ten doel hebbende de oprichting van één of meer inrichtingen voor zieke en behoeftige inlanders. In afwachting van de daarvoor aan de Regeering gevraagde subsidie, is reeds met den bouw van eene inrichting te Semarang een aanvang gemaakt.

In de ziekeninrichting te Medan (Oostkust van Sumatra), van de „Vereeniging voor ziekenverpleging ter Sumatra's Oostkust", zijn gedurende 1902 verpleegd 20 patiënten, met 435 verpleegdagen.

Krankzinnigenwezen. Ten aanzien van de verpleegsterkte in het centrale gesticht voor krankzinnigen te Buitenzorg, in het gesticht te Lawang en in het hulpgesticht te Soerabaja over 1902 zij verwezen naar tabel VI van bijlage Q.

Het reeds meermalen gewijzigd en aangevuld reglement voor de opneming en verpleging van lijders in de krankzinnigengestichten (Ind. St. 1885 n°. 139) is nader gewijzigd bij Gouv. Bt. 16 Jan. 1903 n°. 28 (Ind. St. n°. 44).

Bij Gouv. Bt. 30 Juni 1902 n°. 37 (Bijbl. Ind. St. n°. 5729) is bepaald, dat als instructie voor den geneesheer-directeur, den tweeden geneesheer en den huismeester van het gesticht te Lawang zullen gelden de instructiën voor het gelijknamig personeel van het gesticht te Buitenzorg.

Volgens de jongste opgaven bedroeg het aantal der op overbrenging naar de gestichten wachtende krankzinnigen 52 (hieronder 36 vrouwen), die voorloopig allen in het Chineesch hospitaal te Batavia verpleegd worden. In het krankzinnigengesticht te Lawang kunnen, in afwachting van de voltooiing, voorloopig nog slechts rustige inlandsche mannelijke krankzinnigen worden opgenomen.

De gezondheidstoestand in de gestichten was over het algemeen gunstig. Cholera-gevallen kwamen niet voor.

De kosten van de drie gestichten bedroegen over 1902 f 407 284 (namelijk wegens traktementen, enz. van het personeel f 153 569 en wegens kleeding, voeding enz. der patiënten f 253 715). De ontvangsten wegens verpleeggelden van betalende patiënten beliepen f 55 894.

L.

I. WATERSTAAT EN BURGERLIJKE OPENBARE WERKEN.

§ 1. PERSONEEL; UITVOERING VAN WERKEN.

Personeel. Voor numerieke opgaven omtent het medio April 1903 in dienst zijnde technisch personeel, zoowel dat in vasten dienst als dat hetwelk boven de formatie werd gevoerd, zie men tabel I van bijlage R.

Gedurende 1902 waren 11 waterstaatsambtenaren met de functiën van landmeter belast, tegen 13 in 1901.

Van de medio April 1902 beschikbare 30 candidaat-opzichters (verbeterde opgaaf) zijn er sedert 20 tot opzichter aangesteld, is er 1 voor benoeming ongeschikt bevonden, vertrok er 1 naar Europa en wenschten er 5 niet voor benoeming in aanmerking te komen. Van de bij het in 1902 afgenomen opzichters-examen 15 geslaagden kwamen er, overeenkomstig de in 1899 getroffen regeling (Bijbl. Ind. St. n°. 5378), 5 voor plaatsing in aanmerking, zoodat medio April 1903 nog 8 geëxamineerden beschikbaar waren.

Als tijdelijke opzichters (werkbazen) waren in 1902 161 personen gedurende het geheele jaar in dienst (tegen 110 in 1901) en bovendien een niet opgegeven aantal gedurende gezamenlijk 578 maanden, hetgeen neerkomt op 48 personen gedurende een vol jaar, alzoo 1 minder dan in 1901.

Door de bij K. B. 24 Febr. 1903 n°. 31 (Ind. St. n°. 198) getroffen regeling is verbetering gebracht in de positie van de opzichters 2de en 3de klasse bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken.

Uitvoering van werken. Volgens de boekingen ten dienste der begrooting van 1902 is in dat jaar aan civiele landswerken ten koste gelegd wegens gewoon onderhoud en herstelling f 3 205 884 en wegens vernieuwingen en nieuwe werken f 5 672 107, of te zamen f 8 877 991. Die boekingen omvatten evenwel niet het geldswaardig bedrag der verbruikte materialen uit 's lands voorraad. De waarde dier verstrekkingen is alleen vermeld met betrekking tot de vernieuwingen en nieuwe werken, waardoor het bedrag van f 5 672 107 stijgt tot f 6 313 622; vgl. daaromtrent de gespecificeerde opgaven in tabel II van bijlage R. Van laatstgenoemd bedrag is ten laste van het departement van binnenlandsch bestuur uitbetaald f 479 428, wegens loonen van koelies bij werken, ten behoeve van welke over heerendienstplichtigen had kunnen worden beschikt, maar die geheel of ten deele in vrijen arbeid, of althans tegen betaling, zijn uitgevoerd.

Waar zulks mogelijk bleek is, evenals in vorige jaren, bij de uitvoering van werken partij getrokken van de werkkrachten van veroordeelden tot dwangarbeid en van politioneel gestraften. Volgens eene raming, gegrond op de van de hoofden van gewestelijk bestuur (uitgenomen die van Batavia, de Preanger Regentschappen, Semarang, Besoeki, Benkoelen en Palembang) ontvangen gegevens, zou de door veroordeelden en gestraften gedurende 1902 verrichte arbeid ten behoeve van burgerlijke openbare werken geacht kunnen worden eene geldswaarde te hebben vertegenwoordigd van f 576 614 (voor werken aan civiele gebouwen f 174 335, voor bevloeiingswerken f 11 413 en voor aanleg en onderhoud van bruggen en wegen f 390 866).

De uitvoering der werken geschiedde in eigen beheer. Voor één werk is eene openbare aanbesteding beproefd, welke echter, wegens gebrek aan inschrijvers, mislukte.

§ 2. BIJZONDERHEDEN NOPENS DE VERSCHILLENDE CATEGORIEËN VAN WERKEN.

Gebouwen. In het in § 1 vermeld totaal van f 8 877 991 is begrepen een bedrag van f 1 560 086, hetwelk in 1902, met inbegrip van het geldswaardig bedrag van materialen uit 's lands voorraad, is verwerkt voor gebouwen (vernieuwingen en nieuwe werken). Eene splitsing naar gelang van de bestemming der gebouwen (woningen, bureaux, schoolgebouwen, gevangenissen, hospitalen, enz.) is opgenomen in tabel II van bijlage R.

Wegen en bruggen. Voor het aanleggen van nieuwe en het verbeteren van bestaande wegen, zoomede voor het bouwen of vernieuwen van bruggen en duikers (dus zonder het aan onderhoud of herstelling ten koste gelegde) is in 1902 van landswege uitgegeven f 1 927 595; vgl. de gewestelijke splitsing in tabel II van bijlage R.

Bevloeiings- en afwateringswerken. De uitvoering van de bevloeiings- en afwateringswerken in de Solo-vallei (residentiën Rembang en Soerabaja) bleef geschorst. De gedurende 1902 gedane uitgaven voor onderhoud, opnemingen, debietmetingen, enz., waarmede in het belang van eene eventueele voortzetting van de werken of van een deel daarvan werd voortgegaan, bedroegen f 167 450, waardoor het totaal verwerkt bedrag, tot ult. 1901 bedragen hebbende f 16 360 825, bij het einde van 1902 geklommen was tot f 16 548 275.

Op de vraag wat, onafhankelijk van het groote irrigatiewerk, zou kunnen worden gedaan ter verbetering van den toestand in de Bengawandjero-streek (vgl. K. V. 1902, kol. 211), kan nog geen definitief antwoord worden gegeven, omdat het onderzoek naar de doordringbaarheid voor water en het weerstandsvermogen van de grondlagen, waarop de muren of dammen van de geprojecteerde vergaarkommen voor eene bevloeiing uit de rivieren Tjawak, Kerdjo en Gondang zouden moeten rusten, zoomede de onderzoekingen naar de hoeveelheden water, die jaarlijks in die kommen zullen vloeien en de hoeveelheden slib, welke door dat water zullen worden aangevoerd, nog niet zijn afgeloopen. Wanneer de aanleg van die vergaarkommen werkelijk aan het doel zal blijken te beantwoorden, dan zal de uitvoering van het groote bevloeiingsplan kunnen blijven rusten. In afwachting van het gereedkomen van voorloopige ontwerpen, is bij Gouv. Bt. 14 Mei 1903 n°. 37 eene commissie benoemd voor de vaststelling van de schadeloosstellingen, die zullen moeten worden uitbetaald aan de opgezetenen der terreinen, welke na het tot stand komen van de vergaarkom Kerdjo-Tjawak zullen worden geïnundeerd en ook voor de opmaking van een vast plan betreffende de wijze, waarop verder ten aanzien van die opgezetenen zal worden gehandeld, opdat zij ook in de toekomst geen schade zullen lijden.

Inmiddels is gebleken, dat reeds veel zal zijn gewonnen wanneer de Kali Blawi — door welke de Bengawandjero-streek op

de Solo-rivier afwatert — wordt verruimd en het binnenstroomen van water uit de Solo-rivier wordt tegengegaan door die kali, zoomede de kali Ngipik, met beweegbare waterkeeringen af te sluiten en door eene geringe verhooging van den rechter Solo-dijk. De waterstand in de bewuste streek zal dan in den westmoesson minder hoog en vooral minder snel rijzen en in het begin van den oostmoesson vlugger dalen, terwijl het tevens mogelijk zal zijn een te sterke daling van den waterstand, welke in zekere perioden ongewenscht is, tegen te gaan. Met de verruiming van de Blawi op kleine schaal (van de desa Bladjo tot aan de Solo-rivier) is reeds een begin gemaakt (Gouv. Bt. 25 Mei 1903 n°. 18).

Voor 1902 waren fondsen toegestaan voor de voortzetting van een dertiental vóór of in 1902 begonnen groote bevloeiings- of afwateringswerken, zoomede voor het eerste gedeelte der Bandjaran-werken (vgl. t. a. p.), omvattende de verbindingsleiding tusschen de kali's Bandjaran en Krandji en de verbetering der bevloeiing van het tusschen die rivieren gelegen terrein. Van het voor 1902 ten behoeve van 12 van de 14 werken geraamde bedrag van f 1 680 000 is in dat jaar voor f 1 411 872 verwerkt. Voor de met de Bandjaran-bevloeiing verband houdende werken in het stroomgebied der Serajoe en in Zuid-Banjoemas en Karanganjar, benevens voor het onder bovengenoemd dertiental begrepen werk voor de verbetering van de bevloeiing en afwatering tusschen de Tjomal- en Pekalongan-rivier (Pekalongan) bleven de plannen nog in behandeling.

Aan dijk- en rivierverbetering in het district Wedoeng en aan soortgelijke werken binnen het gebied der Toentang-rivier (res. Semarang) (vgl. K. V. 1902, kol. 211), zoomede aan de verbetering der afwatering van Oost-Semarang (Pengaron-bevloeiing), is in 1902 respectievelijk uitgegeven f 167 417, f 52 194 en f 16 417.

Eenige aanteekeningen omtrent de in 1902 met de verschillende werken gemaakte vorderingen vindt men in tabel III van bijlage R.

Voor het verbeteren van bestaande bevloeiingswerken of het aanleggen van nieuwe van geringen omvang, waarvoor bij de begrooting van 1902 was toegestaan f 275 000, is in dat jaar f 488 559 uitgegeven, en wel ten behoeve van 88 werken (waaronder verschillende ondersteuningswerken), uitgevoerd deels door de irrigatie-afdeelingen Serang, Serajoe en Brantas, deels door den algemeenen en deels door den gewestelijken waterstaatsdienst. Voor opnemings- en projectwerk, ten dienste zoowel van groote als van kleine irrigatieplannen, waarvoor bij de begrooting gerekend was op f 100 000, is uitgegeven f 131 177. Voor eene specificatie van dat bedrag zie men de tabellen III en IV van bijlage R. Voor herstellingen van bestaande irrigatie-werken is f 65 446 besteed.

Het als onderdeel van de opnemingen in het belang van kleine bevloeiingsgebieden in de Preanger Regentschappen gereed gekomen ontwerp voor de watervoorziening van het remonte-depôt te Padalarang (vgl. tabel IV van bijlage S van K. V. 1902) werd goedgekeurd. Van het voor dit werk toegestaan bedrag, ad f 32 271, is in 1902 f 23 244 uitgegeven.

Met de werken tot verbetering en uitbreiding van de bevloeiing uit de rivieren Soerak en Welang in de afdeeling Bangil der residentie Pasoeroean (zie t. a. p.) is in 1902 een aanvang gemaakt. Van de daarvoor toegestane som van f 59 500 is reeds f 34 832 verwerkt.

Bij Gouv. Bt. 16 Aug. 1902 n°. 37 (Ind. St. n°. 322) is personeel in dienst gesteld voor het toezicht op de waterverdeeling in het irrigatiegebied der Bakalan-rivier (Semarang), terwijl bij Ord. van denzelfden datum (Ind. St. n°. 323) aan de landbouwondernemingen, die belang hebben bij die waterverdeeling, eene retributie is opgelegd tot gedeeltelijke goedmaking van de uitgaven voor dat toezicht. Voorts is bij Gouv. Bt. 5 Mei 1903 n°. 24 machtiging verleend om, bij wijze van proef, voor den tijd van 3 jaren en op kosten van een vijftal suikerondernemingen in de afdeeling Kraksaän (Pasoeroean), personeel beschikbaar te stellen voor het toezicht op de waterverdeeling in die afdeeling buiten het Pekalen-gebied.

Rivier- en waterkeeringswerken. De in 1901 gereed gekomen kaaimuur langs het Goenoeng Sahari-kanaal ter hoofdplaats Batavia (zie K. V. 1902, kol. 211/212) is met 300 M. verlengd (begrooting f 28 636, kosten f 27 419).

De taluds van de op den bodem van het Parapatan-verlaatkanaal te Batavia aangelegde tegelgoot (zie t. a. p.) kwamen gereed. De totale kosten van dit werk bedroegen f 14 327.

Ter beveiliging van het noordoostelijk gedeelte der hoofdplaats Batavia tegen overstrooming door de rivieren Pasanggrahan en Angké is, van de in den postweg gelegen brug Pesing af, in zuidelijke richting een dijk gelegd, aansluitende aan de hooge gronden van het particuliere land Asem (begrooting f 9972, kosten f 9905).

Aan de werken voor het maken van eene oeververdediging langs de Serajoe-rivier (Banjoemas) is in 1902 f 20 773 ten koste gelegd. Van een voor dergelijke werken langs de Sampang-rivier (Madoera) toegestaan bedrag van f 3970 is in dat jaar f 3964 besteed. Een ontwerp voor de oeververdediging van de Toendjoeng-rivier (Madoera) langs den grooten postweg nabij Bangkalan is in behandeling.

Met den aanleg van het bandjirkanaal tot bescherming van de hoofdplaats Soerakarta tegen overstroomingen uit de Kali Pepé, is een aanvang gemaakt. Eene voorziening van den rechteroever der kali zelve is bij het einde van 1902 ter hand genomen. Van de voor deze werken respectievelijk beschikbaar gestelde bedragen van f 426 553 en f 4750 is in 1902 f 11 244 en f 2666 verwerkt.

Voor het verbeteren van de Kota-leiding te Magelang (Kedoe), welke werkzaamheden om gezondheidsredenen eenigen tijd moesten worden gestaakt, is in 1902 f 32 494 uitgegeven.

In het gouvernement Atjèh en onderhoorigheden is te Tapa' Toean een landingssteiger aangebracht (begrooting f 15 744, kosten f 15 236). Het voor eene nadere herstelling aan de strandbeschoeiing te Oelèë Lheuë geraamde bedrag (f 11 559) is geheel verwerkt. Eene voorziening aan den linkeroever van de Atjèh-rivier te Koeta Radja kwam, ten gevolge van hoogen waterstand, slechts voor de helft gereed. Van de toegestane som van f 21 785 is f 18 339 besteed.

In de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo is voor het bouwen van eene houten beschoeiing langs den rechteroever der Martapoera-rivier te Bandjermasin f 10 920 toegestaan, waarvan in 1902 f 4753 verwerkt is.

Ter hoofdplaats Koepang (res. Timor) bleven eenige herstellingen aan den strandmuur onderhanden (begrooting f 25 280, tot dusver verwerkt f 19 282).

Havens en reeden. Aan de verruiming van de haven te Anjerlor (Bantam) is in 1902 f 7225 verwerkt.

De verbetering van den oostelijken havenmuur te Batavia bleef nog onderhanden.

De oosterhavendam te Tandjoeng Priok, waaraan nog steeds verzakking te bespeuren is, is in 1902, in stede van met van Merak afkomstigen steen, opgehoogd met trascementbeton, voor welk werk f 9567 is toegestaan. Op ult. 1902 was een gedeelte van de kruin van den dam over eene lengte van ongeveer 60 M. met dit materiaal volgestort. Door de baggermolens werd gewerkt in de binnen- en buitenhavens, in de westergracht en in het scheepvaartkanaal. In 't geheel is opgebaggerd 222 520 M³. specie, waarvan 7550 M³. aan den wal is gebracht.

Aan den mond van de Tjimanoek te Indramajoe (Cheribon) is een geul gebaggerd van 1200 M. lengte en 12 M. bodembreedte (begrooting f 5362, kosten f 4485).

Voor de verlenging van de havendammen te Tegal (Pekalongan) (zie K. V. 1902, kol. 212) en te Pekalongan is respectievelijk f 99 930 en f 6089 toegestaan, waarvan in 1902 f 36 906 en f 1912 is besteed.

De opnemingen voor het maken van eene geul in de rivier te Djoewana (Semarang) zijn beëindigd.

Aan den ijzeren steiger te Grisee (Soerabaja) is, ten behoeve van de stoombooten der Madoera-Stoomtrammaatschappij, een bamboevlot bevestigd.

De loodingen en waarnemingen ter reede van Soerabaja liepen in 1902 af. De uitkomsten daarvan zullen eerlang worden gepubliceerd, tegelijk met andere bescheiden omtrent de haven van Soerabaja. Bij Gouv. Bt. 28 April 1903 n°. 7 is eene commissie ingesteld voor het opmaken van een uitgewerkt voorontwerp van hetgeen zoo spoedig mogelijk, ten behoeve van den handel te Soerabaja, met betrekking tot het havenvraagstuk moet worden verricht.

Van de in het belang van den waarnemingsdienst in Straat Madoera beschikbaar gestelde som van f 110 000 is f 63 200 besteed.

Te Banjoewangi (Besoeki) is, van tijdelijk materiaal, een nieuw laadhoofd gebouwd en het bestaande, welks toegang door modderbanken of verzanding zoo goed als versperd was, afgebroken (begrooting f 4665, kosten f 4659).

Het ontwerp voor eene oevervoorziening van de vluchthaven te Kroë (Benkoelen) kwam gereed.

Voor de verbetering van de getijhaven te Muntok (Banka) is f 36 371 toegestaan, waarvan in 1902 f 15 186 is verwerkt.

De ontwerpen voor het verleggen van de aanlegplaats van schepen en van het douane-etablissement te Bandjermasin (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) naar de Barito-rivier (zie t. a. p.) zijn in behandeling.

Voor den aanmaak van twee corpsmorts ten behoeve van de baai van Gorontalo (Menado) is f 7786 toegestaan.

De uiterst slappe geaardheid van den zeebodem bij Makasser — het grondonderzoek is gebleken, zonder dat men er eenig vermoeden van had, op eene te gunstige plaats te zijn verricht — heeft eene wijziging van het oorspronkelijk ontwerp voor de verbetering van de haveninrichting aldaar noodzakelijk gemaakt. Volgens het definitieve, in Januari 1903 goedgekeurde ontwerp, zijn de totale kosten thans begroot op f 1 316 500 (oorspronkelijke raming f 1 200 280), waarvan in 1902 is uitgegeven f 227 970 (f 140 595 in Indië en f 87 375 hier te lande).

De meerpaalinrichtingen bij het laadhoofd te Ternate zijn geheel voltooid.

Drinkwatervoorziening. In hoofdzaak door eene wijziging in het buizennet is verbetering gebracht in de drinkwatervoorziening voor de schepen te Tandjoeng Priok. Maatregelen zijn genomen om de betere qualiteit van het verkrijgbaar gestelde water zóoveel mogelijk ter kennis van belanghebbenden te brengen.

De drinkwaterleiding uit den artesischen put te Tjakrajoedan, ten behoeve van de afdeelingshoofdplaats Tegal, is voltooid. De totale kosten hebben f 20 506 bedragen.

De ontwerpen voor de drinkwaterleidingen te Djoewana en Ambarawa (Semarang) bleven onderhanden. Het onderzoek van de bronnen voor eene dergelijke leiding voor de hoofdplaats Semarang (vgl. K.V. 1902, kol. 213) werd voortgezet.

De drinkwaterleiding uit de bron Kadjargeneng voor de afdeelingshoofdplaats Blora (Rembang) is voltooid. De totale kosten bedroegen f 98 496.

De werken voor de drinkwatervoorziening te Soerabaja zijn met kracht voortgezet. In 1902 is machtiging verleend tot den bouw van een hoogreservoir en van een benedenste ontlastreservoir (respectievelijk bij de desa's Wonokitri en Tamanan), het leggen van buisleidingen van de bronnen Tojoarang en Plintahan naar het benedenste ontlastreservoir, het omvangen en afleiden der bron Plintahan en het leggen der buizen voor de hoofdaanvoerleiding. De uitgaven in 1902 bedroegen f 423 700, waaronder f 29 850 aan traktementen. Bovendien is van de uit Europa aangevoerde materialen voor eene waarde van f 1 200 000 verwerkt. Voorts hebben de t. a. p. vermelde onderzoekingen geleid tot het maken van eene tijdelijke drinkwatervoorziening. Op een terrein in de desa Dermo zijn namelijk boorbuizen aangebracht, waaruit het door de zandlagen gefiltreerde rivierwater wordt opgepompt. Het op die wijze verkregen water wordt met vaartuigen naar 20 langs de Kali Mas en de Pegirian verspreide reservoirs van 5 M³. inhoud vervoerd, en daaruit verstrekt. Van 15 November tot ult. December 1902 is, in verband met de groote waterschaarschte in het laatste gedeelte van den oostmoesson, die verstrekking tot 150 M³. per dag opgevoerd. Voor deze tijdelijke voorziening is f 72 800 toegestaan, waarvan in 1902 f 31 424 is verbruikt.

In het belang van de drinkwatervoorziening van Soemenep en Sampang (Madoera) zijn verschillende opnemingen verricht.

Voor de drinkwaterleiding ten behoeve van het krankzinnigengesticht te Lawang (Pasoeroean) is een reservoir gebouwd en een begin gemaakt met het verleggen van de buisleiding. De uitgaven beliepen f 8023. Voorts is in het belang van eene tijdelijke drinkwatervoorziening voor dat gesticht in 1902 f 3183 besteed.

Het leggen van de buisleidingen ter verdeeling van het water uit den artesischen put te Panaroekan (Besoeki) is in 1902 voltooid.

Voorloopige of definitieve ontwerpen zijn opgemaakt voor eene drinkwatervoorziening uit de bron Gangging ten behoeve van de afdeelingshoofdplaats Magetan (Madioen) en voor de uitbreiding van eene dergelijke inrichting voor Fort de Kock (Padangsche Bovenlanden), de laatste in aansluiting met eene door den geniedienst gelegde ijzeren buisleiding uit de bron Soengai Tanang.

De watervoorziening voor Telok Betoeng (Lampongsche Districten) is voltooid. De totale uitgaven bedroegen f 32 565. Opmerkelijk is het, dat de in de droge maanden heerschende cholera-epidemie plotseling gestuit werd, toen in September van dat jaar de inrichting in werking kwam.

Met de opneming van bronnen ten behoeve van eene watervoorziening te Tandjoeng Pinang (Riouw en onderhoorigheden) is een aanvang gemaakt.

In verband met de mislukking van de proefneming met het slaan van Nortonpompen ter verkrijging van beter drinkwater te Makasser (Celebes en onderhoorigheden) en in afwachting van de voorgenomen artesische boringen te dier plaatse, is een onderzoek ingesteld naar de mogelijkheid om op een geschikt punt aan eene nabijgelegen rivier een pompstation op te richten, ten einde van daar het water met tankschepen naar de hoofdplaats te vervoeren. Wegens de geringe bevaarbaarheid der rivieren in die streek moest echter van dit plan worden afgezien.

Voor de hoofdplaats Singaradja (Bali en Lombok) zal eene drinkwatervoorziening worden aangelegd, waarvan de kosten op f 59 696 zijn begroot, terwijl het voornemen bestaat om eerlang te Ampenan (Lombok) eene dergelijke leiding te maken uit een daar aanwezigen, van het departement van oorlog overgenomen artesischen put.

Bij Gouv. Bt. 26 April 1903 n°. 2 is aan de Deli-Maatschappij voor den tijd van één jaar voorrang verleend voor het verkrijgen van eene concessie tot watervoorziening van de hoofdplaats Medan (Oostkust van Sumatra).

Uitbreidingen of verbeteringen van artesische waterleidingen kwamen tot stand te Batavia, Semarang, Djomblang, Salatiga, Soerakarta en Padang.

Bij Gouv. Bt. 16 Aug. 1902 n°. 14 (Bijbl. Ind. St. n°. 5743) zijn nieuwe algemeene voorwaarden vastgesteld, waarop vergunning kan worden verleend tot het aftappen van water uit gouvernements bronwaterleidingen en artesische putten.

II. SPOOR- EN TRAMWEGEN EN STOOMWEZEN.

Het personeel voor het toezicht op de spoorwegdiensten en het stoomwezen (zie Ind. St. 1888 n°. 39 en 1894 n°. 18) is bij Gouv. Bt. 17 Jan. 1903 n°. 16 (Ind. St. n°. 52) uitgebreid met een inspecteur der 2de klasse. In verband daarmede is het aantal inspectie-afdeelingen van 5 op 6 gebracht.

§ 1. SPOOR- EN TRAMWEGEN.

In het algemeen reglement op de spoorwegdiensten (Ind. St. 1895 n°. 300 en de daarin gebrachte wijzigingen), het algemeen secundair spoorwegreglement (Ind. St. 1902 n°. 218) en het algemeen stoomtramreglement (Ind. St. 1893 n°. 190, juncto 1894 n°. 101 en 1900 n°. 107) is bij Ord. van 23 Dec. 1902 (Ind. St. n°. 455) wijziging gebracht in verband met de instelling van eene per-

manente militaire spoorwegcommissie [1]), terwijl bij Ord. van 22 Jan. 1903 (Ind. St. n°. 87) eerstgenoemde twee reglementen zijn aangevuld in verband met de invoering van de automatische vacuum-rem bij de staatsspoorwegen op Java. Voorts is bij Ord. van 14 Maart 1903 (Ind. St. n°. 167) het algemeen stoomtramreglement aangevuld met verbods- en strafbepalingen tegen het zitten of liggen op of langs de trambaan en het aldaar drijven of laten loopen van vee of andere dieren, en zijn de in het algemeen secundair spoorwegreglement voorkomende soortgelijke bepalingen uitgebreid en verscherpt. Eindelijk is het algemeen stoomtramreglement bij Ord. van 21 Mei 1903 (Ind. St. n°. 223) nog aangevuld met betrekking tot de verlichting van de treinen vóór zonsopgang en na zonsondergang.

A. SPOORWEGEN.

1°. STAATSSPOORWEGEN.

a. Aanleg.

In Mei 1903 is de directeur der burgerlijke openbare werken gemachtigd tot het instellen van een onderzoek naar de wenschelijkheid en de mogelijkheid om van staatswege nog een aantal zijlijnen van de staatsspoorwegen op Java aan te leggen. In dezelfde maand is machtiging verleend tot het doen van eene terreinverkenning voor het opmaken van eene raming van aanleg- en exploitatiekosten en de berekening der rentabiliteit van eene verbindingslijn van Semarang met een punt van de Oosterlijnen der staatsspoorwegen nabij of te Kedoengbanteng.

Lijn Kalisat—Banjoewangi (lengte 87 K.M.). Met den aanleg van deze lijn kwam men in 1902 gereed. Den 10den September van dat jaar zijn de eerste sectie en een gedeelte van de tweede, en den 2den Februari 1903 de geheele lijn voor het algemeen verkeer opengesteld.

De aanlegrekening wees op ult. 1902 een eindcijfer aan van f 5 547 895.

Lijn Goebeng—Kalimas-Oost (lengte 7,347 K. M.). De onderhandelingen met de fabriek van stoomwerktuigen „de Nederlandsch-Indische Industrie" te Soerabaja over het dempen van den toegang naar een aan die fabriek toebehoorende dokput (zie K. V. 1902, kol. 214) hebben in het voorjaar van 1903 geleid tot den afkoop van hare rechten daarop. Met het leggen van het spoor voor den zijtak naar Kampong Baroe is toen onmiddellijk een aanvang gemaakt.

De aanlegrekening van deze lijn bedroeg op ult. December 1901 f 582 406 (verbeterde opgaaf). De uitgaven in 1902, ad f 9961, zijn ten laste van de uitbreidingsrekening gebracht.

Lijn Batavia—Tangerang—Bantam. De aanleg van den zijtak Tanah Abang—Struiswijk (lang 6,403 K.M.) en van de verbindingslijn Kemajoran—Antjol (lang 4,340 K.M.) bleef nog onderhanden. De aanlegkosten bedroegen in 1902 respectievelijk f 178 572 en f 21 260.

Voor de kruising met de lijn van de Nederlandsch-Indische Tramwegmaatschappij, nabij de opiumfabriek te Salemba, kwam onder dagteekening van 16/18 October 1902 eene overeenkomst tot stand, terwijl de onderhandelingen over de kruising met de baan van de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij nabij Pegangsaän nog loopende zijn. Ondanks het feit, dat bij den aanleg van beide lijnvakken moeielijkheden zijn ondervonden in het verkrijgen van den benoodigden grond, ten gevolge waarvan de toepassing van de onteigeningsordonnantie noodig is geworden (zie Ind. St. 1903 n°s 148 en 207), wordt de verwachting gekoesterd, dat zij nog in 1903 voor het publiek verkeer kunnen worden opengesteld.

Ten behoeve van den aanleg van den zijtak Rangkas Betoeng—Pandeglang—Menes—Laboean zijn bij de wet van 31 Dec. 1902 (Ned. St. n°. 238, Ind. St. 1903 n°. 17) de noodige fondsen toegestaan. Met de voorbereidende werkzaamheden is in Maart 1903 een aanvang gemaakt.

Lijn Padalarang—Krawang (lengte 96,166 K.M.). Het in de vlakte gelegen gedeelte Krawang—Poerwakarta van deze lijn (vgl. K. V. 1902, kol. 215) is den 27sten December voor het publiek verkeer opengesteld.

Bij den bouw van de berglijn Poerwakarta—Padalarang zijn tot dusver geen tegenspoeden ondervonden, welke vertraging in het gereed komen van dit lijngedeelte (einde 1905) ten gevolge zouden kunnen hebben. In de derde sectie (7½ K.M. boven Poerwakarta) maakte de uiterst ongeschikte grondsoort eene kleine verlegging van het tracé noodzakelijk en in de eerste sectie (6,5 K.M. van Padalarang) had den 16den Februari 1903 eene aardschuiving plaats, ten gevolge waarvan 19 inlandsche werklieden om het leven kwamen. De werkzaamheden aan de tunnel bij Sasaksäat, hoewel op sommige plaatsen uiterst bezwaarlijk, vorderden in die mate, dat de doorslag reeds den 23sten Juni 1903 — d. i. 13 maanden na den aanvang — kon plaats hebben.

De aanlegrekening wees op ult. December 1902 een eindcijfer aan van f 3 167 582.

b. Exploitatie.

Lengte in exploitatie. In de lengte der staatsspoorwegen, blijkens de tot 1901 loopende opgaaf in K. V. 1902 (kol. 215) bedragende: voor de Oosterlijnen op Java 819, voor de Westerlijnen aldaar 841 en voor den spoorweg ter Sumatra's Westkust 210 K.M., kwam sedert in zoover verandering, dat aan de Oosterlijnen op 10 September 1902 30 K.M. en op 2 Februari 1903 57 K.M. en aan de Westerlijnen op 27 December 1902 41 K.M. werden toegevoegd, als gevolg van het in exploitatie komen van de lijn Kalisat—Banjoewangi en van een gedeelte van de lijn Padalarang—Krawang.

Tarieven. De speciale tarieven voor het vervoer van voor den uitvoer bestemde hoofd- en zaksuiker, zoomede van koffie van particuliere ondernemingen naar de afscheepplaatsen en de koffiepellerijen (zie K. V. 1902, kol. 215) zijn ook voor 1903 van kracht verklaard (Gouv. Btn. 14 Febr. 1903 n°. 1 en 20 Dec. 1902 n°. 39). Voorts is bij Gouv. Bt. 25 Mei 1903 n°. 13 ten aanzien van niet voor den uitvoer bestemde koffie, koffie in de hoornschil en glondongan-koffie nog bepaald, dat gedurende 1903, bij de berekening der vrachtprijzen voor het vervoer daarvan, respectievelijk zullen worden toegepast de coëfficienten 0,6, 0,5 en 0,3.

De in 1901 met het oog op de schaarschte aan voedingsmiddelen in sommige gewesten van Midden-Java toegestane tijdelijke verlaging van de vrachtprijzen voor het vervoer van cassave en maïs op sommige gedeelten der Wester- en Oosterlijnen (zie t. a. p.) is bij Gouv. Btn. 28 Sept. 1902 n°s. 11 en 12 voor het tijdvak 1 Sept. 1902—ult. Aug. 1903 verlengd. In verband met die schaarschte zijn bij Gouv. Bt. 23 Maart 1903 n°. 17 de coëfficienten voor de berekening der vrachtprijzen voor het vervoer van padi, rijst, gabah en dedak belangrijk verlaagd. Ook de vrachten van cultuurplanten, stekken, tjangkokans, enten en ander plantmateriaal voor den landbouw, met uitzondering van suikerrietstekken, ondergingen eene verlaging (Gouv. Bt. 19 April 1903 n°. 23).

Tractie. Op ult. 1902 bestond het rollend materieel der staatsspoorwegen op Java uit 320 locomotieven, 680 personen- en bagagerijtuigen en 4654 wagens, of 14 locomotieven, 10 rijtuigen en 366 wagens meer dan op ult. 1901. Tegen 56 273 ton in 1901, zijn in 1902, ten behoeve van de staatsspoorwegen op Java, 56 761 ton steenkolen verbruikt, namelijk 26 444 ton Ombilin-, 28 109 ton Australische en 2208 ton Japansche steenkolen.

Op den spoorweg ter Sumatra's Westkust was het rollend materieel op ult. 1902 samengesteld uit 62 locomotieven, 72 personen- en bagagerijtuigen en 454 wagens, tegen respectievelijk 61, 72 en 399 (verbeterde opgaaf) bij het einde van 1901. Het kolenverbruik beliep in 1902 24 872 ton (uitsluitend Ombilinkolen), tegen 27 162 ton in 1901.

Personeel. Bij de exploitatie der staatsspoorwegen op Java waren (voor zoover van eene aanstelling voorzien) op ult. 1902 in dienst 1208 Europeanen en 1568 inlanders, en ter Sumatra's Westkust respectievelijk 99 en 215.

In de werkplaatsen te Bandoeng, Poerworedjo en Meester-Cornelis te zamen waren, ongerekend de koelies, gemiddeld

[1]) Eene instructie voor die commissie is vastgesteld bij Gouv. Bt. 23 Dec. 1902 n°. 27 (Bijbl. Ind. St. n°. 5800).

per dag werkzaam 1010 man, en in die te Madioen, Soerabaja, Djember en Padang respectievelijk 600, 328, 179 en 261.

Bij Gouv. Bt. 31 Oct. 1902 n°. 19 (Bijbl. Ind. St. n°. 5803) is eene nieuwe regeling vastgesteld met betrekking tot de toekenning van overwerkgelden aan het personeel der staatsspoorwegen op Java.

Uitkomsten van het verkeer. Op de Westerlijnen der staatsspoorwegen op Java is in 1902 bruto ontvangen f 5 190 697, d. i. f 42 220 of 0,8 % minder dan over 1901. De lijnvakken Batavia—Tangerang—Anjerkidoel, Batavia—Tandjoeng Priok en Batavia—Poerwakarta brachten meer op, maar de opbrengst van het lijnvak Buitenzorg—Djokjakarta met de zijtakken bedroeg, ondanks de toeneming van het reizigersverkeer, belangrijk minder, hetgeen voornamelijk is toe te schrijven aan verminderd vervoer van suikerrietstekken (bibit) en van rijst. Op de Oosterlijnen bedroegen de bruto-ontvangsten in 1902 f 6 751 019, gevende, vergeleken met die over 1901, ad f 6 891 807, een nadeelig verschil van f 140 788 of 2 %. Het reizigersverkeer leverde gunstige uitkomsten op, hoofdzakelijk ten gevolge van de openstelling voor het publiek verkeer van de Banjoewangi-lijn, doch het goederenvervoer bracht minder op dan in 1901, grootendeels ten gevolge van het verleenen van vrachtverlaging voor het vervoer van suiker en koffie en door de invoering van de verlaagde tarieven voor korte afstanden.

Na aftrek van de exploitatiekosten, bleef op de Westerlijnen f 1 555 982 en op de Oosterlijnen f 3 220 813 netto over, tegen respectievelijk f 1 711 561 en f 3 484 614 (verbeterde opgaaf) over 1901.

De ontvangsten van den spoorweg ter Sumatra's Westkust bedroegen in 1902 bruto f 1 323 854 en netto f 529 733, tegen in 1901 respectievelijk f 1 369 572 en f 544 368 (verbeterd cijfer).

Voor nadere gegevens met betrekking tot het verkeer op en de geldelijke uitkomsten der exploitatie van de staatsspoorwegen, zie bijlage S.

2°. PARTICULIERE SPOORWEGEN.

De **lengte in exploitatie** bleef 363.7 K.M. (op Java 261, ter Sumatra's Oostkust 102.7 K.M.) bedragen.

Tarieven. Het speciaal tarief voor het vervoer op de lijn Semarang—Vorstenlanden van de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij van voor uitvoer bestemde suiker (vgl. K. V. 1902, kol. 217) is ook voor 1903 van kracht verklaard. Voorts is het tarief voor het vervoer van bagage langs die lijn, met ingang van 1 Februari 1903, verlaagd.

Op den Deli-spoorweg is op 1 November 1902 een verlaagd tarief in werking getreden voor per spoorweg van Belawan aangevoerde rijst, padi, gabah, djagoeng en dedak, van Perbaoengan naar de stations der Bedagei-stoomtram.

Uitkomsten van het verkeer. Uitvoerige opgaven nopens den omvang en de geldelijke uitkomsten van het verkeer gedurende 1902 op de drie particuliere spoorwegen (Semarang—Vorstenlanden, Batavia—Buitenzorg en Deli-spoorweg) worden aangetroffen in bijlage S.

Op de drie lijnen gezamenlijk bedroegen de ontvangsten bruto f 5 468 809 en netto f 2 889 945, tegen respectievelijk f 5 542 258 en f 3 247 102 over 1901.

Het krachtens de concessie voor den spoorweg Semarang—Vorstenlanden den Staat toekomend aandeel in de winst op deze lijn beliep over 1902 f 140 075, tegen f 232 742 in 1901.

Concessiën of aanvragen voor nieuwe lijnen. Gedurende het tijdvak 1 Juni 1902—ult. Mei 1903 zijn geen nieuwe aanvragen om voorrang van concessie voor spoorwegen ingediend. Op laatstgemeld tijdstip waren nog onafgedaan een 10-tal aanvragen voor spoor- en tramaanleg in Zuid-Sumatra, welke in advies werden gehouden in afwachting van het omtrent de in Februari 1902 (vgl. K. V. 1902, kol. 217) bevolen en in April 1903 voltooide terreinverkenning voor het opmaken van een algemeen spoor- en tramwegplan voor die streken uit te brengen verslag.

B. STOOMTRAMWEGEN.

1°. STAATSSTOOMTRAMWEGEN.

Gedurende 1902 zijn op de reeds in hoofdst. **D** (kol. 124) besproken staatsstoomtramlijnen in Groot-Atjèh, de Pidië-streek en Samalanga vervoerd 920 275 personen (19 005 in de 1ste, 40 130 in de 2de en 861 140 in de 3de klasse), tegen 965 645 in 1901, zoomede 101 373 ton vrachtgoederen (19 526 voor het Gouvernement, 52 075 voor eigen dienst en 29 772 voor particulieren), tegen 54 178 ton in 1901. De vermindering van het personenverkeer, dat uit die cijfers zou kunnen worden opgemaakt, is slechts schijnbaar. Over 1902 is namelijk voor het eerst het werkelijk vervoerd aantal reizigers (en tonnen vrachtgoederen) vermeld, terwijl vroeger steeds het aantal étappe-reizigers (en tonnen) werd opgegeven. In werkelijkheid nam het verkeer belangrijk toe. De bruto ontvangsten, welke in 1901 f 134 920 (waaronder f 45 683 voor landsvervoer) bedroegen, klommen dan ook in 1902 tot f 213 648 (waaronder f 59 510 voor landsvervoer). De exploitatiekosten beliepen in 1902 f 345 913, tegen f 259 061 in 1901. Deze vermeerdering is eensdeels toe te schrijven aan de in 1902 onderhanden genomen verbouwing van de werkplaatsen te Koeta Radja, welke, ten gevolge van de uitbreiding, die de exploitatie in de laatste jaren verkreeg, te bekrompen waren geworden, anderdeels aan de belangrijke uitgaven, welke de sedert korten tijd in gebruik genomen lijnen ter noordkust — evenals alle nieuwe lijnen — voor onderhoud en herstellingen vorderden. Bovendien brachten kwaadwilligen meermalen ernstige schade aan de baan en de daarin gelegen kunstwerken toe, welker herstelling extra-uitgaven vereischte, afgezien nog van de met de hieruit noodzakelijk voortvloeiende stremming in den loop der treinen gepaard gaande vermindering der ontvangsten. Toch is het nadeelig saldo over 1902, ad f 132 265, slechts f 8124 hooger dan in 1901, toen het f 124 141 beliep.

Met ingang van 1 Februari 1903 zijn op de lijnen der Atjèh-stoomtram abonnementskaarten tegen verminderd tarief verkrijgbaar gesteld.

Het voorontwerp voor een eventueel van staatswege aan te leggen stoomtramweg van Madioen naar Ponorogo (zie K. V. 1902, kol. 218) kwam gereed. De aanlegkosten van deze 54,4 K.M. lange lijn zijn geraamd op f 1 890 000.

2°. PARTICULIERE STOOMTRAMWEGEN.

a. Aanleg.

De stoomtramwegen waarvan gedurende het verslagtijdperk de aanleg is voltooid, de bouw onderhanden was of de uitvoering werd voorbereid, waren de volgende:

Lijn in de residentiën Semarang, Rembang en Soerabaja van de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij, namelijk van Goendih naar Soerabaja, met een zijtak van Soemari naar Grisee. Het baanvak Tjepoe—Bodjonegoro van de hoofdlijn en de tweede sectie van den zijtak, zoomede het lijntje, hetwelk het station Tjepoe met den Semarang—Joana-stoomtramweg verbindt, kwamen gereed en zijn den 1sten Februari 1903 voor het publiek verkeer opengesteld, zoodat thans de geheele lijn in exploitatie is.

Voor het sluiten der overeenkomsten betreffende de aansluiting van de lijn met de staatsspoorwegen, het rechtstreeksch verkeer en het gebruik van rollend materieel te Mesigit zijn de onderhandelingen met de Maatschappij nog loopende.

Lijn in de residentiën Djokjakarta, Kedoe en Semarang van de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij, namelijk van Djokjakarta over Magelang en Setjang naar Willem I, met een zijtak van Setjang naar Parakan. Het 10 K.M. lange baanvak Magelang—Setjang kwam gereed en is den 15den Mei 1903 voor het publiek verkeer opengesteld. De aanleg van de aardebaan en de kunstwerken voor het lijngedeelte Setjang—Willem I is onderhanden en van de zijlijn Setjang—Parakan is de richting voorloopig vastgesteld en op het terrein uitgebakend.

Lijn in de residentie Soerabaja van de Babat—Djombang-Stoomtrammaatschappij, namelijk van Djombang over Dolok, Kaboeh, Ngimbang Bloeloek en Dradah naar Babat. In Augustus 1902 kwam, door de opening voor het publiek verkeer van het baanvak Dradah—Babat, de geheele lijn in exploitatie, met uitzondering van het gedeelte ten noorden van de ontmoeting met de lijn Goendih—Soerabaja van de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij.
Voor het sluiten van eene overeenkomst, regelende het rechtstreeksch verkeer tusschen de staatsspoorwegen en de lijnen der Maatschappij en het wederzijdsch gebruik van wagens zijn de onderhandelingen nog loopende.

Lijn in de residentiën Soerabaja en Pasoeroean van de Modjokerto-Stoomtrammaatschappij. Met den aanleg van het gedeelte Bangil—Kalianjar (vgl. K. V. 1902, kol. 219) is nog geen begin gemaakt.
Op een verzoek der Maatschappij om, met het oog op den ongunstigen toestand waarin zij verkeert, haar tijdelijk kwijtschelding te verleenen van de door haar, ingevolge de in 1898 met haar gesloten overeenkomst, verschuldigde sommen wegens vergoedingen voor het medegebruik van een lijngedeelte van den staatsspoorweg en voor het gemeenschappelijk gebruik van de stations-emplacementen te Porong, Bangil en Modjokerto der staatsspoorwegen, is bij Gouv. Bt. 12 Mei 1903 n°. 7, voor zooveel het jaar 1903 betreft, gunstig beschikt.

Lijn in de residentie Pasoeroean van de Malang-Stoomtrammaatschappij, namelijk de hoofdlijn Singosari—Dampit, met de zijtakken Gondanglegi—Kepandjen en Toempang—Blimbing. Den 15den Februari 1903 is het baanvak Malang—Blimbing en daarmede de geheele lijn in exploitatie gekomen.
De overeenkomsten met de Maatschappij voor de aansluitingen met de staatsspoorwegen te Kepandjen, Blimbing en Singosari (zie t. a. p.) kwamen tot stand, terwijl de directeur der burgerlijke openbare werken is gemachtigd tot het sluiten van overeenkomsten, regelende het rechtstreeksch verkeer tusschen de staatsspoorwegen en de lijnen der Maatschappij en het wederzijdsch gebruik van wagens, zoomede betreffende de kruising met de staatsspoorwegen te Blimbing (Gouv. Btn. 18 Sept. 1902 en 1 Juni 1903 n°s. 37 en 16).

Lijnen ter Sumatra's Oostkust van de Deli-Spoorwegmaatschappij. De lijn Seleseh—Kwala (Seleseh-lijn) is den 5den November 1902 en de verlenging Bamban—Rantau Laban (Tebing Tinggi) van de Bedagei-lijn (vgl. t. a. p.) den 2den Maart 1903 voor het publiek verkeer opengesteld. De lijnen Timbang Langkat—Tandjoeng Poera—Pangkalan Brandan (Langkat-lijn) en Loeboek Pakam—Bangoen Poerba (Serdang-lijn) bleven nog in aanleg.

b. Exploitatie.

Op ult. 1902 waren op Java en Madoera geheel of nog slechts voor een deel 15 stoomtramwegen in exploitatie, met eene gezamenlijke lengte van ± 1838 K.M., tegen ± 1691 K.M. bij het einde van 1901 [1]). Van deze lijnen, van welke er 3 aan de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij en 12 aan even zoovele stoomtrammaatschappijen toebehooren, zijn er 5 reeds vermeld onder het hoofd „Aanleg", de 10 andere zijn de voltooide lijnen van de Semarang—Joana-Stoomtrammaatschappij, de Nederlandsch-Indische Tramwegmaatschappij, de Oost-Java-Stoomtrammaatschappij, de Semarang—Cheribon-Stoomtrammaatschappij, de Serajoedal-Stoomtrammaatschappij, de Kediri-Stoomtrammaatschappij, de Pasoeroean-Stoomtrammaatschappij, de Probolinggo-Stoomtrammaatschappij, de Madoera-Stoomtrammaatschappij en de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij (lijn Djokjakarta—Brosot). Statistieke gegevens omtrent den omvang en de uitkomsten van het bedrijf over 1902 zijn opgenomen in bijlage S.
Bij Gouv. Bt. 17 Juni 1903 n°. 31 is een reglement vastgesteld voor het afgeven van bewijzen van vrij vervoer aan ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur voor reizen langs de lijnen der Oost-Java-, Serajoedal-, Modjokerto- en Babat—Djombang-Stoomtrammaatschappijen.

[1]) Ten gevolge van eene drukfout is de lengte van de op ult. 1901 in exploitatie zijnde lijnen in K. V. 1902 (kol. 220) opgegeven als te bedragen 1091 K.M.

c. Vergunningen of aanvragen voor nieuwe lijnen.

Gedurende het thans te behandelen tijdvak 1 Juni 1902—ult. Mei 1903 kwamen van de in bijlage U van K. V. 1902 vermelde 52 vergunningen voor den aanleg van stoomtramwegen [2]), waarvoor de termijn van aanvaarding op ult. Mei 1902 nog openstond, er 19 wegens niet tijdige aanvaarding te vervallen [3]) en zijn 12 nieuwe vergunningen verleend. Het totaal aantal vergunningen, waarvoor de termijn van aanvaarding op laatstgenoemden datum nog openstond, bedroeg dus 45 [4]), welke alle zijn vermeld in bijlage T.
Een 14-tal aanvragen moesten om verschillende redenen worden afgewezen. Ten aanzien van 8 aanvragen voor tramwegen op Java en 13 voor lijnen in de buitenbezittingen kon op ult. Mei 1903 nog geen definitieve beslissing worden genomen, waarom die nog in beraad werden gehouden, terwijl op dat tijdstip, voor zooveel de aanvragen het departement der burgerlijke openbare werken reeds hadden bereikt, er nog 14 (alle voor lijnen op Java) in behandeling waren.

C. ELECTRISCHE TRAMWEGEN.

Van de 2 vergunningen voor den aanleg van electrische tramwegen, waarvoor de termijn van aanvaarding op ult. Mei 1902 nog openstond, is die voor eene lijn ter hoofdplaats Semarang (zie n°. XXIV van bijlage U van K. V. 1902) wegens niet tijdige aanvaarding vervallen. Van de andere (zijtak Goenoeng Sahari—Molenvliet van de lijn der Batavia-Electrische Trammaatschappij ter hoofdplaats Batavia, zie n°. IX van bijlage T van dit verslag) is de termijn van aanvaarding bij Gouv. Bt. 14 Nov. 1902 n°. 30 tot 1 November 1903 verlengd.

D. PAARDENTRAMLIJNEN.

Door de Solosche Tramwegmaatschappij is met de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij eene overeenkomst gesloten, waarbij de exploitatie van hare lijn aan laatstgenoemde Maatschappij wordt overgedragen. De uitvoering van deze overeenkomst wacht nog op de daaraan van regeeringswege te verleenen goedkeuring.
De in 1901 ingediende aanvraag voor de paardentramlijnen Soekaboemi—Tjikembar en Tjisaät—Soekaboemi—Soekaradja (zie K. V. 1902, kol. 221) is in 1902 vervangen door eene aanvraag om vergunning voor eene tramlijn met stoom of electriciteit als beweegkracht, welke vergunning reeds is verleend (zie bijlage T, n°. XX). De in Augustus 1901 verleende vergunning voor eene paardentramlijn Kramatbrug—Goenoeng Sahari (Batavia), met twee zijtakken (zie K. V. 1902, kol. 222), is vervangen door eene stoomtram-vergunning (zie bijlage T, n°. XV), terwijl de t. a. p. vermelde aanvraag voor de paardentramlijn Magelang—Pasar Pajeman is afgewezen. Een in December 1902 ingediend verzoek voor een gedeelte van laatstgenoemde lijn bleef nog in behandeling.

[2]) Hieronder begrepen 5 vergunningen voor tramwegen met stoom of electriciteit als beweegkracht (n°s. XIV, XV, XIX, XX en XXX). Twee van de in bijlage U van K. V. 1902 vermelde 54 vergunningen (n°s. XII en XXIV) hadden betrekking op electrische tramwegen.

[3]) Namelijk de n°s. VI, X, XIV, XVIII, XIX, XX, XXIII, XXV, XXVI, XXXIII, XXXVI, XL, XLI, XLII, XLIV, XLV, XLVI, LII en LIII.

[4]) Hieronder 7 vergunningen voor tramwegen met stoom of electriciteit als beweegkracht, namelijk de n°s. XVIII, XIX, XX, XXI, XXVII, XXXIV en XLI.
In 't geheel zijn in bijlage T 46 vergunningen vermeld, waarvan er één n°. IX) betrekking heeft op een electrischen tramweg.

E. TRAMWEGEN TEN BEHOEVE VAN ONDERNEMINGEN VAN LANDBOUW EN NIJVERHEID.

Het reglement op den aanleg en het gebruik van tramwegen ten behoeve van ondernemingen van landbouw en nijverheid (Ind. St. 1885 n°. 158, juncto 1895 n°. 171) is bij Ord. van 22 Oct. 1902 (Ind. St. n°. 384) in dien zin gewijzigd, dat de tot dusver op 50 M. bepaalde maximum-lengte der treinen in bijzondere gevallen tot 100 M. kan worden opgevoerd. In verband daarmede ondergingen de voorschriften omtrent het aantal remtoestellen en hun gebruik eenige uitbreiding.

F. KABELSPOORWEGEN EN TRANSPORTKABELS.

Gedurende het tijdvak 1 Juni 1902—ult. Mei 1903 is één aanvraag om vergunning voor den aanleg van een transportkabel, en wel voor de thee-onderneming Tjikadjang in de residentie Preanger Regentschappen, ingediend en ingewilligd (Gouv. Bt. 26 Maart 1903 n°. 21).

§ 2. STOOMWEZEN.

Het regeeringstoezicht op de bij particulieren in Nederlandsch-Indië in gebruik zijnde stoomketels, geregeld bij het reglement in Ind. St. 1892 n°. 42, zooals het sedert gewijzigd is, strekte zich op ult. 1902 uit tot 2954 ketels, of 146 meer dan bij het einde van 1901. Het verwarmingsoppervlak der gezamenlijke ketels vermeerderde van 204 765 M². tot 213 824 M². Uitvoerige opgaven daaromtrent worden aangetroffen in bijlage U.

Wegens vergoeding van kosten voor onderzoek en beproeving van stoomketels is in 1902 ontvangen f 25 400, tegen f 34 895 in 1901.

III. POST- EN TELEGRAAFDIENST EN TELEPHOONWEZEN.

§ 1. VEREENIGDE POST- EN TELEGRAAFDIENST.

Uitgewerkte statistische opgaven omtrent den post- en telegraafdienst over 1902 en de twee voorafgegane jaren worden aangetroffen in bijlage V.

Op ult. 1902 bestond het Europeesch personeel van den vereenigden dienst (zie hetgeen in K. V. 1902, kol. 222/223 omtrent de formatie van dat personeel is gezegd) uit 1 hoofdinspecteur, chef van den dienst, 11 inspecteerende ambtenaren (waarvan 4 bij het hoofdbureau), 132 kantoorchefs [1]), 179 commiezen, 40 adjunct-commiezen, 4 aan de werkplaats verbonden technische ambtenaren en 4 lijnopzichters, zoomede 93 hulppostcommiezen en 151 klerken (van de eersten 1 en van de laatsten 33 meer dan op ult. 1901), zoodat men in het geheel beschikte over 615 Europeesche ambtenaren (d. i. 34 meer dan op ult. 1901), onder wie 24 vrouwelijke klerken op de post- en telegraafkantoren te Weltevreden, Semarang en Soerabaja, zoomede op het hoofdbureau.

Het inlandsch personeel is in 1902 gebracht, wat de klerken betreft, van 89 op 103 en, wat de bestellers, postiljons, enz. aangaat, van 1139 op 1110 (het aantal der hieronder begrepen postiljons met eigen paard bleef, evenals op ult. 1901, 38 bedragen).

In den loop van 1902 zijn de examens voor den rang van commies der 3de en der 2de klasse elk éénmaal afgenomen. Aan dat voor eerstgenoemden rang werd deelgenomen door 23 adjunct-commiezen en 13 klerken, van wie er respectievelijk 18 en 3 slaagden; van de in 1901 geslaagde candidaten was er (zie K. V. 1902, kol. 223) op ult. 1901 één nog niet bevorderd. Gedurende 1902 konden 7 geëxamineerden tot den hoogeren rang bevorderd worden, zoodat er bij het einde van dat jaar 15 benoembaren (12 adjunct-commiezen en 3 klerken) beschikbaar bleven. Aan het examen voor den rang van commies der 2de klasse werd deelgenomen door 16 candidaten (commiezen der 3de klasse), van wie er 9 slaagden. Hiervan konden er 5 gedurende het jaar 1902 tot commies der 2de klasse worden benoemd, zoodat er — de in 1901 geslaagde candidaten waren allen in dat jaar reeds tot den hoogeren rang bevorderd — op ult. 1902 4 voor den hoogeren rang geëxamineerde commiezen der 3de klasse overbleven.

Het examen voor den rang van adjunct-inspecteur bleef, evenals in 1901, ook in 1902 achterwege, daar de van het examen van 1897 overgebleven candidaat (commies der 2de klasse) nog niet tot den rang van inspecteerend ambtenaar kon bevorderd worden.

Terwijl de geldelijke uitkomsten van den vereenigden dienst (met inbegrip van de paardenposterij) over de jaren 1899 en 1900, volgens verbeterde opgaven, een voordeelig saldo aanwezen van respectievelijk f 839 771 en f 953 756, was over 1901 (de uitkomsten over 1902 waren nog niet volledig bekend) een dergelijk saldo te berekenen van f 151 836. Hierbij zij echter opgemerkt, dat in 1899 eene buitengewone uitgaaf van f 20 000 voorkwam, namelijk de derde (laatste) termijn van de aan de Semarang—Cheribon-Stoomtrammaatschappij toegezegde tegemoetkoming van f 150 000 voor het vervoer van de post, en dat in 1901 onder de uitgaven is begrepen een bedrag van f 720 065, zijnde de kosten voor het leveren en leggen van een kabel met toebehooren voor de telegraphische verbinding van Java met Borneo. Bovendien moet in het oog worden gehouden, dat onder de uitgaven slechts de kosten van het actief dienend personeel zijn in aanmerking genomen, niet dus de uitgaven wegens verloven, pensioenen, overtochtskosten en wachtgelden, en dat onder de ontvangsten een fictief bedrag is geboekt over 1899 van f 630 066, over 1900 van f 690 950 en over 1901 van f 745 066, wegens porten van dienstbrieven, verstrekkingen van postpaarden aan dienstreizigers en verzonden binnenlandsche regeeringstelegrammen.

[1]) Hiervan waren 2 kantoorchefs (der 2de klasse) geplaatst als sous-chef bij de post- en telegraafkantoren te Soerabaja en Weltevreden.

§ 2. BRIEVEN- EN PAKKETPOST.

Posterijen in Indië. In 1902 zijn te Bajoeng Lentjir en Djambi (Palembang) en Balik Papan (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) post- en telegraafkantoren opgericht (op de eerstgenoemde twee plaatsen slechts tijdelijk), tegen opheffing van de hulppostkantoren te Balik Papan en Bajoeng Lentjir (welk laatste buiten bezwaar van den lande bestond), terwijl het post- en telegraafkantoor te Seblat in Benkoelen is overgebracht naar Ketaoen in hetzelfde gewest (Ind. St. 1902 n°. 245). Hierdoor steeg het aantal postkantoren van 127 op ult. 1901 tot 130 op ult. 1902 (waarvan respectievelijk 116 en 119 tevens voor den telegraafdienst aangewezen). Door de opheffing van de hulppostkantoren te Balik Papan en Bajoeng Lentjir en de oprichting van een hulppostkantoor te Merauke (Zuid-Nieuw-Guinea), van een tijdelijk hulppostkantoor te Prioek Tjahoe (Zuider en Oosterafdeeling van Borneo) en van een tijdelijk fungeerend hulppostkantoor te Tagogapoe (Preanger Regentschappen), was het aantal hulppostkantoren, dat op ult. 1901 92 bedroeg, op ult. 1902 gebracht op 93. Voorts is het hulppostkantoor te Tjiteras (Bantam) opgeheven, terwijl er te Madja in hetzelfde gewest een is opgericht (Ind. St. 1902 n°. 152). Van die 93 hulppostkantoren waren er 30 tevens spoorwegtelegraafkantoren en 20 tevens telephoon- of hulptelegraafkantoren. Bovendien telde men 1242 postinrichtingen van eenvoudigen aard, zijnde 204 bestelhuizen van den ambulanten- of spoorwegpostdienst (5 meer dan op ult. 1901) en 1038 bestelhuizen van de — enkel op Java en Madoera bestaande — zoogenaamde districtspost (14 minder dan op ult. 1901). Ongerekend de bestelhuizen van de districtspost, bestonden derhalve in het geheel 427 gouvernementskantoren voor den postdienst, waarbij nog komen 2 spoorwegtelegraafkantoren — op de halten Kalimas (Soerabaja) en Tjilatjap-haven der staatsspoorwegen op Java — en de voor het publiek verkeer opengestelde 14 gouvernements-telephoonkantoren, namelijk 9 op Banka en 5 op Lombok.

De algemeene bepalingen omtrent het beheer van den gouvernements post- en telegraafdienst in Nederlandsch-Indië (Ind. St. 1891 n°. 140) zijn bij Ind. St. 1902 n°. 325 gewijzigd, voornamelijk als een gevolg van de bij Ind. St. 1902 n°. 279 tot stand gekomen wijziging in de samenstelling en bezoldiging van het personeel.

De algemeene bepalingen ter uitvoering van het reglement voor den postdienst in Nederlandsch-Indië (Ind. St. 1891 n°. 254) ondergingen eene wijziging ten aanzien van den vrijdom van briefport voor de briefwisseling ter zake van 's lands dienst (Ind. St. 1903 n°. 93).

De algemeene bepalingen ter uitvoering van het reglement voor den pakketpostdienst binnen Nederlandsch-Indië (Ind. St. 1892 n°. 269) zijn aangevuld ten aanzien van de behandeling der aan invoerrechten onderworpen postpakketten, die goederen bevatten, welke niet ten verbruik bestemd zijn (Ind. St. 1902 n°. 338).

Voor den incasseeringsdienst in het binnenlandsch verkeer zijn uitsluitend de postkantoren (130) aangewezen; voor de behandeling van aangeteekende stukken en het afgeven en uitbetalen van binnenlandsche postwissels tevens al de hulppostkantoren (93), en voor den binnenlandschen pakketpostdienst bestond, behalve bij 129 postkantoren en 91 hulppostkantoren, op nog 213 andere plaatsen gelegenheid, namelijk bij de halten van staatsspoorwegen of van particuliere spoor- en tramwegen, in het geheel dus op 433 plaatsen (10 meer dan op ult. 1901).

De cijfers omtrent de verschillende takken van den postdienst wezen over 1902 weder op toenemend verkeer. Alleen het bedrag van de in het binnenlandsch verkeer ter invordering aangeboden postquitanties (f 2 013 649 tegen f 2 054 527) en de netto-opbrengst van den binnenlandschen pakketpostdienst (f 50 275 tegen f 50 622) waren iets kleiner dan over 1901.

In de wijze, waarop het brievenvervoer in en tusschen de verschillende gewesten geschiedt, kwamen eenige veranderingen. De afstand, waarover voor dit doel van spoor- en tramwegdiensten gebruik wordt gemaakt, klom in 1902 van 3250 tot 3603 K.M.

Naarmate dit noodig bleek, vooral als gevolg van nieuw ingevoerde spoor- of tramwegdiensten, is ook wijziging gebracht in de voor den pakketpostdienst aangewezen trajecten en middelen (zie o. a. Ind. St. 1902 n°s 260 en 366 en 1903 n°s 166 en 183).

Postverkeer met Nederland en vreemde landen. Het gebied der Algemeene Postvereeniging is in 1902 niet uitgebreid.

Het postpakkettenvervoer van Indië zoowel met Nederland als met vreemde landen, tot deelneming waaraan op ult. 1902 in het geheel 189 Indische kantoren (3 meer dan op ult. 1901) waren aangewezen, nam weder toe; zoowel het aantal pakketten als de opbrengst voor de postadministratie waren hooger dan in vorige jaren. Ook het postwisselverkeer toonde, zoowel wat het aantal postwissels als de daarmede overgemaakte bedragen aangaat, toeneming aan.

Op den voet der bepalingen van het internationaal postwisselverdrag van Washington, is bij Gouv. Bt. 21 Mei 1902 n°. 3 (Ind. St. n°. 209) een rechtstreeksche postwisseldienst ingevoerd tusschen Nederlandsch-Indië eenerzijds en Japan, met inbegrip van Formosa en de Japansche postkantoren in andere landen, anderzijds, welke dienst eenerzijds op 1 November 1902 en anderzijds op 1 October in werking is getreden.

De bestaande postwisseldienst tusschen Nederlandsch-Indië en Italië is, met ingang van 1 Februari 1903, uitgestrekt tot de Italiaansche postkantoren te Canea (Kreta), Bengasi (Tripoli) en Durazzo, Janina en Scutarie (Albanië).

De sedert 15 September 1901 tusschen Nederlandsch-Indië en Ceylon bestaan hebbende overeenkomst betreffende een rechtstreekschen postpakketdienst, welke met 1 Mei 1902 was gestaakt (zie K. V. 1902, kol. 225), is, met ingang van dien datum, ontbonden (Gouv. Bt. 21 Juni 1902 n°. 46).

De rekening wegens het overbrengen van de brievenmalen in den door de Maatschappijen „Nederland" en „Rotterdamsche Lloyd" contractueel te onderhouden geregelden maildienst (Ind. St. 1893 n°. 133) liep, wat 1902 betreft, over 105 reizen, namelijk voor de Maatschappij „Nederland" over 27 uit- en 26 thuisreizen en voor de „Rotterdamsche Lloyd" over 26 uit- en 26 thuisreizen, waarvoor, tegen de gewaarborgde som van f 4000 per reis, door de „Nederland" f 212 000 en door de „Rotterdamsche Lloyd" f 208 000 genoten is. Deze betalingen kwamen voor de eene helft ten laste van de Nederlandsche en voor de andere helft ten laste van de Indische postadministratie. Over 1901 was aan elke Maatschappij f 208 000 uitbetaald.

Voor het vervoer van postpakketten in 1902 met de stoomschepen der beide Maatschappijen, ingevolge de afzonderlijke overeenkomsten te dier zake, is aan de „Nederland" betaald f 17 170 en aan de „Rotterdamsche Lloyd" f 16 480, tegen f 16 080 en f 15 760 over 1901. Van de alzoo over 1901 en 1902 betaalde bedragen, ad f 31 840 en f 33 650, kwam ten laste van de Indische postadministratie achtereenvolgens f 4200 en f 4445.

Ontvangsten. Volgens voorloopige gegevens beliepen over 1902 de ontvangsten der brieven- en pakketpost (zonder daarbij de paardenposterij te rekenen en ook zonder voor de dienstbrieven eene fictieve opbrengst aan porto's in rekening te brengen) f 1 542 525, tegen f 1 543 771 (volgens verbeterde opgaven) in 1901, eene vermindering derhalve van f 1246. Wegens verkochte postwaarden en formulieren (opbrengst f 1 409 575), wegens op postwissels geheven recht (opbrengst f 92 320) en wegens ontvangen porten voor ongefrankeerde en ontoereikend gefrankeerde brieven en verdere stukken (opbrengst f 31 820), beliep het voordeelig verschil respectievelijk f 3575, f 2899 en f 460, terwijl, wegens ontvangsten van verschillenden aard, slechts te boeken viel f 8810, tegen f 16 990 over 1901 (verbeterde opgaaf).

§ 3. PAARDENPOSTERIJ.

De kosten van de in een 5-tal gewesten op Java [1]) van landswege nog onderhouden wordende paardenposterij, ten dienste van het vervoer van gouvernementsreizigers langs binnenwegen, bedroegen in 1902 voor gewoon onderhoud f 53 564 en wegens voeding voor de paarden f 31 151, te zamen f 84 715, waartegenover aan ontvangsten stond, namelijk als ook de 4767 aan dienstreizigers verstrekte bespanningen berekend worden als opbrengst gevende, evenals de 37 bespanningen, waarvan particulieren gebruik maakten, respectievelijk f 77 407 en f 700, of te zamen f 78 107. Over 1901 beliepen, volgens verbeterde opgaven, eerstbedoelde (fictieve) ontvangsten f 77 593 en de werkelijke ontvangsten f 1297, te zamen f 78 890, tegen f 81 648 aan kosten der paardenposterij.

Onder de sommen van f 700 en f 1297 is ook begrepen hetgeen dienstreizigers betaalden voor het medenemen van particulieren.

De routes, welke door de gouvernementspaardenposterij, en die, welke door ondernemers van particuliere paardenposterijen worden bediend, ingevolge de door het Gouvernement, met het oog op het vervoer van dienstreizigers, met die ondernemers gesloten aannemingscontracten, zijn vermeld in den Indischen Regeeringsalmanak (zie van den jaargang 1903, deel I, bijlagen KK en LL).

§ 4. TELEGRAFEN EN TELEPHONEN.

Het aantal der telegraafkantoren van den post- en telegraafdienst, d. i. van de eigenlijke gouvernementstelegraaf, steeg in 1902 van 116 tot 119 door de oprichting van de tijdelijke post- en telegraafkantoren te Djambi en Bajoeng Lentjir (Palembang) en de verheffing van het hulppostkantoor te Balikpapan (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) tot post- en telegraafkantoor. Het aantal der telegraafkantoren van den dienst der staatsspoorwegen, voor zoover zij in verbinding staan met het net van de gouvernementstelegraaf, klom van 230 tot 236, daar te Kotalama Malang (Pasoeroean), Lebeng (Banjoemas), Tjimindi (Preanger Regentschappen), Rengasbandoeng (Batavia) en Petoeng en Soekasari (Besoeki) dergelijke kantoren voor het algemeen verkeer werden opengesteld. Het aantal der voor het publiek verkeer geopende gouvernements-telephoonkantoren, dat op ult. 1901 25 bedroeg, vermeerderde gedurende 1902 met 9, door de opening van telephoonkantoren te Batoeroesa, Blinjoe, Djeboes, Koba, Muntok, Pangkalpinang, Soengeiliat, Soengeislan en Toboali (alle op Banka) [2]), en bedroeg mitsdien op ult. 1902 34.

Bij Gouv. Bt. 13 April 1902 n°. 30 is aan de Deli-Spoorwegmaatschappij vergunning verleend om hare telegraafkantoren op de halte Bamban en het station Tebing Tinggi, na de opening van de tramlijn tusschen Perbaoengan en Rantau Laban, op denzelfden voet en dezelfde voorwaarden, als voor hare andere telegraafkantoren gelden, voor het publiek verkeer open te stellen. Hiervan is gebruik gemaakt voor de opening van het kantoor te Bamban op 25 April 1902, waardoor het aantal der tegen betaling voor het publiek verkeer opengestelde telegraafkantoren dezer maatschappij van 13 op ult. 1901, tot 14 op ult. 1902 steeg. Ook het aantal der telephoonkantoren van de Semarang-Joana-Stoomtrammaatschappij vermeerderde in 1902 van 13 tot 14, door de openstelling voor het publiek verkeer van het telephoonkantoor te Tjepoe. In het geheel waren mitsdien op ult. 1902 44 particuliere spoorwegtelegraafkantoren en 30 particuliere telephoonkantoren voor het publiek verkeer opengesteld (waaronder respectievelijk 9 en 3 op plaatsen waar tevens een gouvernementstelegraafkantoor bestaat), tegen respectievelijk 43 en 29 op ult. 1901.

De lengte der gouvernements-landlijnen en draden, op ult. 1901 bedragen hebbende respectievelijk 7750 en 12 097 K.M., was op ult. 1902 gestegen tot 8092 en 12 441 K.M. Behalve de veranderingen ontstaan door lijnverlegging, droeg tot de vermeerdering bij de aanleg van de telegraaflijn van Amoentai naar Balikpapan, ter lengte van 302 K.M., die in December 1902 gereed kwam. Het aantal K.M. kabel, dat op ult. 1901 2156 bedroeg, onderging geen noemenswaardige verandering (bij de verschillende reparaties werden slechts kleine en ongeveer gelijke stukken kabel ingelascht en uitgekapt). De lengte van het geheele telegraafnet steeg derhalve van 9930 K.M. lijnen en 14 319 K.M. draden op ult. 1901 tot respectievelijk 10 272 en 14 663 K.M. op ult. 1902. [3])

De landlijn van Balikpapan naar Samarinda kwam op 2 Maart 1903 gereed, zoodat toen de geheele landlijn Bandjermasin—Samarinda voltooid was.

Op drie van de gouvernementskabels in Nederlandsch-Indië en op twee van de aan de „Eastern Extension Australasia and China Telegraph Compagny" toebehoorende, met Nederlandsch-Indië in verbinding staande kabels werd gedurende 1902 respectievelijk 3 en 6 malen voor korteren of langeren duur (respectievelijk van 9 tot 28 dagen en van 6 uur tot 21 dagen) storing ondervonden in de gemeenschap.

De telegraphische verbinding van Oost-Borneo met Noord-Celebes, door een kabel van Balikpapan over Kwandang naar Menado (zie K. V. 1902, kol. 227) kwam binnen den daarvoor bij contract vastgestelden tijd, namelijk op 10 Mei 1903, tot stand. De lengte van den kabel, die oorspronkelijk op $652^1/_2$ zeemijlen geraamd was, bleek na de legging 632 zeemijlen te bedragen. Daar ook de landlijn tusschen Kwandang en Gorontalo den 2den Mei te voren gereed was gekomen, konden de post- en telegraafkantoren te Kwandang, Gorontalo en Menado den 11den Mei 1903 voor het algemeen telegraafverkeer worden opengesteld.

De ontvangsten van het binnenlandsch telegraafverkeer (ter zake van de betalende telegrammen, dus ongerekend de regeerings- en de diensttelegrammen) beliepen in 1902 f 493 546, tegen f 504 944 (verbeterd cijfer) in 1901 en f 509 589 in 1900. [4])

Het aantal der betalende telegrammen in het binnenlandsch verkeer was in 1902 4.14 % kleiner [5]) dan in 1901, in welk

[1]) Namelijk in de residentiën Preanger Regentschappen, Cheribon, Semarang en Rembang, zoomede in de afdeeling Krawang der residentie Batavia.

[2]) De telephoonverbindingen op Banka zijn, ingevolge Gouv. Bt. 21 Sept. 1901 n°. 19, in 1902, voornamelijk ten gerieve van de exploitatie der tinmijnen, voor rekening van het departement van onderwijs, eeredienst en nijverheid aangelegd. Bij Gouv. Bt. 26 Juni 1902 n°. 16 is bepaald, dat, zoolang Banka niet met het gouvernements-telegraafnet is verbonden, de gouvernements-telephoonverbindingen op dat eiland tusschen de centraal-telephoonkantoren te Muntok en Pangkalpinang en de telephoonkantoren te Djeboes, Blinjoe, Soengeiliat, Batoeroesa, Soengeislan, Koba en Toboali voor het publiek verkeer, tot de onderlinge wisseling van telegrammen zijn opengesteld. Na het gereedkomen van de kabelverbindingen van Java over Billiton met de Westerafdeeling van Borneo en van Billiton over Banka naar Sumatra (Palembang), zal de telephoonverbinding tusschen Muntok en Pangkalpinang — nabij welke plaatsen de laatstgenoemde kabelverbinding op Banka zal landen — als telegraaflijn gebezigd worden en door het departement der burgerlijke openbare werken worden overgenomen.

[3]) Hieronder zijn begrepen de ondergrondslijnen en ondergrondsdraden, waarvan de lengte zoowel op ult. 1901 als op ult. 1902 respectievelijk 24 en 66 K.M. bedroeg.

[4]) Onder die sommen was begrepen ter zake van de (betalende) telegrammen, ontvangen van of verzonden naar de gouvernements-telephoonkantoren, voor zooveel betreft de opbrengst gerekend tot het aansluitingskantoor, in 1902 f 6934, in 1901 f 6956 en in 1900 f 6436.

[5]) Op de teruggang van het aantal en van de opbrengst der binnenlandsche telegrammen over 1902 is van invloed geweest de aan de Intercommunale Telephoonmaatschappij te Batavia verleende vergunning om van hare telephoonverbindingen tusschen Batavia, Cheribon, Tegal, Pekalongan, Semarang en Soerabaja gebruik te maken voor het overbrengen van telephoonberichten (in Indië oneigenaardig „phonogrammen" genoemd). Ten gevolge van de invoering van dezen dienst — in werking getreden op 10 December 1901 — worden niet zooveel lange en dringende telegrammen meer over den gouvernementstelegraaf langs de noordkust van Java verzonden; waartegenover echter staat een hoogere opbrengst van den cijns door genoemde maatschappij aan den lande verschuldigd. In 1902 beliep die f 58 619.62[5], tegen f 48 779.44[5] (verbeterd cijfer) over 1901.

jaar het aantal, vergeleken met 1900, met 1.94 % was toegenomen. Het woordental nam wederom af, namelijk met 164 924, waardoor elk binnenlandsch telegram, dat in 1900 gemiddeld uit 11.68 en in 1901 gemiddeld uit 11.34 woorden bestaan had, in 1902 dooreengenomen 11.38 woorden bevatte.

De in 1902 in het binnenlandsch verkeer gewisselde regeeringstelegrammen vertegenwoordigden, berekend als betalende telegrammen, eene fictieve opbrengst van f 197 947, tegen f 160 588 (verbeterd cijfer) over 1901 en f 129 225 over 1900.

In het buitenlandsch telegraafverkeer bleef zoowel het aantal der voor Nederlandsch-Indië bestemde als dat der van daar verzonden telegrammen toenemen. Het aantal der transit-telegrammen, dat in 1901 190 000 bedroeg, daalde echter in 1902 tot 129 063. Deze vermindering van het transit-verkeer moet voornamelijk geweten worden aan de tot stand gekomen kabelverbindingen Australië—Afrika (van Adelaïde naar Perth en van daar over de Kokos-eilanden en Rodrigues naar Mauritius) en Australië—Noord-Amerika (van Southport over de Fidji-eilanden naar Van-Couver), waardoor de telegrammen van en naar Afrika en Noord-Amerika niet meer uitsluitend over Nederlandsch-Indië behoefden te gaan. [1] Het gemiddeld aantal woorden per transit-telegram, dat over 1900 en 1901 respectievelijk 13.34 en 13.55 (verbeterd cijfer) bedroeg, was over 1902 14.12, terwijl dit voor de niet-transittelegrammen, over 1900 en 1901 respectievelijk 8.26 en 8.07 bedragende, in 1902 verminderde tot 7.96. Het aandeel der Indische telegraafadministratie in de opbrengst van het buitenlandsch verkeer beliep over 1902 voor de transit-telegrammen f 84 489 en voor de overige f 200 882, tegen respectievelijk f 119 772 en f 183 367 in 1901.

Van den tijdelijken maatregel om particuliere telegrammen van en voor het personeel der in China van verschillende mogendheden gestationneerde land- en zeemacht toe te laten tegen halven prijs (zie K. V. 1900, blz. 122) is ook in 1902 alleen voor transit-telegrammen gebruik gemaakt. Over dat jaar bedroeg het aantal woorden van de alleen uit China naar Australië verzonden 21 berichten 866, terwijl dit voor deze categorie van telegrammen over 1901 had bedragen 16 047 en, voor die in omgekeerde richting verzonden, 3798, of te zamen 19 845.

Van de gelegenheid, die voor als dagbladcorrespondenten erkende personen op bijzondere voorwaarden (zie o. a. Ind. St. 1890 n°. 131, gewijzigd bij Ind. St. 1902 n°. 232) bestaat om in het verkeer met Nederland, Groot-Britannië, Singapore en Pinang, tegen verminderd tarief, telegrammen voor de dagbladpers te wisselen [2], is in 1902 gebruik gemaakt voor 2534 naar Indië en 62 uit Indië verzonden telegrammen (welke getallen over 1901 bedroegen 2386 en 63); deze telegrammen telden respectievelijk 74 168 en 1152 woorden (tegen 70 583 en 957 woorden in 1901).

Het aantal woorden der tegen verlaagd tarief doorgezonden dagbladtelegrammen, dat zijn die tusschen de Australische koloniën eenerzijds en Groot-Britannië en Frankrijk anderzijds over en weer gewisseld, bedroeg over 1902 221 602, tegen 281 211 in 1901 en 226 377 in 1900.

Ter verzending door tusschenkomst van de te Pinang en Singapore gevestigde kantoren der „Eastern Extension Australasia and China Telegraph Company" werden in 1902 bij de kantoren van den postdienst in de buitenbezittingen aangeboden 27 telegrammen, of 2 meer dan in 1901.

Van de gelegenheid om telegrammen van Sumatra naar andere eilanden van Nederlandsch-Indië of, omgekeerd, van een dier eilanden naar Sumatra, over de buitenlandsche verbinding via Pinang en Singapore te verzenden, tegen een tarief van f 0.50 per woord, is in 1902 gebruik gemaakt voor 652 telegrammen, of 95 meer dan in 1901.

In het locale verkeer tusschen Pinang en het noordelijk deel van Sumatra, mede tegen f 0.50 per woord, zijn 5133 telegrammen (met 33 139 woorden) gewisseld, tegen 4607 (met 30 959 woorden) in 1901.

Omtrent het betalend verkeer (anders dan voor eigen dienst) bij de 44 particuliere spoorwegtelegraafkantoren kan slechts worden vermeld, dat bij de 14 kantoren der Deli-Spoorwegmaatschappij de betalende telegraafcorrespondentie in 1902 opbracht f 2887, tegen f 2876 in 1901.

Volgens ontvangen mededeeling van het internationaal telegraafbureel te Bern zijn het eiland Creta, zoomede Uruguay en Australië, respectievelijk met ingang van 1 Juli 1902 en 1 Januari 1903, toegetreden tot de internationale telegraafovereenkomst van St. Petersburg van 22 Juli 1875.

Telephoonondernemingen. Tot het geleidelijk in handen van het Gouvernement brengen van het door particulieren geëxploiteerde telephoonwezen is in beginsel besloten, in verband waarmede ook in 1902 geen nieuwe vergunningen van dien aard zijn verleend, noch verlenging is toegestaan van de termijnen van aanvaarding of van het in exploitatie brengen van reeds verleende vergunningen.

De communale telephoonnetten voor de afdeelingen Kediri en Probolinggo (Pasoeroean) ondergingen eenige uitbreiding ten gevolge van verleende vergunningen om suikerfabrieken, niet in het concessie-gebied der vergunning gelegen, aan de netten aan te sluiten. Voorts is bij Gouv. Bt. 10 Oct. 1902 n°. 9 aan de Buitenzorgsche Intercommunale Telephoonmaatschappij, evenals vroeger aan de Intercommunale Telephoonmaatschappij te Batavia en aan de Preanger Telephoonmaatschappij, vergunning verleend om van hare telephoonverbindingen tusschen Batavia, Buitenzorg en Soekaboemi gebruik te maken voor het overbrengen van telephoonberichten tusschen die plaatsen onderling. Op ult. April 1903 was deze dienst evenwel nog niet ingevoerd, evenmin als die, waarvoor in April 1902 aan de Preanger Telephoonmaatschappij vergunning was verleend.

De ondernemingen voor intercommunaal telephoonverkeer waren op ult. 1902, evenals op ult. 1901, 3 in getal, terwijl het aantal plaatselijke netten 35 bleef bedragen, ongerekend het (niet in geld cijnsplichtige) telephoonnet van de Deli-Spoorwegmaatschappij in sommige afdeelingen van de Oostkust van Sumatra. De 3 ondernemingen voor intercommunaal verkeer hadden in 1902 eene gezamenlijke bruto-ontvangst voor gesprekken en, voor zoover de Intercommunale Telephoonmaatschappij te Batavia betreft, ook voor telephoonberichten, van f 99 508 (in 1901 f 84 867), doch over 1902 was slechts door één cijns aan den lande te betalen, tot een totaal bedrag van f 58 620, tegen 2, met een totaal bedrag van f 48 792, over 1901. Van de 35 ondernemingen voor communale verbindingen was er op ult. 1902, evenals op ult. 1901, slechts één, welke geen betalende geabonneerden had. De overigen telden op die data in 't geheel 4135 en 3830 geabonneerden, terwijl de bruto-ontvangsten, in 1901 bedragen hebbende f 529 431, in 1902 klommen tot f 584 657. Als cijns aan den lande was in 1902 verschuldigd f 55 079, tegen f 49 065 in 1901, respectievelijk door 24 en 23 van de 35 ondernemingen. Voor elke onderneming in het bijzonder worden de gebruikelijke gegevens aangetroffen in bijlage W.

Telephoongeleidingen voor eigen gebruik. Bij Gouv. Bt. 15 Sept. 1902 n°. 19 zijn de voorwaarden, waarop vergunningen tot het aanleggen van telephoonverbindingen voor particulier gebruik worden verleend (Bijbl. Ind. St. n°. 4559), gewijzigd en aangevuld. De wijziging heeft betrekking op de terugbrenging van 2 M. op 1 M. van den afstand, waarop de telephoondraad, bij kruising van een telegraafdraad, boven dezen gespannen moet zijn, en op het wegruimen van de verbindingen bij intrekking van de vergunning, terwijl de aanvulling betreft de aan den Staat te betalen jaarlijksche vergoeding voor het gebruik van openbare wegen en van andere ter vrije beschikking van de Regeering staande gronden, die ten behoeve van de geleidingen gebezigd worden.

Gedurende 1902 en de eerste vier maanden van 1903 zijn 8 vergunningen tot het aanleggen van telephoongeleidingen voor eigen gebruik verleend, en zijn 4 dergelijke vergunningen, op verzoek van belanghebbenden, ingetrokken.

---

[1]) Eerstgenoemde kabelverbinding kwam tot stand in November 1901 en de laatstgenoemde in December 1902.

[2]) Ten einde ook voor het binnenlandsch verkeer de verzending van perstelegrammen tegen verlaagd tarief mogelijk te maken is, met ingang van 1 Juli 1902, het reglement voor den telegraafdienst gewijzigd (Ind. St. 1902 n°. 232). Voor binnenlandsche perstelegrammen is namelijk de woordprijs tot op een derde verminderd, bij onveranderd behoud van het vaste recht, waardoor het tarief dier telegrammen op ongeveer de helft van de gewone binnenlandsche telegrammen is gebracht.

§ 5. POSTSPAARBANK.

Ten aanzien van deze instelling, waaromtrent de mededeelingen over 1902 medio September 1903 nog niet hier te lande waren ontvangen, zie men het bijvoegsel van dit verslag.

IV. GELEIDINGEN VOOR ELECTRISCHE VERLICHTING EN VOOR HET OVERBRENGEN VAN KRACHT DOOR MIDDEL VAN ELECTRICITEIT.

Van de in de bijlage Z van K. V. 1902 vermelde 9 vergunningen van dezen aard, welke op ult. April 1902 van kracht, doch nog niet in exploitatie gebracht waren, kwamen er vóór ult. Maart 1903 4 te vervallen (de n°s 4, 6, 8 en 9), wegens niet tijdige aanvaarding of het niet tijdig ter hand nemen van den aanleg der geleidingen, terwijl er 1, namelijk die voor de hoofdplaats Soerakarta (n°. 7) op 15 Mei 1902 in exploitatie kwam.

Daarentegen werd 1 nieuwe vergunning voor electrische verlichting, zoomede overbrenging van kracht door middel van electriciteit, en wel voor de hoofdplaats Makasser, verleend. Ten gevolge van een en ander waren op ult. Maart 1903 nog in werking te brengen de in bijlage IJ, sub B, vermelde 5 reeds aanvaarde of nog te aanvaarden vergunningen, als bedoeld bij Ind. St. 1890 n°. 190, juncto 1895 n°. 121 en 1897 n°. 69.

M.

I. FINANCIËN.

§ 1. BEGROOTING.

a. Begrootingswetten.

Begrooting 1901. Bij de wetten van 31 Dec. 1902 (Ned. St. n°s. 232 en 233, Ind. St. n°s 241 en 242) zijn in de begrooting van uitgaven voor het dienstjaar 1901 — reeds verhoogd bij de in K.V. 1901, blz. 95 en 96, vermelde wetten — nog eenige wijzigingen gebracht, waardoor het eindcijfer van het Iste hoofdstuk met f 284 000 verminderd en dat van het IIde hoofdstuk nader met f 486 100 verhoogd is. De begrooting wijst dientengevolge, tegenover een eindcijfer aan middelen van f 150 738 041, aan uitgaven een totaal van f 151 833 360 aan. Voorts is, onder nadere bekrachtiging der wet, boven het cijfer van het IIde hoofdstuk dier begrooting van uitgaven, een krediet van f 400 000 geopend (Ind. St. 1902 n°. 459), tot aanvulling van de 38ste onderafdeeling (uitgaven in verband met eene vermindering van de heerendiensten op Java en Madoera).

Begrooting 1903. De vier wetten van 31 Dec. 1902 (Ned. St. n°s 234 t/m 237), houdende vaststelling van deze begrooting, en de wet van gelijke dagteekening (Ned. St. n°. 238), houdende verhooging zoowel van het Iste als van het IIde hoofdstuk der begrooting van uitgaven, ten behoeve van den aanleg van een spoorweg van Rangkasbetoeng naar Laboean, zijn in Indië afgekondigd op 12 Januari 1903 (Ind. St. n°s 13 t/m 17). De Koninklijke besluiten van 3 Jan. 1903 n°s 39, 40, 41 en 42, houdende splitsing in artikelen van de beide hoofdstukken der begrooting van uitgaven, zijn aldaar openbaar gemaakt, voor zooveel de eerste twee betreft, eveneens op 12 Januari 1903 (Ind. St. n°s 18 en 19) en, wat de laatste twee aangaat, op 10 Maart 1903 (Ind. St. n°s 155 en 156). Het Iste hoofdstuk der middelen en de beide hoofdstukken der uitgaven zijn sedert bij de wetten van 23 Juli 1903 (Ned. St. n°s 220, 221, 224, 225 en 228) respectievelijk verhoogd met f 50 000, f 247 900 en f 574 125, in verband waarmede de eindcijfers der vier hoofdstukken zijn als volgt:

Middelen in Nederland (hoofdstuk I der Middelen)	f 28 375 315	
Middelen in Indië (hoofdstuk II der Middelen)	125 738 625	
		f 154 113 940
Uitgaven in Nederland (hoofdstuk I der Uitgaven)	f 34 589 360	
Uitgaven in Indië (hoofdstuk II der Uitgaven)	132 585 430	
		167 174 790
Nadeelig verschil		f 13 060 850

Met betrekking tot de dekking van het begrootingstekort bepaalt art. 2 van de wet, houdende vaststelling van het Iste hoofdstuk der Middelen, dat daarin wordt voorzien uit de opbrengst van de geldleening, aangegaan krachtens de wet van 9 Juni 1898 (Ned. St. n°. 142) en voorts, zoo noodig, door uitgifte of beleening van bewijzen van vlottende schuld.

b. Begrootingsrekeningen.

Het slot der Indische rekening over 1899 (zie K. V. 1902 kol. 234) is vastgesteld bij de wet van 27 April 1903 (Ned. St. n°. 137, Ind. St. n°. 259). De algemeene rekening over 1900, tot vaststelling van welker slot eerlang een wetsontwerp zal worden aangeboden, wijst de volgende uitkomsten aan:

Ontvangsten in Nederland	f 32 958 990,58^{5}	
Ontvangsten in Indië	118 850 389,20^{5}	
		f 151 809 379,79
Uitgaven in Nederland	f 30 687 823,72^{5}	
" " Indië	115 427 558,09^{5}	
		146 115 381,82
Voordeelig slot		f 5 693 997,97

§ 2. LANDSKASSEN IN INDIË EN KASBEHEER IN NEDERLAND.

In verband met de tijdelijke indienststelling van een assistent-resident ten behoeve van de afdeeling Asahan der residentie Oostkust van Sumatra (zie hoofdst. J, afd. I, § 1), is aan dien bestuursambtenaar, met ingang van 1 September 1902, ook het beheer van 's lands kas op zijne standplaats Tandjoeng Balei opgedragen (Ind. St. 1902 n°. 312).

Opgaven, aanwijzende den stand van de gezamenlijke landskassen op Java en Madoera en van die in de buitenbezittingen, bij het einde van elke maand van 1902, zijn opgenomen in bijlage Z.

Van de op de Javasche Bank, krachtens haar octrooi, rustende verplichting tot kostelooze overmaking van gelden ten behoeve van den lande tusschen Batavia en hare agentschappen te Semarang, Soerabaja, Padang en Makasser, en tusschen deze vier plaatsen onderling, is in het tijdvak 1 April 1902—31 Maart 1903 van gouvernementswege gebruik gemaakt voor de overmaking van een totaal bedrag van f 15 670 000.

Het aandeel van den lande in de rente, in 1901 gekweekt met de disconteering bij de landskassen van vendu-acceptatiën voor gezamenlijke rekening van de postspaarbank en van het Gouvernement, bedroeg f 4135.

Van de bij Gouv. Bt. 9 Maart 1903 n°. 18 (Ind. St. n°. 164) getroffen regeling met betrekking tot de disconteering van vendu-acceptatiën voor rekening van 's lands kas is reeds melding gemaakt in hoofdst. G, § 2.

Zooals is medegedeeld in K. V. 1902, kol. 235, maakte de dringende behoefte aan betaalmiddelen het medio Maart 1902 noodig over te gaan tot de opneming van gelden bij de Javasche Bank, tegen onderpand van tin. Het bedrag dier opnemingen, hetwelk medio Augustus 1902 reeds f 4 200 000 bedroeg, was medio November d. a. v. gestegen tot f 5 millioen, zijnde het maximum bedrag dat het Gouvernement, ingevolge art. 16 van het octrooi

der Bank (Ind. St. 1891 n°. 49), tegen eene rente van $2^1/_2$ % 's jaars, op beleening van producten kan opnemen. [1])

De behoefte aan buitengewone versterking der Indische kassen bleef evenwel aanhouden, en daar, met het oog op de rente, welke de Javasche Bank destijds meende te moeten bedingen voor voorschotten boven de f 5 millioen, verdere beleening van producten niet in het belang van den lande was, werd overgegaan tot de à pari overmaking van gelden uit Nederland naar Indië door tusschenkomst van de Javasche Bank, op den voet van de met haar in December 1900 aangegane overeenkomst (zie K. V. 1901, blz. 96). Op die wijze werd van October tot en met December 1902 f $2^1/_2$ millioen telegraphisch overgemaakt. Van 1 Januari tot en met ult. Juni 1903 volgden nog dergelijke overmakingen tot een gezamenlijk bedrag van f 11 millioen. Hoewel dat bedrag f 5 millioen hooger was dan het maximum, dat de Bank contractueel gehouden is in een kalender-halfjaar van Nederland naar Indië te remitteeren, maakte zij tegen die overschrijding geen bezwaar. In de eerste twee maanden van het tweede semester 1903 is, op den aangegeven voet, nog f 1 millioen telegraphisch naar Indië overgemaakt.

De rekening met 's Rijks schatkist wees op ult. September 1902 een voordeelig (f 1 272 256), bij het einde van de volgende maand een nadeelig (f 389 914) en op ult. November weder een voordeelig saldo (f 1 561 810) aan. Daarop volgden steeds nadeelige saldo's, en wel ten bedrage van:

f 2 167 649	op ult.	December	1902	f 10 903 629	op ult.	Mei	1903
1 946 324	„ „	Januari	1903	15 332 547	„ „	Juni	„
6 311 714	„ „	Februari	„	13 588 643	„ „	Juli	„
9 331 391	„ „	Maart	„	13 762 738	„ „	Augustus	„
12 681 850	„ „	April	„				

Bij de wet van 31 Dec. 1902 (Ned. St. n°. 273) is de Minister van Financiën bevoegd verklaard tot de overschrijding van de aan het slot van art. 26 der Indische comptabiliteitswet gestelde grens met f 15 millioen. Die grens is voor het jaar 1903 tot f 25 millioen uitgebreid bij de wet van 24 Juli 1903 (Ned. St. n°. 246).

Voor rente van vlottende schuld is over 1902 niets uitgegeven.

---

§ 3. VERKOOP VAN PRODUCTEN.

Veilingen. De in 1902 hier te lande door tusschenkomst der Nederlandsche Handelmaatschappij voor gouvernementsrekening geveilde producten bestonden uit 94 230 pikol Java- en 800 pikol Menado-koffie, 249 897 pikol Banka-tin en 377 603 K.G. kinabast. De totale bruto opbrengst, ad f 25 588 485, liet, na aftrek van de kosten van aflading in Indië, vervoer over zee en verkoop (dus ongerekend de in Indië gedane uitgaven, waaromtrent opgaven per oogstjaar worden aangetroffen in de bij hoofdstuk **O** behoorende tabellen), ten bedrage van f 1 308 799, een netto provenu van f 24 279 686 over. Voor gespecificeerde opgaven omtrent een en ander zie bijlage AA.

Over de op Java en te Padang gehouden koffieveilingen en over den verkoop van Ombilin-kolen wordt gehandeld in hoofdstuk **O**.

Bevrachtingen. Ook gedurende 1902 had het vervoer van gouvernementsproducten uit Nederlandsch-Indië herwaarts plaats met stoomschepen der maatschappijen „Nederland" en „Rotterdamsche Lloyd", en wel op den voet van de met elke maatschappij afzonderlijk gesloten overeenkomsten (vgl. K. V. 1901, blz. 73). Het aantal beladingen bedroeg in stoomschepen, welke in den contractueelen maildienst vertrokken, 51 en in zoogenaamde extra-booten 27. Op deze 78 reizen werden voor gouvernementsrekening herwaarts verscheept 3693 last koffie, 5275 last tin en 490 last kinabast. Omtrent de betaalde vrachten zie bijlage BB.

Van het voornemen om het tin, afkomstig uit het district Muntok, rechtstreeks naar Nederland te verschepen en voor dat vervoer eene openbare aanbesteding te houden (zie K. V. 1902, kol. 236) is afgezien, in verband met de bezwaren, die de Koninklijke Paketvaartmaatschappij daartegen zou kunnen doen gelden op grond van art. XV, al. 5, § *b* van de met haar gesloten overeenkomst voor de bediening van de paketvaart in den Nederlandsch-Indischen Archipel (Bijbl. Ind. St. n°. 4569).

Assurantiën. Van de in 1902 door de Nederlandsche Handelmaatschappij geldelijk verantwoorde producten, die, berekend naar de prijzen op de tijdstippen van verscheping, eene waarde vertegenwoordigden van f 26 750 940, was tegen zeegevaar verzekerd geweest eene waarde van f 195 344, waarvoor wegens premie betaald was f 896. Schade is alleen geleden op de eigen risico van het Gouvernement, en wel ten bedrage van f 1310 (verdeeld over 6 ladingen).

---

§ 4. ANDERE BRONNEN VAN INKOMST.

A. VERPACHTE MIDDELEN.

OPIUMPACHT.

Java. In 1902 behoefden voor dit middel geen verpachtingen plaats te hebben. Op 1 October van dat jaar is de regie ingevoerd in het pachtperceel Batavia c. a. en op 1 Januari d. a. v. in de residentiën Soerakarta (met inbegrip van de in dat gewest gelegen, tot de residentie Semarang behoorende enclave Tandoek) en Djokjakarta (zie Ind. St. 1902 nos. 265, 267 en 358), zoodat het gebied der pacht zich thans nog slechts uitstrekt over Cheribon, Pekalongan, Banjoemas en Kedoe. Met ingang van 1904 zal de regie op geheel Java zijn ingevoerd.

Volgens de van de pachters ontvangen opgaven beliep het debiet van *bereid* opium in 1902 297 436 thail, tegen 305 391 thail in 1901, welke hoeveelheden respectievelijk overeenkomen met $18\,339^3/_4$ en 19087 kati, waarbij in aanmerking dient genomen te worden, dat in het perceel Batavia c. a. de pacht in 1902 slechts 9 maanden werkte. Uitvoerige opgaven voor elk pachtperceel in het bijzonder nopens de verstrekking en het debiet van opium in de jaren 1901 en 1902 zijn opgenomen in tabel I van bijlage CC, terwijl tabel II eene statistiek bevat van de in 1902 gedane aanhalingen van opium.

Aanhalingen van eenige beteekenis zijn alleen gedaan in den

[1]) Er was toen eene hoeveelheid van 62 500 pikol tin beleend. De middenprijs van het tin was aanvankelijk gesteld op f 80 per pikol. Daar bij de Billiton-inschrijving van 5 November 1902 een middenprijs werd behaald van f 77,35 per pikol, gelijkstaande met ongeveer f 77,95 voor Banka-tin, meende de Javasche Bank het aan het Gouvernement verleend crediet niet ten volle te mogen handhaven en werd op 12 December 1902 een bedrag van f 128 125 afgelost. Toen echter bij de veiling van Billiton-tin in Januari 1903 een middenprijs van f 87,15 per pikol werd behaald, werd, wegens den blijvenden geldnood bij de Indische kassen, over die som opnieuw beschikt (30 Januari).

verboden kring Keboemen der residentie Kedoe, in Cheribon en in de afdeeling Stad en voorsteden van Batavia. Onder het verbeurd verklaarde opium bevonden zich belangrijke hoeveelheden, die op slinksche wijze verborgen waren aan boord van uit Singapore afkomstige stoomschepen.

In de residentie Pekalongan is, in navolging van hetgeen in de laatste jaren ook in andere gewesten is geschied, de speciale opiumpolitie ingetrokken en daarentegen de gewone politie tijdelijk met inlandsch personeel versterkt.

Ten einde tegemoet te komen aan het veelvuldig voorkomend gebrek aan Europeesch personeel op de voor de opiumrecherche aangewezen stoomschepen *Argus*, *Cycloop*, *Tegal*, *Wachter* en *Valk*, zijn de bezoldigingen van de 1ste en 2de stuurlieden door middel van toelagen verhoogd.

Volgens de daaromtrent van ons consulaat-generaal te Singapore ontvangen opgaven, ontleend aan verklaringen der afschepers, zouden in 1902 van daar naar Bali 922 en naar Makasser 563 kitten opium zijn verscheept (tegen respectievelijk 791 en 587 in 1901), welke opgaven, althans voor Bali, niet veel verschillen van de onzerzijds gehouden aanteekeningen betreffende de ontscheepte partijen, welke respectievelijk aanwezen 905 en 519 kisten.

De aanzuivering van hetgeen de pachters aan den lande verschuldigd waren wegens pachtsom (f 3 319 700) en wegens aan hen verstrekt opium (f 867 150) had in 1902 geregeld plaats. Het verstrekte opium, waarvoor de pachters f 30 per kati hebben te voldoen, kostte den lande, wat het Levantsch opium betreft, f 9,24[5], en wat de Bengaalsche soort aangaat, f 9,80[5] per kati, zoodat, daar de verstrekkingen van 1902 bestonden uit 10 780 kati van de eerste en 18 125 kati van de andere soort, onder de som van f 867 150 eene winst begrepen was van f 589 774.

In mindering van den lande nog toekomende vorderingen betreffende sommige opiumpachtpercee1en is, blijkens tabel IV van bijlage CC, gedurende 1902, voor zooveel Java en Madoera betreft, nog geïnd f 3352 (voor de buitenbezittingen was dit cijfer f 7962).

Buitenbezittingen. Van de vier gewesten, waar hetzelfde pachtreglement werkt als op Java, namelijk Sumatra's Westkust, Benkoelen, Palembang en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, moesten in de laatstgenoemde drie — wat de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo aangaat alleen voor de zelfbesturende landschappen in dat gewest (zie K. V. 1902, kol. 237) — nieuwe verpachtingen plaats hebben, welke, voor zooveel betreft Palembang en Benkoelen, op ongeveer dezelfde voorwaarden [1]) als voor den afgeloopen termijn (zie Ind. St. 1902 n°. 414) zijn gehouden voor de tijdvakken 1 April 1903 t/m ult. Maart 1904 en 1 April 1903 t/m ult. Maart 1906. De toewijzing geschiedde respectievelijk voor het driejarig en het eenjarig tijdvak, tegen de pachtsommen van f 84 000 en f 49 200 's jaars (f 96 000 en f 39 204 in het vorige tijdvak). De vermindering voor Palembang wordt nagenoeg gecompenseerd door den hoogeren pachtschat voor Benkoelen. De afstand der pacht in de zelfbesturende landschappen der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (de voorwaarden dier verpachting zijn nog gewijzigd bij de Ord. in Ind. St. 1902 n°s. 388 en 433) geschiedde bij onderhandsche gunning, en wel voor het tijdvak 1 Januari 1903 t/m ult. Maart 1905, voor f 56 400 's jaars (raming f 25 000 's jaars). Daar het in de praktijk te bezwarend zou blijken den pachters voor te schrijven zich, evenals de pachter in het rechtstreeksch gebied, te Bandjermasin van het benoodigde gouvernementsopium te voorzien, zijn te Samarinda (afd. Koetei en de Noordoostkust van Borneo) en te Kota Baroe (afd. Tanah Boemboelanden) voorraden opium opgelegd, die beheerd worden door de op die plaatsen bescheiden ontvangers der in- en uitvoerrechten en accijnzen (Ind. St. 1902 n°. 386). Op het nieuwe pachtgebied zijn bij Ord. van 5 Febr. 1903 (Ind. St. n°. 114) van toepassing verklaard de regelen omtrent den aanvoer van opium in het onder ons rechtstreeksch gezag staande gedeelte van het gewest.

De verstrekte hoeveelheid opium in de genoemde vier gewesten bedroeg in 't geheel 8586 kati, tegen 8851 kati in 1901; de toegestane maxima beliepen gezamenlijk 15 620 kati.

Het aantal aanhalingen beliep in de vier gewesten 34, zijnde 7 meer dan in 1901. In totaal is aangehaald 49$^3/_4$ kati (herleid naar het gewicht in ruwen staat), tegen ruim 74 kati in 1901.

Elders in de buitenbezittingen, voor zooveel aldaar van wege het Gouvernement het recht tot den verkoop van opium wordt verpacht, zijn de pachters niet aan maxima gebonden en hebben zij zelf het opium aan te schaffen buiten bemoeienis van den lande, uitgezonderd — wat dit laatste betreft — in Menado en Ternate, alwaar zij zich uitsluitend van opium uit 's lands voorraad hebben te voorzien.

Nieuwe pachtcontracten zijn gesloten voor de gewesten Billiton en Ternate, respectievelijk voor de tijdvakken 1 April 1903 t/m ult. Maart 1906 en 1 April 1903 t/m ult. Maart 1904, zoomede voor Benkoelen voor het tijdvak 1 Aug. 1902 t/m ult. Maart 1903 (vgl. K. V. 1902, kol. 238), tegen f 180 012 en f 1560 's jaars en f 3300 's maands (f 168 000, f 4160 (verbeterde opgaaf) en f 3267 in de voorafgegane pachttermijnen).

De over 1902 ter zake van de opiumpacht in de buitenbezittingen verschuldigde bedragen, namelijk f 4 022 667 aan pachtschat en f 273 881 wegens koopprijs van opium uit 's lands voorraad (op welke verstrekkingen de winst van den lande bedroeg f 184 381), werden naar behooren voldaan, behalve in Benkoelen, waar de afgetreden pachter nalatig bleef in het nakomen van zijne verplichtingen.

In verband met de invoering van de opiumpacht in Djikoemerasa op het eiland Boeroe (res. Amboina) en de afdeelingen Waroe en Ceramlaoet en Goram van die residentie, zijn de pachtreglementen voor Amboina en de afdeeling Banda herzien en vervangen door een algemeen reglement voor de residentie Amboina (Ind. St. 1902 n°. 347).

Andere verpachte middelen.

Java en Madoera. Van de zoogenaamde kleine middelen kwamen voor eene nieuwe verpachting in aanmerking de vogelnestklippen in de afdeeling Grisee (res. Soerabaja), Bangkalan, Sampang en Pamekasan (res. Madoera), Loemadjang (res. Pasoeroean) en Banjoewangi (res. Besoeki), de Chineesche dobbelspelen in de residentie Batavia en op de tot dat gewest behoorende Duizend-eilanden, bijna alle pandhuizen en enkele overvaarten (vgl. tabel I van bijlage DD).

In overeenstemming met de Ord. van 6 Nov. 1902 (Ind. St. n°. 399) is, wat aangaat de verpachtingen der pandhuizen in de residentie Bantam, in de afdeelingen Meester-Cornelis, Tangerang en Krawang der residentie Batavia, in de afdeeling Wonosobo en in het regentschap Koetoardjo der residentie Kedoe, bij de vaststelling van den pachttermijn, het recht voorbehouden om het contract tusschentijds op te zeggen, bijaldien het Gouvernement tot exploitatie dier pandhuizen in eigen beheer mocht willen overgaan (zie daaromtrent lager).

De opbrengst van de pacht der dobbelspelen steeg aanmerkelijk (f 270 870 voor 1903, tegen f 231 885 voor 1902), hoofdzakelijk weder ten gevolge van de hoogere pachtsom, welke voor de residentie Batavia is bedongen, terwijl voor de tot dat gewest behoorende Duizend-eilanden een pachtschat is verkregen van f 8160, tegen f 3840 in 1902. De pacht der vogelnestklippen daalde van f 101 772 in 1902 tot f 74 166 in 1903, welke vermindering voor enkele gewesten moet worden toegeschreven hetzij aan de omstandigheid, dat de vogels zich elders nestelden, hetzij aan veelvuldig voorkomenden roof door uit Bali afkomstige Chineesche wangkangs. Evenzoo valt een achteruitgang van de pacht der pandhuizen (van f 1 418 232 in 1902, tot f 1 310 280 in 1903) waar te nemen, hetgeen voornamelijk is te wijten aan de mindere opbrengst van dat middel in Batavia en Soerabaja.

Voor alle kleine middelen gezamenlijk beliep het totaal der pachtsommen voor 1903 f 1 783 548, tegen f 1 876 111 voor 1902.

De aanzuivering van de pachtsommen over 1902 geschiedde over het algemeen naar behooren. Bij het einde van het jaar was slechts door 6 pachters, ongerekend de boete, gezamenlijk nog verschuldigd f 2625, welk bedrag in het begin van Januari 1903 geheel is gekweten.

Op de vorderbare achterstanden over vroegere pachtjaren, bij het einde van 1901 bedragende f 91 848, is in 1902 aangezuiverd f 1349 (zie daaromtrent tabel II van bijlage DD).

Bij Ord. van 5 Jan. 1903 (Ind. St. n°. 5) zijn de voorwaarden voor de verpachting der dobbelspelen in de residentiën Batavia, Semarang en Soerabaja herzien, bij welke gelegenheid de speelplaats te Pintoe Ketjil (res. Batavia) is opgeheven.

[1]) Enkele afwijkingen waren noodig in verband met de afscheiding van de contrôle-afdeeling Redjang en Lebong van het Palembangsche pachtgebied en de toevoeging van die streek aan het pachtgebied van Benkoelen.

Eene wijziging van het reglement voor de pacht van het recht tot het houden van pandhuizen, wat betreft den verkoop der beleende goederen, kwam tot stand bij Ord. van 1 Dec. 1902 (Ind. St. n°. 435).

Aan de proef met de exploitatie van pandhuizen in eigen beheer is bij Ind. St. 1902 n°. 436 en 1903 n°s. 158 en 159 uitbreiding gegeven door de opening van gouvernementspandhuizen te Poerworedjo (Kedoe) en te Buitenzorg (op 1 April 1903), en te Tasikmalaja (Preanger Regentschappen) op 1 Juni 1903, voor welke inrichtingen hetzelfde reglement van toepassing is verklaard als dat, vastgesteld voor het gouvernementspandhuis te Soekaboemi (vgl. K. V. 1902, kol. 239). Bij de wet van 23 Juli 1903 (Ned. St. n°. 221), houdende wijziging en verhooging der begrooting van uitgaven van Nederlandsch-Indië voor 1903, is in beginsel tot de exploitatie der pandhuizen op Java en Madoera in eigen beheer besloten. Voorloopig zullen alleen in aanmerking komen de residentiën Bantam, Batavia en Preanger Regentschappen, waar het onderzoek naar de werking der pandhuispacht en de mogelijkheid van eigen exploitatie is afgeloopen.

Ook in 1902 zijn ten aanzien van de pandhuispacht hier en daar overtredingen geconstateerd, waaronder 38 gevallen van beweerde overschrijding door de pachters van het rente-tarief. Van de daarin betrokken 39 beklaagden zijn er 28 gestraft en de overige vrijgesproken. Wegens het clandestien uitleenen van kleine sommen tegen pand is tegen 17 personen eene vervolging ingesteld, welke voor 5 hunner eindigde met vrijspraak en voor de andere met veroordeeling tot tenarbeidstelling.

Buitenbezittingen. De bepalingen omtrent de sinds 1 Januari 1903 in eenige zelfbesturende landschappen van de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo werkende speel- en pandhuispachten (vgl. K. V. 1902, kol. 239) zijn op enkele punten gewijzigd (Ind. St. 1902 n°. 388).

De regelen omtrent het uitleenen van gelden op pand en tegen interest (Ind. St. 1869 n°. 85) zijn ook toepasselijk verklaard op het gewest Zuid-Nieuw-Guinea (Ind. St. 1903 n°. 239).

De voor het tijdvak 1 Jan. 1902 t/m ult. Maart 1904 gesloten overeenkomst voor de pacht van het middel overvaarten in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo is, wegens door de pachters gedane onrechtmatige heffingen, op 1 Augustus 1902 in der minne ontbonden. De pacht is daarop, eerst tot ult. December van dat jaar en vervolgens voor het tijdvak 1 Jan. 1903 t/m ult. Maart 1905 afgestaan.

In de overige gewesten der buitenbezittingen vond daar, waar de pachtovereenkomsten met ult. Maart 1903 kwamen te verstrijken, de opveiling, evenals op Java en Madoera, in den regel tweeledig plaats, namelijk voor een korteren of langeren termijn, waarbij in de meeste gevallen tot gunning voor den langeren termijn is overgegaan, omdat de aanbiedingen daarvoor voordeeliger waren.

Van alle kleine middelen gezamenlijk bedraagt het eindcijfer aan pachtsom over 1903 f 1 813 695, tegen f 1 813 968 (verbeterde opgaaf) in 1902 (vgl. bijlage DD).

Van het over 1902 aan pachtsom verschuldigde bleef bij het einde van dat jaar — buiten beschouwing latende den achterstand van de dobbelpacht in de afdeeling Pontianak en Ommelanden (met uitzondering van Niboeng Seriboe en Telok Kompai) der residentie Westerafdeeling van Borneo (zie over de ontbinding van de betrekkelijke pachtovereenkomst bijlage DD) — nog in te vorderen f 3694 (ongerekend de boeten), welk bedrag in Januari 1903 geheel is aangezuiverd. In mindering van de achterstanden over vorige pachtjaren, is in 1902 geïnd f 1947, en bleef nog te vorderen f 239 964 (vgl. bijlage DD, tabel II).

Overtreding van de bepalingen betreffende de pandhuizen kwam in 1902 voor ter Sumatra's Westkust en op Billiton. In eerstgenoemd gewest betrof het o. a. een geval van overschrijding van het rente-tarief, waarvoor den schuldige eene boete is opgelegd.

In die gewesten buiten Java en Madoera, waar het houden van pandhuizen niet aan pachters maar aan licentiehouders is toegestaan, zijn voor 1902 (uitgenomen de residentie Timor en onderhoorigheden, waaromtrent bij het afsluiten van dit verslag nog geen gegevens bekend waren) 12 zoodanige vergunningen — die alleen gelden voor de daarin genoemde plaats en steeds afloopen bij het einde van het jaar van afgifte — aangevraagd. In de afdeelingen Boeleleng en Lombok der residentie Bali en Lombok zijn in 1902 geen licenties aangevraagd; voor de overige gewesten waren de vergunningen verdeeld als volgt: Riouw 3 (34 890 beleeningen, waarop f 93 172 is voorgeschoten), Menado 6 (21 480 en f 98 866), Ternate 2 (5747 en f 15 986) en Amboina 1 (3871 en f 4 392). De rentevoet in 1902 bij de gelicentieerde pandhuizen gevolgd, wordt opgegeven per maand te hebben bedragen in Riouw 5 à 10 %, in Menado 4 à 5 %, in Ternate 3 à 4 % en in Amboina 3 à 6 %.

B. ONVERPACHTE MIDDELEN EN INKOMSTEN.

De opiumregie [1]), die in 1902 werkte in de gewesten Soerabaja, Pasoeroean, Besoeki, Kediri, Madioen, Madoera, Rembang en Semarang (met uitzondering van de in Soerakarta gelegen enclave Tandoek), in de afdeeling Lombok der residentie Bali en Lombok en — van 1 October van dat jaar af — ook in de residentiën Batavia en Lampongsche Districten, is, met ingang van 1 Januari 1903 (Ind. St. 1902 n°. 358), ook ingevoerd in de residentiën Djokjakarta en Soerakarta en in de genoemde enclave (vgl. K. V. 1902, kol. 240). Voorts zijn voorbereidende maatregelen getroffen om, met ingang van 1 Januari 1904, het regiegebied uit te breiden met de gewesten Cheribon, Pekalongan, Banjoemas en Kedoe, waarmede de exploitatie van het opiummiddel in eigen beheer op geheel Java en Madoera haar beslag zal hebben gekregen.

Behoudens eenige afwijkingen voor de residentiën Soerakarta en Djokjakarta, geboden door de bijzondere toestanden in die gewesten en in hoofdzaak neerkomende op hoogere bezoldigingen van het personeel, is de regie in het nieuwe gebied op denzelfden voet ingericht als elders.

Ingevolge Ind. St. 1902 n°s. 266 en 267, juncto 1902 n°. 316 (zie t. a. p.), is, ten behoeve van Chineezen en inlandsche militairen, van 1 October 1902 af, regie-opium verkrijgbaar gesteld op eenige plaatsen in de tot dusver voor het opium gesloten gewesten Bantam en Preanger Regentschappen en in de verboden kringen der residentie Batavia.

In de reeds vóór 1902 tot het regiegebied behoorende gewesten van Java en Madoera is in dat jaar in het geheel gedebiteerd 283 183 thail bereid opium, tegen 321 706 thail in 1901, alzoo 11.97 % minder, terwijl voor Rembang en Semarang, waar in 1901, onder de werking der pacht, 204 916 thail werd gesleten, eveneens eene daling van het debiet te constateeren valt, en wel tot 159 684 thail, d. i. met 22.07 %. De verkoop in Batavia en de Lampongsche Districten gedurende het laatste kwartaal van 1902 bedroeg respectievelijk 10 047 en 483 thail (17.9 en 28.8 % minder dan onder de pacht gedurende het overeenkomstige tijdvak van 1901). Is in het stelsel der regie zelve reeds eene verklaring te vinden voor den teruggang van het opiumverbruik, daarnevens moet, evenals in 1901, de vermindering van het debiet weder in hoofdzaak worden toegeschreven aan den ongunstigen oeconomischen toestand der bevolking. Waar, zooals in Malang (Pasoeroean) en Djember (Besoeki), deze laatste omstandigheid door betere koffie-oogsten eenigszins werd geneutraliseerd, was ook het debiet tijdelijk hooger dan in 1901. Wat Madoera aangaat, was op den minderen afzet weder van invloed de belangrijke prijsverhooging — op 1 Januari 1902 — van verschillende tubesoorten, hetgeen, ofschoon in mindere mate, eveneens geldt voor de gewesten Pasoeroean, Soerabaja en Rembang. Het feit, dat in de afdeeling Koedoes der residentie Semarang in 1902 slechts ongeveer de helft is gesleten van de in 1901 onder het pachtstelsel verkochte hoeveelheid, moet in hoofdzaak worden geweten aan den op uitgebreide schaal gevoerden smokkelhandel in dat gewest. Ten aanzien van Batavia dient nog te worden vermeld, dat, in de laatste dagen van het bestaan der pacht in die residentie het nog bij den pachter aanwezige opium tegen zóó lagen prijs is opgeruimd, dat er in September alleen eene hoeveelheid van 15 000 thail van de hand is gezet, waarvan een deel vermoed wordt zijn weg naar de Preanger Regentschappen en Bantam te hebben gevonden. De regie moest dus den verkoop beginnen in eene streek, waar, overal verspreid, veel pachtopium in voorraad was.

[1]) Voor den hoofdinspecteur der regie is bij Gouv. Bt. 3 April 1903 n°. 2 eene instructie vastgesteld.

Voor opgaven per maand van de gesleten hoeveelheden, ook wat betreft de verdeeling van het debiet naar de verschillende verpakkingseenheden, en de geldelijke opbrengst, zij verwezen naar bijlage EE.

Eene verdere poging tot nivelleering van de debietprijzen (zie K. V. 1902, kol. 241) had plaats op Madoera en in Pasoeroean (1 Januari 1902), in Rembang (1 Juni 1902) en in Soerabaja (1 Augustus 1902), in welke gewesten de prijs, hetzij van alle tubes hetzij alleen van de grootere soorten, is verhoogd.

Op ult. 1902 bedroeg het aantal gelicentieerde verbruikplaatsen (kitten) 516, waarvan 112 in Semarang, 45 in Rembang, 34 in Batavia, 1 in de Lampongsche Districten, 6 in de Preanger Regentschappen en 3 in Bantam. In het overig gedeelte van het regiegebied verminderde dus het aantal kitten met 34 (349 in 1901, tegen 315 in 1902). Verbruikplaatsen voor vrouwen — waarvoor alleen in geval van dringende noodzakelijkheid vergunning wordt verleend — waren er bovendien op ult. 1902 9 (1 in elk der residentiën Semarang, Soerabaja en Pasoeroean, 4 in Kediri en 2 in Batavia). Zijn over 't algemeen de meeste verbruikplaatsen te vinden op de hoofdplaatsen en voorts daar, waar het Chineesche element het sterkst vertegenwoordigd is, in het binnenland, waar die inrichtingen slechts weinig loonend voordeel opleveren, neemt het aantal daarentegen af.

Vergunningen voor het koopen en vervoeren van regieopium tot een maximum van 5 thail, ten behoeve van de opiumverbruikers onder het werkvolk der ver van een verkoopplaats gevestigde erfpachtsondernemingen, zijn er in 1902 65 verleend (11 in Besoeki, 38 in Pasoeroean, 2 in Soerabaja en 14 in Kediri), tegen 62 in 1901 (9 in Besoeki, 20 in Pasoeroean, 4 in Soerabaja en 29 in Kediri).

Ook in 1902 gaf het bij den dienst der opiumregie ingedeeld personeel reden tot tevredenheid. Enkele tekorten aan geld zijn voor het meerendeel, hetzij door de betrokkenen zelf, hetzij door hunne verwanten, aangezuiverd.

Het aantal aanhalingen in het regiegebied van Java en Madoera, zooals dat was begrensd vóór 1 Januari 1902, bedroeg 190 (waaronder een viertal in de verboden kringen), tot eene gezamenlijke hoeveelheid van ruim 973 thail (het bereid opium herleid tot het gewicht in ruwen staat). In de beide residentiën Semarang en Rembang bedroeg het aantal aanhalingen 359, tot eene gezamenlijke hoeveelheid van 2946 thail. Gedetailleerde opgaven omtrent een en ander treft men aan in bijlage EE, sub III. De belangrijkste aanhaling betrof eene van Amoy ter hoofdplaats Semarang aangebrachte hoeveelheid van $123^3/_4$ kati bereid opium, verpakt in kisten, die volgens de aangifte, arak moesten inhouden.

Omtrent de geldelijke uitkomsten der regie op Java en Madoera over 1902 zij verwezen naar het overzicht der baten en lasten, opgenomen sub II van bijlage EE. De gewesten, waar de regie eerst nà ult. 1901 is ingevoerd buiten beschouwing latende, is in het geheel f 705 735 minder ontvangen dan in 1901 (f 5 638 801, tegen f 6 344 536). De lasten aan de eigen exploitatie verbonden beliepen f 1 496 460, zoodat netto eene winst is verkregen van f 4 142 341, tegen f 4 708 470 in 1901 [1]). De bruto opbrengst der regie in Semarang en Rembang bedroeg in 1902 f 3 003 681, de lasten daarentegen f 771 950, zoodat de winst in die gewesten f 2 231 731 beliep. De pachtsommen voor beide gewesten gezamenlijk bedroegen — met inbegrip van de winst op het verstrekte opium, ad f 364 100 — in 1901 f 2 884 340.

Op Lombok was de opbrengst f 66 238, of ruim $14^1/_2$ °/₀ meer dan in 1901. Het debiet bedroeg 16 873 thail, tegen 16 863 in 1901. Na aftrek van de onkosten, ad f 42881, bleef eene netto winst over van f 23 357, tegen f 13 615 in 1901.

Aangezien de buitengewoon geringe inlevering van djitjing op Lombok deed vermoeden, dat de schuivers daaruit opnieuw opium bereidden, is, met wijziging in zoover van Ind. St. 1898 n°. 279, de prijs van één thail dier stof voor het geheele regiegebied gesteld op den verkoopprijs van een halve thail bereid opium (Ind. St. 1902 n°. 306). Voorts zijn de bepalingen tot uitbreiding der proef met de exploitatie van het opiummiddel in eigen beheer in die afdeeling (Ind. St. 1897 n°. 17) herzien met betrekking tot de verdeeling der verbeurde boeten wegens overtreding van die bepalingen (Ind. St. 1902 n°. 383).

Licentiën voor het vervoer van meer dan één thail regie-opium tot een maximum van 5 thail, naar nederzettingen van vreemdelingen buiten Ampenan en Laboean Hadji, zijn ook in 1902 niet uitgereikt. Wel is door den verkooper te Laboean Hadji $124^1/_2$ thail (in 1901 145 thail) verkocht aan lieden van buiten die plaats, doch deze sloegen het in bij hoeveelheden van minder dan één thail.

In 1902 is op Lombok, in 83 aanhalingen, eene hoeveelheid (herleid tot het gewicht in ruwen staat) van $91^3/_4$ thail opium verbeurd verklaard (tegen ruim 151 thail in 52 aanhalingen in 1901), waaronder $71^1/_2$ thail regie-opium (bij 69 van de 83 aanhalingen).

In 1902 zijn door de fabriek der regie gevuld en ter verzending gereed gemaakt 42 155 325 tubes tjandoe en 29 074 000 gelengs tikee, te zamen bevattende 491 904 thail (30 744 kati) bereid opium. Deze cijfers zijn zooveel hooger dan die voor 1901 (25 091 725 tubes tjandoe en 31 823 000 gelengs tikee, te zamen bevattende 376 064 thail of 23 504 kati), niet alleen omdat, van 1 October 1902 af, moest worden voorzien in de behoefte van de residentiën Batavia, Preanger Regentschappen en Bantam, maar ook omdat gezorgd moest worden voor den noodigen voorraad in verband met de invoering van de regie in Djokjakarta en Soerakarta. Verwerkt zijn 55 310 kati ruw opium (45 101 Bengaalsch en 10 209 Levantsch) en 1915 kati djitjing (overblijfselen van gerookt regie-opium), of aan ruwe grondstof in het geheel 57 225 kati. Hieruit is verkregen 33 877 kati tjandoe of 59.2 °/₀. In de jaren 1900 en 1901 was het percentage respectievelijk 60.1 en 59.6. Voor den opkoop van djitjing is in 1902 uitgegeven f 264 789, tegen f 145 616 in 1901, toen in Rembang en Semarang nog de pacht werkte. De opgekochte hoeveelheid is in de boeken der fabriek als ruwe grondstof ingenomen tegen eene waarde van f 19 176, zijnde ruim $7^1/_4$ °/₀ van hetgeen daarvoor is uitgegeven, d. i. ruim 0.6 °/₀ minder dan in 1901 werd verkregen.

Het reglement op het beheer en de organisatie van de fabriek (Ind. St. 1901 n°. 451) is op enkele ondergeschikte punten gewijzigd (Ind. St. 1903 n°. 175).

Het één maand te voren in functie getreden personeel voor den dienst der op 1 October 1902 in Batavia en op 1 Januari 1903 in Djokjakarta en Soerakarta ingevoerde regie bestaat respectievelijk uit 1, 1 en 3 Europeesche depôthouders, 4, 7 en 10 inlandsche assistent-collecteurs [2]) en 46, 85 en 145 mantri's voor den verkoop, terwijl voor de mede op 1 October 1902 bij het regiegebied ingelijfde Lampongsche Districten en voor Bantam en de Preanger Regentschappen (zie hiervóór) respectievelijk 5, 2 en 5 mantri's voor den verkoop en voor de Preanger Regentschappen bovendien 1 inlandsch assistent-collecteur, tevens mantri-verkooper zijn aangesteld. Het aantal verkoopplaatsen is voor Batavia op 46, voor de Preanger Regentschappen op 5, voor de Lampongsche Districten op 5, voor Bantam op 2, voor Djokjakarta op 85 en voor Soerakarta op 145 bepaald [3]). Ter versterking van de politie zijn, met intrekking van het tot dusver tijdelijk toegestaan personeel der opium-recherche en van het in Soerakarta daarvoor in de plaats getreden tijdelijk politiepersoneel, aangesteld voor Batavia 2 Europeesche opzieners, 26 inlandsche mantri's en 92 oppassers (waarvan ten hoogste 44 bereden), voor Soerakarta 15 mantri's en 60 oppassers (waarvan ten hoogste 30 bereden), voor Djokjakarta 10 mantri's, 6 hoofdagenten en 30 agenten. Bovendien zijn den residenten, waar noodig, globale kredieten verleend voor de betaling van Europeesch en inlandsch hulppersoneel en voor het doen van uitgaven in het belang der bestrijding van den sluikhandel. De debietprijzen zijn zooveel mogelijk in overeenstemming gebracht met die, welke onder de pacht werden betaald.

Gedurende het 1ste halfjaar 1903 is in 't geheel gesleten in Soerakarta 37 744 en in Djokjakarta 11 020 thail, met een bruto ontvangst van f 709 756 en f 211 296, terwijl de verkoop onder het pachtstelsel gedurende het 1ste semester van 1902 bedroeg in Soerakarta 45 373 en in Djokjakarta 13 212 thail, met een opbrengst van f 753 606 en f 242 463.

[1]) Als kostprijs van de thail bereid opium is — evenals in 1901 — f 2 aangenomen.

[2]) In Batavia fungeeren de assistent-collecteurs tevens als mantri's voor den verkoop.

[3]) Aangezien in Soerakarta en Djokjakarta slechts een beperkt aantal gelegenheden voor den verkoop van opium konden worden gehuurd, moesten in die residentiën respectievelijk 124 en 69 nieuwe gebouwen voor dat doel worden opgericht. Bovendien zijn respectievelijk 5 en 6 kantoren voor assistent-collecteurs gebouwd.

In- en uitvoerrechten. Bij Ord. van 10 Nov. 1902 (Ind. St. n°. 404) is bepaald, dat de wijzigingen, die zijn of zullen worden gebracht in de tarieven van in- en uitvoerrechten, vastgesteld bij de wet van 16 April 1886 (Ind. St. n°. 107), verbindend zijn in de gewesten of gedeelten van gewesten, waarvoor de Gouverneur-Generaal die tarieven toepasselijk heeft verklaard of zal verklaren.

De bepalingen op de heffing en verzekering der in- en uitvoerrechten (Ind. St. 1882 n°. 240) zijn gewijzigd en aangevuld bij Ord. van 6 Sept. 1902 (Ind. St. n°. 337).

De Ord. van 14 Nov. 1901 (Ind. St. n°. 410), regelende de heffing van in- en uitvoerrechten in de daarbij genoemde, tot de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo behoorende landschappen (vgl. K. V. 1902, kol. 244), is in werking getreden op 1 Januari 1903 (Ind. St. 1902 n°. 387).

De t. a. p. besproken onderhandelingen betreffende de rechtenheffing in het nog niet bij het tolgebied ingelijfde gedeelte der residentie Ternate en onderhoorigheden, zoomede in de residentiën Amboina en Timor en onderhoorigheden, zijn in hoofdzaak beëindigd. De invoering der belasting wacht overigens nog op het gereed komen van de douane-gebouwen.

Bij Ord. van 10 Nov. 1902 (Ind. St. n°s. 404 en 405) zijn, met ingang van 15 Januari 1902, ook voor de niet in art. 1 der Indische tariefwet genoemde gewesten de uitvoerrechten van indigo en koffie afgeschaft (vgl. t. a. p.), terwijl verder is bepaald, dat teruggaaf zal geschieden van vóór 15 Januari 1902 reeds betaalde rechten voor hetgeen van die producten op of na dien datum is uitgevoerd (Ind. St. 1902 n°. 406).

Het in de afdeeling Groot-Atjèh van het gouvernement Atjèh en onderhoorigheden, met uitzondering van het eiland Wè, geheven wordende uitvoerrecht van peper en pinangnoten is bij Ord. van 16 Jan. 1903 (Ind. St. n°. 43), met ingang van 1 Januari 1903, verlaagd.

In verband met de maatregelen van bedwang, waartoe tegenover de bevolking van het landschap Korintji (Midden-Sumatra) en een deel van de bevolking van het district Boven-Doesoen (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) moest worden besloten, zijn bij de Ordn. van 11 Febr. en 19 Mei 1903 (Ind. St. n°s. 124 en 218) beperkende bepalingen vastgesteld betreffende den in- en uitvoer in die streken. Eerstgenoemde ordonnantie kon echter bij die van 30 Aug. 1903 (Ind. St. n°. 306) weder worden ingetrokken.

Ter betere verzekering van de rechtenheffing ter Oostkust van Sumatra is de formatie van het Europeesch personeel bij dien dienst te Belawan uitgebreid (Ind. St. 1903 n°. 110) en is voorts een nieuw hulpkantoor geopend te Tandjoeng Lajang (Ind. St. 1903 n°. 152). Voorts zijn ten aanzien van de aan de ontvangers dier middelen in dat gewest toegekende toelagen, de bezoldiging van het minder personeel en het beheer der kantoren nog eenige regelingen getroffen bij Ind. St. 1902 n°. 333.

Tot beteren tegengang van den sluikhandel zijn, voor versterking van het douane-toezicht in de residentie Westerafdeeling van Borneo, voorloopig op tijdelijken voet, fondsen toegestaan (Gouv. Bt. 20 Febr. 1902 n°. 43).

Terwijl in 1901 de ontvangsten in het gouvernements-tolgebied aan in- en uitvoerrecht gezamenlijk hadden bedragen f 11 857 125, is in 1902 f 11 253 190 ontvangen, waarvan op Java en Madoera f 7 385 810 (f 586 368 minder dan in 1901) en in de buitenbezittingen f 3 867 380 (f 17 567 minder). De teruggang van de opbrengst der invoerrechten op Java en Madoera — van f 7 259 885 in 1901 tot f 6 914 068 in 1902 — moet ook thans weder worden toegeschreven aan de geringere koopkracht der inlandsche bevolking (vgl. K. V. 1902, kol. 244), terwijl de vermindering der uitvoerrechten op Java en Madoera en in de buitenbezittingen — van f 1 456 906 in 1901 tot f 1 179 919 in 1902 — in hoofdzaak moet worden geweten aan de afschaffing van het uitvoerrecht op indigo en op koffie.

Na bijtelling van nagevorderd recht en na aftrek van terugbetalingen, beliep het totaal van het in 1901 en 1902 ontvangene aan invoerrecht, uitvoerrecht en pakhuishuur de onderstaande sommen, waarbij ook reeds is vermeld de opbrengst over de eerste zes maanden van 1903, vergeleken met het eerste semester van 1902.

	1901.	1902.	1ste halfjaar 1902.	1ste halfjaar 1903.
Invoerrecht	f 10 400 219	f 10 073 271	f 4 819 875	f 4 853 213
Uitvoerrecht . . .	1 456 906	1 179 919	731 963	808 162
Pakhuishuur . . .	54 751	56 759	31 104	27 037
	f 11 911 876	f 11 309 949	f 5 582 942	f 5 688 412

* Voor elk kantoor van ontvangst in het bijzonder zijn de cijfers over 1902 vermeld in tabel I van bijlage FF, terwijl uit een ander overzicht van diezelfde tabel blijkt hoeveel de voornaamste der bij invoer of uitvoer belaste artikelen*, zoowel in genoemd jaar als in 1901, aan recht opbrachten.

Wegens overtreding van de bepalingen op de tolrechten hadden in 1902 125 bekeuringen plaats (alle, op 3 na, bij onderhandsche schikking beëindigd), tegen 110 in 1901.

Accijnzen. De bedragen, welke in een grooter of kleiner gedeelte van het gouvernements-tolgebied geheven accijnzen, zoowel in de eerste helft van 1903 als in de jaren 1901 en 1902 in 's lands kas deden vloeien, blijken uit de onderstaande opgaaf (voor 1902 zij bovendien verwezen naar tabel I van bijlage FF).

	1901.	1902.	1ste halfjaar 1902.	1ste halfjaar 1903.
Accijns op inlandsch gedistilleerd.	f 170 948	f 174 045	f 86 468	f 73 199
Accijns op tabak . .	38 850	46 962	30 719	36 993
„ „ petroleum.	4 439 200	3 680 368	1 826 984	2 182 927
„ „ lucifers. .	1 326 553	1 237 157	599 156	938 911
	f 5 975 551	f 5 138 532	f 2 543 327	f 3 232 030

De teruggang van den petroleum-accijns op Java en Madoera — van f 3 748 387 in 1901 tot f 2 931 098 in 1902 — is ten deele toe te schrijven aan den minderen afzet van dat artikel, ten gevolge van de geringe koopkracht der bevolking, en vindt voorts zijne verklaring in de omstandigheid, dat die belasting ten aanzien van sommige uit de buitenbezittingen afkomstige en op Java ingevoerde soorten, ter plaatse van inlading werd voldaan. De verminderde opbrengst van den lucifer-accijns op Java en Madoera (in 1902 is f 84 319 minder ontvangen dan in 1901) is aan dezelfde oorzaken te wijten als in kol. 245 van K. V. 1902 vermeld.

Ter zake van overtreding van de accijnsbepalingen betreffende het inlandsch gedistilleerd, de petroleum en de lucifers zijn in 1902 83 bekeuringen gedaan, die alle aan het oordeel der rechters zijn overgelaten (in 1901 bedroeg het aantal bekeuringen 114).

Haven- en ankeragegelden, zoomede, wat betreft de haven Tandjoeng Priok (Batavia), **loods- en kaaigelden** en **vergoeding voor het gebruik van de electrische verlichting in de gouvernements-opslaglokalen**, en wat aangaat de Emmahaven (Padang), **loods- en steigergelden.** De ontvangsten wegens deze middelen over 1902 en het 1ste halfjaar 1903, vergeleken met hetgeen in 1901 en het 1ste halfjaar 1902 werd geïnd, blijken uit de volgende opgaaf:

		1901.	1902.	1ste halfjaar 1902.	1ste halfjaar 1903.
Haven- en ankeragegelden.	Java en Madoera .	f 270 978	f 286 747	f 104 336	f 120 420
	Buitenbezittingen	107 366	115 374	53 187	64 069
Loods- en kaaigelden te Tandjoeng Priok		121 225	125 858	61 029	63 124
Loods- en steigergelden te Emmahaven		49 146	51 280	24 718	26 219
Vergoeding voor het gebruik van de electrische verlichting in de opslaglokalen te Tandjoeng Priok		2 282	1 601	1 003	446

Hoeveel onder de voormelde sommen over 1901 en 1902 alleen aan loodsgelden begrepen is, blijkt uit het overzicht in hoofdst. **E**, kol. 138.

Personeele belasting. De in Ind. St. 1878 n°. 349 opgenomen ordonnantie op de personeele belasting is nog gewijzigd met betrekking tot de vrijstelling van militairen beneden den rang van officier en voorts ten aanzien van den aanslag naar den grondslag „ paarden voor geestelijken, die krachtens de eischen van hun ambt samenwonen " (Ind. St. 1903 n°. 30).

De lijst van ambtenaren, die vrijgesteld zijn van belasting voor hunne dienstpaarden (Ind. St. 1878 n°. 352), is nader gewijzigd (Ind. St. 1903 n°. 246).

Het model voor de biljetten tot het doen van aangifte voor de personeele belasting onderging eenige aanvulling bij Gouv. Bt. 1 April 1903 n°. 57 (Ind. St. n°. 178).

Over 1902 zijn in het geheel aangeslagen 17 233 Europeanen en 32 875 vreemde oosterlingen (respectievelijk 719 en 1055 meer dan in 1901), wier aanslag, na aftrek van de toegestane verminderingen, bedroeg voor de eersten f 564 041 en voor de anderen f 373 700, tegen f 559 339 en f 380 231 (volgens verbeterde opgaven) over 1901. Voor elk gewest in het bijzonder

blijken de uitkomsten der belasting over beide jaren uit bijlage FF, sub II.

In 1902 kwamen een 23-tal doleantiën in, tegen 25 in 1901. Afzonderlijk voor Java en Madoera en voor de buitenbezittingen beliepen de aanslag en het geïnd bedrag als volgt:

	1901. (Verbeterde opgaven.) Java en Madoera.	1901. Buitenbezittingen.	1902. (Voorloopige opgaven.) Java en Madoera.	1902. Buitenbezittingen.
Aanslag	f 784 722	f 213 180	f 792 271	f 207 128
Af: wegens toegestane verminderingen	42 813	15 519	46 718	14 940
Alzoo werkelijk te heffen	f 741 909	f 197 661	f 745 553	f 192 188
Bovendien verschuldigd aan schattingskosten, voor zoover zij den aangeslagenen in rekening waren te brengen	6 028	642	5 320	616
Derhalve in het geheel door de aangeslagenen verschuldigd	f 747 937	f 198 303	f 750 873	f 192 804
Geïnd bedrag *a*)	f 740 305	f 193 363	f 750 819	f 195 463

a) Onder het geïnde bedrag is hier, en bij andere hierna te vermelden belastingen, niet alleen begrepen wat op den aanslag van hetzelfde jaar ontvangen, maar ook wat van den achterstand over vorige jaren is aangezuiverd (wat de personeele belasting betreft, ook hetgeen gestort is wegens te verhalen kosten van schatting), zoomede de boeten wegens te late betaling, terwijl daarentegen, ingevolge art. 20 der comptabiliteitswet, in mindering is gebracht hetgeen, ten gevolge van verkeerden aanslag over het behandeld of over eenig vorig jaar, dan wel uit anderen hoofde, aan belanghebbenden is terugbetaald.

Patentrecht. Wegens aanslag van de patentplichtige bedrijven, enz. van Europeanen en met hen gelijkgestelden was in Indië over 1902 te heffen, na aftrek van de toegestane verminderingen, f 1 159 988, tegen f 1 153 291 (volgens verbeterde opgaven) over 1901. Uit het volgende overzicht blijkt hoeveel Java en Madoera en hoeveel de buitenbezittingen in die bedragen deelden, en hoeveel in elk der beide jaren aan patentrecht geïnd werd (voor opgaven nopens den aanslag per gewest en nopens het cijfer der aangeslagenen zie sub III van bijlage FF).

	1901. (Verbeterde opgaven.) Java en Madoera.	1901. Buitenbezittingen.	1902. (Voorloopige opgaven.) Java en Madoera.	1902. Buitenbezittingen.
Aanslag	f 926 554	f 297 367	f 907 902	f 312 695
Af: wegens toegestane verminderingen	45 250	25 380	36 368	24 241
Alzoo werkelijk te heffen	f 881 304	f 271 987	f 871 534	f 288 454
Geïnd bedrag (zie noot *a* bij het voorgaand overzicht)	f 887 917	f 272 882	f 883 713	f 283 439

Over het met ult. April 1903 geëindigde Nederlandsche belastingjaar 1902/1903 kwam bovendien aan de Indische geldmiddelen ten goede een bedrag van f 332 505,91[5] (tegen f 360 544,62 over 1901/1902), en zulks als uitkeering ingevolge de wet van 9 April 1897 (Ned. St. n°. 84, Ind. St. n°. 150) uit hetgeen hier te lande wegens belasting op bedrijfs- en andere inkomsten ontvangen wordt van in Indië werkende, maar in Nederland gevestigde maatschappen of vereenigingen (uitgezonderd verzekeringsmaatschappijen).

Gedurende 1902 zijn in Indië, met betrekking tot den aanslag in het patentrecht, 43 doleantiën ingediend, tegen 24 in 1901.

Verponding en daarmede overeenkomende heffingen. Met 1 Januari 1902 ving voor de buitenbezittingen een nieuwe termijn — ditmaal een driejarige (zie K. V. 1901, blz. 103) — aan voor den aanslag in de verponding. Opgaven nopens het getal aangeslagenen en het bedrag van den nieuwen aanslag zijn opgenomen in tabel IV, sub *a*, van bijlage FF.

In het geheel was in 1902 op en buiten Java aan verponding te heffen f 2 223 725, tegen f 2 208 864 (volgens verbeterde opgaven) over 1901. Geïnd is, met inbegrip van het aangezuiverde over vorige jaren en van boeten, in 1901 f 2 686 342 (verbeterde opgaaf) en in 1902 f 2 265 325. Het aanzienlijk verschil tusschen deze bedragen vindt wederom zijne verklaring in de late vaststelling van vele aanslagen voor den nieuwen voor Java en Madoera geldenden vijfjarigen termijn. Voor eene specificatie per gewest zie tabel IV*b* van bijlage FF.

De met de verponding overeenkomende belasting ter zake van door niet-inlanders zonder ingeschreven wettigen titel geoccupeerde erven, gelegen op het domein Bloeboer (res. Batavia) (vgl. K. V. 1902, kol. 247) beliep in 1902 f 6516, terwijl ten aanzien van de op 1 Januari 1901 ingevoerde speciale belasting op onroerende goederen, bezeten krachtens een titel van het voormalige Britsche Gouvernement (zie K. V. 1901, blz. 103) valt te vermelden, dat de aanslag voor het eerste tijdvak (1901—1904), oorspronkelijk vastgesteld op f 2177,20, met ingang van genoemden datum is teruggebracht tot f 1575,55.

Wegens de belasting, waaraan de specerijperken op de Banda-eilanden zijn onderworpen, was in 1902 verschuldigd f 45 208. De aanslag in deze belasting geschiedt thans volgens de in Ind. St. 1903 n°. 165 opgenomen gewijzigde bepalingen.

Van de vrijstelling van de betaling van verpondingsbelasting, toegekend aan in erfpacht afgestane en af te stane gronden in de gouvernementslanden der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, is reeds melding gemaakt in hoofdst. **J**, afd. IV (kol. 174).

Bedrijfsbelasting. Bij Ord. van 25 Jan. 1903 (Ind. St. n°. 94) is eene belasting op het bedrijf ingevoerd voor de inlanders in de onder inlandsch zelfbestuur staande landschappen van de residentie Menado, die rechtstreeksche onderdanen zijn van het Gouvernement. Voor de regelingen in verband met de invordering van die belasting, zie Ind. St. 1903 n°. 95. Bij Ord. van 7 April 1903 (Ind. St. n°. 182) zijn van de bedrijfsbelasting vrijgesteld de personen, die in het gouvernement Sumatra's Westkust aan den arbeid van de winning van delfstoffen voor rekening van den lande deelnemen, of daarbij rechtstreeks betrokken zijn.

Het onderstaand overzicht doet de in 1901 en 1902 geïnde bedragen kennen.

	Java en Madoera.	Buitenbezittingen.	Totaal.
Aanslag over 1902	f 2 331 523	f 913 003	f 3 244 526
Op dien aanslag werd in 1902 betaald	f 2 237 368	f 619 222	f 2 856 590
Aan achterstand over vorige jaren en boeten werd bovendien betaald	75 853	295 784	371 637
Totaal in 1902 geïnd (zie noot *a*, kol. 243)	f 2 313 221	f 915 006	f 3 228 227
In 1901 is geïnd (volgens verbeterde opgaven)	f 2 405 107	f 811 633	f 3 216 740

Voor nadere opgaven zie men bijlage FF, sub V.

Belasting op het slachten van runderen, buffels, paarden en veulens op Java en Madoera. In 1902 is ter zake van deze belasting geïnd f 1 857 362, alzoo f 73 552 meer dan in 1901 (zie de gespecificeerde opgaven in tabel VI van bijlage FF).

Het aantal overtredingen wegens het slachten zonder vergunning bedroeg in 1902 566, met 625 beklaagden, tegen 716, met 770 beklaagden in 1901.

Belasting op het slachten van varkens op Java en Madoera. De opbrengst dezer belasting beliep in 1902 f 125 290, tegen f 126 235 in 1901, alzoo een nadeelig verschil van f 945 (zie de gespecificeerde opgave in tabel VII van bijlage FF). Het aantal overtredingen beliep 20, tegen 27 in 1901.

Slachtbelastingen in de buitenbezittingen. De belasting op het slachten van runderen en buffels in de residentie Lampongsche Districten bracht in 1902 f 5241 op, tegen f 5073 in 1901. Er werden 9 overtredingen van de betrekkelijke bepalingen geconstateerd, tegen 3 in 1901.

Bij de in Ind. St. 1903 n°s. 25 t/m 29 opgenomen ordonnantiën zijn, in overeenstemming met de in dat opzicht voor Java en Madoera van kracht zijnde bepalingen, met opheffing van de bestaande pachten, regelingen getroffen tot invoering — op 1 April 1903 en 1 April 1904 — van de rechtstreeksche heffing van de belasting op het slachten van runderen en buffels of van runderen alleen in Benkoelen, op het eiland Ternate en ter hoofdplaats Makasser (wat deze laatste plaats betreft ook voor het slachten van paarden), zoomede op het slachten van varkens ter Sumatra's Westkust, in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden en op Ternate (vgl. K. V. 1902, kol. 240).

Belasting op rijtuigen van inlanders (enkel in de gouvernementslanden van Java). Evenals ten vorigen jare, kan ook nu weder op eene, zij het ook geringe, stijging van de opbrengst dezer belasting gewezen worden, namelijk van f 304 784 (verbeterde opgaaf) in 1901 tot f 304 827 in 1902.

Geïnd is (vgl. noot *a*, kol. 243) f 303 507, tegen f 302 493 (verbeterde opgaaf) in 1901. Vgl. overigens bijlage FF, sub VIII.

De krachtens Ind. St. 1885 n°. 25 verleende vrijstellingen voor inlandsche ambtenaren, die voor hun dienstwerk rijtuig dienen te houden, zijn nog met enkele vermeerderd (Ind. St. 1902 n°. 379 en 1903 n°. 192).

Zegelrecht. Aan zegelrecht is in 1902 ontvangen f 1 345 394 (f 1 014 320 op Java en Madoera en f 331 074 in de buitenbezittingen), tegen (volgens verbeterde opgaven) f 1 329 050 in 1901 (f 1 016 971 voor Java en Madoera en f 312 079 voor de buitenbezittingen).

Bij Gouv. Bt. 7 Oct. 1902 n°. 42 (Ind. St. n°. 368) is een nieuw model plakzegel vastgesteld, terwijl bij Gouv. Bt. 4 Nov. 1902 n°. 44 (Ind. St. n°. 396) de bepalingen betreffende het beheer en het collecteloon voor het debiet van gezegeld papier (Ind. St. 1897 n°. 97) zijn herzien.

Recht op de openbare verkoopingen. Bij de landsvendukantoren (vendukantoren der 1ste klasse, waaronder begrepen die, welke beheerd worden door algemeene ontvangers van landskassen of door commiezen op assistent-residentie-kantoren) is in 1902 omgezet aan voor particuliere rekening verkochte goederen f 6 400 632 en aan voor gouvernementsrekening verkochte goederen en producten f 3 790 468 (in 1901 respectievelijk f 6 692 242 en f 4 032 242), en te dier zake aan recht geheven f 460 198, latende, na aftrek van de kosten der kantoren, eene winst van f 293 320 (over 1901 bracht dit recht onzuiver f 422 720 en zuiver f 254 259 op).

Bij de vendukantoren der 2de klasse (die, welker beheer uitsluitend eene bijbetrekking uitmaakt) beliep de omzet in 1902: bij de door notarissen beheerde kantoren f 3 910 991 en bij die onder beheer van gewestelijke secretarissen of besturende ambtenaren f 1 588 163, te zamen dus f 5 499 154, welke sommen over 1901 bedroegen f 3 765 185 + f 2 524 675 = f 6 289 860. Aan voor gouvernementsrekening verkochte goederen, enz. was op der den omzet der kantoren 2de klasse begrepen f 282 257 (in 1901 f 358 683). Als aandeel van het Gouvernement in de inkomsten der vendukantoren 2de klasse is in 1902 geïnd: ter zake van de door notarissen beheerde f 121 156 en ter zake van de overige f 49 600, te zamen derhalve f 170 756 (in 1901 respectievelijk f 114 510 en f 76 839, of te zamen f 191 349). De zuivere opbrengst voor den lande voor alle vendukantoren kwam alzoo in 1902 te staan op f 464 076 (in 1901 f 445 608).

Bij het einde des jaars hadden de landsvendukantoren aan achterstallige (meer dan 12 maanden openstaande) debetposten nog in te vorderen f 20 565, tegen f 15 544 op ult. 1901.

De vendukantoren te Palembang en te Pekalongan zijn opgeheven en de functiën van vendumeester aldaar opgedragen aan den notaris ter plaatse (Ind. St. 1902 n°s. 428 en 429 en 1903 n°s. 229 en 230).

Te Koeta Radja is speciaal voor de afdeeling Onderhoorigheden van Atjèh, met ingang van 1 November 1902, in navolging van de te Medan (Oostkust van Sumatra) bestaande regeling, een tweede vendukantoor der 2de klasse gevestigd (onder superintendentie van den gouverneur van het gewest), beheerd door den ter hoofdplaats bescheiden, met het bestuur over genoemde afdeeling belasten ambtenaar (Ind. St. 1902 n°. 363).

Bij Ord. van 20 Dec. 1902 (Ind. St. n°. 454) zijn regelingen getroffen met betrekking tot het door notarissen uitgeoefende vendumeesterschap. Het vendusalaris voor effecten is bij Ord. van 17 Jan. 1903 (Ind. St. n°. 56) verlaagd, bij welke gelegenheid het reglement op de openbare verkoopingen in Nederlandsch-Indië nog eene wijziging heeft ondergaan.

Overschrijvings-, benevens **successie-** en **overgangsrecht.** De opbrengst van deze belastingen was in 1901, volgens verbeterde, en in 1902, volgens voorloopige opgaven, als volgt:

		Java en Madoera.	Buitenbezittingen.	Totaal.
Overschrijvingsrecht.	1901	f 391 882	f 77 220	f 469 102
	1902	582 519	68 385	650 904
Successie- en overgangsrecht.	1901	f 21 829	f 9 335	f 31 164
	1902	76 740	3 405	80 145

De ordonnantie op de overschrijving van den eigendom van vaste goederen en het inschrijven van hypotheken daarop (Ind. St. 1834 n°. 27) is op enkele punten nader gewijzigd en aangevuld (Ind. St. 1902 n°. 310 en 1903 n°. 224).

De in Ind. St. 1901 n°. 471 afgekondigde successie-ordonnantie is, voor zooveel het rechtsgebied van den landraad te Makasser betreft, in verband met de reorganisatie van het rechtswezen in de residentiën Soerakarta en Djokjakarta, herzien (Ind. St. 1903 n°. 112).

De **licentiën aan Chineezen voor het houden van dobbelspelen** brachten in 1902 op Java en Madoera, d. i. uitgenomen de drie hoofdplaatsen, waar het middel wordt verpacht, f 4 200 op, tegen f 2 700 in 1901.

In Palembang, het eenige gewest der buitenbezittingen, waar het licentiestelsel is ingevoerd, voor zooveel betreft de buiten de speelpacht vallende streken (Ind. St. 1899 n°. 18), zijn tot dusver geen licentiën aangevraagd.

Belastingen van verschillenden aard, die slechts in het een of ander gewest geheven worden. Omtrent de opbrengst of den aanslag van deze belastingen — meerendeels van inlanders geheven hoofdelijke belastingen in een tiental gewesten der buitenbezittingen, uitgezonderd het zelfbesturend gebied aldaar — vindt men opgaven over 1901 en 1902 in tabel IX van bijlage FF. In die tien gewesten (met inbegrip van de residentie Wester-afdeeling van Borneo, waar ook de Arabische bevolking hoofdelijke belasting verschuldigd is) beliep de aanslag over 1902, volgens voorloopige gegevens, f 2 280 605, tegen f 2 288 864, volgens definitieve opgaven, over 1901.

De met ingang van 1 April 1902 ingevoerde belasting op de wajangspelen in de residentie Batavia (zie K. V. 1902, kol. 250) bracht in de laatste drie kwartalen van dat jaar f 11 352,50 op; de laatst bedongen pachtschat bedroeg f 9672 's jaars.

II. MUNTSTELSEL; GELDMARKT.

§ 1. MUNTWEZEN.

Van het millioen aan zilveren pasmunt, met de aanmunting waarvan bij 's Rijks munt in Maart 1903 een aanvang is gemaakt (zie K. V. 1902, kol. 250) was op ult. Augustus d. a. v. f 500 000 aan 10 cent-stukken naar Indië verzonden.

Met het oog op de gestadige vermindering van den voorraad zilveren munt in de landskassen, is voor het jaar 1904 uitzending gevraagd van f 500 000 van elke der muntsoorten guldens, halve guldens, kwart guldens en 10 cent-stukken. Van de pasmunt zal echter vermoedelijk slechts de helft kunnen worden aangemunt.

De f 40 000 aan halve centen, welke nog ontbrak aan de partij kopergeld, tot de aanmunting waarvan in Mei 1901 besloten was (vgl. K. V. 1902, kol. 251), zijn in November 1902 in Indië ontvangen.

In 1902 zijn 2 inlanders veroordeeld wegens muntnamaak en zijn 666 personen aangeklaagd wegens het desbewust uitgeven

van valsch geld, van wie er 479 veroordeeld (395 tot geldboeten en 84 tot andere straffen), 161 vrijgesproken en 26 van rechtsvervolging ontslagen zijn. In gevallen waarin de aanbieders van de valsche munt te goeder trouw bleken, werden de muntstukken, na voor verdere circulatie ongeschikt te zijn gemaakt, aan de eigenaren teruggegeven.[1])

Wegens valschheid of daarvan verdacht zijn in 1902 van gouvernementswege aan den omloop onttrokken 3142 stuks zilveren speciën (487 rijksdaalders, 432 guldens, 281 halve guldens, 820 kwartguldens en 1122 10 cent-stukken).

Eene in 1902 uit Indië ontvangen hoeveelheid dofklinkende en versleten munt, ter nominale waarde van f 149 200 (32 000 rijksdaalders, 21 500 guldens, 18 000 halve guldens, 22 000 kwartguldens en 332 000 10 cent-stukken), zal, voor zoover zij niet meer voor den omloop hier te lande geschikt blijkt te zijn, voor de vervaardiging van Indische pasmunt worden gebruikt.

Van de wijzigingen gebracht in de strafbepalingen op het vervaardigen van duiten en tegen overtreding van de duitenwet is reeds melding gemaakt in hoofdst. F (kol. 149).

§ 2. GELDMARKT.

Een door den president der Javasche Bank, ten behoeve van het Koloniaal Verslag, samengesteld overzicht van de geldmarkt in Nederlandsch-Indië in 1902, met de daarbij behoorende tabel van den loop der prijzen te Batavia van eenige Indische effecten, is opgenomen in bijlage GG, welke bijlage tevens maandopgaven over 1902 bevat omtrent den loop der wisselkoersen te Batavia, ontleend aan door de Handelsvereeniging aldaar verstrekte gegevens.

§ 3. JAVASCHE BANK.

Hoofdzakelijk wegens de vermeerdering van de rentegevende uitzettingen, maar ook door eene tijdelijke verhooging van den rentevoet, als een gevolg van verdere wegvloeiing van specie naar het moederland, sloot het op ult. 1903 geëindigde 75ste boekjaar, na toepassing van de in de laatste jaren gebruikelijke ruime afschrijvingen, met een zeer bevredigend winstcijfer (bruto f 1 340 538 en netto f 800 851, of, na aftrek van patentbelasting, f 790 329). Gemiddeld over het geheele boekjaar stond aan rentegevende uitzettingen uit f 31 594/m, tegen f 27 261/m in 1901/2, welk verschil uitsluitend is toe te schrijven aan de vermeerdering van de het eigenlijke Indische bankbedrijf uitmakende kredietoperatiën (f 17 039/m, tegen f 12 837/m in 1901/2). Bij de sluiting van het boekjaar was van het kapitaal der Bank, ad f 6 millioen, en van haar reservefonds, ad f 1 955 230, belegd f 1 544 100 in hypotheken en f 6 072 349 in effecten.

De dadelijk opeischbare schulden der Bank bedroegen gemiddeld over het geheele boekjaar f 55 109/m, waaronder f 50 901/m aan in omloop zijnde bankbiljetten, tegen in 1901/2 f 61 489/m, waaronder f 55 222/m wegens biljetten-emissie. De metaalvoorraad was gemiddeld over het geheele boekjaar f 31 418/m (in 1901/2 f 41 165/m) en, daar de verplichte dekking 2/5 van de dadelijk opeischbare schulden bedraagt, was derhalve het beschikbare metaalsaldo gemiddeld f 9 340/m (in 1901/2 f 16 570/m).

Van hooger genoemd winstcijfer, vermeerderd met f 2473 onverdeeld gebleven van de winst over 1901/2, werd bestemd: voor het reservefonds f 65 259, voor tantièmes f 56 558 en voor aandeelhouders f 558 000, uitmakende 9.3 % van het maatschappelijk kapitaal, terwijl f 773 als onverdeeld saldo op de nieuwe rekening is overgeschreven. De rest, ad f 112 212, uitmakende de helft van hetgeen boven 7.5 % van de winst voor aandeelhouders werd bestemd, is, ingevolge art. 14, al. 5, van het octrooi der Bank (Ind. St. 1891 n°. 49) in de koloniale kas gestort. De op 31 Maart 1903 afgesloten balans der Bank en de winst- en verliesrekening over 1902/3 komen voor sub IV van bijlage GG.

Bij Gouv. Bt. 3 Maart 1903 n°. 30 (Jav. Ct. 27 Maart 1903 n°. 25) is goedkeuring verleend op eene wijziging van art. 36 van de statuten der Bank, met betrekking tot de beschikking over gelden ten behoeve van haar pensioen- en onderstandfonds.

[1]) De Javasche Bank handelde in 1902 aldus met 761 rijksdaalders en 427 guldens.

N.

BURGERLIJKE EN MILITAIRE LANDSDIENAREN.

Groot-ambtenaarsexamen. Aan het in 1903, op den voet van het in K. V. 1902, kol. 253, besproken K. B. 26 April 1902 n°. 17 (Ned. St. n°. 49, Ind. St. n°. 223) afgenomen groot-ambtenaarsexamen onderwierpen zich hier te lande 5 candidaten, van wie er 1 slaagde, terwijl er in Indië 20 candidaten aan deelnamen, van wie 13 met goed gevolg. Nadere gegevens omtrent de uitkomsten van de examens zijn opgenomen in bijlage HH, sub I.

Hoewel in 1903 voor hier te lande in het groot-ambtenaarsexamen geslaagden 22 plaatsen bij den Indischen administratieven dienst waren opengesteld (voor de in Indië geslaagden waren 11 plaatsen beschikbaar), meldden zich slechts 2 personen voor uitzending aan, namelijk de in dat jaar geslaagde candidaat en één van hen, die aan het vroegere tweede gedeelte van het examen hadden voldaan. Zij zijn in Juli 1903 ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gesteld.

Ter wegneming van de bezwaren, die hier te lande aan het vergelijkende groot-ambtenaarsexamen verbonden, gebleken zijn en weldra weder in toenemende mate te duchten waren, en wijders in het belang van het onderwijs, dat aan de Rijks-universiteit te Leiden gegeven wordt ter voorbereiding voor het groot-ambtenaarsexamen, is — met behoud van de opleiding in Indië op den bestaanden voet — overgegaan tot de instelling hier te lande van het candidaat-Indisch ambtenaarschap, d. w. z. de aanwijzing van aanstaande administratieve ambtenaren vóór den aanvang, in plaats van na afloop der Indische studiën. Het desbetreffend K. B. 10 Aug. 1903 n°. 43 (Ned. St. n°. 253) bepaalt, dat, te beginnen met 1905, hier te lande tot het afleggen van het groot-ambtenaarsexamen alleen worden toegelaten zij, die tevoren door den Minister van Koloniën zijn aangewezen als candidaat-Indisch ambtenaar. Voor die aanwijzing komen, behoudens physieke geschiktheid, alleen in aanmerking dezelfde categorieën van personen, die hier te lande tot dusver konden worden — en in Indië blijven — toegelaten tot het groot-ambtenaarsexamen, namelijk zij, die voldaan hebben aan een der examens, bedoeld bij art. 2 van K. B. 29 Aug. 1883 n°. 25 (Ned. St. n°. 133, Ind. St. n°. 249). De aanwijzing wordt voorbereid door eene jaarlijks door den Minister van Koloniën te benoemen commissie, die, lettende op het verleden en den leeftijd der sollicitanten en den uitslag van een examen, waaraan zij hen onderwerpt, in een rapport haar oordeel uitspreekt en eene ranglijst opmaakt, waaruit de Minister de candidaat-ambtenaren aanwijst. De candidaat-ambtenaren zijn voor de studie niet aan eene bepaalde plaats of inrichting gebonden, maar zij hebben in het tweede jaar na dat van hunne aanwijzing het groot-ambtenaarsexamen af te leggen, waarvan alleen om geldige redenen en ten hoogste tweemaal hetzij uitstel verleend of herhaling toegestaan kan worden. De candidaat-ambtenaren zijn ten aanzien van hunne studie en hun gedrag verantwoordelijk tegenover den Minister van Koloniën, die hen zoowel wegens wangedrag of plichtverzuim als wegens aanhoudende ziels- of lichaamsziekte te allen tijde kan ontslaan. Voor hen, die wegens wangedrag of plichtverzuim ontslagen zijn, is ook in Indië het groot-ambtenaarsexamen niet meer toegankelijk. Zij, die het diploma verworven hebben en nader blijken voor den dienst physiek geschikt te zijn, worden in hetzelfde jaar ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gesteld om in administratieve betrekkingen in Indië geplaatst te worden. Bij wijze van overgangsmaatregel is verder bepaald dat in 1905 tot het afleggen van het groot-ambtenaarsexamen hier te lande nog zullen worden toegelaten zij, die in 1904 bij het examen niet geslaagd zijn of zich hebben teruggetrokken. Diegenen hunner, aan wie het diploma wordt uitgereikt, worden in 1905 of in een volgend jaar, naar gelang van de behoefte, met de candidaat-ambtenaren ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gesteld.

Voor 1903 is het aantal jongelieden, die als candidaat-ambtenaar kunnen worden aangenomen, op 30 gesteld.

In overeenstemming met het bedrag van de gratificatie voor uitrusting, welke aan candidaat-Indische ambtenaren en aan hen die, zonder candidaat-Indisch ambtenaar te zijn, in 1905 of later voor de vervulling van administratieve betrekkingen worden uitgezonden, uitbetaald zal worden, is bij K. B. 10 Aug. 1903 n°. 42 (Ned. St. n°. 252) aan hen, die in 1903 en 1904 voor dergelijke betrekkingen zijn of worden uitgezonden, eene gratificatie voor uitrusting van f 1000 verzekerd.

Faculteitsexamen. Gedurende het academiejaar 1902/1903 onderwierpen zich 11 doctoren in de rechtswetenschap met goed gevolg aan het bij art. 92, 2de lid, der wet op het hooger onderwijs bedoelde faculteitsexamen. Zij meldden zich allen aan voor de opengestelde plaatsen — ten getale van 17 —, doch één van hen werd voor den dienst in Indië geneeskundig afgekeurd. Van de overigen zijn er 3 in Juli en 7 in Augustus 1903 ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gesteld.

Klein-ambtenaarsexamen. Aan dit examen, dat ook in 1902 op verschillende tijdstippen en plaatsen werd afgenomen, onderwierpen zich 1083 candidaten (915 op Java en Madoera en 168 in de buitenbezittingen), van wie er 655 (541 op Java en Madoera en 114 in de buitenbezittingen), of ruim 60 %, aan de eischen voldeden. In 1901 waren er van de 1141 candidaten 742, of bijna 65 %, geslaagd.

Verloven. De bij Ind. St. 1893 n°. 229 vastgestelde en herhaaldelijk aangevulde lijst van civiele betrekkingen, welke bij verlof van de titularissen voor niet langer dan één jaar, tijdelijk worden waargenomen, is wederom uitgebreid; zie Ind. St. 1902 n°. 407 en 1903 n°s. 123 en 131.

In 1902 is aan 136 civiele en 52 militaire landsdienaren (Europeesche ambtenaren en officieren en onderluitenants der landmacht) buitenlandsch verlof wegens langdurigen dienst verleend (tegen 120 en 48 in 1901), terwijl aan 65 Europeesche ambtenaren en 39 officieren der landmacht zoodanig verlof wegens ziekte werd toegestaan (in 1901 53 en 59). Voorts is aan 9 Europeesche ambtenaren en 2 officieren der landmacht, wegens dringende redenen, verlof buiten bezwaar van den lande verleend.

Overtocht. Het reeds meermalen gewijzigde reglement op de toekenning van overtocht voor 's lands rekening van Nederland naar Nederlandsch-Indië en omgekeerd (Ind. St. 1897 n°. 163) is bij K. B. 22 Dec. 1902 n°. 6 (Ind. St. 1903 n°. 125) aangevuld in dien zin, dat aan het hoofd van het gezin, dat voor gouvernementsrekening wordt overgevoerd, worden uitbetaald de overtochtskosten, die van gouvernementswege zouden zijn voldaan voor leden van dat gezin, die de reis voor gouvernementsrekening hadden kunnen medemaken, indien zij niet voor eigen rekening vooruitgezonden waren, mits het bewijs wordt geleverd, dat zij alsdan nog in leven zijn, en in geen geval tot een hooger bedrag dan hetgeen voor hun overtocht uit eigen middelen betaald is. Voorts is bij K. B. 17 Juni 1903 n°. 31 de bij K. B. 26 Juni 1900 n°. 55 (Ind. St. n°. 232) vastgestelde nieuwe lezing van art. 7 van het reglement zoodanig aangevuld, dat de bevoegdheid tot het verleenen van vergunningen aan gouvernementspassagiers tot reizen met vreemde mailgelegenheden eenigszins verruimd is.

Bij Gouv. Bt. 22 Mei 1903 n°. 8 is aan den ambtenaar voor

Chineesche zaken H. N. STUART opgedragen een nauwgezet onderzoek in te stellen en daarna de noodige voorstellen te doen met betrekking tot de bestaande rangschikking in klassen van landsdienaren bij overtocht voor 's lands rekening van en naar Europa, ten einde, zoo mogelijk, te geraken tot eene nieuwe, beter aan de eischen voldoende rangschikking.

Traktementsverhoogingen. Bij Gouv. Bt. 17 Juni 1903 n°. 17 (Ind. St. n°. 247) is eenige wijziging gebracht in de bepalingen omtrent de berekening van traktementsverhoogingen, toe te kennen aan het personeel der staatsspoorwegen, bij de Ombilinmijnen en van den post- en telegraafdienst.

Pensioenen, gagementen en onderstanden. De verschillende reglementen omtrent de pensioenen, gagementen en onderstanden zijn bij K. B. 13 Juni 1902 n°. 45 (Ind. St. n°. 382) gewijzigd voor zoover betreft de bepalingen aangaande tijdelijke schorsing van het genot van pensioen, gagement of onderstand bij veroordeeling tot gevangenis- en andere straffen.

Reis- en verblijfkosten. De bij Ind. St. 1901 n°. 447 vastgestelde en bij Ind. St. 1902 n°s. 72 en 271 gewijzigde en aangevulde regeling tot uitvoering van art. 10 van het reglement op het reizen in Nederlandsch-Indië van Europeesche burgerlijke landsdienaren en andere personen (K. B. 27 Aug. 1890 n°. 22, Ind. St. n°. 209) is opnieuw gewijzigd en aangevuld bij Ind. St. 1902 n°s. 349 en 411 en 1903 n°. 174. De regeling tot uitvoering van art. 12 van dat reglement (Ind. St. 1902 n°. 230) is aangevuld bij Ind. St. 1902 n°. 381, terwijl tot uitvoering van art. 19 eene regeling tot stand kwam bij Ind. St. 1902 n°. 373. Het reglement zelf onderging wijziging bij K. Bn. 4 Juni en 27 Sept. 1902 n°s. 63 en 12 (Ind. St. n°s. 441 en 442).

Met betrekking tot het reizen van hen, op wie meergenoemd reglement niet van toepassing is, zijn regelingen getroffen bij Ind. St. 1902 n°. 452 en 1903 n°. 252.

Bij Gouv. Bt. 7 Jan. 1903 n°. 7 (Jav. Ct. 13 Jan. 1903 n°. 4) is bepaald dat aan landsdienaren, die reizen moeten doen, welke over land per spoor, tram of een ander transportmiddel kunnen worden afgelegd, geen vergunning meer zal worden verleend om die reizen voor rekening van den lande over zee te maken en dat, voor het geval zoodanige reis geheel of gedeeltelijk voor eigen rekening over zee is gemaakt, de daarvoor betaalde kosten alleen dan geheel of gedeeltelijk kunnen worden vergoed wanneer kan worden aangetoond, dat er voor het doen der reis over zee gegronde redenen bestonden.

Voor eenige andere regelingen met betrekking tot dit onderwerp zij verwezen naar Ind. St. 1902 n°. 374 en 1903 n°. 253, zoomede naar Bijbl. Ind. St. n°s. 5722, 5723 en 5778.

Waarneming van bijbetrekkingen. Bij Gouv. Bt. 20 Dec. 1902 n°. 38 (Ind. St. n°. 453) is bepaald dat, bij tijdelijke voorziening in de waarneming van eenig ambt, waaraan bijbetrekkingen zijn verbonden, de waarneming van een of meer dier bijbetrekkingen tijdelijk kan worden opgedragen aan een ander dan aan dengene, aan wien de uitoefening van de hoofdbetrekking wordt opgedragen.

Weduwen- en weezenfonds voor burgerlijke (Europeesche) ambtenaren. Het in Ind. St. 1900 n°. 281 opgenomen tarief van emolumenten en andere wisselvallige inkomsten, genoten wordende door de daarbij genoemde deelgerechtigden van het fonds, onderging eene wijziging bij Ind. St. 1902 n°. 320.

Het reglement van het fonds (Ind. St. 1854 n°. 93) werd gewijzigd met betrekking tot de artt. 12, 21 en 41. De wijziging van art. 12 (Ind. St. 1903 n°. 177) geschiedde met het oog op de omstandigheid, dat de vaststelling van het hiervóór vermelde tarief van emolumenten, enz., naar den in dat artikel genoemden grondslag, in sommige gevallen aanleiding bleek te kunnen geven tot onbillijkheden, terwijl die van de artt. 21 en 41 (Ind. St. 1902 n°. 328) ten doel heeft ook de ingevolge art. 275 van het Indisch burgerlijk wetboek gewettigde kinderen recht op bedeeling te verschaffen.

Bij Gouv. Bt. 12 Dec. 1902 n°. 19 is de vergoeding vastgesteld, uit te keeren aan de personen, die de taxatie verrichten van perceelen, waarop bij het bestuur van het fonds beleening is aangevraagd.

De bepalingen omtrent de hypotheekbelegging van gelden, onder het beheer staande van de directiën der civiele en militaire fondsen, zijn gewijzigd bij Gouv. Bt. 13 Juni 1903 n°. 10 (Ind. St. n°. 240).

Voor gedetailleerde opgaven omtrent het vermogen van het fonds zij verwezen naar bijlage HH, sub II.

Bepalingen betreffende de onderluitenants-apothekersbedienden. Bij K. B. 10 Maart 1903 n°. 40 (Ind. St. n°. 221) kwam eene regeling tot stand van het instituut der onderluitenants-apothekersbedienden bij het leger in Nederlandsch-Indië, die door den legercommandant zullen worden benoemd uit de oudste apothekersbedienden der 1ste klasse, die aan de in de regeling aangegeven vereischten voldoen. Behoudens eenige wijzigingen, zijn op hen toepasselijk verklaard de bepalingen voor de onderluitenants der infanterie (Ind. St. 1895 n°. 174, juncto 1901 n°. 329), met wie zij in graad gelijk zullen staan.

Weduwen- en weezenfonds der officieren van de landmacht. Opgaven omtrent het vermogen van dit fonds zijn opgenomen in bijlage HH, sub II. Zie overigens ook de op het civiel fonds betrekking hebbende rubriek.

O.

I. LANDBOUW, BOSCHWEZEN EN VEETEELT.

§ I. JAVA EN MADOERA.

A. LANDBOUW.

1°. INLANDSCHE LANDBOUW.

a. Eenjarige gewassen.

Volgens de van de hoofden van gewestelijk bestuur ontvangen gegevens (zie bijlage JJ), welke, voor zoover de gewesten Pekalongan, Semarang, Kedoe en Preanger Regentschappen betreft, als geheel betrouwbaar kunnen worden aangemerkt, aangezien zij voor de eerstgenoemde drie gewesten berusten op kadastraal statistieke opnemingen en voor de Preanger Regentschappen op de metingen voor de landrente-regeling, zijn de voor geregelde cultuur ontgonnen bouwgronden der inlandsche bevolking in de gouvernementsresidentiën van Java (hieronder niet mede te rekenen de particuliere landerijen) en op Madoera bij het einde van 1902 te stellen op 4 115 477 bouws, terwijl de gegevens over 1901 aanwezen 4 085 522 bouws, derhalve thans 29 955 bouws meer. Van deze uitgestrektheid werden als sawahs (bevloeibare en andere) gebruikt 2 929 746 bouws, tegen 2 933 974 bouws op ult. 1901, en als tegalvelden 1 185 731 bouws, tegen 1 151 548 bouws op ult. 1901, zoodat de oppervlakte der sawahs zou zijn verminderd met 4228 bouws en die der tegalvelden met 34 183 bouws zou zijn toegenomen.

De uitgestrektheid der *voor geregelde cultuur* ontgonnen bouwvelden werd ook thans bijna geheel in cultuur genomen. De onbeplant gelaten uitgestrektheid toch wordt opgegeven slechts te hebben bedragen 101 435 bouws, dat is ongeveer 2,46 %, tegen 87 227 bouws in 1901. Verder werden van de bovendien aanwezige gronden — de *niet geregeld bebouwde* tegalvelden — in cultuur genomen, naar hetgeen de verkregen opgaven aanwijzen, in 1901 165 879 bouws en in 1902 134 475 bouws, dat is 31 404 bouws minder. Van beide categorieën van gronden werden meer of minder groote oppervlakten voor twee oogsten gebezigd; in het geheel geschiedde dit ten opzichte van 2 052 821 bouws (in 1901 van 2 024 696 bouws). Deze laatste getallen tweemaal in rekening brengende, blijkt dus, dat door de inlandsche bevolking in die twee jaren in totaal respectievelijk 6 201 338 en 6 188 870 bouws zouden zijn beplant. Voor de rijstcultuur werden gebezigd 3 160 240 bouws en voor de cultuur van andere eenjarige gewassen 3 041 098 bouws. Van de padibeplantingen zouden bijna 10,8 % en van de andere ruim 2 % mislukt zijn (vgl. bijlagen KK en LL). In 1901 was dat percentage voor elk dezer categorieën van beplantingen respectievelijk 9,1 en 3,8.

Nopens de vermoedelijke productie van de padi-beplantingen zijn in bijlage KK de gebruikelijke opgaven bijeengebracht, welke ditmaal voor de residentie Besoeki ontbreken. Voor de overige gewesten te zamen is die productie te stellen op 63 924 613 pikol padi (van 3 060 577 bouws aanplant), d. i. 3 666 321 pikol minder dan berekend werd in 1901 te zijn verkregen. Omgeslagen over de beplante uitgestrektheid, zou de gemiddelde productie per bouw neerkomen op 20,89 pikol, en, in verhouding tot de geslaagde beplantingen alleen, op 23,50 pikol, tegen respectievelijk 21,96 en 24,2 pikol (eveneens zonder Besoeki mede te rekenen) in 1901.

Per gewest liep het gemiddelde der padi-productie per beplanten bouw, volgens de over 1902 gemaakte berekeningen, uiteen tusschen 10,28 pikol op Madoera en 32,30 pikol in Pasoeroean, waarbij in het oog is te houden, dat in eerstgemeld gewest slechts bijna 10 % van de aanwezige sawahs niet van regen afhankelijk is, hetgeen in Pasoeroean met nagenoeg alle sawahs het geval is.

De uitkomsten van den padi-oogst waren ook in 1902 over het algemeen niet gunstig. Omtrent de oorzaken, die daartoe medewerkten en hetgeen van bestuurswege gedaan is ten einde de gevolgen van de in sommige streken van Java ontstane schaarschte aan voedingsmiddelen zooveel mogelijk tegen te gaan, zie men hoofdst. C, kol. 5/6.

Hier en daar viel eenige verbetering waar te nemen ten aanzien van de grondbewerking, de kweeking en het uitplanten van bibit en het bemesten van den grond. Over het algemeen echter schijnt de bevolking, ondanks aansporing van de zijde van het bestuur, weinig geneigd tot het invoeren van ingrijpende verbeteringen.

Omtrent den in- en uitvoer van rijst zijn over 1902 de volgende gegevens verstrekt.

Hoewel in mindere mate dan in 1901, had uit Bantam nog steeds uitvoer van rijst plaats, en wel voornamelijk naar Batavia, Banka en de Lampongsche Districten. In 1902 bedroeg de uitvoer via Karangantoe 107 042 pikol en via Laboean 9023 pikol (tegen respectievelijk 142 113 en 36 560 pikol in 1901), terwijl het gewestelijk verslag voorts gewag maakt van eenigen uitvoer via Anjer en per spoor via Rangkasbetoeng. De uitvoer van Preanger-rijst naar Batavia en Midden-Java bleef belangrijk, terwijl voorts rijst werd uitgevoerd uit Cheribon naar andere plaatsen op Java, uit Pekalongan naar Banjoemas en Semarang, uit laatstgenoemd gewest naar Kedoe, Rembang, Borneo en het oostelijk deel van den Archipel, uit Rembang (vooral uit de afdeeling Blora) naar Semarang en Madioen, uit Pasoeroean en Besoeki voornamelijk naar Madoera en Bawean en uit Besoeki bovendien naar Midden-Java, zoomede uit Banjoemas naar Kedoe en Djokjakarta. Volgens het gewestelijk verslag zou in 1902 te Soerabaja, waar de meeste uitheemsche rijst, waarvan Java voor een deel wordt voorzien, wordt aangebracht, 2 071 763 pikol zijn ingevoerd (tegen 2 254 625 pikol in 1901 en 1 518 372 pikol in 1900). Deze rijst was voor het grootste deel afkomstig uit Saigon en overigens uit Singapore, Britsch-Indië, Hongkong, Bali en Borneo.

Volgens de officieele handelsstatistiek over gemelde drie jaren beliep de totaal invoer van uitheemsche rijst op Java en Madoera in 1900 1 913 000, in 1901 5 271 700 en in 1902 3 554 300 pikol, terwijl de uitvoer van rijst van Java naar buiten Nederlandsch-Indië achtereenvolgens 605 000, 563 200 en 630 800 pikol bedroeg, van welke hoeveelheden respectievelijk 495 000, 547 400 en 527 000 pikol bestemd voor Nederland. De uitvoer bestond steeds en de invoer alleen in 1902 voor een deel uit ongepelde rijst (3460, 240, 1250 en 900 pikol, in de uitvoercijfers begrepen als 1730, 120, 625 en 450 pikol).

Nieuwe waterwerken kwamen tot stand in verscheidene afdeelingen der residentiën Bantam, Preanger Regentschappen, Cheribon, Pekalongan, Madioen en Kediri, terwijl verschillende verbeteringen werden aangebracht aan de waterwerken in de afdeelingen Demak, Pati en Grobogan (Semarang), Toeban (Rembang), Lamongan en Grisee (Soerabaja), Malang, Kraksaän en Loemadjang (Pasoeroean), Djember en Panaroekan (Besoeki), Poerwokerto en Poerbolinggo (Banjoemas) en Poerworedjo, Keboemen en Magelang (Kedoe).

De aanplantingen met andere eenjarige gewassen dan padi,

welke de bevolking op haar eigen bouwgronden aanlegde (daaronder ook die voor rekening van particuliere ondernemers, bedoeld sub 4°. van deze paragraaf), besloegen — de voor twee oogsten gebezigde velden ook tweemaal in rekening brengende — zooals hiervóór reeds is gezegd, 3 041 098 bouws, waarvan 62 783 bouws, of ± 2 %, mislukten. Geoogst werd derhalve van 2 978 315 bouws, welk totaal (zie bijlage LL), naar gelang de teelt geschiedde als 1ste of 2de gewas, gespecificeerd wordt als volgt:

	1ste gewas.	2de gewas.	Te zamen.	
suikerriet	157 626	30 023	187 649	bouws
indigo	9 968	16 646	26 314	"
tabak	45 678	141 272	186 950	"
diverse gewassen (meest djagoeng en andere voedingsgewassen dan padi)	1 002 641	1 574 761	2 577 402	"
Totalen	1 215 913	1 762 702	2 978 315	"
Over 1901 waren deze totalen	1 219 408	1 668 064	2 887 472	"

Zooals uit deze opgaaf blijkt, bleef de bevolking, hetzij voor eigen rekening hetzij voor rekening van particuliere ondernemers, in belangrijke mate bouwgronden dienstbaar maken aan de teelt van suikerriet (in 1899, 1900 en 1901 werd dit gewas achtereenvolgens van 151 647, 174 812 en 185 584 bouws geoogst). De indigo-cultuur bleef vrijwel stationnair, behalve in de afdeelingen Panaroekan (Besoeki) en Berbek (Kediri), waar eenige uitbreiding viel waar te nemen.

Als gevolg van de goede prijzen van het product en de gunstige weersgesteldheid nam de cultuur van tabak toe in de residentiën Preanger Regentschappen en Cheribon, zoomede in de afdeelingen Brebes (Pekalongan) en Blitar (Kediri), terwijl ook in de afdeeling Grobogan (Semarang), op aansporing van het bestuur, eene grootere uitgestrektheid dan in vorige jaren met dit gewas is beplant. In de Preanger Regentschappen werd de teelt van bruine boonen opnieuw uitgebreid.

b. Overjarige gewassen.

In bijna alle gewesten werd de klapperteelt uitgebreid, hetgeen in de Preanger Regentschappen ook het geval was met de theecultuur en in de meeste residentiën, hoewel in mindere mate, met die van kapok.

Daarentegen nam de vrije koffiecultuur steeds in beteekenis af. Uit de opgaven, betrekking hebbende op den omvang der cultuur in het voormalig gewest Djapara, blijkt, dat de nog aanwezige aanplantingen, dagteekenende van vóór de loslating van de verplichte levering, in 1901/1902 teruggingen van 131 300 tot 98 082 boomen. De in geheel vrije cultuur tot stand gebrachte aanplantingen, voor zoover bij den aanvang van 1903 nog in leven, zouden hebben bestaan uit 198 430 Java- en 50 105 Liberia-koffieboomen. Aangezien sedert 1895/1896 respectievelijk 344 282 en 183 741 boomen waren aangeplant, zou bijna 43 % van de uitgeplante Java-koffie en 73% van de uitgeplante Liberia-koffie niet zijn geslaagd. De oogst van 1902 zou hebben bestaan uit 106 pikol Java- en 19 pikol Liberia-koffie, of in totaal 125 pikol, tegen 68 pikol in 1901 en 271 pikol in 1900. Het product werd tegen f 35 à f 40 de pikol van de hand gezet. In Bantam zou ongeveer 350 pikol geoogst zijn (in 1901 ongeveer 75 pikol), terwijl opgaven omtrent de in Rembang en in de afdeeling Krawang der residentie Batavia verkregen oogsten niet zijn ontvangen.

c. Landbouwcrediet.

Sedert de afsluiting van deze rubriek in K. V. 1902 (kol. 257) is het aantal der, meerendeels door de bemoeiingen van den assistent-resident in commissie W. P. D. de Wolff van Westerrode tot stand gekomen landbouwcredietbanken nog met een drietal vermeerderd, namelijk met die te Garoet (Preanger Regentschappen), Batang (Pekalongan) en Blitar (Kediri) [1]. Van laatstgenoemde twee banken en van die te Demak en Pekalongan wordt in de thans ontvangen mededeelingen geen gewag gemaakt, doch omtrent de overige, die alle onder de auspiciën van het plaatselijk bestuur werken en hare bedrijfsmiddelen plaatselijk verkrijgen uit de bij haar belegde deposito's en spaargelden — enkele bovendien uit de vaste maandelijksche bijdragen van inlandsche leden —, wordt gemeld dat zij, hoewel in hoofdzaak werkende als hulpbank voor de inlandsche gezagshebbenden, in welk opzicht zij veel nut stichten, ook in meerdere of mindere mate, zij het ook slechts proefsgewijze, crediet verstrekken aan niet-ambtelijke inlanders, zoowel voor de uitoefening van het landbouwbedrijf, de aanschaffing van vee, landbouwwerktuigen en gereedschappen, het inlossen van voor schuld verbonden gronden en vruchtboomen en het ontginnen van grond, als voor beginkapitaal aan kleine neringdoenden en handwerkslieden. [2]) Vooral door de banken te Probolinggo, Temanggoeng, Poerwokerto, Soemedang en Garoet is in laatstgenoemde richting reeds veel gedaan, in aanmerking genomen de voorhanden bedrijfsmiddelen en den beschikbaren tijd van de met het beheer belaste personen, welke laatste factor van overwegenden invloed is op den omvang der crediet-operatiën. Het onderzoek naar de credietbehoefte en de credietwaardigheid van de leeningsaanvragers en de contrôle op het gebruik van in leen verstrekte gelden vorderen zooveel tijd en arbeid, dat de tot dusver opgerichte banken, waarvan het beheer gevoerd wordt door personen, die bijna zonder uitzondering overladen zijn met anderen arbeid, zelden meer dan 20 mille behoorlijk kunnen verwerken. Ofschoon dergelijke kapitaaltjes van geringe beteekenis zijn voor eene afdoende voorziening in den bestaanden credietnood, kunnen de daarmede opereerende instellingen toch veel nut stichten, omdat zij den weg voorbereiden voor grootere banken van dien aard. Niet alleen zullen zij de inlandsche belanghebbenden allengs doordringen van de goede bedoelingen der hulpverschaffing en van de eischen van een gezond crediet in opvoedenden zin, maar tevens komen zij al dadelijk tegemoet in den dringendsten nood, terwijl zij door onverpoosde proefnemingen in verschillende streken van Java de behoefte des volks leeren kennen, zoomede de door belanghebbenden gewenschte wijze om daarin te voorzien.

De bij de banken opgedane ervaring leerde, dat over het algemeen de bevolking te goeder trouw is in de nakoming van hare verplichtingen, doch dat zij niet gemakkelijk te gewennen is aan stiptheid in de naleving der betalingsvoorwaarden.

Op verzoek van de Poerwokertosche bank is haar bij Gouv. Bt. 9 Sept. 1902 n°. 15, voorloopig voor één jaar, onder beding van regeeringstoezicht, eene subsidie van f 50 's maands toegekend, ter tegemoetkoming in de bezoldiging van een agent. Een door de Bandjarnegarasche bank gedaan verzoek om, tegen matige rentevergoeding, van gouvernementswege een voorschot te erlangen ter aanvulling van hare bedrijfsmiddelen, welke plaatselijk niet tot een voor de behoefte toereikend bedrag verkrijgbaar bleken, was op het tijdstip van afsluiting van deze rubriek nog in behandeling.

Behalve door de bovenbedoelde banken werd, evenzeer op philanthropischen grondslag en uitsluitend aan de opgezetenen der particuliere landerijen in de residentie Batavia, crediet verstrekt door de reeds in K. V. 1902 genoemde, van wege de Bataviasche Landbouwvereeniging opgerichte naamlooze vennootschap „Bataviasche Landbouwcredietbank", die hare bedrijfsfondsen verkrijgt uit een aandeelenkapitaal, waarvan tot dusver twee seriën van f 5000 zijn geplaatst. In 1902 is door die bank, hoofdzakelijk voor aankoop van ploegvee en het inlossen van verpande rijstvelden, hulp verleend tot een totaal bedrag van f 13 170. De bank verstrekt de voorschotten, zonder borgstelling of schuldbekentenis te vorderen, uitsluitend op advies van de landheer en, die jegens de bank niet anders aansprakelijk zijn dan in moreelen zin. Deze wijze van credietverschaffing, waarbij elke voor den inlander hinderlijke formaliteit wordt vermeden, heeft de bank populair gemaakt.

In het belang van een grondig onderzoek naar den huidigen toestand van het credietwezen voor den inlander, is aan de Europeesche ingezetenen van Nederlandsch-Indië, die geacht kunnen worden met het onderwerp bijzonder vertrouwd te zijn, eene vragenlijst ter beantwoording toegezonden. Voorts is, onder

---

[1]) De statuten van de banken te Tasikmalaja (voor de afdeeling Soekapoera der res. Preanger Regentschappen), Pekalongan, Batang en Probolinggo zijn respectievelijk goedgekeurd bij Gouv. Btn. 16 April, 29 Aug. en 29 Aug. 1903 nos. 3, 7 en 6 en 25 Sept. 1902 n°. 11 (zie Jav. Ct. 1903 nos. 33 en 72 en 1902 n°. 78) (vgl. t. a. p., noten 1—4). De erkenning als rechtspersoon van de banken te Garoet, Demak, Lamongan en Blitar is hier te lande nog niet gebleken.

[2]) De verslagen over 1902 van de banken te Soekapoera, Djombang, Lamongan, Probolinggo, Poerwokerto, Temanggoeng en Toeloengagoeng zijn gepubliceerd in het Tijdschrift voor het binnenlandsch bestuur, deel XXIV en XXV.

leiding van den heer DE WOLFF VAN WESTERRODE, in de Preanger Regentschappen een speciaal onderzoek ingesteld, dat in December 1902 is beëindigd, doch waaromtrent nog geen rapport is ingediend.

Bij Gouv. Bt. 29 Juli 1902 n°. 16 is de directeur van binnenlandsch bestuur gemachtigd om tijdelijk een controleur bij het binnenlandsch bestuur toe te voegen aan den resident van Cheribon, ten einde, onder diens leiding, te onderzoeken of, en — zoo ja — in hoever, het noodig en mogelijk is in den oeconomischen toestand der bevolking in genoemd gewest verbetering te brengen door oprichting van gouvernementswege van eene credietinstelling voor den inlandschen landbouw en c. q. eene regeling te ontwerpen aangevende de grondslagen, waarop zoodanige instelling zou moeten worden gevestigd.

De tot dusver opgerichte credietinstellingen missen het coöperatief karakter van de overeenkomstige instellingen in Europa. Men meent echter de kiem van zulk een coöperatief credietwezen te vinden in de in vele desa's bestaande desa-kassen en desa-loemboengs (gemeentelijke padivoorraden), waarvan de oprichting door het bestuur zooveel mogelijk bevorderd wordt. In die gewesten, waar de bevolking met regeeringsvoorschotten is geholpen voor het bewerken van hare velden of voor den aankoop van plantmateriaal en vee, of van mondvoorraad in tijden van schaarschte, is de terugbetaling van die gelden veelal zoodanig geregeld, dat de hulpverschaffing een permanent karakter verkrijgt en in de toekomst kan leiden tot de vorming van gemeentelijke padivoorraden. Bovendien is ten behoeve van de bevolking van eenige desa's in de onderdistricten Losari-lor en Ligoeng (res. Cheribon), bij Gouv. Bt. 23 Mei 1903 n°. 1 eene som van f 19 800 beschikbaar gesteld, ten einde van gouvernementswege padi op te schuren in een tweetal voormalige koffie-inkooppakhuizen, met bepaling dat, zoodra de omstandigheden het toelaten, die pakhuizen met de eventueel daarin aanwezige en daaruit verstrekte, doch nog niet gerestitueerde padi, aan de belanghebbende gemeenten zullen worden overgedragen, ten einde haar in de gelegenheid te stellen om eene desa-loemboeng tot stand te brengen, met dien verstande, dat de uitgaven voor den inkoop van de padi uit de inkomsten der instelling geleidelijk worden terugbetaald.

2°. KOFFIECULTUUR AAN DE VERPLICHTE LEVERING ONDERWORPEN.

In verband met door den wetenschappelijken adviseur voor de koffiecultuur gedane mededeelingen omtrent de geschiktheid van de in de cultuurplannen opgenomen gronden, is in Januari 1903 met de Indische Regeering in overleg getreden omtrent de vraag of de vroeger genomen beslissing om aan het door den adviseur aanbevolen contractenstelsel in de streken, waar de gedwongen teelt blijft voortbestaan, slechts eene zeer beperkte toepassing te geven (vgl. K. V. 1902, kol. 260), niet in den zin eener ruimere toepassing dient te worden herzien.

Zooals is medegedeeld in K. V. 1902, kol. 260/261, bestond het voornemen om, alvorens over te gaan tot de oprichting in belangrijke koffiecentra van gouvernements-etablissementen voor de bereiding van door de bevolking in te leveren koffie in de roode schil, eerst de resultaten af te wachten van eene in het district Tengger (afd. Probolinggo, res. Pasoeroean) te nemen proef. Later bleek evenwel, dat dit district voor het beoogde doel minder geschikt moest worden geacht, omdat bij een langdurigen oostmoesson niet gerekend kon worden op eene voldoende hoeveelheid water voor drijfkracht in het etablissement en voor de bereiding van het product. Sedert is voor de proefneming een gunstiger gelegen terrein gevonden, namelijk het onderdistrict Ngebel (distr. Poeloeng, afd. Ponorogo, res. Madioen), waar, ingevolge de bij Gouv. Bt. 21 Dec. 1902 n°. 8 verleende machtiging, een proef-etablissement is gebouwd, met de exploitatie waarvan reeds een aanvang is gemaakt. In verband daarmede is bij Gouv. Bt. 19 Juni 1903 n°. 10 (Ind. St. n°. 248) bepaald, dat in door den Gouverneur-Generaal aan te wijzen streken, waarvoor gouvernements-koffiebereidingsetablissementen zijn in werking gesteld, de bevolking verplicht is om de koffie, welke aan den lande moet worden geleverd, in te brengen als onbereid product en dat, gedurende 1903 en volgende jaren, in die streken de prijs dier koffie jaarlijks door den Gouverneur-Generaal wordt vastgesteld, welke prijzen voor 1903, naarmate van den aard der koffie, zijn vastgesteld op f 3, f 2 en f 1 per pikol. Eindelijk is nog bepaald, dat in het door den resident van Madioen nader aan te wijzen gebied, onmiddellijk grenzende aan het onderdistrict Ngebel, aan de bevolking wordt toegestaan de koffie, welke aan den lande moet worden geleverd, tegen de vastgestelde prijzen in te brengen als onbereid product bij het etablissement te Ngebel of bijbehoorende opkoopplaatsen, dan wel als bereid product bij de gouvernements-koffie-inkooppakhuizen.

Met het oog op de resultaten van de proef met den opleg van Liberia-koffie (zie K. V. 1902, kol. 261), is aan de Indische Regeering de vraag gesteld of het geen aanbeveling zou verdienen voortaan alle Preanger Liberia-koffie gedurende één of twee jaren in Indië op te leggen voordat zij ten verkoop herwaarts wordt gezonden.

Het met de Indische Regeering geopend overleg over het denkbeeld om in streken, die niet in aanmerking kunnen komen voor de verplichte en vrijwillige cultuur der bevolking, gouvernements-koffieondernemingen op te richten, is nog niet beëindigd.

In den loop van het verslagjaar is de verplichte cultuur ingetrokken in de residentie Cheribon (Ind. St. 1902 n°. 440) [1], en zijn van de verplichte teelt vrijgesteld de districten Plaosan (Madioen) en Bawang (Pekalongan), voorts alle zoogenaamde koffiedistricten in de residentie Besoeki, op het district Wonosari na, zoomede de geheele afdeeling Ambarawa (Semarang).

In 1902 zijn de nieuwe cultuurplannen goedgekeurd voor de districten Penanggoengan en Ngantang (Pasoeroean), zoodat thans die plannen voor geheel Java zijn herzien, met uitzondering van die voor de districten Djampangtengah en Djampangkoelon (Preanger Regentschappen), welke in nadere behandeling bleven, in verband met de onzekerheid of met de cultuur van Liberia-koffie in die districten al dan niet zal worden voortgegaan.

De wetenschappelijke adviseur voor de gouvernements-koffiecultuur keerde in Maart 1903 van buitenlandsch verlof in Indië terug, in verband waarmede dr. J. G. KRAMERS, chef der IXde afdeeling van 's lands plantentuin (proefstation voor de koffiecultuur), ontheven werd van de functiën van chef van de aan genoemde instelling toegevoegde tijdelijke onderafdeeling voor onderzoekingen in het belang van de gouvernements-koffiecultuur (vgl. K. V. 1902, kol. 261). In den onder de leiding van dr. KRAMERS staanden koffie-proeftuin in het Malangsche werden, behalve kiemkrachtsbepalingen van aan het Gouvernement geleverde Java-koffie, vele proeven genomen, o. a. ook met schaduwboomen, waarvan de binnen niet al te langen tijd te publiceeren uitkomsten voor de gouvernements-cultuur niet minder leerzaam kunnen zijn dan voor de koffiecultuur op particuliere ondernemingen. Eene door dr. KRAMERS gemaakte reis naar de particuliere ondernemingen in het gouvernement Sumatra's Westkust, die zaadkoffie voor de koffiecultuur der bevolking leveren, had ten doel de voorwaarden nauwkeurig na te gaan, waaronder aldaar het zaad wordt gewonnen en behandeld, een en ander naar aanleiding van klachten over het minder gehalte van het geleverde zaad. De in loco verstrekte deskundige adviezen en de later schriftelijk gegeven aanwijzingen doen de hoop koesteren, dat althans een deel der nadeelige kansen bij het gebruiken van die zaadkoffie in den vervolge ontgaan zal worden. In de afdeelingen Limbangan en Malang werden, op verzoek van bestuursambtenaren, door dr. KRAMERS plaatselijke onderzoekingen ingesteld. In het eerste geval werd de reden nagegaan van den kwijnenden toestand van een deel van een gouvernementskoffietuin, waar men meende met eene ziekte te doen te hebben. Het bleek echter dat de ongunstige staat van het plantsoen aan den ongeschikten bodem te wijten was. Het andere onderzoek gold de vraag of van eenige kweekbedden, die vroeger ziek waren geweest doch zich, oogenschijnlijk ten minste, hadden hersteld, nog plantmateriaal mocht worden ge-

[1] In verband met dezen maatregel en met de reeds vroeger plaats gehad hebbende intrekking van de verplichte cultuur in de residentiën Soerabaja en Banjoemas (zie K. V. 1902, kol. 261) zijn de K. Btn. 4 Maart 1880 n°. 11 (Ind. St. n°. 110) en 14 Sept. 1883 n°. 25 (Ind. St. n°. 263) bij K. B. 31 Juli 1903 n°. 32 ingetrokken, voor zoover zij betrekking hebben op de aanwijzing van in de bedoelde 3 gewesten gelegen streken, die beschikbaar moeten blijven voor de uitbreiding der op hoog gezag ingevoerde koffiecultuur.

bezigd. Die vraag moest ontkennend worden beantwoord, aangezien nog sporen van vroegere aaltjesziekte en zelfs de aanwezigheid, zij het ook in geringe mate, van eenige parasitische nematoden werden geconstateerd. Bovendien kon de voor de geheele gouvernements-koffiecultuur niet onbelangrijke raad worden gegeven om in geen geval kweekbedden aan te leggen op deelen van vroegere koffietuinen, zooals uit gemakzucht meermalen gebeurt en ook in de onderzochte pepinières was gedaan.

Een door dr. KRAMERS samengesteld „Verslag omtrent grondanalyses van koffietuinen", dat de resultaten bevat van zijne gedurende een vijftal jaren verrichte onderzoekingen, is als n°. LVII der „Mededeelingen uit 's lands plantentuin" in het licht gegeven.

Aangezien de hun aangewezen ressorten te groot bleken, is het aantal in de Preanger Regentschappen aangestelde Europeesche opzichters voor het houden van toezicht op de koffiecultuur van vier op zeven gebracht. De in dat gewest en in Pasoeroean met de indienststelling van opzichters verkregen gunstige resultaten hebben er toe geleid om (November 1902) ook in Madioen, en wel meer bepaald voor de aanplantingen in het district Poeloeng, zulk een beambte met het toezicht op de cultuur te belasten.

De uitkomsten van de proef met het op stomp kappen van oude, nog krachtige koffieplantsoenen, met gelijktijdige uitdunning van het schaduwhout, waar dit overmatig is, en bijplanting daarvan, waar daaraan behoefte bestaat (zie t. a. p.), waren, voor zooveel het district Tengger der afdeeling Probolinggo betreft, tot dusver bevredigend, doch in het gelijknamige district van de afdeeling Pasoeroean was de stand van de op stomp gekapte tuinen bij het einde van 1902 minder gunstig, hetgeen moet worden toegeschreven aan het feit dat de boomen te oud waren. De tusschengeplante jonge boomen toch slaagden beter. Ook in Madioen zal eene dergelijke proef worden genomen.

Een plaatselijk onderzoek naar den stand van de met geldelijke tegemoetkoming aangelegde proefaanplantingen in de residentie Pasoeroean wees uit, dat die aanplantingen, behoudens enkele uitzonderingen, dank zij de voor de teelt van koffie buitengewone geschiktheid van bodem en klimaat, over 't algemeen bevredigend stonden en, bij behoorlijk onderhoud, voor de toekomst veel beloofden. Dit onderhoud, vooral dat van de vruchtdragende plantsoenen, liet echter veel te wenschen over, hetgeen o. a. moet worden toegeschreven aan de geringe geneigdheid tot verzorging van de zijde der planters, vooral nadat de laatste termijn der tegemoetkoming was uitbetaald.

Uit de over het plantjaar 1901/1902 ontvangen opgaven (zie bijlage MM) blijkt, dat met betrekking tot de aan de verplichte teelt en levering van koffie onderworpen 11 gouvernementsresidentiën, de cultuur, zoowel wat aangaat het cijfer der daarbij ingedeelde desa's en huisgezinnen en dat der plantsoenen, als ten opzichte van het areaal, waarop zij nog voorkomt, weder sterk is achteruitgegaan. Terwijl bij het einde van het plantjaar 1900/1901 (ult. October) nog 1758 desa's met 173 705 cultuurplichtige gezinnen (verdeeld over 73 districten) in de cultuurplannen waren begrepen, waren deze totalen op ult. October 1902 gedaald tot 1316 desa's met 143 279 cultuurplichtige gezinnen (verdeeld over 60 districten). Bovendien waren nog tijdelijk bij de verplichte cultuur, namelijk alleen ten behoeve van het onderhoud (in cultuurdienst) van reeds bestaande aanplantingen, betrokken 1237 desa's, behoorende tot 51 districten, waar, naast de volgens de cultuurplannen ingedeelde desa's, ook vrijgestelde desa's voorkomen, en tot 49 andere (niet meer in de cultuurplannen begrepen) districten. Het areaal der nog in onderhoud zijnde plantsoenen zou, wat de op hoog gezag aangelegde plantsoenen betreft, gedurende het plantjaar 1901/1902 zijn achteruitgegaan van 43 200 tot 40 500 bouws, en dat der vrijwillig aangelegde of als zoodanig bekend staande van 93 900 tot 87 600 bouws, in verband waarmede het aantal boomen in de verplichte plantsoenen van 51¹ tot 47 millioen en in de vrijwillig aangelegde van 148⁸ tot 139⁶ millioen daalde. Alleen in de residentiën Preanger Regentschappen en Pasoeroean hebben, wat de boomen van de eerste categorie aangaat, de bijplantingen de afschrijvingen eenigszins beduidend overtroffen, doch in de overige gewesten, vooral in Cheribon, Semarang, Besoeki, Banjoemas, Kedoe en Kediri, was het tegenovergestelde het geval. Het aantal boomen van de tweede categorie ging vooral in de Preanger Regentschappen en Pekalongan belangrijk achteruit, namelijk respectievelijk met 5⁴ en 2 millioen.

Evenals bij die van Java-koffie, viel bij de cultuur van Liberia-koffie vermindering te constateeren. Bedroeg het totaal aantal Liberia-boomen in de op hoog gezag aangelegde aanplantingen op ult. October 1901 nog 7 781 000, op ult. October 1902 was dat aantal gedaald tot 6 949 000, alzoo eene vermindering met 832 000 boomen. Voor het plantjaar 1902/1903 is gerekend op een bijplant van 263 000 Liberia-boomen, tegen 353 000 in het plantjaar 1901/1902.

Terwijl, tijdens de opmaking van de zoogenaamde „voorstelstaten" voor de in den westmoesson 1902/1903 tot stand te brengen verplichte bijplantingen, in de cultuurplannen 1316 desa's met 143 279 cultuurdienstplichtige gezinnen begrepen waren, werd bijplanting slechts opgelegd aan 631 desa's met 70 437 cultuurdienstplichtige gezinnen, waardoor de planttaak gemiddeld te staan kwam op 50 boomen per gezin, tegen bijna 29 boomen in 1901/1902. Van de tijdelijk van bijplanting vrijgestelde 719 desa's, was de vrijstelling van een 116-tal (hiervan o. a. 34 desa's in de Preanger Regentschappen, 24 in Pekalongan en 55 in Pasoeroean) hieraan toe te schrijven, dat de gemiddelde levering gedurende de laatste drie jaren het daarvoor vastgestelde minimum had bereikt. De overige redenen van vrijstelling waren van gelijken aard als in vorige jaren.

Voor de in den westmoesson van 1903/1904 tot stand te brengen bijplantingen werd 92 pikol Padang- en 33 pikol Liberia-zaad verstrekt. Het daarvan verkregen plantmateriaal liet over 't algemeen niet of weinig te wenschen over. In enkele streken kwam de bladziekte in de kweekbedden voor, terwijl in de afdeeling Malang in enkele bedden de jonge plantjes wederom van aaltjesziekte te lijden hadden, welke plantjes, als zijnde onbruikbaar voor plantmateriaal, vernietigd werden. Zooals gewoonlijk, is het overtollige plantmateriaal aan de bevolking verstrekt om er hare vrijwillige koffie-aanplantingen mede in te boeten of uit te breiden.

De droge weersgesteldheid gedurende het verslagjaar had, voor zooveel de Java-koffie betreft, een goeden invloed op het rijpen der bessen en was voor den pluk en de bereiding in de meeste streken gunstig. Over abnormale ontwikkeling van bessen, zoomede over afvallen van jonge vrucht, werd veel minder geklaagd dan anders. Dientengevolge viel de oogst van gewone koffie dan ook zeer mede. Daarentegen kon zich de Liberia-vrucht niet normaal ontwikkelen, terwijl een groot gedeelte verdroogde en verloren ging, waardoor de oogst zeer tegenviel.

Voor de verstrekking van rentelooze voorschotten op het te oogsten product aan inlandsche bezitters van koffietuinen, werd voor de Preanger Regentschappen f 27 000, voor Pekalongan f 44 500 en voor Pasoeroean f 201 772 beschikbaar gesteld, waarvan respectievelijk f 26 884, f 34 999 en f 130 245 is uitbetaald. De aanzuivering had, evenals in vorige jaren, zonder stoornis plaats.

Het door de licentiehouders in de afdeeling Malang der residentie Pasoeroean uit den oogst van 1902 afgeleverd product bedroeg 21 172 pikol, als volgt verdeeld over de tot hun rayon behoorende 7 districten (waar de koffie-oogst der bevolking in dat jaar bedragen had ± 84 232 pikol):

Licentiehouders.		Hoeveelheden koffie (in pikols)			
Naam.	Districten tot hun rayon behoorende.	bereid op de etablissementen te	1ste soort.	2de soort.	Te zamen.
Koffiepellerij Sisir (Naamlooze vennootschap).	Kota Malang	Wagir (Bedali).	1014	27	1041
	Penanggoengan	Sisir.	6466	58	6524
	Ngantang.	Ngroto.	3919	49	3968
F. Godin.	Karanglo.	Karangan.	2203	64	2267
J. R. Engelhard.	Pakis	Toempang.	4089	53	4142
C. J. Verhey	Senggoro.	Magoewan.	3011	80	3091
P. D. Vreede	Tengger (onderdistrict Toetoer).	Andonosari.	136	3	139
		Totalen . .	20838	334	21172

Uit het overzicht sub V*b* van bijlage MM blijkt in hoever het door de licentiehouders afgeleverd product bij verkoop in de vier gedurende 1902 te Batavia gehouden gouvernements-veilingen meer heeft opgebracht dan Pasoeroean-koffie van inlandsche bereiding.

Eene in 1901 aan den heer W. J. PHILIPS uitgereikte licentie

werd ingetrokken, omdat binnen den gestelden termijn geen aanvang met de oprichting van het etablissement was gemaakt.

Naar aanleiding van het zich in 1902 voorgedaan hebbend feit, dat een licentiehouder (namelijk die van Sisir in Malang) zulke belangrijke hoeveelheden roode beskoffie, afkomstig van door bladziekte aangetaste boomen, weigerde op te koopen, dat het bestuur er voor vreesde, dat de bevolking daardoor niet in staat zou zijn om de door haar genoten voorschotten geheel op de voorgeschreven wijze, d. i. door inlevering van onbereid product tegen betaling van f 2,75 de pikol, bij den licentiehouder aan te zuiveren, is bij Gouv. Bt. 16 Aug. 1902 n°. 23 bepaald, dat de aanzuivering van de genoten voorschotten ook door verrekening met het door de tuinbezitters in 's lands pakhuizen ingeleverd bereid product zal mogen plaats vinden, nadat de opkoop van het onbereid product door den licentiehouder is geweigerd, dan wel nadat deze schriftelijk zal hebben afgezien van de aanbieding van onbereid product, afkomstig van door bladziekte aangetaste boomen.

Op een koffieoogst in 1902 van ruim 219 000 pikol, bedroeg de hoeveelheid aan de verplichte levering onttrokken koffie ruim 121 pikol, tegen 85 pikol in 1901, op een oogst van ruim 104 000 pikol.

Het buitengewoon personeel (tijdelijk) tot tegengang van de onttrekking van koffie aan de verplichte levering bleef gehandhaafd. De bepalingen tot tegengang van die onttrekking (Ind. St. 1901 n°. 210, juncto 1902 n°. 155) ondergingen eene aanvulling bij Ord. van 26 Febr. 1903 (Ind. St. n°. 144), welke ten doel heeft den handel in gebrande koffie mogelijk te maken en, in de streken, waar gouvernements-koffiebereidingsetablissementen zijn gevestigd, het koffiemonopolie behoorlijk te handhaven.

In 1902 vertoonden zich de blad- en de aaltjesziekte nagenoeg overal, doch in den regel slechts sporadisch en alleen bij hooge uitzonderingen veel schade aanrichtend. Ook hadden de plantsoenen hier en daar door djamoer oepas, wedang en porong, zoomede door verschillende insecten te lijden; over het algemeen werden daaromtrent echter slechts weinig klachten vernomen. De dadap-wortelziekte breidde zich meer en meer uit, in verband waarmede ook andere schaduwboomsoorten dan dadap in de koffietuinen moesten worden geplant.

De gouvernements-koffieoogst van 1902 heeft de raming overtroffen. Hij bedroeg namelijk 219 495 pikol (200 556 pikol Java- en 18 939 pikol Liberia-koffie), tegen eene raming op ult. Juli van dat jaar van 186 400 pikol (164 600 pikol Java- en 21 800 pikol Liberia-koffie). In dien oogst bedroeg het aandeel van de residentie Pasoeroean 67 %, dat van de Preanger Regentschappen 12 %, dat van Pekalongan 9 % en dat van de overige gewesten te zamen 12 %. Door de langdurige droogte, gevolgd door zachte regens, kan, wat de Java-koffie betreft, voor 1903 over het algemeen op een vrij gunstigen oogst worden gerekend. Aangezien diezelfde droogte, evenals in 1902, van nadeeligen invloed is geweest op de vruchtzetting bij de Liberia-koffie, wordt hiervan in vele streken een ongunstige of minder dan middelmatige oogst verwacht. In de afdeeling Bandoeng der residentie Preanger Regentschappen heeft het opsnoeien van het dichte schaduwhout in de tuinen, onder toezicht van de aldaar bescheiden Europeesche opzichters, een zeer gunstigen invloed op den bloei uitgeoefend. Op ult. Juli 1903 bedroeg de raming ongeveer 221 700 pikol (205 500 pikol Java- en 16 200 pikol Liberia-koffie).

Verkleuren der koffie kwam hier en daar voor, terwijl men in enkele gewesten last had van den snuitkever in de pakhuizen.

Belangrijke tekorten bij de inkooppakhuizen zijn in 1902 niet geconstateerd.

Van de in de vier groote in 1902 te Batavia gehouden veilingen aangeboden 84 182 pikol uit den oogst van 1902 zijn slechts 53 015 pikol aldaar verkocht; in de laatste drie veilingen zijn namelijk respectievelijk 5000, 20 795 en 5372 pikol opgehouden, omdat daarvoor de vastgestelde limiteprijzen niet konden worden bedongen. Zij werden herwaarts gezonden en hier te lande verkocht. Een overzicht van de Nederlandsche en Indische gouvernementsveilingen is opgenomen sub V van bijlage MM. Het aantal in 1903 hier te lande te houden veilingen is bepaald op 7, waarvan de voorlaatste heeft plaats gehad op 8 September en de laatste op 25 October.

Ter voorziening in de plaatselijke consumtie op Java en Madoera zijn, buiten de groote veilingen te Batavia, ook in 1902, en wel op 18 plaatsen, kleine koffievendutiën gehouden.

In het geheel is op deze wijze 744 pikol verkocht, namelijk 378 pikol Java-koffie (195 pikol 1ste soort en 183 pikol 2de soort) en 366 pikol Liberia-koffie. De opbrengst beliep f 17 159 of gemiddeld f 23,07 per pikol.

3°. GOUVERNEMENTS-KINA-ONDERNEMING.

Hoewel de beplante uitgestrektheid van de tot de onderneming behoorende etablissementen ook in 1902 eene vermindering onderging (van ± 1161 bouws tot ruim 1149), doordat de plantsoenen te Lembang en Nagrak geleidelijk worden gerooid (Gouv. Bt. 4 Sept. 1902 n°. 54), nam het aantal in den vollen grond staande boomen weder toe, en wel van 2 609 000 op ult. 1901 tot 2 705 038 op ult. 1902 (vgl. tabel I van bijlage NN), welke vermeerdering aan dezelfde oorzaken is toe te schrijven als vermeld in kol. 265 van K. V. 1902.

Ter enting van C. Ledgeriana op C. Succirubra werd voor een deel entrijs gebruikt van twee nieuwe zaailingen, die sterk groeien en waarvan de bast 14.60 en 13.05 % zwavelzure kinine bevat. Voorts werd een groot aantal enten van C. Robusta gemaakt (vgl. K. V. 1902, kol. 266), ten einde daarmede te Kawah Tjiwidei een afzonderlijk zaadplantsoen te kweeken.

De in 1902 geheerscht hebbende langdurige droogte had een gunstigen invloed op de reeds produceerende tuinen, doch in de zaad-, speen- en kweekbedden bracht zij eene belangrijke sterfte teweeg. De plantsoenen hadden overigens veel door ziekten te lijden, vooral die op het etablissement Tjinjiroewan. In het begin van het jaar vertoonde zich de stam- en takkanker (djamar oepas) wederom in sterke mate in enkele laaggelegen plantsoenen te Tirtasari, terwijl te Nagrak door de Euproctis flexuosa (Hileud merang) en in oude tuinen van den Malabar door de Helopeltis Bradii veel schade werd aangericht.

In de kweekerijen bevonden zich op ult. 1902, naar schatting, 2 233 600 planten (487 100 meer dan bij het einde van 1901), welk plantmateriaal niet alleen bestemd is voor de uitbreiding der etablissementen Tjibeureum, Tjibitoeng, Rioeng Goenoeng en Kawah Tjiwidei, doch ook voor de herbeplanting van oude minwaardige gedeelten van plantsoenen, welke langzamerhand moeten worden opgeruimd.

De bloei der Ledgeriana's was, ten gevolge van de vochtige weersgesteldheid van 1901, zeer gering en de zaadoogst van weinig beteekenis, zoodat slechts twee zaadveilingen konden worden gehouden, welke, met inbegrip van de tevens verkochte enten, gezamenlijk f 31 117 opbrachten. Voor het bij de tweede veiling aangeboden Robusta-zaad (35 pakjes à 5 gram) werd f 6195 betaald.

De oogst van 1902 bedroeg 769 874 K.G., namelijk aan bast van C. Ledgeriana (fabrieksbast) 607 400 K.G., dooreen bevattende 6.50 % zwavelzure kinine, welke hoeveelheid in 1901 had bedragen 591 078 K.G., met een gemiddeld gehalte aan kininesulphaat van 6.27 %, zoomede 156 432⁵ K.G. Succirubra (pharmaceutische)-, 2167 K.G. Officinalis- en 3874⁵ K.G. Schuhkraftbast, tegen respectievelijk 108 792, 10 573 en 3014 K.G. in 1901.

Voor de hier te lande te houden gouvernements-veilingen van kinabast werd verscheept 396 370 K.G. (260 641 K.G. Ledgerianabast van 6.66 %, 129 687⁵ K.G. Succirubra-bast, benevens al de Officinalis- en Schuhkraft-bast), welke verschepingen in 1901 hadden bedragen 369 088⁵ K.G. Van het in Indië achtergebleven gedeelte van den oogst, ad 373 504 K.G., is voor den geneeskundigen dienst aldaar bestemd 1290 K.G. pharmaceutische bast en het overige (346 759 K.G. Ledgeriana-bast, bevattende gemiddeld 6.34 % kinine-sulphaat, en 25 455 K.G. Succirubrabast) geleverd aan de Bandoengsche kinine-fabriek, ten einde aldaar tot zwavelzure en zoutzure kinine te worden verwerkt.

Opgaven omtrent den oogst van 1902 per etablissement, zoomede omtrent de geldelijke opbrengst en de sorteeringen van den in dat jaar te gelde gemaakten oogst, zijn opgenomen in de tabellen II t/m IV van bijlage NN. De laatste tabel bevat tevens eene berekening van het voordeelig verschil tusschen de baten en lasten der onderneming voor elk der oogstjaren 1897 t/m 1901.

In het belang van de particuliere kinacultuur in Midden- en Oost-Java is door den directeur der onderneming ook in 1902 een reis derwaarts ondernomen, terwijl, evenals in vorige jaren,

ook eenig Europeesch en inlandsch personeel, met hetzelfde doel, naar verschillende ondernemingen gezonden is.

Bij Gouv. Bt. 19 Jan. 1903 n°. 27 (Ind. St. n°. 59) is het vast personeel bij de onderneming met 9 inlandsche mandoers uitgebreid.

De uitkomsten van de in 1902 te Batavia gehouden 12 kinineveilingen waren bevredigend. Verkocht zijn 27 582 K.G. kininesulphaat, met eene netto-opbrengst van f 468 699, of f 16,99 per K.G., tegen 24 665 K.G. in 1901, met eene netto-opbrengst van f 510 565. Bij de eerste drie veilingen zijn zeer goede prijzen bedongen, doch bij de volgende — met uitzondering van eene enkele (die van November) — waren de prijzen niet zoo gunstig, zoodat de gemiddelde pariteitsprijs over alle veilingen nog iets beneden den Amsterdamschen unitprijs bleef.

4°. LANDBOUWONDERNEMINGEN, UITSLUITEND OP CONTRACTEN MET DE INLANDSCHE BEVOLKING BERUSTENDE, EN ONDERNEMINGEN TOT OPKOOP EN BEREIDING VAN LANDBOUWPRODUCTEN.

Suikerondernemingen. Het aantal suikerondernemingen, uitsluitend berustende op overeenkomsten met de bevolking, die in 1902 aan de suikercampagne hebben deelgenomen, bedroeg 141. Van de in 1901 nog gewerkt hebbende fabrieken zijn er in 1902 2 gesloten (Babakan-djati in de Preanger Regentschappen en Kalitandjoeng in Cheribon), terwijl de fabrieken Ardjowinangoen in Rembang en Ngoro in Soerabaja, evenals in 1901, niet hebben gewerkt. Nieuwe ondernemingen zijn in 1902 niet geopend.

De *bruto*-uitgestrektheid der *eigen beplantingen* voor den oogst van 1902 wordt opgegeven voor 140 van de 141 fabrieken te hebben bedragen 116 824 bouws, opgeleverd hebbende aan hoofd-, stroop- en zaksuiker (deze laatste voor de helft rekenende) 11 433 356 pikol, waaronder alleen aan hoofdsuiker (1ste product) 10 675 885 pikol. In de Indische opgaven wordt de gemiddelde productie der eigen beplantingen alleen over deze laatste hoeveelheid berekend, hetgeen dan neerkomt op 91,38 pikol 1ste product per bruto bouw, tegen 85,25 pikol in 1901. Met inbegrip van de productie, verkregen uit het *niet* van eigen aanplantingen afkomstig riet — bij 22 van de 140 ondernemingen bedragen hebbende 147 543 pikol (ook hierbij de stroopsuiker ten volle, doch de zaksuiker voor de helft in rekening brengende) — kwam de totale suikerproductie te staan op 11 580 899 pikol. Over 1901 werd laatstgenoemd cijfer, voor 143 ondernemingen, op 10 704 070 pikol gesteld. De van de ondernemers ontvangen opgaven omtrent de in 1902 aan de inlandsche bevolking betaalde sommen wegens loonen en gedane leveringen wijzen voor 130 van de 141 fabrieken op een totaal van f 33 671 360, dat is gemiddeld ruim f 259 000 per fabriek.

De voor deze onderparagraaf ontvangen mededeelingen komen overigens weder in hoofdzaak overeen met die van vorige verslagen. Als gewoonlijk leed weder menige onderneming schade door brandstichting in de riettuinen, terwijl diefstallen van riet, veelal bij kleine hoeveelheden, niet zeldzaam waren. Van de bij Ind. St. 1896 n°. 104 den ondernemers geopende gelegenheid, om door hen bezoldigde wakers met politiegezag te kunnen doen optreden, is ook in 1902 weder weinig gebruik gemaakt.

Ook in 1902 is bij sommige fabrieken de installatie verbeterd. Voor eene goede contrôle op de waterverdeeling werd steeds meer zorg gedragen.

Voor opgaven omtrent de riet- en suikerproductie over 1902 voor elke fabriek in het bijzonder zij verwezen naar bijlage OO, welk overzicht tevens de sub 5°., 6°. en 7°. hierna bedoelde suikerondernemingen omvat, zijnde die, welke niet of niet uitsluitend op overeenkomsten met de bevolking berusten, in 't geheel ten getale van 48. [1])

[1]) Deze 48 ondernemingen verkregen, volgens bijlage OO, aan hoofd-, stroop- en zaksuiker (de laatste weder voor de helft gerekend) 2 845 239 pikol, makende met de 11 580 899 pikol gefabriceerd bij de 140 geheel op overeenkomsten met de inlandsche bevolking berustende ondernemingen, eene totale productie voor 1902 van 14 435 138 pikol (891 514 ton), terwijl de opgaven over 1901 op een totaal wezen van 13 091 388 pikol (808 524 ton).

Gedurende de afscheepjaren 1901-1902 en 1902-1903 (1 Juli—30 Juni) zijn van Java verscheept achtereenvolgens 705 461 en 894 360 ton suiker, welke, volgens de *bij de aflading* gedane aangiften hun weg vonden als volgt:

	1901/1902.	1902/1903.
Naar Nederland . .	2 360	160
„ Engelsch Kanaal v/o . .	76 491	101 785
„ Engeland . .	5 852	3 828
„ overig Europa	4 926	8 347
„ Amerika . .	145 913	281 385
„ Britsch-Indië.	19 894	27 467
Transporteeren	255 436	422 972

	1901/1902.	1902/1903
Per transport	255 436	422 972
Naar Port Saïd v/o	48 760	49 072
„ Singapore .	40 109	45 044
„ Hongkong .	234 388	233 752
„ China. . .	763	„
„ Japan. . .	50 936	73 312
„ Australië .	74 259	65 772
„ elders. . .	810	4 436
Totalen	705 461	894 360

Sub II van die bijlage is een overzicht opgenomen van de gedurende 1902 verleende en ingetrokken vergunningen tot het in werking brengen van uitsluitend op overeenkomsten met de bevolking berustende suikerondernemingen [2]), terwijl sub III opgaven zijn verstrekt omtrent de ondernemingen, welke zich bezighouden met het aankweeken van plantriet (bibit) voor de suikerfabrikanten.

De door de ondernemers voor het product uit den oogst van 1902 bedongen prijzen beliepen f 4,75 à f 5,37⁵ voor Amerikaansch assortiment en f 4,87⁵ à f 7,50 voor n°. 15 en hooger.

Bij Ord. van 1 Maart 1903 (Ind. St. n°. 150) zijn, in verband met de bij Ind. St. 1902 n°. 103 tot stand gekomen herziening van de bepalingen ter beteugeling van de serehziekte op Java (zie K. V. 1902, kol. 269), de voorschriften in Ind. St. 1889 n°. 62 tot tegengang van de overbrenging dier ziekte naar de buitenbezittingen ingetrokken en tevens voorzorgsmaatregelen vastgesteld tegen het overbrengen naar Java van ziekten in het suikerriet, welke in Nederlandsch-Indië nog niet voorkomen.

[2]) In 1902 zijn 18 aanvragen om verschillende redenen geweigerd, terwijl er 3 voorloopig nog niet in overweging konden worden genomen.

Indigo-ondernemingen. In de over 1902 ontvangen opgaven (zie bijlage PP, sub I) wordt melding gemaakt van 19 [3]) op den grondslag van overeenkomsten met de inlandsche bevolking berustende indigo-ondernemingen op Java, voor zooveel zij het gewas niet uitsluitend door opkoop verkregen, maar geheel of gedeeltelijk door aanplant op van de bevolking gehuurde gronden. Van deze 19 ondernemingen hadden er 5, zonder evenwel definitief gestaakt te zijn, niet gewerkt, terwijl er 3 tijdelijk voor andere doeleinden dan indigo-aanplant en bereiding waren gebruikt. De 11 in exploitatie geweest zijnde ondernemingen beschikten over 3226 bouws eigen aanplant, terwijl door 2 ondernemingen ook het product verwerkt is van door de bevolking in overeenkomst of op eigen risico beplante gronden (212 bouws). Verkregen is 104 944 K.G. product, of gemiddeld 30,52 K.G. per bouw, tegen 31,38 K.G. per bouw door dezelfde ondernemingen in 1901. Overigens was in 1901 nog bij 1 andere onderneming gewerkt, die toen van 360 bouws aanplant verkregen had 9350 K.G.

De hoogste productie maakte in 1902 de onderneming Plosoparee in Kediri, namelijk 55,17 K.G. per bouw. De geheele fabrieksproductie is, op 200 K.G. na, voor den uitvoer bestemd geworden.

Met betrekking tot 10 ondernemingen is opgegeven hoeveel aan loonen en voor gedane leveringen aan de inlandsche bevolking is betaald. Deze betalingen beliepen f 390 725 of, bij doorslag, ruim f 39 072 per onderneming.

[3]) Eén minder dan in 1901, ten gevolge van de vereeniging van de ondernemingen Semen en Baoedendo in Kediri.

Tabaksondernemingen. Het aantal op overeenkomsten met de bevolking berustende ondernemingen tot aanplant en opkoop, dan wel alleen tot opkoop van tabak, bedroeg — voor zoover er over 1902 bericht van is ontvangen — 60. Twee van deze ondernemingen hebben niet gewerkt, bij eene andere mislukte de oogst en door 54 van de 57 overige is 16 820 987 K.G. bladtabak en krosok verkregen (tegen 11 092 176 K.G. bij 50 ondernemingen in 1901), waarvan 12 247 673 K.G. (of circa $66^1/_2$ %) alleen bij 20 van de 21 ondernemingen in Besoeki, waar, minder dan in de overige tabaksgewesten, door de ondernemers

Vergunningen tot het in werking brengen van nieuwe ondernemingen zijn in 1902 niet verleend, terwijl 1 aanvraag om vergunning is geweigerd.

de zorg voor de cultuur aan de inlandsche planters wordt overgelaten (vgl. bijlage PP, sub II). De weersgesteldheid was aan het verkrijgen van een flinken oogst niet nadeelig, hoewel de oostmoesson lang doorstond en aanhoudende felle hitte meebracht. Omtrent de uitgestrektheid van den eigen aanplant der ondernemingen op van de bevolking gehuurde gronden, en vooral omtrent de uitgestrektheid door de bevolking in overeenkomst of op eigen risico beplant, kunnen geen volledige opgaven worden verstrekt.

Ondernemingen voor het verwerken van padi of rijst en voor het bereiden van cassave. In Bantam bleef het aantal rijstpellerijen tien bedragen. Alle bezigen water als beweegkracht en zijn voorzien van Chineesche molens, terwijl er 1 nog bovendien eene Europeesche installatie bezit. Het product gaat zoo goed als geheel naar Batavia en Banka. Ten gevolge van de goede prijzen welke de pelmolens voor padi betalen, begint hier en daar de bevolking, die vroeger gewend was hare padi soms jaren lang te bewaren, die gewoonte te laten varen. Hoewel daardoor meer geld onder de bevolking komt, glijdt dit velen weer spoedig door de vingers. Van de 42 rijstpellerijen in de afdeeling Krawang der residentie Batavia (2 toebehoorende aan Europeanen, 32 aan Chineezen, 6 aan inlanders en 2 aan Arabieren) werkten er in 1902 27, met 74 molens, waaronder 1 stoom-molen. Zij kochten 97 750 pikol padi op, welke 43 096 pikol rijst opleverden. Bovendien is ook padi tot rijst vermalen op de particuliere landerijen Pamanoekan en Tjiasem (1 stoom-molen) en Tegalwaroe (4 molens), zoomede op het erfpachtsland Kalangsari (1 stoom-molen). Die op de particuliere landerijen verwerkten, behalve van de bevolking opgekochte, ook de door de opgezetenen als tjoeké opgebrachte padi. Gezamenlijk is uit 102 073 pikol padi 53 597 pikol rijst verkregen. In de Preanger Regentschappen werkten in 1902 37 van de 39 (alle aan Chineezen toebehoorende) molens, waarvan er 1 tevens cassave produceerde. Zij leverden 102 275 pikol rijst, tegen 139 200 pikol in 1901, welke vermindering moet worden toegeschreven aan ruimeren invoer van Siam-rijst, zoomede aan de schade, door de felle droogte toegebracht aan ± 360 bouws tweeden padi-aanplant in de afdeeling Tjiandjoer.

In Cheribon wordt, bepaaldelijk in de afdeeling Indramajoe, veel rijst van de bevolking opgekocht om overgestampt en gesorteerd te worden met bestemming voor de Europeesche markt. In 1902 is met dat doel door 4 Europeesche en 11 Chineesche rijsthandelaren respectievelijk 110 000 en 234 000 pikol opgekocht. In Pekalongan waren in 1902 in werking 1 aan eene Europeesche maatschappij toebehoorende stoom-rijstpelmolen, die uit 3000 pikol, tegen f 2,50 à f 3 de pikol opgekochte padi, 1500 pikol rijst produceerde, en 1 rijstpellerij, die zich tevens bezighield met de bereiding van tapioca, welke uit 11 770 pikol padi 5600 pikol rijst verkreeg. Ter hoofdplaats Probolinggo is in 1902 eene stoom-rijstpellerij opgericht, die de benoodigde padi — 2980 pikol, waaruit 1490 pikol rijst en 425 pikol zemelen werden verkregen, alles bestemd voor binnenlandsch verbruik — grootendeels buiten de gelijknamige afdeeling opkocht. De in 1901 opgerichte stoom-rijstpellerij nabij Tanggoel in Besoeki (zie K. V. 1902, kol. 270), kwam in 1902 in volle werking. Zij levert behalve rijst, ook gabah, dedak en gepelde djagoeng. Het product was gewild en de financieele resultaten waren gunstig. Van de 3 andere pellerijen in Besoeki verwerkten er 2 uitsluitend opgekochte en de andere bovendien eigen verbouwde padi, geoogst van 3¹/₄ bouw van inlanders gehuurden grond.

In 1902 zijn 5 vergunningen tot het oprichten van rijstpellerijen verleend (1 in Soerabaja en 4 in Pasoeroean), waarvan evenwel nog geen gebruik is gemaakt.

Het aantal der in de Preanger Regentschappen aanwezige, op overeenkomsten met de bevolking berustende cassavemeelfabrieken vermeerderde in 1902 van 9 tot 10. Zij produceerden 72 390 pikol meel, tegen 68 900 pikol door 8 fabrieken in 1901. De eenige in Cheribon bestaande onderneming is tegen het einde van 1902 gesloten, omdat de door de bevolking gevorderde prijzen voor ruwe cassave te hoog waren. Om dezelfde reden heeft eene in Semarang opgerichte fabriek, nadat zij 4786 pikol cassave tot 1521 pikol meel had verwerkt, de verdere bereiding moeten staken. De fabriek in Pekalongan (tevens rijstpellerij; zie hiervóór) kocht 10 035 pikol cassave van de bevolking op en verkreeg bovendien 3235 pikol van gehuurde gronden. Van de 2 in Kediri bestaande fabrieken, kocht er één, die door stoom gedreven wordt, 100 kojang cassave op en oogstte 12 kojang van eigen aanplant, uit welke hoeveelheden 800 pikol meel is bereid; de andere kocht het product op van 265 bouws door de bevolking op eigen risico beplante gronden. Overigens is nog gemeld, dat de eigenaar van de in 1900 in Bantam opgerichte fabriek geen plan schijnt te hebben om haar in werking te brengen en dat aan de indigo-onderneming Soembersalak in Pasoeroean in 1902 vergunning is verleend om aan de fabriek eene installatie te verbinden voor de bereiding van cassavemeel en djarak-olie.

Opkoop, enz. van koffie. Over de ondernemingen voor de fabriekmatige bereiding van aan de verplichte levering onderworpen koffie der bevolking, alle in Pasoeroean, is reeds gehandeld in kol. 260. Door de overigens in dat gewest, ter hoofdplaats en te Kraton, bestaande twee inrichtingen voor het pellen en sorteeren van koffie van particuliere ondernemingen zijn in 1902, in tegenstelling met het voorafgegane jaar, bevredigende resultaten verkregen. De productie bedroeg respectievelijk 41 980 en 65 924 pikol, waarvan verreweg het grootste gedeelte naar Europa is uitgevoerd.

Opkoop van thee. Deze industrie bleef ook in 1902 beperkt tot de Preanger Regentschappen. De in de afdeeling Soekaboemi door de bevolking aangelegde Assam-theeplantsoenen, waarvan de uitgestrektheid in 1902 van 1190 tot 1365 bouws steeg, produceerden 1 249 000 K.G. nat blad (tegen 1 127 000 K.G., volgens verbeterde opgaven, in 1901), hetwelk tegen 3 à 5 cent per half K.G. aan de Europeesche thee-ondernemingen in de buurt werd verkocht. Het in andere afdeelingen van het gewest (Tjiandjoer, Soemedang en Limbangan) geoogste werd, voor zoover de bevolking daarvan op primitieve wijze niet zelve thee bereidde, ten verkoop op de pasars en in warongs (tegen 15 à 20 cent per pakje van een half K.G.), voor een deel eveneens door thee-ondernemingen opgekocht (o. a. door de onderneming Tjinangrang in de afdeeling Soemedang tot eene hoeveelheid van 182 500 K.G.), terwijl een ander deel aftrek vond bij Chineezen (tegen 3 à 4 cent per half K.G.), die het op die wijze verkregen nat blad tot thee voor de inlandsche markt bereidden. Volledige cijfers omtrent een en ander kunnen niet worden verstrekt. Alleen is gemeld, dat in de afdeeling Limbangan de eigen thee-aanplantingen der bevolking ± 500 bouws besloegen en in de districten Djampangwetan en Tjiandjoer respectievelijk 214 en 56 bouws.

In den loop van 1902 is de wedono van Boemidjawa (afd. Brebes, res. Pekalongan), met twee desahoofden en vier bezitters van thee-aanplantingen uit dat district, voor 's lands rekening naar de Preanger Regentschappen gezonden, ten einde zich op de hoogte te stellen van de wijze, waarop in dat gewest de theecultuur gedreven en het product bereid wordt (Gouv. Bt. 27 April 1902 n°. 41).

Andere ondernemingen. De bananen- of pisang-onderneming Ponowareng in de afdeeling Batang der residentie Pekalongan, welke aanplantingen bezit op van de bevolking gehuurden grond (220 bouws, tegen f 10 à f 15 per bouw 's jaars), ten einde uit de pisangvruchten en stammen bananenmeel en vezelstoffen te bereiden, heeft hare fabriek voorloopig gesloten, omdat de tot dusver gevolgde werkwijze slechts verlies opleverde. Het kwijnend bestaan, dat de onderneming leidde, moet voor een deel worden toegeschreven aan de hooge kosten, die het transport van de grondstoffen vorderen. Vermoedelijk zal men zich in de toekomst uitsluitend tot de vezelbereiding bepalen, voor welk product in Europa loonende prijzen te maken zijn.

Opkoop van kapok had plaats in de residentie Semarang door de ondernemingen Wedari en Randoe, zoomede door Europeesche en Chineesche handelaren. Van de twee in het district Senggoeroeh der afdeeling Malang van de residentie Pasoeroean bestaande ondernemingen voor den opkoop en de bereiding van kapok heeft er één in 1902 niet gewerkt. Omtrent de kapokondernemingen in Kediri zijn geen mededeelingen ontvangen.

De in Pasoeroean bestaande ondernemingen voor de bereiding van djarak- en katjang-olie uit grondstoffen, die voor een deel van de bevolking opgekocht en voor een ander deel uit eigen aanplant op van de bevolking gehuurde gronden verkregen wor-

den, schijnen in 1902, wegens de lage marktprijzen van het product, voor het meerendeel niet te hebben gewerkt.

5°. LANDBOUW OP GRONDEN DOOR HET GOUVERNEMENT IN ERFPACHT AFGESTAAN.

Opgaven omtrent de exploitatie der erfpachtspercеelen zijn over 1902 ontvangen ten aanzien van 684 ondernemingen, omvattende 457 054 bouws van de totale uitgestrektheid, ten bedrage, volgens de voor dit hoofdstuk ontvangen gegevens (zie bijlage QQ), van 616 946 bouws.[1]) De beplante oppervlakte beliep, bij 543 van de 684 ondernemingen, ruim 212 300 bouws, of ruim 18 300 bouws meer dan de cijfers over 1901, met betrekking tot 540 ondernemingen, aantoonden.

Hoewel, in verband met vroeger geleden verliezen, ook in 1902 tal van koffie-ondernemingen gesloten werden — volgens de ontvangen opgaven hadden bij het einde van dat jaar nog slechts 383 ondernemingen plantsoen (402 op ult. 1901) —, werd, hoofdzakelijk ten gevolge van de langdurige droogte, een betrekkelijk groote oogst verkregen, namelijk ruim 461 000 pikol (bij 377 ondernemingen), tegen ruim 171 800 pikol (bij 360 ondernemingen) in 1901.

Ook op de kina-cultuur had het droge weder een gunstigen invloed. Geoogst werd, voor zooveel blijkt, d. i. ten opzichte van 62 van de 82 ondernemingen, bijna 5 415 500 K.G. bast. Over 1901, toen voor 82 van de 88 ondernemingen productie-opgaven inkwamen, was het cijfer 5 333 100 K.G. Deze cultuur was weder zeer loonend. De te Bandoeng (Preanger Regentschappen) bestaande gelegenheid om de kinine fabriekmatig te doen bereiden, zoomede de pogingen der Soekaboemische Landbouwvereeniging om meer regelmaat te brengen in de verzendingen van kinabast, droegen er toe bij om groote schommelingen in de kinaprijzen te voorkomen.

Voor de theecultuur was het droge weder minder gunstig. Van uitbreiding der plantsoenen moest worden afgezien, zoodat de productie ongeveer gelijk bleef aan die van 1901. Zij bedroeg namelijk bij 79 van de 100 ondernemingen bijna 6 625 000 K.G., terwijl over 1901, met betrekking tot 72 van de 98 ondernemingen, eene productie werd vermeld van 6 307 000 K.G. De theeprijzen daalden in de eerste maanden van 1902 tot een ongekend laag peil ten gevolge van overvoering van de markt met Ceylon-thee. Toen de aanvoer van Java de markt bereikte, waren de prijzen echter weder zooveel gestegen, dat nog winst werd gemaakt. Door fijner pluk en zorgvuldiger afwerking van het product wordt getracht de reputatie der Java-theeën hoog te houden.

De cacao-cultuur ging, hoewel langzaam, vooruit. Op tal van ondernemingen werden nieuwe cacao-aanplantingen aangelegd. De van den ouden aanplant verkregen oogst was echter aanmerkelijk kleiner dan die van 1901. Bij 47 van de 79 ondernemingen is in 1902 slechts 388 700 K.G. cacao geoogst, tegen 658 900 K.G. bij 50 van de 60 ondernemingen in 1901.

Caoutchouc is, voor zoover bekend, ook in 1902 weder alleen op de onderneming Tjikadoe in Bantam verkregen. De productie bedroeg $6^1/_2$ pikol, tegen 9 pikol in 1901.

Door sommige erfpachtsondernemingen werden ook de tabaks- en de suikercultuur gedreven, doch meestal op gronden buiten het erfpachtsperceel, daartoe van de bevolking gehuurd. Met betrekking tot de verkregen oogsten, zoomede omtrent de productie van de op enkele erfpachtsondernemingen bestaande aanplantingen van kapok, peper, staartpeper of andere bij-cultures voor de Europeesche markt, zij kortheidshalve verwezen naar bijlage QQ.

De in 1902 door de ondernemers aan de inlandsche bevolking betaalde sommen wegens loonen en gedane leveringen beliepen, voor zooveel daaromtrent opgaven zijn ontvangen, ruim f 15 millioen, tegen ruim f $9^1/_2$ millioen in 1901.

[1]) Ter verklaring van het verschil tusschen de hier verstrekte opgaaf van de uitgestrektheid der op ult. 1902 in erfpacht bezeten perceelen en die in afd. IV van hoofdst. J, zie men noot j van bijlage QQ.

6°. LANDBOUW OP LANDEN AAN PARTICULIEREN IN EIGENDOM AFGESTAAN.

De met betrekking tot de particuliere landerijen over 1902 ingekomen opgaven zijn bijeenverzameld in tabel I van bijlage RR. Zij zijn, zooals gewoonlijk, zeer onvolledig.

Zooals bekend is, is op die landerijen de padi-teelt, meestal voor de inlandsche markt, de hoofdcultuur. Op de landerijen in de residentiën Batavia en Cheribon werden de padi-aanplantingen in 1902 uitgebreid en nam ook de opbrengst toe. Voor de overige gewesten ontbreken de noodige gegevens ter vergelijking.

Een tweetal landen in de afdeeling Tangerang der residentie Batavia leverden in 1902 967 pikol suiker voor binnenlandsch verbruik, terwijl op 10 andere, waarvan het product nagenoeg geheel voor uitvoer is bestemd, 130 826 pikol (de zaksuiker voor de helft gerekend) is verkregen. Bovendien leverden twee landen in de afdeeling Buitenzorg der residentie Batavia 27 232 pikol suikerriëtstekken. Op een 15-tal landerijen in de afdeeling Tangerang werd eene totale hoeveelheid van 2343 pikol indigo bereid, tegen 2272 pikol op 18 landen in 1901.

De uitkomsten van den koffie-oogst waren weinig bevredigend. Voor 69 landen (66 in Batavia, 1 in Pekalongan en 2 in Semarang) is eene productie vermeld van 32 122 pikol, tegen 43 408 pikol bij 67 landen over 1901.

Op de 18 landen in de afdeeling Buitenzorg, welke in 1901 779 262 K.G. thee opbrachten, is in 1902 891 658 K.G. geoogst. Bovendien is op de Pamanoekan- en Tjiasem-landen (afd. Krawang, res. Batavia) in 1902 nog 7010 K.G. thee verkregen.

Voor 3 landen, alle in de residentie Batavia, is over 1902 eene totale hoeveelheid van 248 081 K.G. kinabast opgegeven, tegen 269 533 K.G. voor 4 landen over 1901.

De Pamanoekan- en Tjiasem-landen brachten 28 480 pikol peper op en een 3-tal landerijen in de afdeeling Buitenzorg te zamen 6696 pikol.

Op een 3-tal landen (Tjikandi Oedik in Bantam, Pondok Gedeh in de afd. Krawang en de Pamanoekan- en Tjiasem-landen) is in 1902 ook caoutchouc gewonnen, en wel tot eene gezamenlijke hoeveelheid van bijna 71 pikol.

Met betrekking tot den oogst van andere producten (tabak, cacao, kapok, cubebe, vanille, kaneel, muskaatnoten, foelie en kruidnagelen) zij verwezen naar bijlage RR.

7°. LANDBOUW OP VERHUURDE LANDEN IN SOERAKARTA EN DJOKJAKARTA.

Blijkens de op ult. 1902 afgesloten registers, betrekking hebbende op de landverhuur in de Vorstenlanden, bedroeg de uitgestrektheid der aan de daartoe gerechtigde categorieën van personen en naamlooze vennootschappen, op den voet van Ind. St. 1884 n°. 9, juncto Ind. St. 1891 n°. 255, verhuurde gronden voor Soerakarta 219 206 en voor Djokjakarta 90 758 bouws, verdeeld over respectievelijk 118 en 42 ondernemingen. Vergeleken met de opgaven voor ult. 1901, wijzen deze cijfers voor Soerakarta op eene vermindering met 30 557 en voor Djokjakarta op eene vermeerdering met 2089 bouws en voor eerstgenoemd gewest op eene vermindering met 4 ondernemingen. De ondernemingen Plaoer en Trantang Wonosido in de afdeeling Bojolali en Kredjo, Mendalan en Tarik in de afdeeling Sragen hielden namelijk op te bestaan, terwijl de in 1900 gesloten onderneming Soko Djengkiloeng in laatstgenoemde afdeeling in 1902 weder geopend is.

De aan de inlandsche verhuurders op te brengen pachtsommen beliepen voor de gronden in Soerakarta f 1 133 450 en voor die in Djokjakarta f 648 597, waarbij nog komen eenige door hen

in de meeste gevallen bovendien bedongen leveringen in natura, als rijst, gras, klappers, klapperolie, suiker, thee, koffie, sirih, vruchten, enz.

De exploitatieberichten, die over 't algemeen bevredigend luiden, zijn ook thans weder het gunstigst met betrekking tot de suikerindustrie. Voor den oogst van 1902 is suikerriet geteeld op 25 huurlanden in Soerakarta en op 29 in Djokjakarta, doch slechts op respectievelijk 14 en 15 dier landen ter verwerking op eene eigen fabriek, welke 29 fabrieken van 17 612 bouws eigen aanplantingen en van opgekocht riet, verkregen zouden hebben 1 995 962 pikol suiker, tegen 1 573 615 pikol (verbeterde opgaaf) in 1901.

Ten einde de tuinen van de serehziekte vrij te houden, werd wederom hoofdzakelijk geïmporteerde bibit gebruikt.

De uitkomsten van de indigocultuur verschillen niet veel met die van 1901; in Soerakarta daalde de productie van 210 493 K.G. tot 207 249 K.G., doch in Djokjakarta steeg zij van 143 603 K.G. tot 144 425 K.G. Het aantal ondernemingen, waar dit gewas geteeld werd, bedroeg 65 (Soerakarta 43, Djokjakarta 22), tegen 70 in 1901. De uitgestrektheid der beplantingen vermeerderde in Soerakarta van 5649 tot 5769 bouws, doch ging in Djokjakarta van 5523 tot 4905 bouws terug.

De opgaven omtrent de geproduceerde hoeveelheid tabak wijzen voor beide gewesten op eene belangrijke vermeerdering. In Soerakarta leverden 39 landen 5 131 566 K.G. op (in 1901 40 landen 4 723 600 K.G.) en in Djokjakarta 10 ondernemingen 1 437 419 K.G. (in 1901 12 ondernemingen — volgens verbeterde opgaven — 1 155 752 K.G.). De uitgestrektheid der aanplantingen nam in Soerakarta toe met 31 bouws (7216 in 1902, tegen 7255 in 1901) en in Djokjakarta met 217 bouws (2216 in 1902, tegen 1999 in 1901).

De koffiecultuur gaf minder reden tot tevredenheid. In Soerakarta daalde de productie van 36 354 pikol in 1901 (van 60 landen met 16 777 bouws aanplant) tot 22 444 pikol in 1902 (van 58 landen met 16 425 bouws), terwijl een 7-tal ondernemingen in Djokjakarta in 1902 slechts 1549 pikol leverden, tegen 1732 pikol in 1901 (respectievelijk van 536 en 459 bouws). In Soerakarta woekerde de bladziekte voort, hetgeen men door zware bemesting van den grond trachtte tegen te gaan.

De cacao, voor de cultuur waarvan zich de hooge streken van de residentie Soerakarta bijzonder leenen, had ook in 1902 weder met ziekten te kampen, terwijl een soort van mot de vruchten aantastte. De productie bedroeg 161 510 K.G., tegen 188 006 K.G. in 1901.

Overigens zou, volgens de ontvangen opgaven, in Soerakarta in 1902 geoogst zijn 2352 pikol kapok (door 22 ondernemingen), 691 pikol peper (door 13 ondernemingen) en 24 928 K.G. kinabast (door 3 ondernemingen). Bovendien werden hier en daar nog andere gewassen geteeld, doch de opbrengst van die cultures was betrekkelijk gering (vgl. bijlage RR, sub II).

Met betrekking tot andere ondernemingen in de Vorstenlanden (buiten die op huurlanden gevestigd) is gemeld, dat de aan het hoofd van het Mangkoe Negarasche Huis toebehoorende suikerfabrieken Tjolomadoe en Tasikmadoe in Soerakarta in 1902 1108 bouws riet verwerkten en daarvan verkregen 102 974 pikol suiker, tegen 92 965 pikol van 1057 bouws (verbeterde opgaaf) in 1901 (vgl. bijlage OO).

Omtrent de aan een drietal prinsen toebehoorende ondernemingen Pakemwinangoen, Pengasih, Maesan of Keboan en Wonotjatoer in Djokjakarta zijn over 1902 geen opgaven ontvangen.

B. BOSCHWEZEN.

Het „boschreglement" (Ind. St. 1897 n°. 61, zooals dat sedert is gewijzigd en aangevuld) is bij Ord. van 19 Mei 1903 (Ind. St. n°. 219) herzien met betrekking tot den afstand aan particulieren van de niet in stand te houden wildhoutbosschen.

De indeeling van Java en Madoera in boschdistricten, vastgesteld bij Ord. van 14 Juli 1900 (Ind. St. n°. 200) en gewijzigd bij die van 12 Juli 1902 (Ind. St. n°. 274), is opnieuw gewijzigd bij Ord. van 19 Sept. 1902 (Ind. St. n°. 348).

De in het boschdistrict Rembang gelegen definitief ingerichte djatibosschen, behoorende tot het boschcomplex Balo, te zamen groot 4926 H.A., zijn bij Ord. van 30 Juli 1903 (Ind. St. n°. 281) van dat boschdistrict afgescheiden om verder als „houtvesterij" afzonderlijk te worden beheerd.

Bij Gouv. Bt. 30 Sept. 1902 n°. 14 zijn bepalingen en tarieven vastgesteld voor de verstrekking van hout door het departement van binnenlandsch bestuur aan andere departementen van algemeen bestuur, ten behoeve van de uitvoering van 's lands werken.

Bij Ord. van 1 Oct. 1902 (Ind. St. n°. 362), gewijzigd bij die van 14 Dec. 1902 (Ind. St n°. 448), zijn regelen afgekondigd nopens de vergunning tot het inzamelen van steenen in 's lands bosschen op Java en Madoera.

a. Boschbeheer in engeren zin.

Bij eene door den directeur van binnenlandsch bestuur in September 1902 aan de hoofden van gewestelijk bestuur gerichte circulaire zijn nieuwe administratieve voorschriften gegeven omtrent het uitdunnen van plantsoenen en het exploiteeren van het door de houtkapondernemers in de door hen afgeleverde jaarperceelen achtergelaten hout.

Uitgestrektheid en gesteldheid der bosschen. In verband met de in 1902 verrichte grensregelingen, metingen en herbewouding, bedroeg het areaal der djatibosschen op Java en Madoera bij het einde des jaars 647 288 H.A., tegen 645 231 H.A. op ult. 1901, beide totalen met uitzondering van de niet op te geven uitgestrektheid der djatibosschen in een deel van Soerakarta en in de residentiën Bantam, Djokjakarta en Madoera.

De telken jare voorkomende, veelal aan onvoorzichtigheid of zorgeloosheid, doch ook aan boos opzet te wijten boschbranden werden in 1902 door den buitengewoon drogen oostmoesson zeer in de hand gewerkt. Vooral de jonge djati-culturen, zoomede de wildhoutbosschen in het boschdistrict Probolinggo-Besoeki, werden daardoor in hevige mate geteisterd.

Grensregeling en afbakening der bosschen. Deze werkzaamheden zijn, voor zooveel de djatibosschen betreft, in 1902 met kracht voortgezet. Wat de wildhoutbosschen aangaat, waren de vorderingen, in verband met het weinige daarvoor beschikbare personeel, betrekkelijk gering. Intusschen kwam men toch met verschillende belangrijke complexen in de boschdistricten West-Preanger Regentschappen-Bantam, Oost-Preanger Regentschappen-Krawang, Kedoe-Djokjakarta en Probolinggo-Besoeki gereed.

Verschillende werkzaamheden met de voorloopige inrichting der djatibosschen in verband staande. Van de voorloopige bedrijfsplannen zijn die voor de boschdistricten Semarang-West-Soerakarta, Blora, Bodjonegoro en Todanan (res. Rembang) respectievelijk groot 44 746, 29 511, 42 270 en 16 389 H.A. — het eerste loopende over de jaren 1901 tot en met 1910 en de drie overige over het tijdvak 1903 t/m 1912 — goedgekeurd (Gouv. Btn. 6 Dec. 1902, 20 Febr., 3 Maart en 15 April 1903 n°s. 18, 49, 56 en 27). Gedurende dien tijd zal vermoedelijk worden verkregen, respectievelijk van 5 546, 3 692, 4 464 en 2 049 H.A., 100 972, 141 737, 126 783 en 81 252 M^3. timmerhout, terwijl de inkomsten geraamd zijn op f 1 750 145, f 2 509 259, f 1 665 591 en f 1 542 845 en de uitgaven op f 777 450, f 545 954, f 508 932 en f 484 611.

Met de voorloopige inrichtingswerkzaamheden werd voortgegaan en enkele wegen van beteekenis aangelegd, waaronder die in het boschdistrict Probolinggo—Besoeki ten behoeve van den afvoer van hout uit het in den loop van 1902 aanbestede boschperceel Soeren—Paraspoetih.

Djaticultuur. Gedurende den westmoesson 1901/2 is eene oppervlakte van 4850 H.A. met djati beplant, zijnde 438 H.A. meer dan gedurende den westmoesson 1900/1. De kosten van deze aanplantingen, met inbegrip van die besteed aan het onderhoud van vroeger aangelegde plantsoenen en van het planten van caoutchouc leverende boomen in het djatiboschgebied (vgl. de rubriek **Wildhoutcultuur**) bedroegen f 192 890, tegen f 187 367 in 1901.

Hoewel alle culturen door de langdurige felle droogte in hare ontwikkeling werden belemmerd, was de stand der aanplantingen bij het einde van 1902 niet ongunstig en hadden de meeste plantsoenen zich grootendeels spoedig van de geleden schade hersteld. Met den aanleg der culturen kon, in verband met de ongunstige weersgesteldheid, eerst later dan gewoonlijk worden aangevangen.

De ook in 1902 voortgezette pogingen om de begroeiing met jong djati-gewas over te laten aan de ontwikkeling van den natuurlijken opslag, leverde over het algemeen nog weinig bevredigende uitkomsten op. Alleen daar, waar reeds vóór het vellen van het oude geboomte voldoende jonge opslag voorhanden is, zou, volgens het oordeel van de meeste houtvesters, de natuurlijke opslag kans van slagen hebben. Hierbij doet zich nog de omstandigheid voor, dat gedurende de twee jaren, dat de djatiboomen vóór de exploitatie geringd staan, aan allerlei onkruid de gelegenheid wordt geboden om voort te woekeren, een bezwaar dat vroeger in mindere mate bestond, toen het gebruikelijk was niet meer dan één westmoesson vóór de velling te ringen.

Wildhoutculturen. De cultuur van wildhout- (niet djati-) soorten bepaalde zich weder voornamelijk tot de caoutchouc leverende boomen, die hoofdzakelijk in de boschdistricten Oost-Preanger Regentschappen-Krawang, Banjoemas, Pekalongan-Kendal en Djapara gekweekt worden, waarbij de vroeger bijna uitsluitend gebezigd wordende markotten meer en meer worden vervangen door uit zaad verkregen plantjes, die, wanneer zij eenmaal een zekere hoogte hebben bereikt, over het algemeen een krachtiger wasdom vertoonen dan de markotten. Op ult. Maart 1903 waren van Ficus elastica 164 376 stuks aanwezig, welke, voor zoover zij niet verspreid stonden, eene uitgestrektheid van 1484 H.A. besloegen. Bovendien waren in de kweekbedden 11 793 markotten en stekken en 82 708 reeds overgespeende zaailingen. Van Hevea brasiliënsis stonden op gemeld tijdstip 2325 en van Castilloa elastica 4176 planten in den vollen grond, terwijl zich van eerstgenoemde soort, die geheel uit op Java voortgebracht zaad gekweekt is, nog 734 stuks in de kweekbedden bevonden. De aanplant van Manihot glaziovii werd niet uitgebreid.

De met den aanplant van sandelhout (Santalum album) in het boschdistrict Probolinggo-Besoeki (vgl. kol. 276 van K. V. 1902) verkregen voorloopige uitkomsten waren niet ongunstig. Voorts waren er wildhout-aanplantingen van beteekenis in de boschdistricten Bagelen en Djapara — waar goede rotansoorten werden geteeld —, in het district Kedoe-Djokjakarta, en, ofschoon in mindere mate, ook in Semarang-West-Soerakarta. De kosten der cultuur, met uitzondering van die besteed aan den aanplant van caoutchouc leverende boomen binnen de grenzen der djatibosschen (vgl. de rubriek **Djaticultuur**), beliepen f 33 081, tegen f 33 824 in 1901.

Exploitatie der djati- en wildhoutbosschen. [1]) De geregelde exploitatie van *djati*bosschen in e i g e n b e h e e r leverde in 1902 7485 M^3. timmerhout en 10437 stapelmeter brandhout op — of, met inbegrip van het door verschillende houtaankapondernemers in hunne perceelen achtergelaten hout, 7906 M^3. en 15 498 stapelmeter —, waarvan uit de houtvesterijen Noord-Kradenan, Noordwest-Wirosari en Toeder respectievelijk 1636, 1133 en 1203 M^3. en 951, 4 en 1096 stapelmeter, uit de boschperceelen Karanganjar, c. a. (afd. Pati, res. Semarang), Bètèt, c. a. (afd. Blora, res. Rembang) [2]) en Pantjeng (afd. Lamongan, res. Soerabaja) [3]) 2677 M^3. en 2636 stapelmeter en uit de gedevasteerde bosschen in Djokjakarta 836 M^3. en 5740 stapelmeter.

De inkomsten der drie houtvesterijen beliepen f 49 671, f 45 717 en f 21 113 en de uitgaven f 29 004, f 28 661 en f 19 858, terwijl aan timmerhout is verkocht respectievelijk 1579, 557 en 795 M^3., tegen gemiddeld f 27,80, f 25,61 en f 25,25 per M^3., dus iets lager dan in 1901, toen het hout van de eerstgenoemde twee houtvesterijen gemiddeld f 29,40 en f 28,04 per M^3. opbracht.

In 1902 is, ongerekend het uitdunningshout, van landswege in het openbaar verkocht 4390 M^3. timmerhout en 6274 stapelmeter brandhout. Verder is 312 M^3. timmerhout verstrekt aan het departement der burgerlijke openbare werken en door den dienst van het boschwezen zelf verbruikt 235 M^3. timmerhout.

In de Preanger Regentschappen werd voortgegaan met het in eigen beheer kappen van rasamala-hout, terwijl de exploitatie der *wildhout*bosschen in dat gewest ook tot andere houtsoorten, doch op zeer kleine schaal, werd uitgestrekt. In het geheel is in 1902 gekapt 2596 M^3. timmerhout en 3558 stapelmeter brandhout, waarvan — het restant van het vorige jaar medegerekend — is verkocht 1954 M^3. timmerhout en 3760 stapelmeter brandhout, met eene totale opbrengst van f 54 361, terwijl 99 M^3. aan het departement der burgerlijke openbare werken is verstrekt. Van de op ult. 1901 door c o n t r a c t a n t e n geëxploiteerd wordende 104 houtkapondernemingen (74 leegkap-, 4 afbakenings- en 26 zuiveringsperceelen) liep met betrekking tot een 10-tal (8 leegkap- en 2 zuiveringsperceelen) de exploitatie in 1902 ten einde, terwijl daarentegen de in tabel I van bijlage SS vermelde 18 nieuwe ondernemingen (14 leegkap-, 1 afbakenings- en 3 zuiveringsperceelen) in werking kwamen, zoodat het jaar eindigde met een totaal van 112 ondernemingen [4]), betrekking hebbende op 80 leegkap-, 5 afbakenings- en 27 zuiveringsperceelen.

De door de particuliere boschexploitaties verkregen productie bedroeg over 1902 en de twee voorafgegane jaren als volgt:

	Timmerhout (in M^3.).		Brandhout (in stapelmeters).	
1900	114 624	(djatihout)	303 384	(djatihout)
1901	134 756	(djatihout)	389 934	(djatihout)
	51	(wildhout)	9 055	(wildhout)
1902	152 352	(djatihout)	365 150	(djatihout)
			1 400	(wildhout)

Een recapituleerend overzicht, naar gelang van den aard der perceelen, van de opbrengst aan hout in 1902 en van de door de ondernemers aan den lande verschuldigde sommen is opgenomen sub II van bijlage SS.

Hoewel aanvankelijk enkele boschperceelen tegen de gestelde minima, en zelfs daarboven, konden worden gegund, deed de ook in 1902 waargenomen slapte in den houthandel de meeste aanbestedingen mislukken [5]). De onverkochte voorraden hout waren tegen het einde van dat jaar dan ook zeer aanzienlijk en, hoewel het hout van onberispelijke qualiteit en gewilde afmetingen — vooral het voor de Europeesche markt geschikte — nog altijd prijs hield [6]), liepen de prijzen voor de meeste sorteeringen f 5 à f 10 per M^3. terug en was het product zelfs tegen die lagere prijzen moeielijk of niet te plaatsen. De malaise in den houthandel was tevens oorzaak, dat verschillende ondernemers in gebreke bleven aan hunne verplichtingen te voldoen of verlenging van de contractueele exploitatietermijnen vroegen, ten einde in de gelegenheid te zijn eerst een gedeelte hunner voorraden van de hand te zetten. Deze ongunstige toestand moet voor een deel worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat door de houtkapondernemers niet voldoende rekening is gehou-

[1]) Nieuwe model-voorwaarden voor de aanbesteding en gunning der exploitatie of zuivering van de voorloopig ingerichte djatibosschen op Java en Madoera zijn vastgesteld bij Gouv. Btn. 6 Oct. 1902 nos. 22, 23, 24 en 25 (Bijbl. Ind. St. nos. 5797, 5798 en 5799).

[2]) Het voor het tijdvak 1 Juli 1901—30 Sept. 1908 gesloten contract voor de exploitatie van dit perceel (zie bijlage UU van K. V. 1902, blz. 2) moest n den aanvang van 1902 wegens wanbetaling worden ontbonden, waarop de exploitatie tijdelijk in eigen beheer is genomen. In October 1902 is de exploitatie opnieuw aan een ondernemer gegund.

[3]) Tot de exploitatie in eigen beheer van dit perceel is overgegaan nadat de aanbesteding herhaaldelijk was mislukt.

[4]) Van deze 112 ondernemingen waren er 48 in handen van Europeesche maatschappijen, 11 in die van eene Chineesche maatschappij, 1 in die van Europeesche en 45 in die van Chineesche privaat-personen.

[5]) Bij Gouv. Bt. 28 Nov. 1902 no. 9 is machtiging verleend om het boschperceel Ngawoen II (een vijfjarig perceel met een vermoedelijke jaarlijksche opbrengst van 557 M^3. timmerhout), waarvan de aanbesteding herhaaldelijk was mislukt, in eigen beheer te nemen. Om dezelfde reden zullen ook de perceelen Djatilega-Noord (distr. Sindangkasih, afd. Krawang, res. Batavia) en Oost-Grobogan (distr. en afd. Grobogan, res. Semarang) in eigen beheer worden geëxploiteerd (Gouv. Btn. 18 Febr. 1903 nos. 9 en 10).

[6]) De door de houtkapondernemers naar Nederland en den vreemde uitgevoerde hoeveelheid timmerhout nam dan ook gedurende 1902 belangrijk toe en bedroeg in het geheel 13 444 M^3., tegen 8574 M^3. in 1901, zonder echter het cijfer van 1900 — 22 919 M^3. — te bereiken.

den met den grooten aankap sedert het jaar 1901 en de beperktheid van het afzetgebied, waarbij nog de veelal te hooge inschrijvingsprijzen, de weinige financieele draagkracht van verschillende ondernemingen en de minder goede oeconomische toestand der bevolking hun invloed deden gelden.

De in 1902, ook in eigen beheer, aangekapte groote hoeveelheid brandhout vond gemakkelijk afzet bij de spoor- en tramwegen, waardoor het, ten gevolge van den drogen oostmoesson, verminderd gebruik bij de suikerfabrieken ruimschoots gecompenseerd werd.

Afgescheiden van de eigenlijke exploitatie van 's lands bosschen, hetzij in eigen beheer, hetzij door particulieren, is voorts nog melding te maken van de zoogenaamde ongeregelde aankappingen, zoowel in djati- als in wildhoutbosschen, namelijk van de aankappingen welke plaats vonden: 1°. krachtens last (ten behoeve van 's lands dienst of van door de bevolking in gemeentedienst uit te voeren werken) en 2°. krachtens vergunning (zoo aan inlanders als niet-inlanders). In 1902 beliepen de aankappingen sub 1°. 10 669 M³. djati- en 2770 M³. ander timmerhout, benevens 770 stapelmeter brandhout, en die sub 2°. 941 M³. djati-timmerhout, 2513 M³. wildhout, 17 094 stapelmeter brandhout, 180 stuks sadeng- en langkappalmen en 2 393 000 stuks bamboe.

Van den aankap van djati-timmerhout gedurende de laatste 30 jaren geeft het volgend staatje een overzicht.

JAREN.	Djati-timmerhout (in M³.).			
	Verkregen door		Totaal.	Gemiddelde hoeveelheid in 5 jaar.
	geregelde exploitatie.	ongeregelde exploitatie.		
1873	41 434	14 991	56 425	
1874	38 472	19 893	58 365	
1875	43 335	16 466	59 801	67 715
1876	53 464	16 183	69 647	
1877	66 334	28 005	94 339	
1878	63 645	23 987	87 632	
1879	73 114	23 578	96 692	
1880	53 027	18 836	71 873	82 256
1881	58 573	26 393	84 966	
1882	50 592	19 529	70 121	
1883	59 237	20 430	79 667	
1884	38 938	24 351	63 339	
1885	31 583	22 360	53 943	60 030
1886	35 179	13 242	48 421	
1887	43 753	11 028	54 781	
1888	44 700	10 541	55 241	
1889	50 133	15 356	65 489	
1890	71 968	19 268	91 236	82 092
1891	79 516	13 600	93 116	
1892	96 839	8 442	105 281	
1893	121 158	6 925	128 083	
1894	137 002	7 104	144 106	
1895	120 801	6 992	127 793	133 207
1896	132 184	7 967	130 151	
1897	129 123	6 780	135 903	
1898	136 151	3 802	139 953	
1899	137 289	8 897	146 186	
1900	117 642	6 525	124 167	146 419
1901	139 907	9 998	149 905	
1902	160 258	11 610	171 868	

In verband met art. 30 van het „boschreglement" is bij Gouv. Bt. 16 April 1903 n°. 8 (Ind. St. n°. 187) bepaald, dat voor het vervoer van Kemlandingan-hout van den Merbaboe in de afd. Bojolali der residentie Soerakarta passen worden vereischt.

Uitdunning der bosschen. De uitdunning der djati-tuinen is ook in 1902 met gunstig gevolg voortgezet. De totale uitgestrektheid uitgedunde plantsoenen bedroeg 10 089 H.A. (6453 H.A. in 1901), waaruit verkregen is 12 901 M³. ruw dolkenhout en 6836 stapelmeter brandhout. Behalve een klein gedeelte, dat als timmerhout kon worden verkocht, is al het hout, voor zoover het niet kosteloos of tegen geringe vergoeding aan de bevolking is afgestaan of in de bosschen achtergelaten, tot brandhout verwerkt. [1]) De opbrengst van het dunsel, ad f 57 299, overtrof de kosten der dunning, ad f 42 610, met f 14 689, tegen eene zuivere opbrengst van f 21 697 in 1901. Van de wildhoutplantsoenen werden alleen gedund de kinatuinen in het boschdistrict Bagelen en een paar karetplantsoenen in het boschdistrict Oost-Preanger Regentschappen-Krawang. De aftapping van de verwijderde karetstammen leverde 190 K.G. caoutchouc op. Van het product is, ingevolge Gouv. Bt. 28 Sept. 1902 n°. 15, ongeveer 80 K.G. naar Nederland gezonden, ten einde door tusschenkomst der Nederlandsche Handelmaatschappij te worden van de hand gezet. Aangezien echter de waarde hier te lande op slechts f 40 per 50 K.G. werd getaxeerd en in Indië hoogere prijzen in uitzicht werden gesteld, is bij Gouv. Bt. 2 Mei 1903 n°. 19 besloten om den verderen verkoop aldaar te doen plaats hebben. [2])

Aan kinabast is door uitdunning verkregen 78 623 K.G., welke hoeveelheid aan de Bandoengsche kininefabriek ter verwerking is gezonden. De in het bedrijfsplan van de houtvesterij Noord-Kradenan voorgeschreven uitdunningen zijn nog eenigszins uitgebreid (Gouv. Bt. 14 April 1902 n°. 28).

De bewaking van 's lands bosschen bleef voortdurend groote inspanning kosten. In de afdeeling Grobogan, waar de boschpolitie door de bestuursambtenaren krachtig wordt ter zijde gestaan, is de toestand zeer verbeterd, deels ten gevolge van de aanstelling van bijzonder personeel, deels wegens het sluiten van den aankap op een aangrenzend Solosch huurland. Voorts zijn gunstige rapporten ontvangen met betrekking tot de houtvesterijen Noord-Kradenan en Noordwest-Wirosari, terwijl in de nieuwe houtvesterij Toeder, waar de toestand aanvankelijk veel te wenschen overliet, in de laatste maanden geleidelijk verbetering was te bespeuren.

b. Definitieve boschinrichting.

Algemeene opmerkingen. Ten einde de definitieve bedrijfsplannen te kunnen opmaken van de complexen Tjipero en Bantarbolang (res. Pekalongan), groot 2854 H.A., en Zuid- en West-Soelang (res. Rembang), groot 5288 H.A., is in den loop van 1902 machtiging verleend tot het instellen van een onderzoek naar de gesteldheid en tot de indeeling van de bosschen in die complexen.

Met de samenstelling van voorloopige bedrijfsplannen werd voortgegaan. Voor de boschbeschrijvingen is een nieuw schema vastgesteld.

De uitgaven ten behoeve van de boschinrichting bedroegen in 1902 f 147 828, namelijk f 86 233 voor bezoldiging en reiskosten van het personeel en f 61 595 aan eigenlijke werkgelden en diverse benoodigheden.

Grensregeling en afbakening. Van het boschdistrict Tegal—Cheribon zijn de reeds vastgestelde grenzen eenigszins gewijzigd. De grensregeling en afbakening van het boschdistrict Djapara werd voltooid in het zuider-complex en, voor het grootste deel, in het boschcomplex Bandjaran, waarbij eene belangrijke uitgestrektheid wildhoutbosch is ingelijfd, terwijl ook nog enkele wijzigingen zijn aangebracht in de grenzen van het complex Ngarengan. In de residentie Rembang, voornamelijk in de afdeeling Blora, werden de werkzaamheden voortgezet,

[1]) Van de bij Gouv. Bt. 23 Juli 1898 n°. 15 verleende machtiging om het door uitdunning van jonge plantsoenen verkregen materiaal ondershands aan de bevolking te verkoopen, werd bij voortduring op vrij groote schaal gebruik gemaakt.

[2]) De herwaarts gezonden hoeveelheid is evenwel — in September 1903 — ver boven taxatie verkocht, namelijk à f 2,50 per K.G. (± f 155 per pikol).

terwijl zij op groote schaal een aanvang hebben genomen in de residentie Madioen. Verder is in de residentie Semarang de grensregeling van de op de voormalige Solosche enclave Getas voorkomende djatibosschen ter hand genomen. In 't geheel heeft de grensregeling zich in 1902 uitgestrekt over 746 K.M.

Opneming en kaarteering. Definitieve opnemingen hadden gedurende 1902 plaats in de boschdistricten Tegal—Cheribon, Djapara, Grobogan, Zuid-Randoeblatoeng, Ngawi, Semarang, c. a. en in verschillende Rembangsche boschcomplexen. In Tegal—Cheribon werd het detailwerk voortgezet.

In Djapara werd met de afwerking van het complex Ngarengan voortgegaan, terwijl in Regaloh nog enkele metingen plaats hadden. In het zuider-complex vorderden de werkzaamheden goed, maar daarentegen kon in Bandjaran nog weinig worden tot stand gebracht. Aan de opmeting en kaarteering van het complex Zuid-Wirosari—Zuid-Kradenan is de laatste hand gelegd. In het complex Zuid-Randoeblatoeng—Noord-west-Ngawi is de triangulatie zoo goed als beëindigd, terwijl de primaire polygonen grootendeels zijn uitgezet. Aan de meting en vereffening van verschillende primaire polygonen in Rembang is met succes gewerkt. In het geheel is in 1902 gemeten eene oppervlakte van 32 205 H.A., overeenkomende met 3216 K.M. meettracé. Ten behoeve van het boschbeheer zijn een 10-tal boschperceelen opgenomen.

Tot ult. 1902 is aan blijvend boschareaal gemeten 222 457 H.A. De gezamenlijke uitgestrektheid der boschcomplexen, waarvan volledige nieuwe kaarten bestaan, bedroeg bij het einde van dat jaar 171 162 H.A.

Indeeling der bosschen. In het complex Margasari (boschdistrict Tegal—Cheribon) zijn in 1902 35 K.M. en in Oost-Grobogan (boschdistrict Grobogan) 39 K.M. nieuwe sleuven aangelegd, terwijl het indeelingsnet van het complex Balo, naar welks noordelijke grens twee nieuwe toegangswegen zijn aangelegd, is gecompleteerd.

Boschbeschrijving. In de complexen Balo en Margasari kwam de beschrijving gereed van respectievelijk 33 en 169 vakken, verdeeld in 154 en 656 sub-vakken. Van het complex Regaloh is de beschrijving voltooid, terwijl met die van het complex Ngarengan in November 1902 een aanvang is gemaakt. In het geheel zijn in den loop van 1902 248 vakken, met 948 sub-vakken, beschreven.

Definitieve bedrijfsplannen. Het definitief bedrijfsplan van het complex Toeder werd voltooid en dat van Balo ter hand genomen. De opmaking van het definitief bedrijfsplan voor het complex Regaloh ondervond door herhaalde wisseling van personeel vertraging.

Proefperken. Nieuwe proefperken zijn in 1902 niet uitgezet. Met de verschillende metingen tot vaststelling van den bijgroei werd voortgegaan.

Voorts zijn verjongingsproeven genomen met uitstrooiing van djatipitten kort vóór het ringen van de kapbare boomen, doch de uitkomsten hebben niet aan de verwachting beantwoord.

c. Personeel.

Bij het einde van 1902 was het in functie zijnde technisch personeel van het boschwezen, voor zooveel betreft die categorieën van titularissen, die ingevolge art. 2 van het „dienstreglement" (Bijbl. Ind. St. n°. 5164), door den Gouverneur-Generaal worden benoemd, samengesteld als volgt: 1 hoofdinspecteur (chef van den dienst), 2 inspecteurs (van wie er één was belast met de contrôle op het beheer en de andere als chef der inrichtingsbrigade werkzaam was), 32 houtvesters (van wie er 7 met verschillende opdrachten en 25 met het beheer der boschdistricten op Java en Madoera waren belast), 4 adspirant-houtvesters, 3 adjunct-houtvesters der 1ste klasse en 14 adjunct-houtvesters der 2de klasse. Het door den directeur van binnenlandsch bestuur aangesteld wordend opzieners- en opnemerspersoneel bestond uit 58 opzieners, 18 leerling-opzieners, 8 opnemers, 1 leerling-opnemer en 20 mantri's-opnemer. Overigens waren nog in dienst 143 mantri's-politie en 240 boschwachters.

Op ult. December 1902 waren 6 candidaat-houtvesters voor den Indischen dienst in opleiding, van wie er in den loop van 1903 2 naar Indië zijn uitgezonden, terwijl er 1 wegens ziekte is ontslagen. In laatstgenoemd jaar zijn nog 2 nieuwe candidaten aangenomen.

d. Baten en lasten.

Uit het sub III van bijlage SS opgenomen overzicht omtrent de geldelijke uitkomsten van het boschbeheer over 1902 blijkt dat de baten, ad f 2 900 574, de lasten ad f 1 264 727, met f 1 635 847 hebben overtroffen, d. i. f 478 966 meer dan het voor 1901 verkregen batig saldo. Tot dezen aanzienlijken vooruitgang hebben alle ontvangsten van den dienst van het boschwezen bijgedragen, doch het meest de door de verschillende ondernemers betaalde pachtsommen en verschuldigde retributiën.

C. VEETEELT.

Het aantal vanwege de gouvernements-paardenfokkerij in de Preanger Regentschappen in dat gewest gestationneerde dekhengsten, hetwelk op ult. 1901 29 bedroeg, vermeerderde gedurende 1902 met 14 (2 van het leger afkomstige reformpaarden, 9 aangekochte en 3 uit het remonte-depôt te Poerabaja verkregen hengsten). Daarentegen moesten er 6, om verschillende redenen, uit de fokkerij verwijderd worden, zoodat op ult. 1902 beschikbaar waren 37 dekhengsten, waaronder 11 reformpaarden. De in 1900 wegens dourine (boosaardige dekziekte) naar het geneeskundig laboratorium te Weltevreden gezonden dekhengst, die in 1901 als hersteld werd terug ontvangen, doch, omdat zich nu en dan weder dezelfde ziekteverschijnselen voordeden, in observatie is gehouden (zie K. V. 1902, kol. 281), stierf in 1902.

Het aantal geboorten ten gevolge van de in December 1896 begonnen dekkingen door van gouvernementswege beschikbaar gestelde hengsten, hetwelk tot ult. 1901 2563 bedroeg, was bij het einde van 1902 tot 3591 geklommen.

Van de door het Gouvernement voor den aankoop van fokmateriaal beschikbaar gestelde fondsen (zie t. a. p.) zijn in 1902 48 fokmerries aangekocht, met een 4-tal veulens, welk laatste aantal in den loop van 1902 tot 14 — alle volbloed Sandelhout — klom. Een der fokmerries moest, wegens kwaden droes, worden afgemaakt. Deze volbloed-fokkerij wordt nog steeds uitgebreid. De merries zijn tot dusver alleen aan te goeder naam en faam bekend staande inlanders in bewaring gegeven en niet verkocht met recht van wederinkoop.

Ter verbetering van den paardenstapel in de residentie Pasoeroean, is bij Gouv. Bt. 9 Maart n°. 28 bepaald, dat ook in dat gewest van bestuurswege dekhengsten zullen worden gestationneerd. De met gelijksoortig doel ondernomen paardenfokkerij in de residentie Batavia (zie t. a. p.), die tot dusver alleen in de afdeeling Krawang wordt gedreven, ontwikkelde zich gestadig. Van medio April 1902 af zijn door 2 aldaar gestationneerde hengsten 72 merries bevrucht, ten gevolge waarvan in het voorjaar van 1903 reeds 2 veulens geboren waren. Aan een verzoek van de bevolking der aangrenzende districten om plaatsing van hengsten kon tot dusver niet voldaan worden.

In de residentiën Kedoe en Banjoemas is door een boven de formatie gevoerden gouvernements-veearts een onderzoek ingesteld naar de wijze, waarop aldaar de veeteelt in het algemeen van bestuurswege zou kunnen worden aangemoedigd. Het door

hem ingediende rapport is bij de Indische Regeering in behandeling.

Ook in 1902 zijn, behalve een centrale tentoonstelling ter hoofdplaats Bandoeng, op 13 andere plaatsen in de Preanger Regentschappen paarden-tentoonstellingen gehouden, waarvoor van regeeringswege een gezamenlijk bedrag van f 15 000 werd toegestaan voor uit te loven prijzen. Op die tentoonstellingen waren in het geheel aanwezig — uitsluitend afkomstig van hengsten uit de gouvernements-fokkerij — 55 dekhengsten, 966 hengst- en 825 merrieveulens, 2218 fokmerries en 185 ruinen. In verband met de hooge prijzen, welke op den bij die gelegenheid gehouden verkoop besteed werden, was de door de remonte-commissie gedane aankoop van paarden ten behoeve van het leger van weinig beteekenis.

Aan de Buitenzorgsche en Preanger-wedloopsocieteiten zijn ook in 1902 gouvernements-subsidiën (respectievelijk ad f 5000 en f 2000) verleend.

Van de stoeterij van den soesoehoenan van Soerakarta valt weinig meer te bespeuren.

Bij Gouv. Bt. 20 Maart 1903 n°. 30 is eene permanente commissie ingesteld, ten einde de Regeering van advies te dienen omtrent alles wat de paardenfokkerij en de verbetering van het paardenras betreft. Deze maatregel dient in de eerste plaats om eenheid te brengen in de door de civiele autoriteiten en het legerbestuur in het belang der verbetering van het paardenras te treffen maatregelen, zoomede om voortaan nauwkeurig te doen nagaan op welke wijze de van gouvernementswege te verleenen subsidiën aan wedloopsocieteiten het meeste nut kunnen hebben voor de paardenfokkerij. Voorts zijn, ten einde steeds goed fokmateriaal bij de hand te hebben, door den directeur van binnenlandsch bestuur bij besluit van 20 Febr. 1903, ten behoeve van de keuring en den aankoop van fokdieren — zoowel paarden als runderen — drie vaste commissiën van veeartsenijkundigen in het leven geroepen (voor Oost-, Midden- en West-Java), wier bemoeiingen reeds gunstige resultaten hebben opgeleverd.

Door de eigenaren der particuliere veefokkerijen is, evenals in 1901, ook thans weder uitgezocht stamboekrundvee uit Nederland ingevoerd.

Voor de jaarlijksche stierenwedrennen (kerappan) op Madoera is ook in 1902 f 1500 beschikbaar gesteld.

Dat de runderstapel in Oost-Java in bloeienden toestand verkeert, bleek bij gelegenheid van een te Bondowoso (Besoeki) in Mei 1902 gehouden vee-tentoonstelling.

---

§ 2. BUITENBEZITTINGEN.

A. LANDBOUW.

1°. INLANDSCHE LANDBOUW.

a. Eenjarige gewassen.

Rijst. De uitkomsten van den rijstoogst waren in 1902 bevredigend, behalve in Benkoelen (met uitzondering van de afdeeling Kroë), de benedenlanden van Palembang, de bovenstreken van Indragiri (res. Riouw en onderhoorigheden), de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, Celebes en onderhoorigheden (met uitzondering van Soembawa), Menado en het grootste gedeelte van de residentie Timor en onderhoorigheden, waar, ten gevolge van ongunstige weersgesteldheid en schadelijke diersoorten, de oogst onvoldoende of zeer slecht was: vgl. daaromtrent hoofdstuk C. De invoer van rijst uit den vreemde, ten bedrage van ongeveer 2 440 000 pikol, bleef echter belangrijk beneden dien van 1901, toen ± 4 540 000 pikol werd ingevoerd. Cijfers nopens den omvang en de productie van den rijstbouw in de buitenbezittingen zijn overigens niet te leveren.

In de Padangsche Bovenlanden en Tapanoeli (Sumatra's Westkust) werd de rijstbouw op sawahs weder uitgebreid, waartoe meestal nieuwe boschgronden werden gebruikt, terwijl hier en daar nieuwe waterwerken werden tot stand gebracht.

In de afdeeling Groot-Atjèh van het gouvernement Atjèh en onderhoorigheden nam ook in 1902 de bebouwde sawah-oppervlakte belangrijk toe. In de onderhoorigheden worden door waterleidingen geïrrigeerde sawahs bijna uitsluitend aangetroffen in Pidië, Meureudoe en Samalanga. In Samalanga is, voor het nemen van proeven, van bestuurswege Java-zaadpadi verstrekt.

De in de afdeeling Moesi Ilir van de residentie Palembang genomen proeven met zaadpadi van Java (vgl. K. V. 1902, kol. 282) mislukten geheel, hoofdzakelijk door indolentie en onkunde van de Javaansche mandoers, die de rijst te vroeg op de kweekbeddingen uitzaaiden en geen rekening hielden met het tijdstip, waarop zij overgeplant moest worden op de sawahs, die toen nog niet opgewerkt waren. De proef zal echter worden herhaald [1]). Bovendien is, met het oog op de omstandigheid, dat de tegenzin van de Palembangsche bevolking in het bewerken van sawahs voor een deel moet worden toegeschreven aan hare onbekendheid met het maken van waterleidingen, besloten om 2 mantri's van de irrigatiebrigade op Java en 2 ervaren landbouwers naar Palembang te dirigeeren, ten einde, voorloopig voor den tijd van ten hoogste één jaar, in de afdeelingen Tebing Tinggi en Lematang Oeloe en Ilir, Kikim en de Pasoemahlanden de bevloeiing van voor den rijstbouw geschikte gronden voor te bereiden, zoomede de bestaande gebrekkige waterleidingen te verbeteren en nieuwe te ontwerpen (Gouv. Bt. 2 Dec. 1902 n°. 21).

Op de in de districten Toboali en Merawang van het eiland Banka in gang zijnde proeven met de bewerking van sawahs (zie K. V. 1902, kol. 283) had de langdurige droogte een zeer nadeeligen invloed. Tegen 816 sawahs met eene productie van 1636 pikol rijst in 1901, bestonden in eerstgenoemd district in 1902 nog slechts 189 sawahs, die 320 pikol rijst opleverden. Het laat zich echter aanzien dat de proeven niet zullen worden gestaakt. In de districten Pangkalpinang en Koba bleven de proefsawahs ook in 1902 onbewerkt.

Op Billiton bedient men zich door de bemoeiingen van het bestuur meer en meer van betere bibit. Daar de boschgronden hoe langer hoe schaarscher worden, gaat de bevolking min of meer gedwongen over tot het kiezen van geschikte laaggelegen gronden.

In de afdeeling Martapoera van de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo is in 1902 een aanvang gemaakt met den aanleg van irrigatiewerken en van eenige complexen niet van regen afhankelijke sawahs. Voorts zullen in 1903 2 districts- en 8 kamponghoofden uit dat gewest voor den tijd van twee maanden naar Java worden gedirigeerd, ten einde zich, behalve van andere oeconomische aangelegenheden, zooveel mogelijk op de hoogte te stellen van de wijze waarop aldaar de padicultuur gedreven wordt (Gouv. Btn. 7 Mei en 22 Aug. 1902 n°s. 11 en 1). Met het oog op de zoo goed als geheele mislukking van den rijstoogst, is aan de bevolking van een aantal districten vrijstelling verleend van de betaling der vertieningsbelasting, namelijk over 1902 aan de bevolking van de districten Midden- en Boven-Doesoen der afdeeling Doesoenlanden en Amandit, Negara, Benoea Ampat en Margasari der afdeeling Kendangan (Gouv. Btn. 30 April en 15 Oct. 1902 n°s. 32 en 5), en over 1903 aan die van de afdeeling Dajaklanden (Gouv. Bt. 21 Mei 1903 n°. 17).

Op het tot de residentie Timor en onderhoorigheden behoorende eiland Savoe, waar de rijstcultuur alleen op sawahs gedreven wordt, mislukte de oogst geheel door de droogte; in de afdeeling Larantoeka daarentegen, waar de rijstbouw uit-

[1]) Zie ook hierna onder c. „Landbouwcrediet”.

sluitend op droge velden geschiedt, lieten de uitkomsten niets te wenschen over.

Slechts voor een zestal gewesten zijn opgaven ontvangen omtrent de marktprijzen per pikol van rijst en padi in 1902. Die prijzen liepen uiteen als volgt:

	Rijst.	Padi.
Benkoelen	f 6,50 à f 16,—	f 3,— à f 10,—
Lampongsche Districten	5,— " 8,—	niet opgegeven.
Oostkust van Sumatra	$ 3,60 " $ 5,27	id.
Banka	f 7,— (gemiddeld).	f 3,— (gemiddeld).
Amboina		niet opgegeven.
Bali en Lombok	4,— à f 6,50	id.

Overige eenjarige gewassen (andere dan rijst). Behalve in de residentie Ternate en onderhoorigheden, waar de djagoeng, ten gevolge van de groote droogte, hier en daar mislukte, was de oogst van andere voedingsgewassen dan rijst — djagoeng, gierst, cassave en andere aard- en peulvruchten — in 1902 over het algemeen vrij bevredigend.

Onder de overige eenjarige gewassen bleef de tabak, die bijna uitsluitend voor de inlandsche markt bestemd is, eene vrij belangrijke plaats innemen. In de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo gaat de teelt van dit gewas echter meer en meer achteruit. De uitvoer van tabak voor de inlandsche markt uit de buitenbezittingen rechtstreeks naar den vreemde zou in 1902 bedragen hebben 26 700 pikol (uit Sumatra's Westkust en Bali en Lombok).

De toenemende invoer van goedkoope Europeesche garens bleef een ongunstigen invloed uitoefenen op de katoenteelt. In Sumatra's Westkust werd eene proef genomen met twee soorten katoenzaad uit Egypte, terwijl de in de residentie Banka genomen proeven met katoenzaad uit Palembang (vgl. K. V. 1902, kol. 283) gedeeltelijk mislukt zijn. De verkregen zaden zijn echter in enkele districten weder uitgeplant.

b. Overjarige gewassen.

Koffie. Op noemenswaardige schaal drijft de bevolking koffiecultuur voor eigen rekening alleen in de gewesten Benkoelen, Palembang, Celebes en onderhoorigheden en Bali en Lombok. Intusschen wordt thans gemeld, dat men zich ook in de residentie Timor en onderhoorigheden op die cultuur gaat toeleggen. De in Benkoelen — waar, evenals in Bali en Lombok, de cultuur werd uitgebreid — geteelde Liberia-koffie was, ten gevolge van de onoordeelkundige bereiding, over het algemeen van slechte qualiteit, terwijl in de bergstreken van Kroë de tot dusver met de cultuur behaalde winsten verminderen door verwaarloozing van de tuinen. In de residentie Bali en Lombok was de oogst in de afdeeling Boeleleng en in de Balische landschappen, in vergelijking met dien van 1901, bijzonder gunstig. In Palembang gaat de koffiecultuur in de onderafdeelingen Lematang Ilir en Pasoemahlanden gestadig achteruit, terwijl de Liberia-koffie-aanplantingen in de afdeeling Iliran en Banjoeasin verwaarloosd worden. In de onderafdeelingen Ranaudistricten en Komering Oeloe was de oogst, niettegenstaande de langdurige droogte, bevredigend (respectievelijk 795 en 278 pikol).

Klappercultuur. Ook in 1902 is deze belangrijke volkscultuur in verscheidene gewesten der buitenbezittingen uitgebreid. Aan copra (klappernoten in gedroogden staat) is in 1902 rechtstreeks uit de buitenbezittingen uitgevoerd, voor zooveel betreft de in de algemeene jaarlijksche handelsstatistiek vermelde havens (vgl. blz. 159 van K. V. 1900) 1 223 500 pikol, ter waarde van f 11 380 000, tegen 666 000 pikol, ter waarde van f 5 369 000 in 1901.

Uit de Westerafdeeling van Borneo, waar op groote schaal verwerking van klappernoten tot olie plaats heeft, is in 1902 2 728 000 liter klapperolie uitgevoerd, tegen 2 184 000 liter in 1901.

Sago. De sagocultuur werd in 1902 uitgebreid ter Oostkust van Sumatra, in Riouw en onderhoorigheden en op Billiton.

Peper. In de gewesten Atjèh en onderhoorigheden, Oostkust van Sumatra, Benkoelen, Lampongsche Districten en Banka, onderging de pepercultuur opnieuw uitbreiding. Vergeleken met dien van 1901, was de oogst in de Atjèhsche onderhoorigheden en op Banka in 1902 zeer gunstig. In de Lampongsche Districten, Riouw en onderhoorigheden en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo leden de peperaanplantingen onder de langdurige droogte, hetgeen echter niet belette, dat de oogst in eerstgenoemd gewest zeer overvloedig was. Voor zooveel in de peperstreken het product rechtstreeks naar buiten Nederlandsch-Indië werd verscheept, beliepen de uitvoeren in 1902, volgens de algemeene handelsstatistiek, 106 500 pikol, ter waarde van f 2 731 000, waarvan alleen uit Atjèh en onderhoorigheden 60 000 pikol, ter waarde van f 1 489 000. In 1901 werd in 't geheel 96 000 pikol (waarde f 2 400 000) en alleen uit Atjèh en onderhoorigheden 69 000 pikol (waarde f 1 700 000) uitgevoerd.

Muskaatnoten en kruidnagelen. Ten gevolge van de langdurige droogte was de oogst van deze gewassen in 1902 buitengewoon klein. De opbrengst van de kruidnagelcultuur in de residentie Amboina bedroeg slechts ongeveer 100 pikol. De prijzen waren echter vrij hoog, namelijk f 30 per pikol, tegen f 18 à f 20 in 1901.

Gambir. De uitvoer van gambir uit de eilanden van den Riouw-Lingga-archipel, waar de cultuur van dit gewas den grootsten omvang heeft, rechtstreeks naar buiten Nederlandsch-Indië, beliep in 1902 65 000 pikol, ter waarde van f 1 007 000, tegen 60 000 pikol, ter waarde van f 931 000, in 1901. Van de in 1902 uitgevaardigde gewestelijke verordening tegen het vervalschen van gambir en op het vervoer van dit product in de residentie Riouw en onderhoorigheden is reeds melding gemaakt in hoofdst. **F**, § 7.

Op Banka werd in 1902 5606 pikol gambir geproduceerd, tegen 5212 pikol in 1901.

Ter Westerafdeeling van Borneo slaagt de gambircultuur vooral goed in de afdeeling Sambas.

Andere gewassen. Uit de gewesten der buitenbezittingen, waar werk wordt gemaakt van de teelt van pinangnoten, is, volgens de algemeene Indische handelsstatistiek, in 1902 rechtstreeks naar buiten Nederlandsch-Indië uitgevoerd 247 000 pikol, waarvan alleen uit Atjèh en onderhoorigheden 136 000 pikol, en uit Palembang, Oostkust van Sumatra en Westerafdeeling van Borneo respectievelijk 43 400, 46 000 en 19 000 pikol (in 1901 205 000, 122 000, 36 000, 30 000 en 12 000).

Uit Palembang, het gewest waar de meeste kapok wordt aangeplant, is in 1902 7200 pikol naar buiten Nederlandsch-Indië uitgevoerd, tegen 4000 pikol in 1901.

Aan cassia (wilde kaneel) is in 1902 uit Sumatra's Westkust eene hoeveelheid van 8500 pikol, ter waarde van f 210 000 naar buiten Nederlandsch-Indië verzonden, tegen 6 900 pikol, ter waarde van f 127 600, in 1901.

In de afdeeling Tajan der residentie Westerafdeeling van Borneo blijft de arencultuur van groote beteekenis. In 1902 bedroeg de productie van aren-suiker ongeveer 250 000 pakken, eene waarde vertegenwoordigende van f 25 000.

Aan de teelt van aardnoten (katjang-tanah) in de afdeeling Boeleleng (Bali en Lombok) wordt steeds uitbreiding gegeven, evenals aan de teelt van uien.

Ter Sumatra's Westkust, voornamelijk in Tapanoeli, wordt meer en meer werk gemaakt van de cultuur van benzoë en den aanplant van gomelastiek, getahpertja en caoutchouc leverende boomen. Aan de winning van laatstgenoemd product begint ook de bevolking in een deel van de Oostkust van Sumatra hare aandacht te wijden.

Overigens maken de bestuursopgaven over 1902 nog melding van aanplantingen van cardamon in Benkoelen en van menokoedoe in de afdeeling Saleier van het gouvernement Celebes en onderhoorigheden, zoomede van kapas en cacao in de residentie Bali en Lombok.

c. Landbouwcrediet.

Ten aanzien van dit onderwerp valt te vermelden, dat in Menado door de „Menadosche Hulpbank" met goed gevolg in dezelfde richting wordt gewerkt als op Java door de banken naar Poerwokertosch model. Eene dergelijke instelling, doch voorloopig op bescheidener schaal, kwam in Augustus 1902 tot

stand voor de afdeeling Moesi Ilir der residentie Palembang.[1]) Zij heeft den eersten stoot gegeven tot den aanleg van sawahs in die afdeeling, waardoor men den grondslag hoopt te hebben gelegd voor een geheelen omkeer in de rijstcultuur aldaar.

2°. GOUVERNEMENTS-KOFFIECULTUUR TER SUMATRA'S WESTKUST.

Hoewel het onderhoud der tuinen, op weinige uitzonderingen na, naar behooren plaats had, was in 1902, evenmin als in vorige jaren, iets te bespeuren van toenemende belangstelling der bevolking in de gouvernements-koffiecultuur. In de onderafdeeling Batang Taro-districten (afd. Siboga, res. Tapanoeli), waar de gesteldheid van den bodem van dien aard is, dat de koffie slechts een uiterst gering beschot kan opleveren (in 1901 is slechts ongeveer $^1/_2$ pikol ingeleverd), waardoor de arbeid, die van een deel der bevolking voor het onderhoud der tuinen wordt gevorderd, in geen verhouding staat tot het voordeel, dat het Gouvernement uit de gedwongen cultuur trekt, is die cultuur bij Gouv. Bt. 23 Oct. 1902 n°. 6 ingetrokken.

De bijplantingen gedurende 1901/1902 worden opgegeven te hebben bestaan uit 82 735 boomen in de Padangsche Benedenlanden, 5 776 987 in de Padangsche Bovenlanden en 1 318 771 in Tapanoeli, terwijl, volgens de zeer weinig vertrouwen verdienende schattingen der inlandsche hoofden, het aantal vruchtdragende boomen bij het einde van 1902 respectievelijk 805 500, 62 620 000 en 4 704 300 zou hebben bedragen.

Het aantal der bij de cultuur ingedeelde huisgezinnen zou in het plantjaar 1901/02 van 212 630 tot 216 229 zijn gestegen (vgl. bijlage TT).

In streken — meerendeels de lager gelegene —, waar de gewone koffie minder gunstige uitkomsten oplevert, werd voortgegaan met den aanplant van Liberia-koffie, waarbij uitsluitend van in regelmatige kweekbedden verkregen plantmateriaal gebruik werd gemaakt. Voor de gewone koffie werd grootendeels opslag gebruikt. In de Padangsche Bovenlanden wint echter het gebruik veld om jonge opslag in kweekbedden over te brengen, waar hij wordt verzorgd totdat de noodige geschiktheid voor overplanting naar de tuinen is verkregen.

De weersgesteldheid was over het algemeen vrij gunstig. Hier en daar brachten echter zware regens en daarmede gepaard gaande windvlagen schade toe aan den bloesem en de jonge vrucht.

De oogst van 1902, die geraamd was op 38 750 pikol, bedroeg slechts 34 254 pikol, tegen 44 273 in 1901. In dat totaal deelden de Padangsche Benedenlanden met 1370, de Padangsche Bovenlanden met 27 448 en Tapanoeli met 5435 pikol, of respectievelijk 58, 9045 en 917 pikol minder dan in 1901. Aan gewone koffie 2de soort was onder den oogst van 1902 begrepen 1420 pikol en aan Liberia-koffie 2049 pikol (in 1901 respectievelijk 1649 en 1555 pikol)[2]).

Omtrent de op den oogst van 1902 gevallen kosten en omtrent de voor het product, in de te Padang gehouden veilingen, behaalde prijzen zij verwezen naar bijlage TT. Ondanks de goede hoedanigheid van het ingeleverde product waren die prijzen betrekkelijk laag. De proef met het opschuren van koffie gedurende ongeveer zes maanden, ten einde het product een meer gewilde kleur te bezorgen, en eene vergelijking te kunnen maken tusschen de prijzen voor versche en voor opgelegde koffie (vgl. K. V. 1902, kol. 286), heeft niet aan de verwachting beantwoord, daar voor de legkoffie geen hoogere prijzen waren te verkrijgen. De proef zal echter worden voortgezet.

3°. LANDBOUWONDERNEMINGEN OP GRONDEN DOOR HET GOUVERNEMENT IN ERFPACHT OF IN HUUR AFGESTAAN.

Volgens de voor deze rubriek ontvangen opgaven besloegen de op ult. 1902 in erfpacht of in huur — dit laatste was slechts het geval met 1 perceel, groot 49 bouws — bezeten gronden in de buitenbezittingen in een rond cijfer 481 700 bouws, welke uitgestrektheid, ingeschreven als 206 perceelen[3]), gerekend werd uit te maken 158 ondernemingen, welke, naar gelang van het meer of minder volledige der verstrekte gegevens, te splitsen zijn in: *a.* ondernemingen (54) nopens welke exploitatie-opgaven zijn ingekomen; *b.* ondernemingen (7) waarvan uitdrukkelijk gemeld is, dat zij nog niet in werking, dan wel gestaakt waren, en *c.* ondernemingen (97), nopens welke in het geheel niets gemeld is, en dus niet bleek of zij al dan niet reeds in exploitatie waren. Terwijl de gronden, tot de ondernemingen sub *b* en *c* behoorende, uitmaakten 1, 8 en ruim 79 % van de 481 700 bouws, beschikten de ondernemingen sub *a* gezamenlijk over 95 600 bouws (± 19 %), met eene beplante uitgestrektheid voor 51 van de 55 ondernemingen van ongeveer 10 330 bouws.

Bij 32 van deze 55 ondernemingen was koffie de eenige dan wel de hoofdcultuur, en daarvan wierpen er in 1902 31 een oogst af van 17 393 pikol koffie, ten deele Liberia-soort, terwijl over 1901, ten aanzien van 32 ondernemingen, eene productie van 17 576 pikol gewone en Liberia-koffie is opgegeven.

Omtrent den oogst van andere, hetzij als hoofd- hetzij als bijproduct geteelde gewassen, kan slechts worden beschikt over onvolledige gegevens; vgl. de gewestelijke cijfers in tabel I van bijlage UU.

4°. LANDBOUWONDERNEMINGEN, WELKE (IN DE RECHTSTREEKS ONDER EUROPEESCH BESTUUR STAANDE STREKEN) UITSLUITEND BERUSTEN OP OVEREENKOMSTEN MET DE BEVOLKING.

Het aantal ondernemingen van dezen aard verminderde in 1902 met 2, zoodat er bij het einde van dat jaar nog 19 bestonden, namelijk 6 in de Lampongsche Districten en 13 in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Door 3 van de 6 ondernemingen in eerstgemeld gewest is 2259 pikol koffie en 50 pikol peper geproduceerd[4]), terwijl bij 4 van de 13 in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo 107 760 K.G. tabak is verkregen. De overigen verstrekten geen opgaven (vgl. tabel II van bijlage UU).

5°. LANDBOUWONDERNEMINGEN OP GRONDEN DOOR HET GOUVERNEMENT IN EIGENDOM AFGESTAAN.

De zoogenaamde notenperken in de afdeeling Banda (res. Amboina), die onder de particuliere landerijen of tuinen, welke landbouwproducten voor de wereldmarkt opleveren, de voornaamste plaats innemen, produceerden in 1902 11 880 pikol noten in en 3465 pikol noten uit den dop, of — de noten in den dop, in de verhouding van 3 tot 2, herleidende tot het gewicht in gedopte noten — in het geheel 11 385 pikol noten, zoomede 2198 pikol foelie, tegen respectievelijk 9708 en 2186

[1]) Vgl. het verslag opgenomen in deel XXIV van het Tijdschrift voor het binnenlandsch bestuur.

[2]) Van den in Juli 1903 op 29 191 pikol geraamden oogst van 1903 was op het einde van die maand ingeleverd 18 791 pikol, waaronder 1023 pikol Liberia-soort.

[3]) Het verschil met de in hoofdstuk J (kol. 174) vermelde cijfers is in de Indische opgaven niet toegelicht, doch is ongetwijfeld toe te schrijven aan eerst na de afsluiting van dat hoofdstuk gebleken, in of vóór 1902 plaats gehad hebbende terugneming van grond door het Gouvernement.

[4]) De gestaakte onderneming Soengei Langka verkreeg vóór hare sluiting nog 31 250 K.G. tabak.

pikol in 1901. Voor een 24-tal particuliere landerijen in de Minahasa (res. Menado), die overigens veelal voor de klapperteelt gebezigd worden (waarvan het product ten deele ook in gedroogden staat, als copra, in den handel wordt gebracht), wordt eene opbrengst aan noten en foelie opgegeven van 111 en 24 pikol (de noten mede berekend naar het gewicht in gedopten staat), tegen 195 en 38 pikol bij 27 ondernemingen in 1901. Voor één op eigendomsgronden gevestigde onderneming in de Minahasa vindt men voorts nog vermeld eene productie van 15 pikol koffie.

De particuliere landerijen in de Padangsche Benedenlanden (Sumatra's Westkust) en die in de afdeelingen Makasser, Noorderdistricten en Zuiderdistricten van het gouvernement Celebes en onderhoorigheden brengen bijna uitsluitend padi, gras, klappers, vruchten, bamboe, enz. voort. Ook de particuliere landen in Benkoelen (ten getale van 4) zijn van weinig beteekenis. Zij worden alle voor de klapperteelt gebezigd, terwijl 2 ervan bovendien aanplantingen van karet- (gomelastiek-) boomen bezitten. Omtrent de particuliere landjes op het eiland Ternate zijn geen mededeelingen ingekomen.

Het land Long San (of Langkoet) in de Padangsche Bovenlanden produceerde in 1902 60 pikol koffie, tegen 40 pikol in 1901, en het land Tjandi Kesoema in Djembrana op Bali, nevens eenige duizenden klappernoten, 67 pikol cacao (in 1901 85 pikol).

Voor eene nominatieve opgaaf van de particuliere landerijen en specerijperken zie men bijlagen EE en GG van deel I van den Indischen Regeeringsalmanak voor 1903.

6°. LANDBOUWONDERNEMINGEN GEVESTIGD OP GRONDEN, BIJ CONTRACT VERKREGEN VAN VORSTEN OF HOOFDEN VAN IN HET GENOT VAN ZELFBESTUUR GELATEN INLANDSCHE RIJKEN OF LANDSCHAPPEN.

De tot deze categorie behoorende ondernemingen (vgl. de gedetailleerde opgaven in tabel III van bijlage UU) zijn het talrijkst in de residentie Oostkust van Sumatra en voornamelijk bestemd voor het drijven van de tabakscultuur. Het aantal in 1902 gewerkt hebbende tabaksondernemingen bedroeg 133 (tegen 128 in 1901) en de productie 344 085 pikol — 17 173 pikol meer dan in 1901 —, naar schatting uitmakende 243 000 pakken (à 80 K.G.), welke bestemd waren om in 1903 aan de markt te worden gebracht. De hoeveelheid tabak, oogst 1901, die in 1902 in Europa is te gelde gemaakt, bedroeg 227 511 pakken, met eene opbrengst van ruim f 32 millioen, d. i. dooreengenomen f 0,94 per ½ K.G., of f 0,17 minder dan in 1901 als middelprijs was behaald. Deze lagere prijs — ten gevolge waarvan de meeste ondernemingen met verlies hebben gewerkt — moet worden toegeschreven aan de droge qualiteit van het door verscheidene ondernemingen ter markt gebrachte product (tabak geteeld op gronden, welke niet lang genoeg braak hebben gelegen), zoomede aan de groote hoeveelheden middel- en topbladeren en de bijzonder donkere kleur van vele bladeren, al welke soorten minder gewild zijn. Enkele ondernemingen, die de topbladeren niet oogstten of, wanneer ze na de fermentatie te donker van kleur bleken te zijn, vernietigden, behaalden betere prijzen, varieerende van f 1,11 tot f 1,35 per ½ K.G. De weersgesteldheid was voor de cultuur zeer gunstig, terwijl het gewas weinig van ziekte te lijden had. Op enkele ondernemingen nam echter de „peh sim" of mozaïkziekte meer en meer toe, vooral op reeds vroeger beplante gronden.

De proef-aanplantingen van tabak in de afdeeling Tamiang hebben ook in 1902 weinig bevredigende uitkomsten opgeleverd.

De wetenschappelijke onderzoekingen met betrekking tot de tabakscultuur werden zoowel bij 's lands plantentuin te Buitenzorg als bij het proefstation ter hoofdplaats Medan geregeld voortgezet.

De herbebouwing werd, vooral in de afdeelingen Deli en Langkat, zeer behartigd.

Blijkens de opgaven sub III van bijlage UU, werden in 1902 bij 36 ondernemingen ter Oostkust van Sumatra koffie-aanplantingen aangetroffen, hetzij als eenige, hetzij als neven-cultuur, met eene productie van 35 613 pikol, tegen 32 462 pikol bij 31 ondernemingen in 1901.

Van de ramboeng- (caoutchouc-) cultuur werd werk gemaakt bij 6 ondernemingen, waaronder 4 tabaksondernemingen en 1 koffie-onderneming. Product werd echter nog niet verkregen. Verder hield 1 tabaksonderneming zich ook bezig met de cultuur van peper, 1 koffie-onderneming met die van getah leverende boomen en 1 andere met die van klappers, terwijl men zich bij 1 onderneming uitsluitend wijdde aan de teelt van gambir en aard- of grondnoten (katjang tanah). Bovendien bestonden er 3 houtkapondernemingen.

Het aantal der in de residentie Riouw en onderhoorigheden op concessie-contracten berustende landbouwondernemingen, voor zoover in exploitatie, bedroeg, evenals in 1901, 6, waarvan op de eilanden 4, namelijk 1 voor de teelt van ananas (opbrengst 655 000 stuks), 1 voor die van cassave en ananas en 2 met getahpertja-aanplantingen, en in de afdeeling Indragiri 2, waarvan er één uitsluitend gambir teelde (opbrengst 4300 pikol), terwijl de andere aanplantingen van gambir, koffie en getahpertja bezat, doch, wegens gebrek aan werkkapitaal, niets produceerde.

In de residentie Westerafdeeling van Borneo werden bij 2 ondernemingen koffie- en peperaanplantingen aangetroffen, met eene gezamenlijke productie van 155 pikol Liberia-koffie, 35 pikol Java-koffie en 255 pikol witte peper, terwijl door 4 ondernemingen de getahpertja-cultuur gedreven werd; een dezer laatsten produceerde 5 pikol getah. Nopens de ondernemingen in het landschap Koetei (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) zijn geen gegevens ingekomen.

Verder produceerden de ondernemingen op het eiland Groot-Sangi (Menado) 194 pikol muskaatnoten en 23 pikol foelie, 1 onderneming op het eiland Soembawa (Celebes en onderhoorigheden) 60 pikol koffie en 1 onderneming op het eiland Kera (Timor) 5000 stuks klappernoten. De koffie-aanplanting der landbouwonderneming op het eiland Batjan (Ternate) wierp, ten gevolge van de langdurige droogte, slechts een geringen oogst af.

7°. ARBEIDERS OP ONDERNEMINGEN VAN LAND- (EN MIJN-) BOUW.

In die gewesten der buitenbezittingen, waar regelingen van de onderlinge rechten en verplichtingen van werkgevers en werklieden op ondernemingen van land- of mijnbouw en van mijnbouwkundige opsporingen van kracht zijn, [1]) hadden de in 1902 geregistreerde werkovereenkomsten betrekking op 81 068 werklieden, welk totaal in de twee voorafgegane jaren achtereenvolgens bedragen had 90 636 en 81 268 (verbeterde opgaaf). Eene specificatie dier getallen voor elk der betrokken gewesten afzonderlijk, waarin tevens is vermeld tot welken landaard de contract-koelies behoorden, is opgenomen in bijlage VV.

Ter Sumatra's Westkust werkten in de residentie Tapanoeli slechts één koffie-onderneming en één mijnbouwmaatschappij met contractkoelies [2]), die veelal, bij het eindigen hunner verbintenis, uit eigen beweging een nieuw contract aangingen. Bij eerstgemelde onderneming kwamen 6 gevallen van desertie voor.

In Benkoelen werkte — evenals in 1901 — alleen de mijnbouwmaatschappij Lebong Soelit (sedert opgelost in de mijnbouwmaatschappij Ketahoen) met contract-koelies. In den aanvang van 1902 bezocht de inspecteur van den burgerlijken ge-

---

[1]) Bij Ord. van 24 Jan. 1903 (Ind. St. n°. 92) zijn die regelingen, ten aanzien van de berekening der werktijden, herzien. Voorts is, wat Ternate en onderhoorigheden betreft, de voor die residentie bij Ind. St. 1888 n°. 74 uitgevaardigde koelie-ordonnantie bij Ord. van 28 Febr. 1903 (Ind. St. n°. 146) ook van toepassing verklaard op de werkgevers en de van buiten het gewest afkomstige werklieden, betrokken bij het reinigen, sorteeren en verpakken van gommen, terwijl bij Gouv. Bt. 28 Febr. 1903 n°. 51 (Ind. St. n°. 147) is bepaald, dat ook voor die categorieën de bestaande modellen der werkovereenkomsten geldig zullen zijn. Eindelijk is de voor Atjèh en onderhoorigheden uitgevaardigde koelie-ordonnantie (Ind. St. 1900 n°. 321, juncto 1902 n°. 281) bij Ord. van 29 Aug. 1903 (Ind. St. n°. 307) ook toepasselijk verklaard op ondernemingen tot exploitatie van havenwerken en kolenstations.

[2]) De proef-tabaksonderneming Pinang Soré in de afdeeling Siboga (zie K. V. 1902, kol. 289) is in 1902 gesloten.

neeskundigen dienst, vergezeld van den directeur van het geneeskundig laboratorium te Weltevreden, de verschillende stations der onderneming, ten einde een onderzoek in te stellen naar de geneeskundige behandeling der koelies. Aangezien die behandeling nog al te wenschen overliet, zijn door den inspecteur eenige middelen ter verbetering aangegeven, met het gevolg, dat het sterftecijfer, hetwelk in 1901 gemiddeld 50 per maand bedroeg, sedert tot ± 20 is gedaald. Aan de onderneming zijn één arts en drie Europeesche ziekenoppassers verbonden. Klachten over onvoldoende of slechte voeding werden bij het bestuur niet ingebracht, terwijl overtredingen der koelie-ordonnantie en desertie veel minder voorkwamen dan vroeger.

Het aantal gevallen van desertie onder de contract-koelies bij de verschillende ondernemingen in de Lampongsche Districten was belangrijk kleiner dan in 1901, waarbij echter niet over het hoofd mag worden gezien, dat het aantal nieuwe verbintenissen, hetwelk in 1901 784 bedroeg, in 1902 tot 291 daalde. Van de 131 in 1902 gedeserteerden (waaronder 67 recidivisten) zijn er 121 weder opgevat, hetgeen in 1901 het geval was met 219 van de 361 gedeserteerden (waaronder 83 recidivisten). Als redenen van desertie werden doorgaans dezelfde opgegeven als die vermeld in K. V. 1902, kol. 290, doch ook thans bleek gewoonlijk luiheid de ware oorzaak te zijn. Eene bij onderzoek gegrond gebleken klacht over het niet uitbetalen van loon aan eenige Chineesche contractanten op de onderneming Goenoeng Besar is tot eene bevredigende oplossing gebracht.

De toestand der contract-koelies op de verschillende ondernemingen in de residentie Palembang was over 't algemeen bevredigend. Slechts het beheer op de koffieonderneming Pasoemah Estate gaf, niettegenstaande herhaalde aanmaningen van bestuurswege, nog steeds aanleiding tot klachten over slechte voeding en onvoldoend loon, zoodat gevallen van desertie menigvuldig voorkwamen. Op de onderneming Lebong Donok liet de gezondheidstoestand te wenschen over, hetgeen eveneens het geval was op het hoofdetablissement van de Koninklijke Nederlandsche maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen te Bajoeng Lentjir, waar de beri-beri gedurende de tweede helft van 1902 vrij hevig optrad. Het aantal sterfgevallen — grootendeels aan dysenterie — op deze beide ondernemingen, zoomede op de onderneming Soeban Ajam, bedroeg respectievelijk 263, 28 en 66, bij een aantal behandelde zieken van 1584, 1295 en 1966. Wegens overtreding van de bepalingen der koelie-ordonnantie werden 361 personen veroordeeld, waaronder 338 wegens desertie.

Ingevolge een in Februari 1902 aan hem verstrekte opdracht, bezocht de aan het departement van justitie toegevoegde ambtenaar voor Chineesche zaken B. Hoetink verschillende ondernemingen in de residentie Oostkust van Sumatra, waar de van buiten het gewest afkomstige koelies het talrijkst zijn (vgl. o. a. de opgaven sub III van bijlage UU). Hoewel de resultaten van het door hem ingestelde onderzoek naar de wijze, waarop de bepalingen der in die residentie geldende koelie-ordonnantie worden nageleefd, en naar den toestand van het werkvolk in het algemeen niet bepaald ongunstig kunnen worden genoemd, zoo is er toch veel wat verbetering eischt, al bestaat er van de zijde der Deli-Planters vereeniging een niet te miskennen streven om de verhouding van werkgevers en werknemers zoo goed mogelijk te regelen. Voorts is bij Gouv. Bt. 24 Mei 1903 n°. 19 aan den officier van justitie te Batavia mr. J. L. T. Rhemrev opgedragen zich naar de Oostkust van Sumatra te begeven, ten einde een administratief onderzoek in te stellen naar de in de brochure van mr. J. van den Brand, getiteld: „De millioenen uit Deli". beweerde mishandelingen en onwettige gevangennemingen van op de ondernemingen te werk gestelde koelies en anderen, zoomede naar de beweerde onregelmatigheden bij de rechtspraak der magistraten. De resultaten van dat onderzoek waren, bij de afsluiting van dit gedeelte van het verslag, hier te lande nog niet bekend.

Met de door het Planters-comité gecharterde stoomschepen zijn in 1902 rechtstreeks van Swatow (Zuid-China) naar Belawan overgebracht 8769 Chineezen, tegen 6374 in 1901. Met de directe booten keerden in 1902 1377 werklieden naar Swatow terug, met een bedrag van $ 177 370 aan spaarpenningen. Het aantal uit andere streken van Nederlandsch-Indië naar Sumatra's Oostkust overgekomen koelies was kleiner dan in 1901. Alleen te Belawan kwamen 4393 Maleiers, 6163 Javanen en 1138 Bandjareezen aan.

De gezondheidstoestand onder de mijnwerkers van de Singkep-Tinmaatschappij (Riouw en onderhoorigheden) liet veel te wenschen over; het aantal der in het hospitaal opgenomen werklieden bedroeg 2419, tegen 1241 in 1901. Vooral het aantal lijders aan malaria nam sterk toe. In de onvoldoende huisvesting der koelies wordt voorzien. In November 1902 bezocht de reeds genoemde ambtenaar voor Chineesche zaken de onderneming, ten einde zich van den stand van zaken te overtuigen. Het door hem ingestelde onderzoek leidde over 't algemeen tot bevredigende uitkomsten. Door den heer Hoetink werd tevens een bezoek gebracht aan de in de afdeeling Indragiri gevestigde onderneming Gading Estate, waar de geneeskundige behandeling der koelies verbetering eischte, waartoe reeds de noodige stappen zijn gedaan. Zoowel op deze onderneming als op de in dezelfde afdeeling gelegen houtaankap-onderneming te Paja Roembei, werd bevonden, dat de uitbetaling der loonen niet naar behooren plaats had; op aandrang van het Gouvernement is het te weinig uitgekeerde alsnog aangezuiverd. Het bleek bij die gelegenheid tevens dat de te Singapore gesloten Engelsche werkcontracten op verschillende punten verduidelijking behoefden, waaromtrent de heer Hoetink zich zou verstaan met den „protector of Chinese" ter plaatse. Wegens overtreding van de bepalingen der koelie-ordonnantie of om andere redenen zijn gedurende 1902 op Singkep, Gading Estate en Paja Roembei respectievelijk 114, 31 en 23 personen gestraft, onder wie de waarnemende administrateur van eerstgemelde onderneming. Het aantal gevallen van desertie beliep 57, 17 en 6.

Een door den heer Hoetink aan de tinwinning der Billiton-maatschappij gebracht bezoek leverde gunstige resultaten op, al liet de huisvesting der mijnwerkers — allen Chineezen — nog al wat te wenschen over.

De toestand der contract-koelies op de verschillende ondernemingen in de gouvernementslanden der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo was, blijkens het daaromtrent door den heer Hoetink uitgebracht rapport, op eene enkele uitzondering na, gunstig. Wegens overtreding van de bepalingen der koelie-ordonnantie werden 289 werklieden gestraft. Eene in Augustus 1902 op het etablissement der Nederlandsch-Indische Industrie- en Handelmaatschappij te Sanga Sanga (afd. Koetei en de Noord-oostkust van Borneo) opgetreden kortstondige cholera-epidemie maakte ruim 40 slachtoffers. Vier in die afdeeling werkende ondernemingen, die in 1902 respectievelijk 254, 688, 198 en 71 werklieden in dienst hadden, verloren er daarvan in dat jaar door overlijden respectievelijk 26, 184, 32 en 2.

In den toestand der contract-koelies bij de mijnbouwmaatschappij Soemalata in de residentie Menado is, sedert het door den heer Hoetink ingesteld onderzoek, verbetering gekomen. In het belang van eene goede contrôle op het door de koelies verrichte werk, zijn sedert September 1902 werkkaarten ingevoerd, die dagelijks worden afgestempeld, welke maatregel zeer goed schijnt te voldoen. Wegens mishandeling van koelies moesten enkele mandoers worden gestraft.

Wegens financieele moeielijkheden van de eveneens in Menado werkende Nederlandsch-Indische mijnbouwmaatschappij (concessie Paleleh), ten gevolge waarvan zij zich buiten staat verklaarde om de retour-passage der op de onderneming werkende contractanten te bekostigen, werd haar van bestuurswege te kennen gegeven, dat de werklieden, zoo noodig, op 's lands kosten naar de plaats van aanwerving zouden worden teruggezonden, waarbij het Gouvernement zich echter het recht voorbehield om te allen tijde teruggaaf van de tot dat doel aangewende gelden te erlangen. Medio October had de eerste terugzending plaats, die kort daarop door twee andere gevolgd is. Daar de obligatiehouders der maatschappij intusschen toestemming verkregen om het mijnbouwbedrijf voort te zetten, bleven de nog aanwezige contractanten, tegen behoorlijk loon, werkzaam. Aangezien ook de fungeerende geneesheer, wegens de bestaande deconfiture, zijne betrekking moest nederleggen, is, ter voorziening in deze leemte, van gouvernementswege een dokter-djawa uit de Minahasa ter beschikking gesteld.

Omtrent eene aan den assistent-resident van Soekaboemi, den heer H. G. Heijting, verstrekte opdracht met betrekking tot de koeliewerving ten behoeve van de particuliere nijverheid in de buitenbezittingen zij verwezen naar hoofdstuk C, kol. 8.

B. BOSCHWEZEN.

Met het doel om daarin zooveel mogelijk verbetering te brengen, zal een onderzoek worden ingesteld naar den veel te wenschen overlatenden toestand van 's lands bosschen in de buitenbezittingen.

Met het toezicht op den aanplant van harde houtsoorten ten behoeve van de exploitatie der Ombilin-kolenmijnen ter Sumatra's Westkust is een opziener van het boschwezen belast.

Ten einde de inheemsche bevolking van Benkoelen gelegenheid te geven om zich op de hoogte te stellen van de wijze van inzameling van getahsoorten, is aan eenige personen uit de Bataklanden en uit Serawak vergunning verleend om zich in dat gewest met die inzameling bezig te houden.

Voor de exploitatie door inlandsche contractanten van eenige onglen- en tembesoe-bosschen in Palembang (zie K. V. 1902, kol. 291) werd voor 1902 beschikbaar gesteld f 3967, waarvan f 3494 is verwerkt. In 't geheel is te Palembang aangevoerd 18 M³. onglen- en 12 M³. tembesoehout, terwijl bovendien 10 M³. heimelijk gekapt tembesoehout in beslag is genomen. Een gedeelte van het door contractanten gekapte hout is afgestaan aan het departement der burgerlijke openbare werken; het overige bracht op publieke veiling f 2242 op. Het aangehaalde hout is voor f 321 van de hand gezet.

De voorstellen in het belang van het boschbehoud in de residentiën Banka en Menado (vgl. t. a. p.) bleven nog in behandeling. Aan retributie wegens op Banka, krachtens vergunning, gekapt hout is in 1902 f 2406 ontvangen. Van de in dat gewest tot stand gebrachte aanplantingen van getah leverende boomsoorten valt nog weinig te zeggen.

In de residentie Riouw en onderhoorigheden zijn in 1902 twee concessies tot houtaankap uitgegeven, waarvan er één (op het eiland Reteh) nog niet in exploitatie is gebracht, terwijl door de andere (in de afdeeling Indragiri) in dat jaar ± 60 ton hout is verkregen.

Opgaven omtrent de gedurende 1902 uit de verschillende streken der buitenbezittingen uitgevoerde hoeveelheden door de bevolking ingezamelde boschproducten, meerendeels gomsoorten, zijn opgenomen in bijlage WW. Aan fijne werkhouten is, blijkens de jaarlijksche algemeene handelsstatistiek van Nederlandsch-Indië, in 1902 naar Nederland en den vreemde uitgevoerd: van Makasser voor eene waarde van f 57 832 aan sandelhout, van Menado voor f 81 987 aan ebbenhout en van Timor voor f 112 587 aan sandelhout en voor f 47 421 aan wortelhout.

C. VEETEELT.

De toestand van den veestapel in Benkoelen bleef ongunstig. Verwacht mag echter worden dat de bij Gouv. Bt. 25 Juli 1902 n°. 8 genomen maatregel (zie K. V. 1902, kol. 293/294) daarin verbetering zal brengen.

De uitvoer van vee van het eiland Bali — hoofdzakelijk uit het landschap Tabanan — was beduidend kleiner dan in 1901 (9188 runderen in 1902, tegen 19 050 in 1901), hetgeen hoofdzakelijk aan den lagen dollarkoers wordt toegeschreven. De invoer bepaalde zich tot enkele geiten. Daarentegen zijn op Lombok — waar de veestapel ook in 1902 veel door ziekte te lijden had — ingevoerd 1581 runderen en 184 buffels.

De gouvernements-paardenfokkerij in de residentie Padangsche Bovenlanden (Sumatra's Westkust) leverde in 1902 232 veulens op (25 minder dan in 1901), waardoor het aantal geregistreerde geboorten tot 1012 steeg. De gunstige toestand der fokkerij bleek wederom bij een in November 1902 te Pajakombo gehouden tentoonstelling. Aanvoer van nieuwe hengsten was intusschen zeer gewenscht. Aan prijzen en premiën is in 1902 een bedrag van f 1201 uitgekeerd.

De financieele toestand van de Fort de Kock'sche wedloopsocieteit was in 1902 zóó gunstig, dat geen regeerings-subsidie behoefde te worden verleend voor het uitloven van prijzen en premiën bij de door haar gehouden paardententoonstelling.

II. MIJNBOUW.

§ I. WETGEVING.

Bij Gouv. Bt. 29 Mei 1903 n°. 2 is de tijdelijk ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gestelde referendaris (sedert tot administrateur benoemd) bij het Departement van Koloniën mr. A. Loudon (zie K. V. 1902, kol. 293), met ingang van 10 Juni 1903, wegens ziekte, eervol ontheven van zijne functiën als commissaris voor het mijnwezen in Nederlandsch-Indië. De in verband met de invoering van K. B. 29 Juli 1899 n°. 29 (Ind. St. n°. 297) en van de Indische mijnwet nog te verrichten werkzaamheden worden, in afwachting eener definitieve regeling, voortgezet door den aan hem toegevoegd geweest zijnden rechterlijken ambtenaar. In de eerste maanden van 1903 waren door mr. Loudon aan de Indische Regeering aangeboden een tweetal ontwerp-ordonnantiën tot uitvoering van art. 1, sub B, C en D, en het 2de lid van art. 2 van K. B. 29 Juli 1899 n°. 29 (Ind. St. n°. 297) (zie K. V. 1899, blz. 203), welke ontwerpen bij de landsdrukkerij te Batavia zijn gedrukt en zoowel in Indië als hier te lande voor het publiek verkrijgbaar zijn gesteld.

In het tijdvak 1 Juli 1902—ult. Juni 1903 zijn voor den particulieren mijnbouw opengesteld Beneden-Djambi en een gedeelte van de XXII Moekims (afd. Groot-Atjèh, gouv. Atjèh en onderhoorigheden).

§ 2. DIENST VAN HET MIJNWEZEN.

Personeel. Ter voorziening in de behoefte aan opzieners bij de ontginning van de Ombilin-mijnen worden, ingevolge K. B. 23 Mei 1903 n°. 124, hier te lande een 4-tal personen, werkzaam bij de dominale steenkolenmijnen, door den ingenieur der mijnen te Heerlen voor hun werkkring in Indië opgeleid. Na voltooide studie zullen zij worden benoemd tot opziener der 3de klasse.

Op ult. Juni 1903 bestond de actieve sterkte van het korps mijningenieurs uit 15 hoofd- en verdere ingenieurs, terwijl bovendien 3 mijningenieurs, als gedetacheerd bij de gouvernements-kolenontginning ter Sumatra's Westkust, bij het korps voor memorie gevoerd werden en 3 ingenieurs met verlof in Europa vertoefden. De in Mei 1902 opgetreden chef van het mijnwezen, de hoofdingenieur J. A. Schuurman, is in Januari 1903, op zijn verzoek, eervol uit 's lands dienst ontslagen en als zoodanig vervangen door den hoofdingenieur W. Godefroy. Een voor den Indischen dienst bestemd mijningenieur, wiens vertrek in 1902 werd uitgesteld in verband met werkzaamheden ten behoeve van eene bij de Ombilin-kolenmijnen op te richten kolengruisbriquettenfabriek, bleef daarvoor ook in 1903 nog in Europa beschikbaar, en een ander, die in Juni 1902 voor het eindexamen der Polytechnische school te Delft was geslaagd, werd, na volbrachte studiereis, in de tweede helft van 1903 in Indië verwacht.

Het aantal der zich gedeeltelijk op 's lands kosten voor gouvernements-mijningenieur bekwamende jongelieden bedroeg in Juni 1903 7, waarvan er 2 slaagden in het in die maand gehouden examen ter verkrijging van het diploma C, bedoeld bij art. 65 der wet op het middelbaar onderwijs en daarop de studiereis hebben aangevangen, die hunne opleiding besluit, terwijl de overigen thans allen te Delft studeeren. Eén candidaat-mijningenieur is in Maart 1903 van zijn verband voor den Indischen dienst ontheven.

Op ult. Juni 1903 waren de werkzaamheden van het korps mijningenieurs (dus ongerekend de 3 daarbij voor memorie gevoerde ingenieurs) verdeeld als volgt: aan den hoofdingenieur, chef der afdeeling mijnwezen, waren 1 hoofdingenieur en 2 ingenieurs toegevoegd; op Banka waren 7 ingenieurs geplaatst, terwijl voor den dienst van het grondpeilwezen 1 ingenieur, voor geologische en mijnbouwkundige opnemingen in de residentie Menado 1 hoofdingenieur en 1 ingenieur en voor dergelijke werkzaamheden in Atjèh 1 ingenieur aangewezen waren.

Het verdere Europeesche technische personeel van het mijnwezen bestond op ult. Juni 1903 uit 3 topografen, 6 boormeesters, 24 opzieners, 1 werktuigkundige en 1 machinist, dus totaal 35 personen, in vasten dienst, en 1 topograaf, 9 boormeesters, 15 opzieners, 6 machinisten en 1 teekenaar, dus totaal 32 personen, in tijdelijken dienst. Bij de gouvernements-kolenontginning ter Sumatra's Westkust waren, behalve de hoofdingenieur van den Sumatra-spoorweg en de Ombilin-mijnen, werkzaam 3 ingenieurs en 1 tijdelijk opziener van het mijnwezen, 1 opzichter, 2 commiezen en 1 klerk van den dienst der staatsspoorwegen en 1 opziener van het boschwezen; voorts 1 administrateur, 1 topograaf, 1 machinist, 7 opzieners en 3 klerken in vasten dienst, 1 hoofdopziener en 4 opzieners contractueel in dienst genomen en 1 geneesheer, 1 verbandmeester, 40 opzieners, 1 leerling-bankwerker en 7 klerken in tijdelijken dienst.

De bijzondere voorwaarden voor benoembaarheid tot ingenieur bij het mijnwezen in Nederlandsch-Indië en regelen betreffende de uitzending van zoodanig personeel uit Nederland (Ind. St. 1893 n°. 223) zijn bij K. B. 21 Juli 1903 n°. 78 gewijzigd met betrekking tot de aan candidaat-mijningenieurs voor den Indischen dienst toe te kennen toelagen.

Geschriften. De verslagen omtrent de geologische verkenning van het oostelijk gedeelte van den Indischen archipel door den gepensionneerden hoofdingenieur dr. R. D. M. Verbeek en het geologisch mijnbouwkundig onderzoek van een deel der Wester-afdeeling van Borneo (zie K. V. 1902, kol. 295) bleven nog in bewerking. De samensteller van het laatste, de mijningenieur der 1ste klasse N. Wing Easton, keerde in Mei 1903 naar Indië terug om er de laatste hand aan te leggen.

Van het „Jaarboek van het mijnwezen in Nederlandsch-Indië" verscheen tegen het einde van 1902 bij de landsdrukkerij te Batavia de jaargang 1902. De aan het hoofdbureau te Batavia samengestelde kwartaalverslagen van het mijnwezen over 1902 zijn gedrukt als extra-bijvoegsel van de Jav. Ct. van 19 Sept. en 11 Nov. 1902 nos. 75 en 90 en 17 Maart en 12 Mei 1903 nos. 22 en 38, terwijl als extra-bijvoegsel van die courant van 8 Mei 1903 n°. 37 eene lijst verscheen van de op ult. 1902 nog van kracht zijnde vergunningen tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen.

Palaeontologische, geologische en mijnbouwkundige onderzoekingen van gouvernementswege. Het booronderzoek op Banka leverde ook in het thans behandelde tijdvak bevredigende uitkomsten op.

De geologische en mijnbouwkundige verkenning van de residentie Menado werd door den aldaar geplaatsten waarnemend-hoofdingenieur geregeld voortgezet. De noordkust bij Kaidipan, Paleleh en Bwool, zoomede het westelijk deel der afdeeling Gorontalo ten noorden van de Tomini-bocht, werden nader onderzocht, waarbij ook een bezoek werd gebracht aan eenige particuliere ondernemingen in die streken. Goud werd, in afwisselende hoeveelheden, op verschillende plaatsen aangetroffen; koper werd slechts weinig gevonden.

Het onderzoek naar het voorkomen van ontginbare delfstofafzettingen in Atjèh en onderhoorigheden strekte zich uit over de landschappen ten zuiden van Tapa' Toean, het eiland Simeuloe en een deel der Atjèh-vallei. Hoewel hier en daar steenkool werd aangetroffen, waren de hoeveelheden te gering om voor ontginning in aanmerking te kunnen komen.

In verband met loopende geruchten over verhoogde werking der vulkanen Krakatau en Merapi, is aan beide een bezoek gebracht, waarbij de noodzakelijkheid bleek om de Merapi geregeld te doen waarnemen.

Ten behoeve van een door den controleur van Baros (res. Tapanoeli) in te stellen onderzoek naar de vindplaats van steenkolen in den bovenloop der Batoe Grigis-rivier, zijn bij Gouv. Bt. 6 Febr. 1903 n°. 10 gelden beschikbaar gesteld.

De aard der gesteenten, welke zullen worden aangetroffen bij den in uitvoering zijnden tunnel nabij Sasaksaät der spoorweglijn Padalarang-Krawang, zal door een mijningenieur worden onderzocht (Gouv. Bt. 18 Oct. 1902 n°. 14).

Bij Gouv. Bt. 27 Febr. 1903 n°. 39 is de directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid gemachtigd om, waar het betreft geologische of andere onderzoekingen van geringen omvang, in overeenstemming met den hoofdingenieur, chef der afdeeling mijnwezen, aan de onder zijne bevelen dienende ingenieurs bij dien dienst, voor een bepaalden tijd, commissiereizen op te dragen.

Diepe grondpeilingen. Gedurende het tijdvak 1 Juli 1902 t/m ult. Juni 1903 zijn van de 15 op eerstgenoemden datum in gang zijnde artesische boringen er 14 voltooid, moest er 1 worden gestaakt en kwamen van de 32 nieuw ter hand genomen boringen er 15 gereed. De 29 voltooide boringen waren die te Tanara, Lontar en Anjer-lor in Bantam, Rengasdengklok (2 putten), Kemiri, Gempol-lor, Pedes en Molenvliet in Batavia, Tjibeureum en Tjimahi in de Preanger Regentschappen, Karang Geneng, Kebon Dalem, Koedoes en Babat in Semarang, Klatakan en Sitoebondo in Besoeki, Madioen (2 putten) in Madioen, Kendal, Patian, Tandjoeng, Bangsri, Kepandjen en Sekaran in Kediri, Padang ter Sumatra's Westkust, Soengei Djawi ter Sumatra's Oostkust en Merauke in Zuid-Nieuw-Guinea.

Gedurende hetzelfde tijdvak is, op den voet van de Ord. van 23 Maart 1884 (Ind. St. n°. 50), aan een 8-tal personen en naamlooze vennootschappen vergunning verleend tot het boren van artesische putten.

Bij Gouv. Bt. 24 Sept. 1902 n°. 8 is machtiging verleend om op het eiland Lombok een geologisch onderzoek in te stellen naar de kans van slagen van artesische boringen in het zuiden en zuidoosten van dat eiland.

§ 3. GOUVERNEMENTSONTGINNINGEN.

Tinwinning op Banka. Gedurende het exploitatiejaar 1902/1903 (8 Februari 1902—28 Januari 1903) daalde het aantal ontginningen der 1ste klasse van 146 tot 138 en dat der 2de klasse van 150 tot 142. Het gemiddeld aantal personen, die zich bezighielden met het nawasschen en uitsmelten van door de eigen ontginningen verworpen ertshoudenden grond en tinslakken (zoogenaamde ontginningen der 3de klasse) bedroeg 41, tegen 52 in 1901/1902.

In de ontginningen der 1ste klasse werkten gedurende het exploitatiejaar 1902/1903 gemiddeld 12 514 arbeiders en in die der 2de klasse 1715, tegen respectievelijk 11 329 en 1876 in 1901/1902.

De gezondheidstoestand onder de mijnwerkers, die in de eerste maanden van het ontginningsjaar gunstig was, liet daarna te wenschen over. Aan beri-beri — welke ziekte in Juli het eerst optrad in Pangkalpinang, om zich daarop over het geheele eiland (behalve Muntok) te verspreiden — overleden 210 en aan andere ziekten en ongevallen 222 man, zoodat de sterfte, bij eene gemiddelde sterkte van 14 270 man, 3.03 % bedroeg, tegen 1.58 %, bij eene gemiddelde sterkte van 13 257 man, in het exploitatiejaar 1901/1902, dat slechts 2 dagen korter was. Wegens beri-beri werden 388 man naar Buitenzorg en China geëvacueerd (tegen 344 in 1901/1902) en 602 man uit de mijnen ontslagen. De sedert 1895 getroffen tijdelijke maatregelen in het belang der ziekenverpleging bleven steeds goed voldoen. [1])

De tinlevering over het exploitatiejaar 1902/1903 bedroeg 171 214 pikol, of slechts 80 pikol meer dan in 1901/1902, niettegenstaande de gemiddelde sterkte aan arbeiders 1013 man meer bedroeg, welke minder goede uitkomst geheel op rekening is te stellen van de zeer ongunstige weersgesteldheid en den slechten gezondheidstoestand der werklieden. In de mijnen bleef nog ongeveer 2500 pikol tin achter in den vorm van erts, dat in het volgende exploitatiejaar ter versmelting komt.

In den loop van het ontginningsjaar is 81 071 pikol onzuiver of van onzuiverheid verdacht tin aan omsmelting onderworpen, waarbij ruim 5294 pikol (6.53 %) verloren ging, welke hoeveelheid zich voor een groot deel in den verkregen afval bevindt. De kosten der raffinage, omgeslagen over het verkregen handelstin, beliepen ruim f 0.60 per pikol, of in 't geheel f 45 527.

Om tegemoet te komen aan de veelvuldige klachten over het voorkomen van water in de tinblokken, zijn alle op Banka aanwezige voorraden aan eene strenge herkeuring onderworpen, met het gevolg, dat 44 896 pikol tin moest worden overgegoten, waarbij bijna 741 pikol, of 1.65 %, in den afval achterbleef. De kosten dezer bewerking beliepen f 12 826. De gieting geschiedt thans volgens een gewijzigd systeem, waardoor het voorkomen van water in de blokken eene onmogelijkheid wordt en de keuring gemakkelijk kan plaats hebben.

In het werfjaar 1 Mei 1902—ult. April 1903 zijn 4091 Chineesche nieuwelingen voor den mijnarbeid aangenomen (2004 man meer dan in het voorafgegane werfjaar), van wie er, vóór de indeeling in de mijnen, 6 overleden en 6 drosten. De kosten van de werving bedroegen f 284 234, waarvan f 142 765, of f 35 per hoofd, voor rekening van de mijnen kwam en f 141 469 voor rekening van den lande is genomen.

Het aantal in de ontginningen der 1ste en 2de klasse ingeschreven werklieden bedroeg op 1 April 1902 11 554 en 1772, totaal 13 326, en op 1 April 1903, na de indeeling in de ontginningen der 1ste klasse van 3912 Chineesche nieuwelingen (179 van de in het werfjaar 1902/3 aangeworven nieuwelingen kwamen eerst in April en Mei 1903 aan), 12 483 en 1510, totaal 13 993, zoodat aan deze ontginningen door overlijden, evacuatie, repatrieeren, ouderdomsgebreken of overgang tot anderen arbeid 3245 man zijn komen te ontvallen. Met inbegrip van 10 in de ontginningen der 3de klasse ingeschreven werklieden, bedroeg in de gezamenlijke ontginningen de totale sterkte op 1 April 1903 14 003 man.

De exploitatie van den stoomtramweg in Blinjoe gaf over 1902 een voordeelig saldo van f 30 627 (ontvangsten f 40 759, uitgaven f 10 132), tegen f 23 382 over 1901. Door den aanleg van een dok en den aankoop en aanmaak van laadprauwen, is ten behoeve van den in November 1901 geopenden stoomsleepdienst (vgl. K. V. 1902, kol. 297) f 9227 meer uitgegeven dan ontvangen (uitgaven f 23 087, ontvangsten f 13 860). Het door den post- en telegraafdienst aangelegde telefoonnet kwam den 23sten December 1902 gereed, nadat reeds van 1 September af de geleidelijk gereed komende vakken voor het publiek waren opengesteld. De aanlegkosten bedroegen f 75 103 en de exploitatiekosten van 1 September t/m ult. December 1902 f 909, terwijl de ontvangsten in dat tijdvak f 324 beliepen.

De toepassing van stoomkracht bij de ontginning leverde in het buitengewoon droge jaar 1902/1903 bijzonder goede uitkomsten op. Het aantal stoominstallaties klom van 64 tot 71, terwijl bovendien 1 petroleummotor in werking werd gesteld. Een dezer installaties deed dienst bij den aanleg van het dok te Pangkalpinang; de overige werden gebruikt in 42 ontginningen der 1ste klasse, met een gemiddeld aantal van 7103 werklieden en met eene productie van 100 944 pikol tin, overeenkomende met eene hoofdelijke productie van 14.21 pikol, terwijl die voor alle 138 ontginningen der 1ste klasse gezamenlijk 12.25 pikol bedroeg.

Volgens de berekening in tabel I van bijlage XX kwamen de kosten in Indië van het in 1902/1903 ingeleverde tin den lande te staan op gemiddeld f 27.54 per pikol, tegen f 26,49 in 1901/1902. Volgens de verkooprekeningen (zie bijlage AA) heeft het in 1902 hier te lande geveilde Banka-tin gemiddeld per pikol netto opgebracht f 83,57 (in 1901 f 82,83), hetgeen dus een voordeelig verschil overlaat van f 56,03 per pikol, tegen f 56,34 over het voorafgegane veilings- en leveringsjaar. Hierbij dient evenwel in het oog te worden gehouden, dat bij de berekening van de kosten op het product gevallen, wat betreft de uitgaven voor het bij de tinwinning betrokken Europeesch personeel, niet gelet is op kosten van opleiding, uitzending, verlofstraktementen, pensioenen, enz.

Evenals voor 1902 [2]) is ook voor 1903 de hoeveelheid te verkoopen Banka-tin op ongeveer 250 000 pikol bepaald. De eerste vier in dat jaar gehouden veilingen (in Januari, Maart, Mei en Juli) bestonden respectievelijk uit 32 115, 51 304, 42 114 en 41 690 pikol. Als gemiddelde bruto opbrengst is verkregen: per 50 K.G. achtereenvolgens f 64,56, f 64,71, f 62,30 en f 63,06, zijnde per pikol f 80,70, f 80,89, f 77,87 en f 76,94.

Steenkolenontginning nabij Sawah Loento (Ombilin-mijnen). De productie bedroeg in 1902 145 943 ton gemengde en 34 759 ton gruiskolen [3]), te zamen 180 702 ton, tegen 198 074 ton in 1901.[4])

De winst op de verstrekking en den verkoop der kolen beliep, na afschrijving van f 85 493 op de aanlegrekening, f 198 757, tegen f 575 449 in 1901, zijnde bij deze becijfering niets opgenomen wegens rente, terwijl bij de kosten van het personeel uitgaven wegens pensioenen, verlofstraktementen, enz., buiten rekening zijn gelaten.

Van de over 1902 geldelijk verantwoorde 175 042 ton is aan particulieren verkocht 82 125 ton, waarvan 1326 ton op verschillende plaatsen langs den spoorweg en het overige te Emmahaven. De stoomvaartmaatschappijen „Nederland" en „Rotterdamsche Lloyd" namen aldaar 49 906 en de „Koninklijke Paketvaart-maatschappij" 20 205 ton in (onder welke laatste hoeveelheid 19 145 ton gruiskolen), terwijl aan andere schepen (waaronder 24 vreemde) en aan particuliere personen te Emmahaven geleverd is 10 687 ton (6738 ton minder dan in 1901).

De ontginning had ook gedurende 1902 voortdurend te kampen met gebrek aan geoefende werkkrachten. De sterkte der dwang-

---

[1]) Bij Gouv. Bt. 31 Maart 1903 n°. 27 is de directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid gemachtigd om den inspecteur van den burgerlijken geneeskundigen dienst op te dragen een onderzoek in te stellen naar de geneeskundige behandeling van de mijn-arbeiders op Banka.

[2]) In de laatste twee veilingen van 1902 (die van 25 Sept. en 27 Nov.) — voor vier van de zes zijn de uitkomsten reeds in K. V. 1902 (kol 297) medegedeeld — brachten de toen verkochte 41 667 en 41 527 pikol gemiddeld op (bruto) per 50 K.G. f 70,43 en f 65,82, zijnde per pikol f 85,92 en f 80,30.

[3]) Met het oog op de groote hoeveelheden gruis, zal, ten einde de exploitatie der mijnen meer rendabel te maken, eene installatie worden opgericht voor het vervaardigen van steenkolen-briquetten.

[4]) Volgens voorloopige opgaven bedroeg de productie gedurende de eerste zes maanden van 1903 99 367 ton.

arbeiders daalde in den loop van dat jaar van 2450 tot 1695 man. Chineesche contractkoelies, wier aantal op ult. 1902 nog slechts 7 bedroeg, zijn niet meer aangeworven (vgl. K. V. 1902, kol. 298). Het aantal Javaansche contractkoelies steeg van 433 tot 1366. Ten aanzien van deze laatsten bleef zich echter het gemis van een kern geoefende werklieden doen gevoelen, hoewel dit bezwaar langzamerhand aan beteekenis verloor. Het aantal vrije arbeiders beliep, gemiddeld over het geheele jaar berekend, ± 100 man per dag meer dan in 1901. Desertie onder de koelies kwam veel voor, hetgeen schijnt te moeten worden toegeschreven aan de bij de nieuw aangeworvenen bestaande vrees voor het werk in de mijnen. Met het oog hierop, is door den directeur van binnenlandsch bestuur, bij eene in December 1902 aan de hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madoera gerichte circulaire, verzocht den arbeiders nadrukkelijk te doen voorhouden dat zij, indien zulks verlangd wordt, ook ondergrondschen arbeid moeten verrichten.

Bij de ontginning (met inbegrip van transport), dus ongerekend den voor werken van aanleg gevorderden arbeid, zijn in 1902 door dwangarbeiders, contractanten en vrije lieden verricht 953 991 dagdiensten (899 428 in 1901), waardoor 180 702 ton kolen verkregen werden. De productie per dag en per hoofd was dus 190 K.G., tegen 220 K.G. in 1901, welke vermindering aan dezelfde oorzaken is toe te schrijven als in laatstgemeld jaar (vgl. t. a. p.). Ook moet daarin weder de belangrijke stijging der zelfkosten (in 1902 f 6,25[5] per ton, tegen f 4,81 in 1901) worden gezocht.

Voor werken van aanleg is in 1902 uitgegeven f 304 492, waarmede het eindcijfer der aanlegrekening vermeerderde. Doordien echter van die rekening, zooals reeds is vermeld, f 85 493 is afgeschreven, stond de waarde van het kolen-etablissement te Sawah Loento en van het magazijn en den kolenstort met sporen te Emmahaven op ult. 1902 te boek voor f 1 720 699, tegen f 1 501 700 op ult. 1901.

Bij het einde van 1902 bedroeg de hoeveelheid kool, die voor afbouw gereed of door galerijen blootgelegd was — in de mijnen Doerian (lagen A en C), Waringin III en Pandjang — 1 540 000 ton. Op de hoogere niveau's hadden vele onregelmatigheden en kleine storingen een ongunstigen invloed.

Met het in cultuur brengen van terreinen voor het aanplanten van mijnhout — in hoofdzaak djatihout — werd geregeld voortgegaan.

Bij Gouv. Bt. 16 Juni 1903 n°. 20 (Ind. St. n°. 245) is eene regeling vastgesteld van het beheer en de verantwoording der gewonnen Ombilin-kolen en der voor de ontginning van de Ombilin-mijnen benoodigde magazijnsgoederen.

Het door den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid, in vereeniging met den inspecteur van den burgerlijken geneeskundigen dienst en den chef der afdeeling mijnwezen, ingesteld onderzoek naar de hygiënische conditiën, waaronder de in de Ombilin-mijnen werkende dwangarbeiders en koelies verkeeren (vgl. K. V. 1902, kol. 205), leidde over 't algemeen tot gunstige resultaten. Al zouden, naar het oordeel van den inspecteur, nog verschillende maatregelen in het belang der hygiëne genomen kunnen worden, van bepaalde misstanden op dit gebied was geen sprake. Ook een door den ambtenaar voor Chineesche zaken B. Hoetink gehouden onderzoek, speciaal wat aangaat de behandeling der dwangarbeiders, had alleszins bevredigende uitkomsten.

§ 4. PARTICULIERE ONTGINNINGEN.

Gedurende het tijdvak 1 Juli 1902—ult. Juni 1903 vermeerderde het aantal gouvernements-mijnconcessiën met 11, namelijk met een 4-tal petroleum-concessiën (1 in Soerabaja en 3 in Palembang), 4 erts-concessiën (1 in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, 2 in Menado en 1 ter Sumatra's Westkust) en 3 steenkolen-concessiën (1 in Bantam en 2 in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo). Daarentegen werden de respectievelijk in 1895 en 1890 verleende *Grobogan-petroleum-concessie* en de steenkolen-concessie *Kota Baroe*, bij Gouv. Btn. 29 Nov. en 14 Dec. 1902 nos. 15 en 7 ingetrokken, omdat tot dusver geen werkzaamheden op het terrein waren verricht. Voorts zijn 10 nieuwe, niet het karakter van concessie dragende „vergunningen" verleend tot winning in domeingrond van delfstoffen, welke ter beschikking staan van den rechthebbende op den grond, namelijk 1 voor het winnen van tras en 1 voor het winnen van kalksteen in Semarang, 2 voor het winnen van kalksteen en 1 voor dat van zandsteen in de Preanger Regentschappen en 5 voor het winnen van jodium uit zoutwaterbronnen in Soerabaja. Het aantal door of namens het Gouvernement goedgekeurde concessiën, verleend door inlandsche vorsten, die hunne mijnrechten nog niet aan het Gouvernement hadden overgedragen, vermeerderde met de erts-concessie *Biroe* in het landschap Sambas (Westerafdeeling van Borneo), terwijl van een 5-tal dergelijke concessiën ter Oostkust van Sumatra door de concessionarissen afstand is gedaan. Op ult. Juni 1903 waren dientengevolge van kracht 63 gouvernements-concessiën, 17 „vergunningen" en 62 door inlandsche vorsten verleende, van gouvernementswege goedgekeurde concessiën. Voor nadere bijzonderheden omtrent de nieuw verleende concessiën en vergunningen zie men bijlage XX, sub II.

In den loop van het thans te behandelen tijdvak zijn 5 aanvragen om concessie en 1 om „vergunning" afgewezen. Op ult. Juni 1903 waren nog 15 aanvragen der eerste en 12 der tweede categorie in behandeling.

Concessiën of vergunningen voor de winning van delfstoffen of voor het doen van mijnbouwkundige opsporingen uitsluitend in rivierbeddingen zullen in den vervolge niet meer worden verleend wegens de moeielijkheid om de juiste grenzen van de concessievelden vast te stellen. Bij zijne circulaire van 19 Maart 1903, waarbij deze beslissing door den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid aan de hoofden van gewestelijk bestuur is medegedeeld, zijn tevens voorschriften gegeven nopens de grensregeling van reeds verleende concessiën of vergunningen, met het oog op het tot winning of opsporing van delfstoffen in rivierbeddingen te verrichten baggerwerk.

Met betrekking tot de op ult. Juni 1903 van kracht zijnde mijnconcessiën en „vergunningen" zij hier het volgende medegedeeld.

Tin. De particuliere tinontginningen bleven zich bepalen tot die der Billiton-maatschappij, krachtens gouvernements-concessie, en die der Singkep-Tinmaatschappij, krachtens concessie van het inlandsch bestuur van Lingga-Riouw.

Gedurende het op ult. April geëindigde boekjaar 1902/1903 is op Billiton ingeleverd 76 234 pikol tin (zoogenaamde „administratieve productie"), waarvan 19 633 pikol in den vorm van erts, hetwelk ter verwerking naar Singapore is gezonden, welke hoeveelheden in het boekjaar 1901/1902 respectievelijk hadden bedragen 79 244 en 19 880 pikol. De hoeveelheid tin, bij de sluiting van het boekjaar reeds verkregen of nog te verkrijgen uit het in dat boekjaar gewonnen erts (zoogenaamde „werkelijke productie") bedroeg 70 768 pikol (74 812 in 1901/1902). Zij werd verkregen (volgens de gemiddelde presente sterkte) door 7207 bij de mijnploegen ingedeelde mijnwerkers en gemiddeld 1532 niet tot de ploegen behoorende, zoogenaamde „werkzoekenden" (in 1901/1902 respectievelijk 6829 en 1136 man).

Aan tinbetaling en toeslag genoten de ingedeelde mijnwerkers per hoofd f 265, tegen f 273 in 1901/1902. Het door de mijnwerkers ingeleverde tin is met hen verrekend gemiddeld tegen f 27 pikol (in 1901/1902 f 25,06).

Het verzamelen van wolframiet bleef, in verband met de lage prijzen van dat mineraal, ook in 1902/1903 gestaakt. Uit den nog van vorige jaren aanwezigen voorraad (1050 pikol) werd, door eenvoudige handscheiding, eene aanzienlijke hoeveelheid tinerts afgezonderd.

Het Billiton-tin, met uitzondering van de te Singapore te

gelde gemaakte partijen, verkregen uit het derwaarts verzonden erts, is, zooals gewoonlijk, te Batavia bij maandelijksche inschrijvingen verkocht. Voor den verkoop was beschikbaar 60 311 pikol, die bij de 12 inschrijvingen achtereenvolgens gemiddeld f 90,32, f 90,86, f 86,74, f 87,63, f 82,56, f 79,14, f 81,66, f 77,35, f 87,15, f 89,92, f 96,28 en f 94,61, of in doorslag f 87,02 per pikol opbrachten, tegen f 78,60 over 1901/1902. Voor het te Singapore verhandelde tin, ad 19 202 pikol, werd per pikol gemiddeld f 94,16 in zesmaandszicht-wissels op Amsterdam ontvangen, van welk bedrag het uitvoerrecht van f 2,16 per pikol en 1½ à 2 % voor den wissel dient te worden afgetrokken als men eene vergelijking met de Batavia-markt wil maken.

De door de maatschappij over 1902/3 gemaakte winst beliep f 4 318 843,38, waarin de Staat deelt voor ⅝ of f 2 699 277,05 (in 1901/2 respectievelijk f 4 308 113,03[5] en f 2 692 570,64[5]).

Bij Ord. van 24 Nov. 1902 (Ind. St. n°. 425) zijn maatregelen getroffen tot tegengang van de onttrekking van tin op het eiland Billiton ten nadeele van de Billiton-Maatschappij.

De Singkep-Tinmaatschappij produceerde gedurende het boekjaar 1 Juli 1902—ult. Juni 1903 7254 pikol tin, tegen 9978 pikol in 1901/1902, terwijl uit één groeve 1925 gram grof goud verkregen is en bovendien ook wolframiet uit het tinerts is gescheiden. De gemiddelde sterkte aan eigenlijk werkvolk (Chineezen) bedroeg 1738 man, van wie gemiddeld present waren voor het werk in de groeven 1468 man (in 1901/1902 respectievelijk 1734 en 1505).

Het tin is, zooals gewoonlijk, te Singapore verkocht, en wel tot eene hoeveelheid van 6867 pikol. De totale opbrengst beliep f 620 953, terwijl een algemeene middelprijs werd verkregen van $ 85,07 per Straits-pikol (60,47 K.G.), overeenkomende met f 72,30 per 50 K.G. (in 1901/1902 f 66,17).

De winst- en verliesrekening der Maatschappij wees over 1902/1903 een voordeelig saldo aan van f 270 800, tegen f 283 291 over 1901/1902.

Steen- en bruinkolen. Het aantal der voor het winnen van kolen en andere delfstoffen in concessie afgestane mijnvelden vermeerderde gedurende het tijdvak 1 Juli 1902—ult. Juni 1903 met 3, maar werd daarentegen, door de intrekking van de concessie *Kota Baroe* (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) [1]), met 1 verminderd. Onder de derhalve op ult. Juni 1903 bestaande 15 concessiën bevonden er zich slechts 8, waar steen- en bruinkolen het eigenlijke doel der exploitatie uitmaken. Productie had in 1902 slechts plaats op de ondernemingen *Bahangau* in Palembang, op die der Oost-Borneo-Maatschappij in Koetei, op de eveneens in dat landschap gelegen onderneming *Louise*, zoomede op de eerst in Juli 1902 geopende onderneming *Poeloe Nangka* in de afdeeling Pasir en de Tanah Boemboelanden der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Zij bedroeg voor de drie eerstgenoemde ondernemingen respectievelijk 252, 2693 en 2355 ton, tegen 508, 3311 en 2220 ton in 1902, en voor laastgemelde 5531 ton.

Petroleum. Op Java en Madoera waren op ult. Juni 1903, evenals op den overeenkomstigen datum van 1902, 32 petroleum-concessiën van kracht (de *Grobogan-concessie* in Semarang werd ingetrokken, doch daarentegen werd de nieuwe concessie *Telogo Tandjoeng* in Soerabaja verleend), van welke echter gedurende 1902 een drietal nog niet in werking waren, namelijk de concessiën *Kaliwaroe* in Semarang en *Dadoengan* en *Telogo Tandjoeng* in Soerabaja, terwijl op de 20 aan de Dordtsche Petroleummaatschappij in de residentie Madoera toebehoorende concessiën hoofdzakelijk slechts opsporingswerkzaamheden zijn verricht. *Klantoeng Sodjomerto* leverde 888 924 L. ruwe petroleum, terwijl op de concessieterreinen *Panolan* en *Djepon* in Rembang te zamen 20 290 000 L. lichtolie is verkregen en de concessiën *Djabakota*, *De Twaalf Desa's*, *Lidah-koelon* en *Metatoe* in Soerabaja ongeveer 20 725 000 L. ruwe petroleum produceerden, welke, met de 41 509 661 L. ruwe petroleum van het concessieterrein *Tinawoen* in Rembang, in de raffinaderijen te Wonokromo, Ngareng en Semarang werden verwerkt tot lichtpetroleum, gasoline, smeerolie, asphalt, lucigeenolie, petroleumresidu, paraffine en kaarsen. *Goenoeng Sari*, omvattende het particuliere land van dien naam in de residentie Soerabaja, produceerde 60 000 L. ruwe petroleum.

[1]) Bij Gouv. Bt. 8 April 1903 n°. 12 zijn de voorwaarden vastgesteld waarop deze concessie in het openbaar zal worden aanbesteed.

Van de petroleum-concessiën in de buitenbezittingen — welker aantal in het behandelde tijdvak door de vermeerdering met 3 (*Kajoe Ara Bongkoe*, *Selaro* en *Bandjar Sari* in Palembang) en de vermindering met 5 (*Boekit Tinggi*, *Simpang Kanan*, *Simpang Kiri*, *Besitang* en *Lepan* ter Oostkust van Sumatra) tot 20 daalde, waaronder echter 2 (*Loemar* in Sambas en *Melak* in Koetei), waarvoor de winning van petroleum als bijzaak is te beschouwen — leverden er een 8-tal geen of nog geen petroleum op. De concessiën *Moeara Enim* en *Babat* (Palembang) van de Petroleummaatschappij „Moeara Enim" produceerden 1 838 500 units (kisten van 37 L.) lichtpetroleum, 16 808 595 L. lichte benzine, 18 310 322 L. petroleum-residu en eene hoeveelheid asphalt (waarvan 319 000 K.G. werd verscheept), welke producten in de raffinaderij te Pladjoe bij Palembang uit de ruwe petroleum werden verkregen. De concessie *Palembang* van de Petroleummaatschappij „Sumatra-Palembang", waarvan de exploitatie sedert 1 Juni 1902 door de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen in Nederlandsch-Indië geschiedt, leverde in 1902 651 500 units lichtpetroleum. Laatstgenoemde maatschappij verkreeg, met inbegrip van het product der concessie *Peureula* (Atjèh) en van eenige in Koetei (*Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo*) gelegen terreinen, in het geheel 3 702 500 units geraffineerde petroleum, terwijl bovendien 20 454 ton benzine en 64 717 L. gasoline naar Europa werden verscheept. Het residu werd als „liquid fuel" verkocht. De concessie *Boeloe Telang* (Langkat) produceerde 1 160 986 units lichtpetroleum, welke hoeveelheid nog belangrijk had kunnen worden opgevoerd, indien niet aan den afvoer van het product, dat grootendeels in Nederlandsch-Indië, voornamelijk op Java, verkocht wordt, groote moeielijkheden verbonden waren.

Van de in Koetei gelegen concessievelden *Louise*, *Mathilde* en *Nonny* verkreeg de Nederlandsch-Indische Industrie- en Handelmaatschappij 82 832 ton (van 1000 K.G.) „liquid fuel", 14 207 ton kerosine en 8 ton „solar distillate".

Goud en zilver. Het aantal mijnconcessiën, welke de winning van goud als hoofddoel hebben (alle in de buitenbezittingen), steeg van 52 tot 57. Daarvan werden er op ult. 1902 15 niet of nog niet bewerkt, namelijk *Goenoeng Lawak* (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), *Polangko* (Menado), *Ban Pin San* (Westerafdeeling van Borneo), de vier *Wilhelmina Gold Dredging Concessions*, *Seminis*, *c. a.*, *Petengahan*, *Padjinten*, *Tampat Sean* (in Sambas), *Setona I*, *Setona II*, *Sentoeboeng* (in Landak) en *Melak* in Koetei, terwijl er 31 hetzij in het stadium van voorbereiding verkeerden of, uit gebrek aan werkkapitaal, in den loop van het verslagjaar de nog niet tot productie geleid hebbende werkzaamheden moesten staken, namelijk *Boekit Pondok* (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), *Soemalata II* (Menado), *Sambas Gold Mines*, *West-Borneo Gold Field*, *Sambas-rivierconcessie n°. 1*, *Emmaville*, *Siak Pai*, de 23 *Melawi-rivier-concessiën* en *Biroe* (Westerafdeeling van Borneo). Op de 11 overige concessieterreinen, met namen *Ajer Gowa Ketjil* ter Sumatra's Westkust, *Lebong Soelit* en *Lebong Donok* in Palembang, *Kahajan* in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, *Soemalata I*, *Totok*, *Paleleh*, *Dooep* en *Goenoeng Lama* in Menado en *Loemar* en *Alluvia* in de Westerafdeeling van Borneo, werd goud geproduceerd. De productie van de in de eerste helft van 1903 verleende concessiën *Ajer Gowa Ketjil*, *Dooep* en *Goenoeng Lama* was nog onbeduidend; van de anderen was zij daarentegen van meer beteekenis. De concessie *Lebong Donok* van de „Mijnbouwmaatschappij Redjang Lebong", waar de moeielijkheden met het transport naar Benkoelen zich thans minder deden gevoelen, leverde in 1902 ruim 706 K.G. goud en 3801 K.G. zilver, tegen 582 en 3727 K.G. in 1901. Met den aanleg van een 27 K.M. langen weg naar Soelit is tegen het einde des jaars een aanvang gemaakt. De door de „Mijnbouwmaatschappij Lebong Soelit" aan de maatschappij „Ketahoen" overgedragen concessie *Lebong Soelit* ontwikkelde zich krachtig. De voltooiing van de trambaan nam echter een groot deel der arbeidskrachten in beslag, zoodat eerst in 1903 met de eigenlijke productie een begin kon worden gemaakt. De in Januari 1902 aangevangen ontginning van het concessieterrein *Kahajan* leverde 239,816 K.G. goudalliage op. Gebrek aan werklieden en aanhoudende droogte oefenden echter op den geregelden gang van het werk een nadeeligen invloed uit. De totale lengte der gedreven tunnels bedroeg ruim 656 M. De „Mijnbouwmaatschappij Soemalata" zette op haar concessieterrein *Soemalata I* de exploitatie met kracht voort, maar had met ziekte onder het werkvolk te kampen. Met het openen van diepere niveaux is

een aanvang gemaakt, de machinerieën zijn verbeterd en vermeerderd en het vinden van een rijk rif wekte gunstige verwachtingen op. In 1902 zijn naar Europa verscheept 891 blokken „lead bullion” en 6059 zakken „matte”, bevattende respectievelijk 116 419 en 55 256 gram goud. De concessie *Totok* produceerde 56.88 K.G. fijn goud en 22.65 K.G. zilver. In November 1902 is een telefer met eene capaciteit van 150 ton per uur in werking gesteld. De „Nederlandsch-Indische Mijnbouwmaatschappij” legde in 1902 een tweeden telefer en eene remhelling aan, doch was, wegens gebrek aan werkkapitaal, genoodzaakt van 1 October 1902 af de werkzaamheden op kleinere schaal voort te zetten en een groot gedeelte van het werkvolk te ontslaan. Evenals in 1901 werden de rijke ertsen en concentraten naar Europa verscheept; het armere erts werd met gemiddeld 25 stampers en een amalgamatie-inrichting plaatselijk verwerkt. De productie bedroeg ongeveer 414 K.G. goud van ± 75 %, ruim 115 ton rijk erts en 142 ton concentraten. De gezondheidstoestand van het werkvolk was zeer ongunstig. De concessie *Loemar*, die spoelend werkt, produceerde in 1902 voor eene waarde van f 45 589 aan goud. In December is een begin gemaakt met het goudwasschen volgens de Chineesche werkwijze. De concessie *Alluvia* zou, naar gemeld wordt, in 1902 voor eene waarde van ± f 31 375 aan goud geproduceerd hebben.

Andere delfstoffen maakten het hoofddoel der ontginning uit bij 9 concessiën en bij 17 „vergunningen” tot winning van delfstoffen of natuurlijk gas aan het oppervlak of in open groeven. Productie had alleen plaats bij de jodium-concessie *Genoek Waloe* (Soerabaja), alwaar 1329 K.G. joodkoper, met een gehalte van ongeveer 50 % jodium, verkregen is. Op het terrein der concessie *Goenoeng Woengkal* (Pasoeroean) is 4150 K.G. zandsteen voor monsters gewonnen en op de bruinsteenconcessiën *Kliripan* en *Penggoeng* (Djokjakarta) te zamen 293 ton bruinsteen, die, bij wijze van proef, naar Hamburg verscheept zijn. Bij de overige concessiën is in het geheel niet gewerkt. Van de 17 „vergunningen” schijnt in 1902 geen gebruik te zijn gemaakt.

§ 5. INLANDSCHE ONTGINNINGEN.

De in de residentie Riouw en onderhoorigheden door een der rijksgrooten gedreven tinontginning (vgl. K. V. 1902, kol. 301) onderging eenige uitbreiding. Er werd gewerkt met 180 Chineesche werklieden, tegen 60 in 1901. De naar Singapore afgevoerde hoeveelheid tinerts bedroeg 261 pikol.

De opbrengst der voor inlandsche rekening in het landschap Salimbau en in de Embau-streek (afd. Sintang, res. Westerafdeeling van Borneo) gedreven wordende kolendelving bedroeg in 1902 ongeveer 578 ton, tegen ongeveer 650 ton in 1901, waarvan 203 ton bij de gouvernements-depôts te Sintang en Pontianak is ingenomen. De inlandsche en Chineesche goudgraverijen en wasscherijen in genoemd gewest zouden in 1902 hebben opgeleverd in Sambas 781½, in Mampawa 12, in Landak 129, in Tajan 1½, in Sanggau en Sekadau 99, in Mandor 10 en in Sintang 350 of totaal 1383 thail, welke hoeveelheid door 573 personen, meerendeels Chineezen, werd gewonnen. De prijzen van het goud varieerden van f 60 tot f 80 per thail. De opbrengst der diamantwinning in de afdeeling Landak zou, volgens schatting, in 1902 hebben bedragen 855 karaat, tegen 810 karaat in 1901. De waarde wordt gesteld op $ 28 per karaat, maar neemt toe naar gelang van de grootte van den steen.

In de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo werd het graven naar diamanten door de langdurige droogte belemmerd. In den omtrek van Tjempak en Pengaron en in de bedding der Riam Kanan-rivier nabij Awang Bangkal (district Riam Kanan) werden o. a. ruwe diamanten van 6, 8, 14 en 16 karaat gevonden. In 1902 zijn 2429 licentiën verkocht, tegen 4139 in 1901. Goud werd voornamelijk gewasschen in den drooggevallen bovenloop der Riam Kiwa- en Riam Kanan-rivieren, in de goudgraverijen te Tjempaka en in het district Pleihari der onderafdeeling Tanah Laoet. De productie was, ten gevolge van de ongunstige weersgesteldheid, onbeteekenend. De prijs per thail varieerde van f 70 tot f 80. De afvoer van door inlanders gewonnen steenkolen in de afdeelingen Doesoenlanden en Martapoera werd door den lagen waterstand bemoeielijkt. Door de bevolking der Doesoenlanden werden 30 en door die van de afdeeling Martapoera 4709 ton verzonden naar Bandjermasin. Ook in de zelfbesturende landschappen der onderafdeeling Berau werden steenkolen van goede qualiteit gewonnen, die wederom afzet vonden bij de schepen der Koninklijke Paketvaartmaatschappij, zoomede bij het opnemingsvaartuig *Makasser* en het gouvernements-stoomjacht *Sophie*. De productie bedroeg ± 1700 ton, de prijs f 8,25 per ton.

In de residentie Menado wordt door de inlandsche bevolking nog goud gewonnen in de afdeeling Noordkust van Celebes in de naaste omgeving van Dopalak, te Bwool en Paleleh en, wat de landschappen gelegen tusschen de Minahasa en de afdeeling Gorontalo betreft, in Bolang Mongondo. De resultaten zijn echter gering.

§ 6. VERGUNNINGEN TOT MIJNBOUWKUNDIGE OPSPORINGEN.

Het aantal aanvragen om vergunning tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen, hetwelk in 1901 1508 bedroeg, tegen 1801 in het voorafgaande jaar, daalde in 1902 tot 1198. Van de op ult. Mei 1902 nog van kracht zijnde 405 (verbeterde opgaaf) opsporingsvergunningen voor Java en Madoera kwamen er gedurende het tijdvak 1 Juni 1902—ult. Mei 1903 232 te vervallen, doch daarentegen zijn er 124 nieuwe verleend, zoodat er op laatstgenoemden datum nog 297 van kracht waren. Voor de buitenbezittingen waren de overeenkomstige cijfers 2 488 (verbeterde opgaaf), 999, 656 en 2 145, en voor die inlandsche staten, die het recht om zoodanige vergunningen te verleenen nog niet aan het Gouvernement hadden overgedragen, 312 (verbeterde opgaaf), 97, 226 en 441.

De in 1902, op grond van verleende opsporingsvergunningen, verkregen uitkomsten waren over het algemeen van weinig beteekenis. Omtrent de opsporingen, welke niet geheel onbevredigend verliepen, zij kortelijk het volgende medegedeeld.

Semarang. Door de „Dordtsche Petroleummaatschappij” is in de desa Tjiploek (district Selokaton der afdeeling Kendal) petroleum aangeboord. De boring is daarna voorloopig gestaakt.

Rembang. Door de zooeven genoemde maatschappij zijn in het district Ngawen 8 putten geboord, waarvan er 1 petroleum leverde.

Sumatra's Westkust. Door de mijnbouwmaatschappijen „Sinaboean”, „Rau” en „Tambang Sibonak” werden de reeds vroeger met succes bekroonde opsporingen voortgezet.

Palembang. De gunstige resultaten van de op de vergun-

ningsterreinen ingestelde onderzoekingen gaven aanleiding tot de concessie-aanvragen *Kajoe Ara Bongkoe*, *Selaro* en *Bandjar Sari* (vgl. K. V. 1902, kol. 303/304). Door de „Koninklijke Nederlandsche maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen in Nederlandsch-Indië" werden de exploratie-werkzaamheden voor de „Petroleummaatschappij Iliran" en de „Nederlandsch-Indische exploratie-maatschappij" voortgezet, vooralsnog echter zonder bevredigende uitkomsten.

Atjèh en onderhoorigheden. De „Mijnbouwmaatschappij Groot-Atjèh" kwam tot de overtuiging, dat op hare vergunningsterreinen (zie K. V. 1902, kol. 304) geen voldoende resultaat te verwachten is.

Door de „Koninklijke Nederlandsche maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen in Nederlandsch-Indië" werd geboord in de bovenstreken van Tjoenda bij de Kroeëng Djawa (onderafdeeling Lhō' Seumawè), welke boring nog niet beëindigd is, in Peudawa Rajeu' en in Langsar te Paja Bilé en Kroeëng Meureubò. De onderzoekingen in Peudawa Rajeu' en Langsar hadden concessie-aanvragen ten gevolge.

Riouw en onderhoorigheden. De onderzoekingen in Reteh (afdeeling Indragiri) op de terreinen van de heeren jhr. VAN DER DOES DE BIJE en LORIAUX, waar in 1901 steenkolen zijn aangetroffen, werden voortgezet.

Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Door de „Koninklijke Nederlandsche maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen in Nederlandsch-Indië" werden onderzoekingen verricht, zoowel op hare eigen vergunningsterreinen als op die van andere vergunninghouders, in de landschappen Koetei, Berau en Boeloengan en in de afdeelingen Amoentai, Kendangan en Tanah Boemboe. In Koetei is op het vergunningsterrein der „Oost-Borneo-Maatschappij" met succes naar olie geboord.

Menado. Het „Goudsyndicaat Bwool" zette zijne onderzoekingen in de gebergten Oeleilito, Tolila en Boehoento voort. De gevonden ertsen hadden een goudgehalte van 1 tot 18½ gram en een zilvergehalte van 5 tot 68 gram per ton. De werkzaamheden zijn voorloopig tot na den regenmoesson gestaakt. De gunstige uitkomsten in 1901 door de „Mijnbouwmaatschappij Bwool" verkregen, waren niet van blijvenden aard, waarom zij hare werkzaamheden in Bolang Mongondo niet heeft voortgezet. Het „Syndicaat Pagoeat" werkte op zijne vergunningsterreinen met ongeveer 60 vrije koelies. De verkregen resultaten leidden tot een aanvraag om concessie. Evenzoo vroeg de „Mijnbouwmaatschappij Kotaboenan" de concessiën *Dooep* en *Goenoeng Lama* aan, welke sedert zijn verleend. Op het einde van 1902 werkte zij met 30 Javaansche contractkoelies en overigens met een afwisselend aantal vrije arbeiders. Het Europeesch personeel bestond uit 7 personen.

Amboina. De „Koninklijke Nederlandsche maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen in Nederlandsch-Indië" vond in de in 1901 op Oost-Ceram door een drie-tal vergunninghouders gedane exploratiewerkzaamheden aanleiding om er eene exploratie-brigade heen te zenden, ten einde naar de aanwezigheid van ontginbare olievelden een onderzoek in te stellen. De in de eerste helft van 1903 verkregen resultaten gaven alle hoop op verder succes.

Ternate en onderhoorigheden. De „Nederlandsch-Nieuw-Guinea Handelmaatschappij" verrichtte onderzoekingen in het landschap Temboekoe (eiland Celebes), waarbij in een enkel boorgat olie is aangetroffen.

III. ZOUT.

Uitgenomen in de residentiën Pasoeroean, Besoeki en Madoera, waar gedurende het geheele jaar verpakt zout in briquetvorm gesleten werd, is in 1902 overal elders, waar het Gouvernement zout verkrijgbaar stelt, los zout gedebiteerd. De verkoop geschiedde bij de maat, behalve te Batavia, Bekasi, Tangerang, Buitenzorg en Tjabangboengin in de residentie Batavia, en op de hoofdplaatsen Semarang en Soerabaja, waar de indertijd voor die plaatsen genomen maatregel nog gehandhaafd bleef om den verkoop bij het gewicht te doen geschieden.

Alles herleid tot pikolmaten los zout, zou, volgens de voorloopige gegevens, in 1902 zijn gedebiteerd op Java en Madoera (wat de Vorstenlanden betreft alleen te Soerakarta en Klaten) 1 187 851 pikol en in de buitenbezittingen (aldaar slechts in 7 gewesten) 220 648 pikol, tegen respectievelijk 1 249 791 en 220 042 pikol (volgens verbeterde opgaven) in 1901. Op Java en Madoera steeg het debiet in Bantam, Batavia, de Preanger Regentschappen, Besoeki, Banjoemas en Kediri boven het cijfer van 1901; in de buitenbezittingen was dit het geval met 4 van de betrokken 7 gewesten; zie daaromtrent nader het gewestelijk driejarig overzicht in bijlage IJ IJ. Het geheele zoutdebiet bracht in 1902 bruto op f 9 609 991, tegen f 9 928 955 (verbeterde opgaaf) in 1901.

Ongerekend de verkoopplaatsen, waar briquetzout gedurende het geheele jaar verkrijgbaar was, nam in 1902 het aantal debietplaatsen toe met die te Prioek Tjahoe (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), Sagaranten en Tjitjoeroeg (Preanger Regentschappen) en Kalibakoeng (Pekalongan).

Met den verkoop van zout van gouvernementswege in de zelfbesturende landschappen Koetei, Kota Waringin, Pegatan-Koesan, Pasir, Sambalioeng, Goenoeng Taboer en Boeloengan en in de Tanah Boemboe-landen is op 1 Januari 1903 een aanvang gemaakt (vgl. K. V. 1902, kol. 305).

Met den soesoehoenan van Soerakarta en den sultan van Djokjakarta is, ten aanzien van de invoering van het gouvernements-zoutmonopolie in hun gebied, overeenstemming verkregen.

Bij Gouv. Bt. 25 Febr. 1903 n°. 42 is machtiging verleend om op plaatsen, waar het zoutmonopolie niet bestaat, eene proef te nemen met den verkoop voor 's lands rekening van gebriquetteerd en verpakt zout, tegen den prijs van f 8 per pikol. Om de verbruikers met het briquetzout bekend te maken, kan eene geringe hoeveelheid van de ten verkoop beschikbare massa kosteloos aan de bevolking worden verstrekt. In Tapanoeli (Sumatra's Westkust) had eene dergelijke proef op kleine schaal zeer gunstige resultaten opgeleverd. De bevolking toonde zich bijzonder ingenomen met het product en gaf hieraan de voorkeur boven het uit de Straits-Settlements ingevoerde zout.

De resultaten van de gouvernements-zoutwinning op Madoera, waaromtrent mede naar bijlage IJ IJ verwezen wordt, waren bevredigend. Er is namelijk 63 477 kojang zout gefabriceerd, tegen 52 200 kojang in 1901.

Bij het einde van 1902 was aan los zout voorhanden in de depôts 195 450 kojang en in de verkoop- en doorvoerpakhuizen 18 953 kojang, of in het geheel 214 403 kojang, tegen 206 782 kojang (verbeterde opgaaf) op ult. 1901. De voorraad briquetzout op ult. 1902 bedroeg 1153 kojang, tegen 1277 kojang bij het einde van 1901.

De verwachting, dat de zoutbriquettenfabrieken te Kalianget en Boender (res. Madoera) vóór het einde van 1902 gereed zouden komen en in den aanvang van 1903 het gebied, waar het briquetstelsel werkt, belangrijk zou kunnen worden uitgebreid (vgl. K. V. 1902, kol. 306), is niet verwezenlijkt. De gebouwen waren einde April 1903 nagenoeg gereed, doch de uitzending van verschillende machinerieën en goederen ondervond vertraging, terwijl de in de tweede helft van 1902 in Indië ontvangen persen niet aan de verwachting bleken te beantwoorden. Een

door den waarnemenden hoofdingenieur der spoorwegen, als deskundige, ingesteld onderzoek van de te Kalianget aanwezige werktuigen en meer bepaaldelijk van de persen, heeft geleid tot het aangeven van een aantal verbeteringen, waarmede bij de bestelling van de nog benoodigde persen rekening zal worden gehouden. De toepassing van het briquetstelsel moest dientengevolge beperkt blijven tot de residentiën Madoera, Pasoeroean en Besoeki. Terwijl in het laatste gewest de omzet, in vergelijking met 1901, opnieuw toenam en het debiet in Pasoeroean ongeveer gelijk bleef, verminderde het op Madoera belangrijk. De oorzaak van die vermindering — welke zich ook in 1901 voordeed — moet gezocht worden in den invoer van los zout uit de naburige gewesten en vermoedelijk ook in den clandestienen aanmaak van zout.

Met den bouw van eene briquettenfabriek in de afdeeling Sampang, waarvoor bij de Indische begrooting voor 1903 f 244 000 werd toegestaan, was op het tijdstip van afsluiting van de mededeelingen voor dit verslag nog geen aanvang gemaakt. Een nader onderzoek had namelijk aangetoond, dat te Pengarengan, waar de fabriek zou worden opgericht, geen voldoende hoeveelheid zoet water te vinden is en men dus met gecondenseerden stoom zou moeten werken. Nadat een te Ragoeng uitgekozen terrein eveneens ongeschikt was gebleken, ligt het thans in het voornemen de fabriek te Krampon te vestigen. Dit zal echter afhangen van den uitslag van een plaatselijk onderzoek. Van het voor den bouw van de fabriek beschikbaar gesteld bedrag zal dus in 1903 een deel onverwerkt blijven, hetwelk zal worden gebruikt voor den aanleg van eene Décauville-baan tusschen verschillende kleinere zout-etablissementen in de afdeeling Soemenep, alwaar het zout wordt ingeleverd, en de fabriek te Kalianget. Door dien aanleg, waarbij gebruik zal worden gemaakt van materieel van de geschorste Solovallei-werken, kan de tot dusver gebruikelijke ongeregelde en kostbare wijze van aanvoer van los zout per prauw vervallen. Bestendiging van het vervoer per prauw zou bovendien een uitbreiding van de pier te Kalianget, die alleen op den afvoer van het verpakte zout berekend is, noodzakelijk maken, terwijl het ook weer aanleiding zou kunnen geven tot die misbruiken, welke de nieuwe regeling van het zoutdebiet juist wil tegengaan en welke verbonden zijn aan het vervoer van los zout door particuliere aannemers.

De directeur der zoutverpakking, dr. Th. J. van Buuren, is, met ingang van 5 Mei 1903, op zijn verzoek, eervol uit 's lands dienst ontslagen en vervangen door den werktuigkundigen ingenieur voor het vak van scheepsbouw bij het marine-etablissement te Soerabaja, S. J. Veenstra. Eene instructie voor den directeur is vastgesteld bij Gouv. Bt. 10 Sept. 1903 n°. 6.

De in Semarang aan sommige desa's vrijgelaten zoutwinning uit de zoutwater- en modderwellen in de afdeeling Grobogan leverde in 1902 16 621 pikol op, tegen 14 040 pikol in 1901, welke vermeerdering moet worden toegeschreven aan den bijzonder drogen en langen oostmoesson, waardoor de verdamping van het water sneller plaats vond en de zoutwinning zeer werd vergemakkelijkt. Overeenkomstig Ind. St. 1876 n°. 258 zijn die desa's in den zoutcijns aangeslagen tot een bedrag van f 8687.

De bepalingen tot verzekering van het zoutmonopolie (Ind. St. 1882 n°. 73, gewijzigd bij Ind. St. 1900 n°. 205) ondergingen eene nadere wijziging bij Ord. van 30 Aug. 1903 (Ind. St. n°. 309).

IV. KOOPVAART EN SCHEEPSBOUW.

§ I. KOOPVAART.

Uit de jaarlijks te Batavia verschijnende „Statistiek van den handel, de scheepvaart en de in- en uitvoerrechten in Nederlandsch-Indië" blijkt, dat over 1902 de voor particuliere rekening in de tol- en de vrijhavens aldaar [1]) uit Nederland en den vreemde *ingevoerde* goederen (d. i. ongerekend de invoeren van gemunt en ongemunt goud en zilver) eene waarde vertegenwoordigden van ruim f 180⁴ millioen (ruim f 27² millioen minder dan in 1901), en de voor particuliere rekening uit die havens naar buiten Nederlandsch-Indië *uitgevoerde* goederen eene waarde van f 237 millioen (f 13 millioen meer dan in 1901), in welke totalen de buitenbezittingen deelden voor respectievelijk f 65 en f 81⁴ millioen (tegen f 72⁹ en f 74¹ millioen in 1901). Wat Java en Madoera betreft, was dus, hoofdzakelijk ten gevolge van de kleinere aanvoeren van rijst en de geringe koopkracht der inlandsche bevolking, de waarde van den invoer belangrijk lager dan in 1901, terwijl daarentegen de waarde van den uitvoer tot eene tot dusver nog niet bereikte hoogte steeg.

Ruim de helft der opgegeven invoerwaarde had in beide jaren betrekking op de artikelen manufacturen van alle soorten, kleederen, modewaren en garens (gezamenlijk in 1901 25 en in 1902 ruim 26°/₀), zoomede de in de handelsstatistiek onder „eetwaren" vermelde artikelen, en bovendien meel, rijst en zout (gezamenlijk in 1901 34 en in 1902 ruim 29°/₀). Het grootste aandeel in de uitvoeren hadden suiker, tabak voor de Europeesche markt, koffie, zoomede gomsoorten; de hiervoor opgegeven waarde bedroeg in 1901 63 en in 1902 ruim 59°/₀.

Wat betreft de hoeveelheid, die onder de in- en uitvoeren begrepen was als van (of over) Nederland aangebracht en derwaarts afgeladen, wordt voor al de in de handelsstatistiek afzonderlijk genoemde goederen verwezen naar bijlage ZZ, waarin tevens de in- en uitvoeren voor gouvernementsrekening gespecificeerd worden. Als naar gewoonte wijst een der tabellen van die bijlage — voor die in- of uitvoerartikelen, waarvan dit uit de handelsstatistiek blijkt, — de *hoeveelheden* aan, waartoe de opgegeven waardecijfers betrekking hebben, en wel over de laatst bekende vijf jaren. Afzonderlijk voor de suiker wordt hier nog aangeteekend, in aansluiting aan soortgelijke opgaaf in vorige verslagen, dat van de in 1902 van Java verscheepte totale hoeveelheid van 863 806 ton, voor zooveel dit bij de aflading kon worden opgegeven, de bestemming hoofdzakelijk was: Amerika, Hongkong, Australië, Japan, Singapore en Engelsch-Indië, namelijk respectievelijk 281 162, 225 706, 63 026, 61 289, 41 393 en 27 042, of gezamenlijk 699 618 ton, terwijl van de overige 164 188 ton door de afladers als bestemming werd opgegeven o. a. 106 606 ton naar het Engelsch kanaal voor orders, 9 584 ton naar Portugal voor orders, 4 424 ton naar Afrika en 37 400 ton naar Port-Saïd voor orders, welke laatstgemelde vier hoeveelheden Amerika tot eindbestemming hebben gekregen, zoodat derwaarts in 't geheel haren weg gevonden heeft eene hoeveelheid van 439 176 ton. In de overigens hiervóór vermelde verdeeling der hoeveelheden naar gelang van de bij de aflading opgegeven bestemming, waarbij nog te voegen is als verscheept naar Engeland, Nederland, China en andere niet reeds genoemde landen of plaatsen respectievelijk 2 913, 1 649, 1 366 en 246 ton, is, voor zooveel in Indië is kunnen worden nagegaan, later geen wijziging gekomen.

Opgaven omtrent de scheepvaartbeweging, voor zoover die uit de handelsstatistiek is op te maken, zijn opgenomen in bijlage AAA, sub I.

[1]) Wat betreft de havens in inlandsche staten, zijn in die statistiek alleen die behandeld, waar een *gouvernements-* tol- of havenkantoor gevestigd is.

§ 2. NEDERLANDSCH-INDISCHE KOOPVAARDIJVLOOT.

Blijkens de in bijlage AAA, sub II, nader gespecificeerde gewestelijke opgaven, is het aantal in Nederlandsch-Indië tehuis behoorende stoomschepen in 1902 geklommen van 145 tot 157, en dat der zeilschepen of zeilvaartuigen van 2 448 verminderd tot 2 437 (daaronder 179 en 165 op Europeesche wijze getuigde). De gezamenlijke inhoudsgrootte van al deze schepen en vaartuigen, waarbij niet gerekend zijn die, welke eene mindere grootte hadden dan 30 M³. (10.6 registerton), bedroeg 325 361 M³. (114 969 registerton), waaronder voor de stoomschepen 145 079 M³ (51 265 registerton).

In de genoemde bijlage is tevens plaatsgewijze vermeld het aantal zeeschepen (stoomschepen en andere), die op ult. 1902 van een Nederlandsch-Indischen zeebrief voorzien waren.

Eerste zeebrieven zijn in 1902 uitgereikt ten behoeve van 15 stoomschepen (waarvan gebouwd in Nederland 6 en in den vreemde 9, metende respectievelijk 4 501 en 1 958 registerton), zoomede ten behoeve van 3 schoeners, alle in den vreemde gebouwd, gezamenlijk metende 227 registerton. Van deze 18 schepen behoorden er 13 (gezamenlijk 6 066 ton) aan naamlooze vennootschappen, terwijl er 4 (gezamenlijk 519 ton) op naam van Chineezen en 1 (101 ton) op naam van een inlander stonden.

De bevoegdheid tot afgifte van nieuwe jaarpassen aan op inlandsche wijze getuigde zeeschepen (zie art. 20 van K. B. 30 Jan. 1874 n°. 16 — Ind. St. n°. 113 —, zooals dat artikel luidt ingevolge K. B. 27 Dec. 1901 n°. 6 — Ind. St. 1902 n°. 132 —) is bij Gouv. Bt. 29 Sept. 1902 n°. 27 (Ind. St. n°. 359) ook toegekend aan den controleur van Bawean (Soerabaja) en den posthouder op de Karimondjawa-eilanden (Semarang).

Bij Ord. van 27 Mei 1903 (Ind. St. n°. 217) is eene nieuwe regeling vastgesteld van de vacatieloonen en de vergoedingen voor het keuren of onderzoeken van vaartuigen in Nederlandsch-Indië.

De in Augustus 1881 door den directeur van financiën vastgestelde instructie voor scheepsmeters (zie K. V. 1882, blz. 229) is door dien departementschef, bij beschikking van 26 Maart 1903, in overeenstemming gebracht met de laatstelijk in de voorschriften betreffende de scheepsmeting gebrachte wijzigingen (vgl. K. V. 1902, kol. 308).

§ 3. SCHEEPSBOUW.

Deze tak van nijverheid bepaalt zich tot het deels op werven, deels op andere plaatsen aan het strand of aan de oevers der rivieren vervaardigen van op inlandsche wijze getuigde kleine vaartuigen, die uitsluitend voor de kust- en binnenvaart bestemd zijn. Van de werven is die te Tambelan (Riouw en onderhoorigheden), waar groote schoeners worden gebouwd, de voornaamste, terwijl die bij de kampong Lemo Lemo (Celebes en onderhoorigheden), die zich sedert eeuwen met den scheepsbouw bezighoudt, bij de inlandsche bevolking eene zekere vermaardheid bezit.

In 1902 zijn op eigenlijke werven van inlanders en vreemde oosterlingen aangebouwd: in Batavia 8, Pekalongan 22 en Soerabaja 5 op inlandsche wijze getuigde zeeschepen en respectievelijk 34, 13 en 15 inlandsche vaartuigen van minder dan 2 ton, en van laatstgenoemde categorie 103 in Rembang. Wat de buitenbezittingen betreft, liepen van stapel: in Sumatra's Westkust 10, Benkoelen 11, Oostkust van Sumatra 49, Banka 3, Westerafdeeling van Borneo 10, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo 11, Celebes en onderhoorigheden 34 en Bali en Lombok 1 op inlandsche wijze getuigde zeeschepen, terwijl in Sumatra's Westkust, Riouw en onderhoorigheden, Banka, Westerafdeeling van Borneo, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en Celebes en onderhoorigheden respectievelijk nog 159, 5, 2, 1, 6 en 425 inlandsche vaartuigen kleiner dan 2 ton zijn afgeleverd.

Op de door Europeanen geëxploiteerde scheepstimmerwerven zijn in 1902 gebouwd: in de residentie Batavia 3 stoom- en 3 zeilschepen, in de residentie Semarang 1 stoomschip en 13 zeilschepen en in de residentie Soerabaja 4 zeilschepen.

Van de te Tandjoeng Priok (Batavia) bestaande dokgelegenheid der „Droogdokmaatschappij Tandjoeng Priok" is in 1902 door 126 schepen gebruik gemaakt, zijnde 22 meer dan in 1901. Over het door de naamlooze vennootschap „Zeehaven en kolenstation Sabang" geëxploiteerd wordende gouvernementsdok te Sabang op Poelò Wè (Atjèh en onderhoorigheden) zie men hoofdst. E, kol. 136.

Eene lijst van de op Europeesche wijze getuigde schepen, die in 1902 in den Nederlandsch-Indischen Archipel zijn verongelukt, vindt men in bijlage AAA, sub III.

V. ANDERE ONDERWERPEN.

§ I. HANDEL; FABRIEKS- EN HANDWERKSNIJVERHEID.

Groothandel. Blijkens de berichten der kamers van koophandel en nijverheid op de drie hoofdplaatsen van Java waren in 1902 de uitkomsten van den exporthandel, ofschoon geen buitengewone voorspoed viel waar te nemen, niet onbevredigend en onderging de uitvoer eene niet onbelangrijke stijging. Daarentegen was de invoerhandel al even gedrukt als in 1901. Alleen wat Semarang betreft, kan op betere uitkomsten gewezen worden, terwijl Soerabaja ook thans weder door de heerschende toestanden het meest te lijden had, zoodat faillissementen aldaar meer dan gewoonlijk voorkwamen.

Betreffende den handel in het ressort der kamers van koophandel en nijverheid te Padang en Makasser zijn voor dit gedeelte van het verslag geen mededeelingen ontvangen.

Binnenlandsche handel. De berichten omtrent den zoogenaamden tweedehandshandel op Java en Madoera over 1902 luiden wederom het gunstigst uit de Preanger Regentschappen en de afdeelingen Djombang (Soerabaja) en Djember (Besoeki); elders was de omzet in algemeenen zin slechts redelijk te noemen. Uitgenomen in die streken, waar nieuwe spoor- of tramwegverbindingen het verkeer verlevendigden, of waar zich door uitbreiding van de particuliere industrie eene groote vlottende bevolking ophield,

bleef de toestand van den inlandschen detail- of kleinhandel op Java en Madoera onveranderd.

Ten aanzien van den binnenlandschen handel in de buitenbezittingen zij verwezen naar hetgeen daaromtrent is medegedeeld in hoofdst. C.

Opgaven omtrent het aantal plaatsen, waar vaste markten (pasars) zijn ingesteld, zijn ditmaal niet ontvangen.

Fabrieks- en handwerksnijverheid. De in de gewestelijke verslagen over 1902 aangetroffen opgaven omtrent de aan particulieren toebehoorende industrieele inrichtingen, uitgenomen die, welke de verwerking van landbouwproducten beoogen (zie daaromtrent afd. I van dit hoofdstuk), zijn bijeengebracht in de in bijlage BBB, sub I, opgenomen lijst. De in die lijst verstrekte gegevens omtrent de werkloonen worden aangevuld door de sub II van die bijlage voorkomende gewestelijke opgaaf van de minima en maxima der in 1902 aan ambachtslieden en koelies betaalde dagloonen.

Kamers van koophandel en nijverheid. Van de vijf in Nederlandsch-Indië bestaande kamers van koophandel en nijverheid gaven alleen die te Semarang (over 1902) en Soerabaja (over 1901 en 1902) verslagen in druk uit.

Inlandsche kunstnijverheid. In verband met het streven om door de ontwikkeling der inlandsche kunstnijverheid de welvaart der inlandsche bevolking te bevorderen, is aan de Indische afdeeling van de Vereeniging „Oost en West", die in 1902 te Batavia eene in alle opzichten geslaagde tentoonstelling van voorwerpen van inlandsche kunstnijverheid had gehouden, bij Gouv. Bt. 5 Dec. 1902 n°. 22, ten behoeve van eene aldaar te openen permanente tentoonstelling van dien aard, eene subsidie verleend van f 10 000 voor de inrichting van een gebouw en de bestrijding van de bedrijfskosten gedurende 1903, terwijl haar een — later terug te betalen — bedrag van f 10 000 is toegekend als tegemoetkoming in de kosten van aankoop der ten toon te stellen artikelen. Bovendien is aan de Nederlandsche afdeeling der Vereeniging, bij K. B. 11 Mei 1903 n°. 54, eene subsidie van f 4200 verleend, als bijdrage in een kapitaal, benoodigd voor de oprichting van eene naamlooze vennootschap, welke bestemd zal zijn om als tusschenpersoon op te treden tusschen de producenten in Indië en de afnemers hier te lande en elders.

Door geldelijken steun van regeeringswege is een deskundige op het gebied der Indische kunstnijverheid, de heer J. A. Loeber Jr., in de gelegenheid gesteld om in buitenlandsche musea onderzoekingen in te stellen naar voortbrengselen dier nijverheid en is de uitgave mogelijk gemaakt van eene door hem samengestelde verhandeling over Timoreesch snijwerk en ornament.

Tentoonstellingen. Ook in 1902 zijn te Batavia vanwege den „Nederlandsch-Indischen Kunstkring" eenige tentoonstellingen van schilderijen en etsen gehouden. De „Vereeniging tot bevordering der ooftteelt in Nederlandsch-Indië" organiseerde te Buitenzorg eene derde vruchtententoonstelling en de „Djokja-bond" te Djokjakarta eene expositie van door inlanders in hun vrijen tijd vervaardigde voorwerpen. Te Bondowoso (Besoeki) had, zoowel voor Europeesche als voor inlandsche deelnemers, eene kleine tentoonstelling plaats, betrekking hebbende op landbouw, nijverheid en veeteelt. Overigens zie men de voorgaande rubriek, zoomede — over de in 1902 gehouden paarden- en veetentoonstellingen — kol. 277/278 en 288.

§ 2. VISSCHERIJEN.

De proef met de teelt van jonge goudvisschen op sawahs en in vijvers in de districten Kaloran en Pringsoerat van de afdeeling Temanggoeng der residentie Kedoe (zie K. V. 1902, kol. 311) had, niettegenstaande zij slechts op kleine schaal kon worden genomen — het grootste deel der bibit was tijdens het vervoer uit de Preanger Regentschappen naar Kedoe gestorven —, zulke gunstige resultaten, dat in September 1902 tot het voortzetten der proef is besloten. Ook zijn gelden beschikbaar gesteld voor het nemen van proeven met de teelt van goerami's en goudvisschen in de districten Boemiajoe, Banjoemoedal, Paninggaran en Doro van de residentie Pekalongan.

Met aanvulling van de bij Ord. van 3 Jan. 1902 (Ind. St. n°. 4) vastgestelde regeling op het stuk der uitoefening van de visscherij naar parelschelpen, paarlemoerschelpen en (of) tripang, zijn bij Ord. van 21 Maart 1903 (Ind. St. n°. 170) onder de streken, waar het vischrecht door het Gouvernement kan worden verpacht, ook opgenomen het gouvernementsgebied van de residentiën Oostkust van Sumatra, Riouw en onderhoorigheden en Timor en onderhoorigheden, zoomede het geheele gewest Atjèh en onderhoorigheden.

Van de onder de vroegere regeling verleende vergunningen tot het visschen naar parelschelpen, paarlemoerschelpen en tripang in de territoriale wateren van onder ons rechtstreeksch bestuur staande gedeelten van Nederlandsch-Indië zijn er, op grond van het bepaalde sub c van § 7 der „overgangsbepalingen" van de nieuwe parelvisscherij-ordonnantie, een 36-tal ingetrokken (Gouv. Btn. 11 April 1903 n°. 20 en 12 Juli 1903 n°s. 8 en 9). Het vischrecht in die wateren zal worden verpacht zoodra de algemeene pachtvoorwaarden zullen zijn vastgesteld.

Voor een paar maatregelen in het belang van de werkgevers en werknemers (inboorlingen van de gewesten Celebes en onderhoorigheden en Timor en onderhoorigheden, die zich als zeevarenden op vreemde schepen buiten Nederlandsch-Indië begeven — zie Ind. St. 1875 n°s. 49 en 274 en de sedert in het eerstgemelde gebrachte wijzigingen —), betrokken bij de parelvisscherij in de Australische wateren, zij verwezen naar Ind. St. 1903 n°s. 203 en 204.

Door de hoofden van gewestelijk bestuur is, voor zooveel mogelijk, voldaan aan de hun in Januari 1902 verstrekte opdracht om, ten dienste van het onderzoek naar de eigenschappen en de levensvoorwaarden van de tripang, een voldoende hoeveelheid vergelijkingsmateriaal in te zenden (vgl. K. V. 1902, kol. 312). Door den chef der Xde afdeeling van 's lands plantentuin te Buitenzorg is daaromtrent een rapport ingediend. In hoever daaruit gegevens kunnen worden geput voor maatregelen in het belang der tripangvisscherij is nog in overweging.

Volgens de algemeene jaarlijksche handelsstatistiek van Nederlandsch-Indië is in 1902 van daar naar Nederland en den vreemde aan schelpen van verschillende soort uitgevoerd voor eene waarde van f 1 647 918 en aan tripang voor eene waarde van f 847 656, welke uitvoeren in 1901 eene waarde vertegenwoordigd hadden van f 1 243 285 en f 833 880. Aan gezouten en gedroogde visch is uitgevoerd ± 139 000 pikol, tegen ± 144 000 pikol in 1901.

§ 3. IJKWEZEN.

In de verschillende ijkdistricten, waar het aantal voor het ijkonderzoek aangewezen plaatsen in den loop van 1902 van 180 tot 178 daalde, kwamen, volgens onvolledige opgaven, in dat jaar ter verificatie 27 624 aan het Gouvernement en 24 812 aan particulieren toebehoorende ijkvoorwerpen, waarvan er 25 475 en 21 475 (respectievelijk ruim 92 en 86 %) konden worden goedgekeurd, doch zulks, wat 4082 en 1021 betreft, eerst na voorafgegane justeering. Eerstgenoemd totaal bestond uit 25 856 maten, gewichten en strijkers en 1768 weegwerktuigen (alleen voor Java en Madoera — met Bali en Lombok — waren deze getallen 17 980 en 1430); wat het andere totaal betreft, dat van den ijk en herijk ten behoeve van particulieren, was de verdeeling 15 828 maten, gewichten en strijkers en 5 647 weegwerktuigen (alleen voor Java en Madoera — met Bali en Lombok — 14 829 en 4 249).

Aan ijkgelden is, eveneens volgens onvolledige opgaven, in 1902 ontvangen f 7 960, tegen f 10 251 (verbeterde opgaaf) in 1901.

In 1902 zijn voor het eerst geheel aan de eischen voldoende datjins (Romeinsche unsters) op Java geïmporteerd en in den handel gebracht, doch de prijs dier weegwerktuigen schijnt nog te hoog om een ruim debiet daarvan te waarborgen.

§ 4. LOTERIJEN.

In het tijdvak 1 Mei 1902 t/m ult. April 1903 werden toegestaan een groote geldloterij van f 500 000, waarvan de winsten respectievelijk voor 3/5 en 2/5 te bestemmen voor het Roomsch-katholiek Weeshuis te Semarang en den „Indischen Bond”, benevens tien kleine geldloterijen, tot een gezamenlijk bedrag van f 100 000, o. a. voor den bouw van 2 kerken (ten behoeve van de Protestantsche gemeente te Fort de Kock en de Roomsch-katholieke gemeente te Madioen), een gebouw voor den Chineeschen eeredienst te Tjilatjap en 3 Fröbel-scholen. Voorts is in dat tijdvak vergunning verleend tot het houden van eene loterij van roerende goederen, groot f 4000, ten behoeve van de opvoeding van weezen.

De in de eerste plaats genoemde loterij, zoomede de vóór 1 Mei 1902 toegestane kleine loterijen (zie K. V. 1902, kol. 313/314), speelden op tijd uit.

De Minister van Koloniën,

IDENBURG.

Bijvoegsel.

Landrente in de gouvernementslanden op Java en Madoera (zie hoofdst. J, afd. III, kol. 169). Behalve in het gedeelte der Preanger Regentschappen, waar de afzonderlijke landrente-regeling van Ind. St. 1896 n°. 126 werkt, is voor het jaar 1902 de aanslag in deze belasting weder geregeld overeenkomstig de bij gouvernements-circulaire van 20 Maart 1901 verstrekte voorschriften (zie K. V. 1901, blz. 68).

Gewestelijke opgaven nopens den aanslag en de inning van de landrente over 1902 worden aangetroffen in bijlage K, sub A. Uit die opgaven blijkt dat de aanslag, wat de voor vast aangeslagen gronden betreft, voor alle gewesten, behalve de Preanger Regentschappen, werd vastgesteld op f 16 716 311, en voor deze residentie op f 1 374 249, of voor geheel Java en Madoera op f 18 090 560, tegen — volgens verbeterde opgaven — f 18 079 224 (waaronder f 1 375 098 voor de Preanger Regentschappen) in 1901, zijnde dus eene vermeerdering met f 11 336. Misgewas en buitengewone en gewichtige redenen leidden tot het verleenen van vrijstelling tot een bedrag van f 1 162 038, terwijl f 224 722 is afgeschreven wegens het onbeplant blijven van gronden. Door een en ander moest dus de aanslag verminderd worden met f 1 386 760 (in 1901 — verbeterde opgaaf — met f 1 459 235), zoodat van de voor vast aangeslagen gronden viel te heffen f 16 703 800, welk bedrag, wegens aanslag van de wisselvallig bebouwde velden, was te verhoogen met f 292 238 (f 12 403 minder dan in 1901). De *zuivere* aanslag der landrente in 1902 bedroeg derhalve f 16 996 038, tegen f 16 924 630 (verbeterde opgaaf) in 1901, dat is f 71 408 meer.

De belangrijke vrijstellingen en afschrijvingen waren, evenals in 1901, in hoofdzaak het gevolg van de ongunstige weersgesteldheid — waardoor vele velden mislukten of niet beplant konden worden — en van den ongunstigen oeconomischen toestand der inlandsche bevolking in sommige streken van Java, vooral in Semarang en Kedoe.

Op ult. December 1902 was van den aanslag nog niet aangezuiverd eene som van f 30 681, waarvan alleen in Semarang f 15 449.

Door de met de inning belaste personen werd wel geïnd, maar niet verantwoord f 5395, tegen f 3483 in 1901.

Ook in 1902 bleef de nieuwe (zoogenaamde Preanger-) landrente-regeling beperkt tot de districten der Preanger Regentschappen, waar zij reeds in 1900 werkte. De stand op 1 Maart 1903 van de voorbereidende werkzaamheden voor de eventueele toepassing van die regeling op het overig gedeelte der gouvernementslanden op Java en Madoera blijkt uit het volgend overzicht.

GEWESTEN.		AANTAL DISTRICTEN WAARIN						
NAAM.	Aantal districten.	de nieuwe landrente-regeling reeds werkte.	de proefsnitten waren uitgezet.	de meting (of herziening) was		de klassering was		nog geen werkzaamheden voor de eventueele invoering der nieuwe regeling waren verricht.
				begonnen.	voltooid.	begonnen.	voltooid.	
Bantam . . .	19	"	19	"	"	"	"	"
Batavia . . .	6	"	5	"	1	"	"	"
Preanger Reg.	a) 58	46	c) 12 (3) [1]	3	1	2	"	"
Cheribon . . .	24	"	15 (3) [7]	3	7	3	9	"
Pekalongan . .	28	"	28 (2) [8]	2	8	"	"	"
Semarang . .	b) 35	"	35 (10) [4]	10	4	"	"	"
Rembang . .	23	"	"	"	"	"	"	23
Soerabaja. . .	b) 27	"	27	"	"	"	"	"
Pasoeroean . .	30	"	23 (4) [5]	4	5	5	7	"
Besoeki . . .	18	"	18	"	"	"	"	"
Banjoemas . .	19	"	14 (3)	3	"	2	5	"
Kedoe. . . .	34	"	34 (9) [1]	9	1	6	"	"
Madioen . . .	22	"	21 (8) [3]	8	3	"	1	"
Kediri. . . .	24	"	19 (1) [3]	1	3	"	3	2
Madoera . . .	b) 20	"	7	"	"	"	"	13
	387	46	277 (43) [32]	43	33	18	25	38

a) Gemakshalve is voor de districten, waar de nieuwe regeling reeds werkte de vorige administratieve indeeling gevolgd.

b) Zonder de onderhoorige eilanden.

c) Tusschen ( ) is aangegeven in hoeveel van het opgegeven aantal districten tevens de meting (of herziening) was begonnen, en tusschen [ ] in hoeveel die werkzaamheden waren afgeloopen.

Met het doen verdwijnen van enclaves, door het verspreid liggen van gronden van de eene desa in het gebied eener andere, werd voortgegaan.

Postspaarbank (zie hoofdst. L, afd. III, § 5, kol. 229/230). Het gebruik, dat van de spaarbank gemaakt wordt, nam ook in 1902 gestadig toe. Het tegoed der inleggers steeg van f 3 464 203 op ult. 1901 tot f 3 995 809 op ult. 1902 (hierin deelden inlanders en vreemde oosterlingen voor 9.30 en 1.32 en voor 9.59 en 1.52 %), terwijl het totaal aantal inleggers klom van 26 531 tot 30 058, onder wie respectievelijk 5 985 en 6 367 militairen

Het ten name van de postspaarbank in Nederlandsche staatsschuld (grootboek der 3% Nationale Schuld en schuldbekentenissen van het immigratiefonds ten behoeve der kolonie Suriname) belegd kapitaal bedroeg op ult. 1902 f 2 709100 (nominaal), te boek staande voor eene waarde van f 2 552 957, terwijl in Indië was uitgezet in beleeningen f 1 222 730 en een bedrag van f 306 899 rentegevend was gemaakt door disconteering van vendu-acceptatiën. Door deze beleggingen is in 1902 f 125 224 aan rente gekweekt, overeenkomende met 3.29 % van de uitgezette kapitalen.

De som der uitgekeerde en bijgeschreven rente beliep (f 5 622 + f 74 689 =) f 80 311, zoodat een overschot is verkregen van

f 44 913, terwijl de bedrijfskosten der instelling f 35 660 bedroegen, waaronder f 23 484 aan bezoldiging van den directeur en het hem ondergeschikt personeel. Over 1901 was het overschot f 39 254 en bedroegen de bedrijfskosten f 37 593 (verbeterde opgaven).

Met betrekking tot het 1ste halfjaar 1903 blijkt uit de maandelijks als bijvoegsel van de Jav. Ct. openbaar gemaakte staten van de in de postspaarbank ingelegde en daaruit teruggevraagde gelden, dat bij het einde van dat semester het tegoed der inleggers f 4 339 873 bedroeg, waarin 18 757 Europeanen, 12 149 inlanders en 982 vreemde oosterlingen deelden voor f 3 865 080, f 415 262 en f 59 531.

BIJLAGEN

BEHOORENDE BIJ HET

VERSLAG BETREFFENDE NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË

VAN

1903.

Lit. A. Legerstatistiek van Nederlandsch-Indië, deels over 1902, deels over 1898 t/m 1902.

" B. Overzichten betreffende de oorlogsmarine in Nederlandsch-Indië, meerendeels over 1902.

" C. Overzicht betreffende de gouvernementsmarine in Nederlandsch-Indië over 1902.

" D. Tabellarische opgaven, meerendeels over 1902, betreffende eenige onderwerpen van justitieelen aard of daarmede verband houdende.

" E. Statistiek betreffende de landsgevangenissen en daarmede gelijk te stellen strafinrichtingen in Nederlandsch-Indië over 1902.

" F. Tabellarische opgaven betreffende eenige onderwerpen in betrekking staande tot het departement van binnenlandsch bestuur, meerendeels over 1902.

" G. Overzicht van de gehouden aanteekeningen omtrent de verrichte heerendiensten op Java en Madoera, met uitzondering van de residentiën Soerakarta en Djokjakarta, gedurende 1902.

" H. Overzicht van de opbrengst van het hoofdgeld van de heerendienstplichtigen in de gouvernementslanden van Java en op Madoera, en van de daaruit bestreden uitgaven over 1902.

" J. Overzichten van de gehouden aanteekeningen omtrent de in sommige gewesten buiten Java en Madoera gedurende 1902 verrichte heerendiensten.

" JI. Protest van 17 van de 18 districtshoofden der Minahasa, in zake de in Juni 1902 door eenige personen tegen het bestuur ingebrachte klachten over de toestanden aldaar.

" JII. Besluit van den resident van Menado, dd. 30 Mei 1900 nº. 429, houdende regeling van de negorijdiensten in de Minahasa.

" K. Overzichten, meerendeels over 1901 en 1902, betreffende de landrente en andere landelijke inkomsten.

" L. Statistische overzichten betreffende uitgifte van grond en andere agrarische aangelegenheden, meerendeels over 1902.

" M. Numerieke opgaven betreffende het middelbaar onderwijs in Nederlandsch-Indië over de jaren 1901 en 1902.

" N. Overzicht betreffende de in Nederlandsch-Indië aanwezige scholen voor inlanders over 1901 en gedeeltelijk ook over 1902, zoomede gegevens betreffende de (particuliere) scholen voor vreemde oosterlingen over 1902.

Lit. O. Statistische en andere opgaven betreffende de Europeesche en inlandsche Christengemeenten in Nederlandsch-Indië (daaronder ook de zendingsgemeenten), meerendeels volgens de over 1902 ingekomen gegevens.

" P. Opgaven betreffende de in Nederlandsch-Indië bestaande weeshuizen en andere instellingen of vereenigingen van liefdadigheid, zoomede uitkeeringsfondsen en spaarbanken, meerendeels over 1902.

" Q. Numerieke opgaven betreffende den burgerlijken geneeskundigen dienst in Nederlandsch-Indië, meerendeels over de jaren 1898 t/m 1902.

" R. Overzicht betreffende de samenstelling en distributie op 15 April 1903 van het technisch personeel der burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië, benevens opgaven nopens de in 1902 vanwege het burgerlijk bouwdepartement verwerkte sommen.

" S Overzicht van de uitkomsten der spoor- en tramwegexploitatie in Nederlandsch-Indië over 1902.

" T. Overzicht van de tot 1 Juni 1903 in Nederlandsch-Indië verleende vergunningen voor den aanleg en de exploitatie van tramwegen met mechanische beweegkracht, waarvoor de termijn van aanvaarding op gemelden datum nog openstond.

" U. Opgaven betreffende de op ult. 1902 in Nederlandsch-Indië aanwezige stoomketels, in gebruik bij particuliere ondernemingen, inrichtingen, enz.

" V. Statistiek betreffende den post- en telegraafdienst in Nederlandsch-Indië over 1902, meerendeels in vergelijking met de cijfers over 1900 en 1901.

" W. Overzicht van de op ult. 1902 in Nederlandsch-Indië in exploitatie zijnde telephoonondernemingen.

" X. Overzichten betreffende den postspaarbankdienst in Nederlandsch-Indië over 1902.

" IJ. Overzicht van de tot ult. Maart 1903 verleende vergunningen tot het aanleggen en exploiteeren van electrische geleidingen in Nederlandsch-Indië, voor zooveel op genoemden datum nog van kracht.

" Z. Overzicht van de in 's lands kassen in Nederlandsch-Indië aanwezige betaalmiddelen bij het einde van elke maand van 1902.

" AA. Algemeen overzicht van de opbrengst, enz. der in 1902 voor gouvernementsrekening in Nederland verkochte producten.

Lit. BB. Overzicht betreffende de in 1902 voor gouvernementsrekening uit Indië verscheepte ladingen koffie, kinabast en tin en van de daarvoor betaalde vrachten.

„ CC. Overzicht betreffende de opiumpacht over 1901 en 1902.

„ DD. Overzichten betreffende de overige verpachte landsmiddelen over de jaren 1901, 1902 en 1903.

„ EE. Statistiek betreffende de opiumregie over 1902.

„ FF. Overzicht betreffende de opbrengst in 1902 van verschillende niet-verpachte middelen onder beheer van het departement van financiën.

„ GG. Overzicht van de geldmarkt in Nederlandsch-Indië over 1902, zoomede balans en winst- en verliesrekening der Javasche Bank, afgesloten op 31 Maart 1903.

„ HH. Overzicht van de uitkomsten van het in 1903 afgenomen 2de gedeelte van het groot-ambtenaarsexamen voor den Indischen dienst, benevens overzichten over 1902 betreffende de geldelijke aangelegenheden van het civiel en het militair weduwen- en weezenfonds in Nederlandsch-Indië.

„ JJ. Overzicht betreffende de uitgestrektheid, enz. van de bouwgronden der inlandsche bevolking op Java en Madoera (met uitzondering van de gewesten Djokjakarta en Soerakarta en van de particuliere landerijen) over 1902.

„ KK. Overzicht betreffende de rijstcultuur op Java en Madoera (met uitzondering als voren) over 1902.

„ LL. Overzicht betreffende de teelt van andere eenjarige gewassen op Java en Madoera (met uitzondering als voren) over 1902.

„ MM. Opgaven betreffende de aan de verplichte levering onderworpen koffiecultuur op Java en de van gouvernementswege gehouden veilingen van Java-koffie, meerendeels over 1902.

„ NN. Opgaven betreffende de gouvernements-kina-onderneming over de jaren 1897 t/m 1902, en de in 1902 van gouvernementswege gehouden veilingen van kinabast.

„ OO. Opgaven betreffende de suikerindustrie op Java over 1902.

„ PP. Overzicht over 1902 van de productie, enz. der indigo- en tabaksondernemingen op Java, geheel of gedeeltelijk berustende op overeenkomsten met de bevolking tot huur van gronden of tot opkoop van gewas.

Lit. QQ. Gewestelijk overzicht betreffende de op ult. 1902 op Java aanwezige landbouwondernemingen, gevestigd op gronden door het Gouvernement in erfpacht of in huur afgestaan, benevens de daarvan in 1902 verkregen productie, voor zooveel betreft de voornaamste landbouwvoortbrengselen voor de wereldmarkt.

„ RR. Opgaven betreffende de particuliere landerijen op Java en de huurlanden in Soerakarta en Djokjakarta over 1901 en 1902.

„ SS. Overzichten betreffende het boschwezen op Java en Madoera over 1902.

„ TT. Opgaven betreffende de aan de verplichte levering onderworpen koffiecultuur ter Sumatra's Westkust en de van gouvernementswege gehouden veilingen van Sumatra-koffie over 1902.

„ UU. Overzicht over 1902 betreffende de in de buitenbezittingen gevestigde landbouwondernemingen, uitgenomen die op landen door particulieren in eigendom bezeten en de daaronder te rangschikken specerijperken op de Banda-eilanden.

„ VV. Statistische opgaven betreffende de in de jaren 1900, 1901 en 1902, in die gewesten der buitenbezittingen waar koelie-ordonnantiën van kracht zijn, geregistreerde contract-koelies.

„ WW. Overzicht betreffende de hoeveelheden en waarde der voornaamste boschproducten, in 1901 uit verschillende gewesten der buitenbezittingen rechtstreeks naar buiten Nederlandsch-Indië uitgevoerd.

„ XX. Overzichten betreffende het mijnwezen in Nederlandsch-Indië over 1902—1903.

„ IJIJ. Opgaven betreffende het gouvernements-zoutmonopolie over de jaren 1900, 1901 en 1902.

„ ZZ. Overzichten over 1902 betreffende de handelsbeweging tusschen Nederlandsch-Indië en landen of plaatsen daarbuiten gelegen.

„ AAA. Overzichten betreffende de scheepvaart over 1902.

„ BBB. Opgaven over 1902 betreffende de aan particulieren toebehoorende industrieele inrichtingen (uitgenomen die, welke de verwerking van landbouwproducten beoogen), en de loonen van ambachtslieden en koelies in Nederlandsch-Indië.

Bijlage A.

(Zie hoofdstuk D van het verslag.)

A. Legerstatistiek (tabellen 1—18).

Formatie en sterkte.

Winsten en verliezen.

Onderwijs, eerbelooningen en straffen.

B. Gewapende korpsen niet rechtstreeks tot het leger behoorende.

1. Formatie en sterkte van het leger (ongerekend

OMSCHRIJVING.	Normale formatie. Officieren en als zoodanig dienstdoenden. Officieren. b)	Normale formatie. Officieren en als zoodanig dienstdoenden. Adj.-onderoff. dd. offic.	Normale formatie. Militairen beneden den rang van officier (ongerekend — als in de voorgaande kolommen begrepen — de onderluitenants en de adjudant-onderoff. dd. officier). Europeanen.	Normale formatie. Militairen beneden den rang van officier. Amboineezen.	Normale formatie. Militairen beneden den rang van officier. Andere inlanders	Normale formatie. Militairen beneden den rang van officier. Totaal.	Normale formatie. Troepenpaarden	Tegenwoordige (*tijdelijk* geldende) formatie. Officieren en als zoodanig dienstdoenden. Officieren.	Tegenwoordige formatie. Officieren en als zoodanig dienstdoenden. Adj.-onderoff. dd. offic.	Tegenwoordige formatie. Militairen beneden den rang van officier (ongerekend — als in de voorgaande kolommen begrepen — de onderluitenants en de adjudant-onderoff. dd. officier). Europeanen.	Tegenwoordige formatie. Militairen beneden den rang van officier. Amboineezen.	Tegenwoordige formatie. Militairen beneden den rang van officier. Andere inlanders. m)	Tegenwoordige formatie. Militairen beneden den rang van officier. Totaal.	Tegenwoordige formatie. Troepenpaarden.
Staf van den Gouverneur-Generaal	c) 3	„	„	„	„	„	„	c) 3	„	„	„	„	„	„
Civiel en militair gouverneur van Atjèh en onderhoorigheden	d) 2	„	„	„	„	„	„	d) 2	„	„	„	„	„	„
Departement van oorlog (commandant van het leger, kabinet en Iste afdeeling van het departement) a).	10	„	1	„	„	1	„	10	„	1	„	„	1	„
Generale staf: hoofdbureau generale staf (VIIde afd. departement van oorlog en topographisch bureau)	10	„	22	„	„	22	„	11	„	22	„	„	22	„
Generale staf: brigades van den topographischen dienst	13	„	45	„	„	45	„	13	„	56	„	„	56	„
Generale staf: gewestelijke dienst	5	„	„	„	„	„	„	e) 6	„	„	„	„	„	„
Generale staf: permanente militaire spoorwegcommissie	1	„	„	„	„	„	„	1	„	„	„	„	„	„
Gewestelijke en plaatselijke staf	f) 29	„	„	„	„	„	„	f) 29	„	„	„	„	„	„
Infanterie: staf van het wapen (hoofdbureau of IIde afdeeling departement van oorlog)	6	„	„	„	„	„	„	6	„	„	„	„	„	„
Infanterie: commandant der infanterie te Magelang	2	„	„	„	„	„	„	2	„	„	„	„	„	„
Infanterie: infanterie-troepen: 20 veld- en reservebataljons	364	„	5931	2550	6612	15093	„	378	„	5976	2899	6612	15487	„
Infanterie: infanterie-troepen: 4 depôtbataljons	83	„	i) 1080	i) 255	i) 1990	i) 3325	„	83	„	1080	255	1990	3325	„
Infanterie: infanterie-troepen: garnizoens-infanterie, subsistentenkaders en subsist. detachementen, benevens strafdetachementen en kaderscholen	229	„	1849	3	5190	7042	„	251	„	2056	3	5771	7830	„
Infanterie: infanterie-troepen: op marsch ter bereiking van de bestemming	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Korps marechaussee te voet (in Atjèh en onderhoorigheden)	„	„	„	„	„	„	„	20	„	72	570	570	1212	„
Cavalerie	31	„	447	„	400	847	700	32	„	456	„	403	859	718
„ op marsch ter bereiking van de bestemming	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Artillerie: hoofdbureau (IIIde afd. departement van oorlog) en staf van het wapen	21	3	11	„	„	11	„	21	3	11	„	„	11	„
Artillerie: artillerie-troepen: veld- en bergbatterijen op Java	37	3	656	„	489	1145	496	37	3	657	„	489	1146	496
Artillerie: artillerie-troepen: vesting-artillerie op Java	28	7	450	„	239	689	„	28	7	450	„	239	689	„
Artillerie: artillerie-troepen: artillerie der buitenbezittingen	25	4	439	„	363	802	69	26	4	420	„	455	875	69
Artillerie: dienst der artillerie-magazijnen en werkplaatsen	19	„	345	„	66	411	„	18	„	250	„	17	267	„
Artillerie: op marsch ter bereiking van de bestemming	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Genie: hoofdbureau (IVde afd. departement van oorlog) en staf van het wapen	43	„	45	„	„	45	„	43	„	45	„	„	45	„
Genie: genietroepen en werklieden	17	„	524	„	342	866	„	21	„	527	„	342	869	„
Genie: dienst der geniemagazijnen	5	„	13	„	„	13	„	5	„	13	„	„	13	„
Genie: op marsch ter bereiking van de bestemming	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Militaire administratie: hoofdbureau (Vde afd. departement van oorlog)	13	„	„	„	„	„	„	13	„	„	„	„	„	„
Militaire administratie: intendance, korps- en magazijnsadministratie	101	„	98	„	„	98	„	106	„	122	„	„	122	„
Militaire administratie: militaire schrijvers	„	„	546	„	„	546	„	„	„	567	„	„	567	„
Geneeskundige en hospitaaldienst: hoofdbureau (VIde afd. departement van oorlog)	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Geneeskundige en hospitaaldienst: algemeen magazijn van geneesmiddelen en scheikundig laboratorium	g) 8	„	„	„	„	„	„	g) 8	„	„	„	„	„	„
Geneeskundige en hospitaaldienst: korps officieren van gezondheid	174	„	„	„	„	„	„	184	„	„	„	„	„	„
Geneeskundige en hospitaaldienst: „ officieren-apothekers (zie noot g)	39	„	„	„	„	„	„	39	„	„	„	„	„	„
Geneeskundige en hospitaaldienst: adjudant-onderofficieren-apothekersbedienden	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Geneeskundige en hospitaaldienst: korps officieren-paardenartsen	8	„	„	„	„	„	„	8	„	„	„	„	„	„
Geneeskundige en hospitaaldienst: hospitaaldienst	„	„	958	„	697	1655	„	„	„	1028	„	764	1792	„
Geneeskundige en hospitaaldienst: op marsch ter bereiking van de bestemming	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Korps stafmuzikanten	„	„	41	„	„	41	„	„	„	41	„	„	41	„
Kader en élèves der militaire school	3	„	27	„	1	28	„	3	„	27	„	1	28	„
Kader van het korps pupillen	7	„	j) 109	„	„	j) 109	„	7	„	109	„	„	109	„
Kader bij de militaire strafgevangenis en bij de militaire provoosthuizen.	2	„	40	„	„	40	„	1	„	40	„	„	40	„
Totalen aan militairen op ult. 1902	h) 1338	17	13677	2808	16389			k) 1415	17	14026	3727	17653		
	1355		32874			32874	1265	1432		35406			35406	1283
Recapitulatie.														
Infanterie: veldleger, garn.-inf., enz. (voor zoover hierboven onder de gelijknamige wapens en diensten uitgetrokken)	684	„	8860	2808	13792	25460	„	720	„	9112	3157	14373	26642	„
Infanterie: marechaussee te voet	„	„	„	„	„	„	„	20	„	72	570	570	1212	„
Cavalerie	31	„	447	„	400	847	700	32	„	456	„	403	859	718
Artillerie	130	17	1901	„	1157	3058	565	130	17	1788	„	1200	2988	565
Genie	65	„	582	„	342	924	„	69	„	585	„	342	927	„
Andere onderdeelen	428	„	1887	„	698	2585	„	444	„	2013	„	765	2778	„
Totalen als boven	h) 1338	17	13677	2808	16389	32874	1265	k) 1415	17	14026	3727	17653	35406	1283
Op ult. 1901 waren de totalen	1336	17	13601	2807	16324	32732	1265	1400	16	13853	3386	17462	34701	1273

het niet-militair personeel) op ult. 1902.

Sterkte. l)								
Officieren en als zoodanig dienstdoenden. m)			Militairen beneden den rang van officier (ongerekend — als in de voorgaande kolommen begrepen — de onderluitenants en de adjudant-onderofficieren dd. officier).				Troepenpaarden.	
Officieren.	Onderluitenants.	Adj.-onderoff. dd. officier.	Europeanen (en Afrikanen).	Amboineezen. ij)	Andere inlanders. m)	Totaal.	
c) 1	„	„	„	„	„	„	„
d) 2	„	„	„	„	„	„	„
n) 10	„	„	1	„	„	1	„
o) 11	„	„	z) 63	„	„	z) 63	„
12	„	„	„	„	„	„	„
e) 7	„	„	„	„	„	„	„
1	„	„	„	„	„	„	„
p) 29	„	„	aa) „	„	„	aa) „	„
6	„	„	„	„	„	„	„
2	„	„	„	„	„	„	„
328	45	w) 2	5259	2589	6826	14674	„
61	11	„	896	325	1564	2785	„
251	22	„	2469	237	6405	9111	„
32	„	„	45	147	167	359	„
q) 19	1	„	74	618	590	1282	„
32	„	„	414	„	410	824	729
„	„	„	1	„	„	1	„
19	„	x) 3	7	„	„	7	„
40	„	6	587	„	604	1194	653
33	„	10	550	„	302	852	„
12	„	3	210	„	244	454	75
17	„	„	bb) 232	„	16	248	„
„	„	„	17	„	7	24	„
r) 35	„	„	49	„	„	49	„
17	„	„	530	„	335	865	„
4	„	„	15	„	„	15	„
„	„	„	„	„	„	„	„
13	„	„	„	„	„	„	„
96	„	„	cc) 135	„	„	cc) 135	„
„	„	„	dd) 412	23	„	dd) 435	„
„	„	„	„	„	„	„	„
g) 8	„	„	„	„	„	„	„
s) 174	„	„	„	„	„	„	„
21	„	„	„	„	„	„	„
„	„	„	27	„	„	27	„
9	„	„	„	„	„	„	„
„	„	„	ee) 788	ee) 297	ee) 552	ee) 1637	„
5	„	„	10	3	4	17	„
„	„	„	ff) 38	„	„	ff) 38	„
t) 3	„	„	gg) 20	„	1	gg) 21	„
3	„	„	hh) 67	„	„	hh) 67	„
1	„	„	38	„	„	38	„
u) 1313	79	24	12954	4239	18027		
v) 1416			ii) 35220			35220	1457
680	78	2	8669	3298	14962	26929	„
19	1	„	74	618	590	1282	„
32	„	„	415	„	410	825	729
121	„	22	1603	„	1173	2776	728
56	„	„	594	„	335	929	„
405	„	„	1599	323	557	2479	„
1313	79	24	12954	4239	18027	35220	1457
1267	81	30	13245	3898	18915	36058	1320

AANMERKINGEN.

a) De verdere afdeelingen van het departement van oorlog, waartoe ook behooren enkele in speciale betrekkingen geplaatste hoofd- en verdere officieren, worden gevormd door de bij de verschillende wapens en diensten vermelde hoofdbureaux (zie Ind. St. 1894 n°. 88, 1898 n°. 125, 1901 n°. 166 en 1902 n°. 136).

b) Ingevolge § 59 der legerformatie, zooals zij luidt ingevolge Ind. St. 1893 n°. 91, kunnen bij de *infanterie* 100 plaatsen van 2de-luitenant worden vervuld door onderluitenants.

c) Van de 3 adjudanten van den Gouverneur-Generaal kan er één tot de marine behooren. Die plaats wordt vervuld door een luitenant-ter-zee 1ste klasse. De aan het leger ontleende adjudant behoort tot de artillerie, terwijl de luitenant-kolonelsplaats wordt ingenomen door den gepensionneerden luitenant-kolonel der cavalerie Jhr. L. D. C. de Lannoy.

d) Tijdelijk in de normale formatie opgenomen 1 luitenant-generaal, aan wien 1 kapitein van den generalen staf, de infanterie, de cavalerie, de artillerie of de genie als adjudant is toegevoegd (K. B. 11 Sept. 1900 n°. 32). De adjudants-betrekking wordt vervuld door een kapitein der infanterie.

e) Hieronder 1 majoor, toegevoegd aan den civielen en militairen gouverneur van Atjèh en onderhoorigheden.

f) Ongerekend, wat betreft den gewestelijken staf, de officieren hiervóór bij „generale staf" vermeld onder „gewestelijke dienst".

g) Hiervan 4 behoorende tot het korps officieren van gezondheid en 4 behoorende tot het korps officieren-apothekers.

h) Hieronder 925 *luitenants* (waarvan alleen bij de infanterie 507, daaronder — zie noot *b* — ten hoogste 100 onderluitenants). Van de 925 luitenants kunnen er ten hoogste 580 den rang hebben van 1ste-luitenant, van wie 252 bij de infanterie. Onder de 925 luitenants zijn al de 8 paardenartsen begrepen en onder het maximum van 580 1ste-luitenants 3 hunner, ofschoon de formatie van het korps paardenartsen (die kunnen zijn kapitein, 1ste- of 2de-luitenant) het aantal in elken rang niet aanwijst.

i) Ongerekend 4 fouriers, die als leerlingen bij de kaderscholen zijn ingedeeld.

j) Benevens 600 pupillen (zie § 127 der legerformatie, zooals zij luidt ingevolge Ind. St. 1889 n°. 88 en 1896 n°. 81). De bij Ind. St. 1897 n°. 129 bedoelde reorganisatie van het korps pupillen zal eerst geleidelijk zijn tot stand te brengen. Voor wijziging dienovereenkomstig van de aangehaalde § 127 zal het ten einde loopen van den overgangstoestand zijn af te wachten.

k) Hieronder, met inbegrip van al de 8 paardenartsen (zie het slot van noot *h*), 974 in de rangen van 1ste- of 2de-luitenant.

l) Welke categorieën van officieren en minderen beneden dien rang — en hoevelen — hoewel nog tot het leger behoorende, *niet* in de sterkte tellen, blijkt uit tabel **2** van deze bijlage.

m) Voor eene verdeeling naar geboorteland (of naar landaard) zie tabel **3** van deze bijlage.

n) Van de 9 hierbedoelde officieren (buiten den legercommandant) behooren er 1 tot den generalen staf, 6 tot de infanterie, 1 tot de artillerie en 1 tot de militaire administratie.

o) Hieronder 13 officieren voor den eigenlijken stafdienst (10 afkomstig van de infanterie en 3 van de artillerie). Onder de overige 16 telde men er 13 van de infanterie, 1 van de artillerie en 2 van de genie.

p) Als bij noot *f*. De hierbedoelde 29 officieren waren allen van de infanterie.

q) Allen van de infanterie.

r) Hieronder 8 officieren gedetacheerd van de infanterie.

s) Hiervan 3 tijdelijk (voor den tijd van vijf jaren) aangestelde officieren van gezondheid der 2de klasse (vreemdelingen).

t) Allen van de infanterie.

u) Hieronder 545 eerste- en 286 tweede-luitenants, waarvan bij de infanterie respectievelijk 266 en 225. Onder het cijfer der tweede-luitenants tellen in deze opgaaf ook de van het Nederlandsche leger in Indië gedetacheerde officieren, ten getale van 66, namelijk 43 der infanterie (1 kapitein, 34 eerste- en 8 tweede-luitenants), 2 der cavalerie (eerste-luitenants), 6 der artillerie (5 eerste- en 1 tweede-luitenant), 5 der genie (1 kapitein en 4 eerste-luitenants), benevens 3 eerste- en 1 tweede-luitenant-kwartiermeester, 5 officieren van gezondheid (1 der 1ste en 4 der 2de klasse) en 1 paardenarts 3de klasse.

v) Overigens behooren nog tot het leger de officieren, vermeld in tabel **2** van deze bijlage.

w) Deze 2 adjudant-onderofficieren zijn tot wederopzeggens als dienstdoende officieren gebezigd, ter vervanging van ontbrekende 2de-luitenants.

x) Hieronder 5 als voren.

ij) In het geheel telde het leger op ult. 1902 nog 29 Afrikanen (3 minder dan op ult. 1901) en wel 26 bij de infanterie (25 bij de veldbataljons en 1 bij de garnizoens-infanterie), 1 bij het korps marechaussee en 2 bij den hospitaaldienst.

z) In het hier uitgetrokken cijfer is niet begrepen het bij de formatie toegestane niet-militair personeel, bestaande uit 13 Europeanen en verder uit 71 inlanders, onder welke laatsten 12 topografen, wier aantal bij de formatie niet vast is bepaald.

aa) Onder den gewestelijken staf in Atjèh ressorteeren 2 Europeesche opzichters (niet-militairen) voor het toezicht over de daar gedetacheerde dwangarbeiders.

bb) Aan niet-militair personeel waren bovendien bij sommige artillerie-inrichtingen overeenkomstig de formatie in dienst 20 Europeanen en 3 inlanders.

cc) Hieronder 10 adjudant-onderofficieren- en 9 sergeant-majoors-kwartiermeester, ter vervanging van de aan de formatie ontbrekende 2de-luitenants-kwartiermeester.

dd) Ter voorziening in het tekort aan *militairen* als schrijver waren bovendien in dienst 134 *niet-militairen* (105 Europeanen, 9 Amboineezen, 18 andere inlanders en 2 Chineezen).

ee) Bij den hospitaaldienst is bovendien beschikt over een vrij talrijk burgerpersoneel, namelijk: 1°. ter bezetting van plaatsen, voor welke in de formatie op *militairen* is gerekend, over 453 burgerpersonen (107 Europeanen of Amboineezen, 26 Chineezen en 320 niet-Amboineesche inlanders); 2°. over 26 Europeesche en 228 inlandsche niet-militairen, welke 254 plaatsen door de formatie zijn aangewezen voor burgerpersoneel; en 3°. over 691 dwangarbeiders, wier voor den hospitaaldienst benoodigd aantal voor 1902 bepaald was op 969.

ff) Hieronder 8 soldaten, die bij het korps stafmuzikanten in beproeving waren, doch niet, als niet zijnde militair, de bij het korps als tromdrager in dienst zijnde inlander.

gg) Hieronder 13 leerlingen der militaire school (7 minder dan volgens de formatie kunnen worden toegelaten).

hh) Ongerekend 1 bij de formatie als topograaf toegestaan burgerambtenaar (Europeaan).

ii) Overigens behooren nog tot het leger: 1°. de onderofficieren en manschappen, vermeld in tabel **2** van deze bijlage; 2°. het korps (burgerlijke) ambtenaren (41 personen), en 3°. nog 959 burgerpersonen, ter vervulling van in de formatie begrepen plaatsen, namelijk 587 ter vervanging van ontbrekende militairen (vgl. de noten *dd* en *ee*) en 372 ter vervulling van plaatsen waarvoor ook de formatie niet-militairen aanwijst (vgl. de noten *z*, *aa*, *bb*, *ee*, *ff* en *hh*), een en ander ongerekend het niet in de legerformatie begrepen ondergeschikt inlandsch burgerpersoneel (magazijnsknechten, werklieden, wakers, mandoers, koelies, enz.), waarvan de formatie door het legerbestuur wordt vastgesteld. Bij den hospitaaldienst werden overigens op ult. 1902 691 dwangarbeiders gebezigd. Bij een deel der artillerie worden, ter vervanging van paarden, muildieren gebezigd. Bij de veld- en bergbatterijen op Java telde men op ult. 1902 507 paarden en 83 muildieren; bij de in Atjèh gedetacheerde bergbatterij was de verdeeling 30 paarden en 33 muildieren en bij de sectiën bergartillerie ter Sumatra's Westkust en op Celebes respectievelijk 35 en 12 paarden en 20 en 8 muildieren.

2. Specificatie van de op ult. 1902 tot het Indische leger behoorende, maar niet in de sterkte tellende, en daarom in tabel 1 niet vermelde militairen, en van de op dien datum voor dat leger bestemde, maar nog niet in Indië aangekomen nieuwe officieren.

a. Officieren.

Omschrijving.		Wapen of dienstvak.									
		Generale staf.	Infanterie.	Cavalerie.	Artillerie.	Genie.	Militaire administratie.	Offic. van gezondheid.	Apothekers.	Paardenartsen.	Totaal.
Met verlof buiten Nederlandsch-Indië		3	79	3	15	13	19	27	8	1	168
Op non-activiteit		"	2	2	"	"	1	"	"	"	5
Bij het leger gevoerd „voor memorie"		"	4	1	"	"	1	"	2	"	8
„ „ „ „ „à la suite"		"	"	"	"	"	"	1	1	"	2
Gedetacheerd hier te lande a)		2	36	2	5	2	12	5	"	"	64
„ bij de landmacht in West-Indië		"	"	"	"	"	"	2	"	"	2
Totalen op ult. 1902		5	121	8	20	15	33	35	11	1	249
Op ult. 1901 waren de cijfers		5	133	8	20	10	30	39	13	1	259
Bovendien telde *niet* in de sterkte nevenstaand aantal der op ult. 1902 door eerste benoeming, door overplaatsing of door detacheering voor het Indische leger bestemde, maar nog *niet* in Indië aangekomen officieren.	naar Indië onderweg	"	7	"	"	1	6	1	1	"	16
	beschikbaar ter uitzending	"	37	"	3	"	"	b) 2	1	"	43
Op ult. 1901 waren de cijfers	naar Indië onderweg	"	18	3	4	2	"	2	"	"	29
	beschikbaar ter uitzending	"	52	1	2	"	7	2	2	"	66

a) Namelijk bij het leger, de Koloniale Reserve, het Koloniaal Werfdepôt, bij militaire inrichtingen van onderwijs, enz.

b) Ongerekend 1 officier van gezondheid der 2de klasse, gedetacheerd in West-Indië.

b. Onderofficieren en manschappen. c)

Omschrijving.	Landaard.			
	Europeanen.	Amboineezen.	Andere inlanders.	Totaal.
Bij de subsistentenkaders in afwachting van vertrek naar Nederland	45	"	"	45
Gestraften bij het strafdetachement	23	3	d) 17	43
Gedetineerden in de militaire strafgevangenis	159	7	e) 75	241
Totalen op ult. 1902	f) 227	g) 10	92	329
Op ult. 1901 waren de cijfers	195	17	102	314

c) De bij het leger „voor memorie" gevoerde onderofficieren en manschappen — 48 Europeanen en 1 inlander (niet-Amboinees) — blijven hier buiten aanmerking,

omdat zij, zoolang zij in die positie verkeeren, tijdelijk uit de sterkte zijn afgevoerd. Het zijn voornamelijk de onderofficieren-instructeurs der barisans op Madoera en der korpsen gewapende politiedienaren op Java en in een aantal gewesten der buitenbezittingen; voorts de onderofficieren en minderen, belast met de waarneming van de betrekking van ambtenaar bij de legeradministratie, of van betrekkingen buiten het leger, zoolang hunne militaire verbintenis nog niet is geëindigd, zoomede de met gevangenis gestrafte militairen, die niet in de militaire strafgevangenis zijn opgenomen.

Wat het korps pupillen betreft, telt in tabel **1** alleen het kader, niet het aantal pupillen (op ult. 1902 115 Europeesche of Indo-Europeesche jongelingen). Het aantal pupillen bij de korpsen bedroeg op ult. 1902 slechts 3 zonen van Afrikanen.

d) 7 Javanen, 9 Soendaneezen en 1 Boeginees.

e) 44 Javanen, 4 Madoereezen, 23 Soendaneezen, 1 Timorees en 3 Boegineezen.

f) Hieronder 174 afkomstig uit Nederland, 7 kleurlingen, 36 Belgen en Franschen, 1 Zwitser, 1 Luxemburger, 7 Duitschers en 1 wiens afkomst onbekend is.

g) Hieronder 9 afkomstig uit den Molukschen archipel en 1 Menadonees.

3. Verdeeling naar landaard, enz. van de tot het leger behoorende officieren en militairen beneden dien rang op ult. 1902.

Europeanen.

VERDEELING NAAR GEBOORTELAND.	Officieren en als zoodanig dienstdoenden.			Onderofficieren en manschappen
	Officieren.	Onderluitenants.	Adj.-onderoff. dd. officier.	
Afkomstig uit Nederland	880	52	17	8881
„ „ Nederlandsch-Indië	419	14	„	*a)* 1739
„ „ België	2	1	„	985
„ Duitschland	5	9	7	1240
„ „ Zwitserland	„	2	„	174
„ „ Frankrijk	„	„	„	2
„ „ Luxemburg	„	„	„	72
„ van elders	7	1	„	59
Totalen	1313	79	24	13152

Amboineezen en andere inlanders.

VERDEELING NAAR LANDAARD.	Onderofficieren en manschappen (naar gelang van wapen of dienstvak te verdeelen als hieronder).								
	Infanterie.	Marechaussee.	Cavalerie.	Artillerie.	Genie	Hospitaaldienst.	Korps milit. schrijvers.	Kader der milit. school.	Totaal.
Amboineezen	3308	618	„	„	„	300	23	„	*b)* 4249
Javanen	12969	485	280	1013	293	454	„	„	15494
Soendaneezen	1306	75	130	144	22	49	„	„	1726
Madoereezen	283	4	„	3	7	24	„	„	321
Boegineezen	131	6	„	7	7	5	„	1	157
Maleiers, enz.	365	20	„	6	6	24	„	„	*c)* 421
Totalen	18362	1208	410	1173	335	856	23	1	22368

a) Hieronder 266 in Indië geboren uit Europeesche ouders en 1473 kleurlingen.

b) Van de hierbedoelde 4249 Amboineezen of met dezen gelijkgestelden waren er 2161 afkomstig uit den Molukschen archipel, 1997 waren Menadoneezen en 91 waren Alfoeren.

c) Onder de 421 Maleiers, enz. waren begrepen 12 Niassers, 383 Timoreezen of Rotineezen en 26 van nog andere landaarden.

4. Aanwezige sterkte op ult. 1902, gesplitst naar de militaire commandementen, met

MILITAIRE COMMANDEMENTEN.	I. Infanterie (uitgenomen het aantal infanteristen, begrepen in rubriek III en IV en wat Atjèh betreft, uitgenomen het korps marechaussee te voet, begrepen in rubriek II en IV).						II. Andere wapens en diensten (uitgenomen het aantal niet-infanteristen, begrepen in rubriek III en IV).					
	Officieren.	Onderluitenants.	Adj. onderoff. dd. officier.	Onderofficieren en minderen.			Officieren.	Onderluitenants.	Adj. onderoff. dd. officier.	Onderofficieren en minderen.		
				Europ. en Afrikanen.	Amboin. en andere inlanders	Te zamen.				Europ. en Afrikanen.	Amboin. en andere inlanders.	Te zamen.
1ste militaire afdeeling op Java *b*)	113	17	„	1646	2176	3822	162	„	4	930	544	1474
2de „ „ „ „	106	16	„	1150	2149	3299	113	„	7	1053	870	1923
3de „ „ „ „	38	6	„	568	1031	1599	51	„	5	306	208	514
Te zamen op Java (met Billiton)	257	39	„	3364	5356	8720	326	„	16	2289	1622	3911
Atjèh en onderhoorigheden	95	15	1	844	2691	3535	93	1	2	618	1439	2057
Sumatra's Westkust	65	10	1	599	1593	2192	39	„	„	200	70	270
Oostkust van Sumatra	14	1	„	116	374	490	10	„	„	38	14	52
Palembang	47	8	„	200	1222	1422	20	„	1	144	71	215
Benkoelen *c*)	5	„	„	18	108	126	1	„	„	5	5	10
Lampongsche Districten	2	„	„	12	32	44	1	„	„	4	2	6
Banka	7	„	„	30	174	204	1	„	„	12	9	21
Riouw	3	„	„	30	100	130	1	„	1	7	3	10
Westerafdeeling van Borneo	13	„	„	76	299	375	11	„	„	43	24	67
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	21	1	„	187	505	692	10	„	1	74	35	109
Celebes, Menado en Timor. { gouv. Celebes en onderhoorigh.	13	1	„	142	259	401	12	„	„	65	51	116
residentie Menado	2	„	„	35	98	133	1	„	„	3	6	9
„ Timor	1	„	„	9	29	38	1	„	„	„	2	2
Amboina en Ternate. { „ Amboina	13	2	„	128	291	419	9	„	1	34	15	49
„ Ternate	2	„	„	15	31	46	1	„	„	2	3	5
Zuid-Nieuw-Guinea	4	„	„	42	89	131	1	„	„	18	5	23
Te zamen in de verschillende commandementen der buitenbezittingen, uitgenomen die van Atjèh	212	23	1	1639	5204	6843	119	„	4	649	315	964
Wijders telde het leger nog:												
aan korpsen en instellingen niet in bovenstaande opgaven begrepen *d*)	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
aan militairen — buiten het commandement, waartoe hun korps behoort — op reis ter bereiking hunner bestemming	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Totale legersterkte	564	77	2	*f*) 5847	13251	19098	538	1	22	*g*) 3556	3376	6932

a) Hieronder begrepen de officieren, die kwartierziek en die met binnenlandsch verlof wegens ziekte waren.

In den *emplacementstaat*, waaraan de hier voorkomende opgaven zijn ontleend, worden de zieken en geëvacueerden niet wapensgewijze vermeld, zooals wèl het geval is in de aan den *sterktestaat* ontleende tabel **6**, sub *a*, op blz. 8 van deze bijlage. De sterktestaat bevat echter geen territoriale opgaven nopens de distributie van het leger, zooals voor de onderwerpelijke tabel noodig zijn. Bovendien heerscht er tusschen beide opgaven met betrekking tot de geëvacueerden in zoover verschil, dat de sterktestaat al de geëvacueerden vermeldt, de emplacementstaat daarentegen alleen diegenen die geëvacueerd zijn naar plaatsen *buiten* het commandement waartoe hun korps behoort.

b) Tot de 1ste militaire afdeeling op Java behooren ook de twee militaire posten op Billiton, op ult. 1902 in het geheel sterk 1 officier en 60 onderofficieren en minderen (5 Europeanen en 55 inlanders), op 2 man na (inlandsche soldaten-ziekenverpleger) allen behoorende tot de infanterie.

c) Tot het militaire commandement van Benkoelen behoort het garnizoen van Kepahiang (Palembang), op ult. 1902 sterk 1 officier en 47 onderofficieren en minderen (4 Europeanen en 43 inlanders), 4 Europeanen en 41 inlanders van de infanterie, en 2 inlanders van den hospitaaldienst.

d) Hier worden bedoeld het korps stafmuzikanten te Weltevreden, het kader

afzonderlijke opgaaf, voor zooveel dit blijkt, van het personeel der infanterie.

III. Verpleegd in de ziekeninrichtingen en geëvacueerd. *a*)						IV. Niet-beschikbaren.						V. Totaal militairen.						Troepenpaarden en muildieren.
Officieren.	Onderluitenants.	Adj. onderoff. dd. officier.	Onderofficieren en minderen. Europ. en Afrikanen	Amboin en andere inlanders	Te zamen	Officieren.	Onderluitenants.	Adj. onderoff. dd. officier.	Onderofficieren en minderen. Europ. en Afrikanen.	Amboin. en andere inlanders.	Te zamen.	Officieren.	Onderluitenants.	Adj. onderoff. dd. officier.	Onderofficieren en minderen Europ en Afrikanen.	Amboin. en andere inlanders.	Te zamen.	
17	1	"	467	445	912	41	"	"	373	1038	1411	333	18	4	3416	4203	7619	248
3	"	"	291	264	555	27	"	"	667	957	1624	249	16	7	3161	4240	7401	836
4	"	"	166	146	312	10	"	"	142	257	399	103	6	5	1182	1642	2824	100
24	1	"	924	855	1779	78	"	"	1182	2252	3434	685	40	16	7759	10085	17844	1184
6	"	"	96	272	368	11	"	"	218	506	724	205	16	3	1776	4908	6684	172
9	"	"	132	212	344	16	"	"	333	476	809	129	10	1	1264	2351	3615	55
"	"	"	17	10	27	"	"	"	9	41	50	24	1	"	180	439	619	"
9	"	"	9	34	43	1	"	"	204	287	491	77	8	1	557	1614	2171	"
"	"	"	5	14	19	"	"	"	15	33	48	6	"	"	43	160	203	"
"	"	"	1	1	2	"	"	"	8	19	27	3	"	"	25	54	79	"
"	"	"	1	8	9	"	"	"	17	18	35	8	"	"	60	209	269	"
"	"	"	5	13	18	1	"	"	5	11	16	5	"	1	47	127	174	"
1	"	"	4	6	10	"	"	"	28	32	60	25	"	"	151	361	512	"
"	"	"	23	32	55	6	"	"	68	149	217	37	1	1	352	721	1073	"
"	"	"	13	6	19	2	"	"	6	25	31	27	1	"	226	341	567	46
"	"	"	1	3	4	"	"	"	"	2	2	3	"	"	39	109	148	"
"	"	"	"	"	"	"	"	"	2	6	8	2	"	"	11	37	48	"
"	"	"	7	25	32	"	"	"	9	2	11	22	2	1	178	333	511	"
"	"	"	"	1	1	"	"	"	6	16	22	3	"	"	23	51	74	"
"	"	"	3	9	12	"	"	"	9	25	34	5	"	"	72	128	200	"
19	"	"	221	374	595	26	"	"	719	1142	1861	376	23	5	3228	7035	10263	101
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	7	"	"	163	1	164	"
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	40	"	"	*e*) 28	237	265	"
49	1	"	*h*) 1241	1501	*i*) 2742	115	"	"	2119	3900	6019	1313	79	24	*j*)12954	22266	35220	1457

en de élèves der militaire school te Meester-Cornelis, het kader van het korps pupillen te Gombong, het kader van de militaire strafgevangenis tevens huis van detentie te Tjimahi, zoomede het personeel der provoosthuizen te Batavia, Magelang, Soerabaja, Koeta Radja, Padang, Palembang en Bandjermasin.

Van de hierbedoelde militairen bevindt zich dus alleen het personeel der provoosthuizen gedeeltelijk in de buitenbezittingen, namelijk: 10 Europeesche provoostgeweldigers en stokkeknechts (in Atjeh 3, te Padang en Palembang 5 en te Bandjermasin 2).

e) Hieronder 1 Afrikaan.

f) Hieronder 22 Afrikanen.

g) Hieronder 2 Afrikanen.

h) Hieronder 4 Afrikanen.

i) Hieronder zijn begrepen 622 geëvacueerden (232 Europeanen, 90 Amboineezen en 300 andere inlanders).

j) Hieronder 29 Afrikanen.

5. Samenstelling en legering van de troepenmacht in Atjèh en onderhoorigheden op 1 Jan., 1 Juli en 31 Dec. 1902.

WAPENS en DIENSTEN.	1 Jan. 1902. Offic. of als zoodanig dienstdoenden.	1 Jan. 1902. Onderofficieren en minderen.		1 Juli 1902. Offic. of als zoodanig dienstdoenden.	1 Juli 1902. Onderofficieren en minderen.		31 Dec. 1902. Offic. of als zoodanig dienstdoenden.	31 Dec. 1902. Onderofficieren en minderen.	
1°. Aanwezige sterkte.									
Staf	10	6	a) (6)	9	5	(5)	10	5	(5)
Infanterie	135	4366	(1088)	124	4479	(1163)	120	4152	(1034)
Marechaussee b)	20	1199	(67)	20	1206	(70)	17	1211	(72)
Cavalerie	6	172	(92)	5	156	(85)	5	141	(95)
Artillerie	11	245	(151)	9	229	(134)	9	237	(138)
Genie	12	173	(106)	12	200	(112)	14	157	(97)
Administratie	15	72	(72)	13	63	(63)	13	77	(77)
Geneeskundige dienst	29	285	(137)	29	296	(147)	30	336	(162)
Verpleegd in de ziekeninrichtingen c)	2	442	(153)	4	453	(171)	6	368	(96)
Totalen	240	6960	(1872)	225	7087	(1950)	224	6684	(1776)
2°. Distributie (gezamenlijke wapens en diensten).									
POSTEN EN GARNIZOENEN.									
Koeta Radja en voorwerken	100	2061	(778)	93	2322	(880)	92	2138	(729)
Posten in de voormalige geconcentreerde linie met den zeepost Oelèë Lheuë d)	12	269	(59)	8	259	(59)	12	381	(105)
Tijdelijke posten daarbuiten e)	13	908	(111)	19	1062	(111)	15	771	(104)
In Groot-Atjèh	125	3238	(948)	120	3643	(1050)	119	3290	(938)
Post op het eiland We	3	80	(40)	4	98	(48)	4	79	(45)
Zeeposten in de Onderhoorigheden	41	1313	(293)	44	1314	(354)	68	2266	(570)
Mobiele colonne te Tandjoeng Kala of Bajan	11	369	(118)	11	374	(118)	11	341	(105)
Tijdelijke posten in de Onderhoorigheden	60	1960	(473)	46	1658	(380)	22	708	(118)
Totalen als onder 1°	240	6960	(1872)	225	7087	(1950)	224	6684	(1776)

AANMERKINGEN.

a) De cijfers nevens de sterkte der onderofficieren en minderen tusschen () geplaatst, wijzen het aantal Europeanen en Afrikanen aan.

b) In de samenstelling van het nog niet in de normale formatie opgenomen korps marechaussee in Atjèh is, na hetgeen dienaangaande in K. V. 1900 (bijlage A, blz. 6) werd vermeld, geene wijziging meer gebracht.

c) Behoorende tot verschillende wapens en diensten.

d) Van de voormalige geconcentreerde linie was op ult. 1902 alleen de post Lam Njong nog overgebleven.

e) Op 1 Juli 1902 waren de hierbedoelde posten dezelfde als op 1 Jan. 1902. en werd in de 2de helft van 1902 de post Tjot Mantjang ingetrokken.
Op ult. 1902 telde de op deze posten, ten getale van 4, aanwezige troepenmacht, gezamenlijk aan officieren en militairen beneden dien rang: te Indrapoeri en Seulimeum (beide in de XXII Moekims) elk 261 man en te Tjot Goeë en Lho Nga (beide in de XXV Moekims) respectievelijk 67 en 197 man. De bezettingen van beide eerstgenoemde posten bestonden grootendeels uit marechaussee, die van beide laatstgenoemde grootendeels uit infanterie, terwijl onder het cijfer, de bezetting van Lho Nga aangevende, ook de zieken en reconvalescenten, die aldaar werden verpleegd, waren begrepen.

6. Statistiek van de tijdelijk niet-beschikbare, maar toch in de sterkte tellende (tot de formatie behoorende) onderofficieren en minderen, in vergelijking met de sterkte en met de „tegenwoordige" formatie bij het einde van elk der jaren 1901 en 1902.

a. ALGEMEEN OVERZICHT.

ONDEROFFICIEREN EN MINDEREN.	Ult. 1901. Infanterie en marechaussee.		Ult. 1901. Cavalerie, artillerie en genie.		Ult. 1901. Hospitaaldienst, schrijverspersoneel, enz.		Ult. 1901. Totalen.		Ult. 1902. Infanterie en marechaussee.		Ult. 1902. Cavalerie, artillerie en genie.		Ult. 1902. Hospitaaldienst, schrijverspersoneel, enz.		Ult. 1902. Totalen.	
Verpleegden in de ziekeninrichtingen, kwartierzieken en geëvacueerden a)	2514 b)	(1036)	229	(159)	60	(44)	2803 c)	(1239)	2377 b)	(1011)	251	(168)	87	(62)	2715 c)	(1241)
Ongeschikt voor den velddienst d)	135	(71)	70	(54)	6	(6)	211	(131)	223	(78)	19	(15)	2	(2)	244	(95)
Kunnen bovendien voorloopig niet te velde trekken e)	2467	(559)	26	(14)	173	(92)	2666	(665)	2402	(645)	49	(19)	281	(151)	2732	(815)
Recruten (zie noot a)	1067	(345)	134	(71)	„	„	1201	(416)	1264	(446)	214	(69)	„	„	1478	(515)
Om andere redenen tijdelijk niet beschikbaar f)	1376	(651)	146	(81)	65	(43)	1587	(775)	1367	(573)	160	(81)	65	(40)	1592	(694)
Te zamen tijdelijk niet beschikbaar	7559	(2662)	605	(379)	304	(185)	8468	(3226)	7633	(2753)	693	(352)	435	(255)	8761	(3360)
Daar de aanwezige sterkte bedroeg	29211	(9066)	4569	(2652)	2278	(1527)	36058	(13245)	28211	(8743)	4530	(2612)	2479	(1599)	35220	(12954)
Bleven alzoo beschikbaar	21652	(6404)	3964	(2273)	1974	(1342)	27590	(10019)	20578	(5990)	3837	(2260)	2044	(1344)	26459	(9594)
„Tegenwoordige" formatie	27458	(9139)	4554	(2757)	2689	(1957)	34701	(13853)	27854	(9184)	4774	(2829)	2778	(2013)	35406	(14026)

b. Specificatie alleen voor de infanterie (zonder de marechaussee).

Onderofficieren en minderen.	Ult. 1901. Veld-bataljons (Nos. 1 t/m 20).	Ult. 1901. Depôt-bataljons (Nos. 1 t/m 4).	Ult. 1901. Garnizoens-infanterie, subsistenten-kaders en straf-detachement.	Ult. 1901. Op reis ter beschikking van hunne bestemming.	Ult. 1901. Te zamen aan infanterie.	Ult. 1902. Veld-bataljons (Nos. 1 t/m 20) en reserve-bataljon.	Ult. 1902. Depôt-bataljons (Nos. 1 t/m 4).	Ult. 1902. Garnizoens-infanterie, subsistenten-kaders, straf-detachement en kaderschool.	Ult. 1902. Op reis ter beschikking van hunne bestemming.	Ult. 1902. Te zamen aan infanterie.
Formatie („tegenwoordige") *g*)	15118	3325	7803	〃	26246	15487	3325	7830	〃	26642
Sterkte	15918	2568	8951	532	27969	14674	2785	9111	359	26929
Af: tijdelijk niet beschikbaar, als:										
verpleegden in de ziekeninrichtingen, kwartierzieken en geëvacueerden	1650	61	760	〃	2471	1443	103	762	〃	2308
ongeschikt voor den velddienst	4	34	97	〃	135	3	139	81	〃	223
anderen, die voorloopig mede niet te velde kunnen trekken	1317	115	1035	〃	2467	1334	166	902	〃	2402
recruten	〃	1067	〃	〃	1067	〃	1264	〃	〃	1264
om andere redenen tijdelijk niet beschikbaar	427	495	454	〃	1376	651	183	533	〃	1367
	3398	1772	2346		7516	3431	1855	2278		7564
Alzoo beschikbaar	12520	796	6605			11243	930	6833		
Naar den landaard bestond het voor werkelijken dienst geschikte en beschikbare gedeelte uit:		19921		532	20453		19006		359	19365
Europeanen	4060	268	1748	232	6308	3823	264	1765	45	5897
Afrikanen	27	1	1	〃	29	20	〃	1	〃	21
Amboineezen	1910	31	1	80	2052	1913	6	170	147	2236
Andere inlanders	6493	496	4855	220	12064	5187	660	4897	167	11211
Te zamen als boven	12520	796	6605	532	20453	11243	930	6833	359	19365

a) Ongerekend die geëvacueerden en diegenen der in de hospitalen opgenomenen, welke in het staatje gesteld zijn onder „Recruten" en „Om andere redenen tijdelijk niet beschikbaar", op ult. 1901 ten getale van 106 (26 Europeanen. 1 Afrikaan en 79 inlanders) en op ult. 1902 ten getale van 129 (50 Europeanen, 20 Amboineezen en 59 andere inlanders).

b) De tusschen ( ) geplaatste cijfers duiden aan hoeveel Europeanen en Afrikanen onder de daarnevens uitgetrokken getallen begrepen zijn.

c) In deze tabel zijn ook die geëvacueerden gerekend, welke *niet* in de ziekeninrichtingen werden verpleegd, zoomede die enkele militairen, die wegens ziekte met binnenlandsch verlof waren.

d) Namelijk de zoodanigen, die door eene geneeskundige commissie enkel voor benting-, bureau- of hospitaaldienst geschikt zijn verklaard.

e) Hier worden aangeduid die andere categorieën van militairen, voornamelijk reconvalescenten van beri-beri, die, hoewel niet bij hoofdelijk geneeskundig onderzoek als niet-valide verklaard, toch niet in aanmerking mochten komen om te velde te worden gezonden.

f) Men heeft hierbij op het oog: de gedetacheerden bij en de leerlingen van de kaderscholen; de militairen die, in afwachting van ontslag, naar elders zijn vertrokken (waaronder te verstaan de op paspoort of gagement wachtende militairen, voor zooveel zij na hun ontslag in Indië wenschen te blijven); zij die tijdelijk ter beschikking gesteld zijn van andere autoriteiten, zonder voor memorie te worden gevoerd; krijgsraad-arrestanten en door den rechter veroordeelde militairen, die hunne straf in eenig provoosthuis ondergaan, en eindelijk vermisten, voor zoover zij nog niet uit de sterkte zijn afgevoerd.

g) Welk aandeel het Europeesch, het Amboineesch en het overig inlandsch element in de hier uitgetrokken totalen heeft, blijkt uit den uitvoerigen formatie- en sterktestaat, afgedrukt op blz. 2 van bijlage B van K. V. 1902 en op blz. 2 van deze bijlage.

7. Verkort overzicht — alleen voor de infanterie — van het aantal der tijdelijk niet-beschikbare militairen beneden den rang van officier op ult. 1901 en ult. 1902.

Tijdelijk niet-beschikbare militairen der infanterie beneden den rang van officier.	Ult. 1901. Europeanen en Afrikanen.	Ult. 1901. Amboineezen.	Ult. 1901. Andere inlanders.	Ult. 1901. Te zamen.	Ult. 1902. Europeanen en Afrikanen.	Ult. 1902. Amboineezen.	Ult. 1902. Andere inlanders.	Ult. 1902. Te zamen.
Recruten	345	5	717	1067	446	252	566	1264
Verpleegden in de ziekeninrichtingen, kwartierzieken en geëvacueerden	1031	403	1037	2471	1009	319	980	2308
Leerlingen der kaderscholen	405	37	180	622	215	22	115	352
Krijgsraad-arrestanten	56	3	26	85	59	4	62	125
In afwachting van ontslag naar elders vertrokken	30	89	255	374	51	100	324	475
Om andere redenen niet beschikbaar *a*)	231	36	163	430	326	58	254	638
Kunnen bovendien voorloopig niet te velde trekken	559	380	1528	2467	645	307	1450	2402
Te zamen	2657	953	3906	7516	2751	1062	3751	7564

a) Namelijk de vermisten, die nog niet uit de sterkte afgevoerd waren, voor den velddienst ongeschikten, zoomede militairen tijdelijk ter beschikking van andere autoriteiten.

8. Verantwoording van de verliezen en winsten aan officieren, onderofficieren

a. Officieren (ook die uit Nederland gedetacheerd, doch zonder onderluitenants — in 1896

JAREN.	Aanwezige STERKTE der *in de formatie tellende* officieren op 1 Januari (alleen Europeanen of met dezen gelijkgestelden). *a)*	VERLIEZEN. Voor goed ontvallen. Overleden (daaronder ook de gesneuvelden). *b)*	Gepensioneerd.	Eervol ontslagen zonder pensioen. *c)*	Niet-eervol ontslagen of veroordeeld.	Overgeplaatst bij het leger hier te lande.	Opheffing van detacheering van tijdelijk in Indië dienende officieren van het leger hier te lande.	Opheffing van tewerkstelling bij het departement van oorlog van gepensionneerde officieren (§ 5*a* der legerformatie).	Tijdelijk ontvallen. Met buitenlandsch verlof vertrokken.	Gedetacheerd geworden bij het leger hier te lande.	Op non-activiteit gesteld, voor memorie gebracht of tijdelijk toegevoegd aan autoriteiten buiten het leger.	Vermist.	Totalen.	WIN[STEN]. Nieuw benoemd. Speciaal opgeleid: bij de Koninklijke Militaire Academie.	bij andere inrichtingen hier te lande (geneeskundigen en pharmaceuten).	Verkregen uit de korpsen van het leger hier te lande.	Overgenomen van de Koninklijke Nederlandsche Marine.	Verkregen in Indië zelf.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.
1898. . .	1330 (98)	*g)* 14	54	5	4	"	25	"	89	10	22	"	223	18	16	17	"	4
1899. . .	1330 (95)	8	67	7	1	"	40	"	111	12	26	*g)* 1	273	22	10	24	"	4
1900. . .	1239 (65)	7	58	4	1	2	12	"	85	10	26	"	205	50	7	28	1	3
1901. . .	1254 (58)	8	42	5	1	1	12	"	98	11	24	"	202	37	11	26	"	"
1902. . .	1267 (64)	17	44	8	1	"	10	1	86	10	20	1	198	*h)* 74	*h)* 16	*h)* 36	"	4

b. Onderofficieren

JAREN.	Landaarden.	ALGEMEEN OVERZICHT. Effectieve sterkte op 1 Januari.	*Af:* verliezen gedurende het opgegeven jaar.	*Bij:* winsten gedurende het opgegeven jaar.	Effectieve sterkte op 31 December.	*Af:* de *niet* in de formatie tellende categorieën van militairen. *k)*	Derhalve wordt de sterkte der *in de formatie tellende* onderofficieren en minderen op 31 December.	Specificatie der Overleden (hieronder ook de gesneuvelden). *l)* Europeanen *n)* en Afrikanen.	Amboineezen. *o)*	Andere inlanders.	Gepasporteerd. Europeanen *n)* en Afrikanen.	Amboineezen.	Andere inlanders.	Gegageerd. Europeanen *n)* en Afrikanen.	Amboineezen.	Andere inlanders.	Tot officier bevorderd (alleen Europeanen).
1898.	Europeanen	15992	2234	2343	16101	190	15911	220	67	208	324	30	537	737	60	490	4
	Afrikanen	52	3	1	50	"	50										
	Amboineezen	3940	167	670	4443	9	4434										
	Andere inl.	21444	1594	2081	21931	91	21840										
		41428	3998	5095	42525	290	42235	495			891			1287			4
1899	Europeanen	16101	2435	1489	15155	195	14960	176	59	275	263	59	599	858	80	731	4
	Afrikanen	50	5	"	45	"	45										
	Amboineezen	4443	205	24	4262	11	4251										
	Andere inl.	21931	1860	165	20236	104	20132										
		42525	4505	1678	39698	310	39388	510			921			1669			4
1900	Europeanen	15155	2413	1244	13986	224	13762	182	49	249	298	46	622	793	71	693	2
	Afrikanen	45	5	"	40	"	40										
	Amboineezen	4262	169	12	4105	12	4093										
	Andere inl.	20236	1782	573	19027	124	18903										
		39698	4369	1829	37158	360	36798	480			966			1557			2
1901	Europeanen	13986	1955	1377	13408	195	13213	308	91	398	286	39	502	667	66	568	"
	Afrikanen	40	8	"	32	"	32										
	Amboineezen	4105	201	11	3915	17	3898										
	Andere inl.	19027	1661	1651	19017	102	18915										
		37158	3825	3039	36372	314	36058	797			827			1301			"
1902	Europeanen	13408	1934	1678	13152	227	12925	288	111	399	270	47	597	720	78	522	4
	Afrikanen	32	8	5	29	"	29										
	Amboineezen	3915	253	587	4249	10	4239										
	Andere inl.	19017	1654	756	18119	92	18027										
		36372	3849	3026	35549	329	35220	798			914			1320			4

van de 74, vermeld in kolom 15, 57 tot de infanterie, 5 tot de cavalerie, 10 tot de artillerie en 2 tot de genie; bestonden de 16, vermeld in kolom 16, uit 13 officieren van gezondheid, 2 apothekers en 1 paardenarts; behoorden er van de 36, in kolom 17 bedoeld, 29 tot de infanterie en 7 tot de militaire administratie en behoorden de in de kolom 20 bedoelden allen tot de infanterie.

i) Hiervan 2 (officieren van gezondheid), gedetacheerd bij de landmacht in West-Indië.

k) Namelijk die vermeld sub *b* in tabel 2 hiervóór, doch ongerekend — om de aldaar in noot *e* vermelde reden — de bij het leger „voor memorie" gevoerd wordende onderofficieren en minderen.

l) Het aantal gesneuvelde onderofficieren en minderen bedroeg in de opgegeven 5 jaren achtereenvolgens 19, 32, 30, 40 en 79 (respectievelijk 5, 16, 7, 7 en 13 Europeanen, 8, 7, 9, 18 en 31 Amboineezen, zoomede 6, 9, 14, 15 en 35 andere inlanders).

Als overleden aan de gevolgen van in den strijd bekomen wonden, vindt men over gemelde jaren vermeld achtereenvolgens 17, 21, 23, 22 en 48 militairen beneden den rang van officier (respectievelijk 8, 5, 8, 9 en 15 Europeanen, 6, 6, 2, 5 en 9 Amboineezen en 3, 10, 13, 8 en 24 andere inlanders).

m) Onder deze rubriek worden gerekend: militairen, die bij de lijfwachtdragonders of bij de gouvernements-marine overgingen; zij, die om andere redenen, zonder toekenning van paspoort of gagement, van hunne dienstverbintenis ontheven werden; uit Nederland gedetacheerde militairen, die derwaarts terugkeerden, en eindelijk adjudant-onderofficieren, die aangewezen werden om dienst te doen als officier (ook tot onderluitenant bevorderde onderofficieren).

n) Zie noot *p*.

o) Hier en in de verdere kolommen van dit overzicht worden onder Amboineezen ook verstaan Menadoneezen en Alfoeren.

p) Onder de in deze kolom opgegeven getallen zijn begrepen achtereenvolgens

en minderen tegenover de sterkte, over de jaren 1898 t/m 1902.

voor 't eerst aangesteld — en zonder de adjudant-onderofficieren dienstdoend officier).

STEN.								Voor- of nadeelig verschil tusschen winsten en verliezen.	Derhalve was bij het einde van het jaar de STERKTE der *in de formatie tellende* officieren geklommen of gedaald tot:	Bovendien behoorde op ult. December tot het leger, maar telde *niet* in de sterkte, het navolgend aantal officieren. *e*)			
Overgeplaatst van het leger hier te lande.	Civiele personen. *d*)	Gepensionneerde officieren, werkzaam gesteld bij het departement van oorlog (§ 5*a* der legerformatie).	In activiteit hersteld en van „voor memorie" en van „à la suite" terug.	Van buitenlandsch verlof teruggekeerd.	Terug van detacheering bij het leger hier te lande.	In dienst gesteld als gedetacheerd van het leger hier te lande.	Totalen.			Met verlof buiten Nederlandsch-Indië.	Op non-activiteit, voor memorie of à la suite.	Gedetacheerd bij het Nederlandsche leger of bij inrichtingen hier te lande. *f*)	Te zamen.
20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.	32.	33.
11	5	„	16	95	13	28	223	„	1330 (95)	185	17	60	262
4	„	„	29	59	14	16	182	— 91	1239 (65)	204	16	66	286
3	„	1	28	74	16	9	220	+ 15	1254 (58)	187	14	63	264
4	„	„	25	82	11	19	215	+ 13	1267 (64)	175	14	70	259
h) 2	„	„	17	68	15	12	244	+ 46	1313 (66)	168	15	*i*) 66	249

AANMERKINGEN.

a) De cijfers in de kolommen 2 en 29 tusschen ( ) geplaatst, wijzen aan hoevele tot het Nederlandsche leger behoorende officieren (als gedetacheerd in Indië) in de opgegeven sterkte van het Indische officierskorps begrepen waren.

b) In de behandelde vijf jaren sneuvelden 7 officieren (1 in 1899, 2 in 1900, 1 in 1901 en 3 in 1902) en overleden er 6 (1 in elk der jaren 1898, 1899 en 1900 en 3 in 1902) aan de gevolgen van voor den vijand bekomen wonden.

c) Onder deze rubriek telde men in elk der jaren 1898 en 1900 1 officier gedetacheerd van het Nederlandsche leger en in 1901 1 officier van gezondheid der 2de klasse (vreemdeling) die slechts tijdelijk voor 5 jaren was benoemd.

d) Officieren van gezondheid (vreemdelingen) die slechts tijdelijk (voor 5 jaren) zijn benoemd.

e) Eene specificatie naar gelang van de wapens of diensten waartoe de niet in de sterkte tellende officieren behoorden, vindt men in tabel 2 hiervóór.

f) Hieronder ook de officieren die de lessen bij de hoogere krijgsschool volgden.

g) Het aantal van het Nederlandsche leger gedetacheerde officieren, die in Indië overleden of sneuvelden, beliep in het jaar 1898 5. Bovendien in 1899 1 (vermeld in kolom 13) die vermoedelijk verdronk. Onder de opgegeven cijfers telde men (in 1899) 1 overleden officier van gezondheid (vreemdeling), die slechts tijdelijk (voor 5 jaren) was benoemd.

h) Onder de in 1902 als nieuw verkregen in de sterkte gebrachte officieren behoorden er

en minderen.

VERLIEZEN.												Specificatie der WINSTEN.																
Gevonnisd, gedeserteerd, vermist en met een briefje van ontslag verwijderd.			Afgevoerd als „voor memorie" gebracht.			Om andere dan in de voorgaande kolommen opgegeven redenen afgevoerd. *m*)			Totalen.			Aangekomen suppletie-troepen uit Nederland. *x*)			Werving in Indië. *q*)							Als terug van desertie, als niet meer „voor memorie" gevoerd of om andere redenen weder in de sterkte opgenomen.				Totalen.		
Europeanen *n*) en Afrikanen.	Amboineezen.	Andere inlanders.	Europeanen *n*) en Afrikanen.	Amboineezen.	Andere inlanders.	Europeanen *n*) en Afrikanen.	Amboineezen. *o*)	Andere inlanders.	Europeanen en Afrikanen. *p*)	Amboineezen.	Andere inlanders.	Nederlanders.	Vreemdelingen. *r*)	Te zamen.	Europeanen en Afrikanen. *s*)	Amboineezen, Menadoneezen en Alfoeren. *t*)	Javanen (waaronder Soendaneezen). *u*)	Madoereezen.	Boegineezen.	Maleiers.	Te zamen.	Europeanen en Afrikanen. *v*)	Amboineezen.	Andere inlanders.	Te zamen.	Europeanen en Afrikanen. *w*)	Amboineezen.	Andere inlanders.
41	7	354	24	2	3	887	1	2	2237	167	1594	1676	451	2127	170 (26)	665 (1)	1900 (36)	37 (3)	21	23	2816 (66)	47	5	100	152	2344	670	2081
402			29			890			3998																	5095		
43	6	253	12	„	2	1083	1	„	2440	205	1860	975	289	1264	164 (30)	21	8 (1)	„	„	„	193 (31)	61	3	157	221	1489	24	165
302			14			1084			4505																	1678		
48	3	218	16	„	„	1079	„	„	2418	169	1782	792	233	1025	166 (36)	8 (1)	389 (12)	26	1	16	606 (49)	53	4	141	198	1244	12	573
269			16			1079			4369																	1829		
42	5	192	14	„	1	646	„	„	1963	201	1661	992	146	1138	185 (42)	10	1425 (24)	15 (1)	5 (1)	79	1719 (68)	54	1	127	182	1377	11	1651
239			15			646			3825																	3039		
72	17	136	13	„	„	575	„	„	1942	253	1654	1217	227	1444	184 (48)	586 (5)	619 (22)	22	„	41	1452 (75)	55	1	74	130	1683	587	756
225			13			575			3849																	3026		

3, 5, 5, 8 en 8 Afrikanen. Van hen overleed er 1 in 1901 en 1 in 1902; werden gepasporteerd 2 in elk der jaren 1898 en 1901, 1 in 1899 en 1 in 1902; verlieten het leger met gagement in 1898 t/m 1902 achtereenvolgens 1, 2, 2, 4 en 2 en werden in 1899, 1900, 1901 en 1902 respectievelijk 2, 3, 1 en 2 om andere dan de genoemde redenen uit de sterkte afgevoerd.

q) De in deze rubriek tusschen ( ) geplaatste cijfers wijzen het aantal aan van hen, die reeds vroeger gediend hebben; dit aantal is in het daarboven geplaatste cijfer begrepen.

Wat betreft de groote verschillen in de uitkomsten der werving van Amboineezen en (of) andere inlanders bij vergelijking van het eene jaar met het andere, houde men in het oog dat de verschillen hoofdzakelijk hunne verklaring vinden in de maatregelen van zeer ongelijken duur, die nu eens tot aanmoediging, dan weder tot beperking of wel zoo goed als geheele sluiting van die werving genomen werden.

r) De uit Nederland gezonden troepen bestonden dus in de opgegeven jaren achtereenvolgens voor p. m. 21.2, 24.4, 22.7, 13 en 15.7 % uit vreemdelingen.

s) Onder de in deze kolom opgegeven getallen zijn voor de jaren 1898 en 1902 elk 1 Afrikaan begrepen. Geen hunner had reeds vroeger gediend.

t) De in deze kolom voorkomende getallen zijn voor elk der opgegeven jaren aldus te specificeeren: Amboineezen achtereenvolgens 226, 19, 8, 10 en 412; Menadoneezen 439, 2, 0, 0 en 174.

u) Het in de opgegeven cijfers begrepen aantal Soendaneezen beliep — enkel in de jaren 1898, 1900, 1901 en 1902 — achtereenvolgens 244, 36, 106 en 102.

v) Onder deze rubriek waren alleen in 1902 4 Afrikanen begrepen.

w) Zie de noten *s* en *v*.

x) Onder de in 1898 t/m 1902 uit Nederland aangekomen troepen bevonden zich respectievelijk 368, 211, 310, 307 en 364 man van de Koloniale Reserve.

9. Overzicht van de werving hier te lande over het tijdvak 1 Januari 1898 tot ult. Juni 1903.

I. Halfjaarlijksch overzicht.

a. Koloniaal Werfdepôt te Harderwijk.

SEMESTERS.		Nederlanders				Vreemdelingen.	Totaal
		overgenomen van het leger hier te lande, als voorgoed overgegaan.	overgenomen van het leger hier te lande, als gedetacheerd.	buiten het leger geworven.	Te zamen.		
1898	Iste halfjaar	95	a) 385 (4)	237	717	228	945
	IIde „	62	300 (16)	284	646	184	830
		157	685 (20)	521	1363	412	1775
1899	Iste „	49	180 (5)	287	516	166	682
	IIde „	37	„	242	279	146	425
		86	180 (5)	529	795	312	1107
1900	Iste „	55	„	227	282	119	401
	IIde „	58	„	336	394	82	476
		113	„	563	676	201	877
1901	Iste „	71	„	323	394	59	453
	IIde „	86	„	335	421	72	493
		157	„	658	815	131	946
1902	Iste „	87	74	282	443	108	551
	IIde „	70	89	348	507	128	635
		157	163	630	950	236	1186
903	Iste „	85	48	236	369	123	492

b. Koloniale Reserve te Nijmegen.

SEMESTERS.	1898.	1899.	1900.	1901.	1902.	1903.
Iste halfjaar	86	80	23	67	62	115
IIde „	74	43	56	82	107	. . . .
	160	123	79	149	169	

a) De tusschen ( ) vermelde cijfers wijzen het aantal gedetacheerde onderofficieren aan; hun aantal is in het daarneven vermeld totaal der gedetacheerden begrepen.

II. Maandoverzicht.

(Alleen voor 1902 en het 1ste halfjaar 1903).

MAANDEN.	Koloniaal Werfdepôt te Harderwijk. Nederlanders: overgenomen van het leger hier te lande, als voorgoed overgegaan.	als gedetacheerd.	buiten het leger geworven.	Te zamen.	Vreemdelingen.	Totaal.	Koloniale Reserve te Nijmegen. — Nederlanders.
1902.							
Januari . .	8	„	69	77	15	92	7
Februari. .	14	10	36	60	19	79	15
Maart. . .	12	28	56	96	23	119	15
April . . .	13	14	50	77	16	93	11
Mei . . .	24	11	41	76	20	96	6
Juni . . .	16	11	30	57	15	72	8
Juli . . .	10	12	52	74	11	85	17
Augustus .	13	15	58	86	18	104	11
September .	8	20	68	96	26	122	15
October .	13	17	61	91	27	118	19
November .	9	13	51	73	21	94	27
December .	17	12	58	87	25	112	18
	157	163	630	950	236	1186	169
1903.							
Januari . .	22	17	57	96	21	117	38
Februari. .	7	5	46	58	19	77	18
Maart. . .	20	7	29	56	24	80	10
April. . .	12	7	35	54	22	76	15
Mei . . .	9	6	35	50	17	67	17
Juni . . .	15	6	34	55	20	75	17
	85	48	236	369	123	492	115

10. Uitkomsten over het tijdvak 1 Juli 1902 t/m 30 Juni 1903 der verpleging bij de reconvalescenten-afdeeling der Koloniale Reserve te Zutphen.

OMSCHRIJVING.	A. Militairen verbonden om te dienen zoowel in als buiten Europa, *niet* afkomstig van de Koloniale Reserve en teruggekeerd uit Indië wegens:		B. Militairen afkomstig van de Koloniale Reserve, reeds vroeger verpleegd bij de reconvalescenten-afdeeling en teruggekeerd uit Indië wegens:		B. Militairen afkomstig van de Koloniale Reserve, hier te lande nog alleen gediend hebbende bij het valide gedeelte van het korps en teruggekeerd uit Indië wegens:		C. Militairen als reconvalescent aangenomen terwijl zij als gegageerden tot de burgermaatschappij waren teruggekeerd.	Totaal.
	tijdelijke ongeschiktheid.	voortdurende ongeschiktheid.	tijdelijke ongeschiktheid.	voortdurende ongeschiktheid.	tijdelijke ongeschiktheid.	voortdurende ongeschiktheid.		
Op 1 Juli 1902 waren bij de reconvalescenten-afdeeling aanwezig	211		22		5		2	240
Van 1 Juli tot 31 December 1902 bijgekomen	106	"	9	"	18	"	"	133
Te zamen.	317		31		23		2	373
Waarvan in laatstgenoemd tijdvak zijn:								
overleden	1	"	"	"	2	"	"	3
in het genot gesteld van voortdurend gagement, wegens nader gebleken voortdurende ongeschiktheid voor alle militaire diensten.	34	"	3	1	2	"	"	40
gedeserteerd	17	"	"	"	"	"	"	17
gepasporteerd wegens diensteindiging, met een briefje van ontslag verwijderd of om andere redenen afgevoerd	12	"	"	"	2	"	"	14
weder overgegaan bij het valide gedeelte of bij het Koloniaal Werfdepôt	44	"	8	"	2	"	"	54
Te zamen.	108		12		8		"	128
Blijft op 1 Januari 1903	209		19		15		2	245
Van 1 Januari tot 30 Juni 1903 bijgekomen.	97	"	12	"	17	"	"	126
Te zamen.	306		31		32		2	371
Waarvan in laatstgenoemd tijdvak zijn:								
overleden	"	"	"	"	"	"	"	"
in het genot gesteld van voortdurend gagement, wegens nader gebleken voortdurende ongeschiktheid voor alle militaire diensten.	53	"	6	"	3	"	"	62
gedeserteerd	4	"	"	"	1	"	"	5
gepasporteerd wegens diensteindiging, met een briefje van ontslag verwijderd of om andere redenen afgevoerd	11	"	2	"	5	"	1	19
weder overgegaan bij het valide gedeelte of bij het Koloniaal Werfdepôt	44	"	3	"	3	"	"	50
Te zamen.	112		11		12		1	136
Dus op 1 Juli 1903 aanwezig	a) 194		20		20		1	235

a) Van de in kolom 2 vermelden hebben, ingevolge K. B. 19 Jan. 1895 n°. 38, 45 man eene verbintenis aangegaan bij de Koloniale Reserve.

11. Statistiek der reëngagementen over de jaren 1898 t/m 1902.

a. Algemeen overzicht.

JAREN.	Europeanen en Afrikanen. Aantal wier verbintenis kwam te verstrijken. a)	Van de in de voorgaande kolom bedoelden zijn: tot een reëngagement toegelaten. b) °/o	gegageerd.	gepasporteerd.	Te zamen als voren.	Amboineezen en andere inlanders. Aantal wier verbintenis kwam te verstrijken.	Van de in de voorgaande kolom bedoelden zijn: tot een reëngagement toegelaten. b) °/o	gegageerd.	gepasporteerd.	Te zamen als voren.	Totalen. Aantal wier verbintenis kwam te verstrijken.	Van de in de voorgaande kolom bedoelden zijn: tot een reëngagement toegelaten. b) °/o	gegageerd.	gepasporteerd.	Te zamen als voren.
1898	2562	1745 = 68.1	562	255	2562	3216	3075 = 95.6	58	83	3216	5778	4820 = 83.4	620	338	5778
1899	2496	1680 = 67.3	659	157	2496	3784	3605 = 95.2	99	80	3784	6280	5285 = 84.1	758	237	6280
1900	2898	2059 = 71.0	603	236	2898	4543	4371 = 96.2	75	97	4543	7441	6430 = 86.4	678	333	7441
1901	2413	1668 = 69.1	519	226	2413	4878	4640 = 95.1	103	135	4878	7291	6308 = 86.5	622	361	7291
1902	2578	1784 = 69.2	598	196	2578	5981	5705 = 95.4	79	197	5981	8559	7489 = 87.5	677	303	8559

b. Splitsing der reëngagementen naar gelang van hun duur. c)

JAREN.	Voor ½ jaar. Europeanen en Afrikanen.	Amb. en andere inl.	Te zamen.	Voor 1 jaar. Europeanen, enz.	Amb. en andere inl.	Te zamen.	Voor 2 jaren. Europeanen, enz.	Amb. en andere inl.	Te zamen.	Voor 3 jaren. Europeanen, enz.	Amb. en andere inl.	Te zamen.	Voor 4 jaren. Europeanen, enz.	Amb. en andere inl.	Te zamen.	Voor 6 jaren. Europeanen, enz.	Amb. en andere inl.	Te zamen.	Totalen. Europeanen, enz. d)	Amb. en andere inl.	Te zamen.
1898	2	"	2	220	371	591	666	1504	2170	e) 2	"	2	268	425	693	587	775	1362	1745	3075	4820
1899	"	"	"	206	443	649	628	1617	2245	"	"	"	297	535	832	549	1010	1559	1680	3605	5285
1900	2	"	2	209	568	777	775	1783	2558	"	"	"	307	656	963	766	1364	2130	2059	4371	6430
1901	1	"	1	228	643	871	632	1982	2614	"	"	"	259	867	1126	548	1148	1696	1668	4640	6308
1902	"	"	"	261	829	1090	749	2572	3321	"	"	"	275	939	1214	499	1365	1864	1784	5705	7489

a) Hieronder achtereenvolgens 13, 8, 10, 3 en 1 Afrikanen, die bijna allen bleven doordienen; slechts was dit niet het geval met 1 in 1898, 1 in 1899, 2 in 1900, 1 in 1901 en 1 in 1902, die allen aanspraak op gagement deden gelden, en met 2 in 1898 en 2 in 1901, die het leger met paspoort verlieten.

b) Verhouding tot het aantal in de vorige kolom vermeld.

c) Zie nopens het bedrag der premiën bij reëngagement Ind. St. 1897 n°. 139.

d) In de jaren 1898, 1899, 1900, 1901 en 1902 reëngageerden zich: voor 2 jaren respectievelijk 2, 1, 2, 2 en 3 Afrikanen en voor 6 jaren respectievelijk 5, 3, 4, 2 en 0. Bovendien in dezelfde 5 jaren nog 11 voor andere termijnen, namelijk in 1898 2 voor 1 jaar en 1 voor 4 jaren, in 1899 2 voor 1 jaar en 1 voor 4 jaren, in 1900 1 voor 1 jaar en 1 voor 4 jaren en in 1901 2 voor 1 jaar en 1 voor 4 jaren.

e) Van de Koloniale Reserve.

12. Overzicht betreffende het bij het einde der jaren 1901 en 1902 bestaande overcompleet of incompleet aan kader (onderofficieren en korporaals), voor zooveel betreft de infanterie, marechaussee, cavalerie, artillerie en genie.

a. Algemeen overzicht.

Wapens en landaarden.	Onderofficieren. Tegenwoordige formatie op ult. 1901.	Onderofficieren. Sterkte op ult. 1901.	Onderofficieren. Gedurende 1902 uit de sterkte afgevoerd.	Onderofficieren. Gedurende 1902 in de sterkte gebracht	Onderofficieren. Tegenwoordige formatie op ult. 1902.	Onderofficieren. Sterkte op ult. 1902.	Onderofficieren. Overcompleet of incompleet op ult. 1901.	Onderofficieren. Overcompleet of incompleet op ult. 1902.	Korporaals. Tegenwoordige formatie op ult. 1901.	Korporaals. Sterkte op ult. 1901.	Korporaals. Gedurende 1902 uit de sterkte afgevoerd.	Korporaals. Gedurende 1902 in de sterkte gebracht	Korporaals. Tegenwoordige formatie op ult. 1902.	Korporaals. Sterkte op ult. 1902.	Korporaals. Overcompleet of incompleet op ult. 1901.	Korporaals. Overcompleet of incompleet op ult. 1902.
Infanterie. *a)*																
Europeanen	1558	1491	406	475	1597	1560	— 60	— 32	784	872	458	444	787	858	+ 90	+ 74
Afrikanen		7	2	"	"	5			"	2	"	1		3		
Amboineezen	138	174	56	61	155	179	+ 36	+ 24	180	196	74	115	202	237	+ 16	+ 35
Andere inlanders .	682	718	108	95	684	705	+ 36	+ 21	834	862	142	149	833	869	+ 28	+ 36
Marechaussee.																
Europeanen	72	71	49	51	72	73	— 1	+ 1	"	"	"	"	"	"	"	"
Afrikanen	"	1	2	2	"	1	+ 1	+ 1	"	"	"	"	"	"	"	"
Amboineezen	30	32	26	27	30	33	+ 2	+ 3	30	31	19	21	30	33	+ 1	+ 3
Andere inlanders .	30	27	32	34	30	29	— 3	— 1	30	29	29	32	30	32	— 1	+ 2
Cavalerie.																
Europeanen	65	65	11	14	69	68	"	— 1	64	63	15	14	64	62	— 1	— 2
Inlanders (niet-Amboineezen)	14	14	"	2	16	16	"	"	36	36	2	2	36	36	"	"
Artillerie.																
Europeanen	335	315	70	49	338	294	— 20	— 44	171	171	49	31	171	153	"	— 18
Inlanders (niet-Amboineezen)	43	40	7	8	46	41	— 3	— 5	58	62	19	19	60	62	+ 4	+ 2
Genie.																
Europeanen	136	136	31	40	143	145	"	+ 2	86	88	41	47	92	94	+ 2	+ 2
Inlanders (niet-Amboineezen)	7	7	1	2	8	8	"	"	18	19	4	6	21	21	+ 1	"

b. Specificatie der verliezen en winsten gedurende 1902.

Onderofficieren.

Omschrijving der mutatiën.	Infanterie *a)* Europeanen.	Infanterie *a)* Afrikanen.	Infanterie *a)* Amboineezen.	Infanterie *a)* Andere inlanders.	Infanterie *a)* Te zamen.	Marechaussee. Europeanen.	Marechaussee. Afrikanen.	Marechaussee. Amboineezen.	Marechaussee. Andere inlanders.	Marechaussee. Te zamen.	Cavalerie. Europeanen.	Cavalerie. Inlanders (niet-Amboineezen).	Cavalerie. Te zamen.	Artillerie. Europeanen.	Artillerie. Inlanders (niet-Amboineezen).	Artillerie. Te zamen.	Genie. Europeanen.	Genie. Inlanders (niet-Amboineezen).	Genie. Te zamen.
Verliezen.																			
Overleden	37	"	"	15	52	8	"	2	1	11	"	"	"	5	"	5	4	1	5
Gepasporteerd	48	"	1	6	55	3	"	"	"	3	4	"	4	10	"	10	1	"	1
Gegageerd	134	1	10	51	196	"	1	"	"	1	5	"	5	30	6	36	21	"	21
Bevorderd tot onderofficier.	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Bevorderd tot onderluitenant of tot adjudant-onderofficier dd. officier	10	"	"	"	10	"	"	"	"	"	"	"	"	4	"	4	"	"	"
Bevorderd tot officier . .	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3	"	3	1	"	1
Voor memorie gebracht. .	12	"	"	"	12	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Gecondemneerd.	3	"	"	"	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Gedegradeerd of teruggesteld	3	"	"	3	6	"	"	"	"	"	"	"	"	2	"	2	"	"	"
Vermist	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Overgegaan bij andere wapens of diensten. . . .	83	1	45	33	162	38	1	24	31	94	2	"	2	8	1	9	"	"	"
Naar Nederland teruggekeerd	76	"	"	"	76	"	"	"	"	"	"	"	"	8	"	8	4	"	4
Totalen . . .	406	2	56	108	572	49	2	26	32	109	11	"	11	70	7	77	31	1	32
Winsten.																			
Uit Nederland aangekomen.	107	"	"	"	107	"	"	"	"	"	2	"	2	4	"	4	7	"	7
Verkregen uit de korpsen.	300	"	32	59	391	"	"	"	1	1	9	2	*b)* 11	34	8	42	21	2	23
In Indië geworven . . .	12	"	"	"	12	"	"	"	"	"	2	"	2	3	"	3	1	"	1
Teruggesteld van dd. officier.	3	"	"	"	3	"	"	"	"	"	"	"	"	4	"	4	"	"	"
Terug van „voor memorie"	5	"	"	"	5	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Overgenomen van andere wapens of diensten . .	48	"	29	36	113	51	2	27	33	113	1	"	1	4	"	4	11	"	11
Van vermist terug . . .	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Totalen . . .	475	"	61	95	631	51	2	27	34	114	14	2	16	49	8	57	40	2	42

Korporaals.

Omschrijving der mutatiën.	Infanterie. Europeanen.	Infanterie. Afrikanen.	Infanterie. Amboineezen.	Infanterie. Andere inlanders.	Infanterie. Te zamen.	Marechaussee. Europeanen.	Marechaussee. Afrikanen.	Marechaussee. Amboineezen.	Marechaussee. Andere inlanders.	Marechaussee. Te zamen.	Cavalerie. Europeanen.	Cavalerie. Inlanders (niet-Amboineezen).	Cavalerie. Te zamen.	Artillerie. Europeanen.	Artillerie. Inlanders (niet-Amboineezen).	Artillerie. Te zamen.	Genie. Europeanen.	Genie. Inlanders (niet-Amboineezen).	Genie. Te zamen.
Verliezen.																			
Overleden	16	"	7	19	42	"	"	4	1	5	1	"	1	2	1	3	6	1	7
Gepasporteerd	16	"	3	12	31	"	"	"	"	"	"	"	"	4	2	6	3	"	3
Gegageerd	44	"	6	34	84	"	"	"	"	"	2	"	2	6	3	9	5	1	6
Bevorderd tot onderofficier.	300	"	32	59	391	"	"	1	"	1	9	2	11	28	8	36	21	2	23
Bevorderd tot onderluitenant of tot adjudant-onderofficier dd. officier	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Bevorderd tot officier . .	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Voor memorie gebracht. .	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Gecondemneerd.	1	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Gedegradeerd of teruggesteld	9	"	1	2	12	"	"	"	"	"	1	"	1	3	"	3	"	"	"
Vermist	3	"	2	1	6	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Overgegaan bij andere wapens of diensten. . . .	39	"	23	15	77	"	"	14	28	42	1	"	1	1	5	6	5	"	5
Naar Nederland teruggekeerd	30	"	"	"	30	"	"	"	"	"	1	"	1	5	"	5	1	"	1
Totalen . . .	458	"	74	142	674	"	"	19	29	48	15	2	17	49	19	68	41	4	45
Winsten.																			
Uit Nederland aangekomen.	42	"	"	"	42	"	"	"	"	"	2	"	2	3	"	3	"	"	"
Verkregen uit de korpsen.	396	"	101	118	615	"	"	3	"	3	12	2	14	28	19	47	47	6	53
In Indië geworven . . .	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Teruggesteld van dd. officier.	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Terug van „voor memorie"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Overgenomen van andere wapens of diensten . .	6	1	14	31	52	"	"	18	32	50	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Van vermist terug . . .	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Totalen . . .	444	1	115	149	709	"	"	21	32	53	14	2	16	31	19	50	47	6	53

a) Ongerekend het kader bij de militaire strafgevangenis, tevens huis van detentie, bij het korps pupillen en de militaire school.

b) Hieronder 9, die zonder den graad van korporaal te hebben doorloopen, tot onderofficier zijn benoemd.

13. Numerieke opgaven over 1901 en 1902 betreffende de opleiding tot den officiersrang en de studiën aan de Hoogere Krijgsschool.

1°. Opleiding tot officier.

STUDIEJAAR.	Koninklijke Militaire Academie te Breda.				Cadetten-school te Alkmaar.	Hoofdcursus te Kampen.		Pharmaceutische opleiding bij 's Rijks universiteit te Utrecht (onder toezicht van professor dr. H. Wefers Bettink).	Militaire School te Meester-Cornelis.	
	Infanterie.	Cavalerie.	Artillerie.	Genie.		Infanterie.	Militaire administratie.		Infanterie.	Militaire administratie.
Ult. 1901.										
1ste studiejaar	a) 40 (5 + 4)	3	a) 10 (0 + 2)	5	b) 30 (5)	b) 27 (7)	b) 8 (3)	. . . .	c) 5	. . . .
2de "	35 (1 + 3)	5	7	6	31 (8)	16 (4)	6 (1)	. . . .	5	1
3de "	45 (5 + 5)	1	7	1	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .
Totalen . . .	120 (11 + 12)	9	24 (0 + 2)	12	61 (12)	43 (11)	14 (4)	. . . .	10	1
Ult. 1902.										
1ste studiejaar	35 (0 + 9)	1 (0 + 1)	10	7	31 (5)	18 (5)	9 (1)	. . . .	6	2
2de "	35 (5 + 2)	3	10 (0 + 2)	4	26 (3)	26 (7)	8 (3)	. . . .	5	"
3de "	33 (1 + 3)	4	7	6	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .
Totalen . . .	103 (6 + 14)	8 (0 + 1)	27 (0 + 2)	17	57 (8)	44 (12)	17 (4)	. . . .	11	2

N.B. In 1903 worden geplaatst: bij de Koninklijke Militaire Academie te Breda 6 en bij de Cadettenschool te Alkmaar 6 jongelieden, die *in Indië* aan het toelatingsexamen hebben voldaan, terwijl in datzelfde jaar naar den Hoofdcursus te Kampen kunnen overgaan 6 onderofficieren-leerlingen van de Militaire School te Meester-Cornelis, allen ter verdere opleiding tot 2de-luitenant der infanterie.

a) Van de tusschen haakjes geplaatste opgaaf heeft het eerste cijfer betrekking op hen, die het toelatingsexamen voor de Koninklijke Militaire Academie in Indië aflegden, het tweede cijfer betreft hen, die in Indië aan het toelatingsexamen voor de Cadettenschool voldeden.

b) De tusschen haakjes gestelde cijfers geven aan hoeveel leerlingen het toelatingsexamen in Indië hadden afgelegd.

c) In het vorig verslag was gemeld 6. Een der beide leerlingen, die in 1901 in het toelatingsexamen voor den hoofdcursus te Kampen slaagden, doch in verband met het voor de adspiranten in Indië beschikbaar gestelde aantal plaatsen, niet tot die inrichting konden worden toegelaten, en dus de lessen van het hoogste studiejaar der militaire school voor de tweede maal moesten volgen, is in September van dat jaar nog tot den hoofdcursus toegelaten.

2°. Opleiding aan de Hoogere Krijgsschool te 's-Gravenhage.

WAPENS EN DIENSTVAKKEN.	Ult. 1901.				Ult. 1902.			
	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.	Te zamen.	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.	Te zamen.
1°. Algemeene krijgskundige cursus.								
Infanterie.	5	4	5	14	5	5	5	15
Cavalerie	2	"	"	2	"	2	"	2
Artillerie	"	1	1	2	"	"	1	1
Genie	"	1	"	1	"	"	1	1
Totalen . . .	7	6	6	19	5	7	7	19
2°. Intendance-cursus.								
Militaire administratie	3	3	3	9	3	3	3	9

A

14. Numerieke opgaven betreffende het in 1902 van de kader- en de korpsscholen in Nederlandsch-Indië gemaakt gebruik.

a. Kaderscholen.

LEERLINGEN (gegradueerden en minderen).	Infanterie (4 scholen).					Cavalerie (1 school).			Artillerie. Veld- en bergartillerie (1 school).			Artillerie. Vesting-artillerie en artillerie der buitenbez. (1 school).			Genie (1 school).		
	Europeanen.	Afrikanen.	Amboineezen.	Andere inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Inlanders (niet-Amboineezen).	Te zamen.	Europeanen.	Inlanders (niet-Amboineezen).	Te zamen.	Europeanen.	Inlanders (niet-Amboineezen).	Te zamen.	Europeanen.	Inlanders (niet-Amboineezen).	Te zamen.
Aanwezig op ult. 1901.																	
onderofficieren	a) 5	"	"	"	5	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
korporaals	43	"	6	4	53	2	1	3	3	"	3	2	"	2	8	2	10
manschappen	57	"	17	85	159	2	"	2	3	2	5	2	1	3	12	14	26
Te zamen	105	"	23	89	217	4	1	5	6	2	8	4	1	5	20	16	36
In den loop van 1902 bijgekomen:																	
onderofficieren	b) 57	"	"	"	57	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
korporaals	328	1	22	87	438	6	1	7	5	1	6	16	1	17	6	2	8
manschappen	393	"	41	191	625	9	5	14	31	6	37	28	5	33	29	13	42
Te zamen	778	1	63	278	1120	15	6	21	36	7	43	44	6	50	35	15	50
In den loop van 1902 afgeschreven:																	
a. na afgelegd examen. onderofficieren	c) 47	"	"	"	47	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
korporaals	289	"	18	74	381	7	1	8	6	"	6	15	"	15	5	1	6
manschappen	342	"	48	172	562	9	3	12	21	6	27	11	4	15	9	6	15
Te zamen	678	"	66	246	990	16	4	20	27	6	33	26	4	30	14	7	21
b. om andere redenen. onderofficieren	d) 7	"	"	"	7	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
korporaals	32	"	1	7	40	1	1	2	2	"	2	3	1	4	4	1	5
manschappen	44	"	1	25	70	2	"	2	9	"	9	13	2	15	23	8	31
Te zamen	83	"	2	32	117	3	1	4	11	"	11	16	3	19	27	9	36
Derhalve op ult. 1902 aanwezig:																	
onderofficieren	e) 8	"	"	"	8	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
korporaals	50	1	9	10	70	"	"	"	"	1	1	"	"	"	5	2	7
manschappen	64	"	9	79	152	"	2	2	4	2	6	6	"	6	9	13	22
Te zamen	122	1	18	89	230	"	2	2	4	3	7	6	"	6	14	15	29

a) 1 sergeant-majoor en 4 sergeanten.
b) 13 sergeant-majoors, 20 fouriers en 24 sergeanten.
c) 12 sergeant-majoors, 13 fouriers en 22 sergeanten.
d) 2 sergeant-majoors, 3 fouriers en 2 sergeanten.
e) 4 fouriers en 4 sergeanten.

b. Korpsscholen.

LEERLINGEN (gegradueerden en minderen).	Infanterie (31 scholen).					Cavalerie (1 school).			Artillerie (2 scholen).			Genie (1 school).		
	Europeanen.	Afrikanen.	Amboineezen.	Andere inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Inlanders (niet-Amboineezen).	Te zamen.	Europeanen.	Inlanders (niet-Amboineezen).	Te zamen.	Europeanen.	Inlanders (niet-Amboineezen).	Te zamen.
Aanwezig op ult. 1901:														
onderofficieren en korporaals	75	"	21	46	142	2	"	2	"	"	"	"	"	"
manschappen	588	"	a) 134	a) 585	1307	10	8	18	18	42	60	11	16	27
Te zamen	663	"	155	631	1449	12	8	20	18	42	60	11	16	27
Aanwezig op ult. 1902:														
onderofficieren en korporaals	114	1	32	45	192	7	"	7	"	"	"	"	"	"
manschappen	613	"	a) 83	a) 687	1382	10	7	17	23	23	46	7	17	24
Te zamen	727	1	115	732	1575	17	7	24	23	23	46	7	17	24

a) Onder de Amboneesche en de andere inlandsche leerlingen der infanterie-korpsscholen tellen ook zoons van tot die landaarden behoorende militairen. Dit was op ult. 1901 het geval ten aanzien van 252 en op ult. 1902 van 319 jongelingen.

15. Overzicht van de gedurende 1902 toegekende eerbelooningen aan militairen der landmacht, wegens aan den lande bewezen bijzondere diensten ter zake of ter gelegenheid van krijgsverrichtingen in Indië.

Ter zake of ter gelegenheid van krijgsverrichtingen is gedurende 1902 aan militairen der landmacht het hiernevens vermelde aantal belooningen toegekend. a)	Orde van den Nederlandschen Leeuw.	Orde van Oranje-Nassau.				Militaire Willemsorde.		Eereteeken voor Moed en Trouw.	Eervolle vermelding.
	Ridderkruizen.	Officierskruizen.	Ridderkruizen.	Eeremedaille in zilver.	Eeremedaille in brons.	Ridderkruizen 3de klasse.	Ridderkruizen 4de klasse.	Bronzen.	
Officieren	4	4	8	"	"	1	7	"	e) 19
Militairen beneden dien rang. Europeanen	"	"	"	8	2	2	b) 18	"	f) 18
Militairen beneden dien rang. Amboineezen	"	"	"	"	1	"	c) 7	d) 13	11
Militairen beneden dien rang. Andere inlanders	"	"	"	"	3	"	7	1	8

a) Kon. besluiten van 1902 dd. 26 Febr. n°. 24, 18 Juni n°. 31, 30 Juni nos. 40 en 41, 31 Juli nos. 43 en 44 en 28 Aug. n°. 6, zoomede de Gouv. besluiten van 1902 dd. 6 Maart n°. 15, 20 Maart n°. 3, 22 Mei n°. 4, 23 Mei n°. 2, en 20 Aug. n°. 13.

b) Hieronder 1 gesneuvelde (de sergeant der infanterie H. Scholtens), wiens naam alsnog in de registers van de Kanselarij der Nederlandsche Orden is ingeschreven.

c) Hieronder 1, die inmiddels aan zijne, voor den vijand bekomen wonden was overleden (de korporaal Mokosolang).

d) Hieronder 1, die inmiddels aan zijne, voor den vijand bekomen wonden was overleden (de marechaussee Frans).

e) Hieronder 1, behoorende tot het leger hier te lande, die bij het Indische leger was gedetacheerd.

f) Hieronder 1 (de sergeant van den Berge), die inmiddels was overleden.

16 **Opgaven over de jaren 1900 t/m 1902 omtrent het aantal militairen, beneden den rang van officier, die om niet-**

GEBOORTELAND OF LANDAARD.	1900.									
	Gevonnisd.	Weggezonden.	Gedetineerd. *a)*	Strafdetachement.	Vermist of gedeserteerd.	Provoosthuis.	2de klasse van discipline.	Gedegradeerd of teruggesteld.	Paspoort Lett. B.	Totaal. *b)*
										°/o
Nederland	3	„	95	15	10	34	351	25	12	545 = 5,28
Nederlandsch-Indië	„	1	10	„	4	3	18	3	„	39 = 2,23
België en Frankrijk	1	1	22	2	12	4	46	1	„	89 = 6,53
Duitschland	„	„	4	„	11	8	10	5	1	39 = 2,82
Zwitserland	„	„	1	„	2	1	2	1	„	7 = 3,55
Overige landen	„	„	1	„	2	1	2	1	„	7 = 4,37
Totaal	4	2	133	17	41	51	429	36	13	726 = 4,79
Amboineezen en Menadoneezen	„	„	9	2	3	5	19	1	„	39 = 0,91
Javanen en Soendaneezen	12	3	79	23	192	14	252	5	8	588 = 3,06
Madoereezen	„	„	1	„	6	1	18	„	1	27 = 5,98
Boegineezen	„	„	„	„	2	„	6	2	„	10 = 5,10
Maleiers, enz.	„	„	„	„	3	„	3	„	„	6 = 1,89
Totaal	12	3	89	25	206	20	298	8	9	670 = 2,74
Totalen-generaal	16	5	222	42	247	71	727	44	22	1396 = 3,53

a) In den loop van het jaar gedetineerd, doch niet van den militairen stand vervallen verklaard.

eervolle redenen, 't zij uit het leger of tijdelijk uit het korps afgevoerd, 't zij gedegradeerd of teruggesteld zijn.

1901.										1902.									
Gevonnisd.	Weggezonden.	Gedetineerd. a)	Strafdetachement.	Vermist of gedeserteerd.	Provoosthuis.	2de klasse van discipline.	Gedegradeerd of teruggesteld.	Paspoort Lett. B.	Totaal. b)	Gevonnisd.	Weggezonden.	Gedetineerd. a)	Strafdetachement.	Vermist of gedeserteerd.	Provoosthuis.	2de klasse van discipline.	Gedegradeerd of teruggesteld.	Paspoort Lett. B.	Totaal. b)
									%										%
4	4	72	2	8	44	350	21	9	514 = 5,62	13	2	72	16	12	48	241	11	12	427 = 4,74
1	"	4	1	6	6	18	4	1	41 = 2,33	3	1	4	"	20	11	24	3	2	68 = 3,89
1	"	16	"	2	6	52	4	1	82 = 6,73	2	"	19	2	4	3	43	1	2	76 = 6,84
"	"	7	"	11	4	10	9	"	41 = 3,11	"	"	8	"	9	6	6	3	1	33 = 2,66
"	"	1	"	"	2	5	"	"	8 = 4,46	"	"	1	"	1	1	2	"	"	5 = 2,86
"	"	"	"	4	1	3	1	"	9 = 6,04	1	"	"	1	2	"	3	"	"	7 = 4,92
6	4	100	3	31	63	438	39	11	695 = 5,—	19	3	104	19	48	69	319	18	17	616 = 4,59
3	1	11	4	1	6	17	"	1	44 = 1,07	8	"	2	"	17	3	4	1	"	35 = 0,89
9	5	45	7	161	9	170	5	2	413 = 2,29	1	8	31	8	111	25	169	5	"	358 = 1,98
"	1	3	"	8	1	18	1	"	32 = 7,59	"	"	2	"	6	3	7	"	"	18 = 4,51
"	"	"	"	2	2	3	"	"	7 = 3,88	"	"	2	"	2	1	4	"	"	9 = 5,80
"	"	1	"	6	"	2	"	"	9 = 2,90	"	"	"	"	"	"	1	"	"	1 = 0,25
12	7	60	11	178	18	210	6	3	505 = 2,19	9	8	37	8	136	32	185	6	"	421 = 1,83
18	11	160	14	209	81	648	45	14	1200 = 3,26	28	11	141	27	184	101	504	24	17	1037 = 2,85

b) De procenten zijn berekend naar het aantal aanwezigen op ult. December van het vorige jaar, vermeld in tabel 3.

17. Overzicht van de straffen opgelegd aan Europeesche militairen wegens dronkenschap over het jaar 1902.

MILITAIRE COMMANDEMENTEN.	Gemiddelde sterkte aan Europeanen present voor soldij volgens de administratieboeken van de korpsen. a) — Gehuwden.	Ongehuwden met huishoudster.	Ongehuwden zonder huishoudster.	Totaal.	Totaal aantal Europeesche militairen, die wegens dronkenschap of misbruik van sterken drank gestraft werden.	Gemiddeld aantal Europeesche militairen — die tot de geregelde bezoekers van een militair tehuis werden gerekend. b)	die geregeld aan sport (jacht, voetbal, enz.) deel namen.	Totaal.	Aantal opgelegde straffen voor dronkenschap of misbruik van sterken drank aan Europeesche militairen wegens: — eerste dronkenschap, d. w. z. aan hen, die in hun geheelen diensttijd nog nimmer daarvoor gestraft zijn.	herhaalde dronkenschap.	Totaal.	Van het totaal aantal opgelegde straffen vermeld in de kolommen 10 t/m 12 werden opgelegd aan Europeesche: — gehuwde militairen.	ongehuwde militairen met huishoudster.	ongehuwde militairen zonder huishoudster.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
					%	%	%	%				%	%	%
1ste militaire afdeeling op Java	133	665	2117	2915	755 = 25,90	72 = 2,47	207 = 7,10	279 = 9,57	148	840	988	3 = 2,26	91 = 13,68	894 = 42,23
2de " " " "	101	731	2037	2869	806 = 28,09	161 = 5,61	177 = 6,17	338 = 11,78	110	921	1031	3 = 2,97	194 = 26,54	834 = 40,94
3de " " " "	23	246	712	981	272 = 27,72	147 = 14,98	119 = 12,13	266 = 27,11	97	261	358	4 = 17,39	40 = 16,26	314 = 44,10
Lampongsche Districten . . .	"	3	16	19	5 = 26,32	"	4 = 21,05	4 = 21,05	"	9	9	"	1 = 33,33	8 = 50,—
Benkoelen	"	10	29	39	13 = 33,33	"	16 = 41,03	16 = 41,03	1	12	13	"	1 = 10,—	12 = 41,38
Sumatra's Westkust.	22	235	915	1172	278 = 23,72	49 = 4,18	92 = 7,85	141 = 12,03	56	273	329	2 = 9,09	13 = 5,53	314 = 34,32
Atjèh en onderhoorigheden . .	19	393	1076	1488	273 = 18,35	27 = 1,81	35 = 2,35	62 = 4,16	45	311	356	2 = 10,53	36 = 9,16	318 = 29,56
Sumatra's Oostkust.	4	37	124	165	19 = 11,51	"	15 = 9,09	15 = 9,09	4	21	25	"	4 = 10,81	21 = 16,94
Riouw.	1	8	46	55	13 = 23,63	"	"	"	"	19	19	"	1 = 12,50	18 = 39,13
Banka.	2	13	44	59	8 = 13,56	"	2 = 3,39	2 = 3,39	"	9	9	"	"	9 = 20,45
Palembang c)	3	44	255	302	60 = 19,87	"	20 = 6,62	20 = 6,62	14	57	71	"	6 = 13,64	65 = 25,49
Westerafdeeling van Borneo. .	3	31	109	143	34 = 23,78	15 = 10,49	41 = 28,67	56 = 39.16	8	42	50	"	2 = 6,45	48 = 44,04
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	3	91	176	270	70 = 25,93	4 = 1,48	52 = 19,26	56 = 20.74	25	53	78	"	4 = 4,40	74 = 42,05
Celebes, Menado en Timor. .	12	62	146	220	71 = 32,28	9 = 4,09	45 = 20,45	54 = 24,54	4	85	89	1 = 8,33	12 = 19,35	76 = 52,06
Amboina en Ternate	11	55	126	192	67 = 34.89	16 = 8,33	26 = 13,54	42 = 21,87	12	70	82	"	23 = 41,82	59 = 46,82
Zuid-Nieuw-Guinea	"	8	55	63	10 = 15,87	"	"	"	3	12	15	"	4 = 50,—	11 = 20,—
Totalen . . .	337	2632	7983	10952	2754 = 25,15	500 = 4,56	851 = 7,77	1351 = 12,33	527	2995	3522	15 = 4,45	432 = 16,41	3075 = 38,52

a) Berekend naar de sterkte „present voor soldij" bij het begin van elke maand.

b) Deze rubriek is alleen ingevuld voor de garnizoenen waar een militair tehuis is; daartoe is bij het korps, de compagnie of het detachement eens per maand opgenomen wie tot de geregelde bezoekers behoorden, waarna het gemiddeld aantal over 12 maanden is berekend.

c) Ongerekend het in Djambi ageerende 2de bataljon infanterie, van welk korps geene vertrouwbare gegevens konden worden verzameld.

18 Formatie en sterkte op ult. 1902 van gewapende korpsen, niet rechtstreeks tot het leger behoorende (ongerekend die, uitsluitend voor politiediensten bestemd).

KORPSEN EN STANDPLAATSEN.	Formatie. a)					Sterkte.				
	Officieren.		Onderofficieren en manschappen.		Dienst-paarden.	Officieren.		Onderofficieren en manschappen.		Dienst-paarden.
	Europ.	Inlanders.	Europ.	Inlanders.		Europ.	Inlanders.	Europ.	Inlanders.	
Schutterijen (uitsluitend infanterie).										
Batavia	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	20	„	b) 807	„	„
Semarang	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	13	„	b) 293	„	„
Soerabaja	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	18	„	b) 535	„	„
Djokjakarta	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	3	„	92	„	„
Soerakarta	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	4	„	47	„	„
Padang (gouv. Sumatra's Westkust)	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	5	„	52	„	„
Makasser (gouv. Celebes en onderh.)	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	6	„	84	„	„
Menado (residentie Menado) c)	5		d) 171		„	3		d) 187		„
Amboina (residentie Amboina) c)	17		e) 376		„	14		f) 420		„
Saparoea (id.) c)	6		142		„	5		142		„
Hila (id.) c)	1		36		„	1		30		„
Kajeli op Boeroe (id.) c)	„		20		„	„		22		„
Neira op Banda (id.) c)	7		168		„	7		111		„
Ai (id.) c)						„		g) 16		„
Ternate (residentie Ternate) c)	4		80		„	3		97		„
Overige korpsen.										
Lijfwacht-dragonders ter beschikking van de inlandsche hoven. h) te Soerakarta	1	„	49	„	40	1	„	48	„	35
id. te Djokjakarta	1	„	53	„	44	1	„	48	„	41
Legioen van pangeran Mangkoe Negara te Soerakarta. i) staf	„	5	„	„	„	„	5	„	„	„
id. bataljon infanterie	„	18	„	701	2	„	18	„	710	1
id. ½ eskadron cavalerie	„	3	„	64	63	„	3	„	64	61
Barisans op Madoera k) Staf en infanterie te Bangkalan	„	18	„	l) 684	„	„	18	„	681	„
id. id. „ Pamekasan	„	10	„	l) 345	„	„	10	„	344	„
id. id. „ Soemenep	„	10	„	l) 345	„	„	10	„	344	„

a) Vaste formatiecijfers kunnen voor de schutterijen op Java en voor die te Padang en Makasser niet worden aangegeven; zie daaromtrent voor de eerstbedoelde schutterijen Ind. St. 1838 n°. 22 (artt. 13 t/m 16), voor de schutterij te Padang Ind. St. 1857 n°. 88 (art. 2) en voor die te Makasser Ind. St. 1875 n°. 275 (artt. 11 en 13).

b) Ongerekend het korps muzikanten. Evenmin zijn medegerekend de tamboers of hoornblazers (inlanders): te Batavia 8, te Semarang 5 en te Soerabaja 9.

c) Deze schutterijen zijn hoofdzakelijk samengesteld uit zoogenaamde inlandsche burgers (doorgaans van elders afkomstige inlanders en hunne afstammelingen). Hoeveel Europeanen in de sterkte telden, is niet afzonderlijk opgegeven.

d) Ongerekend het korps muzikanten.

e) Van de onderofficieren en minderen (buiten den adjudant-onderofficier en de tamboers) zijn er 242 met een geweer en 121 met een piek gewapend.

f) Hieronder 152 piekeniers (zie de voorgaande noot).

g) Gedetacheerd van Neira en niet in de voor die plaats opgegeven sterkte begrepen.

h) Deze geheel voor 's lands rekening komende detachementen staan onder de bevelen van het betrokken hoofd van gewestelijk bestuur en onder toezicht van den commandant der 2de militaire afdeeling op Java. In tijd van oorlog kunnen zij worden gesteld ter beschikking van het legerbestuur op denzelfden voet als de cavalerie van het leger. Zij worden voltallig gehouden door werving overeenkomstig de voor het leger geldende bepalingen of — zoo noodig — door overplaatsing van daartoe genegen onderofficieren en minderen der cavalerie van het leger. Zij zijn onderworpen aan de militaire wetten, en zijn geheel op militaire wijze gekleed en bewapend. Zie o. a. Bijbl. Ind. St. n°s. 3833, 5008 en 5068.

i) Dit korps — waarvoor het reglement is opgenomen in Bijbl. Ind. St. n°. 5308 — is door het hoofd van het Mangkoe Negarasche Huis in dienst te houden, die daarbij in alles overleg heeft te plegen met den door of vanwege het legerbestuur aan het legioen als kapitein-instructeur toegevoegden officier der infanterie, nevens wien aan het korps, voor leiding en oefening, verder nog zijn toegevoegd 1 luitenant der cavalerie en 5 onderofficieren uit het leger (4 van de infanterie en 1 van de cavalerie). De infanterie en cavalerie van het legioen worden door hare eigen officieren gecommandeerd. Deze laatsten worden tot en met den rang van kapitein of ritmeester door den pangeran zelf aangesteld met goedkeuring van den resident; de hoofofficieren worden op voordracht van den pangeran, aan te bieden door tusschenkomst van den resident, door den Gouverneur-Generaal benoemd. Overigens is ook dit legioen — waarvoor de uitgaven ten laste van 's lands kas komen — op militaire wijze gekleed en bewapend. In geval van mobilisatie — bij oorlog of voor toevoeging aan expeditiën — gelden voor het legioen, of voor het gemobiliseerde gedeelte daarvan, de krijgswetten.

k) Ook aan deze (gouvernements-) korpsen, mede op militaire wijze gekleed en bewapend (zie o. a. Bijbl. Ind. St. n°s. 4755 en 5252) zijn officieren (3 kapiteins) en eenige onderofficieren uit het leger toegevoegd voor de leiding en oefening. De kapiteins-instructeur staan onder de rechtstreeksche bevelen van den resident, doch zijn voor de leiding en oefening van de barisans verantwoordelijk aan den commandant der 3de militaire afdeeling op Java. De barisans, waarbij slechts Madoereezen ter dienstneming worden toegelaten, worden door hunne eigen officieren gecommandeerd, die worden benoemd en ontslagen door den Gouverneur-Generaal. De onderofficieren en minderen zijn niet gekazerneerd; zij wonen in de kampongs nabij de kampementen. In gewone tijden is aan de barisans opgedragen het bewaken van de landskassen, gevangenissen en gouvernementspakhuizen op hunne standplaatsen en het begeleiden van gevangenen en transporten, terwijl zij overigens bestemd zijn tot handhaving van orde en rust op Madoera, wanneer de gewone middelen van politie tekort schieten. Om voor militaire doeleinden te worden aangewend, kunnen de barisans geheel of gedeeltelijk worden gemobiliseerd en gelden alsdan ook voor hen de krijgswetten.

l) Hieronder 3 man hospitaalpersoneel.

Bijlage B.

(Zie hoofdstuk E, §§ 2 en 4, van het verslag.)

OVERZICHTEN

betreffende de OORLOGSMARINE in NEDERLANDSCH-INDIË, meerendeels over 1902.

1. Algemeen overzicht betreffende het materieel over 1902 en het eerste kwartaal van 1903.
2. Specificatie betreffende de samenstelling van het personeel op ult. 1901 en ult. 1902.
3. Statistiek over 1902 betreffende de aanvulling van en de verliezen aan personeel.
4. Statistiek over 1898 t/m 1902 betreffende de behandelde zieken, afgekeurden en overledenen.
5. Opgaven betreffende hetgeen de in de laatste jaren voor rekening der Indische geldmiddelen gebouwde schepen der Indische militaire marine nieuw hebben gekost en wat er sedert tot ult. 1902 voor onderhoud, herstelling, enz. aan ten koste is gelegd (deze laatste opgaven ook voor de schepen van het auxiliair eskader).
6. Opgaven over het tijdvak 1 April 1902 t/m 31 Maart 1903 betreffende het dokken, enz. door schepen der oorlogsmarine (en ook door die der gouvernementsmarine) te Soerabaja (marine-etablissement), te Sabang op Poelò Wè (gouvernementsdok) en te Tandjoeng Priok (particuliere werf).
7. Opgaaf van de hoeveelheden steenkolen, waarmede de marine-steenkolendepôts in Nederlandsch-Indië gedurende het tijdvak 1 April 1902 t/m 31 Maart 1903 zijn aangevuld.
8. Opgaven nopens de kosten en de productie van het marine-etablissement te Soerabaja over 1898 t/m 1902.

1. Algemeen overzicht der schepen en vaartuigen va

NAMEN DER SCHEPEN.	Aantal schroeven.	Samenstelling. [1]	Op stapel gezet.	A. Te water gelaten. B. In Ned.-Indië aangekomen of aldaar in dienst gesteld.	Grootste lengte in M. [2]	Grootste breedte in M. [3]	Grootste diepgang in d.M. [4]	Waterverplaatsing in M³. zeewater (1026 K.G.).	Geschut. Soort.	Geschut. Aantal stukken.	Torpedo-inrichtingen. Buizen.	Torpedo-inrichtingen. Kanonnen.	Torpedo-inrichtingen. Sparren.	Stoomvermogen in indicateur-paardekrachten.	Grootste proeftochtvaart. [5]	Brandstof- (steenkolen-) bergruimte in M³. [6]	Grootste vol te houden dienstvaart.	Vaart bij voordeelig brandstofverbruik.	Af te leggen weg in zeemijlen met normalen voorraad. Bij de vaart van kolom 18.	Af te leggen weg in zeemijlen met normalen voorraad. Bij de vaart van kolom 19.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.
INDISCHE MILI																				
Pantserdekkorvet.																				
Sumatra	2	S.	1888 Amsterdam (Kon. fabriek voor stoom- en andere werktuigen)	A. . . . 1890 B. . 22 Nov. 1891	70	11.3	42.5	1720	Kan. v. 21 c.M. A. n°. 2 „ „ 15 „ „ „ „ „ „ 12 „ L.A. „ „ 7.5 „ A. „ „ 3.7 „ „ rev. v. 3.7 c.M. Mr. v. 7.5 c.M. A.	1 1 2 1 4 2 1 —— 12	. . .	2	. . .	2350	15.6	210 280	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .
Flottieljevaartuigen.																				
Java	1	IJ. K.	1885 Fijenoord (Nederl. stoom-bootmaatsch.)	A. . . . 1885 B. . 8 Juni 1886	62 6	9.5	43	1300	K. v. 15 c.M. A. n°. 1 „ „ 12 „ K A. „ 1 „ „ 7.5 „ A. „ „ 3.7 „ Mr. „ 7.5 „ A.	1 3 1 2 1 —— 8	. . .	. . .	. . .	1017	12.6	200	9	6.25	1700 c)	2164 c)
Bali	1	IJ. Z.	1877 Fijenoord (Nederl. stoom-bootmaatsch.)	A. . . . 1878 B. . 14 Nov. 1883	53.6	9	37	853	K. v. 7.5 c.M. A.	2	. . .	. . .	. . .	400	9	100	8.25	6	1500 a)	2000 a)
Ceram	1	S. Z.	1886 Vlissingen (Kon. Maatschappij „de Schelde")	A. . . . 1887 B. . 29 Oct. 1887	52.85	7.8	32	550	K. v. 12 c.M. K.A. n°. 1 „ „ 7.5 „ A. „ „ 3.7 „ Mr. v. 7.5 c.M. A.	3 1 2 1 —— 7	. . .	. . .	. . .	685	10.56	84	10.5	4.5	1400 a)	2150 a)

1) IJ. = ijzer; C. = compound; S. = staal; H. = hout; Cp. = composite; K. = gekoperd; Z. = gezinkt.
2) Lengte van den romp over alles.
3) Breedte van den romp op het grootspant over de buitenhuid zonder uitbouwsels.

4) Grootste diepgang van den romp bij normale toelading, stoomketels op peil.
5) Met schepen 4 uren, met torpedobooten 2 uren volgehouden.
6) Waar in kolom 17 tweeërlei getallen zijn opgegeven, heeft men te denken aan eene normale en aan eene maximale brandstofberging.

van het Indisch en van het auxiliair eskader.

Pantser in millimeters. [1] Gordel.	Toren of barbette.	Comm. toren.	Dek.	Bevond zich op 31 December 1902:	BEMANNING. Bepaalde sterkte (ongerekend de als bovenrol toegestane verhooging). Europeanen.	Inlanders.	Aanwezige sterkte volgens op onderstaand tijdstip laatst ontvangen weekrapport. 31 Dec. 1901. Europeanen.	31 Dec. 1901. Inlanders.	31 Dec. 1902. Europeanen.	31 Dec. 1902. Inlanders.	Toestand op 1 April 1903. Romp.	Werktuigen.	Ketels.	Bijzondere aanteekeningen.	Verrichtingen, bewegingen, enz. gedurende het tijdvak van 1 April 1902 tot en met 31 Maart 1903. (Zie voor het dokken en herstellen de opgaven sub 6 van deze bijlage.)
22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.	32.	33.	34.	35.	36.	37.
TAIRE MARINE.															
....	....	150 C	38 S	in Nederland voor groote herstellingen.	.....	.....	103	53	....	....	....	....	....	....	Aanvaardde 6 Maart 1902 de reis naar Nederland, alwaar de *Sumatra* ult. Maart 1903 nog vertoefde, ten einde de noodige herstellingen te ondergaan, waaronder het verwisselen der stoomketels.
....	....	....	....	in dienst.	71	33	66	33	67	33	vrij goed	goed	even bruikbaar	De ketels zijn oud (van 1886) en zullen waarschijnlijk in 1903 door nieuwe vervangen moeten worden, welke reeds in aanmaak zijn.	Maakte in April 1902 eene reis in de residentie Menado, bezocht de Sangi- en Talauer-eilanden en keerde 29 April te Menado terug. Den 5den Mei werd eene reis ondernomen naar de Tomini-bocht, en, na 21 Mei te Menado te zijn teruggekeerd, vertrok de *Java* naar Ternate en Nieuw-Guinea en keerde 4 Juli terug. Na in Juli eene reis gemaakt te hebben in de residentie Ternate, kwam het schip 25 Juli ter hoofdplaats aan en vertrok toen naar Makasser. Den 4den September vertrok de *Java* weder van Makasser naar Menado, bezocht de Sangi- en Talauer-eilanden, meer in het bijzonder Esang op het eiland Karakelang, waar ongeregeldheden hadden plaats gevonden, en keerde den 21sten te Menado terug. In October werd de baai van Loloda (Halmahera) trigonometrisch opgenomen en vervolgens werden de Mapia-eilanden bezocht, waarna het schip eene reis maakte naar de golf van Tomini om daarna naar Makasser te stevenen. Na in het begin van December naar Menado te zijn gedirigeerd, werd van daar eene reis naar de Tominibocht gemaakt. Den 7den Januari 1903 te Menado teruggekeerd, vertrok het schip van daar naar Makasser. Den 11den Februari ondernam de *Java* eene reis naar de Palopo-, Mengkoka- en Kendari-baaien (zuidoostkust van Celebes), in verband met de wetenschappelijke reis der heeren SARASIN, om 15 Maart te Makasser terug te keeren en den volgenden dag naar Soerabaja te vertrekken ten einde te dokken en eenige voorzieningen te ondergaan.
....	....	....	....	in dienst.	70	31	26	69	24	72	bruikbaar	vrij goed	vrij goed	De romp vertoont gebreken van ouderdom.	Was tot 28 April 1902 in reparatie te Soerabaja en vertrok daarna naar Makasser. Bleef verder uitsluitend bestemd ten dienste der hydrographie.
....	....	....	....	in dienst.	52	31	55	41	52	30	goed	goed	goed	....	Bleef tot 12 April 1902 hydrographische opnemingen doen bij de Kangean-eilanden en keerde daarna te Soerabaja terug. Den 5den Mei vertrok het schip van daar om eene reis te maken door de residentiën Amboina en Timor, na afloop waarvan het 3 Juli te Makasser aankwam om den volgenden dag via Ambon en Thursday-eiland naar Merauke (Zuid-Nieuw-Guinea) te vertrekken, waar het tot 16 December in station bleef. Daarna vertrok de *Ceram* via Soerabaja naar Tandjoeng Priok, waar het schip 12 Januari 1903 aankwam. Op 24 Januari vertrok deze bodem voor eene opneming in het belang der defensie naar de zuidoostkust van Sumatra en keerde 7 Februari te Tandjoeng Priok terug. Op 12 Februari vertrok de *Ceram* naar de westkust van Sumatra, met opdracht een onderzoek in te stellen naar de bevaarbaarheid voor beladen prauwen van de Indrapoera- en Tapan-rivieren, en na te gaan in hoever de uitmonding in zee van eerstgenoemde rivier geschikt is om aldaar te debarkeeren. Na 28 Februari te Tandjoeng Priok teruggekeerd te zijn, vertrok de *Ceram* 10 Maart met eene bijzondere opdracht naar de zuidkust van Java. Na beëindiging dezer werkzaamheden vertrok het schip naar Soerabaja, om aldaar gedokt te worden en eenige voorzieningen te ondergaan.

a) Uitkomsten verkregen met Ombilin-kolen.
b) „ „ „ Cardiff-kolen.
c) „ „ „ Australische kolen.
d) Uitkomsten verkregen met Japansche kolen.
e) „ „ „ Borneo-kolen.

NAMEN DER SCHEPEN.	Aantal schroeven.	Samenstelling [1]	Op stapel gezet.	A. Te water gelaten. B. In Ned.-Indië aangekomen of aldaar in dienst gesteld.	Grootste lengte in M. [2]	Grootste breedte in M. [3]	Grootste diepgang in d.M. [4]	Waterverplaatsing in M³. zeewater (1026 K.G.).	Geschut. Soort.	Geschut. Aantal stukken.	Torpedo-inrichtingen. Buizen.	Torpedo-inrichtingen. Kanonnen.	Torpedo-inrichtingen. Sparren.	Stoomvermogen in indicateur-paardekrachten.	Grootste proeftochtvaart. [5]	Brandstof-, (steenkolen-) bergruimte in M³. [6]	Grootste vol te houden dienstvaart.	Vaart bij voordeelig brandstofverbruik.	Af te leggen weg in zeemijlen met normalen voorraad. Bij de vaart van kolom 18.	Af te leggen weg in zeemijlen met normalen voorraad. Bij de vaart van kolom 19.	Pa… Gordel.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22
Flores	1	S. Z.	1886 Amsterdam (Kon. fabriek voor stoom- en andere werktuigen)	A. . . . 1887 B. . 28 Oct. 1887	52.85	7.8	34.5	550	K. v. 12 c.M. K.A. n°. 1 " " 7.5 " A. " " 3.7 " Mr. v. 7.5 c.M. A.	3 1 2 1 7	. . .	. . .	. . .	540	11	96	10	7	1200 *a)*	1600 *e)*	. . .
Lombok	1	S. Z.	1890 Amsterdam (Huygens en van Gelder)	A. . . . 1891 B. . 21 Mei 1892	52.45	8.3	33.5	600	K. v. 12 c.M. K.A. n°. 1 " " 7.5 " A. " " 3.7 " Mr. v. 7.5 c.M. A.	3 1 2 1 7	. . .	. . .	. . .	990	12.2	85	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . .
Sumbawa	1	S.	1890 Vlissingen (Kon. Maatschappij „de Schelde")	A. . . . 1891 B. . 7 Juni 1892	53.25	8.1	34.5	600	K. v. 12 c.M. K.A. n°. 1 " " 7.5 " A. " " 3.7 " Mr. v. 7.5 c.M. A.	3 1 2 1 7	. . .	. . .	. . .	930	12.5	88	10.5	7	1170 *a)*	1900 *a)*	. . .
Borneo	1	Cp. K.	1892 Glasgow (Clydebank J. en E. Thomson)	A. . . . 1892 B. . 6 Febr. 1894	53 86	9.45	40.5	800	K. v. 10.5 c.M. A. " " 7.5 " " " " 3.7 " " rev. v. 3.7 c.M. Mr. v. 7.5 c.M. A.	4 1 2 2 1 10	. . .	. . .	. . .	1040	13.23	155	. . . .	. . . .	. . . :	. . . .	. . .
Nias	2	S.	1894 Amsterdam (Huygens en van Gelder)	A. . . . 1895 B. . 1 April 1896	53.9	9.44	36	812.38	K. v. 12 c.M. K.A. n°. 1 " " 7.5 " A. " " 3.7 " Mr. v. 7.5 c.M. A.	3 1 4 1 9	. . .	. . .	. . .	1227	13 05	148	10	8	1400 *c)*	1900 *c)*	. .
Mataram	2	S.	1895 Amsterdam (Huygens en van Gelder)	A. . . . 1896 B. . 31 Maart 1897	53.9	9.44	36.5	809.52	K. v. 10.5 c.M. A. " " 7.5 " " " " 3.7 " " rev. v. 3.7 c.M. Mr. v. 7.5 c.M. A.	2 1 4 2 1 10	. . .	. . .	. . .	1345	12 95	154	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. .
Edi	2	S.	1896 Vlissingen (Kon. Maatschappij „de Schelde")	A. . . . 1897 B. . 13 Aug. 1897	53.9	9.44	36.5	820	K. v. 10.5 c.M. A. " " 7.5 " " " " 3.7 " " rev. v. 3.7 c.M. Mr. v. 7.5 c.M. A.	2 1 4 2 1 10	. . .	. . .	. . .	1235	12.8	149	10	8	1440 *a)*	2000 *a)*	. .
Serdang	2	S.	1896 Vlissingen (Kon. Maatschappij „de Schelde")	A. . . . 1897 B. . 7 Dec. 1897	53.9	9.44	36 9	810	K. v. 10.5 c.M. A. " " 7.5 " " " " 3.7 " " rev. v. 3.7 c.M. Mr. v. 7.5 c.M. A.	2 1 4 2 1 10	. . .	. . .	. . .	1290	12.9	149	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. .
Koetei	2	S.	1897 Amsterdam (Nederlandsche scheepsbouw-maatschappij)	A. . . . 1898 B. . 5 Nov. 1898	53.7	9.44	36	800.47	K. v. 10.5 c.M. A. " " 7.5 " " " " 3.7 " " rev. v. 3.7 c.M. Mr. v. 7.5 c.M. A.	2 1 4 2 1 10	. . .	. . .	. . .	1412	13 51	144	11.5	8.5	1650 *b)*	2300 *a)*	. .

... kolom 19.	Pantser in millimeters. [1] Gordel.	Toren of barbette.	Comm. toren.	Dek.	Bevond zich op 31 December 1902:	BEMANNING. Bepaalde sterkte (ongerekend de als bovenrol toegestane verhooging). Europeanen.	Inlanders.	Aanwezige sterkte volgens op onderstaand tijdstip laatst ontvangen weekrapport. 31 Dec. 1901. Europeanen.	31 Dec. 1901. Inlanders.	31 Dec. 1902. Europeanen.	31 Dec. 1902. Inlanders.	Toestand op 1 April 1903. Romp.	Werktuigen.	Ketels.	Bijzondere aanteekeningen.	Verrichtingen, bewegingen, enz. gedurende het tijdvak van 1 April 1902 tot en met 31 Maart 1903. (Zie voor het dokken en herstellen de opgaven sub 6 van deze bijlage.)
21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.	32.	33.	34.	35.	36.	37.
300 e)	....	....	....	....	in herstelling.	52	31	49	34	68	35	goed	goed	goed	Het schip bevond zich ult. 1902 te Tandjoeng Priok voor reparatie der stoomketels, welke in Januari 1903 ten einde liep.	Bleef aangewezen voor den dienst in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo met standplaats Bandjermasin. Van daar werden verschillende reizen in dat gewest ondernomen, zoowel op de rivieren als langs de kust. Den 1sten November werd Bandjermasin verlaten, met bestemming naar Tandjoeng Priok, waar het schip van 6 November 1902 tot 5 Januari 1903 in reparatie vertoefde. Bleef van 7 tot 9 Januari te Soerabaja en keerde 11 Januari te Bandjermasin terug. In Februari assisteerde het schip bij de reparatie en verlenging van den telegraafkabel. In Maart werd eene reis gemaakt naar de Lucia-baai tot het regelen van bestuursaangelegenheden.
..	....	....	....	....	buiten dienst.	....	....	....	....	....	....	goed	goed	goed	De reparatie aan het schip is beëindigd.	Sedert 11 Juni 1900 te Soerabaja buiten dienst.
300 a)	....	....	....	....	in dienst.	53	31	....	....	57	31	vrij goed	goed	goed	De huidplaten van den romp zijn zwaar en diep geput.	Werd 20 April 1902 toegevoegd aan de scheepsmacht in de wateren van Atjeh en bleef daartoe verder behooren.
..	....	....	....	11–8 S.	buiten dienst.	....	....	....	....	....	....	....	....	....	Ondergaat de noodige herstellingen.	Sedert 6 December 1899 te Soerabaja buiten dienst.
300 c)	....	....	....	....	in dienst.	59	34	57	43	59	32	vrij goed	goed	goed	Het stalen dek onder het machinistenlogies is zwaar aangetast door roest.	Bleef tot 27 Juli in station te Merauke (Zuid-Nieuw-Guinea), maakte daarna eene reis in de residentie Timor en keerde 2 September te Soerabaja terug. Den 3den October werd dit schip toegevoegd aan de scheeps macht in de wateren van Atjeh en bleef daartoe verder behooren.
...	....	....	....	....	buiten dienst.	....	....	....	....	....	....	....	....	....	Ondergaat de noodige herstellingen.	Sedert 21 Januari 1901 te Soerabaja buiten dienst.
300 a)	....	....	....	....	in herstelling.	59	34	63	31	58	34	goed	goed	goed	Het schip was ult. 1902 te Soerabaja tot het ondergaan van de noodige wijzigingen voor de opdracht tot belooding van het telegraafkabeltracé.	Werd 27 April 1902 aan de scheepsmacht in de wateren van Atjeh onttrokken en naar Tandjoeng Priok gedirigeerd, waar het schip in reparatie bleef tot 9 September. Van Tandjoeng Priok vertrok de *Edi* via Soerabaja naar Amboina, maakte eene reis in die residentie, keerde 15 October ter hoofdplaats terug, bezocht vervolgens de Banda-eilanden en vertrok 7 December naar Makasser. Medio December werd het schip naar Soerabaja gedirigeerd en aldaar gereed gemaakt voor het oplooden van het kabeltracé Shanghai–Palao–Guam–Menado. Op 6 Februari 1903 vertrok de *Edi* van Soerabaja naar Shanghai en arriveerde aldaar 27 Februari, na onderweg van 15 tot 17 Februari te Manilla vertoefd te hebben. Op 10 Maart is de loodingstocht aangevangen.
...	....	....	....	....	buiten dienst.	....	....	....	....	....	....	....	....	....	Ondergaat de noodige herstellingen.	Sedert 1 Januari 1902 te Soerabaja buiten dienst.
300 a)	....	....	....	....	in dienst.	59	34	59	32	57	32	vrij goed	goed	goed	Het stalen opperdek is door roest sterk aangetast en slechts voorloopig hersteld.	Bleef deel uitmaken van de scheepsmacht in de wateren van Atjeh tot 5 October 1902, vertrok vervolgens naar Djambi en sleepte den hekwielstoomer *Tamiang* van daar naar Soerabaja. Na eenige voorzieningen ondergaan te hebben, vertrok het schip 29 November van Soerabaja, via Amboina en Thursday-eiland, naar Merauke (Zuid-Nieuw-Guinea) en bleef daar in station tot 15 Maart 1903, toen dit station opgeheven werd en deze bodem de opdracht kreeg de Aroe-eilanden te bekruisen ten einde toezicht te houden op de parelvisscherij.

NAMEN DER SCHEPEN.	Aantal schroeven.	Samenstelling. [1]	Op stapel gezet.	A. Te water gelaten. B. In Ned.-Indië aangekomen of aldaar in dienst gesteld.	Grootste lengte in M. [2]	Grootste breedte in M. [3]	Grootste diepgang in d.M. [4]	Waterverplaatsing in M³. zeewater (1026 K.G.).	Geschut. Soort.	Geschut. Aantal stukken.	Torpedo-inrichtingen. Buizen.	Torpedo-inrichtingen. Kanonnen.	Torpedo-inrichtingen. Sparren.	Stoomvermogen in indicateur-paardekrachten.	Grootste proeftochtvaart. [5]	Brandstof- (steenkolen-) bergruimte in M³. [6]	Grootste vol te houden dienstvaart.	Vaart bij voordeelig brandstofverbruik.	Af te leggen weg in zeemijlen met normalen voorraad. Bij de vaart van kolom 18.	Af te leggen weg in zeemijlen met normalen voorraad. Bij de vaart van kolom 19.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.
Siboga	2	S.	1897 Amsterdam (Nederlandsche scheepsbouw-maatschappij)	A. . . . 1898 B. . 25 Jan. 1899	53.7	9.44	36	800.45	K. v. 10.5 c.M. A. " " 7.5 " " " " 3.7 " " rev. v. 3.7 c.M. Mr. v. 7.5 c.M. A.	2 1 4 2 1 10	. . .	. . .	. . .	1395	13.83	144	11.4	9	1400 *a)*	2200 *a)*
Assahan	2	S.	1899 Rotterdam (Maatschappij voor scheeps- en werktuigbouw „Feijenoord")	A. . . . 1900 B. . 10 Jan. 1901	53.7	9.44	36	814	K. v. 10.5 c.M. A. " " 7.5 " " " 3.7 " " rev. v. 3.7 c.M. Mr. v. 7.5 c.M. A.	2 1 4 2 1 10	. . .	. . .	. . .	1353	13.95	142	11.5	9.5	1900 *a)*	2550 *a)*
Vischtorpedobooten.																				
Cerberus	1	S.	1887 Vlissingen (Kon. Maatschappij „de Schelde").	A. . . . 1888 B. . 6 Febr. 1889	38.22	3.96	14.2 (21) *f)*	88	K. v. 3.7 c.M.	2	2	1	. . .	831	16.28	15.6	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .
Hydra	1	S.	1899 Poplar. (Yarrow en C°.)	A. . . . 1900 B. . 17 Nov. 1900	39.62	4.12	12.25 (13) *f)*	101	K. v. 3.7 c.M.	2	. . .	3	. . .	1201	24.3	22.5	17.5	8	390 *b)*	1500 *b)*
Scylla	1	S.	1899 Poplar. (Yarrow en C°.)	A. . . . 1900 B. . 17 Nov. 1900	39.62	4.12	12.25 (13) *f)*	101	K. v. 3.7 c.M.	2	. . .	3	. . .	1201	24.3	22.5	17.5	8	390 *b)*	1500 *b)*
Opnemingsvaartuigen																				
Makasser	1	IJ. Z.	1876 Amsterdam. (Kon. fabriek van stoom- en andere werktuigen)	A. . . . 1877 B. . . 7 Nov. 1877	54	9	37	880	K. v. 7.5 c.M. A.	2	. . .	. . .	. . .	315	8.6	120	7.5	5.25	1500 *c)*	1600 *c)*
Van Gogh	1	Cp. K.	1897 Rotterdam. (P. Smit Jr.)	A. . . . 1898 B. . . 4 Juli 1898	56	8.3	31.8	700	K. v. 7.5 c.M. A.	2	. . .	. . .	. . .	386	10.1	95	8	6.25	2680 *a)*	3880 *a)*
Van Doorn	1	Cp. K.	1899 Rotterdam. (Maatschappij „de Maas")	A. . . . 1901 B. . . 15 Dec. 1901	54	8.3	31.8	700	K. v. 7.5 c.M. A.	2	. . .	. . .	. . .	350	9.02	108	7.6	7	3145 *b)*	3432 *b)*
Wachtschip.																				
Koning der Nederlanden .	—	IJ.	1871 Amsterdam. (Rijkswerf)	A. . . . 1874 B. . . 15 Juni 1876	85.3	15.2	—	—	K. v. 12 c.M. K. A. n°. 1 " " 7.5 " A. " " 3.7 "	6 1 2 9	. . .	. . .	. . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .
Oud Wachtschip.																				
Bromo	—	IJ. Z.	1873 Amsterdam. (Kon. fabriek voor stoom- en andere werktuigen)	A. . . . 1874 B. . . 3 Sept. 1875	64.6	9.36	40	1350	. . . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .
Oud Pantserschip.																				
Prins Hendrik der Nederlanden	2	IJ.	1865 Birkenhead. (Gebr. Laird)	A. . . . 1866 B. . . 25 Mei 1876	73.2	13.4	54.4	3375	K. getr. v. 23 c.M.	4	. . .	. . .	. . .	2000	11.4	475	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .

f) De cijfers tusschen ( ) vermeld, duiden aan den diepgang van deelen, die uitsteken.

…en …n … kolom 19. …1.	Pantser in millimeters. [1]) Gordel. 22.	Toren of barbette. 23.	Comm. toren. 24.	Dek. 25.	Bevond zich op 31 December 1902: 26.	BEMANNING. Bepaalde sterkte (ongerekend de als bovenrol toegestane verhooging). Europeanen. 27.	Inlanders. 28.	Aanwezige sterkte volgens op onderstaand tijdstip laatst ontvangen weekrapport. 31 Dec. 1901. Europeanen. 29.	Inlanders. 30.	31 Dec. 1902. Europeanen. 31.	Inlanders. 32.	Toestand op 1 April 1903. Romp. 33.	Werktuigen. 34.	Ketels. 35.	Bijzondere aanteekeningen. 36.	Verrichtingen, bewegingen, enz. gedurende het tijdvak van 1 April 1902 tot en met 31 Maart 1903. (Zie voor het dokken en herstellen de opgaven sub 6 van deze bijlage.) 37.
00)	....	....	....	....	in dienst.	59	34	61	31	62	38	goed	goed	goed	....	Bleef deel uitmaken van de scheepsmacht in de wateren van Atjeh.
50)	....	....	....	....	in dienst.	59	34	64	30	58	32	goed	goed	goed	Een der M.D. stoomschuiven is sterk afgesleten waardoor het niet wenschelijk is vol vermogen te ontwikkelen.	Als boven.
..	....	....	....	....	in conservatie.	50	46	53	46	46	34	vrij goed	bruikbaar	onbruikbaar	Stoomketel is afgekeurd; omtrent het inzetten van een nieuwen ketel is advies gevraagd in Nederland.	Op de helling te Soerabaja.
00)	....	....	....	....	in dienst.							goed	goed	goed	....	Bleef te Soerabaja gestationneerd en deed van daar uit veelvuldige vaaroefeningen.
00)	....	....	....	....	in dienst.							goed	goed	goed	....	Als boven.
00)	....	....	....	....	in dienst.	22	59	22	77	21	73	bruikbaar	bruikbaar	bruikbaar	Het geheele schip vertoont gebreken van ouderdom.	Zette het opnemingswerk ter noordoostkust van Borneo voort.
80)	....	....	....	....	in dienst.	24	57	24	59	19	59	goed	goed	goed	....	Zette de opneming voort van de eilanden en straten beoosten Java, behalve van het begin van den verslagtijd tot 16 Mei, toen eene opneming plaats had van de Laurot-eilanden, en van 4 Januari tot 25 Februari 1903, toen deze bodem in de wateren van Atjeh vertoefde voor eene opneming van de Rigaih-baai.
32)	...	....	....	....	in dienst.	.....	.....	48	....	....	....	goed	goed	goed	....	Was sedert 20 Februari 1902 als tijdelijk stoomschip der gouvernementsmarine te Merauke (Zuid-Nieuw-Guinea) gestationneerd.
..	....	....	....	....	in dienst.	127	40	234	78	154	157	goed	....	....	....	Bleef dienst doen als wachtschip te Soerabaja.
..	....	....	....	....	buiten dienst.	.....	.....	....	....	....	....	bruikbaar	....	....	....	Sedert 1 December 1899 te Soerabaja in conservatie. Deed van 3 Juni tot 13 October dienst als logementschip voor de bemanning van de *Noordbrabant* en van 6 Februari 1903 af voor de bemanning van de *Gelderland*.
..	114.63 IJ.	276.132 IJ.	....	16 IJ.	buiten dienst.	.....	.....	....	....	....	....	vrij goed	bruikbaar	onbruikbaar	Het ligt niet in het voornemen het schip nog als varend schip te gebruiken, waarom onderhoud ketels en machines tot het hoog noodzakelijke wordt beperkt.	Doet dienst als munitiebergplaats ter reede van Soerabaja.

NAMEN DER SCHEPEN.	Aantal schroeven.	Samenstelling. [1]	Op stapel gezet.	A. Te water gelaten. B. In Ned.-Indië aangekomen of aldaar in dienst gesteld.	Grootste lengte in M. [2]	Grootste breedte in M. [3]	Grootste diepgang in d.M. [4]	Waterverplaatsing in M³. zeewater (1026 K.G.).	Geschut.		Torpedo-inrichtingen.			Stoomvermogen in indicateur-paardekrachten.	Grootste proeftochtvaart. [5]	Brandstof- (steenkolen-) bergruimte in M³. [6]	Grootste vol te houden dienstvaart.	Vaart bij voordeelig brandstofverbruik.	Af te leggen weg in zeemijlen met normalen voorraad.	
									Soort.	Aantal stukken.	Buizen.	Kanonnen.	Sparren.						Bij de vaart van kolom 18.	Bij de vaart van kolom 19.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.
Oorlogsstoomjacht.																				
Satelliet.	1	IJ.	1877 Slikkerveer. (Arie Smit)	A. . . . 1877	29.13	6.13	26	212	. . . .	. . .	. . .	. . .	. . .	135	9	60	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .

AUXILIAIR

NAMEN DER SCHEPEN.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.
Pantserschepen.																				
Piet Hein	2	S.	1893 Fijenoord. (Nederlandsche stoomboot-maatschappij)	A. . . . 1894 B. . 16 Maart 1899	86.2	14 3	52.3	3520	K. v. 21 c.M. A. n⁰. 1 „ „ 15 „ „ „ „ „ „ 7.5 „ „ „ „ „ „ 3.7 „	3 2 6 8 19	1	2	. . .	4736	16.12	330	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .
Koningin Regentes . . .	2	S.	1898 Amsterdam. (Rijkswerf)	A. . . . 1900 B. . . 2 Jan. 1903	96 60	15.20	57	4950	K. v. 24 c.M. „ „ 15 „ n⁰. 4. „ „ 7.5 „ „ 3. „ „ 7.5 „ A. „ „ 3.7 „ Mr. „ 7.5 „ A.	2 4 8 2 4 2 22	1		. . . —	7290	16.91 bij een diepgang van 54.6	765	13.25	8.75	1700 *b)*	5500 *b)*
Pantserdekschepen.																				
Koningin Wilhelmina der Nederlanden	2	S. K.	1891 Amsterdam. (Rijkswerf)	A. . . . 1892 B. . . 4 Jan. 1900	99.8	14.9	60.8	4600	K. v. 28 c.M. A. n⁰. 2 „ „ 21 „ „ „ „ „ „ 17 „ „ „ „ „ „ 7.5 „ „ „ „ 7.5 „ n⁰. 1 „ „ 3.7 „ „ rev. v. 3.7 c.M. Mr. v. 7.5 c.M. A.	1 1 2 2 4 6 4 2 22	2	2	. . .	4600	15 83	470 *h)*	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .
Friesland	2	S.	1895 Rotterdam. (Maatschappij voor scheeps- en werktuigbouw „Fijenoord")	A. . . . . 1896 B. 16 Maart 1899	93 3	14.81	54	3900	K. v. 15 c.M. n⁰. 2 „ „ 12 „ „ 1 „ „ 7 5 „ „ „ „ „ 7.5 „ A. „ „ 3.7 „ „ rev. v. 3.7 c.M. Mr. v. 7.5 c.M. A.	2 6 4 2 8 4 2 28	2	2	. . .	10416	19.87	1000	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .

g) Gepantserde hoofden van 150 m.M.

h) Astatki kan alleen in blikken worden medegevoerd.

i) Gepantserde hoofden van 280 en 125 m.M.

Pantser in millimeters. 1) Gordel.	Toren of barbette.	Comm. toren.	Dek.	Bevond zich op 31 December 1902:	BEMANNING. Bepaalde sterkte (ongerekend de als bovenrol toegestane verhooging). Europeanen.	Inlanders.	Aanwezige sterkte volgens op onderstaand tijdstip laatst ontvangen weekrapport. 31 Dec. 1901. Europeanen.	Inlanders.	31 Dec. 1902. Europeanen.	Inlanders.	Toestand op 1 April 1903. Romp.	Werktuigen.	Ketels.	Bijzondere aanteekeningen.	Verrichtingen, bewegingen, enz. gedurende het tijdvak van 1 April 1902 tot en met 31 Maart 1903. (Zie voor het dokken en herstellen de opgaven sub 6 van deze bijlage.)
22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.	32.	33.	34.	35.	36.	37.
....	....	....	....	buiten dienst.	.....	.....	....	....	....	....	bruikbaar.	bruikbaar.	even bruikbaar.	....	Tot einde April 1902 aangewezen om den dienst waar te nemen van het gouvernementsstoomschip *Reiger*, werd het schip daarna tot 1 November gebezigd voor de opneming van het Oostervaarwater van Soerabaja. Op 1 November buiten dienst gesteld, werd het schip nog opgelapt en 24 Januari 1903 tijdelijk in bruikleen afgestaan aan het departement der burgerlijke openbare werken voor den waarnemingsdienst in Straat Madoera.
ESKADER.															
150.100 S.	240 S.	240 S.	50 S. g)	in dienst.	258	54	254	54	258	13	....	....	....	....	Nam geregeld deel aan de oefeningen der Java-divisie, in April en Mei 1902 meer speciaal in het westelijk deel der Java-zee van uit Tandjoeng Priok. 9 Mei vergezelde de *Piet Hein* het stoomschip *De Klerk* der Koninklijke Paketvaartmaatschappij, waarmede de Gouverneur-Generaal eene reis maakte naar Cheribon, en bleef daar tot 6 Juni, waarna het schip 7 Juni te Tandjoeng Priok terugkeerde. Den 25sten Juni vertrok deze bodem in divisieverband, om een oefeningstocht te maken, bleef van 27 tot 30 Juni ter reede Semarang en arriveerde 3 Juli te Ampenan (Lombok). Van hieruit werd veelvuldig geoefend in het oostelijk gedeelte der Java-zee en aangrenzende vaarwaters tot 3 October. Gedurende dit tijdvak werd van 9 tot 16 Juli Makasser bezocht, tot ververschiug, van 7 tot 16 Augustus te Soerabaja doorgebracht om te dokken en van 8 tot 9 September om kolenvoorraad en victualie aan te vullen. Verder werd nog van 12 September tot 3 October deelgenomen aan de demonstratie tegen Kloengkoeng (Bali). Den 6den October te Tandjoeng Priok aangekomen, werden van daar uit gevechtsschietoefeningen en contrôleschoten met de torpedo's gedaan, waarna het schip 16 October naar Soerabaja vertrok tot het ondergaan van eenige herstellingen en om verder gereed gemaakt te worden voor de thuisreis. Op 12 December gereed zijnde, vertrok deze bodem daarop naar Tandjoeng Priok, waar verbleven werd tot 8 Januari 1903, toen het schip de terugreis naar Nederland aanvaardde.
150.100 S	250 S.	250 S.	50 S.	in dienst; op reis naar Nederlandsch-Indië.	.....	.....	....	....	....	....	goed	goed	goed	....	Kwam 2 Januari 1903 uit Nederland te Tandjoeng Priok aan, werd 6 Januari aan de Java-divisie toegevoegd en aangewezen als vlaggeschip Maakte van uit Tandjoeng Priok als hoofdstation verscheidene oefeningsreizen in het westelijk gedeelte der Java-zee. Bezocht werden enkele malen Cheribon en Telok Betoeng. Van 16 tot 20 Maart werd eene oefeningsreis gemaakt in divisieverband met de *Utrecht* en de *Noordbrabant*, waarbij Semarang bezocht werd.
....	280 C.	280 C.	75.50 S. i)	in dienst.	271	60	254	50	296	...	....	....	....	....	Vertrok 15 April 1902 van Tandjoeng Priok voor eene oefeningsreis in divisieverband. Einde April te Ampenan aangekomen, werden van hier uit, als hoofdstation der Java-divisie, verscheidene oefeningsreizen in het oostelijk gedeelte der Java-zee en aangrenzende vaarwaters ondernomen. Na tegen het einde van Mei weder te Tandjoeng Priok te zijn teruggekeerd, werd aldaar tot 27 Juni verbleven. Vervolgens werd in divisieverband weder eene oefeningsreis ondernomen via Semarang naar Ampenan en daar station gehouden tot 15 Augustus, toen het schip naar Soerabaja gedirigeerd werd om eenige voorzieningen te ondergaan en gereed gemaakt te worden voor de thuisreis. Tegen het einde van November te Tandjoeng Priok terug zijnde, werd daar verder station gehouden. Na onttrokken te zijn aan de Java-divisie, vertrok deze bodem 1 Januari 1903 naar Nederland
....	....	100 S.	50 S.	in Nederland.	.....	.....	277	35						....	Na te Soerabaja te zijn gedokt en eenige voorzieningen te hebben ondergaan, vertrok de *Friesland* 26 April 1902 naar Semarang, waar verbleven werd tot 5 Mei, en ging vervolgens naar Cheribon, waar verder gedurende Mei ter reede geoefend werd. Van 1 Juni af bleef het schip te Tandjoeng Priok om gereed gemaakt te worden voor de thuisreis. Het werd 20 Juni aan de Java-divisie onttrokken en vertrok den volgenden dag naar Nederland.

B

NAMEN DER SCHEPEN.	Aantal schroeven.	Samenstelling. [1]	Op stapel gezet.	A. Te water gelaten. B. In Ned.-Indië aangekomen of aldaar in dienst gesteld.	Grootste lengte in M. [2]	Grootste breedte in M. [3]	Grootste diepgang in d.M. [4]	Waterverplaatsing in M³. zeewater (1026 K.G.).	Geschut. Soort.	Geschut. Aantal stukken.	Torpedo-inrichtingen. Buizen.	Torpedo-inrichtingen. Kanonnen.	Torpedo-inrichtingen. Sparren.	Stoomvermogen in indicateur-paardekrachten.	Grootste proeftochtvaart. [5]	Brandstof- (steenkolen-) bergruimte in M³. [6]	Grootste vol te houden dienstvaart.	Vaart bij voordeelig brandstof-verbruik.	Af te leggen weg in zeemijlen met normalen voorraad. Bij de vaart van kolom 18.	Af te leggen weg in zeemijlen met normalen voorraad. Bij de vaart van kolom 19.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.
Gelderland	2	S.	1897 Rotterdam. (Maatschappij voor scheeps- en werktuigbouw „Fijenoord")	A. . . . 1898 B. . . 29 Jan. 1901	94.7	14.82	54	4033	K. v. 7.5 c.M. A. „ „ 15 „ n°. 3 „ „ 12 „ „ 2 „ „ 7.5 „ „ 2 „ „ 3.7 „ „ rev. v. 3.7 c.M. Mr. v. 7.5 c.M. A.	2 2 6 4 8 4 2 28	1	3	. . .	9867	20.05	977	18	11.1	1300 *b)*	3300 *b)*
Noordbrabant.	2	S.	1897 Vlissingen. (Kon. maatschappij „de Schelde")	A. . . . 1899 B. . 23 Maart 1901	94.7	14.82	54	4033	K. v 15 c M. n°. 3 „ „ 12 „ „ 2 „ „ 7.5 „ „ „ „ „ 3.7 „ „ rev. v. 3 7 c.M. „ v. 7.5 c.M. A. Mr. „ 7.5 „ „	2 6 4 8 4 2 2 28	1	3	. . .	10067	20.08	970	16.5	11.1	2000 *b)*	4000 *b)*
Zeeland	2	S.	1895 Vlissingen. (Kon. Maatschappij „de Schelde")	A. . . . 1897 B. . 25 Maart 1902	93.3	14.81	54	3900	Kan. v. 15 c.M. n°. 2 „ „ 12 „ „ 1 „ „ 7.5 „ „ „ „ „ 7.5 „ A. „ „ 3.7 „ „ rev. v. 3.7 c.M. Mr. v. 7.5 c.M. A.	2 6 4 2 8 4 2 28	2	2	. . .	9818	19.47	1000	17	11.1	1600 *b)*	3250 *b)*
Utrecht	2	S.	1897 Amsterdam. (Rijkswerf)	A. . . . 1898 B. . 20 Juni 1902	94.7	14.82	54	4033	K. v. 15 c.M. n°. 3 „ „ 12 „ „ 2 „ „ 7.5 „ „ „ „ „ 3.7 „ „ rev. v. 3.7 c.M. „ v. 7.5 c.M. A. Mr. v. 7.5 c.M. A.	2 6 4 8 4 2 2	1	3	. . .	10167	19.61	1000	16	6	1600 *b)*	5600 *b)*

…kolom 19.	Pantser in millimeters. [1] Gordel.	Toren of barbette.	Comm. toren.	Dek.	Bevond zich op 31 December 1902:	BEMANNING. Bepaalde sterkte (ongerekend de als bovenrol toegestane verhooging). Europeanen.	Inlanders.	Aanwezige sterkte volgens op onderstaand tijdstip laatst ontvangen weekrapport. 31 Dec. 1901. Europeanen.	31 Dec. 1901. Inlanders.	31 Dec. 1902. Europeanen.	31 Dec. 1902. Inlanders.	Toestand op 1 April 1903. Romp.	Werktuigen.	Ketels.	Bijzondere aanteekeningen.	Verrichtingen, bewegingen, enz. gedurende het tijdvak van 1 April 1902 tot en met 31 Maart 1903. (Zie voor het dokken en herstellen de opgaven sub 6 van deze bijlage.)
21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.	32.	33.	34.	35.	36.	37.
300 b)	....	....	100 S.	50 S.	in dienst.	305	61	284	65	267	93	goed	goed	goed	....	Nam als vlaggeschip geregeld deel aan de oefeningen der Java-divisie en wel in April, Mei en Juni 1902 in het westelijk deel der Java-zee van uit Tandjoeng Priok, en in Juli, Augustus en September in het oostelijk deel der Java-zee, met Ampenan als hoofdstation, bij welke gelegenheid deel werd genomen aan de demonstratie tegen Kloengkoeng (Bali). Na van 11 tot 19 October te Soerabaja gedokt te zijn, kwam het schip 23 October weder te Tandjoeng Priok terug. Op 6 Januari 1903 werd deze bodem als vlaggeschip vervangen door de *Koningin-Regentes*, vertrok den 30sten d. a. v. naar Soerabaja en bleef aldaar verder tot het ondergaan van de noodige voorzieningen.
000 b)	....	....	100 S.	50 S.	in dienst.	305	61	269	62	256	81	goed	goed	bruikbaar	De toestand der stoomketels is minder gunstig, aangezien zich telkens lekken voordoen aan de waterhouders zelve en hunne flensverbindingen, waardoor het volle vermogen nog niet ontwikkeld is kunnen worden.	Bleef tot 15 October 1902 in reparatie te Soerabaja, vertoefde daarna gedurende November te Ampenan en vertrok in het laatst der maand via Makasser naar Tandjoeng Priok, waar deze bodem 6 December aankwam. Van daar uit werd van December 1902 af geregeld deel genomen aan de oefeningen der Java-divisie in het westelijk deel der Java-zee en daarbij Cheribon en Telok Betoeng bezocht. Van 16 tot 20 Maart maakte het schip eene oefeningsreis in divisieverband met de *Koningin-Regentes* en de *Utrecht*, waarbij Semarang bezocht werd. Op 23 Maart vertrok de *Noordbrabant* naar Soerabaja om gedokt te worden.
250 b)	....	....	100 S.	50 S.	in dienst.	305	61	....	....	283	93	goed	goed	goed	....	Vertrok 15 April 1902 van Tandjoeng Priok in divisieverband naar Soerabaja, kwam daar 29 April aan, maakte van 23 tot 29 April een tocht naar Poeloe Kambing voor oefeningen en werd van 30 April tot 3 Mei gedokt. Op 4 Mei vertrok deze bodem naar Tandjoeng Priok en kwam daar 6 Mei aan. Van 25 Mei tot 10 Juni bleef het schip te Cheribon, keerde toen te Tandjoeng Priok terug en kreeg daarna de opdracht om 20 Juni naar Singapore te vertrekken, ten einde het Nederlandsch-Indisch Gouvernement te vertegenwoordigen bij gelegenheid van de kroning van Z. M. den Koning van Groot-Britannië en Ierland. Daar ten gevolge van de plotselinge ziekte van den Koning de viering van de kroning werd uitgesteld, kon aan de opdracht toen geen uitvoering worden gegeven en keerde het schip 3 Juli te Tandjoeng Priok terug. Op 8 Juli vertrok de *Zeeland* naar Ampenan en nam deel aan de demonstratie tegen Kloengkoeng en aan de oefeningen der Java-divisie in het oostelijk deel der Java-zee, alleen onderbroken door eene reis van 4 tot 19 Augustus van Makasser naar Singapore, om de in Juni gegeven opdracht te voleindigen, waarna via Tandjoeng Priok teruggekeerd werd. Van 9 tot 16 October deed het schip dienst als vlaggeschip, kwam 15 October te Soerabaja en vertrok den 20sten d. a. v. naar Tandjoeng Priok. Van hier uit werd geregeld deel genomen aan de oefeningen der Java-divisie in het westelijk gedeelte der Java-zee, behalve van 22 November tot 16 December, toen het schip eene reis maakte naar Soerabaja om gedokt te worden en eenige voorzieningen te ondergaan. Daarna vertoefde de *Zeeland* te Tandjoeng Priok in reparatie.
5600 b)	....	....	100 S.	50 S.	in dienst.	305	61	....	....	267	77	goed	goed	goed	Een ketel is tijdelijk onbruikbaar door lekken op de flensen der waterhouders.	Kwam 20 Juni 1902 uit West-Indië te Tandjoeng Priok aan en werd daarna toegevoegd aan de Java-divisie. Van Tandjoeng Priok vertrok deze bodem 15 Juli naar Ampenan. In het begin van Augustus vertrok het schip naar Makasser en ondernam met den gouverneur van Celebes en onderhoorigheden eene excursie naar de Palos-baai. In het laatst van September keerde de *Utrecht* te Makasser terug en voegde zich in het begin van October weder bij de Java-divisie, om deel te nemen aan de demonstratie tegen Kloengkoeng (Bali). Na beëindiging hiervan bleef het schip van 15 tot 30 October te Soerabaja om te dokken en vertrok daarna naar Tandjoeng Priok. Van hier uit nam de *Utrecht*, van November 1902 af, geregeld deel aan de oefeningen der Java-divisie in het westelijk gedeelte der Java-zee en bezocht daarbij enkele malen Cheribon en Telok Betoeng. Van 16 tot 20 Maart maakte het schip eene oefeningsreis in divisieverband met de *Koningin-Regentes* en de *Noordbrabant*, waarbij Semarang bezocht werd.

RECAPITULATIE.

	27.	28.	29.	30.	31.	32.
Indische militaire marine	816	529	984	657	802	692
Auxiliair eskader	1749	358	1551	316	1627	357
Totaal ingeschreven in de rol der schepen	2565	887	2535	973	2429	1049
Personeel aan wal (in functiën, waarop bij de „Bepaalde sterkte" was gerekend).	19	1	19	„	19	„
Opgenomen in de rol van het departement der marine, behalve voornoemde 19, die den staf vormen .	„	„	55	13	22	4
Totalen-generaal. . .	2584	888	2609	986	2470	1053

2. Specificatie betreffende het personeel der in Nederlandsch-Indië aanwezige oorlogsmarine bij het einde van elk der jaren 1901 en 1902.

OMSCHRIJVING.		Personeel der Indische militaire marine en van het auxiliair eskader, behalve dat van den stoomvaartdienst en het korps mariniers.			Stoomvaartdienst.			Mariniers.		Totalen.			
		Officieren.	Onderofficieren en minderen.		Officieren-machinist.	Onderofficieren en minderen.		Officieren.	Onderofficieren en minderen (Europeanen).	Officieren.	Onderofficieren en minderen.		
			Europeanen.	Inlanders.		Europeanen.	Inlanders.				Europeanen.	Inlanders.	Te zamen.
Ult. 1901	Bepaalde sterkte *a*) . . .	224	1474	412	9	444	486	7	430	240	2348	898	3246
	Aanwezige sterkte *b*) . . .	212	1495	450	9	420	536	4	469	225	2384	986	3370
Ult. 1902	Bepaalde sterkte *a*) . . .	221	1408	410	8	524	478	7	416	236	2348	888	3236
	Aanwezige sterkte *b*) . . .	*c*) 207	*d*) 1357	*d*) 528	8	*e*) 454	*f*) 525	5	439	220	2250	1053	3303

a) Zonder de als „bovenrol" toegestane overschrijding, welke sedert Juni 1899, wat de inlandsche schepelingen betreft, voorloopig van 10 op 20 % is gebracht.

b) Onder de „Aanwezige sterkte" zijn ook de van boord geëvacueerden begrepen, ten getale van 6 officieren en 131 minderen op ult. 1901 en 4 officieren en 169 minderen op ult. 1902. Behalve het personeel, dat vast aangewezen is voor het vervullen van betrekkingen aan wal, op welk personeel (15 officieren en 4 schrijvers, zoowel op ult. 1901 als op ult 1902) ook bij de „Bepaalde sterkte" gerekend is, zijn nog gebezigd in functiën of voor doeleinden, waarop bij de „Bepaalde sterkte" niet was gerekend: op ult. 1901 8 officieren en 7 minderen en op ult. 1902 9 officieren en 7 minderen. Voorts zijn onder de „Aanwezige sterkte" medegerekend op ult. 1901 2 luitenants-ter-zee 2de klasse en 1 stuurman met verlof buiten bezwaar van den lande.

c) Hieronder 24 behoorende tot den geneeskundigen dienst en 25 behoorende tot het personeel der administratie. Onder de 158 zeeofficieren waren begrepen 29 adelborsten 1ste klasse.

d) Hieronder respectievelijk 434 Europeanen en 64 inlanders in andere graden dan die van matroos of lichtmatroos. De verschillende graden van Europeesch en van inlandsch matroos waren op ult. 1902 bezet als volgt:

GRADEN.	Europeanen.		Inlanders.		AANMERKINGEN.
	Bepaalde sterkte.	Aanwezige sterkte.	Bepaalde sterkte.	Aanwezige sterkte.	
Matrozen 1ste klasse	241	319	16	19	De inlandsche matrozen van een minderen graad dan de 1ste of 2de klasse worden enkel matrozen genoemd (zonder bijvoeging 3de klasse).
„ 2de „	241	245	16	2	
„ 3de „	330	313	169	255	
Lichtmatrozen	145	46	147	188	Onder de Europeesche lichtmatrozen telde men op ult. 1901 4 „jongens" en op ult. 1902 5 „jongens". Onder de inlandsche matrozen telde men op ult. 1901 18 matrozen-roerganger en 59 matrozen-looder en op ult. 1902 25 matrozen-roerganger en 60 matrozen-looder.
Te zamen . . .	957	923	348	464	
Op ult. 1901 waren deze totalen . . .	1011	1006	352	383	

e) 82 hoofd-machinisten, machinisten en adspirant-machinisten, benevens aan stokerspersoneel 372 koppen.

f) 18 korporaals-vuurstoker, 57 vuurstokers 1ste klasse-olieman, 215 vuurstokers 1ste klasse en 235 vuurstokers 2de klasse.

3. Statistiek over 1902 der aanvulling en verliezen onder het tot de oorlogsmarine in Nederlandsch-Indië behoorende personeel.

Aanvulling.	EUROPEANEN.		INLANDERS. *a*)
	Officieren.	Onder-officieren en minderen.	Onder-officieren en minderen.
Aangebracht uit Nederland:			
per oorlogsschepen *Utrecht* en *Zeeland*	47	614	. . . .
per gouvernements-stoomschip *Fazant*	„	3	. . . .
per mail	40	265	. . . .
Teruggekeerde gedeserteerden	„	„	31
Te zamen . . .	87	882	31
Aangenomen in Indië . . .	„	„	163
	87	882	194
Totalen . . .	969		*b*) 194

Verliezen.	EUROPEANEN.		INLANDERS. *a*)
	Officieren.	Onder-officieren en minderen.	Onder-officieren en minderen.
Teruggekeerd naar Nederland:			
per oorlogsschepen *Friesland*, *Sumatra* en *Tromp*	33	729	. . . .
per mail *c*)	56	207	. . . .
Ontslagen	2	10	*d*) 57
Overleden	*e*) 1	68	13
Gedeserteerd of vermist	„	2	57
	92	1016	127
Totalen . . .	1108		127

a) In percenten van de gemiddeld aanwezig geweest zijnde sterkte beliep in 1902 het verloop van het inlandsch personeel der oorlogsvloot als volgt: uithoofde van overlijden 1.28, afkeuring 1.48, desertie 5.64, verwijdering wegens veroordeeling 0.49, diensteindiging 3.66, totaal 12.55, welke verhoudingscijfers over 1901 beliepen respectievelijk 1.2, 1.5, 2.9, 0.7 en 3 of totaal 9.3. Wat de aanvulling van het korps betreft, beliep het getal nieuw aangenomenen en dat dergenen, die zich reëngageerden, respectievelijk 16.15 en 18.83 % van de gemiddelde sterkte, tegen 7.20 en 32.63 % in 1901.

b) In 1902 reëngageerden zich 190 inlandsche schepelingen.

c) Onder deze teruggekeerden zijn begrepen 121 afgekeurden voor verderen dienst in Indië.

d) Hieronder 5 wegens veroordeeling en 15 wegens afkeuring voor verderen dienst, zoodat het getal wegens diensteindiging ontslagenen in verband met het groot aantal van hen die zich reëngageerden (zie noot *b*) niet meer bedroeg dan 37.

e) Deze overleed 29 December 1901, en werd in 1902 afgevoerd van de sterkte, aangezien de mededeeling omtrent het overlijden in dat jaar het departement der marine bereikte.

4. Statistiek van de bij het Indisch en het auxiliair eskader in Nederlandsch-Indië gedurende elk der jaren 1898 t/m 1902 behandelde zieken, benevens afzonderlijke opgaven nopens de afgekeurden en de overledenen.

I. Algemeen overzicht.

JAREN.	Gemiddelde sterkte op de vloot (*volgens de ziekenrapporten*).	Aantal zieken aan boord der oorlogsschepen in behandeling op 1 Januari.	Aantal ziektegevallen gedurende den loop van het jaar bijgekomen.	Te zamen.	Aantal ziektegevallen per 100 man gemiddeld op de vloot aanwezig (zie kol. 2).	Van het aantal behandelden (kolom 5): herstelden aan boord der oorlogsschepen.	werden geëvacueerd naar de hospitalen, herstellingsoorden, enz.	overleden of kwamen om aan boord der oorlogsschepen.	bleven op 31 Dec. aan boord der oorlogsschepen in behandeling.	Percentsgewijze verhouding *tot het totaal aantal ziektegevallen* (kolom 5): van de aan boord herstelden (kol. 7).	van de geëvacueerden (kol. 8).	Totaal afgekeurden. *a)*	Totaal overledenen.	Percentsgewijze verhouding *tot de gemiddelde sterkte* (kolom 2): van de afgekeurden.	van de overledenen.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.
						EUROPEANEN.									
1898	2958	227	5264	5491	185	4177	1147	7	160	76 06	20.88	194	16	6.55	0.54
1899	2300	160	4086	4246	184	3217	929	7	93	75.76	21.87	204	17	8.86	0.73
1900	2291	93	4175	4268	186	3171	886	13	198	74.29	20.75	106	21	4.62	0.91
1901	2547	198	4603	4801	188	3722	929	15	135	77.52	19 68	131	37	5.14	1.06
1902	2576	135	4119	4254	165	2968	1171	19	96	69.77	27.5	156	68	6.05	2.64
						INLANDERS.									
1898	948	61	1427	1488	156	1202	243	4	39	80.77	16.33	40	9	4.21	0.94
1899	894	39	1074	1113	124	855	233	2	23	76.81	20.93	42	9	4.69	1.00
1900	927	23	1141	1164	125	880	233	»	51	75.60	20.01	16	8	1.72	0 86
1901	999	52	1190	1242	124	1058	160	7	17	85 26	12.28	18	12	1.80	1.20
1902	1009	17	1301	1318	130	991	296	5	26	75.18	22.45	15	13	1.28	1.49

a) Wat de Europeanen betreft, wordt hier gedoeld op de voor den dienst in deze gewesten afgekeurden en naar Nederland teruggezondenen.

II. Rangschikking van de lijders (voor zooveel gedurende het behandelde jaar in verpleging gekomen) naar de voornaamste ziektevormen.

BEHANDELD WEGENS:	EUROPEANEN. 1898.	1899.	1900.	1901.	1902.	INLANDERS. 1898.	1899.	1900.	1901.	1902.
Endemische ziekten	2020	1363	1271	1184	937	549	377	463	379	418
Epidemische ziekten	»	»	254	322	329	»	»	35	91	33
Sporadische ziekten	1128	927	913	1205	1293	205	151	145	170	270
Verwondingen en accidenten	598	476	496	574	481	178	138	114	182	156
Chirurgische ziekten	576	367	396	525	342	134	103	90	105	89
Oogziekten	63	58	27	48	33	64	43	30	34	27
Venerische ziekten } Syphilitische ziekten	763					256				
Venerische ziekten		753	645	588	571		222	224	174	223
Syphilitische ziekten		68	61	68	51		24	15	10	26
Koortsvrije huidziekten	116	74	112	89	82	41	16	25	45	59
Totalen.	5264	4086	4175	4603	4119	1427	1074	1141	1190	1301

III. Rangschikking als voren van de afgekeurden en de overledenen.

JAREN.	Beri-beri.		Cholera.		Malaria-ziekten.		Sporadische ziekten.		Chirurgische ziekten.		Oogziekten.		Syphilitische ziekten.		Venerische ziekten.		Gesneuveld.		Verdronken of op andere wijze omgekomen.		Totalen.	
	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.
											AFGEKEURDEN.											
1898	23	20	"	"	22	2	119	12	21	4	7	1	"	"	2	1	"	"	"	"	194	40
1899	8	25	"	"	38	1	140	9	13	1	2	4	3	2	"	"	"	"	"	"	204	42
1900	12	6	"	"	24	1	60	7	9	1	1	1	"	"	"	"	"	"	"	"	106	16
1901	9	7	"	"	17	"	98	4	5	4	2	2	"	1	"	"	"	"	"	"	131	18
1902	3	4	"	"	31	1	111	6	8	1	2	2	1	1	"	"	"	"	"	"	*b*) 156	15
											OVERLEDENEN.											
1898	1	3	"	"	5	"	4	5	"	1	"	"	"	"	"	"	1	"	5	"	16	9
1899	"	1	2	"	4	"	6	5	"	"	"	"	1	1	"	"	"	"	4	2	17	9
1900	"	2	"	"	8	3	8	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	5	"	21	8
1901	2	3	17	2	7	2	6	1	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	4	4	37	12
1902	"	3	49	3	10	1	4	4	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	5	2	*c*) 68	13

b) Hieronder zijn begrepen de afgekeurden die per oorlogsschip zijn gerepatrieerd.
c) Hieronder is niet begrepen 1, overleden op 29 December 1901, die elders nu eerst is vermeld.

5. Opgaven betreffende de kosten van dokken, schoonmaken, schilderen, herstellen en aanbrengen van wijzigingen aan de hieronder genoemde schepen der Indische militaire marine en van het auxiliair eskader (deze laatste voor zoover zij komen ten laste van de Indische begrooting).

I. Schepen der Indische militaire marine. *a*)

NAAM VAN HET SCHIP.	Kosten van het schip geheel gereed in Ned.-Indië.	Jaar.	Jaarlijksche uitgaven aan herstellingen, enz. Bedrag.	Percentsgewijze in verhouding tot de kosten nieuw. (zie kolom 2.)
1.	2.	3.	4.	5.
Sumatra . . . . (In Ned.-Indië aangekomen 22 Nov. 1891).	f 1 066 000	1891	f 6 113,23	0.57
		1892	5 827,52	0.55
		1893	25 772,22	2.42
		1894	*b*) 32 476,56	3.05
		1895	*b*) 98 433,50	9.23
		1896	8 905,47⁵	0.84
		1897	14 026,94⁵	1.32
		1898	*b*) 35 680,77	3.34
		1899	16 780,42	1.58
		1900	11 713,09	1.09
		1901	9 242,90	0.87
		1902	*c*) 6 458,41⁵	0.61
			f 271 431,04⁵ zijnde gemiddeld per jaar f 24 453,25	25.47 zijnde gemiddeld per jaar 2.3 %

NAAM VAN HET SCHIP.	Kosten van het schip geheel gereed in Ned.-Indië.	Jaar.	Jaarlijksche uitgaven aan herstellingen, enz. Bedrag.	Percentsgewijze in verhouding tot de kosten nieuw. (zie kolom 2.)
1.	2.	3.	4.	5.
Java . . . . (Aankomst als voren 8 Juni 1886).	f 599 300	1886	"	"
		1887	"	"
		1888	f 5 412,80	0.90
		1889	"	"
		1890	13 132,07⁵	2.19
		1891	3 029,20⁵	0.51
		1892	3 987,85⁵	0.66
		1893	*b*) 57 392,02	9.58
		1894	*b*) 77 000,71⁵	12.85
		1895	*b*) 55 336,49⁵	9.23
		1896	3 262,05⁵	0.54
		1897	2 929,33⁵	0.49
		1898	1 701,65⁵	0.28
		1899	158,47	0.03
		1900	9 863,66⁵	1.65
		1901	7 873,87	1.32
		1902	*d*) 10 960,34⁵	1.83
			f 252 040,56 zijnde gemiddeld per jaar f 15 275,19	42.06 zijnde gemid. deld per jaar 2.55 %

a) Deze opgaven betreffen alleen de na 1885 in dienst gestelde schepen.
b) Deze uitgaven betreffen eene groote herstelling aan romp, werktuigen en ketels.
c) Onder deze uitgaven zijn niet begrepen de kosten van de groote reparatie in Nederland uitgevoerd.
d) Onder deze uitgaven is begrepen een gedeelte der kosten voor de vervaardiging van een stel nieuwe stoomketels.

NAAM VAN HET SCHIP.	Kosten van het schip geheel gereed in Ned.-Indië.	Jaar.	Jaarlijksche uitgaven aan herstellingen, enz.	
			Bedrag.	Percentsgewijze in verhouding tot de kosten nieuw. (zie kolom 2.)
1.	2.	3.	4.	5.
Flores . . . . (Aankomst als voren 28 Oct. 1887).	f 357 140	1887	"	"
		1888	f 2 405,87	0.67
		1889	31,50	0.01
		1890	4 130,64	1.16
		1891	5 952,08^{5}	1 67
		1892	6 861 88^{5}	1 92
		1893	5 963,31^{5}	1.67
		1894	5 024,43	1.41
		1895	13 410.06^{5}	3.75
		1896	*b*) 13 068.54	3.66
		1897	*e*) 41 494,78^{5}	11.62
		1898	*b*) 27 751,11^{5}	7.77
		1899	2 701,57^{5}	0.76
		1900	2 887,89	0 81
		1901	2 331,75^{5}	0 65
		1902	*b*) 11 768,62^{5}	3.29
			f 145 784,07^{5} zijnde gemiddeld per jaar f 9 591,06	40.82 zijnde gemiddeld per jaar 2.69 %
Ceram . . . . (Aankomst als voren 29 Oct. 1887).	356 120	1887	"	"
		1888	f 2 855,22^{5}	0.80
		1889	3 389,15	0.95
		1890	11 656,94	3.27
		1891	1 730,21	0.48
		1892	4 185,56^{5}	1.18
		1893	6 233,06	1.75
		1894	6 079,64^{5}	1.71
		1895	5 952,81^{5}	1.67
		1896	9 150,93^{5}	2.57
		1897	4 113,59^{5}	1.15
		1898	*b*) 49 733,93^{5}	13.97
		1899	*b*) 39 564,88	11.11
		1900	1 003,31^{5}	0 28
		1901	4 525,82^{5}	1.27
		1902	2 759,09^{5}	0.77
			f 152 934,19 zijnde gemiddeld per jaar f 10 061,46	42.93 zijnde gemiddeld per jaar 2.82 %
Lombok . . . . (Aankomst als voren 21 Mei 1892).	448 000	1892	f 3 791,05^{5}	0 84
		1893	4 149,96	0.93
		1894	2 882,60	0.64
		1895	"	"
		1896	21 073,03^{5}	4.70
		1897	2 641,94^{5}	0 59
		1898	70,—	0 02
		1899	118,38^{5}	0.03
		1900	*b*) 9 319,73	2 08
		1901	*b*) 29 150,86	6.51
		1902	*b*) 32 169,17^{5}	7.18
			f 105 366,74^{5} zijnde gemiddeld per jaar f 9 940,26	23.52 zijnde gemiddeld per jaar 2.22 %
Sumbawa . . . . (Aankomst als voren 7 Juni 1892).	419 800	1892	f 3 287,89	0 78
		1893	2 620,28^{5}	0 62
		1894	4 442,49^{5}	1 06
		1895	8 064,07^{5}	1 92
		1896	1 177,74^{5}	0 28
		1897	8 953,54^{5}	2.14
		1898	363,10	0.09
		1899	*b*) 16 411,99	3.91
		1900	*b*) 8 472,78	2 02
		1901	*b*) 26 938,99	6.42
		1902	8 738,30^{5}	2.08
			f 89 471,20 zijnde gemiddeld per jaar f 8 440,68	21.32 zijnde gemiddeld per jaar 2.01 %
Borneo . . . . (Aankomst als voren 6 Febr. 1894).	f 601 500	1894	f 7 029,12^{5}	1.17
		1895	1 083,29^{5}	0.18
		1896	15 167,19^{5}	2 52
		1897	1 967,68	0 33
		1898	14 095,13	2.33
		1899	1 496,52	0.25
		1900	2 904,80	0.48
		1901	*f*) 35 286,50	5 87
		1902	*f*) 43 954,96	7.31
			f 122 985,20^{5} zijnde gemiddeld per jaar f 13 818,56	20.44 zijnde gemiddeld per jaar 2 3 %
Nias . . . . (Aankomst als voren 11 April 1896).	410 590	1896	f 662 11^{5}	0 15
		1897	3 271.48	0.79
		1898	5 642,36	1 38
		1899	1 572,76^{5}	0.38
		1900	*b*) 32 000,23^{5}	7.79
		1901	4 647,70^{5}	1.13
		1902	5 484,45	1.34
			f 53 281,11 zijnde gemiddeld per jaar f 7 952,40	12.96 zijnde gemiddeld per jaar 1.94 %
Mataram. . . . . (Aankomst als voren 31 Maart 1897).	381 630	1897	*g*) f 11 621,03^{5}	3.04
		1898	4 357,35	1.14
		1899	4 119,51	1.08
		1900	2 871.13^{5}	0.75
		1901	7 484,81^{5}	1 96
		1902	10 206,42^{5}	2.68
			f 40 660,27 zijnde gemiddeld per jaar f 7 071,35	10.65 zijnde gemiddeld per jaar 1.85 %
Edi. . . . . (Aankomst als voren 13 Aug. 1897).	406 000	1897	f 1 967.75	0.48
		1898	3 654,29^{5}	0.90
		1899	5 241,95^{5}	1.29
		1900	3 2?7.43	0 79
		1901	3 335,60	0.82
		1902	*b*) 28 694,57^{5}	7 07
			f 46 121,60^{5} zijnde gemiddeld per jaar f 8 541,04	11.35 zijnde gemiddeld per jaar 2.1 %
Serdang . . . . (Aankomst als voren 7 Dec. 1897).	406 000	1897	"	"
		1898	f 3 336,11	0 82
		1899	3 544,71	0 87
		1900	3 876,28	0.95
		1901	4 142,71^{5}	1.02
		1902	2 168,36^{5}	0 53
			f 17 068,18 zijnde gemiddeld per jaar f 3 346.70	4.19 zijnde gemiddeld per jaar 0.82 %
Koetei. . . . . (Aankomst als voren 5 Nov. 1898).	386 965	1898	f 150,—	0.04
		1899	1 396,50	0 36
		1900	2 122,71^{5}	0.55
		1901	7 802,35	2 02
		1902	8 246,09^{5}	2.13
			f 19 717,66 zijnde gemiddeld per jaar f 4 694,68	5.10 zijnde gemiddeld per jaar 1.21 %

e) Onder dit bedrag is begrepen f 9 540,29^{5} voor den aanmaak van nieuwe ketels, welke in 1898 zijn ingezet

f) Deze uitgaven betreffen eene groote herstelling aan romp, ketels en werktuigen, waaronder het versterken van het verband in het achterschip, naar aanleiding van het ten tweeden male breken der schroefas.

g) Deze uitgaven zijn voornamelijk veroorzaakt door eene herstelling aan den romp ter versterking van het dekverband onder de kanonnen van 10.5 c.M. A.

NAAM VAN HET SCHIP. 1.	Kosten van het schip geheel gereed in Ned.-Indië 2.	Jaar. 3.	Jaarlijksche uitgaven aan herstellingen, enz. Bedrag 4.	Percentsgewijze in verhouding tot de kosten nieuw. (zie kolom 2) 5.
Siboga . . . . (Aankomst als voren 25 Jan. 1899).	f 386 965	1899	f 4 354,26	1.13
		1900	7 445 69	1.92
		1901	2 420,13	0.63
		1902	4 127,34^{5}	1.07
			f 18 347.42^{5} zijnde gemiddeld per jaar f 4 704,47	4 75 zijnde gemiddeld per jaar 1.22 %
Assahan . . . . (Aankomst als voren 10 Jan. 1901).	413 900	1901	f 1 841,53^{5}	0.44
		1902	4 028,46^{5}	0 97
			f 5 870,— zijnde gemiddeld per jaar f 2 935,—	1.41 zijnde gemiddeld per jaar 0 71 %
Van Gogh . . . . . . (opnemingsvaartuig) (Aankomst als voren 4 Juli 1899).	298 500	1899	h) f 11 229,02	3.76
		1900	"	"
		1901	7 421,30^{5}	2.49
		1902	4 333,13	1.45
			f 22 983,45^{5} zijnde gemiddeld per jaar f 6 566,70	7.70 zijnde gemiddeld per jaar 2 2 %
Van Doorn . . . . . . (opnemingsvaartuig) (Aankomst als voren 15 Dec. 1901).	363 500	1901	f 5,—	"
		1902	1 699,69	0.47
			f 1 704,69 zijnde gemiddeld per jaar f 1 704,69	0.47 zijnde gemiddeld per jaar 0.47 %
Cerberus . . . . . . (torpedoboot) (Aankomst als voren 6 Febr. 1889.)	. . . .	1889 t/m 1897	f 28 929,06^{5}	
		1898	i) 12 394,05	
		1899	4 472,64	
		1900	3 173,81^{5}	
		1901	2 698.17^{5}	
		1902	37,80	
			f 51 705,54^{5} zijnde gemiddeld per jaar f 3 719.82	
Hydra. . . . . (torpedoboot.) (Aankomst als voren 17 Nov. 1900.)	f 171 200	1900	f 438,80^{5}	0.26
		1901	k) 7 696,36^{5}	4.49
		1902	3 041,10^{5}	1.78
			f 11 176,27^{5} zijnde gemiddeld per jaar f 5 322,04	6.53 zijnde gemiddeld per jaar 3.11 %
Scylla . . . . (torpedoboot.) (Aankomst als voren 17 Nov. 1900.)	171 200	1900	f 340,68^{5}	0.2
		1901	k) 10 225,79^{5}	5.97
		1902	k) 3 825,81	2.23
			f 14 392,29 zijnde gemiddeld per jaar f 6 853,47	8.40 zijnde gemiddeld per jaar 4 %

h) Deze uitgaven betreffen voornamelijk het verbeteren van de ventilatie in de machinekamer.
i) Deze uitgaven betreffen eene groote herstelling aan romp en ketel, zoomede de transformatie tot vischtorpedoboot.
k) Deze uitgaven betreffen in hoofdzaak het aanbrengen van wijzigingen voor betere ventilatie als anderszins.

II. Schepen van het auxiliair eskader.

NAAM VAN HET SCHIP.	Jaar.	Kosten van dokken, enz.
Koningin Wilhelmina der Nederlanden . . . . (In Ned.-Indië aangekomen 14 Jan. 1900.)	1900	"
	1901	f 9 577,10
	1902	1 091,73
Friesland . . . . (Aangekomen als voren 16 Maart 1899.)	1899	3 260,75^{5}
	1900	"
	1901	3 313,31
	1902	2 014,42
Gelderland. . . . . (Aangekomen als voren 29 Jan. 1901.)	1901	3 019,88
	1902	3 122,18
Noordbrabant. . . . . (Aangekomen als voren 23 Maart 1901.)	1901	1 558.90^{5}
	1902	4 511,37
Piet Hein . . . . (Aangekomen als voren 16 Maart 1899.)	1899	1 143,17
	1900	1 239,74^{5}
	1901	1 518,02^{5}
	1902	4 131,41
Tromp . . . . (Aangekomen als voren 4 Febr. 1900.)	1900	"
	1901	2 260,51^{5}
	1902	"
Zeeland. . . . . (Aangekomen als voren 25 Maart 1902.)	1902	3 331,72^{5}
Utrecht. . . . . (Aangekomen als voren 20 Juni 1902.)	1902	1 723,53

6. Opgaven over het tijdvak 1 April 1902 t/m 31 Maart 1903 betreffende het dokken, enz. door schepen der oorlogs- en der gouvernementsmarine.

Te Soerabaja (marine-etablissement), te Sabang (gouvernementsdok in particuliere exploitatie) en te Tandjoeng Priok (particuliere werf).

NAMEN DER SCHEPEN.	Plaats waar het schip is gedokt of gerepareerd.	Datum van aankomst. [1]	Datum van vertrek. [1]	VERDERE AANTEEKENINGEN.
				Indische militaire marine.
Koning der Nederlanden	Soerabaja.	20 Febr. 1903	28 Febr. 1903	Dokken en herstellingen. In verschillende maanden werden door het marine-etablissement eenige voorzieningen aan dit wachtschip, dat ter reede geankerd bleef, uitgevoerd, voornamelijk aan de stoomketels, waarbij veel last van lekken werd ondervonden en waarvan alle vlampijpen werden verwisseld.
Bali	id.	12 Maart 1902	3 Mei 1902	Dokken en herstellingen.
Java	id.	19 Maart 1903	Ult. Maart 1903 nog aanwezig	Id.
Ceram	id.	10 April 1902	7 Mei 1902	Id.
	id.	21 Maart 1903	Ult. Maart 1903 nog aanwezig	Dokken en kleine herstellingen.
Flores	Tandjoeng Priok	6 Nov. 1902	5 Jan. 1903	Dokken en herstellingen, waaronder verwisselen van alle vlam- en eenige steunpijpen.
Sumbawa	Soerabaja.	10 April 1901	12 April 1902	17 Maart 1902 na een groote herstelling in dienst gesteld, werden daarna nog eenige kleinere voorzieningen uitgevoerd.
	Sabang	17 Juli 1902	30 Juli „	Dokken en kleine herstelling aan de huidplaten, die sterk ingevreten zijn.
	id.	2 Dec. „	8 Dec. „	Dokken en kleine herstellingen.
Lombok	Soerabaja.	28 Mei 1900	Ult Maart 1903 nog aanwezig	11 Juni 1900 buiten dienst gesteld. De reparaties waren op ult. Maart 1903 beëindigd; het schip was gereed voor indienststelling.
Borneo	id.	10 Mei 1899	id.	Buiten dienst gesteld 6 Dec. 1899. De belangrijke herstellingen aan dit schip, waaronder de versterking van het verband in het achterschip zijn beëindigd, wat het vak van scheepsbouw betreft; de machinereparaties duren nog voort. 7 Juni werd het schip van de helling weer te water gelaten. De beide achterste kanonnen zijn, om tegemoet te komen aan den vermeerderden diepgang, weggenomen.
Nias	id.	2 Sept. 1902	27 Sept. 1902	Dokken en herstellingen.
	Sabang.	12 Jan. 1903	20 Jan. 1903	Dokken en kleine herstelling.
Mataram	Soerabaja.	5 Jan. 1901	Ult. Maart 1903 nog aanwezig	Is 21 Jan. 1901 buiten dienst gesteld tot het ondergaan van de noodige herstellingen. De werkzaamheden vorderden in 1902 ten gevolge van het vele meer dringende werk slechts weinig.
Edi	Tandjoeng Priok	3 Mei 1902	9 Sept. 1902	Dokken en groote herstellingen, na 5 jaar onafgebroken dienst.
	Soerabaja.	19 Dec. „	6 Febr. 1903	Dokken, herstellingen en wijzigingen in verband met de bestemming van het schip (oplooden van het telegraafkabeltracé Shanghai—Palao-eilanden—Guam—Menado).
Serdang	id.	20 Febr. 1901	Ult. Maart 1903 nog aanwezig	Is 1 Jan. 1902 buiten dienst gesteld. Aan de reparaties werd in 1902 zoo goed als niet gewerkt ten gevolge van het vele meer dringende werk.
Koetei	Sabang.	28 Maart „	3 April 1902	Dokken en kleine herstellingen.
	id.	30 Juli 1902	2 Aug. „	Dokken en herstellingen.
	Soerabaja.	17 Oct „	29 Nov. „	Id.
Siboga	Sabang.	19 Mei „	29 Mei „	Id.
	id.	26 Sept. „	9 Oct. „	Dokken en kleine herstellingen.
	id.	17 Febr. 1903	23 Febr. 1903	Id.
Assahan	id.	1 Juni 1902	11 Juni 1902	Dokken en kleine herstellingen.
	id.	14 Oct. „	21 Oct „	Id.
	id.	23 Febr. 1903	28 Febr. 1903	Dokken en herstellingen.
Cerberus	Soerabaja.	1 April 1902 reeds aanwezig	Ult. Maart 1903 nog aanwezig	De boot werd op de helling staande het geheele jaar geconserveerd.
Hydra	id.	—	—	Tusschen de vaarbeurten onderging de boot kleine herstellingen en werd tevens gedokt van 14—21 Mei, 28 Mei—2 Juni, 4—9 Juli, 16—20 Aug., 6—10 Oct., 4—23 Dec., 5—16 Febr., 7—9 Maart en 23—26 Maart.
Scylla	id.	7 Dec. 1900	16 Sept. 1902	Herstellingen en wijzigingen. Tevens onderging de boot tusschen de vaarbeurten kleine herstellingen en werd gedokt van 7—9 April, 10—13 Juni, 31 Juli—1 Aug., 4—8 Sept., 6—10 Oct., 16—20 Dec., 24 Febr.—7 Maart en 23—26 Maart.
Van Gogh	id.	18 Juni 1902	5 Juli „	Dokken en herstellingen (averij belcopen ten gevolge van het stooten op een rif).
	id.	20 Febr. 1903	24 Febr. 1903	Dokken en kleine herstelling.

[1] De opgegeven datums geven de grenzen aan van het geheele tijdvak, gedurende hetwelk de schepen te Soerabaja en Tandjoeng Priok vertoefden, en niet slechts die van het tijdvak gedurende hetwelk de schepen in herstelling of in het dok geweest zijn. De opgegeven datums voor de te Sabang gedokt hebbende schepen zijn echter die van opneming in het dok en tewaterlating.

NAMEN DER SCHEPEN.	Plaats waar het schip is gedokt of gerepareerd.	Datum van aankomst. [1])	Datum van vertrek. [1])	VERDERE AANTEEKENINGEN.
Satelliet	Soerabaja.	12 Juli 1902	15 Juli 1902	Dokken en een kleine herstelling.
	id.	1 Nov. "	24 Jan. 1903	1 Nov. 1902 buiten dienst gesteld, opgelapt en 24 Jan. 1903 tijdelijk overgegeven aan het departement der burgerlijke openbare werken voor den waarnemingsdienst in Straat Madoera.
Bromo	id.	id.	id.	Dit voormalig wachtschip werd geconserveerd bij het marine-etablissement tot het in Mei 1902 werd ingericht voor logementschip ter reede voor de equipages van in reparatie zijnde schepen. In Juni werd het schip het eerst voor dit doel gebezigd; is het schip tijdelijk niet bewoond, dan wordt het binnen gesleept en door het marine-etablissement geconserveerd.
Prins Hendrik der Nederlanden	id.	10 Maart 1903	18 Maart 1903	Dokken voor periodiek onderhoud. In begin 1903 werd tevens de gelegenheid tot berging van munitie aan boord uitgebreid.

Auxiliair eskader.

NAMEN DER SCHEPEN.	Plaats	Datum van aankomst.	Datum van vertrek.	VERDERE AANTEEKENINGEN.
Koningin Wilhelmina der Nederlanden	Soerabaja.	14 Aug. 1902	21 Nov. 1902	Dokken en herstellingen; gereed maken voor de reis naar Nederland.
Piet Hein	Tandjoeng Priok	23 Maart "	28 April "	Herstellingen.
	Soerabaja.	7 Aug. "	16 Aug. "	Dokken en kleine herstellingen.
	id.	18 Oct. "	12 Dec. "	Dokken en herstellingen; gereed maken voor de reis naar Nederland.
Friesland	id.	29 Dec. 1901	26 April "	Dokken en herstellingen, waaronder belangrijke voorzieningen aan de condensors geheel gereed maken voor de reis naar Nederland.
Gelderland	Tandjoeng Priok	17 Maart 1902	14 April "	Herstellingen aan een der W. P. ketels.
	Soerabaja.	19 April "	2 Mei "	Dokken en kleine herstellingen.
	id.	3 Sept. "	6 Sept. "	Kleine herstellingen.
	id.	10 Oct. "	20 Oct. "	Dokken en kleine herstellingen.
	id.	1 Febr. 1903	Ult. Maart 1903 nog aanwezig	Dokken en herstellingen. Tevens onderging deze bodem in den loop van 1902 eenige malen herstellingen van weinig belang bij de Droogdokmaatschappij „Tandjong Priok".
Noordbrabant	id.	29 Dec. 1901	31 Oct 1902	Dokken en belangrijke herstellingen voornamelijk aan ketels en hulpwerktuigen Ook voor dezen bodem werden enkele kleinere herstellingen uitgevoerd door de Droogdokmaatschappij „Tandjong Priok".
	id.	26 Maart 1903	Ult. Maart 1903 nog aanwezig	Dokken.
Zeeland	id.	30 April 1902	3 Mei 1902	Id.
	id.	10 Oct. "	20 Oct. "	Kleine herstellingen.
	id.	24 Nov. "	13 Dec. "	Dokken en kleine herstellingen.
	Tandjoeng Priok	31 Dec. "	Ult. Maart 1903 nog aanwezig	Herstellingen aan een waterpijpketel en aan de hulpwerktuigen en pijpleidingen.
Utrecht	Soerabaja.	15 Oct. "	31 Oct. 1902	Dokken en herstellingen. Tevens werden door de Droogdokmaatschappij „Tandjong Priok" enkele kleinere herstellingen uitgevoerd.

Gouvernementsmarine.

NAMEN DER SCHEPEN.	Plaats	Datum van aankomst.	Datum van vertrek.	VERDERE AANTEEKENINGEN.
Havik	Soerabaja.	26 Mei 1902	Ult. Maart 1903 nog aanwezig	Is 26 Mei 1902 buiten dienst gesteld ten einde de noodige voorzieningen te ondergaan en gereed te worden gemaakt voor proeven in het belang der defensie.
Gier	Sabang	7 Juli "	16 Juli 1902	Dokken en kleine herstellingen
	id.	28 Oct. "	1 Nov. "	Dokken, kleine herstellingen, aanbrengen van davits voor het voeren van een stoomsloep.
	id.	28 Febr. 1903	4 Maart 1903	Dokken en herstellingen.
Albatros	id.	24 Juni 1902	3 Juli 1902	Dokken en kleine herstellingen.
	id.	24 Nov. "	26 Nov. "	Dokken.
	id.	31 Maart 1903	Ult. Maart 1903 nog aanwezig	Dokken en herstellingen.
Zwaluw	Soerabaja.	7 April 1902	14 Mei 1902	Id.
Condor	Sabang.	12 Febr. 1903	17 Febr. 1903	Dokken en een kleine herstelling.
Reiger	Soerabaja.	14 Aug. 1902	16 Aug. 1902	Dokken en kleine herstellingen Aan dezen bodem, die te Soerabaja gestationneerd is, werden tevens tusschen de vaartijden meermalen kleine reparaties door het marine-etablissement verricht.
Raaf	id.	4 Nov. "	Ult Maart 1903 nog aanwezig	10 Nov. 1902 bij het marine-etablissement buiten dienst gesteld tot het ondergaan van de noodige herstellingen na ruim 4 jaren onafgebroken dienst.
Zeeduif	id.	21 Febr. "	7 Maart 1903	23 Febr 1902 buiten dienst gesteld. De reparaties werden beëindigd en het schip werd voorzien van kimkielen 23 Febr. 1903 weder in dienst gesteld ter vervanging van de *Flamingo* en 7 Maart vertrokken naar het station Riouw.
Zwaan	id.	4 Mei 1902	26 Mei 1902	Dokken en herstellingen.
Flamingo	id.	16 Febr. 1903	Ult Maart 1903 nog aanwezig	Is 23 Febr. 1903 buiten dienst gesteld bij het marine-etablissement om de noodige voorzieningen te ondergaan, aangezien door het scheuren van een der vuren van den stoomketel het vaartuig niet meer kon stoomen.
Pelikaan	Soerabaja.	19 Dec. 1902	27 Jan. 1903	Dokken en herstellingen.

NAMEN DER SCHEPEN.	Plaats waar het schip is gedokt of gerepareerd.	Datum van aankomst. [1])	Datum van vertrek. [1])	VERDERE AANTEEKENINGEN.
Glatik	Soerabaja.	14 Jan. 1902	11 Oct. 1902	23 Jan. 1902 buiten dienst gesteld. De noodige herstellingen werden beeindigd, kimkielen werden aangebracht en het schip werd 6 Oct. 1902 weder in dienst gesteld.
	Sabang.	20 Jan. 1903	30 Jan. 1903	Dokken en kleine herstellingen.
Snip	Tandjoeng Priok	26 Mei 1902	1 Juni 1902	Dokken en herstellingen.
	id	20 Oct. „	25 Oct. „	Dokken en een kleine herstelling.
	id.	25 Dec. „	7 Jan. 1903	Herstellingen. Tusschen de vaarbeurten in werd in Dec. 1902 aan boord nog een laadkraan van 1500 K.G. lichtvermogen opgesteld.
	Soerabaja.	16 Febr. 1903	22 Febr. „	Dokken en een kleine herstelling.
Kwartel	Sabang.	30 Mei 1902	1 Juni 1902	Dokken en kleine herstellingen.
	id.	20 Sept. „	22 Sept. „	Dokken.
	Soerabaja.	2 Oct. „	16 Nov. „	Dokken, kleine herstellingen, aanbrengen van kimkielen.
Fazant	id.	8 Maart „	29 Mei „	Werd geconserveerd; eenige wijzigingen werden aangebracht en het schip werd 26 Mei voor het eerst in dienst gesteld.
	Tandjoeng Priok	6 Dec. 1902	10 Dec. „	Dokken en een kleine herstelling.
Hazenwind	Sabang.	22 April „	1 Mei „	Dokken en verwisselen der vlampijpen.
	id.	7 Sept. „	9 Sept. „	Dokken en een kleine herstelling.
	id.	2 Jan. 1903	6 Jan. 1903	Dokken.
Dog	id.	3 April 1902	21 April 1902	Dokken en herstellingen.
	id.	31 Aug. „	6 Sept. „	Dokken en kleine herstellingen.
	id.	2 Jan. 1903	6 Jan. 1903	Id.
Brak	id.	22 April 1902	1 Mei 1902	Id.
	id.	22 Aug. „	30 Aug. „	Dokken en herstellingen.
	id.	7 Jan. 1903	10 Jan. 1903	Id.
Spits	id.	11 Juni 1902	23 Juni 1902	Dokken, herstellingen en wijzigingen.
	id.	6 Nov. „	10 Nov. „	Dokken en herstellingen.
	id.	8 Febr. 1903	12 Febr. 1903	Id.
Tamiang	Soerabaja.	17 Oct. 1902	—	24 Oct. 1902 buiten dienst gesteld bij het marine-etablissement ten einde een onderzoek in te stellen naar den algemeenen toestand van het vaartuig. Het schip werd daartoe 14 Nov. 1902 op de helling gehaald. Het onderzoek wees uit dat het vaartuig geen reparatie meer waard was en thans wordt het, ingevolge Gouv. Bt. 12 Febr. 1903 n°. 6, gesloopt in eigen beheer.

7. Opgaaf van de hoeveelheden steenkolen, waarmede de marine-steenkolendepôts in Nederlandsch-Indië gedurende het tijdvak 1 April 1902 t/m 31 Maart 1903 zijn aangevuld.

Depôts te:	Ombilin-kolen.		Borneo-kolen.		Cardiff-kolen.		Australische kolen.	
	Hoeveelheid (in tonnen van 1000 K.G.). *a*)	Prijs per ton	Hoeveelheid (in tonnen van 1000 K.G.).	Prijs per ton.	Hoeveelheid (in Eng. tonnen van 1017 K.G.).	Prijs per Eng. ton.	Hoeveelheid (in Eng. tonnen van 1017 K.G.).	Prijs per Eng. ton.
Tandjoeng Priok (Batavia).	4 245 (970)	f 16,20	„	„	*b*) 13 730	f 17,49	„	„
Soerabaja	„	„	„	„	14 295	17,49	„	„
Djambi (Palembang)	2 287 (673)	22,20	„	„	„	„	„	„
Laboean Deli (Oostkust van Sumatra) . . .	546 (198)	22,80	„	„	„	„	„	„
Oelee Lheuë (Atjèh)	1 603	16,80	„	„	„	„	„	„
Sabang (Poelö Wè)	7 421	16,80	„	„	„	„	„	„
Pontjan Ketjil (Tapanoeli)	250	16.20	„	„	„	„	„	„
Poeloe Bajan (Riouw)	549 (499)	23.20	„	„	„	„	„	„
Muntok (Banka).	470 (100)	20,70	„	„	„	„	„	„
Bandjermasin (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo)	„	„	868	f 7,75	„	„	„	„
Makasser (Celebes).	„	„	„	„	*c*) 6 175	21,35	2 422	f 18,36
Kema (Menado)	„	„	„	„	„	„	1 020	18,36
Amboina	„	„	„	„	„	„	2 090	18,36
Ternate	„	„	„	„	„	„	1 300	18,36
Hansisi (Timor).	„	„	„	„	„	„	1 131	18,36
Doreh (Nieuw-Guinea)	„	„	„	„	„	„	*d*) 100	„
Fak Fak (Nieuw-Guinea)	„	„	„	„	„	„	*d*) 250	„
Banjoewangi (Oostkust van Java)	916 (96)	22 30	„	„	*d*) 120	„	„	„
Poso (Oostkust van Celebes)	„	„	„	„	„	„	*e*) 100	„
Tepa (eiland Baber)	„	„	„	„	„	„	*f*) 50	„
	18 287		868		34 320		8 463	

a) De tusschen ( ) geplaatste bedragen geven aan hoeveel Ombilin-kolen van 1 Jan.—ult. Maart 1903 in de depôts ontvangen werden tegen den prijs voor het jaar 1903 vastgesteld, die voor alle depôts f 2,30 lager is dan in 1902.

b) Hieronder 5 074 ton tegen f 17,13 per ton.

c) Hieronder 2 876 ton tegen f 19,29 per ton.

d) Deze kolen werden aangevoerd uit het depôt te Soerabaja.

e) Deze kolen werden aangevoerd uit het depôt te Ternate.

f) Deze kolen werden aangevoerd uit het depôt te Amboina.

B

8. Opgaven nopens de kosten en productie van het marine-etablissement te Soerabaja.

I. Specificatie van de algemeene kosten.

	1898.	1899.	1900.	1901.	1902.
Toezicht op de werkzaamheden (traktementen, toelagen, premiën, enz. van het vast personeel)	f 275 202	f 259 039	f 267 439	f 286 679	f 310 922
Onderhoud van het werfmaterieel en den inventaris der werf, bewaking en verlichting	87 810	91 692	92 200	95 905	91 590
Werkzaamheden aan materieel en gebouwen, met inbegrip van het gewoon onderhoud	a) 132 053	a) 146 774	a) 170 845	a) 162 208	a) 179 329
Aanschaffing van werktuigen en gebruik van gereedschappen	15 223	21 124	13 429	b) 38 077	c) 35 813
Bureel- en lokaalbehoeften, drukwerk, enz.	10 179	10 142	10 467	d) 3 175	d) 3 256
	f 520 467	f 528 771	f 554 380	f 586 044	f 620 910
Af te trekken: diverse ontvangsten (hoofdzakelijk wegens werkzaamheden voor particulieren) en kleine contraposten	43 204	37 760	47 440	42 620	e) 80 416
Blijft	f 477 263	f 491 002	f 506 940	f 543 424	f 540 494

a) De uitgaven voor het materieel der inrichting waren in 1898 en 1899 bijzonder hoog wegens vermeerdering van het aantal waterreservoirs voor ketelvoeding, enz. en wegens herstellingen aan de dokken, terwijl in 1900 en 1901 hooge uitgaven veroorzaakt werden door belangrijke uitbreiding der steenkolenloodsen, welk werk medio 1901 gereed kwam. Bovendien werd in 1901 een aanvang gemaakt met het bouwen van een dwarssleephelling met coupure en daarbij behoorende werken op het noordelijk terrein van het marine-etablissement, met welk werk in 1902 werd voortgegaan. Ook hadden in 1902 belangrijke verbeteringen en herstellingen plaats aan de debarkements-gebouwen voor de schepelingen der Koninklijke Nederlandsche marine.

b) Hieronder is begrepen een bedrag van f 24 036 voor de aanschaffing van nieuwe werktuigen en twee locomobielen met reservedeelen.

c) Hieronder is begrepen een bedrag van f 22 690 voor de aanschaffing van nieuwe werktuigen.

d) Hieronder werd in vroegere jaren gerekend een post groot ± f 8 000 voor „drinkwater, vivres-indemniteit en geneesmiddelen ten behoeve van het personeel". Deze post is nu gebracht onder het hoofd: „Toezicht op de werkzaamheden" (traktementen, toelagen, premiën, enz. van het vast personeel).

e) Hieronder is begrepen een bedrag van f 48 261 aan dokgelden en herstellingskosten van 5 particuliere schepen in 1901.

II. Specificatie van de productie (aan materialen en arbeidsloonen verwerkte bedragen).

	1898.	1899	1900.	1901.	1902.
Wegens werkzaamheden ten behoeve van: de inrichting zelve	f 184 166 f) (70 929)	f 198 668 (67 895)	f 171 922 (59 315)	f 175 282 (72 261)	f 183 484 (81 615)
den magazijnsvoorraad en de conservatie van stoomketels	57 927 (17 352)	81 483 (26 126)	66 235 (22 000)	80 352 (30 746)	83 340 (35 124)
de schepen van het auxiliair eskader	58 161 (33 592)	102 838 (47 018)	96 682 (41 847)	131 219 (61 560)	199 833 (102 229)
de schepen, stoombarkassen en torpedobooten der Indische militaire marine	330 223 (158 157)	284 010 (119 860)	201 071 (82 270)	236 915 (94 699)	251 608 g) (111 248)
de schepen en adviesbooten der gouvernementsmarine	71 836 (38 372)	85 584 (39 499)	74 324 (36 079)	107 084 (50 507)	135 519 (67 651)
Wegens andere werkzaamheden ten behoeve der marine (transport van materialen, levensmiddelen, sloopen van schepen, laden van steenkolen, enz.)	13 763 (329)	22 745 (695)	18 345 (503)	22 349 (1 580)	21 197 (2 110)
Wegens werkzaamheden ten behoeve van: andere diensttakken onder beheer van het departement der marine (bebakening, kustverlichting, loodswezen, havendepartementen, enz.)	54 548 (29 477)	43 624 (20 409)	h) 107 421 (42 215)	h) 117 087 (53 270)	h) 99 557 (50 344)
andere departementen dan dat der marine	54 872 (25 620)	38 469 (17 493)	64 943 (29 194)	86 208 (38 297)	44 435 (22 114)
Wegens werken hiervóór niet genoemd (daaronder ook die aan vreemde oorlogsschepen en voor particulieren)	23 171 (13 345)	10 011 (3 847)	18 622 (5 992)	11 375 (4 758)	31 176 (10 789)
Totalen	f 848 667 (387 173)	f 867 432 (341 842)	f 819 565 (319 415)	f 967 871 (407 678)	f 1 050 149 (483 234)

f) Het tusschen ( ) vermeld bedrag wijst aan, hoeveel in het daarboven voorkomende bedrag begrepen is wegens geldswaarde van materialen. Buiten aanmerking is gelaten de waarde der uit de magazijnen aan de schepen verstrekte uitrustingsartikelen.

g) In deze cijfers is begrepen het bedrag van f 6278 (2507) besteed tot het gereedmaken van het gouvernementsstoomschip *Havik* voor proeven in het belang der defensie.

h) Dit bedrag is hooger dan in vorige jaren, door meerderen aanbouw voor de kustverlichting, terwijl in 1900 en 1901 eene groote reparatie werd uitgevoerd aan het bebakeningsvaartuig *Lucifer*. Gedurende 1901 werd het materieel uitgebreid met 5 gasboeien van 10 M^3. en 2 gasboeien van 5 M^3., voorzien van lampen met flikkertoestellen, enz. en verder eene geheele installatie voor een lichtschip, bestaande uit: 2 gashouders van 10 M^3., één groote zeelantaarn met flikkertoestel en verdere uitrustingsgoederen. In 1902 werd een reserve-gaslichtschip (IV) gebouwd, benevens 6 gasboeien van 10 M^3., voorzien van lampen met flikkertoestellen, standaards, enz.

In 1902 werden in de oliegasfabriek op het marine-etablissement te Soerabaja gefabriceerd: 6466 M^3. gas, tegen respectievelijk 4750 M^3., 3409 M^3., 2251 M^3. en 2650 M^3. in de jaren 1901, 1900, 1899 en 1898.

III. Verdere opgaven betreffende den omvang van het bedrijf van het marine-etablissement over de jaren 1898 t/m 1902.

JAREN.	Aantal arbeiders gemiddeld dagelijks te werk (buiten hen, die op taak werkten).	Aantal verrichte dagdiensten: door ambachtslieden.	Aantal verrichte dagdiensten: door koelies. i)	Uitbetaalde arbeidsloonen: aan taakwerk.	Uitbetaalde arbeidsloonen: aan daggelden. k)	Uitbetaalde arbeidsloonen: Te zamen. l)	Gemiddeld dagloon: voor ambachtslieden.	Gemiddeld dagloon: voor koelies.	Geldswaarde der verwerkte materialen.	Verbruikte hoeveelheden (in K.G.) m): ijzer (bewerkt en onbewerkt).	Verbruikte hoeveelheden (in K.G.) m): steenkolen (waaronder ook smeedkolen en cokes). n)
1898	1203	227 282	128 974	f 191 518	f 269 975	f 461 493	f 0,84^7	f 0,41^8	f 347 173	590 633	2 478 383
1899	1539	327 652	o) 127 961	152 171	373 419	525 590	0,80^8	0.41	341 842	368 446	2 509 798
1900	1529	326 090	125 044	128 243	371 907	500 150	0,80^4	0.41^9	319 415	370 397	2 286 017
1901	1762	369 952	151 698	135 139	425 054	560 193	0,80	0.41^4	407 678	527 533	2 320 834
1902	1850	393 451	156 163	114 286	452 628	566 914	0,78^6	0.41^4	483 235	570 090	2 382 595

i) Ook de koelies (waaronder in deze opgaven tevens de politieoppassers en magazijnsknechts zijn medegeteld) zijn vrije lieden.

k) Onder de in deze kolom genoemde sommen, zijn voor de jaren 1898 t/m 1902 wegens aankoop van materialen, enz. begrepen de volgende sommen: f 13 731, f 23 103, f 30 674, f 33 147, en f 41 263.

l) Onder de uitbetaalde arbeidsloonen was ter zake van overwerk achtereenvolgens begrepen: f 9917, f 22 300, f 17 207, f 23 773 en f 27 745.

m) Omtrent het houtverbruik is alleen de waarde opgegeven. Deze bedroeg in de opgegeven jaren achtereenvolgens: f 53 941, f 43 662, f 32 635, f 62 970 en f 67 098, waaronder aan djatihout f 50 063, f 39 908, f 29 796, f 58 850 en f 61 971.

n) Hieronder is niet begrepen het steenkolenverbruik der baggervloot.

o) Verbeterde opgaaf.

Bijlage C.

(Zie hoofdstuk E, § 3, van het verslag.)

OVERZICHT

BETREFFENDE DE

GOUVERNEMENTSMARINE

IN

NEDERLANDSCH-INDIË

OVER HET JAAR

1902.

NAMEN DER SCHEPEN.	Aantal schroeven.	Samenstelling. [1]	Op stapel gezet.	A. Te water gelaten. B. In Nederlandsch-Indië aangekomen of aldaar in dienst gesteld.	Grootste lengte (in M.).	Grootste breedte (in M.).	Grootste diepgang (in d.M.).	Waterverplaatsing (in tonnen van 1026 K.G.).	Geschut. Soort.	Geschut. Aantal stukken.	Stoomvermogen in indicateur-paardekrachten (eerste proeftocht).	Grootste proeftochtvaart (eerste proeftocht).
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
ZEESTOOMSCHEPEN.												
Schroefstoomschepen.												
Havik	1	Cp. (K.)	1877, Glasgow. (John Elder)	A . . . . . 1878 B 4e kwartaal 1878	43.26	6.10	32	338	Kn. v. 5 cM. V.	2	300	10.5
Zeemeeuw	1	Cp. (K.)	1877, id. (id.)	A . . . . . 1878 B 26 September 1878	43.26	6.10	32	338	id.	2	300	10.5
Arend	1	Cp. (K.)	1879, Vlissingen. (Kon. Mij. „de Schelde")	A . . . . . 1880 B 15 December 1880	43.36	6.10	32	338	id.	2	311	10.25
Zwaluw	1	Cp. (K.)	1881, id. (id.)	A . . . . . 1882 B October . . 1882	43.36	6.10	32	338	id.	2	240	9.7
Condor	1	Cp. (K.)	1885, Amsterdam.	A . . . . . 1886 B 19 Mei . . 1886	43.36	6.10	32	338	id.	2	297	10
Gier	1	IJ.	1877, New-Castle.	A . . . . . 1877 B 15 Augustus. 1886	46.70	9.00	30	550	id.	2	210	8.14
Albatros	1	IJ.	1877, Renfrew (Schotland).	A . . . . . 1877 B 20 Maart. . 1877	46.70	8.75	30	601	id.	2	297	8.39
Reiger	1	Cp. (K.)	1887, Fijenoord. (Ned. Stoomboot Mij.)	A . . . . . 1888 B 30 Juni . . 1888	42.80	6.70	33.2	402	id.	2	329	10.14
Raaf	1	Cp. (K.)	1888, Vlissingen. (Kon. Mij. „de Schelde".)	A . . . . . 1889 B 30 April . . 1890	47.10	7.35	29	420	id.	2	327	10.6
Zeeduif	1	Cp. (K.)	1889, Fijenoord. (Ned. Stoomboot Mij.)	A . . . . . 1890 B 20 Februari. 1891	47.10	7.35	30	420	id.	2	436	10.71
Zwaan	1	Cp. (K.)	1890, id. (id.)	A . . . . . 1891 B 2 Maart . . 1892	47.10	7.35	29	420	id.	2	310	10.42
Flamingo	1	Cp. (K.)	1891, id. (id.)	A . . . . . 1891 B 10 Juni . . 1893	47.10	7.35	29	420	id.	2	485	11.35
Pelikaan	1	Cp. (K.)	1891, id. (id.)	A . . . . . 1891 B 10 Februari. 1893	47.10	7.35	29	420	id.	2	485	11.32
Glatik	1	S.	1894, id. (id.)	A . . . . . 1895 B 6 November. 1895	46.95	7.35	28	420	id.	2	552	11 5
Kwartel	1	S.	1900, Vlissingen. (Kon. Mij. „de Schelde".)	A . . . . . 1901 B 19 December 1901	46.95	7.35	28	420	id.	2	525	11.5
Fazant	1	S.	1901, id. (id.)	A . . . . . 1901 B 3 Maart . . 1902	46.95	7.35	28	420	id.	2	502	11.6
Hazewind	1	S.	1898, Rotterdam. (Mij. voor scheeps- en werktuigbouw Fijenoord.)	A . . . . . 1898 B 13 Maart. . 1899	41.85	6.93	26.6	364.6	Kn. v. 3.7 cM. . . . 2. Kn. v. 5 cM. V . 1.	3	525	11.7
Dog	1	S.	1898, Amsterdam. (firma Huijgens en van Gelder.)	A . . . . . 1898 B 26 April . . 1899	41.85	6.93	26.4	360	id.	3	556	11.36
Brak	1	S.	1898, id. (id.)	A . . . . . 1898 B 6 Mei . . . 1899	41.85	6.93	26.4	360	id.	3	512	11.3
Snip	1	S.	1898, Hillesluis.	A . . . . . 1899 B 25 December 1899	41.85	6 93	26.6	364.6	Kn. v. 3.7 cM.	2	514	11.56
Spits	1	S.	1899, Rotterdam. (Mij. voor scheeps- en werktuigbouw Fijenoord.)	A 8 November. 1899 B 28 April . . 1900	41.85	6.93	26.7	366.4	id.	2	620.5	12.07
RIVIER-STOOMSCHEPEN.												
Raderstoomschip.												
Barito	. .	S.	1893, Soerabaja. (Marine-etablissement.)	A . . . . . 1894 B 22 October . 1894	41.97	7.47	22	316,9	Kn. v. 5 cM. V.	2	307 12	10.63

Gedetacheerd op de stoomschepen van den bebakeningsdienst . . .

Vaste korps Europeesche schepelingen . . . .

Vaste korps inlandsche schepelingen. . . . .

KLEINE ZEILVAARTUIGEN.

6 adviesbooten . .

Ieder vaartuig bemand met 11 inlanders en bewapend met 2 één-ponds bronzen kanonnen, met uitzondering van adviesboot n°. 101, die tijdelijk buiten dienst is en bestemd is om te worden toegevoegd aan een der opnemingsvaartuigen van de Indische Militaire Marine.
De bemanning van elke adviesboot beschikt verder over 6 achterlaad- geweren en 6 sabels . . . .

1) Cp = composite; K. = gekoperd; IJ. = ijzer; S. = staal.
2) Deze gegevens zijn verkregen met Ombilin-kolen.
3) „ „ „ „ „ Australische kolen.
4) „ „ „ „ „ Cardiff-kolen.
5) „ „ „ „ „ Borneo-kolen.

C

Brandstof- (steenkolen-) bergruimte (in M³.).	Grootste vol te houden dienstvaart.	Vaart bij voordeelig brandstofverbruik.	Af te leggen weg (in zeemijlen) met normalen voorraad: bij de vaart van kolom 15.	Af te leggen weg (in zeemijlen) met normalen voorraad: bij de vaart van kolom 16.	Bevond zich op 31 December 1902:	BEMANNING. Bepaalde sterkte. 31 Dec. 1901. Europeanen.	BEMANNING. Bepaalde sterkte. 31 Dec. 1901. Inlanders.	BEMANNING. Bepaalde sterkte. 31 Dec. 1902. Europeanen.	BEMANNING. Bepaalde sterkte. 31 Dec. 1902. Inlanders.	BEMANNING. Aanwezige sterkte volgens op onderstaande tijdstippen ingediende rapporten. 31 Dec. 1901. Europeanen.	31 Dec. 1901. Inlanders.	31 Dec. 1902. Europeanen.	31 Dec. 1902. Inlanders.	TOESTAND. Romp.	TOESTAND. Werktuigen.	TOESTAND. Ketels.	Waar bij het einde van 1902 gestationneerd.
14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.
33.75	7.5[2])	5 [2])	950[2])	1400[2])	buiten dienst.	6	26	. .	. .	6	30	. .	. .	bruikbaar.	bruikbaar.	even bruikbaar.	*a*)
71.25	7.5[3])	6 [3])	2000[3])	3400[3])	in dienst.	. .	. .	6	28	. .	. .	6	29	vrij goed.	vrij goed.	vrij goed.	Ternate. *b*)
33.75	6.5[3])	5.75[3])	1450[3])	1750[3])	id.	6	28	6	28	6	27	6	36	id.	id.	goed.	Amboina. *c*)
33.75	7[3])	4.5[3])	800[3])	1300[3])	id.	5	26	6	26	4	25	4	26	bruikbaar.	bruikbaar.	bruikbaar.	Bali en Lombok. *d*)
33.75	8[2])	6 [2])	860[2])	1350[2])	id.	5	26	5	26	7	34	5	30	vrij goed.	goed.	vrij goed.	Westkust van Sumatra. *e*)
132.5	7.25[2])	5 [2])	2200[2])	2300[2])	id.	5	30	5	33	6	37	7	31	goed.	vrij goed.	id.	Atjeh. *f*)
113.75	6[2])	4.5 [2])	1580[2])	2150[2])	id.	5	30	5	33	6	33	6	30	vrij goed.	bruikbaar.	id.	Atjeh. *g*)
68.70	8.5[2])	7 [2])	1800[2])	2200[2])	id.	5	26	5	26	7	54	6	44	goed.	goed.	goed.	Soerabaja (voor Oost-Java). *h*)
47.50	10. [3])	6 [3])	1050[3])	1400[3])	buiten dienst.	6	26	. .	. .	6	25	. .	. .	in groote herstelling.			*i*)
60.	9[2])	6.75[2])	1160[2])	1600[2])	id.	5	30	. .	. .	7	35	. .	. .	goed.	goed.	vrij goed.	*j*)
60.	8.5[3])	6.5 [3])	1350[3])	2200[3])	in dienst.	6	26	6	26	5	30	5	26	vrij goed.	vrij goed.	bruikbaar.	Celebes. *k*)
55.	9.5[2])	7 [2])	1280[2])	1400[2])	id.	6	26	6	26	6	26	6	26	in groote herstelling.			Riouw. *l*)
55.	9.75[3])	5.5 [3])	1160[3])	1750[3])	in herstelling.	6	26	6	26	6	25	6	30	goed.	goed.	goed.	Timor. *m*)
56.25	11.25[3])	6 [3])	1100[3])	1550[3])	in dienst.	6	28	6	30	7	26	7	34	id.	id.	id.	Atjeh. *n*)
58.	. .	. .	. .	. .	id.	. .	. .	5	26	. .	. .	6	28	id.	id.	id.	Menado. *o*)
58.	. .	. .	. .	. .	id.	. .	. .	6	26	. .	. .	6	30	id.	id.	id.	Batavia. *p*)
78 ton.	9.25[4])	7 [4])	2200 [4])	4700[4])	id.	5	30	5	30	5	29	5	30	id	vrij goed.	vrij goed.	Atjeh. *q*)
78 „	10. [2])	5 [2])	2000[2])	4600[2])	id.	5	30	5	30	6	31	6	29	id.	id.	id.	Atjeh. *r*)
78 „	10.5[2])	7 [2])	2400[2])	4400[2])	id.	5	30	5	30	5	29	5	29	id.	goed.	id.	Atjeh. *s*)
68 „	10. [4])	8.7 [4])	2500[4])	4000[4])	id.	6	26	5	26	6	36	5	43	id.	id.	goed.	Batavia. *t*)
78 „	11. [2])	8 [2])	2350[2])	4600[2])	id	5	30	5	30	5	31	5	32	id.	id.	id.	Atjeh. *u*)
						v) 4		*w*) 4 *w*) 7	*w*) 39			*w*) 6	*w*) 40				Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. *x*)
46.25	9[5])	7.5 [5])	500[5])	850[5])	id.	4	23	4	23	5	23	4	22	id.	vrij goed.	id.	
. . . .						. .	. .	. .	. .	8	. .	8	. .				
. . . .						*ij*)106	. .	*z*) 113	. .	*aa*)119	. .	*bb*)120	. .				
. . . .						. .	*cc*)523	. .	*cc*)568	. .	*cc*)586	. .	*cc*)625				
. . . .						. .	77	. .	55	. .	77	. .	55				Allen in de buitenbezittingen. *dd*)

Verdere aanteekeningen (zie blz. 4.)

VERDERE AANTEEKENINGEN,

(die ook het 1ste kwartaal 1903 betreffen en, wat het jaar 1902 aangaat,

zich aansluiten aan de opgaven in bijlage D van het vorig verslag.)

NB. Omtrent het dokken en repareeren van de schepen der gouvernementsmarine bij het marine-etablissement te Soerabaja en de dokinrichtingen te Tandjoeng Priok en Sabang, vindt men opgaven sub 6 van bijlage B.

a) De *Havik* deed in het begin van het behandelde tijdvak dienst in de residentiën Palembang en Banka en onderhoorigheden en is 26 Mei 1902 bij het marine-etablissement te Soerabaja buiten dienst gesteld.

b) De *Zeemeeuw* bleef in het behandelde tijdvak in het station Ternate.

c) De *Arend* bleef in het behandelde tijdvak in het station Amboina.

d) De *Zwaluw* bleef in het behandelde tijdvak in het station Bali en Lombok; van 7 April tot en met 14 Mei 1902 vertoefde het schip te Soerabaja tot het ondergaan van eenige herstellingen.

e) De *Condor* bleef in het behandelde tijdvak in het station Sumatra's Westkust; van 14 tot en met 16 Februari 1903 vertoefde het schip te Sabang ten einde te dokken.

f) De *Gier* bleef in het behandelde tijdvak in het station Atjeh.

g) De *Albatros* bleef in het behandelde tijdvak in het station Atjeh.

h) De *Reiger* bleef in het behandelde tijdvak aangewezen voor den dienst in de wateren van Oost-Java.

i) De *Rauf* bleef tot 25 October aangewezen voor het station Menado en werd daarna naar Soerabaja gedirigeerd, ten einde bij het marine-etablissement aldaar de noodige herstellingen te ondergaan. Den 10den November is het schip buiten dienst gesteld.

j) De *Zeeduif*, 23 Februari 1902 bij het marine-etablissement te Soerabaja buiten dienst gesteld tot het ondergaan van eenige herstellingen, is den 23sten Februari 1903 weder in dienst gesteld en naar het station Riouw en onderhoorigheden gedirigeerd.

k) De *Zwaan* bleef in het behandelde tijdvak aangewezen voor het station Celebes; van 4 tot 26 Mei 1902 vertoefde het schip te Soerabaja ten einde te dokken en eenige herstellingen te ondergaan.

l) De *Flamingo* was in het behandelde tijdvak aangewezen voor den dienst in de residentiën Riouw en onderhoorigheden en Oostkust van Sumatra. Den 9den Februari 1903 is het schip naar Soerabaja gesleept en den 23sten d. a. v. buiten dienst gesteld tot het ondergaan van eenige herstellingen.

m) De *Pelikaan* bleef in het behandelde tijdvak aangewezen voor het station Timor en onderhoorigheden; van 19 December 1902 tot en met 27 Januari 1903 vertoefde het schip te Soerabaja tot het ondergaan van eenige herstellingen.

n) De *Glatik* is 6 October weder in dienst gesteld en voor het station Atjeh aangewezen.

o) De *Kwartel* bleef tot 24 September 1902 in het station Atjeh en werd daarna na Soerabaja gedirigeerd. Den 10den November 1902 is het schip aangewezen voor het station Menado.

p) De *Fazant* werd 26 Mei 1902, ter vervanging van het stoomschip *Havik*, in dienst gesteld en voor algemeene diensten in den Archipel aangewezen. Het schip deed dienst in de residentiën Palembang en Banka en onderhoorigheden; van 6—10 December 1902 vertoefde het te Tandjoeng Priok ten einde te dokken.

q) De *Hazenwind* bleef in het behandelde tijdvak in het station Atjeh ter uitoefening van recherchediensten.

r) De *Dog* bleef in het behandelde tijdvak in het station Atjeh ter uitoefening van recherchediensten; 4 Maart 1903 is het schip naar Soerabaja gedirigeerd ten einde de noodige herstellingen te ondergaan.

s) De *Brak* bleef in het behandelde tijdvak in het station Atjeh ter uitoefening van recherchediensten.

t) De *Snip* bleef in het behandelde tijdvak aangewezen voor algemeene diensten in den Archipel, met station Batavia.

u) De *Spits* bleef in het behandelde tijdvak in het station Atjeh ter uitoefening van recherchediensten.

v) Reservepersoneel voor de 4 recherchevaartuigen.

w) Personeel van het in Zuid-Nieuw-Guinea gestationneerde, en als tijdelijk gouvernements-stoomschip aangewezen opnemingsvaartuig *Van Doorn*.

x) De *Barito* bleef in het behandelde tijdvak aangewezen voor het station Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

ij) Ongerekend 1 gezaghebber, gedetacheerd bij het departement der marine. Met inbegrip van dezen, bedroeg de bepaalde sterkte van het korps Europeesche opvarenden der gouvernements-marine 20 gezaghebbers, 38 stuurlieden, (19 1ste-, 13 2de- en 6 3de- stuurlieden), 44 machinisten (18 1ste-, 17 2de- en 9 3de- machinisten), zoomede 5 leerlingen-machinist.

z) Ongerekend 1 gezaghebber en 1 eerste machinist gedetacheerd bij het departement der marine. Met inbegrip van dezen bedroeg de bepaalde sterkte van het korps Europeesche opvarenden der gouvernements-marine: 21 gezaghebbers, 41 stuurlieden, (20 1ste-, 14 2de- en 7 3de- stuurlieden), 48 machinisten (20 1ste-, 18 2de- en 10 3de-machinisten), zoomede 5 leerlingen-machinist.

aa) Hierbij moet nog gerekend worden op den gezaghebber gedetacheerd bij het departement der marine.

bb) Namelijk 21 gezaghebbers, 43 stuurlieden, 46 machinisten en 10 leerlingen-machinist.

cc) Naar gelang van de qualiteiten was het korps inlandsche schepelingen der gouvernements-marine, wat de bepaalde en wat de feitelijke sterkte betreft, op ult. 1901 en ult. 1902, verdeeld als volgt:

Qualiteiten.	Formatie.		Sterkte.	
	ult. 1901.	ult. 1902.	ult. 1901.	ult. 1902.
Serangs	19	20	19	20
Timmerlieden . . .	19	20	19	20
Hofmeesters. . . .	19	20	19	20
Bedienden	19	20	20	19
Eerste koks. . . .	19	20	19	19
Tweede koks . . .	19	20	21	20
Djoeroemoedi's. . .	74	80	74	75
Kassaps	19	20	19	21
Pandjerwalla's. . .	57	61	55	44
Matrozen.	99	109	121	161
Mandoer-stokers . .	19	21	18	17
Stokers	76	84	93	96
Tremmers	65	73	89	93
Totalen . .	523	568	586	625

dd) Verdeeld over 4 gewesten, als volgt: 2 in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden, 1 in de residentie Menado en 2 in de residentie Timor.

Bijlage D.

(Zie hoofdstuk F van het verslag.)

TABELLARISCHE OPGAVEN,

meerendeels over 1902, betreffende eenige ONDERWERPEN van JUSTITIEELEN AARD of daarmede verband houdende.

I. Lijst van naamlooze vennootschappen in 1902 in Nederlandsch-Indië en in Nederland opgericht (deze laatsten alleen voor zooveel haar werkkring zich tot Nederlandsch-Indië uitstrekt).

II. Aantal huwelijken in 1902 in Nederlandsch-Indië gesloten tusschen personen die aldaar aan een verschillend recht zijn onderworpen.

III. Aantal in 1902 in Nederlandsch-Indië verleden akten van oogstverband.

IV. Aantal in 1902 in Nederlandsch-Indië aanhangig geweest zijnde faillissementen.

V. Uitkomsten over 1902 van het beheer der wees- en boedelkamers in Nederlandsch-Indië.

VI. Statistiek betreffende de in 1902 op Java en Madoera berechte strafvervolgingen wegens veediefstal.

VII. Aantal gevallen waarin in 1902 door den Gouverneur-Generaal gratie of remissie van straf aan veroordeelden is verleend.

VIII. Numerieke opgaven betreffende de in 1898 t/m 1902 aan Nederlanders, zoomede aan westersche en oostersche vreemdelingen verleende en geweigerde vergunningen tot vestiging of inwoning in Nederlandsch-Indië en de in die jaren in beraad gehouden verzoeken om zoodanige vergunning.

IX. Numerieke opgaven over 1902 betreffende de toelating en vestiging in Nederlandsch-Indië van Nederlanders, zoomede van westersche en oostersche vreemdelingen.

X. Statistiek der gedurende 1901 in de registers van den burgerlijken stand in Nederlandsch-Indië gedane inschrijvingen van geboorten, huwelijken, echtscheidingen en sterfgevallen.

I. Lijst van naamlooze vennootschappen in 1902 in Nederlandsch-Indië en in Nederland opgericht (deze laatsten alleen voor zooveel haar werkkring zich tot Nederlandsch-Indië uitstrekt).

Volgnummer.	Naam der vennootschap.	Zetel.	Datum en nummer van het gouv. besluit.	Datum en nummer van de Jav. Courant.	Duur.	Maatschappelijk kapitaal.	Grootte der aandeelen.	Bedrag waarvoor is geteekend.	In 1902 te storten bedrag.
	A. In Nederlandsch-Indië opgericht.								
1	Handelmaatschappij Louvre.	Soerabaja.	1 Jan. 1902 n°. 20	4 April 1902 n°. 27	25 jaar.	f 75 000	f 250	f 75 000	f 75 000
2	Landbouw- en nijverheidsmaatschappij „de Moeria".	Semarang.	4 „ „ „ 6	25 Febr. „ „ 16	23 „ en 1 maand.	200 000	1 000	50 000	50 000
3	Landbouwmaatschappij „de Toekomst".	Id.	4 „ „ „ 7	21 „ „ „ 15	25 jaar.	30 000	250	10 000	10 000
4	Cultuurmaatschappij Kawiredjo.	Kawiredjo (Kediri).	9 „ „ „ 6	15 April „ „ 30	75 „	21 000	500	21 000	10 500
5	Bataviasche Scheepvaartmaatschappij.	Batavia.	9 „ „ „ 7	21 Jan. „ „ 6	30 „	120 000	1 000	60 000	60 000
6	Cultuurmaatschappij Panoembangan.	Id.	15 „ „ „ 35	4 Febr. „ „ 10	75 „	350 000	500	250 000	250 000
7	Mijnbouwmaatschappij Pelalawan.	Id.	15 „ „ „ 36	24 Jan. „ „ 7	75 „	1 500 000	100	1 000 000	1 000 000
8	Mijnbouwmaatschappij Enim Lematang.	Id.	15 „ „ „ 37	31 „ „ „ 9	75 „	900 000	100	600 000	600 000
9	Mijnbouwmaatschappij Siak-Noord.	Id.	15 „ „ „ 38	7 Febr. „ „ 11	75 „	1 500 000	100	1 000 000	1 000 000
10	Mijnbouwmaatschappij Siak-Oost.	Id.	15 „ „ „ 39	28 Jan. „ „ 8	75 „	1 500 000	100	1 000 000	1 000 000
11	Mijnbouwmaatschappij Si Kadoedoek.	Id.	18 „ „ „ 38	31 „ „ „ 9	75 „	150 000	100	135 000	123 750
12	Mijnbouwmaatschappij Banggaai-Tomboekoe.	Id.	22 „ „ „ 14	11 Febr. „ „ 12	75 „	900 000	100	600 000	600 000
13	Handelmaatschappij Seng Bie.	Pekalongan.	24 „ „ „ 9	14 „ „ „ 13	70 „	800 000	10 000	500 000	200 000
14	Handelmaatschappij Priaman.	Priaman.	24 „ „ „ 10	24 Juni „ „ 50	90 „	150 000	10 000	150 000	150 000
15	Soerabajasche Mijnbouwmaatschappij.	Soerabaja.	4 Febr. „ „ 23	7 Maart „ „ 19	75 „	20 000	100	10 000	10 000
16	Batang-Natal-Goud-syndicaat.	Batavia.	5 „ „ „ 6	28 Febr. „ „ 17	75 „	150 000	100	135 000	123 750
17	Maatschappij tot exploitatie der suikerfabriek Tangoelangin.	Semarang.	6 „ „ „ 3	28 „ „ „ 17	25 „ en 1 maand.	600 000	50 000	600 000	600 000
18	Maatschappij tot exploitatie der suikerfabriek Redjo-agoeng.	Id.	6 „ „ „ 4	4 Maart „ „ 18	25 jaar en 1 maand.	600 000	50 000	600 000	600 000
19	Mijnbouwmaatschappij Tambang Besikoe.	Batavia.	28 „ „ „ 5	14 „ „ „ 21	75 jaar.	150 000	100	135 000	123 750
20	Preanger Kalkbranderij.	Id.	1 Maart „ „ 31	14 „ „ „ 21	24 „	25 000	250	25 000	25 000
21	Cultuurmaatschappij Djolotigo.	Java, ten kantore van den directeur.	2 „ „ „ 4	4 April „ „ 27	49 „	100 000	250	100 000	100 000
22	Cultuurmaatschappij Padokan en Barongan, c. a.	Semarang.	4 „ „ „ 11	25 Maart „ „ 24	40 „	1 650 000	1 000	1 650 000	1 650 000
23	Maatschappij tot exploitatie van onroerende goederen „de Toekomst".	Batavia.	7 „ „ „ 16	21 „ „ „ 23	75 „	10 000	1 000	10 000	10 000
24	Cultuurmaatschappij Onggobojo.	Onggobojo (Kediri).	8 „ „ „ 19	26 Aug. „ „ 68	25 „	28 000	1 000	28 000	28 000
25	Stoomvaartmaatschappij Koetei.	Samarinda.	11 „ „ „ 3	3 Juni „ „ 44	49 „	200 000	1 000	200 000	100 000
26	Stoomrijstpellerij Tanggoel.	Tanggoel (Besoeki).	14 „ „ „ 40	8 April „ „ 28	30 „	75 000	100	75 000	75 000
27	Prauwenveer Makasser.	Makasser.	16 „ „ „ 17	9 Mei „ „ 37	25 „	200 000	1 000	40 000	40 000
28	Maatschappij tot exploitatie van vastigheden Tanahlapang Glodok.	Batavia.	21 „ „ „ 40	11 April „ „ 29	50 „	84 000	1 000	84 000	84 000
29	Handelmaatschappij Hap Kie.	Soerabaja.	21 „ „ „ 41	29 „ „ „ 34	50 „	200 000	1 000	150 000	150 000
30	Maatschappij tot exploitatie van grondbezit en eigendom Weltevreden.	Batavia.	24 „ „ „ 29	25 „ „ „ 33	75 „	30 000	1 000	25 000	25 000
31	Mijnbouwmaatschappij Unitas.	Id.	24 „ „ „ 30	22 „ „ „ 32	75 „	300 000	100	225 000	225 000
32	Handelmaatschappij Au Bon Marché.	Soerabaja.	24 „ „ „ 35	23 Mei „ „ 41	29 „	100 000	1 000	75 000	75 000
33	Mijnbouwmaatschappij Aijer Gedang.	Batavia.	29 „ „ „ 24	22 April „ „ 32	75 „	300 000	100	260 000	245 000
34	Cultuurmaatschappij Rattee.	Id.	29 „ „ „ 25	18 „ „ „ 31	75 „	150 000	100	150 000	150 000
35	De Langkat en Tamiang Telephoonmaatschappij.	Tandjoeng Poera.	2 April „ „ 24	13 Mei „ „ 38	15 „	100 000	250 en 1 000	100 000	100 000
36	Bouwmaatschappij Soerabaja.	Soerabaja.	2 „ „ „ 25	6 Juni „ „ 45	75 „	450 000	1 000	450 000	450 000

Volgnummer.	Naam der vennootschap.	Zetel.	Datum en nummer van het gouv. besluit.	Datum en nummer van de Jav. Courant.	Duur.	Maatschappelijk kapitaal.	Grootte der aandeelen.	Bedrag waarvoor is geteekend.	In 1902 te storten bedrag.
37	Marmerkalkbranderij Gamping Wadjak, voorheen VAN APCAR EN C°.	Soerabaja.	4 April 1902 n°. 3	6 Mei „ „ 36	25 jaar.	f 120 000	f 500	f 120 000	f 120 000
38	Mijnbouwmaatschappij Marindam.	Id.	4 „ „ „ 4	16 „ „ „ 39	75 „	136 400	20	28 000	28 000
39	Maatschappij tot aanleg en exploitatie van spoor- en tramwegen in Ned.-Indië.	Id.	8 „ „ „ 16	a)	98 „ en 9 maanden.	10000000	1 000	2 000 000	2 000 000
40	Algemeen reclamebureau Excelsior.	Bandoeng.	19 „ „ „ 11	6 Juni „ „ 45	75 jaar.	100 000	100	100 000	100 000
41	Waspada Cultuurmaatschappij.	Garoet.	26 „ „ „ 1	3 „ „ „ 44	51 „	150 000	1 000	100 000	100 000
42	Boek- en handelsdrukkerij, voorheen THIES en UMBGROVE.	Soerabaja.	1 Mei „ „ 35	8 Juli „ „ 54	30 „	60 000	500	45 500	45 500
43	Cultuurmaatschappij Barissan.	Padang.	3 „ „ „ 21	13 Juni „ „ 47	29 „	60 000	250	30 000	30 000
44	Preanger Productenhandel.	Batavia.	14 „ „ „ 2	10 „ „ „ 46	75 „	100 000	500	100 000	25 000
45	IJsfabriek Wadas.	Tegal.	18 „ „ „ 15	4 Juli „ „ 53	29 „ en 10 maanden.	50 000	100	50 000	50 000
46	Eerste Nederlandsch-Indische koffiebranderij.	Soerabaja.	18 „ „ „ 16	8 „ „ „ 54	28 jaar en 7 maanden.	50 000	100	11 900	11 900
47	Cultuurmaatschappij Ampel.	Semarang.	18 „ „ „ 17	17 Juni „ „ 48	74 jaar.	150 000	1 000	150 000	150 000
48	Cultuurmaatschappij Rantjawelini.	Batavia.	1 Juni „ „ 24	20 „ „ „ 49	54 „ en 7 maanden.	112 000	500	112 000	112 000
49	Handelmaatschappij Kong Tjhiang Lie.	Padang.	2 „ „ „ 18	19 Aug. „ „ 66	90 jaar.	18 375	875	18 375	18 375
50	Bouwmaatschappij Ardjoeno.	Soerabaja.	3 „ „ „ 42	11 Juli „ „ 55	75 „	20 000	200	20 000	20 000
51	Houthandelmaatschappij West-Java.	Buitenzorg.	4 „ „ „ 13	1 „ „ „ 52	25 „	200 000	250	49 250	25 000
52	Cultuurmaatschappij Redjosari.	Redjosari (Kediri).	15 „ „ „ 19	15 „ „ „ 56	75 „	100 000	5 000 en f 1 000	61 000	61 000
53	IJsfabriek te Soekaboemi.	Soekaboemi.	26 „ „ „ 22	9 Sept. „ „ 72	30 „ en 6 maanden.	12 000	f 250	12 000	12 000
54	Handelmaatschappij Tong Goean.	Siboga (Sumatra's Westkust).	1 Juli „ „ 1	10 Oct. „ „ 81	10 jaar.	30 000	1 000	30 000	30 000
55	Exploitatie van onroerende goederen.	Padang.	1 „ „ „ 19	8 Aug. „ „ 63	25 „	50 000	250	25 000	25 000
56	Nagreksche Handel- en nijverheidmaatschappij.	Nagrek (Preang. Regentsch.).	11 „ „ „ 3	15 „ „ „ 65	48 „ en 6 maanden.	60 000	1 000	40 000	6 000
57	Cultuurmaatschappij Tjipinang Vrededal, c. a.	Meester-Cornelis.	11 „ „ „ 17	19 Sept. „ „ 75	75 jaar.	100 000	1 000	100 000	100 000
58	Maatschappij tot voortzetting en exploitatie der zaken firma V. OLISLAEGER EN C°.	Batavia.	11 „ „ „ 18	8 Aug. „ „ 63	29 „	80 000	10 000	80 000	80 000
59	Handel- en cultuurmaatschappij Djollong Pati.	Pati.	14 „ „ „ 8	7 Oct. „ „ 80	25 „	60 000	500	60 000	60 000
60	Handelmaatschappij „het Centrum".	Batavia.	16 „ „ „ 4	25 Juli „ „ 59	75 „	70 000	100	40 000	40 000
61	Algemeene houtaankapmaatschappij.	Id.	17 „ „ „ 41	12 Aug. „ „ 64	75 „	500 000	500	500 000	500 000
62	Cultuurmaatschappij Djembroeng.	Djembroeng (Pasoeroean).	18 „ „ „ 31	19 „ „ „ 66	25 „ en 6 maanden.	50 000	1 000	20 000	20 000
63	Hôtel Poespo.	Soerabaja.	20 „ „ „ 13	9 Sept. „ „ 72	50 „	12 000	250	12 000	12 000
64	Cultuurmaatschappij Tjiblagoeng.	Batavia.	23 „ „ „ 18	22 Aug. „ „ 67	75 „	50 000	500	50 000	50 000
65	Cultuur- en handelmaatschappij Kim Siang.	Pekalongan.	23 „ „ „ 19	29 „ „ „ 69	75 „	210 000	1 000	120 000	120 000
66	Exploratie- en exploitatiemaatschappij Sambas.	Batavia.	5 Aug. „ „ 44	5 Sept. „ „ 71	75 „ en 6 maanden.	220 000	100	220 000	220 000
67	Cultuurmaatschappij Bandjarardjo.	Semarang.	10 „ „ „ 23	19 „ „ „ 75	40 jaar.	300 000	1 000	300 000	300 000
68	Cultuurmaatschappij Tjilangkap.	Batavia.	12 „ „ „ 40	23 „ „ „ 76	50 „	25 000	500	20 000	20 000
69	Cultuurmaatschappij Soember Pakel.	Malang.	19 „ „ „ 26	17 Oct. „ „ 83	30 „	50 000	1 000	50 000	50 000
70	Handelmaatschappij Liem Kiem Hwa.	Klaten (Soerakarta).	24 „ „ „ 24	7 „ „ „ 80	50 „	90 000	1 500	90 000	90 000
71	Maatschappij tot het drijven van commissie-, expeditie- en incasseerzaken, voorheen H. SERSANSIE.	Batavia.	29 „ „ „ 20	3 „ „ „ 79	25 „	20 000	200	8 000	8 000
72	Mijnbouwmaatschappij Ketahoen.	Id.	30 „ „ „ 18	12 Sept. „ „ 73	75 „	2 500 000	100	2 275 800	1 646 840
73	Handelmaatschappij Hap Pouw.	Id.	6 Sept. „ „ 22	3 Oct. „ „ 79	75 „	50 000	1 000	50 000	50 000

a) Op het tijdstip van afsluiting van dit overzicht (April 1903) had de voorgeschreven openbaarmaking der akte van oprichting nog niet plaats gehad.

Volgnummer.	Naam der vennootschap.	Zetel.	Datum en nummer van het gouv. besluit.	Datum en nummer van de Jav. Courant.	Duur.	Maatschappelijk kapitaal.	Grootte der aandeelen.	Bedrag waarvoor is geteekend.	In 1902 te storten bedrag.
74	Preanger vendutie-, commissie- en assurantiekantoor.	Bandoeng.	10 Sept. „ „ 21	10 Oct. 1902 „ 81	75 jaar.	f 20 000	f 100	f 12 200	f 12 200
75	Handelmaatschappij Kho Liam Tjhing.	Probolinggo.	10 „ „ „ 39	7 Nov. „ „ 89	30 „	20 000	500	20 000	20 000
76	Landbouwmaatschappij Selapadjang-Oost.	Batavia.	27 „ „ „ 6	21 Oct. „ „ 84	ruim 73 jaar.	110 000	1 000	40 000	40 000
77	Handelmaatschappij Thay San.	Bangkalan.	29 „ „ „ 20	4 Nov. „ „ 88	50 jaar.	50 000	500	50 000	50 000
78	Bouwmaatschappij Francisca.	Batavia.	30 „ „ „ 21	24 Oct. „ „ 85	ruim 72 jaar.	82 000	1 000	82 000	82 000
79	Cultuur- en Handelmaatschappij Tek Mo.	Bandoeng.	12 Oct. „ „ 4	31 „ „ „ 87	75 jaar.	50 000	1 000	20 000	20 000
80	Cultuurmaatschappij Tjiherang.	Batavia.	16 „ „ „ 36	28 „ „ „ 86	75 „	60 000	500	60 000	48 912
81	Bandoengsche Aërogeengasmaatschappij.	Id.	19 „ „ „ 3	4 Nov. „ „ 88	30 „	180 000	50	46 000	25 000
82	Atjehsche Handelmaatschappij.	Koeta Radja.	19 „ „ „ 35	2 Dec. „ „ 96	25 „	400 000	500	200 000	200 000
83	Handelmaatschappij Kiem Goan.	Pekalongan.	19 „ „ „ 36	6 Jan. 1903 „ 2	70 „	120 000	5 000	100 000	100 000
84	Nederlandsch-Oost-Indische zeepfabriek, voorheen Tjee Bie Kongsie.	Soerabaja.	19 „ „ „ 37	25 Nov. 1902 „ 94	50 „	30 000	1 000	30 000	30 000
85	Land- en mijnbouwmaatschappij Soengei Aja-Nangga Pinoh.	Batavia.	27 „ „ „ 6	11 „ „ „ 90	75 „	400 000	100	200 000	200 000
86	Handelsvereeniging Bos Sulpke.	Soerabaja.	26 Nov. „ „ 18	12 Dec. „ „ 99	50 „	100 000	1 000	20 000	20 000
87	Toeloengagoeng Cultuurmaatschappij.	Toeloengagoeng.	1 Dec. „ „ 13	10 Maart 1903 „ 20	25 „	1 000	100	1 000	1 000

B. In Nederland opgericht.

Volgnummer.	Naam der vennootschap.	Zetel.	Datum en nummer van het Kon. besluit.	Datum en nummer van de Ned. Staatscourant.	Duur.	Maatschappelijk kapitaal.	Grootte der aandeelen.	Bedrag waarvoor is geteekend.	In 1902 te storten bedrag.
I	Maatschappij Koffieland Segoenoeng.	's-Gravenhage.	14 Jan. 1902 n°. 31	6 Febr. 1902 n°. 31	ruim 56 jaar.	f 150 000	f 1 000	f 102 000	f 102 000
II	Cultuurmaatschappij Klepon.	Rotterdam.	28 „ „ „ 32	2 en 3 Maart „ „ 52	54 „	60 000	500	60 000	30 000
III	„Raadpensionaris Johan de Witt", algemeene maatschappij van verzekering op het leven en bij ziekte.	Tiel.	7 Febr. „ „ 22	14 „ „ „ 62	ruim 49 jaar.	1 000 000	1 000	400 000	40 000
IV	Generale Hypotheekbank.	Amsterdam.	7 „ „ „ 23	22 en 23 Juni „ „ 144	50 „	1 000 000	1 000	200 000	20 000
V	Asahan Tabaksbouwmaatschappij.	Id	12 „ „ „ 14	6 Maart „ „ 55	80 „	1 000 000	1 000	750 000	—
VI	Cultuurmaatschappij Pesoetjen.	's-Gravenhage.	3 Maart „ „ 37	21 „ „ „ 68	ruim 67 jaar.	200 000	1 000	40 000	40 000
VII	Cultuurmaatschappij Alas Fledek.	Amsterdam.	3 „ „ „ 38	9 April „ „ 82	73 „ en 9 maanden.	75 000	1 000	75 000	75 000
VIII	Sumatra-Borneo Mijnbouwsyndicaat.	Id.	11 „ „ „ 25	30 en 31 Maart en 1 April 1902 n°. 75	80 jaar.	600 000	1 200	120 000	120 000
IX	Perlak Petroleummaatschappij.	Id.	11 „ „ „ 25	17 „ „ „ 89	73 „ en 9 maanden.	3 000 000	500	3 000 000	„
X	Sumatra Plantagemaatschappij.	Id.	25 „ „ „ 31	19 „ „ „ 91	75 jaar en 9 maanden.	750 000	1 000	750 000	750 000
XI	Cultuurmaatschappij Kanip.	Haarlem.	9 April „ „ 38	a)	—	—	—	—	—
XII	Delfstoffen- en landbouwmaatschappij Singkawang.	Rotterdam.	20 Mei „ „ 22	4 Juni „ „ 128	75 jaar.	2 000 000	1 000	1 700 000	1 580 000
XIII	Tarakan Petroleummaatschappij	Amsterdam.	17 Juni „ „ 24	12 Juli „ „ 161	75½ „	3 900 000	600	2 700 000	2 700 000
XIV	Houtaankapmaatschappij Mandau Tapong.	Id.	17 „ „ „ 24	29 „ „ „ 175	40 „	144 000	1 000	52 000	52 000
XV	Boedoek Mijnbouwmaatschappij.	Id.	4 Juli „ „ 31	9 Aug. „ „ 185	60 „ en 6 maanden.	120 000	60	120 000	120 000
XVI	Landbouwmaatschappij Pager Alam.	Id.	9 „ „ „ 45	29 Juli „ „ 75	40 jaar en 6 maanden.	500 000	500	500 000	500 000
XVII	Exploratie- en mijnbouwmaatschappij Poeloe Pertjah.	's-Gravenhage.	9 „ „ „ 45	31 Aug., 1 en 2 Sept 1902 n°. 204	80 jaar.	600 000	100	180 000	180 000
XVIII	Mijnbouwcompagnie Kotaboenan.	Amsterdam.	30 „ „ „ 60	18 „ „ „ 218	78 „ en 4 maanden.	2 000 000	1 000	1 303 000	1 200 000
XIX	Mijnbouwmaatschappij Toeval.	's-Gravenhage.	7 Aug. „ „ 75	28 Jan. 1903 „ 23	99 jaar.	2 400 000	500	1 400 000	1 400 000
XX	Java-China-Japan-lijn.	Amsterdam.	10 Sept. „ „ 49	12 en 13 Oct. 1902 „ 239	50 „	6 000 000	1 000	2 000 000	600 000
XXI	Cultuurmaatschappij Rogodjampi.	Rotterdam.	7 Nov. „ „ 33	14 Jan. 1903 „ 11	50 „	600 000	1 000	600 000	600 000
XXII	Nederlandsch-Indische Producten-importmaatschappij.	's-Gravenhage.	11 „ „ „ —	8 „ „ „ 6	51 „	200 000	500	40 000	40 000
XXIII	„Phlox", maatschappij tot exploitatie van verlichtings- en verwarmings-octrooien.	Amsterdam.	26 „ „ „ 51	20 Dec. 1902 „ 298	75 „	2 000 000	1 000	2 000 000	2 000 000
XXIV	Exportmaatschappij voorheen B. S. van Leeuwen en C°.	Id.	10 Dec. „ „ 31	4 en 5 Jan. 1903 „ 3	75 „	1 000 000	1 000	600 000	„
XXV	Handelsvereeniging, voorheen Reiss en C°.	Id.	10 „ „ „ 31	a)	—	—	—	—	—
XXVI	Cultuur- en handelmaatschappij Siloewas	Id.	17 „ „ „ 33	22 Jan. „ „ 18	75 „	600 000	1 000	150 000	22 500
XXVII	Maatschappij tot exploitatie van het specerijperk Laoetang.	Id.	17 „ „ „ 33	18 en 19 „ „ „ 15	41 „	360 000	1 000	360 000	360 000
XXVIII	Cultuurmaatschappij Tjitarik.	Stad-Almelo.	17 „ „ „ 33	16 „ „ „ 13	64 „	150 000	1 000	120 000	120 000
XXIX	IJsmaatschappij Petodjo.	's-Gravenhage.	17 „ „ „ 33	a)	—	—	—	—	—
XXX	Buitenzorgsche IJsmaatschappij.	Id.	17 „ „ „ 33	a)	—	—	—	—	—

a) Op het tijdstip van afsluiting van dit overzicht (April 1903) had de voorgeschreven openbaarmaking der akte van oprichting nog niet plaats gehad.

II. Aantal huwelijken in 1902 in Nederlandsch-Indië gesloten tusschen personen die aldaar aan een verschillend recht zijn onderworpen. *a*)

Ressort van den raad van justitie te:	Huwelijken tusschen					Totaal.
	Europeesche mannen en				Europeesche vrouwen en inlandsche (of met dezen gelijkgestelde) mannen.	
	inlandsche (niet-Christen-) vrouwen.	inlandsche (Christen-) vrouwen.	Chineesche (niet-Christen-) vrouwen.	Chineesche (Christen-) vrouwen.		
Batavia	9	13	7	1	„	30
Semarang	13	28	1	5	2	49
Soerabaja	8	4	3	1	„	16
Padang	„	5	„	„	„	5
Makasser.	3	19	„	„	9	31
Totalen.	33	69	11	7	11	131
Over 1901 waren de totalen. . . .	49	48	11	4	5	117

a) Zie K. B. 29 Dec. 1896 (Ned. St. 1898 n°. 158), gewijzigd bij K. B. 19 Juli 1901 (Ned. St. n°. 348).

III. Aantal in 1902 in Nederlandsch-Indië verleden akten van oogstverband. *a*)

Verleden binnen het ressort van den raad van justitie te:	Betreffende onderstaande oogstjaren.			Betreffende onderstaande categorieën van ondernemingen.					Betreffende onderstaande soort van oogsten.					
	Oogst van 1901.	Oogst van 1902.	Te zamen.	Particuliere landen.	Huurlanden in Soerakarta en Djokjakarta.	Erfpachts- of huurondernemingen op gouv. gronden.	Andere ondernemingen.	Te zamen.	Suikeroogsten.	Koffieoogsten.	Tabaksoogsten.	Indigooogsten.	Oogsten van andere producten of oogsten van gemengden aard. *b*)	Te zamen.
Batavia	29	„	29	„	„	6	23	29	„	4	20	„	5	29
Semarang.	18	17	35	„	23	12	„	35	8	2	5	1	19	35
Soerabaja.	*c*) 53	*d*) „	53	„	„	34	19	53	19	34	„	„	„	53
Padang	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Makasser	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Totalen. . .	*c*) 100	*d*) 17	117	„	23	52	42	*e*) 117	27	40	25	1	24	117
Over 1901 waren de totalen.	. . .	. . .	*f*) 99	1	14	39	45	*g*) 99	28	25	27	3	16	99

a) Zie K. B. 24 Jan. 1866 (Ned. St. n°. 57).

b) Voor zooveel de oogsten van gemengden aard tevens een der in de vier voorgaande kolommen genoemde producten omvatten, is in die kolommen van de betrekkelijke akten geen melding gemaakt.

c) Van deze akten hadden er 26 ook betrekking op den oogst van 1903.

d) Zie de voorgaande noot.

e) Van deze 117 akten hadden er 24 betrekking tot ondernemingen in de buitenbezittingen (Lampongsche Districten 1, Palembang 1 en Oostkust van Sumatra 22), terwijl al de overige betroffen ondernemingen op Java en over de verschillende gewesten verdeeld waren als volgt: Batavia 1, Preanger Regentschappen 4, Pekalongan 5, Semarang 4, Soerabaja 11, Pasoeroean 22, Besoeki 7, Banjoemas 1, Kedoe 1, Djokjakarta 7, Soerakarta 16, Madioen 1 en Kediri 13.

f) Namelijk 50 akten, welke betrekking hadden enkel tot den oogst van 1901, 23 betreffende den oogst van 1902 en 26 betreffende beide oogsten te zamen.

g) Van deze 99 akten hadden er 24 betrekking tot ondernemingen in de buitenbezittingen (Sumatra's Westkust 2, Lampongsche Districten 1, Oostkust van Sumatra 20 en Menado 1), terwijl één akte betrekking had tot ondernemingen in de residentiën Batavia, Preanger Regentschappen en Palembang. Al de overige betroffen ondernemingen op Java.

IV. Aantal in 1902 in Nederlandsch-Indië aanhangig geweest zijnde faillissementen.

OMSCHRIJVING.	Bijzondere kooplieden behoorende tot de: Europeanen.	Chineezen.	andere vreemde oosterlingen.	Vennootschappen onder eene firma.	Naamlooze vennootschappen.	Te zamen.
A. Op ult. 1901 aanhangige faillissementen.						
Op ult. 1901 aanhangige faillissementen: sedert meer dan 3 jaar	8	37	5	6	1	57
„ „ „ 2 „	6	19	6	4	„	35
„ „ „ 1 „	5	31	11	3	2	52
„ „ „ 6 maanden	3	22	5	1	1	32
„ 6 maanden of minder	6	15	7	2	1	31
Totalen	28	124	34	16	5	207
Onder de boedels bevonden er zich:						
met een *passief* van minder dan f 2 500	„	13	4	„	„	17
„ „ „ „ f 2 500 tot 5 000	1	12	8	„	„	21
„ „ „ „ meer dan 5 000 tot f 10 000	8	22	9	4	1	44
„ „ „ „ „ „ 10 000 „ 25 000	13	31	6	5	3	58
„ „ „ „ „ „ 25 000 „ 50 000	2	23	6	3	1	35
„ „ „ „ „ „ 50 000	3	21	1	4	„	29
Te zamen	*a*) 27	*a*) 122	34	16	5	*b*) 204
en met een *actief* van minder dan f 2 500	8	52	17	2	3	82
„ „ „ „ „ f 2 500 tot 5 000	6	13	8	6	1	34
„ „ „ „ „ meer dan 5 000 tot f 10 000	7	15	4	2	1	29
„ „ „ „ „ „ „ 10 000 „ 25 000	4	23	2	2	„	31
„ „ „ „ „ „ „ 25 000 „ 50 000	„	4	3	3	„	10
„ „ „ „ „ „ „ 50 000	2	14	„	1	„	17
Te zamen	*c*) 27	*d*) 121	34	16	5	*e*) 203
Bij het einde van 1902 waren van de bovenbedoelde faillissementen *beëindigd* (zie blz. 8): door accoord	„	3	1	1	„	5
„ vereffening	5	20	7	4	2	38
„ tenietdoening van de faillietverklaring	1	„	„	„	„	1
op andere wijze	„	6	„	„	„	6
Te zamen	6	29	8	5	2	50
en bleven dus *onbeëindigd*	22	95	26	11	3	157
Totalen als boven	28	124	34	16	5	207

a) Respectievelijk 1 en 2 minder dan het getal aanhangige faillissementen, omdat in deze 3 boedels de balans nog niet was opgemaakt.

b) 3 minder dan het getal aanhangige faillissementen (vgl. noot *a*).

c) 1 minder dan het getal aanhangige faillissementen, omdat in den betrekkelijken boedel de balans nog niet was opgemaakt.

d) 3 minder dan het getal aanhangige faillissementen, omdat in 2 boedels de balans nog niet was opgemaakt, en in 1 boedel geen actief was.

e) 1 minder dan het getal aanhangige faillissementen (vgl. de noten *c* en *d*).

OMSCHRIJVING.	Bijzondere kooplieden behoorende tot de: Europeanen.	Chineezen.	andere vreemde oosterlingen.	Vennootschappen onder eene firma.	Naamlooze vennootschappen.	Te zamen.
B. In 1902 ontstane faillissementen.						
In 1902 ontstane faillissementen: op eigen aangifte van den schuldenaar .	1	54	8	6	1	70
op vordering van de schuldeischers. . .	5	14	1	2	2	24
op vordering van het openbaar ministerie	„	„	„	„	„	„
Totalen	6	68	9	f) 8	3	g) 94
Onder de boedels bevonden er zich:						
met een *passief* van minder dan f 2 500	3	4	3	„	„	10
„ „ „ „ f 2 500 tot 5 000	„	8	„	„	„	8
„ „ „ „ meer dan 5 000 tot f 10 000 . . .	1	9	2	„	„	12
„ „ „ „ „ „ 10 000 „ 25 000 . . .	1	15	1	3	1	21
„ „ „ „ „ „ 25 000 „ 50 000 . . .	„	9	1	1	„	11
„ „ „ „ „ „ 50 000	1	12	„	3	1	17
Te zamen	6	h) 57	h) 7	h) 7	h) 2	i) 79
en met een *actief* van minder dan f 2 500	1	31	3	1	1	37
„ „ „ „ „ f 2 500 tot 5 000	3	8	1	3	1	16
„ „ „ „ „ meer dan 5 000 tot f 10 000 . .	1	4	„	„	„	5
„ „ „ „ „ „ „ 10 000 „ 25 000 . .	1	3	2	2	„	8
„ „ „ „ „ „ „ 25 000 „ 50 000 . .	„	4	1	„	„	5
„ „ „ „ „ „ „ 50 000	„	„	„	1	„	1
Te zamen	6	j) 50	k) 7	k) 7	k) 2	l) 72
Bij het einde des jaars waren van de bovenbedoelde faillissementen *beëindigd* (zie blz. 8): door accoord	„	3	„	1	„	4
„ vereffening	„	„	1	„	„	1
„ tenietdoening van de faillietverklaring . . .	2	4	„	„	„	6
op andere wijze	1	„	1	„	„	2
Te zamen	3	7	2	1	„	13
en bleven dus *onbeëindigd*	3	61	7	7	3	81
Totalen als boven	6	68	9	8	3	94

f) In 6 gevallen behoorden de firmanten niet tot de Europeesche of met deze gelijkgestelde bevolking.

g) Naar hun bedrijf waren de gefailleerden te verdeelen als volgt: 1 commensalenhuishoudster, 1 apotheker, 1 kleermaker, 1 aannemer voor het herstellen van openbare werken, 10 handelaars in olie en rijst, 10 handelaars in lijnwaden, 1 handelaarster in aardewerk, 1 handelaarster in modeartikelen, 5 handelaars in kramerijen, 1 handelaarster in diverse artikelen, 2 handelaars in rijwielen, 21 kleinhandelaars, 15 tokohouders, 21 kooplieden, 1 maatschappij tot verkoop van inlandsche producten, 1 ijs- en 1 winkelmaatschappij.

h) Respectievelijk 11, 2, 1 en 1 minder dan het getal ontstane faillissementen, omdat in deze 15 boedels de balans nog niet was opgemaakt.

i) 15 minder dan het getal ontstane faillissementen (vgl. noot *h*).

j) 18 minder dan het getal ontstane faillissementen, omdat in 11 boedels de balans nog niet was opgemaakt, en in 7 boedels geen actief was.

k) Respectievelijk 2, 1 en 1 minder dan het getal ontstane faillissementen, omdat in deze 4 boedels de balans nog niet was opgemaakt.

l) 22 minder dan het getal ontstane faillissementen (vgl. de noten *j* en *k*).

D

OMSCHRIJVING.	Faillissementen *vóór* 1902 aangebracht.						Faillissementen *in* 1902 aangebracht.					
	Bijzondere kooplieden behoorende tot de:			Vennootschappen onder eene firma.	Naamlooze vennootschappen	Te zamen.	Bijzondere kooplieden behoorende tot de:			Vennootschappen onder eene firma.	Naamlooze vennootschappen.	Te zamen.
	Europeanen.	Chineezen.	andere vreemde oosterlingen.				Europeanen.	Chineezen.	andere vreemde oosterlingen.			
C. In 1902 beëindigde faillissementen.												
In 1902 beëindigde faillissementen (zie onder A en B op blz. 6 en 7)	6	29	8	5	2	50	3	7	2	1	„	13
De afloop was aldus:												
Boedels waarin de *preferente* schuldeischers ten volle werden voldaan. bij accoord / bij vereffening	„ 3	„ 6	„ 5	„ 4	„ 1	„ 19	„ „	„ „	„ „	„ „	„ „	„ „
Te zamen	3	6	5	4	1	19	„	„	„	„	„	„
Boedels waarin aan de *concurrente* schuldeischers werd uitgekeerd: minder dan 10 pct. bij accoord / bij vereffening	„ 1	1 6	„ 7	„ 1	„ 1	1 16	„ „	„ „	„ „	„ „	„ „	„ „
van 10 tot 25 pct. bij accoord / bij vereffening	„ 1	1 „	„ „	1 3	„ „	2 4	„ „	2 „	„ „	„ „	„ „	2 „
van 25 tot 50 pct. bij accoord / bij vereffening	„ 1	1 „	1 „	„ „	„ „	2 1	„ „	„ „	„ „	1 „	„ „	1 „
van 50 tot 75 pct. bij accoord / bij vereffening	„ „	„ „	„ „	„ „	„ „	„ „	„ „	1 „	„ „	„ „	„ „	1 „
meer dan 75 pct. bij accoord / bij vereffening	„ „	„ „	„ „	„ „	„ „	„ „	„ „	„ „	„ „	„ „	„ „	„ „
Alzoo bij accoord / bij vereffening	„ 3	3 6	1 7	1 4	„ 1	5 21	„ „	3 „	„ „	1 „	„ „	4 „
Te zamen	3	9	8	5	1	26	„	3	„	1	„	4
Boedels waarin aan de *concurrente* schuldeischers *niets* werd uitgekeerd *m*)	2	20	„	„	1	23	„	„	1	„	„	1
Totalen als boven	*n*) 5	29	8	5	2	*n*) 49	*o*) „	*p*) 3	*q*) 1	1	„	*r*) 5
Boedels waarin de *kosten* van het faillissement (het loon der weeskamers en c. q. der raadslieden daaronder begrepen) in verhouding tot het *actief* bedroegen: minder dan 10 pct.	2	4	2	4	„	12	„	„	„	„	„	„
van 10 tot 25 pct.	2	4	5	„	2	13	„	„	„	„	„	„
van 25 tot 50 pct.	„	6	„	„	„	6	„	1	„	„	„	1
van 50 tot 75 pct.	„	5	„	1	„	6	„	2	1	1	„	4
meer dan 75 pct.	1	10	1	„	„	12	„	„	„	„	„	„
Totalen als boven	*n*) 5	29	8	5	2	*n*) 49	*o*) „	*p*) 3	*q*) 1	1	„	*r*) 5

m) Van de 23 faillissementen vóór 1902 en het eene in 1902 aangebracht, welker vereffening voor de concurrente schuldeischers niets overliet, was hiervan respectievelijk in 18 gevallen en 1 geval (1 faillissement van een Europeaan, 16 van Chineezen, 1 van een Arabier en 1 van eene naamlooze vennootschap) de oorzaak dat de baten niet toereikend waren om de kosten te dekken, en in de overige 5 gevallen (1 faillissement van een Europeaan en 4 van Chineezen), dat de baten juist toereikend waren tot dekking van de kosten.

n) Eén faillissement van een Europeaan werd tenietgedaan. Vandaar de verschillen met de hooger vermelde getallen.

o) De faillissementen van 2 Europeanen werden tenietgedaan en een faillissement van een Europeaan opgeheven. Vandaar de verschillen met de hooger vermelde getallen.

p) De faillissementen van 4 Chineezen werden tenietgedaan. Vandaar de verschillen met de hooger vermelde getallen.

q) Een faillissement van een Arabier werd opgeheven. Vandaar de verschillen met de hooger vermelde getallen.

r) Voor de verschillen met de hooger vermelde getallen, zie de noten *o*, *p* en *q*.

V. Uitkomsten over 1902 van het beheer der wees- en boedelkamers in Nederlandsch-Indië.

WEES- EN BOEDELKAMER TE:	Inkomsten voor den lande. a)			Rente gedurende het beheerjaar gekweekt. b)	Kosten met opzicht tot de in massa uitgezette gelden gemaakt	Verliezen op de uitzettingen geleden.	Kapitalen waarover rente was uit te keeren. c)	Rente over het beheerjaar aan geadministreerden tegoedgedaan (over 1902 en 1901 à 3½ pct.).
	Beheerloon.	Leges.	Te zamen.					
Batavia	f 24 009	f 11 481	f 35 490	f 150 715	f 477	f 13 791	f 3 306 432	f 115 725
Semarang. . . .	11 998	10 702	22 700	79 790	1 223	19 139	1 974 582	69 110
Soerabaja. . . .	20 074	10 728	30 802	129 446	52	1 256	2 801 655	98 058
Padang . . .	3 641	2 367	6 008	18 328	„	„	267 522	9 363
Makasser. . . .	1 569	2 530	4 099	11 088	43	„	196 327	6 871
Te zamen . .	f 61 291	f 37 808	f 99 099	f 389 367	f 1 795	d) f 34 186	f 8 546 518	f 299 127
Over 1901 waren de cijfers . . .	58 598	37 606	96 204	317 902	571	18 217	8 392 584	293 740

AANMERKINGEN.

a) De kosten der wees- en boedelkamers en hare agenten kwamen over 1902 te staan, volgens voorloopige opgaven, op f 357 503. Over 1901 was ter zake uitgegeven, volgens definitieve opgaven, f 334 363.

b) Hierbij is op te merken, dat elke wees- en boedelkamer, die van een zustercollege kapitalen ter uitzetting ontvangt, de daarmede gekweekte rente verantwoordt alsof die verkregen was van eigen kapitalen.

c) Alles berekend over een vol jaar. In verband daarmede zijn de kapitalen, ter zake waarvan slechts over 9, 6 of 3 maanden rente was uit te keeren (ad respectievelijk f 838 980, 717 990 en f 3 392 120), tot 75, 50 en 25 pct. van hun bedrag in rekening is gebracht.

d) In mindering van dit bedrag komt hetgeen de door de wees- en boedelkamer te Semarang aangekochte perceelen, vroeger toebehoord hebbende aan een drietal beleeningschuldigen, bij verkoop meer hebben opgebracht dan de kosten van aankoop, of f 2 092.

VI. Statistiek betreffende de in 1902 op Java en Madoera berechte strafvervolgingen wegens veediefstal.

GEWESTEN.	Behandeld door den politierechter						Behandeld door den landraad.						Totaal-generaal.	
	Aantal zaken			Aantal beklaagden.			Aantal zaken			Aantal beklaagden.				
	die gevolgd zijn door eene veroordeeling.	die gevolgd zijn door vrijspraak.	Totaal.	Veroordeeld.	Vrijgesproken.	Totaal.	die gevolgd zijn door eene veroordeeling.	die gevolgd zijn door vrijspraak.	Totaal.	Veroordeeld.	Vrijgesproken.	Totaal.	Aantal zaken.	Aantal beklaagden.
Bantam	65	6	71	93	26	119	2	4	6	6	4	10	77	129
Batavia	89	26	115	136	41	177	25	45	70	34	77	111	185	288
Preanger Regentschappen . .	43	1	44	75	1	76	10	4	14	23	6	29	58	105
Cheribon	47	36	83	75	90	165	19	4	23	35	8	43	106	208
Pekalongan.	25	6	31	48	20	68	15	20	35	31	54	85	66	153
Semarang	4	12	16	6	29	35	6	13	19	11	25	36	35	71
Rembang	„	1	1	„	8	8	35	23	58	81	42	123	59	131
Soerabaja	18	3	21	24	3	27	27	12	39	48	30	78	60	105
Pasoeroean	25	17	42	44	22	66	133	60	193	228	104	332	235	398
Besoeki	2	19	21	5	37	42	22	19	41	36	37	73	62	115
Banjoemas	32	10	42	67	33	100	73	38	111	131	92	223	153	323
Kedoe.	23	3	26	65	19	84	24	5	29	72	14	86	55	170
Djokjakarta.	3	3	6	5	8	13	9	„	9	17	1	18	15	31
Soerakarta	18	49	67	26	107	133	62	23	85	82	65	147	152	280
Madioen	33	58	91	50	133	183	49	26	75	70	38	108	166	291
Kediri.	„	„	„	„	„	„	12	32	44	21	59	80	44	80
Madoera	75	25	100	125	65	190	62	53	115	90	107	197	215	387
Totalen voor Java en Madoera .	502	275	777	844	642	1486	585	381	966	1016	763	1779	1743	3265
Over 1901 waren de cijfers . .	393	265	658	593	583	1176	565	297	862	977	609	1586	1520	2762

VII. Aantal gevallen waarin in 1902 door den Gouverneur-Generaal gratie of remissie van straf aan veroordeelden is verleend.

Aard der straffen, waarvan gratie of remissie is verleend.	Europeanen.	Chineezen.	Arabieren.	Inlanders.	Totaal.
Doodstraf *a*)	"	*b*) 9	"	*c*) 28 (2)	37 (2)
Tuchthuisstraf	7 (2)	"	"	"	7 (2)
Detentie	3 (3)	"	"	"	3 (3)
Gevangenis	52 (32)	"	"	1 (1)	53 (33)
Dwangarbeid in en buiten den ketting . .	"	65	5	1541 (7)	*d*) 1611 (7)
Tenarbeidstelling aan de publieke werken. .	"	6	"	11	17
Geldboete	6	27	2	12	47
Verbeurdverklaring van goederen.	"	3	"	1	4
Provoost	*e*) 2	"	"	"	2
Wegzending naar een oord van ballingschap.	"	"	"	1	1
Totalen . . .	70 (37)	110	7	1595 (10)	*f*) 1782 (47)
Over 1901 waren de cijfers	127 (80)	128	4	2129 (24)	2388 (104)

a) In 1902 is de doodstraf *voltrokken* aan 17 inlanders.

b) Tot de doodstraf veroordeeld ter zake van moord.

c) Van deze gegratieerden waren 8 veroordeeld ter zake van moord, 1 ter zake van moord en poging daartoe, 1 ter zake van moedwillige brandstichting ter vergemakkelijking van moord, 5 ter zake van diefstal bij nacht onder verzwarende omstandigheden, 2 ter zake van het plegen van gewelddadigheden en medeplichtigheid daaraan tegen een magistraatspersoon in functie, onder verzwarende omstandigheden, 1 ter zake van het in opstand brengen van eene desa tegen het gevestigd gezag; de overige 10 waren Baliërs, die zich aan verschillende feiten hadden schuldig gemaakt, waarvoor de Balische instellingen de doodstraf eischen. De cijfers, tusschen ( ) vermeld, wijzen afzonderlijk het aantal *militaire* veroordeelden aan.

d) Voor zooveel aan een deel dezer veroordeelden geheele kwijtschelding dan wel remissie van straf is verleend, geschiedde dit in 14 gevallen (ten opzichte van 1 Chinees en 13 inlanders) uit aanmerking van in Atjeh of in en door den dienst van den lande bekomen verwondingen, en in 22 gevallen uit aanmerking, dat de veroordeelden (1 Chinees en 21 inlanders) zich tijdens het ondergaan van hunne straf door het een of ander feit — in Atjeh of Djambi — bijzonder verdienstelijk hadden gemaakt. Voorts zijn in de cijfers van het staatje ook 24 tot dwangarbeid veroordeelden (3 Chineezen en 21 inlanders) begrepen, aan wie geheele kwijtschelding van straf is verleend, omdat zij lijdende waren aan beri-beri.

e) Leden der schutterij.

f) Aan 1554 dezer veroordeelden (44 Europeanen, 63 Chineezen, 6 Arabieren en 1441 inlanders) viel gratie of remissie van straf ten deel ter gelegenheid van de viering van den geboortedag van H. M. de Koningin.

VIII. Numerieke opgaven betreffende de in 1898 t/m 1902 aan Nederlanders, zoomede aan westersche en oostersche vreemdelingen, verleende en geweigerde vergunningen tot vestiging of inwoning in Nederlandsch-Indië, en de in die jaren in beraad gehouden verzoeken om zoodanige vergunning. *a*)

LANDAARDEN.	1898	1899.	1900.	1901.	1902.
A. Verleende vergunningen tot vestiging of inwoning.					
Europeanen en met dezen gelijkgestelden.					
Nederlanders . . .	147	260	140	172	135
Duitschers	25	52	25	35	37
Engelschen . . .	29	26	9	33	36
Schotten	3	3	7	2	„
Ieren	1	1	2	1	„
Europeesche Britsche onderdanen uit de Britsche koloniën.	4	9	4	2	1
Franschen	4	6	6	9	2
Belgen	1	2	3	2	1
Zwitsers	3	2	1	8	4
Italianen	„	5	2	1	„
Oostenrijkers . . .	3	7	5	3	8
Bohemers	„	„	„	1	„
Hongaren	„	1	„	„	1
Rumeniërs	„	„	„	2	„
Russen	3	3	1	1	1
Polen	„	„	1	„	„
Denen	„	1	„	2	1
Zweden	1	„	1	„	1
Noren	1	„	„	„	„
Spanjaarden . . .	„	„	„	„	1
Portugeezen . . .	„	„	1	„	„
Grieken	1	1	1	1	„
Turken	1	1	„	2	1
Albaneezen . . .	„	„	„	1	„
Armeniërs	„	„	„	„	3
Egyptenaren . . .	„	1	„	„	„
Perzen	5	3	2	4	1
Manillareezen . . .	2	„	„	11	„
Amerikanen . . .	7	6	1	11	1
Canadeezen . . .		7	1	3	„
Australiërs	5	3	5	3	4
Japanners	*b*)	5	24	12	22
	246	405	242	322	261
Oostersche vreemdelingen.					
Chineezen	2019	1737	2161	1432	1331
Arabieren	149	170	106	160	137
Andere oostersche vreemdelingen . .	84	82	63	80	371
Totalen . .	2498	2394	2572	1994	2100
B. Geweigerde vergunningen tot vestiging of inwoning.					
Europeanen en met dezen gelijkgestelden	„	„	11	„	„
Chineezen	9	81	90	86	139
Arabieren	1	6	6	8	3
Andere oostersche vreemdelingen . .	„	1	10	3	2
	10	88	117	97	144
C. In beraad gehouden verzoeken om vergunning tot vestiging of inwoning.					
Europeanen en met dezen gelijkgestelden	1	3	3	4	6
Chineezen			354	243	402
Arabieren	334	782	23	42	19
Andere oostersche vreemdelingen . .			13	8	9
	335	785	393	297	436

a) Voor gewestelijke opgaven over 1902 zie tabel IX.

b) De aan Japanners verleende vergunningen tot vestiging of inwoning in Nederlandsch-Indië zijn over 1898 begrepen in het cijfer betreffende „Andere vreemde oosterlingen".

IX. Numerieke opgaven over 1902 betreffende de toelating en vestiging in Nederlandsch- Indi

GEWESTEN.	Aantal personen, aan wie in 1902 eene toelatingskaart is verleend.				Aantal personen, aan wie in 1902 eene toelatingskaart is geweigerd.			
	Europeanen en met dezen gelijkgestelden.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde oosterlingen.	Europeanen en met dezen gelijkgestelden.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde oosterlingen.
Java en Madoera.								
Bantam	„	„	„	„	„	„	„	„
Batavia	675	1 702	130	55	„	„	„	„
Preanger Regentschappen	„	„	„	„	„	„	„	„
Cheribon	2	61	18	25	„	3	„	„
Pekalongan	6	12	10	„	„	„	„	„
Semarang	31	295	2	10	„	„	„	„
Rembang	„	„	„	„	„	„	„	„
Soerabaja	120	346	61	36	„	152	2	2
Pasoeroean	„	„	„	„	„	„	„	„
Besoeki	3	„	„	„	„	„	„	„
Banjoemas	1	„	„	„	„	„	„	„
Kedoe	„	„	„	„	„	„	„	„
Djokjakarta	1	3	„	„	„	„	„	„
Soerakarta	3	„	„	„	„	„	„	„
Madioen	1	„	„	„	„	„	„	„
Kediri	„	„	„	„	„	„	„	„
Madoera	„	2	„	„	„	„	„	„
Totalen voor Java en Madoera	843	2 421	221	126	„	155	2	2
Buitenbezittingen.								
Sumatra's Westkust	36	211	5	57	„	„	„	„
Benkoelen	1	6	„	2	„	„	„	„
Lampongsche Districten	3	78	„	2	„	„	„	„
Palembang	70	1 655	11	62	„	„	„	„
Oostkust van Sumatra *c*)	98	15 000	„	5	„	81	„	„
Atjeh en onderhoorigheden	9	1 869	2	44	„	„	„	„
Riouw en onderhoorigheden *d*)	5	1 052	„	5	„	„	„	„
Banka *e*)	8	450	„	10	„	„	„	„
Billiton	„	471	„	„	„	„	„	„
Westerafdeeling van Borneo	36	1 566	34	73	„	1	„	„
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	65	1 010	30	116	„	„	„	„
Celebes en onderhoorigheden	16	302	6	22	„	„	„	„
Menado	10	62	1	2	„	„	„	„
Amboina	„	38	„	9	„	„	„	„
Ternate	1	27	3	9	„	„	„	„
Zuid-Nieuw-Guinea	21	1	„	„	„	„	„	„
Timor en onderhoorigheden	4	32	„	„	„	„	„	„
Bali en Lombok	4	186	22	37	„	6	„	„
Totalen voor de buitenbezittingen	387	24 016	114	455	„	88	„	„
Totalen voor Java en Madoera	843	2 421	221	126	„	155	2	2
Algemeene totalen over 1902	1230	26 437	335	581	„	243	2	2
Over 1901 waren de cijfers:								
Java en Madoera	782	2 505	238	139	„	163	11	„
Buitenbezittingen	403	17 483	93	473	„	129	„	„
Algemeene totalen over 1901	1185	19 988	331	612	„	292	11	„

a) Zie Ind. St. 1872 n°. 38, gewijzigd bij Ind. St. 1881 n°. 226, 1890 n°. 186 en 1902 n°. 100; Ind. St. 1872 n°. 40, gewijzigd bij Ind. St. 1890 n°. 187, 1891 n°. 214 en 1896 n°. 161.

b) In de gewesten, voor welke zoogenaamde koelie-ordonnantiën zijn uitgevaardigd, behoeven de werklieden, voor ondernemingen van land- en mijnbouw of nijverheid aangebracht, geen toelatingskaart, omdat voor hen de werkovereenkomst, voor zoolang deze wordt nageleefd, als toelating geldt; vgl. Ind. St. 1892 n°. 138 (art. 5) en 1896 n°. 161. De zoodanigen zijn dus in dit overzicht niet medegerekend.

c) Ind. St. 1872 n°. 40, gewijzigd bij Ind. St. 1890 n°. 187, 1891 n°. 214 en 1896 n°. 161, werkt niet in de residentie Oostkust van Sumatra; aldaar geldt eene bijzondere regeling, welke echter alleen betrekking heeft tot Chineezen (Ind.

Indië van Nederlanders, zoomede van westersche en oostersche vreemdelingen. *a*)

Aantal personen, aan wie in 1902 eene vergunning tot vestiging								Aantal personen, wier verzoek om vergunning tot vestiging in 1902 in beraad is gehouden.				Aantal personen, die in 1902 krachtens art. 5 van Ind. St. 1872 n°. 38 of art. 4 van Ind. St. 1872 n°. 40 uit Ned.-Indië vertrokken of verwijderd zijn.			
is verleend.				is geweigerd.											
Europeanen en met dezen gelijkgestelden.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde oosterlingen.	Europeanen en met dezen gelijkgestelden.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde oosterlingen.	Europeanen en met dezen gelijkgestelden.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde oosterlingen.	Europeanen en met dezen gelijkgestelden.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde oosterlingen.
1	33	„	„	„	2	„	„	„	8	„	„	„	1	„	„
38	43	13	3	„	„	„	„	„	185	15	5	16	4	„	1
4	187	„	5	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
2	47	10	4	„	„	„	„	„	1	„	1	„	1	„	„
2	76	39	„	„	„	„	„	„	1	„	„	„	2	„	„
29	2	„	292	„	„	„	„	4	10	3	„	„	21	„	„
2	4	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
17	65	„	„	„	„	„	„	1	76	1	1	„	41	2	2
4	93	11	9	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
14	25	19	1	„	„	„	„	„	„	„	1	„	„	„	„
„	4	„	„	„	„	„	„	„	6	„	„	„	„	„	„
3	15	„	„	„	„	„	„	„	3	„	„	„	2	„	„
„	3	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
6	4	„	„	„	„	„	„	1	„	„	„	„	10	„	„
2	7	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
9	76	„	„	„	„	„	„	„	8	„	„	„	„	„	„
„	6	3	„	„	„	„	„	„	2	„	„	„	„	„	„
133	691	95	314	„	2	„	„	6	300	19	8	„	91	2	3
8	107	„	10	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
2	9	„	„	„	„	„	„	„	4	„	1	„	„	„	„
3	9	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
39	89	1	9	„	„	„	„	„	4	„	„	„	„	„	„
33	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
5	158	„	„	„	118	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
3	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
„	20	„	1	„	„	„	„	„	92	„	„	„	„	„	„
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
7	25	1	2	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
14	7	3	2	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
2	97	3	20	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
5	46	8	3	„	9	3	2	„	„	„	„	„	„	„	„
3	5	„	2	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
2	11	6	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
„	12	3	1	„	„	„	„	„	2	„	„	„	„	„	„
2	45	17	7	„	10	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
128	640	42	57	„	137	3	2	„	102	„	1	„	„	„	„
133	691	95	314	„	2	„	„	6	300	19	8	16	91	2	3
261	1331	137	371	„	139	3	2	6	402	19	9	16	91	2	3
212	952	117	28	„	51	„	„	4	236	40	8	1	259	12	2
110	480	43	52	„	35	8	3	„	7	2	„	„	8	„	„
322	1432	160	80	„	86	8	3	4	243	42	8	1	267	12	2

St. 1892 n°. 138, gewijzigd bij Ind. St. 1893 n°. 36).

d) De opgaven betreffende de residentie Riouw en onderhoorigheden hebben geen betrekking tot het eilandengebied, maar alleen tot het gedeelte van het gewest, dat gelegen is aan den vasten wal van Sumatra; zie Ind. St. 1892 n°. 31.

e) Ingevolge art. 20 van het reglement voor de tinwinning op Banka (Ind. St. 1891 n°. 134) zijn gedurende 1902 43 gewezen Chineesche mijnwerkers op 's lands kosten teruggezonden, voor een klein deel via Deli, doch de meesten met particuliere stoomschepen, die rechtstreeks naar China gingen. Verder zijn 303 wegens beri-beri ontslagen Chineesche mijnwerkers naar Buitenzorg geëvacueerd, terwijl 33 dier lijders rechtstreeks met terugkeerende vaartuigen naar China zijn teruggezonden.

X. Statistiek der gedurende 1901 in de registers van den burgerlijken stand *a*) in Nederlandsch-Indië

Gewesten.	Aantal wettige geborenen. Mannelijke kunne.	Aantal wettige geborenen. Vrouwelijke kunne.	Aantal wettige geborenen. Levenloos aangegeven. Mannelijke kunne.	Aantal wettige geborenen. Levenloos aangegeven. Vrouwelijke kunne.	Aantal onwettige geborenen. Mannelijke kunne.	Aantal onwettige geborenen. Vrouwelijke kunne.	Aantal onwettige geborenen. Levenloos aangegeven. Mannelijke kunne.	Aantal onwettige geborenen. Levenloos aangegeven. Vrouwelijke kunne.	Aantal *erkende* kinderen in 1901 geboren. Mannelijke kunne.	Aantal *erkende* kinderen in 1901 geboren. Vrouwelijke kunne.	Aantal *erkende* kinderen in vorige jaren geboren. Mannelijke kunne.	Aantal *erkende* kinderen in vorige jaren geboren. Vrouwelijke kunne.	Aantal *gewettigde* kinderen in 1901 geboren. Mannelijke kunne.	Aantal *gewettigde* kinderen in 1901 geboren. Vrouwelijke kunne.	Aantal *gewettigde* kinderen in vorige jaren geboren. Mannelijke kunne.	Aantal *gewettigde* kinderen in vorige jaren geboren. Vrouwelijke kunne.	Huwelijken. Huwelijken waarbij man en vrouw beiden tot de Europeesche of met deze gelijkgestelde bevolking behoorden.	Huwelijken. Gemengde huwelijken (tusschen Europeanen of met dezen gelijkgestelden en inlanders of met dezen gelijkgestelden).	Huwelijken. Huwelijken buiten-'s lands gesloten in 1901.	Huwelijken. Huwelijken buiten-'s lands gesloten in vorige jaren.	In 1901 ingeschreven echtscheidingen, waarvan de vonnissen dagteekenden van 1901.	In 1901 ingeschreven echtscheidingen, waarvan de vonnissen dagteekenden van vorige jaren.
JAVA EN MADOERA.																						
Bantam	1	8	„	„	1	„	„	„	2	„	5	1	„	„	1	„	5				„	„
Batavia	193	199	9	8	32	26	1	2	30	23	44	65	„	2	21	29	160	23	1	8	6	4
Preanger Regentschappen. . . .	52	51	2	4	8	7	1	„	5	8	26	28	„	„	7	9	39	9	1	„	4	2
Cheribon	21	11	„	„	2	2	„	„	1	2	9	4	„	„	2	1	12	1	1	„	„	„
Pekalongan. . . .	25	24	1	„	2	1	1	„	1	„	6	4	„	„	„	„	12	2	1	„	„	„
Semarang	115	104	3	4	22	14	2	1	24	14	46	36	„	„	12	8	70	11	1	6	1	4
Rembang	10	9	„	1	„	1	„	„	„	2	5	„	„	„	„	„	2	1	„	„	„	„
Soerabaja	164	148	3	1	28	16	„	„	10	8	36	33	„	1	32	7	114	5	3	2	8	2
Pasoeroean. . . .	69	73	2	„	10	11	„	2	8	4	28	18	„	1	2	2	54	3	„	1	2	1
Besoeki	40	28	2	„	1	„	1	„	2	1	13	9	1	„	5	„	10	2	„	„	„	„
Banjoemas	12	13	1	„	„	2	„	„	1	„	8	8	„	„	„	„	8	1	„	1	„	„
Kedoe.	34	37	1	2	1	4	„	„	15	14	15	21	„	„	„	„	19	3	„	„	1	1
Djokjakarta. . . .	35	37	1	„	1	4	„	„	8	5	13	10	„	„	4	6	31	1	„	„	1	„
Soerakarta	41	23	4	1	9	4	„	„	8	7	31	32	„	„	7	3	23	7	2	1	1	„
Madioen	24	17	„	„	4	8	„	„	6	3	4	2	„	„	„	„	9	1	„	„	2	„
Kediri.	45	30	2	3	6	5	„	„	3	3	14	12	„	„	„	„	17	„	„	„	3	„
Madoera.	5	4	„	2	1	1	„	„	„	„	6	2	„	„	„	„	4	1	„	„	„	„
Totalen voor Java en Madoera	886	816	31	26	128	106	6	5	124	94	*b*) 309	*b*) 275	1	4	*b*) 93	*b*) 65	589	71	10	*c*) 19	29	*d*) 14
	1759				245				802				163				689				43	
Over 1900 waren de cijfers	873	860	28	19	122	119	11	3	130	97	354	372	8	1	92	79	558	87	5	3	28	21
	1780				255				953				180				653				49	

a) De opgaven hebben dus alleen betrekking op Europeanen en met dezen gelijkgestelden (ook militairen) en tot die inlandsche Christenen, die zich aan de voorschriften omtrent het houden van de registers van den burgerlijken stand hebben onderworpen.

b) Naar de geboortejaren waren de hierbedoelde erkende of gewettigde kinderen te verdeelen als volgt:

Geboortejaar.	Aantal in 1901 op Java en Madoera: *erkende*, vóór gemeld jaar geboren kinderen. Mannelijke kunne.	*erkende*, vóór gemeld jaar geboren kinderen. Vrouwelijke kunne.	*gewettigde*, vóór gemeld jaar geboren kinderen. Mannelijke kunne.	*gewettigde*, vóór gemeld jaar geboren kinderen. Vrouwelijke kunne.	Geboortejaar.	Aantal in 1901 op Java en Madoera: *erkende*, vóór gemeld jaar geboren kinderen. Mannelijke kunne.	*erkende*, vóór gemeld jaar geboren kinderen. Vrouwelijke kunne.	*gewettigde*, vóór gemeld jaar geboren kinderen. Mannelijke kunne.	*gewettigde*, vóór gemeld jaar geboren kinderen. Vrouwelijke kunne.
1863	2	„	„	„	1881	3	„	2	1
1864	„	1	„	„	1882	4	1	„	1
1867	2	„	„	„	1883	5	4	„	1
1869	„	1	„	„	1884	7	2	2	1
1870	„	„	1	„	1885	2	2	3	1
1871	2	„	„	„	1886	1	„	2	„
1873	2	1	1	„	1887	8	4	2	2
1875	„	1	„	„	1888	3	5	2	1
1876	„	1	1	1	1889	6	2	5	1
1877	„	2	„	„	1890	2	1	1	2
1878	„	1	1	„	1891	6	5	„	4
1879	„	1	„	„	1892	11	4	1	2
1880	2	2	1	1	1893	7	7	8	5

gedane inschrijvingen van geboorten, huwelijken, echtscheidingen en sterfgevallen.

Sterfgevallen.																																
In Indië geborenen, die den leeftijd bereikten van														Buiten Indië geborenen, die den leeftijd bereikten van														Bovendien werd ingeschr. het navolg. aantal overl., niet in de voorg. kolommen gespecificeerd, omdat nopens afkomst of leeftijd geen voldoende gegevens bekend waren.		Totaal der ingeschreven sterfgevallen.	Gewesten.
nog geen 2 jaar.		2—10 jaar.		10—20 jaar.		20—40 jaar.		40—60 jaar.		60 jaar en daarboven.		Te zamen.		nog geen 2 jaar.		2—10 jaar.		10—20 jaar.		20—40 jaar.		40—60 jaar.		60 jaar en daarboven.		Te zamen.					
M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.		
1	1	„	„	„	1	„	„	„	2	„	2	1	6	„	„	„	„	„	„	3	„	1	„	„	„	4	„	„	„	11	Bantam.
55	31	13	16	16	11	33	17	21	25	18	25	156	125	„	„	„	„	1	2	36	2	33	3	13	11	83	18	e) 5	f) 1	388	Batavia.
9	6	4	3	1	2	4	3	6	5	4	4	28	23	„	„	„	„	„	„	8	1	9	2	3	2	20	5	e) 3	„	79	Preanger Regentsch.
2	3	2	3	1	„	4	1	3	„	4	„	16	7	„	„	„	„	„	„	1	„	„	„	„	„	1	„	„	„	24	Cheribon.
5	9	1	„	2	„	2	2	1	1	3	1	14	13	„	„	„	„	„	„	„	„	2	„	„	„	2	„	„	„	29	Pekalong.
37	29	18	23	13	14	19	16	26	15	13	13	126	110	„	„	„	1	1	„	51	4	25	„	10	1	87	6	g) 13	„	342	Semarang.
2	4	3	„	1	„	2	2	2	„	2	„	12	6	„	„	„	„	„	„	3	2	2	„	1	„	6	2	„	„	26	Rembang.
63	37	35	17	16	11	33	28	23	28	7	18	177	139	„	1	„	„	5	„	40	3	23	4	6	4	74	12	„	„	402	Soerabaja.
16	10	7	6	5	3	7	7	8	9	9	5	52	40	„	„	„	„	„	„	12	„	11	1	3	1	26	2	h) 2	„	122	Pasoer.
5	3	„	3	1	„	3	3	6	„	„	1	15	10	„	„	1	„	„	„	1	1	„	„	„	„	2	1	e) 2	„	30	Besoeki.
5	4	1	„	„	„	„	1	1	„	2	„	9	5	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	i) 1	j) 2	17	Banjoem.
8	12	6	2	3	1	1	5	„	„	2	1	20	21	„	„	„	„	1	„	14	1	6	1	2	„	23	2	„	„	66	Kedoe.
10	9	1	1	1	2	3	7	6	1	3	6	24	26	„	„	„	„	„	„	3	1	4	„	„	„	7	1	k) 2	„	60	Djokjak.
11	8	9	6	2	3	5	4	14	5	5	8	46	34	„	„	„	„	„	„	2	„	4	„	3	„	9	„	„	„	89	Soerak.
7	5	2	1	1	„	„	4	3	3	2	„	15	13	„	„	„	„	„	„	1	1	3	1	1	„	5	2	„	„	35	Madioen.
10	5	„	3	3	„	3	5	2	4	6	1	24	18	„	„	„	„	„	„	6	„	5	1	2	„	13	1	„	„	56	Kediri.
2	2	„	„	1	1	2	1	„	„	1	1	6	5	„	„	„	1	„	„	„	1	1	„	„	„	1	2	„	„	14	Madoera.
248	178	102	84	67	49	121	106	122	98	81	86	741	601	„	1	1	2	8	2	181	17	129	13	44	19	363	54	28	3	1790	
231	171	53	36	30	38	113	67	110	81	83	78	620	471	3	2	„	„	2	1	120	13	93	11	57	17	275	44	24	5	1439	

Geboortejaar.	Aantal in 1901 op Java en Madoera			
	erkende, vóór gemeld jaar geboren kinderen.		*gewettigde*, vóór gemeld jaar geboren kinderen.	
	Mannelijke kunne.	Vrouwelijke kunne.	Mannelijke kunne.	Vrouwelijke kunne.
1894	10	12	4	5
1895	22	21	5	3
1896	12	13	8	5
1897	24	21	6	5
1898	34	35	15	7
1899	45	36	3	5
1900	87	89	19	11
Totalen . .	309	275	93	65

c) Van deze huwelijken waren er 1 in 1882, 2 in 1898, 4 in 1899 en 12 in 1900 gesloten.

d) Deze vonnissen waren in 1900 uitgesproken.

e) Van deze mannen waren de geboorteplaats en de ouderdom onbekend.

f) Van deze vrouw waren geboorteplaats en ouderdom onbekend.

g) Onder deze mannen waren er 9 wier geboorteplaats en ouderdom onbekend waren; één, wiens geboorteplaats onbekend was, was 40—60 jaar; van de 3 overige, met onbekenden ouderdom, waren er 2 in, en één buiten Indië geboren.

h) Een dezer mannen, wiens geboorteplaats onbekend was, was 65 jaar; van den anderen waren geboorteplaats en ouderdom onbekend.

i) Van dezen man, van 40—60 jaar, was de geboorteplaats onbekend.

j) Van deze 2 vrouwen, de eene van 40—60, de andere boven de 60 jaar, was de geboorteplaats onbekend.

k) Van één dezer mannen waren geboorteplaats en ouderdom onbekend; de andere, wiens geboorteplaats onbekend was, was van 40—60 jaar.

D

Gewesten.	Aantal wettige geborenen. Mannelijke kunne.	Vrouwelijke kunne.	Levenloos aangegeven. Mannelijke kunne.	Levenloos aangegeven. Vrouwelijke kunne.	Aantal onwettige geborenen. Mannelijke kunne.	Vrouwelijke kunne.	Levenloos aangegeven. Mannelijke kunne.	Levenloos aangegeven. Vrouwelijke kunne.	Aantal *erkende* kinderen in 1901 geboren. Mannelijke kunne.	in 1901 geboren. Vrouwelijke kunne.	in vorige jaren geboren. Mannelijke kunne.	in vorige jaren geboren. Vrouwelijke kunne.	Aantal *gewettigde* kinderen in 1901 geboren. Mannelijke kunne.	in 1901 geboren. Vrouwelijke kunne.	in vorige jaren geboren. Mannelijke kunne.	in vorige jaren geboren. Vrouwelijke kunne.	Huwelijken. Huwelijken waarbij man en vrouw beiden tot de Europeesche of met deze gelijkgestelde bevolking behoorden.	Gemengde huwelijken (tusschen Europeanen of met dezen gelijkgestelden en inlanders of met dezen gelijkgestelden).	Huwelijken buiten-'s lands gesloten in 1901.	Huwelijken buiten-'s lands gesloten in vorige jaren.	In 1901 ingeschreven echtscheidingen, waarvan de vonnissen dagteekenden van 1901.	van vorige jaren.
BUITENBEZITTINGEN.																						
Sumatra's Westkust. Padangsche Benedenlanden.	26	28	2	„	2	3	„	„	2	4	5	10	3	„	„	„	19	2	„	1	1	„
Sumatra's Westkust. Padangsche Bovenlanden	13	25	1	1	3	„	„	„	5	1	6	7	1	„	„	4	13	4	„	„	„	„
Sumatra's Westkust. Tapanoeli	5	9	„	„	„	„	„	„	1	„	2	4	„	„	„	„	10	„	„	„	„	„
Benkoelen	5	3	„	„	„	1	„	„	„	1	1	„	„	„	„	„	2	„	„	„	„	„
Lampongsche Districten	2	1	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	2	„	1	„	„	„
Palembang	12	13	„	„	2	1	„	„	5	3	1	2	„	„	„	„	7	1	1	„	„	„
Oostkust van Sumatra	36	32	1	„	„	5	„	„	2	2	12	10	„	„	4	5	6	4	3	6	„	„
Atjeh en onderh.	27	12	2	2	3	1	„	„	8	6	5	7	1	1	2	3	6	4	1	„	„	„
Riouw „ „	3	1	„	1	„	1	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	4	„	„	„	„	„
Banka	6	3	1	1	„	„	„	„	„	„	1	1	„	„	3	„	4	2	„	1	„	„
Billiton	2	3	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	11	12	„	„	3	1	„	„	2	„	10	7	„	„	3	4	7	1	„	„	„	„
Westerafdeeling van Borneo	4	4	„	„	1	2	„	„	„	1	1	1	„	„	„	„	1	1	„	„	„	„
Celebes en onderh.	28	28	2	„	8	7	1	„	1	1	9	9	„	„	„	„	6	4	„	„	„	„
Menado. Minahasa, enz.	25	17	„	„	3	7	„	„	2	4	6	4	„	„	„	„	4	2	„	1	6	„
Menado. Gorontalo	4	5	„	„	„	„	„	„	1	„	„	„	„	„	„	„	„	2	„	„	„	„
Amboina	36	47	2	„	4	2	1	„	1	2	4	„	„	„	„	„	13	11	„	„	„	„
Ternate en onderh.	5	4	„	„	„	2	„	„	„	„	1	1	„	„	„	2	„	2	„	„	„	„
Timor „ „	5	4	„	„	1	„	„	„	„	„	1	„	„	„	„	„	1	2	„	„	„	„
Bali en Lombok	„	„	1	„	„	„	„	„	1	1	1	2	„	„	„	1	1	1	„	„	„	„
Totalen voor de buitenbezittingen	255	251	12	5	30	33	2	„	31	26	*l*) 66	*l*) 65	5	1	*l*) 12	*l*) 19	106	43	6	*m*) 9	7	„
	523				65				188				37				164				7	
Over 1900 waren de cijfers	288	235	13	6	33	25	„	2	41	39	76	65	3	5	18	27	77	40	3	7	8	6
	542				60				221				53				127				14	

l) Naar gelang van het geboortejaar waren de hierbedoelde erkende of gewettigde kinderen te verdeelen als volgt:

Geboortejaar.	Aantal in 1901 in de buitenbezittingen: *erkende*, vóór gemeld jaar geboren kinderen. Mannelijke kunne.	*erkende* Vrouwelijke kunne.	*gewettigde*, vóór gemeld jaar geboren kinderen. Mannelijke kunne.	*gewettigde* Vrouwelijke kunne.	Geboortejaar.	Aantal in 1901 in de buitenbezittingen: *erkende*, vóór gemeld jaar geboren kinderen. Mannelijke kunne.	*erkende* Vrouwelijke kunne.	*gewettigde*, vóór gemeld jaar geboren kinderen. Mannelijke kunne.	*gewettigde* Vrouwelijke kunne.
1873	1	„	„	„	1889	„	„	„	1
1879	2	1	1	„	1890	2	2	1	1
1880	„	2	„	2	1892	„	1	„	1
1884	1	„	„	„	1893	„	2	„	„
1885	1	„	„	„	1894	6	2	1	1
1886	„	„	2	1	1895	4	2	„	1
1888	3	1	2	„	1896	4	3	1	„

Sterfgevallen. In Indië geborenen, die den leeftijd bereikten van: nog geen 2 jaar M.	V.	2—10 jaar M.	V.	10—20 jaar M.	V.	20—40 jaar M.	V.	40—60 jaar M.	V.	60 jaar en daarboven M.	V.	Te zamen M.	V.	Buiten Indië geborenen, die den leeftijd bereikten van: nog geen 2 jaar M.	V.	2—10 jaar M.	V.	10—20 jaar M.	V.	20—40 jaar M.	V.	40—60 jaar M.	V.	60 jaar en daarboven M.	V.	Te zamen M.	V.	Bovendien werd ingeschr. het navolg. aantal overl., niet in de voorg. kolommen gespecificeerd, omdat nopens afkomst of leeftijd geen voldoende gegevens bekend waren. M.	V.	Totaal der ingeschreven sterfgevallen.	Gewesten.
6	4	2	"	"	"	"	3	2	3	"	3	10	13	1	"	"	"	"	"	8	1	3	"	1	"	13	1	n) 2	"	39	Sumatra's Westkust.
"	1	"	"	"	"	1	"	"	"	"	"	1	1	"	"	"	"	"	"	8	1	1	1	"	"	9	2	o) 1	"	14	
1	1	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2	1	"	"	"	"	"	"	3	"	2	"	"	"	5	"	"	"	8	
3	1	"	"	"	"	"	"	1	"	1	"	5	1	"	"	"	"	"	"	1	1	"	"	"	"	1	1	"	"	8	Benkoelen.
"	"	1	"	"	"	1	"	"	"	"	"	2	"	"	"	"	"	"	"	3	"	"	"	"	"	3	"	"	"	5	Lampong. Distr.
5	"	"	1	"	"	2	1	"	"	1	"	8	2	1	"	"	"	"	"	25	"	"	"	1	"	27	"	p) 1	"	38	Palemb.
5	8	4	"	1	"	5	3	"	"	"	"	15	11	"	1	"	"	"	1	17	8	9	"	1	"	27	10	"	"	63	Oostk. van Sumatra.
7	3	1	3	"	1	"	"	2	"	"	"	10	7	"	"	"	"	1	"	95	4	6	"	"	"	102	4	"	"	123	Atjeh en onderh.
1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	1	"	1	1	"	"	3	Riouw en onderh.
2	"	"	"	"	"	"	"	1	"	1	"	4	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	4	Banka.
"	1	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	1	1	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	1	"	2	"	q) 1	"	5	Billiton.
3	4	1	1	1	"	2	2	"	1	"	"	7	8	"	"	"	"	1	"	10	"	5	"	2	"	18	"	"	"	33	Z. en O. afd. v. Borneo.
"	2	"	1	"	"	"	"	1	"	"	"	1	3	"	"	"	"	"	"	3	1	"	"	"	"	3	1	"	"	8	W. afd. v. Borneo.
10	9	2	2	1	1	1	6	3	3	6	5	23	26	"	"	"	"	1	"	6	2	1	"	1	"	9	2	"	"	60	Celebes en onderh.
6	3	2	"	"	"	3	2	3	5	3	1	17	11	"	"	"	"	"	"	1	"	3	2	"	"	4	2	q) 1	"	35	Menado.
2	2	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	3	2	"	"	"	"	"	"	2	"	"	"	"	"	2	"	"	"	7	
11	13	2	1	3	2	2	8	4	2	"	7	22	33	"	"	"	"	"	"	2	"	1	"	"	"	3	"	"	"	58	Amboina.
"	2	"	"	"	"	1	1	1	"	"	"	2	3	"	"	"	"	"	"	6	"	"	"	"	"	6	"	"	"	11	Ternate.
1	"	"	"	"	"	2	"	"	1	"	"	3	1	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	"	1	"	"	"	5	Timor en onderh.
"	"	"	1	"	"	1	"	1	"	"	"	2	1	"	"	"	"	1	"	3	"	"	"	"	"	4	"	"	"	7	Bali en Lombok.
63	54	1[illegible]	10	6	4	21	26	20	15	13	16	139	125	2	1	"	"	4	1	194	19	32	3	8	"	240	24	6	"	534	
59	51	19	10	8	6	25	28	20	14	10	22	141	131	2	2	1	"	5	"	116	9	28	1	3	1	155	13	9	"	499	

Geboortejaar.	Aantal in 1901 in de buitenbezittingen: *erkende*, vóór gemeld jaar geboren kinderen. Mannelijke kunne.	Vrouwelijke kunne.	*gewettigde*, vóór gemeld jaar geboren kinderen. Mannelijke kunne.	Vrouwelijke kunne.
1897	5	7	2	1
1898	2	9	"	4
1899	10	13	"	2
1900	25	20	2	4
Totalen . .	66	65	12	19

m) Deze huwelijken waren alle in 1900 gesloten.

n) Van een dezer mannen was de onderdom, van den anderen waren onderdom en geboorteplaats onbekend.

o) Van dezen man, oud 57 jaar, was de geboorteplaats onbekend.

p) Van dezen man waren geboorteplaats en onderdom onbekend.

q) Van dezen buiten Nederlandsch-Indië geboren man was de onderdom onbekend.

Bijlage E.

(Zie hoofdstuk F, § 5, van het verslag)

STATISTIEK

BETREFFENDE DE

LANDSGEVANGENISSEN EN DAARMEDE GELIJK TE STELLEN STRAFINRICHTINGEN, *)

IN

NEDERLANDSCH-INDIË

OVER

1902.

*) Aldus genoemd in tegenstelling met de districtsgevangenissen, welke niet als eigenlijke gevangenissen zijn te beschouwen, als slechts dienende om doortrekkende gevangenen een nachtverblijf te verschaffen (soms ook ter voorloopige aanhouding van wegens misdrijf verdachten).

E

GEWESTEN EN PLAATSEN waar de landsgevangenissen of daarmede gelijk te stellen strafinrichtingen worden aangetroffen.	Aantal gevangenen welke gehuisvest kunnen worden: in de eigenlijke gevangenis.	Aantal gevangenen welke gehuisvest kunnen worden: in de eventueel daarbij in gebruik gestelde hulplokalen.	Gemiddelde dagelijksche sterkte in 1902: der opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	Gemiddelde dagelijksche sterkte in 1902: der opgenomenen in de hulplokalen.	Gemiddelde dagelijksche sterkte in 1902: der buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging geweest zijnde zieke gevangenen.	Gemiddelde dagelijksche sterkte in 1902: der ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.	Aantal gedurende 1902 onder de gevangenen voorgekomen ziektegevallen betrekking hebbende tot de opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	ziektegevallen: opgenomenen in de hulplokalen.	ziektegevallen: buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging geweest zijnde zieke gevangenen.	ziektegevallen: ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.	sterfgevallen betrekking hebbende tot de opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	sterfgevallen: opgenomenen in de hulplokalen.	sterfgevallen: buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging geweest zijnde zieke gevangenen.	sterfgevallen: ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.	Aantal inlandsche gevangenen die in 1902 ontvluchtten tijdens zij zich buiten de gevangenissen te werk bevonden a)	Aantal der in 1902 of vroeger ontvluchte inlandsche gevangenen, die in 1902 vrijwillig of gedwongen terugkeerden. b)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Bantam.																
Serang	280	″	97	″	c) †	″	″	″	64	″	″	″	5	″	49	35 (4)
Tjilegon	60	″	47	″	″	″	42	″	″	″	″	″	″	″	2	2
Pandeglang	80	″	38	″	″	″	68	″	″	″	″	″	″	″	2	2
Menes	60	″	14	″	″	″	82	″	″	″	″	″	″	″	″	″
Rangkas Betoeng	80	″	33	″	″	″	65	″	″	″	1	″	″	″	2	″
Batavia.																
Weltevreden (civiel gedeelte van het civiel en militair gevangenhuis)	145	″	13	″	1	″	13	″	d) 301	″	″	″	″		″	″
Batavia dwangarbeiders kwartier	720	e) 80	540	47	†	f) 151	3631	g) ″	h) 1903	f) ″	″	″	24	3	32	24 (4)
Batavia inlandsche gevangenis	400	″	322	″	†	″	778	″	562	″	″	″	26	″	19	8 (5)
Meester-Cornelis	260	″	247	″	″	″	943	″	″	″	2	″	″	″	13	8
Bekasi	140	″	72	″	″	″	76	″	″	″	″	″	″	″	1	1
Tangerang	300	″	149	″	″	″	144	″	″	″	3	″	″	″	3	3
Buitenzorg gevangenis	259	″	323	″	″	″	421	″	″	″	2	″	″	″	25	25 (15)
Buitenzorg beri-beri-gesticht	i) 1640	″	j) 542	″	″	″	623	″	″	″	20	″	″	″	″	″
Poerwakarta	400	100	303	110	11	″	225	″	241	″	″	″	11	″	43	36 (14)
Preanger Regentschappen.																
Bandoeng	348	″	201	″	†	″	48	″	30	″	″	″	3	″	71	58
Soekaboemi	100	″	43	″	†	″	4	″	10	″	″	″	″	″	″	″
Tjiandjoer	100	″	41	″	†	″	19	″	†	″	″	″	1	″	4	3
Tjitjalengka	k) 85	″	4	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″
Soemedang	77	″	50	″	″	″	81	″	″	″	1	″	″	″	2	2
Tasikmalaja	161	″	l) †	″	″	″	94	″	″	″	1	″	″	″	1	″
Manondjaja (Soekapoera)	k) 132	″	5	″	″	″	3	″	″	″	″	″	″	″	″	″
Garoet (Limbangan)	78	″	68	″	†	″	10	″	17	″	″	″	″	″	1	1
Mangoenredja (Soekapoera Kollot)	k) 75	″	1	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″
Cheribon.																
Cheribon	350	60	396	34	†	″	547	″	51	″	2	″	16	″	55	68 (14)
Indramajoe	220	″	189	″	″	″	323	″	4	″	10	″	″	″	7	1
Madjalengka	115	″	112	″	″	″	60	″	1	″	″	″	″	″	10	6
Koeningan	70	″	39	″	″	″	29	″	″	″	″	″	″	″	1	1
Tjiamis	70	″	37	″	″	″	82	″	″	″	″	″	″	″	″	″
Pekalongan.																
Pekalongan	300	″	320	″	″	″	165	″	″	″	6	″	″	″	23	20 (3)
Batang	190	″	187	″	†	″	46	″	13	″	2	″	″	″	11	9

a) Ontvluchtingen uit de gevangenissen zelven vonden in 1902 plaats uit 14 gevangenissen op Java en 24 in de buitenbezittingen. Van de 169 veroordeelden of preventief in hechtenis gestelden, die aldus wisten te ontsnappen, waren er op het einde des jaars 128 weder gevat.

b) Het tusschen ( ) geplaatste cijfer (reeds in het andere getal begrepen) doet zien hoevelen van de in 1902 teruggekeerde of teruggebrachte gevangenen behoorden tot hen, die vóór dat jaar waren ontvlucht.

c) Waar men een † vindt ingevuld, ontbreken de gegevens.

d) Dit cijfer duidt het aantal ziekte*dagen* aan.

e) Hulpdwangarbeiderskwartier te Weltevreden.

f) Deze veroordeelden waren gedetacheerd bij verschillende inrichtingen, o. a. 21 bij het stadsverband, 21 bij het militair hospitaal te Weltevreden en 67 bij verschillende kustlichtetablissementen.

g) Begrepen onder de opgaaf in kolom 10.

h) Hieronder 574 beri-beri-lijders, die uit Palembang (Djambi) en uit andere plaatsen geëvacueerd werden met verdere bestemming naar het gesticht te Buitenzorg.

i) Hieronder 49 plaatsen voor vrouwelijke patiënten.

j) Ten gevolge van evacuatiën, voornamelijk van aan de expeditie naar Djambi toegevoegde dwangarbeiders, viel in 1902 een aanhoudende stijging van de verpleegsterkte waar te nemen en werd op ult. September het cijfer 620 bereikt, hetwelk op ult. December weder gedaald was tot 580 (tegen 340 op ult. December 1901).

k) Sedert de opheffing der te Tjitjalengka, Mangoenredja en Manondjaja gevestigde landraden, werden in de gevangenissen op die plaatsen geen nieuwe veroordeelden meer opgenomen; die er op ult. December 1901 waren, bleven er echter geïnterneerd totdat hun straftijd verstreken was. Sedert de laatste veroordeelden op de genoemde plaatsen de gevangenis verlieten, worden de lokalen nog slechts gebruikt tot huisvesting van doortrekkende gevangenen en voorloopig aangehouden verdachten, zoodat zij nu nog slechts als districtsgevangenissen zijn te beschouwen.

l) Het gemiddeld aantal gevangenen is niet opgegeven. Slechts vindt men vermeld dat het hoogste en laagste aantal der in 1902 opgenomen gevangenen bedroeg respectievelijk 249 en 54.

GEWESTEN EN PLAATSEN waar de landsgevangenissen of daarmede gelijk te stellen strafinrichtingen worden aangetroffen.	Aantal gevangenen welke gehuisvest kunnen worden: in de eigenlijke gevangenis.	Aantal gevangenen welke gehuisvest kunnen worden: in de eventueel daarbij in gebruik gestelde hulplokalen.	Gemiddelde dagelijksche sterkte in 1902: der opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	Gemiddelde dagelijksche sterkte in 1902: der opgenomenen in de hulplokalen.	Gemiddelde dagelijksche sterkte in 1902: der buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging geweest zijnde zieke gevangenen.	Gemiddelde dagelijksche sterkte in 1902: der ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.	Aantal gedurende 1902 onder de gevangenen voorgekomen ziektegevallen betrekking hebbende tot de: opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	ziektegevallen: opgenomenen in de hulplokalen.	ziektegevallen: buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging geweest zijnde zieke gevangenen.	ziektegevallen: ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.	sterfgevallen betrekking hebbende tot de: opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	sterfgevallen: opgenomenen in de hulplokalen.	sterfgevallen: buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging geweest zijnde zieke gevangenen.	sterfgevallen: ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.	Aantal inlandsche gevangenen die in 1902 ontvluchtten tijdens zij zich buiten de gevangenissen te werk bevonden. a)	Aantal der in 1902 of vroeger ontvluchte inlandsche gevangenen, die in 1902 vrijwillig of gedwongen terugkeerden. b)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Tegal	300	„	235	„	†	„	573	„	56	„	„	„	13	„	43	33 (3)
Brebes	313	„	294	„	„	m) 140	d) 9558	„	„	d) 1164	11	„	„	8	24	† (5)
Pemalang	136	160	101	85	†	„	149	„	18	„	1	„	„	„	26	26 (4)
Semarang.																
Semarang. centrale gevangenis	340	„	53	„	2	„	n) 999	„	o) 45	„	„	„	„	„	„	„
Semarang. dwangarbeiders kwartier	600	„	48	„	2	8	59	„	37	„	„	„	3	„	2	4 (3)
Semarang. inlandsche gevangenis	400	„	360	„	†	„	„	„	549	„	„	„	24	„	18	12
Semarang. centrale gevangenis voor vrouwen	250	„	158	„	11	„	p) 280	„	p) 65	„	„	„	q) 5	„	„	„
Kendal	r) 260	„	224	„	†	„	„	„	200	„	„	„	12	„	10	8 (2)
Demak	200	„	88	„	„	„	57	„	„	„	1	„	„	„	2	„
Poerwodadi	263	„	157	„	„	„	229	„	„	„	1	„	„	„	1	1
Ambarawa	152	„	89	„	„	„	„	„	s) 66	„	„	„	s) 11	„	3	3
Salatiga	184	„	107	„	„	„	„	„	11	„	„	„	„	„	6	6
Pati	250	„	212	„	„	„	171	„	„	„	7	„	„	„	35	32 (8)
Djoewana	200	„	56	„	„	„	66	„	„	„	3	„	„	„	2	„
Koedoes	200	„	197	„	†	„	183	„	17	„	9	„	„	„	11	9 (1)
Japara	300	„	181	„	„	30	t) 259	„	„	„	t) 23	„	„	„	7	5
Rembang.																
Rembang	362	„	275	„	„	„	89	„	„	„	4	„	„	„	7	4 (1)
Toeban	600	„	504	„	„	73	571	„	„	67	6	„	„	„	20	14 (2)
Bodjonegoro	320	„	345	„	„	33	97	„	„	„	4	„	„	„	19	11 (6)
Blora	300	„	220	„	„	„	133	„	„	„	5	„	„	„	23	12
Soerabaja.																
Soerabaja inlandsche gevangenis, tevens dwangarbeiderskwartier	u) 1224	„	v) 503	„	†	„	„	„	w) 1279	„	„	„	x) 44	„	62	35 (8)
Sidoardjo	400	„	300	„	„	„	49	„	„	„	11	„	„	„	59	33 (7)
Grisee	131	„	39	„	1	„	3	„	39	„	„	„	„	„	1	„
Modjokerto	200	170	62	170	„	„	49	181	„	„	3	9	„	„	78	32 (7)
Djombang	r) 400	„	457	„	„	„	426	„	„	„	26	„	„	„	42	37 (12)
Sidajoe	90	75	56	57	„	„	51	9	„	„	1	1	„	„	„	„
Lamongan	100	60	89	32	„	„	95	„	„	„	1	„	„	„	5	4 (1)
Sangkapoera (Bawean)	20	„	4	„	„	„	4	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Pasoeroean.																
Pasoeroean	300	„	279	„	„	„	297	„	„	„	4	„	„	„	22	17 (2)
Malang	508	„	394	„	6	44	503	„	26	7	„	„	23	„	96	59 (18)
Bangil	165	„	269	„	2	„	505	„	30	„	„	„	4	„	13	12 (3)
Probolinggo	200	„	151	„	†	„	188	„	65	„	„	„	3	„	4	3
Kraksaän	300	„	383	„	2	„	79	„	12	„	4	„	8	„	37	33 (3)
Loemadjang	200	„	140	„	„	„	77	„	„	„	3	„	„	„	15	17 (2)

m) De bij de irrigatiewerken te Notok tewerkgestelde veroordeelden hielden verblijf in eene keet te Baros met een maximum plaatsruimte voor 200 man.

n) Meerendeels koortsgevallen.

o) Op ult. December 1901 waren in het militair hospitaal in behandeling gebleven 3 gevangenen, terwijl in den loop van 1902 45 gevangenen ter verpleging zijn opgenomen. Als hersteld keerden er 45 in de gevangenis terug, terwijl 1 gevangene wegens krankzinnigheid naar het gesticht te Buitenzorg moest worden gezonden, zoodat op ult. December 1902 2 gevangenen in het hospitaal in behandeling bleven.

p) Onder de zieken, vermeld in de kolommen 8 en 10, kwamen te zamen 146 gevallen van malaria en 7 van beri-beri voor.

q) Hiervan 2 aan cholera en 2 aan beri-beri.

r) Nieuwe gevangenis.

s) Hieronder verscheidene choleragevallen.

t) Hieronder 48 gevallen van cholera, van welke 16 met doodelijken afloop.

u) Hiervan 1200 plaatsen voor inlanders en 24 voor Europeanen.

v) Allen inlanders. Het aantal Europeesche gevangenen bedroeg op 1 Januari 1902 15 en op ult. van dat jaar 7. In het geheel bevonden zich in den loop van het jaar 67 Europeesche gevangenen in de gevangenis, van welke 6 voor korteren of langeren tijd in het hospitaal verpleegd zijn. Van deze laatsten overleed 1 gevangene aan cholera.

w) Hieronder 41 gevallen van cholera en 139 van huidziekten.

x) Waarvan 21 aan cholera.

E

GEWESTEN EN PLAATSEN waar de landsgevangenissen of daarmede gelijk te stellen strafinrichtingen worden aangetroffen.	Aantal gevangenen welke gehuisvest kunnen worden		Gemiddelde dagelijksche sterkte in 1902				Aantal gedurende 1902 onder de gevangenen voorgekomen: ziektegevallen betrekking hebbende tot de				Aantal gedurende 1902 onder de gevangenen voorgekomen: sterfgevallen betrekking hebbende tot de				Aantal inlandsche gevangenen die in 1902 ontvluchtten tijdens zij zich buiten de gevangenissen te werk bevonden. *a*)	Aantal der in 1902 of vroeger ontvluchte inlandsche gevangenen die in 1902 vrijwillig of gedwongen terugkeerden. *b*)
	in de eigenlijke gevangenis.	in de eventueel daarbij in gebruik gestelde hulplokalen.	der opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	der opgenomenen in de hulplokalen.	der buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging geweest zijnde zieke gevangenen.	der ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.	opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	opgenomenen in de hulplokalen.	buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging geweest zijnde zieke gevangenen.	ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.	opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	opgenomenen in de hulplokalen.	buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging geweest zijnde zieke gevangenen.	ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Besoeki.																
Bondowoso	200	„	200	„	„	„	119	„	„	„	3	„	„	„	15	10
Besoeki	170	„	21	„	„	„	17	„	„	„	1	„	„	„	3	3 (1)
Sitoebondo	200	„	228	„	5	„	71	„	7	„	4	„	2	„	20	22 (5)
Djember	100	100	95	119	†	„	34	27	2	„	4	1	„	„	15	11 (1)
Banjoewangi	40	44	18	34	„	„	15	„	„	„	2	„	„	„	3	2
Soekaradja	75	„	10	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Banjoemas.																
Banjoemas	288	*x*) 150	296	70	„	„	570	„	*z*) 16	„	4	„	*z*) 16	„	16	15
Poerwokerto	300	„	354	„	„	„	370	„	„	„	4	„	„	„	16	13
Poerbolinggo	170	310	284	186	„	„	444	123	*aa*) 13	„	2	2	*bb*) 8	„	16	16
Bandjarnegara	150	74	102	52	„	„	252	59	„	„	5	„	„	„	5	4
Tjilatjap	300	„	413	„	6	4	263	„	468	„	„	„	6	„	9	8 (2)
Kedoe.																
Magelang	841	„	516	„	„	58	50	„	„	„	1	„	„	„	82	65
Temanggoeng	100	„	170	„	„	„	266	„	„	„	4	„	„	„	8	5
Poerworedjo	170	„	96	„	„	„	71	„	„	„	2	„	„	„	6	3
Koetoardjo	125	„	165	„	„	„	277	„	„	„	6	„	„	„	8	8 (1)
Keboemen	150	125	139	42	„	„	387	„	„	„	21	„	„	„	8	8
Karanganjar	100	50	182	46	„	„	125	„	„	„	4	„	„	„	10	8
Wonosobo	150	„	170	„	†	„	160	„	160	„	„	„	2	„	8	4 (1)
Djokjakarta.																
Djokjakarta	720	„	870	„	„	„	*cc*) 1270	„	„	„	*dd*) 113	„	„	„	49	34
Soerakarta.																
Soerakarta, nieuwe gevangenis	500	„	399	„	„	„	*ee*) „	„	„	„	*ee*) –	„	„	„	20	14 (3)
Soerakarta, oude gevangenis	120	„	199	„	„	„	*ff*) 244	„	„	„	*ff*) 62	„	„	„	49	41 (10)
Soekoardjo	40	„	22	„	„	„	6	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Sragen	80	„	132	„	†	„	121	„	23	„	1	„	„	„	16	„
Bojolali	60	120	57	143	„	„	48	221	„	„	3	6	„	„	14	14
Klaten	150	160	136	90	„	„	1	174	„	„	„	3	„	„	23	13 (2)
Wonogiri	100	„	162	„	„	„	114	„	„	„	3	„	„	„	4	4
Karanganjar	30	„	59	„	„	„	21	„	„	„	1	„	„	„	„	„
Madioen.																
Madioen	209	„	138	„	4	„	86	„	16	„	„	„	2	„	3	1
Ngawi	278	„	218	„	†	6	24	„	20	„	„	„	„	„	4	1
Magetan	176	„	191	„	„	„	132	„	„	„	5	„	„	„	5	2
Ponorogo	252	„	258	„	„	56	222	„	„	„	3	„	„	„	10	8 (1)
Patjitan	100	„	98	„	„	„	98	„	„	„	2	„	„	„	„	„
Kediri.																
Kediri	400	„	307	„	†	„	16	„	27	„	1	„	4	„	21	11 (6)
Toeloeng-Agoeng	250	„	176	„	„	„	100	„	„	„	1	„	„	„	12	9
Trenggalek	228	„	235	„	„	„	107	„	„	„	6	„	„	„	9	4
Ngandjoek	250	„	260	„	„	8	132	„	†	„	„	„	1	„	3	1
Blitar	350	„	312	„	„	„	258	„	„	„	8	„	„	„	27	16 (12)

x) Dit hulplokaal is 27 December 1902 in gebruik genomen. Het in kolom 5 vermelde cijfer geeft derhalve het gemiddeld aantal gevangenen aan gedurende de laatste 5 dagen des jaars.
z) Alle choleragevallen.
aa) Hieronder 11 choleragevallen.
bb) Alle ten gevolge van cholera.

cc) Hieronder 986 gevallen van koortsen en 191 van buikziekten.
dd) Hiervan 29 aan koortsen en 57 aan buikziekten.
ee) Begrepen in de opgaven betreffende de oude gevangenis.
ff) De opgegeven ziekte- en sterfgevallen betreffen ook andere verpleegden dan gevangenen, namelijk behoeftige krankzinnigen. Onder deze laatsten, ten getale van 78, kwamen 9 sterfgevallen voor.

GEWESTEN EN PLAATSEN waar de landsgevangenissen of daarmede gelijk te stellen strafinrichtingen worden aangetroffen.	Aantal gevangenen welke gehuisvest kunnen worden		Gemiddelde dagelijksche sterkte in 1902				Aantal gedurende 1902 onder de gevangenen voorgekomen								Aantal inlandsche gevangenen die in 1902 ontvluchtten tijdens zij zich buiten de gevangenissen te werk bevonden. *a*)	Aantal der in 1902 of vroeger ontvluchte inlandsche gevangenen, die in 1902 vrijwillig of gedwongen terugkeerden. *b*)
							ziektegevallen				sterfgevallen					
							betrekking hebbende tot de									
	in de eigenlijke gevangenis.	in de eventueel daarbij in gebruik gestelde hulplokalen.	der opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	der opgenomenen in de hulplokalen.	der buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging geweest zijnde zieke gevangenen.	der ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.	opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	opgenomenen in de hulplokalen.	buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging geweest zijnde zieke gevangenen.	ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.	opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	opgenomenen in de hulplokalen.	buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging geweest zijnde zieke gevangenen.	ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Madoera.																
Pamekasan	150	〃	266	〃	〃	〃	440	〃	〃	〃	3	〃	〃	〃	3	1
Bangkalan	400	100	367	30	〃	〃	657	21	〃	〃	*gg*) 6	*gg*) 10	〃	〃	11	13 (3)
Sampang	150	〃	265	〃	〃	〃	365	〃	〃	〃	*hh*) 21	〃	〃	〃	4	〃
Soemenep	150	〃	175	〃	†	〃	1062	〃	9	〃	2	〃	〃	〃	〃	〃
Kangean	30	〃	29	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃
Sapoedi	30	〃	7	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃
Sumatra's Westkust.																
Padang { inlandsche gevangenis en dwangarbeiderskwartier	*ii*) 1000	〃	760	〃	†	*jj*) 320	*kk*) 2044	〃	*ll*) 297	*mm*) 〃	*nn*) 47	〃	*oo*) 〃	*oo*) 〃	88	81
Loeboek Begaloeng	50	〃	47	〃	†	〃	62	〃	15	〃	〃	〃	〃	〃	7	7 (1)
Poeloe Tello	20	〃	5	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃
Aberbangis	21	〃	8	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃
Rau	11	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃
Priaman	60	〃	58	〃	〃	〃	105	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	2	1
Loeboek Basoeng	28	〃	35	〃	〃	〃	83	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	6	5 (1)
Loeboek Alang	35	〃	†	〃	†	†	†	〃	†	†	†	〃	†	†	†	†
Kajoetanam	23	〃	27	〃	〃	〃	37	〃	〃	〃	1	〃	〃	〃	〃	2 (2)
Painan	50	〃	39	〃	〃	〃	66	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	5	5
Pau	30	〃	†	〃	†	†	†	〃	†	†	†	〃	†	†	†	†
Asam Koembang	20	〃	†	〃	†	†	†	〃	†	†	†	〃	†	†	†	†
Balei Salasa	50	〃	40	〃	〃	〃	17	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	13	6
Indrapoera	40	〃	3	〃	〃	〃	3	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃
Fort de Kock	100	200	118	148	15	43	〃	*d*)17381	*d*) 5730	〃	〃	2	10	〃	12	5 (2)
Manindjau	*pp*) 〃	20	〃	12	〃	〃	〃	3	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃
Palembajan	18	40	4	20	3	71	〃	7	20	〃	〃	〃	2	〃	〃	〃
Loeboek Sikaping	34	130	20	100	〃	〃	2	143	〃	〃	〃	〃	〃	〃	7	3
Taloe	20	220	16	48	〃	〃	43	332	〃	〃	〃	〃	〃	〃	3	〃
Bondjol	10	〃	4	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃
Fort van der Capellen	70	〃	55	〃	〃	〃	13	〃	〃	〃	1	〃	〃	〃	10	5
Singkara	25	〃	24	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	4	4
Boea	*r*) 12	〃	14	〃	〃	〃	5	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃
Sidjoendjoeng	10	〃	†	〃	†	†	†	〃	†	†	†	〃	†	†	†	†
Sawah-Loento { landsgevangenis	*qq*) 24	〃	86	〃	〃	〃	48	〃	〃	〃	1	〃	〃	〃	〃	〃
Sawah-Loento { dwangarbeiderskwartier	2540	〃	2072	〃	*rr*) †	〃	〃	〃	*ss*)5125	〃	〃	〃	83	〃	938	898 (16)
Pajakombo	70	〃	47	〃	〃	22	23	〃	〃	8	2	〃	〃	〃	8	6
Soeliki	10	〃	8	〃	〃	〃	11	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	4 (4)
Kota Baroe	*pp*) 〃	8	〃	1	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃
Bangkinang	*pp*) 〃	30	〃	10	〃	〃	〃	2	〃	〃	〃	〃	〃	〃	1	〃
Solok	50	〃	30	〃	10	20	〃	〃	57	〃	〃	〃	9	〃	14	9
Koebang nan Doea	10	〃	2	〃	〃	〃	3	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	1	〃
Alahan Pandjang	*tt*) 26	〃	7	〃	〃	〃	5	〃	〃	〃	1	〃	〃	〃	4	4

gg) Van de 16 overledenen hadden 9 aan cholera en 1 aan beri-beri geleden.

hh) In de gevangenis te Sampang kwamen in de maanden Juli, Augustus en September verscheidene choleragevallen voor, waarvan enkele met doodelijken afloop.

ii) Namelijk 400 plaatsen in de eigenlijke gevangenis (daaronder 6 voor Europeanen) en 600 in het dwangarbeiderskwartier.

jj) Deze veroordeelden waren gehuisvest in tijdelijke kwartieren; namelijk aan de Emmahaven 150, te Boekit Poetoes 100 en te Si Goentoer 70.

kk) Hieronder 604 gevallen van malaria, 29 van beri-beri en 425 van huidziekten.

ll) Hieronder zijn 127 begrepen in de opgaaf in kolom 8. Het waren veroordeelden die aanvankelijk in het kwartier verpleegd, doch later naar het militair hospitaal overgebracht werden. De overige 170 waren geëvacueerden van Atjeh.

mm) Begrepen in de opgaaf in kolom 8.

nn) Hieronder begrepen 6 veroordeelden, aan wie de doodstraf werd voltrokken.

oo) Begrepen in de opgaaf in kolom 12.

pp) Te Manindjau, te Kota Baroe en te Bangkinang (Sumatra's Westkust), te Sabang, te Peudada, te Panté Lhong en te Tapa Toean (Atjeh), te Soekadana (Westerafdeeling van Borneo) en te Soemalata (Menado) bestaan geen eigenlijke gevangenissen, doch doen als zoodanig uitsluitend hulplokalen dienst.

qq) In 1903 zal hier een nieuwe gevangenis worden gebouwd met 200 plaatsen. In het gebrek aan ruimte wordt voorloopig voorzien door de lichtgestraften te huisvesten in een loods, aanvankelijk bestemd voor reconvalescenten onder de bij de kolenontginning werkzame dwangarbeiders.

rr) Het gemiddeld aantal zieken vindt men niet vermeld. De verpleegsterkte in de bij de mijn aanwezige hospitalen wisselde af tusschen 464 op ult. Februari en 272 op ult. December 1902.

ss) Geëvacueerd werden 288 man, tegen 304 in 1901.

tt) Bij deze gevangenis zijn twee vertrekken bijgebouwd, elk voor één persoon en bestemd tot het ondergaan der disciplinaire straf van eenzame opsluiting.

GEWESTEN EN PLAATSEN waar de landsgevangenissen of daarmede gelijk te stellen strafinrichtingen worden aangetroffen.	Aantal gevangenen welke gehuisvest kunnen worden		Gemiddelde dagelijksche sterkte in 1902				Aantal gedurende 1902 onder de gevangenen voorgekomen: ziektegevallen, betrekking hebbende tot de				Aantal gedurende 1902 onder de gevangenen voorgekomen: sterfgevallen, betrekking hebbende tot de				Aantal inlandsche gevangenen die in 1902 ontvluchtten tijdens zij zich buiten de gevangenissen te werk bevonden *z)*	Aantal der in 1902 of vroeger ontvluchte inlandsche gevangenen, die in 1902 vrijwillig of gedwongen terugkeerden. *δ)*
	in de eigenlijke gevangenis.	in de eventueel daarbij in gebruik gestelde hulplokalen.	der opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	der opgenomenen in de hulplokalen.	der buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging geweest zijnde zieke gevangenen.	der ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.	opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	opgenomenen in de hulplokalen.	buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging geweest zijnde zieke gevangenen.	ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.	opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	opgenomenen in de hulplokalen	buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging geweest zijnde zieke gevangenen.	ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Moeara Laboeh	12	″	8	″	†	†	†	″	†	†	†	″	†	†	†	†
Padang Pandjang	82	″	37	″	†	10	36	″	14	″	″	″	1	″	8	6 (1)
Soepajang	10	″	†	″	†	†	†	″	†	†	†	″	†	†	†	†
Padang Sidempoean	75	″	55	″	″	″	45	″	″	″	″	″	″	″	10	8
Penjaboengan	20	″	15	″	″	″	6	″	″	″	″	″	″	″	1	1
Kota Nopan	15	″	4	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″
Sipirok	20	″	5	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″
Moeara Sama	15	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″
Moeara Sipongi	15	″	4	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″
Siboga	50	″	35	″	″	40	*uu)* 62	″	″	36	*vv)* 4	″	″	″	2	1
Baros	30	″	7	″	″	″	22	″	″	″	″	″	″	″	3	3
Singkel	25	″	6	″	″	″	25	″	″	″	″	″	″	″	″	″
Batang Taro	20	110	†	31	″	″	″	27	″	″	″	″	″	″	″	″
Goenoeng Sitoli (Nias)	20	″	30	″	″	″	41	″	″	″	3	″	″	″	2	2
Taroetoeng	25	″	20	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	7	6 (1)
Baligé	15	″	8	″	″	″	2	″	″	″	″	″	″	″	″	″
Goenoeng Toea	24	″	5	″	†	†	†	″	†	†	†	″	†	†	†	†
Natal	25	″	47	″	″	″	2	″	″	″	″	″	″	″	″	″
Benkoelen.																
Benkoelen	190	″	132	″	28	″	86	″	†	″	7	″	″	″	7	6 (2)
Tabah Penandjoeng (Ommelanden van Benkoelen)	40	″	†	″	†	†	†	″	†	†	†	″	†	†	†	†
Lais	70	15	50	″	″	33	61	″	″	″	8	″	″	″	72	34 (7)
Moko Moko	38	″	21	″	″	11	21	″	″	16	″	″	″	″	2	″
Loeboek Lintang (Seloema)	30	″	41	″	″	51	151	″	″	″	5	″	″	″	14	13
Mana	40	″	104	″	″	″	169	″	″	″	3	″	″	″	28	42 (15)
Hulpkwartier te Tandjoeng Sakti *ww)*	15	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″
Bintoehan (Kauer)	38	″	25	″	″	″	37	″	″	″	2	″	″	″	9	8 (2)
Kroë	38	″	34	″	″	″	110	″	″	″	″	″	″	″	1	″
Lampongsche Districten.																
Telok Betoeng	70	″	39	″	″	″	87	″	″	″	13	″	″	″	6	6
Tandjoeng Karang (afd. Ommelanden)	30	″	30	″	3	18	″	130	″	″	″	1	″	″	16	12 (1)
Goenoeng Soegih (Sepoetih)	20	″	13	″	″	″	23	″	″	″	2	″	″	″	2	2
Soekadana (Sekampong)	35	″	9	″	″	″	6	″	″	″	1	″	″	″	″	″
Menggala (Toelang Bawang)	30	″	23	″	″	″	9	″	1	″	″	″	″	″	2	″
Kalianda (Ketimbang)	20	″	9	″	″	″	15	″	″	″	″	″	″	″	4	3
Kota Agoeng (Semangka)	15	4	7	3	″	2	9	″	″	4	″	″	″	″	″	″
Palembang.																
Palembang	200	50	181	27	†	″	*xx)* 6557	*xx)* 9987	34	″	*yy)* 13	7	4	″	18	15 (3)
Tandjoeng Radja	50	″	90	″	″	″	†	″	″	″	1	″	″	″	10	12 (2)
Sekaioe	40	″	25	″	″	″	12	″	″	″	1	″	″	″	3	3
Talang Betoetoe	60	″	37	″	″	″	15	″	2	″	″	″	″	″	4	7 (4)
Moeara Doea	50	″	57	″	″	″	210	″	″	″	8	″	″	″	3	7 (†)
Batoe Radja	30	″	51	″	″	″	41	″	″	″	″	″	″	″	″	5 (5)
Banding Agoeng	20	″	12	″	″	″	9	″	″	″	″	″	″	″	″	2 (2)
Lahat	100	″	75	″	″	″	113	″	†	″	1	″	5	″	20	16
Moeara Enim	30	17	30	15	″	5	34	″	″	″	″	″	″	″	″	″
Bandar (Pasoemahlanden)	50	″	36	″	″	″	52	″	″	″	2	″	″	″	13	10
Boengamas	25	″	16	″	″	″	17	″	″	″	″	″	″	″	2	2

uu) Hieronder 24 gevallen van malaria en 11 van beri-beri.

vv) Hiervan 3 tengevolge van beri-beri.

ww) De opgaven van het hulpkwartier te Tandjoeng Sakti zijn begrepen in die van de gevangenis te Mana.

xx) Deze opgaven duiden vermoedelijk het aantal ziekte*dagen* aan. Men vindt althans elders opgegeven, dat het aantal zieke gevangenen en veroordeelden, die te Palembang onder geneeskundige behandeling kwamen 752 bedroeg, waaronder 645 dwangarbeiders van Djambi.

yy) Hiervan 8 tengevolge van cholera. Deze ziekte kwam ook nog voor in de gevangenissen te Lahat, Moeara Doewa en Talang Padang (alle in de residentie Palembang) waar zij respectievelijk 5, 2 en 2 offers eischte. Ook beri-beri kwam in verschillende gevangenissen in deze residentie voor; bepaalde cijfers daaromtrent vindt men echter niet vermeld.

GEWESTEN EN PLAATSEN waar de landsgevangenissen of daarmede gelijk te stellen strafinrichtingen worden aangetroffen.	Aantal gevangenen welke gehuisvest kunnen worden		Gemiddelde dagelijksche sterkte in 1902				Aantal gedurende 1902 onder de gevangenen voorgekomen: ziektegevallen betrekking hebbende tot de				Aantal gedurende 1902 onder de gevangenen voorgekomen: sterfgevallen betrekking hebbende tot de				Aantal inlandsche gevangenen die in 1902 ontvluchtten tijdens zij zich buiten de gevangenissen te werk bevonden. a)	Aantal der in 1902 of vroeger ontvluchte inlandsche gevangenen, die in 1902 vrijwillig of gedwongen terugkeerden. b)
	in de eigenlijke gevangenis.	in de eventueel daarbij in gebruik gestelde hulplokalen.	der opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	der opgenomenen in de hulplokalen.	der buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging gewest zijnde zieke gevangenen.	der ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.	opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	opgenomenen in de hulplokalen.	buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging gewest zijnde zieke gevangenen.	ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.	opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	opgenomenen in de hulplokalen.	buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging gewest zijnde zieke gevangenen.	ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Tebing Tinggi	73	"	48	"	"	"	63	"	"	"	1	"	"	"	22	22 (3)
Talang Padang (Ampat-Lawang)	40	30	40	11	"	"	4	"	"	"	2	"	"	"	16	16
Kepahiang (Redjang en Lebong)	40	"	81	"	"	1	388	"	"	"	4	"	"	"	46	29 (3)
Soeroelangoen (Rawas)	25	"	19	"	"	"	48	"	"	"	1	"	"	"	5	3
Moeara Bliti (Moesi Oeloe)	25	"	18	"	"	"	19	"	"	"	"	"	"	"	2	"
Padang Oelak Tanding (Sindang-streken)	25	"	22	"	"	†	†	"	"	1	1	"	"	1	6	6 (1)
Djambi	40	30	65	37	"	"	278	121	"	"	"	"	"	"	33	42 (15)
Oostkust van Sumatra.																
Medan	372	"	328	"	20	44	811	"	559	32	"	"	zz) 26	"	50	22
Laboean Deli	100	"	77	"	22	21	"	"	299	"	"	"	5	"	16	4 (1)
Bindjei (Boven-Langkat)	400	"	262	"	29	93	"	"	554	"	"	"	15	"	88	26
Tandjoeng Poera (Beneden-Langkat)	100	"	102	"	13	40	"	"	173	"	"	"	15	"	43	12 (1)
Pangkalan Brandan (id.)	40	"	26	"	†	"	31	"	31	"	"	"	"	"	4	3
Loeboek Pakam (Serdang)	150	"	143	"	124	107	107	"	662	"	"	"	19	"	36	18
Seroeweh (Tamiang)	25	100	24	79	7	"	7	7	181	"	"	2	4	"	16	9 (1)
Tebing Tinggi (Padang en Bedagei)	100	"	104	"	6	79	208	"	92	33	"	"	7	"	18	11
Laboean Roekoe (Batoe Bahra)	100	"	44	"	"	43	73	"	"	"	6	"	"	"	26	12 (1)
Tandjoeng Balei (Asahan)	150	"	89	"	11	27	7	"	190	"	"	"	7	"	21	10 (2)
Laboean Bilik (Laboean Batoe)	60	"	16	"	"	"	13	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Bengkalis	100	"	19	"	3	"	"	"	39	"	"	"	4	"	"	"
Bagan si Api Api	30	"	16	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	3	1
Siak	30	"	7	"	"	"	8	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Tebing Tinggi (Bengkalis)	10	"	4	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Atjeh en onderhoorigheden.																
Koeta Radja	100	"	109	"	†	"	"	"	106	"	"	"	25	"	"	"
Oelëë Lheuë	40	"	24	"	†	"	"	"	11	"	"	"	1	"	"	"
Sigli	80	105	197	aaa) "	1	"	976	aaa) "	252	"	31	aaa) "	"	"	9	"
Idi	30	"	20	"	"	"	20	"	"	"	"	"	"	"	16	3
Sabang (Poelo Wè)	pp) "	50	"	†	†	†	"	†	†	†	"	†	†	†	†	†
Padang Tidji	bbb) "	28	"	27	"	"	"	31	"	"	"	1	"	"	1	"
Samalanga	bbb) "	30	"	20	"	"	"	8	"	"	"	2	"	"	"	"
Peudada	pp) "	12	"	5	"	"	"	9	1	"	"	"	1	"	"	"
Pantê Lhong	pp) "	50	"	16	"	"	"	30	"	"	"	9	"	"	"	"
Lho Seumawê	r) 40	110	"	105	"	"	"	96	"	"	"	35	"	"	24	1
Bajan	58	"	55	"	"	"	†	"	"	"	1	"	"	"	23	5
Poelo Raja	bbb) "	55	"	55	"	"	"	24	"	"	"	5	"	"	"	5 (5)
Meulaboh	bbb) "	40	"	36	"	"	"	†	"	"	"	11	"	"	20	"
Tapa Toean	pp) "	24	"	24	"	"	"	17	2	"	"	1	1	"	"	"
Dwangarbeiders toegevoegd aan de krijgsmacht	"	300	"	296	70	1257	"	1326	841	"	"	1	18	67	†	36
Riouw en onderhoorigheden.																
Tandjoeng Pinang	200	"	48	"	"	"	ccc) 302	"	"	"	1	"	"	"	5	3
Lingga	15	"	18	"	"	"	2	"	"	"	2	"	"	"	3	3
Ringat (Indragiri)	15	"	11	"	"	"	43	"	"	"	1	"	"	"	1	1
Tandjoeng Balei (afd. Karimon)	15	"	4	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"
Bajan (afd. Batam)	15	"	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"

zz) Het totaal aantal overledenen in de geheele residentie Oostkust van Sumatra bedroeg 110 tegen 250 in 1901 op een gemiddelde dagelijksche sterkte in beide jaren van respectievelijk 2030 en 1906 man. Beri-beri, die nog tamelijk veel voorkwam, trad behalve onder de veroordeelden te Kwala Simpang, voornamelijk op onder de preventief-gevangenen te Medan, te Laboean Roekoe en te Bengkalis. De lijders werden steeds zoo mogelijk naar de voor hen bestaande inrichting te Loeboek Pakam gezonden, waar 9 hunner overleden. Ook op andere plaatsen in het gewest kwamen te zamen nog 15 sterfgevallen aan deze ziekte voor.

aaa) Begrepen in de opgaaf in kolom 8.

bbb) De gevangenen worden opgesloten in daartoe bestemde lokalen in de militaire kampementen of in een gedeelte van de politie-kazernes.

ccc) Hieronder 262 gevallen van malaria en 8 van beri-beri.

GEWESTEN EN PLAATSEN waar de landsgevangenissen of daarmede gelijk te stellen strafinrichtingen worden aangetroffen.	Aantal gevangenen welke gehuisvest kunnen worden		Gemiddelde dagelijksche sterkte in 1902				Aantal gedurende 1902 onder de gevangenen voorgekomen								Aantal inlandsche gevangenen die in 1902 ontvluchtten tijdens zij zich buiten de gevangenissen te werk bevonden. a)	Aantal der in 1902 of vroeger ontvluchte inlandsche gevangenen die in 1902 vrijwillig of gedwongen terugkeerden. b)
							ziektegevallen				sterfgevallen					
							betrekking hebbende tot de									
	in de eigenlijke gevangenis.	in de eventueel daarbij in gebruik gestelde hulplokalen.	der opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	der opgenomenen in de hulplokalen.	der buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging geweest zijnde zieke gevangenen.	der ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.	opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	opgenomenen in de hulplokalen.	buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging geweest zijnde zieke gevangenen.	ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.	opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	opgenomenen in de hulplokalen.	buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging geweest zijnde zieke gevangenen.	ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Banka.																
Muntok	300	„	64	„	„	ddd) 17	15	„	„	2	„	„	„	„	3	3
Djeboes	30	„	5	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	2	1
Blinjoe	r) 40	„	12	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	5	4
Soengeiliat	30	„	16	„	„	„	63	„	„	„	„	„	„	„	10	6
Merawang	30	„	6	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	2	2
Pangkalpinang	40	„	13	„	„	„	39	„	„	„	„	„	„	„	2	2
Soengeislan	15	„	15	„	„	„	3	„	„	„	„	„	„	„	2	2
Koba	25	„	10	„	1	„	5	„	4	„	„	„	„	„	„	„
Toboali	30	„	8	„	„	„	18	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Billiton.																
Tandjoeng Pandan	40	„	57	„	„	„	19	„	„	„	3	„	„	„	3	2
Westerafdeeling van Borneo.																
Pontianak	160	„	92	„	„	„	6	„	„	„	1	„	„	„	3	„
Ngabang (Landak)	25	„	5	„	„	„	5	„	„	„	1	„	„	„	„	„
Tajan	9	„	2	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Soengei Kakap	20	„	11	„	„	„	3	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Soekadana	pp) „	6	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Mampawa	9	„	5	„	„	„	8	„	„	„	„	„	„	„	1	1
Sintang	50	„	13	„	„	„	17	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Nanga Pinoeh	6	„	5	„	„	„	2	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Smitau	6	„	1	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Poetoes Sibau	20	„	5	„	„	„	15	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Sanggau	6	„	4	„	„	„	2	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Singkawang	50	„	12	„	„	„	21	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Bengkajang	20	„	6	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	1	„
Sambas	52	„	13	„	„	2	22	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Pamangkat	20	„	4	„	„	2	8	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.																
Bandjermasin	250	„	237	„	„	14	266	„	„	†	cee) 32	„	„	1	9	8 (1)
Marabahan	10	„	1	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Amoentai	65	„	59	„	„	„	14	„	„	„	1	„	„	„	„	„
Barabei	60	„	66	„	„	„	3	„	„	„	3	„	„	„	7	4
Tandjoeng	39	„	11	„	„	„	9	„	„	„	„	„	„	„	1	„
Kandangan (Amandit en Negara)	65	„	84	„	„	„	22	„	„	„	6	„	„	„	11	9
Martapoera	30	„	15	„	„	25	13	„	„	„	1	„	„	„	1	1
Pleihari (Tanahlaoet)	10	†	10	12	„	„	1	„	„	„	1	„	„	„	12	9
Pengaron	fff) 20	„	9	„	„	2	10	„	„	1	„	„	„	„	„	„
Rantau	40	„	18	„	„	„	20	„	„	„	2	„	„	„	4	4
Moeara Tewe	30	„	23	„	„	„	3	„	„	„	†	„	„	„	„	„
Boentoek	30	„	3	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Koeala Kapoeas	30	„	7	„	„	„	13	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Sampit	12	„	10	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Kota Baroe (Poeloe Laoet)	20	„	9	„	„	„	43	„	„	„	4	„	„	„	3	1
Samarinda (Koetei)	25	6	20	4	1	1	65	10	7	„	2	2	2	„	4	1
Boeloengan	20	„	1	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Long Iram	32	„	15	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Pasir	25	„	1	„	„	„	9	„	„	„	1	„	„	„	„	„
Prioek Tjahoe	r) 34	„	23	„	„	„	20	„	„	„	1	„	„	„	„	„

ddd) Deze veroordeelden waren gedetacheerd bij kustlicht-établissementen.

cee) Hiervan 17 tengevolge van cholera, welke ziekte in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo verder nog voorkwam in de gevangenissen te Amoentai, te Barabei, te Kandangan, te Rantau en te Moeara Tewe, waar zij respectievelijk 1, 3, 6, 2 en 1 slachtoffers maakte.

fff) Verbeterde opgaaf.

GEWESTEN EN PLAATSEN waar de landsgevangenissen of daarmede gelijk te stellen strafinrichtingen worden aangetroffen.	Aantal gevangenen welke gehuisvest kunnen worden		Gemiddelde dagelijksche sterkte in 1902				Aantal gedurende 1902 onder de gevangenen voorgekomen								Aantal inlandsche gevangenen die in 1902 ontvluchtten tijdens zij zich buiten de gevangenissen te werk bevonden. *a)*	Aantal der in 1902 of vroeger ontvluchte inlandsche gevangenen, die in 1902 vrijwillig of gedwongen terugkeerden. *b)*
							ziektegevallen				sterfgevallen					
							betrekking hebbende tot de									
	in de eigenlijke gevangenis.	in de eventueel daarbij in gebruik gestelde hulplokalen.	der opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	der opgenomenen in de hulplokalen.	der buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging geweest zijnde zieke gevangenen.	der ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.	opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	opgenomenen in de hulplokalen.	buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging geweest zijnde zieke gevangenen.	ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.	opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	opgenomenen in de hulplokalen.	buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging geweest zijnde zieke gevangenen.	ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Celebes en onderhoorigheden.																
Makasser	400	30	125	"	8	3	"	"	†	"	"	"	10	"	12	9 (4)
Maros	70	"	25	"	"	"	4	"	"	"	1	"	"	"	1	"
Pangkadjene	25	"	20	"	"	"	21	"	"	"	2	"	"	"	"	"
Segeri	15	"	10	"	"	"	21	"	"	"	"	"	"	"	2	"
Tjamba	20	"	14	"	"	"	8	"	"	"	"	"	"	"	2	"
Bonthain	75	"	42	"	"	"	22	"	"	"	1	"	"	"	4	2 (1)
Djeneponto	50	"	53	"	"	"	26	"	"	"	2	"	"	"	13	9 (5)
Aloe	27	"	5	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"
Takalar	30	"	29	"	"	"	32	"	"	"	"	"	"	"	5	1
Sindjai	40	"	43	"	"	2	81	"	"	"	3	"	"	"	4	3 (2)
Boelekomba	30	"	18	"	"	"	8	"	"	"	"	"	"	"	1	1
Kadjang	30	"	31	"	"	"	30	"	"	"	"	"	"	"	2	1
Bikeroe	15	"	10	"	"	"	9	"	"	"	"	"	"	"	1	1
Benteng (Saleier)	125	"	34	"	"	"	144	"	"	"	1	"	"	"	"	"
Bima	8	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Tontoli	4	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Donggala	4	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Menado.																
Menado	175	"	120	"	19	"	*ggg)* 74	"	*ggg)* 19	"	11	"	3	"	†	4 (1)
Tondano	50	"	35	"	"	"	153	"	"	"	*hhh)* 9	"	"	"	"	"
Amoerang	15	"	5	"	"	"	9	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Ajermadidi	20	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Taroena (Sangi-eilanden)	75	"	42	"	"	"	86	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Gorontalo	54	"	†	"	†	†	†	"	†	†	†	"	†	†	†	†
Limboto	15	"	5	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Soemalata	*pp)* "	15	"	10	"	"	"	†	"	"	"	"	"	"	21	7
Paleleh	25	"	12	"	"	"	52	"	2	"	"	"	"	"	3	"
Poöpo (Mongondo)	*iii)* 40	"	37	"	"	"	173	"	"	"	"	"	"	"	3	3
Ternate.																
Ternate	75	"	79	"	"	32	*jjj)* 69	"	*jjj)* 4	"	*jjj)* 35	"	*jjj)* 2	"	4	"
Batjan	50	"	1	"	"	"	†	"	"	"	1	"	"	"	"	"
Manokwari (Noord-Nieuw-Guinea)	20	10	12	"	"	"	45	"	"	"	"	"	"	"	1	"
Fakfak (West-Nieuw-Guinea)	75	"	34	"	3	"	56	"	101	"	"	"	1	"	2	1
Zuid-Nieuw-Guinea.																
Merauke	160	165	160	143	12	10	16	130	116	"	"	23	11	"	*kkk)* 47	2
Amboina.																
Amboina	100	"	124	"	"	"	33	"	"	"	3	"	"	"	"	"
Hila	20	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Saparoea	75	"	34	"	"	"	92	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Kajeli (Boeroe)	32	"	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Masarete (id.)	4	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Amahei (Ceram)	10	"	4	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Kairatoe (id.)	6	"	†	"	†	†	†	"	†	†	†	"	†	†	†	†
Wahaai (id.)	26	"	7	"	"	"	3	"	"	"	"	"	"	"	3	3
Waroe (id.)	10	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Piroe (id.)	10	"	5	"	"	"	10	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Geser	4	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Banda	100	"	34	"	†	"	15	"	52	"	"	"	"	"	"	"

ggg) Onder de gevangenen te Menado kwamen 75 gevallen van beri-beri voor, waarvan 14 met doodelijken afloop.

hhh) Hiervan 7 ten gevolge van beri-beri.

iii) Voorloopig een gebouwtje van tijdelijke materialen. In 1903 zal hier een gevangenis met 50 plaatsen gebouwd worden.

jjj) Onder de zieken bevonden zich 69 beri-beri-lijders, van welke er 35 zijn overleden.

kkk) Van dezen werden er 45 door inboorlingen gedood.

GEWESTEN EN PLAATSEN waar de landsgevangenissen of daarmede gelijk te stellen strafinrichtingen worden aangetroffen.	Aantal gevangenen welke gehuisvest kunnen worden: in de eigenlijke gevangenis.	Aantal gevangenen welke gehuisvest kunnen worden: in de eventueel daarbij in gebruik gestelde hulplokalen.	Gemiddelde dagelijksche sterkte in 1902: der opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	Gemiddelde dagelijksche sterkte in 1902: der opgenomenen in de hulplokalen.	Gemiddelde dagelijksche sterkte in 1902: der buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging gewest zijnde zieke gevangenen.	Gemiddelde dagelijksche sterkte in 1902: der ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.	Aantal gedurende 1902 onder de gevangenen voorgekomen ziektegevallen betrekking hebbende tot de: opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	ziektegevallen: opgenomenen in de hulplokalen.	ziektegevallen: buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging gewest zijnde zieke gevangenen.	ziektegevallen: ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.	sterfgevallen betrekking hebbende tot de: opgenomenen in de eigenlijke gevangenis.	sterfgevallen: opgenomenen in de hulplokalen.	sterfgevallen: buiten de gevangenis en hulplokalen in verpleging gewest zijnde zieke gevangenen.	sterfgevallen: ten arbeid gestelde veroordeelden, die 's nachts huisvesting vonden bij de werken zelven.	Aantal inlandsche gevangenen die in 1902 ontvluchtten tijdens zij zich buiten de gevangenissen te werk bevonden. *a)*	Aantal der in 1902 of vroeger ontvluchte inlandsche gevangenen die in 1902 vrijwillig of gedwongen terugkeerden. *b)*
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Ai	10	"	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Toeal (Klein-Kei)	31	"	21	"	"	"	31	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Serwaroe (Leti)	4	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Woeloer (Damar)	6	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Ilwaki (Wetter)	*r)* †	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Elat	6	"	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Larat	4	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Timor en onderhoorigheden.																
Koepang (Timor)	70	"	53	"	"	1	*lll)* 172	"	9	"	4	"	1	"	4	2
Babau (id.)	15	"	1	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Waingapoe (Soemba)	20	"	6	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Atapoepoe	10	"	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"
Bali en Lombok.																
Singaradja (Beeleleng)	*mmm)* 150	"	181	"	"	10	128	"	4	"	4	"	1	"	5	4
Negara (Djembrana)	22	50	31	38	"	7	8	97	"	"	"	"	"	"	"	"
Mataram (Lombok)	248	"	267	"	"	27	163	"	"	"	1	"	"	"	16	8
Selong (id.)	*nnn)* 92	"	115	"	4	"	39	"	147	"	"	"	5	"	6	7 (6)
Praja (id.)	150	"	97	"	"	"	111	"	2	"	2	"	"	"	10	10 (2)

lll) Hieronder 112 gevallen van malaria.

mmm) Volgens vroegere opgaven 75, met een hulplokaal voor 80 man. Van een plaats gehad hebbende uitbreiding der gevangenis blijkt echter niet. Vermoedelijk heeft men vroeger als hulplokaal opgegeven, wat thans als een deel der gevangenis beschouwd wordt; een hulplokaal wordt althans nu niet meer vermeld.

nnn) Als voren 60, met een hulplokaal voor 32 man.

Bijlage F.

(Zie hoofdstuk J van het verslag.)

TABELLARISCHE OPGAVEN

betreffende eenige onderwerpen in betrekking staande tot het departement van binnenlandsch bestuur, meerendeels over 1902.

I. Distributie der controleurs en adspirant-controleurs.

II. Overzicht betreffende samenvoeging en splitsing van desa's op Java en Madoera.

III. Numerieke opgaven betreffende de voornaamste verrichtingen van het kadaster-personeel.

IV. Overzicht betreffende de met 1 Januari 1903 in werking getreden nieuwe aannemingscontracten voor vervoer van gouvernements-producten, landsgoederen, enz., onder het beheer van het departement van binnenlandsch bestuur.

V. Numerieke opgaven betreffende de gerapporteerde gevallen van eenige der voornaamste in Nederlandsch-Indië voorgekomen veeziekten.

I. Overzicht betreffende de tewerkstelling op ult. 1902 van de controleurs en de adspirant-controleurs bij het binnenlandsch bestuur op en buiten Java en Madoera.

Distributie van het organiek toegestaan controleerend personeel. *a*)

JAVA EN MADOERA. GEWESTEN.	Aantal in dienst zijnde: controleurs.	adspirant-controleurs.
Bantam	4	2
Batavia	3	"
Preanger Regentschappen	13	4
Cheribon	7	2
Pekalongan	11	1
Semarang	14	"
Rembang	6	2
Soerabaja	12	4
Pasoeroean	14	5
Besoeki	6	1
Banjoemas	3	4
Kedoe	9	3
Madioen	5	3
Kediri	7	2
Madoera	7	1
Op ult. 1902 in dienst (overeenkomende met de normale formatie)	121	34

BUITENBEZITTINGEN. GEWESTEN.	Aantal in dienst zijnde: controleurs.	adspirant-controleurs.
Sumatra's Westkust	30	4
Benkoelen	5	2
Lampongsche Districten	6	2
Palembang	16	4
Oostkust van Sumatra	*b*) 11	2
Atjèh en onderhoorigheden	8	2
Riouw en onderhoorigheden	4	2
Westerafdeeling van Borneo	11	1
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	14	2
Celebes en onderhoorigheden	10	3
Menado	8	6
Amboina	3	"
Ternate en onderhoorigheden	1	"
Timor en onderhoorigheden	1	"
Bali en Lombok	7	1
Op ult. 1902 in dienst (overeenkomende met de normale formatie)	135	31

Tijdelijk (boven de formatie) toegestaan controleerend personeel.

JAVA EN MADOERA.	controleurs.	adspirant-controleurs.
Toegevoegd aan den hoofdinspecteur voor de suiker- en rijstcultuur, enz.	*c*) 7	8
Id. aan den wetenschappelijken adviseur voor de koffiecultuur	2	"
Id. aan den hoofdinspecteur voor de opium-aangelegenheden	12	"
Id. aan den assistent-resident belast met onderzoekingen naar hetgeen met betrekking tot de oprichting van landbouw-credietbanken in Nederlandsch-Indië kan worden gedaan	1	"
Ter beschikking van den directeur van binnenlandsch bestuur voor veterinaire belangen	*d*) 1	"
Toegevoegd aan den resident van Batavia	1	"
Werkzaam gesteld in de residentie Batavia voor de contrôle-afdeeling Poerwakarta	1	"
Id. in de residentie Batavia voor de afdeelingen Krawang en Meester-Cornelis	"	2
Toegevoegd aan den resident van Besoeki in het belang van de tabakscultuur.	1	"
Id. aan den leider der proefneming met de exploitatie van pandhuizen in eigen beheer	1	1
Id. aan den gouvernements-secretaris in commissie	1	"
Werkzaam gesteld in de residentie Semarang voor de contrôle-afdeelingen Ambarawa, Djoewana, Demak, Poerwodadi, Goeboeg, Kendal, Pati en Koedoes	"	8
	e) 28	19

BUITENBEZITTINGEN.	controleurs.	adspirant-controleurs.
Ter beschikking van den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid	1	"
Toegevoegd aan den assistent-resident voor de politie te Padang	1	"
Id. aan den gouverneur van Sumatra's Westkust voor Midden-Nias	1	"
Id. aan den controleur van Moko-Moko (Benkoelen)	1	"
Id. aan den resident van Palembang	1	"
Id. aan den politiek-agent te Djambi	5	1
Id. aan den controleur der afdeeling Ogan, Komering Ilir en Blidah	"	1
Werkzaam gesteld in de residentie Oostkust van Sumatra	*f*) 2	*g*) 1
Belast met de waarneming der betrekking van administrateur bij de tinmijnen op Banka	4	"
Werkzaam gesteld in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	*h*) 3	*i*) 1
Id. in de residentie Menado	*k*) 1	"
Id. in de residentie Ternate	*l*) 2	"
Id. in de assistent-residentie Zuid-Nieuw-Guinea	1	"
Id. in de residentie Timor voor het beheer der onderafd. Koepang en de contrôle over de onderafd. Babau en Amfoan	1	"
Toegevoegd aan den resident van Bali en Lombok voor het bureau van inlandsche zaken	1	"
	m) 25	4

TOELICHTINGEN.

a) Voor de gedurende 1902 in werking getreden wijzigingen in de formatie van het hierbedoelde personeel, zie Ind. St. 1902, nos. 56 en 114.

b) Eén van de voor de residentie Oostkust van Sumatra opgegeven controleurs was aan de formatie onttrokken en werkzaam gesteld in de Bataksche Doesoen van Serdang; zijne plaats in de formatie werd waargenomen door een tijdelijk boven de formatie beschikbaar gestelden adspirant-controleur.

c) Drie voor onderzoekingen ter voorbereiding van betere landrente-regelingen in navolging van de Preanger-regeling; 3 deels voor het toezicht op de uitvoering van de regelingen betreffende de heeren- en gemeentediensten, deels om werkzaam te zijn bij de onderzoekingen ten behoeve van de herziening der heerendienst-regelingen en 1 als secretaris van den hoofdinspecteur.

d) Deze controleur behoort tot het kader voor de buitenbezittingen.

e) Hieronder 1 controleur behoorende tot het kader voor de buitenbezittingen.

f) Eén ten behoeve van de Delische Batak-streek en één voor de Rokan-streken.

g) Ter vervanging van den tijdelijk in de Serdangsche Batak-streek werkzaam gestelden controleur (zie noot b).

h) Respectievelijk voor de onderafdeeling Boven-Mahakam, voor het landschap Pasir en voor de onderafdeeling Koetei.

i) Toegevoegd aan den controleur der onderafdeeling Boven-Mahakam.

k) Ten behoeve van de landschappen gelegen tusschen de Minahasa en de afdeeling Gorontalo, en speciaal voor Bolang Mongondo.

l) Toegevoegd aan de controleurs van Noord- en West-Nieuw-Guinea.

m) Zie noot e.

II. Overzicht over 1902 betreffende samenvoeging en splitsing van desa's op Java en Madoera.

GEWESTEN.	Aantal gevallen waarin in 1902 is overgegaan tot		GEWESTEN.	Aantal gevallen waarin in 1902 is overgegaan tot	
	samenvoeging van desa's.	splitsing van desa's.		samenvoeging van desa's.	splitsing van desa's
Bantam	13	"	Pasoeroean.	17	2
Batavia	"	3	Besoeki	"	1
Preanger Regentschappen	"	2	Banjoemas	c) 2	2
Cheribon	1	1	Kedoe	d)	d)
Pekalongan	a) 9	4	Madioen.	e) 3	"
Semarang	b) 19	1	Kediri	10	1
Rembang	"	"	Madoera.	"	2
Soerabaja	1	"			
	43	11		32	4

a) Bovendien is in 2 gevallen een gehucht van eene desa afgescheiden en gevoegd bij eene andere desa.

b) Bovendien is in 4 gevallen een gehucht van eene desa afgescheiden en gevoegd bij eene andere desa en had samenvoeging van 2 kampongs plaats.

c) Bovendien zijn van 2 desa's gehuchten afgescheiden en samengevoegd tot eene nieuwe desa.

d) In dit gewest kwamen 6 gevallen van samenvoeging en splitsing voor, waarin door den Gouverneur-Generaal en 480 gevallen, waarin door den resident eene beslissing is genomen.

e) Bovendien zijn door afscheiding van gehuchten 3 nieuwe desa's gevormd, terwijl in 46 gevallen gehuchten van desa's zijn afgescheiden en bij andere desa's gevoegd.

III. Numerieke opgaven betreffende de voornaamste verrichtingen

Eigendomskadaster, landrente-metingen, enz., zoomede

Gewesten waar kadastrale opnemingen plaats hadden of waar het kadaster is in gebruik gesteld.	Aantal bouws (en perceelen) gedurende 1902 opgemeten.							
	Eigendomskadaster.		Landrente-metingen.				Woeste gronden en particuliere landerijen.	
			In loco herzien van het vroeger gemetene.		Nieuwe metingen.			
	Bouws.	Perceelen.	Bouws.	Perceelen.	Bouws.	Perceelen.	Bouws.	Perceelen.
JAVA EN MADOERA.								
Bantam	"	"	"	"	"	"	1 062	3
Batavia	"	"	"	"	"	"	1 061	3
Preanger Regentschappen	"	"	"	"	30 327	3 128	7 900	40
Cheribon	"	"	76 073	5 991	9 088	967	297	6
Pekalongan	"	"	46 288	10 886	"	"	29	3
Semarang	"	"	113 285	18 801	3 179	278	454	13
Rembang	"	"	"	"	"	"	"	"
Soerabaja	"	"	"	"	"	"	112	7
Pasoeroean	"	"	34 617	7 229	71 385	6 184	113	4
Besoeki	"	"	"	"	"	"	92	2
Banjoemas	"	"	26 402	7 782	"	"	"	"
Kedoe	"	"	87 520	23 150	"	"	"	"
Djokjakarta	"	"	"	"	"	"	"	"
Soerakarta	"	"	"	"	"	"	"	"
Madioen	"	"	71 665	5 686	"	"	5	1
Kediri	"	"	11 239	630	27 765	2 081	670	1
Madoera	"	"	"	"	"	"	"	"
Totalen voor Java en Madoera	"	"	467 089	80 155	141 744	12 638	11 795	83
BUITENBEZITTINGEN.								
Sumatra's Westkust	"	"	"	"	"	"	"	"
Riouw en onderhoorigheden	"	"	"	"	"	"	"	"
Celebes en onderhoorigheden	"	"	"	"	"	"	"	"
Ternate en onderhoorigheden	717	271	"	"	"	"	"	"
Totalen voor de buitenbezittingen	717	271	"	"	"	"	"	"
Algemeene totalen	717	271	467 089	80 155	141 744	12 638	11 795	83

van het kadaster in Nederlandsch-Indië over 1902.

verrichtingen op aanvraag van particulieren.

Aantal bouws (en perceelen) waarvan het landrente-kadaster in 1902 geheel voltooid is.		Gedurende 1902						
		zijn afgegeven onderstaand aantal					is in onderstaand aantal gevallen inzage van plans of registers verstrekt.	is aan salaris ontvangen.
		meetbrieven.	landmeters-kennissen.	certificaten.	kopieën en extracten van			
					meetbrieven.	andere stukken.		
Bouws.	Perceelen.							
"	"	23	53	5	2	1	11	f 1 405,82^5
"	"	358	1 204	148	49	63	533	9 484,56
26 321	2 770	300	232	14	54	23	22	8 637,54
128 715	12 916	104	118	38	40	10	112	1 754,56
78 567	14 978	112	166	41	37	"	18	1 583,63
126 805	23 244	358	387	99	104	31	73	7 311,36^5
"	"	98	95	12	20	1	1	1 132,—
"	"	350	483	71	41	32	167	8 956,80
103 884	5 867	194	145	54	36	3	47	2 457,49
"	"	85	53	2	9	11	6	1 031,17^5
24 253	6 990	86	42	17	22	3	12	645,50
95 230	25 810	134	147	30	5	3	23	1 201,30
"	"	35	45	5	"	5	23	528,30
"	"	61	29	6	4	"	3	551,—
56 497	4 069	18	36	18	9	"	7	271,75
41 960	4 021	137	174	25	54	7	9	2 895,88
"	"	20	46	8	4	"	2	253,—
682 232	100 665	2 473	3 455	593	490	193	1 073	f 50 101,67^5
"	"	39	50	59	8	7	94	f 633,—
"	"	9	19	4	"	"	9	117,85
"	"	80	130	13	"	"	6	1 053,50
"	"	25	35	4	"	"	"	278,50
"	"	153	234	80	8	7	109	f 2 082,85
682 232	100 665	2 626	3 689	673	498	200	1 182	f 52 184,52^5

IV. Overzicht van de met 1 Januari 1903 in werking getreden aannemingscontracten voor het vervoer van gouvernementsproducten, landsgoederen, enz., voor zooveel daarbij het departement van binnenlandsch bestuur betrokken is.

Volgnummer.	Gewesten waar het transport is uitbesteed en aard van het transport.	Duur der aanneming.		Aannemingsprijzen.			Geraamde te vervoeren hoeveelheden per jaar.
		Volgens het nieuwe contract.	Volgens het afgeloopen contract.	Maatstaf.	Volgens het nieuwe contract.	Volgens het afgeloopen contract.	
	Java en Madoera *a*).						
	Pekalongan.						
I.	Vervoer van koffie, zout, gelden, materialen en andere goederen in en door de afdeelingen Brebes, Tegal en Pemalang der residentie Pekalongan.	1903 en 1904 *b*)	1898 t/m 1902	voor koffie: per pikol en per paal;	f 0,01[6]	f 0,01[725]	13 705 pikol.
				voor los zout: per pikolmaat en per paal;	0,01[8]	0,01[75]	23 100 pikol.
				voor verpakt zout: per pikol en per paal;	0,01[2]	*c*)	
				voor gelden, materialen en andere goederen: per pikol en per paal	0,03[5]	0,03[5]	niet opgegeven.
	Banjoemas—Kedoe.						
II.	Vervoer van koffie, zout, gelden, materialen en andere goederen in en door de residentie Banjoemas en de afdeelingen Poerworedjo, Keboemen en Wonosobo der residentie Kedoe.	1903 t/m 1907	1898 t/m 1902 *d*)	voor koffie: per pikol en per paal;	0,00[5]	0,01[2]	1 605 pikol.
				voor los zout: per pikolmaat en per paal;	0,01[7]	0,02	81 714 pikol.
				voor verpakt zout: per pikol en per paal;	0,01[7]	*c*)	
				voor gelden, materialen en andere goederen: per pikol of per pikolmaat en per paal;			
				1. voor het traject Meloewoeng-Madjenang en omgekeerd;	0,05	0,05	niet opgegeven.
				2. voor de overige trajecten.	0,02[5]	0,02[5]	

a) Bij de aannemingen is o. m. uitdrukkelijk uitgesloten het vervoer van gelden, materialen en andere goederen, bestemd voor of afkomstig van den dienst der staatsspoorwegen.

b) Is slechts voor twee jaar aanbesteed om later, met het transport in de residentie Pekalongan in haren voormaligen omvang, tot het onderwerp van één aanneming te worden gemaakt.

c) Het vervoer van zout in verpakten staat was in het contract voor 1898/1902 niet opgenomen.

d) In het afgeloopen contract was ook begrepen het vervoer van koffie uit een drietal pakhuizen in de residentie Djokjakarta naar Tjilatjap (Banjoemas). In verband met de opheffing van het gouvernements-koffiemonopolie in Djokjakarta behoefde daarin niet meer te worden voorzien.

Volg-nummer.	Gewesten waar het transport is uitbesteed en aard van het transport.	Duur der aanneming.		Aannemingsprijzen.			Geraamde te vervoeren hoeveelheden per jaar.
		Volgens het nieuwe contract.	Volgens het afgeloopen contract.	Maatstaf.	Volgens het nieuwe contract.	Volgens het afgeloopen contract.	
				Buitenbezittingen.			
	Palembang.						
III.	Vervoer van goederen, materialen en gelden, en de bagage van militairen beneden den rang van adjudant-onderofficier, tusschen de voor de hoofdplaats Palembang liggende schepen of prauwen en 's lands civiele pakhuizen, het geldkantoor en de militaire magazijnen en kazernes aldaar.	1903 t/m 1907	1898 t/m 1902	1. Het vervoer van boord der van elders aangekomen schepen of prauwen naar 's lands civiele pakhuizen en het geldkantoor, zoomede naar de magazijnen en kazernes, ressorteerende onder het departement van oorlog ter hoofdplaats Palembang, van de aldaar aan te brengen goederen, materialen en gelden, zoomede de bagage van militairen beneden den rang van adjudant-onderofficier, per 100 K.G. bruto gewicht.	f 0,27	f 0,29	niet opgegeven.
				2. Het vervoer naar boord van de daartoe bestemde schepen of prauwen van de uit 's lands civiele pakhuizen en het geldkantoor, zoomede uit de magazijnen en kazernes, ressorteerende onder het departement van oorlog ter hoofdplaats Palembang, naar elders te verzenden goederen, materialen en gelden, zoomede de bagage van militairen beneden den rang van adjudant-onderofficier, per 100 K.G. bruto gewicht.	0,27	0,29	niet opgegeven.

V. Numerieke opgaven per gewest betreffende de in 1902 gerapporteerde gevallen van miltvuur, mond- en klauwzeer en de verschillende vormen van droes onder het vee, voor zooveel daarvan blijkt uit opgaven der gouvernements-veeartsen.

Gewesten.	Aantal beesten nog ziek op ult 1901.	Aantal beesten gedurende 1902 aangetast.	Te zamen.	Gedurende 1902 zijn van het in de voorgaande kolom vermelde aantal beesten: gestorven.	afgemaakt: vrijwillig door de eigenaars.	afgemaakt: na onteigening.	hersteld.	Nog ziek gebleven op ult. 1902.
Miltvuur.								
Batavia . . .	"	22	22	12	"	"	10	"
Mond- en klauwzeer.								
Java en Madoera.								
Bantam . . .	2	18	20	"	4	"	16	"
Batavia . . .	"	562	562	3	355	"	204	"
Preanger Regentschappen.	"	65	65	"	"	"	65	"
Cheribon . . .	"	603	603	2	"	"	601	"
Pekalongan . .	"	232	232	1	"	"	231	"
Semarang . .	204	760	964	4	5	"	955	"
Rembang . . .	"	258	258	1	"	"	257	"
Soerabaja . . .	"	51	51	3	"	"	48	"
Pasoeroean . .	25	1 272	1 297	3	"	"	1 294	"
Besoeki . . .	28	174	202	6	"	2	194	"
Banjoemas . .	"	7 787	7 787	130	"	"	7 657	"
Kedoe	"	2 692	2 692	50	2	"	2 640	"
Djokjakarta . .	3	772	775	3	"	"	772	"
Soerakarta . .	"	1 047	1 047	26	"	"	1 021	"
Madioen . . .	"	1 266	1 266	15	"	"	1 251	"
Kediri	"	1 170	1 170	29	"	"	1 141	"
Madoera . . .	"	38	38	10	"	"	26	2
Totalen voor Java en Madoera	262	18 767	19 029	286	366	2	18 373	2
Buitenbezitttingen.								
Benkoelen . .	"	65	65	6	"	"	59	"
Palembang . .	"	43	43	"	"	"	43	"
Oostkust van Sumatra . .	"	847	847	11	61	"	351	424
Atjèh en onderhoorigheden	"	599	599	22	"	"	577	"
Riouw en onderhoorigheden .	"	13	13	1	"	"	10	2
Westerafdeeling van Borneo .	"	100	100	"	"	"	100	"
Bali en Lombok	"	2 857	2 857	163	11	"	2 683	"
Totalen voor de buitenbezittingen	"	4 524	4 524	203	72	"	3 823	426
Algemeene totalen . . .	262	23 291	23 553	489	438	2	22 196	428

Gewesten.	Aantal beesten nog ziek op ult. 1901.	Aantal beesten gedurende 1902 aangetast.	Te zamen.	Gedurende 1902 zijn van het in de voorgaande kolom vermelde aantal beesten: gestorven.	afgemaakt: vrijwillig door de eigenaars.	afgemaakt: na onteigening.	hersteld.	Nog ziek gebleven op ult. 1902.
Kwade droes en huidworm.								
Java en Madoera.								
Bantam . . .	"	2	2	"	2	"	"	"
Batavia . . .	2	43	45	28	14	"	1	2
Preanger Regentschappen	"	2	2	1	1	"	"	"
Cheribon . . .	"	3	3	1	2	"	"	"
Pekalongan . .	4	21	25	17	7	1	"	"
Semarang . .	2	8	10	4	6	"	"	"
Soerabaja . . .	"	151	151	11	136	"	"	4
Pasoeroean . .	4	5	9	9	"	"	"	"
Besoeki . . .	27	81	108	39	29	"	35	5
Kedoe	"	3	3	2	1	"	"	"
Djokjakarta . .	4	27	31	6	23	"	2	"
Soerakarta . .	"	19	19	"	19	"	"	"
Madioen . . .	"	20	20	2	12	"	6	"
Kediri	"	4	4	1	1	"	2	"
Totalen voor Java en Madoera	43	389	432	121	253	1	46	11
Buitenbezittingen.								
Sumatra's Westkust . . .	"	2	2	"	2	"	"	"
Sumatra's Oostkust . . .	"	6	6	6	"	"	"	"
Atjèh en onderhoorigheden .	1	19	20	15	"	3	2	"
Timor en onderhoorigheden .	"	42	42	37	"	"	5	"
Totalen voor de buitenbezittingen	1	69	70	58	2	3	7	"
Algemeene totalen	44	453	502	179	255	4	53	11
Pseudo-kwade droes.								
Bantam . . .	"	1	1	"	"	"	1	"
Batavia . . .	4	18	22	9	3	"	6	4
Preanger Regentschappen	"	3	3	"	1	"	2	"
Semarang . .	"	3	3	1	"	"	2	"
Soerabaja . . .	17	116	133	31	82	"	9	11
Besoeki . . .	"	1	1	1	"	"	"	"
Djokjakarta . .	1	11	12	"	"	"	8	4
Soerakarta . .	"	6	6	2	"	"	4	"
Madioen . . .	"	4	4	1	"	"	3	"
Kediri	"	2	2	"	"	"	"	2
Totalen . .	22	165	187	45	86	"	35	21
Goedaardige droes.								
Preanger Regentschappen	"	18	18	2	"	"	16	"
Besoeki . . .	1	43	44	3	6	"	32	3
Djokjakarta . .	"	2	2	"	"	"	2	"
Soerakarta . .	"	43	43	1	"	"	42	"
Sumatra's Westkust . . .	"	1	1	"	"	"	1	"
Totalen . .	1	107	108	6	6	"	93	3

Bijlage G.

(Zie hoofdstuk J, afd. II, § 1, van het verslag.)

OVERZICHT

van de gehouden aanteekeningen omtrent de verrichte heerendiensten op

JAVA EN MADOERA,

met uitzondering van de residentiën SOERAKARTA en DJOKJAKARTA, gedurende

1902.

GEWESTEN. *a*)	Maximum aantal dagdiensten, hetwelk van een heerendienstplichtige jaarlijks gevorderd mag worden. *b*)	Totaal aantal heerendienstplichtigen.	Maximum aantal dagdiensten dat in 1902 van het in de voorgaande kolom genoemde aantal heerendienstplichtigen had mogen gevorderd worden. *c*)	Aantal (volgens de aanteekeningen) gedurende 190[2] gevor[derd]: arbeid aan wegen. Onderhoud en gewone herstellingen.	Aantal (volgens de aanteekeningen) gedurende 190[2] gevor[derd]: arbeid aan wegen. Aanleg en zware herstellingen.	Aantal (volgens de aanteekeningen) gedurende 190[2] gevor[derd]: arbeid aan dammen, waterwerken, dijken en waterleidingen. Onderhoud en gewone herstellingen.	Aantal (volgens de aanteekeningen) gedurende 190[2] gevor[derd]: arbeid aan dammen, waterwerken, dijken en waterleidingen. Aanleg en zware herstellingen.	verza… tran… heeren… brijze… verha… mat… voor… pos… binne…
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	
Gebied buiten de particuliere landen.								
Bantam	20 (32)	124 401	2 488 020	42 744	46 521	40 789	13 91[6]	
Batavia: Domein Bloeboer	20	3 437	68 740	1 428	„	. . . . .	. . . . .	. .
Batavia: Afdeeling Krawang	24 (36)	35 207	844 980	52 755	„	15 765	4 16[0]	
Preanger Regentschappen	*f*) 24 (36)	229 770	4 068 731	*i*) 773 578	*l*) 125 578	33 976	zie noot *l*	zie
Cheribon	*g*) 21 (36)	*h*) 231 338	3 822 997	. . . . .	. . . . .	255 528	15 86[5]	
Pekalongan	„	215 758	4 278 145	*i*) 1 058 403	*l*) 22 812	114 153	zie noot *l*	zie
Semarang	„	*h*) 371 849	7 117 876	. . . . .	. . . . .	250 080	36 00[2]	1
Rembang	22 (40)	*h*) 207 408	4 562 976	. . . . .	. . . . .	24 245	„	
Soerabaja: Noord-Soerabaja	24 (36)	87 876	2 109 024	166 113	„	43 090	42[0]	
Soerabaja: Zuid-Soerabaja	24 (36)	226 830	3 629 280	493 055	„	445 068	2 771	
Soerabaja: Bawean	8	7 395	59 160	. . . . .	. . . . .	232	„	
Pasoeroean	„	289 309	5 331 044	*i*) 265 819	1 119	103 320	33 115	1
Besoeki: Andere afdeelingen dan Banjoewangi	24 (36)	132 035	3 168 840	236 623	2 708	45 790	2 047	
Besoeki: Afdeeling Banjoewangi	24 (36)	17 037	408 888	36 712	„	1 354	„	
Banjoemas	21 (39)	115 294	2 421 207	*j*) 40 786	. . . . .	117 997	14 612	
Kedoe	24	*h*) 284 078	6 817 872	. . . . .	. . . . .	352 449	102 672	
Madioen	24 (36)	*h*) 157 256	3 134 930	271 257	7 251	83 032	3 000	
Kediri	30 (36)	178 302	3 719 584	*i*) 1 060 702	*l*) 39 953	82 043	zie noot *l*	zie
Madoera	12	318 267	2 546 136	. . . . .	. . . . .	3 237	3 756	. .
Totalen		3 232 847	60 618 430	*k*) 4 499 975	*m*) 245 942	2 012 148	*m*) 232 336	*k*) 6
Particuliere landen.								
Bantam	52	15 599	185 188	15 971	„	4 588	„	
Batavia: Andere afdeelingen dan Krawang	52	220 172	9 247 224	„	„	6 832	„	
Batavia: Afdeeling Krawang	52	30 735	1 598 220	195 112	„	„	„	
Cheribon	52	24 649	1 281 748	„	„	„	„	
Totalen		291 155	12 312 380	211 083	„	11 420	„	
Algemeene totalen		3 524 002	72 930 810	4 711 058	245 942	2 023 568	232 336	6
Over 1901 waren de cijfers:								
gouvernementsgebied		3 198 577	59 050 344	4 579 975	257 740	1 984 725	487 431	7
particuliere landen		295 176	12 563 822	281 206	„	5 674	„	
Algemeene totalen		3 493 753	71 614 166	4 861 181	257 740	1 990 399	487 431	7

a) Een overzicht van de voor het gouvernementsgebied geldende heerendienstregelingen komt voor op blz. 166/167 van deel I van den Regeeringsalmanak van Nederlandsch-Indie voor 1903.

…nde 190[2]	gevorderde dagdiensten ter zake van:			Totaal dagdiensten in 1902 gepresteerd ter zake van de in de kolommen 5 tot en met 11 vermelde heerendiensten, dus zonder die voor aanleg van irrigatiewerken gevorderd. (Zie kolom 14).	Vergeleken met de opgaven over 1901 wijzen de cijfers in de voorgaande kolom op onderstaande vermeerdering of vermindering. *e*)	Bovendien is voor aanleg in heerendienst van irrigatiewerken onderstaand aantal dagdiensten gevorderd.		Gemiddeld per heerendienstplichtige is gedurende 1902 het navolgend aantal dagdiensten gepresteerd:		GEWESTEN.
…n, water…en …gen. aanleg en zware …tellingen	Verzamelen, transporteeren of verbrijzelen van verhardingsmateriaal voor groote post- en binnenwegen.	het bezetten van wachthuizen.	het vervoeren van personen en troepen op marsch en van hunne goederen. (Zie Ind. St. 1875 n°. 110). *d*)			in 1902.	in 1901.	Zonder die voor den aanleg van irrigatiewerken.	Met inbegrip van die voor den aanleg van irrigatiewerken.	
8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.
13 916	237 150	79 570	„	460 690	— 28 328	„	„	3 à 4	3 à 4	Bantam.
. . .	. . . . .	26 280	„	27 708	+ 657	. . . .	. . . .	ruim 8	ruim 8	Batavia.
4 160	49 875	68 985	„	191 540	— 74 480	„	„	5 à 6	5 à 6	
…noot *l*	zie noot *i*	99 743	„	1 032 875	— 3 141	*n*) 17 755	177 672	4 à 5	4 à 5	Preanger Regentschappen.
15 865	445 962	. . . .	„	717 355	— 59 864	*o*) 21 504	67 050	ruim 3	ruim 3	Cheribon.
…noot *l*	zie noot *i*	. . . .	„	1 195 368	— 79 819	*p*) 544 723	591 312	5 à 6	„ 8	Pekalongan.
36 002	1 135 595	21 170	89	1 442 936	— 528 734	*q*) 6 453	3 035	bijna 4	bijna 4	Semarang.
„	907 177	. . . .	„	931 422	— 72 499	„	„	4 à 5	4 à 5	Rembang.
420	273 893	. . . .	„	483 516	— 393 924	„	„	5 à 6	5 à 6	Soerabaja.
2 771	757 135	274 887	„	1 972 916	— 112 179	„	„	8 à 9	8 à 9	
„	1 155	2 190	„	3 577	— 9 636	„	„	bijna 1	bijna 1	
33 115	1 097 593	365 230	„	1 866 196	— 119 530	*r*) 322	54 366	6 à 7	6 à 7	Pasoeroean.
2 047	483 441	71 541	„	842 150	+ 122 321	*s*) 68 091	80 090	6 à 7	6 à 7	Besoeki.
„	72 094	16 425	„	126 585	— 42 717	„	„	7 à 8	7 à 8	
14 612	192 013	224 431	„	589 839	— 60 338	„	2 438	ruim 5	ruim 5	Banjoemas.
102 672	959 786	287 715	„	1 702 622	— 74 054	. . . .	. . . .	bijna 6	bijna 6	Kedoe.
3 000	181 675	„	„	546 215	— 10 404	„	7 408	3 à 4	3 à 4	Madioen.
…noot *l*	zie noot *i*	„	„	1 182 698	— 68 563	*t*) 54 087	191 679	6 à 7	6 à 7	Kediri.
3 756	. . . . .	276 305	„	283 298	— 346	„	„	bijna 1	bijna 1	Madoera.
232 336	*k*) 6 794 544	1 814 472	89	15 599 506	— 1 615 578	712 935	1 175 050	4 à 5	ruim 5	
„	„	58 565	„	79 124	— 18 400	„	„	ruim 5	ruim 5	Bantam.
„	„	1 219 040	„	1 420 984	— 60 511	„	„	„ 6	„ 6	Batavia.
„	„	„	„	195 112	+ 195 112	„	„	„ 6	„ 6	
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	Cheribon.
„	„	1 277 605	„	1 695 220	+ 116 201	„	„	ruim 5	ruim 5	
232 336	6 794 544	3 092 077	89	17 294 726	— 1 499 377	712 935	1 175 050	bijna 5	bijna 5	
487 431	7 979 946	1 924 821	446	17 215 084	— 1 485 190	1 175 050	904 132	5 à 6	5 à 6	
„	„	1 292 139	„	1 579 019	— 152 529	„	„	6 à 7	6 à 7	
487 431	7 979 946	3 216 960	446	18 794 103	— 1 637 719	1 175 050	904 132	5 à 6	5 à 6	

…Neder-

b) Waar in deze kolom tweeërlei opgaaf voorkomt, geeft het eerste getal het maximum aantal dagdiensten aan, dat per heerendienstplichtige gevorderd mag worden *buiten* de diensten voor aanleg van irrigatiewerken (wat Bantam en de Preanger Regentschappen aangaat, *buiten* de diensten voor aanleg van wegen en irrigatiewerken),

terwijl de tusschen haakjes geplaatste cijfers betrekking hebben op het vorderbaar maximum met inbegrip van de zooeven bedoelde diensten. Zie overigens de noten *f* en *g*.

Bij de verschillende heerendienstregelingen is uitdrukkelijk bepaald, dat buiten bedoelde maxima vallen de in kolom 11 van dit overzicht vermelde diensten en die welke tijdelijk noodig mochten zijn bij rampen van hooger hand of tot afwending van algemeen gevaar.

c) Het in deze kolom vermeld maximum aantal dagdiensten is voor alle gewesten van het gouvernementsgebied uniform berekend. Dooreengenomen is voor elken heerendienstplichtige slechts gerekend op $^2/_3$ van het vorderbaar maximum aantal dagdiensten per jaar, welk gemiddelde, ingevolge het meerendeel der tot de heerendienstordonnantiën behoorende „voorschriften tot uitvoering", ook als maatstaf behoort te gelden bij de verdeeling van den heerendienstarbeid onder de desa's of groepen van bijeengelegen desa's.

Waar in kolom 2 tweeërlei maxima is opgegeven, is het $^2/_3$ berekend over de kleinste opgaaf, dus zonder te rekenen op de voor aan te leggen irrigatiewerken vorderbare diensten; zie overigens de noten *f* en *g*.

d) Deze dienst, welke bovendien tegen betaling geschiedt, wordt alleen gevorderd, indien tegen de vastgestelde loonen geen vrije koelies te bekomen zijn.

e) Voor die gewesten of gedeelten van gewesten, waar in 1902 meer of minder dagdiensten zijn gepresteerd dan in 1901, worden in de ontvangen berichten als de voornaamste oorzaken van die verschillen vermeld, wat de vermeerdering betreft: voor de Preanger Regentschappen meer werk aan de wegen; voor Semarang, Pasoeroean en Madioen veel arbeid voor het onderhoud van dammen en waterleidingen, die door overstroomingen geleden hadden, en voor Pasoeroean bovendien het onderhoud van de wegen, welke door rietkarren bereden worden; voor Besoeki de vele diensten voor onderhoud van en gewone herstellingen aan door regens beschadigde wegen en van dammen en leidingen, dit laatste als een gevolg van de uitbreiding van het irrigatienet in de afdeeling Panaroekan; voor Kedoe het verzamelen van grind, hetwelk in 1901 (bij wijze van reliefwork) in vrijen arbeid heeft plaats gehad; voor Kediri het onderhoud in heerendienst van vroegere desa-waterwerken en de herstellingen aan door de uitbarsting van den Kloet beschadigde dammen en leidingen. Als oorzaken van mindere dienstprestatie worden gemeld: voor Bantam verscherpte contrôle op de rapporten der desahoofden omtrent gepresteerde diensten en — dit geldt ook voor Pasoeroean en Banjoemas — minder arbeid voor zware herstellingen van wegen; voor Batavia, Rembang, Pekalongan, Besoeki, Banjoemas, Kedoe en Madioen minder onderhoud van wegen, dammen en leidingen, ten gevolge van den geringen regenval in 1902, en — dit geldt ook voor Pasoeroean — minder diensten voor het verzamelen van grind, omdat gebruik is gemaakt van verhardingsmateriaal dat in 1901 verzameld was; voor Cheribon uitbreiding van afkoop van diensten; voor Semarang, Rembang en Soerabaja de omstandigheid dat, met het oog op den ongunstigen oeconomischen toestand der bevolking, het aanleggen van en het doen van zware herstellingen aan dammen en leidingen, en (of) het onderhoud van wegen, alsmede het verzamelen en transporteeren van verhardingsmateriaal, in vrijen arbeid plaats hadden; voor Kedoe minder wachtdiensten door intrekking van eenige overtollige wachthuizen; voor Kediri minder diensten voor het gewoon onderhoud aan wegen en minder arbeid voor het aanleggen van irrigatiewerken, welke reeds in het begin van 1902 gereed kwamen.

f) Het maximum van 24 dagdiensten geldt in de Preanger Regentschappen alleen buiten de gewestelijke hoofdplaats en de afdeelingshoofdplaatsen. Op genoemde hoofdplaatsen en daarbuiten, met inbegrip van de eventueel meer benoodigde diensten voor aanleg van wegen en irrigatiewerken, mag het maximum 36 bedragen; zie Ind. St. 1896 n°. 264. Overeenkomstig het aangeteekende in noot *c* is het in kolom 4 uitgetrokken maximum aantal dagdiensten berekend tegen 16 dagen arbeid 's jaars per dienstplichtige *buiten* en 24 per dienstplichtige *op* de hoofdplaatsen.

g) Voor de afdeeling Indramajoe geldt niet het getal 21, maar het cijfer 36 als normaal maximum; zie Ind. St. 1898 n°. 336. In verband daarmede is, bij de berekening van het in kolom 4 uitgetrokken totaal, voor gemelde afdeeling gerekend op een gemiddeld per dienstplichtige van 24 dagdiensten per jaar, doch voor de overige afdeelingen op een gemiddeld van 14.

h) De betrekkelijk groote verschillen tusschen de hier vermelde cijfers en die voorkomende in bijlage H van K. V. 1902 worden in de ontvangen opgaven toegeschreven: voor Cheribon aan de omstandigheid, dat over 1901 voor ééne afdeeling abusievelijk meer dienstplichtigen zijn opgegeven, dan werkelijk aanwezig waren; voor Semarang aan den achteruitgang van het aantal werkbare mannen ten gevolge van de groote sterfte aan cholera; voor Rembang aan juistere toepassing der vrijstelling-bepalingen zoomede aan overlijden en vertrek naar elders; voor Kedoe aan de omstandigheid, dat er in 1901 ook halve heerendienstplichtigen waren (zie Ind. St. 1894 n°. 282 en 1895 n°. 180), hetgeen in 1902, ingevolge Ind. St. 1901 n°. 204, niet meer het geval was, en voor Madioen aan het verkrijgen van betere gegevens omtrent het aantal heerendienstplichtigen.

i) Hieronder begrepen het (niet afzonderlijk opgegeven) aantal dagdiensten, besteed aan het verzamelen van grind, welke diensten onder die in kolom 9 hadden behooren te worden vermeld.

j) In Banjoemas heeft de heerendienstplichtige bevolking met het onderhoud van de groote post- en binnenwegen alleen bemoeienis wat betreft het verzamelen en transporteeren van verhardingsmateriaal (zie kolom 9), doch rust op haar wel het onderhoud van de niet-begrinde binnenwegen.

k) In verband met het aangeteekende in noot *i* grijpen de totalen der kolommen 5 en 9 in elkander in.

l) Hieronder ook het (niet afzonderlijk opgegeven) aantal dagdiensten, gepresteerd ten behoeve van aanleg van en (of) zware herstellingen aan dammen, waterwerken, dijken en waterleidingen, welk aantal in kolom 8 had vermeld dienen te worden.

m) Ook de totalen der kolommen 6 en 8 grijpen in elkander in; zie noot *k*.

n) 17 491 dagdiensten voor de voltooiing der Tjihea-werken en 264 dagdiensten voor den aanleg van een ijzeren aquaduct.

o) Voor aanleg van werken tot voeding van de Walahar-leiding uit de Tjiwaringin

p) Hieronder 2900 dagdiensten voor de oevervoorziening der kali Lajangan.

q) Niet nader toegelicht in de ontvangen opgaven.

r) Voor verbetering der bevloeiing uit de leiding Djembroeng. De werken tot bevloeiing uit de Molek-leiding (zie noot *r* van bijlage H van K. V. 1902) zijn in 1902 in vrijen arbeid uitgevoerd.

s) Voor de voortzetting der werken tot verbetering van den waterafvoer in Zuid-Panaroekan en het maken van een permanenten dam nabij Kalitikoes.

t) Voor irrigatiewerken in de afdeelingen Berbek en Trenggalek.

Bijlage H.

(Zie hoofdstuk J, afd. II, § 1, van het verslag.)

OVERZICHT

VAN DE

OPBRENGST

VAN HET

HOOFDGELD van de HEERENDIENSTPLICHTIGEN
(equivalent voor afgeschafte heerendiensten)
in de gouvernementslanden van Java en Madoera

EN VAN DE

DAARUIT BESTREDEN UITGAVEN,

over 1902.

GEWESTEN.	Totaal bedrag van den aanslag van het hoofdgeld over 1901 (à f 1 per heerendienstplichtige, behalve in Pasoeroean. waar f 1,50 moet worden opgebracht.) *a*)	Kosten van aanslag en invordering, zijnde het aan de desahoofden toekomende collecteloon van 8 pct.	Zuiver bedrag van den aanslag.	In 1902 is, ten gevolge van de afschaffing in 1882 en later van sommige heerendiensten, *uitgegeven* (of —									
				I. het oprichten, herstellen en onderhouden van de districtsgevangenissen, pasangrahans en passantenhuizen.	II. het bewaken van 's lands pakhuizen.	III. het bedienen van nietverpachte overvaarten.	IV. het overbrengen van brieven (districtspost).	V. het leveren van gras voor de paarden der binnenlandsche paardenposterij. *b*)	VI. het vervoeren van gevangenen en de bewaking van districtsgevangenissen.	VII. het onderhoud van wachthuizen en mijlpalen.	VIII. het onderhoud van pasarloodsen.	IX. het bewaken van pasangrahans.	X. het vervoeren van gouvernementsreizigers en hunne goederen
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.
Bantam	f 124 485,—	f9 958,80	f 114 526,20	f1 330,60	f1 020,—	"	f4 872,—	"	"	f 147,90	f 151,20	f2 280,—	Niet voor elk gewest afzonderlijk op te geven.
Batavia (Afd. Krawang)	44 733,—	3 578,64	41 154,36	1 487,—	360,—	"	1 254,—	f1 370,25	f2 430,—	459,—	"	840,—	
Preanger Regentschappen	229 762,12	18 380,97	211 381,15	2 163,07^{5}	2 505,40	f750,—	12 359,93	4 324,34	8 108,—	1 507,57	"	7 805,—	
Cheribon	237 995,—	19 039,60	218 955,40	1 775,—	"	240,—	2 327,—	4 180,—	4 596,—	1 073,—	316,20	1 260,—	
Pekalongan	224 070,—	17 925,60	206 144,40	3 134,31	1 672,—	"	6 130,80	"	10 680,—	643,10	1 940,98	4 272,—	
Semarang	363 789,—	29 103,12	334 685,88	1 580,—	792,—	"	5 225,—	7 657,—	9 680,—	2 889,—	2 181,—	1 680,—	
Rembang	207 407,—	16 592,56	190 814,44	846,52^{5}	180,—	"	4 210,57^{5}	8 831,—	3 696,—	87,25	521,75	729,—	
Soerabaja: Noord-Soerabaja	98 390,—	7 871,20	90 518,80	925,—	"	"	2 773,—	"	2 040,—	300,—	378,47	696,—	
Soerabaja: Zuid-Soerabaja	231 127,—	18 490,16	212 636,84	895,—	120,—	"	4 170,—	"	3 120,—	1 160,—	1 037,34	696,—	
Soerabaja: Bawean	6 326,—	506,08	5 819,92	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
Pasoeroean	383 478,—	30 678,24	352 799,76	3 132,—	4 172,—	"	7 150,50	"	8 121,—	1 324,—	511,18	4 768,—	
Besoeki: Andere afdeelingen dan Banjoewangi	132 035,—	10 562,80	121 472,20	1 089,54	135,—	"	2 396,—	"	3 888,—	226,75	105,—	1 320,—	
Besoeki: Afd. Banjoewangi	17 037,—	1 362,96	15 674,04	180,—	216,—	"	348,—	"	312,—	110,—	"	612,—	
Banjoemas	144 164,—	11 533,12	132 630,88	149,98	2 512,—	"	4 558,20	"	4 896,—	443,79^{5}	151,27	960,—	
Kedoe	288 161,—	23 052,88	265 108,12	4 629,47^{5}	3 844,—	"	5 532,—	"	8 054,—	1 148,11	1 338,53^{5}	4 338,24	
Madioen	157 749,—	12 619,92	145 129,08	1 412,47	1 248,—	"	3 390,—	"	624,—	702,45	1 135,81	2 640,—	
Kediri	178 302,—	14 264,16	164 037,84	1 678,19	532,—	"	4 668,—	"	4 446,—	"	250,—	2 048,—	
Madoera	318 234,—	25 458,72	292 775,28	746,75	8 384,—	"	5 077,—	"	5 361,86	694,25	"	1 536,—	
Totalen	f3 387 244,12 *q*)	f270 979,53	f3 116 264,59	f27 154,91^{5}	f27 692,40	f990,—	f76 442,00^{5}	f26 362,59	f80 052,86	f12 916,17^{5}	f10 018,73^{5}	f38 480,24	f 65 000

a) Kolom 2. Voor verscheidene gewesten wijkt het in deze bijlage opgegeven getal heerendienstplichtigen eenigszins af van dat in bijlage G vermeld, hetgeen hieraan is toe te schrijven, dat de tweeërlei opgaven niet op hetzelfde tijdstip zijn afgesloten.

b) Kolom 9. Waar in deze kolom de cijfers ontbreken, is de bediening der binnenlandsche paardenposterij aan aannemers opgedragen.

c) Kolom 21. De in deze kolom uitgetrokken sommen bedragen voor alle gewesten gezamenlijk f 1 651 522,92, of met inbegrip van de niet gewestelijk gespecificeerde som van f 65 000 bedoeld in kolom 14, f 1 716 522,92, terwijl bovendien nog uit het hoofdgeld is gekweten de mede niet gewestelijk in rekening te brengen som van f 6400 voor gedrukten ten dienste van den aanslag en de inning van het hoofdgeld. Vandaar dat als totaal is uitgetrokken f 1 722 922,92.

d) Kolom 22. De in deze kolom vermelde overschotten bedragen gezamenlijk f 1 464 741,67, waarop in mindering komt (zie de voorgaande noot) f 65 000 + f 6400, zoodat het overschot daalt tot f 1 393 341,67.

e) Kolom 15. Voor de gewesten, ten opzichte van welke niets is uitgetrokken, gaan de posten voor kap- en sleeploonen op in de uitgaven voor koelieloonen ten behoeve van bruggen en duikers.

f) Kolom 18. Hieronder begrepen f 8000 voor het onderhoud van de hoofd- en secundaire leidingen van de waterwerken in Demak en daarin gelegen werken.

g) Kolom 20. Toegestaan voor 1902 en volgende jaren voor het bezetten van wachthuizen in Cheribon.

h) Kolom 20. Toegestaan voor 1902 en volgende jaren voor het aanstellen van ambulante wakers in Pekalongan.

voor zooveel betreft de in de kolommen 14 t/m 20 vermelde sommen — *toegestaan*) voor:								Uitgaven bovendien uit het hoofdgeld bestreden, in afwachting dat tot verdere afschaffing van één of meer categorieën der nog overgebleven heerendiensten kan worden overgegaan.				
XI. het kappen en sleepen van het voor de in heerendienst uit te voeren werken benoodigde hout.	XII. XIII. Gewoon onderhoud, herstel en vernieuwing van bruggen en duikers, gelegen: op hoofdplaatsen van residentiën en afdeelingen.	in de groote post- en binnenwegen, buiten de gewestelijke en afdeelingshoofdplaatsen.	XIV. het bewaken van waterwerken.	XV. aanleg, herstel en onderhoud van groote post- en binnenwegen (uitgezonderd het verzamelen van grind).	XVI t/m XIX. de in de noten *g, h, i, j, k, l, m, n, o* en *p* bedoelde diensten.	Totaal der uitgaven die het gevolg waren van afschaffing van heerendiensten. *c*)	Tegenover de in de voorgaande kolom bedoelde uitgaven bleven van den zuiveren aanslag van het hoofdgeld onderstaande bedragen beschikbaar. *d*)	Voor werken aan zoodanige bruggen en duikers, gelegen in de in heerendienst te onderhouden wegen, als worden aangetroffen *buiten* gewestelijke en afdeelingshoofdplaatsen. Gewoon onderhoud.	Herstel, vernieuwing en oprichting.	Voor verbetering en aanleg van wegen en waterwerken.	Te zamen.	GEWESTEN
15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.
"	f 343,—	f17 000,—	f 180,—	f27 350,—	"	f 54 674,70	f 59 851,50	"	"	f57 345,42	f57 345.42	Bantam.
"	185,—	2 292,—	180,—	"	"	10 857,25	30 297.11	"	"	"	"	Batavia.
f19 050,—	5 775,—	"	340,—	"	"	64 688,31^{5}	146 692,83^{5}	f18 950,—	f29 386,—	84 332,—	132 668,—	Preanger Regentschappen.
"	875,—	20 481,—	10 266,—	49 000,—	*g*) f 38 500,—	134 889,20	84 066,20	"	"	"	"	Cheribon.
"	6 384,—	32 110,—	1 440,—	"	*h*) 44 640,—	113 047,19	93 097,21	"	"	42 530, —	42 530,—	Pekalongan.
"	2 146,—	24 910,—	*f*)16893,—	104 330,—	*i*) 25 000,—	204 963,—	129 722,88	"	"	292 734,—	292 734,—	Semarang.
"	1 050,—	16 252,—	60,—	"	*j*) 89 121,—	125 585,10	65 229,34	"	"	700,—	700,—	Rembang.
"	845,—	6 081,—	384,—	"	*k*) 14 064,—	28 486,47	62 032,33	"	"	"	"	Soerabaja.
"	3 235,—	20 902,—	30 000,—	"	*l*) 51 800,—	117 225,34	95 411,50	"	"	"	"	
700,—	140,—	"	"	4 152,—	"	4 992,—	827,92	250,—	"	17 345,—	17 595,—	
"	3 867,—	45 974,—	5 493,—	76 675,—	*m*) 15 816,—	177 003,68	175 796,08	"	"	46 679,—	46 679,—	Pasoeroean.
"	3 825,—	28 187, —	1 440,—	"	"	42 612,29	78 859,91	"	"	519,—	519,—	Besoeki.
"	956,—	2 800,—	"	"	"	5 534,—	10 140,04	"	"	"	"	
"	1 880,—	17 700,—	"	25 550,—	"	58 801,24^{5}	73 829,63^{5}	"	"	47 106,—	47 106,—	Banjoemas.
"	4 532,—	45 930, —	"	61 360,—	"	140 706,36	124 401,76	"	"	115 855,—	115 855,—	Kedoe.
"	2 937,—	18 090,—	1 551,—	"	*n*) 29 448,—	63 178,73	81 950,35	"	"	36 094,—	36 094,—	Madioen.
"	3 633, —	23 071,—	1 800,—	"	*o*) 35 160,—	77 286,19	86 751,65	"	"	40 385,—	40 385,—	Kediri.
"	1 092 —	14 100,—	"	"	*p*) 190 000,—	226 991,86	65 783,42	"	"	2 400,—	2 400,—	Madoera.
f19 750,— *e*)	f43 700,—	f335 970,—	f70 027,—	f348 417,—	f 533 549,—	f 1 722 922,92 *c*)	f 1 393 341,67 *d*)	f 19 200,—	f29 386,—	f784 024,42	f832 610,42	

i) Kolom 20. Idem als voren in de voormalige residentie Japara

j) Kolom 20. Hiervan werd toegestaan f 64 641 voor het aanleggen, herstellen en onderhouden van de groote post- en binnenwegen in de residentie Rembang en voor verbrijzelen van materiaal tot verharding van die wegen (de verzameling en het transport van dat materiaal daaronder niet begrepen) en f 24 480 voor bezoldiging van ambulante wakers.

k) Kolom 20. Toegestaan voor het bezetten van wachthuizen in Noord-Soerabaja.

l) Kolom 20. Toegestaan voor het herstellen en onderhouden van dijken, langs de Brantas-, Porrong- en Soerabaja-rivieren in Zuid-Soerabaja.

m) Kolom 20. Hiervan werd toegestaan f 2022 voor herstel en onderhoud van de dijken langs de Porrong-rivier, f 1350 voor het verzamelen en vervoeren van verhardingsmateriaal ten behoeve van een drietal wegen en f 12 444 voor het begieten van in heerendienst te onderhouden groote post- en binnenwegen in Pasoeroean.

n) Kolom 20. Toegestaan voor bezoldiging van ambulante wakers in Madioen.

o) Kolom 20. Hiervan werd toegestaan f 4200 voor het herstellen en onderhouden van de dijken langs de Brantas-rivier en f 30 960 voor het bezetten van wachthuizen in Kediri.

p) Kolom 20. Toegestaan voor het aanleggen, herstellen en onderhouden van groote post- en binnenwegen in de residentie Madoera, het verzamelen en transporteeren van grind daaronder begrepen.

q) Kolom 2. De werkelijke aanslag heeft bedragen f 3 388 600. Daarvan zijn echter in mindering gebracht de sommen van f 7,88, f 1270, f 1 en f 77, die op ult. 1902 respectievelijk in de residentiën Preanger Regentschappen, Semarang, Rembang en Kedoe nog moesten worden geind. Vandaar dat in deze kolom als totaal een bedrag van f 3 387 244,12 is uitgetrokken.

Bijlage J.

(Zie hoofdstuk J, afd. II, § 2, van het verslag.)

OVERZICHTEN

VAN DE

GEHOUDEN AANTEEKENINGEN

OMTRENT DE

VERRICHTE HEERENDIENSTEN

IN

sommige gewesten der buitenbezittingen

GEDURENDE

1902. *)

*) Nopens de residentie Palembang en de onderafdeeling Nias der residentie Tapanoeli (Sumatra's Westkust) zijn dergelijke overzichten niet ontvangen. In de overige in deze bijlage niet genoemde gewesten worden van de onder 's Gouvernements rechtstreeksch bestuur staande inboorlingen geen of doorgaans geen heerendiensten gevorderd.

Sumatra's Westkust. *a)*

ONDERDEELEN VAN HET GEWEST.	Aantal		Aantal dagdiensten *b)* gedurende 1902 gevorderd voor:					Gemiddeld aantal dagdiensten gedurende 1902 van elken heerendienstplichtige voor de hierbedoelde algemeene diensten gevorderd.
	tot arbeid bekwame mannen.	heerendienstplichtigen.	gewoon onderhoud van bruggen.	gewoon onderhoud van wegen.	andere burgerlijke landswerken.	militaire landswerken.	Totaal.	
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Padangsche Benedenlanden *c)*	88 661	77 402	260 756	783 169	6 901	„	1 050 826	ruim 13,5
Padangsche Bovenlanden	228 784	197 007	158 149	1 618 379	34 177	„	1 810 705	„ 9,1
Tapanoeli *d)*	75 934	54 481	151 592	388 696	9 463	„	549 751	„ 10,—
Totalen	393 379	328 890	570 497	2 790 244	50 541	„	3 411 282	ruim 10,3
Over 1901 was opgegeven *d)* . . .	391 580	324 184	416 741	2 712 069	47 625	„	3 176 435	„ 9,7

a) Voor dit gouvernement gelden, met betrekking tot de heerendiensten, nog de voorloopige regeling in Ind. St. 1877 n°. 248, zoomede de proefregelingen van 1881 en 1883, bedoeld in K. V. 1882, blz. 74, en in K. V. 1884, blz. 71.

b) De uit dit gewest ontvangen opgaven hebben slechts betrekking op een deel der zoogenaamde algemeene diensten. Nopens den omvang der bijzondere diensten (bezetten van wachthuizen, het doen van diensten bij de inlandsche hoofden en ambtenaren, het bewaken van landsgebouwen, enz.) zijn geen mededeelingen ontvangen.

c) Ingevolge Ind. St. 1858 n°s. 66 en 67 staat het den heerendienstplichtigen ter hoofdplaats Padang vrij om de heerendiensten af te koopen, tegen betaling van een equivalent van f 4 per jaar en per hoofd.

d) Met uitzondering van de onderafdeeling Nias.

Benkoelen. *a)*

AFDEELINGEN.	Aantal heerendienstplichtigen.	Maximum aantal dagdiensten waarover jaarlijks beschikt mag worden, berekend tegen 42 dagdiensten per dienstplichtige.	Aantal gedurende 1902 werkelijk gevorderde dagdiensten ter zake van:						Totaal.	Zoodat in 1902 van het beschikbaar maximum aantal dagdiensten niet gevorderd zijn geworden (kolom 3 minus kolom 10):
			gewoon onderhoud van:		aanleg, zware herstelling en vernieuwing van:		het vervoeren van gouvernements-goederen en gelden.	het vervoeren van gouvernements-reizigers (troepen en personen op marsch daaronder begrepen).		
			groote wegen.	bruggen en duikers in de groote wegen.	groote wegen.	bruggen en duikers in de groote wegen.				
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Benkoelen (voor zooveel de hoofdplaats betreft) . . .	1 592	66 864	„	„	„	„	„	64	64	66 800
Ommelanden van Benkoelen .	5 086	213 612	45 988	488	71 037	18 279	458	7 110	143 360	70 252
Lais	4 036	169 512	53 640	1 354	33 674	5 946	18	268	94 900	74 612
Moko Moko	4 548	191 016	32 063	5 884	1 117	„	1 311	1 139	41 514	149 502
Seloema	5 846	245 532	147 235	„	1 970	22 963	12	„	172 180	73 352
Mana en Pasoemah Oeloe Mana	7 615	319 830	99 429	82 258	31 556	12 999	„	„	226 242	93 588
Kauer	3 392	142 464	76 330	72	21 556	21 105	„	„	119 063	23 401
Kroë	6 443	270 606	125 685	„	„	„	511	„	126 196	144 410
Totalen	38 558	1 619 436	580 370	90 056	160 910	81 292	2 310	8 581	923 519	695 917
Over 1901 was opgegeven.	37 332	1 567 944	638 452	54 908	193 064	87 115	2 618	3 715	979 872	588 072

a) Zie voor de op 1 Januari 1897 in werking getreden heerendienstregeling voor dit gewest Ind. St. 1896 n°. 262, juncto 1898 n°. 188. De „voorschriften ter uitvoering" zijn afgedrukt in Bijbl. Ind. St. n°. 5198.

Lampongsche Districten. *a*)

AFDEELINGEN.	Aantal heeren-dienst-plichtigen.	Maximum aantal dagdiensten waarover jaarlijks beschikt mag worden, berekend tegen 30 dagdiensten per dienstplichtige.	Aantal gedurende 1902 werkelijk gevorderde dagdiensten ter zake van: onderhoud van: groote post- en binnenwegen.	bruggen en duikers in de groote post- en binnenwegen.	waterwegen (voor zooveel op 1 April 1892 reeds in gebruik).	het vervoeren van gouvernements-goederen en gelden.	het vervoeren van gouvernements-reizigers (troepen en personen op marsch daaronder begrepen).	Totaal.	Zoodat in 1902 van het beschikbaar maximum aantal dagdiensten niet gevorderd zijn geworden (kolom 3 minus kolom 9):
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Telok Betoeng (hoofdplaats) .	665	19 950	15 783	3 973	„	155	39	19 950	„
Ommelanden van Telok Betoeng	6 524	195 720	189 260	5 851	„	64	545	195 720	„
Sepoetih	6 996	209 880	137 958	70 702	„	70	776	209 506	374
Sekampong	4 184	125 520	121 369	4 059	„	34	„	125 462	58
Toelang Bawang	9 757	292 710	86 728	1 219	2 748	290	„	90 985	201 725
Katimbang	3 058	91 740	59 015	5 068	„	18	4	64 105	27 635
Semangka	3 089	92 670	84 326	6 377	„	563	129	91 395	1 275
Totalen	34 273	1 028 190	694 439	97 249	2 748	1 194	1 493	797 123	231 067
Over 1901 was opgegeven .	33 923	1 017 690	752 587	90 900	3 979	3 166	2 939	869 045	148 645

a) Zie voor de op 1 April 1892 in werking getreden heerendienstregeling Ind. St. 1892 n°. 39, juncto 1897 n°. 93 en 1902 n°. 278. De „voorschriften ter uitvoering" zijn opgenomen in Bijbl. Ind. St. n°. 5230.

Banka en onderhoorigheden. *a*)

DISTRICTEN.	Aantal heeren-dienst-plichtigen.	Maximum aantal dagdiensten waarover jaarlijks beschikt mag worden, berekend tegen 36 dagdiensten per dienst-plichtige.	Aantal gedurende 1902 werkelijk gevorderde dagdiensten ter zake van: gewoon onderhoud van: groote post- en binnenwegen.	bruggen en duikers.	waterwegen (voor zooveel op ult. 1891 reeds in gebruik).	Te zamen.	herstellingen aan: groote post- en binnenwegen.	bruggen en duikers.	waterwegen (voor zooveel op ult. 1891 reeds in gebruik).	Te zamen.	het vervoeren van post-pakketten.	het vervoeren van gouvernements-goederen en gelden.	het vervoeren van gouvernements-reizigers (troepen en personen op marsch daaronder begrepen).	Totaal.	Zoodat in 1902 van het beschikbaar maximum aantal dagdiensten niet gevorderd zijn geworden (kolom 3 minus kolom 15):
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.
Muntok . . .	2 233	80 388	19 975	1 062	„	21 037	„	„	„	„	7 091	341	9 737	38 206	42 182
Djeboes . . .	583	20 988	7 012	902	„	7 914	„	„	„	„	2 538	695	6 128	17 275	3 713
Blinjoe . . .	690	24 840	16 984	230	„	17 214	„	„	„	„	849	„	2 062	20 125	4 715
Soengeiliat . .	960	34 560	14 354	1 677	„	16 031	„	„	„	„	5 761	1 480	6 548	29 820	4 740
Merawang . .	1 050	37 800	29 500	868	„	30 368	„	„	„	„	1 424	753	1 344	33 889	3 911
Pangkalpinang .	1 956	70 416	43 532	2 010	215	45 757	„	„	„	„	2 510	445	3 745	52 457	17 959
Soengeislan . .	1 405	50 580	27 698	1 340	147	29 185	„	„	„	„	517	„	2 521	32 223	18 357
Koba	753	27 108	13 276	60	„	13 336	„	„	„	„	1 673	110	2 819	17 938	9 170
Toboali . . .	1 598	57 528	29 170	767	„	29 937	„	„	„	„	1 163	833	2 256	34 189	23 339
Eiland Lepar .	522	18 792	10 018	„	„	10 018	„	„	„	„	183	„	„	10 201	8 591
Totalen . .	11 750	423 000	211 519	8 916	362	220 797	„	„	„	„	23 709	4 657	37 160	286 323	136 677
Over 1901 was opgegeven .	11 485	482 370	214 781	11 370	355	226 506	„	„	„	„	20 251	4 598	35 455	286 810	195 560

a) De sedert 1892 gegolden hebbende heerendienstregeling (Ind. St. 1891 n°. 171, juncto 1897 n°. 283) is, met ingang van 1 Juli 1902, vervangen door die in Ind. St. 1902 n°. 241. De „voorschriften ter uitvoering" (Bijbl. Ind. St. n°. 4660) zijn onveranderd gehandhaafd.

Billiton. *a)*

DISTRICTEN.	Aantal heeren-dienst-plich-tigen.	Maximum aantal dagdiensten waarover jaarlijks mag beschikt worden; berekend tegen 24 dagdiensten per dienst-plichtige.	Aantal gedurende 1902 werkelijk gevorderde dagdiensten ter zake van: onderhoud, aanleg, bouw en herstelling *b)* van: groote wegen en belangrijke binnen-wegen (behalve op de gewestelijke hoofdplaats).	bruggen en duikers in de voormelde wegen (behalve op de gewestelijke hoofdplaats).	districts-gevange-nissen.	water-wegen (voor zoover op 1 October 1894 in gebruik).	Te zamen.	het vervoeren van brieven.	het vervoeren van gouvernements-goederen en gelden.	het vervoeren van troepen op marsch en hunne goederen.	Totaal.	Zoodat in 1902 van het beschikbaar maximum aantal dagdiensten niet gevorderd zijn geworden (kolom 3 minus kolom 12):
1.	2.	3	4.	5.	6.	7.	8.	9	10.	11.	12.	13.
Tandjoeng Pandan .	2 748	65 952	1 400	„	„	„	1 400	3 456	„	„	4 856	61 096
Boeding	1 624	38 976	9 004	348	„	„	9 352	1 871	„	„	11 223	27 753
Manggar	824	19 776	6 900	„	„	„	6 900	1 980	„	„	8 880	10 896
Gantong	294	7 056	589	148	„	„	737	327	„	„	1 064	5 992
Dendang	1 708	40 992	2 076	845	„	„	2 921	2 052	„	„	4 973	36 019
Totalen . . .	7 198	172 752	19 969	1 341	„	„	21 310	9 686	„	„	30 996	141 756
Over 1901 was opgegeven	7 101	170 424	16 967	1 910	„	„	18 877	10 287	„	„	29 164	141 260

a) Zie voor de op 1 Januari 1900 in werking getreden heerendienstregeling Ind. St. 1899 n°. 278. De „voorschriften ter uitvoering" zijn opgenomen in Bijbl. Ind. St. n°. 5438.

b) Diensten voor aanleg, bouw of herstelling van de in de kolommen 4 t/m 7 genoemde werken kwamen niet voor.

Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. *a)*

AFDEELINGEN.	Aantal heeren-dienst-plich-tigen.	Maximum aantal dagdiensten waarover jaarlijks beschikt mag worden, berekend tegen 26 dagdiensten per dienstplichtige.	Aantal gedurende 1902 werkelijk gevorderde dagdiensten ter zake van: onderhoud en gewone herstellingen / eersten aanleg, zware herstelling of vernieuwing van: land- en water-wegen.	bruggen en duikers.	wacht-hui-zen.	pa-sang-gra-hans.	Te zamen.	militaire werken, bij volstrekte onmogelijkheid om vrije koelies te bekomen.	het bezetten van wacht-huizen.	het transport van gouver-nements-goe-deren.	het transport van in dienst reizende lands-dienaren en hunne goederen.	Totaal.	Zoodat in 1902 van het beschikbaar maximum aantal dagdiensten niet gevorderd zijn geworden (kolom 3 minus kolom 13).
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.
Bandjermasin en Ommelanden	7 571	196 846	*b)* 30 138 *b)* 3 336	11 105 842	6 19	„ „	41 249 4 197	„	52 524	1 787	267	100 024	98 822
Amoentai	31 600	821 600	217 599 „	7 253 „	317 „	„ „	225 169 „	1 724	100 107	450	110	327 560	494 040
Kendangan	49 410	1 284 660	189 537 309 529	2 743 28 385	200 „	111 „	192 591 337 914	„	170 468	1 323	763	703 059	581 601
Doesoenlanden . . .	7 186	186 836	51 338 „	3 122 34	„ „	6 „	54 466 34	„	7 925	2 307	3 221	67 953	118 883
Dajaklanden	6 409	166 634	22 614 500	254 „	„ „	465 50	23 333 550	„	2 920	„	1 665	28 468	138 166
Martapoera	13 398	348 348	139 705 24 397	334 6 556	102 „	272 „	140 413 30 953	„	28 096	„	1 494	200 956	147 392
Sampit	5 059	131 534	1 872 3 455	„ „	„ „	„ „	1 872 3 455	„	6 236	127	1 152	12 842	118 692
Totalen . . .	*c)*120 633	3 136 458	652 803 341 217	24 811 35 817	625 19	854 50	679 093 377 103	1 724	368 276	5 994	8 672	1 440 862	1 695 596
Over 1901 was opgegeven	116 035	3 016 910	543 031 153 124	45 037 19 988	1 848 734	338 15	590 254 173 861	698	383 254	5 640	8 226	1 161 933	1 854 977

a) Zie voor de op 1 Augustus 1898 in werking getreden heerendienstregeling Ind St. 1898 n°. 181. De „voorschriften ter uitvoering" zijn opgenomen in Bijbl. Ind. St. n°. 5292.

b) In de kolommen 4 t/m 8 zijn de opgaven tweeledig: de in de eerste plaats genoemde getallen betreffen de diensten voor onderhoud en gewone herstellingen der aangeduide werken, de in de tweede plaats vermelde die voor eersten aanleg, zware herstelling of vernieuwing gevorderd.

c) Het groote verschil tusschen dit cijfer en dat van 1901 is in de ontvangen opgaven niet toegelicht.

Celebes en onderhoorigheden. *a)*

AFDEELINGEN.	Aantal heeren-dienst-plich-tigen.	Maximum aantal dagdiensten waarover jaarlijks mag beschikt worden, berekend tegen 38 dagdiensten per dienstplichtige.	Aantal gedurende 1902 werkelijk gevorderde dagdiensten ter zake van: onderhoud van / eersten aanleg van: wegen.	bruggen en duikers.	wachthuizen (buiten afdeelingshoofdplaatsen).	regentswoningen.	Te zamen.	het vervoeren van gouvernementsreizigers en goederen.	het bewerken der ornamentspadivelden en het leveren van volgelingen aan regenten en hoofden bij dienstreizen en plechtige gelegenheden en bij door hen te vieren feesten.	het verzamelen en aanvoeren te Makasser van het te dier plaatse voor de wegen benoodigde verhardingsmateriaal. *b)*	het bezetten van wachthuizen en het doen van nachtelijke rondes.	Totaal.	Zoodat in 1902 van het beschikbaar maximum aantal dagdiensten niet gevorderd zijn geworden (kolom 3 minus kolom 13):
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.
Makasser *c)*	7 858	298 604	*d)* 11 556 *d)* „	606 „	„ „	.....	12 162 „	128	....	19 904	33 341	65 535	233 069
Noorderdistricten	19 037	723 406	69 651 20	5 534 5 753	353 „	815 „	76 353 5 773	2 171	16 204	......	43 462	143 963	579 443
Zuiderdistricten	23 677	899 726	61 220 „	9 178 „	13 „	„ „	70 411 „	3 110	4 496	......	83 376	161 393	738 333
Takalar	12 991	493 658	54 723 „	6 559 780	95 „	„ „	61 377 780	855	1 321	......	13 707	78 040	415 618
Oosterdistricten	16 153	613 814	19 550 „	2 354 „	101 -	50 980	22 055 980	1 475	5 077	......	65 022	94 609	519 205
Saleier	18 065	686 470	53 010 „	14 003 „	22 „	3 438 „	70 473 „	83	1 436	......	56 988	128 980	557 490
Bima	322	12 236	....	.....	„ „	.....	„ „	.....	....	......	4 480	4 480	7 756
Tontoli	373	14 174	572 „	161 „	....	.....	733 „	.....	....	......	114	847	13 327
Totalen	98 476	3 742 088	270 282 20	38 395 6 533	584 „	4 303 980	313 564 7 533	7 822	28 534	19 904	300 490	677 817	3 064 241
Over 1901 was opgegeven	98 476	3 742 088	262 011 „	30 917 25 174	841 „	1 729 990	295 498 26 164	5 986	33 844	14 808	283 710	660 010	3 082 078

a) Zie voor de op 1 Maart 1900 in werking getreden heerendienstregeling Ind. St. 1900 n°. 55. De „voorschriften ter uitvoering" zijn opgenomen in Bijbl. Ind. St. n°. 5477.

b) Deze diensten rusten uitsluitend op de dienstplichtige bevolking der Spermunde-eilanden.

c) Hieronder niet begrepen de gewestelijke hoofdplaats en hare buitenwijken, uitmakende de onderafdeeling Makasser, alwaar de heerendiensten met 1 Januari 1891 door eene belasting in geld zijn vervangen (vgl. Ind. St. 1891 n°. 111, zoomede de noot op blz. 67 van K. V. 1892).

d) In de kolommen 4 t/m 8 zijn de opgaven tweeledig: de aldaar in de eerste plaats genoemde getallen betreffen de diensten voor het onderhoud der aangeduide werken, de in de tweede plaats vermelde die voor den eersten aanleg gevorderd.

Menado. *a)*

AFDEELINGEN.	Aantal heeren-dienst-plich-tigen.	Maximum aantal dagdiensten waarover jaarlijks beschikt mag worden, berekend tegen 32 dagdiensten per dienstplichtige.	Aantal gedurende 1902 werkelijk gevorderde dagdiensten ter zake van: onderhoud en gewone herstelling van: wegen.	bruggen en duikers.	dammen, waterwerken, dijken en waterleidingen.	aanleg, zware herstelling of vernieuwing van de in de kolommen 4, 5 en 6 genoemde werken.	het bezetten van wachthuizen.	het vervoeren van gouvernementsreizigers en goederen.	aanleg van irrigatiewerken.	Totaal.	Zoodat in 1902 van het beschikbaar maximum aantal dag diensten niet gevorderd zijn geworden (kolom 3 minus kolom 11):
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
MINAHASA.											
Menado	5 157	165 024	38 224	1 796	141	39 712	7 752	„	„	87 625	77 399
Tondano	9 468	302 976	58 626	585	1 606	86 192	14 317	5	„	161 331	141 645
Amoerang	6 709	214 688	62 617	7 162	„	17 399	13 662	1 276	„	102 116	112 572
GORONTALO.											
Gorontalo	13 698	438 336	27 966	2 002	21 956	365	5 315	1	„	57 605	380 731
Totalen	35 032	1 121 024	187 433	11 545	23 703	143 668	41 046	1 282	„	408 677	712 347
Over 1901 was opgegeven *b)*	20 856	667 392	154 872	11 386	264	195 608	38 729	146	„	401 005	266 387

a) Voor de Minahasa en de gouvernements-districten der afdeeling Gorontalo gelden de respectievelijk met 1 Januari en 1 Juli 1900 in werking getreden heerendienstregelingen in Ind. St. 1899 n°. 270 en 1900 n°. 152. De „voorschriften ter uitvoering" zijn opgenomen in Bijbl. Ind. St. n°. 5434. (Minahasa) en 5498 (Gorontalo).

b) Zonder de afdeeling Gorontalo.

Amboina. *a)*

AFDEELINGEN.	Aantal heeren-dienst-plich-tigen.	Maximum aantal dagdiensten waarover jaarlijks beschikt mag worden, berekend tegen 36 dagdiensten per dienst-plichtige.	Aantal gedurende 1902 werkelijk gevorderde dagdiensten ter zake van:								Zoodat in 1902 van het beschikbaar maximum aantal dagdiensten niet gevorderd zijn geworden (kolom 3 minus kolom 11):
			gewoon onderhoud van:			herstellingen aan:			het vervoeren van troepen en personen op marsch en van hunne goederen.	Totaal.	
			wegen.	bruggen en duikers.	Totaal.	wegen.	bruggen en duikers.	Totaal.			
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Amboina (hoofdplaats)	686	24 696	3 230	„	3 230	13 803	„	13 803	„	17 033	7 663
Amboina (overig gedeelte der afd.) .	5 348	192 528	23 150	11 320	34 170	35 780	39 725	75 505	„	109 975	82 553
Saparoea	5 720	205 920	25 453	4 875	30 328	2 379	2 077	4 456	„	34 784	171 136
Kajeli	290	10 440	870	„	870	„	„	„	„	870	9 570
Masarete	1 030	37 080	2 142	918	3 060	918	612	1 530	„	4 590	32 490
Amahei	500	18 000	250	100	350	125	50	175	„	525	17 475
Wahaai	635	22 860	2 734	„	2 734	„	„	„	„	2 734	20 126
Totalen	14 209	511 524	57 829	17 213	75 042	53 005	42 464	95 469	„	170 511	341 013
Over 1901 was opgegeven . . .	16 013	576 468	61 199	24 562	85 761	68 030	28 220	96 250	„	182 011	394 457

a) Zie voor de op 1 Juni 1892 in werking getreden heerendienstregeling Ind. St. 1892 n°. 67. De „voorschriften ter uitvoering" zijn opgenomen in Bijbl. Ind. St. n°. 4662. In de afdeeling Banda worden in gewone tijden geen heerendiensten gevorderd; zie Ind. St. 1866 n°. 42.

Bali en Lombok. *a)*

AFDEELINGEN.	Aantal heeren-dienst-plich-tigen.	Maximum aantal dagdiensten waarvoor jaarlijks mag beschikt worden, berekend tegen 42 dagdiensten per dienst-plichtige.	Aantal gedurende 1902 werkelijk gevorderde dagdiensten ter zake van:												Zoodat in 1902 van het beschikbaar maximum aantal dagdiensten niet gevorderd zijn geworden (kolom 3 minus kolom 15).
			onderhoud en gewone herstellingen van: eersten aanleg, zware herstelling of vernieuwing					het bewaken van gevangenissen en andere landsgebouwen.	het bezetten van wachthuizen.	het doen van nachtelijke rondes.	het vervoer van gouvernementsgoederen en gelden.	het vervoer van in dienst reizende landsdienaren en hunne goederen.	het vervoer van personen en troepen op marsch.	Totaal	
			wegen.	bruggen en duikers.	mijlpalen.	wachthuizen.	Te zamen.								
1.	2	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.
Boeleleng .	24 478	1 028 074	*b)* 74 653 *b)* 37 732	2 116 1 685	12 „	20 788	76 801 40 205	1 029	103 595	10 149	2 327	20	234 176	234176	793 900
Djembrana .	3 607	151 494	53 850 „	2 450 „	850 „	„ „	57 050 „	736	4 416	736	„	„	62 938	62 938	88 556
Totalen .	28 085	1 179 570	128 403 „	4 566 1 085	862 „	20 788	133851 40 205	1 765	108 011	2 377	2 377	20	297 114	297114	882 456

a) Zie voor de op 1 Juli 1902 in werking getreden heerendienstregeling Ind. St. n°. 228. De „voorschriften ter uitvoering" zijn opgenomen in Bijbl. Ind. St. n°. 5715.

b) In de kolommen 4 t/m 8 zijn de opgaven tweeledig: de in de eerste plaats genoemde getallen betreffen de diensten voor onderhoud en gewone herstellingen der aangeduide werken, de in de tweede plaats vermelde die voor eersten aanleg, zware herstelling of vernieuwing gevorderd.

Bijlage J[I].

(Zie hoofdstuk J, afd. II, § 2, en afd. IV, § 2, van het verslag.)

Protest van 17 van de 18 districtshoofden der Minahasa, in zake de in Juni 1902 door eenige personen tegen het bestuur ingebrachte klachten over de toestanden aldaar.

(VERTALING.)

Eerbiedig opgedragen aan den Resident van Menado.

Zooals UHoogedelgestrenge bekend is hebben twee gewezen districtshoofden en een nog in functie zijnd districtshoofd bezwaren ingebracht bij het lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, den heer H. VAN KOL, welke bezwaren zijn gepubliceerd in het dagblad „De Locomotief" en heeft genoemde heer VAN KOL op den 18den Juni jl. te Tondano eene particuliere bijeenkomst gehouden, waarop die bezwaren zijn besproken.

Omdat die bezwaren op geen goeden grondslag berusten, wenschen wij, hoofden der Minahasa, het volgende onder uwe aandacht te brengen:

1. Volgens de bezwaren van genoemde drie hoofden worden in de Minahasa per man en per jaar 90 dagdiensten gevergd.

Wij allen waren verbaasd dit te lezen want dit is geen waarheid.

In 1879 is men begonnen de wegen in de Minahasa te verbeteren; zij werden met drie lagen steenen verhard, volgens aanwijzing van den ingenieur VERDAM. Dat werk was erg zwaar, maar nooit is het maximum getal van 36 dagdiensten per man en per jaar overschreden. Sedert tien jaren is men met dit werk gereed gekomen en zijn de voornaamste wegen verhard.

Het werken aan de wegen is daardoor lichter geworden; men heeft de wegen nu nog slechts te onderhouden met kleine steentjes en zand.

Hoe is het daarom mogelijk dat genoemde drie hoofden spreken over 90 dagen heerendienst?

De heer VAN KOL heeft het thans echter persoonlijk gezien, dat het aantal dagen waarop iemand per jaar in heerendienst moet uitkomen nergens het getal 24 overschrijdt.

In de bijeenkomst van den 18den Juni te Tondano verklaarde de ontslagen majoor Geroengan (gewezen districtshoofd van Tondano-Toeliang) dat hij in de maandelijks door hem aan het bestuur ingediende rapporten het aantal gepresteerde dagdiensten eigenlijk niet juist opgaf, omdat eigenlijk daarbij nog moesten worden opgeteld de nachten waarop de menschen ook hun verhardingsmateriaal verzamelen en voorts in aanmerking moet worden genomen dat de menschen gebruik maakten van hunne karren en trekvee. Indien dat alles meegerekend werd, zouden in het district Toeliang feitelijk 40 dagdiensten per jaar en per man worden gevorderd (valsch rapport).

Het is gewoonte dat voor het presteeren van heerendiensten steeds een tijdstip uitgezocht wordt, waarop de bevolking geen werkzaamheden in de droge velden of de sawahs heeft te verrichten.

De wegen, die verhard moeten worden, worden in zeer kleine stukjes verdeeld, zoodanig dat naar schatting ieder heerendienstplichtige een aandeel krijgt, dat hij in 6 dagen kan afmaken. Zij die trekossen en karren hebben, gebruiken die met hun eigen goedvinden en wensch bij het werk, om daardoor hun wegaandeel in een of twee dagen te kunnen afwerken, waardoor zij 4 dagen uitwinnen. Intusschen wordt toch in het heerendienstregister achter hunne namen 6 dagen genoteerd.

Wanneer hun wegaandeel klaar is, geven zij hun kar aan anderen, die zulks wenschen, in huur, waardoor zij nog meer voordeel krijgen.

2. Volgens de bezwaren van genoemde drie hoofden, zouden in groote negorijen 70 tot 90 dagen negorijdienst per man en per jaar gepresteerd worden en in kleine negorijen 50 tot 60 dagen. Naar onze meening is dit juist andersom en zijn die negorijdiensten in kleine negorijen het zwaarst.

Wij weten dat de negorijdiensten zwaar zijn, doch het groote getal der dagdiensten wordt veroorzaakt door de wachtdiensten en de sawang- [1]) en pinontoldiensten [1]) ten behoeve der negorijhoofden; de andere diensten zijn voor de bevolking niet zwaar.

De wachtdiensten zijn eigenlijk ook niet zwaar, daar velen der wachtlieden in hun huis blijven en slechts present moeten zijn als zij worden opgeroepen.

Zoo worden ook bij de diensten geen uren doch slechts heele dagen in rekening gebracht; wanneer men bijv. maar een uur gewerkt heeft, wordt in het register der negorijdiensten toch een heele dag opgebracht.

Verder teekenen wij hierbij aan, dat de negorijdiensten niet nieuw zijn, doch van oudsher ten behoeve van het algemeen bestaan hebben.

Wij weten dat het Europeesch bestuur geen bemoeienis heeft met deze diensten en slechts heeft te waken dat zij niet te veel drukken.

Zooals wij weten heeft UHoogedelgestrenge die diensten bij besluit dd. 30 Mei 1900 n°. 429 geregeld (het laatst).

1) Persoonlijke diensten ten behoeve van het negorijhoofd.

De negorijdiensten zijn niet gelijk voor alle negorijen, voor enkele zijn zij zwaar, voor andere licht, omdat de omstandigheden in alle negorijen niet dezelfde zijn.

Gemiddeld genomen overschrijdt in een district het aantal negorijdienst-dagen niet het getal 24 (per jaar en per man).

Van dit alles heeft de heer VAN KOL persoonlijk de waarheid reeds onderzocht.

Toen de drie agitators hoorden, dat de heer VAN KOL in de Minahasa zou komen, hebben zij allerlei werkzaamheden, welke eigenlijk geen negorijdiensten zijn, daaronder gerekend, met het doel een totaal cijfer te verkrijgen waardoor de opgegeven 90 dagen bewaarheid zouden worden, zooals het begraven van dooden, het als jongen den hoekoem-toea (negorijhoofd) begeleiden, als deze een ambtenaar te gemoet gaat, het onderhouden van tuinwegen, het helpen van een negorijhoofd, als deze een feest geeft, enz.

Deze werkzaamheden zijn nooit onder de negorijdiensten gerekend, evenmin vroeger als tegenwoordig.

De werkzaamheden bij sterfgevallen zijn volgens een algemeen gebruik van onderling hulpbetoon, omdat iedereen eens sterven zal; in de landstaal wordt dat onderling hulpbetoon „paloes" genoemd.

Bij zulke gelegenheden regelt het negorijhoofd, als vader van zijne gemeente, de verschillende werkzaamheden; dit is niet alleen bij sterfgevallen het geval, maar ook bij het gemeenschappelijk bewerken der velden en bij andere werkzaamheden in het belang van de leden van eene negorij of kampong.

De tuinwegen worden niet in negorijdiensten onderhouden, omdat de tuinen van eene negorij of kampong niet allen bij elkaar liggen doch over 4 of 5 of meer plaatsen verdeeld zijn; daarom zorgt iedere groep van tuinbezitters, van wie de gronden bij elkander liggen, voor hun eigen tuinweg.

Bij feestelijke gelegenheden komen de familieleden en vrienden en bekenden helpen; dit is niet alleen bij negorijhoofden het geval, maar evenzoo bij de gewone negorijlieden, die veel meer feestvieren dan de hoekoem-toea's en waarbij honderden zoowel familieleden als vreemden tegenwoordig zijn en medehelpen.

Het meest verwonderen wij ons over het feit dat de drie genoemde hoofden bezwaren maken tegen den zwaren druk der negorijdiensten; wie verzwaart die negorijdiensten? — Zeker niet het Europeesch bestuur. Integendeel, indien die diensten verzwaard worden dan geschiedt dat door de districtshoofden en de negorijbesturen. Gelukkig dat er nog een Europeesch bestuur is, dat er voor waakt dat die diensten niet te zwaar op de bevolking zullen drukken.

Wanneer de hoekoem-besar van Sonder bezwaren heeft over de negorijdiensten, kan hij naar onze meening eén voorstel aan den controleur indienen betreffende de diensten die zijns inziens van geen nut zijn en afgeschaft zouden kunnen worden.

3. Zooals wij weten begon men in 1881 eene hoofdelijke belasting te heffen van 2 % van het inkomen, met een minimum van f 6,50 van de mannelijke bevolking van 18 jaar en daarboven. En toen wij hoofden te kennen gaven, dat het voor de jongelieden van 18 jaar te zwaar was om f 6,50 te betalen, werd op voorstel van UHoogedelgestrenge bij ordonnantie dd. 8 Januari 1897 (Staatsblad n°. 13) vastgesteld, dat de jongelieden eerst op hun 20ste jaar belastingplichtig zijn.

Maar de druk der hoofdelijke belasting is inderdaad niet gelijkmatig. En daarom wenscht UHoogedelgestrenge verandering te brengen in de belastingheffing opdat de last gelijkmatig worde, zoodat wij thans allen hopen dat die nieuwe regeling der belasting voor de Minahasa-bevolking zal worden ingevoerd.

4. Dat UHoogedelgestrenge met een pennestreek de rechten van de Minahasa-bevolking op haar grond te niet gedaan heeft; wij verklaren dat dit niet waar is.

5. Langs slinksche wegen tracht UHoogedelgestrenge de aloude rechten der bevolking op hare gronden te bekorten, zoo zelfs dat er menschen gestraft zijn die op de gronden van hun voorvaderen tuinen aangelegd hebben. Doch wij verklaren dat dit niet waar is.

Deze aanklacht is door den gewezen hoekoem-kadoea Lasut, oom van den hoekoem-besar van Sonder, in de meergenoemde particuliere bijeenkomst der hoofden van de Minahasa van den 18den Juni jl. te berde gebracht, doch de majoor van Maoembi en de hoekoem-besar van Kakaskasen weerlegden deze aanklacht door te zeggen dat er menschen gestraft waren, omdat zij woeste gronden tot het staatsdomein behoorende hadden ontgonnen zonder vergunning. 1)

Wij en ons volk begrijpen zeer goed waarom de oerwouden tot het staatsdomein zijn verklaard, doch de heeren Wawoeroentoe en Geroengan wenschen die domein-verklaring te zien ingetrokken, opdat hun een weg geopend worde om geldelijk voordeel te behalen, zooals geschied is met het land Masarang. 2)

7. Ten opzichte der gronden der bevolking, waarop door het Gouvernement koffie is geplant, is reeds eene regeling in het Staatsblad getroffen.

8. Wij verklaren dat ten behoeve der goudmaatschappijen niet over gronden der bevolking is beschikt en wanneer dit had plaats gehad, zou men zich zeker tot den rechter gewend hebben.

9. In de Minahasa zijn geen kennelijk verlaten gronden en heeft de bevolking der Minahasa dus hoegenaamd geen reden om ontevreden te zijn over de circulaire dd. 26 Mei 1901 n°. 2345.

Doch de drie genoemde heeren hebben haar opzettelijk verkeerd ingelicht, opdat dat volk ontevredenheid zou toonen en hunne inlichtingen over opstand in de Minahasa daardoor bewaarheid zouden worden.

10. UHoogedelgestrenge heeft de residentie Menado reeds tien jaren bestuurd en is vóór dien tijd als controleur van Tondano, Belang, Menado, Kema en Amoerang werkzaam geweest. Niemand is zoolang resident van Menado geweest als U en er is ook geen andere controleur geweest die alle afdeelingen der Minahasa achtereenvolgens bestuurd heeft.

Wij schrijven dit om aan te toonen dat U ons en ons land voldoende kent en daarom hopen wij dat U de inlichtingen der drie genoemde hoofden, alsof het volk van de Minahasa een wrok over iets koestert en wenscht in opstand te komen tegen het Gouvernement, niet zult vertrouwen.

Uit naam der hoofden van de Minahasa heeft de majoor Supit hiervan publiciteit gegeven in het „Soerabajasch Handelsblad".

11. De drie genoemde hoofden hebben ook de contracten aangevoerd die gesloten zijn tusschen de Oost-Indische Compagnie en de hoofden der Minahasa.

Wij weten dat er vijf dergelijke contracten bestaan, doch die contracten stemmen niet met elkander overeen. Daarom, geen acht meer slaande op die contracten, voegen wij ons geheel uit vrijen wil bij het Koninkrijk Nederland. „Zij de Minahasa een onafscheidelijk deel van het Koninkrijk Nederland".

---

1) Het feit waarop spreker doelde is geschiedt in het district Maoembi nabij Likoepang, waar de tegenwoordige hoekoem-besar van Kakaskasen toen hoekoem-kadoea was. Het was geen kennelijk verlaten grond doch oerbosch.

2) De familie Geroengan heeft zich groote uitgestrektheden grond in het district Toeliang weten te verwerven en verkocht daarvan, geheel in strijd met den Minahasa-hadat, een stuk op den berg Masarang nabij Tondana gelegen, aan een maatschappij die er een koffieplantage op vestigde.

Indien ons land een bondgenoot bleef zouden wij groote schadeloosstelling moeten betalen en zou bovendien alle aanzien van de Minahasa verdwijnen, daar het volk niet in staat zou zijn zijn land te besturen gelijk het tot dusver gedaan is en de kosten van dat alles zou kunnen dragen.

Op de vergadering van den 18den Juni zijn wij het over dit punt geheel eens geworden en toonden wij onze trouw jegens onze geliefde Koningin WILHELMINA en jegens Hare beroemde vlag.

12. Wij betreuren het dat de drie genoemde hoofden zoo gehandeld hebben, doch wij zijn van gevoelen dat de oud-majoor van Sonder [1]) de oorzaak van alles is en zijn broeder, den tegenwoordigen hoekoem-besar van Sonder [2]), en den gewezen majoor van Toeliang [3]) medegesleept heeft.

UHoogedelgestrenge kent dien man voldoende, een jonge man met veel verstand die, dikwijls ziek zijnde, gedurende die ziekte veel gelezen heeft, zoodat zich veel plannen in zijn binnenste hebben gerijpt om zijn kunde aan de wereld te toonen, opdat zijn verbleekende ster weer schittere.

Ten slotte verklaren wij hoofden der Minahasa, die dit geschrift onderteekenen, dat de hoekoem-besar van Sonder en de beide oud-majoors van Sonder en Toeliang de toestanden in de Minahasa niet naar waarheid hebben geschreven en gedeeltelijk ten sterkste overdreven.

Toen genoemde drie hoofden vernamen dat de heer VAN KOL in de Minahasa zou komen, hetgeen zij niet verwacht hadden, ging de oud-majoor Albert Waworoentoe rond bij verschillende hoofden en oud-hoofden om te trachten hen over te halen hem in zijn kwade bedoelingen te steunen.

Zoo weet van alle zaken door genoemde drie hoofden gerapporteerd de bevolking der Minahasa totaal niets af, doch toen de heer VAN KOL in de Minahasa kwam hebben de oud-majoors Waworoentoe en Geroengan brieven opgemaakt en die door vele lieden doen onderteekenen, hetgeen zij deden om aan te toonen dat wat zij gerapporteerd hadde aan den heer VAN KOL ook waar was.

Dat de Minahasers zich zouden willen verzetten wegens onderdrukking door het Gouvernement is niet waar; het volk van de Minahasa gevoelt zich tevreden; slechts de beide Waworoentoes en Geroengan hebben zich laten kennen als vijanden van de waarheid (satroe kabenaran).

Wij bieden dit schrijven aan naar aanleiding van de bezwaarschriften aan den heer VAN KOL ingediend door drie Minahasa-hoofden.

Wij gevoelen ons ontstemd over die bezwaarschriften, omdat dit den goeden naam van en het vertrouwen in de hoofden en de bevolking der Minahasa doet verdwijnen.

Tondano, 1 Augustus 1902.

De districtshoofden der Minahasa,

1. (w. g.) Supit, Majoor Toeliambot.
2. (w. g.) P. M. Samaykoe, Majoor kampong Remboken.
3. (w. g.) M. Wenas, Majoor Tomohon Sarongsong.
4. (w. g.) J. Kawilarang, Hoekoem Besar Tondano Toeliang.
5. (w. g.) E. Mogot, Hoekoem Besar Langowan.
6. (w. g.) F. M. Mamahit, Hoekoem Besar P. R. Ponosaken.
7. (w. g.) Rambi, Hoekoem Besar Tonsawang.
8. (w. g.) W. Ticoalu Hoekoem Besar district Kakaskasen.
9. (w. g.) Wakkary, Majoor district Menado.
10. (w. g.) W. Dossah, Hoekoem Besar district Bantik.
11. (w. g.) E. Rotinsulu, Majoor district Maoembi.
12. (w. g.) E. Pelenkahu, Majoor Tonsea.
13. (w. g.) J. Warokka, id. Kawangkowan.
14. (w. g.) Th. E. Gerungan, Hoekoem Besar Tombasian.
15. (w. g.) F. N. Datulong, Hoekoem Besar Promoön.
16. (w. g.) J. M. Runtuwene, Majoor Tompaso.
17. (w. g.) W. Walangitan, Majoor Tombariri.

---

1) A. Waworoentoe, districtshoofd op non-activiteit.

2) E. W. J. Waworoentoe, die op zijn verzoek onder nadere goedkeuring der Regeering uit zijne betrekking ontslagen is.

3) E. A. Geroengan, wegens kastekort uit 's lands dienst ontslagen, met bepaling dat naderhand zal worden uitgemaakt of dit ontslag eervol is geweest.

Bijlage J II

(Zie hoofdstuk J, afd. II, § 2, van het verslag.)

Besluit van den resident van Menado, dd. 30 Mei 1900 n°. 429, houdende regeling van de negorijdiensten in de Minahasa.

Menado, 30 Mei 1900.

De Resident van Menado.

Overwegende dat het wenschelijk is gebleken, vast te stellen, wie in de Minahasa verplicht zijn tot het verrichten van gemeentelijke of negorijdiensten en welke die diensten zijn.

Gelet op Staatsblad 1899 n°. 270 artikel 1 § 9.

Heeft besloten:

Met intrekking van alle vroegere regelingen en voorschriften ter zake te bepalen als volgt:

1. Het negorijbestuur regelt in overleg met de orang-orang toewa (oudsten) onder toezicht van het betrokken eerste districtshoofd en met hooger beroep op het Europeesch bestuur, wie verplicht is gemeentelijke of negorijdiensten te verrichten met dien verstande nochtans, dat alle mannelijke ingezetenen, die nog niet den vollen leeftijd van 18 jaren bereikt hebben, in ieder geval daarvan vrijgesteld zijn, zoomede de personen bedoeld bij § 2 van art. 1 sub a, b, c, d, e, f, i en l van Staatsblad 1899 n°. 270, terwijl de in artikel II sub *h* van dit besluit genoemde diensten niet meer zullen gevorderd mogen worden van personen die den vollen leeftijd van 55 jaren bereikt hebben.

2. De gemeentelijke en negorijdiensten waartoe de mannelijke bevolking verplicht is, zijn:

a. het aanleggen en onderhouden van negorijwegen en waterleidingen;

b. het aanleggen en onderhouden van bruggen en duikers in de negorijwegen;

c. het aanleggen en onderhouden van negorijbegraafplaatsen;

d. het aanleggen en onderhouden der negorijbadplaatsen;

e. het opstellen en onderhouden van gebouwen ten behoeve van het district of van de negorij, zooals districtskantoren, wachthuizen, scholen, pasarloodsen, enz.

f. het verrichten van negorijwachtdiensten;

g. het overbrengen van dienstbrieven van de eene negorij naar de andere;

h. het verrichten van persoonlijke diensten ten behoeve der negorijhoofden volgens de vigeerende bepalingen;

i. het verrichten van kabesarandiensten, zooals bedoeld bij Staatsblad 1859 n°. 104a en bij andere bijzondere plechtigheden, na verkregen vergunning van het bestuur;

k. het vervoeren van dooden of gewonden bij misdrijven, overtredingen of ongelukken;

l. het opvatten van misdadigers op bevel van hooger hand;

m. het verrichten van alle hierboven niet speciaal omschreven diensten die gewoonlijk volgens plaatselijk gebruik gevorderd worden of waartoe door het gemeentebestuur, in overleg met de negorij-bewoners, besloten wordt en tegen wier vordering van bestuurswege geen bezwaren bestaan.

Afschrift dezes verleend aan de controleurs in de Minahasa.

Gearresteerd,

De Resident van Menado,

(w. g.) E. J. JELLESMA.

Bijlage K.

(Zie hoofdstuk J, afd. III, van het verslag.)

OVERZICHTEN,

meerendeels over 1901 en 1902,

BETREFFENDE DE

LANDRENTE

EN

ANDERE LANDELIJKE INKOMSTEN.

GEWESTEN.	Uitgestrektheid (in bouws) der in 1902						Bedrag van den onzuiveren aanslag der voor vast aangeslagen gronden in 1901.
	voor vast aangeslagen gronden.					niet voor vast aangeslagen — wisselvallig beplante — gronden.	
	Sawahs.	Tegalvelden.	Nipahbosschen.	Boomgaarden.	Woonerven (belastbare).		
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Bantam	93 426	29 828	420	6 634	154	*a*) 1 146	f 592 220,—
Batavia: Domein Bloeboer	874	242	"	"	161	"	*b*) 7 962,79
Batavia: Afd. Krawang	62 282	362	"	2 218	2 242	*a*) 2 711	192 104.62^5
Preanger Regentschappen	323 294	378 375	157	4 027	901	7 818	1 375 098,31
Cheribon	218 265	24 029	79	9 594	6 518	4 359	*b*) 1 225 897,—
Pekalongan	239 646	33 419	86	1 506	11 622	882	1 374 787,—
Semarang	396 821	45 965	419	2 274	31 608	*a*) 22 107	1 757 784,38^5
Rembang	224 187	51 662	"	429	8 700	156	854 259,51
Soerabaja	316 946	42 663	1 114	4 145	19 268	366	2 042 681,—
Pasoeroean	141 128	120 241	314	434	11 928	7 832	*b*) 1 988 561,23^5
Besoeki	96 501	87 040	"	4 075	5 319	1 754	1 230 086,—
Banjoemas	133 434	53 382	524	18 047	22 224	11 496	970 093,25
Kedoe	217 403	76 569	133	7 146	24 061	32 556	1 617 151,—
Madioen	175 790	24 004	"	3 146	68 452	11 300	762 503,—
Kediri	161 085	49 707	"	37	40 299	8 014	1 270 333,50
Madoera	103 590	239 177	1 067	423	801	10 717	817 701,25
Totalen . . .	2 904 672	1 256 665	4 313	64 135	254 258	123 214	*b*) f 18 079 223,85^5

a) Hieronder begrepen de door de inlandsche bevolking met koffie beplante gronden, welke aanplantingen in Bantam en in de afdeeling Djapara der residentie Semarang van 1 Januari 1894, en in de afdeeling Krawang der residentie Batavia van 1 Januari 1895 af, niet meer onder het gouvernements-monopolie vallen. Te dier zake is voor Bantam eene uitgestrektheid van 209, voor Krawang van ruim 54 en voor Djapara van 388 bouws opgegeven. De aanslag der produceerende plantsoenen beliep voor 1902 in de drie genoemde gewesten respectievelijk f 378,30, f 98,10 en f 361, tegen f 94,40, f 156,06 en f 107,99 in 1901.

De onzuivere aanslag, in kolom 8 bedoeld, was voor 1902							De onzuivere aanslag der voor vast aangeslagen gronden bedroeg alzoo voor 1902 (kolom 8 + kolom 12 — kolom 15).
te vermeerderen, door:				te verminderen, door:			
benuttiging van betere gegevens (toepassing van art. 2 der Ord. in Ind. St. 1878 n°. 110 en, voor zooveel de Preanger Regentschappen betreft, art. 10 der Ord. in Ind. St. 1896 n°. 126).	het belastbaar worden van nieuwe sawahs in het 4de oogstjaar.	uitbreiding van voor vast aangeslagen gronden (tegalvelden, nipahbosschen, boomgaarden en woonerven).	Totaal.	benuttiging van betere gegevens (toepassing van art. 2 der Ord. in Ind. St. 1878 n° 110 en, voor zooveel de Preanger Regentschappen betreft, art. 10 der Ord. in Ind. St. 1896 n°. 126).	het te niet gaan of de veranderde bestemming van gronden, die daardoor buiten de landrente vallen.	Totaal.	
9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.
"	f 466,—	f 3 181,—	f 3 647,—	"	f 2 995,—	f 2 995,—	f 592 872,—
"	"	"	"	"	241,79	241,79	7 721,—
"	2 372,62^5	259,87^5	2 632,50	"	285,54	285,54	194 451,58^5
"	793,56	2 702,72	3 496,28	f 141,32	4 204,71	4 346,03	c) 1 374 248,56
f 631,—	3 192,01	4 695,93	8 518,94	573,—	7 069,94	7 642,94	1 226 773,—
1 702,—	5 414,10	8 288,40	15 404,50	1 182,—	8 415,—	9 597,—	1 380 594,50
"	8 665,83	6 323,49^5	14 989,32^5	"	26 795,41	26 795,41	1 745 978,30
"	89,—	353,—	442,—	"	1 218,—	1 218,—	853 483,51
551,—	270,—	483,—	1 304,—	355,—	926,—	1 281,—	2 042 704,—
"	875,—	6 585,69	7 460,69	"	1 999,80	1 999,80	1 994 022,12^5
"	848,—	4 714,—	5 562,—	90,—	1 497,—	1 587,—	1 234 061,—
304,—	2 180,22^5	1 891,61^5	4 375,84	"	2 794,10	2 794,10	971 674,99
"	142,—	176 328,—	176 470,—	"	177 656,—	177 656,—	1 615 965,—
"	1 021,80	5 018,20	6 040,—	"	1 559,—	1 559,—	766 984,—
"	1 615,—	3 313,—	4 928,—	"	4 333,87	4 333,87	1 270 927,63
"	63,—	759,25	822,25	"	425,—	425,—	818 098,50
f 3 188,—	f 28 008,15	f 224 897,17^5	f 256 093,32^5	f 2 341,32	f 242 416,16	f 244 757,48	f 18 090 559,70

b) Verbeterde opgaaf.

c) Hiervan f 1 275 221,80 voor dat gedeelte van het gewest, alwaar de nieuwe landrenteregeling (Ind. St. 1896 n°. 126) is ingevoerd. De rest, ad f 99 026,76, betreft, met de in kolom 22 vermelde som van f 11 925,23^5, het nog op den ouden voet aangeslagen gedeelte.

GEWESTEN.	Het bedrag van den onzuiveren aanslag voor 1902 (kolom 16) was te verminderen met de volgende sommen, ter zake van vrijstelling of afschrijving, als:				In 1902 was dus aan landrente werkelijk te heffen:		
	wegens deugdelijk geconstateerd misgewas.	wegens andere buitengewone en gewichtige redenen.	wegens het onbeplant blijven van voor vast aangeslagen gronden.	Totaal der verminderingen wegens vrijstellingen of afschrijvingen.	ter zake van de voor vast aangeslagen gronden (de onzuivere aanslag vermeld in kolom 16, verminderd volgens kolom 20).	ter zake van de niet voor vast aangeslagen gronden, bedoeld in kolom 7.	In 't geheel.
	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.
Bantam	f 28 542,98^5	„	f 21 549,18	f 50 092,16^5	f 542 779,83^5	f 2 490,80	f 545 270,63^5
Batavia { Domein Bloeboer .	„	„	„	„	7 721,—	„	7 721,—
Batavia { Afd. Krawang. . .	65 841,29^5	„	14 153,88	79 995,17^5	114 456,41	5 075,37	119 531,78
Preanger Regentschappen . .	13 345,02^5	d) f 113,10	7 488,26^5	20 946,39	1 353 302,17	11 925,23^5	1 365 227,40^5
Cheribon	31 077,85	„	12 860,74	43 938,59	1 182 834,41	8 965,—	1 191 799,41
Pekalongan	95 056,99^5	„	14 305,07^5	109 362,07	1 271 232,43	1 709,—	1 272 941,43
Semarang	324 734,82	e) 41 414,48	58 549,83^5	424 699,13^5	1 321 279,16^5	48 729,04^5	1 370 008,21
Rembang	58 113,27	„	7 406,96	65 520,23	787 963,28	267,49	788 230,77
Soerabaja	195 158,35	„	21 439,95	216 598,30	1 826 105,70	732,—	1 826 837,70
Pasoeroean.	14 506,74^5	„	6 734,62^5	21 241,37	1 972 780,75^5	30 073,96	2 002 854,71^5
Besoeki	3 494,06	„	1 068,49^5	4 562,55^5	1 229 498,44^5	4 546,—	1 234 044,44^5
Banjoemas	7 447,98^5	f) 1 167,50	20 364,44^5	28 979,93	942 695,06	22 833,—	965 528,06
Kedoe	58 001,08^5	g) 7 288,27^5	21 873,90	87 163,26	1 528 801,74	103 466,50	1 632 268,24
Madioen.	41 098,—	„	12 227,—	53 325,—	713 659,—	13 271,—	726 930,—
Kediri	91 981,33	„	1 582,—	93 563,33	1 177 364,30	20 831,50	1 198 195,80
Madoera.	83 654,67	„	3 117,47^5	86 772,14^5	731 326,35^5	17 322,—	748 648,35^5
Totalen. . .	f 1112054,46^5	f 49 983,35^5	f 224 721,82^5	f 1386759,64^5	f 16 703 800,05^5	f 292 237,90	f 16 996 037,95^5

d) Deze vrijstelling heeft betrekking op gronden als bedoeld bij de 2de alinea van artikel 14 (Ind. St. 1896 n°. 126).

e) Deze vrijstellingen zijn verleend wegens den ongunstigen oeconomischen toestand der bevolking in de afdeelingen Grobogan, Koedoes en Pati.

f) Dit bedrag vertegenwoordigt de helft der landrente van drie perdikan-desa's, welke doorloopend slechts 50 % van den aanslag hebben op te brengen.

g) Deze vrijstelling is verleend met het oog op den ongunstigen oeconomischen toestand van het district Salaman.

In 1901 was aan landrente werkelijk te heffen geweest (zie de kolommen 21, 22 en 23 van bijlage L van K. V. 1902):			In 1902 viel in vergelijking met het voorafgegane jaar te heffen:		Bedrag hetwelk door de bevolking op 31 December 1902 nog niet was aangezuiverd.	Bedrag hetwelk door de bevolking aangezuiverd, doch door met de inning belaste personen verduisterd was.	Marktprijs der padi per pikol gedurende 1902.	
ter zake van de voor vast aangeslagen gronden (de onzuivere aanslag, verminderd met de vrijstellingen en afschrijvingen).	ter zake van de niet voor vast aangeslagen gronden.	In 't geheel.	Meer.	Minder.			Hoogste.	Laagste.
24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.	32.
f 525 530,27	f 8 732,40	f 534 262,67	f 11 007,96^{5}	„	f 416,73	f 117,58	f 4,—	f 1,—
7 962,79	„	7 962,79	„	f 241,79	2 273,27^{5}	„	3,75	1,90
122 038,58^{5}	4 152,86	126 191,44^{5}	„	6 659,66^{5}	426,39	363,76	3,—	1,20
1 351 323,68	8 799,89	1 360 123,57	5 103,83^{5}	„	231,51	1 433,82	3,75	1,—
1 165 154,35	10 155,—	1 175 309,35	16 490,06	„	600,—	95,59^{5}	4,—	1,25
1 281 047,54^{5}	1 609,50	1 282 657,04^{5}	„	9 715,61^{5}	„	„	3,50	1,21
1 329 914,41^{5}	50 423,71^{5}	1 380 338,13	„	10 329,92	15 449,43	482,—	4,50	1,20
792 198,81^{5}	267,49	792 466,30^{5}	„	4 235,53^{5}	5,35	„	4,75	1,25
h) 1 874 338,96	884,—	1 875 222,96	„	48 385,26	1 195,80	399,50	5,—	1,50
1 975 680,72	28 330,96	2 004 011,68	„	1 156,96^{5}	4 532,17	487,76	4,—	1,25
i) 1 220 745,40	5 321,—	1 226 066,40	7 978,04^{5}	„	2 031,45^{5}	991,50	5,75	1,75
b) 915 544,07^{5}	20 534,75	936 078,82^{5}	29 449,23^{5}	„	538,71	„	3,50	1,—
1 413 636,90	117 342,50	1 530 979,40	101 288,84	„	1 283,—	683,75	4,—	1,25
652 653,—	13 153,—	665 806,—	61 124,—	„	109,—	103,53	5,50	1,—
1 218 231,42^{5}	17 880,—	1 236 111,42^{5}	„	37 915,62^{5}	„	„	4,25	1,70
773 987,83	17 054,—	791 041,83	„	42 393,47^{5}	1 588,—	236,—	5,50	2,—
f 16 619 988,76	f 304 641,06^{5}	f 16 924 629,82^{5}	f 232 441,98	f 161 033,85	f 30 680,82	f 5 394,79^{5}	f 5,75	f 1,—

h) Het verschil tusschen dit cijfer en dat in kolom 21 van bijlage L van K. V. 1902 moet worden toegeschreven aan de omstandigheid dat na de afsluiting van die bijlage aan de bevolking wegens deugdelijk geconstateerd misgewas nog vrijstelling is verleend van de betaling der bedragen van f 115 593,75 en f 80, of te zamen f 115 673,75.

i) Als voren van f 414 81.

K

B. ANDERE BELASTINGEN EN INKOMSTEN VAN LANDELIJKEN AARD.

N.B. Over de ontvangsten wegens het afstaan van grond onder eenigen zakelijken titel zie bijlage L.

I. Zoogenaamde landelijke inkomsten in sommige buitenbezittingen (voor zooveel daarbij het departement van binnenlandsch bestuur is betrokken). *a*)

Gewesten.	AARD DER HEFFING.		Aanslag 1901.	Aanslag 1902.
Celebes en onderhoorigheden.	Vertiening van het rijstgewas (Ind. St. 1893 n°. 259, juncto 1894 n°. 43 en 1895 n°. 101)		*b*) f 186 452,01[5]	*c*) f 95 029,62
Id.	Tesangheffing ($^1/_3$ in de opbrengst der aan inlanders in gebruik afgestane gouvernements-padivelden)		*b*) 10 718,70	*c*) 5 206,20
Bali en Lombok.	Sawahbelasting of „padjek" (voor Bali zie Ind. St. 1891 n°. 97, voor Lombok zie Ind. St. 1895 n°. 181)	afd. Boeleleng	114 630,46	*d*) 139 761,—
		„ Djembrana	35 007,—	*d*) 37 142,37[5]
		„ Lombok	135 729,45[5]	*d*) 262 443,34[5]
Id.	Belasting op de tegalvelden en tuinen (voor Bali zie Ind. St. 1891 n°. 117, voor Lombok zie Ind. St. 1895 n°. 181)	afd. Boeleleng	25 393,31[5]	27 723,12
		„ Djembrana	3 319,62[5]	3 322,56
		„ Lombok	24 799,86	*d*) 28 813,08

a) De vertieningsbelasting in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo wordt verantwoord onder de middelen en inkomsten onder het beheer van het departement van financiën (zie de bijlagen van hoofdstuk M van dit verslag).

b) Verbeterde opgaaf.

c) De belangrijke vermindering van den aanslag is een gevolg van mislukking van den oogst.

d) Voorloopige bruto aanslag.

II. Belasting op de vischvijvers (Ind. St. 1893 n°. 30).

GEWESTEN.	Aanslag over 1901.	Aanslag over 1902.	GEWESTEN.	Aanslag over 1901.	Aanslag over 1902.
Bantam	f 3 022	f 3 063	Pasoeroean	32 837	32 800
Batavia	*a*) 857	*a*) 663	Madoera	8 508	8 548
Semarang	46 990	44 308	Besoeki	11 832	11 996
Rembang	5 036	5 381			
Soerabaja	196 793	195 051	Totalen.	f 305 875	f 301 810

a) Ongerekend het verschuldigde (zie tabel III) wegens huur van gouvernements-vischvijvers.

III. Verhuur van rechten ter zake van vischvijvers, vogelnest- en meststofgrotten, enz.

Gewesten.	Aard van het aan de huurders afgestaan uitsluitend recht.	Domein, enz. waartoe de verhuring betrekking heeft.	Tijdvakken van verhuring.	Verschuldigde huursommen	
				over 1902.	over 1903.
Batavia.	Vischvangst.	Gouvernements-vischvijvers (eigenlijk rawahs of moerasgronden) in de afd. Krawang	telkens één jaar	f 19 195,—	f 9 905,—
Celebes en onderhoorigheden.	Id.	Gouvernements-vischvijvers te Telo (afd. Makasser)	1901 t/m 1905	936,—	936,—
Id.	Id.	Id. in de kampong Sambong Djawa	1900 t/m 1914	„	*a*) 50,—
Preanger Regentschappen.	Winning van eetbare vogelnesten.	Klippen, grotten en holen in de afdeelingen Bandoeng, Tjiandjoer en Soekaboemi, uitgenomen, wat deze laatste afdeeling betreft, de grot Goeha Tjandi	1900 t/m 1902 1903 t/m 1905	3 690,—	. . . . 3 220,—
Id.	Id.	Id. in de afd. Soekapoera	1900 t/m 1902 1903 t/m 1905	830,—	. . . . 920,—
Semarang.	Id.	Id. in de afd. Grobogan	1900 t/m 1902 1903	(onverhuurd gebleven)	(onverhuurd gebleven)
Id.	Id.	Grotten in de afd. Pati	telkens één jaar	23,40	19,06
Id.	Id.	Id. op het eiland Goendoel der Karimon Djawa-groep	id.	15,90	16,20
Soerabaja.	Id.	Klippen, grotten en holen in het district Bawean	1900 t/m 1904	72,—	72,—
Kedoe.	Id.	Id. in het district Banjoemoedal der afd. Keboemen	1900 t/m 1902 1903 t/m 1905	22 164,—	. . . . 13 212,—
Soerakarta en Djokjakarta.	Id.	Id. in de beide gewesten	1 Jan. 1902 t/m 31 Maart 1905	3 852,—	3 852,—
Madioen.	Id.	Id. in het gewest	1902 t/m 1904	750,—	750,—
Sumatra's Westkust.	Id.	Id. op de Batoe-eilanden (afd. Ajer Bangis der Padangsche Benedenlanden)	id.	200,67	200,67
Benkoelen.	Id.	Id. in de afdeeling Kroë	1895 t/m 1904	3 400,—	3 400,—
Id.	Id.	Id. in de afdeelingen Mana en Pasoemah Oeloe Mana, Seloema, Moko Moko, Benkoelen en Ommelanden, Lais en Kauer	5 Juni 1900 t/m ult. Juli 1908	510,—	510,—
Preanger Regentschappen.	Winning van meststoffen.	Grot Goeha Tjandi (distr. Plaboean, afd. Soekaboemi)	1903 t/m 1905	(onverhuurd gebleven)	25,—
Besoeki.	Id.	Grotten van den berg Patjalan en van het gebergte Padakan-Malang (distr. en afd. Panaroekan) .	id.	(id.)	(onverhuurd gebleven)
Banjoemas.	Id.	Grot Goewa Lawa (distr. Adjibarang, afd. Poerwokerto)	„	(id.)	(id.)
Id.	Id.	Grotten op het eiland Noesa Kembangan (distr. en afd. Tjilatjap)	1 Oct. 1899 t/m 31 Dec. 1902 1903 t/m 1905	86,16	. . . . 93,33[5]
Preanger Regentschappen.	Zoeken van schildpadeieren.	Zuider-zeestrand in de afdeeling Soekaboemi . .	1902 t/m 1904	1 336,66[5]	1 336,66[5]
				f 57 061,79[5]	f 26 517,93

a) De huursom behoeft eerst van 1903 af betaald te worden. De betrekkelijke opgaaf in bijlage L van K. V. 1902 was foutief.

IV. Cijns uit tot de residentie Menado behoorende inlandsche landschappen.

LANDSCHAPPEN.		Over één of meer jaren: nog verschuldigd op 1 Jan. 1902.	Over één of meer jaren: afbetaald in 1902.	Over 1902: verschuldigd	Over 1902: afbetaald.	Blijft verschuldigd op ult. 1902.
Landschappen ter Noordkust van Celebes	Bolang Mongondo	f 3 400,—	3 400,—	f 4 000,—	„	f 4 000,—
	Bolang Oeki. . .	250,—	250,—	250,—	„	250,—
	Bintaoena. . . .	„	„	300,—	f 300,—	„
	Bolang Itam . .	„	„	500,—	500,—	„
	Kaidipang . . .	450,—	450,—	450,—	450,—	„
	Bwool	„	„	1 100,—	1 100,—	„
Sangi- en Talauer-eilanden.	Siauw	a) 14 035,50	14 025,50	21 181,—	10 268,10	10 922,90
	Tagoelandang . .	320,50	320,50	3 899,50	3 667,50	232,—
	Taboekan. . . .	5 919,75	5 919,75	b) 16 338,—	12 860,—	3 478,—
	Manganitoe . . .	a) 2 519,50	2 519,50	6 817,—	1 692,50	5 124,50
	Kandar-Taroena .	a) 1 059,50	1 059,50	7 360,—	6 725,—	635,—
	Totalen . . .	f 27 954,75	f 27 944,75	f 62 195,50	f 37 563,10	f 24 642,40

a) Verbeterde opgaaf.

b) Volgens de voor 1902 door den resident, in overleg met de rijksbesturen der betrokken landschappen, herziene bedragen.

Bijlage L.

(Zie hoofdstuk J, afd. IV, van het verslag)

STATISTISCHE OVERZICHTEN

BETREFFENDE

UITGIFTE VAN GROND EN ANDERE AGRARISCHE AANGELEGENHEDEN,

MEERENDEELS OVER

1902.

I. Overzicht betreffende de grondverhuur door inlanders a[...]

GEWESTEN.	Aantal overeenkomsten.	Aantal huurders.			Uitgestrektheid der gronden (in bouws) waarop de in kolom 2 bedoelde overeenkomsten betrekking hadden.			Van de in kolom 8 bedoelde grond[...] uitgestrektheden (in bouws) [...] de teelt van:				
		Europeanen.	Vreemde oosterlingen.	Totaal.	Sawahs.	Droge gronden.	Te zamen.	suikerriet.	indigo.	tabak.	padi (met of zonder tweede gewassen).	andere gewassen
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
Preanger Regentschappen	570	32	11	43	1 062	1 240	2 302	2 248	„	11	„	38
Cheribon	1 164	39	153	192	16 205	247	16 452	14 037	„	51	1 692	633
Pekalongan	1 035	48	75	123	15 177	70	15 247	13 249	590	„	1 052	350
Semarang	1 116	62	3	65	14 932	638	15 570	14 441	411	38	68	148
Rembang	27	14	6	20	4	11	15	„	„	„	„	„
Soerabaja	2 045	55	7	62	23 087	28	23 115	22 731	30	„	339	„
Pasoeroean	2 222	65	11	76	20 410	803	21 213	21 034	„	11	76	83
Besoeki	1 911	38	„	38	14 210	1 283	15 493	11 712	„	3 777	3	„
Banjoemas	624	17	5	22	5 430	4	5 434	4 512	„	732	182	4
Kedoe	201	17	3	20	1 854	6	1 860	1 795	„	„	39	24
Madioen	257	13	4	17	4 248	713	4 961	4 746	„	„	„	„
Kediri	1 430	59	4	63	11 879	638	12 517	11 131	988	„	„	390
Totalen	12 602	459	282	741	128 498	5 681	134 179	121 636	2 019	4 620	3 451	1 670

a) In de ontvangen opgaven is niet uiteengehouden welke huurprijzen per oogstjaar en welke per burgerlijk jaar besteed zijn, en evenmin hoeveel de[...]

b) O. a. voor de oprichting van mestloodsen, schuren voor het opbergen van suikerbibit, tijdelijke woningen en losplaatsen. Ook zijn nog vergunningen[...]

II. Overzicht betreffende de afdoening van de in het tijdvak 1872 t/m 1902 aanhangig gemaakte aanvragen (van inlanders) ter vervanging van erfelijk individueel grondbezit door agrarischen eigendom (zie Ind. St. 1872 nº. 117).

GEWESTEN.	Uitgestrektheid (in bouws), waartoe de aanhangig gemaakte aanvragen betrekking hadden, en — zie de tusschen ( ) vermelde cijfers — het aantal der aanvragen.			Uitgestrektheid (in bouws), waartoe betrekking hadden de in het tijdvak 1872—1902 afgedane of vervallen aanvragen, met vermelding — tusschen ( ) — van het aantal der aanvragen.			Uitgestrektheid (in bouws), waartoe het op ult. 1902 nog in behandeling gebleven — tusschen ( ) vermeld — aantal aanvragen betrekking had.
	Gedurende 1872 t/m 1901.	Gedurende 1902.	Totaal.	Uitgestrektheid in agrarischen eigendom toegewezen.	Uitgestrektheid waartoe de afgewezen aanvragen betrekking hadden.	Uitgestrektheid waartoe de (door overlijden of intrekking) vervallen aanvragen betrekking hadden.	
Bantam	*a*) 32^{358} (8)	„	32^{358} (8)	23^{499} (5)	„	8^{359} (3)	„
Batavia	10 (6)	„	10 (6)	7^{127} (4)	„	2^{373} (2)	„
Preanger Regentschappen	164^{57} (28)	„	164^{57} (28)	159^{411} (24)	3^{224} (2)	0^{421} (2)	„
Cheribon	*b*) 1130^{139} (474)	„	1130^{139} (474)	344^{71} (233)	454^{167} (130)	331^{371} (111)	„
Pekalongan	2690^{401} (231)	„	2690^{401} (231)	*c*) 1190^{41} (86)	*d*) 1133^{200} (86)	367^{60} (60)	„
Semarang	3424^{70} (365)	53 (1)	3477^{70} (366)	490^{196} (158)	1021^{303} (123)	1912^{71} (84)	53 (1
Rembang	202^{219} (108)	„	202^{219} (108)	92^{193} (74)	75^{347} (5)	34^{189} (29)	„
Soerabaja	754^{341} (216)	37^{205} (3)	792^{46} (219)	553^{420} (156)	201^{361} (51)	24^{330} (10)	11^{435} (2
Pasoeroean	591^{492} (26)	„	591^{492} (26)	7^{166} (21)	583^{60} (4)	1^{244} (1)	„
Besoeki	267^{219} (73)	„	267^{219} (73)	256^{184} (66)	9^{338} (3)	1^{227} (4)	„
Banjoemas	31 (3)	„	31 (3)	„	„	31 (3)	„
Kedoe	2903^{445} (164)	„	2903^{445} (164)	113^{105} (9)	1296^{178} (63)	1494^{162} (92)	„
Madioen	3489^{390} (533)	279^{432} (5)	3769^{322} (538)	*e*) 1518^{487} (364)	*f*) 1794^{431} (138)	192^{404} (37)	262^{498} (3
Kediri	2993^{276} (611)	23^{266} (3)	3017^{42} (614)	*g*) 2110^{202} (400)	*h*) 794^{277} (184)	88^{207} (30)	23^{266} (3
Totalen	*b*) 18686^{417} (2846)	393^{403} (12)	19080^{320} (2858)	6868^{165} (1600)	7369^{37} (789)	4491^{418} (468)	351^{200} (9

a) De met kleine cijfers aangeduide onderdeelen van bouws zijn vierkante Rijnlandsche roeden van $\frac{1}{500}$ bouw.

b) Verbeterde opgaaf.

c) Hieronder één aanvraag welke slechts gedeeltelijk is toegewezen.

d) De afwijking betreft een deel der gronden bedoeld in noot *c*.

e) Hieronder 4 aanvragen welke slechts gedeeltelijk zijn toegewezen.

f) Hieronder ook de 4 in de voorgaande noot bedoelde aanvragen, voor z[...] veel namelijk betreft die gedeelten der gronden, welke niet in agrarisch[...] eigendom konden worden afgestaan.

g) Hieronder 3 aanvragen welke slechts gedeeltelijk zijn toegewezen.

h) Hieronder ook de 3 in de voorgaande noot bedoelde aanvragen, vo[...] zooveel namelijk betreft die gedeelten der gronden, welke niet in agrarisch[...] eigendom konden worden afgestaan.

…niet-inlanders op Java en Madoera over 1902 (zie Ind. St. 1900 n°. 240).

… waren de volgende (… grond bouws) bestemd voor: andere gewassen.			De overeengekomen huurtermijnen en de overeengekomen huurprijzen per bouw *a)* beliepen, naar gelang het betrof de teelt van een der onderstaande gewassen, dooreengenomen als volgt:			
	andere doeleinden. *b)*	Totaal als in kolom 8.	suikerriet.	indigo.	tabak.	padi.
13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.
38	5	2 302	15 maanden à 12 jaar f 20 à f 60	„	6 maanden à 12 jaar f 2 à f 60	„
633	39	16 452	12 à 20 maanden 20 „ 35	„	„	6 à 9 maanden f 10 à f 25
350	6	15 247	18 à 21 „ 25 „ 70	„	„	12 „ 15 „ 25 „ 70
148	464	15 570	18 „ 23 „ 15 „ 70	18 à 23 maanden f 15 à f 70	„	18 „ 23 „ 15 „ 70
„	15	15		„	„	„
„	15	23 115	18 „ 25 „ 50	12 „ 25 „ 50	„	7 „ 20
83	9	21 213	18 „ 21 „ 20 „ 75	5 jaar 30 „ 50	6 maanden 5	12 „ 30
„	1	15 493	20 maanden à 12 jaar 35 „ 80	„	5 à 12 jaren 1 „ 10	„
4	4	5 434	18 „ „ 12 „ 35 „ 45	„	4 maanden à 5 jaar 5 „ 30	„
24	2	1 860	18 à 20 maanden 40	„	„	18 „ 20 „ 40
„	215	4 961	18 „ 22 „ 10 „ 40	„	„	„
390	8	12 517	18 maanden à 12 jaar 22,50 „ 40	18 maanden 22,50 „ 40	„	„
1 670	783	134 179				

…huurprijs voor elken termijn bedroeg.

…verleend voor den aanleg van kweekbedden, afvoerleidingen, toegangswegen en railbanen.

III. Overzicht betreffende de afdoening in 1902 van de in dat jaar en vroeger door inlanders gedane aanvragen om vergunning tot ontginning van domeingrond op Java en Madoera, op den voet van de ordonnantie van 29 Februari 1896 (Ind. St. n°. 44).

GEWESTEN.	Uitgestrektheid (afgerond in bouws), waartoe betrekking had het daarnevens — tusschen ( ) — vermeld aantal aanvragen van inlanders om vergunning tot het ontginnen van domeingrond.			Uitgestrektheid (afgerond in bouws), waartoe betrekking had het daarnevens — tusschen ( ) — vermeld aantal ontginnings-aanvragen, welke in 1902					Uitgestrektheid (afgerond in bouws)	
				zijn toegewezen		zijn afgewezen		nog niet tot afdoening kwamen.	voor welke het daarnevens — tusschen ( ) — vermeld aantal ontginners gedurende 1902 zijn erkend als erfelijk individueele bezitters.	waarvoor het recht van ontginning, indertijd toegekend aan het — tusschen ( ) vermeld — aantal aanvragers, gedurende 1902 kwam te vervallen.
	Betreffende de op ult. 1901 aanhangig gebleven aanvragen.	Betreffende de in 1902 bijgekomen aanvragen.	Te zamen.	door de districtshoofden.	door de hoofden van plaatselijk bestuur.	door de districtshoofden.	door de hoofden van plaatselijk bestuur.			
Bantam	„	3622 (6075)	3622 (6075)	2551 (4161)	1027 (1777)	1 (1)	„	43 (136)	945 (2187)	6 (6)
Batavia	„	54 (81)	54 (81)	42 (57)	12 (24)	„	„	„	1034 (574)	2 (3)
Preanger Regentschappen	173 (156)	6965 (8269)	7138 (8425)	4677 (6937)	2288 (1324)	133 (151)	39 (12)	1 (1)	4521 (5350)	210 (293)
Cheribon	760 (1058)	1287 (2002)	2047 (3060)	1306 (2207)	308 (262)	7 (7)	8 (8)	418 (576)	1410 (2036)	28 (40)
Pekalongan	*a)* 340 (392)	1837 (2500)	2177 (2892)	926 (1704)	612 (683)	49 (80)	403 (154)	187 (271)	1322 (2005)	65 (105)
Semarang	56 (101)	1818 (3381)	1874 (3482)	1393 (2767)	434 (664)	2 (3)	24 (23)	21 (25)	1571 (2184)	28 (20)
Rembang	191 (274)	395 (507)	586 (781)	238 (340)	97 (230)	„	223 (183)	28 (28)	301 (427)	1 (2)
Soerabaja	„	814 (1014)	814 (1014)	413 (782)	237 (129)	„	30 (3)	134 (100)	301 (481)	61 (54)
Pasoeroean	1560 (1248)	2156 (1961)	3716 (3209)	573 (567)	2783 (2278)	„	37 (10)	323 (354)	2574 (2058)	74 (39)
Besoeki	778 (710)	4445 (3701)	5223 (4411)	20 (20)	4193 (3636)	20 (10)	149 (178)	841 (567)	1965 (2040)	18 (18)
Banjoemas	142 (125)	1410 (1760)	1552 (1885)	858 (1238)	374 (360)	„	148 (130)	172 (157)	1523 (1818)	25 (34)
Kedoe	57 (105)	511 (1469)	568 (1574)	243 (199)	163 (416)	6 (30)	57 (195)	99 (134)	429 (1181)	2 (4)
Madioen	21 (43)	516 (680)	537 (723)	45 (95)	311 (509)	„	181 (119)	„	307 (552)	„
Kediri	*a)* 50 (69)	2977 (2882)	3027 (2951)	872 (1400)	1328 (1250)	„	827 (301)	„	1336 (1298)	3 (6)
Madoera	4 (5)	1046 (1247)	1050 (1252)	775 (971)	155 (118)	110 (153)	„	10 (10)	688 (848)	9 (3)
Totalen	*a)* 4132 (4286)	29853 (37529)	33985 (41815)	14932 (24045)	14322 (13660)	328 (435)	2126 (1316)	2277 (2359)	20227 (25039)	532 (627)

a) Verbeterde opgaaf.

IV. Uitgifte van grond in erfpacht.

A. Overzicht betreffende de door het Gouvernement: 1°. in erfpacht uitgegeven woeste gronden *a)* zoowel op Java en Madoera als in de buitenbezittingen, voor zooveel op ult. 1902 aanvaard (reeds in de openbare registers ingeschreven), zonder te rekenen die, waarvan de erfpacht is komen te vervallen, en, 2°. op Java en Madoera in erfpacht toegezegd, maar op ult. 1902 nog niet afgestaan of afgestaan, maar op dat tijdstip nog niet aanvaard.

JAVA EN MADOERA.

GEWESTEN.	Op ult. 1902 in erfpacht bezeten woeste gronden.						Op ult. 1902 in erfpacht:			
	In de jaren 1873 t/m 1901 aanvaard aantal:		In 1902 aanvaard aantal:		In de opgegeven 30 jaren aanvaard aantal:		toegezegd, maar nog niet afgestaan aantal: *b)*		afgestaan (definitief toegewezen), maar nog niet aanvaard aantal:	
	perceelen.	bouws. *c)*	perceelen.	bouws. *c)*	perceelen.	bouws. *c)*	perceelen.	bouws. *c)*	perceelen.	bouws. *c)*
Bantam	*d)* 61	*d)* 15738	2	881	63	16619	16	14260	3	834
Batavia	17	2451	1	71	18	2522	5	3154	„	„
Preanger Regentschappen	*e)* 658	*e)* 132188	31	6640	689	138828	121	54362	42	8160
Cheribon	14	1271	„	„	14	1271	18	6690	7	1079
Pekalongan	*f)* 69	*f)* 12489	5	81	74	12570	10	2973	7	960
Semarang	*g)* 97	*g)* 12249	4	708	101	12957	8	740	15	2291
Rembang	„	„	„	„	„	„	1	400	„	„
Soerabaja	46	8450	1	93	47	8543	2	260	2	210
Pasoeroean	*h)* 277	*h)* 94847	„	„	277	94847	17	10660	45	13245
Besoeki	*i)* 703	*i)* 163931	9	2067	712	165998	16	22388	22	6801
Banjoemas	15	5333	5	1452	20	6785	13	10680	„	„
Kedoe	30	3675	„	„	30	3675	8	556	2	20
Madioen	43	9073	„	„	43	9073	3	390	1	148
Kediri	*j)* 386	*j)* 103817	1	6	387	103823	26	12569	6	1261
Madoera	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Totalen	*k)* 2416	*k)* 565512	59	11999	2475	577511	264	140082	152	35009
De toezegging of de definitieve toewijzing vond plaats in de jaren: 1881 t/m 1900							182	108073	44	10640
1901							29	17754	22	2891
1902							53	14255	86	21478
Totalen als boven							264	140082	152	35009

BUITENBEZITTINGEN.

GEWESTEN.	Op ult. 1902 in erfpacht bezeten woeste gronden.					
	In de jaren 1873 t/m 1901 aanvaard aantal:		In 1902 aanvaard aantal:		In de opgegeven 30 jaren aanvaard aantal:	
	perceelen	bouws. *c)*	perceelen.	bouws. *c)*	perceelen.	bouws. *c)*
Sumatra's Westkust: Padangsche Benedenlanden	*l)* 21	*l)* 3380	1	718	22	4098
Sumatra's Westkust: Padangsche Bovenlanden	*m)* 44	*m)* 15574	4	5190	48	20764
Sumatra's Westkust: Tapanoeli	4	5335	„	„	4	5335
Benkoelen	7	10533	1	1564	8	12097
Lampongsche Districten	*n)* 24	*n)* 140523	3	12513	27	153036
Palembang	*o)* 34	*o)* 130484	„	„	34	130484
Oostkust van Sumatra	2	2283	„	„	2	2283
Billiton	1	44	„	„	1	44
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	*p)* 28	*p)* 101168	2	20000	30	121168
Celebes en onderhoorigheden	*q)* 2	457	„	„	*q)* 2	457
Menado	*r)* 32	*r)* 7433	„	„	32	7433
Amboina	8	25738	„	„	8	25738
Totalen	*s)* 207	*s)* 442952	11	*t)* 39985	218	*u)* 482937

TOELICHTINGEN.

a) Overigens is nog in vele gevallen erfpacht verleend voor gronden, die reeds vroeger in huur waren afgestaan. Deze voormalige huurgronden, voor zooveel zij op ult. 1902 nog in erfpacht werden bezeten, besloegen eene uitgestrektheid van 40 212 bouws, ingeschreven als 92 perceelen, tegen 41 012 bouws, verdeeld over 94 perceelen in 1901, waarbij dus eene vermindering valt te constateeren van 800 bouws, veroorzaakt door de terugneming door het Gouvernement van één perceel in Madioen en één perceel in Besoeki. Deze voormalige huurgronden en het aantal bouws, die zij besloegen, waren over de verschillende gewesten verdeeld als volgt:

Gewesten.	Aantal perceelen.	Aantal bouws.
Bantam	2	1034
Batavia	2	833
Preanger Regentschappen. . .	18	8380
Cheribon	3	930
Pekalongan	7	2036
Semarang	34	13606
Pasoeroean	7	5219
Kedoe	3	1384
Madioen	2	1005
Kediri	14	5785
Totalen	92	40212

b) Waar in de aanvraag als geschatte grootte van het perceel tweeërlei uitgestrektheid was genoemd of de opgegeven grootte verschilde met de taxatie der commissiën van onderzoek, is het kleinste cijfer genomen.

c) Voor elk perceel is de uitgestrektheid tot volle bouws afgerond.

d) Verminderd met 1 perceel, groot 479 bouws, hetwelk in 1902 door het Gouvernement is teruggenomen, en vermeerderd met 1 in 1901 aanvaard perceel, groot 270 bouws, van de inschrijving waarvan te laat bericht werd ontvangen om daarvan nog melding te kunnen maken in K. V. 1902.

e) Verminderd met 2 in 1902 door het Gouvernement teruggenomen perceelen, gezamenlijk groot 856 bouws.

f) Verminderd met 1 in 1902 door het Gouvernement teruggenomen perceel, groot 500 bouws.

g) Verminderd met 2 perceelen en 656 bouws wegens terugneming door het Gouvernement in 1899 van 1 perceel (78 bouws) en in 1900 van 1 perceel (306 bouws) en gedeelten van anderen (272 bouws). Daarentegen vermeerderd met 3 in 1901 aanvaarde perceelen, te zamen groot 613 bouws. Zoowel van de terugnemingen als van de aanvaarding is in K. V. 1900, 1901 en 1902 abusievelijk geen melding gemaakt.

h) Verminderd met 4 perceelen en 3557 bouws, wegens terugneming door het Gouvernement in 1900 van een gedeelte van een perceel (196 bouws), in 1901 van 2 perceelen (576 bouws) en gedeelten van anderen (2039 bouws) en in 1902 van 2 perceelen (746 bouws). Van de terugnemingen in 1900 en 1901 is in K. V. 1901 en 1902 abusievelijk geen melding gemaakt.

i) Verminderd met 6 perceelen en 4458 bouws, wegens terugneming door het Gouvernement in 1902 van 6 perceelen (2717 bouws) en gedeelten van anderen (1741 bouws).

j) Verminderd met 12 perceelen en 5862 bouws, wegens terugneming door het Gouvernement in 1899 van 1 perceel, groot 402 bouws, in 1900 van 2 perceelen (1093 bouws), in 1901 van 7 perceelen (3256 bouws) en in 1902 van 2 perceelen (646 bouws) en gedeelten van anderen (465 bouws). Van de terugnemingen in 1899, 1900 en 1901 is in K. V. 1900, 1901 en 1902 abusievelijk geen melding gemaakt.

k) Naar gelang van het jaar van inschrijving, was het aantal perceelen en de uitgestrektheid — met toepassing van de tot ult. 1902 geregulariseerde veranderingen, ontstaan door terugneming van grond als anderszins — als volgt:

Jaren.	Aantal perceelen.	Aantal bouws.	Jaren.	Aantal perceelen.	Aantal bouws.
1873	1	350	Per transport	747	195639
1874	15	5340	1888	34	5805
1875	37	10988	1889	75	16606
1876	38	8635	1890	85	16247
1877	37	9125	1891	69	16284
1878	43	9662	1892	120	32450
1879	47	13553	1893	122	28965
1880	53	13950	1894	119	34703
1881	76	22708	1895	81	29592
1882	77	22678	1896	92	24027
1883	61	18135	1897	91	19879
1884	63	13338	1898	103	29115
1885	81	19785	1899	154	50504
1886	50	8189	1900	165	49684
1887	68	19203	1901	359	16012
Transporteeren	747	195639	Totalen . .	2416	565512

l) Vermeerderd met 1 in 1899 aanvaard perceel, groot 1100 bouws, van de inschrijving waarvan in vorige verslagen abusievelijk geen melding is gemaakt.

m) Verminderd met 1 perceel en 305 bouws, wegens terugneming in 1902 door het Gouvernement van 1 perceel (99 bouws), en een gedeelte van een perceel (185 bouws), en in 1901 van een gedeelte van een perceel (21 bouws), van welke laatste terugneming in K. V. 1902 abusievelijk geen melding is gemaakt.

n) Verminderd met 8087 bouws wegens terugneming door het Gouvernement in 1901 van 2 perceelen, van welke terugneming in K. V. 1902 abusievelijk geen melding is gemaakt.

o) Verminderd met 5 perceelen en 48210 bouws, wegens terugneming door het Gouvernement van 5 perceelen (40317 bouws) en een gedeelte van een perceel (7893 bouws).

p) Wegens terugneming door het Gouvernement verminderd met 7 perceelen en 46320 bouws.

q) Een van de twee perceelen in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden betreft de oostelijke groep der Postiljon-eilanden, waarvan de erfpacht in 1891 is aanvaard, echter zonder bekendstelling van de uitgestrektheid. Het opgegeven aantal bouws heeft dus betrekking op slechts één perceel.

r) Wegens terugneming door het Gouvernement verminderd met 3 perceelen en 2261 bouws.

s) Naar gelang van het jaar van inschrijving was het aantal perceelen en de uitgestrektheid verdeeld als volgt (waarbij op te merken valt, dat de over 1891 opgegeven uitgestrektheid — zie noot *q* — betrekking heeft tot 10 van de 11 perceelen, en het totaal van 442952 bouws tot 206 van de 207 perceelen):

Jaren.	Aantal perceelen.	Aantal bouws.	Jaren.	Aantal perceelen.	Aantal bouws.
1874	3	716	Per transport	59	13657
1876	1	325	1890	7	22026
1877	8	1989	1891	11	20950
1878	9	1951	1892	17	32737
1879	5	2089	1893	22	61807
1880	2	1088	1894	19	52367
1881	3	1090	1895	5	3930
1882	4	835	1896	10	42508
1883	2	612	1897	3	15242
1884	1	128	1898	12	37274
1885	1	312	1899	13	52040
1886	11	371	1900	9	27371
1888	1	361	1901	20	61043
1889	8	1790			
Transporteeren	59	13657	Totalen . .	207	442952

t) Weder waren bijna al de aanvaarde perceelen afgestaan naar de geschatte oppervlakte.

u) Betreft 217 van de 218 perceelen; vgl. noot *q*.

B. Overzicht over elk der jaren 1900, 1901 en 1902 van het verschuldigde en betaalde aan canon ter zake van erfpachtsperceelen (ook van die — op Java en Madoera — welke, toen daarvoor erfpacht werd verleend, reeds in huur werden bezeten).

Jaren.		VERSCHULDIGD AAN CANON.	Aangezuiverd		
			aan canon over het opgegeven jaar.	aan canon over vorige jaren.	Te zamen.
		f a) 2 130 887,26^{5}			
1900	Java en Madoera	1 301 267,05^{5}	f 339 974,41^{5}	f 446 083,78^{5}	f 786 058,20
	Buitenbezittingen	66 546,95	22 573,63	21 337,64^{5}	43 911,27^{5}
1901	Java en Madoera	1 308 069,59	223 290,94^{5}	361 032,42^{5}	584 323.37
	Buitenbezittingen	66 415,46	20 356,78	13 074,53^{5}	33 431,36^{5}
1902	Java en Madoera	1 310 043,04	227 797,73^{5}	317 160,53^{5}	544 958,27
	Buitenbezittingen	84 128,31^{5}	15 980,52^{5}	20 346,58^{5}	36 327,11
	Te zamen . . .	f 6 267 357,67^{5}	f 849 974,03	f 1 179 035,56	b) f 2 029 009,59

a) Achterstand op 1 Januari 1900, namelijk over 1899 f 902 933,85^{5} en over vorige jaren f 1 227 953,41. Hoeveel onder deze sommen is begrepen ter zake van erfpachtsperceelen in de buitenbezittingen is niet afzonderlijk opgegeven.

b) Derhalve bleef op 1 Januari 1903 nog aan te zuiveren, (f 6 267 357,67^{5} — f 2 029 009,59 =) f 4 238 348,08^{5}, namelijk f 1 150 393,09^{5} op den canon over 1901 en f 3 087 954,99 op dien over vorige jaren.

C. Overzicht betreffende woeste gronden op Java en Madoera, door het Gouvernement ten behoeve van den kleinen land- of tuinbouw in erfpacht toegezegd, maar op ult. 1902 nog niet afgestaan en afgestaan, doch op ult. 1902 nog niet aanvaard.

GEWESTEN.	Op ult. 1902 in erfpacht			
	toegezegd, maar nog niet afgestaan aantal: a)		afgestaan (definitief toegewezen) maar nog niet aanvaard aantal:	
	perceelen.	bouws. b)	perceelen.	bouws. b)
JAVA EN MADOERA.				
Bantam	1	25	"	"
Preanger Regentschappen	2	50	"	"
Semarang	6	132	"	"
Soerabaja	11	226	"	"
Pasoeroean	1	25	"	"
Besoeki	1	25	"	"
Banjoemas	1	25	"	"
Kedoe	4	72	1	248
Madioen	1	5	"	"
Kediri	1	25	"	"
Totalen	29	610	1	248
BUITENBEZITTINGEN.				
Padangsche Bovenlanden	2	32	"	"

a) Waar in de aanvraag als geschatte grootte van het perceel tweëerlei uitgestrektheid was genoemd of de opgegeven grootte verschilde met de taxatie der commissie van onderzoek, is het kleinste cijfer genomen.

b) Voor elk perceel is de uitgestrektheid tot volle bouws afgerond.

V. Overzicht betreffende de in 1902 door het Gouvernement aan particulieren verkochte en met recht van opstal afgestane stukken domeingrond.

GEWESTEN.	Verkochte grond.				Met recht van opstal afgestane grond.	
	Ondershands, tegen taxatieprijs.		Publiek, bij opbod (zie Ind. St. 1876 n°. 117).			
	Uitgestrektheid (in M².).	Bedongen koopsommen.	Uitgestrektheid (in M².).	Bedongen koopsommen.	Uitgestrektheid (in M².).	Bedongen koopsommen.
JAVA EN MADOERA.						
Bantam	32 347	f 2 095	„	„	674	f 30
Batavia	106 200	4 567	„	„	8 685	50
Preanger Regentschappen	464 740	25 548	„	„	585 161	3 163
Cheribon	40 173	6 511	„	„	61 837	677
Pekalongan	70 857	5 411	„	„	123 468	5 708
Semarang	191 735	28 061	4 060	f 1 115	131 803	1 180
Rembang	39 004	5 892	„	„	95 555	35
Soerabaja	46 862	24 758	„	„	227 403	1 455
Madoera	11 894	1 101	„	„	73 349	1 778
Pasoeroean	108 133	19 341	„	„	139 318	4 905
Besoeki	160 465	5 079	954	1 250	183 714	3 985
Banjoemas	66 799	7 042	1 128	1 128	51 608	758
Kedoe	95 392	7 429	„	„	2 078	32
Djokjakarta	8 665	„	„	„	„	„
Madioen	6 912	866	„	„	16 892	855
Kediri	114 927	7 997	„	„	82 537	3 216
Totalen	1 565 145	f 151 698	6 142	f 3 493	1 784 082	f 27 827

BUITENBEZITTINGEN.

GEWESTEN.	Ondershands, tegen taxatieprijs verkochte grond.		Met recht van opstal afgestane grond.	
	Uitgestrektheid (in M²).	Bedongen koopsommen.	Uitgestrektheid (in M²).	Bedongen koopsommen.
Lampongsche Districten	887	f 268	„	„
Palembang	16 241	4 828	823 350	f 61 035
Banka	443	45	„	„
Celebes en onderhoorigheden	720	1 075	„	„
Atjeh en onderhoorigheden	229 539	15 310	„	„
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	6 962	1 739	„	„
Menado	192 621	2 660	43 656	661
Amboina	3 328	342	„	„
Bali en Lombok	9 930	2 410	427	4
Totalen	460 671	f 28 677	867 433	f 61 700

L

VI. Overzicht betreffende stukken grond op Java en Madoera in 1902 door het Gouvernement ten behoeve van den kleinen land- of tuinbouw in bruikleen afgestaan.

GEWESTEN.	In bruikleen afgestane grond.			
	Aantal perceelen.	Aantal bouws.	Aantal perceelen.	Aantal M².
Preanger Regentschappen	1	5	1	51 980
Pekalongan	3	30	4	29 839
Semarang	1	6	3	13 074
Kediri	1	$1^1/_4$	"	"
Totalen	6	$42^1/_4$	8	94 893

VII. Gronden in het bezit van derden, waarover door het Gouvernement in 1902 is beschikt.

GEWESTEN.	Uitgestrektheid der onteigende gronden in bouws. Sawahs.	in bouws. Tegalvelden.	in bouws. Erf.	in M². Sawahs.	in M². Tegalvelden.	in M². Erf.	Betaalde schadeloosstellingen.	De gronden waren benoodigd voor:
Batavia	a) †	†	†	†	†	†	†	aanleg van den spoorweg Krawang—Padalarang.
Preanger Regentschappen	†	†	†	†	†	†	b)	uitvoering van irrigatiewerken en kleine bouwwerken.
Cheribon	†	†	†	†	†	†	f 5 027,76	aanleg van den spoorweg in het district Tjiamis.
Pekalongan	†	†	†	†	†	†	217,66[5]	aanleg van een weg.
Id.	†	†	†	†	†	†	11 141,39	uitvoering van irrigatiewerken.
Semarang	†	†	†	†	†	†	†	id.
Rembang	"	"	"	"	"	"	c)	aanleg van een weg.
Soerabaja	"	"	"	d)	d)	d)	5 704,60	aanleg van versterkingen (kustbatterij)
Pasoeroean	e)	e)	e)	"	"	"	1 132,49	watervoorziening van Soerabaja.
Id.	†	†	†	†	†	†	6 353,19[5]	uitvoering van irrigatiewerken.
Id.	†	†	†	†	†	†	1 423,02	verbetering van een weg.
Besoeki	"	"	"	142 670	22 176	13 564	3 303,35	uitvoering van irrigatiewerken.
Id.	†	†	†	†	†	†	738,68	omlegging van den postweg Djember—Tanggoel.
Banjoemas	†	†	†	†	†	†	f)	uitbreiding van het halte-emplacement der staatsspoorwegen.
Id.	$3\ ^{387}/_{500}$	$1\ ^{80}/_{500}$	$1\ ^{462}/_{500}$	"	"	"	2 202,05	uitvoering van irrigatiewerken en aanleg van een weg.
Kedoe	†	†	†	†	†	†	4 722,35	aanleg van een schijfschietterrein en van openbare werken van geringen omvang.
Madioen	†	†	†	†	†	†	†	uitvoering van irrigatiewerken.
Madoera	"	"	"	g)	g)	g)	1 492,50	id.

a) Waar een † is ingevuld, ontbreken de opgaven.

b) Voor de onteigende gronden is f 30 per bouw voor tegalgronden, f 50 à f 60 per bouw voor sawahs betaald.

c) De schadeloosstelling voor sawahgrond bedroeg f 50 per bouw en voor tegalgronden f 30 à f 35 per bouw.

d) De aard der onteigende gronden (5 220 M²) is niet opgegeven.

e) 3 bouws sawah- en kamponggrond.

f) De onteigende gronden zijn betaald met 9 cent per M².

g) De aard der onteigende gronden (59 700 M²) is niet opgegeven.

Bijlage M

(Zie hoofdstuk K, afd. I, § 1, van het verslag.)

NUMERIEKE OPGAVEN

BETREFFENDE HET

MIDDELBAAR ONDERWIJS

IN

NEDERLANDSCH-INDIË

over de jaren 1901 en 1902.

M

1°. Inrichting voor de Indische taal-, land- en volkenkunde in Nederlandsch-Indië (Afd. B van het Gymnasium Willem III te Batavia).

Cursusjaren.	Ingeschreven bij het begin van den cursus (October).			Ingeschreven op 31 December.			Ingeschreven bij het einde van den cursus (medio Augustus).			Voor het groot-ambtenaarsexamen (Juli/Augustus)	
	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.	slaagden.	zijn afgewezen.
1900/1901	3	4	5	3	4	*b*) 6 + 1	3	4	6 + 1	4	5
	a) 12			*c*) 14			14			*d*) 9	
e) 1901/1902	8	3	5	*b*) 8 + 1	3	*b*) 5 + 5	*b*) 8 + 1	3	*b*) 4 + 6	4 + 3	2
	f) 16			22			22			9	

a) Hiervan waren ingeschreven voor de 1ste, 2de of 3de maal respectievelijk 3, 5 en 4.

b) Het aantal leerlingen voor één vak of voor enkele vakken is achter het + teeken vermeld.

c) Allen waren in het bezit van het eind-diploma eener hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus. (12 hadden het diploma in Indië en 2 in Nederland verworven.)

d) Hieronder drie oud-leerlingen.

e) De cursus 1902/1903 is begonnen met 25 leerlingen in het 1ste en 8 in het 2de studiejaar, van welke 33 leerlingen waren ingeschreven voor de 1ste, 2de of 3de maal respectievelijk 26, 5 en 2.

f) Hiervan waren ingeschreven voor de 1ste, 2de of 3de maal respectievelijk 8, 3 en 5.

2°. Hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus te Batavia (Afd. A van het Gymnasium Willem III), Semarang en Soerabaja.

a. Mutatiën onder de leerlingen.

Inrichting te:	Ingeschreven op 1 Januari.	Gedurende den verderen loop van den cursus: toegelaten.	Gedurende den verderen loop van den cursus: afgeschreven.	Alzoo ingeschreven bij het einde van den cursus.	Ingeschreven bij den aanvang van den nieuwen cursus: Van den voorgaanden cursus overgegane leerlingen.	Ingeschreven bij den aanvang van den nieuwen cursus: Nieuw of opnieuw toegelatenen. *g*)	In den loop van den cursus tot ult. December: bijgekomen.	In den loop van den cursus tot ult. December: afgeschreven.	Alzoo ingeschreven op ult. December.
1901.									
Batavia	*h*) 231 (24) + 7	1	66 (6) + 7	166 (18)	166 (18)	96 (11) + 7	7	13 (1) + 1	256 (28) + 6
Semarang *i*) . .	193 (49) + 5 (5)	1 + 1	*k*) 45 (12) + 5 (5)	149 (37) + 1	149 (37) + 1	80 (17) + 3 (1)	2 + 2	20 (6) + 1	210 (47) + 8 (2)
Soerabaja . . .	214 (32) + 11	1 + 1	54 (8) + 11	161 (24) + 1	161 (24) + 1	42 (13) + 8 (2)	7 (2) + 5	28 (5) + 6	182 (34) + 8 (2)
	638 (105) + 23 (5)	3 + 2	165 (26) + 23 (5)	476 (79) + 2	476 (79) + 2	218 (41) + 18 (3)	16 (2) + 7	61 (12) + 8	648 (109) + 18 (3)
1902.									
Batavia	256 (28) + 6	„ + 3 (1)	74 (11) + 9 (1)	182 (19)	182 (19)	73 (11) + 9 (1)	6 (2) + 3	18 + 2	243 30) + 10 (1)
Semarang . . .	210 (47) + 4 (1)	2 (1) + 1 (1)	*l*) 64 (15) + 2	148 (33) + 3 (2)	147 (32) + 1 (1)	83 (21)	3	9 (3) + 1 (1)	224 (50)
Soerabaja . . .	182 (34) + 8 (2)	„ + 4 (1)	50 (13) + 11	132 (21) + 1 (1)	132 (21) + 1 (1)	66 (15) + 10 (3)	3 (2) + 1	20 (2) + 5 (1)	181 (36) + 7 (3)
	648 (109) + 18 (3)	2 (1) + 8 (3)	188 (39) + 22 (3)	462 (73) + 4 (3)	461 (72) + 2 (2)	222 (47) + 19 (4)	12 (4) + 4	47 (5) + 8 (2)	648 (116) + 17 (4)

g) Niet alleen geslaagden in het toelatingsexamen, maar ook oud-leerlingen, die zich opnieuw lieten inschrijven en leerlingen van andere hoogere burgerscholen.

h) De cijfers tusschen ( ) geplaatst wijzen aan hoeveel meisjes onder het daarnevens vermelde getal begrepen zijn. De cijfers achter het + teeken geplaatst, doelen op toehoorders of leerlingen voor enkele vakken.

i) Verbeterde opgaven.

k) Hieronder niet begrepen 15 (2) leerlingen der 5de en 1 (1) der 4de klasse, die zich in de laatste maand van den cursus als gewone leerlingen lieten afschrijven en weder inschrijven als leerlingen voor enkele vakken.

Alsvoren 16 (2) leerlingen der 5de klasse.

b. Uitkomsten der examens.

Inrichting te:	Bij het eindexamen		Voor den nieuwen cursus						Van de in het toelatings-examen geslaagden lieten zich als leerling inschrijven	
			bij de overgangs-examens		bij de toelatings-examens					
					voor de laagste klasse		voor eene hoogere klasse			
	geëxamineerd.	geslaagd.	geëxamineerd.	geslaagd.	geëxamineerd.	geslaagd.	geëxamineerd.	geslaagd.	van hen die voor de laagste klasse geslaagd waren.	van hen die voor eene hoogere klasse geslaagd waren.
1901.										
Batavia . . .	28	17	200 (24) + 2	154 (21) + 1	149 (22) m)	102 (19)	2	2	76 (8) + 1	2
Semarang . .	15 (2)	10 (1)	177 (46) + 2 (2)	145 (40) + 2 (2)	104 (34)	87 (28) m)	1	1	71 (17)	1
Soerabaja . .	16 (1) + 1	10 (1)	192 (29) + 1	110 (21)	103 (29) n)	42 (16)	1	1	36 (12)	1
	59 (3) + 1	37 (2)	569 (99) + 5 (2)	409 (82) + 3 (2)	356 (85)	231 (63)	4	4	183 (37) + 1	4
1902.										
Batavia . . .	30 o) + 1	26	215 (25) + 1	167 (22) + 1	141 (39)	79 (24)	4 (1)	2 (1)	47 (8) q)	2 (1)
Semarang . .	16 (2) r)	13 (2)	177 (40)	137 (31)	119 (44) p)	98 (38)	3 (2)	3 (2) s)	65 (17) t)	3 (2)
Soerabaja . .	15 (1) u)	11 (1)	160 (31) + 2 (1)	125 (27) + 2 (1)	101 (33)	76 (25)	3	2	51 (14) v)	2
	61 (3) + 1	50 (3)	552 (96) + 3 (1)	429 (80) + 3 (1)	361 (116)	253 (87)	10 (3)	7 (3)	163 (39)	7 (3)

m) Hieronder *niet* gerekend de candidaten, die op den voet der proefregeling van Februari 1899 (zie K. V. 1899, blz. 104) zich aan het toelatingsexamen (schriftelijk gedeelte) in de buitenbezittingen onderwierpen. Het aantal bedroeg 19 (11), van wie er 15 (9) slaagden. Hiervan meldden zich aan te Batavia 5 (2) en te Semarang 1 ter deelneming aan den cursus; zij werden als voorloopige leerlingen toegelaten. Daar het bleek dat zij in staat waren de lessen met vrucht te volgen, kon met de kerstvacantie de voorloopige toelating in eene definitieve worden veranderd.

n) Hieronder 1 candidaat, die zich na het schriftelijk examen terugtrok.

o) Waaronder 1 leerling uit de 4de klasse, die werd afgewezen.

p) Hieronder gerekend zoowel de candidaten die het volledig, als zij die het uitsluitend schriftelijk examen (zie K. V. 1901, blz. 187) aflegden.

q) Bovendien werden nog ingeschreven 4 (1) en 7 (1) leerlingen die te Semarang en te Soerabaja in het schriftelijk examen geslaagd waren.

r) Bovendien namen 3 oud-leerlingen aan het examen deel.

s) Toehoorders van den cursus 1901/1902.

t) Bovendien werden nog ingeschreven 2 leerlingen, die te Soerabaja in het toelatings-examen geslaagd waren.

u) Hieronder 1 leerling uit de 4de klasse die slaagde.

v) Bovendien werden nog ingeschreven 4 (1) en 1 leerlingen die te Batavia en te Semarang in het schriftelijk examen geslaagd waren.

c. Verdeeling der leerlingen.

Inrichting te:		Naar studiejaar.					Naar landaard.			Naar de streek van Ned.-Indië waar zij woonachtig waren.				
													Buitenbezittingen.	
		1ste.	2de.	3de.	4de.	5de.	Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.	West-Java.	Midden-Java.	Oost-Java (met Madoera).	Westelijk deel. w)	Oostelijk deel. w)
Batavia . . .	ult. 1900	68 (8) + 4	54 (10) + 1	36 (6) + 2	27	28	230	4	4	188	17	10	17	6
				213 (24) + 7				238				238		
	1901	93 (10) + 2	73 (9) + 2x)	34 (5)	27 (4)	29 + 2	252	8	2	215	8	17	13	9
				256 (28) + 6				262				262		
	1902	71 (12) + 3	62 (8) + 2	64 (4)	28 (3) + 4	18 (3) + 1 (1)	243	8	2	203	15	13	15	7
				244 (30) + 10 (1)				253				253		

Inrichting te:		Naar studiejaar. 1ste.	2de.	3de	4de.	5de.	Naar landaard. Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.	Naar de streek van Ned.-Indië, waar zij woonachtig waren. West-Java.	Midden-Java.	Oost-Java (met Madura).	Buitenbezittingen. Westelijk deel. *w*)	Oostelijk deel. *w*)
Semarang . .	1900	64 (18)	57 (15)	33 (10) + 2 (2)	25 (7) + 2 (2)	15 (2)	188	8	2	6	182	3	7	
		194 (52) + 4 (4)					198			198				
	1901 *x*)	79 (15)	52 (14)	42 (11) + 4 (1)	18 (5)	19 (2)	198	12	4	7	201	4	2	
		210 (47) + 4 (1)					214			214				
	1902	75 (17)	68 (12)	38 (10)	28 (8)	15 (3)	210	13	1	2	217	3	2	
		224 (50)					224			224				
Soerabaja . .	1900	81 (17) + 1	43 (6) + 1	53 (6) + 5	23 (2) + 3	14 (1) + 1	224	1	„	13		201	11	
		214 (32) + 11					225			225				
	1901	65 (16) + 1	45 (11) + 2 (1)	35 (4) + 1	25 (2) + 2	12 (1) + 2 (1)	189	1	„	19		160	11	
		182 (34) + 8 (2)					190			190				
	1902	56 (13) + 2	47 (11)	34 (8) + 3 (2)	29 (2) + 2 (1)	15 (2)	185	2	1	13		156	19	
		181 (36) + 7 (3)					188			188				

w) Onder he westelijk deel der buitenbezittingen worden hier verstaan het eiland Sumatra, benevens de gewesten Riouw, Banka, Billiton en Westerafdeeling van Borneo. De overige gewesten vormen het oostelijk deel.

x) Een toehoorder van het 2de studiejaar woonde tevens als toehoorder lessen in het 3de studiejaar bij.

3°. Burgeravondschool te Soerabaja.

a. Mutatiën onder de leerlingen.

Klasse.	Ingeschreven op 1 Januari.	Gedurende den verderen loop van den cursus: toegelaten.	afgeschreven.	Alzoo ingeschreven bij het einde van den cursus (Mei).	Ingeschreven bij den aanvang van den nieuwen cursus (Juli): Van den voorgaanden cursus overgegane leerlingen.	Nieuwe leerlingen. *ij*)	In den loop van den cursus tot ult. December: toegelaten.	afgeschreven.	Alzoo ingeschreven op ult. December.
1901.									
I.	96 + 3 *z*)	„	14 + 2	82 + 1	30	89	4 + 3	16 + 3	107
II.	62 + 2	1	6 + 2	57	58	13	3 + 2	6	68 + 2
III.	54	1	7	48	61	7	2	8	62
IV.	30 + 3	1 + 3	0 + 6	31	33	0 + 1	0 + 3	5 + 1	28 + 3
	242 + 8	3 + 3	27 + 10	218 + 1	182	109 + 1	9 + 8	35 + 4	265 + 5
1902.									
I.	107	0 + 1	22 + 1	85	16	76 + 2	1 + 1	4 + 1	89 + 2
II.	68 + 2	„	11 + 2	57	74	13 + 3	2	2 + 1	87 + 2
III.	62	0 + 1	9 + 1	53	48	7 + 3	2	4 + 3	53
IV.	28 + 3	1 + 1	5 + 4	21	34	1 + 9	2 + 7	1 + 1	36 + 15
	265 + 5	1 + 3	47 + 8	219	172	97 + 17	7 + 8	11 + 6	265 + 19

ij) Niet alleen de leerlingen die aan het toelatingsexamen hadden voldaan, maar ook zij die zonder examen werden toegelaten als oud-leerlingen der inrichting of als gewezen leerlingen van andere inrichtingen van middelbaar onderwijs.

z) Het cijfer achter het + teeken wijst het aantal toehoorders aan.

b. Uitkomsten der examens.

Klasse.	Aantal leerlingen die het diploma wegens met vrucht doorloopen volledigen cursus erlangden.	Bij examens buiten de inrichting *aa)*		Bij de overgangs-examens		Bij de toelatings-examens		Van de in het toelatings-examen geslaagden lieten zich inschrijven.
		geëxamineerd.	geslaagd.	geëxamineerd.	geslaagd.	geëxamineerd.	geslaagd.	
				1901.				
I	. . . .	. . . .	. . . .	82 + 1	46	122 *cc)*	65	63
II	. . . .	1	. . . .	57	41	3	3	3
III	. . . .	18	11	48	20	1	1	1
IV	16 *bb)*	23	15	. . . .	. . . .	"	"	"
				1902.				
I	. . . .	. . . .	. . . .	85	63	111 *cc)*	70	70
II	. . . .	. . . .	. . . .	57	35	8	6	2
III	. . . .	16	15	53	31	"	"	"
IV	19 *dd)*	23 + 1	15 + 1	. . . .	. . . .	"	"	"

aa) Aan de in Mei 1901 afgenomen examens voor opzichter bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken namen deel 16 leerlingen der 4de klasse (waaronder 10 gediplomeerden), 6 oud-leerlingen (waaronder 4 gediplomeerden, die als toehoorders in de 4de klasse den cursus 1900/1901 hadden medegemaakt), alsmede 1 leerling uit de 3de klasse. Van de leerlingen der 4de klasse slaagden er 8, van de oud-leerlingen 3, alsmede de leerling der 3de klasse. In Mei 1902 namen aan bedoelde examens deel 12 leerlingen der 4de klasse, (waaronder 9 gediplomeerden), 4 oud-leerlingen (allen gediplomeerd, waarvan 1 als toehoorder de lessen in de 4de klasse had gevolgd.) Hiervan slaagden 4 leerlingen der 4de klasse en 3 oud-leerlingen, allen in het bezit van het einddiploma.

Aan het in de maand Juli 1901 afgenomen examen voor leerling-machinist bij de gouvernements-marine namen deel 25 leerlingen, nl. 1 der 2de, 17 der 3de en 7 der 4de klasse, allen behoorende tot de machinisten-afdeelingen dier klassen. Hiervan slaagden er 17 en wel 10 uit de 3de en 7 uit de 4de klasse. In Juli 1902 namen aan dat examen deel: 16 leerlingen (1 bouwkundige en 15 machinisten) uit de 3de klasse, 10 leerlingen (allen machinisten) uit de 4de klasse en 1 oud-leerling der 3de klasse, totaal 27 candidaten, waarvan er 26 slaagden (een machinist uit de 3de klasse werd afgewezen.)

bb) 10 adspirant-bouwkundigen en 6 adspirant-machinisten.

cc) Ongerekend de candidaten, die zich gedurende het examen terugtrokken of slaagden voor de hooge burgerschool.

dd) 10 adspirant-bouwkundigen en 9 adspirant-machinisten.

c. Nadere opgaven omtrent de leerlingen. *ee)*

Tijdstip.	Klasse.	Voor welke opleiding de leerlingen zich hadden opgegeven:			Plaatsing buiten de avondschool.							
		voor bouwkundige vakken.	voor werktuigkundige vakken.	Te zamen.	Bij gouv. of part. werkplaatsen of werken.	Als schrijver werkzaam.	Nog op de lagere school geplaatst.	Op de hoogere burgerschool.	Op de suiker-school.	Op de ambachts-school.	Nog niet werkzaam.	Totaal.
Ult. 1900	I	25	71 + 3	96 + 3	86	4	4	"	"	"	5	99
	II	2 + 1	42 + 1	62 + 2	54	5	"	1	"	"	4	64
	III	29	25	54	51	1	"	1	"	"	1	54
	IV	24 + 3	6	30 + 3	32	1	"	"	"	"	"	33
		98 + 4	144 + 4	242 + 8	223	11	4	2	"	"	10	250
Ult. 1901	I	25	82	107	70	4	7	"	"	"	26	107
	II	23	45 + 2	68 + 2	56	5	"	1	1	"	7	70
	III	29	33	62	54	3	"	"	"	"	5	62
	IV	19 + 3	9	28 + 3	25	2	"	"	"	"	4	31
		96 + 3	169 + 2	265 + 5	205	14	7	1	1	"	42	270
Ult. 1902	I	25	64 + 2	89 + 2	48	1	1	"	"	36	5	91
	II	31	56 + 2	87 + 2	65	"	"	"	"	20	4	89
	III	16	37	53	43 *ff)*	3	"	1	"	2	4	53
	IV	20 + 10	16 + 5	36 + 15	42	"	"	"	"	4	5	51
		92 + 10	173 + 9	265 + 19	198	4	1	1	"	62	18	284

ee) In de gegevens voor deze tabel zijn de gewone leerlingen en de toehoorders niet steeds uiteengehouden. Waar dit wel het geval is, zijn de laatsten achter het + teeken vermeld.

ff) Hieronder 1 korporaal bij de artillerie en 1 bij de genie.

4°. Particuliere ambachtschool te Samarang.

Schooljaren.	Aanwezig bij het begin van den cursus in klasse:			In den loop van den cursus zijn toegelaten in klasse:			In den loop *gg*) of bij het einde van den cursus zijn afgeschreven uit klasse:			Bij het einde van den cursus: waren in klasse:			Bij het einde van den cursus: werden bevorderd naar klasse:		Bij het einde van den cursus: verkregen het diploma wegens met vrucht doorloopen volledigen cursus.	Bij het toelatings-examen voor den nieuwen cursus:		Bovendien meldden zich voor den nieuwen cursus aan, als toelaatbaar zonder examen.	Van de in de voorgaande kolom bedoelden en van de in het toelatings-examen geslaagden lieten zich voor den nieuwen cursus inschrijven.
	I.	II.	III.	I.	II	III.	I.	II.	III.	I.	II.	III	II	III.		slaagden.	werden afgewezen.		
1900/1901	26	33	13	17	"	"	7	4	13	36	29	"	29	29	13 *hh*)	8	2	14	22
		72			17			24			65								
1901/1902	28	22	23	9	1	2	7	4	25	30	19	"	19	18	22	13	3	5	18 *ii*)
		73			12			36			49								

gg) Tusschentijds verlieten de inrichtingen: in 1900/1901 11 (7 uit de 1ste en 4 uit de 2de klasse) en in 1901/1902 24 (7 + 4 + 13) leerlingen.

hh) 5 leerlingen slaagden bij het in Juli 1901 gehouden examen voor leerling-machinist bij de gouvernementsmarine.

ii) Het schooljaar 1902/1903 ving aan met 63 leerlingen (25 in de 1ste, 20 in de 2de en 18 in de 3de klasse.)

Bijlage N.

(Zie hoofdstuk K, afd. 1, § 2, van het verslag.)

OVERZICHT

BETREFFENDE

de in Nederlandsch-Indië aanwezige SCHOLEN voor INLANDERS over 1901 en gedeeltelijk reeds over 1902, zoomede gegevens, voor zoover voorhanden, betreffende de (particuliere) SCHOLEN voor VREEMDE OOSTERLINGEN over 1902.

N

I. *a.* GEWONE LAGERE SCHOLEN VOOR

GEWESTEN.	Aantal scholen op ult. 1901.					Aantal scholen op ult. 1902. *b*)					Aantal					
	Gouvernements-scholen		Particuliere scholen. (Zendings- en andere.) *d*)		Totaal.	Gouvernements-scholen		Particuliere scholen. (Zendings- en andere.) *d*)		Totaal.	Gouvernements-scholen.			Particuliere		
														Gesubsidieerd.		
											Gedurende		Op ult. 1902.	Gedurende		Op ult. 1902.
	der 1ste klasse.	der 2de klasse.	Gesubsidieerd.	Niet-gesubsidieerd.		der 1ste klasse.	der 2de klasse.	Gesubsidieerd.	Niet-gesubsidieerd.		1901.	1902.		1901.	1902.	
Bantam	1	8	1	„	10	1	8	1	„	10	1098	1156	740	35	66	59
Batavia	1	15	2	21	39	1	16	3	21	41	1942	2089	1450	193	249	146
Preanger Regentsch.	4	28	*a*) 13	*a*) 11	56	4	29	15	14	62	4983	5476	3612	*a*) 1342	*f*) 1443	*f*) 841
Cheribon	1	12	2	9	24	1	12	5	6	24	2094	2223	1447	282	692	428
Pekalongan	2	8	21	9	40	2	8	27	15	52	2024	2001	1363	2078	2814	1663
Semarang	2	17	15	5	39	2	17	18	2	39	3666	3891	2434	1688	2112	1159
Rembang	2	10	7	2	21	3	11	8	1	23	1774	2251	1466	807	1173	620
Soerabaja	4	16	24	10	54	4	17	24	7	52	4628	4557	3016	4117	3682	2481
Pasoeroean	3	17	16	„	36	3	17	15	1	36	3563	3672	2603	1667	1734	1154
Besoeki	2	5	8	1	16	2	5	8	1	16	1053	1219	884	520	500	318
Banjoemas	2	15	9	3	29	3	15	9	3	30	3733	3888	2484	1150	1103	493
Kedoe	4	27	18	7	56	5	28	21	21	75	7577	7844	4830	3456	4102	1982
Djokjakarta	„	2	9	1	12	„	3	9	3	15	430	601	463	952	1030	574
Soerakarta	1	7	2	13	23	1	7	2	21	31	1628	1717	1105	265	273	114
Madioen	2	15	9	5	31	3	16	12	1	32	3562	4062	2653	1099	1608	949
Kediri	2	12	22	5	41	2	12	27	3	44	2837	2933	1877	2371	2877	1636
Madoera	2	5	2	„	9	2	5	2	„	9	1319	1154	899	136	151	100
	35	219	*a*) 180	*a*) 102		39	226	206	120							
Totalen voor Java en Madoera	254		282		536	*i*) 265		326		591	47911	50734	33326	*a*) 22158	25609	14717

d) Onder de opgegeven particuliere scholen was, *voor zooveel blijkt*, het navolgend aantal zendingsscholen begrepen.

GEWESTEN.	Ult. 1901.		Ult 1902.	
	Gesubsidieerd.	Niet-gesubsidieerd.	Gesubsidieerd.	Niet-gesubsidieerd.
Batavia	1	2	1	2
Preanger Regentschappen	*a*) 3	*a*) 3	2	5
Cheribon	„	3	„	2
Semarang	5	5	11	2
Rembang	1	„	1	„
Soerabaja	9	3	9	4
Transporteeren	19	16	24	15

GEWESTEN.	Ult. 1901.		Ult. 1902.	
	Gesubsidieerd.	Niet-gesubsidieerd.	Gesubsidieerd.	Niet-gesubsidieerd.
Per transport	19	16	24	15
Pasoeroean	5	„	4	1
Besoeki	„	1	„	1
Kedoe	„	4	1	6
Kediri	8	2	10	1
	a) 32	*a*) 23	39	24
	55		63	

[V]OOR INLANDERS (JAVA EN MADOERA).

[... a]antal [...]liere [...]rd. Op ult. [1]902.	leerlingen. c) scholen. Niet-gesubsidieerd. Gedurende 1901.	Gedurende 1902.	Op ult. 1902.	Totaal. Gedurende 1901.	Gedurende 1902.	Op ult. 1902.	GEWESTEN.
59	„	„	„	1133	1222	799	Bantam.
146	788	e) **795**	e) **549**	2923	**3133**	e) **2145**	Batavia.
[...])841	a) 1076	**1032**	g) **657**	g) 7401	**7951**	f) **5110**	Preanger Regentsch.
428	662	503	337	3038	3418	2212	Cheribon.
1663	764	903	496	4866	5718	3522	Pekalongan.
1159	371	211	194	5725	6214	3787	Semarang.
620	134	„	„	2715	3424	2086	Rembang.
2481	773	505	343	9518	8742	5840	Soerabaja.
1154	„	11	8	5230	5417	3765	Pasoeroean.
318	27	29	20	1600	1748	1222	Besoeki.
493	**428**	385	242	**5311**	5376	3219	Banjoemas.
1982	1020	h) **2180**	h) **1273**	12053	h) **14126**	h) **8085**	Kedoe.
574	222	373	276	1604	2004	1313	Djokjakarta.
114	**1735**	2218	1197	**3628**	4208	2416	Soerakarta.
949	461	122	100	5122	5792	3702	Madioen.
1636	**445**	224	176	**5653**	6034	3689	Kediri.
100	„	„	„	1455	1305	999	Madoera.
[...]4717	**8906**	a) **9489**	**5868**	**78975**	a) **85832**	**53911**	

[...]iet- [...]sub- [...]eerd.

15
1
1
6
1
24

T O E L I C H T I N G E N.

(Onvolledige getallen zijn vet gedrukt.)

a) Verbeterde opgaaf.

b) In 1902 zijn geopend 4 nieuwe scholen der 1ste klasse, namelijk te Banjoemas, Temanggoeng (Kedoe), Bodjonegoro (Rembang) en Ngawi (Madioen), benevens 7 der 2de klasse, namelijk te Batavia (5de school), Bandoeng (2de school), Broeno (Kedoe), Sedan (Rembang), Madioen (3de school), Djokjakarta (3de school) en Ploso (Soerabaja). Overigens was besloten tot de opening van 4 scholen der 1ste klasse, namelijk te Tjilatjap (Banjoemas), Kendal (Semarang), Koedoes (Semarang) en Blora (Rembang) en van 18 scholen der 2de klasse, namelijk te Meester-Cornelis (Batavia), Buitenzorg (Batavia), Rengasdengklok (Batavia), Tjimahi (Preanger Regentschappen, 2 scholen), Leles (Preanger Regentschappen), Ardjawinangoen (Cheribon), Wonoredjo (Banjoemas), Wadaslintang (Kedoe), Soerakarta (3de school), Djokjakarta (4de en 5de school), Tegalredjo (Kedoe), Ngimbang (Soerabaja), Blega (Madoera), Amboenten (Madoera), Kepandjen (Pasoeroean) en Pasirian (Pasoeroean), welke scholen nog niet konden worden geopend.

Van de particuliere scholen gingen er, voor zooveel blijkt, in 1902 13 te niet: 1 in de Preanger Regentschappen, 1 in Kedoe, 2 in Soerakarta, 3 in Semarang, 1 in Madioen en 5 in Soerabaja. Daarentegen zijn er 56 geopend: 4 in de Preanger Regentschappen, 1 in Batavia, 11 in Pekalongan, 19 in Kedoe, 10 in Soerakarta, 2 in Djokjakarta, 4 in Kediri, 3 in Semarang en 2 in Soerabaja.

c) Onder het opgegeven aantal leerlingen, gedurende 1901 en 1902 ingeschreven geweest, bevonden zich, *voor zoover is medegedeeld*, onderstaand aantal meisjes:

Gewesten.	1901. Gouv scholen.	1901. Part. scholen.	1902. Gouv. scholen.	1902. Part scholen.	Gewesten.	1901. Gouv. scholen.	1901. Part. scholen.	1902. Gouv scholen.	1902. Part scholen.
Bantam . .	124	3	134	6	Per transp.	945	1397	1274	1580
Batavia . .	224	53	239	49	Besoeki . .	3	5	7	4
Preanger Regentsch	349	199	587	255	Banjoemas	43	6	123	5
Cheribon. .	46	62	57	74	Kedoe . . .	255	59	344	215
Pekalongan	6	63	14	83	Djokjakarta	„	10	„	29
Semarang .	102	201	127	265	Soerakarta	17	50	35	37
Rembang .	17	15	20	7	Madioen . .	43	9	56	13
Soerabaja .	57	558	83	594	Kediri . . .	54	174	43	222
Pasoeroean	20	243	13	247	Madoera .	„	„	1	1
Transport.	945	1397	1274	1580	Totalen .	1360	1710	1883	2106

e) Aan deze opgaaf ontbreken de cijfers van 6 particuliere scholen, waaromtrent geen verslagen zijn ontvangen.

f) Als voren van 1 particuliere school.

g) Als voren van 2 particuliere scholen.

h) Als voren van 1 particuliere school.

i) Ongerekend de aan de kweekscholen te Bandoeng en Djokjakarta verbonden externen-scholen.

Op ult. 1901 werden 245 van de 254 en op ult. 1902 256 van de 265 openbare lagere scholen bestuurd door onderwijzers, die hun opleiding aan eene gouvernementskweekschool hadden genoten, terwijl op genoemde tijdstippen 162 en 152 aldus gediplomeerden als hulponderwijzer geplaatst waren. Met inbegrip van dezen bedroeg het aantal in dienst zijnde hulponderwijzers of als zoodanig fungeerende personen op ult. 1901 459 en op ult. 1902 541; het aantal kweekelingen beliep achtereenvolgens 188 en 199.

EILANDEN EN GEWESTEN.		Aantal scholen bij het einde der onderstaande jaren.							Aantal		
		Gouvernementsscholen. *k*)			Particuliere scholen. (Zendings- en andere.) *l*)		Totaal.		Gouvernements-scholen.		
									Gedurende		Op ult. 1901.
		1900.	1901.	1902. *m*)	1900.	1901. *n*)	1900.	1901.	1900.	1901.	
Padangsche Benedenlanden	gouv. Sumatra's Westkust.	11	11	11	10	11	21	22	2057	1980	1841
Padangsche Bovenlanden	gouv. Sumatra's Westkust.	22	22	22	9	9	31	31	3619	3656	2555
Tapanoeli	gouv. Sumatra's Westkust.	18	18	18	178	183	196	201	2931	2858	1849
Benkoelen		9	9	10	„	„	9	9	1475	1540	1051
Lampongsche Districten		4	4	6	„	„	4	4	616	546	333
Palembang		5	6	6	2	2	7	8	587	702	500
Oostkust van Sumatra		3	5	7	„	„	3	5	328	436	312
Atjèh en onderhoorigheden		1	1	5	3	3	4	4	200	239	163
Nias (gouvernement Sumatra's Westkust)		1	1	1	8	13	9	14	85	119	99
Riouw en Lingga		4	4	4	„	„	4	4	255	229	171
Banka		2	3	3	„	„	2	3	138	194	144
Billiton		2	2	2	„	„	2	2	181	193	131
Westerafdeeling van Borneo		1	1	1	2	2	3	3	104	111	76
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo		10	10	12	19	21	29	31	1080	1193	887
Gouv. Celebes en onderhoorigheden		14	14	14	„	„	14	14	1260	1288	963
Minahasa en Gorontalo	res. Menado.	82	84	87	176	*o*) 182	258	266	16207	16085	12729
Sangi-eilanden	res. Menado.	25	25	25	70	73	95	98	4668	4578	3192
Talauer-eilanden	res. Menado.	4	4	4	8	8	12	12	625	695	500
Ternate	res. Ternate.	1	1	1	„	„	1	1	161	159	115
Batjan	res. Ternate.	1	1	1	„	„	1	1	212	241	209
Halmahera en Nieuw-Guinea	res. Ternate.	„	„	„	14	20	14	20	„	„	„
Ceram	res. Amboina.	12	12	12	26	25	38	37	1201	1221	1022
Boeroe	res. Amboina.	1	1	1	11	14	12	15	41	47	43
Manipa	res. Amboina.	„	„	„	1	1	1	1	„	„	„
Boano	res. Amboina.	1	1	1	„	„	1	1	97	92	87
Amboina	res. Amboina.	24	24	25	5	6	29	30	3064	3113	2694
Haroekoe	res. Amboina.	6	6	6	„	„	6	6	907	955	756
Saparoea	res. Amboina.	12	13	13	1	1	13	14	2256	2453	2046
Noesalaut	res. Amboina.	6	6	6	„	„	6	6	787	917	773
Banda-eilanden	res. Amboina.	3	3	3	1	1	4	4	215	224	155
Kei-eilanden	res. Amboina.	„	„	„	1	5	1	5	„	„	„
Aroe-eilanden	res. Amboina.	1	1	1	9	6	10	7	34	29	26
Zuidwester-eilanden	res. Amboina.	6	6	6	31	31	37	37	620	604	538
Timor	res. Timor.	4	4	4	4	4	8	8	431	539	463
Roti	res. Timor.	11	11	11	5	6	16	17	1282	1325	1072
Savoe	res. Timor.	„	„	„	4	4	4	4	„	„	„
Flores	res. Timor.	„	„	„	4	4	4	4	„	„	„
Soemba	res. Timor.	„	„	„	2	3	2	3	„	„	„
Bali	res. Bali en Lombok.	2	2	2	„	„	2	2	154	169	133
Lombok	res. Bali en Lombok.	1	1	2	1	1	2	2	77	75	33
		310	317	*q*) 333	605	639	915	956	47955	47805	36161

INLANDERS (BUITENBEZITTINGEN).

leerlingen. *i*)						
Particuliere scholen.			Totaal.			GEWESTEN, enz.
Gedurende 1900.	Gedurende 1901.	Op ult. 1901.	Gedurende 1900.	Gedurende 1901.	Op ult. 1901.	
613	701	507	2670	2681	1848	Padangsche Benedenl.
540	634	471	4159	4290	3026	Padangsche Bovenl.
8719	9387	7729	11650	12245	9578	Tapanoeli.
"	"	"	1475	1540	1051	Benkoelen.
"	"	"	616	546	333	Lampongsche Districten.
92	190	172	679	892	672	Palembang.
"	"	"	328	436	312	Oostkust van Sumatra.
260	226	75	460	465	238	Atjèh.
326	472	395	411	591	494	Nias.
"	"	"	255	229	171	Riouw en Lingga.
"	"	"	138	194	144	Banka.
"	"	"	181	193	131	Billiton.
76	64	51	180	175	127	Westerafd. van Borneo.
899	984	712	1979	2177	1599	Z. en O. afd. van Borneo.
"	"	"	1260	1288	963	Gouv. Celebes.
10536	**11137**	**9245**	**26743**	**27222**	**21974**	Minahasa en Gorontalo.
5449	5291	4042	10117	9869	7234	Sangi-eilanden.
395	**414**	**414**	**1020**	**1109**	**914**	Talauer-eilanden.
"	"	"	161	159	115	Ternate.
"	"	"	212	241	209	Batjan.
760	855	753	760	855	753	Halmahera en N. Guinea.
p)†	269	246	1201	1490	1268	Ceram.
†	**18**	**18**	41	**65**	**61**	Boeroe.
†	†	†	†	†	†	Manipa.
"	"	"	97	92	87	Boano.
†	**222**	**193**	**3064**	**3335**	**2887**	Amboina.
"	"	"	907	955	756	Haroekoe.
†	43	34	**2256**	2496	2080	Saparoea.
"	"	"	787	917	773	Noesalaut.
†	10	10	**215**	234	165	Banda-eilanden.
†	**69**	**42**	†	**69**	**42**	Kei-eilanden.
†	256	238	**34**	285	264	Aroe-eilanden.
959	**1319**	**1222**	**1579**	**1923**	**1760**	Zuidwester-eilanden.
183	161	136	614	700	599	Timor.
265	322	265	1547	1647	1337	Roti.
186	205	192	186	205	192	Savoe.
707	738	604	707	738	604	Flores.
84	146	107	84	146	107	Soemba.
"	"	"	154	169	133	Bali.
45	57	40	122	132	73	Lombok.
31094	**34190**	**27913**	**79049**	**81995**	**64074**	

T O E L I C H T I N G E N.

(Onvolledige getallen zijn vet gedrukt.)

j) Onder het opgegeven aantal leerlingen was, *voor zooveel is medegedeeld*, onderstaand aantal meisjes begrepen:

	1900.	1901.
Openbare scholen	8 524	11 114
Particuliere scholen.	6 253	8 754
	14 777	19 868

k) Hieronder zijn niet begrepen de tijdelijk gesloten scholen.

l) Onder de opgegeven particuliere scholen was, *voor zooveel blijkt*, het navolgend aantal zendingsscholen begrepen:

Gewesten of eilanden.	1900. Gesubsidieerd.	1900. Niet-gesubsidieerd.	1901. Gesubsidieerd.	1901. Niet-gesubsidieerd.
Padangsche Benedenlanden (Sumatra's Westkust)	1	"	1	"
Tapanoeli . . . . . . (Sumatra's Westkust)	125	50	139	40
Nias . . . . (Sumatra's Westkust)	1	7	3	10
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	8	10	11	9
Minahasa en Gorontalo	37	127	53	117
Sangi- en Talauer-eilanden	38	32	50	20
Boeroe	"	*a*) 11	"	14
Zuidwester- en Aroe-eilanden . . .	9	28	16	21
Kei-eilanden	"	1	"	5
Halmahera en Nieuw-Guinea	7	7	15	5
Timor (res Timor.)	"	4	"	4
Roti (res Timor.)	"	1	"	2
Savoe (res Timor.)	1	3	1	3
Flores (res Timor.)	"	4	"	4
Soemba (res Timor.)	1	1	1	2
Totalen . . .	228	*a*) 286	290	256
	a) 514		546	

Onder deze zendingsscholen kwamen ook eenige Roomsch-katholieke scholen voor, nl. 18 in de res. Menado en 1 op de Kei-eilanden.

m) In 1902 zijn nieuwe scholen der 2de klasse geopend te Tandjoeng Bringin en Simpang Tiga (Oostkust van Sumatra), Tandjoeng en Kota Baroe (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), Selong (Lombok), Pino (Benkoelen), Kota Agoeng en Kalianda (Lampongsche Districten), Seulimeum, Idi, Sigli en Tapa Toean (Atjeh), Kolongan, Kakas (2de school) en Potanga (Menado) en Asiloeloe (Amboina). Besloten is tot de oprichting van nieuwe scholen der 2de klasse te Tandjoeng Radja (Palembang), Dabo (Riouw en onderhoorigheden), Laboean Roekoe (Oostkust van Sumatra), Lho Seumawè, Lho Nga en Meulaboh (Atjèh), Moeara Sipongi (Tapanoeli), Tandjoeng Karang (Lampongsche Districten), Ternate, Tidore en Boenaken, Bwool en Ajermadidi (Menado).

n) In 1901 zijn, voor zoover opgegeven, opgericht Protestantsche zendingsscholen te Toembang Kaloempang en Lowok Soengei kajoe (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) en te Kambaniroe (eiland Soemba), terwijl die te Masalam (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) is heropend en die te Toembang Kiang (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) tijdelijk is gesloten.

o) De opgaaf betrof 159 Protestantsche zendings- en gemeentescholen, 18 Roomsch-katholieke scholen, 3 scholen voor Chineezen en 2 scholen op particuliere ondernemingen

p) Waar het teeken † staat, ontbreken de opgaven.

q) Ongerekend de aan de kweekscholen te Fort de Kock en Amboina verbonden externen-scholen, de Ambonsche burgerschool en de Menadosche school.

Op ult. 1901 werden 253 van de 317 en op ult. 1902 265 van de 333 openbare lagere scholen bestuurd door onderwijzers, die hun opleiding aan een gouvernementskweekschool hadden genoten, terwijl op genoemde tijdstippen achtereenvolgens 145 en 139 aldus gediplomeerden als hulponderwijzer geplaatst waren. Met inbegrip van dezen bedroeg het aantal in dienst zijnde hulponderwijzers of als zoodanig fungeerende personen op ult. 1901 533 en op ult. 1902 552; het aantal kweekelingen beliep achtereenvolgens 218 en 250.

N

II. Gouvernementskweekscholen voor inlandsche onderwijzers.

KWEEKSCHOLEN TE:	Aantal onderwijzers op ult. 1902. Europeanen. Directeuren en 2de-onderwijzers. a)	Europeanen. Hulponderwijzers. b)	Inlanders. Hulponderwijzers van den 1sten rang.	Inlanders. Onderwijzers in de talen. d)	Inlanders. Onderwijzers in het handteekenen.	Te zamen.	Aantal kweekelingen. Nominaal aantal plaatsen.	Ingeschreven op 1 Januari 1902.	Afgeschreven in 1902 wegens in 1902 of vroeger afgelegd eindexamen.	Afgeschreven wegens andere redenen.	Afgeschreven Te zamen.	Bijgekomen in 1902 na goed afgelegd toelatingsexamen.	Bijgekomen met certificaat.	Bijgekomen Te zamen.	Ingeschreven op ult. 1902. Totaal aantal kweekelingen.	Ingeschreven op ult. 1902. Aantal kweekelingen der hoogste klasse.	Bij het eindexamen in 1902 geslaagd.	Bij het eindexamen in 1902 afgewezen.	Bij het toelatingsexamen in 1902 geslaagd.	Bij het toelatingsexamen in 1902 afgewezen.
Bandoeng	1	1	„	2	1	5	34	26	3	„	3	8	„	8	31	8	3	„	16	92
Probolinggo	1	1	„	3	1	6	42	40	8	h) 2	10	2	„	2	32	8	8	„	52	38
Djokjakarta	2	„	c) 1	2	1	6	67	51	10	„	10	16	„	16	57	16	10	„	30	63
Fort de Kock	2	„	c) 1	2	e)	5	52	g) 32	10	„	10	k) 8	2	k) 20	l) 42	11	10	„	m) 23	n) 9
Amboina	2	1	„	2	1	6	f) 52	51	8	i) 2	10	4	6	10	51	12	8	„	38	54
Totalen	8	3	2	11	4	28	247	200	39	4	43	48	8	56	213	55	39	„	159	256

a) Allen bezaten eene akte voor Maleisch en voor land- en volkenkunde. 2 tevens voor Soendaasch, 1 voor Javaansch, 1 voor Javaansch en Madoereesch.

b) Allen bezaten eene akte voor Maleisch en voor land- en volkenkunde. 1 tevens voor Soendaasch en Javaansch, 1 voor Soendaasch en 1 voor Javaansch.

c) Deze onderwijzer bezit de akte van bekwaamheid als hulponderwijzer bij het Europeesch lager onderwijs.

d) Te Bandoeng voor Soendaasch en Maleisch, te Probolinggo voor Madoereesch, voor Javaansch en voor Maleisch, te Djokjakarta voor Javaansch en voor Maleisch, te Fort de Kock en Amboina enkel voor Maleisch.

e) De lessen in het handteekenen werden gegeven door den directeur der school.

f) 2 leerlingen uit Ternate waren boven de formatie toegelaten.

g) Benevens 4 adspirant-ambtenaren.

h) 1 wegens ziekte en 1 op verzoek.

i) Beiden wegens gebrek aan ijver en aanleg.

k) Benevens 3 adspirant-ambtenaren.

l) Als voren 7.

m) Als voren 14.

n) Als voren 5.

III. Gouvernementsopleidingscholen voor inlandsche ambtenaren te Bandoeng, Magelang en Probolinggo en gouvernementsschool voor zonen van inlandsche hoofden en van andere aanzienlijke inlanders te Tondano.

SCHOLEN TE:	Aantal onderwijzers op ult. 1902. Europeanen. a) Directeuren.	Europeanen. Hoofdonderwijzer.	Europeanen. Leeraren in de rechtswetenschap.	Europeanen. Tweede onderwijzers.	Europeanen. Derde onderwijzers.	Europeanen. Hulponderwijzers.	Inlanders. Hulponderwijzers van den 1sten rang. b)	Inlanders. Onderwijzers in de talen. c)	Inlanders. Onderwijzers in het teekenen.	Te zamen.	Aantal leerlingen. Nominaal aantal.	Ingeschreven op 1 Januari 1902.	Afgeschreven in 1902 wegens in 1902 of vroeger afgelegd eindexamen.	Afgeschreven wegens andere redenen.	Afgeschreven Te zamen.	Bijgekomen in 1902. na goed afgelegd toelatingsexamen.	Ingeschreven op ult. 1902. Totaal aantal leerlingen.	Ingeschreven op ult. 1902. Aantal leerlingen der hoogste klasse.	Bij het eindexamen in 1902 geslaagd.	Bij het eindexamen in 1902 afgewezen.	Bij het toelatingsexamen in 1902 geslaagd.	Bij het toelatingsexamen in 1902 afgewezen.
Bandoeng	1	„	1	„	1	„	1	2	„	d) 6	77	66	20	4	24	17	59	12	7	1	„	„
Magelang	1	„	1	1	1	„	„	2	1	d) 7	63	39	e) 7	8	15	24	48	4	2	„	„	„
Probolinggo	1	„	1	1	1	„	„	2	1	d) 7	67	52	11	f) 7	18	15	49	5	11	„	„	„
Tondano	„	1	„	„	„	1	1	1	g) „	4	40	39	7	h) 4	11	11	39	6	7	„	11	11
Totalen	3	1	3	2	3	1	2	7	2	24	247	196	45	23	68	67	195	27	27	1	11	11

a) Bovendien te Bandoeng een tijdelijk Europeesch onderwijzer boven de formatie, in verband met de toelating van de 3 zonen van den sultan van Lingga, Riouw en onderhoorigheden. Deze onderwijzer geeft tevens de teekenlessen aan de school te Bandoeng.

b) Deze hulponderwijzers bezitten de akte van bekwaamheid als hulponderwijzer bij het Europeesch lager onderwijs.

c) Te Bandoeng voor Maleisch en voor Soendaasch, te Magelang voor Javaansch en voor Maleisch, te Probolinggo voor Javaansch, voor Maleisch en voor Madoereesch en te Tondano voor Maleisch.

d) Bovendien een mantri van het kadaster voor de practische oefeningen in landmeten en waterpassen en voor onderwijs in lijn- en kaartteekenen.

e) Waaronder 6 met einddiploma der 1ste afdeeling.

f) Waarvan 2 wegens overlijden, 2 op verzoek, 1 wegens wangedrag en 2 wegens twee jaar niet overgaan naar eene hoogere klasse.

g) De teekenlessen worden gegeven door een onderwijzer 3de klasse van de openbare Europeesche lagere school ter plaatse.

h) Hiervan 2 wegens overlijden.

IV. Scholen (particuliere) voor vreemde oosterlingen, volgens opgaven over 1902 en gedeeltelijk over 1901.

GEWESTEN.	Scholen voor Chineezen. Aantal scholen.	Scholen voor Chineezen. Aantal leerlingen.	Scholen voor Arabieren. Aantal scholen.	Scholen voor Arabieren. Aantal leerlingen.
Java en Madoera.				
Bantam	"	"	"	"
Batavia	25	471	5	77
Preanger Regentschappen.	4	91	"	"
Cheribon	25	475	a) 7	80
Pekalongan	14	251	6	100
Semarang	36	755	b) †	†
Rembang	31	759	1	60
Soerabaja	c) 35	619	14	236
Pasoeroean	16	461	4	91
Besoeki	1	28	3	64
Banjoemas	7	100	"	"
Kedoe	17	283	"	"
Djokjakarta	4	90	2	29
Soerakarta	3	40	"	"
Madioen	2	36	"	"
Kediri	6	122	"	"
Madoera	†	†	†	†
Totalen	226	4581	42	737

GEWESTEN.	Scholen voor Chineezen. Aantal scholen.	Scholen voor Chineezen. Aantal leerlingen.	Scholen voor Arabieren. Aantal scholen.	Scholen voor Arabieren. Aantal leerlingen.
Buitenbezittingen.				
Sumatra's Westkust	12	d) 212	"	"
Benkoelen	"	"	"	"
Lampongsche Districten	"	"	"	"
Palembang	2	16	4	256
Oostkust ven Sumatra	10	156	e) 1	10
Riouw en onderhoorigheden	6	96	"	"
Banka en onderhoorigheden	59	730	"	"
Billiton	8	66	"	"
Westerafd. van Borneo	74	942	"	"
Zuider- en Oosterafd. van Borneo	"	"	"	"
Menado	3	†	"	"
Ternate	"	"	"	"
Amboina	"	"	"	"
Timor en onderhoorigheden	2	33	"	"
Bali en Lombok	"	"	"	"
Celebes en onderhoorigheden	†	†	†	†
Totalen	176	2251	5	266

a) Hieronder 2 scholen voor Bengaleezen met 18 leerlingen.

b) Waar het teeken † is ingevuld, zijn geen opgaven ontvangen.

c) Hieronder 3 scholen onderscheidenlijk met 32, 35 en 22 leerlingen, die door Europeanen worden gehouden. Er wordt onderwijs gegeven in het Nederlandsch; op één tevens in het Engelsch.

d) Hieronder 8 Mooren en 11 Bengaleezen en Klingaleezen.

e) Deze school is voor Mooren en Klingaleezen.

Bijlage O.

(Zie hoofdstuk K, afd. III, van het verslag.)

STATISTISCHE EN ANDERE OPGAVEN

BETREFFENDE DE

EUROPEESCHE EN INLANDSCHE CHRISTENGEMEENTEN

IN

NEDERLANDSCH-INDIË

(daaronder ook de zendingsgemeenten), meerendeels volgens de over 1902 ingekomen gegevens.

I. CHRISTELIJKE GODSDIENST.

A. PROTESTANTSCHE EEREDIENST.

1°. GEVESTIGDE KERK.

EUROPEESCHE CHRISTENGEMEENTEN.

STANDPLAATSEN DER PREDIKANTEN, met bijbehoorende kerkelijke afdeeling.	Organiek aantal predikanten.	Aantal predikanten aanwezig op ult. 1902.	Aantal Protestantsche Europeanen op ult. 1902.		Aantal lidmaten op ult. 1902.		Aantal in 1902 aangenomen lidmaten. (Zie noot h.)		Aantal gedoopten gedurende 1902. (Zie noot h.)			Aantal in 1902 ingezegende huwelijken. (Zie noot h.)	Aantal catechisanten gedurende 1902. (Zie noot h.)	
									Kinderen		Volwassenen.			
			Civielen.	Militairen.	Civielen.	Militairen.	Civielen.	Militairen.	in echt geboren.	buiten echt geboren.			Civielen.	Militairen.
Java en Madoera.														
Batavia, met Weltevreden, de benedenstad en den naasten omtrek, zoomede de residentie Lampongsche Districten	4	a) 4	6 890	1 020	2 595	220	131	10	134	63	26	24	954	14
Meester-Cornelis, met Tangerang, de residentie Bantam en de assistent-residentie Krawang	1	b) 1	2 044	322	577	266	43	„	20	8	1	5	109	19
Buitenzorg, met de assistent-residentie van dien naam en de assistent-residentie Soekaboemi (Preanger Regentschappen)	1	1	1 795	180	826	88	22	„	17	5	2	7	227	5
Bandoeng, met de residentie Preanger Regentschappen (uitgenomen de afdeeling Soekaboemi) en de afdeeling Galoeh (Cheribon)	1	a) 1 b)	2 535	347	1 204	245	26	„	55	11	4	8	289	21
Cheribon, met de residentie Cheribon (uitgenomen de afdeeling Galoeh)	1	„	c)*523	*11	*314	*7	*14	„	*25	*11	„	*2	*82	„
Pekalongan, met de residentie Pekalongan en de assistent-residentie Tegal	1	1	920	„	407	„	2	„	16	9	1	2	58	„
Semarang, met de assistent-residentiën Kendal, Demak en Grobogan	2	2	3 008	240	1 241	210	42	„	42	13	11	7	444	„
Salatiga, met de assistent-residentiën Salatiga en Ambarawa	1	a) 1	460	619	231	286	2	„	22	18	40	1	123	14
Rembang, met de residentie Rembang en de assistent-residentie Djapara	1	1	892	„	259	„	10	„	5	1	„	„	95	„
Soerabaja, met de residentie Soerabaja (daaronder het eiland Bawean)	3	a) 3	7 170	591	3 131	440	159	„	90	61	24	21	810	8
Malang, met de assistent-residentie Pasoeroean	1	a) 1	2 005	316	718	140	28	15	58	17	4	2	217	5
Probolinggo, met de assistent-residentie Probolinggo, en de residentiën Besoeki en Bali en Lombok	1	„	2 800	2	1 010	2	9	50	„	„	„	„	232	„
Soemenep, met de residentie Madoera	1	1	*489	„	*203	„	*5	„	8	*2	*1	*1	*72	„
Poerworedjo, met de assistent-residentie van dien naam en de residentie Banjoemas	1	a) 1	1 071	102	498	51	25	„	27	30	4	5	150	
Magelang, met de residentie Kedoe	1	a) 1	1 139	985	326	322	189	„	37	66	9	13	411	13
Djokjakarta, met de residentie Djokjakarta	1	1	903	96	467	68	23	„	35	43	4	„	125	„
Soerakarta, met de residentie Soerakarta	1	1	1 546	135	527	42	10	„	34	55	5	1	198	„
Madioen, met de residentie Madioen	1	1	792	72	319	34	2	„	13	10	„	„	112	„
Kediri, met de residentie Kediri	1	1	1 600	„	530	„	9	„	36	„	2	1	179	„
Totalen voor de 19 kerkelijke afdeelingen op Java en Madoera (met de Lampongsche Districten en Bali en Lombok)	25	23	38 582	5 038	15 383	2 421	751	75	674	423	147	100	4 887	100

a) Ter voorziening in de godsdienstige behoeften der mindere militairen en der minder gegoede leden van de Protestantsche gemeenten waren op ult. 1902 van gouvernementswege aangestelde Europeesche godsdienstonderwijzers (zie Ind. St. 1889 n°. 170, juncto 1894 n°. 150) bescheiden op de garnizoensplaatsen Batavia, Tjimahi, Willem I (Semarang), Soerabaja, Malang (Pasoeroean), Gombong en Magelang (Kedoe), onder toezicht van de predikanten te Batavia, Bandoeng, Salatiga, Soerabaja, Malang, Poerworedjo en Magelang.

b) Onder toezicht van den predikant te Meester-Cornelis is te Rangkasbetoeng (Bantam), en onder toezicht van dien te Bandoeng is te Tjimahi (Preanger Regentschappen) een inlandsch leeraar werkzaam, de eerste ter voorziening in de godsdienstige behoeften der in Bantam aanwezige Amboineesche politiedienaren, de ander ten behoeve van de inlandsche Christen-militairen op zijn standplaats.

c) Waar over 1902 nog geen opgaven zijn ontvangen, zijn de cijfers van 1901 behouden. Deze zijn met een * aangeduid.

STANDPLAATSEN DER PREDIKANTEN, met bijbehoorende kerkelijke afdeeling.	Organiek aantal predikanten.	Aantal predikanten aanwezig op ult. 1902.	Aantal Protestantsche Europeanen op ult. 1902.		Aantal lidmaten op ult. 1902.		Aantal in 1902 aangenomen lidmaten. (Zie noot *h*.)		Aantal gedoopten gedurende 1902. (Zie noot *h*.) Kinderen			Aantal in 1902 ingezegende huwelijken. (Zie noot *h*.)	Aantal catechisanten gedurende 1902. (Zie noot *h*.)	
			Civielen.	Militairen.	Civielen.	Militairen.	Civielen.	Militairen.	in echt geboren.	buiten echt geboren.	Volwassenen.		Civielen.	Militairen.
Buitenbezittingen.														
Padang, met de Padangsche Benedenlanden en gedeeltelijk de residentie Tapanoeli	1	1	796	250	432	140	7	"	15	4	1	3	80	"
Fort de Kock, met de residentie Padangsche Bovenlanden en gedeeltelijk de residentie Tapanoeli	1	1	501	230	200	187	25	"	27	8	3	3	29	14
Tandjoeng Pinang, met de residentiën Riouw en onderhoorigheden en Banka.	1	1	352	55	143	31	7	"	25	6	"	1	27	3
Palembang, met de residentiën Palembang en Benkoelen	1	1	496	186	234	128	6	"	23	6	"	3	21	"
Medan, met de residentie Oostkust van Sumatra	1	1	1 302	105	1 147	104	4	"	27	3	"	1	23	"
Koeta Radja, met het gouvernement Atjèh en onderhoorigheden	1	1	471	1104	234	774	12	"	11	11	"	2	35	8
Pontianak, met de residentie Westerafdeeling van Borneo en de assistent-residentie Billiton	1	1	*289	*75	*69	*30	*4	"	*8	"	"	"	*43	"
Bandjermasin, met de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	1	1	464	212	240	117	8	"	11	13	1	"	67	11
Makasser, met een deel van het gouvernement Celebes en onderhoorigheden, namelijk de afdeelingen Makasser, Noorderdistricten en Takalar en het eiland Soembawa	1	*d*) 1	1 091	148	411	87	12	"	10	5	4	8	151	12
Bonthain, met een deel van het gouvernement Celebes en onderhoorigheden, namelijk de afdeelingen Zuiderdistricten en Oosterdistricten en de eilanden Saleier en Bonerate	1	*e*) "	*294	*16	*164	*13	*10	"	*10	*5	*1	"	*42	*5
Menado, met de residentie Menado	1	1	957	8	291	1	49	"	24	10	"	8	136	"
Ternate, met de residentie Ternate.	1	*e*) "	410	14	141	5	9	"	16	2	3	2	44	"
Amboina, met de residentie Amboina (uitgenomen de assistent-residentie Banda)	2	2	1 081	116	673	70	53	"	27	1	1	12	291	4
Banda, met de assistent-residentie Banda . . .	1	1	751	3	254	2	2	"	18	2	"	2	79	"
Koepang, met de residentie Timor	1	*e*) "	91	6	56	2	5	"	8	"	1	2	16	"
Totalen voor de 15 kerkelijke afdeelingen in de buitenbezittingen (met uitzondering van de Lampongsche Districten en Bali en Lombok).	16	13	9 346	2528	4 689	1691	213	"	260	76	15	47	1084	57
Totalen voor Java en Madoera (zie de voorgaande blz.)	25	23	38 582	5038	15 383	2421	751	75	674	423	147	100	4887	100
In 't geheel alzoo voor de Europeesche Christengemeenten der Indische Protestantsche Kerk	41	36	47 928	7566	20 072	4112	964	75	934	499	162	147	5971	157

d) Onder toezicht van den predikant te Makasser is te Bima op het eiland Soembawa een inlandsch leeraar werkzaam ten behoeve van de Protestantsche gemeente aldaar;

e) Te Bonthain, te Ternate en te Koepang is de dienst van den predikant tijdelijk opgedragen aan een hulpprediker.

Inlandsche Christengemeenten. *f)*

GEMEENTEN OF AFDEELINGEN VAN INLANDSCHE CHRISTENEN.	Organiek aantal hulppredikers.	Aantal hulppredikers aanwezig op ult. 1902.	Aantal Protestantsche inlanders en met hen gelijkgestelden op ult. 1902. Inlanders. Civielen.	Militairen.	Vreemde oosterlingen.	Aantal lidmaten op ult. 1902. Inlanders. Civielen.	Militairen.	Vreemde oosterlingen.	Aantal in 1902 aangenomen inlandsche lidmaten. Civielen.	Militairen.	Aantal gedoopten gedurende 1902. Kinderen in echt geboren.	buiten echt geboren.	Volwassenen.	Aantal in 1902 ingezegende huwelijken.	Aantal inlandsche catechisanten gedurende 1902. Civielen.	Militairen.
Java en Madoera.																
** *g)* Batavia (hoofdplaats)	„	„	82	„	53	80	„	45	„	„	„	„	„	„	„	„
Batavia (Depok en Toegoe)	1	1	760	„	„	354	„	„	12	„	48	2	3	12	208	„
** Salatiga (met Ambarawa en Banjoebiroe)	„	„	309	597	17	187	179	7	*h)*	*h)*	*h)*	*h)*	*h)*	*h)*	*h)*	*h)*
** Soerabaja	„	„	233	19	11	16	19	„	*h)*	*h)*	*h)*	*h)*	*h)*	*h)*	*h)*	*h)*
** Probolinggo	„	„	48	74	8	36	74	6	*h)*	*h)*	*h)*	*h)*	*h)*	*h)*	*h)*	*h)*
** Magelang en Djokjakarta *i)*	„	„	678	2032	29	277	985	11	*h)*	*h)*	*h)*	*h)*	*h)*	*h)*	242	245
** Soerakarta	„	„	12	130	12	„	83	2	*h)*	*h)*	*h)*	*h)*	*h)*	*h)*	*h)*	*h)*
Elders op Java (verspreid wonenden	„	„	965	644	55	141	306	10	„	„	25	„	2	„	72	„
Totalen voor genoemde gemeenten en afdeelingen op Java en Madoera	1	1	3087	3496	185	1091	1646	81	*k)* 12	*k)* „	*k)* 73	*k)* 2	*k)* 5	*k)* 12	*k)* 524	*k)* 245
Buitenbezittingen.																
** Koeta Radja, met Atjèh *i)*	„	„	512	1126	1	201	883	1	12	„	45	29	4	44	84	17
** Menado (de hoofdplaats), met Gorontalo *l)*	„	„	6151	33	2	894	„	„	„	„	149	75	76	49	465	„
Ajermadidi, met omliggende gemeenten *l)*	1	1	18887	„	19	7618	„	„	78	„	623	74	5	236	855	„
Tondano, „ „ „ *l)*	1	1	25932	„	37	10296	„	14	176	„	1031	61	2	252	4952	„
Tomohon, „ „ „ *l)*	1	1	7723	„	1	2112	„	„	247	„	260	17	4	72	448	„
Sonder, „ „ „ *l)*	1	1	18164	„	„	4462	„	„	919	„	621	42	46	144	1129	„
Langowan, „ „ „ *l)*	1	1	32281	„	1	10614	„	„	567	„	1231	41	4	276	3004	„
Ratahan, „ „ „ *l)*	1	1	8938	„	1	1877	„	„	242	„	378	68	167	95	823	„
Koemelemboeai, „ „ *l)*	1	1	11419	„	„	2002	„	„	„	„	306	23	24	72	883	„
Amoerang „ „ *l)*	1	1	11240	„	4	3404	„	3	281	„	345	70	11	107	736	„
Tanawangko, „ „ „ *l)*	1	1	9086	„	2	1384	„	„	96	„	205	98	30	61	430	„
Maoembi, „ „ „ *l)*	1	1	11057	„	„	1781	„	„	113	„	224	159	257	63	377	„
** Banda met de Banda-eilanden	„	„	973	2	„	496	2	„	5	„	16	6	„	8	46	„
** Amboina (hoofdplaats) met naasten omtrek *m)*	„	*n)* 1	3600	98	1	1200	86	1	61	„	97	27	„	67	292	„
Alang (op Amboina), met het noordwestelijk deel van het eiland Amboina en het eiland Boeroe *m)*	1	1	4511	„	„	1610	„	„	45	„	138	8	2	52	1104	„
Waai (op Amboina), met het noordoostelijk deel van het eiland Amboina *m)*	1	1	4345	„	3	2160	„	„	179	„	179	23	„	38	958	„
Hoetoemoeri (op Amboina), met het zuidelijk deel van het eiland Amboina (uitgezonderd de hoofdplaats Amboina) *m)*	1	1	*9385	„	„	*4107	„	„	*170	„	*230	*45	*1	*48	*690	„

f) Hieronder zijn alleen begrepen de *gevestigde* Christengemeenten, aangesloten bij de Indische Protestantsche Kerk, dus uitgezonderd de zendingsgemeenten. Op Java, behalve te Depok en Toegoe (residentie Batavia), behooren tot de Protestantsche inlanders der eerstbedoelde gemeenten grootendeels Amboineezen en Menadoneezen, die als militairen of als bureelbeambten in gouvernementsdienst zijn.

g) Bij de met ** aangeduide inlandsche Christengemeenten, of afdeelingen daarvan, is organiek geen hulpprediker geplaatst; het dienstwerk wordt er uitgeoefend door de predikanten of den predikant van het betrokken ressort.

h) Zijn in de registers der lidmaten, gedoopten, enz. medegerekend onder de cijfers betreffende de Europeesche Christengemeenten ter plaatse.

i) Zoowel te Magelang als te Koeta Radja (Atjèh) is een inlandsch leeraar geplaatst.

k) Onvolledig cijfer; zie noot *h.*

l) Aan de gevestigde Christengemeenten (Protestantsche) in de Minahasa, ten getale van 236, waren bij het einde van 1902 bovendien verbonden 106 inlandsche leeraars en voorts een aantal inlandsche schoolmeesters, die tevens als godsdienstonderwijzers en voorgangers bij de godsdienstoefeningen werkzaam zijn. Bij den hulpprediker te Tomohon, belast met de opleiding van kweekelingen voor het inlandsch leeraarsambt in de Minahasa, bekwaamden zich op ult. 1902 voor die bestemming 39 jongelingen.

m) Bij de gevestigde inlandsche christengemeenten op de Ambonsche eilanden, ten getale van 194, waren bij het einde van 1902 bovendien in dienst 72 inlandsche leeraars en verder een groot aantal zoogenaamde goeroes. Deze zijn godsdienstonderwijzers en voorgangers bij de godsdienstoefeningen, als hoedanig soms schoolmeesters, soms ook andere gemeenteleden aangesteld worden.

n) Deze hulpprediker bleef uitsluitend belast met de opleiding van kweekelingen voor het inlandsch leeraarsambt in de residentie Amboina. Op ult. 1902 bekwaamden zich onder zijne leiding 41 jongelingen voor die bestemming.

GEMEENTEN OF AFDEELINGEN VAN INLANDSCHE CHRISTENEN.	Organiek aantal hulppredikers.	Aantal hulppredikers aanwezig op ult. 1902.	Aantal Protestantsche inlanders en met hen gelijkgestelden op ult. 1902.			Aantal lidmaten op ult. 1902.			Aantal in 1902 aangenomen inlandsche lidmaten.		Aantal gedoopten gedurende 1902.			Aantal in 1902 ingezegende huwelijken.	Aantal inlandsche catechisanten gedurende 1902.	
			Inlanders.		Vreemde oosterlingen.	Inlanders.		Vreemde oosterlingen.	Civielen.	Militairen.	Kinderen		Volwassenen.		Civielen.	Militairen.
			Civielen.	Militairen.		Civielen.	Militairen.				in echt geboren.	buiten echt geboren.				
Haroekoe, met het eiland Haroekoe.	1	1	6662	„	„	3253	„	„	62	„	211	38	„	36	874	„
Saparoea „ „ „ Saparoea.	1	1	16567	„	„	7506	„	„	336	„	213	296	3	129	1053	„
Ameth (op Noesalaoet), met het eiland Noesalaoet	1	„	*5001	„	„	*2395	„	„	*4	„	*93	*13	*2	*27	*654	„
Amahei (op Ceram), met Oost-Ceram	1	1	6194	2	„	2389	„	„	108	„	194	36	12	51	733	„
Loki (op Ceram), met West-Ceram en de eilanden Boano en Manipa. m)	1	1	3716	„	„	1359	„	„	113	„	115	21	18	42	509	„
Wonreli (op Kiser), met de eilanden Kiser, Roma en Wetar	1	o) „	2443	„	„	358	„	„	14	„	13	23	87	1	621	„
Serwaroe (op Leti), met de eilanden Leti, Moa en Loeang	1	p) „	3170	„	„	299	„	„	35	„	31	193	5	„	1512	„
Doerdjela (op Wamar), met Wamar en de overige eilanden van de Aroe-groep	1	„	2142	„	„	191	„	„	„	„	21	55	„	13	254	„
**Damar-, Babar- en Tanimbar-groepen, zoomede de eilanden Laikor, Teon, Nila en Seroea q)	„	„	2843	„	4	103	„	„	54	„	„	81	„	1	647	„
**Ternate (hoofdplaats)	„	r) 1	210	3	„	77	1	„	18	„	5	2	„	„	28	„
Batjan (twee gemeenten)	1		714	„	„	264	„	„	59	„	16	4	4	6	43	„
**Koepang en zes andere gemeenten op Timor	„	s) 1	2259	1	2	240	„	2	9	„	33	50	9	„	223	„
Babau en twee andere gemeenten op Timor	1		2035	„	„	208	„	„	8	„	18	71	7	9	193	„
Baä (op Roti), met het eiland Roti	1	1	8083	„	„	173	„	„	31	„	46	134	79	26	1344	„
Seba (op Savoe), „ „ „ Savoe	1	1	3388	„	„	200	„	„	35	„	45	35	16	18	250	„
Totalen voor de buitenbezittingen	25	t) 22	249631	1265	78	75323	972	21	4077	„	7132	1918	875	2043	26214	17
„ „ Java en Madoera (zie hiervóór)	1	1	3087	3496	185	1091	1646	81	12	„	73	2	5	12	522	245
In 't geheel alzoo (voor zoover opgegeven) voor de inlandsche Christengemeenten aangesloten bij de Indische Protestantsche Kerk	u) 26	23	252718	4761	263	76414	2618	102	4089	„	7205	1920	880	2055	26736	262

o) De dienst in het vacante ressort Wonreli (Kiser) wordt door een inlandsch leeraar waargenomen, onder toezicht van den hulpprediker van Haroekoe, wien vergund is het ressort Kiser vier malen 's jaars op 's lands kosten te bezoeken.

p) De dienst in het vacante ressort Serwaroe wordt nog steeds door een inlandsch leeraar waargenomen.

q) De gemeenten op deze drie eilandengroepen zijn nog niet ingedeeld bij eenig hulppredikersressort, maar voorloopig toevertrouwd aan eenige daarheen gezonden Amboineesche godsdienstonderwijzers. Bedoelde gemeenten worden jaarlijks door een der predikanten van Amboina bezocht. Het vorenstaande geldt ook voor de gemeenten op de eilanden Laikor, Teon, Nila en Seroea.

r) De dienst in het ressort van den ontbrekenden predikant te Ternate wordt waargenomen door den hulpprediker van Batjan, die te dien einde ter hoofdplaats Ternate verblijf houdt. Voor Batjan bleef, ter vervanging van den hulpprediker, een inlandsch leeraar werkzaam.

s) De dienst in het ressort van den ontbrekenden predikant te Koepang wordt waargenomen door den hulpprediker van Babau, die te dien einde ter hoofdplaats Koepang is gevestigd. Bovendien waren op ult. 1902 in de residentie Timor 9 inlandsche leeraars in dienst, en 13 jongelingen voor die bestemming in opleiding, waarvan 5 bij den hulpprediker te Babau en 8 bij dien te Baä.

t) Hieronder niet gerekend (zie noot o) de hulpprediker van Wonreli.

u) Organiek zijn 27 hulppredikers toegestaan, doch voor één is het ressort nog niet aangewezen. Als van landswege bezoldigde inlandsche leeraars bij de inlandsche Christengemeenten als in deze tabel bedoeld, waren er op ult. 1902 in het geheel 194 in dienst, daaronder 8, die in den loop van 1902 tot die bediening zijn toegelaten.
In opleiding voor het inlandsch leeraarsambt waren op ult. 1902 93 jongelingen (32 meer dan op ult. 1901). Gedurende 1902 overleed er 1 en werd er 1 ontslagen (wegens ziekte), terwijl 7 slaagden in het eindexamen en tot inlandsch leeraar werden benoemd. Daarentegen zijn 41 nieuwe kweekelingen in opleiding genomen.

2°. Zendingsgemeenten.

Standplaatsen van de zendelingen.		Aantal der gemeenten en bij-gemeenten.	Samenstelling der gemeenten en bij-gemeenten op ult. 1902.							Aantal van de in 1902					
			Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.	Aantal lidmaten.			gedoopten.				aangenomen lidmaten	gesloten huwelijken.
							Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Volwassenen.	Kinderen in echt geboren.	Kinderen buiten echt geboren.	Totaal.		
Bantam. b)	a)														
Batavia.															
Batavia	J. C.	1	17	10	3	30	17	11	28	„	2	„	2	„	1
Tanah Abang	N. Z. V.	4	44	48	73	165	42	44	86	2	2	„	4	2	„
Meester-Cornelis	id.	5	61	74	125	260	61	74	135	3	15	„	18	„	„
Buitenzorg	id.	4	80	92	190	362	80	92	172	13	18	1	32	„	1
		14	202	224	391	817	200	221	421	18	37	1	56	2	2
Preanger Regentschappen.															
Bandoeng	id.	3	44	45	54	143	44	45	89	10	8	„	18	10	6
Pangharepan	id.	2	83	104	207	394	83	104	187	2	13	„	15	10	4
Garoet	id.	1	8	7	11	26	8	7	15	2	2	„	4	2	„
Tasikmalaja	id.	1	7	8	9	24	7	8	15	„	„	„	„	„	„
Tjibolang	id.	1	6	8	22	36	6	8	14	„	1	„	1	„	„
		8	148	172	303	623	148	172	320	14	24	„	38	22	10
Cheribon.															
Cheribon	id.	1	c) †	†	†	116	†	†	†	1	2	„	3	1	„
Indramajoe	id.	2	44	47	58	149	44	47	91	6	12	„	18	6	1
Tjideres	id.	2	30	39	90	159	30	39	69	11	16	„	27	„	1
		5	†	†	†	424	†	†	†	18	30	„	48	7	2
Pekalongan.															
....	d)	d) 11	269	287	493	1049	3	5	8	82	96	178	„	10	„
Semarang.															
Semarang	S. Z.	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Kalitjeret	id.	6	e) 15	19	23	57	15	18	33	1	1	„	2	1	2
Salatiga	id.	5	45	36	45	126	33	35	68	19	7	1	27	9	1
Ambarawa	id.	6	62	64	89	215	62	64	126	15	11	„	26	„	6
Poerwodadi	id.	6	50	42	53	145	42	36	78	6	5	„	11	8	1
Kendal	id.	1	21	18	22	61	15	5	20	„	„	„	„	„	4

a) De letters in deze kolom duiden de genootschappen of vereenigingen aan in dienst waarvan de betrokken zendelingen staan.

D. Z = Doopsgezinde Vereeniging tot bevordering der evangelieverbreiding in de Nederlandsche overzeesche bezittingen, te Amsterdam;
G. Z. = Zending der Gereformeerde kerken in Nederland onder heidenen en Mohamedanen;
H. L. = Heilsleger;
J. C = Java-Comité, te Amsterdam;
L. Z. = Nederlandsch Luthersch genootschap voor in- en uitwendige zending, te Amsterdam;
N. Z. G. = Nederlandsch Zendelinggenootschap, te Rotterdam;
N. Z. V. = Nederlandsche Zendingsvereeniging, te Rotterdam;
R. Z. = Rijnsch Zendingsgenootschap, te Barmen;
S. T. Z. = Sangi- en Talauer-Zending;
S. Z. Salatiga-Zending;
U. Z. = Utrechtsche Zendingsvereeniging, te Utrecht.
Voor de namen der zendelingen zie men den Indischen Regeeringsalmanak.

b) De eenige zendingspost in Bantam — die te Lebak — is in den loop van 1902 opgeheven.

c) Waar een † staat ontbreken de opgaven.

d) In 4 van deze gemeenten wordt de dienst waargenomen door de zendelingen te Blora (Rembang) en Poerbolinggo (Banjoemas) en in 3 andere (in de afd. Pemalang) door 6 inlandsche voorgangers, terwijl de 4 overige (in de afd. Batang) sedert jaren geen voorganger hebben.

e) De cijfers voor Kalitjeret hebben slechts betrekking op 5 van de 6 gemeenten.

Standplaatsen van de zendelingen.		Aantal der gemeenten en bij-gemeenten	Samenstelling der gemeenten en bij-gemeenten op ult. 1902.							Aanta van de in 1902					
			Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.	Aantal lidmaten.			gedoopten.				aangenomen lidmaten.	gesloten huwelijken.
							Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Volwassenen.	Kinderen in echt geboren.	Kinderen buiten echt geboren.	Totaal.		
Mergoredjo	D. Z.	3.	318	381	757	1456	84	112	196	24	f) 21	„	45	24	21
Kedoengpendjalin	id.	5	91	101	213	405	80	90	170	f) 3	f) 10	f) 1	f) 15	g) 7	15
		†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Rèmbang.															
Blora.	S. Z.	4	44	43	43	130	39	33	72	5	5	10	„	„	1
Rembang	H. L.	1	4	9	16	29	4	9	13	„	„	„	„	„	„
		5	48	52	59	159	43	42	85	5	5	10	„	„	1
Soerabaja.															
Soerabaja	G. Z.	1	8	7	1	16	8	7	15	„	„	„	„	„	„
Modjowarno h)	N. Z. G.	5	1020	1113	1826	3959	1020	1113	2133	24	161	„	185	65	37
Segaran.	id.	3	87	103	150	340	87	103	190	1	10	„	11	10	4
		9	1115	1223	1977	4315	1115	1223	2338	25	171	„	196	75	41
Pasoeroean.															
Swaroe.	id.	7	513	575	1182	2270	513	575	1088	6	112	„	118	59	20
Besoeki.															
Bondowoso	J. C.	1	13	13	21	47	13	13	26	2	4	„	6	4	1
Kajoemas	id.	1	22	24	46	92	22	25	47	„	4	„	4	„	2
Soemberpakem	id.	1	17	16	21	54	17	16	33	5	4	„	9	8	2
		3	52	53	88	193	52	54	106	7	12	„	19	12	5
Djokjakarta. i)															
Djokjakarta	G. Z.	3	48	43	54	145	k) 48	k) 43	k) 91	32	29	„	61	k) 40	3
Poerworedjo	id.	1	14	27	42	83	k) 14	k) 27	k) 41	5	5	„	10	k) 5	1
		4	62	70	96	228	62	70	132	37	34	„	71	45	4
Banjoemas.															
Poerbolinggo.	id.	7	50	46	105	201	k) 48	k) 35	k) 83	17	23	„	40	k) 9	1
Kedoe.															
Poerworedjo	id.	3	31	50	69	150	31	50	81	5	8	„	13	5	1
Keboemen	id.	3	17	12	16	45	17	12	29	7	2	„	9	19	3
Karangdjasa	l)	l) 61	209	203	„	412	„	„	„	2	14	„	16	16	1
		67	257	265	85	607	48	62	110	14	24	„	38	40	5

f) Dit cijfer geeft het aantal bijgekomen catechisanten aan.

g) Dit cijfer wijst het aantal personen aan, die in 1902 gedoopt zijn en belijdenis des geloofs aflegden.

h) Aan den zendingspost Modjowarno is verbonden de zendeling-arts dr. H. Bervoets.

i) Er zijn nog vele andere inlandsche Christenen in de residentie Djokjakarta, die zich apostolische Christenen noemen en den inlandschen hulpzendeling Sadrach te Karangdjasa (Koetoardjo) als hun apostel erkennen.

k) Dit cijfer stelt het aantal lidmaten voor, die voor het eerst tot het avondmaal zijn toegelaten.

l) Gemeenten van den in noot i genoemden Sadrach.

Standplaatsen van de zendelingen.		Aantal der gemeenten en bij-gemeenten.	Samenstelling der gemeenten en bij-gemeenten op ult. 1902.							Aantal van de in 1902					
							Aantal lidmaten.			gedoopten.					
											Kinderen				
			Mannen.	Vrouwen	Kinderen.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Volwassenen.	in echt geboren.	buiten echt geboren.	Totaal.	aangenomen lidmaten	gesloten huwelijken.
Madioen.															
Poerworedjo	N. Z. G	2	38	44	91	173	38	44	82	2	3	,,	5	,,	,,
Kediri.															
Kediri	id.	13	489	535	931	1955	489	535	1024	47	86	,,	133	23	19
Pareeredjo.	id.	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
		†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Sumatra's Westkust.															
Afd. Mandeling en Angkola (res. Tapanoeli).															
Pakantan	D. Z.	2	43	44	104	191	40	39	79	*f*) 1	*f*) 8	,,	*f*) 9	,,	,,
Hoeta Rimtaroe (onderafd. Angkola)	J. C.	6	97	103	175	375	90	92	182	7	15	,,	22	26	6
Si Matorkis (id.)	id.	1	†	†	†	†	17	15	32	14	8	,,	22	5	3
Pargaroetan (id.)	id.	1	7	5	3	15	3	4	7	,,	,,	,,	,,	,,	,,
Sipirok (onderafd. Sipirok) . .	R. Z.	12	326	331	857	1514	326	331	657	4	63	,,	67	10	16
Boenga Boendar (id.). . . .	id.	13	481	549	1248	2278	481	549	1030	29	119	,,	148	71	26
		35	†	†	†	†	957	1030	1987	55	213	,,	268	112	51
Afd. Toba en Silindoeng (res. Tapanoeli.)															
Pangaloan (onderafd. Silindoeng)	id.	7	739	878	2093	3710	814	957	1771	13	169	,,	182	94	32
Sigompoelan (id.)	id.	8	644	765	1585	2994	644	765	1409	5	130	,,	135	58	19
Pansoer na Pitoe (id.) . . .	id.	3	594	655	1339	2588	594	655	1249	7	126	,,	133	99	23
Simorangkir (id.)	id.	7	642	790	1759	3191	741	858	1599	64	148	,,	212	,,	34
Hoeta Barat (id.)	id.	8	670	700	1893	3263	759	819	1578	134	288	,,	422	161	28
Pea Radja (id.)	id.	8	1411	1805	4773	7989	1176	1666	2842	103	433	,,	536	343	81
Sipoholon (id.)	id.	10	879	1021	2369	4269	784	939	1723	136	267	,,	403	47	18
Boetar (onderafd. Toba). . .	id.	10	271	307	843	1421	271	307	578	63	315	,,	378	63	14
Balige (id.)	id.	9	872	865	1634	3371	90	122	212	230	355	,,	585	44	27
Lagoeboti (id.)	id.	11	724	790	1639	3153	724	790	1514	140	238	,,	378	174	25
Sigoempar (id.)	id.	12	479	474	908	1861	479	474	953	130	212	,,	342	163	6
Naroemonda in het landschap Si Torang (id.)	id.	1	5	3	8	16	5	3	8	,,	,,	,,	,,	2	,,
Parparean (id.)	id.	3	157	117	219	493	157	117	274	,,	12	,,	12	,,	1
Paroembilan (id.)	id.	5	125	115	188	428	125	115	240	,,	17	,,	17	7	,,
Pakpahan in het landschap Pangariboean (id.)	id.	11	407	432	645	1484	762	722	1484	28	104	,,	132	53	15
Sipahoetar (id.)	id.	9	234	248	462	944	234	248	482	31	69	,,	100	9	12
Loeboebatongga (id.)	id.	2	9	5	7	21	6	4	10	,,	,,	,,	,,	,,	,,
Tampahan (id.)	id.	5	130	132	240	502	130	132	262	47	40	,,	87	47	3
Lintong ni Hoeta (id.) . . .	id.	9	172	173	537	882	172	173	345	92	168	,,	260	125	2
Landschap Siantar (id.) . . .	id.	4	163	122	410	695	128	99	227	,,	29	,,	29	,,	4
		142	9327	10397	25551	43275	8795	9065	18760	1223	3120	,,	4343	1489	344

Standplaatsen van de zendelingen.		Aantal der gemeenten en bij gemeenten	Samenstelling der gemeenten en bij-gemeenten op ult. 1902.							Aantal van de in 1902					
							Aantal lidmaten.			gedoopten.				aangenomen lidmaten.	gesloten huwelijken.
			Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Totaal	Volwassenen.	Kinderen in echt geboren.	Kinderen buiten echt geboren.	Totaal.		
Afd. Padang Lawas (res. Tapanoeli).															
Sipiongot	R. Z.	9	89	88	288	465	89	88	177	6	5	41	52	"	6
Nog niet onder geregeld bestuur gebracht gebied in de Toba-landen.															
Tangomboesan in het landschap Oe'oean	id.	4	71	44	97	212	71	44	115	15	17	"	32	"	2
Djandi Matogoe	id.	2	36	24	48	108	33	24	57	"	4	"	4	2	1
Loemban na Bolon	id.	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Palipi, op het schiereiland Samosir (Toba-meer)	id.	1	5	6	1	12	5	6	11	6	1	"	7	4	1
Nainggolan	id.	1	17	10	1	28	17	10	27	"	1	"	1	1	
		†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Afd. Siboga (res. Tapanoeli)															
Siboga	id.	12	222	280	774	1276	222	280	502	14	71	"	85	9	6
Simanosor in het landschap Borbor	id.	6	32	44	55	131	32	44	76	2	7	"	9	133	"
		18	254	324	829	1407	254	324	578	16	78	"	94	142	6
Eiland Nias (res. Tapanoeli).															
Goenoeng Sitoli	id.	3	184	212	355	751	175	202	377	68	59	"	127	13	6
Dahana	id.	1	103	182	394	679	103	150	253	52	78	"	130	"	5
Ombalata	id.	3	370	439	466	1275	325	360	685	48	91	"	139	7	5
Id	id.	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Goemboe Hoemene	id.	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Sogoe Adoe	id.	2	89	117	196	402	88	116	204	94	94	"	188	27	"
Lolowoea	id.	2	73	113	148	334	73	113	186	179	116	"	295	"	
Lahagoe	id.	1	72	66	70	208	72	66	138	62	29	"	91	"	2
Lolomboli	id.	1	10	11	15	36	10	11	21	38	25	"	63	"	"
Siromboe	id.	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Togin Bogi	id.	1	70	80	74	224	70	80	150	52	23	"	75	"	3
Nako-eilanden	id.	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Hoemene	id.	3	415	444	474	1333	415	444	859	45	78	"	123	12	15
Tadora	id.	2	134	152	228	514	134	152	286	67	70	"	137	5	6
		†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Padangsche Bovenlanden.															
Sawah Loento	id.	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Padangsche Benedenlanden.															
Padang	id.	1	61	2	1	64	57	2	59	15	"	"	15	16	"

Standplaatsen van de zendelingen.		Aantal der gemeenten en bij-gemeenten.	Samenstelling der gemeenten en bij-gemeenten op ult. 1902.							Aantal van de in 1902					
			Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.	Aantal lidmaten.			gedoopten.				aangenomen lidmaten	gesloten huwelijken.
							Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Volwassenen.	Kinderen in echt geboren.	Kinderen buiten echt geboren.	Totaal.		
Poeloe Telo (Batoe-eilanden) .	L. Z.	1	30	31	51	112	30	31	61	6	11	,,	17	6	3
Sigata (id.)	id.	1	11	14	13	38	11	14	25	6	3	,,	9	3	,,
Mentawei-eilanden *m*) . . .	R. Z.	1	2	1	4	7	2	1	3	3	4	,,	7	3	,,
		4	104	48	69	221	100	48	148	30	18	,,	48	28	3
Oostkust van Sumatra.															
Boeloeh Hawar.	N. Z. G.	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
Sibo Langit	id.	3	11	6	26	43	10	1	11	4	1	,,	5	,,	2
Boekoem	id.	3	11	6	15	32	4	4	8	,,	,,	,,	,,	,,	,,
		6	22	12	41	75	14	5	19	4	1	,,	5	,,	2
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.															
Bandjermasin	R. Z.	4	83	68	121	272	82	65	147	6	6	,,	12	8	4
Kwala Kapoeas (Beneden-Kapoeas)	id.	1	146	157	265	568	146	157	303	4	22	,,	26	7	2
Masaram Kapoeas (id.) . . .	id.	1	16	13	25	54	16	13	29	1	3	,,	4	1	1
Mandoemai (Beneden-Kahajan)	id.	2	135	150	167	452	139	151	290	7	23	1	31	7	2
Pangkoh (id.)	id.	3	62	58	151	271	62	58	120	5	5	,,	10	,,	,,
Pahandoet (id.)	id.	3	23	26	26	75	16	18	34	,,	5	1	6	,,	,,
Tameang Lajang (afd. Doesoenlanden)	id.	4	65	59	78	202	55	45	100	1	5	5	11	1	1
Beto (id.)	id.	1	35	30	49	114	35	30	65	2	2	1	5	2	,,
		19	565	561	882	2008	551	537	1088	26	71	8	105	26	10
Menado.															
(*Afd. Gorontalo*)															
Poso aan de Tominibocht .	N. Z. G.	1	64	21	50	135	27	15	42	,,	5	2	7	,,	1
Sangi- en Talauer-eilanden (Afd. Menado).															
Tagoelandang op het eiland van dien naam (Sangi-eilanden)	S. T. Z.	11	1158	1343	670	3171	151	348	499	21	120	16	147	35	27
Manganitoe (id.).	id.	25	1901	1929	4201	8031	473	899	1372	4	137	534	675	20	31
Taboekan (id.)	id.	22	2019	1259	3104	6382	378	697	1075	30	92	252	374	95	24
Tamako (id.)	id.	14	1296	1115	6827	9538	500	688	1188	22	81	195	298	53	40
Oeloe op Siauw (id.)	id.	10	1128	1402	782	3312	225	430	655	64	104	16	184	87	40
Raines (Talauer eilanden) . .	id.	34	1073	1033	1364	3476	742	904	1646	,,	208	,,	208	,,	85
Beo (id.)	id.	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Maronge (id.)	id.	6	†	†	†	3101	514	802	1316	96	118	,,	214	92	21
Kabeharoewan (id.).	id.	9	†	†	†	1554	629	437	1066	255	293	,,	548	281	48
Ondong (eiland Siauw) . . .	id.	22	2025	2641	2006	6672	412	963	1375	221	235	181	637	307	271
		†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†

m) Deze post is in 1902 opgericht.

Standplaatsen van de zendelingen.		Aantal der gemeenten en bij-gemeenten.	Samenstelling der gemeenten en bij-gemeenten op ult. 1902.							Aantal van de in 1902					
							Aantal lidmaten.			gedoopten.				aangenomen lidmaten	gesloten huwelijken.
			Mannen	Vrouwen	Kinderen.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Volwassenen.	Kinderen in echt geboren.	Kinderen buiten echt geboren.	Totaal.		
Celebes en onderhoorigheden.															
Tanette (onderafd. Boeloekomba)	U. Z.	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Tanetteya (onderafd. Binamoe	id.	2	5	2	1	8	2	1	3	„	1	„	1	„	„
		†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Amboina.															
Tifoe (eiland Boeroe)	id.	12	400	358	990	1748	160	120	280	25	74	1	100	55	27
Woemasisi (id.)	id.	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
		†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Ternate.															
Eiland Halmaheira.															
Duma	id.	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Tobelo	id.	14	638	768	692	2098	23	37	60	16	83	„	99	12	16
Kau	id.	13	462	470	581	1501	„	1	1	33	69	2	104	„	5
Sidangali	id.	1	16	17	31	64	„	„	„	29	25	„	54	„	1
Dorume	id.	11	99	111	126	336	2	„	2	7	16	2	25	„	2
		†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Noordkust van Nederlandsch Nieuw-Guinea.															
Mansinam op het eiland Manaswari	id.	1	28	32	30	90	24	25	49	1	5	„	6	„	3
Windesi	id.	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Jendé op het eiland Rhoon	id.	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Kwawi (Dorehbaai)	id.	3	49	38	37	a) 124	31	28	a) 59	„	2	„	2	„	1
		†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Timor en onderhoorigheden															
Melolo (eiland Soemba)	G. Z.	1	85	103	188	376	18	20	38	„	9	2	11	„	„
Kabaniroe (id.)	id.	1	79	66	139	284	55	49	104	1	„	3	4	„	4
Seba (eiland Savoe)	id.	7	901	1049	1438	3388	80	120	200	16	45	35	96	35	18
		9	1065	1218	1765	4048	153	189	342	17	54	40	111	35	22

a) Hieronder 22 Christenen van de vestiging te Merauke (Zuid-Nieuw-Guinea), waarvan 12 lidmaten.

In aansluiting aan de in K. V. 1902 verstrekte soortgelijke opgaaf, over het tijdvak 16 April 1901 t/m ult. Juni 1902, volgt hier een overzicht der in het tijdvak 1 Juli 1902 t/m ult. Juni 1903 genomen regeeringsbeschikkingen, betreffende de toelating (of intrekking van de toelating) tot uitoefening van hun dienstwerk, zoowel van zendelingen als van hulpzendelingen.

NAMEN DER ZENDELINGEN.	Standplaats.	Ressort voor hetwelk de bijzondere toelating, bedoeld bij art. 123 van het Regeeringsreglement, verleend is.	Gouvernementsbesluit, waarbij de toelating is verleend voor het tegenwoordig ressort.	Gouvernementsbesluit, waarbij aan den zendeling *voor het eerst* toelating tot uitoefening van het zendingswerk in Nederlandsch-Indië is verleend.	TOELICHTINGEN.
			Nederlandsche Zendingsvereeniging te Rotterdam.		
J. Verhoeven.	Soemedang.	Preanger Regentschappen.	24 Juli 1902 n°. 26.	6 Juni 1878 n°. 14	De toelating is verleend met uitbreiding van die van Juni 1878, welke alleen voor de residentie Cheribon gold.
			Zending van de Gereformeerde Kerken in Nederland onder Mohammedanen en Heidenen.		
S. van der Ley.	Djokjakarta.	Semarang en Rembang.	22 Oct. 1902 n°. 3	22 Oct. 1902 n°. 3.	De uitoefening van geneeskundige praktijk in zijne hoedanigheid als arts, zal een der middelen zijn om het door hem beoogde doel, de verbreiding van het Evangelie, te bereiken.
S. J. D. Esser.	Djokjakarta.	Djokjakarta.	7 Juni 1903 n°. 15.	7 Juni 1903 n°. 15.	Als voren.
			Utrechtsche Zendingsvereeniging te Utrecht.		
J. L. D. van der Roest.	. . . .	Eiland Halmahera (res. Ternate en onderhoorigheden).	18 Nov. 1902 n°. 7.	28 Maart 1899 n°. 34.	De toelating is verleend met uitbreiding van die van Maart 1899, welke alleen voor Noord-Halmahera gold.
J. A. F. Schut.	. . . .	id.	22 Oct. 1902 n°. 4.	5 Aug. 1896 n°. 15.	De toelating is verleend met intrekking van die van Aug. 1896, welke voor de gouvernementslanden van het gouvernement Celebes en onderhoorigheden gold.
			Rijnsche Zendingsvereeniging te Barmen (Pruissen).		
J. Wilkening.	. . . .	Dajaksche streken (res. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo).	24 Juli 1902 n°. 25.	24 Juli 1902 n°. 25.	
K. L. Gräb.	. . . .	Afdeeling Toba en Silindoeng (res. Tapanoeli).	25 Sept. 1902 n°. 12.	25 Sept. 1902 n°. 12.	
H. J. Rabeneck.	. . . .	Eiland Nias (Sumatra's Westkust) en wel bepaaldelijk in dat gedeelte hetwelk gelegen is ten noorden der lijn Oedjoeng Seromboe—Oedjoeng Goenoeng Lemboe der onderafd. Nias.	6 Febr. 1903 n°. 29.	6 Febr. 1903 n°. 29.	Voor het oprichten van stations buiten het rechtstreeksch gebied is telkenmale eene nadere vergunning van den Gouverneur van Sumatra's Westkust noodig.
L. Hippenstiel.					
G. H. Simon.	. . . .	Landschappen Raja en Panei (res. Oostkust van Sumatra.	25 Juni 1903 n°. 15.	10 Sept. 1897 n°. 8 26 Sept. 1900 n°. 1.	De toelating is verleend met intrekking van die van 10 Sept. 1897 en 26 Sept. 1900, welke respectievelijk voor de afdeeling Padang Lawas, met uitzondering der landschappen Oeloe Baroemon en Soea (res. Tapanoeli), en voor de afd. Toba en Silindoeng (res. Tapanoeli) golden.
			Doopsgezinde Zendingsvereeniging te Amsterdam.		
J. Thiessen.	Pakantan.	Afd. Mandeling en Angkola (res. Tapanoeli).	1 Sept. 1902 n°. 11.	1 Sept. 1902 n°. 11.	Tegen de uitoefening van zendingswerk in de onderafdeeling Groot-Mandeling en Batang Natal van voornoemd gewest, bestaat bezwaar, waarom de bijzondere toelating aldaar niet is verleend.
			Salatiga-Zending te Utrecht.		
G. A. Zimmerbeutel.	Kedoe	Kedoe.	15 Juli 1902 n°. 29.	5 Aug. 1890 n°. 12. 24 Febr. 1891 n°. 26.	De toelating is verleend met uitbreiding van die van Aug. 1890 en Febr. 1891, welke respectievelijk van de residentiën Semarang en Rembang golden.

NAMEN DER ZENDELINGEN.	Standplaats.	Ressort voor hetwelk de bijzondere toelating, bedoeld bij art. 123 van het Regeerings-reglement, verleend is.	Gouvernements-besluit, waarbij de toelating is verleend voor het tegenwoordig ressort.	Gouvernements-besluit, waarbij aan den zendeling *voor het eerst* toelating tot uitoefening van het zendingswerk in Nederlandsch-Indië is verleend.	TOELICHTINGEN.
Vereeniging voor Evangelisatie onder de militairen in Nederlandsch-Indië te Harderwijk.					
J. Weber.	Koeta Radja.	Atjèh en onderhoorigheden.	25 Oct 1902 n°. 7.	25 Oct. 1902 n°. 7.	
Buiten verband tot eenig kerkgenootschap.					
A. Vermeer.	Buitenzorg.	Batavia.	7 Aug. 1902 n°. 21.	7 Aug. 1902 n°. 21.	

HULPZENDELINGEN.

Verleende toelatingen.		Verleende toelatingen.	
Namen der hulpzendelingen, benevens datum en n°. der gouv. besluiten, waarbij hun de toelating verleend is.	Ressort voor hetwelk toelating is verleend.	Namen der hulpzendelingen, benevens datum en n°. der gouv. besluiten, waarbij hun de toelating verleend is.	Ressort voor hetwelk toelating is verleend.
A. Manasse (3 Oct. 1902 n°. 29).	Residentie Semarang, met standplaats Koedoe.	Amin (21 Dec. 1902 n°. 4).	Residentie Besoeki, met standplaats Bondowoso.

B. ROOMSCH-KATHOLIEKE EEREDIENST.

1°. STATIËN VOOR EUROPEANEN.

Volg-nummer.	Standplaatsen.	Bijbehoorende kerkelijke afdeeling.	Zielental der R.-K. bevolking op ult. 1902. Europeanen en met hen gelijkgestelden. Civielen.	Militairen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.	Totaal.	Aantal gedoopten in 1902. Kinderen in echt geboren.	Kinderen buiten echt geboren.	Volwassenen.	Totaal.	Aantal van hen die in 1902 de eerste H. Communie deden.	Aantal van in 1902 ingezegende huwelijken.	Aantal dienstdoende geestelijken op ult. 1902: van landswege bezoldigd. Geestelijke van den 1sten rang (Apost. Vicaris)	Geestelijken van den 2den rang. Pastoors.	Geestelijken van den 2den rang. Onderpastoors.	Geestelijken van den 3den rang.	buiten bezwaar van den lande. Hulppriesters.	buiten bezwaar van den lande. Missionarissen.	Totaal.
1	Batavia.	Omvattende de residentie Batavia (met uitzondering van de afdeeling Buitenzorg), alsmede de residentie Bantam. Na verkregen machtiging wordt voorts de residentie Lampongsche Districten tweemaal 's jaars bezocht	2976	1158	139	82	4355	218	119	46	383	119	43	1	„	a) 3	b) 2	1	„	7
2	Buitenzorg.	Omvattende de afdeeling Buitenzorg (residentie Batavia) en het regentschap Tjiandjoer (residentie Preanger Regentschappen) .	787	137	17	„	941	34	29	2	65	51	5	„	1	1	„	„	„	2
3	Cheribon.	Omvattende de residentiën Cheribon en Preanger Regentschappen (wat dit laatste gewest betreft, met uitzondering van het regentschap Tjiandjoer) en de voormalige residentie Tegal	898	445	2	2	1347	42	42	5	89	35	12	„	1	„	„	1	„	2
4	Semarang.	Omvattende de residentie Semarang (met uitzondering van de afdeeling Ambarawa), zoomede de residentiën Pekalongan (met uitzondering van de voormalige residentie Tegal) en Rembang	2594	244	79	17	2934	124	116	20	260	152	53	„	1	2	„	1	„	4
5	Ambarawa	Omvattende de afdeeling Ambarawa (residentie Semarang) benevens de residentie Soerakarta	1295	753	35	„	2083	57	65	1	123	33	4	„	„	„	„	c) 1	„	1
6	Madioen.	Omvattende de residentiën Madioen en Kediri . . .	1150	85	„	„	1235	50	33	4	87	19	6	„	1	„	„	„	„	1
7	Malang.	Omvattende de residentie Pasoeroean (met uitzondering van de voormalige residentie Probolinggo) .	854	265	„	„	1119	40	29	„	69	31	9	„	„	„	„	d) 2	„	2
8	Djokjakarta.	Omvattende de residentie Djokjakarta, de voormalige residentie Bagelen (met uitzondering van de voormalige afdeeling Ledok, residentie Kedoe), zoomede de afdeeling Tjilatjap (residentie Banjoemas) . . .	1614	242	5	40	1901	56	83	2	141	30	16	„	„	e) 1	„	1	„	2
9	Magelang.	Omvattende de residentie Kedoe (met uitzondering van de voormalige residentie Bagelen, behalve de voormalige afdeeling Ledok) benevens de afdeelingen Bandjarnegara, Poerbolinggo en Poerwakerta (residentie Banjoemas) en de hoofdplaats Banjoemas.	487	661	„	„	1148	24	42	3	69	25	2	„	1	1	„	„	„	2

a) Een dezer geestelijken draagt den titel van waarnemend pastoor.

b) Een dezer geestelijken is de pastoor van Singkawang (Westerafdeeling van Borneo), wien Batavia tijdelijk tot standplaats is aangewezen.

c) Deze geestelijke draagt den titel van pastoor.

d) Een dezer geestelijken draagt den titel van pastoor.

e) Deze geestelijke draagt den titel van tijdelijk pastoor.

Volgnummer.	Standplaatsen.	Bijbehoorende kerkelijke afdeeling.	Zielental der R.-K. bevolking op ult. 1902. Europeanen en met hen gelijkgestelden. Civielen.	Militairen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.	Totaal.	Aantal gedoopten in 1902. Kinderen in echt geboren.	Kinderen buiten echt geboren.	Volwassenen.	Totaal.	Aantal van hen die in 1902 de eerste H. Communie deden.	Aantal van in 1902 ingezegende huwelijken.	Aantal dienstdoende geestelijken op ult. 1902: van landswege bezoldigd. Geestelijke van den 1sten rang (Apost. Vicaris)	Geestelijken van den 2den rang. Pastoors.	Geestelijken van den 2den rang. Onderpastoors.	Geestelijken van den 3den rang.	buiten bezwaar van den lande. Hulppriesters.	buiten bezwaar van den lande. Missionarissen.	Totaal.
10	Soerabaja.	Omvattende de residentiën Soerabaja, Besoeki, Madoera en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en de voormalige residentie Probolinggo . . .	3685	402	18	19	4124	140	80	35	255	113	24	„	1	2	1	„	„	4
11	Padang.	Omvattende het gouvernement Sumatra's Westkust en de residentie Benkoelen	680	522	„	5	1207	46	38	2	86	24	11	„	„	1	c) 1	1	„	3
12	Koeta Radja (tijdelijk).	Omvattende het gouvernement Atjèh en onderhoorigheden. (Na verkregen machtiging worden voorts de noordelijke havens van Sumatra's Westkust éénmaal 's jaars bezocht).	64	815	18	25	922	17	28	10	55	9	3	„	1	„	„	„	„	1
13	Medan (vacant).	Omvattende de residentie Oostkust van Sumatra. .	286	79	„	165	530	31	8	6	45	4	7	„	„	„	„	„	„	„
14	Soengeislan (vacant).	Omvattende de residentiën Banka en onderhoorigheden, Palembang en Riouw en onderhoorigheden	150	425	„	177	752	6	6	1	13	2	2	„	„	„	„	„	„	„
15	Singkawang (vacant).	Omvattende de residentie Westerafdeeling van Borneo (uitgenomen de afdeeling Sintang) en de assistent-residentie Billiton	46	66	„	171	283	19	„	8	27	3	2	„	„	„	„	„	„	„
16	Makasser (vacant) f)	Omvattende het Gouvernement Celebes en onderhoorigheden	a) 129	102	g) 18	„	249	8	2	„	10	„	1	„	„	„	„	„	„	„
		Totaal voor de vermelde 16 statiën.	17695	6401	331	703	25130	912	720	145	1777	650	200	1	7	11	4	8	„	31

f) De statie wordt, na verkregen machtiging, 4 malen 's jaars bezocht door een der geestelijken van Maumeri, terwijl het eiland Lombok door een der geestelijken te Soerabaja 6 malen 's jaars wordt bezocht, zoolang de statie Makasser vacant is.

g) Deze cijfers zijn die van 1901.

2°. STATIËN VOOR INLANDSCHE CHRISTENEN (WAARONDER BEGREPEN ZOOWEL DE GEVESTIGDE GEMEENTEN ALS DE ZENDINGSPOSTEN).

Volgnummer.	Standplaatsen.	Bijbehoorende kerkelijke afdeeling.	Aantal Roomsch-katholieke inlandsche Christenen op ult. 1902. Inlanders.	Vreemde oosterlingen.	Totaal.	Aantal der in 1902 gedoopten. Kinderen in echt geboren.	Kinderen buiten echt geboren.	Volwassenen.	Totaal.	Aantal van hen die in 1902 de eerste H. Communie deden.	Aantal in 1902 ingezegende huwelijken.	Aantal dienstdoende geestelijken op ult. 1902: van landswege bezoldigd. Geestelijke van den 1sten rang.	Geestelijken van den 2den rang. Pastoors.	Onderpastoors.	Geestelijken van den 3den rang.	buiten bezwaar van den lande. Hulppriesters.	Missionarissen.	Totaal.
		Gevestigde gemeenten.																
1	Menado.	Omvattende de residentiën Menado, Amboina en Ternate.	6586	„	6586	260	2	167	429	154	33	„	1	„	1	1	„	3
2	Larantoeka. (Flores).	Omvattende de noordoost- en de oostkust van Flores, de eilanden Adonara, Lomblen, Alor, Solor en andere tot die groep behoorende eilanden, zoomede de hoofdplaats Koepang (res. Timor en onderhoorigheden)	7444	„	7444	190	15	14	219	137	35	„	1	„	2	2	„	5
3	Maumeri.	Omvattende Midden-Flores en de noord- en zuidzijde van dat eiland (gemeenten te Maumeri, Koting, Nila, Sika en Lela)	8327	„	8327	252	11	66	329	136	39	„	„	2	1	1	„	4
		Zendingsposten																
4	Moentilan.	Omvattende de voormalige afdeeling Moentilan (residentie Kedoe) en de aangrenzende afdeelingen van dat gewest.	85	„	85	3	„	21	24	„	1	„	„	„	„	„	1	1
5	Mendoet.	Omvattende het onderdistrict Mendoet (res. Kedoe) en aangrenzende plaatsen	98	„	98	1	„	8	9	2	2	„	„	„	„	„	1	1
6	Tandjoeng Sakti.	Omvattende de afdeeling Mana en Pasoemah Oeloe Mana (res. Benkoelen)	410	„	410	30	3	30	63	9	8	„	„	„	1	„	„	1
7	Nanga Sedjiram (vacant).	Omvattende de afdeeling Sintang (res. Westerafdeeling van Borneo)	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
8	Langoer op Klein-Kei.	Omvattende het eiland Groot-Kei, de verdere Kei-eilanden en de westelijk gelegen Kei-, Tanimbar-, Tajadoe- en Koer-eilanden (res. Amboina) . .	1118	„	1118	124	3	154	281	127	43	„	„	„	„	„	2	2
9	Bomphia (vacant).	Omvattende Oost-Ceram (res. Amboina)	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
10	Djeniloe.	Omvattende de landschappen der onderafdeeling Boeloe (res. Timor en onderhoorigheden)	1924	„	1924	57	14	23	94	33	11	„	„	„	1	„	1	2
11	Kapaur (zuidwestkust van Nieuw-Guinea) (vacant).	. . . .	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
12	Singaradja (vacant).	Hoofdplaats Singaradja der res. Bali en Lombok.	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
		Totaal Roomsch-katholieke inlanders en met hen gelijkgestelden in de statiën bedoeld sub 2°.	25992	„	25992	917	48	483	1448	598	172	„	2	2	6	4	5	19
		Id. id. in de statiën bedoeld sub 1°.	331	703	1034	912	720	145	1777	650	200	1	7	11	4	8	„	31
		Totaal Roomsch-katholieke Europeanen en met hen gelijkgestelden bedoeld sub. 1°. .	. . . .	. . . .	24096													
		Id. id. in de statiën bedoeld sub 2°.	. . . .	. . . .	h) 307	„	„	„	„	„	„							
		Totaal-generaal . . .	. . . .	. . . .	51429	1829	768	628	3225	1248	372	1	9	13	10	12	5	i) 50

h) Hieronder 25 militairen te Merauke, welke plaats dit jaar met speciale vergunning van de Regeering is bezocht door den pastoor van Langoer.

i) Bovendien 4 inlandsche en Chineesche geestelijken, welke van landswege bezoldigd worden, en wel te Batavia 1, te Soengeislan 1 en te Singkawang 2.

C. GEREFORMEERDE KERKEN. *a*)

STANDPLAATSEN DER PREDIKANTEN.	Aantal predikanten aanwezig op ult. 1902.	Verdeeling der in de volgende kolommen opgegeven cijfers naar den landaard der personen.	Aantal lidmaten op ult. 1902.	Aantal tot het H. Avondmaal toegelaten lidmaten op ult. 1902.	Aantal lidmaten in 1902 voor het eerst tot het H. Avondmaal toegelaten.	Aantal gedoopten gedurende 1902. Kinderen in echt geboren.	Aantal gedoopten gedurende 1902. Kinderen buiten echt geboren.	Aantal gedoopten gedurende 1902. Volwassenen.	Aantal in 1902 ingezegende huwelijken	Aantal catechisanten gedurende 1902.
Batavia	1	Eur.	487	247	18	12	„	2	2	75
		Inl.	89	56	2	„	„	1	1	14
		Vr. oost.	37	20	5	„	„	2	„	15
Soerabaja	1	Eur.	74	45	2	2	„	„	2	35
		Inl.	10	9	„	„	„	„	„	„
		Vr. oost.	6	6	„	„	„	„	„	„

a) Andere kerkelijke vereenigingen zijn de „Britsch-Protestantsche gemeente" te Batavia en de „Armenische gemeente op Java". De eerste had op ult. 1902 5 lidmaten; de laatste aan welke één geestelijke (te Batavia) is verbonden, telde op gemeld tijdstip 50 lidmaten. Het aantal door dien geestelijke in 1902 gedoopte kinderen bedroeg 2.

Bijlage P.

(Zie hoofdstuk K, afd. IV, van het verslag.)

OPGAVEN,

voor zooveel ontvangen, betreffende de in Nederlandsch-Indië bestaande

WEESHUIZEN EN ANDERE INSTELLINGEN

OF

VEREENIGINGEN VAN LIEFDADIGHEID,

ZOOMEDE

UITKEERINGSFONDSEN EN SPAARBANKEN,

meerendeels over

1902.

1°. Weeshuizen en gestichten tot verzorging van oude lieden, gebrekkigen, enz.

GESTICHTEN of VEREENIGINGEN.	Aantal verpleegden bij het einde van:		VERDERE BIJZONDERHEDEN.
	1901.	1902.	
Parapatan-weezengesticht, te Batavia.	68 (41 jongens en 27 meisjes).	76 (49 jongens en 27 meisjes).	*a*) †
Protestantsch Diaconie wees- en armenhuis, te Weltevreden (Batavia).	24 (14 jongens en 10 meisjes).	25 (14 jongens 9 meisjes en 2 vrouwen).	De ontvangsten bedroegen in 1902 f 55 285 (hieronder de opbrengst van eene geldloterij) en de uitgaven f 17 229, waarvan f 5252 aan bedeelingen.
Djati-gesticht, te Batavia (voor hulpbehoevende en verwaarloosde kinderen).	53 (8 jongens en 45 meisjes).	52	†
Vincentius-gesticht voor verlaten kinderen (meisjes), te Weltevreden (Batavia).	75	74	Zie bijlage Q van K. V. 1902.
St. Jozef-stichting voor verlaten kinderen (jongens), te Weltevreden (Batavia).	36	35	
Huis voor onverzorgde Indo-Europeesche en inlandsche christenvrouwen, te Weltevreden (Batavia).	†	†	†
Oudevrouwenhuis, te Weltevreden.	†	†	†
Jongens-weeshuis van het Hulpfonds van den H. Vincentius à Paulo, te Buitenzorg.	*b*) 134	*b*) 163	De 163 verpleegden (80 weezen of halve weezen, die geheel ten laste komen der inrichting, 47 militaire pupillen en 36 kinderen, van welker ouders of voogden eene geringe geldelijke bijdrage wordt ontvangen) bezochten de lagere scholen te Buitenzorg en ontvingen bovendien van 3 onderwijzers 's avonds les. Aan jongens, die daarvoor aanleg hebben, worden ook lessen gegeven in de instrumentale en vocale muziek, terwijl allen aan de gymnastiekklessen deelnemen. De gezondheidstoestand was over het algemeen gunstig. Een jongen overleed aan een hartkwaal. De ontvangsten der vereeniging hebben in 1902 bedragen f 43 652, met inbegrip van f 12 000 gouvernements-subsidie; de uitgaven bedroegen f 49 449.
Bedelaarsgesticht, te Tegal.	63 (25 mannen, 18 vrouwen en 20 kinderen).	53 (22 mannen, 21 vrouwen en 10 kinderen).	Zie bijlage Q van K. V. 1902.
Protestantsch weeshuis, te Semarang.	200 (103 jongens en 97 meisjes).	155 (100 jongens en 55 meisjes).	Van de 155 verpleegden onderwierpen er zich 12 aan het klein-ambtenaars-examen, waarvan er 11 slaagden; 2 meisjes bezochten de normaalschool en 7 jongens de ambachtsschool. Met het oog op het steeds toenemend aantal leerlingen kan eene uitbreiding en verbouwing van de schoollokalen in de naaste toekomst urgent geacht worden. De gezondheidstoestand was over het algemeen gunstig. Er werden 327 ziektegevallen behandeld, waarvan er 179 werden veroorzaakt door malaria, 30 kinderen leden aan waterpokken, 8 aan longontsteking, 11 aan bronchitis, 1 aan cholera (met doodelijken afloop) en 1 aan tuberculose. De ontvangsten in 1902 bedroegen, met inbegrip der gouvernementssubsidie, f 53 655 en de uitgaven f 62 537.
Roomsch-katholiek weeshuis, te Semarang.	279 (95 jongens en 184 meisjes).	282 (107 jongens en 175 meisjes).	Het aantal voor rekening van den lande verpleegde weezen bleef 220 bedragen (70 jongens en 150 meisjes), daar de opengevallen plaatsen van 14 jongens en 38 meisjes weder werden aangevuld. Voor rekening der inrichting, dan wel voor die van particulieren, kwamen op ult. 1902 37 jongens en 25 meisjes. De ontvangsten, met inbegrip van de gouvernementssubsidie van f 45 140, bedroegen f 52 322 en de uitgaven f 50 941. Het voordeelig saldo, ad f 1381, is aangewend ter gedeeltelijke dekking van het nadeelig saldo over 1901, groot f 3408, dat alzoo werd teruggebracht tot f 2027.
Proveniers- of oudemannenhuis, te Semarang.	58	56	Deze inrichting is bestemd tot huisvesting van gegageerde militairen, schepelingen en anderen, die door lichaamsgebreken of ouderdom belet worden den lande langer te dienen en tevens geen middelen bezitten om genoegzaam in hun onderhoud te voorzien. Inlandsche niet-Christenen zijn uitgesloten. De toegelatenen moeten hoofdzakelijk van hun gagement of pensioen leven, doch krijgen van landswege bovendien beddegoed, kleederen en rantsoenen. Op ult. 1902 waren opgenomen 22 Europeanen (10 Nederlanders, 4 Duitschers, 4 Belgen, 2 Zwitsers en 2 Franschen), 7 kleurlingen, 20 Amboineezen en 7 Afrikanen. In den loop van 1902 zijn 33 verpleegden afgevoerd, waaronder 7 wegens misbruik van sterken drank, terwijl 31 nieuwe werden toegelaten.
Bedelaarsgesticht, te Patjerongan (Semarang).	139	145	In 1902 bedroegen de ontvangsten f 4754 en de uitgaven f 10 904, zoodat f 6150 moest worden gesuppleerd. De kosten van dat gesticht worden, ingevolge Gouv. Bt. 6 Juni 1865 n°. 28, hoofdzakelijk bestreden uit liefdegiften, terwijl het tekortkomende in de eerste plaats wordt aangevuld uit de fondsen van het Chineesch hospitaal te Semarang, na kwijting van de uitgaven voor dat hospitaal. Hetgeen dan nog mocht ontbreken wordt bijgepast uit de fondsen van het Chineesch hospitaal te Batavia.

a) Waar een † is ingevuld ontbreken de opgaven.

b) Deze opgaaf betreft niet de sterkte bij het einde van het opgegeven jaar, maar het totaal der in de verplegingslijsten gedurende elk der beide jaren ingeschreven geweest zijnde verpleegden.

GESTICHTEN of VEREENIGINGEN.	Aantal verpleegden bij het einde van:		VERDERE BIJZONDERHEDEN.
	1901.	1902.	
Verzorgingsgesticht, te Soerakarta.	61 (37 jongens en 24 meisjes).	54 (28 jongens en 26 meisjes).	Dit gesticht staat onder beheer van de te Soerakarta gevestigde Vrijmetselaarsloge. Het dagelijksch toezicht wordt uitgeoefend door een binnenregent en eene regentes, onder wie eene oppasseres, alsmede de noodige inlandsche bedienden werkzaam zijn. Opgenomen worden alleen kinderen van ouders, gevestigd op de verschillende landbouwondernemingen in de residentie Soerakarta, die niet genoegzaam bemiddeld zijn om een hoog kostgeld te betalen. Het kostgeld wordt berekend naar evenredigheid van het inkomen der ouders. Vier jongens legden met goed gevolg het klein-ambtenaarsexamen af, 2 werden geplaatst op de Semarangsche ambachtsschool, en 1 bij 's lands plantentuin te Buitenzorg ter opleiding voor den landbouw, 1 trad in militairen dienst en 1 vond plaatsing op een suikerfabriek, terwijl 1 tijdelijk is tewerkgesteld op eene landbouwonderneming. Alle jongens krijgen 2 maal per week scherm-, en éénmaal gymnastiekles in de inrichting, terwijl dagelijks vrije oefening in de gymnastiek plaats heeft. De meisjes ontvangen onderricht in naai- en verstelwerk, terwijl een vijftal deelneemt aan de lessen in fraaie handwerken. De kinderen bezoeken de Europeesche scholen ter hoofdplaats.
Verzorgingsgesticht, te Djokjakarta.	40 (19 jongens en 21 meisjes).	38	De ontvangsten bedroegen over 1902 f 7404, en de uitgaven f 6089. De gezondheidstoestand liet in het algemeen niets te wenschen over.
Jongens-weezeninrichting, te Soerabaja.	97 (82 internen en 15 externen). c)	114 (96 internen en 18 externen) c)	Gedurende het op 31 Maart 1902 afgesloten boekjaar zijn afgevoerd 14 internen, van wie er 8 onder voogdij der hoofdcommissie bleven, 1 in militairen dienst trad, 1 overleed en 1 aan de moeder is teruggegeven, terwijl 3 militaire pupillen op de militaire school te Meester-Cornelis zijn geplaatst. Opgenomen werden 28 pupillen, onder wie 17 militaire. Van de onder voogdij der hoofdcommissie geplaatsten zijn er 5 afgevoerd. Van de 96 internen zijn 70 niet-militaire pupillen, waarvan 11 hebben voldaan aan het klein-ambtenaarsexamen, en 5 aan het toelatingsexamen tot de burger-avondschool te Soerabaja, terwijl 21 pupillen in verschillende betrekkingen en ambachten werkzaam zijn. Alle pupillen, behalve zij die in eenig ambacht werkzaam zijn, bezoeken de openbare lagere school, die in de inrichting gevestigd is. Vier externe pupillen zijn bij 's lands plantentuin in opleiding, 2 voor de horti- en 2 voor de agricultuur. De gezondheidstoestand liet over het algemeen niets te wenschen over. Gedurende 1902 is f 4621 rente gekweekt en aan giften en contributiën f 7244 ontvangen. Het totaal der inkomsten (met inbegrip der gouvernementssubsidie, ad f 6000) bedroeg f 26 285 en dat der uitgaven f 29 800.
Protestantsch weeshuis, te Soerabaja.	39	40	In 1902 verlieten 3 weezen het gesticht; opgenomen werden 4 weezen. Het aantal weezen, die onder toezicht van het bestuur bleven, doch buiten het gesticht in betrekking waren, bedroeg op ult. 1902 5. De ontvangsten bedroegen f 9517 en de uitgaven f 10 683.
Roomsch-katholiek weeshuis, te Soerabaja.	47 (10 jongens en 37 meisjes).	49 (12 jongens en 37 meisjes).	Het onderhoud der weezen, van welke er 12 buiten het gesticht verpleegd werden, geschiedt door het Hulpfonds van den H. Vincentius à Paulo. De ontvangsten, met inbegrip van het batig saldo over 1901, bedroegen f 8092 en de uitgaven f 8077.
Bedelaarsgesticht, te Semaroeng (Soerabaja).	13	25	Het gemiddeld aantal verpleegden gedurende 1902 bedroeg 25. De uitgaven worden bestreden uit liefdegiften, uit de renten van het uitgezet kapitaal van het Chineesch hospitaal en uit de bij art. 64 van Ind. St. 1828 n°. 46 bedoelde heffingen. Aan voeding, kleeding en andere benoodigdheden werd uitgegeven f 3064, en voor toezicht f 2860.
Gestichten van de vereeniging tot bevordering van Christelijk leven en onderling hulpbetoon, te Magelang (Kedoe).	210 (130 jongens en 80 meisjes).	239 (157 jongens en 82 meisjes).	Het aantal jongens op de tot de hoofdstichting te Magelang behoorende landbouwkolonie „Gombong Waloh" bedroeg op ult. 1902 16, terwijl in het opvoedingsgesticht „Bethanie" te Soekaboemi op ult. 1902 33 meisjes waren opgenomen. De uitgaven worden bestreden uit giften, contributies en een gouvernementssubsidie van f 6000.
Vereeniging tot verbetering van het lot der blinden in Nederlandsch-Indië, te Bandoeng.	—	9	Deze vereeniging heeft haar ontstaan voornamelijk te danken aan de „Vereeniging tot verbetering van het lot der blinden in Nederland en zijne koloniën" en stelt zich ten doel het verbeteren van het lot der blinden, zonder onderscheid van landaard of godsdienstige gezindheid, voor zooveel inlanders en vreemde oosterlingen betreft, alleen wanneer de maatschappelijke positie hunner ouders van dien aard is, dat de kinderen in aanmerking komen voor eene eenigszins geletterde opvoeding. Het Blinden-Instituut is 16 September 1901 met 2 leerlingen geopend. Alle leerlingen zijn internen. Voor één kind werd door de ouders eene tegemoetkoming betaald. Het onderwijs in het Instituut omvat voorloopig slechts het lezen, schrijven en rekenen. De gezondheidstoestand in het gesticht liet niets te wenschen over. De kosten worden hoofdzakelijk bestreden uit contributiën en liefdegiften en uit het door de bovengenoemde vereeniging in Nederland beschikbaar gesteld bedrag ad f 8000.
Immigranten-asyl, te Medan (Sumatra's Oostkust).	. . . in het gewone asyl en 87 in het lepra-asyl.	. . . in het gewone asyl en 84 in het lepra-asyl.	In deze, onder toezicht van het gewestelijk bestuur staande particuliere inrichting, voor welker vestiging en instandhouding indertijd een belangrijk fonds is bijeengebracht door belanghebbenden bij de tabaksondernemingen in de residentie Oostkust van Sumatra, wordt gezorgd voor afgeleefde, gebrekkige en aan krankzinnigheid of lepra lijdende gewezen werklieden dier ondernemingen (Chineezen en anderen), zoomede voor zoodanige zieke immigranten, die geen middelen hebben om zich elders te doen verplegen. Van de op ult.

c) Sterkte op 31 Maart van elk der opgegeven jaren.

GESTICHTEN of VEREENIGINGEN.	Aantal verpleegden bij het einde van:		VERDERE BIJZONDERHEDEN.
	1901.	1902.	
			1901 in het asyl aanwezige 87 lijders overleden er 7, werd er 1 door den landraad veroordeeld en deserteerden of vertrokken naar China 12, terwijl 1 vrouw uit die inrichting werd ontslagen, aangezien zij niet leproos bleek te zijn. Opgenomen werden 18 lijders, waaronder 1 vrouw. Gedurende 1902 is aan 10 behoeftige Europeanen ondersteuning verschaft, waaraan de sommen van f 73 en $ 396,30 zijn besteed.
Roomsch-katholieke opvoedingsgestichten voor kinderen van inlanders te Mendoet (Kedoe), te Tandjoeng Sakti (Oostkust van Sumatra), in de Minahasa (Menado), te Langgoer op Klein Kei (Amboina), zoomede in de residentie Timor: te Djeniloe en Filarang op Timor en te Larantoeka, Lela en Koting op Flores.	1950 (1124 jongens en 826 meisjes).	2090 (1222 jongens en 868 meisjes).	Deze voor inlanders bestemde opvoedingsgestichten, waarvan de kosten geheel door de Roomsch-katholieke missie worden gedragen, hebben, met uitzondering van die te Mendoet, in de Minahasa en te Langgoer, uitsluitend internen. Te Langgoer zijn internen en externen, in de Minahasa en te Mendoet alleen externen. De kinderen krijgen gewoon lager onderwijs, terwijl aan de oudere jongens eenig ambacht wordt geleerd. Te Larantoeka, Lela en in de Minahasa vindt men, behalve jongensscholen, ook meisjesscholen, waar ook onderricht wordt gegeven in vrouwelijke handwerken.
Vereeniging tot weezenverpleging in het huisgezin, te Padang.	8	10	Deze vereeniging trekt zich het lot aan van onverzorgde weezen, zonder onderscheid van geloofsbelijdenis.

2°. Kerkelijke armbesturen.

DIACONIEËN.	Kassaldo op ult. 1901.	Ontvangsten in 1902.	Te zamen.	Uitgegeven in 1902.	Enkel de uitgaven aan bedeelingen bedroegen:
a. **Protestantsche armbesturen.**					
Diakenen der Evangelische gemeente te Batavia	f 1 422	f 62 563	f 63 985	f 62 868	f 5 252 *d*)
Bandoeng (predikant te)	274	417	691	673	616
Diaconiefonds te Pekalongan	73	273	346	310	203
Diaconiefonds te Semarang	53 890	5 266	59 156	5 678	†
Diaconiefonds te Ambarawa	†	755	†	170	142 (aan 7 personen).
Diaconiefonds te Soerabaja	†	7 319	†	7 728	† *e*)
Diaconiefonds te Probolinggo	3 940	993	4 933	1 082	1 027 (aan 13 personen).
Diaconiefonds te Soerakarta	11	2 019	2 030	1 801	1679 (aan gemidd. 29 pers. per maand).
Diaconiefonds te Soemenep (Madoera)	700	758	1 458	758	758
Diaconiefonds te Bandjermasin	1 926	651	2 577	720	†
Diaconiefonds te Makasser	10 009	5 776	15 785	3 854	2 251,50
Diaconiefonds te Menado	970	589	1 559	611	438 (aan 8 personen).
Diaconiefonds te Amboina	†	4 529	†	5 248	5 248 (aan 68 personen).
Diaconiefonds te Neira (Banda)	†	†	†	183	183 (aan 31 personen).
Diaconiefonds te Ternate	†	†	†	†	± 900 (aan 11 personen). *f*)
Diaconiefonds te Koepang (Timor)	2 911	1 847	4 758	1 458	552 (aan 12 personen).
Diaconiefonds te Babau (id.)	977	427	1 404	337	114 (aan 3 personen).
b. **Roomsch-katholieke armbesturen.**					
Bandoeng	†	†	†	†	†
Salatiga	f 784	f 192	f 976	f 130	f 175
Soerabaja	†	2 602	†	2 908	†
Koeta Radja	"	57	257	257	257 (aan 15 personen).
Larantoeka (Flores)	"	35	35	35	35

d) Het kapitaal dezer diaconie bedroeg op ult. 1902 f 48 694.

e) Als voren f 24 611.

f) Idem f 13 496.

3°. Commissiën tot ondersteuning van behoeftige Christenen. *g)*

Ressorten der van regeeringswege ingestelde commissiën tot ondersteuning van behoeftige Christenen.	Aantal bedeelden in 1902.	Bedrag in 1902 uitgekeerd.	Saldo waarover de commissiën op ult. 1902 nog te beschikken hadden.
Ressort der commissie te Batavia	200	f 9 161	f 42 548
„ „ „ „ Semarang	†	5 007	19 398
„ „ „ „ Soerabaja	62	8 653	27 119
„ „ „ „ Padang	43	3 146	19 895
Totalen	†	f 25 967	f 108 960
Over 1901 waren de totalen		24 400	111 514

g) De fondsen waarover deze commissiën te beschikken hebben worden gevonden uit de heffingen van 1 per mille bij openbare verkoopingen, openbare verhuringen en loterijen, zoomede uit de armengiften, door de ambtenaren van den burgerlijken stand bij huwelijken gecollecteerd.

4°. Studie- en schoolkleerenfondsen.

WAAR GEVESTIGD.	Kassaldo op ult. 1901.	Ontvangsten in 1902.	Te zamen.	Uitgaven in 1902.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
			a. Studiefondsen.		
Studiefonds voor onbemiddelde leerlingen van goeden aanleg, te Batavia.	494	f 1 530	f 2 024	f 1 327	Dit fonds heeft ten doel te voorkomen dat begaafde jonge menschen door ongunstige financieele omstandigheden verhinderd worden van het middelbaar onderwijs gebruik te maken.
Studiefonds „Midden-Java", te Semarang.	3 105	1 970	5 075	2 412	Dit fonds is van gelijken aard als het voorgaande. In 1902 bedroeg het aantal gebenificieerden 18.
			b. Schoolkleerenfondsen.		
Batavia	f 96	f 1 487	f 1 583	f 1 284	
Pekalongan	68	578	746	474	Aan 17 kinderen is schoeisel en aan 12 behoeftigen voeding verstrekt; 6 personen kregen eene bedeeling.
Semarang	5 108	3 488	8 596	1 826	Verstrekt werden 931 kinderpakjes.
Salatiga (Semarang)	1 041	400	1 441	409	Aan 72 kinderen is schoeisel verstrekt.
Oengaran (Semarang)	285	114	399	88	Aan behoeftige kinderen werden 35 paar schoenen, 26 paar sokken en 47 paar kousen verstrekt.
Soerabaja	1 698	1 825	3 523	1 457	
Djokjakarta	94	1 176	1 270	1 239	Aan behoeftige kinderen van de openbare lagere scholen te Djokjakarta zijn in 1902 60 dozijn kinderpakken en 160 paar schoenen verstrekt.
Soerakarta	†	545	†	554	Aan 90 jongens en 80 meisjes is kleeding verstrekt, terwijl 137 jongens en 42 meisjes schoeisel ontvingen.
Poerworedjo	†	†	†	†	Het fonds kwam ten goede aan een vrij aanzienlijk aantal behoeftige leerlingen der openbare lagere school, meest kinderen van Indo-Europeanen, Amboineezen en Afrikanen.
Gombong (Kedoe)	18	„	18	†	Dit fonds maakt een onderdeel uit van het schoolfonds.
Magelang	†	†	†	†	
Probolinggo (Pasoeroean)	459	327	786	405	
Malang (Pasoeroean)	335	256	591	224	Verstrekt zijn 71 paar schoenen, 72 paar kousen, 18 jongenspakjes en 18 meisjesjurkjes.
Koeta Radja (Atjèh)	†	†	†	†	Dit fonds is eene instelling van de vrijmetselaarsloge „Prins Frederik". Ook niet-vrijmetselaars verleenen financieelen steun.
Tandjoeng Pinang (Riouw)	13 032	653	13 685	664	Dit fonds is gevormd uit een legaat aan de Christengemeente te Tandjoeng Pinang en draagt den naam van „Schoolfonds Cornets de Groot". De inkomsten van het fonds werden aangewend tot ondersteuning van minvermogende leerlingen; ook werden er bijdragen uit verleend tot viering van het St. Nicolaasfeest.
Bandjermasin (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo)	240	530	770	387	In 1902 is aan 52 kinderen kleeding verstrekt.
Makasser (Celebes en onderhoorigheden)	385	580	965	437	Aan 67 jongens en 44 meisjes is kleeding verstrekt.
Amboina	†	†	†	†	

5°. Andere liefdadigheidsvereenigingen.

Naam der vereeniging.	Kassaldo op ult. 1901.	Ontvangsten in 1902.	Te zamen.	Uitgaven in 1902.	Verdere bijzonderheden.
Vereeniging tot uitoefening van Christelijke liefdadigheid, te Batavia.	†	†	†	†	
Als voren, te Mangga Besar.	f 374	f 246	f 620	f 308	
Vereeniging „Jacobus" tot ondersteuning van nagelaten betrekkingen van zendelingen, hulppredikers en Christelijke onderwijzers, te Batavia.	132 (tekort)	7 005	6 873	7 642	
Ondersteuningsfonds van het Nederlandsch-Indisch Onderwijzersgenootschap, te Batavia.	686	2 855	3 541	2 295	
Krakatau-fonds voor Europeanen, te Batavia.	†	†	†	†	
Hulpfonds ter ondersteuning van noodlijdenden door brand, te Batavia.	53	1 949	2 002	11 965	Het kapitaal bedroeg op ult. 1902 f 13 262.
„Het vrije fonds" (tot ondersteuning van behoeftige Europeanen), te Indramajoe (Cheribon).	†	373	†	330	Op ult. 1902 was een bedrag van f 440 rentegevend belegd.
Hulpfonds van den H. Vincentius à Paulo, te Semarang.	„	4 605	4 605	4 605	
„St. Elisabeth-vereeniging", te Semarang.	„	2 325	2 325	2 325	
Hulpfonds van den H. Vincentius à Paulo, te Soerabaja.	142	7 950	8 092	8 078	
„St. Anna-vereeniging", te Soerabaja.	263	814	1 077	894	
Hulpfonds ter Oostkust van Sumatra, gevestigd te Medan.	2 123	2 702	4 825	62	Het fonds heeft het vruchtgebruik van een kapitaal van f 1 150.
Vereeniging „Ambon", te Amboina.	500	321	821	558	

6°. Hulp- of voorschotbanken.

Hulpbank te:	Ult. 1901.			Gedurende 1902				Ult. 1902.			Verdere bijzonderheden.
				uitgeleend							
	Saldo diverse debiteuren.	Kapitaal.	Reservefonds.	aan het volgend aantal geldopnemers.	in sommen van:	totaal bedrag.	terug-ontvangen.	Saldo diverse debiteuren.	Kapitaal.	Reservefonds.	
Batavia. . . .	39 606	f 30 000	f 8 760	156	f 50 à f 400	f 43 387	f 47 541	f 35 370	f 30 000	f 8 812	
Buitenzorg. . .	21 124	20 000	3 233	81	50 à 500	24 042	22 933	21 982	20 000	3 439	Onder de terug ontvangen gelden zijn niet begrepen de gekweekte renten, enz., waaruit aan de aandeelhouders het maximum-dividend van 5 °/₀ kan worden uitgekeerd. Na aftrek hiervan, zoomede van het honorarium van den thesaurier en van de onkosten, was er nog een voordeelig saldo van f 485, dat bij het reservefonds kon worden gevoegd, waardoor dit fonds op ult. 1902 tot f 3924 was gestegen.

P

Hulpbank te:	Ult. 1901. Saldo diverse debiteuren.	Ult. 1901. Kapitaal.	Ult. 1901. Reservefonds.	Gedurende 1902 uitgeleend aan het volgend aantal geldopnemers.	Gedurende 1902 uitgeleend in sommen van:	Gedurende 1902 uitgeleend totaal bedrag.	Gedurende 1902 terugontvangen.	Ult. 1902. Saldo diverse debiteuren.	Ult. 1902. Kapitaal.	Ult. 1902. Reservefonds.	Verdere bijzonderheden.
Semarang . . .	f 71 083	†	†	113	†	f 50 116	f 53 661	f 67 491	†	f 10 999	
Soerabaja . . .	142 784	f 30 000	f 28 785	505	beneden f 200 tot f 3000	168 683	189 751	121 893	f 30 000	27 475	
Padang. . . .	18 883	20 000	2 000	105	f 50 à f 500	19 906	†	19 433	20 000	2 000	De gekweekte rente beliep f 1518. Aan deelhebbers is 5 % dividend uitgekeerd.
Poerwokerto . . („Poerwokertosche hulp-, spaar- en landbouwcredietbank").	12 259	13 016	887	685 in 306 beleeningen, namelijk: 249 43 6 7 1	 beneden f 100 f 100 à 200 200 „ 299 300 „ 399 1 000 „ 1 500	16 134	15 873	12 520	13 962	1 517	

7°. Instellingen van voorzorg bij overlijden.

Naam der instelling.		Ledental op ult. 1902	Kapitaal op ult. 1901.	Ontvangsten in 1902.	Uitgaven in 1902.	Kapitaal op ult. 1902.	Verdere bijzonderheden.
Onderwijzersvereeniging „Onderling hulpbetoon", te Batavia.		232	f 252 817	f 20 136	f 15 361	f 257 640	
Uitkeerings-, tevens weduwen- en weezenfonds voor Europeesche landsdienaren in Nederlandsch-Indië „Help u zelf", te Batavia.	Uitkeeringsfonds.	320	231 156	30 941	24 982	237 115	In 1902 zijn 9 nieuwe leden ingeschreven. Daarentegen zijn 8 leden wegens overlijden en 4 wegens wanbetaling der contributie afgevoerd. Het ledental daalde derhalve van 323 tot 320. De leden van het uitkeeringsfonds, die een zeker aantal jaren aan dat fonds hebben bijgedragen, verzekeren daardoor kosteloos pensioen aan hunne na te laten betrekkingen.
	Pensioenfonds „Help u zelf".	87 (deelgerechtigden).	38 033	5 505	1 408	42 130	
Vereeniging „Voorzorg" te Soerabaja voor Europeesche ambtenaren en beambten bij de staatsspoorwegen op Java en Sumatra.		372	131 505	23 502	21 797	133 210	
Onderling ondersteuningsfonds, te Semarang.		†	†	†	†	†	
Uitkeeringsfonds der vrijmetselaarsvereeniging „La constante et fidèle", te Semarang.		†	277 266	†	†	†	
Hulpfonds voor gepensionneerde mindere militairen bij ziekte en overlijden, te Magelang (Kedoe).		†	†	†	†	†	Het fonds heeft ten doel het verleenen van onderstand aan gepensionneerde mindere militairen en de verbetering van hunne huiselijke omstandigheden door woord en daad.

P

8°. Begrafenisfondsen.

NAAM VAN HET FONDS.	Ledental op ult. 1902.	Kapitaal op ult. 1901.	Bijdragen en verdere inkomsten gedurende 1902.	Uitgaven in 1902.	Kapitaal op ult. 1902.
Kwitangsch begrafenisfonds, te Batavia	899	f 48 110	f 12 892	f 10 619	f 50 382
Begrafenisfonds „Kampong Bandan", te Batavia	247	19 838	4 040	3 802	20 076
Begrafenisfonds „Hoffmans-stichting", te Batavia	322	19 279	5 201	5 821	18 659
Begrafenisfonds „Onderling hulpbetoon", te Batavia	395	13 150	5 498	4 358	14 290
Christen-begrafenisfonds „De Eendracht", te Buitenzorg	204	15 823	3 302	2 846	16 279
Begrafenisfonds „Onderling hulpbetoon", te Semarang	503	32 594	7 079	6 461	33 212
Algemeen begrafenisfonds, te Soerabaja	1 118	*h*) 27 967	8 281	6 507	*h*) 29 741
Begrafenisfonds te Modjokerto (Soerabaja)	†	1 997	†	†	2 069
Onderling begrafenisfonds „Djombang", te Djombang (Soerabaja)	†	1 183	656	273	1 566
Begrafenisfonds te Madioen	†	480	690	639	531
Begrafenisfonds te Ngawi (Madioen)	16	242	275	224	293
Bagrafenisfonds „Sumatra's Westkust", te Padang	125	5 555	1 505	865	6 195
Begrafenisfonds te Tandjoeng Pinang (Riouw)	3	480	13	10	483
Begrafenisfonds te Makasser (Celebes)	75	4 814	1 019	750	5 083
Begrafenisfonds te Koepang (Timor)	†	83	102	62	122

h) Deze opgaven betreffen de medio Juli afgesloten boekjaren 1900/1901 en 1901/1902.

9°. Particuliere spaarbanken.

a. Opgaven betreffende de vijf voornaamste spaarbanken.

1°. *Aan de inleggers behoorende kapitalen, benevens reservefondsen.*

	BATAVIA.	SEMARANG.	SOERABAJA.	PADANG.	MAKASSER.	TE ZAMEN.
Kapitaal (met bijgeschreven rente) op 1 Jan. 1902	f 1 511 385	f 704 991	f 3 548 208	f 775 487	f 602 963	f 7 143 034
Gedurende 1902 ingebracht	531 691	379 353	915 700	287 630	146 401	2 260 775
Te zamen	f 2 043 076	f 1 084 344	f 4 463 908	f 1 063 117	f 749 364	f 9 403 809
Gedurende 1902 teruggenomen	546 748	533 588	1 383 170	328 364	221 155	3 013 025
Blijft ingelegd	f 1 496 328	f 550 756	f 3 080 738	f 734 753	f 528 209	f 6 390 784
Bijgeschreven wegens dividend en rente voor de inleggers gedurende 1902	48 351	9 792	112 511	27 868	26 184	223 706
Kapitaal (met bijgeschreven rente) op 31 Dec. 1902	f 1 544 679	f 560 548	f 3 193 249	f 762 621	f 554 393	f 6 615 490
Reservefonds op 31 Dec 1902	f 105 105	f 400 000	f 141 464	f 76 987	f 58 064	f 791 620
„ „ „ 1901	98 740	412 166	139 905	75 034	58 064	783 909

2°. *Aantal inleggers, gesplitst naar hun landaard.*

Spaarbank te:	Aantal inleggers op ult. 1901. Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.	Totaal.	Aantal inleggers op ult. 1902. Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.	Totaal.	Naar gelang van den landaard der inleggers beliep hun tegoed op ult. 1902 (buiten de bijgeschreven rente over dat jaar): Europeanen.	Inlanders	Vreemde oosterlingen.	Totaal.
Batavia	3 240	67	111	3 418	3 176	68	104	3 348	f 1 433 822	f 30 055	f 32 451	f 1 496 328
Semarang	1 863	53	27	1 943	1 541	109	62	1 712	482 837	45 649	12 270	540 756
Soerabaja	3 930	71	74	*i*) 4 075	3 718	70	77	*j*) 3 865	2 862 858	29 855	14 545	*k*) 2 907 258
Padang	783	80	29	892	756	80	35	871	685 646	30 411	18 696	734 753
Makasser	521	12	190	723	497	13	183	693	414 127	6 569	107 513	528 209

i) Ongerekend 102 nuttige en liefdadige instellingen.
j) Ongerekend 115 instellingen als voren.
k) Ongerekend f 173 480, uitmakende het tegoed der in de voorgaande noot bedoelde inleggers.

3°. *Aantal inleggers, gerangschikt naar het bedrag van hun inleg.*

Spaarbank te:	Aantal inleggers op ult. 1902 met een tegoed van: minder dan f 100.	f 100 tot f 500.	f 500 tot f 1000.	f 1000 tot f 1500.	f 1500 tot f 2000.	f 2000 en meer.	Totaal.
Batavia	1 476	900	381	241	155	195	3 348
Semarang	815	435	323	90	19	30	1 712
Soerabaja	1 190	953	482	370	831	154	3 980
Padang	269	205	113	93	92	99	871
Makasser	260	160	65	46	47	115	693

b. Opgaven betreffende de kleinere spaarbanken.

1°. *Aantal inleggers, gerangschikt naar het bedrag van hun inleg.*

	Algemeene spaar- en deposito-bank te Batavia. *l*)	Spaar- en hulpbank van het personeel der Algemeene Secretarie te Buitenzorg (Batavia).	Spaar- en hulpbank „S. S." ten behoeve van de Europeesche ambtenaren en beambten van den dienst der staatsspoorwegen in Ned.-Indië te Bandoeng (Preanger Regentsch.)	Afdeeling „Spaarbank" van de Incasso-, spaar- en hulpbank te Soerabaja.	Spaarbank voor inlanders te Modjowarno (Soerabaja).	Spaartevens beleenbank „Reksowibowo" te Patjitan (Madioen).	Spaarbank Minahasa (Menado).	Ambonsche spaarbank.
Kapitaal (met bijgeschreven rente) op 1 Jan. 1902	f 400 560	f 10 992	f 3 006	f 674 065	f 37 913	f 8 840	f 129 794	f †
Gedurende 1902 ingebracht	394 948	4 104	309	361 163	3 441	3 291	47 907	†
Te zamen	f 795 508	f 15 096	f 3 315	1 032 228	f 41 354	f 12 131	f 177 701	†
Gedurende 1902 teruggenomen	365 899	3 417	1 223	396 417	6 040	4 260	37 805	†
Blijft ingelegd	f 429 609	f 11 679	f 2 092	635 811	f 35 314	f 7 871	f 139 896	†
Bijgeschreven wegens dividend en rente voor de inleggers over 1902	11 134	419	45	23 697	951	826	4 793	†
Kapitaal (met bijgeschreven rente) op 31 Dec. 1902	f 440 743	f 12 098	f 2 137	659 508	f 36 265	f 8 697	f 144 689	f 100 573
Reservefonds op 31 Dec. 1902	f 26 753	f 990	f 95	†	†	f 99	f 4 051	†
„ „ „ „ 1901	20 186	902	834	†	f 675	58	2 846	†

l) De opgaven (die niet over het kalenderjaar 1902, maar over het op ult. Juni 1902 geëindigde 7de boekjaar loopen) betreffen alleen de spaarbank; omtrent de deposito-rekening der bank, bestemd tot opneming van sommen grooter dan f 1000, zijn geen opgaven ontvangen.

2°. *Aantal inleggers, gesplitst naar hun landaard.*

NAAM DER SPAARBANK.	Aantal inleggers op								Naar gelang van den landaard der inleggers beliep hun tegoed op ult. 1902 (buiten de bijgeschreven rente over dat jaar):			
	ult. 1901.				ult. 1902.							
	Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.	Totaal.	Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.	Totaal.	Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.	Totaal.
Algemee_e spaar- en depositi-bank te Batavia *k*)	1 211	18	44	1 273	1 285	22	48	1 355	f 425 533	f 5 378	f 9 831	f 440 742
Spaar- en hulpbank van het personeel der Algemeene Secretarie te Buitenzorg (Batavia) .	94	„	„	94	87	„	„	87	11 679	„	„	11 679
Spaar- tevens belee-bank „Reksowibowo" te Patjitan (Madioen).	5	82	„	87	6	87	„	93	744	780	„	1 524
Spaarbank Minahasa (Menado)	155 (waaronder 2 vereenigingen).	460 (waaronder 119 vereenigingen)	2	617	166 (waaronder 2 vereenigingen).	472 (waaronder 119 vereenigingen).	3	641	62 904	75 431	1 688	440 023

3°. *Aantal inleggers, gerangschikt naar het bedrag van hun inleg.*

NAAM DER SPAARBANK.	Aantal inleggers op ult. 1902 met een tegoed van:						Totaal.
	minder dan f 100.	f 100 tot f 500.	f 500 tot f 1000.	f 1000 tot f 1500.	f 1500 tot f 2000.	f 2000 en meer	
Algemeene spaar- en depositobank te Batavia . . .	533	523	191	108			1 355
Spaar- tevens beleenbank „Reksowibowo" te Patjitan (Madioen)	70	18	3	1	„	1	93

Bijlage Q.

(Zie hoofdstuk K, afd. V, van het verslag.)

NUMERIEKE OPGAVEN

BETREFFENDE DEN

BURGERLIJKEN GENEESKUNDIGEN DIENST

IN

NEDERLANDSCH-INDIË,

MEERENDEELS OVER DE JAREN

1898 t/m 1902.

omtrent de getalsterkte van het onder den burgerlijken geneeskundigen dienst ressorteerende

GEWESTEN.	Europeesch personeel.														
	Aantal ressorten van met den stedelijken of den plaatselijken geneeskundigen dienst belaste		Met den burgerlijken geneeskundigen dienst belaste			Krankzinnigenartsen.	Aan speciale gouvernementsinrichtingen te Weltevreden (Batavia) verbonden		Uitsluitend particuliere praktijk uitoefenende geneesheeren. e)	Particuliere			Vroedvrouwen. k)		
	burgergeneesheeren.	officieren van gezondheid.	stadsgeneesheeren.	burgergeneesheeren.	officieren van gezondheid.		burgergeneesheeren.	officieren van gezondheid.		tandheelkundigen. g)	apothekers. h)	apothekersbediendén. i)	in gouvernementsdienst.	die uitsluitend particuliere praktijk uitoefenden.	Leerlingen.
Java en Madoera.															
Bantam	"	1	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Batavia	4	2	3	2	3	3	c) 5	d) 6	16	6	12	j) †	2	15	"
Preanger Regentsch.	6	"	"	5	"	"	"	"	3	1	3	2	1	1	"
Cheribon	2	"	"	2	"	"	"	"	1	"	1	3	"	"	"
Pekalongan	2	"	"	2	"	"	"	"	f) 2	"	2	"	"	"	"
Semarang	4	3	2	2	3	"	"	"	2	1	4	8	1	3	3
Rembang	3	"	"	2	"	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"
Soerabaja	5	"	3	b) 5	"	1	"	"	6	3	9	11	1	5	"
Pasoeroean	5	1	"	5	1	2	"	"	2	"	3	3	"	"	"
Besoeki	4	1	"	3	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"
Banjoemas	2	"	"	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1
Kedoe	"	3	"	"	3	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"
Djokjakarta	"	1	"	"	1	"	"	"	3	1	2	2	"	2	"
Soerakarta	1	1	"	1	1	"	"	"	2	"	3	3	"	1	"
Madioen	1	1	"	1	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Kediri	3	"	"	3	"	"	"	"	1	"	1	"	"	2	"
Madoera	3	"	"	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Totalen voor Java en Madoera	a) 45	a) 14	8	37	14	6	5	6	40	g) 12	41	32	5	29	4
Buitenbezittingen.															
Sumatra's Westkust.	"	12	"	1	11	"	"	"	1	"	1	"	"	2	"
Benkoelen	"	1	"	"	1	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"
Lampongsche Districten	"	1	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Palembang	"	6	"	"	4	"	"	"	3	"	2	"	"	"	"
Oostkust v. Sumatra	"	4	"	"	4	"	"	"	17	1	1	3	"	"	"
Atjèh en onderhoorigheden	"	1	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Riouw en onderhoorigheden	"	1	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Banka	"	3	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Billiton	1	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Westerafd. v. Borneo	"	5	"	"	5	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Zuider- en Oosterafd. van Borneo	"	5	"	"	4	"	"	"	2	"	"	"	"	"	"
Celebes en onderhoorigheden	"	4	"	"	4	"	"	"	"	"	1	2	"	"	"
Menado	"	1	"	"	1	"	"	"	1	"	"	1	"	1	"
Amboina	1	2	"	1	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Ternate	"	2	"	"	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Timor en onderhoorigheden	"	1	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Bali en Lombok	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Totalen voor de buitenbezittingen	2	49	"	3	42	"	"	"	25	1	5	6	"	3	"
Totalen voor Java en Madoera	a) 45	a) 14	8	37	14	6	5	6	40	12	41	32	5	29	4
Totalen-generaal	47	63	8	40	56	6	5	6	65	13	46	38	5	32	4

a) Zie voor de standplaatsen (waaronder ook de 3 hoofdplaatsen van Java, alwaar stadsgeneesheeren zijn aangesteld, terwijl te Soerabaja nog een afzonderlijke civiele geneesheer is geplaatst bij het marine-etablissement) blz. 399/402 van deel II van den Regeeringsalmanak voor 1903. Onder de ressorten in de buitenbezittingen zijn niet medegerekend de tijdelijke standplaatsen van officieren van gezondheid te Bangkinang (Padangsche Bovenlanden), Kwala Simpang (Oostkust van Sumatra), Moeara Tambesi en Soeroelangoen (Palembang) en Prioek Tjahoe (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), terwijl onder de verschillende posten in Atjèh en onderhoorigheden als standplaats alleen medetelt Idi ter Oostkust.

In 1902 verminderde het aantal door officieren van gezondheid waargenomen ressorten op Java en Madoera met Palimanan (Cheribon) en in de buitenbezittingen met Ampenan (Bali en Lombok) en Segeri (Celebes en onderhoorigheden), in verband met de intrekking der garnizoenen aldaar, en met Banda (Amboina), wegens de plaatsing van een burgergeneesheer aldaar; het aantal vermeerderde met Merauke (Nieuw-Guinea), waar een vast garnizoen is gelegerd. Onvervuld waren op ult. December 1902 de ressorten Soemedang (Preanger Regentschappen), Toeban (Rembang), Kendal (Semarang), Soemenep (Madoera), Panaroekan (Besoeki), Kepahiang en Bandar (Palembang), Toboali en Pangkalpinang (Banka) en Kendangan (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo).

b) Hieronder gerekend de civiele geneesheer, geplaatst bij het marine-etablissement te Soerabaja.

c) Van de 5 burgergeneesheeren waren er 2 aan het geneeskundig laboratorium, 2 aan de school tot opleiding van inlandsche artsen en 1 aan de landskoepokinrichting verbonden.

d) Namelijk 5 officieren van gezondheid en één militair apotheker, allen verbonden aan de school tot opleiding van inlandsche artsen.

e) In 1902 zijn toegelaten 12 medici, die in Nederland waren geëxamineerd.

f) Hieronder één vrouwelijke arts.

g) Hieronder twee vrouwelijke tandartsen. In 1902 meldde zich een vrouwelijke candidaat aan voor het praktisch gedeelte van het examen in de tandheelkunde, die daarin slaagde.

h) Hieronder twee apothekeressen.

i) Het examen voor apothekersbediende is in 1902 door 19 candidaten afgelegd, van wie één zich terugtrok en 7 zijn afgewezen. Onder de geslaagden bevonden zich 6 vrouwelijke candidaten en 4 militairen.

j) Waar een † is ingevuld, ontbreken de opgaven.

k) Aan het examen voor Europeesch vroedvrouw onderwierpen zich in 1902 2 candidaten, welke beiden zijn afgewezen.

l) In 1902 verminderde het aantal standplaatsen van inlandsche artsen met Tjiandjoer (Preanger Regentschappen), Kroja (Banjoemas) en Swaroe (Pasoeroean). Daarentegen kwamen er 13 nieuwe standplaatsen bij, als: Soekanegara, Parigi en Padalarang (Preanger Regentschappen), Salatiga (Semarang), Padangan en Toeban (Rembang), Maos (Banjoemas), Besoeki, Laboean Roekoe, Tebing Tinggi en Bengkalis (Sumatra's Oostkust), Taloe (Sumatra's Westkust) en Batjan (Ternate).

Onbezet waren op ult. 1902 de standplaatsen Garoet (Preanger Regentschappen), Tjilatjap (Banjoemas), Ngawi (Madioen), Moko Moko en Kroë (Benkoelen).

...lijke opgaven

...personeel en het aantal gouvernements- en particuliere ziekeninrichtingen op ult. 1902.

	Inlandsch personeel.										Ziekeninrichtingen.								
	Aantal standplaatsen van inlandsche artsen.	Inlandsche artsen			Inlandsche vroedvrouwen			Vaccinateurs.			Gouvernements-ziekeninrichtingen.					Particuliere ziekeninrichtingen.			
		in gouvernementsdienst.	in dienst bij particuliere ondernemingen.	Leerlingen.	in gouvernementsdienst.	die uitsluitend particuliere praktijk uitoefenden.	Leerlingen.	in gouvernementsdienst.	Leerlingen in opleiding bij de landskoepokinrichting te Weltevreden (Batavia).	Leerlingen in opleiding bij inlandsche vaccinateurs.	Militaire hospitalen ook voor civiele lijders opengesteld.	Centrale burgerlijke ziekengestichten.	Inlandsche hospitalen.	Inrichtingen voor zieke prostituées.	Leprozengestichten.	Sanatoria.	Zendingshospitalen.	op ondernemingen van land- of mijnbouw.	Leprozengestichten.
„	4	4	„	„	„	„	„	8	„	12	1	„	„	1	„	„	„	„	„
„	5	9	„	122	1	„	„	14	„	†	2	x) 4	1	1	„	1	„	„	„
„	11	10	„	„	2	„	„	21	„	7	1	„	7	„	„	4	1	„	„
„	4	4	1	„	2	1	„	8	„	4	„	„	6	„	„	„	1	„	„
„	5	5	„	„	1	„	„	9	„	4	„	„	4	„	„	„	„	1	„
3	7	12	„	„	3	2	2	13	„	4	5	ij) 4	12	„	1	1	1	„	1
„	3	3	„	„	1	„	„	7	„	7	„	„	4	„	„	1	„	1	1
„	6	7	1	„	5	„	5	9	„	5	1	z) 2	5	4	1	„	1	„	„
„	2	2	„	„	1	„	„	9	„	1	1	„	4	4	„	5	1	1	„
„	2	3	„	„	1	„	„	5	„	1	„	„	„	5	„	„	2	„	„
1	7	7	„	„	„	„	„	7	„	7	„	„	1	2	1	„	„	„	1
„	7	7	„	„	„	„	„	11	„	13	3	„	4	„	„	„	1	„	„
„	1	1	„	„	„	„	„	„	„	3	1	„	„	1	„	„	1	„	1
„	2	2	2	„	„	„	„	„	„	5	1	„	2	1	„	„	„	1	1
„	5	4	„	„	„	„	„	8	„	„	1	„	3	„	„	„	„	„	„
„	6	6	„	„	9	2	5	7	„	„	„	„	3	1	„	2	„	„	„
„	5	5	„	„	„	„	„	8	„	„	„	„	3	„	„	„	„	„	„
4	l) 82	n) 91	4	122	t) 26	5	u) 12	w) 144	„	73	17	10	59	20	3	14	9	4	5
„	7	8	„	„	5	„	„	44	„	57	5	„	2	„	„	„	1	„	1
„	m) 5	3	„	„	1	„	„	12	„	9	„	„	„	aa) „	„	„	„	1	„
„	1	1	„	„	„	„	„	7	„	3	„	„	„	„	„	„	„	1	„
„	2	2	o) 3	„	„	„	„	29	„	30	2	„	aa) „	aa) „	1	„	„	9	„
„	9	9	1	„	„	„	„	4	„	4	2	„	10	„	„	„	„	18	3
„	„	„	„	„	„	„	„	2	„	3	1	„	„	„	„	„	„	„	„
„	„	„	p) 1	„	„	„	„	3	„	1	1	„	„	ij) „	„	„	„	1	„
„	7	7	„	„	„	„	„	5	„	„	1	1	16	1	1	„	„	„	„
„	„	„	q) 1	„	„	„	„	2	„	„	„	„	„	1	„	„	„	„	„
„	2	„	„	„	„	„	„	16	„	„	1	„	„	„	„	„	„	1	1
„	1	1	r) 1	„	„	„	„	20	„	4	1	„	„	„	„	„	„	6	„
„	1	1	„	„	1	„	2	17	„	14	1	„	„	„	„	„	„	„	„
„	m) 9	9	s) 1	„	7	1	6	18	„	20	„	1	„	„	„	„	„	2	„
„	7	4	„	„	5	„	3	14	„	5	1	„	1	„	„	„	„	1	„
„	3	3	„	„	1	„	„	10	„	„	1	„	1	„	„	„	„	„	„
„	„	„	„	„	„	„	„	12	„	9	„	„	„	„	„	„	„	„	„
„	5	5	„	„	„	„	„	8	„	„	„	„	„	2	„	„	„	„	8
„	l) 59	n) 53	8	„	t) 20	1	v) 11	w) 223	„	159	17	2	30	4	2	„	1	40	13
4	82	91	4	122	26	5	12	144	„	73	17	10	59	20	3	14	9	4	5
4	141	144	12	122	46	6	23	367	„	232	34	12	89	24	5	14	10	44	18

Priaman (Sumatra's Westkust), Pontianak en Sambas (Westerafdeeling van Borneo), Amboina, Haroekoe en Noesa Laut (Amboina).

m) Verbeterde opgaaf.

n) Een van deze inlandsche geneeskundigen was assistent-leeraar aan de school tot opleiding van inlandsche artsen, 3 waren geplaatst bij het stadsverband te Batavia, 4 bij dat te Semarang, en 2 bij het hulpstadsverband aldaar, 3 bij het stadsverband te Soerabaja, 1 deed dienst bij het krankzinnigengesticht te Buitenzorg en 2 waren werkzaam bij het beri-beri-gesticht aldaar, 1 bij de strafinrichting voor veroordeelde vrouwen te Semarang, 1 bij het Pegirian-gesticht te Soerabaja, 2 bij het particuliere zendingshospitaal voor inlanders te Modjowarno (Soerabaja), 1 was gedetacheerd bij de staatsspoorwegen te Bandjar, 1 bij den aanleg van de lijn Padalarang–Krawang en 1 bij dien van de lijn Kalisat–Banjoewangi. De overige inlandsche artsen waren met den gewonen gouvernementsdienst belast.

Gedurende 1902 ontvielen aan 's lands dienst 6 inlandsche artsen, wegens, op verzoek, verleend eervol ontslag.

o) Van de 3 in de residentie Palembang werkzame particuliere inlandsche geneeskundigen was 1 in dienst bij de koffieonderneming Soeban Ajam, 1 bij de Petroleum-maatschappij Moeara Enim en 1 bij de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen te Kajoe Ara-Boengkoet.

p) Bij de Singkep-Tinmaatschappij.

q) Bij de Billiton-Maatschappij.

r) Bij de mijnbouwonderneming te Samarinda.

s) Bij eene mijnbouwonderneming te Bwool.

t) Namelijk op Java 8 van de oude en 18 van de nieuwe opleiding en in de buitenbezittingen 5 van de oude en 15 van de nieuwe opleiding. Met oude opleiding is bedoeld die aan de vroegere verloskundige school te Weltevreden (opgeheven in 1875); met nieuwe opleiding die volgens de regeling van 1891.

De inlandsche vroedvrouwen in gouvernementsdienst waren allen in het genot van eene toelage (voor sommigen ten bedrage van het maximum van f 25 's maands, voor anderen ad f 10 's maands).

u) Hiervan waren er 2 in opleiding bij den officier van gezondheid te Pelantoengan (Semarang), 5 bij den civielen geneesheer te Kediri en 5 bij den civielen geneesheer te Modjokerto.

v) Hiervan waren er 6 in opleiding bij een tweetal officieren van gezondheid te Menado, 3 bij den officier van gezondheid te Amboina en 2 bij den officier van gezondheid te Makasser.

w) Hieronder ook eenige hulpvaccinateurs en bezoldigde élèves.

In de residentiën Djokjakarta en Soerakarta waren op ult. 1902 in dienst van de inlandsche vorsten respectievelijk 8 en 9 vaccinateurs.

x) Namelijk het stadsverband en het Chineesch hospitaal te Batavia, zoomede het krankzinnigen- en het beri-beri-gesticht te Buitenzorg.

ij) Namelijk het stadsverband, het hulp-stadsverband en het Chineesch hospitaal te Semarang, zoomede het bedelaarsgesticht te Sompok.

z) Namelijk het stadsverband en het hulpkrankzinnigengesticht.

aa) De ziekeninrichtingen bevinden zich in de gevangenis.

II. School tot opleiding van inlandsche artsen te Weltevreden.

A. Mutatiën onder de leerlingen gedurende 1902.

Afdeeling.	Ingeschreven op 1 Jan. 1902.	Bij het einde van den cursus 1901/1902 (7 Dec. 1901) afgeschreven.	Bij het einde van den cursus 1901/1902 (7 Dec. 1901) bevorderd tot de geneeskundige afd.	Voor den nieuwen cursus 1902/1903 overgegaan uit den afgeloopen cursus.	Voor den nieuwen cursus 1902/1903 toegelaten als nieuwe leerlingen.	Alzoo ingeschreven bij de opening van den cursus 1902/1903.	Sedert de opening van den cursus 1902/1903 tot 28 Nov. 1903 (afloop van de eind- en overgangs-examens) toegelaten.	Sedert de opening … afgeschreven wegens goed afgelegd eindexamen in Nov. 1902.	Sedert de opening … afgeschreven om andere redenen.	Bleven op 28 Nov. 1902 ingeschreven.
Voorbereidende afdeeling (3 klassen) . .	66	b) 16	14	52	32	e) 84	5	......	h) 13	76
Geneeskundige afdeeling (6 studiejaren) .	a) 49	c) 4	......	63	„	f) 63	„	10	i) 7	46
	115	20	14	115	d) 32	g) 147	5	10	20	122

a) Ongerekend die leerlingen van het hoogste studiejaar (10), welke in November 1901 met goed gevolg het eindexamen van den cursus 1901/1902 hadden afgelegd. Over de 5 voorafgaande cursusjaren 1896/1897 tot en met 1900/1901 had de school achtereenvolgens afgeleverd het volgend aantal gediplomeerden: in Februari 1897 9, in Januari 1898 11, in December 1898 6, in December 1899 6 en in December 1900 9.

b) 1 wegens wangedrag en 15 wegens gebrek aan aanleg.

c) 1 uit het 1ste studiejaar wegens wangedrag en 1 wegens gebrek aan aanleg, 1 uit het 2de studiejaar wegens gebrek aan aanleg en 1 uit het 3de studiejaar wegens krankzinnigheid.

d) In het geheel hadden zich voor den cursus aangemeld 94 candidaten, allen afkomstig van Europeesche scholen.

e) 25 in de hoogste, 32 in de middelste en 32 in de laagste klasse. 5 van de 37 nieuw aangenomen leerlingen zijn in de middelste klasse geplaatst.

f) Het 1ste studiejaar telde 17, het 2de 15, het 3de 11, het 4de 9 en het 5de 11 leerlingen.

g) Naar den landaard verdeeld aldus: 101 Javanen, 20 Maleiers, 14 Menadoneezen, 14 Amboineezen, 2 Depokkers en 1 Timorees.

h) 11 wegens gebrek aan aanleg en 2 wegens overlijden.

i) 1 uit het 3de en 5 uit het 1ste studiejaar, allen wegens gebrek aan aanleg en 1 uit het 2de studiejaar wegens overlijden.

B. Aantal patiënten behandeld op de aan de school verbonden poliklinieken.
(Cursusjaar 1902—1903).

Poliklinieken.	Aantal patiënten: Europeanen. M.	V.	K.	Inlanders. M.	V.	K.	Vreemde oosterlingen. M.	V.	K.
Geneeskundige	46	4	20	239	70	58	234	28	20
Chirurgische	192	62	201	561	135	378	525	70	132
Oogheelkundige	37	11	43	185	69	77	92	16	8
	275	77	264	985	274	513	851	114	160
Totalen . . .	616			1772			1125		
	3513								

III. VIJFJARIG OVERZICHT betreffende de vanwege den burgerlijken geneeskundigen dienst behandelde lijders, zoomede van de sterfte onder hen. a)

Voornaamste ziekten.	Aantal behandelden. 1898.	1899.	1900.	1901.	1902. b)	Aantal overleden behandelden. 1898.	1899.	1900.	1901.	1902. b)	Percentage van de overledenen tot de behandelden. 1898.	1899.	1900.	1901.	1902.
Tusschenpoozende koortsen . .	186 387	125 274	206 180	215 224	210 808	9 187	6 153	11 017	14 414	9 899	4 9	4 9	5 3	6.7	4.7
Andere koortsen	12 584	13 201	7 698	9 549	6 912	937	1 511	632	854	468	7.4	11.4	8.2	8.9	6.8
Cholera	144	85	172	27 481	32 823	42	37	125	18 297	22 182	29.3	43.4	72 7	66.6	67.5
Pokken	9 154	20 268	6 260	3 721	9 444	673	2 012	591	278	908	7.3	10	9.4	74.7	9.6
Beri-beri	7 119	4 194	3 591	4 616	5 177	585	231	326	348	336	8.1	5 5	9.1	75.4	6.5
Syphilis en venerische ziekten .	22 576	21 283	26 115	24 363	23 259	74	83	196	115	120	0.3	0 3	0.7	0.5	0.5
Andere ziekten	154 132	150 133	159 487	133 552	222 318	3 590	4 109	3 341	3 441	5 307	2.3	2.7	2	2 6	2 4
Totalen . . .	392 096	334 438	409 503	418 506	510 741	15 088	14 136	16 228	37 747	39 220	3.8	4.2	3 9	9	7 7
Van de hiervóór vermelde behandelden en overledenen telde men er:															
Op Java en Madoera	257 133	235 522	318 700	310 568	374 175	12 636	11 236	14 332	35 337	35 555	4 9	4.7	4.5	11.4	9.5
In de buitenbezittingen	134 963	98 916	90 803	107 938	136 566	2 452	2 900	1 896	2 410	3 665	1.8	2 9	2 1	2 2	2.7
Totalen . . .	392 096	334 438	409 503	418 506	510 741	15 088	14 136	16 228	37 747	39 220	3.8	4 2	3.9	9	7.7
Hiervan telden in de opgaven der:															
Europ gouv. geneesheeren . .	192 055	166 663	131 216	158 423	188 639	5 434	6 408	3 733	8 505	12 436	2.8	3.8	2.8	5.4	6 5
Inlandsche artsen	200 041	167 775	278 287	260 083	322 102	9 654	7 728	12 495	29 242	26 784	4.8	4.6	4.5	11.2	8.3
Totalen . . .	392 096	334 438	409 503	418 506	510 741	15 088	14 136	16 228	37 747	39 220	3.8	4.2	3.9	9	7.7

a) De cijfers der verschillende jaren zijn slechts voor onderlinge vergelijking vatbaar wat betreft: 1°. de percentsgewijze berekening van de sterfte, en 2°. de verhouding van elke der opgegeven ziektevormen tot het totaal der in de statistiek als behandeld vermelden. De totalen zelve zijn echter voor onderlinge vergelijking minder geschikt, omdat niet steeds van dezelfde ressorten van Europeesche of inlandsche geneesheeren opgaven verkregen zijn, doordien dan eens minder ressorten onbezet waren en bovendien van de bezette ressorten niet steeds geregeld opgaven zijn ingekomen.

b) Aan de opgaven over 1902 ontbreken die van de Europeesche en inlandsche geneesheeren te Tangerang (Batavia), Indramajoe en Tjiamis (Cheribon), Pemalang (Pekalongan), Banjoemas, Soemenep, Sampang en Sapoedi (Madoera), Pengaron en Moeara Tewe (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) en Limboto (Menado).

IV. GEWESTELIJKE OPGAAF betreffende het aantal en den afloop van de in 1902 verrichte verlossingen door inlandsche vroedvrouwen, die onderstand van gouvernementswege genieten.

GEWESTEN.	Verlossingen		
	Aantal.	met	
		gunstigen afloop.	ongunstigen afloop.
Batavia	13	13	„
Preanger Regentschappen	19	19	„
Cheribon	41	37	4
Semarang	67	66	1
Rembang	26	25	1
Soerabaja	80	78	2
Kediri	1003	979	24
Sumatra's Westkust	163	158	5
Benkoelen (eiland Engano)	5	5	„
Celebes en onderhoorigheden	117	117	„
Menado	352	348	4
Amboina	199	193	6
Ternate	26	24	2
Totalen	2111	2062	49

V. VERPLEEGSTERKTE, enz. in de zes groote burgerlijke ziekengestichten op de drie hoofdplaatsen van Java over 1902.

ZIEKENINRICHTINGEN.	Aantal verpleegden op 1 Januari 1902.	Bijgekomen in den loop van het jaar.	Afgevoerd in den loop van het jaar:			Aantal verpleegden op ult. December 1902.	Percentsgewijze verhouding tot het aantal der behandelden (na aftrek van de geëvacueerden)		
			als geëvacueerd.	als hersteld.	als overleden.		van de herstelden.	van de overledenen.	van de nog onder behandeling geblevenen.
Stadsverband te Batavia	433	4487	915	3331	315	359	83.17	7.86	8.96
Stadsverband te Semarang	193	1977	„	1902	128	140	87.65	5.90	6.45
Hulp-stadsverband te Semarang	114	2200	25	1851	332	106	80.86	14.50	4.63
Stadsverband te Soerabaja	87	2200	140	1817	264	66	84.62	12.29	30.74
Chineesch hospitaal te Batavia	144	604	„	395	202	151	52.80	27.14	20.19
Chineesch hospitaal te Semarang	37	67	„	62	8	34	59 62	7.69	32.69
Totalen	1008	11535	1080	9358	1249	856	81.64	10.89	7.46

VI. VERPLEEGSTERKTE, enz. in de KRANKZINNIGENGESTICHTEN in Nederlandsch-Indië over 1902.

LANDAARD EN KUNNE DER VERPLEEGDEN.		Aantal verpleegden op 1 Jan. 1902.	Bijgekomen in den loop van het jaar. a)	Totaal.	Afgevoerd in den loop van het jaar					Aantal verpleegden op 31 Dec. 1902.	Percentsgewijze verhouding tot het aantal der behandelden (na aftrek van de afgevoerden bedoeld in kolom 8)			
					als hersteld.	als verbeterd.	als overleden.	om andere redenen (meerendeels als niet-krankzinnig bevonden).	Totaal.		van de herstelden.	van de verbeterden.	van de overledenen.	van de nog onder behandeling geblevenen.
1.		2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.
Centraalgesticht te Buitenzorg. b)														
Europeanen	mannen	d) 219	42	d) 261	11	7	13	7	38	d) 223	4.3	2.7	5.1	87.4
	vrouwen	59	12	71	1	6	„	3	10	61	1.4	8.8	„	89.7
Inlanders	mannen	278	44	322	13	5	24	98	140	182	5.6	2.2	10.7	81.6
	vrouwen	190	12	202	2	2	8	1	13	189	0.9	0.9	3.9	94
Vreemde oosterlingen c)	mannen	34	5	39	1	„	4	4	9	30	2.8	„	11.4	85.6
	vrouwen	18	„	18	„	„	„	„	„	18	„	„	„	100
Totalen		798	115	913	28	20	49	113	210	e) 703	3	3.6	7.7	89.7
Hulpgesticht te Soerabaja. b)														
Europeanen	mannen	28	„	28	„	„	1	„	1	27	„	„	3.5	96.4
	vrouwen	5	2	7	1	„	„	„	1	6	14.2	„	„	85.7
Inlanders	mannen	67	48	115	„	„	1	70	71	44	„	„	2.2	97.7
	vrouwen	31	3	34	1	„	2	„	3	31	2.8	„	5.8	91.1
Vreemde oosterlingen c)	mannen	6	11	17	„	„	1	9	10	7	„	„	12.8	87.5
	vrouwen	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Totalen		137	64	201	2	„	5	79	86	e) 115	8.5	„	6	91.6
Krankzinnigengesticht te Lawang. b)														
Europeanen	mannen	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	vrouwen	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Inlanders	mannen	„	165	165	1	„	2	„	3	162	0.6	„	1.2	98.1
	vrouwen	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Vreemde oosterlingen c)	mannen	„	14	14	„	„	„	„	„	14	„	„	„	100
	vrouwen	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Totalen		„	179	179	1	„	2	„	3	e) 176	0.6	„	1.2	99.1
Recapitulatie.														
Europeanen	mannen	247	42	289	11	7	14	7	39	250	3.9	2.4	4.9	88.6
	vrouwen	64	14	78	2	6	„	3	11	67	2.7	8	„	89.4
Inlanders	mannen	345	257	602	14	5	27	168	214	388	3.2	1.1	6.2	84.5
	vrouwen	221	15	236	3	2	10	1	16	220	1.2	0.8	4.2	97.8
Vreemde oosterlingen c)	mannen	40	30	70	1	„	5	13	19	51	1.7	„	8.7	89.4
	vrouwen	18	„	18	„	„	„	„	„	18	„	„	„	100
Totalen		935	358	1293	31	20	56	192	299	e) 994	2.5	3.07	6	91.6

a) Van de 115 in 1902 te Buitenzorg «bijgekomen» patiënten was van 42 niet bekend hoe lang zij reeds krankzinnig waren, hetgeen eveneens het geval was met 37. van de te Soerabaja «bijgekomen» patiënten. Van de overige 73 en 27 nieuwe patiënten, zoomede van 4 te Lawang nieuw opgenomen lijders, beliep de duur hunner krankzinnigheid vóór de opneming:

	Buitenzorg.	Soerabaja.	Lawang.
langer dan 1 jaar	22	14	4
3 à 12 maanden	31	11	„
minder dan 3 maanden	20	2	„
	73	27	4

b) De in de gestichten verpleegde patiënten konden gedurende 1902 met eenigen arbeid worden bezighouden. Het aantal werkende patiënten beliep te Buitenzorg gemiddeld 18 % van de Europeesche mannen, 41 % van de Europeesche vrouwen, 79 % van de inlandsche mannen en 65 % van de inlandsche vrouwen; te Soerabaja 12 % van de Europeesche mannen, 20 % van de Europeesche vrouwen, 90 % van de inlandsche mannen en 64 % van de inlandsche vrouwen. In het gesticht te Lawang, waar voorshands slechts rustige inlandsche mannen geherbergd kunnen worden, beliep het aantal werkende patiënten 94 %.

c) Allen Chineezen.

d) Hieronder 2 Afrikanen.

e) Ingevolge Ind. St. 1885 n°. 139, juncto 1892 n°. 145, worden de patiënten ten opzichte van hunne verpleging in vier klassen gerangschikt, doch wordt de gelegenheid tot verpleging in de 1ste klasse alleen gegeven in het gesticht te Buitenzorg De op ult. 1902 aanwezige patiënten waren, naar de klassen waarin zij verpleegd werden, verdeeld als volgt:

	Buitenzorg. Mannen.	Buitenzorg. Vrouwen.	Buitenzorg. Te zamen.	Soerabaja. Mannen.	Soerabaja. Vrouwen.	Soerabaja. Te zamen.
1ste klasse	„	„	„	„	„	„
2de klasse	10	5	15	2	„	2
3de klasse	215	56	271	25	6	31
4de klasse	210	207	417	51	31	82
	435	268	703	78	37	115

De patiënten in het gesticht te Lawang worden allen in de 4de klasse verpleegd.

VII. VIJFJARIGE STATISTIEK der in Nederlandsch-Indië verrichte vaccinatiën en revaccinatiën.

A. Algemeen overzicht.

JAREN.	JAVA EN MADOERA.				BUITENBEZITTINGEN.			
	Aantal vaccinatiën.	Waarvan geslaagd. (pct.)	Aantal revaccinatiën.	Waarvan geslaagd. (pct.)	Aantal vaccinatiën.	Waarvan geslaagd. (pct.)	Aantal revaccinatiën.	Waarvan geslaagd. (pct.)
1898.	756 050	90	976 200	64.1	274 387	82.6	259 084	34.4
1899.	815 338	90	1 536 624	68.9	232 532	81.9	253 849	41.8
1900.	830 809	89.7	2 052 927	79.9	188 181	79.6	172 319	46.1
1901.	836 774	81	2 222 709	79	194 630	79.9	165 935	45 5
1902 *a*). . . .	708 337	88.7	1 824 338	64.8	153 366	61.3	128 821	48.1

a) Van Tangerang (Batavia), Indramajoe, Koeningan (Cheribon), Djapara (Semarang), Madjenang (Banjoemas), Lamongan, Soerabaja (Soerabaja) en Benkoelen zijn geen gegevens ontvangen.

B. Vaccinatiën en revaccinatiën, enz. bij de landskoepokinrichting te Weltevreden.

JAREN.	Vaccinatiën				Revaccinatiën				Totaal aantal vaccinatiën en revaccinatiën.	Verstrekte animale lymphe.
	van Europeanen.		van inlanders.		van Europeanen.		van inlanders.			Aantal glaasjes en buisjes.
	Aantal.	Waarvan geslaagd. *a*)	Aantal.	Waarvan geslaagd. *a*)	Aantal.	Waarvan geslaagd. *a*)	Aantal.	Waarvan geslaagd. *a*)		
1898.	338	262 (267)	865	710 (722)	487	145 (201)	2178	1050 (1529)	3868 *b*)	11 973
1899.	303	254 (259)	875	741 (749)	433	96 (145)	2866	569 (1252)	3807 *c*)	19 957
1900.	289	244 (248)	730	650 (654)	117	26 (66)	372	97 (206)	1508 *d*)	22 415
1901.	265	218 (222)	728	578 (580)	187	82 (139)	1297	415 (808)	3375 *e*)	27 428
1902.	266	217 (218)	778	629 (628)	540	58 (113)	824	171 (335)	3882 *f*)	35 535

a) Tusschen ( ) is vermeld tot hoeveel van de in de voorgaande opgegeven vaccinatiën of revaccinatiën het aantal geslaagde bewerkingen van dien aard betrekking heeft.
b) Bovendien zijn nog ingeënt 682 militairen, militaire vrouwen en kinderen.
c) Id. 622.
d) Id. 631.
e) Id. 898.
f) Id. 1474.

VIII. VIJFJARIGE STATISTIEK van de bij het Instituut Pasteur te Weltevreden behandelde personen.

JAREN.	AANTAL PATIËNTEN							
	bij het einde van het voorafgegane jaar in behandeling gebleven.	in het opgegeven jaar bijgekomen.	Totaal.	die de geheele behandeling ondergingen.	bij wie de behandeling werd gestaakt. *a*)	van wie met meer of minder zekerheid is gebleken dat zij aan lyssa zijn overleden		
						tijdens de behandeling.	binnen 14 dagen na de behandeling.	meer dan 14 dagen na de behandeling
1898	7	218	225	203	7	„	1	2
1899	15	387	402	384	1	4	3	5
1900	17	377	394	383	4	3	5	3
1901	6	222	228	207	3	„	1	1
1902	18	202	220	208	3	2	„	2

a) Hetzij omdat gedurende de behandeling bleek dat de dieren, die de beten hadden toegebracht niet dol waren geweest, hetzij omdat de patiënten zich niet verder wilden laten behandelen.

IX. OPGAAF van het aantal personen in 1902 omgekomen door bij het bestuur bekend geworden ongelukken (daaronder ook het aantal overledenen ten gevolge van moord en zelfmoord).

GEWESTEN.	Door den bliksem getroffen.	Verdronken.	Gedood door: tijgers.	Gedood door: krokodillen.	Gedood door: slangen.	Gedood door: wilde varkens of andere dieren.	Omgekomen door: moord.	Omgekomen door: zelfmoord.	Door andere ongelukken om het leven gekomen.	Totaal.
JAVA EN MADOERA.										
Bantam	1	22	„	„	2	„	„	1	241	267
Batavia	12	48	„	„	„	„	14	20	57	151
Preanger Regentschappen	14	88	5	10	„	„	„	13	150	280
Cheribon	33	84	4	14	4	4	„	13	113	269
Pekalongan	23	32	„	„	2	„	„	8	45	110
Semarang	11	129	4	„	„	1	2	21	139	307
Rembang	24	62	„	1	„	„	41	34	128	290
Soerabaja	26	131	„	19	9	„	„	47	211	443
Pasoeroean	14	58	„	1	„	1	37	44	112	267
Besoeki	2	21	„	3	2	11	20	10	63	132
Banjoemas	12	71	„	„	„	8	„	57	153	301
Kedoe	6	174	„	„	1	„	„	43	260	484
Djokjakarta	8	43	„	„	„	„	„	7	76	134
Soerakarta	26	86	„	„	„	3	2	24	132	273
Madioen	17	36	„	„	2	„	„	15	138	208
Kediri	19	68	4	„	„	8	10	49	171	329
Madoera	9	83	„	7	4	5	150	9	146	413
Totalen voor Java en Madoera	257	1 236	17	55	26	41	276	415	2 335	4 658
BUITENBEZITTINGEN.										
Sumatra's Westkust	11	102	18	8	„	5	23	24	85	276
Benkoelen	„	6	3	4	„	1	„	1	13	28
Lampongsche Districten	„	6	14	9	„	„	„	1	14	44
Palembang	3	56	8	41	3	„	„	11	59	181
Sumatra's Oostkust	3	27	18	36	„	„	„	26	23	133
Atjèh en onderhoorigheden	a) †	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Riouw en onderhoorigheden	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Banka	1	20	„	1	„	„	„	9	12	43
Billiton	„	6	„	„	„	„	„	„	7	13
Westerafdeeling van Borneo	„	19	„	11	2	1	„	5	19	57
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	5	71	„	44	2	„	„	4	66	192
Celebes en onderhoorigheden	3	24	„	10	„	„	„	„	51	88
Menado	1	23	„	7	„	5	1	7	48	92
Amboina	2	1	„	„	„	4	„	„	31	38
Ternate	„	„	„	2	„	„	„	„	1	3
Timor en onderhoorigheden	„	15	„	4	1	„	„	2	11	33
Bali en Lombok	„	4	„	4	„	„	„	3	10	21
Totalen voor de buitenbezittingen	29	380	61	181	8	16	24	93	450	1 242
Totalen voor Java en Madoera	257	1 236	17	55	26	41	276	415	2 335	4 658
Totalen-generaal	286	1 616	78	236	34	57	300	508	2 785	5 900

a) Het teeken † duidt aan, dat geen opgaven zijn ontvangen.

Bijlage R.

(Zie hoofdstuk L, afd. I, van het verslag.)

OVERZICHT

betreffende de samenstelling en distributie op 15 April 1903 van het technisch personeel der burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië, benevens opgaven nopens de in 1902 vanwege het burgerlijk bouwdepartement verwerkte sommen.

I. Samenstelling en distributie van het technisch personeel op 15 April 1903.

INDEELING.	Hoofd- en verdere ingenieurs.	Architecten en opzichters.	Te zamen.
I. ALGEMEENE DIENST.			
A. Technisch personeel bij het departement	6	3	9
B. Waterstaatsafdeelingen. Chefs	5	a) 4	9
B. Waterstaatsafdeelingen. Toegevoegd personeel voor werken, behoorende tot den algemeenen dienst	29	25	54
C. Technisch waterbeheer in de residentiën Banjoemas en Kedoe (irrigatie-afdeeling Serajoe)	2	4	6
D. Technisch waterbeheer in de residentiën Soerabaja, Pasoeroean en Kediri (irrigatie-afdeeling Brantas)	5	11	16
E. Toezicht op de verdeeling van water in het stroomgebied der Goeng- en Koemisik-rivieren	„	1	1
F. Opnemingen in het belang der verbetering van de afwatering in de plantrayons der suikerfabrieken Krian, Waroe en Ketegan in de residentie Soerabaja	„	1	1
G. Beheer en onderhoud van de sluis- en stuwwerken Goenoenggsari, Goebeng, enz. (Soerabaja)	„	1	b) 1
H. Uitwerken der ontwerpen voor de uitbreiding der normalisatie van de Soerabaja-rivier tusschen Lengkong en Kedongsoro, en onderhoud der dijken	„	1	1
I. Ter beschikking gesteld van den chef der irrigatie-afdeeling Serang	1	„	1
J. Opnemingen en uitvoering van werken in het belang van een verbeterden waterafvoer in Zuid-Kedoe, beoosten de Lok Oeloe	1	2	3
II. GEWESTELIJKE DIENST.			
A. *Gewesten tot eene waterstaatsafdeeling behoorende.*			
1ste afd. Bantam	1	4	5
1ste afd. Batavia	3	9	12
1ste afd. Preanger Regentschappen	3	7	10
1ste afd. Lampongsche Districten	„	2	2
2de afd. Cheribon	„	6	6
2de afd. Pekalongan	„	6	6
2de afd. Banjoemas	„	5	5
3de afd. Semarang	2	9	11
3de afd. Kedoe	1	6	7
3de afd. Soerakarta	„	1	1
3de afd. Djokjakarta	„	1	1
3de afd. Rembang	„	5	5
4de afd. Soerabaja	1	c) 8	9
4de afd. Kediri	„	5	5
4de afd. Madioen	„	5	5
4de afd. Madoera	„	4	4
5de afd. Pasoeroean	„	8	8
5de afd. Besoeki	„	5	5
5de afd. Bali en Lombok	„	2	2
B. *Gewesten niet tot eene waterstaatsafdeeling behoorende.*			
Sumatra's Westkust	1	8	9
Benkoelen	„	4	4
Palembang	„	6	6
Oostkust van Sumatra	2	6	8
Atjèh en onderhoorigheden	„	2	2
Riouw en onderhoorigheden	„	1	1
Banka	„	1	1
Billiton	„	„	„
Westerafdeeling van Borneo	„	1	1
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	„	3	3
Celebes en onderhoorigheden	1	2	3
Menado	„	2	2
Amboina	„	3	3
Ternate	„	1	1
Timor en onderhoorigheden	„	1	1
Totaal van het personeel in vasten dienst	d) 64	e) 192	256
Bovendien waren boven *de formatie in dienst:*			
voor opnemingen in het gebied van de beneden Solo-rivier tot verbetering van de afwatering en bevloeiing aldaar (residentiën Rembang en Soerabaja)	3	2	5
voor het gewoon onderhoud, de bewaking, enz. der geschorste werken tot verbetering van de bevloeiing en afwatering van de Solovallei	„	1	1
voor het verrichten van werkzaamheden in het belang der drinkwatervoorziening van de hoofdplaats Soerabaja	3	4	7
bij den waarnemingsdienst der vaarwaters naar Soerabaja	2	2	4
voor het toezicht op de waterverdee-			

a) In de 2de waterstaatsafdeeling zijn 2 opzichters aan den chef toegevoegd; in de 3de en 4de afdeeling 1 opzichter.

b) Dit personeel behoort mede tot den algemeenen dienst, doch wordt afzonderlijk vermeld, omdat het niet onder de rechtstreeksche bevelen van een afdeelings-chef staat.

c) Hieronder één opzichter, niet behoorende tot den gewestelijken waterstaatsdienst, maar onder de bevelen van den directeur van het marine-etablissement belast met het onderhoud en de herstelling van de gebouwen en werken dier inrichting.

d) Twee ingenieursplaatsen waren onvervuld.

e) Namelijk 21 architecten en 171 opzichters (2 architectsplaatsen en 1 opzichtersplaats waren onvervuld).

INDEELING.	Hoofd- en verdere ingenieurs.	Architecten en opzichters.	Te zamen.
ling in de afdeelingen Kediri en Berbek (res. Kediri)	„	1	1
bij de proef-irrigatie-afd. Serang *f*) .	2	6	8
bij den aanleg van staatsspoorwegen	1	3	*g*) 4
voor werkzaamheden in het belang van het civiel bouwdepartement op Lombok	„	2	2
voor de oprichting van recherchegebouwen in de res. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo . . .	„	1	1
voor den aanleg van een transportweg van Palembang naar Doesoen Soengei-ringgit (res. Palembang) .	„	1	1
voor de oprichting van recherchegebouwen te Makasser (Celebes en onderhoorigheden)	„	2	2
voor den aanleg van een verbindingsweg tusschen Tjisendaoet en Goenoenghaloe en den bouw van eene brug over de Tjiminjak (res. Preanger Regentschappen) . . .	„	1	1
voor de opneming van den weg van Karangdoewoer over Broeno naar Ngadiredjo (res. Kedoe)	„	1	1
voor de verbouwing van de kolenloods te Ternate tot recherchekantoor	„	1	1
voor de verbetering der bevloeiing uit de Kali Welang en de Kali Soerak (res. Pasoeroean)	„	1	1
voor het doen van werkzaamheden in het belang eener goede regeling van de bevloeiing uit de Kali Kening (res. Rembang)	„	1	1
Totaal boven de formatie in dienst	11	30	41

f) De irrigatie-afdeeling Serang strekt zich uit over de gewesten Semarang en (grootendeels) Rembang.

g) Bij den aanleg van de lijn Padalarang-Krawang.

II. In 1902 verwerkte bedragen (ook wat betreft het geldswaardig bedrag der uit 's lands voorraad verbruikte materialen) ter zake van de onderstaande categorieën van civiele landswerken (vernieuwingen en nieuwe werken, dus zonder het aan onderhoud en herstellingen ten koste gelegde).

GEWESTEN.	Bevloeiings- en afwateringswerken.					Vernieuwingen en nieuwe werken van anderen aard.				Algemeen totaal (kolom 6 + kolom 10).
	Besteed aan uitvoering.		Besteed aan opnemingen en projectwerk :		Alzoo ten koste gelegd aan aanleg en voorbereiding van bevloeiings- en afwaterings-werken.					
	Groote werken (meerendeels bij de begrooting toegestaan).	Kleine werken.	ten dienste van de in kolom 2 bedoelde werken.	ten dienste van grootere of kleinere plannen.		Gebouwen.	Bruggen en wegen.	Andere burgerlijke landswerken.	Te zamen.	
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
JAVA en MADOERA.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.
Bantam . . .	„	10 598	„	2 630	13 228	40 417	84 659	13 106	138 182 *a*) (11 753)	151 410
Batavia. . . .	„	989	„	4 358	5 347	94 688	106 704	55 554	256 946	262 293
Preanger Reg. .	84 502	7 474	„	6 565	98 541	59 146	253 510	„	312 656 (32 642)	411 197
Cheribon . . .	17 455	13 495	3 100	9 157	43 207	12 927	32 651	4 485	50 063 (7 313)	93 270
Pekalongan . .	623 594	9 863	13 645	„	647 102	20 022	24 513	53 596	98 131 (11 540)	745 233
Semarang . . .	331 210	89 986	„	13 446	434 642	147 031	158 221	40 376	345 628 (68 342)	780 270
Rembang . . .	„	„	„	„	„	13 471	69 153	6 138	88 762 (6 318)	88 762
Soerabaja . . .	„	110 586	„	„	110 586	77 374	48 124	138 070	263 568 (7 085)	374 154
Pasoeroean . .	104 548	38 309	„	„	142 857	293 660	83 787	1 207	378 654 (10 789)	521 511
Besoeki . . .	10 249	4 790	„	39 516	54 555	81 223	74 025	6 539	161 787 (7 510)	216 342
Banjoemas . .	32 637	27 264	2 828	655	63 384	20 093	108 011	20 773	148 877 (32 570)	212 261
Kedoe	78 179	115 774	6 335	1 018	201 306	39 389	93 350	25 972	158 711 (29 341)	360 017
Djokjakarta . .	„	„	„	„	„	7 247	„	„	7 247	7 247
Soerakarta . .	„	„	„	„	„	21 004	„	26 772	47 776	47 776

a) De sommen in kolom 10 tusschen ( ) vermeld wijzen aan hoeveel onder het daarnevensstaande totaal begrepen is als verwerkt door ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur.

b) Hetgeen in 1902 nog besteed is aan opnemingen, enz. in het belang van eene eventueele voortzetting van de werken in de Solo-vallei is niet afzonderlijk opgegeven. Het betrekkelijk bedrag is begrepen in de in hoofdstuk L, afd. I, § 2 van het verslag hiervóór vermelde som van f 167 450, in 1902 uitgegeven aan onderhoud, enz. van de geschorste werken.

GEWESTEN.	Bevloeiings- en afwateringswerken.					Vernieuwingen en nieuwe werken van anderen aard.				Algemeen totaal (kolom 6 + kolom 10).
	Besteed aan uitvoering.		Besteed aan opnemingen en projectwerk:		Alzoo ten koste gelegd aan aanleg en voorbereiding van bevloeiings- en afwateringswerken.	Gebouwen.	Bruggen en wegen.	Andere burgerlijke landswerken.	Te zamen.	
	Groote werken (meerendeels bij de begrooting toegestaan).	Kleine werken.	ten dienste van de in kolom 2 bedoelde werken.	ten dienste van grootere of kleinere plannen.						
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.
Madioen . . .	38 261	10 688	6 200	„	55 149	17 017	53 227	„	70 244 (3 570)	125 393
Kediri	327 265	87 112	18 925	402	433 704	24 764	46 915	„	71 679 (4 933)	505 383
Madoera . . .	„	4 895	„	2 397	7 292	26 569	30 666	4 844	62 079 (3 812)	69 371
Totalen voor Java en Madoera	1 647 900	531 823	51 033	80 144	c) 2 310 900	996 042	d) 1 267 516	d) 397 432	e) 2 660 990 (237 518)	4 971 890
BUITENBEZITTINGEN.										
Sumatra's Westkust	„	„	„	„	„	56 516	51 515	284	108 315 (18 252)	108 315
Benkoelen . .	„	„	„	„	„	11 121	36 482	8 202	55 805 (7 950)	55 805
Lamp. Districten	„	„	„	„	„	2 020	66 505	„	68 525 (9 352)	68 525
Palembang . .	„	„	„	„	„	14 703	134 170	1 743	150 616 (6 422)	150 616
Oostkust van Sumatra . . .	„	„	„	„	„	45 823	234 188	292	280 303 (17 350)	280 303
Atjèh en onderhoorigheden .	„	„	„	„	„	19 769	„	19 749	39 518	39 518
Riouw en onderhoorigheden .	„	„	„	„	„	10 660	„	„	10 660 (2 170)	10 660
Banka	„	„	„	„	„	10 327	9 687	15 186	35 200	35 200
Billiton. . . .	„	„	„	„	„	451	„	„	451	451
Westerafd. van Borneo . . .	„	„	„	„	„	10 162	1 455	9 958	21 575 (3 460)	21 575
Zuider- en Oosterafd. v. Borneo	„	„	„	„	„	169 209	29 031	45 639	243 879 (4 679)	243 879
Celebes en onderhoorigheden	„	„	„	„	„	31 294	20 464	2 981	54 739 (18 730)	54 739
Menado . . .	„	„	„	„	„	47 854	26 431	„	74 285 (5 340)	74 285
Amboina . . .	„	„	„	„	„	20 721	„	500	21 221	21 221
Ternate . .	„	„	„	„	„	16 272	209	4 714	21 195 (2 350)	21 195
Timor en onderhoorigheden .	„	„	„	„	„	5 829	„	„	5 829	5 829
Bali en Lombok	„	„	„	„	„	91 313	49 852	8 451	149 616	149 616
Totalen voor de buitenbezittingen . .	„	„	„	„	„	564 044	659 989	117 699	1 341 732 (96 055)	1 341 732
Totalen voor Java en Madoera	1 647 900	531 823	51 033	80 144	2 310 900	996 042	1 267 516	397 432	2 660 990 (237 518)	4 971 890
Algemeene totalen .	1 647 900	531 823	51 033	80 144	2 310 900	f) 1 560 086	1 927 505	g) 515 131	e) 4 002 722 (333 573)	6 313 622

c) Voor de uitgetrokken som van f 2 310 900 komt een bedrag van f 354 276 ten laste van het departement van binnenlandsch bestuur, zijnde de uit het excedent van het hoofdgeld van heerendienstplichtigen bestede sommen wegens uitbetaalde koelieloonen bij uitvoering der werken in vrijen arbeid instede van in heerendienst. Voor bevloeiings- en afwateringswerken is in 1902 bovendien uitgegeven voor herstellingen f 65 446 en voor gewoon onderhoud f 387 163. Vgl. echter de voorgaande noot.

d) Van de uitgetrokken sommen ad f 1 267 516 en f 397 432 komen respectievelijk f 120 752 en f 4 400 ten laste van het departement van binnenlandsch bestuur, zijnde de uit het excedent van het hoofdgeld van heerendienstplichtigen bestede sommen wegens uitbetaalde koelieloonen bij uitvoering der werken in vrijen arbeid instede van in heerendienst.

e) Zie de noten b, c en d.

f) Naar gelang van de bestemming der gebouwen was dit totaal verdeeld als volgt:

woningen voor burgerlijk personeel	f 397 705
bureaux en andere gebouwen voor den algemeenen dienst (ook voor den post- en telegraafdienst)	368 962
gevangenissen	f 134 112
kazernen voor gewapende korpsen onder burgerlijk beheer.	12 017
gebouwen voor de koffie	6 196
„ „ het zout	21 238
scholen voor Europeanen	109 999
„ „ inlanders	154 895
burgerlijke hospitalen	323 544
brandspuithuizen, wachthuizen en mijlpalen	5 311
pasarloodsen	26 107
	f 1 560 086

g) Hieronder wegens rivier- en waterkeeringswerken f 166 243; voor drinkwatervoorziening f 73 109 en voor werken ten dienste van havens en reeden f 185 551, onder welk laatste bedrag echter niet zijn begrepen de kosten van baggerwerk, welke ongeveer f 177 210 hebben bedragen. De in 1902 gebaggerde hoeveelheden beliepen (in M³.) te Tandjoeng Priok 222 520, te Batavia 231 107, te Cheribon 79 890, te Pekalongan 213 743, te Semarang 141 170, te Soerabaja 78 467, te Pasoeroean 12 648 en te Padang 10 764, alles opgeruimd door stoombaggermolens, uitgenomen de te Pasoeroean opgebaggerde hoeveelheid en 4605 M³. te Semarang door handbaggeren.

III. Overzicht betreffende de op ult. 1902 in uitvoering of in studie zijnde plannen voor groote bevloeiings- en (of) afwateringswerken.

A. Plannen in uitvoering (of gedeeltelijk in uitvoering). *a)*

Gewesten.	Irrigatiegebied (globaal aantal te bevloeien bouws).	In 1902 voor uitvoering: geraamd.	In 1902 voor uitvoering: besteed.	Tot ult. 1902 verwerkt wegens uitvoering + kosten van opnemingen en projectwerk.	Totaal der geraamde kosten: bij uitvoering in vrijen arbeid.	Totaal der geraamde kosten: volgens nadere raming, in verband met het gebruik maken van heerendienstplichtigen voor de na medio 1894 nog uit te voeren onderdeelen van het plan.
		Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.
Preang. Reg.	8 600 (Tjihea-vlakte)	75 000	*b)* 84 502	882 891 + 52 117 = 935 008	956 120	944 730
Cheribon.	37 500 (Sindopradja- en Datoemati-leidingen)	30 000	*c)* 17 455	1 272 263 + 102 989 = 1 375 252	1 600 000	"
Pekalongan.	20 300 (West-Brebes)	70 000	*d)* 37 706	1 120 936 }	1 100 000	"
Id.	46 000 (Oost-Brebes of Pemali-bevloeiing)	228 000	*e)* 207 616	1 766 194 } *h)* + 323 888 = 4 093 109	2 250 000	1 680 500
Id.	27 000 (Waloeh-gebied) } Werken tusschen Tjomal en Tjatjaban. 12 500 (Ramboet-gebied) }	356 000	*f)* 193 000 *j)* 185 272	*g)* 597 682 284 409 }	1 988 250	*i)* 1 715 000
Id.	Gebied tusschen de Tjomal en de Pekalongan-rivier.	75 000	*k)* "	214 300 + 112 311 = 326 611	1 500 000	1 075 900
Semarang.	Dijk- en waterwerken in de districten Singenkidoel en Grogol: Bedijking der Kali Kontrak.	200 000	*l)* 95 182	165 649 " = 165 649	556 070	"
Pasoeroean.	6 000 (Molek-leiding)	200 000	*m)* 104 548	165 728 + 11 769 = 177 497	558 500	452 500
Besoeki.	15 000 (Sampean-werken) . . .	10 000	*n)* 10 249	934 308 + 40 013 = 974 321	1 000 000	822 100
Banjoemas.	2 675 (Stroomgebied der Serajoe, Zuid-Banjoemas en Karanganjar; Bandjaran-leiding).	75 000	*o)* 32 637	32 637 " = 32 637	213 834	"
Id.	Verder stroomgebied der Serajoe, Zuid-Banjoemas en Karanganjar	30 000	*k)* "	1 492 521 + *p)* 244 059 = 1 736 580	*q)* 9 086 166	7 513 766
Kedoe.	57 000 (Zuid-Bagelen, beoosten de Lok Oeloe)	66 000	*r)* 78 179	618 354 + 391 361 = 1 009 715	2 850 000	2 378 700
Madioen.	48 000 (Magetan en Ngawi) . .	70 000	*s)* 38 261	207 126 + 259 758 = 466 884	3 500 000	2 100 000
Kediri.	25 000 (Waroedjajeng-Kertosono)	300 000	*t)* 327 265	466 742 + 80 995 = 547 737	2 414 000	*u)*
		1 785 000	1 411 872	10 221 740 + 1 619 260 = 11 841 000		
	Bovendien is in 1902 uitgegeven aan de volgende bij de Indische begrooting voor 1902 niet genoemde werken:					
Semarang.	Oost-Semarang- of Pengaron-bevloeiing	"	*v)* 16 417	747 583 + 40 322 = 787 905	663 824	"
Id.	Aanvullingswerken in het district Wedoeng en aan de oevers der Serang-rivier	"	*w)* 167 417	1 428 615 + 4 758 = 1 433 373	niet op te geven.	"
Id.	Dijk- en waterwerken in de districten Singenkidoel en Grogol: Bedijking der Kali Toentang . .	"	*x)* 52 194	*ij)* 393 855 *z)* " = 393 855	*aa)* 760 276	"
		1 785 000	1 647 900	12 791 793 + 1 664 340 = 14 456 133		

a) Onder de geschorste werken in de Solo-vallei (res. Rembang en Soerabaja) zie hoofdst. L, afd. I, § 2 van het verslag hiervóór.

b) De in bijlage S van K. V. 1902 genoemde 4 secundaire leidingen zijn voltooid. Hiervoor is f 76 395 uitgegeven, zoodat deze leidingen in het geheel f 103 510 hebben gekost en het toegestaan bedrag met f 5 309 is overschreden, hetgeen moet worden toegeschreven aan stijging der arbeidsloonen De overige in 1902 uitgegeven gelden zijn besteed aan de uitvoering van enkele bijkomende werken als: het verhoogen van den drempel bij de inlaatsluis in de Tjisokan, het bouwen van eene spuisluis tusschen de 1ste en de 2de tunnel en het verruimen van eene bestaande spui-inrichting. De gezondheidstoestand was over het algemeen bevredigend, doch het Europeesch personeel had weder veel van malaria te lijden.

c) Van dit bedrag is f 1315 uitgegeven voor de voltooiing van den in bijlage S van K. V. 1902 genoemden siphonduiker Ampel en f 16 140 voor de gedeeltelijke uitvoering van eene verdeelsluis bij Toeloengagoeng, waardoor het water der Sindopradja-leiding over 2 hoofdtakken zal worden verdeeld en waarvoor f 25 826 is toegestaan.

d) Van dit bedrag is f 3098 uitgegeven voor de voltooiing van de werken voor de detailbevloeiing van het Kaboejoetan-gebied en de verruiming der afvoerleiding Tandjoeng Pasar. De rest, ad f 34 608, is uitgegeven voor de voortzetting van het 4de of laatste gedeelte der werken tot afvoer van het overstroomingswater tusschen de Losari en de Kaboejoetan.

e) Van dit bedrag is f 14 787 uitgegeven voor de voltooiing van de 2de sectie van het Pemali-hoofdkanaal, f 7543 voor die van de aquaduct Pontjol, f 55 991 voor de voortzetting van de werken voor de waterverdeeling binnen het gebied van het Pemali-hoofdkanaal, met inbegrip van de verruiming van de Kali Kloewoet en de Kali Pakedjingan, f 4906 voor de voortzetting van de verruiming der afvoerleiding Gangsa en f 124 439 voor de gedeeltelijke uitvoering van het 3de gedeelte van het Brebes-hoofdkanaal met de daarbij behoorende secundaire leidingen.

f) Van dit bedrag is f 25 152 uitgegeven voor de voortzetting van de verruiming der Kali Waloeh en f 109 137 voor die van den bouw der prise d'eau te Sokowati met het daarbij behoorend gedeelte van het Tjomal-hoofdkanaal en de daarin voorkomende spuisluis. Verder is in 1902 uitgegeven f 14 420 voor den bouw van de 2de spuisluis in het Tjomal-hoofdkanaal en f 44 291 voor het maken van het Grogek-hoofdkanaal (bestemd om van uit den stuwdam bij Soengapan het terrein tusschen de Waloeh en de Ramboet te irrigeeren) met de daarin voorkomende kunstwerken. Al deze werken waren op ult. 1902 nog onderhanden.

g) Met inbegrip van de reeds in de jaren 1888—90 uitgegeven som van f 204 058 voor den stuwdam met inlaat- en spuisluizen in de Waloeh bij Soengapan.

h) Hieronder zijn begrepen zoowel de opnemingskosten in West- en Oost-Brebes, als die in het bovenstroomgebied der Pemali en in de gebieden tusschen de Tjomal en de Tjatjaban en tusschen de Tjomal en de Pekalongan-rivier.

i) Ongerekend de kosten van de werken bedoeld in noot *g*.

j) Van dit bedrag is f 104 708 uitgegeven voor de voortzetting van den bouw der prise d'eau in de Ramboet bij Tjiperoe met het daarbij behoorend gedeelte van het hoofdkanaal en f 80 564 voor het graven van het tweede gedeelte van dit kanaal.

k) De plannen voor dit werk bleven nog in studie.

l) Van deze werken was tot ult. 1902 toegestaan voor de dijken (met inbegrip van het laatste dijksgedeelte) f 381 265 en voor eenige kunstwerken f 23 502. Hiervan is verwerkt in 1900 f 4754, in 1901 f 65 713 en in 1902 f 95 182, te zamen f 165 649, waarvan f 157 875 voor de dijken en f 7774 voor de kunstwerken.

B. Op ult. 1902 nog niet geautoriseerde ontwerpen of nog in studie zijnde plannen.

GEWESTEN.	OMSCHRIJVING VAN HET PLAN.	Globaal aantal te bevloeien bouws.	Tot ult. 1902 besteed voor opnemingen en projectwerk.		
			Vóór 1902.	In 1902.	Alzoo tot ult. 1902.
			Gld.	Gld.	Gld.
Bantam.	Bevloeiing uit de Tjioedjoeng, enz. (Noord-Bantam) . .	*bb*) 30 500	79 560	2 630	82 190
Batavia.	Idem uit de Tjitaroem (afd. Krawang)	*bb*) 118 000	156 473	4 358	160 831
Pekalongan.	Idem uit de Djengkellok-rivier (afd. Brebes).	*cc*) 8 125	*dd*)	„	„
Id.	Idem van het terrein tusschen de Pemali- en de Tjatjaban-rivier (Tegal)	*bb*) 22 000	*dd*)	„	„
Semarang.	Uitbreiding en verbetering der bevloeiing in de districten Singenkidoel en Grogol (afd. Semarang)	*ee*) 16 000	48 040	5 178	53 218
Pasoeroean.	Idem idem uit de Kedoengkandang-leiding in de districten Kota Malang en Gondanglegi	*cc*) 6 000	11 769	„	11 769
Besoeki.	Verbetering van de bevloeiing en afwatering in het zuiden der afdeeling Djember	*ff*) 80 000	16 315	39 516	55 831
Banjoemas.	Verbetering en uitbreiding der bevloeiing in de districten Bandjar en Tjakjana (afd. Bandjarnegara)	*gg*) 9 500	„	„	„
Kedoe.	Verbetering van de bevloeiing uit de Tangsi-rivier in het district Menoreh (afd. Magelang)	*hh*) 5 100	45 706	„	45 706
			357 863	51 682	409 545
Bovendien is in 1902 uitgegeven aan opnemings- en projectwerk ten dienste van de onder A bedoelde in uitvoering zijnde plannen				51 033	
				102 715	

m) Van dit bedrag is f 3607 uitgegeven voor de voortzetting van het 2de gedeelte der werken. Van het hiervoor toegestaan bedrag van f 32 870 was op ult. 1902 f 28 339 verwerkt. Voorts is in 1902 een begin gemaakt met de uitvoering van het 3de gedeelte, omvattende het doortrekken der hoofdleiding tot aan de Kali Metro met de daarbij behoorende kunstwerken en nevenleidingen, en het 5de gedeelte, omvattende een 4.650 K.M. lang gedeelte der hoofdleiding, aanvangende ongeveer 1 K.M. benedenstrooms van de Metro, met de daarbij behoorende kunstwerken en nevenleidingen. Voor deze onderdeelen is toegestaan f 90 637 en f 164 954 en in 1902 verwerkt f 57 597 en f 43 344. Het 4de gedeelte der werken omvat het deel der hoofdleiding, waarin de kruising met het diepe Metro-ravijn is gelegen. Er is besloten hiervoor een ijzeren siphon te bezigen, waarvan het ontwerp op ult. 1902 nog in bewerking was.

n) Hiervan is uitgegeven voor de verbetering der afwatering in Zuid-Panaroekan f 9 116 en voor herstellingen en bijbouwingen van eenige kunstwerken in de Kapongan-leidingen f 1133.

o) Voor de uitvoering van het 1ste gedeelte der werken, omvattende de verbindingsleiding tusschen de Kali Bandjaran en de Kali Krandji en de verbetering der bevloeiing van het tusschen deze rivieren gelegen terrein is in 1902 toegestaan f 51 160 en uitgegeven f 32 637.

p) Hieronder zijn ook begrepen de opruimingskosten voor de Bandjaran-werken; zie noot *o*.

q) De vroeger opgegeven bedragen van f 9 300 000 en f 7 727 600 zijn verminderd met de geraamde kosten van de Bandjaran werken.

r) Hiervan is uitgegeven f 496 voor de voortzetting van de in 1896 aangevangen verruiming der Tjokrojasan, f 1572 voor de voltooiing van de verbetering der Soedagaran-leiding, f 11 265 voor de voortzetting van de verbetering der Boro-leiding, f 3832 voor de verbetering der dijken langs de Kedoenggoepit-rivier, f 24 157 voor de verbetering der bevloeiing in het gebied der Kedoengpoetri-leiding en f 17 732 voor den bouw van een stuw in de Bedegolan c. a. Voorts is f 19 125 uitgegeven voor de verbetering van de hoofdleiding Kedoengpoetri.

s) Voor de voortzetting van de verbetering der bevloeiingen A, B, C, D, E en F uit de Srambah-leiding is uitgegeven f 2977, voor die van de verbetering der Kali Tengah-leiding f 14 094 en voor de voltooiing van de verbetering der Ketonggo-leiding f 10 686. De voor dit laatste werk toegestane som is met f 2162 overschreden. Voorts is uitgegeven voor het 2de gedeelte van de verbetering der bevloeiing uit de Kali Tengah-leiding f 9604 (toegestaan bedrag f 21 463).

t) Hieronder is begrepen f 45 824 voor de voortzetting van den bouw der inlaatsluis Mritjan c. a., f 128 811 voor die van het graven van het 1ste gedeelte van het hoofdkanaal en f 2587 voor die van den aankoop van materialen. Voorts is uitgegeven f 16 667 voor den bouw van 2 bruggen over het hoofdkanaal (toegestaan bedrag f 22 228), f 6035 voor den bouw van 4 tijdelijke woningen en 2 tijdelijke bureaux (toegestaan bedrag f 12 760), f 108 678 voor het graven van een afvoerkanaal (toegestaan bedrag f 248 600), f 10 135 voor den bouw van 12 bruggen en duikers over dit kanaal (toegestaan bedrag f 22 629), f 8224 voor het graven van 7 afvoerleidingen (toegestaan bedrag f 109 660), f 181 voor den bouw van 30 bruggen en duikers over deze leidingen (toegestaan bedrag f 22 520) en f 123 voor den bouw eener uitwateringssluis (toegestaan bedrag f 9900).

u) De uitvoering geschiedt geheel in vrijen arbeid.

v) Dit bedrag is voornamelijk uitgegeven voor het monteeren van de spoorwegbrug, die op ult. 1902 bijna gereed was. De zakkingen der brug waren zoo gering geworden, dat in overleg met de Nederlandsch-Indische spoorwegmaatschappij tot het monteeren werd overgegaan.

w) Hiervan is uitgegeven f 2612 voor het graven van het afvoerkanaal van Klamboe naar Wegil, f 24 898 voor het verhoogen en verzwaren van den rechter Serang- en Woelangdijk van Babalan tot Gempolsango, f 87 724 voor het verhoogen en verzwaren van den linker Serangdijk van Deresan tot Karanganjar en van de Woelangdijken in de afd. Demak. Al deze werken waren in 1901 reeds onderhanden. Voorts is uitgegeven f 23 554 voor het verhoogen van de kunstwerken in de Serang- en Woelangdijken (toegestaan bedrag f 36 528) en f 28 629 voor herstellingen aan de dijken der oude Serang-rivier.

x) Hieronder f 219 voor de voltooiing der in 1900 aangevangen ophooging van den linker Toentang-Grogol-dijk en den rechter Grogol-dijk, zoomede het maken van 4 dwarsdammen, f 1603 voor het voltooien van de coupure in de Toentang-rivier bij Ngroto en f 903 voor de voltooiing van twee oevervoorzieningen en een Japara-dam in de Toentang-rivier. Voorts in uitgegeven f 16 342 voor het maken van een nieuw gedeelte van den linker Toentang-dijk boven Goeboek (toegestaan bedrag f 24 452) en f 33 127 voor het maken van een nieuwen linker Toentangdijk van Paiton tot Wringin.

ij) Dit bedrag is lager dan dat, in K. V. 1902 opgegeven, omdat de som van f 70 467, vóór 1902 uitgegeven voor de Kontrak-dijken, is overgebracht naar den afzonderlijken post voor dat werk.

z) Het in 1902 en vroeger wegens project- en opnemingswerk, hoofdzakelijk ten dienste van nog in studie zijnde irrigatieplannen, uitgegeven bedrag van f 53 218 is vermeld in het sub B van deze tabel voorkomende overzicht.

aa) Dit bedrag is verkregen door de geraamde kosten ad f 424 000 voor een nieuwen linker Toentang-dijk van Paiton tot Ngroto te voegen bij de som tot ult. 1902 uitgegeven voor verschillende verbeteringen aan de linker Toentang-dijken en aan de Grogol-dijken.

bb) Het voorloopig ontwerp was op ult. 1902 nog onderhanden.

cc) In 1903 wordt met de uitvoering van dit werk een begin gemaakt.

dd) De kosten der opnemingen zijn begrepen onder die voor de geheele streek tusschen de Losari en de Tjomal.

ee) Als onderdeelen van dit werk zijn onder A vermeld de bedijking van de Kali Kontrak en van de Toentang-rivier. De eigenlijke bevloeiingswerken zijn nog in studie.

ff) De opnemingen worden voortgezet.

gg) Dit werk vormt een onderdeel van de werken in het stroomgebied der Serajoe. Het voorloopig ontwerp was op ult. 1902 in behandeling bij de rentabiliteitscommissie.

hh) Het advies der rentabiliteitscommissie omtrent dit plan was op ult. 1902 nog niet ontvangen.

IV. Opnemingen voor minder belangrijke bevloeiings- en afwateringswerken.

GEWESTEN.	OMSCHRIJVING.	Tot ult. 1902 besteed wegens opnemingen en projectwerk.		
		Vóór 1902.	In 1902.	Alzoo tot ult. 1902.
		Gld.	Gld.	Gld.
Preanger Regentschappen.	Opneming in het belang van kleine bevloeiingsgebieden a)	18 470	6 565	25 035
Cheribon.	Idem voor de verbetering van de waterverdeeling in Oost-Cheribon b)	2 380	9 157	11 537
Semarang en Rembang.	Verbetering van de bevloeiing en den waterafvoer in het gebied van de Djoewana-rivier en verschillende kleine rivieren in de afdeelingen Pati, Djapara en Djoewana (res. Semarang) en in de afdeeling Rembang c)	42 442	8 268	50 710
Semarang.	Idem van de waterverdeeling in de afdeeling Kendal d)	1 868	"	1 868
Banjoemas en Kedoe.	Opnemingen in de irrigatie-afdeeling Serajoe	"	1 673	1 673
Kediri.	Regenwaarnemingen in de districten Lengkong en Ngoenoet . . .	"	402	402
Madoera.	Bevloeiing uit de Semiran-rivier in Zuid-Pamekasan e).	17 047	986	18 033
	Idem in het Djepoen-gebied in Zuid-Soemenep.	"	612	612
	Idem in diverse kleine bevloeiingsgebieden	"	799	799
		82 207	28 462	110 669

a) De werken voor de watervoorziening van het remonte-depôt te Padalarang kwamen tot uitvoering (zie hoofdst. L, afd. I, § 2 van het verslag hiervóór).

b) Deze opnemingen worden verricht ter voorbereiding van eene regeling van het waterbeheer, ook met het oog op de particuliere industrie.

c) Verschillende opnemingen in de residentiën Semarang en Rembang zijn in 1902 samengevoegd. Het bedrag van f 42 442 is verkregen door optelling van de sommen van f 12 194, f 17 801 en f 12 447, vermeld in tabel IV van bijlage S van K. V. 1902.

d) De onderzoekingen zijn afgeloopen; eene regeling van het waterbeheer is in studie.

e) Aan eenige onderdeelen van de voor de verdere verbetering der bevloeiing noodige werken is uitvoering gegeven, ook in verband met de oprichting eener zoutbriquetten-fabriek bij Boender op eene plaats, waar vóór de uitvoering dezer werken groot gebrek aan zoet water heerschte.

Bijlage S.

(Zie hoofdstuk L, afd. II, § 1, van het verslag.)

OVERZICHT

VAN DE

UITKOMSTEN DER SPOOR- EN TRAMWEG-EXPLOITATIE

IN

NEDERLANDSCH-INDIË

OVER

1902.

Statistieke gegevens betreffende de spoorwegen in Nederlandsch-Indië.	STAATSSPOORWEGEN.			
	Oosterlijnen. (Java.)	Westerlijnen. (Java.)		
		Lijn Buitenzorg-Djokjakarta, met zijtakken.	Lijn Batavia-Tandjoeng Priok.	Lijn Batavia-Poerwakarta.
Spoorwijdte (in Meters)	1.067	1.067	1.067	1.067
A. Algemeene zaken.				
Lengte in exploitatie ult. 1902 (in K.M.)	846	595	9	104
Gemiddeld geëxploiteerde lengte (in K.M.) over het geheele jaar	825	595	9	64
Aanlegkapitaal ult. 1902	f 61 287 126	......	......	......
" per K.M.	f 72 443	......	......	......
Bruto ontvangst	f 6 751 019	f 3 951 922	f 305 787	f 378 252
Exploitatiekosten (met inbegrip van de vernieuwingen) *e*)	*f*) f 3 530 340	......	......	......
Netto ontvangst in totaal	*f*) f 3 220 679	......	......	......
" " " pct. van de bruto ontvangst	47.71	......	......	......
" " " " " het aanlegkapitaal	5.25	......	......	......
B. Gebouwen en materieel.				
Aantal stations en halten (zonder aanleg- en stopplaatsen)	137	......	......	......
" locomotieven	*g*) 171	......	......	......
" rijtuigen en bagagewagens	363	......	......	......
" wagens (buiten de bagagewagens)	2 866	......	......	......
C. Dienst ten behoeve van het vervoer.				
Aantal trein-kilometers	3 583 191	......	......	......
" locomotief-kilometers *i*)	4 212 783	......	......	......
" as-kilometers (rijtuigen en wagens)	93 109 060	......	......	......
Steenkolenverbruik (in tonnen)	24 897	......	......	......
" (in K.G.) per locomotief-kilometer	5.91	......	......	......
D. Omvang van het vervoer.				
Aantal reizigers 1ste klasse	15 837	8 313	40 382	1 326
" " 2de "	124 167	65 233	98 981	22 710
" " 3de " (hieronder militairen en gevangenen)	507 455	372 167	1 176 514	338 204
" " 3de " (inlanders)	3 981 246	3 034 979	......	538 273
" " 3de " (retour)	605 454	486 532	......	92
" " 3de " (verlaagd tarief) en 4de klasse	......	......	555 768	......
Totaal aantal reizigers	5 234 159	3 967 224	1 871 645	900 605
Aantal reiziger-kilometers	181 689 207	126 573 073	17 115 192	15 966 400
" tonnen ijl- en vrachtgoed (zonder de dienstvrachtgoederen)	1 051 170	388 843	99 793	52 002
" ton-kilometers (zonder de dienstvrachtgoederen)	92 620 784	55 974 737	1 170 045	2 862 198
E. Opbrengst van het vervoer.				
Opbrengst reizigers 1ste klasse	f 85 926	f 78 711	f 12 764	f 1 367
" " 2de "	f 262 502	f 168 472	f 21 573	f 13 219
" " 3de " (hieronder militairen en gevangenen)	f 530 351	f 460 230	f 119 012	f 57 734
" " 3de " (inlanders)	f 1 216 196	f 685 812	......	f 117 312
" " 3de " (retour)	f 94 764	f 62 588	......	f 11
" " 3de " (verlaagd tarief) en 4de klasse	......	......	f 27 788	......
" in totaal voor reizigers	f 2 189 739	f 1 455 813	f 181 137	f 189 643
" bagage	f 49 962	f 43 914	f 12 556	f 8 322
" bestelgoed	f 226 401	f 101 784	f 787	f 2 804
" ijl- en vrachtgoed	f 3 971 804	f 2 095 023	f 77 289	f 166 871
Alle andere ontvangsten	f 313 113	f 255 387	f 34 018	f 10 612
Gezamenlijke bruto ontvangsten { in totaal (als boven)	f 6 751 019	f 3 951 922	f 305 787	f 378 252
Gezamenlijke bruto ontvangsten { per dag-kilometer	f 22.41	f 18.19	f 93.08	f 10.06

a) Hieronder nog begrepen het sedert 5 November 1902 als tramweg geëxploiteerde gedeelte Timbang Langkat-Seleseh, lang 10 K.M.

b) Ongerekend de aanlegkosten van haven en kolenstort, ten bedrage van f 3 914 874.

c) Hieronder niet begrepen concessie- en installatiekosten, kosten op het verkrijgen van kapitaal en van plaatsing der geldleeningen.

d) Zijnde het totaal van de in de balans der Maatschappij over 1902 vermelde sommen voor de constructierekening, ad f 6 499 606, en voor het rollend materieel, ad f 1 665 135.

e) In de exploitatierekeningen betreffende de drie particuliere spoorwegen wordt met de vernieuwingskosten, bedragende over 1902 voor de lijn Semarang—Vorstenlanden—Willem I f 18 928 en voor den Deli-spoorweg f 87 580 (voor de lijn Batavia—Buitenzorg waren die kosten nihil) geen rekening gehouden. Vandaar dat in de jaarverslagen betreffende die lijnen, de explotatiekosten worden opgegeven als te zijn geweest f 1 552 350 en f 601 998 en de netto ontvangsten als f 1 497 950 en f 873 980. De op deze wijze berekende netto ontvangsten vertegenwoordigen het in kol. 217 van het verslag hiervóór genoemde bedrag van f 2 889 945.

f) Gewijzigde opgaven, die eerst na het afdrukken van het betrekkelijk gedeelte van den tekst van het verslag (zie kol. 217) hier te lande bekend zijn geworden.

g) Hieronder begrepen 17 locomotieven van de Solo-werken, die ontvangen werden om in conservatie te worden gehouden.

N.				PARTICULIERE SPOORWEGEN.			TOTALEN.	
va.)				Lijnen der Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij.				
a.	Lijn Batavia-Tangerang-Bantam.	Te zamen.	Lijn ter Sumatra's Westkust.	Lijn Semarang-Vorstenlanden-Willem I.	Lijn Batavia-Buitenzorg.	Deli-spoorweg (Oostkust van Sumatra).	1902.	1901.
7	1.067	. . . . . .	1.067	1.435	1.067	1.067	. . . . . .	. . . . . .
4	174	882	210	205	56	a) 103	2 302	2 231
4	174	842	210	205	56	103	2 241	2 228
.	. . . . . .	f 71 846 040	b) f 20 616 548	c) f 21 344 137	c) f 3 883 167	d) f 8 164 741	f 187 141 759	f 180 821 269
.	. . . . . .	f 84 478	f 98 088	f 104 117	f 69 342	f 79 269	f 81 295	f 81 049
2	f 554 736	f 5 190 697	f 1 323 854	f 3 050 300	f 942 530	f 1 475 978	f 18 734 378	f 19 036 555
.	. . . . . .	f 3 634 481	f 794 122	e) f 1 571 278	f 424 515	e) f 689 578	e) f 10 644 314	t) f 10 201 221
.	. . . . . .	f) f 1 556 216	f 529 733	e) f 1 479 022	f 518 015	e) f 786 400	e) f 8 090 065	t) f 8 835 334
.	. . . . . .	28.98	40.01	48.49	54.96	53.28	43.18	46.42
.	. . . . . .	2.42	2.57	6.93	13.34	9.63	4.32	4.88
.	. . . . . .	143	33	27	10	19	369	353
.	. . . . . .	149	62	38	12	h) 24	456	429
.	. . . . . .	317	72	89	64	h) 65	970	954
.	. . . . . .	1 788	454	713	109	h) 530	6 460	5 824
.	. . . . . .	4 283 723	972 549	739 424	337 383	408 819	10 325 089	10 311 413
.	. . . . . .	4 959 805	1 252 667	978 798	374 667	500 258	12 278 978	12 144 812
.	. . . . . .	88 860 935	19 382 384	24 994 985	7 676 784	10 929 026	244 953 174	239 362 565
.	. . . . . .	k) 31 864	24 872	l) 8 247	m) 2 043	n) 10 282	o) 91 923	96 122
.	. . . . . .	6.42	19.86	8.42	5.45	n) 18.85	7.48	8.26
6	322	50 343	. . . . .	10 275	26 911	q) 30 383	133 749	128 241
0	18 218	205 142	p) 31 509	44 966	102 066	q) 53 542	561 392	549 875
4	125 565	2 012 450	p) 854 304	156 623	451 491	546 653	4 528 976	4 445 744
3	1 315 305	4 888 557	. . . . .	987 498	. . . . . .	. . . . . .	9 857 301	8 515 724
2	234 782	721 406	. . . . .	18 756	. . . . . .	211 874	1 557 490	1 527 514
.	. . . . . .	555 768	. . . . .	. . . . . .	499 003	. . . . . .	1 054 771	1 978 416
5	1 694 192	8 433 666	885 813	1 218 118	1 079 471	842 452	17 693 679	17 145 514
0	35 988 518	195 643 183	17 515 154	43 067 367	29 117 592	14 945 240	481 977 743	458 153 102
2	52 613	593 251	261 998	450 365	119 914	228 161	2 704 859	2 597 855
8	2 993 163	63 000 143	28 079 583	43 195 505	5 726 112	7 049 156	239 671 283	252 843 052
7	f 891	f 93 733	. . . . .	f 39 714	f 26 724	f 44 691	f 290 788	f 289 178
9	f 16 180	f 219 444	p) f 23 845	f 87 250	f 72 506	f 42 973	f 708 520	f 711 655
4	f 53 307	f 690 283	p) f 316 764	f 148 445	f 144 937	f 242 130	f 2 072 910	f 1 968 239
2	f 260 183	f 1 063 307	. . . . .	f 274 188	. . . . . .	. . . . . .	f 2 553 691	f 2 217 890
1	f 29 688	f 92 287	. . . . .	f 16 803	. . .	f 95 684	f 299 538	f 286 302
.	. . . . .	f 27 788	. . .	. . . .	f 149 138	. . . . . .	f 176 926	f 429 970
3	f 360 249	f 2 186 842	f 340 609	f 566 401	f 393 306	r) f 440 208	f 6 117 105	f 5 919 152
2	f 6 460	f 71 252	f 5 442	f 11 935	f 9 286	f 46 322	f 194 199	f 197 250
4	f 5 154	f 110 529	f 9 729	f 60 684	f 31 153	s)	f 438 496	f 434 162
1	f 149 574	f 2 488 757	f 820 512	f 2 273 219	f 450 156	f 866 324	f 10 870 772	f 11 396 159
2	f 33 299	f 333 316	f 147 562	f 138 062	f 58 630	f 123 124	f 1 113 807	f 1 089 833
2	f 554 736	f 5 190 697	f 1 323 854	f 3 050 300	f 942 531	f 1 475 978	f 18 734 378	f 19 036 555
6	f 8.73	f 16.90	f 17.27	f 40.77	f 46.11	f 39.37	f 22.70	f 23.41

h) In gebruik zoowel bij de spoorwegen als bij de tramwegen der Deli-Spoorwegmaatschappij.

i) Rangeerdienst en dubbele tractie inbegrepen, reservedienst buiten beschouwing gelaten.

k) Bovendien 214 ton hout.

l) Bovendien nog ongeveer 679 ton hout en 84 M³. olie.

m) Bovendien nog ongeveer 15 M³. olie.

n) Geen steenkolen, maar houtverbruik. Het opgegeven cijfer betreft de verbruikte brandstof op de spoor- en stoomtramwegen gezamenlijk.

o) Betreft enkel het steenkolenverbruik.

p) Op den secundair-geëxploiteerden spoorweg ter Sumatra's Westkust zijn de reizigers 1ste klasse gerekend onder die der 2de klasse en die der 2de klasse onder die der 3de klasse.

q) Voor de berekening van het aantal reizigers is elk retourbiljet voor twee reizigers geteld. Op den Deli-spoorweg worden ook retourbiljetten voor de 1ste en 2de klasse afgegeven.

r) Hieronder begrepen een ontvangst van f 14 730, wegens abonnementskaarten, vervoer van zieken en extratreinen, welk bedrag niet verantwoord is onder „Alle andere ontvangsten", doch reeds begrepen is onder de reizigers-opbrengst.

s) Vervoer van bestelgoed vindt op den Deli-spoorweg niet plaats.

t) Verbeterde opgaaf.

II. STOOMTRAMWEGEN en BATAVI

Statistieke gegevens betreffende de stoomtramwegen in Nederlandsch-Indië en den Batavia Electrischen tramweg.	Semarang-Joana-Stoomtram-maatschappij. — Lijn Semarang-Djoewana (met zijtakken).	Nederlandsch-Indische Tramweg-maatschappij. — Lijn Batavia-Meester-Cornelis-Kampong Melajoe. b)	Oost-Java-Stoomtram-maatschappij. — Lijnen Soerabaja-Sepandjang-Krian en Modjokerto-Ngoro (met zijlijn).	Nederlandsch-Indische Spoorweg-maatschappij. Lijn Djokjakarta-Brosot.	Nederlandsch-Indische Spoorweg-maatschappij. Lijn Djokjakarta-Magelang.	Nederlandsch-Indische Spoorweg-maatschappij. Lijn Goendih-Soerabaja.	Serajoedal-Stoomtram-maatschappij. — Lijn Maos-Bandjarnegara, met zijlijn Bandjarsari-Poerbolinggo.
Spoorwijdte (in Meters)	1.067	1.188	1.067	1.435	1 067	1.067	1.067
A. Algemeene zaken.							
Lengte in exploitatie ult. 1902 (in K.M.)	388	c) 14	80	24	47	209	91
Gemiddeld geëxploiteerde lengte (in K.M.) over het geheele jaar	372	c) 14	80	24	47	189	91
Aanlegkapitaal ult. 1902	f 11 547 887	f 1 505 154	f 2 555 394	f 571 777	f 3 107 337	f 10 963 491	f 2 829 718
„ per K.M.	f 29 763	f 68 416	f 31 942	f 23 824	f 66 113	f 52 457	f 31 096
Bruto ontvangst	f 1 202 203	f 316 385	f 313 483	f 142 886	f 242 040	f 369 972	f 333 215
Exploitatiekosten	f 603 627	f 148 264	f 206 177	f 66 275	f 143 377	f 209 687	f 126 250
Netto ontvangst in totaal	f 598 576	f 168 120	f 107 306	f 76 611	f 98 662	f 160 285	f 206 965
„ „ „ pct. van de bruto ontvangst	49.79	46.9	34.2	53.6	40.8	43.3	62.1
„ „ „ pct. van het aanlegkapitaal	5.1	11.16	4.2	13.4	3.1	1.4	7.3
B. Materieel.							
Aantal locomotieven	60	27	25	7	14	25	10
„ rijtuigen	77	64	41	7	12	20	12
„ wagens	571	4	83	6	123	252	95
C. Dienst ten behoeve van het vervoer.							
Aantal trein-kilometers	1 204 467	771 340	615 424	78 470	162 823	421 565	228 302
„ locomotief-kilometers	1 432 440	797 006	635 554	92 483	175 918	454 377	254 333
„ as-kilometers (rijtuigen en wagens)	20 826 430	7 810 950	7 516 996	671 472	2 863 180	7 148 524	3 883 362
Brandstoffenverbruik (in tonnen) steenkolen	40	2 333	487	501	1 117	1 008	2
Brandstoffenverbruik (in tonnen) hout	11 842	„	1 433	78	180	1 138	5 300
Brandstoffenverbruik (in tonnen) petroleum-residu	311	696	m) 1 198	„	„	„	„
D. Omvang van het vervoer.							
Aantal reizigers	3 149 223	4 758 613	3 387 965	234 520	490 374	693 540	690 078
„ reiziger-kilometers	34 869 989	35 274 372	27 237 329	2 522 758	8 885 281	14 890 548	6 876 634
„ tonnen ijl- en vrachtgoed (stuk- en wagenladinggoederen)	201 817	501	o) 62 203	79 779	41 463	25 669	88 627
„ ton-kilometers	15 958 314	6 012	776 812	1 266 811	1 056 914	1 714 170	3 432 306
E. Opbrengst van het vervoer.							
Opbrengst reizigers	f 404 823	f 310 801	f 243 299	f 28 574	f 112 152	f 163 252	f 78 306
„ bagage	f 5 997	„	746	f 492	f 1 156	f 878	f 2 229
„ goederen	f 759 461	f 443	f 66 740	f 110 984	f 119 605	f 197 774	f 244 392
„ diversen	f 31 923	f 5 141	f 2 699	f 2 836	f 9 127	f 8 068	f 8 288
Gezamenlijke bruto ontvangsten in totaal (als boven)	f 1 202 203	f 316 385	f 313 483	f 142 886	f 242 040	f 369 972	f 333 215
Gezamenlijke bruto ontvangsten per dag-kilometer	f $8,86^{5}$	f 62.38	f 10.74	f 17.02	f 14.11	f 5.36	f 10.07^{5}

a) Alle particuliere ondernemingen. Voor mededeelingen aangaande den staatsstoomtramweg in Atjèh, zie men kol. 218 van het verslag hiervóór.

b) De opgaven nopens deze onderneming loopen niet over het kalenderjaar 1902, maar over het op 30 Juni 1902 geëindigde boekjaar 1901/1902.

c) Hieronder 8 K.M. met dubbel spoor.

d) Bovendien 10.8 K.M. aan havenlijnen en pakhuissporen te Semarang, Pekalongan, Tegal en Cheribon.

e) Als voren 5 K.M. uitsluitend voor goederenvervoer.

f) De lengte van de lijn Perbaoengan-Bamban bedraagt 30.280 K.M., die van de lijn Seleseh-Kwala 9.922 K.M.

g) Niet met voldoende juistheid op te geven.

h) Het aantal in gebruik zoowel bij de spoorwegen als bij de tramwegen der Deli-Spoorwegmaatschappij.

ELECTRISCHE TRAMWEG. *a)*

Semarang-Cheribon-Stoomtram-maatschappij. ——— Lijn Semarang-Cheribon—Kadhipaten, met zijlijn Tegal-Balapoelang.	Kediri-Stoomtram-maatschappij. ——— Lijn Djombang-Kediri, met zijlijnen.	Malang-Stoomtram-maatschappij. ——— Lijn Singosari-Malang-Gondanglegi-Dampit, met zijtak.	Pasoeroean-Stoomtram-maatschappij ——— Lijn Pasoeroean-Bekasi-Oost, met zijtak naar Sengon.	Probolinggo-Stoomtram-maatschappij. ——— Lijn Probolinggo-Paiton, met zijtak Kraksaän-Kali-boentoe.	Modjokerto-Stoomtram-maatschappij. ——— Lijn Modjokerto-Porong, met zijlijnen	Madoera-Stoomtram-maatschappij. ——— Lijn Kamal-Kalianget.	Babat-Djombang-Stoomtram-maatschappij ——— Lijn Djombang-Babat.	Stoomtramwegen Deli-spoorweg-maatschappij. ——— Lijnen Perbaoengan Bamban en Selesch-Kwala.	Totalen betreffende de particuliere stoomtramwegen.	Batavia Electrische Tram-maatschappij. ——— Lijn Harmonie-Menteng, met zijlijn.
1.067	1.067	1.067	1.067	1.067	1.067	1.067	1.067	1.067	. . . . .	1.188
d) 323	127	79	*e)* 39	45	80	209	68	*f)* 40	1 863	14
323	127	79	39	45	80	209	58	19	1 798	14
f 9 226 722	f 2 630 158	f 2 654 952	f 1 860 637	f 1 315 612	f 2 244 386	f 5 270 509	f 1 965 603	f 2 773 554	f 63 024 981	f 1 947 628
f 27 625	f 20 710	f 83 607	f 42 287	f 29 236	f 28 000	f 25 218	f 27 800	f 69 339	*g)*	f 139 116
f 1 175 418	f 274 077	f 174 570	f 80 921	f 81 528	f 103 536	f 266 050	f 92 074	f 55 684	f 5 224 042	f 154 056
f 487 280	f 139 846	f 136 838	f 57 240	f 55 195	f 103 488	f 286 633	f 64 550	f 35 037	f 2 834 727	f 130 107
f 688 138	f 134 230	f 37 732	f 23 681	f 26 333	f 48	Nadeelig verschil.	f 27 524	f 20 647	*g)*	f 23 949
58.5	48.9	21.6	29.2	32.2	„		29.9	37	*g)*	15.5
7.4	5.1	1.4	1.2	2.0	„		1.4	0.7	*g)*	1.2
38	16	11	9	8	10	22	8	*h)* 24	314	*i)* 22
60	22	16	25	21	16	30	12	*h)* 65	500	22
488	174	72	66	80	65	182	70	*h)* 530	2 861	„
887 825	440 432	254 705	170 575	182 510	280 312	*k)* 531 467	193 092	52 590	6 085 899	*i)* 791 872
1 016 248	494 312	288 775	192 936	188 761	299 848	*l)* 563 923	210 923	53 263	8 081 100	*i)* 791 872
16 012 074	5 990 778	2 674 510	1 855 898	2 477 316	2 805 076	6 739 224	2 607 786	516 493	93 410 069	3 167 488
50	1 020	2 019	877	685	406	1 527	„	„	12 072	„
10 499	1 651	13	257	263	1 910	47	2 251	1 060	37 922	„
„	102	„	„	„	„	*n)* 516	„	„	2 823	1 237
1 866 863	625 364	753 127	582 298	339 809	476 108	962 374	343 690	49 268	19 403 314	2 814 465
34 193 068	6 355 485	(Niet opgegeven)	5 303 526	3 967 847	5 056 116	16 377 373	5 076 424	668 605	*g)*	19 384 628
325 741	133 025	43 912	50 822	31 616	37 268	32 491	52 800	8 032	1 215 766	*p)*
12 550 954	3 164 748	(Niet opgegeven)	447 890	396 563	995 176	3 373 372	703 935	(Niet opgegeven)	*g)*	*p)*
f 441 190	f 83 884	f 80 816	f 41 576	f 46 256	f 52 384	f 179 951	f 49 506	f 32 847	f 2 349 617	f 153 240
f 9 314	f 260	f 1 273	f 727	f 226	f 433	f 2 646	f 744	f 613	f 27 734	*p)*
f 701 198	f 178 558	f 91 967	f 32 917	f 33 366	f 46 005	f 71 788	f 39 106	f 17 243	f 2 711 547	*p)*
f 23 716	f 11 375	f 514	f 5 702	f 1 680	f 4 714	f 11 665	f 2 718	f 4 981	f 135 147	f 816
f 1 175 418	f 274 077	f 174 570	f 80 921	f 81 523	f 103 536	f 266 050	f 92 074	f 55 684	f 5 224 042	f 154 056
f 9.96^{5}	f 5.91	f 6.05	f 5.47	f 6.20	f 3.55	f 3.39	f 4.35^{5}	f 8.11	f 8.02	f 30.1

i) Motorwagens en motorwagenkilometers.

k) Bovendien zijn door de stoomschepen der maatschappij afgelegd 33 205 K.M.

l) Waaronder 16 258 K.M. door van de staatsspoorwegen op Java gehuurde locomotieven.

m) Bovendien 660 ton ruwe olie.

n) Bovendien 272 ton ruwe nardolie en 517 ton liquid fuel.

o) Alleen op de lijn Modjokerto—Ngoro—Dinojo heeft goederenvervoer plaats.

p) De lijn dient enkel voor personenvervoer.

Bijlage T.

(Zie hoofdstuk L, afd. II, § 1, sub B en C, van het verslag.)

OVERZICHT

van de tot 1 Juni 1903 in Nederlandsch-Indië verleende vergunningen voor den aanleg en de exploitatie van tramwegen met mechanische beweegkracht, waarvoor de termijn van aanvaarding op gemelden datum nog openstond. [1]

[1] Tenzij anders is vermeld, zijn de in dit overzicht voorkomende vergunningen voor den tijd van 99 jaren verleend, bedraagt de spoorwijdte 1.067 M., betreffen zij stoomtramwegen, zullen de tramwegen met enkel spoor worden aangelegd, is zoowel personen- als goederenvervoer toegelaten en is de ondernemer vrij in de keuze der afmetingen van den bovenbouw.
De met een * aangeduide vergunningen hebben betrekking op tramwegen met stoom of electriciteit als beweegkracht en de met een † gemerkte op electrische tramwegen. De overige zijn verleend voor stoomtramwegen.

Volg-nummer.	Richting der lijnen, namen der aanvragers en datum der aanvrage.	Datum en nummer van het Gouv. Bt. waarbij de vergunning is verleend.	Tot hoelang de aanvragers tijd hebben tot het aanvaarden der vergunning.	Lengte in K.M. (globaal), bedrag van het gevorderde waarborg-kapitaal en bouwtijd.
	Java en Madoera.			
	Bantam.			
I.	Van Serang over Baros, Pandeglang, Goenoeng Kantjana en Malingping naar de zuidkust, met zijlijnen: *a.* van Baros naar Tjomas, en *b.* van Goenoeng Kantjana over Laboean naar Anjerkidoel, CH. R. J. JOSEPH; 15 Sept. en 17 Oct. 1897.	29 Juli 1902 n°. 24.	29 Juli 1903, verlengd tot 29 Juli 1904.	191 K.M. f 50 000 4 jaren.
II.	Van Sadjira over Rangkas Betoeng, Lebak en Moentjang naar Sadjira. WIJNKOOPSBAAI EXPLORATIEMAATSCHAPPIJ (oorspronkelijke aanvrager R. A. EEKHOUT); 14 Maart en 29 Oct. 1900.	9 Jan. 1901 n°. 38.	9 Jan. 1902, laatstelijk verlengd tot 9 Juli 1904.	72 K.M. f 20 000 3 jaren.
III.	*a.* Van het station Serang over Pagantoengan, Lontar en Kobodjan naar Post Serang. *b.* Van Serang (Kaloran) over Tjigaboes naar Sojog. *c.* Van Serang over Domba en Torondol naar Soekawana. *d.* Van Serang (Post Lontar) over Legok en Palamoenan naar Kramatwatoe. K. H. J. VAN ZIJLL DE JONG; 5 Juni 1902.	9 Aug. 1902 n°. 26.	9 Aug. 1903.	21.8 K.M. f 5 500 2 jaren (spoorwijdte 0.75 M.)
	Bantam en Batavia.			
IV.	Van Tangerang over Blaradja naar Pasar Lama of post Tjikande (grens Bantam en Batavia). B. SIBENIUS TRIP; 15 Juni 1898.	14 Maart 1899 n°. 30.	14 Maart 1900, laatstelijk verlengd tot 14 Maart 1904.	36 K.M. f 11 000 2 jaren.
V.	Van Tangerang over Maoek naar Tanara (grens Bantam en Batavia). M. W. N. STEENMEIJER; 20 April en 29 Juli 1898.	11 Maart 1899 n°. 39.	11 Maart 1900, laatstelijk verlengd tot 11 Maart 1903. *a*)	39 K.M. f 12 000 2 jaren.
	Batavia.			
VI.	Van Kebajoran over Mampang naar Meester-Cornelis, met eene zijlijn van Goenoeng naar Paal Merah. K. W. STEINMETZ (oorspronkelijke aanvrager J. DE VRIES); 15 Juni 1897.	13 Juni 1899 n°. 20.	13 Juni 1900, laatstelijk verlengd tot 13 Juni 1903.	14 K.M. f 4 500 2 jaren.
VII.	Van Buitenzorg over Semplak, Paroeng en Paroeng Pandjang naar Tangerang. Mr. Th. B. PLEYTE (oorspronkelijke aanvrager A. MIJER); 21 Jan 1899.	6 Mei 1899 n°. 3.	6 Mei 1900, laatstelijk verlengd tot 6 Mei 1904.	70 K.M. f 20 000 3 jaren.
VIII.	*a.* Van Tjilamaja over Djatiragas en Pangoelah naar Tjikampeh, met eene zijlijn van Kresek over Lemah Abang en Telagasari naar Krawang. *b.* Van Tandjoeng Poera over Rengasdengklok naar Tjamara. C. J BOLLEE; 15 Nov. en 8 Dec. 1896, 23 Mei en 12 Juni 1897.	29 Juli 1900 n°. 15.	29 Juli 1901, laatstelijk verlengd tot 29 Juli 1903.	97 K.M. f 28 000 4 jaren.
† IX.	Van Goenoeng Sahari over Krekot en Sawah Besar naar Molenvliet-Oost. BATAVIA ELECTRISCHE TRAMMAATSCHAPPIJ; 24 Maart 1900.	1 Nov. 1901 n°. 13.	1 Nov. 1902, verlengd tot 1 Nov. 1903.	2 K.M. f 500
X.	Van Buitenzorg over Leuwiliang en Djasinga naar Tjikoja. A. B. VAN DER PARRA BRETON VINCENT (oorspronkelijke aanvrager W. H. SMIT); 31 Aug. 1900 en 14 Maart en 5 Mei 1901.	28 Juni 1901 n°. 42.	28 Juni 1902, laatstelijk verlengd tot 28 Juni 1904.	78 K.M. f 20 000 3 jaren.
XI.	Van Tjibasoera over Koekoen naar Tjiraten, met eene zijlijn van Koekoen naar Tjipamingkis. K. H. A. OLISLAEGER; 4 April 1900.	25 Juli 1901 n°. 34.	25 Juli 1902, laatstelijk verlengd tot 25 Juli 1904.	25 K.M. f 7 500 2 jaren.

a) Een verzoek om verlenging was op 1 Juni 1903 nog in behandeling.

Volg-nummer.	Richting der lijnen, namen der aanvragers en datum der aanvrage.	Datum en nummer van het Gouv. Bt. waarbij de vergunning is verleend.	Tot hoelang de aanvragers tijd hebben tot het aanvaarden der vergunning.	Lengte in K.M. (globaal), bedrag van het gevorderde waarborg-kapitaal en bouwtijd.
XII.	Van den Witten Paal ter hoofdplaats Buitenzorg langs de sociëteit naar Gadok met 2 zijlijnen: *a.* van de sociëteit naar het station; *b.* van een punt tusschen de palen 41 en 42 naar een punt aan den staatsspoorweg tusschen Goedang en Bondongan. A. E. van Swieten (oorspronkelijke aanvrager A. Mijer); 18 Maart 1900 en 7 Oct. 1901.	21 Dec. 1901 n°. 17.	21 Dec. 1902, verlengd tot 21 Dec. 1903.	16,5 K.M. f 6 000 2 jaren.
XIII.	Van Buitenzorg over Tjiteureup en Tjileungsir naar Bekasi, met eene zijlijn van Tjileungsir over Tjibaroesa naar Lemah Abang. Mr. Th. B. Pleyte (oorspronkelijke aanvrager A. Mijer); 26 April en 4 Mei 1902.	7 Aug. 1902 n°. 46.	7 Aug. 1903.	42.3 K.M. f 15 000 3 jaren.
XIV.	Van de halte Sadang der staatsspoorwegen over Tjilamaja (Zuid), Poerwadadi en Gambarsari naar Pamanoekan met eene zijlijn van Gambarsari naar Soebang. T. A. F. de Bruine; 25 Nov. 1896.	17 Sept. 1902 n°. 55.	17 Sept. 1903.	75 K.M. f 20 000 3 jaren.
XV.	Ter hoofdplaats Batavia, van de Kramatbrug over Parapatan, oostzijde Koningsplein, Willemslaan, noordzijde Waterlooplein en Vrijmetselaarsweg tot aan de brug Goenoeng Sahari, met 2 zijlijnen: *a.* van den zuid-oostelijken hoek van het Koningsplein langs de zuidzijde van dat plein door Gang Scott tot aan de brug Tanah Abang, en *b.* van de Willemslaan over den Citadelweg tot Rijswijk. K. W. Steinmetz; 12 Dec. 1901.	18 Febr. 1903 n°. 44.	18 Febr. 1904.	6 K.M. f 4 500 3 jaren.
	Batavia en Cheribon.			
XVI.	Van Pamanoekan over Kandanghauer en Indramajoe naar Cheribon. T. A. F. de Bruine; 12 Dec. 1896.	18 Mei 1899 n°. 5.	18 Mei 1900, laatstelijk verlengd tot 18 Mei 1904.	117 K.M. f 30 000 3 jaren.
	Preanger Regentschappen.			
XVII.	Van Tasikmalaja over Singaparna naar den linkeroever der Tjiwoelan nabij Mangoenredja, met 3 zijlijnen: *a.* van Singaparna naar Tjigadok; *b.* van Singaparna naar Peuteudjaja, en *c.* van Padajoengan naar Tjibeuti. Mr. T. B. Pleijte (oorspronkelijke aanvrager A. Mijer); 30 April 1895; 13 Juni en 6 Aug. 1897, 26 Aug., 10 Sept. en 31 Dec. 1898.	7 Juni 1899 n°. 4.	7 Juni 1900, laatstelijk verlengd tot 7 Juni 1904.	37 K.M. f 11 500 3 jaren.
* XVIII.	Van Bandoeng over Kopo, Tjangkoeang en Bandjaran naar Balaindah. E. H. Carpentier Alting (oorspronkelijke aanvrager J. de Riemer); 24 Juni 1897 en 23 Maart 1898.	5 Jan. 1901 n°. 18.	5 Jan. 1902, laatstelijk verlengd tot 5 Jan. 1904.	32 K.M. f 10 000 3 jaren (spoorwijdte 0.75, 0.915 of 1 M.)
* XIX	Van Garoet over Trogong, Tjisoeroepan, Tjikadjang en Tjikembar naar Pameungpeuk. Ch. van Horck; 20 Febr. 1900.	10 Juli 1900 n°. 26.	10 Juli 1901, laatstelijk verlengd tot 10 Juli 1904.	150 K.M. f 45 000 5 jaren.
* XX.	Van Soekaradja over Soekaboemi en Tjikembar naar Tjikembang. K. W. Steinmetz; 10 Sept. 1902 en 7 Maart 1903.	5 Nov. 1902 n°. 28 en 28 Mei 1903 n°. 39.	5 Nov. 1903.	28.5 K.M. f 8 500 3 jaren
* XXI.	Een twaalftal lijnen ter hoofdplaats Bandoeng en omstreken. E. H. Carpentier Alting (oorspronkelijke aanvrager J. C. van de Kasteele); 12 Nov. 1902.	3 Febr. 1903. n°. 38.	3 Feb. 1904.	60,6 K.M. f 18 000 2 jaren (spoorwijdte 0.75, 0.915 of 1 M.)

Volg-nummer.	Richting der lijnen, namen der aanvragers en datum der aanvrage.	Datum en nummer van het Gouv. Bt. waarbij de vergunning is verleend.	Tot hoelang de aanvragers tijd hebben tot het aanvaarden der vergunning.	Lengte in K.M. (globaal), bedrag van het gevorderde waarborg-kapitaal en bouwtijd.
	Cheribon.			
XXII.	Van Cheribon over Tjilimoes naar Koeningan. C. Th. van Sorgen; 6 Aug. 1899 en 2 Oct. 1901.	14 Maart 1902 n°. 50.	14 Maart 1903, verlengd tot 14 Maart 1904.	30 K.M. f 10 000 2 jaren.
	Pekalongan.			
XXIII.	Van Pemalang naar Randoedongkal. H. A. M. de Vogel; 16 Nov. 1900.	26 April 1901 n°. 49.	26 April 1902, verlengd tot 26 April 1903. *a*)	30 K.M. f 9 000 3 jaren.
	Rembang en Kediri.			
XXIV.	Van Ngandjoek over Gondang, Bodjonegoro en Rengel naar Toeban, met eene zijlijn van Rengel naar Babat. P. Buwalda: 7 April en 18 Mei 1899.	20 Juli 1900 n°. 16.	20 Juli 1901, laatstelijk verlengd tot 20 Juli 1903.	150 K.M. f 30 000 4 jaren.
	Rembang en Soerabaja.			
XXV.	Van Lasem over Kragan, Bantjar Geneng, Pereng en Toeban langs de kust naar Sidajoe. Mevr. A. H. Hagenaar, geb. Vogelzang (oorspronkelijke aanvrager A. H. Veerkamp); 20 Juni 1899.	4 Jan. 1900 n°. 12.	4 Jan. 1901, laatstelijk verlengd tot 4 Jan. 1904.	150 K.M. f 40 000 3 jaren.
	Soerabaja.			
XXVI.	Van Soerabaja (plein von Bultzinglöwen) over Baliwerti, Kedoengdoro, Koepang, de desa's Djarak, Sonobesi, Kalikendal, Lontar, Lidahkoelon, Menganti en Koetil naar Benowo. L. H. C. Coster van Vrijenhoeven (oorspronkelijke aanvrager W. H. Meijer); 29 Dec. 1901.	3 Maart 1902 n°. 2.	3 Maart 1903. *a*)	30 K.M. f 9 000 2 jaren (spoorwijdte 0.75 M.)
* XXVII	Van de wijk Tjantian ter hoofdplaats Soerabaja over Toewowo, Larangan en Kaliwaron naar de staatsspoorweghalte Waroe, met drie zijlijnen: *a*. van Toewowo over Kedinding naar Semaroeng; *b*. van Larangan naar Kendjeran, en *c*. van Kaliwaron naar Goebeng. L. H. C. Coster van Vrijenhoeven (oorspronkelijke aanvrager A. J. Haaxman, van wien de vergunning reeds was overgedragen op J. B. van Vleuten); 23 April 1900.	26 Mei 1901 n°. 26.	26 Mei 1902, laatstelijk verlengd tot 26 Mei 1904.	33 K.M. f 10 000 3 jaren (spoorwijdte 0.75 M.)
	Pasoeroean.			
XXVIII.	Van een punt ten oosten van de districtshoofdswoning te Gending, langs de suikerfabriek Gending en de desa's Alas Sapi, Kedoengsari, Klenang en Soember Poh naar de suikerfabriek Maron (zijlijn). Probolinggo Stoomtrammaatschappij; 10 Oct. 1899.	15 Sept. 1901 n°. 25.	15 Sept. 1902, verlengd tot 15 Sept. 1903.	13 K.M. f 4 000 2 jaren.
XXIX.	*a*. Van de controleurswoning te Probolinggo langs Kebonsarikoelon, Kedoeng Soepit, Wonoaseh, Djebreng-kidoel en Legoendi naar het koffiepakhuis te Bantaran; *b*. van de controleurswoning te Probolinggo in aansluiting met de lijn sub *a* langs de suikerfabriek Oemboel, Renes, Poh Sangit, de suikerfabriek Karang en Soemberkareng naar de suikerfabriek Wonoaseh; *c*. van Renes in aansluiting met de lijn sub *b* langs Pilang, Ketapang, Triwoenglor, Triwoengkidoel, Moening, Post Moening en Sepoeh Gempol naar Petalan. A. A. van Vloten; 29 Oct. 1901.	8 Jan. 1903 n°. 36.	8 Jan. 1904.	34.3 K.M. f 10 000 2 jaren (spoorwijdte 0.75 M.)

Volg-nummer.	Richting der lijnen, namen der aanvragers en datum der aanvrage.	Datum en nummer van het Gouv. Bt. waarbij de vergunning is verleend.	Tot hoelang de aanvragers tijd hebben tot het aanvaarden der vergunning.	Lengte in K.M. (globaal), bedrag van het gevorderde waarborg-kapitaal en bouwtijd.
	Besoeki.			
XXX.	Van Rogodjampi over Soekodono, Tjeloering, Kradenan en Gambiran naar Soekodono. J. G. A. Kok; 25 Sept. 1899.	4 Juli 1900 n°. 42.	4 Juli 1901, laatstelijk verlengd tot 4 Juli 1903.	50 K.M. f 15 000 3 jaren.
	Banjoemas.			
XXXI.	Van Maos over Adiredja, Widarapajoeng, Pagoeboegan en Wistaran naar Djetis, met 2 zijlijnen: *a.* van Pagoeboegan over Kemrandjen naar Bendoengan; *b.* van Wistaran over Idjoe naar Poerwodadi. C. W. Hoffmann; 19 Juni 1899.	25 Nov. 1899 n°. 35.	25 Nov. 1900, laatstelijk verlengd tot 25 Nov. 1903.	60 K.M. f 18 000 3 jaren.
	Banjoemas en Kedoe.			
XXXII.	Van Bandjarnegara over Wonosobo en Kretek naar Maron, met 2 zijlijnen: *a.* van Wonosobo over Kalianget naar Garoeng; *b.* van Kretek naar Parakan. H. W. van Dalfsen, 20 Oct. 1900.	12 Febr. 1901 n°. 48.	12 Febr. 1902, laatstelijk verlengd tot 12 Febr. 1904.	110 K.M. f 30 000 4 jaren.
	Kedoe.			
XXXIII.	Van Magelang over Salaman, Poerworedjo, Poerwodadi, Semangi, Ketawang, Ambal en Petanahan naar Karanganjar, met 4 zijlijnen: *a.* van Salaman over Boeroeboedoer en Mendoet naar Moentilan; *b.* van Poerworedjo over Kemiri naar Pitoeroeh, met eene zijlijn van Kemiri over Koetoardjo naar Ketawang; *c.* van eenig punt der hoofdlijn tusschen Ambal en Petanahan naar Keboemen, en *d.* van Petanahan naar Poering. H. W. van Dalfsen; 4 Jan. en 30 Juni 1899.	15 Feb. 1900 n°. 18.	15 Feb. 1901, laatstelijk verlengd tot 15 Febr. 1904.	160 K.M. f 40 000 4 jaren.
	Djokjakarta.			
*XXXIV.	Een viertal lijnen ter hoofdplaats Djokjakarta en omstreken. G. A. G. M. Carlier (oorspronkelijke aanvrager J. J. Loke); 27 Dec. 1900 en 1 Juni 1902.	7 Nov. 1902 n°. 38.	7 Nov. 1903.	37 K.M. f 11 000 (spoorwijdte 0.75 M.)
	Madioen.			
XXXV.	Van Tjaroeban over Moeneng, Tempoeran en Tjangakan naar Ngawi, met eene zijlijn van Kedoeng Prahoe naar Madioen. J. H. Zeeman; 18 Juni 1899.	4 Juli 1900 n°. 30.	4 Juli 1901, laatstelijk verlengd tot 4 Juli 1904.	55 K.M. f 16 500 2 jaren.
XXXVI.	Van Madioen over Maospati naar Magetan. E. A. Ch. Couvreur; 13 Juli 1896 en 3 Juli 1897.	2 Mei 1899 n°. 25.	2 Mei 1900, laatstelijk verlengd tot 2 Mei 1903. *a*)	26 K.M. f 8 000 3 jaren.
	Kediri.			
XXXVII.	Van Ngandjoek over Tjeret naar Tjermee, met 3 zijlijnen: *a.* van Tjeret naar Tjepaka; *b.* van Patikan naar Waroedjajeng, en *c.* van Tandjoengsari naar Watoedandang. H. W. Scheuer; 18 Aug. en 9 Oct. 1901.	21 Maart 1902 n°. 43.	21 Maart 1903, verlengd tot 21 Maart 1904.	50 K.M. f 15 000 2 jaren.
	Madoera.			
XXXVIII.	*a.* Van Bangkalan over Arisbaja, Sapoeloe en Ketapang naar Bira, met eene zijlijn van Bangkalan naar Sembilangan; *b.* Van Pegantenan over Goeloek Goeloek naar Soemenep. A. Ch. de Calonne (oorspronkelijke aanvrager J. A. Becker, van wien de vergunning reeds was overgedragen op Ch. Beijnon); 20 Juni 1899.	8 Dec. 1899 n°. 15.	8 Dec. 1900, laatstelijk verlengd tot 8 Dec. 1903.	*a.* 87 K.M. f 25 000 *b.* 44 K.M. f 14 000 *a.* 3 jaren. *b.* 2 jaren.

Volg-nummer.	Richting der lijnen, namen der aanvragers en datum der aanvrage.	Datum en nummer van het Gouv. Bt. waarbij de vergunning is verleend.	Tot hoelang de aanvragers tijd hebben tot het aanvaarden der vergunning.	Lengte in K.M. (globaal), bedrag van het gevorderde waarborg-kapitaal en bouwtijd.
	Buitenbezittingen.			
	Sumatra's Westkust.			
XXXIX.	Van Loeboek Bingkoewang over Sarilamah, Pajakombo en Moengkar naar Soeliki. W. A. J. Th. ZELLE en G. DE WAAL VAN ANCKEVEEN; zonder dagteekening.	29 Juni 1899 n° 32.	29 Juni 1900, laatstelijk verlengd tot 29 Juni 1904.	47 K.M. f 14 500 3 jaren. (spoorwijdte 0.75 M.)
XL.	Van Siboga naar Garoga. J. HAGEN; 15 Mei 1902.	3 Nov. 1902 n°. 20.	3 Nov. 1903.	50 K.M f 12 000 3 jaren (spoorwijdte 0.70 M.)
XLI.	Een elftal lijnen ter hoofdplaats Padang en omstreken. H. J. HARDEMAN; 21 Juli 1901 en 25 Dec. 1902.	8 April 1903 n°. 19.	8 April 1904.	53 K.M. f 15 000 2 jaren (spoorwijdte 0.75, 0.915 of 1 M.)
	Sumatra's Oostkust.			
XLII.	Van Tandjoeng Balei naar Kesaran. G. D. LANGEREIS; 30 Juli 1902.	31 Jan. 1903 n°. 4.	31 Jan. 1904.	25 K.M. f 7 500 3 jaren.
	Westerafdeeling van Borneo.			
XLIII.	Van Pontianak over Mandor, Bengkajang en Semimo naar Sambas, met eene zijlijn van Bengkajang over Montrado en Singkawang naar Pamangkat. MAATSCHAPPIJ TOT AANLEG EN EXPLOITATIE VAN SPOOR- EN TRAMWEGEN IN NEDERLANDSCH-INDIË (oorspronkelijke aanvrager F. J. KAISER); 1 Mei 1901.	12 Aug. 1901 n°. 15.	12 Aug. 1902, verlengd tot 12 Aug. 1903.	310 K.M. f 50 000 5 jaren.
	Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.			
XLIV.	Van Rantau over Kandangan naar Barabai, met zijlijnen: *a.* van Rantau naar Moeara Moening, en *b.* van Kandangan naar Beliman. V. C. COSTER VAN VOORHOUT; 14 Oct. 1896.	14 April 1899 n°. 14.	14 April 1900, laatstelijk verlengd tot 14 April 1904.	98 K.M. f 30 000 4 jaren.
XLV.	Van Martapoera naar Banjoe Irang met eene zijlijn van Tjempaka naar Banjoe Anin. V. C. COSTER VAN VOORHOUT; 8 Oct. 1900.	22 Dec. 1900 n° 15.	22 Dec. 1901, laatstelijk verlengd tot 22 Dec. 1903.	33 K.M. f 5 000 3 jaren (spoorwijdte 0.61 M.)
	Celebes en onderhoorigheden.			
XLVI.	Van kampong Samboeng Djawa ter hoofdplaats Makasser tot kampong Telo. A. E. C. V. H. VEERMAN; 15 Jan. 1902.	22 Mei 1902 n°. 68.	22 Mei 1903, verlengd tot 22 Mei 1904.	11.4 K.M. f 3 400 3 jaren.

Bijlage U.

(Zie hoofdstuk L, afd. II, § 2, van het verslag.)

OPGAVEN

BETREFFENDE

de op ult. 1902 in Nederlandsch-Indië aanwezige stoomketels [1], in gebruik bij particuliere ondernemingen, inrichtingen, enz.

[1]) Namelijk die waarop van toepassing is het laatstelijk bij Ind. St. 1901 nos. 118 en 251 gewijzigde reglement van 1892 (Ind. St. no. 42) op het gebruik van stoomketels in Nederlandsch-Indië, dus met uitzondering van die, behoorende tot locomotieven van spoor- en tramwegdiensten (welke onder het toezicht der spoorwegdiensten vallen), en van stoomketels behoorende aan inlandsche vorsten en op hun eigen gebied in werking gebracht.

I. Verdeeling naar gelang van den aard der ondernemingen, inrichtingen, enz. (ketels voor gebruik te land).

Ondernemingen, inrichtingen, enz. waarbij stoomkracht werd gebezigd		Stoomketels.		Stoomwerktuigen.	
Aantal.	Aard.	Aantal.	Verwarmings-oppervlak (in M².).	Aantal.	Aantal paardekrachten nominaal.
	a. Java en Madoera.				
189	Suikerfabrieken.	1 140	155 760.41	3 096	38 964.93
2	Suikermolens.	2	12.—	2	16.—
156	Koffie-ondernemingen.	225	2 504.51	224	1 521.75
24	Thee-ondernemingen.	26	560.—	25	308.50
45	Indigo-ondernemingen.	67	2 817.53	67	449.55
2	Kina- tevens koffie-ondernemingen.	2	17.30	2	13.29
4	Tabaks- tevens rameh-ondernemingen.	6	93.67	7	63.90
8	Tapioca-ondernemingen.	6	139 85	5	80.81
4	Kapok-ondernemingen.	4	77.97	4	17 91
1	Kinine-fabriek.	3	230.60	2	60.—
2	Mestfabrieken.	2	60.90	2	11.70
12	Boengkil- en oliemolens	12	230.65	11	125.99
1	Koffiebranderij.	1	2.14	1	1.50
13	Koffiepelmolens.	16	302.16	16	140.35
33	Rijstpelmolens.	44	1 090.50	47	594.93
1	Meelfabriek.	2	104.19	2	68.—
1	Sigarenfabriek	1	4 80	1	1 50
1	Conservenfabriek.	1	6.50	1	1.—
1	Veevoederfabriek.	1	10.29	1	8 —
6	Arakstokerijen.	12	272.57	11	25.66
2	Opiumbereiding.	2	26.—	2	2.—
1	Leerlooierij.	1	12.78	1	7.50
1	Zijdespinnerij.	1	6.50	1	1.—
17	Petroleum-ondernemingen (of petroleumboringen).	147	3 780.49	177	1 024.72
3	Cementfabrieken.	3	130.70	3	42.—
	Steen- en pannenbakkerijen.	4	79.86	3	60.—
2	Kalkbranderijen.	6	51.95	5	27.10
33	Ateliers en werkplaatsen.	67	2 056 23	48	573.73
3	Gasfabrieken.	9	100.08	8	26.25
3	Zagerijen.	5	149.70	4	132.30
3	Boekdrukkerijen.	3	10.30	3	15.12
24	IJsfabrieken.	46	1 728.34	36	595.45
1	Waschinrichting.	1	29.50	1	12.50
1	Mineraalwaterfabriek.	1	2.60	1	1.—
6	Watertorens en inrichtingen voor de zuivering van drinkwater.	10	96.40	5	13 —
9	Electrische installatiën.	16	1 521.50	16	930 15
2	Stoombrandspuiten.	2	8.15	2	1.84
5 1	Draaimolens. Bioscoop } . . .	6	42.01	6	21.—
5	Heimachines.	4	20.84	4	15.57
1	Wegwals	1	7.—	1	2.50
13	Kranen.	13	53.35	13	50 70
97	Locomotieven (voor industrieel gebruik).	97	1 472.69	97	1 161.05
9	Locomobielen.	9	88.46	9	84.—
8	Automobielen	8	26.29	8	23.—
8	Ploegen.	8	126.93	8	72.—
3	Droogdokken.	4	92.99	4	43.50
	Totalen . . .	2 047	176 028.88	3 996	47 414.25

Aantal.	Aard.	Aantal.	Verwarmings-oppervlak (in M².).	Aantal.	Aantal paardekrachten nominaal.
	b. Buitenbezittingen.				
10	Koffie ondernemingen.	11	195.06	11	128.40
6	Tabaks- tevens rameh-ondernemingen.	6	167.51	5	108.80
2	Boengkil- en oliemolens.	4	162.74	3	86.50
2	Koffiepelmolens.	2	36.85	2	15 50
1	Rijstpelmolen.	1	18.07	1	3.50
2	Steen- en pannenbakkerijen.	2	43.61	2	29.30
16	Petroleum-ondernemingen (of petroleumboringen).	275	12 272.17	282	3 376.82
21	Andere mijnbouw- of exploratie-ondernemingen.	96	1 383.95	43	263 90
1	Diamantslijperij.	3	39 69	3	6.68
10	Ateliers en werkplaatsen.	13	165.57	13	75.78
17	Zagerijen.	26	741.30	25	449.60
1	Boekdrukkerij	1	6.72	1	3.30
14	IJsfabrieken.	25	527.21	26	136 52
1	Mineraalwaterfabriek.	2	7.59	1	1.10
3	Watervoorziening.	4	32.26	4	18.20
4	Electrische installatiën.	5	213.54	1	10.—
1	Heimachine.	2	8.—	2	3.—
12	Kranen.	12	88.63	12	57.30
8	Locomotieven.	8	91.05	8	37.50
1	Automobiel.	1	4.66	1	2.—
2	Ploegen.	2	36.04	2	16.—
1	Steenbreker.	1	5.76	1	2.50
3	Baggermolens.	3	72.50	3	33.42
1	Droogdok.	1	2.64	1	2.—
	Totalen . . .	506	16 323 12	453	4 867.62

RECAPITULATIE.

	Aantal stoomketels.	Verwarmings-oppervlak (in M².)	Aantal stoom-werktuigen.	Nominaal aantal paardekrachten.
Java en Madoera	2 047	176 028.88	3 996	47 414.25
Buitenbezittingen	506	16 323.12	453	4 867.62
Te zamen voor andere stoomketels dan scheepsketels.	2 553	192 352.—	4 449	52 281.87
Scheepsketels (zie de volgende blz.)	401	21 471.51	311	18 062.74
Totalen voor alle gewesten gezamenlijk (zie echter noot 1) . .	2 954	213 823.51	4 760	70 344.61

II. Verdeeling naar de gewesten (ketels voor gebruik te land en scheepsketels).

GEWESTEN.	Te land gebezigde				In schepen gebezigde			
	stoomketels.		stoomwerktuigen.		stoomketels.		stoomwerktuigen.	
	Aantal.	Verwarmings-oppervlak (in M²).	Aantal.	Aantal paardekrachten nominaal.	Aantal	Verwarmings-oppervlak (in M²).	Aantal.	Aantal paardekrachten nominaal.
Java en Madoera.								
Bantam	2	28.—	2	12.—	〃	〃	〃	〃
Batavia	91	3 446.40	73	1 355 73	148	12 869.26	78	7 787.03
Preanger Regentschappen	42	977.73	41	417.79	〃	〃	〃	〃
Cheribon	122	12 898.37	243	3 011.30	4	44.94	4	24.50
Pekalongan	149	15 603.31	359	4 342.23	3	62.50	3	32.87
Semarang	198	14 887.90	391	4 377.76	11	698.05	9	485 —
Rembang	64	1 850.25	97	438.43	〃	〃	〃	〃
Soerabaja	377	37 324.41	795	8 906 17	16	451.09	16	522.17
Pasoeroean	298	22 507 24	608	7 489.28	1	13.50	1	18 —
Besoeki	121	12 104.34	257	3 986 44	2	49.—	2	87.—
Banjoemas	36	4 782.90	51	693.—	〃	〃	〃	〃
Kedoe	12	986 40	23	231,20	〃	〃	〃	〃
Djokjakarta	117	11 911.74	274	3 097 40	〃	〃	〃	〃
Soerakarta	152	13 656.56	303	3 456.10	〃	〃	〃	〃
Madioen	56	5 985.59	123	1 424.70	〃	〃	〃	〃
Kediri	186	16 623.24	334	3 964.52	〃	〃	〃	〃
Madoera	24	454.50	22	210 20	〃	〃	〃	〃
Totalen voor Java en Madoera	2047	176 028.88	3996	47 414 25	185	14 188.34	113	8 956.57
Buitenbezittingen.								
Sumatra's Westkust	11	313.73	11	109 74	4	52.12	4	42.—
Benkoelen	1	5.—	1	3.—	1	24.70	1	12.—
Lampongsche Districten	2	45.—	2	44 —	1	15.—	1	6.50
Palembang	123	4 895 43	106	1 320 50	50	1 390 02	45	1 614.14
Oostkust van Sumatra	131	6 440.93	126	2 068.73	53	2 148.91	46	3 678.93
Atjèh en onderhoorigheden	22	936.57	25	200.02	6	92.87	6	81.17
Riouw	19	289 88	14	129.30	21	908.40	17	1 691.60
Banka	1	4 66	1	2.—	〃	〃	〃	〃
Billiton	51	364 56	8	51.50	4	206.82	4	116 14
Westerafdeeling van Borneo	17	438 86	16	177 07	16	404.79	13	259.99
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo a)	96	1 969.05	113	585.05	52	1 839.57	53	1 446.90
Celebes en onderhoorigheden a)	5	88.31	4	32. –	1	5.50	1	3.50
Menado a)	20	416.83	20	106.71	3	70.11	3	58 30
Amboina a)	6	109.31	5	32.—	〃	〃	〃	〃
Ternate a)	1	5.—	1	6.—	4	124.36	4	95.—
Timor en onderhoorigheden a)	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃
Bali en Lombok a)	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃
Totalen voor de buitenbezittingen	506	16 323.12	453	4 867.62	216	7 283.17	198	9 106.17
Id. voor Java en Madoera	2047	176 028.88	3996	47 414 25	185	14 188.34	113	8 956.57
Totalen voor geheel Ned.-Indië (zie echter noot 1)	2553	192 352.—	4449	52 281.87	b) 401	21 471.51	311	18 062.74

a) Deze 7 gewesten behooren niet tot het ressort eener inspectie-afdeeling van den dienst van het stoomwezen.

b) Deze 401 ketels waren geplaatst in 308 stoomschepen, stoomsloepen, stoombarkassen en sleepbooten, waaronder 41 stoomschepen en 18 stoomsloepen toebehoorende aan de Koninklijke Paketvaartmaatschappij.

U

III. Verminderingen en vermeerderingen in het aantal stoomketels gedurende 1902. c)

Gewesten.	Ketels voor gebruik te land.		Scheepsketels.		Te zamen.	
	Aan-tal.	Verwar-mings-oppervlak (in M².).	Aan-tal.	Verwar-mings-oppervlak (in M².).	Aan-tal.	Verwar-mings-oppervlak (in M².).
Java en Madoera.						
Aanwezig op ult. 1901 .	1986	170 737	168	12 629	2154	183 366
In 1902 aan het gebruik onttrokken	76	2 591	3	21	79	2 612
	1910	168 146	165	12 608	2075	180 754
In 1902 in dienst gesteld.	137	7 883	20	1 581	157	9 464
Aanwezig op ult. 1902 .	2047	176 029	185	14 189	2232	190 218
Buitenbezittingen.						
Aanwezig op ult. 1901 .	445	14 486	209	6 914	654	21 400
In 1902 aan het gebruik onttrokken	18	687	20	763	38	1 450
	427	13 799	189	6 151	616	19 950
In 1902 in dienst gesteld.	79	2 524	27	1 132	106	3 656
Aanwezig op ult. 1902 .	506	16 323	216	7 283	722	23 606

Gewesten.	Ketels voor gebruik te land.		Scheepsketels.		Te zamen.	
	Aan-tal.	Verwar-mings-oppervlak (in M².).	Aan-tal.	Verwar-mings-oppervlak (in M².).	Aan-tal.	Verwar-mings-oppervlak (in M².).
Alle gewesten gezamenlijk.						
Aanwezig op ult. 1901 .	2431	185 223	377	19 543	2808	204 766
In 1902 aan het gebruik onttrokken	94	3 279	23	784	117	4 063
	2337	181 944	354	18 759	2691	200 703
In 1902 in dienst gesteld.	216	10 407	47	2 713	d) 263	13 120
Aanwezig op ult. 1902 .	2553	192 351	401	21 472	2954	213 823

d) Van deze 263 ketels waren 197 nieuw. Uit de volgende opgaaf blijkt waar ze zijn vervaardigd.

Waar vervaardigd.	Ketels voor gebruik te land.		Scheepsketels.		Te zamen.	
	Aan-tal.	Verwar-mings-oppervlak (in M².).	Aan-tal.	Verwar-mings-oppervlak (in M².).	Aan-tal.	Verwar-mings-oppervlak (in M².).
Nederland . . .	21	2562	13	1504	34	4066
Nederlandsch-Indië	6	48	2	13	8	61
Engeland. . . .	46	1738	8	583	54	2321
Duitschland . . .	42	2914	"	"	42	2914
Frankrijk. . . .	5	403	"	"	5	403
Britsch-Indië . .	3	32	9	104	12	136
China	1	5	1	25	2	30
Amerika	35	892	"	"	35	892
Onbekend. . . .	2	18	3	32	5	50
	161	8612	36	2261	197	10 873

c) In dit overzicht zijn de getallen betreffende het verwarmingsoppervlak afgerond.

Bijlage V.

(Zie hoofdstuk L, afd. III, van het verslag.)

STATISTIEK

BETREFFENDE DEN

POST- EN TELEGRAAFDIENST

IN

NEDERLANDSCH-INDIË

over

1902,

meerendeels in vergelijking met de cijfers over

1900 en 1901.

A. NUMERIEKE OPGAAF DER VOOR HET ALGEMEEN VE

OMSCHRIJVING DER KANTOREN.	Java en Madoera.	Sumatra.	Borneo.	Celebes.	Andere eilanden.	T
GOUVERNEMENTSKANTOREN.						
Post- tevens telegraafkantoren *a*)	81	*b*) 32	*c*) 3	1	*d*) 2	
Postkantoren	1	"	2	2	*e*) 6	
	82	32	5	3	8	
Hulppostkantoren:						
tevens telephoonkantoren	17	3	"	"	"	
tevens spoorwegtelegraafkantoren	*f*) 25	5	"	"	"	
zonder telephoon- of spoorwegtelegraafdienst	10	*g*) 14	*h*) 7	6	*i*) 6	
Overige spoorwegtelegraafkantoren *j*)						
met bestelhuizen	*k*) 202	2	"	"	"	
zonder postdienst *l*)	2	"	"	"	"	
Overige telephoonkantoren	"	"	"	"	*m*) 14	
Totaal der gouvernementskantoren *n*)	338	56	12	9	28	
PARTICULIERE KANTOREN.						
Spoorwegtelegraafkantoren *o*)	30	14	"	"	"	
Telephoonkantoren *p*)	*q*) 30	"	"	"	"	
Algemeen totaal der kantoren op ult. 1902	398	70	12	9	28	
De algemeene totaalcijfers waren op ult. 1901	391	68	11	9	18	

B. STATISTIEK VAN DEN POSTDIENST OV

1°. BINNENLANDSCH PO

JAREN.	Aantal brieven.			Aantal drukwerken.	
	Portbetalende brieven.		Dienstbrieven. (portvrij.)	Nieuwsbladen.	Andere drukwerken.
	Gefrankeerd.	Ongefrankeerd.			
1900	*b*) 8 654 048	281 970	2 427 152	5 889 624	1 412 216
	8 936 018			7 301 840	
1901	*b*) 9 018 906	334 802	2 534 428	6 545 370	1 414 608
	9 353 708			7 959 978	
1902	*b*) 9 606 844	307 554	2 900 170	6 570 590	2 059 902
	9 914 398			8 630 492	

VERKEER OPENGESTELDE KANTOREN OP ULT. 1902.

Te zamen.
119
11
130
20
30
43
204
2
14
443
44
30
517
497

T O E L I C H T I N G E N.

a) In deze opgaaf is niet begrepen het telegraafkantoor te Tjipanas (Preanger Regentschappen), dat slechts geopend is tijdens het verblijf aldaar van den Gouverneur-Generaal; evenmin het hulptelegraafkantoor te Batavia (in de benedenstad), hetwelk door personeel van het post- en telegraafkantoor te Weltevreden (bovenstad van Batavia) wordt bediend.

b) Twee meer dan op ult. 1901 door de oprichting van tijdelijke post- en telegraafkantoren te Bajoeng Lentjir en Djambi (Palembang). Tegen opheffing van het post- en telegraafkantoor te Seblat (Benkoelen) is te Ketaoen in hetzelfde gewest zulk een kantoor opgericht (zie noot *g*).

c) Eén meer dan op ult. 1901 door de verheffing van het hulppostkantoor te Balikpapan (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) tot post- en telegraafkantoor (zie noot *h*).

d) Singaradja op Bali en Ampenan op Lombok.

e) Eén op elk der eilanden Banka, Billiton, Riouw, Amboina, Banda en Ternate.

f) Tegen opheffing van het hulppostkantoor op de halte der staatsspoorwegen te Tjiteras (Bantam) is te Madja in dezelfde residentie een dergelijk kantoor opgericht. Te Tagogapoe (Preanger Regentschappen) is een tijdelijk fungeerend hulppostkantoor opgericht (zie noot *k*).

g) Als gevolg van de oprichting van een post- en telegraafkantoor te Bajoeng Lentjir (Palembang) is het aldaar buiten bezwaar van den lande bestaande hulppostkantoor opgehevnn.

h) Tegen opheffing van het hulppostkantoor te Balikpapan (zie noot *c*) is te Prioek Tjahoe (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) een hulppostkantoor opgericht.

i) Eén meer dan op ult. 1901 door de oprichting van een hulppostkantoor te Merauke (Zuid-Nieuw-Guinea).

j) Als spoorwegtelegraafkantoren zijn hier niet medegerekend de stations of halten der staatsspoorwegen op Java op plaatsen, waar telegraafkantoren van den gouvernements post- en telegraafdienst gevestigd zijn, noch, wat Sumatra betreft, die welke slechts voor het onderling verkeer langs de spoorwegtelegraaf zijn aangewezen. Met uitzondering van de stations en halten te Kajoetanam, Sawah Loento, Emmahaven, Pajakombo en Solok, alwaar tevens hulppostkantoren gevestigd zijn en die voor het algemeen telegraafverkeer zijn opengesteld, zijn de andere halten en stations van den Sumatra-spoorweg slechts aangewezen voor de behandeling van die telegrammen, welke hunne bestemming geheel langs de spoorwegtelegraaf kunnen bereiken (dus zonder de gouvernementstelegraaf aan te doen).

k) Vijf meer dan op ult. 1901 door de opening van spoorwegtelegraafkantoren te Kotalama Malang (Pasoeroean), Lebang (Banjoemas), Tjimindi (Preanger Regentschappen), Rengasbandoeng (Batavia), Petoeng en Soekasari (Besoeki), terwijl te Tagogapoe (halte der staatsspoorwegen), nevens het spoorwegtelegraafkantoor, tijdelijk een fungeerend hulppostkantoor is geopend (zie noot *f*). Het spoorwegtelegraafkantoor te Tjiteras (Bantam) kwam weder onder deze categorie, in de plaats van het spoorwegtelegraafkantoor te Madja (zie noot *f*).

l) Namelijk de halten Kalimas (Soerabaja) en Tjilatjap-haven (Banjoemas).

m) Negen meer dan op ult. 1901 door de oprichting van 9 telephoonkantoren op Banka, namelijk te Batoeroesa, Blinjoe, Djeboes, Koba, Muntok, Pangkalpinang, Soengailiat, Soengaislan en Toboali. Twee dezer telephoonkantoren (Pangkalpinang en Muntok) zijn centraaltelephoonkantoren.

n) Bovendien wordt op Java en Madoera aan een geregeld postverkeer voor het publiek dienstbaar gemaakt de zoogenaamde districtspost in de gouvernementsresidentiën aldaar (Bijbl. Ind. St. n°. 4801). Op ult. 1902 beliep het aantal bestelhuizen der districtspost 1038, tegen 1052 op ult. 1901. Hoewel de districtspost ook in de residentie Soerakarta werkt, kan aldaar, uit aanmerking van de bestuurstoestanden, niet tot de oprichting van bestelhuizen worden overgegaan.

o) Van de 30 particuliere telegraafkantoren op Java zijn er 27 van de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij en 3 van de Semarang-Cheribon-Stoomtrammaatschappij; de 14 op Sumatra zijn van de Deli-Spoorwegmaatschappij. Door de openstelling van het spoorwegtelegraafkantoor te Bamban voor het publiek verkeer vermeerderde het aantal, dat op ult. 1901 13 bedroeg, tot 14. Onder deze 44 kantoren zijn begrepen die te Tegal, Semarang, Willem I (Ambarawa), Soerakarta, Klaten, Djokjakarta, Djokjakarta/Toegoe, Medan en Timbanglangkat (Bindjei), alwaar tevens gouvernementstelegraafkantoren gevestigd zijn.

p) Van de hierbedoelde telephoonkantoren waarvan er 3 — Demak, Poerwodadi en Koedoes — gevestigd zijn op plaatsen, waar tevens een gouvernementstelegraafkantoor bestaat, zijn er 14, w. o. de 3 genoemde van de Semarang-Joana Stoomtrammaatschappij en 16 van de Madoera-Stoomtrammaatschappij (Door de opening van het telephoonkantoor te Tjepoe van eerstgenoemde maatschappij vermeerderde het aantal, dat op ult. 1901 13 bedroeg, tot 14). Deze ondernemingen bezigen hare diensttelephoonkantoren, krachtens de haar respectievelijk in October 1894 en Juli 1901 verleende vergunningen (zie Bijbl. Ind. St. nos. 5004 en 5609), tevens voor het publiek verkeer.

q) Eén meer dan op ult. 1901 door de openstelling voor het publiek verkeer van het telephoonkantoor der Semarang-Joana-Stoomtrammaatschappij te Tjepoe (zie noot *p*).

OVER DE JAREN 1900, 1901 EN 1902. *a*)

POSTVERKEER.

Aantal monsters.	Aantal documenten.	Aantal aangeteekende stukken onder de vorenstaande begrepen.		Aantal ontvangstberichten voor aangeteekende stukken.	*A A N M E R K I N G E N.*
		Gewone stukken.	Dienststukken.		
96 382	64 584	621 036	345 904	2 132	*a*) Het aantal robuten (onbestelbare en geweigerde, zoomede onafgehaalde poste-restante brieven) bedroeg in de gemelde jaren achtereenvolgens 39 860, 38 731 en 37 583.
		966 940			*b*) Onder de in 1900, 1901 en 1902 verzonden gefrankeerde brieven zijn respectievelijk 2 100 020, 2 278 926 en 2 521 896 briefkaarten begrepen.
111 826	86 320	627 068	356 018	2 392	
		983 086			
142 402	121 628	713 778	399 022	3 926	
		1 112 800			

V

2°. BUITENLANDSCH

JAREN.	AARD DER VERZENDING.	Verkeer met Nederland. Via *Brindisi*, *Genua*, *Marseille* en *Napels*. Ontvangen.	Verzonden.	Te zamen.	Per „*zeepost*", d. i. met de stoomschepen, die rechtstreeks tusschen Indië en Nederland den dienst verrichten. Ontvangen.	Verzonden.	Te zamen.
							A.
1900. . . .	Gefrankeerde (aantal)	498 082	504 049	1 002 131	26 494	19 903	46 397
	Ongefrankeerde (id.)	4 282	6 604	10 886	520	208	728
		502 364	510 653	1 013 017	27 014	20 111	47 125
1901. . . .	Gefrankeerde (id.)	496 626	534 053	1 030 679	35 321	14 846	50 167
	Ongefrankeerde (id.)	4 433	5 954	10 387	403	143	546
		501 059	540 007	1 041 066	35 724	14 989	50 713
1902. . . .	Gefrankeerde (id.)	521 053	559 273	1 080 326	38 480	15 366	53 846
	Ongefrankeerde (id.)	5 954	4 277	10 231	741	559	1 300
		527 007	563 550	1 090 557	39 221	15 925	55 146
							B. Brief
1900. . . .	Enkele (aantal) .	65 936	87 958	153 894	1 781	3 562	5 343
	Met betaald antwoord (id.) . .	208	299	507	„	„	„
		66 144	88 257	154 401	1 781	3 562	5 343
1901. . . .	Enkele (id.) . .	80 678	113 776	194 454	3 172	5 161	8 333
	Met betaald antwoord (id.) . .	104	143	247	„	„	„
		80 782	113 919	194 701	3 172	5 161	8 333
1902. . . .	Enkele (id.) . .	101 647	123 539	225 186	5 902	7 150	13 052
	Met betaald antwoord (id.) .	26	221	247	„	„	„
		101 673	123 760	225 433	5 902	7 150	13 052
					C. Drukwerken, monsters en		
1900. . . .	Drukwerken (aantal)	703 521	163 592	867 113	90 025	5 759	95 784
	Monsters (id.)	14 209	17 823	32 032	247	26	273
	Documenten (id.)	3 224	10 621	13 845	52	„	52
1901. . . .	Drukwerken (id.)	787 332	173 810	961 142	142 545	7 371	149 916
	Monsters (id.)	18 590	23 335	41 925	663	39	702
	Documenten (id.)	4 303	9 399	13 702	78	13	91
1902. . . .	Drukwerken (id.)	913 234	190 463	1 103 697	165 516	8 788	174 304
	Monsters (id.)	16 354	26 949	43 303	858	39	897
	Documenten (id.)	4 550	8 294	12 844	117	13	130
		D. Aangeteekende stukken (begrepen in de bovenstaande opgaven)					
1900. . . .	Aangeteekende stukken (aantal) .	52 013	77 077	129 090	2 626	247	2 873
	Ontvangstberichten (id.) . .	52	156	208	„	„	„
1901. . . .	Aangeteekende stukken (id.) . .	61 113	89 299	150 412	2 561	221	2 782
	Ontvangstberichten (id.) . .	„	65	65	„	„	„
1902. . . .	Aangeteekende stukken (id.) . .	76 456	105 560	182 016	2 002	286	2 288
	Ontvangstberichten (id.) . .	26	52	78	„	„	„

POSTVERKEER.

Overig verkeer. Verzonden. Met de overige landen van Europa.	Met Afrika.	Met Amerika.	Met Azië.	Met Australië.	Gezamenlijk.	Uit voormelde landen ontvangen.	Totaal.	Totalen-generaal. Ontvangen.	Verzonden.	Te zamen.
Brieven.										
167 401	4 229	14 625	96 152	6 930	289 337	243 789	533 126	768 365	813 289	1 581 654
4 498	325	260	8 093	218	13 394	8 021	21 415	12 823	20 206	33 029
171 899	4 554	14 885	104 245	7 148	302 731	251 810	554 541	781 188	833 495	1 614 683
161 928	3 177	16 705	106 857	6 701	295 368	275 665	571 033	807 612	844 267	1 651 879
4 462	117	559	10 759	133	16 030	8 811	24 841	13 647	22 127	35 774
166 390	3 294	17 264	117 616	6 834	311 398	284 476	595 874	821 259	866 394	1 687 653
176 878	3 640	17 563	116 641	9 362	324 084	331 543	655 627	891 076	898 723	1 789 799
4 485	195	156	9 256	183	14 275	12 625	26 900	19 320	19 111	38 431
181 363	3 835	17 719	125 897	9 545	338 359	344 168	682 527	910 396	917 834	1 828 230
kaarten.										
41 405	494	1 157	4 657	213	47 926	40 185	88 111	107 902	139 446	247 348
78	26	„	59	„	163	165	328	373	462	835
41 483	520	1 157	4 716	213	48 089	40 350	88 439	108 275	139 908	248 183
51 987	598	2 106	6 592	593	61 876	54 516	116 392	138 366	180 813	319 179
221	„	13	29	„	263	72	335	176	406	582
52 208	598	2 119	6 621	593	62 139	54 588	116 727	138 542	181 219	319 761
56 836	689	2 431	9 289	1 239	70 484	74 401	144 885	181 950	201 173	383 123
767	„	13	17	„	797	26	823	52	1 018	1 070
57 603	689	2 444	9 306	1 239	71 281	74 427	145 708	182 002	202 191	384 193
documenten („papiers d'affaires").										
36 712	1 761	4 316	31 212	2 025	76 026	481 304	557 330	1 274 850	245 377	1 520 227
8 567	68	2 132	9 349	337	20 453	35 290	55 743	49 746	38 302	88 048
2 431	26	„	566	34	3 057	3 233	6 290	6 509	13 678	20 187
43 602	1 282	5 512	36 693	1 334	88 423	467 751	556 174	1 397 628	269 604	1 667 232
21 112	15	2 561	3 402	118	27 208	38 341	65 549	57 594	50 582	108 176
3 237	13	78	469	19	3 816	4 595	8 411	8 976	13 228	22 204
45 890	1 001	5 889	43 339	3 209	99 328	586 892	686 220	1 665 642	298 579	1 964 221
15 561	403	1 222	5 885	380	23 451	34 462	57 913	51 674	50 439	102 113
4 225	52	26	543	58	4 904	3 928	8 832	8 595	13 211	21 806
benevens ontvangstberichten voor aangeteekende stukken.										
32 435	771	1 846	21 877	411	57 340	41 996	99 336	96 635	134 664	231 299
104	52	„	82	„	238	34	272	86	394	480
35 524	403	2 158	24 544	782	63 411	49 910	113 321	113 584	152 931	266 515
104	26	39	87	1	257	35	292	35	322	357
37 843	715	2 665	25 822	1 062	68 107	50 294	118 401	128 752	173 953	302 705
104	„	13	39	„	156	18	174	44	208	252

3°. POSTWISSELS.

	1900.		1901.		1902.	
	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.
A. Binnenlandsch verkeer	193 115	f 6 482 207,82	199 963	f 6 505 610,16^5	215 387	f 6 824 324,70^5
B. Buitenlandsch verkeer						
Naar Nederland overgemaakt.	37 462	f 1 310 035,58^5	40 751	f 1 404 205,66	43 432	f 1 509 554,57
„ andere landen overgemaakt . . .	8 748	317 944,80^5	8 944	317 807,58	9 485	336 805,64
Totaal *uit Indië verzonden* . . .	46 210	f 1 627 980,39	49 695	f 1 722 013,24	52 917	f 1 846 360,21
Uit Nederland verzonden *a*)	4 434	f 277 354,34	4 402	f 264 363,06	4 538	f 273 148,77^5
„ andere landen verzonden.	1 017	46 300,76^5	1 088	47 561,59^5	1 169	52 282,30
Totaal *naar Indië overgemaakt* . . .	5 451	f 323 655,10^5	5 490	f 311 924,65^5	5 707	f 325 431,07^5
Totaal buitenlandsch verkeer . . .	51 661	f 1 951 635,49^5	55 185	f 2 033 937,89^5	58 624	f 2 171 791,28^5

a) Onder de uit Nederland verzonden postwissels zijn de zoogenaamde „marinewissels" begrepen. Deze wissels hebben gediend tot terugbetaling van spaargelden aan het personeel van de zeemacht, behoorende tot de inleggers der Rijkspostspaarbank hier te lande. In de jaren 1900, 1901 en 1902 zijn uitbetaald respectievelijk 177, 193 en 167 dergelijke „marinewissels", tot een bedrag van f 69 341,31^5, f 64 371,74 en f 89 044,40.

4°. INCASSEERINGSDIENST.

Ter invordering aangeboden quitantiën.	Binnenlandsch verkeer.						Buitenlandsch verkeer (voor zooveel betreft de landen van waar quitantiën ter invordering werden *ontvangen*). *a*)					
	1900.		1901. *b*)		1902. *b*)		1900.		1901. *b*)		1902. *b*)	
	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.
Betaalde quitantiën.	129 234	f1289432	143 954	f 1 443 600	142 104	f 1 411 844	2 449	f 42 548	3 395	f 49 857	2 995	f 58 292
Onbetaald gebleven quitantiën . . .	47 921	578295	54 506	610 927	57 120	601 805	1 034	28 819	1 290	29 363	1 141	39 768
To'aal behandelde quitantiën . .	177 155	t1867727	198 460	f 2 054 527	199 224	f 2 013 649	3 483	f 71 367	4 685	f 79 220	4 136	f 98 060

a) Van de uit Indië naar vreemde landen ter invordering gezonden quitantiën kan geen aanteekening worden gehouden, omdat die verzending rechtstreeks (onder aangeteekend couvert door den afzender aan de kantoren van invordering plaats vindt.

Door andere landen dan Nederland is van den hierbedoelden incasseeringsdienst slechts weinig gebruik gemaakt. In de opgegeven drie jaren toch zijn uit den vreemde in Indië ter invordering slechts ontvangen: uit België 41, Duitschland 268, Egypte 2, Frankrijk 274, Luxemburg 4, Oostenrijk 3 en Zwitserland 20 quitantiën, tot een bedrag van respectievelijk f 1376, f 7253, f 23, f 9517, f 150, f 33 en f 790.

b) De cijfers over 1901 zijn ontleend aan verbeterde opgaven; die over 1902 zijn nog van voorloopigen aard.

5°. POSTPAKKETTEN.

VERDEELING DER POSTPAKKETTEN.	1900. Aantal.	1900. Opbrengst. Bruto.	1900. Opbrengst. Netto.	1901. a) Aantal.	1901. a) Opbrengst. Bruto.	1901. a) Opbrengst. Netto.	1902. a) Aantal.	1902. a) Opbrengst. Bruto.	1902. a) Opbrengst. Netto.
A. Binnenlandsch verkeer . . .	133 043	f 75 642	f 49 614	138 831	f 78 289	f 50 622	141 989	f 79 105	f 50 275
B. Buitenlandsch verkeer									
Naar Nederland verzonden. .	7 630	(Niet gesplitst opgegeven.)		8 166	(Niet gesplitst opgegeven.)		8 740	(Niet gesplitst opgegeven.)	
„ andere landen verzonden.	2 454			2 392			2 673		
Totaal *uit Indië verzonden* .	10 084			10 558			11 413		
Uit Nederland ontvangen . .	33 084			36 175			37 163		
„ andere landen ontvangen.	10 209			11 580			12 066		
Totaal *in Indië ontvangen*. .	43 293			47 755			49 229		
Totaal buitenlandsch verkeer *b*) .	53 377	f 38 819	f 24 949	58 313	f 41 922	f 26 511	60 642	f 44 255	f 27 899

a) De cijfers over 1901 zijn ontleend aan verbeterde opgaven; die over 1902 zijn nog van voorloopigen aard.

b) De opgegeven opbrengst van het buitenlandsch postpakkettenverkeer vertegenwoordigt het geheven frankeerloon der verzonden en het aandeel in het frankeerloon der ontvangen pakketten.

C. STATISTIEK VAN DEN TELEGRAAFDIENST OVER DE JAREN 1900, 1901 EN 1902. *a*)

Verdeeling der telegrammen.		1900. Aantal.		1900. Opbrengst.	1901. *b*) Aantal.		1901. *b*) Opbrengst.	1902. *b*) Aantal.		1902. *b*) Opbrengst.
Binnenlandsche betalende telegrammen *c*)	Java en Madoera .	321 405	(301 098)	f 413 506	326 868	(306 151)	f 412 446	303 737	(283 147)	f 385 886
	Buitenbezittingen .	53 350	(52 257)	96 083	55 184	(53 823)	92 498	62 471	(61 110)	107 660
	Te zamen *d*). .	374 755	(353 355)	f 509 589	382 052	(359 974)	f 504 944	366 208	(344 257)	f 493 546
	Aantal woorden. .	4 379 017	(4142 085)	. . . .	4 333 959	(4092 271)	. . . .	4 169 035	(3930 179)	. . . .

a) In deze statistiek zijn niet begrepen de diensttelegrammen (zoogenaamde dienst- en postnota's). Het aantal der verleende afschriften van telegrammen bedroeg in de opgegeven drie jaren achtereenvolgens 4693, 4686 en 4341, waarvan op Java respectievelijk 4080, 4144 en 3642.

b) De cijfers over 1901 zijn verbeterd; die over 1902 zijn van voorloopigen aard.

c) Hieronder zijn de bijzondere telegrammen begrepen, welke op kantoren van den gouvernements post- en telegraafdienst met bestemming naar andere kantoren van denzelfden dienst en naar telegraafkantoren van spoorwegdiensten zijn aangeboden.
De totale opbrengst dier telegrammen is opgegeven, terwijl het aantal telegrammen, alleen bestemd voor gouvernements post- en telegraafkantoren, tusschen ( ) is vermeld.

d) In deze cijfers is ook begrepen het verkeer met telephoonkantoren. In welke mate deze kantoren tot het verkeer bijdroegen, blijkt uit het volgende overzicht:

	1900. Aantal telegrammen.	1900. Gezamenlijk aantal woorden.	1901. Aantal telegrammen.	1901. Gezamenlijk aantal woorden.	1902. Aantal telegrammen.	1902. Gezamenlijk aantal woorden.
Bij de gouvernements-telephoonkantoren zijn:						
aangeboden ter verzending naar de gouvernements-telegraafkantoren	5 114	54 342	5 323	56 642	5 087	56 891
ontvangen van de gouvernements-telegraafkantoren.	5 500	58 177	5 537	58 529	5 868	62 232
Te zamen . . .	10 614	112 519	10 860	115 171	10 955	119 123
Opbrengst (gerekend tot het aansluitingskantoor) ten bate van den post- en telegraafdienst.	f 4 185		f 4 653		f 4 552	
Opbrengst (gerekend tot het aansluitingskantoor) ten bate van de telephoonbeambten	2 251		2 303		2 382	
Bovendien is met de telephoonkantoren nog gewisseld (zonder betaling) het nevensvermeld aantal regeeringstelegrammen.	2 259	73 705	2 561	80 298	2 776	86 610

Verdeeling der telegrammen.		1900.		1901. *b*)		1902. *b*)	
		Aantal.	Opbrengst.	Aantal.	Opbrengst.	Aantal.	Opbrengst.
Buitenlandsche telegrammen.	Verzonden	51 994	f 87 066	56 378	f 95 021	60 148	f 103 435
	Ontvangen	52 310	84 154	55 246	88 346	60 285	97 447
	Doorgezonden	188 874	119 262	190 000	119 772	*i*) 129 063	84 489
	Te zamen . . .	*e*) 293 178	f 290 482	*e*) 301 624	f 303 139	*e*) 249 496	f 285 371
	Aantal woorden . . .	*f*) (3 382 724)	. . . .	*f*) (3 475 539)	. . . .	*f*) (2 781 851)	. . . .
Binnen- en buitenlandsch verkeer te zamen		667 933	f 800 076	683 676	f 808 083	615 704	f 778 917
	Aantal woorden . . .	(7 761 741)	. . . .	(7 809 498)	. . . .	(6 950 886)	. . . .
Binnenlandsche *regeerings-telegrammen.*	Java en Madoera	32 932	f 102 156	36 653	f 124 685	39 999	f 130 772
	Buitenbezittingen	7 173	27 069	8 987	35 903	13 082	67 175
	Te zamen . . .	40 105	f 129 225	45 640	f 160 588	53 081	f 197 947
	Aantal woorden . . .	(1 304 318)	. . . .	(1 477 191)	. . . .	(1 777 600)	. . . .
Algemeen totaal *h*)	Java en Madoera *g*)	616 778	f 722 999	633 108	f 752 075	556 267	f 699 063
	Buitenbezittingen	91 259	206 302	96 208	216 596	112 518	277 801
	Te zamen . . .	708 037	f 929 301	729 316	f 968 671	668 785	f 976 864
	Aantal woorden . . .	(9 066 059)	. . . .	(9 286 699)	. . . .	(8 728 486)	. . . .

e) Hier is alleen uitgetrokken het aandeel, dat de Nederlandsch-Indische telegraafadministratie in de opbrengst had. Deze netto opbrengst kan verdeeld worden als volgt:
voor 1900 voor Java en Madoera f 207 332 en voor de buitenbezittingen f 83 150, te zamen als boven f 290 482.
„ 1901 „ „ „ „ 214 944 „ „ „ „ 88 195, „ „ „ „ 303 139.
„ 1902 „ „ „ „ 182 406 „ „ „ „ 102 965, „ „ „ „ 285 371.

f) Hieronder zijn begrepen respectievelijk 2 521 071, 2 575 080 en 1 823 249 woorden van doorgezonden telegrammen.

g) Onder de hier opgegeven totaalcijfers van Java en Madoera zijn doorgezonden buitenlandsche telegrammen.

h) De opbrengst is voor een gedeelte (ter zake van de binnenlandsche regeeringstelegrammen) fictief.

i) Hieronder zijn begrepen 21 verzameltelegrammen, bevattende 929 woorden (w. o. 63 woorden niet betalende).

De *binnenlandsche betalende* telegrammen kunnen, naar de onderwerpen waarover zij handelen, verdeeld worden als volgt:

Oorsprong.	Omschrijving. der telegrammen.	1900. Aantal.	1900. Totaal.	1901. *b*) Aantal.	1901. *b*) Totaal.	1902. *b*) Aantal.	1902. *b*) Totaal.
Java en Madoera .	Handels- en scheepvaarttelegrammen.	132 513	321 405	135 641	326 868	131 095	303 737
	Dagbladtelegrammen.	3 401		3 928		5 328	
	Telegrammen van gemengden aard .	185 491		187 299		167 314	
Buitenbezittingen .	Handels- en scheepvaarttelegrammen.	25 629	53 350	25 708	55 184	28 893	62 471
	Dagbladtelegrammen.	98		68		186	
	Telegrammen van gemengden aard .	27 623		29 408		33 392	
Nederlandsch-Indië .	Handels- en scheepvaarttelegrammen.	*j*) 158 142	*k*) 374 755	161 349	*l*) 382 052	159 988	*m*) 366 208
	Dagbladtelegrammen.	3 499		3 996		5 514	
	Telegrammen van gemengden aard .	213 114		216 707		200 706	

j) Verbeterde opgaaf.

k) Waaronder 214 382 in de Nederlandsche en vreemde talen en 160 373 in de inlandsche talen.

l) Als voren 216 734 en 165 318.

m) Als voren 212 735 en 153 473.

De *buitenlandsche* telegrammen kunnen verdeeld worden als volgt:

Omschrijving der telegrammen.	1900. Aantal.	1900. Totaal.	1901. *b*) Aantal.	1901. *b*) Totaal.	1902. *b*) Aantal.	1902. *b*) Totaal.
Verzonden:						
Naar Singapore, Pinang en verder. Van Java	36 795	51 993	39 761	56 378	41 205	60 148
Naar Singapore, Pinang en verder. „ andere eilanden van Ned.-Indië	13645		14 795		16 936	
Naar Australië en verder. Van Java	1 095		1 229		1 301	
Naar Australië en verder. „ andere eilanden van Ned.-Indië	20		36		54	
Naar Ned.-Indië over buitenl. lijnen. Van Java	266		314		323	
Naar Ned.-Indië over buitenl. lijnen. „ andere eilanden van Ned.-Indië	172		243		329	
Ontvangen:						
Van Singapore en verder. Op Java	34 425	52 310	37 216	55 246	39 270	60 285
Van Singapore en verder. „ andere eilanden van Ned.-Indië	14 632		14 531		16 720	
Van Australië en verder. „ Java	986		1 067		1 291	
Van Australië en verder. „ andere eilanden van Ned.-Indië	12		25		33	
Van Pinang „ Java	„		„		„	
Van Pinang „ andere eilanden van Ned.-Indië	2 255		2 407		2 971	
Doorgezonden:						
Van Singapore naar Australië	89 171	188 874	89 837	190 000	74 937	129 063
„ Australië naar Singapore	99 703		100 163		54 126	
Te zamen.						
Java *n*)	262 441	293 177	269 587	301 624	212 453	249 496
Andere eilanden van Nederlandsch-Indië	30 736		32 037		37 043	

n) Onder de voor Java opgegeven totaalcijfers zijn ook de *doorgezonden* telegrammen begrepen.

D. GELDELIJKE UITKOMSTEN VAN DEN POST- EN TELEGRAAFDIENST OVER DE JAREN 1899, 1900 EN 1901. *a*)

OMSCHRIJVING.		1899.	1900.	1901. *a*)
	ONTVANGSTEN.			
Brieven- en pakketpost.	Wegens verkochte frankeerzegels	f 1 190 381	f 1 236 914	f 1 272 707
	„ „ briefomslagen	8 957	14 276	11 646
	„ „ briefkaarten	109 361	113 220	119 283
	„ „ formulieren	2 237	2 220	2 364
	Porten van ongefrankeerde en ontoereikend gefrankeerde brieven en verdere stukken	36 742	35 242	31 360
	Recht op afgegeven binnen- en buitenlandsche postwissels	90 330	88 279	89 421
	Verschillende ontvangsten *b*)	13 453	*c*) *17 326	16 990

a) Over 1902 zijn de bedoelde uitkomsten nog niet volledig bekend. Eene voorloopige opgaaf van de ontvangsten der brieven- en pakketpost in genoemd jaar komt voor in kol. 224 van het verslag hiervóór.

b) Na aftrek van teruggegeven kosten (in 1899 f 18,30, in 1900 f 34,47 en in 1901 f 5,48), doch thans medegerekend hetgeen in Indië in 's lands kas vloeide door het oningevorderd blijven van postwissels, waarvan de in Indië gestorte bedragen aan den lande vervielen, en door den verkoop van voorwerpen afkomstig van geweigerde postpakketten. De baten uit een en ander beliepen over 1899 f 6567, over 1900 f 10 020 en over 1901 f 7448.

OMSCHRIJVING.	1899.	1900.	1901. *a*)
Binnenlandsche paardenposterij	f 908	f *689	f 1 297
Telegraphie en telephonen. — Binnenlandsche betalende telegrammen	490 004	*509 595	504 972
Telegraphie en telephonen. — Buitenlandsche telegrammen *d*)	273 783	290 588	305 265
Telegraphie en telephonen. — Aandeel in de opbrengst van particuliere telephoonverbindingen	69 558	86 963	72 961
Toevallige baten (meerendeels opbrengst van verkocht materieel)	*5 015	*1 841	1 679
Totaal in Indië ontvangen	f 2 290 729	f 2 397 153	f 2 429 946
Memorie-posten. — Porten van dienstbrieven	f 440 117	f 485 430	f 506 885
Memorie-posten. — Verstrekken van postpaarden aan dienstreizigers	69 976	76 295	77 593
Memorie-posten. — Binnenlandsche regeeringstelegrammen	119 973	129 225	160 588
	630 066	690 950	745 066
Totaal der ontvangsten	f *2 920 795	f*3 088 103	f 3 175 012
UITGAVEN.			
Traktementen, enz. van het personeel (daaronder ook huishuurindemniteit der kantoorchefs)	f 1 259 622	f 1 284 426	f 1 320 389 *e*)
Reis- en verblijfkosten, zoomede bureau- en lokaalbehoeften.	74 598	85 001	93 520
Aanschaffing, onderhoud, enz. van materieel.	76 390	131 946	858 653 *g*)
Kosten vallende op de overbrenging van brievenmalen en postpakketten, zoowel binnen als buiten Nederlandsch-Indië: verrekeningen met de Nederlandsche en vreemde postadministratiën	505 717	*469 815	441 720 *h*)
Onderhoud, herstelling en uitbreiding van telegraaflijnen	68 175	72 317	218 932
Uitgaven voor de binnenlandsche paardenposterij *f*)	79 883	81 095	81 648
Onderhoud en vernieuwing van gebouwen voor den post- en telegraafdienst	16 639	9 747	8 314
	2 081 024	*2 134 347	3 023 176
Berekend voordeelig verschil *i*)	f 839 771	f *953 756	f 151 836

c) De sommen, waarbij een * is geplaatst, zijn ontleend aan verbeterde opgaven.

d) Voor het *buitenlandsch* verkeer is alleen de netto opbrengst uitgetrokken, namelijk hetgeen aan de Indische telegraafadministratie als haar aandeel in de opbrengst toekomt. De bruto-opbrengst (namelijk hetgeen in Indië voor de van daar verzonden telegrammen ontvangen werd) heeft in 1899, 1900 en 1901 achtereenvolgens f 754 156, f 790 775 en f 813 513 bedragen.

e) Hieronder f 1117 wegens betaalde huishuurindemniteit.

f) Onder de hier uitgetrokken uitgaven voor de paardenposterij is, wegens voeding der paarden, begrepen in 1899 f 27 370, in 1900 f 27 642 en in 1901 f 26 670, welke sommen — sedert de levering van gras niet meer in heerendienst geschiedt — bestreden worden uit de opbrengst van het hoofdgeld van heerendienstplichtigen.

g) Hieronder een bedrag van f 720 065 voor het leveren en leggen van een kabel met toebehooren voor de telegraphische verbinding tusschen Sitoebondo (Java) en Bandjermasin (Borneo).

h) Hieronder voor uitkeering aan de internationale bureaux der Algemeene postvereeniging en der telegraafadministratiën te Bern f 2517.

i) Behalve dat onder de ontvangsten fictieve posten zijn in rekening gebracht, is nog in 't oog te houden, dat onder de uitgaven slechts de kosten van 't actief dienend personeel zijn in aanmerking genomen, niet dus de uitgaven wegens verloven, pensioenen, overtochtskosten en wachtgelden.

Bijlage W.

(Zie hoofdstuk L, afd. III, § 4, van het verslag.)

OVERZICHT

van de op ult. 1902 in Nederlandsch-Indië in exploitatie zijnde

TELEPHOON-ONDERNEMINGEN.[a]

---

[a]) De in 1886 op bijzonderen voet aan de Deli-spoorwegmaatschappij verleende vergunning voor telephooncorrespondentie (zie K. V. 1895, blz. 184) is in dit overzicht niet opgenomen. Evenmin komt in dit overzicht de vergunning voor, in 1894 aan de Semarang-Joana-Stoomtrammaatschappij en in 1901 aan de Madoera-Stoomtrammaatschappij verleend, om onder zekere beperkingen hunne stationskantoren voor publieken telephoondienst te doen bezigen. Zie nopens een en ander Bijbl. Ind. St. nos. 4405 en 5004. Op ult. 1902 bedroeg het aantal a ansluitingen aan de telephoon der Deli-Spoorwegmaatschappij 249 (betalenden en niet-betalenden), terwijl over het geheele jaar het aantal verbindingen beliep 628 930. Aan abonnementsgelden is door de Maatschappij over 1902 ontvangen f 53 801, tegen f 49 415 in 1901. Bij Gouv. Bt. 15 Febr. 1903 n°. 18 zijn nieuwe bepalingen en tarieven voor den telephoon- en den particulieren telegraafdienst der Deli-Spoorwegmaatschappij goedgekeurd.

I. Vergunningen voor bepaalde kringen. *b)*

Doorloopend nummer.	Kringen waartoe de vergunningen betrekking hebben. *c)*	Namen der concessionarissen. *d)*	Datum waarop de exploitatie een aanvang heeft genomen.	Aantal geabonneerden op ult. 1902.	Bruto ontvangsten in 1902.	Cijns aan den lande op te brengen. *e)*
	Java en Madoera.					
1	Hoofdplaats Batavia met de voorstad Weltevreden, de afdeeling Meester-Cornelis en de haven Tandjoeng Priok.	Nederlandsch-Indische Telephoonmaatschappij te Batavia.	16 Aug. 1882	1113	*f)* f 147 549,50	f 14 754,95
2	Afd. Semarang.	Id.	 1884	433	57 030,—	5 703,—
3	Afd. Soerabaja.	Id.	 1884	652	92 620,—	9 262,—
4	Afd. Buitenzorg (res. Batavia). *g)*	Id.	16 Juni 1895	118	13 927,—	1 392,70
5	Res. Preanger Regentschappen. *h)*	Preanger Telephoonmaatschappij te Bandoeng.	17 Nov. 1895	435	49 296,14	4 929,61
6	Res. Cheribon.	Cheribonsche Telephoonmaatschappij te Cheribon.	1 Jan. 1895	88	17 134,—	1 713,40
7	Afdn. Tegal en Brebes (res. Pekalongan).	Tegalsche Telephoonmaatschappij te Tegal.	1 Dec. 1894	71	10 992,50	1 099,25
8	Afdn. Pemalang en Pekalongan (res. Pekalongan).	Pekalongaansche Telephoonmaatschappij te Pekalongan.	1 Jan. 1894	42	7 519,—	375,95
9	Afdn. Grobogan, Demak en Ambarawa (res. Semarang).	Algemeene Telephoonmaatschappij te Semarang.	. . Aug. 1897	6	720,—	„
10	Afd. Kendal (res. Semarang).	Id.	. . Juni 1897	15	2 500,—	„
11	Afdn. Djapara, Koedoes en Pati (res. Semarang) *i)*	Telephoonmaatschappij „Japara" te Semarang.	7 Juni 1895	35	7 848,—	392,40
12	Res. Rembang.	H. C. U. J. Huber.	. . April 1897	31	4 555,—	*k)* 86,—
13	Afd. Sidoardjo (res. Soerabaja).	Algemeene Telephoonmaatschappij te Semarang.	15 Febr. 1897	15	1 735,—	„
14	Afdn. Modjokerto en Djombang (res. Soerabaja).	Handelmaatschappij San Liem Kong Sie te Soerabaja.	1 Mei 1893 1 Oct. 1893	74	16 173,—	1 617,30

b) Ingevolge de in September 1894 (Bijbl. Ind. St. n°. 4999) vastgestelde modelvoorwaarden wordt den ondernemers alleen het recht toegekend om centraaltelephoonkantoren op te richten en die met de verschillende lokalen der geabonneerden voor het telephoonverkeer in verbinding te brengen. Voor het onderling in verbinding brengen van centraalkantoren van telephoonnetten, welke zich uitstrekken over eene geheele afdeeling van een gewest dan wel over meer dan één afdeeling van één of meer gewesten, is eene nadere vergunning noodig.

c) In het algemeen zijn de vergunningen voor 25 jaar verleend. De tarieven en verdere abonnementsvoorwaarden (voor welke overigens zij verwezen naar noot *c* van bijlage IJ van K. V. 1900) zijn onderworpen aan de voorafgaande goedkeuring van den Gouverneur-Generaal.

d) In vele gevallen gingen de vergunningen van de oorspronkelijke houders, met goedkeuring van het Gouvernement, later in handen van andere personen of van naamlooze vennootschappen over. Hier worden alleen de concessionarissen vermeld aan wie de vergunningen laatstelijk zijn overgedragen.

e) Zoodra het getal geabonneerden in eenige plaats, afdeeling of residentie 25 bedraagt, moet door den concessionaris aan 's lands kas jaarlijks als cijns worden uitgekeerd 5 % van de bruto-ontvangsten en, zoodra het getal 50 of meer bedraagt, 10 % (zie echter de noten *a* en *k*).

f) Hieronder begrepen de opbrengst wegens gesprekken met automatische telephoontoestellen, waarvoor bij Gouv. Bt. 30 Oct. 1900 n°. 13 voor den tijd van 1 jaar vergunning werd verleend, welke termijn bij Gouv. Bt. 18 Jan. 1902 n°. 25 met 1 jaar en bij Gouv. Bt. 10 Jan. 1903 n°. 5 nader, tot wederopzeggens, doch uiterlijk tot 20 September 1906, is verlengd.

g) Eene wijziging van de tarieven- en abonnementsvoorwaarden is goedgekeurd bij Gouv. Bt. 19 Jan. 1902 n°. 14.

h) Aan de Preanger Telephoonmaatschappij is bij Gouv. Bt. 19 April 1902 n°. 22 tot wederopzeggens vergunning verleend om van de in exploitatie gebrachte telephoonverbinding tusschen Soekaboemi, Tjiandjoer en Bandoeng gebruik te maken voor het overbrengen van telephoonberichten tusschen die plaatsen onderling. De Maatschappij is daarbij ten aanzien van de behandeling van die berichten onderworpen aan de bepalingen van het reglement voor den telegraafdienst in Nederlandsch-Indië, met uitzondering van die, betrekking hebbende op het buitenlandsch verkeer en van enkele artikelen, welke op den telephoonberichtendienst niet van toepassing beboefden te zijn, dan wel voor dien dienst behoorden gewijzigd te worden. Ten opzichte van de opbrengst is daarbij bepaald, dat de naar het woordental geheven bedragen der berichten onder de ingevorderde gelden worden gerekend, waarover de cijns van 75 % aan den lande is verschuldigd. Op ult. April 1903 was echter van de vergunning nog geen gebruik gemaakt.

i) Bij Gouv. Bt. 4 Febr. 1902 n°. 13 zijn nieuwe tarieven en abonnementsvoorwaarden goedgekeurd.

k) Gedurende de eerste acht maanden van het jaar was het aantal geabonneerden beneden 25 en was dus van de bruto-ontvangsten, ad f 2835, geen cijns verschuldigd. Gedurende de overige maanden van het jaar was het aantal geabonneerden boven 25 en beneden 50 en was over de bruto-ontvangsten, ad f 1720, 5% of f 86 op te brengen.

Doorloopend nummer.	Kringen waartoe de vergunningen betrekking hebben. c)	Namen der concessionarissen. d)	Datum waarop de exploitatie een aanvang heeft genomen.	Aantal geabonneerden op ult. 1902.	Bruto ontvangsten in 1902.	Cijns aan den lande op te brengen. e)
15	Afd. Grisee (res. Soerabaja).	F. Muschter.	. . Dec. 1897	l)	l)	"
16	Afd. Pasoeroean.	W. van der Heijden.	16 Mei 1892	71	f 10 387,—	f 1 038,—
17	Afd. Bangil (res. Pasoeroean).	Telephoonmaatschappij „Insulinde" te 's-Gravenhage.	7 Juli 1897	2	600,—	"
18	Afdn. Malang en Loemadjang (res. Pasoeroean).	Id.	4 April 1893 1 Juli 1893	m) 137	21 305,—	2 130,50
19	Afd. Probolinggo (res. Pasoeroean). n)	W. van der Heijden.	1 Aug. 1892	26	3 895,—	179,50
20	Afd. Kraksaän (res. Pasoeroean).	Departement Probolinggo van het Algemeen Syndicaat van suikerfabrikanten op Java.	11 Juli 1894	12	1 988,—	"
21	Afd. Bondowoso (res. Besoeki).	L. M. E. Boulet, wed. J. H. E. Hoeke.	1 Dec. 1894	"	360,—	"
22	Afd. Djember (res. Besoeki).	Id.	1 Mei 1895	24	5 040,—	"
23	Afd. Banjoewangi (res. Besoeki).	C. H. Pownall.	1 Jan. 1895	43	7 960,—	398,—
24	Afdn. Banjoemas, Bandjarnegara, Poerwokerto en Poerbolinggo (res. Banjoemas).	Algemeene Telephoonmaatschappij te Semarang.	. . Nov. 1896	26	4 345,—	217,25
25	Afd. Tjilatjap (res. Banjoemas).	A. N. Pieters.	1 Nov. 1893	4	750,—	"
26	Afdn Poerworedjo, Keboemen en Wonosobo (res. Kedoe).	Algemeene Telephoonmaatschappij te Semarang.	. . Nov. 1897	6	560,—	"
27	Afdn. Magelang en Temanggoeng (res. Kedoe).	Id.	1 Jan. 1898	25	2 672,50	o) 79,25
28	Res. Djokjakarta.	Telephoonmaatschappij der Vorstenlanden te Semarang.	1 Aug. 1894	166	20 332,—	2 033,20
29	Res. Soerakarta.	Id.	1 Oct. 1895	188	23 461,50	p) 3 378,45
30	Afd. Madioen.	W. van der Heijden.	1 Febr. 1894	20	2 980,—	"
31	Afdn. Kediri en Berbek (res. Kediri). n)	Kediri-Telephoonmaatschappij te Kediri.	1 Aug. 1894	62	15 030,—	1 503,—
32	Afd. Blitar (res. Kediri).	Blitar Telephoonmaatschappij te Soerabaja.	16 Maart 1893	34	6 750,—	337,50
		Buitenbezittingen.				
33	Res. Padangsche Benedenlanden (gouv. Sumatra's Westkust).	Algemeene Telephoonmaatschappij te Semarang.	1 Juli 1897	80	12 187,50	1 218,75
34	Afdn. Beneden-Langkat en Tamiang (res. Sumatra's Oostkust).	De Langkat en Tamiang Telephoonmaatschappij.	6 Aug. 1895	48	10 307,—	q) 1 030,70
35	Gouv. Celebes en onderhoorigheden.	Algemeene Telephoonmaatschappij te Semarang.	. . Maart 1897	33	4 147,50	207,37⁵
			Totaal	4135	f 584 657,14	f 55 078,74

l) In dezen kring waren nog geen betalende geabonneerden.

m) Door de onderlinge verbinding dezer kringen worden zij voor de berekening van den cijns als één kring beschouwd.

n) Zie kol. 228 van het verslag hiervóór.

o) Gedurende vijf maanden van het jaar was het aantal geabonneerden beneden 25 en was dus van de bruto-ontvangsten, ad f 1087,50, geen cijns verschuldigd. Gedurende de overige maanden van het jaar was het aantal geabonneerden 25 en was over de bruto-ontvangsten, ad f 1585, 5% of f 79,25 op te brengen.

p) De Telephoonmaatschappij der Vorstenlanden is tot wederopzeggens van de verplichting tot het heffen van een gesprekkentarief tusschen de centraalkantoren ontslagen tegen de heffing en storting in 's lands kas van eene maandelijksche contributie ad f 1 van ieder geabonneerden, die van de verbinding tusschen de centraalkantoren gebruik maakt. In verband hiermede was van de bruto-ontvangsten, ad f 23461,50, f 1147 en van het overblijvend bedrag, ad f 22 314.50, 10 % of f 2231,45 verschuldigd, te zamen dus f 3378,45.

q) Met afwijking van de gebruikelijke voorwaarden is bij deze concessie de aan den Staat te betalen retributie aanstonds op het maximum (10 % der bruto-ontvangsten) bepaald.

II. Vergunningen voor intercommunale telephoonverbindingen.

Doorloopend nummer.	Plaatsen waartusschen, volgens de verleende vergunningen, verbindingen zijn tot stand gebracht.	Namen der concessionarissen. d)	Datum waarop de exploitatie een aanvang heeft genomen.	Bedrag van het aanlegkapitaal (volgens het door de Regeering vastgestelde cijfer).	Bruto ontvangsten voor gesprekken in 1902.	Cijns aan den lande op te brengen. r)
	Batavia, Semarang en Soerabaja.	Intercommunale Telephoonmaatschappij te Batavia. s)	16 Nov. 1896 Batavia-Semarang en 7 Dec. 1896 Batavia-Soerabaja.			
I.	Batavia, Cheribon, Tegal, Pekalongan en Semarang. t)	Id.	Cheribon, Pekalongan en Tegal zijn respectievelijk 3, 8 en 21 Juni 1897 opgenomen in de intercommunale verbinding Batavia-Semarang-Soerabaja.	f 185 000,—	f 96 659,50	f 58 619,62^{5}
	Cheribon, Tegal, Pekalongan en Soerabaja. u)	Id.				
II.	Batavia—Buitenzorg. v)	Buitenzorgsche Intercommunale Telephoonmaatschappij te Batavia. w)	17 Mei 1898	200,—	1 995,30	x)
	Buitenzorg—Soekaboemi. v)	Id.	12 Juni 1898	4 400,—		
III.	Soekaboemi, Tjiandjoer en Bandoeng. v)	Preanger Telephoonmaatschappij te Bandoeng.	15 Juli 1898	13 530,—	853,20	
				Totaal	f 99 508,—	f 58 619,62^{5}
				Id. sub I	. . . . . .	55 078,74
				Totaal-generaal	. . . . . .	f 113 698,36^{5}

r) De cijns aan den lande bedraagt 75 % van de bruto-ontvangsten voor gesprekken, nadat hiervan 10 % per jaar van het vastgesteld aanlegkapitaal der lijn is afgetrokken.

s) Aan de Intercommunale Telephoonmaatschappij is bij Gouv. Bt. 6 Dec. 1901 n°. 10 tot wederopzeggens vergunning verleend om van de in exploitatie gebrachte telephoonverbinding tusschen Batavia, Cheribon, Tegal, Pekalongan, Semarang en Soerabaja gebruik te maken voor het overbrengen van telephoonberichten tusschen die plaatsen onderling, op dezelfde voorwaarden als de in noot h bedoelde vergunning aan de Preanger Telephoonmaatschappij. De dienst is op 10 December 1901 ingevoerd.

t) Voor deze verbinding is tot wederopzeggens vergunning verleend om gebruik te maken van de bestaande lijn Batavia—Semarang.

u) Als voren wat betreft de bestaande lijn Batavia—Semarang—Soerabaja.

v) Nadat bij Gouv. Bt. 8 Febr. 1897 n°. 22 er in was toegestemd om de sub II vermelde intercommunale lijnen met elkander in aansluiting te brengen, volgde bij Gouv. Bt. 4 Juni 1899 n°. 1 de vergunning om ze te doen aansluiten aan de sub III bedoelde geleiding. De concessie-voorwaarden en de tariefsprijzen, vastgesteld bij Gouv. Btn. 9 Juli 1897 n°. 19 en 4 Juni 1899 n°. 1 ondergingen bij Gouv. Btn. 19 April 1902 n°. 21 en 24 Juni 1902 n°. 24 eenige wijziging.

w) Aan de Buitenzorgsche Intercommunale Telephoonmaatschappij is bij Gouv. Bt. 10 Oct. 1902 n°. 9 tot wederopzeggens vergunning verleend om van de in exploitatie gebrachte telephoonverbinding tusschen Batavia, Buitenzorg en Soekaboemi gebruik te maken voor het overbrengen van telephoonberichten tusschen die plaatsen onderling, op dezelfde voorwaarden als de in de noten h en s bedoelde vergunningen. De dienst was echter op 1 April 1903 nog niet ingevoerd.

x) Bij Gouv. Bt. 8 Dec. 1901 n°. 3 zijn de concessievoorwaarden ten opzichte van de tarieven, den cijns en de naastingsvoorwaarden gewijzigd. De uitkeering aan den Staat is daarbij op 60 % van de ingevorderde gelden gesteld, nadat van deze gelden een bedrag van f 3720 is afgetrokken. Bovendien is nog bepaald, dat de naasting door den Staat te allen tijde kan geschieden en dat de telephoonlijn het eigendom van den Staat wordt tegen vergoeding van de bedragen der kosten van aanleg, ad f 8600, en der kosten van latere uitbreiding en vernieuwing (niet onderhoud), welke bedragen voor elk kalenderjaar of gedeelte daarvan, dat het gebruik zal hebben geduurd, verminderd worden met 2 % over die bedragen, terwijl de Staat zich daarenboven in het bezit van alle gebouwen, toestellen en materieel kan stellen tegen vergoeding van de waarde, die, indien geen overeenstemming met den concessionaris kan worden verkregen, door deskundigen wordt geschat. Deze bepalingen zijn 1 Januari 1902 in werking getreden.

Bijlage X.

(Zie hoofdstuk L, afd. III, § 5, van het verslag.)

OVERZICHTEN

BETREFFENDE DE

POSTSPAARBANKDIENST

in NEDERLANDSCH-INDIË

OVER

1902.

I. Overzicht per maand van de in de postspaarbank ingelegde en terugbetaalde bedragen. *a)*

MAANDEN.	Ingelegd bedrag.			Terugbetaald bedrag. *b)*			Voordeelig saldo.		
	Java en Madoera.	Buitenbezittingen.	Totaal.	Java en Madoera.	Buitenbezittingen.	Totaal.	Java en Madoera.	Buitenbezittingen.	Totaal.
1902.									
Januari	f 184 949	f 47 322	f 232 271	f 170 004	f 28 094	f 198 098	f 14 945	f 19 228	f 34 173
Februari	190 669	53 175	243 844	133 471	27 178	160 649	57 198	25 997	83 195
Maart	204 393	46 387	250 780	175 144	27 411	202 555	29 249	18 976	48 225
April	203 202	61 919	265 121	202 322	29 815	232 137	880	32 104	32 984
Mei	201 807	54 515	256 322	219 136	34 028	253 164	—17 329	20 487	3 158
Juni	186 677	53 513	240 190	193 238	37 543	230 781	—6 561	15 970	9 409
Juli	209 057	58 145	267 202	177 748	28 242	205 990	31 309	29 903	61 212
Augustus	191 127	61 880	253 007	180 408	32 897	213 305	10 719	28 983	39 702
September	188 649	52 878	241 528	169 339	27 583	196 922	19 310	25 295	44 605
October	191 766	68 569	260 335	174 182	32 859	207 041	17 584	35 710	53 294
November	164 677	55 737	220 414	174 867	28 956	203 823	—10 190	26 781	16 591
December	197 583	62 986	260 569	195 169	40 654	235 823	2 414	22 332	24 746
Totalen	f 2 314 556	f 677 026	f 2 991 583	f 2 165 028	f 375 260	f 2 540 288	f 149 528	f 301 766	f 451 294
RECAPITULATIE OVER HET TIJDVAK 1 JANUARI 1899 — ULT. DECEMBER 1902.									
1899	f 1 965 757	f 438 680	f 2 404 437	f 967 002	f 124 965	f 1 091 967	f 998 755	f 313 715	f 1 312 470
1900	1 926 150	480 941	2 407 091	1 441 410	241 229	1 682 638	484 740	239 712	724 452
1901	2 064 652	574 420	2 612 072	1 796 065	307 419	2 103 484	268 587	240 001	508 588
1902	2 314 556	677 026	2 991 583	2 165 028	375 260	2 540 287	149 528	301 766	451 294
	f 8 271 117	f 2 171 067	f 10 415 183	f 6 369 504	f 1 048 873	f 7 418 376	f 1 901 612	f 1 095 194	*c)* f 2 996 804

II. Overzicht per gewest betreffende de in 1902 uitgegeven en afbetaalde spaarbankboekjes en van het aantal en bedrag der ingelegde en terugbetaalde sommen.

GEWESTEN.	Spaarbankboekjes. Uitgegeven. Europeanen en gelijkgestelden.	Uitgegeven. Inlanders.	Uitgegeven. Vreemde oosterlingen.	Afbetaald. Europeanen en gelijkgestelden.	Afbetaald. Inlanders.	Afbetaald. Vreemde oosterlingen.	Inlagen. Aantal.	Inlagen. Bedrag. *a)*	Terugbetalingen. Aantal.	Terugbetalingen. Bedrag. *a)*
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
JAVA EN MADOERA.										
Bantam	55	56	6	41	27	5	973	f 30 754	337	f 23 372
Batavia	1 079	234	69	573	258	35	10 530	662 249	7 137	765 899
Preanger Regentschappen	334	77	12	206	59	6	3 165	225 128	2 117	214 618

a) De sommen zijn afgerond in volle guldens.

b) Onder de terugbetaalde sommen is ook begrepen de uitgekeerde rente aan die inleggers, die het geheele bedrag van hun tegoed opvorderden. Die rente bedroeg over 1899 f 2237,81, over 1900 f 3733,67, over 1901 f 4949,52 en over 1902 f 5621,65.

c) Daar onder de terugbetalingen was begrepen wegens tot ult. 1902 aan inleggers *uitgekeerde* rente op *geheel afbetaalde* boekjes (zie noot *b*) f 16 542,65, was feitelijk het *wegens inlagen* terugbetaalde zooveel kleiner en bleef derhalve ook zooveel meer ingelegd. Bovendien beliep de *bijgeschreven* rente over 1899 f 28 431,76, over 1900 f 50 316.60, over 1901 f 62 362,24 en over 1902 f 74 689,30, of te zamen f 215 799,90, zoodat op ult. 1902 het tegoed der inleggers bedroeg f 2 996 801 + 16 543 + 215 800 = f 3 229 144.

GEWESTEN.	Spaarbankboekjes. Uitgegeven. Europeanen en gelijkgestelden.	Spaarbankboekjes. Uitgegeven. Inlanders.	Spaarbankboekjes. Uitgegeven. Vreemde oosterlingen.	Spaarbankboekjes. Afbetaald. Europeanen en gelijkgestelden.	Spaarbankboekjes. Afbetaald. Inlanders.	Spaarbankboekjes. Afbetaald. Vreemde oosterlingen.	Inlagen. Aantal.	Inlagen. Bedrag. a)	Terugbetalingen. Aantal.	Terugbetalingen. Bedrag. a)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Cheribon	104	53	6	59	20	3	1 341	f 72 795	578	f 50 047
Pekalongan	17	6	10	10	3	1	370	16 991	171	18 599
Semarang	422	113	9	232	108	7	4 009	219 509	2 375	210 465
Rembang	42	231	3	14	13	3	1 638	35 574	263	24 313
Soerabaja	369	64	10	147	41	1	3 027	200 511	1 915	188 450
Pasoeroean	331	67	4	152	86	2	2 636	202 018	1 699	158 288
Besoeki	76	18	1	38	9	1	718	59 430	281	41 799
Banjoemas	184	168	13	96	111	2	2 616	146 014	1 256	91 992
Kedoe	224	71	5	151	28	2	2 198	108 669	1 222	93 539
Djokjakarta	115	38	„	58	11	„	1 462	79 908	625	74 494
Soerakarta	126	80	3	68	24	1	1 576	91 479	736	62 911
Madioen	99	56	5	48	13	1	1 442	66 404	523	47 726
Kediri	90	19	3	64	11	„	1 027	64 586	555	76 264
Madoera	39	12	2	20	9	1	608	32 539	196	22 341
Totalen voor Java en Madoera	3705	1363	161	1 977	831	71	39336	f 2 314 557	22 006	f 2 165 028
BUITENBEZITTINGEN.										
Sumatra's Westkust	342	285	20	208	99	7	3 987	f 136 465	1 853	f 111 413
Benkoelen	41	24	„	8	5	„	368	17 320	98	3 451
Lampongsche Districten	7	4	1	5	3	„	187	18 758	100	7 250
Palembang	141	118	„	62	58	„	1 406	73 544	647	44 756
Oostkust van Sumatra	79	37	5	32	20	2	874	65 708	370	31 788
Atjèh en onderhoorigheden	265	68	14	118	32	2	1 897	131 048	828	67 074
Riouw en onderhoorigheden	31	28	1	7	12	„	373	15 151	132	7 742
Banka	24	50	„	17	22	„	597	14 463	143	3 925
Billiton	6	16	1	1	2	„	255	2 058	45	1 149
Westerafdeeling van Borneo	40	29	„	24	19	„	564	20 041	154	13 539
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	87	28	5	33	15	„	1 109	73 511	307	33 463
Celebes en onderhoorigheden	94	76	2	45	27	1	1 216	46 788	420	22 404
Menado	28	12	„	1	3	„	203	10 857	47	6 198
Amboina	48	33	5	20	6	„	395	26 635	147	10 539
Ternate	11	2	3	13	6	„	142	6 298	58	5 354
Timor en onderhoorigheden	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Bali en Lombok	12	9	„	16	4	„	214	18 380	70	5 215
Totalen voor de buitenbezittingen	1256	819	57	610	333	12	13 787	f 677 025	5 419	f 375 260

Recapitulatie over het tijdvak 1 Januari 1899 — ult. December 1902.

	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Java en Madoera 1899	5 249	3 788	356	727	201	19	39 759	f 1 965 753	10 084	f 966 995
1900	3 834	1 505	185	1 372	482	51	40 078	1 926 150	16 648	1 441 410
1901	3 593	1 768	145	1 705	855	60	39 650	2 064 752	18 785	1 796 065
1902	3 705	1 363	161	1 977	831	71	39 336	2 314 557	22 006	2 165 028

GEWESTEN.	Spaarbankboekjes.						Inlagen.		Terugbetalingen.	
	Uitgegeven.			Afbetaald.						
	Europeanen en gelijkgestelden.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.	Europeanen en gelijkgestelden.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.	Aantal.	Bedrag. *d*)	Aantal.	Bedrag. *d*)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Buitenbezittingen 1899	1 613	974	35	109	58	5	8 553	438 677	2 137	f 124 965
1900	1 244	1 004	47	377	207	13	13 342	480 941	4 614	241 229
1901	1 216	940	41	547	318	14	13 716	547 421	5 425	307 420
1902	1 256	819	57	610	333	12	13 787	677 025	5 419	375 260
Totalen-generaal 1899	6 862	4 762	391	836	259	24	48 312	2 404 430	12 221	1 091 960
1900	5 078	2 509	232	1 749	689	64	53 420	2 407 091	21 262	1 682 639
1901	4 809	2 708	186	2 252	1 173	74	53 366	2 612 073	24 210	2 103 485
1902	4 961	2 182	218	2 587	1 164	83	53 123	2 991 582	27 425	2 540 288
	21 710	12 161	1 027	7 424	3 285	245		f 10 415 176		f 7 418 372
	34 898			10 954						
	Aantal spaarbankboekjes op ult. December 1902 nog in omloop: 23 944.						Alzoo tot ult. December 1902 meer ingelegd dan terugbetaald *d*) f 2 996 804.			

III. Rangschikking van het aantal inleggers naar het bedrag van hun tegoed volgens den toestand op 31 December 1902.

	Aantal inleggers met een tegoed van:								
	minder dan f 1.	f 1 en daarboven tot f 10.	f 10 en daarboven tot f 100.	f 100 en daarboven tot f 300.	f 300 en daarboven tot f 600.	f 600 en daarboven tot f 900.	f 900 en daarboven tot f 1200.	f 1200 en daarboven.	Totalen.
Europeanen	1 329	5 323	4 524	2 730	1 696	774	667	619	17 662
Inlanders	2 142	5 625	3 049	323	185	61	49	35	11 469
Vreemde oosterlingen	128	441	249	62	21	5	7	14	927
Totalen.	3 599	11 389	7 822	3 115	1 902	840	723	668	30 058

IV. Rangschikking van het aantal inleggers op ult. 1902 naar hun maatschappelijken stand of beroep.

	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Vereenigingen en dergelijke.
Europeanen.				
Ambtenaren en beambten in 's lands dienst	2 482	156	. . . . .	. . . . .
Officieren	636	. . . . .	. . . . .	. . . . .
Mindere militairen (waaronder de militaire pupillen)	3 796	. . . . .	»	. . . . .
Burgerlijke gepensionneerden	70	»	. . . . .	. . . . .
Militaire gepensionneerden en gegageerden	120	. . . . .	. . . . .	. . . . .

d) Zie noot *c*.

	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Vereenigingen en dergelijke.
Particulieren, die een zelfstandig beroep of bedrijf uitoefenen, of aan het hoofd staan van maatschappijen of vennootschappen	222	39	. . . . .	. . . . .
Particulieren, in dienst van maatschappijen of vennootschappen, andere dan cultuurmaatschappijen	721	22	. . . . .	. . . . .
Administrateurs en verdere geëmployeerden van landelijke ondernemingen	745	»	. . . . .	. . . . .
Particulieren, eenige andere betrekking bekleedende	328	168	. . . . .	. . . . .
Zonder beroep: meerderjarige mannen	353	. . . . .	. . . . .	. . . . .
Zonder beroep: meerderjarige ongehuwde vrouwen	. . . . .	300	. . . . .	. . . . .
Zonder beroep: gehuwde vrouwen en weduwen	. . . . .	2 228	. . . . .	. . . . .
Zonder beroep: kinderen	. . . . .	. . . . .	5 008	. . . . .
Vereenigingen, stichtingen en fondsen	. . . . .	. . . . .	. . . . .	268
	9 473	2 913	5 008	268
	17 662			
Inlanders.				
Ambtenaren en hoofden in 's lands dienst	608	. . . . .	. . . . .	. . . . .
Beambten in 's lands dienst	1 586	. . . . .	. . . . .	. . . . .
Desahoofden en leden van desabesturen	2 391	. . . . .	. . . . .	. . . . .
Geestelijken, niet begrepen onder de voorafgaande categorie	75	. . . . .	. . . . .	. . . . .
Militairen	2 571	. . . . .	. . . . .	. . . . .
Gepensionneerden en gegageerden	24	. . . . .	. . . . .	. . . . .
Particulieren, die eenig beroep of bedrijf uitoefenen: *a.* zelfstandig	413	35	. . . . .	. . . . .
Particulieren, die eenig beroep of bedrijf uitoefenen: *b.* in dienst van anderen	1 171	21	. . . . .	. . . . .
Huisbedienden	433	575	. . . . .	. . . . .
Zonder beroep	295	215	1 048	. . . . .
Vereenigingen, stichtingen en fondsen	. . . . .	. . . . .	. . . . .	8
	9 567	846	1 048	8
	11 469			
Vreemde oosterlingen.				
Hoofden	12	. . . . .	. . . . .	. . . . .
Beambten in 's lands dienst	98	. . . . .	. . . . .	. . . . .
Particulieren, die eenig beroep of bedrijf uitoefenen: *a.* zelfstandig	326	21	. . . . .	. . . . .
Particulieren, die eenig beroep of bedrijf uitoefenen: *b.* in dienst van anderen	216	»	. . . . .	. . . . .
Huisbedienden	13	21	. . . . .	. . . . .
Zonder beroep	49	54	111	. . . . .
Vereenigingen, stichtingen en fondsen	. . . . .	. . . . .	. . . . .	6
	714	96	111	6
	927			

Bijlage IJ

(Zie hoofdstuk L, afd. IV, van het verslag.)

OVERZICHT van de tot ult. Maart 1903 verleende vergunningen tot het aanleggen en exploiteeren van ELECTRISCHE GELEIDINGEN in Nederlandsch-Indië, voor zooveel op dien datum nog van kracht. *a*)

A. Op ult. 1902 in exploitatie zijnde vergunningen.

Doorloopend nummer.	Plaatsen tot welke de vergunningen betrekking hebben.	Namen der concessionarissen. *b*)	De vergunning heeft ten doel	De vergunning is verleend voor den tijd van	De vergunning is in exploitatie gebracht op onderstaande datum	AANTEEKENINGEN.
1	Hoofdplaats Batavia.	Nederl.-Indische Electriciteit-maatschappij, te Amsterdam.	Electrische verlichting en krachtsoverbrenging.	30 jaar.	1 Juli 1897.	
2	Hoofdplaats Soerakarta.	Solosche Electriciteits-maatschappij te Batavia.	id.	id.	15 Mei 1902.	
3	Hoofdplaats Medan (Sumatra's Oostkust)	Electriciteit-maatschappij „Medan".	Electrische verlichting.	id.	1 April 1899.	

B. Op ult. Maart 1902 nog niet in exploitatie gebrachte vergunningen.

Doorloopend nummer.	Plaatsen tot welke de vergunningen betrekking hebben.	Namen der concessionarissen. *b*)	De vergunning heeft ten doel	De vergunning is verleend den *c*)	De vergunning is verleend voor den tijd van	is aanvaard. *c*)	moet in exploitatie zijn gebracht binnen *d*)	AANTEEKENINGEN.
1	Afdeelingshoofdplaats Buitenzorg (Batavia)	H. D. P. Huizer.	Electrische verlichting en krachtsoverbrenging.	1 Jan. 1901.	30 jaar.	1 Jan. 1903.	2 jaar na de aanvaarding van de vergunning	
2	Hoofdplaats Bandoeng en Tjimahi en omstreken (Preanger Regentschappen).	H. R. du Mosch.	id	16 Maart 1902.	id.	—	id.	
3	Hoofdplaats Semarang en omstreken.	M. L. Fauel.	Electrische verlichting.	7 Sept. 1900.	id.	—	id.	De termijn, binnen welken de vergunning moet zijn aanvaard is nader verlengd tot 1 April 1903.
4	Afdeelingshoofdplaats Malang (Pasoeroean).	W. H. Smit.	id.	12 Juli 1902.	id.	—	1 jaar na de aanvaarding van de vergunning	De termijn, binnen welken de vergunning moet zijn aanvaard is tot 12 Juli 1903 verlengd.
5	Hoofdplaats Makasser.	L. M. J. van Sluijters.	Electrische verlichting en krachtsoverbrenging.	9 Dec. 1902.	id.	—	id.	

a) Al de in dit overzicht vermelde vergunningen — welke geen betrekking hebben op geleidingen voor electrische tramwegen — zijn verleend op den voet der algemeene bepalingen in Ind. St 1890 n°. 190, juncto 1895 n°. 121 en 1897 n°. 69.

b) In sommige gevallen zijn de vergunningen door de oorspronkelijke houders, onder goedkeuring van de Regeering, aan andere personen of naamlooze vennootschappen overgedragen. Hier worden alleen de concessionarissen vermeld, die op ult. Maart 1903 in het bezit der vergunning waren.

c) Tenzij verlenging van die termijnen wordt toegestaan, moeten de vergunningen worden aanvaard binnen één jaar, nadat zij zijn verleend en moet binnen zes maanden na de aanvaarding met den aanleg van de geleiding een ernstig begin zijn gemaakt.

d) Deze termijn wordt bij elke vergunning naar omstandigheden geregeld.

Bijlage Z.

(Zie hoofdstuk M, afd. I, § 2, van het verslag.)

OVERZICHT van de in 's LANDS KASSEN in Nederlandsch-Indië aanwezige BETAALMIDDELEN bij het einde van elke maand van 1902.

Tijdstippen.	Bank-papier.	Zilveren munt. Standpenningen. a)	Zilveren munt. Pasmunt.	Koperen munt.	Totaal.
1902.					
31 Januari.					
Op Java en Madoera.	f 4 960 465	f 3 888 633	f 777 477	f 1 018 339	f 10 644 914
In de buitenbezittingen	4 258 630	5 607 969	287 655	128 932	10 283 186
	f 9 219 095	f 9 496 602	f 1 065 132	f 1 147 271	f 20 928 100
28 Februari.					
Op Java en Madoera.	f 4 031 675	f 3 550 650	f 725 891	f 1 071 280	f 9 379 496
In de buitenbezittingen	4 036 115	4 670 525	217 138	87 283	9 011 061
	f 8 067 790	f 8 221 175	f 943 029	f 1 158 563	f 18 390 557
31 Maart.					
Op Java en Madoera.	f 2 644 540	f 2 929 481	f 665 921	f 1 112 682	f 7 352 624
In de buitenbezittingen	3 754 720	4 615 234	236 070	93 482	8 699 506
	f 6 399 260	f 7 544 715	f 901 991	f 1 206 164	f 16 052 130
30 April.					
Op Java en Madoera.	f 3 012 890	f 2 775 941	f 688 572	f 1 084 127	f 7 561 530
In de buitenbezittingen	3 401 755	4 239 449	234 243	94 923	7 970 370
	f 6 414 645	f 7 015 390	f 922 815	f 1 179 050	f 15 531 900
31 Mei.					
Op Java en Madoera.	f 3 182 375	f 2 877 397	f 666 352	f 1 149 056	f 7 875 180
In de buitenbezittingen	3 137 890	4 039 546	206 705	96 272	7 480 413
	f 6 320 265	f 6 916 943	f 873 057	f 1 245 328	f 15 355 593
30 Juni.					
Op Java en Madoera.	f 4 106 940	f 2 917 927	f 544 266	f 1 037 097	f 8 606 230
In de buitenbezittingen	3 153 675	4 060 690	219 127	95 660	7 529 152
	f 7 260 615	f 6 978 617	f 763 393	f 1 132 757	f 16 135 382
31 Juli.					
Op Java en Madoera.	f 3 949 790	f 2 989 880	f 517 527	f 972 960	f 8 430 157
In de buitenbezittingen	3 118 890	4 191 631	217 645	95 405	7 623 571
	f 7 068 680	7 181 511	f 735 172	f 1 068 365	f 16 053 728
31 Augustus.					
Op Java en Madoera.	f 3 764 175	f 3 421 820	f 550 703	f 1 111 241	f 8 847 942
In de buitenbezittingen	2 517 465	3 930 817	189 047	98 622	6 735 951
	f 6 281 640	f 7 352 637	f 739 750	f 1 209 866	f 15 583 893
30 September.					
Op Java en Madoera.	f 3 447 795	f 3 903 490	f 609 979	f 1 232 132	f 9 193 396
In de buitenbezittingen	2 700 200	3 750 582	192 564	101 033	6 744 379
	f 6 147 995	f 7 654 072	f 802 543	f 1 333 165	f 15 937 775
31 October.					
Op Java en Madoera.	f 2 634 520	f 3 116 966	f 598 709	f 1 351 620	f 7 701 815
In de buitenbezittingen	2 679 770	3 650 131	197 170	106 246	6 633 317
	f 5 314 290	f 6 767 097	f 795 879	f 1 457 866	f 14 335 132
30 November.					
Op Java en Madoera.	f 2 754 950	f 3 226 066	f 617 854	f 1 457 622	f 8 056 492
In de buitenbezittingen	2 806 880	5 494 306	176 245	123 049	8 600 480
	f 5 561 830	f 8 720 372	f 794 099	f 1 580 671	f 16 656 972
31 December.					
Op Java en Madoera.	f 4 274 885	f 2 328 040	f 525 428	f 1 485 245	f 8 613 598
In de buitenbezittingen	2 854 220	5 846 699	224 913	110 824	9 036 656
	f 7 129 105	f 8 174 739	f 750 341	f 1 596 069	f 17 650 254

a) Onder de bedragen aan zilveren standpenningen is ook begrepen de waarde der in sommige landskassen aanwezige sovereigns, tienguldenstukken en dollars. Op ult. December 1902 was aan sovereigns aanwezig bij 's lands kas te Batavia voor f 75 298, bij die te Soerabaja voor f 21 175 en bij die te Merauke (Zuid-Nieuw-Guinea) voor f 6280 en aan dollars bij 's lands kas te Koeta Radja (Atjèh) voor f 20 064.

Bijlage AA.

(Zie hoofdstuk M, afd. I, § 3, van het verslag.)

ALGEMEEN OVERZICHT

VAN DE OPBRENGST, ENZ.

DER IN

1902

VOOR GOUVERNEMENTSREKENING IN NEDERLAND

VERKOCHTE PRODUCTEN.

30/9

PRODUCTEN.		IN VEILING VERKOCHTE HOEVEELHEDEN. a)			TOTALE OPBRENGST. b)		
		Bruto gewicht bij afscheep. — Pikols.	Bruto gewicht hier te lande. — Kilogrammen.	Uitgeleverd netto gewicht. — Kilogrammen.	Veilingsprijs met bijberekening van de door de koopers te vergoeden 1 pct. veilingskosten c), doch na aftrekking van het rabat voor contante betaling (1$^{1}/_{2}$ pct. voor koffie en tin en 1 pct. voor kinabast).	Onkosten. (Alleen die op de afscheping, het vervoer en den verkoop gevallen.)	Zuiver bedrag.
1.		2.	3.	4.	5.	6.	7.
Koffie	Java	94 229^{88}	5 799 175	5 662 650	f 3 395 085,57	f 358 622,53	f 3 036 463,04
	Menado	800	49 382	48 182	72 985,84^{5}	5 447,55	67 538,29^{5}
		e) 95 029^{88}	5 848 557	5 710 832	f 3 468 071,41^{5}	f 364 070,08	f 3 104 001,33^{5}
Banka-tin		f) 249 896^{89}	—	15 349 982^{5}	f 21 795 985,11	f 912 659,31^{5}	f 20 883 325,79^{5}
Kinabast		g) 377 603^{50} (netto K.G.)	—	h) 377 436^{75}	i) f 324 428,92	f 32 070,13^{5}	f 292 358,78^{5}
					f 25 588 485,44^{5}	m) f 1 308 799,53	f 24 279 685,91^{5}

a) De veilingen vonden als gewoonlijk plaats te Amsterdam en te Rotterdam. Te Amsterdam zijn verkocht 47 405^{74} pikol koffie, 126 601^{96} pikol tin en al de kinabast, zoodat de veilingen te Rotterdam bestonden uit 47 624^{14} pikol koffie en 123 294^{93} pikol tin.
Naar de opslagplaatsen waren de verkochte hoeveelheden verdeeld als volgt:

Plaatsen van opslag.	Geveild te Amsterdam.			Geveild te Rotterdam.			Totalen.		
	Koffie.	Tin.	Kinabast.	Koffie.	Tin.	Kinabast.	Koffie.	Tin.	Kinabast.
	Pikols.	Pikols.	K.G.	Pikols.	Pikols.	K.G.	Pikols.	Pikols.	K.G.
Amsterdam	25 061^{51}	60 704^{46}	377 603^{50}	23 070^{61}	66 303^{77}	,,	48 132^{12}	127 008^{23}	377 603^{50}
Rotterdam	22 344^{23}	49 216^{77}	,,	24 553^{53}	41 967^{41}	,,	46 897^{76}	91 184^{18}	,,
Schiedam.	,,	10 347^{30}	,,	,,	,,	,,	,,	10 347^{30}	,,
Dordrecht	,,	6 333^{43}	,,	,,	3 806^{07}	,,	,,	10 139^{50}	,,
Middelburg	,,	,,	,,	,,	11 217^{68}	,,	,,	11 217^{68}	,,
	47 405^{74}	126 601^{96}	377 630^{50}	47 624^{14}	123 294^{93}	,,	95 029^{88}	249 896^{89}	377 603^{50}

b) De onder dit hoofd vermelde sommen hebben betrekking tot de in *veiling* verkochte hoeveelheden.
Met inbegrip van hetgeen in de verantwoording der Handelmaatschappij nog eene plaats had te vinden betreffende ontvangsten en uitgaven ter zake van door zeeramp als anderszins te min of in beschadigden staat uitgeleverde — en daarom buiten de veilingen gebleven — Java-koffie was over 1902 aan bruto ontvangsten te verantwoorden f 5 557,98 *meer*, aan onkosten f 226,16 *meer* en derhalve aan netto ontvangsten f 5 331,82 *meer* dan de sommen genoemd in de kolommen 5, 6 en 7 van dit overzicht.

c) Door de koopers is als vergoeding voor veilingskosten voldaan: voor koffie f 34 831,16, voor Banka-tin f 219 049,46 en voor kinabast f 3 240,37 of in het geheel f 257 120,99.

d) De spillage, met inbegrip van de aan de koopers tegoedgedaan wordende tarra der balen (1$^{1}/_{2}$ K.G. per baal), ontstaat bij het afschepen en inladen in Indië, en verder bij lossing, steken van monsters, opslag in de pakhuizen en uitslag bij aflevering. Voor kinabast wordt als tarra aangenomen hetgeen daarvoor in Indië op de balen of kisten of op de Indische wichtnota's is vermeld.

e) De in veiling verkochte Java-koffie was afkomstig uit de oogsten van 1897, 1899, 1900, 1901 en 1902 en wel tot de volgende hoeveelheden: 1 648^{68}, 1 226^{70}, 35 823^{69}, 53 130^{81} en 2400 pikol; de verkochte Menado-koffie (800 pikol) was van den oogst 1897.

f) Van de gedurende 1902 in veiling gebrachte hoeveelheden Banka-tin waren van Banka op Java aangebracht: 16 070^{82} pikol in 1900, 110 203^{76} pikol in 1901 en 249 896^{16} pikol in 1902. Bovendien is 0^{73} pikol geveild, afkomstig uit het wrak van de *Thomas Sorby*, in 1875 bij Brouwershaven verongelukt.

g) Afkomstig uit den oogst van 1901.

h) Hiervan 377 039^{50} K.G. in veiling verkocht en de overige 397^{25} K.G. als monsters verstrekt.

GEMIDDELDE OPBRENGST, berekend over de afgescheepte hoeveelheid (zie kolom 2).				GEMIDDELDE OPBRENGST, berekend over de verkochte netto hoeveelheid (zie kolom 4).							
Maatstaf.	Onzuiver bedrag.	Onkosten.	Zuiver bedrag.	Maatstaf.	Onzuiver bedrag.	Onkosten.	Zuiver bedrag.	Gemiddelde veilingsprijs.	Aantal netto kilogrammen die elke afgescheepte pikol gemiddeld heeft uitgeleverd. (Zie de kolommen 2 en 4.)	Percentsgewijze berekening der spillage naar reden van 61^{76} kilogram per pikol. d)	De afgescheepte hoeveelheden (kolom 2) besloegen de navolgende scheepsruimte (in lasten):
8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.
per bruto pikol	f 36,02^{96}	f 3,80^{58}	f 32,22^{40}	per 1/2 K.G.	f 0,29^{98}	f 0,03^{17}	f 0,26^{81}	f 0,30^{13} per 1/2 K.G.	60,09	2,68	3 252^{175}
id	91,23^{23}	6,80^{94}	84,42^{29}	id.	0,75^{74}	0,05^{65}	0,70^{09}	0,76^{12} „ „ „	60,23	2,47	31^{578}
	. . . .	. . . . .	. . . . .		. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . . .	. . . . .	. . . . .	
id.	f 36,49^{45}	3,83^{11}	32,66^{34}	id.	f 0,30^{35}	f 0,03^{19}	f 0,27^{16}	f 0,30^{52} „ „ „	60,10	2,68	
per bruto pikol	f 87,21^{99}	f 3,65^{21}	f 83,56^{78}	per 50 K.G.	f 70,49^{5}	f 2,47	f 68,02^{5}	f 71,35 per 50 K.G.	61,43	0,53	7 668^{938}
per netto K.G.	f 0,85^{92}	f 0,08^{49}	f 0,77^{43}	per 1/2 K.G.	f 0,42^{98}	f 0,04^{25}	f 0,38^{73}	f 0,42^{98} per 1/2 K.G.	. . . . .	k)	l) 200^{734}
											11 153^{475}

i) Hieronder f 391,45 van verstrekte monsters.

k) De kinabast heeft *minder* uitgeleverd dan het in Indië opgegeven netto gewicht.

l) De vracht wordt per M^3. berekend. Het opgegeven aantal komt overeen met ruim 879 M^3.

m) De onkosten lieten zich splitsen als volgt (de bedragen zijn afgerond tot volle guldens):

	Koffie.		Banka-tin.		Kinabast.		Totalen.	
Kosten van afscheep in Indië (berekend naar een vast abonnementstarief, bedragende voor koffie en voor tin respectievelijk f 0,20 en f 0,10 per bruto pikol en voor kinabast f 0,10 per 100 K.G. bruto)		f 19 006		f 24 990		f 378		f 44 374
Vracht van Java en Menado naar Nederland en lossingskosten		152 812		211 203		15 253		379 268
Premiën aan de gezagvoerders, bedragende als maximum voor koffie en kinabast f 1 en voor tin f 0,25 per last		3 297		1 917		310		5 524
Premiën voor zee-assurantie (over een verzekerde waarde — volgens de prijzen der producten op de tijdstippen waarop de assurantiën gesloten werden — van f 195 344)		812		84		„		896
Zoogenaamde onsplitsbare onkosten hier te lande:								
Kosten bij aanvoer, opslag, sorteering, enz	f 41 020		f 37 971		f 1 880		f 80 871	
Kosten van surveillance	21		28		„		49	
Pakhuishuren	23 458		15 690		2 220		41 368	
Brandassurantie-premiën	7 640		15 018		942		23 600	
Veilingskosten	3 263		7 089		551		10 903	
Briefport en telegrammen	108		12		„		120	
		75 510		75 808		5 593		156 911
Courtage van verkoop (voor koffie en kinabast 1 pct., voor tin 1/2 pct.) . .		34 855		109 493		3 239		147 587
Registratierecht en opcenten		25 757		161 766		2 422		189 955
Commissieloon der Nederlandsche Handelmaatschappij (1 1/2 pct.)		52 021		326 931		4 866		383 818
		f 364 070		f 912 202		f 32 061		f 1 308 333

Bijlage BB.

(Zie hoofdstuk M, afd. I, § 3, van het verslag)

OVERZICHT

BETREFFENDE

de in 1902 voor gouvernementsrekening uit Indië verscheepte ladingen

KOFFIE, TIN EN KINABAST

EN

VAN DE DAARVOOR BETAALDE VRACHTEN.

Maand waarin het schip uit Indië vertrokken is.	Beladingen in stoomschepen van de maatschappij „Nederland."	„Rott. Lloyd."	KOFFIE. Pikols.		Vracht per last. a)	TIN. Pikols.		Vracht per last. b)	KINABAST. Pikols.		Vracht per M³. c)
1902.											
Januari	„	1	„	„	„	„	1142^{57}	f 28,80	„	„	„
	1	„	2000	„	f 49,50	1146^{42}	„	28,80	„	„	„
	„	1	„	„	„	„	1148^{32}	28,80	„	„	„
	1	„	2500	„	49,50	„	„	„	„	„	„
	1	„	1500	„	49,50	1149^{11}	„	28,80	„	„	„
	1	„	„	„	„	1149^{36}	„	28,80	939^{23}	„	f 17,—
	„	1	„	„	„	„	1146^{21}	28,80	„	„	„
Februari	1	„	1500	„	49,50	1145^{54}	„	28,80	„	„	„
	„	1	„	„	„	„	1141^{27}	28,80	„	„	„
	„	1	„	3000	49,50	„	1148^{19}	28,80	„	„	„
	1	„	„	„	„	1148^{03}	„	28,80	„	„	„
	„	1	„	„	„	„	1145^{79}	28,80	„	„	„
Maart	1	„	„	„	„	1145^{60}	„	28,80	„	„	„
	1	„	765^{99}	„	45,—	1146^{85}	„	28,80	158^{74}	„	17,—
	„	1	„	2500	45,—	„	1145^{04}	28,80	„	„	„
	„	1	„	1095^{83}	45,—	„	1147^{17}	28,80	„	„	„
	1	„	„	„	„	802^{64}	„	28,80	„	„	„
	„	1	„	„	„	„	2289^{82}	28,80	„	„	„
April	1	„	3400	„	45,—	1719^{32}	„	28,80	„	„	„
	1	„	„	„	„	2875^{67}	„	28,80	„	„	„
	„	1	„	„	„	„	3404^{07}	28,80	„	„	„
	1	„	„	„	„	2881^{47}	„	28,80	„	„	„
	1	„	„	„	„	2890^{88}	„	28,80	„	„	„
	„	1	„	5280^{01}	45,—	„	„	„	„	„	„
					47,70	„	3414^{72}	28,80	„	102^{55}	17,—
	„	1	„	„	„	„	3474^{71}	28,80	„	„	„
Me.	1	„	„	„	„	3462^{26}	„	28,80	„	„	„
	„	1	„	„	„	„	2879^{71}	28,80	„	„	„
	1	„	„	„	„	2886^{63}	„	28,80	„	„	„
	„	1	„	„	„	„	2872^{27}	28,80	„	„	„
	„	1	„	„	„	„	2873^{23}	28,80	„	236^{68}	17,—
	„	1	„	„	„	„	2639^{10}	28,80	„	„	„
	1	„	3778^{99}	„	45,—	3490^{33}	„	28,80	214^{59}	.	17,—
	1	„	„	„	„	2325^{82}	„	28,80	„	.	

a) Het gewicht komt overeen: voor koffie in balen met 1800 K.G., voor koffie in vaten met 1500, voor legkoffie (in balen) met 1600 en voor koffie in hoornschil met 1200 K.G.

b) Het last tin = 2000 K.G.

c) Het last kinabast (in gewicht overeenkomende met 950 K.G.) = 3^{983} M^3.

Maand waarin het schip uit Indië vertrokken is.	Beladingen in stoomschepen van de maatschappij „Nederland."	„Rott. Lloyd".	KOFFIE. Pikols.		Vracht per last. *a*)	TIN. Pikols.		Vracht per last. *b*)	KINABAST. Pikols.		Vracht per M³. *c*)
Juni	1	„	2752^{61}	„	f 45,—	2325^{82}	„	f 28,80	297^{98}	„	f 17,—
	1	„	718^{46}	„	45,—	348^{33}	„	28,80	„	„	„
	„	1	„	„	„	„	2920^{69}	28,80	„	„	„
	1	„	„	„	„	2884^{16}	„	28,80	„	„	„
Juli	„	1	„	1200	45,—	„	1148^{53}	28,80	„	„	„
	1	„	2000	„	45,—	2889^{34}	„	28,80	„	„	„
	1	„	„	„	„	2879^{06}	„	28,80	1019^{59}	„	17,—
	„	1	„	985^{22}	45,—	„	2871^{34}	28,80	„	„	„
	„	1	„	„	„	„	2044^{29}	28,80	„	„	„
	1	„	2000	„	45,—	2880^{35}	„	28,80	„	„	„
	„	1	„	1309^{89}	45,—	„	2875^{55}	28,80	„	„	„
Augustus	1	„	„	„	„	2885^{56}	„	28,80	„	„	„
	„	1	„	84	45,—	„	2302^{67}	28,80	„	„	„
	1	„	„	„	„	2872^{54}	„	28,80	1407^{44}	„	17,—
	1	„	„	„	„	2872^{54}	„	28,80	„	„	„
	„	1	„	„	„	„	2642^{74}	28,80	„	„	„
September	1	„	„	„	„	2642^{74}	„	28,80	„	„	„
	„	1	„	„	„	„	4021^{55}	28,80	„	„	„
	1	„	„	„	„	2527^{84}	„	28,80	„	„	„
	„	1	„	„	„	„	1723^{52}	28,80	„	„	„
	„	1	„	2500	„	„	„	„	„	„	„
October	1	„	„	„	„	4596^{06}	„	28,80	„	„	„
	1	„	4200	„	42,75 45,—	„ 4596^{06}	„ „	„ 28,80	„ 2572^{71}	„ „	„ „
	„	1	„	2000	45,—	„	1149^{02}	28,80	„	„	„
	„	1	„	4000	45,—	„	1149^{02}	28,80	„	„	„
	1	„	„	„	„	4596^{06}	„	28,80	„	„	„
	„	1	„	3000	45,—	„	1149^{02}	28,80	„	„	„
	„	1	„	6000	45,—	„	2872^{54}	28,80	„	„	„
	1	„	5000	„	42,75 45,—	1149^{02}	„	28,80	502^{64}	„	16,15 17,—
	1	„	„	„	„	3447^{05}	„	28,80	„	„	„
November	„	1	„	729^{08}	45,—	„	„	„	„	„	„
	„	1	„	„	„	„	2872^{54}	28,80	„	„	„
	1	„	„	„	„	2298^{04}	„	28,80	„	„	„
	1	„	2000	„	45,—	2872^{54}	„	28,80	„	„	„
	„	1	„	5000	45,—	„	2298^{35}	28,80	„	„	„
	1	„	3000	„	45,—	1149^{02}	„	28,80	„	„	„

Maand waarin het schip uit Indië vertrokken is.	Beladingen in stoomschepen van de maatschappij „Nederland."	„Rott. Lloyd."	KOFFIE. Pikols.		Vracht per last. *a*)	TIN. Pikols.		Vracht per last. *b*)	KINABAST. Pikols.		Vracht per M^3. *c*)
December.	„	1	„	5000	f 45,—	„	„	„	„	„	„
	„	1	„	5000	45,—	„	1149^{02}	f 28,80	„	„	„
	1	„	5000	„	45,—	1723^{52}	„	28,80	93^{95}	„	f 17,—
	1	„	5000	„	45,—	4021^{56}	„	28,80	„	„	„
	1	„	„	„	„	2298^{03}	„	30,—	„	„	„
	„	1	„	5000	45,—	„	2872^{54}	28,80	„	„	„
	1	„	5000	„	45,—	5745^{08}	„	28,80	„	„	„
	„	1	„	4999^{46}	45,—	„	„	„	„	„	„
	„	1	„	„	„	„	3676^{85}	28,80	„	„	„
Stoomvaart-maatschappij „Nederland"	*d*) 40		52 116^{05} *f*) (1 737^{20})			97 866^{25} (2 990^{79})			7206^{92} (468^{53})		
Stoomvaart-maatschappij „Rott. Lloyd"		*e*) 38		58 683^{49} (1 956^{32})			74 751^{97} (2 284^{42})			339^{23} (22^{05})	
Totaal beladingen in stoomschepen . . .	78		110 795^{54} (3 693^{52})			172 618^{22} (5 275^{21})			7546^{15} (490^{58})		

De verschepingen van 1901 *waren aldus verdeeld:*

	„Nederland."	„Rott. Lloyd."	Koffie			Tin			Kinabast		
Stoomvaart-maatschappij „Nederland"	*g*) 37		41 674^{97} (1 389^{16})			131 026^{70} (4 004^{11})			5 593^{68} (363^{65})		
Stoomvaart-maatschappij „Rott. Lloyd"		*h*) 32		37 869^{36} (1 262^{31})			112 841^{16} (3 408^{40})			550^{90} (35^{81})	
Totaal beladingen in stoomschepen . . .	69		79 544^{33} (2 651^{47})			243 867^{86} (7 412^{51})			6 144^{58} (399^{46})		

d) Namelijk 26 beladingen in stoomschepen, die in den contractueelen maildienst vertrokken, en 14 beladingen in zoogenaamde tusschenbooten.

e) Als voren 25 en 13.

f) De tusschen ( ) vermelde getallen wijzen het aantal lasten aan.

g) Hieronder 13 beladingen in zoogenaamde tusschenbooten.

h) Als voren 6.

Bijlage CC.

(Zie hoofdstuk M, afd. I, § 4, van het verslag.)

OVERZICHT

BETREFFENDE

DE OPIUMPACHT

over de jaren

1901 en 1902.

I. VERSCHILLENDE OPGAVEN betreffende de OPIUMPACHT op Java en

PACHTPERCEELEN. a)	Vastgesteld aantal verkoopplaatsen voor elk der jaren 1901 en 1902	Aantal kati's *ruw* opium: als maxima toegestaan voor beide jaren.	Aantal kati's *ruw* opium: in 1901. (Pct. van de toegestane maxima.)	Aantal kati's *ruw* opium: in 1902. (Pct. van de toegestane maxima.)	Door de pachters overgehouden en aan den lande teruggeleverd (het bereid opium herleid naar het gewicht in ruwen staat): op ult. 1901.	Door de pachters overgehouden en aan den lande teruggeleverd (het bereid opium herleid naar het gewicht in ruwen staat): op ult. 1902.	Door de pachters over 1901: A. wegens pachtsom. B. wegens verstrekkingsprijs (à f 30 per kati) van het hun van landswege verstrekte opium.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Batavia, Krawang en Lampongsche Districten. . .	d) 36	Lev. 3 600 Beng. 4 560 8 160	Lev. 3 600 Beng. 4 180 7 780 = 95.34	Lev. 2 700 Beng. 3 420 6 120 = 75	"	$613\frac{955}{1600}$	A. f 884 400 B. 233 400 f 1 117 800
Cheribon	11	Lev. 360 Beng. 2 040 2 400	Lev. 320 Beng. 1 820 2 140 = 89.17	Lev. 320 Beng. 1 800 2 120 = 88.33	"	"	A. f 135 600 B. e) 64 200 e) 199 800
Tegal.	23	Lev. 1 200 Beng. 2 400 3 600	Lev. 480 Beng. 1 820 2 300 = 63.88	Lev. 530 Beng. 1 500 2 030 = 56.39	"	"	A. f 228 000 B. 69 000 297 000
Pekalongan	33	Lev. 900 Beng. 1 800 2 700	Lev. 445 Beng. 1 080 1 525 = 56.48	Lev. 460 Beng. 1 125 1 585 = 58.70	"	"	A. f 192 000 B. 45 750 237 750
Banjoemas	10	Lev. 900 Beng. 2 700 3 600	Lev. 695 Beng. 1 905 2 600 = 72.22	Lev 595 Beng 1 855 2 450 = 68.06	"	"	A. f 156 000 B. 78 000 234 000
Bagelen	17	Lev. 600 Beng. 1 800 2 400	Lev. 300 Beng. 1 025 1 325 = 55.21	Lev. 275 Beng. 1 100 1 375 = 57.30	"	"	A. f 144 000 B. 39 750 183 750
Kedoe	33	Lev. 900 Beng. 2 700 3 600	Lev. $700\frac{800}{1600}$ Beng. 2300 $3000\frac{800}{1600}$ = 83.35	Lev. 700 Beng. 2 425 3 125 = 86.81	"	"	A. f 336 480 B. 90 015 426 495
Djokjakarta	94	Lev. 2 400 Beng. 2 400 4 800	Lev. 1 300 Beng. 1 250 2 550 = 53.12	Lev. 1 050 Beng. 1 100 2 150 = 44.77	"	$130\frac{1444}{1600}$	A. f 336 240 B. 76 500 412 740
Soerakarta	145	Lev. 7 200 Beng. 6 000 13 200	Lev. 5 600 Beng. 3 600 9 200 = 69.70	Lev. 4 150 Beng. 3 800 7 950 = 60.23	"	$411\frac{530}{1600}$	A. f 1 128 080 B. 276 000 1 404 080
Totalen . . .	402	Lev. 18 060 Beng. 26 400 44 460	Lev. $13\,440\frac{800}{1600}$ Beng. 18 980 $32\,420\frac{800}{1600}$ = 72.92	Lev. 10 780 Beng. 18 125 28 905 = 65.01	"	$1\,155\frac{1329}{1600}$	A. f 3 540 800 B. 972 615 f 4 513 415

a) In al de opgegeven pachtperceelen is de pacht laatstelijk afgestaan voor den termijn 1901 t/m 1903. Daar in de pachtvoorwaarden de bepaling was gemaakt dat de verpachting zou geschieden voor het toenmalig gebied der gewesten, behoeft in dezen staat met de nieuwe administratieve indeeling van Java geen rekening te worden gehouden. Het gebied der opiumregie, die met ingang van 1 Januari 1902 ook is ingevoerd in Semarang (met inbegrip van Djapara) en Rembang, strekte zich uit over de residentiën Madoera, Pasoeroean (met inbegrip van Probolinggo), Besoeki, Soerabaja, Madioen en Kediri, en is met 1 October 1902 mede uitgebreid over het pachtperceel Batavia, Krawang en Lampongsche Districten (met welke uitbreiding gepaard ging de verkrijgbaarstelling van regie-opium in eenige plaatsen in de verboden kringen van Batavia en van de te voren geheel voor het opium gesloten gewesten Preanger Regentschappen en Bantam) en met 1 Januari 1903 over de residentiën Soerakarta en Djokjakarta. De voor het pachtperceel Batavia c. a. opgegeven cijfers hebben dus, voor zooveel 1902 betreft, slechts op de eerste 9 maanden van dat jaar betrekking.

b) Het voor de behoefte van 1901 verstrekt Levantsch opium was voor $^{9}/_{14}$ gedeelte afkomstig van de in 1898 en voor $^{5}/_{14}$ van de in 1899 aangebrachte partijen

a en | in de Lampongsche Districten, over de jaren 1901 en 1902.

…achters …tsom. …strek- …30 per …t hun …e ver- …	verschuldigd over 1902: A. wegens pachtsom. B. wegens verstrekkingsprijs (à f 30 per kati) van het hun van landswege verstrekte opium.		Berekend over het in de kolommen 8 en 9 opgegeven bedrag, kwam het opium (*in ruwen staat*) den pachters alzoo te staan op de hieronder genoemde gemiddelde bedragen per kati: in 1901.	in 1902.	Voor zooveel op de opgaven der pachters is af te gaan, zou elke kati opium, berekend naar het gewicht *in ruwen staat*, hun den onderstaanden middelprijs per kati hebben opgebracht: in 1901.	in 1902.	De prijzen per thail ($^1/_{16}$ kati) en per mata ($^1/_{100}$ thail), waarvoor de pachters het *bereid* opium sleten, worden opgegeven gemiddeld te hebben bedragen: in 1901 per thail.	in 1901 per mata.	in 1902 per thail.	in 1902 per mata.	Opbrengst der pacht aan het Gouvernement, na aftrek van het kostende van het opium, derhalve: 1°. pachtsom, en 2°. (wat de door de pachters genomen hoeveelheden betreft) voordeelig verschil tusschen den verstrekkingsprijs en de kosten waarop het opium den lande kwam te staan. in 1901. *b)*		in 1902. *c)*	
	9.		10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18		19.	
…117 800	A. f 663 300 B. 183 600	f 846 900	f 143,67^5	f 138,38	f 165,32	f 165,57	f 18,90	f 0.30	f 18,–	f 0.30	1°. f 884 400,— 2°. 162 388,40	f 1 046 788,40	1°. f 663 300,— 2°. 125 105,40	f 788 405,40
199 800	A. f 135 600 B. 63 600	199 200	*e)* 93 36	97,50	146,37	152,35	12,50	0,20	12,50	0,20	1°. f 135 600.— 2°. 43 229 60	178 829,60	1°. f 135 600.— 2°. 42 992,60	178 592 60
297 000	A. f 228 000 B. 60 900	288 900	129,13	142,31^5	166.62^5	173,05	12,75	0,18^5	12,75	0,18^5	1°. f 228 000.— 2°. 46 753,60	274 753,60	1°. f 228 000,— 2°. 41 292,65	269 292,65
237 750	A. f 192 000 B. 47 550	239 550	155,90	151,13	188,—	179,12	14,—	0,18	14,–	0.18	1°. f 192 000,— 2°. 31 271,52^5	223 271 52^5	1°. f 192 000,— 2°. 32 267,67^5	224 267,67^5
234 000	A. f 156 000 B. 73 500	229 500	90,—	93,26	123,—	125,77	14.—	0,20	13,95	0,16^5	1°. f 156 000,— 2°. 53 178,77^5	209 178,77^5	1°. f 156 000.— 2°. 49 810 95	205 810,95
183 750	A. f 144 000 B. 41 250	185 250	138,68	134,73	208,41^5	175,–	15,–	0,20	14,—	0 21	1°. f 144 000,— 2°. 26 984 50	170 984,50	1°. f 144 000,— 2°. 27 922,12^5	171 922,12^5
426 495	A. f 336 480 B. 93 750	430 230	142,14	137,67	178,18	192,65	15,50	0,20	16.—	0,20	1°. f 336 480,— 2°. 61 152,50	397 632 50	1°. f 336 480,— 2°. 63 501,37^5	399 981,37^5
412 740	A. f 336 240 B. 64 500	400 740	161,86	186,39	226,49	225,74	15,–	0 18^5	15,–	0,18^5	1°. f 336 240,— 2°. 53 482,50	389 722,50	1°. f 336 240,— 2°. 44 007,25	380 247,25
404 080	A. f 1 128 080 B. 238 500	1 366 580	152,62	171,89	182,74	196,69	15,52	0,18	15,—	0,19	1°. f 1 128 080,— 2°. 194 908,—	1 322 988,—	1°. f 1 128 080 — 2°. 162 874,25	1 290 954.25
…513 415	A. f 3 319 700 B. 867 150	f 4 186 850									1°. f 3 540 800,— 2°. 673 349,40	f 4 214 149,40	1°. f 3 319 700,— 2°. 689 774.27^5	f 4 009 474,27^5

en kwam den lande te staan op f 7,97^5 per kati (berekend naar den kostprijs van de successievelijk aangebrachte partijen). De winst van den lande op den aan de pachters in rekening gebrachten verstrekkingsprijs van f 30, bedroeg dus f 22,02^5 per kati. Het voor 1901 verstrekt Bengaalsch opium kan gerekend worden voor $^5/_{57}$ gedeelte behoord te hebben tot de in 1900 en voor $^{52}/_{57}$ tot de in 1901 aangebrachte hoeveelheden; de winst op deze soort opium kwam te staan op f 30—f 10,12 = f 19,88 per kati.

c) Het voor de behoefte van 1902 verstrekt Levantsch opium kan geheel gevonden worden uit de in 1899 aangebrachte partijen, waardoor de winst op de in noot *b* aangegeven wijze per kati bedroeg f 30—f 9,24^5 = f 20,75^5. De gemiddelde kostprijs van het Bengaalsch opium, dat gerekend wordt voor $^{14}/_{211}$ gedeelte behoord te hebben tot de in 1901 en voor $^{197}/_{211}$ tot de in 1902 aangeschafte hoeveelheden, was f 9,80^5 per kati en de winst derhalve f 20,19^5 per kati.

d) Hiervan 24 in Batavia, 7 in Krawang en 5 in de Lampongsche Districten.

e) Verbeterde opgave.

II. STATISTIEK der gedurende 1901 en 1902 op JAVA gedane AANHALINGEN van OPIUM (uitgenomen in de tot het gebied der regie behoorende gewesten Semarang, Rembang, Soerabaja, Pasoeroean, Madioen en Kediri).

GEWESTEN. *a*)	1901.							1902						
	Getal aanhalingen.			Aangehaalde hoeveelheden opium (herleid naar het gewicht in ruwen staat).				Getal aanhalingen.			Aangehaalde hoeveelheden opium (herleid naar het gewicht in ruwen staat). *b*)			
	Ruw opium.	Bereid opium.	Totaal.	Kati's.	Thails.	Tji's.	Ma-ta's.	Ruw opium.	Bereid opium.	Totaal.	Kati's.	Thails.	Tji's.	Ma-ta's.
Bantam	„	14	14	„	14	9	9	„	28	28	4	11	1	„
Batavia *c*)	„	91	91	105	2	5	„	1	202	203	265	1	1	„
Preanger Regentschappen	„	102	102	27	12	8	4	„	144	144	15	14	3	9
Cheribon	„	12	12	37	12	3	6	„	21	21	55	11	2	„
Pekalongan	„	20	20	„	2	8	6	„	25	25	1	5	9	„
Banjoemas	„	28	28	„	12	2	9	„	15	15	„	4	4	4
Kedoe	„	131	131	3	7	8	$2^{1}/_{3}$	„	149	149	13	14	3	„
Djokjakarta	„	7	7	„	9	5	1	„	3	3	„	„	4	$2^{2}/_{3}$
Soerakarta	„	15	15	„	7	9	$5^{1}/_{2}$	„	5	5	„	„	4	$9^{1}/_{2}$
Totalen	„	420	*d*) 420	177	3	1	$2^{5}/_{6}$	1	592	*e*) 593	356	15	3	$5^{1}/_{6}$

a) De gewesten Bantam en Preanger Regentschappen vormen in hun geheel verboden kringen, behoudens de bij Ind. St. 1902 n°. 267 genomen maatregel tot verkrijgbaarstelling van regie-opium op sommige plaatsen in die gewesten; ook in de verboden kringen van Batavia is op sommige plaatsen regie-opium verkrijgbaar gesteld (vgl. kol. 238 van het verslag hiervóór). Verder zijn voor een groot deel voor het opium gesloten Cheribon, Banjoemas en de voormalige residentiën Krawang en Bagelen, zoomede enkele gedeelten van Batavia, Pekalongan en de voormalige residentie Tegal. In de verboden kringen der laatstgenoemde drie gewesten zijn in 1902 20 aanhalingen gedaan, welk getal in 1901 15 beliep. In de verboden kringen van Krawang, Cheribon, Banjoemas en Bagelen kwamen in laatstgenoemd jaar respectievelijk 28, 5, 16 en 17 aanhalingen voor, welke cijfers in 1902 waren 18, 12, 10 en 16. De hoeveelheden waarop bij al die aanhalingen de hand werd gelegd, bedroegen in 1902 in totaal (behalve voor Cheribon, waarvan geen opgaaf is ontvangen) $41^{3}/_{4}$ kati, tegen bijna 67 kati in 1901 (herleid naar het gewicht in ruwen staat).

b) De aangehaalde hoeveelheid *bereid* opium bedroeg in 1902 bijna $178^{1}/_{2}$ kati, in de tabel in rekening gebracht als bijna 357 kati in *ruwen* staat; in 1902 is in de opgegeven gewesten éénmaal ruw opium aangehaald.

c) Hieronder het aangehaalde gedurende de laatste drie maanden van 1902, d. i. onder de werking van de regie.

d) Van deze 420 aanhalingen kwamen er in het pachtgebied 83 en in de verboden kringen 337 voor.

e) Hiervan 350 aanhalingen in het pachtgebied en 243 in de verboden kringen

III. OVERZICHT betreffende de voor de jaren 1901, 1902 en 1903 bedongen PACHTSOMMEN ter zake van de OPIUMPACHT in de verschillende gewesten der BUITENBEZITTINGEN, met verdere opgaven betreffende de vier gewesten, waar hetzelfde pachtstelsel werkt als op Java.

GEWESTEN.	Tijdvakken, waarvoor de pacht is afgestaan.	PACHTSOMMEN.		
		1901.	**1902.**	**1903.**
* Sumatra's Westkust *a*)	Eerst voor drie jaren (1899 t/m 1901), daarna voor het tijdvak 1 Jan. 1902 t/m ult. Maart 1904	f 216 000,—	f 240 000,—	f 240 000,—
* Benkoelen *b*)	Eerst voor drie jaren (1898 t/m 1900), daarna voor het tijdvak 1 Jan. 1901 t/m ult. Maart 1903, vervolgens (met inbegrip van de aan de residentie Palembang behoorende contrôle-afdeeling Redjang en Lebong) voor 1 jaar (1 April 1903 t/m ult. Maart 1904)	39 204,—	39 204,—	* 46 701,—

a) In de met een * aangeduide gewesten werkt hetzelfde pachtstelsel als op Java, zoodat de hoeveelheden opium, waarover de pachters aldaar mogen beschikken, aan maxima gebonden zijn; zie daaromtrent het slot van noot *f*.

b) Met ingang van 1 April 1903 is de contrôle-afdeeling Redjang en Lebong der residentie Palembang, in afwachting van hare administratieve inlijving bij de residentie Benkoelen, reeds gevoegd bij het opiumpachtgebied van laatstgenoemd gewest. Ondanks de plaats gehad hebbende ontbinding van het pachtcontract voor het tijdvak 1 Jan. 1901 t/m ult. Maart 1903 en de daarna plaats gehad hebbende nadere verpachting voor het resteerend deel van dien termijn, zijn in dit overzicht de oorspronkelijke cijfers behouden, in verband met de aansprakelijkheid van den 1sten pachter voor het nadeelig verschil.

GEWESTEN.	Tijdvakken, waarvoor de pacht is afgestaan.	PACHTSOMMEN.		
		1901.	1902.	1903.
*Palembang *b*)	Eerst voor het tijdvak 1 Jan. 1901 t/m ult. Maart 1903, daarna (met uitzondering van de contrôle-afdeeling Redjang en Lebong) voor drie jaren (1 April 1903 t/m ult. Maart 1906)	f 96 000,—	f 96 000,—	f 87 000
Oostkust van Sumatra .	Eerst voor het tijdvak 1 Jan. 1900 t/m ult. Maart 1902, daarna voor drie jaren (1 April 1902 t/m ult. Maart 1905)	1 803 600.—	1 780 200,—	1 772 400
Atjèh en onderhoorigheden	Eerst voor drie jaren (1898 t/m 1900), waarbij de afdeeling Onderhoorigheden van Atjèh eerst van 1 Maart 1900 af deel van het pachtgebied uitmaakte, vervolgens voor drie maanden en daarna voor drie jaren (1 April 1901 t/m ult. Maart 1904)	498 810,—	505 080,—	505 080
Riouw en onderhoorigheden	Eerst voor drie jaren (1899 t/m 1901), daarna voor het tijdvak 1 Jan. 1902 t/m ult. Maart 1904	457 200,—	508 800,—	508 800
Banka	Eerst voor drie jaren (1899 t/m 1901), daarna voor het tijdvak 1 Jan. 1902 t/m ult. Maart 1904	279 024,—	279 144,—	279 114
Billiton	Eerst voor drie jaren (1898 t/m 1900), daarna voor het tijdvak 1 Jan. 1901 t/m ult. Maart 1903, vervolgens voor drie jaren (1 April 1903 t/m ult. Maart 1906)	168 000,—	168 000,—	177 009
Westerafdeeling van Borneo	Eerst voor het tijdvak 1 Jan. 1900 t/m ult. Maart 1902, daarna voor drie jaren (1 April 1902 t/m ult. Maart 1905)	98 040,—	100 740,—	101 640
*Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo . . .	In het pachtgebied (uitgezonderd de nader aan te duiden landschappen), eerst voor het tijdvak 1 Jan. 1900 t/m ult. Maart 1901, vervolgens voor drie jaren (1 April 1901 t/m ult. Maart 1904); in eenige zelf besturende landschappen voor de eerste maal afgestaan voor het tijdvak 1 Jan. 1903 t/m ult. Maart 1905	11 733,—	12 120,—	68 520
Celebes en onderhoorigheden *c*)	Eerst voor het tijdvak 1 Jan. 1900 t/m ult. Maart 1902, daarna voor drie jaren (1 April 1902 t/m ult. Maart 1905)	122 520,—	115 140,—	112 680
Menado *d*)	In de Minahasa-districten eerst voor het tijdvak 1 Jan. 1900 t/m ult. Maart 1902, daarna voor drie jaren (1 April 1902 t/m ult. Maart 1905); in de afdeeling Gorontalo eerst voor drie jaren (1899 t/m 1901), daarna voor het tijdvak 1 Jan. 1902 t/m ult. Maart 1904	15 012,—	16 803,—	17 400
Amboina *e*)	De Banda-eilanden eerst voor het tijdvak 1 Jan. 1900 t/m ult. Maart 1901, vervolgens voor het tijdvak 1 April 1901 t/m ult. Maart 1904; het pachtgebied Amboina en Kajeli eerst voor drie jaren (1899 t/m 1901), daarna voor drie maanden en vervolgens, vereenigd met Djikoemerasa (alwaar de pacht met ingang van 1 April 1902 is ingevoerd) voor het tijdvak 1 April 1902 t/m ult. Maart 1905; in de onderafdeelingen Waroe en Ceramlaut en Goram, alwaar de pacht met ingang van 1 April 1902 is ingevoerd, geschiedde de afstand voor de eerste maal voor twee jaren (namelijk tot ult. Maart 1904)	42 936,—	46 209,—	49 212
Ternate	Eerst voor het tijdvak 1 Jan. 1900 t/m ult. Maart 1901, daarna telkens voor één jaar (1 April 1901 t/m ult. Maart 1902, vervolgens van 1 April 1902 t/m ult. Maart 1903); vervolgens van 1 April 1903 tot ult. Maart 1904 . . .	2 099,50	3 672,50	2 210
Timor en onderhoorigheden	Eerst voor het tijdvak 1 Jan. 1900 t/m ult. Maart 1902, daarna voor drie jaren (1 April 1902 t/m ult. Maart 1905)	3 180,—	3 495,—	3 600

c) Verbeterde opgaaf.

d) Onder de voor dit gewest opgegeven sommen is voor de afdeeling Gorontalo in elk der jaren 1901 t/m 1903 begrepen eene som van f 1800.

e) Met ingang van 1 April 1902 is de opiumpacht ingevoerd in de onderafdeelingen Waroe en Ceramlaut en Goram der afdeeling Banda en is het pachtgebied van Ambon en Kajeli vergroot met Djikoemerasa. In het voor 1902 opgegeven cijfer van f 46 209 deelt het vroegere pachtgebied Ambon over de eerste 3 maanden voor f 4200 en over de laatste drie kwartalen voor f 18 009. De pachtschat, welke voor den eersten pachttermijn voor de onderafdeelingen Waroe en Ceramlaut en Goram werd bedongen, bedroeg f 400 's maands, dus voor de laatste 9 maanden van 1902 f 3600. De Banda-eilanden deelen in het opgegeven bedrag voor f 20 400. Voor 1903 is de verhouding als volgt: Amboina f 24 012, Waroe en Ceramlaut en Goram f 4800 en Banda wederom f 20 400.

GEWESTEN.	Tijdvakken, waarvoor de pacht is afgestaan.	PACHTSOMMEN. 1901.	1902.	1903.
Bali en Lombok *f*). . .	Eerst voor drie jaren (1899 t/m 1901), daarna voor het tijdvak 1 Jan. 1902 t/m ult. Maart 1904	f 102 240,—	f 108 060,—	f 108 060
	Totaal der pachtsommen . . .	f 3 955 598,50	f 4 022 667,50	f 4 079 426
	Winst van het Gouvernement op het aan de pachters in de gewesten Sumatra's Westkust, Benkoelen, Palembang, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en Menado verstrekt opium *g*)	*c*) 194 530,65	184 381,17⁵	Nog niet bekend.
	Opbrengst van de pacht voor het Gouvernement (na aftrek van het kostende van het verstrekt opium)	*c*) f 4 150 129,15	f 4 217 048,97⁵	Nog niet bekend.

f) In de opgegeven totalen deelen de perceelen Boeleleng en Djembrana voor het jaar 1901 respectievelijk voor f 97 200 en f 5040 en wat 1902 en 1903 betreft voor f 102 000 en f 6060. In de afdeeling Lombok wordt het opiummiddel niet verpacht; daar werkt sinds 1 April 1897 de opiumregie.

g) Voor de gewesten Sumatra's Westkust, Benkoelen, Palembang en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo wordt de winst op de verstrekkingen hieronder nader gespecificeerd. Voor het in Menado aan de pachters verstrekt opium (in 1901 530 kati en in 1902 417½ kati, alles Bengaalsche soort), moet aan den lande betaald worden f 33,33⁵ per kati, zoodat op gemelde hoeveelheden, tegen de voor eerstgenoemde 4 gewesten aangenomen inkoopsprijzen, een winst werd behaald van f 11 903,95 in 1901 en van f 9 823,77⁵ in 1902. In de overige in dit overzicht genoemde gewesten voorzien de pachters zich van het benoodigde opium buiten tusschenkomst van het Gouvernement, uitgezonderd in Ternate, waar echter de verstrekkingsprijs van het opium in de pachtsom opgaat. Over 1902 is aan den pachter aldaar 30 kati ruw opium verstrekt, tegen 23⁷/₁₆ kati in 1901.

In het volgend overzicht vindt men eenige nadere opgaven nopens de pacht in de 4 gewesten, waar hetzelfde pachtstelsel geldt als op Java, voor zoover dit aldaar nog niet door de regie vervangen is.

GEWESTEN. [1] A. Hoogste verstrekbare hoeveelheid (in kati's). B. Hoeveelheid aan de pachters verstrekt (in kati's). C. Door de pachters op het einde van den pachttermijn aan den lande teruggeleverde hoeveelheid opium in kati's.		Pachtjaar 1901.	Pachtjaar 1902.	De prijzen per thail (1/16 kati) en per mata (1/100 thail), waarvoor de pachters het *bereid* [2]) opium sleten, worden opgegeven gemiddeld te hebben bedragen: in 1901 per thail.	in 1901 per mata.	in 1902 per thail.	in 1902 per mata.	Voordeelig verschil voor het Gouvernement tusschen den door de pachters verschuldigden verstrekkingsprijs (f 30 per kati) en het kostende van het opium. [3]) 1901.	1902
Sumatra's Westkust	A . .	11 360	11 360						
	B . .	$5205\frac{348}{1600}$	$5218\frac{838}{1600}$	f 7,50 à f 15,20	f 0,07⁵ à f 0,15⁵	f 8 76 à f 16	f 0 09 à f 0,16	f 110 136,19	f 106 545 94
	C . .	$188\frac{657}{1600}$	. . . . . . [5])						
Benkoelen	A . .	720	720						
	B . .	$717\frac{1360}{1600}$	$720\frac{270}{1600}$	f 10 50 à f 15	f 0,13 à f 0,21	f 12 à f 16	f 0,15 à f 0,20	f 14 270 83	f 14 543 81
	C . .	. . . . . .	. . . . . . [5])						
Palembang.	A . .	2 700	2 700						
	B . .	$2572\frac{395}{1600}$	$2282\frac{910}{1600}$	f 8 à f 16	f 0,08 à f 0,16	f 8 à f 20	f 0,10 à f 0 18	f 51 136 26⁵	f 46 096,47⁵
	C . .	. . . . . .	. . . . . . [5])						
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	A . .	840	840						
	B . .	$356\frac{494}{1600}$	365	f 14	f 0,15	f 14 94	f 0 15⁵	f 7 083,42	f 7 371,17⁵
	C . .	[4]) $\frac{1047}{1600}$	. . . . . . [5])						
								f 182 626 70⁵	f 174 557,40

[1]) Alleen ter Sumatra's Westkust wordt zoowel Levantsch als Bengaalsch opium verstrekt; in de 3 andere gewesten uitsluitend laatstgenoemde soort. Van de voor de pacht ter Sumatra's Westkust als maximum toegestane hoeveelheid van 6760 kati Levantsche soort werd in 1902 verstrekt 2068¹⁴⁷²/₁₆₀₀ kati. Onder het voor dit gewest verstrekbare totaal van 11 360 kati 's jaars is begrepen 2000 kati (voor de helft Levantsche en voor de wederhelft Bengaalsche soort) waarover de pachter mag beschikken voor den invoer in het landschap Troemon.

[2]) Ruw opium is vanwege den pachter gesleten in Tapanoeli (Sumatra's Westkust) in 1901 tegen f 3,25 à f 3,33 en in 1902 tegen f 2,26 à f 3,25 per thail. In Palembang was de debietprijs van ruw opium in beide jaren f 0,08 per mata en f 5,50 per thail.

[3]) Het in 1901 verstrekt Levantsch opium kan gerekend worden den lande dooreengenomen te hebben gekost f 7,97⁵ en het in 1902 verstrekte f 9,24⁵ per kati, welke gemiddelden voor het Bengaalsch opium konden becijferd worden op respectievelijk f 10,12 en f 9,80⁵.

[4]) De laatst verstreken pachttermijn eindigde ult. Maart 1901.

[5]) De laatst verstreken pachttermijn eindigde ult. Maart 1903.

IV. OVERZICHT betreffende de in 1902 gedane afbetalingen op hetgeen het Gouvernement nog te vorderen heeft (dus zonder mede te rekenen de verjaarde of voor rekening van den lande afgeschreven vorderingen) wegens ACHTERSTANDEN op OPIUMPACHT in verschillende gewesten op en buiten Java.

OORSPRONKELIJKE DEBITEUREN.	Pachtperceelen, waarop de vorderingen betrekking hebben.	Jaren, waarop de vorderingen betrekking hebben.	Afbetaald in den loop van 1902.	Achterstand op ult. Dec. 1902.
	JAVA EN MADOERA.			
Poa Kim c. s.	Banjoemas *a*)	1877	f 600,—	f 61 383,42
Tan Soe Lien c. s.	Pasoeroean	1886	*b*)	130 236,27^{5}
Han Liong Ing en Lim Kok Ing c. s.	Cheribon, Tegal, Pekalongan, Djapara en Rembang	1887 t/m 1889	*c*) 165,50	655 451,97^{5}
Tan Kok Tong c. s.	Kediri	id.	*d*) 1000,—	70 074,74
Poa Soeng Yang c. s.	Pasoeroean	id.	*b*)	247 365,21^{5}
Kwee Liong Tjiang c. s.	Idem	id.	*e*) 85,—	660 220,81
Tan Tong Hay c. s.	Soerakarta	id.	*f*) 1500,—	1 088 855,69^{5}
Djie Bok Hien c. s.	Madioen	id.	*b*)	1 398 016,99^{5}
Ho Tjiauw Ing c. s.	Semarang, Soerakarta, Kedoe, Djokjakarta en Madioen	id.	*b*)	1 135 808,79^{5}
Go Kie Hok c. s.	Madoera	id.	*b*)	194 891,46
Han Liong Ing c. s.	Rembang	1890	*b*)	90 009,77^{5}
Tan Beng Hong c. s.	Batavia c. a.	1897	*g*) 1,99^{5}	6 481,67^{5}
Oey Tiang Ho c. s.	Pekalongan	1897	*h*)	57 773,66
	Totalen . . .	. . . . . .	f 3 352,49^{5}	f 5 796 570,49
	BUITENBEZITTINGEN.			
Tan Koey Tjay c. s.	Palembang	1884 t m 1886	f *i*) 171,—	f 116 983,79
Lie Goan Djoe c. s.	Sumatra's Westkust	1886	*b*)	211 049,43^{5}
Oei Soei In c. s.	Bengkalis	1889 t m 1891	*k*) 4800,—	206 382,12
Mak Pak Soen c. s.	Sumatra's Westkust	1896 t/m 1897	1200,—	*l*) 34 140,35
Tan Beng Hong c. s.	Riouw	1897	*g*) 41,04	133 441,84^{5}
Khoe Tjoen Tjiang c. s.	Benkoelen	1901 t/m ult. Maart 1903	1750,—	9 285,56
	Totalen . . .	. . . . . .	f 7 962,04	f 711 283,10

a) De debiteuren kunnen op hun debet niet meer dan f 50 's maands afbetalen. Een door hen gedaan verzoek om ontheffing van verdere verplichting tot betaling is afgewezen.

b) Afbetalingen konden niet worden verkregen.

c) Afbetaald door de Chineezen Han Liong Tik, Tjeng Pan Swie en Lim Yang Giem. De gijzeling van den borg Tjan Soen Bing eindigde zonder resultaat (zie bijlage DD van K. V. 1902, blz. 7, noot *c*).

d) Afbetaald door de Nederlandsch-Indische Escompto-Maatschappij (zie noot *d* op blz. 8 van bijlage FF van K. V. 1901).

e) Betaald door den borg Kwee Thwan King, die thans geregeld f 5 's maands afbetaalt.

f) Ook in het afgeloopen jaar deed Tan Tong Hay tevergeefs een verzoek om ontslag uit de gijzeling, waaruit hij intusschen op 3 Mei 1903 wegens afloop van den bepaalden tijd is ontslagen. Door den borg Tie Ing Tjay werd, overeenkomstig zijne verplichting, f 1500 betaald.

g) Uit den faillieten boedel van den pachter werd eene uitkeering verkregen van f 48,77, waarvan f 1,99^{5} in mindering kwam van den achterstand op de pacht in Batavia en f 41,04 van den achterstand op de pacht in Riouw (zie noot *n*).

h) Na de uitkeering uit de failliete boedels (zie noot *h* op blz. 8 van bijlage DD van K. V. 1902) is de weeskamer van het beheer daarover ontheven. De debiteuren verkeeren in armoedige omstandigheden.

i) Afbetaald op in beslag genomen schuldvorderingen van den debiteur.

k) Overeenkomstig de door hen op zich genomen verplichting (vgl. noot *p* van tabel V van bijlage FF van K. V. 1901) werd door de Chineezen Tan Tjien Siang en Oei Soey In respectievelijk f 1800 en f 3000 afbetaald.

l) Door het abusievelijk dubbel in mindering brengen van een op den achterstand afbetaald bedrag, behoort de achterstand op ult. 1901, opgegeven in bijlage DD, sub IV, van K. V. 1902, te bedragen f 35 340,35 (vgl overigens ten opzichte van de wijze van aanzuivering noot *r* van bijlage FF van K. V. 1901).

Bijlage DD.

(Zie hoofdstuk M, afd. I, § 4, van het verslag.)

OVERZICHTEN

BETREFFENDE DE

VERPACHTE MIDDELEN

(MET UITZONDERING VAN DE OPIUMPACHT)

over de jaren

1901, 1902 en 1903.

I. BEDONGEN

1°. JAVA EN

GEWESTEN.	DOBBELSPELEN. a)			OVERVAARTEN. b)			VOGELNESTKLIPPEN.		
	1901.	1902.	1903.	1901.	1902.	1903.	1901.	1902.	1903.
Bantam	"	"	"	f 6 228,—	f 5 484,—	f 5 460	f 1 260	f 720	f 720
Batavia	f 94 704	f 108 048	f 145 650	4 509,—	2 875,50	3 393	"	"	"
Preanger Regentschappen	"	"	"	2 808,—	3 049,50	3 138	"	"	"
Cheribon	"	"	"	5 478,—	5 478,—	5 478	"	"	"
Pekalongan	"	"	"	3 335,25	3 441,75	3 432	"	"	"
Semarang	49 200	48 840	48 720	10 617,—	8 970,—	8 952	"	"	"
Rembang	"	"	"	7 680,—	4 800,—	4 800	c) 57 360	c) 48 840	c) 48 840
Soerabaja	70 488	74 997	76 500	43 764,—	43 920,—	43 920	d) 28 320	d) 28 230	d) 9 018
Pasoeroean	"	"	"	"	"	"	e) 372	e) 372	e) "
Besoeki	"	"	"	"	"	"	f) 2 364	f) 2 004	f) 1 704
Banjoemas	"	"	"	7 200,—	5 670,—	5 100	"	"	"
Kedoe	"	"	"	1 801,—	1 560,—	1 515	"	"	"
Djokjakarta	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Soerakarta	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Madioen	"	"	"	1 572,—	1 620,—	1 620	"	"	"
Kediri	"	"	"	9 276,—	8 349,—	8 040	"	"	"
Madoera	"	"	"	3 480,—	2 412,—	2 412	g) 21 516	g) 21 516	g) 12 984
Totalen	f 214 392	f 231 885	f 270 870	f 107 748,25	f 97 629,75	f 97 320	f 111 192	f 101 772	f 74 166

a) Afgestaan in Batavia eerst voor het tijdvak 1 Jan. 1900 t/m ult. Maart 1901 tegen f 94 200 's jaars, daarna voor het tijdvak 1 April 1901 t/m ult. Maart 1902 tegen f 94 872 's jaars, vervolgens voor het tijdvak 1 April 1902 t/m ult. Maart 1903 tegen f 112 440 's jaars en laatstelijk (zonder de speelplaats te Pintoe Ketjil, welke 1 April 1903 is opgeheven), voor het tijdvak 1 April 1903 t/m ult. Maart 1904 tegen f 145 650 's jaars; in Semarang en Soerabaja eerst voor het tijdvak 1 Jan. 1900 t/m ult. Maart 1902 tegen respectievelijk f 49 200 en f 70 488 en laatstelijk voor het tijdvak 1 April 1902 t/m ult. Maart 1905 tegen respectievelijk f 48 720 en f 76 500 's jaars.

b) Het aantal verpachte of ter verpachting bestemde overvaarten is, door instelling van eene nieuwe overvaart in de residentie Preanger Regentschappen, vermeerderd met één. Daarentegen is het aantal verminderd met één, doordat in in de vorige verslagen het aantal overvaarten in de residentie Madioen één te hoog is opgegeven, zoodat het totaal, evenals in 1902, 273 bedroeg. Die overeenkomsten. waarvan de pachtovereenkomsten komen te eindigen als volgt: voor 189 met ult. Maart 1904, voor 72 met ult. Maart 1905 en voor 12 met ult. Maart 1906, waren over de verschillende gewesten verdeeld als volgt: (de tusschen haakjes geplaatste cijfers geven aan hoeveel er aan *inlanders* verpacht waren):

Bantam	27	(25)
Batavia	12	(12)
Preanger	21	(21)
Cheribon	9	(5)
Pekalongan	21	(15)
Semarang	17	
Rembang	16	
Transporteeren	123	(78)
Per transport	123	(78)
Soerabaja	61	(16)
Banjoemas	43	
Kedoe	8	(3)
Madioen	21	
Kediri	10	
Madoera	7	
Totaal	273	(97)

Van de 97 door inlanders geëxploiteerde overvaarten zijn er 3 (in de Preanger Regentschappen) tot ult. Maart 1904 ter exploitatie gegeven zonder daarvoor eene pachtsom te bedingen; voor de andere 94 overvaarten is aan pachtsom bedongen f 43 017 's jaars.

c) Afgestaan eerst voor 1897 t/m 1901 en vervolgens voor het tijdvak 1 Jan. 1902 t/m ult. Maart 1904.

d) Afgestaan eerst voor 1898 t/m 1902 en daarna voor het tijdvak 1 Jan. 1903 t/m ult. Maart 1907.

e) Afgestaan voor 1898 t/m 1902; daarna bleef dit middel onverpacht.

f) Afgestaan in de afdeeling Banjoewangi eerst voor 1898 t/m 1902 tegen f 1164 's jaars en daarna voor het tijdvak 1 Jan. 1903 t/m ult. Maart 1907 tegen f 864 's jaars; in de overige afdeelingen eerst voor 1897 t/m 1901 tegen f 1200 's jaars en daarna voor het tijdvak 1 Jan. 1902 t/m ult. Maart 1906 tegen f 840 's jaars.

g) In de afdeeling Soemenep afgestaan voor 1899 t/m 1903 tegen f 2184 's jaars; in de overige afdeelingen eerst voor 1898 t/m 1900 tegen f 19 332 's jaars en daarna voor het tijdvak 1 Jan. 1903 t/m ult. Maart 1907 tegen f 10 800 's jaars.

h) Ten gevolge van de opheffing van enkele pandhuizen en de oprichting van eenige andere, bestonden op 1 Januari 1903 352 pandhuizen, waarvan 348 verpacht (meerendeels voor het tijdvak 1 April 1903—ult. Maart 1906) en 4 onverpacht. Naar gelang van de gewesten waren zij verdeeld als volgt:

PACHTSOMMEN.

MADOERA.

PANDHUIZEN. h)			ANDERE VERPACHTE KLEINE MIDDELEN.			TOTALEN.		
1901.	1902.	1903.	1901.	1902.	1903.	1901.	1902.	1903.
f 4 836	f 4 836	f 5 295	"	"	"	f 12 324,—	f 11 040,—	f 11 475
354 096	354 096	264 645	f i) 3 840 j) 1 524	f i) 3 840 j) 1 872	f i) 8 160 j) 1 872	458 673,—	470 731,50	423 720
43 992	36 192	17 628	"	"	"	46 800,—	39 241,50	20 766
35 268	35 268	34 818	"	"	"	40 746,—	40 746,—	40 296
108 120	108 120	112 017	"	"	"	111 455,25	111 561,75	115 449
177 960	177 960	177 960	j) 20 280	j) 20 280	20 880	258 057,—	256 650,—	256 512
71 880	71 880	60 270	"	"	"	136 920,—	125 520,—	113 910
242 268	242 268	207 231	"	"	"	384 840,—	389 505,—	337 569
96 120	96 120	100 620	"	"	"	96 492,—	96 492,—	100 620
10 080	10 080	9 135	"	"	"	12 444,—	12 084,—	10 839
12 372	12 372	12 372	"	"	"	19 572,—	18 042,—	17 532
86 172	86 172	96 621	"	"	"	87 978,—	87 732,—	98 136
38 808	38 808	47 205	"	"	"	38 808,—	38 808,—	47 205
36 624	36 624	38 154	"	"	"	36 624,—	36 624,—	38 154
53 040	53 040	49 710	"	"	"	54 612,—	54 660,—	51 330
35 040	35 040	49 350	"	"	"	44 316,—	43 389,—	57 390
19 347	19 356	27 249	"	"	"	44 343,—	43 284,—	42 645
f 1 426 023	f 1 418 232	f 1 310 280	f 25 644	f 26 592	f 30 912	f 1 884 999,25	f 1 876 110,75	f 1 783 548

VERPACHT.

Bantam	3
Batavia	14
Preanger	5
Cheribon	16
Pekalongan	35
Semarang	53
Rembang	29
Soerabaja	35
Pasoeroean	32
Besoeki	6
Banjoemas	12
Kedoe	25
Transporteeren	265
Per transport	265
Djokjakarta	15
Soerakarta	11
Madioen	14
Kediri	29
Madoera	14
Totaal	348

ONVERPACHT.

Bantam	1
Batavia	1
Madoera	2
Totaal	4

i) Duizend-eilanden (pacht van het recht op de zeevoortbrengselen bij de Duizend-eilanden en het eiland Alkmaar en op het op die eilanden groeiend hout) eerst afgestaan voor het tijdvak 1 Jan. 1901 t/m ult. Maart 1903 tegen f 3840 's jaars en daarna voor het tijdvak 1 April 1903 t/m ult. Maart 1904 tegen f 8160 's jaars.

j) Heffing van schutgelden van 's lands sluizen, te Tangké (Batavia) en Semarang, afgestaan eerst voor 1899 t/m 1901 en laatstelijk voor het tijdvak 1 Jan. 1902 t/m ult. Maart 1904.

2°. BUITENBEZITTINGEN.

GEWESTEN.	VERPACHTE MIDDELEN.	Bedongen pachtsommen. 1901.	1902.	1903.	Op ult. 1903 vigeerende pachtovereenkomsten. Jaarlijksche pachtsom.	Tijdvak.
Sumatra's Westkust	Dobbelspelen	f 8 892	f 8 892	f 6 543	f 5 760	1 April 1903—ult. Maart 1906
	Gedistilleerd	30 132	30 132	26 217	24 912	
	Varkenslacht	2 904	3 354	876	a)	
	Pandhuizen	40 476	40 917	41 064	41 064	1 " 1902— " " 1905
	Totalen	f 82 404	f 83 295	f 74 700		
Benkoelen	Dobbelspelen	f 240	f 258	f 264	264	1 " 1903— " " 1906
	Gedistilleerd	1 308	3 444	3 444	3 444	1 Jan. 1902— " " 1904
	Runderslacht	396	720	100	b)	
	Pandhuizen te Benkoelen	3 246	3 197	2 688	2 412	1 April 1903— " " 1906
	Pandhuizen te Kroë				132	
	Pandhuizen te Mana c)				—	
	Pandhuizen te Bintoehan c)				—	
	Totalen	f 5 190	f 7 619	f 6 576		
Lampongsche Districten	Dobbelspelen (Telok Betoeng en Ommelanden)	f 2 292	f 2 199	f 2 766	2 952	1 " 1903— " " 1904
	Pandhuizen	2 820	6 192	6 534	6 648	1 " " " " 1906
	Totalen	f 5 112	f 8 391	f 9 300		
Palembang	Dobbelspelen ter hoofdplaats Palembang	f 22 392	f 23 382	f 23 202	22 920	1 " 1901— " " 1904
	Dobbelspelen te Tebing Tinggi				132	1 " 1903— " " 1906
	Dobbelspelen binnen de gouvernements-nederzettingen in Djambi (Djambi en Moeara Saba)				120	1 " 1902— " " 1905
	Gedistilleerd te Palembang	12 180	13 359	13 752	13 572	
	Gedistilleerd te Djambi en Moeara Saba				180	1 " 1901— " " 1904
	Varkenslacht	4 920	4 605	4 500	4 500	1 " 1902— " " 1904
	Overvaarten te Palembang	8 181	8 001	8 616	8 076	1 " 1903— " " 1906
	Overvaarten in de afdeeling Tebing Tinggi				288	1 " 1902— " " 1904
	Overvaarten te Lahat				456	1 " 1902— " " 1905
	Pandhuizen één	3 924	4 692	5 007	1 632	1 " 1903— " " 1906
	Pandhuizen één				840	1 " 1901— " " 1904
	Pandhuizen zes				2 640	1 Jan. 1902— " " 1904
	Pandhuizen vijf				—	(Onverpacht)
	Totalen	f 51 597	f 54 039	f 55 077		
Oostkust van Sumatra	Dobbelspelen in de afdeeling Bengkalis (met inbegrip van de landschappen Bangka, Koeboe en Tanah Poetih en het Mandau-en Tapoeng-gebied)	f 455 910	f 441 780	f 444 600	12 600	1 Jan. 1902—ult. Maart 1904
	Dobbelspelen elders in het gewest				432 000	1 April 1902— " " 1905
	Sterke dranken	249 240	249 240	208 020	194 280	1 " 1903— " " 1906
	Varkenslacht in de afdeeling Bengkalis (met de hiervóór genoemde landschappen)	23 136	24 300	24 300	2 580	1 Jan. 1902— " " 1904
	Varkenslacht elders				21 720	
	Zout	82 530	84 000	84 000	84 000	1 April 1901— " " 1904
	Sago, getah en was	33 030	32 760	32 760	32 760	
	Pandhuizen één	40 548	40 548	46 128	120	1 " 1902— " " 1905
	Pandhuizen twee				420	1 " 1903— " " 1904
	Pandhuizen negen				47 448	1 " 1903— " " 1906
	Pandhuizen vier				—	(Onverpacht)
	Totalen	f 884 394	f 872 628	f 839 808		

a) Met ingang van 1 April 1903 is deze pacht vervangen door eene directe heffing (In. St. 1903 n°. 26).
b) Als voren (In. St. 1903 n°. 25).
c) Deze pandhuizen zijn in Maart 1903 opgeheven.

GEWESTEN.	VERPACHTE MIDDELEN.	Bedongen pachtsommen. 1901.	1902.	1903.	Op ult. 1903 vigeerende pacht-overeenkomsten. Jaarlijksche pachtsom.	Tijdvak.
Atjèh en onderhoorigheden.	Dobbelspelen	f 38 400	f 38 400,—	f 43 800	f 45 600	1 April 1903—ult. Maart 1904
	Varkenslacht	1 812	1 812,—	2 361	2 544	1 „ 1903— „ „ 1906
	Pandhuizen	10 800	10 800,—	20 700	24 000	(idem)
	Sterke dranken	43 080	45 000,—	45 000	45 000	1 „ 1901— „ „ 1904
	Totalen	f 94 092	f 96 012,—	f 111 861		
Riouw en onderhoorigheden.	Dobbelspelen	f 44 400	f 42 690,—	f 42 120	42 120	1 „ 1902— „ „ 1905
	Gedistilleerd	28 800	26 640,—	26 640	26 640	1 Jan. 1902— „ „ 1904
	Varkenslacht	18 120	16 140,—	15 720	15 720	1 April 1902— „ „ 1905
	Peper	25 920	16 380,—	16 800	18 000	1 „ 1903— „ „ 1904
	Totalen	f 117 240	f 101 850,—	f 101 280		
Banka.	Dobbelspelen	f 40 812	f 45 312,—	f 46 812	46 812	1 „ 1902— „ „ 1905
	Gedistilleerd	28 692	25 173,—	24 000	24 000	(idem)
	Pandhuizen { zeven / twee	4 308	3 028,50	3 078	2 790	1 Jan. 1902— „ „ 1904
					288	1 April 1902— „ „ 1905
	Totalen	f 73 812	f 73 513,50	f 73 890		
Billiton.	Dobbelspelen	f 20 412	f 19 020,—	f 19 020	19 020	1 Jan. 1902— „ „ 1904
	Gedistilleerd	12 000	9 744,—	9 744	9 744	(idem)
	Varkenslacht	5 004	4 284,—	4 284	4 284	(idem)
	Pandhuizen { twee / twee / één *d*)	2 895	2 532,—	2 532	2 220	(idem)
					312	1 April 1901— „ „ 1904
	Totalen	f 40 311	f 35 580,—	f 35 580		
Westerafdeeling van Borneo.	Dobbelspelen { in het district Montrado / in het district Lara. / in het overige gewest.	f 26 580	f 39 805,—*e*)	f 40 524	960	1 „ 1902— „ „ 1905
					900	1 „ 1903— „ „ 1904
					26 448	1 Febr. 1903— „ „ 1904
	Gedistilleerd { in de afdeeling Mampawa zonder het kaptjongschap Kew Wong Yoe. / in het overige gewest.	28 656	33 657,—	33 744	3 660	1 April 1902— „ „ 1905
					30 084	1 Jan. 1902— „ „ 1904
	Varkenslacht	38 076	39 216,—	39 225	39 225	(idem)
	Goudmijnen { in het district Lara. / in het district Montrado / elders	3 507	2 184,—	2 004	972	1 April 1903— „ „ 1904
					780	1 „ 1901— „ „ 1904
					192	1 Jan. 1902— „ „ 1904
	Pandhuizen { twee / twee / één / één / zeven	4 032	4 773,—	4 959	4 080	1 „ 1902— „ „ 1904
					672	1 April 1902— „ „ 1905
					144	1 „ 1903— „ „ 1904
					84	1 Jan. 1902— „ „ 1904
						(Onverpacht)
	Gezamenlijke kleine middelen, voor zoover niet afzonderlijk verpacht { in de onderafdeeling Loemar	44 484	49 890,—	51 246	2 160	1 April 1903—ult. „ 1904
	in de onderafdeeling Sekadau der afdeeling Sanggau en Sekadau.				1 932	1 „ 1903— „ „ 1904
	in de onderafdeeling Semitau en Boven-Kapoeas der afdeeling Sintang				4 020	1 „ 1903— „ „ 1905
	in de onderafdeeling Sintang der afdeeling Sintang				6 012	1 „ 1902— „ „ 1905
	in de onderafdeeling Melawi der afdeeling Sintang				4 032	(idem)
	elders				33 696	1 Jan. 1902— „ „ 1904
	Totalen	f 145 335	f 159 525,—	f 171 702		

d) Dit pandhuis, te Dendang, is in Februari 1903 opgeheven.

e) Wegens wanprestatie is de voor het tijdvak 1 Jan. 1902—ult. Maart 1904 gesloten overeenkomst voor de afdeeling Pontianak en Ommelanden (met uitzondering van Niboeng Seriboe en Telok Kompai) met ingang van 15 December 1902 ontbonden. Na eerst tijdelijk te zijn afgestaan voor het tijdvak 15 December 1902—ult. Jan. 1903 tegen een pachtsom van f 900 's maands, is de pacht gegund voor het tijdvak 1 Febr. 1903—ult. Maart 1904.

GEWESTEN.	VERPACHTE MIDDELEN.	Bedongen pachtsommen. 1901.	1902.	1903.	Op ult. 1903 vigeerende pachtovereenkomsten. Jaarlijksche pachtsom.	Tijdvak.
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	Goudmijnen.	f 660	f 660,—	f 705	f 720	1 April 1903—ult. Maart 1906
	Dobbelspelen in het rechtstreeksch gebied	2 352	2 568,—	2 640	2 640	1 „ 1902— „ „ 1905
	Dobbelspelen in de landschappen Koetei, Goenoeng Taboer, Sambalioeng en in de Tanah Boemboe-landen	. . . . .	. . . . .	27 600	27 600	1 Jan. 1903— „ „ 1904
	Gedistilleerd	4 440	4 818,—	4 944	4 944	1 April 1902— „ „ 1905
	Varkenslacht	660	525,—	480	480	
	Overvaarten	11 040	f) 8 280,—	2 208	2 208	1 Jan. 1903— „ „ 1905
	Pandhuizen te Amoentai, te Bandjermasin	1 992	2 160,—	2 280	2 100	1 „ 1902— „ „ 1904
	Pandhuizen te Martapoera				60	1 April 1901 — „ „ 1904
	Totalen	f 21 144	f 23 211,—	f 40 857		
Celebes en onderhoorigheden.	Dobbelspelen (Makasser en Telo)	f 45 600	f 50 100,—	f 51 600	51 600	1 „ 1902— „ „ 1905
	Gedistilleerd (Makasser, Telo en Bima)	12 360	15 339,—	16 332	16 332	
	Saguweer en brom (Makasser)	8 400	10 920,—	10 920	10 920	1 Jan. 1902— „ „ 1904
	Rundslacht (Makasser en Telo)	5 040	5 760,—	g) 1 509	g) 12	1 April 1903— „ „ 1905
	Varkenslacht (id.)	4 740	4 950,—	1 260	h)	
	Vischmarkten te kampong Melajoe	10 920	11 406,—	11 082	10 800	1 „ 1903— „ „ 1904
	Vischmarkten te kampong Baroe				120	
	Sirih	9 480	9 360,—	9 300	9 300	1 „ 1902— „ „ 1905
	Overvaarten te Telo	1 707	1 321,50	1 233	600	1 „ 1902— „ „ 1905
	Overvaarten in de afd. Oosterdistricten					1 „ 1903 — „ „ 1904
	Overvaarten te Maros				648	1 „ 1903— „ „ 1904
	Overvaarten te Kasidjala					1 „ 1903— „ „ 1906
	Pandhuizen te Makasser en in de afdeeling Zuiderdistricten	2 892	6 789,—	6 804	6 744	1 Jan. 1902— „ „ 1904
	Pandhuizen te Bima				48	1 April 1902— „ „ 1905
	Pandhuizen te Tontoli				12	
	Pandhuizen de overige				—	(Onverpacht)
	Gezamenlijke kleine middelen in de afdeeling Saleier	33 183	34 398,—	35 715	6 240	1 „ 1903—ult. „ 1906
	Gezamenlijke kleine middelen op de eilanden onder Telo Parang Loë				468	1 April 1902— „ „ 1905
	Gezamenlijke kleine middelen in de onderafdeeling Bangkala der afdeeling Takalar				552	1 „ 1903— „ „ 1905
	Gezamenlijke kleine middelen in de afdeeling Zuiderdistricten				8 640	1 „ 1901— „ „ 1904
	Gezamenlijke kleine middelen in de onderafdeeling Takalar				1 080	1 „ 1902— „ „ 1905
	Gezamenlijke kleine middelen in de afdeeling Oosterdistricten				3 840	
	Gezamenlijke kleine middelen in de afdeeling Noorderdistricten				12 840	
	Gezamenlijke kleine middelen in de afdeeling Tontoli				2 340	
	Totalen	f 134 322	f 150 343,50	f 145 755		
Menado.	Dobbelspelen ter hoofdplaats Menado	f 1 815	f 4 989,75	f 5 958	5 880	1 „ 1903— „ „ 1906
	Dobbelspelen te Amoerang				48	1 „ 1902— „ „ 1905
	Gedistilleerd	33 720	34 530,—	39 750	41 400	1 „ 1903— „ „ 1904
	Saguweer	13 623	14 100,—	17 100	18 000	
	Totalen	f 49 158	f 53 619,75	f 62 808		

f) De pachtovereenkomst voor het tijdvak 1 Jan. 1902—ult. Maart 1904 tegen een pachtsom van f 12 480 's jaars is 1 Augustus 1902 ontbonden. Na eerst te zijn afgestaan voor het tijdvak 1 Aug. 1902—ult. Dec. 1902 tegen een pachtsom van f 200 's maands, is de pacht gegund voor het tijdvak 1 Jan 1903—ult. Maart 1905 tegen f 2208 's jaars.

g) Met ingang van 1 April 1903 is de pacht te Makasser vervangen door eene directe heffing (Ind. St. 1903 n°. 29).

h) Met ingang van 1 April 1903 is de varkenslachtbelasting in het geheele gewest ingevoerd, met uitzondering van de afdeeling Zuiderdistricten, waar dit middel tegelijk met eenige andere kleine middelen is afgestaan voor het tijdvak 1 April 1901—ult. Maart 1904 en waar de regie eerst in werking treedt na het verstrijken van dien pachttermijn (Ind. St. 1903 n°. 28).

GEWESTEN.	VERPACHTE MIDDELEN.	Bedongen pachtsommen. 1901.	1902.	1903.	Op ult. 1903 vigeerende pachtovereenkomsten. Jaarlijksche pachtsom.	Tijdvak.
Amboina.	Gedistilleerd in de afdeeling Banda, zonder de afdeeling Waroe	f 10 464,—	f 8 130	f 10 890	f 12 000	1 April 1903—ult. Maart 1904
	Gedistilleerd elders in het gewest .	27 804,—	30 744	30 744	30 744	1 Jan. 1902— „ „ 1904
	Saguweer in de afdeeling Banda.	702,—	363	438	504	1 April 1903— „ „ 1904
	Saguweer elders in het gewest .	18 192,—	17 988	17 988	17 988	1 Jan. 1902— „ „ 1904
	Totalen . .	f 57 162,—	f 57 225	f 60 060		
Ternate.	Sterke dranken	f 4 036,—	f 4 448	f 3 270	3 120	1 April 1903— „ „ 1904
	Rund- en varkenslacht	354,—	327	78	*i*)	
	Saguweer	182,50	93	318	318	1 „ 1903— „ „ 1904
	Dobbelspelen	435,—	465	540	540	1 „ 1902— „ „ 1905
	Totalen . .	f 5 007,50	f 5 333	f 4 206		
Timor en onderhoorigheden.	Dobbelspelen	f 1 167,—	f 1 092	f 1 092	1 092	1 „ 1901— „ „ 1904
	Gedistilleerd	5 400,—	5 400	5 400	5 400	1 Jan. 1902— „ „ 1904
	Rundslacht en slachten van andere beesten	798,—	654	600	600	1 April 1902— „ „ 1905
	Laroe (gegiste drank)	2 580,—	2 949	3 072	3 072	
	Totalen . .	f 9 945,—	f 10 095	f 10 164		
Bali en Lombok (alleen de afdeelingen Boeleleng en Djembrana).	Dobbelspelen (in de afdeeling Boeleleng)	f 1 272,—	f 1 047	f 972	972	1 „ 1902— „ „ 1905
	Rund-, buffel- en paardenslacht in de afdeeling Boeleleng	4 944,—	6 156	6 504	5 724	
	Rund-, buffel- en paardenslacht in de afdeeling Djembrana				780	1 Jan. 1902 - „ „ 1904
	Overvaarten	3 720,—	3 720	2 595	2 220	1 April 1903— „ „ 1904
	Totalen . .	f 9 936,—	f 10 923	f 10 071		

RECAPITULATIE.

MIDDELEN.	1901.	1902.	1903.
Totalen voor elk der middelen. (voor zoover niet sommige vereenigd verpacht werden).			
Dobbelspelen.	f 712 971,—	f 722 799,75	f 760 053
Gedistilleerd en andere sterke dranken	575 991,50	586 211,—	551 727
Peper	25 920,—	16 380,—	16 800
Rund- en buffelslacht, enz. *k*)	11 532,—	13 617,—	8 871
Varkenslacht *l*).	99 372,—	99 186,—	93 006
Vischmarkten	10 920,—	11 406,—	11 082
Sirih.	9 480,—	9 360,—	9 300
Overvaarten	24 648,—	25 522,50	14 652
Goudmijnen	4 167,—	2 844,—	2 709
Zout.	82 530,—	84 000,—	84 000
Sago, was en getah	33 030,—	32 760,—	32 760
Pandhuizen *m*).	117 933,—	125 628,50	141 774
Gezamenlijke kleine middelen	77 667,—	84 288,—	86 961
Gezamenlijke totalen.	f 1 786 161,50	f 1 814 092,75	f 1 813 695

i) Deze pacht is 1 April 1903 vervangen door eene directe heffing (Ind. St. 1903 n°. 27).

k) De opgaven omtrent de pacht der „rund- en buffelslacht, enz." betreffen de gewesten Benkoelen, Celebes en onderhoorigheden, Ternate, Timor en onderhoorigheden en de landschappen Boeleleng en Djembrana op Bali. Wat Benkoelen aangaat, omvat de pacht enkel het slachten van rundvee en buffels, voor Ternate niet het slachten van buffels, maar het slachten van runderen en varkens, en voor genoemde Balische landschappen geen varkens, maar wel runderen, buffels en paarden. Op Celebes en op Timor vallen onder de pacht ook andere beesten dan de hiergenoemde (te Makasser en in het landschap Telo echter geen varkens en op Timor geen paarden).

l) Uitgenomen in de gewesten en gedeelten van gewesten (zie de voorgaande noot), waar het middel begrepen is in de „rund- en buffelslacht, enz."

m) Aangezien in den loop van 1903 4 pandhuizen (2 in Benkoelen, 1 op Billiton en 1 in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) zijn opgeheven, daalde het totaal van de toegestane pandhuizen van 113 tot 109, waarvan er 32 onverpacht bleven. Voor de 77 afgestane komen de pachtovereenkomsten te eindigen als volgt: voor 33 met ult. Maart 1904 (7 in Palembang, 2 ter Oostkust van Sumatra, 7 op Banka, 4 op Billiton, 4 in de Westerafdeeling van Borneo, 3 in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en 6 in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden); voor 25 met ult. Maart 1905 (18 ter Sumatra's Westkust, 1 ter Oostkust van Sumatra, 2 op Banka, 2 in de Westerafdeeling van Borneo en 2 in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden); voor 19 met ult. Maart 1906 (2 in Benkoelen, 2 in de Lampongsche Districten, 1 in Palembang, 12 ter Oostkust van Sumatra en 2 in Atjèh en onderhoorigheden).

II. ACHTERSTANDEN over pachtjaren, voorafgaande aan 1902, en afbetalingen, in mindering daarvan, gedurende 1902.

Oorspronkelijke debiteuren.	Middelen en perceelen, waarop de vorderingen betrekking hebben.	Tot welk jaar of tijdvak de achterstand betrekking had.	Afbetaald in 1902.	Restant der vordering op ult. 1902.
	1°. JAVA EN MADOERA.			
Tan Siok Tjay.	Overvaarten, afdeelingen Grisee en Sidajoe (res. Soerabaja) .	1885	*a*)	f 7 222,—
Tjoa Djie An.	Overvaarten, afdeelingen Soerabaja, Sidhoardjo, Modjokerto en Djombang (res. Soerabaja)	1885	*a*)	12 212,51
Giam Kwat.	Rundslacht (res. Soerakarta).	1887	f *b*) 600,—	3 717,21^5
Tan Yoe Tiong.	Rundslacht (res. Soerakarta).	1888	*c*) 309,—	5 297,02
Oei Eng Tjoen.	Dobbelspelen, perceelen Kongsi Besar en Pintoe Ketjil (res. Batavia)	1888	*d*) 440,—	1 782,52^5
Kwee Liong Tjong.	Rundslacht, afdeelingen Pasoeroean en Malang (res. Pasoeroean)	1889	*a*)	12 244,69
Go Kie Hok.	Rundslacht (res. Madoera).	1889	*a*)	4 096,32
Liem Kie Djwan.	Pandhuis te Gondomanon-lor (res. Djokjakarta).	1890—1891	*a*)	4 752,—
Liem Kiem Hong.	Rundslacht (res. Kediri)	1894	*a*)	22 345,83
Tan Beng Hong.	Duizend-eilanden (res. Batavia).	1896—1897	*a*)	29,69
Kassan.	Overvaart Karang Djati (res. Pekalongan).	1897—1899	*a*)	682,88
Tambas.	Overvaart Gembiro (res. Pekalongan)	1897—1899	*a*)	73,62^5
		Totalen.	f 1 349,—	f 90 498,30^5
	2°. BUITENBEZITTINGEN.			
Liem Tjoey Seng.	Gedistilleerd, Sumatra's Westkust.	1869	f *e*) 90,—	f 75,90
Ho E.	Gezamenlijke kleine middelen, afdeeling Noorderdistricten (Celebes en onderhoorigheden)	1884	*f*) 96,—	455,67
Oei Tjoeng Toan.	Dobbelspelen te Makasser en Telo (Celebes en onderhoorigheden)	1890	*a*)	11 460,84^5
Tjong Yong Peng.	Dobbelspelen, Riouw-archipel en afdeeling Batam (Riouw en onderhoorigheden)	1891 t/m 1893	*g*) 200,—	138 975,86
Tan Djo Ho.	Varkenslacht, in hetzelfde perceel	id.	*h*) 900,—	15 240,27^5
Go Tjoen Bie.	Gedistilleerd, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo . . .	1893	*i*) 60,—	695,—
Id.	Overvaarten, in hetzelfde perceel	id.	*i*) 90,—	1 042,50
Tan Kim Leng.	Saguweer, Menado	1894	*a*)	3 424,09^5
Id.	Gedistilleerd, Menado	1894 t/m 1896	*a*)	29 512,04
Tan Beng Hong.	Gedistilleerd, Riouw en onderhoorigheden zonder het landschap Indragiri	1896 t/m 1898	*j*) 5,72^5	18 616,42
Lie Boen Tjat.	Dobbelspelen, Sumatra's Westkust	1898 t/m 1900	*k*) 505,—	20 465,66^5
		Totalen	f 1 946,72^5	f 239 964,27

a) Afbetalingen vonden niet plaats.

b) Zie bijlage GG, blz. 9, noot *d* van K. V. 1901.

c) Op deze pacht wordt maandelijks door een der borgen f 25 en door den pachter f 4 afbetaald. Genoemde pachter zuiverde in 1902 de in 1901 te min betaalde f 36 aan; de borg bleef over 1902 met 6 termijnen ten achter. Het in 1901 door dezen laatste te min betaalde bedrag ad f 75 (vgl. K. V. 1902, bijlage GG, blz. 8, noot *c*) is door hem in 1902 aangezuiverd.

d) Op deze pacht wordt maandelijks door één der borgen f 40 afbetaald. De pachter is voortvluchtig, terwijl de andere borg overleden is.

e) Op dezen achterstand is gedurende 1902 geregeld f 7.50 's maands afbetaald.

f) De pachter is overleden. Een der borgen betaalt maandelijks f 8 af. Het in 1901 te min betaalde bedrag ad f 16 is door hem in 1902 aangezuiverd, doch hij bleef over 1902 weder twee termijnen ten achter. De andere borg verkeert in armoedige omstandigheden.

g) Aan een der borgen is vergund naar Tandjoeng Pinang terug te keeren. Gedurende één jaar zal tegen hem geen gerechtelijke vervolging worden ingesteld, mits hij 's maands f 50 op den achterstand afbetaalt.

h) De pachter is voortvluchtig. Een der borgen is overleden. De andere borg, wien in November 1900 vergund werd maandelijks f 50 af te betalen, zuiverde in 1902 f 900 aan, waaronder het in 1901 door hem te min betaalde bedrag ad f 400. Over 1902 bleef hij met twee termijnen ten achter.

i) Door een der borgen wordt op den achterstand van het gedistilleerd f 5 's maands afbetaald en op dien van de overvaarten f 7.50 's maands.

j) Uit de failliete boedels van den pachter en een der borgen heeft op den achterstand van het gedistilleerd een uitkeering van f 5,72^5 plaats gehad.

k) Door den gewezen pachter wordt f 20 's maands afbetaald. Een der borgen die aangenomen had f 1500 te zullen afbetalen, heeft dit bedrag in 1901 voldaan. In 1902 betaalde hij f 265. De andere borg verkeert in armoedige omstandigheden

Bijlage EE.

(Zie hoofdstuk M, afd. I, § 4, van het verslag.)

STATISTIEK

BETREFFENDE DE

OPIUMREGIE

OVER 1902.

EE

I. Maandcijfers betreffende debiet en bruto ontvangsten

MAANDEN.	DEBIET. Verdeeling der verkochte hoeveelheid naar gelang van de grootte der tubes (voor tjandoe) en der capsules (voor tikee). 50	25	12½	5	2	1	½	gelengs tikee (⅓ mata). a)	Totaal debiet (in thails). b)	GELDELIJKE OPBRENGST (bruto). b)
	mata tjandoe.									
1902.	Bantam. c)									
Januari	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Februari	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Maart	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
April	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Mei	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Juni	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Juli	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Augustus	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
September	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
October	2	7	14	69	223	702	369	...	21	f 511
November	2	2	11	151	366	1 512	1 791	...	42	1 027
December	5	20	41	179	339	2 401	3 546	...	70	1 695
Totalen	9	29	66	399	928	4 615	5 706	...	133	f 3 233
1902.	Batavia. d)									
Januari	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Februari	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Maart	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
April	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Mei	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Juni	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Juli	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Augustus	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
September	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
October	229	312	443	4 612	19 578	120 130	171 226	...	2 927	f 71 905
November	216	309	495	4 437	21 138	143 128	228 410	...	3 465	85 370
December	232	306	491	4 592	19 471	147 575	261 315	...	3 655	90 081
Totalen	677	927	1 429	13 641	60 187	410 833	660 951	...	10 047	f 247 356
Over het tijdvak 1 Jan. 1895 t/m ult. Aug. 1902 waren de totalen:										
in 1895 t/m 1900 (met inbegrip van de residentie Lampongsche Districten):										
gemidd. per jaar (pacht)	...	...	...	...	...	...	...	...	e) 53 759	(Niet opgegeven.)
in 1901 (id.)	...	...	...	...	...	...	...	...	e) 49 751	e) f 1 329 637
in 1902 (Jan. t/m Sept. (pacht)	...	...	...	...	...	...	...	...	e) 49 240	e) 1 071 413

a) Ingevolge de laatstelijk ter zake vastgestelde regeling (Ind. St. 1898 n°. 279, art. 2) wordt vanwege de regie alleen dáár tikee verkocht, waar zulks door den chef der regie onvermijdelijk wordt geoordeeld. De verkoop van tikee vond in 1902 in het regie-gebied alleen plaats in de gewesten Semarang, Rembang, Soerabaja, Pasoeroean, Madioen en Kediri.

b) De totalen per maand betreffende het debiet in thails wezen ook onderdeelen van thails aan, namelijk mata's van $^1/_{100}$ thail. Deze zijn gemakshalve tot volle thails afgerond, in den regel voor zoover zij 50 of meer bedroegen, en anders verwaarloosd. Op gelijke wijze is in de laatste kolom gehandeld met guldens en centen.

c) De verkoop van regie-opium, waarmede met 1 October 1902 een aanvang is gemaakt, heeft slechts plaats in eenige door den Gouverneur-Generaal aangewezen plaatsen, ten behoeve van Chineezen en inlandsche militairen (Ind. St. 1902 nos. 266 en 267 juncto n°. 316).

d) In deze gewesten is de regie eerst met 1 October 1902 ingevoerd (zie Ind. St. 1902 nos. 265 en 267).

e) Volgens de pachtboeken.

MAANDEN.	DEBIET.									GELDELIJKE OPBRENGST (bruto). *b)*
	Verdeeling der verkochte hoeveelheid naar gelang van de grootte der tubes (voor tjandoe) en der capsules (voor tikee).								Totaal debiet (in thails). *b)*	
	50	25	12½	5	2	1	½	gelengs tikee (⅓ mata). *a)*		
	mata tjandoe.									
Preanger Regentschappen. *c)*										
1902.										
Januari	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Februari	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Maart	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
April	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Mei	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Juni	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Juli	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Augustus	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
September	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
October	73	96	146	534	1 340	8 503	5 100	...	243	f 5 710
November	72	79	106	352	1 113	6 557	3 983	...	194	4 542
December	84	97	126	371	1 298	8 822	6 156	...	246	5 765
Totalen	229	272	378	1 257	3 751	23 882	15 239	...	683	f 16 017
Semarang. *f)*										
1902.										
Januari	230	1 487	3 306	13 162	77 205	389 288	445 847	288 781	10 187	f 194 144
Februari	186	1 407	2 652	10 257	59 580	330 051	482 645	130 916	8 631	164 368
Maart	189	1 483	2 809	10 006	58 879	341 430	544 787	119 168	9 030	171 913
April	184	1 421	2 439	9 277	56 835	332 511	566 941	99 923	8 846	168 611
Mei	181	1 435	2 290	9 495	61 325	372 065	647 084	99 135	9 723	185 608
Juni	137	1 308	2 349	8 922	62 364	402 059	671 118	92 481	10 067	192 276
Juli	134	1 435	2 652	9 854	65 317	446 281	693 886	79 077	10 752	205 318
Augustus	127	1 383	2 649	9 729	63 376	447 766	680 904	62 487	10 585	202 166
September	133	1 215	2 542	8 646	61 770	432 181	643 202	53 740	10 073	192 434
October	107	1 228	2 555	9 091	62 667	450 358	659 924	51 748	10 363	198 048
November	123	1 131	2 299	8 470	58 426	431 466	632 065	47 126	9 856	188 323
December	141	1 127	2 227	8 426	58 251	417 270	632 690	51 883	9 726	185 715
Totalen	1 872	16 060	30 769	115 335	745 995	4 792 726	7 301 093	1 176 465	117 839	f 2 248 924
Over de zeven voorafgegane jaren waren de totalen:										
in 1895 t/m 1900 gemiddeld per jaar (pacht)	...	...	...	...	...	...	...	...	*e)* 180 183	(Niet opgegeven.)
in 1901 (pacht)	...	...	...	...	...	...	...	...	155 552	*e)* f 2 536 258

f) In deze gewesten is de regie eerst met 1 Januari 1902 ingevoerd (zie Ind. St. 1901 nº. 220).

MAANDEN.	DEBIET.									GELDELIJKE OPBRENGST (bruto). b)
	Verdeeling der verkochte hoeveelheid naar gelang van de grootte der tubes (voor tjandoe) en der capsules (voor tikee).								Totaal debiet (in thails). b)	
	50	25	12½	5	2	1	½	gelengs tikee (⅓ mata). a)		
	mata tjandoe.									
	Rembang. f)									
1902.										
Januari	1 829	"	377	2 129	10 619	138 106	157 671	40 963	3 586	f 65 671
Februari	2 051	"	186	1 268	7 896	111 339	147 390	24 873	3 203	57 306
Maart	2 384	"	156	970	6 840	109 521	146 928	24 176	3 307	58 219
April	2 368	"	142	903	5 942	100 694	144 745	23 671	3 175	55 568
Mei	3 425	"	139	789	6 004	115 409	173 675	27 694	4 004	68 369
Juni	1 697	"	185	938	7 059	126 600	189 152	28 876	3 368	63 017
Juli	2 287	"	146	1 001	7 213	130 401	185 518	27 632	3 680	67 801
Augustus	2 478	"	113	956	6 901	120 022	168 495	25 817	3 568	65 092
September	2 455	"	91	864	6 730	111 853	155 540	23 176	3 390	61 625
October	2 484	"	84	916	7 054	116 538	159 531	22 860	3 479	63 345
November	2 491	"	123	921	6 680	117 559	157 889	20 728	3 475	63 286
December	2 713	"	130	1 070	6 540	117 676	159 185	24 211	3 610	65 458
Totalen	28 662	"	1 872	12 725	85 478	1 415 718	1 945 719	314 677	41 845	f 754 757
Over de vijf voorafgegane jaren waren de totalen:										
in 1897 t/m 1900 gemiddeld per jaar (pacht)	. . .	. . .	. . .	. . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	e) 60 673	(Niet opgegeven.)
in 1901 (pacht)	. . .	. . .	. . .	. . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	e) 49 364	e) f 822 791
	Soerabaja.									
1902.										
Januari	141	349	4 898	2 033	92 212	278 411	266 366	220 436	7 567	f 139 552
Februari	141	352	4 133	1 862	73 536	224 223	232 368	159 117	6 173	113 500
Maart	159	326	4 187	1 776	71 629	219 899	256 047	149 962	6 185	113 471
April	147	345	3 722	1 519	62 507	208 746	245 666	136 705	5 723	105 068
Mei	149	435	3 687	1 501	65 393	239 419	264 829	162 398	6 287	115 718
Juni	137	453	4 198	1 527	72 358	251 187	271 491	199 025	6 763	124 643
Juli	111	402	4 871	1 855	77 097	273 333	284 495	207 875	7 248	133 540
Augustus	61	276	3 957	1 966	53 378	332 236	246 407	196 983	6 971	132 151
September	66	263	3 896	1 778	48 750	336 540	228 559	179 992	6 758	128 016
October	72	260	3 881	1 679	46 417	339 158	225 886	164 135	6 667	126 185
November	61	156	3 415	1 347	40 390	311 137	208 669	139 843	5 992	113 410
December	47	208	3 519	1 504	36 950	320 345	205 948	150 797	6 065	114 963
Totalen	1 292	3 825	48 364	20 347	740 617	3 334 634	2 936 731	2 067 268	78 399	f 1 460 217
Over de negen voorafgegane jaren waren de totalen:										
in 1893 t/m 1897 gemiddeld per jaar (pacht)	. . .	. . .	. . .	. . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	e) 118 940	(Niet opgegeven.)
in 1898 (pacht)	. . .	. . .	. . .	. . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	e) 98 478	e) f 1 641 996
in 1899 (regie)	33 840	13 171	78 579	38 908	888 921	4 133 160	190 644	3 238 648	102 839	1 785 646
in 1900 (id.)	4 874	15 414	79 435	40 316	1 141 937	2 799 441	2 303 575	3 932 183	93 693	1 708 368
in 1901 (id.)	1 784	5 436	61 846	35 685	1 101 368	3 195 455	3 233 020	2 967 360	91 806	1 691 821

MAANDEN.	DEBIET. Verdeeling der verkochte hoeveelheid naar gelang van de grootte der tubes (voor tjandoe) en der capsules (voor tikee). mata tjandoe. 50	25	$12\frac{1}{2}$	5	2	1	$\frac{1}{2}$	gelengs tikee ($\frac{1}{3}$ mata). *a)*	Totaal debiet (in thails). *b)*	GELDELIJKE OPBRENGST (bruto). *b)*
1902.					Pasoeroean.					
Januari	31	3 200	309	430	10 122	97 861	86 458	425 389	3 907	f 82 472
Februari	24	2 356	310	375	8 566	83 044	81 198	365 488	3 285	69 670
Maart	24	2 213	456	488	8 635	84 575	88 669	399 377	3 440	72 998
April	30	1 827	456	497	7 402	79 128	86 724	414 608	3 309	70 307
Mei	34	2 004	619	344	7 519	84 032	94 345	458 566	3 604	76 541
Juni	24	2 082	520	407	7 584	93 264	96 375	551 978	4 024	85 488
Juli	20	2 131	646	620	8 621	106 355	102 540	582 675	4 345	92 394
Augustus	23	2 285	584	579	8 798	115 397	105 644	557 096	4 400	93 640
September	28	2 332	361	634	8 791	113 798	102 848	490 582	4 137	88 101
October	32	2 356	375	562	8 761	111 393	105 989	423 737	3 912	83 343
November	26	1 939	322	518	7 435	103 444	102 961	364 890	3 478	74 271
December	23	2 052	329	524	6 996	102 020	102 693	366 674	3 488	74 332
Totalen	319	26 777	5 287	5 978	99 230	1 174 321	1 156 444	5 401 060	45 329	f 963 557
Over de jaren 1895 t/m 1900 waren de totalen:										
voor de voormalige residentie Pasoeroean:										
1895 (pacht)	. . .	. . .	. . .	. . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	*e)* 55 551	*e)* f 1 097 406
1896 (regie)	1 793	17 299	27 408	5 874	259 660	916 348	798 562	5 664 171	46 171	969 024
1897 (id.)	563	26 000	15 785	4 401	177 125	1 073 243	333 409	6 432 494	46 358	979 943
1898 (id.)	520	25 270	6 713	2 820	155 816	754 296	176 864	6 588 372	41 062	851 527
1899 (id.)	721	27 546	3 903	1 512	120 535	664 623	124 258	7 783 284	43 433	892 817
1900 (id.)	534	26 327	3 963	1 441	73 114	542 333	180 208	6 630 493	37 305	763 259
voor de voormalige residentie Probolinggo:										
1895 (pacht)	. . .	. . .	. . .	. . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	*e)* 21 281	*e)* 468 413
1896 (regie)	361	10 220	2 841	19 119	151 369	1 177 741	. . . .	. . . .	18 851	414 253
1897 (id.)	229	15 138	3 271	9 120	77 336	1 182 167	. . . .	. . . .	18 132	395 266
1898 (id.)	"	18 547	2 745	6 541	87 591	1 090 242	. . . .	. . . .	17 961	389 906
1899 (id.)	"	22 268	1 225	4 786	96 700	1 017 163	. . . .	. . . .	18 066	391 668
1900 (id.)	"	21 947	1 007	3 560	62 290	711 063	267 964	. . . .	15 486	333 409
over 1901 beliepen de totalen:										
voor Pasoeroean met inbegrip van de voormalige residentie Probolinggo	435	46 621	3 991	4 244	98 493	1 110 825	822 512	5 028 400	46 537	977 522

MAANDEN.	DEBIET.									GELDELIJKE OPBRENGST (bruto). b)
	Verdeeling der verkochte hoeveelheid naar gelang van de grootte der tubes (voor tjandoe) en der capsules (voor tikee).								Totaal debiet (in thails). b)	
	50	25	12½	5	2	1	½	gelengs tikee (⅓ mata). a)		
	mata tjandoe.									
Besoeki.										
1902.										
Januari	"	"	949	2 824	31 055	107 168	14 479	. . . .	2 025	f 39 882
Februari	"	"	608	2 392	22 113	89 627	18 100	. . . .	1 625	31 952
Maart	"	"	447	2 062	22 039	94 461	22 530	. . . .	1 657	32 586
April	"	"	334	1 594	21 310	89 792	18 962	. . . .	1 540	30 279
Mei	"	"	321	1 419	21 395	94 486	18 505	. . . .	1 576	30 942
Juni	"	"	305	1 415	22 102	92 421	17 102	. . . .	1 561	30 625
Juli	"	"	376	1 578	23 623	101 221	18 735	. . . .	1 704	33 482
Augustus	"	"	354	1 523	23 109	101 956	19 117	. . . .	1 698	33 389
September	"	"	323	1 348	21 485	95 592	19 202	. . . .	1 589	31 253
October	"	"	333	1 405	21 922	95 905	20 883	. . . .	1 614	31 649
November	"	"	273	1 224	19 502	89 786	19 223	. . . .	1 479	29 007
December	"	"	385	1 545	21 185	96 956	19 139	. . . .	1 614	31 708
Totalen	"	"	5 008	20 329	270 840	1 149 371	225 977	. . . .	19 682	f 386 754
Over de zeven voorafgegane jaren waren de totalen:										
in 1895 (pacht)	. . .	. . .	. . .	. . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	e) 19 764	e) f 366 699
in 1896 (regie)	"	"	71 403	136 821	266 179	173 480	"	. . . .	22 825	425 987
in 1897 (id.)	"	"	74 785	95 424	272 941	459 436	"	. . . .	24 173	453 476
in 1898 (id.)	"	"	74 990	79 438	301 869	463 803	"	. . . .	24 021	451 328
in 1899 (id.)	"	"	59 824	74 292	356 431	503 598	"	. . . .	23 357	430 471
in 1900 (id.)	"	"	26 166	59 437	449 485	844 144	45 698	. . . .	23 903	451 614
in 1901 (id.)	"	"	12 424	31 388	345 018	1 056 454	132 885	. . . .	21 253	408 628
Madioen.										
1902.										
Januari	4	37	370	3 539	8 478	122 765	194 974	220 482	3 341	f 65 107
Februari	10	22	389	2 945	6 647	100 928	166 710	158 382	2 710	52 690
Maart	"	10	341	2 977	6 909	105 001	185 809	158 470	2 839	55 161
April	"	10	320	3 072	6 849	110 720	193 734	168 019	2 969	57 681
Mei	6	36	516	2 710	7 789	132 762	227 858	207 354	3 530	68 528
Juni	2	15	433	2 820	8 323	139 507	242 348	232 006	3 746	72 896
Juli	7	41	522	3 082	10 549	168 806	267 632	254 891	4 320	83 973
Augustus	8	30	457	3 462	10 651	160 093	260 815	227 272	4 117	79 936
September	3	11	499	3 187	11 826	158 724	263 275	213 579	4 078	79 095
October	3	39	500	3 269	10 749	152 244	260 286	200 748	3 945	76 475
November	3	28	402	3 181	9 548	135 994	239 606	183 371	3 578	69 365
December	4	11	373	3 199	7 967	121 089	230 589	181 848	3 341	64 837
Totalen	50	290	5 122	37 443	106 285	1 608 633	2 733 636	2 406 422	42 514	f 825 744
Over de zeven voorafgegane jaren waren de totalen:										
in 1895 t/m 1899 gemiddeld per jaar (pacht)	. . .	. . .	. . .	. . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	e) 57 001	(Niet opgegeven.)
in 1900 (pacht)	. . .	. . .	. . .	. . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	e) 53 866	e) f 1 053 161
in 1901 (regie)	188	596	7 167	46 152	127 666	1 879 530	2 281 509	3 822 436	48 945	957 424

MAANDEN.	DEBIET. Verdeeling der verkochte hoeveelheid naar gelang van de grootte der tubes (voor tjandoe) en der capsules (voor tikee). mata tjandoe. 50	25	$12^1/_2$	5	2	1	$^1/_2$	gelengs tikee ($^1/_3$ mata). *a*)	Totaal debiet (in thails). *b*)	GELDELIJKE OPBRENGST (bruto). *b*)
Kediri.										
1902.										
Januari	2	„	547	1 525	7 802	120 233	228 486	1 514 468	7 695	f 158 798
Februari	„	„	509	1 298	6 582	100 443	213 905	1 213 963	6 381	131 551
Maart	„	„	531	1 385	7 362	100 152	231 340	1 289 242	6 739	138 969
April	„	„	537	1 382	7 197	93 203	214 469	1 322 373	6 692	138 183
Mei	„	„	483	1 401	7 760	91 951	223 634	1 499 886	7 323	151 377
Juni	„	„	467	1 196	9 041	96 428	231 273	1 712 672	8 129	168 182
Juli	„	„	459	1 407	10 724	115 442	255 182	1 824 689	8 855	183 044
Augustus	„	„	563	1 455	11 828	117 247	254 537	1 743 081	8 635	178 361
September	„	„	513	1 574	12 048	113 229	239 107	1 650 244	8 212	169 573
October	„	„	477	1 678	11 162	108 695	236 239	1 557 758	7 827	161 570
November	„	„	494	1 364	9 326	96 097	214 251	7 373 364	6 927	142 959
December	„	„	483	1 386	8 953	89 179	209 660	1 303 991	6 595	136 107
Totalen	2	„	6 063	17 051	109 785	1 242 299	2 752 083	18 005 731	90 010	f 1 858 674
Over de zeven voorafgegane jaren waren de totalen:										
in 1895 t/m 1899 (pacht)	. . .	. . .	. . .	. . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	*e*) 126 948	(Niet opgegeven.)
in 1900 (pacht)	. . .	. . .	. . .	. . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	*e*) 109 088	*e*) f 2 223 227
in 1901 (regie)	123	165	7 172	31 792	142 808	1 411 479	2 747 282	21 163 446	103 840	2 145 616
Madoera.										
1902.										
Januari	25	59	93	„	2 262	50 200	8 337	. . . .	628	f 12 446
Februari	32	74	122	„	2 076	43 735	9 410	. . . .	576	11 419
Maart	32	93	107	9	2 476	46 103	11 698	. . . .	622	12 344
April	26	63	116	206	2 244	42 040	13 395	. . . .	586	11 633
Mei	21	31	96	280	2 548	43 801	15 304	. . . .	610	12 096
Juni	18	26	89	204	2 687	42 560	15 427	. . . .	593	11 770
Juli	18	41	70	161	2 399	45 388	16 335	. . . .	620	12 289
Augustus	24	37	74	213	2 138	44 301	16 798	. . . .	611	12 126
September	21	52	49	201	2 045	43 526	17 549	. . . .	604	11 984
October	24	53	60	250	1 976	46 634	18 283	. . . .	643	12 767
November	20	45	43	215	1 809	44 068	17 769	. . . .	603	11 986
December	22	29	51	226	1 644	40 086	16 689	. . . .	553	10 995
Totalen	283	603	970	1 965	26 304	532 442	176 994	. . . .	7 249	f 143 855
Over de negen voorafgegane jaren waren de totalen:										
in 1893 (pacht)	. . .	. . .	. . .	. . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	*e*) 16 581	*e*) f 254 337
in 1894 Jan./Aug. (pacht)	. . .	. . .	. . .	. . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	*e*) 10 610	*e*) f 161 410
Sept./Dec. (regie)	2 230	1 401	1 902	1 935	21 794	325 499	2 115	. . . .	5 496 — 16 106	91 835 — 253 245
in 1895 (regie)	6 125	3 886	6 280	1 170	46 644	1 039 883	2 803	. . . .	16 223	271 224
in 1896 (id.)	4 203	3 127	5 521	111	43 029	996 571	528	. . . .	14 408	243 637
in 1897 (id.)	2 915	2 741	2 631	„	22 202	847 546	50	. . . .	11 391	193 638
in 1898 (id.)	2 993	3 293	2 793	„	26 641	832 569	„	. . . .	11 527	195 408
in 1899 (id.)	3 350	3 176	2 472	„	39 110	793 015	„	. . . .	11 490	193 763
in 1900 (id.)	1 782	2 514	2 763	„	39 535	712 085	18 744	. . . .	9 870	172 790
in 1901 (id.)	1 724	1 806	2 077	„	28 156	675 572	86 434	. . . .	9 325	163 525

MAANDEN.	DEBIET.									GELDELIJKE OPBRENGST (bruto). b)
	Verdeeling der verkochte hoeveelheid naar gelang van de grootte der tubes (voor tjandoe) en der capsules (voor tikee).								Totaal debiet (in thails). b)	
	50	25	12½	5	2	1	½	gelengs tikee (⅓ mata). a)		
	mata tjandoe.									
Lampongsche Districten. *d)*										
1902.										
Januari	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
Februari	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
Maart	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
April	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
Mei	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
Juni	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
Juli	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
Augustus	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
September	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
October	18	31	81	568	1 680	4 309	1 952	. . . .	142	f 3 408
November	13	41	116	575	1 765	5 343	3 027	. . . .	164	3 951
December	16	33	184	519	1 998	5 541	3 242	. . . .	177	4 252
Totalen	47	105	381	1 662	5 443	15 193	8 221	. . . .	483	f 11 611
Over vorige jaren zijn de cijfers begrepen in die voor Batavia opgegeven.										
Lombok. *g)*										
1902.										
Januari	97	281	6 428	9 306	3 604	304	„	. . . .	1 463	f 5 706
Februari	104	307	5 205	9 112	2 884	361	„	. . . .	1 296	5 092
Maart	93	232	6 690	9 605	3 591	435	„	. . . .	1 497	5 881
April	111	265	4 926	8 526	3 887	288	„	. . . .	1 244	4 882
Mei	118	327	5 489	8 403	4 857	276	„	. . . .	1 347	5 282
Juni	112	303	5 249	7 573	5 728	268	„	. . . .	1 284	5 042
Juli	132	392	5 265	8 783	6 656	396	„	. . . .	1 398	5 488
Augustus	126	363	5 927	8 868	5 609	154	„	. . . .	1 452	5 696
September	70	371	5 812	9 457	5 437	204	„	. . . .	1 438	5 658
October	55	315	7 285	9 161	5 356	206	„	. . . .	1 584	6 241
November	62	307	6 287	9 643	5 313	172	„	. . . .	1 484	5 836
December	95	407	5 126	9 542	5 757	386	„	. . . .	1 386	5 434
Totalen	1 175	3 870	69 689	107 979	58 679	3 450	„	. . . .	16 873	f 66 238
Over de vijf voorafgegane jaren waren de totalen:										
1897 (April t/m Dec.)	2 202	3 719	20 277	90 152	29 933	19 446	„	. . . .	9 866	f 28 621
1898	1 806	3 097	47 216	152 792	23 358	7 324	„	. . . .	15 759	45 841
1899	1 523	2 468	64 204	124 286	30 686	6 947	„	. . . .	16 301	49 823
1900	1 652	3 647	63 509	111 624	33 689	3 557	„	. . . .	15 969	54 840
1901	1 459	3 892	71 564	107 454	40 382	3 553	„	. . . .	16 863	57 810

g) Op Lombok is aan de inheemsche bevolking (Sasaks en Baliërs) het opiumverbruik ontzegd. Aldaar bepaalt zich dan ook de verkoop enkel tot de plaatsen Ampenan en Laboean Hadji en tot zoodanige nabij de kust gelegen nederzettingen van vreemde oosterlingen als daartoe door den Gouverneur-Generaal zijn of worden aangewezen.

RECAPITULATIE.

MAANDEN.	DEBIET.									GELDELIJKE OPBRENGST (bruto). b)
	Verdeeling der verkochte hoeveelheid naar gelang van de grootte der tubes (voor tjandoe) en der capsules (voor tikee).								Totaal debiet (in thails). b)	
	50	25	12½	5	2	1	½	gelengs tikee (⅓ mata). a)		
	mata tjandoe.									
GEWESTEN.										
Bantam	9	29	66	399	928	4 615	5 706	. . . . .	133	f 3 233
Batavia	677	927	1 429	13 641	60 187	410 833	660 951	. . . . .	10 047	247 356
Preanger Regentschappen	229	272	378	1 257	3 751	23 882	15 239	. . . . .	683	16 017
Semarang	1 872	16 060	30 769	115 335	745 995	4 792 726	7 301 093	1 176 465	117 839	2 248 924
Rembang	28 662	„	1 872	12 725	85 478	1 415 718	1 945 719	314 677	41 845	754 757
Soerabaja	1 292	3 825	48 364	20 347	740 617	3 334 634	2 936 731	2 067 268	78 399	1 460 217
Pasoeroean	319	26 777	5 287	5 978	99 230	1 174 321	1 156 444	5 401 060	45 329	963 557
Besoeki	„	„	5 008	20 329	270 840	1 149 371	225 977	. . . . .	19 682	386 754
Madioen	50	290	5 122	37 443	106 285	1 608 633	2 733 636	2 406 422	42 514	825 744
Kediri	2	„	6 063	17 051	109 785	1 242 299	2 752 083	18 005 731	90 010	1 858 674
Madoera	283	603	970	1 965	26 304	532 442	176 994	. . . . .	7 249	143 855
Totaal Java en Madoera	33 395	48 783	105 328	246 470	2 249 400	15 689 474	19 910 573	29 371 623	453 730	f 8 909 088
Lampongsche Districten	47	105	381	1 662	5 443	15 193	8 221	. . . . .	483	11 611
Lombok	1 175	3 870	69 689	107 979	58 679	3 450	„	. . . . .	16 873	66 238
Totalen-generaal. .	34 617	52 758	175 398	356 111	2 313 522	15 708 117	19 918 794	29 371 623	471 086	f 8 986 937

II. Overzicht van de baten en

OMSCHRIJVING.	Bantam.	Batavia.	Preanger-Regentschappen	Semarang.	Rembang.	Soerabaja.
BATEN.						
Bruto opbrengst van het debiet	f 3 233	f 247 356	f 16 017	f 2 248 924	f 754 757	f 1 460 217
LASTEN.						
Zelfkosten van het verkochte opium *h*).	f 266	f 20 096	f 1 366	f 235 678	f 83 690	f 156 798
Inkoop van djitjing, na aftrek van de waarde, waarvoor deze overblijfselen van gerookt opium als ruwe grondstof bij de fabriek zijn ingenomen *i*)	79	29 763	1 215	79 445	3 777	66 417
Uitgaven op het terrein voor de exploitatie *k*)	454	19 329	2 128	179 070	67 973	115 755
Idem voor versterking en betere betaling der politie en voor bestrijding van den opiumsluikhandel *l*)	135	11 468	2 250	81 584	22 210	61 138
Idem voor gedrukten en voor transport van opium van de fabriek naar het regieterrein en omgekeerd van ledige doozen, kisten en djitjing van het regieterrein naar de fabriek, zoomede voor de heen- en weerzending van stukken van overtuiging *m*)	11	1 165	79	13 669	4 854	9 094
	945	81 821	7 038	589 446	182 504	409 202
Voordeelig verschil tusschen baten en lasten *n*)	f 2 288	f 165 535	f 8 979	f 1 659 478	f 572 253	f 1 051 015

h) Daar de uitgaven, welke voor de fabriek zijn gedaan, bezwaarlijk zijn te specificeeren en ook niet op elk der gewesten in dezelfde mate drukken, heeft men zich er toe bepaald onder de voor elk gewest gedane uitgaven het bedrag op te brengen, waarop de verkochte hoeveelheid tjandoe den lande kwam te staan, zijnde voor 1902 gemiddeld f 2 per thail (verpakt in tubes of als gelengs tikee).

i) Aangezien de waarde, waarvoor de djitjing bij de fabriek is ingenomen, niet voor elk gewest afzonderlijk is opgegeven, heeft men het bedrag daarvan (f 19 176) over de tien regie-gewesten en over Lombok, Bantam en de Preanger Regentschappen verdeeld, wat de gewesten op Java en Madoera, zoomede de Lampongsche Districten betreft, naar verhouding van de hoeveelheden ingekochte djitjing, terwijl voor Lombok het werkelijke bedrag is opgebracht. Die hoeveelheden beliepen (afgerond in thails) in Semarang 10 079, in Rembang 479, in Madioen 330, in Kediri 2149, in Soerabaja 8426, in Pasoeroean 3614, in Besoeki 1677, in Madoera 352, in Lombok 136, in Batavia 3776, in de Lampongsche Districten 98, in Bantam 10 en in de Preanger Regentschappen 154, alzoo in het geheel 31 280 thail, waarvoor aan de inleveraars betaald is respectievelijk f 85 664, f 3593, f 3137, f 21 460, f 58 980, f 36 141, f 12 570, f 2639, f 211, f 37 765, f 982, f 96 en f 1542, dus in totaal f 264 789.

k) Deze post was te splitsen als volgt: wegens traktementen, huishuurindemniteiten en reiskosten van de controleurs voor de regie f 57 235, wegens traktementen van de depôthouders, toelage voor het beheer van de bewaarplaatsen te Ampenan en te Telok Betoeng, benevens traktementen der assistent-collecteurs

lasten der opiumregie over 1902.

Pasoeroean.	Besoeki.	Madioen.	Kediri.	Madoera.	Lampongsche Districten.	Lombok.	Totalen.
f 963 557	f 386 754	f 825 744	f 1 858 674	f 143 855	f 11 611	f 66 238	f 8 986 937
f 90 658	f 39 364	f 85 028	f 180 020	f 14 498	f 964	f 33 746	f 942 172
28 484	13 219	2 601	16 939	2 774	772	128	245 613
78 291	40 097	86 515	142 220	23 355	1 378	3 330	759 895
88 033	38 334	28 430	29 502	35 140	300	3 720	402 244
5 258	2 283	4 932	10 441	842	56	1 957	54 641
290 724	133 297	207 506	379 122	76 609	3 470	42 881	2 404 565
f 672 833	f 253 457	f 618 238	f 1 479 552	f 67 246	f 8 141	f 23 357	f 6 582 372

en der mantri's voor den verkoop f 372 986, wegens tegemoetkoming in buitengewoon hooge uitgaven voor levensonderhoud en toelagen aan mantri's voor den verkoop f 900, wegens kosten van helpers en wakers f 151 890, wegens huur en onderhoud van gebouwen f 118 153, wegens schrijfbehoeften, pakmateriaal en dergelijke voor de depôts en verkoopplaatsen, en voor de kassen der assistent-collecteurs f 7691, wegens onderhoud van inventarisgoederen f 222 en wegens transportkosten van opium, djitjing, geld, enz. f 50 818.

l) Deze post was te splitsen als volgt: wegens traktementen voor schouten, opzieners, mantri's-politie en oppassers, met welk personeel de politie versterkt is, en voor Lombok van een pembakel, een djoeroemoedi en matrozen f 329 319, wegens betere betaling van de reeds in dienst zijnde politie-oppassers f 15 124, wegens tegemoetkoming in buitengewoon hooge uitgaven voor levensonderhoud aan op afgelegen plaatsen gevestigde mantri's en oppassers der politie en dergelijken f 11 678 en voor de bestrijding van den sluikhandel in opium f 46 123.

m) Hoeveel van het bedrag van f 54 641 ten laste kwam van elk der regiegewesten op Java en Madoera, op Lombok en in de Lampongsche Districten, is niet met juistheid op te geven. Men heeft dus dit bedrag verdeeld naar verhouding van het aantal thails bereid opium, dat in elk der regieterreinen is verkocht.

n) Opgemerkt dient te worden, dat onder de lasten, wat de kosten van het bij de opiumregie in dienst zijnde personeel betreft, niet in aanmerking zijn genomen verlofstraktementen, overtochtskosten, enz.

III. Statistiek betreffende de in 1901 en 1902 in het regiegebied, zoomede in de verboden kringen *o*) van dat gebied gedane opiumaanhalingen.

GEWESTEN.	Aantal in overtreding bevonden personen.	Aanhalingen van *ruw* opium.		Aanhalingen van *bereid* opium.				Totaal der aanhalingen (het bereid opium herleid tot het gewicht in ruwen staat in de verhouding van 1 tot 2).	
				Opium van de regie afkomstig.		Ander opium.			
		Getal aanhalingen.	Aangehaalde hoeveelheden (in thails).	Getal aanhalingen.	Aangehaalde hoeveelheden (in thails).	Getal aanhalingen.	Aangehaalde hoeveelheden (in thails).	Getal aanhalingen.	Aangehaalde hoeveelheden (in thails).
1901.									
Soerabaja . . .	82	"	"	87	5.9807	5	129.1000	92	270.1614
Pasoeroean . .	4	"	"	3	0.3333	"	"	3	*p*) 0.6666
Besoeki . . .	17	1	0.50	7	2.0265	13	386.4800	21	*p*) 777.5130
Madioen . . .	37	"	"	38	0.9430	6	0.0900	44	2.0660
Kediri	115	"	"	115	1.7996	"	"	115	3.5992
Madoera . . .	2	"	"	5	0.3250	"	"	5	0.6500
Lombok . . .	46	1	40.00	49	39.6765	2	15.9750	52	*p*) 150.6430
Totalen . .	303	2	40.50	304	51.0846	26	531.6450	332	*p*) 1205.2992
1902.									
Bantam . . .	11	"	"	1	0.5000	14	31.5250	15	64.0500
Batavia . . .	110	"	"	33	1.0150	107	253.5650	140	509.1600
Preanger Regentschappen.	50	"	"	1	0.0250	52	21.4850	53	43.0200
Semarang. . .	226	2	755.96	190	4.7500	114	1038.6200	306	2842.7000
Rembang . . .	31	"	"	38	2.0550	15	49.5050	53	103.1200
Soerabaja . . .	71	1	38	66	1.5250	11	411.5050	78	864.0600
Pasoeroean . .	22	"	"	25	1.6100	3	13.5400	28	30.3000
Besoeki . . .	15	"	"	12	0.4250	9	36.1250	21	73.1000
Madioen . . .	18	"	"	21	0.4800	1	0.0100	22	0.9800
Kediri	25	"	"	29	1.1750	"	"	29	2.3500
Madoera . . .	9	"	"	12	1.2510	"	"	12	2.5020
Lampongsche Districten . .	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Lombok . . .	78	"	"	69	35.7500	14	10.1350	83	91.7700
Totalen . .	666	3	793.96	497	50.5610	340	1866.0150	840	4627.1120

o) Bedoelde kringen zijn (daaronder niet begrepen Bantam, de Preanger Regentschappen en Batavia): in Soerabaja het eiland Bawean, in Pasoeroean de districten Tengger der afd. Pasoeroean, Tengger der afd. Probolinggo (slechts gedeeltelijk; zie Ind. St. 1901 n°. 111), Kendangan en Gading en in Besoeki de districten Wonosari en Wringin en het eiland Lombok, voor zoover daar de regie niet werkt. Tegen 3 in 1901 (2 in Pasoeroean en 1 in Soerabaja), kwamen in 1902 in gemelde streken 12 aanhalingen voor (1 in Besoeki, 3 in Pasoeroean en 8 op Lombok) waarbij bijna $4^1/_4$ thail bereid opium werd aangehaald. In de Preanger Regentschappen, Bantam en Batavia hadden in de laatste 3 maanden van 1902 respectievelijk 20, 2 en 18 overtredingen plaats, waarbij in totaal $34^1/_2$ thail opium werd aangehaald.

p) Verbeterde opgaaf.

Bijlage FF.

(Zie hoofdstuk M, afd. I, § 4, van het verslag.)

OVERZICHT

betreffende de opbrengst in 1902 van verschillende

NIET-VERPACHTE MIDDELEN

onder beheer van het

DEPARTEMENT VAN FINANCIËN.

I. IN- EN UITVOERRECHTEN EN

a. Opbrengst aan in- of uitvoerrecht, voor zooveel betreft de voornaamste daar

OMSCHRIJVING DER GOEDEREN. *a)*	Gouvernements-tolgebied waar de					
	I. Java en Madoera.		II. Sumatra's Westkust, Benkoelen, Lampongsche Distr., Palembang (uitgezonderd Djambi), Banka, Billiton, Westerafd. Borneo en Zuider- en Oosterafd. Borneo. *b)*		III. Oostkust van Sumatra.	
	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.
INVOER						
Aardewerk (gebakken) en porcelein	f 87 182	f 64 390	f 21 168	f 21 993	f 8 106	f 8 104
Bier	51 818	53 532	12 393	16 092	36 518	35 838
Boter	151 319	151 349	9 889	11 488	10 581	10 197
Brandewijn	125 052	156 566	8 260	9 644	13 671	11 794
Drogerijen en medicijnen	73 710	82 941	14 526	14 507	13 017	14 751
Eetwaren (voor zooveel in de handelsverslagen onder dit hoofd genoemd, doch „Boter", „Melk", „Visch" en „Vleesch" uitgezonderd)	537 714	559 784	142 305	153 103	170 277	150 699
Gambir	522 383	452 520	12 254	12 707	623	303
Garens	143 435	159 924	23 749	26 322	12 109	14 619
Gedistilleerd (voor zooveel in de handelsverslagen onder dit hoofd genoemd, doch „Brandewijn", „Jenever", „Likeuren" en „Reukwerken" uitgezonderd).	56 242	59 045	4 356	4 234	12 644	7 527
Glas en glaswerk	70 415	59 600	12 733	10 541	8 436	7 885
IJzer- en staalwerk	130 051	111 562	34 244	26 952	18 138	20 398
Jenever	514 017	529 834	66 574	54 537	26 162	21 002
Kleederen	106 379	101 202	60 381	64 380	47 185	45 179
Kramerij	138 367	121 355	37 387	39 405	16 795	15 426
Likeuren	56 217	63 019	4 968	3 749	3 181	3 529
Lucifers	77 854	65 799	13 982	9 914	6 867	7 080
Manufacturen	2 009 561	1 858 838	361 428	346 380	122 105	116 330
Meel	176 510	151 062	29 795	37 468	29 563	33 128
Melk	48 421	59 825	9 822	8 618	6 076	5 871
Meubelen	50 293	39 990	6 910	6 781	9 168	6 918
Mineraalwater	37 795	44 626	1 879	2 873	7 082	6 152
Modewaren	93 245	91 921	31 352	31 764	13 311	14 458
Opium	204	143	45 499	38 711	269 305	259 428
Papier, schrijf- en teekenbehoeften	153 715	160 222	24 932	26 722	36 243	34 429
Petroleum	168 119	80 914	9 147	6 293	1 357	1 079
Reukwerken met gedistilleerd bereid	76 275	70 784	11 557	8 668	4 884	4 622
Suiker	1 478	1 508	2 466	3 590	40 400	44 825
Sigaren	106 895	100 952	15 434	14 854	11 482	12 771
Tabak	53 887	60 281	38 962	40 706	38 247	39 443
Thee	283 107	297 375	25 562	28 371	41 563	43 339
Visch	557 709	504 273	41 514	42 228	23 844	27 267
Vleesch	59 646	53 710	3 530	3 523	4 007	3 609
Vuurwerk	46 078	39 514	10 980	10 417	6 118	5 861
Was	39 493	69 560	583	495	193	148
Wijn	122 961	117 481	13 959	14 735	41 138	31 001
Zout	533	1 135	68 058	68 562	139 987	135 657
Andere artikelen	337 597	326 021	77 229	76 881	117 827	116 654
Totalen	f 7 265 587	f 6 922 557	f 1 309 787	f 1 298 208	f 1 368 210	f 1 317 331
Af: terugbetalingen	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .
Zuiver ontvangen	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .
UITVOER						
Getah	„	„	f 123 544	f 86 687	f 82 777	f 80 323
Gomsoorten	„	„	75 872	74 955	1 767	116
Huiden	f 49 832	f 47 877	3 896	3 852	272	302
Koffie	209 091	5 017	29 193	809	18 136	20 279
Rotting	„	„	73 238	75 532	25 827	19 494
Tabak	237 894	269 116	3 550	2 538	178 190	200 779
Tin	156 369	141 017	31 727	36 726	7	7
Andere artikelen	59 209	10 297	11 137	13 037	2 332	3 365
Totalen	f 712 395	f 473 324	f 352 157	f 294 136	f 309 308	f 324 665
Af: terugbetalingen	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .
Zuiver ontvangen	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .

a) Alleen die categorieën van goederen zijn afzonderlijk genoemd, welke in beide jaren, of in één der beide jaren, elk *in totaal* meer dan f 50 000 aan in- of uitvoerrecht opbrachten.

EN ACCIJNZEN.

daaraan onderworpen artikelen over elk der jaren 1901 *en* 1902.

de *algemeene* tarieven werken.								Gouv.-tolgebied waar een speciaal tarief werkt.		Totalen.	
IV. Afdeeling Indragiri (res. Riouw).		V. Afdeeling Lombok (res. Bali en Lombok).		VI. Menado, zoomede het tot de res. Ternate behoorende landschap Banggaai.		VII. Afdeeling Groot-Atjèh, met uitzondering van het eiland Wè.		Landschap Djambi (res. Palembang).			
1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.
RECHTEN.											
f 673	f 741	f 880	f 990	f 2 897	f 2 853	f 475	f 1 108	f 427	f 518	f 121 808	f 100 697
146	81	346	425	3 570	2 639	4 835	7 419	31	585	109 657	116 611
22	36	52	62	1 680	1 170	2 656	2 695	45	51	176 244	177 048
771	1 139	142	235	1 295	1 656	116	686	113	211	149 420	181 931
189	192	72	73	786	787	921	1 155	21	138	103 242	114 544
5 722	7 179	2 188	2 767	9 752	11 278	26 817	26 423	1 939	4 856	896 714	916 089
177	399	11 774	9 902	11 033	13 111	20	131	70	57	558 334	489 130
1 256	462	1 797	1 862	6 803	6 348	432	1 136	535	719	190 116	211 392
966	635	2	35	1 324	795	157	486	18	8	75 709	72 765
248	275	304	347	1 451	1 343	897	1 483	41	114	94 525	81 588
516	516	142	736	3 705	4 353	1 743	2 749	502	582	189 541	167 848
44	68	1 228	636	996	1 911	6 642	5 216	161	209	615 824	613 413
1 927	1 805	694	1 302	7 102	12 756	5 280	5 146	406	1 165	229 354	232 935
919	713	339	354	2 638	3 212	3 242	3 524	494	827	200 181	184 816
3	„	137	296	356	374	278	556	15	6	65 175	71 529
90	133	369	491	826	1 380	733	1 125	542	696	101 263	86 618
7 670	8 045	23 982	25 573	58 532	60 925	22 295	29 906	5 542	8 613	2 611 115	2 454 610
213	257	96	135	3 162	4 674	6 002	5 205	736	972	246 077	232 914
37	59	80	2	1 107	958	2 903	2 105	63	260	68 509	77 698
143	77	138	84	1 586	886	949	1 284	52	70	69 149	56 090
69	170	84	21	994	546	787	1 489	172	495	48 862	56 372
336	545	512	625	3 292	2 398	1 932	4 342	11	2	143 991	146 055
2 972	5 028	„	„	2 349	1 870	„	„	„	„	320 329	305 180
399	507	211	171	2 007	2 179	3 067	3 722	105	185	220 679	228 137
384	426	248	290	2 497	2 516	477	238	2 086	2 331	184 315	94 087
27	35	340	267	1 671	1 991	730	1 534	9	24	95 493	87 925
3 244	3 936	18	25	337	349	8 473	8 305	1 413	2 853	57 529	65 391
38	100	278	298	1 319	1 807	5 650	5 543	105	232	141 201	136 557
2 792	2 799	180	156	867	1 254	6 030	7 031	535	1 175	141 500	152 845
372	526	147	121	1 813	2 636	1 920	2 222	191	384	354 675	374 968
320	527	51	134	282	232	4 810	4 995	314	388	628 844	580 044
26	6	126	45	626	344	1 457	1 899	„	„	69 418	63 136
26	49	93	121	323	752	555	745	62	63	64 235	57 522
„	3	„	„	„	„	3	8	„	„	40 272	70 214
158	125	235	166	13 215	7 312	5 685	7 630	74	103	197 425	178 553
6 345	9 038	15 803	22 762	17 525	23 386	2 196	2 229	3 415	3 341	253 862	266 110
1 668	3 100	2 189	2 603	12 799	21 077	13 526	15 946	10 648	17 967	573 483	580 249
f 40 908	f 49 732	f 65 777	f 74 112	f 182 517	f 204 052	f 144 391	f 167 416	f 30 893	f 50 200	f 10 408 070	f 10 083 608
. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	7 851	10 337
. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	f 10 400 219	f 10 073 271
RECHTEN.											
f 17 323	f 18 007	„	„	„	„	f 896	f 1 074	f 10 684	f 9 473	f 235 224	f 195 654
68	100	„	„	„	„	1	12	2 011	25	79 719	75 217
57	75	f 1 379	f 1 280	f 382	f 485	334	1 145	444	756	56 596	55 772
18	„	„	„	2 077	353	558	1 223	„	„	259 073	27 681
5 903	6 426	„	„	„	„	„	„	1 747	2 492	106 715	103 944
„	„	„	„	„	„	381	444	„	„	420 015	472 877
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	188 103	177 750
37 153	44 292	„	„	194	112	6 189	1 941	689	1 368	116 903	74 412
f 60 522	f 68 999	f 1 379	f 1 280	f 2 653	f 950	f 8 359	f 5 839	f 15 575	f 14 114	f 1 462 348	f 1 183 307
. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	5 442	3 388
. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	f 1 456 906	f 1 179 919

b) Wat dit laatste gewest betreft, maken de havens in inlandsche staten nog geen deel uit van het gouvernements-tolgebied.

b. Opgaven over 1902 *van de ontvangsten per kantoor.*

GEWESTEN.	KANTOREN van ONTVANGST. c)	IN- EN UITVOERRECHTEN, enz.				ACCIJNZEN.				
		Invoer-rechten.	Uitvoer-rechten.	Pakhuis-huur.	Totaal.	Accijns op inlandsch gedis-tilleerd.	Accijns op tabak.	Accijns op petroleum.	Accijns op lucifers.	Totaal.
	JAVA EN MADOERA.									
Bantam	Bantam	f 7	„	„	f 7	„	„	„	„	„
	Anjer	39	„	„	39	„	„	f 26	„	f 26
Batavia	Batavia	111 649	f 156 363	f 3 903	271 915	f 79 490	f 1 489	372 750	f 52 552	506 281
	Tandjoeng Priok	1 991 095	585	9 078	2 000 758	9 374	„	„	113 205	122 579
Cheribon	Cheribon	349 278	42	207	349 527	7 178	213	54 492	48 444	110 327
	Indramajoe	449	„	„	449	„	„	5 535	„	5 535
Pekalongan	Tegal	22 026	237	41	22 304	19 736	292	6 673	4 086	30 787
	Pekalongan	8 873	613	28	9 514	26 456	„	4 808	5 918	37 182
Semarang	Semarang	2 039 560	93 769	7 152	2 140 481	4 380	14 880	475 827	298 302	793 389
	Djoewana	12	„	„	12	„	35	„	„	35
Rembang	*Tjepoe	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	„	„	937 822	„	937 822
Soerabaja	Soerabaja	2 314 329	56 282	27 763	2 398 374	25 396	1 681	1 003 997	410 253	1 441 327
	Grisee	113	3 133	„	3 246	„	540	119	442	1 101
	Bawean	1 433	„	„	1 433	„	„	97	41	138
Pasoeroean	Pasoeroean	8 372	2 505	13	10 890	„	„	7 616	„	7 616
	Probolinggo	4 274	47 471	12	51 757	„	„	7 172	„	7 172
	Kraksaän	„	„	„	„	1 213	„	„	„	1 213
Besoeki	Besoeki	149	1	„	150	„	„	„	„	„
	Panaroekan	10 681	101 270	89	112 040	„	„	„	„	„
	Banjoewangi	4 585	23	„	4 608	„	„	2	1 319	1 321
Banjoemas	Tjilatjap	41 982	8 805	94	50 881	„	„	53 822	8 562	62 384
Kedoe	*Keboemen	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	822	„	„	„	822
Madoera	Soemenep	804	1	„	805	„	„	„	110	110
	Boeader	2 687	9	„	2 696	„	„	„	609	609
	Kamal	179	621	„	800	„	„	„	„	„
	Sampang	„	3	„	3	„	„	„	„	„
	Sapeken	1 290	9	„	1 299	„	„	312	75	387
	Sapoedi	202	„	„	202	„	27	28	1	56
	Totalen voor Java en Madoera.	f6 914 068	f 471 742	f 48 380	f 7 434 190	f 174 045	f 19 157	f2 931 098	f 943 919	f 4 068 219
	Over 1901 waren de cijfers	7 259 885	712 293	47 221	8 019 399	170 948	17 916	3 748 387	1 028 238	4 965 489

c) De niet genoemde kantoren hadden geen ontvangsten aan te wijzen. De met een * aangeduide plaatsen worden hier genoemd uitsluitend in verband met de heffing van den accijns op gedistilleerd, petroleum en lucifers.

GEWESTEN.	KANTOREN VAN ONTVANGST. c)	IN- EN UITVOERRECHTEN, enz.				ACCIJNZEN.				
		Invoer-rechten.	Uitvoer-rechten.	Pakhuis-huur.	Totaal.	Accijns op inlandsch gedis-tilleerd.	Accijns op tabak.	Accijns op petroleum.	Accijns op lucifers.	Totaal.
					BUITENBEZITTINGEN.					
Sumatra's Westkust. .	Emmahaven	f 393 955	f 36 829	f 2 933	f 433 717	. . . .	. . . .	f 105 046	f 42 542	f 147 588
	Padang	5 127	1 506	„	6 633	. . . .	. . . .	„	„	„
	Siboga	78 440	18 268	2	96 710	. . . .	. . . .	154	10 207	10 361
	Baros	10 813	11 655	4	22 472	. . . .	. . . .	18	1 343	1 361
	Singkel	12 937	4 720	„	17 657	. . . .	. . . .	494	511	1 005
	Priaman	1 530	283	„	1 813	. . . .	. . . .	„	3 023	3 023
	Air Bangis	301	242	„	543	. . . .	. . . .	5	1 072	1 077
	Natal	2 064	103	„	2 167	. . . .	. . . .	73	361	434
	Goenoeng Sitoli (Nias). . . .	6 456	74	„	6 530	. . . .	. . . .	531	454	985
	Poeloe Telo	1 360	730	„	2 090	. . . .	. . . .	9	185	194
Benkoelen	Benkoelen	20 803	2 569	132	23 504	. . . .	. . . .	„	639	639
	Kroë.	1 102	7 754	„	8 856	. . . .	. . . .	„	„	„
	Moko Moko	„	892	„	892	. . . .	. . . .	„	„	„
	Bintoehan.	„	3 448	„	3 448	. . . .	. . . .	„	„	„
Lampongsche Districten	Telok Betceng	10 334	2 218	6	12 558	. . . .	. . . .	„	2 945	2 945
	Kalianda	„	126	„	126	. . . .	. . . .	„	„	„
	Mengala	96	900	„	996	. . . .	. . . .	2	„	2
	Kota Agoeng	„	1 026	„	1 026	. . . .	. . . .	„	„	„
	Tjabang	„	887	„	887	. . . .	. . . .	„	„	„
Palembang	Palembang	274 634	54 178	123	328 935	. . . .	. . . .	128 056	33 867	161 923
	Bajoeng Lentjir	2 265	„	„	2 265	. . . .	. . . .	13 299	70	13 369
	Djambi.	50 200	14 114	2	64 316	. . . .	. . . .	„	„	„
Sumatra's Oostkust . .	Pelalawan (Poeloe Moeda). . .	14 835	6 624	„	21 459	. . . .	. . . .	1 054	69	1 123
	Siak Sri Indrapoera	30 943	24 753	2	55 698	. . . .	. . . .	1 076	1 825	2 901
	Bagan Api Api (Tanah Poeti) .	59 174	7 114	„	66 288	. . . .	. . . .	4 219	4 335	8 554
	Laboean Bilik (Panei)	5 061	7 586	„	12 647	. . . .	. . . .	125	432	557
	Soengei Djawi Djawi (Bila) . .	14 695	3 868	„	18 563	. . . .	. . . .	1 969	1 594	3 563
	Tandjoeng Balei (Asahan). . .	87 064	15 743	3	102 810	. . . .	. . . .	9 426	8 898	18 324
	Tandjoeng Tiram (Batoe Bahra).	27 097	7 828	„	34 925	. . . .	. . . .	3 219	3 532	6 751
	Tandjoeng	220	1 503	„	1 723	. . . .	. . . .	„	6	6
	Pagoerawan	5 773	4 909	„	10 682	. . . .	. . . .	64	938	1 002
	Bandar Kalipah (Padang) . .	27 978	4 746	„	32 724	. . . .	. . . .	140	3 348	3 488
	Tandjoeng Bringin (Bedagei). .	16 464	132	„	16 596	. . . .	. . . .	4 479	2 402	6 881
	Perbaoengan (Serdang)	6 833	48	„	6 881	. . . .	. . . .	592	2 265	2 857
	Kwaloe.	9 336	3 536	„	12 872	. . . .	. . . .	1 381	628	2 009
	Rantau Pandjang (Serdang) . .	10 214	151	„	10 365	. . . .	. . . .	1 020	1 823	2 843
	Belawan (Deli)	832 109	194 738	3 354	1 030 201	. . . .	. . . .	46 891	54 384	101 275
	Tandjoeng Poera (Langkat) . .	103 572	20 689	153	124 414	. . . .	. . . .	244 365	11 283	255 648
	Pangkalan Brandan (id) . . .	54 485	3 125	2	57 612	. . . .	. . . .	31 603	5 059	36 662
	Seroeweh (Tamiang)	10 451	15 865	„	26 316	. . . .	. . . .	415	1 348	1 763
Atjèh en onderh. . . .	Oelèë Lheuë	167 417	5 839	454	173 710	. . . .	. . . .	16 401	14 452	30 853

GEWESTEN.	KANTOREN van ONTVANGST. c)	In- en uitvoerrechten, enz.				Accijnzen.				
		Invoer-rechten.	Uitvoer-rechten.	Pakhuis-huur.	Totaal.	Accijns op inlandsch gedis-tilleerd.	Accijns op tabak.	Accijns op petroleum.	Accijns op lucifers.	Totaal.
Riouw en onderh. . . .	Ringat (Indragiri).	f 28 978	f 17 860	"	f 46 838	. . . .	. . . .	f 2 252	f 874	f 3 126
	Kota Baroe (Reteh)	5 259	7 074	"	12 333	. . . .	. . . .	398	46	444
	Kwala Gaoeng (Gaoeng) . . .	3 925	12 658	"	16 583	. . . .	. . . .	504	201	705
	Kwala Mandah (Mandah) . . .	4 250	17 653	"	21 903	. . . .	. . . .	554	147	701
	Soengei Goentoeng (Kateman) .	7 254	13 754	"	21 008	. . . .	. . . .	442	423	865
Banka.	Muntok	68 343	530	45	68 918	. . . .	. . . .	1 490	8 229	9 719
Billiton	Tandjceng Pandan	93 595	38 491	3	132 089	. . . .	. . . .	5 996	8 557	14 553
Westerafd. van Borneo.	Pontianak.	147 511	49 980	"	197 491	. . . .	f 8 239	37 920	10 536	56 695
	Sambas.	18 051	5 995	4	24 050	. . . .	976	4 647	309	5 932
	Singkawang	16 710	80	"	16 790	. . . .	1 265	3 635	866	5 766
	Ketapang (Matau).	976	881	"	1 857	. . . .	18	584	29	631
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo . .	Bandjermasin	130 080	47 403	545	178 028	. . . .	17 267	29 381	21 410	68 058
	Sampit	"	2 260	"	2 269	. . . .	40	"	"	40
Menado	Menado (Minahasa)	123 253	489	372	124 114	. . . .	. . . .	25 950	11 255	37 214
	Amoerang (id.)	3 868	"	10	3 878	. . . .	. . . .	1 325	446	1 771
	Ratah Totok (id.)	56	"	"	56	. . . .	. . . .	"	"	"
	Kwandang (Gorontalo)	379	4	"	383	. . . .	. . . .	94	35	129
	Taroena op Groot-Sangi (Sangi- en Talauer-eilanden)	7 749	100	2	7 851	. . . .	. . . .	2 571	104	2 675
	Oeloe op Siauw (id.).	3 272	62	"	3 334	. . . .	. . . .	1 420	95	1 515
	Liroeng op Salibaboe (id.). . .	290	"	"	290	. . . .	. . . .	144	35	179
	Kotaboena in Bolang Mongondo (id.)	140	"	"	140	. . . .	. . . .	18	"	18
	Bolang Oeki (id.)	9	"	"	9	. . . .	. . . .	5	"	5
	Bwool (id.)	3 440	13	"	3 453	. . . .	. . . .	698	156	854
	Gorontalo.	49 099	221	89	49 409	. . . .	. . . .	8 755	5 348	14 103
	Mapane (Poso)	1 237	45	"	1 282	. . . .	. . . .	131	"	131
	Taliboi.	38	"	"	38	. . . .	. . . .	"	"	"
	Soemalata.	6 194	2	"	6 196	. . . .	. . . .	550	175	725
	Palehleh	3 592	14	"	3 606	. . . .	. . . .	390	71	461
Ternate	Banggaai.	1 405	"	"	1 405	. . . .	. . . .	153	19	172
Bali en Lombok . . .	Ampenan (Lombok)	50 486	916	2	51 404	. . . .	. . . .	863	6 807	7 670
	Laboean Hadji (id.)	23 626	364	137	24 127	. . . .	. . . .	2 265	1 225	3 490
	Totalen voor de buitenbezittingen.	f3 159 203	f 708 177	f 8 379	f 3 875 759	. . . .	27 805	f 749 270	f 293 238	f 1 070 313
	Over 1901 waren de cijfers .	3 140 334	744 613	7 530	3 892 477	. . . .	20 934	690 813	298 315	1 010 062

II. PERSONEELE BELASTING (voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden en voor vreemde oosterlingen.)

GEWESTEN EN LANDAARD DER AANGESLAGENEN.	1902. Aantal aangeslagenen.	1902. Aanslag naar den Isten grondslag (huurwaarde).	1902. Aanslag naar den IIden grondslag (voor Europeanen mobilair en rijtuigen; voor vreemde oosterlingen enkel mobilair).	1902. Te zamen.	1902. Door de toepassing van art. 8, laatste lid, der belastingverordening is het in de voorgaande kolom genoemde bedrag verminderd tot	1902. Aanslag naar den IIIden grondslag.	1902. Aanslag naar den IVden grondslag (rijtuigen van vreemde oosterlingen).	1902. Totaal van den aanslag.	1902. Vermindering in den aanslag ontstaan.	1902. Werkelijk te heffen bedrag.	1902. Te verhalen kosten van schatting.	1901. a) Totaal van den aanslag.	1901. a) Vermindering in den aanslag ontstaan.	1901. a) Werkelijk te heffen bedrag.
JAVA EN MADOERA.														
		guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.
Bantam.														
Europeanen	133	1 533,27	1 134,21^{5}	2 667.48^{5}	2 577,39^{5}	513,—	. . .	3 090,39^{5}	422.70	2 667,69^{5}	"	3 043,63	422,58^{5}	2 621,04^{5}
Vreemde oosterlingen.	236	822,05^{5}	503,65	1 325,70^{5}	1 261,61	244,—	558,—	2 063,61	103,29	1 960,32	"	1 781,54	12,60	1 768,94
Totaal.	369	2 355,32^{5}	1 637,86^{5}	3 993,19	3 839,00^{5}	757,—	558,—	5 154,00^{5}	525,99	4 628,01^{5}	"	4 825,17	435,18^{5}	4 389,98^{5}
Batavia.														
Eu opeanen [sic]	2 642	97 490,70	57 089,64^{5}	154 580,34^{5}	150 997,76^{5}	10 161,33	. . .	161 159,09^{5}	14 480,43	146 678.66^{5}	1 124.94^{5}	162 087.61^{5}	14 225,69^{5}	147 861,92
Vreemde oosterlingen.	7 070	41 994,04	15 924,46^{5}	57 918,50^{5}	51 280,44	4 441,67	13 892,67	69 614,78	527,77	69 087,01	1 394,11	70 199,70	654,99	69 544,71
Totaal.	9 712	139 484,74	73 014,11	212 498,85	202 278,20^{5}	14 603,—	13 892,67	230 773,87^{5}	15 008,20	215 765,67^{5}	2 519,05^{5}	232 287,31^{5}	14 880,68^{5}	217 406,63
Preanger Regentschappen.														
Europeanen	1 081	15 394.01^{5}	12 335,79^{5}	27 729,81	27 070,37^{5}	4 425,32^{5}	. . .	31 495,70	2 487,21	29 008.49	210,65	26 913,34	1 855,87	25 057.47
Vreemde oosterlingen.	774	2 884,90	2 069,81	4 954,71	4 664,38^{5}	950,50	1 992,—	7 606,88^{5}	148,52^{5}	7 458,36	136,13	8 398,36^{5}	50,05	8 348,31^{5}
Totaal	1 855	18 278 91^{5}	14 405,60^{5}	32 684,52	31 734,76	5 375,82^{5}	1 992,—	39 102,58^{5}	2 635,73^{5}	36 466,85	346,78	35 311,70^{5}	1 905,92	33 405,78^{5}
Cheribon.														
Europeanen	353	4 504,40	3 430,01	7 934,41	7 724,73	2 818.—	. . .	10 542,73	1 333,15	9 209,58	2,40^{5}	10 201,63^{5}	629,61	9 572,02^{5}
Vreemde oosterlingen.	2 044	7 249,79	3 211,50	10 461,29	9 510,93^{5}	1 486,50	4 153,—	15 150,43^{5}	60,81	15 089,62^{5}	17,55	15 686,68	71,15	15 615,53
Totaal.	2 397	11 754,19	6 641,51	18 395,70	17 235,66^{5}	4 304,50	4 153,—	25 693,16^{5}	1 393,96	24 299,20^{5}	19,95^{5}	25 888,31^{5}	700,76	25 187,55^{5}
Pekalongan.														
Europeanen	518	6 226,45^{5}	3 456,84^{5}	9 683.30	9 486.61	4 352,50	. . .	13 839,11	470,05^{5}	13 369,05^{5}	14,20	13 056,71	959,34^{5}	12 097,36^{5}
Vreemde oosterlingen.	1 174	5 226,85^{5}	3 683,12^{5}	8 909,98	8 213,79^{5}	1 415,50	4 254,—	13 883,29^{5}	130,65^{5}	13 752,64	92,23	14 212,80	149,03^{5}	14 063,76^{5}
Totaal.	1 692	11 453,31	7 139,97	18 593,28	17 700,40^{5}	5 768,—	4 254,—	27 722 40^{5}	600,71	27 121,69^{5}	106,43	27 269,51	1 108,38	26 161,13
Semarang.														
Europeanen	1 606	36 908.41	18 002,36	54 910,77	53 504,32^{5}	8 569,51	. . .	62 073,83	5 509,46^{5}	56 564,36^{5}	286,47^{5}	56 771,30^{5}	3 856,44^{5}	52 914,86
Vreemde oosterlingen.	2 278	19 032,56	8 985,87	28 018,43	25 507,10	3 959,01	10 734,—	40 200,11^{5}	486,56^{5}	39 713,55	281,26	40 685,79	343,79	40 342,—
Totaal.	3 884	55 940,97	26 988,23	82 929,20	79 011,42^{5}	12 528,52	10 734,—	102 273,94^{5}	5 996,03	96 277,91^{5}	567,73^{5}	97 457,09^{5}	4 200,23^{5}	93 256,86
Rembang.														
Europeanen	288	3 376,64^{5}	2 092,37^{5}	5 469,02	5 297,63	1 377,83	. . .	6 675,46	823.08^{5}	5 852,37^{5}	13,23	5 943,90^{5}	475,21^{5}	5 468,69
Vreemde oosterlingen.	1 215	5 899,25	1 862,53^{5}	7 761,78^{5}	6 833,87	1 731,50	4 017,—	12 582,37	51,24	12 531,13	83,—	13 589,45	80,34	13 509,11
Totaal	1 503	9 275,89^{5}	3 954.91	13 230,80^{5}	12 131,50	3 109,33	4 017,—	19 257,83	874,32^{5}	18 383,50^{5}	96,23	19 533,35^{5}	555,55^{5}	18 977,80
Soerabaja.														
Europeanen	1 934	54 904,54^{5}	28 727,19^{5}	83 631,74	80 031,53^{5}	7 563,50	. . .	87 595,03^{5}	8 000,96^{5}	79 594,07	426,44	88 144,78^{5}	6 321,27^{5}	81 823,51
Vreemde oosterlingen.	2 847	26 425,02^{5}	15 569,19	41 994,21^{5}	38 997,67^{5}	3 152,17	12 837,—	54 986,84^{5}	729,65^{5}	54 257,19	1 043,14^{5}	55 797,12^{5}	729,55^{5}	55 067,57
Totaal	4 781	81 329,57	44 296,38^{5}	125 625,95^{5}	119 029,21	10 715,67	12 837,—	142 581,88	8 730,62	133 851,26	1 469,58^{5}	143 941,91	7 050,83	136 891,08
Pasoeroean.														
Europeanen	1 386	18 735,05^{5}	11 012,12^{5}	29 747,18	28 944.22^{5}	6 741,33	. .	35 685,55^{5}	2 880,78	32 804,77^{5}	36,26^{5}	35 036,87	2 829,64^{5}	32 207.22^{5}
Vreemde oosterlingen.	1 511	8 011,67	5 319,21	13 330,88	12 934,19^{5}	1 544,—	5 043,—	19 521,19^{5}	445,70	19 075,49^{5}	102,39	20 187,12	697,78	19 489,34
Totaal.	2 897	26 746,72^{5}	16 331,33^{5}	43 078,06	41 878,42	8 285,33	5 043,—	55 206,75	3 326,48	51 880,27	138,65^{5}	55 223,99	3 527,42^{5}	51 696,56^{5}
Besoeki.														
Europeanen	640	6 616,86^{5}	4 585,43	11 202,29^{5}	10 835,52^{5}	5.442,50 [separator unclear]	. . .	16 278,02^{5}	993.60	15 284,42^{5}	"	16 721,00^{5}	1 353,95	15 367,05^{5}
Vreemde oosterlingen.	499	1 974,42^{5}	1 290,70	3 265,12^{5}	2 886,83^{5}	541,—	2 296,—	5 723,83^{5}	33,—	5 690,83^{5}	"	5 660,12^{5}	8,41	5 651,71^{5}
Totaal.	1 139	8 591,29	5 876,13	14 467,42	13 722,36	5 983,50	2 296,—	22 001,86	1 026,60	20 975,26	"	22 381,13	1 362,36	21 018,77

a) Voor sommige gewesten zijn de opgaven van het vorig verslag (bijlage GG) verbeterd in verband met sedert tot stand gekomen verminderingen en met nieuwe aanslagen, mede nog op het jaar 1901 betrekking hebbende.

FF

GEWESTEN EN LANDAARD DER AANGESLAGENEN.	1902.											1901. a)		
	Aantal aangeslagenen.	Aanslag naar den Isten grondslag (huurwaarde).	Aanslag naar den IIden grondslag (voor Europeanen mobilair en rijtuigen; voor vreemde oosterlingen enkel mobilair).	Te zamen.	Door de toepassing van art. 8, laatste lid, der belastingverordening is het in de voorgaande kolom genoemde bedrag verminderd tot	Aanslag naar den IIIden grondslag.	Aanslag naar den IVden grondslag (rijtuigen van vreemde oosterlingen).	Totaal van den aanslag.	Vermindering in den aanslag ontstaan.	Werkelijk te heffen bedrag.	Te verhalen kosten van schatting.	Totaal van den aanslag.	Vermindering in den aanslag ontstaan.	Werkelijk te heffen bedrag.
		guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.
Banjoemas.														
Europeanen	259	3 264.26^5	1 884.73^5	5 149,—	5 054,44	1 322,50	. . .	6 376,94	703,22^5	5 673,71^5	"	6 162,03^5	510,41^5	5 651.62
Vreemde oosterlingen.	467	2 280.62	950,28	3 230,90	3 077.52	582,—	1 080,—	4 739,52	36,—	4 703,52	"	4 887,28^5	12,80	4 874,48^5
Totaal.	726	5 544,88^5	2 835,01^5	8 379,90	8 131,96	1 904,50	1 080,—	11 116,46	739,22^5	10 377,23^5	"	11 049,32	523,21^5	10 526,10^5
Kedoe.														
Europeanen	435	8 215,63	3 836,50^5	12 052,13^5	11 508,59^5	1 244,04	. . .	12 752,63^5	1 795,25^5	10 957,38	17,80	12 537,66	2 171,26^5	10 366.39^5
Vreemde oosterlingen	992	5 504,97^5	3 212,38^5	8 717,36	7 550,83	1 058,—	2 170,—	10 778,83	59,12	10 719,71	"	11 467,96	31,52	11 436,44
Totaal.	1 427	13 720,60^5	7 048,89	20 769,49^5	19 059,42^5	2 302,04	2 170,—	23 531,46^5	1 854,37^5	21 677,09	17,80	24 005,62	2 202,78^5	21 802,83^5
Djokjakarta.														
Europeanen	372	6 433,67^5	3 699,05^5	10 132,73	9 769,08	2 417,17	. . .	12 186.25	720,66^5	11 465,58^5	"	12 028,44^5	804,98^5	11 223,46
Vreemde oosterlingen.	439	3 612.01	1 624.67	5 236,68	5 064,10	302,—	771,—	6 137,10	150.63	5 986,47	"	5 802,54^5	133,76^5	5 668,78
Totaal.	811	10 045,68^5	5 323,72^5	15 369,41	14 833,18	2 719,17	771,—	18 323,35	871,29^5	17 452,05^5	"	17 830,99	938,75	16 892,24
Soerakarta.														
Europeanen	479	6 557,07	3 158,58^5	9 715,65^5	9 018,21	4 928,—	. . .	13 946,21	741,20^5	13 205,00^5	11,80	13 849,25	870,63^5	12 978,61^5
Vreemde oosterlingen.	649	4 082.96^5	2 310,45	6 393,41^5	6 083,16	806,50	1 536,—	8 425,66	"	8 425,66	2,52^5	8 555.08	42,53	8 512,55
Totaal.	1 128	10 640,03^5	5 469,03^5	16 109,07	15 101,37	5 734,50	1 536,—	22 371,87	741,20^5	21 630,66^5	14,32^5	22 404,33	913,16^5	21 491,16^5
Madioen.														
Europeanen	293	3 445,03	1 944,87	5 389.90	5 045.55	1 237,50	. . .	6 283,05	559,56	5 723,49	"	6 269,50^5	784,50^5	5 485,—
Vreemde oosterlingen.	317	1 669,57^5	807,71^5	2 477,29	2 261.75	524,—	1 992,—	4 777,75	39,52^5	4 738,22^5	"	5 123,84^5	65,08	5 058,76^5
Totaal.	610	5 114,60^5	2 752,58^5	7 867,19	7 307,30	1 761,50	1 992,—	11 060,80	599,08^5	10 461,71^5	"	11 393,35	849,58^5	10 543,76^5
Kediri.														
Europeanen	706	7 743,07	4 284,51^5	12 027,58^5	11 262,33^5	4 723,67	. . .	15 986,00^5	1 215,94	14 770.06^5	6,80	14 450,12	671,61	13 778,51
Vreemde oosterlingen.	1 140	5 814,22^5	2 418 91^5	8 233,14	7 381.42	1 009,50	2 263,—	10 653,92	76,86^5	10 577,05^5	8,60	9 563,85	33,64^5	9 530,20^5
Totaal.	1 846	13 557,29^5	6 703,43	20 260,72^5	18 643,75^5	5 733,17	2 263,—	26 639,92^5	1 292,80^5	25 347,12	15,40	24 013,97	705,25^5	23 308,71^5
Madoera.														
Europeanen	149	2 064,77^5	1 287,27^5	3 352,05	3 257,59	765,66^5	. . .	4 023,25^5	426,33^5	3 596,92	2,05	3 842,22	618,54^5	3 223,67^5
Vreemde oosterlingen.	415	2 206,50	766.35	2 972,85	2 752.10^5	559,—	2 124,—	5 435,10^5	74,74	5 360,36	6,20	6 063,44^5	334,55	5 728,89^5
Totaal.	564	4 271.27^5	2 053.62^5	6 324.90	6 009.69^5	1 324,66^5	2 124,—	9 458.36	501.07^5	8 957.28	8.25	9 905.66^5	953.09^5	8 952.57
Java en Madoera.														
Europeanen	13 274	283 413,87^5	161 961,53^5	445 375.41	431 385,91^5	68 603,37	. . .	499 989.28	43 563,62^5	456 425,65^5	2 153,06	487 060,03^5	39 361,59^5	447 698,44
Vreemde oosterlingen.	24 067	144 691,44	70 510,82	215 202,26	196 261,72^5	24 306,85	71 712,67	292 281,25	3 154,09	289 127,16	3 167,14	297 662,70^5	3 451,59	294 211,11^5
Totaal.	37 341	428 105,31^5	232 472,35^5	660 577,67	627 647,64	92 910,22	71 712,67	792 270,53	46 717,71^5	745 552,81^5	5 320,20	784 722,74	42 813,18^5	741 909,55^5

BUITENBEZITTINGEN. *b)*

GEWESTEN EN LANDAARD DER AANGESLAGENEN.	Aantal aangeslagenen.	Aanslag naar den Isten grondslag.	Aanslag naar den IIden grondslag.	Te zamen.	Verminderd tot	Aanslag naar den IIIden grondslag.	Aanslag naar den IVden grondslag.	Totaal van den aanslag.	Vermindering in den aanslag ontstaan.	Werkelijk te heffen bedrag.	Te verhalen kosten van schatting.	1901 Totaal van den aanslag.	1901 Vermindering in den aanslag ontstaan.	1901 Werkelijk te heffen bedrag.
Sumatra's Westk.		guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.
Padangsche Benedenlanden.														
Europeanen	258	6 491,96	3 643.28^5	10 135,24^5	9 688,59^5	1 016.17	. . .	10 704,76^5	1 461,97^5	9 242,79	80,—	11 099,67^5	1 402,42^5	9 697,25
Vreemde oosterlingen.	473	1 999,54^5	1 260.51	3 260,05^5	2 619,63^5	271,50	813,—	3 704,13^5	59.55^5	3 644,58	84,66	3 796.16^5	51.36^5	3 744,80
Totaal.	731	8 491,50^5	4 903,79^5	13 395,30	12 308,23	1 287,67	813,—	14 408,90	1 521,53	12 887,37	164,66	14 895,84	1 453,79	13 442,05
Pad. Bovenl.														
Europeanen	243	3 789,44^5	2 135,02	5 924,46^5	5 743.09	536,—	. . .	6 279,09	850,81	5 428,28	1,82	6 068,25^5	896,59	5 171,66^5
Vreemde oosterlingen.	143	441,08^5	158,62^5	599,71	545,14	42,—	36,—	623,14	7.00^5	616,13^5	"	659.69^5	"	659,69^5
Totaal.	386	4 230,53	2 293,64^5	6 524,17^5	6 288,23	578,—	36,—	6 902,23	857,81^5	6 044,41^5	1,82	6 727,95	896,59	5 831,36
Tapanoeli.														
Europeanen	156	1 688,—	1 220,10	2 908.10	2 806,94	598,—	. . .	3 404,94	503,88^5	2 901.05^5	"	3 148,82^5	450,40^5	2 698,42
Vreemde oosterlingen.	175	906,30	315,48	1 221,78	1 027,97	12,—	"	1 039,97	7.13^5	1 032,83^5	"	880,32^5	3,—	877,32^5
Totaal.	331	2 594,30	1 535,58	4 129,88	3 834,91	610,—	"	4 444,91	511,02	3 933,89	"	4 029.15	453,40^5	3 575,74^5
Benkoelen.														
Europeanen	35	694,62^5	487,53^5	1 182,16	1 157,86	72,—	. . .	1 229,86	95,93	1 133,93	2,91^5	1 694,27^5	124,84	1 569,43^5
Vreemde oosterlingen	106	613.12^5	607,06	1 220,18^5	1 217,46^5	164,—	384,—	1 765,46^5	7,60	1 757,86^5	"	1 887,47	7,28	1 880,19
Totaal.	141	1 307,75	1 094,59^5	2 402,34^5	2 375,32^5	236,—	384,—	2 995,32^5	103,53	2 891,79^5	2,91^5	3 581,74^5	132,12	3 449,62^5
Lampongsche Districten.														
Europeanen	61	869,86^5	718,18	1 588,04^5	1 565,12^5	283,—	. . .	1 848,12^5	286,58	1 561,54^5	"	1 955,56^5	380,74	1 574,82^5
Vreemde oosterlingen.	149	644.80	278,40	923,20	716,32	48,—	48,—	812,32	"	812,32	"	760.23^5	"	760,23^5
Totaal.	210	1 514,66^5	996,58	2 511,24^5	2 281,44^5	331,—	48,—	2 660,44^5	286,58	2 373,86^5	"	2 715,80	380,74	2 335,06

b) In het gewest Riouw en onderhoorigheden zijn de vreemde oosterlingen eerst met 1 Januari 1903 aan de personeele belasting onderworpen (Ind. St. 1902 n°. 177) In Atjèh en onderhoorigheden werkt deze belasting in het geheel niet, terwijl zij in de residentie Westerafdeeling van Borneo tot ult. 1901 alleen Europeanen gold.

GEWESTEN EN LANDAARD DER AANGESLAGENEN.	1902.											1901. a)		
	Aantal aangeslagenen.	Aanslag naar den Isten grondslag (huurwaarde).	Aanslag naar den IIden grondslag (voor Europeanen mobilair en rijtuigen; voor vreemde oosterlingen enkel mobilair).	Te zamen.	Door de toepassing van art. 8, laatste lid, der belastingverordening is het in de voorgaande kolom genoemde bedrag verminderd tot	Aanslag naar den IIIden grondslag.	Aanslag naar den IVden grondslag (rijtuigen van vreemde oosterlingen).	Totaal van den aanslag.	Vermindering in den aanslag ontstaan.	Werkelijk te heffen bedrag.	Te verhalen kosten van schatting.	Totaal van den aanslag.	Vermindering in den aanslag ontstaan.	Werkelijk te heffen bedrag.
		guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.
Palembang.														
Europeanen	370	4 903,24^5	2 576,71	7 479,95^5	7 214,94^5	524,50	. . .	7 739,44^5	880,58	6 858,86^5	25,75^5	6 801,86^5	1 079,44^5	5 722,42
Vreemde oosterlingen.	879	5 096,67^5	1 808,53	6 905,20^5	6 543,77^5	108,—	144,—	6 795,77^5	14,25	6 781,52^5	3,07	6 829,23	142,—	6 687,23
Totaal.	1 249	9 999,92	4 385,24	14 385,26	13 758,72	632,50	144,—	14 535,22	894,83	13 640,39	28,82^5	13 631,09^5	1 221,44^5	12 409,65
Oostkust van Sumatra.														
Europeanen	1 387	22 747,53	18 746,15	41 493,68	40 966,05^5	7 792,16	. . .	48 758,21^5	3 577,88	45 180,33^5	26,79	48 420,—	4 159,07	44 260,91
Vreemde oosterlingen.	1 810	11 576,77^5	6 725,52	18 302,29^5	17 325,92	1 966,67	3 586,—	22 878,59	17,77	22 860,82	»	25 760,78	19,80	25 740,98
Totaal	3 197	34 324,30^5	25 471,67	59 795,97^5	58 291,97^5	9 758,83	3 586,—	71 636,80^5	3 595,65	68 041,15^5	26,79	74 180,78	4 178,87	70 001,91
Riouw en onderhoorigheden.														
Europeanen	53	1 110,60	755,43	1 866,03	1 853,51	»	. . .	1 853,51	94,93^5	1 758,57^5	4,50	2 002,91	318,84	1 684,07
Vreemde oosterlingen.	. .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . .	. . . .	. . . .	. . . .
Totaal.	53	1 110,60	755,43	1 866,03	1 853,51	»	. . .	1 853,51	94,93^5	1 758,57^5	4,50	2 002,91	318,84	1 684,07
Banka.														
Europeanen	71	1 223,75	871,10	2 094,85	2 048,86	136,—	. . .	2 184,86	280.66	1 904,20	»	2 200.04	402.52	1 797,52
Vreemde oosterlingen.	899	3 610,90	2 111,79	5 722,69	4 842,26	1 540,—	2 084,—	8 466,26	»	8 466,26	»	8 230,65^5	»	8 230,65^5
Totaal.	970	4 834,65	2 982,89	7 817,54	6 891,12	1 676,—	2 084,—	10 651,12	280,66	10 370,46	»	10 430,69^5	402,52	10 028,17^5
Billiton.														
Europeanen	26	420,—	307,66	727,66	713,46^5	78,—	. . .	791,46^5	86,45	705,01^5	»	760,51^5	21,10	739,41^5
Vreemde oosterlingen.	556	2 586,55	750,49	3 337,04	3 100,84	150,—	60,—	3 310,84	5,73	3 305,11	»	2 817,58^5	2,40	2 815,18^5
Totaal.	582	3 006,55	1 058,15	4 064,70	3 814,30^5	228,—	60,—	4 102,30^5	92,18	4 010,12^5	»	3 578,10	23,50	3 554,60
Westerafdeeling van Borneo.														
Europeanen	121	1 902,40	1 764,22	3 666,62	3 624,82	60,—	. . .	3 684,82	701,22	2 983,60	30,67^5	3 600,47	573,90^5	3 026,56^5
Vreemde oosterlingen.	734	2 660,70	2 931,09	5 591,79	4 874,77^5	3,—	»	4 877,77^5	832,59	4 045,18^5	123,96	. . . .	. . . .	. . .
Totaal.	855	4 563,10	4 695,31	9 258,41	8 499,59^5	63,—	»	8 562,59^5	1 533,81	7 028,78^5	154,63^5	3 600,47	573,90^5	3 026,56^5
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.														
Europeanen	197	3 469,67^5	2 156,43	5 626,10^5	5 498,29	422,—	. . .	5 920,29	903,98	5 016,31	24,20	5 525,19^5	537,32^5	4 987,87
Vreemde oosterlingen.	501	3 009,40	1 797,86^5	4 807,26^5	4 538,35	132,—	228,—	4 898,35	72,12^5	4 826,22^5	82,40	4 354,94	17,65	4 337,29
Totaal.	698	6 479,07^5	3 954,29^5	10 433,37	10 036,64	554,—	228,—	10 818,64	976,10^5	9 842,53^5	106,60	9 880,13^5	554,97^5	9 325,16
Celebes en onderhoorigheden.														
Europeanen	296	5 977,20	3 481,34	9 458,54	9 064,65^5	762,—	. . .	9 826,65^5	1 742,17	8 084,48^5	11,79^5	10 680,98^5	2 253,88^5	8 427,10
Vreemde oosterlingen.	814	6 312,91	4 048,52^5	10 361,43^5	9 944,26^5	435,—	1 568,—	11 947,26^5	652,34	11 294,92^5	11,32^5	12 522,48^5	»	12 522,48^5
Totaal.	1 110	12 290,11	7 529,86^5	19 819,97^5	19 008,92	1 197,—	1 568,—	21 773,92	2 394,51	19 379,41	23,12	23 203,47	2 253,88^5	20 949,58^5
Menado.														
Europeanen	288	3 363,59	2 656,31^5	6 019,90^5	5 878,56	904,50	. . .	6 783,06	715,12^5	6 067,93^5	23,27^5	7 229,79	864,69	6 365,10
Vreemde oosterlingen.	574	2 565,22^5	1 866,50^5	4 431,73	4 221,16	480,83^5	467,—	5 168,99^5	72,76	5 096,23^5	50,39^5	5 346,05^5	83,85	5 262,20^5
Totaal.	862	5 928,81^5	4 522,82	10 451,63^5	10 099,72	1 385,33^5	467,—	11 952,05^5	787,88^5	11 164,17	73,67	12 575,84^5	948,54	11 627,30^5
Amboina.														
Europeanen	220	3 523,55	2 109,17	5 632,72	5 485,48	120,—	. . .	5 605,48	594,37^5	5 011,10^5	19,88	5 778,71	609,03^5	5 169,67^5
Vreemde oosterlingen.	250	1 179,28^5	859,49	2 038,77^5	1 952,64^5	12,—	78,—	2 042,64^5	25,24^5	2 017,40	6,86^5	2 197,34^5	11,10	2 186,24^5
Totaal.	470	4 702,83^5	2 968,66	7 671,49^5	7 438,12^5	132,—	78,—	7 648,12^5	619,62	7 028,50^5	26,74^5	7 976,05^5	620,13^5	7 355,92
Ternate.														
Europeanen	70	819,54	831,63	1 651,17	1 570,80^5	66,50	. . .	1 637,30^5	123,56	1 513,74^5	»	1 469,75	253,13	1 216,62
Vreemde oosterlingen.	143	734,71	633,49	1 368,20	1 337,84	24,—	96,—	1 457,84	42,44	1 415,40	2,05	1 231,03	»	1 231,03
Totaal.	213	1 554,25	1 465,12	3 019,37	2 908,64^5	90,50	96,—	3 095,14^5	166,—	2 929,14^5	2,05	2 700,78	253,13	2 447,65
Timor en onderhoorigheden.														
Europeanen	53	729,80	508,72	1 238,52	945,00^5	60,—	. . .	1 005,00^5	45,—	960,00^5	»	1 114,67^5	80,72^5	1 033,95
Vreemde oosterlingen.	265	1 459,02^5	970,90^5	2 429,93	2 338,—	96,—	12,—	2 446,—	2,25	2 443,75	»	2 541,07^5	38,05	2 503,02^5
Totaal.	318	2 188,82^5	1 479,62^5	3 668,45	3 283,00^5	156,—	12,—	3 451,00^5	47,25	3 403,75^5	»	3 655,75	118,77^5	3 536,97^5
Bali en Lombok.														
Europeanen	54	694,75	495,—	1 189,75	1 180,72	293,50	. . .	1 474,22	171,16	1 303,06	»	1 442,05^5	113,83	1 328,22^5
Vreemde oosterlingen.	337	1 940,77^5	1 553,08	3 493,85^5	3 460,61^5	216,—	485,—	4 161,61^5	4,80	4 156,81^5	»	4 395,22	»	4 395,22
Totaal.	391	2 635,52^5	2 048,08	4 683,60^5	4 641,33^5	509,50	485,—	5 635,83^5	175,96	5 459,87^5	»	5 837,27^5	113,83	5 723,44^5
Buitenbezittingen.														
Europeanen	3 959	64 419,52^5	45 463,99^5	109 883,52	107 006,78	13 724,33	. . .	120 731,11	13 116,27^5	107 614,83^5	251,60^5	126 772,26^5	15 131,53^5	111 640,73
Vreemde oosterlingen.	8 808	47 337,78^5	28 677,35^5	76 015,14	70 606,97^5	5 701,00^5	10 089,—	86 396,98	1 823,59^5	84 573,38^5	364,72^5	84 210,29	376,49^5	83 833,79^5
Totalen.	12 767	111 757,31	74 141,35	185 898,66	177 613,75^5	19 425,33^5	10 089,—	207 128,09	14 939,87	192 188,22	616,33	210 982,55^5	15 508,03	195 474,52^5

FF

III. PATENTRECHT (voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden). *a*)

GEWESTEN.	1901. (Verbeterde opgaven.) Aantal aangeslagenen.	1901. Aanslag.	1901. Vermindering in den aanslag ontstaan.	1901. Werkelijk te heffen bedrag.	1902. Aantal aangeslagenen.	1902. Aanslag.	1902. Vermindering in den aanslag ontstaan.	1902. Werkelijk te heffen bedrag.
JAVA EN MADOERA.								
Bantam	65	f 1 280,56^{5}	f 138.42	f 1 142,14^{5}	63	f 1 306,50^{5}	f 70,16	f 1 236,34^{5}
Batavia	2 299	273 535,89^{5}	12 647,09^{5}	260 888,80	2 325	263 225,05	7 844,72^{5}	255 380,32^{5}
Preanger Regentschappen	544	33 450,43^{5}	1 223,16	32 237,27^{5}	632	32 417,22^{5}	991,56	31 425,66^{5}
Cheribon	358	34 142,83^{5}	1 529,76	32 613,07^{5}	347	33 801.71	1 534,68	32 267,03
Pekalongan	517	26 759,49^{5}	1 445 34^{5}	25 314,15	520	29 169,29	1 621,64^{5}	27 547,64^{5}
Semarang	1 857	112 427,38^{5}	4 451.28	107 976,10^{5}	1 814	112 609,76	4 524,55	108 085,21
Rembang	214	8 947,27	521,10	8 426,17	251	9 299,31^{5}	743,06^{5}	8 556,25
Soerabaja	2 069	205 036,12	8 888 25^{5}	196 147,86^{5}	2 221	201 076,59^{5}	7 974,76	193 101,83^{5}
Pasoeroean	1 059	59 475,86^{5}	3 597,47	55 878,39^{5}	1 169	58 825,—	2 346,04^{5}	56 478,95^{5}
Besoeki	649	33 927,45	2 207,75^{5}	31 719,69^{5}	619	34 174.50^{5}	2 260,11^{5}	31 914,39
Banjoemas	210	9 063,16^{5}	504,63^{5}	8 558,53	206	9 267,43^{5}	558,48	8 708,05^{5}
Kedoe	204	4 296,52	421,19^{5}	3 875.32^{5}	240	5 103,85	411,20^{5}	4 692,64^{5}
Djokjakarta	493	36 809,59^{5}	1 166,09^{5}	35 643,50	536	35 711,86^{5}	846,70^{5}	34 865,16
Soerakarta	794	39 949,71	2 364,50	37 585,21	786	37 451,01^{5}	1 715,53	35 735,48^{5}
Madioen	227	8 792,24^{5}	963,16	7 829,08^{5}	215	8 827,25	908,57	7 918,68
Kediri	604	34 036,74^{5}	2 137,04	31 899,70^{5}	641	32 896.37	1 852,84	31 043.53
Madoera	164	4 623,17^{5}	1 043,81^{5}	3 579.36	120	2 738,96	162,99	2 575,97
Totalen voor Java en Madoera	12 327	f 926 554,47	f 45 250,08	f 881 304,39	12 705	f 907 901.70	f 36 367,62^{5}	f 871 534,07^{5}
BUITENBEZITTINGEN.								
Sumatra's Westkust. Padangsche Benedenlanden	255	f 15 192,30	f 562,90^{5}	f 14 629,39^{5}	244	f 16 019,30	f 918,42^{5}	f 15 100,87^{5}
Sumatra's Westkust. Padangsche Bovenlanden	133	3 824,92^{5}	372,93	3 451,09^{5}	140	3 580,82	173,46	3 407,36
Sumatra's Westkust. Tapanoeli	64	966,67	41,16^{5}	925,50^{5}	79	2 483,08	658,80	1 824,28
Benkoelen	63	2 950,64^{5}	133,25	2 817,39^{5}	25	1 368,99	25,78	1 343,21
Lampongsche Districten	49	1 845,39	552,00^{5}	1 293,38^{5}	44	1 336,14	186,25	1 149,89
Palembang	396	22 841,99	2 300,54	20 541.45	424	24 720,65^{5}	2 455,35^{5}	22 265,30
Oostkust van Sumatra	1539	177 907,48^{5}	13 855,26^{5}	164 052,22	1 522	189 177,13^{5}	11 818,44^{5}	177 358,69
Atjèh en onderhoorigheden	134	5 664,56	356,44	5 308,12	159	7 237,25^{5}	211,91^{5}	7 025,34
Riouw en onderhoorigheden	67	2 116,88^{5}	372,04^{5}	1 744,84	48	1 323,64	70,50	1 253,14
Banka	36	486,85	45,07^{5}	441,77^{5}	34	462,99	37,33	425,66
Billiton	44	3 636,17	125,83	3 510,34	42	3 890,50	482,83	3 407,67
Westerafdeeling van Borneo	140	6 608,12^{5}	525 42	6 082,70^{5}	137	6 473,69	550 62^{5}	5 923,06^{5}
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	301	21 450,51	3 053,73	18 396,78	436	24 664,97^{5}	4 168,61^{5}	20 496,36
Celebes en onderhoorigheden	275	9 739,26	867,19	8 872,07	267	9 251,94^{5}	522,15	8 729,79^{5}
Menado	315	14 206,98	1 932,60^{5}	12 274,37^{5}	300	12 761,78	1 729,64	11 032,14
Amboina	242	4 544.64^{5}	118,17	4 426,47^{5}	228	4 114,26^{5}	62,21^{5}	4 052,05
Ternate	74	1 806,72^{5}	95,83^{5}	1 710,89	85	2 064,16	68,09	1 996,07
Timor en onderhoorigheden	31	577,—	34,42^{5}	542,57^{5}	44	741,36	5,66^{5}	735,69^{5}
Bali en Lombok	33	999.55	35,08^{5}	964,46^{5}	42	1 022,28^{5}	95,16	927,12^{5}
Totalen voor de buitenbezittingen	4191	f 297 366,66^{5}	f 25 379,91	f 271 986,75^{5}	4 300	f 312 694,96^{5}	f 24 241,25	f 288 453,71^{5}

a) In Indië patentplichtige maatschappijen of vennootschappen zijn aangeslagen daar waar deze gevestigd zijn, onverschillig of zij haar werkkring in een ander gewest hebben. Vandaar dat bijv. van vele elders gelegen ondernemingen de cijfers van aanslag begrepen zijn in de opgaven der gewesten Batavia, Semarang en Soerabaja.

IV. VERPONDING.

a. Getal aangeslagenen en bedrag van den aanslag, afzonderlijk voor Europeanen, Chineezen, andere vreemde oosterlingen en inlanders, een en ander over 1902, voor zooveel de buitenbezittingen betreft. *a*)

GEWESTEN.	Aantal aangeslagenen.					Aanslag wegens onroerende goederen, bezeten:			Totaal van den aanslag. *b*)	Het totaal van den aanslag beliep voor:			
	Europeanen.	Chineezen.	Andere vreemde oosterlingen.	Inlanders.	Totaal.	in eigendom.	met recht van opstal.	in erfpacht of vruchtgebruik.		Europeanen.	Chineezen.	Andere vreemde oosterlingen.	Inlanders.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.
Sumatra's Westkust. Padangsche Benedenlanden . . .	349	453	68	368	1238	f 39 832,74	f 43,50	f 244.15^{5}	f 40 120,39^{5}	f 13 488,94^{5}	f 19 430,62	f 1 205,46	f 5 995,37
Sumatra's Westkust. Padangsche Bovenlanden	*c*) †	†	†	†	†	18,75	„	464,25	483,—	†	†	†	†
Sumatra's Westkust. Tapanoeli. . . .	†	†	†	†	†	27,—	„	6 407,25	6 434,25	†	†	†	†
Oostkust van Sumatra (alleen het eiland Bengkalis)	31	67	„	3	101	736,59	„	41,40	777,99	280,17	491,61	„	6,21
Celebes en onderhoorigheden	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Menado	315	408	73	334	1130	17 739,66	21.30	1.614,75	19 375,71	8 584,31	7 904,44	1 409,28	1 477,68
Amboina (uitgezonderd de specerijperken op de Banda-eilanden) .	440	196	117	677	1430	17 414,19	9,—	1 227,—	18 650,19	9 253,84	3 784,05	2 064,50	3 547,80
Ternate (voor zoover het gouvernementsgebied betreft)	89	63	38	93	283	4 544,07	„	„	4 544,07	1 420,42	1 037,61	781,47	1 304,57
Lampongsche Districten	21	77	6	4	108	1 695,48	„	„	1 695,48	386,22	1 203,93	75.48	29,85
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	93	161	29	50	333	7 031,10	127,29	9,75	7 168,14	3 214,53	2 598,84	571,32	783,45
Timor en onderhoorigheden	†	†	†	†	†	3 408.99	1,41	„	3 410,40	†	†	†	†
Riouw en onderhoorigheden	27	221	24	146	418	4 892,34	„	„	4 892,34	1 527,45	2 553,81	346,15^{5}	464,92^{5}
Totalen . . .	†	†	†	†	†	f 97 340,91	f 202,50	f 9 999,55^{5}	f 107 551,96^{5}	†	†	†	†

a) Het jaar 1902 is, wat de buitenbezittingen betreft, het eerste jaar van het driejarig tijdvak, waarvoor de aanslag in de verponding in die streken laatstelijk is vastgesteld (vgl. blz. 103, K. V. 1901). Gedetailleerde opgaven betreffende den aanslag komen voor sub *b* dezer bijlage.

b) Bij deze cijfers is geen rekening gehouden met de opheffingen en verminderingen van aanslagen in 1902; zulks is wel geschied met de cijfers voorkomende in de specificatie sub *b*.

c) Waar het teeken † staat, zijn geen opgaven ontvangen.

FF

b. Specificatie van den aanslag naar gelang van het zakelijk recht op de verpondingsplichtige perceelen uitgeoefend.

GEWESTEN.	1901. (Verbeterde opgaven.) Aanslag wegens onroerende goederen, bezeten met recht van:						1902. Aanslag wegens onroerende goederen, bezeten met recht van:					
	eigendom.	agrarisch eigendom.	opstal.	erfpacht.	vruchtgebruik, gebruik of bewoning.	Totaal.	eigendom.	agrarisch eigendom.	opstal.	erfpacht.	vruchtgebruik, gebruik of bewoning.	Totaal.
Java en Madoera.												
Bantam.	f 10 985,77	„	f 143,22	f 210,75	„	f 11 339,74	f 11 001,18	„	f 146,30	f 210,75	„	f 11 358,23
Batavia.	609 553,32	„	7 112,61	2 415,—	f2861,79	621 942,72	609 507,01^5	„	7 112,61	2 415,—	f 2 861.79	621 896,41^5
Preanger Regentsch.	31 678,27	f 18,69	1 283,74^5	68 103,37	„	101 084,07^5	32 004,70	f 18,69	1 298,98	68 103 37	„	101 425.74
Cheribon	72 073,48	17,25	358,07	725,85	„	73 174,65	72 257,57	17,25	518,76	725,85	„	73 519.43
Pekalongan	59 979.50	„	1 494,83^5	3 696,97^5	9,—	65 180,31	60 096,83^5	„	1 519,20	3 747,19^5	9,—	65 372,23
Semarang	226 803.20^5	„	8 011,27^5	12 316,74	210,—	247 341,22	227 029,75^5	„	8 250,12	12 411,—	210,—	247 900.87^5
Rembang	28 424,78	„	1 166,47	„	„	29 591,25	28 499,55^5	„	1 196,67	„	„	29 696,22^5
Soerabaja	329 322.22	120,96	9 824,69	9 804.97	467,64	349 540,48	329 694,59	120,96	9 759,37^5	9 804,97	467,64	349 847,53^5
Pasoeroean	91 558,98	162,39	12 068.07^5	151 887,36^5	„	255 676,81	91 891,97^5	162,39	12 227,05	158 259.50	„	262 540,91^5
Besoeki.	26 099,19^5	424,41	14 161,84^5	19 510,74	36,36^5	60 232,55^5	26 237,24	424,41	14 517.29	20 840,49	36,86^5	62 056,29^5
Banjoemas	16 170,14	„	784,81^5	600,—	23,50	17 578,45^5	16 249,51	„	812,65^5	608,40	23.50	17 694,06^5
Kedoe	31 970,75^5	„	2 800,81	2 696,25	7,20	37 475,01^5	32 080,29	„	2 794,14	2 696,25	7,20	37 577.88
Djokjakarta	15 520,80	„	„	„	„	15 520.80	15 520,80	„	„	„	„	15 520,80
Soerakarta	14 702,21	„	4 150,81^5	„	„	18 853,03^5	14 703,27	„	4 382,49	„	„	19 085,76
Madioen	15 145,55^5	76,29	682,03	5 061,50^5	„	20 965,38	15 143,58	76,29	682,03	5 004,84	„	20 906,74
Kediri	38 259.88	3.24	4 763,89	81 266,45	„	124 293,46^5	38 390,70	3,24	4 836,27	79 385.97^5	„	122 616,18^5
Madoera	11 623.78	„	663,30	„	„	12 287,08	11 716,33	„	675,30	„	„	12 391,63
Totalen voor Java en Madoera	f1 629 871,84	f 823,23	f 69 470,49^5	f358 295,96^5	f3615,49^5	f2 062 077,02^5	f1 632 024,89^5	f823,23	f70 729,24	f364 213,59	f 3 615,99^5	f 2 071 406,95
Buitenbezittingen.												
Sumatra's Westkust. Padangsche Benedenlanden. Padangsche Bovenlanden. Tapanoeli.	f 39 697,02^5	. . .	f 126,50	f 10 553,96^5	„	f 30 377,49	f 39 857,49	. . .	f 88,50	f 7 115,65^5	„	f 47 061,64^5
Oostkust van Sumatra (alleen het eiland Bengkalis). . . .	816,82	. . .	„	31,50	„	848,32	736,59	. . .	„	41 40	„	777,99
Celebes en onderh. .	41 691,18^5	. . .	30,—	135,33	„	41 856,51^5	44 611,38	. . .	30,—	219,75	„	44 861,13
Menado.	14 996.67^5	. . .	11,25	1 810,17	f 18,—	16 836,09^5	17 729,35^5	. . .	21,30	1 596,75	f 3,88^5	19 351,29
Amboina (uitgezonderd de specerijperken op de Banda-eilanden)	16 406,64^5	. . .	„	1 222,50	9,—	17 638,14^5	17 412,89^5	. . .	9,—	1 218,—	9,—	18 648,89^5
Ternate (voor zooveel het gouvernements-grondgebied betreft)	3 985,56	. . .	„	„	„	3 985,56	4 545,07	. . .	„	„	„	4 545,07
Lampongsche Distr. .	1 391,49	. . .	„	„	„	1 391,49	1 695,48	. . .	„	„	„	1 695,48
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	6 217,99	. . .	98,79	„	6,18	6 322,96	6 921,—	. . .	127,29	4,89	4.86	7 058,04
Timor en onderh. . .	3 280,87	. . .	0,75	„	„	3 281,62	3 425,32	. . .	„	„	„	3 425,32
Riouw en onderh. . .	4 249,14	. . .	„	„	„	4 249,14	4 892,94	. . .	„	„	„	4 892,94
Totalen voor de buitenbezittingen . .	f 132 733,40	. . .	f 267,29	f 13 753,46^5	f 33,18	f 146 787,33^5	f 141 827,52	. . .	f 276,09	f 18 196,44^5	f 17,74^5	f 152 317.80

d) De specerijperken op de Banda-eilanden vallen niet onder de verponding, maar zijn aan eene speciale belasting onderworpen (Ind. St. 1872 n°. 98, 1873 n°. 188 en 1903 n°. 165; zie ook art. 28 van de verpondingsordonnantie in Ind. St. 1886 n°. 78). Zoowel voor 1901 als voor 1902 bedroeg de aanslag van de bedoelde specerijperken f 45 208.

V. BEDRIJFSBELASTING.

a. Getal aangeslagenen, bedrag van den aanslag en achterstand.

GEWESTEN.	Getal aangeslagenen over 1902.				Bedrag van den aanslag over 1902. N.B. De tusschen ( ) vermelde cijfers wijzen aan op hoeveel de aanslag gemiddeld per hoofd kwam te staan.				In 1901 bedroeg de aanslag (volgens verbeterde opgaven).	Bedrag van den achterstand op 31 December 1902.			
	Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterlingen.	Te zamen.	Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterlingen.	Te zamen.		Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterlingen.	Te zamen.
JAVA EN MADOERA.													
Bantam	22 556	842	20	23 418	f 55 472,64^5 (2,46)	f 7 138,75 (8,48)	f 207,— (10,35)	f 62 818,39^5 (2,68)	f 61 826,95	f 22,—	f 490,40	f 6,50	f 518,90
Batavia	52 839	17 202	815	70 856	77 393,45^5 (1,46^5)	168 558,26 (9,80)	9 334,20 (11,45^5)	255 285,91^5 (3,60^5)	260 750,97^5	18 540,85	30 587,04^5	2 601,85	51 729,74^5
Preanger Regentschappen	74 862	2 915	59	77 836	85 242,9 2 (1,14)	28 672,74 (9,83^5)	245,50 (4,16)	114 161,16 (1,46^5)	109 588,43^5	522,15	2 912,55	19,50	3 454,20
Cheribon	67 657	4 950	545	73 152	99 867,30 (1,47^5)	42 400,25 (8,56^5)	4 115,50 (7,55)	146 383,05 (2,—)	150 790,45	258,50	828,72	205,21	1 292,43
Pekalongan	83 319	2 717	523	86 559	104 036,72^5 (1,25)	28 751,37 (1,58)	3 542,25 (6,77)	136 330,34^5 (1,57^5)	131 525,41^5	380,13	1 475,28	986,59	2 842,—
Semarang	105 328	6 663	363	112 354	135 791,00^5 (1,29)	78 672,85 (1,18)	2 584,50 (7,12)	217 048,35^5 (1,93)	244 759,—	2 432,85^5	2 351,88	191,70	4 976,43^5
Rembang	62 176	2 573	105	64 854	83 342,17^5 (1,34)	23 603,95 (9,17^5)	614,— (5,85)	107 560,12^5 (1,66)	112 145,40	483,07	936,20	41,50	1 460,77
Soerabaja	183 743	8 061	1 031	192 835	321 302,10^5 (1,75)	127 765,93 (15,85)	10 128,75 (9,82^5)	459 196,78^5	477 022,38^5	329,35	8 322,03	135,68	8 787,06
Pasoeroean	108 337	3 280	442	112 059	225 402,09 (2,08)	31 575,53 (9,62^5)	3 569,95 (8,07^5)	260 548,47 (2,32^5)	273 990,55^5	728,—	2 169,89	84,38	2 982,27
Besoeki	22 997	1 275	434	24 706	55 950,55 (2,43^5)	12 383,30 (9,71)	3 349,— (7,72)	71 682,85 (2,90)	76 464,46^5	824,37^5	2 506,90	451,10	3 782,27^5
Banjoemas	30 514	1 360	3	31 877	28 727,47 (0,94)	13 366,75 (9,83)	78,— (26,—)	42 172,22 (1,32^5)	45 565,16	634,81	162,12	„	796,93
Kedoe	66 865	3 002	41	69 908	52 855,46^5 (0,79)	29 206,60 (9,73)	219,10 (5,34^5)	82 281,16^5 (1,17^5)	99 584,56^5	1 870,96	3 042,63	45,—	4 958,59
Djokjakarta a)	. . .	1 387	54	1 441	. . . . .	14 262,40 (10,28)	325,— (6,02)	14 587,40 (10,12^5)	14 354,07^5	. . . .	„	„	„
Soerakarta a)	. . .	2 825	136	2 961	. . . . .	27 641,31 (9,78)	796,— (5,85^5)	28 437,31 (9,60^5)	29 299,53	. . . .	3 313,57	143,25	3 456,82
Madioen	29 470	857	13	30 340	31 699,08 (1,07^5)	10 502,83 (12,25^5)	81,— (6,23)	42 282,91 (1,39^5)	46 096,20^5	1 627,30	742,03	27,—	2 396,33
Kediri	44 287	2 630	1	46 918	83 201,59 (1,88)	26 810,35 (10,19^5)	20,— (20,—)	110 031,94 (2,34^5)	106 939,20	„	333,05	„	333,05
Madoera	60 350	734	218	61 302	165 517,97^5 (2,74^5)	13 559,32^5 (18,47^5)	1 637,— (7,51)	180 714,30 (2,95)	183 772,99	359,37	10,40	17,—	386,77
Totalen	1 015 300	63 273	4 803	1 083 376	f 1 605 803,45 (1,58)	f 684 872,49^5 (10,82^5)	f 40 846,75 (8,50^5)	f 2 331 522,69^5 (2,15)	. . . .	f 29 013,72	f 60 184,69^5	f 4 956,26	f 94 154,67^5
Over 1901 waren de cijfers (wat die van den aanslag betreft, volgens verbeterde opgaven)	1 053 977	64 506	5 085	1 123 568	f 1 665 542,37^5 (1,58)	f 717 035,74^5 (11,11^5)	f 42 007,65^5 (8,26)	f 2 424 585,77^5 (12,16)	f 2424 585,77^5	f 27 501,06^5	f 52 807,39	3 870,92	f 84 179,37^5

a) In Djokjakarta en Soerakarta is de belasting alleen toepasselijk op vreemde oosterlingen.

FF

GEWESTEN.	Getal aangeslagenen over 1902.				Bedrag van den aanslag over 1902. N.B. De tusschen ( ) vermelde cijfers wijzen aan op hoeveel de aanslag gemiddeld per hoofd kwam te staan.				In 1901 bedroeg de aanslag (volgens verbeterde opgaven).	Bedrag van den achterstand op 31 December 1902.			
	Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterl.	Te zamen.	Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterl.	Te zamen.		Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterl.	Te zamen.
BUITENBEZITTINGEN. *b)*													
Sumatra's Westkust	. . .	3 595	557	4 152	. . . . .	f 17 246,15 (4,97^5)	f 2 631.60 (4,72^5)	f 19 877,75 (4,79)	f 19 195,89	. . . .	f 6 674,55	f1 200,40	f 7 874,95
Benkoelen . . .	. . .	278	16	294	. . . . .	2 691,— (9,68)	39.— (2,44)	2 730,— (9,28^5)	4 859,80	. . . .	177,—	17.—	194,—
Lampongsche Districten	. . .	609	20	629	. . . . .	2 999,50 (4,92^5)	150,— (7.50)	3 149,50 (5 00^5)	3 184,—	. . . .	1 007,50	150,—	1 157,50
Palembang . . .	16 690	7 178	652	24 520	f 50 504,31 (3.02^5)	34 687.29 (4,83)	5 730,75 (8,79)	90 922,35 (3,71)	85 113,01	f 6 221,65	1 806,24	674,—	8 701,89
Oostkust van Sumatra	40 210	86 955	5 646	132 811	115 891,20^5 (2,88)	384 945,54 (4,42^5)	15 247,11^5 (2,70^5)	516 083.86 (3,88^5)	522 642.61^5	26 041,50	149 414,89	3 445,25	*c)*178 901,64
Atjèh en onderhoorigheden. . . .	. . .	1 603	323	1 926	. . . . .	5 753,60 (3,59)	1 783.70 (5,52)	7 537 30 (3,91^5)	7 521,30	. . . .	134,50	„	134,50
Riouw en onderhoorigheden . . .	. . .	6 036	38	6 074	. . . . .	59 422.85 (9,84^5)	386,— (10,16)	59 808,85 (9,85)	55 579,92	. . . .	14 287,—	9,—	14 296,—
Banka	. . .	8 151	125	8 276	. . . . .	29 607,40 (3.63)	577.75 (4.62)	30 185,15 (3,65)	27 223,40	. . . .	6 080,95	279,50	6 360,45
Billiton	. . .	1 777	„	1 777	. . . . .	7 240,64 (4,07^5)	„	7 240,64 (4,07^5)	7 455,42	. . . .	3 841,92	„	3 841,92
Westerafdeel ng van Borneo	. . .	15 985	217	16 202	. . . . .	69 274,— (4,33^5)	921.— (4,24^6)	70 195,— (4,33)	67 774,25	. . . .	44 982,50	304,—	45 286,50
Zuider- en Ooster-afd. van Borneo	. . .	4 094	835	4 929	. . . . .	22 778,10 (5,56^5)	4 921,65 (5,89^5)	27 699,75 (5,62)	30 699,75	. . . .	2 858,30	903,—	3 761,30
Celebes en onderhoorigheden . .	. . .	2 456	336	2 792	. . . . .	20 464,75 (8,33^5)	1 914,50 (5,70)	22 379,25 (8,01^5)	23 221,85	. . . .	12 074,60	169,—	12 243,60
Menado	989	1 778	226	2 993	1 643,10 (1,66)	12 466,20 (7,01)	2 222,50 (9,80^5)	16 331,80 (5.45^5)	15 975,85	1 214,80	4 489,80	353,50	6 058,10
Amboina	. . .	703	287	990	. . . . .	5 627,— (8,00^5)	2 071,— (7,21^9)	7 698,— (7,77^5)	7 953,50	. . . .	2 013,50	252,50	2 266,—
Ternate	. . .	351	122	473	. . . . .	2 644.50 (7.53^5)	651.80 (5,34)	3 296,30 (6,99)	2 920,40	. . . .	„	792.40	792,40
Timor en onderhoorigheden . . .	. . .	581	81	662	. . . . .	4 714,— (8,11^5)	630.— (7,78)	5 344,— (8,07^5)	5 217,—	. . . .	634,—	3,—	637,—
Bali en Lombok .	4 249	1 156	325	5 730	10 601,— (2,49^5)	9 405,— (8,13^5)	2 517,— (7,74^5)	22 523,— (3,93)	21 714,35	492,90	766,—	14,—	1 272,90
Totalen . .	62 138	143 286	9 806	215 230	f 178 639,61^5 (2,87^5)	f 691 967,52 (4,83)	f42 395,36^5 (4,29)	f 913 002,50 (4,23^5)	f 908 252,30^5	f33 970,85	f251 243,25	f8 566,55	f293 780,65
Over 1901 waren de cijfers (wat die van den aanslag betreft volgens verbeterde opgaven)	56 898	138 399	9 201	204 498	f 164 493.52 (2,89)	f 656 622.89^5 (4,74^5)	f87 079,55 (9,46^9)	908 252,30^5 (4,44^5)	f 908 252,30^5	f45 697,98^5	f226 499,82	f12585,80	f284 783,60^5

b) In de buitenbezittingen werkt de bedrijfsbelasting in alle gewesten onder de vreemde oosterlingen, uitgenomen onder de Arabieren in de residentie Westerafdeeling van Borneo en onder de mijnwerkers op Banka en Billiton. Voorts zijn aan de bedrijfsbelasting onderworpen de inlanders ter hoofdplaats Palembang en de buiten de hoofdplaats op land- en mijnbouwondernemingen gebezigde inlandsche arbeiders van buiten het gewest afkomstig, terwijl deze belasting voorts toepasselijk is op zekere categorieën van inlanders in de residentie Oostkust van Sumatra en in de afdeelingen Boeleleng en Djembrana der residentie Bali en Lombok, zoomede op de zoogenaamde inlandsche burgers in de residentie Menado.

c) Voor de aangeslagenen op de landbouwondernemingen in de residentie Oostkust van Sumatra behoeft de belasting eerst op 1 Maart, na afloop van het belastingjaar, betaald te zijn.

b. Verdeeling der aangeslagenen in klassen van betaling.

GEWESTEN.	Landaard der aangeslagenen.	GETAL PERSONEN, aangeslagen in de bedrijfsbelasting met een jaarlijksch bedrag van:																
		f 1 en minder.	boven f 1 t/m f 2.	boven f 2 t/m f 3.	boven f 3 t/m f 4.	boven f 4 t/m f 5.	boven f 5 t/m f 10.	boven f10 t/m f 15.	boven f15 t/m f 25.	boven f25 t/m f 50.	boven f50 t/m f 75.	boven f75 t/m f100.	boven f100 t/m f150.	boven f150 t/m f200.	boven f200 t/m f300.	boven f300 t/m f400.	boven f400 t/m f500.	boven f500
JAVA EN MADOERA.																		
Bantam	Inlanders	8 073	7 954	3 990	1 248	234	578	145	126	200	7	1	"	"	"	"	"	"
	Chineezen	4	100	138	214	39	203	50	44	34	8	7	1	"	"	"	"	"
	Andere vreemde oosterl.	"	"	"	4	"	11	2	2	1	"	"	"	"	"	"	"	"
	Totaal	8 077	8 054	4 128	1 466	273	792	197	172	235	15	8	1	"	"	"	"	"
Batavia	Inlanders	32 568	10 487	6 321	1 409	551	1 179	193	94	31	3	3	"	"	"	"	"	"
	Chineezen	68	650	2 394	1 754	5 558	3 853	955	967	654	155	82	50	30	11	6	3	12
	Andere vreemde oosterl.	"	38	128	27	253	224	48	42	33	5	4	5	4	"	3	1	"
	Totaal	32 636	11 175	8 843	3 190	6 362	5 256	1 196	1 103	718	163	89	55	34	11	9	4	12
Preanger Regentschappen.	Inlanders	49 603	21 917	1 773	559	321	480	116	61	24	6	1	"	1	"	"	"	"
	Chineezen	8	374	577	607	329	438	244	157	109	30	15	24	12	"	"	"	"
	Andere vreemde oosterl.	"	27	10	8	6	4	2	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"
	Totaal	49 611	22 318	2 360	1 174	647	922	362	220	133	36	16	24	13	"	"	"	"
Cheribon	Inlanders	30 763	30 905	3 476	1 310	439	633	84	36	11	"	"	"	"	"	"	"	"
	Chineezen	15	1 162	831	876	461	939	213	196	166	34	28	16	7	1	3	"	2
	Andere vreemde oosterl.	24	120	127	91	75	56	6	28	9	"	6	"	3	"	"	"	"
	Totaal	30 802	32 187	4 434	2 277	975	1 628	303	260	186	34	34	16	10	1	3	"	2
Pekalongan	Inlanders	55 369	21 053	4 206	1 004	669	772	157	67	20	1	"	1	"	"	"	"	"
	Chineezen	5	504	356	383	244	697	207	151	106	33	13	7	3	4	"	1	3
	Andere vreemde oosterl.	9	130	60	137	40	89	21	15	18	2	1	1	"	"	"	"	"
	Totaal	55 383	21 687	4 622	1 524	953	1 558	385	233	144	36	14	9	3	4	"	1	3
Semarang	Inlanders	77 988	14 771	7 807	2 329	950	1 149	202	94	27	6	4	1	"	"	"	"	"
	Chineezen	46	999	1 209	917	474	1 652	488	318	253	67	66	31	24	15	6	3	5
	Andere vreemde oosterl.	1	128	99	67	17	31	9	6	2	"	2	"	1	"	"	"	"
	Totaal	78 035	15 898	9 205	3 313	1 441	2 832	699	418	282	73	72	32	25	15	6	3	5
Rembang	Inlanders	25 102	14 795	15 374	3 785	1 841	439	664	102	44	26	4	"	"	"	"	"	"
	Chineezen	20	741	588	288	184	344	151	120	72	22	14	16	2	7	2	"	2
	Andere vreemde oosterl.	5	42	21	8	8	9	3	3	6	"	"	"	"	"	"	"	"
	Totaal	25 127	15 578	15 983	4 081	2 033	792	818	225	122	48	18	16	2	7	2	"	2
Soerabaja	Inlanders	75 047	76 881	17 056	8 580	2 755	2 701	394	220	90	9	6	3	1	"	"	"	"
	Chineezen	16	419	464	1 598	294	2 389	2 006	351	238	82	51	59	21	28	18	4	23
	Andere vreemde oosterl.	"	143	100	193	22	226	229	65	35	9	1	4	3	1	"	"	"
	Totaal	75 063	77 443	17 620	10 371	3 071	5 316	2 629	636	363	100	58	66	25	29	18	4	23
Pasoeroean	Inlanders	37 630	43 987	17 807	4 550	1 596	2 002	336	134	26	54	181	22	9	1	1	"	"
	Chineezen	14	394	540	471	298	877	281	179	151	20	27	10	11	6	"	"	"
	Andere vreemde oosterl.	1	102	56	53	54	106	33	19	13	3	1	1	"	"	"	"	"
	Totaal	37 645	44 483	18 403	5 074	1 948	2 985	650	332	190	77	209	33	20	7	1	"	"
Besoeki	Inlanders	5 121	10 360	4 504	1 410	746	578	85	52	119	15	2	4	1	"	"	"	"
	Chineezen	1	122	128	170	329	310	111	42	37	8	8	2	5	2	"	"	"
	Andere vreemde oosterl.	"	93	103	44	45	95	23	15	6	6	1	1	"	2	"	"	"
	Totaal	5 122	10 575	4 735	1 624	1 120	983	219	109	162	29	11	7	6	4	"	"	"
Banjoemas	Inlanders	24 304	5 062	785	164	77	102	16	4	"	"	"	"	"	"	"	"	"
	Chineezen	95	218	249	189	123	275	62	58	54	19	9	5	1	"	"	"	3
	Andere vreemde oosterl.	"	"	1	"	1	"	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"
	Totaal	24 399	5 280	1 035	353	201	377	78	62	54	20	9	5	1	"	"	"	3

d) Op Java en Madoera wordt van de inlanders als bedrijfsbelasting geheven 2 °/₀ van het belastbaar inkomen; van de vreemde oosterlingen 4 °/₀ met een minimum van aanslag voor deze laatsten van f 2 over een vol jaar. Inlanders wier belastbaar inkomen minder bedraagt dan f 25 's jaars zijn van de belasting vrijgesteld.

GEWESTEN.	Landaard der aangeslagenen.	f 1 en minder.	boven f 1 t/m f 2.	boven f 2 t/m f 3.	boven f 3 t/m f 4.	boven f 4 t/m f 5.	boven f 5 t/m f 10.	boven f 10 t/m f 15.	boven f 15 t/m f 25.	boven f 25 t/m f 50.	boven f 50 t/m f 75.	boven f 75 t/m f 100.	boven f 100 t/m f 150.	boven f 150 t/m f 200.	boven f 200 t/m f 300.	boven f 300 t/m f 400.	boven f 400 t/m f 500.	boven f 500.
		GETAL PERSONEN, aangeslagen in de bedrijfsbelasting met een jaarlijksch bedrag van:																
Kedoe	Inlanders	51 715	11 958	2 138	544	191	209	82	22	5	1	″	″	″	″	″	″	″
	Chineezen	24	819	538	413	221	478	169	147	109	35	22	11	8	5	2	″	1
	Andere vreemde oosterl.	1	3	1	23	4	5	3	1	″	″	″	″	″	″	″	″	″
	Totaal	51 740	12 780	2 677	980	416	692	254	170	114	36	22	11	8	5	2	″	1
Djokjakarta	Inlanders	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″
	Chineezen	″	72	288	226	190	357	98	88	55	5	3	3	″	1	1	″	″
	Andere vreemde oosterl.	″	13	8	12	13	6	1	1	″	″	″	″	″	″	″	″	″
	Totaal	″	85	296	238	203	363	99	89	55	5	3	3	″	1	1	″	″
Soerakarta	Inlanders	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″
	Chineezen	9	908	266	298	294	454	222	200	93	31	22	11	13	4	″	″	″
	Andere vreemde oosterl.	″	74	16	8	5	17	5	7	3	″	1	″	″	″	″	″	″
	Totaal	9	982	282	306	299	471	227	207	96	31	23	11	13	4	″	″	″
Madioen	Inlanders	21 909	5 081	1 599	377	211	248	29	10	6	″	″	″	″	″	″	″	″
	Chineezen	7	102	89	132	90	263	67	48	39	8	3	5	2	″	″	1	1
	Andere vreemde oosterl.	″	2	2	″	4	3	1	1	″	″	″	″	″	″	″	″	″
	Totaal	21 916	5 185	1 690	509	305	514	97	59	45	8	3	5	2	″	″	1	1
Kediri	Inlanders	23 001	8 990	6 804	3 420	635	1 175	165	76	19	″	1	″	1	″	″	″	″
	Chineezen	46	371	615	361	334	477	162	130	74	22	17	11	7	2	″	″	1
	Andere vreemde oosterl.	″	″	″	″	″	″	″	1	″	″	″	″	″	″	″	″	″
	Totaal	23 047	9 361	7 419	3 781	969	1 652	327	207	93	22	18	11	8	2	″	″	1
Madoera	Inlanders	36 565	12 551	3 669	1 631	703	2 221	927	846	884	203	94	34	14	6	″	1	1
	Chineezen	29	175	72	52	61	142	41	48	49	21	16	9	15	2	2	″	″
	Andere vreemde oosterl.	1	103	25	24	15	25	6	4	9	2	3	″	1	″	″	″	″
	Totaal	36 595	12 829	3 766	1 707	779	2 388	974	898	942	226	113	43	30	8	2	1	1
In 't geheel	Inlanders	554 758	296 752	97 309	32 320	11 919	14 466	3 595	1 944	1 506	331	297	65	27	7	1	1	1
	Chineezen	407	8 130	9 432	8 949	9 514	14 148	5 527	3 244	2 293	600	403	271	161	88	40	12	53
	Andere vreemde oosterl.	42	1 018	757	699	562	907	392	212	135	28	20	12	12	3	3	1	″
Algemeene totalen voor Java en Madoera over 1902		555 207	305 900	107 498	41 968	21 995	29 521	9 514	5 400	3 934	959	720	348	200	98	44	14	54
Over 1901 waren de cijfers	Inlanders	597 450	305 198	85 938	31 494	11 461	15 479	2 927	1 885	1 480	288	281	68	32	2	1	″	″
	Chineezen	249	8 032	9 407	9 727	9 401	15 828	5 404	3 444	2 303	639	404	300	147	100	50	18	54
	Andere vreemde oosterl.	40	913	723	928	624	1 009	418	204	137	27	19	16	10	6	1	″	″
Algemeene totalen voor Java en Madoera over 1901		597 739	314 143	96 068	42 149	21 486	31 316	8 749	5 533	3 920	954	704	384	189	108	52	18	54

BUITENBEZITTINGEN. *e*)

GEWESTEN.	Landaard der aangeslagenen.	f 1 en minder.	boven f 1 t/m f 2.	boven f 2 t/m f 3.	boven f 3 t/m f 4.	boven f 4 t/m f 5.	boven f 5 t/m f 10.	boven f 10 t/m f 15.	boven f 15 t/m f 25.	boven f 25 t/m f 50.	boven f 50 t/m f 75.	boven f 75 t/m f 100.	boven f 100 t/m f 150.	boven f 150 t/m f 200.	boven f 200 t/m f 300.	boven f 300 t/m f 400.	boven f 400 t/m f 500.	boven f 500.
Sumatra's Westkust	Chineezen	″	″	2 285	562	312	250	75	63	29	3	9	4	3	″	″	″	″
	Andere vreemde oosterl.	″	″	314	135	57	34	6	4	4	2	1	″	″	″	″	″	″
	Totaal	″	″	2 599	697	369	284	81	67	33	5	10	4	3	″	″	″	″
Benkoelen	Chineezen	″	5	115	38	17	50	18	17	9	6	3	″	″	″	″	″	″
	Andere vreemde oosterl.	1	″	2	4	2	4	2	″	1	″	″	″	″	″	″	″	″
	Totaal	1	5	117	42	19	54	20	17	10	6	3	″	″	″	″	″	″
Lampongsche Districten	Chineezen	″	″	247	180	57	103	2	15	5	″	″	″	″	″	″	″	″
	Andere vreemde oosterl.	″	″	3	4	2	10	″	″	1	″	″	″	″	″	″	″	″
	Totaal	″	″	250	184	59	113	2	15	6	″	″	″	″	″	″	″	″
Palembang	Inlanders	762	5 764	7 689	1 053	419	811	113	45	23	6	3	″	2	″	″	″	″
	Chineezen	80	8	4 741	754	225	1 009	198	107	31	11	5	2	2	1	1	″	3
	Andere vreemde oosterl.	1	9	214	174	54	129	24	13	19	5	5	3	″	1	″	1	″
	Totaal	843	5 781	12 644	1 981	698	1 949	335	165	73	22	13	5	4	2	1	1	3
Atjèh en onderhoorigheden	Chineezen	″	″	1 015	183	236	123	13	14	13	2	1	2	1	″	″	″	″
	Andere vreemde oosterl.	″	″	150	62	68	23	11	3	5	1	″	″	″	″	″	″	″
	Totaal	″	″	1 165	245	304	146	24	17	18	3	1	2	1	″	″	″	″
Sumatra's Oostkust	Inlanders	2 016	3 840	29 802	2 446	1 458	489	98	40	15	6	″	″	″	″	″	″	″
	Chineezen	3 710	3 333	19 948	28 927	21 605	7 459	904	533	298	117	82	31	5	3	″	″	″
	Andere vreemde oosterl.	395	649	3 592	745	146	99	18	1	1	″	″	″	″	″	″	″	″
	Totaal	6 121	7 822	53 342	32 118	23 209	8 047	1020	574	314	123	82	31	5	3	″	″	″

e) In de buitenbezittingen is de maatstaf van heffing algemeen 2°/₀ van het belastbaar inkomen, doch mogen vreemde oosterlingen voor niet minder dan naar reden van f 3 over een vol jaar worden aangeslagen. Voor zooveel in enkele gewesten de bedrijfsbelasting ook van inlanders of van zoogenaamde inlandsche burgers wordt geheven, is voor hen het minimum van aanslag over een vol jaar f 1, behalve voor zooveel betreft de inlanders in de onder inlandsch zelfbestuur staande landschapppen van Menado, die rechtstreeksche onderdanen zijn van het Gouvernement (zie Ind. St. 1903 n°. 94), voor wie de minimum aanslag f 1,50 per jaar bedraagt.

GEWESTEN.	Landaard der aangeslagenen.	f 1 en minder.	boven f 1 t/m f 2.	boven f 2 t/m f 3.	boven f 3 t/m f 4.	boven f 4 t/m f 5.	boven f 5 t/m f 10.	boven f10 t/m f 15.	boven f15 t/m f 25.	boven f25 t/m f 50.	boven f50 t/m f 75.	boven f75 t/m f100.	boven f100 t/m f150.	boven f150 t/m f200.	boven f200 t/m f300.	boven f300 t/m f400.	boven f400 t/m f500.	boven f500
	GETAL PERSONEN, aangeslagen in de bedrijfsbelasting met een jaarlijksch bedrag van:																	
Riouw en onderhoorigheden	Chineezen	26	379	2 862	389	147	851	522	403	322	68	28	19	16	4	″	″	″
	Andere vreemde oosterl.	″	″	12	4	4	10	3	1	4	″	″	″	″	″	″	″	″
	Totaal	26	379	2 874	393	151	861	525	404	326	68	28	19	16	4	″	″	″
Banka en onderhoorigheden	Chineezen	″	″	6 656	795	310	249	49	45	30	8	3	5	″	1	″	″	″
	Andere vreemde oosterl.	″	″	86	9	10	16	1	1	1	1	″	″	″	″	″	″	″
	Totaal	″	″	6 742	804	320	265	50	46	31	9	3	5	″	1	″	″	″
Biliton	Chineezen	″	″	1 184	454	30	59	16	14	13	6	1	″	″	″	″	″	″
	Andere vreemde oosterl.	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″
	Totaal	″	″	1 184	454	30	59	16	14	13	6	1	″	″	″	″	″	″
Westerafdeeling van Borneo	Chineezen	″	″	9 847	3 652	970	1 064	192	139	79	21	7	3	4	5	2	″	″
	Andere vreemde oosterl.	″	″	150	27	8	23	1	6	2	″	″	″	″	″	″	″	″
	Totaal	″	″	9 997	3 679	978	1 087	193	145	81	21	7	3	4	5	2	″	″
Zuider- en Oosterafd. van Borneo	Chineezen	″	″	2 586	600	190	409	111	141	34	6	6	4	4	1	1	″	1
	Andere vreemde oosterl.	″	″	384	144	92	159	18	24	9	1	2	1	1	″	″	″	″
	Totaal	″	″	2 970	744	282	568	129	165	43	7	8	5	5	1	1	″	1
Celebes en onderhoorigheden	Chineezen	″	126	526	1 196	70	342	62	51	39	15	5	12	3	5	1	2	1
	Andere vreemde oosterl.	″	19	138	87	22	48	9	4	5	3	1	″	″	″	″	″	″
	Totaal	″	145	664	1 283	92	390	71	55	44	18	6	12	3	5	1	2	1
Menado	Inlandsche burgers	″	907	66	13	2	1	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″
	Chineezen	″	2	107	637	96	778	60	59	29	3	4	2	″	1	″	″	″
	Andere vreemde oosterl.	″	3	17	23	8	129	20	19	5	2	″	″	″	″	″	″	″
	Totaal	″	912	190	673	106	908	80	78	34	5	4	2	″	1	″	″	″
Amboina	Chineezen	1	12	82	50	245	205	55	30	20	2	″	1	″	″	″	″	″
	Andere vreemde oosterl.	″	″	78	47	62	67	13	12	4	4	″	″	″	″	″	″	″
	Totaal	1	12	160	97	307	272	68	42	24	6	″	1	″	″	″	″	″
Ternate	Chineezen	″	″	91	66	50	95	26	14	7	″	″	2	″	″	″	″	″
	Andere vreemde oosterl.	″	″	64	15	11	25	3	2	2	″	″	″	″	″	″	″	″
	Totaal	″	″	155	81	61	120	29	16	9	″	″	2	″	″	″	″	″
Timor en onderhoorigheden	Chineezen	″	″	125	143	41	170	37	39	23	3	″	″	″	″	″	″	″
	Andere vreemde oosterl.	″	″	26	13	5	22	7	6	1	1	″	″	″	″	″	″	″
	Totaal	″	″	151	156	46	192	44	45	24	4	″	″	″	″	″	″	″
Bali en Lombok	Inlanders	1 171	1 305	1 163	280	82	214	17	8	7	2	″	″	″	″	″	″	″
	Chineezen	8	43	300	441	89	187	26	12	19	9	8	9	4	1	″	″	″
	Andere vreemde oosterl.	″	17	96	105	15	57	16	7	5	5	1	″	″	1	″	″	″
	Totaal	1 179	1 365	1 559	826	186	458	59	27	31	16	9	9	4	2	″	″	″
In 't geheel	Inlandsche burgers	″	907	66	13	2	1	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″
	Inlanders	3 949	10 909	38 654	3 779	1 959	1 514	228	93	45	14	3	″	2	″	″	″	″
	Chineezen	3 325	3 808	52 717	39 067	24 690	13 403	2 306	1 696	1 000	280	162	96	41	22	5	2	5
	Andere vreemde oosterl.	397	697	5 326	1 598	566	855	152	103	69	25	10	4	1	2	″	1	″
Algemeene totalen voor de buitenbezitt. over 1902		8 171	16 321	96 763	44 457	27 217	15 773	2 746	1 892	1 114	319	175	100	45	24	5	3	5
Over 1901 waren de cijfers	Inlandsche burgers	″	903	59	13	2	3	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″
	Inlanders	3 595	9 585	37 127	3 069	932	1 263	204	92	70	10	5	2	1	″	″	″	″
	Chineezen	2 314	4 648	55 367	38 436	20 390	11 885	2 241	1 573	1 427	257	115	91	35	22	7	1	5
	Andere vreemde oosterl.	331	383	5 166	1 478	457	1 021	140	109	78	16	14	2	3	″	″	1	″
Algemeene totalen voor de buitenbezitt. over 1901.		6 240	15 519	97 719	42 996	21 781	14 172	2 543	1 774	1 575	283	134	95	39	22	7	2	5

FF

VI. BELASTING OP HET SLACHTEN VAN RUNDEREN, BUFFELS, PAARDEN EN VEULENS OP JAVA EN MADOERA.

GEWESTEN.	1901. Aantal verbruikte slachtbriefjes voor het slachten van:				1902.				1901. Opbrengst van de verbruikte slachtbriefjes voor het slachten van:			1902.			1901. Aantal vervolgingen ingesteld wegens slachten zonder vergunning.		1902.	
	runderen	buffels.	Totaal.	paarden en veulens	runderen	buffels.	Totaal.	paarden en veulens	runderen of buffels	paarden of veulens	Totaal.	runderen of buffels.	paarden of veulens	Totaal.	Vervolgingen.	Beklaagden.	Vervolgingen.	Beklaagden.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16	17.	18.	19.
Bantam	235	17 104	17 339	1	234	21 214	21 448	1	f 52 017	f 4	f 52 021	f 64 344	f 4	f 64 348	12	12	22	22
Batavia	11 719	24 901	36 620	68	12 707	25 618	38 325	68	109 860	272	110 132	114 975	272	115 247	33	28	41	45
Preanger Regentsch.	3 993	29 183	33 176	1523	4 614	29 248	33 862	1378	99 528	6092	105 620	101 586	5512	107 098	91	91	,,	,,
Cheribon	685	9 029	9 714	345	767	8 073	8 840	265	29 142	1380	30 522	26 520	1060	27 580	10	10	1	1
Pekalongan	1 914	12 779	14 693	405	2 524	13 146	15 670	486	44 079	1620	45 699	47 010	1944	48 954	13	13	,,	,,
Semarang	12 774	44 891	57 665	278	23 144	33 330	56 474	265	172 995	1112	174 107	169 422	1060	170 482	,,	,,	33	39
Rembang	8 765	6 118	14 883	55	12 450	5 786	18 236	39	44 649	220	44 869	54 708	156	54 864	38	38	43	43
Soerabaja	56 406	13 344	69 750	28	58 303	12 053	70 356	25	209 250	112	209 362	211 068	100	211 168	16	16	23	23
Pasoeroean	61 924	645	62 569	130	70 431	753	71 184	132	187 707	520	188 227	213 552	528	214 080	76	76	65	75
Besoeki	42 948	1 201	44 149	14	44 953	1 265	46 218	16	132 447	56	132 503	138 654	64	138 718	69	69	33	33
Banjoemas	9 872	10 767	20 639	149	12 018	9 430	21 448	143	61 917	596	62 513	64 344	572	64 916	20	20	10	10
Kedoe.	26 085	18 143	44 228	260	33 491	18 590	52 081	660	132 684	1040	133 724	156 243	2640	158 883	31	31	56	56
Djokjakarta . . .	17 316	16 790	34 106	338	17 823	14 192	32 015	313	102 318	1352	103 670	96 045	1252	97 297	94	94	29	29
Soerakarta	13 907	30 126	44 033	471	13 662	23 220	36 882	641	132 099	1884	133 983	110 646	2564	113 210	33	34	22	29
Madioen	9 286	13 276	22 562	164	11 091	12 829	23 920	150	67 686	656	68 342	71 76)	600	72 360	36	36	40	40
Kediri	9 137	22 803	31 940	181	14 653	17 322	31 975	178	95 820	724	96 544	95 925	712	96 637	12	19	13	14
Madoera	29 94)	699	30 648	7	32 853	979	33 832	6	91 944	28	91 972	101 496	24	101 520	132	183	135	166
Totalen . . .	316 915	271 799	588 714	4417	365 718	247 048	612 766	4766	f1766 142	f17668	f1783810	f1838298	f19064	f1857362	716	770	566	625

VII. BELASTING OP HET SLACHTEN VAN VARKENS OP JAVA EN MADOERA.

GEWESTEN.	1901.					1902.				
	Aantal verbruikte slacht-briefjes.	Opbrengst van de verbruikte slacht-briefjes.	Gemid-delde opbrengst 's maands.	Aantal over-tredingen wegens slachten zonder vergunning.	Aantal beklaagden wegens slachten zonder vergunning.	Aantal verbruikte slacht-briefjes.	Opbrengst van de verbruikte slacht-briefjes.	Gemid-delde opbrengst 's maands.	Aantal over-tredingen wegens slachten zonder vergunning.	Aantal beklaagden wegens slachten zonder vergunning.
Bantam	851	f 1 276,50	f 106,37^5	"	"	782	f 1 173,—	f 97,75	"	"
Batavia	37 780	56 670,—	4 722,50	11	11	37 332	55 998,—	4 666,50	11	11
Preanger Regentschappen	4 289	6 433,50	536,12^5	4	4	3 750	5 625,—	468,75	1	1
Cheribon	a) 4 116	6 174,—	514,50	3	3	4 197	629 5,50	524,62^5	1	1
Pekalongan	2 789	4 183,50	348,62^5	2	2	3 087	463 0,50	385,87^5	"	"
Semarang	7 267	10 900,50	908,37^5	"	"	7 948	11 922,—	993,50	"	"
Rembang	2 174	3 261,—	271,75	2	2	2 189	3 283,50	273,62^5	"	"
Soerabaja	10 634	15 951,—	1 329,25	"	"	9 717	14 575,50	1 214,62^5	1	1
Pasoeroean	2 595	3 892,50	324,37^5	1	1	2 589	3 883,50	323,62^5	3	3
Besoeki	1 156	1 734,—	144,50	1	1	1 148	1 722,—	143,50	"	"
Banjoemas	1 205	1 807,50	150,62^5	"	"	1 122	1 698,—	141,50	"	"
Kedoe	2 601	3 901,50	325,12^5	"	"	2 948	4 422,—	368,50	2	2
Djokjakarta	1 115	1 672,50	139,37^5	"	"	1 193	1 789,50	149,12^5	"	"
Soerakarta	2 324	3 486,—	290,50	2	2	2 406	3 609,—	300,75	"	"
Madioen	874	1 311,—	109,25	"	"	943	1 414,50	117,87^5	"	"
Kediri	2 261	3 391,50	282 62^5	1	1	1 927	2 890,50	240,87^5	1	1
Madoera	126	189,—	15,75	"	"	239	358,50	29,87^5	"	"
Totalen	84 157	f 126 235,50	f 10 519,62^5	27	27	83 527	f 125 290,50	f 10 440,87^5	20	20

a) Verbeterde opgaaf.

VIII. BELASTING OP DE RIJTUIGEN VAN INLANDERS OP JAVA

Gewesten.	AANSLAG. 1901. (Verbeterde opgaven.)	AANSLAG. 1902.	Gewesten.	AANSLAG. 1901. (Verbeterde opgaven.)	AANSLAG. 1902.	Gewesten.	AANSLAG. 1901. (Verbeterde opgaven.)	AANSLAG. 1902.	Gewesten.	AANSLAG. 1901. (Verbeterde opgaven.)	AANSLAG. 1902.
Bantam	f9 304,—	f9 192,—	Pekalongan	f 11241,—	f12624,—	Pasoeroean	f 48 868	f48 151	Madioen	f7 312,—	f 7 552
Batavia	26 826,—	26 317,—	Semarang	41 739,50	39 697,—	Besoeki	16 039	16 165	Kediri	28 593,—	29 168
Preanger Regentsch	20 558,—	22 622,50	Rembang	18 344,—	18 145,—	Banjoemas	2 880	3 141			
Cheribon	10 251,—	9 775,—	Soerabaja	52 843,—	53 061,50	Kedoe	9 986	9 216	Totalen	f304784,50	f304 827

IX. BELASTINGEN VAN VERSCHILLENDEN AARD, DIE SLECHTS IN HET EEN OF ANDER GEWEST WORDEN GEHEVEN.

OMSCHRIJVING. (De met een * aangeduide belastingen gelden uitsluitend inlanders.)	1901. (Verbeterde opgaven.)		1902. (Voorloopige opgaven.)	
	Aanslag.	Geind bedrag (zie het verslag hiervóór, kol. 246, noot *a*).	Aanslag.	Geind bedrag (zie het verslag hiervóór, kol. 246, noot *a*).
1. *Hoofdelijke belasting in Benkoelen	f 178 913,25	f 129 571,70^{5}	f 154 877,—	f 148 424,17^{5}
2. Belasting voor het aanleggen en onderhouden van wegen en bruggen ter hoofdplaats Benkoelen	3 016,—	900,—	3 154,—	2 169,05
3. *Hoofdelijke belasting in de Lampongsche Districten.	186 268,50	179 082,62^{5}	186 638,—	162 455,85
4. *Hoofdelijke belasting in Palembang (buiten de hoofdplaats). . . .	1 117 230,50	1 084 965,39	1 132 054,—	1 139 435,45
5. Belasting voor het aanleggen en onderhouden van wegen en bruggen ter hoofdplaats Palembang	46 197,—	45 922,40	47 982.—	44 279,40
6. *Hasilbelasting in Atjèh en onderhoorigheden. .	. . . . .	*a*) 208 478,87^{5}	. . . . .	*b*) 195 232,91^{5}
7. *Hoofdelijke belasting in Billiton	23 093,62	28 207,25	23 301,30	25 799,89^{5}
8. Hoofdelijke belasting in het rechtstreeksch gouvernementsgebied der residentie Wester-afdeeling van Borneo .	11 311,30	7 346,77^{5}	10 922,36^{5}	8 880,32
9. *Belasting op het rijstgewas in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo . .	194 501,17	214 468,65^{5}	92 261,95	182 350,39
10. *Hoofdelijke belasting in hetzelfde gewest . .	304 323,—	303 889,31^{5}	308 619,35	268 009,47^{5}
11. Recht voor de afgifte van licentiën voor het graven van diamant in sommige gedeelten van dezelfde residentie . .	. . . . .	f 4 351,72	. . . . .	f 2 317,—
12. *Hoofdelijke belasting in het rechtstreeksch gouvernementsgebied van het gewest Celebes en onderhoorigheden .	f 126 615,93	127 793,69^{5}	f 123 296,18	120 966,10^{5}
13. *Belasting van heerendienstplichtigen ter hoofdplaats Makasser .	13 680,—	11 200,76^{5}	11 445,—	12 682,26
14 en 15 *Hoofdelijke belasting in de residentie Menado. — Minahasa-districten.	176 336,92	250 405,62	179 942,07	255 795,07
14 en 15 *Hoofdelijke belasting in de residentie Menado. — Afdeeling Gorontalo (voor zooveel betreft het rechtstreeksch gouvernementsgebied) . .	94 050,—		88 635,—	
16. *Hoofdelijke belasting in Amboina	66 768,—	64 196,86	65 178,—	57 751,51^{5}
17. *Hoofdelijke belasting van de inlandsche gouvernements-onderdanen in Ternate	6 953,—	6 236,05	7 142,—	3 598,30
18. Rijtuigenbelasting in Groot-Atjèh	1 926,—	1 682,20	1 764,—	1 920,30
19. Belasting bij den uitvoer van producten van het eiland Wè (Atjèh)	. . . . .	494,87^{5}	. . . . .	1 645,92

a) Onder het hier opgegeven bedrag was begrepen f 36 423,32 aan hasil over 1900.

b) Als voren aan hasil over 1901 f 42 350,09.

Bijlage GG.

(Zie hoofdstuk M, afd. II, §§ 2 en 3 van het verslag.)

OVERZICHT

VAN DE

GELDMARKT IN NEDERLANDSCH-INDIË

OVER

1902.

BALANS EN WINST- EN VERLIESREKENING

DER

JAVASCHE BANK.

(BOEKJAAR 1902/3.)

I. OVERZICHT van de GELDMARKT in Nederlandsch-Indië over 1902, samengesteld door den president der Javasche Bank.

De geldmarkt was in het algemeen ruim; van het begin tot het einde openbaarde zich bij de wisselbanken eene groote behoefte aan remise naar Europa, ter dekking harer gewone trekkingen en van haar steeds toenemend debiet van wissels op de naburige Aziatische landen. Waar o. a. lagere prijzen der uitvoerproducten, meer speciaal van het hoofdproduct suiker redenen waren dat aan die behoefte aan remise nog minder dan andere jaren door wissels kon worden voldaan, kon het geen verwondering baren, dat bij de circulatiebank nog meer specie voor uitvoer gevraagd werd in aansluiting aan hetgeen reeds in het vorige jaar werd verzonden. Ook de Regeering werkte door voortgezette overmaking van gelden naar het moederland tot dien toestand mede, tot het keerpunt kwam, waarop ik reeds in het overzicht van het vorige jaar doelde, en Indië, door minder ruime toevloeiing van middelen en door den steun, die hier en daar aan de noodlijdende bevolking moest verleend worden, in toenemende mate behoefte kreeg aan kasversterking uit Europa.

Naar gelang de speciewegvloeiing der circulatiebank toenam, zelfs in die mate, dat zij f 5 600 000 goud voor uitvoer verstrekte om te voorkomen dat door zilveruitvoer de muntverhoudingen in moederland en koloniën zouden kunnen worden verstoord, moest zij haar rentevoet verhoogen, totdat de overmaking door hare bemiddeling van de gelden door het Ministerie te Amsterdam gestort, ter uitbetaling te Batavia, haar in staat stelde die bedragen billijk ter beschikking van Indië te stellen, waarop de rentevoet weer allengs tot het vorige lage peil kon worden teruggebracht. Het evenwicht werd derhalve meer door administratieve dan door daadwerkelijke toevloeiing van specie hersteld, daar uit Europa, behalve vreemd goud voor wederverkoop door banken geïmporteerd, slechts eenige aanvoer van koperen pasmunt voor de regeering plaats had en de gewone terugvloeiing van zilveren standpenningen uit de Straits-Settlements het gemiddelde niet overtrof.

Voorts werkte mindere kredietvraag van de zijde der zoo ruim van middelen voorzien zijnde wisselbanken, waardoor groote terugvloeiing van bankpapier en standpenningen uit de circulatie plaats had, tot herstel van het evenwicht mede.

Door alles heen bleef niettemin de geldmarkt ruim en de behoefte aan remise groot, daar de regeering uit den aard der zaak niet zonder noodzaak geld uit Europa ontbood en dat geld, in diverse vormen onder de bevolking gebracht, klaarblijkelijk meerendeels weer dadelijk moest gebruikt worden ter voorziening in de levensbehoeften, gefinancieerd door de banken, bij welke het derhalve weer terecht kwam.

Nu de circulatiebank, ter gebruikmaking van de haar verleende bevoegdheid, hare overtollige gelden buiten Nederlandsch-Indië uit te zetten, geene wissels voor remise naar Europa noodig heeft, aangezien de stortingen van regeeringswege bij haar kantoor te Amsterdam daarin ruimschoots voorzien, blijven de particuliere wissels, die aan de markt komen, nagenoeg geheel ter beschikking van de wisselbanken, die hare disponibele fondsen derhalve gemakkelijker zullen kunnen overmaken.

Op den exporthandel bleven het over het algemeen te droge weer, dat nadeelig op de productie der uitvoerproducten werkte, alsmede de lage prijzen dier producten niet zonder invloed en de invoerhandel leed nog onder oude overschatting der behoefte, gepaard met niet noemenswaardige verbetering van de koopkracht der bevolking en daarmede verbandhoudende wanbetaling der tweede hand.

De officieel door de banken genoteerde koersen waren:

6 maanden dato op Nederland.	gedurende het 1ste kwartaal 1902	$100\frac{7}{8}$ %
	„ „ 2de „ „	$100\frac{3}{8}$ „
	„ „ 3de „ „	$100\frac{3}{8}$ à $101\frac{1}{4}$ %
	„ „ 4de „ „	101 „ $101\frac{1}{2}$ „
6 maanden zicht op Engeland.	gedurende het 1ste kwart. 1902	f $11,98\frac{3}{4}$ p. £.
	„ „ 2de „ „	f $12,06\frac{1}{2}$ à f $12,07\frac{1}{2}$ „
	„ „ 3de „ „	$11,97\frac{1}{2}$ „ $12,07\frac{1}{2}$ „
	„ „ 4de „ „	11,95 „ $11,97\frac{1}{2}$ „
Zicht op Singapore.	gedurende het 1ste kwartaal 1902	f $1,10\frac{3}{4}$ à f 1,14
	„ „ 2de „ „	$1,03\frac{1}{4}$ „ $1,10\frac{1}{4}$
	„ „ 3de „ „	$1,04\frac{1}{2}$ „ 1,07
	„ „ 4de „ „	0,95 „ $1,04\frac{1}{2}$

De baarzilvernoteering, schommelende tusschen $26\frac{3}{4}$ d. en $21\frac{7}{8}$ d., daalde lager dan ooit, waartoe ook de gedeeltelijk voorgenomen en ten deele reeds plaats gehad hebbende overgang van naburige Aziatische landen tot den gouden standaard medewerkte, in verband waarmede de dollarkoers tot een ongekend laag peil zakte.

Goede hypotheken waren tot zelfs beneden 5 % rente moeielijk te bekomen.

De uitvoer van standpenningen beliep in 1902 f 5 000 000 gouden f 10-stukken en f 3 000 000 rijksdaalders. Ingevoerd werd in 1902:

	f 10-stukken.	Rijksdaalders.	Guldens.	Halve guldens.	Pasmunt.	Dollars.	Yens.	Diversen.
door het Gouvernement	„	„	„	„	f 350/m.	„	„	„
„ de Javasche Bank	„	„	„	„	„	„	„	f 1 260/m.
„ anderen	f 43/m.	f 2 270/m.	f 127/m.	f 2 m.	1/m.	f 5 390/m.	f 19/m.	980/m.
	f 43/m.	f 2 270/m.	f 127 m.	f 2 m.	f 351/m.	f 5 390/m.	f 19/m.	f 2 240/m.

Niettegenstaande in den laatsten tijd zilveren pasmunt in ruime mate is ingevoerd van regeeringswege, schijnt de circulatie nog meer van die munt noodig te hebben.

De daling van den zilverprijs was nog niet van merkbaren invloed op den invoer van valsche zilveren standpenningen, voor zoover dit uit de aangehouden statistieken blijken kan.

Het vertrouwen in het fiduciaire papier der circulatiebank bleef ongeschokt, doch het vermocht nog niet zich meer terrein te veroveren in die streken van den Archipel waar de dollar het gewone ruilmiddel is.

Met den effectenhandel was het meer dan treurig gesteld; slechts algemeen erkende solide beleggingsfondsen konden zich op prijs houden, doch voor plaatselijke fondsen en vooral voor mijnwaarden was de markt meer dan verlaten. Alleen de werkelijke uitkeering van de reeds zoo lang verwachte dividenden schijnt het vertrouwen te zullen kunnen herstellen in de mijnbouwondernemingen, die reeds in volle productie zijn, en in die, welke slechts op dat vertrouwen wachten om zich het kapitaal te zien toevloeien, dat loonende productie moet mogelijk maken.

II. OVERZICHT van den loop der koersen te Batavia van INDISCHE EFFECTEN in 1902.

NAMEN DER EFFECTEN.	NOTEERINGEN		
	in Januari 1902.	in Juli 1902.	in December 1902.
Javasche Bank	177½	178	180
Certificaten Nederlandsche Handelmaatschappij	146	142½	150
Nederlandsch-Indische Escompto-Maatschappij	112½	117½	112½
Nederlandsch-Indische Handelsbank	78½	—	—
Nederlandsch-Indische Crediet- en Bankvereeniging	—	—	—
Nederlandsch-Indische Effectenbank (aandeelen)	—	—	—
Idem (pandbrieven)	—	—	—
Algemeene Spaar- en Depositobank	—	—	—
Koninklijke Paketvaartmaatschappij	164	158	168
Internationale Crediet- en Handelsvereeniging „Rotterdam"	77	72½	76
Handelsvereeniging „Amsterdam"	109	—	105
Padangsche Handelmaatschappij	132½	—	—
Winkelmaatschappij „Eigen Hulp"	—	60	—
Maatschappij „Onderlinge Hulp"	—	85	—
Maatschappij tot exploitatie van de rijtuigfabriek en handel in paarden F. J. Fuchs	—	—	98
Java-veem	100	—	—
Boekhandel Visser & Co.	—	—	—
Maatschappij tot exploitatie van grondeigendom „Eurazie I"	—	105½	—
Cheribonsche Apotheek	—	—	—
Bataviasche Volks- en Stadsapotheek	—	100	100
Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij	—	217½	220
Deli-Spoorwegmaatschappij	178	175	—
Nederlandsch-Indische Tramwegmaatschappij	130	144	142½
Semarang-Joana-Stoomtrammaatschappij	173	170	170
Semarang-Cheribon- Id.	—	145	149
Serajoedal- Id.	—	131	—
Oost-Java- Id.	—	—	—
Nederlandsch-Indische Levensverzekering- en Lijfrente-maatschappij	—	—	—
Nederlandsch-Indische Zee- en Brandassurantie-maatschappij	—	—	—
Tweede Nederlandsch-Indische Id.	—	—	—
Brandverzekering-maatschappij „Mercurius"	—	—	—
Brandassurantie-maatschappij „de Oosterling"	—	—	—
Nederlandsch-Indische Brandwaarborg-maatschappij	—	134	—
Brandwaarborg-sociëteit „Securitas"	—	—	—
Brandassurantie-maatschappij „Unitas"	98	—	—
Idem „Ardjoeno"	—	—	—
Bataviaasch Prauwenveer	—	132½	133
Nieuw Prauwenveer te Batavia	165	160	—
Tegalsch Prauwenveer	—	—	126
Nieuw Semarangsch Prauwenveer	—	—	—
Particulier Prauwenveer te Soerabaja	—	120	117½

NAMEN DER EFFECTEN.	NOTEERINGEN		
	in Januari 1902.	in Juli 1902.	in December 1902.
Oost-Java Prauwmaatschappij	—	130	—
Nieuw Prauwenveer „Soerabaja"	190	—	210
Nieuw Probolinggo- en Oosthoek-Prauwenveer	—	—	—
Bagelen- Thee- en Kina-maatschappij	—	—	—
Kina-maatschappij „Kertamanah"	—	—	—
Cultuurmaatschappij „Perbawatie"	—	—	—
Id. „Goalpara"	—	—	—
Assam-Thee-onderneming „Gedeh"	105	—	—
Maatschappij tot exploitatie van rijstlanden	—	—	—
Assam-Thee-onderneming „Malabar"	185	—	—
Id. „Wanasoeka"	75	—	—
Id. „Singaparna"	120	—	—
Cultuurmaatschappij „Tjiherang"	—	—	110
Nederlandsch-Indische Telephoonmaatschappij	165	173	165
Intercommunale Telephoonmaatschappij	—	90	106½
Preanger Telephoonmaatschappij	—	—	—
New Singapore distilled water ice factory, Limited	—	—	210
Bandoengsche Kinine-fabriek	103	100	99
Nederlandsch-Indische Mijnbouwmaatschappij (aandeelen)	67½	48½	—
Id. Id. (obligatiën)	107½	92½	—
Mijnbouwmaatschappij „Martapoera"	—	—	—
Id. „Totok" (aandeelen)	65	50	62½
Id. Id. (obligatiën)	—	62½	70
Id. „Redjang Lebong" (aandeelen)	345	220	190
Id. Id. (obligatiën)	340	215	182½
Id. „Kahajan"	125	60	35
Goud-exploratie-maatschappij „Pinogo"	—	—	10
Mijnbouwmaatschappij „Monano"	—	—	—
Id. „Atjèh" (aandeelen)	—	—	40
Id. Id. (oprichtersbewijzen)	—	—	—
Goud-exploratie-maatschappij „Boné"	—	—	10
Mijnbouwmaatschappij „Pagoejaman" (oprichtersbewijzen)	—	—	—
Id. „Barma Sawah"	—	—	—
Id. „Loemar"	120	—	—
Id. „Natal"	200	—	—
Id. „Lebong Soelit" (aandeelen)	60	12½	7½
Id. Id. (obligatiën)	—	40	27½
Id. „Tebing Tinggi"	—	—	—
Id. „Tambang Sibonak" (aandeelen)	250	80	45
Id. Id. (oprichtersbewijzen)	—	—	—
Id. „Sinaboean" (serie 1—8 en 10)	—	—	—
Id. „Lakapa"	150	—	—

III. Loop der WISSELKOERSEN te Batavia gedurende 1902, volgens opgaven verstrekt door de Handelsvereeniging aldaar.

Maanden van 1902.	Op Amsterdam (op 6 maanden dato). Bankwissels.	Op Amsterdam (op 6 maanden dato). Particuliere wissels.	Op Londen (op 6 maanden zicht). Bankwissels.	Op Londen (op 6 maanden zicht). Particuliere wissels.	Op Singapore (op zicht). Bankwissels.	Op China (op zicht). Bankwissels.
	f 100 Indisch Courant geeft guldens Nederlandsch Courant.		Een pond sterling kost guldens Indisch Courant.		Een dollar kost guldens Indisch Courant.	Een dollar kost guldens Indisch Courant.
Januari . . .	f 100 5/8 à f 100 7/8	f 101 5/8 à f 101 7/8	f 11,98 3/4 à f 12,01 1/4	f 11,86 1/4 à f 11,88 3/4	f 1,13 à f 1,14	f 1,13 à f 1,14 1/2
Februari . . .	100 7/8	101 7/8	11,98 3/4	11,86 1/4	1,12 3/4 " 1,13	1,12 1/2 " 1,13
Maart	100 3/8 " 100 7/8	101 3/8 " 101 7/8	11,98 3/4 " 12,06 1/4	11,86 1/4 " 11,93 3/4	1,10 3/4 " 1,12 1/4	1,10 3/4 " 1,12 1/4
April	100 3/8	101 3/8	12,06 1/4 " 12,07 1/2	11,93 3/4 " 11,95	1,06 " 1,10 1/4	1,06 " 1,10 1/4
Mei.	100 3/8	101 3/8	12,07 1/2	11,95	1,03 1/4 " 1,05	1,03 3/4 " 1,05
Juni	100 3/8	101 3/8	12.07 1/2	11,95	1,05 1/2 " 1,08	1,05 1/2 " 1,07 3/4
Juli.	100 3/8 " 100 3/4	101 3/8 " 101 3/4	12,03 3/4 " 12,07 1/2	11,91 1/4 " 11,95	1,05 3/4 " 1,08	1,05 1/2 " 1,07 1/4
Augustus . .	101 " 101 1/4	102 " 102 1/4	11,98 3/4 " 12,01 1/4	11,86 1/4 " 11,88 3/4	1,06 1/2 " 1,06 3/4	1,06 " 1,06 1/2
September . .	101 " 101 1/4	102 " 102 1/4	11,97 1/2 " 11,98 3/4	11,85 " 11,86 1/4	1,04 1/2 " 1,05 3/4	1,04 3/4 " 1,05 3/4
October . . .	101 1/4	102 " 102 1/4	11,97 1/2	11,85	1,02 " 1,03 1/2	1,02 1/2 " 1,03 3/4
November . .	101 1/2	102 1/2	11,95	11,82 1/2	0,95 " 1,02	0,95 1/2 " 1,02 1/2
December . .	101 1/2	102 1/2	11,92 1/2	11,80	0,95 " 0,99 1/2	0,95 1/4 " 0,99 1/2

IV. BALANS en WINST- EN VERLIESREKENING der JAVASCHE BANK.

a. BALANS, afgesloten op 31 Maart 1903.

Debet.

Beleeningen (inclusief voorschotten in rekening-courant op onderpand):		
Goederen	f 1 135 745,82	
Effecten	3 424 403,79	
Goud en zilver	20 750,—	
		f 4 580 899,61
Voorschotten aan het Gouvernement	. . . . . .	5 000 000,—
Disconto-rekening:		
Handelspapier	f 2 607 962,86	
Vendupapier	615 783,27	
		3 223 746,13
Belegd kapitaal:		
Effecten	f 4 607 260,77	
Hypotheken	1 174 300,—	
		5 781 560,77
Belegd reservefonds:		
Effecten	f 1 465 087,85	
Hypotheken	379 800,—	
		1 844 887,85
Wissels buiten Nederlandsch-Indië betaalbaar.	. . . . . .	3 909 124,43
Prolongatiën in Nederland	. . . . . .	5 854 000,—
Specie in de kassen:		
Gouden munt	f 3 113 990,—	
Zilveren munt.	25 509 147,—	
Pasmunt.	33 802,22	
		28 656 939,22
Munt en muntmateriaal		4 643 876,14
Belegd pensioen- en onderstandfonds		99 000,—
Gebouwen en meubelen der Bank.		247 260,—
Diverse rekeningen		305 893,21
		f 64 147 187,36

Credit.

Kapitaal.		f 6 000 000,—
Reservefonds		1 955 229,89
Pensioen- en onderstandfonds		108 682,32
Bankbiljetten in omloop		50 757 195,—
Bankassignatiën in omloop		372 633,64
Rekening-courant saldo's:		
van het Gouvernement	f 417 000,—	
van anderen.	3 904 722,02	
		4 321 722,02
Onafgehaalde dividenden.		12 179,06
Uitkeering 75ste boekjaar		558 000,—
Onuitgekeerd saldo van aandeelhouders		773,25
Diverse rekeningen.		60 772,18
		f 64 147 187,36

b. WINST- EN VERLIESREKENING over 1902/1903.

Debet.

Onkosten	f 452 090.48	
Te Amsterdam nog te betalen bedrijfsbelasting.	3 949,60	
		f 456 040,08
Onkosten valsche bankbiljetten	. . . . . .	5 869,03
Onderhoud, verponding en assurantie van gebouwen	f 5 504,29	
Te Amsterdam nog te betalen grondbelasting.	81,56	
	f 5 585,85	
Betaalde brandassurantie-premie, ten laste van het volgende boekjaar	183,17	
		5 402.68
Afschrijving op aanmaak bankbiljetten. . . .	. . . . . .	50 000,—
Id. op gebouwen	. . . . . .	15 381,22
Id. op inventaris	. . . . . .	6 994,27
Aandeelhouders	f 563 706,20	
Koloniale kas.	113 706.20	
Reservefonds	66 127,58	
Commissarissen der Bank	13 225,52	
Directie der Bank	13 225,52	
Personeel der Bank	17 634,02	
Pensioen- en onderstandfonds.	13 225,52	
Saldo Winst. . .		800 850,56
		f 1 340 537,84

Credit.

Rente van disconteering.		f 232 794,90	
Overgebracht van het vorige boekjaar. . .		25 624,79	
		f 258 419,69	
Overgebracht naar het volgende boekjaar. .		32 009,45	
			f 226 410,24
Rente van beleening		f 177 386,83	
Overgebracht van het vorige boekjaar	f 317,84		
Behoorende tot het 75ste, doch te innen in het volgende boekjaar	8 257,33		
		8 575,17	
		f 185 962,—	
Overgebracht naar het volgende boekjaar. .		94,45	
			185 867,55
Rente op voorschotten		f 476 822,71	
Overgebracht van het vorige boekjaar. . .		10,50	
			476 833,21
Rente op effecten		f 156 213,91	
Behoorende tot het 75ste, doch te innen in het volgende boekjaar		49 618,63	
			205 832,54
Rente op hypotheken.		. . . . . .	83 846,06
Koersverschillen.		f 57 721,19	
Overgebracht van het vorige boekjaar. . .		10 309,74	
		f 68 030,93	
Overgebracht naar het volgende boekjaar. .		24 637,12	
			43 393,81
Provisie.		. . . . . .	76 661,51
Winst op munt en muntmateriaal		. . . . . .	39 748,96
Pakhuishuur		. . . . . .	1 699,—
Winst op onbetaalde wissels		. . . . . .	244,96
			f 1 340 537,84

Bijlage HH.

(Zie hoofdstuk N van het verslag.)

UITKOMSTEN

van het in 1903 afgenomen tweede gedeelte van het

GROOT-AMBTENAARSEXAMEN

voor den Indischen dienst.

OVERZICHT

over 1902

van de geldelijke aangelegenheden

VAN HET

CIVIEL EN HET MILITAIR WEDUWEN- EN WEEZENFONDS

IN

Nederlandsch-Indië.

I. UITKOMSTEN VAN HET IN 1903 ZOOWEL HIER TE LANDE ALS IN INDIË AFGENOMEN GROOT-AMBTENAARSEXAMEN VOOR DEN INDISCHEN DIENST.

[Zie K. B. 26 April 1902 n°. 17 (Ind. St. n°. 223)].

Verdeeling der examens naar gelang de toegekende beoordeelingscijfers in de opgegeven vakken 5 t/m 10 bedroegen, dan wel daar beneden bleven.		Totalen der door de gezamenlijke examinandi in verschillende vakken afgelegde examens.			
		1°. Geschiedenis, 2°. Land- en volkenkunde, 3°. Godsdienstige wetten, enz. en 4°. Staatsinstellingen.	5°. Maleisch.	6°. Javaansch.	Totalen.
EXAMEN IN NEDERLAND.					
I. Geslaagde examinandus	Voldoende of meer dan voldoende	3	1	1	5
	Onvoldoende	1	"	"	1
II. Niet-geslaagde examinandi (ten getale van 4).	Voldoende of meer dan voldoende	8	2	1	11
	Onvoldoende	8	2	3	13
I en II (5 examinandi) *a*).	Voldoende of meer dan voldoende	11	3	2	16
	Onvoldoende	9	2	3	14
EXAMEN IN INDIË.					
I. Geslaagde examinandi (ten getale van 13) *b*)	Voldoende of meer dan voldoende	51	12	13	76
	Onvoldoende	1	1	"	2
II. Niet-geslaagde examinandi (ten getale van 7).	Voldoende of meer dan voldoende	10	4	1	15
	Onvoldoende	18	3	6	27
I en II (20 examinandi) *c*).	Voldoende of meer dan voldoende	61	16	14	91
	Onvoldoende	19	4	6	29

II. OVERZICHT OVER 1902 BETREFFENDE DE GELDELIJKE AANGELEGENHEDEN VAN HET WEDUWEN- EN WEEZENFONDS VAN BURGERLIJKE (EUROPEESCHE) AMBTENAREN IN NEDERLANDSCH-INDIË, EN VAN DAT VAN DE OFFICIEREN DER LANDMACHT ALDAAR.

a. Civiel weduwen- en weezenfonds.

(Zie het jaarverslag gepubliceerd als extra-bijvoegsel der Jav. Ct. van 30 Oct. 1903.)

Vermogen op ult. 1901.

Hypotheken	f	384 436,50
Vaste goederen		31 692,25
Inschrijvingen op het Grootboek N. S.		4 800 950,—
Beschikbare gelden in 's lands kas	*d*)	686 199,42[5]
Dubieuse vorderingen		1 960,21
		d) f 5 905 238,38[5]

Ontvangsten in 1902. *e*)

Gewone contributiën	f	1 746 562,71
Buitengewone contributiën		283 573,92[5]
Rente wegens inschrijvingen op het Grootboek N. S.		144 474,69[5]
Id. wegens op hypotheek uitgezette kapitalen		24 530,73
Inkomsten van 's fonds vaste goederen		1 111,33
Overige ontvangsten		296,07
		f 2 200 549,46

a) Alle candidaten waren in het bezit van het diploma van met goed gevolg afgelegd eindexamen eener hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus.

b) Van deze 13 candidaten behaalden er 11 in elk der examenvakken het cijfer 5 („voldoende") of een hooger cijfer. Krachtens art. 8, al. 1, van het examen-reglement verwierven zij derhalve het diploma, zonder dat de examencommissie daarover behoefde te stemmen.

c) In 't geheel hadden zich 21 candidaten aangemeld, doch 1 trok zich op den eersten dag van het examen terug. Van deze 21 candidaten hadden er 16 met goed gevolg het eindexamen afgelegd van eene hoogere burgerschool in Indië, 2 dat eener dergelijke school hier te lande, 1 dat van een gymnasium, 1 dat van de hoogere land- en boschbouwschool en 1 dat van de Koninklijke Militaire Academie.

d) Verbeterde opgaaf.

e) De cijfers over 1902 berusten voor een deel op voorloopige gegevens.

Uitgaven in 1902. *e)*

Weduwenpensioenen	f 1 569 415,78	
Onderstanden aan kinderen . .	160 204,21^5	
Overige uitgaven	26 253,49	
		f 1 755 873,48^5
Gedurende 1902 is het vermogen vermeerderd met		f 444 675,97^5

Vermogen op ult. 1902. *e)*

Hypotheken.	f 972 407,50	
Vaste goederen	30 791,60	
Inschrijvingen op het Grootboek N. S.	5 010 900,—	
Beschikbare gelden in 's lands kas	340 185,82	
Dubieuse vorderingen	1 577,05	
Nog te vorderen (in 1903 in 's lands kas gestort)	3 850,—	
		f) f 6 359 711,97

b. Militair weduwen- en weezenfonds.

(Zie het jaarverslag gepubliceerd als extra-bijvoegsel der Jav. Ct. van 7 Juli 1903.)

Vermogen op ult. 1901.

Hypotheken.	f 1 823 896,50	
Vaste goederen	30 256,42	
Inschrijvingen op het Grootboek N. S.	2 366 200,—	
Aandeelen in de cultuurmaatschappij Pondok Gedeh. . .	2 500,—	
Obligatie van den luitenant der Chineezen te Bandoeng. . .	11 527,16	
Diverse effecten	61 500,—	
Beschikbare gelden in 's lands kas	8 199,07^5	
Dubieuse vorderingen	51 062,19	
		f 4 355 141,34^5

Ontvangsten in 1902. *e)*

Gewone contributiën	f 506 009,—	
Buitengewone contributiën . .	161 489,33	
Rente wegens inschrijvingen op het Grootboek N. S.	70 986,—	
Id. wegens op hypotheek uitgezette kapitalen	89 909,40	
Id. van effecten	4 095,19	
Inkomsten van 's fonds vaste goederen	3 055,—	
Bijdrage uit 's lands kas . . .	300 000,—	
Overige ontvangsten	23,60	
		f 1 135 567,52

f) Het vermogen is f 9797,61 grooter aangegeven dan de som van het totaal op ult. 1901 en het batig saldo over 1902. Dit verschil is een gevolg van het aanduiden van de inschrijvingen op het Grootboek met de nominale waarde.

Uitgaven in 1902. *e)*

Pensioenen aan weduwen. . .	f 902 216,49^5	
Gratificatiën en onderstanden aan kinderen	61 194,58	
Begrafeniskosten	5 795,—	
Overige uitgaven	11 160,77	
		f 980 366,84^5
Gedurende 1902 is het vermogen vermeerderd met.		f 155 200,67^5

Vermogen op ult. 1902. *e)*

Hypotheken.	f 1 900 732,99^5	
Vaste goederen	30 256,42	
Inschrijvingen op het Grootboek N. S.	2 316 200,—	
Aandeelen in de cultuurmaatschappij Pondok Gedeh. . .	2 500,00	
Obligatie van den luitenant der Chineezen te Bandoeng. . .	11 363,33^5	
Diverse effecten	212 700,—	
Dubieuse vorderingen	50 955,89^5	
		g) f 4 524 710,64^5
Te veel ontvangen uit 's lands kas (in 1903 verrekend). .		14 830,18
		f 4 509 880,46^5

g) Dit bedrag is f 14 368,62^5 meer dan de som van het totaal op ult. 1901 en het batig saldo over 1902, omdat de inschrijvingen op het Grootboek en de effecten met de nominale waarde zijn aangegeven.

Bijlage JJ.

(Zie hoofdstuk O, afd. I, § 1, sub 1°., van het verslag.)

OVERZICHT

betreffende de uitgestrektheid, enz.

VAN DE

BOUWGRONDEN DER INLANDSCHE BEVOLKING

op Java en Madoera (met uitzondering van de gewesten Djokjakarta en Soerakarta en van de particuliere landerijen)

OVER

1902

GEWESTEN.	Uitgestrektheid (in bouws van 500 vierkante rijnlandsche roeden) der voor geregelde cultuur ontgonnen bouwvelden. 1)					Uitgestrektheid bovendien in cultuur gebracht, maar niet tot de geregeld beplante bouwgronden behoorende.	Totaal der kolommen 6 en 7.	Uitgestrektheid vo[…] den oogst van 190[…] beplant geweest, waarop door de bevo[…]king als 1ste aan[…]plant zijn geteeld		U[…] gest[…] he[…] o[…] bep[…] gebl[…] (zie kol[…] m[…] 15 […] 1[…]
	Sawahs van levend water voorzien.	Sawahs van regen afhankelijk.	Sawahs op rawahgronden (moerassawahs).	Tegalvelden.	Te zamen.			rijst.	ander[…] eenjarig[…] gewass[…]	
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	1[…]
Bantam	43 198	49 154	3 576	30 285	126 213	938	127 151	117 798	3 78[…]	5
Batavia { domein Bloeboer	873	„	„	242	1 115	„	1 115	875	24[…]	
Batavia { afdeeling Krawang	28 899	33 384	„	363	62 646	3 339	65 985	59 840	1 01[…]	5
Preanger Regentschappen	218 868	100 982	4 708	300 874	625 432	17 764	643 196	437 481	175 74[…]	29
Cheribon	183 941	25 321	2 098	23 971	235 331	4 528	239 859	196 094	41 1[…]	2
Pekalongan	173 292	68 119	34	33 408	274 853	1 080	275 933	205 268	65 8[…]	4
Semarang	214 014	176 339	7 480	44 285	442 118	20 139	462 257	362 589	79 2[…]	20
Rembang	25 863	199 217	1 948	52 088	279 116	100	279 216	227 606	48 8[…]	2
Soerabaja	143 043	153 610	20 292	42 663	359 608	366	359 974	282 202	72 5[…]	5
Pasoeroean	134 955	4 027	1 636	121 096	261 714	7 318	269 032	138 921	129 1[…]	
Besoeki	96 351	151	„	87 040	183 542	1 754	185 296	95 315	89 8[…]	
Banjoemas	80 846	54 667	790	54 948	191 251	11 624	202 875	139 687	55 1[…]	8
Kedoe	152 219	60 645	3 534	76 569	292 967	32 556	325 523	205 163	112 3[…]	8
Madioen	148 797	37 549	„	26 888	213 234	14 238	227 472	186 806	34 2[…]	6
Kediri	114 924	38 618	8 037	49 765	211 344	8 014	219 358	155 103	63 9[…]	
Madoera	10 697	103 000	50	241 246	354 993	10 717	365 710	113 775	251 0[…]	
Totalen voor de gouvernementsresidentiën van Java (buiten de particuliere landerijen) en voor Madoera	1 770 780	1 104 783	54 183	1 185 731	4 115 477	134 475	4 249 952	a) 2 924 523	b) 1 223 9[…]	101
Over 1901 waren de cijfers	1 771 852	1 100 622	61 500	1 151 548	4 085 522	165 879	4 251 401	f) 2 931 507	g) 1 232 6[…]	87

1) Voor zoover de cijfers zijn ontleend aan de gegevens van de kadastraal statistieke opneming, kunnen zij als betrouwbaar worden aangemerkt. Dit geldt dus voor de gewesten Pekalongan, Semarang en Kedoe. Wel is waar geldt dit ook voor het grootste gedeelte der residentiën Cheribon, Rembang, Banjoemas en

Ma[…]
Ten[…]

…heid vo…n 190…weest, …e bevo…e aan…eteeld (ander… …njarig…wassen)	Uitgestrektheid onbeplant gebleven (zie de kolommen 15 t/m 19).	Van de in de kolommen 9 en 10 bedoelde velden zijn bovendien voor een tweeden oogst beplant geweest: met rijst.	met andere eenjarige gewassen.	Alzoo zijn door de bevolking op hare eigen bouwgronden (zie de kolommen 9, 10, 12 en 13), hetzij voor eigen cultuur, hetzij voor rekening van particuliere ondernemers, beplantingen bewerkstelligd tot de volgende uitgestrektheid (in bouws).	Specificatie der voor geregelde cultuur ontgonnen bouwvelden, die onbeplant gebleven zijn (aantal bouws). Sawahs van levend water voorzien.	Sawahs van regen afhankelijk.	Moerassawahs.	Tegalvelden (in geregelde cultuur).	Te zamen (zie kolom 11).	AANTEEKENINGEN.
10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
3 7	5 567	173	12 009	133 766	301	1 258	255	3 753	5 567	
2	"	"	226	1 341	"	"	"	"	"	
1 0	5 129	75	2 061	62 992	834	4 295	"	"	5 129	
175 7	29 970	33 267	69 990	716 483	836	2 508	27	26 599	29 970	
41 1	2 643	2 651	55 135	295 002	542	1 068	159	874	2 643	
65 8	4 842	12 903	114 307	398 301	1 199	1 778	34	1 831	4 842	
79 2	20 423	25 428	241 418	708 680	3 296	13 024	2 515	1 588	20 423	
48 8	2 810	1 759	190 279	468 444	"	2 779	"	31	2 810	
72 5	5 247	6 522	153 034	514 283	39	1 554	2 594	1 060	5 247	
129 1	935	3 347	208 942	480 386	373	7	"	555	935	
89 8	141	4 348	137 002	326 505	136	"	"	5	141	
55 1	8 065	25 285	71 786	291 881	953	1 878	"	5 234	8 065	
112 3	8 051	93 529	157 006	568 007	103	3 880	92	3 976	8 051	
34 2	6 424	5 185	115 633	341 896	1 361	3 488	"	1 575	6 424	
63 9	269	4 884	109 433	333 406	241	"	"	28	269	
251 0	919	16 361	178 813	559 965	"	626	"	293	919	
223 9	101 435	c) 235 717	d) 1 817 104	e) 6 201 338	10 214	38 143	5 676	47 402	101 435	
232 6	87 227	h) 246 944	i) 1 777 752	j) 6 188 870	11 724	27 816	6 148	41 539	87 227	

a) Hieronder 44 284 bouws van de in kolom 7 bedoelde velden.
b) Id. 68 274 bouws van de in kolom 7 bedoelde velden
c) " 579 " " " " " " " "
d) " 50 435 " " " " " " " "
e) " 163 572 " " " " " " " "
f) " 69 905 " " " " " " " "
g) " 95 002 " " " " " " " "
h) " 433 " " " " " " " "
i) " 56 779 " " " " " " " "
j) " 222 119 " " " " " " " "

…ldt dit …mas en

Madioen, doch voor die gedeelten zijn nog geen afzonderlijke cijfers verstrekt. Ten gevolge van de metingen ten behoeve der landrente-regeling in de Preanger

Regentschappen kunnen ook de cijfers voor dit gewest als betrouwbaar worden aangenomen.

Bijlage KK.

(Zie hoofdstuk O, afd. I, § 1, sub 1°., van het verslag.)

OVERZICHT

BETREFFENDE DE

RIJSTCULTUUR

OP

JAVA EN MADOERA

(met uitzondering van de gewesten Soerakarta en Djokjakarta [1]) en van de particuliere landerijen)

over 1902.

[1]) Met betrekking tot deze twee gewesten zijn omtrent den landbouw der inlandsche bevolking eenigszins vertrouwbare opgaven niet te verstrekken.

GEWESTEN.	SAWAHS waarvan GEOOGST is (aantal bouws).					TEGALVELDEN waarvan GEOOGST is (aantal bouws).		TOTAAL der GESLAAGDE velden (aantal bouws).
	Sawahs van levend water voorzien.		Sawahs van regen afhankelijk.		Sawahs op rawahgronden (moeras-sawahs).	Tegalvelden in geregelde cultuur.	Tegalvelden niet in geregelde cultuur.	
	1ste aanplant.	2de aanplant.	1ste aanplant.	2de aanplant.				
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Bantam	41 845	123	42 799	"	3 304	22 741	938	111 750
Batavia, domein Bloeboer	858	"	"	"	"	17	"	875
Batavia, afdeeling Krawang	23 343	75	11 376	"	"	362	2 325	37 481
Preanger Regentschappen	213 681	31 666	88 424	695	*a*) 4 777	*b*) 110 953	13 015	463 211
Cheribon	160 264	2 547	20 313	"	2 026	5 456	1 427	192 033
Pekalongan	137 738	11 864	41 854	"	"	*e*) 1 255	418	193 129
Semarang	152 889	21 357	91 033	"	*f*) 4 476	*g*) 3 951	7 016	280 722
Rembang	25 750	1 755	176 176	"	1 771	*h*) 4 024	"	209 476
Soerabaja	105 939	4 543	106 198	51	*i*) 12 706	2 354	151	231 942
Pasoeroean	111 021	3 145	2 947	36	*j*) 1 554	*k*) 17 781	4 258	140 742
Besoeki	84 212	4 348	150	"	"	10 014	522	99 246
Banjoemas	70 587	21 759	49 957	1 570	*l*) 771	*m*) 7 308	9 661	161 613
Kedoe	137 913	75 201	44 222	13 311	*n*) 3 580	*o*) 9 115	1 894	285 236
Madioen	136 013	4 650	23 555	"	"	6 974	*p*) 5 311	176 503
Kediri	89 473	4 626	21 640	"	7 708	*q*) 10 191	7 212	140 850
Madoera	7 647	774	72 885	"	50	11 909	1 168	94 433
Totalen voor de gouvernementsresidentiën van Java (buiten de particuliere landerijen) en voor Madoera	1 499 173	188 433	793 529	15 663	*s*) 42 723	*t*) 224 405	*p*) 55 316	*ij*) 2 819 242
	1 687 606		809 192			*u*) 279 721		
Over 1901 waren de cijfers	1 486 543	212 602	864 852	20 598	*bb*) 44 424	*cc*) 193 481	*dd*) 69 905	*ii*) 2 892 405
	1 699 145		885 450			*gg*) 263 386		

SAWAHS waarop de aanplant MISLUKT is (aantal bouws).					TEGALVELDEN waarvan de aanplant MISLUKT is (aantal bouws).		TOTAAL der MISLUKTE velden (aantal bouws).	TOTAAL der BEPLANTE velden (aantal bouws). (Kolom 9 + kolom 17.)
Sawahs van levend water voorzien.		Sawahs van regen afhankelijk.		Sawahs op rawahgronden (moeras-sawahs).	Tegalvelden in geregelde cultuur.	Tegalvelden niet in geregelde cultuur.		
1ste aanplant.	2de aanplant.	1ste aanplant.	2de aanplant.					
10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.
912	50	4 824	„	17	418	„	6 221	117 971
„	„	„	„	„	„	„	„	875
4 722	„	17 712	„	„	„	„	22 434	59 915
2 007	225	4 785	98	19	c) 403	„	7 537	470 748
3 180	„	2 517	„	864	47	d) 104	6 712	198 745
5 823	859	18 050	113	„	„	197	25 042	218 171
35 266	3 302	64 233	„	1 236	2 249	1 009	107 295	388 017
112	„	19 600	„	177	„	„	19 889	229 365
3 686	„	45 164	„	6 706	1 226	„	56 782	288 724
874	„	633	„	„	19	„	1 526	142 268
417	„	„	„	„	„	„	417	99 663
409	1 519	1 031	352	48	„	„	3 359	164 972
5 599	1 877	4 411	363	85	1 121	„	13 456	298 692
5 520	60	9 908	„	„	„	„	15 488	191 991
3 594	25	15 232	„	10	276	„	19 137	159 987
1 270	30	17 916	3 510	„	r) 11 471	d) 1 506	35 703	130 136
73 391	7 947	226 016	4 436	9 162	u) 17 230	v) 2 816	z) 340 998	aa) 3 160 240
81 338		230 452			x) 20 046			
98 799	4 255	162 718	1 575	ee) 13 334	ff) 4 932	433	jj) 286 046	kk) 3 178 451
103 054		164 293			hh) 5 365			

AANMERKINGEN. (19.)

- a) Hieronder 114 bouws 2de aanplant.
- b) „ 330 „ „ „
- c) „ 139 „ „ „
- d) Alle „ „ „
- e) Hieronder 67 „ „ „
- f) „ 765 „ „ „
- g) „ 4 „ „ „
- h) „ 4 „ „ „
- i) „ 1 928 „ „ „
- j) „ 6 „ „ „
- k) „ 160 „ „ „
- l) „ 29 „ „ „
- m) „ 56 „ „ „
- n) „ 279 „ „ „
- o) „ 2 498 „ „ „
- p) „ 475 „ „ „
- q) „ 233 „ „ „
- r) „ 10 541 „ „ „
- s) „ 3 121 „ „ „
- t) „ 3 352 „ „ „
- u) „ 10 680 „ „ „
- v) „ 1 610 „ „ „
- w) „ 3 827 „ „ „
- x) „ 12 290 „ „ „
- ij) „ 211 044 „ „ „
- z) „ 24 673 „ „ „
- aa) „ 235 717 „ „ „
- bb) „ 3 620 „ „ „
- cc) „ 3 685 „ „ „
- dd) „ 205 „ „ „
- ee) „ 163 „ „ „
- ff) „ 241 „ „ „
- gg) „ 3 890 „ „ „
- hh) „ 241 „ „ „
- ii) „ 240 710 „ „ „
- jj) „ 6 234 „ „ „
- kk) „ 246 944 „ „ „

GEWESTEN.	VERMOEDELIJKE OPBRENGST DER MET RIJST BEPLANTE (GESLAAGDE) VELDEN (in pikols PADI).								De gemiddelde productie per bouw kwam volgens deze schattingen te staan op het navolgend aantal pikols padi	
	SAWAHS:					TEGALVELDEN:		TOTAAL der productie (bij benadering).		
	van levend water voorzien.		van regen afhankelijk.		op rawahgronden.	in geregelde cultuur.	niet in geregelde cultuur.		per beplanten bouw.	per geslaagden bouw.
	1ste aanplant.	2de aanplant.	1ste aanplant.	2de aanplant.						
Bantam	1 510 000	4 000	1 101 000	»	99 000	321 000	11 000	3 046 000	25,90	27,26
Batavia { dom. Bloeboer	25 725	»	»	»	»	175	»	25 900	29,60	29,60
Batavia { afd. Krawang.	653 948	1 120	270 268	»	»	7 245	40 993	973 574	16,25	25,98
Preanger Regentsch. .	7 023 436	869 760	2 068 902	13 085	140 776	1 790 371	182 422	12 088 752	25,68	26,10
Cheribon	4 338 210	89 306	469 682	»	96 879	58 024	19 312	5 071 413	25,52	26,41
Pekalongan.	4 043 799	583 369	1 000 328	420	918	168 514	5 016	5 802 364	26.14	30,04
Semarang	2 717 140	530 128	1 053 976	»	88 271	223 143	72 941	4 685 599	12,07	16,69
Rembang	501 365	24 755	2 591 338	»	20 700	91 105	500	3 229 763	14,08	15,42
Soerabaja	4 237 560	136 290	1 592 970	765	323 340	47 080	3 020	6 341 025	21,96	27,34
Pasoeroean	3 992 192	101 433	79 435	»	39 730	305 473	76 775	4 595 038	32,30	32,65
Besoeki [1])	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Banjoemas	1 837 401	401 786	760 830	29 872	13 101	99 290	111 175	3 253 455	19,72	20,13
Kedoe.	4 271 289	1 710 586	940 359	214 494	81 158	139 450	22 989	7 380 325	24,71	25,88
Madioen	2 509 349	74 781	34 556	»	»	88 218	48 132	2 755 036	14,35	15,61
Kediri	2 285 155	87 970	481 125	»	216 300	159 299	109 000	3 338 849	20,87	23,70
Madoera	188 990	15 480	1 079 384	»	490	45 000	8 176	1 337 520	10,28	14,16
Totalen gouv. landen Java en Madoera (uitgezonderd Besoeki) .	40 135 559	4 630 764	13 524 153	285 636	1 120 663	3 543 387	711 451	63 924 613	20,89	23,50
Over 1901 waren de cijfers (met uitzondering van Besoeki) . .	40 322 243	5 419 302	16 535 474	344 850	1 161 144	2 723 440	1 084 481	67 590 934	21,96	24,20

De bovengenoemde gewesten verdeelende in groepen naar gelang van hunne ligging: in West-Java (hiertoe behooren de vier eerstgenoemde), in het noordelijk deel van Midden-Java (de drie daaropvolgende), in het zuidelijk deel van Midden-Java (zijnde Banjoemas, Kedoe, Madioen en Kediri), dan wel in Oost-Java (Soerabaja, Pasoeroean en Besoeki) met Madoera, doen zich de totalen der beplantingen (zie blz. 2 en 3 dezer bijlage) en der (geschatte) padi-productie over 1901 en 1902 als volgt voor:

	Jaren.	West-Java.	Midden-Java (noordelijke gewesten).	Midden-Java (zuidelijke gewesten).	Oost-Java met Madoera. [2])	Totalen. [3])
1°. Aantal bouws in 't geheel met padi bepl. geweest [4])	1901	834 214	862 885	842 924	537 997	3 078 020
	1902	848 254	835 553	815 642	561 128	3 060 577
2°. Aantal bouws waarvan padi geoogst werd [5]) .	1901	787 262	753 157	755 036	497 487	2 792 942
	1902	805 350	683 327	764 202	467 117	2 719 996
Geschatte productie (in pikols padi)	1901	21 075 707	16 264 856	16 570 193	13 680 178	67 590 934
	1902	21 205 639	13 717 726	16 727 665	12 273 583	63 924 613
Gemiddelde productie per bouw (in pikols padi) berekend voor: de beplantingen sub 1°. (geslaagde en mislukte)	1901	25,26	18,85	19,66	25,43	21,96
	1902	25,—	16,42	20,51	21,87	20,88
de beplantingen sub 2°. (alleen de geslaagde)	1901	26,77	21.59	21,92	27,48	24,19
	1902	26,33	20,08	21,89	26.28	23,50

[1]) Van dit gewest zijn geen gegevens ontvangen.
[2]) Met uitzondering van Besoeki.
[3]) Zonder de Vorstenlanden, Besoeki en de particuliere landerijen.
[4]) De voor twee oogsten gebezigde velden zijn tweemaal in rekening gebracht.
[5]) Zonder te rekenen de mislukte velden (begrepen in de opgaven sub 1°.).

Bijlage LL.

(Zie hoofdstuk O, afd. I, § 1, sub 1°., van het verslag.)

OVERZICHT

BETREFFENDE DE TEELT VAN

EENJARIGE GEWASSEN

(de padicultuur daaronder niet begrepen)

OP

JAVA EN MADOERA

(met uitzondering van de gewesten Soerakarta en Djokjakarta en van de particuliere landerijen)

OVER

1902.

GEWESTEN.	Eerste of tweede aanplant.	GESLAAGDE velden (in bouws van 500 vierkante rijnlan															
		Sawahs van levend water voorzien, beplant met:					Sawahs van regen afhankelijk, beplant met:					Sawahs op rawahgronden, beplant met:					Teg
		suiker-riet.	indigo.	tabak.	kapas en diverse voedings-gewassen (meest djagoeng).	TE ZAMEN.	sui-ker-riet.	in-digo.	tabak.	kapas en diverse voedings-gewassen (meest djagoeng).	TE ZAMEN.	sui-ker-riet.	in-digo.	ta-bak.	kapas en diverse voe-dings-ge-wassen (meest dja-goeng).	TE ZA-MEN.	suiker-riet.
Bantam . . .	1ste gewas	„	„	„	123	123	2	„	„	181	183	„	„	„	„	„	5
	2de „	9	„	„	2 194	2 203	24	„	„	2 361	2 385	„	„	„	„	„	
Batavia domein Bloeboer	1ste „	15	„	„	„	15	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	2de „	„	„	„	206	206	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Batavia afdeeling Krawang	1ste „	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	2de „	„	„	„	1 072	1 072	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Preanger Regentschappen	1ste „	1 274	„	„	1 069	2 343	816	„	170	4 273	5 259	„	„	„	„	„	28
	2de „	„	5	258	34 114	34 377	„	„	134	9 619	9 753	„	„	„	451	451	„
Cheribon. . .	1ste „	14 547	300	„	5 106	19 953	226	„	42	1 054	1 322	„	„	„	„	„	3
	2de „	„	806	281	47 883	48 970	„	„	1 048	3 232	4 280	„	„	„	382	382	„
Pekalongan. .	1ste „	14 873	1 226	6	12 426	28 531	146	15	„	6 277	6 438	„	„	„	„	„	
	2de „	376	654	132	71 362	72 524	„	5	407	24 188	24 600	„	„	„	„	„	
Semarang . .	1ste „	14 369	571	33	7 590	22 563	199	33	1	7 816	8 049	„	„	„	8	8	12
	2de „	5 702	2 033	5 678	79 549	92 962	90	171	3 162	80 564	83 987	„	„	„	925	925	
Rembang . .	1ste „	„	„	„	„	„	180	10	„	472	662	„	„	„	„	„	3
	2de „	214	72	4 008	14 009	18 303	353	888	23 745	100 860	125 846	„	„	„	„	„	3
Soerabaja. . .	1ste „	32 674	21	30	654	33 379	159	„	„	519	678	204	„	10	„	214	3
	2de „	88	3 161	808	63 556	67 613	„	2	1 787	43 158	44 947	„	„	„	3382	3382	„
Pasoeroean . .	1ste „	22 110	18	171	390	22 689	383	„	„	58	441	88	„	„	„	88	30
	2de „	1 981	2 468	2 877	101 486	108 812	„	52	20	2 512	2 584	„	„	„	9	9	116
Besoeki . . .	1ste „	9 215	24	„	2 347	11 586	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	2
	2de „	4 336	653	24 250	46 268	75 507	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	
Banjoemas . .	1ste „	4 695	124	27	4 009	8 855	52	„	9	1 738	1 799	„	„	„	„	„	„
	2de „	1 162	277	2 800	29 195	33 434	35	13	371	5 883	6 302	„	„	„	3	3	„
Kedoe. . . .	1ste „	1 128	75	297	7 101	8 601	64	133	244	8 691	9 132	„	„	„	56	56	
	2de „	371	103	10 278	44 870	55 622	14	326	3 245	29 526	33 111	„	„	108	464	572	
Madioen . . .	1ste „	5 032	32	10	940	6 014	380	31	„	386	797	„	„	„	„	„	9
	2de „	1 051	859	2 232	80 592	84 734	290	1171	322	5 773	7 556	„	„	„	„	„	2
Kediri. . . .	1ste „	17 315	2 477	1	1 176	20 969	1098	„	„	193	1 291	„	„	„	318	318	58
	2de „	1 235	368	4 735	57 326	63 564	„	„	70	17 664	17 734	„	„	295	3766	4061	
Madoera . . .	1ste „	178	6	„	1 596	1 780	424	141	259	10 549	11 373	„	„	„	„	„	1
	2de „	47	61	2 231	4 144	6 483	145	197	1 027	32 484	33 853	„	„	„	„	„	
Totalen voor de gouvernements-residentiën van Java (buiten de particuliere landerijen) en voor Madoera . .	1ste „	137 425	4 874	575	44 527	187 401	4129	363	725	42 207	47 424	292	„	10	382	684	154
	2de „	16 572	11 420	60 568	677 826	766 386	951	2825	35 338	357 824	396 938	„	„	403	9382	9785	125

…kant. Rijnlandsche roeden).											MISLUKTE velden (in bouws).						Totaal der BEPLANTE velden (de geslaagde en de mislukte te zamen genomen).
…den,	Tegalvelden in geregelde cultuur, waarop verbouwd:					Tegalvelden niet in geregelde cultuur, waarop verbouwd:					Sawahs			Tegalvelden			
TE ZAMEN.	suikerriet.	indigo.	tabak.	kapas en diverse voedingsgewassen (meest djagoeng).	TE ZAMEN.	suikerriet.	indigo.	tabak.	kapas en diverse voedingsgewassen (meest djagoeng).	TE ZAMEN.	van levend water voorzien.	van regen afhankelijk.	op rawahgronden.	in geregelde cultuur.	niet in geregelde cultuur.	TE ZAMEN.	
„	556	„	10	2 807	3 373	„	„	„	„	„	17	90	„	„	„	107	3 786
„	51	„	„	6 559	6 610	„	„	„	561	561	„	250	„	„	„	250	12 009
„	„	„	„	225	225	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	240
„	„	„	„	20	20	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	226
„	„	„	„	„	„	80	„	„	912	992	„	„	„	„	24	24	1 016
„	„	„	„	„	„	„	„	„	989	989	„	„	„	„	„	„	2 061
„	2 869	45	7 542	152 896	163 352	„	6	103	4 640	4 749	„	5	„	37	„	42	175 745
451	„	„	15	19 515	19 530	„	226	566	5 087	5 879	„	„	„	„	„	„	69 990
„	365	„	137	16 229	16 731	„	„	13	3 101	3 114	2	„	„	„	„	2	41 122
382	„	2	107	1 349	1 458	„	„	„	25	25	20	„	„	„	„	20	55 135
„	6	64	1 740	28 580	30 390	„	9	22	433	464	„	„	„	„	„	„	65 823
„	5	12	29	13 733	13 779	„	„	„	„	„	2 569	835	„	„	„	3 404	114 307
8	1 258	204	1 049	33 876	36 387	2	5	1170	10 937	12 114	„	„	„	124	„	124	79 245
925	72	337	785	26 288	27 482	„	172	86	7 260	7 518	13 199	13 524	„	1 821	„	28 544	241 418
„	321	731	1 365	45 268	47 685	„	„	„	100	100	„	„	„	353	„	353	48 800
„	332	557	5 869	34 143	40 901	„	„	„	„	„	„	3 865	„	1 364	„	5 229	190 279
214	360	325	450	35 971	37 106	„	31	„	184	215	„	16	„	917	„	933	72 525
3382	„	115	1 253	22 205	23 573	„	„	„	„	„	„	9 830	1 049	2 640	„	13 519	153 034
88	3 044	430	3 379	96 046	102 899	196	109	486	2 268	3 059	„	„	„	„	„	„	129 176
9	11 686	256	5 971	75 920	93 833	„	„	210	3 494	3 704	„	„	„	„	„	„	208 942
„	200	286	2 825	73 616	76 927	„	„	6	1 226	1 232	„	„	„	95	„	95	89 840
„	4	„	14 147	47 344	61 495	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	137 002
„	„	6	11 246	31 026	42 278	„	46	„	1 917	1 963	42	„	„	186	„	228	55 123
3	„	24	422	29 654	30 100	„	9	108	1 444	1 561	87	270	„	29	„	386	71 786
56	69	226	5 236	57 284	62 815	„	21	4271	26 370	30 662	3	„	„	1 040	„	1 043	112 309
572	13	200	2 790	46 461	49 464	„	„	710	16 814	17 524	31	389	„	233	60	713	157 006
„	929	176	87	17 138	18 330	39	11	„	8 314	8 364	14	„	„	71	652	737	34 242
„	258	35	1 778	14 008	16 079	„	143	99	4 970	5 212	1 453	14	„	480	135	2 082	115 663
318	5 326	1171	1 232	31 746	39 475	„	„	„	803	803	647	455	„	28	„	1 130	63 986
4061	1	23	6 260	15 953	22 237	„	„	60	1 522	1 582	80	„	„	60	115	255	109 433
„	160	529	1 999	222 062	224 750	„	„	„	9 550	9 550	„	199	„	3 364	„	3 563	251 016
„	78	290	3 698	130 188	134 254	„	„	„	4 223	4 223	„	„	„	„	„	„	178 813
684	15 463	4193	38 297	844 770	902 723	317	238	6071	70 755	77 381	725	765	„	6 215	676	8 381	1 223 99
9785	12 500	1851	43 124	483 340	540 815	„	550	1839	46 389	48 778	17 439	28 977	1 049	6 627	310	54 402	1 817 10

GEWESTEN.	Van de GESLAAGDE velden waren door de bevolking voor eigen cultuur of voor rekening van particuliere ondernemers beplant met:									
	suikerriet.		indigo.		tabak.		kapas en diverse voedingsgewassen (meest djagoeng).		Totaal.	
	Als 1ste gewas.	Als 2de gewas.	Als 1ste gewas.	Als 2de gewas.	Als 1ste gewas.	Als 2de gewas.	Als 1ste gewas.	Als 2de gewas.	Als 1ste gewas.	Als 2de gewas.
Bantam	558	84	"	"	10	"	3 111	11 675	3 679	11 759
	642		"		10		14 786		15 438	
Batavia: domein Bloeboer	15	"	"	"	"	"	225	226	240	226
	15		"		"		451		466	
Batavia: afdeeling Krawang	80	"	"	"	"	"	912	2 061	992	2 061
	80		"		"		2 973		3 053	
Preanger Regentschappen	4 959	"	51	231	7 815	973	162 878	68 786	175 703	69 990
	4 959		282		8 788		231 664		245 693	
Cheribon	15 138	"	300	808	192	1 436	25 490	52 871	41 120	55 115
	15 138		1 108		1 628		78 361		96 235	
Pekalongan	15 025	381	1 314	671	1 768	568	47 716	109 283	65 823	110 903
	15 406		1 985		2 336		156 999		176 726	
Semarang	15 828	5 864	813	2 713	2 253	9 711	60 227	194 586	79 121	212 874
	21 692		3 526		11 964		254 813		291 995	
Rembang	501	899	741	1 517	1 365	33 622	45 840	149 012	48 447	185 050
	1 400		2 258		34 987		194 852		233 497	
Soerabaja	33 397	88	377	3 278	490	3 848	37 328	132 301	71 592	139 515
	33 485		3 655		4 338		169 629		211 107	
Pasoeroean	25 821	13 667	557	2 776	4 036	9 078	98 762	183 421	129 176	208 942
	39 488		3 333		13 114		282 183		338 118	
Besoeki	9 415	4 340	310	653	2 831	38 397	77 189	93 612	89 745	137 002
	13 755		963		41 228		170 801		226 747	
Banjoemas	4 747	1 197	176	323	11 282	3 701	38 690	66 179	54 895	71 400
	5 944		499		14 983		104 869		126 295	
Kedoe	1 261	398	455	629	10 048	17 131	99 502	138 135	111 266	156 293
	1 659		1 084		27 179		237 637		267 559	
Madioen	6 380	1 599	250	2 208	97	4 431	26 778	105 343	33 505	113 581
	7 979		2 458		4 528		132 121		147 086	
Kediri	23 739	1 236	3 648	291	1 233	11 420	34 236	96 231	62 856	109 178
	24 975		3 939		12 653		130 467		172 034	
Madoera	762	270	676	548	2 258	6 956	243 757	171 039	247 453	178 813
	1 032		1 224		9 214		414 796		426 266	
Totalen voor de gouvernements-residentiën van Java (buiten de particuliere landerijen) en voor Madoera	157 626	30 023	9 668	16 646	45 678	141 372	1 002 641	1 574 761	1 215 613	1 762 702
	187 649		26 314		187 050		2 577 402		2 978 315	
Over 1901 waren de cijfers	162 660	22 924	10 928	14 816	45 088	98 757	1 000 733	1 531 567	1 219 409	1 668 064
	185 584		25 744		143 845		2 532 300		2 887 473	

Bijlage MM.

(Zie hoofdstuk O, afd. 1, § 1, sub 2°., van het verslag.)

OPGAVEN

BETREFFENDE

DE AAN DE VERPLICHTE LEVERING ONDERWORPEN

KOFFIECULTUUR

OP

JAVA

EN DE VAN GOUVERNEMENTSWEGE GEHOUDEN VEILINGEN VAN JAVA-KOFFIE,

MEERENDEELS OVER

1902.

GEWESTEN. *a*)	Volgens de op ult. October 1902 afgesloten opgaven was bij de koffiecultuur ingedeeld het navolgend aantal		Hoeveelheid koffie in 1902 bij de inkooppakhuizen *ingekocht* pikols van 100 kati's of van 61,76 K.G.)					
			Ingekocht. *b*)		Bij het ledigvallen van de pakhuizen			
	desa's.	huisgezinnen.			meer bevonden.		minder bevonden.	
1.	2.	3.	4.		5.		6.	
			d) 25 639,63		4,03^{4}		5,94^{8}	
Preanger Regentschappen	383	56 263	241,82^{4}		0,51^{2}		"	
				25 881,45^{4}		4,54^{6}		5,94^{8}
			745,81^{4}		2,00^{6}		1,45	
Cheribon	"	"	4,70^{6}		0,06^{4}		"	
				750,52		2,07		1,45
			18 402.69^{8}		9,95^{8}		0,14^{2}	
Pekalongan	140	15 705	1 296,23^{6}		8,78^{8}		"	
				19 698,93^{4}		18,74^{6}		0,14^{2}
			4 513,17		2,42		0,96^{8}	
Semarang	154	9 972	70,64^{2}		0,88^{2}		"	
				4 583,81^{2}		3,30^{2}		0,96^{8}
			1 107,35^{6}		0,25^{8}		"	
Soerabaja	"	"	9,22^{4}		"		"	
				1 116,58		0,25^{8}		"
			144 116,36		70,51^{4}		20,16	
Pasoeroean.	519	49 750	4 187,29^{7}		34,12^{4}		"	
				148 303,65^{7}		104,63^{8}		20,16
			9 949,60^{2}		5,27^{4}		0,03^{4}	
Besoeki	11	3 016	30,79^{6}		0,11^{4}		2,95^{6}	
				9 980,39^{8}		5,38^{8}		2,99
			292,48^{6}		1,13^{8}		1,22^{8}	
Banjoemas	"	"	12,91		0,06^{7}		0,00^{4}	
				305,39^{6}		1,20		1,23^{2}
			1 016,49^{2}		0.38^{4}		1,24^{8}	
Kedoe	31	2 399	8,76^{4}		0,07		"	
				1 025,25^{6}		0,45^{4}		1,24^{8}
			6 421,96^{6}		0,36^{6}		19,67^{8}	
Madioen.	78	6 174	153,15		0,10^{8}		0,31^{4}	
				6 575,11^{6}		0,47^{4}		19,99^{2}
			827,48^{6}		0,11^{2}		14,90^{4}	
Kediri	"	"	359,85		14,12^{6}		"	
				1 187,33^{6}		14,23^{8}		14,90^{4}
			213 033,06		96,46^{4}		65,76	
Totalen . . .	1 316	143 279	6 375,39^{9}		58,85		3,27^{4}	
				219 408,45^{9}		155,31^{4}		69,03^{4}

BE

en

en *uitgeleverd* (in	Aantal pikols koffie (goede en inferieure) in de drie voorafgegane jaren *uitgeleverd*. c)		
Uitgeleverd.	1899.	1900.	1901.
7.	8.	9.	10.
e) 25 637,71^{6} 242,33^{6} 25 880,05^{2}	39 403	30 082	33 672
746,37 4,77 751,14	877	984	954
18 412,51^{4} 1 305,02^{4} 19 717,53^{8}	13 230	22 752	11 130
4 514,62^{2} 71,52^{4} 4 586,14^{6}	7 360	8 813	10 032
1 107,61^{4} 9,22^{4} 1 116,83^{8}	1 117	859	227
144 166,71^{4} 4 221,42^{1} 148 388,13^{5}	117 002	115 953	41 578
9 954,84^{2} 27,95^{4} 9 982,79^{6}	6 699	10 133	2 130
292,39^{6} 12,96^{8} 305,36^{4}	983	1 491	385
1 015,62^{8} 8,83^{4} 1 024,46^{2}	1 895	2 219	1 676
6 402,65^{4} 152,94^{4} 6 555,59^{8}	4 812	7 353	2 248
812,69^{4} 373,97^{6} 1 186,67	1 924	1 985	474
213 063,76^{4} 6 430,97^{5} 219 494,73^{9}	f) 195 302	f) 202 624	f) 104 506

AANMERKINGEN.

a) De verplichte koffiecultuur is ingetrokken in de residentiën Soerakarta, Djokjakarta, Cheribon, Soerabaja, Banjoemas en Kediri en in één of meer districten der residentiën Pekalongan, Besoeki, Kedoe en Madioen.

b) Ook de aangehaalde en verbeurd verklaarde koffie is onder de in kolom 4 vermelde hoeveelheden begrepen. In de verschillende residentiën zijn de volgende hoeveelheden aangehaald (in pikols):

	1ste soort.	2de soort.	Te zamen.
Preanger Regentschappen	5,85^{6}	4,04^{2}	9,89^{8}
Cheribon	0,07	0,62^{6}	0,69^{6}
Pekalongan	1,60	4,37^{4}	5,97^{4}
Semarang	2,20^{8}	4,81^{8}	7,02^{6}
Soerabaja	2,85	1,48^{6}	4,33^{6}
Pasoeroean	3,41^{6}	31,50^{4}	34,92
Besoeki	0,28^{2}	23,47^{6}	23,75^{8}
Banjoemas	"	3,99^{2}	3,99^{2}
Kedoe	0,53^{6}	0,77^{4}	1,31
Madioen.	0,75^{6}	8,71^{2}	9,46^{8}
Kediri	"	19,14^{4}	19,14^{4}
Totalen . . .	17,57^{4}	102,94^{8}	120,52^{2}

c) Bij de opgaven in deze kolom is rekening gehouden met de sedert 1 Januari 1901 bestaande nieuwe indeeling van Java in gewesten.

d) De tweeërlei opgaaf hier en elders in dezen staat doelt op koffie 1ste soort en op inferieure koffie.

e) Onder de hier vermelde totalen waren aan Liberia-koffie begrepen (in pikols):

Preanger Regentschappen . .	7 758,00^{4}
Cheribon.	723,34^{8}
Pekalongan.	3 505,42^{6}
Semarang	3 237,63^{4}
Soerabaja	6,78
Pasoeroean	2 889,89^{2}
Besoeki	53,34^{3}
Banjoemas	75,87^{2}
Kedoe.	449,74^{8}
Madioen.	189,64^{9}
Kediri	48,96
Totaal . . .	18 938,65^{6}

f) Onder de hier vermelde totalen was aan koffie 2de soort begrepen in 1899, 1900 en 1901 respectievelijk 5854, 8830 en 2738 pikol. De in gemelde drie jaren ingeleverde hoeveelheden Liberia-koffie beliepen achtereenvolgens 18 522, 18 593 en 29 849 pikol.

GEWESTEN.	Gezamenlijke kosten voor den koffie-oogst van 1902 betaald tot					
	Inkoopsprijs aan de bevolking betaald à f 15 per pikol (inferieure koffie à f 7,50 per pikol.)	Kosten van pakhuismeesters en pakhuispersoneel.	Kosten van koffie-mantri's en cultuurpersoneel.	Uitgaven voor onderhoud en oprichting van inkooppakhuizen.		Kosten van afpakking en vervoer naar de strandpakhuizen.
				Gewoon onderhoud.	Oprichting en zware herstelling.	
	11.	12.	13.	14.	15.	16.
Preanger Regentschappen	f 386 408,13	f 30 895,78^{5}	f 33 840	f 817,—	f 131	f 19 759,82^{5}
Cheribon	11 222,50^{5}	887,14^{5}	„	1 265,—	„	„
Pekalongan	285 762,24	10 915,59	1 800	1 783,26	„	11 220,46^{5}
Semarang	68 227,36^{5}	7 747,10	„	1 652,66	„	2 789,74
Soerabaja	16 679,52	1 094,77^{5}	2 160	355,—	„	1 259,27^{5}
Pasoeroean.	2 193 150,12^{5}	48 621,23	61 040	5 598,07	„	48 462,10
Besoeki	149 475,—	6 917,24	5 100	1 390,—	„	2 029,95^{5}
Banjoemas	4 484,11^{5}	2 840,56	„	540,39^{5}	„	232,09^{5}
Kedoe	15 313,11	4 149,84	„	25,—	„	775,26
Madioen	97 478,11^{5}	6 042,85	4 190	680,—	„	2 797,74
Kediri	15 111,16^{5}	1 177,32	600	1 410,—	„	26,46
Totalen . . .	f 3 243 311,39	f 121 289,43^{5}	f 108 730	f 15 516,38^{5}	f 131	f 89 352,91^{5}

en met het vervoer uit de inkoop- naar de strandpakhuizen.

Cultuurprocenten aan inlandsche ambtenaren en hoofden.	Bijzondere uitgaven voor de bereiding op de West-Indische wijze.	Alle andere uitgaven (onder geen der voorgaande hoofden begrepen). *g*)	Totaal.	Gemiddelde kosten per pikol uitgeleverde koffie.	Inkooppakhuizen. Aantal.	Inkooppakhuizen. Bergruimte (in pikols).
17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.
f 16 642,05	„	f 51,05	f 488 544,84	f 18,87	91	113 880
273,77	„	4,95	13 653,37	18,17	17	17 475
6 774,47^{5}	„	3 395,25	321 651,28	16,31	31	67 975
1 654,01	„	129,56	82 200,43^{5}	17,92	25	42 285
388,87^{5}	„	25,75	21 963,19^{5}	19,66	5	3 900
59 579,25	f 75 153,44^{5}	90,70	2 491 694,92	16,79	67	251 846
3 144,95	„	155,—	168 212,14^{5}	16,85	17	46 580
106,92^{5}	„	88,11^{5}	8 292,20^{5}	27,15	17	29 400
309,31	„	12,75	20 585,27	20,09	23	47 700
2 349,14^{5}	„	„	113 537,85	17,31	20	46 078
302,97	„	„	18 627,91^{5}	15,70	26	28 100
f 91 525,73	f 75 153,44^{5}	f 3 953,12^{5}	f 3 748 963,42^{5}	f 17,08	339	695 219
		h) 74 791,01^{5}	74 791,01^{5}			
		f 78 744,14	f 3 823 754,44	f 17,42		

AANMERKINGEN.

g) Uitgaven wegens geldverzendingen, omwerking van koffie, enz.

h) Traktementen en reiskosten van den adjunct-adviseur voor de koffiecultuur, van de beide aan den wetenschappelijken adviseur voor de koffiecultuur toegevoegde controleurs, van den chef der tijdelijke onderafdeeling van 's lands plantentuin te Buitenzorg voor onderzoekingen in het belang van de koffiecultuur en van een 7-tal opzieners bij de koffiecultuur in de Preanger Regentschappen, zoomede kosten van commissiën en opdrachten in 't belang van de cultuur.

Het in K. V. 1902 opgegeven overeenkomstige cijfer, ad f 25 976,27, was foutief, aangezien daarbij de traktementen en reiskosten der beide aan den wetenschappelijken adviseur voor de koffiecultuur toegevoegde controleurs, bedragende f 16 200, niet begrepen zijn; het cijfer moet dus zijn f 42 176,27.

II. AFSCHRIJVINGEN EN BIJPLANTINGEN IN DE OP HOOG GEZAG AAN

GEWESTEN.	Aantal jonge en vruchtdragende boomen, aanwezig op ult. October 1901 (vgl. K. V. 1902, bijlage NN, tabel II, kolom 6).	Bijplantingen in den westmoesson van 1901/1902.		Afschrijvingen in den loop van 1902 (tot ult. October).
		Aantal boomen, die volgens machtiging van de Indische Regeering zouden moeten worden bijgeplant (vgl. K. V. 1902, bijlage NN, tabel II, kolom 7).	Aantal boomen, die werkelijk zijn bijgeplant.	
1.	2.	3.	4.	5.
Preanger Regentschappen	9 174 523	1 089 952	a) 1 216 891	893 753
Cheribon	1 119 647	29 664	29 664	660 041
Pekalongan	4 882 172	238 250	238 250	463 817
Semarang	2 694 849	"	"	818 952
Soerabaja	903 079	100 050	a) 100 326	258 766
Pasoeroean	17 111 521	1 272 076	a) 1 288 480	554 187
Besoeki	8 030 137	491 650	491 650	1 232 976
Banjoemas	1 767 506	112 050	b) "	1 299 439
Kedoe	692 903	12 825	12 825	264 474
Madioen	1 915 897	218 452	b) 197 263	357 727
Kediri	3 049 743	"	"	2 217 522
Totalen	c) 51 341 977	c) 3 564 969	c) 3 575 349	d) 9 021 654

GELEGDE GEREGELDE KOFFIEPLANTSOENEN OP JAVA OVER 1901 EN 1902.

Aantal jonge en vruchtdragende boomen aanwezig op ult. October 1902.	Aantal boomen volgens machtiging van de Indische Regeering bij te planten in den westmoesson van 1902/1903.	Alzoo in den aanvang van 1903 aan jonge en vruchtdragende boomen vermoedelijk aanwezig. (N.B. Te verminderen met de nog niet bekende afschrijvingen.)	TOELICHTINGEN.
6.	7.	8.	9.
e) 10 598 394	706 616	11 305 010	
489 270	„	489 270	
4 656 605	170 780	4 827 385	
1 875 897	13 250	1 889 147	
744 639	„	744 639	
17 845 814	1 107 464	18 953 278	
7 288 811	331 540	7 620 351	
468 067	„	478 067	
441 254	16 575	457 829	
1 755 433	88 260	1 843 693	
832 221	„	832 221	
e) 46 996 405	f) 2 434 485	49 430 890	

a) In de Preanger Regentschappen, Soerabaja en Pasoeroean zijn respectievelijk 126 939, 276 en 15 404 boomen meer bijgeplant, omdat er een overschot aan plantmateriaal was.

b) In Banjoemas en Madioen zijn respectievelijk 112 050 en 21 189 boomen minder bijgeplant door de intrekking der koffiecultuur in eenige districten dier gewesten.

c) Onder het totaal in kolom 2 en in kolom 6 zijn begrepen Liberia-koffieboomen, verdeeld als volgt:

	ult. October 1901.	ult. October 1902.
Preanger Regentschappen . .	1 324 149	1 165 732
Cheribon	219 184	243 613
Pekalongan	1 393 958	1 444 032
Semarang	1 782 477	1 593 379
Soerabaja	64 249	46 246
Pasoeroean	1 201 720	1 322 566
Besoeki	337 598	172 053
Banjoemas	179 005	„
Kedoe	443 890	335 757
Madioen	318 542	328 259
Kediri	516 464	297 310
Totalen . . .	7 781 236	6 948 947

d) Gedurende 1901/1902 zijn 185 338 Liberia-koffieboomen afgeschreven, over onderstaande gewesten verdeeld als volgt:

Preanger Regentschappen . . .	215 489
Cheribon	5 235
Pekalongan	30 546
Semarang	189 098
Soerabaja	18 003
Pasoeroean	5 000
Besoeki	165 545
Banjoemas	180 555
Kedoe	120 958
Madioen	35 755
Kediri	219 154
Totalen	1 185 338

e) Hiervan 1 100 733 boomen meer dan waarop gerekend was, hoofdzakelijk ten gevolge van opneming in den legger van 51 265 bouws met 1 007 360 boomen (zoogenaamde soekasorangan-tuinen), in vorige jaren op last bijgeplant in het district Rongga, maar tot nu toe ten onrechte als vrijwillig aangelegde tuinen geboekt.

f) Hierbij is gerekend op het bijplanten van 262 967 Liberia-koffieboomen, namelijk in de residentiën:

Preanger Regentschappen . .	48 976
Pekalongan	54 550
Semarang	13 250
Pasoeroean	97 936
Kedoe	16 575
Madioen	31 680
Totaal . . .	262 967

III. AFDEELINGSGEWIJZE OPGAVEN

GEWESTEN.	AFDEELINGEN N.B. Alleen die afdeelingen worden genoemd, welke nog voor een grooter of kleiner gedeelte bij de gouvernements-koffiecultuur zijn betrokken.	Aantal districten nog bij de gouvernements-koffiecultuur betrokken. In de cultuurplannen begrepen. Bevattende enkel desa's als bedoeld in kolom 10.	Bevattende én desa's als bedoeld in kolom 10 én desa's als bedoeld in kolom 11.	Niet meer in de cultuurplannen begrepen, als nog enkel bevattende desa's als bedoeld in kolom 11.	Totaal der kolommen 3 t/m 5.	Zielental der inlandsche bevolking der koffie-districten op 31 Dec. 1902.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens de z.g. voorstelstaten voor het plantjaar 1903/1904. (De opgaaf betreft de in de kolommen 3 en 4 bedoelde districten.)	Totaal der tot de koffie-districten van elke afdeeling behoorende desa's.	Aantal desa's nog bij de gouvernements-koffiecultuur betrokken op 31 December 1902. Bij de verplichte cultuur ingedeeld volgens den voorstel-staat voor het plantjaar 1903/1904.	Niet meer bij de verplichte cultuur ingedeeld (d. i. uit de cultuurplannen afgevoerd), maar vooralsnog belast met het onderhoud van bestaande aanplantingen.	Te zamen.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1901/1902, dat is op 31 October 1902, aanwezige op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffie-plantsoenen.	vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen. op bij de cultuur-plannen aan-gewezen gronden.	op niet bij de cultuur-plannen aan-gewezen gronden (naar schatting zooveel mogelijk).
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
Preanger Regentschappen (53 distr.)	Bandoeng . .	2	7	"	9	583 798	20 314	323	152	111	263	4 272	7 282	3 005
	Tjiandjoer .	"	4	"	4	164 488	7 283	78	39	12	51	1 269	199	39
	Soekaboemi .	1	4	"	5	199 166	11 303	94	80	1	81	1 351	257	1 782
	Soemedang .	"	1	2	3	48 171	1 693	25	12	30	42	1 248	408	350
	Limbangan .	2	7	"	9	426 224	13 614	226	85	14	99	1 394	2 922	661
	Soekapoera .	1	"	1	2	23 836	2 056	15	15	6	21	9	157	165
	Totalen . .	6	23	3	32	1 445 683	56 263	761	383	174	557	9 543	11 225	6 002
Cheribon (24 distr.)	Cheribon . .	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
	Madjalengka.	"	"	3	3	171 814	"	168	"	17	17	57	3	"
	Galoeh. . .	"	"	4	4	238 205	"	217	"	19	19	406	34	119
	Koeningan .	"	"	4	4	217 231	"	225	"	22	22	64	4	189
	Totalen . .	"	"	11	11	627 250	"	610	"	58	58	527	41	308
Pekalongan (28 distr.)	Pekalongan .	"	2	"	2	56 096	2 098	123	42	39	81	1 387	"	808
	Batang . .	"	1	1	2	137 033	473	81	9	33	42	546	"	395
	Tegal . . .	"	"	1	1	25 815	"	39	"	"	"	6	2	88
	Brebes. . .	"	2	1	3	212 457	9 103	80	58	5	63	1 623	17	4 213
	Pemalang. .	"	1	2	3	131 433	4 031	33	31	21	52	789	"	3 416
	Totalen . .	"	6	5	11	562 834	15 705	356	140	98	238	4 351	19	8 920
Semarang (35 distr.)	Salatiga . .	"	"	2	2	144 699	"	195	"	21	21	137	17	339
	Kendal. . .	"	2	"	2	108 025	9 972	199	154	20	174	2 644	"	250
	Totalen . .	"	2	2	4	252 724	9 972	394	154	41	195	2 781	17	589
Soerabaja (28 distr.)	Modjokerto .	"	"	1	1	53 454	"	193	"	74	74	585	45	145
	Djombang .	"	"	1	1	"	"	123	"	34	34	72	8	"
	Totalen . .	"	"	2	2	53 454	"	316	"	108	108	657	53	145
Pasoeroean (30 distr.)	Malang . .	1	7	"	8	604 666	30 662	667	320	122	442	8 241	3 752	31 368
	Bangil . . .	"	2	"	2	117 442	1 823	264	30	73	103	369	816	1 080
	Pasoeroean .	"	1	"	1	42 573	2 439	51	23	10	33	31	"	9 925
	Probolinggo.	"	1	"	1	36 349	3 376	42	21	18	39	9	1 655	5 000
	Kraksaän . .	"	1	"	1	50 900	2 282	39	21	7	28	1 174	135	373
	Loemadjang.	2	2	"	4	179 438	9 168	159	104	33	137	3 902	372	460
	Totalen . .	3	14	"	17	1 031 368	49 750	1 222	519	263	782	13 726	6 730	48 206
Besoeki (18 distr.)	Bondowoso .	"	1	4	5	252 138	3 016	249	11	73	84	3 114	"	132
	Djember . .	"	"	2	2	108 212	"	61	"	26	26	1 285	"	58
	Banjoewangi	"	"	2	2	117 889	"	111	"	77	77	1 156	"	"
	Totalen . .	"	1	8	9	478 239	3 016	421	11	176	187	5 555	"	190

OVER 1902 BETREFFENDE DE CULTUUR.

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 OCTOBER 1902:									Koffielevering (in pikols)				
aanwezig in op hoog gezag aangelegde, nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.			naar schatting aanwezig in plantsoenen, vrijwillig of onder dien naam (als aequivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd.										
			op bij de cultuurplannen aangewezen gronden.			op niet bij de cultuurplannen aangewezen gronden.							
Geplant in de jaren 1899/1900, 1900/1901 en 1901/1902.	Geplant in vroegere jaren.	Totaal.	Geplant in de jaren 1899/1900, 1900/1901 en 1901/1902.	Geplant in vroegere jaren.	Totaal.	Geplant in de jaren 1899/1900, 1900/1901 en 1901/1902.	Geplant in vroegere jaren.	Totaal.	over 1898.	over 1899.	over 1900.	over 1901.	over 1902.
16.	17.	18.	19.	20.	21.	22	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.
614 133	4 873 132	5 487 265	255 109	12 236 794	12 491 903	65 290	5 229 656	5 294 946	14 064	25 925	18 937	20 037	14 542
675 695	711 260	1 386 955	34 520	63 348	97 868	44 858	43 245	88 103	960	1 718	1 216	1 616	1 234
290 908	696 394	987 302	120 344	65 056	185 400	228 357	732 275	960 632	4 509	6 890	5 366	7 876	5 734
100 100	949 845	1 049 945	"	829 440	829 440	9 000	657 403	666 403	1 901	2 111	2 390	2 404	2 049
938 486	730 883	1 669 369	95 700	4 330 130	4 425 830	349 600	455 073	804 673	1 689	2 540	1 916	1 689	2 298
"	17 558	17 558	24 740	45 060	69 800	9 766	164 546	174 312	211	219	257	50	23
2 619 322	7 979 072	10 598 394	530 413	17 569 828	18 100 241	706 871	7 282 198	7 989 069	23 334	39 403	30 082	33 672	25 880
"	"	"	"	"	"	"	"	"	111	91	70	10	1
17 262	84 745	102 007	"	"	"	22 127	45 872	67 999	124	136	171	92	52
83 425	160 188	243 613	"	7 000	7 000	19 535	97 930	117 465	252	546	635	799	683
69 650	74 000	143 650	2 000	4 371	6 371	"	163 896	163 896	62	104	108	53	15
170 337	318 933	489 270	2 000	11 371	13 371	41 662	307 698	349 360	549	877	984	954	751
39 625	1 618 463	1 658 088	"	"	"	2 662	1 370 647	1 373 309	736	1 766	3 059	1 352	1 686
57 075	374 160	431 235	"	"	"	39 600	731 400	771 000	664	867	843	1 364	1 489
"	5 312	5 312	"	825	825	15 000	160 000	175 000	99	164	238	212	214
384 375	1 061 467	1 445 842	"	12 220	12 220	600 271	5 297 546	5 897 817	4 175	7 876	14 870	5 415	12 806
427 725	688 403	1 116 128	"	"	"	1 668 033	5 532 539	7 200 572	1 612	2 558	3 743	2 787	3 523
908 800	3 747 805	4 656 605	"	13 045	13 045	2 325 566	13 092 132	15 417 698	7 286	13 231	22 753	11 130	19 718
1 500	225 789	227 289	"	"	"	13 200	373 600	386 800	1 518	3 728	4 203	3 504	1 636
313 444	1 335 164	1 648 608	"	"	"	2 000	200 000	202 000	1 645	3 632	4 610	6 528	2 950
314 944	1 560 953	1 875 897	"	"	"	15 200	573 600	588 800	3 163	7 360	8 813	10 032	4 586
231 454	392 094	624 548	"	66 000	66 000	"	217 500	217 500	840	1 117	859	227	916
11 314	108 777	120 091	"	2 000	2 000	"	"	"					201
242 768	501 871	744 639	"	68 000	68 000	"	217 500	217 500	840	1 117	859	227	1 117
2 322 404	9 397 439	11 719 843	917 707	4 062 419	4 980 126	114 565	50 613 795	50 728 360	30 288	93 993	87 280	22 895	116 628
222 277	467 561	689 838	16 000	847 000	863 000	7 000	1 119 000	1 126 000	918	1 933	2 537	943	3 351
32 700	31 950	64 650	"	"	"	1 500 000	18 350 000	19 850 000	7 077	6 609	12 115	3 460	10 716
"	13 500	31 500	136 000	2 400 000	2 536 000	687 000	7 000 000	7 687 000	5 147	7 405	6 692	7 300	8 699
110 370	1 069 119	1 179 489	"	182 000	182 000	"	489 000	489 000	901	1 718	3 717	957	3 107
790 697	4 387 797	4 178 494	"	509 000	509 000	"	1 115 000	1 115 000	2 554	5 342	3 612	6 023	5 887
3 478 448	14 367 366	17 845 814	1 069 707	8 000 419	9 070 126	2 308 565	78 686 795	80 995 360	46 885	117 000	115 953	41 578	148 388
414 868	3 282 451	3 697 319	"	"	"	"	194 000	194 000	2 740	5 275	8 942	1 428	8 009
698 020	1 152 317	1 850 337	"	"	"	"	15 800	15 800	204	1 038	630	274	1 251
370 280	1 370 875	1 741 155	"	"	"	"	"	"	423	326	531	428	723
1 483 168	3 805 643	7 288 811	"	"	"	"	209 800	209 800	3 367	6 699	10 133	2 130	9 983

GEWESTEN.	AFDEELINGEN. N.B. Alleen die afdeelingen worden genoemd, welke nog vooreen grooter of kleiner gedeelte bij de gouvernements-koffiecultuur zijn betrokken.	Aantal districten nog bij de gouvernements-koffiecultuur betrokken.				Zielental der inlandsche bevolking der koffie-districten op 31 Dec. 1902.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens de z.g. voorstelstaten voor het plantjaar 1903/1904. (De opgaaf betreft de in de kolommen 3 en 4 bedoelde districten.)	Totaal der tot de koffie-districten van elke afdeeling behoorende desa's.	Aantal desa's nog bij de gouvernements-koffiecultuur betrokken op 31 December 1902.			Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1901/1902, dat is op 31 October 1902, aanwezige		
		In de cultuur-plannen be-grepen.		Niet meer in de cultuurplannen begrepen, als nog enkel bevattende desa's als bedoeld in kolom 11.	Totaal der kolommen 3 t/m 5.				Bij de verplichte cultuur ingedeeld volgens den voorstel-staat voor het plantjaar 1903/1904.	Niet meer bij de verplichte cultuur ingedeeld (d. i. uit de cultuur-plannen afgevoerd), maar vooralsnog belast met het onderhoud van bestaande aanplantingen.	Te zamen.	op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffie-plant-soenen.	vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen.	
		Bevattende enkel desa's als bedoeld in kolom 10.	Bevattende èn desa's als bedoeld in kolom 10 èn desa's als bedoeld in kolom 11.										op bij de cultuur-plannen aan-gewezen gronden.	op niet bij de cultuur-plannen aan-gewezen gronden (naar schatting zooveel mogelijk).
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
Banjoemas (19 distr.)	Poerwakerta.	„	„	1	1	74 528	„	73	„	8	8	„	„	6
	Poerbolinggo	„	„	1	1	78 328	„	93	„	4	4	17	„	355
	Bandjarnegara	„	„	1	1	38 237	„	63	„	48	48	368	3	182
	Totalen . .	„	„	3	3	191 093	„	229	„	60	60	385	3	543
Kedoe (34 distr.)	Temanggoeng	„	1	1	2	98 522	2 399	121	31	46	77	„	„	330
	Ledok . . .	„	„	2	2	138 774	„	169	„	60	60	730	21	238
	Totalen . .	„	1	3	4	237 296	2 399	290	31	106	137	730	21	568
Madioen (22 distr.)	Madioen . .	„	„	2	2	109 006	„	92	„	16	16	55	„	39
	Ngawi. . .	„	3	„	3	150 501	2 581	172	42	11	53	550	26	97
	Magetan . .	„	„	1	1	60 427	„	117	„	29	29	222	22	85
	Ponorogo. .	„	1	„	1	31 715	3 593	38	36	„	36	602	2 564	1 040
	Totalen . .	„	4	3	7	351 649	6 174	419	78	56	134	1 429	2 612	1 261
Kediri (24 distr.)	Blitar . . .	„	„	3	3	191 280	„	120	„	19	19	167	„	6
	Ngrowo . .	„	„	1	1	68 331	„	99	„	9	9	89	„	30
	Trenggalek .	„	„	2	2	97 071	„	179	„	42	42	247	„	14
	Berbek. . .	„	„	1	1	67 847	„	81	„	14	14	190	„	34
	Kediri . . .	„	„	2	2	198 384	„	129	„	13	13	133	„	50
	Totalen . .	„	„	9	9	622 913	„	608	„	97	97	826	„	134

RECAPI

GEWESTEN.	Totaal aantal districten.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
Preanger Regentschappen	53	6	23	3	32	1 445 683	56 263	761	383	174	557	9 543	11 225	6 002
Cheribon.	d) 24	„	„	11	11	627 250	„	610	„	58	58	527	41	308
Pekalongan.	28	„	6	5	11	562 834	15 705	356	140	98	238	4 351	19	8 920
Semarang	35	„	2	2	4	252 724	9 972	394	154	41	195	2 781	17	589
Soerabaja	28	„	„	2	2	53 454	„	316	„	108	108	657	53	145
Pasoeroean	30	3	14	„	17	1 031 368	49 750	1 222	519	263	782	13 726	6 730	48 206
Besoeki	18	„	1	8	9	478 239	3 016	421	11	176	187	5 555	„	190
Banjoemas	19	„	„	3	3	191 093	„	229	„	60	60	385	3	543
Kedoe.	34	„	1	3	4	237 296	2 399	290	31	106	137	730	21	568
Madioen	22	„	4	3	7	351 649	6 174	419	78	56	134	1 429	2 612	1 261
Kediri	24	„	„	9	9	622 913	„	608	„	97	97	826	„	134
Algemeene totalen . .	315	9	51	49	109	5 854 503	143 279	5 626	1 316	1 237	2 553	40 510	20 721	66 866

a) Hieronder voor 1898 2 pikol afkomstig uit de afdeeling Banjoemas en voor de jaren 1898 t/m 1901 achtereenvolgens 48, 65, 81 en 84 pikol uit de afdeeling Tjilatjap.
b) Hieronder voor de jaren 1898 t/m 1902 achtereenvolgens 10, 15, 7, 1 en 1 pikol uit de afdeeling Magelang en 33, 82, 77, 169 en 124 pikol uit de afdeeling Poerwaredja (vroeger Koetoardjo).
c) Hieronder voor de jaren 1898 t/m 1900 achtereenvolgens 1. 5 en 3 pikol uit de afdeeling Patjitan.
d) Ongerekend de geheel uit particuliere landerijen bestaande districten.

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 OCTOBER 1902:									Koffielevering (in pikols)				
aanwezig in op hoog gezag aangelegde, nog in onderhoud zijnde koffie plantsoenen.			naar schatting aanwezig in plantsoenen, vrijwillig of onder dien naam (als aequivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd.										
Geplant in de jaren 1899/1900, 1900/1901 en 1901/1902.	Geplant in vroegere jaren.	Totaal.	op bij de cultuurplannen aangewezen gronden.			op niet bij de cultuurplannen aangewezen gronden.			over 1898.	over 1899.	over 1900.	over 1901.	over 1902.
			Geplant in de jaren 1899/1900, 1900/1901 en 1901/1902.	Geplant in vroegere jaren.	Totaal.	Geplant in de jaren 1899/1900, 1900/1901 en 1901/1902.	Geplant in vroegere jaren.	Totaal.					
16.	17.	18	19.	20.	21.	22	23	24	25.	26.	27.	28.	29.
„	„	„	„	„	„	„	5 234	5 234	26	30	41	26	13
„	23 446	23 446	„	„	„	113 316	263 839	377 155	74	177	111	23	42
166 740	277 881	444 621	„	4 500	4 500	2 800	235 200	238 000	291	710	1 257	252	250
166 740	301 327	468 067	„	4 500	4 500	116 116	504 273	620 389	a) 441	a) 982	a) 1 490	a) 385	305
81 475	359 779	441 254	6 000	900	6 900	„	643 588	643 588	508	1 289	1 554	1 186	790
„	„	„	„	44 967	44 967	2 384	105 001	107 385	204	509	581	320	109
81 475	359 779	441 254	6 000	45 867	51 867	2 384	748 589	750 973	b) 755	b) 1 895	b) 2 219	b) 1 676	b) 1 024
2 300	35 122	37 422	„	„	„	„	79 401	79 401	122	199	469	22	316
198 438	506 959	705 397	4 256	29 468	33 724	11 625	97 479	109 104	154	614	576	497	947
247 125	169 046	416 171	„	30 200	30 200	20 061	23 719	43 780	104	348	582	213	643
94 039	502 404	596 443	48 764	3 721 393	3 770 157	188 421	725 691	914 112	1 777	3 646	5 723	1 515	4 650
541 902	1 213 531	1 755 433	53 020	3 781 061	3 834 081	220 107	926 290	1 146 397	c) 2 158	c) 4 812	c) 7 353	2 247	6 556
„	269 990	269 990	„	„	„	„	11 361	11 361	290	1 111	1 012	95	805
30 540	92 890	123 430	„	„	„	13 046	20 768	33 814	3	90	11	„	11
74 708	118 531	193 239	„	„	„	1 500	28 000	29 500	16	141	255	57	82
8 064	131 343	139 407	„	„	„	30 000	46 000	76 000	322	151	232	79	136
„	106 155	106 155	„	„	„	„	45 800	45 800	282	431	475	213	153
113 312	718 909	832 221	„	„	„	44 546	151 929	196 475	913	1 924	1 985	474	1 187

TULATIE.

16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
2 619 322	7 979 072	10 598 394	530 413	17 569 828	18 100 241	706 871	7 282 198	7 989 069	23 334	39 403	30 082	33 672	25 880
170 337	318 933	489 270	2 000	11 371	13 371	41 662	307 698	349 360	549	877	984	954	751
908 800	3 747 805	4 656 605	„	13 045	13 045	2 325 566	13 092 132	15 417 698	7 286	13 231	22 753	11 130	19 718
314 944	1 560 953	1 875 897	„	„	„	15 200	573 600	588 800	3 163	7 360	8 813	10 032	4 586
242 768	501 871	744 639	„	68 000	68 000	„	217 500	217 500	840	1 117	859	227	1 117
3 478 448	14 367 366	17 845 814	1 069 707	8 000 419	9 070 126	2 308 565	78 686 795	80 995 360	46 885	117 000	115 953	41 578	148 388
1 483 168	5 805 643	7 288 811	„	„	„	„	209 800	209 800	3 367	6 699	10 133	2 130	9 983
166 740	301 327	468 067	„	4 500	4 500	116 116	504 273	620 389	441	982	1 490	385	305
81 475	359 779	441 254	6 000	45 867	51 867	2 384	748 589	750 973	755	1 895	2 219	1 676	1 024
541 902	1 213 531	1 755 433	53 020	3 781 061	3 834 081	220 107	926 290	1 146 397	2 158	4 812	7 353	2 247	6 556
113 312	718 909	832 221	„	„	„	44 546	151 929	196 475	913	1 924	1 985	474	1 187
10 121.216	36 875 189	46 996 405	1 661 140	29 494 091	31 155 231	5 781 017	102 700 804	108 481 821	89 691	195 300	202 624	104 505	219 495

IV. RECAPITULEEREND OVERZICHT over de jaren 1898 t/m 1902 betreffende den omvang en de uitkomsten der cultuur.

A. ALGEMEEN VIJFJARIG OVERZICHT.

a. OMVANG DER CULTUUR.

Plantjaren.	Ingedeeld bij de gouvernements-koffiecultuur (nog in de cultuurplannen begrepen) op het einde van elk der opgegeven plantjaren (31 October). Aantal desa's.	Ingedeeld bij de gouvernements-koffiecultuur … Aantal huisgezinnen.	Aantal desa's en huisgezinnen, aan welke (voor het volgende plantjaar) de verplichting is opgelegd tot bijplanting van koffieboomen en (of) tot het ontginnen van gronden voor één of meer latere plantjaren. Aantal desa's.	Aantal desa's en huisgezinnen … Aantal huisgezinnen.	Aantal desa's, niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar nog verplicht tot het onderhoud van inder-tijd door haar aangelegde voorshands niet uit de leggers afgeschreven plantsoenen.	Op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde plantsoenen. Aantal boomen die in het betrokken plantjaar zijn afgeschreven.	Op hoog gezag aangelegde … Aantal boomen die in het betrokken plantjaar zijn bijgeplant. *a)*	Op hoog gezag aangelegde … Aantal boomen bij het einde van het plantjaar aanwezig (31 October).	Op hoog gezag aangelegde … Uitgestrektheid (in bouws) der in de voorgaande kolom bedoelde plantsoenen.	Vrijwillige of onder dien naam bekend staande plantsoenen (*naar schatting*). Aantal boomen bij het einde van het plantjaar aanwezig (31 October). *b)*	Vrijwillige … Uitgestrektheid (in bouws).	Aantal personen in het bezit van als vrijwillig bekend staande plantsoenen, aangelegd op: bij de cultuurplannen aangewezen gronden.	Aantal personen … niet bij de cultuurplannen aangewezen gronden.	Aantal personen … Te zamen. *c)*
1	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
1897/1898	2 878	240 157	1 593	138 215	1 173	7 180 000	5 902 400	64 727 200 (14 512 800)	52 997	182 672 600 (16 147 000)	111 773	53 276	165 430	218 706
1898/1899	2 467	222 071	1 373	119 727	1 313	9 274 000	3 943 800	59 397 000 (13 649 900)	50 164	*d)* 170 728 200 (15 713 900)	106 109	65 445	147 869	213 314
1899/1900	1 930	184 598	930	84 625	1 588	6 713 000	4 301 700	56 985 700 (12 947 200)	48 680	*d)* 163 373 000 (12 495 600)	102 228	62 474	146 718	209 192
1900/1901	1 758	173 705	829	85 074	1 196	8 944 359	3 300 673	51 342 000 (10 749 600)	43 176	*d)* 148 776 900 (10 143 600)	93 899	63 045	129 526	192 571
1901/1902	1 316	143 279	631	70 437	1 202	9 021 654	3 575 349	46 996 405 (10 121 216)	40 510	*d)* 139 637 052 (7 442 157)	87 587	58 007	145 212	203 219

a) De verplichte bijplantingen besloegen in de opgegeven plantjaren achtereenvolgens 5908, 4293, 3720, 2715 en 3811 bouws.

b) Onder deze totalen zijn begrepen achtereenvolgens 6 572 464, 7 800 227, 8 377 770, 7 781 236 en 6 948 947 Liberia-koffieboomen. Hoeveel Liberia-koffieboomen er onder de cijfers van kolom 11 begrepen zijn, kan niet worden opgegeven.

Het aantal jonge — nog niet vruchtdragende — boomen is tusschen ( ) vermeld.

c) Per gewest waren de totalen van 1897/1898 t/m 1901/1902 verdeeld als volgt (de cijfers tusschen ( ) vermeld, betreffen het aantal bezitters van vrijwillige koffie-aanplantingen, aangelegd op bij de cultuurplannen aangewezen gronden):

	1897/1898.		1898/1899.		1899/1900.		1900/1901.		1901/1902.	
Preanger Regentschappen. .	66 230	(33 857)	58 134	(31 402)	59 273	(30 718)	65 065	(30 584)	53 170	(27 778)
Pekalongan	16 877	(1 722)	14 497	(1 200)	15 754	(1 678)	16 613	(1 031)	15 562	(38)
Pasoeroean	32 489	(7 112)	44 370	(22 210	42 356	(20 872)	46 379	(24 909)	43 989	(25 382)
Madioen	13 091	(2 803)	13 339	(2 707	12 079	(3 396)	11 889	(3 416)	13 754	(3 191)
Andere gewesten	90 019	(7 782)	82 974	(7 926)	79 730	(5 810)	52 625	(3 105)	76 744	(1 618)
Totalen . . .	218 706	(53 276)	213 314	(65 445)	209 192	(62 474)	192 571	(63 045)	203 219	(58 007)

d) De achteruitgang van het aantal boomen in vrijwillige plantsoenen was in de jaren 1898/1899, 1899/1900 en 1900/1901 voornamelijk op rekening te stellen van de Preanger Regentschappen, waar toen de afneming respectievelijk 9^5, 7 en 6^4 millioen bedroeg. Ook voor het plantjaar 1901/1902 zijn de Preanger Regentschappen wederom met het aanzienlijk aantal van 6 millioen in de vermindering van 9 millioen betrokken; in de residentie Pekalongan gingen de plantsoenen met 2 millioen boomen terug.

b. BIJ 'S LANDS INKOOPPAKHUIZEN ONTVANGEN HOEVEELHEDEN; KOSTEN OP HET INGELEVERD PRODUCT GEVALLEN, GEREKEND TOT IN DE STRANDPAKHUIZEN OP JAVA, EN OPBRENGST VAN DE HIER TE LANDE GEVEILDE HOEVEELHEDEN.

Jaren.	Hoeveelheid koffie (in pikols) bij de pakhuizen *ingekocht* (daaronder ook de aangehaalde en verbeurd verklaarde hoeveelheden). *a)* Preanger Regentschappen.	… Pekalongan	… Pasoeroean.	… Overige gouvernements-residentiën.	… Algemeen totaal.	Totaal der *uitgeleverde* hoeveelheden (in pikols), d. i. na bijtelling van overwichten en na aftrek van minderbevindingen.	Inkoopsprijs aan de inleveraars betaald. *b)*	Andere kosten op het product gevallen, gerekend tot in de strandpakhuizen op Java.	Totale kosten *in Indië* op het product gevallen.	Gemiddelde prijs waarop de pikol koffie aan het Gouvernement kwam te staan, gerekend tot aan de opschuring in de afscheeppakhuizen.	Opbrengst van de in Nederland geveilde gouvernementskoffie van Java per pikol. Bruto.	Opbrengst … Netto.
1.	2.	3	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
1898 . .	23 330 *c)* (5 210)	7 287 (811)	46 845 (764)	12 182 (2 967)	89 650 (9 752)	89 691	f 1 329 567	f 719 361	f 2 048 928	f 22,84	f $45,85^{59}$	f $41,8?^{95}$
1899 . .	39 403 (8 642)	13 230 (1 272)	116 916 (1 361)	25 652 (7 200)	195 201 (18 475)	195 301	2 884 271	741 373	3 625 644	18,56	$39,38^{62}$	$35,39^{85}$
1900 . .	30 082 (7 149)	23 752 (1 751)	115 939 (1 591)	33 819 (8 027)	202 592 (18 518)	202 623	2 973 734	593 885	3 567 619	17,60	$45,75^{05}$	$41,83^{49}$
1901 . .	33 669 (10 714)	11 130 (3 330)	41 485 (3 782)	18 182 (12 026)	104 466 (29 849)	104 506	1 546 603	447 578	1 994 181	19,08	$38,17^{55}$	$34,66^{27}$
1902 . .	25 881 (7 758)	19 699 (3 505)	148 304 (2 890)	25 524 (4 786)	219 408 (18 939	219 495	3 243 311	580 443	3 823 754	17,42	$36,02^{98}$	$32,22^{49}$

a) De laatstbedoelde hoeveelheden bedroegen in de opgegeven vijf jaren achtereenvolgens 150, 106, 91, 85 en 121 pikol (grootendeels inferieure soort). Het *ingekocht* product beliep derhalve in de jaren 1898 t/m 1902 achtereenvolgens 89 500, 195 095, 202 501, 104 381 en 219 287 pikol, waaronder aan inferieure soort respectievelijk 1904, 5736, 8602, 2718 en 6375.

b) Sedert 1889 wordt als inkoopsprijs f 15 per pikol betaald (voor inferieure soort de helft).

c) De tusschen ( ) vermelde cijfers betreffen Liberia-koffie; de hoeveelheden zijn begrepen in de daarnevens gestelde totalen.

V. OVERZICHT betreffende de uitkomsten der hier te lande in 1902 en de eerste negen maanden van 1903 en in Indië in 1902 gehouden gouvernementsveilingen van op Java aan het Gouvernement geleverde koffie.

a. Veilingen in Nederland.

1902.						1903 (Januari t/m September).					
Dagteekening der veilingen.	Verkochte hoeveelheid (in pikols).	Aan de koopers in rekening gebrachte netto hoeveelheid (in K.G.).	Gemiddelde opbrengst per ½ K.G. (*berekend over de verkochte netto hoeveelheid*). Bruto. *a)*	Netto. *b)*	Algemeene noteering voor „goed ordinaire" Java-koffie per ½ K.G.	Dagteekening der veilingen.	Verkochte hoeveelheid (in pikols).	Aan de koopers in rekening gebrachte netto hoeveelheid (in K.G.).	Gemiddelde opbrengst per ½ K.G. (*berekend over de verkochte netto hoeveelheid*). Bruto. *a)*	Netto. *b)*	Algemeene noteering voor „goed ordinaire" Java-koffie per ½ K.G.
28 Januari . .	15 909^{88}	953 942^{5}	f 0,30^{50}	f 0,27^{68}	f 0,35	27 Januari . .	13 874^{91}	834 531^{5}	f 0,26^{57}	f 0,23^{64}	f 0,29
18 Maart . . .	15 822^{46}	953 297^{5}	0,32^{09}	0,29^{09}	0,34	11 Februari .	8 573^{21}	515 457^{5}	0,28^{61}	0,25^{77}	0,28
6 Mei	15 905^{63}	956 737	0,28^{03}	0,25^{40}	0,32	17 Maart . .	22 629	1 363 371	0,28	0,25^{20}	0,26^{25}
24 Juni	15 828^{18}	953 386^{5}	0,29^{02}	0,26^{18}	0,33^{5}	5 Mei	22 418^{73}	1 352 405^{5}	0,26^{78}	0,24^{02}	0,25^{25}
9 September.	15 808^{63}	944 674^{5}	0,31^{76}	0,28^{87}	0,37^{5}	23 Juni . . .	22 527^{49}	1 360 872	0,25^{26}	0,22^{50}	0,26
28 October . .	15 756^{04}	948 794	0,30^{31}	0,27^{57}	0,35	8 September	22 439^{20}	1 349 205^{5}	0,26^{69}	0,23^{91}	0,27
	c) 95 030^{82}	5 710 832	f 0,30^{35}	f 0,27^{16}			*d)* 112 462^{59}				

a) Veilingsprijs, verhoogd met de aan de koopers in rekening gebrachte 1 % veilingskosten, doch verminderd met 1½ % wegens contante betaling.

b) Na aftrek alleen van de kosten van afscheping op Java, vervoer herwaarts en verkoop, dus ongerekend den inkoopsprijs en de verder in Indië op het product gevallen kosten, waaromtrent opgaven per oogstjaar te vinden zijn in het jaarlijks bij het Koloniaal Verslag afgedrukte overzicht betreffende de uitkomsten der gouvernements-koffiecultuur (zie ook de kolommen 10 en 11 van het vijfjarig overzicht hiervóór).

c) Hiervan uit de oogsten 1897, 1899, 1900, 1901 en 1902 respectievelijk 1648^{63}, 2026^{70}, 35 823^{59}, 53 131^{75} en 2400, in totaal als voren 95 030^{82} pikol. Onder dit totaal bevonden zich 326^{37} pikol Liberia-koffie, waarvan de partijen en de bedongen prijzen per ½ K.G. over de verschillende veilingen als volgt verdeeld waren: Januari 5579 pikol f 0,20¼ à f 0,24, Maart 5224 pikol f 0,19½ à f 0,24½, Mei 5198 pikol f 0,19½ à f 0,25¾, Juni 5537 pikol f 0,18 à f 0,25, September 5510 pikol f 0,20¼ à f 0,25¼ en October 5589 pikol f 0,16¾ à f 0,24¼.

d) Hieronder uit de oogsten 1897, 1900, 1901 en 1902 respectievelijk 2600, 1900, 6099^{04} en 101 863^{55}, in totaal als voren 112 462^{59} pikol. Onder dit totaal bevonden zich 23 288 pikol Liberia-koffie, waarvan de partijen en de bedongen prijzen per ½ K.G. over de verschillende veilingen als volgt verdeeld waren: Januari 2535 pikol f 0,19 à f 0,22½, Februari 1449 pikol f 0,15½ à f 0,20¾, Maart 2896 pikol f 0,19 à f 0,26¼, Mei 4000 pikol f 0,18¼ à f 0,23¼, Juni 4478 pikol f 0,18½ à f 0,23¾, September 4083 pikol f 0,15½ à f 0,26¼ en October 3841 pikol 0,20½ à f 0,27.

b. Groote veilingen te Batavia.

Gewesten waaruit de verkochte koffie afkomstig was.	Op onderstaande data verkochte hoeveelheden (in pikols). 20 Aug. 1902.	1 Oct. 1902.	13 Nov. 1902.	10 Dec. 1902.	Verkregen gemiddelde opbrengst per pikol. 20 Aug. 1902.	1 Oct. 1902.	13 Nov. 1902.	10 Dec. 1902.
Preanger Regentschappen (gewone bereiding).	5 800	6 200	1 600	200	f 38,10	f 38,36	f 39,50	f 39,05
Id. (West-Indische bereiding)	200	800	1 000	,,	48,—	46,23	47,25	,,
Pasoeroean (gewone bereiding). . . .	5 752	13 100	5 000	400 600	37,13	34,96	37,—	35,50 32,07
Id. (West-Indische bereiding)	*a)* 2 360	*a)* 69 000	*a)* 2 975	*a)* 128	51,74	41,01	37,42^{5}	38,60
Totalen . . .	*b)* 14 112	*c)* 27 000	*d)* 10 575	*e)* 1 328	f 40,12^{5}	f 37,62	f 38,46^{5}	f 34,78^{5}

a) Dit door licentiehouders ingeleverd product was te verdeelen als volgt:

Bereidingsplaatsen.	Op onderstaande data verkochte hoeveelheden fabriekmatig bereide koffie (in pikols). 20 Aug. 1902.	1 Oct. 1902.	13 Nov. 1902.	10 Dec. 1902.	Verkregen gemiddelde opbrengst voor de verschillende partijen, waarin de koffie van dezelfde herkomst bij de veilingsnotitiën verdeeld was. 20 Aug. 1902.	1 Oct. 1902.	13 Nov. 1902.	10 Dec. 1902.
Sisir	1 600	3 700	775	,,	f 52,32	f 42,29	f 38,55	,,
Ngroto	450	800	1 400	,,	50,11	43,01	37,01	,,
Wagir.	150	500	,,	,,	51,25	40,60	,,	,,
Karangan	160	500	650	,,	51,—	42,07	37,08	,,
Goenoeng Kawi	,,	800	150	,,	,,	36,26	37,—	,,
Andanasari	,,	,,	,,	128	,,	,,	,,	f 38,60
Pakis	,,	600	,,	,,	,,	36,22	,,	,,
Gezamenlijk . . .	2 360	6 900	2 975	128	f 51,74	f 41,01	f 37,42^{5}	f 38,60

b) Alles verkocht.

c) Van de voor de veiling van 1 Oct. 1902 bestemde 32 000 pikol zijn 5 000 pikol opgehouden.

d) Van de voor de veiling van 13 Nov. 1902 bestemde 31 370 pikol zijn 20 795 pikol opgehouden.

e) Van de voor de veiling van 10 Dec. 1902 bestemde 26 700 pikol zijn 5 372 pikol opgehouden en bleven 20 000 pikol ongeveild.

c. Kleine veilingen op verschillende plaatsen van Java en Madoera.

GEWESTEN.	Plaatsen waar de koffie verkocht is.	Verkochte hoeveelheden (in pikols).			Opbrengst.
		Java-koffie 1ste soort.	Java-koffie 2de soort.	Liberia-koffie.	
Batavia.	Batavia.	„	17,636	84,488	f 1 845,50
Preanger Regentschappen.	Soekaboemi	0,500	a) 5,028	b) 0,500	138,75
Id.	Garoet	1,600	0,600	„	97,75
Id.	Tasikmalaja	9,400	„	„	470,—
Cheribon.	Cheribon	2,—	„	„	100,—
Id.	Tjiamis	2,400	„	„	120,—
Pekalongan.	Pekalongan	9,932	27,648	31,842	1 324,50
Id.	Tegal	13,800	4,900	„	812,50
Semarang.	Semarang	„	44,780	182,100	3 425,75
Soerabaja.	Soerabaja	125,—	51,260	67,295	6 659,—
Besoeki.	Bondowoso	„	c) 14,494	0,016	247,—
Id.	Banjoewangi	„	d) 0,330	„	7,25
Banjoemas.	Banjoemas	6,—	6,200	„	455,—
Id.	Tjilatjap	0,800	6,100	„	192,50
Id.	Bandjarnegara	7,150	2,800	„	427,50
Id.	Poerworedjo	3,400	„	„	170,—
Kedoe.	Keboemen.	2,400	„	„	120,50
Kediri.	Toeloeng Agoeng	10,320	1,110	„	545,25
	Totalen . . .	194,702	182,886	366,241	f 17 158,75

a) Hieronder 1,680 pikol in hoornschil.
b) Zaadkoffie.
c) Hieronder 12,122 pikol aangehaalde en verbeurd verklaarde koffie.
d) Verbeurd verklaarde koffie.

Bijlage NN.

(Zie hoofdstuk O, afd. I, § 1, sub 3°., van het verslag.)

OPGAVEN

BETREFFENDE DE

GOUVERNEMENTS-KINA-ONDERNEMING

OVER DE JAREN

1897 t/m 1902

en de in 1902 van gouvernementswege gehouden veilingen van kinabast.

I. STATISTIEK betreffende de plantsoenen der GOUVERNEMENTS-KINA-ONDERNEMING over de jaren 1901 en 1902.

Kina-etablissementen.	Hoogte boven zee (in meters).	Bij het einde der onderstaande jaren.	Beplanting der etablissementen. Oppervlakte (in bouws van 500 vierk. Rijnlandsche roeden), beplant: met C. Ledgeriana	met hybriden van C. Ledgeriana en C. succirubra	met C. succirubra	met C. officinalis	Totaal.	Aantal boomen en planten. C. Ledgeriana.	Hybriden van C. Ledgeriana en C. succirubra.	C. succirubra.	C. officinalis.	Totaal.	Planten in de kweekerijen (naar globale schatting). C. Ledgeriana.	Hybriden van C. Ledgeriana en C. succirubra.	C. succirubra.	Totaal.
BENOORDEN BANDOENG.																
Lembang (gebergte Tangkoeban Praoe).	1234 à 1308	1901	"	"	22$\frac{361}{500}$	"	22$\frac{361}{500}$	"	"	20 000	"	20 000	"	"	"	"
		1902	"	"	20$\frac{94}{500}$	"	20$\frac{94}{500}$	"	"	14 760	"	14 760	"	"	"	"
Nagrak (id.)	1464 à 1681	1901	96$\frac{42}{500}$	"	"	"	96$\frac{42}{500}$	160 000	"	"	"	160 000	"	"	60 000	60 000
		1902	86$\frac{236}{500}$	"	"	"	86$\frac{236}{500}$	148 000	"	"	"	148 000	"	"	"	"
BEZUIDEN BANDOENG.																
Tirtasari (gebergte Malawar)	1450 à 1700	1901	186$\frac{188}{500}$	58$\frac{412}{500}$	"	"	245$\frac{100}{500}$	458 000	144 000	"	"	602 000	389 000	"	51 000	440 000
		1902						483 000	131 500	"	"	614 500	473 200	12 000	42 000	527 200
Tjinjiroean (id.)	1466 à 1716	1901	144$\frac{162}{500}$	19$\frac{117}{500}$	32$\frac{5}{500}$	"	195$\frac{284}{500}$	468 000	37 000	68 000	"	573 000	378 000	30 000	30 000	438 000
		1902						466 400	44 200	65 000	"	575 600	432 000	19 000	10 000	461 000
Tjibeureum (id.)	1500 à 1750	1901	156$\frac{332}{500}$	39$\frac{125}{500}$	1[illegible]$\frac{99}{500}$	"	211$\frac{56}{500}$	387 000	141 000	16 000	"	544 000	333 000	"	29 000	362 000
		1902						373 470	165 700	21 500	"	560 670	584 700	11 200	59 200	655 100
Tjibitoeng (gebergte Wajang)	1527 à 1780	1901	96$\frac{456}{500}$	21$\frac{411}{500}$	81$\frac{310}{500}$	"	200$\frac{177}{500}$	279 000	69 000	110 000	"	458 000	330 000	"	1 500	331 500
		1902						288 600	71 150	105 700	"	465 450	258 000	12 200	24 000	294 200
Rioeng Goenoeng (gebergte Tiloe)	1400 à 1700	1901	61$\frac{209}{500}$	5$\frac{239}{500}$	67	"	133$\frac{448}{500}$	112 000	"	35 000	"	147 000	"	"	115 000	115 000
		1902						163 639	4 900	31 000	"	199 539	71 400	23 000	25 000	119 400
Kawah Tjiwidei (gebergte Kendeng Patoeha)	1950 (gemiddeld)	1901	"	"	50$\frac{146}{500}$	6$\frac{282}{500}$	56$\frac{428}{500}$	"	"	65 000	40 000	105 000	"	"	"	"
		1902	"	"				4 619	"	77 800	44 100	126 519	"	"	176 748	176 748
Totalen		1901	741$\frac{389}{500}$	144$\frac{304}{500}$	268$\frac{421}{500}$	6$\frac{282}{500}$	1161$\frac{396}{500}$	1 864 000	391 000	314 000	40 000	2 609 000	1 430 000	30 000	286 500	1 746 500
		1902	732$\frac{83}{500}$		266$\frac{154}{500}$		1149$\frac{323}{500}$	1 927 728	417 450	315 760	44 100	2 705 038	1 819 300	77 400	336 948	2 233 648

II. PRODUCTIE-OPGAVEN der GOUVERNEMENTS-KINA-ONDERNEMING over de jaren 1900, 1901 en 1902.

Kinasoorten.	Oogstjaren.	Hoeveelheid kinabast (in K.G.), volgens het gewicht in drogen staat, gedurende de onderstaande jaren geoogst bij elk der onderstaande etablissementen. Lembang.	Nagrak.	Tirtasari.	Tjinjiroean.	Tjibeureum.	Tjibitoeng.	Rioeng Goenoeng.	Kawah Tjiwidei.	Niet gespecificeerd per etablissement.	Totalen.
C. Ledgeriana	1900	"	55 548^5	75 225	109 417^5	126 252	17 253^5	32 392	"	"	416 088^5
	1901	"	44 370^5	127 445	139 660^5	160 149	80 006^5	39 446^5	"	"	591 078
	1902	"	62 604	103 238	143 422^5	157 683	100 962^5	39 490	"	"	607 400
C. Succirubra	1900	19 311	1 306^5	18 527	19 075	9 630	17 329	32 876	24 419^5	1 202	143 676
	1901	6 456	"	30 615	4 133	3 203^5	31 407	27 622	3 776	1 579^5	108 792
	1902	9 660	3 069	19 769^5	6 141^5	25 848^5	24 375	34 217	33 352	"	156 432^5
C. Officinalis	1900	"	"	"	"	"	"	"	2 000^5	"	2 000^5
	1901	"	"	"	"	"	"	"	10 573	"	10 573
	1902	"	"	"	2 167	"	"	"	"	"	2 167
C. Schuhkraft	1900	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
	1901	"	"	"	3 014	"	"	"	"	"	3 014
	1902	"	"	"	3 874^5	"	"	"	"	"	3 874^5
Totale productie	1900	19 311	56 855	93 752	128 492^5	135 882	34 582^5	65 268	26 420	1 202	561 765
	1901	6 456	44 370^5	158 060	146 807^5	163 352^5	111 413^5	67 068^5	14 349	1 579^5	713 457
	1902	9 660	65 673	123 007^5	155 601^5	183 531^5	125 337^5	73 707	33 352	"	769 874

III. OVERZICHT betreffende de in 1902 hier te lande voor GOUVERNEMENTS-REKENING verkochte hoeveelheden KINABAST (uit den oogst van 1901).

Dagteekening der veilingen.	Hoeveelheid in K.G.		Alcaloïd-gehalte van de onderzochte monsters, volgens de in Indië verrichte analyses.			Opbrengst.		
	Netto gewicht der aangevoerde partijen (benaderende opgaven ontleend aan de vóór elke veiling, door middel van de *Staatscourant*, gepubliceerde beschrijvingslijst der te veilen basten).	Netto gewicht aan de koopers uitgeleverd.	Laagste en hoogste gehalte aan *kinine*. Pct.	Laagste en hoogste gehalte aan *kinine en andere alcaloïden* te zamen. Pct.	Zwavelzure kinine. Pct.	Laagste en hoogste veilingsprijs der verschillende kavelingen per *half* K.G.	Gemiddelde veilingsprijs over al de kavelingen dooreen per *half* K.G.	Totaal der opbrengst.
Ledgeriana.								
1902.								
23 Januari	32 887	32 961	„	„	4.05 à 7.80	f 0.41^{50} à f 0.59	f 0.49^{87}	f 32 878,25^{5}
27 Februari	31 725	31 790	„	„	5.90 „ 7.35	0.49^{25} „ 0.61	0.55	34 971,35^{5}
3 April	29 982	36 488	„	„	5.45 „ 8.45	0.45^{50} „ 0.75^{25}	0.63^{83}	38 922,36
15 Mei	30 396	31 129^{5}	„	„	5.62 „ 8.25	0.45 „ 0.67	0.59^{04}	36 759,95
19 Juni	30 459	30 638	„	„	5.23 „ 9.05	0.39^{50} „ 0.62^{75}	0.48^{28}	29 589,38^{5}
24 Juli	29 667	29 948	„	„	3.15 „ 8.05	0.25^{75} „ 0.50^{50}	0.39^{61}	23 725,40
28 Augustus	29 825	30 613^{5}	„	„	3.25 „ 9.10	0.19^{25} „ 0.40^{25}	0.33^{38}	20 441,70^{5}
2 October	30 069	30 772^{5}	„	„	3.12 „ 8.15	0.23 „ 0.55	0.44^{33}	27 287,95^{5}
6 November	29 000	29 499	„	„	5.05 „ 7.35	0.32^{25} „ 0.39^{25}	0.34^{38}	20 283,78
11 December	27 171	28 018^{5}	„	„	4.20 „ 7.55	0.25^{75} „ 0.37^{25}	0.33^{20}	18 608,54^{5}
		a) 305 858			…………	…………	…………	f 283 468,69
Verstrekte monsters		70^{5}			3.12 à 9.10	f 0.19^{25} à f 0.75^{25}	f 0.46^{33}	72,18
Totalen	301 181	305 928^{5}						f 283 540,87
Succirubra.								
1902.								
23 Januari	5 074	5 066	1.28 à 4.05	6.20 à 8.20	1.65 à 5.45	f 0.27^{50} à f 0.54^{25}	f 0.32^{68}	f 3 311,28^{5}
27 Februari	6 015	6 038	1.45 „ 2.93	6.20 „ 7.75	1.95 „ 3.95	0.26^{50} „ 0.61^{50}	0.33^{80}	4 082,73^{5}
3 April	5 476	5 517^{5}	1.39 „ 2.93	6.20 „ 8.65	1.88 „ 3.95	0.20^{75} „ 0.59^{75}	0.32^{77}	3 646,30
15 Mei	4 923	4 968	1.39 „ 1.90	7.75 „ 8.65	1.88 „ 2.55	0.18^{50} „ 0.59^{75}	0.29^{34}	2 915,46
19 Juni	5 299	5 346^{5}	1.39 „ 1.90	7.35 „ 8.65	1.87 „ 2.55	0.18 „ 0.61^{75}	0.26^{71}	2 856,31
24 Juli	6 823	6 891	1.09 „ 1.90	6.35 „ 8.80	1.47 „ 2.58	0.18 „ 0.60	0.18^{01}	2 482,39
28 Augustus	6 797	6 792^{75}	1.47 „ 2.13	7.60 „ 9.30	1.95 „ 2.87	0.12^{25} „ 0.58	0.21^{52}	2 924,65^{5}
2 October	5 111	5 185^{5}	1.47 „ 1.68	7.90 „ 9.30	1.95 „ 2.26	0.18^{75} „ 0.62	0.25^{30}	2 624,47^{5}
6 November	7 176	7 316	1.47 „ 2.04	7.90 „ 9.20	1.95 „ 2.75	0.17^{25} „ 0.51^{50}	0.23^{47}	3 434,78
11 December	4 978	4 988^{5}	1.28 „ 2.04	7.90 „ 8.44	1.73 „ 2.75	0.17 „ 0.57	0.25^{60}	2 554,75^{5}
		b) 58 109^{75}			…………	…………	…………	f 30 803,14^{5}
Verstrekte monsters		282			1.47 à 5.45	f 0.12^{25} à f 0.62	f 0.26^{50}	285,58
Totalen	57 672	58 391^{75}						f 31 088,72^{5}
Officinalis.								
1902.								
3 April	2 186	2 171	4.10	7.80	5.55	f 0.42^{50}	f 0.42^{50}	f 1 845,35
15 Mei	2 186	2 216^{5}	4.10	7.80	5.55	0.48^{25}	0.48^{25}	2 138,92
19 Juni	2 186	2 205	4.10	7.80	5.55	0.39	0.39	1 766,70
24 Juli	152	149	3.55 à 4.60	7.05 à 7.59	4.80 à 6.15	0.51 à f 0.56	0.53^{55}	159,58
28 Augustus	381	382^{5}	3.55 „ 4.60	7.05 „ 7.59	4.80 „ 6.15	0.50^{50} „ 0.58	0.53^{55}	409,72^{5}
2 October	149	147^{5}	3.55 à 4.60	7.05 „ 7.59	4.80 „ 6.15	0.50 „ 0.50^{50}	0.50^{25}	148,24^{5}
11 December	3 332	3 352^{5}	„	„	5.45	0.28^{25}	0.28^{25}	1 894,16
		c) 10 684			…………	…………	…………	f 8 362,68
Verstrekte monsters		14,05			4.80 à 6.15	f 0.28^{25} à f 0.58	f 0.39^{31}	14,47
Totalen	10 572	10 698,05						f 8 377,15
Calisaija Schuhkraft.								
1902.								
24 Juli[1]	467	432	0.65	3.45	0.82	f 0.35 à f 0.40	f 0.38^{70}	f 334,34
2 October	758	695	0.65 à 1.35	3.45 à 5.06	0.82 à 1.82	0.15 „ 0.39^{25}	0.28^{62}	397,87^{5}
6 November	895	844	6.65	3.45	0.82	0.19	0.19	320,72
11 December	894	814	0.65	3.45	0.82	0.21^{50}	0.21^{50}	350,02
		d) 2785			…………	…………	…………	f 1 402,95^{5}
Verstrekte monsters		30^{70}			0.82 à 1.82	f 0.15 à f 0.40	f 0.25^{18}	19,22
Totalen	3014	2815^{70}						f 1 422,17^{5}

N.B. In elk der tien veilingen van 1902 bedroeg de gemiddelde prijs per unit, dat is per procent kinine-sulfaat en per half K.G. bast, als volgt: Jan. f 0,07^{45}, Febr. f 0,07^{95}, April f 0,08^{60}, Mei f 0,08^{65}, Juni f 0,07^{25}, Juli f 0,06^{10}, Aug. f 0,04^{90}, Oct. f 0,06^{80}, Nov. f 0,06^{05} en Dec. f 0,06^{25}. Dooreengenomen over al de veilingen kwam de unitprijs van 1902 te staan op f 0,07.

a) Namelijk 201 733 K.G. stambast, 22 034 K.G. takbast en 82 091 K.G. wortelbast, welke sorteeringen gemiddeld over al de veilingen opbrachten f 0.50, f 0,39^{95} en f 0,39^{05} per half K.G.

b) Hiervan was 39 393 K.G. wortelbast, waarvoor dooréén verkregen werd f 0.19^{46} per half K.G. De overige 18 716^{75} K.G. bestonden uit de volgende sorteeringen: stambastpijpen 1ste soort 2044, idem 2de soort 2365, idem 3de soort 4487^{5}; gebroken pijpen 5607; kleine stukken 722; snitsels 211^{5} en stambast 3279^{75} K.G., welke gemiddeld over al de veilingen per half K.G. bedongen f 0,55^{84}, f 0.51^{56}, f 0.52^{35}, f 0.38^{38}, f 0.46^{17}, f 0.26^{50} en f 0,15^{50}.

c) Te weten: stambastpijpen 1ste soort 149, idem 2de soort 382^{5}, idem 3de soort 147^{5} en stambast 10 005 K.G., welke sorteeringen gemiddeld over al de veilingen opbrachten f 0,53^{55}, f 0,53^{55}, f 0,50^{25} en f 0,38^{20} per half K.G.

d) Namelijk: stambastpijpen 1ste soort 432, idem 2de soort 543, gebroken pijpen 1658 en wortelbast 152 K.G., welke sorteeringen gemiddeld over al de veilingen opbrachten f 0,38^{70}, f 0,32^{40}, f 0,20^{22} en f 0,15 per half K.G.

NN

IV. KOSTEN der UVERNEMENTS-KINA-ONDERNEMING, vergeleken met de OPBRENGST van het PRODUCT over de oogstjaren 1897 t/m 1901.

Oogstjaren.	Oogst (in K.G.). Ledgeriana-bast.	Andere soorten van bast.	Te zamen.	De ten verkoop herwaarts verscheepte oogst woog bij uitlevering hier te lande netto (in K.G.):	Kosten op het product gevallen: Totaal der gedurende het in kolom 1 vermelde oogstjaar in Indië gedane uitgaven voor de gouvernements-kina-onderneming (waaronder ook de kosten voor den afvoer van het product naar de haven van afscheep).	Verdere kosten, namelijk die van inlading, vervoer over zee en verkoop, zoomede uitgaven hier te lande gedaan voor aanschaffing en uitzending van benoodigdheden ten dienste der kinacultuur. *a)*	Te zamen.	Opbrengst bij te geldemaking hier te lande (*in het jaar volgende op het oogstjaar*), waaronder ook de opbrengst der vóór de veilingen verstrekte monsters.	Met inbegrip van de opbrengst der in Indië gehouden veilingen van zaden, enten, enz. *b)*, en van de waarde der in Indië voor den geneeskundigen dienst teruggehouden hoeveelheden bast *c)*, is het in kolom 9 vermelde bedrag te verhoogen tot onderstaande sommen:	Voordeelig verschil van de berekende jaarlijksche baten (kolom 10) tegenover de jaarlijksche uitgaven (kolom 8). *d)*	Bij de beoordeeling van het in kolom 11 opgegeven saldo houde men in het oog, dat over al de in elk der jaren 1898 t/m 1902 (zie het hoofd van kolom 9) gehouden veilingen de voor den verkochten gouvernements-oogst verkregen algemeene middenprijs per 1/2 K.G. bast beliep:	de unitprijs (berekend per procent kinine-sulfaat en per 1/2 K.G. bast) afwisselde als volgt:
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
1897 . . .	289 149	36 738	325 887	331 892	f 93 199	*e)* f 26 370	f 119 569	f 217 220	f 229 515	f 109 946	f 0.32^{71}	f 0.04^{05} „ f 0.06^{8}
1898 . . .	301 149^{5}	49 086^{5}	350 236	355 779	97 447	*e)* 30 067	127 514	343 140	350 588	223 074	0.48^{23}	0.04^{75} „ 0.10^{90}
1899 . . .	356 154^{5}	43 341	399 495^{5}	318 222^{5}	99 529	*e)* 32 755	132 284	437 919	538 908	406 624	0.68^{83}	0.08 „ 0.12^{25}
1900 . . .	416 088^{5}	145 676^{5}	561 765	381 832	123 827	*e)* 31 372	155 199	395 935	579 598	424 399	0.51^{86}	0.07^{25} „ 0.10^{45}
1901 . . .	591 078	122 379	713 457^{5}	377 834	*f)* 139 183	*e)* 33 577	172 760	324 429	503 633	*g)* 330 873	0.42^{93}	0.04^{90} à 0.08^{65}

a) De opgaven in deze kolom betreffen, evenals de sommen in kolom 9, *het jaar volgende op het oogstjaar.*

b) De opbrengst der te Bandoeng gehouden veilingen van kinazaden en enten, of van zaden alleen, bedroeg in de oogstjaren 1897 t/m 1901 achtereenvolgens f 12 085, nihil, f 9069, f 15 449 en f 10 859^{5}, terwijl in de oogstjaren 1897 en 1900 respectievelijk f 230 en f 200 verkregen werd wegens verkoop van gerooide kinaboomen.

c) Uit den oogst van 1901 werden eenige partijen kinabast ten behoeve van den geneeskundigen dienst in Indië achtergehouden en wel 1579^{5} K.G. (door de Bandoengsche kininefabriek tot kininesulfaat verwerkt), voor welke verstrekkingen in kolom 10 eene waarde is in rekening gebracht van f 84 581^{75}. Bovendien werd uit den oogst van 1901 eene hoeveelheid van 203 060 K.G. door gemelde fabriek verwerkt en het product te Batavia in publieke veiling verkocht, welke verkoop netto f 83 762^{54} opbracht. Ook dit bedrag is in kolom 10 medegerekend.

d) Onder de uitgaven in kolom 6 zijn, wat de kosten van het personeel betreft, alleen in rekening gebracht de uitgaven ten behoeve van de bij de onderneming actief dienende ambtenaren, enz., niet dus uitgaven wegens persioenen, verlofs- of non-activiteitstraktementen, wachtgelden of overtochtsgelden uit of naar Indië.

e) Hieronder ook begrepen het van 1897 af aan den heer C. LEDGER toegezegd jaargeld ad f 1200 wegens levering van kinazaad in 1865.

f) Het totaal der in 1901 in Indië gedane uitgaven was verdeeld als volgt: traktementen van het Europeesch personeel (met inbegrip van f 16.80 wegens reis- en verblijfkosten, schrijfbehoeften en bezoldiging van een laboratoriumbediende) f 28 060, kosten van aanplant, inzameling en vervoer van het product tot aan de haven van afscheping (Tjilatjap) f 79 052; en verder wegens uitgaven voor vernieuwing en herstelling van gebouwen en drooginrichtingen enz. f 32 071.

g) Bovendien is voor eene waarde van f 102 282 (3616 08 K.G. zwavelzure en 900 K.G. zoutzure kinine van den oogst 1901) in 1902 aan den militairen geneeskundigen dienst verstrekt.

Bijlage 00.

(Zie hoofdstuk O, afd. I, sub 4°. t/m 7°., van het verslag.)

OPGAVEN OVER 1902

BETREFFENDE DE

SUIKERINDUSTRIE

OP

JAVA.[1]

[1]) Om een algemeen overzicht te leveren van de suikerindustrie op Java, zijn in tabel I van deze bijlage niet enkel genoemd de ondernemingen uitsluitend berustende op overeenkomsten met de bevolking, maar ook die op erfpachtsgronden (gespatieerd gedrukt) en op particuliere landerijen (cursief gedrukt), voor zooveel zij suiker voor de wereldmarkt produceeren, of plachten te produceeren, en verder de in de Vorstenlanden werkende suikerfabrieken.

Voor de aan inlanders gedane betalingen wegens loonen en leveringen, zie de „Recapitulatie" op blz. 16/17 dezer bijlage.

I. Statistiek over 1902 betreffende

Volg-nummer.	Afdeelingen.	Districten.	Ondernemingen.	Uitgestrektheid (bruto) van den eigen aanplant (in bouws) verwerkt in 1902.	Hoeveelheid riet (in pikols) verwerkt in 1902: van eigen aanplant.	Hoeveelheid riet (in pikols) verwerkt in 1902: opgekocht van inlanders of op andere wijze niet van eigen aanplant verkregen.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
			Batavia.			
1	Tangerang.	Tangerang.	**Paroeng Koeda b)*	120	27 500	»
2	id.	id.	**Kedaoeng-Oost*	30	11 800	»
3	id.	Mauk.	**Bodjong Rengit*	70	17 080	»
4	id.	id.	**Kloeknaga*	85	28 000	»
5	id.	id.	**Kampong Melajoe*	75	28 750	»
6	id.	id.	**Slapandjang-West*	100	54 700	»
			Totalen	480	167 830	»
			Cheribon.			
7	Cheribon.	Ploembon.	Ploembon (Soerawinangoen)	895	747 603	»
8	id.	Palimanan.	Gempol	721	569 843	995
9	id.	Gegesik-lor.	Ardjawinangoen	691	545 320	»
10	id.	Sindanglaoet.	Sindanglaoet	1 592	1 326 339	»
11	id.	id.	Karangsoewoeng	773	766 622	»
12	id.	id.	*Djatipiring (Blender)	*d)* 624	529 550	»
13	id.	Losari.	Nieuw-Tersana	1 732	1 626 753	»
14	id.	id.	Tjiledoeg	460	468 000	»
15	id.	id.	*Leuweunggadjah	830	746 452	»
16	id.	id.	*Panggang	403	270 000	»
17	Madjalengka.	Radjagaloeh.	Paroengdjaja	557	435 146	»
18	id.	Madjalengka.	Kadipaten	*e)* 1 067	861 064	85 937
19	id.	Djatiwangi.	Djatiwangi	1 018	852 703	18 503
			Totalen	11 363	9 745 395	105 435
			Pekalongan.			
20	Pekalongan.	Pekalongan.	Tirto	975	974 360	»
21	id.	Wiradesa.	Sragi	1 093	1 305 000	»
22	id.	Kedoengwoeni.	Wonopringgo	853	972 088	»
23	Batang.	Batang.	Kalimati	1 150	1 381 511	»
24	Tegal.	Adiwerna.	Pagongan	743	655 574	»
25	id.	id.	Adiwerna	964	901 149	»
26	id.	Maribaja.	Kemantran	709	706 739	»
			Transporteeren	6 487	6 896 421	»

a) Het overige was gefabriceerd voor den uitvoer, behoudens dat ten aanzien van eenige weinige ondernemingen voor een klein deel der productie (meest zaksuiker) die onderscheiding niet is gemaakt.
b) De met een * aangeduide ondernemingen zijn in handen van Chineezen. De overige behooren voor verreweg het groote meerendeel aan naamlooze vennootschappen.

de suikerondernemingen op Java.

Verkregen product aan suiker (in pikols):							Van de totale productie (zie de voorgaande kolom) was onderstaande hoeveelheid gefabriceerd voor de plaatselijke consumtie. *a*)
van eigen aanplant.			van riet, opgekocht van inlanders of op andere wijze niet van eigen aanplant verkregen.			in 't geheel. (In deze kolom is de hoofd- en de z. g. stroopsuiker ten volle, doch de zaksuiker slechts voor de helft gerekend.)	
1ste product (hoofd-suiker).	2de product (z. g. stroop-suiker).	Zaksuiker.	1ste product (hoofd-suiker).	2de product (z. g. stroop-suiker).	Zaksuiker.		
8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
c) 1 040 (8.66)	380	"	"	"	"	1 420	380
120 (4.-)	195	"	"	"	"	315	"
880 (12.57)	"	"	"	"	"	880	"
750 (8.82)	350	"	"	"	"	1 100	730
970 (12.93)	598	"	"	"	"	1 568	138
950 (9.50)	1 236	"	"	"	"	2 186	386
4 710 (9.81)	2 759	"	"	"	"	7 469	1 634
62 994 (70 38)	20 592	2 000	"	"	"	84 586	"
50 730 (70.36)	"	6 160	630	"	70	54 475	"
50 235 (72.69)	"	7 574	"	"	"	54 022	"
126 385 (79.38)	40 285	3 000	"	"	"	168 170	"
71 206 (92 11)	13 764	5 000	"	"	"	87 470	"
51 000 (81.75)	"	4 000	"	"	"	53 000	"
168 750 (97.43)	"	1 500	"	"	"	169 500	"
46 240 (100.05)	"	6 778	"	"	"	49 629	3 389
69 223 (83.40)	7 538	3 250	"	"	"	78 186	"
21 767 (54.01)	"	734	"	"	"	22 134	"
41 000 (73.60)	460	7 116	"	"	"	45 018	"
65 000 (60.91)	29 500	"	4 500	2 000	"	101 000	20 000
69 708 (68.47)	21 842	1 394	1 512	474	30	94 248	"
894 238 (78.70)	133 781	48 506	6 642	2 474	100	1 061 438	23 389
120 800 (123.89)	"	8 000	"	"	"	124 800	"
155 000 (141.81)	"	4 000	"	"	"	157 000	"
112 912 (132.37)	"	7 500	"	"	"	116 662	"
153 567 (133.58)	"	12 000	"	"	"	159 567	"
68 070 (91.61)	"	750	"	"	"	68 445	"
98 401 (102.07)	"	6 000	"	"	"	101 401	"
78 180 (110.26)	"	5 000	"	"	"	80 680	"
786 930	"	43 250	"	"	"	808 555	"

c) Het cijfer in kolom 8 tusschen ( ) geplaatst wijst aan hoeveel pikol hoofdsuiker (1ste product) uit het van eigen aanplantingen afkomstige riet gemiddeld verkregen is per bouw bruto aanplant (kolom 5).
d) Hieronder 60 bouws erfpachtsgronden.
e) Als voren 100 bouws.

Volg-nummer.	Afdeelingen.	Districten.	Ondernemingen.	Uitgestrektheid (bruto) van den eigen aanplant (in bouws) verwerkt in 1902.	Hoeveelheid riet (in pikols) verwerkt in 1902: van eigen aanplant.	opgekocht van inlanders of op andere wijze niet van eigen aanplant verkregen.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
			Per transport	6 487	6 896 421	"
27	Tegal.	Doekoehwringin	Kemanglen.	946	862 340	"
28	id.	id.	Doekoehwringin	860	814 820	"
29	id.	Pangka.	Pangka	687	674 488	"
30	Brebes.	Brebes.	Djatibarang	937	954 625	"
31	id.	Tandjoeng.	*Ketanggoengan-West*	*f*) 500	540 610	"
32	id.	Balapoelang.	Balapoelang	823	886 078	"
33	Pemalang.	Tjomal.	Tjomal	1 350	1 771 172	"
34	id.	Pemalang.	Bandjardawa	950	1 070 400	"
			Totalen . . .	13 540	14 270 954	"
			Semarang.			
35	Kendal.	Troeko.	Gemoeh	1 173	1 095 935	"
36	id.	id.	Tjepiring	1 123	1 022 137	"
37	id.	Kaliwoengoe.	Kaliwoengoe	723	625 242	"
38	Pati.	Pati.	Langsee	1 173	1 001 870	"
39	id.	Selowesi.	Trangkil	880	800 006	"
40	id.	Tenggeles.	Klaling	680	533 308	"
41	id.	id.	Tandjoengmodjo	972	630 242	"
42	id.	Mergotoekoe.	Pakis	1 121	970 037	4 300
43	Koedoes.	Koedoes.	Rendeng	602	318 040	3 975
44	id.	Tjendono.	Besito	911	713 142	8 200
45	id.	Id.	Bendokerep	750	616 300	28 500
46	Djapara.	Djapara.	Banjoepoetih	135	130 081	"
47	id.	id.	Petjangaän	834	693 000	"
48	id.	Majong.	De Hoop (Majong)	875	670 677	10 070
			Totalen . . .	11 952	9 820 017	55 045
			Soerabaja.			
49	Soerabaja.	Djabakota.	**Ketintang*	*g*) 157	120 770	"
50	Sidoardjo.	Djenggolo III.	Popoh	892	831 536	"
51	id.	Rawapoeloe II.	Toelangan	727	646 000	"
52	id.	Djenggolo I.	Waroe	969	644 933	"
53	id.	Djenggolo II.	*Tjandi	686	583 413	"
54	id.	id.	Boedoeran	907	766 780	"
55	id.	Djenggolo IV.	Ketegan	1 306	1 111 217	73 418
			Transporteeren	5 644	4 704 649	73 418

f) Deze aanplant was geheel op eigen grond bewerkstelligd.

Verkregen product aan suiker (in pikols):									Van de totale productie (zie de voorgaande kolom) was onderstaande hoeveelheid gefabriceerd voor de plaatselijke consumtie. *a*)
van eigen aanplant.				van riet, opgekocht van inlanders of op andere wijze niet van eigen aanplant verkregen.			in 't geheel. (In deze kolom is de hoofd- en de z. g. stroopsuiker ten volle, doch de zaksuiker slechts voor de helft gerekend.)		
1ste product (hoofd-suiker).		2de product (z. g. stroop-suiker).	Zaksuiker.	1ste product (hoofd-suiker).	2de product (z. g. stroop-suiker).	Zaksuiker.			
8.		9.	10.	11.	12.	13.	14.		15.
786 930		"	43 250	"	"	"	808 555		"
96 143	(101.63)	"	10 500	"	"	"	101 393		"
99 050	(115.17)	"	1 600	"	"	"	99 850		"
80 202	(116.74)	"	3 000	"	"	"	81 702		1 514
104 984	(112.04)	"	4 500	"	"	"	107 234		"
52 187	(104.37)	"	6 000	"	"	"	55 187		"
80 600	(93.93)	"	7 000	"	"	"	84 100		3 500
189 496	(140.36)	"	20 000	"	"	"	199 946		10 000
110 729	(116.55)	"	10 500	"	"	"	115 979		"
1 600 321	(118.19)	"	106 350	"	"	"	1 653 496		15 014
92 805	(79.11)	22 991	300	"	"	"	115 946		"
119 825	(106.70)	6 438	"	"	"	"	126 263		"
67 562	(92.93)	"	6 812	"	"	"	70 968		"
74 442	(63.46)	24 725	11 426	"	"	"	104 880		"
94 122	(106.95)	"	7 000	"	"	"	97 622		46
39 676	(58.34)	12 152	4 000	"	"	"	53 828		1 122
40 900	(42.07)	18 263	8 000	"	"	"	63 163		"
109 515	(97.69)	6 889	1 494	485	30	6	117 669		196
58 389	(96.99)	"	3 900	412	"	"	60 751		"
75 805	(83.20)	396	4 940	850	"	60	79 551		2 659
69 700	(92.93)	4 320	1 644	3 220	200	76	78 300		4 520
10 807	(80.05)	5 079	430	"	"	"	16 101		"
82 000	(98.32)	"	6 000	"	"	"	85 000		"
76 594	(87.53)	"	2 975	10 946	"	425	89 240		"
1 012 142	(84.65)	101 253	58 921	15 913	230	567	1 159 282		8 543
10 925	(69.58)	"	1 340	"	"	"	11 595		720
85 854	(96.24)	"	5 000	"	"	"	88 354		"
71 342	(98.13)	6 310	1 600	"	"	"	78 452		"
53 606	(55 22)	10 038	12 000	"	"	"	69 644		"
63 255	(92.20)	"	5 000	"	"	"	65 755		"
59 626	(65.73)	9 251	12 500	"	"	"	75 127		59 626
102 704	(78.64)	2 352	21 606	7 296	98	1 544	124 025		32 217
447 312		27 951	59 046	7 296	98	1 544	512 952		92 563

g) Hieronder 154 bouws eigen gronden.

Volg-nummer.	Afdeelingen.	Districten.	Ondernemingen.	Uitgestrektheid (bruto) van den eigen aanplant (in bouws) verwerkt in 1902.	Hoeveelheid riet (in pikols) verwerkt in 1902: van eigen aanplant.	opgekocht van inlanders of op andere wijze niet van eigen aanplant verkregen.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
			Per transport	5 644	4 704 649	73 418
56	Sidoardjo.	Djenggolo I.	Srooni	899	894 145	„
57	id.	Djenggolo III.	Balongbendo	1 371	1 017 924	„
58	id.	Djenggolo III en IV.	Krian.	937	785 057	„
59	id.	Rawapoeloe II.	Watoetoelis	1 170	1 051 499	„
60	id.	Rawapoeloe I.	*Poroug.	824	697 773	„
61	id.	id.	*Tanggoelangin	1 150	962 586	82 804
62	id.	Rawapoeloe II.	Kremboeng.	902	789 149	„
63	Djombang.	Djombang.	Djombang	960	1 069 251	„
64	id.	id.	Goedo	913	816 680	„
65	id.	Modjoagoeng.	Soekodono (Modjoagoeng)	1 046	999 449	„
66	id.	Djombang.	*Ponen (Poeloegedang)	733	758 577	„
67	id.	Modjoagoeng.	Peterongan	77	837 745	„
68	id.	id.	Seloredjo.	1 244	1 130 600	„
69	id.	Djombang.	Tjoekir	1 015	974 010	„
70	id.	Modjoagoeng.	Soemobito	600	576 295	„
71	id.	Modjoredjo.	Kaliwoengoe (Tjeweng)	941	959 299	„
72	id.	Djombang.	Blimbing	819	734 000	„
73	id.	Ploso.	Ngelom	1 069	1 050 000	„
74	Modjokerto.	Modjokerto.	Tangoenan.	1 027	791 218	„
75	id.	Djaboeng.	Dinojo	681	647 798	„
76	id.	Modjokasri.	Perning (Poerworedjo)	866	794 196	„
77	id.	Djaboeng.	*Soemengko	525	516 782	„
78	id.	id.	Pohdjedjer	666	609 758	3 681
79	id.	Modjokerto.	Sentanen-lor	864	787 162	27 660
80	id.	id.	Brangkal	1 020	1 160 852	„
81	id.	Modjosari-kidoel.	Ketanen.	954	789 553	„
82	id.	Modjosari-lor.	Koning Willem II	808	619 774	„
83	id.	id.	Bangsal	990	636 162	„
84	id.	Modjosari.	Gempolkerep	1 284	1 189 339	„
85	id.	Modjosari-kidoel.	Sedati	768	493 050	„
86	Soerabaja.	Djabakota.	*Djagir* (*Ngagel*)	*f*) 168	119 147	„
			Totalen . . .	32 935	30 263 479	187 563

Verkregen product aan suiker (in pikols):								Van de totale productie (zie de voorgaande kolom) was onderstaande hoeveelheid gefabriceerd voor de plaatselijke consumtie. *a*)
van eigen aanplant.				van riet, opgekocht van inlanders of op andere wijze niet van eigen aanplant verkregen.			in 't geheel. (In deze kolom is de hoofd- en de z. g. stroopsuiker ten volle, doch de zaksuiker slechts voor de helft gerekend.)	
1ste product (hoofd-suiker).		2de product (z. g. stroop-suiker).	Zaksuiker.	1ste product (hoofd-suiker).	2de product (z. g. stroop-suiker).	Zaksuiker.		
8.		9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
447 312		27 951	59 046	7 296	98	1 544	512 952	92 563
102 708	(114.35)	»	1 470	»	»	»	103 443	»
87 121	(63.54)	»	4 932	»	»	»	89 587	»
77 561	(82.77)	»	6 000	»	»	»	80 561	»
115 278	(98.52)	»	12 000	»	»	»	121 278	11 809
72 570	(88.07)	»	5 000	»	»	»	75 070	»
104 536	(90.90)	»	15 098	7 633	»	2 246	120 841	»
80 796	(89.57)	»	7 000	»	»	»	84 296	3 500
102 038	(106.28)	»	8 500	»	»	»	106 288	»
74 949	(82.09)	»	6 400	»	»	»	78 149	»
116 513	(111.38)	»	2 850	»	»	»	117 938	36
83 398	(113.77)	»	1 390	»	»	»	84 093	1 999
92 456	(120.77)	»	4 000	»	»	»	94 456	»
111 264	(89.44)	»	6 000	»	»	»	114 264	»
105 185	(103.63)	»	7 000	»	»	»	108 685	313
50 970	(84.95)	8 250	7 500	»	»	»	62 970	»
98 146	(104.29)	»	10 000	»	»	»	103 146	»
50 330	(61.45)	19 136	6 500	»	»	»	72 716	1 550
97 000	(104.29)	6 000	4 000	»	»	»	105 000	»
88 445	(86.11)	»	7 000	»	»	»	91 945	»
69 700	(102.34)	»	6 300	»	»	»	72 850	3 250
61 248	(70.72)	»	27 116	»	»	»	74 806	13 558
51 421	(97.94)	»	2 500	»	»	»	52 671	1 250
69 730	(104.69)	»	260	294	»	»	70 154	»
78 716	(91.10)	»	3 700	2 760	»	1 300	83 976	»
116 964	(114.67)	10 000	»	»	»	»	126 964	700
93 600	(98.11)	»	6 000	»	»	»	96 600	»
68 069	(84.24)	»	4 800	»	»	»	70 469	»
103 395	(104.43)	»	4 500	»	»	»	105 645	»
128 183	(99.83)	»	7 500	»	»	»	131 933	1 900
32 230	(41.96)	6 345	4 850	»	»	»	41 000	»
6 939	(41.30)	5 159	614	»	»	»	12 405	6 939
3 038 771	(92.27)	82 851	249 826	17 983	98	5 090	3 267 151	139 367

Volg-nummer.	Afdeelingen.	Districten.	Ondernemingen.	Uitgestrektheid (bruto) van den eigen aanplant (in bouws) verwerkt in 1902.	Hoeveelheid riet (in pikols) verwerkt in 1902: van eigen aanplant.	Hoeveelheid riet (in pikols) verwerkt in 1902: opgekocht van inlanders of op andere wijze niet van eigen aanplant verkregen.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
			Pasoeroean.			
87	Pasoeroean.	Grati.	*Kedawoeng*	*h*) 465	202 472	253 369
88	id.	Kebontjandi.	Bekasi-Oost (Winongan).	922	745 522	„
89	id.	Kota Pasoeroean.	*Kawisredjo	268	85 990	„
90	id.	Kebontjandi.	Gajam	611	416 210	„
91	id.	id.	*De Goede Hoop (Pengkol)	416	302 965	„
92	id.	Kota.	*Pleret	496	349 959	„
93	id.	id.	*Kloerakan.	381	*i*) 272 200	„
94	id.	Wangkal.	De Onderneming (Ngempit)	597	492 916	„
95	Bangil.	Poerworedjo.	Alkmaar	*j*) 1 028	559 953	„
96	id.	Bangil.	Wonoredjo.	691	630 877	„
97	id.	Pandakan.	*Soekoredjo (Panjangan).	663	547 639	17 764
98	id.	Bangil.	Soemberredjo.	725	603 310	„
99	id.	Pandakan.	Ardiredjo (Pandakan).	975	577 689	„
100	id.	Gempol.	*Ardjosari (Babat)	462	294 721	„
101	id.	id.	*Wangoenredjo (Kedjapanan)	385	82 804	„
102	Malang.	Gondanglegi.	Sempalwadak	836	890 348	„
103	id.	id.	Krebet	153	175 623	„
104	id.	Senggoro.	Panggoengredjo	119	117 511	222 066
105	Probolinggo.	Soemberkareng	Soemberkareng	717	672 027	„
106	id.	Dringoe.	Wonolangan	872	620 922	„
107	id.	Soemberkareng	Wonoaseh	623	517 634	„
108	id.	Probolinggo.	Oemboel.	830	775 487	56 333
109	Kraksaän.	Kraksaän.	Bagoe en Djaboeng	951	746 500	„
110	id.	Gending.	Gending.	992	*l*) 1 138 162	„
111	id.	id.	Padjarakan.	937	752 086	„
112	id.	Paiton.	Paiton	857	652 206	„
113	id.	Gending.	Maron	767	724 525	„
114	id.	Kraksaän.	Kandangdjati	746	564 045	„
115	id.	id.	Seboroh	*m*) 437	346 046	„
116	Loemadjang.	Ranoelemongan	Ranoepakis.	731	612 277	„
117	id.	Loemadjang.	Soekodono	1 173	1 207 141	„
			Totalen . . .	20 826	22 777 767	549 532

h) Hieronder 210 bouws eigen gronden.

i) Van deze hoeveelheid is slechts 1000 pikol op Kloerakan vermalen en al het overige op Pleret.

j) Hieronder 251 bouws erfpachtsgronden.

Verkregen product aan suiker (in pikols):							
van eigen aanplant.			van riet, opgekocht van inlanders of op andere wijze niet van eigen aanplant verkregen.			in 't geheel. (In deze kolom is de hoofd- en de z. g. stroopsuiker ten volle, doch de zaksuiker slechts voor de helft gerekend.)	Van de totale productie (zie de voorgaande kolom) was onderstaande hoeveelheid gefabriceerd voor de plaatselijke consumtie. *a*)
1ste product (hoofd-suiker).	2de product (z. g. stroop-suiker).	Zaksuiker.	1ste product (hoofd-suiker).	2de product (z. g. stroop-suiker).	Zaksuiker.		
8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
35 351 (60.01)	21 087	1 400	437	367	100	57 992	13 133
32 760 (127.47)	»	3 600	»	»	»	34 560	5 533
66 083 (104.89)	»	1 802	41 825	»	1 198	109 408	»
67 811 (94.18)	22 316	9 252	5 625	1 500	748	102 252	7 972
44 180 (66.33)	17 474	3 488	6 482	2 557	512	72 693	7 647
27 270 (59.54)	»	2 700	3 030	»	300	31 800	»
70 169 (114.46)	1 077	2 955	1 069	16	45	73 831	»
47 932 (116.90)	»	5 130	28 701	»	2 870	80 633	»
39 601 (77.64)	10 785	7 798	»	»	»	54 285	»
38 651 (99.55)	»	6 278	27 924	»	3 724	71 576	»
74 484 (116.04)	»	2 500	»	»	»	75 734	»
43 321 (96.68)	10 218	2 842	32 842	7 748	2 158	96 629	»
38 467 (99.65)	15 002	3 200	»	»	»	55 069	»
68 700 (107.34)	»	5 600	»	»	»	71 500	»
62 552 (58.66)	24 240	2 915	7 196	2 788	335	98 401	»
757 332 (85.06)	122 199	61 460	155 131	14 976	11 990	1 086 363	34 285
43 000 (97.72)	»	3 000	»	»	»	44 500	4 000
20 613 (74.95)	»	3 000	»	»	»	22 113	»
74 206 (110.09)	»	2 890	2 190	»	320	78 001	»
42 528 (80.24)	8 350	4 000	»	»	»	52 878	11 000
41 584 (114.87)	»	2 500	»	»	»	42 834	»
57 787 (51.92)	21 090	8 750	25 390	7 519	1 838	117 080	133
22 083 (69.—)	7 676	3 000	»	»	»	31 259	22 083
38 539 (68.81)	9 610	6 000	»	»	»	51 149	»
30 441 (95.72)	8 291	5 962	»	»	»	41 713	»
104 030 (124.58)	4 750	800	14 490	730	200	124 500	»
67 042 (97.44)	»	3 200	»	»	»	68 642	»
65 302 (88.—)	»	4 000	»	»	»	67 302	»
64 500 (80.62)	»	7 000	»	»	»	68 000	2 059
96 268 (91.50)	»	1 952	2 360	»	48	99 628	»
767 923 (88.17)	59 767	56 054	44 430	8 249	2 406	909 599	39 275

Volg-nummer.	Afdeelingen.	Districten.	Ondernemingen.	Uitgestrektheid (bruto) van den eigen aanplant (in bouws) verwerkt in 1902.	Hoeveelheid riet (in pikols) verwerkt in 1902: van eigen aanplant.	opgekocht van inlanders of op andere wijze niet van eigen aanplant verkregen.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
			Per transport	8 709	7 667 181	526 035
147	Soerakarta.	Kamponglor.	Tjalamadoe.	488	477 768	"
148	Sragen.	Karanganjar.	Tasikmadoe	620	502 767	"
			Totalen . . .	9 817	8 647 716	526 035
			Besoeki.			
149	Bondowoso.	Besoeki.	De Maas	596	468 681	"
150	id.	Mlandingan.	Boedoean	720	600 000	"
151	Panaroekan.	Panaroekan.	Wringinanom.	800	730 836	"
152	id.	Sitoebondo.	Olean.	707	745 677	"
153	id.	Pradjekan.	Pradjekan	608	527 709	"
154	id.	Sitoebondo.	Pandji	848	†	"
155	id.	id.	Tandjoengsari.	696	779 055	"
156	id.	Soemberwaroe.	Asembagoes	o) 672	751 774	"
157	Bondowoso.	Bondowoso.	Tenggarang	855	688 534	"
158	id.	id.	Nangkaän *p*)	†	†	†
159	Banjoewangi.	Banjoewangi.	Kabat.	654	766 189	"
160	id.	Rogodjampi.	Rogodjampi	498	536 796	"
161	id.	Banjoewangi.	Soekowidi (Lateng).	649	663 725	"
			Totalen . . .	8 303	7 258 976	"
			Banjoemas.			
162	Banjoemas.	Soekaradja.	Kalibagor	1 004	1 260 548	"
163	id.	Poerworedjo.	Klampok	1 008	960 860	"
164	Poerwokerto.	Poerwokerto.	Poerwokerto	941	1 096 090	"
165	Poerbolinggo.	Poerbolinggo.	Bodjong.	890	983 604	"
			Totalen . . .	3 843	4 301 102	"
			Kedoe.			
166	Kedoe.	Premboen.	Remboen	896	708 028	"
			Madioen.			
167	Madioen.	Bagi.	Kanigoro	732	583 505	1 146
168	id.	id.	Redjoagoeng	1 108	793 740	"
169	id.	Oeteran.	Pagotan.	784	702 991	73 794
170	Ngawi.	Sepreh.	Soedhono	780	435 422	"
			Transporteeren	3 404	2 515 658	74 940

o) Hieronder 151 bouws erfpachtsgrond.

Verkregen product aan suiker (in pikols):								Van de totale productie (zie de voorgaande kolom) was onderstaande hoeveelheid gefabriceerd voor de plaatselijke consumtie. *a*)
van eigen aanplant.				van riet, opgekocht van inlanders of op andere wijze niet van eigen aanplant verkregen.			in 't geheel. (In deze kolom is de hoofd- en de z. g. stroopsuiker ten volle, doch de zaksuiker slechts voor de helft gerekend.)	
1ste product (hoofdsuiker).		2de product (z. g. stroopsuiker).	Zaksuiker.	1ste product (hoofdsuiker).	2de product (z. g. stroopsuiker).	Zaksuiker.		
8.		9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
19 140	(41.16)	»	980	23 935	»	1 210	44 170	2 190
62 389	(67.67)	»	2 948	»	»	»	63 863	»
9 527	(35.54)	2 000	650	»	»	»	11 852	8 527
42 300	(69.23)	»	2 300	»	»	»	43 450	8 610
31 459	(75.62)	»	2 000	»	»	»	32 459	1 000
100	(0.11)	64 248	»	»	»	»	64 348	1 000
43 052	(72.11)	»	5 000	»	»	»	45 552	»
52 119	(50.69)	»	5 000	»	»	»	54 619	»
61 747	(89.35)	»	4 946	»	»	»	64 220	»
64 863	(97.83)	»	1 250	1 600	»	250	67 213	»
57 189	(78.88)	»	2 800	»	»	»	58 589	7 520
73 086	(74.96)	»	3 100	»	»	»	74 636	»
34 416	(74,49)	»	2 500	»	»	»	35 666	1 250
k) 10 825	(28,12)	»	2 500	»	»	»	12 075	»
93 000	(111.24)	»	»	»	»	»	93 000	»
16 085	(105.13)	»	1 978	»	»	»	17 074	8 804
12 862	(108.08)	»	1 170	24 507	»	2 092	39 000	1 631
65 951	(91.98)	1 506	1 000	»	»	»	67 957	»
57 804	(66.28)	»	8 258	»	»	»	61 933	3 871
46 178	(74.12)	»	2 354	»	»	»	47 355	»
69 531	(83.77)	»	11 627	4 469	»	773	80 200	»
81 134	(85.31)	»	1 000	»	»	»	81 634	»
109 578	(110.46)	»	4 000	»	»	»	111 578	5 639
81 500	(86.97)	»	2 000	»	»	»	82 500	»
57 846	(67.49)	»	5 400	»	»	»	60 546	»
67 226	(87.64)	»	6 740	»	»	»	70 596	3 353
58 351	(78.21)	»	6 500	»	»	»	61 601	»
37 486	(85.78)	»	2 174	»	»	»	38 573	»
63 088	(86.30)	»	3 500	»	»	»	64 838	4 668
125 423	(106.92)	»	10 000	»	»	»	130 423	»
1 605 255	(77.07)	67 754	103 675	54 511	»	4 325	1 781 520	58 063

k) Het riet van 178 bouws is vermalen op Tanggoelangin (n°. 61).

l) Hiervan is 1790 pikol verbrand riet verkocht aan Wonolangan (n°. 106).

m) Hiervan 86 bouws van het aan deze fabriek behoorende erfpachtsperceel Ledok en Paleran.

Volg-nummer.	Afdeelingen.	Districten.	Ondernemingen.	Uitgestrektheid (bruto) van den eigen aanplant (in bouws) verwerkt in 1902.	Hoeveelheid riet (in pikols) verwerkt in 1902: van eigen aanplant.	opgekocht van inlanders of op andere wijze niet van eigen aanplant verkregen.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
			Djokjakarta. *n*)			
118	Sleman.	Mlati.	Beran	589	538 512	9 483
119	id.	Godean.	Klatji.	257	290 438	»
120	id.	Djoemeneng.	Mlati en Tjebongan	630	646 527	450 182
121	Bantoel.	Tjepit.	Padokan (de Volharding)	720	828 175	74 182
122	Sleman.	Godean.	Rewoeloe (Semboek)	666	597 474	87 685
123	id.	Gamping.	Sedajoe	458	272 089	34 511
124	Kalasan en Bantoel.	Djedjeran en Sewon.	Barongan (Mindi)	613	613 079	9 342
125	Kalasan.	Djedjeran en Pasargedé.	Plered en Kenalan (Kedaton Pleret)	410	477 373	287 010
126	id.	Prambanan.	Randoegoenting	510	459 487	»
127	id.	Berbah.	Tandjoeng Tirto (Kemoedo)	389	390 552	321 692
128	Bantoel.	Sewon.	Bantoel	641	652 966	»
129	id.	Pandak.	Gesikan	928	565 086	410 267
130	id.	id.	Lipoero	386	425 047	»
131	id.	Tjanden en Kretek.	Poendoeng	640	604 399	»
132	Adikarto.	Galoer.	Sewoegaloer	1 066	872 187	98 865
			Totalen	8903	8 233 391	1 783 219
			Soerakarta.			
133	Soerakarta.	Kartasoera.	Kartasoera (Gembongan)	440	395 352	»
134	id.	Grogol.	Triagan	275	198 240	»
135	Klaten.	Ponggok.	Delanggoe	674	682 483	23 300
136	id.	id.	Djongkare (Karang Anom)	530	509 006	»
137	id.	Djatinom.	Gedaren (Kradjanredjo)	362	371 403	»
138	id.	Klaten.	Gondang Winangoen en Djetis	1 113	679 002	335 349
139	id.	Ponggok.	Ponggok (Ketitan, Lemoeroe)	320	290 081	»
140	id.	Prambonan.	Prambonan	560	453 361	»
141	id.	id.	Tjandisewoe	318	351 735	»
142	id.	Bedji.	Tjepper	835	1 012 030	140 720
143	id.	Kragen.	Tjokro Toeloeng	688	570 649	»
144	id.	Ngreden.	Wonosari (Telojo)	742	672 024	»
145	Bojolali.	Bojolali.	Bangak Pengging	800	653 873	»
146	Sragen.	Sragen.	Modjo Sragen (Modjo)	1 052	827 942	26 666
			Transporteeren	8 709	7 667 181	526 035

n) De onder Djokjakarta en Soerakarta vermelde ondernemingen zijn allen op huurlanden gevestigd, uitgenomen in laatstgenoemd gewest de sub nos. 147 en 148 vermelde, aan het hoofd van het Mangkoe Negarasche huis toebehoorende fabrieken, welke over onverhuurde gronden beschikken. De in kolom 7 vermelde hoeveelheden opgekocht riet zijn bijna uitsluitend afkomstig van huurlanden, welke geen eigen suikerfabriek bezitten.

Verkregen product aan suiker (in pikols): van eigen aanplant. 1ste product (hoofdsuiker).		Verkregen product aan suiker (in pikols): van eigen aanplant. 2de product (z. g. stroopsuiker).	Verkregen product aan suiker (in pikols): van eigen aanplant. Zaksuiker.	Van riet, opgekocht van inlanders of op andere wijze niet van eigen aanplant verkregen. 1ste product (hoofdsuiker).	Van riet, opgekocht van inlanders of op andere wijze niet van eigen aanplant verkregen. 2de product (z. g. stroopsuiker).	Van riet, opgekocht van inlanders of op andere wijze niet van eigen aanplant verkregen. Zaksuiker.	In 't geheel. (In deze kolom is de hoofden de z. g. stroopsuiker ten volle, doch de zaksuiker slechts voor de helft gerekend.)	Van de totale productie (zie de voorgaande kolom) was onderstaande hoeveelheid gefabriceerd voor de plaatselijke consumtie. a)
8.		9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
767 923	(88.17)	59 767	56 054	44 430	8 249	2 406	909 599	39 275
25 798	(52.86)	17 625	1 960	»	»	»	44 403	»
42 397	(68.38)	15 453	1 442	»	»	»	58 571	»
836 118	(85.17)	92 845	59 456	44 430	8 249	2 406	1 012 573	39 275
42 573	(71.43)	»	5 000	»	»	»	45 073	»
50 000	(69.44)	»	2 000	»	»	»	51 000	»
72 635	(90.79)	»	7 000	»	»	»	76 135	5 500
79 065	(111.83)	»	7 000	»	»	»	82 565	»
53 444	(87.90)	»	4 500	»	»	»	55 694	»
94 000	(110.82)	»	7 000	»	»	»	97 500	»
77 197	(110.91)	»	7 600	»	»	»	80 997	»
72 087	(107.27)	»	100	»	»	»	72 137	»
74 074	(86.63)	»	8 000	»	»	»	78 074	2 000
†		†	†	†	†	†	†	†
62 066	(94.90)	»	3 500	»	»	»	63 816	»
52 194	(104.80)	»	»	»	»	»	52 194	113
56 177	(86.55)	»	7 500	»	»	»	59 927	2 226
785 512	(94.60)	»	59 200	»	»	»	815 112	9 839
133 510	(132.97)	»	7 000	»	»	»	137 010	80
110 062	(109.18)	»	2 000	»	»	»	111 062	»
109 275	(116.12)	»	6 000	»	»	»	112 275	»
96 593	(108.53)	»	10 222	»	»	»	101 704	100
449 440	(116.95)	»	25 222	»	»	»	462 051	180
79 599	(88.83)	»	6 000	»	»	»	82 599	»
61 200	(83.60)	»	9 980	121	»	20	66 321	»
67 463	(60.89)	»	18 000	»	»	»	76 463	»
81 195	(103.56)	»	6 530	»	»	670	93 139	»
30 754	(39.42)	5 724	8 000	8 344	»	»	70 478	»
240 612		5 724	42 510	8 465	»	690	276 401	»

p) Van deze onderneming zijn geene opgaven ontvangen.

Volg-nummer.	Afdeelingen.	Districten.	Ondernemingen.	Uitgestrektheid (bruto) van den eigen aanplant (in bouws) verwerkt in 1902.	Hoeveelheid riet (in pikols) verwerkt in 1902: van eigen aanplant.	opgekocht van inlanders of op andere wijze niet van eigen aanplant verkregen.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
			Per transport	3 404	2 515 658	74 940
171	Magetan.	Maospati.	Poerwodadi	1 175	994 249	"
172	id.	Goranggareng.	Redjosari	1 119	777 656	"
			Totalen	5 698	4 287 563	74 940
			Kediri.			
173	Kediri.	Kediri.	Pesantren	907	811 948	11 186
174	id.	Modjoroto.	Mritjan	891	661 838	"
175	id.	Djambean.	Soemberdadi	375	291 827	266 469
176	id.	Papar.	Poerwoasri	1 298	1 591 353	"
177	id.	id.	Bogohkidoel	1 153	1 311 140	"
178	id.	Paree.	Menang	942	832 066	"
179	id.	Papar.	Minggiran	1 027	1 083 537	"
180	id.	Paree.	Kentjong	q) 592	1 021 633	"
181	id.	id.	Kawarasan	r) 287	1 457 205	"
182	id.	id.	Badas	465	335 847	156 355
183	Toeloengagoeng.	Kalangbret.	Modjopanggoeng	596	526 481	133 421
184	Berbek.	Ngandjoek.	Goejangan	925	703 100	"
185	id.	Waroedjajeng.	Baron	725	592 040	"
186	id.	id.	Koedjonmanis s)	s) 1 100	983 806	"
187	id.	Berbek.	Djati	1 125	1 051 837	"
188	id.	Kertosono.	Djoewono	345	292 850	24 750
189	Kediri.	Paree.	Tegowangi	1 348	1 402 631	98 010
			Totalen	15 128	14 951 139	690 191
			Algemeene totalen	143 684 (188 ond.)	135 433 357 (187 ond.)	3 971 960 (38 ond.)

q) Hieronder 320 bouws erfpachtsgrond.
r) Als voren 106 bouws.

Verkregen product aan suiker (in pikols):							Van de totale productie (zie de voorgaande kolom) was onderstaande hoeveelheid gefabriceerd voor de plaatselijke consumtie. *a*)
van eigen aanplant.			van riet, opgekocht van inlanders of op andere wijze niet van eigen aanplant verkregen.			in 't geheel. (In deze kolom is de hoofd- en de z. g. stroopsuiker ten volle, doch de zaksuiker slechts voor de helft gerekend.)	
1ste product (hoofd-suiker).	2de product (z. g. stroop-suiker).	Zaksuiker.	1ste product (hoofd-suiker).	2de product (z. g. stroop-suiker).	Zaksuiker.		
8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
240 612	5 724	42 510	8 465	„	690	276 401	„
119 881 (102.02)	„	8 000	„	„	„	123 881	„
83 377 (74.51)	„	9 000	„	„	„	87 877	„
443 870 (77.89)	5 724	49 510	8 465	„	690	488 159	„
85 454 (94.21)	„	5 426	1 018	„	74	89 222	„
65 988 (74.06)	„	800	„	„	„	66 388	„
19 112 (50.96)	9 831	205	15 734	8 966	194	53 843	1 404
153 983 (118.63)	2 140	800	„	„	„	156 523	„
126 344 (109.57)	1 100	1 600	„	„	„	128 244	„
85 247 (90.49)	„	300	„	„	„	85 397	50
110 500 (107.59)	„	150	„	„	„	110 575	135
93 600 (158.10)	„	„	„	„	„	93 600	„
141 329 (109.81)	„	„	„	„	„	141 329	„
35 280 (75.83)	„	3 425	16 100	„	1 575	53 880	„
34 768 (58.33)	20 087	1 245	8 518	4 965	305	69 113	5 709
72 316 (78.17)	„	4 610	„	„	„	74 621	„
53 345 (70.93)	„	4 500	„	„	„	55 595	50
104 873 (95.33)	„	7 838	„	„	„	108 792	„
109 553 (97.38)	„	13 000	„	„	„	116 053	„
26 338 (76.34)	„	„	2 162	„	„	28 500	„
117 906 (87.46)	„	„	8 344	„	„	126 250	„
1 435 936 (94.91)	33 158	43 900	51 876	13 931	2 148	1 557 925	7 348
12 943 244 (90.07) (188 ond.)	642 314 (55 ond.)	882 026 (172 ond.)	354 951 (38 ond.)	39 958 (15 ond.)	27 316 (33 ond.)	14 435 138 (188 ond.)	336 937 (62 ond.)

a) Hieronder 114 bouws erfpachtsgrond.

VERDEELING DER SUIKERONDERNEMINGEN. 1.		Uitgestrektheid (bruto) van den eigen aanplant (in bouws) verwerkt in 1902 2.	Hoeveelheid riet (in pikols) verwerkt in 1902: van eigen aanplant 3.	opgekocht van inlanders of op andere wijze niet van eigen aanplant verkregen. 4.
Ondernemingen uitsluitend berustende op overeenkomsten met de inlandsche bevolking		116 824 (144 ond.)	111 236 436 (139 ond.)	1 323 400 (22 ond.)
Ondernemingen niet of niet uitsluitend berustende op overeenkomsten als voren.	op erfpachtsperceelen	6 370 (7 ond.)	6 164 985 (7 ond.)	85 937 (1 ond.)
	„ particuliere landerijen	1 770 (10 ond.)	1 150 829 (10 ond.)	253 369 (1 ond.)
	„ huurlanden in de Vorstenlanden	17 612 (29 ond.)	15 900 572 (29 ond.)	2 309 254 (14 ond.)
	„ onverhuurde gronden in Soerakarta	1 108 (2 ond.)	980 535 (2 ond.)	„
	Algemeene totalen	143 684 (188 ond.)	135 433 357 (187 ond.)	3 971 960 (38 ond.)

†) Per gewest opgegeven als volgt:

Cheribon	f 3 418 954	(12 van de 13 ondern.)
Pekalongan	4 147 098	(13 „ „ 15 „)
Semarang	3 116 647	(14 „)
Soerabaja	10 079 181	(38 „)
Pasoeroean	5 860 596	(29 „ „ 31 „)
Besoeki	f 2 307 159	(9 van de 13 ondern.)
Banjoemas	1 121 049	(4 „)
Kedoe	250 000	(1 „)
Madioen	1 033 787	(5 „ „ 6 „)
Kediri	4 622 309	(16 „ „ 17 „)
	f 35 956 780	(141 van de 152 ondern.)

N.B. Ten aanzien van de ondernemingen, gevestigd op particuliere landerijen en in de Vorstenlanden, zijn op dit punt geen opgaven ontvangen.

TULATIE.

Verkregen productie aan suiker (in pikols): van eigen aanplant. 1ste product (hoofd-suiker). 5.	2de product (z.g. stroop-suiker). 6.	Zaksuiker. 7.	van riet, opgekocht van inlanders of op andere wijze niet van eigen aanplant verkregen. 1ste product (hoofd-suiker). 8.	2de product (z.g. stroop-suiker). 9.	Zaksuiker. 10.	in 't geheel. (In deze kolom is de hoofd- en de z. g. stroopsuiker ten volle, doch de zaksuiker slechts voor de helft gerekend.) 11.	Van de totale productie (zie de voorgaande kolom) was onderstaande hoeveelheid gefabriceerd voor de plaatselijke consumtie. *a*) 12.	Totaal uitgaaf aan inlanders voor loonen en gedane leveringen in 1902. 13.
10 675 885 (91.38) (140 ond.)	389 852 (32 ond.)	735 238 (133 ond.)	126 955 (22 ond.)	14 733 (6 ond.)	11 710 (18 ond.)	11 580 899 (140 ond.)	230 894 (45 ond.)	f 33 671 360 (130 ond.)
580 008 (91.05) (7 ond.)	29 500 (1 ond.)	16 938 (4 ond.)	4 500 (1 ond.)	2 000 (1 ond.)	"	624 477 (7 ond.)	20 000 (1 ond.)	2 148 302 (7 ond.)
93 901 (53.05) (10 ond.)	7 918 (6 ond.)	8 934 (4 ond.)	23 935 (1 ond.)	"	1 210 (1 ond.)	130 826 (10 ond.)	11 483 (7 ond.)	87 118 (4 ond.)
1 525 255 (86.60) (29 ond.)	181 966 (14 ond.)	117 514 (29 ond.)	199 561 (14 ond)	23 225 (8 ond.)	14 396 (14 ond.)	1 995 962 (29 ond.)	74 560 (9 ond.)	"
68 195 (61.54) (2 ond.)	33 078 (2 ond.)	3 402 (2 ond.)	"	"	"	102 974 (2 ond.)	"	"
12 943 244 (90.07) (188 ond.)	642 314 (55 ond.)	882 026 (172 ond.)	354 951 (38 ond)	39 958 (15 ond.)	27 316 (33 ond.)	14 435 138 (188 ond.)	336 937 (62 ond.)	*t*) f 35 956 780 (141 ond.)

00

II. Overzicht der in 1902 genomen beschikkingen op aanvragen om vergunning (ingevolge Ind. St. 1894 n°. 87 en 1899 n°. 263) tot het in werking brengen van ondernemingen voor de bereiding van suiker op Java en Madoera, werkende op overeenkomsten met de bevolking.

A. Ingewilligde aanvragen.

Volgnummer.	Door wien en wanneer de aanvrage is ingediend.	Waar de op te richten fabriek te vestigen.	Datum en nummer van het Gouv. Bt., waarbij de aanvrage is ingewilligd.	Maximum-uitgestrektheid (in bouws) der tot stand te brengen rietbeplantingen.	Binnen welken termijn met de verwerking van het riet een aanvang moet zijn gemaakt.	Bijzondere voorwaarden waaronder de vergunning is verleend.
I.	Handelmaatschappij Ko Lie. (9 Jan. en 25 Sept. 1900).	Desa Kebasekan in het district en de afd. Keboemen (res. Kedoe).	17 Maart 1902 n°. 10.	600	Binnen 2 jaren na den datum der vergunning.	*a.* De teelt van riet moet beperkt blijven binnen dat gedeelte van het district Keboemen, hetwelk gelegen is ten westen van de Kali Kedoengbener. *b.* De fabriek moet voorzien zijn van door stoom gedreven machinerieën van voldoend vermogen. *c.* Het hoofd van gewestelijk bestuur zal, indien zulks door hem noodig wordt geacht, op kosten van de onderneming — welke kosten binnen 14 dagen na aanzegging of aanschrijving van het hoofd van plaatselijk bestuur moeten worden voldaan — personeel kunnen aanstellen tot het houden van toezicht op de waterverdeeling. *d.* Geschillen omtrent het watergebruik, hetzij voor de eventueel ten behoeve van de onderneming aan te leggen aanplantingen, hetzij voor den eigen landbouw der bevolking, behooren te worden onderworpen aan de uitspraak van het hoofd van gewestelijk bestuur, dat in hoogste instantie beslist. *e.* De ondernemer behoort zich te onderwerpen aan de nader te nemen beslissing omtrent het door hem te dragen aandeel in de kosten van onderhoud der door hem te bezigen heerendienstwegen en daarin gelegen bruggen. *f.* De ondernemer zal nimmer eenige aanspraak kunnen doen gelden op schadevergoeding voor nadeelen, in welken vorm ook, ondervonden ten gevolge van door de Regeering bevolen aanleg van waterwerken.
II.	P. Buwalda (15 Nov. 1899).	Desa Karanggondang in het district Djambean der afd. en res. Kediri.	10 Mei 1902 n°. 20.	700	Binnen 3 jaren na den datum der vergunning.	De teelt van riet moet beperkt blijven binnen de onderdistricten Poerwokerto, Kandat en Pelas van het district Djambean. Overigens als bij n°. I.
III.	H. J. A. de Rijk (6 Maart 1901).	Desa Tjiamis, in het district Tjiamis der afd. Galoeh (res. Cheribon).	10 Mei 1902 n°. 24.	800	Id.	De teelt van riet moet beperkt blijven tot de districten Tjiamis, Rantja en Kawali (afd. Galoeh, res. Cheribon) en tot de districten Pasirpandjang en Bandjar (afd. Soekapoera, res. Preanger Regentschappen). Overigens als bij n°. I.

Volgnummer.	Door wien en wanneer de aanvrage is ingediend.	Waar de op te richten fabriek te vestigen.	Datum en nummer van het Gouv. Bt., waarbij de aanvrage is ingewilligd.	Maximum-uitgestrektheid (in bouws) der tot stand te brengen rietbeplantingen.	Binnen welken termijn met de verwerking van het riet een aanvang moet zijn gemaakt.	Bijzondere voorwaarden waaronder de vergunning is verleend.
IV.	Ch. Voûte (26 en 27 Jan., 25 Febr. en 16 Maart 1899).	Desa Kahoeman in het district Somoroto der afd. Ponorogo (res. Madioen).	10 Mei 1902 n°. 26.	1000	Binnen 3 jaren na den datum der vergunning.	De teelt van riet moet beperkt blijven binnen de afdeeling Ponorogo. Overigens als bij n°. I.
V.	Ch. Voûte (26 en 27 Jan., 25 Febr. en 16 Maart 1899).	Desa Djetis in het district Ardjowinangoen der afd. Ponorogo (res. Madioen).	10 Mei 1902 n°. 26.	1000	Id.	De teelt van riet moet beperkt blijven binnen de afdeeling Ponorogo. Overigens als bij n°. I.
VI.	Ch. W. van Leeuwen (6 April 1901).	District Loano der afd. Poerworedjo (res Kedoe).	10 Mei 1902 n°. 39.	(Nader vast te stellen).	Binnen 2 jaren na den datum der vergunning.	(Nader vast te stellen.)
VII.	Th. E. H. Tänzer (13 en 28 Juni 1901).	Desa Djatibarang in het district Sleman der afd. Indramajoe (res. Cheribon).	18 Juli 1902 n°. 3.	2000	Binnen 3 jaren na den datum der vergunning.	De teelt van riet moet beperkt blijven binnen het district Sleman, de onderdistricten Teloekagoeng en Balongan van het district Indramajoe en de onderdistricten Djoentinjoewat en Karangampel van het district Karangampel. Overigens als bij n°. I.
VIII.	C. W. M. Bervoets (6 Juni 1899).	Desa Talok in het district Toeren der afd. Malang (res. Pasoeroean).	21 Juli 1902 n°. 3.	600	Id.	De teelt van riet moet beperkt blijven binnen het district Toeren. Overigens als bij n°. I.
IX.	C. J. Pabst (29 Juli 1899).	Desa Kebonagoeng in het district Sengoeroeh der afd. Malang (res. Pasoeroean).	21 Juli 1902 n°. 3.	600	Id.	De teelt van riet moet beperkt blijven binnen het district Sengoeroeh. Overigens als bij n°. I.
X.	H. Elink Schuurman (19 Febr. 1900 en 1 Maart 1901).	Desa Karanglo in het district Karanglo der afd. Malang (res. Pasoeroean).	21 Juli 1902 n°. 3.	1000	Id.	De teelt van riet moet beperkt blijven binnen het district Karanglo. Overigens als bij n°. I.
XI.	Vrouwe L. J. Ch. Buning, geboren Voight (20 Juni 1900).	Desa Klampok in het district Karanglo der afd. Malang (res. Pasoeroean).	21 Juli 1902 n°. 3.	35	Id.	De teelt van riet moet beperkt blijven binnen het district Karanglo. Overigens als bij n°. I.
XII.	J. C. Castens (19 Nov. 1900).	Desa Polowidjen of Kemirahan in het district Karanglo der afd. Malang (res Pasoeroean).	21 Juli 1902 n°. 3.	1450	Id.	De teelt van riet moet beperkt blijven binnen het district Karanglo. Overigens als bij n°. I.
XIII.	Dr. H. B. van Buuren (19 Aug. 1901).	Desa Ngrombot in het district Kertosono der afd. Berbek (res. Kediri).	28 Aug. 1902 n°. 39.	1200	Id.	De teelt van riet moet beperkt blijven binnen het district Kertosono. Overigens als bij n°. I.
XIV.	Jhr. mr. C H. J. van Haeften (27 Jan. en 23 April 1902).	District Rogodjampi der afd. Banjoewangi (res. Besoeki).	1 Nov. 1902 n°. 11.	650	Id.	De teelt van riet moet beperkt blijven tot dat gedeelte van het district Rogodjampi, gelegen ten noorden der Kali Bomo. Overigens als bij n°. I.

00

B. Vervallen aanvragen.

Aan wien de vergunning was verleend.	Waar de op te richten fabriek te vestigen.	Datum en nummer van het Gouv. Bt., waarbij de vergunning verklaard is te zijn vervallen.	Redenen van intrekking der vergunning.
A. F. Wiederhold en J. O. Wilken.	Gehucht Blambangan der desa Krebet in de afd. Malang (res. Pasoeroean).	21 Juli 1902 n°. 3.	Nalatigheid in het aanvangen, binnen den daarvoor gestelden termijn, met den bouw van de fabriek.
Handelsvereeniging Amsterdam.	Desa Kebonagoeng in de afd. Malang (res. Pasoeroean).	21 Juli 1902 n°. 3.	Als voren.
Als voren.	Desa Bamban in de afd. Malang (res. Pasoeroean).	21 Juli 1902 n°. 3.	Idem.
Jhr. mr. C. H. J. van Haeften.	Desa Kemiri in het district Rogodjampi der afd. Banjoewangi (res. Besoeki).	1 Nov. 1902 n°. 11.	Idem.
Jhr. A. B. van Haeften.	Desa Sraten in het district Rogodjampi der afd. Banjoewangi (res. Besoeki).	1 Nov. 1902 n°. 11.	Idem.
Jhr. H. M. van den Brandeler.	Desa Djoewet in het district Waroedjajeng der afd. Berbek (res. Kediri).	23 Nov. 1902 n°. 2.	Idem.
Als voren.	Desa Nglawak in het district Waroedjajeng der afd. Berbek (res. Kediri).	23 Nov. 1902 n°. 2.	Idem.

III. Gewestelijk overzicht over 1902 van de op Java bestaande suikerriet-aanplantingen ter verkrijging van plantriet (bibit).

GEWESTEN.	Op zichzelf staande bibit-ondernemingen.				Bibit-ondernemingen, welke te beschouwen zijn als onderdeelen van een of meer suikerondernemingen.		
	Aantal onderne-mingen.	Eigen beplantingen.		Hoeveelheid plantriet (in pikols) verkregen door opkoop van de bevolking.	Aantal onderne-mingen.	Eigen beplantingen.	
		Uitgestrekt-heid (in bouws).	Geoogste hoeveelheid plantriet (in pikols).			Uitgestrekt-heid (in bouws).	Geoogste hoeveelheid plantriet (in pikols).
Batavia	2	a) 11	27 832	b) 7 537	"	"	"
Preanger Regentschappen	43	c) 2 488	d) 352 274	e) 49 322	5	330	f) 100 054
Cheribon	26	1 476	230 384	"	12	g) 1 222	g) 337 039
Pekalongan	1	89	22 300	"	11	h) 1 217	h) 341 300
Semarang	1	107	40 103	"	7	1 533	404 918
Soerabaja	"	"	"	"	7	478	87 990
Pasoeroean i)	29	j) 1 089	k) 276 971	l) 5 400	30	m) 2 065	n) 526 191
Besoeki	"	"	"	"	12	616	o) 184 105
Banjoemas	"	"	"	"	4	753	229 399
Kedoe	1	9	850	"	7	537	p) 71 865
Kediri	8	q) 517	q) 91 438	r) 1 730	11	s) 1 035	s) t) 279 841
Totalen	111	u) 5 786	u) 1 042 152	v) 63 989	106	w) 9 786	x) 2 562 702

a) Bij één onderneming, daar één geen opgaaf heeft verstrekt van de uitgebreidheid van den aanplant.

b) Betreft 1 onderneming; het riet is geteeld van gratis verstrekt plantmateriaal.

c) Betreft 36 ondernemingen, daar 2 ondernemingen niet hebben gewerkt en 5 alleen hebben opgekocht.

d) Betreft 34 ondernemingen, daar 5 alleen hebben opgekocht, 2 niet hebben geoogst en 2 niet hebben gewerkt.

e) Betreft 18 ondernemingen, daar 23 niet hebben opgekocht en 2 niet hebben gewerkt.

f) Hieronder 20 000 pikols, door één onderneming van de bevolking opgekocht.

g) Betreft 11 ondernemingen, daar één niet gewerkt heeft.

h) Betreft 10 ondernemingen, daar één niet gewerkt heeft.

i) Eén onderneming in dit gewest heeft geene gegevens verstrekt.

j) Betreft 22 ondernemingen, daar 2 niet hebben gewerkt, van 4 geen opgaaf betreffende de uitgebreidheid van den aanplant is ontvangen en één alleen heeft opgekocht.

k) Betreft 23 ondernemingen, daar 2 niet hebben gewerkt, van 3 geen oogst is verkregen (daar deze eerst in 1902 zijn geopend) en één alleen heeft opgekocht.

l) Betreft 3 ondernemingen, daar 2 niet hebben gewerkt en 24 niet hebben opgekocht.

m) Betreft 27 ondernemingen, daar 3 geen opgaaf hebben verstrekt nopens de uitgestrektheid van den aanplant.

n) Betreft 27 ondernemingen, daar 1 geen opgaaf van productie heeft verstrekt en 2 eerst in 1902 zijn geopend. Onder het hier vermelde cijfer is begrepen 31 345 pikol, door één onderneming van de bevolking opgekocht.

o) Betreft 11 ondernemingen, daar 1 niet heeft gesneden, maar het product te velde heeft aangehouden voor het volgende plantjaar.

p) Betreft 4 ondernemingen, daar 3 niet hebben gewerkt.

q) Betreft 6 ondernemingen, daar 1 niet heeft gewerkt en 1 alleen heeft opgekocht.

r) Betreft 1 onderneming, daar 1 niet heeft gewerkt en 6 niet hebben opgekocht.

s) Betreft 10 ondernemingen, daar 1 niet heeft gewerkt.

t) Hieronder 1509 pikol, door de onderneming van de bevolking opgekocht.

u) Betreft 94 ondernemingen.

v) Betreft 23 ondernemingen.

w) Betreft 100 ondernemingen.

x) Betreft 96 ondernemingen. Hieronder is begrepen 52 854 pikol plantriet, van de inlandsche bevolking opgekocht.

Bijlage PP.

(Zie hoofdstuk O, afd. I, § 1, sub 4°., van het verslag.)

OVERZICHT

over 1902 van de productie, enz. der

INDIGO- EN TABAKSONDERNEMINGEN OP JAVA,

geheel of gedeeltelijk berustende op overeenkomsten met de inlandsche bevolking tot huur van gronden of tot opkoop van gewas.

PP

I. INDIGO-ONDERNEMINGEN.[1])

Volgnummer.	GEWESTEN.	DISTRICTEN EN AFDEELINGEN.	ONDERNEMINGEN.	Uitgestrektheid (in bouws) van den *bruto*-aanplant waarvan het product is bereid.		Hoeveelheid product van de bevolking opgekocht (in K.G.)	Totale hoeveelheid verkregen product (in K.G.).	Gemiddelde productie per bouw (in K.G.).
				Eigen beplantingen van den ondernemer op van de bevolking gehuurden grond.	Door de bevolking in overeenkomst of op eigen risico beplant (volgens taxatie).			
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1.	Pekalongan.	Boemiajoe (afd. Brebes) . .	Karangtoewang *a*) . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .
2.	Id.	Kadjen (afd. Pekalongan) .	Kadjen	282	„	„	9 936	35.23
3.	Id.	Batang (afd. Batang) . .	Pandansari	320	„	„	13 313	41.60
4.	Id.	Soebah (id.) . . .	Koetosari	450	„	„	16 000	35.56
			Totalen . . .	1052	„	„	39 249	37.30
5.	Semarang.	Troeko (afd. Kendal) . . .	Radjoet *b*)	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .
6.	Rembang.	Rengel (afd. Toeban) . . .	Maibit *b*)	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .
7.	Id.	Singgahan (id.) . . .	Ngladjoe *b*)	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .
			Totalen . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .
8.	Pasoeroean.	Gempol (afd Bangil) . . .	Soembersalak *c*)	6	37	„	542	12.60
9.	Kediri.	Modjoroto (afd. Kediri) .	Ploso *d*)	210	„	„	3 500	16.67
10.	Id. Id.	Id. id. . . Kediri (id.) . .	Semen Baoedendo } *e*)	450	„	„	15 000	33.33
11.	Id.	Djambean (id) . .	Wonoredjo *f*)	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .
12.	Id.	Id (id.) . .	Selodono	438	„	„	12 828	29.29
13.	Id.	Soekoredjo (id) . .	Brenggolo *g*)	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .
14.	Id.	Paree (id.) . .	Djeroekwangi	250	175	„	*h*) 2 275	*h*) 5.36
15.	Id.	Id. (id.) . .	Gajam	400	„	„	11 000	27.50
16.	Id.	Papar (id) . .	Plosoparee	232	„	„	12 800	55.17
17.	Id.	Id. (id.) . .	Basongan *b*)	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .
18.	Id.	Srengat (afd. Blitar) . .	Soemberredjo	188	„	„	*i*) 7 750	41.22
19.	Id.	Blitar (id) . .	Garoem *b*)	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .
			Totalen . . .	2168	175	„	65 153	27.80
			Algemeene totalen en gemiddelde productie . . .	3226 (voor 11 ond.)	212 (voor 2 ond.)	„	104 944 (voor 11 ond.)	30.52 (voor 11 ond.)

[1]) Niet genoemd zijn die ondernemingen, welke het gewas uitsluitend verkregen door opkoop van de bevolking.

a) Deze onderneming is als indigo-onderneming tijdelijk gestaakt. In 1902 werkte zij als rijstpelinrichting en tapioca-fabriek.

b) Deze onderneming is tijdelijk gestaakt.

c) Deze onderneming heeft slechts gewerkt tot 1 April 1902; daarna heeft zij vergunning verkregen tot bereiding van cassave-meel en djarak-olie.

d) Deze onderneming oogstte bovendien 16 000 pikol suikerrietstekken.

e) Deze ondernemingen zijn in 1902 tot een enkele vereenigd.

f) Deze onderneming is als indigo-onderneming tijdelijk gestaakt en deed in 1902 dienst tot uitbreiding van den rietaanplant der suikeronderneming Kawarasan.

g) Deze onderneming is als indigo-onderneming tijdelijk gestaakt en vormde in 1902 een onderdeel der suikeronderneming Tjeweng.

h) Zonder den vierden snit.

i) Hiervan zijn 200 K.G. plaatselijk verkocht.

II. TABAKSONDERNEMINGEN.

Volg-nummer.	GEWESTEN.	DISTRICTEN EN AFDEELINGEN.	ONDERNEMINGEN.	Uitgestrektheid (in bouws) van den *bruto*-aanplant waarvan het product is bereid. Eigen beplantingen van den ondernemer op van de bevolking gehuurden grond.	Door de bevolking in overeenkomst of op eigen risico beplant (volgens taxatie).	Hoeveelheid verkregen product (in K.G.). Bladtabak.	Krosok.	Te zamen.
1.	2	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1	Preanger Regentschappen.	Soetji (afd. Limbangan).	Onderneming van T. F. Pietersz.	"	*a)* †	"	84 375	84 375
2	Semarang.	Salatiga (afd. Salatiga).	Getasan.	10	†	†	†	60 000
3	Pasoeroean.	Senggoro (afd. Malang).	Bedali.	"	400	12 500	3 750	16 250
4	Id.	Id.	Karang Pandan *b)*	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .
	Id.	Id.	Soember Poetjoeng	"	†	"	6 250	6 250
6	Id.	Gading (afd. Kraksaän).	Gading	"	600	"	28 500	28 500
7	Id.	Loemadjang (afd. Loemadjang).	Ketitan	"	†	11 000	28 000	39 000
8	Id.	Id.	Kedoengwringin	"	150	55 000	5 000	60 000
9	Id.	Id	Labroek	"	†	23 000	24 000	47 000
10	Id.	Tempeh (afd. Loemadjang).	Pasirian (Boelakminong)	"	†	73 850	932 650	1 006 500
11	Id.	Id	Moedjoer.	"	†	57 000	20 000	77 000
12	Id.	Id.	Soemberkadi	"	†	140 000	50 000	190 000
13	Id.	Id.	Kebontoeroes	"	†	50 000	20 000	70 000
	Id.	Id.	Bagoe.	"	†	53 000	12 500	65 500
15	Id.	Id	Djobo en Tembalang	"	15	147 000	40 000	187 000
16	Id.	Id.	Besoek	"	†	35 000	10 565	45 565
17	Id.	Id.	Koelon	"	†	150 000	25 000	175 000
18	Id.	Id.	Bades.	"	†	130 000	20 000	150 000
19	Id.	Id.	Karanganom	†	†	44 850	6 150	51 000
20	Id.	Id.	Tamboh	"	†	50 000	25 000	75 000
21	Id.	Id.	Tempehtengah.	"	†	130 000	33 000	163 000
22	Id.	Id.	Kalipantjing	"	†	150 000	75 000	225 000
23	Id.	Id.	Preman	"	†	140 000	26 000	166 000
24	Id.	Id.	Selok	"	†	131 287	162 000	293 287
25	Id.	Id.	Tempehlor	"	†	52 142	13 402	65 544
26	Id.	Id.	Djarit (Djeboek)	†	†	†	†	†
27	Id.	Id.	Lempeni I en II.	"	†	275 000	75 000	350 000
28	Id.	Id.	Pasirian (Tambo).	"	†	42 500	50 000	92 500
29	Id.	Ranoelemongan (id.)	Wonoredjo	"	†	50 000	80 000	130 000
30	Id.	Id.	Ngebroek *b)*	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .
			Totalen	†	†	2 003 129 (bij 23 ond.)	1 771 767 (bij 25 ond.)	3 774 896 (bij 25 ond.)
31	Besoeki.	Tawanan (afd. Bondowoso).	Soembersari (Maësan)	30	†	*c)* 5 000	233 125	238 125
32	Id.	Id.	Pengarang (Loetjoe)	"	†	"	15 000	150 000
33	Id.	Id.	Soekosari (onderneming van J. Meijers)	"	†	"	450 00	450 000
34	Id.	Bondowoso (afd. Bondowoso).	Soembersari	300	†	62 500	297 500	360 000
35	Id.	Id.	Boender	600	†	120 500	630 500	751 000
36	Id.	Id.	Karanganjar	"	300	10 000	140 000	150 000

a) Waar een † is ingevuld, is het cijfer niet of niet afzonderlijk opgegeven.

b) Deze onderneming heeft in 1902 niet gewerkt.

c) Dit product is afkomstig van de gehuurde gronden; de krosok der onderneming is uitsluitend door vrijen opkoop verkregen.

PP

Volg-nummer.	GEWESTEN.	DISTRICTEN EN AFDEELINGEN.	ONDERNEMINGEN.	Uitgestrektheid (in bouws) van den *bruto*-aanplant waarvan het product is bereid.		Hoeveelheid verkregen product (in K.G.).		
				Eigen beplantingen van den ondernemer op van de bevolking gehuurden grond.	Door de bevolking in overeenkomst of op eigen risico beplant (volgens taxatie).	Bladtabak.	Krosok.	Te zamen.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
37	Besoeki.	Bondowoso, Tamanan en Wonosari (afd. Bondowoso).	Sekarpoetih	„	†	80 000	727 070	807 070
38	Id.	Soekokerto (afd. Djember).	Soekosari (onderneming van Chr. J. Pieters).	250	250	50 000	170 000	220 000
39	Id.	Id.	Soemberdanti	191	1 000	10 000	320 500	330 500
40	Id.	Id.	Ledokombo	120	300	15 000	85 000	100 000
41	Id.	Poeger (afd. Djember).	Toetoel	173	†	„	„	*d)* „
42	Id.	Tanggoel (id.)	Kalitengah (Manggisan) .	125	25	22 500	15 000	37 500
43	Id.	Id.	Gambirono	840	†	70 000	190 000	260 000
44	Id.	Majang (id.)	Garahan	50	†	8 330	85 893	94 223
45	Id.	Soekokerto en Majang (id.)	Soekokerto Adjoeng . .	1 500	„	375 000	213 000	588 000
46	Id.	Djember, Rambipoedji, Majang, Tanggoel en Poeger (afd. Djember).	Oud-Djember	5 350	„	†	†	2 750 000
47	Id.	Soekokerto (afd. Djember) en Tamanan (afd. Bondowoso).	Soekowono	2 500	„	390 455	628 300	1 018 755
48	Id.	Id.	Kalianjar	30	†	25 000	292 500	317 500
49	Id.	Soekokerto en Djember (afd. Djember) en Tamanan (afd. Bondowoso).	Djelboek	1 500	„	225 000	225 000	450 000
50	Id.	Djember, Majang, Rambipoedji en Soekokerto (afd. Djember) en Tamanan (afd. Bondowoso).	Kotok Goemelar	6 000	†	600 000	1 400 000	2 000 000
51	Id.	Rambipoedji, Djember, Poeger, Tanggoel en Soekokerto (afd. Djember) en Tamanan (afd. Bondowoso).	Soemberdjeroek	1 500	†	425 000	750 000	1 175 000
			Totalen . . .	21 059	†	2 494 285 (bij 17 ond.)	7 003 388 (bij 19 ond.)	*e)* 12 247 673 (bij 20 ond.)
52	Banjoemas.	Soekaradja (afd. Banjoemas).	Soekaradja	„	†	40 700	105 000	145 700
53	Id.	Poerbolinggo (afd. Poerbolinggo).	Poerbolinggo	180	40	76 000	70 000	146 000
54	Id.	Id.	Kandanggampang . . .	70	100	55 000	20 000	75 000
55	Id.	Poerwokerto (afd. Poerwokerto).	Poerwokerto	490	„	105 000	85 000	190 000
			Totalen . . .	740	†	276 700 (bij 4 ond.)	280 000 (bij 4 ond.)	556 700 (bij 4 ond.)
56	Kediri.	Kediri (afd. Kediri).	Baoedendo *f)*	†	†	†	†	†
57	Id.	Djambean (afd. Kediri).	Tjangkring	„	†	†	†	†
58	Id.	Id.	Tawang	„	†	„	23 750	23 750
59	Id.	Wlingi (afd. Blitar).	Onderneming O. Muller .	„	200	31 250	15 625	46 875
60	Id.	Gandoesari (afd. Blitar).	Id. Scheltema & C°. .	„	†	„	26 718	26 718
			Totalen . . .	†	†	31 250 (bij 1 ond.)	66 093 (bij 3 ond.)	97 343 (bij 3 ond.)
			Algemeene totalen . .	†	†	4 805 364 (bij 45 ond.)	9 205 623 (bij 52 ond.)	16 820 987 (bij 54 ond.)

d) De oogst is mislukt.
e) Van 1 onderneming (n°. 46), met eene productie van 2 750 000 K.G., is de hoeveelheid bladtabak en krosok niet uiteengehouden en dus niet medegeteld in de kolommen 7 en 8, maar wel in kolom 9.
f) Deze onderneming is tevens indigo-onderneming.

g) Dit totaal bedraagt 2 810 000 K.G. meer dan het totaal der beide kolommen 7 en 8, doordat bij 2 ondernemingen (nos. 2 en 46) de hoeveelheid bladtabak en krosok niet uiteengehouden en dus niet medegeteld is in de kolommen 7 en 8, maar wel in kolom 9.

Bijlage QQ.

(Zie hoofdstuk O, afd. I, § 1, sub 5°., van het verslag.)

GEWESTELIJK OVERZICHT

BETREFFENDE DE OP ULT. 1902

OP

JAVA

aanwezige LANDBOUWONDERNEMINGEN, gevestigd op gronden door het Gouvernement in ERFPACHT [1] afgestaan,

BENEVENS

de daarvan in 1902 verkregen PRODUCTIE, voor zooveel betreft de voornaamste landbouwvoortbrengselen voor de wereldmarkt.

[1]) Met betrekking tot de erfpachtsondernemingen, vindt men nopens elk perceel in het bijzonder opgaven betreffende uitgestrektheid als anderszins in bijlage BB van deel I van den Regeeringsalmanak van Nederlandsch-Indië voor 1903.

GEWESTEN.	A. Ondernemingen in exploitatie, nopens welke, hetzij aangaande de beplanting, hetzij aangaande de productie, over 1902 opgaven zijn ingekomen. — Aantal ondernemingen.	A. — Aantal perceelen.	A. — Uitgestrektheid (in bouws) — in 't geheel.	A. — Uitgestrektheid (in bouws) — beplant. d)	B. Ondernemingen, hetzij al dan niet in exploitatie, waaromtrent over 1902 geenerlei opgaven zijn ontvangen. a) — Aantal ondernemingen.	B. — Aantal perceelen.	B. — Uitgestrektheid (in bouws).	Koffie. — Aantal ondernemingen.	Koffie. — Productie (in pikols). e)	Kina. — Aantal ondernemingen.	Kina. — Productie (in K.G.).	Thee. — Aantal ondernemingen.	Thee. — Productie (in K.G.).	Tabak. — Aantal ondernemingen.	Tabak. — Productie (in K.G.).	Suikerriet. — Aantal ondernemingen.	Suikerriet. — Productie (in pikols suiker).	Cacao. — Aantal ondernemingen.	Cacao. — Productie (in K.G.).	Andere (buiten de in[…] m[…] — Aantal ondernemingen.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.
Bantam. . . .	23	63	17 071	1 363 (13)	2	2	582	7	699 (6)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2
Batavia. . . .	11	18	3 153	1 122 (7)	2	2	202	4	790 (4)	1	1 611 (1)	2	49 000 (1)	"	"	"	"	"	"	1
Preanger Regentschappen . .	183	510	96 726	41 641 (140)	100	196	50 075	64	20 315 (64)	60	4 295 779 (47)	81	g) 5 982 820 (67)	1	250 (1)	"	"	10	21 083 (7[…]	12
Cheribon . . .	7	16	2 156	1 072 (5)	1	1	45	2	247 (2)	1	28 750 (1)	1	115 000 (1)	"	"	2	154 000 (2)	"	"	"
Pekalongan . .	30	78	14 363	9 522 (23)	1	1	224	14	5 637 (14)	6	87 150 (3)	2	16 250 (2)	"	"	"	"	4	9 424 (1[…]	3
Semarang . . .	62	131	26 144	17 157 (52)	1	4	230	33	20 078 (30)	4	227 000 (4)	3	58 775 (3)	"	"	"	"	22	174 015 (20[…]	33
Soerabaja . . .	14	37	7 072	2 933 (12)	6	10	1 471	9	14 291 (9)	"	"	"	"	"	"	2	i)	2	12 352 (1[…]	"
Pasoeroean . .	98	275	96 438	59 589 (87)	6	11	3 466	85	212 652 (85)	6	591 000 (3)	5	16 900 (2)	1	95 480 (1)	2	54 619 (1)	17	41 879 (4[…]	13
Besoeki. . . .	86	507	83 846	23 943 (54)	45	205	82 152	50	96 987 (50)	"	"	1	"	3	2 750 825 (3)	1	72 137 (1)	8	73 309 (5[…]	1
Banjoemas . .	10	20	6 785	407 (2)	"	"	"	"	"	1	78 000 (1)	1	33 000 (1)	"	"	"	"	"	"	"
Kedoe	10	30	4 503	1 999 (9)	2	3	556	9	2 217 (9)	1	51 176 (1)	1	350 000 (1)	1	"	"	"	2	120 (1[…]	4
Madioen . . .	19	40	8 598	3 808 (15)	3	5	1 480	6	3 353 (6)	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	2
Kediri	131	341	90 199	47 799 (124)	30	60	19 409	100	84 014 (98)	2	5 000 (1)	3	3 000 (1)	3	48 791 (3)	7	343 721 (3)	13	56 495 (8[…]	18
Totalen . . .	684	2066	457054	212 355 (543)	199	500	159892	383	461 280 (377)	82	5 415 466 (62)	100	6 624 754 (79)	9	2 895 346 (8)	14	624 477 (7)	79	388 677 (47[…]	89
Over 1901 waren de cijfers . .	682	1977	429076	193 977 (540)	199	559	193005	402	k) 171 811 (360)	88	5 333 100 (82)	98	6 307 039 (72)	11	180 500 (3)	11	l) 605 847 (7)	60	658 914 (50[…]	69

Verdeeling van de onder A bedoelde ondernemingen, naar gelang er één of meer van de onderstaand[e gew]assen z[ijn] verbouwd, met opgaven, voor zooveel ingekomen, nopens de in 1902 verkregen product[ie.]

a) Waar in dezelfde streek perceelen staan ten name van denzelfden ondernemer, zijn deze in den regel als één onderneming gerekend. Dit geldt in de meeste gevallen perceelen, die nog niet in ontginning zijn.

b) Daar niet van al de onder A bedoelde ondernemingen ook de productie is opgegeven en bij sommige ook niet geoogst is, is het aantal ondernemingen, waartoe de opgegeven productie betrekking heeft, tusschen ( ) vermeld.

c) Het aantal der ondernemingen, welke uitsluitend dienstbaar werden gemaakt aan de teelt van gewassen voor de inlandsche markt, is betrekkelijk zeer gering. Overigens werden ook, in kleine hoeveelheden, een of meer inlandsche gewassen geteeld op enkele voor de Europeesche markt produceerende ondernemingen.

d) De beplante uitgestrektheid voor elke cultuur afzonderlijk is niet volledig op te geven, aangezien vanwege een zeer groot aantal ondernemingen daaromtrent geen voldoende gegevens zijn verstrekt. Tot hoeveel ondernemingen het voor elk gewest opgegeven totaal der beplantingen betrekking heeft, is tusschen ( ) vermeld.

e) Niet steeds is in de voorhanden gegevens aangeduid of de opgaaf alleen op Java-koffie doelt, terwijl ook somtijds Java- en Liberia-koffie in één cijfer zijn genoemd. Waar de geoogste Liberia-koffie afzonderlijk is opgegeven, komt men tot een totaal van 55 850 pikol bereide koffie voor 179 ondernemingen, namelijk Bantam 693 (6 ondernemingen), Batavia 405 (1), Preanger Regentschappen 13 554 (30). Cheribon (1), Pekalongan 3559 (12), Semarang 14 657 (23), Soerabaja 260 (6), Pasoeroean 10 083 (38), Besoeki 4785 (14), Kedoe 1536 (7), Madioen 124 (3) en Kediri 6193 (38).

f) Wat de in deze kolom bedoelde gewassen betreft, is geproduceerd bij het tusschen ( ) vermeld aantal ondernemingen in de residentiën Bantam, Batavia, Preanger Regentschappen, Pekalongan, Semarang, Pasoeroean, Besoeki, Kedoe, Madioen en Kediri: 9853 pikol peper (59), 142 pikol cubebe (4), 861 pikol muskaatnoten en foelie (16), 14 pikol kruidnagelen (1), 97 500 K.G. coca (2), 5200 pikol kapok (22), 1 202 100 kapokvruchten (4), $6\frac{1}{2}$ pikol caoutchouc (1), 100 K.G. amatto (1), 293 pikol djarak-pitten (4), 57 000 pikol cassave-meel (1), 1420 K.G. agave-vezel (1), 8 pikol kola (1), 48 pikol akarwangi (1) en 10 K.G. aeterische olie (1).

…staand …roduct…	…assen zijn		Verdeeling van de onder A en B bedoelde ondernemingen, naar gelang zij in handen waren van:												Algemeen totaal.			Door de ondernemers aan inlanders wegens loonen en gedane leveringen betaalde sommen, voor zooveel daaromtrent opgaven zijn ontvangen.
…).	Andere gewassen (buiten die voor de inlandsche markt). c)		naamlooze vennootschappen.			Europeanen.			Chineezen.			inlanders.						
…uctie …G.).	Aantal ondernemingen.	Productie.	Aantal ondernemingen.	Aantal perceelen.	Uitgestrektheid (in bouws).	Aantal ondernemingen.	Aantal perceelen.	Uitgestrektheid (in bouws).	Aantal ondernemingen.	Aantal perceelen.	Uitgestrektheid (in bouws).	Aantal ondernemingen.	Aantal perceelen.	Uitgestrektheid (in bouws).	Aantal ondernemingen.	Aantal perceelen.	Uitgestrektheid (in bouws).	
…0.	21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.	32.	33.	34.	35.	36.	37.	38.
„	2	f)	2	6	2 622	17	52	14 243	6	7	788	„	„	„	25	65	17 653	f 47 802
„	1	f)	6	12	1 737	4	5	651	3	3	967	„	„	„	13	20	3 355	44 645
…983 (7…	12	f)	127	383	78 649	h) 131	279	61 487	25	44	6 665	„	„	„	283	706	146 801	3 367 870
„	„	„	2	10	1 085	4	5	707	2	2	409	„	„	„	8	17	2 201	731 981
…424 (1…	3	f)	9	51	7 483	13	20	3 088	9	8	4 016	„	„	„	31	79	14 587	276 947
…015 (20…	33	f)	30	73	15 061	29	56	9 996	3	5	1 278	1	1	39	63	135	26 374	772 40
…352 (1…	„	„	9	30	5 087	10	16	3 363	„	„	„	1	1	93	20	47	8 543	203 336
…879 (4…	13	f)	84	238	84 990	18	43	13 499	2	5	1 415	„	„	„	104	286	99 904	3 393 424
…309 (5…	1	f)	75	504	81 697	55	207	84 273	1	1	28	„	„	„	131	712	165 998	2 979 674
„	„	„	1	1	503	9	19	6 282	„	„	„	„	„	„	10	20	6 785	38 400
…420 (1…	4	f)	3	15	1 677	8	13	2 725	1	5	657	„	„	„	12	33	5 059	78 491
„	2	f)	4	20	5 279	16	19	3 783	2	6	1 016	„	„	„	22	45	10 078	28 485
…495 (8…	18	f)	77	209	58 325	73	161	45 518	9	29	5 284	2	2	481	161	401	109 608	3 120 739
…677 (47…	89	f)	429	1552	344 195	387	895	249 615	63	115	22 523	4	4	613	883	j) 2566	j) 616 946	f15 084 201
…914 (50…	69	m)	418	1505	338 250	398	917	261 669	61	110	21 612	4	4	550	881	2536	622 081	9 561 797

g) Hieronder voor 26 ondernemingen 576 423 K.G. thee, verkregen door opkoop van de bevolking van nat of droog blad.

h) Hieronder één onderneming (Tjoeroegtaneuh, groot 550 bouws), welke gedeeltelijk aan een inlander toebehoort.

i) Hier zijn bedoeld de ondernemingen Sarikerto en Pengadjaran. Het riet van eerstgenoemde onderneming is vermalen op de niet tot de erfpachtsondernemingen te rekenen fabriek Ketanen (vgl. bijl. OO), terwijl Pengadjaran plantmateriaal (bibit) produceerde ten verkoop aan andere ondernemingen.

j) Hier is één perceel en 777 bouws minder vermeld, dan in bijlage L. Dit verschil is hierdoor ontstaan, dat een op 31 December 1902 door het Gouvernement terugontvangen perceel in Pekalongan, groot 500 bouws, is medegeteld, aangezien daarvan productie-opgaven over 1902 zijn ingekomen, terwijl eerst na de opmaking van genoemde bijlage bericht is ontvangen van de inschrijving in de openbare registers gedurende 1902 van 1 perceel in Pekalongan, groot 26 bouws, en van 3 perceelen in Pasoeroean, elk groot ruim 1 bouw. Voorts bleek, dat in 1902, door terugkeer aan den lande, het erfpachtsrecht was te niet gegaan op 1 perceel in de Preanger Regentschappen, groot 407 bouws, 4 perceelen in Pekalongan, te zamen groot 545 bouws, een gedeelte van een perceel in Semarang, groot 189 bouws en 1 perceel in Pasoeroean, groot 165 bouws.

k) Hieronder, voor zooveel dit in de ontvangen opgaven was uiteengehouden, 83 021 pikol Liberia-koffie bij 160 ondernemingen.

l) Verbeterde opgaaf.

m) Bij de hierbedoelde ondernemingen werden in 1901 de volgende voortbrengselen verkregen (het cijfer tusschen ( ) geplaatst, wijst het aantal ondernemingen aan, waartoe de opgegeven productie betrekking heeft): 1607 pikol peper (22), 150 pikol cubebe (6), 1595 pikol muskaatnoten (19), 315 pikol foelie (2), 6 pikol kruidnagelen (1), 30 000 K.G. cacao (1), 1272 pikol kapok (13), 1 308 800 kapokvruchten (4), 9 pikol caoutchouc (1), 148 K.G. amatto (1), 82 pikol djarak-olie (1) en 25 000 pikol cassave-meel (1).

Bijlage RR.

(Zie hoofdstuk O, afd. I, § 1, sub 6°. en 7°. van het verslag.)

OPGAVEN

BETREFFENDE DE

PARTICULIERE LANDERIJEN OP JAVA

EN DE

HUURLANDEN IN SOERAKARTA EN DJOKJAKARTA

over

1901 en 1902.

I. OPGAVEN BETREFFENDE DE PARTICULIERE LANDERIJEN OP JAVA.

A. Algemeen overzicht, afgesloten op ult. 1902.

GEWESTEN.	Verdeeling der landerijen naar gelang als eigenaar bekend stonden:											
	Naamlooze vennootschappen.			Europeanen.			Chineezen.			Andere vreemde oosterlingen of inlanders.		
	Aantal landerijen.	Uitgestrektheid in bouws en — tusschen () — aantal opgezetenen.	Geschatte waarde der landerijen voor den aanslag in de verponding.	Aantal landerijen.	Uitgestrektheid in bouws en — tusschen () — aantal opgezetenen.	Geschatte waarde der landerijen voor den aanslag in de verponding.	Aantal landerijen.	Uitgestrektheid in bouws en — tusschen () — aantal opgezetenen.	Geschatte waarde der landerijen voor den aanslag in de verponding.	Aantal landerijen.	Uitgestrektheid in bouws en — tusschen () — aantal opgezetenen.	Geschatte waarde der landerijen voor den aanslag in de verponding
Bantam	1	26 785 (37 571)	f 400 000	1	16 010 (28 910)	f 500 000	"	"	"	"	"	"
Batavia	94	790 531 (852 889)	21 680 504	80	201 742 (314 677)	8 565 619	134	190 016 (319 335)	f 9 847 595	121	17 166 (73 317)	f 2 006 268
Cheribon	1	182 240 (67 881)	1 632 750	1	75 000 (77 585)	1 316 000	"	"	"	"	"	"
Pekalongan	1	3 749 (15 847)	424 000	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Semarang	10	18 770 (†)	*a)* †	6	†	†	12	†	†	2	211 (1 901)	111 658
Soerabaja	1	119 (4 097)	210 094	7	428 (3 488)	223 784	35	5 820 (40 888)	2 730 683	5	445 (5 946)	191 746
Pasoeroean	"	"	"	1	850 (3 178)	374 000	"	"	"	"	"	"
Totalen	108	1 022 194 (†)	†	96	† (†)	†	181	† (†)	†	128	17 822 (81 221)	f 2 309 672

(Vervolg)

GEWESTEN.	Samentrekking der voorafgaande opgaven.				Gegevens (naar schatting) betreffende de padi-beplantingen op de particuliere landerijen over 1901 en 1902.			
					Uitgestrektheid der padibeplantingen (in bouws).		Naar schatting verkregen padiproductie (in pikols).	
	Aantal landerijen.	Uitgestrektheid (in bouws).	Aantal opgezetenen op ult. 1902.	Geschatte waarde voor den aanslag in de verponding.	1901.	1902.	1901.	1902.
Bantam	2	42 795	66 481	f 900 000	†	15 006	†	43 919
Batavia	429	1 199 455	1 560 218	42 099 986	260 100	269 334	*b)* 5 778 570	*c)* 5 867 066
Cheribon	2	257 240	145 466	2 948 750	51 977	55 784	409 141	*d)* 420 967
Pekalongan	1	3 749	15 847	424 000	†	735	†	7 383
Semarang	30	†	†	†	11 753	†	†	†
Soerabaja	48	6 812	54 419	3 356 307	2 499	†	41 564	†
Pasoeroean	1	850	3 178	374 000	451	451	†	2 330
Totalen	513	†	†	†	†	†	†	†

a) Het teeken † duidt aan dat gegevens ter invulling ontbreken.
b) Hieronder 213 581 pikol aan de landheeren in de afdeeling Krawang als tjoeké opgebracht.

c) Als voren 161 740 pikol.
Deze opgave heeft betrekking op het gewicht van natte padi

B. Overzicht betreffende de productie der particuliere landerijen aan andere voortbrengselen dan padi, voor zooveel daaromtrent gegevens inkwamen.

NAMEN DER LANDERIJEN.	1901.	1902.
SUIKER (pikols). *e)*		
BATAVIA.		
Afd. Tangerang.		
Tjikokol	330	340
Paroengkoeda	1 800	1 420
Kedaoeng-Oost	500	315
Slapandjang-Oost	645	627
Amstelveen of Tanah Tinggi	500	„
Bodjong Rengit	1 300	880
Teloeknaga	1 200	1 100
Slapandjang-West	2 200	2 186
Kampong Melajoe en Dadap	498	1 568
	8 973	8 436
PEKALONGAN.		
Ketanggoengan-West	*f)* 55 050	55 187
SEMARANG.		
Maritjan	170	†
SOERABAJA.		
Koepang I (Dermo)	1 000	†
„ II (Pakis)	†	†
„ III (Ketampon tengah)	240	†
Ketintang en Dadoengan	*f)* 8 625	11 595
Ngagel (Djagir)	*f)* 8 480	12 405
	18 345	24 000
PASOEROEAN.		
Kedaoeng { op het landgoed	*f)* 42 729	19 619
Kedaoeng { buiten het landgoed		24 551
	42 729	44 170
Totalen voor 5 gewesten	125 267	131 793
KOFFIE (pikols).		
BANTAM.		
Tjikandi Oedik	1 400	1 000
Tjikandi Ilir	400	260
	1 800	1 260
BATAVIA.		
Afd. Tangerang.		
Grendeng	32	26
Krawatji Tjibodas	25	23
Pangkalan	6	15
Serpong	10	5
Tigaraksa	50	45
Tjikoeja	140	132
Soeradita	10	20
Afd. Krawang.		
Pamanoekan- en Tjiasem-landen	15 224	10 976
Afd. Buitenzorg.		
Bolang	920	700
Depok	7	10
Djasinga	3 000	2 600
Dramaga	3 400	2 800
Goenoeng Sindoer	320	250
Djanlapa	25	200
Djanlapa Tjikopomajak	210	50
Kampong Baroe (Kedoenghalang)	1 000	1 000
Kedoeng Badak (Semplak)	1 600	2
Klapanoenggal	25	22
Koeripan	558	500
Pondok Tjina	„	3
Roempin	1 250	825
Sadeng Djamboe	340	190
Tapas	101	110
Temenggoengan en Tjikoleang	1 700	1 300
Trogong	305	140
Soekaradja	1 000	} 1 200
Tanahbaroe	30	
Tjiloear	470	
Tjampea, Tjiboenboelan en Sadeng-Oost	250	213
Tjiawi en Tjidjeroek (Pondok Gedeh)	3 045	2 564
Tjibinong-Oost	1	†
Tjibodas	145	151
Tjikadoe	160	145
Tjikopo	370	300
Tjikopomajak	315	292
Tjilangka	10	9
Tjileboet	310	350
Tjimangis	90	75
Tjinere	26	20
Nanggoeng	400	150
Tjibaroesa	2	2

e) De meeste particuliere landen, waar suiker bereid wordt, leveren suiker voor de binnenlandsche consumtie. Alleen op de landerijen, waarvan de namen cursief zijn gedrukt, wordt suiker voor de wereldmarkt bereid. Onder de voor die fabrieken opgegeven cijfers is de zaksuiker voor de helft berekend.

f) Verbeterde opgaaf.

NAMEN DER LANDERIJEN.	1901.	1902.
Tjilengsi	12	13
Tjiomas	1 265	635
Tjipemingkis	465	410
Tjipemedang	6	†
Tjipoetat	41	43
Tjiseroea-Noord	270	140
Tjiseroea-Zuid	162	65
Tjitajam	11	10
Tjitrap, Tjitradas en Babakanmadang	2 060	†
Tjipeundeij	„	5
Semplak	„	1 570
Afd. Meester-Cornelis.		
Klendei (Pondok Bamboe I en II)	2	2
Gondaria-Zuid en Tjipete	38	200
Gedong Gedeh	40	†
Pondok Petoeng	„	„
Soedimara		
Djombang	40	10
Tjiledoek		
Tandjoeng-West (Djagakarsa)	30	30
Tandjoeng-Oost	5	5
Tjakoeng	25	25
Tjiboeboer en Pembilangan	5	5
Simplicitas		
Lebak Boeloes	50	40
Trogong en Gabroek		
Grogol	13	4
Pengoemben, Keroetajan en Soekaboemi	2	2
Ragoenan	80	80
Gandaria-Noord	8	6
Kalibata Grobokan	†	†
Kranggan	†	5
	41 512	30 720
PEKALONGAN.		
Ketanggoengan-West	†	10
SEMARANG.		
Krapjak en Kalipoentjoer	6	†
Panggoeng	15	7
Soesoehan	75	125
	96	132
Totalen voor 4 gewesten	43 408	32 122

NAMEN DER LANDERIJEN.	1901.	1902.
THEE (K.G.).		
BATAVIA.		
Afd. Buitenzorg.		
Semplak (Kedoeng Badak)	64 000	62 500
Goenoeng Sindoer	250	1 250
Roempin	950	925
Tjikoleang, Temenggoengan	7 500	500
Kedoenghalang (Kampong Baroe)	50 000	50 000
Sawangan	2 312	1 875
Tjiseroea-Noord	20 500	20 000
Tjiawi, Tjidjeroek (Pondok Gedeh)	100 000	111 283
Dramaga	20 000	26 450
Tjiomas	165 000	275 000
Bolang	182 500	150 000
Djanlapa	7 500	3 750
Djasinga (Tjikopomajak)	10 000	7 500
Nanggoeng	90 000	100 000
Tjikadoe	9 375	8 750
Tjikopomajak	13 125	21 875
Tjiloewar	5 000	50 000
Soekaradja	31 250	
Afd. Krawang.		
Pamanoekan- en Tjiasem-landen	†	7 010
Totalen voor 1 gewest	779 262	898 668
CACAO (K.G.).		
BATAVIA.		
Afd. Buitenzorg.		
Tjiloewar	625	372
Kedoengbadak	„	1 984
Tjimanggis	„	186
	625	2 542
PEKALONGAN.		
Ketanggoengan-West	†	3 162
SEMARANG.		
Panggoeng	4	248
Totalen voor 3 gewesten	629	5 952
TABAK (pikols).		
BATAVIA.		
Afd. Tangerang.		
Batoetjepper	„	1/4
Afd. Krawang.		
Tegalwaroe-landen	12	68

NAMEN DER LANDERIJEN.	1901.	1902
Afd. Meester-Cornelis.		
Medang Asem en Koemedjing	35	"
Kebajoran		
Totalen voor 1 gewest . . .	47	68 1/4
KINABAST (K.G.).		
BATAVIA.		
Afd. Krawang.		
Pamanoekan- en Tjiasem-landen	148 857	164 405
Afd Buitenzorg.		
Tjiawi en Tjidjeroek (Pondok Gedeh)	103 926	79 545
Tjiterep, Tjidjadas en Babakanmadang	15 000	†
Soekaradja	1 750	4 131
Totalen voor 1 gewest . . .	269 533	248 081
MUSKAATNOTEN (K.G.).		
BATAVIA.		
Afd. Meester-Cornelis.		
Djati	†	†
Djepong en Laanhof	†	†
Pondok Petoeng	2 500	†
Petamboeran	†	†
Tanah Koesir	†	†
Tjipinang	†	†
Afd. Buitenzorg.		
Kedoengbadak	†	186
Afd Krawang.		
Pamanoekan- en Tjiasem-landen	625	291
	3 125	477
SEMARANG.		
Panggoeng	2 187	1 693
Totalen voor 2 gewesten . . .	5 312	2 170
FOELIE (K.G.).		
BATAVIA.		
Afd. Krawang.		
Pamanoekan- en Tjiasem-landen	31	0.06
SEMARANG.		
Panggoeng	312	272
Totalen voor 2 gewesten . . .	343	272.06

NAMEN DER LANDERIJEN.	1901.	1902.
KRUIDNAGELEN (K.G.).		
BATAVIA.		
Afd Tangerang.		
Tjikoja	545	538
Afd. Buitenzorg.		
Tjiomas	4 687	3 100
Totalen voor 1 gewest . . .	5 232	3 638
PEPER (K.G.).		
BATAVIA.		
Afd. Krawang		
Pamanoekan- en Tjiasem-landen	†	28 480
Afd. Buitenzorg.		
Tjiawi en Tjidjeroek (Pondok Gedeh)	†	5 146
Tjimanggis	625	310
Koeripan	1 500	1 240
Totalen voor 1 gewest . . .	2 125	35 176
INDIGO (pikols).		
BATAVIA.		
Afd. Tangerang.		
Babakan-Zuid	†	20
Batoetjèpèr	†	240
Blaradja	†	†
Gandoe	75	†
Karang Seranglaut of Rawa Kidang	25	20
Gronding	125	150
Kramat en Pakoeadji	130	72
Lengkong-Oost	100	55
Onom, Karet en Ketas	275	115
Slapandjang-West	240	†
Kadoeng-West	240	520
Pakoelonan	322	240
Pasarbaroe	120	108
Pondok Djagoeng	70	30
Priang	60	23
Sepattan	30	†
Tjihoeni	75	60
Tjileles	†	†
Tjikokol	60	240
Babakan-Noord	25	†
Pakadjangan	240	450
Panoenggoenan	60	†
Totalen voor 1 gewest . . .	2 272	2 343

NAMEN DER LANDERIJEN.	1901.	1902.
VOGELNESTJES (K.G.).		
BATAVIA.		
Afd. Buitenzorg.		
Klapa Noenggal	1 875	2 046
Afd. Krawang.		
Tegalwaroe-landen	11	12
Totalen voor 1 gewest . . .	1 886	2 058

Bovendien is in 1902 gewonnen:

BATAVIA.

Afd. Krawang.

Pamanoekan- en Tjiasem-landen . . . . 60.8 pikol caoutchouc.
3.61 „ cubebe.

NAMEN DER LANDERIJEN.	1901.	1902.
Afd. Buitenzorg.		
Tjiawi en Tjidjeroek (Pondok Gedeh)	4 pikol caoutchouc. 132 „ kapok.	
Tjikopo	75 K.G. vanille.	
Tjipoetat.	38 pikol kapok.	
Tjiloear	15 K.G. kaneel.	
BANTAM.		
Tjikandi Oedik.	6 pikol caoutchouc.	
Totalen voor 2 gewesten . . .	15 K.G. kaneel. 70.8 pikol caoutchouc. 3.61 „ cubebe. 170 „ kapok. 75 K.G. vanille.	

II. OVERZICHT BETREFFENDE DE HOEVEELHEDEN DER VOORNAAMSTE VOOR UITVOER BESTEMDE PRODUCTEN, IN 1901 EN 1902 VERKREGEN VAN DE HUURLANDEN IN SOERAKARTA EN DJOKJAKARTA.

ONDERNEMINGEN.	SUIKER (pikols).		INDIGO (pikols).		TABAK (K.G.).		KOFFIE (K.G.).		CACAO (pikols).		ANDERE PRODUCTEN.	
	1901. [1]	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.
RESIDENTIE SOERAKARTA.												
AFDEELING SOERAKARTA.												
Regentschap Soerakarta.												
1. Baki Pandejan . . .	„	„	5 000	7 500	40 000	40 000	„	„	„	„	„	„
2. Baron (of Kedawoeng)	„	„	9 500	5 025	„	„	„	„	„	„	„	„
3. Djetis Karangpoeng .	„	„	„	„	„	„	7	3	„	„	„	6 pikol kapok.
4. Gawok	„	„	5 919	4 945	108 733	108 449	„	„	„	„	„	„
5. Glonggong	„	„	500	500	„	„	42	12	94	„	3 pikol kapok en 1 pikol peper.	5 pikol kapok en 12 pikol peper.
6. Kertasoera (of Gembongan)	[2]) 38 237 (447)	44 500 (440)	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
7. Klodran.	[3]) (105)	[3]) (105)	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
8. Manang.	„	„	2 973	3 943	167 571	182 484	„	„	„	„	„	„
9. Manoekan.	„	„	„	„	454	150	„	„	„	„	„	„
10. Manggenardjo (of Ketitang Bendo). . .	„	„	3 060	1 694	„	„	60	5	4 375	186	„	„
11. Temoeloes.	„	„	5 500	4 611	140 000	117 295	„	„	„	„	„	„
12. Triagan.	16 958 (300)	22 113 (275)	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
AFDEELING WONOGIRI.												
Onderregentschap Soekohardjo.												
13. Atasadji.	„	„	1 371	94	„	„	238	71	„	„	„	„
14. Djombor	„	„	8 384	8 562	2 647	„	4	„	„	„	3.78 pikol kapok.	„

[1]) Verbeterde opgaven.

[2]) De getallen tusschen ( ) naast het productiecijfer geven de uitgestrektheid der suikeraanplantingen in bouws aan.

[3]) Het riet werd vermalen op de door het hoofd van het Mangkoe Negarasche Huis voor eigen rekening geëxploiteerde suikerfabriek Tjolomadoe.

ONDERNEMINGEN.	SUIKER (pikols).		INDIGO (pikols).		TABAK (K.G.).		KOFFIE (K.G.).		CACAO (pikols).		ANDERE PRODUCTEN.	
	1901.	1902.	1901.	1902	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.
15. Kategoewan Djetis	"	.	813	1 030	"	"	23	6	"	"	"	"
16. Kradjan Djatimalang	"	"	600	450	"	"	"	"	"	"	"	"
17. Kradjegan	"	"	"	"	"	"	[4])	[4])	"	"	"	"
18. Madjasto	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	22 pikol peper.	45 pikol peper.
19. Manggis	"	"	2 650	2 050	"	"	290	105	13	806	3 pikol peper.	28 pikol peper.
20. Mento Toelakan	"	"	"	10	16 500	22 500	150	15	"	"	"	33 pikol peper.
21. Paniron	"	"	1 572	1 400	"	"	13	6	"	"	"	"
22. Tiris	"	"	1 223	1 064	9 723	10 000	53	11	"	"	"	"
23. Weroedalem	"	"	1 600	1 750	"	"	"	"	"	"	"	"
AFDEELING KLATEN.												
Regentschap Klaten.												
24. Bodeh	"	"	"	"	"	"	820	500	6 813	9 300	"	"
25. Brengosan	"	"	[5]) "	[5]) "	"	"	"	"	"	"	"	"
26. Demangan	"	"	"	"	215 167	225 000	61	61	"	"	"	"
27. Djiwo	"	"	4 929	6 047	146 930	159 680	"	"	"	"	"	"
28. Djonggrangan	"	"	19 750	17 500	20 000	26 650	"	"	"	"	"	"
29. Djongkare	42 785 (530)	52 878 (530)	"	"		"	"	"	"	"	"	"
30. Djoewiring	"	"	400	"	250 000	300 000	"	"	"	"	"	"
31. Dlanggoe	58 274 (630)	78 001 (674)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
32. Gajamprit	"	"	1 075	"	351 000	412 500	"	"	"	"	"	"
33. Gantiwarna en Widoroardjo	"	"	14 150	8 500	196 000	23 500	"	"	"	"	"	"
34. Gedaren (of Kradjanredjo)	37 281 (353)	42 834 (362)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
35. Gemampir	"	"	"	"	80 000	146 000	3 000	2 000	"	"	"	"
36. Genengsari (of Kepitoe)	"	"	"	"	75 000	125 000	2 300	1 300	"	930	"	"
37. Goemoel Djogonalan	"	"	12 000	11 500	200 000	200 000	"	"	"	"	"	"
38. Gondongsari	"	"	"	"	187	225	"	"	"	"	"	"
39. Gondang Winangoen en Djetis	93 795 (1071)	117 080 (1113)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
40. Groedo Djomboran	"	"	"	"	117 500	131 000	"	"	"	"	"	"
41. Karangdowo	[6]) (100)	[6]) (100)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
42. Kebonaroem	"	"	"	"	310 000	341 000	50	25	9 375	6 200	200 pikol kapok.	200 pikol kapok.
43. Kemoedo	"	"	416	6 500	125 925	112 500	24	10	"	"	"	"
44. Ketandan	"	"	15 427	21 130	224 584	242 736	"	"	"	"	"	"
45. Logedee	"	"	"	"	"	"	764	393	"	"	"	"
46. Ngoepit	"	"	4 137	6 606	237 720	330 991	360	207	"	54 126	"	$5\frac{1}{4}$ pikol kapok.
47. Ngranjoe	"	[7])	2 705	1 659	"	"	"	"	"	"	"	"
48. Pandan	"	"	17 000	18 770	61 000	71 000	13	7	"	"	"	"
49. Pangkalan	"	"	3 748	3 500	75 000	60 000	"	"	"	"	"	"
50. Plagan	"	"	1 850	3 435	9 500	130 500	"	"	"	"	"	"
51. Polan	"	"	"	"	68 000	59 500	"	"	"	"	"	"
52. Ponggok	25 057 (320)	31 259 (320)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"

[4]) De oogst mislukte.

[5]) De indigobladeren zijn op het veld verkocht.

[6]) Het riet is verkocht aan de onderneming Tjepper (n°. 57).

[7]) Bij deze onderneming is in 1902 23 374 pikol riet geoogst.

ONDERNEMINGEN.	SUIKER (piko's).		INDIGO (pikols).		TABAK (K.G.).		KOFFIE (K.G.).		CACAO (pikols).		ANDERE PRODUCTEN.	
	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.
53. Prambonan	50 000 (500)	51 149 (560)	"	"	"	"	265	200	1 938	"	"	"
54. Satrian en Selap	"	"	5 650	5 000	37 500	7 000	800	400	56 250	31 000	"	"
55. Simping [8])	"	"	"	"	"	"	"	"		"	"	"
56. Tjandisewoe	33 780 (314)	41 713 (318)	588	"	"	"	"	"	"	"	"	"
57. Tjepper	53 098 (770)	124 500 (835)	2 500	2 500	"	"	"	"	"	"	"	"
58. Tjokro Toeloeng	58 948 (693)	68 642 (688)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
59. Tjroetjoek	"	"	11 553	16 000	375 434	439 313	"	"	"	"	"	"
60. Wedibirit	"	"	"	"	510 000	608 089	"	"	"	"	"	"
61. Wonosari	55 167 (708)	67 302 (742)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
AFDEELING BOJOLALI.												
Regentschap Bojolali.												
62. Ampel	"	"	"	"	50 000	34 000	1 350	772	"	"	"	3500 K.G. kinabast.
63. Bangak Pengging	52 061 (750)	68 000 (800)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
64. Baros Tampir	"	"	"	"	"	"	3 685	3 200	"	"	5 pikol nootmuskaat, 3 pikol peper, 3 pikol cubebe, 286 pikol kinabast en 30 pikol kapok.	19 pikol peper, 6 pikol cubebe, 7 pikol nootmuskaat, 80 pikol kapok en 2332 K.G. kinabast.
65. Bradjan	"	"	7 000	7 200	"	"	950	350	28 125	15 000	13 pikol peper en 6 pikol kapok.	40 pikol peper en 20 pikol kapok.
66. Drono	[9]) (121)	(135)	"	"	"	"	400	231	"	"	"	"
67. Gawar	"	"	"	"	"	"	230	105	"	"	"	"
68. Goeboek Ngargosari	"	"	"	"	"	"	350	160	"	"	"	"
69. Gondang Rawé	"	"	"	"	"	"	30	20	"	"	4 pikol peper en 2 pikol kapok.	4 pikol peper en 2 pikol kapok.
70. Gondang Wedelan	"	"	"	"	"	"	150	90	812	62	20 pikol peper en 10 pikol kapok.	40½ pikol peper en 5 pikol kapok.
71. Karang Gondang	"	"	"	"	"	"	520	210	3 437	620	3 pikol peper en 8 pikol kapok.	56 pikol peper en 12 pikol kapok.
72. Kebonso	"	"	"	"	"	"	380	740	13 000	17 980	"	"
73. Keposong	"	"	"	"	"	"	1 961	2 000	187	"	5 pikol peper en 40 pikol kapok.	18 pikol peper, 2 pikol cubebe en 100 pikol kapok.
74. Mandjoeng	"	"	300	228	100 000	120 000	"	"	"	"	"	"
75. Melambong	"	"	"	"	"	"	670	310	"	"	"	"
76. Moedal Bimo	"	"	"	"	"	"	785	550	"	"	40 pikol peper.	"
77. Ngares Kopèn	"	"	5 000	4 800	70 000	65 000	200	80	"	"	"	"
78. Ngargoloko Malebari	"	"	"	"	"	"	150	123	"	"	"	"
79. Penggoeng	"	"	"	"	"	"	1 262	768	34 375	15 500	160 pikol cubebe, 30 pikol peper en 7 pikol kapok.	200 pikol peper, 50 pikol cubebe en 12 pikol kapok.
80. Poetjang Kiringan	"	"	"	"	"	"	750	550	"	"	"	"
81. Repaking	"	"	"	"	"	"	147	"	650	"	22 pikol peper.	"
82. Simo	"	"	5 013	410	"	"	1 025	470	54 062	9 300	40 pikol peper en 77 pikol kapok.	160 pikol peper, 78 pikol kapok en 22 K.G. caoutchouc.
83. Soekaboemi (of Tjepogo)	"	"	"	"	"	"	2 482	1 007	"	"	10 000 K.G. kinabast.	10 pikol cubebe.
84. Watoe Penganten	"	"	"	"	"	"	965	378	"	"	"	36 pikol peper en 10 pikol kapok.

[8]) De productie van Simping is begrepen onder die van Pandan (n°. 48).

[9]) Het riet is op Bangak (n°. 63) vermalen.

ONDERNEMINGEN.	SUIKER (pikols).		INDIGO (pikols).		TABAK (K.G.).		KOFFIE (K.G.).		CACAO (pikols).		ANDERE PRODUCTEN.	
	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.
AFDEELING SRAGEN.												
Regentschap Sragen.												
85. Bandoeng	„	„	„	„	26 025	„	200	50	„	„	15 pikol peper.	„
86. Bangsri.	[10] (125)	[10] (200)	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
87. Batoe Djamoes	„	„	7 000	10 000	„	„	280	200	„	„	„	„
88. Blorong.	„	„	2 536	2 050	„	„	1	„	„	„	„	„
89. Boemihardjo (of Toendoengan)	(5)	„	„	„	„	„	1	1	„	„	2 pikol kapok.	2 pikol kapok.
90. Boeran	[11] (139)	[11] (139)	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
91. Brodjol Gondangmanis	„	„	„	„	30 000	20 004	„	„	„	„	„	„
92. Denanjar [12])	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
93. Djeroekwangi	„	„	„	„	„	„	750	65	„	„	60 pikol kapok	30 pikol kapok.
94. Djetis	[13] (10)	[13] (4)	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
95. Gadoengan	„	„	„	„	„	„	710	„	4 500	„	1½ pikol nootmuskaat en 127 pikol kinabast.	„
96. Gebangwinong	„	„	3 000	1 418	„	„	„	„	„	„	„	„
97. Kaliboto	„	„	„	„	„	„	250	14	„	„	10 pikol kapok.	3 pikol kapok.
98. Karangdowo [14])	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
99. Kebak	[15] (31)	[16] (3)	„	„	„	„	„	3	„	„	„	„
100. Kebonromo	„	„	3 000	1 500	150 000	125 000	„	„	„	„	„	„
101. Kedoengbanteng I [12])	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	350 pikol kapok en 3 pikol agave.	13 pikol kapok en 20 pikol agave.
102. Kedoengbanteng II [12])	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„		
103. Kemoening	„	„	„	„	„	„	2 000	2 400	„	„	125 pikol nootmuskaat, peper en foelie.	49 pikol nootmuskaat en 11 pikol foelie.
104. Koentjen en Bagadjah	[17] (42)	(200)	1 186	1 250	„	„	485	110	„	„	30 pikol kapok.	32 pikol kapok.
105. Ketoekan	[18] (45)	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
106. Madjenang [12])	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	4½ pikol kapok.
107. Masaran	„	„	975	700	„	„	„	„	„	„	„	„
108. Modjo Sragen	89 987 (1019)	99 628 (1052)	„	„	„	„	500	200	„	„	„	1050 pikol kapok.
109. Moenggoer Pereng	[17] (80)	[17] (60)	6 000	3 200	56 000	44 500	858	73	„	„	„	66 pikol kapok.
110. Moetian.	[19] (25)	[19] (22)	1 000	1 218	„	„	75	26	„	„	„	„
111. Ngaroem	„	„	„	„	„	„	2 448	1 761	„	„	407 pikol kapok.	616 pikol kapok en 19 096½ K.G. kinabast.
112. Sambiredjo.	„	„	„	„	30 000	20 000	„	„	„	„	„	„
113. Singgé	„	„	„	„	39 500	50 000	„	„	„	„	„	„
114. Soember Kedoengdowo [12])	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
115. Soko Djengkiloeng	„	„	„	„	„	20 000	„	„	„	„	„	„
116. Tegalombo	„	„	„	„	„	„	6	„	„	„	„	„
117. Tengklik	„	„	„	„	„	„	11	„	„	„	„	„
118. Wonolopo [18])	(32)	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„

[10]) In 1901 is 32 829 pikol riet als maalriet aan andere ondernemingen verkocht; in 1902 13 608 pikol als bibit.
[11]) In 1901 is 12 600 pikol, en in 1902 130 000 pikol riet als maalriet aan andere ondernemingen verkocht.
[12]) Houtkaponderneming.
[13]) In 1901 is 3000 pikol riet als maalriet verkocht en in 1902 600 pikol.
[14]) Deze onderneming produceerde nog niet.
[15]) De productie, 2750 pikol maalriet en 1035 pikol bibit, is aan de fabriek Tasikmadoe verkocht.
[16]) De productie bedroeg 2750 pikol maalriet en 1035 pikol bibit.
[17]) Het riet is aan andere ondernemingen verkocht.
[18]) Het riet is verwerkt op de fabriek Tasikmadoe.
[19]) Het riet, 6900 pikol in 1901 en 3643 pikol in 1902, is als bibit verkocht.

ONDERNEMINGEN.	SUIKER (pikols).		INDIGO pikols).		TABAK (K.G.).		KOFFIE (K.G.).		CACAO (pikols).		ANDERE PRODUCTEN.	
	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.
RESIDENTIE DJOKJAKARTA.												
Regentschap Sleman.												
1. Beran	[20])48 686 (543)	57 992 (589)	”	”	”	”	”	”	”	”	”	”
2. Boeloes.	”	”	13 175	18 000	275 000	300 000	”	”	”	”	”	”
3. Demak Idjo	”	”	10 785	10 933	”	”	”	”	”	”	”	”
4. Dadapan	”	”	1 434	2 800	”	— ”	320	225	”	”	”	”
5. Doekoe en Pisangan .	”	”	25 000	18 500	”	”	”	300	”	”	”	”
6. Kebon Agoeng. . .	”	”	6 000	6 500	”	32 500	”	”	”	”	”	”
7. Kenaroewan	[21]) (30)	”	2 128	2 156	”	”	”	”	”	”	”	”
8. Klatji	26 876 (258)	34 560 (257)	”	”	”	”	”	”	”	”	”	”
9. Klelèn	”	[22]) (60)	6 875	8 250	”	”	”	”	”	”	”	”
10. Medari	”	”	2 683	5 830	”	”	”	”	”	”	”	”
11. Mlati en Tjebongan .	[23])84 931 (630)	109 408 (630)	”	”	”	”	”	”	”	”	”	”
12. Patoekan	[24]) (120)	[24]) (95)	”	”	146 500	168 500	”	”	”	”	”	”
13. Rewoeloe (of Semboeh)	[25])62 550 (541)	[25]) 2 693 (666)	”	”	”	”	”	”	”	”	”	”
14. Sedajoe	[26])26 700 (363)	31 800 (458)	”	”	”	”	”	”	”	”	”	”
15. Sonosewoe.	”	”	”	”	151 262	180 321	”	”	”	”	1540 pikol padi.	”
16. Tegalweroe	[27]) (150)	[27]) (400)	4 000	”	100 000	”	”	”	”	”	”	”
17. Tempel.	[28]) (60)	”	3 250	2 884	27 500	64 250	”	”	”	”	”	”
18. Wringin	[29]) (340)	[29]) (200)	”	”	23 500	90 000	”	”	”	”	”	”
Regentschap Kalasan.												
19. Bandjar Ardjo . . .	”	”	”	”	225 000	198 500	50	140	”	”	”	”
20. Barongan	71 000 (675)	[30])73 831 (613)	”	”	”	”	”	”	”	”	”	”
21. Bedojo	”	”	3 744	3 805	8 124	”	22	13	”	”	”	”
22. Gedjajan	”	”	[31]) 1 635	[31]) 1 283	”	”	1 249	810	”	”	”	”
23. Kadhiredjo	[32]) (132)	[32]) (188)	5 453	7 901	”	”	”	”	”	”	”	”
24. Kenajan	[33]) (45)	[34]) (5)	9 494	10 970	[1]) 62 039	102 435	”	”	”	”	”	”
25. Magoewo	[35]) (400)	[35]) (320)	4 801	2 554	”	”	”	”	”	”	”	”
26. Moedja Moedjoe . .	”	[36]) (105)	15 785	13 411	”	”	34	”	”	”	”	”
27. Ngoto	[37]) (102)	[37]) (100)	2 000	2 500	”	”	”	”	”	”	”	”
28. Ngemplak	”	”	3 440	5 000	”	”	50	50	”	”	”	”
29. Plered en Kenalan. .	[38])58 052 (410)	[38])80 633 (410)	”	”	”	”	”	”	”	”	”	”
30. Randoe Goenting . .	[39])43 908 (527)	54 285 (510)	”	”	”	”	”	”	”	”	”	”
31. Salakan Potorono . .	(120)	[40]) (120)	2 586	2 887	”	”	”	”	”	”	”	”
32. Silook Lanteng. . .	(20)	[41]) (15)	600	600	15 558	15 625	”	”	”	”	”	”
33. Sorogedoog	(337)	[42]) (411)	5 331	3 326	121 269	285 288	”	”	”	”	”	”

[20]) Hieronder 1632 pikol verkregen van opgekocht riet.
[21]) Geoogst is 9126 pikol riet, dat als maalriet aan andere ondernemingen is verkocht.
[22]) Geoogst is 20 000 pikol bibit.
[23]) Hieronder 16 207 pikol verkregen van opgekocht riet.
[24]) Geoogst in 1901 106 000 en in 1902 85 000 pikol riet, dat als maalriet aan andere ondernemingen is verkocht.
[25]) Hieronder 2496 pikol in 1901 en 9550 pikol in 1902 verkregen van opgekocht riet.
[26]) Hieronder 2760 pikol verkregen van opgekocht riet.
[27]) Geoogst in 1901 120 000 en in 1902 450 000 pikol riet, dat als maalriet aan andere ondernemingen is verkocht.
[28]) Geoogst is 20 000 pikol riet, dat als maalriet is verkocht.
[29]) Als voren 67 270 pikol in 1901 en 36 000 pikol in 1902.
[30]) Hieronder 1130 pikol verkregen van opgekocht riet.
[31]) Hieronder 417 K.G. in 1901 en 134 K.G. in 1902 verkregen van opgekochte bladeren.
[32]) Geoogst in 1901 133 000 en in 1902 213 494 pikol riet, dat als maalriet is verkocht.
[33]) Als voren in 1901 33 992 pikol.
[34]) Geoogst is 2000 pikol bibit.
[35]) Geoogst in 1901 197 417 en in 1902 414 531 pikol riet, dat als maalriet is verkocht.
[36]) Als voren in 1902 126 117 pikol.
[37]) Idem 59 000 pikol in 1901 en 74 000 pikol in 1902.
[38]) Hieronder in 1901 1510 en in 1902 31 571 pikol verkregen van opgekocht riet.
[39]) Hieronder 19 729 pikol verkregen van opgekocht riet.
[40]) Geoogst is 109 312 pikol riet dat als maalriet is verkocht.
[41]) Als voren 9850 pikol.
[42]) Idem 335 348 pikol.

ONDERNEMINGEN.	SUIKER (pikols).		INDIGO (pikols).		TABAK (K.G.).		KOFFIE (K.G.).		CACAO (pikols).		ANDERE PRODUCTEN.	
	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.
34. Tandjoeng Tirto . .	55 640 (401)	[43]71 576 (389)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
35. Wanoedjojo	(100)	[44] (125)	6 754	8 044	"	"	"	"	"	"	"	"
36. Wioro	"	[45] (49)	6 650	6 291	"	"	7	11	"	"	"	"
Regentschap Bantool.												
37. Bantool	72 900 (662)	75 734 (641)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
38. Gesikan	80 000 (990)	[46]96 629 (928)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
39. Gondang Lipoero . .	48 276 (386)	55 069 (386)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
40. Padokan	73 493 (660)	[47]102252 (720)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
41. Poendong	47 279 (470)	71 500 (640)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Regentschap Adhikarto.												
42. Sewoe Galoor . . .	67 896 (928)	[48]98 401 (1066)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"

RECAPITULATIE.

	SUIKER 1901.	SUIKER 1902.	INDIGO 1901.	INDIGO 1902.	TABAK 1901.	TABAK 1902.	KOFFIE 1901.	KOFFIE 1902.	CACAO 1901.	CACAO 1902.	ANDERE PRODUCTEN 1901.	ANDERE PRODUCTEN 1902.
RESIDENTIE SOERAKARTA.												
Afd. Soerakarta. . . .	55 195	66 613	32 392	28 218	456 758	448 378	109	20	4 469	186	3 pikol kapok en 1 pikol peper.	12 pikol peper en 11 pikol kapok.
" Wonogiri	"	"	18 213	16 410	28 870	32 500	771	214	13	806	3,78 pikol kapok en 25 pikol peper.	106 pikol peper.
" Klaten	508 185	563 308	117 878	128 647	3 686 447	4 152 184	8 457	5 103	74 376	101 556	200 pikol kapok.	$205\frac{1}{4}$ pikol kapok.
" Bojolali	52 061	68 000	17 313	12 638	220 000	219 000	18 442	12 204	104 648	58 962	5 pikol nootmuskaat, 163 pikol cubebe, 180 pikol peper, 180 pikol kapok en 27 732 K.G. kinabast.	5832 K.G. kinabast, $573\frac{1}{2}$ pikol peper, 68 pikol cubebe, 7 pikol nootmuskaat, 319 pikol kapok en 22 K.G. caoutchouc.
" Sragen	89 987	99 628	24 697	21 336	331 525	279 504	8 575	4 903	4 500	"	859 pikol kapok, 3 pikol agave, 7874 K.G. kinabast, $141\frac{1}{2}$ pikol nootmuskaat, peper en foelie.	$1816\frac{1}{2}$ pikol kapok, 20 pikol agave, 49 pikol nootmuskaat, $19091\frac{1}{2}$ K.G. kinabast en 11 pikol foelie.
Totalen . . .	705 428	909 599	210 493	207 249	4 723 600	5 131 566	36 354	22 444	188 006	161 510	1245,78 pikol kapok, $352\frac{1}{2}$ pikol peper, foelie en nootmuskaat, 3 pikol agave, 35 606 K.G. kinabast en 163 pikol cubebe.	$691\frac{1}{2}$ pikol peper, $2351\frac{3}{4}$ pikol kapok, $24928\frac{1}{2}$ K.G. kinabast, 68 pikol cubebe, 56 pikol nootmuskaat, 11 pikol foelie, 22 K.G. caoutchouc en 20 pikol agave.
RESIDENTIE DJOKJAKARTA.												
Regentschap Sleman. . .	249 743	306 453	75 330	75 853	723 762	835 571	320	525	"	"	1540 pikol padi.	"
" Kalasan . .	228 600	280 325	68 273	68 572	431 990	601 848	1 412	1 024	"	"	"	"
" Bantool . .	321 948	401 184	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
" Adhikarto .	67 896	98 401	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Totalen . .	868 187	1 086 363	143 603	144 425	1 155 752	1 437 419	1 732	1 549	"	"	1540 pikol padi.	"

[43]) Hieronder 29 785 pikol verkregen van opgekocht riet.

[44]) Geoogst is 99 577 pikol riet, dat als maalriet is verkocht.

[45]) Als voren 51 500 pikol.

[46]) Hieronder 42 747 pikol verkregen van opgekocht riet.

[47]) Als voren 7499 pikol.

[48]) Idem 10 319 pikol.

Bijlage SS.

(Zie hoofdstuk O, afd. I, § 1, sub B, van het verslag.)

OPGAVEN

BETREFFENDE

HET BOSCHWEZEN OP JAVA EN MADOERA

OVER

1902.

SS

I. OVERZICHT van die ondernemingen voor den aankap van hout in 's lands bosschen op Java, waarvoor de met het Gouvernement gesloten contracten in 1902 zijn in werking getreden. [1])

Volgnummer.	NAMEN EN LIGGING DER ONDERNEMINGEN.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied (in hectaren).	Duur van het contract.	Te betalen: pachtsom.	Te betalen: retributie per verkregen M³. timmerhout *a*) en per stapelmeter brandhout.	In het perceel aanwezige houtmassa, volgens de bij de uitbesteding bekend gemaakte globale taxatie. *b*) A: M³. timmerhout. B: stapelmeter brandhout.	Vastgestelde minimumprijs, waarvoor, staande de aanbesteding, de exploitatie, respectievelijk zuivering, van het boschperceel voorloopig mocht worden toegewezen: voor de geheele houtmassa.	Vastgestelde minimumprijs: per M³. timmerhout van 5 M. lengte en daarboven en per stapelmeter brandhout.
	A. Ondernemingen voor leegkapping.								
	Pekalongan.								
1	Kalibanteng, c. a. (distr. Balapoelang, afd. Brebes).	Ko Joe Seng.	134	1 Jan. 1902 t/m 31 Maart 1904.	"	f 34 en f 0,50	A: 3480 (696 + 1392 + 1392) *c*). B: 11 600.	"	f 23,64 en f 0,45
2	Batang (distr. Bawang Soebah, Batang en Bandar Sidajoe, afd. Batang). *d*)	Tjia Ing Hoat	330	8 Mei 1902 t/m 7 Mei 1906.	"	f 17,10 en f 0,20	A: 1358 (155 + 335 + 868) B: 5550.	"	f 13,50 en f 0,20
	Semarang.								
3	Djatidjaran (distr. Kradenan, afd. Grobogan).	Ned.-Ind. Houtaankapmaatschappij.	328	1 Mei 1902 t/m 30 Juni 1907.	"	f 23,50 en f 0,20	A: 7995 (1999 + 2398 + 3598).	"	f 20,70 en f 0,20
4	Semen (distr. Poerwodadi, afd. Grobogan).	Javasche Boschexploitatiemaatschappij, voorheen P. Buwalda & Co.	393	1 Maart 1902 t/m 30 Juni 1907.	f 12 800 's jaars.	"	A: 3385 (169 + 1185 + 2031) B: 13772.	f 53690	"
5	Gaboes (distr. Kradenan, afd. Grobogan).	Lie Diam Kwie.	363½	1 Febr. 1902 t/m 30 April 1907.	f 2 800 's jaars.	"	A: 2057 (0 + 685 + 1372).	f 13250	"
	Rembang.								
6	Batoer (distr. Panolan, afd. Blora).	G. J. J. Nijssen.	485	1 Febr. 1902 t/m 30 April 1905.	3 jaarlijksche termijnen, waarvan de eerste groot f 21 588 en de twee overige elk groot f 21 586.	"	A: 3000 (230 + 980 + 1790)	f 45260	"
7	Sambiroto (distr. Djatirogo, afd. Toeban).	Javasche Boschexploitatiemaatschappij, voorheen P. Buwalda & Co.	497	1 Sept. 1902 t/m 14 Oct. 1907	57 achtereenvolgende maandelijksche termijnen, waarvan de eerste groot f 4498,28 en de overige 56 elk groot f 4498,25, te beginnen op of vóór 1 Jan. 1903.	"	A: 14011 (2382 + 5744 + 5885).	"	f 24,40 en f 0,20
8	Podang II (distr. Djatirogo, afd. Toeban).	Oei Ek Thaij.	495	13 Febr. 1902 t/m 31 Aug. 1909.	81 achtereenvolgende maandelijksche termijnen, waarvan de eerste groot f 4498,28 en de overige 56 elk groot f 4498,25, te beginnen op of vóór 1 Jan. 1903.	"	A: 10 196 (996 + 5435 + 3765).	"	f 18 en f 0,20
9	Djatikalangan Kajanganapi (distr. Ngoempak, afd. Bodjonegara).	Ned.-Ind. Houtaankapmaatschappij.	443	16 Febr. 1902 t/m 15 April 1907.	"	f 30,70 en f 0,20	A: 5072 (549 + 1464 + 2774 en bovendien 285 M³. ronde of onbeslagen houtwerken).	"	f 18,24 en f 0,20
	Soerabaja.								
10	Marmojo I (distr. Modjodadi, afd. Djombang).	Tan Hie Sioe.	420	1 Febr. 1902 t/m 31 Jan. 1908.	69 achtereenvolgende maandelijksche termijnen, waarvan de eerste groot f 4161,16, en de overige 68 elk groot f 4160,78, te beginnen op of vóór 1 Juni 1902.	"	A: 10 244 (791 + 4106 + 5347). B: 50 000.	"	f 20,05 en f 1,—
	Pasoeroean.								
11	Koelak (distr. Grati, afd. Pasoeroean).	Oei Kok Djie.	231	1 Jan. 1902 t/m 31 Dec. 1906.	60 achtereenvolgende maandelijksche termijnen, waarvan de eerste groot f 795,31 en de overige elk groot f 794,91, te beginnen op of vóór 1 Mei 1902	"	A: 1592 M³. dolken. B: 45 000.	f 20672	"

[1]) Een overzicht van alle in 1902 gewerkt hebbende houtkapondernemingen (daaronder ook die, waarvoor de contracten in dat jaar afliepen) is opgenomen in het bij de landsdrukkerij te Batavia uitgegeven verslag van den dienst van het boschwezen over 1902.

a) De opgegeven retributie per M³. timmerhout heeft betrekking op balkenhout van 5 M. lengte en daarboven. Voor hout van mindere lengte zijn lagere eenheidsprijzen bepaald.

b) Deze taxatie brengt voor het Gouvernement geenerlei aansprakelijkheid met zich.

c) De tusschen ( ) geplaatste cijfers wijzen de hoeveelheden hout aan van elke der drie gebruikelijke categorieën van afmeting (5 M. lengte en daarboven; 3 tot 4¾ M. lengte en van mindere lengte dan 3 M.), welke de opgegeven timmerhoutmassa geacht wordt te bevatten.

d) Afbakeningsperceel.

Volgnummer	NAMEN EN LIGGING DER ONDERNEMINGEN.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied (in hectaren).	Duur van het contract.	Te betalen		In het perceel aanwezige houtmassa volgens de bij de uitbesteding bekend gemaakte globale taxatie. *b*) A: M^3. timmerhout. B: stapelmeter brandhout.	Vastgestelde minimumprijs waarvoor, staande de aanbesteding, de exploitatie, respectievelijk zuivering, van het boschperceel voorloopig mocht worden toegewezen	
					pachtsom.	retributie per verkregen M^3. timmerhout *a*) en per stapelmeter brandhout.		voor de geheele houtmassa.	per M^3. timmerhout van 5 M. lengte en daarbovenen per stapelmeter brandhout.
	Soerakarta.								
12	Modjolegi (distr. Karanggedé, afd. Bojolali).	Lie Kiem Soei	388	1 Mei 1902 t/m 1 Sept. 1907.	57 achtereenvolgende maandelijksche termijnen, waarvan de eerste groot f 207 535 en de overige 56 elk groot f 2074,79, te beginnen op of vóór 1 Sept. 1902.	„	A: 5284 (651 + 1529 + 3104).	„	f 20,— en f 0,20
	Madioen.								
13	Begal (distr. Gendingan, afd. Ngawi).	Njoo Kie Siong.	711	1 Aug. 1902 t/m 30 Sept. 1909.	„	f 33,30 en f 0,20	A: 15669 (3440 + 4226 + 8003).	„	f 24,00 en f 0,20
14	Djatiketok (distr. Tjaroeban, afd. Madioen).	Id.	521	1 Juli 1902 t/m 30 Sept. 1908.	f 16 126 's jaars.	„	A: 4610 (272 + 627 + 3711).	f 58 460	„
15	Kebondoeren (distr. Tjaroeban, afd. Madioen).	Javasche Bosch-exploitatiemaatschappij, voorheen P. Buwalda & Co.	446	1 Juli 1902 t/m 30 Sept. 1908.	72 achtereenvolgende maandelijksche termijnen waarvan de eerste groot f 1211,93 en de overige elk groot f 1211,73.	„	A: 6335 (480 + 1545 + 4310).	„	f 18,20 en f 0,20

B. Ondernemingen voor het zuiveren der djatibosschen van doodstaand en omverliggend hout, zoomede van stronken.

Volgnummer	NAMEN EN LIGGING DER ONDERNEMINGEN.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid (in hectaren).	Duur van het contract.	pachtsom.	retributie	In het perceel aanwezige houtmassa	voor de geheele houtmassa.	per M^3. timmerhout en per stapelmeter brandhout.
	Rembang.								
I.	*e*) † Lomahpoetih en Metos (distr^n. Karangdjati en Djepon, afd. Blora).	Javasche Bosch-exploitatiemaatschappij, voorheen P. Buwalda & Co.	1958	26 April 1902 t/m 25 April 1907.	„	f 25,— en f 0,20	A: 19 044 (1905 + 5713 + 11 426).	„	f 21,50 en f 0,20
II.	Kedoengwoengoe (distr. Ngawen, afd. Blora).	Ned.-Ind. houtaankapmaatschappij.	453	12 Sept. 1902 t/m 11 Sept 1907.	„	f 23,50 en f 0,20	A: 8681 (1649 + 3386 + 3646).	„	f 21.20 en f 0,20
	Madioen.								
III.	Widodaren c.a. (distr^n. Sapreh en Ngrambé, afd. Ngawi).	F. R. W. Wettstein.	4160	5 Aug. 1902 t/m 4 Aug. 1907.	„	f 21,60 en f 0,20	A: 8000 (400 + 1200 + 6400).	„	f 14,70 en f 0,20

e) Voor een aantal zuiveringsperceelen is het beding gemaakt dat de contractant ook een deel van het perceel moet leegkappen. Dergelijke perceelen zijn met een † aangeduid.

II. RECAPITULEEREND OVERZICHT betreffende de in 1902 (of gedurende een gedeelte van dat jaar) op contract met het Gouvernement gewerkt hebbende ondernemingen voor den aankap van hout in 's lands bosschen op Java (uitgenomen de aankappingen in de djatibosschen aanwezig op huurlanden in de Vorstenlanden).

Aard der perceelen (ondernemingen).		Aantal	In 1902 gekapt: M³. timmer-hout.	In 1902 gekapt: stapelmeter brand-hout.	In 1902 gestort: aan pacht-som.	aan retri-butie.	als schadeloosstelling wegens het niet schoon-gemaakt afleveren van één of meer der jaarperceelen.	tot terugbetaling van uitgaven van landswege gedaan voor het ringen der eerste jaarperceelen en voor het vellen en bekappen van de boomen, die tot proefstammen bij de taxatie der houtmassa hebben gediend.	aan boete wegens contractsovertreding en of te late voldoening van pachtsom, retributie of andere verschuldigde betalingen.	Totaal.
Retributie-perceelen	Leegkapperceelen .	*b*) 47	49 994 *a*) (47)	176 048 (45)	„	f 768 857 (47)	f 14 492 (9)	f 2 353 (5)	f 2 447 (8)	f 788 149
	Afbakeningsperceelen	5 .	3 919 (5)	26 018 (5)	„	68 825 (5)	„	334 (2)	100 (1)	69 259
	Zuiveringsperceelen	*c*) 28	50 259 (27)	46 560 (22)	„	747 680 (27)	2 504 (3)	5 779 (7)	3 837 (6)	759 800
Pachtperceelen (leegkapperceelen)		*d*) 42	48 180 (38)	116 524 (37)	f 590 960 (31)	2 079 (3)	9 539 (9)	6 818 (15)	497 (6)	609 893
Totalen . .		122	152 352 (117)	365 150 (109)	f 590 960 (31)	f 1 587 441 (82)	f 26 535 (21)	f 15 284 (29)	f 6 881 (21)	f 2 227 101

a) De cijfers tusschen ( ) wijzen het aantal perceelen (ondernemingen) aan, waartoe de daarboven geplaatste opgaaf betrekking heeft.
b) Hieronder 2 perceelen, waarvan de exploitatie in 1902 ten einde liep.
c) Als voren 2 perceelen.
d) Idem 6 perceelen.

III. GELDELIJK OVERZICHT der uitkomsten van het boschbeheer over 1902.

Baten.

1°. Gestort door contractanten met vrije beschikking over het gekapte hout, hetzij aan jaarlijksche vaste pachtsom, hetzij aan retributie in verhouding tot de gekapte houtwerken . . . . *a*)	f 2 239 724
2°. Retributie voor krachtens vergunning gekapte houtwerken door niet-inlanders	83 940
3°. Idem door inlanders.	7 851
4°. Zuiver rendement van op vendutie of ondershands verkocht hout en andere boschproducten	306 900
5°. Geregulariseerde waarde van het aan de departementen der burgerlijke openbare werken en van oorlog verstrekt hout, verkregen door aankap op last of op andere wijze	44 673
6°. Tariefswaarde van het ten behoeve van het departement van binnenlandsch bestuur op last gekapt hout, doch niet geregulariseerd	177 141
7°. Andere ontvangsten, meerendeels retributie voor het afstaan van hout op erfpachtsperceelen . *b*)	40 345
Totaal der baten. . f	2 900 574

Lasten.

1°. Kosten van nieuwe djati- en wildhoutplantsoenen (met inbegrip van de kosten wegens verzorging van nog onderhoud behoevende beplantingen van vorige jaren):	
a. djaticultuur . . . . f	192 890
b. wildhoutcultuur . . . . *c*)	44 806
2°. Uitgaven voor de inrichting der bosschen (zoowel definitieve als voorloopige inrichting):	
a. grensregeling, afbakening, kaarteering, enz. der djatibosschen en taxatie van nieuwe boschperceelen	159 899
b. aanleg en onderhoud van wegen, paden, bruggen en indeelingssleuven.	30 365
3°. Uitgaven voor het in eigen beheer kappen en sleepen van hout	180 047
4°. Uitgaven voor personeel *d*) en diversen:	
a. traktementen van den hoofdinspecteur, de inspecteurs, de houtvesters, de aspirant- en de adjunct-houtvesters	236 827
b. idem van de opzieners, opnemers, leerling-opzieners en leerling-opnemers	121 172
c. reis-, verblijf- en transportkosten van het personeel	120 366
d. traktementen van het bureau- en verder ondergeschikt personeel	26 066
e. kosten der boschpolitie en van verder inlandsch personeel (mantri's-opnemer)	142 682
f. instrumenten, teeken- en schrijfbehoeften .	9 607
Totaal der lasten. . f	1 264 727
Totaal der baten (zie hiernevens)	2 900 574
Voordeelig verschil . f	1 635 847

a) Onder dezen post zijn overigens nog de volgende ontvangsten begrepen: f 6 681 wegens door houtcontractanten betaalde boeten; f 15 434 wegens restitutie van door den dienst van het boschwezen gedane uitgaven voor het ringen van de eerste jaarperceelen en voor zoogenaamde proefaankappen ten behoeve van de taxatie der houtmassa van de aanbestede boschperceelen en f 26 585 wegens betaalde vergoeding ter zake van het niet schoon-afleveren van de leeggekapte jaarperceelen.

b) Onder deze ontvangsten is begrepen f 8994 wegens huur van de ten behoeve van het personeel bij den dienst van het boschwezen opgerichte woningen.

c) Onder dezen post zijn begrepen f 9197 voor het beplanten der wegen met schaduwboomen en f 2528 voor de instandhouding van een levenden pagger om het Moeria-gebergte.

d) Met pensioenen, verlofs- en non-activiteitstraktementen, opleidings- en uitzendingskosten van personeel is geen rekening gehouden.

Bijlage TT.

(Zie hoofdstuk O, afd. I, § 2, sub 2°., van het verslag.)

OPGAVEN

BETREFFENDE

de aan de verplichte levering onderworpen

KOFFIECULTUUR

TER

SUMATRA'S WESTKUST

en de van gouvernementswege gehouden veilingen van Sumatra-koffie,

OVER

1902.

I. Algemeene opg

ONDERDEELEN VAN HET GEWEST.	Volgens de op 31 October 1902 afgesloten opgaven, waren bij de koffiecultuur ingedeeld het navolgend aantal: kampongs (of negriën).	huisgezinnen.	Aantal vruchtdragende koffieboomen op ult. 1902, volgens ruwe (weinig vertrouwbare) schattingen.	Hoeveelheid koffie (in pikols van 100 kati's ... in ontvangst ...): Ingekocht.		In ontvangst genomen (hierbij ook gerekend de aangehaalde en verbeurd verklaarde koffie).	
1.	2.	3.	4.	5.		6.	
Padangsche Benedenlanden.	8	1 203	c) 805 469	b) 1 302,770 66,936	1 369,706	1 302,950 67,116	1 370,066
Padangsche Bovenlanden	417	199 076	c) 62 620 101	26 105,802 1 325,670	27 431,472	26 106,042 1 325,790	27 431,832
Tapanoeli	d) 469	d) 15 950	c) 4 704 302	5 409,236 25,012	5 434,248	5 409,328 25,012	5 434,340
Totalen . . .	894	216 229	68 129 872	32 817,808 1 417,618	e) 34 235,426	32 818,320 1 417,918	34 236,238

II. Kosten op het pro

ONDERDEELEN VAN HET GEWEST.	Inkoopsprijs aan de bevolking betaald (à f 15 per pikol voor 1ste soort en f 7,50 voor 2de soort).	Kosten van pakhuismeesters en pakhuispersoneel.	Kosten van personeel speciaal belast met het toezicht op de koffiecultuur.	Uitgaven voor inkooppakhuizen. Gewoon onderhoud.	Oprichting en zware herstellingen.	Kosten van afpakking en vervoer uit de inkooppakhuizen naar Padang g).
Padangsche Benedenlanden. . .	f 20 043,57	f 979,87	f 1 080,—	f 70,—	„	f 3 198,31
Padangsche Bovenlanden . . .	401 529,55^5	18 480,—	36 933,—	2 928,63^5	f 682,68	h) 10 543,72^5
Tapanoeli	81 326,13	5 631,02^5	10 590,—	965,—	„	26 018,22
Totalen . . .	f 502 899,25^5	f 25 090,89^5	f 48 603,—	f 3 963,63^5	f 682,68	f h) 39 760,25^5

opgaven.

of van 61,76 K.G.) in 1902 bij de inkooppakhuizen *a*) genomen.				Hoeveelheid koffie (goede en inferieure) in de drie voorafgegane jaren bij het ledigvallen van de pakhuizen uitgeleverd.			*AANMERKINGEN.*
Bij het ledigvallen van de pakhuizen			Uitgeleverd.				
meer bevonden.		minder bevonden.		1899.	1900.	1901.	
7.		8.	9.	10.	11.	12.	13.
0,010			1 302,960				
»			67,116				
	0,010	»	1 370,076	1 901	816	1 428	
14,534			26 120,576				
2,004			1 327,794				
	16,538	»	27 448,370	41 766	24 226	36 493	
0,886			5 410,214				
0,014			25,026				
	0,900	»	5 435,240	4 888	5 356	6 352	
15,430			32 833,750				
2,018			1 419,936				
	17,448	»	34 253,686	*f*) 48 555	*f*) 30 398	*f*) 44 273	

a) Het aantal inkooppakhuizen bedroeg in de Padangsche Benedenlanden 2, in de Padangsche Bovenlanden 68, en in Tapanoeli 24, respectievelijk met eene bergruimte van 2475, 82 731 en 23 768 pikol.

b) De tweeërlei opgaaf hier en elders in dezen staat doelt op koffie 1ste en op koffie 2de soort.

c) Voor de Padangsche Benedenlanden heeft dit cijfer slechts betrekking op het aantal boomen op hoog gezag aangeplant; voor de Padangsche Bovenlanden en Tapanoeli ook op dat der vrijwillige koffieplantsoenen.

d) Zonder de afdeeling Padang Lawas, waar de teelt is vrijgelaten, doch alleen de verplichte inlevering bestaat, en zonder de afdeeling Toba en Silindoeng, waar beide zijn vrijgelaten.

e) Hieronder 2048,52 pikol Liberia-koffie.

f) In de jaren 1899, 1900 en 1901 is aan Liberia-koffie ingeleverd respectievelijk 743, 1501 en 1555 pikol.

product gevallen.

Cultuurprocenten aan de inlandsche hoofden.	Bijzondere uitgaven voor bereiding op W.-I. wijze.	Alle andere uitgaven niet onder een bepaald hoofd te brengen.	Totaal.	Gemiddelde kosten per uitgeleverde pikol koffie.	*AANMERKINGEN.*
f 1 042,21	»	»	f 26 413,96	f 19,28	
19 884,80^5	»	f 5 619,13^5	*h*) 496 601,53^5	*h*) 18,09	
4 327,36^5	»	»	128 857,74	23,71	
f 25 254,38	»	f 5 619,13^5	f *h*) 651 873,23^5	f *h*) 19,03	

g) De koffie uit de Padangsche Bovenlanden wordt zooveel mogelijk per staatsspoorweg naar Padang afgevoerd. De kosten van dit spoorwegvervoer zijn echter hier niet medegerekend.

h) Onvolledige opgaaf (zie noot *g*).

TT

III. Uitkomsten der in 1902 te Padang gehouden gouvernements-koffieveilingen.

SOORT EN HERKOMST DER VERKOCHTE KOFFIE.	Op onderstaande data van 1902 verkochte hoeveelheden (in pikols).				Verkregen gemiddelde opbrengst (per pikol).			
	29 Maart 1902.	30 Juni 1902.	30 September 1902.	31 December 1902.	29 Maart 1902.	30 Juni 1902.	30 September 1902.	31 December 1902.
Koffie 1ste soort.								
Gewone koffie.								
Padangsche Benedenlanden . . . . . Ajer Bangis . .	275	50	115	325	f 57,40	f 48,50	f 51,—	f 47,75
Padangsche Benedenlanden . . . . . Painan	60	180	465	290	41,30	37,—	36,50	34,—
Padangsche Bovenlanden	5 000	6 600	6 000	6 000	46,44	40,23	40,43	38,97
Tapanoeli. . . . . Angkola. . . .	690	115	570	400	65,50	65,50	65,50	65,55
Tapanoeli. . . . . Mandeling . . .	1 750	550	800	1 170	72,81	72,56	70,62	69,15
Bovendien aan *Liberia-koffie*	600	475	715	215	22,42	20,59	18,65	18,07
Totalen . . .	8 375	7 970	8 665	8 400	f 52,12	f 41,63	f 43,—	f 44,08
					f 45,23			
Koffie 2de soort.								
Herkomst niet gespecificeerd	200	775	400	110	f 16,90	f 14,30	f 14,20	f 15,35
					f 14,70			
Algemeene totalen	8 575	8 745	9 065	8 510				
	34 895				f 43,93			

De totale opbrengst van elke veiling beliep:

Veilingen.	Koffie 1ste soort (waaronder ook de Liberia-koffie).	Koffie 2de soort.	Te zamen.
1ste veiling	f 436 540,50	f 3 380,—	f 439 920,50
2de „	331 818,75	11 082,50	342 901,25
3de „	372 607,25	5 680,—	378 287,25
4de „	370 242,—	1 688,50	371 930,50
Te zamen . . .	f 1 511 208,50	f 21 831,—	f 1 533,039,50

Bijlage UU.

(Zie hoofdstuk O, afd. I, § 2, sub 3°., 4°. en 6°. van het verslag.)

OVERZICHT

OVER

1902,

BETREFFENDE

DE VERSCHILLENDE IN DE BUITENBEZITTINGEN

GEVESTIGDE

ONDERNEMINGEN VAN LANDBOUW.[1]

[1] Uitgenomen de particuliere landerijen en specerijperken, waaromtrent opgaven voorkomen in bijlagen E E en G G van deel I van den Indischen Regeeringsalmanak voor 1903.

I. Ondernemingen gevestigd op gronden door het

GEWESTEN.	A. Ondernemingen, nopens welker exploitatie over 1902 opgaven bij het bestuur waren ingekomen.				B. Ondernemingen, nopens welker exploitatie over 1902 geenerlei opgaven zijn ingekomen (daaronder ook die, welke nog niet in ontginning waren of welker exploitatie gestaakt was.) c)			Verdeeling van de onder A bedoelde ondernemingen, naar gelang er één of meer van de onderstaan[de gewassen] verbouwd, met opgaven, voor zooveel ingekomen, nopens de uitgestrektheid der beplantingen en de in 19[02 verkregen]													
			Uitgestrektheid (in bouws)					Koffie. d)			Tabak.			Muskaatnoten.			Peper.			
	Aantal ondernemingen.	Aantal perceelen.	in 't geheel.	beplant. e)	Aantal ondernemingen.	Aantal perceelen.	Uitgestrektheid (in bouws).	Aantal ondernemingen.	Beplante uitgestrektheid (in bouws).	Productie (in pikols).	Aantal ondernemingen.	Beplante uitgestrektheid (in bouws).	Productie (in K.G.).	Aantal ondernemingen.	Beplante uitgestrektheid (in bouws).	Productie (in K.G.).	Aantal ondernemingen.	Beplante uitgestrektheid (in bouws).	Productie (in K.G.)	Aantal ondernemingen.
Sumatra's Westkust. Padangsche Benedenlanden . .	7	8	956	278 (6)	10	14	3 142	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	7
Sumatra's Westkust. Padangsche Bovenlanden	17	35	11 611	4 349	9	11	8 283	17	4 109	8 103 (16)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	4
Sumatra's Westkust. Tapanoeli. .	1	2	701	327	1	2	4 634	1	327	800	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Benkoelen	2	3	2 006	175	5	5	9 966	2	105	235	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1
Lampongsche Districten . . .	2	3	17 800	760	25	24	135236	2	760	3 300	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Palembang . . .	5	8	21 199	1 664	21	26	109285	3	1 584	3 050	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2
Oostkust van Sumatra. . . .	"	"	"	"	2	2	2 283	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Billiton	"	"	"	"	1	1	44	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	7	10	36 624	465½	18	20	84 544	"	"	"	4	213	44 470 (2)	"	"	"	"	"	"	3
Celebes en onderhoorigheden. .	2	2	506	335	"	"	"	1	250	67	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2
Menado	7	13	3 134	1 776	8	9	4 017	6	1 250 (5)	1 838	"		"	"	"	"	"	"	"	1
Amboina	4	4	1 067	200 (1)	4	4	24 671	"	"	"	"	"	"	3	"	1 473 i)	"	"	"	1
Totalen . . .	54	88	95 601	10 329½ (51)	104	118	386105	32	8 385 (31)	17 393 (31)	4	213	44 470 (2)	3	"	1 473	"	"	"	21

a) Slechts één der in dezen staat vermelde ondernemingen is op huurgronden gevestigd, namelijk het voor de teelt van inlandsche gewassen gebezigd huurland Lajang Totaka (groot 49 bouws) in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden.

b) Waar in de kolommen betreffende de beplante uitgestrektheid en de verkregen productie van een kleiner getal ondernemingen sprake is dan dat, genoemd in de voorafgaande kolom, is het afwijkende cijfer tusschen ( ) geplaatst.

c) Het aantal ondernemingen, waarvan in de ontvangen opgaven uitdrukkelijk wordt gezegd, dat zij nog niet in ontginning waren of dat zij niet meer in exploitatie waren, bedroeg in het geheel 7, nl:

Padangsche Benedenlanden	6,	uitmakende	2 115 bouws	(6 perceelen)
Amboina	1,	"	6 742 "	(1 perceel)
	7,	uitmakende	8 857 bouws	(7 perceelen)

d) Slechts ten opzichte van enkele ondernemingen blijkt, dat er Liberia-koffie is geproduceerd, en wel op Aer Pringan en Aer Priokan in Benkoelen (75 pikol),

het Gouvernement in erfpacht of in huur afgestaan. *a*)

roductie (in K.G.)	Andere gewassen: Aantal ondernemingen	Andere gewassen: Beplante uitgestrektheid (in bouws)	Andere gewassen: Productie	Naamlooze vennootschappen: Aantal ondernemingen	Naamlooze vennootschappen: Aantal perceelen	Naamlooze vennootschappen: Uitgestrektheid (in bouws)	Europeanen: Aantal ondernemingen	Europeanen: Aantal perceelen	Europeanen: Uitgestrektheid (in bouws)	Chineezen: Aantal ondernemingen	Chineezen: Aantal perceelen	Chineezen: Uitgestrektheid (in bouws)	Inlanders: Aantal ondernemingen	Inlanders: Aantal perceelen	Inlanders: Uitgestrektheid (in bouws)	Algemeene totalen: Aantal ondernemingen	Algemeene totalen: Aantal perceelen	Algemeene totalen: Uitgestrektheid (in bouws)
„	7	278 (6)	padi: 664 pikol *f*) klappers: 18359 stuks	2	3	1 269	12	16	2 336	„	„	„	3	3	493	17	22	4 098
„	4	240	cassia: † *g*) kina: †	10	22	6 716	16	24	13 178	„	„	„	„	„	„	26	46	19 894
„	„	„	„	1	2	701	1	2	4 634	„	„	„	„	„	„	2	4	5 335
„	1	70	caoutchouc: †	1	1	7 000	6	7	4 972	„	„	„	„	„	„	7	8	11 972
„	„	„	„	4	5	34 460	22	21	114 195	1	1	4 381	„	„	„	27	27	153 036
„	2	80	klappers: 1000 stuks caoutchouc: †	7	11	27 610	18	20	102 822	1	3	52	„	„	„	26	34	130 484
„	„	„	„	„	„	„	2	2	2 283	„	„	„	„	„	„	2	2	2 283
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	1	1	44	„	„	„	1	1	44
„	3	252½	rotan: 157 pikol	8	13	88 755	14	14	32 292	3	3	121	„	„	„	25	30	121 168
„	2	85	copra: 175 pikol padi: 25 pikol klappers: 6000 stuks	„	„	„	1	1	457	„	„	„	*h*) 1	1	49	2	2	506
„	1	520	copra: 6500 pikol	6	11	2 735	9	11	4 413	„	„	„	„	„	„	15	22	7 148
„	1	200	copra: 12 pikol	„	„	„	8	8	25 738	„	„	„	„	„	„	8	8	25 738
„	21	1725½ (20)		39	68	169 246	109	126	307 320	6	8	4 598	4	4	542	158	206	481 706

Wai Ratai in de Lampongsche Districten (1 200 pikol), Bakoengan op Zuid-Celebes (2 pikol) en Sindoran en Bojong in Menado (respectievelijk 220 en 18 pikol).

e) Daar niet steeds van al de in kolom 2 bedoelde ondernemingen de beplante uitgestrektheid blijkt, wordt het aantal ondernemingen, waartoe de opgaaf der beplante uitgestrektheid betrekking heeft, tusschen ( ) vermeld.

f) Behalve padi en klappers is bij 1 der hierbedoelde ondernemingen atap geoogst (650 stuks) en bij eene andere pisang (100 trossen).

g) Waar een † is ingevuld, ontbreken de opgaven.

h) Deze onderneming betreft het in noot *a* bedoelde huurland Lajang Totaka.

i) De opgegeven productie heeft betrekking op de opbrengst der muskaatnoten in den dop, welke, herleid in de verhouding van 3 noten in tot 2 noten uit den dop, uitmaakt eene hoeveelheid van 982 pikol. Van deze perceelen is tevens geoogst 172 pikol foelie.

UU

II. Ondernemingen welke (in de rechtstreeks onder Europeesch bestuur staande streken) uitsluitend berusten op overeenkomsten met de bevolking.

Volg-nummer.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid der aanplantingen (in bouws), waarvan het product op de onderneming is verwerkt.	Aangeplante gewassen.	Productie in 1902.	Aantal arbeiders voor vast aan de onderneming verbonden.	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld per dag gebezigd (in den druksten tijd).
	Lampongsche Districten.						
1	Tandjoeng Karang.	Landbouwmaatschappij Tandjoeng Karang.	375	Liberia-koffie	1409 pikol Liberia-koffie.	300	60
2	Kedaton.	C. O. L. W. Danne en H. Hellfrich.	200	Liberia-koffie en peper.	†	†	†
3	Waij Halim.	W. Raven en A. Stahlman.	500	Liberia- en Java-koffie.	800 pikol Liberia- en Java-koffie.	120	20
4	Langkapoera.	T. P. Dunbar.	400	Liberia-koffie en peper.	50 pikol Liberia-koffie en 50 pikol peper.	100	20
5	Negara Batoe.	H. G. G. C. von Mechel.	180	Rameh (proef-aanplant).	†	†	†
6	Waij Lima.	Cultuurmaatschappij Waij Lima.	10	†	†	†	†
	Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.						
7	Kinaroen.	Tabakmaatschappij Balangan.	†	†	†	†	†
8	Balangan.	Cultuurmaatschappij Kinaroen.	†	†	†	†	†
9	Boenga Djenar.	Amandit-Tabakmaatschappij.	†	†	†	†	†
10	Kendangan.	Id.	†	†	†	†	†
11	Mahé.	Borneo-Tabakmaatschappij.	177	Tabak.	37 760 K.G. tabak.	†	†
12	Djamboe.	Borneo-Landbouwmaatschappij.	†	†	†	†	†
13	Laboean.	Id.	†	†	†	†	†
14	Soelingan.	Tabakmaatschappij Soelingan.	†	Tabak.	40 000 K.G. tabak.	31	20 tot 100
15	Lampihoeng.	Cultuurmaatschappij Amoentai.	†	†	†	†	†
16	Lok Tankon.	L. E. Bosch.	†	†	†	†	†
17	Batang Alai.	Cultuurmaatschappij Batang Alai.	†	Tabak.	} 30 000 K.G. tabak.	†	†
18	Laboean Amas.	Id.	†	Id.	}		
19	†	Cultuurmaatschappij Kinaroen.	†	†	†	†	†

III. Ondernemingen van landbouw, gevestigd in inlandsche staten krachtens door de inlandsche bestuurders verleende en door het Europeesch bestuur goedgekeurde concessiën.

Volgnummer.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt (meerendeels nominale grootte).	Aantal beplante *velden* en hunne grootte (in M².).	Verkregen productie (in pikols).	Aantal werklieden bij contract aangenomen.	Aantal werklieden in dagdienst gebezigd.	*VERDERE BIJZONDERHEDEN.*

A. Tabaksondernemingen. *a)*

Rijk Deli (Afdeeling Deli).

Totalen: 40 gewerkt hebbende ondernemingen; gezamenlijke aanplant 14 263 velden; geoogst 145 361 pikol; totaal der contract-koelies 34 018, der in dagdienst gebezigde koelies 1050.

Volgnummer.	ondernemingen.	ondernemers.	Uitgestrektheid	Aantal beplante velden en hunne grootte	Verkregen productie	bij contract aangenomen	in dagdienst gebezigd	Verdere bijzonderheden
1	Sampali.	Deli-Maatschappij.	13 800	370 van 6 000	3 670	*b)* 774	*b)* 51	
2	Medan.	Id.	5 000	409 „ 6 000	4 250	819	24	
3	Mariëndal.	Id.	3 000	390 „ 6 000	4 400	969	32	
4	Helvetia.	Id.	3 900	412 „ 6 000	4 207	791	17	
5	Padang Boelan.	Amsterdam-Deli-Compagnie.	2 500	370 „ 7 000	4 312	1 050	„	
6	Gedong Djohor.	Deli-Batavia-Maatschappij.	2 000	367 „ 6 300	4 114	721	„	
7	Paja Bakong.	Deli-Maatschappij.	2 500	422 „ 6 000	4 400	909	127	
8	Polonia.	Id.	1 100	317 „ 6 000	2 538	855	25	
9	Germania.	Deli-Cultuurmaatschappij.	1 283	332 „ 8 000	3 027	879	„	
10	Rotterdam A.	J. Cramer.	*c)* * 5 182 (10 en 11 samen)	450 „ 7 000	5 250	985	61	
11	Rotterdam B.	Id.		270 „ 3 400	3 583	675	102	
12	Bekala.	Deli-Maatschappij.	5 000	430 „ 6 000	3 743	1 142	„	
13	Amplas.	Amsterdam-Deli-Compagnie.	2 415	294 „ 7 202	3 637	730	„	
14	Deli Toewa.	Deli-Maatschappij.	3 800	427 „ 6 000	5 021	1 070	22	
15	Two Rivers.	Medan-Tabakmaatschappij.	3 750	389 „ 6 700	3 720	883	33	
16	Saint Cyr.	Deli-Langkat-Tabakmaatschappij.	2 400	325 „ 7 500	3 250	814	„	
17	Soengei Sikambing en Soengei Poetih.	Tabakmaatschappij „Franco Deli”.	1 308 870	243 „ 7 500	2 455	555	100	
18	Bandar Kalipah.	Deli-Maatschappij.	5 000	384 „ 6 000	3 456	779	106	
19	Belawan Charlottenburg.	Id.	1 600 1 800	410 „ 6 000	4 715	958	„	
20	Patoembah.	Senembah-Maatschappij.	3 436	336 „ 7 200	4 050	781	120	
21	Kelahoen Penang.	Amsterdam-Deli-Compagnie.	2 000	340 „ 6 800	4 026	839	„	
22	Arnhemia.	Rotterdam-Deli-Maatschappij.	2 998	325 „ 8 000	3 050	897	„	
23	Toentoengan.	Deli-Maatschappij.	2 000	372 „ 6 000	3 750	872	20	
24	Gloegoer en Bekri.	Amsterdam-Deli-Compagnie.	2 000 700	396 „ 7 000	5 115	862	„	
25	Rimboen.	The British Deli and Langkat Tobacco Company (lim.)	3 665	430 „ 8 400	4 215	1 057	11	
26	Gambir.	Tabakmaatschappij „Franco Deli”.	1 000	260 „ 7 200	2 145	698	33	
27	Namoe Soeran.	Id.	2 000	250 „ 6 000	2 156	645	15	
28	Mabar (klein).	Deli-Cultuurmaatschappij.	300	283 „ 8 000 (Mabar klein en groot samen)	2 500	717	„	
	Mabar (groot).	Id.	3 523					

a) Alleen die tabaksondernemingen worden genoemd, nopens welke uit de Indische opgaven blijkt, dat zij voor den oogst van 1902 gewerkt hebben.

b) Kortheidshalve is de landaard der koelies niet voor elke onderneming afzonderlijk opgegeven; zie echter de recapitulatie op blz. 12 dezer bijlage.

c) Waar men in kolom 4 een * geplaatst vindt, betreft de opgaaf niet de nominale grootte, maar de bij opmeting bevonden uitgestrektheid.

Volgnummer.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrekt-heid (in bouws) waarover de concessie loopt (meerendeels nominale grootte).	Aantal beplante velden en hunne grootte (in M².)	Verkregen productie (in pikols.).	Aantal werklieden bij contract aangenomen.	Aantal werklieden in dagdienst gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN
29	Maryland.	Deli-Cultuurmaatschappij.	1 972	221 van 7 400	1 926	567	„	
30	Saëntis.	Id.	4 230	300 „ 8 000	3 000	699	20	
31	Terdjoen.	Tabakmaatschappij „Arendsburg".	2 429	300 „ 7 190	2 510	773	4	
32	Kloempang.	Id.	6 919	315 „ 7 500	3 600	883	„	
33	Klambir V.	Id.	352	340 „ 8 000	2 435	778	„	
34	Soengei Mentjerim	Id.	7 660	400 „ 7 702	4 601	944	„	
35	Soengei Kriauw.	Id.	* 1 136	400 „ 7 000	3 227	937	„	
36	Timbang Langkat.	Deli-Batavia-Maatschappij.	2 000	418 „ 6 700	4 600	901	23	
37	Tandem.	Id.	3 000	443 „ 6 700	4 480	928	„	
38	Tandem Hilir.	Id.	2 000	402 „ 6 700	3 560	887	64	
39	Soengei Diski en Soengei Pakaran	J. Lühmann.	5 000 } 1 000 }	306 „ 6 400	2 600	949	„	
40	Boeloeh Tjina.	Deli-Maatschappij.	11 325	415 „ 6 000	4 067	1 046	35	

Delische landschappen Padang en Bedagei (Afdeeling Padang en Bedagei).

Totalen: 16 gewerkt hebbende ondernemingen; gezamenlijke aanplant 3391 velden; geoogst 30 406 pikol; totaal der contract-koelies 8346, der in dagdienst gebezigde koelies 385.

Volgnummer.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid	Aantal beplante velden	Verkregen productie	bij contract aangenomen	in dagdienst gebezigd	VERDERE BIJZONDERHEDEN
41	Ramboetan.	Deli-Plantage-Maatschappij.	* 4 451	400 van 8 008	4 203	1 093	86	
42	Si Barau I. Si Barau II of Pangkalan.	Padang-Tabakmaatschappij.	1 000 } 1 200 }	350 „ 7 200	2 822	737	„	
43	Soengei Bamban.	Amsterdam-Sumatra-Cultuurmaatschappij.	1 000	250 „ 7 350	2 382	610	37	
44	Pabatoe.	Rotterdam-Deli-Maatschappij.	1 300	325 „ 7 096	2 394	672	„	
45	Soengei Bloetoe.	J. Lühmann.	1 500	224 „ 6 917	1 393	557	„	
46	Soengei Rampah.	Deli-Tabakmaatschappij.	1 200	250 „ 7 800	2 802	601	80	
47	Soengei Bineng.	J. Konnig.	500	80 „ 7 600	760	173	„	
48	Bandar Bedjamboe.	Deli-Padang-Maatschappij.	2 000	185 „ 7 000	2 100	504	„	
49	Soengei Priok A.	Th. E. A. Runge.	500	100 „ 7 200	812	200	17	
50	Bah Soemboeh of Si Malas.	Padang-Cultuurmaatschappij.	1 000	250 „ 8 000	1 797	588	20	
51	Bodjolinggi.	Id.	1 409	150 „ 6 700	884	367	30	
52	Mendaris en Laut Tador.	Koch en C°.	986 } 2 535 }	156 „ 7 000	1 392	435	25	
53	Ramboeng.	Tabakmaatschappij „Ramboeng".	3 699	135 „ 8 008	1 240	380	„	
54	Blidaän.	Deli-Bedagei-Cultuurmaatschappij.	3 000	135 „ 8 008	1 887	437	„	
55	Soengei Krapoek.	M. F. Heijneman.	7 500	100 „ 6 900	914	295	32	
56	Tandjoeng Kasan.	Sumatra Tabakgesellschaft „Tandjoeng Kasau".	3 000	304 „ 8 000	2 624	697	58	

Volgnummer.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt (meerendeels nominale grootte).	Aantal beplante *velden* en hunne grootte (in M^2.)	Verkregen productie (in pikols).	Aantal werklieden. bij contract aangenomen.	Aantal werklieden. in dagdienst gebezigd.	*VERDERE BIJZONDERHEDEN.*
	Rijk Langkat (Afdeelingen Boven-Langkat en Beneden-Langkat).							
	Totalen: 34 gewerkt hebbende ondernemingen; gezamenlijke aanplant 9882 velden; geoogst 86 073 pikol; totaal der contract-koelies 24 801, der in dagdienst gebezigde koelies 1727.							
57	Ludwigsburg en Augustburg.	Langkat-Tabakmaatschappij.	1 700 / 1 000	270 van 7 600	2 754	1 009	84	
58	Stabat.	Id.	1 300	180 „ 7 600	1 005	491	47	
59	Tjinta Radja.	Tabakbau Actien-Gesellschaft „Tjinta Radja".	3 000	403 „ 6 000	3 009	893	10	
60	Tandjoeng Slamat.	Deli-Maatschappij.	1 000	375 „ 6 000	3 300	1 011	62	
61	Tandjoeng Bringin.	Shanghai-Sumatra Tobacco Company (lim.)	1 500	479 „ 7 500	4 983	1 548	150	
62	Tandjoeng Poetoes	Langkat-Tabakmaatschappij.	1 200	156 „ 8 000	1 449	432	32	
63	Tandjoeng Poera.	A. B. Smith en P. Sandel.	500	104 „ 7 500	1 358	263	86	
64	Kwala Besilam A.	Tabakmaatschappij „Kwala Besilam".	422	300 „ 7 200	2 800	619	80	
65	Padang Toewalang	R. Thiele.	5 000	82 „ 2 000	507	191	„	
66	Sakoeda.	Tabakmaatschappij „Sakoeda".	3 000	249 „ 6 500	2 275	556	74	
67	Wampoe.	H. Th. van Steeden.	5 000	327 „ 8 000	3 269	638	„	
68	Doerian Moelau.	United Langkat Plantation Comp. (lim.)	985	200 „ 6 600	*d*) †	494	„	
69	Padang Brahrang.	Id.	7 500	408 „ 6 600	†	1 004	„	
70	Padang Tjermin.	Id.		400 „ 6 600	†	752	60	
71	Lingga.	British Deli Langkat Tob. Comp. (lim.)	3 000	380 „ 7 720	3 224	876	20	
72	Soengei Gerpa.	United Langkat Plantation Comp. (lim.)	2 750	225 „ 6 600	2 101	521	30	
73	Namoe Trasi.	F. Meijer.	2 000	285 „ 7 200	3 445	836	„	
74	Soekaranda.	Tabakmaatschappij „Soekaranda".	3 000	350 „ 8 000	3 153	810	90	
75	Serapit.	Id.	5 000					
76	Namoe Tongan.	Langkat-Tabaksbouwmaatschappij.	1 500	240 „ 7 000	1 507	669	„	
77	Androng of Selajang.	Medan-Tabakmaatschappij.	3 500	259 „ 6 700	2 489	671	50	
78	Bindjei Estate.	G. Engelbrecht.	2 000	500 „ 6 400	7 418	1 138	113	
79	Bekioeng.	Langkat-Cultuurmaatschappij.	4 500	350 „ 7 800	3 115	754	96	
80	Paja Djamboe.	Paja Djambo Company.	2 800	325 „ 7 200	3 213	671	„	
81	Lau Boentoe.	F. Meijer.	8 000	21 „ 8 000	248	432	21	
82	Namoe Djawi.	Tabakmaatschappij „Namoe Djawi".	3 000	216 „ 8 800	1 841	512	80	
83	Tamboenan.	N. Roodenburg.	4 500	120 „ 8 000	1 170	341	10	
84	Poengei.	Deli-Maatschappij.	1 500	390 „ 6 000	3 556	855	53	
85	Kwala Begoemit.	Id.	* 6 310	400 „ 6 000	3 400	1 021	73	
86	Loeboe Dalam A / Loeboe Dalam B / en Kota Lima.	Id.	1 000 / 4 000 / 4 000	396 „ 6 000	3 630	1 145	54	
87	Kwala Bingei.	Id.	* 6 425	403 „ 6 000	3 550	914	107	

d) Waar een † is ingevuld, ontbreekt de opgaaf.

Volgnummer.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt (meerendeels nominale grootte).	Aantal beplante *velden* en hunne grootte (in M².)	Verkregen productie (in pikols).	Aantal werklieden bij contract aangenomen.	Aantal werklieden in dagdienst gebezigd.	*VERDERE BIJZONDERHEDEN.*
88	Kwala Mentjirim.	Deli-Maatschappij.	2 000	369 van 6 000	4 514	1 012	"	
89	Namoe Oekoer.	Id.	6 000	350 " 6 000	3 680	902	185	
90	Tandjoeng Djati.	Id.	3 500	370 " 6 000	4 110	820	60	

Rijk Serdang (Afdeeling Serdang).

Totalen: 23 gewerkt hebbende ondernemingen; gezamenlijke aanplant 5358 velden: geoogst 55 716 pikol; totaal der contract-koelies 11 947, der in dagdienst gebezigde koelies 1011.

Volgnummer.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid	Aantal beplante velden en hunne grootte	Verkregen productie	bij contract aangenomen	in dagdienst gebezigd	Verdere bijzonderheden
91	Tandjoeng Merawa	Senembah-Maatschappij.	* 7 588 (91–94)	325 van 7 200	4 020	704	109	
92	Tandjoeng Merawa Kiri.	Id.		320 " 6 800	3 200	641	48	
93	Soengei Bahasa.	Id.		307 " 7 200 (93–94)	2 750	624	17	
94	Telok Raga.	Id.			†	"	"	
95	Loeboek Pakam.	Sumatra-Cultuurmaatschappij.	* 8 169	397 " 7 200	4 168	706	45	
96	Toempatan.	Medan-Tabakmaatschappij.	* 6 425	200 " 6 800	2 292	588	"	
97	Frankfurt.	Serdang-Tabakmaatschappij.	* 5 855	250 " 7 200	2 900	520	60	
98	Kwala Namoe.	Medan-Tabakmaatschappij.	* 4 414	382 " 6 700	3 960	1 334	152	
99	Ramoenia.	Ramoenia-Cultuurmaatschappij.	4 000	402 " 8 000	4 110	934	46	
100	Paloh Kemiri.	Sumatra Tobacco Plantation Company (lim.)	* 999	180 " 7 200	1 080	442	8	
101	Goenoeng Rintih en Patoembah.	Senembah-Maatschappij.	500 3 334	300 " 7 200	2 460	899	40	
102	Adolina.	Serdang-Tabakmaatschappij.	* 8 254	280 " 7 200	3 355	474	30	
103	Tandjoeng Djahe.	Rotterdam-Serdang-Maatschappij.	3 648	120 " 4 000	1 020	140	58	
104	Batang Kwis I en Batang Kwis II.	Senembah-Maatschappij.	5 489 2 119	320 " 7 200	3 200	790	30	
105	Soengei Merah.	Senembah-Cultuurmaatschappij.	* 2 489	250 " 8 000	3 008	363	79	
106	Bengabing.	Serdang-Tabakmaatschappij.	* 2 066	83 " 7 200	775	136	10	
107	Deli Moeda.	F. L. A. Runge.	3 000	170 " 7 000	1 190	370	18	
108	Senah.	Martin en Sandel.	1 500	180 " 3 000	1 932	271	20	
109	Simpang Ampat.	Marinus en Co.	2 500	150 " 7 200	1 700	362	24	
110	Titian Oerat.	J. H. Marinus.	3 999	250 " 7 200	3 218	613	78	
111	Melati.	Id.	4 000	152 " 1 318	1 318	398	38	
112	Fortuna.	M. O. J. Glas.	450	140 " 2 000	1 760	212	71	
113	Batoe Rata.	Id.	1 518	200 " 7 200	2 300	426	30	

(Afdeeling Tamiang).

Totalen: 6 gewerkt hebbende ondernemingen; gezamenlijke aanplant 318 velden; geoogst 2892 pikol; totaal der contract-koelies 1044, der in dagdienst gebezigde koelies 97.

Volgnummer.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid	Aantal beplante velden en hunne grootte	Verkregen productie	bij contract aangenomen	in dagdienst gebezigd	Verdere bijzonderheden
114	Sekrah I.	Deli-Maatschappij.	30 012	84 van 6 000 (114–116)	840	337	81	
115	Sekrah II.	Id.	30 012					
116	Sekrah III.	Id.	22 544					
117	Gedong Biara I.	Rotterdam-Deli-Maatschappij.	2 000	94 " 8 000	858	324	"	
118	Simpang I.	Tabakmaatschappij Arendsburg.	6 000	80 " 7 132	834	243	"	
119	Soengei Sipoet.	Id.	2 818	60 " 7 500	360	140	16	

Volgnummer.	NAMEN DER ondernemingen.	NAMEN DER ondernemers.	Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt (meerendeels nominale grootte).	Aantal beplante *velden* en hunne grootte (in M².).	Verkregen productie (in pikols).	Aantal werklieden bij contract aangenomen.	Aantal werklieden in dagdienst gebezigd.	*VERDERE BIJZONDERHEDEN.*

AFDEELING BATOE BAHRA.

Totalen: 4 gewerkt hebbende ondernemingen; gezamenlijke aanplant 1043 velden; geoogst 8450 pikol; totaal der contract-koelies 3173, der in dagdienst gebezigde koelies 18.

120	Soengei Si Kasim.	Nieuwe Asahan-Tabakmaatschappij.	5 636	450 van 7 000	3 915	1 631	„	
121	Tandjoeng Koeba.	Tabakmaatschappij „Tandjoeng Koeba".	2 395	263 „ 7 200	2 420	603	„	
122	Si Paré Paré A.	Sumatra Plantage-maatschappij.	704	150 „ 8 000	900	349	14	
123	Soengei Bidjangkar A.	Tabakmaatschappij „Soengei Bidjangkar".	2 113	180 „ 8 000	1 215	590	4	

AFDEELING ASAHAN.

Totalen: 10 gewerkt hebbende ondernemingen; gezamenlijke aanplant 1709 velden; geoogst 15 187 pikol; totaal der contract-koelies 5003.

124	Air Natos Soedari.	Tabakmaatschappij „Kwaloe".	4 227	100 van 7 200	820	200	„	
125	Kisaran.	Nieuwe Asahan-Tabakmaatschappij.	16 900	450 „ 8 000	4 265	1 350	„	
126	Tanah Radja en Soengei Boenoet.	Id.	634 } 5 408 }	452 „ 7 590	4 804	1 554	„	
127	Soengei Silau.	Asahan-Tabakmaatschappij.	4 225	240 „ 8 900	1 900	648	„	
128	Silau Maradja.		2 818					
129	Oud Tanah Radja.	Id.	2 536	190 „ 7 400	1 542	504	„	
130	Poelau Mandi.	Asahan Plantage-maatschappij.	2 818	227 „ 8 000	1 520	647	„	
131	Ambaloetoe.		3 663					
132	Bandar Ilir.	C. A. Haggenmacher.	2 818	50 „ 7 200	336	100	„	
133	Soeka Moelia.		2 818					

B. Koffie-ondernemingen. *e*)

DELISCHE LANDSCHAPPEN PADANG EN BEDAGEI (AFDEELING PADANG EN BEDAGEI).

1	Liberia of Sinangkong.	Liberia-Sumatra-Gesellschaft.	500	†	500	75	„	
2	** Tandjoeng Kasau.	Sumatra Tabakgesellschaft „Tandjoeng Kasau".	zie noot *e*	†	300	„	„	

RIJK LANGKAT (AFDEELINGEN BOVEN-LANGKAT EN BENEDEN-LANGKAT).

3	Glen Bervi A en Glen Bervi B.	P. Sandel.	582	†	300	155	„	
4	** Namoe Djawi.	Tabakmaatschappij „Namoe Djawi".	zie noot *e*	†	400	„	„	
5	** Behioen.	Langkat-Cultuurmaatschappij.	zie noot *e*	†	260	„	„	
6	Blankahau.	J. H. Marinus en J. C. Tate.	450	†	1 500	189	„	
7	Soengei Roean.	J. Huber en J. H. Marinus.	536	†	1 300	136	„	

e) De met ** aangeduide ondernemingen zijn reeds hiervóór onder de tabaksondernemingen vermeld.

Volgnummer.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt (meerendeels nominale grootte).	Aantal beplante *velden* en hunne grootte (in M².).	Verkregen productie (in pikols).	Aantal werklieden bij contract aangenomen.	Aantal werklieden in dagdienst gebezigd.	*VERDERE BIJZONDERHEDEN.*
	Rijk Serdang (Afdeeling Serdang).							
8	Timbang Deli A of Soengei Galang	V. Ferraud.	712	†	200	17	„	
9	Timbang Deli B of Soengei Galang Barat.	A. Wintz.	387	†	100	24	„	
10	Proemboen A of Katangan.	B. von Amstedt.	* 703	†	500	158	„	
11	Proemboen B of Daisydale.	A. C. Siewertz van Reesema.	* 500	†	370	44	„	
12	Proemboen C of Soengei Poetih.	Id.	* 1 019	†	1 200	150	„	
13	Proemboen D of Soengei Karang.	Karang Gesellschaft.	* 703	†	2 200	251	„	
14	Bandar Koeala.	O. Puttfarcken en K. A. E. Rehorst.	2 000	†	1 720	211	„	
15	Soengei Karei.	Kollmus en C°.	2 000	†	700	130	„	
16	Bangoen Poerba.	Neue Schweizerische Actiën Gesellschaft Sumatra.	†	†	5 745	654	„	
17	Noord-Bandar Maria.	Baumann en C°.	5 000	†	1 800	306	„	
18	Gallia I.	E. V. P. Elin en E. J. M. Dhers.	200	†	150	83	„	
19	Gallia II.	von Antenried en C°.	156	†	500	130	„	
20	Kriahan.	Baumann en C°.	644	†	3 700	389	„	
21	Tanah Abang.	J. P. R. Hermans, H. J. W. Westenberg en C. van der Valk.	345	†	700	63	„	
22	Namoe Rambei.	de Guigné frères.	4 698	†	1 600	439	„	
23	Batoe Gingging.	Schweizerische Kaffee Plantagen Gesellschaft.	500	†	1 764	200	„	
24	Baloea.	Cultuurmaatschappij „ Baloea ".	700	†	483	193	„	
25	Sikaloewai.	P. Bernard.	820	†	448	105	„	
26	Serbadjadi.	Ch. de la Croix.	704	†	600	106	„	
27	Rambei of Bandar Pinang.	Caffee Compagnie Rambei-Serdang.	1 000	†	250	362	„	
28	Bah Perak of Si Alang.	Gomenbach en C°.	700	†	150	103	„	
29	Begerpang.	F. Ernst en C°.	2 163	†	2 300	317	„	
	Afdeeling Batoe Bahra.							
30	Dolok.	V. Bihrenstihl.	1 127	†	1 400	206	„	
	Afdeeling Asahan.							
31	Air Telok of Telok Manis.	Schweizerische Plantagen Gesellschaft Asahan.	578	†	1 600	436	„	
32	Winterthur.		211	†				
33	Soekadjadi.		704	†				
34	Telok Dalem.		472	†				
35	Bandar Slamat.	Cultuurmaatschappij „ Bandar Slamat ".	1 550	†	700	140	„	

Volgnummer.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt (meerendeels nominale grootte).	Aantal beplante *velden* en hunne grootte (in M².).	Verkregen productie (in pikols).	Aantal werklieden bij contract aangenomen.	Aantal werklieden in dagdienst gebezigd.	*Verdere bijzonderheden.*
		Afdeeling Laboean Batoe.						
36	Pangkatan.	Deli-Bila-Maatschappij.	2 818	†	173	221	„	

C. Andere ondernemingen. *e*)

Volgnummer.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid	Aantal beplante velden	Verkregen productie	Bij contract	In dagdienst	Verdere bijzonderheden.
		Delische landschappen Padang en Bedagei (Afdeeling Padang en Bedagei).						
—	** Soengei Bloetoe	J. Lühmann.	zie noot *e*	„	ramboeng: nog geen product.	„	„	
—	Liberia of Sinangkong.	Liberia-Sumatra-Gesellschaft.	*f*)	„	id.	„	„	
—	** Mendaris en Laut Tador.	Koch en C°.	zie noot *e*	„	id.	„	„	
—	** Ramboeng.	Tabakmaatschappij „Ramboeng”.	zie noot *e*	„	id.	„	„	
—	** Blidaän.	Deli-Bedagei-Cultuurmaatschappij.	zie noot *e*	„	id.	„	„	
—	Soengei Priok B.	Th. L. A. Runge.	†	„	†	†	†	Houtkaponderneming.
—	Tandjoeng Kasau.	Sumatra Tabak Gesellschaft „Tandjoeng Kasau”.	*f*)	„	klappers †	†	†	
		Rijk Langkat (Afdeelingen Boven-Langkat en Beneden-Langkat).						
—	** Lau Boentoe.	F. Meijer.	zie noot *e*	„	peper †	†	†	
—	Boeloe Telang B.	Maatschappij tot mijn- en boschexploitatie.	11 000	†	†	†	„	Houtkaponderneming.
		Afdeeling Batoe Bahra.						
—	Blimbing.	F. H. A. Steens Zijnen.	580	„	gember en katjang tanah: †	7	15	
—	Limau Manis.	O. E. Richter.	1 200	„	ramboeng: nog geen product.	5	†	
		Afdeeling Laboean Batoe.						
—	Pangkatan.	Deli-Bila-Maatschappij.	*f*)	„	pararubber: nog geen product.	†	†	

f) Deze onderneming is reeds hiervóór bij de koffie-ondernemingen vermeld.

RECAPITULATIE (betreffende de residentie Oostkust van Sumatra).

Landschappen.	Aantal voor den oogst van 1902 gewerkt hebbende tabaks-ondernemingen.	Aantal met tabak beplante velden.	Verkregen tabaks-productie (in pikols).	Aantal gedurende 1902 gebezigde werklieden.																	
				Contract-koelies.										Daglooners.							
				Chineezen.	Klingaleezen.	Javanen.	Bandjareezen.	Bojans.	Maleiers	Bantammers.	Bataks.	Bengaleezen.	Totaal.	Javanen.	Bantammers.	Bandjareezen.	Bojans.	Maleiers.	Bataks.	Gajo's.	Totaal.
Eigenlijk Deli	40	14 263	145 361	21 259	1 663	10 706	34	356	"	"	"	"	34 018	208	46	583	8	152	53	"	1050
Padang en Bedagei . . .	16	3 394	30 406	5 285	148	2 892	21	"	"	"	"	"	8 346	31	"	136	"	40	178	"	385
Langkat	34	9 882	86 073	14 984	1 166	8 147	303	161	"	40	"	"	24 801	296	"	891	"	70	434	36	1727
Serdang	23	5 358	55 716	7 832	280	3 637	79	119	"	"	"	"	11 947	223	45	402	31	73	237	"	1011
Tamiang	6	318	2 892	545	"	499	"	"	"	"	"	"	1 044	"	"	88	"	"	9	"	97
Batoe Bahra	4	1 043	8 450	1 873	123	1 069	108	"	"	"	"	"	3 173	"	"	14	"	4	"	"	18
Asahan	10	1 709	15 187	3 103	101	1 462	287	50	"	"	"	"	5 003	"	"	"	"	"	"	"	"
Totalen betreffende de tabaksondernemingen .	133	35 967	344 085	54 881	3 481	28 412	832	686	"	40	"	"	88 332	758	91	2114	39	339	911	36	4288
Bovendien worden nog nevenstaand aantal koelies opgegeven voor 32 van de overige gewerkt hebbende ondernemingen.				406	48	5 411	14	"	39	"	82	5	6 005	15	"	"	"	"	"	"	15
Totaal-generaal . . .				55 287	3 529	33 823	846	686	39	40	82	5	94 337	773	91	2114	39	339	911	36	4303

OVERIGE GEWESTEN DER BUITENBEZITTINGEN (buiten de residentie Oostkust van Sumatra).

Volgnummer.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt (meerendeels nominale grootte).	Uitgestrektheid (in bouws) beplant geweest.	Aard der geteelde gewassen en verkregen productie.	Aantal der bij contract aangenomen werklieden van buiten het gewest afkomstig.	Aantal in dagdienst gebezigde werklieden	*VERDERE BIJZONDERHEDEN.*
	RIOUW EN ONDERHOORIGHEDEN.							
	Afd. Batam.							
1	Victoria.	Eng O Kau.	†	†	ananas : 655 000 stuks.	"	60 (Chin.)	
2	Wilhelmina.	M. Spruijt.	5 000	—	—	—	—	Nog niet in exploitatie.
3	†	L. F. H. Raat.	5 000	—	—	—	—	Id.
4	†	Tan Ban Hau.	5 000	†	ananas en cassave : †	"	18 (10 Chin. en 8 Mal.)	
5	†	J. W. van de Stadt.	5 000	—	—		—	Id.
	Afd. Lingga.							
6	Lingga.	J. H. Haas, c. s.	3 720	†	getahpertja : †	†	†	
	Afd. Tandjoeng Pinang.							
7	Boeroe.	Ned.-Ind. Getahpertja-maatschappij	2 020	†	getahpertja : †	†	†	De werkzaamheden zijn gestaakt.
8	Galang.	O. J. A. Collet.	5 000	—	—	—	—	Nog niet in exploitatie.
9	Pasir Pandjang.	Ned.-Ind. Getahpertja-maatschappij	124	—	—	—	—	Id.
	Afd. Indragiri.							
10	Gading.	Cultuurmaatschappij Indragiri.	10 000	550	gambir : 4300 pikol.	409 (219 Chin. en 190 Jav.)	8 (5 Chin. en 3 Jav.)	

Volgnummer.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt (meerendeels nominale grootte).	Uitgestrektheid (in bouws) beplant geweest.	Aard der geteelde gewassen en verkregen producten.	Aantal der bij contract aangenomen werklieden van buiten het gewest afkomstig.	Aantal in dagdienst gebezigde werklieden.	*Verdere bijzonderheden.*
11	Soengei Lala.	W. Burchard.	2 156	130	gambir: † koffie: † getahpertja: †	„	„	De onderneming is zeer verwaarloosd en produceert niets wegens gebrek aan kapitaal.
12	Boekit Selasi	U. Dünner.	2 000	—	—	—	—	Nog niet in exploitatie.
	WESTERAFDEELING VAN BORNEO.							
	Landschap Sambas.							
13	Lembang.	H. J. Gijsberts.	10 000	230	Liberia-koffie: 65 pikol. peper (witte): 185 pikol.	„	42 (2 Chin., 10 Mal. en 30 Dajaks).	
14	†	J. Reijnvaan.	10 000	—	—	—	—	Van dit perceel zijn 5000 bouws aan het inlandsch zelfbestuur van Sambas teruggegeven.
15	†	Landsyndicaat „Sambas".	10 000	—	—	—	—	
16	Sakong.	Cultuurmaatschappij Sakong.	4 018	352	Liberia-koffie: 90 pikol. Java-koffie: 35 pikol. peper (witte): 70 pikol.	—	43 (3 Chin. en 40 Dajaks).	De maatschappij is in liquidatie.
17	Lorong.	H. Kung.	200	—	—	—	—	Nog niet in exploitatie.
18	Lorong Baroe	Id.	125	—	—	—	—	Id.
19—46	†	S. A. Webb en 27 anderen.	5 000 (elke onderneming)	—	—	—	—	Id.
47	Paloh (Tjermai).	Mijn- en landbouwmaatschappij Batavia-Borneo.	100 000	†	getahpertja: 5 pikol.	†	†	Deze onderneming werkte gedurende de laatste 7 maanden van het jaar niet.
	Landschappen Sanggau en Sekadau.							
48	†	Handel- en Industrie-maatschappij „Wilhelmina".	10 849	†	getahpertja: †	†	†	
	Landschappen Tajan en Meliau.							
49	†	Handel- en Industrie-maatschappij „Wilhelmina".	7 890	†	getahpertja: †	†	†	
50	†	Id.	4 367	†	getahpertja: †	†	†	

Volgnummer.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid (in bouws). Waarover de concessie loopt (meerendeels nominale grootte).	Uitgestrektheid (in bouws). Beplant geweest.	Aard der geteelde gewassen en verdere producten.	Aantal der bij contract aangenomen werklieden van buiten het gewest afkomstig.	Aantal in dagdienst gebezigde werklieden.	*Verdere bijzonderheden.*
	ZUIDER- EN OOSTERAFDEELING VAN BORNEO.							
	Landschap Koetei.							
51—66	(Daar de hierbedoelde concessie-contracten dezelfde zijn als die over 1899 vermeld — zie K. V. 1900, bijlage AAA, blz. 11/12 — en ten aanzien van geen daarvan gegevens zijn ingekomen, worden de namen en de uitgestrektheid hier niet herhaald.)							
	CELEBES EN ONDERHOORIGHEDEN.							
67	Tambora (in het landschap Sanggar op Soembawa).	D. Nolles.	10 000	450	koffie: 60 pikol.	8 Jav.	6 Saleiereezen.	
	MENADO.							
68	Doemaledihè I (op het eiland Groot-Sangi).	Erven E. F. Steller.	72	72	muskaatnoten: 155 pikol. foelie: 18 pikol. klappers: †	"	15	
69	Talengen (op het eiland Groot-Sangi).	G. F. Schröder.	27	27	muskaatnoten: 39 pikol. foelie: 5 pikol. klappers: †	†	†	
70	Doemaledihè II (op het eiland Groot-Sangi).	Erven E. F. Steller.	65	†	muskaatnoten en klappers: nog geen product.	†	†	
71	† (op het eiland Siau).	J. J. W. H. van der Toorn.	1 900	†	†	†	†	
72	Paigar I-III (in het landschap Bolang Mongondo).	B. C. de Jong.	†	†	†	†	†	
	TERNATE.							
73	Batjan (op het eiland van dien naam).	Batjan-Exploitatiemaatschappij.	2 400	†	koffie: †	†	†	
	TIMOR EN ONDERHOORIGHEDEN.							
74	Eiland Kera (in de baai van Koepang).	Tan Bian Sioe.	240	†	klappers: 5000 stuks	†	4 Savoeneezen.	

Bijlage VV.

(Zie hoofdstuk O, afd. I, § 2, sub 7°., van het verslag.)

STATISTISCHE OPGAVEN

betreffende de in de jaren 1900, 1901 en 1902, in die gewesten der buitenbezittingen waar koelie-ordonnantiën van kracht zijn,

GEREGISTREERDE CONTRACT-KOELIES.

VV

GEREGISTREERDE

GEWESTEN.	1900.												
	Inlanders uit het betrokken gewest.	Javanen.	Soendaneezen.	Madoereezen.	Baweaneezen.	Maleiers.	Bandjereezen.	Sangireezen en Talaureezen.	Klingaleezen.	Bengaleezen.	Chineezen	Andere vreemde oosterlingen.	Totaal.
Sumatra's Westkust	*a)* †	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	843
Benkoelen	"	649	"	"	"	"	"	"	22	"	537	"	1 208
Lampongsche Districten	"	228	297	201	"	"	"	"	"	"	119		845
Palembang	2337	"	"	"	"	"	"	"	"	5	1 385	"	3 727
Atjèh en onderhoorigheden	......	......	......	......	......	......	......	......	......	......	......	......	......
Oostkust van Sumatra	"	20 433	1060	"	413	1	519	"	2134	"	51 402	"	75 992
Riouw en onderhoorigheden	"	189	6	"	"	"	1	"	"	"	3 518	"	3 714
Billiton	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	1 480
Westerafdeeling van Borneo	"	183	"	"	"	"	"	"	"	"	27	"	210
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	246	"	"	"	"	"	"	"	"	"	870	245	1 361
Celebes en onderhoorigheden	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Menado	"	149	"	"	"	"	"	172	"	"	437	"	758
Ternate en onderhoorigheden	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Amboina	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	498
Totalen													90 636

a) Waar een † is ingevuld, ontbreken de opgaven.

CONTRACT-KOELIES IN

1901.

Inlanders uit het betrokken gewest.	Javanen.	Soendaneezen.	Madoereezen.	Baweaneezen.	Maleiers.	Bandjareezen.	Niassers.	Dajaks.	Klingaleezen.	Bengaleezen.	Chineezen.	Andere vreemde oosterlingen.	Totaal.
"	554	27	"	"	"	"	120	"	"	"	290	"	991
"	634	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1033	"	1667
"	93	402	104	"	"	"	"	"	"	"	185		784
2200	"	"	"	"	"	"	"	"	"	29	1705	"	3934
†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	97
"	20923	3	"	434	5	631	"	"	1576	"	40990	"	64562
"	173	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2327	"	2500
†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	1649
"	22	"	89	"	24	"	"	16	7	"	48	"	b) 206
1048	638	"	50	"	"	"	"	"	"	1	1291	80	3108
†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	11
"	688	"	"	"	"	"	"	"	"	"	716	"	1404
†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	16
	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	339
													b) 81 268

1902.

Inlanders uit het betrokken gewest.	Javanen.	Soendaneezen.	Madoereezen.	Baweaneezen.	Maleiers.	Bandjareezen.	Niassers.	Dajaks.	Klingaleezen	Bengaleezen.	Ceyloneezen.	Siameezen.	Chineezen.	Andere vreemde oosterlingen.	Totaal
"	1446	"	"	"	"	"	342	"	"	"	"	"	120	"	1 908
"	168	18	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1128	"	1 214
"	148	136	7	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	291
"	1628	"	"	"	"	"	"	"	"	44	"	"	849	"	2 521
†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	1 467
"	24556	1	"	275	15	568	"	"	1681	"	"	2	38659	"	65 757
"	215	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2011	"	2 226
†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	1 590
"	93	"	59	"	10	"	"	70	"	"	"	"	36	"	268
662	432	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1007		2 101
†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
"	677	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	923	"	1 601
†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	8
†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	316
															81 068

b) Verbeterde opgaaf.

Bijlage WW.

(Zie hoofdstuk O, afd. I, § 2, sub B, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de in 1902 uit de verschillende gewesten buiten Java en Madoera rechtstreeks naar buiten Nederlandsch-Indië uitgevoerde hoeveelheden van de voornaamste boschproducten (volgens de algemeene Indische handelsstatistiek). *a)*

GEWESTEN.		Hoeveelheden (in pikols).								Gezamenlijke geldswaarde. *b)*	
		Gom-benzoïn.	Gom-damar.	Gom-elastiek.	Gom-kopal.	Getah-pertja.	Andere getah-soorten.	Rotan-soorten.	Was.		
Sumatra's Westkust		4 797	5 225	72	„	4 099	1 871	32 092	7	f 1 358 820	*c)* (f 320 213)
Benkoelen		„	90	13	„	29	488	110	„	38 607	(2 743)
Lampongsche Districten		„	5	8	„	7	„	917	„	10 484	(8)
Palembang (met Djambi)		16 009	2 741	747	„	3 829	1 901	29 521	36	2 028 241	(„)
Oostkust van Sumatra		„	150	443	„	2 660	4 258	31 448	276	961 899	(217)
Atjèh en onderhoorigheden		2	9	„	„	„	3 552	7 006	34	287 775	(2 410)
Riouw		„	71	„	„	694	349	12 098	10	222 650	(„)
Banka		„	7	„	„	1	„	15	3	688	(„)
Billiton		„	9 413	„	„	28	„	655	7	242 685	(„)
Westerafdeeling van Borneo		„	1 772	1 013	„	1 958	53 664	38 242	374	4 172 486	(42 117)
Zuider- en Oosterafd. van Borneo		„	109	670	„	3 368	7 961	113 209	50	2 053 097	(43 483)
Celebes en onderhoorigheden		„	23 307	„	39 205	„	„	113 140	20	2 239 144	(362 363)
Menado		„	6 776	„	21 499	„	„	64 415	„	1 100 348	(201 777)
Amboina		„	„	„	2 794	„	„	48	„	43 753	(„)
Ternate		„	6 171	9	14 292	22	„	394	„	381 809	(125 254)
Timor en onderhoorigheden		„	„	„	„	„	„	„	„	„	(„)
Bali en Lombok		„	„	„	„	„	„	„	„	„	(„)
Over 1902	Hoeveelheden	20 808	55 846	2 975	77 690	16 695	74 134	443 310	817		
	Waarde	f 1 290 114	f 1 384 782	f 368 430	f 1 259 722	f 2 070 316	f 4 591 778	f 4 126 708	f 50 636	f 15 142 486	*d)* (f 1 110 585)
Over 1901 waren de cijfers	Hoeveelheden	5 296	56 307	2 610	101 367	29 824	101 168	340 201	630		
	Waarde	f 1 693 764	f 1 745 509	f 437 158	f 1 571 189	f 3 698 272	f 9 408 625	f 3 164 500	f 46 711	f 21 765 728	*e)* (f 1 100 055)

a) Uit sommige buitenbezittingen, o. a. uit Benkoelen en de Lampongsche Districten, wordt het meerendeel der boschproducten niet rechtstreeks, maar via Batavia, naar buiten Nederlandsch-Indië verscheept. Nopens die verschepingen, welke in de handelsstatistiek tellen onder de uitvoeren van Java en Madoera (zie de tweede alinea van noot *d)*, zijn geen afzonderlijke opgaven bekend. De in de gewestelijke verslagen ditmaal slechts bij uitzondering aangetroffen cijfers nopens de verscheepte hoeveelheden boschproducten waren te onvolledig om te worden medegedeeld.

b) De eenheidsprijzen, waarnaar in de handelsstatistiek over 1902 de waarde berekend is, waren per K.G.: voor gom-benzoïn f 1, gom-damar f 0,40, gom-elastiek f 2, gom-kopal f 0,25, getahpertja f 2, andere getahsoorten f 1, rotan f 0,15 en was f 1, tegen respectievelijk f 1,25, f 0,50, f 2, f 0,25, f 2, f 1,50, f 0,15 en f 1,20 over 1901.

c) De cijfers tusschen ( ) geplaatst wijzen aan hoeveel in de daarnevens vermelde totale waarde begrepen is ter zake van het uitgevoerde naar Nederland.

d) Van deze totale waarde der in 1902 van de buitenbezittingen rechtstreeks naar buiten Nederlandsch-Indië verscheepte boschproducten, namelijk alleen van die in het overzicht genoemd, werd naar elders dan naar Nederland uitgevoerd voor eene waarde van f 14 031 901, waarvan naar Singapore f 12 094 288, naar Pinang f 948 576 en naar andere landen of plaatsen f 989 037.

Bovendien vermeldt de handelsstatistiek, als in 1902 van (of over) Java en Madoera van boschproducten, als de in het overzicht bedoelde naar Nederland en den vreemde verscheept, nog eene waarde van f 1 918 148, waarvan naar Nederland f 907 074, naar Singapore f 450 098, naar Pinang nihil en naar elders f 560 976.

e) De cijfers over 1901, overeenkomende met de in de vorige noot bedoelde, zijn: voor de buitenbezittingen f 20 665 673, f 18 349 772, f 1 508 722 en f 807 179, en voor Java en Madoera f 2 549 370, f 1 280 259, f 463 533, nihil en f 805 578.

Bijlage XX.

(Zie hoofdstuk O, afd. II, van het verslag.)

OVERZICHTEN

BETREFFENDE HET

MIJNWEZEN IN NEDERLANDSCH-INDIË

OVER

1902—1903.

I. GELDELIJKE UITKOMSTEN der GOUVERNEMENTS-TINWINNING op Banka over de werkjaren 1901/1902 en 1902/1903.

Kostenberekening van het tin.	1901/1902. (Levering: 171 134 pikol tin.)		1902/1903. (Levering: 171 214 pikol tin.)	
Genoten volgens het tarief in Ind. St. 1891 n°. 135:				
Door de ontginningen der 1ste klasse		f 3 072 971		f 3 305 011
Door de ontginningen der 2de en 3de klasse		370 872		295 831
Overige kosten in Indië. *a*)				
Verlies op de rijstverstrekking, berekend op f 2,44 per pikol over 1901/1902 en op f 1,26 per pikol over 1902/1903 *b*).	f 264 694		f 138 888	
Vervoer van tin van Banka naar Batavia en Tandjoeng Priok *c*)	*d*) 114 806		114 934	
Traktementen, enz. van het administreerend personeel, tegemoetkomingen aan de Chineesche officieren en gratificatiën aan mijnopzieners, mijnschrijvers en mijnmandoers	74 946		73 709	
Onderhoud der landsgebouwen en afschrijving wegens waardevermindering . . .	22 930		12 688	
Mijnbouwkundig onderzoek en technische dienst der tinwinning op Banka, alsmede afschrijving op het boormaterieel *e*).	287 222		265 620	
Machinale hulp, met inbegrip van de traktementen en reiskosten der tijdelijke machinisten, alsmede afschrijving op het materieel *e*)	97 279		76 907	
Kosten van omsmelting van tin	»		58 888	
Vervoerkosten (naar Singapore en China) van outslagen mijnwerkers	436		126	
Kosten van evacuatie en verpleegkosten van aan beri-beri lijdende mijnwerkers .	*d*) 33 160		42 548	
Overige verpleegkosten van zieke mijnwerkers, voor zoover die niet door de mijnen zijn gedragen; traktementen, toelagen en reiskosten der dokters-djawa, alsmede kosten van geneesmiddelen	32 762		29 267	
Transporteeren	f 928 235	f 3 443 843	f 813 575	f 3 600 842

a) Om de in K. V. 1897 (blz. 231, noot 1) vermelde reden kunnen in de hier voorkomende algemeene tinrekening de kosten van aanleg en exploitatie van de stoomtram in het district Blinjoe, van den in November 1901 geopenden stoomsleepdienst voor houtskolen te Pangkalpinang en van den in December 1902 geopenden telephoondienst achterwege blijven. Het saldo der aanlegkosten van de stoomtram, op ult. 1901 f 122 056 bedragende, was, na met 3½ % rente 's jaars, of f 4272, en met het kostende, ad f 6873, der op eisch ontvangen aanvulling van stoomtrammaterieel vermeerderd te zijn, en na met het voordeelig saldo, ad f 30 627, der exploitatierekening te zijn verminderd, op ult. 1902 teruggebracht op f 102 574. Wat den stoomsleepdienst betreft, bedroeg het saldo der aanlegkosten op ult 1901 f 42 626. Dit saldo vermeerderd met 3½ % 's jaars, of f 1492, en met het nadeelig saldo der exploitatierekening, ad f 9226, was op ult. 1902 gestegen tot f 53 344. De kosten van het dok en voor de aanschaffing van eenige laadprauwen zijn uit de exploitatierekening betaald. De aanleg van het telephoonnet heeft f 75 103 gekost. Dit bedrag, vermeerderd met het nadeelig saldo, ad f 585, der exploitatierekening, vormde op ult. 1902 een saldo van aanlegkosten van f 75 688.

b) De verstrekte rijst kan gerekend worden op Banka aan het Gouvernement te hebben gekost in 1901/1902 f 7,44 en in 1902/1903 f 6,26 per pikol (geleverd in 's lands pakhuizen te Batavia kostte de rijst, volgens de aannemingsprijzen over 1901/1902, f 5,65 per pikol en volgens die over 1902/1903 f 4,78[5] voor het 1ste en 2de perceel, f 4,89 voor het 3de en f 5,71[5] voor het 4de perceel). Daar aan de mijnwerkers slechts f 5 wordt in rekening gebracht, is het geleden verlies op de rijstverstrekking voor de behandelde twee werkjaren te stellen op respectievelijk f 2,44 en f 1.26 per pikol. Van de rijstverstrekking in 1902/1903 genoten de ontginningen der 1ste klasse 110 229 pikol, hebbende die der 2de klasse geen rijst genoten. In de rijstverstrekking van 1901/1902 deelden de ontginningen 1ste klasse voor 108 481 pikol.

c) Voor dit vervoer, dat sedert 1 Januari 1901 niet meer naar Batavia maar uitsluitend naar Tandjoeng Priok geschiedt, is laatstelijk gecontracteerd voor de jaren 1900 t/m 1909 met een particulieren aannemer tegen een vrachtprijs van f 20.87 per kojang van ongeveer 30 pikol bij aanbrengst te Batavia en van f 20 bij aanbrengst te Tandjoeng Priok. Van deze aanneming is echter uitgesloten het ter

Kostenberekening van het tin.	1901/1902.		1902/1903.	
Per transport	f 928 235	f 3 443 843	f 813 575	f 3 600 842
Afschrijving op inventaris-artikelen en op materieel der tinwinning (uitgenomen — zie hiervóór — boor- en stoommaterieel)	20 700		„	
Kosten van aanschaffing en uitzending der op eisch uit Nederland ontvangen goederen, zoomede van lossen, sorteeren en verder verzenden op Banka en met bijberekening, als administratiekosten, van ongeveer $2^1/_2$ % der vorenomschreven kosten *e*)	94 842		92 627	
Onderstand in rijst aan oude en gebrekkige mijnwerkers, berekend tegen den kostenden prijs der rijst (over 1901/1902 gemiddeld f 7,44 en over 1902/1903 gemiddeld f 6,26 per pikol)	23 988		23 735	
Onvoorziene uitgaven (à f $0{,}12^5$ per pikol tin) wegens kosten van opschuring, enz. op Banka	21 392		21 402	
		1 089 157		951 339
Gezamenlijke kosten van het tin in Indië		*d*)f 4 533 000		f 4 552 181
Zijnde per pikol, berekend over de hooger opgegeven levering		f $26{,}48^{80}$		f $27{,}55^{97}$
Of juister, na aftrek van het bij de omsmelting van onzuiver tin geleden verlies, bedragende in 1901/1902 nihil en in 1902/1903 6034,51 pikol, en na vermindering van de totale kosten met de transportkosten naar Java voor dat verlies, ad f 4056		$26{,}48^{80}$		$27{,}53^{51}$
De netto opbrengst per pikol van de in 1901 en 1902 geveilde hoeveelheden beliep (zie bijlage BB van K. V. 1902 en bijlage AA hiervóór)		$82{,}83^{24}$		$83{,}56^{78}$
zoodat de winst per pikol *f*) was te stellen op		*d*)f $56{,}34^{44}$		f $56{,}03^{27}$

hoofdplaats Muntok in te laden tin, dat reeds vroeger naar Tandioeng Priok pleegt vervoerd te worden, en wel met de booten der Koninklijke Paketvaartmaatschappij, aan welke daarvoor, ingevolge het met haar gesloten algemeen contract betreffende de bediening van de paketvaart in den Archipel, f 11 60 per kojang wordt tegoedgedaan Onder deze laatste vracht is echter niet begrepen het vervoer te Muntok van den wal naar de reede, welk vervoer deel uitmaakt van het met een anderen aannemer gesloten contract betreffende het z.g. reede-vervoer te Muntok (aannemingsprijs over 1899 t/m 1903 f 12 per kojang). Voor het van de overige afscheepplaatsen op Banka af te halen tin omvatten de opgegeven vrachtprijzen echter het vervoer van pakhuis tot pakhuis, daaronder begrepen dat in de laadbooten naar en van de reeden, zoomede de kosten van transport aan den wal.

d) Verbeterde opgaaf.

e) Ter wille van een zuiver overzicht zijn de kosten van het voor de ontginning benoodigde boor-, stoom- en ander materieel dadelijk bij de tinrekening in uitgaaf gesteld en niet meer gebracht op eene afzonderlijke inventaris-rekening. De waarde der inventarissen van dat materieel is in 1901/1902 geheel kunnen worden afgeschreven, zoodat de inventarisrekeningen in volgende jaren geheel kunnen vervallen.

f) Evenals in vroegere becijferingen van dezen aard zijn onder de op het tin gevallen kosten, wat het bij de tinwinning betrokken Europeesch personeel betreft, alleen in rekening gebracht de uitgaven voor de op Banka tewerkgestelde ingenieurs, enz., dus niet kosten van opleiding, uitzending, verlofstraktementen, pensioenen, enz.

II. OVERZICHT van de gedurende het tijdvak 1 Juli 1902 t/m 30 Juni 1903 door het Gouvernement verleende of goedgekeurde CONCESSIËN tot MIJNONTGINNING in Nederlandsch-Indië, benevens van de in dat tijdvak verleende gouvernements-VERGUNNINGEN tot winning van delfstoffen aan de oppervlakte of door middel van open groeven. g)

A. GOUVERNEMENTSCONCESSIËN, enz.

Volgnummer.	Naam der concessie en ligging van het mijnveld.	Delfstoffen waarvoor de concessie is verleend.	Namen der concessionarissen.	Grootte of geschatte grootte van het mijnveld.	Duur der concessie.	Jaarlijksche cijns.		Vast recht 's jaars.		Gouvernementsbesluit, waarbij de concessie is verleend, en kwartaalverslag van den dienst van het mijnwezen, waarin de concessievoorwaarden in haar geheel zijn opgenomen.
						Maatstaf.	Jaar van ingang.	Maatstaf.	Tijdstip van ingang.	
	JAVA en MADOERA.									
	Concessiën.									
	Bantam.									
1	Bajah I (afd. Lebak).	Steenkolen.	A. R. W. Kerkhoven.	1250 bouws.	75 jaren.	10 % van de netto opbrengst.	1907	f 0,25 per bouw.	—	12 Juni 1903 n°. 6. (2de kwartaal 1903).
	Soerabaja.									
2	Telogo Tandjoeng (afd. Soerabaja).	Petroleum en andere bitumineuse zelfstandigheden.	Dordtsche Petroleum-maatschappij te Amsterdam.	1761 bouws.	75 jaren.	Id.	1906	f 0,25 per bouw.	—	5 Febr. 1903 n°. 7. (1ste kwartaal 1903).
	Vergunningen.									
	Preanger Regentschappen.									
I.	Vergunning tot het winnen van kalksteen in een stuk gouvernementsgrond behoorende tot het gebied der desa Tjibaregbeg (distr. Djampangtengah, afd. Soekaboemi).	(Zie de voorgaande kolom).	Inlander Oessa.	0.18 H.A.	5 jaren.	Vaste retributie van f 2 's jaars.	1902	—	—	25 Juli 1902 n° 21. (3de kwartaal 1902).
II.	Vergunning tot het winnen van zandsteen in een stuk grond, behoorende tot het gebied der desa Sakarwangi (distr. Tjiheulang, afd. Soekaboemi).	Id.	A. J. Vrossink.	0,1 H.A.	30 jaren.	Vaste retributie van f 1 's jaars.	1902	—	—	23 Dec. 1902 n°. 7. (4de kwartaal 1902).
III.	Vergunning tot het winnen van kalksteen in een stuk gouvernementsgrond, behoorende tot het gebied der desa Ooeroeg (distr. Tasikmalaja, afd. Soekapoera).	Id.	Jhr. A. L. de Sturler.	2 bouws.	30 jaren.	Vaste retributie van f 15,70 's jaars.	1903	—	—	12 Febr. 1903 n°. 17. (1ste kwartaal 1903).
	Semarang.									
IV.	Vergunning tot het winnen van tras uit twee stukken gouvernementsgrond, behoorende tot het gebied der desa Kloempit (distr. Selowesi, afd. Pati).	Id.	Moeria-tras-exploitatie-maatschappij, te Amsterdam.	1.7 H.A.	30 jaren.	Vaste retributie van f 20 's jaars.	1902	—	—	15 Juli 1902 n°. 32. (3de kwartaal 1902).
V.	Vergunning tot het winnen van kalksteen uit twee stukken gouvernementsgrond, gelegen in de nabijheid van de desa Kedoenggsoeren (distr. Kaliwoengoe, afd. Kendal).	Id.	F. A. Ch. van den Broek d'Obrenan.	35 bouws	15 jaren.	Vaste retributie van f 250 's jaars.	1902	—	—	31 Aug. 1902 n°. 5. (3de kwartaal 1902).

g) Een overzicht van al de op ult. Juni 1903 van kracht zijnde mijnconcessiën, enz. is te vinden in den jaargang 1903 van het „Jaarboek van het mijnwezen in Nederlandsch-Indië".

Volgnummer.	Naam der concessie en ligging van het mijnveld.	Delfstoffen waarvoor de concessie is verleend.	Namen der concessionarissen.	Grootte of geschatte grootte van het mijnveld.	Duur der concessie.	Jaarlijksche cijns		Vast recht 's jaars.		Gouvernementsbesluit, waarbij de concessie is verleend, en kwartaalverslag van den dienst van het mijnwezen, waarin de concessievoorwaarden in haar geheel zijn opgenomen.
						Maatstaf.	Jaar van ingang.	Maatstaf.	Tijdstip van ingang.	
	Soerabaja.									
VI.	Vergunning tot het winnen van jodium uit een zoutwaterbron, gelegen in gouvernementsgrond, behoorende tot het gebied der desa Karang Asem (distr. Goenoeng Kendeng, afd. Soerabaja).	(Zie de voorgaande kolom.)	K. Ellinger.	Niet bepaald.	30 jaren.	Nog niet bepaald.	—	—	—	15 Juli 1902 n°. 56. (3de kwartaal 1902).
VII.	Vergunning tot het winnen van jodium uit een zoutwaterbron, gelegen in gouvernementsgrond, behoorende tot het gebied van de desa Banjoe Oerip (distr. Goenoeng Kendeng, afd. Soerabaja).	Id.	Exploitatie-maatschappij Banjoe Oerip, te Soerabaja.	Id.	30 jaren.	Id.	—	—	—	15 Juli 1902 n°. 57. (3de kwartaal 1902).
VIII.	Vergunning tot het winnen van jodium uit zoutwaterbronnen, gelegen in gouvernementsgrond, behoorende tot het gebied der desa's Poeloengan en Pepetani (distr. Gedangan, afd. Sidoardjo).	Id.	K. Ellinger.	$2^1/_2$ bouws.	30 jaren.	Id.	—	—	—	16 Sept. 1902 n°. 37. (3de kwartaal 1902
IX.	Vergunning tot het winnen van jodium uit een zoutwaterbron, gelegen in gouvernementsgrond, behoorende tot de desa Petiken (distr. Goenoeng Kendeng, afd. Soerabaja).	Id	F. Ellinger.	Niet bepaald.	30 jaren.	Id.	—	—	—	5 Oct. 1902 n°. 12. (4de kwartaal 1902).
X.	Vergunning tot het winnen van jodium uit een zoutwaterbronnen gelegen in gouvernementsgrond, behoorende tot de desa Karang Asem (distr. Goenoeng Kendeng, afd. Soerabaja).	Id.	K. Ellinger.	Id.	30 jaren.	d.	—	—	—	3 April 1903 n°. 6. (2de kwartaal 1903).

BUITENBEZITTINGEN.

Volgnummer.	Naam der concessie en ligging van het mijnveld.	Delfstoffen waarvoor de concessie is verleend.	Namen der concessionarissen.	Grootte of geschatte grootte van het mijnveld.	Duur der concessie.	Jaarlijksche cijns Maatstaf.	Jaar van ingang.	Vast recht Maatstaf.	Tijdstip van ingang.	Gouvernementsbesluit
	Concessiën.									
	Sumatra's Westkust.									
3	Ajer Gowa Ketjil (afd. Natal, res. Tapanoeli).	Goud en andere daarmede in samenhang voorkomende delfstoffen.	Mijnbouwmaatschappij Tambang Sibonak, te Batavia.	609	75 jaren.	10 % van de netto opbrengst.	—	0,25 per bouw.	—	24 Juni 1903 n°. 33. (2de kwartaal 1903).
	Palembang.									
4	Bandjarsari (afd. Lematang Oeloe en Ilir, Kikim en de Pasoemahlanden).	Petroleum en andere bitumineuse zelfstandigheden.	Petroleummaatschappij Moeara Enim.	3339	75 jaren.	Id.	1907	Id.	23 Mei 1903.	23 April 1903 n°. 2. (2de kwartaal 1903).
5	Kajoe Arau Bongkoe (afd. Moesi Ilir).	Id.	Nederlandsch - Indische exploitatiemaatschappij.	813	15 jaren.	Id.	1907	Id.	—	12 Juni 1903 n°. 4. (2de kwartaal 1903).
6	Selaro (afd. Iliran en Banjoeasin).	Id.	Id.	642	15 jaren.	Id.	—	Id.	—	12 Juni 1903 n°. 5. (2de kwartaal 1903).

Volg-nummer.	Naam der concessie en ligging van het mijnveld.	Delfstoffen waarvoor de concessie is verleend.	Namen der concessionarissen.	Grootte of geschatte grootte van het mijnveld.	Duur der concessie.	Jaarlijksche cijns.		Vast recht 's jaars.		Gouvernementsbesluit, waarbij de concessie is verleend, en kwartaalverslag van den dienst van het mijnwezen, waarin de concessievoorwaarden in haar geheel zijn opgenomen.
						Maatstaf.	Jaar van ingang.	Maatstaf.	Tijdstip van ingang.	
	Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.									
7	Poeloe Nangka (afd. Tanah Boemboe).	Steenkolen.	A. W. Th. Th. Mens Fiers Smeding.	252	75 jaren.	10 % van de netto opbrengst.	1906	f 0,25 per bouw.	29 Sept. 1902.	11 Juli 1902 n°. 14. (3de kwartaal 1902).
8	Boekit Pondok (afd. Koetei en de Noordoostkust van Borneo).	Goud, zilver, lood, koper, zink en antimonium.	Mijnbouwmaatschappij Boekit Pondok.	4221	75 jaren.	Id.	1906	Id.	27 Jan. 1903.	27 Sept. 1902 n°. 15. (3de kwartaal 1902).
9	Poeloe Laoet (afd. Tanah Boemboe).	Steenkolen.	A. Janssen, te Baarn.	4172	75 jaren.	Id.	1907	Id.	30 Mei 1903.	21 Jan. 1903 n°. 27. (1ste kwartaal 1903).
	Menado.									
10	Dooep (landschap Bolang Mongondo).	Goud, zilver, zink, lood, koper, ijzer en andere met die mineralen in samenhang voorkomende delfstoffen.	Mijnbouwmaatschappij Kotaboenan, te Amsterdam.	320	75 jaren.	Id.	1907	Id.	—	24 Maart 1903 n°. 14. (1ste kwartaal 1903).
11	Goenoeng Lama (als boven)	Id.	Id.	402	75 jaren.	Id.	1907	Id.	—	24 Maart 1903 n°. 15. (1ste kwartaal 1903).

B. INLANDSCHE CONCESSIE (in het behandelde tijdvak door het Gouvernement goedgekeurd).

Volg-nummer.	Naam der concessie en ligging van het mijnveld.	Delfstoffen waarvoor de concessie is verleend.	Namen der concessionarissen.	Grootte of geschatte grootte van het mijnveld (in bouws).	Aanvang en duur der concessie.	Bedongen cijns per kalenderjaar.		Eventueel verder bedongen opbrengst.	Gouvernementsbesluit, waarbij de concessie is goedgekeurd, en kwartaalverslag van den dienst van het mijnwezen, waarin de concessievoorwaarden in haar geheel zijn opgenomen.
						Maatstaf.	Verschuldigd minimumbedrag.		
	Westerafdeeling van Borneo.								
—	Biroe (landschap Sambas).	Goud en andere delfstoffen, met uitzondering van petroleum en andere bitumineuse zelfstandigheden.	Exploratie- en exploitatiemaatschappij Batavia-Sambas.	4102	26 Febr. 1903 (75 jaren).	2½ % der waarde op het ontginningsterrein van de verkregen en van de onderneming afgevoerde producten.	f 407,54	—	26 Febr. 1903 n°. 15 (1ste kwartaal 1903).

Bijlage IJIJ.

(Zie hoofdstuk O, afd. III, van het verslag.)

OPGAVEN

BETREFFENDE HET

GOUVERNEMENTS-ZOUT-MONOPOLIE

OVER DE JAREN 1900, 1901 EN 1902.

I. OVERZICHT van het ZOUTDEBIET in die gewesten van Nederlandsch-Indië, waar de verkoop van gouvernementswege geschiedt, over de jaren 1900, 1901 en 1902. *a*)

Verkochte hoeveelheden (in pikols). *b*)

GEWESTEN.	1900.	1901.	1902.	GEWESTEN.	1900.	1901.	1902.
JAVA EN MADOERA.				BUITENBEZITTINGEN.			
Bantam	40 763$^{29}/_{32}$	39 527$^{27}/_{32}$	39 946$^{4}/_{32}$	Sumatra's Westkust .	64 232$^{1}/_{32}$	66 241$^{17}/_{32}$	66 901$^{18}/_{32}$
Batavia	102 120$^{4}/_{32}$	88 108$^{3}/_{32}$	89 339$^{2}/_{32}$	Benkoelen	10 719$^{26}/_{32}$	11 350$^{8}/_{32}$	11 279$^{30}/_{32}$
Preanger Regentsch. .	86 885$^{29}/_{32}$	85 621$^{13}/_{32}$	86 197$^{12}/_{32}$	Lampongsche Distr. .	8 238$^{4}/_{32}$	8 588$^{29}/_{32}$	9 565$^{26}/_{32}$
Cheribon	57 424$^{15}/_{32}$	57 387$^{11}/_{32}$	54 390$^{29}/_{32}$	Palembang	45 183	45 386$^{24}/_{32}$	47 363$^{24}/_{32}$
Pekalongan	77 922$^{27}/_{32}$	77 291$^{24}/_{32}$	71 115$^{31}/_{32}$	Banka	11 012$^{4}/_{32}$	10 841$^{15}/_{32}$	11 314$^{17}/_{32}$
Semarang.	105 298$^{27}/_{32}$	123 423$^{15}/_{32}$	112 406$^{12}/_{32}$	Westerafd. v. Borneo	23 565$^{4}/_{32}$	26 737$^{14}/_{32}$	25 002$^{8}/_{32}$
Rembang	63 375$^{31}/_{32}$	61 558$^{30}/_{32}$	55 728$^{29}/_{32}$	Zuider- en Oosterafd. van Borneo . . .	48 780$^{18}/_{32}$	50 895$^{3}/_{32}$	49 219$^{29}/_{32}$
Soerabaja	105 912	107 243$^{18}/_{32}$	86 548$^{3}/_{32}$	Totalen . . .	211 730$^{25}/_{32}$	220 042$^{9}/_{32}$	220 647$^{24}/_{32}$
Pasoeroean	84 823$^{21}/_{32}$	85 576$^{24}/_{32}$	85 267$^{22}/_{32}$	Java en Madoera . .	1 248 072$^{18}/_{32}$	1 249 790$^{18}/_{32}$	1 187 850$^{30}/_{32}$
Besoeki	43 571$^{27}/_{32}$	48 059$^{28}/_{32}$	49 648$^{22}/_{32}$	Algemeene totalen .	1 459 803$^{11}/_{32}$	1 469 832$^{27}/_{32}$	1 408 498$^{22}/_{32}$
Banjoemas	67 457$^{18}/_{32}$	66 160$^{1}/_{32}$	67 258$^{11}/_{32}$				
Kedoe	128 629$^{6}/_{32}$	127 253$^{15}/_{32}$	125 841$^{20}/_{32}$				
Soerakarta	43 956$^{13}/_{32}$	42 431$^{17}/_{32}$	36 336$^{28}/_{32}$				
Madioen	80 080$^{25}/_{32}$	80 538$^{14}/_{32}$	77 866$^{9}/_{32}$				
Kediri	93 294$^{15}/_{32}$	94 569$^{31}/_{32}$	95 025$^{17}/_{32}$				
Madoera	66 554$^{19}/_{32}$	65 038$^{3}/_{32}$	54 933$^{3}/_{32}$				
Totalen . . .	1 248 072$^{18}/_{32}$	1 249 790$^{18}/_{32}$	1 187 850$^{30}/_{32}$				

a) De opgaven over 1901 zijn als verbeterde, die over 1902 als voorloopige te beschouwen.

b) Bij de verkooppakhuizen te Batavia, Bekasi, Tangerang, Buitenzorg en Tjabangboengin in de residentie Batavia, zoomede bij die te Semarang en Soerabaja, geschiedt de verkoop niet bij de maat, maar bij het gewicht. Ter wille van de eenvormigheid is ook voor deze verkoopplaatsen het debiet in pikolmaten opgegeven. Voor de herleiding is aangenomen dat 56 K.G. bij meting 1 pikol uitmaakt. De verkoop van *verpakt* zout (in briquetvorm) bedroeg op Madoera in 1900 2 239 995, in 1901 5 024 421 en in 1902 4 961 849 kati; in Pasoeroean in 1900 96 760, in 1901 (verbeterde opgave) 7 723 962 en in 1902 7 701 733 kati; in Besoeki in 1900 7719, in 1901 3 832 705 en in 1902 4 484 538 kati. Dit *briquetzout* is in het overzicht, naar den hiervóór aangegeven maatstaf, gerekend als te hebben uitgemaakt respectievelijk 24 719, 55 447, 54 933, 1067, 85 241, 85 267, 85, 42 296 en 49 649 pikol *los* zout.

Berekening van de geldelijke opbrengst.

GEWESTEN.	1900.	1901.	1902.
Van de hiervóór opgegeven hoeveelheden zijn verkocht:			
JAVA EN MADOERA.			
Los zout verkocht bij de maat.			
à f 6,72 per pikol (normaalprijs) . . .	1 053 476 $^{6}/_{32}$	910 909 $^{7}/_{32}$	854 773 $^{9}/_{32}$
à f 6 per pikol (in de residentie Soerakarta)	43 956 $^{13}/_{32}$	42 431 $^{17}/_{32}$	36 336 $^{28}/_{32}$
à f 2 per pikol (daar waar het zout, na vooraf voor de consumtie onbruikbaar te zijn gemaakt, voor industrieele doeleinden wordt verlangd)	236 $^{25}/_{32}$	94 $^{16}/_{32}$	170
Los zout verkocht bij het gewicht (zie noot b).			
à f 0,12 per K.G. (voor gewoon gebruik) . .	123 268 $^{13}/_{32}$	111 770 $^{24}/_{32}$	105 597 $^{19}/_{32}$
à f $0,03^5$ per K.G. (voor industrieele doeleinden)	1 263 $^{25}/_{32}$	1 600 $^{16}/_{32}$	1 123 $^{23}/_{32}$
Verpakt (briquet-) zout (zie noot b).			
à f 0,08 per kati (0,6176 K.G.) . . .	25 871	182 984 $^{2}/_{32}$	189 849 $^{15}/_{32}$
Totalen . . .	1 248 072 $^{18}/_{32}$	1 249 790 $^{13}/_{32}$	1 187 850 $^{30}/_{32}$

GEWESTEN.	1900.	1901.	1902.
BUITENBEZITTINGEN.			
Los zout verkocht bij de maat.			
à f 6,96 per pikol (ter Sumatra's Westkust)	41 444 $^{23}/_{32}$	66 131 $^{17}/_{32}$	66 586 $^{18}/_{32}$
à f 6,72 per pikol (normaalprijs) . . .	94 077 $^{30}/_{32}$	99 825 $^{3}/_{32}$	99 816 $^{20}/_{32}$
à f 6 per pikol (ter Sumatra's Westkust) *c*), te Palembang en in de Lampongsche Districten	75 108 $^{4}/_{32}$	53 915 $^{21}/_{32}$	56 929 $^{18}/_{32}$
à f 2 per pikol (verstrekking voor industrieele doeleinden) *d*).	100	170	315
Totalen . . .	211 730 $^{25}/_{32}$	220 042 $^{9}/_{32}$	220 647 $^{24}/_{32}$
Geldelijke opbrengst.			
Java en Madoera . .	f 8 381 381	f 8 474 021	f 8 153 738
Buitenbezittingen . .	1 378 468	1 454 934	1 456 253
Algemeene totalen .	f 9 759 849	f 9 928 955	f 9 609 991

II. OPGAVEN omtrent de GOUVERNEMENTS-ZOUTWINNING (op Madoera) over de jaren 1901 en 1902.

Zoutaanmaakplaatsen in de onderstaande afdeelingen der residentie Madoera.	Aantal zoutpannen in bewerking geweest.		Ingeleverde hoeveelheid zout (in kojangs van 30 pikolmaten).		Betaling door de zoutmakers gemiddeld per hoofd genoten (à f 10 per kojang).		Kosten waarop de kojang zout het Gouvernement te staan kwam. *e*)		Aanwezige zoutvoorraad in de depôts (in kojangs) bij het einde van het jaar. *f*)	
	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.
Sampang . . .	920	920	16 695	23 939	f 181,46	f 260,19	f $11,00^5$	f $10,00^5$	50 671	61 064
Pamekasan . .	1081	1081	11 455	9 935	105,—	92,33	11,05	11,13	46 944	47 045
Soemenep . . .	1580	1580	24 050	29 603	161,04	211,60	12,07	11,71	88 668	87 341
					. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .		
Te zamen . .	3581	3581	52 200	63 477	f $149,16^5$	f 188,04	f $11,37^5$	f 10,95	186 283	195 450

c) Sedert 15 Maart 1900 wordt het zout ter Sumatra's Westkust verkocht à f 6,96 per pikol.

d) Alleen ter Sumatra's Westkust en Palembang.

e) Met inbegrip van de kosten van administratie, toezicht, opschuring en daarmede in verband staande uitgaven, welke niet afzonderlijk zijn opgegeven.

f) Bovendien lagen opgeschuurd in de doorvoerpakhuizen op Java en waren in de verschillende zoutverkooppakhuizen op en buiten Java voorhanden: op ult. 1901 21 776 kojang en op ult. 1902 20 106 kojang. Onder deze cijfers zijn begrepen de voorraden briquetzout in het depôt te Soemenep en in de verschillende verkooppakhuizen voor verpakt zout in de residentiën Madoera, Pasoeroean en Besoeki.

Op ult. 1902 waren op Madoera voor de opschuring van het ingeleverde zout 174 depôtpakhuizen beschikbaar, namelijk 39 te Sampang, 40 te Boender (bij Pamekasan) en 95 te Soemenep, verdeeld over respectievelijk 2, 2 en 7 etablissementen.

Bijlage ZZ.

(Zie hoofdstuk O, afd. IV, § 1, van het verslag.)

OVERZICHTEN

BETREFFENDE DE

HANDELSBEWEGING

TUSSCHEN

NEDERLANDSCH-INDIË [1]) EN LANDEN OF PLAATSEN DAARBUITEN GELEGEN.

[1]) Dat de havens in inlandsche staten betreft, zijn in de statistiek alleen die havens behandeld, waar een *gouvernements*-tol- of havenkantoor gevestigd is.

1°. Herkomst en bestemming der in- en uitgevoerde goederen, enz.

LANDEN OF PLAATSEN VAN HERKOMST OF BESTEMMING.	Waarde van den algemeenen invoer.			Waarde van den algemeenen uitvoer.		
	Goederen.	Ongemunt goud en zilver.	Speciën (gemunt goud en zilver).	Goederen.	Ongemunt goud en zilver.	Speciën (gemunt goud en zilver).
VOOR REKENING VAN PARTICULIEREN.						
Nederland	f 54 234 970	f 1 376	f 511 285	f 77 685 157	f 315 854	f 8 000 000
Engeland	20 907 031	"	753 350	3 728 991	1 266 200	600 000
Engelsch Kanaal (voor orders)	......	......	......	8 542 045	"	"
België	321 239	"	"	88 212	"	"
Frankrijk	1 152 180	"	178 851	9 217 758	"	"
Marseille (voor orders)	......	......	......	165 156	"	"
Duitschland	3 192 671	"	"	2 428 366	"	"
Oostenrijk	86 167	"	"	1 164 542	"	"
Zwitserland	127 187	"	"	2	"	"
Rusland	48 873	"	"	14 834	"	"
Denemarken	1 999	"	"	69 332	"	"
Zweden	15 811	"	"	7 801	"	"
Noorwegen	85 804	"	"	41 956	"	"
Italië	1 310 242	"	12 000	1 341 720	"	"
Genua (voor orders)	......	......	......	30 948	"	"
Spanje	1 415	"	"	88 994	"	"
Portugal	380	"	"	766 738	"	"
Turkije	"	"	"	15 773	"	"
Egypte	27 413	"	"	474 746	"	"
Port-Saïd (voor orders)	......	......	......	4 543 064	"	"
Afrika	20 170	"	"	482 268	"	"
Amerika	2 412 070	"	"	26 690 425	"	"
Arabië	441	"	"	82 440	"	"
Britsch-Indië	2 415 685	"	"	2 313 856	"	"
Pinang	19 155 744	5 980	1 283 046	8 569 574	"	71 637
Malakka	159 682	"	41 469	5 839 196	"	"
Singapore	56 173 854	11 018	6 605 084	50 088 012	15 000	256 198
Siam	538 319	"	"	275 381	"	"
Saigon	8 784 754	"	"	349 050	"	"
Hongkong	3 531 542	"	25 000	19 400 149	"	"
China	1 307 895	"	"	1 312 163	"	"
Japan	980 632	"	"	5 128 928	"	"
Manilla	28 263	"	"	7 356	"	"
Serawak	12 541	"	3 100	5 616	"	"

LANDEN OF PLAATSEN VAN HERKOMST OF BESTEMMING.	Waarde van den algemeenen invoer.			Waarde van den algemeenen uitvoer.		
	Goederen.	Ongemunt goud en zilver.	Speciën (gemunt goud en zilver).	Goederen.	Ongemunt goud en zilver.	Speciën (gemunt goud en zilver).
Kokos-eilanden	„	„	„	f 9 662	„	„
Timor-Dilly	f 708 799	„	f 9 463	106 571	„	f 27 040
Duitsch-Nieuw-Guinea	43 999	„	„	16 434	„	„
Australië	2 672 301	„	24 375	5 479 232	„	„
Totalen	a) f 180 460 073	b) f 18 374	c) f 9 447 023	f 236 572 448	d) f 1 597 054	e) f 8 954 875

VOOR REKENING VAN HET GOUVERNEMENT.

LANDEN OF PLAATSEN VAN HERKOMST OF BESTEMMING.	Invoer Goederen.	Invoer Ongemunt goud en zilver.	Invoer Speciën.	Uitvoer Goederen.	Uitvoer Ongemunt goud en zilver.	Uitvoer Speciën.
Nederland	f 10 689 740	„	„	f 18 345 184	„	„
Engeland	165 270	„	„	„	„	„
Frankrijk	2 213	„	„	„	„	„
België	384 313	„	„	„	„	„
Duitschland	9 105	„	„	„	„	„
Britsch-Indië	1 102 280	„	„	„	„	„
Pinang	45 771	„	„	1 500	„	„
Singapore	12 893	„	„	423	„	„
Australië	620 985	„	„	„	„	„
Totalen	f 13 032 570	„	„	f 18 347 107	„	„

a) Enkel met betrekking tot „goederen" voor zooveel voor particuliere rekening in- en uitgevoerd, houdt de handelsstatistiek de cijfers van Java en Madoera en die van de buitenbezittingen uiteen. Voor laatstbedoelde gedeelten van Nederlandsch-Indië waren de cijfers per gewest als volgt:

	Invoerwaarde.	Uitvoerwaarde.
Sumatra's Westkust	f 7 218 300	f 6 418 403
Benkoelen	433 963	112 537
Lampongsche Districten	119 544	471 614
Palembang (met inbegrip van Djambi)	6 240 410	7 344 251
Oostkust van Sumatra	23 135 105	26 867 726
Atjèh en onderhoorigheden	6 805 493	3 319 831
Riouw en onderhoorigheden (met inbegrip van Indragiri)	1 665 198	3 105 632
Banka	888 419	81 416
Billiton	1 049 557	1 308 837
Westerafdeeling van Borneo	2 877 259	7 138 846
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	3 841 210	3 650 296
Celebes en onderhoorigheden	4 924 594	11 674 509
Menado	2 748 843	4 324 512
Amboina	257 044	1 382 425
Ternate	357 529	760 267
Timor en onderhoorigheden	93 887	208 168
Bali en Lombok	2 394 210	3 268 220
Totalen buitenbezittingen	f 65 050 565	f 81 437 490
„ Java en Madoera	115 409 508	155 134 958
Totalen-generaal als boven	f 180 460 073	f 236 572 448

Bij deze gewestelijke splitsing dient in het oog gehouden dat als invoer in eenig gewest alleen is gerekend wat gelost is van hetgeen buiten Nederlandsch-Indie is ingeladen, en als uitvoer enkel wat geladen is met bestemming om buiten Nederlandsch-Indië gelost te worden. Uit dien hoofde bijv. rekent niet onder den uitvoer van Billiton, maar onder dien van Java en Madoera, het op Billiton gewonnen tin, voor zoover het ten verkoop naar Batavia wordt verscheept.

b) Hiervan aan goud f 17 253 (f 325 uit Nederland, f 5980 uit Pinang en f 10 948 uit Singapore) en aan zilver f 1121 (f 1051 uit Nederland en f 70 uit Singapore).

c) Hiervan aan gouden munt f 1 505 821, namelijk uit Nederland f 367 023, uit Engeland f 753 350, uit Frankrijk f 178 851, uit Italië f 12 000, uit Pinang f 29 108, uit Singapore f 116 114, uit Hongkong f 25 000 en uit Australië f 24 375. Van de f 7 941 202 zilveren munt kwamen alleen uit Singapore en Pinang respectievelijk f 6 488 970 en f 1 253 938.

d) Hiervan aan goud f 310 754 naar Nederland en f 15 000 naar Singapore, aan zilver f 5100 naar Nederland en aan edel metaal f 1 266 200 naar Engeland.

e) Hiervan aan gouden munt f 5 607 200, namelijk naar Nederland f 5 000 000, naar Engeland f 600 000 en naar Singapore f 7200. Van de f 3 347 675 zilveren munt gingen naar Nederland, Pinang, Singapore en Timor-Dilly respectievelijk f 3 000 000, f 71 637, f 248 998 en f 27 040.

2°. Waarde der ingevoerde goederen.

VOOR REKENING VAN PARTICULIEREN.

BENAMING DER GOEDEREN.	Ingevoerd uit: Nederland.	Ingevoerd uit: andere landen.	Totaal.
Aardewerk van alle soorten	f 955 564	f 962 635	f 1 918 199
Atappen en kadjangmatten	"	28 591	28 591
Bier	570 527	594 952	1 165 479
Blik en blikwerk	731 030	940 418	1 671 448
Boeken	332 358	94 034	426 392
Buskruit	34 235	65 598	99 833
Caustic soda	40 721	73 021	113 742
Cement	572 067	867 611	1 439 678
Dranken (voor zoover niet afzonderlijk genoemd)	22 844	43 550	66 394
Drogerijen en medicijnen	517 853	1 182 789	1 700 642
Eetwaren (boter)	1 307 928	589 070	1 896 998
Id. (ghie)	"	105 876	105 876
Id. (hammen)	135 177	64 422	199 599
Id. (kaas)	198 268	12 391	210 659
Id. (melk)	331 471	461 052	792 523
Id. (tripang)	"	77 661	77 661
Id. (visch)	70 741	6 436 307	6 507 048
Id. (vleesch)	153 455	286 140	439 595
Id. (alle andere soorten)	1 607 625	7 915 810	9 523 435
Fabriek- en stoomwerktuigen	3 432 856	2 040 161	5 473 017
Gambir	"	848 939	848 939
Garens	822 078	3 266 676	4 088 754
Gedistilleerd (brandewijn)	198 535	497 411	695 946
Id. (jenever)	577 641	54 206	631 847
Id. (likeuren)	89 164	102 962	192 126
Id. (reukwerken)	291 344	78 876	370 220
Id. (whisky)	33 450	105 698	139 148
Id. (alle andere soorten) *f*)	137 492	228 425	365 917
Glas (venster-)	23 095	37 862	60 957
Glas en glaswerk	395 543	400 623	796 166
Goud- en zilverwerk	97 078	101 916	198 994
Getahpertja	"	6 339	6 339
Hars	1 137	434 264	435 401
Hout (sandel-)	"	24 947	24 947
Hout (scheepsbouw- en timmer-)	7 256	503 474	510 730
Id. (ander) en houtwerk	44 489	235 336	279 825
IJzer en staal (spoorstaven, enz.)	965 955	137 589	1 103 544
Id. (bruggen en gedeelten daarvan)	106 474	7 000	113 474
Id. (buizen en pijpen)	591 461	169 219	760 680
Id. (dakbedekking en goten)	118 181	1 018 067	1 136 248
Id. (alle andere soorten)	1 304 080	399 583	1 703 663
IJzer (in staven en bundels)	f 552 118	f 334 733	f 886 851
IJzerwerk (spijkers)	252 187	235 674	487 861
Id. (alle andere soorten)	807 320	712 940	1 520 260
Instrumenten (muziek-)	127 684	100 010	227 694
Id. (andere)	71 747	28 760	100 507
Kaarsen	17 006	41 907	58 913
Kalk	243	120 517	120 760
Kleederen	400 658	1 980 477	2 381 135
Koffermakerswerk	19 241	106 188	125 429
Koffie	45	1 055 488	1 055 533
Kolen (steen-) en cokes	595 280	2 925 380	3 520 660
Koper (in bladen en platen)	118 951	150 890	269 841
Koper (ander) en koperwerk	276 619	315 581	592 200
Kramerij	1 286 427	2 114 424	3 400 851
Kurken	46 351	21 801	68 152
Lampen	270 174	209 768	479 942
Leder en lederwerk	121 281	321 354	442 635
Lood (ruw en bewerkt)	126 507	170 549	297 056
Lucifers	559 215	1 106 380	1 665 595
Machinerieën voor suikerfabrieken	1 553 331	188 751	1 742 082
Manufacturen, katoenen, ruwe (ongebleekte)	3 362 894	3 496 314	6 859 208
Id. katoenen (gebleekte)	7 174 472	5 001 321	12 175 793
Id. id. (geverfde of gedrukte)	5 267 475	9 214 279	14 481 754
Id. (wollen en halfwollen)	555 748	506 223	1 061 971
Id. (zijden en halfzijden)	231 830	1 202 952	1 434 782
Id. (zakken)	57 496	1 057 857	1 115 353
Id. (zeildoek)	63 479	36 166	99 645
Manufacturen (andere)	2 159 789	4 237 277	6 397 066
Matten en matwerk	6 038	150 047	156 085
Meel	13 095	2 479 363	2 492 458
Messenmakerswerk	154 404	47 947	202 351
Mest en meststoffen (oliekoeken)	2 119 748	3 436 518	5 556 266
Meubelen	209 073	263 178	472 251
Mineraalwater	494 406	152 568	646 974
Modewaren	278 610	1 182 887	1 461 497
Olie (aard-) of petroleum	"	1 999 255	1 999 255
Id. (klapper-)	"	750 764	750 764
Id. (lijn-)	242 052	64 250	306 302
Id. (palm-)	53 362	38 288	91 650
Id. (katjang- en andere)	50 819	282 709	333 528
Opium	780	3 840 500	3 841 280

f) Hieronder ook vernis en vruchten op gedistilleerd.

BENAMING DER GOEDEREN.	Ingevoerd uit: Nederland.	Ingevoerd uit: andere landen.	Totaal.
Papier	f 915 622	f 1 248 979	f 2 164 601
Reukwerken (niet met gedistilleerd bereid)	11 219	160 382	171 601
Rijst	„	29 846 463	29 846 463
Rijtuigen	60 431	84 270	144 701
Rijwielen	125 686	38 805	164 491
Schrijf- en teekenbehoeften	143 561	51 875	195 436
Schoenmakerswerk	25 571	158 590	184 161
Speelkaarten	156 584	89 323	245 907
Spoorwegmaterieel (rollend)	2 561 044	98 111	2 659 155
Staal en staalwerk	175 604	76 675	252 279
Steen (bewerkte en onbewerkte)	37 448	110 849	148 297
Steenen (vuurvaste)	130 424	39 243	169 667
Suiker	1 687	910 915	912 602
Tabak (sigaren en sigaretten)	682 259	221 286	903 545
Id. (Chineesche)	„	580 436	580 436
Id. (Manilla)	266	135 888	136 154
Id. (alle andere)	297 152	363 022	660 174
Teer (Zweedsche) en koolteer	78 333	44 694	123 027
Thee	652	1 530 542	1 531 194
Tin en Tinwerk	18 094	116 081	134 175
Touwwerk	70 160	214 366	284 526
Uurwerken	153 042	157 000	310 042
Vaat- en kuipwerk (leggers)	f 56 980	f 25 930	f 82 910
Vee (levend)	4 895	673 929	678 824
Verfwaren	424 435	300 575	725 010
Vuurwapens	106 146	44 712	150 858
Vuurwerk	1 537	966 899	968 436
Was (mineraal)	252 003	779 674	1 031 677
Id. (andere)	106	130 989	131 095
Wijn (mousseerende)	183 992	84 961	268 953
Id. (afgetapt)	307 713	421 255	728 968
Id. (op fust)	106 044	257 617	363 661
Zadelmakerswerk	25 175	26 877	52 052
Zaden	7 887	361 613	369 500
Zeep	235 809	284 195	520 004
Zemelen	17	282 504	282 521
Zink en zinkwerk	71 989	81 787	153 776
Zout	2 619	1 016 861	1 019 480
Zwavelzuur (ruw)	135 018	26 057	161 075
Zijde (ruwe)	„	248 741	248 741
Diversen	150 638	748 396	899 034
Totalen	f 54 234 970	f 126 225 103	f 180 460 073

VOOR REKENING VAN HET GOUVERNEMENT.

BENAMING DER GOEDEREN.	Ingevoerd uit: Nederland.	Ingevoerd uit: andere landen.	Totaal.
Ammunitie	f 230 111	„	f 230 111
Aardewerk van alle soorten	14 425	f 101	14 526
Bier	301 252	„	301 252
Blik en blikwerk	9 858	„	9 858
Boeken	25 209	165	25 374
Buskruit	56 296	„	56 296
Cement	1 908	8 393	10 301
Drogerijen en medicijnen	198 088	945	199 033
Dynamiet en andere ontplofbare stoffen	47 054	„	47 054
Eetwaren (boter)	169 738	„	169 738
Id. (visch)	16 090	1 354	17 444
Id. (vleesch)	114 237	„	114 237
Id. (andere)	89 994	158	90 152
Fabriek- en stoomwerktuigen	955 473	21 952	977 425
Gedistilleerd (jenever)	18 279	„	18 279
Id. (alle andere soorten)	90 075	108	90 183
Glas en glaswerk	28 637	325	28 962
Hout (scheepsbouw- en timmer-)	39 415	2 014	41 429
Id. (ander) en houtwerk	4 996	546	5 542
IJzer en staal (spoorstaven, enz)	f 888 800	f 61 860	f 950 660
Id. (bruggen en gedeelten daarvan)	454 600	„	454 600
Id. (dakbedekking)	29 434	„	29 434
Id. (buizen en pijpen)	399 212	475 973	875 155
Id. (telegraafdraad en kabels)	14 450	„	14 450
Id. (alle andere soorten)	557 355	125	557 480
IJzer in staven en bundels	75 974	380	76 354
IJzerwerk (spijkers)	19 410	155	19 565
Id. (alle andere soorten)	223 995	„	223 995
Instrumenten (muziek-)	2 759	„	2 759
Id. (andere)	48 818	300	49 118
Kleederen	133 942	500	134 442
Kolen (steen-), briquetten en cokes	125	621 960	622 085
Koper en koperwerk	571 268	870	572 138
Kramerij	65 744	200	65 944
Kurken	23 929	„	23 929
Lampen	7 981	1 400	9 381
Leder en lederwerk	26 553	„	26 553
Lood (ruw en bewerkt)	81 108	„	81 108

BENAMING DER GOEDEREN.	Ingevoerd uit: Nederland.	Ingevoerd uit: andere landen.	Totaal.
Manufacturen (katoenen)	f 83 327	„	f 83 327
Id. (wollen en halfwollen .	106 057	„	106 057
Id. (zakken).	48 366	f 5 125	53 491
Id. (zeildoek)	11 027	„	11 027
Id. (andere)	107 977	„	107 977
Modewaren	17 399	„	17 399
Olie (lijn-)	86 388	58	86 446
Id. (andere)	63 025	23 885	86 910
Opium	94 100	1 102 280	1 196 380
Papier	165 765	„	165 765
Schrijf- en teekenbehoeften	7 583	„	7 583
Spoorwegmaterieel (rollend)	f 760 640	„	f 760 640
Staal en staalwerk	24 722	f 982	25 704
Steen (bewerkte en onbewerkte) . .	3 776	652	4 428
Touwwerk	53 122	250	53 372
Verfwaren.	118 722	169	118 891
Vlas en vlaswerk	8 510	„	8 510
Vuurwapens	2 826 077	„	2 826 077
Zeep.	15 559	„	15 559
Zink en zinkwerk.	12 758	„	12 758
Diversen	38 248	9 645	47 893
Totalen . . .	f 10 689 740	f 2 342 830	f 13 032 570

3°. Waarde der uitgevoerde goederen.

VOOR REKENING VAN PARTICULIEREN.

BENAMING DER GOEDEREN.	Uitgevoerd naar: Nederland.	Uitgevoerd naar: andere landen.	Totaal.
Atappen en kadjangmatten	„	f 11 829	f 11 829
Beenderen	f 25	14 282	14 307
Benzine	234 034	585 021	819 055
Boeken.	19 393	31 003	50 396
Cacao	345 493	188 470	533 963
Cassia (wilde kaneel)	13 054	197 244	210 298
Cassiavruchten	20 452	4 425	24 877
Copra	6 564 867	12 720 151	19 285 018
Djarakpitten.	58 717	56 860	115 577
Drakenbloed.	„	28 221	28 221
Drogerijen en medicijnen	134 273	220 404	354 677
Eetwaren (tripang)	„	847 656	847 656
Id. (visch)	306	464 064	464 370
Id. (vogelnestjes).	„	223 990	223 990
Id. (alle andere soorten) . . .	39 440	1 065 267	1 104 707
Erts (andere).	334 578	81 998	416 576
Fabriek- en stoomwerktuigen. . . .	25 749	21 081	46 830
Foelie	630 092	256 842	886 934
Gambir.	„	1 035 903	1 035 903
Garens	23	6 360	6 389
Gedistilleerd (arak)	193 893	202 438	396 331
Getahpertja	27 000	2 095 152	2 122 152
Getah (andere)	1 099	4 595 918	4 597 017
Gombenzoë	59 923	1 235 197	1 295 120
Gomdamar	306 818	1 823 582	2 130 400
Gomelastiek.	12 354	374 876	387 230
Gomkopal.	772 271	1 073 963	1 846 234
Goud- en zilverwerk.	20 255	1 955	22 210
Hoorn	38 145	59 283	97 428
Hout (ebben-)	16 367	67 615	83 982
Id. (laka-).	„	34 038	34 038
Id. (sandel-)	f 11 016	f 200 637	f 211 653
Id. (wortel-)	103	55 959	56 062
Id. (scheepsbouw- en timmer-) . .	332 424	260 759	593 183
Id. (ander)	2 653	22 976	25 629
Houtwerk (voor zoover niet afzonderlijk genoemd)	530	4 899	5 429
Huiden.	2 655 991	1 026 508	3 682 499
IJzer en staal en dito werk	42 156	66 592	108 748
Indigo (voor de Europeesche markt).	1 276 730	1 042 040	2 318 770
Id. (voor de inlandsche markt). .	„	55 715	55 715
Instrumenten (muziek-)	9 735	34 414	44 149
Juweelen	11 900	200 760	212 660
Kalk.	„	160 829	160 829
Kamfer.	„	39 025	39 025
Kaneel (eigenlijke)	29 600	31 701	61 301
Kapok	435 728	795 127	1 230 855
Kapokpitten	41 113	14 520	55 633
Katoen (ruwe)	„	534 276	534 276
Kinabast	4 815 042	80 366	4 895 408
Kinine	154 740	397 480	552 220
Kleederen.	208 743	573 403	782 146
Koelit bakan en koelit tengar . . .	„	360 140	360 140
Koffie (gepelde).	12 789 784	8 319 951	21 109 735
Id. (in hoornschil).	4 106 427	637 041	4 743 468
Id. (als gedroogde kers)	„	170 723	170 723
Koper en koperwerk.	11 190	38 847	50 037
Kramerij	38 273	70 506	108 779
Lood (ruw)	65 120	5 454	70 574
Manufacturen (katoenen)	1 725	598 627	600 352
Id. (zijden en halfzijden). .	110	8 175	8 285
Id. (andere).	4 001	70 979	74 980
Matten en matwerk	4 703	123 660	128 363

BENAMING DER GOEDEREN.	Uitgevoerd naar: Nederland.	Uitgevoerd naar: andere landen.	Totaal.
Meel (tapioca)	f 387 396	f 324 772	f 712 168
Id. (ander)	"	80 205	80 205
Mest en meststoffen (oliekoeken)	2 260	45 412	47 672
Meubelen	36 033	20 784	56 817
Nagelen	56 597	37 795	94 392
Nipabladeren	"	16 201	16 201
Noten (muskaat–)	1 514 744	1 236 548	2 751 292
Id. (pinang-)	336	2 685 076	2 685 412
Olie (aard–) of petroleum	26 055	9 648 175	9 674 230
Id. (katjang-)	"	324 776	324 776
Id. (klapper–)	22	562 371	562 393
Id. (andere)	9 024	95 830	104 854
Paarden	"	160 400	160 400
Peper (staart–)	9 165	163 011	172 176
Id. (witte)	42 844	490 038	532 802
Id. (zwarte)	630 493	3 654 565	4 285 058
Petroleumresidu	800	666 490	667 290
Reukwerken (niet met gedistilleerd bereid)	7 840	52 097	59 937
Rijst (gepelde)	3 267 579	919 125	4 186 704
Id. (ongepelde)	124	99 116	99 240
Rotting	746 466	3 734 634	4 481 100
Rottingstokken	20	38 916	38 936
Sago	f 2	f 1 146 030	f 1 146 032
Schelpen	41 883	1 606 035	1 647 918
Schildpad	147 540	135 720	283 260
Suiker *g*)	131 937	68 972 756	69 104 693
Tabak (voor de Europeesche markt)	28 628 047	9 166 281	37 794 328
Id. (voor de inlandsche markt)	1 548	715 515	717 063
Thee	2 467 352	1 788 431	4 255 783
Tin	2 193 559	3 044 103	5 237 662
Tinerts	"	781 261	781 261
Vanille	5 400	2 895	8 295
Vee, levend	125	137 570	137 695
Vet van balam- en soenteivruchten	"	7 830	7 830
Vlas en vlaswerk	11 149	9 058	20 207
Vogelhuiden	115 839	15 761	131 600
Was	91 730	109 656	201 386
Zaden	49 140	96 211	145 351
Zemelen	"	303	303
Zink en zinkwerk	"	12 770	12 770
Zwam	"	31 854	31 854
Diversen	143 950	423 731	567 681
Totalen	f 77 685 157	f 158 887 291	f 236 572 448

VOOR REKENING VAN HET GOUVERNEMENT. *h*)

BENAMING DER GOEDEREN.	Uitgevoerd naar: Nederland.	Uitgevoerd naar: andere landen.	Totaal.
Kinabast	f 372 841	"	f 372 841
Koffie (gepelde)	4 105 983	"	4 105 983
Tin	13 860 463	"	13 860 463
Diversen	5 897	f 1 923	7 820
Totalen	f 18 345 184	f 1 923	f 18 347 107

4°. In- en uitvoer voor particuliere rekening van goederen, waarvan in de handelsstatistiek der opgegeven jaren, nevens de waarde, tevens de hoeveelheden zijn opgegeven. *i*)

BENAMING DER GOEDEREN.	Eenheid.	ALGEMEENE INVOER. (Hoeveelheden in duizendtallen.) 1898.	1899.	1900.	1901.	1902.	ALGEMEENE UITVOER. (Hoeveelheden in duizendtallen.) 1898.	1899.	1900.	1901.	1902.
Azijn	Liters.	135	139	131	153	130	"	"	"	"	"
Balam- en soenteivruchten	K.G.	"	"	"	"	"	1^{5}	"	8	193	293
Bier	Liters.	2 639	2 408	2 468	2 708	2 965	4	0^{5}	1	0^{35}	0^{56}
Boter	K.G.	1 123	1 130	1 469	1 247	1 265	0^{18}	0^{4}	0^{27}	0^{11}	0^{1}

g) De hoeveelheden, verdeeld naar de landen of plaatsen van bestemming, zijn vermeld in hoofdst. O, afd. IV, § 1, van het verslag hiervóór.

h) De hoeveelheden kinabast, koffie en tin voor gouvernementsrekening in 1902 uitgevoerd en waarnaar de opgegeven waarde berekend is, bedroegen respectievelijk 466 051, 6 843 305 en 10 661 895 K.G.

i) Waar men in dit overzicht nihil-opgaven vindt, is dit nog geen bewijs dat van het betrokken artikel geen in- of uitvoer heeft plaats gehad, maar leide men daaruit af dat het artikel in de handelsstatistiek niet afzonderlijk is genoemd of wel dat de hoeveelheden te gering waren om in dit overzicht te worden opgenomen.

BENAMING DER GOEDEREN.	Eenheid.	ALGEMEENE INVOER. (Hoeveelheden in duizendtallen.)					ALGEMEENE UITVOER. (Hoeveelheden in duizendtallen.)				
		1898.	1899.	1900.	1901.	1902.	1898.	1899.	1900.	1901.	1902.
Buskruit	K.G.	124	48	56	71	67	"	"	"	"	"
Cacào	id.	5	4	"	"	"	977	1 089	1 342	1 267	890
Cassia	id.	"	"	27	25	"	678	624	472	439	526
Cassiavruchten	id.	"	"	"	"	"	63	385	268	281	415
Copra	id.	"	6	1^{5}	07	32^{7}	34 873	97 734	93 733	67 723	128 567
Djarakpitten	id.	"	"	"	"	"	"	"	"	483	1 651
Drakenbloed	id.	"	"	"	0^{2}	"	14	37	26	12	28
Foelie	id.	"	"	"	"	"	451	373	567	598	591
Gambir	id.	3 940	3 765	4 568	3 529	3 396	5 913	6 997	4 638	3 864	4 144
Gedistilleerd (arak)	Liters.	52	101	67	68	52	2 039	1 882	2 511	2 989	1 982
Id. (alle andere soorten)	K.G.	"	0^{4}	5^{5}	5^{2}	6^{5}	"	"	"	"	"
	Liters.	2 632	2 853	3 006	2 291	2 477	0^{3}	0^{4}	0^{8}	0^{9}	0^{6}
Ghie (Perzische boter)	K.G.	91	113	120	131	132		4^{5}	0^{9}	1	17
Gom- an harssoorten (inlandsche)	id.	251	258	331	323	343	16 299	19 825	20 527	23 084	19 858
Hout (ebben-)	id.	"	"	"	"	"	1 722	1 493	2 100	2 991	2 799
Id. (gahroe-)	id.	0^{7}	0^{8}	1	17	0^{8}	3	3^{5}	8	22^{5}	14
Id. (laka-)	id.	"	"	"	"	"	15	90	69	158	227
Id. (sandel-)	id.	10	9	663	122	125	325	195	239	612	1 058
Id. (wortel-)	id.	"	14	2	59	"	"	58	132	477	224
Huiden	id.	10	4^{8}	8^{3}	6	17	5 459	5 370	5 859	6 305	6 137
Indigo (niet bereid voor de inlandsche markt)	id.	"	"	"	"	"	893	674	587	483	464
Id. (andere)	id.	23	12	14	15	4	472	304	416	60	279
Ivoor	id.	0^{3}	07	0^{1}	17	1^{5}	0^{3}	0^{3}	0^{2}	0^{5}	0^{8}
Kaarsen	id.	144	138	143	141	98	0^{2}	0^{1}	07	0^{4}	0^{5}
Kalk	id.	3 110	4 574	5 814	3 685	4 025	3 836	4 538	6 696	3 355	5 361
Kaneel	id.	0^{8}	0^{4}	3	2	1^{4}	103	126	242	106	102
Kapok	id.	77	158	84	80	53	3 154	3 276	4 613	4 264	4 103
Katoen	id.	"	"	"	67	2^{3}	5 810	8 854	9 284	5 969	5 346
Kinabast	id.	"	"	"	"	"	4 180	4 713	5 294	6 062	6 119
Kinine	id.	"	"	"	0^{55}	0^{3}	"	"	"	33	28
Klappers	stuks.	553	180	1 147	635	196	76	123	94	93	329
Koelit bakau en koelit tengar	K.G.	"	"	179	224	207	239	832	777	2 455	2 401
Kapokpitten	id.	"	"	"	"	"	"	"	"	1 862	1 854
Koffie (gepelde)	id.	1 608	961	1 254	892	1 752	21 205	29 402	31 544	22 920	35 183
Id. (in hoornschil)	id.	2	17	15	16	8	4 880	16 004	11 422	5 664	9 487
Id. (gedroogde kers)	id.	"	"	"	"	"	"	332	151	44	854
Kolen (steen-) en cokes	ton.	113	131	111	190	162	"	"	"	"	"
Kruidnagelen	K.G.	66	84	85	53	58	96	28^{5}	171	185	189
Lucifers (gewone houten)	gros-doosjes.	3 476	2 200	3 217	2 033	1 849	0^{3}	1^{1}	0^{17}	0^{17}	0^{3}
Meel	K.G.	10 833	12 244	15 976	18 768	17 803	4 238	10 006	6 376	6 796	9 403
Melk	id.	"	"	1 115	1 232	1 395	"	"	6^{5}	19	17
Meststoffen (oliekoeken)	id.	1 786	2 208	4 092	8 148	7 118	557	671	580	633	1 172
Mineraal-, bron- en kunstwater	flesschen.	1 493	1 318	1 273	1 603	1 848	6	47	6	4	2
Noten (muskaat-)	K.G.	30	13	1^{4}	1^{4}	2^{7}	2 088	2 049	2 475	2 906	2 751
Id. (pinang)	id.	16	"	"	19	"	10 828	12 446	18 165	15 316	17 903

BENAMING DER GOEDEREN.	Eenheid.	ALGEMEENE INVOER. (Hoeveelheden in duizendtallen.)					ALGEMEENE UITVOER. (Hoeveelheden in duizendtallen.)				
		1898.	1899.	1900.	1901.	1902.	1898.	1899.	1900.	1901.	1902.
Noten (wilde)	K.G.	"	0^{5}	6^{6}	"	"	233	41	15	57	75
Olie (aard-) of petroleum	Liters.	81 643	87 034	78 987	87 015	39 085	161 180	51 505	114 819	285 192	241 856
Id. (katjang-)	id.	92	98	103	77	101	1 261	3 221	2 931	1 667	2 165
Id. (klapper-)	id.	3 877	2 157	3 009	3 075	2 503	1 581	2 961	2 914	2 219	2 812
Opium	K.G.	140	236	172	196	192	0^{3}	0^{3}	0_{2}^{5}	0^{2}	0^{2}
Peper (gewone)	id.	87	39	55	34	27	14 245	13 311	11 437	10 673	11 778
Id. (staart)	id.	"	"	"	"	"	186	184	277	153	115
Rijst (gepelde)	id.	152 967	165 879	218 803	606 311	372 596	37 646	44 904	38 105	35 085	41 867
Id. (ongepelde)	id.	645	203	931	1 274	775	3 792	4 967	3 884	3 555	1 985
Rotting	id.	39	14	42	67	23	15 505	18 816	26 047	24 008	29 874
Sago	id.	129	111	181	148	223	7 483	11 696	12 054	12 433	16 423
Salpeter	id.	283	338	287	108	283	"	"	"	"	"
Schildpad	id.	0^{06}	0^{5}	0^{5}	0^{15}	"	28	8^{6}	14	13	14
Stroop uit vruchten	flesschen.	3^{9}	57	4	4^{6}	47	0^{1}	"	0^{3}	0^{6}	0^{4}
Speelkaarten (Europeesche)	spellen.	121	82	90	70	84	"	"	"	"	"
Suiker	K.G.	4 115	4 261	5 384	5 722	6 084	689 542	777 302	736 606	723 668	863 809
Tabak (voor de inlandsche markt)	id.	1 836	2 047	2 006	1 967	2 156	1 486	1 586	1 613	1 781	1 793
Id. (andere)							44 309	49 279	52 398	41 917	47 243
Id. (sigaren en sigaretten)	id.	228	237	220	250	250	2	0^{7}	1^{8}	6	6
Tarwe	Liters.	4	4^{6}	7^{8}	6^{3}	6^{2}	"	"	"	"	"
Thee	K.G.	1 721	1 865	2 226	1 842	1 914	4 411	5 725	7 634	7 847	7 093
Tin	id.	5	20	23^{8}	71^{5}	110	5 353	5 769	5 839	4 468	4 029
Tinerts	id.	"	"	"	"	"	"	813	1 187	1 350	1 563
Vanille	id.	"	"	"	"	"	1^{4}	0^{1}	1^{45}	0^{6}	0^{55}
Visch (gezouten of gedroogd)	id.	33 156	38 076	37 190	33 414	30 470	14 611	15 090	14 803	8 925	8 622
Id. (tripang)	id.	68	71	83	76	97	629	580	651	834	848
Was	id.	2 859	3 021	2 018	230	164	50	71	274	564	51
Wijn (mousseerende)	flesschen.	93	72	75	89	98	0^{1}	0_{2}	0^{89}	"	0^{2}
Id. (andere)	Liters.	1 891	1 891	1 833	1 961	1 769	0^{2}	1	2	4^{5}	0^{8}
Zout	K.G.	17 347	20 132	17 943	18 621	20 390	1^{8}	16	71^{3}	64	12
Zwam	id.	0^{4}	0^{5}	"	"	"	50	98	67	187	127
Zwavel	id.	117	205	155	158	173	"	"	"	"	"

Bijlage AAA.

(Zie hoofdstuk O, afd. IV, § 2, van het verslag.)

OVERZICHTEN

BETREFFENDE DE

SCHEEPVAART

OVER

1902.

I. SCHEEPVAARTBEWEGING over 1902 (voor zooveel de jaarlijksche algemeene handelsstatistiek van Nederlandsch-Indië die doet kennen). a)

1°. Aantal aangekomen en vertrokken schepen.

HAVENS.	Inklaringen bij aankomst van en uitklaringen bij vertrek naar buiten Nederlandsch-Indië.				Kustvaart. b)			
	Aantal stoom-schepen.	Aantal zeilschepen getuigd op Europeesche wijze.	Aantal zeilschepen getuigd op inlandsche wijze.	Te zamen.	Aantal stoom-schepen.	Aantal zeilschepen getuigd op Europeesche wijze.	Aantal zeilschepen getuigd op inlandsche wijze.	Te zamen.
A. Aangekomen schepen.								
Batavia	269	16	"	285	333	75	241	649
Semarang	86	10	3	99	34	21	161	216
Soerabaja	223	9	"	232	200	28	129	357
Cheribon	18	1	3	22	5	18	8	31
Tjilatjap	14	1	"	15	17	"	"	17
Overige havens op Java en Madoera	49	5	5	59	52	75	2 176	2 303
Padang	88	3	"	91	115	"	89	204
Oeleë Lheuë	178	"	"	178	75	"	"	75
Idi	109	"	"	109	14	"	35	46
Palembang	104	"	4	108	107	24	344	475
Makasser	43	4	34	81	246	2	172	420
Havens in de residentie Oostkust van Sumatra	1688	1	1 244	2 933	250	"	222	472
Havens in de " Riouw en onderhoorigheden	971	81	777	1 829	3	"	110	113
Havens in de gewesten Banka en Billiton	144	1	9	154	73	60	490	623
Havens in de " Wester- en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	220	16	70	306	163	93	1 301	1 557
Havens in de residentie Menado	13	3	"	16	4	29	38	71
Havens in de gewesten Amboina en Ternate	11	"	"	11	56	1	102	159
Overige havens in de buitenbezittingen	93	3	30	126	379	27	4 357	4 763
Totalen	4 321	154	2 179	6 654	2 123	453	9 975	12 551
Van voormeld totaal aangekomen schepen behoorden te huis:								
in Nederland	102	4	"	106	198	"	"	198
" Nederlandsch-Indië	1 375	21	371	1 767	1 711	442	9 874	12 027
" Malakka en de Straits-Settlements	2 024	79	1 773	3 876	160	"	"	160
" andere landen	820	50	35	905	54	11	101	166
Totalen als voren	4 321	154	2 179	6 654	2 123	453	9 975	12 551

a) Bedoelde statistiek bevat namelijk niet het geheele scheepvaartverkeer in den Indischen Archipel, aangezien zij alleen rekening houdt met de inklaringen ter plaatse van *eerste* aankomst in Nederlandsch-Indië, en met de uitklaringen ter plaatse van vertrek naar *buiten* Nederlandsch-Indië. Wat de havens in zelfbesturende streken betreft, strekken de opgaven zich bovendien alleen tot die havens uit, waar van gouvernementswege tolrechten worden geheven of gouvernements-havenkantoren gevestigd zijn.

b) In de over de kustvaart handelende tabellen der in hoofde dezer bedoelde jaarstatistiek, en derhalve ook in de hier medegedeelde cijfers, is niet opgenomen het scheepvaartverkeer tusschen de verschillende havens van Java en Madoera onderling, noch ook, wat de buitenbezittingen betreft, het verkeer tusschen de havens van eenzelfde gewest aldaar; voorts wordt in die tabellen geen gewag gemaakt van reizen, die geen kustvaart in den zin van Ind. St. 1825 n°. 48, art. 2, ten doel hadden, en evenmin van het aankomen op en vertrekken van tusschenstations van de stoomschepen die op bepaalde lijnen dienst doen.

B. Vertrokken schepen.

HAVENS.	Inklaringen bij aankomst van en uitklaringen bij vertrek naar buiten Nederlandsch-Indië				Kustvaart. *b)*			
	Aantal stoom-schepen.	Aantal zeilschepen getuigd op Europeesche wijze.	Aantal zeilschepen getuigd op inlandsche wijze.	Te zamen.	Aantal stoom-schepen.	Aantal zeilschepen getuigd op Europeesche wijze.	Aantal zeilschepen getuigd op inlandsche wijze.	Te zamen.
Batavia	174	10	5	189	323	73	234	630
Semarang	164	14	4	182	17	23	136	176
Soerabaja	125	10	7	142	234	19	130	373
Cheribon	26	3	1	30	8	17	2	27
Tjilatjap	15	1	„	16	22	„	„	22
Overige havens van Java en Madoera	127	10	6	143	39	100	2 321	2 460
Padang	107	5	„	112	137	„	89	226
Oeleë Lheuë	165	„	„	165	79	„	„	79
Idi	110	„	„	110	12	„	24	36
Palembang	203	„	4	207	58	23	347	428
Makasser	29	1	21	51	262	5	328	595
Havens in de residentie Oostkust van Sumatra	1 386	„	1 216	2 602	273	„	229	502
Havens in de residentie Riouw en onderhoorigheden	920	78	821	1 819	2	„	165	167
Havens in de gewesten Banka en Billiton	51	„	7	58	69	69	552	690
Havens in de residentie Wester- en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	272	13	53	338	122	95	1 015	1 232
Havens in de residentie Menado	12	2	„	14	11	29	37	77
Havens in de gewesten Amboina en Ternate	12	„	„	12	57	1	55	113
Overige havens in de buitenbezittingen	136	3	31	170	317	23	4 239	4 609
Totalen	4 034	150	2 176	6 360	2 062	477	9 903	12 442
Van voormeld totaal vertrokken schepen behoorden te huis:								
in Nederland	110	5	„	115	204	„	„	204
„ Nederlandsch-Indië	1 393	13	340	1 746	1 652	466	9 829	11 947
„ Malakka en de Straits-Settlements	1 717	78	1 804	3 599	131	„	2	133
„ andere landen	814	54	32	900	75	11	72	158
Totalen als voren	4 034	150	2 176	6 360	2 062	477	9 903	12 442

2°. Inhoudsgrootte der onder 1°. bedoelde schepen.

Landen waar de schepen te huis behoorden.	Inklaringen bij aankomst van en uitklaringen bij vertrek naar buiten Nederlandsch-Indië. Inhoudsgrootte (in M³.)				Kustvaart. Inhoudsgrootte (in M³.)			
	der stoom-schepen.	der zeilschepen getuigd op Europeesche wijze.	der zeilschepen getuigd op inlandsche wijze.	van het totaal aantal schepen.	der stoom-schepen.	der zeilschepen getuigd op Europeesche wijze.	der zeilschepen getuigd op inlandsche wijze.	van het totaal aantal schepen.
A. Aangekomen schepen.								
Nederland	753 265	14 874	„	768 139	1 280 436	„	„	1 280 436
Nederlandsch-Indië	1 488 221	8 217	20 792	1 517 230	2 509 002	137 859	257 862	2 904 723
Malakka en de Straits-Settlements	795 302	16 249	248 918	1 060 469	250 870	„	„	250 870
Anderè landen	2 799 131	156 372	4 466	2 959 969	209 801	15 559	9 722	235 082
Totalen	5 835 919	195 712	274 176	6 305 807	4 250 109	153 418	267 584	4 671 111
B. Vertrokken schepen.								
Nederland	727 340	15 731	„	743 071	1 312 372	„	„	1 312 372
Nederlandsch-Indië	1 537 771	4 644	18 167	1 560 582	2 446 277	151 112	259 868	2 857 257
Malakka en de Straits-Settlements	757 575	17 277	244 997	1 019 849	256 453	„	247	256 700
Andere landen	2 793 828	157 229	4 191	2 955 248	382 274	14 734	6 447	403 455
Totalen	5 816 514	194 881	267 355	6 278 750	4 397 376	165 846	266 562	4 829 784

3°. Landen of plaatsen van herkomst of bestemming der in Nederlandsch-Indië aangekomen of van daar naar buiten Nederlandsch-Indië vertrokken schepen.

Landen of plaatsen van herkomst of bestemming.	Aantal schepen.				Inhoudsgrootte (in M³.)			
	Stoom-schepen.	Zeilschepen getuigd op Europeesche wijze.	Zeilschepen getuigd op inlandsche wijze.	Te zamen.	der stoom-schepen.	der zeilschepen getuigd op Europeesche wijze.	der zeilschepen getuigd op inlandsche wijze.	Te zamen.
A. Aangekomen schepen.								
Van Nederland	101	7	„	108	727 979	25 538	„	753 517
„ Engeland	27	1	„	28	174 815	3 115	„	177 930
„ andere landen van Europa	17	3	„	20	125 534	11 649	„	137 183
„ Afrika	18	13	„	31	115 866	39 661	„	155 527
„ Amerika	4	11	„	15	28 961	40 970	„	69 931
„ Britsch-Indië	11	2	„	13	61 028	4 580	„	65 608
„ Arabië	3	„	„	3	20 133	„	„	20 133
„ Malakka en de Straits-Settlements	3854	98	2113	6065	3 311 498	22 172	267 201	3 600 871
„ Siam	14	1	22	37	28 197	1 735	3 974	33 906
„ Saigon	63	„	„	63	220 664	„	„	220 664
„ Hongkong	20	2	„	22	97 588	14 818	„	112 406

Landen of plaatsen van herkomst of bestemming.	Aantal schepen.				Inhoudsgrootte (in M³.)			
	Stoom-schepen.	Zeilschepen		Te zamen.	der stoom-schepen.	der zeilschepen		Te zamen.
		getuigd op Europeesche wijze.	getuigd op inlandsche wijze.			getuigd op Europeesche wijze.	getuigd op inlandsche wijze.	
Van China	70	2	13	85	273 350	5 298	2 144	280 792
„ Japan	19	1	„	20	115 207	10 215	„	125 222
„ Manila	11	„	„	11	38 559	„	„	38 559
„ Serawak	„	1	17	18	„	307	416	723
„ de Kokos-eilanden	1	4	„	5	4 995	1 122	„	5 917
„ de Christmas-eilanden	1	„	„	1	1 520	„	„	1 520
„ Timor-Dilly	13	„	9	22	28 616	„	155	28 771
„ Mauritius	2	2	„	4	14 631	5 624	„	20 255
„ Duitsch Nieuw-Guinea	7	„	„	7	27 956	„	„	27 956
„ Britsch-Noord-Borneo	1	„	„	1	5 883	„	„	5 883
„ Australië	64	6	5	75	413 339	8 908	286	422 533
Totalen . . .	4321	154	2179	6654	5 835 919	195 712	274 176	6 305 807

B. Vertrokken schepen.

Landen of plaatsen van herkomst of bestemming.	Stoom-schepen.	Zeilschepen getuigd op Europeesche wijze.	Zeilschepen getuigd op inlandsche wijze.	Te zamen.	der stoom-schepen.	der zeilschepen getuigd op Europeesche wijze.	der zeilschepen getuigd op inlandsche wijze.	Te zamen.
Naar Nederland	105	2	„	107	686 141	2 650	„	688 791
„ Engeland	13	„	„	13	98 433	„	„	98 433
„ andere landen van Europa	26	5	7	38	211 822	11 297	138	223 257
„ Afrika	„	7	„	7	„	19 262	„	19 262
„ Amerika	84	29	„	113	579 727	121 923	„	701 650
„ Britsch-Indië	19	„	„	19	111 896	„	„	111 896
„ Egypte	6	„	„	6	41 769	„	„	41 769
„ Arabië	8	„	„	8	55 237	„	„	55 237
„ Malakka en de Straits-Settlements	3506	94	2129	5729	3 020 629	22 094	263 378	3 306 101
„ Siam	12	„	11	23	23 404	„	2 010	25 414
„ Saigon	31	„	„	31	94 823	„	„	94 823
„ Hongkong	47	„	„	47	168 469	„	„	168 469
„ China	89	„	9	98	349 024	„	1 207	350 231
„ Japan	24	„	„	24	111 038	„	„	111 038
„ Manila	11	„	„	11	24 086	„	„	24 086
„ Serawak	„	1	10	11	„	307	194	501
„ de Kokos-eilanden	„	4	„	4	„	1 122	„	1 122
„ de Christmas-eilanden	4	„	„	4	21 509	„	„	21 509
„ Timor-Dilly	14	„	4	18	31 220	„	35	31 255
„ Mauritius	1	1	„	2	1 707	317	„	2 024
„ Duitsch-Nieuw-Guinea	9	„	„	9	36 063	„	„	36 036
„ Britsch-Noord Borneo	1	„	„	1	3 405	„	„	3 405
„ Australië	24	7	6	37	146 112	15 909	393	162 414
Totalen . . .	4034	150	2176	6360	5 816 514	194 881	26 355	6 278 750

AAA

II. Overzicht van de in Nederlandsch-Indië tehuis behoorende schepen en vaartuigen, groot 30 M³. en daarboven, op ult. 1902.

GEWESTEN.	Stoom-schepen.		Barken.		Brikken.		Schoeners.		Kotters.		Wangkangs, toops en andere vaartuigen.		Totaal.	
	Aantal.	Inhouds-grootte (in M³.).	Aantal.	Inhouds-grootte (in M³.).	Aantal.	Inhouds-grootte (in M³.).	Aantal.	Inhouds-grootte (in M³.).	Aantal.	Inhouds-grootte (in M³.).	Aantal.	Inhouds-grootte (in M³.).	Aantal.	Inhouds-grootte (in M³.).
JAVA EN MADOERA.														
Bantam	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	17	787	17	787
Batavia	45	94 011	6	12 554	,,	,,	5	608	,,	,,	164	7 963	220	115 136
Cheribon	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	90	4 647	90	4 647
Pekalongan	1	33	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	109	5 360	110	5 393
Semarang	7	3 816	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	201	12 737	208	16 553
Soerabaja	11	1 493	4	5 068	2	846	23	2 134	1	33	371	20 839	412	30 413
Rembang	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	74	3 146	74	3 146
Pasoeroean	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	101	4 519	101	4 519
Besoeki	1	128	,,	,,	,,	,,	,,	,,	2	140	23	1 259	26	1 527
Madoera	,,	,,	,,	,,	,,	,,	1	242	,,	,,	359	14 257	360	14 499
Totalen . . .	65	99 481	10	17 622	2	846	29	2 984	3	173	1509	75 514	1618	196 620
BUITENBEZITTINGEN.														
Sumatra's Westkust	1	68	,,	,,	,,	,,	1	102	,,	,,	35	1 932	37	2 102
Benkoelen	1	36	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	1	36
Lampongsche Districten	,,	,,	,,	,,	,,	,,	5	264	,,	,,	5	189	10	453
Palembang	29	5 718	12	9 188	1	369	2	363	,,	,,	42	5 063	86	20 701
Oostkust van Sumatra	22	21 044	,,	,,	1	377	,,	,,	,,	,,	123	14 786	146	36 207
Atjèh en onderhoorigheden	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	16	903	16	903
Riouw en onderhoorigheden	10	6 682	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	3	538	13	7 220
Banka	1	1 250	,,	,,	,,	,,	23	3 278	,,	,,	40	2 289	64	6 817
Billiton	3	309	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	41	2 323	44	2 632
Westerafdeeling van Borneo	6	1 427	,,	,,	1	466	8	2 619	,,	,,	49	2 409	64	6 921
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	13	8 150	5	3 440	,,	,,	24	3 942	,,	,,	14	1 447	56	16 979
Celebes en onderhoorigheden	,,	,,	,,	,,	1	996	19	2 495	,,	,,	346	18 684	366	22 175
Menado	2	289	,,	,,	,,	,,	7	1 191	,,	,,	6	325	15	1 805
Amboina	,,	,,	,,	,,	,,	,,	9	737	,,	,,	12	434	21	1 171
Ternate	4	625	,,	,,	,,	,,	,,	,,	2	93	2	115	8	833
Timor en onderhoorigheden	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	4	154	4	154
Bali en Lombok	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	25	1 632	25	1 632
Buitenbezittingen	92	45 598	17	12 628	4	2 208	98	14 991	2	93	763	53 223	976	128 741
Java en Madoera (zie hooger)	65	99 481	10	17 622	2	846	29	2 984	3	173	1509	75 514	1618	196 620
Algemeene totalen . . .	157	145 079	27	30 250	6	3 054	127	17 975	5	266	2272	128 737	2594	325 361
Op ult. 1901 waren de algemeene totalen . . .	145	141 491	25	28 508	5	2 676	139	25 445	10	375	2269	132 473	2593	330 968

De SCHEPEN en VAARTUIGEN, ten behoeve van welke ZEEBRIEVEN waren afgegeven, waren op ult. 1902 verdeeld als volgt:

Waar de bodems tehuis behoorden.		Aantal bodems ter inhoudsgrootte van:													Gezamenlijk aantal bodems.	Gezamenlijke inhoudsgrootte (in M³.).	Op ult. 1901 waren de totalen:	
Gewest.	Plaats.	150 M³. en daarbeneden.	boven 150 t/m 300 M³.	boven 300 t/m 450 M³.	boven 450 t/m 600 M³.	boven 600 t/m 750 M³.	boven 750 t/m 900 M³.	boven 900 t/m 1050 M³.	boven 1050 t/m 1200 M³.	boven 1200 t/m 1350 M³.	boven 1350 t/m 1500 M³.	boven 1500 t/m 2250 M³.	boven 2250 t/m 3000 M³.	boven 3000 M³.			Aantal bodems.	Inhoudsgrootte (in M³.).
								STOOMSCHEPEN.										
Batavia.	Batavia	"	"	1	3	2	"	2	3	2	2	11	9	11	46	100 614	40	87 831
Semarang.	Semarang	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	1	3 403	1	3 403
Soerabaja.	Soerabaja	"	3	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	4	810	3	658
Besoeki.	Banjoewangi	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	128	1	128
Palembang.	Palembang	1	"	"	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3	1 202	2	1 148
Riouw en onderh.	Riouw	2	5	"	"	"	"	"	2	"	"	"	1	"	10	6 489	8	5 355
Oostkust van Sumatra.	Singkep	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	270	1	270
	Medan	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	463	1	463
	Laboean Deli	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3	205	3	205
	Tandjoeng Poera	13	1	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	15	1 368	13	1 210
	Pangkalan Brandan	8	"	"	"	"	2	"	1	"	1	"	"	2	14	14 657	14	12 411
	Tandjoeng Balei	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	169	1	169
Billiton.	Tandjoeng Pandan	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3	294	1	100
Banka.	Muntok	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	1	1 250	1	1 250
Westerafdeeling van Borneo.	Pontianak	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	659
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	Bandjermasin	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	1	"	"	2	2 331	2	2 331
	Koetei	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	3	3 295	2	266
	Balikpapan	"	"	"	3	"	"	"	"	"	"	"	"	1	4	4 780	3	4 348
	Moearadjawa	"	"	"	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2	925	2	925
	Samarinda	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	112	"	"
Menado.	Menado	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	31	1	31
	Gorontalo	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	258	1	258
Ternate.	Ternate	2	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3	488	3	488
	Batjan	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2	172	2	172
	Totalen	39	12	3	11	3	3	2	6	3	3	12	10	16	123	143 714	107	124 049
								ZEILVAARTUIGEN.										
Batavia.	Batavia	2	2	"	"	"	1	1	"	"	"	1	"	2	9	11 811	8	11 524
Soerabaja.	Soerabaja	"	2	2	"	2	1	"	"	"	"	3	"	"	10	8 412	9	7 294
	Grisee	"	"	"	"	"	2	"	"	"	"	"	"	"	2	1 580	2	1 580
Besoeki.	Banjoewangi	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	302
Madoera.	Pamekasan	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	1 663
	Soemenep	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	243	1	243
Lampongsche Distr.	Menggala	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	353
Palembang.	Palembang	2	1	1	2	3	3	2	"	1	"	"	"	"	15	9 380	15	9 807
Banka.	Muntok	6	4	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	10	1 531	10	1 459
	Djeboes	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	133
	Blinjoe	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3	356	2	234
	Merawang	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	159	1	159

Waar de bodems tehuis behoorden.		Aantal bodems ter inhoudsgrootte van:													Gezamenlijk aantal bodems.	Gezamenlijke inhoudsgrootte (in M³.).	Op ult. 1901 waren de totalen	
Gewest.	Plaats.	150 M³. en daarbeneden.	boven 150 t/m 300 M³.	boven 300 t/m 450 M³.	boven 450 t/m 600 M³.	boven 600 t/m 750 M³.	boven 750 t/m 900 M³.	boven 900 t/m 1050 M³.	boven 1050 t/m 1200 M³.	boven 1200 t/m 1350 M³.	boven 1350 t/m 1500 M³.	boven 1500 t/m 2250 M³.	boven 2250 t/m 3000 M³.	boven 3000 M³.			Aantal bodems.	Inhoudsgrootte (in M³.).
Banka.	Pangkalpinang . .	1	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2	331	3	513
	Soengeiliat	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	155	1	155
Westerafdeeling van Borneo.	Pontianak	"	3	4	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"	9	3 079	9	2 967
	Mampawa	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	349	"	"
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	Bandjermasin . . .	10	5	1	"	1	"	"	1	"	"	"	"	"	18	4 234	23	5 730
	Pasir	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	222	"	"
	Pegatan	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	222	1	222
	Sampit	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	135	2	331
	Mendawei	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	167	1	167
Celebes en onderh.	Makasser	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	265	1	265
	Donggala	1	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3	651	3	651
	Wani	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2	656
	Tontoli	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	278	1	278
Menado.	Gorontalo	3	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	6	1 142	6	1 142
Amboina.	Banda.	2	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3	330	5	495
	Toeal (Kei-eilanden)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	72
Ternate.	Ternate	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	81	"	"
	Obi.	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	18	1	18
	Totalen . .	33	32	9	4	6	7	3	1	1	"	4	"	2	102	45 131	112	48 413

III. Opgaaf van de op Europeesche wijze getuigde schepen, die in 1902 in den Nederlandsch-Indischen Archipel zijn verongelukt.

Volgnummer.	Datum van het ongeval.	Plaats van het ongeval.	Omschrijving van het schip.			Aard van het ongeval.	Verdere bijzonderheden.
			Nationaliteit.	Naam.	Soort.		
	1902.						
1	5 Febr.	In den noordelijken ingang van straat Banka bij de Toedjoeh-eilanden.	Nederlandsch-Indische.	*Berandan.*	Stoomschip.	Door stortzeeën volgeloopen en gezonken.	De gezagvoerder en 16 inlandsche schepelingen verdronken; 4 Europeesche en 9 inlandsche schepelingen wisten zwemmende 2 sloepen te bereiken, waarmede zij te Tandjoeng Oelar (Banka) zijn aangeland.
2	8 Febr.	Reede van Soerabaja.	Nederlandsche.	*Jomina.*	Id.	Aanvaring.	Het schip is kort na de aanvaring gezonken.
3	11 Maart.	Zuidkust van het eiland Gilie Banta (sultanaat Bima), in straat Sapé.	Amerikaansche.	*Iroquois.*	Zeilschip.	Gestrand op een rif en daarna weggedreven.	Bemanning gered. Van schip en lading verder niets vernomen.
4	25 Oct.	Bij het eiland Boano (Ceram).	Nederlandsch-Indische.	*Camphuijs.*	Stoomschip.	Verbrand.	Bemanning en passagiers gered. Lading en post verloren.
5	10 Nov.	Moesi-rivier, bij het etablissement der petroleummaatsch. Moeara Enim.	Id.	*Jeneffe.*	Id.	Verbrand door benzine-ontploffing.	De gezagvoerder en een machinist vermist; de eerste machinist overleed eenige dagen na het ongeval aan brandwonden.

Bijlage BBB.

(Zie hoofdstuk O, afd. V, van het verslag.)

OPGAVEN

BETREFFENDE

de aan particulieren toebehoorende industrieele inrichtingen
(uitgenomen die welke de verwerking van landbouwproducten beoogen),

en de loonen van ambachtslieden en koelies

IN

NEDERLANDSCH-INDIË

OVER

1902.

I. OVERZICHT betreffende de industrieele inrichtingen.

(Voor zooveel daarvan in de gewestelijke verslagen is melding gemaakt.)

1°. FABRIEKSWEZEN.

Volg-nummer.	GEWESTELIJKE AANDUIDING VAN DE FABRIEKEN, ENZ. a)	Beweegkracht.	Aantal gebezigde werklieden gemiddeld per dag.	Gemiddeld loon der werklieden b)
	Bantam.			
1	Zeepziederij te Serang van TAN HIN TJONG.	handenarbeid	3	f 7,50 à f 15 's maand.
	Batavia.			
2	Gasfabriek (Nederlandsch-Indische Gasmaatschappij).	stoom	200	f 0,40 à f 1,50 per dag.
3	Id. te Buitenzorg.	id.	30	f 0,35 per dag.
4	Fabriek van stoom- en andere werktuigen, tevens ijzergieterij (firma TAYLOR & LAWSON).	id.	250	f 1 per dag.
5	Fabriek van stoom- en andere werktuigen „Wilhelmina" (Naamlooze vennootschap).	water	100	f 1 „ „
6	Fabriek voor herstellingen aan tramwegmaterieel (Nederlandsch-Indische Tramwegmaatschappij).	stoom	34	f 0,35 „ „
7	Fabriek der Nederlandsch-Indische Electriciteitmaatschappij te Amsterdam.	id.	30	f 0,60 „ „
8	Stoom-, brood- en meelfabriek (Naamlooze vennootschap „Handelsvereeniging LEROUX & C°.").	id.	14	f 15 's maands.
9	Gecombineerde mineraal- en medicinaal-waterfabrieken „Fortuna" (Naamlooze vennootschap).	handenarbeid	30	f 8 „
10	IJsfabriek (J. MIJER).	stoom	36	f 15 „
11	Id. (W. BUDDINGH).	id.	109	f 20 „
12	Vereenigde ijsfabrieken „Petodjo".	id.	100	f 13 à f 20 's maands.
13	Mineraalwaterfabriek „Atlas".	handenarbeid	10	f 8 à f 10 „
14	Id. (RATHKAMP & C°.).	gasmotor	21	f 12 's maands.
15	Id. „Batavia".	handenarbeid	7 à 8	f 12 „
16	Id. „Java".	c) †	†	†
17	Ververij en chemische wasscherij van A. SANDT.	stoom	14	f 15 's maands.
18	Leerlooierij te Meester-Cornelis.	water	6	f 0,40 per dag.
19	Bataviasche waschinrichting en ververij.	†	†	†
20	Zijdeweverij en inrichting voor de bereiding van zijde in Tangerang.	stoom	2 à 15	f 0,50 per dag.
21	Zeepziederij van K. C. L. VAN MUNSTER.	handenarbeid	2	f 0,50 „ „
22--34	13 zeepfabrieken, meerendeels toebehoorende aan Chineezen.	id.	1 à 4	f 5 à f 32,50 's maands.
35	Rijtuigfabriek en paardenhandel (Naamlooze vennootschap, voorheen F. J. FUCHS).	id.	55	f 1,20 per dag.

a) Waar bij de in dit overzicht genoemde fabrieken, enz. niet tevens de plaats vermeld is waar zij gevestigd zijn, wordt, voor zooveel uit de ontvangen opgaven is af te leiden, de gewestelijke hoofdplaats bedoeld.

b) In de ontvangen opgaven is niet uiteengehouden welke der opgegeven loonen betrekking hadden tot inlandsche en welke tot niet-inlandsche werklieden.

c) Waar men een † vindt ingevuld, ontbreken de gegevens.

Volg-nummer.	GEWESTELIJKE AANDUIDING VAN DE FABRIEKEN, ENZ. *a*)	Beweegkracht.	Aantal gebezigde werklieden gemiddeld per dag.	Gemiddeld loon der werklieden. *b*)
36—51	16 rijtuigfabrieken, toebehoorende aan Chineezen.	handenarbeid	2 à 9	f 0,20 à f 1 per dag.
52	Wagenmakerij voorheen N. SNETHLAGE.	id.	115	f 0,60 à f 2 „ „
53	Id. van CHS. LERAIJ.	id.	30	f 0,60 à f 2 „ „
54	Kalkbranderij (DE VRIES).	id.	65	f 0,60 per dag.
55	IJsfabriek te Buitenzorg.	water	8	f 9 's maands.
56—120	65 potten- en steen- en pannenbakkerijen in de afdeeling Buitenzorg.	†	†	f 10 à f 15 's maands.
121—137	17 kalkbranderijen in de afdeeling Buitenzorg.	†	†	id.
138—153	16 steen- en pannenbakkerijen in de afdeeling Meester-Cornelis.	handenarbeid en trekdieren	*d*) 400 (in 't geheel)	f 0,30 per dag.
154—165	12 potten- en steenbakkerijen in de afdeeling Tangerang.	stoom, handenarbeid en trekdieren	*e*) 5 à 200	f 0,15 à f 0,25 per dag.
166—169	4 kalkbranderijen in de afdeeling Tangerang.	handenarbeid	5 à 10	f 0,20 à f 0,50 „ „
170—223	54 steen- en pannenbakkerijen in de afdeeling Krawang.	id.	116 } in 't geheel	f 0,10 à f 0,25 „ „
224—288	65 potten- en pannenbakkerijen „ „ „ „	id.	117 } in 't geheel	f 0,25 per dag.
289—297	9 kalkbranderijen „ „ „ „	id.	42 } in 't geheel	f 0,15 à f 0,20 per dag.
	Preanger-Regentschappen.			
298	Bandoengsche kininefabriek	stoom	†	f 0,35 per dag.
299	IJsfabriek te Bandoeng.	water	6	id.
300	Mineraalwaterfabriek.	handenarbeid	5	f 0,30 per dag.
301	Steen- en pannenfabriek van H. KLEIAN.	†	†	†
302	Zeepziederij „Tasikmelaja".	handenarbeid	2 à 4	f 6 's maands.
303	Id. „Soekaboemi".	id.	4	†
304	Fabriek voor de bereiding van aetherische oliën te Tjitjoeroeg (afd. Soekaboemi).	stoom	15	f 0,40 per dag.
	Cheribon.			
305	IJsfabriek (Naamlooze vennootschap „Maatschappij tot exploitatie van ijsfabrieken te Cheribon en Tegal").	id.	9	f 14,72 's maands.
306—309	4 mineraalwater- en limonadefabrieken.	handenarbeid	†	†
310	Zeepfabriek.	id.	5	f 7.50 's maands.
311	Arakstokerij te Paboearan.	stoom	30	f 0,20 à f 1,50 per dag.
312	Id. te Palimanang.	†	15	f 0,20 à f 0,75 „ „
	Pekalongan.			
313	Werkplaats der Semarang-Cheribon Stoomtrammaatschappij voor het herstellen van locomotieven, rijtuigen, wagens, enz.	†	†	†
314—315	2 ijsfabrieken.	†	†	†
316—317	2 arakstokerijen (één te Bandjaran en één te Slawi).	handenarbeid	23 (in 't geheel)	f 3 à f 15 's maands.
318	Arakstokerij van de suikeronderneming te Tjomal.	stoom	8 à 14	f 0,21 à f 0,50 per dag.
319	Kalkbranderij te Proepoeh (afd. Brebes).	handenarbeid	25 à 40	f 0,25 per dag.
320	Id. (HOVENS GREVE).	id.	10 à 15	f 0,25 „ „
321	Wagenmakerij van W. J. AMONS.	id.	4 à 10	f 0,25 à f 0,50 per dag.

d) Elke dezer inrichtingen werkte met 25 man.

e) De meeste dezer inrichtingen werkten met 5 à 20 man; één echter met 200 en twee met 100 man.

Volg-nummer.	GEWESTELIJKE AANDUIDING VAN DE FABRIEKEN, ENZ. *a)*	Beweegkracht.	Aantal gebezigde werklieden gemiddeld per dag.	Gemiddeld loon der werklieden. *b)*
	Semarang.			
322	Gasfabriek (Nederlandsch-Indische Gasmaatschappij).	gasmotor	50	f 0,75 per dag.
323	Fabriek van rijtuigen en wagens, tevens voor het onderhoud van locomotieven en verder spoorwegmaterieel (Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij).	†	†	†
324	Fabriek voor het verrichten van herstellingen aan locomotieven, rijtuigen en wagens (Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij).	†	†	†
325	Werkplaats voor het herstellen van locomotieven en verder tramwegmaterieel (Semarang-Joana Stoomtram-maatschappij).	†	†	†
326	Fabriek van stoom- en andere werktuigen, tevens ijzergieterij (Naamlooze vennootschap „Stoomwerktuigenfabriek, voorheen HARRIS & C°.").	stoom	160	f 0,75 per dag.
327	Werktuigkundig atelier en fabriek van landbouwwerktuigen (BUIJS).	petroleummotor	30	f 0,50 à f 1,25 per dag.
328	Rijwiel- en motorfabriek.	gasmotor	13	f 0,80 per dag.
329	Fabriek voor de reparatie en aanmaak van machinedeelen en machinerieën (BUIJS).	petroleummotor	14 à 16	f 0,40 à f 2 per dag.
330	Schoenmakerij, steenhouwerij, smederij, zadelmakerij, blikslagerij en schilderswerkplaats der vereeniging „Soerja Soemirat".	handenarbeid	135	f 0,25 à f 2 „ „
331	IJzersmederij, wagenmakerij en hoefsmederij (J. H. BUTTELING).	†	†	†
332	Fabriek voor het herstellen van wapens, tevens hoefsmederij en wagenmakerij (C. P. O. SALLAHN).	handenarbeid	38	f 0,80 à f 1 per dag.
333	1 ijsfabriek (M. L. FAUEL)	†	†	†
334	1 dito (HO HIN WAN).	stoom	10	f 0,50 per dag.
335	IJs- en mineraalwaterfabriek (E. O'HERNE).	id.	25	f 0,75 „ „
336	IJsfabriek (L. v. D. MEULEN).	id.	6	f 0,80 „ „
337	Mineraalwater- en limonadefabriek „Semarang" (F. H. Meulemans).	handenarbeid	6	f 0,50 „ „
338	Fabriek ter vervaardiging van sigaren, sigaretten en gekorven tabak (Naamlooze vennootschap „Eerste Manilla-sigarenfabriek, voorheen GLASER & C°.").	stoom en handenarbeid	150	f 0,40 à f 0,75 per dag.
339	Sigarenfabriek (KAM KHIM HOK).	handenarbeid	100	f 0,20 à f 0,60 „ „
340	Beenderenmeel- en kunstmestfabriek (SOESMAN & C°).	†	†	†
341	Zadelmakerij (wed. GOTTSCHALK).	handenarbeid	7	f 0,40 per dag.
342	Rijtuigfabriek (Naamlooze vennootschap „Rijtuigfabriek G. BARENDSE").	id.	44	f 1,10 „ „
343	Rijtuigfabriek en hoefsmederij (IJ. D. B. BUISMAN).	id.	40	f 1 „ „
344	Rijtuig- en ledikantenfabriek.	id.	12	f 0,45 „ „
345	Fabriek van ijs- en koolzuurhoudende dranken te Ambarawa.	†	†	†
346	Fabriek van koolzuurhoudende dranken en stroopen (W. KLAAZEN).	gasmotor	32	f 0,20 à f 0,50 per dag.
347—353	7 kalkbranderijen.	†	†	†
	Rembang.			
354	Kalkbranderij „het Begin" te Toeban.	†	25	f 0,15 à f 0,60 per dag.

Volg-nummer.	GEWESTELIJKE AANDUIDING VAN DE FABRIEKEN, ENZ. a)	Beweegkracht.	Aantal gebezigde werklieden gemiddeld per dag.	Gemiddeld loon der werklieden. b)
355	Petroleumraffinaderij te Ngareng (afd. Blora) toebehoorende aan de Dordtsche petroleummaatschappij.	stoom	260	f 0,40 per dag.
356	Paraffinefabriek te idem.	id.	360	f 1,75 „ „
357	Blikkenfabriek te idem.	handenarbeid	90	†
	Soerabaja.			
358	Gasfabriek (Nederlandsch-Indische Gasmaatschappij).	stoom	260	f 0,75 per dag.
359	Fabriek van stoom- en andere werktuigen „Dapoean" (voorheen Young & Gill).	id.	200	f 0,80 „ „
360	Koninklijke fabriek van stoom- en andere werktuigen „de Volharding" (Naamlooze vennootschap).	petroleum	200	id.
361	Fabriek van stoom- en andere werktuigen „Insulinde" (voorheen J. A. Ceulen & C°.).	id.	57	f 0,65 per dag.
362	Fabriek „de Nederlandsch-Indische Industrie", voornamelijk voor de vervaardiging van onderdeelen van machinerieën voor suikerfabrieken (L. Smit, c. s.).	stoom	300	f 0,80 „ „
363	Fabriek van stoom- en andere werktuigen „Kalimas" (Naamlooze vennootschap).	id.	200	id.
364	Inrichting voor het vervaardigen van onderdeelen van machinerieën „Kebalen" (Th. Ledgerwood Manufacturing Company Limited, voorheen P. van Drongelen).	id.	40	f 1 per dag.
365	Inrichting voor het vervaardigen van kleine machinedeelen (Naamlooze vennootschap „Soerabajasche machinehandel, voorheen Becker & C°.").	petroleum	100	f 0,75 „ „
366	Inrichting voor het vervaardigen van kleine machinedeelen (van Vliet & Zonen).	handenarbeid	25	f 0,65 „ „
367	Inrichting voor kleine smidswerken en herstellingen (Naamlooze vennootschap „Maatschappij tot voortzetting der zaken van van der Linde & Teves").	petroleummotor	30	f 0,60 „ „
368	Atelier voor ijzer- en metaalbewerking (Ledeboer).	stoom	50 à 70	f 0,72 „ „
369	Werkplaats van de Oost-Java Stoomtrammaatschappij.	id.	65	f 0,60 „ „
370	Fabriek der Javasche electriciteitmaatschappij, voorheen Hecking & C°. (Naamlooze vennootschap).	handenarbeid	12	f 0,70 „ „
371	Fabriek van ijs en minerale wateren (Olie & C°.).	stoom	75	f 0,80 „ „
372—374	3 ijsfabrieken (hiervan 1 aan Chineezen toebehoorende).	id.	5 à 26	f 0,30 à f 0,65 per dag.
375—382	8 fabrieken van minerale wateren en siropen of van minerale wateren alleen (hiervan 2 aan Chineezen toebehoorende).	handenarbeid of stoom	2 à 60	f 0,40 à f 0,80 „ „
383—384	2 suikerkokerijen (toebehoorende aan Chineezen).	handenarbeid	2 en 6	f 0,50 per dag.
385—386	2 rijtuigfabrieken.	id.	110 à 120	f 0,60 à f 0,80 per dag.
387—389	3 wagenmakerijen (aan Chineezen toebehoorende).	id.	33 (in 't geheel)	f 0,50 à f 0,60 „ „
390	Smederij en rijtuigmakerij (Ngandjo alias Pa Dewie).	id.	3	f 0,60 per dag.
391—392	2 wagenmakerijen en hoefsmederijen.	id.	3 en 2	f 0,40 à f 2 per dag.
393	Hoefsmederij (E. J. Eykelenboom).	id.	3	f 0,45 per dag.
394	IJzer- en hoefsmederij (F. H. Hoedt).	id.	2	f 1,35 per dag.
395—396	2 ijzersmederijen.	id.	3 en 15	f 0,30 à f 3 per dag.
397	Koperslagerij (Pak Baminten).	id.	2	f 0,40 per dag.
398	Atelier voor ijzer- en metaalbewerking (Ledeboer).	stoom	80	f 0,70 „ „
399	Werkplaats voor herstellingen aan rijwielen (Naamlooze vennootschap tot het drijven van handel in rijwielen en aanverwante artikelen).	gasmotor	30	f 1 „ „

Volg-nummer.	GEWESTELIJKE AANDUIDING VAN DE FABRIEKEN, ENZ. a)	Beweegkracht.	Aantal gebezigde werklieden gemiddeld per dag.	Gemiddeld loon der werklieden. b)
400	Atelier voor vervaardiging en herstellen van rijwielen „Insulinde".	handenarbeid	8	f 0,95 per dag.
401—408	8 meubelfabrieken (meerendeels toebehoorende aan Chineezen).	id.	2 à 45	f 0,30 à f 0,75 per dag.
409—426	18 timmermans-ateliers.	id.	1 à 32	f 0,28 à f 0,60 „ „
427	Machinale notenhout-bewerking en timmermanswinkel (H. A. Meijboom).	motor	5 à 10	f 0,70 per dag.
428—431	4 werkplaatsen voor het herstellen van piano's.	id.	52 (in 't geheel)	f 0,50 à f 0,80 per dag.
432	Atelier voor het bewerken van marmer (G. Racina).	id.	7	f 0,60 per dag.
433—435	3 kalkbranderijen (waarvan 2 toebehoorende aan inlanders of met dezen gelijkgestelden).	id. (bij 1 tevens stoom)	12 à 70	f 0,15 à f 0,50 per dag.
436	Kalk- en houtskoolbranderij (Tjoa Tjwan Lok).	handenarbeid	10	f 0,15 per dag.
437	Cement- en tegelfabriek (H. Messer).	id.	20 à 40	f 0,50 „ „
438	Mestfabriek (Fraser Eaton & C°.).	stoom	10	f 0,70 „ „
439	Arakstokerij (Kuneman).	†	†	†
440	Stoombroodfabriek (Naamlooze vennootschap „Handelsvereeniging Leroux & C°.").	stoom	15	f 0,45 per dag.
441—452	12 broodbakkerijen, waarvan 2 tevens banketbakkerij.	handenarbeid	2 à 12	f 0,20 à f 0,70 per dag.
453	Sigarenfabriek (Tio Siek Giok).	stoom	80	f 0,50 per dag.
454	Id. (Lie Khae Tjiang).	id.	5	f 0,30 „ „
455	Diamantslijperij en goudsmederij (M. Wolff).	id.	2	f 0,40 „ „
456	Zeepziederij (Naamlooze vennootschap „Soerabajasche zeepfabriek").	id.	6	f 0,40 „ „
457	Id. (Naamlooze vennootschap Nederlandsch-Indische zeepfabriek „Tjantian").	id.	10	f 0,50 „ „
458	Id. (J. van Bleijswijk Ris).	id.	6	f 0,40 „ „
459—462	4 zeepziederijen (toebehoorende aan Chineezen).	id.	6 à 8	f 0,40 à f 0,55 per dag.
463—482	20 steenbakkerijen (op verschillende plaatsen in het gewest), bijna uitsluitend in handen van inlanders of met dezen gelijkgestelden.	handenarbeid	3 à 100	f 0,10 à f 3 „ „
483—489	7 pannenbakkerijen (op verschillende plaatsen in het gewest), waarvan één toebehoorende aan een Europeaan, en de overige aan inlanders of Arabieren.	id. (bij 1 tevens trekdieren)	20 à 70	f 0,17[5] à f 0,25 „ „
490—494	5 kalkbranderijen te Sidajoe.	handenarbeid	44 à 90	†
495	Petroleumraffinaderij te Wonokromo (van de Dordtsche Petroleummaatschappij).	stoom	330	f 0,45 per dag.
496—497	2 huidendrogerijen.	handenarbeid	†	†
	Pasoeroean.			
498	Fabriek voor de levering van installatiën en grondstof voor de bereiding van acetyleengas te Probolinggo.	id.	5	f 0,60 „ „
499	Machinefabriek (Naamlooze vennootschap Maatschappij tot exploitatie van den constructiewinkel „de Bromo").	stoom	50	f 0,55 „ „
500	Atelier voor de herstelling van werktuigen.	handenarbeid	5	†
501	Arakstokerij te Kraksaän.	stoom	1	f 0,40 „ „
502	Koffiebranderij te Malang.	petroleummotor	25	f 0,30 „ „
503	IJsfabriek te Pasoeroean.	water	4	f 0,30 „ „
504	Id. te Malang.	id.	2	f 11 's maands.

Volg-nummer.	GEWESTELIJKE AANDUIDING VAN DE FABRIEKEN, ENZ. a)	Beweegkracht.	Aantal gebezigde werklieden gemiddeld per dag.	Gemiddeld loon der werklieden. b)
505	IJsfabriek te Pleret.	†	†	†
506	Id. te Loemadjang.	stoom en water	6	f 0,60 per dag.
507	Id. te Probolinggo.	water	7	f 15 's maands.
508	Mineraalwaterfabriek te Probolinggo.	handenarbeid	5	f 0,40 à f 0,50 per dag.
509—510	2 zeepfabrieken.	id.	7 (in 't geheel)	f 7,50 à f 10 's maands
511	Kalkbranderij te Bangil.	id.	4	f 2 à f 2,50 per keer branden
512	Id. te Kraksaän.	id	60	f 0,40 per dag.
	Banjoemas.			
513	Ateliers van de Seraijoedal-Stoomtrammaatschappij.	stoom	25	f 0,40 à f 3 per dag.
514	IJsfabriek te Paboearan (afd. Poerwokerto).	water	3	f 0,25 à f 1 „ „
	Kedoe.			
515	Constructiewinkel voor ijzerwaren.	handenarbeid	3	f 0,35 per dag.
516—517	2 ijsfabrieken.	water	†	†
518—519	2 inrichtingen tot het vervaardigen van minerale wateren en siropen of van minerale wateren alleen.	†	†	†
520	Fabriek tot het conserveeren van levensmiddelen te Poerworedjo (H. W. VAN DALFSEN).	stoom	60	f 0,30 à f 1 per dag.
	Djokjakarta			
521	Nijverheidsatelier A. RESINK & C°. (smederij en stoomzagerij).	stoom en handenarbeid	92	f 0,25 à f 6 „ „
522	„Constructiewinkel der Vorstenlanden" (Naamlooze vennootschap).	stoom	66	f 10 à f 75 's maands.
523	IJsfabriek Pathook (Djokjasche IJsmaatschappij)	stoom en water	24	f 5,40 à f 175 's maands.
524—525	2 mineraalwaterfabrieken.	handenarbeid	8 en 8	f 0,60 per dag.
526	Fabriek tot bereiding van Indo-guano.	†	†	†
	Soerakarta.			
527	Atelier voor de vervaardiging en herstelling van werktuigen en apparaten „Vulkaan".	stoom	60	f 0,25 à f 0,90 per dag
528	„Atelier d'industrie", voor de vervaardiging en herstelling van machinerieën en houtwerken.	stoom en handenarbeid	50	f 0,25 à f 1,15 „ „
529	Fabriek voor electrische verlichting te Soerabaja.	†	40	f 0,40 à f 1,50 „ „
530	Fabriek van technische en electrotechnische werktuigen.	gas en electriciteit	9	f 0,45 à f 0,75 „ „
531	Inrichting voor het herstellen van rijwielen en machinerieën (F. W. RAAT).	†	†	†
532—533	2 ijsfabrieken.	stoom en water	6 en 14	f 9 à f 25 's maands.
534—540	7 meubelfabrieken (toebehoorende aan Chineezen, waarvan 6 ter hoofdplaats en 1 te Klaten).	handenarbeid	4 à 19	f 0,40 à f 0,75 per dag.
541	Rijtuigfabriek van PH. VAN TRAPPE, te Klaten.	id.	24	f 1,30 per dag.
	Kediri.			
542	Inrichting voor de zuivering van kapok, olieslagerij, smederij en etablissement voor koffiebereiding (Naamlooze vennootschap „Industrie voorheen NOOTHOUT & C°.").	stoom	20	f 0,30 à f 0,60 per dag.

Volg-nummer.	GEWESTELIJKE AANDUIDING VAN DE FABRIEKEN, ENZ. *a*)	Beweegkracht.	Aantal gebezigde werklieden gemiddeld per dag.	Gemiddeld loon der werklieden. *b*)
543	Siroop- en mineraalwaterfabriek (toebehoorende aan Chineezen).	handenarbeid	4	f 0,60 à f 1 daags.
544—545	2 smederijen.	id.	15 en 8	f 0,30 à f 1 per dag.
546	Tabakfabriek „Ringinanom".	id.	30 à 90	f 0,30 per dag.
547	Sigarenfabriek van W. H. Kissing en J. J. Louwerse.	id.	17	f 0,50 „ „
548—553	6 meubelfabrieken (toebehoorende aan Chineezen).	†	†	†
554	IJsfabriek.	stoom en water	20	f 0,35 à f 0,50 per dag.
555—558	4 zeepziederijen (3 te Kediri en 1 te Toeloeng Agoeng), alle toebehoorende aan Chineezen.	handenarbeid	2 à 3	f 0,25 à f 2 per dag.
559	Fabriek voor de bereiding van tapioca te Galoehan.	stoom	12	f 6 à f 39 's maands.
560	Id. te Leonde (Branggahan).	id.	7	†
561	Kalkbranderij „Gamping" te Wadjak (Ngrowo).	handenarbeid	85	f 0,25 à f 0,50 per dag.
	Madoera.			
562	IJsfabriek te Soemenep.	water	1	f 5 's maands.
	Sumatra's Westkust.			
563	IJsfabriek.	stoom	11	f 0,60 per dag.
564—566	3 mineraalwaterfabrieken.	handenarbeid	3 à 7	f 0,25 à f 0,50 per dag.
567	Cement- en tegelfabriek en pannenbakkerij.	id. en 1 hydraulische pers	12	f 0,60 per dag.
568	Oliefabriek.	stoom	†	†
569	Houtzagerij.	id.	10	f 0,60 per dag.
	Benkoelen.			
570	IJsfabriek.	id.	2	f 15 à f 30 's maands.
	Lampongsche Districten.			
571—572	2 kalkbranderijen.	†	†	†
	Palembang.			
573	Inrichting voor de herstelling van werktuigen (Industrieele maatschappij Palembang.)	stoom	155	f 1,50 per dag.
574—577	4 houtzagerijen.	stoom	7 à 14	f 0,70 à f 0.75 per dag.
578	IJs- tevens mineraalwaterfabriek (J. Möldenhauer).	id.	10	f 1,50 per dag.
579	Machinale steenfabriek (toebehoorende aan een Chinees)	id.	10	f 0,65 „ „
580	Petroleumraffinaderij te Bajoeng-Lentjir (van de Petroleummaatschappij Sumatra-Palembang).	stoom en electriciteit	575	$ 2,50 à $ 75 per maand.
581	Idem te Moeara Pladjoe (van de Petroleummaatschappij Moeara Enim)	id.	100	f 0,90 per dag.
	Oostkust van Sumatra.			
582—583	2 ijsfabrieken (te Medan en Pelawi).	stoom	12 en 5	$ 14 en f 24's maands.
584	Id. te Tandjoeng Poera.	id.	†	†
585	Electriciteitsfabriek te Medan.	id.	25	$ 18 's maands.
586	Mineraalwaterfabriek „Minerva".	id.	6	$ 10 „

Volg-nummer.	GEWESTELIJKE AANDUIDING VAN DE FABRIEKEN, ENZ. *a*)	Beweegkracht.	Aantal gebezigde werklieden gemiddeld per dag.	Gemiddeld loon der werklieden. *b*)
587	Mineraalwaterfabriek „Atlas".	handenarbeid	4	$ 10 's maands.
588	Id. „Victoria".	id.	4	$ 12 „
589	Atelier van de Deli-Spoorwegmaatschappij voor herstellingen van eigen materieel.	stoom	191	$ 26,70 „
590	Rijtuigfabriek (J. W. Rens).	handenarbeid	30	$ 20 „
591	Cementfabriek te Soenggal (Deli).	id.	7	$ 10 „
592	Petroleumraffinaderij te Pangkalan Brandan in Langkat (Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen in Nederlandsch-Indië).	stoom	†	†
593	Id. te Besitang.	id.	†	†
594	Id. te Rantau Pandjang (concessie Boeloe Telang in Langkat).	id.	†	†
595	Id. aan de Gebang-rivier (concessie Boekit Tinggi in Langkat).	id.	†	†
596	Stoomhoutzagerij te Bindjei (Langkat).	id.	12	$ 0,35 per dag.
597	Houtzagerij te Lau Boentoe (Langkat).	†	†	†
598	Id. in Asahan. *f*)	water en handenarbeid	†	†
599	Id. te Tandjoeng Bringin (Bedagei).	stoom	†	†
600	Id. te Soengei Rawa in Siak (Naamlooze vennootschap „Houtaankap Siak").	id.	40	$ 7 's maands.
	Atjèh en onderhoorigheden.			
601	Limonadefabriek (Yap A Sin).	handenarbeid	5	f 15 à f 35 's maands.
602	Steenbakkerij.	id.	23	f 20 à f 45 „
603	Houtzagerij te Oelèë-Lheuë.	stoom	8	f 22,50 à f 25 „
	Riouw en onderhoorigheden.			
604	Conservefabriek (voor den inmaak van ananas) te Senggarang.	id.	40	$ 0,35 per dag.
605	Steenbakkerij te Telok Koeroe op het eiland Batam (eigendom van den onderkoning van Riouw en door dezen aan een Chinees in huur afgestaan).	id.	40	$ 8 à $ 25 's maands.
606—608	3 sagofabrieken (1 te Tandjoeng Balei, 1 te Meral en 1 te Tandjoeng Batoe).	handenarbeid	15 à 20	$ 6 à $ 15 „
609	Fabriek van petroleumblikken te Poeloe Samboe.	id.	60	$ 0,40 à $ 1 per dag.
	Westerafdeeling van Borneo.			
610	Houtzagerij „Tjoba" te Pontianak.	stoom	29	$ 12 à $ 25 's maands.
611—612	2 oliefabrieken (de eene genaamd „Karadjinan", de andere „Wilhelmina") te Pontianak.	id.	70 à 75	$ 12 à $ 15 „
613	IJsfabriek te Pontianak.	id.	3	$ 12 à $ 15 „
614—660	47 fabrieken voor gambirbereiding (in Sambas).	handenarbeid	8 à 10	$ 6 à $ 15 „
661	Getah-fabriek te Meliau.	stoom	12	$ 15 's maands.
	Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.			
662	IJsfabriek te Banjermasin.	id.	†	†
663	Id. van den sultan van Koetei.	id.	†	†

f) In Asahan wordt meer dan één houtzagerij aangetroffen, maar het aantal is niet gemeld.

Volg-nummer.	GEWESTELIJKE AANDUIDING VAN DE FABRIEKEN, ENZ. a)	Beweegkracht.	Aantal gebezigde werklieden gemiddeld per dag.	Gemiddeld loon der werklieden. b)
664	Houtzagerij van A. Gray, te Samarinda (Koetei).	stoom	44	f 15 à f 60 's maands.
665	Petroleumraffinaderij van de Ned.-Indische Industrie- en Handelmaatschappij te Balik Papan (Koetei).	id.	†	†
	Celebes en onderhoorigheden.			
666	Fabriek van ijs en mineraalwater „Celebes".	id.	16	f 18 's maands.
667	Fabriek van koolzuurhoudende dranken (M. V. van Lissa).	handenarbeid	5	f 15 „
668	Steenbakkerij van A. en H. Mesman.	id.	80	f 0,40 per dag.
669	Watervoorziening voor schepen (firma Meraux & C°.).	stoom en petroleum	14	f 20 's maands.
670	Fabriek voor het vervaardigen van petroleumblikken.	handenarbeid	20	f 0,67 per dag.
	Menado.			
671	IJsfabriek.	stoom	17	f 1,25 „ „
672	IJs- en siroopfabriek (G. van Renesse van Duivenbode).	id.	5	f 0,50 „ „
673	Houtzagerij.	stoom en handenarbeid	4	f 26 's maands.
674	Kistenmakerij.	†	†	†
	Amboina. g)			
675	IJsfabriek (toebehoorende aan Chineezen)	stoom	4	f 100 's maands.
676	Houtzagerij te Toeal op de Kei-eilanden (H. Kuhn en J. Weil).	id.	40	f 0.54 per dag

g) In vele strandnegorijen op de eilanden van dit gewest wordt door inlanders kalk gebrand. Het aantal dezer kalkbranderijen is echter niet gemeld.

2°. DRUKKERIJEN.

Volg-nummer.	Waar gevestigd.	NAAM VAN DEN EIGENAAR OF VAN DE FIRMA.	Gebezigde persen.	AANTAL WERKLIEDEN. Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen (meest Chineezen).
1	Batavia.	H. M. van Dorp & C°.	snelpersen.	3	40	70
2	Id.	G. Kolff & C°.	snelpersen.	3	56	112
3	Id.	Albrecht & C°.	5 Duitsche snelpersen en 1 hulpmachine.	9	63	74
4	Id.	Javasche boekhandel en drukkerij (Naamlooze vennootschap).	†	†	†	†
5	Id.	F. B. Smits.	snelpersen.	6	42	14
6	Id.	W. P. Vasques.	1 snelpers en 1 handpers.	2	5	6
7	Id.	Jap Kie Tjoan.	†	†	†	†
8	Id.	Jap Go Ho.	†	†	†	†
9	Id.	Kao Tjeng Bie.	1 snelpers en 1 handpers.	„	1	4
10	Id.	Naamlooze vennootschap „Maatschappij tot exploitatie van dag-, week- of andere bladen in Nederlandsch-Indië.	2 Duitsche snelpersen.	4	23	27

Volg-nummer.	Waar gevestigd.	NAAM VAN DEN EIGENAAR OF VAN DE FIRMA.	Gebezigde persen.	AANTAL WERKLIEDEN. Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen (meest Chineezen).
11	Meester-Cornelis (residentie Batavia).	SAID OSMAN BIN AGIL JAHJA.	steendrukpers.	"	4	"
12	Bandoeng (residentie Preanger Regentsch.).	G. KOLFF & C°.	2 snelpersen en 1 trappers.	1	22	28
13	Id.	HADJI MOHAMAD AFANDI.	1 typepers.	"	4	"
14	Id.	A. C. NIX.	1 trappers.	"	4	"
15	Soekaboemi.	Soekaboemische snelpersdrukkerij.	5 persen.	"	17	9
16	Cheribon.	A. BISSCHOP.	3 persen.	2	17	1
17	Tegal.	J. D. DE BOER.	4 id.	"	30	"
18	Semarang.	G. C. F. VAN DORP & C°.	†	†	†	†
19	Id.	A. BISSCHOP.	8 persen.	8	80	"
20	Id.	Semarang drukkerij en boekhandel, voorheen firma P. A. VAN ASPEREN VAN DE VELDE & C°. (Naaml. vennootschap).	5 snelpersen.	"	45	"
21	Id.	Naamlooze vennootschap „Semarang-courant".	snelpersen.	4	51	7
22	Id.	Maatschappij „Dagblad de Locomotief".	cylinderpersen.	1	48	9
23	Id.	YAP GOAN HO.	†	†	†	†
24	Id.	Naamlooze vennootschap „Boek- en steendrukkerij HIAP HIEN".	snelpersen en handpersen.	"	13	17
25	Id.	Naamlooze vennootschap „Drukkerij en handel in schrijfbehoeften".	3 Duitsche persen.	1	14	17
26	Soerabaja.	Naaml. vennootschap „Nieuw Thieme's Advertentieblad".	2 persen.	"	29	"
27	Id.	Gebr. GIMBERG & C°.	5 id.	2	40	7
28	Id.	Soerabaja'sch Handelsblad en drukkerij, voorheen Gebr. DONKER & C°. (Naaml. vennootschap).	3 id.	"	40	"
29	Id.	Naamlooze vennootschap tot voortzetting van den boek-, papier- en kantoorhandel E. FUHRI & C°.	26 id.	5	147	1
30	Id.	H. VAN INGEN.	13 id.	3	103	"
31	Id.	MATZEN SAND & C°.	3 id.	2	21	"
32	Id.	THIES & C°.	7 id.	3	51	"
33	Id	TAN KIEM SIANG.	1 id.	1	20	2
34	Id.	J. M. CH. NIJLAND.	2 id.	"	6	"
35	Id.	A. J. JAHN.	2 snelpersen.	1	7	"
36	Id.	G. H. KALSHOVEN.	6 id.	"	6	"
37	Malang (res. Pasoeroean).	A. J. JAHN.	3 snelpersen en 4 trappersen.	6	35	"
38	Id.	THIES & UMBGROVE.	1 handpers.	"	4	1
39	Bangil (res. Pasoeroean).	HADJI ISMAÏL.	1 id.	"	4	"
40	Probolinggo.	P. SCHUITEMAKER.	1 snelpers.	"	7	"
41	Id.	TAN KIONG PHIK.	†	†	†	†
42	Id.	ONG KOEN HONG.	1 handpers en 2 trappersen.	"	3	1
43	Magelang (res. Kedoe).	H. V. MARESCH.	1 pers.	2	14	"
44	Djokjakarta.	Firma H. BUNING.	6 persen.	3	50	"
45	Id.	W. A. VAN DER HUCHT & C°.	4 id.	†	30	1

Volgnummer.	Waar gevestigd.	NAAM VAN DEN EIGENAAR OF VAN DE FIRMA.	Gebezigde persen.	AANTAL WERKLIEDEN. Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen (meest Chineezen).
46	Soerakarta.	Th. R. Landouw, firma Vogel van der Heijde & C°.	Snel-, trap- en handpersen.	4	43	2
47	Id.	Firma A. Rüsche & C°.	Snel- en handpersen.	»	12	»
48	Id.	Sie Dian Ho.	5 persen.	»	7	20
49	Blitar (res. Kediri).	Sie Soeng Sing.	handpers.	»	»	7
50	Padang (gouv. Sumatra's Westkust).	Snelpersdrukkerij „Insulinde" (Naaml. vennootschap).	6 snelpersen.	6	55	6
51	Id.	Winkelmaatschappij (voorheen Bäumer & C°.)	2 snelpersen en 1 kleine pers.	3	26	13
52	Palembang.	Industrieele maatschappij „Palembang" (Naaml. vennootschap).	2 persen.	1	8	»
53	Id.	Said Hamid bin Hoessin Alhabsy.	1 pers.	»	»	1
54	Medan (res. Oostkust van Sumatra).	J. Hallerman.	3 persen.	4	28	4
55	Id.	Naaml. vennootschap „de Deli-courant" (voorheen J. Deen).	4 id.	6	41	5
56	Tandjoeng Poera (id.).	Id. (filiaal).	1 pers.	1	6	»
57	Koeta Radja (gouv. Atjèh en onderh.).	Reichler & C°.	1 handpers.	»	4	»
58	Id.	Naaml. vennootschap „de Deli-courant".	3 snelpersen.	3	11	7
59	Penjingat (res. Riouw en onderhoorigheden).	Sultan van Lingga-Riouw.	1 handpers.	»	6	»
60	Bandjermasin (res. Zuider- en Oosterafd. van Borneo).	R. Hennemann & C°.	1 snelpers.	1	4	»
61	Id.	Lim Hoeat Sing.	handsnelpers	»	»	1
62	Makasser (gouv. Celebes en onderh.).	Makassaarsche drukkerij (J. C. Verdouw).	2 snelpersen en 3 handpersen.	9	5	1
63	Id.	Makassaarsche drukkerij en boekhandel (Naamlooze vennootschap)	1 snelpers, 1 handpers en 1 trappers	2	6	»
64	Menado.	K. D. Que.	2 handpersen.	»	2	»
65	Tanawangko (res. Menado).	Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam.	2 id.	1	5	»
66	Gorontalo (res. Menado).	Yo Un An.	2 persen.	»	»	1
67	Amboina.	Ong Kie Hong (voorheen L. M. H. Thörig).	1 hand- en 1 trap-snelpers.	»	4	»

II. OVERZICHT betreffende het gemiddeld bedrag van AMBACHTS- en KOELIELOONEN over 1902.

GEWESTEN.	Gemiddeld dagloon voor ambachtslieden.	voor koelies.	VERDERE AANTEEKENINGEN.
Bantam	f 0,50 à f 1,50 *a*) (f 1,— à f 2,—)	f 0,20 à f 0,30	*a*) In den regel worden loonen van inlanders bedoeld. Waar afzonderlijk de loonen van Chineezen zijn opgegeven, zijn de bedragen tusschen ( ) geplaatst.
Batavia (hoofdplaats) . .	1,— „ 2,—	0,30 „ 0,75	
Id. (overig gedeelte van het gewest)	1,— „ 2,—	0,15 „ 0,60	*b*) Voor vrouwen was het maximum-loon f 0,15 à f 0,20 daags. Voor zeer bekwame smeden stijgt het dagloon soms tot f 2.
Preanger Regentschappen	0,50 „ 2,— (1,— „ 2,—)	0,15 „ 0,25	
Cheribon.	0,30 „ 1,50	f 0,20	
Pekalongan.	0,25 „ 1,—	f 0,18 à f 0,30 *b*)	

GEWESTEN.	Gemiddeld dagloon voor ambachtslieden.	Gemiddeld dagloon voor koelies.
Semarang (ter hoofdplaats) *c*)	f 0,40 à f 2,— (f 1,— à f 2,50)	f 0,25 à f 0,50
Rembang	0,30 „ 2,50	0,20 „ 0,40
Soerabaja	0,50 „ 1,75 (0,75 „ 1,75) *d*)	0,15 „ 0,50
Pasoeroean	0,50 „ 2,—	0,25 „ 0,35 *e*)
Besoeki	0,50 „ 2,—	0,25 „ 0,70
Banjoemas	0,40 „ 1,50 (0,45 „ 2,50)	0,12 „ 0,30
Kedoe	0,30 „ 1,—	0,20 „ 0,35
Djokjakarta	0,25 „ 1,35 (0,50 „ 1,50)	0,20 „ 0,30 *f*)
Soerakarta	0,50 „ 1,25 (1,— „ 1,50)	0,25 „ 0,40 *g*)
Madioen	0,50 „ 0,80	0,20 „ 0,40 *h*)
Kediri	0,50 „ 1,—	0,20 „ 0,25 *i*)
Madoera	0,50 „ 1,50	0,25 „ 0,40 *j*)
Sumatra's Westkust . .	1,— „ 2,50	0,50 „ 0,60
Benkoelen	0,50 „ 2,50	0,40 „ 0,50 *k*)
Lampongsche Districten .	1,— „ 2,50	0,40 „ 0,75
Palembang	0,60 „ 1,50 (0,80 „ 3,75)	0,50 „ 0,60 (0,70 „ 1,—)
Oostkust van Sumatra . .	($ 0,80 à $ 2,—)	$ 0,30 „ $ 0,75
Atjèh en onderh. *l*). . .	1,50 „ 2,50	f 0,60 „ f 0,90
Riouw „ „ . . .	$ 0,50 „ $ 1,— (0,50 „ 1,50)	$ 0,30 „ $ 0,40 *m*) (0,40 „ 0,50)
Banka	f 1,— „ f 1,50 (f 1,25 à f 2,—)	f 0,60 „ f 0,70 *m*) (0,70 „ 0,80)
Billiton	1,— „ 1,50	0,60 „ 0,75
Westerafdeeling van Borneo.	0,75 „ 2,—	0,50 „ 1,— *n*)
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	0,50 „ 3,—	0,30 „ 0,50
Menado	1,— „ 2,50	0,25 „ 0,60 *o*)
Amboina	0,75 „ 1,50	0,40 „ 0,50
Ternate en onderh. . .	1,— „ 1,50	0,50 „ 0,60
Zuid-Nieuw-Guinea. . .	*p*)	*p*)
Timor en onderh. . . .	0,50 „ 3,—	0,25 „ 0,50 *q*)
Bali en Lombok *r*). . .	1,— „ 3,—	0,30 „ 0,50

VERDERE AANTEEKENINGEN.

c) Buiten de hoofdplaats waren de loonen iets lager.

d) Europeesche ambachtslieden ter hoofdplaats verdienden f 0,80 à f 2,50 per dag.

e) Bij taakwerk stijgen de loonen tot f 0,40 à f 0,50 daags. De loonen bij de suikerondernemingen, waar men sterk aan het bezuinigen is, zijn gedaald.

f) Vrouwen en kinderen verdienden slechts f 0,12⁵ à f 0,20 daags. Voor Europeesche ambachtslieden was het loon hooger.

g) Zij die op taak werkten, konden meer verdienen.

h) Vrouwen en kinderen verdienden gewoonlijk de helft.

i) De arbeidsloonen zijn ook in 1902 gedaald. Vrouwen en kinderen verdienden slechts f 0,13 à f 0,15 daags.

j) Voor de bevolking bestaat thans meer gelegenheid om in het gewest zelf werk te bekomen, in verband met den aanleg van de Madoerastoomtram, de werkzaamheden bij de zoutverpakkingsfabriek en de verrichtingen in het belang van mijnbouwkundige opsporingen.

k) In de afdeeling Moko-Moko was het loon hooger, daar de koelies meer konden verdienen met het transport van goederen voor de mijnbouwmaatschappij „Ketahoen".

l) De ambachtslieden konden, door de onvoldoende aanbieding van werkkrachten, nog steeds hooge loonen verdienen. Daarentegen daalden de koelieloonen, aangezien Atjèhers zich meer en meer voor het verrichten van koeliewerk aanmeldden. Te Sabang konden de handwerklieden tot f 4,50, de koelies tot f 2 daags verdienen.

m) Op de ondernemingen van landbouw waren de loonen lager.

n) Ter hoofdplaats Pontianak waren de loonen 't hoogst, in verband met de groote vraag naar werkkrachten voor den wederopbouw van de in Augustus 1902 door brand verwoeste woningen in de Chineesche wijk.

o) Voor het lossen van schepen werd soms f 2 daags betaald.

p) Er is hoofdzakelijk gewerkt met Europeesche timmerlieden en metselaars, wijl dezen op den duur beter en vlugger werk leveren dan de niet-Europeanen.

Voor koeliediensten wordt in den laatsten tijd vooral gebruik gemaakt van de werkkrachten der inboorlingen, die f 0,70 à f 0,80 daags verdienen, welk loon in artikelen voor verschillend gebruik wordt uitbetaald.

q) Als er op dagen van aankomst en vertrek der paketbooten oogenblikkelijke behoefte aan werkvolk is, vorderen de koelies soms f 1 à f 1,50 per dag.

r) Op Lombok stijgen de loonen in verband met den verbeterden toestand der bevolking.

A.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

J.

K.

INHOUD

VAN HET

Koloniaal Verslag van Suriname van 1903.

A.

GRONDGEBIED.

Het grondgebied van Suriname onderging geen verandering.

B.

BEVOLKING.

In den loop van het jaar 1902 is de bevolking met 1782 zielen vermeerderd. Er kwamen in dat jaar 2969 personen, onder wie 231 Nederlandsch-Indische en 1331 Britsch-Indische immigranten, in de kolonie aan en er vertrokken 1327 personen.

De bevolking bestond op den 31sten December 1902 uit 76 798 personen, onder wie 41 201 van het mannelijk geslacht; het aantal Europeanen bedroeg op dat tijdstip 885, onder wie de Europeanen, die bij het garnizoen en op de koopvaardijvloot dienen, niet begrepen zijn. Van de zooevengenoemde 885 Europeanen waren 567 in Nederland geboren.

In bijlage A zijn staatjes opgenomen, waarin voorkomen:

a. nadere opgaven omtrent mutatiën in de bevolking in het jaar 1902;

b. opgaven omtrent de verdeeling van de bevolking in de kolonie op ultimo December, volgens de bij de wijkmeesters en de districts-commissarissen ontvangen opgaven, en

c. een vergelijkend overzicht van de bevolking in de districten in de jaren 1863, 1872, 1873, 1900, 1901 en 1902.

Uit bijlage **A** sub *b* blijkt dat de bevolking van Paramaribo, van Nieuw-Nickerie en van Albina op ultimo December 1902 respectievelijk bestond uit 32 146, 1488 en 462 zielen, terwijl de vestigingsplaats Totness in Coronie 627 bewoners telde. Het meest bevolkte district, Beneden-Commewijne, telde 9265; het minst bevolkte Boven-Saramacca 715 inwoners, onder wie de Boschnegers en Indianen niet begrepen zijn.

Voor de getalsterkte der arbeidende bevolking op de plantages en gronden afzonderlijk, alsmede van de huurders op de centrale vestigingsplaatsen, wordt verwezen naar hoofdstuk P, § 3 (Landbezit, landbouw en andere ondernemingen) en naar de bijlagen **M**, **Q**, **R** en **S** van dit verslag.

Volgens de opgaven van de wijkmeesters en districts-commissarissen, die echter verschillen met die welke door de kerkelijke gemeenten zelve zijn opgegeven, en in bijlage **F** voorkomen, bevinden zich onder de bevolking van de onderstaande godsdienstige gezindten het bij elk van haar vermelde aantal personen.

Hervormde Gemeente	6 484
Evangelisch Luthersche Gemeente	2 973
Roomsch-Katholieke Gemeente	13 300
Moravische Broedergemeente	28 025
Israëlietische Gemeente	1 158
Episcopaalsche Gemeente	86
Voorts:	
Mohammedanen	6 071
Hindoes	11 883
Volgelingen van de leer van Confucius	15
Andere godsdiensten	1 701

De gebruikelijke statistieke opgaven met betrekking tot de verdeeling van de bevolking naar de onderscheidene betrekkingen, beroepen en ambachten, enz. komen voor in bijlage **B** van dit verslag.

In den loop van het jaar 1902 werden 305 huwelijken gesloten (waarbij 287 kinderen werden gewettigd) 2099 kinderen werden geboren van wie 512 in echt.

Er overleden 1959 personen, zoodat er 140 meer geboorten dan sterfgevallen in 1902 hebben plaats gehad.

Voor verdere statistieke opgaven omtrent huwelijken, geboorten en sterfgevallen wordt verwezen naar bijlage **C**.

In 1902 werd geen admissie tot het burgerrecht verleend.

C.

MEDEDEELINGEN VAN ALGEMEENEN AARD.

In den loop van het jaar 1902 hadden op de suikerplantages Alliance en Mariënburg ernstige ongeregeldheden plaats, die het optreden van de militaire macht noodzakelijk maakten (zie bijzonderheden hoofdstuk **O**).

De verhouding met de naburige koloniën liet ook in 1902 niets te wenschen over.

In het vorig verslag werd medegedeeld dat de gele koorts, die in de eerste helft van 1902 in de kolonie heerschte, op 3 Juli haar laatste slachtoffer eischte. Sedert bleef de kolonie van die ziekte verschoond.

In aansluiting aan hetgeen in het vorige verslag hieromtrent werd vermeld kan thans nog het volgende worden medegedeeld. In het geheel worden officieel aangegeven als lijdende aan gele koorts 52 personen, waarvan 37 te Paramaribo en 15 in de districten. Hiervan overleden te Paramaribo 22 en in de districten 8 en herstelden respectievelijk 15 en 7.

De algemeene gezondheidstoestand te Paramaribo liet in het begin van 1902 veel te wenschen over. Het aantal zieken was buitengewoon groot. Het algemeen ziektekarakter was *koorts*. Bij den een werd influenza gediagnotiseerd, bij den ander malaria, bij een derde galkoorts, enz. Enkele gevallen van dysenterie kwamen ook voor. Met het oog op hetgeen de schrijvers over gele koorts zeggen omtrent het bij het heerschen der ziekte voorkomen van lichtere gevallen, komt het niet onwaarschijnlijk voor, dat onder de ziektegevallen, die onder een anderen naam doorgingen, zich ook gevallen van gele koorts bevonden, zoodat het aantal aangetaste personen feitelijk grooter is geweest dan de hiervoren vermelde officieel aangegevenen. Vermoedelijk zijn ook eenige personen aan de gele koorts overleden vóór dat de heerschende ziekte als zoodanig herkend werd.

Op Curaçao werd ook, evenals in Suriname, bij gele koorts-epidemieën een algemeen ongunstige gezondheidstoestand waargenomen.

Eerst 7 Januari 1902 rees het vermoeden, dat men bij twee patiënten, *Nederlanders*, die nog niet lang in de kolonie vertoefden, met gele koorts te doen had.

Den 9den daaraanvolgende werd zekerheid verkregen, dat de bedoelde personen aan gele koorts leden, terwijl de ziekte dienzelfden dag ook bij een derden patiënt werd geconstateerd.

Inmiddels werd het politiestation Poelepantje, gelegen benedenwinds aan den westrand van Paramaribo, ontruimd en tot tijdelijk hospitaal ingericht ter verpleging van lijders aan de gele koorts. De verpleging werd opgedragen aan den geneesheer J. B. P. L. Seiler, die te voren eene gele koorts epidemie had medegemaakt. Aan hem werden toegevoegd een adspirant-geneesheer en de noodige oppassers en verdere bedienden.

Behalve in het hospitaal op Poelepantje werden ook eenige lijders afgezonderd op een ander punt der stad (het gebouw van de Vereeniging Herrnhutter Voorzorg), terwijl enkele lijders in hunne woningen werden behandeld.

Zoodra de ziekte geconstateerd werd, werd een speciale desinfectiedienst ingesteld, aanvankelijk onder leiding van den geneesheer J. S. J. de Vries Robles, later, toen hij niet meer beschikbaar was, onder leiding van een adspirant-geneesheer. Alle huizen, vaartuigen, enz. waar lijders aan gele koorts gewoond hadden, werden gedesinfecteerd en goederen die met hen in aanraking waren gekomen, eveneens ontsmet of vernietigd.

Te Paramaribo werden de trenzen, waarvan de toestand vooral door den buitengewonen regenval in het begin van 1902 veel te wenschen overliet, zooveel als in de gegeven omstandigheden mogelijk was, opgehaald en het vuil met ongebluschte kalk ontsmet. Méér dan gebruikelijk werd in de stad het vuil van straten en erven verwijderd en de bevolking door aanplakkingen en advertenties gewezen op het nut van rein en droog houden van hunne erven.

Ter voorkoming, dat de ziekte naar de districten Coronie, Nickerie en Marowijne werd overgebracht, werd aldaar quarantaine opgelegd aan vaartuigen komende van Paramaribo. Dit laatste was niet doenlijk voor de andere districten. In de beide eerstgenoemde districten kwam de ziekte niet voor: te Albina aan de Marowijne werd één geval geconstateerd, dat gunstig verliep.

Wegens het heerschen van gele koorts in Fransch-Guyana werd van 22 Maart tot 26 September quarantaine voorgeschreven voor schepen van daar komende, terwijl wegens het voorkomen van pokken op Barbados van 5 Augustus 1902 tot 18 Mei 1903, wegens sporadische gevallen van gele koorts te Curaçao in Venezuela van 30 October tot 6 April 1903 en wegens pokken op Trinidad en in Britsch-Guyana sedert 23 en 31 Maart 1903 quarantaine is opgelegd, aan schepen van die plaatsen komende.

De quarantaine voor schepen komende van Trinidad en Britsch Guyana is nog van kracht.

Het jaar 1902 heeft zich gekenmerkt door bijzonder zwaren regenval, die van nadeeligen invloed is geweest, vooral op den kleinen landbouw.

Een groot deel van de geplante aardvruchten ging door het overvloedige water te niet.

De groote landbouw, met name de cacaocultuur, had veel te lijden van de krullotenziekte en van het versteenen der cacaovruchten.

In de eerste maanden van dit jaar is die ziekte op de eene plaats meer, op de andere minder, doch overal veel verminderd en is het uitzicht der cultivaties zeer verbeterd.

Van de voornaamste landbouwproducten, cacao en suiker, bedroeg de productie in 1902 respectievelijk 2 187 174 K.G. en 13 046 494 K.G. tegenover 3 004 084 K.G. en 12 721 575 K.G. in 1901.

In het jaar 1903 werd een wetenschappelijke onderzoekingsreis in Suriname ondernomen onder leiding van den heer A. J. van Stockum, luitenant ter zee 1ste klasse, die het vorige jaar deel uitmaakte van de Coppename expeditie.

Aan den tocht, die ten doel had een onderzoek in te stellen naar de bronnen van de Saramacca rivier en het beklimmen van den Hendriktop, om van daar uit peilingen te doen in alle richtingen, namen behalve de leider deel de heeren P. J. de Kock, J. van Gelder en A. Pulle.

Den 30sten October van Paramaribo vertrokken, bereikte de expeditie den 5den d. a. v. Post Mindrineti.

Wegens den lagen waterstand werd, behalve de noodige uitrustingsgoederen, gereedschappen en instrumenten voor geographische waarnemingen, voor 4 weken victualie overgepakt in twee kleine visschersbooten en een der corjalen waarmede de heeren van Stockum en van Gelder met 9 arbeiders de reis voortzetten, terwijl de rest van het personeel en het materieel onder leiding van den heer de Kock werden achtergelaten, met opdracht om, zoodra de waterstand het zou toelaten, vaartuigen en goederen over de vallen te brengen tot aan den voet van den Jan Basi Gado, waar hij den heer van Stockum zou ontmoeten.

Den 8sten November van Post-Mindrineti vertrokken, bereikte de heer van Stockum den 13den d. a. v. het boschnegerdorp Jacobkondré. De expeditie ging zeer langzaam vooruit, daar de rivier over het geheel zeer ondiep was en met groote snelheid stroomde.

Op vele plaatsen, waar zij door zandbanken over de geheele

breedte was afgesloten met eene waterdiepte van niet meer dan 2 à 3 dM., moesten de booten met de hand worden voortgetrokken.

Onderweg logeerde de heer VAN STOCKUM op het placer van de goudmaatschappij Surinam Hydraulic Company, die haar werken voor goudontginning nabij de Witte Watrakreek heeft.

De directeur van dat placer nam op zich alle brieven van de expeditie, die aan zijn kamp mochten worden bezorgd, naar Paramaribo door te zenden.

Den 18den November kwam de heer VAN STOCKUM te Makai-Pingo aan, na de vallen en versnellingen tusschen Jacob Kondré en Makai-Pingo zonder veel moeite en zonder ongevallen te zijn gepasseerd, hoewel zij talrijk en verscheidene vrij belangrijk zijn.

De boschnegers te Makai-Pingo en te Kwatta-Hede waren dan ook niet weinig verbaasd, dat de tocht over de vallen gemaakt was zonder hulp hunner stamgenooten.

Den 23sten November kwam de geographische afdeeling van de expeditie aan op het punt vanwaar het tracé naar den Jan-Basi-Gado zou worden gekapt, een berg welks top volgens den Boschnegerkapitein BLAKAFOETA nog nooit door iemand is bestegen en zelfs door de steilte zijner wanden voor onbeklimbaar werd gehouden.

Nabij dit punt was de Jan-Basi-Gado, bij de Boschnegers bekend onder den naam van Wittiston (Witte steen), van de rivier af te zien.

De vorm van dien berg strookte weinig met de qualificatie op de kaart luidende: „Steile kegelvormige top zonder boomen".

Hij deed zich voor als een naar weerszijden zacht glooiende en geheel met oerwoud bedekte top, waarvan de naar de rivier toegekeerde zijde door een steilen en naakten rotswand wordt gevormd.

Nadat van een rotsblok in de rivier eene peiling op den berg was genomen, (N. 338,5 O. magnetisch) werd begonnen met het kappen van het tracé.

Den 4den December werd de Jan-Basi-Gado bereikt en op een klein plateau op de helling daarvan kamp gemaakt. Van hieruit werd de top bestegen langs de zuidelijke helling, die een hoek van 35 à 40 graden met het horizontale vlak maakt.

Boven gekomen bevond de expeditie, dat de geheele berg met hoogopgaand geboomte bedekt was.

Van het hoogste punt oostwaarts gaande, werd de rand bereikt van een pl. m. 100 M. hoogen loodrechten rotswand, die bleek den oostkant van den top te vormen.

Van een vooruitspringend gedeelte van dezen wand kon na eenig kappen spoedig vrij uitzicht worden verkregen naar het oosten van N. t. O. tot Z. t. W.

Bij verdere exploratie bleek de top naar het noorden en westen flauw glooiend af te loopen.

Op de steile zuidelijke helling werd een punt gekozen, van waar het mogelijk zou zijn, na het kappen van de boomen, uitzicht te verkrijgen in het kwadrant Z.-W., terwijl de heer VAN STOCKUM inmiddels begon met het schetsen en meten van het oostelijke panorama, hetgeen zeer bemoeilijkt werd door een zeer fijn stof, waarvan de atmosfeer blijkbaar vol was en dat het onderscheiden van ver afgelegen gebergten bemoeilijkte. De leider van de expeditie acht het niet onwaarschijnlijk, dat dit stof moet worden toegeschreven aan de vulcanische erupties in de Antillen.

Ook vielen onophoudelijk zware regenbuien en hingen soms dagen achtereen overal in het rond dikke regenluchten, die elk uitzicht in de verte volkomen beletten.

Alleen wanneer daarna de lucht was opgeklaard, was het uitzicht gedurende eenige uren goed en de atmosfeer dan zelfs buitengewoon doorzichtig, zoodat het bij die zeldzame gelegenheden mogelijk was het azimuth te bepalen van bergen op een afstand van pl. m. 150 K.M. gelegen.

Dan kon in het oosten het Nassau-gebergte aan de Fransche grens worden waargenomen en in het W.Z.W. den hoogsten top van het Wilhelmina gebergte, terwijl in het Z.Z.W. de voortzetting van dat gebergte beoosten den Emmaketen zichtbaar was.

Nadat op de zuidelijke helling voor zoover mogelijk gekapt was, kon een onafgebroken panorama van N.t.O. door het oosten en zuiden tot W.t.N. worden gemeten.

De coördinaten van Janbasigado, uit de azimuths van de bekende toppen berekend zijn N.B. 4° 41′ en W.L. 55°. 42.

Het lengteverschil ten opzichte van Raleighsvallen en het verband tusschen Coppename en Saramacca is hiermede verkregen.

De hoogte van den Janbasigado bedraagt ± 400 M. boven zee; de afstand van den berg tot de rivier ± 5000 M.

Het schoonkappen van de zuidelijke helling, alsook het meten van alle azimuths namen veel tijd in beslag; het eerste ten gevolge van het geringe aantal arbeiders, waarover kon worden beschikt, het tweede door de bijna voortdurende ongunstige gesteldheid van de atmosfeer.

Den 6den December bereikte een door den heer DE KOCK opgezonden boschnegercorjaal, waarin voor twee weken victualiën, den heer VAN STOCKUM, terwijl bericht werd ontvangen, dat alle goederen tot Jacobkondré waren opgevoerd.

Eerst den 16den December, toen de heer VAN STOCKUM bijna klaar was met zijn werk, kwamen de heeren DE KOCK en PULLE met de eerste lading goederen aan.

Zij hadden door den lagen waterstand veel moeilijkheden gehad, bovendien klaagden zij over gebrek aan ijver en gehoorzaamheid bij de arbeiders en over wispelturigheid en onbetrouwbaarheid van de als loodsen geëngageerde boschnegers, waardoor weder, evenals bij Coppename expeditie het geval was geweest, gedurig oponthoud was ontstaan.

Ook hadden de booten door het slepen over de vallen zwaar geleden, zoodat zij telkens gerepareerd moesten worden.

De groote booten waren te Jacobkondré achtergelaten.

Vermits de medegekomen hoeveelheid victualie bij lange na niet voldoende was voor den tocht naar den Hendriktop, moesten alle booten naar Jacobkondré terug worden gezonden om een nieuwe lading te halen.

Daar het van het hoogste belang was om herhaling van het daardoor ontstane oponthoud te voorkomen, werd den heer VAN GELDER opgedragen verder persoonlijk het vervoer van de expeditie-goederen te leiden.

Nadat voldoende proviand was aangekomen, vertrok de heer VAN STOCKUM den 1sten Januari 1903 met de geographische afdeeling, bestaande uit 3 booten en 2 corjalen, bemand met 16 man en gevictualieerd voor 6 weken van het kamp nabij den Janbasigado.

De heer VAN GELDER had in opdracht alle goederen zooveel mogelijk van Jacobkondré naar den mond van de Toekoemoetoe te brengen, eene belangrijke zijrivier, die uit het westen komt en ongeveer 2 dagen varens boven Binni Watra in de Saramacca valt.

De heeren DE KOCK en PULLE zouden met de eerste bezending goederen medegaan naar de monding van de Toekoemoetoe om daar zoölogisch en botanisch materiaal te verzamelen, waartoe tot dusver weinig gelegenheid had bestaan.

Nadat gedurende 5½ dag eene aaneenschakeling van versnellingen en vallen, die langzamerhand in stroomsterkte en hoogte toenamen, was gepasseerd, werd blank water bereikt en behouden tot aan den Toekoemoetoe.

Aan dit gedeelte van de rivier wonen voornamelijk de Matuari boschnegers.

Van de vele dorpen die voorbij werden gevaren, werden A tere boto, Granmankondré en Momsabaroe aangedaan, om er den nacht door te brengen.

Den 11den Januari werd de samenvloeiing van de Saramacca en Toekoemoetoe bereikt en aldaar een geschikte plaats gezocht om een depot van van goederen en levensmiddelen te maken.

Nadat die plaats door een vlaggetje was aangeduid en er een briefje voor den heer DE KOCK was achtergelaten, werd de Toekoemoetoe opgevaren.

Deze rivier, bij de monding p. m. 40 M. breed, vrij ondiep en snelstroomend, richt zich aanvankelijk naar het W. t. N, d. i. ongeveer in de richting van den Hendriktop.

Reeds den tweeden dag echter werd de richting zuidwestelijk en daarna zuid.

Daarbij werd het vaarwater versperd door vele omgevallen boomen en was van roeien geen sprake meer.

Toen dan ook op zeker punt een geheele rij zware boomen dwars over het riviertje was gevallen, dat hier niet breeder is dan 15 M., en de kans uiterst gering scheen, dat langs dezen weg de Hendriktop dichter kon worden genaderd, werd besloten niet verder te gaan.

Waarschijnlijk loopt de Boven-Toekoemoetoe ongeveer evenwijdig aan den Emmaketen en ontvangt zij door kleine kreken het water daarvan.

Nadat eene astronomische plaatsbepaling was aangenomen, werd den volgenden dag (15 Januari) teruggekeerd naar de monding van eene vrij belangrijke kreek, later de Jetiekreek gedoopt, die bij het opgaan den 13den was gepasseerd, om te trachten langs dezen weg het doel dichter te naderen.

Olschoon de algemeene richting waarin de kreek loopt, inderdaad N.W. dit is in de richting van den Hendriktop bleek te zijn, was het vaarwater vrij bochtig, op sommige plaatsen zeer ondiep en weder dermate door omgevallen boomen versperd,

dat in den geheelen dag niet meer dan 2 K.M. in rechte lijn werd afgelegd.

Daar de heer VAN STOCKUM bovendien de kans niet wilde loopen om bij eventueel vallen van het water met zijne booten opgesloten te worden, besloot hij na de eerste dagreis weder terug te keeren naar de Toekoemoetoe, om vandaar uit den tocht naar den Hendriktop over land te maken.

Even beneden den mond van de Jetiekreek werd een magazijntje gemaakt, om daarin de goederen die achter zouden blijven, op te bergen en van hieruit het tracé naar den Hendriktop begonnen.

De coördinaten van dit punt waren volgens de rivieropname N.B. 4° 4' 5" en W.L. 56° 3' 5". De juiste breedte bleek uit astronomische waarnemingen 4° 8' 0" te zijn. Wanneer men de lengte volgens de rivieropname ongecorrigeerd laat, gaf dit voor den afstand tot den Hendriktop die op 4° 13' 3" N.B. en 56° 12' 5" W.L. ligt 19 K.M., terwijl die afstand 23.3 K.M. werd, indien het algemeen azimuth volgens de rivierschets onveranderd werd gelaten en dus de lengte zooveel oosterlijker aangenomen als met de breedtecorrectie correspondeert.

Een gedeelte van de gangkrommen van den tijdmeter was wel is waar gedurende het verblijf op den Jan-basi-gado door astronomische observatie bepaald, maar dit gedeelte was nog te klein en althans van een der beide tijdmeters te zeer gekromd, het tijdsverloop sedert de laatste standbepaling bovendien te groot om aan de daaruit afgeleide lengte veel waarde te hechten.

De schijnbaar meest juiste exterpolatie plaatste belangrijk verder om de oost en gaf voor den overeenkomstigen afstand tot den Hendriktop pl. m. 29 K.M.

Alles samen genomen, rekende de heer VAN STOCKUM op een afstand van ongeveer 25 K.M., waarvoor hij 14 dagen meende noodig te hebben. Zeven dagen voor de terugreis rekenende en eene week om op den top te blijven, moest dus voor 4 weken victualie worden medegenomen.

Den 19den werd begonnen met het kappen van het tracé.

Elken dag kapten 5 man zoover zij konden komen, terwijl den volgenden dag door de overige 10 man alles werd overgebracht tot het verste punt dat de tracé-kappers hadden bereikt en daar gekampeerd voor den nacht.

Aanvankelijk werd gekapt in de richting N. W. tot dat na den zesden dag de parallel van 4°. 13', 19'', waarop de Hendriktop was bereikt en de richting nu pl. m. W. werd genomen.

Het terrein over het eerste derde gedeelte van het trajectvlak werd daarna heuvelachtig; de heuvels gaandeweg hooger en steiler. Gelukkig werd in elk dal water gevonden, zoodat daaraan geen gebrek bestond.

Tusschen kamp VIII en IX werd de Jetiekreek, die nu zeer snelvlietend en geheel onbevaarbaar was geworden, weder ontmoet en overgetrokken.

Tegen den tienden dag begonnen de manschappen teekenen van oververmoeidheid te geven, sommigen kregen koorts, anderen klaagden over kramp in de beenspieren.

Hun werd daarom in kamp X een dag rust toegestaan, waarna zij zich weder gezond gevoelden en de reis dus weder werd voortgezet.

De weg werd nu zeer moeilijk; het ging altijd door berg op berg af, over toppen van 3-400 M. hoogte met steile, rotsige hellingen. De daling was steeds iets geringer dan de stijging, zoodat elk volgend kamp op eene grootere hoogte lag dan het vorige.

Bij kamp XII, dat in een diep ravijn lag, werd een bruisende bergstroom gezien, die, van eene steile helling komende, zich tusschen en onder groote rotsblokken een weg naar beneden zocht.

De expeditie was hier aan den voet van eenen hoogen berg gekomen, die later bleek de Hendriktop te zijn.

De hoogte boven zee bedroeg hier volgens aneroïde 220 M.

De weg ging van nu af gestadig naar boven; kamp XIII lag op pl. m. 350 M., kamp XIV op pl. m. 500 M. hoogte.

Van hieruit was tusschen de boomen in het Z. W. een hooge top te zien met bijna loodrechte, naakte wanden, welke later bleek een zuidelijke schouder van den Hendriktop te zijn, die van den eigenlijken top door een diep ravijn is gescheiden, waarin de bergstroom zijn oorsprong heeft.

Den 3den Februari besteeg de heer VAN STOCKUM den Hendriktop, waarvan de helling soms tot boven de 40° stijgt.

Van kamp XIV tot aan het begin van den kam, die dan verder meer glooiend naar het hoogste punt leidt, bedroeg de gemeten afstand langs den weg 820 M., terwijl die punten 450 M. in hoogte verschillen, hetgeen eene gemiddelde helling geeft van ruim 33°.

De hoogste top, die volgens barometrische aanwijzing pl. m. 1000 M. hoogte boven de zee ligt, is bezet met geboomte van 10—12 M. hoogte, terwijl de bodem daartusschen zeer dicht begroeid is met hoog riet en groote bromecaliën.

Toevallig was het eenige beklimbare spoor van den berg getroffen; naar alle andere zijden ging het steil de diepte in.

Tusschen de boomen door waren in het Z.W. de machtige gevaarten te zien van den Wilhelminaketen en in het Oosten het Waterscheidingsgebergte tusschen de Saramacca en de Suriname.

Dienzelfden middag kwam een dikke mist opzetten, gevolgd door harden Oostenwind met stormvlagen en stortregens. Twee volle dagen hield het stormweer aan, den derden dag werd het iets beter, doch van uitzicht was er wegens aanhoudenden dikken mist geen sprake, zoodat de heer VAN STOCKUM, wilde hij niet onverrichter zake terugkeeren, genoodzaakt was den 9den Februari 10 man terug te zenden om nieuwe victualie te halen.

Zij kregen de opdracht om naar het kamp aan de Toekoemoetoe terug te gaan en van daar met 2 booten naar de Saramacca te varen, om van den hoofdvoorraad, die daar inmiddels zou zijn opgeslagen, zooveel proviand te halen als zij konden dragen en dien zooveel mogelijk naar den Hendriktop op te brengen.

Intusschen was de tijd besteed om een verhoogd platvorm te maken in de boomen op het hoogste punt en om den top te raseeren van alles wat van hieruit het uitzicht belemmerde.

Dienzelfden dag trok des v. m. te 10 ure de mist op en bleef er tot 5 uur n. m. prachtig helder uitzicht naar alle kanten, waardoor eenige honderden hoeken konden worden gemeten en daardoor het azimuth bepaald van de toppen van het waterscheidingsgebergte, den Emmaketen en het grootste gedeelte van den Wilhelminaketen.

Tevens werden de hoeken gemeten tusschen de reeds bekende en bepaalde toppen in het Z. W. en zuiden (Hebiwerie, Kwetoe, van der Wyck enz.) zoodat op dien dag de belangrijkste geographische gegevens werden verzameld.

Een volledig geheel was daarmede nog lang niet verkregen, want het aantal van hier zichtbare bergen was overweldigend.

De hoop om van dezen top een even volledig panorama te meten als op den Janbasigado, moest worden opgegeven, doordien de volgende dagen door mist en nevel het uitzicht belemmerd werd.

Alleen de noodige astronomische waarnemingen konden worden gedaan.

Den 17den, juist toen de voorraad proviand geheel was uitgeput, kwamen de mannen van beneden met nieuwen mondkost aan, vergezeld door den heer VAN GELDER, die van deze gelegenheid gebruik maakte om een bezoek aan den Hendriktop te brengen.

De heeren PULLE en DE KOCK waren door een lichten aanval van malaria, waaraan eerstgenoemde leed, verhinderd om den tocht mede te maken.

Nadat nog twee dagen te vergeefs gewacht was op het optrekken van de mist en er nog juist genoeg proviand was, werd den 20sten de terugreis aanvaard.

In zes dagen werd het kamp aan de Toekoemoetoe bereikt.

De juiste lengte van dit kamp is 56° 2' 4" en de afstand tot den Hendriktop bedraagt dienovereenkomstig in rechte horizontale lijn 20,9 K.M.; de werkelijk afgelegde weg, d. w. z. de som van alle meetlijnen 25.5 K.M.

Den volgenden dag werd de Toekoemoetoe afgevaren en kwam de expeditie des avonds in het kamp van de Saramacca aan. Het water was belangrijk gevallen, zoodat de booten op verscheidene plaatsen met de hand moesten worden voortgetrokken.

De arbeiders, die bijna allen min of meer aan de gevolgen van de uitgestane vermoeienissen leden (zij hadden dan ook op den tocht 330 K.M. sjouwende en klauterende afgelegd), kregen nu eenige dagen rust.

De booten werden nagezien en opgeknapt, verschillende instrumenten, gereedschappen enz. die door vochtigheid veel te lijden hadden gehad, werden weder in bruikbaren staat gebracht en de tot nu toe verzamelde zoölogische, botanische en geologische objecten werden ingepakt en met drie arbeiders naar Paramaribo gezonden, onder geleide van den opzichter de Bresse, die wel gemist kon worden, doordien door den heer DE KOCK reeds 15 man waren teruggezonden en waarschijnlijk geene splitsing van de expeditie meer zou plaats hebben.

Buiten den kok werd het aantal arbeiders daardoor tot 17 gebracht.

Den 4den Maart vertrok de heer VAN STOCKUM met 1 visschersboot en 3 corjalen om de Saramacca zooveel mogelijk op te varen. Door vrij zware regens was de waterstand belangrijk gestegen;

de rijzing bedroeg in twee etmalen 8 d.M. Wat aangaat het gedeelte van de expeditie dat onder leiding van den heer DE KOCK belast was om de levensmiddelen en goederen op te brengen van Jacob-kondré, deze expeditie kwam na het overwinnen van vele moeilijkheden, den 4den Februari in het kamp aan de Toekoemoetoe aan. Niet alleen moesten vele stroomversnellingen en vallen worden gepasseerd, maar bovendien had men te kampen met onwil en hooge eischen van de boschnegers, wier hulp bij het transport onontbeerlijk is.

In de boschnegerdorpen, die werden aangedaan, werden vele zieken behandeld; vooral te Granmankondré was het aantal zieken zeer groot.

De expeditie, die van het kamp aan de samenvloeiing van Saramacca en Toekoemoetoe vertrok met het doel om de Saramacca-rivier zoover mogelijk op te varen, had levensmiddelen medegenomen voor 4 weken.

Het water was door de zware regens van de laatste dagen aanmerkelijk gewassen en de stroomsnelheid belangrijk toegenomen.

Daar de visschersboot hierdoor zeer langzaam vooruit kwam en de rivier reeds den tweeden dag op sommige plaatsen zoo door in het water groeiend struikgewas was versperd, dat het roeien met de lange riemen bezwaarlijk ging, werd besloten deze booten met de helft van de victualie achter te laten en alleen met de corjalen verder te gaan.

Den 8sten Maart kwam de expeditie voor een 5 M. hoogen en steilen val, die te water onmogelijk kon worden gepasseerd.

De booten werden daarna ontladen en over land naar boven gesleept.

Boven den val bleek de rivier weder breeder en gemakkelijker bevaarbaar; de algemeene richting bleef, evenals de eerste dagen, ongeveer recht Zuid.

Den 10den passeerde de expeditie eene kreek, door de boschnegers „Tawe"-kreek genoemd en die in den grooten regentijd in verbinding moet staan met de Surinamerivier. Er was toen zeer weinig water in en zij was bovendien door de vele dwarsoverliggende boomen onbevaarbaar.

Boven deze kreek neemt de rivier een zeer bochtig karakter aan en is somtijds geheel versperd door een soort van in het water groeiende struik, die om de zoete peulvrucht bij de arbeiders onder den naam van „Switi-boontje" (zoet boontje) bekend is. Dikwijls moest met den houwer eene doortocht gebaand worden.

Van af den 11den werd de richting van de rivier westelijker, de breedte van het vaarwater nam merkbaar af, zoodat verscheidene der aan de oevers omgevallen boomen dwars over de rivier lagen en met moeite gepasseerd werden, soms ook met de bijlen moesten worden opgeruimd.

Dergelijke hindernissen werden hoe langer hoe menigvuldiger, zoodat het grootste gedeelte van de dagen met het kappen moest worden besteed.

Den 15den vertoonden de oevers, die tot dusver vrij hoog en met zwaar geboomte bezet waren, een gansch ander karakter. De oevers werden laag, het bosch licht en ijl en het bestond op sommige plaatsen bijna uitsluitend uit pina-palmen.

Door talrijke insnijdingen in de oevers staat de rivier in gemeenschap met uitgestrekte zwampen, waarvan zij overigens door een laag dijkje is gescheiden, dat bij hoogen waterstand schijnt onder te stroomen.

Den 16den werden de oevers weder hooger en zelfs heuvelachtig, zoodat blijkbaar het brongebied werd genaderd. De breedte van de rivier bedroeg niet meer dan 10 à 20 Meter en het aantal omgevallen boomen was zoo groot, dat zelden meer dan 100 M. ongehinderd kon worden doorgevaren.

Toen de expeditie dan ook in den namiddag van den 17den aan een vrij hoogen en stijlen heuvel kwam, dicht aan de rivier gelegen, besloot de heer VAN STOCKUM de worsteling te staken en van daar uit een panorama van het brongebied te meten.

Den zelfden dag werd een pad naar den top gekapt. Deze bleek naar het Zuiden en Westen steil af te gaan, zoodat naar die zijden spoedig uitzicht kon worden verkregen.

Bij nadere exploratie bleek de heuvel een ongeveer horizontale kam te hebben van eenige honderden meters lengte in de richting oost-west, met aan het oostelijk uiteinde eene steile helling naar de noordzijde. Naar het oosten kon wegens de flauwe glooiing van de helling aan die zijde geen uitzicht worden verkregen.

Den 18den werd aan de westzijde een sector van Z.Z.O. door het Zuiden en Westen tot N.W. opengekapt. De heer VAN STOCKUM zag toen het brongebied van de rivier voor zich uitgestrekt. Op den voorgrond belangrijke heuvels, behoorende tot een uitlooper van den Wilhelminaketen, waarvan de hooge toppen zich daarachter van het Zuiden tot het Westen verliezen. In het N.W. waren op korten afstand de zuidelijkste toppen van den Emmaketen zichtbaar; hooge laaggestrekte ruggen met kale wanden, die van het Noorden af, flauwglooiend opliepen, om aan de zuidzijde in een bijna loodrechte wand te eindigen.

Daar er geen kost genoeg was om alle arbeiders nog eenige dagen te voeden, werden den 19den twaalf van hen weggezonden met den last om terug te keeren naar de plaats waar de visschersboot met de victualie was achtergebleven, de laatste op te brengen naar den val en aldaar de komst van den heer VAN STOCKUM af te wachten.

De overgeblevenen werden naar de oostzijde van den heuvel gezonden om daar een sector naar het Noorden open te kappen, opdat op de reeds bepaalde toppen in die richting gelegen de plaats van den heuvel, door den heer VAN STOCKUM Zuidheuvel gedoopt, zou kunnen worden vastgelegd.

Hoewel het weer zeer ongunstig was en vele zware regen en onweersbuien het werk belemmerden, was het toch mogelijk in zes dagen alle noodige metingen en astronomische waarnemingen op de beide observatieplaatsen te verrichten en daardoor weer belangrijke gegevens te verzamelen voor de juiste bepaling van vele toppen van de „Wilhelmina-" en „Emma"ketens. De breedte waarop de Zuidheuvel ligt, bleek plm. 3° 47 te zijn.

Den 25sten werd de terugreis aangenomen met de overgebleven 2 corjalen en 5 man. Daar er in het laatste etmaal geen regen was gevallen was het water zeer snel weggevallen, zoodat weer allerlei nieuwe hindernissen waren bloot gekomen en er langzamer gevorderd werd dan bij het opvaren, hetgeen den toestand eenigszins hachelijk maakte, omdat op eene kleine hoeveelheid rijst na, de mondkost geheel was opgeteerd.

Den 27sten begon het water te wassen, zoodat de reis verder zeer voorspoedig ging en den 28sten de val bereikt werd, waar de vooruitgezonden arbeiders werden aangetroffen. Den 29sten des middags werd het kamp aan de Toekoemoetoe-monding weder bereikt, waar de goederen die daar waren achtergelaten, onaangeroerd teruggevonden werden.

Den volgenden morgen vertrokken, kwam de expeditie reeds des middags te Mombabasoe aan, waar brieven en couranten uit Holland werden gevonden, die dank zij de zorgen van den opzichter DE BRESSE van Witti-Watra naar hier waren opgebracht.

De heer VAN STOCKUM, die nog een top wenschte te bestijgen ten Oosten van de Saramacca-rivier, om van daaruit een tweede oostelijk panorama te meten, koos daartoe den noordelijksten top van het waterscheidings-gebergte, die reeds op de kaart van de Coppename-expeditie voorkomt.

Uit zijne rivierschets in verband met eene astronomische breedtebepaling te Monbabasoe genomen, bleek dat van geen enkel punt van de rivier de afstand van genoemden berg noemenswaard kleiner was dan van uit dit dorp, zoodat besloten werd den tocht van daar uit te ondernemen.

Daar de heer PULLE zijn verlangen had te kennen gegeven om met de boot van 20 April naar Nederland terug de keeren en vooraf nog eenige plantages in de kolonie wenschte te bezoeken, stelde de heer van STOCKUM een corjaal met 3 man te zijner beschikking om daarmede naar Paramaribo terug te keeren. Aangezien de voorraad proviand voor de expeditieleden begon op te raken, werd ook de heer VAN GELDER naar de stad teruggezonden. Geen der bewoners van Mombabasoe was genegen mede te gaan om hen veilig over de vallen te brengen, maar in de hoop, op een der andere dorpen boven de vallen, een boschneger te vinden, die bereid was om hen te loodsen, vertrokken zij toch den 1sten April.

Dienzelfden dag werd een aanvang gemaakt met het kappen van het tracé naar den berg en den volgenden morgen aanvaardden de heeren VAN STOCKUM en DE KOCK hunnen laatsten tocht door het bosch.

Het terrein was bijna geheel vlak; de eerste dagen gedurende welke den weg door verlaten kostgronden van de boschnegers voerde, ondervonden de tracé-kappers veel last en oponthoud door dicht en doornig struikgewas, maar verder was het onderbosch zeer licht en gemakkelijk door te komen, zoodat reeds den zesden dag de voet van den berg bereikt werd. Om op den top te komen moest nog ruim 700 M. aan één stuk worden gestegen. Gelukkig was het bergspoor dat gevolgd werd niet zeer steil, zoodat de weg wel lang maar niet moeilijk was. De beide volgende dagen werden besteed aan het naar boven brengen der benoodigde goederen, zoodat de expeditie den 9den op den top geïnstalleerd was.

Deze bleek naar het Noorden en Oosten steil af te loopen,

zoodat naar die zijden vrij gemakkelijk uitzicht kon worden verkregen, terwijl het Z.W. tot Z O. de helling veel te flauw was om van het kappen aan die zijden eenig resultaat te verwachten.

Op het hoogste punt werd een boom op p. m. 6 M. hoogte afgekapt en daaromheen eene vrijstaande stelling gebouwd, zoodat een verhoogd platform werd verkregen van p. m. 5 M. boven den grond, met eene stevige fundatie in het midden voor de boussole waarmede de verticale hoeken moesten worden gemeten. De top werd nu voor zoover mogelijk gerazeerd, welk werk in weinige dagen was afgeloopen en waardoor een sector werd opengelegd van N 240° O. door het Noorden heen tot 120° W.

Het weer was zeer ongunstig en het licht slechts bij uitzondering goed. Des avonds stak onveranderlijk een stijve en koude Oostenwind op, weldra gevolgd door dikke mist, die meestal eerst na den middag wegtrok.

Daar de heer van Stockum er prijs op stelde ook althans de horizontale hoeken te meten op het waterscheidingsgebergte en het zuidelijk gedeelte van den Emmaketen, liet hij op de Westelijke helling van den berg een sector openkappen, die den aan het panorama ontbrekenden hoek onderspande.

Er lag nu een all-round panorama bloot.

Den 16den was de heer van Stockum zoover gevorderd, dat op den top alle hoeken gemeten waren, behalve die op het verre Nassaugebergte, dat nog niet te zien was geweest. Den 17den echter trok de mist reeds des morgens op en ontsluierde het geheele panorama, dat zich nu met zeldzaam scherpe omtrekken afteekende.

Terwijl de arbeiders de bagage naar beneden transporteerden kon in den voormiddag van dien dag nog alles gemeten worden wat van het oostelijk panorama ontbrak en in den namiddag op het daartoe gekozen punt op de westelijke helling de azimuths bepaald van alle toppen van het waterscheidingsgebergte en den Emmaketen.

De terugreis naar Mombabassoe werd in 2 dagen afgelegd.

De poging om hier een corjaal aan te koopen, omdat de booten met al de goederen te zwaar geladen zouden zijn voor eene veilige reis over de vallen, mislukte.

Niemand wilde zijn boot afstaan, omdat alle Matoea-negers binnenkort met hunne corjalen naar de Marowijne zouden trekken, om met het hooge water de benoodigdheden voor de goudplacers aan die rivier gelegen, op te brengen.

De expeditie was dus genoodzaakt met de zwaar geladen booten de reis te aanvaarden.

Vermits geen der arbeiders zich in staat rekende om zonder hulp van boschnegers de vallen te passeeren, werd een bewoner van Boschland die juist daar vertoefde en die ook de heeren Pulle en van Gelder had overgebracht, daarvoor geëngageerd. Tegen vergoeding van f 1 en drie busjes jachtkruit verklaarde hij zich bereid de expeditie tot Pakka Pakka te brengen.

Den 21sten vertrokken, kwam de expeditie eerst den 23sten te Pakka Pakka aan, doordien de loods wel zeer behendig en ijverig, doch tevens overdreven voorzichtig was, zoodat hij telkens de booten liet ontladen, alvorens ze over de vallen te brengen. Het dorp was door de bewoners, die elders op hunne kostgronden werkten, verlaten, zoodat geen loods voor de volgende vallen te krijgen was. De manschappen der expeditie verklaarden zich echter bereid (nadat de heer van Stockum zijne minachting had te kennen gegeven over hun gebrek aan moed) om zonder hulp de reis te vervolgen.

Er werd dus doorgevaren tot nabij den Janbssigado, waar door zonshoogte eene laatste standbepaling van de chronometers werd genomen. Daarna werd overnacht op Wanakomopponafaja, welk dorp ook geheel door de bewoners was verlaten.

Den volgenden morgen werd de geheele reeks van vallen en versnellingen tot Jacobkondre gepasseerd.

Deze vallen waren door hun bochtig verloop en de menigte juist onderstroomende steenen veel gevaarlijker dan de eerste reeks. Herhaaldelijk stootten dan ook de booten met vliegende vaart op de steenen, waardoor zij veel water binnen kregen, doch gelukkig niet kenterden.

Te Jacobkondre, dat den 24sten April ten 5 uur werd bereikt, werden de 2 groote visschersbooten teruggevonden die daar waren achtergelaten en den volgenden dag zakte de expeditie met de geheele flottielje, die nu eigenlijk onvoldoende bemand was, naar Witti Watra af.

Even na aankomst aldaar arriveerden professor van Loon en zijn assistent met een stoom-barkas om de goudontginning op dit placer in oogenschouw te nemen. Met goedvinden van dezen worden nu alle booten den volgenden morgen door zijn barkas op sleeptouw genomen en werd gezamenlijk naar Uitkijk teruggekeerd, dat na een dag en een nacht stoomen in den morgen van den 27sten werd bereikt.

De booten der expeditie werden nu met eigen middelen door het Kanaal naar Paramaribo gebracht, waar de heeren van Stockum en de Kock, in een der corjalen vooruitroeiende, des middags om 2 uur aankwamen.

De heeren de Kock en van Stockum keerden den 3den Mei per stoomschip *Prins Willem II* naar Nederland terug.

Van 19 November 1902 tot 4 Januari 1903 vertoefde in de kolonie de civiel-ingenieur jhr. J. C. van Reigersbergen Versluys, die belast was met de voorbereiding van de plannen tot aanleg van een spoorweg van Paramaribo naar het Lawagebied, en van 1 Februari tot 3 Mei 1903 de hoogleeraar aan de Polytechnische School te Delft C. J. van Loon, vergezeld van den mijningenieur A. J. Gouka, assistent aan genoemde inrichting, belast met de voorbereiding van de exploratie van het Lawagebied.

Door den Gouverneur werden de volgende reizen gemaakt:

16 Augustus 1902 naar de inrichting ter verpleging van melaatschen Groot-Chatillon;

23 October 1902 door het Saramacca-kanaal naar Uitkijk aan den mond van de Wanica. Bij die gelegenheid werden de twee sluizen en verschillende gronden aan het Saramaccakanaal bezocht;

27 October naar de Para tot Onoribo;

Op deze reis werd de vestigingsplaats voor kleine landbouwers Domburg geïnspecteerd;

31 October naar de gronden ter uitoefening van den kleinen landbouw uitgegeven aan het Pad van Wanica;

14 November naar de Commewijne en de Cottica, waarbij de plantage Voorburg, het fort Nieuw-Amsterdam, de stations Frederiksdorp en Ephrata en de vestigingsplaatsen nabij het fort Nieuw-Amsterdam, op Alkmaar en op Hecht en Sterk werden bezocht;

van 24 tot 29 November naar de Marowijne, waarbij Albina, het goudplacer van de Marowijne en de Armina-vallen werden bezocht;

17 Januari 1903 naar de Boven-Suriname, waarbij de melaatschen-inrichting op Groot-Chatillon, de vestigingsplaats Laarwijk en de plantages Maagdenburg en La Liberté werden bezocht;

van 17 tot 19 Februari naar het district Boven-Para, waar behalve het politiestation Republiek, nog verschillende houtgronden bezocht werden;

24 April naar het district Beneden-Commewijne, waarbij de plantages Mariënburg en Zoelen en post Sommelsdijk werden bezocht.

D.

ALGEMEEN EN GEWESTELIJK BEHEER.

Bij Koninklijk besluit van 28 Juli 1902 n°. 28 werd aan mr. W. Tonckens Jlzn. op zijn verzoek eervol ontslag verleend uit de betrekking van Gouverneur van Suriname en bij Koninklijk besluit van 5 Augustus d. a. v. n°. 31 werd tot diens opvolger benoemd de heer C. Lely, lid der Tweede Kamer der Staten-Generaal, oud-Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid. De heer C. Lely kwam den 3den October in Suriname aan en aanvaardde den volgenden dag in eene plechtige zitting der koloniale Staten het bestuur over de kolonie.

Overeenkomstig art. 28 *bis* van het Regeerings-reglement werd door den Gouverneur het dagelijksch beleid van zaken aan den ondervoorzitter van den raad van bestuur, mr. J. W. van Oosterzee, opgedragen: van 25 tot en met 28 November 1902 en van 17 tot en met 19 Februari 1903 wegens korte afwezigheid van de hoofdplaats, naar aanleiding van de reizen van den Gouverneur, respectievelijk naar het district Marowijne en naar de districten Boven-Suriname en Boven-Para.

De heer van Oosterzee begaf zich in de maand Augustus 1903 tot herstel van gezondheid, met buitenlandsch verlof naar Nederland.

Den 26sten September 1902 aanvaardde mr. H. W. van Sandick zijne functiën als gouvernements-secretaris en werd de heer A. T. Oliviera, hoofdcommies ter gouvernements-secretarie, eervol ontheven van de waarneming van genoemde betrekking.

In het begin van September 1903 vertrok mr. van Sandick met buitenlandsch verlof wegens ziekte naar Nederland en werd de heer Oliviera tijdelijk als zijn vervanger aangewezen. Krachtens Koninklijk besluit van 21 October 1903 werd de heer mr. G. J. Fabius, adjunct-commies bij het Departement van Koloniën, ter beschikking gesteld van den Gouverneur, ter tijdelijke waarneming van het ambt van gouvernements-secretaris. Hij vertrok den 1sten November naar Paramaribo.

Het lid in den raad van bestuur mr. G. H. Barnet Lyon, agent-generaal in Suriname, vertrok den 22sten November 1902 met verlof wegens ziekte naar Nederland.

Met de waarneming van de functiën van agent-generaal werd tijdelijk belast de heer C. van Drimmelen, districts-commissaris van Nickerie.

Bij Koninklijk besluit van 12 Februari 1903 n°. 4 werd tot lid in den raad van bestuur benoemd de heer A. G. van Wieringen, administrateur van financiën in de kolonie Suriname.

Bij de in het begin van Februari 1903 gehouden verkiezing ter voorziening in de vacature ontstaan door het overlijden van het lid der Koloniale Staten Julius E. Muller, werd gekozen de heer K. H. Bergen.

In het gewestelijk beheer kwamen de volgende veranderingen:

In October 1902 vertrok de districts-commissaris van Boven-Commewijne en Cottica H. J. Kremer met buitenlandsch verlof wegens ziekte naar Nederland.

De waarneming van het beheer over genoemde districten werd toen tijdelijk opgedragen aan den districts-commissaris van Beneden-Commewijne, den heer H. van Breen.

Met 1° Januari werd deze regeling ingetrokken en werd de heer F. Smith, gepensioneerd eerste-luitenant der artillerie, voor den nog overigen duur van het verlof van den heer Kremer, belast met de waarneming van diens functiën.

In verband met de benoeming van den heer C. van Drimmelen tot waarnemend agent-generaal in Suriname, werd de heer M. Nassy, districts-commissaris van politie te Paramaribo, met ingang van 1 Januari 1903 tijdelijk belast met de waarneming der betrekking van districts-commissaris van Nickerie.

Met ingang van dienzelfden datum werd de heer W. L. Ten Harmsen van der Beek, districts-commissaris van Beneden-Suriname en Beneden-Para van de hem tijdelijk opgedragen waarneming van het beheer over de districten Boven-Suriname en Boven-Para, eervol ontheven en de heer C. R. Weytingh, districts-secretaris van Boven-Para en Boven-Suriname, tijdelijk benoemd tot districts-commissaris van deze districten.

De heer B. Boekhoudt, van buitenlandsch verlof teruggekeerd, hervatte in Maart 1903 zijne functiën als districts-commissaris van Coronie. Zijn tijdelijke vervanger, de heer J. Brandon, districts-secretaris van Beneden-Suriname en Beneden-Para, werd toen eervol uit die betrekking ontheven.

E.

MILITAIR BEHEER.

§ 1. LANDMACHT.

Schutterij. In 1902 werden te Paramaribo van de 62 schutterplichtigen 47 tot persoonlijken dienst ingelijfd.

Op ultimo December van dat jaar bestond de sterkte van de schutterij uit 25 officieren en 438 onderofficieren en manschappen.

De gewone oefeningen werden onder leiding van den bataljons-adjudant gehouden en afgewisseld door algemeene exercitiën.

Gewapende burgermacht. De gewapende burgermacht in de districten bestond op 31 December 1902 uit 62 officieren en 1852 onderofficieren en manschappen.

De districts-commissarissen werden als gebruikelijk op hunne inspectiën door een officier of onderofficier van de gewapende burgermacht vergezeld.

Andere diensten werden niet gevorderd van de gewapende burgermacht.

Troepen. Bij Koninklijk besluit van 11 April 1902 n°. 48, werd met wijziging van het Koninklijk besluit van 19 October 1873 n°. 15 de formatie van de militaire bezetting en van den militairen geneeskundigen dienst in Suriname gesteld als volgt:

	Officieren.	Minderen.	Toelichtingen.
Staf.			
Majoor of luitenant-kolonel, commandant der troepen en van het garnizoen	1		(*a*) Voor iederen ontbrekenden sergeant-schrijver kan een burgerschrijver in dienst gesteld worden.
2de- of 1ste-luitenant, adjudant van den Gouverneur	1		
2de- of 1ste-luitenant, adjudant van het garnizoen	1		
2de- of 1ste-luitenant-kwartiermeester	1		
adjudant-onderofficier		1	
sergeant-stafhoornblazer		1	
sergeant of sergeant-majoor-geweermaker		1	
korporaal of sergeant-kleermaker		1	
korporaal of sergeant-schoenmaker		1	
sergeant-schrijvers (*a*)		3	
Bij de twee compagnieën infanterie.			
Kapiteins	2		
1ste- of 2de-luitenants	8		
sergeant-majoors		2	
sergeanten		13	
fouriers		2	
korporaals		31	
tamboers en hoornblazers		8	
infanteristen 1ste klasse		60	
infanteristen 2de klasse		246	
Bij den geneeskundigen dienst.			
Officier van gezondheid 1ste klasse	1		
officieren van gezondheid 2de klasse	5		
militaire apothekers 2de klasse	2		
Totaal	22	370	

De sterkte bedroeg op ultimo December 1902 18 officieren en 360 onderofficieren en manschappen.

De samenstelling was als volgt:

	Officieren.	Onderofficieren en manschappen.
Staf	2	8
2 compagnieën infanterie	11	352
Militaire geneeskundige dienst:		
officieren van gezondheid	3	
apothekers	2	
	18	360

Hieronder zijn niet begrepen de officier van gezondheid 1ste klasse op non-activiteit C. F. Aalsmeer en de militaire apotheker 2de klasse op non-activiteit J. M. van der Stempel.

Voorts waren voor memorie gevoerd: 22 infanteristen dienstdoende bij de gewapende politie en 3 infanteristen die gedetineerd waren.

Gedurende het jaar 1902 werden uit de sterkte gevoerd:

7 officieren en 81 onderofficieren en minderen, waarvan naar Nederland teruggekeerd 6 officieren en 26 onderofficieren en

minderen; in het kwartier overleden 1 officier; in de barak te Poelepantje overleden aan gele koorts 2; te post Albina overleden 2; met paspoort 25; met gagement 8; voor memorie bij de gewapende politie 4; gedetineerd 11; krachtens rechterlijk vonnis afgevoerd 2; verdronken in de Surinamerivier 1, allen onderofficieren en minderen.

Gedurende het jaar 1902 werden in sterkte opgenomen:

4 officieren en 68 onderofficieren en minderen, waarvan 4 officieren en 33 onderofficieren en minderen overgenomen van het koloniaal werfdepot; van voor memorie terug 14, van gedetineerd terug 8, nieuw aangenomen 13, allen onderofficieren en minderen.

Het emplacement was op 31 December 1902 als volgt:

	Officieren.	Onderofficieren en minderen.
Paramaribo	9	214
Fort Nieuw-Amsterdam	2	62
Post Nickerie	1	34
„ Albina	1	30
„ Leyden (quarantaine-etablissement)		1
Personeel van den militairen geneeskundigen dienst:		
Officieren van gezondheid te Paramaribo	2	
Op den post Nickerie	1	
Apothekers	2	
	18	341

terwijl 18 onderofficieren en minderen in het hospitaal verpleegd werden en 1 infanterist voor den krijgsraad terechtstond.

De gezondheidstoestand van den troep was in de eerste helft van 1902 ongunstig.

Er heerschten toen hoofdzakelijk zware koortsen.

Aan de gele koorts zijn 2 militairen overleden, terwijl 2 anderen die ook werden aangetast, herstelden.

Volgens het verslag van den chef van den militairen geneeskundigen dienst werden door het personeel van dien dienst in 1902 behandeld 5712 personen en wel te Paramaribo in het militair hospitaal 4331
te Paramaribo in den buitendienst 622
op den post Nickerie 286
op het fort Nieuw-Amsterdam 241
op den post Albina 232

Onder de in het militair hospitaal verpleegde personen waren 340 militairen, allen van de landmacht.

In de infirmerieën op de posten te Nieuw-Nickerie en te Albina en in de ziekenkamer op het fort Nieuw-Amsterdam, werden respectievelijk verpleegd 50, 61 en 111 militairen.

Gedurende het jaar 1902 werden in de garnizoensapotheek gereed gemaakt 32 679 recepten en wel 17 482 voor den binnendienst en 15 197 voor den buitendienst; voor den militairen dienst bedroeg het aantal recepten 5631 en voor den civielen dienst 27 048.

Het totaal der kosten van het militair hospitaal bedroeg, voor zoover het uit hier te lande ontvangen staten kon worden nagegaan, in 1902 f 96 122,79[5], tegenover f 88 584,17[5] in 1901.

De ontvangsten waren f 73 718,26[5] tegenover f 73 924,09[5] in 1901.

De kosten per patient en per dag bedroegen na aftrek der inkomsten in 1902 bijna f f 0,22, tegenover f 0,14 in 1901, en het gemiddelde aantal patienten per dag was 280 tegen 285 in 1901, met een gemiddeld aantal verpleegdagen per patient van 25[5].

Bij resolutie van den Gouverneur van 25 Februari 1902, litt. A, n°. 1584, werd aan den militairen apotheker 2de klasse G. R. ten Burg vergund wegens ziekte, waardoor hij voortdurend ongeschikt was voor den militairen dienst in West-Indië, naar Nederland terug te keeren, in welke vacature door de benoeming van den militairen apotheker 2de klasse D. G. J. Bolten werd voorzien.

Den 5den Mei 1902 vertrok de officier van gezondheid 2de klasse dr. J. W. van Rijn naar Nederland wegens afloop van zijn detacheeringstermijn en om dezelfde reden den 30sten September 1902 de officier van gezondheid 2de klasse C. van der Meer.

Daar er geen officieren van gezondheid beschikbaar waren om deze vacatures te vervullen, werden tijdelijk aan het militair hospitaal werkzaam gesteld de districtsgeneesheeren O. A. von Königslöw, arts, en J. S. J. de Vries Robles, respectievelijk op 12 Augustus en 7 December 1902.

Laatstgenoemde werd wegens vertrek uit de kolonie met ingang van 1 Mei 1903 vervangen door den genees- en heelkundige H. A. J. Laret.

Het militair Tehuis werd ook in 1902 geregeld bezocht door de militairen van de landmacht. Het gemiddeld aantal bezoekers was in 1902 grooter dan in 1901.

De maatregel om den militairen de gelegenheid te verschaffen om op kosten van het „Tehuis" brieven aan hunne families in Europa te zenden bleef uitstekend werken.

In 1902 werd aan port betaald een bedrag van f 186,10 tegenover f 186,19 in 1901.

Behalve het overlijden van den voorzitter, den majoor-commandant der troepen en van het garnizoen, H. A. Brouwer, op 4 Januari 1902 en van den secretaris mr. A. J. van der Houven van Oordt op 27 Februari 1902, reeds in het vorige verslag vermeld, leed het militair Tehuis nog een verlies door den plotselingen dood van het bestuurslid J. E. Muller op 22 November 1902.

§ 2. ZEEMACHT.

Het in West-Indië gestationneerde oorlogsschip Harer Majesteits *Suriname*, onder bevel van den kapitein-luitenant ter zee commandant P. S. R. Wolterbeek, dat gedurende 1902 Suriname niet bezocht, kwam den 3den Februari 1903 ter reede van Paramaribo aan.

Het vaartuig verliet 23 Maart de reede, om bij den grond Simplicité in Boven-Suriname zoover mogelijk buiten boord onder water schoongemaakt te worden en om aldaar het water in de stoomketels te verwisselen.

Het schip keerde 30 Maart te Paramaribo terug.

Van 7 tot 10 April werd een kruistocht op de Commewijne en de Cottica verricht, waarbij het fort Nieuw-Amsterdam werd aangedaan en de plantage Mariënburg door den commandant en de officieren werd bezichtigd.

Den 15den April verliet het schip de haven met bestemming naar Curaçao, waarheen het telegraphisch was ontboden.

Harer Majesteits pantserschip *de Ruyter*, onder bevel van den kapitein ter zee A. C. van der Sande Lacoste, kwam 28 April ter reede van Paramaribo aan en verliet de haven weder den 11den Mei met bestemming naar Curaçao.

F.

WETGEVING, RECHTSPLEGING EN POLITIE.

§ 1. WETGEVING.

Behalve de verordeningen, welke reeds in het verslag van 1902 of onder andere hoofdstukken van dit verslag zijn vermeld, werden nog in het Gouvernementsblad van 1902 opgenomen:

onder n°. 25 de proclamatie van 4 October 1902 betreffende de aanvaarding van het bestuur van Suriname door den Gouverneur C. Lely;

onder n°. 26 het besluit van 8 November 1902, ter uitvoering van letter *a* van art. 14 van het Koninklijk besluit van 15 Maart 1871 n°. 22 (*Gouvernementsblad* n°. 3) zooals dat artikel gewijzigd is bij de verordening van 8 April 1891 (*Gouvernementsblad* n°. 12);

onder n°. 27 de proclamatie van 24 November 1902 betreffende de opdracht van het dagelijksch beleid van zaken aan den ondervoorzitter van den raad van bestuur;

onder n°. 32 de verordening van 2 October 1902 houdende verlenging van den termijn vastgesteld voor de herziening der verordening van 30 April 1872 (*Gouvernementsblad* n°. 25), waarbij wordt vastgesteld een reglement betreffende de strafinrichtingen voor dwangarbeid, den dwangarbeid aan openbare werken, de inrichting en het inwendig bestuur der gevangenissen, de tucht der veroordeelden en de bestemming der opbrengst van hunnen arbeid.

Voorts werden in het *Gouvernementsblad* van 1903 opgenomen:

onder n°. 2 de verordening van 7 Februari 1902 betreffende electrisch licht en electrische beweegkracht;

onder n°. 5 de proclamatie van 14 Februari 1903 betreffende de opdracht van het dagelijksch beleid van zaken aan den ondervoorzitter van den raad van bestuur;

onder n°. 12 de verordening van 22 Januari 1903 tot nadere wijziging van de goudverordening;

onder n°. 13 de publicatie van 31 Maart 1903 waarbij wordt afgekondigd het Koninklijk besluit van 12 Februari 1903 n°. 27 tot wijziging van de inrichting en samenstelling der rechterlijke macht in de kolonie Suriname;

onder n°. 14 de publicatie van 31 Maart 1903 waarbij wordt afgekondigd het Koninklijk besluit van 12 Februari 1903 n°. 28 tot nadere regeling der bezoldigingen bij het hof van justitie in de kolonie Suriname;

onder n°. 16 de publicatie van 16 Mei 1903 waarbij wordt afgekondigd het Koninklijk besluit van 9 April 1903 n°. 67 betreffende de opzending naar Nederland van door zeekrijgsraden veroordeelde schepelingen.

§ 2. RECHTERLIJKE MACHT EN RECHTSPRAAK.

Tot lid plaatsvervanger bij het hof van justitie werd op 25 Maart 1902 benoemd mr. P. Carst, waarnemend hypotheekbewaarder, in de plaats van mr. A. J. van der Houven van Oordt, die 27 Februari 1902 te Paramaribo overleed.

Aan den plaatsvervangend kantonrechter in Nickerie P. C. Breas, ontvanger der belastingen aldaar, werd in Juni 1902 wegens langdurigen dienst één jaar buitenlandsch verlof verleend.

Met ingang van 1 Augustus 1902 werden mr. G. A. van Emden, commies ter gouvernements-secretarie, tot kantonrechter te Paramaribo en mr. L. L. Beckeringh van Loenen tot kantonrechter van Nickerie benoemd.

Met buitenlandsch verlof wegens ziekte vertrokken naar Europa in November 1902 het lid-plaatsvervanger bij het hof van justitie mr. G. H. Barnet Lyon, agent-generaal, en in Februari en Maart 1903 de leden mr. J. A. Jessurun en F. Siewertsz van Reesema.

Nadat mr. H. W. van Sandick eenmaal als tijdelijk lid van het hof van justitie in December zitting genomen had door ziekte van den president en van een lid van het hof, werd hij op 30 December 1902 voor den tijd van drie maanden benoemd tot lid-plaatsvervanger van het hof, welke benoeming den 20sten Maart 1903 voor den tijd van een jaar, ingaande 30 Maart d. a. v., werd herhaald.

Op den 2den Januari 1903 overleed de president van het hof van justitie mr. D. Juda. Tot tijdelijk lid werd na dit overlijden benoemd mr. G. F. baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg en tot de waarneming van zijne functiën van griffier bij het hof benoemd mr. J. van Praag, waarnemend kantonrechter van Coronie.

De functiën van den kantonrechter van Coronie worden sedert waargenomen door den plaatsvervanger-kantonrechter mr. P. A. A. Bucaille.

Na het vertrek van de heeren Jessurun en van Reesema werd tot tijdelijk lid van het hof benoemd mr. P. Carst, waarnemend hypotheekbewaarder, die als plaatsvervangend lid van het hof vervangen werd door mr. C. F. Schoch, directeur-president van de Surinaamsche bank.

Bij Koninklijk besluit van 12 Februari 1903 n°. 27, opgenomen in het *Gouvernementsblad* van 1903 onder n°. 13, werd wijziging gebracht in de inrichting en samenstelling van de rechterlijke macht in Suriname.

Het hof van justitie zal voortaan bestaan uit één president en twee leden, den kantonrechter te Paramaribo als plaatsvervangend lid en daarenboven twee plaatsvervangende leden, die als zoodanig geen bezoldiging genieten, één procureur-generaal, één advocaat-generaal en één griffier. De kantonrechter van Paramaribo zal van rechtswege plaatsvervangend lid in het hof en belast zijn met het rechtercommissariaat voor de instructie voor strafzaken.

De verdere samenstelling van de rechterlijke macht komt op het volgende neer:

Het kantongerecht te Paramaribo blijft zooals het is.

Het kantongerecht in Coronie wordt opgeheven.

Het kantongerecht te Nickerie blijft gehandhaafd met toevoeging van Coronie aan zijn rechtsgebied. De kantonrechter zal te Paramaribo wonen en tevens rechter in het Westelijk ommegaand gerecht zijn.

Er zullen twee ommegaande gerechten zijn, het Oostelijk en het Westelijk, met gelijke bevoegdheid als thans de ommegaande rechters hebben.

Het Oostelijk ommegaand gerecht zal omvatten het rechtsgebied, dat thans behoort tot dat van beide ommegaande gerechten gevestigd te Paramaribo en op Mariënburg; het Westelijk ommegaand gerecht de districten Boven- en Beneden-Saramacca.

Bij Koninklijk besluit van 12 Februari 1903 n°. 28, opgenomen in het *Gouvernementsblad* onder n°. 14, zijn de bezoldigingen bij het hof van justitie nader geregeld.

Die bezoldigingen zullen voortaan bedragen:

a.	van den voorzitter	f 10 000	(vroeger f 8 000)
b.	„ de leden ieder f 6 500 tot	8 000	(„ 6 500 vast)
c.	„ den griffier	f 6 000	(als vroeger)
d.	„ „ procureur-generaal . . .	10 000	„ „
e.	„ „ advocaat-generaal	6 500	„ „

De leden van het hof van justitie genieten eene bezoldiging van f 6500 wanneer er nog geen drie jaren, van f 7000 wanneer er drie tot zes jaren, van f 7500 wanneer er zes tot negen jaren, en van f 9000 wanneer er negen of meer jaren zijn verloopen sedert het oogenblik dat zij tot lid van het hof benoembaar werden.

De kantonrechter te Paramaribo, die gepromoveerd zal moeten wezen, zal in bezoldiging gelijkstaan met een lid van het hof.

De kantonrechter van Nickerie en de rechter in het Oostelijk ommegaand gerecht zullen eene bezoldiging genieten, die, op de wijze als ten aanzien van de bezoldiging der leden van het hof vermeld is, van f 5500 tot f 7000 zal kunnen opklimmen.

Voor bijzonderheden omtrent de bij het hof van justitie bij de kantongerechten te Paramaribo, in Coronie en in Nickerie, alsmede bij de Ommegaande gerechten te Paramaribo en op Mariënburg aangebrachte en behandelde zaken wordt verwezen naar bijlage **D**.

§ 3. POLITIE.

De commissaris van politie D. Schuitemaker, van buitenlandsch verlof teruggekeerd in December 1902, hervatte zijne betrekking met ingang op 28 dierzelfde maand. Dientengevolge trad op dat tijdstip de districts-commissaris van Boven-Suriname en Boven-Para M. Nassy af, die sedert 1 December 1901 als waarnemend commissaris van politie fungeerde.

Met betrekking tot de sterkte en de mutatiën van het korps gewapende politie en de detacheering van de beambten wordt verwezen naar bijlage **E**[1].

Geregeld werden gehouden eenmaal in de week schietoefening en tweemaal in de week theorie over de verordeningen enz., waarmede de beambten voor de uitoefening van hunne functiën bekend behooren te zijn.

Op 1 Januari 1902 waren in de kolonie aanwezig 36 buitengewone agenten van politie; hun aantal bedroeg 34 op hetzelfde tijdstip van 1901.

Aangehouden werden op het grondgebied der kolonie gedurende 1902, 220 personen van Fransch-Guyana ontvlucht en zonder middel van bestaan en huisvesting in Suriname zich bevindende.

Met 8 die in 1901 waren gevat en nog in de kolonie vertoefden werden in het geheel uitgezet 222, terwijl overleden zijn 2, ontvlucht uit het militair hospitaal te Paramaribo alwaar zij verpleegd werden 2, op vrije voeten gesteld 1 en aanwezig was op ultimo December 1902 nog 1.

Eene som van f 7596,98 is in 1902 op het bureau van politie geïnd, t. w.:

wegens marktvergunningen, port d'armes enz. . .	f 6802,76
wegens boeten en kosten in zake politieovertredingen	743,22
wegens boeten en kosten in zake personeele belasting	37,50
wegens boeten en kosten in zake het niet lichten van patentakte voor den verkoop van gedistilleerd . . .	13,50

Ten overstaan van den ambtenaar, daartoe aangewezen door den commissaris van politie, werden in 1902 gesloten:

voor den arbeid in de goudvelden 667 contracten met 3558 arbeiders; en

voor de exploitatie van balata 388 contracten met 1877 arbeiders.

§ 4. GEVANGENISWEZEN.

Voor de sterkte en de mutatiën der gevangenisbevolking wordt verwezen naar bijlage **E**[2].

Onder de gevangenen in het burgerlijk en militair huis van verzekering in het fort Zeelandia waren op 31 December 1901 8 Fransche vluchtelingen.

Gedurende den loop van 1902 werden 177 van deze vluchtelingen opgenomen, 179 werden naar Albina gezonden om te worden uitgezet, 1 werd in vrijheid gesteld, 2 ontvluchtten en 2 overleden, zoodat op 31 December 1902 nog 1 Fransche vluchteling in genoemd huis van verzekering aanwezig was.

Gedurende het jaar 1902 werden uit genoemde gevangenis in het militair hospitaal opgenomen 142 gevangenen, waaronder 58 Fransche vluchtelingen; 139 gevangenen werden als hersteld ontslagen; 2 overleden en 2 ontvluchtten.

De straf van lichamelijke kastijding werd in deze gevangenis niet toegepast en geen gevangene werd in de klasse van discipline geplaatst.

Uit de gevangenis op het fort Nieuw-Amsterdam werden in 1902 naar het militair hospitaal te Paramaribo geëvacueerd 25 gevangenen, waarvan 24 als hersteld zijn ontslagen en 1 overleed.

In de ziekenzaal der gevangenis overleed 1 gevangene, terwijl een ander gevangene gedurende de werkzaamheden buiten de gevangenis door eigen onvoorzichtigheid in de rivier verdronk.

Van de werkzaamheden buiten de gevangenis ontvluchtten 8 gevangenen, die na eene korte afwezigheid, weder werden aangehouden.

Op ultimo December 1901 waren in de klasse van discipline 5 tot dwangarbeid en 3 tot gedwongen tewerkstelling veroordeelde gevangenen.

Gedurende het jaar 1902 werden in die klasse geplaatst 4 tot gedwongen tewerkstelling veroordeelden.

Op ultimo December 1902 waren aanwezig 5 tot dwangarbeid en 7 tot gedwongen tewerkstelling veroordeelde gevangenen.

De straf van lichamelijke kastijding werd in deze gevangenis in 1902 op 4 gevangenen toegepast.

In bijlage **E**[2] komt voorts een overzicht voor over de jaren 1898 tot en met 1902 zoowel van de dagelijksche gemiddelde bevolking als van de algemeene kosten en die van toezicht, voeding en kleeding enz. per hoofd, per jaar en per dag, ten aanzien van beide gevangenissen in de forten Zeelandia en Nieuw-Amsterdam.

G.

EEREDIENST.

Voor bijzonderheden omtrent aantal leden, gedoopten, huwelijken, enz., wordt verwezen naar bijlage F.

Aan de verslagen van de verschillende kerkgenootschappen is het volgende ontleend.

Nederlandsch Hervormde Gemeente. De godsdienstoefeningen vonden geregeld plaats.

De Zondagschool in de groote kerk te Paramaribo werd bezocht door 150 leerlingen. De Zondagschool in het bedehuis „Annetta" telde 120 leerlingen.

De bewaarschool bij het laatste gebouw telde 45 leerlingen.

Het onderwijs in de handwerken voor meisjes is in het afgeloopen jaar uitgebreid. Het aantal dames die zich daaraan wijden, is toegenomen en thans wordt in het weezenlokaal geregeld 2 maal 's weeks aan 158 meisjes en evenveel malen uitsluitend aan de weezen onderricht in de nuttige handwerken gegeven.

Vereenigde Protestantsche Gemeente in Nickerie. De openbare godsdienstoefeningen werden geregeld eenmaal 's weeks gehouden. Vier godsdienstoefeningen werden gehouden op den grond Weltevreden. De Zondagschool werd door een groot aantal leerlingen bezocht.

Evangelisch-Luthersche Gemeente. De godsdienstoefeningen werden geregeld gehouden. De Zondagschool werd door een groot aantal leerlingen bezocht en van de kinder-bibliotheek werd steeds een ruim gebruik gemaakt.

Moravische Broedergemeente. Godsdienstoefeningen werden geregeld iederen Zondag in de vele kerken der gemeente gehouden; in de stadskerken werd tweemaal des Zondags gepredikt; dikwijls ook in de Hollandsche taal; op andere avonden in de week werden bijbellessen, zang- en biduren gehouden; het aantal Zondagscholen werd met één vermeerderd; zoowel de godsdienstoefeningen als de Zondagscholen werden druk bezocht.

Het bestuur van de Moravische Broedergemeente stelt zich voor voortaan ook uit de inboorlingen leeraars op te leiden. Den 25sten Juni werd voor het eerst een inboorling, C. W. Blijd, in het predikambt bevestigd.

Op den 3den November 1902 werd gesticht de theologische school ter opleiding van geestelijken onder de inboorlingen.

Ook voor de opleiding van evangelisten om bij de boschnegers werkzaam te zijn, wordt gezorgd. Door verscheidene zendelingen werd in den loop van 1902 aan eenige daartoe geschikte jongelieden onderwijs gegeven.

In Boven-Suriname werden twee door de gemeenteleden zelven gebouwde kerkjes ingewijd; ook in het district Para werd op Overtoom eene kerk gebouwd en ingewijd.

De zending onder de Britsch-Indische immigranten wordt geregeld voortgezet. In Juli 1902 werd de evangelist A. Lincoln naar Nickerie verplaatst om onder de Britsch-Indiërs in dat district het zendingswerk te beginnen.

Volgens zijn laatste bericht hadden zich 11 koelies voor den doop aangemeld.

Op 31 December 1902 waren in den dienst der zending werkzaam: te Paramaribo 22, en in de districten 13 zendelingen.

Roomsch-Katholieke Gemeente. Op ultimo December 1902 bestond het personeel der missie, behalve uit den vicaris-apostolicus, nog uit 5 bezoldigde priesters van den 2den rang, 1 priester van den 2den rang die pensioen geniet, 19 niet bezoldigde, onder wie 7 Nederlandsche onderwijzers, en 16 leekebroeders; 3 van deze laatste zijn onderwijzers, de overigen verrichten huiselijke bezigheden.

Israëlietische Gemeenten. Omtrent deze gemeenten vallen te dezer plaatse geene bijzonderheden te vermelden.

II.

INSTELLINGEN VAN LIEFDADIGHEID.

De diaconie van de Nederlandsch Hervormde Gemeente ondersteunde door geregelde bedeeling 44 personen, terwijl verschillende behoeftigen afzonderlijke giften ontvingen.

De diakonessenvereeniging Liefdewerk ondersteunde geregeld 25 personen.

Bovendien werden eenige kinderen van kleeding en schoeisel voorzien.

Door de weesvoogden werden met behulp van het gouvernementssubsidie bedeeld 63 weezen.

Bovendien werd nog aan 24 weezen, die den leeftijd van 15 jaar bereikt hadden, maar die nog voortgeholpen moesten worden, ondersteuning in geld of kleeding verschaft.

Door diakenen der Evangelisch Luthersche Gemeente werden 22 ouden en gebrekkigen bedeeld, terwijl ook aan niet vastbedeelden, die in groote armoede verkeerden, giften werden geschonken.

Met behulp van het gouvernements-subsidie werden door de weesvoogden bedeeld 36 weezen beneden den leeftijd van 15 jaar, terwijl aan enkele weezen die dien leeftijd bereikt hadden, maar nog in zeer behoeftigen toestand verkeerden, verdere ondersteuning verleend werd.

De naaischool werd zeer slecht bezocht, zoodat tot hare opheffing moest worden overgegaan.

De Moravische Broedergemeente verpleegde op 31 December 1902 met behulp van het gouvernementssubsidie 260 weezen (118 jongens en 142 meisjes).

Door de Roomsch-Katholieke Gemeente werden met behulp van het gouvernementssubsidie 201 weezen verpleegd, waarvan 22 in het jongensweeshuis en 19 in dat voor meisjes; de overigen waren bij particulieren uitbesteed.

Bovendien werden nog 67 niet gealimenteerde weezen in de weeshuizen verzorgd.

Door het armbestuur der Nederlandsch Israëlietische Gemeente werden 25 personen bedeeld.

Door het armbestuur der Portugeesch Israëlietische Gemeente is gedurende 1902 aan 22 behoeftige huisgezinnen en personen maandelijks onderstand verleend, terwijl aan eenige gemeenteleden tijdelijk tegemoetkoming is verstrekt.

Weldadigheidsgesticht 's Lands grond Boniface. Op 31 December 1902 werden in dit gesticht verzorgd 337 personen, namelijk 191 mannen, 119 vrouwen, 17 jongens en 10 meisjes, alzoo 2 minder dan op het einde van 1901.

Hieronder waren 167 inboorlingen, 71 Britsch-Indiërs, 78 Chineezen, 7 inboorlingen van Britsch-Guyana, 3 Portugeezen uit Madeira, 10 Javanen en 1 Europeaan.

In 1902 werden buiten het gesticht verpleegd 3 mannen en 3 vrouwen.

De volgende staat toont aan de mutatiën onder de verpleegden van het gesticht gedurende het jaar 1902.

	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Sterkte op 1 Januari 1902 . .	195	108	21	15	339
Bijgekomen in 1902	88	58	17	13	176
	283	166	38	28	515
Overleden in 1902	48	15	„	3	66
	235	151	38	25	449
Ontslagen in 1902	44	32	21	15	112
Sterkte op 31 December 1902 .	191	119	17	10	337

Het gemiddelde aantal verpleegden gedurende ééne maand was ruim 339 of ruim 31 meer dan in 1901.

De kosten van onderhoud in en buiten het gesticht met inbegrip van die voor onderhoud van 18 personen verdacht van te lijden aan lepra en door de bevoegde commissie suspect verklaard, welke personen in het suspecthuisje nabij 's Lands grond Boniface werden verpleegd, bedroegen in 1902 f 31 416,58[5] of f 10 716,58[5] meer dan geraamd was.

Zooals is medegedeeld in noot 99 van den uitgewerkten en toelichtenden staat van de koloniale huishoudelijke begrooting van Suriname voor het dienstjaar 1904, is deze overschrijding het gevolg van het toenemend aantal verpleegden, vooral van Britsch-Indischen landaard in het gesticht en werd zij mede veroorzaakt door den hoogen prijs waarvoor de levering gedurende het 2de halfjaar 1902 van het artikel bananen ten behoeve van de verpleegden werd aanbesteed.

Behalve het onderhoud van de zooeven bedoelde 18 personen kwamen ten laste van het gesticht de kosten van de voeding aan boord van de koloniale vaartuigen van eenige behoeftigen gedurende den overtocht van de districten Nickerie, Coronie, Marowijne naar Paramaribo en van Paramaribo naar Demerary.

Het aantal der van gouvernementswege gealimenteerde weezen, over wie het beheer van de commissie van regenten van 's Lands grond Boniface wordt uitgeoefend door de kerkelijke armbesturen der verschillende gezindten bedroeg op ultimo December 1902, 549.

De volgende staat geeft eene verdeeling naar de godsdiensten en een overzicht van de mutatiën in 1902.

	Hervormde Gemeente.		Evangelisch-Luthersche Gemeente.		Roomsch-Katholieke Gemeente.		Moravische Broeder-Gemeente.		Totaal.		Totaal-generaal.
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	
Op 1 Januari 1902 werden verpleegd	28	29	13	17	123	103	112	131	276	280	556
Bijgekomen in 1902	5	3	3	2	5	11	30	27	43	43	86
	33	32	16	19	128	114	142	158	319	323	642
Afgeschreven in 1902	4	5	1	„	19	24	24	16	48	45	93
Op 1 Januari 1903 werden verpleegd	29	27	15	19	109	90	118	142	271	278	549

Voor de alimentatie van weezen werd in 1902 uit de koloniale kas uitgegeven f 30 800, te weten:

aan de Hervormde Gemeente . . . . f 7 100
„ „ Evangelisch-Luthersche Gemeente 3 700
„ „ Moravische Broedergemeente 10 000
„ „ Roomsch-Katholieke Gemeente 10 000

Onder toezicht van den agent-generaal werden nog 66 behoeftige weezen van Britsch-Indische immigranten gealimenteerd.

Voor deze weezen is aan alimentatie uitbetaald f 3927,50.

In de inrichting Bethesda van de Protestantsche Vereeniging ter verpleging van lepralijders werden op 31 December 1902 verpleegd 15 lijders.

In de Gerardus Mejella-stichting, de inrichting van de Roomsch-Katholieke missie voor de verpleging van melaatschen, werden op 31 December 1902 verpleegd 53 lijders.

Van de 23 liefdezusters zijn 8 uitsluitend werkzaam in het militair hospitaal te Paramaribo.

Ook verpleegden de zusters in eene woning aan de Gravenstraat 6 bejaarde vrouwen.

I.

ONDERWIJS.

Op het einde van 1902 bestond het geëxamineerd personeel op alle scholen voor gewoon en uitgebreid lager onderwijs te Paramaribo uit 84 onderwijzers en 71 onderwijzeressen; in de districten uit 32 onderwijzers en 4 onderwijzeressen.

Te Paramaribo en in de districten werd nog hulp verleend door 75 personen, hieronder begrepen de echtgenooten van zendelingen van de Moravische Broedergemeente, die onderwijs gaven in de handwerken voor meisjes.

Aan het hoofd van 2 scholen in de districten en van 5 scholen bij de Boschnegers stonden personen zonder onderwijzersrang.

Er waren 54 scholen voor gewoon lager en uitgebreid lager onderwijs (die bij de Boschnegers en die voor kinderen van Britsch-Indische immigranten niet medegerekend), waarvan 22 te Paramaribo en 32 in de districten, terwijl het aantal schoolgaande kinderen 7152 (3721 jongens en 3431 meisjes) bedroeg, van welke te Paramaribo 5498 (2776 jongens en 2722 meisjes) of bijna 77 pct.

De gemiddelde opkomst per dag en per 100 leerlingen is in de geheele kolonie 82 geweest.

De scholen der Moravische broeders bij de Boschnegers telden op 31 December 1902 te zamen 176 leerlingen (89 jongens en 87 meisjes).

Op de scholen voor kinderen van Britsch-Indische immigranten waren op dien datum 135 leerlingen (111 jongens en 24 meisjes).

Op de vier categorieën van bewaarscholen te Paramaribo waren te zamen 1006 kinderen; op de bewaarscholen te Nickerie en in Coronie respectievelijk 55 en 60 kinderen.

Van het hierboven genoemd getal van 54 scholen was de verdeeling als volgt:

a. te Paramaribo:

5 niet gesubsidieerde particuliere scholen;

7 gouvernementsscholen;

5 gesubsidieerde scholen der Moravische broeders;

5 gesubsidieerde scholen der Roomsch Katholieke geestelijken.

b. in de districten:

14 gouvernementsscholen;

12 gesubsidieerde scholen der Moravische broeders;

6 gesubsidieerde scholen der Roomsch Katholieke geestelijken.

Evenals in vorige jaren werd ook in 1902 tweemaal gelegenheid gegeven tot het verkrijgen van akten van bekwaamheid tot het geven van lager onderwijs. Bij het eerste examen werd de akte voor den 4den en 3den rang respectievelijk toegekend aan 4 en 3 candidaten, terwijl 1 candidaat de akte voor het Fransch en 3 candidaten de akte voor de handwerken voor meisjes verkregen; bij het tweede examen werd de akte voor den 4den en 3den rang respectievelijk toegekend aan 12 en 5 candidaten, terwijl 4 candidaten de akte voor de handwerken voor meisjes verkregen.

De normaalschool telde op het einde van 1902 81 kweekelingen.

Bij de koloniale spaarbank werd gedurende 1902 f 3989 door den inspecteur gestort. Op naam van scholieren werd overgeschreven f 3678.

Bij den inspecteur werd van de invoering der schoolspaarbank (Mei 1882) tot December 1902 f 101 444 gestort, waarvan 99 983 op naam van scholieren werd overgeschreven.

Aan het einde van 1902 namen aan het sparen deel 2628 scholieren, zijnde ruim 37 pct. van het getal schoolgaande kinderen.

Voor verdere bijzonderheden betreffende dit onderwerp wordt verwezen naar de bijlagen G. 1, G. 2 en G. 3.

J.

BURGERLIJKE GENEESKUNDIGE DIENST.

In het *Gouvernementsblad* van 1902 werd opgenomen:

onder n°. 8 de verordening van 23 November 1901, op de geneeskundige belasting;

onder n°. 19 de verordening van 5 September 1902, houdende maatregelen tot voorkoming en beteugeling van eenige besmettelijke ziekten;

onder n°. 20 het besluit van 5 September 1902, ter uitvoering van art. 1, tweede lid, van de zooeven genoemde verordening;

onder n°. 24 het besluit van 9 September 1902, houdende verbod van in-, door- en vervoer van lompen, gebruikte kleedingstukken, ongewasschen lijf- en beddegoed, onbewerkte wol en haar, huiden en bontwerk, afkomstig van Barbados;

In het *Gouvernementsblad* van 1903 werd opgenomen:

onder n°. 6 het besluit van 21 Februari 1903, tot regeling van de wijze, waarop het bedrag van de schadeloosstelling bedoeld in het 5de lid van art. 7 der verordening van 5 September 1902 (*Gouvernementsblad* n°. 19), houdende maatregelen tot voorkoming en beteugeling van eenige besmettelijke ziekten, bij gebreke van minnelijke schikking wordt vastgesteld;

onder n°. 11 het besluit van 26 Maart 1903, houdende verbod van in-, door- en vervoer van lompen, gebruikte kleedingstukken, ongewasschen lijf- en beddegoed, onbewerkte wol en haar, huiden en bontwerk, afkomstig van Trinidad;

onder n°. 15 het besluit van 7 April 1903 houdende verbod van in-, door- en vervoer van lompen, gebruikte kleedingstukken, ongewasschen lijf- en beddegoed, onbewerkte wol en haar, huiden en bontwerk, afkomstig van Britsch-Guyana.

Op 31 December 1902 waren te Paramaribo werkzaam 5 artsen, (waarvan twee officieren van gezondheid), 13 genees-, heel- en verloskundigen, 24 apothekers en 8 vroedvrouwen.

De geneeskundige dienst in de districten was opgedragen aan 13 geneesheeren; terwijl 3 van de te Paramaribo gevestigde geneesheeren belast waren met den dienst in een deel der districten.

Op 31 December 1902 was in elk der districten Nickerie en Coronie ééne vroedvrouw en te Nieuw-Nickerie één apotheker gevestigd.

In het eerste halfjaar 1902 heerschte te Paramaribo de gele koorts en kwamen ook gevallen voor van malaria en influenza en enkele gevallen van dysenterie.

In de maanden Augustus en September kwamen vele gevallen voor van kinkhoest, doch van niet gevaarlijken aard. Overigens was de gezondheidstoestand in het tweede halfjaar bevredigend.

De gezondheidstoestand in de districten was in het eerste halfjaar van 1902 over het algemeen ook niet bevredigend. In Beneden-Suriname en Beneden-Commewijne werden enkele gevallen van gele koorts geconstateerd; te Albina één geval en in Saramacca enkele verdachte gevallen. Het aantal geboorten overtrof in de districten dat der sterfgevallen met 322 (geboren 1180, overleden 858).

In de inrichting voor yawslijders op het station Groningen werden in den loop van het jaar 1902 verpleegd 129 yawslijders, waarvan 81 als hersteld werden ontslagen.

Op 31 December van dat jaar bevonden zich nog in de inrichting 48 lijders, namelijk 30 mannen, 7 vrouwen, 6 jongens en 5 meisjes.

In het parc vaccinogène te Paramaribo werden inentingen gedaan met koepokstof afkomstig van de Haagsche- en Rotterdamsche vereenigingen ter bevordering van de koepokinenting. Ook werd die stof op kalveren overgebracht en daarmede gevaccineerd.

In den regel toont zich een groot deel van de bevolking onverschillig voor inenting. Toen de pokken op Barbados heerschten, lieten zich meer personen vaccineeren dan gewoonlijk, zoodat eene extra uitzending van koepokstof noodig was.

De districtsgeneesheeren werden geregeld van koepokstof voorzien. Er werden in 1902 8917 personen ingeënt, vrij algemeen met gunstig gevolg.

In 1902 werden de plantages, en zooveel doenlijk ook de gronden, door den geneeskundigen inspecteur bezocht.

In de armen-praktijk werden 4794 personen behandeld; 39907 recepten werden gereed gemaakt, waarvan 5218 in het militair hospitaal. Het gemiddelde aantal recepten voor elken patient was ruim 8.

De kosten van de recepten bedroegen f 9599,07 of ruim f 0,21 gemiddeld voor elk recept.

Op 4227 schoolgaande kinderen die onderzocht werden, kwamen 490 ooglijders voor; daarvan herstelden 250. Het ziekte-karakter was aan trachoomvormen 300, die over het algemeen moeilijk genazen, en aan ophtalimia catharrhalis 190.

Op 1 Januari 1902 waren er in de inrichting voor melaatschen Groot-Chatillon 139 verpleegden, namelijk 100 mannen, 36 vrouwen en 3 jongens.

In den loop van het jaar werden opgenomen 24 mannen en 4 vrouwen; werden geboren 2 jongens en 1 meisje; zijn overleden 14 mannen, 1 vrouw en 1 jongen; en ontvluchten 5 mannen.

Op 31 December 1902 waren er alzoo in de inrichting aanwezig 105 mannen, 39 vrouwen, 4 jongens en 1 meisje.

Onder deze 149 verpleegden bevonden zich 64 Britsch-Indiërs, 5 Chineezen, 3 Barbadianen en 1 Europeaan.

Rust en orde werden in 1902 in de inrichting niet verstoord.

Op 1 Januari 1902 bedroeg het getal verpleegden in de inrichting ter verpleging van krankzinnigen 96, waaronder 59 mannen. In den loop van het jaar werden opgenomen 60 mannen en 20 vrouwen; ontslagen 32 mannen en 9 vrouwen; overleden 15 mannen en 3 vrouwen, zoodat op ultimo December 1902 aanwezig waren 72 mannen en 45 vrouwen.

Het volgende staatje geeft een overzicht van de verschillende examens in 1902 voor de geneeskundige commissie afgelegd.

	1ste halfjaar.		2de halfjaar.		Totaal.	
	geëxamineerd.	geslaagd.	geëxamineerd.	geslaagd.	geëxamineerd.	geslaagd.
Voorbereidend examen	1	—	2	1	3	1
1ste natuurkundig examen als geneesheer	2	—	3	3	5	3
2de natuurkundig examen als geneesheer	—	—	5	2	5	2
Geneeskundig examen	2	—	5	4	7	4
Heelkundig „	—	—	3	3	3	3
Verloskundig „	—	—	1	1	1	1
Theoretisch apothekers-examen	2	2	—	—	2	2
Practisch apothekers-examen	—	—	2	1	2	1

In 1902 verschenen voor de geneeskundige commissie 6 ambtenaren ten einde door eene keuring te doen beslissen of zij voor de verdere waarneming van hunne betrekking al dan niet geschikt waren. Aan 5 hunner werd een certificaat wegens ongeschiktheid voor de verdere waarneming van hunne betrekking afgegeven, terwijl zoodanig certificaat geweigerd werd aan een hunner. Aan een van de 5 afgekeurden werd het certificaat eveneens geweigerd bij eene eerste keuring, die eenige maanden voor de afkeuring plaats had.

Ter voldoening aan eene van den Gouverneur ontvangen uitnoodiging werden 2 ambtenaren door de commissie gekeurd, die beiden geschikt zijn bevonden om hunne betrekking waar te nemen.

Aan 10 ambtenaren werd eene verklaring uitgereikt, dat een verblijf buiten de tropen dringend noodzakelijk was tot herstel van hunne gezondheid.

Door de geneeskundige commissie werden, als gebruikelijk, ook gekeurd de jongelieden, die zich in 1902 wenschten te onderwerpen aan het examen voor den cursus tot opleiding van machinist-leerling bij het departement der koloniale vaartuigen.

In 1902 werd de geneeskundige school bezocht door 10 jongelieden die tot districts-geneesheer, 3 die tot particulier geneesheer en 3 die tot apotheker wenschen te worden opgeleid. Onder de 3 laatsten is er één vrouwelijke. Aan den in 1902 geopenden cursus tot opleiding van vroedvrouwen namen 8 leerlingen deel.

In 1902 zijn in het abattoir te Paramaribo geslacht 1935 runderen, 1265 varkens en 8 schapen. Hiervan werden afgekeurd 9 runderen wegens tuberculose, 7 runderlevers en 22 runderlongen wegens abcessen, 1 rund en 1 runderkop wegens decubitus, 1 rund wegens pericarditis, 2 runderlevers wegens nekrose, 2 runderlongen wegens pneumonie, 2 runderlevers wegens parasitaire abcessen, 1 rund wegens dood voor de slachting, 37 varkens wegens parasitaire leveraandoeningen en 6 varkens wegens abcessen.

Aan slachtgeld werd in het abattoir ontvangen f 4 782,80.

De bijlagen **H 1**, **H 2** en **I** bevatten respectievelijk het verslag van den geneeskundigen inspecteur omtrent de geneeskundige behandeling de verpleging op de plantages en gronden, een staat aantoonende het aantal sterfgevallen en geboorten in de verschillende districten, alsmede een extract uit het verslag van den militairen geneeskundigen dienst over 1902.

K.

LANDSGEBOUWEN, ENZ.

§ 1. ONDERHOUD ENZ. DER GEBOUWEN.

De landsgebouwen werden geregeld onderhouden en voor zoover de fondsen dat toelieten werden de noodige reparaties verricht en hier en daar veranderingen aangebracht, die noodig gebleken waren.

Van de werken ter hoofdplaats verdienen de volgende vermelding.

Aan het militair hospitaal werd het bestaande ruime keukengebouw ingericht voor verpleging van lijders aan besmettelijke ziekten en eene nieuwe hospitaalkeuken gebouwd.

Op den waagsteiger werd de bij de kraan geplaatste loods belangrijk vergroot voor tijdelijken opslag van plantage-producten.

Een der blokken van de gevangenis in het fort Zeelandia onderging eene zware reparatie, waarbij verbetering werd gebracht in de ventilatie der strafcellen.

Ten behoeve van in de stad overnachtende plantage-arbeiders en rondzwervende immigranten werd nabij het politiebureau eene ruimere loods voor nachtverblijf opgezet.

Voor den machinist van het pompstation der brandwaterleiding werd eene woning gebouwd nabij het pomphuis.

Op het fort Nieuw-Amsterdam werden nagenoeg alle gouvernementsgebouwen gerepareerd, nl. de woning voor directeur en onder-directeur der gevangenis, de officierswoningen, de militaire bakkerij, de politie- en de roeierswoningen en de kazerne.

In verband met de overbrenging van het infirmeriegebouw naar het quarantaine-etablissement „Leiden" werd het gewezen laboratorium van de artillerie ingericht voor eene kleine infirmerie.

De landingsbrug van het fort werd geheel vernieuwd en een niet meer noodig gedeelte van het militair wachthuis ingericht tot wachtkamer voor passagiers der rivierbooten.

In de districten ondergingen verder eenige gebouwen min of meer belangrijke reparaties.

§ 2 NIEUWE WERKEN.

Eerst tegen het einde van het jaar kon door verschillende andere werkzaamheden een begin worden gemaakt met de overbrenging van het infirmerie-gebouw van het fort Nieuw-Amsterdam naar het quarantaine-etablissement „Leiden" om te dienen voor verblijf van gezonden die in quarantaine zijn gesteld. Dit werk kan dus eerst in 1903 worden voltooid.

In Augustus werd een aanvang gemaakt met het indraaien der schroefpalen voor de opstelling van het geleidelicht, aan den mond van de Surinamerivier. Door ongunstige weersgesteldheid konden de noodige palen niet worden ingedraaid en moest het werk worden gestaakt en een gunstiger weersgesteldheid worden afgewacht, welke zich in 1902 echter niet meer voordeed.

Baggerwerk. De nieuwe baggermolen tot aanschaffing waarvan op de koloniale huishoudelijke begrootingen voor 1902 en 1903 de noodige fondsen waren toegestaan, kwam in den loop van dit jaar gereed en werd naar Suriname verzonden.

Buitengewone productieve werken. De stand der buitengewone productieve werken was op ultimo 1902 als volgt:

De beide sluizen zijn in 1901 geheel gereed gekomen.

Op 17 Januari 1901 konden de eerste vaartuigen de sluis op Uitkijk passeeren en op 8 Mei d.a.v. werd ook de vaart door de sluis van Beekhuizen geopend, nadat de dammen van de beide sluisputten door den baggermolen waren opgeruimd en de beide nieuwe voorhavens met behulp van den baggermolen waren tot stand gekomen.

Op Uitkijk werd het benedeneind van de Wanica en op Beekhuizen de Dominékreek boven de sluis door een aarden dam afgesloten om het water dezer kreken door de sluizen te leiden.

Aansluitende aan den afsluitdam van de Wanica was nog eenige verdere damaanleg noodig om te voorkomen, dat bij hooge standen het water van de Saramacca over eenige lage terreingedeelten achter den dam om gemeenschap zou krijgen met de door sluis en afsluitdam afgesloten Wanica.

Gaf de dam in de Dominékreek weinig last, de dam in de Wanica moest door nazakking voortdurend worden opgehoogd en zoo lang men van dezen dam niet zeker was, werd het raadzaam geoordeeld met de schuttingen te wachten.

Bovendien werd het raadzaam geoordeeld daarmede niet te beginnen vóór voldoende toezicht daarop verzekerd was, en de vervanger van den in Maart eervol ontslagen opzichter Piepers kwam eerst in October te Paramaribo aan.

In het laatst van 1901 werden de reglementen en de tarieven vastgesteld voor het schutten en de aanvang daarvan werd bepaald op 15 Januari 1902.

Totaal werden geschut in 1902:

	Beekhuizen.		Uitkijk.	
	bij dag.	bij nacht.	bij dag.	bij nacht.
stoombarkassen	279	45	264	28
ponten	23	8	31	4
tentbooten	5033	209	2193	219
visschersbooten	8130	490	5225	357
corjalen	10383	940	6222	555
zeilvaartuigen	8	6	10	2
houtvlotten	494	—	443	—
Totalen . .	24350	1698	14388	1165
Aantal schuttingen . .	9844	1637	6501	997
Aantal schutdagen en schutnachten	345	318	341	299

N. B. De dag wordt gerekend te duren van 6 uur des morgens tot 6 uur des namiddags en de nacht van 6 uur des namiddags tot 6 uur des morgens.

Voor het schutten werd alleen gedurende de nachturen betaald.

Het aanvankelijk vastgestelde tarief werd bij resolutie van den Gouverneur dd. 25 September 1902 met ingang van 1 October d. a. v. voor tentbooten en visschersvaartuigen teruggebracht tot de helft, d. w. z. tot f 0,50 en f 0,25 per vaartuig naarmate de lengte daarvan meer of minder dan 10 M. bedroeg.

Het nachtverkeer dezer vaartuigen vermeerderde daardoor in het laatste kwartaal van 1902 met 100 pct.

Bij resolutie van 19 December 1902, litt. n°. 11700 werden de bepalingen betreffende de heffing van schutgelden ingetrokken met ingang van 1 Januari 1903 en in verband daarmede het schutreglement gewijzigd.

De opbrengst der schutgelden bedroeg in 1902 over $1\frac{1}{2}$ maand f 1098,25.

Vrij kort na den aanvang der schuttingen volgde een bijzonder zware regentijd, waarbij vooral de regenval in Februari en April zeer buitengewoon was en in de laatste drie en dertig jaren slechts hoogst enkele malen was waargenomen.

Dit was van ongunstigen invloed op de langs het kanaal gelegen terreinen, welke, niet voldoende door achterdammen beschermd, veel last hadden van hooge waterstanden.

In 1901 was, blijkens het bovenstaande, de afvoercapaciteit van Dominékreek en Wanica gedurende nagenoeg het geheele jaar beperkt tot het doorstroomingsprofiel der sluizen met geopende deuren en schuiven. In dat jaar werd zoo goed als geen last ondervonden van hooge standen.

In 1902 daarentegen werden niettegenstaande door het schutten en dientengevolge gesloten blijven der deuren en schuiven de hoogwaterstanden buiten het kanaal werden gehouden en de toestand dus in het algemeen gunstiger was geworden, door den buitengewoon zwaren regenval de lagere terreinen langs het kanaal gedurende eenige dagen onder water gezet.

Langzamerhand zijn meer en meer kleine terreinen langs het kanaal van Saramacca uitgegeven en voor de afwatering daarvan werden de langs het kanaal loopende dammen door de huurders doorgestoken, waardoor bij hooge standen het boschwater door het ontbreken van de noodige achterdammen sneller gemeenschap kreeg met het kanaal en dit spoediger gevuld werd dan voor de uitgifte dezer landerijen.

Pogingen om de belanghebbenden te brengen tot den aanleg van behoorlijke achterdammen ter keering van het boschwater hadden zoo goed als geen succes en dit leidde er toe in den drogen tijd van 1902 de noodige opnemingen te doen voor den aanleg daarvan van gouvernementswege, waardoor een groote polder langs het kanaal van Saramacca zal worden verkregen.

De opnemingen waren aan het einde van 1902 door het laat invallen van den drogen tijd nog niet geheel afgeloopen.

De staking van het baggerwerk ten gevolge van het verloren gaan van den baggermolen, waardoor nog ruim 6 K.M. van het benedengedeelte van het kanaal moeten worden verdiept en verbreed werkte natuurlijk mede ongunstig op den afvoer van het vele hemelwater.

Ook voor de vaart door het kanaal in den drogen tijd was dit hinderlijk, omdat in het nog niet afgebaggerde gedeelte voor groote vaartuigen en voor stoombarkassen, waarvan het aantal geleidelijk toeneemt en die vroeger dat gedeelte alleen bij hoog water passeerden, somtijds meer water moest worden ingehouden dan wenschelijk was voor de langs de Wanica gelegen gronden, in verband met den minder goeden toestand der kokers van de meesten daarvan.

Is eenmaal het baggerwerk afgeloopen, dan kan het vaarpeil in den drogen tijd voldoende laag worden gehouden om niet meer in conflict te komen met de belangen der afwatering.

Zooveel mogelijk werd aan bovenbedoeld bezwaar te gemoet gekomen door het kanaal af en toe af te spuien en daarna weder water in te nemen, hetgeen tevens gewenscht was voor de verversching van het kanaalwater.

Van de waterstanden binnen en buiten de sluizen en ongeveer midden in het kanaal bij Bakra Massanga, alsook gedurende eenige maanden op het hoogst gelegen punt van den kanaalbodem, werd nauwkeurig aanteekening gehouden, alsmede van de tijden van spuiing om de werking der sluizen en de waterstanden op het kanaal te kunnen nagaan.

Geregelde statistieken daaromtrent, alsmede betreffende de schuttingen, werden bij beide sluizen aangehouden.

Bij zware regens werden ook de schutsluizen geopend om den afvoer te vermeerderen; in gewone gevallen kon met de sluizen alleen worden volstaan.

Van af Bakra Massanga tot Beekhuizen werden de oevers van het kanaal aan beide zijden opengekapt en van af Bakra Massanga tot Uitkijk de overhangende takken en boomen verwijderd.

Ook de kleine Baboen- en de Kasabaholokreek werden van daarliggende boomstammen gezuiverd.

De in het kanaal liggende stompen werden zooveel mogelijk opgeruimd.

De opnemingen voor den Sommelsdijkschen polder liepen in 1902 af en het project daarvan is in bewerking.

Daarvoor is in zoover eene verandering gebracht, dat de hoofdloozing, aanvankelijk ontworpen langs den Charlesburgerweg, ongeveer in het midden, verlegd wordt naar de benedenzijde van den polder langs de Oostgrens van Wolfenbuttel. Daardoor komt deze geheel te liggen op Gouvernementsterrein, worden allerlei moeilijkheden met te onteigenen terreinen vermeden en behoeft de Sommelsdijksche kreek slechts over minder lengte te worden verruimd en verdiept.

Dit bracht echter mede eene omwerking van het ontwerp, welke in verband met vele andere werkzaamheden vertraging ondervond.

L.

LAND- EN WATERWEGEN EN BIJBEHOORENDE WERKEN BENEVENS VERVOERMIDDELEN.

a. *Land- en waterwegen.*

I. Te Paramaribo.

Besproeiing. Van de in 1902 aangelegde brandwaterleiding met hoog reservoir werd gebruik gemaakt voor de vulling der sproeiwagens aan de hydrauten in afwachting van de bestelde inrichtingen voor straatbesproeiing, waarbij door aankoppeling van slangen aan de hydrauten direct van de brandwaterleiding partij kan worden getrokken.

De Jodenbreestraat tusschen de Maagden- en de Dominéstraat en deze laatste tusschen de Keizerstraat en de Jodenbreestraat werden op gelijke wijze verbeterd als in 1901 het geval was met de eerste gedeelten van de Jodenbreestraat en de Maagdenstraat.

De wegen werden afwaterend gelegd en verhard met eene dikke schelplaag op een laag gevleide puinstukken tusschen kantlagen van ouden metselsteen.

De trenzen langs deze wegen werden met beton bevloerd en de taluds voorzien van eene gedeeltelijke tegelbekleeding.

In de Dominéstraat werd in stede daarvan voor een gedeelte een betonmuur gemaakt.

In een gedeelte van de Klipsteenstraat werd een soortgelijke muur opgezet en het aansluitende hellende straatgedeelte met geklopte baksteen verhard.

De Noorderkerkstraat werd verbeterd door den aanleg van twee tegelgooten en het aanbrengen eener dikke schelplaag.

Het hellende gedeelte van den waterkant nabij het Gouvernementsplein werd opgebroken en onder profiel gebracht; de rivierzijde werd met een muur in koraalsteen afgesloten.

Langs dit gedeelte van den waterkant en verder tot aan de Krommeëlleboogstraat werd een trottoir gemaakt.

In het eerste gedeelte van de Burenstraat werd een tegelgoot gelegd.

De verdere wegen werden zoo goed mogelijk onderhouden en de afwatering daarlangs zooveel mogelijk in orde gebracht.

Bij het uitbreken der gele koorts in den aanvang van 1902 werd speciale zorg besteed aan het opdelven der trenzen langs de wegen en het verwijderen van den daaruit opgegraven modder, terwijl een gedeelte der trenzen bestrooid werd met ongebluschte kalk.

Langs het benedengedeelte van den linkeroever der Sommelsdijksche kreek werd de daar aanwezige dam opgehoogd om de voorstad Combé te beschermen tegen hooge springvloeden.

De steiger van de koloniale vaartuigen onderging eene groote reparatie.

In November werd een aanvang gemaakt met eene artesische putboring door middel van spuitend boren met behulp van de stoompomp der heimachine.

Eerst in begin 1903 werd op ± 160 M. diepte eene laag aangeboord die goed drinkwater gaf met eenige decimeters stijghoogte boven het terrein.

II. In de districten.

Het werk aan den Brownsweg waarvan in het vorige verslag sprake is, werd in 1902 voltooid.

In den weg van het fort Nieuw-Amsterdam naar de plantage Spieringshoek en in den weg van Paramaribo naar de plantage Leonsberg werden eenige bruggen gerepareerd.

Voorts werden hersteld of vernieuwd twee bruggen in het district Saramacca en één in Coronie en werden twee bruggen gelegd over de kreek langs het pad van Wanica.

Te Nieuw-Nickerie werd een steiger gebouwd voor plantagevaartuigen.

Gelden werden toegestaan voor de watervoorziening aldaar door verlenging van het zoetwaterkanaal, doch door het seizoen kon aan dit werk slechts weinig worden verricht.

Aan den mond der Nickerierivier werd een ± 20 M. hooge lantaarnpaal opgezet.

In Coronie werd een dam gelegd langs een deel van het gouvernementskanaal.

Te Albina waren eenige kleine werken noodig in verband met de uitbreiding dezer districtshoofdplaats.

Het opruimen van omgevallen boomen in de Mindrineti in het laatst van 1901 begonnen, werd voortgezet.

Op Groot-Chatillon moest eene groote beschoeiing worden gemaakt aan de voorzijde ter bescherming van den aldaar sterk aangevallen oever.

Het seizoen was in 1902 zeer ongunstig voor de voortzetting van den damaanleg aan de achterzijde van de perceelen langs de Orelanakreek door belanghebbenden.

De land- en waterwegen in de districten werden verder zoo goed mogelijk door de zorg der districts-commissarissen onderhouden.

b. *Vervoermiddelen.*

Stoomvaartuigen. Het reserve-schroefstoomschip *Curaçao* moest herhaaldelijk invallen voor den zeedienst.

Gedurende het jaar 1902 deed dit stoomschip 3 reizen voor inspectiën van den Gouverneur, 14 reizen naar Nickerie en Demerary en 4 reizen naar Albina. Van 22 tot 23 Augustus en van 8 tot 16 September werd het ter beschikking van den chef van het bouwdepartement gesteld in verband met het opstellen van het geleidelicht in de monding der Surinamerivier.

Voorts is het in dienst geweest bij het lossen van ladingen uit de stoomschepen van de Koninklijke West-Indische Maildienst Maatschappij en van de Royal Mailbooten, die tijdens het heerschen van de gele koorts te Paramaribo niet aan de steigers aldaar, maar op stroom losten.

De *Curaçao* werd in 1902 eenmaal in het dok van Britsch-Guyana schoon gemaakt en geschilderd.

Behalve 11 gewone mailreizen naar Demerary deed het stoomschip *Paramaribo* 5 reizen naar Albina, één reis voor eene inspectie van den Gouverneur en drie reizen ten dienste van de Koninklijke West-Indische Maildienst Maatschappij en van de Royal Mailbooten; één reis naar Nickerie ter overbrenging van aangevoerde immigranten van het quarantaine etablissement Leyden naar Nickerie en eene reis naar zee ter opsporing van een afgedreven boei.

Een keer verrichtte het sleepdienst.

De *Paramaribo* werd eenmaal in het dok van Britsch-Guyana schoongemaakt en geschilderd, terwijl het éénmaal op de bank bij Toevlucht aan de Surinamerivier gedeeltelijk werd schoongemaakt en geschilderd.

Het stoomschip *Albina* deed behalve 16 reizen naar Coronie

en Nickerie en den gewonen rivierdienst naar de Boven Commewijne en Cottica 2 reizen naar het fort Nieuw-Amsterdam ter lossing van de Royal Mailbooten, eens sleepdienst, één reis naar zee ter opsporing van de weggedreven zeilbarkas *Snip*, één reis met eene Commissie naar de Coppename en de Saramacca en één reis naar zee ten einde de zeilbarkas *Snip* te lichten.

De *Albina* werd éèns in het dok van Britsch-Guyana schoongemaakt en geschilderd en éénmaal op de bank bij Toevlucht geschraapt en geschilderd.

Het stoomschip *Nederland* werd hoofdzakelijk gebruikt voor het verrichten van den dagelijkschen rivierdienst tusschen Paramaribo en Sommelsdijk. Behalve den rivierdienst verrichtte het vier sleepdiensten, één reis voor het overbrengen van levensmiddelen naar het vuurschip en één reis voor het overbrengen van militairen naar Marienburg tijdens de koelie-onlusten aldaar.

De *Nederland* werd éèns in het dok van Britsch-Guyana nagezien, geschraapt en geschilderd en tweemaal in Suriname op droog gehaald, schoongemaakt en geschilderd.

De *Wilhelmina* werd hoofdzakelijk gebruikt voor het verrichten van den rivierdienst tusschen Paramaribo en Boven-Suriname, terwijl zij bovendien herhaaldelijk moest gebruikt worden voor het verrichten van den rivierdienst tusschen Paramaribo en Sommelsdijk; voorts deed *Wilhelmina* nog drie extra reizen.

De stoombarkas *Suriname* is ter beschikking van den commissaris van Nickerie en gestationneerd te Nickerie.

De stoombarkas *Para* gestationneerd te Paramaribo werd herhaaldelijk opgehaald, nagezien en geschilderd.

De stoombarkas *Ephrata* is ter beschikking van den districtscommissaris van Boven-Commewijne en Cottica en onderging eenige malen reparaties.

De stoombarkas *Creool* werd voor eenigen tijd ter beschikking gesteld van den districtscommissaris op Ephrata.

De stoomketel, die herhaaldelijk werd gerepareerd, werd in December 1902 afgekeurd.

De stoombarkas *Marowijne* gestationneerd op Domburg onderging eenige reparaties.

De stoombarkas *Majella* onderging belangrijke reparaties.

De stoombarkas *Cottica*, gestationneerd op het station Frederiksdorp, werd naar Paramaribo gebracht en onderging eene belangrijke reparatie.

De stoombarkas *Coppename* werd in den regel gebruikt tot het overbrengen van pakketten naar de mailbooten, liggende voor het quarantaine-etablissement Leyden en voor reizen van den Gouverneur, commissiën en hoofdambtenaren. Zij onderging eenige kleine reparaties.

De stoombarkas *Emma* werd voor den algemeenen dienst gebruikt en was voor eenigen tijd gestationneerd geweest op post Sommelsdijk in de plaats van den stoomer *Rosaline* tot het verrichten van rivierdienst boven Sommelsdijk. Ter vervanging van de stoombarkassen *Para* en *Saramacca* was zij tijdelijk gezonden naar de stations Ephrata en Groningen. Zij onderging kleine reparaties.

De stoombarkas *Sommelsdijk* werd gebruikt voor reizen van hoofdambtenaren en commissiën en ook nog voor den zoogenaamden ferrydienst in de Beneden Suriname, welke dienst sedert Juni opgeheven is. Na eenige reparaties werd zij op de helling gehaald, nagezien en geschilderd.

De stoombarkas *Rosaline* gestationneerd op post Sommelsdijk en bestemd voor passagiers- en vrachtdienst naar de districten Boven Commewijne en *Cottica* werd eenige malen gerepareerd.

De stoombarkas *Commewijne* gestationneerd te Albina werd naar Paramaribo gebracht en onderging veel reparaties.

Van de stoombarkas *Saramacca* gestationneerd op post Groningen in het district Saramacca werden de stoomketel en eenige huidplaten vernieuwd.

Het lichtschip *Suriname* bleek bij onderzoek groote reparatie te vereischen, waartoe het op de helling werd gehaald. Het onderging belangrijke herstellingen. Gedurende de reparatie werd het vervangen door den schoener *Nickerie*.

Zeilvaartuigen. De schoener *Nickerie* verrichtte den dienst tusschen Paramaribo, Coronie en Nickerie.

Op de gezamenlijke gouvernementsvaartuigen werd aan passage en vrachtgelden ontvangen f 114 349,20[5] tegen f 114 648,60 in 1901 namelijk aan passagegelden f 69 052,53[5] en aan vrachtgelden f 45 296,67.

De passage en vracht voor kosteloos vervoerde personen en goederen kan op f 23 393,58[5] worden geraamd.

Voor de ontvangen bedragen aan passage en vracht op ieder schip afzonderlijk wordt verwezen naar bijlage J van dit verslag.

In 1902 werden 4 nieuwe leerlingen tot den cursus tot opleiding van machinist-leerlingen toegelaten. Op ultimo December van dat jaar telde de cursus 9 leerlingen, n.l. 5 van het 1ste, 3 van het 2de en 1 van het 3de leerjaar.

M.

FINANCIEELE ZAKEN.

Muntwezen. De geldsomloop in de kolonie ondervond in 1902 evenals in 1901 geen stremming.

Uit Nederland werd in 1902 voor een bedrag van f 10 000 aan pasmunt ontvangen en in de kolonie in omloop gebracht.

De Surinaamsche bank beschikte over een metaalvoorraad gemiddeld groot f 1 062 443,02 of gemiddeld f 378 142 meer dan noodig was voor de voorgeschreven dekking der opvraagbare verbintenissen, die gemiddeld f 2 052 875 hebben bedragen.

De bank voerde in 1902 geen gemunt geld in.

Aan particulieren verkocht de bank voor eene waarde van f 46 669,20 aan vreemde munt.

De voorraad munt van de bank ondervond in den loop van 1902 uit de munt in omloop eene vermeerdering van f 59 636,92.

Begrooting. De koloniale huishoudelijke begrooting voor het dienstjaar 1903 werd voorloopig vastgesteld bij verordening van 15 Juli 1902 (*Gouvernementsblad* n°. 16) en definitief bij de wet van den 2den Februari 1903 (*Staatsblad* n°. 60, *Gouvernementsblad* n°. 10).

De uitgaven zijn geraamd op f 2 743 067,31^5, de opbrengst der koloniale geldmiddelen op f 2 423 735,72 en de bijdrage uit 's Rijks schatkist op f 319 331,59^5.

De koloniale huishoudelijke begrooting voor 1901 werd bij de wet van den 31sten December 1902 (*Staatsblad* n°. 231, *Gouvernementsblad* 1903 n°. 3) gewijzigd.

Het eindcijfer onderging daarbij geen verandering.

Bijlage **K** bevat de raming der ontvangsten en uitgaven aangevende de tot 31 Maart 1903 gedane of wel op dat tijdstip bekende en vermoedelijk nog te doene ontvangsten en uitgaven voor 1902.

Blijkens dien staat hebben de uitgaven tot 31 Maar 1903 bedragen f 2 381 251,94 of f 219 626,69^5 minder dan het geraamd totaal ad f 2 600 878, 63^5 en de koloniale middelen en inkomsten f 2 193 218,86^5 of f 108 685,35 minder dan de raming ad f 2 301 904,21^5; zoodat tot dien dag voor het dienstjaar 1902 eene bijdrage uit 's Rijks schatkist van f 188 033,07^5 zou worden vereischt. Het benoodigde subsidie bedraagt echter f 23 265,81 meer; dus f 211 298,88^5 of f 87 675,53^5 minder dan de aanvankelijk geraamde som van f 298 974,42, vermits van de opbrengst der koloniale middelen een bedrag van f 23 265,81 behoort te worden afgetrokken, dat in 1902 beschikbaar was door realiseering van de kapitalen afkomstig van het opgeheven West-Indisch pensioenfonds verkregen, doch niet besteed voor buitengewone productieve werken, welk bedrag onder de middelen op de koloniale huishoudelijke begrooting voor 1904 is overgeschreven.

Het slot van de rekening der koloniale uitgaven en ontvangsten van Suriname over 1899 werd vastgesteld bij de wet van den 12den Januari 1903 (*Staatsblad* n°. 12, *Gouvernementsblad* n°. 4).

Belastingen. Een overzicht van de opbrengst van de voornaamste belastingen in de laatste tien jaren wordt in onderstaanden staat gegeven.

Dienstjaar.	Invoer-recht.	Uitvoer-recht.	Accijns op het binnenlandsch-gedistilleerd.	Personeel.	Patent-recht.	Belasting op de huurwaarde der huizen.	Erf- en grondpacht en concessie-recht.	Tonnegeld der schepen.	Zegel-recht.	Successie- en overgangs-rechten.
1893.	f 841 988	f 98 690	f 109 334	f 89 128	f 53 640	f 38 113	f 130 349	f 8 064	f 43 976	f 7 923
1894.	925 029	82 713	116 896	100 976	64 085	39 053	119 295	9 016	36 542	10 899
1895.	928 995	71 198	102 038	97 753	65 515	38 162	149 764	8 236	42 520	6 281
		Belasting op goud.								
1896.	953 548	61 488	125 102	98 836	64 752	38 118	143 743	7 610	43 931	3 057
1897.	928 158	65 110	164 163	99 048	60 644	38 694	142 258	1 215	42 099	9 531
1898.	994 490	62 207	233 595	97 803	60 615	39 197	132 900	—	45 633	3 611
1899.	1 024 041	64 397	147 435	67 440	23 807	38 918	138 602	—	50 574	7 638
1900.	1 093 895	62 885	168 174	70 136	25 050	40 216	147 585	—	55 809	31 715
1901.	1 200 992	53 975	170 046	60 628	26 512	41 071	168 842	—	53 018	17 744
1902.	1 177 074	42 690	157 018	56 835	26 605	43 641	179 596	—	51 204	17 021

Omtrent dezen staat valt het volgende aan te teekenen:

Invoerrecht. Dit middel bracht iets minder op dan in 1901, doordien in laatst genoemd jaar ten gevolge van groote goudvondsten op Fransch gebied aan de Marowijne buitengewoon veel invoerrecht op goud werd ontvangen te Albina.

Belasting op goud. Het ongunstige seizoen en het staken der

werkzaamheden op eenige placers wegens gebrek aan werkkapitaal was van nadeeligen invloed op de goudproductie.

Accijns op binnenlandsch gedistilleerd. De consumtie van binnenlandsch gedistilleerd neemt af. De mindere bevolking, die vroeger bijna uitsluitend binnenlandsch gedistilleerd gebruikte, gaat hoe langer hoe meer over tot het gebruik van buitenlandsch gedistilleerd. Het invoerrecht voor dit laatste is dan ook stijgende. Het bedroeg in 1900, 1901 en 1902 respectievelijk f 197 100, f 209 699 en f 230 194.

Personeel. In 1901 overleden of vertrokken uit de kolonie verscheidene personen, die naar reden van hooge inkomsten in de personeele belasting bijdroegen; daardoor werd in 1902 minder ontvangen dan in 1901. Ook bedroeg van verscheidene personen het inkomen waarvan in 1902 belasting werd betaald minder dan in vorige jaren.

Belasting op de huurwaarde der huizen. De vermeerdering der opbrengst is een gevolg van betere betaling van den achterstand van vorige jaren.

Erf- en grondpachten en concessierechten. De opbrengst van huren, erfpachten, verkoopingen van domeinen en afkoop van zakelijke rechten was f 20 727,45⁵, die van concessierecht tot ontginning van delfstoffen op domeingrond f 119 995, en die van concessierecht tot het ontginnen van balata op domeingrond f 38 873,70. De mindere opbrengst van huren, erfpacht en verkoopingen van domeinen en afkoop van zakelijke rechten is in hoofdzaak toe te schrijven aan het verleenen van uitstel van betaling aan huurders van domeingrond, ten gevolge van het voor hen ongunstige seizoen.

In 1902 werd door het stand houden van hoogere balataprijzen eene grootere oppervlakte tot exploitatie van balata in concessie aangevraagd dan in 1901.

Zegelrechten. De mindere opbrengst is een gevolg van de geringe opbrengst der overdrachtsrechten van goudconcessiën.

Successie- en overgangsrechten. In 1902 is onder meer voor drie nalatenschappen f 11 839,05⁵ ontvangen.

In het Gouvernementsblad van 1902 werden opgenomen:

onder n°. 8 de verordening van 23 November 1901 op de geneeskundige belasting;

onder n°. 17 de verordening van 18 Juli 1902 tot wijziging van de verordening van 4 October 1890 (*Gouvernementsblad* 1891 n°. 2), houdende bepalingen omtrent den accijns op het binnenlandsch gedistilleerd.

Hypotheekkantoor. In den loop van 1902 werden aangeboden 312 paar borderellen van hypothecaire inschrijving tot een gezamenlijk bedrag van f 1 044 072,59. Hieronder zijn begrepen 30 inschrijvingen ten bedrage van f 295 074 voor voorwaardelijke en eventueele schulden en 14 ten bedrage van f 136 874,20 ten behoeve van het immigratiefonds.

Ten behoeve van de Surinaamsche Bank werden ingeschreven 50 hypotheken op huizen en erven tot een bedrag van f 78 850, op plantages en gronden tot een bedrag van f 5700 en 18 krediethypotheken, te zamen tot een bedrag van f 111 500.

Ten verzoeke van de Bank werden doorgehaald 34 hypotheken op huizen en erven tot een bedrag van f 74 290, 2 op plantages en gronden tot een bedrag van f 15 000, benevens 6 krediethypotheken, te zamen bedragende f 56 000.

De door deze instelling bedongen rente bedroeg, behoudens enkele uitzonderingen, $5^1/_2$ pct. 's jaars.

199 inschrijvingen werden doorgehaald tot een totaal bedrag van f 660 257,98, waaronder 10 ten bedrage van f 91 041,75 voor voorwaardelijke en eventueele schulden en 9, te zamen tot een bedrag van f 109 418,40, ten behoeve van het immigratiefonds.

Bovendien werden nog 13 inschrijvingen gedeeldelijk doorgehaald, zonder dat daarbij het bedrag werd verminderd. 4 subrogaties en cessies werden aangeteekend.

Het totaal van de op 31 December 1902 nog bestaande inschrijvingen beliep f 3 855 633,85⁵, waaronder f 702 943,05 voor voorwaardelijke en eventueele schulden en f 102 866,30 ten behoeve van het immigratiefonds.

Ter overschrijving werden aangeboden 407 akten, namelijk 228 van koop en verkoop, 36 van veiling en toewijzing, 6 van scheiding, 2 van schenking, 2 van afgifte legaat, 1 van ruiling, 1 van bekrachtiging, 2 vonnissen van executie, 2 testamenten, 4 akten van oprichting eener naamlooze vennootschap, 5 van rectificatie, 113 grondbrieven en 5 gouvernements-resoluties houdende terugneming in den boezem van het domein van gronden, indertijd in allodialen eigendom en erfelijk bezit uitgegeven.

In het register van inbeslagneming werden 17 processen-verbaal van beslag op onroerende goederen overgeschreven, terwijl 13 beslagen werden opgeheven.

In het register voor uittreksels van onderhandsche akten werden 48 akten geboekt.

Het aantal afgegeven getuigschriften betreffende onroerende goederen bedroeg 354, dat der verleende inzagen in de verschillende registers 245.

Ten behoeve van de koloniale kas werd aan salaris ontvangen f 2480,03⁵.

Ter viseering voor zegel werden aangeboden 2354 stukken, waarvoor aan recht werd ontvangen f 28 965,01. De opbrengst der verkochte plakzegels bedroeg f 20 369,35; die der formaatzegels f 893,60, zoodat het totaal der ontvangen zegelrechten beliep f 50 227,96.

Aan zegelboeten werd ontvangen f 30,50.

Van den kolonialen ontvanger en betaalmeester werden ten onderzoek ontvangen 49 memoriën van aangifte van het recht van successie en 1 voor het recht van overgang.

Van eerstgenoemde waren 17 vrij van recht, omdat zij vervingen betroffen in de rechte lijn. Voor 29 was in totaal verschuldigd f 14 287,38⁵, terwijl 3 nog in onderzoek zijn.

De op de eenige aangifte voor het recht van overgang verschuldigde belasting bedroeg f 81,66.

Koloniale spaarbank. Het aantal inlagen beliep in 1902 6600 tot een gezamenlijk bedrag van f 295 568,66 of gemiddeld per inleg f 44,78.

Het aantal lichtingen bedroeg 4785 tot een gezamenlijk bedrag van f 336 894,24⁵ of gemiddeld f 70,62 per lichting.

Het aantal uitgegeven nieuwe boekjes bedroeg in 1902 1452; ingetrokken werden 1188 boekjes.

In bijlage L zijn vermeld de inlagen, de lichtingen, het aantal spaarbankboekjes en het gemiddeld bedrag per inlage, per lichting en per boekje, een en ander over de laatste tien jaren; alsmede de bedragen aan onkosten, tegoed gemaakte rente op beleggingen, kassaldo, uitbetaalde renten aan inleggers, uitgelote aandeelen, beleggingen op het grootboek en daarvan losgemaakte bedragen over de jaren 1900, 1901 en 1902.

Ten aanzien van de juistheid der cijfers geldt hetgeen aan het slot van hoofdstuk M van het verslag over 1900 is medegedeeld betreffende de malversatiën van den in 1898 afgetreden kassierboekhouder van de spaarbank, en de daardoor ontstane onzekerheid.

N.

PERSONEELE VERORDENINGEN OMTRENT LANDSDIENAREN.

Bij het Koninklijk besluit van 4 Juni 1902, n°. 61, (*Gouvernementsblad* n°. 18) werden de bepalingen omtrent den overtocht van militairen en hun gezin van Nederland naar West-Indië en omgekeerd, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 31 Augustus 1885, n°. 27 (*Gouvernementsblad* n°. 12) in dier voege gewijzigd, dat de Gouverneurs van Suriname en Curaçao de bevoegdheid hebben om aan Gouvernements-passagiers der eerste klasse, die zulks verzoeken, te vergunnen de reis van West-Indië naar Nederland te maken over New-York.

Bij het Koninklijk besluit van 18 Juni 1902, n°. 28, (*Gouvernementsblad* n°. 21) werd bepaald, dat aan personen die krachtens het Koninklijk besluit van 31 Augustus 1885, n°. 27, (*Gouvernementsblad* n°. 12) voor gouvernements-rekening reizen en zich in quarantaine hebben moeten ophouden, de onvermijdelijk daaraan verbonden kosten worden vergoed.

Gelijke bepaling werd bij resolutie van den Gouverneur van 17 December 1902, L. A. n°. 11603 (*Gouvernementsblad* n°. 33) vastgesteld, ten aanzien van personen die krachtens het bij Koninklijk besluit van 11 Augustus 1897, n°. 38, vastgestelde „Reglement op de toekenning van overtocht van Nederland naar Suriname en omgekeerd ten laste van de koloniale kas reizen."

Bij de verordening van 2 October 1902 (*Gouvernementsblad* n°. 31) werd de pensioenverordening (*Gouvernementsblad* 1888 n°. 23) nader gewijzigd en aangevuld.

O.

IMMIGRATIE EN KOLONISATIE.

§ I. IMMIGRATIE.

Behalve de reeds in het vorig verslag vermelde 2 transporten Britsch-Indische immigranten van 28 Januari en 28 Maart 1902 werden nog voor het verschepingsseizoen 1902/1903 op 1 Augustus 1902 aangevoerd per stoomschip *Prins Willem III* van den Koninklijken West-Indischen Maildienst 231 Javanen.

Op den 20sten Mei 1902 werd dit transport te Semarang op het Nederlandsche stoomschip Timor geëmbarkeerd, dat nog dienzelfden dag uit Indië vertrok en 5 Juli d. a. v. te Amsterdam arriveerde.

Gedurende de reis van Indië naar Amsterdam hadden onder de immigranten vier sterfgevallen plaats.

Met het hierboven genoemd stoomschip der Koninklijke West-Indische Maildienst-maatschappij zetten zij de reis naar Suriname voort.

Op deze reis vond geene enkele mutatie plaats en deden zich, met uitzondering van een paar lichte ongesteldheden, geene ziektegevallen voor.

Na het geneeskundig onderzoek, dat een dag na de ontscheping plaats vond, werden 47 hoofden in het militair hospitaal te Paramaribo ter verpleging of observatie opgenomen. Twee mannen waren lijdende aan hooge mate van simplicitas; het algemeen ziektekarakter der overigen was anchylostomiasis. Dit transport kan gerekend worden tot de beste te behooren die tot nu toe in Suriname uit Java aankwamen.

Het physiek der immigranten maakte een gunstigen indruk en allen zagen er opgewekt en vroolijk uit.

De voor het verschepingsseizoen 1903/1904 in 1903 ingekomen aanvragen bedroegen 317 als volwassen berekende immigranten uit Nederlandsch-Indië.

De onzekere toestand der cacao-ondernemingen, ten gevolge van ziekten in de cacaoplant, is oorzaak dat het aantal aangevraagde immigranten dit jaar zoo gering is.

Op 10 Januari 1903 kwam in de kolonie aan een transport Britsch-Indische immigranten per zeilschip *Rhône*, toebehoorende aan de firma James Nourse te Londen.

Het schip had 24 September 1902 Calcutta verlaten en den 8sten December d. a. v. Kaapstad aangedaan tot het innemen van de voorgeschreven hoeveelheid levensmiddelen en water.

De immigranten zagen er goed uit en allen waren tevreden over de behandeling aan boord.

Te Calcutta waren aan boord gegaan 661 hoofden, daarvan overleden gedurende de reis 14 en wel:

9 aan spinal menigitis, terwijl op zee 11 geboorten plaats vonden, zoo dat hier werden geland 658 hoofden.

Vier immigranten waren medegekomen tegen betaling van de passage.

De ontscheping vond plaats op den quarantainepost, waar, met het oog op de in Britsch-Indië nog altijd heerschende pest, de immigranten en hunne bagage werden gedesinfecteerd. Na van nieuwe kleeren voorzien te zijn, werden zij overgebracht naar Paramaribo en daar gehuisvest in de depotgebouwen, met uitzondering van vier zieken, die naar het militair hospitaal werden geëvacueerd.

Na de geneeskundige inspectie, die twee dagen na de ontscheping plaats vond, werden nog 76 zieken in het militair hospitaal opgenomen.

Het algemeen ziektekarakter was oogbindvliesontsteking en vóór de toedeeling werden reeds 58 als genezen ontslagen.

Alle met dit transport aangevoerde immigranten, voor zoover zij den leeftijd van 15 jaar hadden bereikt, konden voor het volle bedrag der aanvoerkosten worden toegewezen. Deze bezending bestond bijna geheel uit jonge, krachtige en aan veldarbeid gewende personen.

In 1902 had geen terugvoer van immigranten plaats.

Geen immigrant uit Nederlandsch-Indië meldde zich daartoe aan en van die uit Britsch-Indië slechts een tweehonderdtal.

Dit aantal was te gering om een schip te charteren en van een door het immigratiedepartement van Suriname aan het immigratiedepartement te Georgetown (Britsch-Guyana) gedaan verzoek om het Gouvernement van Suriname in de gelegenheid te stellen om met een van de uit die Engelsche kolonie in 1902 vertrekkende retourschepen 200 immigranten naar Calcutta terug te voeren, kon niet worden voldaan.

Op twee met immigranten werkende plantages vonden in het afgeloopen jaar ernstige ongeregeldheden en verzet tegen de openbare macht plaats.

Omtrent nadere bijzonderheden dienaangaande wordt verwezen naar bijlage M[1] van dit verslag.

Eene beantwoording van de vragen voorkomende in het Voorloopig Verslag van de Tweede Kamer over de koloniale huishoudelijke begrooting van Suriname voor het dienstjaar 1903 (bladz. 6 en 7) is in bijlage M[1] opgenomen.

In het begin van de maand Juni 1903 werden naar Indië teruggezonden 95 Javanen.

Het aantal der onder contract verbonden immigranten uit Britsch-Indië bedroeg op 1 Januari 1902 1970 mannen, 446 vrouwen van 15 jaar en daarboven, 215 jongens en 214 meisjes beneden den leeftijd, totaal 2845 hoofden.

Dit getal vermeerderde in 1902 door geboorte met 40 jongens en 36 meisjes;

door aanvoer met 830 mannen, 347 vrouwen, 72 jongens en 82 meisjes;

door reëngagement met 119 mannen.

Tegenover deze vermeerdering staat eene vermindering:

door overlijden met 59 mannen, 19 vrouwen, 11 jongens en 19 meisjes;

door ontslag na geëindigden diensttijd met 119 mannen, 6 vrouwen, 3 jongens en 5 meisjes;

door ontbinding van het contract met 24 mannen, 5 vrouwen 2 jongens en 1 meisje;

door desertie met 1 man;

door afschrijving van weezen die hunne meerderjarigheid hebben bereikt met 1 man en 2 vrouwen;

terwijl 4 jongens en 2 meisjes, die den leeftijd van 15 jaren hadden bereikt, werden overgeschreven onder de mannen en de vrouwen.

Voorts moest naar aanleiding van vergissingen in vorige jaren begaan, het aantal jongens worden vermeerderd met 1 en dat der mannen en meisjes verminderd worden met 2.

De bovenvermelde mutatiën hadden ten gevolge dat het aantal onder contract verbonden immigranten uit Britsch-Indië op 31 December 1902 bedroeg: 2637 mannen, 763 vrouwen, 308 jongens en 303 meisjes.

De gemiddelde bevolking van Britsch-Indische immigranten onder contract bedroeg derhalve in het jaar 1902: 3428 hoofden.

Tusschen Britsch-Indische immigranten werden 60 huwelijken voltrokken, waarbij 60 kinderen werden gewettigd.

2 dezer huwelijken zijn gesloten tusschen Britsch-Indiërs en inlandsche vrouwen en één tusschen een Afrikaander en een Britsch-Indische vrouw.

Het getal geboorten onder de gecontracteerde Britsch-Indische immigranten bedroeg 76, tegen 120 in 1901.
Op de 100 vrouwen was de geboorte dus 12.58 tegen 20.87 in 1901.
De sterfte onder de gecontracteerde immigranten in 1902 bedroeg 118 personen, dat is 3.15 ten honderd van de gemiddelde bevolking.
Worden buiten rekening gelaten 21 accidenteele sterfgevallen, die in 1902 plaats hadden, dan bedroeg het sterftecijfer 2.5 ten honderd van de gemiddelde bevolking, tegen 1.34 ten honderd in 1901.
De leeftijd als maatstaf genomen waren er 14 sterfgevallen beneden den leeftijd van 1 jaar, 16 van 1 tot beneden 10 jaar en 78 van 10 jaar en daarboven.
De gezondheidstoestand was in 1902 niet bevredigend; in de eerste maanden van dat jaar heerschte de gele koorts, die gelukkig onder de immigranten niet veel slachtoffers eischte.
De verhouding tusschen mannen en vrouwen bij de onder contract verbonden Britsch-Indische immigranten was in 1902: 262 vrouwen op 1000 mannen; in 1901 was de verhouding 263 op 1000.
Het aantal niet onder contract verbonden Britsch-Indische immigranten, op de plantages gevestigd, bedroeg op 31 December 1902: 1522 mannen, 1013 vrouwen, 708 jongens en 583 meisjes.
De verhouding tusschen mannen en vrouwen bij de niet onder contract verbonden Britsch-Indische immigranten, op de plantages gevestigd, was in 1902: 615 vrouwen op 1000 mannen; terwijl onder de kinderen èn van onder contract verbonden èn van niet onder contract verbonden ouders op de plantages 872 meisjes waren tegen 1000 jongens.
De getalsterkte der onder contract verbonden immigranten uit Nederlandsch-Indië was op 1 Januari 1902: 3008 mannen, 1168 vrouwen van 15 jaar en daarboven, 221 jongens en 216 meisjes beneden dien leeftijd.

In 1902 vermeerderde dit getal:

door aanvoer met 159 mannen, 71 vrouwen en 1 jongen;

door geboorte met 63 jongens en 66 meisjes;

door reëngagement met 308 mannen, 4 vrouwen en 2 meisjes.

Daarentegen verminderde dit getal:

door overlijden met 64 mannen, 19 vrouwen, 28 jongens en 23 meisjes;

door ontslag na geëindigden diensttijd met 571 mannen, 250 vrouwen, 75 jongens en 71 meisjes;

door ontbinding van het contract met 1 man en 4 vrouwen;

door desertie met 1 man,

terwijl 3 jongens en 1 meisje, die den leeftijd van 15 jaren hadden bereikt, werden overgeschreven onder de mannen en vrouwen.

Nog werd ter verbetering van vorige opgaven het aantal mannen en jongens met 1 vermeerderd en het aantal meisjes met 1 verminderd.
Ten gevolge van bovenvermelde mutatiën bedroeg op 31 December 1902 het getal onder contract verbonden immigranten uit Nederlandsch-Indië: :852 mannen, 971 vrouwen, 180 jongens en 188 meisjes, te zamen 4191 hoofden.
Er werden onder hen 18 huwelijken gesloten, waarbij 8 kinderen werden gewettigd.
Het getal geboorten onder de gecontracteerde Nederlandsch-Indische immigranten bedroeg 129.
Op de 100 vrouwen was de geboorte 12.07.
De sterfte onder de gecontracteerde Nederlandsch-Indische immigranten was 124 personen of 2.8 ten honderd van de gemiddelde bevolking.
Trekt men van dit cijfer af 3 accidenteele sterfgevallen, die in 1902 hebben plaats gehad, dan blijven er over 121 sterfgevallen of 2.75 ten honderd van de gemiddelde bevolking; in 1901 was dit cijfer 1.70 ten honderd van de gemiddelde bevolking.
De leeftijd als maatstaf gemomen, waren er 34 sterfgevallen beneden 1 jaar, 17 van 1 tot beneden 10 jaar en 73 van 10 jaar en daarboven.
De verhouding tusschen mannen en vrouwen bij de onder contract verbonden Nederlandsch-Indische immigranten was in 1902: 365 vrouwen op 1000 mannen.

Kleine landbouw.

In bijlage M[1] is een staat te vinden, waaruit blijkt van ter uitoefening van den kleinen landbouw, op de voorwaarden van de publicatie van 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 23) aan immigranten in gebruik of in eigendom afgestane perceelen.
Afdeeling II, Kolonisatie, bevat eene opsomming van de door immigranten op ultimo December 1902 van het Gouvernement in huur of op de voorwaarden van de publicatie van 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 23) in gebruik verkregen oppervlakte; van de oppervlakte bij immigranten in eigendom voor zoover de titels zijn overgeschreven ten hypotheekkantore, en van de oppervlakte bij hen in huur of in gebruik van particulieren.
Aan de uitvoerige mededeelingen omtrent de vestigingsplaatsen in bijlage M[1] van dit verslag wordt hier ter plaatse het volgende ontleend:

Domburg. De loostrenzen en vaartrens verkeeren in vrij goeden staat.
Met de inpoldering van ± 88 H.A. land aan de zijde van plantage Boxel is een aanvang gemaakt.
Met behulp der huurders en gebruikers werd voortgegaan met de geleidelijke verbetering van de hoofdwegen.
De uitgegeven oppervlakte bedraagt 255 H.A., verdeeld in 189 perceelen, waarvan:

aan Britsch-Indiërs 56 perceelen = 83 H.A.;

aan West-Indiërs 9 perceelen = 11,52 H.A.;

aan Chineezen 3 perceelen = 2,55 H.A.

La Rencontre. De vaar- en loostrenzen verkeeren in vrij goeden staat.
Van deze vestigingsplaats is uitgegeven eene oppervlakte van 268 H.A., verdeeld in 153 perceelen, waarvan aan:

Britsch-Indiërs 115 perceelen = 185.9 H.A.

West-Indiërs 4 „ = 8 „

Laarwijk. De vaartrens (aan zijde van plantage Vreeland) verkeert in vrij goeden staat.
Van deze vestigingsplaats is uitgegeven eene oppervlakte van 182 H.A., verdeeld in 159 perceelen, waarvan aan:

Britsch-Indiërs 98 perceelen = 113 H.A.

West-Indiërs 9 „ = 10,3 „

Paradise. In December 1902 werd een bedrag beschikbaar gesteld tot uitbreiding van deze vestigingsplaats in Zuidelijke richting met 62 H.A. De werkzaamheden in verband hiermede moesten echter, ten gevolge van aanhoudende zware regens worden uitgesteld tot den kleinen drogen tijd in 1903.
Op deze vestigingsplaats is uitgegeven eene oppervlakte van 208 H.A., verdeeld in 161 perceelen, waarvan aan:

Britsch-Indiërs 135 perceelen = 182 H.A.;

West-Indiërs 18 perceelen = 17 „

Nieuw-Waldeck. De werkzaamheden tot inrichting van deze vestigingsplaats, gelegen in Nickerie tusschen de plantage Margarethenburg en de verlaten plantage Waldeck, kwamen in 1902 gereed. De vestigingsplaats is verdeeld in 88 perceelen, waarvan 1 bestemd voor weiland. De overige 87 perceelen, te zamen eene oppervlakte van 156,6 H.A. beslaande, zijn alle in huur uitgegeven en wel, aan:

Britsch-Indiërs 42 perceelen,

Chineezen 2 „

en de overige perceelen aan Creolen.

Op 9 perceelen na zijn alle reeds in bewerking genomen.

Alkmaar. In 1902 zijn de loostrenzen en vaartrens geregeld schoongehouden; den algemeenen weg, de voor- en achterpolders gewied en een deel van den westelijken zijpolder (nl. het deel gelegen ten Zuiden van den achterpolder van plantage Sorgvliet en den voorpolder) hersteld.

Op deze vestigingsplaats, uitsluitend bestemd voor uitgifte aan Britsch-Indiërs, is uitgegeven eene oppervlakte van 212,8 H.A.

Vestigingsplaats nabij het fort Nieuw-Amsterdam. De hoofd- en andere loostrenzen verkeeren in goeden staat. In 1902 werd de kokertrens uitgedolven.

Met uitzondering van 2 perceelen, tot het bouwen van een kerk aan de Moravische Broedergemeente en de Roomsch-Katholieke gemeente in gebruik afgestaan, zijn al de perceelen in huur uitgegeven tegen f 10 per H.A. 's jaars voor de uitoefening van den kleinen landbouw en tegen 1 cent per centiare 's jaars voor bebouwing en bewoning.

Van de uitgegeven oppervlakte ter uitoefening van den kleinen landbouw, groot 119,207 H.A., verdeeld in 124 perceelen, zijn aan immigranten afgestaan 18 perceelen ter oppervlakte van 13,89 H.A. en wel aan:

Britsch-Indiërs 16 perceelen = 12,79 H.A.

Chineezen 2 perceelen = 1,10 „

Hecht en Sterk. De werkzaamheden tot aanleg van deze vestingsplaats konden wegens het ongunstig seizoen in het eerste halfjaar 1902 eerst in den drogen tijd van dat jaar worden hervat. De uitgifte van perceelen heeft eerst dit jaar plaats.

Gedurende 1902 werden door tusschenkomst van het immigratie-departement 498 brieven van Britsch-Indische immigranten in de kolonie aan hunne betrekkingen in Britsch-Indië verzonden en 351 van het postkantoor te Paramaribo ontvangen brieven, voor het grootste deel afkomstig uit Britsch-Indië, aan Britsch-Indische immigranten uitgereikt.

Door tusschenkomst van het imigratie-departement werd door 155 Britsch-Indische immigranten een bedrag van f 5494 aan hunne betrekkingen in Indië overgemaakt; terwijl door middel van de Surinaamsche Bank door 3 immigranten een bedrag van f 23 296 naar Engeland; door 18 immigranten een bedrag van f 6823,37[5] naar enkele Britsch West-Indische Koloniën en door 1 immigrant een bedrag van f 698 naar Nederland werd geremitteerd.

Het aantal klachten tegen immigranten, wegens het niet naleven van hunne werk-overeenkomsten, was in 1902, in verhouding tot de gemiddelde bevolking, voor die uit Britsch-Indië 16.42 ten honderd of 3.7 ten honderd meer dan in 1901.

Voor die uit Nederlandsch-Indië 13.04 ten honderd of 1.33 ten honderd meer dan in 1901.

Het aantal klachten wegens overtredingen van anderen aard, bedroeg in 1902:

voor de immigranten uit Britsch-Indië 3.6 ten honderd of 0.78 ten honderd minder dan in 1901;

voor die uit Nederlandsch-Indië 3 ten honderd of 0.18 meer dan in 1901.

Het aantal klachten wegens wanbedrijf bedroeg in 1902:

voor de immigranten uit Britsch-Indië 0.44 ten honderd of 0.2 minder dan in 1901,

voor die uit Nederlandsch-Indië 0.82 ten honderd of 0.17 minder dan in 1901.

Het aantal klachten wegens misdaad bedroeg in 1902:

voor de immigranten uit Britsch-Indië 0.11 ten honderd of 0.042 minder dan in 1902:

voor die uit Nederlandsch-Indië 0.09 ten honderd of 0.065 meer dan in 1901.

§ II. KOLONISATIE.

Volgens de opgave der in den omtrek van Paramaribo gevestigde Europeesche kolonisten bedroeg hun aantal op 1 Januari 1902: 55 mannen, 49 vrouwen, 47 jongens en 58 meisjes, te zamen 209 hoofden.

Dit getal vermeerderde in 1902 door geboorte met 4 jongens en 4 meisjes;

door erkenning met 1 jongen en 1 meisje;

en verminderde door overlijden met 1 vrouw: terwijl 2 jongens en 11 meisjes, die den leeftijd van 15 jaar hadden bereikt, werden overgeschreven onder de mannen en de vrouwen.

Door deze mutatiën bedroeg hun aantal op 31 December 1902: 57 mannen, 59 vrouwen, 50 jongens en 52 meisjes, totaal 218 hoofden.

Hun veestapel bestond op 31 December 1902 uit:

956 runderen,

69 paarden,

10 muilezels,

38 steenezels en

12 varkens.

P.

NIJVERHEID.

§ 1. ONTGINNING VAN DELFSTOFFEN.

Bij de verordening van 22 Januari 1903 (*Gouvernementsblad* n°. 12) werd de goudverordening nader gewijzigd in dier voege dat houders van vergunningen tot onderzoek naar de aanwezigheid van delfstoffen en van concessiën tot het ontginnen van delfstoffen alleen kunnen zijn:

Nederlanders;

ingezetenen van Nederland;

ingezetenen van Suriname;

vennootschappen in Nederland gevestigd;

vennootschappen in Suriname gevestigd.

De bij dit verslag gevoegde bijlage **N** geeft een overzicht van de verleende en hernieuwde concessiën voor de ontginning van goud en andere delfstoffen en van vergunningen tot onderzoek in 1902 en in de eerste vier maanden van 1903.

Naar de aangifte door belanghebbenden gedaan bedroeg de hoeveelheid goud in 1902 gevonden aan of in de nabijheid van:

de Boven-Suriname	231 117 gr.
de Saramacca	89 680 „
de Marowijne	17 750 „
de Lawa	249 055 „
de Corantijn	2 „
Totaal	587 604 gr.

hetgeen, berekend tegen den prijs van f 1,37 per gram, eene waarde vertegenwoordigt van f 805 017,48.

§ 2. CULTUURTUIN.

Voor nieuwe aanplantingen werd in 1902 een terrein van pl. m. 19 154 M². plantklaar gemaakt, terwijl een ander terrein voor hetzelfde doel nog in bewerking is.

Daar de loozing van het terrein Wolffenbuttel onder de tegenwoordige omstandigheden onvoldoende is en eerst afdoende zal kunnen verbeterd worden, wanneer de Sommeldijksche kreek over eenigen tijd door eene sluis zal zijn afgesloten, worden thans uitsluitend zandritsen voor aanplantingen uitgezocht. Deze ritsen zijn wel is waar humusarme gronden, doch geschikter voor beplanting dan humusrijke gronden, die een deel van het jaar onder water staan. Voor zoover de beschikbare krachten het toelieten, is de grootste zorg aan de slooten en afvoerkanalen besteed. De meeste slooten zijn aanmerkelijk verbreed, ten einde met den uitgegraven grond de bedden, welke zoo smal mogelijk zijn aangelegd, een weinig op te hoogen. Op den 11den Februari viel 202.2 m.M. regen, waardoor het terrein Wolffenbuttel, met uitzondering der betrekkelijk smalle zandritsen, gedurende vijf dagen geheel onder water stond. Door de gebrekkige loozing is het verlies voor eene kleine inrichting groot te noemen, wanneer daarbij bovendien in aanmerking genomen wordt, dat vele planten met veel moeite en financieele offers uit het buitenland verkregen zijn. Om een denkbeeld der aangerichte schade te geven kan vermeld worden dat o. m. verloren gingen 540 Agave rigida, Var. sisalana, 250 Musa sapientum (diverse variëteiten), 79 Castilloa elastica, 31 Manihot Glaziovii, 25 Theobroma cacao, 20 Lausium domesticum en enkele Bouea gandaria, Durio Zibethinus, Nephelium mutabile, Flacouritia Sapida, Eugenia Caryophyllata, enz. De overgebleven uitheemsche gewassen zijn zoo spoedig mogelijk naar een hooger terrein overgebracht.

Nieuwe aanplantingen zijn gemaakt van Manihot Glaziovii, Ficus elastica, Palaquium borneënse P. Gutta, Myroscylon peruiferum, Hevea brasiliensis en van Castilloa elastica var. alba.

Het noodige onderhoud is aan dammen, aanplantingen en wegen besteed.

De directeur van den cultuurtuin maakte eene reis naar Demerara om ten behoeve van den cultuurtuin vanilleplanten aan te koopen.

Het resultaat was echter niet gunstig. Daarop werd Vanilla Planifolia var. Syon house, welke als de beste vanilla doorgaat, van de Royal Botanic Gardens te Kew besteld.

Aanteekeningen over eenige planten.

Agave regida var. sisalana (sisalhennip). Op de zandrits komen zij, met uitzondering van die welke onder de schaduw-boomen langs den weg groeien, uitstekend tot ontwikkeling. Verscheidene planten hebben thans 75 tot 100 bladeren, welke eene lengte van 1¹/₄ M. en eene breedte van 1¹/₂ d.M. hebben.

Boehmeria nivea (*Rameh*). Het vaderland dezer planten is China; zij groeien uitmuntend in den cultuurtuin. De voortplanting door wortelstok-uitloopers leverde geene moeilijkheden op. De vezel moet van uitstekende hoedanigheid zijn.

Caryophyllus aromaticus. Slechts enkele kruidnagelboomen is de cultuurtuin rijk. Hun aantal is door stekken of marcotteeren nog niet vermenigvuldigd.

Castilloa elastica (Central-American rubber). De op lage gronden staande planten zijn door het water gedood. Slechts enkele hadden eene hoogte van 6 M., terwijl de meeste eene hoogte van 3 M. bereikten.

Cephaelis Ipecacuanha. De door den directeur van het Koloniaal Museum aanbevolen en door zijne tusschenkomst verkregen braakwortelplanten groeien slecht.

Chavica Betle. Van deze slingerplant is eene kleine aanplant gemaakt. De bladeren worden door de Javanen en andere Oostersche volken bij het sirih-kauwen gebruikt.

Cinnamomum Zeylanicum. De kaneelplanten zijn nog te klein om daarover nu reeds iets mede te deelen.

Elettaria Cordamomum. Zij kweeken zich door doorsnijden van van den wortelstok gemakkelijk voort. De aanplant heeft nog geen vruchten opgeleverd. De beste cardamons levert deze plant. Na twee jaar kan de plant bloeien en 5 maanden later kunnen

de vruchten rijp zijn. Gedurende 6 of 7 jaren blijven de planten produceeren.

Erythroscylon coca. De uit Demerara verkregen plantjes zijn tot flinke struiken uitgegroeid. Uit de bladeren verkrijgt men cocaïne.

Eucalyptus alba. De bladeren bevatten veel aetherische olie. Er is veel aanvraag naar plantsoenen, waaraan voldaan kan worden, daar de boomen reeds zaad dragen. Zij groeien uitstekend in zwampen.

Ficus elastica. Kleine bijen azen met eene zekere voorliefde op jonge bladeren dezer Oost-Indische caoutchouc-leverende boom, zoodat de bladeren afvallen voor zij volwassen zijn.

Gigantschloa apus en *G. Maxima* hadden nog geen rijpe stengels voortgebracht om hun aantal te vermenigvuldigen.

Hevea brasiliensis (Para-rubber) is, naar het oordeel van den directeur van den cultuurtuin, de aangewezen boom voor de plantages in Suriname. Voor een humusrijke bodem zijn zij zeer dankbaar, doch zij willen ook in magere gronden wel groeien, voor zoover het zich bij jonge plantjes laat aanzien. De in Maart 1902 uit zaad verkregen plantjes hadden tegen het einde van dat jaar reeds eene hoogte van 2 M. bereikt.

Manihot Glaziovii. (Cereara rubber) is een snel groeiende boom. De boomen zijn nu reeds 5 M. hoog en dragen al vruchten. Daar echter de caoutchouc daarvan verkregen weinig handelswaarde bezit, is er slechts eene kleine aanplant gemaakt.

Myroscylon peruiferum (Peru-balsem). De aanplant bestaat uit een 70 tal boompjes, de groei geschiedt hier zeer traag.

Palaquium borneënse en *P. Gutta* gaan door voor de beste getahpertja leverende boomen. De cultuurtuin bezit 66 planten, welke goed groeien. Ook deze gewassen schijnen weinig last van veel water te hebben.

Piper Nigrum (Peper) groeit tegen verschillende schaduwboomen in de kweekerij. Vruchten zijn nog niet verkregen.

Theobroma cacao. De aanplantingen hebben meer dan eens onder water gestaan, zoodat zij er niet florissant uitzien. Aan een paar boompjes welke op een zandrits waren uitgeplant zijn geen krulloten ontdekt.

Vanilla Sp. Van eene inheemsche vanille plant (*Vanilla planifolia?*) zijn stekken gesneden en bij schaduwboomen gestoken.

§ 3. LANDBEZIT, LANDBOUW EN ANDERE ONDERNEMINGEN.

In 1902 zijn in allodialen eigendom en erfelijk bezit afgestaan 558,3289 H.A. land, terwijl in den boezem van het domein werden teruggenomen 354,5306 H.A.

In de verschillende districten werden 42 vergunningen verleend tot het kappen van brandhout en het bewerken van timmerhout voor eene totale uitgestrektheid van 18 120,885 H.A. waaronder 5 tot eene gezamenlijke oppervlakte van 2000 H.A., met het recht om ook bolletrie te bewerken (waarvoor 20 cent retributie per H.A. wordt betaald tegen 10 cent per H.A. voor de overige.

Bijlage **P** van dit verslag heeft een overzicht van de uitkomsten van den landbouw in 1902, waarbij ter vergelijking ook opgaven over de jaren 1900 en 1901 zijn opgenomen.

De gebruikelijke opgave betreffende de plantages en gronden waarop suiker, cacao, en andere producten werden verkregen, zijn opgenomen in de bijlagen **Q**, **R**, **S** en **T**.

Zooals uit bijlage **T** blijkt, bedroeg op ultimo December 1902 in de districten gevestigde arbeidersbevolking en met haar gelijkgestelden 27 661 hoofden.

Voegt men daarbij de te Paramaribo woonachtige 692 landbouwers en 333 veld- en fabrieksarbeiders (zie bijlage **B**) die voor een groot deel op de in de nabijheid van de stad liggende plantages en gronden arbeiden, dan klimt dat aantal tot 28 686.

De bijlagen **U**, **V** en **W** bevatten opgaven betreffende den verrichten arbeid en het verdiende loon.

Op ultimo December 1902 waren door het Gouvernement 5030,007693 H.A. verdeeld in 3122 perceelen aan 3105 personen in huur en in kosteloos gebruik afgestaan.

Daarvan waren:

768 perceelen met eene oppervlakte van 71,0924 H.A. te Paramaribo en in de districten gelegen, als erven verhuurd aan 779 personen;

in kosteloos gebruik afgestaan:

te Paramaribo 4 perceelen, te zamen 1,8408 H.A. aan de hervormde gemeente, aan de moravische broedergemeente, aan de Roomsch-Katholieke gemeente en aan de stoomvaartmaatschappij Koninklijke West-Indische Maildienst;

bij het fort Nieuw-Amsterdam 2 perceelen, te zamen groot 1,2390 H.A., aan de Moravische Broedergemeente en de Roomsch-Katholieke gemeente;

in het district Boven-Suriname 6 perceelen, te zamen groot 2,1150 H.A., aan de Protestantsche vereeniging tot verpleging van lepra lijders en aan de Roomsch-Katholieke gemeente;

te Albina 4 perceelen, te zamen groot 3,25 H.A., aan de Moravische Broedergemeente, de Roomsch-Katholieke gemeente en eene indiaansche vrouw;

in het district Nickerie 7 perceelen, te zamen groot 0,821593 H.A., aan de vereenigde Protestantsche gemeente, de Moravische Broedergemeente en de Roomsch-Katholieke gemeente;

in Coronie 1 perceel, groot 1,0937 H.A., aan de Moravische Broedergemeente.

In huur afgestaan:

5 perceelen tot eene gezamenlijke oppervlakte van 3,20 H.A. aan 5 personen tot het oprichten van magazijnen, enz. voor hunne goud en balata-concessiën, van eene inrichting om hout te zagen en te bewerken; van een winkelgebouw en van een pakhuis in de nabijheid van een aan te bouwen steiger;

7 perceelen, te zamen groot 700 H. A., aan 8 personen, als mede het eiland Kaaimanshoofd (Gros Bois) voor vischvangst en vischcultuur.

De overige 2318 perceelen, te zamen groot 4245,3552 H. A. zijn tot uitoefening van den kleinen landbouw uitgegeven:

in huur aan 1296 personen;

in kosteloos gebruik krachtens de publicatie van 1 Augustus 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 23) en de verordening van 19 April 1895 (*Gouvernementsblad* n°. 24) aan 1005 personen;

in kosteloos gebruik voor landbouw en andere doeleinden 5 perceelen aan 5 personen (namelijk 1 boschneger, 3 indianen en den heer A. Bray; aan den laatste tot het plaatsen van eene machine voor vezelbereiding).

Onder de bovengenoemde 1005 personen bevinden zich 133 personen die in 1902 krachtens de publicatie van 1 Augustus 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 23) en 103 personen die krachtens de verordening van 16 April 1895 (*Gouvernementsblad* n°. 24) land tot eene gezamenlijke oppervlakte van 357,7736 H. A. hebben verkregen.

Omtrent de verdeeling der bovengenoemde 2318 perceelen over de kolonie wordt de volgende opgave verstrekt.

Districten.	Aantal perceelen.	Oppervlakte in Hectaren.	Aantal huurders of gebruikers.
Beneden-Suriname en Beneden-Para	520	1506,7796	506
Boven-Suriname en Boven-Para	565	833,7930	565
Beneden-Commewijne . .	242	281,9775	242
Cottica en Boven-Commewijne	145	296,0181	145

Districten.	Aantal perceelen.	Oppervlakte in Hectaren.	Aantal huurders of gebruikers.
Beneden-Saramacca . . .	283	590,5600	282
Boven-Saramacca	129	258,7800	129
Nickerie (1)	239	327,5948	240
Coronie	176	104,8522	178
Marowijne	19	45,0000	19
	2 318	4245,3552	2 306

(1) In 1882 werd één perceel aan twee personen uitgegeven.

Uit het volgende staatje blijkt hoeveel van de bedoelde perceelen en huurders of gebruikers zich bevinden op de centrale, door het gouvernement aangelegde vestigingsplaatsen.
Ter vergelijking bevat het tevens opgaven over 1901.

CENTRALE VESTIGINGSPLAATSEN.	Aantal perceelen.		Oppervlakte in Hectaren.		Aantal huurders of gebruikers.	
	1901.	1902.	1901.	1902.	1901.	1902.
Bij het fort Nieuw-Amsterdam (Beneden Suriname)	139	125	126,3933	(1) 119,0072	(1) 131	117
Op Domburg (Boven-Para).	189	189	255,4690	254,4900	189	189
Op La Rencontre (Boven-Para)	148	153	268,05	266,80	148	153
Op Laarwijk (Boven-Suriname)	159	159	181,4090	182,0030	159	159
Op Totness (Coronie)	211	175	188,3159	102,8522	213	177
Op Alkmaar (Beneden-Commewijne)	208	212	217,0333	218,86	208	212
Op Paradise (Nickerie)	175	164	221,85	188,85	175	164
	1229	1177	(2) 1458,5205	1332,8624	1223	1171

(1) De verschillen tusschen het aantal perceelen en het aantal huurders of gebruikers zijn ontstaan doordat een persoon soms meer dan een perceel in huur heeft of doordat meerdere personen samen een perceel in huur hebben.

(2) In het vorig verslag staat abusievelijk 1448,5205.

De bij dit verslag gevoegde bijlage X geeft een overzicht van de verleende en hernieuwde concessiën voor de exploitatie van balata en van vergunningen tot onderzoek in 1902 en in de eerste vier maanden van 1903.
In 1902 werd 321 478 K.G. balata uitgevoerd of 82 424 K.G. meer dan in 1901.

De gouvernementsresolutie van 25 Maart 1901 Litt. B n°. 2568 en van 27 September 1901 L. B. n°. 8102, waarbij aan den heer Auguste Bray vergunningen werden verleend tot het inzamelen van moko-moko planten en van de bladeren van de wilde ananasplanten (zie het vorige verslag) werden bij gouvernementsresolutie van 14 April 1902 L. B. n°. 3294 gewijzigd, in dier voege, dat bedoelde vergunningen zullen geacht worden te zijn verleend:

a. aan Auguste Bray, wonende op plantage Spieringshoek in het district Beneden-Commewijne, aan Charles de Groof en aan Jan de Groof, de beide laatstgenoemden wonende te Vlissingen (Nederland) gezamenlijk in stede van aan Auguste Bray alleen;

b. voor den tijd van vijf jaren in plaats van voor den duur van een jaar zooals aanvankelijk is bepaald;

c. met bepaling, dat op de afgestane terreinen alle planten en gewassen zullen mogen worden ingezameld die voor de vezelindustrie noodig of nuttig kunnen worden geacht.

Het bij de gouvernementsresolutie van 27 September 1901 L.B. n°. 8102 in verband met die van 14 April 1902 L.B. n°. 3294 aan Auguste Bray, Charles de Groof en Jan de Groof afgestane terrein, groot pl. m. 60 000 H.A. en gelegen ten oosten van de Suriname, werd bij gouvernementsresolutie van 9 Augustus 1902 L. B. n°. 7080 vergroot met een terrein, groot pl. m. 30 000 H.A.

Aan een persoon werd bij gouvernementsresolutie van 16 Juni 1902 L.B. n°. 5256 voor den tijd van vier maanden kosteloos vergunning verleend om op eene oppervlakte van pl. m. 140 000 H. A., gelegen ten Westen van de Marowijne, onderzoek te doen naar de aanwezigheid van Mangro-bast, kwassiehout, locushars, vanille enz. en van genoemde boschproducten kleine hoeveelheden in te zamelen om als monsters te worden opgezonden voor de Europeesche markt.
Als bijlage X[2] en X[3] zijn bij dit verslag gevoegd twee verslagen van den hoogleeraar dr. F. A. F. C. Went omtrent de rietsuikerindustrie in West-Indië en aangaande de ziekteverschijnselen van de cacaoplant in Suriname.

§ 4. VEETEELT.

De veestapel bestond, blijkens bijlage IJ, op ultimo December 1902 uit 7845 runderen, 247 paarden, 371 ezels, 150 muilezels, 104 schapen, 1262 geiten en 2547 varkens.

Vergeleken met 1901 is er eene vermeerdering van 2 muilezels en eene vermindering van 31 runderen, 48 paarden, 23 ezels, 79 schapen, 536 geiten en 445 varkens.

De toestand van den veestapel was gunstig. Ook in 1902 werden maatregelen genomen om te voorkomen, dat het bij voortduring in Demerary, vooral in Berbice, heerschende miltvuur (anthrax) in Suriname werd overgebracht. Slechts één geval van miltvuur kwam voor.

De sterkte van de kudde op Totness in Coronie was op 31 December in de gouvernementssavanne 197 runderen.

§ 5. KLEINE NERINGEN.

Volgens de opgaven van de districts-commissarissen waren er in 1902 in de districten 223 winkels, 24 bakkerijen en 4 slachterijen.

Onder de 223 winkels waren er 20 waar tevens het bedrijf van slijter en tapper, 136 waar tevens het bedrijf van tapper en 4 waar tevens het bedrijf van bakker werden uitgeoefend.

Bovendien waren er 36 winkeliers als kruit en geweer verkoopers geadmitteerd.

§ 6. HANDEL EN SCHEEPVAART.

In het *Gouvernementsblad* van 1902 werden opgenomen:

onder n°. 15 het besluit van 16 Juli 1902, houdende bepalingen omtrent de vrijstelling van meting voor Noorsche schepen.

In het *Gouvernementsblad* van 1903 werd opgenomen: onder n°. 1 het besluit van 26 Januari 1903, houdende nadere bepalingen omtrent de vrijstelling van meting van Grieksche schepen;

onder n°. 22 de publicatie van 9 September 1902, waarbij wordt afgekondigd de wet van den 7den Juni 1902 (*Staatsblad* n°. 85), houdende goedkeuring van internationale overeenkomsten tot bescherming van den industrieelen eigendom;

onder n°. 23 de resolutie van 9 September 1902 LB. n°. 8113, bepalende de plaatsing in het *Gouvernementsblad* van de op 14 December 1900 te Brussel gesloten additioneele overeenkomsten tot bescherming van den industrieelen eigendom.

Gedurende 1902 kwamen in de kolonie 2 schepen minder aan dan in 1901; de tonnenmaat bedroeg evenwel 1124 ton meer.

Het aantal schepen uit de kolonie vertrokken bedroeg 1 minder; de inhoudsmaat evenwel is 2777 ton meer dan in 1901.

Uit de staten **Z**[1], **Z**[2], **AA**, **BB**, **CC**, **DD**[1], **DD**[2], **EE** blijkt de beweging in handel en scheepvaart in 1902.

Blijkens die staten zijn in 1902 in de kolonie aangekomen 215 schepen, te zamen groot 131 182 ton, waarvan uit Nederland 25 schepen, groot 27 280 ton. Uit de kolonie vertrokken 216 schepen, te zamen groot 132 840 ton, waarvan naar Nederland 25 schepen, groot 27 823 ton.

Nog blijkt uit die staten, dat de aangegeven, getaxeerde of volgens officieele prijscourant getarifieerde waarde van den invoer heeft bedragen totaal f 6 183 074, waarvan uit of via Nederland voor eene waarde van f 3 252 047 en voorts, dat de aangegeven waarde van den uitvoer van producten heeft bedragen f 4 116 724, waarvan naar Nederland voor eene waarde van f 1 413 112.

De waarde van den uitvoer bedroeg in 1902 f 1 248 870 minder dan in 1901 en die van den invoer f 894 762 minder dan in 1901.

De invoer bedroeg naar den maatstaf zooals voor 1895 en 1896 is aangenomen:

in 1898	f 5 703 427
„ 1899	6 122 112
„ 1900	6 166 608
„ 1901	7 077 836
„ 1902	6 183 074

De uitvoer bedroeg aan geldswaarde in de laatste 5 jaren:

in 1898	f 5 211 123
„ 1899	5 517 384
„ 1900	5 540 855
„ 1901	5 365 594
„ 1902	4 116 724

Van de voornaamste producten zijn in de laatste drie jaren uitgevoerd de hoeveelheid, welke met de gemiddelde waarde per kilogram, gram of liter hieronder worden vermeld.

BENAMING DER PRODUCTEN.		1900.		1901.		1902.	
		Hoeveelheid.	Gemiddelde waarde.	Hoeveelheid.	Gemiddelde waarde.	Hoeveelheid.	Gemiddelde waarde.
Balata	Kilogr.	208 805	f 2,40	237 390	f 2,50	321 478	f 1,75
Cacao	„	2 927 209[5]	0,75	3 163 486[5]	0,73	2 355 182	0,69
Goud	Gram	873 095[5]	1,37	723 768	1,37	583 423¹/₄	1,37
Koffie (heele)	Kilogr.	189 943	0,35	155 853[5]	0,35	180 285	0,35
Idem (in hoornschil)	„	2 399	0,23	3 280	0,23	„	„
Melasse Mux.	Liter	26 000	0,05	„	„	„	„
Idem Vacumpan.	„	71 630	0,05	2 500	0,05	7 500	0,04
Rum en Dram 50 %	„	1 005 855	0,18	985 653	0,12	763 972	0,11
Suiker Mux.	Kilogr.	120 185	0,10	179 860	0,10	„	„
Idem Vac. 1e prod.	„	9 175 614	0,13	9 198 360	0,12	7 992 905	0,11
Idem Id. naprod.	„	846 521	0,10	701 776	0,09	754 875	0,08

§ 7. ZEEBRIEVEN.

In 1902 werd geen enkele zeebrief uitgereikt.

§ 8. PASSEN AAN VAARTUIGEN.

In 1902 werden 211 scheepspassen afgegeven, waaronder 58 voor Nickerie en Marowyne.

§ 9. BETONNING, BAKENS EN SEINWEZEN.

De boeien, ankers en kettingen in het algemeen werden goed onderhouden en nu en dan gerepareerd.

De 1ste ton in de monding der Nickerierivier, die in de maand April vermoedelijk door sterken stroom is weggedreven, werd vervangen.

Q.

POSTERIJEN, TELEGRAPHIE EN TELEPHONIE.

Posterijen. De porten wegens brieven, briefkaarten en verdere stukken welke met de zoogenaamde „mails" uit de koloniën Suriname en Curaçao naar Nederland of tusschen de beide koloniën worden verzonden, zijn bij Koninklijk besluit van 9 September 1902 n°. 39 verlaagd tot de normale porten der Algemeene Postvereeniging.
Dit Koninklijk besluit werd geplaatst in het *Gouvernementsblad* 1902 n°. 28, waarbij tevens bepaald is, dat het den 1sten Januari 1903 in Suriname in werking zou treden.
Dezelfde maatregel is bij Surinaamsch besluit van 24 November 1902 (*Gouvernementsblad* n°. 29) — eveneens met ingang van 1 Januari 1903 — genomen ten aanzien van de porten in het verkeer met andere landen der Algemeene Postvereeniging dan Nederland en Curaçao.
Ten einde de bewoners van de afgelegen districten Marowijne en Coronie in de gelegenheid te stellen tot rechtstreeksche verzending van postwissels en postpakketten naar het buitenland zijn bij de Surinaamsche besluiten van 26 Februari 1903 (*Gouvernementsblad* n°. 7 en 8) met ingang van 1 April 1903 de hulppostkantoren te Albina en te Coronie voor de buitenlandsche postwissel- en pakketpostdiensten opengesteld.
In verband daarmede is de Instructie voor de postambtenaren, belast met den buitenlandschen postwisseldienst, nader gewijzigd (*Gouvernementsblad* 1903 n°. 9).
De opbrengst van den verkoop van frankeerzegels, briefkaarten, enz. en de verhuur van briefkasten bedroeg in 1902 aan:

frankeerzegels	f 31 046,16
portzegels	1 342,07[5]
briefkaarten.	321,23
postwissel- en postpakketformulieren. . . .	40,92[5]
verhuur van briefkasten	754,85
Te zamen. . .	f 33 505,24

dat is f 412,24 meer dan in 1901.

In 1902 werden door het postkantoor te Paramaribo afgegeven:

3780 buitenlandsche postwissels tot een gezamenlijk bedrag van . . .	f 238 187,87
en door het postkantoor te Nieuw-Nickerie:	
183 stuks tot een gezamenlijk bedrag van.	8 560,74
te zamen 3963 stuks tot een bedrag van . . .	f 246 748,61

tegen 3834 stuks tot een bedrag van f 209 502,25 in 1901.

Uitbetaald werden:

te Paramaribo 356 stuks bedragende. . . .	f 10 358,62[5]
te Nickerie 5 „ „	74,53
te zamen 361 stuks bedragende. . . .	f 10 433,15[5]

in 1901.

Betreffende den binnenlandschen postwisseldienst volgt hieronder eene opgaaf van het verkeer over de laatste vijf jaren.

Afgegeven werden:

in 1898,	1081 stuks, à	f 22 130,34[5]
„ 1899,	1133 „ „	22 933,49
„ 1900,	1143 „ „	21 984,33[5]
„ 1901,	1257 „ „	23 225,03
„ 1902,	1503 „ „	40 354,86[5]
	6117 „ „	f 130 628,06[5]

Uitbetaald werden:

in 1898,	1091 stuks, à	f 22 361,69[5]
„ 1899,	1129 „ „	22 842,68
„ 1900,	1142 „ „	21 974,69[5]
„ 1901,	1254 „ „	23 088,71[5]
„ 1902,	1487 „ „	40 156,10
	6103 „ „	f 130 423,88[5]

Met den pakketpostdienst werden in 1902 naar het buitenland verzonden 660 pakketten tegen 758 in 1901.
Ontvangen werden 2566 pakketten tegen 2561 in 1901.
Van de verzonden pakketten waren er 263 met eene totale aangegeven waarde van 118 323,50 francs tegen 302 met eene aangegeven waarde van 134 691,40 francs in 1901, en van de ontvangen pakketten 135 met eene totale aangegeven waarde van 39 861,60 francs tegen 94 met eene aangegeven waarde van 28 976,50 francs in 1901.
De bijlagen **FF** 1—3 geven een overzicht van het aantal der verzonden en ontvangen brieven, briefkaarten, postpakketten en andere stukken gedurende 1902, met afzonderlijke opgave van de pakketten, die goud bevatten.
Hieronder volgt een overzicht van het per pakketpost verzonden goud over de laatste drie jaren:

in 1900	1 093 840$^8/$ gr. goud;
„ 1901	1 093 730$^4/$ „ „
„ 1902	800 497$^7/$ „ „

Door middel van den pakketpostdienst rechtstreeks tusschen Suriname en Britsch-Guyana werden in 1902 43 pakketten verzonden naar en 164 pakketten ontvangen uit Demerary, in 1901 respectievelijk 38 en 157.

Telegraphie. Van 1 Januari tot 5 Mei 1902 was de telegraphische gemeenschap met het wereldtelegraafnet zoowel via Martinique als via Brazilië ongestoord.
Op 5 Mei 1902 werd ten gevolge van eene groote uitbarsting van den vulkaan Pelée op Martinique de telegraafkabel tusschen dat eiland en Puerto-Plata verbroken. Van 5 tot 7 Mei konden de telegrammen nog verzonden worden van Martinique via de Engelsche kabels der West-Indische Maatschappij, maar toen de gemeenschap tusschen Martinique en Guadeloupe, Dominica en

St. Lucia door nadere uitbarstingen verbroken werd, moesten de telegrammen van 7 Mei af uitsluitend verzonden worden via Brazilië. Denzelfden dag, 7 Mei, maakte het kabelschip *Pouyer Quertier* een aanvang met de reparatie van den kabel Martinique-Puerto Plata, maar reeds den volgenden dag moesten die werkzaamheden worden gestaakt door de uitbarsting die St. Pierre verwoestte, ten gevolge waarvan genoemd schip zijne hulp moest verleenen bij de redding van de inwoners uit de omstreken van St. Pierre.

Op 27 Mei was de gemeenschap via Martinique--Puerto Plata weder hersteld, maar den 30sten werd die weder verbroken door eene nieuwe uitbarsting.

Den 24sten Juni kon de gemeenschap weder als hersteld beschouwd worden en de toestand bleef zoo tot 10 Juli, toen weder eene nieuwe uitbarsting van den Pelée plaats vond. Daar de uitbarstingen zich herhaalden, zag de *Pouyer Quertier* van verdere reparatiewerken voorloopig af. Van 10 Juli tot 12 Augustus werden de telegrammen uitsluitend via Brazilië verzonden. Op laatstgenoemden dag brak de kabel Cayenne—Pinheiro (Brazilië), waardoor het rechtstreeksche telegraphische verkeer tusschen de kolonie en het buitenland (uitgezonderd Martinique en Cayenne) ophield. (1)

Den 23sten September werd een dagelijksche dienst met een schoener ingesteld van Fort-de-France naar St. Lucia, waarmede de telegrammen werden overgebracht, om dan verder hun weg langs den Engelschen kabel te vinden.

Het aantal telegrammen met bestemming naar Suriname bedroeg in 1902 934, bevattende 6531 woorden, terwijl uit te kolonie verzonden werden 1063 telegrammen met 7282 woorden, te zamen alzoo 1997 telegrammen met 13 813 woorden (tegen 1848 telegrammen met 12 706 woorden in 1901).

Telephonie. Het beheer van het telephoonwezen werd van 1 Januari tot 31 December 1902 gevoerd door den 1ste-luitenant der infanterie A. C. Couvée.

Het ondergeschikte personeel bestaat uit 1 opzichter, 2 werklieden, 1 hoofdtelephonist, 8 telephonisten en 3 ordonnansen.

Het materieel verkeert over het algemeen in vrij goeden staat; een belangrijk aantal nieuwe palen werd geplaatst.

Het aantal der particuliere aansluitingen steeg van 112 tot 120, terwijl voor rekening van het gouvernement tot stand kwamen de verbinding van de gouvernements-drukkerijen, van de gouvernements-secretarie met het hoofdkantoor en van het parket van den procureur-generaal met het politie-bureau.

De brandwacht, die in den drogen tijd wordt gehouden, was tijdelijk verbonden.

Uitsluitend ten dienste van het gouvernement waren op 1 Januari 1903 53 toestellen in gebruik, in het totaal dus 173 toestellen.

De telephoonpalen en eenige schrijfbehoeften werden in de kolonie aangeschaft, het overige materieel werd uit Nederland besteld.

Belangrijke herstellingen hadden noodig de lijnen Paramaribo—Uitkijk, Paramaribo—Nieuw-Meerzorg, alsmede de lijn Nieuw-Nickerie.

Aan de buitenlijnen hadden over het algemeen in 1903 veel herstellingen plaats.

Het totaal der ontvangsten van het telephoonwezen in 1902 bedroeg f 6789,78^5 tegen f 6449,88 in 1901. De hoogere opbrengst is toe te schrijven aan de betalingen van achterstallige contributiën door de abonné's gedurende den loop van 1902.

De Minister van Koloniën,
IDENBURG.

(1) Sinds 27 Februari 1903 is ook de kabel Paramaribo-Cayenne gestoord.

BIJLAGEN

BEHOORENDE BIJ HET

VERSLAG BETREFFENDE SURINAME VAN 1903.

Litt. R. Staat van de cacaocultuur, alleen en vereenigd met andere cultures in 1902.

" S. Staat van de verschillende cultures (niet te gelijk gedreven met de suiker- en cacaocultures) en van de houtvellingen in 1902.

" T. Recapitulatie op de productiestaten over 1902.

" U. Staat, aantoonende den arbeid, die in 1902 door creolen en andere niet onder contract verbonden arbeiders is verricht en het loon dat door hen is verdiend op plantages en gronden, waar geen immigranten gevestigd zijn.

" V. Staat, aantoonende den arbeid, die in 1902 door creolen en andere niet onder contract verbonden arbeiders is verricht en het loon, dat door hen is verdiend op plantages waar immigranten gevestigd zijn.

" W. Staat, aantoonende den arbeid in 1902 door immigranten verricht en het door hen verdiende loon.

" X^1. Staat van verleende en hernieuwde concessiën tot exploitatie van balata en van vergunningen tot onderzoek in 1902 en in de eerste vier maanden van 1903.

" X^{2-3}. Verslagen van den hoogleeraar WENT, omtrent de rietsuiker-industrie in West-Indië en aangaande de ziekteverschijnselen van de cacaoplant in Suriname.

Litt. Y. Staat van den veestapel op ultimo December 1902.

" Z^1. Staat van den invoer in 1902.

" Z^2. Staat van den invoer uit de Vereenigde Staten van Noord-Amerika.

" AA. Staat van den uitvoer in 1902.

" BB. Staten, aantoonende de geheven rechten op de scheepvaart in 1902 en de prijzen van producten.

" CC. Staat van de ter landswaag gewogen en gemeten producten in 1902.

" DD^1. Staat aantoonende de scheepvaartbeweging in 1902.

" DD^2. Staat van Nederlandsche schepen aangekomen en vertrokken in 1902.

" EE. Staat van den in- en uitvoer van het entrepot te Paramaribo in 1902.

" FF^{1-3}. Postverkeer in 1902.

Bijlage A.

a. OPGAVEN omtrent mutatiën in de bevolking in 1902.

	Personen van het mannelijk geslacht.		Personen van het vrouwelijk geslacht.		Totaal.	
Bij het einde van 1901 aanwezig		40 178		34 838		75 016
In 1902 geboren	1 050		1 049		2 099	
In 1902 aangekomen	2 297		672		(*a*) 2 969	
		3 347		1 721		5 068
		43 525		36 559		80 084
In 1902 overleden	1 160		799		1 959	
In 1902 vertrokken	1 164		163		1 327	
		2 324		962		3 286
		41 201		35 597		(*b*) 76 798

(*a*) Waaronder 231 Nederlandsch-Indische en 1331 Britsch-Indische immigranten door tusschenkomst van het immigratiedepartement aangevoerd.

(*b*) Dit totaal stemt niet overeen met het cijfer in den hiernavolgenden staat gegeven, omdat de kennisgevingen omtrent aankomst, vertrek of verhuizing van de bewoners aan de wijkmeesters en aan de districtscommissarissen niet dan zeer onregelmatig worden gedaan.

b. OPGAVEN omtrent de verdeeling der bevolking over de kolonie op ultimo December 1902, volgens de bij de wijkmeesters en districtscommissarissen ontvangen opgaven.

PLAATS VAN VESTIGING.	Personen niet behoorende tot de immigranten. Van het mannelijk geslacht.	Van het vrouwelijk geslacht.	Totaal.	Immigranten. Van het mannelijk geslacht.	Van het vrouwelijk geslacht.	Totaal.	Totaal generaal. (1)
Stad Paramaribo en hare buitenwijken	14 176	17 772	31 948	120	78	198	32 146
De militairen in de forten Zeelandia en Nieuw-Amsterdam en de posten te Nickerie en Albina, alsmede de civielen en gevangenen in gemelde forten	595	54	649	„	„	„	(2) 649
De koopvaardijvloot, gemiddeld berekend op .	50	„	50	„	„	„	50
Nickerie	2 110	1 966	4 076	648	226	874	(3) 4 950
Coronie	1 016	1 047	2 063	„	„	„	(4) 2 063
Beneden-Saramacca . . .	2 064	1 675	3 739	311	105	416	4 155
Boven-Saramacca	477	238	715	„	„	„	715
Beneden-Suriname . . .	2 291	1 853	4 144	914	359	1 273	5 417
Beneden-Para	1 453	1 109	2 562	44	13	57	2 619
Boven-Para	1 843	1 678	3 521	120	45	165	3 686
Boven-Suriname	1 313	883	2 196	126	53	179	2 375
Beneden-Commewijne . .	2 761	2 113	4 874	3 224	1 167	4 391	9 265
Boven-Commewijne . . .	593	541	1 134	54	7	61	1 195
Cottica	857	704	1 561	425	172	597	2 158
Marowijne	620	232	852	„	„	„	(5) 852
	32 219	31 865	64 084	5 986	2 225	8 211	72 295

Aanmerkingen.

(1) De cijfers in deze kolom stemmen, behoudens de overbrenging van de militairen naar den tweeden post, de vermelding aldaar van de civiele personen en van de gevangenen in de forten Zeelandia en Nieuw-Amsterdam en de afzonderlijke vermelding van de koopvaardijvloot, overeen met die in bijlage **B** (zie de noten in die bijlage).
Het eindcijfer van het totaal-generaal van die bijlage stemt niet overeen met het bevolkingscijfer in den staat op de eerste bijlage (zie noot *b* op die bladzijde).

(2) Hieronder zijn begrepen 192 gevangenen.

(3) Hieronder 1488 bewoners van Nieuw-Nickerie.

(4) Hieronder 627 bewoners van Totness.

(5) Hieronder 462 bewoners van Albina.

A

c. VERGELIJKEND OVERZICHT van de bevolking der districten op ultimo De[illegible]

DISTRICTEN.		VELD- EN FABRIEKARBEIDERS.												OU[illegible]
		IMMIGRANTEN.						NIET IMMIGRANTEN.						
Oude verdeeling.	Nieuwe verdeeling.	1863	1872	1873	1900	1901	1902	1863	1872	1873	1900	1901	190[illegible]	1863
Nickerie		61	493	481	472	635	793	1075	1134	1177	1334	1371	180[illegible]	8
Coronie		"	"	63	"	"	"	1062	1043	1057	102	201	6[illegible]	"
Beneden-Saramacca		47	200	364	268	313	399	1012	946	847	152	212	18[illegible]	"
Boven-Saramacca		"	"	"	"	"	"	67	49	61	"	"	"	"
Beneden-Suriname		36	141	287	1071	1073	1137	1693	1662	643	725	770	72[illegible]	8
Beneden-Para		52	12	97	49	51	55	1650	1538	694	27	36	3[illegible]	5
Boven-Para		"	"	47	143	140	154	845	798	589	66	135	7[illegible]	"
Boven-Suriname		27	65	287	150	162	159	628	571	888	262	419	10[illegible]	"
Beneden-Cottica	—	4	470	975	"	"	"	2685	1902	1328	"	"	"	"
Beneden-Commewijne	—	4	143	459	"	"	"	1549	1756	1395	"	"	"	"
—	Beneden-Commewijne	"	"	"	3212	3621	3881	"	"	"	1788	1800	189[illegible]	"
Commetewane	—	33	111	177	"	"	"	921	624	512	"	"	"	"
Boven-Commewijne	—	"	95	160	"	"	"	470	358	184	"	"	"	"
Matappica	—	5	208	320	"	"	"	1383	846	664	"	"	"	"
—	Boven-Commewijne	"	"	"	41	48	58	"	"	"	397	373	41[illegible]	"
Boven-Cottica	—	"	"	"	"	"	"	1120	674	580	"	"	"	"
Perica	—	15	38	112	"	"	"	664	285	192	"	"	"	"
—	Cottica	"	"	"	444	392	786	"	"	"	648	718	49[illegible]	"
Marowijne		"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
		284	1976	3829	5850	6435	7422	16824	14186	10814	5501	6035	580[illegible]	21

[1]) Het jaar van de emancipatie

[2]) Het laatste jaar vóór de opheffing van het Staatstoezicht.

[3]) Het jaar van de opheffing van het Staatstoezicht.

[4]) Onder deze cijfers zijn de bewoners van Nieuw-Nickerie niet begrepen.

[5]) Onder deze cijfers zijn de gevangenen in het fort Nieuw-Amsterdam en de militairen van gemeld fort en van de overige militaire posten niet begrepen.

imo December van de jaren 1863 [1]), 1872 [2]), 1873 [3]), 1900, 1901 en 1902.

190[illegible]	OUDEN, GEBREKKIGEN EN KINDEREN TOT GEEN ARBEID GESCHIKT, OF KINDEREN TOT ARBEID NOG TE ONVOLWASSEN. IMMIGRANTEN.						NIET-IMMIGRANTEN.						OVERIGE BEVOLKING.						TOTAAL-GENERAAL.					
	1863	1872	1873	1900	1901	1902	1863	1872	1873	1900	1901	1902	1863	1872	1873	1900	1901	1902	1863	1872	1873	1900	1901	1902
180[illegible]	8	114	82	94	70	81	412	500	403	664	557	632	59	105	121	782	775	184	[4]) 1607	[4]) 2364	[4]) 2264	[4]) 3346	[4]) 3408	[4]) 3498
6[illegible]	»	»	6	»	»	»	786	887	863	60	75	56	215	330	352	1809	1769	1945	2059	2260	2346	2041	2045	2063
18[illegible]	»	17	59	44	20	17	482	655	574	40	73	50	85	371	568	3497	3502	3500	1626	2189	2412	4001	4120	4155
»	»	»	»	»	»	»	39	57	26	»	»	»	10	133	215	568	902	715	116	239	302	568	902	715
72[illegible]	8	14	31	162	140	136	965	980	378	280	248	262	90	267	109	2634	2719	3221	2792	3064	1448	4872	4950	5481
3[illegible]	5	4	23	4	3	2	693	954	429	8	4	1	208	258	227	1929	2235	2531	2608	2766	1470	2017	2329	2619
7[illegible]	»	»	2	28	16	11	664	799	492	134	156	20	63	107	1336	3145	3079	3426	1572	1704	2466	3516	3526	3686
10[illegible]	»	3	21	66	15	20	348	387	381	57	84	37	39	165	1040	1871	1719	2057	1042	1191	2617	2406	2399	2375
»	»	26	103	»	»	»	1324	1335	1099	»	»	»	118	214	256	»	»	»	4131	3947	3761	»	»	»
»	»	28	75	»	»	»	883	1112	786	»	»	»	76	230	332	»	»	»	2512	3269	2997	»	»	»
189[illegible]	»	»	»	378	451	510	»	»	»	863	702	864	»	»	»	2224	1978	2112	»	»	»	8465	8552	9265
»	»	11	13	»	»	»	463	407	305	»	»	»	43	58	70	»	»	»	1460	1211	1080	»	»	»
»	»	8	20	»	»	»	228	255	170	»	»	»	27	32	57	»	»	»	725	748	591	»	»	»
»	»	26	22	»	»	»	810	640	422	»	»	»	77	82	175	»	»	»	2275	1802	1603	»	»	»
41[illegible]	»	»	»	3	1	3	»	»	»	86	111	128	»	»	»	601	622	593	»	»	»	1128	1155	1195
»	»	»	»	»	»	»	506	466	396	»	»	»	69	104	129	»	»	»	1695	1244	1105	»	»	»
»	»	»	13	»	»	3	198	191	158	»	»	»	39	42	37	»	»	»	1116	556	512	»	»	»
49[illegible]	»	»	»	96	87	98	»	»	»	71	96	154	»	»	»	785	679	621	»	»	»	2044	1972	2158
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	667	806	705	852	»	»	»	806	705	852
5801	21	251	470	875	803	878	9001	9625	6887	2263	2106	2204	1214	2498	5024	20721	20684	21757	[5]) 27336	[5]) 28536	[5]) 26974	35210	36063	38062

Bijlage B.

STAAT aantoonende de verdeeling van de bevolking naar de onder-

BETREKKINGEN, BEROEPEN EN AMBACHTEN.	Paramaribo.	Nickerie.	Coronie.	Beneden-Saramacca.	Boven-Saramacca.
Ambtenaren	141	11	2	3	„
Apothekers	24	„	„	„	„
Beambten van politie	84	7	4	10	4
Geestelijken	62	4	3	1	„
Geneeskundigen	[1]) 16	[2]) 1	1	2	„
Goudindustrie (belanghebbenden bij de) alsmede opzichters en arbeiders	1 670	„	„	„	218
Grondeigenaren, administrateuren en opzichters van plantages.	80	22	22	19	„
Houthakkers	8	11	2	2	„
Huisbedienden	1 037	79	40	18	„
Ingenieurs	4	1	„	„	„
Karrelieden	141	„	„	„	„
Kooplieden	127	4	„	„	„
Kleermakers	143	19	8	„	„
Kuipers	5	12	„	„	„
Landbouwers (eigenaren en pachters van perceelen ter uitoefening van den kleinen landbouw)	692	537	520	2 096	289
Landmeters	9	„	„	„	„
Machinisten	40	1	1	2	2
Marktvrouwen	235	„	„	„	„
Militairen	246	36	„	„	„
Metselaars	70	5	1	„	„
Notarissen	2	„	„	„	„
Onderwijzers en onderwijzeressen, alsmede hulponderwijzers en -onderwijzeressen en kweekelingen	196	13	11	2	1
Photografen	3	„	„	„	„
Praktizijns	7	„	„	„	„
Schilders	130	3	„	„	„
Sjouwers	186	„	„	„	„
Slijters en tappers	9	30	„	„	„
Smeden	198	21	4	„	„
Timmerlieden	850	68	30	5	„
Veld- en fabriekarbeiders	333	2 398	100	552	„
Visschers	106	„	18	„	„
Vroedvrouwen	8	1	1	„	„
Waschvrouwen	893	76	6	3	„
Winkeliers	214	6	10	14	„
Winkel- en kantoorbedienden	440	28	6	7	„
Zeelieden	135	19	16	„	„
Personen die eene betrekking bekleeden of een ambacht of beroep uitoefenen, niet afzonderlijk vermeld	1 972	135	34	18	4
Zonder beroep (hieronder gehuwde vrouwen, ouden, gebrekkigen en kinderen)	22 031	1 438	1 223	1 401	197
Totaal . . .	32 547	4 986	2 063	4 155	715

Onder de totalen zijn begrepen:

a. koopvaardijvloot 50, gevangenen 90, civielen in het fort Zeelandia 15, te zamen 155.
b. gevangenen 102, civielen in het fort Nieuw Amsterdam 64, te zamen 166.

[1]) Hieronder niet begrepen 2 officieren van gezondheid, die onder de militairen vermeld zijn.
[2]) „ „ „ 1 officier „ „ „ „ „ „ „ is.

scheidene betrekkingen, beroepen en ambachten in 1902.

Beneden-Suriname.	Beneden-Para.	Boven-Para.	Boven-Suriname.	Beneden-Commewijne.	Boven-Commewijne.	Cottica.	Marowijne.	Totaal.
8	"	1	1	3	"	2	3	175
"	"	"	"	"	"	"	"	24
9	3	9	12	14	4	4	8	172
"	1	4	1	1	1	1	2	81
2	"	1	1	4	1	"	1	30
81	46	15	239	"	216	263	382	3 130
103	14	16	17	"	"	"	"	293
23	21	41	22	"	"	"	"	130
54	16	25	14	84	5	15	14	1 401
"	"	"	"	"	"	1	"	6
26	10	"	"	"	"	"	"	177
"	"	"	"	"	"	"	"	131
28	5	"	"	"	"	"	3	206
"	"	"	"	6	"	5	"	28
1 546	1 660	1 803	589	1 489	249	378	23	11 871
"	"	"	"	"	"	"	"	9
8	2	1	"	5	"	"	5	67
21	12	"	"	"	"	"	"	268
65	"	"	"	"	"	"	31	378
12	9	"	"	6	"	"	"	103
"	"	"	"	"	"	"	"	2
5	2	5	2	8	"	1	3	249
"	"	"	"	"	"	"	"	3
"	"	"	"	"	"	"	"	7
21	9	"	"	5	"	"	"	168
24	11	"	"	10	"	"	"	231
19	3	"	"	25	"	"	"	86
11	8	"	"	26	"	5	8	281
40	23	4	15	48	"	6	8	1 097
1 802	82	253	410	4 998	433	1 110	"	12 471
22	2	"	"	"	"	"	5	153
"	"	1	"	"	"	"	"	11
61	45	"	"	"	"	"	35	1 119
40	5	10	9	39	5	13	15	380
29	7	4	7	15	2	"	25	570
"	"	"	"	"	"	"	"	170
43	24	23	29	250	"	"	62	2 594
1 545	599	1 470	1 007	2 229	279	354	250	34 023
5 648	2 619	3 686	2 375	9 265	1 195	2 158	883	72 295

Bijlage C.

HUWELIJKEN, GEBOORTEN en STERFGEVALLEN in 1902.

a. Huwelijken.

WAAR GESLOTEN.	Tusschen vreemdelingen.	Tusschen Europeesche ingezetenen.	Tusschen Europeesche ingezetenen en vreemdelingen.	Tusschen vreemdelingen en inboorlingen.	Tusschen Europeesche ingezetenen en inboorlingen.	Tusschen immigranten.	Tusschen immigranten en inboorlingen.	Tusschen inboorlingen.	Totaal.	Aantal gewettigde kinderen.
Paramaribo	2	2	2	9	10	1	6	111	143	126
Nickerie	"	"	"	"	"	11	"	10	21	21
Coronie	1	"	"	1	"	"	"	9	11	34
Beneden-Saramacca	"	"	"	1	"	6	"	7	14	14
Boven-Saramacca	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Beneden-Suriname	"	"	"	1	1	19	1	12	34	36
Beneden-Para	"	"	"	"	"	"	"	3	3	3
Boven-Para	1	"	"	"	"	2	"	10	13	18
Boven-Suriname	"	"	"	"	"	1	"	9	10	4
Beneden-Commewijne	"	"	"	"	1	"	39	6	46	26
Boven-Commewijne	"	"	"	"	"	"	"	3	3	3
Cottica	"	"	"	"	"	2	"	5	7	2
Marowijne	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Totaal	4	2	2	12	12	42	46	185	305	287

b. Geboorten [1])

1°. Staat van de geboorten in de geheele kolonie.

GESLACHTEN.	Dood geboren.	In echt.	Buiten echt.	Totaal.	Op Groot-Chatillon.	Totaal generaal.
Mannelijk	88	262	788	1 050	"	1 050
Vrouwelijk	81	250	799	1 049	"	1 049
Totaal	169	512	1 587	2 099	"	2 099

[1]) Van deze geboorten hadden er 919 plaats te Paramaribo.

C

2°. **Staat van de geboorten in de districten, aanwijzende de maatschappelijke klasse waartoe de ouders behooren.**

DISTRICTEN.	Hoofdbewoners.		Geen immigranten.		Immigranten.		Waarvan In echt.		Waarvan Buiten echt.		Totaal der geboorten.		Totaal-generaal.
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	
Nickerie	8	6	65	70	11	15	14	10	70	81	84	91	175
Coronie	8	10	27	29	„	„	8	8	27	31	35	39	74
Beneden-Saramacca	„	3	52	55	4	6	6	14	50	50	56	64	120
Boven-Saramacca	„	„	7	2	„	„	„	„	7	2	7	2	9
Beneden-Suriname	10	7	68	53	17	17	24	23	71	54	95	77	172
Beneden-Para	1	„	19	29	1	„	5	8	16	21	21	29	50
Boven-Para	2	2	66	53	„	1	8	4	60	52	68	56	124
Boven-Suriname	1	„	24	18	3	4	6	8	22	14	28	22	50
Beneden-Commewijne	„	„	115	130	32	29	25	28	122	131	147	159	306
Boven-Commewijne	10	8	4	3	„	3	2	3	12	11	14	14	28
Cottica	11	12	4	1	11	15	3	3	23	25	26	28	54
Marowijne	3	„	5	10	„	„	3	„	5	10	8	10	18
Totaal	54	48	456	453	79	90	104	109	485	482	591	589	1 180

c. Sterfgevallen.

1°. **Sterftestatistiek voor de geheele kolonie, aanwijzende den onderdom der overledenen.**

DISTRICTEN.	Geslacht.	Levenloos aangegeven.	Beneden 1 jaar.	Van 1 en 2 jaar.	Van 3 tot en met 9 jaar.	Van 10 tot en met 19 jaar.	Van 20 tot en met 29 jaar.	Van 30 tot en met 39 jaar.	Van 40 tot en met 49 jaar.	Van 50 tot en met 59 jaar.	Van 60 tot en met 69 jaar.	Van 70 jaar en daarboven.	Van onbekenden ouderdom.	Totaal.
Paramaribo	M.	59	91	35	23	32	84	95	78	71	53	48	„	610
	V.	55	100	33	16	19	50	48	42	49	59	75	„	491
Nickerie	M.	„	9	3	5	1	7	9	7	2	2	1	„	46
	V.	3	8	4	1	1	4	5	1	1	2	2	„	29
Coronie	M.	2	5	1	„	„	3	1	„	3	3	1	„	17
	V.	2	4	„	„	1	2	2	2	3	5	2	„	21
Beneden-Saramacca	M.	„	10	5	2	5	7	5	7	1	1	2	2	47
	V.	„	2	2	1	1	2	6	4	1	5	4	„	28
Boven-Saramacca	M.	„	„	„	„	1	5	4	1	3	2	1	6	23
	V.	„	3	„	„	1	„	„	„	„	„	„	„	4
Beneden-Suriname	M.	„	12	10	3	5	21	16	10	9	3	1	„	90
	V.	„	11	10	2	5	7	6	3	1	2	4	„	51
Beneden-Para	M.	2	1	3	1	2	3	2	4	1	„	„	„	17
	V.	1	3	1	4	1	2	5	1	„	2	„	„	19
Boven-Para	M.	4	13	6	3	2	9	2	8	5	„	2	„	50
	V.	2	10	3	3	1	5	„	4	3	1	4	„	34

DISTRICTEN.	Geslacht.	Levenloos aangegeven.	Beneden 1 jaar.	Van 1 en 2 jaar.	Van 3 tot en met 9 jaar.	Van 10 tot en met 19 jaar.	Van 20 tot en met 29 jaar.	Van 30 tot en met 39 jaar.	Van 40 tot en met 49 jaar.	Van 50 tot en met 59 jaar.	Van 60 tot en met 69 jaar.	Van 70 jaar en daarboven.	Van onbekenden ouderdom.	Totaal
Boven-Suriname	M.	3	5	2	3	3	8	12	9	2	3	1	„	48
	V.	3	6	2	2	2	4	„	3	3	1	„	„	23
Beneden-Commewijne	M.	16	27	9	13	7	36	24	14	8	4	5	„	147
	V.	15	17	10	7	8	16	3	3	4	3	1	„	72
Boven-Commewijne	M.	„	1	3	1	„	„	„	1	4	1	„	2	13
	V.	„	2	„	„	„	1	„	„	„	„	„	3	6
Cottica	M.	2	2	2	„	1	3	6	2	2	4	1	1	24
	V.	„	4	1	1	1	2	2	1	2	1	2	1	18
Marowijne	M.	„	3	„	„	2	12	3	5	1	1	„	1	28
	V.	„	1	„	„	„	„	„	1	„	1	„	„	3
Totaal	M.	88	179	79	54	61	198	179	146	112	77	63	12	1 160
	V.	81	171	66	37	41	95	77	65	67	82	94	4	799
Totaal-generaal	„	169	350	145	91	102	293	256	211	179	159	157	16	1 959

2°. **Sterfte in iedere maand in de kolonie.**

DISTRICTEN.	Januari.	Februari.	Maart	April.	Mei.	Juni.	Juli.	Augustus.	September.	October.	November.	December.	Totaal.
Paramaribo	109	118	94	95	89	86	83	92	97	89	67	82	1101
Nickerie	9	7	7	1	10	4	7	6	9	7	5	3	75
Coronie	1	4	1	2	4	5	3	3	2	3	7	3	38
Beneden-Saramacca	3	3	10	5	8	10	10	7	2	5	5	7	75
Boven-Saramacca	5	4	1	5	3	„	2	„	2	4	1	„	27
Beneden-Suriname	9	11	13	21	18	9	18	10	10	4	4	14	141
Beneden-Para	2	2	2	1	7	4	1	2	3	3	3	6	36
Boven-Para	11	6	7	9	8	6	5	5	9	2	9	7	84
Boven-Suriname	3	6	4	5	7	4	7	5	6	9	6	9	71
Beneden-Commewijne	13	17	24	17	29	10	30	12	24	15	17	11	219
Boven-Commewijne	1	1	1	1	„	2	1	3	3	2	2	2	19
Cottica	3	5	1	5	4	2	4	4	2	4	2	6	42
Marowijne	5	5	1	3	3	1	„	1	1	8	1	2	31
Totaal	174	189	166	170	190	143	171	150	170	155	129	152	1959

3°. **Sterftestatistiek van de districten, aanwijzende de maatschappelijke klasse, waartoe de overledenen behooren.**

DISTRICTEN.	Personen, niet behoorende tot de arbeidende klasse.					Immigranten.					Arbeiders, geen immigranten.					Totaal generaal.
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	
Nickerie	4	3	"	"	7	6	5	3	2	16	18	7	15	12	52	75
Coronie	5	6	2	2	15	6	11	4	2	23	"	"	"	"	"	38
Beneden-Saramacca	"	"	"	"	"	8	2	1	1	12	22	21	17	5	65	77
Boven-Saramacca	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	23	1	"	3	27	27
Beneden-Suriname	21	9	"	"	30	16	5	11	9	41	27	12	15	16	70	141
Beneden-Para	"	"	1	"	1	"	"	1	"	1	10	11	5	8	34	36
Boven-Para	"	"	1	"	1	2	"	1	3	6	26	17	20	14	77	84
Boven-Suriname	1	"	1	"	2	1	1	1	2	5	33	10	10	10	63	70
Beneden-Commewijne	1	2	"	1	4	9	1	"	1	11	17	3	2	"	22	57
Boven-Commewijne	5	3	3	1	12	"	1	1	"	2	3	"	1	1	5	19
Cottica	8	7	2	1	18	6	1	1	4	12	6	4	1	1	12	42
Marowijne	6	"	1	"	7	"	"	"	"	"	18	2	3	1	24	31
Totaal	51	30	11	5	97	54	27	24	24	129	203	88	89	71	451	677

d. VERGELIJKING van het aantal geboorten en het aantal sterfgevallen over de laatste tien jaren.

JAREN.	Geboren.	Overleden.	Meer geboren.	Meer overleden.
1893	1854	1465	389	"
1894	1652	1616	36	"
1895	1781	1640	141	"
1896	1924	1687	237	"
1897	1956	1676	280	"
1898	1948	1697	251	"
1899	2251	1488	763	"
1900	2007	1621	386	"
1901	2350	1600	750	"
1902	2099	1959	140	"

Bijlage D.

STATISTIEK van de werkzaamheden van het hof van justitie, de kantongerechten en de ommegaande gerechten in 1902.

a. **Statistiek van de burgerlijke zaken in 1902 behandeld bij het hof van justitie en de kantongerechten.**

	Aanhangig op 1 Januari 1902.	Aangebracht in 1902.	Afgedaan.	Aanhangig op 31 December 1902.	*AANMERKINGEN.*
Hof van justitie.					
Aangebracht sedert 3 jaar of meer .	53	„	„	„	
Aangebracht sedert minder dan 3 jaar	21	„	„	„	
Gewezen eindvonnissen	„	„	69	„	
Geroyeerde zaken	„	„	5	„	
Aanhangig sedert 3 jaar of meer .	„	„	„	63	
Aanhangig sedert minder dan 3 jaar.	„	„	„	13	
	74	70*)	74	76	
Kantongerecht te Paramaribo.					
Aangebracht sedert 3 jaar of meer .	5	„	„	„	
Aangebracht sedert minder dan 3 jaar	15	„	„	„	
Afgedaan bij eindvonnis	„	„	145	„	
Afgedaan door afstand, door het vervallen van de instantie of door royement van de rol	„	„	49	„	
	20	197	194	23	
Gewezen incidenteele, interlocutoire en preparatoire vonnissen . . .	„	„	11	„	
Kantongerecht in Nickerie.					
Afgedaan bij contradictie	„	„	1	„	
„ „ verstek	„	„	1	„	
„ „ royement	„	„	1	„	
	1	2	3	1	
Kantongerecht in Coronie.					
Afgedaan bij contradictie	„	„	2	„	
	4	2	2	3	

*) Van de aangebrachte zaken betroffen 18 zaken beneden en 5 vorderingen boven de f 1000; 1 betrof het doen van verklaring; 2 faillietverklaring; 2 insolventverklaring, 1 rehabilitatie van een gefailleerde; 19 verbetering van de registers van den burgerlijken stand; 6 echtscheiding; 1 verzet tegen een uitgesproken echtscheiding; 7 ondercurateelestelling; 1 schadevergoeding voor het niet nakomen van een contract van koop en verkoop; 1 bepaling van het bedrag eener schadevergoeding; 1 gerechtelijke verkoop van eene plantage; 2 verklaring van rechtsvermoeden van overlijden; 2 appèl van vonnissen van kantonrechter.

b. Statistiek van de strafzaken behandeld bij het hof van justitie in 1902.

I. Crimineele zaken.

OMSCHRIJVING.	Aantal		Van de beschuldigden werden			Veroordeeld zijn:			
	Zaken.	Beschuldigden.	Veroordeeld.	Weerspannig verklaard aan de wet.	Vrijgesproken.	Dwangarbeid van vijf tot tien jaren met of zonder boeien.	Gevangenisstraf van vijf jaren met tewerkstelling aan openbare werken.	Gevangenisstraf met of zonder tewerkstelling aan openbare werken van drie maanden tot drie jaren met of zonder geldboete.	Gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling met of zonder geldboete.
Poging tot moord	1								
Doodslag	2								
Doodslag in vereeniging gepleegd	1								
Verkrachting	1								
Verkrachting en medeplichtigheid daaraan	2								
Diefstal onder verzwarende omstandigheden	17								
Diefstal onder verzwarende omstandigheden en diefstal van zaken beneden de waarde van vijf en twintig gulden en medeplichtigheid daaraan	1								
Diefstal gepleegd met geweld, dat geen sporen van kwetsing of kneuzing achterlaat, en van geen andere verzwarende omstandigheid vergezeld gaat in vereeniging begaan	2								
Valsche getuigenis	2								
Wederspannigheid door aantasting van een ambtenaar en ondergeschikte ambtenaren van de rechterlijke politie, handelende ter uitvoering van algemeene verordeningen, gepleegd door meer dan twintig gewapende personen	1								
Het namaken van zilveren muntspeciën die wettig gangbaar zijn in de kolonie en het deelnemen aan het in omloop brengen van die nagemaakte muntspeciën	1								
	31	80	63	1	17	7	10	46	

II. Correctioneele zaken.

OMSCHRIJVING.	Aantal		Van de beklaagden werden		Veroordeeld zijn tot:		AANMERKINGEN.
	Zaken.	Beklaagden.	Veroordeeld.	Vrijgesproken.	gevangenisstraf van een dag tot vijf jaar met of zonder openbare werken en met of zonder geldboete.	geldboete.	
Diefstal	2						
Diefstal van een loonbediende ten nadeele van zijn meester	3						
Diefstal van een loonbediende ten nadeele van zijn meester en medeplichtigheid daaraan	2						
Diefstal met inklimming op eene plaats die niet als een bewoond huis wordt aangemerkt of daarmede gelijkgesteld en medeplichtigheid daaraan	1						
Oplichting	1						
Misbruik van vertrouwen	8						
Het moedwillig toebrengen van kwetsuren of slagen, die ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan drie doch niet meer dan twintig dagen hebben ten gevolge gehad	9						
Het moedwillig toebrengen van kwetsuren of slagen die ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan twintig dagen hebben ten gevolge gehad	5						
Het moedwillig toebrengen van kwetsuren die ziekte hebben ten gevolge gehad van meer dan twintig dagen en medeplichtigheid daaraan door desbewust de daders te helpen in de feiten, waardoor het misdrijf is voorbereid, gemakkelijk gemaakt en voltooid	1						
Het niet houden van het in art. 2 van de verordening van 17 November 1894 (*Gouvernementsblad* 1895 n°. 12A) voorgeschreven register . . . t	1						
Het niet houden van het in art. 2 van de verordening van 17 November 1894 (*Gouvernementsblad* 1895 n°. 12A) voorgeschreven register en op zich genomen hebbende het vervoer van goud van eenige binnen de kolonie gelegen plaats van ontginning verkregen, ongedekt door het bij art. 2 der evengenoemde verordening bedoeld vervoerbiljet, vervoeren daarvan	1						
Het in de kolonie elders dan ter plaatse van ontginning of anders dan tijdens het							

OMSCHRIJVING.	Aantal		Van de beklaagden werden		Veroordeeld zijn tot:		AANMERKINGEN.
	Zaken.	Beklaagden.	Veroordeeld.	Vrijgesproken.	gevangenisstraf van een dag tot vijf jaar met of zonder openbare werken en met of zonder geldboete.	geldboete.	
vervoer naar de plaats van bestemming en na den termijn bepaald in art. 19 van de verordening van 17 November 1894 (*Gouvernementsblad* 1895 n°. 12A) in het bezit worden gevonden van goud, waarop het krachtens die verordening verschuldigde invoerrecht niet is betaald en dat niet verkregen is van een bevoegden opkooper van goud of krachtens de vergunning bedoeld in art. 17 der genoemde verordening	2						
Het zonder daartoe concessie te hebben verkregen, desbewust in of op domeingrond de ontginning van delfstoffen ondernemen	3						
Het desbewust zonder verkregen concessie ondernemen op domeingrond van de exploitatie van balata	1						
	40	51	47	4	43	4	

III. Overtredingen.

OMSCHRIJVING.	Aantal		Van de beklaagden werden		Veroordeeld zijn tot het betalen van geldboete.	Terugwijzing der zaak naar den eersten rechter.	Verjaardverklaring der vordering.	AANMERKINGEN.
	Zaken.	Beklaagden.	Veroordeeld.	Vrijgesproken.				
Appèl van vonnissen gewezen door kanton- en ommegaande rechters	4							
Het vervoer van goud van eenige binnen de kolonie gelegen plaats verkregen, op zich genomen hebbende dit goud vervoeren ongedekt door het bij art. 2 der verordening van 17 Nov. 1894 (*Gouvernementsblad* 1895 n°. 12A) op de goudbelasting bedoeld vervoerbiljet en het vervoeren van goud anders dan overeenkomstig de voorschriften van het 1ste lid van art. 2 der verordening van 17 Nov. 1894 (*Gouvernementsblad* 1895 n°. 12A) op de goudbelasting	5							
Overtreding van het reglement op het notarisambt	1							
	10	17	13	1	5			

D

c. **Statistiek van de zaken in 1902 bij de kantongerechten behandeld volgens het Wetboek van Strafvordering.**

KANTONGERECHT TE	Aantal		Waarvan veroordeeld.	*AANMERKINGEN.*
	Zaken.	Beklaagden.		
Paramaribo	13	14*)	11	*) Van deze beklaagden werden 7 vrijgesproken of ontslagen van rechtsvervolging.
Nickerie	"	"	"	
Coronie	"	"	"	

d. **Staat van de door het hof van justitie en de kantongerechten in 1902 behandelde requesten.**

ONDERWERP.	Hof van Justitie.	Kantongerecht te:			*AANMERKINGEN.*
		Paramaribo.	Nickerie.	Coronie.	
Om kosteloos te procedeeren	9				
" machtiging tot verkoop van onroerende goederen.	18				
" vestiging van een hypotheek	3				
" onder-curateele-stelling	16				
" plaatsing of verlenging daarvan in een gesticht	71				
" benoeming van curators en bewindvoerders	22				
" verbetering van de registers van den burgerlijken stand	20				
" faillietverklaring	2				
Andere requesten	14				
	175	431	3		

e. Staat van de door de kantongerechten in 1902 opgemaakte akten.

AKTEN HOUDENDE:	Kantongerechten.			*Aanmerkingen.*
	Paramaribo.	Nickerie.	Coronie.	
Verlof of tusscheukomst tot het aangaan van een huwelijk	20	„	„	
Handlichting	21	„	„	
Proces-verbaal van verzegeling	22	„	„	
Proces-verbaal van ontzegeling	23	„	„	
Uren aan beide besteed	24	„	„	
Aanbod of opening van beschikking na doode	25	„	„	
Benoeming van voogden en curators, toeziende voogden en curators, bewindvoerders, deelvoogden, bevestiging of van-waarde-verklaring der voogdij	26	„	2	
Beëediging dier personen, voor zoover zij bij bijzondere akte plaats had	27	2	„	
Beschikkingen in zaken van voogdij of curateele niet in eene der andere kolommen begrepen en niet gelijktijdig daarmede geschied	28	„	„	
Benoeming of beëediging van deskundigen en schatters.	29	1	„	
Depot en beëediging van boedelbeschrijvingen	30	„		
Toegestane verkoopen van roerend goed . . .	31	„	„	
Afstand van de wettelijke gemeenschap . . .	32	„	„	
Scheepsverklaringen	33	„	„	
Aangifte van een koopman dat hij heeft opgehouden te betalen	34	„	„	
Beëediging van zeebrieven	35	„	„	
Werkzaamheden niet met name in eene der vorige kolommen genoemd	36	4	„	
Bijgewoonde boedelscheidingen en openbare verkoopen	37	6	„	

f. **Staat van de strafzaken in 1902 behandeld bij de kanton- en ommegaande gerechten.**

Overtreden artikelen van de herziene strafverordening van 1874 of van andere verordeningen.	AARD DER OVERTREDINGEN.	GERECHTEN. *a* kantongerecht te Paramaribo. *b* idem te Nickerie. *c.* idem te Coronie. *d.* ommegaand gerecht te Paramaribo. *e.* ommegaand gerecht te Mariënburg.	Aantal zaken.	Aantal beklaagden.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	Van de beklaagden werden: veroordeeld.	Van de beklaagden werden: vrijgesproken of ontslagen van rechtsvervolging.	Veroordeeld zijn: tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling.	Veroordeeld zijn: tot gevangenisstraf alleen.	Veroordeeld zijn: tot enkele geldboete.	Veroordeeld zijn: tot geldboete en gevangenisstraf met of zonder gedwongen tewerkstelling.
29	Verkoopen van koopwaren in een district zonder vergunning van den Gouverneur.	*e.*	2	3	„	1	2	„	„	1	„
41	Niet behoorlijk onderhouden van de communicatie.	*b.*	2	3	„	3	„	„	„	3	„
42	Versperren van de communicatie.	*b.*	1	1	„	1	„	„	„	1	„
43	Opzettelijk verontreinigen van drinkwater.	*d.*	1	3	„	„	3	„	„	„	„
54, 56 en 58.	Wederspannigheid door gewelddadigen en feitelijken wederstand, beleediging door woorden en moedwillige mishandeling van ondergeschikte beambten van politie in of ter gelegenheid van de uitoefening hunner bediening, al of niet gepaard gaande met andere overtredingen.	*a.*	11	14	1	14	„	6	4	3	1
		d.	1	1	„	1	„	„	„	1	„
			12	15	1	15	„	6	4	4	1
56 en 58.	Beleediging door woorden en het opzettelijk mishandelen van beambten van politie in of ter gelegenheid van de uitoefening hunner bediening.	*b.*	2	2	1	1	1	1	„	„	„
61	Opzettelijk storen van eene openbare godsdienstige bijeenkomst.	*e.*	1	2	„	1	1	„	„	1	„
65	Dronkenschap.	*b.*	3	3	„	3	„	„	„	3	„
		e.	2	2	„	2	„	„	„	2	„
			5	5	„	5	„	„	„	5	„
78 *bis*, 79, 156*bis*, 92, 93, 104, laatste alinea en 151.	Bedreiging, mishandeling en poging tot mishandeling, al of niet gepaard met andere overtredingen.	*c.*	3	4	„	4	„	3	„	„	1
		d.	88	119	„	88	31	31	„	54	3
		e.	37	70	„	48	22	22	„	26	„
			128	193	„	140	53	56	„	80	4
78 *bis* en 79.	Bedreiging en mishandeling.	*b.*	34	53	„	41	12	15	1	25	„
		c.	2	4	„	3	1	2	„	„	1
		d.	7	7	„	5	2	3	„	„	2
			43	64	„	49	15	20	1	25	3

Overtreden artikelen van de herziene strafverordening van 1874 of van andere verordeningen.	AARD DER OVERTREDINGEN.	GERECHTEN. *a.* kantongerecht te Paramaribo. *b.* idem te Nickerie. *c.* idem te Coronie. *d.* ommegaand gerecht te Paramaribo. *e* ommegaand gerecht te Mariënburg	Aantal zaken.	Aantal beklaagden.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	Van de beklaagden werden: veroordeeld.	Van de beklaagden werden: vrijgesproken of ontslagen van rechtsvervolging.	Veroordeeld zijn: tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling.	Veroordeeld zijn: tot gevangenisstraf alleen.	Veroordeeld zijn: tot enkele geldboete.	Veroordeeld zijn: tot geldboete en gevangenisstraf met of zonder gedwongen tewerkstelling.
79	Mishandeling.	*a.*	22	23	„	22	1	3	2	16	1
		c.	12	21	„	18	3	4	„	14	„
			34	44	„	40	4	7	2	30	1
80	Uit onvoorzichtigheid onwillig toebrengen van slagen en kwetsuren.	*a.*	7	7	„	5	2	„	„	5	„
		b.	1	1	„	1	„	1	„	„	„
			8	8	„	6	2	1	„	5	„
85, 86, 87 en 90.	Hoon en beleediging.	*a.*	5	5	„	5	„	„	„	5	„
		b.	5	5	„	5	„	„	„	5	„
		c.	2	2	1	1	1	1	„	1	„
		d.	4	5	„	4	1	„	„	4	„
		e.	8	8	„	6	2	„	„	6	„
			24	25	„	21	4	1	„	21	„
92, 94 j°., 92 en 29 en 32, Wetboek van Strafrecht.	Diefstal, poging tot diefstal en medeplichtigheid aan diefstal.	*a.*	36	41	„	35	6	21	10	1	3
		b.	13	14	„	12	2	10	„	2	„
		c.	15	15	„	14	2	7	„	6	„
		d.	35	42	„	32	10	28	„	4	„
		e.	1	2	„	2	„	2	„	„	„
			100	114	„	95	20	68	10	13	3
92 en 93.	Diefstal.	*e.*	76	98	„	73	25	70	„	3	„
103 en 104.	Diefstal en zonder noodzaak aanbrengen van vuur in beplantingen van anderen.	*b.*	5	7	„	5	2	2	„	3	„
		c.	1	1	„	1	„	„	„	1	„
		d.	3	4	„	4	„	4	„	„	„
		e.	11	12	„	9	3	5	„	4	„
			20	24	„	19	5	11	„	8	„
104, 2de alinea.	Door onachtzaamheid vernielen van beplantingen.	*c.*	1	2	„	2	„	„	„	2	„

f. **Staat van de strafzaken in 1902 behandeld bij de kanton- en ommegaande gerechten.**

Overtreden artikelen van de herziene strafverordening van 1874 of van andere verordeningen.	AARD DER OVERTREDINGEN.	GERECHTEN. *a* kantongerecht te Paramaribo. *b* idem te Nickerie. *c.* idem te Coronie. *d.* ommegaand gerecht te Paramaribo. *e.* ommegaand gerecht te Mariënburg.	Aantal zaken.	Aantal beklaagden.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	Van de beklaagden werden: veroordeeld.	Van de beklaagden werden: vrijgesproken of ontslagen van rechtsvervolging.	Veroordeeld zijn: tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling.	Veroordeeld zijn: tot gevangenisstraf alleen.	Veroordeeld zijn: tot enkele geldboete.	Veroordeeld zijn: tot geldboete en gevangenisstraf met of zonder gedwongen tewerkstelling.
29	Verkoopen van koopwaren in een district zonder vergunning van den Gouverneur.	*e.*	2	3	„	1	2	„	„	1	„
41	Niet behoorlijk onderhouden van de communicatie.	*b.*	2	3	„	3	„	„	„	3	„
42	Versperren van de communicatie.	*b.*	1	1	„	1	„	„	„	1	„
43	Opzettelijk verontreinigen van drinkwater.	*d.*	1	3	„	„	3	„	„	„	„
54, 56 en 58.	Wederspannigheid door gewelddadigen en feitelijken wederstand, beleediging door woorden en moedwillige mishandeling van ondergeschikte beambten van politie in of ter gelegenheid van de uitoefening hunner bediening, al of niet gepaard gaande met andere overtredingen.	*a.*	11	14	1	14	„	6	4	3	1
		d.	1	1	„	1	„	„	„	1	„
			12	15	1	15	„	6	4	4	1
56 en 58.	Beleediging door woorden en het opzettelijk mishandelen van beambten van politie in of ter gelegenheid van de uitoefening hunner bediening.	*b.*	2	2	1	1	1	1	„	„	„
61	Opzettelijk storen van eene openbare godsdienstige bijeenkomst.	*e.*	1	2	„	1	1	„	„	1	„
65	Dronkenschap.	*b.*	3	3	„	3	„	„	„	3	„
		e.	2	2	„	2	„	„	„	2	„
			5	5	„	5	„	„	„	5	„
78 *bis*, 79, 156 *bis*, 92, 93, 104, laatste alinea en 151.	Bedreiging, mishandeling en poging tot mishandeling, al of niet gepaard met andere overtredingen.	*c.*	3	4	„	4	„	3	„	„	1
		d.	88	119	„	88	31	31	„	54	3
		e.	37	70	„	48	22	22	„	26	„
			128	193	„	140	53	56	„	80	4
78 *bis* en 79.	Bedreiging en mishandeling.	*b.*	34	53	„	41	12	15	1	25	„
		c.	2	4	„	3	1	2	„	„	1
		d.	7	7	„	5	2	3	„	„	2
			43	64	„	49	15	20	1	25	3

Overtreden artikelen van de herziene strafverordening van 1874 of van andere verordeningen.	AARD DER OVERTREDINGEN.	GERECHTEN. *a.* kantongerecht te Paramaribo. *b.* idem te Nickerie. *c.* idem te Coronie. *d.* ommegaand gerecht te Paramaribo. *e* ommegaand gerecht te Mariënburg	Aantal zaken.	Aantal beklaagden.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	Van de beklaagden werden: veroordeeld.	vrijgesproken of ontslagen van rechtsvervolging.	Veroordeeld zijn: tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling.	tot gevangenisstraf alleen.	tot enkele geldboete.	tot geldboete en gevangenisstraf met of zonder gedwongen tewerkstelling.
79	Mishandeling.	*a.*	22	23	»	22	1	3	2	16	1
		c.	12	21	»	18	3	4	»	14	»
			34	44	»	40	4	7	2	30	1
80	Uit onvoorzichtigheid onwillig toebrengen van slagen en kwetsuren.	*a.*	7	7	»	5	2	»	»	5	»
		b.	1	1	»	1	»	1	»	»	»
			8	8	»	6	2	1	»	5	»
85, 86, 87 en 90.	Hoon en beleediging.	*a.*	5	5	»	5	»	»	»	5	»
		b.	5	5	»	5	»	»	»	5	»
		c.	2	2	1	1	1	1	»	1	»
		d.	4	5	»	4	1	»	»	4	»
		e.	8	8	»	6	2	»	»	6	»
			24	25	»	21	4	1	»	21	»
92, 94 j°., 92 en 29 en 32, Wetboek van Strafrecht.	Diefstal, poging tot diefstal en medeplichtigheid aan diefstal.	*a.*	36	41	»	35	6	21	10	1	3
		b.	13	14	»	12	2	10	»	2	»
		c.	15	15	»	14	2	7	»	6	»
		d.	35	42	»	32	10	28	»	4	»
		e.	1	2	»	2	»	2	»	»	»
			100	114	»	95	20	68	10	13	3
92 en 93.	Diefstal.	*e.*	76	98	»	73	25	70	»	3	»
103 en 104.	Diefstal en zonder noodzaak aanbrengen van vuur in beplantingen van anderen.	*b.*	5	7	»	5	2	2	»	3	»
		c.	1	1	»	1	»	»	»	1	»
		d.	3	4	»	4	-	4	»	»	»
		e.	11	12	»	9	3	5	»	4	»
			20	24	»	19	5	11	»	8	»
104, 2de alinea.	Door onachtzaamheid vernielen van beplantingen.	*c.*	1	2	»	2	»	»	»	2	»

Overtreden artikelen van de herziene strafverordening van 1874 of van andere verordeningen.	AARD DER OVERTREDINGEN.	GERECHTEN. *a.* kantongerecht te Paramaribo. *b.* " te Nickerie. *c.* " te Coronie. *d.* ommegaand gerecht te Paramaribo. *e.* ommegaand gerecht te Mariënburg.	Aantal zaken.	Aantal beklaagden.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	Van de beklaagden werden:		Veroordeeld zijn:			
						veroordeeld.	vrijgesproken of ontslagen van rechtsvervolging.	tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling.	tot gevangenisstraf alleen.	tot enkele geldboete.	tot geldboete en gevangenisstraf met of zonder gedwongen tewerkstelling.
107	Laten losloopen van vee.	*c.*	1	1	"	1	"	"	"	2	"
		d.	3	3	"	3	"	"	"	3	"
		e.	11	24	"	24	"	"	"	24	"
			15	28	"	28	"	"	"	29	"
112 j°., 114.	Moedwillig en zonder noodzakelijkheid dooden van een geit.	*e.*	1	1	"	1	"	1	"	"	"
115, 117.	Opzettelijk verwonden of wreed behandelen van een dier.	*d.*	2	2	"	2	"	"	"	2	"
139	Als huurders van immigranten, niet voldoen aan de voorwaarden bij overeenkomst bedongen door het verdiende loon niet wekelijks en geregeld uit te betalen.	*c.*	1	3	1	3	"	"	"	3	"
		e.	1	1	"	1	"	"	"	1	"
			2	4	1	4	"	"	"	4	"
147	Als huurders van personen, die hunne diensten verbonden hebben, niet voldoen aan de voorwaarden bij overeenkomst bedongen.	*a.*	2	2	"	2	"	"	"	2	"
151, 152.	Het niet voldoen aan de voorwaarden bij overeenkomst bedongen door personen die hunne diensten verbonden hebben.	*b.*	11	12	2	12	"	3	"	9	"
151, 152. 153, 92, 93, 26, 28 en 44, verordening 1879 (G. B. n°. 8).	Overtredingen door immigranten van de verordeningen op de immigratie al of niet gepaard met andere overtredingen.	*b.*	84	216	2	215	1	183	1	31	"
		c.	24	40	"	39	1	31	"	6	2
		d.	98	217	2	213	4	155	"	58	"
		e.	212	659	1	648	11	513	"	133	2
			418	1132	5	1115	17	882	1	228	4
152	Door personen die hunne diensten verbonden hebben, niet voldoen aan de voorwaarden bij overeenkomst bedongen.	*a.*	5	6	"	5	1	2	2	1	"
155	Opzetten tot onwil om te werken van personen die hunne diensten voor een tijd verbonden hebben.	*e.*	4	8	"	7	1	6	"	1	"
158, al. 1.	Inbreuk op huisrecht.	*a.*	1	1	"	1	"	"	1	"	"
170, j°. 168.	In het openbaar uiten van voor de zedelijkheid kwetsende taal.	*a.*	1	1	"	1	"	"	"	1	"

Overtreden artikelen van de herziene strafverordening van 1874 of van andere verordeningen.	AARD DER OVERTREDINGEN.	GERECHTEN. *a.* kantongerecht te Paramaribo. *b.* idem te Nickerie. *c.* idem te Coronie. *d.* ommegaand gerecht te Paramaribo *e* ommegaand gerecht te Mariënburg.	Aantal zaken.	Aantal beklaagden.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	Van de beklaagden werden: veroordeeld.	vrijgesproken of ontslagen van rechtsvervolging.	Vercordeeld zijn: tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling.	tot gevangenisstraf alleen.	tot enkele geldboete.	tot geldboete en gevangenisstraf met of zonder gedwongen tewerkstelling.
170, 171.	Verwekken van burengerucht.	*a.*	1	6	"	5	1	"	"	5	"
		b.	6	7	"	6	1	2	"	4	"
		e.	1	2	"	2	"	2	"	"	"
			8	15	"	13	2	4	"	9	"
172	Het in het openbaar houden van onzedelijke vertooningen.	*b.*	1	2	"	2	"	2	"	"	"
173	Zonder vergunning gras enz. kappen of visschen op eigendom van anderen.	*d.*	4	4	"	4	"	1	"	3	"
175	Onder zijn berusting hebben van een vuurwapen zonder port d'armes	*d.*	1	1	"	1	"	"	"	1	"
1, 4 en 8 j°. 11 der verordening van 12 Maart 1900 (G. B. 1900 n°. 13).	Het te Paramaribo met een rijwiel harder rijden dan in matigen draf of daarmede in snelheid overeenkomenden matigen gang; het met een rijwiel rijden tusschen de huizen en de zich daarvoor bevindende trens; het rijden tusschen zes uur des namiddags en vijf uur des morgens met een rijwiel of voertuig niet voorzien van een helder brandende lantaarn, van voren aangebracht, vooruit licht gevende.	*a.*	15	20	1	20	"	"	"	20	"
		b.	1	1	"	"	1	"	"	"	"
			16	21	1	20	1	"	"	20	"
29, 1ste al. 4 (G. B. 1891 n°. 1).	Het tusschen zonsondergang en zonsopgang op eene begraafplaats aangetroffen worden, anders dan om daar eene begrafenis bij te wonen of iets te verrichten wat door het bevoegd gezag is opgedragen.	*a.*	1	2	"	2	"	"	"	2	"
14 en 15 der verordening van 9 Februari 1886 (G. B. 1886 n°. 3), 12 sub *a* der verordening van 12 October 1898 (G. B. 1899 n°. 11).	Belastingovertredingen.	*a.*	34	68	10	58	10	"	"	58	"
		b.	1	1	"	1	"	"	"	1	"
			35	69	10	59	10	"	"	59	"
Art. 20 (G. B. 1877 n°. 10).	Schoolverzuim.	*b.*	2	9	"	9	"	"	"	9	"

Overtreden artikelen van de herziene strafverordening van 1874 of van andere verordeningen.	AARD DER OVERTREDINGEN.	GERECHTEN. a. kantongerecht te Paramaribo. b. idem te Nickerie. c. idem te Coronie. d. ommegaand gerecht te Paramaribo. e. ommegaand gerecht te Mariënburg.	Aantal zaken.	Aantal beklaagden.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	Van de beklaagden werden: veroordeeld.	Van de beklaagden werden: vrijgesproken of ontslagen van rechtsvervolging.	Veroordeeld zijn: tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling.	Veroordeeld zijn: tot gevangenisstraf alleen.	Veroordeeld zijn: tot enkele geldboete.	Veroordeeld zijn: tot geldboete en gevangenisstraf met of zonder gedwongen tewerkstelling.

RECAPITULATIE.

	Aantal zaken.	Aantal beklaagden.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	veroordeeld.	vrijgesproken of ontslagen van rechtsvervolging.	tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling.	tot gevangenisstraf alleen.	tot enkele geldboete.	tot geldboete en gevangenisstraf met of zonder gedwongen tewerkstelling.
Kantongerecht te Paramaribo	141	196	12	175	21	32	19	119	5
" in Nickerie	172	337	5	317	20	219	2	96	"
" van Coronie	62	93	2	86	8	48	"	34	4
Ommegaand gerecht te Paramaribo	196	359	2	317	42	213	"	102	2
" " " Mariënburg	419	941	1	865	76	630	"	230	5
Totaal	990	1926	22	1760	167	1142	21	581	16

Bijlage E[1].

POLITIE IN SURINAME.

a. MUTATIESTAAT van het politiepersoneel in 1902.

	Hoofdinspecteur.	Inspecteurs.	Adjunct-inspecteurs.	Hoofdagenten.	Agenten 1ste klasse.	Agenten 2de klasse.	Agenten 3de klasse.	Agenten 4de klasse.
Sterkte op 1 Januari 1902	1	3	2	25	25	35	68	24
Vermeerderd door:								
Aanstelling	„	„	„	„	„	„	„	11
Bevordering	„	„	„	2	4	5	9	„
Terugstelling	„	„	„	„	„	„	„	„
Totaal der vermeerdering	„	„	„	2	4	5	9	11
Verminderd door:								
Ontslag van politiebeambten	„	„	„	[1] 2	[2] 2	[3] 1	[4] 1	„
Ontslag van militairen, dienstdoende politiebeambten, die weder naar hun korps werden teruggezonden	„	„	„	„	„	„	[5] 1	[6] 2
Overlijden	„	„	„	„	„	„	1	„
Terugstelling	„	„	„	„	„	„	„	„
Bevordering tot hoogeren rang	„	„	„	„	2	4	6	9
Totaal der vermindering	„	„	„	2	4	5	9	11
Sterkte op ultimo December 1902	1	3	2	25	25	35	68	24

[1]) Een eervol met pensioen en een overgegaan bij een anderen tak van dienst.

[2]) Een eervol met pensioen en een wegens dienstweigering.

[3]) Een eervol met pensioen.

[4]) Een eervol zonder pensioen.

[5]) Wegens gebleken ongeschiktheid voor den politiedienst.

[6]) Een wegens gebleken ongeschiktheid voor den politiedienst en een wegens gebleken lichamelijke ongeschiktheid.

b. Sterkte en emplacementstaat op 1 Januari 1903.

GRADEN.	STERKTE. Hoofdinspecteur.	Inspecteurs.	Adjunct-inspecteurs.	Hoofdagenten.	Agenten 1ste klasse.	Agenten 2de klasse.	Agenten 3de klasse.	Agenten 4de klasse.	EMPLACEMENT. Beneden-Para en Beneden-Suriname. Poelepantje.	Fort Nieuw-Amsterdam.	Combé.	Boven-Para en Boven-Suriname. Domburg.	Onoribo.	Boschland.	Republiek.	Carolina.	Berg en Dal.	Chatillon.	Commewijne. Frederiksdorp.	Mariënburg.	Cottica. Ephrata.	Sommelsdijk.	Nieuw Meerzorg.	Beneden- en Boven-Saramacca. Groningen.	Nassau.	Mindrineti.	Uitkijk.	Coronie.	Nickerie. Nieuw-Nickerie.	Paradise.	Albina.	Gevangenis fort Amsterdam.	Totaal gedetacheerd.	Te Paramaribo.	Binnenlandsch verlof.	Buitenlandsch verlof.	Totaal generaal.
Hoofdinspecteur	1	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	·	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	1	„	„	„
Inspecteurs . .	„	3	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	3	„	„	„
Adj.-inspecteurs	„	„	2	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	1	1	„
Hoofdagenten .	„	„	„	25 [1]	„	„	„	„	1	1	„	1	1	1	1	„	„	„	1	2	„	„	1	1	„	1	1	„	1	„	1	„	15	7	„	3	„
Agenten 1ste kl.	„	„	„	„	25 [2]	„	„	„	„	„	1	„	1	„	„	„	1	1	„	1	1	1	„	„	1	„	„	1	1	1	1	„	12	13	„	„	„
„ 2de „	„	„	„	„	„	35	„	„	„	1	„	1	1	1	„	1	„	1	2	2	1	1	„	1	1	„	„	1	1	„	1	1	16	17	„	2	„
„ 3de „	„	„	„	„	„	„	68	„	4	1	3	1	„	1	1	„	2	2	2	3	1	2	„	2	1	2	2	2	3	„	5	1	41	27	„	„	„
„ 4de „	„	„	„	„	„	„	„	24	„	„	„	1	„	1	„	„	„	„	„	1	„	„	„	„	„	1	„	„	„	„	„	„	4	20	„	„	„
	1	3	2	25	25	35	68	24	5	3	4	4	3	4	2	1	3	4	5	9	3	4	1	4	3	4	3	4	6	1	8	2	88	88	1	6	183
Mankeert tot compleet . .	„	„	„	„	„	„	„	„																													
Organ. sterkte	1	3	2	25	25	35	68	24																													

[1]) Waaronder 3 met den titulairen rang van adjunct-inspecteur en waarvan er een ter versterking is gedetacheerd op station Mariënburg met het oog op de aldaar plaats gehad hebbende onlusten.
[2]) Waaronder één met den titulairen rang van hoofdagent.
De hoofdagent op Nieuw Meerzorg is daar tijdelijk gedetacheerd wegens de op plantage Alliance plaats gehad hebbende onlusten en
De twee beambten vermeld in de rubriek Gevangenis fort Nieuw-Amsterdam zijn daar tijdelijk gezonden om dienst te doen als gevangenbewaarder.
De sterkte van het korps in de stad bedroeg op 1 Januari 1903, 88 man.

Bijlage E².

a. STAAT van de gevangenisbevolking in 1902.

	Burgerlijk en militair huis van verzekering in het fort Zeelandia.	Gevangenis op het fort Nieuw-Amsterdam.	Huis van bewaring in Nickerie.	Huis van bewaring in Coronie.	*Aanmerkingen.*
Mannen	62 [1]	79	13	4	[1]) Waaronder 8 Fransche vluchtelingen.
Vrouwen	"	"	"	"	
Aanwezig op 31 December 1901	62 [1]	79	13	4	
Opgenomen in 1902	768 [2]	114	250	6	[2]) Waaronder 177 Fransche vluchtelingen.
Ontslagen in 1902	740 [3]	91	260	7	[3]) Waaronder 184 Fransche vluchtelingen.
Mannen	89	99	3	3	
Vrouwen	1	3	"	"	
Aanwezig op 31 December 1902	90 [4]	102	3	3	[4]) Waaronder 1 Fransche vluchteling.

b. OVERZICHT van de dagelijksche gemiddelde bevolking en van de kosten van toezicht, voeding en kleeding, enz. per hoofd en per dag in de inrichtingen op het fort Zeelandia en op het fort Nieuw-Amsterdam, over de laatste vijf jaren.

Jaar.	Bevolking.		Kosten van opzicht.		Kosten van voeding.		Kosten van kleeding.		Overige posten als: ligging, bewassching, geneeskundige behandeling, enz.		Generale kosten.	
	Gemiddeld per dag in het fort Zeelandia.	Gemiddeld per dag in het fort Nieuw-Amsterdam.	Gemiddeld per hoofd en per jaar.	Gemiddeld per hoofd en per dag.	Gemiddeld per hoofd en per jaar.	Gemiddeld per hoofd en per dag.	Gemiddeld per hoofd en per jaar.	Gemiddeld per hoofd en per dag.	Gemiddeld per hoofd en per jaar.	Gemiddeld per hoofd en per dag	Gemiddeld per hoofd en per jaar.	Gemiddeld per hoofd en per dag.
1898	79,24	77,94	f 70,96	f 0,26	f 96,68	f 0,26^{4}	f 6,22^{8}	f 0,01^{7}	f 18,33	f 0,05	f196,99	f 0,53^{9}
1899	80,00	84,74	77,54	0,21	91,16	0,26	5,12	0,01^{5}	25,44	0,07	204,80	0,56
1900	73,00	76,66	109,85	0,31^{5}	104,58	0,29	5,40	0,01^{5}	33,14	0,09	245,18	0,67
1901	76,00	84,00	102,01	0,28	89,49^{5}	0,24	5,78^{5}	0,01^{5}	25,82^{5}	0,07	223,56^{5}	0,61
1902	90,00	86,00	193,85^{5}	0,53	183,98	0,50	12,00^{9}	0,03^{29}	55,37^{55}	0,15^{17}	441,46^{25}	1,20^{15}

Bijlage F.

STAAT aanwijzende het aantal gedoopten, catechisanten, lidmaten en huwelijken, enz., naar de opgave van de verschillende gemeenten.

GEMEENTEN.	Geslacht.	Gedoopt.	Op catechisatie.	Aangenomen als lidmaat.	Aantal huwelijken.	Zielental.	Aanmerkingen.
Nederlandsch-Hervormde gemeente.	Jongens . .	67	70	"	"	"	[1]) Waaronder 65 wettige.
	Meisjes . . .	69	125	"	"	"	
	Mannen . .	"	"	24	"	"	
	Vrouwen . .	"	"	44	"	"	
		[1]) 136	195	68	12	"	
Vereenigde Protestantsche gemeente te Nieuw-Nickerie.	Jongens . .	9	"	"	"	"	[2]) Beiden militairen.
	Meisjes . . .	13	"	"	"	"	
	Mannen . .	"	"	[2]) 2	"	"	
	Vrouwen . .	"	"	5	"	"	
		"	"	7	2	619	
Evangelisch-Lutersche gemeente.	Jongens . .	[4]) 34	"	"	"	"	[3]) Bij schatting.
	Meisjes . . .	[5]) 48	"	"	"	"	[4]) Waaronder 18 buiten echt.
	Mannen. . .	"	"	18	"	"	[5]) " 25 " "
	Vrouwen . .	"	"	44	"	"	
		"	± 200	"	4	± 3200 [3])	

F

GEMEENTEN.	Geslacht.	Gedoopt.	Op catechisatie.	Aangenomen als lidmaat.	Aantal huwelijken.	Zielental.	Aanmerkingen.
Moravische Broedergemeente.	Kinderen . .	706	„	„	„	„	[1]) Waaronder 115 wettige; onder de onwettige kinderen waren 42 kinderen van Boschnegers.
	Volwassenen .	51	„	„	„	„	
		[1]) 757	„	338	114	29 711	
Roomsch-Katholieke gemeente.	Kinderen . .	„	„	„	„	„	
	Volwassenen .	„	„	„	„	„	
		„	„	„	„	„	
Nederlandsch-Israëlietische gemeente.	Kinderen . .	„	„	„	„	„	
	Volwassenen .	„	„	„	„	„	
		„	„	„	„	596	
Nederlandsch Portugeesch-Israëlietische gemeente.	Kinderen . .	„	„	„	„	„	
	Volwassenen .	„	„	„	„	„	
		„	„	„	„	688	

Bijlage G[1].

VERSLAG van het onderwijs in de kolonie Suriname over 1902.

§ 1. *Algemeene mededeelingen.*

Gelijk reeds in het vorige verslag is medegedeeld, werd bij resolutie van 24 Januari 1902, lit. A, n°. 713, met ingang op 1 Februari:

1°. de ondergeteekende op zijn verzoek, eervol ontheven van de waarneming der functiën van gouvernementssecretaris en ambtenaar van den burgerlijken stand te Paramaribo, met bepaling dat hij op dien datum zijne functiën van inspecteur voor het onderwijs zou hervatten;

2°. de heer J. J. Heilbron eervol ontheven van de waarneming der functiën van inspecteur voor het onderwijs en beheerder van het koloniaal museum en de koloniale bibliotheek.

Van de gelegenheid den onderwijzers geopend om in de vacantiën met de koloniale vaartuigen uitstapjes te doen, ten einde de verschillende deelen van het land hunner inwoning en ook de naburige kolonie Demerary te bezoeken (zie § 1 van het verslag over 1896) werd in 1902 door 33 onderwijzers, onderwijzeressen en kweekelingen gebruik gemaakt, te weten voor reisjes binnen de kolonie door 30 en voor een bezoek aan Demerary door 3.

Bij resolutie van 27 Januari 1902, lit. A, n°. 904, werd opnieuw een bedrag van f 100 (*een honderd gulden*) ter beschikking van den districts-commissaris van Boven-Para en Boven-Suriname gesteld tot het doen geven van practisch onderwijs in het timmeren aan jongens op het station Domburg gedurende 1902.
Bij het begin van het jaar waren 13 leerlingen ingeschreven. In den loop van het jaar werden 2 nieuwe leerlingen aangenomen en 5 afgeschreven wegens aanhoudend verzuim, zoodat er op 31 December 10 overbleven.
Ten einde hen aan te moedigen werden hun werkpakjes en gereedschappen geschonken. Niettemin bleef het schoolverzuim aanhouden. Op dien grond werd bij resolutie van 26 Februari 1903, lit. A, n°. 2456, besloten voorshands de lessen niet voort te zetten.

In het begin van 1902 werd de school van mejuffrouw M. E. Brandon omgezet in eene bewaarschool.

Bij resolutie van 16 Juni 1902, lit. A, n°. 5235 werd, onder dankbetuiging voor de door hem als zoodanig bewezen diensten, aan den heer S. Muller van Voorst op het daartoe door hem, wegens vertrek uit de kolonie, gedaan verzoek, eervol ontslag verleend als lid van de commissie van onderwijs.
In zijne plaats werd, bij resolutie van 10 September 1902, lit. A, n°. 8123, tot lid der commissie van onderwijs benoemd mr. F. Siewertsz van Reesema.

Bij resolutie van 16 Juli 1902, lit. A, n°. 6236, werd bepaald dat de voorbereidende klasse B van de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs aan de Gravenstraat met het einde van den cursus 1901/1902 zou worden opgeheven.

Bij resolutie van 18 September 1902, lit. A, n°. 8397, werd het onderwijs in den zang aan de Willemschool, de Wilhelminaschool en de Westerschool, tijdelijk, met ingang op 1 November opgedragen aan den heer J. N. Helstone.

Bij resolutie van 27 September 1902, lit. A, n°. 8737, werd aan de onderwijzersvereeniging „Broederschap" verleend:

a. vrije overtocht voor hare districtsleden aan boord van de koloniale vaartuigen, heen en terug, tot het bijwonen der vergaderingen van de vereeniging, waarvoor zij geconvoceerd worden;

b. vrijdom van port binnen de kolonie voor de door de districtsleden aan het bestuur van die vereeniging en voor de door dat bestuur aan die leden te verzenden brieven en andere stukken, boek- en andere drukwerken.

In de maand September hadden de bij art. 28 van het huishoudelijk reglement voorgeschreven openbare lessen op de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs aan de Gravenstraat plaats. Zij werden bijgewoond door de commissie van onderwijs en door den ondergeteekende.
Na afloop van het onderzoek werden bevorderd van klasse:

		jongens		meisjes		te zamen	
B	tot I,	15	jongens en	10	meisjes, te zamen	25	leerlingen,
I	„ II,	23	„ „	12	„ „ „	35	„
II	„ III,	26	„ „	14	„ „ „	40	„
III	„ IV,	27	„ „	14	„ „ „	41	„
IV	„ V,	26	„ „	9	„ „ „	35	„
V	„ IV,	10	„ „	11	„ „ „	21	„
	Totaal	127	„ „	70	„ „ „	197	„

Aan 27 leerlingen van de zesde of hoogste klasse, te weten aan 18 jongens en 9 meisjes, werd het getuigschrift, bedoeld bij art. 28 van het huishoudelijk reglement, uitgereikt, terwijl het aan 2 leerlingen moest geweigerd worden.

Niet bevorderd werden van:

klasse	jongens	meisjes	te zamen	
klasse I,	8 jongens		8	leerlingen,
„ II,	8 „	en 1 meisje,	te zamen 9	„
„ III,	6 „	„ 7 meisjes,	„ „ 13	„
„ IV,	24 „	„ 11 „	„ „ 35	„
„ V,	17 „	„ 5 „	„ „ 22	„
Totaal	63 „	„ 24 „	„ „ 87	„

Door 1 leerling is aan het examen geen deelgenomen.

Van de oprichting der school tot heden werd het getuigschrift uitgereikt aan 129 leerlingen, te weten 99 jongens en 30 meisjes.

Op 31 December 1902 was het getal leerlingen 281, te weten 192 jongens en 89 meisjes, verdeeld als volgt:

klasse	jongens	meisjes	te zamen	
klasse I,	25 jongens	en 12 meisjes,	te zamen 37	leerlingen,
„ II,	37 „	„ 12 „	„ „ 49	„
„ III,	34 „	„ 19 „	„ „ 53	„
„ IV,	50 „	„ 23 „	„ „ 73	„
„ V,	35 „	„ 11 „	„ „ 46	„
„ VI,	11 „	„ 12 „	„ „ 23	„

Bij den aanvang van den nieuwen cursus in November 1902 werden de klassen II, III, IV en V in parallelklassen gesplitst.

In de maand September hadden de bij art. 26 van het huishoudelijk reglement voorgeschreven openbare lessen op de van Sypesteynschool plaats. Zij werden bijgewoond door de commissie van onderwijs en den ondergeteekende.

Tot hoogere klassen werden 104 leerlingen bevorderd, namelijk 75 jongens en 29 meisjes, terwijl 11 leerlingen, namelijk 7 jongens en 4 meisjes, niet tot eene hoogere klasse konden overgaan.

Voor bijzonderheden omtrent de ambachtsschool wordt verwezen naar het in druk verschenen „Verslag van de ambachtsschool te Paramaribo over het tijdvak van 1 November 1901—31 October 1902".

Op 31 December 1902 telde de teekenschool van den heer C. G. T. Rustwijk 12 leerlingen (5 jongens en 7 meisjes).

De naai- en breischool der Hervormde gemeente, die voor de Hervormde weezen en de knip- en modeklasse der Roomsch-Katholieke zusters telden op 31 December 1902 respectievelijk 161, 32 en 35 leerlingen.

Omtrent hetgeen op deze scholen wordt onderwezen, zij verwezen naar het verslag over 1899.

Het „Surinaamsch Onderwijzersgenootschap" telde op 31 December 1902 143 gewone leden, namelijk 42 dames en 101 heeren. Het getal eereleden bedroeg 6.

Het onderwijzersgenootschap „Broederschap" telde op denzelfden datum 43 leden en 4 donateurs.

§ 2. *Examens ter verkrijging van akten van bekwaamheid tot het geven van lager onderwijs.*

Het volgend staatje geeft een overzicht van de in 1902 afgelegde examens.

EXAMEN VOOR	Getal candidaten: 1ste halfjaar: die zich aangemeld hadden.	die zich teruggetrokken hebben.	die aan het schriftelijk examen of het practisch examen in handwerken hebben deelgenomen.	die tot het mondeling examen zijn toegelaten.	die geslaagd zijn.	2de halfjaar: die zich aangemeld hadden.	die zich teruggetrokken hebben.	die aan het schriftelijk examen of het practisch examen in handwerken hebben deelgenomen.	die tot het mondeling examen zijn toegelaten.	die geslaagd zijn.	Totaal aan het schriftelijk examen of het practisch examen in handwerken deelgenomen.	Totaal tot het mondeling examen toegelaten.	Totaal geslaagd.
den 4den rang . .	1) 11	2) 2	9	3) 6	4) 4	7) 42	„	7) 42	8) 14	9) 12	51	20	16
„ 3den „ . .	5) 8	„	5) 8	5) 3	5) 3	10) 20	3	17	11) 15	5	25	8	8
„ 2den „ . .	3	„	3	1	„	11	1	10	1	„	13	2	„
„ 1sten „ . .	„	„	„	„	„	1	„	1	„	„	1	„	„
de Fransche taal . .	6) 1	„	6) 1	6) 1	6) 1	„	„	„	„	„	1	1	1
de wiskunde . . .	„	„	„	„	„	1	„	1	„	„	1	„	„
de handwerken voor meisjes	4	1	3	3	3	4	„	4	4	4	7	7	7
Totaal. . .	27	3	24	14	11	79	4	75	24	21	99	38	32

Aanmerkingen.

1) Waaronder 6 vrouwel. candid.
2) „ 1 „ „
3) „ 4 „ „
4) „ 3 „ „
5) „ 2 „ „
6) 1 vrouwelijke candidaat.
7) Waaronder 22 vrouwel. candid.
8) „ 8 „ „
9) „ 7 „ „
10) „ 5 „ „
11) „ 2 „ „

Bij de verschillende examens werd de commissie van examen bijgestaan door deskundigen.

Ter vergelijking van de beide in 1902 gehouden rangexamens met die van vorige jaren zijn hier twee staten opgenomen, aanwijzende het getal punten in de verschillende vakken verkregen door:

1°. al de candidaten;

2°. de toegelaten candidaten;

Tot toelichting diene, dat 10 het hoogste cijfer is dat in eenig vak kan worden verkregen.

EXAMENVAKKEN.	Gemiddeld getal punten verkregen door de candidaten voor den										
	4den rang.			3den rang.			2den rang.			1sten rang. [1]	
	1900.	1901.	1902.	1900.	1901.	1902.	1900.	1901.	1902.	1901.	1902.
Schrijven	5	5	5	6	6	5	6	6	5	5	6
Nederlandsche taal	4	5	5	5	4	4	6	5	5	4	3
Vormleer	5	4	4	5	4	5	5	5	3	4	5
Rekenen	4	4	3	5	5	4	4	6	4	2	5
Aardrijkskunde	6	5	5	6	5	4	5	4	3	5	4
Geschiedenis	5	5	5	6	5	5	6	5	4	4	3
Kennis der natuur	4	3	3	4	3	3	4	2	2	3	2
Theorie van het zingen	3	2	2	2	3	2	3	2	3	1	2
Onderwijs en opvoedkunde	5	4	4	5	5	4	5	4	4	2	3
Totaal	41	37	36	44	40	36	44	39	33	30	33
Getal candidaten	25	37	51	21	17	25	5	8	13	1	1

EXAMENVAKKEN.	Gemiddeld getal punten verkregen door de candidaten toegelaten voor den										
	4den rang.			3den rang.			2den rang.			1sten rang. [1]	
	1900.	1901.	1902.	1900.	1901.	1902.	1900.	1901.	1902.	1901.	1902.
Schrijven	5	5	5	6	6	5	6	„	„	„	„
Nederlandsche taal	6	6	6	6	6	6	6	„	„	„	„
Vormleer	6	5	7	6	5	7	5	„	„	„	„
Rekenen	5	6	5	5	8	6	5	„	„	„	„
Aardrijkskunde	6	5	6	6	6	6	6	„	„	„	„
Geschiedenis	6	6	7	6	5	7	5	„	„	„	„
Kennis der natuur	5	3	5	5	3	5	5	„	„	„	„
Theorie van het zingen	3	2	3	2	5	3	3	„	„	„	„
Onderwijs en opvoedkunde	5	4	5	6	6	5	5	„	„	„	„
Totaal	47	42	49	48	50	50	46	„	„	„	„
Getal toegelaten candidaten	12	18	16	12	2	8	3	„	„	„	„

[1]) In October 1901 heeft zich voor het eerst een candidaat voor den 1sten rang aangemeld.

§ 3. *Scholen.*

Blijkens de hierbijgaande bijlage bedroeg op 31 December 1902 het getal scholen voor gewoon en uitgebreid lager onderwijs in de kolonie 54, waarvan 22 te Paramaribo en 32 in de districten.

Te Paramaribo waren:

5 niet-gesubsidieerde particuliere scholen,

7 gouvernementsscholen,

5 gesubsidieerde scholen der Maravische Broeders,

5 „ „ „ Roomsch-Katholieke geestelijken.

in de districten:

14 gouvernementsscholen,

12 gesubsidieerde scholen der Moravische Broeders,

6 „ „ „ Roomsch-Katholieke geestelijken.

De 5 niet-gesubsidieerde particuliere scholen en 2 van de 7 gouvernementsscholen te Paramaribo zijn scholen voor uitgebreid lager onderwijs. Van de 5 eerstgenoemde zijn 3 gemengd en 2 uitsluitend voor meisjes bestemd. De 2 gouvernementsscholen voor uitgebreid lager onderwijs zijn gemengd; van de 5 scholen voor gewoon lager onderwijs zijn 2 gemengd, 2 uitsluitend voor meisjes en 1 uitsluitend voor jongens bestemd. Een van de gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken voor jongens te Paramaribo heeft eene betalende afdeeling, waarop uitgebreid lager onderwijs wordt gegeven. Al de overige scholen te Paramaribo en in de districten zijn scholen voor gewoon lager onderwijs.

Van de 5 scholen der Moravische Broedergemeente te Paramaribo zijn 3 gemengd, 1 voor jongens en 1 voor meisjes bestemd. Van de 5 gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken zijn 2 voor jongens en 3 voor meisjes bestemd.

Al de gouvernementsscholen en de scholen der Moravische Broedergemeente in de districten zijn zoowel voor jongens als voor meisjes toegankelijk. Van de 6 scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken in de districten zijn 2 gemengd, 2 voor jongens en 2 voor meisjes bestemd.

Voorts waren er in de stad 1 en in de districten 3 gouvernementsscholen, alwaar de kinderen van Britsch-Indische immigranten onderwijs ontvangen in hunne landstalen en 5 scholen van de Moravische Broeders bij de Boschnegers.

Omtrent de overige scholen en de bewaarscholen wordt verwezen naar §§ 1, 4 en 6 van dit verslag.

§ 4. *Opleiding van onderwijzers.*

De centraalschool der Moravische Broeders werd in April 1902 als afzonderlijke inrichting opgeheven en met de jongensschool (thans Commeniusschool geheeten) vereenigd, met dien verstande dat aan deze school twee nieuwe klassen (een zevende en achtste) zijn toegevoegd, welke in de plaats van de vroegere centraalschool treden. Het getal leerlingen op deze klassen bedroeg op 31 December 14.

Op de wenschelijkheid dezer vereeniging was door mij reeds in § 4 van mijn jaarverslag over 1880 gewezen.

In 1902 bestond het personeel van de normaalschool tot opleiding van onderwijzers uit dezelfde onderwijzers als in het laatst van 1901.

Op de begrooting voor het dienstjaar 1902 was de post „voor opleiding van jongelieden tot onderwijzer" f 600 hooger geraamd dan het jaar te voren, met de bedoeling, om zoodra over daartoe geschikte onderwijskracht kon worden beschikt, op de normaalschool de gelegenheid te openen tot het ontvangen van landbouwonderwijs, ten einde zoodoende te komen tot de invoering van eenig elementair landbouwonderwijs op de scholen die daartoe geschikt zouden voorkomen.

In September 1901 kwam de heer S. J. van den Berg, die in het bezit was van de akte voor landbouwkunde, hier aan. Maar vóór dat nog met het onderwijs kon worden aangevangen, overleed de heer van den Berg.

In de onzekerheid of het opnieuw gelukken zou een onderwijzer met de akte voor landbouwkunde uit Nederland te verkrijgen, terwijl het vrij zeker was dat eventueel de nieuwe titularis niet vóór het najaar van 1902 hier zou kunnen aankomen, werden bij resolutie van 29 Mei 1902, litt. A n°. 4659, in afwachting van eene nadere regeling bij het in dienst komen van een onderwijzer met akte voor landbouw, met ingang op 1°. Juni de heeren E. B. J. Luitink, B. Fabriek en P. Enuma, tijdelijke onderwijzers aan de normaalschool, voor den nog overigen duur van den loopenden cursus, belast met het onderwijs in de natuurkunde en de plant- en dierkunde, onder bepaling dat in elk der genoemde vakken één uur les in de week op ieder der beide cursussen zou gegeven worden.

Deze lessen werden tot het einde van September gegeven.

In November kwam de heer T. Nawijn uit Nederland hier aan. Daar hij in het bezit was van de akte voor landbouwkunde werd hij bij resolutie van 12 Januari 1903 litt. A, n°. 452, met ingang van 1 Februari jl. belast met het onderwijs in de landbouwkunde aan de normaalschool, voorloopig volgens een door hem ontworpen leerplan, onder bepaling dat dit onderwijs op elken cursus gedurende twee uren in de week zou gegeven worden.

Tevens werd bepaald dat het onderwijs in zijn geheel verplichtend zou zijn voor de mannelijke leerlingen; voor de vrouwelijke leerlingen alleen het onderwijs in plant- en dierkunde en in natuur- en scheikunde, terwijl dat in de eigenlijke landbouwvakken voor haar facultatief zou zijn.

Aan het toelatingsexamen tot de normaalschool, dat op 27 en 28 October plaats vond, werd deelgenomen door 34 candidaten, namelijk 20 mannelijke en 14 vrouwelijke, allen voor den eersten cursus.

Van dezen werden 16 toegelaten, n.l. 10 mannelijke en 6 vrouwelijke.

De gemiddelde leeftijd der toegelaten candidaten was ruim 16 jaar.

Op den eersten cursus werden eveneens toegelaten 4 jongens en 4 meisjes in het bezit van het getuigschrift, bedoeld bij art. 28 van het huishoudelijk reglement van de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs aan de Gravenstraat, alsook 1 jongen die het vorige jaar het toelatingsexamen gedaan, had maar niet op de lessen verschenen was.

Tot den tweeden cursus werden 4 vrouwelijke kweekelingen toegelaten in het bezit van de akte voor den 4den rang.

In 1902 werd een voldoend examen voor den 4den onderwijzersrang afgelegd door 6 mannelijke en 2 vrouwelijke kweekelingen; deze werden tot den 2den cursus bevorderd.

Voor den 3den onderwijzersrang werd een voldoend examen afgelegd door 4 mannelijke en 2 vrouwelijke kweekelingen, die daarop, op hun verzoek, werden afgeschreven van de normaalschool.

In 1902 werden om verschillende redenen nog 3 mannelijke en 4 vrouwelijke kweekelingen van den eersten en op hun verzoek 4 mannelijke en 5 vrouwelijke van den tweeden cursus afgeschreven.

Op 31 December 1902 telde:

de 1ste cursus	28 mannelijke en	19 vrouwelijke kweekelingen,
„ 2de „	11 „	„ 23 „ „
te zamen . .	39 „	„ 42 „ „

in het geheel 81 tegen 74 op gelijk tijdstip in 1901.

In December 1902 werd hier ter stede eene vereeniging opgericht, genaamd: Cursus ter opleiding voor den tweeden onderwijzersrang. Bij resolutie van 29 December 1902, litt. A, n°. 2005, werd aan de vereeniging vergund om tot wederopzeggens toe, voor hare lessen gebruik te maken van een lokaal van de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs aan de Gravenstraat en van de daar aanwezige leermiddelen.

De lessen worden elken namiddag van 5—6 uur gegeven, in Nederlandsche taal en letterkunde, door den heer P. Enuma, in natuur-, plant- en dierkunde door den heer B. de Jonge, in rekenen en vormleer door den heer K. van der Meulen, allen onderwijzers van den eersten rang.

De lessen worden bezocht door 6 heeren- en 5 damesleden en door 3 toehoorders.

Op 1°. Januari 1903 werd door de Moravische Broedergemeente

opgericht een cursus tot theoretische en practische opleiding tot onderwijzers aan de Christelijke scholen. De cursus staat open voor al de kweekelingen der gemeente, maar de deelneming is geheel vrijwillig.

De heer C. R. Frowein is directeur en geeft onderwijs in Nederlandsche taal en aardrijkskunde, de heer S. Laret in natuur-, plant- en dierkunde, de heer M. J. Jessurun in rekenen en vormleer, de heer C. M. Themen in opvoedkunde, geschiedenis en zang. De lessen worden door 8 kweekelingen gevolgd.

§ 5. *Onderwijzend personeel.*

Worden de scholen bij de Boschnegers wèl, de in § 1 genoemde teekenschool, de naai- en breischolen enz., de scholen voor kinderen van Britsch-Indische immigranten, de bewaarscholen en de in § 4 genoemde scholen niet medegeteld, dan was op 31 December 1902 het onderwijzend personeel samengesteld als volgt:

te Paramaribo:

11 onderwijzers en 2 onderwijzeressen van den 1sten rang,

11 „ van den 2den rang.

30 „ en 29 onderwijzeressen van den 3den rang,

30 „ „ 27 „ „ „ 4den „

1 onderwijzer met akte alleen voor het teekenen,

1 onderwijzer en 1 onderwijzeres met akte alleen voor het Engelsch, 12 onderwijzeressen met akte alleen voor de handwerken voor meisjes.

Voorts nog 30 mannelijke en 23 vrouwelijke personen zonder onderwijzersrang of speciale akte, die in de scholen hulp verleenden of in speciale vakken onderwijs gaven;

in de districten:

3 onderwijzers van den 2den rang,

12 „ en 1 onderwijzeres van den 3den rang,

17 „ „ 1 „ „ „ 4den „

6 personen zonder rang aan het hoofd van scholen;

voorts nog 3 mannelijke en 19 vrouwelijke personen die in de scholen hulp verleenden of in speciale vakken onderwijs gaven, hieronder 8 echtgenooten van zendelingen der Moravische Broedergemeente, die onderwijs gaven in de handwerken voor meisjes en van welke 2 in het bezit zijn van akten van bekwaamheid voor dit vak:

in de geheele kolonie derhalve;

114 gegradueerde onderwijzers,

60 „ onderwijzeressen,

te zamen 174 tegen 164 op gelijk tijdstip van 1901;

voorts 1 onderwijzer met akte alleen voor het teekenen;

1 onderwijzer en 1 onderwijzeres met akte alleen voor het Engelsch;

14 onderwijzeressen met akte alleen voor de handwerken voor meisjes;

6 personen zonder rang aan het hoofd van scholen en

75 niet-gegradueerde personen die in de school hulp verleenden of in speciale vakken onderwijs gaven.

Van deze niet-gegradueerde personen waren werkzaam:

op de gouvernementsscholen. 7

„ „ bijzondere scholen 4

„ „ gesubsidieerde scholen der Moravische Broeders . 45

„ „ „ „ „ Roomsch-Katholieke geestelijken 19

In den volgenden staat wordt opgegeven het getal onderwijzers van de verschillende rangen, die bij het gewoon en het uitgebreid lager onderwijs werkzaam waren op 31 December 1897—1902.

		1897	1898	1899	1900	1901	1902
Onderwijzers van den 1sten rang		7	8	10	10	10	11
Onderwijzers van den 2den rang		11	10	11	14	13	14
Onderwijzers van den 3den rang		40	39	39	42	41	42
Onderwijzers van den 4den rang		44	49	47	43	49	47
Onderwijzeressen van den 1sten rang		1	1	1	1	1	2
Onderwijzeressen van den 2den rang		„	„	„	„	„	„
Onderwijzeressen van den 3den rang		19	19	18	24	26	30
Onderwijzeressen van den 4den rang		18	23	24	22	24	28
Totaal van den	1sten rang	8	9	11	11	11	13
	2den rang	11	10	11	14	13	14
	3den rang	59	58	57	66	67	72
	4den rang	62	72	71	65	73	75
Totaal der 4 rangen		140	149	150	156	164	174

§ 6. *Schoolgaande kinderen.*

Op de scholen voor gewoon en uitgebreid lager onderwijs waren op 31 December 1902 ingeschreven:

in de geheele kolonie:

3721 jongens,

3431 meisjes,

te zamen 7152 leerlingen, tegen 7277 op gelijk tijdstip van 1901: het getal schoolgaande kinderen is derhalve verminderd met 125, te weten met 3 jongens en 122 meisjes;

te Paramaribo:

2776 jongens,

2722 meisjes,

te zamen 5498 leerlingen, zijnde bijna 77 pct. van het getal schoolgaande kinderen in de kolonie, tegen 5598 op gelijk tijdstip van 1901. Het getal schoolgaande kinderen is te Paramaribo dus verminderd met 100, te weten vermeerderd met 13 jongens en verminderd met 113 meisjes;

in de districten:

945 jongens,

709 meisjes,

te zamen 1654 leerlingen, zijnde ruim 23 pct. van het getal schoolgaande kinderen in de kolonie, tegen 1679 op gelijk tijdstip van 1901. Het getal schoolgaande kinderen is in de districten dus verminderd met 25, te weten met 16 jongens en 9 meisjes.

De onderstaande opgaven vermelden de plaatsen van vestiging en de bevolking der districtsscholen op 31 December 1902.

a. *Gouvernementsscholen.*

1°.	op de plantage Nieuw Meerzorg	72	leerlingen.
2°.	„ „ „ Mariënburg	65	„
3°.	„ het fort Nieuw-Amsterdam	20	„
4°.	„ den grond Hannover	29	„
5°.	„ „ „ Onverwacht	37	„
6°.	„ „ „ Onoribo	32	„
7°.	„ het station Domburg	52	„
8°.	„ den grond Hague	36	„
9°.	„ het dorp Totness	34	„
10°.	„ den grond Weltevreden	32	„
11°.	„ de vestigingsplaats Paradise	38	„
12°.	„ den grond Ma Mère	43	„
13°.	te Nieuw-Nickerie	91	„
14°.	op de plantage Catharina Sophia	13	„
	te zamen	594	leerlingen.

b. *Scholen der Moravische Broeders.*

1°.	op het etablissement Charlottenburg	76	leerlingen.
2°.	„ „ „ Leliëndaal	32	„
3°.	„ „ „ Nieuw-Amsterdam	45	„
4°.	„ „ „ Saron	83	„
5°.	„ „ „ Bersaba	43	„
6°.	„ „ „ Bergendal	22	„
7°.	„ den grond Carolina	38	„
8°.	„ het etablissement Salem	140	„
9.	„ „ „ Waterloo	52	„
10°.	te Nieuw-Nickerie	117	„
11°.	„ Albina	40	„
12°.	op het etablissement Groningen	51	„
	te zamen	739	leerlingen.

c. *Scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken.*

1°.	op het etablissement Marianella	41	leerlingen.
2°.	„ de plantage Mary'shope (de Mariaschool)	72	„
3°.	„ „ „ „ (St. Theresiaschool)	83	„
4°.	te Nieuw-Nickerie (de St. Alfonsusschool)	43	„
5°.	„ „ „ (de St. Claraschool)	50	„
6°.	„ Albina (de Gerardus Majellaschool)	32	„
	te zamen	321	leerlingen.

In de districten is, vergeleken met 31 December 1901, de totale bevolking op al de drie categorieën van scholen verminderd, te weten op de gouvernementsscholen met 23 leerlingen, op die der Moravische Broeders en der Roomsch-Katholieke geestelijken ieder met 1 leerling.

In den volgenden staat zijn de schoolgaande kinderen gegroepeerd naar de leeftijden.

LEEFTIJD.	Getal schoolgaande kinderen op 31 December 1902.			
	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Per 100.
Beneden 7 jaar .	82	42	124	1,73
7 „ .	391	365	756	10,57
8 „ .	510	428	938	13,12
9 „ .	497	509	1006	14,07
10 „ .	433	513	946	13,23
11 „ .	459	471	930	13,00
12 „ .	477	453	930	13,00
13 „ .	409	388	797	11,14
14 „ .	292	178	470	6,57
15 „ .	125	63	188	2,63
Boven 15 „ .	46	21	67	0,94

Men had dus op 31 December 1902:

124 schoolgaande kinderen beneden 7 jaar;
5506 „ „ van 7—12 „
1522 „ „ boven 12 „

Bovenstaande cijfers hebben alleen betrekking op de scholen voor gewoon en uitgebreid lager onderwijs; de scholen tot opleiding van onderwijzers, de ambachtsschool, de scholen voor kinderen van Britsch-Indische immigranten, de scholen bij de Boschnegers, de verschillende naaischolen, de teekenschool van den heer Rustwijk en de bewaarscholen zijn daaronder niet begrepen.

Op de 7152 kinderen, die op 31 December 1902 de scholen voor gewoon en uitgebreid lager onderwijs bezochten — waarbij niet gerekend zijn die op de scholen bij de Boschnegers — had men 191 geëxamineerde onderwijzers, hieronder begrepen die met akte uitsluitend voor speciale vakken. Van de rangonderwijzers waren op dien datum 2 (van de gouvernementsscholen te Paramaribo) met buitenlandsch verlof afwezig; 1 was werkzaam aan eene school bij de Boschnegers, er bleven dus 188 over, dat is gemiddeld 1 geëxamineerde onderwijzer op 38 leerlingen, tegen 42,3 in het jaar te voren.

Te Paramaribo had men 155 geëxamineerde onderwijzers. Na aftrek van de beide evengenoemde, die met verlof afwezig waren, bleven er over:

153 geëxamineerde onderwijzers op 5498 leerlingen, of
1 „ onderwijzer „ 35,9 „ tegen
1 „ „ „ 41,5 „ in 1901.

In de districten had men 36 geëxamineerde onderwijzers, van welke 1 werkzaam was aan eene school bij de Boschnegers; er bleven dus over;

35 geëxamineerde onderwijzers op 1654 leerlingen, of
1 „ onderwijzer „ 47,3 „ tegen
1 „ „ „ 49,4 „ in 1901.

Uit bijlage I blijkt hoe de verhoudingen waren voor elk district en voor de verschillende categorieën van scholen.

Op de hierbedoelde scholen had men op 31 December 1902 op elke 100 leerlingen:

in de geheele kolonie 52 jongens en 48 meisjes;
te Paramaribo 50,5 „ „ 49,5 „
in de districten 57,1 „ „ 42,9 „

Voor de schoolgaande kinderen van 7—12 jaar waren de cijfers:

in de geheele kolonie	50,3 jongens	en	49,7 meisjes;
te Paramaribo	48,4 "	"	51,6 "
in de districten	56,1 "	"	43,9 "

Uit de nominatieve opgaven van de wijkmeesters en districts-commissarissen is in bijlage II een overzicht gegeven van het aantal kinderen van 7—12 jaar in de kolonie aanwezig op 31 December 1902. Ter vergelijking is daarnaast geplaatst een staat van de *schoolgaande* kinderen van 7—12 jaar, getrokken uit de nominatieve opgaven der hoofden van scholen.

Voor zooveel de eerstgenoemde cijfers vertrouwen verdienen blijkt dat er aanwezig waren 6259 kinderen van 7—12 jaar. Van dit getal gingen (de kinderen op de koeliescholen medegerekend) 5624 ter school.

Dat de opgaven der wijkmeesters, geput uit de opgaven van de hoofdbewoners der erven, niet goed kunnen zijn, blijkt uit de omstandigheid, dat er te Paramaribo 638 kinderen van 7—12 jaar *meer* school gingen dan aanwezig waren. Wel is waar bezoekt een belangrijk deel van de kinderen in Beneden-Para de scholen te Paramaribo, maar dit verklaart het groote verschil niet.

Volgens de gegeven cijfers zouden 635 van de aanwezige kinderen geen school bezoeken. Houdt men in het oog, dat een belangrijk deel van de districtsbevolking over een groote lengte aan de boorden van rivieren en kreken gevestigd is en dat er in vele districten van behoorlijke landwegen geen sprake is, dan spreekt het vanzelf, dat vele kinderen van onderwijs verstoken moeten blijven; het gaat namelijk niet aan op elk punt waar eenige kinderen bijeen zijn eene school op te richten.

In den staat van den districts-commissaris van Marowijne zijn de kinderen van de Boschnegers en Indianen die bij Albina wonen niet opgegeven, terwijl enkelen te Albina schoolgaan. Vandaar het verschil tusschen de schoolgaande en de aanwezige kinderen.

Van de 2707 kinderen van 7—12 jaar, die volgens de opgaven der districts-commissarissen in de districten woonden, waren 830 kinderen van Britsch- en Nederlandsch-Indische immigranten.

Van dezen bezocht slechts een 150-tal de koeliescholen en de gewone scholen.

Een soortgelijke staat als hier gegeven is werd opgenomen in het verslag van het onderwijs over 1880. Toen waren er volgens de opgaven der wijkmeesters en districts-commissarissen 4900 kinderen van 7—12 jaar aanwezig, waarvan 4245 school gingen, terwijl 655 geen onderwijs genoten.

Op de onbetrouwbaarheid van de opgaven betreffende het getal aanwezige kinderen vestigde ik de aandacht op bladz. 11 van het verslag over genoemd jaar.

In het tijdsverloop van 22 jaar zou het getal kinderen van 7—12 jaar in de kolonie met 1359 en het getal schoolgaande kinderen van 7—12 jaar met 1379 zijn toegenomen.

De kinderen op de Boschnegersdorpen en op de scholen voor Boschnegers zijn onder de bovenstaande cijfers niet begrepen.

Uit den volgenden staat blijkt welke categorieën van kinderen de scholen bezochten en welke de getalsterkte was van elke categorie op 31 December 1902.

		Getal schoolgaande kinderen op ultimo December.			Per 100 op ultimo December.		
		1900.	1901.	1902.	1900.	1901.	1902.
Paramaribo en districten.							
Voor rekening van	particulieren	1086	1090	986	15.2	15.0	13.8
	het Gouvernement	1940	1930	1910	27.1	26.5	26.7
Op de gesubsidieerde scholen der	Moravische Broeders	2297	2412	2392	32.1	33.1	33.4
	Roomsch-Katholieke geestelijken	1841	1845	1864	25.7	25.5	26.1
Paramaribo.							
Voor rekening van	particulieren	1081	1084	978	19.4	19.4	17.8
	het Gouvernement	1310	1319	1324	23 6	23 6	24.1
Op de gesubsidieerde scholen der	Moravische Broeders	1662	1672	1653	29.9	29.9	30.1
	Roomsch-Katholieke geestelijken	1507	1523	1543	27.1	27.2	28.1
Districten.							
Voor rekening van	particulieren	5	6	8	0.3	0.4	0.5
	het Gouvernement	630	611	586	39.3	36.4	35.4
Op de gesubsidieerde scholen der	Moravische Broeders	635	740	739	39.6	44.1	44.7
	Roomsch-Katholieke geestelijken	334	322	321	20.8	19.2	19.4

In het cijfer van 1543 leerlingen op de gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken te Paramaribo zijn 262 leerlingen begrepen, die tegen betaling op de St. Petrus en Paulusschool (namelijk op de afdeeling voor uitgebreid lager onderwijs) geplaatst waren. In het geheel gingen dus op 31 December 1902 te Paramaribo voor rekening van particulieren 978 + 262 of 1240 kinderen ter school, tegen 1084 + 245 of 1329 kinderen op 31 December 1901.

Het getal kinderen op de scholen bij de Boschnegers was op 31 December 1902:

		Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Kwattahedé	aan de Boven-Saramacca	7	9	16
Koffiekamp	" " Boven-Suriname	22	17	39
Gansee	" " "	40	40	80
Nieuw-Aurora	" " "	16	19	35
Likanan	" " Cottica	4	2	6
	Totaal . . .	89	87	176

Op de scholen voor kinderen van Britsch-Indische immigranten waren de cijfers op 31 December 1902:

	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Voorstad Combé	22	5	27
Mariënburg	41	3	44
Zoelen	20	4	24
Alliance	28	12	40
Totaal	111	24	135

Het volgend staatje geeft een overzicht van de bewaarscholen te Paramaribo op 31 December 1902.

Bewaarscholen van:	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
De Moravische Broedergemeente voor kinderen van onvermogenden	141	108	249
De Roomsch-Katolieken geestelijken voor kinderen van onvermogenden.	191	186	377
Totaal	332	294	626
de Roomsch-Katholieke geestelijken voor andere kinderen	47	58	105
verschillende particulieren	135	140	275
Totaal	182	198	380
Totaal generaal	514	492	1 006

Op de bewaarschool verbonden aan de St. Claraschool te Nieuw-Nickerie gingen op 31 December 1902 22 jongens en 33 meisjes, te zamen 55 kinderen; aan die verbonden aan de St. Theresiaschool op Coronie 26 jongens en 34 meisjes, te zamen 60 kinderen; op de bewaarscholen in de districten te zamen dus 48 jongens en 67 meisjes, in het geheel 115 kinderen. Deze voegende bij die te Paramaribo komt men voor de bewaarscholen tot een totaal van 1121 kinderen, namelijk 562 jongens en 559 meisjes.

Op 31 December 1902 gingen in de geheele kolonie ter school:

4483 jongens,
4101 meisjes,
8584 kinderen.

Hieronder volgt een staat van de mutatiën op de scholen voor gewoon en uitgebreid lager onderwijs in 1902, de scholen bij de Boschnegers en de scholen voor kinderen van Britsch-Indische immigranten niet medegerekend.

	Voor het eerst op school geplaatst.			Totaal van al de plaatsingen.			Totaal van al de afschrijvingen.		
	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Paramaribo	390	348	738	793	720	1513	780	833	1613
Nickerie	53	39	92	91	91	182	97	88	185
Coronie	32	26	58	47	41	88	60	45	105
Cottica	9	5	14	12	7	19	9	10	19
Beneden-Commewijne	29	14	43	46	21	67	53	26	79
Beneden-Para en Beneden-Suriname	10	6	16	30	28	58	40	26	66
Boven-Para en Boven-Suriname	50	15	65	61	30	91	47	35	82
Marowijne	5	1	6	18	22	40	11	13	24
Saramacca	3	4	7	9	17	26	13	23	36
Totaal	581	458	1039	1107	977	2084	1110	1099	2209
1901	618	580	1198	1110	1150	2260	1099	1048	2147
Paramaribo.									
Niet gesubsidieerde particuliere scholen	31	68	99	47	136	183	68	178	246
Gouvernementsscholen	89	80	169	186	161	347	194	191	385
Gesubsidieerde scholen der Moravische Broeders	144	141	285	267	249	516	238	297	535
Gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	126	59	185	293	174	467	280	167	447
Totaal	390	348	738	793	729	1513	780	833	1613
1901	441	465	906	763	854	1617	774	805	1579
Districten.									
Gouvernementsscholen	70	43	113	125	108	233	130	104	234
Gesubsidieerde scholen der Moravische Broeders	83	44	127	121	92	213	137	99	236
Gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	33	23	61	68	57	125	63	63	126
Totaal	191	110	301	314	257	571	330	266	596
1901	177	115	292	347	296	643	325	243	568

Blijkens den staat werden 2084 leerlingen ingeschreven, waarvan 1039 voor het eerst op school kwamen; dit laatste cijfer omvat zoowel kinderen welke nog in het geheel geen onderwijs hadden genoten als die welke van bewaarscholen kwamen (ten getale van 302, namelijk 123 jongens en 179 meisjes).

Van de eene school naar de andere verplaatst werden 2084—1039 of 1045 leerlingen. Het geheele aantal van de schoollijsten afgeschreven leerlingen bedroeg 2209; trekt men hiervan af het getal verplaatste kinderen, dan houdt men het getal over van hen die voor goed de school verlaten hebben, dat is 1164 tegen 1085 in 1901. Onder deze cijfers zijn begrepen zij die de kolonie verlieten al of niet om elders school te gaan.

In het volgende staatje zijn de cijfers over de jaren 1893—1902 samengevat.

	Voor het eerst op school geplaatst.			Voor goed de school verlaten.		
	Jongens	Meisjes	Totaal.	Jongens	Meisjes.	Totaal.
1893	683	634	1317	534	482	1016
1894	649	636	1285	555	528	1083
1895	648	592	1240	531	517	1048
1896	623	648	1271	536	601	1137
1897	582	608	1190	542	560	1102
1898	579	566	1145	569	582	1151
1899	513	562	1075	551	573	1124
1900	620	582	1202	575	603	1178
1901	618	580	1198	607	478	1085
1902	581	458	1039	584	580	1164

§ 7. *Schoolbezoek en schoolverzuim.*

In bijlage I van dit verslag vindt men een overzicht van de gemiddelde opkomst per dag en per 100 leerlingen voor Paramaribo en de districten afzonderlijk en naar den aard der scholen.

De gemiddelde opkomst per 100 leerlingen bedroeg in 1902 voor:

de geheele kolonie	82
Paramaribo	81
de districten	83

tegen 83, 84 en 83 in 1901.

Voor de verschillende categorieën van scholen waren de cijfers per 100 leerlingen:

	in de geheele kolonie.	te Paramaribo.	in de districten.
op de niet-gesubsidieerde particuliere scholen	87	87	—
op de gouvernementsscholen. . . .	80	79	82
op de gesubsidieerde scholen der Moravische Broeders.	80	79	83
op de gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken .	84	84	87

Omtrent het cijfer der verzuimen op de gouvernementsscholen te Paramaribo zij hier verwezen naar hetgeen daaromtrent werd aangeteekend in de verslagen over 1890 en 1895.

De maatregel door den procureur-generaal genomen om elken dag op de verschillende scholen te Paramaribo door de politie de verzuimen van den vorigen dag te doen opnemen en een onderzoek te doen instellen naar de ware reden daarvan, werd in 1902 gehandhaafd.

In 1902 werden alleen in het district Nickerie vervolgingen ingesteld wegens schoolverzuim. In 9 gevallen werden ouders of verzorgers van leerlingen veroordeeld tot eene geldboete van f 1 en de kosten.

Van 1877 (het jaar van de inwerkingtreding der nieuwe onderwijsverordening waarbij leerplicht is voorgeschreven) tot 1902 is het getal schoolgaande kinderen in de kolonie met 2530 vermeerderd, terwijl het percentcijfer van de dagelijksche opkomst van f 75 tot f 82 steeg. Te Paramaribo steeg in dezelfde tijdruimte de schoolbevolking van 3201 tot 5498, eene vermeerdering dus van 2297; het percentcijfer van de dagelijksche opkomst klom daarbij van 73 tot 81.

In den volgenden staat is voor iedere maand het gemiddeld getal schoolgaande kinderen en de gemiddelde opkomst per dag opgegeven. October is de vacantiemaand.

	Januari.	Februari.	Maart.	April.	Mei.	Juni.	Juli.	Augustus.	September.	November.	December.
Gemiddeld getal schoolgaande kinderen:											
a Paramaribo	5609	5624	5581	5591	5661	5662	5647	5623	5440	5390	5505
b de districten	1620	1666	1714	1660	1639	1691	1712	1569	1524	1598	1615
c. de geheele kolonie.	7229	7290	7295	7251	7300	7353	7359	7192	6964	6988	7120
Gemiddelde opkomst per dag:											
a. Paramaribo	4284	4239	4558	4401	4647	4761	4783	4721	4534	4457	4455
b. de districten	1343	1392	1430	1340	1347	1381	1414	1325	1275	1340	1318
c. de geheele kolonie.	5627	5631	5988	5741	5994	6142	6197	6046	5809	5797	5773
Gemiddelde opkomst per 100 per dag.											
a. Paramaribo	76	75	82	79	82	84	85	84	83	83	81
b. de districten	83	84	83	81	82	82	83	84	84	84	82
c. de geheele kolonie.	78	77	82	79	82	84	84	84	83	83	81

Tijdelijk gesloten waren de gouvernementsscholen op Onoribo in Januari, op het fort Nieuw-Amsterdam in Mei en Juni, op Nieuw-Meerzorg in Augustus en September, op Totness in November en December en

de scholen der Moravische Broeders bij het fort Nieuw-Amsterdam in Januari en Februari, op Waterloo in April, Mei, Augustus en September.

De behandeling van trachoomlijders op school (zie het verslag over 1889) werd in 1902 geregeld voortgezet.

§ 8. *Omvang, aard en toestand van het onderwijs.*

Zooals reeds in § 1 is medegedeeld werd de voorbereidende klasse B van de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs aan de Gravenstraat met het einde van den cursus 1901/1902 opgeheven.

Ten gevolge van de afwezigheid met verlof van de heeren Reiziger en Schomaker en het overlijden van de heeren Hola en van den Berg kon ook in 1902 niet worden overgegaan tot het toevoegen van eene 7de klasse aan evengenoemde school.

§ 9. *De schoolspaarbank.*

Het saldo in kas bij den inspecteur voor het onderwijs van 1901 was f 72.

Het geheele bedrag van 1 Januari tot 31 December 1902 bij den inspecteur voor het onderwijs gestort was f 4025. Hiervan werd ter restitutie aan leerlingen uitgekeerd:

aan de Rust en Vredeschool	f	10,00
„ „ school op Hannover		6,00
„ „ „ „ Marianella.		4,00
te zamen . . .	f	20.00

Het saldo bleef dus f 4005.

In 1902 werd door den inspecteur in de koloniale spaarbank ten name van den „inspecteur voor het onderwijs voor de schoolspaarbank" een bedrag van f 3989 gestort, terwijl f 88 bij hem in kas bleef als zijnde bij hem gestort na de laatste zitting van de koloniale spaarbank in 1902.

In 1901 was op het spaarbankboekje van den inspecteur een saldo van f 1062 overgebleven, dat nog niet was overgeschreven op naam van scholieren.

Met het in 1902 in de koloniale spaarbank gestorte bedrag van f 3989 maakt dit eene som uit van f 5051.

In 1902 werd een bedrag van f 3678 op naam van scholieren overgeschreven, zoodat het saldo van het te goed op evengenoemd spaarbankboekje op 31 December 1902 f 1373 bedroeg.

Van de invoering der schoolspaarbank in Mei 1882 tot 31 December 1902 werd door de onderwijzers — na aftrek van de uitkeeringen door den inspecteur gedaan bij het sluiten van scholen als anderszins — te zijnen bureele gestort een bedrag van f 101 444, waarvan f 99 983 op naam van scholieren werd overgeschreven.

Op 31 December 1902 namen 2628 scholieren aan het sparen deel, zijnde bijna 37 pct. van het getal schoolgaande kinderen dat op dien datum 7152 bedroeg. Op denzelfden datum waren 1045 leerlingen in het bezit van boekjes der koloniale spaarbank, zijnde bijna 15 pct. van het getal schoolgaande kinderen en bijna 40 pct. van het getal deelnemers aan het sparen.

De volgende staat geeft een overzicht van de cijfers over 1902 voor Paramaribo en de districten elk afzonderlijk en naar den aard der scholen.

	Bedrag in 1902 door de onderwijzers gestort.	Saldo van het in 1901 door de onderwijzers gestorte bedrag.	Bedrag in 1902 op naam van schoolgaande kinderen overgeschreven.	Getal schoolgaande kinderen op 31 December 1902.	Getal deelnemers aan het sparen op school op 31 December 1902.	Per 100 van het getal schoolgaande kinderen.	Getal bezitters van boekjes der koloniale spaarbank op 31 December 1902.	Per 100 van het getal schoolgaande kinderen.	Per 100 van het getal deelnemers aan het sparen.
Paramaribo	f 2 297	f 940	f 2 001	5 498	2 180	40	782	14	36
Nickerie	828	50	826	466	153	33	104	22	68
Coronie	434	42	428	365	106	29	58	16	55
Cottica	„	„	„	76	„	„	„	„	„
Beneden-Commewijne	334	43	308	169	78	46	46	27	59
Beneden-Para en Beneden-Suriname	39	„	39	148	11	7	5	3	45
Boven-Para en Boven-Suriname	46	40	54	294	75	26	34	12	45
Marowijne	22	„	22	72	18	25	14	19	78
Saramacca	5	9	„	64	7	11	2	3	29
Totaal . . .	f 4 005	f 1 134	f 3 678	7 152	2 628	37	1 045	15	40
Paramaribo en districten.									
Niet gesubsidieerde particuliere scholen	f 233	f 166	f 254	604	131	22	80	13	61
Gouvernementsscholen	2 312	686	1 971	2 292	1 257	55	663	29	53
Gesubsidieerde scholen der Moravische Broeders . .	304	21	260	2 392	699	29	103	4	15
Gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	1 156	261	1 193	1 864	541	29	199	11	37
Totaal. . .	f 4 005	f 1 134	f 3 678	7 152	2 628	37	1 045	15	40

	Bedrag in 1902 door de onderwijzers gestort.	Saldo van het in 1901 door de onderwijzers gestorte bedrag.	Bedrag in 1902 op naam van schoolgaande kinderen overgeschreven.	Getal schoolgaande kinderen op 31 December 1902.	Getal deelnemers aan het sparen op school op 31 December 1902.	Per 100 van het getal schoolgaande kinderen.	Getal bezitters van boekjes der koloniale spaarbank op 31 December 1902.	Per 100 van het getal schoolgaande kinderen.	Per 100 van het getal deelnemers aan het sparen.
Paramaribo.									
Niet gesubsidieerde particuliere scholen	f 233	f 166	f 254	604	131	22	80	13	61
Gouvernementsscholen	1329	552	1 022	1 698	981	58	495	29	50
Gesubsidieerde scholen der Moravische Broeders . .	300	21	256	1 653	685	41	92	6	13
Gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	435	201	469	1 543	383	25	115	7	30
Totaal . . .	f 2297	f 940	f 2 001	5 498	2 180	40	782	14	36
Districten.									
Gouvernementsscholen	f 983	f 134	f 949	594	276	46	168	28	61
Gesubsidieerde scholen der Moravische Broeders . .	4	"	4	739	14	2	11	1	79
Gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	721	60	724	321	158	49	84	26	53
Totaal . . .	f 1708	f 194	f 1 677	1 654	448	27	263	16	59

In 1902 gaf de koloniale spaarbank op naam van scholieren wier spaarpenningen een gulden of veelvouden hiervan bedroegen, 441 boekjes uit.

Hiervan kwamen:

te Paramaribo:

op de niet-gesubsidieerde particuliere scholen	30
" " gouvernementsscholen	178
" " gesubsidieerde scholen der Moravische Broeders	86
" " " " Roomsch-Katholieke geestelijken	50
Totaal . . .	344

in de districten:

op de gouvernementsscholen.	63
" " gesubsidieerde scholen der Maravische Broeders	1
" " " " Roomsch-Katholieke geestelijken	33
totaal . . .	97

In 1902 bedroeg het aantal stortingen van al de scholen 237 tegen 205 in 1901.

§ 10. *Schoolgebouwen onderwijzerswoningen, schoolmeubelen en schoolbehoeften.*

In de groote vacantie werd de Wilhelminaschool geschilderd en tegen het eind van het jaar de school op Onoribo gerepareerd en geschilderd.

Door de pachters van den houtgrond Berlijn werd een begin gemaakt met het bijeenbrengen van materiaal voor den bouw van eene school en onderwijzerswoning, zoodat de kans op de heropening der school weer gunstiger staat.

Paramaribo, 6 Mei 1903.

De Inspecteur voor het onderwijs,

(*get.*) H. D. Benjamins.

Bijlage G2.

STAAT aantoonende het getal scholen, geëxamineerde onderwijzers, schoolgaande kinderen e[n]
ultimo December 1902, verder het gemiddeld getal schoolgaande kinderen en de gemiddelde o[…]

	Getal scholen op ultimo December 1902.	Getal geëxamineerde onderwijzers.	Getal schoolgaande kinderen op ult°. December 1902. Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Getal leerlingen op 1 geëxamineerden onderwijzer.
Paramaribo	22	153	2776	2722	5498	36
Nickerie	8	12	235	231	466	38
Coronie	5	6	194	171	365	61
Cottica	1	1	55	21	76	76
Beneden-Commewijne	3	3	107	62	169	56
Beneden Para en Beneden Suriname	3	3	87	61	148	49
Boven-Para en Boven-Suriname	8	6	205	89	294	49
Marowijne	2	2	32	40	72	36
Saramacca	2	2	30	34	64	32
Totaal	54	188	3721	3431	7152	38
1901	55	172	3724	3553	7277	42
Paramaribo en districten.						
Niet gesubsidieerde particuliere scholen	5	(1) 32	136	468	604	19
Gouvernementsscholen	21	(2) 77	1305	987	2292	30
Gesubsidieerde scholen der Moravische Broeders	17	(3) 51	1217	1175	2392	47
Gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	11	(4) 28	(5) 1063	801	(5) 1864	67
Totaal	54	188	3721	3431	7152	38
1901	55	172	3724	3553	7277	42
Paramaribo.						
Niet-gesubsidieerde particuliere scholen	5	(1) 32	136	468	604	19
Gouvernementsscholen	7	(2) 62	933	765	1698	27
Gesubsidieerde scholen der Moravische Broeders	5	37	807	846	1653	45
Gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	5	(4) 22	(5) 900	643	(5) 1543	70
Totaal	22	153	2776	2722	5498	36
1901	23	138	2763	2835	5598	42
Districten.						
Gouvernementsscholen	14	15	372	222	594	40
Gesubsidieerde scholen der Moravische Broeders	12	(3) 14	410	329	739	53
Gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	6	6	163	158	321	54
Totaal	32	35	945	709	1654	47
1901	32	34	961	718	1679	49

en de verhouding van het getal geëxamineerde onderwijzers van het getal schoolgaande kinderen op opkomst per dag en per 100 in 1902.

… onderwijzer.	Gemiddeld getal schoolgaande kinderen in 1902.			Gemiddelde opkomst per dag in 1902.			Gemiddelde opkomst per 100 in 1902.		
	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
36	2777	2797	5574	2293	2238	4531	83	80	81
38	231	220	451	186	183	369	81	83	82
61	200	167	367	162	141	303	81	84	83
76	53	23	76	43	19	62	81	83	82
56	106	60	166	89	50	139	84	83	84
49	90	56	146	73	48	121	81	86	83
49	203	93	296	177	82	259	87	88	88
36	28	34	62	26	32	58	93	94	94
32	34	35	69	26	25	51	76	71	74
38	3722	3485	7207	3075	2818	5893	83	81	82
42	3689	3517	7206	3087	2924	6011	84	83	83
19	141	491	632	120	432	552	85	88	87
30	1311	1007	2318	1069	782	1851	82	78	80
47	1201	1185	2386	982	928	1910	82	78	80
67	1069	802	1871	904	676	1580	85	84	84
38	3722	3485	7207	3075	2818	5893	83	81	82
42	3689	3517	7206	3087	2924	6011	84	83	83
19	141	491	632	120	432	552	85	88	87
27	944	795	1739	772	606	1378	82	76	79
45	783	874	1657	636	667	1303	81	76	79
70	909	637	1546	765	533	1298	84	84	84
36	2777	2797	5574	2293	2238	4531	83	80	81
42	2722	2821	5543	2302	2333	4635	85	83	84
40	367	212	579	297	176	473	81	83	82
53	418	311	729	346	261	607	83	84	83
54	160	165	325	139	143	282	87	87	87
47	945	683	1633	782	580	1362	83	84	83
49	967	696	1663	785	591	1376	81	85	83

AANMERKINGEN.

In dezen staat zijn niet begrepen de scholen tot opleiding van onderwijzers, de ambachtsschool, de bewaarscholen, de scholen bij de Boschnegers, die voor kinderen van Britsch-Indische immigranten, de naai- en breischolen en de teekenschool van den heer Rustwijk.

(1) Hieronder begrepen 1 onderwijzer en 1 onderwijzeres met akte alleen voor het Engelsch en 8 onderwijzeressen met akte alleen voor de handwerken voor meisjes. Zonder deze wordt de verhouding tot het getal leerlingen 1 : 27.

(2) Hieronder begrepen 1 onderwijzer met akte alleen voor het teekenen en 1 onderwijzeres met akte alleen voor de handwerken voor meisjes. Zonder deze wordt de verhouding tot het getal leerlingen 1 : 31 en 1 : 28.
Onder de cijfers 77 en 62 zijn niet begrepen 2 onderwijzers die met verlof afwezig waren.

(3) Hieronder begrepen 2 onderwijzeressen met akte alleen voor de handwerken voor meisjes. Zonder deze wordt de verhouding tot het getal leerlingen 1 : 49 en 1 : 62.

(4) Hieronder begrepen 3 onderwijzeressen met akte alleen voor de handwerken voor meisjes. Zonder deze wordt de verhouding tot het getal leerlingen 1 : 75 en 1 : 81.

(5) Hieronder begrepen 262 jongens die tegen betaling op de St. Petrus en Paulusschool te Paramaribo geplaatst waren.

Bijlage G[3].

STAAT aantoonende het geheel aantal kinderen van 7—12 jaar en het aantal schoolgaande

	KINDEREN VAN 7—12 JAAR						
	Aanwezig volgens nominatieve opgave van wijkmeesters en districts-commissarissen.						
	7 jaar.	8 jaar.	9 jaar.	10 jaar.	11 jaar.	12 jaar.	Totaal.
Paramaribo	527	572	631	641	573	608	3 552
Nickerie.	70	71	63	65	63	69	401
Coronie	44	50	42	63	49	62	310
Cottica	88	35	36	37	28	36	260
Beneden-Commewijne	126	75	59	73	42	45	420
Beneden-Para en Beneden-Suriname.	95	69	73	72	55	42	406
Boven-Para en Boven-Suriname . .	122	101	107	81	72	105	588
Marowijne	7	10	5	9	8	13	52
Saramacca	57	39	44	49	34	47	270
Totaal . . .	1 136	1 022	1 060	1 090	924	1 027	6 259

e kinderen van 7—12 jaar op ultimo December 1902, te Paramaribo en in de districten.

AR	OP ULTIMO DECEMBER 1902.							AANMERKINGEN.
	Op school volgens nominatieve opgave der onderwijzers.							
	7 jaar.	8 jaar.	9 jaar.	10 jaar.	11 jaar.	12 jaar.	Totaal.	
2	548	717	786	733	717	689	4 190	Onder de schoolgaande kinderen zijn begrepen 118 kinderen van 7—12 jaar op de scholen voor kinderen van Britsch-Indische immigranten.
1	67	65	55	53	61	68	369	Een groot aantal kinderen, woonachtig in het district Beneden-Para, bezoekt de scholen te Paramaribo.
0	46	49	49	45	59	55	303	
0	27	21	20	18	8	12	106	
0	43	41	34	32	20	22	192	
6	10	21	27	20	21	17	116	
8	34	38	47	42	32	42	235	
2	12	9	3	10	10	15	59	
0	3	5	4	14	11	17	54	
9	790	966	1 025	967	939	937	5 624	

Bijlage H[1].

VERSLAG van den Geneeskundigen Inspecteur omtrent de geneeskundige behandeling en verpleging op de plantages en gronden in de kolonie Suriname over 1902.

§ 1. *Organisatie.*

De volgende veranderingen onderging de organisatie van den dienst:

Bij resolutie van 16 Januari 1902 werd aan den geneesheer-directeur van de inrichting voor melaatschen Groot-Chatillon, H. G. Hirschfeld, wegens ziekte 14 dagen binnenlandsch verlof verleend en bij dezelfde resolutie werd tijdelijk in zijne plaats aangewezen, de geneesheer J. S. J. de Vries Robles.

Bij resolutie dd. 4 Februari 1902 litt. A, n°. 1182, werd het aan den districts-geneesheer D. C. Gomperts, gevestigd op La Prévoyance verleend binnenlandsch verlof, met zes maanden, wegens ziekte, verlengd, buiten bezwaar van den Lande.

Bij resolutie van 10 Eebruari 1902 litt. A, n°. 1364, werd wegens ziekte aan den districtsgeneesheer H. W Weytingh, eene maand binnenlandsch verlof verleend, en bij dezelfde resolutie werd de districtsgeneesheer J. S. J. de Vries Robles met eervolle ontheffing van de geneeskundige praktijk in de inrichting voor melaatschen Groot-Chatillon, en op de tabaksonderneming aan de Maréchalskreek, tijdelijk belast met de geneeskundige praktijk te Albina.

Voorts werd bij dezelfde resolutie de heer H. A. J. Labet, leerling van de geneeskundige school, tijdelijk belast met de geneeskundige praktijk in de inrichting voor melaatschen Groot-Chatillon en op de tabaksonderneming aan de Maréchalskreek.

Bij resolutie van 12 Februari 1902 litt. A, n°. 1445, werd het aan den geneesheer-directeur van de inrichting voor melaatschen Groot-Chatillon, H. G. Hirschfeld, verleend binnenlandsch verlof wegens ziekte, met eene maand verlengd en de aanwijzing van den heer H. A. J. Labet gehandhaafd.

Bij resolutie van 13 Maart 1902 litt. A, n°. 2347, werd het aan den geneesheer-directeur van de inrichting voor melaatschen Groot-Chatillon, H. G. Hirschfeld, verlengd binnenlandsch verlof nader verlengd met eene maand.

Bij resolutie van 12 April 1902, litt. A, n°. 3233, werd evengemeld binnenlandsch verlof van genoemden geneesheer H. G. Hirschfeld, weder met eene maand verlengd.

Bij resolutie van 13 Mei 1902, litt A, n°. 4155, werd aan bovengenoemd geneesheer H. G. Hirschfeld, eene nader verlofsverlenging van 18 dagen verleend.

Bij resolutie van 15 Mei 1902, litt. A, n°. 4202, werd in verband met het aan den geneesheer-directeur van de inrichting ter verpleging van krankzinnigen dr. J. Scholtens, verleend buitenlandsch verlof, de heer J. J. Halfhide, arts, districtsgeneesheer, gevestigd op Alkmaar, tijdelijk met de waarneming van de betrekking van geneesheer-directeur van de inrichting ter verpleging van krankzinnigen belast.

Bij resolutie van 21 Mei 1902, litt. A, n°. 4395, werd de districts-geneesheer J. S. J. de Vries Robles, belast met de geneeskundige praktijk op de tabaksonderneming aan de Maréchalskreek, wegens staking van de tabakscultuur, eervol ontheven.

Bij resolutie van 27 Mei 1902, litt. A, n°. 4608, zijn met ingang op 1°. Juni eervol ontheven de geneesheeren J. Fernandes en J. S. J. de Vries Robles, van de hun respectievelijk tijdelijk opgedragen geneeskundige praktijk in het 1ste en in een gedeelte van het 2de geneeskundig district en van de functiën van geneesheer-directeur van de inrichting voor melaatschen Groot-Chatillon.

Voorts zijn tijdelijk belast:

de districtsgeneesheer J. S. J. de Vries Robles, met de geneeskundige praktijk in het 1ste en in een gedeelte van het 2de geneeskundig district en op de vestigingsplaats Alkmaar en op de plantages Nijd en Spijt, Mon Trésor en Katwijk;

de districts-geneesheer D. de la Parra, gevestigd op plantage Hecht en Sterk, met de geneeskundige praktijk op de plantages Wederzorg, Vriendsbeleid en Ouderzorg en Spieringshoek;

de districtsgeneesheer L. J. Rens, gevestigd op plantage Mariënburg, met de geneeskundige praktijk op de plantages Leliendaal en Sorgvliet.

Bij resolutie van 29 Mei 1902, litt. A, n°. 4666, werd aan den districts-geneesheer A. Bueno Bibaz, gevestigd op Paradise, in Nickerie, op zijn verzoek, wegens ziekte, eene maand binnenlandsch verlof verleend.

Bij resolutie van 14 Juni 1902, litt. A, n°. 5222, is in verband met de afwezigheid van de beide in het district Nickerie gevestigde geneeskundigen, de geneesheer L. F. Voet, te Paramaribo, tijdelijk belast met de geneeskundige praktijk van den districtsgeneesheer, gevestigd op Paradise.

Bij resolutie van 24 Juni 1902, litt. A, n°. 5482, is bepaald dat de districtsgeneesheer O. A. von Königslöw, arts, die van buitenlandsch verlof is teruggekeerd zijne functiën zal hervatten in een gedeelte van het 3de geneeskundig district, van en met plantage Zoelen tot en met plantage Sorgvliet;

de geneesheer J. S. J. de Vries Robles van de hem tijdelijk opgedragen geneeskundige praktijk op de vestigingsplaats Alkmaar en op de plantages Nijd en Spijt, Mon trésor en Katwijk;

de districts-geneesheer D. de la Parra, van de hem tijdelijk opgedragen geneeskundige praktijk op de plantages Wederzorg, Vriendsbeleid en Ouderzorg en Spieringshoek.

In verband met de waarneming door den districts-geneesheer J. J. Halfhide, arts, van de betrekking van geneesheer directeur van de inrichting ter verpleging van krankzinnigen te Wolffenbuttel, den districts-geneesheer L. J. Rens, tijdelijk belast met de waarneming van de geneeskundige praktijk in een gedeelte van het 3de geneeskundig district.

Bij resolutie van 2 Juli 1902, litt. A, n°. 5716, is het aan den districts-geneesheer A. Bueno Bibaz verleend binnenlandsch verlof wegens ziekte met eene maand verlengd.

Bij resolutie van 6 Augustus 1902, litt. A, n°. 6928, is aan genoemden districts-geneesheer Bibaz eene nadere verlofsverlenging van 18 dagen verleend.

Bij resolutie van 8 Augustus 1902, litt. A, n°. 7037, is met ingang van 12 Augustus de districts-geneesheer O. A. von Königslöw, arts, gevestigd op plantage Mariënburg, tijdelijk werkzaam gesteld bij den militairen geneeskundigen dienst.
In verband met het bovenstaande is tijdelijk de districts-geneesheer L. J. Rens, met eervolle ontheffing van de hem tijdelijk opgedragen geneeskundige praktijk in een gedeelte van het 3de geneeskundig district, belast met de geneeskundige praktijk in een gedeelte van hetzelfde geneeskundig district van en met plantage Zoelen tot en met plantage Mariënburg.
De geneesheer L. F. Voet, tijdelijk belast met de geneeskundige praktijk in een gedeelte van het 3de geneeskundig district van en met plantage Leliendaal tot en met plantage Spieringshoek.

Bij resolutie van 26 Augustus 1902, litt. A, n°. 7670, is aan den districts-geneesheer D. C. Gomperts, op zijn verzoek, eervol ontslag uit 's lands dienst verleend en de tijdelijke opdracht bij resolutie van 6 Augustus 1902, litt. A, n°. 6583, uitgebracht op den geneesheer C. A. Batenburg, tot de waarneming van de geneeskundige praktijk van den districts-geneesheer Gomperts gehandhaafd.

Bij resolutie van 27 Augustus, litt. A, n°. 7699, is het aan den districts-geneesheer A. Bueno Bibaz, gevestigd op Paradise id Nickerie, verleend binnenlandsch verlof, wegens dringende familieaangelegenheden, verlengd tot 3 November 1902, buiten bezwaar van den lande.

Bij resolutie van 31 October 1902, litt. A, n°. 9934, is het aan genoemden districts-geneesheer A. Bueno Bibaz, verleend verlengd binnenlandsch verlof, opnieuw verlengd tot 19 November 1902.

Bij resolutie van 3 December 1902, litt. A, n°. 11122 is bepaald, dat de van buitenlandsch verlof in de kolonie teruggekeerde districtsgeneesheer A. Fernandes, zijne functiën zal hervatten in het 1ste geneeskundig district.
Voorts is de geneesheer J. S. J. de Vries Robles eervol ontheven van de tijdelijke waarneming als districts-geneesheer van de hem bij resolutie van 27 Mei 1902, litt. A, n°. 4608, opgedragen geneeskundige praktijk in het 1ste geneeskundig district.

De geneeskundige dienst in de districten was op 31 December 1902 opgedragen aan de na te noemen districts-geneesheeren, als volgt:

1°. A. Fernandes, gevestigd op station Frederiksdorp, in het 1ste geneeskundig district, loopende van plantage Pieterszorg tot en met plantage Elisabethshoop, en van en met plantage Johan en Margaretha tot en met plantage Brouwerslust, in het 2de geneeskundig district.

2°. D. de la Parra, gevestigd op plantage Hecht en Sterk, in een gedeelte van het 2de geneeskundig district, bevattende de plantages en gronden, gelegen tusschen plantage Brouwerslust en den grond Saphir, de gronden aan beide oevers van de Orelanekreek, in het 3de geneeskundig district en de plantages Weltevreden en Nieuw-Grond in het 4de geneeskundig district.

3°. L. F. Voet, gevestigd op plantage Alkmaar, in een gedeelte van het 3de geneeskundig district, van en met plantage Leliendaal tot en met plantage Spieringshoek.

4°. L. I. Rens, gevestigd op station Mariënburg, in een gedeelte van het 3de geneeskundig district, van en met plantage Zoelen, tot en met plantage Mariënburg.

5°. C. L. Duurvoort, gevestigd op station Sommelsdijk, in het 4de geneeskundig district, bevattende de plantages en gronden in de Matappicakreek, tot en met plantage Reynsdorp, de plantages en gronden langs beide oevers van de Cottica tot en met den grond Twijfelachtig, de plantages en gronden van de Commetewane en die van de Boven-Commewijne tot en met den grond Mijnhoop; het 5de geneeskundig district bevattende de plantages en gronden aan beide oevers van de Cottica, l'Aventure, tot en met plantage la Paix, met inbegrip van de plantages en gronden in de Pericakreek.

6. D. Hartogh, arts, gevestigd te fort Nieuw Amsterdam, in een gedeelte van het 6de geneeskundig district, loopende van en met plantage Voorburg tot en met plantage Jagtlust, en bij de landbouwers op en in de nabijheid van het fort Nieuw-Amsterdam, en voor zooveel noodig op de verlaten plantage de Resolutie in het 1ste geneeskundig district.

7°. G. F. C. Hering, gevestigd op station Domburg, in het 7de geneeskundig district, bevattende de plantages en gronden aan den rechteroever der Suriname van en met plantage Meerzorg tot en met plantage St. Barbara, en die aan den linkeroever van en met plantage Tout-lui-faut tot en met plantage de Guineesche Vriendschap.

8°. C. A. Batenburg, gevestigd op den grond la Prévoyance, in het 8ste geneeskundig district, bevattende de plantages en gronden aan beide oevers van de Saramacca van en met plantage Kent tot en met plantage Huwelijkszorg, de plantages Catharina Sophia, Dankbaarheid en Broederschap en de gronden gelegen tusschen de plantages Broederschap en de Morgenster in het 9de geneeskundig district.

9°. W. N. Sevenoaks, gevestigd op station Groningen, in het 9de geneeskundig district, bevattende de plantages en gronden aan beide oevers van de Saramacca van en met plantage de Morgenster tot en met station Uitkijk, met inbegrip van het politiestation tegenover plantage Uitkijk, de gronden gelegen tusschen Uitkijk en Santigron aan den rechteroever en tusschen Hamburg en Santigron aan den linkeroever van de Boven-Saramacca.

10. J. E. Wesenhagen, gevestigd te Coronie, in het 10de geneeskundig district, bevattende het district Coronie.

11. G. F. van Laaren, officier van gezondheid, gevestigd te Nieuw-Nickerie, in het 11de geneeskundig district, bevattende Nieuw-Rotterdam, Waldeck en Margarethenburg en Nieuw-Nickerie en de plantages Waterloo en Nursery in het 12de geneeskundig district.

12°. A. Bueno Bibaz, gevestigd op Paradise, in een gedeelte van het 12de geneeskundig district, bevattende de plantages Crappahoek, 't Lot n°. 36, Paradise, Hamptoncourt, Botany Bay en Hazard, alsmede de gronden gelegen boven plantage Hamptoncourt en de gronden gelegen aan de Nickerierivier boven de vestigingsplaats Paradise tot den grond van Berenstein.

13°. A. da Silva Pereira, gevestigd te Paramaribo, in een gedeelte van het 6de geneeskundig district van en met plantage Leonsberg tot en met den grond Combé, de plantages Ma Retraite en Tourtonne, in het 13de geneeskundig district, den grond Wolffenbuttel, de gronden aan den weg van Charlesburg van n°. 2 tot en met 16 en die ingesloten door den 1sten en 2den rijweg, den rijweg naar Kwatta en den verlengden gemeenen landsweg.

14°. J. F. Nassy, gevestigd te Paramaribo, plantage Kwatta,

in het 13de geneeskundig district en de gronden in het district Beneden-Suriname langs den weg naar plantage Kwatta, waaronder Industrie, Cayenne en Oldenburg.

15°. Dr. J. VAN WEST, arts, gevestigd te Paramaribo, in een gedeelte van het 13de geneeskundig district, voor zooveel betreft de gronden aan het pad van Wanica en de etablissementen Beekhuizen en Livorno tot en met plantage Dijkveld, de gronden aan den gemeenen landsweg van n°. 312 tot en met n°. 315, alsmede den grond l'Hermitage n°. 351.

16°. H. W. WEYTINGH, gevestigd te Albina, met de geneeskundige praktijk aan de Marowijne.

17°. Het district Boven-Para wordt tijdelijk waargenomen door den districtsgeneesheer G. F. C. HERING, gevestigd op station Domburg.

In de districten waren op 31 December 1902 de navolgende vroedvrouwen gevestigd:
in Nickerie de wed. E. B. PENEUX;
in Coronie E. J. FRÄSÈR.

§ 2. *Werking der verordening.*

Op verschillende tijden werden in het afgeloopen jaar de plantages in de districten door den agent-generaal en den geneeskundigen inspecteur geïnspecteerd.

Wat de talrijke en steeds in aantal toenemende grondjes betreft, alwaar de kleine landbouw wordt uitgeoefend, moest het bezoek zich tot de voornaamste bepalen.

De districts-geneesheeren bezochten de immigrantenplantages minstens twee malen 's weeks en zoo dikwijls meer, als de toestand der zieken dit vorderde.

Op plantages en gronden waar geen immigranten gevestigd zijn, bepaalde zich het bezoek ingevolge artikel 19 van de Verordening van 21 Januari 1879, *Gouvernementsblad* n°. 8, tot minstens ééns om de veertien dagen en zoo dikwijls als tusschentijds de hulp van den geneesheer ingeroepen werd.

§ 3. *Gezondheidstoestand in de districten.*

De gezondheidstoestand was in de eerste maanden van het jaar over de geheele kolonie ongunstig.

Daartoe hebben vooral medegewerkt een langdurige vochtige bodem en weersgesteldheid, ten gevolge van zware en aanhoudende regens, die gepaard gingen met aanmerkelijke temperatuursveranderingen.

Epidemisch heerschte algemeen influenza, waaronder vele gevallen van malaria en Dysenterie zich vertoonden.

De gele koorts, die te Paramaribo epidemisch voorkwam, bepaalde zich tot sporadische gevallen in de districten Beneden- en Boven-Suriname, Beneden-Commewijne, Beneden-Saramacca en op Albina, aan de Marowijne.

Het aantal van door gele koorts aangetasten in de districten bedroeg 15 personen, waarvan 8 overleden en 7 herstelden.

Het eerste geval deed zich voor op 16 Januari en het laatste geval op 24 Juni 1902.

Eerst in de maand Maart was in den algemeenen gezondheidstoestand eenige verbetering waar te nemen, die zich geleidelijk voortzette en zich meer bepaalde tot catarrhale ongesteldheden, terwijl veel van de nieuw aangekomen immigranten leden aan exceem aan de beenen.

De geboorte in de districten overtrof evenwel de sterfte met 322 personen. (Zie bijlage H².)

In de yaws-inrichting op station Groningen, aan de Beneden-Saramacca, alwaar lijders uit de verschillende districten worden geïsoleerd, werden in 1902 verpleegd 129 yawslijders, namelijk 75 mannen, 23 vrouwen, 16 jongens en 15 meisjes; waarvan als hersteld zijn ontslagen 81, te weten: 45 mannen, 16 vrouwen, 10 jongens en 10 meisjes; zoodat op 1 Januari 1903 zich nog in de inrichting bevonden 48 lijders, waaronder 30 mannen, 7 vrouwen, 6 jongens en 5 meisjes.

Door de zorg van afzondering en het onmiddellijk ontsmetten van hunne woningen na evacuatie, blijft het aantal yawslijders op de plantages zeldzamer voorkomen.

Op de nederzettingen van vrije arbeiders is dit evenwel over het algemeen niet het geval, omdat zij het nut van afzondering niet willen begrijpen en zich op inlandsche wijze wenschen te behandelen.

Men treft dan ook vele kinderen op de verschillende gronden met deze huidziekte aan.

Met mailgelegenheden is geregeld van het Ministerie van Koloniën uit Nederland animale koepokstof ontvangen van de 's Gravenhaagsche en Rotterdamsche vereenigingen tot bevordering van koepokinenting.

Hiermede werden inentingen gedaan, en ook met vaccine direct van het kalf in het Parc-Vaccinogène.

In den regel toont zich een groot deel van de bevolking zeer onverschillig en maakt weinig gebruik van de zoo dikwijls aangeboden gelegenheid om gevaccineerd te worden.

Sedert de pokken op het eiland Barbados, van waar handelsgemeenschap met Paramaribo wordt onderhouden, is uitgebroken, en onder de aangetasten veel sterfte voorkwam, is er vrees onder de bevolking gekomen, en lieten zij zich meer dan vroeger vaccineeren.

Dit bracht met zich mede dat een tekort kwam aan animale koepokstof en eene buitengewone aanvraag tot uitzending moest worden gedaan aan het Ministerie van Koloniën.

In 1902 werden in het geheel met vrij algemeen goed gevolg 8917 personen ingeënt, waarvan te Paramaribo 6658 en in de buitendistricten 2259.

§ 4. *Ziekenhuizen en ziekenvertrekken, enz.*

Deze voldoen aan de gestelde eischen.

Aan goede orde en zindelijkheid wordt de hand gehouden, terwijl voor de goede verpleging van de zieken de meeste zorg wordt besteed.

§ 5. *Geneesmiddelen, enz.*

Hierop vielen over het algemeen geene aanmerkingen te maken.

§ 6. *Dienstpersoneel in de ziekenhuizen.*

Voor zooveel doenlijk wordt er getracht, geschikt personeel in de plantage-ziekenhuizen aan te stellen.

§ 7. *Geneeskundig personeel.*

De districts-geneesheeren geven redenen tot tevredenheid over de uitoefening van hunnen dienst.

Omtrent de mutatiën moge ik mij refereeren aan het aangeteekende ad § 1.

§ 8. *Woningen, enz.*

Over het algemeen verkeeren de immigrantenwoningen in goeden staat van onderhoud.

Hier en daar, waar verbetering of herstel noodig werd geoordeeld, is, na mededeeling aan den betrokkene, aan een en ander gevolg gegeven.

Terrein rondom de woningen was zindelijk en op loozing gehouden.

§ 9. *Drinkwater.*

De plantages waren van goed drinkwater en in voldoenden voorraad voorzien.

§ 10. *Winkels op de plantages.*

Een geregeld toezicht wordt hierop door de districts-geneesheeren uitgeoefend.

Bij mijne inspectiën hebben de voorradige voedingsmiddelen tot geene aanmerking aanleiding gegeven.

Paramaribo, 29 April 1903.

De Geneeskundig-Inspecteur,

(*get.*) dr. A. SALOMONS.

Bijlage H^2.

STAAT

aantoonende het aantal sterfgevallen en geboorten in de verschillende districten, gedurende het jaar 1902, met aanduiding van het verschil tusschen geboorte en sterfte.

DISTRICTEN.	Bevolking.	Overleden (zonder de levenloos geborenen).	LEEFTIJD DER OVER						
			beneden 1 jaar.	van 1 tot beneden de 3 jaar.	van 3 tot beneden de 10 jaar.	van 10 tot beneden de 20 jaar.	van 20 tot beneden de 30 jaar.	van 30 tot beneden de 40 jaar.	van 40 tot beneden de 50 jaar.
Nickerie	4 986	75	17	7	6	2	11	14	8
Coronie	2 063	38	9	1	„	1	5	3	2
Beneden-Saramacca	4 155	75	12	7	3	6	9	11	11
Boven-Saramacca	715	27	3	„	„	2	5	4	1
Beneden-Suriname	5 648	141	23	20	5	10	28	22	13
Beneden-Para	2 619	36	4	4	5	3	5	7	5
Boven-Para	3 686	84	23	9	6	3	14	2	12
Boven-Suriname	2 375	71	11	4	5	5	12	12	12
Beneden-Commewijne	9 265	219	44	19	20	15	52	27	17
Boven-Commewijne	1 195	19	3	3	1	„	1	„	1
Cottica	2 158	42	6	3	1	2	5	8	3
Marowijne	883	31	4	„	„	2	12	3	6
Totaal	39 748	858	159	77	52	51	159	113	91

R	LEDENEN.				Sterfte in verhouding tot de bevolking.	GEBOORTE			Verschil tusschen geboorte en sterfte in de verschillende districten.	
	van 50 tot beneden de 60 jaar.	van 60 tot beneden de 70 jaar.	van 70 jaar en daarboven.	van onbekenden ouderdom.		Mannelijke kunne.	Vrouwelijke kunne.	Totaal.	Meer geboren dan overleden.	Meer overleden dan geboren.
8	3	4	3	„	1.50	84	91	175	100.	„
2	6	8	3	„	1.84	35	39	74	36	„
11	2	6	6	2	1.80	56	64	120	45	„
1	3	2	1	6	3.77	7	2	9	„	18
13	10	5	5	„	2.49	95	77	172	31	„
5	1	2	„	„	1.37	21	29	50	14	„
12	8	1	6	„	2.27	68	56	124	40	„
12	5	4	1	„	2.98	28	22	50	„	21
17	12	7	6	„	2.36	147	159	306	87	„
1	4	1	„	5	1.59	14	14	28	9	„
3	4	5	3	2	1.94	26	28	54	12	„
6	1	2	„	1	3.51	8	10	18	„	13
91	59	47	34	16	2.15	589	591	1 180	374	52
					Meer geboren dan overleden . . .				322	

AANMERKINGEN.

Gedurende het jaar 1902 zijn aangegeven als levenloos geboren:

in het 1ste kwartaal. 12
„ „ 2de „ 12
„ „ 3de „ 19
„ „ 4de „ 12

Totaal . . . 55

Bijlage I.

MILITAIRE GENEESKUNDIGE DIENST IN SURINAME.

Aan het jaarverslag over 1902 wordt het volgende ontleend:

Op den 1sten Januari 1902 was het personeel van den militairen geneeskundigen dienst samengesteld als volgt:

de officier van gezondheid der 1ste klasse O. A. PETERS, te Paramaribo, als chef van dienst;

de gepensionneerde kapitein van het Nederlandsch-Indische leger PH. SILVERGIETER HOOGSTAD als administrateur van het militair hospitaal te Paramaribo;

de officieren van gezondheid 2de klasse C. VAN DER MEER, dr. E. A. KOCH en dr. J. W. VAN RIJN;

de militaire apothekers der 2de klasse J. S. SURIE en G. R. TEN BURG, allen te Paramaribo.

De dienst op het fort Nieuw-Amsterdam werd waargenomen door den districts-geneesheer D. HARTOGH, arts; die te Nieuw-Nickerie door den officier van gezondheid der 2de klasse G. F. VAN LAAREN; die te Albina door den districts-geneesheer H. W. WEYTINGH.

Op non-activiteit zijn sedert 1 Februari 1897 de officier van gezondheid 1ste klasse van het West-Indisch leger C. F. AALSMEER en de militaire apotheker 2de klasse J. M. VAN DER STEMPEL.

In den loop van het jaar hadden de volgende veranderingen plaats:

Den 20sten Maart keerde de militaire apotheker 2de klasse G. R. TEN BURG wegens overprikkeling van het zenuwstelsel na genezing van de gele koorts naar Nederland terug; den 5den Mei vertrok de officier van gezondheid 2de klasse dr. J. W. VAN RIJN naar Nederland wegens eindiging van zijn detacheeringstermijn en om dezelfde reden den 20sten September de officier van gezondheid 2de klasse C. VAN DER MEER.

Den 3den October kwam de militaire apotheker 2de klasse D. G. J. BOLTEN de bestaande vacature vervullen.

Daar ter voorziening in de vacature van de officieren van gezondheid dr. VAN RIJN en C. VAN DER MEER geen andere officieren van gezondheid beschikbaar waren, werden tijdelijk aan het militair hospitaal werkzaam gesteld de districts-geneesheeren O. A. VON KÖNIGSLÖW, arts, en J. S. J. DE VRIES ROBLES.

Den 1sten Januari 1903 bestond het personeel uit:

den officier van gezondheid 1ste klasse O. A. PETERS als chef van dienst;

den gepensionneerden kapitein van het Nederlandsch-Indisch leger PH. SILVERGIETER HOOGSTAD, als administrateur van het militair hospitaal te Paramaribo;

den officier van gezondheid 2de klasse dr. E. A. KOCH, de districts-geneesheeren O. A. VON KÖNIGSLÖW (arts) en J. S. J. DE VRIES ROBLES;

de militaire apothekers J. S. SURIE en D. G. J. BOLTEN, allen te Paramaribo;

den officier van gezondheid der 2de klasse G. F. VAN LAAREN te Nieuw-Nickerie; den districts-geneesheer D. HARTOGH (arts) op het fort Nieuw-Amsterdam; den districts-geneesheer H. W. WEYTINGH, te Albina.

Den 1sten Juni werd de korporaal-titulair J. H. GARNIER tot verbandmeester benoemd.

Bij het uitbreken van de gele koorts in het begin van het jaar werd het politiestation te Poelepantje tot barak ingericht, waarheen materieel en personeel werden gezonden; het beheer daarover werd toevertrouwd aan den geneesheer SEILER.

De opleiding van militairen tot hospitaalsoldaat en het onderwijs in de eerste hulp bij verwondingen en in de verbandleer aan officieren en onderofficieren had geregeld plaats.

De oudste leerlingen der geneeskundige school verrichtten geregeld den dienst op de ziekenzalen mede en waren daarbij den officieren van gezondheid behulpzaam.

Op 1 Mei 1902 is in het militair hospitaal een cursus geopend tot opleiding van vroedvrouwen, tot welken cursus na voldoend afgelegd examen een achttal jonge vrouwen werd toegelaten. De lessen werden geregeld door den officier van gezondheid 2de klasse dr. E. A. KOCH gegeven.

Het aantal verpleegden in het hospitaal te Paramaribo bedroeg 4331 tegen 4795 in het jaar 1901.

De volgende staat bevat eene vergelijking met de drie voorgaande jaren:

	1902	1901	1900	1899
landmacht, infanterie . . .	340	267	287	211
artillerie	—	2	5	4
zeemacht	—	19	5	20
politie	212	234	156	126
van den lande	2886	2774	2644	2511
civielen voor rekening van hen zelven of anderen	893	1499	1401	365
Totaal . . .	4331	4795	4498	3237

Het aantal verpleegden was dus in 1902 464 minder dan in het vorige jaar. Dit verschil is voornamelijk toe te schrijven aan de omstandigheid dat tijdens het heerschen der gele koorts in de kolonie een minder gebruik gemaakt werd van het hospitaal dan voorheen, en twee schepen met immigranten die tijdens de epidemie in de kolonie aankwamen hun patiënten niet als gewoonlijk aan het hospitaal afleverden, maar aan de infirmerie op fort Nieuw-Amsterdam.

Het aantal verpleegde militairen was 340 tegen 288 in het vorige jaar. De verpleegden behoorden allen tot de landmacht.

De meest onder hen voorkomende ziekten waren influenza en malaria; 3 werden als aangetast door gele koorts naar de barak op Poelepantje geëvacueerd; 2 van hen waren van fort Nieuw-Amsterdam afkomstig; slechts 1 herstelde.

Geen der militairen in het hospitaal is overleden. In de barak te Poelepantje overleden echter de 1ste-luitenant der artillerie op non-activiteit J. E. A. VAN DER PUTTEN en 2 infanteristen.

Als ongeschikt voor den dienst werden afgekeurd 13 militairen (namelijk 2 lijdende aan longtuberculose, 1 aan nierziekte, 1 aan niersteen, 1 aan chylurie, 1 aan endocarditis, 1 aan lepra, 1 aan vallende ziekte, 1 aan hysterie-epileptini, 1 aan syphilis, 1 aan overprikkeling van het zenuwstelsel, 1 aan blindheid en 1 aan amblyopia alcoholica.

Het aantal burgerverpleegden bedroeg 3991 tegen 340 militairen. De meest onder hen voorkomende ziekten waren: malaria 373, framboesia tropica 370, anchylostomiasis 301, ulcera cruris et pedis 134, syphilis 109, nephritis 105, urethritis 86, catarrhus intestinorum 85, influenza 67, abcessus 64.

40 koelies die tijdens den opstand op Mariënburg verwond waren, werden in het militair hospitaal opgenomen.

Als verdacht van lepra werden opgenomen 33 personen, waarvan 22 besmet en 7 suspect werden verklaard, terwijl 4 als zijnde noch besmet noch suspect werden ontslagen.

Van de verpleegden ter observatie wegens zielsziekte opgenomen werden 19 als lijdende aan krankzinnigheid naar de inrichting ter verpleging van krankzinnigen op Wolffenbuttel overgebracht.

Onder de rubriek „Nihil" komen voor: immigranten, pasgeboren kinderen, kinderen die hunne zieke ouders en moeders die hunne zieke kinderen vergezellen, alsmede genezen immigranten die eenige dagen ter subsistentie in het hospitaal blijven tot zij naar de plantage kunnen vertrekken.

Er overleden 296 burgerverpleegden tegen 251 in het vorige jaar, n.l. aan erysipilas 1, tabes dorsalis 2, embolia cerebri 2, epilepsia 2, myclitis 3, meningitis 1, apoplexia 5, anchylostomiasus 35, catarrhus intestinorum 16, peritonitis tuberculosa 1, cirrhosis hepatis 18, dysenteria 22, helminthiasis 1, carcinona ventriculi 1, insufficientia valvulae mitralis 1, stenosis ossie aortae 1, degeneratio cordis 3, arteriosclerosis 1, myocarditis 2, pneumonio crouposa 2, tuberculosis pulmonum 16, phthisis pulmonum 47, niphritis 38, marasmus senilis 12, atrophia infantum 1, febris flava 1, framboesia tropica 1, malaria 13, beriberi 1, intoxicatis opië 1, tetanus 3, syphilis 3, yangraena scroti 3, periostitis 1, vulnus selo-petarium 7, vulnus seissum 1, vulnus penetrans abdominis 1, combustio 2, osseomyelitis 1, fractura femais 1, hermia inguinalis incarcerata 2, granuloma venereum 1, carcinoma facici 2, carcinoma abdominus 2, ulcus pedis 1, furunculosis pelvis 1, tuberculosis costae 1, graviditas 2, fibromyoma uteri 1, perimetritis 1, febris puerperolis 3, eclampsia 2, carcino mariteri 1, lystoma ovarii 1, neonatus 1.

Het aantal operatiën in het afgeloopen jaar in het hospitaal verricht, bedroeg 498 tegen 583 in 1901.

Bij 13 patiënten der 1ste en 2de klasse werden operatiën verricht waarvoor f 225 werd ontvangen, ten behoeve van 's Rijks kas, tegenover f 855 in het jaar tevoren.

In de kraaminrichting van het militair hospitaal kwamen voor 31 normale en 9 kunstmatige bevallingen, terwijl geen geval van abortus plaats had. Bij de bevallingen werden 41 kinderen geboren, waarvan 8 levenloos.

Van de moeders herstelden 38 en overleden er 2.

Onder behandeling op ultimo December 1902 bleven 2 vrouwen, die nog niet bevallen waren.

Het aantal gereedgemaakte recepten bedroeg voor den binnendienst:

	1902	1901	1900
militairen	995	1 318	1 326
civielen	16 487	16 992	22 853
Totaal	17 482	18 310	24 179

en voor den buitendienst:

	1902	1901	1900
militairen	4 636	4 166	3 368
civielen	10 561	10 408	6 305
Totaal	15 197	14 574	9 703

dus totaal-generaal 32 679 tegen 32 884 in 1901 en 33 882 in 1900.

Het aantal patiënten in den buitendienst bedroeg 622, n.l. militairen 402 en gepasporteerden, vrouwen en kinderen 220, tegen respectievelijk 400 en 168 in het jaar 1901.

Het totaal der kosten van het militair hospitaal en van de infirmerieën bedroeg in 1902 f 96 122,79[5] tegenover f 88 584,17[5] in 1901.

De kosten per patiënt en per dag bedroegen na aftrek der inkomsten in 1902 bijna f 0,22 tegenover f 0,14 in 1901, en het gemiddeld aantal patiënten per dag was 280 tegenover 285 in 1901, met een gemiddeld aantal verpleegdagen per patiënt van 25,5.

Fort Nieuw-Amsterdam. De algemeene gezondheidstoestand was gunstig.

In de ziekenkamer, welke in voldoenden toestand verkeerde, werden verpleegd 111 infanteristen, waarvan 41 naar het hospitaal te Paramaribo werden geëvacueerd; van dezen waren twee lijdende aan gele koorts; 69 werden als hersteld ontslagen, terwijl 1 in behandeling overbleef op het einde van het jaar.

Verder werden den 1sten April van een schip met Britsch-Indische immigranten, dat wegens de toen heerschende epidemie te Paramaribo daarheen niet kon opkomen, opgenomen 31 patiënten, waarvan 24 herstelden, 6 naar het hospitaal te Paramaribo werden opgezonden en 1 overleed.

In den buitendienst werden behandeld 75 mannen, 6 vrouwen en 18 kinderen, die allen herstelden.

De meest voorkomende ziekte, zoowel voor binnen- als buitendienst, was malaria.

Nieuw-Nickerie. Het gebouw der infirmerie verkeert in voldoenden staat van onderhoud. De algemeene gezondheidstoestand was zeer goed. In den binnendienst werden verpleegd:

militairen	50
politie	1
behoeftigen	187
particulieren	33
schepelingen	1
gestraften	14
totaal	286 personen.

1 militair, 1 beambte van de politie en 20 behoeftigen werden naar Paramaribo geëvacueerd. Er overleden 10 personen, nl. 1 aan tuberculosis pulmonum, 2 aan pneumonia, 2 aan hartziekten, 4 aan nierziekten en 1 aan marasmus senilis.

Albina. De gebouwen der infirmerie verkeeren in voldoenden staat van onderhoud. De algemeene gezondheidstoestand onder de militairen was bevredigend; slechts één geval van gele koorts deed zich voor bij een infanterist, die slechts kort in Suriname was; hij herstelde. In den binnendienst werden verpleegd:

militairen	61
politie-agenten	5
behoeftigen	40
particulieren	52
gevangenen	10
totaal	168

Er overleden 13 patiënten, waaronder 2 militairen, nl. 1 aan tuberculosis pulmonum, 1 aan meningitis, 1 aan cirrhosis hepatis, 1 aan debilitas, 2 aan dysenterie, 3 aan malaria, 1 aan verwonding en 2 aan nephritis.

In den buitendienst werden behandeld 64 patiënten.

Bijlage J.

STAAT van in 1902 ontvangen passage- en vrachtgelden op de koloniale vaartuigen.

NAMEN EN TRAJECTEN VAN DE KOLONIALE STOOM- EN ZEILSCHEPEN.	Ontvangen passagegelden.	Ontvangen vrachtgelden.	Berekening van de passage en vracht aan kosteloos vervoerde personen en goederen.
Stoomschip *Paramaribo* naar Demerara via Nickerie	f 8 860,21	f 13 376,49^5	f 4 437,13
„ „ „ Albina	2 563,45	2 428,09	1 631,05
„ „ „ Demerary (dokreis)	47,25	„	30,00
„ *Curaçao* „ „ via Nickerie	5 400,50^5	8 339,13^5	2 449,55
„ „ „ Albina	2 291,60	2 133,43	1 266,75
„ *Albina* „ „	8 042,20	7 616,69^5	2 376,65
„ „ „ Coronie & Nickerie	682,95	1 493,21^5	323,35
„ „ „ Demerary (dokreis)	5,00	„	„
„ „ rivierdienst	10 999,57	1 956,84^5	2 509,91^5
„ *Nederland* „ Commewijne en Cottica	21 595,07^5	4 222,11^5	5 294,22^5
„ *Wilhelmina* „ „ „ „	1 089,20	406,49^5	440,98
„ „ „ Boven-Suriname	5 302,17^5	703,26^5	1 544,78^5
Barkassen { rivierdienst Boven-Suriname	401,60	50,59^5	89,64
Barkassen { „ Beneden-Suriname	579,42^5	98,72	21,25
Barkassen { „ boven Sommelsdijk	116,52^5	27,22	18,28
Schoener Nickerie naar Coronie en Nickerie	1 075,80	2 444,35^5	960,03
	f 69 052,53^5	f 45 296,67	f 23 393,58^5
	f 114 349,20^5		

Bijlage K.

VERGELIJKING van de raming der ontvangsten en uitgaven voor de kolonie Suriname in 1902 met de op den 31sten Maart 1903 bekende uitkomsten.

	BENAMING DER ONDERWERPEN VAN UITGAAF EN ONTVANGST.	Raming voor 1902.	Voorloopige uitkomst.
	Uitgaven.		
I.	Gouvernements-secretaris, Koloniale Staten en algemeene dienst	f 160 172,50	f 164 534,11
II.	Justitie en politie	354 372,00	343 017,94
III.	Schutterij te Paramaribo	6 750,00	5 948,51
IV.	Administratie van financiën	322 110,00	314 275,41^{5}
V.	Immigratie en kolonisatie	44 385,00	64 343,57^{5}
VI.	Eeredienst, onderwijs, armenzorg en burgerlijke geneeskundige dienst	580 596,50	584 419,31^{5}
VII.	Bouwdepartement	513 035,21^{5}	257 115,28^{5}
VIII.	Koloniale vaartuigen, betonning, bebakening, seinwezen en brandweer	338 273,57^{5}	370 831,31^{5}
IX.	Pensioenen, wachtgelden, onderstanden en toelage	231 183,34^{5}	236 284,54^{5}
X.	Onvoorziene uitgaven	50 000,00	40 481,93
		f 2 600 878,63^{5}	f 2 381 251,94
	Ontvangsten.		
	A. *Directe en indirecte belastingen.*		
a.	Inkomstenbelasting	f 65 000,00	f 56 835,55
b.	Patentrecht	24 000,00	26 605,00
c.	Belasting op de huurwaarde van huizen te Paramaribo en op die van huizen, gebouwen en erven te Nieuw-Nickerie	40 000,00	43 641,61
d.	Paardengeld	500,00	550,00
e.	Accijns op het binnenlandsch gedistilleerd	175 000,00	157 018,40
f.	Invoerrechten	1 100 000,00	1 177 074,14^{5}
g.	Belasting op goud	63 000,00	42 690,03

	BENAMING DER ONDERWERPEN VAN UITGAAF EN ONTVANGST.	Raming voor 1902.	Voorloopige uitkomst.
h.	Weeg-, rooi- en bergloonen en entrepôtrechten	f 8 000,00	f 6 883,01
i.	Zegelrechten	50 000,00	51 204,02
k.	Geneeskundige belasting	50 000,00	51 360,00
l.	Successie- en overgangsrechten	10 000,00	17 021,38[5]
m.	Begrafenisrechten	1 300,00	1 316,25
n.	Recht op verlotingen	100,00	57,50
o.	Opbrengst van de gouvernementsschool voor uitgebreid lager onderwijs	26 000,00	23 098,00
p.	Opbrengst van de tweede gouvernementsschool voor uitgebreid lager onderwijs (van Sypesteynschool)	2 600,00	4 492,00
q.	Opbrengst van de geneeskundige school	1 800,00	1 650,00
r.	Hondenbelasting	2 300,00	1 359,50
	B. *Inkomsten van onderscheiden aard.*		
a.	Passagegelden	100 000,00	114 349,20[5]
b.	Opbrengst der posterij	32 000,00	33 505,24
c.	Opbrengst van de telephoon	6 500,00	6 542,16[5]
d.	Opbrengst van het abattoir	5 000,00	4 793,67[5]
e.	Opbrengst van huren, erfpachten, verkoopingen van domeinen en afkoop van zakelijke rechten	23 000,00	20 727,45[5]
f.	Concessierecht tot het ontginnen van balata op domeingrond	20 000,00	38 873,70
g.	Concessierecht tot het ontginnen van delfstoffen op domeingrond	110 000,00	119 995,00
h.	Landtaxen of akkergelden	10 000,00	8 826,39[5]
i.	Inhoudingen (korting en storting) voor pensioen	87 000,00	87 689,09
k.	Terugbetaling van voorschotten	12 000,00	8 063,66
l.	Restitutie van kosten van materieel, enz. bij het tot stand brengen van aansluitingen van particulieren aan gouvernements-telephoonlijnen	2 000,00	1 779,59
m.	Boeten, opbrengst van verbeurdverklaringen en terugbetaling van voorloopig betaalde justitie- en proceskosten	9 000,00	5 689,41[5]
n.	Griffierechten, te verantwoorden aan de koloniale kas	1 300,00	1 313,30
o.	Salarissen van den hypotheekbewaarder, te verantwoorden aan de koloniale kas	2 000,00	2 427,48[5]
p.	Leges te heffen ter gouvernementssecretarie	4 100,00	5 234,50
q.	Ontvangsten van den secretaris der geneeskundige commissie	100,00	255,00
r.	Justeerloonen van den ijker	200,00	250,20
s.	Opbrengst van scheepvaartformulieren	300,00	343,32
t.	Restitutie der kosten voor het gebruik en het verhuren van gereedschappen, werktuigen en verbruikte materialen van het departement der koloniale vaartuigen ten behoeve van anderen, mitsgaders ontvangen gelden wegens verkochte materialen en steenkolen en voor toegangskaartjes tot den kolonialen afvaartsteiger	4 000,00	4 352,28[5]
u.	Sleeploon van vaartuigen door de stoomschepen van het departement der koloniale vaartuigen	600,00	1 006,00
v.	De helft van het werkloon der gevangenen	200,00	155,10
w.	Agio op verkochte gouvernementswissels	1 000,00	*Nihil*
x.	Eindtaxes van de compagnie française des cables télégraphiques	550,00	703,10
ij.	Opbrengst van port d'armes	1 800,00	1 983,00

	BENAMING DER ONDERWERPEN VAN UITGAAF EN ONTVANGST.	Raming voor 1902.	Voorloopige uitkomst.
z.	Opbrengst van gouvernementsstalweiden	f 750,00	f 909,50
aa.	Opbrengst van marktvergunningen	5 800,00	5 915,90
bb.	Opbrengst van aan particulieren verhuurde winkelgebouwen en bakkerijen op gouvernementsvestigingsplaatsen	1 300,00	969,17
cc.	Aandeel der eigenaren van plantages in het district Beneden-Commewijne in de kosten van onderhoud van den rijweg van fort Nieuw-Amsterdam naar Spieringshoek . . .	3 000,00	1 725,00
dd.	Opbrengst van de leening voor productieve werken	189 500,00	*Nihil.*
ee.	Overschrijving van een bedrag van f 45 804,21[5] door realiseering in 1900 van de kapitalen afkomstig van het opgeheven West-Indisch pensioenfonds ontvangen doch niet gebruikt voor productieve werken	45 804,21[5]	45 804,21[5]
ff.	Verschillende ontvangsten	3 500,00	3 010,83
	Rente van de kapitalen afkomstig van het voormalig West-Indisch pensioenfonds sedert gerealiseerd ten gebruike voor publieke werken.	„	3 169,97
		f 2 301 904,21[5]	f 2 193 218,86[5]
	Waarvan behoort te worden afgetrokken een bedrag van f 23 265,81 in 1902 ontvangen doch niet besteed voor publieke werken	„	23 265,81
			f 2 169 953,05[5]
C.	Bijdrage uit 's Rijks schatkist tot aanvulling van de koloniale geldmiddelen	298 974,42	211 298,88[5]
		f 2 600 878,63[5]	f 2 381 251,9

Bijlage L.

OVERZICHT van de inlagen, de lichtingen en het aantal spaarbankboekjes van de koloniale spaarbank en van de gemiddelde bedragen per inleg, per lichting en per boekje over de laatste tien jaren.

a. INLAGEN.

BEDRAG.	1893.	1894.	1895.	1896.	1897.	1898.	1899.	1900.	1901.	1902.
Beneden f 5	2 484	3 276	2 776	2 429	2 437	2 719	2 160	2 330	2 320	2 426
Van f 5 tot en met 10	444	511	525	639	657	669	520	774	703	763
„ 10 „ „ „ 25	498	723	773	996	1 120	1 045	819	996	1 009	1 079
„ 25 „ „ „ 50	396	399	635	667	784	821	679	806	799	754
„ 50 „ „ „ 100	444	510	645	642	501	702	689	845	831	737
„ 100 „ „ „ 200	271	312	513	461	87	456	516	549	678	529
„ 200 „ „ „ 300	90	95	137	133	75	118	109	116	169	148
„ 300 „ „ „ 500	46	74	65	78	42	67	72	72	86	96
„ 500 „ „ „ 1000	33	42	41	39	25	49	31	55	51	39
„ 1000 „ „ „ 1500	5	7	17	23	6	21	14	20	17	19
„ 1500 „ „ „ 2000	1	4	8	8	6	4	1	3	7	3
„ 2000 „ „ „ 2500	4	5	13	7	3	7	2	5	6	5
Boven 2500	1	1	„	5	„	4	4	6	12	2
Totaal. . . .	4 717	5 959	6 148	6 127	5 743	6 682	5 616	6 577	6 688	6 600

b. GEMIDDELD BEDRAG PER INLEG.

JAREN.	Aantal inlagen.	Bedrag van den inleg.	Gemiddeld per inlage.
1893	4717	f 227 433,82^{5}	f 48,21^{5}
1894	5959	322 948,93	54,19^{5}
1895	6148	315 782,59^{5}	51,36
1896	6127	298 719,45^{5}	48,75
1897	5743	254 457,11^{5}	44,31
1898	6682	304 630,18^{5}	45,59
1899	5616	254 978,17^{5}	45,41
1900	6577	316 536,98^{5}	48,13
1901	6688	366 162,41	54,75
1902	6600	295 568,66	44,78

c. LICHTINGEN.

BEDRAG.	1893.	1894.	1895.	1896.	1897.	1898.	1899.	1900.	1901.	1902.
Beneden f 5	422	679	587	522	567	770	775	629	592	679
Van f 5 tot en met 10	268	435	650	633	601	596	560	471	561	588
» 10 » » » 25	376	463	846	812	817	879	1 109	947	1 247	1 260
» 25 » » » 50	370	356	399	456	436	530	679	575	709	710
» 50 » » » 100	372	430	412	416	401	428	544	418	612	682
» 100 » » » 200	385	465	342	338	348	263	426	325	401	477
» 200 » » » 300	86	120	142	105	109	103	117	95	107	153
» 300 » » » 500	68	92	85	96	122	55	58	55	70	122
» 500 » » » 1000	26	34	49	52	68	53	56	51	54	72
» 1000 » » » 1500	12	16	13	25	7	20	20	11	17	23
» 1500 » » » 2000	5	6	8	8	5	10	10	1	5	8
» 2000 » » » 2500	5	8	7	6	3	12	8	4	8	3
Boven 2500	6	4	13	6	»	2	17	4	5	8
Totaal	2 401	3 108	3 553	3 475	3 484	3 721	4 379	3 586	4 388	4 785

d. GEMIDDELD BEDRAG PER LICHTING.

JAREN.	Aantal lichtingen.	Bedrag van de lichting.	Gemiddeld per lichting.
1893	2401	f 149 446,33[5]	f 62,24[5]
1894	3108	228 886,10[5]	73,64
1895	3553	333 773,99[5]	93,94
1896	3475	269 401,37[5]	77,52[5]
1897	3484	261 365,01[5]	75,02
1898	3721	265 848,73[5]	71,45
1899	4379	315 223,98[5]	71,98
1900	3586	211 720,77[5]	59,04
1901	4388	293 169,20[5]	66,81
1902	4785	336 894,24[5]	70,62

e. SPAARBANKBOEKJES.

JAREN.	In omloop op 1 Januari.	Uitgegeven.	Ingetrokken.	In omloop op ultimo December.
1893	5410	1161	711	5860
1894	5860	1463	934	6389
1895	6389	1524	1191	6722
1896	6722	1334	930	7126
1897	7126	1248	1189	7185
1898	7185	1670	1148	7707
1899	7707	1437	2101	7043
1900	7043	1496	1013	7526
1901	7526	1492	961	7019 (1)
1902	7019	1452	1188	7283

(1) De opgaven over vorige jaren zijn onjuist.

GEMIDDELD BEDRAG PER BOEKJE OP 31 DECEMBER.

JAREN.	Aantal boekjes in omloop op ultimo December.	Ingeschreven bedrag op ultimo December.	Gemiddeld bedrag per boekje.
1893	5860	f 445 077,95	f 75,95
1894	6389	550 458,62^{5}	86,15^{5}
1895	6722	544 365,91^{5}	80,98
1896	7126	588 571,57^{5}	82,59^{5}
1897	7185	594 046,83	82,68
1898	7707	675 375,32^{5}	87,63
1899	7043	496 562,55	70,54
1900	7526	571 134,56^{5}	75,89
1901	7019 (1)	644 127,77	91,62^{5}
1902	7283	631 931,30	86,77

(1) De opgaven over vorige jaren zijn onjuist.

g. OPGAVE VAN ONKOSTEN, rente, van het kassaldo en van verschillende uitbetalingen en beleggingen in de jaren 1900, 1901 en 1902.

Jaren.	Onkosten.	Onkosten op belegging en losmaking van gelden, waarbij gerekend agio op wissels (1).	Te goed gemaakt aan rente op beleggingen.	Kassaldo te Paramaribo.	Kassaldo bij de Surinaamsche Bank.	Kassaldo Totaal.	Uitbetaalde rente aan inleggers.	Uitgeloot in de vijf percents immigratieleening van 1874.	Belegd op de Grootboeken der drie percents N. W. S. (nominaal).	Losgemaakt. (nominaal)
1900	f 5 769,10	f 516,42	13 391,75	18 081,92^{5}	15 954,43^{5}	34 036,36	383,80	3 700,00	f 29 000,00	Nihil.
1901	5 507,93	349,29	16 820,16	20 154,39	Nihil.	20 154,39	812,18	4 000,00	108 000,00	Nihil.
1902	4 312,59	150,50	19 888,38	1 015,04^{5}	Nihil.	1 015,04^{5}	1 001,51^{5}	4 600,00	(2) 34 000,00	Nihil.

(1) Deze onkosten zijn begrepen in die vermeld in de vorige kolom.
(2) Op prolongatie uitgezet, doch tusschentijds f 45 000 afgelost.

Bijlage M[1].

Aan het Verslag van den waarnemenden Agent-Generaal wordt het volgende ontleend.

I. Immigratie.

§ 1. *Wetgeving en administratieve maatregelen.*

Bij verordening van 20 October 1902 (*Gouvernementsblad* n°. 30) werd de verordening van 28 Februari 1883 (*Gouvernementsblad* n°. 5), houdende wijziging van de verordening betreffende de oprichting van een immigratiefonds, van toepassing verklaard het verschepingsseizoen 1903/1904.

§ 2. *Immigratie-departement.*

De vacature van subagent voor de immigratie, ontstaan door het overlijden van den heer mr. A. J. van der Houven van Oordt, op 27 Februari 1902, bleef onvervuld.

Bij gouvernementsresolutie van 22 November 1902, lit. A, n°. 10 792, werd aan den heer mr. G. H. Barnet Lyon, agent-generaal, wegens ziekte buitenlandsch verlof naar Europa voor den tijd van een jaar toegestaan en werd de heer C. van Drimmelen, districts-commissaris van Nickerie, belast met de waarneming der betrekking van agent-generaal in Suriname.

§ 3. *Buitenlandsche agentschappen en depôts.*

In de beide agentschappen van Calcutta en Batavia kwam geen verandering.

Ten aanzien van den te Samarang voorgenomen depotbouw kan nog worden medegedeeld, dat blijkens van den Minister van Koloniën door het koloniaal bestuur van Suriname ontvangen berichten, in Oost-Indië het denkbeeld aanhangig is, om o. a. te Samarang voor de emigratie naar de Buitenbezittingen, koeliedepots op te richten, in welk geval de Surinaamsche emigratie zou kunnen worden te gemoet gekomen door de voor die kolonie bestemde koelies in bedoelde depots te huisvesten.

Volgens mededeeling van den heer L. Grommers, emigratie-agent te Calcutta, vereischt ons koeli-depot aldaar eene vrij kostbare herstelling.

Daar door den minder gunstigen toestand waarin de plantages verkeerden, weinig kans bestond dat er voldoende aanvragen zouden inkomen tot het charteren van een schip voor de overbrenging van immigranten uit Britsch-Indië, werd geen voorstel gedaan om tot die reparatie over te gaan. Die herstellingen zijn ook voor het oogenblik niet gewenscht, met het oog op de mogelijkheid dat de huur van Garden Reach n°. 20, het terrein waar ons depot te Calcutta staat, zal eindigen door de onteigening van dit terrein ten behoeve van de Bengal Nagpore railway C°. Van die onteigening is tot heden officieel niets bekend, maar volgens mededeeling van den emigratie-agent te Calcutta kan die te eeniger tijd worden verwacht, daar reeds successievelijk al de terreinen ten Noorden van Garden Reach n°. 20, op die wijze in handen van gemelde maatschappij zijn gevallen en volgens geruchten thans bedoeld terrein aan de beurt zou zijn.

§ 4. *Aanvoer van immigranten.*

In het afgeloopen jaar vond aanvoer van immigranten plaats zoowel uit Britsch- als uit Nederlandsch-Indië.

In het vorig jaarverslag werden reeds alle bijzonderheden medegedeeld, betreffende de beide transporten Britsch-Indische immigranten, die hier op 23 Januari 1902 en 28 Maart d. a. v. per zeilschepen van de firma J. Nourse te Londen aankwamen.

Op den 1sten Augustus 1902 werden hier, ter voldoening aan de voor het verschepingsseizoen 1902/1903 ingekomen aanvragen om Nederlandsch-Indische immigranten per stoomschip *Prins Willem III* van den Koninklijken West-Indischen maildienst, 231 Javanen aangevoerd.

Op den 20sten Mei a. p., werd dit transport te Samarang op het Nederlandsch stoomschip *Timor* geëmbarkeerd, dat nog dienzelfden dag uit Indië vertrok en 5 Juli d. a. v. te Amsterdam arriveerde.

Gedurende de reis hadden onder de emigranten vier sterfgevallen plaats.

Met het hierboven genoemd stoomschip van den Koninklijken West-Indischen maildienst, zetten zij de reis naar Suriname voort.

Op deze reis vond geen enkele mutatie plaats en deden zich, met uitzondering van een paar lichte ongesteldheden, geen ziektegevallen voor.

Na het geneeskundig onderzoek, dat een dag na de ontscheping plaats vond, werden 47 hoofden in het militair hospitaal ter verpleging of ter observatie opgenomen.

Twee mannen waren lijdende aan hooge mate van simplicitas, het algemeen ziektekarakter der overigen was anchylostomiasis.

Dit transport kan gerekend worden tot de beste te behooren, die tot nu toe alhier uit Java aankwamen.

Het physiek der immigranten maakte een gunstigen indruk en allen zagen er opgewekt en vroolijk uit.

Het laatste transport Britsch-Indische immigranten per *Rhône*, een zeilschip toebehoorend aan de firma James Nourse, te Londen, kwam hier den 10den Januari 1903 aan.

Het schip had den 24sten September 1902 Calcutta verlaten en den 8sten December d. a. v. Kaapstad aangedaan tot het innemen van de voorgeschreven hoeveelheid levensmiddelen en water.

De emigranten zagen er goed uit en allen waren tevreden over de behandeling aan boord.

Te Calcutta waren aan boord gegaan 661 hoofden, daarvan overleden gedurende de reis 14 en wel 9 aan spinalmenigitis, terwijl op zee 11 geboorten plaats vonden, zoodat hier werden geland 658 hoofden.

Vier emigranten waren medegekomen tegen betaling van de passage.

De ontscheping vond plaats op den quarantaine post, waar met het oog op de in Britsch-Indië nog altijd heerende pest, de immigranten en hunne bagage werden gedesinfecteerd. Na van nieuwe kleeren voorzien te zijn, werden zij overgebracht naar Paramaribo en daar gehuisvest in de depotgebouwen, met uitzondering van vier zieken, die naar het militair hospitaal werden geëvacueerd.

Na de geneeskundige inspecties, die twee dagen na de ontscheping plaats vonden, werden nog 76 zieken in het militair hospitaal opgenomen.

Het algemeen ziektekarakter was oogbindvliesontsteking en vóór de toedeeling werden reeds 58 als genezen ontslagen.

Alle met dit transport aangevoerde immigranten, voor zoover zij den leeftijd van 15 jaar hadden bereikt, konden voor het volle bedrag der aanvoerkosten worden toegewezen. Deze bezending bestond bijna geheel uit jong, krachtig en aan veldarbeid gewend volk.

De voor het verschepingsseizoen 1903/1904 ingekomen aanvragen bedroegen 317 als volwassen berekende immigranten uit Nederlandsch-Indië.

De onzekere toestand der cacao-ondernemingen, ten gevolge van ziekten in den aanplant, is oorzaak, dat het aantal aangevraagde immigranten dit jaar zoo gering is.

§ 5. *Terugvoer van immigranten.*

In 1902 had geen terugvoer van immigranten plaats. Geen immigrant uit Nederlandsch-Indië meldde zich daartoe aan en van die uit Britsch-Indië slechts een tweehonderdtal.

Dit aantal was te gering om een schip te charteren en van een dezerzijds aan het immigratie-departement te Georgetown, Britsch Guyana, gedaan verzoek om het koloniaal gouvernement in de gelegenheid te stellen met een van de uit evengenoemde kolonie in 1902 vertrekkende retourschepen 200 immigranten naar Calcutta terug te voeren, kon niet worden voldaan.

Algemeene beschouwingen.

Melding behoort hier te worden gemaakt van de betreurenswaardige wanordelijkheden en het verzet tegen de openbare macht, welke in Juni en Juli van het vorige jaar op de plantages Alliance en Mariënburg hebben plaats gevonden.

Sedert het vertrek van den heer Shedden, gezagvoerder van plantage Alliance, aan wien in het begin van 1902 een kortstondig verlof naar Europa was verleend, ontstond een slechte geest onder de Britsch-Indische immigranten op die plantage, die klaagden over een sedert het vertrek van den gezagvoerder ingevoerde aanmerkelijke verlaging der loonen en over minder goede behandeling door een der hoofdliedeu.

Op Zaterdag den 28sten Juni 1902 staakten de Britsch- en Nederlandsch-Indische immigranten op Alliance het werk en begaf zich een 137tal, namelijk 100 Britsch-Indiërs en 37 Javanen, zonder toestemming van den waarnemenden gezagvoerder en met voorbijgang van hunnen op Ephrata wonenden districts-commissaris naar het station Frederiksdorp, om bij den districts-commissaris aldaar te gaan klagen over te zwaar werk, in verband met het geringe loon en over den hoofdman Abdoolah, als zoude deze het hun lastig maken.

De districtscommissaris van Frederiksdorp, die op reis was en eerst 's Maandags thuis kwam, hoorde hunne grieven aan, waarop hij hen aanraadde naar de plantage terug te keeren en den volgenden dag het werk te hervatten, wat zij beloofden te zullen doen.

Onder toezicht vertrokken de immigranten daarop per stoomboot naar Alliance, nadat de districts-commissaris hun zekerheidshalve eerst de houwers had laten ontnemen, welke hij in zakken verpakt aan boord zond.

Toen de koelies 's voormiddags om 11 uur op Alliance terugkeerden, bevond zich aldaar de districts-commissaris van Ephrata, vergezeld van een tolk en twee politiebeambten, om een onderzoek in te stellen naar de oorzaken der werkstaking. Nadat echter de districts-commissaris den Britsch-Indischen immigrant Jumpa Raygaroo, die hem door den waarnemenden gezagvoerder der plantage als de hoofdopruier bij de werkstaking werd aangewezen, had laten binden, werden de overige koelies onrustig en begonnen te roepen dat, als hun makker werd gebonden, zij ook wilden gebonden worden, want dat deze niets meer had gedaan dan zij.

Toen op hun geroep Jumpa Raygaroo niet werd losgelaten, begonnen zij tegen het gebouw op te dringen, waar zich, behalve de districts-commissaris, ook nog 2 politiebeambten, een tolk, de waarnemende gezagvoerder en een opzichter der plantage bevonden, en eindelijk met steenen en flesschen in het kantoor te werpen. De districts-commissaris liet toen eerst door de politiebeambten zes revolverschoten op de koelies lossen, gaf daarna last om Jumpa Raygaroo los te laten, verliet vervolgens met allen die bij hem waren, door een achterdeur het kantoor en vluchtte in de bottelarij van de gezagvoerderswoning, waar de koelies hem echter ontdekten en met stokken mishandelden.

Na die mishandeling verlieten ze hem, doch kort daarop kwam één hunner, die een schot in de bil had gekregen, hem zeggen, dat hij niet bang meer behoefde te zijn en niet meer mishandeld zou worden, waarop die koelie hem naar de woning van den eigenaar der plantage bracht.

De waarnemende gezagvoerder, de opzichter en de politiebeambten, die tegelijk met den districts-commissaris uit het kantoor waren gevlucht, werden eveneens door de koelies achterhaald en zoodanig met stokken geranseld, dat zij zeer ernstige verwondingen opliepen.

's Middags om vier uur kwam de districts-commissaris van Frederiksdorp, die met den besten uitslag de koelies tot kalmte aanmaande, en langzamerhand de gemoederen tot bedaren bracht.

's Avonds om half negen arriveerden ook nog de procureur-generaal en de agent-generaal met een detachement militairen en politie van Paramaribo, doch toen zij van den districts-commissaris van Frederiksdorp, die hen een eindweegs was te gemoet gevaren, vernamen dat de rust op Alliance was hersteld, besloten zij het detachement door te zenden naar de naburige plantage Nieuw Meerzorg en na eerst de gewonden te hebben opgezocht, ook zelf daar te gaan overnachten.

Op beide volgende dagen werd door den procuraal-generaal, op diens verzoek bijgestaan door den districts-commissaris van Frederiksdorp, en den agent-generaal een nauwkeurig onderzoek ingesteld naar de oorzaken van het voorgevallene.

Bij vonnis van het hof van justitie van 4 October 1902, n°. 24, werden één Nederlandsch en zestien Britsch-Indische immigranten van de plantage Alliance schuldig bevonden aan weerspannigheid door aantasting van een ambtenaar en ondergeschikte ambtenaren van politie, handelende ter uitvoering van algemeene verordeningen gepleegd door meer dan twintig gewapende personen en deswege onder aanneming van verzachtende omstandigheden, ieder veroordeeld tot gevangenisstraf voor den tijd van zes maanden, met bepaling dat zij buiten de gevangenis aan openbare werken zullen mogen worden te werk gesteld en hoofdelijk in de kosten van het geding.

Op plantage Alliance, waar spoedig na de op 30 Juni voorgevallen ongeregeldheden een ander gezagvoerder optrad en de loonen voor enkele werkzaamheden iets werden verhoogd, bleef sedert alles rustig.

Ook op de aan de Nederlandsche Handelsmaatschappij toebehoorende suikerplantage Mariënburg was onder Britsch-Indische immigranten een geest van ontevredenheid over de loonen ontstaan.

In het vorig jaar had het beheer dier plantage werkovereenkomsten aangegaan met een aantal koelies, afkomstig van Demerara en Trinidad, die altijd over te zwaar werk klaagden en den slechten geest onder het volk niet weinig aanwakkerden.

Alle pogingen door den agent-generaal en den districts-commissaris van Beneden-Commewijne aangewend, om de loonen te doen verhoogen, waren te vergeefs.

Zooals later bleek, bestonden op Mariënburg nog eenige misstanden, die de ontevredenheid der Britsch-Indische immigranten gaande maakten, zooals bijv. bevoorrechting van enkele immigranten-families, weinig goede keuze van opzichters en hoofdlieden en onvoldoende toezicht.

Op Dinsdag den 29sten Juli kwam het tot eene uitbarsting en de directe aanleiding daartoe was eene loonquaestie.

Op bedoelden dag waren de rietkappers van de plantage Mariënburg te werk gesteld op een op korten afstand van de suikerfabriek gelegen rietveld en daar zij het hun toegezegde loon niet voldoende vonden, weigerden zij te werken. Hun op-

zichter liet toen den gezagvoerden MAVOR een briefje brengen, waarin hij hem den eisch der koelies mededeelde en deze liet hem daarop weten, dat hij eenig meer loon, en wel 50 cent per bed, meer zou geven.

De arbeiders namen daarmee echter geen genoegen en begaven zich om 12 uur in het kantoor van een gezagvoerden, om over het loon te spreken.

Zij waren toen zeer kalm en rustig

De heer MAVOR beloofde zelf naar het werk te komen kijken en met dat doel begaf hij zich 's middags omstreeks 3 uur te paard naar het veld. Daar aangekomen liet hij door eenige rietkappers een vaam suikerriet opstapelen, waarna hij beloofde het loon nog iets te zullen verhoogen. De arbeiders bleven echter ontevreden, vroegen een pas om zich bij den districts-commissaris te gaan beklagen, welke de gezagvoerder aan drie hunner toezegde.

Toen de heer MAVOR zich daarop wilde verwijderen, begonnen eenige Britsch-Indische immigranten hem met rietstokken te werpen en te vervolgen. Ook de hem vergezellende opzichters werden op dezelfde wijze aangevallen. De gezagvoerder sprong toen op zijn paard en reed hard weg, de opzichters op een aldaar wachtende locomotief, gevolgd door een tweehonderdtal razende en tierende, met houwers gewapende koelies, uit wier geschreeuw van mara, mara! (slaan, slaan) nu ten duidelijkste bleek, wat ze in hun schild voerden.

Voor het kantoor steeg de heer MAVOR van het paard, liep even naar binnen om den zich aldaar bevindenden mede-agent der Handelsmaatschappij mede te deelen, wat er gebeurd was en na dezen verzocht te hebbem om hulp te telephoneeren, begaf hij zich naar de suikerfabriek.

De inmiddels uit het veld aangekomen koelies, wier aantal aanmerkelijk was toegenomen, begonnen nu de telephoonpalen om te hakken, waardoor de telephonische gemeenschap tusschen het kantoor en het op 15 minuten afstand gelegen politiestation werd verbroken en deden een aanval op het kantoor en den winkel.

Toen zij bemerkten dat de heer MAVOR zich in de fabriek bevond, stormden zij daar binnen, vernielden alles wat hun in den weg stond, vielen den heer MAVOR met houwers aan, waarna zij hem bloedende en verwond tot buiten de fabriek voortdreven en daar op de meest barbaarsche wijze afmaakten.

Al spoedig waren de districts-commissaris van Frederiksdorp, de procureur-generaal, de agent-generaal, een detachement militairen en politie op Mariënburg aanwezig, doch bij hunne aankomst was alles reeds rustig

Den volgenden morgen werd, nadat door enkele getuigen een 10tal immigranten, waaronder een Javaan, als de hoofddaders waren aangewezen, besloten die te doen arresteeren, waartoe de districts-commissaris, vergezeld van eenige politiebeambten en een detachement militairen, zich naar het koelieterrein begaf en kort daarna met de gearresteerden terugkeerden in het kantoor, waar het verhoor zou plaats vinden. Bij de arrestatie was geen verzet ondervonden, alleen had bij de gevangenneming één der arrestanten den districts-commissaris toegevoegd: „Nu waarop wachten jullui, waarom schiet jullie niet?" Verscheidene koelies waren toen bezig hunne houwers te scherpen.

Het kan ongeveer 10 uur zijn geweest, toen de ambtenaren in het kantoor bericht ontvingen, dat met houwers gewapende arbeiders, Britsch-Indiërs zoowel als Javanen, zich in grooten getale opstelden voor de brug in den weg naar het kantoor en de fabriek, roepende dat de gearresteerden aan hen moesten worden teruggegeven.

Na ontvangst van dit bericht werd een luitenant met een detachement militairen, sterk 10 man, naar de plaats gezonden waar de menigte zich had opgesteld, met last achter de brug post te vatten en den koelies den overgang te beletten.

Intusschen werd, toen met het onderzoek werd voortgegaan, door den luitenant versterking verzocht, daar de menschenmassa voor de brug hoe langer hoe oproeriger werd.

Nadat de districts-commissaris zich overtuigd had, dat de houding der gewapende arbeiders steeds dreigender werd, liet hij onmiddellijk versterking aanrukken en den procureur-generaal, die zich op korten afstand bevond, verzoeken bij hem te komen, daar hij het oogenblik van geweld te gebruiken gekomen achtte.

De procureur-generaal, den hachelijken toestand ziende, waarin het detachement militairen en de ambtenaren zich bevonden, gaf verlof om te vuren.

De menigte tot vijf malen toe gesommeerd om uit elkaar te gaan en zich rustig te gedragen, antwoordde daarop met „gehoe", een eigenaardig geschreeuw, dat minachting beduidt.

De immigranten, waarschijnlijk in de overtuiging dat er niet geschoten mocht worden, drongen steeds meer en meer op, en toen moest eindelijk van de vuurwapenen gebruik worden gemaakt.

Zeventien Britsch-Indische immigranten werden gedood en 39 gewond. Van de gewonden stierven er later nog zeven.

Dit optreden der militairen maakte een diepen indruk op de oproerige menigte. Zij stoof onmiddellijk uit elkaar en den volgenden morgen hervatte het grootste deel der arbeiders het werk.

Aan de justitie is het gelukt de hand te leggen op enkelen van de hoofdschuldigen aan den moord op den heer MAVOR en acht hunner werden schuldig bevonden aan doodslag in vereeniging gepleegd en te dier zake veroordeeld tot dwangarbeid voor den tijd van twaalf jaren.

Een complex van oorzaken is de aanleiding geweest tot de hierboven medegedeelde gebeurtenissen, doch wat bij menschen van anderen volksaard hoogstens aanleiding zou hebben gegeven tot lijdelijk verzet of het inbrengen van klachten, leidde bij de Britsch-Indische immigranten met hun licht ontvlambaren aard tot verzet en moord.

Sedert is de rust en orde op plantage Mariënburg niet meer verstoord geworden en de geest onder de gecontracteerde arbeiders aldaar heel wat verbeterd.

In het Voorloopig Verslag van de Tweede Kamer over de koloniale huishoudelijke begrooting voor het dienstjaar 1903 (bladz. 6 en 7) worden de volgende vragen gesteld:

of de Britsch-Indische immigranten die als kleine landbouwers in de kolonie blijven, zich langzamerhand met de bewoners vermengen en of zij hun eigen zeden en gewoonten behouden;

op welke wijze de immigranten in hun onderhoud voorzien na het verstrijken van hun contracttijd tot aan den tijd, dat hun gelegenheid wordt aangeboden om terug te gaan;

of zij niet feitelijk worden gedwongen, hetzij om een nieuw contract aan te gaan hetzij als kleine landbouwers zich in de kolonie te vestigen; en door welke omstandigheden wordt bepaald of in eenig jaar aan immigranten de gelegenheid tot terugkeer wordt aangeboden.

Naar aanleiding daarvan volgen hier eenige mededeelingen:

Tot heden kan zeker niet worden gezegd, dat de Britsch-Indische immigranten, die als kleine landbouwers in Suriname blijven, zich met de bewoners der kolonie vereenigen.

Over het algemeen blijven zij afgezonderd daarvan leven, sprekende hun eigen taal, hoewel nagenoeg allen de taal der Creolen, het Neger-Engelsch machtig zijn, en behouden, hoewel gewijzigd, hun eigen zeden en gewoonten.

Ontegenzeggelijk leggen zij al spoedig heel wat vooroordeelen af en leeren zij weldra inzien, dat hunne eigenaardige wereld van gedachten niet de eenige is.

Hunne Oostersche kleeding verwisselen zij gaarne voor de Europeesche; in dit opzicht zijn ze niet behoudend.

Vermenging met de inlandsche bevolking heeft nog bijna niet plaats gehad, hoewel er enkele koelies zijn die negerinnen tot vrouwen hebben, terwijl de voorbeelden, dat koelievrouwen met Europeanen of Creolen samenleven of huwen, niet zoo zeldzaam zijn.

In hoever de Britsch-Indische immigranten, die zich voor goed in de kolonie vestigen, zich op den duur met de inlandsche bevolking zullen assimileeren, is thans nog moeilijk uit te maken, doordien de ondervinding met het koloniseeren van Britsch-Indiërs opgedaan nog van te korten duur is.

Wel is waar worden in Suriname sedert 1873 jaarlijks een vrij aanzienlijk aantal Britsch-Indische immigranten aangevoerd en zijn enkele hunner in vroegere jaren ook wel kleine landbouwers geworden, doch de lust onder hen om in de kolonie te blijven wonen, is eerst algemeen geworden, nadat op de voor hen aangewezen vestigingsplaatsen meer perceelen beschikbaar konden worden gesteld en nadat de verordening van 19 April 1895 (*Gouvernementsblad* n°. 21) hun die een perceel in kosteloos gebruik ontvangen, het recht op vrije terugreis doet behouden en hun die zich als kleine landbouwers in de kolonie vestigen, aanspraak geeft op eene premie van f 100, indien zij afstand doen van het recht op vrije terugreis en het afgestaan perceel ten genoegen van het bestuur bebouwen.

Hetgeen de Engelsche koloniën Demerary en Trinidad in dit opzicht te aanschouwen geven, kan doen verwachten, dat die Britsch-Indische bevolking, hier eenmaal gevestigd en ingeburgerd, vanzelve de taal, godsdienst en gewoonten der overige bevolking zal overnemen, ook al vermengt zij zich niet met de negers.

Doch daarmede zullen vele jaren gemoeid zijn.

Immigranten wier contracten verstrijken, kunnen hier altijd volop werk vinden, en behalve in het begin van 1903, — en daarvoor bestonden bijzondere redenen — is het nog niet voorgekomen, dat niet allen door werken ruimschoots in hun onderhoud konden voorzien.

De Britsch-Indische en Nederlandsch-Indische immigranten die in Suriname blijven, doen dat vrijwillig en wel, omdat het leven hier voor hen verkieslijker is boven dat in hun geboorteland.

Sedert 1 Januari 1897 expireerden de contracten van 7166 Britsch-Indische immigranten en werden pl. m. 2000 kleine landbouwers, veehouder of tuinier, sloten 1485 een hercontract en gingen slechts 1399 naar hun land terug.

Van dwingen om te hercontracteeren is geen sprake. De hercontracten worden gesloten ten overstaan van den agent-generaal of districts-commissaris, die den immigrant persoonlijk de voorgestelde premie uitbetaalt. In den regel worden dergelijke contracten eerst gesloten maanden na het verstrijken van het eerste contract en met de eigenaren van door den immigrant zelven gekozen plantages, waaruit reeds voldoende blijkt, dat het aangaan van een nieuw contract eene geheel vrijwillige handeling is.

Het verstrekken van voorschotten aan immigranten om deze daardoor tot het sluiten van een nieuw contract te dwingen, is een hier geheel onbekende practijk en zooals hierboven reeds is gezegd, ook de omstandigheden dwingen hen daartoe niet.

Gelegenheid tot terugkeer naar het land van herkomst wordt, wat betreft de Britsch-Indiërs, telkens verschaft, wanneer het aantal, dat van het recht op vrijen terugvoer wenscht gebruik te maken, groot genoeg is om daarvoor een schip te charteren.

Voornamelijk wordt dan gelet op het aantal dat zich bij den agent-generaal voor terugvoer aanmeldt en het uitrustingsgeld betaalt, zijnde dit voor een volwassen man of vrouw f 12,50.

Het niet voldoen van het uitrustingsgeld was nimmer eene reden om immigranten die wenschten te repatrieeren, hier te houden.

Is het aantal niet voldoende om een schip te charteren, dan wordt aan het immigratie-departement van de naburige kolonie Demerara gelegenheid verzocht om met een der jaarlijks van daar vertrekkende retourschepen immigranten te mogen terugvoeren, wat verschillende malen is toegestaan.

Ook in 1903 zullen 300 Britsch-Indiërs via Demerara naar hun land worden teruggezonden.

Aan Javanen, wier contract verstreken is, wordt jaarlijks gedurende de zomermaanden gelegenheid verschaft om via Amsterdam met stoomschepen van den Koninklijken West-Indischen maildienst en maatschappij Nederland naar hun land terug te keeren.

Deze wijze van terugvoer heeft het voordeel, dat zij in kleine transporten kon plaats vinden.

Na 1900 had geen terugvoer van Javanen plaats, omdat zij zich daartoe niet aanmeldden.

Op ultimo December 1902 stonden slechts 18 volwassenen voor terugvoerd geregistreerd.

In Juni a. s. zal aan deze immigranten de gelegenheid worden verschaft om naar Java terug te keeren.

§ 6. *Getalsterkte van huwelijken, geboorte en sterfte onder de onder contract verbonden immigranten, hun algemeene toestand en verdere bijzonderheden ook niet onder contract verbonden immigranten betreffende.*

1. Uit Britsch-Indië.

	AANTAL IMMIGRANTEN.				
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Op 1 Januari 1902 onder contract verbonden .	1 970	446	215	214	2 845
Vermeerderd door:					
Geboorte	„	„	40	36	76
Aanvoer	830	347	72	82	1 331
Reëngagement	119	„	„	„	119
Overschrijving van jongens en meisjes die den leeftijd van 15 jaar hebben bereikt	4	2	„	„	6
Redres:					
In vorige jaren te min geboekt	„	„	1	„	1
	2 923	795	328	332	4 378

	AANTAL IMMIGRANTEN.									
	Mannen.		Vrouwen.		Jongens.		Meisjes.		Totaal.	
Verminderd door:										
Overlijden	59		19		11		19		108	
Ontslag na geëindigden diensttijd.	199		6		3		5		213	
Ontbinding van contract.	24		5		2		1		32	
Desertie	1		„		„		„		1	
Overschrijving van jongens en meisjes, die den leeftijd van 15 jaar hebben bereikt	„		„		4		2		6	
Afschrift van weezen die hunne meerderjarigheid hebben bereikt.	1		2		„		„		3	
Redres:										
In vorige jaren te veel geboekt	2		„		„		2		4	
		286		32		20		29		367
Aanwezig op ultimo December 1902.		2637		763		308		303		4011

De gemiddelde bevolking van Britsch-Indische immigranten onder contract bedroeg derhalve in het jaar 1902 3428 hoofden.

Blijkens de vorenstaande opgaven expireerden in 1902 213 contracten, terwijl 119 nieuwe werkovereenkomsten werden gesloten.

In 1901 waren deze cijfers 1396 en 453.

Tusschen Britsch-Indische immigranten werden 60 huwelijken voltrokken en wel:

te Paramaribo	2 waarbij werden gewettigd	1 kind,
in Nickerie	6 „ „ „	9 kinderen
„ Saramacca	4 „ „ „	2 „
„ Beneden-Para	5 „ „ „	7 „
„ „ Suriname	12 „ „ „	17 „
„ Boven-Para	2 „ „ „	— „
„ Beneden-Commewijne	27 „ „ „	23 „
„ Cottica	2 „ „ „	1 „
	60	60

Onder deze huwelijken zijn twee gesloten tusschen Britsch-Indiërs en inlandsche vrouwen, waarvan een te Paramaribo en een in Beneden-Suriname, terwijl één huwelijk in Beneden-Commewijne werdt gesloten tusschen een Afrikaander en eene Britsch-Indische vrouw.

Het getal huwelijken in de laatste 5 jaren voltrokken bedroeg:

in 1901	45
„ 1900	52
„ 1899	52
„ 1898	32
„ 1897	43

De verhouding tusschen mannen en vrouwen bij de onder contract verbonden Britsch-Indische immigranten was in 1902 262 vrouwen op de 1000 mannen. In 1901 waren 263 vrouwen op de 1000 mannen.

Het aantal niet onder contract verbonden Britsch-Indische immigranten op de plantage gevestigd bedroeg op ultimo December 1902: 1522 mannen, 1013 vrouwen, 708 jongens en 583 meisjes.

Op ultimo December 1901 waren die cijfers respectievelijk 2148, 1351, 828, 715.

Op ultimo December 1902 waren dus onder de niet onder contract verbonden Britsch-Indische immigranten op de plantages gevestigd 665 vrouwen op de 1000 mannen, terwijl onder de kinderen èn van onder contract verbonden, èn van niet onder contract verbonden ouders op de plantages 872 meisjes waren op de 1000 jongens.

Op ultimo December 1901 waren deze cijfers 629 vrouwen op de 1000 mannen en 891 meisjes op de 1000 jongens.

Het getal geboorten onder de gecontracteerde immigranten bedroeg 76. In 1901 was dit cijfer 120.

Op de 100 vrouwen was de geboorte dus 12,58 pct. tegen 20,87 pct.

De sterfte onder de gecontracteerde immigranten in 1902 bedroeg 108 personen, dat is 3,15 ten honderd van de gemiddelde bevolking.

Trekt men van het sterftecijfer af 21 accidenteele sterfgevallen die in 1902 hebben plaats gehad, te weten:

1 vrouw	van plantage Jagtlust,	zelfmoord door ophanging;
1 meisje	„ „ Alliance,	verdronken;
1 man	„ „ Mariënburg,	verdronken;
11 mannen	„ „ „	doodgeschoten;
6 „	„ „ „	ten gevolge van geschoten wonden;
1 vrouw	„ „ „	ten gevolge van verkregen brandwonden,

dan blijven er over 87 sterfgevallen of 2,5 ten honderd van de gemiddelde bevolking. In 1901 was dit cijfer 1,34 ten honderd.

Naar den leeftijd gerangschikt waren er 14 sterfgevallen beneden den leeftijd van 1 jaar, 16 van 1 tot beneden 10 jaar en 78 van 10 jaar en daarboven.

De gezondheidstoestand was in 1902 niet bevredigend, in de eerste 4 maanden van dat jaar heerschte de gele koorts, die gelukkig onder de immigranten niet veel slachtoffers had.

Vergelijkt men de geboorte- en sterftecijfers in de geheele kolonie over de jaren 1893 tot en met 1902, dan vindt men voor het geboortecijfer:

in 1893	1854
„ 1894	1644

in 1895 1645
„ 1896 1924
„ 1897 1925
„ 1898 1948
„ 1899 2251
„ 1900 2007
„ 1901 . . . . 2350 en
„ 1902 2099

en voor sterftecijfer:

in 1893 . . . . . 1465 = 2,53 ten honderd;
„ 1894 . . . . . 1611 = 2,54 „ „
„ 1895 . . . . . 1640 = 2,52 „ „
„ 1896 . . . . . 1687 = 2,51 „ „
„ 1897 . . . . . 1676 = 2,60 „ „
„ 1898 . . . . . 1697 = 2,48 „ „
„ 1899 . . . . . 1488 = 2,13 „ „
„ 1900 . . . . . 1621 = 2,28 „ „
„ 1901 . . . . . 1600 = 2,17 „ „
„ 1902 1959

Vaccinatie vond onder de immigranten geregeld plaats. De benoodigde koepokstof wordt uit Nederland verkregen en ook door het parc vaccinogène geleverd.

In de yamsinrichting op het station Groningen werden in 1902 verpleegd 32 Britsch-Indische en 46 Javaansche immigranten. Van dezen herstelden 19 Britsch-Indiërs en 11 Javanen, terwijl op 31 December 1902 onder behandeling bleven 13 Britsch-Indiërs en 35 Javanen.

In de inrichting tot verpleging van lepralijders op Groot-Chatillon werden in 1902 verpleegd 78 Britsch-Indische en geen Javaansche immigranten. Op 31 December 1902 bleven onder behandeling 64 Britsch-Indiërs.

In het krankzinnigengesticht op Wolffenbuttel bevonden zich op ultimo December 1902 49 Britsch-Indische en 9 Javaansche verpleegden.

In de inrichting tot verpleging van ouden en gebrekkigen op 's landsgrond Boniface waren op ultimo December opgenomen 71 Britsch-Indische en 10 Javaansche immigranten.

Kleine landbouw. Op de voorwaarden der publicatie van 1 Augustus 1863 (*Gouvernementsbesluit* n°. 23) werden in het jaar 1902 aan immigranten, die hunne contracten getrouw hadden vervuld en van een bewijs van goed gedrag waren voorzien, ter uitoefening van den kleinen landbouw afgestaan.

DISTRICTEN.	In gebruik.				In eigendom.					
	Uitgifte		Aantal perceelen die vergroot zijn.	Oppervlakte in H.A. waarmede die perceelen vergroot zijn.	Uitgifte.		Aantal perceelen die bij uitgifte in eigendom vergroot zijn.	Oppervlakte in H.A. waarmede die perceelen vergroot zijn.	Aantal perceelen die na uitgifte in eigendom vergroot zijn.	Oppervlakte in H.A. waarmede die perceelen vergroot zijn.
	Aantal immigranten aan wie perceelen zijn afgestaan.	Oppervlakte in H.A.			Aantal immigranten aan wie perceelen zijn afgestaan.	Oppervlakte in H.A.				
Britsch-Indiërs.										
Saramacca	45	86	17	17	28	149.5	23	45.5	1	2
Beneden-Para	78	141	„	„	5	14	1	2	„	„
Beneden-Commewijne	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Cottica	1	2	1	1	1	2	„	„	„	„
Nickerie	3	6	„	„	„	„	„	„	„	„
	(1) 127	(2) 235	18	(3) 18	34	165.5	24	47.5	1	2
Immigranten uit China.										
Cottica	1	2	„	„	„	„	„	„	„	„
	1	2	„	„	„	„	„	„	„	„

(1) 15 Britsch-Indische immigranten onder dit cijfer begrepen, hebben in vroegere jaren perceelen in gebruik gehad. De resolutie van uitgifte van deze perceelen werden echter buiten werking gesteld, hetzij omdat de grond niet in bewerking werd genomen, hetzij omdat die den gebruiker voorkwam voor den kleinen landbouw niet geschikt te zijn.

(2) Onder deze oppervlakte zijn begrepen 5 H.A. aan 3 immigranten die nog in hetzelfde jaar werden overgeschreven ten name van een ander en 123 H.A. afgestaan aan 77 immigranten, die in vorige jaren reeds waren uitgegeven en die in 1902 wegens verkoop van beplantingen en om andere redenen werden overgeschreven ten name van anderen. Van de 123 H.A. zijn 18 H.A. overgeschreven ten name van 18 immigranten die de beplantingen op de helft van een perceel van 2 H.A. kochten.

(3) Deze oppervlakte diende tot vergrooting van uitgegeven perceelen waarvan, na verdeeling in twee gelijke deelen, de eene helft vergroot tot 2 H.A. werd overgeschreven, terwijl de andere helft, eveneens vergroot tot 2 H.A., bleef ten name van den gebruiker.

Wat de vestigingsplaatsen betreft zij hier het volgende vermeld.

Domburg. De loostrenzen en de vaartrens verkeeren in vrij goeden staat.

Met de inpoldering van pl. m. 88 H. A. land aan de zijde van plantage Boxel is een aanvang gemaakt.

Met behulp der huurders en gebruikers werd voortgegaan met de geleidelijke verbetering van de hoofdwegen.

De uitgegeven oppervlakte bedraagt 255 H. A., verdeeld in 189 perceelen, waarvan:

aan Britsch-Indiërs 83,9533 H.A. te zamen 56 perceelen;
„ West-Indiërs 11,52 „ „ „ 9 „
„ Chineezen 2,55 „ „ „ 3 „

Van de 56 perceelen aan Britsch-Indiërs afgestaan, waren 16 te zamen 22,7482 H. A. in kosteloos gebruik uitgegeven, terwijl de overige perceelen aan deze immigranten afgestaan, alsmede die aan West-Indiërs en Chineezen uitgegeven, alle in huur zijn.

De productie van de aan immigranten afgestane perceelen bedroeg: 6853 K.G. cacao, 220 K.G. koffie, 200 K.G. aardvruchten, 1900 K. G. koren, 335 bossen bananen en 4720 bossen bacones.

De bevolking bestond op 31 December 1902 uit 493 personen en wel:

	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Britsch-Indiërs .	73	50	35	34	192
West-Indiërs . .	7	9	1	—	17
Chineezen . . .	3	2	2	—	7
Creolen	91	104	51	—	277

De veestapel behoorende aan Britsch-Indiërs bestond uit:

31 runderen en 20 geiten.

Op de vestigingsplaats zijn 68 planken huizen, waarvan 25 aan Britsch-Indiërs, 5 aan West-Indiërs en 2 aan Chineezen toebehooren.

La Recontre. De vaar- en loostrenzen van deze vestigingsplaats verkeeren in vrij goeden staat.

Van deze vestigingsplaats is uitgegeven eene oppervlakte van 268 H. A., verdeeld in 153 perceelen, waarvan:

aan Britsch-Indiërs 185,994 H.A. te zamen 115 perceelen;
„ West-Indiërs 8,17 „ „ „ 4 „

Tien van de perceelen afgestaan aan Britsch-Indiërs en 3 van die aan West-Indiërs afgestaan, respectievelijk 15,844 H. A. en 5,73 H. A., waren in huur, terwijl de overige alle in gebruik zijn uitgegeven.

De productie van de aan immigranten afgestane perceelen bedroeg: 5050 K.G. cacao, 30 350 K.G. aardvruchten, 11 750 K.G. koren, 27 650 bosschen bananen en 5980 bossen bacones.

De bevolking bestond op 31 December 1902 uit 394 personen en wel:

	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Britsch-Indiërs .	126	72	65	60	323
West-Indiërs . .	2	—	—	—	2
Creolen	21	26	16	6	69

De veestapel behoorende aan Britsch-Indiërs bestond uit:

34 runderen en 51 geiten.

Op de vestigingsplaats staan 15 planken huizen, waarvan 10 aan Britsch-Indiërs toebehooren.

Laarwijk. De vaartrens van deze vestigingsplaats, gelegen aan de zijde van plantage Vreeland, verkeert in vrij goeden staat, de loostrenzen moeten echter verdiept worden. Ook bestaat er behoefte aan wegen ter verbinding van de perceelen onderling.

Nagenoeg alle perceelen zijn reeds in bewerking genomen.

Van deze vestigingsplaats is uitgegeven eene oppervlakte van 182 H. A., verdeeld in 159 perceelen, waarvan:

aan Britsch-Indiërs 113,0255 H. A. te zamen 98 perceelen;
„ West-Indiërs 10,341 „ „ „ 9 „

De 9 perceelen aan West-Indiërs en 3 perceelen, groot 2,413 H.A., aan Britsch-Indiërs afgestaan, waren in huur, terwijl de overige alle in gebruik zijn uitgegeven.

De productie van de aan immigranten afgestane perceelen bedroeg 1265 K.G. aardvruchten, 37 300 K.G. koren, 3615 bossen bananen en 20 bossen bacones.

De bevolking bestond op 31 December 1902 uit 322 personen en wel:

	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Britsch-Indiërs	107	52	36	34	229
West-Indiërs .	10	3	—	—	13
Creolen . . .	34	26	12	8	80

De veestapel behoorende aan Britsch-Indiërs bestond uit:

5 runderen en 7 geiten.

Op de vestigingsplaats zijn 3 planken huizen, toebehoorende aan Britsch-Indiërs.

Paradise. Het gewone onderhoud van polderdammen en loozing vond in 1902 plaats. Over eenige loostrenzen werden nieuwe bruggen gelegd. In December 1902 werd een bedrag beschikbaar gesteld tot uitbreiding van de vestigingsplaats in zuidelijke richting met 62 H.A. De werkzaamheden in verband hiermede moesten echter ten gevolge van de aanhoudende zware regens in December 1902 worden uitgesteld tot den kleinen drogen tijd in 1903.

Bij resolutie van 3 December 1902, lit. B., n°. 11111, is met wijziging voor zooveel noodig van de resolutie van 14 Maart 1898, lit. B., n°. 2073, bepaald, dat een gedeelte van de vestigingsplaats Paradise, aanvankelijk bestemd tot uitbreiding van perceelen, gelegen op die vestigingsplaats, zal worden verdeeld in perceelen, die voor zelfstandige uitgifte aan Britsch-Indische immigranten zullen worden bestemd, voor zoover zij niet noodig zijn voor uitbreiding van reeds uitgegeven perceelen.

Op deze vestigingsplaats is uitgegeven eene oppervlakte van 208,35.

Het is verdeeld in 161 perceelen, waarvan:

aan Britsch-Indiërs 182,07 H.A. te zamen 135 perceelen.
„ West-Indiërs 17,15 „ „ „ 18 „

Van de 135 perceelen aan immigranten afgestaan is 1 ter oppervlakte van ± 1,05. Het in huur uitgegeven aan een Britsch-Indiër die reeds gebruiker is van een perceel op de vestigingsplaats, terwijl de overige perceelen alle in gebruik zijn afgestaan.

De productie van de aan immigranten afgestane perceelen bedroeg:
38 644 bossen bananen, 23 700 K.G. rijst, 9 950 K.G. aardvruchten en 30 840 K.G. koren.

De bevolking bestond op 31 December 1902 uit:

	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Britsch-Indiërs	150	104	45	39	338
West-Indiërs. .	18	10	3	4	35
Creolen. . . .	6	4	2	1	13

De veestapel behoorende aan immigranten bestond uit:

64 runderen, 49 geiten en 10 varkens.

Op de vestigingsplaats zijn 104 planken huizen, waarvan 90 aan Britsch-Indische en 14 aan West-Indische immigranten toebehooren.

De op de vestigingsplaats gevestigde school werd bezocht door 28 kinderen, waaronder 11 kinderen van Britsch-Indische immigranten.

Nieuw-Waldeck. De werkzaamheden tot inrichting van Nieuw-Waldeck, gelegen in het district Nickerie tusschen de plantage

Margarethenburg en de verlaten plantage Waldeck, tot vestigingsplaats, werden in den loop van 1902 voltooid.
De vestigingsplaats is verdeeld in 88 perceelen, waaronder 1 bestemd voor weiland. De overige 87 perceelen, te zamen eene oppervlakte van 156 H.A. beslaande, zijn alle in huur uitgegeven en wel: 42 aan Britsch-Indiërs, 2 Chineezen en de overige aan creolen.
Op 9 perceelen na zijn alle reeds in bewerking genomen.
De meeste huurders der perceelen wonen te Nieuw Nickerie of op de naastbij gelegen plantages, slechts 10 Britsch-Indiërs wonen op hun land.
Hoewel de werkzaamheden tot inrichting van het tot weiland bestemde perceel nog niet zijn voltooid, hebben de Britsch-Indiërs reeds 60 koeien naar bedoeld perceel overgebracht.
Alkmaar. In 1902 zijn de loostrenzen en vaartrens geregeld schoongehouden, de algemeene weg, de voor- en achterpolder gewied en een deel van den westelijken zijpolder, nl. het deel gelegen ten zuiden van den achterpolder van plantage Sorgvliet en den voorpolder hersteld.
Op deze vestigingsplaats uitsluitend bestemd voor uitgifte aan Britsch-Indiërs, is uitgegeven eene oppervlakte van 212,8. H.A., verdeeld in 208 perceelen, terwijl nog 2 perceelen elk van 1,6 H.A. aan den opzichter in gebruik zijn uitgegeven.
De productie van deze perceelen bedroeg 3583 K.G. cacao, 15 K.G. koffie, 5365 K.G. koren, 16850 K.G. aardvruchten, 15500 K.G. bossen bananen en 14043 bossen bacoues.
De bevolking bestond op 31 December 1902 uit 240 mannen, 168 vrouwen, 130 jongens en 97 meisjes, waaronder 619 Britsch-Indiërs.
De veestapel bestond uit 66 runderen en 38 geiten.
Op de vestigingsplaats bevinden zich 143 planken huizen.

Vestigingsplaats nabij het fort Nieuw Amsterdam. De landerijen loozen door een ijzeren koker in de Suriname-rivier en de hoofd- en andere loostrenzen verkeeren in goeden staat.
In 1902 werd de kokertrens uitgedolven.
Met uitzondering van 2 perceelen tot het bouwen van eene kerk aan de Moravische Broedergemeente en Roomsch-Katholieke gemeente in gebruik afgestaan, zijn al de perceelen in huur uitgegeven ter uitoefening van den kleinen landbouw tegen f 10 per H.A. 's jaars en ten gebruike en ter bebouwing en bewoning, tegen 1 cent per centiare 's jaars.
Van de uitgegeven oppervlakte ter uitoefening van den kleinen landbouw, groot 119,2072 H.A., verdeeld in 124 perceelen, zijn aan immigranten afgestaan 18 perceelen, ter oppervlakte van 13,8986 H.A., en wel aan:

Britsch-Indiërs 12,7926 H.A., te zamen 16 perceelen;
Chineezen 1,106 „ „ „ 2 „

Ten gebruike en ter bebouwing en bewoning is 1 perceel ter oppervlakte van 0,0705 H.A. in huur bij een immigrant, op welk perceel 1 planken huis staat.
De productie der aan immigranten afgestane perceelen bedroeg 1295 K.G. cacao en 120 bossen bananen.

De bevolking bestaat voornamelijk uit Creolen.
De veestapel, behoorende aan immigranten, bestond uit: 38 runderen, 14 geiten en 14 varkens.
Op de vestigingsplaats zijn 109 planken huizen, waarvan 17 aan immigranten toebehooren.

Hecht en Sterk. De werkzaamheden tot aanleg van deze vestigingsplaats konden wegens het ongunstige seizoen in het eerste halfjaar 1902 eerst in den drogen tijd van dat jaar worden hervat. De uitgifte van perceelen heeft eerst in dit jaar plaats.

Het kapitaal dat op naam van 3105 Britsch-Indische immigranten in de koloniale spaarbank is belegd, bedroeg op ultimo December 1902 eene som van f 279 544,03[5]. Op ultimo December 1901 was dit cijfer f 305 212,14[5], behoorende aan 2981 inleggers.
Het kapitaal op naam van 28 Javaansche immigranten belegd bedroeg eene som van f 2806,83[5].
Op ultimo December 1901 was dit cijfer f 2551,06[5], behoorende aan 20 inleggers.
Deze bedragen renten 2½ pct. 's jaars.

Gedurende het jaar 1902 werd door tusschenkomst van het immigratie-departement door 155 Britsch-Indische immigranten een bedrag van f 5494 aan hunne betrekkingen in Britsch-Indië overgemaakt tegen:

f 8644,50 door 187 Britsch-Indische immigranten in 1898;
9463,00 „ 205 „ „ „ 1899;
4197,00 „ 135 „ „ „ 1900;
6083,00 „ 126 „ „ „ 1901.

De volgende bedragen werden volgens van de Surinaamsche Bank welwillend ontvangen mededeeling door Britsch-Indische immigranten door middel van genoemde bankinstelling in 1902 geremitteerd.

In ponden sterling betaalbaar Londen door 3 immigranten een bedrag van	f 23 296,00
In dollars betaalbaar bij een der branches van de Colonial Bank in West-Indië door 18 immigranten een bedrag van	6 823,37[5]
betaalbaar in Amsterdam door 1 immigrant een bedrag van	698,00
	f 30 817,37[5]

Voorts werden in het afgeloopen jaar door tusschenkomst van het immigratie-departement 498 brieven van Britsch-Indische immigranten alhier aan hunne betrekkingen in Britsch-Indië verzonden en 351 van het postkantoor alhier ontvangen brieven bestemd voor Britsch-Indische immigranten, afkomstig uit Britsch-Indië, aan hen uitgereikt.
In 1901 waren die cijfers respectievelijk 596 en 433.

I. Uit Nederlandsch-Indië.

	AANTAL IMMIGRANTEN.				
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Op 1 Januari 1902 onder contract verbonden	3008	1168	221	216	4613
Vermeerderd door:					
Geboorte	„	„	63	66	129
Aanvoer.	159	71	1	„	231
Reëngagement	308	4	„	2	314
Overschrijving van jongens en meisjes die den leeftijd van 15 jaren hebben bereikt . . .	3	1	„	„	4
Redres in vorige jaren temin geboekt . . .	1	„	1	„	2
	3479	1244	286	284	5293

II. Uit Nederlandsch-Indië.

Verminderd door:	AANTAL IMMIGRANTEN. Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Overlijden	54	19	28	23	124
Ontslag na geëindigden diensttijd	571	250	75	71	967
Ontbinding van contract	1	4	„	„	5
Desertie.	1	„	„	„	1
Overschrijving van jongens en meisjes die den leeftijd van 15 jaar hebben bereikt . .	„	„	3	1	4
Redres in vorige jaren te veel geboekt . . .	„	„	„	1	1
	627	273	106	96	1102
	2852	971	180	188	4191

De gemiddelde bevolking was in 1902, 4402 hoofden.

Het getal geboorten bedroeg 129 of 12.07 ten honderd van de vrouwen.

De verhouding tusschen mannen en vrouwen was 365 vrouwen op 1000 mannen.

De sterfte bedroeg 124 hoofden, d. i. 2.8 ten honderd van de gemiddelde bevolking.

Trekt men van dit sterftecijfer af 3 accidenteele sterfgevallen, welke in 1902 hebben plaats gehad, te weten:

1 man van plantage Zoelen verdronken:

1 „ „ „ la Liberté „

1 „ „ „ Rust en Werk „

dan blijven er over 121 sterfgevallen of 2.75 ten honderd van de gemiddelde bevolking. Dit cijfer was in 1901 1.70 ten honderd.

Naar den leeftijd gerangschikt waren er 34 sterfgevallen beneden 1 jaar, 17 van 1 tot beneden 10 jaar en 73 van 10 jaar en daarboven.

Tusschen de immigranten uit Nederlandsch-Indië werden 18 huwelijken voltrokken en wel:

in Beneden-Commewijne 12, waarbij werden gewettig 6 kinderen;

in Beneden-Suriname 2, waarbij werden gewettigd 1 kind;

in Boven-Suriname 1, waarbij werd gewettigd:

in Nickerie 3, waarbij werd gewettigd 1 kind.

Het getal huwelijken in de vorige jaren was:

in 1897 0
„ 1898 5
„ 1899 7
„ 1900 10
„ 1901 9

§ 7. *Certificaten van geëindigden diensttijd.*

In het jaar 1902 werden wegens geëindigden diensttijd uitgereikt:

aan immigranten uit Britsch-Indië 543 certificaten;

aan immigranten uit Nederlandsch-Indië 458 certificaten.

§ 8. *Nieuwe werkovereenkomsten.*

Het aantal immigranten die zich in 1902 na expiratie hunner overeenkomsten tot arbeid opnieuw voor den tijd van een tot vijf jaar voor veld- en fabriekarbeid op de plantages verbonden, bedroeg voor immigranten uit Britsch-Indië: 119 mannen;

voor immigranten uit Nederlandsch-Indië: 308 mannen, 4 vrouwen en 2 meisjes, te zamen 314 hoofden.

De hun betaalde premiën waren naar reden van f 100 voor een contract van 5 jaar.

§ 9. *Huisvesting, geneeskundige verpleging, ziekte en sterfte onder de onder contract verbonden immigranten.*

Omtrent de geneeskundige behandeling en verpleging in de plantage ziekenhuizen, in het militair hospitaal en in de infirmerie te Nickerie, kunnen de volgende cijfers worden medegedeeld, getrokken uit de ziekenregisters:

		Immigranten uit: Britsch-Indië.		Nederlandsch-Indië.	
Op 1 Januari 1902 waren onder behandeling. . . .			299		631
In 1902 onder behandeling gekomen			10 215		9 286
Totaal . . .			10 514		9 917
Hiervan zijn	hersteld .	10 033		9 325	
	overleden .	64		84	
			10 097		9 409
			417		508
Het aantal ziekendagen bedroeg in 1902			60 414		74 449

Uit deze gegevens blijkt dat op elke honderd onder contract verbonden immigranten voorkwamen:

bij immigranten uit Britsch-Indië 298 ziektegevallen;

„ „ „ Nederl.-Indië 211 „

terwijl het aantal ziekendagen gemiddeld bedroeg:

voor een immigrant uit Britsch-Indië 17,6 dag;

" " " " Nederl.-Indië 16,9 "

Districtsgewijs was het aantal ziekendagen der immigranten, percentsgewijze in opklimmende orde gerangschikt, als volgt:

Immigranten uit Britsch-Indië.

Districten.	Aantal ziekendagen.	Zijnde gemiddeld per immigrant.
I. Cottica	4 665	11
II. Beneden-Commewijne.	32 112	17,3
III. Boven-Commewijne .	332	19,5
IV. Nickerie	8 781	22
V. Beneden-Saramacca .	1 653	22,6
VI. Beneden-Suriname. .	9 098	23,8
VII. Boven-Para	1 631	26,7
VIII. Beneden-Para. . . .	785	30,8
IX. Boven-Suriname. . .	1 357	32,7
Immigranten uit Nederlandsch-Indië.		
I. Cottica	536	4,7
II. Boven-Commewijne .	434	11,4
III. Beneden-Suriname. .	12 808	14,9
IV. Boven-Suriname. . .	2 273	16,1
V. Saramacca	5 076	16,8
VI. Boven-Para	1 763	17,7
VII. Beneden-Commewijne.	43 325	18,2
VIII. Nickerie	7 511	19,7
IX. Beneden-Para. . . .	723	24,1

De naaste oorzaken van overlijden waren als volgt:

	Uit Britsch-Indië.	Uit Nederl. Indië.
Algemeene zwakte	11	15
Malaria en gevolgen.	13	14
Ingewandsmaden	1	4
Bloedarmoede	4	2
Bloedloop	7	5
Hartsgebrek.	"	4
Slechte spijsvertering	"	1
Darmontsteking	11	8
Syphilis	1	1
Tering.	3	9
Luchtpijpontsteking	2	3
Vallende ziekte	1	"
Stuipen	4	10
Nierziekte	"	6
Leverziekte	2	"
Ziekten van het kraambed	"	1
Gele koorts	"	4
Longaandoening	5	5
Bloedvergiftiging.	1	1
Koorts.	5	8
Influenza.	1	"
Uitputting	7	2
Gebrekkige ontwikkeling	1	3
Hersenschudding	1	1
Roos	"	1
Maagziekte	"	1
Verdronken.	3	3
Zelfmoord door ophanging	1	"
Borstvliesontsteking.	"	2
Doodgeschoten.	11	"
Geschoten wonden	6	"
Ruggemergziekte	1	1
Onbekend	5	9
	108	124

De sterfte onder de immigranten uit Britsch-Indië op de verschillende plantages, waar zij onder contract verbonden waren, was, de 21 accidenteele gevallen niet medegerekend, als volgt:

A. *Namen der plantages waar geen sterfte onder hen is voorgevallen.* (1)

		Gemiddelde bevolking
1. Killenstein,****	cacaoplantage in Ben.-Commewijne	$17^1/_2$
2. Sorgvliet,****	" " "	8
3. Kroonenburg,****	" " "	$^1/_2$
4. de Dankbaarheid,****	" " Saramacca	16
5. Peperpot,****	" " Ben-Suriname	12
6. Kwatta,****	" " "	5
7. Maagdenburg,****	" " Boven-Suriname	$14^1/_2$
8. Vreeland,****	" " "	1
9. Johanna Catharina,****	" " Ben.-Saramacca	9
10. Constantia,****	" " Ben.-Commewijne	6
11. Margarethenburg,***	" " Nickerie	$^1/_2$
12. Crappahoek,***	" " "	$19^1/_2$

(1) Op de plantages met 4 sterretjes geteekend had ook in de jaren 1898—1901, op die met 3 sterretjes in de jaren 1899—1901, op die met 2 sterretjes in de jaren 1900 en 1901, op die met 1 sterretje in 1901 geen sterfgeval plaats.

		Gemiddelde bevolking.
13. Johannesburg,***	cacaoplantage in Ben.-Commewijne	$16^1/_2$
14. Mariënbosch,***	„ „ „	3
15. Pieterszorg,**	„ „ „	17
16. Spieringshoek,**	„ „ „	26
17. Fredericisgift,*	„ „ Ben.-Saramacca	12
18. Slootwijk,*	„ „ Ben.-Commewijne	$1^1/_2$
19. Geertruidenberg,*	„ „ „	$33^1/_2$
20. Elisabethshoop,*	„ „ „	7
21. 't Vertrouwen,*	„ „ „	$21^1/_2$
22. Dordrecht,*	„ „ Ben.-Suriname	$42^1/_2$
23. Susanna'sdaal,*	„ „ „	5
24. Voorburg, cocao- en koffieplantage	„ „	$29^1/_2$
25. Boxel,*	cacaoplantage in Boven-Para	6
26. Catharina Sophia,*	„ „ Ben.-Saramacca	16
27. Nieuw-Clarenbeek,*	„ „ Bov.-Commewijne	17
28. la Poule & Monitor,	„ „ Ben.-Saramacca	3
29. la Liberté,	„ „ Ben.-Suriname	30
30. de Morgenstond,	„ „ „	20
31. Ma Retraite,	„ „ „	$^1/_2$
32. Tout-lui-faut,	„ „ Ben.-Para	$25^1/_2$
33. Waterland, cacao- en koffieplantage	„ Boven-Para	16
34. de Maasstroom,	cocaoplantage „ Ben.-Commewijne	$15^1/_2$
35. Frederiksdorp,	„ „ „	$37^1/_2$
36. Sorgvliet,	„ „ „	11

	Gemiddelde bevolking.	Sterfgevallen.	Sterfte ten honderd.
B. *Namen der plantages die beneden het gemiddeld sterftecijfer van 2,5 ten honderd waren.*			
1. Waterloo, Nursery en Hazard, suikerplantages in Nickerie	360	7	1,19
2. Alliance suikerplantage „ Cottica	$423^1/_2$	10	2,4
C. *Namen der plantages die beneden het gemiddeld sterftecijfer van 2,5 ten honderd waren.*			
1. Belwaarde, cacaoplantage in Beneden-Suriname	36	1	2,8
2. Zorg en Hoop, „ „ Beneden-Commewijne	$35^1/_2$	1	2,8
3. Wederzorg, cacao- en koffieplantage „ „	69	2	2,9
4. Berlijn, „ „ „ „ „	$31^1/_2$	1	3,1
5. Brouwerslust, cacaoplantage „ „	29	1	3,4
6. Marienburg en Zoelen, suikerplantage „ „	1259	43	3,4
7. St. Barbara, cacaoplantage „ Boven-Suriname	26	1	3,4
8. Mon Souci, „ „ Beneden-Commewijne	$21^1/_2$	1	4,6
9. Rust en Werk. suikerplantage „ „	149	7	4,7
10. Geijersvlijt, cacaoplantage „ Beneden-Suriname	20	1	5
11. Accaribo, „ „ Boven-Para	39	2	5,1
12. Katwijk, „ „ Beneden-Commewijne	$19^1/_2$	1	5,1
13. 't Lotland, „ „ Nickerie	19	1	5,3
14. Jagtlust, cacao- en koffieplantage „ Beneden-Suriname	$171^1/_2$	11	6,4
15. Leliëndaal en Ellen, cacaoplantage „ Beneden-Commewijne	$15^1/_2$	1	6,4
16. Lust en Rust, „ „ Beneden-Suriname	$9^1/_2$	1	10,5
17. de Morgenster, „ „ Beneden-Saramacca	17	3	18
18. Schoonoord, „ „ Beneden-Commewijne	$3^1/_2$	1	28,6
19. Vriendsbeleid en Ouderzorg „ „ „	$4^1/_2$	2	44,4

De sterfte onder de immigranten uit Nederlandsch-Indië op de verschillende plantages waar zij onder contract verbonden waren was als volgt:

A. *Namen der plantages waar geen sterfte onder hen is voorgevallen.* (1)

			Gemiddelde bevolking.
1. Geijersvlijt,****	cacaoplantage	in Ben.-Suriname	38
2. Nijd en Spijt,****	„	„ Commewijne	8
3. Leonsberg,***	„	„ Suriname	4
4. Crappahoek,**	„	„ Nickerie	43½
5. Concordia,**	„	„ Ben.-Saramacca	47½
6. Vreeland,**	„	„ Boven-Suriname	31
7. Katwijk,**	„	„ Ben.-Commewijne	21
8. Leliëndaal & Ellen,**	cacaoplantage	in Ben.-Commewijne	57½
9. Johanna Catharina,*	„	„ Ben.-Saramacca	29½
10. Margaretha'sgift,*	„	„ „	9½
11. Uitkijk,*	„	„ „	5
12. Waterland,*	„	„ Boven-Para	32½
13. de Maasstroom,*	„	„ Ben.-Commewijne	23
14. Constantia,*	„	„ „	60
15. Cultuurtuin,*	„	„ „	8
16. Margarethenburg	„	„ Nickerie	7½
17. Catharina Sophia,	cacao- en koffieplantage	„ Ben.-Saramacca	53½
18. Belwaarde,	cocaoplantage	„ Ben.-Suriname	66
19. Mon-Souci,	„	„ Ben.-Commewijne	59
20. Slootwijk,	cacao- en koffieplantage	„ „	39
21. Nieuw-Clarenbeek,	cacaoplantage	„ Bov.-Commewijne	38

(1) Op de plantages met 4 sterretjes geteekend had ook in de jaren 1898—1901, op die met 3 sterretjes had ook in 1899—1901, op die met 2 sterretjes ook in 1900—1901, op die met I sterretje ook in het jaar 1901 geen sterfgeval plaats.

			Gemiddelde bevolking.	Sterfgevallen.	Sterfte ten honderd.
B. *Namen der plantages die beneden het gemiddeld sterftecijfer van 2,75 waren.*					
1. Marienbosch,	cacaoplantage	in Beneden-Commewijne	101½	1	1
2. Clevia,	„	„ Beneden-Suriname	71	1	1,4
3. Voorburg,	cacao- en koffieplantage	„ „	135	2	1,5
4. Brouwerslust,	cacaoplantage	„ Beneden-Commewijne	62	1	1,6
5. Geertruidenberg,	„	„ „	61½	1	1,6
6. Waterloo, Nursery en Hazard,	suikerplantage	„ Nickerie	259	5	2
7. 't Vertrouwen,	cacaoplantage	„ Beneden-Commewijne	49½	1	2
8. Zorg en Hoop,	„	„ „	44½	1	2,2
9. Killenstein,	„	„ „	82	2	2,4
10. Mariënburg en Zoelen,	suikerplantage	„ „	804	19	2,4
11. Alliance,	„	„ Beneden-Cottica	113½	3	2,6
12. de Nieuwe Grond,	cacaoplantage	„ Beneden-Commewijne	36½	1	2,7
13. Sorgvliet,	„	„ „	74½	2	2,7
C. *Namen der plantages die boven het gemiddeld sterftecijfer waren van 2,75.*					
1. Petersburg,	cacaoplantage	in Boven-Suriname	70	2	2,8
2. Dordrecht,	„	„ Beneden-Suriname	34	1	2,9
3. Ma Retraite.	„	„ „	35	1	2,9
4. Rust en Werk,	suikerplantage	„ Beneden-Commewijne	235	7	3
5. Peperpot,	cacaoplantage	„ Beneden-Suriname	32½	1	3,1
6. Spieringshoek,	„	„ Beneden-Commewijne	63	2	3,2
7. Tout-lui-faut,	„	„ Beneden-Para	30	1	3,3
8. Johannesburg,	„	„ Beneden-Commewijne	59	2	3,4
9. Berlijn,	„	„ „	58½	2	3,5
10. Vriendsbeleid en Ouderzorg,	„	„ „	113½	4	3,5
11. Pieterszorg,	„	„ „	56	2	3,6

			Gemiddelde bevolking.	Sterfgevallen.	Sterfte ten honderd.
12. de Morgenster,	cacaoplantage	in Beneden-Saramacca	27	1	3,7
13. Tabaksonderneming		„ Boven-Suriname	27	1	3,7
14. Wederzorg,	cacao- en koffieplantage	„ Beneden-Commewijne	53	2	3,8
15. la Liberté,	cacaoplantage	„ Beneden-Suriname	78	3	3,9
16. 't Lotland n°. 36,	„	„ Nickerie	71	3	4,2
17. de Morgenstond,	„	„ Beneden-Suriname	47½	2	4,2
18. Lust en Rust,	„	„ „	44½	2	4,5
19. Susanna'sdaal,	„	„ „	84½	4	4,7
20. de Dankbaarheid,	„	„ Beneden-Saramacca	17½	1	5,7
21. Jagtlust,	cacao en koffieplantage	„ Beneden-Suriname	183½	12	6,5
22. Schoonoord,	cacaoplantage	„ Beneden-Commewijne	60½	4	6,6
23. Broederschap,	„	„ Beneden-Saramacca	14½	1	6,9
24. Mon trésor,	„	„ Beneden-Commewijne	72	5	6,9
25. Accaribo,	„	„ Boven-Para	28	2	7,1
26. Boxel,	„	„ „	27	2	7,4
27. St. Barbara,	„	„ Boven-Suriname	13	1	7,7
28. Caledonia,	„	„ Beneden-Saramacca	62½	5	8
29. la Ressource,	„	„ Boven-Para	12	1	8,3
30. la Poule en Monitor,	„	„ Beneden-Saramacca	35	3	8,5
31. Elisabethshoop,	„	„ Beneden-Commewijne	25½	3	11,8

Districtsgewijs was de sterfte onder de immigranten als volgt:

Immigranten uit Britsch-Indië.

	Gemiddelde bevolking.	Sterfgevallen.	Sterfte ten honderd.
Zonder sterfte waren de districten:			
Beneden-Para	25½	—	—
Boven-Commewijne	17	—	—
Beneden het gemiddeld sterftecijfer van 2,5 waren:			
Nickerie	399	8	2
Cottica.	424½	10	2,3
Boven-Suriname	41½	1	2,4
Boven het gemiddeld sterftecijfer van 2,5 waren:			
Boven-Para	61	2	3,3
Beneden-Commewijne . . .	1851½	61	3,3
Beneden-Suriname	381½	14	3,6
Beneden-Saramacca . . .	73	3	4,1

Immigranten uit Nederlandsch-Indië.

	Gemiddelde bevolking.	Sterfgevallen.	Sterfte ten honderd.
Zonder sterfte waren de districten:			
Boven-Commewijne	38	—	—
Beneden het gemiddeld sterftecijfer van 2,75 waren:			
Nickerie	381	8	2,1
Beneden-Commewijne . . .	2379½	62	2,6
Cottica	113½	3	2,6
Boven het gemiddeld sterftecijfer van 2,75 waren:			
Boven-Suriname	141	4	2,8
Beneden-Para	30	1	3,3
Beneden-Suriname	859½	29	3,4
Beneden-Saramacca	301½	11	3,6
Boven-Para	99½	5	5

De sterfte ten honderd van alle immigranten, de accidenteele gevallen niet medegerekend, was in de verschillende districten als volgt:

DISTRICTEN.	Gemiddelde bevolking.	Sterfgevallen.	Sterfte ten honderd.
Boven-Commewijne	55	—	—
Beneden-Para	55½	1	1,8
Nickerie	780	16	2
Cottica	538	13	2,2
Beneden-Commewijne . . .	4 231	123	2,4
Boven-Suriname	182½	5	2,7
Beneden-Suriname	1 241	43	3,3
Beneden-Saramacca	374½	14	3,7
Boven-Para	160½	7	4,4

De sterfte onder de creolen en andere arbeiders, geen immigranten onder contract zijnde, op de plantages waar immigranten onder contract zijn, was districtsgewijs als volgt:

DISTRICTEN.	Gemiddelde bevolking.	Sterfgevallen.	Sterfte ten honderd.
Boven-Suriname	83	—	—
Cottica	329	2	0,6
Beneden-Saramacca	213	3	0,9
Nickerie	912	13	1,4
Boven-Commewijne	73	1	1,4
Beneden-Commewijne . . .	2 549	63	2,5
Beneden-Suriname	732	24	3,3
Boven-Para	92	9	9,7
Beneden-Para	10	1	10,0

De gemiddelde sterkte van deze bevolking bedroeg 2,3 ten honderd.

Door vergelijking dezer verhoudingsgetallen met elkander en met die van vorige jaren, verkrijgt men tot uitkomst dat het sterftecijfer van de onder contract verzonden Britsch-Indische immigranten in verhouding staat tot het sterftecijfer van de creolen en andere arbeiders, niet onder contract verbonden, op dezelfde plantages gevestigd, als volgt:

in het jaar 1877 als 3,73 tot 6,16 pct.
" " " 1878 " 2,71 " 4,07 "
" " " 1879 " 2,08 " 2,32 "
" " " 1880 " 1,81 " 3,59 "
" " " 1881 " 3,26 " 4,25 "
" " " 1882 " 2,60 " 2,70 "
" " " 1883 " 2,57 " 3,84 "
" " " 1884 " 2,60 " 5,00 "
" " " 1885 " 2,40 " 3,26 "
" " " 1886 " 1,88 " 2,82 "
" " " 1887 " 1,54 " 3,15 "
" " " 1888 " 1,62 " 3,36 "
" " " 1889 " 1,57 " 2,31 "
" " " 1890 " 1,93 " 2,45 "
" " " 1891 " 3,04 " 2,90 "
" " " 1892 " 2,62 " 2,71 "
" " " 1893 " 2,38 " 1,81 "
" " " 1894 " 2,43 " 2,24 "
" " " 1895 " 2,07 " 2,31 "
" " " 1896 " 2,33 " 2,67 "
" " " 1897 " 2,43 " 2,61 "
" " " 1898 " 1,97 " 2,05 "
" " " 1899 " 1,36 " 2,45 "
" " " 1900 " 1,55 " 2,33 "
" " " 1901 " 1,34 " 1,67 "
" " " 1902 " 2,5 " 2,3 "

Voor immigranten uit Nederlandsch-Indië was die verhouding:

in het jaar 1895 als 1,27 tot 2,31 pct.
" " " 1896 " 1,61 " 2,67 "
" " " 1897 " 2,72 " 2,61 "
" " " 1898 " 2,63 " 2,08 "
" " " 1899 " 1,79 " 2,45 "
" " " 1900 " 1,85 " 2,33 "
" " " 1901 " 1,70 " 1,67 "
" " " 1902 " 2,75 " 2,3 "

§ 10. *Arbeid, loon, overwerk en werkverzuim.*

Het aantal onder contract verbonden immigranten die in 1902 aan den veld- en fabriekarbeid op die plantages hebben deelgenomen, de hoeveelheid hunner werkdagen of taken en het bedrag van het verdiende loon, waren als volgt:

IMMIGRANTEN UIT:	Aantal			Aantal werkdagen of werktaken en bedrag van het verdiende loon van de					
				Mannen.		Vrouwen.		Jongens en meisjes.	
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens en meisjes.	Werkdagen of taken.	Loon.	Werkdagen of taken.	Loon.	Werkdagen of taken.	Loon.
Britsch-Indië	2547	699	57	450604½	f 302400,48	82577½	f 45138,68^{5}	3993¾	f 1271,15
Nederlandsch-Indië.	2896	1007	2	496271	318484,22	144771¼	75159,52^{3}	120½	30,75
Totaal. . . .	5443	1706	59	946875½	f 620884,70	227348¾	f 120298,21	4114¼	f 1301,90

In deze opgaaf zijn niet begrepen, omdat zij niet als werkdagen rekenen, de dagen van ziekte, die van afwezigheid met verlof, die van afwezigheid ten gevolge van dagvaarding voor den rechter of tot het ondergaan van straf en de dagen van opzettelijk werkverzuim, evenmin de zon- en feestdagen, welke laatste, behalve de algemeen erkende, voor Hindoes bedragen 32, voor Mahomedanen uit Britsch-Indië 16 en voor Mahomedanen uit Nederlandsch-Indië 3 dagen in het jaar.

In den volgenden staat is aangeteekend het aantal creolen en andere arbeiders die in het jaar 1902 hebben gewerkt op plantages waar immigranten onder contract verbonden zijn, het aantal verrichte werktaken en het verdiende loon.

ARBEIDERS	Aantal			Aantal werkdagen of taken en bedrag van het verdiende loon van de					
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens en meisjes.	Mannen.		Vrouwen.		Jongens en meisjes.	
				Werkdagen of taken.	Loon.	Werkdagen of taken.	Loon.	Werkdagen of taken.	Loon.
Creolen	465	178	77	107 420$^{1}/_{8}$	f110 291,70	51 382$^{11}/_{12}$	f 16 351,65	7 085$^{1}/_{3}$	f 2 880,29
Vreemde arbeiders niet meer onder contract verbonden immigranten .	2161	758	246	416 173$^{1}/_{2}$	314 182,35	117 963	66 637,68	30 911$^{1}/_{4}$	10 213,59

Daar de creolen en andere niet onder contract verbonden arbeiders dikwijls van woonplaats veranderen, is het aantal van de in dezen staat en andere opgaven voorkomende creolen en niet gecontracteerde vreemde arbeiders verkregen, door het aantal van hen die op den eersten van elke maand op de plantages waren bij elkaar te tellen en van die som een-twaalfde voor het gemiddeld getal te nemen.

Door de gegevens in de voorgaande staten vermeld, verkrijgt men ten aanzien van de hoeveelheid werk en het bedrag van het dagloon van iederen arbeider in 1902 op de plantage waar immigranten onder contract verbonden waren, de volgende uitkomsten.

ARBEIDERS.	Voor ieder man in het jaar.		Voor iedere vrouw in het jaar.		Voor een jongen en een meisje in het jaar.	
	Aantal werkdagen of taken.	Gemiddeld loon per dag.	Aantal werkdagen of taken.	Gemiddeld loon per dag.	Aantal werkdagen of taken.	Gemiddeld loon per dag.
Immigranten onder contract:						
Britsch-Indië	176,91	f 0,67	118,13	f 0,55	70,07	f 0,31
Nederlandsch-Indië	171,36	0,64	143,76	0,52	60,25	0,25
Creolen	232	1,02	288,6	0,31	90,7	0,40
Vreemde arbeiders en niet meer onder contract verbonden immigranten	192,6	0,75	155,6	0,57	125,66	0,33

De volgende opgaven behelzen de hoeveelheid werk en het verdiende loon van de arbeiders op de plantages waar geen immigranten onder contract verbonden zijn.

ARBEIDERS.	Aantal			Aantal werkdagen of taken en bedrag van het verdiende loon van de					
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens en meisjes.	Mannen.		Vrouwen.		Jongens en meisjes.	
				Werkdagen of taken.	Loon.	Werkdagen of taken.	Loon.	Werkdagen of taken.	Loon.
Creolen	97	147	25	26 362$^{1}/_{4}$	f23 594,75	32 935$^{3}/_{4}$	f18 985,26	5 023$^{1}/_{4}$	f 2 293,33
Vreemde arbeiders en niet onder contract verbonden immigranten .	220	53	16	52 222$^{1}/_{2}$	40 737,23	9 357$^{3}/_{4}$	5 329,80	2 021$^{1}/_{2}$	665,89

Hoofdelijk berekend verkrijgt men voor deze arbeiders gemiddeld het volgende:

ARBEIDERS.	Voor iederen man in het jaar.		Voor iedere vrouw in het jaar.		Voor een jongen en meisje in het jaar.	
	Aantal werkdagen of taken.	Gemiddeld loon per dag.	Aantal werkdagen of taken.	Gemiddeld loon per dag.	Aantal werkdagen of taken.	Gemiddeld loon per dag.
Creolen	271,7	f 0,90	224	f 0,58	200,93	f 0,46
Vreemde arbeiders en niet onder contract verbonden immigranten	237	0,78	176,5	0,57	126,3	0,33

Door de vorenstaande gegevens samen te trekken, verkrijgt men voor alle plantages in de kolonie het volgend resultaat van het aantal arbeiders en de hoeveelheid opgeleverden arbeid in het jaar 1902 tot het verbouwen of bereiden van stapelproducten verricht.

ARBEIDERS.	Aantal			Aantal werkdagen of taken van de		
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens en Meisjes.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens en Meisjes.
Immigranten onder contract	5 443	1 706	59	946 875$^1/_2$	227 348$^3/_4$	4 114$^1/_4$
Hunne contracten uitgediend hebbende immigranten of vreemde arbeiders	2 381	811	262	468 396	127 320$^3/_4$	32 932$^3/_4$
Totaal van vreemden	7 824	2 517	321	1 415 271$^1/_2$	354 669$^1/_2$	37 047
Totaal van creolen	562	325	102	133 782$^3/_8$	84 318$^2/_3$	12 108$^7/_{12}$
Totaal-generaal in 1902.	8 386	2 842	423	1 549 053$^7/_8$	438 988$^1/_6$	49 155$^7/_{12}$

Uit deze tafels, vergeleken met die van het vorige jaarverslag blijkt:

1°. dat van de creolen in 1902, 42 mannen en 13 jongens of meisjes minder dan in 1901 en daarentegen 7 vrouwen meer dan in evengenoemd jaar op de plantage hebben gewerkt: dat aan werktaken werd verkregen van de mannen 1233$^5/_8$ en van de jongens en meisjes 2$^5/_{12}$ minder en daarentegen van de vrouwen 22 847$^{11}/_{12}$ meer dan in 1901.

2°. dat de arbeid van vreemde arbeiders is toegenomen met dien van 120 vrouwen en 50 jongens en meisjes en verminderd met dien van 65 mannen; dat aan werktaken is verkregen van de mannen 1443$^3/_4$, van de vrouwen 3255 en van de jongens en meisjes 5894$^1/_2$ meer dan in 1901;

3°. dat de som der werkdagen of taken van de mannen, vrouwen, jongens en meisjes op de verschillende plantages te zamen in de laatste tien jaren heeft bedragen, zooals in de volgende tafel is uitgedrukt.

	1893.	1894.	1895.	1896.	1897.	1898.	1899.	1900.	1901.	1902.
Van de creolen.	387 242$^3/_4$	390 331$^3/_4$	322 563$^1/_2$	281 417	248 838$^5/_4$	230 090$^1/_4$	244 671	237 020$^1/_4$	208 597$^3/_4$	230 209$^5/_8$
Van vreemde arbeiders . . .	1 368 654	1 397 870$^3/_4$	1 469 274$^1/_4$	1 559 225$^1/_3$	1 545 426$^3/_4$	1 700 230$^1/_4$	1 737 087$^3/_4$	1 727 804	1 796 394$^3/_4$	1 806 988
Totaal-generaal.	1 755 896$^3/_4$	1 788 202$^1/_2$	1 791 837$^3/_4$	1 840 642$^1/_3$	1 794 265$^1/_2$	1 930 320$^1/_2$	1 981 758$^3/_4$	1 964 824$^1/_4$	2 004 992$^1/_2$	2 037 197$^5/_8$

Uit den voorgaanden staat blijkt:

1°. dat de door de creolen gedurende de laatste 10 jaren op de plantages of voor den zoogenaamden grooten landbouw geleverde arbeid, op de jaren 1894—1899 en 1902 na, geregeld jaarlijks is verminderd, bedragende het verschil tusschen bedoelden arbeid door hen in 1893 en 1902 geleverd: 157 033$^{1}/_{8}$ werkdagen of werktaken, d. i. ruim 40,6 pct. van den door hen in 1893 geleverden arbeid;

2°. dat op de jaren 1897 en 1900 na gedurende datzelfde tijdsverloop door vreemde arbeiders geleverde arbeid geregeld is toegenomen, bedragende het verschil tusschen bedoelden arbeid door hen in 1893 en in 1902 geleverd 438 334 werkdagen of werktaken, dat is eene vermeerdering van ruim 32 pct. van den door hen in 1893 geleverden arbeid.

Districtsgewijs was de hoofdelijk geleverde arbeid door de immigranten en hun gemiddeld dagloon in het jaar 1902 in afdalende orde gerangschikt als volgt:

Voor immigranten uit Britsch-Indië.

DISTRICTEN.	Aantal werkdagen of taken per man geleverd.
Boven het gemiddeld bedrag van	176,91
1. Boven-Commewijne	248,4
2. Nickerie	223,9
3. Beneden-Para	209,33
4. Boven-Suriname	207,2
5. Boven-Para	203,42
6. Beneden-Suriname	184,18
Beneden het gemiddeld bedrag van	176,91
7. Beneden-Commewijne	167,41
8. Beneden-Saramacca	163
9. Cottica	162,22

DISTRICTEN.	Gemiddeld bedrag van het loon verdiend per man en per dag.
Boven het gemiddeld bedrag van	0,67
1. Beneden-Saramacca	0,70
2. Boven-Saramacca	0,69
3. Cottica	0,69
4. Beneden-Suriname	0,68
Gelijk aan het gemiddeld bedrag van	0,67
5. Boven-Para	0,67
6. Beneden-Commewijne	0,67
Beneden het gemiddeld bedrag van	0,67
7. Boven-Commewijne	0,66
8. Nickerie	0,65
9. Beneden-Para	0,64

Voor immigranten uit Nederlandsch-Indië.

DISTRICTEN.	Aantal werkdagen of taken per man geleverd.
Boven het gemiddeld bedrag van	171,36
1. Boven-Commewijne	235,21
2. Boven-Para	201,7
3. Beneden-Suriname	192,76
4. Beneden-Para	183,33
5. Beneden-Saramacca	180
6. Nickerie	172,6
Beneden het gemiddeld bedrag van	171,36
7. Beneden-Commewijne	162,72
8. Cottica	150,6
9. Boven-Suriname	143,6

DISTRICTEN.	Gemiddeld bedrag van het loon verdiend per man en per dag.
Boven het gemiddeld bedrag van	f 0,64
1. Boven-Suriname	0,68
2. Nickerie	0,65
Gelijk aan het gemiddeld bedrag van	0,64
3. Beneden-Suriname	0,64
4. Beneden-Commewijne	0,64
5. Boven-Commewijne	0,64
Beneden het gemiddeld bedrag van	0,64
6. Boven-Para	0,63
7. Cottica	0,62
8. Beneden-Saramacca	0,61
9. Beneden-Para	0,60

Het maximum loon dat van één week arbeid aan enkele immigranten is uitbetaald bedroeg:

Voor die uit Britsch-Indië.

f 12,00 aan 1 man op plantage Hazard en Alliance,

5,20 „ 1 vrouw „ „ Jagtlust.

Het door de districts-commissarissen geconstateerd werkverzuim bedroeg in 1902 na aftrek van het overwerk:

Voor immigranten uit Britsch-Indië.

10 973 dagen of gemiddeld 3,4 dag per volwassen arbeider. Dit cijfer was in 1901: 2,8 en in 1900: 3,0

Voor immigranten uit Nederlandsch-Indië.

8 741$^{1}/_{4}$ dag of gemiddeld 2,24 dag per volwassen arbeider. Dit cijfer was in 1901: 1,9 en in 1900: 1,8.

Van de immigranten uit Britsch-Indië hebben 840 arbeiders overwerk en wel te zamen 8433 taak of werkdag, waarmede de duur hunner werkovereenkomst verminderd wordt of gemiddeld over het totaal aantal volwassen arbeiders van dezen landaard, dat aan den arbeid heeft deelgenomen 2,6 taak of werkdag per hoofd.

Van de immigranten uit Nederlandsch-Indië hebben 574 arbeiders overwerk en wel te zamen 3537$^{5}/_{8}$ taak of werkdag, of gemiddeld over het totaal volwassen arbeiders van dezen landaard dat aan den arbeid heeft deelgenomen 0,9 taak of werkdag per hoofd.

§ 11. *Klachten en misdrijven.*

Door immigranten werden in 1902 de volgende klachten tegen hunne huurders of werkgevers ingebracht.

Uit Britsch-Indië.

Ingebrachte klachten van immigranten tegen huurders, gezagvoerders, geneeskundigen en opzichters.		Ingetrokken of niet vatbaar voor vervolging.	Door den eersten rechter		In hooger beroep.	*Aanmerkingen.*
Getal.	Namen der districten en aard der klachten.		vrijgesproken.	veroordeeld.		
	I. *Nickerie.*					
1	Toebrengen van slagen	„	1	„	„	
	II. *Beneden-Saramacca*					
7	1 met los kruit schieten op een immigrant .	1	„	„	„	Ongegrond.
	1 bedreiging met een zweep slagen toe te brengen	1	„	„	„	Idem.
	1 toebrengen van slagen	1	„	„	„	Idem.
	1 inhouden van loon	1	„	„	„	Idem.
	1 vernielen van 1 corjaal	1	„	„	„	Idem.
	1 te zwaar werk	1	„	„	„	Idem.
	1 opsluiten in het ziekenhuis zonder noodzaak	1	„	„	„	Klager was dronken en opgewonden.
	III. *Boven-Para.*					
23	19 te zwaar opgedragen werk	19	„	„	„	Ongegrond.
	3 toebrengen van slagen	3	„	„	„	Niet bewezen.
	1 niet verstrekken van voeding in het ziekenhuis	1	„	„	„	Ongegrond.
	IV. *Beneden-Commewijne.*					
11	5 te zwaar opgedragen werk	5	„	„	„	Idem.
	4 te weinig uitbetaald loon	4	„	„	„	Idem.
	1 niet betalen van verdiend loon	1	„	„	„	Idem.
	1 afkeuren van zijn werk door den opziener uit wraak	1	„	„	„	Idem.
42	Totaal . . .	41	1	„	„	

Uit Nederlandsch-Indië.

Getal.	Namen der districten en aard der klachten.	Ingetrokken of niet vatbaar voor vervolging.	vrijgesproken.	veroordeeld.	In hooger beroep.	*Aanmerkingen.*
	I. *Beneden-Saramacca.*					
67	41 niet betalen van verdiend loon	3	„	38	„	
	25 te zwaar opgedragen werk	25	„	„	„	
	1 toebrengen van slagen	1	„	„	„	Op verzoek van den aanklager.
	II. *Beneden-Commewijne.*					
6	2 te min uitbetaald loon	2	„	„	„	Ongegrond.
	1 te zwaar opgedragen werk	1	„	„	„	Idem.
	1 inhouding van loon	1	„	„	„	Het loon uitbetaald.
	1 te min uitbetaald loon	1	„	„	„	Idem.
	1 te zwaar opgedragen werk	1	„	„	„	Het loon is later verhoogd.
	III. *Cottica.*					
1	1 toebrengen van slagen	„	„	1	„	Boete en kosten betaald.
74	Totaal . . .	35	„	39	„	

In de overige districten waar immigranten gevestigd zijn, zijn in het jaar 1902 noch door Britsch-Indische immigranten, noch door Nederlandsch-Indische immigranten klachten als hiervoren bedoeld ingebracht.

Op eene gemiddelde bevolking van 3428 hoofden zijn dus door immigranten uit Britsch-Indië tegen hunne werkgevers ingebracht 42 klachten, zijnde 1,2 ten honderd of 0,68 ten honderd meer dan in het jaar 1901, toen op eene gemiddelde bevolking van 3286, 17 klachten voorkwamen.

Op eene gemiddelde bevolking van 4402 hoofden werden door immigranten uit Nederlandsch-Indië tegen hunne werkgevers ingebracht 74 klachten, zijn 1,7 ten honderd of 1,55 ten honderd meer dan in het jaar 1901, toen op eene gemiddelde bevolking van 3937, 6 klachten werden ingebracht.

Het aantal tegen immigranten ingediende klachten ter zake van misdrijf, wordt in den volgenden staat vermeld.

IMMIGRANTEN uit:	Overtredingen ter zake van plichtverzuim vallende onder de artt. 151-156 der herziene strafverordening van 1874.												Andere overtredingen dan die vallende onder nevenvermelde artt. 151-156.			Wanbedrijven.			Misdaden.		
	Onwil om te werken of luiheid.						Andere overtredingen.														
	Aangebracht.		Veroordeeld.		Niet bewezen, ingetrokken of vrijgesproken.		Aangebracht.		Veroordeeld.		Niet bewezen, ingetrokken of vrijgesproken.		Aangebracht.	Veroordeeld.	Niet bewezen, ingetrokken of vrijgesproken.	Aangebracht.	Veroordeeld.	Niet bewezen, ingetrokken of vrijgesproken.	Aangebracht.	Veroordeeld.	Niet bewezen, ingetrokken of vrijgesproken.
	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.									
Britsch-Indiërs	467	30	429	21	38	9	58	8	44	6	14	2	123	93	30	15	13	2	4	4	—
Nederlandsch-Indiërs. . .	427	52	406	44	21	8	75	20	69	12	6	8	131	113	18	36	24	12	4	2	2

Het aantal klachten door huurders tegen bij hen in dienst zijnde immigranten ingebracht wegens plichtverzuim, bedroeg voor die uit Britsch-Indië 16,42 ten honderd of 3,70 ten honderd meer dan in 1901.

Voor die uit Nederlandsch-Indië 13,04 ten honderd of 1,33 ten honderd meer dan in 1901.

Het aantal klachten wegens andere overtredingen, meestal ingebracht door eigen landgenooten, bedroeg:

voor immigranten uit Britsch-Indië 3,6 ten honderd, 0,78 ten honderd minder dan in 1901;

voor die uit Nederlandsch-Indië 3 ten honderd, 0,18 ten honderd meer dan in 1901.

Het aantal klachten wegens wanbedrijf bedroeg:

voor immigranten uit Britsch-Indië 0,44 ten honderd, 0,2 ten honderd minder dan in 1901;

voor die uit Nederlandsch-Indië 0,82 ten honderd, 0,17 ten honderd minder dan in 1901.

Het aantal klachten wegens misdaad bedroeg:

voor immigranten uit Britsch-Indië 0,11 ten honderd, 0,042 ten honderd minder dan in 1901;

voor die uit Nederlandsch-Indië 0,09 ten honderd, 0,065 ten honderd meer dan in 1901 (1).

II. Kolonisatie.

A. *Uit Europa.*

Volgens opgave der Europeesche kolonisten in den omtrek van Paramaribo gevestigd, was hunne getalsterkte als volgt:

---

(1) In het vorig jaarverslag staat 0,25, moet zijn 0,025.

	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
	Aantal.				
Sterkte op 1 Januari 1902 . .	55	49	47	58	209
Vermeerderd door:					
Geboorte	—	—	4	4	8
Erkenning	—	—	1	1	2
Overschrijving van jongens en meisjes onder mannen en vrouwen	2	11	—	—	13
	57	60	52	63	232
Verminderd door:					
Overlijden	—	1	—	—	1
Overschrijving van jongens en meisjes onder mannen en vrouwen	—	—	2	11	13
Aanwezig op ultimo December 1902	57	59	50	52	218

Gedurende 1902 had onder de kolonisten geen huwelijk plaats. Hun veestapel bestond op 31 December 1902 uit:

956 runderen,
69 paarden,
10 muilezels,
38 steenezels,
12 varkens.

De gezondheidstoestand der kolonisten was in 1902 goed.

De vermindering van het aantal runderen is voornamelijk toe te schrijven aan ziekte die, ten gevolge van het ongunstige seizoen, onder het vee heeft geheerscht.

De looziug hunner landerijen laat nog steeds veel te wenschen over.

B. *Uit Britsch-Indië, China en West-Indië.*

Volgens de gegevens in het vorig jaarverslag verstrekt waren op ultimo December 1901:

a. Huurders van domeinland:

109 immigranten te zamen voor eene oppervlakte van pl. m. 175 H. A., onder wie:

75 uit Britsch-Indië;

29 „ West-Indië;

5 „ China.

Ook hadden 13 Britsch-Indiërs 13 erven te Paramaribo in huur.

Op ultimo December 1902 waren er 112 immigranten te zamen voor eene oppervlakte van pl. m. 188 H. A., onder wie:

77 uit Britsch-Indië;

30 „ West-Indië;

5 „ China;

Ook hadden 16 Britsch-Indiërs 16 erven te Paramaribo in huur.

b. Gebruikers van domeinland op de voorwaarden der publicatie van 1 Augustus 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 23):

449 immigranten te zamen voor eene oppervlakte van pl. m. 777 H. A., onder wie:

438 uit Britsch-Indië;

11 „ West-Indië.

Op ultimo December 1902 waren er 545 gebruikers van domeinland alsboven te zamen voor eene oppervlakte van pl. m. 1062 H. A., onder wie:

531 uit Britsch-Indië;

12 „ West-Indie;

2 „ China.

c. Eigenaren van land verkregen krachtens de publicatie van 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 23) of op andere wijze en door aankoop van particulieren.

Op 31 December 1901 stonden ten hypotheekkantore als zoodanig bekend 385 Britsch-Indiërs voor eene oppervlakte van ± 2735 H.A., verdeeld in 355 perceelen: voorts waren 71 dezer immigranten eigenaren van 58 erven, waarvan 19 behoorende aan 28 Britsch-Indiërs te Paramaribo en 39 behoorende aan 43 huurders te Nieuw-Nickerie gelegen.

Op ultimo December 1902 stonden ten voormelden kantore als eigenaren bekend 444 Britsch-Indiërs voor eene gezamenlijke oppervlakte van 3222,80 H.A., verdeeld in 427 perceelen; voorts waren 122 Britsch-Indiërs eigenaren van 105 erven, waarvan 36 erven, gelegen te Paramaribo, behoorden aan 54 Britsch-Indiërs en 69 te Nieuw-Nickerie gelegen aan 68 hunner.

d. Huurders en gebruikers van land van particulieren:

548 Britsch-Indiërs hadden op ultimo December 1902 eene oppervlakte van 723 H.A. van particulieren in huur of in gebruik.

In 1901 bedroegen deze cijfers respectievelijk 441 en ± 636.

Deze cijfers zijn door de verschillende districts-commissarissen verstrekt; met juistheid zijn zij niet op te geven.

Het aantal immigranten dat in de omstreken van de stad perceelen in huur neemt of in gebruik heeft van particulieren neemt steeds toe. Deze immigranten oefenen den tuinbouw uit of houden vee.

De hieronder volgende staten wijzen aan:

Staat A, de koopprijzen besteed in 1902 voor beplantingen en opstallen op perceelen in huur of in gebruik afgestaan, den naam van den kooper, de grootte en de ligging van het perceel

Staat B, de koopprijzen besteed in 1902 bij koop van perceelen van particulieren, den naam van den kooper, de grootte en de ligging van het perceel.

Staat A.

NAAM VAN DEN KOOPER.		Grootte en ligging van het perceel.		Koopprijs.
Dowlutia	1244/M	1,53 H.A.	fort Nieuw-Amsterdam	f 925,00
Sewburn	1993/M	4,2 „	la Rencontre	900,00
Kristo Kamini	343/R	± 1,8 „	Domburg	450,00
Bosai	522/S	1,04 „	„	435,00

NAAM VAN DEN KOOPER.		Grootte en ligging van het perceel.		Koopprijs.
Simrikh	1041/Y	1,7 H.A.	la Rencontre	f 425,00
Jamni	1022/V	± 1,60 „	Paradise	400,00
Daroga	1061/Y	± 1,5 „	la Rencontre	400,00
Jugrania	119/N	± 1,6 „	„	400,00
Naik	48/R	1,76 „	„	360,00
Prithi	365/R	2,— „	„	350,00
Palwan Khan	1065/S	1,— „	Domburg	300,00
Khedu	1032/Y	± 1,5 „	la Rencontre	295,00
Sancharia	1041/W	± 1,— „	„	295,00
Darpaina	653/Y	± 1,6 „	Paradise	250,00
Bisseswar	107/X	± 2,— „	Saramacca	250,00
Hosen Khan	894/R	2,— „	Welgedacht	250,00
Nuseebeea	1350/B	2,— „	Saramacca	250,00
Tooloo	233/J	2,9 „	„	237,50
Sukhu	992/W	1,9 „	la Rencontre	212,50
Nundun	955/X	2,— „	Saramacca	210,00
Ramrutton	1011/R	1,— „	„	200,00
Goptar	1049/Y	1,98 „	la Rencontre	200,00
Kulloo	663/L	1,— „	Saramacca	200,00
Budhan	1210/S	2,— „	„	200,00
Anjor	1090/VR	0,955 „	la Rencontre	200,00
Juggurnath	1267/C	1,— „	Saramacca	188,00
Gangadin	1216/X	5/6 „	Alkmaar	180,00
Soomun	147/Y	5/6 „	„	180,00
Koonjbehary	878/VR	0,6850 „	fort Nieuw-Amsterdam	179,00
Dhirajia	954/W	2,— „	Pad van Wanica	170,00
Raghunundun Sing	682/X	2,— „	Welgedacht	169,50
Bhogmonia	985/S	4/5 „	Alkmaar	160,00
Udit	1047/Y	1,025 „	la Rencontre	160,00
Raghubir	1099/X	0,97 „	„	159,00
Jumni	1227/X	5/6 „	Alkmaar	155,00
Sripat Sing	580/Y	2,— „	Saramacca	150,00
Parbati	302/U	1,2045 „	Laarwijk	150,00
Phulasi	1123/Y	± 1,05 „	Paradise	150,00
Sheoram	611W	2,— „	Welgedacht	150,00
Sukhnundon	745/U	2,— „	„	150,00
Samundar	647/S	2,— „	Cottica	140,00
Ramanund	290/W	5/6 „	Alkmaar	140,00
Dursau	823/X	5/6 „	„	140,00
Sukhram	256/S	2,— „	Pad van Wanica	135,00
Hunsraj	1558/M	± 1,05 „	Paradise	132,50
Gajadhur	574/X	5/6 „	Alkmaar	130,00
Umran	1170/Y	± 1,6 „	Paradise	130,00

NAAM VAN DEN KOOPER.		Grootte en ligging van het perceel.		Koopprijs.
Ramkalia	832/Y	± 1,05 H.A.	Paradise	f 130,00
Dweki	1213/S	2,— „	Saramacca	125,00
Sewkur	813/Y	5/6 „	Alkmaar	120,00
Autar	638/W	2,— „	voorm. plant. Mon Plaisir	120,00
Bishun	856/W	2,— „	„ „ „ „	120,00
Palwan Khan	1065/S	1,9 „	la Rencontre	115,00
Manraj	690/X	1,— H.A.	Welgedacht	115,00
Mohabir	759/W	0,85 „	la Rencontre	112,00
Ramlochun	997/W	2,— „	Nickerie	110,00
Ludur	807/Y	5/6 „	Alkmaar	110,00
Deokal	657/Y	0,96 „	Paradise	110,00
Genda	337/P	0,84 „	„	110,00
Ghurahoo	622/Y	1,— „	Mon Plaisir	110,00
Inderjeet	634/L	1,7 „	la Rencontre	110,00
Mahrajdin	454/S	5/6 „	Alkmaar	105,00
Bayoo	815/Y	5/6 „	„	105,00
Ramdem	608/Y	2,— „	Nickerie	105,00
Ramcharn	128/U	2,— „	Mon Plaisir	105,00
Kheria	1345/M	0,8 „	Alkmaar	100,00
Bessussur	222/X	5/6 „	„	100,00
Tirbal	801/Y	5/6 „	„	100,00
Somaria	743/N	5/6 „	„	100,00
Mahangoo	1140/X	2,— „	Nickerie	100,00
Kanhaie	339/P	2,— „	„	100,00
Abdool	460/W	2,— „	Saramacca	100,00
Debissaran	518/T	1,— „	„	100,00
Lautu	184/V	2,— „	voorm. plant. Mon Plaisir	100,00
Kistnah d/v	1202/B	± 1,05 „	Paradise	100,00
Dasaie	63/P	1,263 „	„	100,00
Sunny Churry	913/VR	± 1,05 „	„	100,00
Janbeebij	1274/B	0,96 „	„	100,00
Ekbal	1516/VR	± 1,05 „	„	100,00
Chikkree	539/U	1,22 „	„	100,00
Mallee	451/K	0,97 „	„	100,00
Gouree	366/L	0,93 „	„	100,00
Rookia	792/L	0,96 „	„	100,00
Sookul	980/M	± 1,05 „	„	100,00
Kishun	434/G	0,92 „	„	100,00
Lallia	494/G	± 1,05 „	„	100,00

Voor beplantingen en opstallen op 45 perceelen werden prijzen betaald beneden f 100.

Staat B.

NAAM VAN DEN KOOPER.		Grootte en ligging van het perceel.		Koopprijs.
Surju	899/V	± 99,78 H.A.	Boven-Suriname, deel van Heystvliet	f 2 100,00
Jhoonia	903/R			
Mahadew	449/N	± 49,89 „	„	1 500,00
Baldeo Sing	343/W	640 M².	Beneden-Suriname, perceel aan de Bamboeslaan	1 300,00
Sewsahaye	274/M	10,— H.A.	Saramacca	1 100,00
Lalji	372/VR	4,— „	„	950,00
Sewtohul	184/M	4,— „	„	775,00
Luchmon	568/VR	30,— „	Beneden-Suriname, rijweg naar Kwatta	750,00
Dukhan	289/R	10,— „	Saramacca	700,00
Bitandi	1125/R	2,25 „	„	600,00
Sukha	399/G	4,— „	„	600,00
Sehoray	451/W	2,— „	„	600,00
Chinessur	1060/Y	2,— „	„	500,00
Ghiran	1070/Y			
Kesra	179/V	—	Beneden-Suriname, perceel deel uitmakende van het achterland van het erf lit. B, n°. 13	450,00
Mahadai		1,8 H.A.	Cottica	425,00
Rumnarain z/v	172/J	0,6 „	Beneden-Suriname	400,00
Ramrattan z/v	406/K	0,6 „	„	400,00
Munnoo	91/M	2,— „	Saramacca	400,00
Sunkuleea	663/B	—	$^{11}/_{48}$ deel van den grond Coresburg Beneden-Commewijne	350,00
Koomed	930/M	4,— „	Saramacca	350,00
Debi Tewary	1703/R	5,— „	„	350,00
Odoy	349/N	—	Beneden-Para	350,00
Paigumbur Bux	940/Y	0,46 „	Beneden-Suriname	300,00
Maina	941/Y			
Phagorothi	853/C	0,46 „	„	300,00
Duyi	693/G			
Ramkalaon	656/R	0,46 „	„	300,00
Buddhooney				
Kashi	1697/R	3,5 „	Saramacca	300,00
Mohangu	1208/S	2,— „	„	300,00
Tengar	276/S	± 0,3 „	Beneden-Suriname	200,00
Bhugmantya	176/T			
Smikhia z/v	84/P	± 0,34 „	„	200,00
Koodia	237/R	0,35 „	„	200,00
Rampersad z/v	228/R	0,3 „	„	200,00
Nedha	177/V	0,3 „	„	200,00
Maikee	178/V	0,3 „	„	200,00
Kesra	179/V			

NAAM VAN DEN KOOPER.		Grootte en ligging van het perceel.		Koopprijs.
Sadhoah	324/M	0,3 H.A.	Beneden-Suriname	f 200,00
Dhonye	322/M			
Jeu	983/V	0,3 „	„	200,00
Elahibux	877/J	0,6579 „	Commewijne	135,00
Raghunath	928/Y	0,5843 „	„	100,00
Matapursad	654/16	4,78 „	Nickerie	100,00
Matomlee	410/Y	0,16 „	Beneden-Suriname	100,00
Rughu	220/V	0,16 „	„	100,00
Tapijsia	221/V			
Niamut	239/V	0,16 „	„	100,00
Sultankoor	243/V			
Sewnaik	304/P	0,16 „	„	100,00
Pithachya				
Amir	1159/VR	0,16 „	„	100,00
Sonowa	1248/S			
Hajary		20,— „	Nickerie	100,00
Maikee	178/V			

Tegen afstand van het recht op vrijen terugvoer werd krachtens de verordening van 19 April 1895 (*Gouvernementsblad* n°. 24) aan 205 immigranten en krachtens de immigratiefondsverordening aan 29 Britsch-Indische immigranten de premie uitgekeerd.

Behalve de hierboven bedoelde immigranten, die zich aan den kleinen landbouw wijden, bevinden zich in de onmiddellijke nabijheid der stad, gevestigd op de achtererven langs de Gravenstraat, den Wanicaweg, den weg van Charlesburg naar zee enz. nog tal van, voor het meerendeel Britsch-Indische immigranten, die zich met tuinbouw en veeteelt onledig houden.

Het getal Britsch-Indiërs dat gepatenteerd was als tapper, bedroeg op ultimo December 1902, 43 tegen 33 op ultimo December 1901, aan 150 Britsch-Indiërs is gedurende 1902 een bewijs van toelating als karreman uitgereikt, tegen 124 in 1901, 15 Britsch-Indiërs tegen 11 in 1901 hadden een port d'armes.

Het gemiddeld getal van de week- en dagvergunningen aan Britsch-Indiërs uitgereikt voor eene verkoopplaats op de openbare markten te Paramaribo, bedroeg in 1902, 45 voor dagvergunningen en 4 voor weekvergunningen.

Als matroos, stoker en remmer en bediende zijn 6 Britsch-Indische immigranten geëmployeerd bij de koloniale vaartuigen; voorts dienen 5 hunner bij de gewapende politie, 4 als schoolmeesters en 9 als tolken.

Bij dit verslag behooren twee staten:

Lit. A, aantoonende de aankomst en verdeeling van immigranten in het jaar 1902.

Lit. B, aantoonende het getal mannen, vrouwen, jongens en meisjes, die op den 31sten December 1902 op elke plantage onder contract verbonden waren.

Bijlage M[2].

L[a]. A.

STAAT aantoonende de aankomst en verdeeling va

Volgnummer.	NAMEN DER SCHEPEN.	Onder welke vlag.	Tonnenmaat.	Dagteekening van aankomst.	Van waar gekomen.	GETAL AANGEVOERDE IMMIGRANTEN.						
						Mannen.	Vrouwen.	Van 10-15 jaar.		Beneden 10 jaar.		Totaal.
								Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	
1	*Mersey II.*	Engelsche.	1713	1902. Januari 28	Calcutta (Britsch-Indië)	422	175	3	6	34	38	678
2	*Lena II.*	"	1582	Maart 29	Idem	408	172	2	4	33	34	653

van immigranten gedurende het jaar 1902.

AAN WELKE PLANTAGE TOEGEWEZEN.	Getal immigranten aan elke plantage toegewezen.							AANMERKINGEN.
	Mannen.	Vrouwen.	Van 10-15 jaar.		Beneden 10 jaar.		Totaal.	
			Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.		
Geertruidenberg	18	7	„	„	2	2	29	N.B. Met de *Mersey II* kwamen ook in de kolonie aan: 4 mannen, 2 vrouwen, die hunne passage betaald hebben en niet onder contract zijn verbonden.
Geijersvlijt	9	3	„	„	„	„	12	
Accaribo	11	4	„	„	1	„	16	
de Morgenstond	9	3	„	„	„	„	12	
Alliance	42	18	„	„	4	6	70	
Rust en Werk	42	18	„	1		5	70	
Jagtlust	63	27	„	1	6	8	105	
Mariënburg en Zoelen	147	63	2	3	12	12	239	
	80	31	1	1	5	5	123	
Nog niet toebedeeld wegens ziekte (krankzinnigheid)	1	1	„	„	„	„	2	
	422	175	3	6	34	38	678	
Fredericisgift	7	3	„	„	„	1	11	N.B. Met de *Lena II* kwamen ook in de kolonie aan: 4 mannen, 2 vrouwen en 1 jongen beneden 10 jaar die hunne passage betaald hebben en niet onder contract zijn verbonden.
Johanna Catharina	7	3	„	„	1	„	11	
la Poule	4	2	„	„	„	„	6	
Catharina Sophia	14	6	„	„	„	2	22	
de Morgenster	11	4	„	„	1	1	17	
't Lotland	7	3	„	„	1	„	11	
Crappahoek	4	2	„	„	„	„	6	
Waterloo, Nursery en Hazard	76	34	„	„	7	11	128	
Alliance	43	17	„	„	3	4	67	
Schoonoord	4	1	„	„	„	„	5	
Mariënburg en Zoelen	48	24	2	„	6	3	83	
Jagtlust	42	17	„	2	5	3	69	
Lust en Rust	7	2	„	„	1	1	11	
Boxel	7	3	„	„	„	„	10	

Volgnummer.	NAMEN DER SCHEPEN.	Onder welke vlag.	Tonnenmaat.	Dagteekening van aankomst.	Van waar gekomen.	GETAL AANGEVOERDE IMMIGRANTEN.						
						Mannen.	Vrouwen.	Van 10-15 jaar.		Beneden 10 jaar.		Totaal.
								Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	
3	*Prins Willem III.*	Nederl.	—	1902. Augustus 1	Java (Nederl.-Indië) over Nederland	159	71	—	—	1	—	231

AAN WELKE PLANTAGE TOEGEWEZEN.	Getal immigranten aan elke plantage toegewezen.							AANMERKINGEN.
	Mannen.	Vrouwen.	Van 10-15 jaar.		Beneden 10 jaar.		Totaal.	
			Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.		
Maagdenburg	7	3	„	„	1	„	11	
Belwaarde	14	6	„	„	„	2	22	
St. Barbara	9	3	„	„	1	„	13	
Mon Souci	11	5	„	„	1	1	18	
Zurg en Hoop	11	4	„	„	„	„	15	
Killenstein	11	3	„	1	1	1	17	
't Vertrouwen	7	3	„	„	1	„	11	
Spieringshoek	7	3	„	„	„	„	10	
Pieterszorg	7	3	„	„	1	„	11	
Vriendsbeleid en Ouderzorg	6	2	„	1	„	„	9	
Brouwerslust	7	3	„	„	„	1	11	
Leliëndaal en Ellen	7	3	„	„	„	1	11	
Johannesburg	6	2	„	„	„	„	8	
Sorgvliet	14	6	„	„	1	2	23	
Overleden vóór de toedeeling	3	2	„	„	„	„	5	
Afgevoerd en uitbesteed als wees wegens overlijden van de moeder	„	„	„	„	1	„	1	
	408	172	2	4	33	34	653	
Catharina Sophia	27	13	„	„	„	„	40	
Caledonia	14	6	„	„	„	„	20	
't Lotland	14	6	„	„	„	„	20	
Clevia	14	5	„	„	„	„	19	
Concordia	13	5	„	„	„	„	18	
Nieuw Grond	10	4	„	„	„	„	14	
Peperpot	8	4	„	„	„	„	12	
Elisabethshoop	8	4	„	„	„	„	12	
Mariënbosch	10	5	„	„	„	„	15	
Leliëndaal en Ellen	9	5	„	„	1	„	15	
Killenstein	10	5	„	„	„	„	15	
Vriendsbeleid en Ouderzorg	7	3	„	„	„	„	10	
Johanna Catharina	7	3	„	„	„	„	10	
Tout lui faut	5	2	„	„	„	„	7	
de Morgenster	2	„	„	„	„	„	2	
Nog niet toebedeeld wegens ziekte	1	1	„	„	„	„	2	
	159	71	„	„	1	„	231	

RECAPI T

PLAATS VAN HERKOMST.	VAN WAAR GEKOMEN.	TOEGEWEZEN AAN DE PLANTAGES IN: DE OUDE KOLONIE.					NICKERIE.				
		Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Britsch-Indië	Calcutta	739	305	63	71	1178	87	39	8	11	145
Nederlandsch-Indië	Java over Nederland.	144	64	1	„	209	14	6	„	„	20
		883	369	64	71	1387	101	45	8	11	165

STAAT aantoonende het aantal immigranten aangevoerd in de kolonie

PLAATS VAN HERKOMST.	Van 1853 tot en met 1862.	Van 1863 tot en met 1872.	Van 1873 tot en met 1882.	Van 1883 tot en met 1892.	1893.	1894.	1895.
Nederlandsch-Indië	8	21	94	94	„	582	„
Madera	275	205	„	„	„	„	„
China	487	2 015	„	„	„	„	„
West-Indië	„	2 382	214	79	„	„	„
Nederland	„	2	87	„	„	„	„
Britsch-Indië	„	„	6 569	8 633	1 092	1 206	1 615
	770	4 625	6 994	8 806	1 092	1 788	1 615

PI TULATIE.

…	NIET TOEGEWEZEN EN DE REDENEN WAAROM.						TOTAAL AANGEVOERD.					AANMERKINGEN.
Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal	AANMERKINGEN.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	
45	1	1	»	»	2	Krankzinnig verklaard.	830	347	72	82	1331	
	3	2	»	»	5	Overleden vóór de toedeeling.						
	»	»	1	»	1	Afgevoerd als wees.						
20	1	1	»	»	2	Wegens ziekte nog niet toebedeeld.	159	71	1	»	231	
65	5	4	1	»	10		989	418	73	82	1562	

ie Suriname van 1°. Januari 1853 tot ultimo December 1902.

…	1896.	1897.	1898.	1899.	1900.	1901.	1902.	Totaal.	AANMERKINGEN.
	»	898	560	55	1 375	1 325	231	5 243	
	»	»	»	»	»	»	»	480	
	»	»	»	»	»	»	»	2 502	
	»	»	»	»	»	»	»	2 675	
	»	»	»	»	»	»	»	89	
5	1 169	»	616	614	»	»	1 331	22 845	
5	1 169	898	1 176	669	1 375	1 325	1 562	33 834	

Bijlage M[3].

L[a]. B.

STAAT aantoonende het aantal immigranten in de districten en op iedere plantage op ultimo December 1902.

NAMEN DER PLANTAGES.	Uit Britsch-Indië.					Uit Nederlandsch-Indië.					Totaal-generaal.	Aanmerkingen.
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.		
District Nickerie.												
Margarethenburg	„	„	„	„	„	10	4	1	„	15	15	
Waterloo, Nursery en Hazard	270	74	41	36	421	181	54	14	12	261	682	
Crappahoek	33	2	„	„	35	33	9	„	2	44	79	
't Lotland n°. 36	14	5	4	2	25	45	24	2	2	73	98	
	317	81	45	38	481	269	91	17	16	393	874	
District Coronie.												
Leasowes en Sarah en Mary's Hope	1	„	„	„	1	„	„	„	„	„	1	
District Beneden-Saramacca.												
Caledonia	„	„	„	„	„	66	16	3	„	85	85	
Concordia	„	„	„	„	„	41	14	„	2	57	57	
de Dankbaarheid	13	2	„	1	16	11	6	„	„	17	33	
Catharina Sophia	14	6	„	3	23	37	18	1	1	57	80	
Broederschap	„	„	„	„	„	11	3	„	„	14	14	
de Morgenster	18	4	1	1	24	22	5	„	1	28	52	
Johanna Catharina	9	3	1	„	13	17	3	„	„	20	33	
Frederici's gift	9	3	„	1	13	„	„	„	„	„	13	
Margaretha's gift	„	„	„	„	„	7	2	„	„	9	9	
la Poule en Monitor	4	2	„	„	6	21	4	„	4	29	35	
Uitkijk	„	„	„	„	„	5	„	„	„	5	5	
	67	20	2	6	95	238	71	4	8	321	416	

NAMEN DER PLANTAGES.	Uit Britsch-Indië.					Uit Nederlandsch-Indië.					Totaal-generaal	Aanmerkingen.
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.		
District Beneden-Suriname.												
Voorburg	31	1	1	„	33	69	26	7	3	105	138	
Susannasdaal	5	„	„	„	5	60	11	3	4	78	83	
Belwaarde	29	11	2	4	46	42	17	4	4	67	113	
Lust en Rust	8	3	2	1	14	22	10	1	2	35	49	
Dordrecht	30	7	2	3	42	25	6	2	1	34	76	
Jagtlust	145	58	17	23	243	107	37	4	9	157	400	
la Liberté	19	5	2	2	28	52	19	1	5	77	105	
Peperpot	6	2	3	1	12	23	12	1	3	39	51	
de Morgenstond	17	6	3	„	26	25	10	4	2	41	67	
Geijersvlijt	15	5	1	4	25	26	5	3	2	36	61	
Clevia	„	„	„	„	„	53	22	3	1	79	79	
Leonsberg	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	
Ma Retraite	„	„	„	„	„	25	10	3	„	38	38	
de Cultuurtuin	„	„	„	„	„	6	2	„	„	8	8	
Kwatta	5	„	„	„	5	„	„	„	„	„	5	
	310	98	33	38	479	535	187	36	36	794	1 273	
District Beneden-Para.												
Tout-lui-faut	17	5	1	1	24	26	7	„	„	33	57	
District Boven-Para.												
Boxel	8	3	„	„	11	18	6	„	„	24	35	
Waterland	16	„	„	„	16	22	8	„	3	33	49	
Accaribo	31	10	3	4	48	15	6	„	1	22	70	
la Ressource	„	„	„	„	„	7	3	„	1	11	11	
	55	13	3	4	75	62	23	„	5	90	165	
District Boven-Suriname.												
Petersburg	„	„	„	„	„	44	20	3	3	70	70	
Vreeland	„	„	„	„	„	17	8	4	3	32	32	
Maagdenburg	16	3	1	„	20	„	„	„	„	„	20	
St. Barbara	21	6	2	3	32	7	4	1	1	13	45	
Tabaksonderneming aan de Marechalskreek	„	„	„	„	„	1	„	„	„	1	1	
	37	9	3	3	52	69	32	8	7	116	168	
District Beneden-Commewijne.												
Pieterszorg	18	3	1	„	22	38	11	2	3	54	76	
Rust en Werk	109	45	14	14	182	150	51	6	6	213	395	
Johannesburg	17	2	„	„	19	33	14	4	4	53	72	
de Maasstroom	13	„	„	„	13	14	5	„	1	20	33	
Berlijn	22	5	3	1	31	36	11	6	5	58	89	
Elisabeth's hoop	6	„	„	„	6	20	8	1	„	29	35	

NAMEN DER PLANTAGES.	Uit Britsch-Indië.					Uit Nederlandsch-Indië.					Totaal-generaal.	*Aanmerkingen.*
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.		
Frederiksdorp	36	„	„	„	36	„	„	„	„	„	36	
Mariënbosch	3	„	„	„	3	78	19	2	4	103	106	
Kroonenburg	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	
Brouwerslust	28	3	„	1	32	39	14	1	5	59	91	
Killenstein	20	3	1	2	26	55	23	4	2	84	110	
Mon Souci	19	4	1	1	25	38	13	3	3	57	82	
't Vertrouwen	17	5	2	1	25	30	12	2	1	45	70	
Zorg en Hoop	35	6	„	2	43	29	7	4	2	42	85	
Constantia	9	„	„	„	9	38	11	3	„	52	61	
Slootwijk	1	„	„	„	1	24	9	5	3	41	42	
Schoonoord	6	„	„	„	6	36	10	4	5	55	61	
de Nieuwgrond	„	„	„	„	„	25	7	„	1	33	33	
Spieringshoek	25	4	„	1	30	35	14	1	6	56	86	
Vriensbeleid en Ouderzorg	5	2	„	1	8	79	24	1	5	109	117	
Wederzorg	57	14	5	5	81	29	6	2	2	39	120	
Katwijk	19	„	„	„	19	15	5	„	1	21	40	
Mon trésor	„	„	„	„	„	37	12	3	2	54	54	
Nijd en Spijt en de Goede Vriendschap	„	„	„	„	„	3	3	2	„	8	8	
Sorgvliet	13	6	1	2	22	44	12	4	„	60	82	
Leliëndaal en Ellen	15	3	1	„	19	38	13	2	6	59	78	
Geertruidenberg	34	8	4	3	49	37	11	1	5	54	103	
Mariënburg en Zoelen	908	285	134	119	1446	521	183	38	38	780	2226	
	1435	398	167	153	2153	1521	508	101	108	2238	4391	
District Boven-Commewijne.												
Nieuw-Clarenbeek	17	„	„	„	17	35	6	2	1	44	61	
District Cottica.												
de Eendracht	1	„	„	„	1	„	„	„	„	„	1	
Alliance	307	89	41	46	483	70	33	6	4	113	596	
	308	89	41	46	484	70	33	6	4	113	597	
Weezen wier ouders op het tijdstip van overlijden onder contract verbonden waren, bij particulieren uitbesteed	28	27	11	10	76	„	1	3	3	7	83	
Immigranten gedurende den loop van het contract geëvacueerd naar het leprozen-etablissement	9	1	„	1	11	„	„	„	„	„	11	
Onder contract verbonden immigranten te Paramaribo (1)	36	22	2	3	63	27	12	3	„	42	105	

(1) De immigranten bevinden zich deels in het militair hospitaal, deels op 's landsgrond Boniface, deels in het krankzinnigengesticht en deels bij particulieren; onder hen zijn eenigen die wegens ziekten niet werden toebedeeld.

RECAPITULATIE.

NAMEN DER DISTRICTEN.	Uit Britsch-Indië. Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Uit Nederlandsch-Indië. Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Totaal-generaal.	Aanmerkingen.
Nickerie	317	81	45	38	481	269	91	17	16	393	874	
Coronie	1	„	„	„	1	„	„	„	„	„	1	
Beneden-Saramacca	67	20	2	6	95	238	71	4	8	321	416	
Beneden-Suriname	310	98	33	38	479	535	187	36	36	794	1273	
Beneden-Para	17	5	1	1	24	26	7	„	„	33	57	
Boven-Para	55	13	3	4	75	62	23	„	5	90	165	
Boven-Suriname	37	9	3	3	52	69	32	8	7	116	168	
Beneden-Commewijne	1435	398	167	153	2153	1521	508	101	108	2238	4391	
Boven-Commewijne	17	„	„	„	17	35	6	2	1	44	61	
Cottica	308	89	41	46	484	70	33	6	4	113	597	
	2564	713	295	289	3861	2825	958	174	185	4142	8003	
Paramaribo	36	22	2	3	63	27	12	3	„	42	105	
Weezen bij particulieren uitbesteed	28	27	11	10	76	„	1	3	3	7	83	
Leprozenetablissement	9	1	„	1	11	„	„	„	„	„	11	
	2637	763	308	303	4011	2852	971	180	188	4191	8202	

Bijlage N.

STAAT van verleende en hernieuwde concessiën voor goudontginningen en van

I.

VERLEENDE CONCESSIËN.

Concessierecht per H.A. en per jaar in centen.	Suriname.		Saramacca.		Marowijne.		Lawa.		Commewijne.		Totaal.	
	Aantal.	Oppervlakte in H.A.	Aantal.	Oppervlakte in H.A.	Aantal.	Oppervlakte in H.A.	Aantal.	Oppervlakte in H.A.	Aantal.	Oppervlakte in H.A.	Aantal.	Oppervlakte in H.A.
10	50	29 744,01	30	a) 13 931,38	b) 43	28 967,50	20	14 062,50	1	200	144	86 905,39
25	5	3 370,813	3	2 400	"	"	1	381,25	"	"	9	6 152,063
50	3	872,70	2	419,76	"	"	1	500	"	"	6	1 792,46
10	"	"	1	200	"	"	"	"	"	"	1	200,00
25	"	"		200	"	"	"	"	"	"		200,00
10	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
50	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
10	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
25	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
50	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
25	"	"	2	421,17	"	"	"	"	"	"	2	421,17
50	"	"		400,83	"	"	"	"	"	"		400,83
Totaal . .	58	33 987,523	38	17 973,14	43	28 967,50	22	14 943,75	1	200	162	96 071,913

II. JANUARI, FEBRUARI,

Concessierecht per H.A. en per jaar in centen.	Suriname. Aantal.	Suriname. Oppervlakte in H.A.	Saramacca. Aantal.	Saramacca. Oppervlakte in H.A.	Marowijne. Aantal.	Marowijne. Oppervlakte in H.A.	Lawa. Aantal.	Lawa. Oppervlakte in H.A.	Commewijne. Aantal.	Commewijne. Oppervlakte in H.A.	Totaal. Aantal.	Totaal. Oppervlakte in H.A.
10	29	12 400,11	g) 10	7 400	11	3 100	"	"	h) 2	200	52	23 100,11
25	1	200	"	"	1	320	"	"	"	"	2	520
50	1	200	"	"	"	"	"	"	"	"	1	200
10	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
25	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
10	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
50	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
10	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
25	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
50	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
25	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
50	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Totaal . .	31	12 800,11	10	7 400	12	3 420	"	"	2	200	55	23 820,11

a) Waaronder 3 tot eene oppervlakte van pl. m. 600 H. A. in of op de beddingen en oevers van een deel van de Saramacca.
b) Waaronder 2 tot eene oppervlakte van 450 H. A. ter vergrooting van 1 verleende concessie.
c) Waaronder 2 tot eene oppervlakte van pl. m. 400 H. A. in of op de beddingen en oevers van een gedeelte van de Suriname.
d) Waaronder 1 tot eene oppervlakte van pl. m. 120 H.A. tweemaal in of op de beddingen en oevers van een gedeelte van de Sarakreek.
e) Waaronder 1 tot eene oppervlakte van pl. m. 200 H.A. in of op de beddingen en oevers van een gedeelte van de Saramacca.

vergunningen tot onderzoek in 1902 en in de eerste vier maanden in 1903.

1902.

Concessierecht per H. A. per jaar in centen.	HERNIEUWDE CONCESSIEN. Suriname. Aantal.	Suriname. Oppervlakte in H.A.	Saramacca. Aantal.	Saramacca. Oppervlakte in H.A.	Marowijne. Aantal.	Marowijne. Oppervlakte in H.A.	Lawa. Aantal.	Lawa. Oppervlakte in H.A.	Totaal. Aantal.	Totaal. Oppervlakte in H.A.	Totaal-generaal. Aantal.	Totaal-generaal. Oppervlakte in H.A.
10	15	c) 8 442	7	e) 2450	4	1 900	3	1 000	29	13 792	173	100 697,39
25	24	14 255,67	18	11 309,50	6	2 499,38	5	2 237,50	53	30 302,05	62	36 454,113
50	87	d) 80 080,19	46	f) 49 009,6982	9	13 523,62	5	35 368,25	147	177 981,7582	153	179 774,2182
10	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	200
25	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»		200
10	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
50	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
10	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
25	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
50	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
25	3	4 061	1	800	1	50	»	»	5	4 911	7	5 332,17
50		685		200		350	»	»		1 235		1 635,83
Totaal	129	107 523,86	72	63 769,1982	20	18 323	13	38 605,75	234	228 221,8082	396	324 293,7212

MAART en APRIL 1903.

Concessierecht	Suriname Aantal	Suriname Opp.	Saramacca Aantal	Saramacca Opp.	Marowijne Aantal	Marowijne Opp.	Lawa Aantal	Lawa Opp.	Totaal Aantal	Totaal Opp.	Totaal-generaal Aantal	Totaal-generaal Opp.
10	3	1 400	5	2 605,88	4	3 050	3	7 322,50	15	14 378,38	67	37 478,49
25	»	»	2	2 600	1	1 000	4	2 081,25	7	5 681,25	9	6 201,25
50	18	i) 26 122,35	19	j) 23 553,50	2	1 790	2	600	41	52 065,85	42	52 265,85
10	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
25	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
10	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
50	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
10	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
25	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
50	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
25	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
50	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Totaal	21	27 522,35	26	28 759,38	7	5 840	9	10 003,75	63	72 125,48	118	95 945,59

f) Waaronder 2 tot eene oppervlakte van pl. m. 400 H.A. in of op de beddingen en oevers van een gedeelte van de Saramacca.
g) » 1 » » » » » 200 » » » » » » » » » » » » » » »
h) » 2 » » » » » 200 » » » » » » » 0 » » » » » Tempati.
i) » 1 » » » » » 120 » » » » » » » » » » » » » Sarakreek.
j) » 2 » » » » » 400 » » » » » » » » » » » » » Saramacca.

III. VERGUNNINGEN tot het doen van onderzoek gedurende vier maanden naar de aanwezigheid van delfstoffen (worden kosteloos verleend).

DISTRICTEN.	In 1902.		Januari, Februari, Maart en April 1903.		Aanmerkingen.
	Aantal.	Oppervlakte in H.A.	Aantal.	Oppervlakte in H.A.	
Nickerie	(1) 1	10 000	4	79 640	
Saramacca	1	20 000	»	»	
Lawa	1	20 000	»	»	
	3	50 000	4	79 640	

(1) Deze vergunning, in 1901 verleend tot het doen van onderzoek naar de aanwezigheid van kaolin (porseleinaarde), werd in 1902 tweemaal verlengd, telkens met vier maanden.

Bijlage O.

STAAT van door den cultuurtuin ontvangen en verzonden zaden en planten in 1902.

a. **Ontvangen zaden en planten in 1902.**

MAAND.	BENAMING DER ZADEN EN PLANTEN.	ONTVANGEN VAN DE HEEREN:
Maart.	2 kisten zaden van Hevea brasiliensis.	Nederlandsche consul te Para.
	Zaden van Mimusops globosa.	F. W. Heuse,
	Zaken van Mimusops globosa.	mr. G. H. Baruet Lyon.
Mei.	Acrocarpus fraxinifolius.	Curator Government Botanic Gardens and Parks Nilgiris.
	Cupressus torulosa.	
	Eucalyptus citriodora.	
	Lasiosiphon eriocephalus.	
	Michelia Nilagirica.	
	Phoenix rupicola.	
	Acer oblongum.	
	Cedrela Toona.	
	Ellettaria sp.	
	Dalbergia latifolia.	
	Pinus longifolia.	
	Pterocarpus Marsupium.	
	Santalum album.	
	Tamarindus indica.	
Juli.	Planten van Castilloa elastica var. alba.	A. H. Berkhout te Wageningen.
	Planten van Lagerstroemia reginae.	
September.	Zaden van Aristolochia sp.	R. A. P. C. O'Terrall.
December.	Zaden van Bati-bali.	G. J. Heering.

b. Verzonden zaden en planten in 1902.

MAAND.	AAN WIEN GEZONDEN.	BENAMING EN AANTAL DER ZADEN EN PLANTEN.
Augustus.	J. F. Spiering.	100 planten van Hevea brasiliendis.
	P. M. Nahar.	50 „ „ „ „
	S H. Gonggrijp.	450 „ „ „ „
	dr. O. A. Peters & A. G. van Wieringen.	100 „ „ „ „
	G. K. Cramer.	100 „ „ „ „
	F. C. Curiel.	100 „ „ „ „
	E. M. Curiel.	100 „ „ „ „
	J. Pool.	60 „ „ „ „
	J. F. van Emden.	100 „ „ „ „
	P. M. Nahar.	50 „ „ „ „
	W. Hordijk.	100 „ „ „ „
	F. W. Heusen.	100 „ „ „ „
	G. A. Polak.	100 „ „ „ „
	A. Samuels.	50 „ „ „ „
	A. Stirling.	50 „ „ „ „
	J. Hettasch.	100 „ „ „ „
	dr. G. J. Vanier.	50 „ „ „ „
	J. F. Green.	50 „ „ „ „
	A. A. ter Laag.	100 „ „ „ „
December.	A. G. van Wieringen.	25 „ „ Castilloa elastica var. alba.
	J. A. van Beek.	25 „ „ „ „ „ „
	B. Bolten.	2 „ „ „ „ „ „
	A. A. ter Laag.	25 „ „ „ „ „ „

Bijlage P.

VERGELIJKENDE STAAT

DER

PRODUCTEN VOOR DE JAREN 1900, 1901 EN 1902.

DISTRICTEN.	SUIKER. Muscovado. Kilogramen.			Aantal hectaren afgemalen riet.		
	1900.	1901.	1902.	1900.	1901.	1902.
Nickerie	»	»	»	»	»	»
Coronie	»	»	»	»	»	»
Beneden-Saramacca	»	»	»	»	»	»
Boven-Saramacca	»	»	»	»	»	»
Beneden-Suriname	»	»	»	»	»	»
Beneden-Para	»	»	»	»	»	»
Boven-Para	»	»	»	»	»	»
Boven-Suriname	»	»	»	»	»	»
Beneden-Commewijne	»	»	»	»	»	»
Boven-Commewijne	»	»	»	»	»	»
Cottica	18 700	201 300	»	48	86,5	»
Marowijne	»	»	»	»	»	»
Totaal	18 700	201 300	»	48	86,5	»

DISTRICTEN.	MELASSE. Liters.			RUM. Liters.		
	1900.	1901.	1902.	1900.	1901.	1902.
Nickerie	»	»	»	434 864	334 784	313 414
Coronie	»	»	»	»	»	»
Beneden-Saramacca	»	»	»	»	»	»
Boven-Saramacca	»	»	»	»	»	»
Beneden-Suriname	101 263	32 000	13 000	»	»	»
Beneden-Para	»	»	»	»	»	»
Boven-Para	»	»	»	»	»	»
Boven-Suriname	»	»	»	»	»	»
Beneden-Commewijne	1 640 971	1 501 578	1 147 800	609 597	645 278	538 111
Boven-Commewijne	»	»	»	»	»	»
Cottica	28 100	38 500	»	230 619	217 446	165 828
Marowijne	»	»	»	»	»	»
Totaal	1 770 334	1 572 078	1 160 800	1 275 080	1 197 508	1 017 353

Aantal kilogrammen suiker gemiddeld per hectare verkregen.			SUIKER. Vacuumpan. Kilogrammen			Aantal hectaren afgemalen riet.			Aantal kilogrammen suiker gemiddeld per hectare verkregen		
1900.	1901.	1902.	1900.	1901.	1902.	1900.	1901.	1902.	1900.	1901.	1902.
"	"	"	3 072 000	2 808 000	4 090 500	571	578	620,25	5 380	4 853	6 585
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	288 200	186 600	80 500	62	25,9	75,65	4 648	7 204	1 061
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	7 900 714	7 773 563	6 941 419	970	1 023	1 045	8 145	7 378	6 314
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
3 896	2 327	"	1 602 475	1 752 112,5	1 934 075	275	249	308	5 827	4 682	6 279
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
3 896	2 327	"	12 863 389	12520275,5	13 046 494	1 878	1 875,9	2 048,90	6 850	6 029	6 367,5

CACAO. Kilogrammen.			BANANEN. Bossen.			KOORN (Maïs). Kilogrammen.		
1900.	1901.	1902.	1900.	1901.	1902.	1900.	1901.	1902.
172 190	186 692	244 519	52 230	37 792	74 416	136 410	38 400	39 911
28 047	25 176	61 637	28 812	54 757	89 919	63 205	63 640	62 725
100 600	369 601	237 699	47 042	122 638	74 442	56 822	159 757	121 662
870	705	394	2 370	4 840	1 345	12 325	17 650	21 350
502 211	717 000	429 641	119 846	68 227	31 466	25 262	21 229	26 245
35 792	48 305	17 661	36 896	40 590	34 203	31 361	35 893	41 615
116 471	131 445	90 358	66 729	54 260	58 979	64 390	42 030	52 925
63 734	93 639	68 597	24 970	29 590	32 194	16 460	17 492	70 710
1 071 659	1 286 097	904 053	86 720	80 169	93 486	63 591	37 556	39 981
51 667	76 359	64 443	16 695	22 747	20 892	20 250	26 760	29 510
39 777	69 062	68 172	30 474	41 858	44 376	43 125	30 520	51 973
3	5	"	321	635	"	"	"	"
2 183 021	3 004 084	2 187 174	513 105	558 103	555 718	533 201	490 927	558 607

DISTRICTEN.	KOFFIE. Kilogrammen.			RIJST. Kilogrammen.		
	1900.	1901.	1902.	1900.	1901.	1902.
Nickerie	5 135	6 890	3 842	14 550	44 100	25 200
Coronie	412	487	290	"	225	"
Beneden-Saramacca	2 465	8 178	4 658	52 978	112 290	95 454
Boven-Saramacca	10	15	"	3 500	15 550	9 410
Beneden-Suriname	145 101	213 105	173 226	4 848	6 350	25 035
Beneden-Para	95	313	810	160 953	133 915	173 126
Boven-Para	4 971	9 530	6 798	20 027	25 160	24 675
Boven-Suriname	1 053	4 327	1 758	27 421	27 220	13 200
Beneden-Commewijne	30 686	51 978	45 548	100	1 500	4 280
Boven-Commewijne	2 086	2 280	1 114	500	1 250	2 880
Cottica	4 417	6 885	2 147	1 050	900	425
Marowijne	"	5	"	"	"	"
Totaal	196 431	303 953	240 191	285 927	368 460	373 685

AARDVRUCHTEN.			
Kilogrammen.			
1900.	1901.	1902.	
15 278	7 900	16 715	236 M^3. cederhout;
26 820	44 208	34 975	1 267 436 stuks kokosnoten:
31 118	38 450	12 475	f 62,00 aan houtwaren, 415 bossen bacoves, 40 K.G. gember;
13 670	14 060	7 450	606,00 „ „ 3924 K.G. Balata;
58 976	47 410	49 990	4 169,50 groenten en vruchten, 10 000 K.G. cassave tot gomma, 13 445 bossen bacoves.
88 066	94 754	73 095	1105 bossen bacoves;
367 180	328 065	305 995	f 17 125,85 aan houtwaren, 25 375 bossen bacoves;
112 239	139 710	80 055	16 062,00 „ „ 100 „ „
30 811	22 894	22 566	1 121,60 „ „ 7175 „ „
23 040	26 305	25 690	2 233,00 „ „
14 956	22 840	23 475	355,40 „ „ f 1450 aan visch.
605	50	„	
782 759	786 646	652 481	

Bijlage Q.

STAAT van de suikercultuur

DISTRICTEN.	PLANTAGES.	Uitgestrektheid der plantages. — Hectaren.	Uitgestrektheid in bebouwing op ult. Dec. 1902. — Hectaren.	Uitgestrektheid waarvan in oogst. — Hectaren.	Suiker. (Muscovado.) — Kilogrammen.	Suiker. (Vacumpan.) — Kilogrammen
Nickerie.	Waterloo.	844,1	346,75	346,75	„	2 310 500
„	Hazard.	687,7	273,5	273,5	„	1 780 000
Beneden-Suriname	Meerzorg (a).	1 247	10,2	75,65	„	[1]) 80 500
Beneden-Commewijne.	Zoelen en Mariënburg	2 476	[2]) 841	792	„	5 363 419
	Rust en Werk.	895	253	253	„	1 578 000
Cottica	Alliance	1 860	323,375	308	„	1 934 075
			2 047,825	2 048,90	„	13 046 494

(a) Op het deel in pacht bij de Nederlandsche Handelmaatschappij is ook in 1902 de suikercultuur voortgezet. Op het andere deel, onder beheer van den eigenaar, wordt de veeteelt uitgeoefend.
Ter verklaring van het feit, dat in 1902 van 75,65 H.A. werd geoogst, terwijl op het einde van dat jaar slechts 10,2 H.A. in cultuur was, kan worden medegedeeld, dat op de velden waarop in 1902 is geoogst de suikercultuur niet wordt voortgezet.

in Suriname in 1902.

Gemiddelde productie per hectare. — Kilogrammen.	Melasse. — Liters.	Rum. — Liters.	Dram. — Liters.	Arbeiders.			Nevenproducten.	*Aanmerkingen.*
				Immigranten.	Andere.	Totaal.		
6 663	„	164 414	„	326	283	609		[1]) Van 3 444 490 K.G. suikerriet, naar plantage Mariënburg verzonden en aldaar verwerkt, werd verkregen 301 392 K. G. suiker. Deze hoeveelheid is begrepen in het cijfer 5 363 419 K.G. als productie van Mariënburg en Zoelen opgegeven.
6 508	„	149 000	„	236	167	403		
1 064	13 000	„	„	„	76	76		
6 391	992 000	538 111	„	2 210	821	3 031	18 450 K. G. cacao.	[2]) Van deze zijn 49 H.A. beplant met cacao.
6 237	155 800	„	„	154	392	546		
6 279,4	„	165 828	„	596	282	878	350 K. G. cacao. 20 bossen bananen.	
6 367,5	1 160 800	1 017 353	„	3 522	2 021	5 543	18 800 K. G. cacao en 20 bossen bananen.	

Bijlage R.

STAAT van de cacaocultuur in Suriname, alleen en

Districten.	Plantages of gronden.	Voormalige plantages en gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond, thans in kleine perceelen uitgegeven.	Aantal gronden waarin de voormalige plantage of grond is verdeeld of wordt bewerkt.	Uitgestrektheid in bebouwing op ult. December 1902 van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond.	Cacao.	Koffie.
			Hectaren.		Hectaren.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Nickerie.	Margarethenburg . . .		214,7	„	73	56 000	„
	Paradise		278	161	200	7	„
	Crappahoek		299	„	72,5	27 524	„
	't Lot		343,4	„	121	43 669	2 121
	Botany Bay		107,3	„	49	7 200	„
	Mofina		21,4	„	8	1 600	„
	Sola		10	„	5	450	„
	Nelsonshoop.		42,9	„	5,5	6	40
	Hart Lyon		85,8	„	12	5 402	„
	Endfield		50	„	4	680	„
	Standvastigheid. . . .		50	„	8	600	„
	Visschershaven		42,9	„	4	2 000	„
	Rijbenspark		42,9	„	12	5 410	„
	Good Intend.		25	„	6	600	„
	La Prospérité		12	„	7	600	„
	Armoede		85,8	„	8	800	„
	Lashall.		42,9	„	6	1 000	10
	Leeshall		42,9	„	18	2 000	100
	Francisburg		85,8	„	15,5	4 440	„
	Vertrouwen		42,9	„	4	1 500	„
	Idem		42,9	„	2	1 000	„
	Bernards Verwachting .		20	„	3	400	„
	Bethlehem		20	„	2	400	„
	Canaän.		20	„	8	2 100	„
	Welgedacht		20	„	6	1 200	„
	Union		43	„	3	340	„
	Idem.		43	„	3	400	„
	Johanna Maria		17	„	2	100	„
	Ketty Village		7	„	3,5	800	„

vereenigd met andere cultures in 1902.

Rijst.	Aard-vruchten.	Bananen.	Koorn. (Maïs).	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
				Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Bossen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.				
"	"	3 100	"	"	"	14	27	41	
24 200	10 890	40 224	31 860	"	"	"	295	295	
"	"	"	265	"	"	73	11	84	
"	"	250	"	"	"	84	4	88	
"	"	"	"	"	"	"	14	14	
"	"	100	180	3	"	"	1	4	
"	"	"	"	2	"	"	1	3	
"	"	"	"	4	"	"	"	4	
"	"	200	"	"	"	"	5	5	
"	"	9	"	1	"	"	1	2	
"	"	100	"	1	"	"	3	4	
"	"	"	"	1	"	"	4	5	
"	"	"	"	5	"	"	9	14	
"	"	600	"	1	"	"	4	5	
"	"	200	"	5	"	"	2	7	
"	"	70	"	"	"	"	4	4	
"	"	100	"	2	"	"	7	9	
"	"	500	"	14	"	"	1	15	
"	"	200	"	1	"	"	8	9	
"	"	500	"	3	"	"	5	8	
"	"	100	300	2	"	"	3	5	
"	"	200	"	2	"	"	3	5	
"	"	"	"	1	"	"	1	2	
"	300	700	2 400	9	"	"	1	10	
"	"	400	"	9	"	"	"	9	
"	"	300	"	4	"	"	"	4	
"	"	"	"	4	"	"	3	7	
"	"	300	"	2	"	"	1	3	
"	"	"	"	1	"	"	1	2	

Districten.	Plantages of gronden.	Voormalige plantages en gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond, thans in kleine perceelen uitgegeven.	Aantal gronden waarin de voormalige plantage of grond is verdeeld of wordt bewerkt.	Uitgestrektheid in bebouwing op ult. December 1902 van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond.	Cacao.	Koffie.	Ri…
			Hectaren.		Hectaren.	Kilogrammen.	Kilogrammen.	Ki… gram…
Nickerie.	Diamond		7,6	»	7	1 375	»	
	Petruszorg		2	»	2	615	»	
	Dijkveld		2	»	2	30	»	
	Weltevreden		3	»	2	413	»	
	de Hoop		1	»	0,2	75	»	
	Good look out		12,2	»	2	600	»	
	Good Hope		12,2	»	2	420	»	
	de Vriend.		2	»	2	475	»	
	Hoop		5	»	4	1 400	»	
	Pinard		5	»	4	180	»	
	Sinai		8,5	»	6	2 250	»	
	Martell		9,5	»	2	10	3	
	Annes		2	»	1	120	»	
	L'Union		8,6	»	1	150	»	
	Sophia's rust		19,6	»	»	»	»	
	de Kinderen		23,2	»	17,5	4 000	»	
	Johanneslust.		20	»	8	675	15	
	Castillonsrust		6,7	»	4	720	»	
	Ilosia		19,6	»	6	215	»	
	Broedershoop		19,9	»	5	250	»	
	Salomé		8	»	2,2	243	»	
	Colijnsplaat		81	»	2	45	»	
	Mathilda		43	»	4	200	»	
	Nooit gedacht		20	»	2	210	5	
	Lochharbor		20	»	2	200	»	
	Biesrust		2	»	1,7	90	»	
	Vertrouwen		40	»	5	300	»	
	Mariënburg		7,5	»	2	300	»	
	Vriendschap		2	»	2	90	»	
	Werk en Hoop		2	»	1	3	»	
	Kapernaum		19	»	4	440	»	
	Bethfagé		2	»	1	150	»	
	Drie Gebroeders . . .		2	»	2	300	»	
	Good Hope II		10	»	2	270	»	
	Bethlehem		10	»	4	360	»	
	Bartica Grove		10	»	3	400	»	
	Dove Cott.		2	»	2	150	»	
	Paradise I		2	»	1	300	»	
	Paradise II		2	»	1	345	»	
	Weltevreden.		2	»	1	75	»	

Rijst.	Aardvruchten.	Bananen.	Koorn. (Maïs.)	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
				Kleine landbouw.		Immigranten.	Andere.	Totaal.	
Kilogrammen.	Kilogrammen.	Bossen.	Kilogrammen.	Eigenaren.	Pachters.				
„	„	„	„	3	„	„	„	3	
„	„	60	„	4	„	„	„	4	
„	„	„	„	1	„	„	1	2	
„	„	„	„	1	„	„	„	1	
„	„	„	„	2	„	„	„	2	
„	„	„	„	2	„	„	5	7	
„	„	„	„	„	1	„	1	2	
„	„	200	„	1	„	„	2	3	
„	„	„	„	1	„	„	9	10	
„	„	100	„	2	„	„	1	3	
„	„	„	„	3	„	„	1	4	
„	„	„	„	1	„	„	3	4	
„	„	36	„	„	„	„	1	1	
„	„	„	„	1	„	„	1	2	
„	„	„	„	1	„	„	1	2	
„	1 000	„	„	„	„	„	15	15	
„	„	„	„	„	„	„	1	1	
„	„	„	„	4	„	„	1	5	
„	600	„	„	6	„	„	5	11	
„	„	100	„	1	„	„	2	3	
„	„	70	„	2	„	„	„	2	
„	„	„	„	„	„	„	„	„	
„	„	50	„	8	„	„	5	13	
„	„	10	„	2	„	„	3	5	
„	„	„	„	„	„	„	2	2	
„	„	25	„	3	„	„	„	3	
„	„	100	„	5	„	„	„	5	
„	„	400	„	1	„	„	1	2	
„	„	„	„	„	1	„	„	1	
„	„	200	„	2	„	„	„	2	
„	„	110	„	1	„	„	„	1	
„	500	500	„	„	2	„	„	2	
„	„	100	„	4	„	„	1	5	
„	„	56	„	2	„	„	„	2	
„	„	50	„	2	„	„	„	2	
„	„	„	„	3	„	„	„	3	
„	„	20	„	„	2	„	„	2	
„	„	150	„	„	1	„	„	1	
„	„	150	„	„	2	„	„	2	
„	„	30	„	„	2	„	„	2	

Districten.	Plantages of gronden.	Voormalige plantages en gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond, thans in kleine perceelen uitgegeven.	Aantal gronden waarin de voormalige plantage of grond is verdeeld of wordt bewerkt.	Uitgestrektheid in bebouwing op ult. December 1902 van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond.	Cacao.	Koffie.
			Hectaren.		Hectaren.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Nickerie	Vrede en Hoop I . .		5	"	1	59	"
	Good Hope		2	"	2	150	"
	Nijd en Spijt		10	"	2	300	"
	Industry		2	"	2	200	"
	Hoop		2	"	1	105	"
	Prospect		3,4	"	1,5	120	25
	Vertrouwen		1	"	1	97	"
	Leliëndaal I		14,5	"	1	160	"
	Idem II		14,5	"	1	25	"
	Idem III		14,5	"	2	60	"
	Idem IV		14,5	"	2	20	"
	Mijn Lot		35,3	"	1	50	"
	Bum-Island		20	"	1,5	860	"
	Aberdeen I		41,6	"	2	630	"
	Aberdeen		41,6	"	3	440	"
	Land of Goshen . . .		16	"	2	284	"
	Baryville		21	"	4	637	"
	Ashlege		29.6	"	6	2 000	"
	Beraba		10	"	2	200	"
	Alles voor een tijd . .		56,4	"	3,5	1 205	30
	Idem . . .		30	"	1,5	815	"
	Elisabethshoop		214,7	"	2,5	300	10
	Aurora Village		2	"	2	300	100
	Ephraims Village . . .		50	"	1	100	"
	Mathilda Bell		10	"	5	210	"
	Good Hope I		2	"	1,5	60	"
	Exodus		3	"	2	65	"
	Zorgvliet		2	"	2	525	"
	Victoria		20	"	2	315	60
	Unity		2	"	2	75	160
	Hoopvol		40	"	5	1 185	150
	Cardrospark I		43	"	2	600	25
	Idem II		43	"	4	200	"
	Charlottenburg		20	"	2	215	"
	Andreashoop		13,1	"	1,5	510	"
	Susanna's Village . . .		20	"	2	1 000	"
	Nursery		42	"	1,7	100	5
	Andreashoop		86	"	15	9 275	"
	Rust en Troost		40	"	7	675	"
	Huwelijkszorg		10	"	3	345	10

…ie.	Rijst.	Aard-vruchten.	Bananen.	Koorn. (Maïs).	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
					Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
…en.	Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Bossen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.				
	"	"	"	"	1	"	"	"	1	
	"	"	200	"	"	1	"	"	1	
	"	"	200	180	1	"	"	"	1	
	"	"	300	500	"	"	"	2	2	
	"	"	80	"	"	4	"	"	4	
25	"	"	"	"	"	"	"	1	1	
	"	"	20	"	1	"	"	2	3	
	"	"	40	"	2	"	"	2	4	
	"	"	"	"	1	"	"	"	1	
	"	"	50	"	4	"	"	"	4	
	"	"	"	"	4	"	"	4	8	
	"	"	"	"	"	"	"	1	1	
	"	"	20	"	2	"	"	"	2	
	"	"	500	"	2	"	"	"	2	
	"	"	400	"	2	"	"	"	2	
	"	"	85	"	4	"	"	"	4	
	"	"	600	200	1	"	"	"	1	
	"	"	30	"	2	"	"	"	2	
	"	"	20	"	3	"	"	"	3	
30	"	45	270	"	4	"	"	1	5	
	"	"	120	"	2	"	"	"	2	
10	"	"	"	"	3	"	"	"	3	
100	"	"	"	"	2	"	"	"	2	
	"	"	100	150	"	1	"	"	1	
	"	"	75	"	3	"	"	3	6	
	"	"	"	120	"	2	"	3	5	
	"	"	300	"	"	2	"	2	4	
	"	"	100	"	"	1	"	"	1	
60	"	"	100	"	2	"	"	1	3	
160	300	"	50	"	"	2	"	"	2	
150	"	"	200	"	2	"	"	"	2	
25	"	"	100	"	4	"	"	"	4	
	"	"	300	"	2	"	"	1	3	
	"	"	100	"	1	"	"	3	4	
	"	"	10	"	1	"	"	"	1	
	"	"	"	"	3	"	"	"	3	
5	"	"	10	"	2	"	"	1	3	
	"	"	2 900	700	1	"	"	3	4	
	200	"	60	"	8	"	"	2	10	
10	"	"	100	"	1	1	"	1	2	

Districten.	Plantages en gronden.	Voormalige plantages en gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond, thans in kleine perceelen uitgegeven.	Aantal gronden waarin de voormalige plantage of grond is verdeeld of wordt bewerkt.	Uitgestrektheid in bebouwing op ult. December 1902 van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond.	Cacao.	Koffie.
			Hectaren.		Hectaren.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Nickerie	Ellenshoop		20	„	3	765	40
	Ma Mère		86	„	8	3 810	400
	Wintershoop		86	„	16	4 515	150
	Sealand		85,8	„	5	800	„
	Christi		85,8	„	5	1 730	60
	Leliëndal		11,4	„	3	850	5
	Petershoop		2	„	2	660	„
	Mijnvermaak		6	„	2	960	17
	Johanna Louisa . . .		15,7	„	4	565	„
	Bloemsbell		9	„	3	120	60
	Dankbaarheid		4	„	4	430	10
	Alliance		13	„	5	1 100	„
	Florishoop		27,2	„	13	1 500	40
	.		12	„	8	830	„
	Johannishoop I . . .		10	„	5	500	„
	Idem II . . .		10	„	5	500	„
	Idem III . . .		10	„	3	500	„
	Idem IV . . .		10	„	1,5	400	„
	Caledonia II		5	„	2,5	300	„
	Manchester		50	„	8	2 200	„
	Hendrina		10	„	2,5	1 050	„
	Perseverance		10	„	5	200	„
	Moville		27	„	12	2 365	59
	Entreprise		13	„	6	1 020	„
	Rose Margaretha . . .		7	„	2	200	„
	Succes		55,7	„	9	1 100	„
	Glasgow		214,7	„	10	100	„
	Gronden ten zuiden van Nieuw-Nickerie . . .		60	„	60	4 285	2
					1112,3	244 519	3 712
Coronie	Burnside		506	77	48	400	„
		Clijde	107	18	8	900	„
	Novar		332	44	45	2 200	25
	Johanna Maria		214	52	30	17 008	„
		Belladrum	214	24	10	3 600	„
	Bantaskine		214	13	63	1 700	„
	Friendship		214	32	41	2 400	10
	Totness (vestigingsplaats)		321	216	36	6 110	35
	Mary's hope		429	38	30	9 200	20

Rijst.	Aardvruchten.	Bananen.	Koorn. (Maïs).	Arbeiders. Kleine landbouw. Eigenaren.	Arbeiders. Kleine landbouw. Pachters.	Arbeiders. Immigranten.	Arbeiders. Andere.	Arbeiders. Totaal.	AANMERKINGEN.
Kilogrammen.	Kilogrammen.	Bossen.	Kilogrammen.						
500	"	100	"	1	"	"	"	1	
"	"	300	"	4	"	"	6	10	
"	"	300	"	4	"	"	8	12	
"	"	420	"	3	"	"	2	5	
"	"	800	"	1	"	"	10	11	
"	"	100	"	4	"	"	1	5	
"	"	40	"	1	"	"	3	4	
"	"	400	"	3	"	"	"	3	
"	"	30	"	4	"	"	4	8	
"	"	100	240	4	"	"	1	5	
"	"	60	"	2	"	"	2	4	
"	"	300	"	7	"	"	4	11	
"	"	1 000	"	2	"	"	"	2	
"	50	125	"	"	"	"	2	2	
"	"	100	"	2	"	"	1	3	
"	"	150	"	2	"	"	1	3	
"	350	60	"	6	"	"	2	8	
"	"	"	"	"	"	"	"	"	
"	"	"	"	1	"	"	4	5	
"	"	"	"	3	"	"	12	15	
"	"	100	"	3	"	"	"	3	
"	"	400	"	"	"	"	1	1	
"	"	2 490	"	4	"	"	6	10	
"	"	35	"	1	"	"	"	1	
"	"	"	"	4	"	"	2	6	
"	"	100	"	1	"	"	5	6	
"	"	180	"	9	"	"	3	12	
"	2 380	6 821	916	"	(1) 3	"	"	3	(1) De overige huurders wonen te Nieuw-Nickerie.
25 200	16 115	72 821	38 011	293	27	171	594	1 085	
"	3 600	3 500	"	85	"	"	"	85	58 000 stuks kokosnoten.
"	600	950	6 000	35	"	"	"	35	60 000 " "
"	1 800	10 000	30 000	44	"	"	"	44	80 000 " "
"	"	775	"	52	"	"	3	55	20 000 " "
"	6 000	5 000	"	50	"	"	"	50	18 000 " "
"	1 000	10 500	5 000	14	"	"	"	14	10 000 " "
"	1 000	6 000	6 000	34	"	"	"	34	20 000 " "
"	250	1 990	1 025	1	215	"	"	216	206 200 " "
"	1 000	800	1 000	2	36	"	"	38	20 000 " "

Districten.	Plantages of gronden.	Voormalige plantages en gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond, thans in kleine perceelen uitgegeven.	Aantal gronden waarin de voormalige plantage of grond is verdeeld of wordt bewerkt.	Uitgestrektheid in bebouwing op ult. December 1902 van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond.	Cacao.	Koffie.
			Hectaren.		Hectaren.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Coronie		Bellevue	214	30	13	600	"
		Cardrospark	214	5	10	2 200	100
		Perseverance.	200	1	11	1 947	"
	Moy.		429	60	30	3 572	100
		Hamilton	214	16	19	8 500	"
		Inverness	394	5	15	250	"
		Landerijen ten oosten van Inverness	465	8	4	270	"
		Bethanie	40	1	7	150	"
		Bethel	100	1	3	450	"
		Penel	40	1	2	150	"
		Palestina	100	1	2	30	"
					427	61 637	290
Beneden-Saramacca .	Caledonia		750	"	118,21	10 000	"
	Concordia.		300,3	"	118,7	24 464	"
	Dankbaarheid		429	"	56,5	8 263	"
	Catharina Sophia . . .		1 283	"	139,7	5 323	3 799
	Broederschap.		429	"	71 134	9 198	339
	Sara Marie		41	"	12,9	2 174	25
	Morgenster		429	"	84,5	11 333	"
	Johanna Catharina . .		643,5	"	72	11 500	100
	Herstelling		200	"	48,5	5 712	"
	Margaretha's gift . . .		200	"	46,7	5 206	"
	de Goede Hoop. . . .		200	"	19,2	1 846	7
	Monitor		200	"	46	6 371	"
	Johannishoop		200	"	20	"	"
	la Poule		300	"	72	4 739	"
	Fredericisgift		400	"	50	4 517	"
	Uitkijk.		429	"	30	2 305	18
	Plantages of gronden aan particulieren toebehoorende en bij anderen in huur of gebruik .		41	10	18,5	904	"
	Plantages of gronden in eigendom en door de eigenaren bewerkt wordende		6 814,6	548	1 448	114 617	355
		Gronden door het Gouvernement in huur of gebruik uitgegeven buiten vestigingsplaatsen	459	237	247	9 227	15
					73 782,4	237 699	4 658

…e.	Rijst.	Aard-vruchten.	Bananen.	Koorn (Maïs).	Arbeiders. Kleine landbouw. Eige-naren.	Pach-ters.	Immi-granten.	Andere.	Totaal.	AANMERKINGEN
…en.	Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Bossen.	Kilo-grammen.						
	"	500	600	5 000	37	"	"	"	37	16 000 stuks kokosnoten.
100	"	"	800	"	5	"	"	"	5	13 000 " "
	"	"	400	"	1	"	"	"	1	8 000 " "
100	"	2 050	3 450	1 200	73	"	"	"	73	78 100 " "
	"	400	5 000	300	16	"	"	"	16	42 400 " "
	"	200	1 200	"	5	"	"	"	5	10 000 " "
	"	"	380	"	8	"	"	"	8	6 000 " "
	"	100	600	1 000	1	"	"	"	1	4 000 " "
	"	"	1 000	"	1	"	"	"	1	13 000 " "
	"	175	50	"	1	"	"	"	1	4 000 " "
	"	500	600	"	1	"	"	"	1	10 000 " "
290	"	19 175	53 595	56 525	466	251	"	3	720	696 700 " "
	"	"	"	"	"	"	82	5	87	
	"	-	"	"	"	"	52	6	58	
	"	"	"	"	"	"	32	2	34	
799	"	"	990	"	"	"	75	37	112	
339	"	"	86	"	"	"	14	19	33	
25	"	"	230	"	"	"	"	5	5	40 K.G. gember. 15 bossen bacoves.
	"	"	381	2 862	"	"	48	16	64	
100	"	"	"	"	"	"	19	19	38	
	"	"	"	"	"	"	"	6	6	
7	"	"	"	"	"	"	9	7	16	
	"	"	135	"	"	"	"	5	5	
	"	"	125	"	"	"	23	4	27	
	"	"	"	"	"	"	"	"	"	De productie is opgenomen onder die van Monitor.
	"	1 500	2 415	1 200	"	"	12	15	27	
	"	"	"	"	"	"	12	6	18	
18	"	"	73	"	"	"	5	12	17	
	200	"	95	1 175	"	30	"	"	30	
355	27 804	8 675	48 161	62 650	2 175	"	"	"	2 175	
15	8 350	850	4 137	12 875	"	741	"	"	741	f 15 houtwaren.
358	36 354	11 025	56 828	80 762	2 175	771	383	164	3 493	40 K.G. gember. 15 bossen bacoves. f 15 houtwaren.

Districten.	Plantages of gronden.	Voormalige plantages en gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond, thans in kleine perceelen uitgegeven.	Aantal gronden waarin de voormalige plantage of grond is verdeeld of wordt bewerkt.	Uitgestrektheid in bebouwing op ult. December 1902 van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond.	Cacao.	Koffie.
			Hectaren.		Hectaren.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Boven-Saramacca . .	Plantages of gronden in eigendom en door de eigenaren bewerkt wordende		2 161	15	21,5	364	»
	Gronden door het Gouvernement in huur of gebruik uitgegeven buiten vestigingsplaatsen		2	1	1	30	»
					22,5	394	»
		Vestigingsplaats nabij fort Nieuw-Amsterdam	119,2	124	102	18 007	870
Beneden-Suriname. .	Voorburg		643,5	»	337,8	58 885	94 064
	Susanna's daal		353,8	»	137,3	17 178	1 045
	Belwaarde.		218,8	»	112,5	31 061	458
	Lust en Rust		342	»	121	9 150	1 265
	Dordrecht.		235,9	»	90,3	30 935	»
	Jagtlust		867,5	»	358	54 654	69 307
	Peperpot		646	»	67	9 802	»
	la Liberté.		716	»	137,5	5 064	221
	't Yland		309,3	»	9,5	166	»
		Bittenzorg	[1] 561	11	22	995	150
	Leonsberg		233,5	»	80	27 491	»
	Clevia		306	»	173	26 937	5 266
	de Morgenstond . . .		325	»	196,5	21 570	»
	Geijersvlijt		332	»	138,6	32 710	200
	Mon Plaisir		85	»	44	6 685	»
	Twee kinderen		85,7	»	3	300	»
	Rainville		40	»	35	15 110	»
	Combé		20	»	14	2 386	»
	Ma Retraite		336,7	»	144,4	43 454	»
		Tourtonne.	952,8	84	128,6	18 913	»
		Charlesburg	309,3	49	9,5	100	70
	Mon Divertissement . .		160	»	2	75	110
		Vaderzorg.	85	17	6	40	»
	le Rossignol.		80	»	21	2 100	»
		Peu et content. . . .	319,4	10	20,3	1 500	»
	Nieuw Aanleg		275	»	24	350	»
	Kwatta.		1 078	»	54,5	3 433	»

…ie.	Rijst.	Aard-vruchten.	Bananen.	Koorn. (Maïs).	Arbeiders. Kleine landbouw.					AANMERKINGEN.
…o- …nen.	Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Bossen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.	Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
	200	2 300	512	2 500	91	»	»	»	91	f 390 houtwaren.
	»	100	50	100	»	2	»	»	2	
	200	2 400	562	2 600	91	2	»	»	93	f 390 houtwaren.
870	»	60	402	500	»	301	»	»	301	f 819,50 vruchten.
064	»	»	»	»	»	»	128	126	254	
045	»	»	1 759	»	»	»	76	52	128	7829 bossen bacoves.
458	»	»	1 138	»	»	»	99	13	112	
265	»	»	450	»	»	»	42	31	73	
	»	»	»	»	»	»	68	11	79	
307	»	»	2 714	»	»	»	351	144	495	5463 » »
	»	»	22	»	»	»	43	4	47	
221	»	»	2 218	»	»	»	95	23	118	103 » »
	»	»	852	1 025	»	»	»	17	17	10 000 K.G. cassave tot gomma bereid.
150	»	»	860	»	19	5	»	»	24	
										(1) In vorige verslagen is abusief vermeld 42 H.A.
	»	»	1 379	950	»	»	»	60	60	50 bossen bacoves.
266	»	»	»	»	»	»	75	10	85	
	»	»	2 072	»	»	»	58	47	105	
200	»	»	»	»	»	»	51	27	78	
	»	»	»	»	»	»	»	2	2	
	»	»	»	»	»	»	»	3	3	(2) De pachters van Tourtonne bevinden zich niet op de plantage, doch op perceelen aan weerskanten van den communicatieweg behoorende tot de plantage en bekend onder den naam van „Laan van plantage Tourtonne". Op deze perceelen is niets verbouwd.
	»	»	»	»	»	»	»	17	17	
	»	»	420	»	»	»	»	»	»	
	»	»	»	»	»	»	35	26	61	
	»	»	»	»	»	(2) 229	»	5	234	f 1500 vruchten en groenten.
70	»	400	200	»	38	244	»	»	282	
110	»	»	300	80	12	»	»	»	12	
	»	100	560	»	»	39	»	»	39	f 150 vruchten en groenten.
	»	»	»	»	»	»	»	4	4	
	»	1 400	100	»	21	»	»	»	21	
	»	650	700	5 000	6	»	»	»	6	
	»	»	»	»	»	»	5	13	18	

Districten.	Plantages of gronden.	Voormalige plantages en gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond, thans in kleine perceelen uitgegeven. Hectaren.	Aantal gronden waarin de voormalige plantage of grond is verdeeld of wordt bewerkt	Uitgestrektheid in bebouwing op ult. December 1902 van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond. Hectaren.	Cacao. Kilogrammen.	Koffie. Kilogrammen.
Beneden-Suriname .		Mattnoshoop	451,2	50	67,8	20	"
		Uitvlugt	374,2	13	23	560	"
		Landerijen achter den grond l'Hermitage . .	553,1	22	23,6	10	200
					2 703,7	429 641	173 226
Beneden-Para . . .		Beekhuizen (¹)	858	274	41	1 142	"
		Livorno	700	2	21,4	280	"
		Dijkveld	430	24	45	1 600	"
	Tout-lui-faut.		857	"	96,6	10 712	810
		Land achter Tout-lui-faut	259,5	47	31,9	10	"
		Ephraimszegen	240	68	48	539	"
	Nieuw Weergevonden .		110	"	8	650	"
	Nieuw zorg		156	"	8,8	350	"
		Abigaëlslust	120	2	4,5	118	"
		Mon Plaisir	429	145	102,5	535	"
	Frederikshoop		86	"	4,2	400	"
		Hanna'slust	143	2	0,5	10	"
	Klein Bleijenhoop . . .		2	"	0,9	100	"
		Mijn zorg	429	6	4,6	270	"
		Groot Bleijenhoop. . .	74	3	2	50	"
		Bleijenhoop	16	6	4	115	"
		Nieuw Grond	30	3	3,8	280	"
		Vreden'slust	85	3	3	80	"
		Helena Christina . . .	429	51	29,8	420	"
					460,5	17 661	810
Boven-Para	Concordia.		450	"	1,8	25	"
	la Discorde		858	"	1,5	40	10
		Altona	643	2	2,8	25	"
		Vredenburg	500	3	23,5	800	300
	Susanna's hoop. . . .		19,7	"	10,7	1 000	"
		Ornamibo	359,1	22	135,9	7 916	28
		Houttuin	985,4	18	24	85	40
	la Ressource		133,7	"	32,3	1 600	"
	Boxel		1 375	"	81,5	11 329	"
		Domburg	444	189	255,4	20 642	470
		la Rencontre.	640	153	268	6 125	"
		Adrichem	400	32	28,5	1 900	"

Rijst.	Aardvruchten.	Bananen.	Koorn. (Maïs.)	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
				Kleine landbouw.		Immigranten.	Andere.	Totaal.	
Kilogrammen.	Kilogrammen.	Bossen.	Kilogrammen.	Eigenaren.	Pachters.				
3 000	8 300	3 800	3 540	112	6	»	»	118	
»	13 200	3 230	170	26	10	»	»	36	
»	19 280	5 350	»	56	»	»	»	56	
3 000	43 390	28 526	11 265	290	834	1 126	635	2 885	13 445 bossen bacoves. f 2469,50 vruchten en groenten. 10 000 K.G. cassaves bereid tot gomma.
131	3 500	2 795	225	»	663	»	11	674	(1) Beekhuizen wordt als één geheel in eene hand bewerkt, doch daarenboven zijn 273 perceelen tot eene gezamenlijke grootte van 87 H.A. aan kleine landbouwers in huur uitgegeven. De uitgestrektheid in bebouwing op die perceelen bedraagt 32 H.A. Verkregen is er: cacao 415 K.G., rijst 131 K.G., koorn 225 K.G., bananen 1235 bossen, aardvruchten 3500 K.G. en bacoves 605 bossen.
»	»	120	»	»	»	»	15	15	
»	3 080	7 930	1 025	32	25	»	»	57	
»	»	318	»	»	»	55	4	59	
10 550	7 200	2 060	5 960	2	69	»	»	71	
38 000	800	2 800	»	5	132	»	»	137	
»	250	300	»	2	»	»	»	2	
350	650	600	400	2	»	»	»	2	
»	»	»	»	4	»	»	»	4	
39 275	30 875	7 740	(2) 10 390	44	239	»	»	283	(2) Benevens 500 bossen bacoves.
»	600	200	150	4	5	»	»	9	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	
200	»	»	»	1	5	»	»	6	
»	2 000	550	1 625	12	»	»	»	12	
»	»	»	»	»	8	»	»	8	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	
»	»	»	200	7	»	»	»	7	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	
3 130	7 080	1 640	3 190	13	41	»	»	54	
91 636	56 035	27 053	23 165	128	1 187	55	30	1 400	1105 bossen bacoves.
25	900	150	550	10	»	»	»	10	f 50 aan houtwaren.
»	150	80	250	4	»	»	»	4	f 82 » »
50	850	30	750	13	»	»	»	13	
»	»	60	»	6	»	»	23	29	
»	»	»	»	2	»	»	»	2	
»	160	1 960	1 900	53	»	»	22	75	226 bossen bacoves.
»	410	857	1 700	34	»	»	7	41	
»	»	6 150	1 600	»	»	8	11	19	
»	»	1 215	»	»	»	35	7	42	6 529 » »
»	300	610	1 900	»	339	»	»	339	11 000 » »
»	43 650	37 640	14 850	»	247	»	»	247	7 620 » »
550	70	665	2 600	»	59	»	5	64	

Districten.	Plantages of gronden.	Voormalige plantages en gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond, thans in kleine perceelen uitgegeven.	Aantal gronden waarin de voormalige plantage of grond is verdeeld of wordt bewerkt.	Uitgestrektheid in bebouwing op ult. December 1902 van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond.	Cacao.	Koffie.
			Hectaren.		Hectaren.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Boven-Para	Waterland		1 448,4	»	94,2	23 400	4 556
	Accaribo		999	»	100,8	15 371	1 394
	Smalkalden		128	»	0,8	100	»
					1 061,7	90 358	6 798
Boven-Suriname . .		de Hoop	592,5	10	14,7	110	25
	Petersburg		536,2	»	93	10 329	1 338
	Vreeland		429	»	88,9	21 279	»
		Laarwijk	»	159	90,0	»	»
	Maagdenburg		438	»	47	8 330	»
		Merveille	722,3	3	5	80	»
		Heystvliet.	343	4	10	1 184	»
	St. Barbara		852	»	86	10 377	»
		St. Eustatius.	429	5	40,2	5 555	»
		Klaverblad	»	4	9,1	1 655	»
		Klein Chatillon. . . .	426	4	9,7	1 278	»
		la Contemplation . . .	53	3	2,2	90	»
	de Guineesche Vriendschap.		330	»	27	5 113	100
		Rac à Rac	589,3	5	7,5	787	»
		Portorico	105,1	2	2,5	75	»
		Carthago	163	2	3,5	125	»
	Goosen.		343,2	»	1,2	60	»
		Beerenrust	»	2	5,7	194	»
		de Goede Vrede . . .	»	6	6	37	»
		Nieuw Loefbeek . . .	»	2	5	100	»
	Toledo.		253,5	»	1,7	200	»
		Nieuwe Hoop	»	2	3	82	»
	Liefdenshoek.		459	»	4	400	»
		Bergen op Zoom . . .	146,2	5	3,2	352	»
		Descanço	643,5	3	4,2	1 040	»
	Klein Jalousie		107,2	»	1,7	100	»
		Boa Vista.	87,5	6	5,8	240	»
		Esterslust.	»	3	5	175	»
		Agira	»	2	1,7	100	»
	Wayamoe.		»	»	0,7	150	15
					585,2	68 597	1 478

Rijst.	Aard-vruchten.	Bananen.	Koorn. (Maïs).	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
				Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Bossen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.				
„	„	689	„	„	„	44	6	50	
„	8 500	1 192	„	„	„	62	10	72	
„	150	„	100	3	„	„	„	3	f 25 aan houtwaren.
625	55 140	51 298	26 200	125	645	149	91	1 010	f 157 „ „ 25 375 bossen bacoves.
„	600	2 200	500	31	5	„	„	36	100 „ „
„	„	„	„	„	„	64	27	91	
„	„	1 678	„	„	„	26	34	60	
„	305	6 207	53 400	„	232	„	„	232	
„	„	„	„	„	„	19	9	28	
„	120	1 250	„	12	„	„	„	12	
„	„	100	300	15	„	„	2	17	
„	„	1 976	„	„	„	38	13	51	
„	300	2 950	700	23	„	„	„	23	
„	„	400	„	6	9	„	„	15	
„	„	2 660	3 030	14	7	„	„	21	
„	1 500	300	„	18	„	„	„	18	
„	„	„	„	„	„	„	10	10	
„	„	730	1 100	17	11	„	„	28	
„	625	50	250	7	„	„	„	7	
„	„	160	580	4	„	„	„	4	
„	„	100	„	„	3	„	„	3	
„	400	150	350	3	2	„	„	5	
50	525	1 060	600	„	13	„	„	13	f 227 aan houtwaren.
„	„	400	200	10	„	„	„	10	f 30 „
„	„	„	„	1	„	„	„	1	
„	„	550	250	7	„	„	„	7	
„	„	„	„	2	„	„	„	2.	
50	450	660	1 450	5	6	„	„	11	f 20 „ „
„	700	820	400	2	1	„	„	3	
„	„	150	„	4	„	„	„	4	
275	1 850	1 630	3 850	6	13	„	„	19	f 45 „ „
825	6 605	150	„	15	3	„	„	18	f 300 „ „
250	125	40	„	11	4	„	„	15	f 750 „ „
50	„	„	„	„	2	„	„	2	
1 500	14 105	26 371	66 960	213	311	147	95	766	f 1372 „ „ en 100 bossen bacove

Districten.	Plantages of gronden.	Voormalige plantages en gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond, thans in kleine perceelen uitgegeven. Hectaren.	Aantal gronden waarin de voormalige plantage of grond is verdeeld of wordt bewerkt.	Uitgestrektheid in bebouwing op uit. December 1902 van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond. Hectaren.	Cacao. Kilogrammen.	Koffie. Kilogrammen.
Beneden-Commewijne	Geertruidenberg . . .		428,5	»	182	32 067	1 958
	Leliëndaal.		429	»	123,5	37 788	40
	Etablissement Leliëndaal		12	»	8	200	»
	Sorgvliet		479	»	153,5	14 067	748
		Alkmaar	750	208	212,8	3 583	15
	Nijd en Spijt		429	»	119	16 577	1 700
	Mon Trésor		429	»	108	20 570	2 583
	Katwijk		303	»	116	38 000	88
	Wederzorg		338,9	»	206	82 212	25 603
	Vriendsbeleid		429	»	165	63 857	»
	Spieringshoek		461	»	176	49 226	1 573
	Weltevreden		214	»	20	3 000	»
	de Nieuwe Grond. . .		242	»	95	22 696	120
		Akkerboom	214,5	4	2,5	605	25
		Beninnenburg	214	3	2	140	50
		L'Embarras en Venloo .	28	3	4,5	1 200	»
		Beekenhorst	214	2	17	2 650	400
		Vrieshoop.	161	6	10,5	590	45
		Coresburg.	246	3	4	200	»
		de Uitvlucht	257,4	4	6	140	»
		St. Germain	257,4	9	9,5	317	20
		Practica	257,4	6	6	327	»
	Blokkenbosch		94	»	3	110	»
		Mon affaire	257,4	2	2	60	»
	Ma Retraite		120	»	4	700	»
	Mijn Geluk		120	»	7	315	»
	Sans Souci		84,8	»	13,5	2 000	100
	Mon pellier		93	»	7	348	»
	Mariëndal.		84	»	8,5	700	»
	Hoopwijk		112,5	»	»	»	»
		Vrouwenvlijt.	112,5	6	6,5	326	»
		Welgemoed	50	3	1,5	62	24
		Toevlugt	50	2	3	350	»
		la Sangsue	107,2	3	0,5	60	»
		Patientie	150	2	3,5	480	»
		Liefdenshoop.	85	2	0,5	60	»
		de Vier Gezusters. . .	257	3	2	200	»
	la Campagne.		110	»	1	30	»
		Cornelis Vriendschap. .	109	2	5,5	50	»
		Argent Court	50	5	9,5	425	»

Rijst.	Aardvruchten.	Bananen.	Koorn (Maïs).	Arbeiders.					AANMERKINGEN
				Kleine landbouw.		Immigranten.	Andere.	Totaal.	
Kilogrammen.	Kilogrammen.	Bossen.	Kilogrammen.	Eigenaren.	Pachters.				
"	"	2 532	1 268	"	"	103	44	147	1741 bossen bacoves.
"	"	1 113	"	"	"	79	40	119	
"	"	"	"	"	"	"	5	5	
"	"	"	"	"	"	82	29	121	
"	16 850	15 500	5 365	"	619	"	"	619	
"	"	"	"	"	"	8	67	75	
"	"	195	2 070	"	"	54	18	72	
"	"	112	"	"	"	40	58	98	
"	"	"	"	"	"	120	51	171	
"	"	4 400	600	"	"	116	23	139	
"	"	"	"	"	"	86	62	148	
"	"	150	"	"	"	"	24	24	
"	"	600	"	"	"	32	20	52	
"	"	150	"	18	"	"	"	18	
"	40	50	600	"	26	"	"	26	
"	"	550	"	25	"	"	"	25	
"	"	900	"	3	1	"	11	15	
"	"	200	600	23	5	"	"	28	
"	"	100	"	6	"	"	15	21	
"	"	200	"	18	"	"	6	24	
300	"	"	"	54	"	"	"	54	
"	"	"	"	23	"	"	3	26	
"	"	"	600	5	"	"	"	5	
"	"	"	"	6	"	"	"	6	f 25 houtwaren.
"	"	"	"	7	"	"	"	7	
"	"	"	"	9	"	"	4	13	
"	"	"	"	5	"	"	4	9	
"	"	"	"	11	"	"	"	11	
"	"	"	"	"	"	"	4	4	
"	"	"	"	"	"	"	"	"	(Verlaten.)
"	"	180	200	14	10	"	5	29	
"	"	100	"	"	4	"	"	4	
"	"	50	220	11	"	"	"	11	
"	"	"	"	"	3	"	"	3	
1 100	"	950	"	4	"	"	1	5	
"	"	"	"	2	5	"	"	7	
"	"	"	"	1	5	"	"	6	
"	100	10	"	6	"	"	"	6	
"	"	"	"	4	"	"	"	4	
"	700	"	500	20	"	"	26	46	

Districten.	Plantages of gronden.	Voormalige plantages en gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond, thans in kleine perceelen uitgegeven. Hectaren.	Aantal gronden waarin de voormalige plantage of grond is verdeeld of wordt bewerkt.	Uitgestrektheid in bebouwing op ult. December 1902 van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond. Hectaren.	Cacao. Kilogrammen.	Koffie. Kilogrammen.
Beneden-Commewijne		Vide Bouteille	50	3	8,5	480	"
	de Hulp		100	"	33	3 381	"
	Montaban		25	"	10	1 938	"
	Pieterszorg		398,5	"	104,5	33 156	138
	Johannisburg		321,7	"	128,5	19 006	4 687
	de Maasstroom		241	"	90,5	27 932	"
	Berlijn		311,7	"	136,5	23 500	4 515
	Elisabethshoop		311,7	"	121	16 588	"
	Frederiksdorp		306,7	"	201,5	64 011	"
	Guadeloupe		362,5	"	64	13 456	7
	Mariënbosch		527,6	"	171,5	18 257	"
	Kroonenburg.		704	"	53	10 056	"
	Brouwerslust.		632	"	146	24 900	75
	Etabl. Heerendijk . . .		31	"	3	295	"
		Nut en schadelijk. . .	430	8	10,5	360	"
	Killenstein		430	"	138,5	14 853	"
	Mon Souci		311	"	123	14 893	"
	't Vertrouwen		933	"	125,5	18 485	86
	Zorg en Hoop		854	"	125	36 900	"
		Saphir	228,5	2	6	150	75
	Constantia.		340	"	98	28 593	116
	Nieuw Meerzorg . . .		300,3	"	185	64 333	"
	Reynsdorp		429	"	37	7 390	"
		Reynsfort.	450	11	40	3 667	256
	Schoonoord		714	"	81	25 888	152
	Slootwijk		562	"	49,5	10 799	"
		't Fortuin	697	8	43,5	4 060	83
		de Dageraad.	300	8	13,5	1 213	31
		Sinabo en Gelré . . .	1 340	7	18,5	625	210
	la Solitude		1 200	"	5	150	25
					4 196,3	885 603	45 548
Boven-Commewijne.	Nieuw-Clarenbeek. . .		268	1	133	34 613	"
		Land van Nieuw-Clarenbeek	110	5	20	2 361	20
		Petrusburg	260	2	26,2	1 779	130
		Land van la Jalousie .	290	6	31,7	4 459	"
		Land van Breukelerwaard	300	10	17	933	"
		Land van Sommelsdijk .	150	14	21	1 505	189

Rijst.	Aardvruchten.	Bananen.	Koorn. (Maïs).	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
				Kleine landbouw.		Immigranten.	Andere.	Totaal.	
Kilogrammen.	Kilogrammen.	Bossen.	Kilogrammen.	Eigenaren.	Pachters.				
2 800	"	"	3 700	15	"	"	4	19	
"	"	"	"	3	"	"	9	12	
"	"	"	"	2	"	"	"	2	
"	"	1 565	4 508	"	"	75	36	111	800 bossen bacoves.
"	"	"	"	"	"	72	40	112	
"	"	77	"	"	"	33	48	81	
"	"	2 201	"	"	"	89	65	154	
"	"	6 700	"	"	"	35	59	94	
"	"	150	"	"	"	36	137	173	2000 " "
"	"	298	"	"	"	"	40	40	
"	"	26 678	"	"	"	100	43	143	
"	"	"	"	"	"	"	115	115	
"	"	2 323	"	"	"	91	76	167	
"	11	"	"	"	"	"	4	4	
"	"	"	"	33	3	"	3	39	
"	"	2 400	"	"	"	110	21	131	
"	"	804	"	"	"	80	67	147	
"	"	1 653	"	"	"	70	19	89	
"	"	153	"	"	"	85	51	136	
"	"	600	3 000	19	"	"	"	19	f 166 houtwaren.
"	"	1 806	900	"	"	61	31	92	
"	"	4 700	"	"	"	"	235	235	675 bossen bacoves.
"	"	"	"	"	"	"	19	19	
"	1 075	4 254	180	63	1	"	1	65	
"	500	2 021	3 000	"	"	61	20	81	2229 " "
"	"	2 724	1 270	"	"	42	4	46	
"	200	110	2 560	23	4	"	28	55	f 55 houtwaren.
"	850	375	2 510	5	22	"	2	29	f 407 "
"	650	410	1 260	9	40	"	"	49	f 395 "
"	100	50	250	"	7	"	"	7	
4 200	21 076	90 094	35 161	447	755	1 760	1 697	4 659	7445 bossen bacoves. f 1048 houtwaren.
"	"	1 646	"	"	"	61	85	146	
"	"	150	"	15	"	"	29	44	f 10 houtwaren.
"	"	"	"	3	4	"	6	13	
"	200	1 200	"	12	8	"	35	55	f 20 "
"	4 210	2 930	2 550	16	18	"	16	50	f 80 "
"	3 540	3 400	900	13	32	"	28	73	f 26 "

R

Districten.	Plantages of gronden.	Voormalige plantages en gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond, thans in kleine perceelen uitgegeven.	Aantal gronden waarin de voormalige plantage of grond is verdeeld of wordt bewerkt.	Uitgestrektheid in bebouwing op ult. December 1902 van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond.	Cacao.	Koffie.
			Hectaren.		Hectaren.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Boven-Commewijne .		Vossenburg	1 290	6	23	1 710	195
		Breukelerwaard. . . .	600	10	24,5	1 224	65
	la Jalousie		902	1	3,5	1 080	"
		Fairfield	960	3	7	10	150
		Mijnhoop	280	3	6	686	"
		Ostage	1 035	2	7,5	1 964	"
	Nieuw-Alliance. . . .		50	1	2,5	70	"
		Welbedacht	68	4	6,7	1 547	"
		Penoribo	100	9	14,5	1 430	"
		Siparipabo	1 250	11	26	3 744	"
		Nieuw hoop	843	6	11	900	90
		Stolkertsijver.	428	2	3	352	"
	Curcabo		215	1	2	40	"
		Potribo.	643	3	8	390	15
	Land van Potribo. . .		214	4	10	315	10
		Makeriabo.	409	4	9	400	160
		Rustveld	149	1	9,5	500	40
		Rustenburg	170	2	8	90	"
	Bertshoven		882	6	7	192	25
		Oostrust	184	1	3	125	"
	Concordia.		200	1	3	60	"
		Bethlehem.	477	4	16	910	"
	Killenstein Nova . . .		643	1	4	145	"
	Arendsrust		950	2	4,5	65	"
	Utrecht.		100	2	3	25	"
		Destombesburg	772	5	7,5	225	10
	Hazard.		350	1	2	44	"
	l' Espérance		900	2	5,5	150	"
		De Dageraad.	207	2	6,5	400	"
					492,6	64 443	1 099
Cottica.		Zes Kinderen	400	2	14	1 500	"
	Hagenbosch		250	2	3,5	138	"
		La Paix	694	3	5	1 025	"
	Groot Marseille. . . .		640	2	7	1 380	"
		Sonburg	15	1	5	600	"
	Monsort		904	1	16	2 429	"

Rijst.	Aardvruchten.	Bananen.	Koorn. (Maïs.)	Arbeiders. Kleine landbouw. Eigenaren.	Pachters.	Immigranten.	Andere.	Totaal.	*AANMERKINGEN.*
Kilogrammen.	Kilogrammen.	Bossen.	Kilogrammen.						
900	5 160	2 125	1 200	18	3	"	48	69	f 180 houtwaren.
730	1 500	1 945	2 200	17	9	"	35	61	f 200 "
"	"	"	"	"	2	"	"	2	
"	200	600	"	"	12	"	13	25	f 40 "
"	"	480	3 200	12	"	"	8	20	f 37 "
"	"	250	"	5	"	"	5	10	
"	110	90	"	"	2	"	"	2	
"	"	960	1 700	"	19	"	18	37	
"	640	810	500	7	24	"	34	65	f 50 "
"	"	320	2 400	20	15	"	27	62	f 125 "
"	"	"	"	31	"	"	24	55	f 75 "
"	210	140	"	9	"	"	"	9	
"	60	32	"	"	7	"	"	7	
"	"	40	"	9	5	"	12	26	
"	200	220	"	8	"	"	14	22	f 70 "
"	"	80	"	"	12	"	4	16	
"	"	250	"	8	"	"	4	12	
"	210	200	180	4	7	"	9	20	f 42 "
"	"	180	2 000	3	21	"	4	28	f 45 "
"	160	110	"	7	5	"	5	17	
"	90	160	"	7	"	"	"	7	
400	1 480	244	800	14	8	"	12	34	f 20 "
"	"	150	860	"	8	"	"	8	
850	"	270	"	"	15	"	"	19	f 72 "
"	200	50	"	"	4	"	"	4	f 10 "
"	1 440	300	2 300	9	11	"	26	46	f 221 "
"	170	60	210	"	2	"	"	2	
"	120	450	6 000	9	3	"	"	12	
"	1 500	200	500	12	"	"	12	24	f 125 "
2 880	21 400	20 042	28 120	268	256	61	517	1 102	f 1448 houtwaren.
"	"	1 140	"	12	"	"	"	12	
"	"	250	1 200	"	7	"	"	7	
"	"	730	580	13	"	"	17	30	
"	"	700	3 000	9	"	"	18	27	
"	410	380	200	"	6	"	7	13	
"	"	"	"	2	"	"	3	5	

Districten.	Plantages of gronden.	Voormalige plantages en gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond, thans in kleine perceelen uitgegeven.	Aantal gronden waarin de voormalige plantage of grond is verdeeld of wordt bewerkt.	Uitgestrektheid in bebouwing op ult. December 1902 van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond.	Cacao.	Koffie.
			Hectaren.		Hectaren.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Cottica.		Mon Désir	341	4	18	4 860	110
		Klein Mon Désir . . .	300	3	16	1 260	190
		Onderneming	643	8	19,5	2 520	55
		Mariënburg	154	6	10,7	1 620	100
		Elk 't zijn	105	3	5,2	225	„
		Goed succes	100	8	32,5	4 577	271
		Patientie	108	11	23	2 710	361
		Blijhoop	„	1	2	300	„
		Nackarackibo	206	6	20	2 700	„
		Naaldwijk	300	3	24	2 200	150
		Brunswijk.	107	3	14	1 100	100
		Geertruidenberg . . .	343	14	39,2	4 691	22
		Beekvliet	429	4	16	3 631	150
		Jacobsvlijt	49,5	1	18	2 753	„
		Rotterdam	188	4	14	1 065	55
	Charlottenburg		197	1	4,5	600	20
		Liverpool	150	3	3	100	75
		Oude Bijenkorf. . . .	158	3	12	996	38
		Molhoop	298	8	14	1 743	„
		Nieuw Levant	3 500	6	17	2 423	15
		Kleinhoop.	250	2	7	310	„
	Vlaardingen		429	2	10	563	2
		Jonge Bijenkorf . . .	428	4	15	810	40
	Boksweide Tapoeripa. .		88	1	5	1 300	„
		Poelwijk	208	5	14,5	2 640	90
		Schoonauwen	300	3	7	985	65
		's Hage.	„	5	6	124	„
		Meulwijk	950	30	57	5 367	83
		Waijamoe	„	5	10	160	„
		Onvergenoegd	54	4	17	2 368	„
		Waterwijk	520	4	27,5	1 510	95
		Constantia	32	4	16,5	2 539	60
					565,6	67 822	2 147

Rijst.	Aard-vruchten.	Bananen.	Koorn. (Maïs).	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
				Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Bossen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.				
„	„	300	250	17	„	„	7	24	
„	„	600	„	„	13	„	25	38	
„	630	2 200	1 000	12	21	„	45	78	
„	„	160	500	20	„	„	19	39	
„	„	105	„	5	„	„	„	5	
„	750	3 850	450	17	9	„	26	52	
„	300	1 455	200	11	19	„	20	50	
„	„	500	„	„	6	„	„	6	f 16 houtwaren.
„	300	3 050	118	6	8	„	7	21	
„	2 750	2 600	1 200	19	„	„	48	67	
„	300	600	400	8	„	„	5	13	
„	„	3 600	1 450	25	18	„	31	74	f 65 „
„	„	2 400	1 500	9	3	„	12	24	f 50 „
„	„	„	750	4	„	„	9	13	
„	100	1 600	2 400	9	3	„	2	14	f 50 „
„	450	180	350	„	„	„	37	37	
„	100	190	250	5	„	„	5	10	
„	„	690	640	15	„	„	13	28	
„	500	785	5 500	12	5	„	25	42	f 24,90 „
„	„	505	550	17	6	„	16	39	
„	700	640	300	8	„	„	2	10	
„	250	364	„	6	„	„	7	13	
„	190	682	„	14	„	„	15	29	
„	400	600	100	8	„	„	10	18	. . . . f 1450 visch.
„	1 580	600	„	11	„	„	23	34	
„	1 000	300	400	3	9	„	„	12	
„	3 800	1 030	2 100	„	14	„	„	14	
„	7 175	3 480	9 000	13	67	„	45	125	f 12,50 houtwaren.
300	300	2 340	2 850	3	10	„	„	13	
„	100	100	900	4	3	„	6	13	f 46 „
125	150	750	1 750	15	„	„	„	15	
„	-	700	100	15	1	„	28	44	
425	22 235	40 156	39 988	347	228	„	533	1 108	f 264,40 „ f 1450 visch.

RECAPI T

Districten.	Plantages of gronden.	Voormalige plantages en gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond, thans in kleine perceelen uitgegeven.	Aantal gronden waarin de voormalige plantage of grond is verdeeld of wordt bewerkt.	Uitgestrektheid in bebouwing op ult. December 1902 van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond.	Cacao.	Koffie.
			Hectaren.		Hectaren.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Nickerie	5 plantages en	a) 133 gronden en voorm. plantages	"	"	1 112,3	244 519	3 712
Coronie	" "	b) 20 " " " "	"	"	427	61 637	290
Ben.-Saramacca. . .	16 " "	961 " " " "	"	"	73 782,4	237 699	4 658
Boven-Saramacca . .	" "	7 " " " "	"	"	22,5	394	"
Beneden-Suriname .	19 " "	c) 12 " " " "	"	"	2 703,7	429 641	173 226
Beneden-Para . . .	1 " "	18 " " " "	"	"	460,5	17 661	810
Boven-Para	4 " "	d) 11 " " " "	"	"	1 061,7	90 358	6 798
Boven-Suriname . .	6 " "	e) 24 " " " "	-	"	585,2	68 597	1 478
Ben.-Commewijne . .	31 " "	f) 34 " " " "	"	"	4 196,3	885 603	45 548
Bov.-Commewijne . .	1 " "	37 " " " "	"	"	492,6	64 443	1 099
Cottica.	1 " "	31 " " " "	"	"	565,6	67 822	2 147
Marowijne	" "	" " " " "	"	"	"	"	"
Totaal . . .	84 " "	1288	"	"	85 409,8	2 168 374	239 766

a) De gronden ten zuiden van Nieuw-Nickerie als één grond gerekend.

b) De vestigingsplaats Totness als een grond gerekend.

c) De vestigingsplaats nabij het fort Nieuw-Amsterdam als één grond gerekend, evenzoo de landerijen achter den grond l'Hermitage.

d) De vestigingsplaatsen Domburg en La Rencontre ieder als één grond gerekend.

e) De vestigingsplaats Laarwijk als één grond gerekend.

f) De vestigingsplaats Alkmaar als één grond gerekend.

PI TULATIE.

…e.	Rijst.	Aard-vruchten.	Bananen.	Koorn. (Maïs).	Arbeiders. Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	*AANMERKINGEN.*
-…nen.	Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Bossen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.				
…712	25 200	16 115	72 821	38 011	293	27	171	594	1 085	
…290	„	19 175	53 595	56 525	466	251	„	3	720	696 700 kokosnoten.
…658	36 354	11 025	56 828	80 762	2 175	771	383	164	3 493	f 15 houtwaren, 15 bossen bacoves en 40 K.G. gember.
„	200	2 400	562	2 600	91	2	„	„	93	f 390 houtwaren.
…226	3 000	43 390	28 526	11 265	290	834	1 126	635	2 885	10 000 K.G. cassave, 13 445 bossen bacoves en f 2 469,50 vruchten.
…810	91 636	56 035	27 053	23 165	128	1 187	55	30	1 400	1105 bossen bacoves.
…798	625	55 140	51 298	26 200	125	645	149	91	1 010	f 157 houtwaren, 25 375 bossen bacoves.
…478	1 500	14 105	26 371	66 960	213	311	147	95	766	1 372 „ 100 „ „
…548	4 200	21 076	90 094	35 161	447	755	1 760	1 697	4 659	1 048 „ 7 445 „ „
…099	2 880	21 400	20 042	28 120	268	256	61	517	1 102	1 448 „
…147	425	22 235	40 156	39 988	347	228	„	533	1 108	264,40 „ f 1450 visch.
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	
…766	166 020	282 096	467 346	408 757	4 843	5 267	3 852	4 359	18 321	696 700 kokosnoten, 47 485 bossen bacoves, f 469 440 houtwaren, f 2469,50 vruchten en groenten, f 1450 visch, 10 000 K.G. cassaves tot gomma bereid, 40 K.G. gember.

…age.

Bijlage S.

STAAT van de verschillende cultures in Suriname (niet te gelijk

Districten.	Plantages en gronden.	Voormalige plantages en gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond, thans in kleine perceelen uitgegeven. Hectaren.	Aantal gronden waarin de voormalige plantage of grond is verdeeld of wordt bewerkt.	Uitgestrektheid in bebouwing op ult. December 1902 van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond. Hectaren.	Koffie. Kilogrammen.	Rijst. Kilogrammen
Nickerie	Willemsburg		86	„	2	„	„
	Salekette		86	„	2	„	„
	Margaretha'shoop . . .		2	„	2	„	„
	Libanon		2	„	2	„	„
	Providence		2	„	1	„	„
	Gloriam		10	„	3	„	„
	Mijn gedacht		2	„	1	„	„
	Vrede en Rust		6	„	2	10	„
	de Kinderen		32,7	„	1	„	„
	Bole Content		3	„	1,5	120	„
	Betania Village		10	„	1	„	„
					18,5	130	„
Coronie	John	de Hoop	214	38	17	„	„
		Sarah en Leasowes . .	858	1	1	„	„
			214	24	59	„	„
		Hague	415	3	1	„	„
		Welgelegen	432	50	2	„	„
					80	„	„
Ben.-Saramacca . .	Plantages of gronden aan particulieren toebehoorende en bij anderen in huur of gebruik .		55	25	18,5	„	6
		Voormalige etablissement Batavia	2	1	1	„	„
	Perceelen in eigendom en door de eigenaren bewerkt wordende . .		263	60	124,5	„	30 2

gedreven met de suiker- en cacaocultuur) en van houtvellingen in 1902.

Aardvruchten.	Bananen.	Koorn. (Maïs).	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
			Kleine landbouw.		Immigranten.	Andere.	Totaal.	
Kilogrammen.	Bossen.	Kilogrammen.	Eigenaren.	Pachters.				
„	50	„	1	„	„	2	3	
„	140	„	3	„	„	„	3	
100	200	„	„	2	„	„	2	
„	200	„	2	„	„	1	3	
500	300	600	„	2	„	1	3	
„	80	„	2	„	„	„	2	
„	100	„	„	2	„	„	2	
„	300	„	2	„	„	„	2	
„	25	100	1	„	„	3	4	
„	„	„	2	„	„	1	3	
„	200	1 200	1	„	„	4	5	
600	1 595	1 900	14	6	„	12	32	In 1902 werd hier afgeleverd 366 blokken, 236 M³. cederhout.
500	„	„	38	„	„	„	38	22 000 stuks kokosnooten.
	134	„	1	„	„	36	37	142 000 „ „
15 300	32 000	6 200	33	„	„	„	33	21 000 „ „
„	500	„	4	„	„	„	4	210 760 „ „
„	3 690	„	19	31	„	„	50	174 976 „ „
15 800	36 324	6 200	95	31	„	36	162	570 736 stuks kokosnooten.
„	25	3 300	„	34	„	„	34	
300	100	200	„	7	„	„	7	
„	12 910	18 200	137	„	„	„	137	

Districten.	Plantages en gronden.	Voormalige plantages en gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond, thans in kleine perceelen uitgegeven.	Aantal gronden waarin de voormalige plantage of grond is verdeeld of wordt bewerkt.	Uitgestrektheid in bebouwing op ult. December 1902 van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond.	Koffie.	Rijst.
			Hectaren.		Hectaren.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Beneden-Saramacca .		Perceelen door het Gouvernement in huur of gebruik uitgegeven buiten vestigingsplaatsen.	162	81	71	"	28 250
		Houtvellingen	400	"	"	"	"
					215	"	59 100
Boven-Saramacca . .	Plantages of gronden aan particulieren toebehoorende en bij anderen in huur of gebruik .		2724,5	1	1	"	200
	Perceelen in eigendom en door de eigenaren bewerkt wordende . .		40	1	0,25	"	"
		Perceelen door het gouvernement in huur of gebruik uitgegeven buiten vestigingsplaatsen.	198	99	36	"	9 010
		Houtvellingen	"	"	"	"	"
		Balata ontginningen . .	"	"	"	"	"
					37,25	"	9 210
Beneden-Suriname .	Aurora		425	"	3,3	"	"
		Perceelen ten noorden van de Mahonielaan .	"	9	"	"	"
		Perceelen ten noorden van de Sommelsdijksche kreek	"	166	4,5	"	100
		Cayenne	262	2	0,8	"	"
		l'Industrie	11	49	0,5	"	"
		l'Hermitage	350	12	4,5	"	"
		Zorg en Hoop en 1/2 Flora	220	16	"	"	"
		1/2 Flora	100	25	20	"	8 135
		Onverwacht en Duisburg	650	36	14	"	13 800
					47,6	"	22 035
Beneden-Para . . .		de Goede Verwachting .	95	32	28	"	37 000
		Vier Kinderen	185	9	5,5	"	50
		Magenta	107	3	0,5	"	"
	Vergenoegen.		26,5	"	"	"	"
		Welgedacht en de Nieuwgrond	857,9	176	99,5	"	44 240
	Kweeklust.		83	"	"	"	"
	Bergershoop (1). . . .		214,7	"	2	"	200

Aard-vruchten.	Bananen.	Koorn. (Maïs).	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
			Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
Kilo-grammen.	Bossen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.				
1 150	4 579	19 200	"	139	"	"	139	400 bossen bacoves, f 47 aan houtwaren.
"	"	"	"	"	"	"	"	
1 450	17 614	40 900	137	180	"	"	317	400 bossen bacoves, f 47 aan houtwaren.
250	"	500	"	7	"	"	7	
150	50	"	3	"	"	"	3	
4 650	733	18 250	"	189	"	"	189	f 216 aan houtwaren.
"	"	"	"	"	"	"	"	
"	"	"	"	"	"	4	4	3924 K.G. balata.
5 050	783	18 750	3	196	"	4	203	f 216 aan houtwaren. 3924 K.G. balata.
"	"	"	"	"	"	"	"	
"	"	"	42	"	"	"	42	
360	930	360	123	182	"	"	305	f 1200 groenten en vruchten.
500	50	"	"	13	"	"	13	
"	500	500	78	"	"	"	78	f 500 " " "
3 840	460	670	14	15	"	"	29	
"	"	"	"	27	"	"	27	
1 000	600	4 450	2	30	"	"	32	
900	400	9 000	1	63	"	"	64	
6 600	2 940	14 980	260	330	"	"	590	f 1700 " " "
"	200	8 000	"	63	"	"	63	
"	60	30	"	15	"	"	15	
"	100	"	"	"	"	"	"	
"	"	"	"	4	"	"	4	
16 880	6 600	9 790	"	291	"	"	291	
"	"	"	"	"	"	"	"	
"	100	"	"	"	"	"	"	

(¹) Bergershoop is een gouvernementsgrond, waarvan slechts één perceel is uitgegeven.

Districten.	Plantages en gronden.	Voormalige plantages en gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond, thans in kleine perceelen uitgegeven. Hectaren.	Aantal gronden waarin de voormalige plantage of grond is verdeeld of wordt bewerkt.	Uitgestrektheid in bebouwing op ult. December 1902 van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond. Hectaren.	Koffie. Kilogrammen.	Rijst. Kilogrammen.
Beneden-Para	Perceelen ten zuiden van het Saramaccakanaal .		30	15	3,4	„	„
					138,9	„	81 490
Boven Para		de Vrijheid	„	21	6,3	„	400
		Onoribo	2 780	25	19,1	„	300
		Osembo	2 640	48	15	„	425
		Onverwacht	1 842	50	26	„	900
		Overtoom	2 047	35	19	„	400
		Topibo	718,4	3	9,5	„	1 000
		Loefbeek	1 120	2	1,2	„	„
	Jagersburg		200	„	0,5	„	„
	Matuaribo.		400	„	3,5	„	„
	Klein Matuaribo . . .		107,3	„	2,7	„	„
		Gage d'Amour	300	2	2	„	500
	La Diligence.		„	„	1,6	„	250
	La Liberté		390	„	0,7	„	250
		La Prosperité	2 200	138	28	„	4 000
		Valkenburg	429	3	2	„	375
		de Vier Kinderen . . .	2 720	110	21,7	„	2 500
		Indigoveld.	3 736	32	8	„	150
	Vreeland		„	„	0,7	„	25
		Waakzaamheid	429	20	8	„	2 000
	l'Inquiétude		429	„	„	„	„
		Berlijn	2 926,2	117	25	„	3 225
		de Eendragt.	429	10	2,4	„	200
		Munchenstein	357,7	6	1,8	„	200
		Zwitserland . . . . . }	429	16	4	„	2 000
		Klein Zwitserland . . . }		2	1,2	„	80
		de Nieuwe Hoop . . .	400	2	1,7	„	360
		Beaulieu	400	16	4	„	400
		Welgelegen	1 073,5	6	3	„	200
		de Vrede	429	6	3	„	350
		Hannover	1 664	36	15	„	3 000
		l'Espérance	1 310	2	2,7	„	60
	Mocha		1 287	„	2,5	„	500
		Perceelen land aan den Noordelijken oever der Paradoorsnede . . .	„	9	4	„	„
					245,8	„	24 050

t.	Aard-vruchten.	Bananen.	Koorn. (Maïs.)	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
				Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
-nen.	Kilo-grammen.	Bossen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.				
„	180	90	630	„	19	„	„	19	
490	17 060	7 150	18 450	„	392	„	„	392	
400	19 485	650	300	4	„	„	„	4	f 1 355,50 aan houtwaren.
300	24 650	219	250	68	„	„	„	68	f 400 „ „
425	14 080	450	600	58	„	„	„	58	f 1 475 „ „
900	23 600	750	1 050	124	„	„	„	124	f 1 850 „ „
400	20 000	400	1 200	64	„	„	„	64	f 550 „ „
000	14 500	100	200	27	„	„	„	27	f 250 „ „
„	1 000	30	„	8	„	„	„	8	
„	80	„	„	11	„	„	„	11	f 154 „ „
„	5 000	„	„	20	„	„	„	20	f 100 „ „
„	8 000	80	„	4	„	„	„	4	f 75 „ „
500	1 800	50	125	9	„	„	„	9	f 250 „ „
250	1 700	25	200	„	„	„	„	„	f 25 „ „
250	500	50	„	3	„	„	„	3	
000	20 000	1 500	6 000	185	„	„	„	185	f 2 000 „ „
375	2 000	„	„	6	„	„	„	6	f 300 „ „
500	16 000	150	2 250	149	„	„	„	149	f 400 „ „
150	4 885	80	250	30	„	„	„	30	f 240 „ „
25	1 000	20	50	2	„	„	„	2	
000	5 000	500	2 000	34	„	„	„	34	f 1 000 „ „
„	„	„	„	9	„	„	„	9	f 82,35 „ „
225	15 000	150	3 150	„	119	„	„	119	f 300 „ „
200	750	25	100	19	„	„	„	19	f 200 „ „
200	1 000	20	50	11	„	„	„	11	f 100 „ „
000	10 000	150	300	24	„	„	„	24	f 800 „ „
80	1 575	40	„	3	„	„	„	3	f 50 „ „
360	1 700	42	200	„	6	„	„	6	f 12 „ „
400	3 000	250	250	23	„	„	„	23	f 700 „ „
200	2 000	100	200	13	„	„	„	13	f 250 „ „
350	2 600	300	„	18	„	„	„	18	f 100 „ „
000	15 000	1 000	5 000	91	„	„	„	91	f 2 500 „ „
60	6 300	„	600	5	„	„	„	5	
500	8 000	300	2 000	„	5	„	„	5	f 1 450 „ „
„	650	250	400	8	12	„	„	20	
050	250 855	7 681	26 725	1 030	142	„	„	1 172	f 16 968,85 „ „

Districten.	Plantages en gronden.	Voormalige plantages en gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond, thans in kleine perceelen uitgegeven.	Aantal gronden waarin de voormalige plantage of grond is verdeeld of wordt bewerkt.	Uitgestrektheid in bebouwing op ult. December 1902 van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond.	Koffie.	Rijst.
			Hectaren.		Hectaren.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Boven-Suriname . .		Nieuw Weergevonden .	108	2	2,5	„	„
	Rorac		„	„	1,5	„	„
		Klein Curaçao	426	4	1,2	„	„
	Vigelautia.		„	„	0,2	„	„
	Restaurado		„	„	1,5	„	„
	de Drie Gebroeders . .		1 434	„	0,5	„	„
		Zeldenrust	„	2	1,7	„	„
	Oranjestein		„	„	1,2	„	„
	de Nieuwe Star . . .		„	„	1	„	„
	Goede Hoop		„	„	0,7	„	„
		Bon Avontura	„	2	3,2	„	400
	Overbrug		1 151	„	0,5	„	„
	Watervliet		„	„	0,5	„	„
	Abroea		„	„	1,2	„	300
		Palmeneribo	429	4	5	„	750
	Namrek		„	„	1	„	250
		Carolina	172	9	5,5	„	285
		Ajo	3 432	3	3	„	380
	Horeb		„	„	1,5	„	550
	la Diligence		„	„	0,5	„	„
	Poenjoe		„	„	1,5	„	150
		Moria	„	3	3,5	150	915
	Worsteling Jacobs. . .		„	„	1,2	„	500
	Auca		„	„	1,7	„	300
		Cadix	„	2	2,5	95	250
		Phedra	„	3	1,7	25	250
		Awarapassie	„	2	1	„	200
	Rama		„	„	0,1	„	„
	de Goede Vrede & C°. .		„	„	2,5	„	1 500
	Beaumont		„	„	0,5	„	„
	Constantia.		„	„	1	10	320
	Reynesberg		„	„	2	„	600
	Remoncourt		„	„	0,7	„	200
		Berg en Dal.	2 018,5	32	7	„	3 600
	Boschland.		„	„	„	„	„
					60,8	280	11 700

	Aard-vruchten.	Bananen.	Koorn. (Maïs).	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
				Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
…en.	Kilo-grammen.	Bossen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.				
„	1 300	630	900	„	4	„	„	4	
„	2 000	„	„	„	74	„	„	74	f 200 aan houtwaren.
„	„	250	150	„	6	„	„	6	
„	200	45	„	„	3	„	„	3	
„	1 600	120	„	„	9	„	„	9	f 100 „ „
„	„	100	„	1	„	„	„	1	
„	300	100	200	„	10	„	„	10	
„	250	100	„	„	3	„	„	3	
„	50	180	„	„	1	„	„	1	
„	200	300	150	„	4	„	„	4	
400	1 250	700	1 350	„	6	„	„	6	f 65 „ „
„	150	„	„	9	„	„	„	9	f 300 „ „
„	„	„	„	2	„	„	„	2	f 100 „ „
300	2 000	„	„	„	10	„	„	10	
750	5 750	„	„	„	18	„	„	18	f 900 „ „
250	1 750	95	„	„	6	„	„	6	f 450 „ „
285	3 250	15	„	12	44	„	„	56	f 6 400 „ „
380	5 000	„	„	26	„	„	„	26	f 1 650 „ „
550	100	95	„	„	4	„	„	4	
„	„	„	„	„	„	„	„	„	f 300 „ „
150	1 500	„	„	11	„	„	„	11	f 1 100 „ „
915	6 000	150	„	10	11	„	„	21	f 650 „ „
500	800	150	„	6	„	„	„	6	f 100 „ „
300	4 000	400	„	„	8	„	„	8	f 250 „ „
250	2 400	258	„	„	10	„	„	10	
250	3 000	100	„	8	3	„	„	11	f 200 „ „
200	500	60	„	„	5	„	„	5	
„	„	50	„	„	1	„	„	1	
500	3 500	500	1 000	„	10	„	„	10	
„	1 000	50	„	18	„	„	„	18	f 200 „ „
320	5 000	300	„	„	12	„	„	12	
600	6 800	400	„	12	„	„	„	12	f 400 „ „
200	800	300	„	1	„	„	„	1	f 150 „ „
600	5 500	375	„	„	123	„	„	123	f 975 „ „
„	„	„	„	„	7	„	„	7	f 200 „ „
700	65 950	5 823	3 750	116	392	„	„	508	f 14 690 „ „

Districten.	Plantages en gronden.	Voormalige plantages en gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond, thans in kleine perceelen uitgegeven. Hectaren.	Aantal gronden waarin de voormalige plantage of grond is verdeeld of wordt bewerkt.	Uitgestrektheid in bebouwing op ult. December 1902 van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond. Hectaren.	Koffie. Kilogrammen.	Rijst. Kilogrammen.
Beneden-Commewijne		Hiesveld	56	4	6,5	„	80
	de Goede Vriendschap .		175	„	26	„	„
		Visserszorg	479	15	22	„	„
	Tulpenburg		6	„	0,5	„	„
	Klein Bellevue		214,2	„	1,5	„	„
		Corneliasburg	375	4	7,5	„	„
		Nieuw Zorg	300	3	5	„	„
	St. Frederiksdorp . . .		1,1	„	0,2	„	„
					69,2	„	80
Boven-Commewijne .		Goudmijn	960	1	1	„	„
		Egmond	100	2	2	„	„
		Edenburg	98	1	2,5	„	„
		Malebatrum	„	1	0,2	„	„
	Bergerac		200	1	2	„	„
	Broedersgift		„	1	2	„	„
		Quapibo	2 490	1	3	15	„
		Copie	200	1	5	„	„
					17,7	15	„
Cottica		Elsenhagen	„	2	2	„	„
		Mocha	„	5	9,5	„	„
		Arnhem	„	1	1	„	„
		de Twee Gebroeders . .	104	2	2	„	„
		Munnickendam	365	2	2,5	„	„
		Nieuw Eendracht . . .	300	5	4,5	„	„
		Rustenburg	1 240	3	6,5	„	„
		Vriesenburg	„	6	3,5	„	„
	Boksweide		150	1	1	„	„
		Nieuw Mocha	„	4	2,5	„	„
		Sordam	500	1	1	„	„
					36	„	„

S

Aardvruchten.	Bananen.	Koorn. (Maïs).	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
			Kleine landbouw.		Immigranten.	Andere.	Totaal.	
Kilogrammen.	Bossen.	Kilogrammen.	Eigenaren.	Pachters.				
"	100	900	"	17	"	"	17	
"	1 500	"	"	"	"	130	130	
1 000	730	200	53	"	"	8	61	
"	"	900	"	4	"	"	4	
200	180	"	"	18	"	"	18	
240	882	2 500	1	4	"	2	7	f 36,60 aan houtwaren.
50	"	320	"	11	"	"	11	f 37 " "
"	"	"	"	2	"	"	2	
1 490	3 392	4 820	54	56	"	140	250	f 73,60 " "
"	400	"	"	"	"	"	"	
300	50	450	"	6	"	"	6	f 50 " "
420	90	"	6	"	"	4	10	
40	"	"	"	1	"	"	1	
360	80	100	"	2	"	"	2	f 30 " "
210	90	340	"	3	"	"	3	
960	140	"	7	"	"	5	12	f 180 " "
2 000	"	500	8	"	"	18	26	f 525 " "
4 290	850	1 390	21	12	"	27	60	f 785 " "
150	55	900	"	2	"	2	4	f 10 " "
"	2 100	5 175	"	24	"	2	26	
"	500	600	"	2	"	"	2	
200	180	410	"	4	"	"	4	
100	70	260	"	4	"	"	4	
"	200	2 600	"	11	"	7	18	
430	600	300	5	"	"	"	5	
280	310	600	"	16	"	"	16	f 70 " "
80	140	"	2	"	"	"	2	
"	45	240	"	10	"	"	10	f 11 " "
"	"	900	"	3	"	"	3	
1 240	4 200	11 985	7	76	"	11	94	f 91 " "

RECAPI

Districten.	Plantages en gronden.	Voormalige plantages en gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond, thans in kleine perceelen uitgegeven.	Aantal gronden waarin de voormalige plantage of grond is verdeeld of wordt bewerkt.	Uitgestrektheid in bebouwing op ult. December 1902 van de plantage of grond of van de voormalige plantage of grond.	Koffie.	Rijst.
			Hectaren.		Hectaren.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Nickerie	11 (1) gronden en voormalige plantages		„	„	18,5	130	„
Coronie	5 „ „	„ „	„	„	80	„	„
Ben.-Saramacca. . .	336 „ „	„ „	„	„	215	„	59 100
Boven-Saramacca . .	117 „ „	„ „	„	„	37,25	„	9 210
Beneden-Suriname .	11 (2) „ „	„ „	„	„	47,6	„	22 035
Beneden-Para . . .	8 „ „	„ „	„	„	138,9	„	81 490
Boven-Para	34 „ „	„ „	„	„	245,8	„	24 050
Boven-Suriname . .	39 „ „	„ „	„	„	60,8	280	11 700
Ben.-Commewijne . .	6 „ „	„ „	„	„	69,2	„	80
Bov.-Commewijne . .	7 „ „	„ „	„	„	17,7	15	„
Cottica.	15 „ „	„ „	„	„	36	„	„
Totaal . . .	589		„	„	966,75	425	207 665

(1) De vestigingsplaats Paradise als één grond gerekend.

(2) De perceelen aan de Noordzijde van de Mahonielaan als één grond gerekend; evenzoo die aan de achtererven van de Gravenstraat.

TULATIE.

Aard-vruchten.	Bananen.	Koorn. (Maïs).	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
			Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
Kilo-grammen.	Bossen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.				
600	1 595	1 900	14	6	„	12	32	236 M³. cederhout.
15 800	36 324	6 200	95	31	„	36	162	570 736 stuks kokosnoten.
1 450	17 614	40 900	137	180	„	„	317	400 bossen bacoves, f 47 aan hout.
5 050	783	18 750	3	196	„	4	203	f 216 aan hout, 3924 K.G. balata.
6 600	2 940	14 980	260	330	„	„	590	f 1700 groenten en vruchten.
17 060	7 150	18 450	„	392	„	„	392	
250 855	7 681	26 725	1 030	142	„	„	1 172	f 16 968,85 aan houtwaren.
65 950	5 823	3 750	116	392	„	„	508	f 14 690 „ „
1 490	3 392	4 820	54	56	„	140	250	f 73,60 „ „
4 290	850	1 390	21	12	„	27	60	f 785 „ „
1 240	4 200	11 985	7	76	„	11	94	f 91 „ „
370 385	88 352	149 850	1 737	1 813	„	230	3 780	236 M³. cederhout, 570 736 stuks kokosnooten, 400 bossen bacoves, f 32 871,45 aan houtwaren, f 1700 aan groenten en vruchten, 3924 K.G. balata.

Bijlage T.

RECAPITULATIE op de pr

PLANTAGES EN GRONDEN WAAR GETEELD WORDT.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December 1902.	Suiker.		Melasse.	Rum.	Dram.	Cacao.	Koffie.
		Muscovado.	Vacumpan.					
	Hectaren.	Kilogrammen.	Kilogrammen.	Liters.	Liters.	Liters.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Suiker	2 047,825	"	13 046 494	1 160 800	1 017 353	"	18 800	"
Cacao	85 409,8	"	"	"	"	"	2 168 374	239 766
Andere producten, niet te gelijk met suiker of cacao	966,75	"	"	"	"	"	"	425
Voor de cultures in allodialen eigeneigendom of in huur uitgegeven, gedeeltelijk in bebouwing, doch waarvan nog niet is geoogst. .	3,966	"	"	"	"	"	"	"
Totaal. . .	88 428,341	"	13 046 494	1 160 800	1 017 353	"	2 187 174	240 191

productiestaten over 1902.

Rijst.	Aard-vruchten.	Bananen.	Koorn. (Maïs.)	Kokos-noten.	Tabak.	ARBEIDERS. Kleine landbouw.				
Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Bossen.	Kilo-grammen.	Stuks.	Kilo-grammen.	Eigenaren.	Pachters.	Immi-granten.	Niet-immi-granten.	Totaal.
„	„	20	„	„	„	„	„	3 522	2 021	5 543
166 020	282 096	467 346	408 757	696 700	„	4 843	5 267	3 852	4 359	18 321
207 665	370 385	88 352	149 850	570 736	„	1 737	1 813	„	230	3 780
„	„	„	„	„	„	1	16	„	„	17
373 685	652 481	555 718	558 607	1 267 436	„	6 581	7 096	7 374	6 610	27 661

Bijlage U.

STAAT aangevende den arbeid in 1902 door creolen en andere niet onder
plantages en gronden waar geen

DISTRICTEN.	Aantal plantages en gronden.	c. creolen. a andere niet onder contract verbonden arbeiders.	Aantal arbeiders.					Aantal taken.			
			Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.
Nickerie	"	c.	"	"	"	"	"	"	"	"	"
		a.	9	1	1	"	11	2 115 3/4	148 1/4	149 1/4	"
Coronie	"	c.	56	45	9	2	112	8 079	7 038	1 088	"
		a.	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Beneden-Saramacca	"	c.	3	3	"	"	6	545	487	"	"
		a.	8	2	"	"	10	1 296	106	"	"
Beneden-Suriname	"	c.	19	57	3	"	79	4 489	11 825	139	"
		a.	135	35	7	1	178	33 555	5 961	1 225	12
Beneden-Para	"	c.	14	14	"	"	28	3 416	3 018	"	"
		a.	5	1	"	"	6	1 109	134	"	"
Boven-Para	"	c.	1	"	"	"	1	218	"	"	"
		a.	18	2	"	"	20	4 673	173	"	"
Boven-Suriname	"	c.	3	1	"	"	4	386	233	"	"
		a.	9	3	1	1	14	2 295	664	103	166
Beneden-Commewijne	"	c.	57	72	14	8	151	17 308 1/4	17 372 3/4	3 097 1/4	1 787
		a.	36	9	1	4	50	7 178 3/4	1 871 1/2	105 1/2	260 3/4
Totaal: creolen	"	c.	153	192	25	11	381	34 441 1/4	39 973 3/4	4 324 1/4	1 787
andere niet onder contract verbonden arbeiders	"	a.	220	53	11	6	289	52 222 1/2	9 357 3/4	1 582 3/4	438 3/4
Totaal-generaal	"	c. en a.	373	245	36	17	670	86 663 3/4	49 331 1/2	5 907	2 225 3/4
								144 128 taken.			

(1) De cijfers in dezen staat betreffen niet *alle* plantages en gronden in de kolonie Suriname, maar enkel die, welke geregeld met gehuurd werkvolk in éene hand bewerkt worden.

contract verbonden arbeiders verricht en het loon door hen verdiend op immigranten gevestigd zijn. (1)

Bedrag van het verdiende loon.				Laagste en hoogste loon gedurende een volle week verdiend.			
Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.
〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃
f 1 474,00	f 75,50	f 43,30	〃	f 2,00—f 6,00	f 1,40—f 2,50	f 1,00—f 1,75	〃
5 733,24	4 572,17	471,15	f 71,80	1,60— 9,00	1,50— 4,50	1,00— 3,00	f 0,80—f 1,50
〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃
362,85	228,10	〃	〃	1,80— 4,80	1,20— 4,00	〃	〃
850,80	63,60	〃	〃	1,20— 4,80	1,20— 4,20	〃	〃
4 412,34	6 196,73	89,65	〃	4,00— 8,62	2,60— 4,20	0,90— 2,70	〃
27 004,70	3 442,63	380,20	4,95	3,00— 7,50	0,90— 4,20	0,30— 2,40	0,20— 0,90
3 840,09	1 902,63	〃	〃	2,40— 12,50	1,50— 4,20	〃	〃
864,51	79,50	〃	〃	4,80— 10,80	0,90— 4,20	〃	〃
304,17	〃	〃	〃	3,60— 6,00	2,40— 4,80	〃	〃
3 754,81	103,78	〃	〃	3,60— 6,00	〃	〃	〃
398,60	186,40	〃	〃	3,60— 6,00	3,60— 6,00	〃	〃
1 822,00	527,60	25,75	43,10	2,40— 6,00	1,80— 3,60	1,50— 3,00	0,90— 2,40
14 276,70	10 471,40	1 625,38	578,30	2,10— 10,70	3,00— 6,10	0,90— 3,60	0,90— 1,80
4 966,41	1 137,19	63,42	105,17	2,40— 8,00	1,80— 4,80	0,90— 2,40	0,60— 1,80
f 29 327,99	f 23 557,43	f 2 186,18	f 650,10	f 1,60—f 12,50	f 1,20—f 6,10	f 0,90—f 3,60	f 0,80—f 1,80
40 737,23	5 329,80	512,67	153,22	1,20— 10,80	0,90— 4,80	0,30— 2,40	0,20— 2,40
f 70 065,22	f 28 887,23	f 2 698,85	f 803,32				
f 122 454,62							

Bijlage V.

STAAT aantoonende den arbeid in 1902 door creolen en andere hen verdiend op plantages waar

DISTRICTEN.	Aantal plantages en gronden.	c. creolen. a. andere niet onder contract verbonden arbeiders.	Aantal arbeiders.					Aantal taken.			
			Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.
Nickerie.	„	c.	89	42	26	21	178	29 879 1/4	4 423 1/4	2 678 1/4	1 053 3/4
		a.	392	106	47	43	588	73 899 1/2	18 759 1/4	4 138	1 968 1/2
Beneden-Saramacca.	„	c.	22	6	2	1	31	3 544	398	140	3
		a.	107	41	6	2	156	22 528	6 087	366	54
Beneden-Suriname	„	c. (2)	46	53	5	„	104	8 978	8 872	549	„
		a.	360	166	23	7	556	79 529	22 776	3 792	592
Beneden-Para.	„	c.	„	„	„	„	„	„	„	„	„
		a.	5	3	1	„	9	987	442	82	„
Boven-Para	„	c.	7	3	„	„	10	1 391	457	„	„
		a.	43	17	2	„	62	8 082	2 479	231	41
Boven-Suriname	„	c.	4	4	„	„	8	1 100	344	„	„
		a.	49	18	8	„	75	11 085	3 007	1 376	92
Beneden-Commewijne	„	c.	255	66	16	2	339	53 292 1/8	36 415 2/3	1 412 1/12	160
		a.	1 043	358	40	14	1 455	190 847 1/2	57 037	5 595 1/2	652 3/4
Boven-Commewijne.	„	c.	3	3	„	„	6	743 1/2	436 1/2	„	„
		a.	23	16	2	2	43	4 892 3/4	2 209 1/4	82	138 1/2
Cottica	„	c.	39	1	4	„	44	8 492 1/4	36	1 089 1/4	„
		a.	139	33	28	21	221	24 322 3/4	5 166 1/2	6 541 3/4	5 168 1/4
Totaal: creolen.	„	c.	465	178	53	24	720	107 420 1/8	51 382 11/12	5 868 7/12	1 216 3/4
andere niet onder contract verbonden arbeiders	„	a.	2 161	758	157	89	3 165	416 173 1/2	117 963	22 204 1/4	8 707
Totaal-generaal . . .	„	c. en a.	2 626	936	210	113	3 885	523 593 5/8	169 345 11/12	28 072 5/6	9 923 3/4
								730 936 1/8 taken.			

(1) De cijfers in dezen staat voorkomende betreffen niet *alle* plantages in de kolonie Suriname, maar enkel die, welke geregeld met gehuurd werkvolk in eene hand bewerkt worden.

(2) Waaronder de cultuurtuin.

niet onder contract verbonden arbeiders verricht en het loon door immigranten gevestigd zijn. (1)

Bedrag van het verdiende loon.				Laagste en hoogste loon gedurende een volle week verdiend.			
Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.
f 21 440,55	f 2 519,44	f 1 064,25	f 415,40	f 3,60—f 9,70	f 1,20—f 4,20	f 1,20—f 3,00	f 1,00—f 3,00
52 931,96	10 489,93	1 625,90	774,30	2,40— 12,00	1,20— 3,50	1,00— 3,00	0,90— 3,00
3 248,41	220,30	86,75	1,80	2,40— 4,80	0,60— 0,60	»	»
16 889,28	3 281,11	220,65	30,70	1,80— 4,80	1,20— 3,60	0,60— 1,20	»
9 618,02	5 809,13	260,53	»	4,80— 17,00	1,80— 6,76	0,50— 3,60	»
56 902,29	12 162,04	1 413,63	274,72	2,40— 9,00	0,60— 4,80	0,30— 2,50	0,40— 1,50
»	»	»	»	»	»	»	»
699,77	240,22	49,96	»	1,20— 6,00	0,75— 2,80	»	»
1 312,65	291,55	»	»	2,50— 12,00	0,90— 3,60	»	»
5 858,95	1 287,77	64,25	15,85	0,30— 7,00	0,90— 3,60	»	»
931,28	212,56	»	»	4,80— 5,00	0,90— 3,60	»	»
8 555,10	1 707,92	419,90	27,80	0,90— 6,00	0,90 - 3,60	f 0,70	»
60 742,77	7 017,77	643,61	84,17	1,25— 21,00	0,15— 7,30	f 1,50—f 5,20	0,60— 3,90
148 888,11	33 642,74	1 872,06	281,61	1,25— 9,00	0,60— 4,90	0,35— 3,90	0,10— 1,80
660,34	261,90	»	»	1,80— 7,50	1,20— 6,21	»	»
3 411,15	1 398,40	29,95	54,70	1,20— 7,00	0,60— 4,80	0,30— 2,40	0,20— 2,40
12 337,68	19,00	323,78	»	3,50— 18,00	1,20— 6,21	1,20— 3,90	»
20 045,74	2 427,55	1 790,14	1 267,47	1,80— 18,00	0,60— 5,30	0,30— 2,40	0,90— 4,10
f 110 291,70	f 16 351,65	f 2 378,92	f 501,37	f 1,25—f21,00	f 0,15—f 7,30	f 0,50—f 5,20	f 1,00—f 3,90
314 182,35	66 637,68	7 486,44	2 727,15	0,30— 18,00	0,60— 5,30	0,30— 3,90	0,10— 4,10
f 424 474,05	f 82 989,33	f 9 865,36	f 3 228,52				
f 520 557,26 verdiend loon.							

NB. In Beneden-Saramacca hebben 11 arbeiders, 9 mannen en 2 vrouwen, verdiend f 1417,15 voor 1842 taken.

Bijlage W.

STAAT aantoonende den arbeid in 1902 door

DISTRICTEN.	Aantal plantages.	Aantal arbeiders.					Aantal taken.			
		Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.
A. Immigranten uit										
Nickerie	5	280	68	30	26	404	62 704 1/4	9 067 1/2	2 571	1 393 3/4
Beneden-Saramacca	9	73	20	„	„	93	11 894	1 881	„	„
Beneden-Suriname	14	294	96	„	„	390	54 138 1/4	13 246	„	„
Beneden-Para	1	19	5	„	„	24	3 977 1/4	722 1/4	„	„
Boven-Para	3	52	12	„	„	64	10 578	1 584	„	„
Boven-Suriname	3	35	8	„	„	43	7 253	1 055	„	„
Beneden-Commewijne	27	1 446	401	1	„	1 848	242 142	41 850 1/4	29	„
Boven-Commewijne	1	17	„	„	„	17	4 222 1/2	„	„	„
Cottica	1	331	89	„	„	420	53 695 1/4	13 171 1/2	„	„
Totaal		2 547	699	31	26	3 303	450 604 1/2	82 577 1/2	2 600	1 393 3/4
							537 175 3/4 taak.			
B. Immigranten uit										
Nickerie	5	264	85	1	1	351	45 562 1/2	11 241	32 3/4	87 3/4
Beneden-Saramacca	11	207	67	„	„	274	37 120	8 118	„	„
Beneden-Suriname	14	559	214	„	„	773	107 755 1/2	35 365 1/4	„	„
Beneden-Para	1	23	6	„	„	29	4 216 3/4	718 1/2	„	„
Boven-Para	4	63	25	„	„	88	12 705	3 633	„	„
Boven-Suriname	5	111	42	„	„	153	15 935	5 365	„	„
Beneden-Commewijne	26	1 567	559	„	„	2 126	254 991 3/4	74 416	„	„
Boven-Commewijne	1	31	6	„	„	37	7 291 3/4	1 159	„	„
Cottica	1	71	3	„	„	74	10 692 3/4	4 755 1/2	„	„
Totaal		2 896	1 007	1	1	3 905	496 271	144 771 1/4	32 3/4	87 3/4
							641 162 3/4 taak.			
Totaal immigranten A		2 547	699	31	26	3 303	450 604 1/2	82 577 1/2	2 600	1 393 3/4
„ „ B		2 896	1 007	1	1	3 905	496 271	144 771 1/4	32 3/4	87 3/4
Totaal-Generaal A en B		5 443	1 706	32	27	7 208	946 875 1/2	227 348 3/4	2 632 3/4	1 481 1/2
							1 178 338 1/2 taak.			

immigranten verricht en het door hen verdiende loon.

Bedrag van het verdiende loon.				Laagste en hoogste loon gedurende een volle week verdiend.			
Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.
Britsch-Indië.							
f 40 738,38	f 4 518,21	f 815,95	f 446,10	f 4,50—f 12,00	f 3,50—f 4,35	f 2,75—f 3,00	f 2,75—f 3,—
8 394,72	1 043,29	„	„	1,20— 5,60	1,00— 4,80	„	„
36 584,24	7 413,93^5	„	„	5,20— 7,50	0,40— 5,20	„	„
2 545,12	390,17	„	„	2,80— 6,00	0,60— 2,80	„	„
7 111,46	945,15	„	„	5,40— 6,26	2,10— 4,00	„	„
5 012,81	645,09	„	„	4,80— 6,40	2,55— 3,60	„	„
162 257,73	23 859,20	9,10	„	45— 10,26	0,30— 4,80	„	„
2 770,58	„	„	„	1,17— 9,10	„	„	„
36 985,44	6 323,64	„	„	1,17— 12,00	1,80— 5,05	„	„
f 302 400,48	f 45 138,68^5	f 825,05	f 446,10	f 0,45— 12,00	f 0,30—f 5,20	f 2,75—f 3,00	f 2,75—f 3,00
	f 348 810,31^5 verdiend loon.						
Nederlandsch-Indië.							
f 29 598,66	f 5 600,20	f 7,15	f 23,60	f 4,00—f 8,00	f 3,10—f 4,75	f 1,00—f 2,40	f 0,80—f 1,20
22 717,50	4 057,41	„	„	1,20— 4,80	0,90— 4,00	„	„
69 435,78	18 771,21^5	„	„	3,60— 7,40	0,80— 4,80	„	„
2 558,57	415,00	„	„	0,80— 4,80	0,75— 2,40	„	„
8 003,52	1 827,07	„	„	3,60— 7,00	2,10— 3,70	„	„
10 856,87	2 751,50	„	„	4,25— 6,00	2,40— 3,60	„	„
164 073,16	39 204,75	„	„	0,30— 8,50	0,15— 4,90	„	„
4 661,44	536,95	„	„	1,04— 8,40	0,62— 6,05	„	„
6 578,72	1 995,43	„	„	1,04— 8,40	0,62— 6,05	„	„
f 318 484,22	f 75 159,52^5	f 7,15	f 23,60	f 0,30—f 8,50	f 0,15—f 6,05	f 1,00—f 2,40	f 0,80—f 1,20
	f 393 674,49^5 verdiend loon.						
f 302 400,48	f 45 138,68^5	f 825,05	f 446,10	f 0,45—f 12,00	f 0,30—f 5,20	f 2,75—f 3,00	f 2,75—f 3,00
318 484,22	75 159,52^5	7,15	23,60	0,30— 8,40	0,15— 6,05	1,00— 2,40	0,80— 1,20
f 620 884,70	f 120 298,21	f 832,20	f 469,70				
	f 742 484,81 verdiend loon.						

Bijlage X[1].

STAAT van verleende en hernieuwde concessiën tot exploitatie van balata en van vergunningen tot onderzoek in 1902 en in de eerste vier maanden van 1903.

Districten.	In het jaar 1902.					Januari, Februari, Maart en April 1903.			
	Concessiën verleend ad 10 cts. per H.A.	Oppervlakte in H.A.	Hernieuwd voor één jaar ad 10 cts. per H.A	Vergunningen tot onderzoek voor 4 maanden [1]	Oppervlakte in H.A.	Concessiën verleend ad 10 cts. per H.A.	Oppervlakte in H.A.	Vergunningen tot onderzoek voor 4 maanden [1]	Oppervlakte in H.A.
Boven-Suriname . . .	10 [2]	43 248	5 000	26 [4]	841 200	3 [8]	22 738	8	249 463
Nickerie	21 [3]	125 436,89	15 225	79	4 208 368,11	10	61 000	22 [10]	735 125,5
Saramacca	18	92 600	13 100	110 [5]	3 533 276,38	15 [9]	74 684	24 [11]	872 195,31
Marowijne	3	27 000	5 000	17 [6]	730 858	3	22 800	1	3 200
Cottica.	1	5 000	„	4 [7]	187 000	„	„	2	87 460
Commewijne.	1	5 000	„	7	231 500	„	„	„	„
	54	298 284,89	38 325	243	9 732 202,49	31	181 222	57	1 947 443,81

(1) Deze vergunningen worden kosteloos verleend; voor de districten Nickerie en Marowijne werd de termijn van vier maanden gerekend in te gaan éene maand na de dagteekening van de beschikking.

(2) Waaronder 3 concessiën tot eene gezamenlijke oppervlakte van 6738 H.A., ter vergrooting van 2 in 1902 verleende concessiën.

(3) Waaronder 1 concessie tot eene oppervlakte van 2000 H.A., ter vergrooting van 1 in 1902 verleende concessie.

(4) Waarvan 2 vergunningen tot eene gezamenlijke oppervlakte van 87 000 H.A. met twee maanden werden verlengd.

(5) Waarvan 1 vergunning tot eene oppervlakte van 50 000 H.A. met eene maand werd verlengd; 3 vergunningen tot eene gezamenlijke oppervlakte van 113 469 H.A. met twee maanden en 2 vergunningen tot eene gezamenlijke oppervlakte van 95 000 H.A. met vier maanden werden verlengd.

(6) Waarvan 1 vergunning tot eene oppervlakte van 45 938 H.A. met twee maanden werd verlengd.

(7) Waarvan 1 vergunning tot eene oppervlakte van 50 000 H.A. met twee maanden werd verlengd en 1 vergunning tot eene oppervlakte van 50 000 H.A. tweemaal met twee maanden werd verlengd.

(8) Waaronder 1 concessie tot eene oppervlakte van 2738 H.A., ter vergrooting van eene in 1902 verleende concessie

(9) Waaronder 3 concessiën tot eene gezamenlijke oppervlakte van 4280 H.A., ter vergrooting van 2 in 1902 verleende concessiën en 3 tot eene gezamenlijke oppervlakte van 2212 H.A., ter vergrooting van 1 in 1903 verleende concessie.

(10) Waaronder 1 vergunning tot eene oppervlakte van 145 000 H.A., welke in 1902 werd verleend en in 1903 met eene maand werd verlengd.

(11) Waaronder 3 vergunningen tot eene gezamenlijke oppervlakte van 150 000 H.A. en 2 tot eene gezamenlijke oppervlakte van 133 200 H.A., welke in 1902 werden verleend en in 1903 respectievelijk met vier maanden en met eene maand werden verlengd.

Bijlage X².

Waarnemingen en opmerkingen omtrent de rietsuikerindustrie in West-Indië.

Er is een tijd geweest, waarin de rietsuikerkultuur het voornaamste groote landbouwbedrijf was in West-Indië. Eerst de afschaffing van de slavernij, daarna de dalende suikerprijzen zijn oorzaak geweest, dat die voorname bron van bestaan voor tropisch Amerika in een kwijnenden toestand is gaan verkeeren. Deze daling was een gevolg van de opkomende beetwortelsuikerindustrie, die beschermd werd door uitvoerpremiën en die in alle opzichten op wetenschappelijken grondslag gevestigd werd. De vraag is reeds meer dan eens gesteld, of, in den strijd tusschen suikerriet en beetwortel, de laatste niet ten slotte een volledige overwinning zou behalen. Nu werd die strijd echter tot dusverre dikwijls met zeer ongelijke wapens gevoerd. De bietsuiker toch werd door den fiscus in vele opzichten bevoordeeld, waartegenover geen aequivalent, ja zelfs somtijds een belasting van de rietsuiker stond; deze ongelijkheid zal gelukkig weldra verdwijnen als gevolg van de Brusselsche suikerconferentie. Maar een andere ongelijkheid blijft bestaan. Zooals ik boven reeds zeide is de beetwortelindustrie men kan haast wel zeggen in het leven geroepen door de wetenschap; scheikunde en plantkunde hebben hier met de technische wetenschappen samengewerkt om deze belangrijke bron van bestaan van een aantal Europeesche volken tot den tegenwoordigen trap van volmaaktheid te brengen. Daartegenover hebben de suikerrietkweekers vele jaren stil gezeten; verbeteringen in bedrijf en kultuur werden niet aangebracht, totdat men in verschillende landen werd wakker geschud door de suikercrisis van 1883 en door rietziekten, die een verwoestend karakter aannamen.

Op Java en Hawaii, in Louisiana en op Mauritius, ten deele ook in West-Indië en in andere landen begon men het verzuimde in te halen en riep de hulp der natuurwetenschappen en der techniek in ten einde de concurrentie met de beetwortel te kunnen volhouden. Het succes van deze pogingen is in sommige landen groot geweest en vooral op Java en Hawaii is de levensvatbaarheid van de oudere industrie wel voldoende gebleken.

Dien strijd heb ik op Java zelf ten deele meegemaakt gedurende een vijfjarig verblijf aldaar als directeur van het proefstation voor suikerriet in West-Java te Kagok. Het is dus wel te begrijpen, dat ik met groote belangstelling de ervaringen, door mij in onze Oost-Indische bezittingen opgedaan, vergeleek met de toestanden die ik in tropisch Amerika aantrof. Natuurlijk waren die waarnemingen op een betrekkelijk korte reis ten deele oppervlakkig, maar zij werden aangevuld door gesprekken, die ik met de suikerfabrikanten voerde en door onderzoekingen, die na mijn terugkeer te Utrecht aan meegebracht materiaal werden verricht. Zoodoende is het mij toch mogelijk geweest tot eenige conclusiën te komen, die medekunnen leiden tot de beantwoording van de zoo belangrijke vraag, of het bestaan van een bloeiende rietsuikerindustrie in onze koloniën mogelijk geacht moet worden en zoo ja, onder welke omstandigheden, wat eventueel in de tegenwoordige wijze van kultuur enz. gewijzigd zal moeten worden.

Suikerrietkultuur werd door mij gezien in de kolonie Suriname op de ondernemingen Mariënburg en Rust en Werk in het district Beneden Commewijne, Alliance in het district Cottica en Hazard in het district Nickerie; in Demerara op de ondernemingen Peters Hall en Great Diamond Estate; op Barbados op de ondernemingen Four Squares, Hopefield, Pine Estate, Sandy lane; op Trinidad op de onderneming Usine St. Madeleine. Op Curaçao werd suikerriet gezien op Hato, op Aruba in de nabijheid van de Westkust, op Sint Eustatius op verschillende plaatsen o. a. op de onderneming Fair Play, op Sint Martin op Belplaine en Belvedere; in Venezuela bovendien nog in de nabijheid van Caracas, op verschillende plaatsen van de eilanden Trinidad en Barbados, terwijl eindelijk proeftuinen met suikerriet werden bezocht in Demerara, op Barbados en op Trinidad.

Ik zal nu achtereenvolgens behandelen: 1. de grondstof, die voor de bereiding van de suiker gebezigd wordt, dus het suikerriet zelf en de variëteiten, die daarvan in de door mij bezochte landen gekweekt worden; 2. de kultuurmethodes in West-Indië in zwang en eventueele verbeteringen daarvan; 3. de ziekten van het suikerriet, om daarna 4. eenige korte opmerkingen te maken over de fabricatie van suiker en rum en ten slotte 5. eenige conclusiën uit het voorgaande af te leiden.

§ 1. *De grondstof.*

De suikerriet-variëteit, die in tropisch Amerika het meest algemeen gekweekt wordt, is het zoogenaamde Bourbonriet. Het is een rietsoort met gele, in een rechte lijn staande geledingen, waarop bij het rijpen roode vlekken komen en vrij steil opstaande bladeren; de stengels bezitten tamelijk zachte weefsels zoodat zij gemakkelijk in de molens uitgeperst worden. In Suriname wordt bijna niets anders dan Bourbonriet gekweekt; op Mariënburg zag ik een kleine hoeveelheid van een rietsoort, die daar den naam droeg van purper Javariet. Het was blijkbaar het gewone Cheribonriet, dat op Java zoo algemeen gekweekt wordt, maar het was onder de klimatologische omstandigheden van Suriname achteruitgegaan, de stengels waren dun en kort, de kleur was veel minder fraai paars en de waslaag was niet zeer duidelijk ontwikkeld. Het is blijkbaar een rietsoort, die onder de in Suriname heerschende omstandigheden geen groot product geeft, vermoedelijk vooral wegens de groote hoeveelheid water van den bodem. Omgekeerd heeft men trouwens op Java proeven genomen met Bourbonriet afkomstig van Mariënburg (men vond het b.v. eenige jaren geleden op de onderneming Modjo-Agoeng), zonder dat deze daar veel succes hadden. Zooals hieronder blijken zal, heeft men op enkele West-Indische eilanden de kultuur van het Bourbonriet laten varen, omdat dit door sommige ziekten zoo hevig wordt aangetast; de mogelijkheid is niet buitengesloten, dat men hiertoe ook eens in Suriname zal

moeten komen. Het zal dus zeker noodzakelijk zijn, in Suriname proeven te nemen met andere rietvariëteiten en met zaadriet; ik kom daarop nog nader terug, maar zou alleen hier de aandacht willen vestigen op sommige rietsoorten van Borneo, die op Java blijk hebben gegeven, dat zij een zeer moerassigen bodem verdragen.

Ook op Rust en Werk werd Cheribonriet gezien, dat dezelfde eigenaardigheden vertoonde als op Mariënburg, maar bovendien vond ik er een zeer klein tuintje met Fidjiriet of Canne-Morte, dat er zeer krachtig uitzag; ook de tweede snit hiervan was fraai gegroeid. Het was een proef, die nog op te kleine schaal genomen was, om er veel van te kunnen zeggen. Verdere rietsoorten werden in Suriname niet gezien.

In Demerara, op Trinidad en in de meeste door mij bezochte streken wordt ook weer in de eerste plaats Bourbonriet gekweekt, maar daarnevens andere rietsoorten, waarop ik hieronder nader terugkom, daar zij bijna alle uit zaad verkregen zijn. Op Barbados daarentegen is heel weinig Bourbonriet meer te vinden; men plant er het z.g. purple transparent, blijkbaar identiek met het zwarte Cheribonriet, daarnevens ribbon transparent en vooral white transparent (waarschijnlijk zijn dit de rietsoorten, die men op Java kent onder de namen gestreept en wit Cheribonriet.) Men meent namelijk, dat het Bourbonriet sterker dan de andere genoemde variëteiten aangetast wordt door de daar heerschende wortelziekte, die hieronder nader beschreven zal worden. Op de onderneming Sandy lane zag ik een rietsoort die daar den naam droeg van Queensland Creole en die vrij veel overeenkomst heeft met Cheribonriet; deze gaf tamelijk gunstige resultaten.

In onze eigen koloniën zag ik op St. Martin bijna uitsluitend een rietsoort gekweekt, die daar Jamaicariet heet en die waarschijnlijk identiek is met het genoemde white transparent, op St. Eustatius Bourbonriet en vermoedelijk de variëteit Caledonian Queen. Al deze vreemde rietsoorten — en er worden er meer gekweekt, maar op kleine schaal — zijn afkomstig van de botanische tuinen of botanische stations der Engelsche koloniën, die verzamelingen van dergelijke rietvariëteiten hebben aangelegd en die op groote schaal proeven genomen hebben omtrent de waarde van deze variëteiten voor de kultuur; vooral in Demerara en op Barbados is dit geschied. Ik mag hierbij er ook op wijzen, dat het mij bekend is, dat men kort geleden in de Vereenigde Staten een verzameling van alle mogelijke rietsoorten uit de variëteitentuinen op Java ontvangen heeft, om daaruit de beste te kunnen kiezen; vooral voor Portorico en Cuba kan dit van belang worden.

Maar daarnevens is een tweede weg gevolgd, om tot een beter ras van het suikerriet te komen. Het was bekend, dat het suikergehalte der beetwortelen vroeger ongeveer 7—8 % bedroeg, maar dat LOUIS VILMORIN omstreeks 1850 een begin maakte met de keuze van de beste bieten als zaaddragers en dat deze methode weldra door anderen vooral in Duitschland gevolgd was, in den laatsten tijd ook met groot succes hier te lande te Naarden. Op die wijze werd het suikergehalte allengs hooger, zoodat het thans ongeveer het dubbele bedraagt van dat in 1850. Men vroeg zich af, of niet bij het suikerriet door selectie van de suikerrijkste stengels als zaaddragers een soortgelijk resultaat te bereiken zou zijn. Maar een moeilijkheid hierbij was, dat men meende, dat het riet geen kiembaar zaad voortbracht. Onafhankelijk van elkaar ontdekten toen SOLTWEDEL op Java en kort daarna HARRISON en BOVELL op Barbados, dat de gangbare meening onjuist was en dat het wel degelijk mogelijk is, suikerriet door middel van zaad voort te planten. Daarop werden zoowel op Java als in tropisch Amerika proeven genomen met het uitzaaien van riet, ten einde op die wijze tot een beter ras te geraken.

Aan deze proeven zijn bij het suikerriet veel grooter moeilijkheden verbonden dan bij de beetwortelen. Vooreerst is het suikergehalte van het riet zeer afhankelijk van uitwendige omstandigheden, zoodat het ondoenlijk is, de inwendige aanleg tot suikervorming van een bepaalde plant te leeren kennen. In de tweede plaats moet bij het riet de geheele stengel geanalyseerd worden om het suikergehalte te leeren kennen, terwijl bij de beetwortel een monster uit de biet gestoken kan worden, dat het gemiddelde gehalte met voldoende juistheid aangeeft. Maar de grootste moeilijkheid is, dat het suikerriet bloeit lang voordat het zijn maximum-suikergehalte bereikt, terwijl dit bij de biet juist omgekeerd is. Dit alles heeft gemaakt, dat de proeven met het verkrijgen van betere rassen van het riet meer tastend moeten plaats hebben en lang niet op zulk een systematische wijze kunnen geschieden als bij de beetwortelen het geval is.

In tropisch Amerika is nu evenals op Java gebleken, dat men bij uitzaaiing van het suikerriet een zeer groote veelvormigheid krijgt. Ook wanneer men uitgaat van zaad, gewonnen van één enkele plant, blijken toch de nakomelingen zeer sterk in eigenschappen uiteen te loopen en deze eigenschappen zijn erfelijk bij de gewone ongeslachtelijke wijze van voortplanting door stekken. De methode bestaat dus hierin, dat men op zoo groot mogelijke schaal uitzaait; van de op deze wijze verkregen planten bewaart men alleen die, welke een uiterlijk hebben, dat wijst op een groot rietgewicht. Wanneer dit riet rijp is, wordt stoel voor stoel gewogen en geanalyseerd en alleen van die planten, welke een hoog suikergehalte bezitten, stekken gesneden. De zoo verkregen nieuwe rassen worden nu op kleine schaal verder gekweekt en gedurende eenige jaren hun eigenschappen nagegaan. Bijken deze van dien aard, dat zij voor de kultuur in het groot iets beloven, dan worden de proeven op grooter schaal herhaald en pas wanneer ook hierbij een gunstig resultaat verkregen is, worden stekken aan de verschillende suikerondernemingen verstrekt. Maar toch wordt ook dan groote voorzichtigheid aangeraden, omdat men pas na de ondervinding van een aantal jaren een afdoend oordeel omtrent een rietvariëteit kan uitspreken.

Er zijn nu in West-Indië een groot aantal zaadrietvariëteiten verkregen, maar het is gebleken, dat het meest gekweekte ras, het Bourbonriet, geen of zoo goed als geen kiembaar zaad oplevert; in dat opzicht komt het overeen met het Cheribonriet op Java. Bastaardeeringsproeven, die op Java zoo goed gelukt zijn, hebben in tropisch Amerika nog geen resultaat opgeleverd.

De drie plaatsen, waar ik zaadriet zag, waren Trinidad, Demerara en Barbados. Daarbij kan Trinidad hier verder buiten beschouwing blijven, omdat de bodem van den proeftuin blijkbaar volmaakt ongeschikt is voor de rietkultuur en daarbij zoo ongelijk, dat van vergelijkende proeven geen sprake kan zijn. Rietzaailingen hebben dan ook daar geen resultaat opgeleverd.

Heel anders is het op Barbados en in Britsch Guyana. In beide kolonies was het HARRISON die de zaaiproeven begon, eerst op Barbados samen met BOVELL, later toen hij overgeplaatst werd naar Demerara, aldaar samen met JENMAN. De proeven op Barbados werden voortgezet door BOVELL met den opvolger van HARRISON, D'ALBUQUERQUE.

Op Barbados werden door HARRISON en BOVELL een 400 tal zaailingen verkregen; deze werden uitgeplant in een proeftuintje bij Dodd's Reformatory. Na de oprichting van het Imperial Department of Agriculture for the West-Indies was er meer geld beschikbaar voor deze proefnemingen, zoodat deze op veel grooter schaal genomen worden. Jaarlijks worden nu eenige duizenden zaailingen verkregen; het laatste jaar werden ± 20 000 uitgezaaid en na het verwerpen van de geheel onbruikbare hiervan ± 5000 op hun suikergehalte onderzocht. De proeftuin daarvoor bevindt zich bij Codringtonhouse, waar ook een klein laboratorium gebouwd is, hoewel het hoofdonderzoek van het zaadriet plaats heeft in het groote chemische laboratorium van prof. D'ALBUQUERQUE. De beste van deze zaadplanten leveren stekken, die nu op proefvelden worden uitgeplant, die over het geheele eiland verspreid zijn en hier wordt een verder oordeel gevormd omtrent de waarde van het ras, ofschoon nog altijd op kleine schaal. Hierdoor wordt voorkomen hetgeen in de eerste jaren geschied was. Een van de

toen gewonnen zaadplanten, die den naam „Burke" had gekregen, bleek op Dodd's Reformatory en op een daaraan grenzende onderneming uitstekend te voldoen; de planters, die aanvankelijk wel eenigszins te groote verwachtingen hadden van zaadriet in het algemeen, voorzagen zich van stekken, maar ondervonden een teleurstelling, daar het ten slotte bleek, dat het ras „Burke", alleen onder de omstandigheden, die in de nabijheid van Dodd's Reformatory verwezenlijkt waren, een goed product gaf. Nu worden de verschillende nieuwe rassen daarom op allerlei plaatsen van het eiland beproefd, zij het ook op kleine schaal (voor elk ras telkens een stuk van hoogstens 1 acre). De resultaten worden dan aan de planters meegedeeld en deze kunnen nu beoordeelen, met welk ras zij proeven in het groot willen nemen. Er zijn natuurlijk ettelijke jaren noodig, voordat men zoover is en van de proeven met duizenden kiemplanten valt dan ook nog niet veel te vermelden, al liet men mij enkele op het oog zeer fraaie zaadplanten zien. Daarentegen zijn er eenige van de oudere zaadplanten, die thans vrij algemeen gekweekt worden op Barbados. Zij worden alle aangeduid met een nummer voorafgegaan door de letter B. Het bekendste riet is dan wel B 147; dit heeft verschillende jaren zeer goede resultaten gegeven op tal van ondernemingen, beter b.v. dan het „White transparent", dat thans de meest gekweekte rietsoort op Barbados is. Alleen in 1901 met een abnormale weersgesteldheid (langdurige droogte tegen het einde van de groeiperiode) was B 147 bepaald veel minder dan het gewone White transparent. Het is een waarschuwing, om niet dan na een aantal jaren van proefneming een vast oordeel uit te spreken over de waarde van een rietsoort. Naast B 147 moet nog genoemd worden B 208, dat juist in hetzelfde jaar 1901 een zeer hoog product gaf, terwijl het in vorige jaren bij B 147 achterstond, maar toch nog beter was dan het White transparent.

In Demerara werd begonnen met het invoeren der op Barbados verkregen zaadplanten, die echter geen zeer gunstige resultaten gaven. Vervolgens werd ook in de kolonie zelf uitgezaaid en wel vooreerst in den proeftuin van den botanischen tuin, die thans een oppervlakte heeft van ± 22 acres, terwijl de beste zaadrassen worden overgebracht naar den 4 acres grooten proeftuin, die bij den ingang van den botanischen tuin gelegen is en die vooral voor het publiek bestemd is, zoodat de planters hier over het uiterlijk van het zaadriet een eigen oordeel kunnen vormen. De wijze van behandeling is overigens overeenstemmend met die op Barbados, alleen worden geen eigen proeftuinen in de overige deelen der kolonie aangelegd. Wel nemen een aantal suikerondernemingen proeven met zaadriet, die onder contrôle staan van chemicus en botanicus te Georgetown. Onder de bekendste rassen, in Demerara verkregen, behoort D 95, dat echter, naar het schijnt, in eigenschappen achterstaat bij het Bourbonriet, ten minste op vele ondernemingen; daar staan andere tegenover, waar het veel beter voldoet. Ik zag in Demerara bovendien een groote aanplant van zaadriet op Great Diamond Estate; gedeeltelijk was dit afkomstig uit den botanischen tuin, gedeeltelijk was het door eigen uitzaaiing verkregen. Een tweede zaadrietaanplant bezichtigde ik op de onderneming Peter's Hall; dit is de groote proefaanplant voor alle fabrieken van de New Colonial Company, die trouwens ieder nog weer een eigen proeftuintje bezitten. Deze staan alle onder toezicht van den heer F. J. Scard, Agricultural Attorney of the Colonial Company.

Wanneer ik samenvat, hetgeen tot nu toe met zaadriet in de Britsche West-Indische koloniën verkregen is, dan moet in de eerste plaats erkend worden, dat nog geen ras uit zaad ontstaan, bekend is, dat onder alle omstandigheden uitmunt boven het Bourbonriet. Wel zijn echter reeds rassen geteeld, die van waarde zijn voor bepaalde gronden en voor een bepaald klimaat en die daar dan ook bij den aanplant in het groot met succes gecultiveerd worden. Men moet daarbij in het oog houden, dat de proeven eerst zeer in het klein genomen werden, dat pas in den laatsten tijd op groote schaal werd uitgezaaid, maar dat er een aantal jaren voorbijgaan, voordat omtrent een ras een zeker oordeel uitgesproken kan worden. Dit in aanmerking genomen, zijn de tot nu toe verkregen resultaten veelbelovend, maar wijzen zij er tevens op, dat men er zich vooral op zal moeten toeleggen locale rassen te verkrijgen.

In Suriname zou men dus in den cultuurtuin twee dingen moeten doen: 1°. aanleggen van een variëteitentuin, waarbij zooveel mogelijk verschillende rietvariëteiten uit verschillende oorden der wereld zouden moeten worden beproefd op hun geschiktheid voor het Surinaamsche klimaat en den Surinaamschen bodem, waarbij alleen bij den invoer zorg zal moeten gedragen worden, dat men niet in Suriname nog onbekende ziekten importeert; 2°. het uitzaaien van riet, het beoordeelen van de zoo verkregen planten wat betreft stengelgewicht, suikergehalte, enz. waarbij de beste soorten op kleine schaal verder zouden moeten worden aangeplant, eerst in den Cultuurtuin, daarna in kleine proeftuinen, die op de verschillende suikerondernemingen zouden moeten worden gevestigd. Daarna zouden dan op diezelfde ondernemingen proeven meer in het groot genomen kunnen worden.

Met de ongeslachtelijke keuze van het riet is in West-Indië nog pas een begin gemaakt op Barbados. Deze methode wordt sedert eenige jaren op Java aan het proefstation te Pasoeroean toegepast door Kobus. Daarbij worden stekken gebruikt van de suikerrijkste en zwaarste planten om op die wijze langzamerhand een beter ras te verkrijgen. Dit zal zeker zeer langzaam gaan, maar men heeft dan het voordeel, dat men blijven kan bij het ras, dat in vele andere opzichten getoond heeft voor klimaat en bodem het meest geschikt te zijn, dus b.v. het Bourbonriet.

§ 2. *Cultuurmethodes.*

Er is een zeer groot verschil in de wijze van behandeling van het suikerriet op Java en in Suriname, maar ditzelfde verschil vindt men terug, wanneer men Suriname gaat vergelijken met b.v. Barbados. De oorzaak van het verschil ligt in de beschikbare werkkrachten. Op Java veel en goedkoop werkvolk, in Suriname weinige en dure werkkrachten; Barbados komt in dat opzicht overeen met Java, Demerara met Suriname. Daar komt dan nog bij, dat Barbados en Java bijna totaal in cultuur zijn gebracht, zoodat de oppervlakte van den grond, die beschikbaar is voor de suikerkultuur niet zeer groot is en in elk geval beperkt. Suriname daarentegen heeft overvloed van woeste terreinen, terwijl Demerara iets dergelijks vertoont. Wij kunnen dus zoo twee groepen van suikerproduceerende landen onderscheiden, in de eene zal de kultuur meer extensief, in de andere meer intensief gedreven worden.

Beginnen wij met Suriname. Het is bekend, dat de groote landbouwondernemingen daar steeds polders zijn; deze liggen langs de groote rivieren, waarin zij door dammen afgescheiden zijn. Ook aan de achterzijde van de onderneming, waar men meestal oerbosch of secundair bosch (zoogen. Kapoewerie) aantreft, worden dammen aangelegd om het boschwater uit de velden te houden. Door de onderneming heen loopen groote afwateringskanalen, die met sluizen in de rivier uitmonden. Deze sluizen blijven bij vloed gesloten, om te voorkomen, dat het zoute water der rivieren (de ondernemingen liggen alle aan de benedenloop der rivieren, waar deze sterk zouthoudend water bevatten) binnen de onderneming komt, terwijl zij bij eb geopend kunnen worden, om water af te voeren. Ik heb dit hier even aangestipt, maar zal er niet uitvoeriger op ingaan; het was alleen noodig er aan te herinneren en wel om twee redenen. In de eerste plaats maakt de aanleg en het onderhoud van dammen, sluizen en kanalen de exploitatiekosten van een Surinaamsche onderneming tamelijk hoog, in de tweede plaats zijn verschillende eigenaardigheden van de kultuur verklaarbaar door dit planten in polders.

Ik zal beginnen met de bespreking van de ondernemingen Mariënburg en Zoelen en daarbij aansluiten hetgeen ik op de andere suikerplantages gezien heb. De grond op Mariënburg

(stilzwijgend versta ik hieronder ook de aangrenzende, onder hetzelfde beheer staande onderneming Zoelen) is een zeer stijve klei, die alleen onderbroken wordt door enkele schelpritsen, waarop het riet niet of nauwelijks groeien wil. De klei is blijkbaar heel vruchtbaar, vooral wanneer de grond pas in kultuur genomen is, want zonder dat de bodem veel bewerkingen ondergaat en zonder bemesting verkrijgt men hooge rietopbrengsten, zooals wij zoo dadelijk zullen zien.

Er is echter vermoedelijk nog een omstandigheid, die gunstig op den groei van het riet inwerkt, dat is namelijk de groote vochtigheid van de atmosfeer en van den grond. De totale hoeveelheid gevallen regen bedroeg op Mariënburg:

in het jaar 1895 ± 1700 m.m.
„ „ „ 1896 „ 2050 „
„ „ „ 1897 „ 1720 „
„ „ „ 1898 „ 2370 „
„ „ „ 1899 „ 1465 „
„ „ „ 1900 „ 2490 „

Het jaar 1899 was een abnormaal droog jaar, maar overigens wijken deze cijfers weinig af van den totalen regenval b.v. in de suikerproduceerende streken van West- en Midden-Java. Maar heel anders wordt het, wanneer men eens de verdeeling van den regen over de verschillende maanden van het jaar nagaat. Ik laat eenige cijfers volgen van Rust en Werk, district Beneden-Commewijne; men vindt in de tabel aangegeven de maandelijksche hoeveelheid regen van Januari 1893 tot December 1902 in millimeters.

MAANDEN.	1893.	1894.	1895.	1896.	1897.	1898.	1899.	1900.	1901.	1902.	Gemiddeld.
Januari	208	286	247	95	41	185	98	259	51	329	180
Februari . . .	349	290	33	56	56	154	46	366	73	448	187
Maart	284	214	227	232	53	372	184	408	309	226	251
April.	171	223	37	149	306	446	31	214	199	519	230
Mei.	302	224	334	228	415	387	118	419	275	233	293
Juni	308	253	267	322	419	251	364	192	413	363	315
Juli.	191	200	244	132	214	247	167	120	148	428	209
Augustus. . .	191	164	29	252	147	140	56	189	184	237	159
September . .	69	31	70	94	143	51	65	18	145	106	79
October. . . .	23	150	25	33	120	73	110	70	104	56	76
November . .	87	126	71	156	248	79	38	129	164	117	122
December. . .	338	229	273	150	246	162	139	141	212	113	200
Totaal : . .	2521	2390	1857	1899	2408	2547	1416	2525	2277	3175	2301

Men ziet hieruit, dat er (over 10 jaar gerekend) eigenlijk maar 2 maanden in het jaar zijn (September en October), waarin weinig regen valt; in November is het al veel vochtiger, nog meer in Augustus en de overige maanden van het jaar zijn alle regenrijk, hoewel de hoeveelheid neerslag niet steeds even groot is. Er komen natuurlijk in sommige jaren wel vrij groote afwijkingen van dit type voor, maar in het algemeen kan men zeggen dat de neerslag veel gelijkmatiger over het geheele jaar verdeeld is dan in de vlakte van Java. In verband daarmee zijn de regenbuien dan ook gewoonlijk minder zwaar.

Ook in de droogste maanden van het jaar wordt de grond zelden volkomen droog en daarom is dan ook het begieten van den rietaanplant, wat op Java in den Oostmoesson op zoo groote schaal moet geschieden, hier zelden noodig.

Wanneer men de vergelijking met het suikerproduceerende deel van Java verder voortzet, dan doen de klimatologische omstandigheden van Suriname eenigszins denken aan de residentie Banjoemas (niet de bodem, die zeer verschillend is) en het is bekend, dat daar in normale jaren een groot rietproduct regel is, maar ook dat het suikergehalte van het riet gewoonlijk niet hoog is; hetzelfde zullen wij zien, dat in Suriname het geval is.

In Suriname komen echter ook wel droge jaren voor, zooals uit de voorgaande tabellen kan blijken; in zulk een jaar zou zeker de mogelijkheid van irrigatie aan den groei van het riet tegemoet komen. Daarom leek mij dan ook het denkbeeld van den vorigen directeur van Mariënburg, den heer MAYOR, om een reservoir met zoetwater achter de onderneming aan te leggen, vanwaar in tijden van droogte geput zou kunnen worden, zeer rationeel.

Ik ben op Mariënburg in de gelegenheid geweest, allerlei bewerkingen van den grond te zien, evenzoo allerlei opvolgende toestanden waarin zich de suikerrietvelden bevonden. Daardoor kan ik hier eenigszins samenhangend meedeelen, hoe daar de kultuur van het suikerriet plaats heeft.

Beginnen wij met woest terrein, dus oerwoud of secundair bosch (Kapoewerie). Dit bosch wordt gekapt, het groote hout wordt er uit weggehaald, de takken en het kleine hout worden evenals de boomstronken verbrand. Daarbij verkrijgt men een groote hoeveelheid vruchtbare asch, die vanzelf over het veld verspreid is; daartegenover bestaat natuurlijk de mogelijkheid, dat op deze wijze de oppervlakkige laag van den bodem ongunstige veranderingen ondergaat door de groote hitte. In elk geval leert de ervaring, dat zulke gronden een hoog rietproduct opleveren. Verder moet nu gezorgd worden voor het aanleggen van dammen om het water uit het aangrenzende bosch af te houden en voor afvoerkanalen; daarop ga ik hier niet verder in. De zeer humusrijke grond wordt bewerkt volgens het Reynosostelsel, waarbij opmerking verdient, dat zeer diepe goten gegraven worden, die ook bij groote droogte nog water bevatten, terwijl de plantgeulen op grooten afstand van elkaar gemaakt worden, meestal 9 voet hart op hart, somtijds zelfs 12 voet. Men meent op Mariënburg, dat dit geen invloed heeft op de rietproductie; dat deze meening door proeven gesteund werd, heb ik niet waargenomen. Enkele wegen worden op het terrein aangelegd, maar naar het mij voorkomt, te weinig. Het is toch van groot belang, dat directeur en opzichters gemakkelijk een riettuin in verschillende richtingen kunnen doorkruisen en dat is, zoodra het riet wat langer geworden is en begint te legeren, op Mariënburg uiterst bezwaarlijk. Dat men op Java, waar de grond voor de rietkultuur schaars is, niet licht overgaat tot het aanleggen van veel wegen, is te begrijpen, maar in Suriname kan dit bezwaar natuurlijk niet gelden.

Wanneer ik een verdere vergelijking met Java maak, dan valt het op, dat de bewerkingen in Suriname veel slordiger gebeuren. Op zulk een nieuw terrein blijven niet alleen de verkoolde boomstronken staan, maar de uit de plantgeulen gegraven grond wordt zeer ruw opgestapeld. Het omwerken van den grond geschiedt met de vork, die ook de Javanen zeer gemakkelijk leeren hanteeren, evengoed als de patjol. De oorzaak van deze ruwere bewerking ligt zeker in het gebrek aan werkkrachten, maar de ervaring leert, dat de productie er hier toch niet minder om is. Ik wil niet beweren, dat de zorgvuldige bewerking van den bodem op Java overbodig is, men heeft daar met een grond te doen, die zeker veel minder vruchtbaar is dan de maagdelijke bodem van Suriname en die zooals de ervaring bewijst, zonder deze bewerking geen voldoende product oplevert. Misschien zou men in Suriname ook nog wel een verhoogde productie kunnen krijgen met betere bewerking van den grond, maar dit zou gepaard gaan met een enorme stijging der productiekosten door de dure werkkrachten, zoodat men daar dan ook eenvoudig een grooter terrein in kultuur neemt, wanneer men meer riet wenscht te verwerken.

Men gebruikt als plantmateriaal de toppen van het riet, dat in de fabriek vermalen wordt. Daardoor bestaat een afhanke-

lijkheid tusschen deze beide bewerkingen, die een zeer ongunstigen invloed heeft op den geheelen gang van zaken. Daarbij moet men vooreerst bedenken, dat ongeveer het geheele jaar door geoogst en geplant wordt, alleen enkele maanden staat de fabriek stil, om schoongemaakt te worden en om de noodige herstellingen aan de toestellen te kunnen uitvoeren. Hoewel dit door de omstandigheden in Suriname vrij wel geboden schijnt, (anders toch zou men de contractkoelies een deel van het jaar niet kunnen gebruiken) zoo zou men toch moeten trachten, de nadeelen daaraan verbonden te voorkomen, door daarnevens een middel toe te passen, dat het planten onafhankelijk maakt van het oogsten. Immers, nu komt het volgende dikwijls voor. Het suikerriet heeft in Suriname ongeveer 12 maanden noodig, om zijn maximum suikergehalte te bereiken, maar hierbij moet de klemtoon gelegd worden op „ongeveer". Het is toch niet onverschillig in welken tijd van het jaar de eerste ontwikkeling van het riet plaats heeft, hoe verder de verdeeling van regen en zonneschijn is, enz. Dit maakt, dat het riet nu eens in korter, dan weer in langer dan 12 maanden rijp wordt. Duurt het 13 maanden, dan raakt men een maand achterop met het planten, omdat pas geplant kan worden met de stekken van het gesneden riet en op deze wijze zou zeer spoedig de geheele gang van werkzaamheden in verwarring geraken. Men is dus wel genoodzaakt, om een riettuin dan te snijden, wanneer de werkzaamheden van het volgende jaar het noodig maken jonge riettuinen aan te leggen en dit maakt dat in zeer veel gevallen, waarschijnlijk zelfs in meer dan men zich voorstelt, de tuinen hetzij overrijp of onrijp gesneden worden. Daarmee gaat dan gepaard, dat niet alleen de hoeveelheid suiker, die men uit dit riet verkrijgt kleiner is, dan het geval zou kunnen zijn wanneer op tijd geoogst werd, maar dat ook het sap veel onzuiverder is en dus moeilijker te verwerken.

Er is maar één middel om aan deze moeilijkheid te ontkomen en dat is het aanleggen van stekkentuinen. Ditzelfde middel wordt op Java toegepast met groot succes. Vroeger bestond een soortgelijke toestand op Java, hoewel het daar niet zoo erg was, omdat altijd maar in een betrekkelijk korten tijd van het jaar geplant en geoogst werd. Het verwoestend optreden van de serehziekte is aanleiding geweest, dat men in het gebergte aanplantingen is gaan maken, waar men het riet niet ouder liet worden dan 6 maanden, terwijl het daarna in zijn geheel (met uitzondering van de worteleinden) tot stekken versneden werd. Op die wijze is men op Java de serehziekte meester geworden, maar men heeft er nog een ander resultaat mee bereikt. Men is op deze wijze voor het planten vrij wel onafhankelijk geworden van het tijdstip van den rietoogst, zoodat nu tenminste vele riettuinen op het gunstigste tijdperk kunnen worden geplant. En eindelijk is er nog een voordeel aan deze stekkentuinen in het gebergte van Java verbonden; de aanleg en het onderhoud er van kosten veel geld en als gevolg daarvan wordt er zeer zorgvuldig toegezien, dat er geen slechte stekken gebezigd worden. Zoodoende heeft men onwillekeurig een selectie van de stekken gekregen; alle zieke of minder krachtige worden niet gebruikt en dit is zeker een van de redenen van de zoo sterk toegenomen productie van de riettuinen op Java in de laatste jaren. Wanneer ik dan ook wel eens door Javaplanters heb hooren klagen, dat de serehziekte hen genoodzaakt had over te gaan tot de groote uitgaven verbonden aan het aanleggen van bergstekkentuinen, dan heb ik steeds de opmerking gemaakt, dat men, naar het mij voorkwam, zijn geld zeer voordeelig belegd had op deze wijze, zoodat, zelfs wanneer de serehziekte geheel van Java mocht verdwijnen, men dergelijke stekkentuinen zeker zou moeten behouden.

Het komt mij nu voor, dat men in Suriname dienzelfden weg op zal moeten gaan. Men zal zich wat het planten betreft zooveel mogelijk onafhankelijk moeten maken van den oogst, door het aanleggen van afzonderlijke stekkentuinen, die gesneden worden, wanneer zij ± 6 maanden oud zijn. Deze behoeven niet in het gebergte te worden aangelegd (dat zou trouwens op het oogenblik in Suriname onmogelijk zijn), maar wel zou het misschien aanbeveling verdienen, ze op een eenigszins afgezonderde plaats te houden, vooral om zooveel mogelijk rietziekten te weren. Ook voor de bestrijding van sommige rietziekten kunnen deze stekkentuinen dienst doen, omdat men hierdoor beter in staat is voor gezonde stekken te zorgen.

In het algemeen zien de jonge riettuinen op Mariënburg er niet zeer gelijkmatig uit, hoewel er toch weinig plantjes afsterven; waar dit het geval is, wordt ingeboet en hiervoor worden plantjes uit andere plantrijen genomen; vóór het overbrengen worden dan de bladeren afgesneden.

Het onkruid schiet in het begin welig op; ook dit wordt veel minder zorgvuldig verwijderd dan op Java het geval is, wegens gebrek aan goedkoope werkkrachten. Later worden de dorre bladeren verwijderd, er wordt dus getrast, zooals het op Java heet.

In het algemeen zien zulke riettuinen op nieuwe gronden er fraai uit met prachtig donkergroen blad, op ouderen leeftijd heeft men echter veel last van het legeren der stengels. Dat de omstandigheden hier werkelijk zeer gunstig zijn, kan overigens ook uit de cijfers van den oogst blijken; de genoemde gronden geven tot 5 ton suiker per acre (± 12 300 K.G. per H.A. of 142 pikols per bouw.)

Op zulk een grond wordt nu een zes- of zevental jaren achtereen suikerriet gekweekt. Het tweede jaar wordt niet opnieuw geplant, maar men laat eenvoudig de knoppen van de worteleinden van het riet, die bij het oogsten zijn blijven staan, uitloopen en verkrijgt zoo den tweeden snit. In uiterlijk kon ik geen verschil waarnemen tusschen zulk een tweede snit en direct geplante velden. Zelfs derde snit (die overigens zeer weinig aangehouden wordt) ziet er nog heel goed uit. Toch meende de directeur van Mariënburg, dat het aanhouden van tweeden snit geen voordeel zou opleveren, wanneer hij maar werkvolk genoeg had gehad, om alles direct te planten. Wordt geen tweede snit aangehouden, dan wordt de tuin overgeplant; meestal geschiedt nu het planten op de vroegere beddingen, die tot plantgeulen worden uitgegraven, of wel er wordt in de oude plantgeul naast het gesneden riet geplant, natuurlijk nadat hier weer een nieuwe plantgeul gemaakt is. In deze plantgeul worden dan de in het afgeloopen jaar getraste bladeren ingewerkt; men meent, dat hierdoor de grond losser en humusrijker wordt.

Over de eventueele voordeelen van het trassen is reeds veel geschreven, zonder dat men daaromtrent door proeven tot eenige zekerheid is gekomen; gewoonlijk wordt beweerd, dat het riet op deze wijze spoediger rijp wordt, maar de meeningen loopen zeer uiteen. Wanneer ik over de ziekten van het riet spreek, zal het blijken, dat er misschien redenen kunnen zijn, om het trassen in Suriname na te laten.

Zooals ik reeds mededeelde kan men op nieuw in kultuur gebrachte gronden 6 of 7 jaar achtereen riet kweeken, zonder dat het product merkbaar achteruit gaat. Op oudere gronden kan men nog wel een vrij goed product verkrijgen, maar toch wordt de productie aanzienlijk minder: daar wordt dan ook gebruik gemaakt van mest en wel vooral van stalmest, verder ook van superphosphaat. Of dit de meest rationeele bemesting is, weet men niet, want proeven zijn hieromtrent in Suriname niet genomen. Ik kom op dit bemestingsvraagstuk terug, wanneer ik over Demerara en Barbados spreek.

Van wisselbouw, zooals deze op Java — door de omstandigheden gedwongen wel is waar — plaats heeft, is hier geen sprake; en het is ook niet goed in te zien, hoe deze zou kunnen geschieden onder de tegenwoordige toestanden in de kolonie. Wel past men hier een ander systeem toe, in navolging van hetgeen in Demerara geschiedt. Wanneer een terrein eenigen tijd met riet beplant is geweest, laat men het braak liggen en in vele gevallen zet men het daarbij onder water. Dit laatste geschiedt eigenlijk met het oog op de bestrijding van een ziekte der wortels, waarop ik hieronder nog terug kom, maar het gevolg is toch ook, dat de grond weer beter ge-

schikt wordt voor verdere rietkultuur. Er ontwikkelen zich nu een aantal wilde planten, vooral grassen, Cyperaceae, Convolvulaceae, enz. Deze verdwijnen later, om plaats te maken voor andere, waaronder verschillende van de lagere boomen der moerassige bosschen, vooral de zoogenaamde boschpapajas (Cecropias). Na 4 of 5 jaar laat men het water wegloopen en het terrein wordt weer plantklaar gemaakt; men krijgt nu een veel grootere rietopbrengst dan voordat deze bewerking toegepast werd.

De riettuinen der onderneming Mariënburg vormen groot aaneensluitende complexen, iets wat aan de verschillende bewerkingen zeer ten goede komt, maar daarentegen de verspreiding van rietziekten in de hand werkt. Vooral het transport van het geoogste riet wordt er door vergemakkelijkt. Bij het snijden zelf blijft een tamelijk groot wortelstuk in den grond zitten. Het gesneden riet wordt in bundels op kleine karretjes gebracht, die langs verplaatsbaar spoor naar de vaste rails getransporteerd worden, die op alle blijvende wegen der onderneming zijn aangebracht. Het riet wordt dan door locomotieven naar de fabriek getrokken.

Meldde ik hierboven, dat nieuwe gronden tot 5 ton suiker per acre kunnen opleveren, wanneer men alle tuinen, ook de oudere en de 2e en 3e snit samenneemt, dan ziet men dat deze opbrengst wisselt van 3—5 ton. Van den directeur van Mariënburg en Zoelen verkreeg ik de volgende cijfers over het jaar 1899—1900:

Grootte v. d. aanplant.	Rietproductie.
1597 acres.	62 739 740 K.Gr.
Suikeropbrengst.	Rum.
6 153 508 K.Gr.	330 721 L. alcohol van 100 %.

Het rendement bedroeg dus 9,8 % (waarvan 8.21 1e product en 1.59 2e en 3e product) en gemiddeld werd dus verkregen ± 39 ton riet (96 000 K^0. per H.A. of 1114 pikols per bouw) en 3.8 ton suiker (9400 K^0. per H.A. of 109 pikols per bouw) per acre.

Wanneer men vergelijkingen maakt met een land, waar de rietsuikerindustrie in het algemeen loonend is, dan blijkt dus de opbrengst op Mariënburg gelijk te staan met die van een gemiddelde fabriek op Java (gemiddeld werd gemaakt op Java per bouw in 1895 93 pikols, in 1896 89, in 1897 95, in 1898 113, in 1899 114, in 1900 102.) of iets daarboven te komen, terwijl de totale beplante oppervlakte ook met die van een gemiddelde fabriek van Java overeenkomt. Wanneer men nu bedenkt, dat deze opbrengst verkregen werd, niettegenstaande een aantal tweede-snittuinen aangehouden werden, op vele gronden 6, 7 jaar achtereen riet geplant werd, zeer weinig voor bemesting werd uitgegeven, in het algemeen weinig zorg besteed werd aan het uitzoeken van stekken, enz., dan kan het wel niet anders, of men moet een zeer gunstigen indruk krijgen van de geschiktheid van Suriname als suikerproduceerend land voor zoover bodem- en klimatologische omstandigheden betreft. Alleen het suikergehalte van het riet is blijkens de meegedeelde cijfers niet hoog; maar wellicht zou dit hooger worden, wanneer het riet steeds gesneden kon worden op het oogenblik, dat het zijn maximumsuikergehalte bereikt had, hoewel toch nooit een zeer suikerrijk riet verkregen zal worden wegens het vochtige klimaat. Wel geloof ik, dat het misschien mogelijk zou zijn den oogsttijd meer te beperken tot een bepaalde periode van het jaar dan tot nu toe geschiedde, wanneer het namelijk na onderzoek bleek, dat het riet, in verschillende tijden van het jaar geoogst, niet hetzelfde suikergehalte bezat. Natuurlijk zou een dergelijk onderzoek zich over een aantal jaren moeten uitstrekken.

Na deze meer uitvoerige bespreking van Mariënburg kan ik kort zijn omtrent de overige suikerondernemingen in Suriname. Deze zijn alle van veel bescheidener omvang en in verband daarmee verkeeren zij dan ook meerendeels niet in zeer bevredigenden toestand. Bij de tegenwoordige lage suikerprijzen schijnen alleen ondernemingen, die een groot product afleveren, loonend te zijn.

Op Alliance zag ik fraaie riettuinen, die een gezond uiterlijk hadden; het gesneden riet wordt hier in platboomde vaartuigen (zoogenaamde ponten) naar de fabriek gebracht. Hetzelfde vindt men op alle andere ondernemingen in Suriname, alleen Mariënburg heeft, zooals reeds gezegd werd, een smalspoor tramweg.

Op Rust en Werk werd ook gezond, krachtig riet gezien, zelfs op een terrein, waar volgens verklaring van den directeur reeds 30 jaar achtereen riet geplant was. Hier wordt veel meer tweede en verdere snit aangehouden dan op Mariënburg; het overplanten geschiedt op de vroegere beddingen, die nu tot goten worden uitgegraven. Ook hier worden de droge bladeren na den oogst in dèn grond gewerkt. Dezelfde moeilijkheid, die men op Mariënburg ondervindt ten gevolge van het gebruik van de toppen van het maalriet voor het planten van de tuinen, veroorzaakt ook last op Rust en Werk, zoodat men dikwijls genoodzaakt is onrijp riet te verwerken. Er wordt gemest met de asch van de fabrieksovens, waar in hoofdzaak de uitgeperste rietstengels (de ampas) verbrand worden en in de laatste jaren met thomasphosphaat. Volgens den chemicus-fabricatiechef is daardoor het zuiverheidsquotient van het sap sterk gestegen.

De onderneming Hazard in Nickerie werd slechts zeer vluchtig bezocht; hoofddoel van mijn bezoek aan dat district was het onderzoek van een rietziekte, waarover hieronder nader gehandeld zal worden. Daarnevens zag ik enkele riettuinen, die er minder fraai uitzagen dan die welke aan de Commewijne te vinden zijn. De omstandigheden zijn hier blijkbaar niet gelijk; de grond is betrekkelijk hoog en er is dikwijls zulk een watergebrek, dat rivierwater binnengelaten moet worden. Daar dit zouthoudend is en chloriden zeer schadelijk zijn voor de ontwikkeling van het suikerriet, kan men zich wel voorstellen, dat het gevolg van deze handelwijze niet al te gunstig is. Rondom de onderneming vindt men ook geen bosch, maar savannah's. Mijn bezoek was van te korten duur om een oordeel te kunnen vellen over de vraag, of irrigatie hier mogelijk zou zijn.

In Demerara vindt men soortgelijke toestanden als in Suriname, alleen is het aantal suikerondernemingen grooter, terwijl deze meestal ook uitgestrekter rietvelden hebben. De grond is langer in kultuur en daardoor zijn de resultaten er misschien niet zoo gunstig, terwijl gebruik gemaakt wordt van mest. Over de bemestingsproeven in Demerara zal ik handelen gezamenlijk met die van Barbados aan het einde van deze paragraaf. Ik zag eenige riettuinen van de ondernemingen Peters Hall en Great Diamond Estate; vooral op de laatste zag het riet er fraai en gezond uit, maar toch wordt de productie er niet zoo heel hoog, omdat er zeer veel tweede en verdere snit aangehouden wordt. De totale oppervlakte, die met riet bedekt is op Great Diamond Estate, bedraagt 4500 acres (±1800 H.A. of 2600 bouw) en daarvan zijn slechts 1000 direct geplant, al het overige is 2de en verdere snit. Ook hier wordt bijna het geheele jaar geoogst (behalve van Juli tot September); het geoogste riet wordt, evenals overal elders in Demerara in ponten naar de fabriek gebracht. Men heeft hier de gewoonte vóór het snijden de riettuinen in brand te steken (wanneer er geen stekken van genomen worden); de meeste dorre bladeren zijn dan reeds vroeger bij het trassen verwijderd. Den volgenden dag wordt het riet gesneden en dadelijk vermalen. Of men inderdaad op die wijze, zooals beweerd wordt, rijker sap krijgt, dat gemakkelijker te verwerken is, zou ik niet durven beslissen, zonder dat daaromtrent proeven genomen worden.

Op Trinidad heb ik geen zeer gunstigen indruk gekregen van de rietkultuur. Reeds sedert vele jaren wordt hier suikerriet gekweekt, zoodat nieuwe gronden niet veel meer beschikbaar zijn. Wel zijn de terreinen, die beplant worden, groot, maar men besteedt niet veel zorg aan de kultuur. De opbrengst staat dan ook ver achter bij die in Suriname. De planttijd is van Augustus tot December, terwijl geoogst wordt van Januari tot Mei, zoodat dikwijls riet vermalen wordt, dat 15 maanden oud is, dus zeker overrijp. Als voorbeeld noem ik de grootste onderneming van Trinidad en ook een van de grootste in

West-Indië, de Usine Ste. Madeleine bij San Fernando van de New Colonial Company. De totale oppervlakte van den aanplant bedraagt 6500 acres (± 2600 H.A. of 3700 bouw), maar de gemiddelde opbrengst per acre bedraagt slechts 23 ton riet (dus ± 57 000 K.Gr. per H.A. of 650 pikols per bouw). Er wordt geplant volgens het Reynosostelsel met dubbele rijen in elke plantgeul, maar er wordt zeer veel tweede en derde snit aangehouden. Tweede snit geeft nog een opbrengst van 19 ton per acre. Als meststoffen wordt vooral gebruik gemaakt van thomasphosphaat en van zwavelzure ammonia (of in plaats van de laatste ook wel van chilisalpeter). Behalve deze eigen aanplant wordt nog verwerkt ± 1500 acres riet in „canefarms". Dat zijn kleine landbouwondernemingen, die suikerriet verbouwen en dit aan de fabriek verkoopen. Over dit stelsel zijn reeds herhaaldelijk in de Engelsche koloniën warme discussies gevoerd, zonder dat voor- en tegenstanders elkaar overtuigd hebben. Het voordeel is natuurlijk hierin gelegen, dat het den kleinen landbouwer helpt om een loonend product op zijn land te kweeken. Daar staat tegenover, dat het voor den geregelden gang van werkzaamheden op een suikerfabriek noodzakelijk is, om geregeld dagelijks een zekere hoeveelheid suikerriet te vermalen en nu zijn er velen, die meenen, dat dit bij het „canefarming" stelsel niet te doen is, tenzij de onderneming zelf een grootere aanplant heeft, zooals de Usine St. Madeleine, zoodat het riet van de canefarms als bijzaak te beschouwen is. Daarbij komt dan nog, dat men weinig contrôle heeft op de kwaliteit van het riet en dus dikwijls zeer slechte sappen zal moeten verwerken.

Trinidad brengt ons vanzelf tot de andere Britsche Antillen, ik leerde daarvan meer bizonder kennen Barbados. Dit eiland is zeer dicht bevolkt en in verband daarmee is er dan ook bijna geen stukje oernatuur meer te vinden, maar wordt de grond allerwegen bebouwd, in zoodanige mate, dat men in de verte zou meenen een Europeesch land te zien. Van de 106 470 acres die het eiland groot is, zijn er 6470 niet bebouwd, omdat zij uit rotsen of onvruchtbaar terrein bestaan, terwijl er slechts 66 met bosch bedekt zijn; de bevolking bedraagt ongeveer 186 000 zielen (waarvan 10 % blanken). Van het eiland worden 74 000 acres voor suikerrietkultuur gebezigd en deze zijn verdeeld over 440 ondernemingen, ieder met een gemiddelde oppervlakte van 168 acres (van deze zijn er 23 grooter dan 500 en 139 kleiner dan 100 acres); de grootste suikeronderneming op het eiland is 900 acres groot. Men ziet dus, dat de plantages over het algemeen zeer klein zijn, terwijl uit het bovenstaande ook reeds volgt, dat er genoeg werkkrachten gevonden worden, zoodat er geen immigratie van koelies plaats heeft (integendeel een gedeelte van de bevolking emigreert). Het gevolg daarvan is, dat de suikerrietkultuur hier zeer intensief gedreven wordt; men tracht een hoog rieproduct te krijgen, maar toch meen ik dat er nog vrij veel te verbeteren zou vallen. Zulke kleine ondernemingen geven echter tegenwoordig geen winst meer, nog te minder omdat de fabriekjes daarbij zeer primitief zijn ingericht; het kapitaal ontbreekt den meesten eigenaars om deze te verbeteren. Men meent, dat de mogelijkheid zou bestaan, dat verschillende kleinere ondernemingen zich combineeren, om gezamenlijk een centraalfabriek op te richten. Tot nu toe heeft echter de noodige samenwerking daartoe ontbroken.

De bodem van Barbados is overal koraalkalk met een uiterst dun laagje vruchtbare aarde bedekt. Het riet wordt geplant in plantgaten, het Reynosostelsel wordt alleen toegepast op de onderneming Sandy lane; hier wordt tevens geïrrigeerd met water, dat uit putten opgepompt wordt. Dat irrigatie van belang kan zijn op dit eiland, wordt begrijpelijk, wanneer men bedenkt, dat er gemiddeld jaarlijks maar 1500 m.m. regen valt. Er wordt zeer veel stalmest gebezigd en daarnevens ook verschillende kunstmeststoffen. Behalve direct geplante tuinen, wordt ook veel tweede en derde snit aangehouden. Wisselbouw heeft plaats vooral met zoete bataten en yams.

In gunstige jaren wordt ongeveer 25 ton riet per acre verkregen (± 63 000 K.G. per H.A. of 710 pikols per bouw). Dit is geen hoog product, maar het riet op Barbados is zeer suikerrijk, bevat gemiddeld 14.5 % suiker; alleen ten gevolge van de slechte verouderde fabricatiemethoden wordt er maar 1.8 ton suiker per acre gemaakt, terwijl het zeer goed 3 ton of meer zou kunnen zijn.

Hoewel, zooals ik hieronder zal uiteenzetten, verschillende rietziekten meewerken om de productie op Barbados te verminderen, blijkt er toch wel, dat het zich wat rietproductie betreft niet kan meten met Suriname, niettegenstaande de zooveel intensiever kultuur. Het hooge suikergehalte van het riet zou daarentegen weer zeer voordeelig zijn, wanneer men er voldoende partij van trok.

Wat onze eigen koloniën betreft, is St. Eustatius eenigszins te vergelijken met Barbados, in zoover het riet aldaar ook in plantgaten geplant wordt; mest wordt daarentegen niet gebruikt en de fabricatie van de suiker heeft zoo goed als niet meer plaats; het fabriekje dat ik zag op Fair Play was geheel vervallen en bovendien nog primitiever dan eenige fabriek op Barbados. Het is te begrijpen dat op deze wijze de suikerrietkultuur niet meer loonend is, maar toch zou overwogen kunnen worden of een modern ingerichte centraalfabriek op St. Eustatius mogelijk zou zijn. Daarvoor zouden vooreerst eenige proeven moeten uitgevoerd worden omtrent de rietopbrengst en het suikergehalte van het riet, wanneer dit zoo goed mogelijk gekweekt wordt op eenige proefvelden. Maar dan zou zich de groote moeilijkheid voordoen, alle eigenaars van gronden uit de centrale vlakte van St. Eustatius te bewegen, zich te vereenigen tot een combinatie, die zulk een centraalfabriek tot stand brengt. Er zou toch een met suikerriet beplante oppervlakte noodig zijn, ongeveer zoo groot als de bedoelde vlakte met de aangrenzende lagere berghellingen. En ik twijfel wel eenigszins aan de mogelijkheid hiervan in de tegenwoordige omstandigheden.

Op St. Martin zijn de toestanden zeker gunstiger. Ik zag het suikerriet gekweekt door den heer Joh. van Romondt. Dit wordt geplant volgens het Reynososysteem; alleen wordt, terwijl het nog jong is, op de beddingen tusschen het riet maïs gekweekt. Men meent, dat dit de ontwikkeling van het riet niet zou schaden, wat mij echter onwaarschijnlijk voorkomt. Het riet, dat ik zag, had een gezond uiterlijk, maar was niet zeer lang. Volgens verklaring van den eigenaar zou er in 13—14 maanden 15 ton riet per acre verkregen worden met 10—11 % suiker. Dit is zeker niet voldoende voor een loonende suikeronderneming (op het oogenblik wordt het sap verwerkt tot rum). Maar er zouden proeven genomen kunnen worden omtrent de mogelijkheid om een grootere opbrengst te verkrijgen bij rationeele kultuur en goede irrigatie; is het resultaat van deze proeven gunstig, dan is er zeker terrein genoeg om de vraag te overwegen, of niet met kans op succes een modern ingerichte fabriek op het eiland zou kunnen worden opgericht.

Vermelding verdient eindelijk nog, dat ik een zeer primitieve kultuur van het suikerriet zag in Venezuela, in de omgeving van Caracas. De velden worden bewerkt met een ploeg, die aan dien van de oudheid herinnert, toch wordt nog een vrij goed product verkregen door de irrigatie van deze hoogvlakte en door het gebruik van de stadsmest van Caracas. Het riet heeft op deze hoogte (± 1000 M. boven de oppervlakte van de zee) ongeveer 18 maanden noodig om rijp te worden; het geheele jaar door wordt geplant en geoogst. De in zeer primitieve fabriekjes bereide bruine stroopachtige suiker dient uitsluitend voor locale consumptie.

Ten slotte moet ik hier nog een oogenblik stilstaan bij de proeven met de bemesting van het suikerriet genomen. Ik mag er hier aan herinneren, dat men op Java gevonden heeft, dat op de bevloeide sawahs alleen stikstofmest een gunstig resultaat gaf. De verklaring hiervan is gelegen in het feit dat deze velden bevloeid worden met water, waarin groote hoeveelheden slib in zwevenden toestand voorkomen. Dit slib bezinkt en bevat zooveel kali en phosphorzuur, dat zoowel rijst als tweede gewassen en suikerriet hieruit voldoende kunnen putten, zoo-

dat alleen een tekort aan stikstof aangezuiverd moet worden door een behoorlijke stikstofbemesting. Op de ervaringen, op Java verkregen, zal men dus niet kunnen voortbouwen, waar de toestanden in West-Indië zoo geheel verschillend zijn. Rationeele bemestingsproeven zijn in Suriname nog niet genomen en men zal dus, totdat dit geschied is, zich eenigszins moeten baseeren op de resultaten van zulke proeven of Barbados en vooral in Britsch Guyana, omdat in deze laatstgenoemde kolonie de omstandigheden zooveel overeenkomst vertoonen met die in Suriname.

Op Barbados worden de bemestingsproeven genomen door het Imperial Department of Agriculture, maar daarvoor worden stukken grond gehuurd op verschillende ondernemingen, die over het eiland verspreid liggen. Deze terreinen worden in kleine vierkante vakjes verdeeld, die ieder een bepaald soort mest krijgen; deze vakken worden in hun geheel bemest, maar om zooveel mogelijk andere invloeden te elimineeren wordt van elk vak de buitenste rand met riet niet onderzocht. De contrôlevakken zijn in vrij groot aantal tusschen de andere verspreid, b.v. bij een proef, die ik op de onderneming Four Squares zag, ten getale van ± 50. Vergelijkt men de opbrengst van deze contrôlevakken met elkaar, dan blijkt deze sterk uiteen te loopen. Maar anders wordt het, wanneer men telkens 8 van die vakken bijeen neemt. Deze ervaring is aanleiding geweest, dat men op Barbados voor elke proef minstens 8 van de genoemde vierkante vakken heeft gebezigd. Bij den oogst worden de vakken afzonderlijk gesneden, het riet op de weegbrug van de fabriek gewogen (daar vele fabrieken op Barbados geen weegbrug hebben, kunnen hier geen proeven genomen worden) en dan op een bepaalde wijze een monster van dit riet genomen. Deze monsters worden met een groote laboratoriumspers uitgeperst en het sap geanalyseerd.

Vraagt men nu naar de resultaten, dan moet opgemerkt worden, dat hier niet vergeleken werd de opbrengst van niet en wel bemeste vakken, maar dat steeds 40 ton stalmest per acre aan het geheele terrein gegeven werd. Dit geschiedde, omdat deze mest algemeen op het eiland gebruikt wordt en de vraag beantwoord moest worden, of toevoeging hieraan van minerale meststoffen van invloed is op de opbrengst. Daarbij moet dus natuurlijk in het oog gehouden worden, dat deze stalmest reeds een zekere hoeveelheid stikstof, potasch en phosphorzuur bevat, hoewel het geen zeer rijke mest is, bij de wijze van bereiding, die op Barbados wordt toegepast. Het bleek nu, dat toevoeging van phosphorzuur in welken vorm ook, geen vermeerdering, veeleer een vermindering van productie gaf en dit werd toegeschreven aan het hooger phosphorzuurgehalte van den bodem op Barbados. Daarentegen werd een gunstig resultaat verkregen door stikstofmest toe te voegen, en nog meer, wanneer tevens kalimest gegeven werd. Als stikstofmest voldeed het beste zwavelzure ammonia, vooral wanneer deze niet te laat in den grond gebracht werd; een veel minder resultaat gaf chilisalpeter. Eene verklaring hiervan moet wellicht gezocht worden in het feit, dat laatstgenoemde stof gemakkelijk uit den bodem weggespoeld wordt, natuurlijk vooral door zware tropische regenbuien.

In Demerara worden de bemestingsproeven uitgevoerd op het proefveld van den botanischen tuin, zoodat hier dus een geheel ander stelsel wordt toegepast dan op Barbados. Men zal dus ook met veel grooter voorzichtigheid moeten spreken wat de resultaten betreft, want wel is de bodem van de in kultuur gebrachte terreinen in Britsch Guyana misschien niet zoo heel veel verschillend, maar toch zal men voorloopig zich moeten beperken tot de uitspraak, dat de uitkomsten alleen betrekking hebben op de omstandigheden van den botanischen tuin. Zonder in uitvoerige bijzonderheden te treden, kan wel gezegd worden, dat ook hier weer bleek, dat stikstofmest een grooten invloed had op de opbrengst, zoodat een rationeele stikstofbemesting dan ook in Demerara wordt aanbevolen. Daarbij bleek zwavelzure ammonia de aanbevelenswaardigste stikstofmest te zijn, chilisalpeter stond hiermee bijna gelijk, maar gedroogd bloed was van veel minder waarde. Hoewel dit resultaat iets afweek van hetgeen op Barbados was waargenomen, waren de verschilpunten toch niet zeer groot. Heel anders echter was het met de kali- en phosphorzuurbemesting. Terwijl toevoeging van kalihoudende mest op Barbados een gunstig resultaat had, zooals ik hierboven meedeelde, was dit in Demerara niet het geval. Phosphorzuurmest daarentegen was op Barbados onwerkzaam, terwijl in Britsch Guyana hiermee een verhoogde opbrengst werd verkregen. Eindelijk scheen ook het kalken van den grond in Demerara gunstig te werken.

Ik heb deze bemestingsproeven niet uitvoerig besproken, en b.v. in het geheel niet gehandeld over de vraag hoe deze mest moet worden aangewend, in welke hoeveelheden, op welk tijdstip. Uit het bovenstaande is toch wel reeds voldoende gebleken, dat men op resultaten met bemestingsproeven in andere landen verkregen niet moet bouwen en dat het dus van het grootste gewicht te achten is, dat ook in Suriname rationeele bemestingsproeven met het suikerriet verricht worden. Dit is een van de belangrijkste zaken, waaraan de inspecteur van den landbouw zijn aandacht zal hebben te wijden.

§ 3. *De ziekten van het suikerriet*

Evenals alle kultuurgewassen wordt ook het suikerriet door ziekten aangetast. Op Java hebben zich tal van plantkundigen en insectenkundigen met de studie van deze ziekten bezig gehouden, in West-Indië heeft men zich tot voor enkele jaren bepaald tot eene meer oppervlakkige beschouwing er van. Hoewel er belangrijke schade door geleden werd, vooral op de Engelsche Antillen, bracht men het, bij gebreke aan deskundigen, toch niet tot eenige werkelijke kennis van de ziekteverschijnselen; alleen werd een onderzoek in Europa gedaan (te Kew), waardoor in plaats van helderheid, een vrij groote verwarring der denkbeelden werd tot stand gebracht. Pas met de oprichting van het Imperial Department of Agriculture begon een systematisch onderzoek van de ziekten van het suikerriet volgens moderne methodes en de verkregen resultaten komen vrij goed overeen met die, welke van Java bekend zijn geworden. Ook mijn reis heeft bij mij de overtuiging verlevendigd, dat in het algemeen de ziekten van het suikerriet over de geheele aarde identiek zijn, dat er alleen enkele ten gevolge van klimatologische omstandigheden of ten gevolge van de kultuur op bepaalde plaatsen sterk overheerschen, terwijl er maar zeer enkele ziekten zijn, die slechts een beperkt verspreidingsgebied hebben. Bij mijn overzicht van de ziekten van het suikerriet wensch ik met deze laatste te beginnen en noem daarom in de eerste plaats

De serehziekte.

Ik meen wel met vrij groote zekerheid te mogen zeggen, dat deze meest gevreesde rietziekte van Java in West-Indië niet voorkomt, ten minste niet in de door mij bezochte streken. Overal heb ik er bepaald op gelet, maar de ziekte niet gezien; ook niet daar, waar ik het eerste oogenblik dacht met sereh te doen te hebben. Dit was b.v. het geval op de onderneming Mariënburg in Suriname. Hier zag ik in een aanplant van zwart Javariet verschillende plekken, die een ongunstig uiterlijk hadden, waarbij ik een oogenblik aan sereh dacht. De stengelleden waren hier kort, de wortels boven den grond uitgeloopen, de knoppen tot kleine spruiten ontwikkeld, in één woord, uitwendig gezien dacht men aan sereh. Maar toen ik deze stengels nader onderzocht en ze doorsneed, bleken er geen van die eigenaardige rood- of geelgekleurde gomzieke vaatbundels in de knoopen voor te komen, zoodat elk denkbeeld aan sereh werd buitengesloten. Zoo ging het ook op enkele andere ondernemingen, o.a. in Demerara en op Trinidad. Daar komt bij, dat sereh op Java veel meer voorkomt in tweede snit dan in direct geplante tuinen, dus dat de omstandigheden in Suriname en elders in West-Indië wel van dien aard zouden zijn, dat de ziekte zich gemakkelijk verspreidde, wanneer zij voorkwam.

Dit niet voorkomen van sereh in tropisch Amerika is verder aanleiding geweest, dat ik de onjuistheid van een vroeger door mij opgestelde hypothese heb kunnen inzien. Ik had vroeger namelijk de meening uitgesproken, dat de serehziekte te wijten was aan de samenwerking van een ziekte der bladscheeden met een wortelziekte. Als oorzaak van de bladscheedenziekte werd door mij aangezien een schimmel, die op Java op die deelen overal veel voorkomt, namelijk Hypocrea Sacchari en wel de Verticillium-vorm hiervan, die zich voordoet als licht blauwgroene kussentjes op de bladscheeden. Het bleek mij nu, dat dezelfde schimmel ook in West-Indië op de bladscheeden van het suikerriet veel wordt aangetroffen; ik vond deze zoowel in Suriname als op Trinidad. Het gelukte mij, er in het laboratorium reinkulturen van te kweeken en zoo de volkomen identiteit van deze schimmel met die van Java aan te toonen.

Nu, niettegenstaande dit, de serehziekte toch niet in de genoemde landen voorkomt, mag wel met zekerheid worden aangenomen, dat Hypocrea Sacchari niet als de oorzaak van de sereh te beschouwen is.

Het niet voorkomen van sereh in Suriname maakt, dat men zeer voorzichtig zal moeten zijn met den invoer van vreemd riet vooral uit Oost-Indië, om niet op deze wijze een nog niet voorkomende zeer schadelijke rietziekte te gelijker tijd in de kolonie te brengen. Wil men suikerrietstekken van Java invoeren, dan zou het aanbeveling verdienen deze eerst uit te planten buiten de kolonie en ze gedurende eenige jaren in observatie te houden om zeker te zijn, dat zij vrij zijn van sereh of van eenige andere tot nu toe in Suriname onbekende ziekte. Het eiland Curaçao zou daarvoor wellicht een geschikte plaats zijn, omdat in de hofjes wel suikerriet groeien kan (ik zag het b.v. op de plantage Hato) maar er toch eigenlijk geen sprake is van suikerrietkultuur op dit eiland.

Bladziekten.

Tot nu toe is niet gebleken, dat eenige bladziekte van het suikerriet bizonder veel schade aanricht, met uitzondering van die welke ook op den stengel kunnen overgaan. Ik zal daarom dan ook maar kort vermelden welke door mij zijn waargenomen in tropisch Amerika.

De meest voorkomende ziekte van de bladschijf is de *ringvlekkenziekte*, veroorzaakt door een schimmel (Leptosphaeria Sacchari). Dit zijn vlekken van 0.5—1 c.M. diameter, meestal ovaal van vorm. Het binnenste van de vlek is bruin tot geel, soms kleurloos en geheel verdroogd, terwijl het door een smalle roodbruine rand gescheiden is van het groene niet aangetaste deel van het blad. Vermoedelijk is dit nog de meest schadelijke bladziekte, daar een vrij groot gedeelte van het blad aan zijn functie onttrokken kan zijn, maar toch is de schade zoo gering, dat wel geen bizondere maatregelen ter bestrijding noodig zijn. De ziekte werd in Suriname gezien op de ondernemingen Mariënburg, Rust en Werk en Alliance, verder in Demerara, op Trinidad en op Barbados.

De *geelvlekkenziekte* der bladeren veroorzaakt door een schimmel (Cercospora Köpkeï), komt in West-Indië minder voor dan op Java. Ik zag de ziekte op Trinidad en Barbados en in Demerara. Het zijn onregelmatige vlekken, die heldergeel van kleur zijn, terwijl later dikwijls roode puntjes of strepen er in optreden. De vlekken verdrogen niet, voordat het geheele blad afsterft; de schade is gering.

De *roodvlekkenziekte* veroorzaakt door een schimmel (Eriosphaeria Sacchari) doet zich voor als helder roodbruine vlekken, wier omtrek tot den cirkelvorm nadert. Ik zag zulke vlekken alleen op suikerrietbladeren op het eiland Aruba.

De *oogvlekkenziekte* der bladschijf, teweeggebracht door een schimmel (Cercospora Sacchari) doet zich in volwassen toestand voor als een bruinroode elliptische vlek (waarvan het centrum later verdroogt) omgeven door een gele band met een staartvormig verlengsel in de lengterichting van het blad. De ziekte is zeer opvallend, maar behoort ook op Java tot de minder algemeene; in West-Indië zag ik zulke vlekken alleen op Trinidad en wel op de Usine Ste. Madeleine en op suikerrietvelden in de nabijheid van Couva.

Van ziekten van de bladschijf valt eindelijk nog te vermelden, dat ik op Mariënburg rietbladeren zag, die dicht bedekt waren met kleine bloedroode vlekken, en daardoor herinnerden aan de nog weinig bekende *bloedvlekkenziekte* op Java. Een nader onderzoek werd niet ingesteld.

Op de bladscheede werd vooreerst de meest algemeene van alle rietziekten aangetroffen, namelijk de *oogvlekkenziekte der bladscheeden*, veroorzaakt door een schimmel (Cercospora vaginae). Het is zeker ook wel de minst schadelijke van alle rietziekten. Zij doet zich voor als een steenroode vlek, die aan de peripherie langzamerhand overgaat in de normale bleeke kleur van de bladscheeden, terwijl het centrum ingenomen wordt door een min of meer cirkelronde zwartbruine plek. Ik zag de ziekte op alle door mij onderzochte ondernemingen in Suriname, verder in Demerara, op Trinidad, op Barbados en op St. Martin.

Eindelijk moet nog vermeld worden, dat ik in den zaadriettuin op Trinidad op de bladscheeden een schimmel zag, tengevolge waarvan deze een helderroode kleur hadden aangenomen en dat daarnevens kleine roode lichaampjes werden aangetroffen, die geheel herinnerden aan de sclerotiën van het *zuurrot* op Java. Het is dus niet onwaarschijnlijk, dat de genoemde ziekte ook verder in tropisch Amerika wel voorkomt en dan zou het zaak zijn er op te letten, daar dan ook de stengels er door kunnen worden aangetast.

Ten slotte vermeld ik nog, dat op rietbladeren een schimmel gevonden werd en van daar in reinkultuur werd verkregen, die bleek identiek te zijn met Acrothecium lunatum. Deze komt op Java veel op doode suikerrietbladeren voor, maar is vermoedelijk geen parasiet.

Stengelziekten.

Van ziekteverschijnselen, die op den stengel kunnen optreden, vermeld ik er eerst een paar, die onschadelijk of betrekkelijk onschadelijk zijn om mij daarna uitvoeriger bezig te houden met de ernstigste ziekten van het riet in West-Indië.

De *stengelstrepenziekte* werd door mij waargenomen op de onderneming Rust en Werk in Suriname en in den zaailingenproeftuin van den botanischen tuin te Georgetown (Demerara). Deze ziekte doet zich voor als vlekken, die altijd in overlangsche richting gerekt zijn, van een vuilwitte, doffe kleur, waardoor zij scherp afsteken tegen het omringende stengelweefsel, vooral bij de rood of paarsgekleurde variëteiten. Somtijds zijn deze vlekken zeer smal, in andere gevallen breeder, waarbij zij dan ineen kunnen vloeien. In oude vlekken ziet men dikwijls barsten optreden. De oorzaak van de strepenziekte van den stengel is onbekend; de schade is onbeteekenend, tenzij de reeds genoemde barsten optreden, die dan als toegangsweg voor andere nog te bespreken wondparasieten kunnen dienst doen.

Op de onderneming Hazard in Suriname werd op dood riet een schimmel gevonden *Schizophyllum lobatum*, die ook op Java tamelijk dikwijls wordt aangetroffen en die ik niet voor parasitisch heb gehouden. Daar echter later de meening is uitgesproken, dat de bedoelde schimmel toch ook levend riet zou kunnen aantasten, achtte ik het gewenscht, hier ook de aanwezigheid er van te constateeren in tropisch Amerika.

Tot de zeer schadelijke dierlijke parasieten van de stengels behooren de *Boorders*. Dit zijn larven van insecten die gangen boren in den stengel, terwijl zij zich met het weefsel daarvan voeden; het volwassen insect komt later in vrijheid, vliegt rond en legt zijn eieren ergens op het riet, vanwaar dan weer een nieuwe infectie kan plaats hebben. Daar ik geen entomoloog ben, heb ik slechts zeer oppervlakkig mijn aandacht gewijd aan dit voorkomen van boorders. In het algemeen kan wel gezegd worden, dat zij overal in West-Indië worden aangetroffen, maar dat zij niet identiek zijn met de boorders van Java. Het onderzoek van de boorders is in hoofdzaak uitge-

voerd door den heer H. Maxwell-Lefroy, Entomologist to the Imperial Department of Agriculture for the West-Indies; aan zijne voorlichting tijdens mijn verblijf op Barbados ben ik veel verschuldigd. De meest algemeen voorkomende is de *motboorder*, Diatraea saccharalis, die tamelijk nauw verwant is met de op Java voorkomende Diatraea striatalis; in onze koloniën zag ik riet, dat er door aangetast was o.a. op Mariënburg en Alliance in Suriname en op St. Martin. Wij hebben hier te doen met een vlinder, waarvan de rups boorgangen in den stengel maakt. Hoewel deze boorgangen op zichzelf natuurlijk schadelijk zijn, vooral wanneer zij veel voorkomen, is er toch een andere reden, waarom deze boorder zoo te vreezen is. Die boorgangen kunnen namelijk de toegangswegen vormen voor de schimmel van het roodsnot en zoo aanleiding zijn tot uitbreiding van een van de meest gevreesde rietziekten van West-Indië; ik kom daarop hieronder nog nader terug. Een strijd tegen deze insecten is mogelijk geworden ten gevolge van het uitvoerige onderzoek van Maxwell-Lefroy, dat zich aansluit bij de publicaties van Zehntner omtrent de boorders op Java. Daardoor is namelijk de levensgeschiedenis van den motboorder volledig bekend geworden en nu is gebleken, dat de eieren in hoopjes op de rietbladeren gelegd worden. Het eerste bestrijdingsmiddel bestaat dus in het opzoeken en wegsnijden van die hoopjes eieren; het is op Barbados, Antigua en St. Kitts reeds gebleken, dat dit zeer goed uitvoerbaar is door de gewone arbeiders. Alleen dient hierbij op één zaak gelet te worden; de eieren van Diatraea saccharalis worden aangetast door een parasiet, Trichogramma pretiosa. Dit is een kleine wesp, die haar eieren legt in die van den motboorder. Deze worden daardoor zwart van kleur, terwijl er zich een larve in ontwikkelt, die zich met die eieren voedt; uit deze larve ontstaat later de gevleugelde wesp. Het zou natuurlijk verkeerd zijn alle eieren van den motboorder te vernietigen, want met de gezonde zouden dan ook de larven van de parasiet gedood worden en men zal deze parasiet zooveel mogelijk in het leven willen houden. Lefroy geeft nu een methode aan, om dit te voorkomen, die mij echter niet zeer praktisch toeschijnt, terwijl een voor Java door Zehntner aanbevolen middel zeker in elk opzicht beter is. Dit laatste zou dus ook in West-Indië kunnen worden toegepast. Het bestaat hierin, dat men de bladstukjes met de hoopjes eieren werpt in een bak, die omgeven is door een gootvormige rand, die met stroop gevuld is. Wanneer de sluipwespen uit de eieren in vrijheid komen, kunnen zij wegvliegen, terwijl uit de niet aangetaste eieren van den motboorder rupsen voor den dag komen, die den bak niet verlaten kunnen, omdat zij tegengehouden worden door den met stroop gevulden gootvormigen rand. In de tweede plaats kan de strijd gericht zijn tegen de rupsen; daarvoor zal men zooveel mogelijk alle door het insect aangetaste stengels met die rupsen moeten uitsnijden; dit is in den jongen aanplant zeer goed uitvoerbaar en geschiedde trouwens reeds lang op verschillende West-Indische eilanden. Voor den strijd tegen het volwassen insect kan gebruik gemaakt worden van vanglantaarns 's nachts in de rietvelden, omdat zij alleen 's nachts vliegen; het komt mij echter voor, dat daarmee niet zoo heel veel bereikt zal worden, men vangt op die wijze wel veel insecten, maar daaronder altijd slechts betrekkelijk weinig motboorders. Eindelijk zal men er natuurlijk zorg voor moeten dragen bij het planten gezonde stekken te gebruiken, zoodat niet met de stek ook het insect mee wordt overgebracht. De genoemde bestrijdingsmiddelen zullen natuurlijk alleen dan effect hebben, wanneer zij op alle rietaanplantingen in een landstreek worden toegepast. In dat opzicht verkeert Suriname in gunstige condities; het aantal suikerondernemingen is niet groot en het zal dus wellicht niet veel moeite kosten de planters er toe over te halen den strijd tegen de boorders gemeenschappelijk te voeren. Dat de vlinders van andere kolonies naar Suriname zouden vliegen is niet zeer waarschijnlijk, want het zijn slechte vliegers. Alleen zou men dit misschien kunnen vermoeden voor de riettuinen in Nickerie en zelfs deze liggen m. i. nog ver genoeg verwijderd van de Engelsche plantages aan den linkeroever van de Corantijn.

Op de onderneming Alliance in Suriname zag ik in afgesneden rietvelden groote hoopen dood riet liggen, waarin larven van een insect voorkwamen, die bijna het geheele inwendige weefsel van den stengel hadden gegeten. Toen ik later deze waarneming besprak met den heer Lefroy, bleek het mij, dat men daar te doen had met een *keverboorder* (Sphenophorus sericeus), die in een aantal West-Indische koloniën gevonden is. Deze kever legt zijn eieren op afgesneden rietstompen, of in wonden van de stengels, maar kan ongeschonden volwassen geledingen niet aantasten. Uit die eieren ontwikkelt zich de bovengenoemde larve, die, doordat zij bijna al het inwendige weefsel van den stengel vernielt, veel schade kan aanrichten. Het middel ter bestrijding van deze ziekte is zeer eenvoudig; men laat geen doode stukken riet op het veld liggen, legge ze in elk geval op hoopen, die met petroleum overgoten worden en verbrand. Om te voorkomen, dat de kever zijn eieren legt op sneevlakten van rietstompen, die na het snijden zijn blijven staan om tweede snit aan te houden, bedekke men deze zoo spoedig mogelijk met aarde. En eindelijk wordt het binnendringen in stekken voorkomen door de uiteinden daarvan te teren, een middel dat hieronder nog nader besproken zal worden.

Eindelijk moet ik nog vermelden het voorkomen van Xyleborus perforans, de *„shotborer"*. Er is een tijd geweest, dat deze kleine kever aangezien werd voor de oorzaak van bijna alle ziekten, die het riet teisterden in West-Indië, maar de heer Maxwell-Lefroy deelde mij mede, dat hij het insect alleen in dood riet had gezien en dat het naar zijne meening levend, gezond riet ook niet aantast. Intusschen heeft Zehntner het insect op Java ook, zij het slechts een enkele maal, in levend riet aangetroffen.

Hiermede ben ik genaderd tot de bespreking van de twee meest gevreesde rietziekten van West-Indië, die daar bekend zijn onder de namen van *Rind-disease* en van *Root-disease*. Er heerscht een tamelijke verwarring in deze namen, die nog vermeerderd wordt, omdat de eerste en zelfs ook de tweede wel eens aangeduid wordt met den naam van Trichosphaeria. Men heeft namelijk verschillende ziekten met elkaar verward en deze verwarring is in de hand gewerkt door het bovengenoemde te Kew uitgevoerde onderzoek van Massee. De ervaringen op Java verkregen moesten twijfel doen ontstaan aangaande de juistheid van de in West-Indië heerschende opvattingen en inderdaad heeft mijn bezoek mij geleerd, dat hier deze ziekten identiek zijn met sommige op Java voorkomende en dat de grootere schade, door sommige teweeggebracht, vooral een gevolg is van de gebruikte kultuurmethodes. Korten tijd geleden verscheen trouwens een onderzoek van A. Howard, mycologist to the Imperial Department of Agriculture for the West-Indies, waarvan de resultaten identiek zijn met de door mij verkregene. In gesprekken met den heer Howard op Barbados gevoerd, had deze mij hiervan reeds op de hoogte gebracht.

Ik zal hier in de eerste plaats spreken over de zoogenaamde „Rind-disease"; ik laat het woord liever onvertaald, daar wij hier niet met een schorsziekte te doen hebben. Uit vroegere beschrijvingen scheen te blijken, dat bij een hevig optreden van de bedoelde ziekte, geheele plekken in de riettuinen een kwijnend uiterlijk kregen en begonnen te sterven; daarna zag men op de oppervlakte van de stengels zwarte puistjes optreden, die zich onder de opperhuid vormden, deze daarna doorbraken, waarna een zwarte massa, soms in draden te voorschijn trad, die bij onderzoek bleek te bestaan uit de voortplantingsorganen (conidiën) van een schimmel, die den naam kreeg van Melanconium Sacchari. Aan deze schimmel werd de ziekte toegeschreven. Toen ik dit tijdens mijn verblijf op Java vernam, was ik er eenigszins verbaasd over, want ook daar komt een Melanconium op het suikerriet voor, in uiterlijk geheel overeenstemmende met Melanconium Sacchari.

maar deze vond ik alleen op afgestorven rietstengels en het gelukte mij niet hiermee levend riet te infecteeren. Toen ik in Suriname kwam, heb ik dadelijk gezocht naar rietstengels met Melanconium en ik vond deze dan ook b.v. op Mariënburg; maar evenals op Java zag ik de schimmel slechts op dood riet en datzelfde was later het geval in den proeftuin van zaadriet op Trinidad en in Demerara, terwijl de heer HOWARD mij op Barbados verzekerde, dat de schimmel ook daar geen levend riet aantastte, niet parasitisch kon leven. Er was dus volkomen gelijkheid met hetgeen op Java werd waargenomen en ten overvloede werd dit nog bevestigd door reinkulturen die ik van de schimmel maakte en waarvan ik het gedrag hier te Utrecht verder kon onderzoeken.

De vraag bleef dus nu ter beantwoording over: wat is die „rind-disease"? Toen ik op Mariënburg en de andere ondernemingen in de nabijheid van Paramaribo was, werd mij verzekerd, dat de ziekte daar niet voorkwam op dat oogenblik. Maar een bezoek aan de onderneming Hazard in het district Nickerie verschafte mij licht. De directeur had mij verzocht de bij hem optredende „rind-disease" wel te willen onderzoeken; in den aanplant was deze zichtbaar door het verdrogen van de bladtoppen van half- of bijna volwassen riet en door een daaropvolgend afsterven van de rietstengels. Bij het doorsnijden van zulke zieke stengels, maakte ik dadelijk de opmerking, dat dit de ziekte was, die op Java bekend is onder den naam *„Rood Snot"*. Altijd in de veronderstelling, dat Melanconium iets te doen zou hebben met de Rind-disease, meende ik dus, dat wij hier onmogelijk aan die ziekte konden denken. Maar de directeur verzekerde mij, dat hij in Demerara veel Rind-disease gezien had en dat dit geheel hetzelfde was, terwijl mij later op Barbados ook bleek, dat, wat men daar Rind-disease noemt, inderdaad is Rood Snot. HOWARD heeft dit in zijn reeds genoemde verhandeling thans ook gepubliceerd, nadat hij het door proeven bewezen had. Toen ik dit eenmaal wist, kon ik nu ook zeggen, dat de ziekte in het meer oostelijke deel van Suriname niet ontbreekt, want ik had op de onderneming Mariënburg in de fabriek rietstengels gezien, die op overlangsche doorsnede het typische ziektebeeld van Rood Snot vertoonden.

Rood Snot wordt veroorzaakt door een schimmel (Colletotrichum falcatum) en doet zich voor als roode vlekken in het inwendige der stengelleden. Deze verkleuring wordt duidelijk zichtbaar, wanneer men een stengel overlangs halveert, waarbij dan tevens blijken kan of één of meer leden zijn aangetast. Is het lid sterk aangetast, dan is het op de doorsnede geheel rood gevlekt. Bovendien is kenmerkend voor de ziekte, dat in de roode vlekken nog weer vrij scherp begrensde witte plekken voorkomen, dikwijls rechthoekig van gedaante met hun langste as loodrecht op de lengterichting van den stengel. Het meest peripherisch gelegen weefsel blijft meestal gezond en dit verklaart — omdat zich hier het grootste gedeelte van de vaatbundels bevindt, waardoorheen het water van uit de wortels getransporteerd wordt, — waarom men uitwendig dikwijls nog geen spoor van de ziekte ziet, ook als de stengels reeds sterk aangetast zijn. Ten slotte echter worden de bladeren geel en verdrogen en de geheele rietstengel sterft vroegtijdig af. In zulk een geval is de schade natuurlijk duidelijk zichtbaar, maar ook daar waar dit afsterven niet plaats heeft, gaat toch het suikergehalte sterk achteruit.

De schimmel van het Rood Snot is een wondparasiet, m. a. w. geheel gezonde stengels kunnen niet aangetast worden, er moet ergens een wond aanwezig zijn, wil de ziekte kunnen binnendringen. Het zal dus van belang zijn, het ontstaan van zulke wonden zooveel mogelijk te voorkomen. In de eerste plaats moet daarbij gedacht worden aan de openingen door boorders gemaakt; boorderbestrijding is dus tevens bestrijding van het Rood Snot. In de tweede plaats meent men op het oogenblik op Java, dat trassen ongunstig werkt op het optreden van de ziekte; bij dit trassen toch wordt dikwijls niet alleen volkomen dood blad verwijderd, bovendien kan dit niet altijd even zorgvuldig geschieden en zoo ontstaan dicht bij de knoopen kleine wondjes, waardoor Colletotrichum falcatum kan binnendringen. Het zou daarom wel overweging verdienen, of het wenschelijk is in Suriname te blijven trassen. Eindelijk kan men zooveel mogelijk voorkomen, dat zich voortplantingsorganen van de schimmel vormen. Deze ontstaan vooral op afstervend riet en ook wel op rietbladeren; het is dus zeker zeer aanbevelenswaardig geen halfdoode of doode rietstengels op de velden te laten liggen, maar deze evenals de doode bladeren in de ovens van de fabriek te verbranden.

Op de ondernemingen Mariënburg en Hazard (en evenzoo op Trinidad) werden enkele rietstengels gevonden, die op de sneevlakte zwart bleken te zijn; toen zij overlangs doorgesneden werden, zag ik dat eenige geledingen van die stengels in het centrum zwart waren, terwijl daarop eenige purperkleurige leden volgden. Bij dit doorsnijden verspreidden zij een aangename vruchtengeur, zoodat ik dadelijk dacht aan de *Ananasziekte* van Java. Dat ik hier werkelijk mee te doen had, bleek, toen ik uit de zieke stengels een schimmel in reinkultuur kon verkrijgen, waarvan alle eigenschappen overeenstemden met de oorzaak van de ananasziekte, Thielaviopsis ethaceticus. In het reeds genoemde onderzoek van MASSEE was de meening uitgesproken, dat deze schimmel met Melanconium Sacchari tot den vormenkring van dezelfde soort zou behooren. Hiervan had ik op Java niets gevonden en ook thans in voortgezette kulturen in het laboratorium te Utrecht kan ik deze meening van MASSEE niet bevestigen; evenmin is dit aan HOWARD gelukt, zooals uit zijn laatste publicatie blijkt. Ook konden wij beiden geen spoor van een zoogenaamde derde voortplantingsvorm van deze schimmel vinden, die van MASSEE den naam van Trichosphaeria Sacchari gekregen heeft. Totdat er dus afdoende bewijzen voor het tegendeel gevonden worden, is er aanleiding de ananasziekte voor een zelfstandig ziekteverschijnsel van het suikerriet te houden. Hoewel ik nu de aanwezigheid er van in Suriname heb kunnen constateeren, is het mij niet mogelijk geweest, uit te maken, of de ziekte er veel schade aanricht; men had er eigenlijk nog nooit op gelet. Geheel anders was het op Barbados, als gevolg van de onderzoekingen van HOWARD en ik meen dus goed te doen, mee te deelen, wat ik daar gezien heb en wat deze mij verteld heeft.

De ananasziekte komt op Java weinig voor in te velde staand riet en dan nog alleen waar de schimmel door wonden heeft kunnen binnendringen, want ook deze is een wondparasiet (die trouwens ook tal van andere stoffen aantast, vooral vruchten). Daarom zijn stekken zeer gevoelig voor Thielaviopsis, die door de sneevlakte gemakkelijk in het inwendige van de stek kan komen, deze ziek maakt en oorzaak is, dat de jonge knoppen hetzij in het geheel niet uitloopen of wel de jonge rietplantjes zeer spoedig afsterven. Juist hetzelfde heeft HOWARD nu op Barbados geconstateerd. Bij een onderzoek naar de oorzaak van het slechte ontkiemen van een aantal stekken en van het afsterven van jonge rietplantjes bleken de stekken aangetast te zijn door ananasziekte. Het ging hier evenals op Java, waar men vroeger allerlei verklaringen voor het verschijnsel zocht, totdat de ziekte bekend werd, die toen bleek zeer algemeen te zijn. HOWARD heeft toen tevens proeven genomen met de bestrijdingsmiddelen, die op Java reeds sedert verscheidene jaren worden toegepast: men sluit namelijk de sneevlakken der stekken af met teer, om zoodoende een binnendringen van de schimmel te verhinderen, of men legt de stekken een tijdlang in bouillie bordelaise (zoogenaamde Bordeausche pap), waarmee men het ontkiemen van eventueele voorhanden schimmelsporen wil beletten. HOWARD combineert de beide bewerkingen en behandelt de stekken eerst met bouillie bordelaise, terwijl hij daarna de sneevlakken teert. Het resultaat van zijn proeven was gunstig; als voorbeeld noem ik de volgende proef: stekken op deze wijze behandeld en daarna met de schimmel geïnfecteerd kiemden alle, van de niet behandelde kiemden er slechts 9 %. Daarbij kwam dan nog het voordeel, dat ook andere parasieten moeilijk konden binnendringen. Vooral wanneer er een zekere tijd verloopt

tusschen het snijden en planten der stekken kan de bewerking, die weinig kosten met zich brengt, van veel voordeel zijn. Op Java wordt het teren dan ook zeer algemeen toegepast en ook op Barbados zag ik op een onderneming (Sandy lane) de stekken met bouillie bordelaise en teer behandeld; de directeur verzekerde mij, dat na deze bewerking veel minder behoefde ingeboet te worden dan vroeger het geval was geweest.

Ten slotte de *wortelziekte* van het suikerriet, zeker de grootste oorzaak van verlies voor den planter in West-Indië. Het eerst nam ik de ziekte waar op Mariënburg in Suriname. Hier en daar zag men plekken, vooral in tweede snittuinen, waar het riet een ziekelijk uiterlijk had, de bladeren stonden steil en waren opgerold, alsof de planten gebrek aan water hadden, soms waren zij ook geel van tint geworden, de onderste knoppen liepen uit tot korte stengeltjes. De bladscheeden van de oudere bladeren waren niet afgevallen, maar bleven aan den stengel en aan elkaar vastzitten ten gevolge van de aanwezigheid van een witte schimmelachtig ruikende massa, die bij onderzoek uit schimmeldraden bleek te bestaan en die in het eerst eenigszins herinnerde aan rood rot op Java. Trekt men aan de stengels, dan kunnen zij gemakkelijk uit den grond gehaald worden, waarbij zij bij den stek afbreken en waarbij het blijkt dat het wortelstelsel zeer slecht ontwikkeld is. Snijdt men het ondereinde van zulk een stengel door, dan vindt men er roode vaatbundels in en in oudere stengels holten, gevuld met een witachtige schimmelmassa. Ook in de zieke en afgestorven wortels kon bij mikroskopisch onderzoek een schimmel gevonden worden, terwijl eindelijk ook in den grond rondom de zieke rietstoelen bundels van schimmeldraden werden aangetroffen, die van de eene naar de andere rietplant groeiden. Wanneer men aannam, dat deze schimmel de oorzaak van de ziekte was, dan kon op deze wijze de verspreiding van verschillende centra uit verklaard worden. In het midden was zulk een plek in een rietveld het sterkst aangetast, van daar uit nam de ziekte af en volgens verklaring van den directeur van Mariënburg kon men duidelijk zien, dat zulke plekken langzamerhand grooter werden. Vermelding verdient eindelijk nog, dat het Cheribonriet minder aangetast werd dan het Bourbonriet. De ziekte vertoonde eenige overeenkomst met de door Wakker beschreven *dongkellanziekte* op Java, en het gelukte mij ook de reeds genoemde schimmel in reinkultuur te kweeken, maar daar ik er geen voortplantingsorganen aan vond, kon ik niet met zekerheid de identiteit van de ziekte vaststellen. Ik zag dezelfde ziekte in onze eigen koloniën nog op St. Martin, verder op Trinidad zoowel in den zaadriettuin van het Experimentstation te St. Clair als in de rietvelden van de Usine Ste. Madeleine en eindelijk in zeer hevige mate op Barbados. Daar was de heer Howard bezig met een onderzoek naar de ziekte en deze deelde mij de resultaten daarvan mede, die intusschen ook reeds gepubliceerd zijn. Op Barbados zag ik dan ook de voortplantingsorganen van de schimmel, die bij vochtig weer aan de voet van den stengel voor den dag komen als kleine paddestoeltjes en identiek bleken te zijn met Marasmius Sacchari, de oorzaak van de dongkellanziekte op Java. Het gelukte Howard door infectieproeven met zekerheid uit te maken, dat deze schimmel de wortelziekte teweegbrengt.

Op Java schijnt de ziekte niet zeer veel schade te doen, al komt zij nu en dan in riet van 10 maanden ouderdom voor. Alleen werden van tijd tot tijd kweekbeddingen aangetast, waarbij de schimmel van stek tot stek ging. Dat de schade in West-Indië zooveel grooter is, moet aan twee oorzaken worden toegeschreven: vooreerst is, zooals ik boven reeds zeide, het Bourbonriet veel gevoeliger voor de wortelziekte dan het Cheribonriet. Het is zoo gevoelig, dat men daarom op Barbados, zooals in § 1 vermeld werd, de kultuur van het Bourbonriet geheel opgegeven heeft. Maar in de tweede plaats wordt op Java nooit meer dan één jaar een veld met suikerriet beplant, terwijl men dan gewoonlijk eerst na 3 jaar weer op ditzelfde veld terugkeert. In West-Indië daarentegen kweekt men jaren achtereen op hetzelfde terrein riet, en het zijn juist zulke velden die zwaar aangetast worden, waar de schimmel eenmaal aanwezig is en telken jare nieuw voedsel aantreft. Nog meer wordt de uitbreiding van de schimmel in de hand gewerkt door het aanhouden van tweeden en verderen snit, omdat de wortelstukken van het riet, die daarbij in den grond blijven zitten, juist de broedplaatsen van de schimmel zijn. Ik heb dan ook op Barbados velden met tweede en derde snit gezien, die ten gevolge daarvan volledig misgewas gegeven hebben.

De vraag is nu, wat kan er ter bestrijding gedaan worden? Wanneer de ziekte zich begint te vertoonen, is het misschien nog mogelijk de zieke planten te verwijderen en rondom de aangetaste plek een diepe goot te graven, ten einde te verhinderen, dat de schimmeldraden, door den grond heen groeiende, andere rietplanten aantasten. Ook is het niet aan te raden een nieuw veld te beplanten onmiddellijk grenzende aan een zieken riettuin. Is een rietveld eenmaal zwaar aangetast, dan mag er in geen geval tweede snit van aangehouden worden, maar het beste is, het gedurende eenigen tijd niet met suikerriet te beplanten. Op Barbados zag ik op de onderneming Sandy lane zulke velden met bataten bezet, terwijl men er $1\frac{1}{2}$ jaar later pas weer suikerriet op teelde. In Suriname gaat men op Mariënburg nog veel radicaler te werk, daar men hier de aangetaste velden gedurende eenige jaren onder water zet; ik heb daar in § 2 reeds op gewezen, kan alleen nu nog vermelden, dat op deze wijze de ziekte met succes bestreden wordt. Dat men voor het planten geen zieke stekken mag gebruiken, spreekt haast vanzelf. Een paar vragen, die nog gedaan kunnen worden, maar die voor beantwoording proeven eischen, zijn de volgende: Werkt trassen, dus het wegnemen van de onderste bladscheeden, het optreden van de ziekte tegen? Welken invloed oefent organische mest uit? Het is toch niet onmogelijk, dat deze voedingsstoffen bevat, die de ontwikkeling van de schimmel in den grond in de hand werken en dat dus stalmest, groene bemesting en dergelijke onder deze omstandigheden geen aanbeveling verdienen.

§ 4. *Eenige opmerkingen over de fabricatie van suiker en rum.*

Als niet-deskundige zal ik omtrent de inrichting en werking der suikerfabrieken hier slechts enkele opmerkingen maken.

In het algemeen meen ik te mogen zeggen, dat de inrichting minder goed is dan die van de suikerfabrieken op Java. Dat geldt natuurlijk voor de zeer primitieve fabriekjes, die ik op Barbados en elders zag, maar ook de grootste en best ingerichte fabriek, die ik bezocht, de Usine Ste. Madeleine, staat achter bij die op Java, zooals de manager trouwens zelf erkende. Daarbij wordt er veel minder waarde gehecht aan scheikundige contrôle, in Suriname is alleen aan de twee ondernemingen, die aan Nederlanders behooren een scheikundige verbonden, in Demerara zijn er enkele groote ondernemingen zooals Great Diamond Estate, die hun eigen chemicus hebben, daartegenover staan er andere, waar één enkel scheikundige dienst doet voor verschillende ondernemingen, terwijl de groote meerderheid meent het zonder chemische hulp te kunnen stellen. Iets soortgelijks ziet men op Trinidad, waar de toestand misschien nog iets minder gunstig is. Op Barbados is bijna geen chemicus te vinden; trouwens de meeste ondernemingen zijn te klein, om er zelfstandig een aan te stellen. De toestand in West-Indië herinnert dus wel eenigszins aan dien op Java een twintigtal jaren geleden.

Verder trekt ook zeer algemeen de aandacht, dat er in West-Indië niet veel waarde gehecht wordt aan een zindelijke fabriek. Er zijn enkele uitzonderingen, maar in het algemeen zijn de fabrieken vuil en dit moet natuurlijk ongunstig werken op het bedrijf.

Als voorbeeld van een land, waar bijna nog geheel gewerkt wordt als in den tijd vóór de bietsuikerindustrie, kan Barbados genoemd worden. Een groot aantal van de fabrieken daar hebben een verticaal staanden molen met 3 cylinders, die door

wind gedreven wordt; vandaar vloeit het sap door een ondergrondsch kanaal naar het suikerhuis, waar het na kalken en bezinken in open pannen wordt uitgedampt, terwijl de kristalisatie dikwijls plaats heeft in bakken, waarin groote raderen bewogen worden. Er zijn echter ook meer modern ingerichte fabrieken op Barbados, hoewel op het geheele eiland geen triple-effet te vinden is. Zoo zag ik b.v. de fabriek Four Squares waar één molen is, door stoom gedreven, en waar het koken plaats heeft in vacuumpannen, terwijl de suiker in centrifuges van de stroop bevrijd wordt. Kenmerkend voor de weinige waarde aan een regelmatige contrôle gehecht, is zeker wel, dat op deze onderneming van 900 acres kort voor mijn bezoek voor het eerst een weegbrug in gebruik was genomen voor het wegen van het in de fabriek komende riet. Een groote tegenstelling hiermee was wel de Usine Ste. Madeleine op Trinidad, waar twee reusachtige weegbruggen te vinden zijn, waarop de waggons met riet gewogen worden, waarna het riet mechanisch opgenomen wordt, op carriers wordt geworpen, die het naar de molens voeren; ook overigens is deze fabriek modern ingericht, zooals ook verschillende fabrieken in Demerara en in Suriname. Opvallend is daarbij, dat ik nergens driedubbele persing zag toegepast, maar meestal twee molens gebezigd worden, somtijds zelfs maar één enkele, al is deze dan ook zeer krachtig. Een persing van 75 % hoorde ik aan ook als zeer voldoende roemen, iets, dat zeker op Java niet zou worden toegegeven.

In West-Indië wordt daarentegen de uitgeperste rietmassa, de ampas, dadelijk verbrand. Natte ampasovens zijn overal in gebruik en daarbij kan men meestal met de ampas als brandstof volstaan, somtijds met een weinig hout er bij. In hoever dit ook mogelijk zou zijn bij een betere extractie van de suiker, kan ik niet beoordeelen.

In één opzicht is de suikerindustrie in tropisch Amerika in beslist voordeeliger conditie dan die op Java; de onverwerkbare stroop wordt hier namelijk nog gebezigd voor de bereiding van rum, terwijl er op Java wel is waar nog arak uit gemaakt wordt, maar toch de grootste hoeveelheid eenvoudig als onnut afvalproduct beschouwd wordt.

De rumgisting volgde ik o.a. op Mariënburg. Hier wordt de verdunde melasse in groote kuipen gebracht, terwijl er bovendien een zekere hoeveelheid zwavelzure ammonia en eenig zwaveligzuur aan wordt toegevoegd. De zwavelzure ammonia dient waarschijnlijk als stikstofvoedsel voor de gist. Deze gist wordt niet opzettelijk toegevoegd, maar toch treedt zeer spoedig gisting in, omdat aan den wand van de kuipen altijd vrij groote hoeveelheden gistcellen te vinden zijn. Wanneer het soortelijk gewicht van de vloeistof tot een bepaald punt gedaald is, wordt de verkregen alcohol afgedistilleerd; dit geschiedt in enkele dagen. In 1899—1900 werd volgens opgave van den directeur uit 1 380 000 liter melasse verkregen 330 721 liter alcohol van 100 %.

Nu verloopt deze gisting niet altijd even regelmatig en dat is bij de hier gevolgde handelwijze ook niet te verwonderen, daar men toch afhankelijk is van den aard van de gist en deze moet natuurlijk afwisselen, terwijl ook bacteriën niet buitengesloten worden. Uit onderzoekingen, door mij ingesteld, bleek, dat men volstrekt niet uitsluitend met een enkele gistsoort werkt, maar dat er een mengsel in de gistende vloeistof voorkomt. Uit dit mengsel kon ik er twee in reinkultuur isoleeren, die in eigenschappen zeer veel verschillen. De eene gist geeft b.v. een zeer snelle, de andere een langzame gisting, maar het verkregen product heeft bij de tweede een veel aangenamer geur dan bij de eerste.

Wanneer men nu bedenkt, dat in Europa het gebruik van reinkulturen in de bierbrouwerijen en branderijen een enorme verbetering van het bedrijf heeft gegeven, terwijl proeven het zeer waarschijnlijk maken, dat ditzelfde het geval zal zijn bij de wijnbereiding, de vruchtenwijnbereiding,enz. dan kan men het denkbeeld niet van zich afzetten, dat de mogelijkheid daartoe ook bestaat bij de rumbereiding in West-Indië.

Op de onderneming Great Diamond Estate in Demerara werd mij door den scheikundige, den heer Douglas, verzekerd, dat hij daar proeven had genomen met reinkulturen van gist in het grootbedrijf, maar dat deze alle mislukt waren, vooral omdat de wilde gistsoorten zoo spoedig alles overwoekerden; het komt mij echter voor, dat dit nog niet afdoende bewijst, dat het gebruik van reinkulturen onmogelijk is.

Daartoe zou begonnen moeten worden met een nauwkeurige studie van alle gistsoorten die men bij de rumgisting aantreft. In het klein zouden proeven moeten genomen worden zoowel met kultuur van één enkele soort, als met mengsels van verschillende van deze gistsoorten. Zoodra men daarbij een gunstig resultaat bereikt heeft, zou men kunnen trachten, dit toe te passen in het groot bedrijf, waarbij de methodes bij de bierbrouwerijen in gebruik als voorbeeld zouden kunnen dienen. Het schijnt mij toe, dat zulke proeven aan het nieuw op te richten laboratorium te Paramaribo zouden moeten worden genomen.

§ 5. *Conclusiën.*

Het bovenstaande kan in de volgende tien punten geresumeerd worden:

1. Alleen groote suikerfabrieken zijn onder de tegenwoordige omstandigheden finantieel mogelijk.

2. De klimatologische en bodemverhoudingen in Suriname zijn buitengewoon gunstig voor de suikerkultuur. Daar staan als ongunstige omstandigheden tegenover de kosten verbonden aan het aanleggen en onderhouden van dammen, sluizen en kanalen, en de hooge koelieloonen. Gunstig daarentegen is, dat men zonder groote uitgaven aan grondbewerking, bemesting, of aan het verkrijgen van plantmateriaal verbonden, groote rietproducties verkrijgt.

3. Proeven ter verbetering van het plantmateriaal, in het bizonder door het uitzaaien van riet zijn in Suriname zeer gewenscht.

4. Verbeteringen in de kultuur van het riet kunnen reeds thans aangebracht worden, door het aanleggen van stekkentuinen, waardoor plant- en oogsttijd meer onafhankelijk van elkaar worden.

5. Andere verbeteringen zijn wellicht aan te brengen, maar daaromtrent zullen eerst proeven genomen moeten worden, waarbij in het bizonder op het bemestingsvraagstuk zal te letten zijn.

6. De gevaarlijkste van alle rietziekten, de sereh, komt in Suriname niet voor; daarentegen vindt men verschillende andere ziekteverschijnselen, die ten deele reeds thans met succes bestreden kunnen worden, ten deele nog een nadere studie noodig maken.

7. In het bedrijf van de suikerfabrieken zijn vermoedelijk nog verbeteringen aan te brengen, waardoor een grootere hoeveelheid suiker uit het riet verkregen wordt.

8. Aan te bevelen zijn reinkulturen van gist, om de rumgisting regelmatiger te doen verloopen en een beter product te verkrijgen.

9. Op St. Martin is misschien suikerrietkultuur mogelijk; daaromtrent kan echter eerst beslist worden, nadat de noodige proeven genomen zijn.

10. Op St. Eustatius zou alleen dan de mogelijkheid van een rietsuikerindustrie overwogen kunnen worden, wanneer alle eigenaren van gronden in het centrum van het eiland zich wilden combineeren tot het oprichten van een centraalfabriek en dus ook bereid bevonden werden, op hun gronden suikerriet op moderne wijze te kweeken.

Uit een en ander volgt, dat de inspecteur van den landbouw in West-Indië, wat de suikerindustrie betreft, in het bijzonder zijn aandacht zal hebben te wijden aan:

1. Het aanleggen van een variëteitentuin in den cultuurtuin en het onderzoek van die verschillende variëteiten, wat hun waarde voor de praktijk betreft.

2. Het nemen van zaaiproeven met riet.

3. Het aanleggen van proeftuinen ter bestudeering van het bemestingsvraagstuk, en wel: *a.* in den cultuurtuin; *b.* op de verschillende ondernemingen.

4. Het nemen van proeven omtrent de suikervorming in het riet in verschillende periodes van het jaar.

5. Onderzoekingen omtrent de bestrijding van rietziekten. Daarbij is in dit rapport o. a. gewezen op de noodzakelijkheid om den invloed van het trassen op de verspreiding van ziekten te onderzoeken.

6. Chemische onderzoekingen van de fabriekssappen, ten einde verbeteringen in het bedrijf in te voeren.

7. Onderzoekingen omtrent de rumgisting, om mogelijkerwijze tot het gebruik van reinkulturen te geraken.

8. Het nemen van proeven, om uit te maken, of suikerrietkultuur op St. Martin en op St. Eustatius mogelijk zou zijn.

Utrecht, Augustus 1903.

F. A. F. C. Went.

Bijlage X³.

De ziekteverschijnselen van de cacaoplant in Suriname.

Hoewel in de laatste jaren door ZEHNTNER op Java, CARRUTHERS op Ceylon, HOWARD en MAXWELL-LEFROY in West-Indië verschillende ziekten van de cacao onderzocht zijn, is het er toch nog verre van af, dat de meerderheid der ziekteverschijnselen van deze kultuurplant bekend is. Zoodra men dan ook met een onderzoek daarvan begint, bevindt men zich voor een groot gedeelte op onbekend terrein en meestal moet het allereerste werk nog verricht worden, bestaande uit een nauwkeurige schifting der verschillende ziekten. Het zal dan ook wel geen verwondering baren, dat mijn verblijf van enkele maanden in Suriname mij niet dan zeer oppervlakkig heeft doen kennis maken met de meeste cacaoziekten; slechts van een van deze — de krulloten en versteende vruchten — werd een iets uitvoeriger studie gemaakt, die hier te Utrecht aan geconserveerd materiaal werd voortgezet. Hoewel dit onderzoek uit den aard der zaak onvolledig moest zijn, hoop ik toch, dat het als grondslag zal kunnen dienen voor de verdere waarnemingen en proeven, die in Suriname uitgevoerd zullen moeten worden.

Behalve door eigen onderzoek op de plantages en in het laboratorium, heb ik omtrent de ziekten van de cacao inlichtingen gekregen van een aantal beheerders en directeuren van cacao-ondernemingen, die min of meer uitvoerige antwoorden inzonden op vragen, gesteld in circulaires, door de Surinaamsche Landbouw-vereeniging en door mijzelf verspreid. Deze antwoorden werden ontvangen van de plantages Berlijn, Caledonia, Catharina Sophia, Clevia, Crappahoek, Dordrecht, Elisabethshoop, Frederici's gift, Frederiksdorp, Geertruidenberg, Geijersvlijt, Guadeloupe, Johanna Catharina, Katwijk, Killenstein, Leliëndaal, Leonsberg, La Liberté, 't Lot, Lust en Rust, de Maasstroom, Mariënbosch, Mariënburg, Margarethenburg, Monsort, Mon Trésor, Morgenstond, Nijd en Spijt, Petersburg, Sorgvliet, Susannasdaal, Tout luit faut, 't Vertrouwen, Voorburg, Waterland en Wederzorg. Cacaokultuur werd door mij gezien op verschillende kleine negergrondjes, op de ondernemingen Berlijn, Broederschap, Dordrecht, Frederici's gift, Geijersvlijt, Jagtlust, Johanna Catharina, Katwijk, Mariënburg, Monitor, Morgenstond, Sorgvliet, Susannasdaal en Wederzorg en bovendien op het eiland Trinidad.

A. *Ziekteverschijnselen en beschadigingen, waaromtrent geen nader onderzoek werd ingesteld.*

Onder dit hoofd vallen vooreerst te vermelden de beschadigingen door dieren teweeggebracht.

Ik noem hier de *Boktorren, Steirastoma depressum. Fabr.* Op verschillende ondernemingen in Suriname (en ook op Trinidad) zag ik boomen, die er door aangetast waren. De kever legt zijn eieren in scheuren of spleten van de bast, in het algemeen in kleine wondjes van den stam of de takken. De larven, die daaruit te voorschijn komen, maken gangen in bast en hout en in jongere takken ook in het merg. Komen zulke larven veel voor, dan kunnen zij den dood van een tak of boom ten gevolge hebben; maar ook, waar dit niet het geval is, wordt een tak op de aangetaste plaats toch vrij bros, zoodat hij bij een eenigszins krachtige wind gemakkelijk doorbreken kan.

Wanneer de larven niet zeer diep zitten, laten zij zich gemakkelijk wegsnijden, en er zijn dan ook ondernemingen in Suriname, waar dit geschiedt. Daarvoor is een geregeld onderzoek van stam en takken noodzakelijk en wil dit mogelijk zijn, dan moet gezorgd worden, dat de oppervlakte van dien stam en die takken niet bedekt zijn door korstmossen. De aanwezigheid van een wondje verraadt zich door het naar buiten treden van een gomachtige massa, en de arbeiders krijgen vrij spoedig een groote handigheid in het vinden en uitsnijden der Steirastomalarven. Daarna moet de gemaakte wond op de een of andere wijze van de lucht afgesloten worden, b.v. met teer. Zit de larve te diep, om deze te kunnen uitsnijden, dan wordt aanbevolen in de boorgangen zwavelkoolstof te spuiten en deze daarna af te sluiten. Daar de levensgeschiedenis van Steirastoma nog niet voldoende bekend is, zoo is het zeer goed mogelijk, dat een nadere studie daarvan meer bestrijdingsmiddelen aan de hand zal doen.

De tweede gevaarlijke dierlijke vijand van de cacaokultuur in Suriname is de *Parasoldrager*; dit zijn mieren, behoorende tot het geslacht *Atta*. Deze weten met hun kaken kleine halfronde stukjes uit den bladrand van tal van gewassen te snijden, welke stukjes zij dan boven hun hoofd houden en wegdragen naar hun nest. Hier worden die bladstukjes zorgvuldig van onreinheden gezuiverd, fijn gekauwd en er dan een schimmel op gekweekt, waarvan de gewijzigde voortplantingsorganen aan de mieren tot voedsel strekken. Bij heele scharen te gelijk vallen die parasoldragers gewoonlijk een boom aan; zij kunnen dezen in één nacht van het grootste gedeelte van zijn bladmassa berooven. Op hun weg naar het nest blijven hier en daar bladstukjes liggen; daardoor wordt het mogelijk zulke nesten te vinden en de dieren te vernietigen. Dit geschiedt in Suriname door inspuitingen van zwavelkoolstof in de nesten, op Trinidad wordt cyaankalium gebruikt. De groote vergiftigheid van het laatste maakt dit natuurlijk tot een middel, dat met voorzichtigheid gebruikt moet worden; maar ook zwavelkoolstof is niet zonder gevaar, omdat deze vloeistof zoo gemakkelijk brandbaar is en omdat de damp met lucht vermengd een hevige ontploffing kan geven.

Zeer schadelijk kunnen *Spanrupsen* voor de cacao in Suriname worden. Deze tasten vooral jonge bladeren aan, die zij oprollen en aanvreten; ik zag op ondernemingen aan de Surinamerivier geheele plekken in de cultivatie, waar de boomen ten gevolge daarvan totaal kaal stonden. Wanneer zich nieuw blad vormde, werd dit telkens weer aangetast en het natuurlijke gevolg daarvan was, dat deze boomen zoo goed als geen vruchten opleverden. Ook op ondernemingen aan de Commewijne komen de Spanrupsen voor en het wil mij toeschijnen, dat de schade door sommigen toegeschreven aan een bladziekte (zie hieronder) in vele gevallen inderdaad een gevolg is van

aantasting door de Spanrups. Wij hebben hier met een gevaarlijke vijand van de cacaokultuur te doen, waaromtrent een nader onderzoek zeer gewenscht is. Thans weet men er zoo weinig van, dat nog niet eens bekend is, tot welke vlinder deze rups behoort, laat staan hoe en wanneer de eieren gelegd worden, wat in het algemeen de ontwikkelingsgang er van is. Toch zal men deze levensgeschiedenis eerst moeten kennen, voordat men zal kunnen zeggen, of bestrijdingsmaatregelen mogelijk zijn en zoo ja, welke.

Wanneer wij verdere schadelijke dieren buiten bespreking laten, blijven er enkele ziekten van de cacao over, die vermoedelijk door schimmels teweeggebracht worden of waarvan de oorzaak geheel onbekend is, maar die evenmin nader door mij onderzocht werden.

Ik noem vooreerst de *Kanker* der stengels. Ik zag gevallen van deze ziekte op een onderneming aan de Surinamerivier. Zij wordt kenbaar door een roode gomachtige massa, die uit den bast voor den dag komt en die na opdroging aan de oppervlakte van den stam een roestig uiterlijk geeft. Bij insnijding blijkt op die plaats de bast vochtig en week te zijn en een wijnroode kleur te bezitten, terwijl ook dikwijls het aangrenzende hout een abnormale verkleuring vertoont. In een stukje van zulk een zieke bast kon ik onder het mikroskoop de draden van een schimmel waarnemen. Wanneer kanker maar op een enkele plaats aan een stam voorkomt, kunnen takken daarboven afsterven, strekt zich de ziekte rondom den stam uit, dan volgt de dood van den geheelen boom. Meer kan ik van de ziekte in Suriname niet zeggen. Wel vertoont deze groote overeenkomst met een ziekteverschijnsel van de cacao op Ceylon door Carruthers nader onderzocht en daar onder den naam van „Canker" bekend en met de ziekte, die met denzelfden naam bestempeld wordt in Britsch West-Indië en die o.a. waargenomen is op Trinidad, op Grenada en op Dominica; hier werd een voorloopige studie van de kanker gemaakt door Howard. Op Ceylon zou de ziekte het gevolg zijn van de aantasting door een schimmel *Nectria ditissima Tul.*, in West-Indië zijn waarschijnlijk twee andere schimmels oorzaak van de kanker, namelijk *Nectria Theobromae Massee* en *Calonectria flavida Massee*.

Zoolang de levensgeschiedenis van deze schimmels nog niet volledig bekend is en ook nog niet met zekerheid uitgemaakt is, dat een er van in Suriname oorzaak is van den kanker der cacaoboomen, valt er nog niet veel te zeggen van bestrijdingsmaatregelen. Maar toch zou voorloopig wel reeds het volgende kunnen worden aangeraden. De genoemde schimmels behooren tot de groep der wondparasieten, d. w. z. zij kunnen alleen binnendringen door wonden. Het is dus aan te bevelen zulke wonden, wanneer zij b.v. bij het snoeien, of bij het wegsnijden van Steirastoma, of van krulloten ontstaan, van de lucht af te sluiten met teer. Vindt men aan een stam een zieke plek, dan moet het zieke en zelfs ook nog een deel van het omringende schijnbaar gezonde weefsel worden verwijderd. De weggesneden stukken moeten zorgvuldig in bakken of manden verzameld worden en later verbrand. Wanneer een boom ten gevolge van kanker sterft, moet deze geheel worden verwijderd en verbrand.

Hier en daar worden in Suriname cacaoboomen ziek, zonder dat er een bovengrondsche oorzaak te vinden is en dan wordt door planters gedacht aan een *wortelziekte*. Ik zag één enkel exemplaar, dat door deze wortelziekte zou zijn aangetast, maar kon in de wortels geen schimmel als oorzaak ontdekken. Daarentegen wordt van de West-Indische eilanden bericht, dat daar een wortelziekte zou voorkomen, die wellicht veroorzaakt zou worden door een paddestoel (een *Hymenomyceet*), terwijl in Centraal-Amerika als oorzaak van een wortelziekte een andere schimmel, *Macrophoma vestita Prill. et Delacr.* wordt opgegeven. Dat een van deze ziekten in Suriname voorkomt, is dus niet buitengesloten en de aandacht van den inspecteur van den landbouw zal daarop zeker gevestigd moeten blijven.

Bladziekten komen in Suriname voor, maar er zal nog uitgemaakt moeten worden, hoe groot hun aantal is. Het kwam mij toch voor, dat in sommige gevallen schade aan cacaoboomen door spanrupsen teweeggebracht, door planters aangezien werd voor het gevolg van bladziekte. Verder bestaat de mogelijkheid, dat het afsterven van de bladeren langs de randen een gevolg is van wortelziekten. In elk geval komt daarnevens een ziekte voor, die ik o.a. aan de Commewijne zag, waarbij de bladeren vroegtijdig gele vlekken krijgen en langzamerhand afsterven. Aan geconserveerd materiaal werden op deze vlekken verschillende schimmels waargenomen, zonder dat het mogelijk was om uit te maken, of een van deze als de oorzaak van het verschijnsel is te beschouwen; een onderzoek aan levende bladeren zal daaromtrent moeten beslissen. In den botanischen tuin te Berlijn werd een ziekte op de bladeren van cacaoboomen waargenomen, die toegeschreven werd aan een schimmel (*Gloeosporium affine*).

Eindelijk komt in Suriname nog een niet nader onderzocht ziekteverschijnsel in de cacao voor, namelijk *het verdrogen van de toppen der jonge takken*, ten gevolge waarvan, naar men meent, zelfs boomen kunnen sterven. Een soortgelijk verschijnsel werd op de Engelsche eilanden Grenada en St. Vincent waargenomen en door Howard nader bestudeerd. Deze vond daarbij, dat somtijds een scherpe grens bestond tusschen het afgestorven uiteinde van het takje en het gezonde deel; in zulke gevallen meent hij, dat men te doen heeft met den invloed van droogte, wind, minder gunstige bodemgesteldheid of iets dergelijks. Daar stonden echter andere tegenover, waar zulk een scherpe grens niet te vinden was, maar het doode weefsel langzaam overging in het gezonde. Hier vond Howard de oorzaak in een schimmel (*Diplodia cacaoicola*) en wel dezelfde, die het zoogenaamde bruinrot van de vruchten teweegbrengt. Uit proeven bleek dat de schimmel een wondparasiet is, maar dat deze een meer geprononceerd parasitisme vertoont bij boomen, die door de een of andere oorzaak zich in een ziekelijken toestand bevinden. Daaruit volgt dus, dat de bestrijding van de ziekte in de eerste plaats er op gericht zal moeten zijn, alle oorzaken weg te nemen, die de boomen in een minder gunstige conditie zouden kunnen brengen, dat in de tweede plaats wonden afgesloten moeten worden met teer en ten derde, dat door de ziekte aangetaste takken en vruchten moeten worden verwijderd en verbrand.

B. *Het zwartworden der cacaovruchten.*

Hoewel ik geen uitvoerige studie van dit ziekteverschijnsel heb gemaakt, behandelde ik het toch niet onder A, omdat hetgeen ik er van zag, voldoende was om in verband met publicaties van Carruthers, Hart, Massee en Howard, de oorzaak met zekerheid te kunnen aanwijzen.

Het zwart worden der vruchten komt overal in Suriname voor en somtijds in hevige mate. Ik zag het op verschillende ondernemingen en vernam van directeuren en beheerders der plantages, dat het verschijnsel reeds zeer lang bekend is en veel schade doet. Bij zulke mededeelingen moet echter wel in het oog gehouden worden, dat niet altijd voldoende onderscheiden wordt tusschen het zwartworden en de versteening der cacaovruchten, waarover ik onder D nader zal handelen. In het eerste geval ontbreekt de bult, die bij de versteende vruchten steeds aanwezig is. Overigens ziet men ook bij de zwarte cacaovruchten, dat de ziekte somtijds op een bepaalde plek van de vrucht een aanvang neemt, om zich vandaar te verspreiden, totdat de geheele vrucht zwart geworden is. Wanneer een gezonde vrucht aan den boom hangend een zwarte aanraakt, wordt de eerste van die aanrakingsplaats af ook door de ziekte aangetast.

Op Trinidad zag ik dergelijke zieke vruchten in den proeftuin van het Botanic Station en op de onderneming Philippine Estate bij Couva. Volgens een mondelinge mededeeling van den heer Hart aldaar, die later door den heer Howard op Barbados bevestigd werd, komt de ziekte ook op het eiland Grenada voor.

Zieke vruchten van Trinidad zijn eenige jaren geleden naar Engeland gezonden; hier werd te Kew uitgemaakt, dat er een

schimmel op te vinden was, die identiek zou zijn met *Phytophthora omnivora de Bary*. Later werd door CARRUTHERS van Ceylon een soortgelijke ziekte beschreven; hij meende, dat ook deze veroorzaakt werd door een Phytophthora.

Nu moet ik erkennen, dat deze mededeelingen mij eenigszins twijfelachtig toeschenen, omdat Phytophthora omnivora tot nu toe alleen bekend was als parasiet van kiemplantjes. Maar toen ik eenige zwart geworden cacaovruchten te Paramaribo in een vochtige omgeving legde, bedekten zij zich al spoedig met een grijs aanslag. Dit bleek, onder het mikroskoop gezien, te bestaan uit schimmeldraden zonder tusschenschotten en daaraan vond ik een aantal voortplantingsorganen (conidiën). Werden deze in een druppel water gebracht, dan verdeelde de inhoud zich in eenige zwermsporen, die, nadat zij door het barsten van den wand der conidië in vrijheid waren gekomen, met behulp van bewegelijke trilharen vrij rondzwermden. Dit liet geen twijfel over, of ik had hier werkelijk te doen met een soort van het geslacht Phytophthora. Bij een mondeling onderhoud, dat ik eenige maanden later met den heer HOWARD op Barbados had, deelde deze mij mede, dat hij hetzelfde resultaat gekregen had met zwartzieke vruchten van Grenada.

In aanmerking nemende, dat alle soorten van het geslacht Phytophthora echte parasieten zijn, was hier, ook zonder infectieproeven, aan de parasitaire natuur van de schimmel wel nauwelijks te twijfelen.

Tot nu toe waren er vier soorten van Phytophthora bekend: P. infestans de Bary is de oorzaak van de aardappelziekte, P. Phaseoli Thaxter tast in Noord-Amerika de jonge vruchten van boomen aan, P. Nicotianae van Breda de Haan is de oorzaak van de bibitziekte, die zoo verderfelijk is geweest voor de jonge tabaksplantjes in Deli, en eindelijk P. omnivora de Bary, die tot voor korten tijd alleen bekend was als parasiet van kiemplantjes. In Europa worden vooral de kiemplantjes van naaldboomen en beuken dikwijls in hevige mate aangetast; zij worden dan vlekkerig, vallen om en rotten weg. Bovendien kan de schimmel ook eenige vleezige oudere plantendeelen aantasten, zooals Cacteeën of de bladeren van het huislook. De schimmel van de zwartzieke cacaovruchten stemt nu in uiterlijk en grootte geheel overeen met die Phytophthora omnivora, maar toch zou, naar mijn meening, de mogelijkheid bestaan, dat dit een andere soort was; proeven met infectie van kiemplantjes zouden hieromtrent moeten beslissen. Deze proeven zouden ook praktisch van groot belang zijn; P. omnivora toch tast, zooals de soortsnaam reeds aanduidt, allerlei verschillende planten aan en een bestrijding van een dergelijke parasiet zal zeker veel moeilijker zijn, dan van een, die zich alleen voeden kan met cacaovruchten.

De reeds genoemde voortplantingsorganen, de conidiën, kunnen alleen kiemen in water en de daarbij ontstane zwermsporen kunnen in een vochtige omgeving een nieuwe plant infecteeren. In tijden van droogte gaan daarentegen conidiën en zwermsporen spoedig te gronde. Een tweede wijze van voortplanting is echter nog bekend door middel van geslachtelijk ontstaande oösporen, die zich binnen het weefsel van de cacaovrucht vormen. Deze bezitten een veel grooter weerstandsvermogen; in Europa kunnen die oösporen b.v. overwinteren en in het volgende voorjaar ontkiemen.

Voor een afdoende bestrijding van de ziekte moet de levensgeschiedenis van deze Phytophthora beter bekend worden; dan zijn b.v. de volgende onderzoekingen noodig. Vooreerst moet beantwoord worden de boven gestelde vraag, of de Phytophthora alleen de vruchten van de cacao aantast, dan wel ook parasiteert op andere planten. Vervolgens moet uitgemaakt worden, hoe lang de conidiën, zwermsporen en oösporen hun kiemvermogen onder verschillende omstandigheden behouden, verder hoe zij van den eenen boom op den anderen overgaan. Maar toch kan reeds thans een enkel bestrijdingsmiddel worden aangegeven. In de eerste plaats mogen zwartzieke vruchten niet aan den boom blijven hangen, ook mag men ze in de cacaoaanplantingen niet op den grond laten liggen, evenmin natuurlijk de schillen ervan; men doet het beste, ze te verzamelen en te verbranden. Daar groote vochtigheid de ontwikkeling van de schimmel en vooral van de conidiën en zwermsporen in de hand werkt, zal men moeten trachten de vochtigheid van de atmosfeer zooveel mogelijk te verminderen, door de cacaoboomen zorgvuldig te snoeien, terwijl proeven omtrent den invloed van schaduwboomen op het optreden van de ziekte zeker van belang kunnen zijn.

Eidelijk is, vooral bij de aardappelziekte, gebleken dat koperverbindingen schadelijk werken op de ontkieming der voortplantingsorganen bij Phytophthora. Dit zou dus aanleiding kunnen zijn, om een bestrijding te beproeven met behulp van bouillie bordelaise. Om dit besproeiingsmiddel te bereiden, maakt men een 2 % oplossing van kopervitriool (kopersulfaat of zwavelzuur koper) en vermengt deze met een gelijke hoeveelheid water, waaraan 2 % kalk is toegevoegd; het vermengen moet kort voor het gebruik plaats hebben. De bouillie wordt dan met behulp van een pulverisateur in een fijnen regen op de plantendeelen gesproeid en moet op de oppervlakte van de plant drogen; is dit geschied, dan wordt de lichtblauwe massa door regens niet gemakkelijk afgewasschen. Men zou dus daar, waar vrees bestaat voor het optreden van zwarte vruchten, kunnen beproeven de vruchten te besproeien met bouillie bordelaise. Maar om dit op rationeele wijze te doen, zou men nog verschillende zaken moeten weten: 1°. Op welken leeftijd kan een cacaovrucht door de Phytophthora worden aangetast? 2°. Hoe lang beschermt een besproeiing met bouillie bordelaise een vrucht, m. a. w. na hoeveel tijd zou de bewerking herhaald moeten worden?

Uit het bovenstaande zal duidelijk gebleken zijn, dat deze schadelijke ziekte nog een aantal onderzoekingen van den te benoemen plantenpatholoog zal eischen, wil men tot een rationeele bestrijding geraken.

C. *De Krullotenziekte.*

1. Litteratuur.

De eerste, die een onderzoek instelde omtrent de krulloten der cacao was RITZEMA BOS. (1) Deze ontving door bemiddeling van de Nederlandsche Handelmaatschappij eenige in alcohol geconserveerde zieke takken. In zijn publicatie geeft hij eene beschrijving van het uiterlijk der krulloten en deelt verder mede, dat de toestand, waarin zich het geconserveerde materiaal bevond, van dien aard was, dat in de weefsels geen schimmel ontdekt kon worden. Daar echter de eigenaardigheden van de krulloten hem sterk deden denken aan de heksenbezems van verschillende boomen in Europa, die door schimmels behoorende tot het geslacht Exoascus worden teweeggebracht, onderzocht hij ook de bladeren der krulloten. Hij vond nu op een tweetal hiervan voortplantingsorganen van een schimmel, die door hem tot het geslacht Exoascus werd gebracht en bestempeld werd met den naam Exoascus Theobromae; een nadere beschrijving van de schimmel werd niet gegeven, daartoe was het materiaal niet voldoende. Uitgaande van de veronderstelling, dat deze Exoascus Theobromae de oorzaak der krullotenziekte is, gaf de schrijver nu verder eenige wenken ter bestrijding. Deze zou ten deele direct moeten zijn door het wegsnijden en verbranden der krulloten, ten deele indirect door de boomen een grooter weerstandsvermogen te geven, waarbij vooral gewezen werd op de noodzakelijkheid van een goede afwatering van den bodem.

Eene korte mededeeling van HART over de ziekte (2) dient in hoofdzaak tot waarschuwing van de planters op Trinidad, waar de krulloten niet waren aangetroffen (ook ik zag de ziek-

(1) J. RITZEMA BOS. Over krulloten en heksenbezems in de cacaoboomen in Suriname en eenige opmerkingen over heksenbezems in 't algemeen. Tijdschrift over Plantenziekten. 1900. 6e Jaargang. p. 65.

(2) J. H. HART. Cacao disease. Bulletin of Miscellaneous Information. Botanical Department. Trinidad. April 1901. p. 328.

te daar niet). Bovendien vermeldt HART, dat hij geconserveerd materiaal, uit Suriname ontvangen, opgezonden heeft naar Kew, waar het door MASSEE onderzocht werd; deze kon er geen Exoascus op ontdekken.

Eindelijk heeft HOWARD krulloten, die op formaline geconserveerd waren, uit Suriname ontvangen en deze aan een voorloopig onderzoek onderworpen (1). Hij kon evenmin voortplantingsorganen van een Exoascus hierop ontdekken, maar vond wel witte, langwerpige, verdikte plaatsen, ongeveer 3 m.m. lang, op de zieke stengels; hier werd een schimmel aangetroffen, die voortplantingsorganen vormde (conidiën). De vorm van deze wees er op, dat de schimmel in de nabijheid van het geslacht Fusarium gebracht moest worden. Of de schimmel echter in een oorzakelijk verband tot de ziekte stond, kon aan het geconserveerde materiaal niet worden uitgemaakt. Aan krulloten, die later op Barbados ontvangen waren uit Suriname en die in alcohol geconserveerd waren, konden evenmin voortplantingsorganen van Exoascus ontdekt worden (2).

2. Resultaten van de enquête, bij de Surinaamsche planters ingesteld.

Voordat ik overga tot bespreking van mijn eigen waarnemingen, zou ik eerst willen vermelden, welke antwoorden ontvangen werden op de vragen, gesteld in de circulaires van de Surinaamsche Landbouw-vereeniging en van mijzelf. Daar echter de antwoorden tamelijk uiteenloopend waren, zoodat de geheele enquête geen zeer belangrijke resultaten heeft opgeleverd, zal ik hier zoo kort mogelijk zijn. Ik zal achtereenvolgens eenige van de belangrijkste vragen vermelden met de daarop verkregen antwoorden:

a. Hebben de krulloten een ongunstigen invloed op de cacaoboomen?

Hierop luiden 13 antwoorden beslist bevestigend, 7 even beslist ontkennend, terwijl in 8 gevallen het oordeel twijfelachtig is. Bij de ontkennende antwoorden moet overwogen worden, dat op sommige ondernemingen de krulloten nog niet lang en in elk geval niet in hevige mate voorgekomen waren; daarentegen was bij het antwoord dergenen, die meenden, dat krulloten schade aan de cacaoboomen toebrengen, dikwijls duidelijk waarneembaar, dat hier twee op elkaar volgende verschijnselen zonder veel onderzoek als oorzaak en gevolg werden aangezien.

b. Komen krulloten meer voor in zwaar beschaduwde stukken of omgekeerd, daar waar weinig schaduw aanwezig is en waar het zonlicht gemakkelijk in de cacaovelden kan binnen dringen?

Op 5 ondernemingen meende men opgemerkt te hebben, dat veel schaduw het optreden van krulloten in de hand werkte, op 4 andere omgekeerd, dat de krulloten juist het meest voorkomen in open stukken; de meeste andere antwoorden luidden ontkennend op beide vragen.

c. Komen krulloten meer voor, wanneer de waterafvoer van een grondstuk onvoldoende is?

Een paar antwoorden luidden bevestigend, maar bijna alle planters deelen mede, dat de waterafvoer op hunne onderneming niets te wenschen overlaat.

d. Komen krulloten meer in oude dan in jonge boomen voor, of omgekeerd?

In 3 gevallen meende men te hebben waargenomen, dat oude boomen sterker aangetast werden, op één onderneming kwamen de krulloten daarentegen juist het meest voor aan jonge boomen, op een andere in het bijzonder aan boomen van middelbaren leeftijd, terwijl de meeste planters geen onderscheid konden waarnemen.

(1) A. HOWARD. The fungoid diseases of cacao in the West-Indies. West-Indian Bulletin. Vol. II. 1901. p. 205.

(2) The «whitch broom» disease on cacao in Surinam. West-Indian Bulletin. Vol. II. 1901 p. 289.

e. In welken tijd van het jaar komen de meeste krulloten voor?

Hier loopen de antwoorden zeer uiteen. Ik plaats ze hier achter elkaar, met vermelding van het aantal, dat ik van elk ontving tusschen haakjes: 1°. De krulloten komen in het algemeen voor in den regentijd, weinig in den drogen tijd (7). 2°. De krulloten treden veel op tegen het einde van den regentijd en in het begin van den drogen tijd, daarna verdwijnen zij (6). 3°. De krulloten komen vooral in den drogen tijd voor; wanneer de regens doorkomen, verdwijnen zij (4). 4°. De krulloten komen vooral in de kenteringstijden voor (1). 5°. Na zware regens treden krulloten op (1). 6°. Krulloten vindt men in het bijzonder dadelijk vóór en na den grooten pluk — die van April tot Juni ongeveer duurt (1). 7°. Krulloten treden op van Juni tot November (1). 8°. Van Juli tot October (1). 9°. Van Mei tot Augustus (1).

f. Wanneer zijn de krulloten voor het eerst op de onderneming gevonden?

Hier kon men verschillende antwoorden verwachten. Zoo zijn er b.v. 4 plantages, die volgens de verklaring van den directeur geen of zoo goed als geen krulloten hadden in het begin van 1901. Vervolgens kon geconstateerd worden, dat de ziekte vroeger was opgetreden in het district Saramacca dan op de ondernemingen aan Commewijne en Surinamerivier gelegen, waar men in het algemeen pas in 1898 en 1899 de eerste krulloten vond; gewoonlijk trad de ziekte eerst sporadisch op en daarna sterker. Maar het betreft hier bij zulke antwoorden blijkbaar altijd een zoodanig voorkomen van de ziekte, dat deze gemakkelijk kon worden waargenomen. Want uit verschillende antwoorden blijkt, dat krulloten reeds zeer lang op de cacaoboomen in Suriname voorkomen, zij het dan ook slechts hier en daar, als een alleenstaand geval. Zoo wordt in een drietal antwoorden gezegd, dat de krulloten reeds eenige jaren waren waargenomen, in twee antwoorden wordt gesproken van reeds zeer lang, in een van 20 en in een ander van 30 jaar. Daaruit zou dus volgen, dat eigenlijk reeds sedert menschenheugenis de krullotenziekte in Suriname voorkomt, maar dat eerst in de laatste 5—10 jaren de omstandigheden van dien aard waren, dat de ziekte zich sterk verspreid heeft. Zekerheid zal men hieromtrent wel niet kunnen verkrijgen en omtrent die veranderde omstandigheden tast men ook voorloopig in het duister rond.

g. Hoeveel tijd heeft een krulloot noodig om zich volledig te ontwikkelen en daarna te verdrogen?

Eén antwoord luidt 14 dagen, één 3 weken, vier 3—4 weken, één 2—5 weken, twee 4—6 weken, één 5—8 weken, één 6 weken, één 2 maanden. één 2 à 3 maanden, één 3 maanden en één 4 maanden. De verschillen zullen wel veroorzaakt zijn, ten deele door de verschillende seizoenen, waarin de waarneming plaats had, ten deele door de moeilijkheid om een vast begin- en eindstadium aan te nemen.

De antwoorden, ontvangen op de vragen omtrent de bestrijding der ziekte zal ik hieronder nader bespreken, wanneer over die bestrijding in het algemeen gehandeld wordt.

Ik zal thans overgaan tot mijn eigen waarnemingen en onderzoekingen, waarbij in de eerste plaats gehandeld zal worden over de uitwendig zichtbare kenmerken van de ziekte, in de tweede plaats over het mikroskopisch onderzoek, ten derde over de vermoedelijke oorzaak, ten vierde over het nadeel, door de krulloten teweeggebracht en eindelijk over de bestrijdingsmiddelen; de beide laatstgenoemde punten zullen dan nog verder besproken worden bij de behandeling van de versteende vruchten.

3. Kenmerken van de ziekte.

In den eenvoudigsten vorm doet een krulloot zich voor, wanneer deze ontstaat uit de eindknop van een tak. Dit wordt het meest sprekend gezien bij jonge plantjes, die zich nog niet vertakt hebben, zooals men ze op de kweekbeddingen

aantreft. Uit deze mededeeling blijkt dus tevens, dat ook zeer jonge cacaoplantjes reeds door de ziekte kunnen worden aangetast; ik nam dit herhaaldelijk waar. Om te beginnen, zal ik hier een bepaald geval nader beschrijven.

Een plantje had een stengeltje, dat over een afstand van 14 c.m. van af de oppervlakte van den grond onbebladerd was; daarenboven zaten 3 bladeren dicht bijeen en onmiddellijk daarboven begon de stengel zich te verdikken, zoodat hij vrij spoedig in plaats van 2 m.M. een diameter van 5 m.M. verkreeg, vervolgens nam hij weer in dikte af tot aan de eindknop. Dit bovenste deel van den stengel bezat een lengte van 7 c.M.; het was onvertakt, maar er zaten een zevental bladeren aan, waarvan de bovenste weinig ontwikkeld waren en eenigszins samengeschrompeld, terwijl dit verschijnsel bij de lagere slechts in geringe mate was waar te nemen. Met uitzondering van de drie eerstgenoemde misten echter alle het forsche van de volwassen, leerachtige bladeren der cacaoplant. Bij de drie laagste bladeren waren bovendien op geheel normale wijze de steunblaadjes aan den voet van den bladsteel afgevallen (dit vindt bij de cacao zeer spoedig plaats, nadat het blad zich uit den knop ontplooid heeft), terwijl zij bij alle bladeren aan de krulloot waren blijven zitten en bovendien grooter en dikker waren dan de normale steunblaadjes. De eindknop was bruin en afgestorven. De oppervlakte van het ondereinde van den stengel aan de krulloot was bruin van kleur meer naar boven toe werd deze kleur meer en meer groen.

Aan jonge plantjes neemt men echter van tijd tot tijd ook waar, dat de eindknop niet afsterft, maar doorgroeit, dat daarbij de krulloot langzamerhand dunner wordt en eindelijk weer overgaat in een normale spruit. Hoewel dus een dergelijk plantje de ziekte doorstaan heeft en weer gezonde weefsels heeft gevormd, blijft de misvorming aanwezig en daar is de stengel ook zoo bros, dat deze bij de minste uitwendige aanleiding doorbreekt.

Bij oudere cacaoboomen ziet men nu iets soortgelijks als hier voor jonge plantjes beschreven werd, wanneer de eindknop van een spruit zich tot een krulloot ontwikkelt. Men neemt dan waar, dat een gewone tak op een zeker punt snel dikker wordt, totdat hij 2—5 maal zijn oorspronkelijke diameter verkrijgt en dat hij dan weer in dikte afneemt. Daarmee gaan gepaard gedrongen geledingen, zoodat over een korte lengte een aantal bladeren verspreid staan; deze bladeren zijn slap, den indruk makend van jong te blijven en spoedig verwelkend, terwijl de groote en dikke steunblaadjes niet afvallen. De verdikking van den stengel is bovendien niet regelmatig, zoodat hij er eenigszins bultig uitziet; daarbij is hij in de meeste gevallen min of meer gekromd.

Om de oorzaak van die kromming begrijpelijk te maken, is een kleine uitweiding noodig. Het is bekend, dat de hoofdstengel van een plant in verticale richting omhoog groeit; wordt zulk een stengel uit de verticale richting gebracht, dan vindt een kromming plaats tijdens den verderen groei, die ten gevolge heeft, dat ten slotte de top van den stengel weer verticaal komt te staan. Uit proeven blijkt, dat men hier te doen heeft met een werking van de zwaartekracht; het verschijnsel wordt bestempeld met den naam van negatieve geotropie. Zijtakken daarentegen zijn niet of weinig negatief geotropisch en groeien dus ook door in richtingen, die van de verticale afwijken. Nu blijken de krulloten in sterke mate negatief geotropisch te zijn; het gevolg daarvan is, dat zij, wanneer zij aan den top van een verticaal groeienden tak voorkomen, eenvoudig in dezelfde richting verder groeien, zooals b.v. bij de reeds besproken kiemplantjes. Maar aan oudere boomen staan de takken zelden geheel verticaal (met uitzondering van de zoogenaamde waterloten), en wanneer dan ook aan den top van zulk een tak een krulloot voorkomt, kromt deze zich zoolang, totdat zij ongeveer in verticale richting verder groeien kan.

De knoppen, in de bladoksels van zulk een krulloot gezeten, loopen meestal uit tot korte takjes, die aan hun basis vrij dik zijn, maar al zeer spoedig dunner worden, daarbij enkele kleine weinig ontwikkelde blaadjes voortbrengen, maar groote dikke steunblaadjes dragen; de eindknop van deze takjes vindt men meestal afgestorven, evenals ook de eindknop van de hoofdloot.

Of zulke krulloten door kunnen groeien tot normale takken, weet ik niet. Ik acht het niet onmogelijk in verband met hetgeen men bij kiemplantjes nu en dan ziet, maar ik nam het verschijnsel niet waar.

Ook hier weer wil ik voor één enkel geval eenige maten opgeven. Een tak van 3 m.M. dikte droeg aan zijn top een krulloot; op 1 c.M. van haar basis was deze 7.5 m.M. dik, 1 c.M. hooger bedroeg de doorsnede 10 m.M.; deze dikte bleef behouden over een afstand van ongeveer 2 c.M., daarna werd de tak langzamerhand dunner tot aan den top toe. De geheele lengte van de krulloot bedroeg 11 c.M.; er waren een 8-tal bladeren aan te vinden en in de oksels van 5 van deze hadden zich korte zijspruitjes ontwikkeld.

Meer samengesteld worden zulke krulloten, wanneer de zijspruiten zich krachtiger gaan ontwikkelen; dit kan in verschillenden graad voorkomen. In het eenvoudigste geval krijgt men den indruk alsof de top van een spruit zich vorksgewijs vertakt heeft, waarbij elk van die twee takken een krulloot geworden is. Bij nauwkeurige beschouwing blijkt een van deze twee uit den oksel van een van de onderste bladeren van den ander ontsproten te zijn. In een ander geval zag ik aan de basis van de abnormaal verdikte spruit drie krachtige spruiten, die in lengte de hoofdas, waaruit zij voor den dag kwamen, bijna evenaarden en die ook de reeds beschreven verdikking, kromming enz. vertoonden; de hoogere zijtakjes waren alle kort gebleven.

Dit zijn eenige van de vormen, waarin de ziekte zich voordoet, wanneer de eindknop van een tak in een krulloot uitloopt; verdere modificaties komen voor, die echter alle tot de hier genoemde typen zijn terug te brengen. De laatste beschreven gevallen vertoonen reeds tamelijk veel overeenkomst met krulloten, die zich uit zijknoppen ontwikkelen. Tot de beschrijving daarvan zal ik thans overgaan.

Het is bekend, dat de knoppen, die in de oksels der bladeren aangelegd worden, bij de meeste planten voor het meerendeel niet tot ontwikkeling komen, maar overgaan in den toestand van rustende of slapende knoppen. Deze bezitten echter altijd nog het vermogen tot bebladerde loten uit te groeien en door zorgvuldig snoeien kan men b.v. bepaalde knoppen tot ontwikkeling brengen. Bij de cacao komt daar nu een verschijnsel bij, dat uitsluitend eigen is aan sommige tropische boomen, namelijk het ontstaan van bloemen aan het oude hout. Terwijl bij ons de bloemen ontstaan hetzij aan de takken van hetzelfde jaar, of aan die in het vorige jaar gevormd, ontspruiten bij de cacao de bloemen in kleine groepjes uit veel oudere takken en zelfs uit den hoofdstam. Vermoedelijk heeft men hier te doen met een uitloopen van slapende knoppen, maar het verschijnsel is bij de cacao nog niet in bizonderheden onderzocht. Zulk een onderzoek zou misschien van veel waarde kunnen zijn, omdat daaruit beter dan tot nu toe de voorwaarden bekend zouden worden, waaronder het bloeien van de cacao plaats heeft.

De slapende knoppen nu, zoowel aan den hoofdstam als aan de takken, kunnen bij de cacao uitloopen tot krulloten. Een bundel takjes komt op zulk een plaats voor den dag, die ieder de eigenaardigheden vertoonen van de boven beschreven abnormale, dikke, gekromde takken. Zij schijnen ingeplant te zijn op een knolvormige verdikking, die buiten den stam of de tak uitsteekt; wanneer zij in groot aantal voorkomen, krijgt men uit de verte den indruk van een nest, dat aan den boom bevestigd is.

Ook nu weer vindt men de meest mogelijke verscheidenheid in uiterlijk van zulke „heksenbezems”. Ik gebruik hier het woord, dat in Europa voor soortgelijke vormingen bij tal van boomen wordt gebezigd. Nu eens schijnen alle takken uit de knolvormige aanzwelling voor den dag te komen, dan weer zijn sommige duidelijk vertakt. De eene keer is het aantal van

zulke takken zeer groot, een andere maal klein, het kan zelfs één bedragen. Dikwijls vindt men aan dergelijke heksenbezems geen enkele bloem en dit zou aanleiding kunnen geven tot de meening, dat de krulloot volstrekt niet ontstaan is uit de knoppen, die anders tot bloemen zouden uitgeloopen zijn. Maar daar staan andere gevallen tegenover, waar het knolvormige ondereinde een groot aantal bloemen draagt, die zich ook verder tot vrucht ontwikkelen kunnen; zulk een vrucht aan een krulloot blijft echter, voor zoover mij bekend is, altijd klein, wordt ten minste nooit volwassen. Ik wil de mogelijkheid echter niet buitensluiten, dat zich aan het basale deel van een krulloot wel eens een volwassen vrucht kan vormen, vooral omdat ik een enkele maal daaruit ook een geheel normaal takje heb zien ontstaan.

Zooals ik reeds vermeldde, vinden wij aan deze krulloten alle bizonderheden terug, die beschreven werden bij de meer eenvoudige; dus verdikte, gebogen takken, hangende bladeren, die jong blijven en spoedig verdorren, steunblaadjes, die vast met de takjes verbonden blijven en die daarbij abnormaal groot zijn.

In het begin zijn de stengels der krulloten groen van kleur, maar al spoedig verandert deze kleur in bruin; daarna ziet men er overlangsche groeven in komen, alsof zij water verloren en ten slotte verdorren zij, of rotten weg in het natte jaargetijde. Verdorde krulloten laten gemakkelijk los van den tak of stam, waaraan zij bevestigd waren.

Zooals uit het bovenstaande reeds blijken kan, worden in elk stadium van de ontwikkeling der cacaoboomen krulloten waargenomen. Of zij meer in jongere, dan wel in oude boomen voorkomen, waag ik niet te beslissen; dat is door een kortstondig bezoek aan eenige plantages niet uit te maken en, zooals wij boven zagen, de planters zelf zijn het daarover niet eens.

Hoe lang een krulloot noodig heeft voor haar ontwikkeling, is evenmin uit te maken, wanneer men niet eenige boomen langdurig in het oog houdt; ook hier hebben de antwoorden der planters, die boven vermeld werden, geen houvast gegeven. Wel vermoed ik, dat die ontwikkeling zeer snel kan geschieden. Daarvoor pleit o.a., dat ik op een onderneming, waar zeer zorgvuldig gewerkt wordt, jonge krulloten zag op boomen, die drie dagen te voren van zulke spruiten bevrijd waren geworden. Men kan wel zeker zijn, dat daarbij nu en dan een enkele vergeten werd, maar niet dat alle op tal van plaatsen voor den dag komende jonge krulloten over het hoofd gezien zouden zijn.

4. Anatomisch onderzoek.

Ik zal hier niet uitvoerig meedeelen, wat het resultaat geweest is van het anatomisch onderzoek der krulloten, maar alleen enkele hoofdzaken bespreken. Daarvoor zal ik dan telkens vergelijken den bouw van de normale deelen met dien der krulloten en achtereenvolgens behandelen stengel, steunblaadje, blad, bloem en vrucht. Het onderzoek werd ten deele te Paramaribo aan levend materiaal verricht, ten deele te Utrecht aan plantendeelen op alcohol geconserveerd. Levend materiaal van de cacao heeft het nadeel, dat de gom, die in de weefsels voorkomt, bij het snijden over het praeparaat gestreken wordt en dus tal van bijzonderheden onduidelijk maakt, terwijl het snijden op zich zelf er niet gemakkelijker door wordt.

a. *Stengel.*

In een aantal gevallen werd de bouw van een normalen stengel vergeleken met dien van een krulloot. Daar de verschillen steeds vrij wel dezelfde waren, kan ik mij hier beperken tot het geven van één enkel voorbeeld. Ik kies daarvoor het jonge plantje, dat reeds onder 3 behandeld werd. Daarbij zal ik vergelijken een doorsnede gemaakt in het normale deel van den stengel vlak onder de krulloot (1), een tweede in het alleronderste deel van de krulloot (2), een derde op de plaats, waar deze het dikste was (3), een vierde hooger in het midden tusschen 3 en 5 (4) en eindelijk een dicht onder den top van de krulloot (5). Ik geef hier vooreerst in een tabel de dikte der verschillende weefsels aan in mikrons (1 mikron = 0,001 m.m.)

	schors.	bast.	hout.	merg.
(1)	200—260	120—135	150—180	800
(2)	300—330	300—330	440—500	840
(3)	640—670	400	450	1470
(4)	440—500	160—180	100—120	1360
(5)	370—400	60	60—70	1050

Hieruit volgt, dat in het onderste deel van de krulloot schors en merg iets sterker ontwikkeld zijn dan bij een normale tak, maar dat vooral bast en hout enorm in dikte zijn toegenomen. In praeparaat (3) is dit laatste nog iets sterker geprononceerd, terwijl vervolgens, zooals bij elke spruit deze beide weefsels naar den top toe in dikte afnemen. Daarentegen zien wij, dat de sterke toename in omvang van de krulloot voor het grootste gedeelte is toe te schrijven aan vermeerdering van het schorsweefsel en van het merg, die zelfs in praeparaat (5) nog dikker zijn dan in het gezonde deel van den stengel onmiddellijk onder de krulloot.

Vergelijken wij nu meer in bizonderheden den bouw van elk van deze weefsels bij normale en zieke stengels. Zoowel bij het merg als bij de schors is de vermeerdering in dikte toe te schrijven aan een toename van het aantal cellen, maar ook in zeer belangrijke mate, vooral in de schors, aan een meerdere grootte van elke cel afzonderlijk; daarbij treden in het merg ook eenige cellen met zeer sterk verdikte wanden op.

In den bast kan men onderscheid maken tusschen de zoogenaamde baststralen en de mergstralen. De laatstgenoemde zijn bij de krulloten veel krachtiger ontwikkeld dan bij normale takken, de cellen zijn in grooter aantal aanwezig en ook hun volumen is grooter. De baststralen zijn eerder smaller dan bij normale loten en wat de daarin voorkomende elementen betreft, is het aantal bastvezels ook wellicht iets verminderd, terwijl deze bovendien dunnere celwanden bezitten.

In het hout valt vooreerst op, dat alle elementen in de krulloten wijder zijn en dunner wanden bezitten dan bij normale takken, bovendien is het aantal en de breedte van de mergstralen toegenomen. Het normale hout van de cacao bevat vaten, houtvezels en houtparenchym. Bij de krulloten nu is het houtparenchym toegenomen ten koste van de vezels, terwijl deze laatste dikwijls door tusschenschotten gedeeld zijn en dus tot houtparenchym naderen, zoodat men tal van overgangen tusschen beide vormen van cellen vindt. Bovendien ziet men, dat de afzonderlijke leden, waaruit elk vat opgebouwd is, bij de krulloten veel korter zijn dan bij het normale hout. Eindelijk neemt men waar, dat de levende cellen in normale takken dikwijls vrij veel zetmeelkorrels bevatten, terwijl deze daarentegen in de krulloten ontbreken, of ten minste zeer spaarzaam voorhanden zijn.

Uit het bovenstaande blijkt, dat alle weefsels, die stevigheid aan een plantendeel geven, bij een krulloot in mindere mate voorkomen dan bij een normale tak; daarentegen zijn de cellen, die veel vocht bevatten, toegenomen. Dit verklaart het sappige, weeke van een krulloot, ook de gemakkelijkheid, waarmee krommingen worden uitgevoerd.

Dat bij andere krulloten soortgelijke veranderingen worden aangetroffen, kan blijken uit de volgende cijfers. Deze geven de dikte aan van verschillende weefsels bij een krulloot, die uit een eindknop van een tak voor den dag was gekomen. Vergeleken werd een doorsnede van den stengel direct onder de krulloot (1) en een andere, die ongeveer 1 c.M. hooger gemaakt werd (2).

	schors.	bast.	hout.	merg.
(1)	0,25 m.M.	0,65 m.M.	1,50 m.M.	1,00 m.M.
(2)	1,75 m.M.	1,25 m.M.	3,00 m.M.	1,50 m.M.

b. *Steunblaadje.*

De steunblaadjes aan een krulloot zijn in omvang toegenomen; op een doorsnee vond ik b.v. voor de dikte 540 mikr. tegen 370 bij een normaal steunblaadje en voor de breedte 1350 tegen 950 mikr. De vijf vaatbundels verschillen niet veel, maar het overige weefsel (parenchym) is toegenomen in grootte; d. w. z. het aantal cellen is niet zoo sterk vermeerderd, daarentegen is de diameter van elke afzonderlijke cel wel grooter dan in het normale geval. Ook de gomkanalen in de steunblaadjes van de krulloot zijn veel wijder.

c. *Blad.*

De bladeren der krulloten zijn wel veel slapper en saprijker dan die aan normale takken, maar zij zijn tòch dikker. Ik vond b.v. voor de dikte van een normaal blad ± 110 mikr., voor die van een ziek blad 140—150 mikr. Het aantal cellen is in het algemeen niet grooter, wel zijn de afmetingen der cellen toegenomen; zoo vond ik voor de opperhuidscellen aan den bovenkant een dikte van 18 mikr. bij een normaal blad, van 23 mikr. bij een krullotenblad, voor de opperhuidscellen aan de onderzijde waren deze cijfers 9 mikr. resp. 9—12 mikr. Daarbij is de buitenwand van die opperhuidscellen bij de bladeren van de krulloot minder sterk verdikt dan bij normale bladeren. Dit nu heeft grooten invloed op de stevigheid; hoe dikker die buitenwand van de opperhuidscellen, des te steviger is het blad. Voor de dikte van het palissadenparenchym vond ik 28 mikr. bij een gezond, 35—45 mikr. bij een ziek blad.

Meer nog dan de bladschijf, zijn de bladnerven in dikte toegenomen, maar ook hier zijn het de teere, weeke deelen, die daartoe in hoofdzaak bijdragen, terwijl de cellen, die stevigheid moeten geven, eerder iets afgenomen zijn, of ten minste niet in verhouding zijn toegenomen. Ik geef hier b.v. eenige cijfers voor de middelnerf van een gezond blad en van een blad aan een krulloot voorkomende:

	Gezond blad.	Krullotenblad.
Dikte van de schors	120—135 mikr.	790 mikr.
„ „ „ bast	100 „	180 „
„ „ het hout	100 „	300 „

Daarbij waren in hout en bast de mergstralen sterk toegenomen, terwijl aan de buitenzijde van den bast niet, zooals in een normaal blad, een doorloopende ring van sklerenchymvezels (die voor stevigheid dienen) werd aangetroffen; deze ring werd hier telkens doorbroken door mergstralen. Bovendien was van elke sklerenchymvezel de wand veel minder sterk verdikt.

Eindelijk werden ook in den bladsteel soortgelijke veranderingen gevonden. Als voorbeeld vergelijk ik hier een bladgewricht van een gezond blad met dat van een blad aan een krulloot. Zooals bekend is, vindt men bij elk cacaoblad een kussenvormige verdikking aan den top van den bladsteel, het zoogenaamde bladgewricht. Deze verdikking is nu veel opvallender bij een blad aan een krulloot dan bij een normaal blad. Hoewel daarbij gedeeltelijk het hout sterker verdikt is, zoo ligt het groote verschil toch vooral in het schorsweefsel; dit was b.v. bij het gewricht van een gezond blad 680 mikr., van een ziek blad 1700 mikr. dik. Men had hier ten deele te doen met een toename in omvang der enkele cellen, maar vooral met een vermeerdering van het aantal cellen. Vermelding verdient daarbij nog, dat kristalsterren van zuringzure kalk, die in het gezonde bladgewricht dicht onder de opperhuid worden aangetroffen, in het zieke weefsel ontbreken.

d. *Bloem.*

De bloemen, aan een krulloot gezeten, zijn in het algemeen grooter en forscher dan normale bloemen; zij zijn overigens uit hetzelfde aantal deelen samengesteld, ten minste voor zoover ik ze onderzocht heb.

De anatomische structuur der deelen van de bloem heb ik waargenomen aan alcoholmateriaal. Dit onderzoek vond te Utrecht plaats, en daar gebruikte ik als vergelijkingsmateriaal levende bloemen van een cacaoboompje uit de warme kas. Dit materiaal was misschien iets kleiner en minder ontwikkeld dan cacaobloemen in de vrije natuur, maar ik had verzuimd, normale bloemen in Suriname op alcohol te conserveeren en mee te nemen. Bij de volgende vergelijking zal men dus hiermede rekening moeten houden.

De bloemsteel is veel dikker geworden, 0,90 m.M. tegenover 0,36 m.M. De dikte van de schors bedraagt 300 tegenover 100 mikr.; het aantal cellen is toegenomen, maar vooral is iedere cel op zich zelf veel grooter geworden, terwijl de holten met gom gevuld daarentegen veel minder in het oog vallen. De bast is ook dikker geworden, 65 tegen 16 mikr.; dit is vooral toe te schrijven aan een ring van sterk verdikte bastvezels aan de buitenzijde, die in de normale bloemsteel ontbreken; daarbij zijn de mergstralen in breedte toegenomen. Het hout is eveneens dikker, 50 tegen 20 mikr., terwijl het merg vrij wel onveranderd is gebleven; alleen het wijde gomkanaal in het midden van het merg ontbreekt bij de krulloot.

Onderzoekt men de bladachtige deelen van de bloem, dan vertoonen deze soortgelijke afwijkingen als de steunblaadjes. Het aantal cellen is niet zoo heel veel vermeerderd, maar elke cel is grooter geworden. Zoodoende krijgen b.v. de kelkbladeren een twee- driedubbele dikte: 390—480 tegen 180 mikr.

Opmerking verdient verder, dat het stuifmeel er in het algemeen normaal uitziet.

Ook het vruchtbeginsel is veel dikker en vooral de wand is veel sterker ontwikkeld dan bij een normale bloem; het aantal zaadknoppen is even groot als in een gezonde stamper, maar, voor zoover ik ze onderzocht, waren zij alle in een zoodanigen toestand, dat er geen normaal zaad uit had kunnen ontstaan.

e. *Vrucht.*

Tot mijn leedwezen heb ik verzuimd, vergelijkingsmateriaal van jonge, gezonde vruchten van uit Suriname hierheen mede te nemen, zoodat niet met volkomen zekerheid gesproken kan worden over de anatomische veranderingen, die de jonge vruchten, aan een krulloot gezeten, vertoonen. Wel blijkt echter op doorsnede, dat een dergelijke zieke jonge vrucht bijna geheel bestaat uit een vrij kleincellig weefsel van isodiametrische cellen (een zoogenaamd parenchym), waartusschen hier en daar vaatbundels liggen. Van een aanleg van zaad is geen spoor te vinden.

f. *Het voorkomen van schimmeldraden in krulloten.*

In het voorgaande heb ik opzettelijk een verschijnsel buiten bespreking gelaten, dat ik reeds zeer spoedig had opgemerkt, nadat ik met het onderzoek der krulloten begonnen was en dat ik thans meer in samenhang behandelen wil. Men vindt namelijk in alle mogelijke richtingen door de krulloten schimmeldraden loopen. Deze draden komen niet *in* de cellen voor, maar uitsluitend in de ruimten *tusschen* de cellen, de zoogenaamde intercellulaire holten. Hier en daar krijgt men ook den indruk, dat zij zich een weg gebaand hebben tusschen eenige cellen in, door de middelste laag van de celwand op te lossen en de cellen daarna uiteen te doen wijken. Deze schimmeldraden zijn door tusschenschotten in cellen verdeeld en daar zij in hoofdzaak de intercellulaire holten moeten volgen, wordt hun loop zeer sterk gekronkeld. Hun diameter wisselt tusschen 2 en 9 mikr.

Wanneer ik de verschillende organen, die aan een krulloot kunnen voorkomen, achtereenvolgens kort behandel, wat betreft het voorkomen van schimmeldraden, dan kan het volgende vermeld worden. In de stengels komen schimmels vooral voor in de schors en wel het meest in het binnenste deel daarvan, verder in den bast, hoewel hier alleen in de mergstralen. In het hout vindt men ze minder, maar wanneer zij er voor-

komen, ook weer uitsluitend in de mergstralen. Eindelijk is het merg somtijds vrij van schimmeldraden, in andere gevallen komen zij er in grooten getale in voor. M. a.w. vooral in die weefsels, waar een sterke vermenigvuldiging en vergrooting van cellen heeft plaats gehad, vindt men tusschen die cellen schimmeldraden.

Hetzelfde geldt voor steunblaadjes, bladsteel en bladgewricht en eindelijk ook voor de hoofdnerf; ook hier zijn schimmeldraden te vinden en wel hoofdzakelijk in het peripherische weefsel, dat abnormaal dik is geworden. Daarentegen vond ik het eigenlijke bladmoes vrij van schimmels; nu bestaat wel de mogelijkheid, dat deze er toch nu en dan in voorkomen, vooral omdat zij niet zoo heel gemakkelijk in het oog vallen, maar veel vindt men ze er zeker niet.

In de bloemen aan de krulloten werden schimmeldraden gevonden in bloemsteel, kelkbladeren, meeldraden en stamper. Dit laatste maakt het begrijpelijk, dat ze ook voorkomen in het weefsel van den vruchtsteel en van de vrucht, wanneer deze deel van een krulloot uitmaken.

Schimmeldraden werden tot vrij dicht onder, maar niet in het eigenlijke groeipunt van den stengel aangetroffen: toch is ook dit een zaak, die nader onderzoek vereischt, omdat bijna alle stengeltoppen van krulloten, die ik onderzocht, bruin en afgestorven waren op het oogenblik, dat zij in de conserveeringsvloeistof kwamen; ik zag dit echter pas, toen ik het materiaal hier te Utrecht onderzocht. Het zou dus vooral gewenscht zijn, krulloten in het begin van hun ontwikkeling nauwkeurig te observeeren en daarvoor zal men ter plaatse zelf het materiaal moeten verzamelen. Dat zulk een groeipunt niet altijd afsterft, blijkt uit de boven beschreven gevallen, waarin een krulloot doorgroeit tot een gezonde spruit.

5. Oorzaak van de Krullotenziekte.

Het komt mij voor, dat uit het onder 4 meegedeelde wel geen andere conclusie te trekken valt, dan deze: De schimmel, die men in de krulloten aantreft, is als de oorzaak van het ziekteverschijnsel te beschouwen. Immers in de eerste plaats kan als vaststaande worden aangenomen, dat deze schimmel een echte parasiet is; in het volkomen levende weefsel van de krulloot treft men hem aan. Zooals bij de meest uitgesproken parasieten dikwijls het geval is, doodt hij zelfs voorloopig het weefsel niet, waarin hij voorkomt. De schimmel kan dus ook niet behooren tot de zoogenaamde wondparasieten, waarvan wij er boven reeds enkele leerden kennen. Deze toch nemen niet alleen hun punt van aanval door wonden, dus door gedood weefsel, maar zij kunnen binnen een voedsterplant slechts leven, wanneer zij door bepaalde afscheidingen doodend werken op het omringende weefsel, omdat zij dan eerst daarin kunnen doordringen. In de tweede plaats is er geen deel van een krulloot (met uitzondering van het bladmoes en wellicht het groeipunt), waarin de schimmel niet voorkomt; het meest treft men de draden juist in die weefsels aan, die abnormaal veranderd zijn. Wel zal men somtijds eenige moeilijkheid hebben, de schimmeldraden te zien, vooral aan slecht geconserveerd materiaal; hun gekronkelde loop inzonderheid maakt, dat men er op de doorsnede dikwijls maar zeer kleine stukjes van waarneemt; maar toch bij een nauwkeurig onderzoek vindt men ze in elk praeparaat, dat niet al te dun is. Ten derde ontbreken de schimmeldraden in gezonde stengels; zelfs vlak onder een krulloot, waar de bouw van den stengel nog normaal is, vindt men geen spoor van schimmels. Hierop behoorde nu eigenlijk een ten vierde te volgen, namelijk een infectieproef; ik kom daarop hieronder terug, meen echter toch reeds te kunnen zeggen, dat zelfs waar deze schakel in de redeneering ontbreekt, geen twijfel mogelijk is, of de gevonden schimmel is de oorzaak van de krulloten. Er zijn zeer zeker een aantal plantenziekten, waarbij men zonder infectieproeven in twijfel kan verkeeren, of een schimmel de oorzaak, dan wel het gevolg van de ziekte is; maar dan vindt men zulk een schimmel pas in de gedoode weefsels, terwijl wij hier zeer duidelijk met een parasiet te doen hebben. Die parasiet nu komt altijd voor in de krulloten en wordt nooit in andere deelen van de plant aangetroffen, derhalve is de krullotenziekte een gevolg van de aantasting der cacaoplant door die schimmel.

Soortgelijke misvormingen als de krulloten van de cacao zijn ook bij een aantal Europeesche boomen bekend; zij worden hier bestempeld met den naam van heksenbezems. Een samenstelling van hetgeen daaromtrent bekend is, vindt men in de vroeger reeds aangehaalde verhandeling van Ritzema Bos. Zoowel in uiterlijk, als in anatomische structuur vertoonen de krulloten de eigenaardigheden der heksenbezems, zooals deze b.v. bij de zilverspar, bij kersen, berken, enz. worden aangetroffen. Slechts twee punten van verschil zijn er. In de eerste plaats zijn de gewone heksenbezems meerjarig; de schimmel, die er de oorzaak van is, voert niet, ten minste niet spoedig tot den dood van het orgaan, maar brengt dit alleen tot een gewijzigde ontwikkeling. Bij de krulloten daarentegen hebben wij met betrekkelijk kort levende misvormingen te doen, waarschijnlijk een gevolg van het afsterven der knoppen. Alleen wanneer deze niet te gronde gaan, houdt de krulloot het ook uit, maar deze groeit dan als een normale spruit verder. In de tweede plaats dragen de Europeesche heksenbezems geen bloemen en vruchten, terwijl dit bij de krulloot wel voorkomt; dit verschil is vermoedelijk daaraan toe te schrijven, dat die krulloten juist ontstaan uit knoppen, die onder normale omstandigheden tot een bloeiwijze zouden zijn uitgegroeid.

Dat heksenbezems overigens in de tropen niet ontbreken, is in Suriname bekend genoeg. Meermalen werden mij dergelijke misvormingen aan boomen uit het bosch getoond en ook de schaduwboomen (de zoogen. Koffiemama, Erythrina spec.) vormen nu en dan eigenaardige abnormale, verdikte en gekromde takken. In dit laatste geval kon ik uitmaken, dat de oorzaak te zoeken is in een schimmel en wel een van de brandzwammen, waarvan ik reinkulturen maakte; met zekerheid kan gezegd worden, dat dit niet dezelfde schimmel is, die in de krulloten van de cacao voorkomt. Maar de ervaringen in Europa bij de heksenbezems opgedaan, maken het in het algemeen niet waarschijnlijk, dat deze bij zeer verschillende boomen door dezelfde schimmel worden teweeggebracht. Voor de vrees van de planters, dat die heksenbezems aan boschboomen aanleiding zouden zijn tot het ontstaan van krulloten bij de cacao, bestaat derhalve niet veel grond.

De heksenbezems, die nader onderzocht zijn, worden door schimmels teweeggebracht en wel hetzij door roestzwammen of vooral door soorten van het geslacht Exoascus. Het is dus te begrijpen, dat de eerste, die deze krulloten nader onderzocht, aan de aanwezigheid van deze beide groepen van schimmels zijn aandacht wijdde. Ritzema Bos vond daarbij geen spoor van roestzwammen, alleen op de onderzijde van twee bladeren voortplantingsorganen van een schimmel, dien hij tot het geslacht Exoascus bracht. Ik vermeldde dit hierboven reeds, ook, dat het materiaal zich in slecht geconserveerde toestand bevond, zoodat een nadere beschrijving niet gegeven kon worden. Evenzoo deelde ik mede, dat Massee en Howard die voortplantingsorganen van een Exoascus niet hebben kunnen vinden. Mij is dit evenmin gelukt; slechts eenmaal vond ik een praeparaat, waar op de bladoppervlakte en wel aan de grens van de middelnerf en het verdere deel van de bladschijf, iets te zien was, dat in de verte deed denken aan jonge sporeblazen van Exoascus. Zooals ik dadelijk vermelden zal, vond ik ook geen andere voortplantingsorganen van den krullotenschimmel, maar de mogelijkheid bestaat, dat iemand, die in een ander jaargetijde zoekt, gelukkiger is en de meening van Ritzema Bos bevestigt, te meer omdat, zooals deze ook reeds vermeldt, de sporen van Exoascus gewoonlijk alleen in bepaalde tijden van het jaar gevormd worden.

Ik heb nu verder naar voortplantingsorganen gezocht op andere deelen van de krulloot, maar deze niet gevonden. Wel

zag ik op stengels van krulloten, die eenige dagen gelegen hadden, de bovengenoemde door HOWARD beschreven conidiën van een Fusarium, maar daar ik deze ook op gezonde vruchten aantrof, nadat deze eenige dagen van de boom gesneden waren, heb ik ze verder buiten beschouwing gelaten.

De mogelijkheid bestond echter nog, dat het mij gelukken zou, voortplantingsorganen aan de schimmel te vinden, wanneer ik deze in reinkultuur kon kweeken. Daartoe werden levende krulloten eerst van buiten goed schoongewasschen en geborsteld met een 0,1 % sublimaatoplossing, daarna afgespoeld met gesteriliseerd water en in de vlam oppervlakkig verbrand. Op deze wijze hoopte ik alle schimmels en bacteriën, die zich aan de oppervlakte van de krulloot mochten bevinden, te dooden. Vervolgens werd met een in de vlam gesteriliseerd mes een stuk uit zulk een stengel gesneden en in een gesteriliseerde glazen doos gebracht, die met een goed sluitende glazen plaat bedekt was. Reeds na een dag zag ik de sneevlakte van de krulloot overtrokken met een witte schimmelmassa, die zich krachtig verder ontwikkelde en waarvan ik een klein stukje kon overbrengen in een gesteriliseerde voedingsoplossing. Daarvoor werd gebezigd een oplossing van 5 % druivensuiker en 0,5 % pepton in water, waaraan bovendien geringe hoeveelheden voedingszouten en 2 % agar-agar waren toegevoegd, zoodat een doorschijnende gelei verkregen werd. Hierop groeide de schimmel zeer krachtig en vertoonde de eigenschappen, die ik zoo dadelijk zal opnoemen.

Eerst wil ik echter vermelden, dat ik deze proef eenige malen herhaald heb en telkens uit een krulloot dezelfde schimmel voor den dag zag komen. Dit is wel geen overtuigend bewijs, dat werkelijk deze schimmel, die ik nog steeds in kultuur heb, identiek is met de oorzaak van de krullotenziekte, maar het maakt dit toch waarschijnlijk. Een vergelijking van de eigenschappen van beide zou ons iets kunnen leeren, wanneer deze zeer opvallend waren, maar dat is juist niet het geval. In de kultuur zijn de schimmeldraden door tusschenschotten in cellen verdeeld evenals in de krulloot, de dikte der draden loopt uiteen tusschen 2 en 9 mikr. en ook hierin bestaat identiteit; daarentegen wordt in oudere kulturen de kleur van de schimmeldraden eerst vuilwit, later grijs tot zwart toe. Dit behoeft echter geen verhindering te zijn, om beide schimmels voor identiek te houden, omdat zij toch onder zeer verschillende omstandigheden leven, de eene aan de oppervlakte van een voedingsoplossing, de andere binnen in een plantenweefsel.

Ik heb getracht, infectieproeven te nemen, maar deze zijn mislukt. Wel is waar, was dit eenigszins vooruit te zien, maar ik mocht daarom toch de proef niet nalaten. Het is uit alle waarnemingen zeer waarschijnlijk geworden, dat alleen zeer jonge deelen geïnfecteerd kunnen worden, daar hierdoor alleen verklaard wordt de sterk afwijkende bouw van de krulloot; verder zal dit vermoedelijk niet in het eigenlijke groeipunt, maar iets daaronder plaats hebben. Men zal dus in de knop moeten infecteeren en dit is wel mogelijk met kleine sporen of andere voortplantingsorganen, maar niet met de schimmeldraden, tenzij men de knop beschadigt. Ik zal de mislukte proeven hier dan ook niet vermelden. Eerst werden deze te Paramaribo genomen op boomen, die vrij van krulloten waren. Hier werkte het seizoen niet mede, omdat juist na de infectie een stilstand van den groei intrad, waardoor de mogelijkheid van succes weer verkleind werd. De tweede reeks van proeven had hier te Utrecht bij een cacaoplant in de warme kas plaats; dat onder deze niet zeer natuurlijke omstandigheden de proeven niet gelukten, bewijst op zich zelf niet veel. In wonden van den stengel zal de schimmel wel niet binnen dringen, daar hij juist in het levende weefsel zich ontwikkelt.

Dat de schimmel, die ik in kultuur heb, werkelijk de oorzaak van de krullotenziekte is, heb ik dus niet kunnen bewijzen, al zijn er ook waarschijnlijkheidsgronden voor aan te voeren. Dat neemt niet weg, dat het van belang geacht kon worden, na te gaan, of de schimmel in kultuur voortplantingsorganen wilde vormen.

Daartoe beproefde ik een aantal verschillende voedingsbodems. Dit geschiedde trouwens ook met het doel, om na te gaan, of bepaalde stoffen als voedsel gebezigd konden worden. Ik kom daarop hieronder terug, wanneer ik over de versteende vruchten spreek. Thans echter kan reeds vermeld worden, dat ik geen voortplantingsorganen kreeg; evenmin door bij hoogere of bij lagere temperatuur te kweeken. Ik beproefde ten slotte de schimmel uit een goed voedende oplossing over te brengen in water en had hiermede in zooverre succes, dat nu sommige cellen in de draden sterk opzwollen en tot zoogenaamde chlamydosporen werden, wier diameter wisselde tusschen 20 en 55 mikr. Maar dergelijke voortplantingsorganen komen bij zeer verschillende schimmels voor en kunnen dus zelden tot karakteriseering van een schimmel gebezigd worden. Zij ontstaan bovendien niet in de draden, die zich binnen de plant bevinden.

Resumeerende, blijkt er dus wel, dat de krullotenziekte door een schimmel wordt teweeggebracht, maar niet op welke wijze deze zich voortplant, dus ook niet hoe de gang van de infectie is, in welken tijd van het jaar deze plaats heeft, enz. Maar het komt mij voor, dat uit alles, wat tot nu toe bekend geworden is omtrent de ziekte veilig afgeleid mag worden, dat een plantkundige, die over een voldoend ingericht laboratorium in Suriname beschikken kan en die niet een kortstondig bezoek brengt, maar zich rustig met zijn onderzoek kan bezig houden, de volledige levensgeschiedenis van de schimmel der krulloten zal vinden.

6. Nadeel, door de krulloten teweeggebracht.

Wanneer men niets anders van de krulloten wist dan wat somtijds in nieuwsbladen daarover geschreven wordt, zou men meenen hier met een ziekte te doen te hebben, die hoogst verderfelijk is voor de cacaoboomen. Beziet men de zaak echter eenigszins meer van nabij, dan krijgt deze een ander aanzien. In de eerste plaats moeten wij bedenken, dat een krulloot aan den boom, waarop zij voorkomt, niet zoo heel veel voedsel onttrekt; de eigen bladeren zijn nog in staat een zekere hoeveelheid voedsel te bereiden, terwijl er bovendien veel meer water in voorkomt dan in een normale spruit. Dit neemt niet weg, dat een boom, die zeer veel krulloten draagt, daarvan wel schade kan ondervinden. Maar toch is deze schade, zooals uit de antwoorden der planters blijkt, niet zoo bizonder duidelijk. Het komt mij dan ook voor, dat in vele gevallen aan de krulloten wordt toegeschreven, wat in werkelijkheid een gevolg is van geheel andere oorzaken; somtijds van abnormale weersgesteldheid, ook wel van andere ziekten of van kultuurfouten.

Dit neemt niet weg, dat er een andere reden kan zijn, waarom de krulloten toch ten slotte zeer schadelijk worden. Voor de vorming van bloemen en vooral voor de vruchtzetting is een vrij aanzienlijke hoeveelheid voedsel noodig. Wanneer nu een boom veel krulloten draagt, zal een gedeelte van dit voedsel gebezigd worden voor de vorming van die ziekelijke spruiten en dus de bloei en vooral de ontwikkeling der vruchten worden tegengegaan. In welke mate dit het geval is, zal vooral afhangen van den toestand, waarin zich de boom bevindt. Bij jonge krachtige boomen zal die schadelijke invloed zich zeker niet zoo sterk doen gevoelen als bij oude boomen, die jarenlang vrucht geleverd hebben, zonder dat de bodem eenige bemesting kreeg. Juist zulke boomen vindt men op een aantal ondernemingen in Suriname in vrij grooten getale.

Daar komt bij, dat krulloten juist ontstaan uit die knoppen, die anders tot bloeiwijzen zouden uitloopen, waar dus vruchten aan hadden kunnen gevormd worden; ten minste, wanneer men afziet van die krulloten, die zich aan het einde van takken ontwikkelen. Ook op die wijze wordt dus de vruchtvorming tegengegaan.

Het is dan ook begrijpelijk, wanneer de planters klagen, dat de krullotenziekte aanleiding is tot een verminderde productie der ondernemingen. Maar daarbij moet één ding niet vergeten worden: naast de krulloten vindt men een andere

ziekte in de cacao, de zoogenaamde versteende vruchten. Daarover zal hieronder nader gehandeld worden en ook deze zijn oorzaak van een verminderd product. En nu was het bij mijn navraag nooit met juistheid uit te maken, aan welke van die beide oorzaken de vermindering van product moest worden toegeschreven, of welk aandeel elk van die twee er aan had.

Dat in de laatste jaren de cacaoproductie van Suriname een sterke vermindering heeft ondergaan, is bekend genoeg en wordt door de uitvoercijfers bewezen. Het is echter niet zeker, dat dit uitsluitend aan de krullotenziekte is toe te schrijven. Wel scheen dit met vrij groote waarschijnlijkheid het geval te zijn op een onderneming aan de Saramaccarivier. Hier waren de krulloten niet te vinden in dat deel van de plantage, dat dicht bij de rivier gelegen was en de directeur verzekerde mij, dat deze boomen een normaal product opleverden. Toch was de totale productie van de onderneming verminderd van 200 tot 64 balen, zoodat de door krulloten aangetaste cacaoboomen zeker een zeer geringe hoeveelheid vruchten gevormd hadden. Daarbij moet echter wel bedacht worden, dat op deze plantage in de aangetaste velden niet alleen krulloten, maar ook versteende vruchten voorkwamen.

7. Bestrijding van de krullotenziekte.

Het komt mij voor, dat het goed zal zijn, bij de bespreking der bestrijdingsmiddelen eerst een paar woorden te wijden aan een bewering, die vermeld wordt in de verhandeling van Ritzema Bos. Deze geeft namelijk den inhoud weer van een brief, door hem ontvangen ter begeleiding van een zending krulloten. In dit schrijven (van 1898) trof mij de volgende zinsnede: „Uit de geheele Saramacca komt geen enkel gunstig bericht, behalve van Monitor, dat volgens Bruggemann uitgeziekt is, goede vruchten oplevert en zich in den besten staat bevindt, zonder dat hij er een enkele cent aan ten koste heeft gelegd. Het produkt is toereikend geweest om de kosten te betalen van een nieuw huis en van vernieuwing van alle gebouwen, alsmede die welke noodig waren voor volledige bedelving. Aan de zieke boomen heeft hij niets gedaan en zij hebben weer het vorige produkt geleverd."

Het is te begrijpen, dat ik mij voornam, een bezoek aan Monitor te brengen. Ik vond nu een onderneming, die er zeer verwaarloosd uitzag, waar het onkruid welig opschoot en waar bovendien de boomen vol krulloten zaten en weinig vruchten droegen.

Ik heb opzettelijk hier den naam van deze plantage genoemd, in afwijking van de handelwijze, die ik overigens in dit rapport gevolgd heb, omdat alleen zoo de bewering, dat de boomen door uitzieken gezond zouden worden, weerlegd kon worden. Natuurlijk is daarmee niet bewezen, dat uitzieken onmogelijk is (al komt het mij onwaarschijnlijk voor), maar wel, dat hetgeen men er als bewijs voor aangevoerd heeft, onjuist is.

Nu wij dit punt verder buiten bespreking kunnen laten, blijven er twee groepen van bestrijdingsmiddelen over. Bij de eene tracht men het weerstandsvermogen der plant tegen de parasiet te vergrooten, bij de andere richt zich de aanval tegen die parasieten zelf. Beschouwen wij ieder van deze afzonderlijk.

Dan moet de vraag beantwoord worden, of het mogelijk is het weerstandsvermogen van de cacaoplant tegen de krullotenschimmel te verhoogen. Maar om hierop een antwoord te ontvangen, moeten wij eerst weten, of werkelijk het weerstandsvermogen van verschillende individuen tegen de ziekte ongelijk is. Daaromtrent kunnen wij tot nu toe alleen hypothesen opstellen, omdat een experimenteel onderzoek nog niet heeft plaats gehad.

Uit de antwoorden op de enquête blijkt reeds, dat men geen overeenstemmend oordeel had omtrent de vraag, of krulloten meer bij oude dan wel bij jonge boomen voorkomen, of de krullotenziekte in de hand gewerkt wordt door ongunstige uitwendige omstandigheden, zooals te veel of te weinig schaduw, slechte waterafvoer enz.

Mijn bezoeken aan de verschillende ondernemingen hebben mij evenmin een overtuiging hieromtrent gegeven, vooral omdat men zoo moeilijk alle omstandigheden beoordeelen kan, wanneer men niet een langdurig onderzoek instelt. Als voorbeeld noem ik 5 grondjes van negers aan de Saramaccarivier, die ik achtereenvolgens bezocht. Bij nos. 1, 3 en 5 was de afwatering voldoende, bij n°. 2 en 4 niet; n°. 2 verkeerde in zeer verwaarloosden toestand, n°. 4 was iets beter onderhouden, n°. 3 was het best verzorgd. De boomen zagen er het krachtigst uit op n°. 3, daarna volgden in afdalende volgorde 1, 5, 4 en 2. Krulloten kwamen nu het meest voor bij n°. 2, daarna kwamen 3, 4 en 5, waar zij ongeveer even talrijk waren, terwijl n°. 1 er de minste last van had. Ik zou op deze wijze kunnen voortgaan, maar het resultaat zou toch zijn, dat de verschillende waarnemingen niet overeenstemmen, dat het op het oogenblik nog onmogelijk is, te zeggen of ongunstige uitwendige condities het optreden van de krulloten in de hand werken. Deze vraag moet men daarbij wel onderscheiden van die andere, of krulloten meer schade doen, wanneer zij voorkomen aan een boom, die in ongunstige condities verkeert. Het laatste is zeer waarschijnlijk, het eerste niet onmogelijk met het oog op de ervaringen bij andere plantenziekten opgedaan. Maar toch zullen er bepaalde proeven noodig zijn, om hieromtrent zekerheid te verkrijgen.

Ik zal hier dan ook niet het legio onderstellingen bespreken, dat men te hooren krijgt, wanneer men bezoeken brengt aan de plantages in Suriname; pas wetenschappelijk onderzoek zal hieromtrent uitsluitsel geven. In elk geval zal ieder verstandig planter er wel voor zorgen, zijn boomen in condities te brengen, die zoo gunstig mogelijk zijn en dus op die wijze, wanneer de boven besproken hypothese juist is, de krullotenziekte tegenwerken.

Een andere vraag is, of er misschien variëteiten van de cacao zijn, die beter bestand zijn tegen de krullotenziekte. Ook hierop kan geen antwoord gegeven worden, maar zal de proef moeten beslissen. Al waren er geen andere redenen voor, dan zou het reeds daarom gewenscht zijn, in den Cultuurtuin te Paramaribo een verzameling aan te leggen van alle rassen van de cacao, die men krijgen kan.

Hierboven heb ik het geval beschreven, dat een krulloot uitgroeit tot een gezonde spruit; de verklaring van dit verschijnsel zou ik op de volgende wijze willen geven. De schimmel voert a. h. w. een strijd met de weefsels van de plant; behoudt de schimmel de overhand, dan weet deze ten slotte het groeipunt van den stengel te bereiken en de krulloot gaat spoedig te gronde. Wint de voedsterplant het, dan vindt de groei van de krulloot zoo snel plaats, dat de schimmel niet alleen niet in het groeipunt komt, maar dat ook de jonge dicht daarbij gelegen weefsels vrij van schimmeldraden blijven, zoodat op deze wijze een normale stengel gevormd wordt; is het weefsel eenmaal volwassen, dan kan de schimmel er niet meer in doordringen. Het zou nu zeer goed kunnen zijn, dat er variëteiten van de cacao bestaan, die dezen strijd met meer succes voeren dan andere en dat men dus, door te zoeken, zou kunnen komen tot een ras, waarop de krullotenziekte weinig vat meer had.

Ik zou met die doorgegroeide plantjes wel een proef willen aanraden. Deze zou hierin bestaan, dat men het bovenste gezonde deel ent op een andere cacaoboom en nu de entloot nauwkeurig in het oog houdt. Twee gevallen zijn dan mogelijk. In het eene was het doorgroeien van de spruit een zuiver toeval en dan zullen aan de entloot dergelijke doorgroeiingen niet meer voorkomen dan anders en er ook evenveel krulloten aan optreden. Of wel het plantje bezat een grooter weerstandsvermogen tegen de krullotenziekte. Dan zal ditzelfde het geval moeten zijn met de entloot en er zullen zich daarop weinig krulloten moeten ontwikkelen, of wel, wanneer zij er aan voorkomen, moeten zij door kunnen groeien tot gezonde spruiten.

Eindelijk kan men de bestrijding meer in het bijzonder

richten tegen de schimmel, die oorzaak is van de krullotenziekte. Zou het mogelijk zijn, deze schimmel geheel te doen verdwijnen uit Suriname, of ten minste zoover uit te roeien, dat de aangerichte schade gering is? En zou het in elk geval mogelijk zijn het binnendringen van de schimmel in de plant te verhinderen, b.v. door een of ander besproeiingsmiddel?

Ook het antwoord op deze vragen moet ik schuldig blijven, want daarvoor is noodig de kennis van de volledige ontwikkelingsgeschiedenis van den schimmel en dus ook van de wijze waarop en den tijd van het jaar waarin de voortplantingsorganen gevormd worden en van de manier, waarop deze op een gezonde knop worden overgebracht en daar de infectie teweegbrengen.

In afwachting van hetgeen daaromtrent verder bekend zou worden, heeft Ritzema Bos aan de planters den raad gegeven, de krulloten zooveel mogelijk van de boomen te verwijderen en te verbranden. Het is natuurlijk duidelijk, dat wanneer men er werkelijk in slaagde, alle krulloten in Suriname op die wijze te verdelgen, de ziekte tot staan zou komen, altijd in de veronderstelling, dat de schimmel nergens anders voorkomt dan in die krulloten. Nu is deze veronderstelling in zooverre juist, dat de schimmel niet aangetroffen wordt in het gezonde deel van een cacaoplant en ook is het niet waarschijnlijk, dat de heksenbezems van andere boomen door dezelfde schimmel worden teweeggebracht; ik zette dat hierboven reeds uiteen. Maar daartegenover zullen wij spoedig zien, dat met vrij groote zekerheid kan worden aangenomen, dat de versteende vruchten aan dezelfde schimmel hun ontstaan te danken hebben als de krulloten. Bij de behandeling van deze ziektevorm kom ik dan ook op de bestrijding der krulloten terug. Maar nu zou ik toch wel reeds willen vragen, welk resultaat men bereikt heeft met het opvolgen van den raad, door Ritzema Bos gegeven.

Daarbij moet vooropgesteld worden, dat aan een allerwege vernietigen van de krulloten in Suriname niet gedacht kan worden. Zelfs wanneer aangenomen werd, dat alle Europeesche planters tot medewerking bereid waren, bleven er toch nog de vele kleine grondjes van negers en koelies over, waar men, ook met dwang van Regeeringswege, het gewenschte resultaat wel niet zou kunnen bereiken.

Ik zou verder durven zeggen, dat een volledig vernietigen van de krulloten op geen enkele onderneming mogelijk is, ten minste in de praktijk. Een aantal zitten zoo hoog, dat zij moeielijk te bereiken zijn, andere worden over het hoofd gezien.

De vraag is dus nu, of een gedeeltelijk wegnemen en verbranden der krulloten, zooals dit op vele plantages tegenwoordig geschiedt, van invloed is op de ziekte. De antwoorden, van verschillende planters op deze vraag ontvangen, zijn vrij wel met elkaar in strijd; terwijl de eene helft meedeelt, dat het middel met succes werd toegepast, staan daar anderen tegenover, die geen vermindering van de ziekte hebben waargenomen. Onder de eerstgenoemden zijn er bovendien, die meenen, dat het wegsnijden der krulloten aan de boomen zelf schade doet. Ik zag ondernemingen, waar de krulloten weggesneden worden en andere waar dit niet gedaan wordt (daaronder sommige, waar men er mede opgehouden had, omdat men geen vermindering van de ziekte waarnam). En ik kon bij deze vergelijking niet tot een oordeel omtrent de waarde van het gebezigde middel komen.

Daarbij moet nog één zaak in het oog gehouden worden. Het wegsnijden en verbranden der krulloten kost geld. Op een onderneming, waar dit zeer zorgvuldig geschiedt bedroegen de kosten daarvan in het jaar 1900 f 2200, terwijl de totale onkosten op die plantage in dat jaar waren f 60 000. Het is dan ook te begrijpen, dat het op plantages, die met weinige arbeiders werken moeten en waar men geen groot kapitaal bezit, dikwijls met moeite gebeuren kan en ik zag als gevolg er van somtijds, dat andere noodzakelijke werkzaamheden niet, of niet in voldoende mate geschiedden. Daar waren er b.v., waar ten gevolge daarvan het onkruid welig opschoot, of de goten niet voldoende uitgediept werden, zoodat het water in de velden bleef staan. In zulke gevallen zal zeker het wegsnijden der krulloten meer kwaad doen dan wanneer men ze aan de boomen laat verdorren.

Ik zou hier niet misverstaan willen worden. Ik wil niet afraden de krulloten weg te snijden en te verbranden; alleen zal men zich moeten afvragen, of andere bewerkingen hier niet onder lijden en in dat geval liever met de halve bestrijding ophouden. Bovendien, zooals wij hieronder nog zullen zien, wie zijn krulloten wegneemt, moet dit ook doen met de versteende vruchten, anders bereikt hij zeker niet veel.

Ten slotte moet ik nog één antwoord bespreken, dat ontvangen werd op de vraag omtrent de bestrijding der krulloten. Wij zagen hierboven, dat de meeningen zeer uiteenloopend zijn omtrent den invloed, dien het toelaten van veel licht in de onderneming op de ziekte heeft. Nu werd, volgens dit antwoord, op een plantage zeer geregeld gesnoeid, zoodat alle takken verwijderd werden, die andere in hun ontwikkeling stoorden, waardoor veel meer licht binnen de kroon kon komen en aan den anderen kant geheel kale plekken ontbraken. Op deze plantage nu zouden krulloten slechts zeer sporadisch voorkomen. Bij een bezoek, door mij aan die onderneming gebracht, kon ik ook niet veel krulloten vinden. Ik trek hieruit geen conclusie, maar vermeld het alleen, omdat het voor latere onderzoekers van belang kan zijn, hierop de aandacht gevestigd te houden.

D. *Het versteenen der cacaovruchten.*

Er is naast de krulloten nog een ziekteverschijnsel, dat veel in de cacao voorkomt, dat misschien evenveel schade doet, maar waarop lang niet zoo algemeen de aandacht is gevestigd geweest; ik bedoel de versteende cacaovruchten. Ik zelf heb er ook in het begin van mijn verblijf in Suriname slechts oppervlakkig op gelet en ben pas later het belang er van gaan inzien. Dit had ten gevolge, dat het onderzoek veel vluchtiger moest zijn dan dat van de krulloten, dat het vooral aan geconserveerd materiaal in Utrecht moest worden voortgezet en dat mij toen te laat bleek, dat ik voor een nauwkeurige studie van de ziekte eigenlijk veel meer verschillende stadiën had moeten verzamelen. Intusschen, wat het onderzoek mij geleerd heeft, wil ik hier vermelden.

1. Kenmerken van de ziekte.

Het is noodig, de kenmerken van deze ziekte nauwkeurig te omschrijven, omdat zij algemeen verward wordt met het zwartziek der vruchten, onder B beschreven. Deze verwarring is ook aanleiding, dat ik geen gebruik heb kunnen maken van de op de circulaires ontvangen antwoorden, die betrekking hebben op de versteening der vruchten, omdat niet duidelijk is, dat men de beide verschijnselen voldoende uit elkaar heeft gehouden. Toch is het onderscheid vrij opvallend en wie het eenmaal gezien heeft, zal zich meestal niet meer vergissen. Bij de versteening is het eerste, dat men ziet optreden, een bultvormige opzwelling van de vrucht, die langzamerhand van kleur verandert en door bruin heen tot zwart wordt; meestal verspreidt zich dan die verkleuring over de geheele vrucht, zoodat deze ten slotte in kleur kan overeenstemmen met een zwartzieke, hoewel toch altijd de bult als onderscheidingskenmerk dienen kan. Alleen vrij oude vruchten worden door de versteening aangetast; jonge vruchten blijven er vrij van. Ik kan echter niet met juistheid meedeelen, van welk ontwikkelingsstadium af de vruchten ziek kunnen worden.

Wanneer men een vrucht, waaraan nog niet veel anders te zien is dan een min of meer verkleurde bult, tracht door te snijden, blijkt het, dat die bult zeer taai en hard is, zoodat het mes er moeilijk doorheen gaat. Dit verschijnsel kan zich bij verdere aantasting over de geheele vrucht uitstrekken en daaraan heeft de ziekte haar naam te danken. Op de sneevlakte ziet men, dat het weefsel van de bult bruinachtig verkleurd is

en dat zich deze verkleuring over een grootere of kleinere uitgestrektheid in het inwendige van de vrucht voortzet. Daarbij is het verkleurde weefsel tamelijk scherp gescheiden van het daaraan grenzende schijnbaar gezonde.

In de vrucht zien sommige zaden er vrij gezond uit, andere zijn geheel bruin van kleur en op de doorsnede zeer verschillend van normale. Bij nader onderzoek blijkt, dat een zaad des te meer veranderd is, naarmate het in een jonger stadium door de ziekte werd aangetast. Het hangt dan ook van den graad van versteening af, of een vrucht nog bruikbaar zaad oplevert en zoo ja, hoeveel.

2. Mikroskopisch onderzoek.

De bultvormige uitwas van een versteende vrucht blijkt in hoofdzaak ontstaan te zijn door vergrooting van cellen, vermoedelijk slechts in zeer geringe mate door celvermeerdering. Die meerdere grootte van de cellen is overal in het aangetaste gedeelte van het vruchtvleesch te vinden, zoowel bij de opperhuid, als bij het peripherische vastere weefsel en bij het lossere inwendige van de vrucht. Bij een zaad, dat weinig aangetast is, zijn de zaadlobben onveranderd, maar de zaadhuid is in dikte toegenomen, gedeeltelijk ook weer door een toename in grootte der cellen, gedeeltelijk door een vermeerdering van het aantal cellen. Dit proces is bij zeer zieke zaden zoover gegaan, dat de zaadlobben in het geheel niet tot ontwikkeling zijn gekomen, zoodat het geheele zaad uit niets anders dan zaadhuid bestaat.

In het vruchtvleesch treden hier en daar groote gomholten op, met een gom- of slijmachtige massa gevuld. Deze ontstaan door oplossing van cellen; daarbij begint het omringende weefsel celdeelingen te vertoonen, die een wondweefsel doen ontstaan, dat echter ten slotte ook weer opgelost kan worden.

In het zieke vruchtvleesch vindt men hier en daar groote groepen van cellen met zeer sterk verdikte wanden, zoogenaamde steencellen. Ook in de zaadhuid worden de wanden van vele cellen verdikt, die in normalen toestand dun gebleven zouden zijn. Dit alles zal zeer zeker meewerken tot de harde, steenachtige geaardheid van deze zieke vruchten; maar de hoofdoorzaak van dit verschijnsel is toch in iets anders te zoeken.

De bruine kleur van het centrum van het zieke weefsel blijkt bij mikroskopisch onderzoek te danken te zijn aan een kleurstof, die in hoofdzaak in de celwanden voorkomt; maar daarmee gaan gepaard veranderingen van den celinhoud en van de intercellulaire holten. Aan de peripherie van een versteende vrucht vindt men zulke veranderingen bij alle cellen, meer naar binnen toe liggen deze in groepen of banden bijeen en ook in de zieke zaden treft men ze hier en daar aan; daartusschen liggen dan nog een aantal levende cellen.

In plaats van den gewonen celinhoud ziet men daarin namelijk optreden een massa, die somtijds fijnkorrelig is, in andere gevallen uit grootere korrels bestaat; of wel, men neemt er doorschijnende massa's in druppelvorm in waar, die ten slotte de geheele celholte kunnen opvullen. Men ontvangt den indruk, alsof een taaivloeibare massa in de cel is gekomen en hier vast is geworden, waarbij het dan afhangt van de grootte van de druppels welk beeld men te zien krijgt, zoodat men alle overgangen vindt tusschen een fijnkorrelige massa en een geheel homogene glasheldere celinhoud. Somtijds vindt men er holten in, die door hun vorm ook weer den indruk versterken van de taaivloeibaarheid, waarin de massa verkeerd moet hebben; in andere gevallen ziet het er uit, alsof er slijmerige draden door de cel heengespannen zijn. Juist hetzelfde neemt men nu ook in de intercellulaire holten waar, die daarom in zwaar ziek weefsel zoo goed als geheel verdwenen kunnen zijn.

Het is nu zeer wel te begrijpen, dat een weefsel, waarvan de meerderheid der intercellulaire holten en de inhoud der cellen opgevuld is met een harde massa, een grooter weerstand biedt aan het mes, zoodat men van steenachtig kan spreken; in tegenstelling daarmee bevatten de intercellulaire holten van de gezonde vrucht lucht, terwijl het grootste gedeelte van den celinhoud water is.

Die eigenaardige massa bezit evenals de celwanden een kleur, die van lichtgeel tot donker roodbruin wisselt. Ik heb er onder het mikroskoop op gereageerd en het bleek nu, dat de massa niet oplost in water, alcohol, aether, chloroform, zoutzuur, zwavelzuur, salpeterzuur of koude bijtende kali, daarentegen wel gedeeltelijk oplosbaar is in kokende kaliloog. Zij kleurt zich niet met zwavelzure aniline, met phloroglucine en zoutzuur of met chloorzinkjodium; bij praeparaten, die met kaliloog gekookt waren, gaf echter het laatstgenoemde reagens hier en daar een vuilblauwe verkleuring. Met haematoxyline werd hier en daar een vuilblauwe kleur verkregen, die echter niet gemakkelijk zichtbaar was door de bruine eigen kleur van het zieke weefsel. Verschillende kleurstoffen worden zeer sterk geabsorbeerd, b.v. fuchsine, methylgroen, methylviolet en saffranine. Wij hebben hier met een stof te doen, die blijkbaar eenige overeenkomst vertoont met wondgom, ofschoon zij daarmee niet in alle opzichten identiek is.

In de versteende cacaovruchten worden de draden van een schimmel aangetroffen. Ik vond deze zoowel in het vruchtvleesch als op de oppervlakte van de zaden en in de zaadhuid, maar niet in de zaadlobben. De schimmel komt alleen voor tusschen de cellen in de intercellulaire holten, waarvan hij den loop volgt en de draden zijn dus in verschillende richtingen heen en weer gekronkeld; zij zijn door tusschenschotten in cellen verdeeld en hun dikte bedraagt van 2—9 mikr.

Ik wil hier dadelijk even vermelden, maar kom er hieronder nader op terug, dat de schimmel mij identiek schijnt te zijn met de oorzaak der krullotenziekte; ieder, die praeparaten van krulloten en van versteende vruchten met elkaar vergelijkt, moet m. i. de overtuiging krijgen, dat in beide dezelfde schimmel wordt aangetroffen.

In de versteende vruchten vindt men deze schimmel nu vooral tusschen de levende cellen in; wel is waar verdwijnt hij niet, wanneer het weefsel afsterft, maar hij is er blijkbaar in dien toestand niet in doorgedrongen. Wanneer later intercellulaire holten met gom (om dit woord kortheidshalve maar te bezigen) gevuld worden, kan de schimmel daarin geheel opgesloten worden, zoodat men er ten slotte nog maar onduidelijke resten van terugvindt. Het krachtigst ontwikkelt de schimmel zich in de zaadhuid, vermoedelijk omdat hier veel ruimte is door de groote intercellulaire holten.

Eindelijk verdient nog vermelding, dat in sommige gevallen in het doode weefsel der versteende vruchten nog een tweede schimmel voorkomt, die in alle richtingen door de cellen heengroeit en die veel dunnere draden bezit. Daar deze alleen in reeds gedood weefsel wordt aangetroffen, schijnt het mij toe, dat wij hier met een secundair verschijnsel te doen hebben en dat dan ook deze schimmel gevoegelijk verder buiten beschouwing kan blijven.

3. Oorzaak van de ziekte.

Op dezelfde gronden, waarop geconcludeerd werd, dat een schimmel oorzaak van de krullotenziekte is, moet thans de gevolgtrekking gemaakt worden, dat ook de versteening der cacaovruchten door een schimmel wordt teweeggebracht. Er heeft hier een eigenaardige vergrooting van cellen, gepaard gaande met celdeeling, plaats; in de weefsels, waar dit geschiedt, vindt men tusschen de cellen altijd een schimmel, die in gezonde vruchten en ook in het gezonde deel van een versteende vrucht ontbreekt.

Neemt men nu verder in aanmerking, dat deze schimmel in uiterlijk niet te onderscheiden is van die, welke de krulloten doet ontstaan, dat in hoofdzaak de beide verschijnselen op hetzelfde neerkomen: vergrooting van cellen en vermeerdering van het aantal cellen in het bijzonder van het parenchym, dan lijkt mij de stelling niet te gewaagd, dat krulloten en versteende vruchten aan dezelfde oorzaak zijn toe te schrijven.

Er zijn nu echter sommige bezwaren tegen deze stelling in het midden te brengen, terwijl daartegenover andere feiten bekend zijn, die er geheel mede in overeenstemming zijn.

Behandelen wij eerst de bezwaren. Wanneer de krullotenschimmel oorzaak is van de versteende vruchten, zou men meenen, dat deze laatstgenoemde ook aan de krulloten moeten gevonden worden. Dit nu is niet het geval, ten minste voor zoover mij bekend is geworden. De oorzaak daarvan meen ik echter te moeten zoeken in den leeftijd, waarop het weefsel door de schimmel wordt aangetast. Wanneer zich bloemen en vruchten aan een krulloot ontwikkelen, kan de schimmel dadelijk in het nog jonge weefsel doordringen en hierdoor aanleiding zijn tot soortgelijke vervormingen als bij de krulloot zelf. Bij de versteening daarentegen wordt een vrucht op lateren leeftijd op een bepaalde plaats aangetast, op het oogenblik, dat de cellen niet zeer levenskrachtig meer zijn en nu vindt hier nog wel eenige vermenigvuldiging van cellen plaats, maar in hoofdzaak beperkt zich het verschijnsel tot celvergrooting; alleen in de jonge zaden, die nog het meest in embryonalen toestand verkeeren, vinden de sterkste veranderingen plaats. Daaraan schrijf ik het ook toe, dat bij versteende vruchten zoo vele cellen afsterven en de bovengenoemde eigenaardige veranderingen vertoonen. Trouwens geheel ontbreken deze bij de vruchten van de krulloten niet; hier en daar vond ik de intercellulaire holten, vooral dicht bij de oppervlakte met die bruine gomachtige massas gevuld, die ik voor de versteende vruchten beschreef; zelfs treft men iets dergelijks reeds in de bloemsteel aan en wel eveneens bij de peripherisch gelegen cellen.

Andere feiten wijzen weer op een verband tusschen krulloten en versteende vruchten. Ten eerste zou er op gewezen kunnen worden, dat de krullotenziekte tot nu toe buiten Suriname niet waargenomen is en dat de versteende vruchten, voor zoover bekend, alleen daar voorkomen. Maar ook op de ondernemingen zelf heb ik herhaaldelijk hooren beweren, dat beide ziekteverschijnselen samen worden aangetroffen; waar weinig krulloten te vinden zijn, vindt men ook wenig versteende vruchten en omgekeerd. Wel wordt ook meer dan eens verzekerd, dat versteende vruchten zouden voorkomen op plantages, waar geen krulloten zijn, maar in alle gevallen, die ik nader kon onderzoeken, bleek, dat hier de zwartziekte met de versteening der vruchten verward werd.

In Europa zijn misvormingen van vruchten bekend, die door soorten van het geslacht Exoascus worden teweeggebracht; alleen is daar geen enkel geval bij, dat dezelfde schimmel zoowel een heksenbezem als een misvormde vrucht doet ontstaan.

Ook aan de versteende vruchten werden geen voortplantingsorganen van den schimmel gevonden. Ook hier trachtte ik den schimmel te kweeken op dezelfde wijze als ik dit bij de krulloten gedaan had, door een stukje zoo steriel mogelijk uit een zieke vrucht te snijden en dit in een gesteriliseerde glazen doos te brengen. Er ontwikkelde zich op de sneevlakte zeer spoedig een schimmel, die ik ook thans nog in kultuur heb. Dat deze schimmel identiek is met die, welke ik uit de krulloten verkreeg, is aan geen twijfel onderhevig. In de eerste plaats is het uiterlijk der kulturen geheel gelijk; ook hier een oorspronkelijk witte schimmelmassa, die later vuilgrijs tot bijna zwart wordt. In de tweede plaats ziet men onder het miskroskoop hetzelfde beeld, terwijl ook geen andere voortplantingsorganen werden verkregen dan de boven reeds beschreven chlamydosporen. Eindelijk werden de beide schimmels vergeleken, wat hun eigenschappen betreft, om op bepaalde voedingsbodems te groeien. Ook deze bleken identiek te zijn, zoodat met zekerheid besloten kan worden, dat ik uit de versteende vruchten dezelfde schimmel in kultuur kreeg, die ik uit de krulloten geïsoleerd had. Dit, gevoegd bij het vorige bewijsmateriaal, maakt het weer des te waarschijnlijker, dat de krulloten en de versteende vruchten niets anders zijn dan verschijnselen van een en dezelfde ziekte, tenminste door dezelfde schimmel worden teweeggebracht.

Ik vermeldde zooeven, dat ik de voedingsvoorwaarden van den schimmel onderzocht; ik wil deze hier nog kort opnoemen, onder opmerking, dat de proeven alle genomen werden bij een temperatuur van ± 30° C. Vooreerst werden eenige natuurlijke voedingsstoffen onderzocht; daarbij bleek, dat de schimmel uitstekend groeit op gesteriliseerde aardappelschijfjes, op gekookte rijst en kleefrijst (ketan, Oryza glutinosa), op gekookte zaden van maïs en aardnoten (pinda, zaden van Arachis hypogaea). In alle gevallen was na een week een duidelijke suikerreactie te constateeren; het was een zoogenaamde reduceerende suiker, zoodat dus de schimmel het vermogen moet bezitten, om zetmeel in suiker om te zetten. Maar bovendien wordt deze suiker zeker weer verder verwerkt, want de kulturen verspreiden een sterke alcohollucht. Inderdaad gelukte het, een kleine hoeveelheid alcohol uit de kulturen af te distilleeren; deze alcohol was echter nog vermengd met aangenaam naar vruchten riekende esters. De schimmel kan dus blijkbaar alcoholische gisting veroorzaken; de gasontwikkeling, die men in de kulturen waarneemt, staat daarmee waarschijnlijk in verband. Op gesteriliseerd kippeneiwit groeit de schimmel heel goed, hoewel de ontwikkeling minder krachtig is dan op de bovengenoemde voedingsbodems.

Vervolgens werd onderzocht, welk stikstofvoedsel de schimmel gebruiken kan, wanneer druivensuiker als koolstofvoedsel wordt aangeboden. Het bleek, dat verschillende stikstofbronnen gebezigd kunnen worden, die alle een krachtige ontwikkeling geven, maar deze was bij pepton, asparagine, ureum en kaliumnitraat iets krachtiger dan bij ammoniumnitraat en hierbij weer veel krachtiger dan bij ammoniumsulfaat.

Evenzoo werd de voedingswaarde van eenige koolstofbronnen onderzocht, wanneer ammoniumnitraat als stikstofvoedsel dienst deed. Druivensuiker en melksuiker, zetmeel (arrowroot) en dextrine bleken nu bovenaan te staan, daarop volgen in afdalende reeks: rietsuiker (saccharose), celstof (in den vorm van filtreerpapier) en Arachisolie, terwijl botervet en citroenzuur niet als koolstofvoedsel konden gebruikt worden. Zooals uit het bovenstaande reeds was af te leiden, werd het arrowroot versuikerd, evenzoo de dextrine. Maar bovendien bleek, dat de schimmel rietsuiker omzet in invertsuiker.

4. Nadeel, door de versteende vruchten teweeggebracht.

Hoewel het niet volkomen nauwkeurig bekend is, schijnt toch het nadeel door de versteening der vruchten teweeggebracht, zeer aanzienlijk te kunnen zijn. Ook hier weer staan wij voor de moeilijkheid, dat dikwijls niet goed onderscheiden wordt tusschen de zwartziekte en de versteening der vruchten; maar daar, waar dit wel geschiedt en waar de versteende vruchten voorkomen, wordt er een zeer belangrijk verlies door geleden, zooals mij verzekerd werd.

Het nadeel bestaat dan natuurlijk hierin, dat de zaden niet rijp worden, of wanneer slechts een deel van de vrucht is aangetast, dat de hoeveelheid rijpe zaden geringer is dan anders het geval geweest zou zijn.

Zooals ik hierboven reeds vermeldde, acht ik het zelfs niet onwaarschijnlijk dat een groot gedeelte van de schade, die toegeschreven wordt aan de krulloten, in werkelijkheid te wijten is aan de versteende vruchten; wanneer beide door dezelfde oorzaak worden teweeggebracht, dan zou dus toch wel een enkele schimmel de schuldige zijn.

Cijfers kan ik hier niet geven; wel zouden deze eerder te verzamelen zijn dan bij de krulloten, omdat men het nadeel daar zoo moeilijk berekenen kan, maar tot nu toe heeft niemand dit nauwkeurig nagegaan, voor zoover mij bekend is. Wel hoort men nu en dan de mededeeling, dat de productie met 50 % verminderd is, maar welk gedeelte van die vermindering toe te schrijven is aan de versteening der vrucht, welke aan verminderden bloei ten gevolge van krulloten, welke aan andere oorzaken, is niet na te gaan.

5. Bestrijding der versteende vruchten.

Uit het hier meegedeelde blijkt, dat in het algemeen gezegd zal kunnen worden, dat bestrijding der krulloten ook zal zijn bestrijding der versteende vruchten, maar in bijzonderheden gaat dit zeker niet door.

Het zou b.v. mogelijk zijn, dat er ongunstige uitwendige omstandigheden zijn, die het optreden van krulloten in de hand werken, maar die geen invloed hebben op het meer of minder versteend zijn van de vruchten. Evengoed is het denkbaar, dat in andere gevallen bepaalde uitwendige conditiën onverschillig zijn met het oog op het voorkomen van krulloten, terwijl daarentegen de versteening der vruchten er door toeneemt. De invloed van verschillende uitwendige omstandigheden op de versteende vruchten is trouwens nog volmaakt onbekend; dit zal wel geen verbazing wekken, wanneer men bedenkt, hoe weinig de ziekte zelf nog onderzocht is.

Ik acht het ook niet onmogelijk, dat er rassen zullen gevonden worden, waarvan de vruchten wel weerstand bieden aan de aantasting van de schimmel, maar de knoppen niet dat weerstandsvermogen bezitten, waar dus wel krulloten aan zullen voorkomen, maar geen versteende vruchten; het omgekeerde is misschien minder waarschijnlijk.

Het is verder niet ondenkbaar, dat er een middel gevonden wordt, om de aantasting van de vruchten door den schimmel te voorkomen, b.v. een besproeiingsmiddel; ik zou ten minste proeven met bouillie bordelaise wel willen aanbevelen. Maar het is zeer goed mogelijk, dat ditzelfde middel zal falen, waar het bescherming der knoppen betreft, alleen al, omdat hier de besproeiing zooveel moeilijker uitvoerbaar is. Het besproeiingsmiddel kan toch niet gemakkelijk tusschen de knopschubben binnendringen en bovendien is uit praktische overwegingen een besproeiing van alle knoppen van een cacaoplantage vrij wel ondenkbaar.

De strijd tegen den schimmel zal echter bij beide ziekten dezelfde moeten zijn. Zooals ik boven reeds zeide, zal een rationeele bestrijding pas mogelijk worden, zoodra men de voortplantingsorganen, in het algemeen de geheele ontwikkelingsgeschiedenis van den schimmel kent. Maar zooveel kan op het oogenblik wel reeds gezegd worden, dat wegsnijden van de krulloten alleen vermoedelijk niet zal helpen; dat, wanneer men eenmaal aan het wegsnijden gaat, dus ook de versteende vruchten moeten verwijderd worden. Thans worden deze meestal bij den oogst van den boom gehaald, de eventueel nog aanwezige rijpe zaden er uit genomen en de rest op den grond geworpen. Ik meen, dat degeen, die de krulloten wegsnijdt, dan ook in elk geval de versteende vruchten of die deelen van de vrucht, die versteend zijn, in manden moet verzamelen en deze op hoopen moet werpen, met petroleum overgieten en verbranden. De mogelijkheid is niet uitgesloten, dat de schimmel in de zieke vruchten in een soort van rusttoestand overgaat en dat daaruit later de voortplantingsorganen voor den dag kunnen komen; daarom acht ik zelfs het begraven van die versteende vruchten of van de schillen er van, niet aan te bevelen.

Utrecht, Augustus 1903.

F. A. F. C. Went.

Bijlage IJ.

VEESTAPEL.

PARAMARIBO EN DISTRICTEN.	Runderen.	Paarden.	Ezels.	Muilezels.	Schapen.	Geiten.	Varkens.
Paramaribo	680	67	131	48	18	128	235
Nickerie.	445	6	19	22	11	133	157
Coronie	993	36	70	8	„	339	929
Beneden-Saramacca.	337	„	1	„	3	228	46
Boven-Saramacca	36	„	„	„	„	13	„
Beneden-Suriname	2 689	90	116	39	16	185	237
Beneden-Para.	1 279	13	17	8	„	107	32
Boven-Para	225	„	„	„	1	72	553
Boven-Suriname.	128	3	6	13	7	15	3
Beneden-Commewijne.	919	31	11	2	48	„	341
Boven-Commewijne.	30	„	„	„	„	9	2
Cottica	84	1	„	10	„	33	12
Marowijne	„	„	„	„	„	„	„
	7 845	247	371	150	104	1 262	2 547

Bijlage Z[1].

STAAT van den invoer der

ARTIKELEN.		UIT OF VIA DE							
		NEDERLAND.		GR.-BRITANNIE.		Ver. Staten van N.-AMERIKA.		FRANKRIJK.	
		Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
Aardappelen	H.L.	9 426[5]	f 61 272	"	"	"	"	"	"
Ammunitie:									
Geweren, karabijnen en buksen	Loopen.	1 207	12 070	68	f 680	23	f 230	2	f 20
Revolvers, pistolen en kamerbuksen	Stuks.	14	56	2	8	"	"	"	"
Gedeelten van genoemde wapens		"	543	"	"	"	"	"	"
Geweer- en pistoolkogels en hagels	K.G.	21 035	14 421	735	441	"	"	"	"
Patronen voor achterladers	Stuks.	3 050	183	"	"	1 125	68	"	"
Idem voor revolvers	"	1 970	59	600	18	500	15	"	"
Percussiedopjes en slaghoedjes	"	1 648 200	3 296	159 000	318	4 000	8	"	"
Ledige hulzen	"	345 940	6 919	3 700	74	3 450	69	200	4
Buskruit	K.G.	6 489	12 978	"	"	"	"	"	"
Aardewerk		"	49 057	"	1 016	"	475	"	"
Asphalt		"	264	"	11	"	"	"	"
Azijn	Liters.	7 127	855	"	"	"	"	12	1
Azijnzuur	"	4 500	7 200	"	"	"	"	"	"
Ballast		"	"	"	"	"	"	"	"
Bier, waaronder Maltzextract van alle soorten	"	571 223	217 065	24 439	9 287	2 730	1 038	"	"
Gemberale	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Bijouterieën		"	5 771	"	575	"	373	"	121
Blik in bladen		"	5 609	"	282	"	"	"	"
Blom of meel	K.G.	1 687	202	30	4	2 460 563	295 268	"	"
Bodems, duigen en hoepels voor vaatwerk		"	"	"	5 930	"	"	"	"
Boeken, lees-		"	12 608	"	247	"	"	"	"
Idem, schrijf- en koopmans- en albums		"	6 421	"	5	"	258	"	"
Boter, oleomargarine en ghee	"	158 997	206 696	731	950	17 713	11 513	180	234
Breeuwwerk	"	2 144	858	300	120	3 141	1 256	"	"
Bron- en mineraalwater	Liters.	8 982	3 593	225	90	"	"	"	"

kolonie Suriname, over 1902.

VOLGENDE LANDEN.												TOTAAL.	
DEMERARY.		BARBADOS.		FR.-GUYANA.		CURAÇAO.		TRINIDAD.		DIVERSE PLAATSEN.			
Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
31	f 202	"	"	"	"	"	"	"	"	44	286	9 501[5]	f 61 760
1	10	"	"	108	f 1 080	"	"	"	"	"	"	1 409	14 090
2	8	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	18	72
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	543
867	520	"	"	585	351	"	"	"	"	"	"	26 222	15 733
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	4 175	251
100	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3 170	95
32 000	64	"	"	2 300	5	"	"	"	"	"	"	1 845 500	3 691
336	7	"	"	17 600	352	"	"	"	"	"	"	371 226	7 425
"	"	"	"	3	6	"	"	"	"	"	"	6 492	12 984
"	307	"	f 35	"	1 101	"	"	"	"	"	"	"	51 991
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	275
100	12	"	"	101	12	"	"	"	"	"	"	7 340	880
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	4 500	7 200
"	"	"	580	"	"	"	"	"	"	"	"	"	580
16 076	6 109	"	"	6	2	"	"	"	"	"	"	614 474	233 501
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	7 182
"	82	"	"	"	62	"	f 51	"	f 27	"	f 120	"	5 891
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
613 196	73 584	1 814	218	20	2	12	1	f 3 299	396	"	"	3 080 621	369 675
"	5 026	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	10 956
"	548	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	13 403
"	256	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	6 940
9 084	5 905	"	"	10	13	"	"	"	"	"	"	186 715	225 311
203	81	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	5 788	2 315
2 236	894	"	"	33	13	"	"	"	"	"	"	11 476	4 590

UIT OF VIA DE

ARTIKELEN.		NEDERLAND.		GR.-BRITANNIE.		Ver. Staten van N.-AMERIKA.		FRANKRIJK.	
		Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
Brood en beschuit	K.G.	745	f 149	»	»	161 718	f32 344	»	»
Chemicaliën en utensiliën		»	51 568	»	f 4 690	»	5 911	»	f 1 057
Dakbedekkingsmaterialen (onbrandbare)		»	37 139	»	9 165	»	3 285	»	»
Drukinkt		»	394	»	»	»	»	»	»
Drukletters		»	1 154	»	»	»	»	»	»
Drukpersen		»	654	»	»	»	»	»	»
Eetwaren, geconserveerd		»	102 905	»	20 125	»	53 954	»	1 252
Ezels, muil- en steen-	Stuks.	»	»	»	»	»	»	»	»
Fabriek-, landbouw- en stoomwerktuigen		»	166 157	»	17 301	»	67 792	»	610
Garens		»	6 532	»	8 441	»	»	»	»
Gedistilleerd van 50 pct. z. a. bij 15°. C.	L.	224 558	148 217	2 258	3 011	135	205	1 602	2 269
Reukwaters, al of niet uit gedistilleerd bereid		»	8 144	»	203	»	1 430	»	224
Aether sulphuricus en chloroform	»	95	190	»	»	»	»	»	»
Houtgeest:									
Idem voor stijlers	»	»	»	4 298	2 149	»	»	»	»
Glaswerk		»	24 831	»	1 843	»	512	»	»
Goud, ruw	Gram.	»	»	»	»	»	»	»	»
Idem, gemunt		»	»	»	17 500	»	»	»	»
Granen en peulvruchten	K.G.	249 388	54 865	163 182	35 900	110 689	24 352	»	»
Groenten		»	10 621	»	144	»	65	»	»
Harpuis		»	77	»	»	»	5	»	»
Hoeden		»	24 474	»	11 216	»	»	»	504
Hooi		»	»	»	»	»	1 097	»	»
Hout:									
Greenen- en pitch-pinedeelen en planken	M³.	»	»	»	»	2 808	56 160	»	»
Whitepine en alle andere soorten planken	»	»	»	»	»	474	7 110	»	»
Al het overige		»	86	»	»	»	»	»	»
Huiden, vellen en leder, bereide	K.G.	32 187	86 120	142	710	65	325	»	»
Idem, onbereide	»	101	51	»	»	»	»	»	»
Instrumenten, mathematische, physische, chirurgische en optische		»	614	»	»	»	»	»	»
IJs		»	»	»	»	»	»	»	»
IJzer, band-, plaat-, staaf-		»	9 505	»	353	»	8	»	»
Idem, bewerkt		»	89 639	»	22 364	»	7 475	»	»
Kaarsen	»	27 175	18 207	»	»	4 338	3 241	»	»
Kaas	»	168 732	97 865	8	5	»	»	»	»
Kalk		»	5 870	»	6 422	»	»	»	»

VOLGENDE LANDEN.

DEMERARY.		BARBADOS.		FR.-GUYANA.		CURAÇAO.		TRINIDAD.		DIVERSE PLAATSEN.		TOTAAL.	
Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
2 869	f 574	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	165 332	f 33 067
"	6 602	"	"	"	f 372	"	f 12	"	"	"	f 308	"	70 520
"	11 932	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	61 521
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	394
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1 154
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	654
"	11 344	"	f 7	"	1 615	"	58	"	f 1 806	"	"	"	193 066
22	5 070	25	1 795	"	"	14	925	"	"	7	245	68	8 035
"	14 755	"	"	"	95	"	"	"	"	"	"	"	266 710
"	1 216	"	2 005	"	"	"	"	"	"	"	"	"	18 194
878	1 085	"	"	290	290	61	83	412	1 962	"	"	230 194	157 122
"	185	"	"	"	97	"	"	"	200	"	"	"	10 483
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	95	190
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	4 298	2 149
"	780	"	"	"	195	"	"	"	250	"	423	"	28 834
"	"	"	"	243 955[1]	341 538	"	"	"	"	"	"	243 955[1]	341 538
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	17 500
154 264	33 938	912	201	76	17	60	13	11 469	2 523	"	"	690 040	151 809
"	148	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	10 978
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	82
"	726	"	"	"	258	"	65	"	23	"	"	"	37 266
"	715	"	39	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1 851
46	920	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2 854	57 080
152	2 280	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	626	9 390
"	2 736	"	"	"	48	"	"	"	"	"	"	"	2 870
218	962	"	"	"	"	210	1 050	"	"	"	"	32 822	89 167
"	"	"	"	"	"	55	28	"	"	"	"	156	79
"	8	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	622
"	2 308	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2 308
"	306	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	10 172
"	5 521	"	33	"	2 167	"	"	"	24	"	1 863	"	129 086
152	102	"	"	274	184	"	"	"	"	"	"	32 439	21 734
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	168 740	97 870
"	4 201	"	582	"	"	"	"	"	"	"	"	"	17 075

ARTIKELEN.		UIT OF VIA DE							
		NEDERLAND.		GR.-BRITANNIË.		Ver. Staten van N.-AMERIKA.		FRANKRIJK.	
		Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
Cement		„	f 18 059	„	f 4 200	„	„	„	„
Klokken		„	6 450	„	667	„	f 477	„	„
Koek- en suikerbakkerswerk		„	24 831	„	3 995	„	314	„	f 21
Koffie	K.G.	542	488	„	„	145	131	„	„
Koffers en trommels		„	9 138	„	6 252	„	768	„	„
Kool, houts-		„	„	„	„	„	„	„	„
Koper, ruw		„	1 031	„	22	„	„	„	„
Kramerijen		„	87 194	„	9 318	„	18 635	„	2 105
Kruidenierswaren		„	30 918	„	4 418	„	2 540	„	74
Kurk		„	2 589	„	82	„	„	„	24
Lampen		„	7 410	„	2 698	„	3 287	„	„
Lood		„	1 015	„	360	„	„	„	„
Lucifers in pakjes of doosjes van 72 of minder per pakje of doosje	Gros.	1959$^1/_6$	1 959	„	„	„	„	„	„
Lucifers in pakjes of doosjes van meer dan 72 per pakje of doosje	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Manufacturen (katoenen)		„	238 695	„	388 427	„	30 289	„	4 842
Idem (linnen)		„	7 829	„	5 092	„	„	„	„
Idem (wollen)		„	25 993	„	2 062	„	„	„	„
Idem (zijden)		„	1 081	„	3 842	„	66	„	„
Idem (gemaakte kleederen)		„	68 230	„	66 257	„	18 113	„	2 753
Matrassen en kussens		„	3 512	„	106	„	359	„	„
Melasse of keukenstroop	Liters.	41	12	„	„	„	„	„	„
Meststoffen		„	645	„	16 920	„	„	„	„
Meubels		„	20 241	„	650	„	7 121	„	„
Muziekinstrumenten		„	8 050	„	845	„	676	„	„
Naaimachines		„	7 995	„	1 795	„	111	„	„
Olie, raap-, olijf-, lijn-, machine-, patent-, cocos-	„	283 760	96 247	7 576	9 107	2 765	1 715	2 539	3 047
Kerosine	„	„	„	„	„	1 214 073	84 985	„	„
Naphta	„	49	25	„	„	180	90	„	„
Haar- en welriekende olie		„	1 675	„	30	„	229	„	53
Opium	K.G.	534^6	8 554	188	3 008	„	„	„	„
Ganje	„	„	„	327	409	„	„	„	„
Paarden	Stuks.	„	„	„	„	„	„	„	„
Papier		„	32 743	„	457	„	2 583	„	„
Parapluies		„	11 026	„	2 171	„	„	„	„
Patates en alle andere aardvruchten	K.G.	„	„	„	„	„	„	„	„
Pik		„	105	„	56	„	49	„	„
Teer		„	640	„	„	„	736	„	„
Pyridine		„	„	„	„	„	„	„	„

VOLGENDE LANDEN.

DEMERARY.		BARBADOS.		FR.-GUYANA.		CURAÇAO.		TRINIDAD.		DIVERSE PLAATSEN.		TOTAAL.	
Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
»	f 1 665	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	f 23 924
»	»	»	»	»	f 24	»	»	»	»	»	»	»	7 618
»	2 531	»	»	»	»	»	f 9	»	f 2	»	»	»	31 703
16	14	»	»	»	»	1 902	1 712	»	»	»	»	2 605	2 345
»	573	»	»	»	25	»	»	»	»	»	»	»	16 756
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1 053
»	3 913	»	f 45	»	2 322	»	30	»	934	»	f 482	»	124 978
»	2 874	»	75	»	30	»	»	»	525	»	»	»	41 454
»	142	»	»	»	»	»	»	»	165	»	»	»	3 002
»	520	»	»	»	88	»	»	»	»	»	»	»	14 003
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1 375
»	»	35	35	»	»	»	»	»	»	»	»	1 994 1/6	1 994
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	48 128	»	90	»	66	»	5	»	2 048	»	77	»	712 667
»	»	»	»	»	469	»	»	»	»	»	»	»	13 390
»	94	»	40	»	13	»	»	»	»	»	»	»	28 202
»	77	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	5 066
»	7 593	»	39	»	890	»	2 274	»	54	»	2 232	»	168 435
»	45	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4 022
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	41	12
»	5 514	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	23 079
»	691	»	36	»	36	»	224	»	»	»	20	»	29 019
»	1 350	»	24	»	48	»	»	»	»	»	159	»	11 152
»	550	»	»	»	»	»	»	»	»	»	130	»	10 581
5 362	2 184	»	»	454	545	»	»	708	297	»	»	303 164	113 142
26 364	1 845	»	»	114	8	»	»	»	»	»	»	1 240 551	86 838
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	229	115
»	95	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2 082
119	1 904	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	841[6]	13 466
492	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	819	1 024
»	»	1	150	»	»	»	»	»	»	»	»	1	150
»	582	»	»	»	18	»	»	»	»	»	989	»	37 372
»	6	»	»	»	28	»	»	»	»	»	»	»	13 231
60	3	1 846	92	»	»	»	»	»	»	»	»	1 906	95
»	77	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	287
»	104	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1 480
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»

ARTIKELEN.		UIT OF VIA DE							
		NEDERLAND.		GR.-BRITANNIE.		Ver. Staten van N.-AMERIKA.		FRANKRIJK.	
		Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
Pinda	K.G.	"	"	"	"	5 621	f 843	"	"
Planten (levende)		"	f 212	"	"	"	"	90	"
Reuzel	"	1 081	378	170	f 60	1 001	350	"	"
Rietponten		"	"	"	"	"	"	"	"
Rijst	"	4 353 159	457 082	9 389	986	"	"	"	"
Rijtuigen en wagens		"	1 802	"	105	"	"	"	"
Rijwielen	Stuks.	45	4 580	15	1 988	156	13 090	"	"
Schepen, schuiten en vaartuigen		"	1 200	"	"	"	3 291	"	"
Schilderijen en teekeningen in olieverf enz.		"	574	"	"	"	18	"	"
Schoenen		"	34 834	"	5 713	"	8 505	"	f 598
Sigaren	K.G.	11 148[9]	44 596	22[1]	88	100	400	50[2]	201
Smeer, molen-	"	4 904	1 962	1 519	608	8 413	3 365	"	"
Snuif	"	42	84	"	"	"	"	"	"
Speelkaarten		"	839	"	"	"	"	"	"
Spek, gezouten	"	87	34	"	"	229 175	89 378	"	"
Idem, gerookt	"	755	604	134	107	23	18	"	"
Idem, koppen	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Spijkers en nagels	"	103 062	21 643	10 164	2 134	1 037	218	"	"
Steen, gebakken metsel-	Stuks.	240 880	6 935	2 000	140	52 600	3 682	"	"
Idem, bewerkte		"	2 767	"	15	"	564	"	"
Steenkolen	K.G.	106 200	797	3 628 600	27 214	"	"	"	"
Suiker	"	46 320	9 727	383	142	19	5	"	"
Tabak in bladen	"	572	257	"	"	53 582	24 112	"	"
Idem, gekorven	"	38 018	53 225	752	1 053	331	463	10	14
Terpentijn	Liters.	2 192	1 359	153	95	910	455	"	"
Thee	K.G.	10 236	12 283	363	435	2 364	2 837	"	"
Tin		"	1 046	"	"	"	"	"	"
Touwwerk	"	27 923	18 150	2 583	1 679	433	281	"	"
Uien	"	44 796	4 480	"	"	"	"	"	"
Uitmonsteringen		"	42	"	"	"	"	"	"
Vee		"	"	"	"	"	"	"	"
Verfwaren	"	193 614	96 807	2 955	1 478	109	55	"	"
Vernis	Liters.	2 085	3 028	"	"	"	"	"	"
Visch, gezouten	K.G.	1 167	140	50	6	314 961	37 795	"	"
Idem, gerookt-, leng- en stok-	"	1 719	1 375	"	"	6 301	5 041	"	"
Zalm, gepekeld	"	"	"	"	"	450	180	"	"
Vleesch, gezouten	"	2 625	893	"	"	421 629	143 354	"	"
Idem, gerookt	"	565	1 130	"	"	"	"	"	"
Hammen en shoulders uit Europa	"	6 743	8 429	207	259	"	"	"	"
Idem uit Amerika	"	"	"	"	"	70 839	29 044	"	"

VOLGENDE LANDEN.

DEMERARY.		BARBADOS.		FR.-GUYANA.		CURAÇAO.		TRINIDAD.		DIVERSE PLAATSEN.		TOTAAL.	
Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveel-heid.	Waarde.	Hoeveel-heid.	Waarde.	Hoeveel-heid.	Waarde.	Hoeveel-heid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
9 769	f 1 465	"	"	"	"	72 194	f 10 829	"	"	"	"	87 584	f 13 137
"	5	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	307
506	177	"	"	100	f 35	"	"	"	"	"	"	2 858	1 000
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
45 250	4 751	"	"	160	17	"	"	"	"	"	"	4 407 958	462 836
"	54	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1 961
13	930	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	229	20 588
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	15 291
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	592
"	2 547	"	"	"	72	"	35	"	"	"	"	"	52 304
14 [7]	59	"	"	"	"	19	8	"	"	"	"	11 337 [8]	45 352
985	394	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	15 821	6 329
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	42	84
"	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	842
47 897	18 680	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	277 159	108 092
405	324	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1 317	1 053
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
5 354	1 124	"	"	15	3	"	"	"	"	"	"	119 632	25 122
15 000	1 050	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	310 480	11 807
"	4	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3 350
25 000	188	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3 759 800	28 199
"	"	"	"	617	130	"	"	"	"	"	"	47 339	10 004
"	"	"	"	46	21	"	"	"	"	"	"	54 200	24 390
376	526	"	"	7	10	"	"	"	"	"	"	39 494	55 291
46	23	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3 301	1 932
871	1 045	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	13 834	16 600
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1 046
1 086	106	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	32 025	20 816
61 634	6 163	"	"	"	"	"	"	20 628	f 2 063	"	"	127 058	12 706
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	42
"	15 027	"	f 681	"	"	"	"	"	"	"	f 64 153	"	79 861
3 869	1 935	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	200 547	100 275
1	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2 086	3 030
516 527	61 983	3 297	395	"	"	"	"	3 189	383	"	"	839 191	100 702
24 578	19 662	"	"	"	"	"	"	255	204	"	"	32 853	26 282
6 210	2 484	540	216	"	"	"	"	270	108	"	"	7 470	2 988
12 200	4 148	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	436 454	148 395
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	565	1 130
85	106	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	7 035	8 791
1 152	472	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	71 991	29 516

ARTIKELEN.		UIT OF VIA DE							
		NEDERLAND.		GR.-BRITANNIE.		Ver. Staten van N.-AMERIKA.		FRANKRIJK.	
		Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
Vruchten, versche en gedroogde . .		„	f 780	„	f 139	„	f 818	„	„
Vuurwerken		„	„	„	105	„	4 015	„	„
Wijn, waaronder vermouth	L.	86 804	45 655	9 954	4 690	111	57	12 223	f 6 238
Zaad		„	250	„	„	„	„	„	„
Zakken		„	30 332	„	2 092	„	„	„	„
Zeep, ruwe	K.G.	59 606	13 411	19 171	4 313	141 454	31 827	„	„
Idem, geparfumeerde	„	3 785	8 327	554	1 219	297	653	121	266
Zeegras		„	356	„	„	„	„	„	„
Zemelen		„	35	„	„	„	500	„	„
Zilver, ruw		„	5 267	„	„	„	„	„	„
Idem, gemunt		„	„	„	„	„	„	„	„
Zink in bladen		„	2 995	„	129	„	„	„	„
Zout, ruw	„	100	2	20	1	„	„	„	„
Idem, geraffineerd	„	8 001	3 200	2 260	904	44	18	„	„
Diversen		„	38 939	„	1 113	„	4 791	„	107
Totaal . . .			f 3 252 047		f 773 854		f 1 159 139		f 26 729

(1) In bovenstaanden staat is als waarde aangemerkt:

a. wat betreft de goederen naar de waarde belast, de inkoopsprijs zonder onkosten, vermeerderd met 20 pct.

b. wat betreft alle overige goederen, de inkoopsprijs vermeerderd met de onkosten (verpakking, assurantie, commissieloon en vracht) tot de aankomst van het schip in Suriname.

…DE	VOLGENDE LANDEN.												TOTAAL.	
…K.	DEMERARY.		BARBADOS.		FR.-GUYANA.		CURAÇAO.		TRINIDAD.		DIVERSE PLAATSEN.			
…rde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid	Waarde.	Hoeveel-heid	Waarde.	Hoeveel-heid.	Waarde.	Hoeveel-heid.	Waarde.	Hoeveel-heid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
	„	f 467	„	„	„	f 6	„	„	„	„	„	„	„	f 2 210
	„	944	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	5 064
238	5 647	2 226	„	„	2 758	1 730	„	„	1 784	f 678	541	f 291	119 822	61 565
	„	„	„	„	„	„	„	„	„	23	„	„	„	273
	„	11 747	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	44 171
	17 445	3 925	„	„	4 323	973	„	„	472	106	„	„	242 471	54 555
266	71	156	„	„	„	„	„	„	8	18	„	„	4 836	10 639
	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	356
	„	49	„	f 36	„	„	„	„	„	„	„	„	„	620
	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	5 267
	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	„	40	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	3 164
	15 914	318	190 311	3 806	135	3	322 803	f 6 456	„	„	„	„	529 283	10 586
	6 084	2 434	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	16 389	6 556
07	„	11 892	„	26	„	14 632	„	„	„	„	„	11 466	„	82 986
729		f465 956		f 11 281		f372 137		f 23 868		f 14 819		f 83 244		(1) 6 183 074 Recht f1 176 950,46^{5}

on

Bijlage Z[2].

STAAT aantoonende artikelen en het daarop betaald invoerrecht uit de Vereenigde en Demerary in de kolonie Suriname

BENAMING DER ARTIKELEN.		VEREENIGDE STATEN VAN NOORD-AMERIKA.			TRINIDAD.		
		Hoeveelheid.	Waarde.	Recht.	Hoeveelheid.	Waarde.	Recht.
Aardewerk		"	f 475	f 47,50	"	"	"
Ammunitie:							
Geweren, karabijnen en buksen	Loopen.	23	230	230,00	"	"	"
Patronen voor achterladers	Stuks.	1 125	68	11,25	"	"	"
Patronen voor revolvers	"	500	15	3,75	"	"	"
Percussiedopjes	"	4 000	8	1,00	"	"	"
Ledige hulzen	"	3 450	69	4,16	"	"	"
Bier	Liters.	2 730	1 038	218,40	"	"	"
Bijouterieën		"	373	55,95	"	"	"
Blom	K.G.	2 460 563	295 268	61 514,07^5	3 299	f 396,00	f 82,47^5
Boeken			258	25,80	"	"	"
Boter	"	17 713	11 513	1 771,30	"	"	"
Breeuwwerk	"	3 141	1 256	62,82	"	"	"
Brood en beschuit	"	161 718	32 344	4 851,54	"	"	"
Chemicaliën		"	5 911	591,10	"	"	"
Dakbedekkingsmaterialen (onbrandbare)		"	3 285	Vrij.	"	"	"
Eetwaren (geconserveerd)		"	53 954	5 395,40	"	"	"
Fabriek-, landbouw- en stoomwerktuigen		"	67 792	Vrij.	"	"	"
Gedistilleerd	L.	135	205	135,00	"	"	"
Reukwater, al of niet uit gedistilleerd bereid		"	1 430	214,50	"	"	"
Glaswerk		"	512	51,20	"	"	"
Granen en peulvruchten	K.G.	110 689	24 352	3 320,67	"	"	"
Groenten		"	65	6,50	"	"	"
Harpuis		"	5	Vrij.	"	"	"
Hooi		"	1 097	109,70	"	"	"
Hout, greenen en pitch-pine delen en planken	M^3.	2 808	56 160	5 616,00	"	"	"
Whitepine en alle andere soorten planken	"	474	7 110	711,00	"	"	"
Huiden	K.G.	65	325	3,25	"	"	"

Staten van Noord-Amerika, rechtstreeks uit die Staten en over Trinidad, Barbados ingevoerd gedurende het jaar 1902.

BARBADOS.			DEMERARY.			TOTAAL.		
Hoeveelheid.	Waarde.	Recht.	Hoeveelheid.	Waarde.	Recht.	Hoeveelheid.	Waarde.	Recht.
»	»	»	»	»	»	»	f 475	f 47,50
»	»	»	»	»	»	23	230	230,00
»	»	»	»	»	»	1 125	68	11,25
»	»	»	»	»	»	500	15	3,75
»	»	»	»	»	»	4 000	8	1,00
»	»	»	»	»	»	3 450	69	4,16
»	»	»	»	»	»	2 730	1 038	218,40
»	»	»	»	»	»	»	373	55,95
1 814	f 218	f 45,35	613 196	f 73 584	f 15 329,90	3 078 872	369 466	76 971,80
»	»	»	»	»	»	»	258	25,80
»	»	»	»	»	»	17 713	11 513	1 771,30
»	»	»	»	»	»	3 141	1 256	62,82
»	»	»	2 869	574	86,07	164 587	32 918	4 937,61
»	»	»	»	»	»	»	5 911	591,10
»	»	»	»	»	»	»	3 285	Vrij.
»	»	»	»	»	»	»	53 954	5 395,40
»	»	»	»	»	»	»	67 792	Vrij.
»	»	»	»	»	»	135	205	135,00
»	»	»	»	»	»	»	1 430	214,50
»	»	»	»	»	»	»	512	51,20
»	»	»	»	»	»	110 689	24 352	3 320,67
»	»	»	»	»	»	»	65	6,50
»	»	»	»	»	»	»	5	Vrij.
»	»	»	»	»	»	»	1 097	109,70
»	»	»	46	920	»	2 854	57 080	5 708,00
»	»	»	152	2 280	»	626	9 390	939,00
»	»	»	»	»	»	65	325	3,25

BENAMING DER ARTIKELEN.		VEREENIGDE STATEN VAN NOORD-AMERIKA.			TRINIDAD.		
		Hoeveelheid.	Waarde.	Recht.	Hoeveelheid.	Waarde.	Recht.
IJzer: band-, plaat- staaf-		"	f 8	Vrij.	"	"	"
IJzer: bewerkt		"	7 475	f 747,50	"	"	"
Kaarsen	K.G.	4 338	3 241	216,90	"	"	"
Klokken		"	477	47,70	"	"	"
Koek- en suikerbakkerswerk		"	314	31,40	"	"	"
Koffie	"	145	131	14,50	"	"	"
Koffers		"	768	76,80	"	"	"
Kramerijen		"	18 635	1 863,50	"	"	"
Kruidenierswaren		"	2 540	254,00	"	"	"
Lampen		"	3 287	328,70	"	"	"
Manufacturen, katoenen		"	30 289	3 028,90	"	"	"
" zijden		"	66	6,60	"	"	"
" gemaakte kleederen		"	18 113	1 811,30	"	"	"
Matrassen		"	259	35,90	"	"	"
Meubels		"	7 121	712,10	"	"	"
Muziekinstrumenten		"	676	67,60	"	"	"
Naaimachines		"	111	Vrij.	"	"	"
Olie: olijf-, machine-, cocos-, enz.	L.	2 765	1 715	82,95	"	"	"
" kerosine	"	1 214 073	84 985	60 703,65	"	"	"
Naphta	"	180	90	135,00	"	"	"
Haar- en welriekende olie		"	229	34,35	"	"	"
Papier		"	2 583	258,30	"	"	"
Pik		"	49	Vrij.	"	"	"
Teer		"	736	"	"	"	"
Pinda	K.G.	5 621	843	281,05	"	"	"
Reuzel	"	1 001	350	30,03	"	"	"
Rijwielen	Stuks.	156	13 090	1 309,00	"	"	"
Schepen, schuiten en vaartuigen		"	3 291	Vrij.	"	"	"
Schilderijen (teekeningen)		"	18	"	"	"	"
Schoenen		"	8 505	850,50	"	"	"
Sigaren	K.G.	100	400	300,00	"	"	"
Smeer	"	8 413	3 365	168,26	"	"	.
Spek: gezouten	"	229 175	89 378	4 583,50	.	"	"
" gerookt		23	18	0,92	"	"	"
Spijkers en nagels	"	1 037	218	20,74	"	"	"
Steen: gebakken metsel-	Stuks.	52 600	3 682	105,20	"	"	"
" bewerkte		"	564	56,40	"	"	.
Suiker	K.G.	19	5	1,90	"	"	"
Tabak in bladen	"	53 582	24 112	53 582,00	"	"	"
" gekorven		331	463	413,75	"	"	"

BARBADOS.			DEMERARY.			TOTAAL.		
Hoeveel-heid.	Waarde.	Recht.	Hoeveel-heid.	Waarde.	Recht.	Hoeveelheid.	Waarde.	Recht.
»	»	»	»	»	»	»	f 8	Vrij.
»	»	»	»	»	»	»	7 475	f 747,50
»	»	»	»	»	»	4 338	3 241	216 90
»	»	»	»	»	»	»	477	47,70
»	»	»	»	»	»	»	314	31,40
»	»	»	»	»	»	145	131	14,50
»	»	»	»	»	»	»	168	76,80
»	»	»	»	»	»	»	18 635	1 863,50
»	»	»	»	»	»	»	2 540	254,00
»	»	»	»	»	»	»	3 287	328,70
»	»	»	»	»	»	»	30 289	3 028,90
»	»	»	»	»	»	»	66	6,60
»	»	»	»	»	»	»	18 113	1 811,30
»	»	»	»	»	»	»	359	35,90
»	»	»	»	»	»	»	7 121	712,10
»	»	»	»	»	»	»	676	67,60
»	»	»	»	»	»	»	111	Vrij.
»	»	»	»	»	»	2 765	1 715	82,95
»	»	»	26 364	f 1 845	f 1 318,20	1 240 437	86 830	62 021,85
»	»	»	»	»	»	180	90	135,00
»	»	»	»	»	»	»	229	34,35
»	»	»	»	»	»	»	2 583	258,30
»	»	»	»	»	»	»	49	Vrij.
»	»	»	»	»	»	»	736	»
»	»	»	»	»	»	5 621	843	281,05
»	»	»	»	»	»	1 001	350	30,03
»	»	»	»	»	»	156	13 090	1 309,00
»	»	»	»	»	»	»	3 291	Vrij.
»	»	»	»	»	»	»	18	»
»	»	»	»	»	»	»	8 505	850,50
»	»	»	»	»	»	100	400	300,00
»	»	»	»	»	»	8 413	3 365	168,26
»	»	»	47 897	18 680	957,94	277 072	108 058	5 541,44
»	»	»	»	»	»	23	18	0,92
»	»	»	»	»	»	1 037	218	20,74
»	»	»	»	»	»	52 600	3 682	105,20
»	»	»	»	»	»	»	564	56,40
»	»	»	»	»	»	19	5	1,90
»	»	»	»	»	»	53 582	24 112	53 582,00
»	»	»	»	»	»	331	463	413,75

BENAMING DER ARTIKELEN.		VEREENIGDE STATEN VAN NOORD-AMERIKA.			TRINIDAD.		
		Hoeveelheid.	Waarde.	Recht.	Hoeveelheid.	Waarde.	Recht.
Terpentijn	Liters.	f 910	f 455	91,00	"	"	"
Thee	K.G.	2 364	2 827	945,60	"	"	"
Touwwerk	"	433	281	17,32	"	"	"
Verfwaren	"	109	55	2,18	"	"	"
Visch: gezouten	"	314 961	37 795	6 299,22	3 189	f 383	f 63,78
" gerookt	"	6 301	5 041	378,06	255	204	15,30
" gepekeld	"	450	180	18,00	270	108	10,80
Vleesch, gezouten	"	421 629	143 354	8 432,58	"	"	"
Hammen en shoulders	"	70 839	29 044	1 416,78	"	"	"
Vruchten		"	818	81,80	"	"	"
Vuurwerken		"	4 015	1 204,50	"	"	"
Wijn	Liters.	111	57	22,20	"	"	"
Zeep, ruwe	K.G.	141 454	31 827	7 072,70	"	"	"
" geparfumeerde	"	297	653	44,55	"	"	"
Zemelen	"	..	500	50,00	"	"	"
Zout, geraffineerd		44	18	1,76	"	"	"
Diversen		"	4 791	479,10	"	"	"
Totaal			f 1 159 139	f243670,11[5]		f 1 091	f 172,35[5]

t.	BARBADOS.			DEMERARY.			TOTAAL.		
	Hoeveelheid.	Waarde.	Recht.	Hoeveelheid.	Waarde.	Recht.	Hoeveelheid.	Waarde.	Recht.
	"	"	"	"	"	"	f 910	f 455	f 91,00
	"	"	"	"	"	"	2 364	2 837	945,60
	"	"	"	"	"	"	433	281	17,32
	"	"	"	"	"	"	109	55	2,18
,78	3 297	f 395	f 65,94	516 527	f 61 983	10 330,54	837 974	100 556	16 759,48
,30	"	"	"	24 578	19 662	1 474,68	31 134	24 907	1 868,04
,80	540	216	21,60	6 210	2 484	248,40	7 470	2 988	298,80
	"	"	"	12 200	4 148	244,00	433 829	147 502	8 676,58
	"	"	"	1 152	472	23,04	71 991	29 516	1 439,82
	"	"	"	"	"	"	"	818	81,80
	"	"	"	"	944	283,20	"	4 959	1 487,70
	"	"	"	"	"	"	111	57	22,20
	"	"	"	"	"	"	141 454	31 827	7 072,70
	"	"	"	"	"	"	297	653	44,55
	"	"	"	"	"	"	"	500	50,00
	"	"	"	"	"	"	44	18	1,76
	"	"	"	"	"	"	"	4 791	479,10
,35[5]		f 829	f 132,39		f 187 576	30 615,97		f 1 348 635	f 274 591,33

Bijlage AA.

STAAT van den Uitvoer der

PRODUCTEN.		NEDERLAND.		GROOT-BRITANNIË.		Vereen. Staten van N.-AMERIKA.		FRANKRIJK.	
		Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
Arrowroot	K.G.	49	f 49	"	"	"	"	"	"
Balata of Bolletriemelk . . .	"	272 685^5	477 200	"	"	7 225	f 12 644	41 567^5	f 72 743
Cacao.	"	126 783^5	87 481	44 087^5	f 30 420	2 177 556	1 502 514	6 655	4 592
Confituren	"	69	138	"	"	"	"	"	"
Gomma	"	480	72	"	"	"	"	"	"
Goud (ruw)	Gram.	570 251	781 244	1 046	1 433	3 715$^3/_4$	5 091	8 380$^1/_2$	11 481
Hout ○ of □	M^3.	1 480	29 600	"	"	"	"	2	40
Idem, letter	K.G.	27 545^5	2 755	"	"	"	"	3 412	341
Huiden	"	15 819	6 328	"	"	"	"	"	"
Koffie (heele)	"	14 725	5 154	"	"	165 560^5	57 946	"	"
Kokosnoten	Stuks.	2 200	66	"	"	"	"	"	"
Lemmetjes (gezouten)	H.L.	5	23	"	"	"	"	"	"
Idem, sap	Liter.	5	1	"	"	"	"	"	"
Melasse Vacumpan	"	7 500	300	"	"	"	"	"	"
Roucou	K.G.	80	20	"	"	"	"	"	"
Rum en Dram 50 pct. . . .	Liter.	42 104	4 631	322 554	35 481	"	"	"	"
Suiker Vacumpan 1ste prod. .	Liter.	1 100	121	"	"	4 507 200	495 792	"	"
Idem, idem naprod.	K.G.	208 900	16 712	"	"	159 500	12 760	"	"
Vischlijm	"	554	831	85	128	"	"	"	"
Diverse ongenoemde artikelen.		"	386	"	30	"	25	"	"
			f 1 413 112		f 67 492		f 2 086 772		f 89 197

(1) Daarenboven werd uitgevoerd naar Nederland . . . 222 737^7 gram.

" " " " " . . . 609 "

223 346^7 gram uit Fransch Guyana (St. Laurent alhier ingevoerd.

kolonie Suriname over 1902.

DEMERARY.		BARBADOS.		FR.-GUYANA.		CURAÇAO.		TRINIDAD		DIVERSE PLAATSEN.		TOTAAL.	
Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	49	f 49
″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	321 478	562 587
″	″	100	f 69	″	″	″	″	″	″	″	″	2 355 182	1 625 076
″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	3	f 6	72	144
″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	480	72
″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	30	41	(1) 583 423 $^{1}/_{4}$	799 290
″	″	94	1 880	″	″	″	″	″	″	″	″	1 576	31 520
″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	30 957^{5}	3 096
″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	15 819	6 328
″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	180 285^{5}	63 100
″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	2 200	66
″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	5	23
″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	5	1
″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	7 500	300
″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	80	20
230 350	f 25 339	″	″	″	″	168 694	f 18 586	″	″	″	″	763 972	84 037
3 484 605	383 307	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	7 992 905	879 220
386 475	30 918	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	754 875	60 390
″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	639	959
″	″	″	″	″	″	″	5	″	″	″	″	″	446
	f 439 564		f 1 949		″		f 18 591		″		f 47		f 4 116 724

Bijlage BB.

GEHEVEN RECHTEN op de scheepvaart in 1902.

Invoerrechten . . . . (*)	f 1 177 074,14^5
Weeg-, rooi- en bergloonen en entrepôthuur	6 883,01
	f 1 183 957,15^5

TARIEF VAN INVOER.

Zie resolutie van 4 Januari 1896, lit. A, n°. 93 (*Gouvernementsblad* n°. 1) juncto 12 October 1898 (*Gouvernementsblad* 1898, n°. 33).

PRIJZEN VAN PRODUCTEN welke bij uitvoer zijn aangegeven ten dienste van de statistiek.

BENAMING DER ARTIKELEN.	Maatstaf.	Prijs.
Arrowroot	Kilogram.	f 1,00
Balata of Bolletriemelk.	"	1,75
Cacao	"	0,69
Confituren	"	2,00
Gomma	"	0,15
Goud, ruw	Gram.	1,37

(*) Tusschen het bedrag volgens dezen staat, ontvangen aan invoerrecht ad . . . . f 1 177 074,14^5
en de ontvangst volgens den staat van den invoer ad . . . . 1 176 950,46^5

bestaat een verschil van . . . . f 123,68

Dat verschil ontstaat door:

1°. de heffing van een minimumrecht van f 0,25, terwijl van de ingevoerde hoeveelheid goederen in evenredigheid minder verschuldigd zou zijn geweest . . . . *Pro Memorie.*

2°. het reduceeren van onderdeelen van kilogram enz. tot een geheel bij de berekening van het recht . . "

BENAMING DER ARTIKELEN.	Maatstaf.	Prijs.
Hout ○ of □	M³.	f 20,00
Idem, letter	Kilogram.	0,10
Huiden	"	0,40
Koffie	"	0,35
Kokosnoten	Stuk.	0,03
Lemmetjes, gezouten	Hectoliter.	4,50
Lemmetjesap	Liter.	0,20
Melasse, Vacuumpan	"	0,04
Roucou	Kilogram.	0,25
Rum en dram, 50 pct.	Liter.	0,11
Suiker, Vacuumpan, 1ste product	Kilogram.	0,11
Idem, idem, naproduct	"	0,08
Vischlijm	"	1,50

Bijlage CC.

STAAT van de ter landswaag gewogen en gemeten producten in 1902.

PRODUCTEN.	Paramaribo. Hoeveelheid.	Nickerie. Hoeveelheid.	Totaal.
Balata	252 032^5 K.G.	„	252 032^5 K.G.
Cacao	1 955 751^5 „	„	1 955 751^5 „
Koffie	34 476 „	„	34 476 „
Letterhout	154 609^5 „	„	154 609^5 „
Vischlijm	43^5 „	„	43^5 „

Bijlage DD[1].

SCHEEPVAARTBEWEGING IN 1902.

AANGEKOMEN SCHEPEN.

LANDEN of PLAATSEN van HERKOMST.	Stoomschepen.				Zeilschepen.				Totaal.	
	Met lading.		In ballast.		Met lading.		In ballast.			
	Aantal.	Tonnen van 2.83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2.83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2.83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2.83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2.83 M³.
Nederland	23	a) 26 504	"	"	2	776	"	"	25	27 280
Groot-Britannië	"	"	"	"	4	1 544	"	"	4	1 544
Londen, via Britsch-Guyana .	27	b) 36 265	"	"	"	"	"	"	27	36 265
Noord-Amerika	"	"	"	"	12	5 834	"	"	12	5 834
New-York, via Curaçao, enz. .	24	c) 27 426	"	"	"	"	"	"	24	27 426
Martinique, via Demerary . .	12	d) 6 476	"	"	"	"	"	"	12	6 476
Cayenne	"	"	13	6 726	"	"	2	104	15	6 830
Demerary.	45	e) 12 834	2	494	35	f) 1 597	"	"	82	14 925
Barbados	"	"	"	"	6	443	4	242	10	685
Calcutta	"	"	"	"	2	g) 3 445	"	"	2	3 445
Westkust van Afrika	"	"	"	"	"	"	1	418	1	418
Saba	"	"	"	"	"	"	1	54	1	54
Totaal . . .	131	109 505	15	7 220	61	13 639	8	818	215	131 182

VAN DE AANGEKOMEN SCHEPEN BEHOORDEN TEHUIS IN:

LANDEN.	Stoomschepen.				Zeilschepen.				Totaal.	
	Direct van Nederland.		Van vreemde havens.		Direct van Nederland.		Van vreemde havens			
	Aantal.	Tonnen van 2.83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2.83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2.83 M³.	Aantal.	Tonnen. van 2.83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2.83 M³
Nederland	23	26 504	50	37 990	1	397	2	127	76	65 018
Groot-Britannië	„	„	41	37 255	„	„	49	6 936	90	44 191
Amerika	„	„	„	„	„	„	10	4 970	10	4 970
Frankrijk	„	„	28	13 760	„	„	2	104	30	13 864
Noorwegen	„	„	4	1 216	„	„	3	1 290	7	2 506
Rusland	„	„	„	„	1	379	1	254	2	633
Ruimte door geloste goederen ingenomen: a) pl. m. 18 853 ton; b) „ 3 040 „ c) „ 3 319 „ d) „ 212 „ e) „ 3 554 „ f) „ 800 „ en vee; g) met immigranten.										
	23	26 504	123	90 221	2	776	67	13 681	215	131 182

VERTROKKEN SCHEPEN.

LANDEN of PLAATSEN van BESTEMMING.	Stoomschepen.				Zeilschepen.				Totaal.	
	Met lading.		In ballast.		Met lading.		In ballast.			
	Aantal.	Tonnen van 2.83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2.83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2.83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2.83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2.83 M³.
Nederland	24	a) 27 426	"	"	1	397	"	"	25	27 823
Londen, via Britsch-Guyana .	"	"	26	34 943	"	"	"	"	26	34 943
Noord-Amerika	1	250	1	1 322	3	1 038	3	1 579	8	4 189
New-York, via Curaçao . . .	20	b) 23 084	4	4 690	"	"	"	"	24	27 774
Martinique, via Demerary . .	"	"	12	6 476	"	"	"	"	12	6 476
Cayenne	"	"	17	7 726	"	"	5	286	22	8 012
Demerary.	12	1 020	30	11 058	18	1 093	21	753	81	13 924
Barbados	"	"	"	"	3	642	5	3 528	8	4 170
Turksche eilanden	"	"	"	"	"	"	1	691	1	691
Trinidad	"	"	"	"	"	"	3	2 673	3	2 673
Mexico	"	"	"	"	"	"	1	254	1	254
Jamaica	"	"	"	"	"	"	1	477	1	477
Haiti	"	"	"	"	"	"	1	447	1	447
Florida	"	"	"	"	"	"	2	927	2	927
St. Vincent	"	"	"	"	"	"	1	60	1	60
Totaal . . .	57	51 780	90	66 215	25	3 170	44	11 675	216	132 840

VAN DE VERTROKKEN SCHEPEN BEHOORDEN TEHUIS IN:

LANDEN.	Stoomschepen				Zeilschepen.				Totaal.	
	Direct naar Nederland.		Naar vreemde havens.		Direct naar Nederland.		Naar vreemde havens.			
	Aantal.	Tonnen. van 2.83 M³.	Aantal.	Tonnen. van 2.83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2.83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2.83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2.83 M³.
Nederland	24	27 426	50	38 338	1	397	2	127	77	66 288
Groot-Britannië	»	»	41	37 255	»	»	50	7 617	91	44 872
Noord-Amerika	»	»	»	»	»	»	9	4 677	9	4 677
Frankrijk	»	»	28	13 760	»	»	2	104	30	13 864
Noorwegen	»	»	4	1 216	»	»	3	1 290	7	2 506
Rusland	»	»	»	»	»	»	2	633	2	633
Ruimte door geladen producten ingenomen: *a.* plus minus 2 168 ton. *b.* » 3 871 »										
Totaal . . .	24	27 426	123	90 569	1	397	68	14 448	216	132 840

Bijlage DD[2].

STAAT van Nederlandsche schepen in Suriname aangekomen van

NAMEN DER SCHEPEN.	AANGEKOMEN										
	Stoomschepen					Zeilschepen					
	direct van Nederland.		van vreemde havens.		Herkomst.	direct van Nederland		van vreemde havens.		Herkomst.	*Aanmerkingen.*
	Aantal reizen.	Tonnen.	Aantal reizen.	Tonnen.		Aantal reizen.	Tonnen.	Aantal reizen.	Tonnen.		
Prins Maurits	3	26 504	„	„	Amsterdam						
Prins Willem I.	3										
Prins Willem IV	3										
Prins Willem II	3										
Oranje Nassau	2										
Prins Willem III	3										
Prins Frederik Hendrik	2										
Prins Willem V	3										
Prins der Nederlanden	1										
Prins Willem II	„	„	3	27 426	New-York [1])						[1]) via Curaçao enz.
Oranje Nassau	„	„	3								
Prins Willem III	„	„	3								
Prins Frederik Hendrik	„	„	2								
Prins Willem V	„	„	3								
Prins Maurits	„	„	3								
Prins Willem I	„	„	3								
Prins Willem IV	„	„	3								
Prins der Nederlanden	„	„	1								
Curaçao	„	„	16	6 944	Demerary						
Paramaribo	„	„	10	3 620	id.						
Admiraal Tromp	„	„	„	„	„	1	397	„	„	Amsterdam	
Belle	„	„	„	„	„	„	„	1	73	Barbados	
Mary A. Williams	„	„	„	„	„	„	„	1	54	Saba	
	23	26 504	50	37 990		1	397	2	127		

en vertrokken naar Nederland en vreemde havens in 1902.

NAMEN DER SCHEPEN.	VERTROKKEN										
	Stoomschepen					Zeilschepen					
	direct naar Nederland.		naar vreemde havens.		Bestemming.	direct naar Nederland.		naar vreemde havens.		Bestemming.	Aanmerkingen.
	Aantal reizen.	Tonnen.	Aantal reizen.	Tonnen.		Aantal reizen.	Tonnen.	Aantal reizen.	Tonnen.		
Prins Willem II	3	27 426	"		Amsterdam [1])						[1]) via Hâvre.
Oranje Nassau	3		"								
Prins Willem III	3		"								
Prins Frederik Hendrik	2		"								
Prins Willem V	3		"								
Prins Maurits	3		"								
Prins Willem I	3		"								
Prins Willem IV	3		"								
Prins der Nederlanden	1		"								
Prins Willem V	"	"	4	27 774	New-York [2])						[2]) via Curaçao enz.
Prins Maurits	"	"	3								
Prins Willem I	"	"	3								
Prins Willem IV	"	"	3								
Prins Willem II	"	"	3								
Oranje Nassau	"	"	2								
Prins Willem III	"	"	3								
Prins Frederik Hendrik	"	"	2								
Prins der Nederlanden	"	"	1								
Curaçao	"	"	16	6 944	Demerary						
Paramaribo	"	"	10	3 620	idem						
Admiraal Tromp	"	"	"	"		1	397			Amsterdam	
Belle	"	"	"	"		"	"	1	73	Cayenne	
Mary A. Williams	"	"	"	"		"	"	1	54	Demerary	
	24	27 426	50	38 338		1	397	2	127		

Bijlage EE.

STAAT van den aanvoer in- en den

ARTIKELEN.	Aanvoer in het entrepot van:				
	Nederland.	Groot-Britannië.	Noord-Amerika.	Andere vreemde plaatsen.	Totaal.
	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.
Aardvruchten	„	„	„	45 vaten.	45 vaten.
Aardewerk	6 vaten.	1 vat.	„	61 „	68 „
Absinth	„	„	„	16 kisten.	16 kisten.
Brandewijn	3901 kisten.	„	„	„	3901 „
Blom en meel	2 vaten.	„	„	6 vaten.	8 vaten.
Idem	„	„	„	284 blikken.	284 blikken.
Bitter	4 kisten.	„	24 kisten.	15 kisten.	43 kisten.
Boter	11 „	„	„	52 „	63 „
Bier	„	150 kisten.	„	„	150 „
Idem	2 vaten.	7 vaten.	„	81 vaten.	90 vaten.
Beschuit	3 kisten.	2 kisten.	„	7 kisten.	12 kisten.
Cognac	2883 „	6 „	„	86 „	2975 „
Idem	2 vaten.	„	„	„	2 vaten.
Chemicaliën	6 kisten.	24 kisten.	31 kisten.	3 kisten.	64 kisten.
Chirurgicale instrumenten	„	„	„	2 „	2 „
Diversen	2 kisten.	53 kisten.	„	53 „	108 „
Idem	„	1 baal.	„	2 balen.	3 balen.
Idem	„	1 pak.	„	6 pakken.	7 pakken.
Drukwerk	„	„	„	7 kisten.	7 kisten.
Idem	„	1 pak.	„	2 pakken.	3 pakken.
Drogerijen	„	„	„	1 kist.	1 kist.
Essence	„	2 kisten.	„	„	2 kisten.
Idem	1 vat.	„	„	„	1 vat.
Flesschen	6 kisten.	„	„	16 kisten.	22 kisten.
Ganje	„	2 kisten.	„	13 „	15 „
Geweren	15 kisten.	4 „	„	„	19 „
Gember	„	„	„	1 baal.	1 baal.
Glaswerk	3 kisten.	5 kisten.	„	5 kisten.	13 kisten.

doorvoer uit het entrepôt te Paramaribo in 1902.

Doorvoer uit het entrepot naar:				
Nederland.	Groot-Britannië.	Noord-Amerika.	Andere vreemde plaatsen.	TOTAAL.
Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.
"	"	"	38 vaten.	38 vaten.
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	284 blikken.	284 blikken.
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	64 vaten.	64 vaten.
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	65 kisten.	65 kisten.
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"

ARTIKELEN.	Aanvoer in het entrepot van:				
	Nederland.	Groot-Britannie.	Noord-Amerika.	Andere vreemde plaatsen.	TOTAAL.
	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.
Glaswerk	„	1 krat.	„	1 krat.	2 kratten.
Granen	„	„	„	110 vaten.	110 vaten.
Hoeden	1 kist.	3 kisten.	„	3 kisten.	7 kisten.
Jenever	761 kist. kruiken.	„	„	„	761 kist. kruiken.
Idem	1425 roode kelders.	„	„	„	1425 roode kelders.
Idem	612 groene „	„	„	„	612 groene „
Idem	1922 witte „	„	„	„	1922 witte „
Idem	6 vaten.	3 vaten.	„	„	9 vaten.
Kurken	„	1 baal.	„	3 balen.	4 balen.
Koopmanschappen	4 kisten.	18 kisten.	5 kisten.	49 kisten.	76 kisten.
Idem	„	„	„	5 balen.	5 balen.
Idem	„	„	„	11 vaten.	11 vaten.
Kruidenierswaren	1 kist.	„	„	10 kisten.	11 kisten.
Idem	4 balen.	„	„	„	4 balen.
Kramerijen	„	„	„	4 pakken.	4 pakken.
Idem	„	7 kisten.	„	2 kisten.	9 kisten.
Koffers	„	36 „	„	3 „	39 „
Kaas	149 kisten.	„	„	„	149 „
Likeur	4 „	„	„	„	4 „
Lucifers	46 „	„	„	„	46 „
Leder	„	1 rol.	„	„	1 rol.
Landbouwgereedschappen	„	„	„	3 kisten.	3 kisten.
Lijm	„	„	„	4 „	4 „
Mineraalwater	„	16 kisten.	„	„	16 „
Molensmeer	„	„	„	3 vaten.	3 vaten.
Machinerieën	„	„	„	15 kisten.	15 kisten.
Idem	20 kratten.	1 krat.	„	„	21 kratten.
Manufacturen	7 kisten.	43 kisten.	„	27 kisten.	77 kisten.
Idem	„	„	„	3 pakken.	3 pakken.
Idem	18 balen.	29 balen.	„	22 balen.	69 balen.
Medicijnen	5 kisten.	„	„	„	5 kisten.
Idem	1 vat.	„	„	„	1 vat.
Idem	1 baal.	„	„	„	1 baal.
Naphta	20 kisten.	„	„	„	20 kisten.
Naaimachines	24 kisten.	„	„	1 kist.	25 „
Olie (lijn)	„	15 vaten.	„	3 vaten.	18 vaten.
Idem (olijf-)	„	„	„	75 kisten.	75 kisten.
Idem (cotton seed)	„	„	„	6 vaten.	6 vaten.
Opium	16 kisten.	2 kisten.	„	2 kisten.	20 kisten.
Petroleum	„	„	4300 kisten.	„	4300 „

Doorvoer uit het entrepot naar:

Nederland.	Groot-Britannië.	Noord-Amerika.	Andere vreemde plaatsen.	TOTAAL.
Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.
"	"	"	"	"
"	"	"	110 vaten.	110 vaten.
"	"	"	"	"
"	"	1 kist kruiken.	15 kisten kruiken.	16 kisten kruiken.
"	"	4 roode kelders.	37 roode kelders.	41 roode kelders.
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	5 vaten.	5 vaten.
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	22 kisten.	22 kisten.
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
2 kisten.	"	"	"	2 kisten.
"	"	"	"	"
1 kist.	"	"	"	1 kist.
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	4 vaten.	4 vaten.
"	"	"	1 kist.	1 kist.
"	"	"	"	"

ARTIKELEN.	Aanvoer in het entrepot van:				
	Nederland.	Groot-Britannië.	Noord-Amerika.	Andere vreemde plaatsen.	Totaal.
	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.
Papier	11 kisten.	„	„	1 kist.	12 kisten.
Idem	4 balen	1 baal.	„	1 baal.	6 balen.
Peulvruchten	„	92 balen.	„	636 balen.	728 „
Idem	2 vaten.	„	„	36 vaten.	38 vaten.
Parfumerieën	„	„	„	1 kist.	1 kist.
Persbenoodigdheden	1 kist.	„	„	„	1 „
Rijst	„	50 balen.	„	„	50 balen.
Reuzel	„	„	„	2 kisten.	2 kisten.
Rum	2 vaten.	2 vaten.	„	1 vat.	5 vaten.
Sigaren	22 kisten.	„	„	„	22 kisten.
Schoenen	„	1 kist.	„	5 kisten.	6 „
Suikerkalk	„	„	„	20 vaten.	20 vaten.
Specerijen	„	„	„	4 „	4 „
Idem	„	2 balen.	„	3 balen.	5 balen.
Spijkers	6 vaten.	1 vat.	„	5 vaten.	12 vaten.
Spek	„	„	„	13 „	13 „
Tabak in bladen	„	„	60 vaten.	„	60 „
Tabak	4 balen.	„	„	„	4 balen.
Idem	„	„	„	1 kist.	1 kist.
Tabak, gekorven	38 kisten.	10 kisten	10 kisten.	4 kisten.	62 kisten.
Touwwerk	„	7 pakken.	„	7 pakken.	14 pakken.
Thee	1 kist.	„	„	1 kist.	2 kisten.
Verduurzaamde levensmiddelen	56 kisten.	167 kisten.	50 kisten.	288 kisten.	561 „
Idem	4 vaten.	12 vaten.	„	12 vaten.	28 vaten.
Vleesch (gepekeld)	„	„	„	44 „	44 „
Visch (gezouten)	„	„	„	5 „	5 „
Verfwaren	„	32 vaten.	„	„	32 „
Whisky	148 kisten.	162 kisten.	35 kisten.	45 kisten.	390 kisten.
Wijn	145 „	21 „	„	48 „	214 „
Idem	26 vaten.	50 vaten.	„	35 vaten.	121 vaten.
IJzerwaren	1 kist.	35 kisten.	„	6 kisten.	42 kisten.
Idem	„	19 vaten.	„	3 vaten.	22 vaten.
Idem	„	11 pakken.	„	9 pakken.	20 pakken.
IJzerwaren (emmers)	„	63 bundels.	„	28 bundels.	91 bundels.
Idem (koolpotten)	„	30 stuks.	„	„	30 stuks.
Zeep	55 kisten.	„	„	190 kisten.	245 kisten.
Zout	„	„	„	9 vaten.	9 vaten.
Idem	„	„	„	10 zakken.	10 zakken.
Zaden	„	5 zakken.	„	4 „	9 idem.
Zemelen	„	10 balen.	„	„	10 balen.

Doorvoer uit het entrepot naar:

Nederland.	Groot-Britannië.	Noord-Amerika.	Andere vreemde plaatsen.	Totaal.
Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid	Hoeveelheid.
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	34 vaten,	34 vaten.
"	"	"	1 kist.	1 kist.
"	"	"	1 idem.	1 idem.
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	1 kist.	1 kist.
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	13 vaten.	13 vaten.
"	"	8 vaten.	2 idem.	10 idem.
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	14 vaten.	14 vaten.
"	"	"	44 idem.	44 idem.
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	21 kisten.	21 kisten.
"	"	"	"	"
"	"	"	1 vat.	1 vat.
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
"	"	"	2 vaten.	2 vaten.
"	"	"	10 zakken.	10 zakken.
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"

Bijlage FF[1].

STATISTIEKE GEGEVENS betrekkelijk den

LANDEN.	Gewone brieven.		Briefkaarten.		Gedrukte stukken.
	Gefrankeerde.	Ongefrankeerde.	Enkele.	Betaald antwoord.	
Europa.					
Duitschland	7 920	600	7 321	202	2 951
Oostenrijk (Lichtenstein)	304	18	16	"	24
België	896	89	120	42	186
Bosnië-Herzegowina	10	2	"	"	"
Bulgarije	12	"	"	"	"
Creta	"	"	"	"	"
Denemarken (IJsland en de Faroëreilanden)	198	24	28	"	9
Spanje (Andora, Balearen en Canarische eilanden)	89	19	29	"	12
Frankrijk (Monaco)	4 261	629	2 413	70	2 003
Groot-Britannië	8 650	834	1 809	53	1 231
Griekenland (Jonische eilanden)	8	4	"	"	"
Hongarije	24	3	"	"	"
Italië (San Marino)	360	142	40	12	7
Luxemburg	32	8	12	"	7
Montenegro	"	"	"	"	"
Noorwegen	200	16	47	2	19
Nederland	39 425	1 089	7 420	224	8 742
Portugal (Madeira en Azoren)	295	43	42	"	6
Roemenië	6	"	"	"	"
Rusland (Europeesch)	135	32	8	"	"
Servië	2	"	"	"	"
Zweden	208	16	12	"	5
Zwitserland	307	14	42	6	24
Turkije (Europeesch)	65	9	6	"	"
Britsche koloniën (Malta en Gibraltar)	15	6	4	"	"
Afrika.					
Algerië	46	7	"	"	"
Congostaat	6	11	9	"	"

postdienst in Suriname over 1902. I. VERZENDING.

Papiers d'affaires.	Stalen van koopwaren.	Dienststukken. Brieven.	Dienststukken. Andere voorwerpen.	TOTAAL der kolommen.	Aangeteekende zendingen. Brieven.	Aangeteekende zendingen. Andere voorwerpen.	Post-pakketten.	Berichten van ontvang.
326	1 932	147	»	21 399	916	303	20	28
»	10	»	»	372	16	8	»	4
16	120	12	»	1 481	104	24	18	12
»	»	»	»	12	»	»	»	»
»	»	»	»	12	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	23	»	»	282	12	4	»	»
»	36	»	»	185	13	19	»	»
123	931	93	»	10 523	327	43	15	32
298	1 806	24	»	14 705	632	124	9	46
»	»	»	»	12	»	»	»	»
»	»	»	»	27	»	»	»	»
6	42	9	»	618	18	9	2	6
»	4	28	»	91	2	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»
4	26	»	»	314	12	2	»	»
825	1 989	150	»	59 864	3 694	502	525	182
»	»	»	»	386	17	3	»	»
»	»	»	»	6	»	»	»	»
16	41	»	»	232	24	»	»	24
»	»	»	»	2	»	»	»	»
5	9	»	»	255	14	5	»	»
»	12	47	»	452	42	7	»	»
»	»	»	»	80	8	»	»	1
»	»	»	»	25	4	»	»	»
»	»	»	»	53	1	»	»	»
»	»	»	»	26	»	»	»	»

LANDEN.	Gewone brieven.		Briefkaarten.		Gedrukte stukken.
	Gefrankeerde.	Onge-frankeerde.	Enkele.	Betaald antwoord.	
Egypte	54	8	„	„	12
Liberia	19	„	„	„	„
Marocco	4	„	„	„	„
Oranje-Vrijstaat	43	12	6	„	12
Zuid-Afrika (Republiek)	54	13	12	„	18
Tripolis	„	„	„	„	„
Tunis	„	„	„	„	„
Duitsche protectoraten	8	„	3	„	„
Britsche koloniën	86	9	8	2	„
Spaansche bezittingen (golf van Guinea)	4	„	3	„	„
Fransche koloniën	19	12	4	„	„
Italiaansche koloniën	„	„	„	„	„
Portugeesche koloniën	„	„	„	„	„
Landen buiten de Unie	„	„	„	„	„
Amerika.					
Vereenigde Staten van Noord-Amerika	9 723	630	682	309	967
Argentina (Republiek)	32	8	7	1	„
Bolivia	9	2	„	„	„
Brazilië	306	42	64	12	624
Canada	204	23	18	„	12
Chili	43	12	10	„	„
Columbia	„	„	4	„	„
Costa-Rica	12	„	„	„	„
Cuba	89	24	42	„	24
Dominica (Republiek)	67	8	82	6	42
Ecuador	8	„	„	1	„
Guatemala	17	„	„	„	„
Haïti	306	32	16	2	156
Honduras (Republiek)	4	„	„	„	„
Mexico	124	48	32	9	96
Nicaragua	3	„	„	„	„
Paraguay	25	„	„	„	„
Peru	28	6	4	„	„
Salvador	2	„	„	„	„
Uruguay	9	„	„	„	„
Venezuela	435	106	83	38	489
Porto-Rico	„	2	„	„	„
Britsche koloniën	23 126	2 204	935	50	1 729
Deensche „	14	„	„	„	„
Fransche „	15 672	729	824	29	1 327
Nederlandsche „	9 570	871	416	16	2 268

te n.	Papiers d'affaires.	Stalen van koopwaren.	Dienststukken. Brieven.	Dienststukken. Andere voorwerpen.	TOTAAL der kolommen.	Aangeteekende zendingen. Brieven.	Aangeteekende zendingen. Andere voorwerpen.	Post-pakketten.	Berichten van ontvang.
12	»	»	»	»	74	9	»	»	»
	»	4	»	»	23	»	»	»	»
	»	»	»	»	4	»	»	»	»
12	»	»	»	»	73	14	»	»	8
18	4	»	»	»	101	17	3	»	16
	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	»	»	»	»	11	2	»	»	»
	»	»	»	»	105	»	»	»	»
	»	»	»	»	7	»	»	»	»
	»	»	»	»	35	»	»	»	»
	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	»	»	»	»	»	»	»	»	»
67	224	1 206	12	»	13 753	720	43	»	106
	»	»	»	»	48	40	»	»	»
	»	»	»	»	11	»	»	»	»
24	16	43	»	»	1 107	75	65	»	12
12	32	35	»	»	324	27	2	»	3
	»	»	»	»	65	20	»	»	2
	»	»	»	»	4	»	»	»	»
	»	»	»	»	12	»	»	»	»
24	»	28	»	»	207	42	4	»	4
42	»	12	6	»	223	38	18	»	2
	»	»	»	»	9	»	»	»	»
	»	2	»	»	19	»	»	»	»
56	»	21	2	»	535	32	6	»	10
	»	»	»	»	4	»	»	»	»
96	6	32	»	»	347	28	17	»	8
	3	»	»	»	6	»	»	»	»
	»	»	»	»	25	9	»	»	»
	»	»	»	»	38	2	»	»	»
	»	»	»	»	2	»	»	»	»
	»	»	»	»	9	8	1	»	»
89	72	42	42	»	1 307	94	48	»	28
	»	»	»	»	2	5	»	»	»
29	320	239	142	»	28 745	544	180	43	50
	»	»	»	»	14	6	»	»	»
27	206	124	64	»	18 975	210	60	4	41
58	189	406	130	»	13 866	114	62	14	13

LANDEN.	Gewone brieven.		Briefkaarten.		Gedrukte stukken.
	Gefrankeerde.	Ongefrankeerde.	Enkele.	Betaald antwoord.	
Azië.					
China	623	123	»	»	16
Corea	»	»	»	»	»
Britsch-Indië (Aden, Mascate)	752	421	»	»	38
Japan	189	9	23	»	3
Perzië	6	»	»	»	»
Rusland (Aziatisch)	20	12	»	»	»
Siam	»	»	»	»	»
Turkije (Aziatisch)	307	81	32	13	2
Kiantschou	»	»	»	»	»
Philippijnen	12	»	»	»	»
Britsche koloniën	589	42	40	»	20
Fransche „	34	»	7	»	»
Nederlandsche „	2 579	268	296	52	1 489
Portugeesche „	»	»	»	»	»
Landen buiten de Unie	7	4	»	»	»
Australië.					
Duitsche protectoraten	62	8	6	»	»
Guam en Toutouila eilanden	»	»	»	»	»
Britsche koloniën	322	42	47	»	18
Fransche „	»	»	»	»	»
Landen buiten de Unie	»	»	»	»	»
Totaal	129 095	9 426	23 084	1 151	24 588

Papiers d'affaires.	Stalen van koopwaren.	Dienststukken. Brieven.	Dienststukken. Andere voorwerpen.	TOTAAL der kolommen.	Aangeteekende zendingen. Brieven.	Aangeteekende zendingen. Andere voorwerpen.	Post-pakketten.	Berichten van ontvang
"	23	"	"	785	22	16	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	6	"	"	1 217	55	7	"	"
"	2	"	"	226	12	"	"	"
"	"	"	"	6	"	"	"	"
"	"	"	"	32	4	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"	"
12	43	"	"	490	26	10	"	2
"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	12	9	"	"	"
"	"	8	"	699	9	"	"	"
"	"	"	"	41	"	"	"	"
27	433	102	"	5 246	143	59	10	63
"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	11	"	"	"	"
"	"	"	"	76	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	4	2	"	435	18	3	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"	"
2 730	9 686	1 020	"	200 780	8 210	1 657	660	70

Bijlage FF[2].

STATISTIEKE GEGEVENS betrekkelijk den po

LANDEN.	Gewone brieven.		Briefkaarten.		Gedrukte stukken.
	Gefrankeerde.	Onge-frankeerde.	Enkele.	Betaald antwoord.	
Europa.					
Duitschland	8 240	52	1 530	12	28 799
Oostenrijk (Lichtenstein)	145	2	101	"	102
België	2 160	23	123	6	7 532
Bosnië-Herzegowina	21	"	6	"	68
Bulgarije	11	"	15	"	72
Creta	25	4	"	"	15
Denemarken (IJsland en de Faroëreilanden)	135	11	22	"	126
Spanje (Andora, Balearen en Canarische eilanden)	304	27	21	2	116
Frankrijk (Monaco)	8 946	130	860	"	20 963
Groot-Britannië	11 225	326	530	11	27 221
Griekenland (Jonische eilanden)	4	"	"	"	"
Hongarije	27	"	"	"	6
Italië (San Marino)	624	19	85	2	127
Luxemburg	84	11	45	6	113
Montenegro	32	5	8	"	12
Noorwegen	346	42	15	"	278
Nederland	68 862	113	2 990	12	28 936
Portugal (Madeira en Azoren)	552	192	11	4	64
Roemenië	9	"	16	"	2
Rusland (Europeesch)	318	54	12	"	20
Servië	12	1	5	"	16
Zweden	275	6	8	"	46
Zwitserland	214	3	109	1	273
Turkije (Europeesch)	83	8	11	2	8
Britsche koloniën (Malta en Gibraltar)	65	5	8	"	6
Afrika.					
Algerië	21	"	9	"	2
Congostaat	52	"	11	"	11

den postdienst in Suriname over 1902. II. ONTVANGST.

…kte …n.	Papiers d'affaires.	Stalen van koopwaren.	Dienststukken. Brieven.	Dienststukken. Andere voorwerpen.	TOTAAL der kolommen.	Aangeteekende zendingen. Brieven.	Aangeteekende zendingen. Andere voorwerpen.	Post-pakketten.	Berichten van ontvang.
799	49	973	112	»	39 767	435	176	173	32
102	»	20	»	»	370	29	11	1	4
532	54	118	22	»	10 038	118	24	6	9
68	26	52	»	»	173	6	»	»	»
72	»	»	»	»	98	11	»	»	»
15	»	»	»	»	44	»	»	»	»
126	8	15	»	»	317	17	4	»	»
116	»	»	»	»	470	10	»	1	»
963	118	842	63	»	31 922	820	79	204	15
221	104	931	26	»	40 374	532	128	160	32
»	»	»	»	»	4	5	»	»	»
6	»	»	»	»	33	12	»	»	»
127	27	62	29	»	975	156	22	3	6
113	»	12	28	»	299	28	»	20	»
12	»	»	»	»	57	7	»	»	»
278	»	»	»	»	681	11	»	»	»
936	275	1 220	192	»	102 600	2 643	324	1 796	36
64	»	»	»	»	823	35	8	»	2
2	»	»	»	»	27	»	»	»	»
20	»	»	»	»	404	18	»	»	»
16	»	»	»	»	34	4	»	»	»
46	»	»	»	»	335	12	»	»	»
273	9	12	215	»	836	29	»	7	»
8	»	»	»	»	112	12	»	»	»
6	»	»	»	»	84	9	»	5	»
2	5	7	»	»	44	5	»	1	»
11	»	2	»	»	76	1	»	»	»

LANDEN.	Gewone brieven.		Briefkaarten.		Gedrukte stukken.
	Gefrankeerde.	Ongefrankeerde.	Enkele.	Betaald antwoord.	
Egypte	40	4	"	"	18
Liberia	15	"	4	1	4
Marocco	18	2	2	"	"
Oranje-Vrijstaat	84	11	10	"	"
Zuid-Afrika (Republiek)	103	5	18	"	6
Tripolis	145	18	20	"	12
Tunis	6	"	7	"	5
Duitsche protectoraten	101	4	36	4	20
Britsche koloniën	28	9	2	"	11
Spaansche bezittingen (golf van Guinea)	"	"	"	"	"
Fransche koloniën	5	"	17	"	15
Italiaansche koloniën	3	"	"	"	3
Portugeesche koloniën	11	1	5	"	18
Landen buiten de Unie	63	10	19	2	7
Amerika.					
Vereenigde Staten van Noord-Amerika	46 370	468	780	26	58 980
Argentina	14	"	18	1	23
Bolivia	12	1	15	"	45
Brazilië	420	8	62	7	346
Canada	512	24	13	"	126
Chili	110	12	26	"	24
Columbia	43	2	12	"	6
Costa-Rica	15	"	9	"	2
Cuba	53	4	15	"	"
Dominicaansche Republiek	197	22	16	"	"
Ecuador	20	"	11	"	3
Guatemala	35	5	4	"	"
Haïti	163	16	63	2	52
Honduras	7	"	6	"	"
Mexico	82	6	42	"	12
Nicaragua	5	"	13	"	"
Paraguay	10	"	"	"	"
Peru	62	"	15	"	"
Salvador	11	"	5	"	"
Uruguay	2	"	"	"	"
Venezuela	236	32	35	"	8
Porto-Rico	12	"	10	"	2
Britsche koloniën	28 235	232	372	11	61 279
Deensche "	10	"	"	"	"
Fransche "	8 921	326	478	2	3 732
Nederlandsche "	1 925	22	231	2	893

Papiers d'affaires.	Stalen van koopwaren.	Dienststukken. Brieven.	Dienststukken. Andere voorwerpen.	TOTAAL der kolommen.	Aangeteekende zendingen. Brieven.	Aangeteekende zendingen. Andere voorwerpen.	Post-pakketten.	Berichten van ontvang.
13	„	„	„	75	13	„	„	„
„	„	„	„	24	2	„	„	„
„	„	„	„	22	2	„	„	„
„	„	„	„	105	14	„	„	2
4	„	„	„	136	18	„	„	„
13	„	„	„	208	22	4	„	2
„	„	„	„	18	10	„	„	„
„	„	„	„	165	2	„	„	„
„	„	„	„	50	„	„	„	„
„	„	„	„	„	„	„	„	„
„	„	„	„	37	„	„	„	„
„	„	„	„	6	„	„	„	„
„	„	„	„	35	7	„	„	„
„	„	„	„	101	11	1	„	„
621	730	123	„	108 098	579	98	„	34
„	„	„	„	56	8	„	„	1
„	„	„	„	73	13	„	„	2
„	„	15	„	858	96	21	„	18
„	„	„	„	675	53	12	„	9
„	„	12	„	184	39	„	„	8
„	„	„	„	63	24	„	„	„
„	„	„	„	26	11	„	„	1
„	„	„	„	72	24	„	„	6
„	„	„	„	235	32	„	„	8
„	„	„	„	34	9	„	„	1
6	„	„	„	50	12	„	„	3
„	„	„	„	296	42	„	„	8
„	„	„	„	13	6	„	„	„
„	„	„	„	142	7	„	„	1
„	„	„	„	18	„	„	„	„
„	„	„	„	10	„	„	„	„
„	„	„	„	77	41	„	„	12
„	„	„	„	16	19	„	„	2
„	„	„	„	2	„	„	„	„
„	„	„	„	311	25	„	„	4
„	„	„	„	24	5	„	„	„
„	„	„	„	90 129	632	39	164	21
„	„	„	„	10	4	„	„	„
20	30	16	„	13 525	„	„	„	„
8	9	40	„	3 130	114	20	8	11

LANDEN.	Gewone brieven.		Briefkaarten.		Gedrukte stukken.
	Gefrankeerde.	Onge-frankeerde.	Enkele.	Betaald antwoord.	
Azië.					
China	227	46	"	"	58
Corea	9	"	"	"	"
Britsch-Indië (Aden, Mascate)	1 539	842	29	"	32
Japan	78	4	"	"	"
Perzië	10	"	"	"	"
Rusland (Aziatisch)	62	3	5	"	"
Siam	12	"	"	"	"
Turkije (Aziatisch)	49	1	6	1	"
Duitsche protectoraat (Kiautschou)	"	"	"	"	"
Bezittingen der Vereenigde Staten van Amerika (Philippijnen)	4	"	"	"	"
Britsche koloniën	773	14	"	"	"
Fransche "	29	4	"	"	"
Nederlandsche "	135	3	7	"	"
Portugeesche "	10	1	2	"	"
Landen buiten de Unie	26	"	"	"	"
Australië en Océanie.					
Duitsche protectoraten	53	9	15	"	12
Bezittingen der Vereenigde Staten van Amerika (Guam en Toutouila eilanden)	"	"	"	"	"
Britsche koloniën	178	"	"	"	"
Fransche "	"	"	"	"	"
Landen buiten de Unie	"	"	"	"	"
Totaal	194 090	3 205	9 006	117	240 688

Papiers d'affaires.	Stalen van koopwaren.	Dienststukken. Brieven.	Dienststukken. Andere voorwerpen.	TOTAAL der kolommen.	Aangeteekende zendingen. Brieven.	Aangeteekende zendingen. Andere voorwerpen.	Post-pakketten.	Berichten van ontvang.
"	86	"	"	417	11	"	"	"
"	"	"	"	9	"	"	"	"
"	35	"	"	2 477	24	"	3	8
"	"	"	"	82	"	"	"	"
"	"	"	"	10	"	"	"	"
"	8	"	"	78	"	"	"	"
"	"	"	"	12	"	"	"	"
"	"	"	"	57	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	4	"	"	"	"
"	"	"	"	787	43	8	"	3
"	"	"	"	33	2	1	"	1
"	"	"	"	145	19	5	13	2
"	"	"	"	13	6	"	"	"
"	"	"	"	26	3	"	"	"
"	"	"	"	89	14	2	"	2
"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	178	12	2	"	4
"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"	"
1 360	5 164	893	"	454 523	6 995	988	2 565	310

Bijlage FF[3].

STAAT van het aantal ontvangen en verzonden postpakketten gedurende het jaar 1902.

ONTVANGEN PAKKETTEN

in de maand	uit Nederland en de Nederlandsche koloniën			uit het buitenland van 1-5 K.G.	Totaal.
	tot 1 K.G.	van meer dan 1-3 K.G.	van meer dan 3-5 K.G.		
Januari	10	23	28	41	102
Februari	25	50	98	54	227
Maart	15	48	69	88	220
April	23	47	84	43	197
Mei	32	52	109	72	265
Juni	22	34	67	64	187
Juli	21	38	82	45	186
Augustus	45	58	85	73	261
September	23	20	51	78	172
October	26	62	98	56	242
November	23	38	93	51	205
December	36	76	107	83	302
Totaal	301	546	971	748	2566

VERZONDEN PAKKETTEN

in de maand.	naar Nederland en de Nederlandsche koloniën			naar het buitenland van 1-5 K.G.	Totaal.
	tot 1 K.G.	van meer dan 1-3 K.G.	van meer dan 3-5 K.G.		
Januari	8	12	14	4	38
Februari	8	16	16	9	49
Maart	15	22	19	3	59
April	4	15	11	8	38
Mei	13	24	18	12	67
Juni	10	19	18	13	60
Juli	8	16	17	6	47
Augustus	14	18	12	13	57
September	13	24	16	7	60
October	14	13	20	10	57
November	12	17	18	15	62
December	11	17	27	11	66
Totaal	130	213	206	111	660

STAAT van het aantal en gewicht der in 1902 uit Paramaribo verzonden postpakketten, inhoudende goud en de waarde hiervan.

Maand van verzending.	Aantal pakketten.	Gewicht van het goud in grammen.	Waarde van het goud.	Aanmerkingen.
Januari	13	51 209	f 76 813,50	
Februari	16	51 290^{5}	76 935,75	
Maart	19	50 127	75 190,50	
April	20	57 839^{5}	86 759,25	
Mei	31	91 841^{75}	137 762,62^{5}	
Juni	14	42 446^{2}	63 669,30	
Juli	17	59 406	89 109,00	
Augustus	20	59 487^{5}	89 231,25	
September	24	77 530^{5}	116 295,75	
October	28	90 996^{75}	136 495,12^{5}	
November	18	64 313^{5}	96 470,25	
December	30	104 009^{5}	156 014,25	
Totaal	250	800 497^{7}	1 200 746,55	

A.

BEVOLKING.

De bevolking der kolonie Curaçao bestond op 1 Januari 1903 uit 53 242 zielen, als:

Curaçao	31 547
Bonaire	5 737
Aruba	8 984
St. Martin 1)	3 262
St. Eustatius	1 458
Saba	2 254
	53 242

Op 1 Januari 1902 bedroeg de bevolking 52 977 zielen, zoodat zij in den loop van het jaar met 265 zielen vermeerderde.

Volgens de opgaven der wijkmeesters telde Willemstad, de hoofdplaats van het eiland Curaçao, den 1sten Januari 1903 14 506 zielen, terwijl het aantal inwoners van de hoofdplaatsen der overige, hiervoren genoemde eilanden toen respectievelijk 543, 1494, 1273, 1408 en 779 bedroeg. 2)

Een statistiek van de bevolking, de geboorten, sterfgevallen en huwelijken op de verschillende eilanden der kolonie over de jaren 1897—1902 wordt aangetroffen in bijlage A van dit verslag, terwijl de staat in bijlage B aantoont, hoe de ingezetenen op het einde van 1902 waren te verdeelen naar hunne geboorteplaatsen en de kerkgenootschappen, waartoe zij behoorden, benevens — voor wat de buitendistricten van het eiland Curaçao en de overige eilanden aangaat — naar de beroepen of ambachten, die zij bekleedden. 3)

In verband met hetgeen werd gezegd in noot 1 van het hoofdstuk Bevolking in het vorige verslag, moet worden medegedeeld, dat bij het opmaken van een staat, aantoonende de verdeeling van de bevolking naar de onderscheidene betrekkingen, beroepen en ambachten, eigenaardige moeilijkheden te voorschijn treden. De persoon bijv. die heden timmerman is, geeft morgen dat vak er aan, zoodra hij er geen bestaan meer bij vindt of een ander bedrijf hem meer toelacht, om sjouwer, visscher, landbouwer of matroos te worden. Het verkeer tusschen de eilanden onderling en met de naburige republieken is zoo gemakkelijk, dat personenverkeer tusschen die plaatsen dagelijks plaats vindt en velen voor korten, anderen voor langeren tijd òf het eiland verlaten, òf er zich komen vestigen. Tegen het nut van eene uitbreiding dezer statistiek zouden dan ook in de tegenwoordige omstandigheden niet opwegen de vrij aanzienlijke uitgaven, die daarmede gepaard zouden moeten gaan.

Het aantal gehuwden, weduwnaars en weduwen bedroeg op de eilanden der kolonie, in de in den hoofde dezes opgegeven volgorde respectievelijk 6183, 1234, 2592, 658, 267 en 698. 4)

Geboren werden in 1902:

	in echt.	buiten echt.	
op Curaçao	401	651	personen.
„ Bonaire	115	95	„
„ Aruba	243	103	„
„ St. Martin	57	69	„
„ St. Eustatius	14	45	„
„ Saba	50	14	„

terwijl bij opvolgend huwelijk op genoemde eilanden respectievelijk 90, 9, 29, 63, 25 en 0 kinderen werden gewettigd.

Ter voldoening aan art. 1 der verordening van 1874 (*Publicatieblad* n°. 22) werden als ingezetenen ingeschreven: op Curaçao 1, op Aruba 10, op St. Eustatius 3 en op Saba 1.

Op Bonaire en St. Martin hadden dergelijke inschrijvingen niet plaats.

1) Waar in dit verslag wordt gesproken van St. Martin, wordt alleen het Nederlandsch gedeelte van dat eiland bedoeld, tenzij uitdrukkelijk anders is vermeld.

2) Het in het vorige verslag opgegeven aantal inwoners van de hoofdplaats van Aruba was, volgens inlichting van den gouverneur, niet juist; evenmin het bevolkingscijfer voor het eiland zelf.

3) In tegenstelling met de statistiek in bijlage A zijn in bijlage B ook de onderofficieren en manschappen van het garnizoen begrepen.

4) Zooals in noot 2 van dit hoofdstuk in het vorige verslag werd verondersteld, ontbrak in dat verslag het cijfer voor het aantal gehuwden, weduwnaars en weduwen op het eiland Curaçao. Dit cijfer was 5983.

B.

MEDEDEELINGEN VAN ALGEMEENEN AARD.

In 1902 bleven weder rust en orde in de kolonie ongestoord.

Den 14den Juli vertrok de gouverneur, tot het doen van een inspectiereis, voor zes dagen naar Bonaire en van den 25sten tot den 29sten Augustus werden door hem de buitendistricten bezocht. Bij die verschillende gelegenheden, alsmede op verscheidene andere, kortere reizen, werden de meeste scholen, wegen, gouvernementsgebouwen en terreinen, ook eenige plantages en zoutpannen bezocht en aan een ieder die iets had voor te dragen, daartoe de gelegenheid gegeven.

Mochten de laatste maanden van 1901 voor Curaçao een gunstige regenperiode worden genoemd en lieten de eerste maanden van 1902 niets te wenschen over, de negen laatste maanden van dat jaar waren den landbouw zeer ongunstig. Wel vielen er in de maand November een paar flinke buien en werd daarvan gebruik gemaakt om te zaaien en te pooten, doch tegen de toen volgende droogte bleken de jonge veldgewassen niet bestand. De oogst mislukte dan ook ten eenenmale en groot gebrek aan drink(regen)water werd gevoeld, dat o. a. in het stadsdistrict werd verkocht tegen f 0,25 per blik van p. m. 18 liter. Het wel drinkbare, doch vrij sterk kalkhoudend water der waterleiding, werd tegen f 0,02 per blik verkocht, terwijl de beste qualiteit putwater f 0,07^5 per blik kostte. Tenzij milde regens spoedig het uitzicht op verbetering openen, zal de toestand der bewoners in de buitendistricten, evenals in het begin 1901, zorgwekkend worden. Velen vinden thans bij een vrij levendig scheepvaartverkeer nog werk in de stad en voorzien door vischvangst in hunne behoeften. Waar het kan zal getracht worden in het gebrek aan water te gemoet te komen door het graven, verdiepen en verbeteren van putten. Reeds begint zich scorbut te vertoonen en heeft er sterfte onder het vee plaats.

De hieronder staande staat toont aan den regenval en den gemiddelden maandelijkschen barometer- en thermometerstand op Curaçao, gedurende het jaar 1902.

	Barometer.	Thermometer.		Regenval in meters.
		Maximum.	Minimum.	
Januari . . .	763,5	83,2	74,8	0,0235
Februari . . .	764,5	83,6	75,4	0,0182
Maart	765	83,7	74,4	0,0536
April	764	84,7	76,7	0,001
Mei	763	86	82,4	0,0162
Juni	763,5	86,9	82,8	0,0269
Juli	764,5	85,1	81,5	0,0297
Augustus . .	765	87,1	76,9	0,02
September . .	766,5	87,1	77,4	0,0204
October . . .	766	86,6	77,5	0,0078
November . .	765,5	86,1	76,9	0,082
December . .	767	84,2	80,6	0,014
			Totaal	0,3133

Op de andere eilanden der kolonie was de gemiddelde maandelijksche regenval als volgt:

	Regenval in millimeters.				
	Bonaire.	Aruba.	St. Martin.	St. Eustatius.	Saba.
Januari . . .	45	25	78	39,75	133
Februari . . .	0	7	41	4,5	37
Maart	0	13	56	61,75	77
April	0	22	150	43,5	66
Mei	33	51	202	142,5	216
Juni.	11	7	297	98	137
Juli	17	22	69	48,5	57
Augustus . . .	4	22	44	48	52
September . .	19	5	64	46,5	50
October . . .	28	6	77	92,75	34
November. . .	21	86	126	212,75	145
December. . .	26	11	258	76	163
Totaal . .	204	277	1 462	914,5	1 167

Zooals uit dezen staat blijkt, viel er op Bonaire nog minder regen dan op Curaçao en de droogte liet zich daar dan ook nog meer gevoelen. De bevolking had echter geen gebrek aan voedingsmiddelen, daar zij in het begin van het jaar een zeer goeden maïsoogst had gehad. Daar de droogte op Bonaire echter aanhield en van het jonge gewas reeds veel verloren is gegaan, bestaat er geen vooruitzicht op eenigen oogst. Gebrek aan werk is daardoor ontstaan voor de veldarbeiders, van wie dan ook velen zich reeds naar Venezuela hebben begeven, om te trachten daar een middel van bestaan te vinden.

Ofschoon er op Aruba een weinig meer regen viel dan op Bonaire, was de regenval er toch zeer schraal te noemen, daar de totale hoeveelheid van 277 m.M. verdeeld was over 48 dagen, ten gevolge waarvan de oogst (maïs) ook aldaar als mislukt kan worden beschouwd, terwijl de droogte ook haar invloed doet gelden bij de aloëcultuur en den dividivi-oogst.

Een 28 tal arbeiders vertrok naar Valencia (Venezuela).

Op St. Martin was de regenval buitengewoon groot, waardoor de zoutoogst geheel mislukte, doch daarentegen de plantageeigenaars en de kleine veehouders zeer werden gebaat, vooral omdat hun vee te Marigot (de hoofdplaats van het Fransche gedeelte van het eiland) van waar uitvoer naar Guadeloupe plaats had, geregeld kon worden afgezet en de marktprijzen niet daalden. Evenals in vorige jaren had er echter eene tijdelijke emigratie van arbeiders plaats naar Fransch Guyana en Santo Domingo, door het daar betaalde hooge loon aangetrokken. Naar laatstgenoemd eiland heeft deze emigratie plaats gedurende den oogsttijd en naar Fransch Guyana gedurende den tijd van

het jaar, dat de guano-lagen op het eiland Connétable worden ontgonnen, na afloop waarvan de emigranten weder naar hunne haardsteden terugkeeren.

Op St. Eustatius waren de milde regens den landbouwer eveneens gunstig, zoodat er tot half Februari 1903 zeshonderd vaten jams meer werden uitgevoerd dan van den vorigen oogst over een zelfde tijdsverloop.

Saba mocht zich niet in even milde regens verheugen als ten vorigen jare en het gevolg hiervan was, dat de maïsoogst bijna geheel mislukte, aardappelen weinig en uien in het geheel niet werden verbouwd. Men bepaalde zich in hoofdzaak tot het verbouwen der voortbrengselen van dagelijksch gebruik, ook wellicht doordien een vrij groot aantal mannen tijdelijk naar het Engelsche eiland Bermuda emigreerde, waar men van geregelde uitbetaling en vrij hoog loon zeker was bij de werken aan de gouvernementsdokken en de kampementen der Boerengevangenen.

Van orkanen bleven de Bovenwindsche eilanden in 1902 verschoond, doch op al die eilanden werden, tijdens de uitbarstingen van den Mont Pelée op Martinique, min of meer hevige schokken van aardbevingen gevoeld, die echter geen schade aanrichtten.

De bekende verwikkelingen tusschen Venezuela en Duitschland, Engeland en Italië, en de daarop gevolgde vredesblokkade der Venezolaansche havens deden haar invloed merkbaar voelen op het eiland Curaçao.

Eenerzijds werd den gewonen handel hierdoor veel schade toegebracht, anderzijds gaven de talrijke oorlogsschepen, die de haven bezochten, aanleiding tot veel vertier. Na de opheffing der blokkade ontstond een zeer levendig scheepvaartverkeer. Van langen duur was dit echter niet, ten gevolge van de verhooging van alle invoerrechten in Venezuela met 30 pct. en het heffen van hooge uitvoerrechten op huiden, cacao en koffie.

Eene opgaaf van alle vreemde oorlogsschepen, die deze haven bezochten, wordt als bijlage C aan dit Verslag toegevoegd.

Van de Vereeniging „Oost en West" werd geene kennisgeving ontvangen van de door haar te houden tentoonstelling van Indisch vlechtwerk en, toen de berichten daarover de kolonie bereikten, was het te laat, om den wensch tot deelneming te kennen te geven. Dit moet worden betreurd, daar de vlechtindustrie in de kolonie, ofschoon niet zeer belangrijk, toch eenige zaken levert, waarvoor wellicht in Nederland afzet zou zijn te vinden, o. a. stroohoeden. Daarom trad de gouverneur met het bestuur van genoemde vereeniging in overleg omtrent deze aangelegenheid en, toen het zich welwillend bereid verklaarde om te trachten voor de voortbrengselen der Curaçaosche vlecht-industrie afzet te vinden, werd een aanvang gemaakt met verzameling van monsters van de producten dier industrie op alle eilanden, om daarna eene uitgekozen verzameling daarvan op te zenden.

Wat de stroohoeden betreft zij nog medegedeeld dat gedurende korten tijd de prijzen daarvan zoodanig stegen, dat verscheidene ingezetenen hun lang vergeten industrie weder ter hand namen en duizenden stroohoeden van het eiland Curaçao werden verscheept. Spoedig echter daalden de prijzen, hetgeen voor een deel wellicht het gevolg was van de onvoldoende fabricage, eensdeels hieraan toe te schrijven, dat velen maar aan het vlechten gingen zonder dien arbeid goed te kennen, anderdeels wijl zelfs de beste vlechters niet bekend waren met de wijze van afwerking, waaraan men op de buitenlandsche markten de voorkeur geeft.

De Curaçaosche Maatschappij tot bevordering van landbouw, veeteelt, zoutwinning en visscherij (1) hoopt zich in deze zaak verdienstelijk te maken door te trachten de noodige voorlichting te verkrijgen en te geven tot verbetering dezer industrie. Kortheidshalve zij hieromtrent verwezen naar het jaarverslag dier maatschappij, dat als bijlage *D* aan dit verslag is toegevoegd.

In het jaarverslag van het Geschied-, taal-, land- en volkenkundig genootschap werd voortgegaan met de behandeling der geschiedenis van de kolonie en ditmaal een gedeelte gewijd aan de beschrijving der gebeurtenissen op de Bovenwindsche eilanden, voorgevallen gedurende de eerste jaren van het bestuur der West-Indische Compagnie.

De zooeven bedoelde Curaçaosche Maatschappij, die in 1902 werd opgericht, vatte met ijver haar veelomvattende taak op, getuige haar jaarverslag, als bijlage *D* opgenomen. De Koninklijke onderscheiding haar te beurt gevallen, namelijk het aanvaarden van haar beschermheerschap door Zijne Koninklijke Hoogheid den Prins der Nederlanden, werd in de kolonie op hoogen prijs gesteld en zal der Maatschappij ongetwijfeld een spoorslag zijn om op den ingeslagen weg voort te gaan. Op Bonaire, Aruba, St. Martin en Saba werden afdeelingen der Maatschappij opgericht.

Met de voorlichting van een bevoegd landbouw-deskundige, waaraan overal behoefte gevoeld wordt, zal deze maatschappij hare plannen verder kunnen ontwikkelen.

De gezondheidstoestand op het eiland Curaçao bleef gunstig. Zes gevallen van febris typhoïdea, alle van een goedaardig karakter, deden zich in het stadsdistrict voor en bovendien één geval van diphteritis en één van gele koorts, dit laatste met doodelijken afloop. Een geval van pokken werd geconstateerd bij eene eenige dagen te voren uit Venezuela aangekomen dame, doch door tijdig genomen en afdoende maatregelen werd verspreiding dier zoo gevreesde ziekte voorkomen; ook mocht de lijderes herstellen.

Op Bonaire deden zich twee gevallen van gele koorts voor, beide met doodelijken afloop, doch overigens was ook daar de gezondheidstoestand over het algemeen gunstig.

Dit was ook het geval op Aruba.

De gezondheidstoestand op St. Martin was gedurende het jaar 1902 niet gunstig, daar zich over het geheele eiland malariakoortsen verspreidden, op het Fransche gedeelte aangebracht van Santo Domingo.

Wel is waar hadden de meeste gevallen geen ernstig verloop, maar de arbeidende bevolking leed er toch aanmerkelijk door. Het gemis van een eigen dokter werd dan ook sterk gevoeld. Nadat de met verlof zijnde gouvernements-geneesheer ontslag had genomen, is in de daardoor ontstane vacature kunnen worden voorzien, doch ten koste van Saba.

Op dit eiland was de gezondheidstoestand verleden jaar bijzonder gunstig. Pogingen om in de geneeskundige behoeften aldaar te voorzien worden in het werk gesteld.

De onderstand, die krachtens art. 28 van de wet van 8 Augustus 1862 (*Staatsblad* n°. 156) aan hulpbehoevende vrijgemaakten werd toegekend, bedroeg in 1902 op Curaçao f 2078,85, op Bonaire f 368,50, op Aruba f 198, op St. Martin f 732,98, op St. Eustatius f 925,84 en op Saba f 456.

Bij Koninklijke besluiten van 10 Februari 1902 n°. 24, 26 Maart 1902 n°. 29, 16 Juni 1902 n°. 23 en 31 Januari 1903 n°. 34, werden de heeren C. Renoz, M. A. de Marchena, H. M. Penso en S. Senior jr. erkend en toegelaten respectievelijk als consul-generaal van België voor de Nederlandsche Antillen, als consul van Santo Domingo, als vice-consul van Columbia en als consul van Santo Domingo 2), terwijl de heer S. E. L. Maduro, na verkregen Koninklijke machtiging, werd toegelaten als consulair agent van Frankrijk.

Wegens het voorkomen telkens van één geval van gele koorts op Bonaire, werd den 13den November 1902 en 27 Januari 1903 een quarantaine van veertien dagen tegen dat eiland vastgesteld, terwijl ook het voorkomen van epidemische ziekten in vreemde landen het nemen van quarantaine-maatregelen noodzakelijk maakte. Dit geschiedde den 18den April tegen Buenos-Ayres, wegens het heerschen van pest aldaar en den 2den Mei en den 20sten Augustus respectievelijk tegen Porto Rico en Barbados, ten gevolge van het heerschen aldaar van pokken. De quarantaine tegen Porto Rico en Buenos-Ayres kon spoedig worden opgeheven (respectievelijk op den 27sten Juni en den 10den Juli), doch tegen Barbados moest zij blijven bestaan.

In 1902 werden 1 stoomschip en 5 zeilschepen in observatie-quarantaine gesteld en 51 personen in de quarantaine-inrichting ter observatie opgenomen. Ziektegevallen zijn niet voorgekomen op de quarantaine-plaats.

1) In den vervolge zal deze vereeniging worden aangeduid als de „Curaçaosche Maatschappij", onder welken naam zij locaal bekend staat.

2) De heer de Marchena was aangesteld onder den vorigen president, diens opvolger benoemde den heer Senior.

C.

ALGEMEEN EN GEWESTELIJK BESTUUR.

In het laatst der maand September werd de gouverneur aangetast door febris typhoïdea.

Ten gevolge hiervan werd, overeenkomstig art. 28 *bis* van het Regeeringsreglement, van 26 September tot en met ultimo November het dagelijksch beleid van zaken opgedragen aan mr. Sol. C. Henriquez, waarnemend ondervoorzitter van den Raad van Bestuur, oud-procureur-generaal.

Ten gevolge van het aan den heer mr. Th. I. A. Nuijens, procureur-generaal, verleend buitenlandsch verlof, werd de heer Henriquez voornoemd aangewezen als waarnemend ondervoorzitter van den Raad van Bestuur en de heer F. Bartelink, waarnemend administrateur van financiën, tot tijdelijk lid benoemd.

Bij Koninklijk besluit van 24 Maart 1902 n°. 23, werden de heeren E. D. E. van den Bossche en M. S. L. Maduro herbenoemd respectievelijk als voorzitter en ondervoorzitter van den Kolonialen Raad.

Ter vervulling van de door het overlijden van het raadslid M. P. Curiel opengevallen plaats, werd bij Koninklijk besluit van 20 October 1902 n°. 36, de heer M. C. Henriquez aangewezen.

De heer A. J. C. Brouwer, gezaghebber van St. Eustatius, werd bij Koninklijk besluit van 16 December 1901 n°. 45, overgeplaatst naar St. Martin en de heer G. J. van Grol, bij Koninklijk besluit van 31 Maart 1902 n°. 10, tot zijn opvolger benoemd.

De gezaghebber van Saba keerde van buitenlandsch verlof terug en aanvaardde weder zijne betrekking.

Op St. Martin werd de heer D. C. van Romondt, op St. Eustatius de heer C. Mussenden en op Saba de heer J. B. Simmons als landraad herkozen. Van het recht der bevolking, om haar landraden te kiezen, wordt meestentijds nog weinig gebruik gemaakt. Onderstaande tabel geeft daarvan een overzicht over de laatste vijf jaren.

Eiland.	Jaar der verkiezing.	Aantal kiesbevoegden.	Aantal uitgebrachte stemmen.
Bonaire	1899	80	6
	1901	76	9
Aruba.	1897	24	7
	1899	51	6
	1901	32	21
St. Martin	1900	52	13
	1902	51	14
St. Eustatius . . .	1895	32	22
	1895	32	26
	1896	37	30
	1898	37	21
	1900	34	22
	1902	40	13
Saba	1898	52	7
	1900	50	7
	1901	50	4
	1902	49	3

De bij de begrooting van 1902 voorgestelde afscheiding van de ambten van gezaghebber en ontvanger kwam op Aruba, St. Martin en St. Eustatius tot stand en zal zoodra mogelijk ook op Bonaire en Saba geschieden.

D.

MILITAIR BEHEER.

§ 1. LANDMACHT.

De stedelijke dienstdoende schutterij werd bij verordening van 1902 *Publicatieblad* n°. 29, tot eene rustende schutterij gemaakt.

Voor de indeeling van schutterplichtigen en het beoordeelen van aangevoerde redenen tot vrijstelling, alsmede voor het beheer en het toezicht op de nog aan de schutterij toekomende goederen diende echter gezorgd te worden, waarom voor het daarmede belast personeel eene kleine toelaag moest blijven uitgetrokken.

De sterkte der stedelijke schutterij was op 31 December 1902: 1 majoor-commandant, 6 kapiteins, 9 eerste- en 3 tweede-luitenants, van wie één tevens bataljons-adjudant, 1 officier van gezondheid en 250 onderofficieren en manschappen.

De sterkte van de landelijke schutterij was 3 kapiteins, 3 eerste-luitenants, 1 tweede-luitenant en 120 onderofficieren en manschappen.

Eene zich uit particulier initiatief gevormd hebbende scherpschuttersvereeniging, tellende thans 50 leden, kwam tot stand.

De formatie en sterkte van het garnizoen waren in 1902:

	Formatie.	Sterkte op ult. Dec. 1901.	In 1902 vermeerderd met	In 1902 verminderd met	Sterkte op ult. Dec. 1902.
Officieren der infanterie	5	5	"	"	5
Luitenant der artillerie (instructeur)	1	1	"	"	1
Officieren van gezondheid	2	2	"	"	2
Apotheker 2de klasse	1	1	"	"	1
Onderofficieren en manschappen	255	178	41 *a*)	23 *b*)	196

a) 40 aangekomen uit Nederland en 1 in de kolonie aangenomen.

b) 8 naar Nederland vertrokken, 5 met paspoort, 4 met gagement, 4 met een briefje van ontslag weggezonden, 1 uit den dienst ontslagen (ontzegd) en 3 overleden.

De officier van gezondheid 1ste klasse keerde van buitenlandsch verlof terug. Daarentegen moest de apotheker 2de klasse wegens ziekte naar Nederland gaan.

Op ultimo December 1902 waren 4 manschappen bij de brigade marechaussce gedetacheerd en bevonden er zich 8 in de tweede en 1 in de eerste categorie van de klasse van discipline.

Van de militaire boekerij wordt veel gebruik gemaakt. In het geheel bevat zij 1265 boekwerken, waarvan 1030 in de Hollandsche, 160 in de Fransche, 35 in de Duitsche en 40 in de Engelsche taal.

Op de militaire school wordt onder toezicht van den luitenant-adjudant door een onderofficier onderwijs gegeven in lezen, schrijven, rekenen, de beginselen der aardrijkskunde en het maken van militaire rapporten.

De cantine blijft een uitstekend ingerichte instelling en de landsbakkerij voldoet goed.

De inwendige en de garnizoensdienst, zoomede de oefeningen in infanterie- en artilleriedienst, geschieden zooveel mogelijk volgens de reglementen en voorschriften in gebruik bij het Nederlandsche leger.

De onderofficieren leven in het algemeen gepast, stil en bedaard; evenzoo de korporaals, doch onder de manschappen komen enkelen voor wier levenswijs te wenschen overlaat.

De gezondheidstoestand van het garnizoen was in het afgeloopen jaar niet ongunstig te noemen.

Het getal verpleegden in het hospitaal is opgegeven in onderstaande tabel.

	Compagnie infanterie.	Hr. Ms. zeemacht.	Marechaussees.	Civiele personen.	Koopvaardijpersonen.	Marine van vreemde natiën.	Totaal.
Waren in behandeling op ult. Dec. 1901	17	6	3	"	"	"	26
Bijgekomen	236	36	26	5	1	15	319
Totaal	253	42	29	5	1	15	345
Hersteld of uitgegaan	230	39	27	2	1	2	301
Bleven	23	3	2	"	"	13	44
Overleden	2	"	"	3	"	1	3
In behandeling op ult. December 1902	21	3	2	3	"	12	41

Dat er door civiele personen zelden toestemming voor opneming in het militaire hospitaal wordt gevraagd, is in de eerste plaats hieraan toe te schrijven, dat het St.-Elisabeth's gasthuis aan de behoeften voor verpleging der bevolking op alleszins bevredigende wijze voldoet en de meer gegoeden veelal eene verpleging tehuis verkiezen. Dat de onvoldoende afscheiding van militaire en andere zieken eene reden tot minder verzoek tot verpleging zou zijn, is niet te veronderstellen, omdat tot nu toe civiele personen steeds afzonderlijk verpleegd zijn geworden.

§ 2. ZEEMACHT.

Den 1sten April 1902 arriveerde uit Nederland Hr. Ms. stoomschoener „*Suriname*" in de haven van Curaçao en verliet haar weder den 22sten Maart, om in de Curaçaosche wateren te kruisen. Den 5den Mei viel het schip van Bonaire binnen, doch vertrok reeds weder den volgenden dag naar Rio-Hacha ter bescherming van de zich daar bevindende Nederlandsche onderdanen tegen de Columbiaansche revolutionnaire troepen, die de plaats hadden genomen en er vele ongeregeldheden pleegden. Den 15den Mei keerde het van daar terug en stoomde den 16den Juni naar La Vela de Coro ter verleening van bescherming aan de zich daar bevindende Curaçaonaars, die zich eveneens niet veilig achtten, nadat die plaats in handen der revolutionnairen was gevallen, en kwam den 22sten met eenige vluchtelingen terug. Den 3den Juli maakte de schoener een reis naar Grenada, vanwaar hij den 17den terugkeerde en vijf dagen later wederom naar La Vela de Coro en Puerto-Cabello vertrok, van welke laatste plaats hij den 2den Augustus weder binnen viel en er den 20sten daaraanvolgende weder heen voer, eveneens weder ter bescherming van zich daar bevindende Nederlandsche onderdanen, wijl men het bombardement der stad door de revolutionnairen vreesde. Den 3den September kwam de „*Suriname*" van Puerto-Cabello terug en vertrok zes dagen later naar La Guaira, om van daar den 22sten terug te keeren. Naar laatstgenoemde plaatsen vertrok zij weder den 14den October en viel na eene afwezigheid van zeven dagen weder binnen. Den 9den November vertrok het schip naar Bonaire, om geneeskundige hulp te verleenen aan den gouvernements-geneeskundige aldaar, zette er zijn dokter af, kwam den 12den aan, nam een officier van Hr. Ms. „*Holland*" over en vertrok den volgenden dag op een kruistocht naar de eilanden St.-Lucie en St.-Thomas. Van laatstgenoemde plaats, waar het schip in het dok was nagezien, kwam het den 19den December terug, ging den 16den Januari 1903 naar Bonaire, ter verkrijging van nauwkeurige inlichtingen over de noodlijdenden op Tortuga (over wie later) en viel den volgenden dag weder binnen, om 4 dagen later wederom naar Bonaire te gaan, van waar het den 22sten Januari terugkwam. Den 3den Februari vertrok de schoener naar Aruba en aldaar werd een onderzoek ingesteld naar de verzanding der Paardenbaai en kwam den 11den van daar terug, om tien dagen later naar Suriname te vertrekken.

Den 29sten April vertrok Hr. Ms. „*Koningin Regentes*" (zie vorig Verslag) naar Rio-Hacha, ter bescherming van zich daar bevindende Nederlandsche onderdanen. Den 3den Mei kwam het schip met eenige vluchtelingen van daar terug, vertrok den 7den naar Carupano, dat in handen der revolutionnairen was gevallen, viel den 14den weder binnen en verliet de haven weder twee dagen later met bestemming naar Martinique, om zoo mogelijk hulp te verleenen, tevens de levensmiddelen overbrengende, van Curaçao uit de voor de noodlijdenden op eerstgenoemd eiland door de regeering beschikbaar gestelde en in de kolonie gecollecteerde bedragen, aangeschaft, door de commissie, die zich had gevormd na de ramp, die het Fransche eiland had getroffen door de verschrikkelijke uitbarsting van den Mont Pélée. Den 24sten Mei keerde het van daar terug en vertrok weder den 27sten tot het houden van draaiproeven, om twee dagen later weder op Curaçao binnen te vallen. Den 9den Juni vertrok de „*Koningin Regentes*" naar La Guaira en keerde den 15den daaraanvolgende van daar terug. Den 5den Juli verliet het pantserschip de haven ter verleening van hulp aan Nederlandsche onderdanen op Coro, keerde den 7den van daar terug, vertrok den 14den naar Puerto-Cabello, van waar het den 20sten weder terugkwam, om den volgenden dag wederom daarheen te gaan, den 27sten vandaar terug te keeren en den 7den Augustus de terugreis naar Nederland te aanvaarden.

Den 26sten October kwam uit Nederland aan Hr. Ms. pantserdekschip „*Holland*", dat zich onmiddellijk van kolen voorzag, en den 30sten naar La Guaira vertrok. Van laatstgenoemde plaats keerde het den 6den November via Puerto Cabello terug, verliet de haven tien dagen later met bestemming naar La Vela de Coro, vanwaar het den volgenden dag terugkeerde, om den 19den wederom naar La Guaira te vertrekken en van daar drie dagen later weder binnen te vallen. Den 21sten Januari 1903 vertrok het op nieuw naar La Guaira, van waar het den 23sten daaraanvolgende te Curaçao terugkeerde om den 14den Februari de haven te verlaten met bestemming naar Nederland.

Den 4den Januari 1903 arriveerde uit Nederland Hr. Ms. pantserschip „*de Ruyter*", dat den 19den naar La Guaira en Tortuga vertrok, den 22sten van daar terugkeerde en er negen dagen later weder heen ging.

Deze reis van de „*de Ruyter*" was het gevolg der zending van de „*Suriname*" naar Bonaire, ter erlanging van nadere gegevens aangaande de vermeende noodlijdende Nederlandsche onderdanen op de eilandengroep Los Roques en te wier behoeve door den Nederlandschen zaakgelastigde te Caracas en den gezaghebber van Bonaire om assistentie was verzocht. Daar ten slotte gebleken was, dat de bedoelde kolonisten zich geenszins op de Roques-eilanden bevonden, doch op het op vrij grooten afstand daarvan gelegen eiland Tortuga, werd Hr. Ms. „*de Ruyter*" daarheen gedirigeerd, die er de menschen wel in nood doch allen gezond aantrof, hen van de noodige levensmiddelen en drinkwater voorzag en door welwillende tusschenkomst van den Engelschen blokkade-commandant te La Guaira toestemming verkreeg hun eigen vaartuig te hunner afhaling naar Tortuga te dirigeeren. Dit vaartuig, dat vóór de blokkade tusschen Tortuga en La Guaira voer, om gebrande houtskolen te brengen, en levensmiddelen terug te halen, doch ten gevolge van de blokkade te halverwege was aangehouden, had in last, om op zijne reis van Tortuga naar Bonaire ook de Roques aan te doen, ten einde zich voor alle zekerheid te overtuigen, of zich wellicht ook dáár nog menschen bevonden, die van die eilanden vervoerd wenschten te worden. In stede echter van zich naar dien last te gedragen, deed gemeld schip *eerst* de Roques aan, waardoor het zooveel dagen later op Tortuga zou aankomen. Eenige der zich daar bevindende personen, de beloofde hulp intusschen niet ziende opdagen, scheepten zich toen in een open boot in en bereikten daarmede Carenero, alwaar zij aan den commandant van den Engelschen kruiser „*Retribution*" berichtten, dat er zich nog een 50tal personen in nood op Tortuga bevonden. De Engelsche commandant zond daarop de onder zijn bevelen staande „*Zumbador*" — een genomen Venezolaansch oorlogsschip — ter hulp en liet de nog op Tortuga aanwezige personen, op hun eigen verzoek, te Carenero aan wal zetten, voor welk dienstbetoon aan genoemden commandant de dank van het bestuur werd betuigd.

Den 2den Februari liep de „*de Ruyter*" de haven van Curaçao weder binnen. Den 13den vertrok het schip weder naar La Guaira, ter overbrenging van den waarnemenden zaakgelastigde te Caracas en kwam den 16den daaraanvolgende van die reis te Curaçao terug. Den 9den Maart begaf het zich naar Trinidad tot het doen van torpedo- en schietoefeningen, na afloop waarvan het zich weder naar Curaçao begaf en den 27sten Maart 1902 in deze haven binnenviel.

Het dient te dezer plaatse vermeld, dat Harer Majesteits zeemacht zich op hoogst loffelijke en waardige wijze kweet van haar in het bijzonder in het tijdperk waarover dit verslag loopt, moeilijke taak, die dikwijls bijzonder veel tact vereischte. Vooral was dit het geval aanvankelijk gedurende de periode dat de revoluties in naburige republieken op haar hevigst woedden en meermalen Nederlandsche onderdanen en belangen beschermd moesten worden en later gedurende den tijd der blokkade van de Venezolaansche kusten, toen in de haven van Curaçao voortdurend een groot aantal oorlogsschepen van vreemde natiën aanwezig was.

E.

WETGEVING, RECHTSWEZEN, POLITIE.

§ 1. WETGEVING.

De volgende verordeningen, besluiten en proclamatiën werden in het *Publicatieblad* der kolonie opgenomen:

Begrooting. *Publicatieblad* n°. 12, waarbij wordt afgekondigd de wet van den 30sten December 1901 (*Staatsblad* n°. 287), houdende wijziging en verhooging van de koloniale huishoudelijke begrooting voor het dienstjaar 1900.

Publicatieblad n°. 14, waarbij wordt afgekondigd de wet van den 6den Februari 1902 *Staatsblad* n°. 27), tot definitieve vaststelling van de koloniale huishoudelijke begrooting voor het dienstjaar 1902.

Publicatieblad n°. 30, waarbij voorloopig wordt vastgesteld de koloniale huishoudelijke begrooting voor het dienstjaar 1903.

Publicatieblad n°. 35, waarbij wordt afgekondigd de wet van den 7den Juli 1902 (*Staatsblad* n°. 151), houdende vaststelling van het slot der rekening van de koloniale uitgaven en ontvangsten over het dienstjaar 1897.

Belasting. (Zie ook „*schepen*" en „*tarieven*").

Publicatieblad n°. 7, tot heffing eener belasting op het houden van honden, tevens maatregelen bevattende om den overlast te keer te gaan, die aan de ingezetenen van de kolonie wordt veroorzaakt door honden, zich bevindende op de openbare straten en wegen, zoomede op voor een ieder toegankelijke particuliere erven.

Publicatieblad n°. 15, houdende vrijstelling van het betalen van vuur- en bakengeld van schepen die als lading steenkolen aanvoeren.

Publicatieblad n°. 16, houdende wijziging der verordening op het houden van tapperijen, logementen, koffiehuizen en sociëteiten.

Publicatieblad n°. 40, houdende wijziging der verordening op het recht van zegel.

Bestuur (overgave en overname van het).

Publicatieblad n°s. 1, 5, 21, 32 en 39, proclameerende de opdracht van het dagelijksch beleid van zaken aan den ondervoorzitter van den raad van bestuur.

Publicatieblad n°s. 2, 6, 23, 33 en 45, proclameerende de overname van het dagelijksch beleid van zaken door den gouverneur.

Geneeskundige dienst. *Publicatieblad* n°. 28, betreffende de gestichten voor melaatschen in de kolonie.

Publicatieblad n°. 34, houdende bijzondere voorschriften tot voorkoming en beteugeling van pest.

Industrieele eigendom. *Publicatieblad* n°. 37, waarbij wordt afgekondigd de wet van den 7den Juni 1902 (*Staatsblad* n°. 85), houdende goedkeuring van internationale overeenkomsten tot bescherming van den industrieelen eigendom.

Publicatieblad n°. 38, bepalende de plaatsing in het *Publicatieblad* van de overeenkomsten tot bescherming van den industrieelen eigendom, den 14den December 1900 tusschen verschillende Staten, waaronder Nederland, te Brussel, gesloten.

Publicatieblad n°. 46, houdende bekendmaking van de sluiting der processen-verbaal van nederlegging der akten van bekrachtiging van de gesloten additionneele overeenkomsten tot bescherming van den industrieelen eigendom en van de verlenging van den termijn voor de nederlegging dier akten.

Legalisatie (van handteekeningen). *Publicatieblad* n°. 20, houdende nadere bepalingen omtrent de wijze, waarop handteekeningen zullen worden gelegaliseerd.

Loterijen. *Publicatieblad* n°. 41, bepalende dat de ambtenaren in wier tegenwoordigheid de trekking van loterijen moet plaats vinden, zich daarbij kunnen doen vervangen.

Militair beheer. (Zie ook „*overtocht*"). *Publicatieblad* n°. 29, waarbij de dienstdoende stedelijke schutterij rustend wordt verklaard.

Onderwijs. *Publicatieblad* n°. 25, opnieuw het bedrag regelende der schoolgelden voor het onderwijs op de gouvernementsscholen voor meer uitgebreid onderwijs.

Overtocht (van gouvernementspassagiers). *Publicatieblad* n°. 31, bepalende de opneming in het *Publicatieblad* van het Koninklijk besluit van 4 Juni 1902 n°. 61, waarbij aan de gouverneurs van Suriname en Curaçao de bevoegdheid wordt toegekend om aan officieren, die daartoe het verzoek doen, te vergunnen de terugreis naar Nederland over New-York te maken.

Publicatieblad n°. 36, waarbij wordt afgekondigd het Koninklijk besluit van den 18den Juni 1902 n°. 28, volgens hetwelk aan personen, die voor gouvernementsrekening reizen en zich in quarantaine moeten ophouden, de onvermijdelijke daaraan verbonden kosten kunnen worden gerestitueerd.

Posterijen. *Publicatieblad* n°. 3, tot wijziging van het besluit, houdende vaststelling van de porten en andere voorwaarden van verzending in het binnenlandsch postverkeer der kolonie.

Publicatieblad n°. 4, waarbij wordt gewijzigd de instructie voor de brievenbestellers op het eiland Curaçao.

Publicatieblad n°. 11, ter intrekking van de bestaande en ter invoering van de nieuwe postzegels van f 0,12^{5}.

Publicatieblad n°. 17, houdende wijziging in de bepalingen omtrent het verzenden van geld door middel van postwissels.

Publicatieblad n°. 18, houdende wijziging van de bepalingen omtrent het verzenden van stukken in het binnenlandsch postverkeer.

Publicatieblad n°s. 42, 43 en 44, ter vermindering van de porto's in de verzending van stukken met de zoogenaamde „mails" en in het verkeer met Suriname en andere landen.

Regeeringsreglement. *Publicatieblad* n°. 10, ter afkondiging van de wet van den 30sten December 1901, houdende nadere wijziging van het Regeeringsreglement voor de kolonie.

Publicatieblad n°. 22, tot afkondiging van het Koninklijk besluit van den 25sten Februari 1902 (*Staatsblad* n°. 38) ter bekendmaking van den tekst der wet van 31 Mei 1865 (*Staatsblad* n°. 56), houdende vaststelling van het reglement op het beleid der

Regeering in de kolonie, zooals die door latere wetten is gewijzigd en aangevuld.

Scheepvaart en schepen (Zie ook *„belasting”* en *„strafbepalingen”*).

Publicatieblad n°. 9, houdende wijziging van het tarief voor het gebruik van den gouvernementssteiger in de baai van Philipsburg op het eiland St. Martin.

Publicatieblad n°. 13, houdende vrijstelling van meting van Grieksche zeeschepen.

Publicatieblad n°. 19, houdende wijziging van het besluit ter vaststelling van een reglement op den loodsdienst voor de St. Anna-baai en het Schottegat op Curaçao.

Publicatieblad n°. 24, houdende nadere bepalingen omtrent de vrijstelling van meting van Noorsche schepen.

Strafbepalingen en strafwetgeving. (Zie ook *belasting*).

Publicatieblad n°. 8, houdende bedreiging van straf tegen het vernielen en onbruikbaar maken van schepen en andere vaartuigen door andere dan de in artt 385 en 386 van het Wetboek van Strafrecht voor de kolonie genoemde middelen.

Publicatieblad n°. 26, tot vaststelling van strafbepalingen tegen het mishandelen van dieren.

Publicatieblad n°. 27, houdende wijziging van de keur, regelende de straatpolitie op het eiland Curaçao.

Tarieven. *Publicatieblad* n°s. 47 tot en met 52, houdende vaststelling van de tarieven, ter berekening van de in-, uit- of doorvoerrechten op de verschillende eilanden der kolonie.

§ 2. RECHTERLIJKE MACHT EN RECHTSPRAAK.

Het aantal door de verschillende rechterlijke colleges en kantongerechten in 1902 behandelde zaken en genomen beschikkingen was als volgt:

	Burgerlijke zaken.	Strafzaken.	Beschikkingen.
Curaçao, hof van justitie	47	58	96
„ kantongerecht	26	151	7
Bonaire, „	10	23	3
Aruba, „	24	38	1
St. Martin, raad van justitie . . .	1	7	3
St. Martin, kantongerecht	2	5	4
St. Eustatius, raad van justitie . .	7	3	1
„ kantongerecht . . .	7	11	5
Saba, „ . . .	„	2	2

Voor de verdere werkzaamheden van het hof en de raden van justitie op Curaçao, St. Martin en St. Eustatius en van de kantongerechten op de verschillende eilanden, wordt verwezen naar bijlage **E**.

§ 3. POLITIE.

De brigade marechaussee bestond op ultimo December 1902 uit 1 commandant, 4 brigadiers, 15 marechaussees der 1ste en 32 der 2de klasse, benevens 47 veldwachters.

§ 4. GEVANGENISWEZEN.

Het getal gedetineerden in de gevangenissen onder en achter het raadhuis op Curaçao bedroeg:

	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.
Op 1 Januari 1902 . . .	56	2	58
Opgenomen in 1902. . .	136	13	149
Samen . . .	192	15	207
In den loop van 1902 werden ontslagen.	146	14	160
Zoodat het getal gedetineerden op ultimo December 1902 bedroeg	46	1	47

of 11 minder dan op het einde van het vorig jaar.

Van het lokaal tot afzonderlijke opsluiting (pistole) werd door 2 gevangenen gebruik gemaakt.

De cellen, keuken en andere vertrekken der gevangenissen bevinden zich in goeden toestand.

In alle cellen is thans het plaveisel vervangen door eene planken bevloering en in ieder der cellen, ten gevolge van de verwijdering der britsen, een bank en een rekje tot het ophangen van kleederen geplaatst.

De gezondheidstoestand over het jaar 1902 was gunstig. Sterfgevallen deden zich onder de gevangenen niet voor.

In het geheel werden in den loop van het jaar 109 zieken verpleegd, van wie 7 in het gasthuis of hospitaal en 12 in de ziekenkamer, en op het einde van 1902 bleven er slechts 2 zieken in behandeling. Een staat der ziektegevallen wordt aangetroffen in bijlage **F**.

Door de commissie van administratie werd gedurende 1902 geen disciplinaire straf opgelegd, doch door den voorzitter (procureur-generaal) werden 8 mannen gestraft.

Ter gelegenheid van den verjaardag van Hare Majesteit de

Koningin werd bij gouvernementsbeschikking aan een der gedetineerden kwijtschelding van den nog door hem te ondergaan straftijd gegeven, terwijl afslag van straf werd verleend aan drie gedetineerden (zes maanden aan 1 en drie maanden aan 2).

Door de leeraars der Hervormde Gemeente tot op hun vertrek met verlof naar Nederland en door de Roomsch Katholieke geestelijken werden de godsdienstige belangen van de tot hunne gemeenten behoorende gevangenen regelmatig behartigd.

Het schoonmaken der straten en pleinen van een gedeelte der stad geschiedde evenals vroeger door de dwangarbeiders en door de in het openbaar te werk gestelde gevangenen.

De arbeid der gevangenen bepaalde zich verder hoofdzakelijk tot het bikken van steenen, die aan het departement van openbare werken werden afgeleverd. Het aantal der gebikte steenen bedroeg 110 582 en vertegenwoordigde eene waarde van f 276. Door een der gedetineerden werd het schoenmakersbedrijf uitgeoefend en de helft zijner verdienste, f 26,70, in de koloniale kas gestort.

Door het aan den procureur-generaal verleend buitenlandsch verlof werd het voorzitterschap der commissie van administratie over de gevangenissen door diens plaatsvervanger vervuld, het lid van het hof van justitie mr. J. B. Gorsira, terwijl, ten gevolge van het eervol ontslag, op diens verzoek, verleend aan den heer mr. R. M. Ribbius, en door het overlijden van den heer M. P. Curiel, de heeren mr. Ph. F. de Haseth Evertsz en Morris E. Curiel tot leden dier commissie werden benoemd.

De dienst van opzichter over de gevangenissen werd door een marechaussee waargenomen.

De twee in aanbouw zijnde cellen, waarvan het vorig verslag gewaagde, werden in den loop van het jaar voltooid en daarmede werd in een groote behoefte voorzien.

In den loop van het jaar werden in deze laatstvermelde gevangenis opgenomen 370 personen (330 mannen en 40 vrouwen) wegens desertie uit den scheepsdienst of het plegen van ongeregeldheden op straat; 2 personen (mannen) wegens gijzeling en 24 personen (11 mannen en 13 vrouwen) wegens wanbetaling van boeten en gerechtskosten, of in het geheel 396 personen (343 mannen en 53 vrouwen).

In den volgenden staat worden opgaven gevonden omtrent de gevangenen op de andere eilanden der kolonie:

	Aanwezig op 31 December 1901.		In 1902				Op 31 December 1902 aanwezig	
			opgenomen		ontslagen			
	mannen.	vrouwen.	mannen.	vrouwen.	mannen.	vrouwen.	mannen.	vrouwen.
Bonaire	4	„	16	9	20	9	„	„
Aruba	1	„	17	1	16	„	2	1
St. Martin	„	„	5	14	3	13	2	1
St. Eustatius	2	„	5	3	6	2	1	1
Saba	„	„	1	„	1	„	„	„

Uitgebreider opgaven en statistieken omtrent het gevangeniswezen zullen niet te geven zijn zonder verhooging der uitgaven, waartoe, om dezelfde redenen als reeds in hoofdstuk A is vermeld, de Gouverneur meent thans niet te moeten overgaan.

§ 5. INSTELLINGEN MET HET RECHTSWEZEN IN VERBAND.

Weeskamers. Bij de weeskamer op St. Martin bedroeg het saldo in kas op ultimo December 1901 . . . . f 1 363,74

Ontvangen in 1902 aan renten		73,68
	f	1 437,42
Commissieloon en schrijfbehoeften		6,18
In kas op ultimo December 1902	f	1 431,24
Transporteeren	f	1 431,24
Per transport	f	1 431,24
Kapitaal op hypotheek uitgezet		1 228,00
Totaal bedrag in administratie	f	2 659,24

Op St. Eustatius bleef ook in 1902 de weeskamer werkeloos. Daar alle, gedurende langer dan het derde eener eeuw onopgevorderd gebleven gelden, ten bedrage van f 1047,57[5], op bij de wet voorgeschreven wijze zijn gepubliceerd in Curaçaosche en Nederlandsche couranten, zullen zij op 29 Juli 1907 aan de koloniale kas vervallen, indien de rechthebbenden op die gelden zich niet vóór dien datum aanmelden.

F.

EEREDIENST.

§ 1. PROTESTANTSCHE GEMEENTEN.

Volgens ontvangen opgaven aangaande de plaats gehad hebbende kerkelijke plechtigheden en het kerkelijk onderwijs bij de Protestantsche gemeenten op de verschillende eilanden, werden op Curaçao, Bonaire, Aruba, St. Martin, St. Eustatius en Saba respectievelijk 30, 9, 8, 73, 33 en 35 personen gedoopt en 2, 0, 1, 16, 6 en 9 huwelijken ingezegend, terwijl op de vier laatstgenoemde eilanden respectievelijk 36, 533, 191 en 158 kinderen de Zondagsschool bezochten en op Curaçao 30 leerlingen gebruik maakten van het godsdienstonderwijs, van wie 26 tot lidmaten werden aangenomen.

Het kapitaal van de Protestantsche gemeente op Curaçao bedroeg f 59 969,44. De kosten der kerk beliepen f 3859,59 en de uitgaven f 3854,70.

Eene som van f 5000 werd op de koloniale huishoudelijke begrooting voor het dienstjaar 1903 uitgetrokken als subsidie aan die gemeente in de kosten van herstelling van haar kerkgebouw als tegenprestatie voor het gebruik dat het gouvernement maakt van regenbak, kelder en klok der kerk.

Beide predikanten der gemeenten vertrokken in den loop van het jaar met buitenlandsch verlof wegens ziekte naar Nederland. In den dienst werd zooveel mogelijk voorzien door den leeraar der Protestantsche gemeente op Bonaire, later naar Aruba overgeplaatst.

Het gewone jaarlijksche subsidie van f 1500 werd in 1902 aan het weezenfonds verstrekt. De inkomsten van dit fonds beliepen, buiten dit bedrag f 967,52, de uitgaven f 1934,90. Aan armenbedeeling werd uitgegeven eene som van f 2398,68.

Ook dit jaar waren de inkomsten van het fonds niet toereikend tot het inrichten der daardoor bestemde lokalen tot weeshuis. Om hieraan eenigermate te gemoet te komen, werd door de damesvereeniging „Eendracht maakt macht" een bazaar gehouden, waarvan de zuivere opbrengst in de kas der armen- en weezenfondsen zal worden gestort.

De leeraar op Bonaire werd in Augustus, op verzoek, op Aruba overgeplaatst en voorziet, voor zoover zijn dienst dit toelaat, mede tijdelijk in den dienst op Curaçao. Na genoemde maand zijn er op Bonaire geen godsdienstoefeningen meer gehouden. Bij beschikking van 24 December 1902 werd de heer J. J. Muis te 's Gravenhage tot leeraar bij de gemeente benoemd. Hij aanvaardde de reis op 1 Mei 1903.

De leeraar op Aruba moest wegens ziekte den dienst verlaten en werd gepensionneerd. Zooals boven is gezegd, is zijn opvolger reeds in functie.

Op St. Martin en St. Eustatius werd de dienst verricht door de op die eilanden geplaatste Methodisten zendelingen en op Saba door den Anglikaanschen geestelijke. Op laatstgenoemd eiland vormde zich bovendien eene gemeente van de „Free Gospel Mission", waarvan een zendeling het eiland in den loop van het jaar bezocht.

§ 2. ROOMSCH-KATHOLIEKE GEMEENTE.

Bij deze gemeente werden op Curaçao, Bonaire, Aruba, St. Martin, St. Eustatius en Saba respectievelijk 1007, 204, 367, 63, 26 en 27 kinderen gedoopt en 144, 40, 62, 11, 2 en 6 huwelijken ingezegend, terwijl er 3102, 538, 618, 262, 96 en 142 kinderen de scholen der gemeente bezochten, waaronder op Curaçao 9 gesubsidieerde scholen, te zamen met 2194 kinderen.

De geestelijke bediening in de geheele kolonie wordt waargenomen door 34 geestelijken (4 wereldsche geestelijken en 30 fraters Dominicanen) van wie 1 geestelijke van den 1sten rang en 18 geestelijken van den 2den rang worden bezoldigd. Aan 2 dezer laatsten werd op hun verzoek eervol ontslag toegekend en 2 anderen werden in hunne plaats benoemd.

Aan de Roomsch Katholieke armenscholen voor kinderen van beiderlei kunne waren fraters en zusters van liefdadigheid werkzaam en wel op Curaçao 36, op Bonaire 5, op Aruba 6, op St. Martin 5 en op St. Eustatius 2 zusters, bijgestaan door eenige leeken-kweekelingen en op Curaçao bovendien nog door 11 fraters.

Aan de burgerschool voor jongens waren 4 en op het „Colegio San Thomas" eveneens 4 fraters werkzaam.

Het jongensweeshuis te Santa Rosa, waaraan eene ambachtschool is verbonden onder de leiding van fraters Salesianen, verleent verpleging en onderwijs aan 27 jongens en het meisjesweeshuis te Weltevreden aan 51 meisjes.

Het met grooten luister door de geestelijkheid voorbereid feest ter viering van het 25jarig jubilé van Z. H. Paus Leo XIII, liep in de beste orde af.

§ 3. ISRAËLIETISCHE GEMEENTEN.

De Portugeesch-Israëlietische gemeente bezat op ultimo December 1902 een kapitaal van f 78 984,47.

De armen en weezen werden bedeeld met f 3 963,53.

Ten behoeve van de weezen dier gemeente werd in 1902 het gewone jaarlijksche subsidie van f 500 verstrekt.

De Hervormd-Israëlietische gemeente bestond op ultimo December 1902 uit 364 leden. Haar armenfonds bedroeg toen f 5492,62, terwijl de inkomsten der gemeende f 4867,15 en de uitgaven f 4345,10 beliepen.

G.

INSTELLINGEN VAN LIEFDADIGHEID.

Krankzinnigengesticht. In dit gesticht worden de lijders verpleegd door 10 zusters van liefdadigheid.

Op 1 Januari 1902 bevonden zich in het gesticht 93 lijders. Gedurende het jaar werden er 33 lijders opgenomen en 12 als hersteld ontslagen, terwijl er 13 overleden zijn, zoodat op 1 Januari 1903 het getal lijders 101 bedroeg.

De uitgaven beliepen f 17 367,30[5] (f 17 206,76 aan verpleging en f 160,54[5] aan geneesmiddelen) tegen f 18 376,92[5] in 1901.

Aan de gebouwen zijn de noodzakelijke reparatiën geschied.

De lijders waren op het einde van het jaar erg woelig. Zij worden goed verzorgd en gevoed.

De aan het gesticht verbonden geneesheer en de daarin werkzaam zijnde zusters van liefdadigheid verpleegden de lijders met groote zorg.

Leprozengestichten. De volgende opgaven zijn omtrent deze gestichten ingekomen:

	Op ult. December 1901 aanwezig.	Bijgekomen in 1902.	Uitgegaan in 1902.	Overleden.	Aanwezig op ult. December 1902.
Curaçao	14	1	„	„	15
St. Martin	6	„	„	„	6
St. Eustatius	14	„	„	„	14

De uitgaven voor die gestichten in 1902 bedroegen: op Curaçao f 3521,44, op St. Martin f 805,51 en op St. Eustatius f 1548,68, tegen f 5369,32[5], f 801,85 en f 1743,57 in 1901.

Ten gevolge van de verordening „betreffende de gestichten voor melaatschen in de kolonie" (*Publicatieblad* 1902, n°. 28) en het besluit van 1 April 1903, waarbij het aantal dier gestichten op twee is bepaald, zal het leprozengesticht op St. Martin, dat voor het grootste deel in zeer bouwvallige toestand verkeert, terwijl bij ingesteld onderzoek is gebleken, dat van de 6 daar opgenomen personen, slechts 2 lepralijdend waren (de overigen waren behoeftige invaliden) worden opgeheven en de 2 lijderessen naar het gesticht op St. Eustatius worden overgebracht.

Op Curaçao werden de lijders verpleegd door zes zusters van liefdadigheid, op St. Eustatius en St. Martin door daar door het gouvernement aangestelde beambten.

Ofschoon in vorige verslagen geen melding is gemaakt van leprozen op Saba, bleek het den gouvernements-geneesheer aldaar toch, dat twee personen die ziekte hadden. Een hunner is in den loop van het jaar overleden, de andere wordt binnenshuis gehouden.

Burger- of St. Elisabeth's gasthuis. In deze inrichting werden door de daar werkzaam zijnde 36 zusters van liefdadigheid in den loop van het jaar 379 lijders opgenomen, 332 verlieten hersteld het gesticht en 85 overleden er, zoodat op 1 Januari 1903 nog 114 zieken aanwezig waren, tegen 152 op 1 Januari 1902.

Spaar- en beleenbank. De balans van het 52ste huishoudelijk jaar (1 Juli 1901—1 Juli 1902) sloot met een eindcijfer van f 545 360,43[5].

De kosten van administratie en kleine benoodigdheden beliepen f 8898,59.

De panden, ter spaarbank in berusting, waren aan kapitaal en interest schuldig de som van f 9496,38 en hebben bij openbaren verkoop opgebracht f 11 650,77.

Op verschillende verkochte panden leed de bank een verlies van f 283,91, terwijl op andere eene winst van f 2154,39 werd behaald, die ter beschikking van de daarop rechthebbenden blijft.

Gedurende het jaar is een bedrag van f 50 996,82 op hypotheek uitgezet; daarop werden f 16 168 aan hoofdsom en f 16 362,27[5] aan interest afbetaald. Drie effecten moesten wegens het niet voldoen der interessen van de verplichte hypotheken op publieke veiling worden verkocht, waarbij een hunner aan de bank bleef.

Op schuldbekentenissen werd f 8980 uitgezet en op de reeds bestaande aan hoofdsom f 12 836,80 en aan interest f 6483,68 ontvangen.

Gedurende den loop van het jaar werden 406 nieuwe spaarbankboekjes afgegeven. De stortingen beliepen f 84 311,80[5], verdeeld als volgt:

48	stortingen van f	0,50			
267	„ „	0,50	tot f	2,50	
411	„ „	2,50	„	5,00	
389	„ „	5,00	„	10,00	
454	„ „	10,00	„	25,00	
237	„ „	25,00	„	50,00	
281	„ „	50,00	„	100,00	
145	„ „	100,00	„	250,00	
94	„ „	250,00	„	500,00	
2	„ „	500,00	en daarboven,		

terwijl aan kapitaal en interest werd teruggenomen f 68 004,32[5].

Het bedrag aan panden uitgezet bedroeg in het afgeloopen jaar f 63 272,79; dat van op panden afbetaald kapitaal en interest f 62 764,95.

Het saldo in kas bedroeg op ultimo Juni 1902 f 1956,18[5].

Er werd over het jaar eene overwinst gemaakt van f 6615,43, waarvan een bedrag van f 505,43 op het reservefonds is gebracht en de rest gevoegd bij het kapitaal der instelling, dat op het einde van het jaar f 54 989,99[5] bedroeg met een reservefonds van f 6 621,10.

Een bedrag van f 6500 werd aan dividend uitgekeerd.

H.

BURGERLIJKE GENEESKUNDIGE DIENST.

Het verslag van de bevindingen en handelingen van het geneeskundig toezicht op Curaçao wordt als bijlage **G** hierbij gevoegd.

I.

ONDERWIJS.

Het verslag van de schoolcommissie, betreffende den toestand van het onderwijs op Curaçao wordt als bijlage **H** hierbij aangetroffen.

Het aantal schoolgaande kinderen, behalve die in de weeshuizen, bedroeg bij het einde van 1902: op Curaçao 3572, n.l. 1754 jongens en 1818 meisjes, en op de overige eilanden te zamen 2400, verdeeld als volgt:

op Bonaire, op de landsschool 93 en op de twee scholen van de zusters van liefdadigheid 531;

op Aruba, op de landsschool 110 en op de drie scholen van de zusters van liefdadigheid 683;

op St. Martin, op de landsschool ter hoofdplaats 89 en op die in de buitendistricten Cul-de-sac, Koolbaai en Prinsenkwartier, respectievelijk 105, 80 en 71; op de twee scholen der zusters van liefdadigheid 177 onvermogenden en 22 betalenden; op de school der methodisten 113 1);

op St. Eustatius, op de landsschool 133 en op de school der zusters van liefdadigheid 96 *);

op Saba, ter hoofdplaats 36 en op de twee scholen te Windward side, respectievelijk 39 en 31.

Zooals in het vorige verslag werd medegedeeld, is bij het bijzonder onderwijs in de kolonie een groot deel van het personeel, in strijd met hoofdstuk IV van de verordening van 1884, *Publicatieblad* 1884, n°. 16, niet in het bezit van de vereischte akten van bekwaamheid. Het hieronder komend staatje geeft daarvan een overzicht.

Eiland.	Aantal onder-wijzers a).	In het bezit der akte van onder-wijzer of onder-wijzeres.	In het bezit van andere akten van bekwaam-heid.	Zonder eenige akte.
Curaçao	16	92	17	59
Bonaire	„	5	1	4
Aruba	„	7	1	6
St. Martin . . .	3	10	3	4
St. Eustatius . .	„	2	1	1
Saba	„	6	1	5

a) Zoogenaamde kweekelingen zijn hieronder niet begrepen.

In het begin van het jaar vertrokken twee van de op de betalende gouvernementsscholen werkzaam zijnde onderwijzers met verlof naar Nederland en een onderwijzer werd tot gezaghebber benoemd. Ter voorziening in de dus ontstane drie vacatures, die natuurlijkerwijs niet nalieten een nadeeligen invloed op het onderwijs uit te oefenen, werden in Nederland oproepingen gedaan. Voor de tijdelijke vervulling van de plaatsen der met verlof zijnde onderwijzers, meldden zich echter geen sollicitanten aan, wel voor de eene vaste plaatsing, waarvoor een onderwijzer in aanmerking kwam, in het bezit der akte van landbouw.

Het geheven schoolgeld bleek te hoog. Twee verzoeken, in 1899 en 1902, tot vermindering daarvan, onderteekend door de ouders of voogden van bijna alle, de betalende gouvernementsscholen bezoekende kinderen, kwamen bij het bestuur in. De schoolcommissie adviseerde gunstig op deze verzoeken en stelde een nog ruimer verlaging voor dan de gouverneur, met het oog op den slechten financieelen toestand der kolonie, meende te mogen toestaan, waarom voor de vermindering den middelweg werd gekozen. (*Publicatieblad* n°. 25.)

1) In het verslag van 1901 wordt ten opzichte van St. Martin abusievelijk gesproken van »de *school* der zusters van liefdadigheid« en ten opzichte van St. Eustatius van »de *scholen* der zusters«. Op St Martin zijn twee zustersscholen, een te Philipsburg en een te Simpsonsbaai, doch op St. Eustatius is er slechts één.

J.

LANDSGEBOUWEN EN OPENBARE WERKEN.

De voornaamste in den loop van het jaar 1902 door het departement van openbare werken verrichte werkzaamheden waren: het aanbrengen van herstellingen aan de meeste gouvernementsgebouwen en het gewoon onderhoud dier gebouwen; bovendien het van binnen en van buiten verwen van het kerkgebouw met toren. In de cellen der gevangenissen onder het raadhuis werden houten vloeren gelegd, voor zoover die cellen daarvan nog niet waren voorzien. Voorts werden groote herstellingen verricht aan de gebouwen te Beekenburg; terwijl nog andere te vermelden werken waren: het gedeeltelijk bestraten en aanvullen van wegen in het stadsdistrict en aan de overzijde der haven en het aanleggen van nieuwe straten; het hernieuwen van het laatste gedeelte van de kade aan de Willemstad; het maken van een gedeelte der kade en het herstellen van de houten omgording langs het Waaigat.

Op de overige eilanden werden de landsgebouwen eveneens zooveel noodig hersteld en de wegen onderhouden.

Met de baggermachine werd in den loop van het jaar 3692 M^3. slib uitgegraven, waarvan 932 M^3. werd gebruikt tot het aanvullen en herstellen van wegen, terwijl met den beugel werd gewerkt in het Rifwater en langs de ondiepten aan Willemstad en Overzijde.

De wegen werden in goede orde gehouden en vooral de steenen waterloozingen ondergingen belangrijke herstellingen.

K.

POSTERIJEN EN TELEGRAPHIE.

Een overzicht van het postverkeer van het eiland Curaçao, in vergelijking met de vier voorafgaande jaren, wordt gevonden in de bijlagen **I** en **J** en eene opgaaf van de inkomsten der posterij op alle eilanden der kolonie in de laatste drie jaren vindt men opgenomen in bijlage **K**.

Het totaal dier inkomsten in 1902 beliep f 30 948,83, tegen f 34 595,66 1) in 1901.

In 1902 werden op Curaçao ter overmaking van geld door middel van postwissels ten postkantore gestort:

voor overmaking naar Nederland	. f	94 832,50[5]
" " " België . . .		529,91
" " " Duitschland .		13 142,97
" " " Frankrijk .		8 483,42
" " " Italie . . .		1 032,52
" " " Ned.-Indië .		334,43
" " " Suriname . .		223,07[5]
Samen . .	f	118 578,83

Uitbetaald werden in den loop van dat jaar de volgende postwissels:

Uit Nederland	tot een bedrag van f	3 561,26
" België	" " " "	288,40
" Duitschland	" " " "	520,08
" Frankrijk	" " " "	310,33
" Italië	" " " "	"
" Ned.-Indië	" " " "	373,00
" Suriname	" " " "	2 212,50
Samen . .	f	7 265,57

De volgende, in hoofdstuk E, § 1, reeds in het kort vermelde wijzigingen werden in de postbepalingen gebracht:

Bij besluit van 14/17 April 1902 (*Publicatieblad* n°. 18) werd art. 3 van het besluit van 23/26 Januari 1892 (*Publicatieblad* n°. 4), houdende vaststelling van de posten en verdere voorwaarden van verzending in het binnenlandsch postverkeer, opnieuw en gewijzigd vastgesteld, waardoor de porten voor ontoereikend gefrankeerde stukken op een voor het publiek minder onvoordeelige wijze geregeld zijn.

1) Zie de noot in hoofdstuk K van het vorige verslag.

De in het buitenlandsch verkeer voor de verschillende poststukken geheven wordende porten werden, zoowel voor het verkeer met Nederland en Suriname, als voor dat met de overige landen der Algemeene Postvereeniging, verlaagd tot op het normale vereenigingsport, en wel voor eerstvermeld verkeer bij Koninklijk besluit van 9 September 1902 n°. 39 (*Publicatieblad* n°. 42), hetwelk 1 Januari 1903 in werking is getreden (*Publicatieblad* 1902 n°. 43) en wat het verkeer met de overige landen der postvereeniging betreft bij besluit van 3/11 November 1902 (*Publicatieblad* n°. 44).

Van deze portverlaging wordt onder andere verwacht dat in den vervolge op de bovenwindsche eilanden, niet meer zooals, zeer ten nadeele van de koloniale posterij, dikwijls het geval was, de voor het buitenland bestemde brieven enz. in naburige koloniën, waar een lager port geheven werd dan in Curaçao, maar in de kolonie zelf ter post zullen worden bezorgd.

De instructie voor de brievenbestellers (*Publicatieblad* 1886 n°. 26) onderging bij beschikking van 8 Januari 1902 (*Publicatieblad* n°. 4) eene ondergeschikte wijziging.

Bij besluit van 7/8 Februari 1902 (*Publicatieblad* n°. 11) werden buiten gebruik gesteld de frankeerzegels van f 0,12[5] (met beeltenis van de Koningin) en in gebruik gesteld de Nederlandsche frankeerzegels van f 0,12[5] met overdruk „12½ cent Curaçao":

Bij besluit van 14/17 April 1902 (*Publicatieblad* n°. 17) werd, met intrekking onder andere van het besluit van 19 Juli 1901 (*Publicatieblad* n°. 26) de koers van den postwissel gebracht op 101 pct. en de maatstaf voor de herleiding van franken en Marken gewijzigd.

Het telegraafverkeer heeft volgens mededeeling van den agent der „compagnie française des cables télégraphiques (de rekening wordt eerst in de maand Mei 1903 vastgesteld) over 1902 belangrijk meer opgebracht dan de gewaarborgde som van f 45 000, zoodat de koloniale kas niet zal behoeven bij te passen, maar integendeel afbetaling zal erlangen op de door haar in vorige jaren betaalde tekorten. Deze aanzienlijke vermeerdering, die ook kan worden geconstateerd in de eerste maanden van 1903, is voornamelijk toe te schrijven aan het veelvuldig gebruik, dat door de talrijke, gedurende de blokkade van de Venezuelaansche kust in deze haven binnengeloopen oorlogsschepen van de telegraaf werd gemaakt, waarom uit die vermeerdering van inkomsten geen gevolgtrekkingen voor de toekomst kunnen worden gemaakt. (1)

Door de koloniale kas werden over 1899, 1900 en 1901 respectievelijk f 13 898,10, f 7156,35 en f 3357,45 bijgepast, daar de inkomsten van het telegraafkantoor toen slechts f 31 101,90, f 37 843,65 en f 41 642,55 beliepen en dus tot eerstgenoemde bedragen bleven onder de gegarandeerde inkomst van f 45 000.

(1) Eene zelfde vermeerdering van inkomsten deed zich voor gedurende den Spaansch-Amerikaanschen oorlog, waarin oorlogsschepen van beide natiën Curaçao aandeden.

L.

FINANCIEELE ZAKEN.

§ 1. MUNTWEZEN.

In den loop van 1902 is uit Nederland ontvangen een bedrag van f 75 000 aan Nederlandsch zilvergeld, waarmede echter ten deele is voorzien in de bestaande behoefte aan ruilmiddelen van niet te groot bedrag.

---

§ 2. BEGROOTING.

De begrooting voor 1903 werd voorloopig bij de verordening van 31 Juli/9 Augustus 1902 (*Publicatieblad* n°. 30) en definitief bij de wet van 2 Februari 1903 (*Staatsblad* n°. 61, *Publicatieblad* n°. 10) vastgesteld.

In het *Publicatieblad* van 1902 onder n°. 35 is afgekondigd de wet van den 7den Juli 1902 (*Staatsblad* n°. 151), houdende vaststelling van het slot der rekening van de koloniale uitgaven en ontvangsten voor Curaçao over het dienstjaar 1897.

In n°. 12 van het *Publicatieblad* van 1902 is afgekondigd de wet van 30 December 1901 (*Staatsblad* n°. 287), houdende wijziging en verhooging van de koloniale huishoudelijke begrooting van Curaçao voor het dienstjaar 1900.

---

§ 3. BELASTINGEN.

Een overzicht van de opbrengst der middelen over de laatste drie jaren geeft bijlage **L**.

Bij verordening van 31 October 1901/29 Januari 1902 (*Publicatieblad* n°. 7) zijn ingetrokken alle vroegere bepalingen op de heffing eener belasting op het houden van honden en is deze belasting opnieuw geregeld.

Bij verordening van 25 November 1901/16 April 1902 (*Publicatieblad* n°. 15) zijn aangevuld de bij de verordeningen van 1887 (*Publicatieblad* n°. 5) en 1893 (*Publicatieblad* n°. 17) gewijzigde artt. 42 en 44 van de verordening van 28 Juli/20 December 1881 (*Publicatieblad* n°. 22), houdende herziening van het gewijzigde reglement op den in-, door- en uitvoer van koopmanschappen voor het eiland Curaçao en de bepalingen op het heffen van het vuur- en bakengeld aldaar. Hiermede zijn schepen, die als lading steenkolen aanvoeren, vrijgesteld van haven- en veiligheidsrecht en van licht- en bakengeld.

Bij verordening van 20 Februari/16 April 1902 (*Publicatieblad* n°. 16) werd gewijzigd de verordening dd. 3/10 Juli 1901 (*Publicatieblad* n°. 23) regelende het verkrijgen en uitoefenen der bevoegdheid tot het houden van eene tapperij, een koffiehuis, een logement, eene societeit, een bierhuis, ijshuis of restaurant en tot het verkoopen en uitslaan van gedistilleerd. Hiermede werd de belasting op het verkoopen en uitslaan van gedistilleerd op Bonaire en Aruba gebracht van f 3 op f 6 per kwartaal.

Bij verordening van 11 September/5 November 1902 (*Publicatieblad* n°. 41) is gewijzigd de verordening van 28 Juli/20 December 1881 (*Publicatieblad* n°. 30), betreffende het aanleggen en houden van loterijen in de kolonie Curaçao.

Bij verordening van 11 September/5 November 1902 (*Publicatieblad* n°. 40) werd de lijst van de vrijstellingen van zegelrecht in de verordening van 1881 (*Publicatieblad* n°. 21) zoodanig aangevuld, dat fortpassen voor vaartuigen, kleiner dan 20 M³. van zegel worden vrijgesteld.

De tarieven ter berekening van de belasting op den invoer op Curaçao en van de in- en uitvoerrechten op de overige eilanden gedurende 1903, zijn bij besluiten van den Gouverneur van Curaçao van 29/30 December 1902 (*Publicatieblad* nos. 47, 48, 49, 50, 51 en 52) vastgesteld.

---

§ 4. DOMEINEN.

Verwezen wordt naar § 7 van hoofdstuk N, waar melding is gemaakt van de nieuwe bepalingen in de huurcontracten, betreffende gouvernementsgronden.

In 1902 werden ten behoeve van 119 aanvragers machtiging gegeven tot het aangaan van huurcontracten voor gouvernementsterreinen en wel op Curaçao aan 68 en op de andere eilanden samen aan 51.

In den regel betreft elke uitgifte eene oppervlakte van 2 H.A.

Aan rente- en pachtgelden van domaniale gronden in de buitendistricten werd ontvangen op Curaçao f 1159,07 en aan huur- en bundergelden op de overige eilanden samen f 3921,40⁵.

Omtrent een verzoek van de firma Haye en Thonett te Amsterdam ter erlanging van een terrein op Bonaire van ongeveer 31 839 H.A. om daarop zoutpannen aan te leggen werd besloten, dat terrein aan die firma onder zekere voorwaarden in erfpacht af te staan.

---

§ 5. INKOMSTEN VAN ONDERSCHEIDEN AARD.

Bij verordening van 25 November 1901/5 Februari 1902 (*Publicatieblad* n°. 9) werd gewijzigd het tarief voor het gebruik maken van den gouvernementssteiger in de baai van Philipsburg op St. Martin, opgenomen in art. 8 van de verordening van 13 December 1876 (*Publicatieblad* n°. 19).

Bij besluit van 21/24 Juli 1902 (*Publicatieblad* n°. 25) is vervangen dat van 29/31 December 1897 (*Publicatieblad* n°. 20), regelende het bedrag der schoolgelden voor het onderwijs op de gouvernementsscholen voor meer uitgebreid onderwijs.

Dit besluit bevat eene verlaging der schoolgelden voor de twee hoogste klassen (thans gebracht op f 8 per kind en per maand) en voor het geval het aantal der school bezoekende kinderen uit een gezin 3 of meer bedraagt.

---

§ 6. GOUVERNEMENTSBANK.

Ten aanzien van den staat van de bank en hare verrichtingen wordt verwezen naar de van de directie ontvangen opgaven, voorkomende als bijlage M van dit verslag.

---

§ 7. HYPOTHEKEN EN EIGENDOMSOVERGANGEN.

Gedurende het jaar 1902 werden 108 verschillende akten overgeschreven.

Verdere bijzonderheden worden aangetroffen in den hierbij als bijlage N gevoegden staat, terwijl de verrichtingen der hypotheekbank opgenomen zijn in hoofdstuk E, § 5.

M.

PERSONEELE VERORDENINGEN OMTRENT ALLE LANDSDIENAREN.

Behalve de wijziging der instructie voor de brievenbestellers, reeds in hoofdstuk E, § 1, sub „Posterijen" vermeld, valt omtrent dit hoofdstuk niets te vermelden.

V.

HANDEL EN NIJVERHEID.

§ 1. HYPOTHEEKBANK.

Bij deze inrichting stond op ultimo December 1901 aan hypotheken uit een bedrag van	f 1 835 452,05
In 1902 werden 12 hypotheken verleend tot een gezamenlijk bedrag van.	75 500,00
	f 1 910 952,05
Afbetaald werd op hypotheken een bedrag van	133 844,00
zoodat op ult. December 1902 bleef uitstaan .	f 1 777 108,05

Aan interest stond op ultimo December 1901 een bedrag van f 108 101,27 uit; over 1902 bedroeg de interest f 109 983,07, terwijl in den loop van het jaar f 102 343,10 aan interest werd afbetaald, zoodat op ultimo December 1902 aan interest bleef uitstaan f 115 741,24.

Een der effecten werd van de hand gedaan. Voor de andere, der bank aangekomen eigendommen, deed zich geen gunstige gelegenheid tot verkoop voor. Bij den verkoop van effecten gedurende den loop van het jaar werd een verlies geleden van f 1488,13.

In het afgeloopen jaar werd eene winst gemaakt van f 22 510,80, waarvan een bedrag van f 3810,80 naar de rekening van het reservekapitaal werd overgebracht en f 700 als gratificatie aan de beambten werd toegekend, zoodat er een bedrag van f 18 000 beschikbaar bleef, dat over de 40 aandeelen als dividend werd uitgekeerd.

Daar, ten gevolge van de nieuwe muntregeling, het kapitaal dezer instelling op f 188 000 Ned. Courant was gebracht, werd door de algemeene vergadering der aandeelhouders besloten het kapitaal op te voeren tot f 200 000 Ned. Courant.

De 12de uitbetaling van f 11 765,46, zijnde het $^1/_{15}$ van het gouvernementskapitaal, primitief groot f 187 746,77 Curaçaosch Courant, had in 1902 plaats.

Zeven aanvragen tot het bekomen van hypotheken moesten worden afgewezen.

De kosten van administratie en verdere onkosten beliepen f 5348,17.

Aan belasting op hypotheken en grondeigendommen over 1902 werd een bedrag van f 19 025,29 betaald.

---

§ 2. MIJNWEZEN.

Ook in 1902 had geen uitvoer van phosphorzure kalk van de op Curaçao gelegen plantage „Santa Barbara" plaats.

De pogingen van het bestuur, om, zooals in het vorige verslag werd vermeld, de moeilijkheden, die eene verdere ontginning der phosphaatlagen in den weg staan, op te lossen, hebben tot nu toe geen gunstig resultaat gehad, zoodat ook de verwachting niet werd verwezenlijkt dat tot eene hernieuwde exploitatie zou kunnen worden overgegaan, zonder dat men zijn toevlucht zou behoeven te nemen tot wettelijke maatregelen. Van den kant der bij de hervatting van de exploitatie belanghebbenden, die in de kolonie vertoeven, vond het bestuur gereede toezegging tot medewerking, zoomede van de belanghebbenden te Brussel en te Hamburg, doch het tegendeel was het geval met den medeeigenaar, houder van het erfpachtcontract. Ten einde de exploitatie te doen hervatten is de invoering van eene billijke mijnregeling noodig, welke dan ook in bewerking is.

Naar aanleiding van een op Klein Curaçao ingesteld onderzoek omtrent de mogelijkheid eener voordeelige exploitatie van op dat eiland nog aanwezige phosphaten, is eene publieke inschrijving opengesteld om dezen phosphaatvoorraad verder te doen exploiteeren.

Van Aruba zijn in 1902 met 17 schepen 17 027,11 M^3. phosphorzure kalk uitgevoerd, terwijl aan uitvoerrecht f 3064,89 en aan scheepsongelden f 2596,93 in de koloniale kas werd gestort, alsmede een bedrag van f 3670,69 als haar aandeel in de zuivere opbrengst van de in het afgeloopen huishoudelijk jaar der Arubaphosphaatmaatschappij (1 October 1901—30 September 1902) verkochte ladingen.

Met de exploitatie der phosphaatlagen op „Cerro Colorado" en „Cerro Culebra" werd evenals ten vorigen jare voortgegaan, doch in den toestand der phosphaatmarkt is geene verbetering merkbaar geweest. De vermindering der vrachtprijzen uit Florida naar Europa stelde de ontginners der Amerikaansche deposieten in staat om de lage prijzen aan te nemen, die door de koopers werden aangeboden. De toenemende uitvoer van de phosphaten uit Algiers en Tunis werkte mede om elke verhooging van den prijs van het artikel tegen te houden, zoodat de maatschappij, bij het eindigen van haar huishoudelijk jaar, dan ook nog slechts voor enkele ladingen had gecontracteerd.

Evenals ten vorigen jare werden ook in 1902 de werkzaamheden der „Aruba Island Gold Concession Ltd." met kracht voortgezet en de vooruitzichten der maatschappij schijnen gunstig te blijven. Volgens mededeeling van den directeur koestert hij zeer goede verwachtingen van een kolossalen molen, die nu op „Balashi" wordt geplaatst en dagelijks 30 à 40 ton erts zal kunnen vermalen.

In den loop van 1902 werd door de maatschappij 20,418 K.G. goud, ter waarde van f 32 811, verscheept.

De zwavelmijnen op Saba werden ook dit jaar niet bewerkt. De waarnemende gezaghebber trad in het begin van 1902 in correspondentie met den heer E. A. Thissel, president van de „Hac Nish Sulphur Mining C°.", en verzocht hem inlichtingen omtrent de mogelijkheid of waarschijnlijkheid, dat de zwavelmijnen weder zouden worden bewerkt. Het antwoord was niet zeer bemoedigend. Volgens hem was hij zelf door vrienden overgehaald om eenig aandeel te nemen in de zwavelmijnwerken. Deze vrienden lieten hem later in den steek en, daar hij zware financieele verliezen had geleden, kon hij de werkzaamheden in de mijnen niet hervatten, doch zou dat willen doen, wanneer hij zijne verliezen zou zijn te boven gekomen.

Als men echter nagaat, dat die verliezen dateeren van ruim 30 jaren geleden en daarbij de reeds in het vorige verslag vermelde bezwaren voegt die aan de hervatting der exploitatie verbonden zijn, dan wordt de toen reeds uitgesproken meening „dat de vooruitzichten op eene exploitatie in de toekomst zeer twijfelachtig zijn" slechts versterkt.

Op St. Martin is er sprake van het ter hand nemen van de exploitatie der op de plantage „Experiment" aanwezige mangaanbeddingen. Door eene Amerikaansche firma is met de belanghebbenden een voorloopig contract aangegaan, doch een nader onderzoek naar de aanwezige hoeveelheid en het gehalte er van zal eerst nog dienen te worden ingesteld.

§ 3. SIGARETTENFABRICAGE.

Om de reeds in het vorige verslag opgegeven redenen was van uitbreiding dezer industrie geen sprake, integendeel, zij is thans nog slechts van zeer weinig beteekenis.

§ 4. STEENBAKKERIJ.

Evenmin als in 1901 werden de werkzaamheden aan de steenbakkerij op Bonaire in 1902 hervat. Van de in voorraad zijnde 63 000 klinkers werden er in 1902 5000 verkocht tegen 700 in 1901.

§ 5. ELECTRISCHE VERLICHTING.

Het gebruik door het publiek van electrisch licht, dat echter, zooals het geleverd wordt, dikwijls niet aan matige eischen beantwoordt, bleef zeer toenemen, zoodat de concessionnaris, niettegenstaande het vorige jaar het gansche materiaal werd hernieuwd en machinerieën van veel grooter capaciteiten dan de vorige werden aangeschaft, toch niet aan de vele aanvragen tot het aanbrengen van licht kon voldoen en zich verplicht zag om nog een dynamo aan te schaffen. De onderneming blijft dan ook rentegevend.

§ 6. INDUSTRIE VAN WHITES ANGOSTURA BITTERS.

Omtrent dezen tak van industrie kan een geringe vooruitgang worden geconstateerd.

§ 7. LANDBOUW.

Bijlage O[1] van dit verslag geeft een overzicht van de opbrengsten van de plantages en gronden in de buitendistricten op Curaçao en van het aldaar aanwezige vee en pluimgedierte.

De gegevens voor dezen staat worden den districtsmeesters eensdeels verstrekt door de plantagehouders en de eigenaars of huurders van kleine gronden, anderdeels worden zij door hen opgemaakt uit de afgegeven vervoerbiljetten. Volkomen betrouwbaar zijn deze opgaven dan ook niet te achten en hetzelfde geldt omtrent den in bijlage **P** vermelden staat van den veestapel der geheele kolonie, voor de gegevens waarvan de districtmeesters en de gezaghebbers afhankelijk zijn van de bovenvermelde opgaven. Doch evenals reeds in hoofdstuk A is vermeld, geldt ook hier het bezwaar, dat, zonder vermeerdering der uitgaven, in alles betrouwbare statistieken ten deze niet zullen zijn te leveren.

Ten gevolge van gebrek aan regen mislukte — zooals reeds in hoofdstuk B werd vermeld — de oogst op Curaçao, Bonaire en Aruba ten eenenmale en was die op Saba van weinig beteekenis.

Onder de in het vorig verslag vermelde, voorbereidende maatregelen ter verbetering in de bewerking en beplanting van verhuurde gouvernementsgronden en ter bevordering van de bebossching daarvan, kunnen worden genoemd de in de huurcontracten aangebrachte aanvullingen, die in hoofdzaak hierop neerkomen: „dat de huurder voor elke 25 op behoorlijke wijze geplante en goed onderhouden boomen van ten minste 1,50 M. stamhoogte, die hij in den gehuurden grond steekt, gedurende één jaar vrijstelling of afslag van den bedongen huurprijs zal genieten ten bedrage van den huurprijs van 2 H.A. (voor elke 25 stuks); dat, wanneer hij op den gehuurden grond een voldoend waterhoudenden en van een goeden rand voorzienen put maakt, hij andermaal voor elken put vermindering van huur voor den huurprijs van 1 H.A. kan aanvragen, mits de put omringd zij door schaduwboomen; dat hetzelfde zal gelden voor het oprichten van een molen bij elken put; dat de huurder den grond bij het eerste daarvoor geschikte seizoen moet beplanten, overeenkomstig de eischen van den landbouw; dat de gehuurde grond binnen den tijd van 5 jaren geheel in cultuur moet zijn gebracht; dat de te planten boomsoorten dividivi- of andere cultuurboomen moeten zijn, voor elk terrein in overleg met een door den gouverneur aan te wijzen ambtenaar te bepalen; dat er op elke H.A. niet meer dan 100 boomen zullen mogen staan."

Van bestuurswege werden in het 2de district proeven genomen met het aanplanten van mangrove's, een gewas, dat op zeer ziltige, bij hoogen vloed door zeewater overstroomd wordende gronden (als „lagoens" bekend) en zelfs *in* zeewater wil gedijen en geschikt brandhout levert. Eenige honderden plantjes of stekken werden gepoot, voorloopig met gunstig retultaat en, mocht deze proef slagen, dan kan voortzetting een hulpmiddel leveren, om ontbossching door het kappen van ander brandhout te voorkomen.

Op Bonaire en Aruba werd ook de aandacht op deze zaak gevestigd; op laatstgemeld eiland werd om ontbossching tegen te gaan, wijziging gebracht in de voorwaarden, waaronder vergunningen werden afgegeven tot het branden van kalkovens en zal daartoe in den vervolge uitsluitend mangrove's gebruikt worden.

Van het op de koloniale huishoudelijke begrooting uitgetrokken bedrag voor cultures werd eene som van f 1200 als subsidie toegekend aan de Curaçaosche Maatschappij; een bedrag van f 1500 werd beschikbaar gesteld voor bevordering van cultures op het eiland St. Eustatius (waarover later) en eene som van f 1200 werd uitgekeerd aan den pita-aanplant op „Welbedacht".

Het laatste rapport der in het vorig verslag in de noot op bladz. 18 vermelde commissie luidde niet gunstig over dezen aanplant, voor wat aangaat het onderhoud, zoodat aan den huurder moest worden aangezegd de bepalingen van zijn contract stipter na te komen.

Het belangrijk verslag van prof. Went, als bijlage bij het vorig Koloniaal Verslag gevoegd, luidt evenmin gunstig over dezen aanplant, daar de proef met een minderwaardige vezelleverende plant dan de echte sisal werd genomen en daarom, volgens genoemden hoogleeraar „niets voor of tegen de mogelijkheid van sisalcultuur op Curaçao bewijst". Eén zaak heeft men in het tijdperk van groot gebrek aan regen van verleden jaar reeds kunnen waarnemen, namelijk dat de sisalplant, waarvan ook eenige exemplaren zijn geplant, beter tegen de droogte bestand is dan de „fourcroya".

Met de te 's Gravenhage gevestigde „Residentiebank", die voorloopig 200 en later 400 H.A. in cultuur wenscht te brengen met de echte „agave rigida sisalana" zijn de onderhandelingen nog niet tot een definitief resultaat gekomen.

Werd in het vorige verslag gezegd, dat, alvorens een vast plan aan te geven, waarnaar ten opzichte van het landbouwbedrijf op Curaçao zal kunnen worden gewerkt, gewacht zou moeten worden op de rapporten van de heeren Went en Havelaar (en op eerstbedoeld rapport wachtte ook de beslissing in zake het verzoek der Residentiebank), zoo komt thans, als gevolg van het eerstbedoeld rapport, een post voor een landbouwdeskundige op de begrooting voor.

Het rapport van den heer Havelaar wordt als bijlage **O**[2] bij dit verslag gevoegd. Inmiddels wordt nagegaan in hoever de daarin gegeven wenken en adviezen aanleiding geven tot het doen van voorstellen.

Van het resultaat der door het bestuur ingevoerde planten van geënte mango's en van de Barbarijsche vijg, kan uit den aard der zaak nog niets worden medegedeeld. Hetzelfde geldt omtrent de langs de wegen aangeplante boompjes, waarvan echter kan worden gezegd, dat zij in het 5de district, onder toezicht van den districtsmeester, met zorg en kennis van zaken geplant, tot nu toe de droogte goed hebben weerstaan, hetgeen eveneens gezegd kan worden van een gedeelte der in het 2de district aangeplante boomen.

Een door de Curaçaosche Maatschappij genomen proef met enkele zaden van als tegen droogte bestand aanbevolen veevoedergewassen, leverde over het algemeen geen gunstig resultaat op en eene bevredigende uitkomst werd alleen op één plantage te Bonaire verkregen met het „Jerusalem corn" — een soort van kleine maïs — en bij één proefnemer te Tsama-watermeloen op Curaçao.

Op eerstgenoemd eiland droeg $^5/_8$ gedeelte van het Jerusalemkoren goede, rijpe aren, terwijl de te gelijk daarmede en op denzelfden grond geplante gewone kleine maïs ten eenenmale mislukte. Van de enkele zaadjes van de Tsama-watermeloen door de Curaçaosche Maatschappij van het landbouwministerie te Washington ontvangen, werd zaad gewonnen en de proeven met beide gewassen zullen worden voortgezet. Overigens zij ten aanzien van de verrichtingen der genoemde maatschappij verwezen naar haar alleszins belangrijk jaarverslag, dat als bijlage **D** bij dit verslag is gevoegd.

Voor Bonaire en Aruba bleek het noodig bij plaatselijke keuren strafbepalingen in het leven te roepen tegen het uitvoeren van onrijpe dividivi- of watapana-peulen. Ten eerste leidde deze uitvoer tot vernieling der boomen, daar onrijpe vruchten van de boomen moeten worden afgeslagen, rijpe daarentegen er af vallen, en ten tweede werd de markt voor het goede product bedorven door den aanvoer van het slechte of door het mengen van beide.

Op laatstgenoemd eiland werd bovendien eene verbetering gebracht in het toezicht op de gouvernementsgronden. Twee personen aldaar waren belast met het toezicht op de gouvernementseigendommen, gronden en bosschen, doch een hunner oefende alleen toezicht uit op de gouvernementsgebouwen, de ander uitsluitend op de gouvernementsgronden en bosschen. In overleg met den gezaghebber is nu bepaald, dat, evenals op de andere eilanden, hij zelf het toezicht zal houden op de gebouwen en de taak van het toezicht op de gronden en bosschen tusschen de twee opzichters zal verdeelen, door den een het toezicht over het oostelijk, den ander dat over het westelijk gedeelte van het eiland op te dragen. Deze opzichters zullen van hunne ommegangen geregeld rapport uitbrengen aan den gezaghebber en dezen tevens op de hoogte houden van de wijze waarop de huurders van gouvernementsgronden zich aan de bepalingen van hunne contracten houden.

De cultuur van aloë is op het eiland gedurende den loop van het jaar niet zeer winstgevend geweest door de lage marktprijzen van het artikel. De dividivi-oogst kon echter nog vrij gunstig worden genoemd.

Wegens den overvloedigen regenval op St.-Martin, was de oogst daar over het geheel gunstig te noemen. Een staat van den uitvoer van het eiland wordt in bijlage **Q** gevonden, doch daaruit kunnen ten opzichte van den gemaakten oogst geen juiste gevolgtrekkingen worden gemaakt, om de redenen in het vorige verslag reeds vermeld.

Op St.-Eustatius worden met geldelijke hulp van het bestuur en onder toezicht van den gezaghebber drie verwaarloosde terreinen (Industry, Stewart en The Garden) in cultuur gebracht en daarop zullen onder andere tabak en katoen worden beproefd. Voor bestuursrekening worden door den gezaghebber verder proeven genomen met eenige tuin- en bloemzaden, daar de mogelijkheid niet is uitgesloten, dat deze takken van landbouw met voordeel op het eiland kunnen worden beoefend. Ook is de aanleg van een schooltuintje in voorbereiding, om de belangstelling van het jongere geslacht in land- en tuinbouw op te wekken en het tevens met de beste wijzen van verbouwing van inheemsche gewassen vertrouwd te maken.

Het uitbreiden van den tuinbouw wordt ook op Saba in overweging genomen. De hooge ligging boven de oppervlakte der zee van de landerijen aldaar en het daardoor koeler klimaat schijnen dit eiland voor de cultuur van Europeesche groenten meer dan eenig ander eiland der kolonie geschikt te maken. Toch vereenigt de Gouverneur zich met de meening (en de daarvoor opgegeven gronden) van den hoogleeraar dr. Went, waar deze in zijn reeds aangehaald rapport zegt: „dat Saba nooit een in hoofdzaak landbouwende kolonie zal worden" en „het op landbouwgebied niet zeer veel zal kunnen produceeren".

Voor de ontwikkeling van al deze drie laatste eilanden en ook, ofschoon in mindere mate, voor die van Bonaire en Aruba, geldt nog steeds het groote bezwaar hunner gebrekkige communicatiemiddelen. (Zie § 12).

---

§ 8. VEETEELT.

De langdurige droogte van 1902 was op Curaçao en Bonaire ook voor de veeteelt zeer ongunstig. Uit gebrek aan voer en drinkwater stierf hier en daar klein vee. Eenige veehouders, den toestand donker inziende, maakten gebruik van de gunstige gelegenheid, die de behoefte aan vleesch aan boord van de talrijke, in den loop van het jaar in de haven van Curaçao vertoefd hebbende oorlogsschepen aanbood, om hun vee gedeeltelijk te verkoopen.

Zoowel hierdoor als door gebrek aan voldoend voedsel, deed zich het gebrek aan melk merkbaar gevoelen.

Zooals uit het verslag der Curaçaosche Maatschappij blijkt, werd een begin gemaakt met het verbeteren van het geitenras door het invoeren van een paar rasdieren uit Teneriffe. Doch van pogingen om verbetering in het schapenras te verkrijgen moest worden afgezien, wegens de hooge prijzen voor rasdieren gevraagd, een bezwaar, dat ook het invoeren van een of meer runderen, paarden of ezels van beter ras in den weg staat. Deze zaak blijft echter, zoowel bij de genoemde maatschappij, als bij het bestuur eene zaak waaraan ernstige aandacht wordt geschonken.

Wat verder omtrent de veeteelt op de overige eilanden in het vorige verslag is gezegd, kan ook thans gelden.

Eene statistiek van den veestapel op de verschillende eilanden wordt als bijlage **P** hierbij gevoegd, terwijl opgaven omtrent den uitvoer worden aangetroffen in bijlage **Q**.

---

§ 9. VISSCHERIJ.

Tot uitbreiding en verbetering van dezen gewichtigen tak van het volksbestaan is eene voorloopige poging gedaan door op de koloniale huishoudelijke begrooting voor het dienstjaar 1904 een post uit te trekken voor een door een practisch ervaren deskundige in te stellen onderzoek naar de visscherij in de geheele kolonie. Alvorens hiertoe over te gaan, werd het advies ingewonnen van de Curaçaosche Maatschappij, bij wie eene poging als bovenbedoeld warme sympathie vond, en evenzeer als de Gouverneur, was zij daarbij van gevoelen, dat het nemen van het initiatief ten deze aan het bestuur moest worden overgelaten, hoewel de waarschijnlijkheid niet was buitengesloten, dat het verder verloop der zaak aan particulieren zou kunnen worden toevertrouwd, namelijk, indien het in te stellen onderzoek de practische wijzen aangeeft, waarop uitbreiding aan de visscherij kan worden gegeven. Dat zij voor zulke uitbreiding vatbaar is, kan als zeer waarschijnlijk worden beschouwd. Het is een bekend feit, dat de wateren dezer kolonie zeer vischrijk zijn en de mogelijkheid, dat onze visch, mits behoorlijk geconserveerd, ook een artikel van export zou kunnen worden, werd in de laatste jaren door deskundigen meermalen betoogd. Doch ook zonder zulk een buitenlandschen exporthandel zou goed geconserveerde visch allicht een belangrijken afzet vinden op onze eilanden zelf, getuige onder andere de hoeveelheid gezouten en gerookte visch, jaarlijks in deze kolonie ingevoerd, en zonder twijfel zou zulke visch onder de meer gegoede bevolking een ruimeren afzet vinden dan de thans hier aangevoerde bakkeljauw, haring en bokking, die voornamelijk slechts door de mindere volksklasse worden genuttigd.

Eene voorloopige concessie werd afgegeven tot het uitoefenen van de visscherij naar parel- en andere schelpen en tevens naar barnsteen in de wateren dezer kolonie en verwacht wordt, dat de concessionaris binnenkort een degelijk onderzoek zal doen instellen naar het uitvoerbare en winstgevende dezer visscherij.

---

§ 10. ZOUTPANNEN.

Alhoewel er op Curaçao en Bonaire slechts weinig regen viel, kwam hij op voor de zoutwinning nadeelige tijdstippen, zoodat de zoutoogst op die eilanden niet bijzonder gunstig kan worden genoemd. De afzet was minder goed dan het vorige jaar en de prijzen daalden ten gevolge van het zich vormen in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika van eene groote zout „trust". Daarbij kwam de concurrentie, die de drie verschillende agenten der zoutplanters van Curaçao, Bonaire en St.-Martin elkander op de markt te New-York aandeden. Door de Curaçaosche Maatschappij zijn nu pogingen aangewend om den verkoop van al het koloniaal zout in handen te stellen van één eenig agent en nu, dank zij het energiek optreden van de agenten der Curaçaosche planters, de heeren Foulke en Co. te New-York, genoemde zouttrust van haar streven om de zoutmarkt geheel te beheerschen, heeft moeten afzien, kan eene stijging der prijzen tot op het gemiddelde van die der laatste twee jaren weder worden te gemoet gezien.

De grootste uitvoer van zout vond plaats naar Noord-Amerika, Porto Rico en Columbia. Pogingen — in het verslag der Curaçaosche Maatschappij breedvoeriger uiteengezet — werden in het werk gesteld, om in Nederland eene markt voor het koloniaal zout te openen. De hooge vrachten der stoomschepen van den Koninklijken West-Indischen Maildienst maken het thans onmogelijk Curaçaosch zout tegen concurreerende prijzen in het moederland langs den directen weg te leveren, terwijl ook de kosten van verzending via vreemde landen te hoog loopen. Volgens bekomen inlichtingen is het zout te hard voor het gebruik bij de visscherij in Nederland, doch om zijne goede hoedanigheden kan het daar wellicht voor andere doeleinden in aanmerking komen.

Van Aruba werden in 1902 1004 vaten zout uitgevoerd.

Op St. Martin mislukte de zoutoogst door de zware regens ten eenenmale en doordien de zoutpannen thans veel regenwater bevatten zijn, zijn de kansen op een oogst in 1903 twijfelachtig. Het mislukken dezer industrie deed en doet zich nog in alles gevoelen. Al het zout, dat op het eiland van vorige jaren over was, werd verkocht en de geheele uitvoer bedroeg 48595,94 H. L.

---

§ 11. SCHEEPSBOUW.

In 1902 werden gebouwd:

op Curaçao, 1 schoener, 3 kotters en 5 open booten;

op Bonaire, 1 kotter en 15 open booten, de laatste voor rekening van verschillende personen in Venezuela;

op Aruba vier vaartuigen.

Op St. Martin werd de op stapel staande schoener afgebouwd en in de vaart gebracht, terwijl op St. Eustatius geen enkel vaartuig werd gebouwd en op Saba slechts éene visschersboot.

---

§ 12. HANDEL EN SCHEEPVAART.

Daar de revolutie's in Venezuela en Columbia bleven voortduren, gelden de in het vorige verslag omtrent den handel en de scheepvaart gemaakte algemeene opmerkingen ook thans. Door de blokkade der Venezolaansche havens stond de handel met Venezuela tijdelijk geheel stil.

De handel in steenkolen nam door die blokkade echter een ongekende vlucht, daar de Duitsche en Italiaansche oorlogsschepen meestal, en de Amerikaansche en Fransche bij wijlen, hun kolenvoorraad op Curaçao aanvulden.

De „Handel- en industrie-maatschappij" werd door aankoop eigenares van de groote werf van J. E. van der Meulen en Zonen en zal hierdoor ongetwijfeld eene groote uitbreiding aan haar werkkring kunnen geven.

Op Bonaire bleef in de eerste helft van 1902 de handel zich hoofdzakelijk bepalen tot het aanvoeren van levensmiddelen, droge goederen en sterke dranken, en tot den uitvoer van stapelproducten. Op den staat van dien uitvoer trekt het de aandacht, dat er zoo eene groote hoeveelheid houtskool van het eiland werd uitgevoerd en een onderzoek wordt thans ingesteld of het kappen van het daarvoor benoodigd hout niet te zeer ontbossching in de hand werkt. Mocht dit het geval zijn, dan zullen maatregelen daartegen worden overwogen.

In de tweede helft van het jaar had Bonaire een vrij levendigen handel, voornamelijk op de Venezolaansche kustplaats Tucacas. Groote hoeveelheden levensmiddelen, droge goederen en andere koopmanschappen werden toen uitgevoerd. De blokkade der Venezolaansche kust maakte hieraan echter een einde.

De uitvoer van mest van Bonaire was dit jaar gelukkig minder dan ten vorigen jare.

Evenals in vorige jaren strekte op Aruba de handel zich uit tot dien van Europa en de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, verder de vaart tusschen Aruba en Curaçao en eindelijk tusschen Aruba, Columbia en Venezuela. De gestadige in die twee laatstgenoemde landen heerschende revolutie's hebben

echter nadeelige gevolgen gehad voor den handel en de scheepvaart van het eiland.

Meststof werd er in 1902 van het eiland niet uitgevoerd.

Handel en scheepvaart bleven op St. Martin ongeveer op denzelfden voet als in 1901, doch er werd minder zout uitgevoerd.

Stoomschepen van de Quebec-lijn gingen voort er op ongeregelde tijdstippen rechtstreeks uit New-York levensmiddelen aan te voeren en met andere gelegenheden werd uit naburige eilanden het noodige ingevoerd. De totale invoer vertegenwoordigde eene waarde van f 107 212,16, de uitvoer f 24 114,70.

Op St. Eustatius en Saba kwam in de handelstoestanden geen verandering. Beide eilanden bleven het overgroote der dagelijksche behoeften hunner bevolking betrekken van het naburige Engelsche eiland St. Kitts.

Om te gemoet te komen aan de gebrekkige communicatiemiddelen der eilanden, die — zooals aan het slot van § 6 reeds werd vermeld — hunne ontwikkeling in den weg staan, werden met de directie van den Koninklijken West-Indischen Maildienst onderhandelingen aangeknoopt om, in aansluiting aan hare hoofdlijn, een stoomvaartdienst in het leven te roepen tusschen Curaçao en de overige eilanden der kolonie. Deze pogingen stuitten echter af op het hoog subsidiecijfer, f 40 000 's jaars, dat de genoemde maildienst daarvoor vroeg. Deze eisch was gegrond op de opgaven van het verkeer der eilanden, voorkomende in de koloniale verslagen, doch daar deze opgaven daarvan geen juist overzicht geven, o. a. niet van alle eilanden, noch van het passagiersvervoer en het verkeer tusschen de eilanden onderling, werden hieromtrent van de gezaghebbers zooveel mogelijk juiste opgaven gevraagd, die thans naar de directie zijn opgezonden.

In de bijlage **R** en **S** worden opgaven aangetroffen van den in- en doorvoer op Curaçao; bijlage **Q** behelst een staat van den uitvoer der geheele kolonie over de drie laatste jaren, en bijlagen **T** en **U** bevatten opgaven omtrent de goederen, op St.-Martin direct voor consumtie en uit het entrepot voor consumtie ingevoerd.

De op deze paragraaf betrekking hebbende wettelijke bepalingen vindt men vermeld in de drie laatste hoofden van § 1 van hoofdstuk E.

Blijkens bijlage **V** werd de haven van Curaçao in 1902 bezocht door 1433 schepen, te zamen metende 1 182 403 M³.

Met die schepen kwamen gedurende dat jaar 4949 passagiers aan en vertrokken er 4196. Van de meesten dezer was de duur van verblijf op dit eiland zeer kort, gemiddeld één à twee dagen.

Het aantal vaartuigen dat de andere eilanden aandeed, vindt men vermeld in bijlage **W**, waarin ook de gezamenlijke inhoudsmaat van de schepen is opgegeven en de natiën, waartoe zij behoorden.

Het aantal stoomvaartlijnen die Curaçao in haar vaarplan hebben opgenomen, bleef als ten vorige jare. Eéne nieuwe lijn, de Spaansche „Compania Transatlantica de Barcelona" deed het eiland aan, doch daarentegen viel uit het vaarplan de Italiaansche lijn „La Veloce" en ook is er sprake van dat de booten van eerstgenoemde lijn, uit gebrek aan voldoende vrachten, de vaart op Curaçao zullen staken.

§ 13. ZEEBRIEVEN.

In 1902 werden op Curaçao 23, op Bonaire 26, op Aruba 8, op St.-Martin 5, op St.-Eustatius 3 en op Saba 2 zeebrieven afgegeven.

De Minister van Koloniën,

IDENBURG.

INHOUD

VAN HET

VERSLAG BETREFFENDE CURAÇAO VAN 1903.

BIJLAGEN

BEHOORENDE BIJ HET

VERSLAG BETREFFENDE CURAÇAO VAN 1902.

Lit. A. Statistiek van de bevolking, de geboorten, de sterfgevallen en de huwelijken in de kolonie Curaçao over de laatste zes jaren.

„ B. Opgave van de sterkte der bevolking van de eilanden der kolonie, verdeeld naar de plaatsen van geboorte en de kerkgenootschappen.

„ C. Opgave der vreemde oorlogsschepen die van 1 Januari 1902 tot 1 Maart 1903 de haven van Curaçao aandeden en weder van daar vertrokken.

„ D. Verslag van de Curaçaosche Maatschappij tot bevordering van landbouw, veeteelt, zoutwinning en visscherij.

„ E. Opgaven van zaken welke bij het hof van justitie op Curaçao, de raden van justitie op St. Martin en St. Eustatius en de kantongerechten op de verschillende eilanden zijn behandeld.

„ F. Opgave van ziekten die zich hebben voorgedaan onder de gevangenen op Curaçao.

„ G. Verslag van de bevindingen en handelingen van het geneeskundig toezicht gedurende het jaar 1902.

„ H. Verslag betreffende den toestand van het onderwijs op Curaçao gedurende het jaar 1902.

„ I. Postverkeer (buitenlandsch) van het eiland Curaçao in 1902.

„ J. Postverkeer (binnenlandsch) van het eiland Curaçao in 1902.

„ K. Opgave van de inkomsten der posterijen op Curaçao en op andere eilanden in de drie laatste jaren.

„ L. Staat, aantoonende de opbrengst van de koloniale middelen over de dienstjaren 1900, 1901 en 1902, voor zoover bekend.

Lit. M. Staat, aantoonende den staat van de gouvernementsbank op ult. December 1902.

„ N. Hypotheken en eigendommen.

„ O[1]. Overzicht van de opbrengst der landbouwproducten en van den veestapel op de plantages en gronden in de buitendistricten van het eiland Curaçao in 1902.

„ O[2]. Rapport omtrent waterverschaffing en bevloeiingswerken, enz. in de kolonie Curaçao, uitgebracht door den hoofdingenieur 2de klasse bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië, D. H. Havelaar.

„ P. Staat van den veestapel in de kolonie Curaçao in de zes laatste jaren.

„ Q. Uitvoer van de kolonie Curaçao in 1900, 1901 en 1902.

„ R. Staat van den invoer op Curaçao gedurende de drie laatste jaren.

„ S. Staat van den doorvoer op Curaçao in de drie laatste jaren.

„ T. Staat der direct voor consumtie ingeklaarde goederen op St. Martin.

„ U. Opgave van goederen, uit verschillende particuliere entrepôts op St. Martin voor consumtie uitgeslagen.

„ V. Staat, aantoonende het getal vaartuigen, gedurende 1902 in de haven van Curaçao binnengevallen en hun tonnemaat.

„ W. Idem van de andere eilanden der kolonie.

Bijlage A.

STATISTIEK

van de bevolking, de geboorten, de sterfgevallen en de huwelijken

in de kolonie Curaçao, over de laatste zes jaren.

	1897.			1898.		
	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.
Bevolking bij het						
Curaçao	12 714	16 384	29 098	12 975	16 583	29 558
Bonaire	2 130	2 547	4 677	2 277	2 612	4 829
Aruba	4 360	4 831	9 191	4 430	4 919	9 349
St. Martin (Ned. ged.)	1 716	2 268	3 984	1 546	2 031	3 577
St. Eustatius	564	876	1 440	553	879	1 432
Saba	1 057	1 096	2 153	1 076	1 103	2 179
Totaal	23 541	28 002	50 543	22 797	28 127	50 924
Ge						
Curaçao	568	484	1 052	337	505	842
Bonaire	129	99	228	113	129	242
Aruba	142	167	309	126	132	258
St. Martin (Ned. ged.)	73	69	142	63	67	130
St. Eustatius	21	34	55	31	30	61
Saba	32	25	57	21	29	50
Totaal	965	878	1 843	691	892	1 583
Sterf						
Curaçao	247	261	508	289	326	615
Bonaire	29	34	63	34	53	87
Aruba	46	51	97	43	57	100
St. Martin (Ned. ged.)	22	24	46	43	41	84
St. Eustatius	18	21	39	12	15	27
Saba	21	20	41	10	19	29
Totaal	383	411	794	431	511	942
Huwe						
Curaçao		98			104	
Bonaire		29			31	
Aruba		29			36	
St. Martin (Ned. ged.)		18			15	
St. Eustatius		3			2	
Saba		9			15	
Totaal		181			203	

1899.			1900.			1901.			1902.		
M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.

einde van het jaar.

M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.
13 285	16 834	30 119	13 390	17 246	30 636	13 306	17 515	30 821	13 565	17 786	31 351
2 259	2 667	4 926	2 313	2 773	5 086	2 422	2 875	5 297	2 597	3 140	5 737
4 734	4 857	9 591	4 738	4 964	9 702	4 762	5 098	9 860	4 260	4 724	8 984
1 377	2 108	3 485	1 205	1 969	3 174	1 239	1 977	3 216	1 314	1 948	3 262
529	854	1 383	514	820	1 334	559	820	1 379	711	747	1 458
1 087	1 102	2 189	1 084	1 093	2 177	1 096	1 116	2 212	1 121	1 133	2 254
23 271	28 422	51 693	23 244	28 865	52 109	23 384	19 401	52 785	23 568	29 478	53 046

boorten.

M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.
486	480	966	483	466	949	511	493	1 004	552	500	1 052
96	97	193	103	114	217	104	100	204	95	115	210
163	139	302	160	137	297	116	192	308	176	170	346
65	68	133	62	50	112	52	50	102	71	55	126
22	28	50	36	22	58	35	29	64	29	30	59
31	27	58	28	19	47	36	25	61	34	30	64
863	839	1 702	872	808	1 680	854	889	1 743	957	900	1 857

gevallen.

M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.
320	375	695	282	393	675	299	299	598	221	250	471
35	47	82	28	67	95	57	54	111	43	35	78
44	58	102	56	64	120	80	70	150	46	41	87
31	40	71	34	33	67	28	32	60	16	38	54
10	27	37	20	26	46	17	15	32	12	14	26
20	28	48	28	30	58	12	12	24	9	13	22
460	575	1 035	448	613	1 061	493	482	975	347	391	738

lijken.

1899.	1900.	1901.	1902.
85	107	118	151
19	28	22	37
34	57	48	65
17	24	38	26
5	7	3	8
8	12	6	17
168	235	235	304

Bijlage B.

STAAT aantoonende de verdeeling der ingezetenen op het einde van 1902 naar hunne geboorteplaatsen en de kerkgenootschappen waartoe zij behooren, benevens de verdeeling der ingezetenen, in de buitendistricten van Curaçao en op de overige eilanden, naar verschillende beroepen, bedrijven en ambachten.

	Getal-sterkte der bevolking.	Waarvan geboren:				Indeeling naar de kerkgenootschappen.			
		op het eiland.	elders in West-Indië.	in Nederland.	in andere oorden.	Hervormden.	Roomsch-Katholieken.	Lutherschen.	Israëlieten
Curaçao	31 547	29 976	267	395	909	1 725	28 960	2	860
Bonaire	5 737	5 697	1	12	27	79	5 658	"	3
Aruba	8 984	8 857	21	14	92	410	8 571	"	"
St. Martin (Ned. ged.) . . .	3 262	3 140	103	13	6	2 321	941	"	"
St. Eustatius.	1 458	1 339	114	4	1	1 078	380	"	"
Saba	2 254	2 187	47	2	18	1 504	750	"	"
Totaal. . .	53 242	51 196	553	440	1 053	7 117	45 260	2	863

	Ambte-naren.	Hoeden-maaksters.	Sjouwer-lieden.	Zee-lieden.	Wasch-vrouwen.	Metse-laars.	Timmer-lieden.	Schoen-makers.	Kleer-makers.	Grof-smeden.
Curaçao 2de district.	12	800	207	766	110	86	77	30	38	4
„ 3de „	4	800	211	350	530	135	83	27	25	2
„ 4de „	6	250	50	25	243	40	25	40	37	2
„ 5de „	5	324	„	„	280	58	42	„	„	5
Bonaire	23	149	„	289	264	37	53	22	23	2
Aruba	32	100	„	480	„	50	40	25	20	10
St. Martin (Ned. ged.).	31	„	8	22	37	4	27	6	6	6
St. Eustatius. . . .	23	„	9	40	30	5	11	4	„	„
Saba	20	„	„	„	„	4	8	4	„	„

	Zeil-makers.	Brood-bakkers.	Visschers.	Naaisters.	Vroed-vrouwen.	Sein-wachters.	Land-bouwers.	Winke-liers.	Koop-lieden.	Zonder beroep en diverse.
Curaçao, 2de district.	2	12	43	10	3	6	770	11	„	5 782
„ 3de „	2	15	80	35	10	2	630	25	„	4 772
„ 4de „	2	45	15	35	5	„	315	5	„	2 103
„ 5de „	„	„	190	60	„	„	1 230	„	„	4 146
Bonaire	„	60	102	413	11	„	482	42	9	5 737
Aruba	„	„	„	„	„	„	1 100	110	43	8 984
St. Martin (Ned. ged.).	„	23	47	94	„	„	109	14	10	3 262
St. Eustatius	„	7	16	33	4	„	190	20	„	1 458
Saba	„	„	„	„	„	„	„	20	„	2 254

Bijlage C.

OPGAVE der vreemde oorlogsschepen die van 1 Januari 1902 tot 1 Maart 1903 de

Duitsche.

Namen.	Dag van aankomst.	Dag van vertrek.
	1902.	
Vineta	22 Jan.	24 Jan.
Gazelle	10 Maart.	13 Maart.
Vineta	25 „	26 „
Gazelle	9 Juli.	11 Juli.
„	12 Aug.	15 Aug.
Falke	22 „	25 „
Gazelle	4 Sept.	7 Sept.
„	24 „	26 „
Falke	26 „	27 „
Vineta	24 Oct.	25 Oct.
Gazelle	29 „	1 Nov.
Falke	5 Nov.	30 „
Panther	16 „	18 „
„	22 „	7 Dec.
Vineta	20 „	23 Nov.
„	26 „	30 „
Stöch	25 „	11 Dec.
Gazelle	2 Dec.	5 „
„	10 „	29 „
Falke	6 „	6 „
„	12 „	14 „
„	21 „	22 „
„	31 „	6 Jan. '03.
Stöch	13 „	15 Dec.
„	19 „	20 „
„	22 „	31 „
Panther	11 „	11 „
„	18 „	19 „
„	24 „	29 „
Vineta	15 „	18 „
„	22 „	27 „
Charlotte	30 „	12 Jan. '03.
	1903.	
Vineta	4 Jan.	8 Jan.
„	23 „	8 Febr.
Falke	18 „	23 „
Stöch	11 „	19 Jan.
„	23 „	23 „
Panther		13 „
„	25 „	1 Febr.
Gazelle	21 „	21 Jan.
Siberia	29 „	4 Febr.
Restaurador . . .	30 „	18 „
Panther	15 Febr.	16 „
„	18 „	28 „
Sperber	3 „	12 „
„	18 „	25 „
„	27 „	21 Maart.
Falke	5 „	11 Febr
„	23 „	28 „
Vineta	24 „	11 Maart.
Gazette	10 „	17 Febr.

Amerikaansche.

Namen.	Dag van aankomst.	Dag van vertrek.
	1902.	
Topeca	14 Juli.	17 Juli.
Cincinnati	6 Aug.	11 Aug.
Topeca	16 „	19 „
Marietta	28 „	2 Sept.
„	7 Oct.	11 Oct.
„	18 Nov.	24 Nov.
„	26 „	15 Dec.
Cincinnati	22 Dec.	27 „
Marietta	30 „	5 Jan. '03.
	1903.	
Marietta	8 Jan.	7 Jan.
„	15 „	24 „
„	29 „	11 Febr.
Topeca	3 Febr	9 „
Marietta	6 „	17 „

Italiaansche.

Namen.	Dag van aankomst.	Dag van vertrek.
	1903.	
Giovanni Bausan . .	3 Jan.	7 Jan.
Elba	23 „	24 „
Carlo Alberto . . .	27 „	11 Febr.
Elba	13 Febr.	19 „

C

de haven van Curaçao aandeden en weer van daar vertrokken.

Fransche			Diverse nationaliteiten.			AANMERKINGEN.
Namen.	Dag van aankomst.	Dag van vertrek.	Namen.	Dag van aankomst.	Dag van vertrek.	
	1902.			**1902.**		
d'Estrées	4 Jan.	23 Jan.	Pallas (Eng.). . .	6 Mei.	8 Mei.	
Suchet	5 Juli.	10 Juli.	Charybdis (Eng.) .	16 Dec.	18 Dec.	
Troude	22 Dec.	2 Jan. '03.	Nautilus (Sp.) . .	25 „	3 Jan. '03.	
	1903.					
Troude	26 Jan.	11 Febr.				
„	13 Feb.	21 „				
„	27 „	20 Maart.				

Bijlage D.

VERSLAG van de werkzaamheden der Curaçaosche Maatschappij tot bevordering van Landbouw, Veeteelt, Zoutwinning en Visscherij, gedaan op de Algemeene Vergadering van den 19den April 1902.

Er werden in 't geheel 7 bestuursvergaderingen en ééne algemeene vergadering gehouden.

Aan de op de Engelsche en Fransche Antillen bestaande inrichtingen, in denzelfden geest werkende als onze Maatschappij, en aan eenige op die eilanden gevestigde landbouw-en veeteelt-autoriteiten werd kennis gegeven van de oprichting onzer Maatschappij en hun verzocht haar de verslagen, rapporten en bulletins te doen toekomen, die zij reeds hebben uitgegeven, of nog zullen uitgeven.

Dezelfde kennisgeving en hetzelfde verzoek werden gericht tot 20 Nederlandsche vereenigingen en genootschappen, tot eenige particulieren in het moederland, tot 's Lands plantentuin te Buitenzorg, tot het botanisch station te Paramaribo, tot het Ministerie van Landbouw te Washington en tot de visscherij-commissie aldaar.

(Over het algemeen was het resultaat van deze verzoeken zeer gunstig te noemen; verscheidene vereenigingen beloofden in ruiling van boekwerken met de Maatschappij te zullen treden. Vooral ondervond het bestuur veel hulp en medewerking van het Ministerie van Landbouw te Washington; zie later.)

Het bestuur wendde zich tot 21 buitenlandsche en 6 Nederlandsche uitgevers met verzoek het proefnummers of prospectussen te doen toekomen der door hen uitgegeven tijdschriften of boekwerken, handelende over landbouw, veeteelt, zoutwinning of visscherij.

(De firma J. H. DE BUSSY, Amsterdam, heeft zich ten deze geen moeite bespaard en gaarne wordt haar daarvoor hierbij den dank van ondergeteekenden toegebracht.)

Zich bewust van het feit dat men zich hier vele verschijnselen, die bij de zoutwinning zich voordoen, niet kan verklaren, zooals bij voorbeeld de redenen waarom de eene pan specifiek zwaarder zout levert dan de andere, waarom dezelfde pan nu eens fijn dan weer grof zout produceert, wendde het bestuur zich tot den Nederlandschen consul-generaal te Lissabon met het verzoek om inlichtingen, of er in Portugal, waar de zoutwinning een voorname tak van industrie is, ooit eenig onderzoek is gedaan naar eene verbeterde inrichting van zoutpannen en zoo ja, onzer Maatschappij de rapporten daarover te doen toekomen.

(De consul-generaal antwoordde hierop dat, voor zoover hem bekend, nooit eenig onderzoek als door de Maatschappij bedoeld in Portugal heeft plaats gehad en dat ook dáár de zout-industrie in hoogst primitieven toestand verkeert.)

Monsters van eene fijne, op St. Martin voorkomende aarde, die daar zeer geschikt wordt geoordeeld als poetspoeder en volgens sommigen waarde als meststof zou bezitten, werden ter beoordeeling naar Nederland gezonden.

(De firma VAN KEMPEN en Zoonen te Voorschoten en de heeren MIELE & C°. te 's Hage berichten aan het bestuur, dat de aarde als poetspoeder geen handelswaarde had. — Evenals mergel kan zij echter op zekere gronden wel als meststof worden gebruikt.)

Den heeren FOULKE en C°. te New-York werd verzocht de Maatschappij op de hoogte te stellen van de eischen door de Amerikaansche markt gesteld aan de zoogenaamde Panamahoeden, zoowel wat aangaat soort van stroo als vorm en bewerking.

(Aan dit verzoek werd door genoemde heeren op de meest welwillende wijze voldaan, waarvoor hun de erkentelijkheid der Maatschappij werd betuigd.)

Aan vier Amerikaansche zaadhandelaars werd het verzoek gedaan de Maatschappij in te lichten omtrent eenige grassoorten en veevoederplanten, die in een zeer droog, tropisch klimaat kans van slagen hebben. Aan die heeren werden tevens monsters gestuurd van onze gewone kleine mais en van de zoogenaamde „siéte siman", met verzoek om mededeeling of die maissoorten in den loop der tijden hier gedegenereerd waren en of zij voor verbetering vatbaar zouden zijn, dan of er wellicht andere en betere soorten van mais bestaan, die hier voor verbouwing in aanmerking zouden kunnen komen.

(Genoemde firma's hebben beloofd onze mais aan een proef te onderwerpen, doch een verslag daarover is nog niet ingekomen. Op het verzoek om opgaven van andere, in een dor klimaat gedijende gewassen, stuurden eenige firma's gratis een aantal zaden, waarmee ook eene proef is genomen, die echter, ten gevolge van de groote droogte in het laatste halfjaar van 1902, geheel is mislukt.)

In een rapport van het Ministerie van Landbouw der Vereenigde Staten van Noord-Amerika (handelende over proeven genomen met grassoorten, geschikt voor een droog en dor klimaat) gelezen hebbende, dat „the grasses for cultivation in arid soils are generally to be sought for in the arid country itself", heeft het bestuur maatregelen genomen ter verkrijging van zaad der hier in het wild voorkomende grassoorten, ten einde die aan eene proef te onderwerpen. (Zie later.)

Bij Gouvernementsbesluit van 19 Maart ll. n°. 206, werd de Maatschappij als zedelijk lichaam erkend, de statuten werden gedrukt en aan de leden uitgedeeld, en tevens werden aan verschillende Nederlandsche vereenigingen en aan eenige particulieren exemplaren toegezonden.

In art. 6 dier statuten werd later eene wijziging gebracht. Op de overige eilanden bleek het bedrag der contributie (f 6 's jaars) te hoog, waarom thans aan elke afdeeling de vrijheid is gelaten haar eigen contributie vast te stellen.

Te voren was reeds door den Gouverneur der kolonie aan het bestuur advies gevraagd over de wenschelijkheid van het oprichten alhier van een landbouw-kredietbank, hetzij uit particulier initiatief, hetzij als gouvernementsinstelling verbonden aan eene postspaarbank.

In een uitvoerig schrijven heeft het bestuur daarop den Gouverneur medegedeeld, dat het zulke oprichting zeer wenschelijk achtte; dat het stellen van een lagen interest een der eerste vereischten zou zijn voor het goed werken van zulk eene kredietbank; dat er voornamelijk daarom wel geen sprake van zou kunnen zijn, om de oprichting van eene zoodanige bank aan het particulier initiatief over te kunnen laten, doch dat eene instelling van dien aard van gouvernementswege, en verbonden aan eene postspaarbank, (die reeds op zich zelf zeer wenschelijk zou zijn) hoogst nuttig zou kunnen werken.

Op de bestuursvergadering van 21 Maart ll. werd besloten:

1°. een subsidie uit de koloniale geldmiddelen aan te vragen van f 2500;

2°. den gouverneur de wenschelijkheid voor te dragen, om uit Nederland een deskundige op het gebied van landbouw en veeteelt te ontbieden;

3°. Z.H.E.G. te verzoeken om een stuk grond in de buurt van het oude hospitaal ter beschikking der Maatschappij te stellen, ten einde daarop proefnemingen te doen met eenige grassoorten en veevoederplanten, die volgens te verkrijgen inlichtingen hier zullen kunnen worden beproefd. In een onderhoud, dat de voorzitter en de secretaris daarop met Z.H.E.G. hadden, deelt deze mede, dat er door hem reeds stappen waren gedaan, om de uitzending te verkrijgen van een landbouw- en veeteelt-deskundige, en dat hij gaarne tegemoet zou komen aan het verzoek der Maatschappij om subsidie en om gouvernementsterrein voor proefnemingen.

(Later is door Z.H.E.G. een terrein tot het nemen van proeven ter beschikking van de Maatschappij gesteld en voor dat terrein werden ook reeds de materialen voor de omheining ontvangen, doch ten slotte werd door het bestuur besloten, met alle proefnemingen te wachten, tot het op de voorlichting zou kunnen rekenen van een landbouwdeskundige, voor wien intusschen een post op de begrooting was gebracht, en de zaak eerst zelf ter hand te nemen, wanneer die post onverhoopt mocht worden geschrapt. Op verzoek van het bestuur heeft toen de rector van het college St. Thomas, de Zeer Eerwaarde heer V. M. Zwijsen, op zich genomen, om eenige der ontvangen zaden (zie voren), waaronder ook een zestal zaden van de „tsama-watermeloen", van het landbouwministerie te Washington verkregen, aan een proefneming te onderwerpen. De geheerscht hebbende droogte heeft die proef echter doen mislukken en alleen de tsama-watermeloen bleek aan de alles verschroeiende droogte weerstand te hebben kunnen bieden. Met het door den heer Zwijsen aan het bestuur toegezonden zaad dier meloen zullen nu verdere proeven worden genomen.)

Per missive van 27 Maart ll. n°. 764 berichtte Z.H.E.G. daarop aan de Maatschappij, dat zij voor dit jaar slechts f 1200 subsidie zou kunnen bekomen, alles wat er op den post van cultures op de begrooting nog beschikbaar was, doch dat een volgend jaar met het verzoek der Maatschappij om f 2500 subsidie rekening zou worden gehouden.

(Dit is ook inderdaad geschied en op de begrooting voor 1903 is een bedrag van f 2500 als subsidie voor de Maatschappij uitgetrokken.)

Gedurende het zooeven vermeld onderhoud werd Z.H.E.G. nog in kennis gesteld van het bij het bestuur bestaand voornemen, om machinerieën te laten uitkomen voor het graven van putten, waarop Z.H.E.G. mededeelde, dat hij over dezelfde zaak op rapporten wachtende was en de Maatschappij ten deze op de medewerking van het bestuur zou kunnen rekenen.

Z.H.E.G. werd verder van advies gediend op een werkje van den heer Thomson, handelende over de cultuur van de ananas, cassave, oranjeappels. enz. in Florida.

Dit advies werd gevraagd voornamelijk met het oog op de mogelijkheid der ananas-cultuur op onze benedenwindsche-, en der cassave-cultuur op onze bovenwindsche eilanden.

Daar het bestuur uit een der West-Indian bulletins was gebleken, dat op Antigua de ondervinding had geleerd, dat kalksteengronden voor de cultuur der ananas niet geschikt schijnen te zijn, kon het niet veel hoop geven op het welslagen van die cultuur op onze benedenwindsche eilanden.

Wat de cassaveteelt en andere cultures op de bovenwindsche eilanden betrof, meende het bestuur er Z.H.E.G. op te moeten wijzen dat, zoolang er tusschen die eilanden en de markten voor landbouwproducten geen betere verbinding bestaat, het wel altijd zeer bezwaarlijk zal zijn voor de ingezetenen dier eilanden, om met beter verbonden plaatsen te concurreeren.

Het bestuur nam de vrijheid stappen te doen, ten einde afschaffing te verkrijgen van de heffing van in- en uitvoerrecht op de stapelproducten der verschillende eilanden der kolonie in hun onderling verkeer.

(Uit verkregen inlichtingen is het aan het bestuur gebleken, dat ten deze niets schijnt te kunnen worden gedaan, tot dat een algeheele herziening der belastingen op de verschillende eilanden der kolonie aan de orde zal worden gesteld).

Voorbereidende maatregelen werden genomen voor het openen van een leeszaal, waar de leden der Maatschappij inzage zullen kunnen nemen van de door de Maatschappij ontvangen nieuwsbladen, tijdschriften en boekwerken.

(Deze zaak heeft thans haar beslag gekregen en een leeszaal is door de goedgunstige medewerking van het koloniaal bestuur ter beschikking van de leden gesteld en ook reeds in gebruik genomen).

Aan 74 firma's werd verzocht om inlichtingen en toezending van catalogussen van door hen geleverde landbouw-werktuigen, boormachines, prikkeldraad, windmolens, petroleum-stoommachines, besproeiers, perspompen, irrigatiematerieel enz. enz.

Uit de Vereenigde Staten van Noord-Amerika zijn een zaaiwerktuig en een gecombineerde handploeg en egge ontboden, die aan een proefneming onderworpen en daarna ter beschikking zullen worden gesteld van de leden der Maatschappij.

Als een verblijdend teeken kan er ten slotte op worden gewezen, dat na de laatste algemeene samenkomst, waarop 32 leden tot de Maatschappij toetraden, er zich nog 76 personen hebben aangemeld voor het lidmaatschap, zoodat de Maatschappij op dit oogenblik 108 leden telt, die allen als leden-opzichters zijn ingeschreven.

VERSLAG van de verrichtingen der Maatschappij, gedaan op de algemeene vergadering van 29 September 1902.

Sedert de algemeene vergadering van 19 April ll. werden er 12 bestuursvergaderingen en een buitengewone algemeene vergadering gehouden.

Zooals den heeren leden bekend is, werd het eere voorzitterschap der Maatschappij den heer Gouverneur der kolonie aangeboden en op welwillende wijze door Z.H.E.G. aanvaard.

De bemiddeling van Z.H.E.G. werd ingeroepen om het beschermheerschap der Maatschappij aan te kunnen bieden aan Zijne Koninklijke Hoogheid den Prins der Nederlanden. Zooals u bekend is had deze interventie een gunstig resultaat, ten gevolge waarvan thans de bedoelde aanbieding is gedaan.

(En tot groote voldoening van het bestuur en zeker niet minder van de leden, beschikte Zijne Koninklijke Hoogheid goedgunstig op het verzoek der Maatschappij. Bij missive van 13 Januari 1903, n°. 50, deelde Hoogstdeszelfs kapitein-adjudant jhr. C. L. van Suchtelen van de Haare aan het bestuur mede „dat Zijne Koninklijke Hoogheid ten zeerste erkentelijk was voor de aanbieding van het beschermheerschap der Maatschappij, dat Zijne Koninklijke Hoogheid dit met groote ingenomenheid had aanvaard, en de beste wenschen vormde voor onze jonge, doch zoo nuttige Maatschappij". Deze waardeerende woorden van Zijne Koninklijke Hoogheid kunnen niet nalaten een gunstigen indruk teweeg te brengen en deze Koninklijke steun wekte nieuw leven in de Maatschappij, wier nut reeds door enkelen, door de heerschende droogte ontmoedigden, werd in twijfel getrokken).

Op verzoek van den Gouverneur diende de Maatschappij Z.H.E.G. van consideratie en advies op de volgende onderwerpen:

1°. de wenschelijkheid tot deelname door deze kolonie aan de „Louisiana Purchase Exhibition".

De beslissing ten deze werd overgelaten aan bovenbedoelde buitengewone algemeene vergadering, die tegen deelneming adviseerde;

2°. het aanplanten van boomen langs eenige wegen en op eenige pleinen, waarop deels gunstig, deels ongunstig werd geadviseerd;

3°. het geven van uitbreiding tot het eiland Curaçao aan het door eenige ingezetenen van Bonaire gedaan verzoek om uit te voeren dividivi aan een gouvernementskeuring te onderwerpen, op welk voorstel het bestuur niet gunstig heeft kunnen adviseeren;

4°. de wenschelijkheid om de schildpadvangst te beperken ter voorkoming van het uitsterven dezer dieren, waartoe het voorstel uitging van de Regeering van een paar Engelsche West-Indische eilanden. Het invoeren van beperkende bepalingen kwam der Maatschappij niet gewenscht voor, althans niet voor onze benedenwindsche eilanden, daar zij toch niet zouden helpen, zoolang niet Venezuela dergelijke bepalingen maakte en er ook de hand aan hield, hetgeen van een dergelijke, zoo gedurig aan bestuurswisselingen onderhevig land niet te verwachten was.

Bij schrijven van 21 April ll. legde het bestuur aan den Gouverneur den zeer ongunstigen toestand bloot, waarin de overige eilanden verkeerden, zoowel per wat betreft den afzet hunner producten wegens slechte verbindingsmiddelen, als met het oog op de bezwarende in- en uitvoerrechten, ook geheven in het verkeer tusschen de eilanden onderling. (Zie ook voren.)

Van Z.H.E.G. werd daarop bericht ontvangen, dat een regeling dezer zaak bij het koloniaal bestuur in overweging wordt genomen.

Een verzoek van eenige zoutplanters ter verkrijging van vrijstelling van rechten voor schepen, die hier zout laden, werd met de gunstige overweging van het bestuur aan den Gouverneur doorgezonden, doch een antwoord van Z.H.E.G. is nog niet ontvangen.

(Sedert is dat antwoord ingekomen en Z.H.E.G. heeft daarbij o. m. aan het bestuur te kennen gegeven, dat bij een eventueele geheele herziening van de regeling der havenrechten, de belangen der zoutindustrie niet uit het oog zullen worden verloren.)

Mededeeling hebbende ontvangen van het voornemen van den Gouverneur om te trachten in een gunstig gelegen lokaal een permanente tentoonstelling van Curaçaosche producten te houden, werd door het bestuur het voorstel geopperd om aan zulk een lokaal een leeszaal voor de leden der Maatschappij te verbinden, doch wegens de hooge kosten moest van deze zaak worden afgezien, hoewel Z.H.E.G. zijne medewerking beloofde.

(Nu door de bemiddeling van deze medewerking het bestuur gratis de beschikking heeft verkregen over een leeszaal, wordt deze zaak opnieuw in overweging genomen. Het belang van een permanente tentoonstelling dient zeker niet uit het oog verloren, daar voornamelijk daardoor de talrijke, hier aankomende vreemdelingen een inzicht zullen kunnen verkrijgen in onze koloniale industrie, waardoor afzet harer producten zeker zal worden bevorderd.)

Van 79 firma's werden catalogussen aangevraagd en deels ontvangen van boormachines, hoenders, klein vee, rookextract, broeimachines, melkseparators, windmolens, pompen, petroleum-stoommachines, landbouwgereedschappen, prikkel- en glad afsluitingsdraad, hooipersen, besproeiingsmachines, dakbedekkingen, rijtuigen, wagens en tuig. (Zie ook voren.)

(De ondergeteekenden achten het raadzaam zooveel mogelijk op alle tot hen eventueel te richten vragen te zijn voorbereid. Waar hier bijna alle, in de laatste jaren in gebruik gekomen zijnde zaken, die met landbouw en veeteelt in verband staan, zoo goed als onbekend zijn, is het te verwachten — en het bestuur heeft daarvan ook reeds het bewijs gehad — dat van verschillende zijden inlichtingen omtrent die zaken zullen worden gevraagd, welke inlichtingen zeer vaak uit catalogussen te verkrijgen zijn. Een ruime sorteering daarvan achtte het bestuur dan ook wenschelijk en dat die ter beschikking van de leden staat zal wel niet behoeven gezegd.)

Verscheidene beknopte doch zeer practische werken over onderwerpen van landbouw en veeteelt werden aangevraagd en ontvangen van het landbouw-ministerie van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Over de visscherij werd het Engelsche standaardwerk Encyclopaedia of Fish & Fisheries aangeschaft; over plant- en dierkunde de bekende werken van Werner van Marilaen en Brehm. Eenige werkjes werden ontvangen uit de „Goedkoope Landbouw Bibliotheek", de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen zond eenige brochures; de bulletins en verslagen van het Engelsch W. I. Department of Agriculture worden geregeld ontvangen, alsook de verslagen van de Landbouw-maatschappij op Jamaica; de Maatschappij teekende in op 3 Nederlandsche en 4 Amerikaansche landbouwcouranten en nog op een paar werken over tropischen landbouw. Ik zou echter te veel van uw geduld vorderen door hier onze geheele bibliotheek op te noemen, een kennismaking waarmee ik echter ten zeerste kan aanbevelen. (De gelegenheid daartoe is nu geopend. Zie voren.)

Het bezit van bovengenoemde werkjes stelde het bestuur in staat den gezaghebbers van Saba en van St. Eustatius de noodige gegevens ter inzage toe te zenden in zake de aardappelteelt en een poging tot wederinvoering van de katoen en de tabakscultuur.

Door de welwillende medewerking van de redacties van de Amigoe di Curaçao, de Imparcial en de Curaçaosche Courant konden een paar mededeelingen van het bestuur bekend worden gemaakt: o. a. beoordeelingen over Johnson-gras.

Correspondentie werd gevoerd met de heeren Hellmund te Amsterdam en Kikkert te Vlaardingen, over de quaestie van het in Nederland ter markt brengen van ons zout. Zooals de heeren weten, zal dientengevolge nu dezer dagen eene proefzending naar Nederland worden gezonden, waarvan het resultaat zal moeten worden afgewacht.

(De verzending heeft plaats gehad, doch nadere berichten zijn van genoemde heeren nog niet ontvangen.)

Op alle eilanden der kolonie, met uitzondering van St. Eustatius, slaagde men in het oprichten van afdeelingen, die door het bestuur werden erkend. Vooral op het (laatstgemeld) eiland Aruba werd een gunstig resultaat verkregen: ruim 40 personen traden daar als lid toe.

(Aangenaam zou het aan het bestuur zijn geweest, indien in dit verslag ook de verrichtingen der afdeelingen hadden kunnen worden opgenomen. De verslagen daarvan zullen echter eerst in April of Mei tegemoet kunnen worden gezien en vóór dien tijd zal dit verslag naar Nederland ter drukkerij moeten zijn opgezonden. Het volgend jaar echter hoopt het bestuur een overzicht van de handelingen der afdeelingen te kunnen geven, waarbij dan tevens een lijst der leden daarvan zal worden gepubliceerd.)

De dank van het bestuur werd uitgebracht aan de „Handel- en Industrie Maatschappij" alhier, (die als donatrice toetrad en een gift van f 50 schonk), en aan de heeren Havelaar en Hering te Paramaribo voor hunne belangrijke inlichtingen aan het bestuur gegeven in zake veevoeder-gewassen, die op een dorren bodem en in een droog klimaat kunnen gedijen.

Zooals U bekend is, werden ten gevolge van de door het bestuur rondgedeelde circulaire (zie deze hier achter) zaden uit Amerika ontboden, die thans zijn aangekomen en verdeeld onder hen die ze hadden besteld. „Sour-grass" is van Barbados besteld, doch wegens de pokken-epidemie aldaar kan het nog niet worden overgezonden, en door de zeer gewaardeerde bemiddeling van ons geacht medelid, pastoor H. Frie, kwam het bestuur in het bezit van zaden van een paar inheemsche grassoorten, die aan een proef onderworpen zijn. (Zie voren.)

(Voor zoover aan het bestuur bekend, heeft geen der deelnemers in de uit Amerika ontboden zaden daarmee op dit eiland een gunstig resultaat. Algemeen werd het zaad, besteld van „The John A. Salzer Seed & Co., La Crosse, Wis", als van zeer goede qualiteit geroemd (1) en bijna

---

(1) Desniettegenstaande is het bestuur niet van voornemen andermaal van dezelfde firma te bestellen, daar de vracht van La Crosse tot New-York te hoog bleek te zijn, namelijk meer dan tweemaal zoo hoog als die van New-York naar hier. Er zal daarom naar een firma te New-York City worden omgezien.

overal is het zeer goed opgekomen, doch juist toen de jonge plantjes het meest behoefte hadden aan regen, bleef die uit. Op Bonaire echter werd door den heer H. J. C. Bodenburg Hellmund, directeur der Maatschappij tot zoutexploitatie aldaar, een verrassend resultaat verkregen met het Jerusalem-corn. Te gelijk gezaaid met onze gewone kleine mais en op dezelfde soort van grond, bleek het beter dan deze laatste aan de droogte weerstand te kunnen bieden en, terwijl van de gewone kleine maïs niets is terecht gekomen, heeft $^5/_8$ gedeelte van het Jerusalem-corn goede, volle aren gedragen. Indien ook verdere proefnemingen dit grootere weerstandsvermogen van het Jerusalem-corn bevestigen, kan de uit Amerika gedane bestelling voor onze planters inderdaad gewichtige gevolgen hebben.)

De U bekende proef met de verzending van mango's had gunstige resultaten, doch mispels voor eigen rekening van den voorzitter verzonden, vonden geen aftrek. Met het oog op verdere verzending van vruchten van hier kan het zijn nut hebben hier mede te deelen, dat op de Engelsche eilanden kistjes voor dit vervoer geïmporteerd worden uit Canada, waar ze $ 6 per 100 kosten, waarbij $ 3 vracht komt. Ze komen in bundels losse, aan één kant geschaafde planken en latjes; de planken groot 16 × 17 × $^3/_4$ Engelsche duim, de latjes 16 × $2^1/_2$ × $^3/_8$ duim. Drie zulke planken en 14 van die latjes maken een zoogenaamd „Crate". Ze zijn te bestellen van R. C. Tait, Produce & Commission Merchant, Shediac, N.B., Canada.

Op Aruba werd door dr. Oduber, op verzoek van den gezaghebber en de afdeeling der Maatschappij, een proef genomen met het door het bestuur ontboden rookextract. Voorloopig heeft die proef zeer goed voldaan. Zoowel vleesch als visch werd er mee geconserveerd en beiden bleven van uitstekende qualiteit. Het laat zich dan ook aanzien, dat er van de toepassing van het extract mits op eene oordeelkundige wijze gedaan (als door dr. Oduber) iets is te verwachten, doch het bestuur wacht nog op mededeeling van het resultaat verkregen op de overige eilanden.

Na correspondentie met onze agenten te New-York, de heeren Foulke & Co., waaruit het was gebleken, dat de strooboedenindustrie hier een groote vlucht zou kunnen nemen, mits de bevolking het stroovlechten beter verstond, zijn aan onzen consul te Porto Rico, waar veel beter afgewerkte hoeden worden vervaardigd, inlichtingen gevraagd omtrent de kosten van het laten uitkomen van daar van een persoon, die met alles wat het vak aangaat volkomen bekend is, om hier gedurende een paar maanden les daarin te geven.

(De te dezer zake met den consul gevoerde correspondentie leidde tot geen afdoend resultaat. ZEd. was van meening, dat het beter zou zijn, iemand van hier naar Porto Rico te zenden, om daar het vlechten te leeren en er dan hier onderricht in te geven. Ofschoon het bestuur die meening niet deelde, zou het echter het advies van den consul hebben gevolgd, indien het een bekwaam en vertrouwd persoon had kunnen vinden, die tegen vergoeding van reis- en verblijfkosten en een kleine belooning de door den consul bedoelde taak op zich zou hebben willen nemen. Deze zaak, als van zeer groot belang voor de mindere klasse onzer bevolking, wordt echter niet uit het oog verloren en inlichtingen zijn thans aan den consul gevraagd omtrent de vermoedelijke kosten, aan de uitvoering van het door ZEd. voorgesteld plan verbonden.)

Aan onze consuls op Sicilië werden inlichtingen verzocht over de écuelle, een machinetje, gebruikt voor het uitpersen van de olie van oranjeappelschillen, een industrie die op gemeld eiland een bron van bestaan is voor vele ingezetenen en wellicht ook hier zou kunnen worden ingevoerd.

(Ofschoon men in meer dan één bericht over de bereiding van citroen-olie van de écuelle gewag vindt gemaakt als van een werktuig, gebruikt in het uitpersen van de olie, bleek het uit de van Sicilië ontvangen inlichtingen, dat de écuelle geenszins een werktuig is, om de olie uit te persen, doch slechts een gewone, aarden schotel om de olie op te vangen. Het bestuur tracht nu meerdere inlichtingen over deze industrie te bekomen, doch de ter zake ontvangen les zal het voorzichtig maken in de beoordeeling over de betrouwbaarheid van ingewonnen gegevens.)

Ter verbetering van de op onze bovenwindsche eilanden gevolgde methode van bereiding van stijfsel uit cassave-wortels, een zeer primitieve methode, die zeker voor verbetering vatbaar is, werden inlichtingen gevraagd omtrent de fabricage in Florida, waar zij in het groot wordt uitgeoefend.

(Niettegenstaande dit verzoek om inlichtingen werd herhaald, liet de directeur van het Staatsproefstation te Lake City, Florida, (de heer prof. H. E. Stockbridge) niets van zich hooren.)

De waarnemend gezaghebber van Saba trad met het bestuur in correspondentie over den geregelden toevoer van aardappelen van zijn eiland naar hier.

Het bestuur benoemde de heeren Morris E. Curiel, Lopez Maduro, J. J. Cardoze en J. L. Th. Heldewier Vignon in commissie om deze zaak te onderzoeken, welke opdracht genoemde heeren zeer bereidwillig aanvaardden. Zij brachten een zeer uitvoerig en zaakrijk rapport uit, dat den gezaghebber werd toegezonden, en vermoedelijk tot resultaat zal hebben, dat de gouvernements schoener *Gouverneur van den Brandhof* voortaan geregeld aardappelen van Saba hier zal aanbrengen.

Ter verbetering van onze hoenders heeft het bestuur 5 hanen en 10 kippen uit Amerika ontboden van het zoo gunstig bekende en ook voor de tropen en droge streken aanbevolen ras „Plymouth Rock", een kruising waarvan met onze beste legkippen door deskundigen zeer wordt aanbevolen.

(Uit Amerika werd aan het bestuur in overweging gegeven, om met het doen uitkomen van hoenders te wachten, totdat de reis naar hier onder een voor de dieren gunstiger temperatuur kan worden gedaan.)

Van Teneriffe zijn een tweetal geiten en één bok besteld.

(Deze dieren werden in de maand December 1902 ontvangen, doch in zeer vermagerden en verzwakten toestand, zoozeer zelfs, dat enkele der leden aan wie zij bij loting waren toegewezen, weigerden de zorg er voor op zich te nemen, uit vrees dat de dieren onder hunne handen zouden sterven. Niettegenstaande het hun verstrekt krachtvoeder is hun toestand nu nog niet veel verbeterd; zij missen blijkbaar het groen, waaraan zij gewoon waren, doch de hoop om ze voor veredeling van ons geitenras nuttig te kunnen doen zijn, dient nog niet te worden opgegeven. De drie beesten kosten hier geleverd samen ruim f 100.)

Van een poging om ons schapenras te verbeteren, moest worden afgezien, althans voorloopig, wegens den enorm hoogen prijs in Amerika voor rasschapen gevraagd, namelijk $ 100 tot $ 175. Moeite is nu gedaan om te trachten door particuliere tusschenkomst een paar rasdieren aan te schaffen.

De heer C. Gorsira Fz. wendde zich tot het bestuur met het verzoek om inlichtingen omtrent de op de oranjeboomen alhier voorkomende „piespies".

Eenige bladeren, takjes en vruchten werden daarop gevraagd waarop die piespies voorkwam en na microscopisch onderzoek daarvan bleek het mij dat dit ongedierte vermoedelijk Tetranychi waren, insecten die leven van het sap der bladeren en daardoor aan den groei der boomen veel kwaad kunnen doen. Hoe droger de tijd, hoe lastiger ze kunnen worden.

Een onfeilbaar middel om ze te verdelgen is bloem van zwavel, op de bladeren gespoten met een zoogenaamde „spray-pump". Een ander eveneens zeer goed en minder kostbaar middel is een mengsel van $^1/_2$ K.G. zwavel en $^1/_2$ K.G. ongebluschte kalk, opgelost in 80 liter water (de zwavel en kalk eerst met een weinig water te koken en goed dooreen te mengen). Daar de insecten niet kunnen vliegen, moeten zij, tenzij de wind ze van den eenen boom naar den anderen waait, tegen de stammen opkruipen. Om dit te voorkomen besmere men de boomen met een mengsel van gelijke deelen harpuis en castorolie, dat, na gekookt te zijn, zulk een taaie vloeistof word, dat er geen insect overheen kan.

Het bestuur stelt zich voor een „spray-pump" te ontbieden en die te verhuren aan de leden. Duur zijn ze niet, van f 25 voor de kleinere tot f 150 voor de zeer groote. Voor het geval dat één der leden zich zulk een pomp zou willen aanschaffen, wordt er hier op gewezen, dat het Landbouw-Ministerie der Vereenigde Staten van Noord-Amerika uitdrukkelijk verklaart, dat er voor zulke pompen maar één goede roos (nozzle) bestaat, n.m. de „Vermorel nozzle", waarom het een ieder aan-

raadt, zich ten deze niet te laten misleiden door reclames voor andere nozzles.

Ook zij er hier nog even op gewezen, dat het zeer verkeerd zou zijn, om bovengenoemd middel te willen toepassen op alles, wat men hier „piespies" noemt. Er zijn daaronder velerlei soorten van insecten, en voor de eene soort helpen deze, voor de andere die middelen, velen waarvan aan het bestuur wel bekend zijn, dat zich ook gaarne ter beschikking stelt om te trachten die soorten te determineeren en zoo mogelijk het middel daartegen aan de hand te doen. Bladeren, takken, vruchten of andere plantendeelen, waarop het insect voorkomt, zullen het dan natuurlijkerwijs moeten worden toegezonden.

Tot zoover de verslagen van den secretaris.

Overigens valt door de ondergeteekenden nog het volgende mede te deelen:

In de laatste maanden van het afgeloopen jaar werd het plan druk besproken, om door de Maatschappij een tentoonstelling te doen houden van voortbrengselen van den landbouw, de veeteelt, de visscherij en de verschillende takken van industrie der kolonie. Het bestuur meende daarom — ofschoon zich geenszins de moeilijkheden ontveinzende, die aan het houden van een tentoonstelling (de eerste, die hier nog ooit heeft plaats gehad), verbonden zouden blijken — de beslissing over deze zaak aan het oordeel van een algemeene vergadering te moeten onderwerpen, die zich met groote meerderheid vóór het plan verklaarde.

In beginsel werd daarop aangenomen, de tentoonstelling zoo uitgebreid mogelijk te maken en in 1904 te doen plaats hebben. Tevens werd ingezien, dat de reeds drukke werkzaamheden van het bestuur het niet zouden veroorloven, zelf alle voorbereidende maatregelen te treffen, waarom een beroep werd gedaan op de heeren Morris E. Curiel, H. Frie, H. J. Cohen Henriquez, R. J. Hoijer, J. Janse, R. de Lannoy, I. van Lier, C. P. Neuman en F. M. Zwijsen, die zich bereid verklaarden, om zich in commissie te vereenigen, de te nemen maatregelen te bespreken, daaromtrent voorstellen aan het bestuur te doen en ze met diens goedkeuring uit te voeren. Genoemde commissie heeft reeds eenige vergaderingen gehouden en ook een samenkomst gehad met Z.H.E.G. den Gouverneur, die veel belang in de zaak stelt en van wiens voorlichting, steun en samenwerking met de commissie zeer zeker gunstige resultaten kunnen worden te gemoet gezien.

Daar dit verslag ter afdrukking naar Nederland zal moeten worden opgestuurd en het bestuur het nog gaarne bij het eindigen van het dienstjaar zou willen zien verschijnen, kon van den staat der financiën geen overzicht worden gegeven en zal dat in het tweede jaarverslag kunnen worden opgenomen. Voorloopig kan echter worden medegedeeld, dat de Maatschappij aan hare geldelijke verplichtingen heeft kunnen voldoen en dat er nog een voldoend bedrag in kas is, om een „shreddingmachine" op de rekening van het loopende dienstjaar te brengen.

Het bestuur stelt zich namelijk voor, zulk een machine te ontbieden en ter beschikking van de leden te stellen. Zij is eene verbetering op de hakselmachine, die voor de harde, dikke stokken onzer kleine maïs weinig practisch is, daar paarden en koeien toch grootendeels de in stukken gesneden stokken laten liggen. De „shreddingmachine" echter snijdt niet alleen de stengels en bladeren in stukken, doch haalt tevens de vezels er van uit elkaar. Monsters van met zulk eene machine behandelde maïsstokken werden door het bestuur ontvangen en aan paarden en koeien voorgeworpen, werden zij met graagte geheel door hen opgevreten. Zulk een machine kan dus een groote besparing van voeder ten gevolge hebben en er één ter beschikking van de leden te stellen moet dus hoogst nuttig worden geacht. Er zijn echter eenige vragen gerezen naar aanleiding van de verplaatsbaarheid der machine in verband met de beste beweegkracht voor *ons* eiland, doch vermoedelijk zullen die wel op bevredigende wijze door den fabrikant kunnen worden beantwoord.

Tet slotte moeten de ondergeteekenden hun leedwezen uitspreken, dat zij het dienstjaar niet mogen eindigen onder de leiding van den in de eerste algemeene vergadering gekozen voorzitter, den heer Chas. A. Jones. Om door hem in een brief aan het bestuur ontwikkelde redenen, waar hij „vermeerderde werkzaamheden, die zijn volle inspanning en energie eischen", op den voorgrond stelde, meende de heer Jones het in het belang der Maatschappij te moeten achten, indien de leiding van zaken werd toevertrouwd aan iemand die daarvoor meer vrijen tijd beschikbaar had. Het bestuur kan niet anders dan deze meening van den heer Jones eerbiedigen, doch niet te minder wordt daarom het heengaan van den voorzitter betreurd, van wiens aanvankelijken ijver en werkkracht het zooveel verwachtingen had.

Curaçao, Februari 1903.

(w. g.) H. H. R. Chapman,
Onder-Voorzitter.

(„) Hamelberg,
Secretaris.

Bijlage E.

OPGAVE VAN ZAKEN, welke in het jaar 1902 bij het Hof van Justitie in de kolonie Curaçao zijn behandeld.

Het getal *vonnissen* in *burgerlijke* zaken, in het openbaar uitgesproken, heeft beloopen:

Op verzoekschriften:

37 bij elk waarvan de verbetering van de akten van den burgerlijken stand is bevolen;

1 waarbij de aanvulling der registers van den burgerlijken stand is bevolen;

1 waarbij de verbetering van akten en aanvulling der registers van den burgerlijken stand is bevolen;

4 bij elk waarvan toestemming is verleend tot voornaamsverandering;

1 waarbij een gefailleerde firma en hare vennooten zijn gerehabiliteerd.

Op tegenspraak:

Nihil.

Bij verstek:

1 waarbij verstek is verleend tegen den gedaagde en deze veroordeeld is om aan eischeres te vergoeden alle schaden, kosten en interessen, reeds geleden en nog te lijden, nader op te maken bij staat;

1 waarbij verstek is verleend tegen den gedaagde en deze veroordeeld is om aan den eischer tegen kwijting zeker bedrag te betalen met den wettelijken interest dier som van den dag der dagvaarding af tot de algeheele voldoening, met uitvoerbaarverklaring van het vonnis bij voorraad, niettegenstaande verzet enz;

1 waarbij op grond van door de gedaagde gepleegd overspel, het tusschen een eischer en een gedaagde bestaand huwelijk door echtscheiding ontbonden is verklaard.

47

Het getaal *beschikkingen*, verleend op *verzoekschriften*, als anderszins, heeft beloopen:

Voorloopige beschikkingen:

2 bij elk waarvan de oproeping van medebelanghebbenden bevolen is, ten einde door het hof te worden gehoord omtrent een verzoek om een onroerend goed, behoorend tot een onverdeelden boedel, in het openbaar te verkoopen;

1. waarbij de oproeping van den toezienden voogd en de bloedverwanten of aangehuwden van een minderjarige bevolen is ten einde door het hof te worden gehoord omtrent een verzoek om een onroerend goed, ten deele aan een minderjarige toebehoorend, onderhands te verkoopen;

1 waarbij de oproeping van de bloedverwanten of aangehuwden van minderjarigen is bevolen, ten einde door het hof te worden gehoord op een verzoek om geld op te nemen op onroerende goederen, ten deele aan die minderjarigen toebehoorende;

1 waarbij de oproeping van den toezienden voogd en de bloedverwanten of aangehuwden van minderjarigen is bevolen, ten einde door het hof te worden gehoord omtrent een verzoek om geld op te nemen op onroerende goederen, aan die minderjarigen toebehoorende;

1 waarbij deskundigen zijn benoemd om een onroerend goed, ten deele aan een minderjarige toebehoorend, en waarvan de onderhandsche verkoop is gevraagd, te schatten.

1 waarbij de oproeping van den vader van een requestrant bevolen is, ten einde door het hof gehoord te worden omtrent een verzoek om te verleenen de volkomene meerderjarigverklaring (venia aetatis);

4 bij elke waarvan bevolen is de oproeping van de wederpartij van een verzoeker voor commissarissen uit het hof ten einde te worden gehoord omtrent een door den verzoeker gedaan verzoek om kostelooze procedure;

1 waarbij de oproeping van de bloedverwanten of aangehuwden van iemand, wiens curateele is verzocht, is bevolen, ten einde te worden gehoord door het hof omtrent de onder-curateelestelling van dien persoon;

4 bij elke waarvan bevolen wordt, dat door getuigen zal worden bewezen hetgeen gesteld is in een request met verzoek om verbetering van den burgerlijken stand;

1 waarbij bevolen is op ondervraging van een curandus en daarna van den directeur en den chef van den geneeskundigen dienst van het krankzinnigengesticht, waar voornoemde curandus vertoeft, omtrent de feiten vervat in een verzoek tot onder-curateelestelling;

1 waarbij een rechter-commissaris is benoemd, voor wien zal worden overgegaan tot de regeling van den voorrang en de verdeeling van den koopprijs van onroerende goederen;

Eindbeschikkingen.

25 bij elke waarvan machtiging is verleend om een persoon, zich in het krankzinnigengesticht bevindende, gedurende een proeftijd van één jaar, of zooveel korter als zijn toestand zal vereischen, in dat gesticht te doen verblijven;

22 bij elke waarvan machtiging is verleend om een persoon; zich in het krankzinnigengesticht bevindende, nog gedurende een proeftijd van één jaar, of zooveel korter

E

als zijn toestand zal vereischen, in dat gesticht te doen verblijven;

12 bij elke waarvan machtiging is verleend om het verblijf van een persoon in het krankzinnigengesticht te doen voortduren tot nadere voorziening daaromtrent;

4 bij elke waarvan machtiging is verleend om geld op te nemen op onroerende goederen, ten deele aan minderjarigen toebehoorende;

1 waarbij machtiging is verleend om geld op te nemen op onroerende goederen, aan minderjarigen toebehoorende;

5 bij elke waarvan is bevolen de openbare verkoop van een onroerend goed, behoorend tot een onverdeelden boedel;

3 bij elke waarvan aan een persoon machtiging is verleend om kosteloos te procedeeren;

1 waarbij een bewindvoerder is benoemd om de goederen en belangen van afwezigen waar te nemen enz.;

1 waarbij verlof is verleend tot den onderhandschen verkoop van een onroerend goed, ten deele aan een minderjarige toebehoorende;

2 bij elke waarvan 2 bewindvoerders zijn benoemd, elk om de goederen en belangen van een afwezige waar te nemen enz.;

1 waarbij venia aetatis of brieven van meerderjarigverklaring verleend is;

1 waarbij een bewindvoerder is benoemd om de goederen en belangen van een afwezige waar te nemen:

96

35 beschikkingen van den voorzitter, bij elke waarvan machtiging is verleend tot de voorloopige opneming van een persoon in het gesticht voor krankzinnigen op Curaçao voor den tijd van zes weken, van diens eerste opneming daarin af, of zooveel korter als zijn toestand zal vereischen.

1 besluit betreffende de samenstelling der kamer van vacantie.

Het getal *vonnissen* in *strafzaken* in het openbaar uitgesproken heeft beloopen 58:

1 waarbij een beklaagde veroordeeld is ter zake van het wanbedrijf van „diefstal van een loonbediende";

1 waarbij een beschuldigde veroordeeld is ter zake van het wanbedrijf van „openbare schending der eerbaarheid";

12 bij elk waarvan een beschuldigde, met aanneming van verzachtende omstandigheden, veroordeeld is ter zake van de misdaad van „diefstal, gepleegd bij nacht op eene plaats die bewoond is";

1 waarbij in hooger beroep van een vonnis van een kantonrechter, dat vonnis vernietigd en de geappelleerde veroordeeld is ter zake van de overtreding van „het zich aan boord van een in Grootbaai binnenkomend vaartuig begeven alvorens de havenmeester en loods aan boord daarvan is geweest";

1 waarbij een beklaagde veroordeeld is ter zake van het wanbedrijf van „misbruik van vertrouwen";

1 waarbij een beklaagde veroordeeld is ter zake van het wanbedrijf van „het moedwillig toebrengen van een slag, die ziekte en onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes doch niet van meer dan twintig dagen ten gevolge heeft gehad";

1 waarbij een beklaagde is veroordeeld ter zake van het wanbedrijf van „het moedwillig toebrengen van een slag, die ziekte en onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes doch niet van meer dan twintig dagen ten gevolge heeft gehad, na reeds te voren tot eene gevangenisstraf van langer dan een jaar veroordeeld te zijn geweest";

1 waarbij een beklaagde, met aanneming van verzachtende omstandigheden, veroordeeld is ter zake van het wanbedrijf van „het moedwillig toebrengen van een slag, die ziekte en onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan twintig dagen ten gevolge heeft gehad';

2 bij elk waarvan een beklaagde is veroordeeld ter zake van het wanbedrijf van „het moedwillig toebrengen van een slag, die ziekte van meer dan zes doch niet van meer dan twintig dagen ten gevolge heeft gehad";

1 waarbij een beklaagde, met aanneming van verzachtende omstandigheid, veroordeeld is ter zake van het wanbedrijf van „het moedwillig toebrengen van een slag, die ziekte van meer dan zes doch niet van meer dan twintig dagen ten gevolge heeft gehad";

1 waarbij een beklaagde is veroordeeld ter zake van de overtreding van „het moedwillig toebrengen van slagen, die geene ziekte van meer dan zes dagen ten gevolge hebben gehad";

1 waarbij een beklaagde is veroordeeld ter zake van het wanbedrijf van „het moedwillig toebrengen van slagen, die ziekte van meer dan zes doch niet van meer dan twintig dagen ten gevolge hebben gehad";

1 waarbij een beklaagde, met aanneming van verzachtende omstandigheid, veroordeeld is ter zake van het wanbedrijf van „het toebrengen van een slag aan een ondergeschikten beambte van de politie ter gelegenheid van de waarneming zijner bediening, welke gewelddadigheid ziekte heeft veroorzaakt";

1 waarbij een beklaagde is veroordeeld ter zake van het wanbedrijf van „het moedwillig toebrengen van een kwetsuur, die ziekte en onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes doch niet van meer dan twintig dagen ten gevolge heeft gehad";

1 waarbij een beklaagde, bij verstek, is veroordeeld ter zake van het wanbedrijf van „het moedwillig toebrengen van een kwetsuur, die ziekte van meer dan zes doch niet van meer dan twintig dagen ten gevolge heeft gehad";

1 waarbij een beklaagde is veroordeeld ter zake van het wanbedrijf van „het moedwillig toebrengen van een kwetsuur, die ziekte van meer dan zes doch niet van meer dan twintig dagen ten gevolge heeft gehad";

1 waarbij een beklaagde, bij verstek, is veroordeeld ter zake van de overtreding van „het moedwillig toebrengen van een kwetsuur, die geene ziekte van meer dan zes dagen ten gevolge heeft gehad";

1 waarbij een beklaagd, met aanneming van verzachtende omstandigheid, veroordeeld is ter zake van het wanbedrijf van „het moedwillig toebrengen van een kwetsuur, die ziekte van meer dan zes doch niet van meer dan twintig dagen ten gevolge heeft gehad";

1 waarbij een beklaagde, bij verstek, met aanneming van verzachtende omstandigheid, veroordeeld is ter zake van de overtreding van „het moedwillig toebrengen van een kwetsuur, die geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen ten gevolge heeft gehad";

2 bij elk waarvan een beklaagde is veroordeeld ter zake van het wanbedrijf van „het moedwillig toebrengen van kwetsuren, die ziekte van meer dan zes doch niet van meer dan dan twintig dagen ten gevolge hebben gehad";

1 waarbij een beklaagde, bij verstek, is veroordeeld ter zake van het wanbedrijf van „het moedwillig toebrengen van kwetsuren, die ziekte van meer dan zes doch niet meer dan twintig dagen ten gevolge hebben gehad";

1 waarbij een beklaagde is veroordeeld ter zake van van de overtreding van 1°. „onvoorzichtigheid, die een kwetsuur ten gevolge heeft gehad" en 2°. „het moedwillig toebrengen van een kwetsuur, die geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen ten gevolge heeft gehad";

1 waarbij een beklaagde is veroordeeld: 1°. ter zake van het wanbedrijf van „het moedwillig toebrengen van slagen, die onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan twintig dagen ten gevolge hebben gehad" en 2°. ter zake van de overtreding van „het moedwillig toebrengen van slagen, die geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen ten gevolge hebben gehad";

1 waarbij is bevolen, dat een beschuldigde andermaal zal worden opgeroepen ter zake van de misdaad van „het desbewust gebruik maken van een valsch onderhandsch geschrift, waarin de handteekening van iemand was nagemaakt" en waarbij tevens de gevangenneming van die beschuldigde is bevolen;

1 waarbij is bevolen dat de zaak tegen ieder der beklaagden afzonderlijk behandeld zal worden:

1 waarbij de behandeling eener zaak is uitgesteld en bevolen is, dat drie beschuldigden andermaal zullen worden worden opgeroepen ter zake van de misdaad van „diefstal gepleegd bij nacht op een plaats, die bewoond is":

1 waarbij drie beklaagden, twee hunner bij verstek, veroordeeld zijn ter van de overtreding van „diefstal van zaken, beneden de waarde van vijf en twintig gulden";

1 waarbij een beklaagde veroordeeld is ter zake van het wanbedrijf van „diefstal, gepleegd met buitenbraak op eene plaats, die niet als een bewoond huis wordt aangemerkt of daarmede gelijkgesteld";

1 waarbij eene beschuldigde, met aanneming van verzachtende omstandigheid, veroordeeld is ter zake van de misdaad van „het desbewust gebruik maken van een valsch onderhandsch geschrift, waarin de handteekening van iemand was nagemaakt";

3 bij elk waarvan, in hooger beroep van een vonnis van een kantonrechter, dat vonnis is bevestigd;

1 waarbij twee beschuldigden zijn vrijgesproken van het hun ten laste gelegde feit;

1 waarbij drie beschuldigden wederspannig aan de wet zijn verklaard, de behandeling der zaak tegen vijf andere beschuldigden onbepaald is uitgesteld en de onmiddellijke invrijheidstelling van die vijf beschuldigden is bevolen;

2 bij elk waarvan een beschuldigde, met aanneming van verzachtende omstandigheid, veroordeeld is ter zake van de misdaad van „diefstal van klein vee, in de weide gepleegd";

2 bij elk waarvan een beschuldigde is veroordeeld ter zake van de overtreding van „diefstal van eene zaak, beneden de vijf en twintig gulden";

1 waarbij een beklaagde is veroordeeld ter zake van het wanbedrijf van „diefstal door een loonbediende, gepleegd door iemand beneden de zestien jaren oud, met oordeel des onderscheids";

1 waarbij, in hooger beroep van een vonnis van een kantonrechter, dat vonnis is vernietigd en de geappelleerde is vrijgesproken van het hem bij de instructieve dagvaarding ten laste gelegde feit;

1 waarbij een door een veroordeelde gedaan verzet vervallen is verklaard;

1 waarbij drie beschuldigden veroordeeld zijn ter zake van de misdaad van „diefstal, gepleegd bij nacht, op eene plaats, die bewoond is" en 3 beschuldigden zijn vrijgesproken van het hun ten laste gelegde feit;

1 waarbij een beschuldigde, met aanneming van verzachtende omstandigheid, is veroordeeld ter zake van misdaad van „poging tot doodslag";

1 waarbij, in hooger beroep van een vonnis van een kantonrechter, dat vonnis is vernietigd en de appellant is veroordeeld ter zake van de overtreding van „het door een gezagvoerder van een vaartuig niet naar waarheid beantwoorden van al zoodanige vragen, betreffende de lading, als hem door den ontvanger is gedaan";

3 bij elk waarvan een beklaagde is veroordeeld ter zake van het wanbedrijf van „het vellen van meer dan een boom, wetende dat zij aan anderen toebehooren";

1 waarbij een beklaagde, met aanneming van verzachtende omstandigheid, veroordeeld is ter zake van het wanbedrijf van „diefstal gepleegd op den openbaren weg, zonder geweld of bedreiging";

1 waarbij een beklaagde is veroordeeld ter zake van het wanbedrijf van „het als schipper van een in de kolonie Curaçao te huis behoorend schip voeren van de Nederlandsche vlag, zonder zeebrief, beantwoordende aan de voorschriften van het Koninklijk besluit van 28 Mei 1871, n°. 18 (P. B. 1871, n°. 12)";

1 waarbij twee beklaagden zijn veroordeeld ter zake van het wanbedrijf van „diefstal" en een beklaagde is vrijgesproken;

1 waarbij een beschuldigde, met aanneming van verzachtende omstandigheid, veroordeeld is ter zake van de misdaad van „diefstal, gepleegd met geweld, dat geene sporen van kwetsing of kneuzing heeft achtergelaten en van geen andere verzwarende omstandigheid vergezeld is gegaan";

1 waarbij een beklaagde van alle rechtsvervolging is ontslagen;

1 waarbij, in hooger beroep van een vonnis van kantonrechter, dat vonnis is vernietigd en de beklaagde van alle rechtsvervolging is ontslagen;

1 waarbij een beschuldigde, met aanneming van verzachtende omstandigheid, veroordeeld is ter zake van de misdaad van diefstal, gepleegd bij nacht op eene plaats, die bewoond is, na reeds te voren tot gevangenisstraf voor den tijd van langer dan één jaar veroordeeld te zijn geweest";

1 waarbij een beschuldigde, met aanneming van verzachtende omstandigheid, veroordeeld is ter zake van de misdaad van „het moedwillig gedeeltelijk vernielen van een gebouw, wetende dat het aan een ander toebehoort".

E

STAAT van plaats gehad

AARD DER MISDRIJVEN.	Geslacht.		Leeftijd.	Burgerlijken staat.	Godsdienst.	Geboorteplaats.
	Mannen.	Vrouwen.				
Diefstal door een loonbediende	1	„	19	„	„	Curaçao
Openbare schending der eerbaarheid	1	„	18	„	„	Bonaire
Diefstal, gepleegd bij nacht op eene plaats, die bewoond is	1	„	21	„	„	Curaçuo
Het zich aan boord van een in Grootbaai binnenkomend vaartuig begeven, alvorens de havenmeester en loods aan boord daarvan is geweest"	1	„	31	„	„	St. Martin Ned. ged.
Misbruik van vertrouwen	1	„	19	„	„	Curaçao
Het moedwillig toebrengen van een slag, die ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes, doch niet van meer dan twintig dagen ten gevolge heeft gehad	1	„	24	„	„	id.
Het moedwillig toebrengen van een slag, die ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes, doch niet van meer dan twintig dagen ten gevolge heeft gehad, na reeds te voren tot een gevangenisstraf van langer dan een jaar veroordeeld te zijn geweest	1	„	24	„	„	id.
Diefstal van zaken, beneden de waarde van vijf en twintig gulden	1	„	18	ongehuwd	Roomsch-Katholiek	id.
Idem	1	„	19	„	„	id.
Idem	1	„	18	„	„	id.
Diefstal, gepleegd met buitenbraak op een plaats, die niet als een bewoond huis wordt aangemerkt of daarmede gelijkgesteld	1	„	43	ongehuwd	Roomsch-Katholiek	id.
Het toebrengen van een slag aan een ondergeschikte beambte van de politie, ter gelegenheid van de waarneming zijner bediening, welke gewelddadigheid ziekte heeft veroorzaakt	1	„	16	id.	id.	id.
Het desbewust gebruik maken van een valsch onderhandsch geschrift waarin de handteekening van iemand was nagemaakt	„	1	18	id.	id.	Aruba
Het moedwillig toebrengen van slagen, die geen ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen ten gevolge hebben gehad	1	„	25	id.	id.	Curaçao
Diefstal van klein vee, in de weide gepleegd	1	„	43	id.	id.	id.
Idem	1	„	29	id.	id.	id.
Diefstal van eene zaak, beneden de waarde van vijf en twintig gulden	1	„	25	id.	id.	id.
Het moedwillig toebrengen van kwetsuren, die ziekte van meer dan zes, doch niet meer dan twintig dagen ten gevolge hebben gehad	1	„	27	id.	id.	Aruba
Diefstal door een loonbediende, gepleegd door iemand beneden de 16 jaren oud, met oordeel des onderscheids	„	1	14	id.	id.	id.
Het moedwillig toebrengen van een slag, die ziekte en onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan twintig dagen ten gevolge heeft gehad	1	„	24	id.	id.	Curaçao

had hebbende veroordeelingen.

Woonplaats.	Beroep.	Duur dwang-arbeid. — jaren.	Duur der gevangenisstraf			Boete.	Vervangende gevangenisstraf.		AANMERKINGEN.
			jaren.	maanden.	dagen.		Dagen.	Maanden.	
Curaçao	werkman	„	2	„	„	„	„	„	
Bonaire	landbouwer	„	1	„	„	f 8,00	2	„	
Curaçao	timmerman	„	1	„	„	„	„	„	
St. Martin Ned. ged.	visscher	„	„	„	„	25,00	5	„	In hooger beroep.
Curaçao	slachter	„	„	3	„	12,00	3	„	
id.	landbouwer	„	„	2	„	8,00	2	„	
id.	pontvoerder	„	„	„	42	8,00	2	„	
id.	kleermaker	„	„	1	„	„	„	„	
id.	zeeman	„	„	1	„	„	„	„	Bij verstek.
id.	kleermaker	„	„	1	„	„	„	„	Idem.
id.	smid	„	„	1	„	„	„	„	
id.	zeeman	„	„	6	„	„	„	„	
Aruba	huisbediende	„	„	4	„	50,00	7	„	
Curaçao	winkelier	„	„	„	8	4,00	1	„	In hooger beroep.
id.	landbouwer	„	„	4	„	„	„	„	
id.	id.	„	„	4	„	„	„	„	
id.	metselaar	„	„	2	„	„	„	„	
Aruba	landbouwer	„	„	6	„	8,00	2	„	
id.	hoedenmaakster	„	„	„	8	„	„	„	
Curaçao	metselaar	„	1	„	„	„	„	„	

AARD DER MISDRIJVEN.	Geslacht.		Leeftijd.	Burgerlijken staat.	Godsdienst.	Geboorteplaats.
	Mannen.	Vrouwen.				
Het moedwillig toebrengen van slagen, die geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen ten gevolge hebben gehad . . .	1	„	23	ongehuwd	Roomsch-Katholiek	Caracas (Venezuela)
Het moedwillig toebrengen van een kwetsuur, die ziekte en onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes, doch niet van meer dan twintig dagen ten gevolge heeft gehad	1	„	17	id.	id.	Curaçao
Diefstal, gepleegd bij nacht op eene plaats, die bewoond is.	1	„	32	id.	id.	Aruba
Idem	1	„	26	id.	id.	id.
Idem	1	„	34	id.	id.	id.
Het moedwillig toebrengen van een kwetsuur, die ziekte van meer dan zes, doch niet van meer dan twintig dagen ten gevolge heeft gehad	1	„	23	„	„	den Helder
Het door een gezagvoerder van een vaartuig niet naar waarheid beantwoorden van al zoodanige vragen, betreffende de lading, als hem door den ontvanger is gedaan.	1	„	27		Roomsch-Katholiek	Aruba.
Het moedwillig toebrengen van een slag, die ziekte van meer dan zes, doch niet meer dan twintig dagen ten gevolge heeft gehad	1	„	32	ongehuwd	id.	Curaçao
Het moedwillig toebrengen van kwetsuren, die ziekte van meer dan zes, doch niet van meer dan twintig dagen ten gevolge hebben gehad	1	„	16	id.	id.	Puereo-Cabello
Poging tot doodslag.	1	„	38	weduwnaar	id.	Curaçao
Het vellen van meer dan een boom, wetende dat zij aan anderen toebehooren . . .	1	„	42	gehuwd	id.	id.
Diefstal van klein vee in de weide gepleegd	1	„	42	id.	id.	Bonaire
Diefstal gepleegd op den openbaren weg, zonder geweld of bedreiging.	1	„	26	id.	id.	Curaçao
Het vellen van meer dan een boom, wetende dat zij aan anderen toebehooren . . .	1	„	25	id.	id.	Bonaire
Het vellen van meer dan een boom, wetende dat zij aan anderen toebehooren .	1	„	34	id.	id.	id.
Het moedwillig toebrengen van een slag, die ziekte van meer dan zes, doch niet van meer dan twintig dagen ten gevolge heeft gehad	1	„	25	ongehuwd	id.	Curaçao
Diefstal gepleegd bij nacht op eene plaats die bewoond is.	1	„	18	id.	id.	id.
Het moedwillig toebrengen van slagen, die geene ziekte van meer dan zes dagen ten gevolge hebben gehad.	1	„	25	id.	id.	id.
Het als schipper van een in de kolonie Curaçao tehuis behoorend schip voeren van de Nederlandsche vlag, zonder zeebrief, beantwoordende aan de voorschriften van het Koninklijk besluit van 28 Mei 1871, n°. 18 (P. B. 1871, n°. 12).	1	„	30	id.	id.	Aruba
Het moedwillig toebrengen van een kwetsuur, die ziekte van meer dan zes, doch niet van meer dan twintig dagen ten gevolge heeft gehad	1	„	21	id.	id.	Curaçao

Woonplaats.	Beroep.	Duur dwang-arbeid. — jaren.	Duur der gevangenisstraf			Boete.	Vervangende gevangenisstraf		AANMERKINGEN.
			jaren.	maan-den.	dagen.		dagen.	maan-den.	
Curaçao	handelaar	"	"	"	6	f 4,00	1	"	in hooger beroep.
id.	mandenmaker	"	"	6	"	8,00	2	"	
Aruba	zeeman	6	"	"	"	"	"	"	
id.	id.	6	"	"	"	"	"	"	
id.	id.	6	"	"	"	"	"	"	
Amsterdam	vuurstoker	"	"	4	"	8,00	2	"	bij verstek.
Aruba	zeeman	"	"	"	"	100,00	7	"	In hooger beroep.
Curacao	kalkbrander	"	"	"	8	8,00	2	"	
id.	huisbediende	"	"	1	"	8,00	2	"	Bij verstek.
id.	schoenmaker	"	4	"	"	"	"	"	
id.	visscher	"	1	6	"	8,00	2	"	
Bonaire	landbouwer	"	1	6	"	"	"	"	
Curaçao	id.	"	"	3	"	"	"	"	
Bonaire	id.	"	"	4	"	8,00	2	"	
id.	id.	"	"	"	42	8,00	2	"	
Curaçao	id.	"	"	3	"	8,00	2	"	
id.	huisbediende	"	"	3	"	"	"	"	
id.	timmerman	"	"	"	8	4,00	1	"	
Aruba	visscher	"	"	"	"	1000,00	"	"	
Curaçao	timmerman	"	"	8	"	8,00	2	"	

AARD DER MISDRIJVEN.	Geslacht.		Leeftijd.	Burgerlijken staat.	Godsdienst.	Geboorteplaats.
	Mannen.	Vrouwen.				
Het moedwillig toebrengen van een slag, die ziekte van meer dan zes, doch niet van meer dan twintig dagen ten gevolge heeft gehad	1	„	22	ongehuwd	Roomsch-Katholiek	Curaçao
Het moedwillig toebrengen van een kwetsuur, die geene ziekte van meer dan zes dagen ten gevolge heeft gehad	„	1	18	id.	id.	id.
Het aanleggen en afbranden van kalkovens, zonder alvorens daartoe verlof van het Gouvernement gevraagd en hetzelve verkregen te hebben	1	„	42			Bonaire
Diefstal	1	„	35	gehuwd	Roomsch-Katholiek	Aruba
Diefstal	1	„	20	ongehuwd	id.	id.
1°. Onvoorzichtigheid, die een kwetsuur ten gevolge heeft gehad . . . . . . 2°. Het moedwillig toebrengen van een kwetsuur, die geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen ten gevolge heeft gehad.	1	„	22	id.	id.	Curaçao
Het moedwillig toebrengen van een kwetsuur, die ziekte van meer dan zes, doch niet meer dan twintig dagen ten gevolge heeft gehad	„	1	27	id.	id.	id.
Diefstal, gepleegd met geweld, dat geene sporen van kwetsing of kneuzing heeft achtergelaten en van geen andere verzwarende omstandigheid vergezeld is gegaan.	„	1	47	id.	id.	id.
Het moedwillig toebrengen van slagen, die ziekte van meer dan zes, doch niet van meer dan twintig dagen ten gevolge hebben gehad	1	„	38	id.	id.	id.
Het moedwillig toebrengen van eene kwetsuur, die geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen ten gevolge heeft gehad . .	1	„	26			Beneden Knijpe
Diefstal, gepleegd bij nacht op eene plaats die bewoond is, na reeds te voren tot gevangenisstraf voor den tijd van langer dan één jaar veroordeeld te zijn geweest.	„	1	29	ongehuwd	Roomsch-Katholiek	Curaçao
1°. Het moedwillig toebrengen van slagen, die onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan twintig dagen ten gevolge hebben gehad . . . . 2. Het moedwillig toebrengen van slagen, die geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen ten gevolge hebben gehad . . .	1	„	19	id.		Aruba
Het moedwillig gedeeltelijk vernielen van een gebouw, wetende dat het aan een ander toebehoort	1	„	40	gehuwd	Roomsch-Katholiek	id.
Het moedwillig toebrengen van kwetsuren, die ziekte van meer dan zes, doch niet van meer dan twintig dagen ten gevolge hebben gehad	1	„	24	ongehuwd	id.	Curaçao
Diefstal van eene zaak, beneden de waarde van vijf en twintig gulden	1	„	35	gehuwd	id.	id.
	49	6				

Woonplaats.	Beroep.	Duur dwang-arbeid. — jaren.	Duur der gevangenisstraf jaren.	maanden.	dagen.	Boete.	Vervangende gevangenisstraf. Dagen.	Maanden.	AANMERKINGEN.
Curaçao	landbouwer	„	„	„	3	„	„	„	
id.	naaister	„	„	„	14	f 4,00	1	„	Bij verstek.
Bonaire	grondeigenaar	„	„	„	„	200,00	7	„	In hooger beroep.
Aruba	zeeman	„	„	6	„	„	„	„	
id.	landbouwer	„	„	4	„	„	„	„	
Curaçao	id.	„	„	„	14	8,00	2	„	
id.	hoedenmaakster	„	„	„	„	25,00	5	„	
id.	broodbakster	„	„	6	„	„	„	„	
id.	landbouwer	„	„	4	„	8,00	2	„	
Meppel	matroos	„	„	„	„	25,00	5	„	Bij verstek.
Curaçao	keukenmeid	„	„	6	„	„	„	„	
Aruba	zeeman	„	2	„	„	4,00	1	„	Idem.
id.	landbouwer	„	„	4	„	50,00	7	„	
Curaçao	geëmployeerde bij de Stoomvaartmaatschappij Red. „D" line	„	„	2	„	8,00	2	„	
id.	landbouwer	„	„	3	„	„	„	„	

E

Het getal *bevelschriften* en *beschikkingen* in *strafzaken*, genomen op requisitoir van het openbaar ministerie bij dit hof, als anderszins, heeft beloopen 42:

12 bij elk waarvan een beklaagde naar de crimineele terechtzitting van dit hof is verwezen;

3 bij elk waarvan tegen twee verdachten rechtsingang is verleend, met bevel van gevangenhouding en instructie;

1 waarbij acht beklaagden naar de crimineele terechtzitting van dit hof zijn verwezen;

2 bij elk waarvan tegen een verdachte rechtsingang is verleend met bevel tot gevangenhouding en verwijzing van de zaak tegen hem naar 's hofs correctioneele terechtzitting;

7 bij elk waarvan tegen een verdachte rechtsingang is verleend met bevel van dagvaarding in persoon en instructie;

2 bij elk waarvan twee beklaagden naar de crimineele terechtzitting van dit hof zijn verwezen;

5 bij elk waarvan tegen een verdachte rechtsingang is verleend met bevel van gevangenhouding en instructie;

2 bij elk waarvan tegen een verdachte rechtsingang is verleend met verwijzing van de zaak tegen hem naar 's hofs correctioneele terechtzitting en last tot diens weder invrijheidstelling;

1 waarbij stukken in handen van den rechter-commissaris, belast met de instructie van strafzaken bij dit hof, gesteld worden, en gelast wordt dat die rechter eene voorloopige instructie ten deze zal voeren;

1 waarbij tegen een verdachte rechtsingang is verleend met bevel van gevangenneming, gevangenhouding en instructie;

1 waarbij bevolen wordt de gevangenneming en gevangenhouding van twee verdachten;

1 waarbij tegen een verdachte rechtsingang is verleend met verwijzing van de zaak tegen hem naar de correctioneele terechtzitting;

1 waarbij de zaak tegen een beklaagde naar een kantongerecht is verwezen;

3 bij elk waarvan een lid van dit hof is benoemd om de functiën van rechter-commissaris, belast met de instructie van strafzaken bij dit hof tijdelijk waar te nemen.

42

Het hof van justitie heeft aan den Gouverneur van Curaçao van consideratie en advies gediend op:

2 requesten omtrent de herroeping van een vonnis van dit hof;

1 schrijven van Zijne Excellentie den Minister van Justitie;

1 request inhoudende het verzoek om de gevangenisstraf in de inrichting tot afzonderlijke huisvesting van gevangenen te ondergaan;

1 vonnis door den krijgsraad op Curaçao gewezen;

24 requesten ter erlanging van kwijtschelding, vermindering of verandering van straf.

Curaçao, 13 Januari 1903.

De Griffier van het Hof van Justitie in de kolonie Curaçao,

(*get.*) C. S. Gorsira.

VERSLAG van de bij het kantongerecht op Curaçao behandelde rechtszaken gedurende het jaar 1902.

Het getal aangebrachte burgerlijke zaken bedroeg zes en twintig.

Het getal vonnissen vijftien, namelijk:

6 ter zake van schuldvorderingen;

6 „ „ „ ontruiming van onroerende goederen;

„ „ „ het verkoopen van onroerende goederen bij gerechtelijke uitwinning.

Van de rol zijn geroyeerd elf zaken.

Het getal beschikkingen door den kantonrechter genomen bedroeg zeven, namelijk:

1 betrekkelijk het verleenen van machtiging aan een bewindvoerder om eene boedelscheiding mede tot stand te brengen;

1 betrekkelijk het verleenen van machtiging aan gehuwde vrouwen;

1 betrekkelijk het verleenen van handlichting tot het drijven van handel;

1 betrekkelijk het leggen van beslag op gelden onder handen van derden;

1 waarbij de toeziende voogd en de bloedverwanten worden opgeroepen om te worden gehoord omtrent de scheiding en deeling eener nalatenschap;

2 waarbij verlof is verleend om een schuldenaar bij voorraad te gijzelen.

In

16 voogdijen, waarvan een bij voorraad, en

14 toeziende voogdijen hebben voorzieningen plaats gehad.

Behalve de akten wegens benoemingen van voogden en toeziende voogden, zijn door den kantonrechter verleden:

11 akten in verschillende zaken.

In tegenwoordigheid van den kantonrechter hebben plaats gehad:

1 boedelscheiding;

4 openbare verkoopingen en

te zijnen overstaan zijn beëedigd:

23 verklaringen ter verkrijging van zeebrieven.

Door den griffier zijn opgemaakt:

1 akte betrekkelijk het verwerpen van eene erfenis;

4 akten betrekkelijk het aanvaarden van nalatenschappen onder het voorrecht van boedelbeschrijving.

Ter griffie zijn in de daartoe bestemde registers ingeschreven:

6 akten van huwelijksche voorwaarden.

Het getal aangebrachte strafzaken bedroeg honderd een en vijftig.

Het getal vonnissen honderd negen en veertig, namelijk:

1 ter zake van het ten deele vernielen van eene sluiting;

1 „ „ „ het zonder vergunning van het hoofd van politie werpen van water op de openbare straat;

1 „ „ „ het over de openbare straat vervoeren van stankverspreidend stof, anders dan in een behoorlijk gesloten bak, ton of ander vervoermiddel;

1 ter zake van 1°. het zich in kennelijken staat van dronkenschap op de openbare straat bevinden; 2°. het werpen met steenen op eene openbare plaats;

1 " " " 1°. het zich in kennelijken staat van dronkenschap op de openbare straat bevinden; 2°. het bezigen van onzedelijke woorden op de openbare straat; 3°. beleediging door woorden van een ondergeschikten beambte van de politie in de waarneming zijner bediening;

1 " " " het zonder noodzakelijkheid dooden van eene geit op eene plaats waarvan de schuldige opzichter is;

1 " " " het door iemand die niet aan den militairen rechtsdwang onderworpen is zonder oogmerk om desertie te bevorderen, van een militair van de landmacht beneden den rang van officier, dien hij kent, koopen van eene zaak, behoorende tot de uitrusting van een militair;

1 " " " 1°. het op eene openbare plaats houden van eene danspartij zonder schriftelijke vergunning van het hoofd van politie; 2°. het verkoopen van gedistilleerd zonder in het bezit te zijn van een hiertoe strekkend patent;

1 " " " 1°. het schreeuwen op de openbare straat; 2°. het bezigen van onzedelijke woorden op de openbare straat;

1 " " " wederspannigheid door aantasting en gewelddadigen en feitelijken wederstand door twee ongewapende personen tegen een ondergeschikten beambte van de administratieve politie, handelende ter uitvoering eener algemeene verordening en voor den tweeden beklaagde tevens het zonder dat er verwonding uit ontstaan is, toebrengen van een slag aan een ondergeschikten beambte van de politie in de waarneming zijner bediening;

5 " " " wederspannigheid door aantasting en gewelddadigen en feitelijken wederstand door een ongewapenden persoon, tegen een ondergeschikten beambte van de politie, handelende ter uitvoering eener algemeene verordening;

1 " " " idem als voren, gepleegd door iemand beneden de zestien jaren oud met oordeel des onderscheids;

1 " " " voor drie beklaagden: het werpen met steenen over eene openbare straat en voor door derden beklaagde tevens gepleegd door iemand beneden de zestien jaren met oordeel des onderscheids;

1 " " " het op straat bereiden van eetwaren;

1 " " " het gebruiken op de openbare straat tusschen zonsondergang en zonsopgang van een bespannen en tot vervoer van personen bestemd rijtuig zonder dat het rijtuig aan elke zijde van voren was voorzien van een naar voren en zijwaarts helder lichtgevende lantaarn;

1 " " " het als voerman van een voertuig bij het voorbij rijden van een vóór rijdend voertuig niet links uithalen;

1 " " " het schreeuwen op de openbare straat;

2 " " " het verwekken van rumoer;

2 " " " het zonder in het bezit te zijn van een daartoe strekkend patent verkoopen van gedistilleerd;

8 ter zake van het houden op eene openbare plaats van eene danspartij, zonder eene schriftelijke vergunning van het hoofd van politie;

2 " " " het dragen van een vuurwapen op de openbare straat;

4 " " " het werpen met steenen op eene openbare plaats;

1 " " " het werpen op eene openbare plaats met een hard voorwerp;

2 " " " het bergen op Curaçao van petroleum in eene grootere hoeveelheid dan van 180 liters, op eene andere plaats dan die daartoe door den Gouverneur aangewezen;

4 " " " het bezigen van onzedelijke woorden op de openbare straat;

2 " " " hoon, uitgesproken op eene openbare plaats;

1 " " " het ongewapend en zonder dat er verwonding uit ontstaan is, toebrengen van een slag aan een ondergeschikten beambte van de politie in de waarneming zijner bediening;

13 " " " beleediging door woorden van een ondergeschikten beambte van de politie in de waarneming zijner bediening;

6 " " " diefstal van zaken beneden de waarde van vijf en twintig gulden;

1 " " " idem als voren gepleegd door iemand beneden de zestien jaren oud, met oordeel des onderscheids;

3 " " " het moedwillig toebrengen van slagen, die geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen ten gevolge hebben gehad, na reeds te voren tot eene gevangenisstraf voor den tijd van langer dan een jaar veroordeeld te zijn geweest;

69 " " " het moedwillig toebrengen van slagen die geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen ten gevolge hebben gehad;

3 " " " het moedwillig toebrengen van slagen, die geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen ten gevolge hebben gehad, tweemaal gepleegd;

1 " " " het moedwillig toebrengen van slagen, die geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen ten gevolge hebben gehad, driemaal gepleegd;

3 " " " het moedwillig toebrengen van kwetsuren, die geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen ten gevolge hebben gehad;

2 wegens het niet verschijnen als getuigen ter terechtzitting:

1 waarbij de kantonrechter zich onbevoegd heeft verklaard om van de zaak kennis te nemen;

1 waarbij een getuige ontheven is van de boete waartoe hij veroordeeld werd, ter zake van zijne niet-verschijning ter terechtzitting; en

2 zaken zijn door het openbaar ministerie vóór de behandeling ingetrokken.

Aan den heer Gouverneur van Curaçao is door den kantonrechter van consideratie en advies gediend van twee verzoekschriften ter erlanging respectievelijk van kwijtschelding en verandering van straf.

AARD DER MISDRIJVEN.	Geslacht.		Leeftijd.	Burgerlijke staat.	Godsdienst.
	Mannen.	Vrouwen.			
Het ten deele vernielen van eene sluiting	1	„	19	„	„
Het zonder vergunning van het hoofd van politie, werpen van water op de openbare straat.	„	1	18	ongehuwd	Roomsch-Katholiek
Het over de openbare straat vervoeren van stank verspreidende stof, anders dan in een behoorlijk gesloten bak, ton of ander vervoermiddel	„	1	28	id.	id.
1°. Het zich in kennelijken staat van dronkenschap op de openbare straat bevinden; 2°. het werpen met steenen op openbare straat.	1	„	34	id.	id.
1°. Het zich in kennelijken staat van dronkenschap op de openbare straat bevinden; 2°. het bezigen van onzedelijke woorden op de openbare straat; 3°. beleediging door woorden van een ondergeschikten beambte van de politie in de waarneming zijner bediening	1	„	28	id.	id.
Het zonder noodzakelijkheid dooden van eene geit op eene plaats waarvan de schuldige opzichter is.	1	„	40	id.	id.
Het door iemand, die niet aan de militaire rechtsdwang onderworpen is, zonder oogmerk om desertie te bevorderen, van een militair van de landmacht, beneden den rang van officier, dien hij kent, koopen van eene zaak behoorende tot de uitrusting van een militair	1	„	38	id.	id.
1°. Het op eene openbare plaats houden van eene danspartij zonder schriftelijke vergunning van het hoofd van politie; 2°. het verkoopen van gedistilleerd zonder in het bezit te zijn van een hiertoe strekkend patent.	„	1	25	id.	id.
1°. Het schreeuwen op de openbare straat; 2°. het bezigen van onzedelijke woorden op de openbare straat	1	„	„	„	„
Wederspannigheid door aantasting en gewelddadigen en feitelijken wederstand gepleegd door twee ongewapende personen en voor den tweeden beklaagde, het zonder dat er verwonding uit ontstaan is, toebrengen van een slag aan een ondergeschikten beambte van de plolitie, in de waarneming zijner bediening	1	„	24	ongehuwd	Roomsch-Katholiek
Idem.	1	„	25	id.	id.
Wederspannigheid door aantasting en gewelddadigen en feitelijken wederstand gepleegd door een ongewapenden persoon tegen een ondergeschikten beambte van de politie in de waarneming zijner bediening	1	„	19	id.	id.
Idem	1	„	26	id.	id.
Idem	1	„	25	id.	id.
Idem	1	„	25	id.	id.
Idem	1	„	„	„	„
Idem, gepleegd door iemand beneden de zestien jaren oud met oordeel des onderscheids	1	„	15	ongehuwd	Roomsch-Katholiek
Het werpen met steenen over eene openbare plaats	„	1	17	id.	id.
Idem	„	1	33	id.	id.
Idem, gepleegd door iemand beneden de zestien jaren, met oordeel des onderscheids	1	„	13	id.	id.
Het op straat bereiden van eetwaren	1	„	18	id.	id.

hebbende veroordeelingen.

Geboorteplaats.	Woonplaats.	Beroep.	Duur gevangenisstraf.		Geldboete.	Dagen vervangende gevangenisstraf.	AANMERKINGEN.
			Maanden.	Dagen.			
Curaçao	Curaçao	zeeman	"	"	f 3,00	1	
id.	id.	dienstmeid	"	"	3,00	1	
id.	id.	waschvrouw	"	"	3,00	1	
id.	id.	sjouwer	"	"	5,00 5,00	1 1	
id.	id.	koetsier	"	"	5,00 5,00 10,00	1 1 3	
id.	id.	opzichter	"	"	8,00	2	
id.	id.	tapper	"	"	10,00	2	
Bonaire	id.	waschvrouw	"	"	5,00 10,00	1 2	
"	"	"	"	15	"	"	Bij verstek.
Curaçao	Curaçao	zeeman	1	"			
id.	id.	id.	"	45			
id.	id.	id.	"	15			
id.	id.	id.	"	14			
id.	id.	id.	"	45			
id.	id.	verver	1				
"	"	"	"	45			Idem.
Curaçao	Curaçao	zeeman	"	14			
id.	id.	keukenmeid	"	3	5,00	1	
id.	id.	waschvrouw	"	3	5,00	1	
id.	id.	sjouwer	"	1	2,00	1	
id.	id.	metselaar	"	"	3,00	1	

AARD DER MISDRIJVEN.	Geslacht. Mannen.	Geslacht. Vrouwen.	Leeftijd.	Burgerlijken staat.	Godsdienst.
Het gebruiken op de openbare straat tusschen zonsondergang en zonsopgang van een bespannen en tot vervoer van personen bestemd rijtuig, zonder dat het rijtuig aan elke zijde van voren was voorzien van een naar voren en zijwaarts helder lichtgevende lantaarn	„	„	„	„	„
Het als voerman van een voertuig bij het voorbijrijden van een vóór rijdend voertuig niet links uithalen	1	„	27	ongehuwd	Roomsch-Katholiek
Het zonder in het bezit te zijn van een daartoe strekkend patent verkoopen van gedistilleerd	„	1	44	weduwe	id.
Idem	„	1	25	ongehuwd	id.
Het werpen op de openbare straat met een hard voorwerp .	„	1	27	id.	id.
Het ongewapend en zonder dat er verwonding uit ontstaan is, toebrengen van een slag aan een ondergeschikten beambte van de politie in de waarneming zijner bediening	1	„	25	id.	id.
Het verwekken van rumoer	1	„	49	gehuwd	id.
Idem	1	„	„	„	„
Het schreeuwen op de openbare straat.	1	„	„	„	„
Het op eene openbare plaats houden van eene danspartij zonder schriftelijke vergunning van het hoofd van politie	„	1	„	„	„
Idem	„	1	39	ongehuwd	Roomsch-Katholiek
Idem	„	1	30	id.	id.
Idem	„	1	31	id.	id.
Idem	„	1	21	id.	id.
Idem	„	1	39	id.	id.
Idem	„	1	48	id.	id.
Idem	„	1	35	id.	id.
Het dragen van een vuurwapen op de openbare straat . . .	1	„	„	„	„
Idem	1	„	„	„	„
Het werpen met steenen op de openbare straat	„	1	30	gehuwd	Roomsch-Katholiek
Idem	„	1	22	ongehuwd	id.
Idem	1	„	31	id.	id.
Idem	1	„	22	„	„
Het bergen van petroleum in eene grootere hoeveelheid dan van 180 liters op eene andere plaats, dan die daartoe door den Gouverneur aangewezen	1	„	31	id.	Roomsch-Katholiek
Idem	1	„	37	gehuwd	Protestant
Het bezigen van onzedelijke woorden op de openbare straat.	1	„	19	„	„
Idem	„	1	33	„	„
Idem	„	1	21	ongehuwd	Roomsch-Katholiek
Idem	„	1	26	id.	id.
Hoon, uitgesproken op eene openbare plaats	1	„	27	id.	id.
Idem	„	1	21	id.	id.
Beleediging door woorden van een ondergeschikten beambte van de politie in de waarneming zijner bediening	„	1	27	id.	id.
Idem	„	1	22	id.	id.
Idem	„	1	21	id.	id.
Idem	„	1	45	id.	id.
Idem	„	1	21	id.	id.

Geboorteplaats.	Woonplaats.	Beroep.	Duur gevangenisstraf. Maanden.	Duur gevangenisstraf. Dagen.	Geldboete.	Dagen vervangende gevangenisstraf.	AANMERKINGEN.
"	"	"	"	"	f 6,00	2	bij verstek.
Curaçao	Curaçao	voerman	"	"	3,00	1	
id.	id.	broodbakster	"	"	10,00	3	
id.	id.	waschvrouw	"	"	10,00	3	
id.	id.	id.	"	"	5,00	1	
id.	id.	zeeman	1	"			
Porto Rico	id.	handelaar	"	"	5,00	1	
"	"	"	"	"	15,00	3	id.
"	"	"	"	"	25,00	7	id.
"	"	"	"	"	5,00	1	id.
Curaçao	Curaçao	naaister	"	"	5,00	1	
id.	id.	waschvrouw	"	"	5,00	1	
id.	id.	id.	"	"	5,00	1	
id.	id.	id.	"	"	5,00	1	
id.	id.	id.	"	"	5,00	1	
id.	id.	keukenmeid	"	"	5,00	1	
Columbia	id.	waschvrouw	"	"	5,00	1	
"	"	"	"	"	25,00	3	id.
"	"	"	"	"	25,00	3	id.
Curaçao	Curaçao	waschvrouw	"	"	5,00	1	
id.	id.	id.	"	"	5,00	1	
id.	id.	zeeman	"	3			
id.	id.	id.	"	8			
id.	id.	koopman	"	"	25,00	5	
id.	id.	id.	"	"	10,00	2	
id.	id.	pontvoerder	"	"	5,00	1	
id.	id.	hoedenmaakster	"	"	10,00	2	
id.	id.	naaister	"	"	15,00	3	
id.	id.	waschvrouw	"	"	15,00	3	
id.	id.	timmerman	"	"	12,00	3	
id.	id.	naaister	"	"	12,00	3	
id.	id.	waschvrouw	"	"	25,00	7	
id.	id.	id.	"	"	15,00	3	
id.	id.	id.	"	"	15,00	5	
id.	id.	id.	"	"	20,00	7	
id.	id.	naaister	"	"	15,00	3	

AARD DER MISDRIJVEN.	Geslacht.		Leeftijd.	Burgerlijken staat.	Godsdienst.
	Mannen.	Vrouwen.			
Beleediging door woorden van een ondergeschikten beambte van de politie in de waarneming zijner bediening	1	"	48	ongehuwd	Roomsch-Katholiek
Idem	1	"	24	id.	id.
Idem	1	"	26	gescheiden echtgenoot	Protestant
Idem	1	"	31	"	"
Idem	1	"	20	"	"
Idem	1	"	25	"	"
Idem	1	"	"	"	"
Idem	1	"	"	"	"
Diefstal van zaken beneden de waarde van vijf en twintig gulden	1	"	"	"	"
Idem	1	"	"	"	"
Idem	"	1	28	ongehuwd	Roomsch-Katholiek
Idem	1	"	16	id.	id.
Idem	1	"	19	id.	id.
Idem	1	"	18	id.	id.
Idem, gepleegd door iemand beneden de zestien jaren oud met oordeel des onderscheids	1	"	15	id.	id.
Het moedwillig toebrengen van slagen die geen ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen ten gevolge hebben gehad	1	"	20	"	"
Idem	1	"	24	"	"
Idem	1	"	25	"	"
Idem	1	"	28	"	"
Idem	1	"	20	"	"
Idem	1	"	23	"	"
Idem	1	"	25	"	"
Idem	1	"	25	"	"
Idem	1	"	19	"	"
Idem	1	"	33	"	"
Idem	"	1	35	"	"
Idem	"	1	32	"	"
Idem	1	"	29	"	"
Idem	1	"	21	ongehuwd	Roomsch-Katholiek
Idem	1	"	31	id.	id.
Idem	1	"	32	id.	id.
Ipem	1	"	17	id.	id.
Idem	1	"	37	id.	id.
Idem	1	"	22	id.	id.
Idem	1	"	35	id.	id.
Idem	1	"	33	id.	id.
Idem	1	"	33	id.	id.
Idem	1	"	23	id.	id.
Idem	1	"	29	id.	id.
Idem	1	"	40	id,	id.

Geboorteplaats.	Woonplaats.	Beroep.	Vervangende gevangenisstraf. Maanden.	Vervangende gevangenisstraf. Dagen.	Geldboete.	Dagen vervangende gevangenisstraf.	*AANMERKINGEN.*
Curaçao	Curaçao	timmerman	„	„	f 30,00	7	
id.	id.	sjouwer	„	„	15,00	3	
id.	id.	handelaar	„	„	15,00	2	
id.	id.	id.	„	„	8,00	2	
id.	id.	zeeman	„	„	8,00	2	
id.	id.	id.	„	„	30,00	7	
„	„	„	„	„	15,00	3	Bij verstek.
„	„	„	„	„	15,00	3	Idem.
„	„	„	1	„	„	„	Idem.
„	„	„	1	„	„	„	Idem.
Bonaire	Curaçao	waschvrouw	„	„	1,00	1	
Curaçao	id.	schoenmaker	„	75			
id.	id.	sjouwer	3	„	250,00	60	
id.	id.	landbouwer	2				
id.	id.	timmermansleerling	„	8			
id.	id.	kastelein	„	8	4,00	1	
id.	id.	metselaar	„	3	4,00	1	
id.	id.	handelaar	„	8	4,00	1	
id.	id.	zeeman	„	75	4,00	1	
id.	id.	schoenmaker	1	„	4,00	1	
id.	id.	zeeman	„	75	4,00	1	
id.	id.	id.	„	75	4,00	1	
id.	id.	id.	2	„	4,00	1	
id.	id.	id.	„	14	4,00	1	
id.	id.	id.	3	„	4,00	1	
id.	id.	naaister	„	3	4,00	1	
id.	id.	waschvrouw	„	„	4,00	1	
id.	id.	koetsier	2	„	4,00	1	
id.	id.	smid	„	„	3,00	1	
id.	id.	pontvoerder	„	20	4,00	1	
id.	id.	vleeschverkooper	1	„	4,00	1	
id.	id.	geen	„	„	10,00	3	
id.	id.	visscher	„	20	4,00	1	
id.	id.	koopmansklerk	„	„	20,00	2	
id.	id.	timmerman	„	20	4,00	1	
id.	id.	metselaar	„	4	4,00	1	
id.	id.	sigarettenmaker	„	4	4,00	1	
id.	id.	hotelbediende	„	14	4,00	1	
id.	id.	kadraaier	„	8	4,00	1	
id.	id.	tandmeester	„	„	15,00	4	

AARD DER MISDRIJVEN.	Geslacht.		Leeftijd.	Burgerlijken staat.	Godsdienst.
	Mannen.	Vrouwen.			
Het moedwillig toebrengen van slagen die geen ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen ten gevolge hebben gehad	1	»	68	gehuwd	Roomsch-Katholiek
Idem	1	»	49	weduwnaar	id.
Idem	1	»	23	gehuwd	id.
Idem	1	»	30	ongehuwd	id.
Idem	1	»	18	gehuwd	Protestant
Idem	1	»	24	ongehuwd	Roomsch-Katholiek
Idem	1	»	21	id.	id.
Idem	1	»	17	id.	id.
Idem	1	»	21	id.	id.
Idem	1	»	37	id.	id.
Idem	1	»	26	gehuwd	id.
Idem	1	»	25	ongehuwd	id.
Idem	1	»	23	id.	id.
Idem	1	»	22	id.	id.
Idem	1	»	18	id.	id.
Idem	1	»	33	id.	id.
Idem	1	»	20	id.	id.
Idem	1	»	21	id.	id.
Idem	1	»	22	id.	id.
Idem	1	»	19	id.	id.
Idem	1	»	26	id.	id.
Idem	1	»	23	id.	id.
Idem	1	»	28	id.	id.
Idem	1	»	40	id.	id.
Idem	1	»	25	id.	id.
Idem	1	»	27	id.	id.
Idem	1	»	24	id.	id.
Idem	1	»	22	id.	id.
Idem	1	»	24	id.	id.
Idem	»	1	27	id.	id.
Idem	»	1	26	id.	id.
Idem	»	1	32	id.	id.
Idem	»	1	22	id.	id.
Idem	»	1	23	id.	id.
Idem	»	1	21	id.	id,
Idem	»	1	21	id.	id.
Idem	»	1	25	id.	id.
Idem	»	1	25	id.	id.
Idem	»	1	39	id.	id.
Idem	»	1	20	id.	id.
Idem	1	»	»	»	»
Idem	1	»	»	»	»

Geboorteplaats.	Woonplaats.	Beroep.	Duur gevangenisstraf.		Geldboete.	Dagen vervangende gevangenisstraf.	AANMERKINGEN.
			Maanden.	Dagen.			
Venezuela,	Curaçao	koopman	„	„	f 15,00	4	
id.	id.	id.	„	„	15,00	4	
id.	id.	id.	„	6	4,00	1	
id.	id.	landbouwer	„	„	8,00	2	
Curaçao	id.	schoenmaker	„	3	4,00	1	
id.	id.	id.	„	8	4,00	1	
id.	id.	kleermaker	„	75	4,00	1	
id.	id.	id.	„	4	4,00	1	
id.	id.	id.	„	4	4,00	1	
id.	id.	id.	„	8	4,00	1	
id.	id.	zeeman	„	4	4,00	1	
id.	id.	id.	„	21	4,00	1	
id.	id.	id.	„	21	4,00	1	
id.	id.	id.	„	6	4,00	1	
id.	id.	id.	„	3	4,00	1	
id.	id.	arbeider	„	20	4,00	1	
id.	id.	zeeman	1	„	4,00	1	
id.	id.	id.	„	3	4,00	1	
id.	id.	id.	„	3	4,00	1	
id.	id.	id.	4	„	4,00	1	
id.	id.	id.	2	„	4,00	1	
id.	id.	slachter	„	14	4,00	1	
id.	id.	sjouwer	1	„	4,00	1	
id.	id.	id.	„	3	4,00	1	
id	id.	id.	„	16	4,00	1	
id.	id.	id.	„	8	4,00	1	
id.	id.	id.	„	6	4,00	1	
id.	id.	id.	1	„	4,00	1	
id.	id.	id.	„	8	4,00	1	
id.	id.	ventster	„	„	4,00	1	
id.	id.	keukenmeid	„	3	4,00	1	
id.	id.	naaister	„	„	6,00	2	
id.	id.	waschvrouw	„	„	8,00	2	
id.	id.	id.	„	6	4,00	1	
id.	id.	id.	„	6	4,00	1	
id.	id.	id.	„	„	8,00	2	
id.	id.	id.	„	3	4,00	1	
id.	id.	id.	„	8	4,00	1	
id.	id.	id.	„	„	15,00	3	
id.	id.	id.	„	8	4,00	1	
„	„	„	„	8	4,00	1	Bij verstek.
„	„	„	„	6	4,00	1	Id.

AARD DER MISDRIJVEN.	Geslacht.		Leeftijd.	Burgerlijken staat.	Godsdienst.
	Mannen.	Vrouwen.			
Het moedwillig toebrengen van slagen die geen ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen ten gevolge hebben gehad	1	»	»	»	»
Idem	1	»	»	»	»
Idem	1	»	»	»	»
Idem	1	»	»	»	»
Idem	1	»	»	»	»
Idem	1	»	»	»	»
Idem	1	»	»	»	»
Het moedwillig toebrengen van slagen die geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen ten gevolge hebben gehad, tweemaal gepleegd	1	»	»	»	»
Idem	1	»	28	ongehuwd	Roomsch-Katholiek
Idem	1	»	29	id.	id.
Het moedwillig toebrengen van slagen die geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen ten gevolge hebben gehad, driemaal gepleegd	1	»	28	id.	id.
Het moedwillig toebrengen van slagen die geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen ten gevolge hebben gehad na reeds te voren tot eene gevangenisstraf voor den tijd van langer dan een jaar veroordeeld te zijn geweest	1	»	23	id.	id.
Idem	1	»	25	id.	id.
Idem	1	»	40	id.	id.
Het moedwillig toebrengen van kwetsuren die geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen ten gevolge hebben gehad	1	»	25	id.	id.
Idem	1	»	18	id.	id.
Idem	1	»	»	»	»
Het niet verschijnen als getuige ter terechtzitting	1	»	»	»	»
Idem	1	»	»	»	»

Geboorteplaats.	Woonplaats.	Beroep.	Duur gevangenisstraf. Maanden.	Duur gevangenisstraf. Dagen.	Geldboete.	Dagen vervangende gevangenisstraf.	*AANMERKINGEN.*
"	"	"	"	4	f 4,00	1	Bij verstek.
"	"	"	"	3	4,00	1	Idem.
"	"	"	3	"	4,00	1	Idem.
"	"	"	3	"	4,00	1	Idem.
"	"	"	3	"	4,00	1	Idem.
"	"	"	"	6	4,00	1	Idem.
"	"	"	"	6	4,00	1	Idem.
"	"	"	"	21	4,00	1	Idem.
					4,00	1	
Curaçao	Curaçao	kastelein	"	40	4,00	1	Idem.
					4,00	1	
id.	id.	slachter	4	"	4,00	1	
					4,00	1	
id.	id.	sjouwer	"	40	4,00	1	
					4,00	1	
					4,00	1	
id.	id.	zeeman	"	75	4,00	1	
id.	id.	slachter	6	"	4,00	1	
id.	id.	verver	"	6	4,00	1	
id.	id.	sjouwer	"	8	4,00	1	
id.	id.	id.	"	21	4,00	1	
"	"	"	"	8	4,00	1	Idem.
"	"	"	"	"	10,00	3	
"	"	"	"	"	10,00	3	

Curaçao, den 9den Januari 1903.

De Griffier bij gemeld kantongerecht,
(*get.*) LAMPE.

E

STAAT van zaken voor het kantongerecht behandeld en verdere gerechtelijke handelingen op Bonaire gedurende het jaar 1902.

Aard der zaken.		Genomen beschikkingen.	Getuigenverhoor op machtiging van den rechter-commissaris.	Beëediging tot het bevestigen van eigendomsverklaring ter erlanging van zeebrief.	Beëediging van deskundigen.	Voorziening in voogdijen met daarbij afgelegde eeden.	AANMERKING.
Strafzaken.	Burgerlijke zaken.						
23	»	»	»	»	»	»	
»	10	»	»	»	»	»	Een van deze zaken bij kortgeding op daartoe gedaan verzoek.
»	»	3	»	»	»	»	
»	»	»	2	»	»	»	
»	»	»	»	27	»	»	Idem.
»	»	»	»	»	1	»	Idem.
»	»	»	»	»	»	1	Idem.

Bonaire, den 4den Februari 1903.

De waarnemende griffier bij het kantongerecht op Bonaire,
(*get.*) A. Thielen.

Rechtswezen op het eiland ARUBA.

Behandelde zaken bij het kantongerecht gedurende het jaar 1902.

Strafzaken:

a. overtredingen der verordening op het verkoopen en uitslaan van gedistilleerd 7
b. het laten loopen van vee op eens anders in den oogst staanden grond 2
c. het bezigen van onzedelijke woorden op de openbare straat 3
d. wederspannigheid tegen bedienende beambten der politie 1
e. het toebrengen van slagen 10
f. hoon, uitgesproken op openbare plaatsen. 1
g. het dooden van een dier zonder noodzakelijkheid. . 1
h. overtreding van het havenreglement op Aruba. . . 1
i. het zich in kennelijken staat van dronkenschap bevinden op de openbare straat 2
j. overeding der bepalingen op den in-, uit- en doorvoer 1
k. het verzuimen aangifte te doen eener geboorte . . 2
l. het dragen van een geweer zonder permit 1
m. diefstal van zaken beneden de waarde van f 25 . . 3
n. het plukken van onrijpe dividivipeulen, groeiende op gouvernements gronden 1
o. het verrichten van iets, waaruit hinder of nadeel voor de voorbijgangers had kunnen ontstaan . . . 1
p. het vellen van boomen 1

Totaal . . . 38

Verrichtingen op last van den rechter-commissaris, belast met de instructie van strafzaken bij het hof van justitie in de kolonie Curaçao.

Burgerlijke zaken:

a. schuldvorderingen 12
b. vordering tot betaling van schadevergoeding . . . 2
c. vordering tot betering van het nadeel in eer en goeden naam geleden 1
d. beëediging verklaring ter verkrijging van een zeebrief 8
e. verzet tegen vonnis van den kantonrechter 1

Totaal. . . 24

voorzieningen in voogdijen en toeziende voogdijen . 12
afleggen verklaring der zeereis door den schipper en het scheepsvolk 1
beschikkingen op ingekomen stukken 1

Aruba, ultimo December 1902.

De griffier bij het kantongerecht te Aruba,
(*get.*) J. J. Beaujon.

OPGAAF van zaken in het jaar 1902 bij den raad van justitie op het eiland St. Martin (Nederlandsch gedeelte) behandeld.

Burgerlijke zaken.

Het getal vonnissen in éene burgerlijke zaak in het openbaar uitgesproken bedroeg twee, namelijk:

1 waarbij de beslissing op de expeditie aangehouden en bij de hoofdzaak gevoegd is, en

1 waarbij de eisch der eischers gedeeltelijk toegewezen en gedeeltelijk verworpen is, en ook de door de gedaagden voorgestelde exceptie is verworpen.

De raad heeft in het openbaar ter behandeling van éene burgerlijke zaak dertien zittingen gehouden.

Het getal beschikkingen door den raad genomen op verzoekschriften beliep drie:

1 waarbij de requestrante niet-ontvankelijk is verklaard in haar verzoek;

1 waarbij aan de requestrante vergunning is verleend om kosteloos te procedeeren, en

1 waarbij krachtens art. 1097 van het Burgerlijk Wetboek onzijdige personen benoemd zijn, ten einde als bewindvoerder de weigerachtige of nalatige erfgenamen bij de boedelscheiding te vertegenwoordigen.

Strafzaken.

Het aantal vonnissen in strafzaken in het openbaar uitgesproken bedroeg zeven, namelijk:

1 ter zake van laster;

1 ter zake van het wanbedrijf van diefstal gepleegd met valsche sleutels op eene plaats die niet als een bewoond huis wordt aangemerkt of daarmede gelijkgesteld;

1 ter zake van het wanbedrijf van het moedwillig toebrengen van slagen en eene kwetsuur, welke ziekte en onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan 6, doch niet meer dan 20 dagen ten gevolge hebben gehad;

3 ter zake van het wanbedrijf van het vervoeren van dranken buiten de in art. 5 van de verordening van den 19den December 1884 (P. B. n°. 22) bedoelde grenslijn, die niet gedekt zijn door een vervoerbiljet, en

1 ter zake van de overtreding van diefstal gepleegd ten aanzien van eene zaak beneden de waarde van f 25.

Bij voormelde vonnissen zijn veroordeeld zeven personen (drie mannen en vier vrouwen).

Door den raad werden er in het openbaar voor strafzaken 16 zittingen gehouden.

Het getal vonnissen in raadkamer gewezen op requisitoren van den officier van justitie bij den raad bedroeg 2, bij elk waarvan rechtsingang is verleend tegen een verdachte en de zaak verwezen naar des raads correctioneele terechtzitting.

St. Martin, (Ned. ged.) den 10den Februari 1903.

De waarnemende griffier,

(*get.*) Hodge.

OPGAAF van zaken in het jaar 1902 bij het kantongerecht op het eiland St. Martin (Nederlandsch gedeelte) behandeld.

Burgerlijke zaken.

Door het kantongerecht werden er in het openbaar zeven zittingen gehouden ter behandeling van twee zaken, waarvan vier vonnissen zijn gegeven, namelijk:

1 waarbij partijen gelast zijn om in persoon voor den kantonrechter te verschijnen, ten einde eene vereeniging te beproeven;

1 waarbij de requestrant niet-ontvankelijk is verklaard in zijn verzoek om kosteloos te procedeeren;

1 waarbij getuigenverhoor bevolen is;

1 waarbij de eisch van den eischer is verworpen.

Eene zaak werd bij minnelijke schikking afgedaan.

In kort geding werd eene zaak behandeld.

Vijf beëdigingen van eigendomsverklaring tot het verkrijgen van zeebrieven hadden plaats.

Door den kantonrechter werd beschikt op vier verzoekschriften.

Verder werden er vier akten in verschillende zaken verleden.

Strafzaken.

Het aantal vonnissen in strafzaken in het openbaar uitgesproken bedroeg vijf, namelijk:

1 ter zake der overtreding van „het moedwillig toebrengen van eene kwetsuur, welke geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen ten gevolge heeft gehad";

4 wegens de overtreding van „het moedwillig toebrengen van slagen, welke geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen ten gevolge hebben gehad".

Bij voormelde vonnissen zijn veroordeeld één man en vier vrouwen.

Door het kantongerecht werden er in het openbaar gehouden acht zittingen.

De kantonrechter heeft den heer Gouverneur der kolonie van consideratie en advies gediend op een request door eene veroordeelde ingediend ter erlanging van vermindering van straf.

St. Martin (Ned. ged.), den 10den Februari 1903.

De waarn. Griffier,

(*get.*) Hodge.

OPGAAF van zaken die in het jaar 1902 bij den raad van justitie op het eiland St. Eustatius zijn behandeld.

In *burgerlijke* zaken zijn in het openbaar uitgesproken zeven vonnissen.

Op tegenspraak.

1 waarbij een getuigenverhoor is bevolen;

1 waarbij eene exceptie geldig is verklaard en de eischer veroordeeld is in de kosten;

1 waarbij de eischer niet-ontvankelijk is verklaard in zijn eisch tot opheffing van eene stuiting tegen een huwelijk gedaan;

1 waarbij de eischeres niet-ontvankelijk is verklaard in haar eisch tot echtscheiding;

1 waarbij de verweerder bevolen is om met de eischers samen te werken om tot de scheiding en verdeeling van eene nalatenschap te geraken;

1 waarbij de stuiting tegen een huwelijk gedaan, is opgeheven;

1 waarbij den eischer zijne vordering is toegewezen.

7

De raad van justitie heeft in raadkamer eene beschikking genomen op een verzoekschrift, bij welke beschikking een bewindvoerder is benoemd om de belangen van eene afwezige waar te nemen, en ambtshalve een besluit genomen betreffende de samenstelling der kamer van vacantie. Ook diende de raad aan den hoogedelgestrengen heer Gouverneur van Curaçao eenmaal van consideratie een bericht op een verzoekschrift, strekkende ter erlanging van vermindering van opgelegde straf.

Het getal vonnissen in *strafzaken* in het openbaar uitgesproken heeft bedragen:

2 bij elk waarvan eene beschuldigde veroordeeld is ter zake van „diefstal, gepleegd bij nacht in een bewoond huis";

1 waarbij de beklaagde is vrijgesproken.

3

STAAT van de plaats gehad hebbende veroordeelingen.

AARD DER MISDRIJVEN.	Geslacht der veroordeelden.		Opgelegde straffen.				
			Duur der gevangenisstraf.			Bedrag der geldboeten.	Duur der subsidiaire gevangenisstraf.
	Mannen.	Vrouwen.	Dagen.	Maanden.	Jaren.		Dagen.
Diefstal, gepleegd bij nacht in een bewoond huis	„	1	„	„	1	„	„
	„	1	„	3	„	„	„

Het getal vonnissen, bevelschriften, besluiten en beschikkingen, genomen op requisitoren van het openbaar ministerie als anderszins, heeft beloopen:

3 vonnissen, bij elk waarvan tegen een verdachte rechtsingang is verleend en eene instructie tegen de verdachte bevolen is;

1 vonnis, waarbij de terechtstelling van eene verdachte is bevolen en deze naar de correctioneele terechtzitting verwezen is;

2 vonnissen, bij elk waarvan de terechtstelling van eene verdachte bevolen en deze naar de openbare crimineele terechtzitting verwezen is.

6

St. Eustatius, 6 Januari 1903.

De waarn. Griffier van den Raad van Justitie,

(*get.*) H. Elsman.

OPGAAF van zaken die in het jaar 1902 bij het kantongerecht op het eiland St. Eustatius zijn behandeld.

Het getal vonnissen in *burgerlijke* zaken in het openbaar uitgesproken, bedroeg:

Op tegenspraak:

3 bij elk waarvan de gedaagde veroordeeld is om aan den eischer eene door hem gevorderde som te betalen;

1 waarbij een getuigen-verhoor is bevolen;

1 waarbij de gedaagde veroordeeld is belemmerende voorwerpen, door hem op een eigendom van den eischer geplaatst, weg te nemen;

1 waarbij de eischers niet-ontvankelijk zijn verklaard in hunne vordering en verwezen in de kosten;

1 waarbij de dagvaarding is nietig verklaard.

7

Twee zaken werden door den kantonrechter in der minne geschikt.

Het getal beschikkingen door den kantonrechter verleend op verzoekschriften, als anderszins, heeft beloopen:

1 waarbij 3 schatters beëedigd zijn;

1 akte van bekendheid;

3 bij elk waarvan de requestrant eene verklaring beëedigde, ter verkrijging van een zeebrief.

5

De kantonrechter diende den Hoogedelgestrengen heer Gouverneur van Curaçao tweemaal van consideratie en bericht op verzoekschriften strekkende ter erlanging van vermindering van opgelegde straf.

Het getal vonnissen in *strafzaken* in het openbaar uitgesproken, heeft beloopen:

2 bij elk waarvan een beklaagde veroordeeld is ter zake van „hoon, uitgesproken op eene openbare plaats".

3 bij elk waarvan eene beklaagde is vrijgesproken;

1 waarbij een beklaagde bij verstek is veroordeeld ter zake van „het moedwillig toebrengen van slagen, die geen ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen ten gevolge hebben gehad";

1 waarbij 2 beklaagden veroordeeld zijn ter zake van „diefstal van eene zaak beneden de waarde van f 25, gepleegd door personen beneden de 16 jaren oud, handelende met oordeel des onderscheids";

3 bij elk waarvan eene beklaagde veroordeeld is ter zake van „het niet afgeven of laten afgeven van een hond, niet voorzien van een gestempelden halsband";

1 waarbij eene beklaagde veroordeeld is ter zake van „beleediging door woorden van een politie-beambte ter gelegenheid van de waarneming zijner bediening".

11

Het openbaar ministerie is tegen twee vonnissen van den kantonrechter in hooger beroep gekomen.

STAAT van de plaats gehad hebbende veroordeelingen.

AARD DER MISDRIJVEN.	Geslacht der veroordeelden.		Opgelegde straffen.					
			Duur der gevangenisstraf.		Bedrag der geldboete.		Subsidiaire gevangenisstraf.	
	Mannen.	Vrouwen.	Dagen.	Maanden.	Gulden.	Centen.	Dagen.	Maanden.
Hoon, uitgesproken op eene openbare plaats	1	1	„	„	10—6	„	3—2	„
Het moedwillig toebrengen van slagen, die geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen ten gevolge hebben gehad	1	„	21	„	30	„	5	„
Diefstal van eene zaak beneden de waarde van f 25, gepleegd door personen beneden de 16 jaren oud, handelende met oordeel des onderscheids	1—1	„	8—8	„	„	„	„	„
Het niet afgeven of laten afgeven van een hond, niet voorzien van een gestempelden halsband	„	1	„	„	1	50	1	„
	„	„	„	„	1	50	1	„
	„	1	„	„	5	„	1	„
	„	„	„	„	1	„	1	„
	„	1	„	„	3	„	1	„
Beleediging door woorden van een politiebeambte ter gelegenheid van de waarneming zijner bediening	1	„	„	„	50	„	7	„
	5	4						
	9							

St. Eustatius, 7 Januari 1903.

De waarnemende griffier bij het kantongerecht,
(*get.*) H. ELSMAN.

VERSLAG van het beheer en den staat van het eiland Saba (kolonie Curaçao) over het jaar 1902.

D. *Rechtswezen politie.*

I. Rechtspraak.

Voor het kantongerecht alhier werden twee strafzaken behandeld, waarbij *vier* personen tot het betalen van geldboeten werden veroordeeld, wegens „burengerucht".

Geen burgerlijke zaken werden aangebracht.

De verdere werkzaamheden van het kantongerecht bepaalden zich tot:

1°. het benoemen en beëedigen van een toezienden voogd;

2°. het benoemen van deskundigen;

3°. het beëedigen van eene verklaring ter erlanging van een zeebrief.

Saba, 24 Februari 1903.

De Gezaghebber,
(*get.*) H. J. Beaujon.

Bijlage F.

ZIEKTEN, die zich hebben voorgedaan onder de gevangenen op Curaçao.

Naam der ziekte.	Aantal gevallen.	Naam der ziekte.	Aantal gevallen.	Naam der ziekte.	Aantal gevallen.
Abscessus	1	Helminthiasis	1	Pharepigitis	1
Asthma	2	Herui ing	3	Phtisis pulmon	1
Bronch. Cat.	3	Herpes Proeput	1	Rheumatism	4
Cat. ventr. acutus	8	Herpes tonsurans	13	Scabies	1
„ „ chron.	1	Hydrocele	1	Scorbut.	3
Candylamata	1	Keratitis.	2	Stomatitis	1
Debilitas	2	Luscatis clair	1	Torticollis.	1
Dysenteria	2	Lymphaden ing.	1	Ulcus molle	1
Dysuria	2	Malaria	1	Urethritis	4
Eczema	3	Odontalgia	17	Varicellen.	1
Entero Catarrh.	13	Otitis entern.	1	Varicocele.	1
Febris gastrica.	5	Pulpit cordis	2	Vulnus	1
„ rheumat	2				

Bijlage G.

VERSLAG van de bevindingen en handelingen van het geneeskundig toezicht op het eiland Curaçao gedurende het jaar 1902.

De geneeskundige raad kan aanvangen met de mededeeling, dat de gezondheidstoestand der bevolking op dit eiland gedurende het afgeloopen jaar gunstig was. In het stadsdistrict zijn gedurende den loop van het jaar voorgekomen 6 gevallen van febris typhoïda, alle van een goedaardig karakter, 1 geval van diphtherie met gunstig verloop en 1 geval van gele koorts met doodelijk gevolg. In de maand Augustus werd bij eene persoon, die kort te voren van Venezuela alhier was aangekomen, de pokken geconstateerd. De lijderes werd met hare familie in het voor pokkenlijders bestemde gebouw afgezonderd, alwaar zij met gunstig resultaat werd verpleegd door zusters van liefdadigheid uit het St. Elisabeth's gasthuis. In de maand December arriveerde alhier het Fransche oorlogsschip „Ironde", dat 10 lijders aan febris typhoïda debarqueerde. Die lijders werden in 's lands hospitaal ter verpleging opgenomen.

Wegens het heerschen van epidemieën in andere landen, was het noodig de quarantaine-verordening toe te passen. Den 18den April is eene quarantaine van 10 dagen bepaald voor schepen, komende van Buenos-Aires, wegens het aldaar heerschen van pest. Den 2den Mei werd quarantaine van 18 dagen vastgesteld voor schepen, komende van Cammy en Arecibo (Porto Rico), wijl aldaar gevallen van pokken voorkwamen. Gelijke quarantaine werd den 20sten Augustus bepaald voor schepen, komende van Barbados, alwaar ook de pokken heerschten. Voorts werd wegens het voorkomen van gele koorts op Bonaire den 13den November voor alle van daar komende schepen quarantaine van 14 dagen bepaald.

Den 27sten Juni is de quarantaine voor vaartuigen van Porto Rico, den 10den Juli die voor schepen van Buenor-Aires en den 6den December die voor schepen van Bonaire komende opgeheven.

In 1902 werden 1 stoomschip en 5 zeilschepen in observatie-quarantaine gesteld en 51 personen in de quarantaine-inrichting ter observatie opgenomen. Ziektegevallen zijn niet voorgekomen op de quarantaine-plaats.

In de samenstelling van den geneeskundigen raad kwam geen verandering.

De geneeskundige raad hield 23 vergaderingen, terwijl als naar gewoonte de loopende zaken bij non-sessie werden afgedaan.

Twee personen, voorzien van diploma's van vreemde hooge scholen, hebben het bij artikel 1, letter *c*, der verordening van 1874 (*Gouvernementsblad* n°. 5) voorgeschreven examen afgelegd. Aan 1 candidaat is de akte van bevoegdheid tot de uitoefening der genees-, heel- en verloskunst uitgereikt, terwijl de andere is afgewezen, op grond dat het examen onvoldoende was. Na aflegging van het vereischte examen verkregen drie candidaten akten van bevoegdheid als apotheker, een akte van bevoegdheid als hulpapotheker en drie akten van bevoegdheid als tandmeester, terwijl vijf vrouwen werden toegelaten om als vroedvrouw werkzaam te zijn.

De hiervoren bedoelde personen hebben, alvorens de praktijk uit te oefenen, hun bewijs van bevoegdheid door den geneeskundigen raad doen viseeren.

De stadsgeneesheer heeft telkens den procureur-generaal bij zijne bezoeken in het krankzinnigengesticht vergezeld.

De afschriften der verslagen dier bezoeken zijn geregeld door den geneeskundigen raad ter kennisneming ontvangen.

De apotheken zijn door den stadsgeneesheer en een lid van den geneeskundigen raad onderzocht en in orde bevonden.

De stadsgeneesheer heeft gedurende het jaar 1902 513 personen gevaccineerd.

De practizeerende geneesheeren op dit eiland en de gouvernements-geneeskundigen op de andere eilanden der kolonie werden als naar gewoonte door het parc-vaccinogène van koepokstof voorzien, terwijl ook aan aanvragen uit Venezuela door genoemd parc werd voldaan.

Op den laatsten December 1902 was er een batig saldo van f 738,62 in de kas van het parc-vaccinogène.

Aldus vastgesteld in de vergadering van den 30sten Januari.

Namens den geneeskundigen raad,

(*get.*) H. Ferguson, *voorzitter*.

(*get.*) Ph. F. de Haseth Evertsz,
secretaris.

Bijlage H.

VERSLAG betreffende den toestand van het onderwijs op Curaçao gedurende het jaar 1902, opgemaakt ingevolge het bepaalde bij art. 28 van de onderwijs-verordening voor de kolonie Curaçao.

Openbaar onderwijs.

Omtrent het openbaar onderwijs valt het navolgende te vermelden:

Meer uitgebreid onderwijs.

Zoowel op de jongens- als op de meisjesschool werd het onderwijs geregeld gegeven.

Bij het onderwijzend personeel hadden de navolgende mutatiën plaats:

Aan de heeren H. K. A. MICHELSEN en A. H. VAN BUREN SCHELE werd tot herstel van gezondheid een jaar verlof naar Nederland verleend, aan de heeren M. A. SCHOTMAN en L. W. VAN EPS, om dezelfde reden, een maand binnenlandsch verlof.

Aan de heeren A. H. VAN BUREN SCHELE en L. W. VAN EPS werd de titulaire rang van onderwijzer 1ste klasse verleend.

De heer E. VAN TIJN werd als onderwijzer 3de klasse tijdelijk werkzaam gesteld aan de meisjesschool, de heer A. R. BEAUJON werd van de meisjesschool naar de jongensschool overgeplaatst.

De heer G. J. VAN GROL werd een eervol ontslag als onderwijzer der 2de klasse verleend.

De heer G. B. DUSSEL werd benoemd tot onderwijzer 3de klasse.

Het aantal verzuimde schooldagen bedroeg:

over het eerste halfjaar:
aan de jongensschool 5 pct;
„ „ meisjesschool $5^3/_4$ pct.;
over het tweede halfjaar:
aan de jongensschool 6 pct.;
„ „ meisjesschool $5^1/_2$ pct.

Ten gevolge van onvoltalligheid, ziekte en verlof van onderwijzend personeel aan de jongensschool, lieten de vorderingen te wenschen over.

Het gedrag der leerlingen gaf, behoudens een paar uitzonderingen, geen reden tot klagen.

Aan de jongensschool werden bevorderd:

van de 1ste naar de 2de klasse,	13	van 19	leerlingen;
„ „ 2de „ „ 3de „	15	„ 18	„
„ „ 3de „ „ 4de „	16	„ 21	„
„ „ 4de „ „ 5de „	14	„ 19	„
„ „ 5de „ „ 6de „	17	„ 21	„
„ „ 6de „ „ 7de „	10	„ 15	„
„ „ 7de „ „ 8ste „	10	„ 14	„

Van de 7 leerlingen der 8ste klasse namen 4 aan het eindexamen deel, aan wie het diploma van goed volbrachte studie kon worden uitgereikt.

Aan de meisjesschool werden bevorderd:

van de 1ste naar de 2de klasse,	4	van 8	leerlingen;
„ „ 2de „ „ 3de „	13	„ 15	„
„ „ 3de „ „ 4de „	13	„ 17	„
„ „ 4de „ „ 5de „	8	„ 13	„
„ „ 5de „ „ 6de „	9	„ 15	„
„ „ 6de „ „ 7de „	3	„ 7	„

Elementair onderwijs.

De kweekeling J. H. P. SCHRILLS werd benoemd, in te gaan op 1°. Januari 1903, tot onderwijzer 3de klasse aan de landschool op Aruba.

Tot het geven van onderwijs in nuttige handwerden werd op eene jaarlijksche toelage van f 150 eene onderwijzeres aangesteld.

Het schoolverzuim bedroeg 22 pct. tegen 25,4 pct. ten vorigen jare. Hoewel dit dus aanzienlijk te noemen is, zoo is hierin toch in den laatsten tijd telken jare eene verbetering te bespeuren.

De vorderingen waren vooral met het oog op het groote schoolverzuim bevredigend te noemen. Ook viel over het algemeen over het gedrag niet te klagen.

De wijze waarop de onderwijzers en onderwijzeressen hunnen plicht betrachten, kon de tevredenheid der schoolcommissie wegdragen.

Bijzonder onderwijs.

In het aantal der scholen kwam geen verandering.

Over de wijze waarop aan de Roomsch-Katholieke scholen het onderwijs wordt gegeven, betuigt de schoolcommissie hare tevredenheid.

Het schoolverzuim, ook op de scholen voor minvermogenden, was betrekkelijk gering.

De hierbijgevoegde staat geeft het aantal kinderen aan op de scholen van dit eiland bij den aanvang van het jaar.

Schoolcommissie.

Aan de scholen in het stadsdistrict en in de buitendistricten werden op de gezette tijden bezoeken afgelegd.

Bij de leden hadden de volgende mutatiën plaats:

1°. de heer M. S. L. MADURO werd wegens periodiek aftreden eervol ontslagen; benoemd tot lid de heer TH. NUYENS, plaatsvervangend lid, en tot 1ste plaatsvervangend lid de heer M. C. HENRIQUEZ; tot 2de plaatsvervangend lid de heer M. S. L. MADURO;

2°. den heer E. I. VAN LIER werd op zijn verzoek eervol ontslag verleend en benoemd tot lid de heer M. C. HENRIQUEZ;

3°. tijdens de afwezigheid van den heer C. SSATIUS MULLER werd de heer F. BARTELINK tot lid van de schoolcommissie benoemd;

4°. tijdens de afwezigheid van den heer TH. NUYENS werd de heer M. S. L. MADURO tot lid benoemd;

5°. den heer J. H. M. ELLIS werd wegens periodiek aftreden eervol ontslag verleend, de heer M. S. L. MADURO benoemd tot lid en tijdens de afwezigheid van den heer TH. NUYENS, de heer J. H. M. ELLIS.

Bij de laatste verkiezing van het bestuur werden gekozen:
tot voorzitter de heer M. S. L. MADURO;
tot secretaris de heer M. J. SELHORST;
tot administrateur de heer J. H. J. HAMELBERG.

De commissie hield in den loop van het jaar 13 vergaderingen.

Aldus vastgesteld in de vergadering van Vrijdag, 6 Februari 1903.

Namens de schoolcommissie,
De Voorzitter,
(*get.*) MORDY S. L. MADURO.
De Secretaris,
(*get.*) M. J. SELHORST.

STAAT van de schoolgaande kinderen op het eiland Curaçao bij den aanvang van het jaar 1903.

OPENBAAR ONDERWIJS.	Meisjes.	Jongens.	Totaal.
Scholen voor meer uitgebreid onderwijs	92	148	240
School voor elementair onderwijs	71	92	163
Scholen van de zusters van liefdadigheid.			
Stadsdistrict.			
Overzijde (betalenden)	102	„	102
„ (onvermogenden)	200	„	200
„ (bewaarscholen)	245	89	334
Pietermaai (betalenden)	55	„	55
„ (onvermogenden)	134	„	134
„ (bewaarscholen)	150	50	200
Buitendistricten.			
Santa Rosa	191	145	336
Santa Maria	148	164	312
St. Willebrordus	100	103	203
St. José	149	137	286
St. Petrus	91	107	198
Pensionnaat „Habay"	60	„	60
Weeshuis „Habay"	30	„	30
Fraterscholen.			
Overzijde (betalenden)	„	54	54
„ (onvermogenden)	„	275	275
Pietermaai (onvermogenden)	„	250	250
Colegio San Thomas	„	38	38
Verdere bijzondere scholen.			
Colegio Baralt	„	38	38
„ Leon	„	64	64
Totaal	1 818	1 754	3 572

Curaçao, 9 Februari 1903.

De Secretaris van de Schoolcommissie,
(*get.*) M. J. Selhorst.

Bijlage I.

BUITENLANDSCH POSTVERKEER vergeleken met de vier voorafgaande jaren.

PER MAIL ONTVANGEN STUKKEN.			PER MAIL VERZONDEN STUKKEN.		
Van:	Brieven (stuks).	Drukwerk porten.	Naar:	Brieven (stuks).	Drukwerk porten.
Nederland	20 972	54 657	Nederland	20 908	3 573
Duitschland en via Duitschland	5 891	13 098	Duitschland en via Duitschland	7 176	320
Frankrijk en via Frankrijk	351	36	Frankrijk en via Frankrijk	2 941	1 114
Groot-Britannie en via Groot-Britannië	2 609	3 964	Groot-Britannië en via Groot-Britannië	4 830	333
Italië en via Italië	153	31	Italië en via Italië	8	„
Suriname	1 285	1 406	Suriname	913	610
Britsch West-Indië en via Britsch West-Indië	2 397	1 653	Britsch West-Indië en via Britsch West-Indië	1 759	721
Deensch West-Indië en via Deensch West-Indië	345	173	Deensch West-Indië en via Deensch West-Indië	352	761
Vereenigde Staten van Noord-Amerika en via Vereenigde Staten van Noord-Amerika	36 529	117 980	Porto Rico en via Porto Rico	1 117	581
Venezuela en via Venezuela	26 119	27 381	Vereenigde Staten van Noord-Amerika en via Vereenigde Staten van Noord-Amerika	17 095	2 592
Haiti en via Haiti	564	370	Venezuela en via Venezuela	22 905	16 401
Columbia en via Columbia	1 253	867	Columbia en via Columbia	4 077	4 907
St. Domingo	2 464	2 475	Haiti en via Haiti	400	847
Porto Rico en via Porto Rico	1 906	910	St. Domingo	2 310	5 501
Chili	15	9	Costa Rica	82	142
Fransch West-Indië en via Fransch West-Indië	50	10			
Spaansche bezittingen en Afrika	11	„			
Costa Rica	44	5			
	102 958	225 025		86 873	38 403
De totalen bedroegen in 1898	116 262	221 505	De totalen bedroegen in 1898	101 524	82 146
„ „ „ „ 1899	102 627	184 009	„ „ „ „ 1899	90 011	57 137
„ „ „ „ 1900	91 912	190 411	„ „ „ „ 1900	78 942	42 310
„ „ „ „ 1901	98 393	201 674	„ „ „ „ 1901	79 144	33 033

AANMERKINGEN.

a. Buiten het gewone postverkeer werden in 1902 aangebracht 1138 brieven en verdere stukken.

b. Aangeteekende stukken werden in 1902 ontvangen ten getale van 6274 en verzonden ten getale van 8729.

c. Het aantal ontvangen rebuten bedroeg in 1902 123 en het aantal verzonden was 626.

d. Ontvangen werden in 1902 421 dienstbrieven en verzonden 116.

Bijlage J.

BINNENLANDSCH POSTVERKEER vergeleken met de vier voorafgaande jaren.

ONTVANGEN			VERZONDEN		
van:	Brieven (stuks).	Drukwerk. (porten).	naar:	Brieven (stuks).	Drukwerk. (porten).
Bonaire	5 582	471	Bonaire	4 863	8 731
Aruba	5 940	333	Aruba	5 697	9 615
St. Martin (Nederl. gedeelte)	363	20	St. Martin (Nederl. gedeelte)	454	870
St. Eustatius	328	82	St. Eustatius	370	717
Saba	155	4	Saba	219	234
	12 368	910		11 603	20 167
De totalen bedroegen in 1898	9 372	1 180	De totalen bedroegen in 1898	8 672	11 081
„ „ „ „ 1899	9 565	918	„ „ „ „ 1899	9 046	9 741
„ „ „ „ 1900	11 456	1 129	„ „ „ „ 1900	10 651	12 628
„ „ „ „ 1901	11 424	826	„ „ „ „ 1901	11 061	15 582

AANMERKINGEN.

a. In het binnenlandsch postverkeer in het stadsdistrict (1ste district) van Curaçao werden in 1902 uitgewisseld 4324 stuks brieven en 2862 porto's drukwerk.

b. In 1902 werden aangebracht 1251 aangeteekende stukken en verzonden 1606 stuks.

c. Ontvangen werden in 1902 54 rebuten en verzonden 56 stuks.

d. Het aantal ontvangen dienstbrieven bedroeg in 1902 23 stuks en het aantal hetwelk verzonden werd 17.

Bijlage K.

OPGAVE van de inkomsten der posterijen op Curaçao en op andere eilanden in de drie laatste jaren.

	1900.	1901.	1902.
Verkochte frankeerzegels	f 19 543,44	f 19 904,81^{5}	f 22 937,34^{5}
„ briefkaarten	265,27^{5}	281,42^{5}	340,42^{5}
„ postwisselformulieren	5,00	9,90	12,07^{5}
„ portzegels	1 695,32^{5}	1 149,60	1 150,35
„ adreskaarten	0,66^{5}	0,25	0,65^{5}
„ douaneverklaringen	0,10	0,25	0,75^{5}
Postwisseldienst	4 939,66	3 157,39^{5}	1 332,73
Verhuren van loketten	515,50	506,00	484,00
Ontvangen transitrechten	4,83^{5}	6 300,76^{5}	1 323,71
Totaal der ontvangsten op Curaçao	f 26 969,80	f 31 310,40	f 27 582,04^{5}
Postkantoor op St. Martin (Nederlandsch gedeelte)	858,91	840,39	811,64
„ „ St. Eustatius	300,53	402,38^{5}	454,95
Hulppostkantoor op Saba	424,29	571,99	521,51^{5}
„ „ Bonaire	767,33^{5}	685,35^{5}	731,03^{5}
„ „ Aruba	537,29	785,14	847,64^{5}
Totaal	f 29 859,16	f 34 595,66	f 30 948,83

Bijlage L.

STAAT aantoonende de opbrengst van de koloniale middelen over de dienstjaren 1900, 1901 en 1902, voor zoover bekend.

		1900.	1901.	1902.
	A. Belastingen.			
	Curaçao.			
a.	Belasting op den invoer	f 91 242,85^5	f 100 723,01	f 81 089,17^5
b.	Uitvoerrecht op metaalertsen en alle andere soort van phosphorzure kalk gewonnen op de eilanden Curaçao en Klein-Curaçao	"	"	"
c.	Zegelrecht	7 969,60	8 678,00	8 992,65
d.	Patent tot het houden van eene tapperij enz. en tot het verkoopen en uitslaan van gedistilleerd	13 222,67	14 133,66	15 438,00
e.	Accijnsrecht op sterke dranken, wijn en bier	68 087,02	77 021,86	68 102,74
f.	Recht van successie en van overgang	1 122,07^5	2 709,28	1 616,26
g.	Belasting op loterijen	"	100,00	"
h.	Belasting op den openbaren verkoop van roerende zaken	1 241,36	1 679,60^5	2 828,87^5
i.	Belasting op de overdracht van onroerende zaken	7 561,82	5 688,57	5 979,17
k.	Licht- en bakengeld	2 682,16	2 476,90	2 834,25
l.	Haven- en veiligheidsrecht	5 225,50	4 933,87	5 723,10
m.	Loodsgelden	23 502,02	22 965,12	26 766,03^5
n.	Belasting op grondeigendommen en hypotheken	81 054,37	84 408,76	86 686,13
o.	Belasting op veer- en vrachtponten	1 023,93	786,00	893,00
p.	Belasting voor de weerbaarheid	7 051,25	6 226,25	9 258,75
q.	Belasting op het houden van rijtuigen en op de uitoefening van het bedrijf van stalhouder	2 540,00	2 610,00	3 130,00
r.	Slachtgeld van vee in het 1ste district	7 753,45	6 739,85	6 217,15
	Bonaire.			
a.	Invoerrecht	10 557,57^5	9 479,12	9 920,49
b.	Uitvoerrecht op stapelproducten	9 896,07	7 697,59	8 378,46^5
c.	Zegelrecht	910,90	840,35	953,20
d.	Patent tot het houden van eene tapperij enz. en tot het verkoopen en uitslaan van gedistilleerd	43,75	163,50	654,00
e.	Accijnsrecht op sterke dranken, wijn en bier	6 554,11	7 815,07	6 416,48

		1900.	1901.	1902.
f.	Recht van successie en van overgang	"	"	"
g.	Belasting op loterijen	"	"	"
h.	Belasting op publieke verkoopingen	"	f 35,35	"
i.	2 pct. van den koopschat bij overdracht van onroerende goederen en vaartuigen	f 214,62	241,90	f 106,43
k.	Licht- en bakengeld	396,18^5	405,25^5	325,35
l.	Ankergeld	1 392,50	1 502,50	1 075,00
s.	2 pct. van de waarde bij overdracht van gedonateerde onroerende goederen en vaartuigen	27,10	"	"
	Contributie tot instandhouding van de schutterij	80,00	50,00	60,00
	Aruba.			
a.	Invoerrecht	2 841,05	2 959,74	4 455,40
b.	Uitvoerrecht op stapelproducten (met inbegrip van phosphorzure kalk)	5 105,17	3 435,93	3 882,93^5
c.	Zegelrecht	755,65	930,15	1 009,10
d.	Patent tot het houden van eene tapperij en tot het verkoopen en uitslaan van gedistilleerd	53,17	125,50	661,00
e.	Accijnsrecht op sterke dranken, wijn en bier	1 176,38	1 389,21	2 802,19
f.	Recht van successie en van overgang	"	"	"
g.	Belasting op loterijen	"	"	"
h.	Belasting op publieke verkoopingen	"	"	"
i.	2 pct. van den koopschat bij overdracht van onroerende goederen en vaartuigen	33,90	63,46	22,66
k.	Licht- en bakengeld	555,75	484,80	502,54
l.	Anker en tonnengeld	3 388,42	2 874,39	3 013,84
n.	Grondbelasting	2 195,33	2 488,39^5	3 331,72
s.	2 pct. van de waarde bij overdracht van gedonateerde goederen en vaartuigen	0,50	"	"
	Contributie tot instandhouding van de schutterij	88,00	94,00	226,00
	St. Martin (Nederl. gedeelte).			
a.	Invoerrecht	8 526,77	9 327,60	8 577,45
b.	Uitvoerrecht op stapelproducten	1 523,88^5	2 470,89^5	2 411,51^5
c.	Zegelrecht	472,80	906,95	1 044,60
d.	Patent tot het houden van eene tapperij en tot het verkoopen en uitslaan van gedistilleerd	768,00	700,00	706,00
e.	Accijnsrecht op sterke dranken, wijn en bier	1 143,48	1 646,54	1 231,71
f.	Recht van successie en van overgang	1 344,42	"	"
g.	Belasting op loterijen	"	"	"
h.	Belasting op publieke verkoopingen	"	"	"
i.	2 pct. van den koopschat bij overdracht van onroerende goederen	101,65^5	129,66	436,48^5
k.	Licht- en bakengeld	89,53	163,68	194,83
l.	Havengeld	341,28	372,94	480,69
	Contributie tot instandhouding van de schutterij	"	"	"
	St. Eustatius.			
a.	Invoerrecht	1 797,69	2 006,07^5	2 314,17^5
b.	Uitvoerrechten op stapelproducten	553,26^5	506,67	605,29^5

		1900.	1901.	1902.
c.	Zegelrecht	f 324,85	f 315,30	f 478,75
d.	Patent tot het houden van eene tapperij en tot het verkoopen en uitslaan van gedistilleerd	24,00	121,50	196,00
e.	Accijnsrecht op sterke dranken, wijn en bier	803,20	1 111,25	1 129,30
f.	Recht van successie en van overgang	»	»	»
g.	Belasting op loterijen	»	»	»
h.	Belastingen op publieke verkoopingen	551,88	1,90	9,25
i.	2 pct. van den koopschat bij overdracht van onroerende goederen	32,10	44,75	90,40
s.	2 pct. van de waarde bij overdracht van gedonateerde onroerende goederen	1,20	»	0,60
	Contributie tot instandhouding van de schutterij	»	»	»
	Saba.			
a.	Invoerrechten	2 641,87^5	2 478,15^5	2 581,46
b.	Uitvoerrechten op stapelproducten	102,42^5	99,40	178,63
c.	Zegelrecht	181,60	169,25	316,50
d.	Patent tot het houden van eene tapperij enz. en tot het verkoopen en uitslaan van gedistilleerd	276,00	384,00	665,00
e.	Accijnsrecht op sterke dranken, wijn en bier	1 560,27	1 202,05	1 399,80
f.	Recht van successie en van overgang	»	»	»
g.	Belasting op loterijen	»	»	»
h.	Belasting op publieke verkoopingen	»	26,10	»
i.	25 pct. van den koopschat bij overdracht van onroerende goederen en vaartuigen	77,44	26,20	13,75
l.	Ankergeld	223,50	207,50	266,50
s.	2 pct. van de waarde bij overdracht van gedonateerde onroerende goederen en vaartuigen	»	»	»
	B. Inkomsten van onderscheiden aard.			
	Curaçao.			
a.	Leges	854,66	1 209,80	1 461,00
b.	Korting op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen	22 431,16^5	20 398,03^5	19 974,09^5
c.	Boeten	531,50	458,00	314,50
d.	Inkomsten van de posterij	26 972,07^5	31 618,79	27 582,04
e.	Emolumenten ter griffie van het hof van justitie en van het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas	441,90	371,85	479,62^5
f.	Bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën	99,90	107,28	816,84
g.	Pakhuishuur van in entrepot aanwezige sterke dranken	166,91	154,79	119,37
h.	Rente en pachtgelden van domaniale gronden in de buitendistricten	1 288,91	1 681,86^5	1 159,07
i.	Verkoop van havenreglementen	35,70	30,10	37,80
k.	Inkomsten van de vleeschhal	2 010,00	2 044,50	2 088,00
l.	Agio op verkochte wissels	2 416,42^5	1 587,47^5	866,40
m.	Inkomsten van de bakkerij	1 622,29	1 529,31	1 517,32^5
n.	Rente van het kapitaal, vroeger op het grootboek der nationale schuld ingeschreven, ten name van het West-Indisch pensioenfonds	4 272,36	3 117,66	4 950,00
o.	Inkomsten van de Gouvernements-Bank	5 833,84	12 463,14^5	5 063,64^5
p.	Salaris van den hypotheekbewaarder, te verantwoorden aan de koloniale kas.	673,33	728,91	576,05
q.	Concessierechten voor de exploitatie van de bruggen over de haven en het Waaigat.	762,97	641,38^5	336,48^5

		1900.	1901.	1902.
r.	Schoolgelden	f 13 897,00	f 15 003,50	f 14 818,50
s.	Inhouding op de jaarwedde van den postdirecteur, wegens het gebruik van een landsgebouw als woning	91,67	25,00	300,00
t.	Uitkeering door de Curaçaosche hypotheekbank van 1/15 van het bedrag van f 187 746,76, krachtens art. 1 van de verordening van 24 September 1879 (*Publicatieblad* 1880, n°. 5)	12 211,17	12 035,05	11 765,46
u.	Emolumenten ten kantore van den controleur der belastingen op den in-, uit- en doorvoer	5 038,00	7 184,50	8 310,50
v.	Emolumenten ten kantore van den administrateur van financiën voor het in- en uitklaren van schepen voor en na kantoortijd	"	"	"
cc.	Alle andere ontvangsten	6 929,42	2 228,54	4 534,21
	Realiseering van een bedrag van f 5000 van op de Grootboeken van de Nederlandsche Werkelijke Schuld uitgezette kapitalen, afkomstig van het opgeheven West-Indisch pensioenfonds voor uitgaven in het belang van cultures in de kolonie	"	"	"
	Aandeel in de huurpenningen van de markt voor groenten	210,66	"	"
	Opbrengst van de arbeidsloonen van gevangenen	152,27	116,74	182,36
	Bonaire.			
a.	Leges	4,05	4,35	5,55
b.	Korting op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen	1 745,97	2 053,99[5]	1 980,11
c.	Boeten	125,00	0,50	56,00
d.	Inkomsten van de posterij	767,33[5]	685,35[5]	731,03[5]
e.	Emolumenten ter griffie van het kantongerecht te verantwoorden aan de koloniale kas	19,95	21,50	47,15
f.	Bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën	"	"	"
g.	Pakhuishuur van in entrepôt aanwezige sterke dranken	"	"	"
h.	Huur van gouvernementsgronden	577,81[5]	682,19[5]	995,00[5]
w.	Bundergelden van gouvernementsgronden in concessie afgestaan	635,00	408,75	810,00
cc.	Alle andere ontvangsten	156,00	153,00	476,43
	Opbrengst wegens den verkoop van domaniale gronden	190,50	57,25	41,00
	Inhouding op de jaarwedde van den gezaghebber wegens het gebruik van een landsgebouw als woning	400,00	400,00	400,00
	Aruba.			
a.	Leges	312,88	296,12	437,84
b.	Korting op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen	1 892,88	1 978,60[5]	2 447,57
c.	Boeten	45,00	140,00	144,50
d.	Inkomsten van de posterij	537,29[5]	785,14	847,64[5]
e.	Emolumenten ter griffie van het kantongerecht te verantwoorden aan de koloniale kas	34,55	42,25	27,95
f.	Bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën	1,80	14,40	"
h.	Huur van gouvernementsgronden	1 494,26	1 575,78	2 116,40
x.	Vergunning tot ontginning van phosphorzure kalk	25 707,19	9 227,16	3 670,69
z.	Vergunning om goud, zilver en koper te delven	3 750,00	3 750,00	3 750,00
cc.	Alle andere ontvangsten	243,26	20,61	1 442,90[5]
	Inhouding op de jaarwedde van den gezaghebber wegens het gebruik van een landsgebouw als woning	133,34	"	400,00
	Opbrengst verkoop domaniale gronden	"	328,05	78,34

		1900.	1901.	1902.
	St. Martin (Nederl. gedeelte).			
a.	Leges	f 10,00	f 10,00	f 5,00
b.	Korting op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen	2 050,17[5]	2 087,63	2 115,21
c.	Boeten	75,50	3,00	12,00
d.	Inkomsten van de posterij	858,91	840,39	811,64
e.	Emolumenten ter griffie van den raad van justitie en het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas	107,22[5]	70,10	103,30
f.	Bergloon van petroleum en andere licht onvlambare oliën	"	"	"
ij.	Steigergelden	261,50	330,95	326,25
cc.	Alle andere ontvangsten	150,00	189,00	270,00
	Inhouding op de jaarwedde van den gezaghebber wegens het gebruik van een landsgebouw als woning	"	"	"
	St. Eustatius.			
a.	Leges	"	"	"
b.	Korting op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen	1 024,88[5]	1 563,57[5]	1 344,07[5]
c.	Boeten	50,83	3,00	"
d.	Inkomsten van de posterij	301,53	402,38[5]	454,95
e.	Emolumenten ter griffie van den raad van justitie en het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas	55,90	21,35	21,05
f.	Bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën	"	"	"
h.	Grondrenten (huur van gouvernementserven)	6,00	18,25	"
cc.	Alle andere ontvangsten	63,05	27,72	218,97
	Inhouding op de jaarwedde van den gezaghebber, wegens het gebruik van een landsgebouw als woning	300,00	200,00	185,00
	Saba.			
a.	Leges	3,15	1,95	6,15
b.	Korting op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen	915,00	951,60	1 062,62[5]
c.	Boeten	25,00	"	27,00
d.	Inkomsten van de posterij	424,29	571,99	521,51[5]
e.	Emolumenten ter griffie van het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas	0,45	"	"
f.	Bergloon van petroleum en andere licht-ontvlambare oliën	"	"	"
cc.	Alle andere ontvangsten	5,00	5,00	53,00
	Inhouding op de jaarwedde van den gezaghebber, wegens aan hem vanwege het bestuur verstrekte woning	240,00	240,00	200,00
		f 546 476,11[5]	f 559 496,95	f 535 614,05[5]

Bijlage M.

STAAT aantoonende den stand van de Gouvernements-Bank op ultimo December 1902.

Op ultimo December 1902 was het bedrag der bankbiljetten evenals op den 1sten Januari van dat jaar; te weten:

2950 stuks à f 5,00				f 14 750,00		
3250 „ „ 10,00				32 500,00		
1450 „ „ 25,00				43 750,00		
938 „ „ 50,00				46 900,00		
2000 „ „ 2,50				5 000,00		
5000 „ „ 1,00				5 000,00		
1217 „ „ 0,50				608,50		
766 „ „ 0,25				191,50		
					f 148 700,00	
Het kapitaal der instelling voortspruitende uit gepercipieerde disconto's bedroeg op 1 Januari 1902				f 289 265,44^5		
Gedurende het jaar 1902 werd aan disconto's ontvangen			f 13 793,26			
en voor administratie enz. uitgegeven		f 2 838,96				
(onder welk bedrag begrepen is: toelage aan den heer F. Bartelink, belast met de waarneming van het ambt als voorzitter met ingang van 15 April f 125 en de waarneming van het secretariaat over de maand Juli door den heer H. S. Muller f 25.						
Voor afschrijving van een gedisconteerden wissel ten laste van den heer E. D. Meijer voor een bedrag van		3 000,00				
Aan aangekochte artikelen enz.						
Eene brandkas ten gebruike van den voorzitter	f 50,00					
Een geldbakje	1,25					
Drukloon en geleverd papier voor ged. wissels	4,50					
		55,75				
Voor verlies op gouden muntspeciën bij de wet verminderd.		204,92				
			6 099,63			
Welke winst voor de koloniale kas beschikbaar wordt gesteld				7 693,63		
					296 959,07^5	
Totaal bedrag van het kapitaal op ultimo December 1902						f 445 659,07^5
Daarbij gevoegd:						
1°. De gelden in deposito voor rekening van anderen op 1°. Januari 1902 ten bedrage van				f 4 643,62^5		

Vermeerderd met de volgende ontvangsten in den loop van 1902, als:					
Zuivere opbrengst van in het openbaar verkocht geschut vee over het jaar 1901 naar aanleiding van art. 7 der notificatie, dd. 4 Februari 1859 *Publicatieblad* n°. 2, bij de bank in deposito gebracht.		f 11,26			
Nalatenschappen van de volgende militairen als:					
Van Louis Gilain, infanterist 2de klasse	f 21,49^{5}				
„ Zacharias Hinze, „ „	111,71				
„ Andries Derogée, „ „	15,72^{5}				
		148,93			
			f 160,19		
			f 4 803,81^{5}		
Verminderd met de volgende uitkeeringen in den loop van 1902, als:					
Uitgekeerd aan de koloniale kas de opbrengst van den verkoop van 5 kippen in 1898 door de politie op straat gevonden	f 2,14				
Idem van verkocht geschut vee in het jaar 1899	37,18				
		f 39,22			
Nalatenschappen van de volgende militairen, als:					
I. Valkhof, infanterist 2de klasse.	f 49,39				
Louis Gilain, „ „	21,49				
H. van den Beld, „ „	86,05^{5}				
Zacharias Hinze, „ „	111,71				
I. C. Croon, „ „	4,20				
		272,85			
			312,17		
				f 4 491,64^{5}	
2°. De gelden in consignatie.				75,65	
3°. Het fonds voor het inwisselbaar stellen der bankbiljetten				75 000,00	
					f 79 567,29^{5}
					f 525 226,37
Daarvan op 1 Januari 1903 uitstaande:					
1°. Op gedisconteerde wissels volgens art. 9 van het Reglement voor de bank voorzien van endossementen				f 273 456,50	
2°. Leening aan de koloniale kas				36 000,00	
					309 456,50
Welk bedrag zich bevindt tot voortzetten van de operatiën op ultimo December 1902.					f 215 769,87

Bijlage N.

Hypotheken en Eigendommen.

De bij het begin van 1902 gevestigde en gedurende dat jaar ingeschreven hypotheken betroffen een totaal bedrag van f 3 490 478,15 Nederlandsch Courant, te weten:

Tegen 5 percent	4	f 16 356,00	
„ $5^1/_2$ „	2	26 320,00	
„ 6 „	350	2 068 271,89	
„ 6 en 7 „	144	992 346,31^{5}	
„ 7 „	186	192 700,20	
„ $7^1/_2$ „	2	2 350,00	
„ 8 „	44	21 912,18	
„ $8^1/_2$ „	2	11 468,00	
„ 9 „	12	16 003,50	
„ 10 „	1	10 528,00	
„ 12 „	19	26 261,72	
Zonder interest	11	87 807,99^{5}	
	777		f 3 472 325,80
Bijgekomen tot ult. December 1902:			
Tegen 5 percent . . . 2		f 55 400,00	
„ 6 „ . . . 18		108 857,50	
„ 6 en 7 „ . . . 23		134 010,00	
„ 7 „ . . . 18		37 853,00	
Zonder interest 2		26 280,00	
	63		362 400,50
	840		f 3 834 726,30

Doorgehaald gedurende 1902:			
Tegen 6 percent	31	f 177 649,15	
„ 6 en 7 „	23	134 770,00	
„ 7 „	13	25 111,00	
„ 8 „	8	5 094,00	
Zonder interest	2	1 624,00	
	77		f 344 248,15
Bleven op ult. December 1902	763		f 3 490 478,15
Vernieuwde inschrijvingen gedurende 1902:			
Tegen 5 percent	1	f 235,00	
„ 6 „	5	15 095,34	
„ 6 en 7 „	8	39 010,00	
„ 7 „	3	11 891,00	
	17		f 66 231,34

Overgeschreven akten 108.

Bijlage O[1].

OVERZICHT van de opbrengst der landbouwproducten en van den veestapel op de plantages en gronden in de buitendistricten van het eiland Curaçao in het jaar 1902.

		2de district.	3de district.	4de district.	5de district.
Aloëhars	K.G.	500	„	„	„
Dividivi	„	61 867	120 200	430 600	462 875
Oranjeschillen	„	1 934	80	„	1 380
Wol	„	250	110	560	3 173
Kazen	„	„	„	200	2 165
Boter	„	„	„	190	2 469
Maïs	liter.	7 965	38 400	93 600	15 862
Boonen	„	6	1 110	2 100	709
Pinda's	„	„	900	2 200	450
Zoete melk	„	25 172	120 000	260 000	19 200
Karnemelk	„	„	„	2 400	15 350
Zout	vaten.	5 500	2 600	22 000	133 416
Kalk	liter.	„	„	„	8 235
Runderen	stuks.	5	18	28	193
Ezels	„	18	54	38	29
Schapen	„	783	760	870	1 580
Geiten	„	1 686	3 540	2 990	1 970
Kalkoenen	„	15	32	24	30
Eenden	„	10	26	36	80
Kippen	„	168	3 870	4 006	920
Vruchten	manden.	100	2 200	830	900
Idem, tot eene aangegeven waarde van	f	1 802	4 110	2 875	3 200
Houtskool	zakken.	957	1 680	1 010	18 235
Brandhout	bossen.	2 514	2 900	770	9 070

Bijlage O².

RAPPORT betreffende eene reis naar de kolonie Curaçao ingevolge art. 2 van het Koninklijk besluit dd. 20 Juli 1901, n°. 30.

Ingevolge art. 2 van het Koninklijk besluit van 20 Juli 1901, n°. 30, houdende de opdracht tot het instellen van een onderzoek in het belang der cultures op de Nederlandsche Antillen, naar den toestand der bevloeiingswerken en van de waterverschaffing aldaar, alsmede van hetgeen ter verbetering van een en ander ware te doen, heeft de ondergeteekende zich op 23 November ingescheept op het stoomschip *Oranje-Nassau.*

Professor WENT, komende van Barbados, kwam op Trinidad aan boord en op 4 December des morgens bereikte de *Oranje-Nassau* het eiland Curaçao.

Dienzelfden dag werd met den Gouverneur en den stationscommandant vastgesteld een voorloopig schéma voor de reizen naar de verschillende eilanden en op 5 December het eerste bezoek gebracht aan eenige plantages.

De reizen naar de eilanden hadden plaats van 9 tot en met 14 December, van 17 tot en met 22 December en van 10 tot en met 26 Januari; totaal 29 dagen.

De andere tijd was beschikbaar voor het eiland Curaçao zelf.

Den 7den Februari werd door den ondergeteekende de reis naar Suriname aanvaard.

Algemeene beschouwingen. Waar de opdracht spreekt van bevloeiingswerken op de eilanden behoorende tot de kolonie Curaçao, geeft zij onwillekeurig een beteren indruk in dit opzicht, dan men verkrijgt bij een bezoek der verschillende eilanden.

Behalve de in de laatste koloniale verslagen vermelde putten met daarop geplaatste windmolens, waarover later, vindt men op de plantages geen andere bevloeiingswerken dan hier en daar waar de terreinsgesteldheid daartoe aanleiding geeft, dammen, welke bestemd zijn om het van de heuvels afstroomende water te verzamelen of tijdelijk op te houden en zoodoende den grondwater-voorraad in de valleien te vermeerderen.

Blijkbaar was damaanleg in vroegere jaren in hoofdzaak de eenige wijze, waarop men tegemoet trachtte te komen aan de gevolgen van den geringen regenval. Destijds beschikte men echter nog over slavenarbeid en de aangelegde steenen dammen hier en daar toonen duidelijk aan dat men daarbij niet tegen belangrijke werken opzag, terwijl uit de boomgaarden, aangetroffen in de op dergelijke wijze beschermde valleien, duidelijk blijkt wat, op die wijze werkende, kan worden verkregen.

Even als in vele andere koloniën, waar de landbouw met slaven werd gedreven, heeft ook hier de emancipatie eene ingrijpende verandering gebracht en dit is voor vele plantages een gevoelige knak geweest, die slechts enkele te boven zijn gekomen.

Aangezien met slechts weinige uitzonderingen alleen voor Curaçao zelve van plantages sprake kan zijn, heeft het volgende alleen op dat eiland betrekking.

In de eerste plaats dient de aandacht er op gevestigd te worden dat men aan het woord plantage voor Curaçao niet mag hechten dezelfde beteekenis als elders, waar daaraan verbonden is de cultuur van stapelproducten.

Zoowel de gesteldheid van het eiland met zijn geringen regenval, als de gunstige ligging daarvan voor handel en scheepvaart, vooral in de tijden vóór de stoomvaart, vormen eene natuurlijke reden, waarom Curaçao als landbouwkolonie geen belangrijke plaats inneemt.

Toen men nog over eene ruime slavenmacht kon beschikken, was deze, voor zoover voor de slaven in de stad geen werk was te vinden, aangewezen voor de cultuur van voedingsmiddelen voor het eiland zelf, en daarnaast van vruchten, gedeeltelijk bestemd voor uitvoer w. o. de bekende oranjeschillen eene eerste plaats innamen.

In die dagen van goedkoopen arbeid, althans voor hen, die over eene voldoende slavenmacht beschikten, hadden de plantages voor de bezitters meer waarde, dan toen hun die arbeidskracht door de emancipatie was ontnomen en dit moest leiden tot het verval van velen daarvan, vooral op een eiland, waar langs anderen weg zooveel gemakkelijker geld kon worden verdiend.

Thans kan over het algemeen de toestand treurig genoemd worden — enkele gelukkige uitzonderingen niet medegerekend.

Verreweg de meeste plantages zijn bezwaard met hypothecaire schulden en missen de fondsen om de noodige verbeteringen aan te brengen. Daarbij is bij het latere geslacht veelal de lust om zich aan den landbouw te wijden uiterst gering en bij zeer velen ontbreekt het aan de noodige kennis en voorlichting om onder deze ongunstige omstandigheden van hun bezit partij te trekken. De ondergeteekende kan hieromtrent als leek op landbouwgebied slechts een indruk geven. Het rapport van Prof. WENT zal echter in dit opzicht zeker meerdere gegevens leveren.

Wat mede zeker niet bijdraagt om den toestand te verbeteren is dat slechts betrekkelijk weinige plantages door den eigenaar geregeld worden bewoond; en van dezen lang niet alle zich ernstig toeleggen op den landbouw. Voor velen is het hebben eener plantage eene bijzaak geworden en blijft dat, omdat de verkoopwaarde door den ongunstigen toestand der laatste jaren gaandeweg daalt.

Wel kan men aan velen niet de verdienste ontzeggen op hunne plantages allerlei proeven met diverse gewassen te hebben genomen, maar het komt den ondergeteekende voor, dat daarbij niet altijd oordeelkundig gezocht is naar gewassen, speciaal geschikt voor dien eigenaardigen bodem en den

klimaatstoestand van Curaçao, maar dat men dikwijls te veel verlangd heeft van den grond, al is deze inderdaad zeer dankbaar bij voldoenden regenval of bevloeiing.

Als bijlage A wordt overgelegd een extract uit de kohieren der belasting op de grondeigendommen en hypotheken; met vermelding van de ter zake bestaande bepalingen.

D a m m e n. Wat den damaanleg betreft, kan het volgende worden vermeld.

Curaçao is nagenoeg over de geheele oppervlakte heuvelachtig.

Langs den omtrek omgeven door een randgebergte met veelal steile hellingen aan de binnenzijde, is het binnenland, de enkele hoogen toppen uitgezonderd, eene aaneenschakeling van onregelmatige heuvels, van betrekkelijk geringe hoogte, doch meestal direct aan elkaar aansluitende, zoodat de gevormde valleien over het algemeen slechts klein zijn.

Deze valleien zijn de natuurlijke waterwegen en verzamelplaatsen voor het afstroomende regenwater.

Uit den aard der zaak hebben de plantages de meer of minder gunstig gelegen valleien gekozen voor wat op Curaçao „hofje" genoemd wordt, en in de meeste gevallen moet worden opgevat als boomgaard, zijnde het van de plantages gewoonlijk het eenige gedeelte, waar van schaduw kan sprake zijn.

De damaanleg in dergelijke valleien beoogt zoowel het ophouden van het regenwater tot het vormen van reservoirs, in welk geval men met dammen van één tot twee meters hoogte te maken heeft, als wel het tijdelijk ophouden van het afstroomende water, in welk geval meerdere dammen van minder hoogte worden aangetroffen.

Bovendien zijn sommige dammen in hoofdzaak aangelegd om de kracht van het afstroomende water te breken en afspoeling te voorkomen.

Laatstbedoelde dammen bestaan dan zuinigheidshalve ook wel uit gestapelden steen, doch bewijzen, hoewel in mindere mate dan de eerstbedoelde gemetselde of aarden dammen, denzelfden dienst van het afstroomende water in mindere of meerdere mate tegen te houden en daardoor aan den poreusen grond meerdere gelegenheid te geven tot opslorping en vermeerdering van den grondwater voorraad.

In de dammen, die speciaal voor het op- of tegenhouden van het afstroomende water dienen, zijn overlaten met stortvloeren.

De overlaten zijn gewoonlijk van ± 4 tot 6 M. breed en verder heeft men schuiven tot ontlasting van den watervoorraad bovendams en aan de einden van deze dammen, waar zij aansluiten aan hoogeren grond, treft men veelal bemetselde stortvlakken aan die met gelijk doel zijn aangebracht.

Het water door overlaten of schuiven op het lager gelegen vak gebracht stroomt daarover òf vrij weg, òf wordt door een volgenden dam opgehouden.

Slechts op een der bezochte plantages werd in het benedendams gelegen gedeelte eenige bedelving aangetroffen, hetgeen naar het voorkomt, aanbeveling verdient om langer en meer water op te houden in het belang van het vochtig houden van den ondergrond, terwijl daardoor van eene zelfde hoeveelheid water meer partij kan worden getrokken en voorkomen kan worden, dat het overstroomende water afspoeling veroorzaakt. Het bezwaar hiertegen aangevoerd, dat dergelijke slooten herhaaldelijk toeslibben en geregeld terugkeerend graafwerk vereischen, vindt zijn oorsprong in de verplichte of verkeerde zuinigheid van de eigenaren der plantages.

Op sommige plantages is het aantal van dergelijke dammen zeer aanzienlijk. De eigenaar van Savonet, de heer van der Linden Schotborgh, geeft op dat op zijne plantage totaal 30 dammen voorkomen.

Van de bezochte plantages verdienen verder, wat den damaanleg betreft, vermelding: Brievengat, dat drie gemetselde dammen heeft, waarvan de langste ± 190 M. lang is en het water opstuwt over eene lengte bovendams van ± 600 M. Verder Fuyk, waar de dam eene voor Curaçao zeer ruime vallei volzet; voorts Groot St. Joris, waar verschillende belangrijke dammen uit vroeger tijd worden aangetroffen.

Op de Knip in de wester divisie komt een zeer hooge steenen dam in eene betrekkelijk scherp ingesneden vallei voor, welke noch met overlaat, noch met schuiven werkt, doch volgens de inlichtingen van den eigenaar der plantage, den heer Heldewier Vignon, dank zij de poreusheid van den grond, het benedendams gelegen gedeelte voldoende vochtig houdt door doorsijpeling onder den dam door van het bovendams opgehouden water.

Tot verdere toelichting wordt van het dammenstelsel op de plantage Zuurzak eene schets als bijlage B overgelegd.

Deze wijze van aanleg strekkende om, gebruik makende van de voordeelen, welke de ligging van het terrein aanbiedt, het afstroomende water zoolang mogelijk op te houden en door doelmatigen aanleg voor de besproeibare vlakke gedeelten daarvan zooveel mogelijk partij te trekken is de meest voorkomende en verdient, naar het steller dezes voorkomt, ook de meeste aanbeveling.

Dit komt te meer uit als men nagaat op welke wijze thans partij wordt getrokken van het door groote en hoogere dammen opgestuwde water als op Brievengat, Fuyk en anderen, waar men zich er toe bepaalt om, naarmate de door opstuwing verkregen wateroppervlakte na het ophouden der regens door verdamping en opslorping gaandeweg kleiner wordt, de oevers van het tijdelijke zoetwatermeer te beplanten, zeker wel de minst voordeelige, zij het ook de eenvoudigste wijze om van den kostbaren aanleg der dammen partij te trekken.

P u t t e n. In de laatste jaren is men er op Curaçao toe gekomen bevloeiing uit putten toe te passen en ofschoon daarmede het vraagstuk van voldoende watervoorziening zeker niet geheel is opgelost, is men daarmede toch eene goede schrede verder gekomen.

Dergelijke putten zijn alle grondwaterputten, op de meesten waarvan kleine Amerikaansche windmolens zijn geplaatst, die door den vrij geregeld doorstaanden wind op weinig kostbare wijze het water naar de oppervlakte voeren, waar het gewoonlijk wordt verzameld in kleine gemetselde reservoirs, welke òf overloopen, òf van waaruit het water geleid wordt, meestal door ijzeren pijpleidingen, naar de te bevloeien oppervlakte.

De putten zijn gewoonlijk niet zeer kostbaar, omdat slechts weinig bemetseling noodig is boven den steenbodem, en deze laatste zich vrij gemakkelijk laat bewerken, terwijl men, in den drogen tijd werkende, weinig last heeft van grondwater. Als maximum kosten werden opgegeven f 600, waar tegenover staat eene andere opgave op een der plantages, waarbij van een put van ± 9 M. diepte de kosten slechts f 150 zouden hebben bedragen. Dergelijke putten zijn van 6 tot 15 M. diep, doch op de Knip was men bijvoorbeeld reeds tot 18 M. gevorderd zonder voldoende water te vinden.

In een der diepe putten (± 14½ M.) werd in begin December 3.30 M. water aangetroffen.

Metselwerk is op Curaçao goedkoop, kalk wordt op sommige plantages gebrand en bergsteen is overal voorradig.

De kosten van een windmolen bedragen volgens opgave ± f 150.

De zuigpijpen zijn voor de meeste putten ongeveer 5 c.M. (1 Eng. duim).

Voor een pomp van die afmetingen zou volgens verkregen inlichtingen noodig zijn een molen met wieken van ± 3 M. 10 Eng. voeten), terwijl voor zuigpijpen van 4½ c.M. (1¾ Eng. duim) diameter, een molen van ± 2.40 M. (8 Eng. voeten) wenschelijk is. Of men zich hierbij echter altijd aan een vasten regel houdt, mag met het oog op de verschillende molens, die hier en daar werden aangetroffen, betwijfeld worden.

Gegevens omtrent het debiet van dergelijke putten en het gebied, dat zij kunnen bedienen, konden door den ondergeteekende niet verkregen worden. Waarnemingen daaromtrent waren in de meeste gevallen door belanghebbenden niet of

slechts zeer vaag gedaan en zouden, willen zij eenige beteekenis hebben, zich niet over te korte periodes moeten uitstrekken.

In den tijd noodig voor de vulling der reservoirs heeft men natuurlijk een maatstaf voor het debiet, mits daarbij tevens rekening worde gehouden met de verder daarop betrekking hebbende omstandigheden, nl. den waterstand in den put en de kracht van den wind.

Behalve eene later te vermelden opgave, waarbij een goede put gerekend wordt voldoende te wezen voor 200 oranjeboomen, is het eenige gegeven dat omtrent het debiet van dergelijke putten werd verkregen gevonden op Groot St. Joris, eigenaar de heer Perret Gentil. Deze plantage heeft van alle plantages op Curaçao het grootste aantal putten met windmolens namelijk 21.

Vier daarvan voeden een groot gemetseld reservoir van ± 100 M³. inhoud.

Opgegeven werd als minimum tijd voor de vulling van dit reservoir 16 uur en als gemiddelde duur 20 uur, hetgeen per pomp zou neerkomen op een debiet van 37.5, respectievelijk 30 M³. per etmaal. Deze gegevens slaan echter op tijden van voldoend grondwater.

Ten opzichte van deze vier pompen, staande in de onmiddellijke nabijheid van het reservoir, moet de opmerking gemaakt worden, welke ook voor elders geldt, dat het niet verstandig voorkomt de putten te dicht bij elkaar te zetten.

Hoe verder de putten onderling verwijderd zijn, hoe grooter het grondwatergebied waarover beschikt wordt. De grens voor een practisch te achten afstand houdt natuurlijk verband met het debiet en het gebruik, dat men van het water wenscht te maken.

Bij een totaal gemis aan gegevens omtrent dat debiet en de oppervlakte, die onder normale omstandigheden door een put kan worden bevloeid, is zeker het kiezen van eene doelmatige plaats voor de putten niet gemakkelijk.

De plaatsing van sommige putten geeft echter den indruk dat men zelfs niet bij benadering getracht heeft met het bovenstaande rekening te houden.

Zooals boven werd vermeld wordt het water uit de reservoirs geleid naar de te bevloeien oppervlakte door eenvoudig overloopen of door middel van eenige afsluitbare openingen in den wand van het reservoir, terwijl gewoonlijk pijpleidingen worden gebezigd, waar men het water over iets verder afstand wenscht te benutten. T-stukken in de buisleidingen van ± 5 c.M. diameter, gesloten met houten proppen, dienen dan om hier en daar af te tappen, terwijl op Groot Piscadera, eigenaar de heer Jones, in dit opzicht meer doelmatig en systematisch wordt te werk gegaan, door het water in pijpen te leiden naar de te bevloeien vallei, waar het terecht komt in kleinere reservoirs, van waaruit weder drie of vier pijpleidingen het water verder verspreiden, terwijl een dezer pijpen voert naar een verder gelegen reservoir, van waaruit weder dergelijke pijpen uitgaan.

Van uit deze kleine reservoirs heeft men handbesproeiing voor de vruchtboomen, waarbij veelal de voorzorg wordt gebruikt om door kleine aarden ringen om de boomen meer partij te trekken van de besproeiing terwijl, waar rond de reservoirs paragras wordt verbouwd, men deze eenvoudig laat overloopen. Door voldoende besproeiing en omwerking is de eigenaar er gaandeweg in geslaagd eene aanzienlijke oppervlakte, die vroeger onbebouwbaar was, tot goeden grasgrond te maken.

Dat men op deze wijze werkende, gunstige resultaten kan verkrijgen, wordt door bedoelde plantage zeker wel bewezen.

Over het algemeen en meer speciaal waar het water direct uit de reservoirs wordt benut, heeft men in de meeste gevallen slechts weinig werk er van gemaakt om het regelmatig, dat is dus zoo zuinig mogelijk, over het terrein te verspreiden en zoodoende van het beschikbare water zoo veel mogelijk partij te trekken.

Voor een deel is dat te wijten aan het zooveel mogelijk bezuinigen op arbeidsloonen, als harde noodzakelijkheid voor zeer vele plantages; doch voor een groot deel ook aan gebrekkige kennis omtrent wat op dit gebied elders gedaan wordt.

De werkjes van de geïllustreerde landbouw-bibliotheek bevatten, al zijn zij voor Hollandsche toestanden bestemd, veel dat ook voor Curaçao van nut zoude kunnen zijn en de stukken uitgaande van het Imperial Department of Agriculture for the West Indies, vooral de voor matigen prijs uitgegeven populaire geschriften, bevatten schatten van nuttige wenken waarvan de ernstige landbouwer op Curaçao partij kan trekken.

Op Savonet, dat onder de gelukkige plantages behoort, waar de eigenaar zelf zijn eigendom beheert en dat, geholpen door eene gunstige ligging en niet als de meeste plantages gedrukt door financieele zorgen, uit ruimer beurs kan worden beheerd, heeft de eigenaar eene reeks van aaneensluitende elkaar voedende kleine gemetselde reservoirs gemaakt, van betrekkelijk geringe diepte, waaruit kan worden afgetapt naar gelang de behoefte van het onmiddellijk daar beneden gelegen maïsveld, 1) terwijl hier de verstandige maatregel is getroffen om te zorgen dat het water, dat door overvulling der reservoirs zoude wegloopen weder tot den put terug keert.

Deze zelfde voorzorg is ook bij de andere putten op deze plantage aangebracht.

Hier heeft men dus althans een begin van eene doelmatige verdeeling.

De watertoevoer kan hier geregeld worden naar gelang der behoefte en er wordt niet meer gebruikt dan noodig is.

Het water wordt op deze plantage niet geleid in geulen of greppels, doch stroomt over het veld weg. De eigenaar vreest uitspoeling van den aanleg van greppels en geeft daarom de voorkeur aan zijne wijze van werken.

De gunstige omstandigheden, waaronder deze plantage verkeert, uiten zich ook in den grooten en mooien veestapel.

W a t e r g a t e n. Behalve de putten worden ook hier en daar aangetroffen zoogenaamde watergaten, dat wil zeggen plaatselijke natuurlijke of gegraven verdiepingen van den bodem, al of niet bemetseld, waar men door de groote diepte er in slaagt gedurende geruimen tijd water te houden.

Een der zijden is gewoonlijk flauw hellend gemaakt om het water te kunnen bereiken.

Zoo heeft de plantage Siberie een ruim watergat, waarvan voor de diepste plek eene diepte wordt opgegeven van 18 M. beneden het terrein en waar ook in de droogste tijden steeds eenige watervoorraad beschikbaar blijft.

Waarschijnlijk is het daaraan te danken dat Siberie beschikt over een mooien veestapel. 2)

Op Klein St. Joris werd mede een goed waterhoudend watergat aangetroffen.

Op de Knip zijn eenige watergaten met bemetselde wanden. In het laatst van December stond daarin 5 M. water op de diepste plek. Bij langdurige droogte wordt echter het water op deze plantage eenigszins brak, vermoedelijk ten gevolge van het zich in de nabijheid bevindend lagoen.

W e l v a n H a t o. Eindelijk nog heeft men op de plantage Hato eene wel, die, naar werd medegedeeld, ook in de droogste tijden water blijft geven, hoewel in geringe mate.

Hato ligt volgens de kaart van I. F. van Raders in rechte lijn gemeten 8.7 K.M. van Willemstad; langs den rijweg bedraagt de afstand ongeveer 10 K.M.

Het water treedt te voorschijn uit eenige spleten in het gesteente en wordt geleid naar een groot gemetseld reservoir. Dit

---

1) *Aanteekening van den Minister van Kolonien:*
Volgens mededeeling van den Gouverneur zijn de bedoelde werken uitgevoerd met het doel om op het maisveld een oranjerie aan te leggen.

2) *Aanteekening van den Minister van Kolonien:*
Volgens den Gouverneur was dit hoofdzakelijk het gevolg van de in het najaar van 1901 overvloedig gevallen regens en het dientengevolge in overvloed aanwezige voeder op de weidegronden.

reservoir voedt met eene gemetselde goot een tweede dito lager gelegen, van waaruit door gemetselde goten het water verder gedistribueerd kan worden.

Blijkens die goten, thans voor het meerendeel in verval, is in vroeger dagen beter dan thans van dit voor Curaçao exceptioneele geval partij getrokken ter besproeiing van deze plantage. Behalve een kleine groep oranjeboomen vindt men thans alleen de sporen van vroegere cultures en eene kleine beplanting van allerlei gewassen nabij het woonhuis; in dagen van overmaat van water blijft dit onbenut.

Hato heeft voorheen behoord aan het Gouvernement en was een buitenplaats van de Gouverneurs; doch werd na de emancipatie, toen er niet meer over slaven kon worden beschikt voor het onderhoud, verkocht.

De prijzen zijn blijkens de overschrijvingen geweest in 1871 f 22 600, in 1872 f 22 000, in 1874 f 20 000 en blijkens eene boedelscheiding in 1900 f 19 000.

In het kohier der belastingen is de plantage voor het driejarig tijdvak 1900—1902 aangeslagen voor eene waarde van f 16 000.

Eene tweede wel in de nabijheid der eerste heeft mede twee gemetselde reservoirs. Deze wel geeft echter slechts weinig water meer en de reservoirs met bijbehoorende goten worden blijkbaar niet meer benut.

D r i n k w a t e r v e r k o o p. Het water dezer plantage 1) wordt in tijden van droogte voor drinkwater verkocht. Dit is eveneens het geval met het water van eenige andere plantages, welke door bijzonder gunstige putten, zooals bijv. de Hoop en Gasparito, van den waterverkoop een bedrijf maken, van daar de vreemdklinkende naam van waterplantage.

De prijs varieert naar gelang van omstandigheden. In tijden van groote schaarschte gaat men tot 10 à 12 cts. per blik van 18 L.

Is er weinig vraag naar drinkwater, dan daalt de prijs tot ± 2 cts.

D r i n k w a t e r v o o r m e n s c h e n v e e. Was in het bovenstaande uitsluitend sprake van water ten behoeve der beplantingen, er dient tevens rekening te worden gehouden met de behoeften der bewoners en van het vee.

De veestapel bedroeg voor Curaçao volgens het Koloniaal Verslag van 1900 op ultimo December 1899:

43 638 geiten,
21 462 schapen,
1 978 stuks lammeren,
1 744 varkens,
2 769 ezels,
169 muilezels,
336 paarden.

Behalve de ezels, muilezels en paarden mag wel worden gerekend dat al het overige tenuis behoort op de plantages.

In Oost-Indië rekende men voor de Solovallei en voor de waterleiding van Fort de Kock op 80 L. per hoofd per dag voor de menschen en 40 L. per stuks vee, waarbij voor het vee, behalve de kleine paarden, te rekenen op karbouwen, terwijl op Curaçao in hoofdzaak met klein vee heeft te doen.

De aanname van 80 L. rekent tevens op badwater, waarvan in Oost-Indië door den inlander een ruimer gebruik wordt gemaakt dan voor Curaçao het geval is.

Men zal dus voor dat eiland, waar men geleerd heeft zuinig te zijn met drinkwater, met belangrijk minder kunnen volstaan.

Doch al zou men op grond daarvan het benoodigde water terug brengen op bijv. 15 L. per hoofd, waaronder waschwater, en voor het vee op 10 L. per stuk per dag, dan nog vertegenwoordigt het totaal een niet onaanzienlijk cijfer.

Door gemetselde regenbakken wordt zooveel mogelijk het van de daken afstroomende regenwater opgevangen.

In bijlage E wordt een overzicht gegeven van de gouvernementsregenbakken te Willemstad en het daaruit verstrekte water.

Op Santa Barbara heeft men, behalve het opgevangen water van de daken, ter versterking van den watervoorraad ten behoeve van het werkvolk der phosphaat-exploitatie een daarvoor geschikt gedeelte van het steenachtig terrein blootgelegd en ommuurd ten einde het daarop vallende regenwater op te vangen en naar de ruime regenbakken te voeren. Voor zoover steller dezes bekend, is dit de eenige toepassing van dien aard op het eiland Curaçao; op St. Eustatius en Saba wordt deze methode in het klein toegepast.

R e g e n v a l. De resultaten van de regenwaarnemingen op Curaçao zijn verzameld in bijlage C.

Betrouwbaar kunnen geacht worden de waarnemingen geschied vanwege het Departement van openbare werken sinds 1894, gevende voor 1895 tot en met 1901 een gemiddelde van 0.5213 M. per jaar met 0.3577 M. (1899) als minimum en 0.6268 M. (1895) als maximum.

Evenzoo vermoedelijk de waarnemingen in het hospitaal gedaan, waarvan gegevens werden verstrekt van 1843 tot en met 1855, gemiddeld 0.698 M. met 1.218 M. (1844 een blijkbaar zeer exceptioneel jaar) als maximum en 0.345 M. (1845) als minimum.

In overeenstemming daarmede zijn de voor die jaren op de plantage Savonet gedane waarnemingen met 0.548 M. als gemiddelde, ofschoon in het algemeen beweerd wordt dat in het noord-westelijk gedeelte van het eiland, waar bedoelde plantage gelegen is aan den voet van den 376 M. hoogen St. Christoffel, meer regen valt dan in het zuid-oostelijk gedeelte.

Volgens op drie plantages verkregen resultaten zou 1868 exceptioneel ongunstig zijn geweest, nl. 0.011, 0.156 en 0.228 M., respectievelijk voor Savonet, Zuurzak en Siberie.

Het cijfer van slechts 11 m.m. is mogelijk niet juist, doch eigenaardig is het dat ook Zuurzak en Siberie zulke geringe resultaten geven.

De waarnemingen op de plantages gedaan geschieden over het algemeen op vrij primitieve wijze. Verstrekking van betere toestellen is zeker gewenscht.

Er is blijkens de beschikbare gegevens wel eenig verschil tusschen de laatste jaren en voorheen, doch zeker niet zoo groot om daardoor uitsluitend den achteruitgang der plantages te verklaren, aannemende althans dat de waarnemingen van vroegere jaren voldoende betrouwbaar zijn.

In eene kolonie als Suriname is het voor ondergeteekende bij een reeds zeer drukken werkkring, zeker niet gemakkelijk voldoende te volgen wat op het gebied van regenverwekking door kanonschoten enz. voorvalt.

Voor zoover gegevens ten dienste stonden hadden deze in hoofdzaak betrekking op bescherming door bovenbedoeld middel tegen hagel.

In de beschijvingen daarop betrekking hebbende werd voor Stiermarken in „das Wetter" van October 1901 opgegeven dat de kanonnen van eene speciale constructie in 4 evenwijdige rijen werden geplaatst de rijen en de kanonnen op 1 K. M. afstand.

Het schieten begon zoodra een donderwolk zich vertoonde op 2 à 3 K.M. afstand en werd voortgezet tot de hemel weder onbewolkt werd of, indien dat niet het geval was, totdat donder en bliksem hadden opgehouden en het over de geheele streek begon te regenen. Hier scheen dus het succes ook wat regenverwekking betreft, vast te staan.

Eene andere beschrijving spreekt van 6 stations elk met 10 mortieren, lading 120 gram kruid, welke bij nadering van een onweersbui een geregeld kanonvuur onderhielden. De

1) *Aanteekening van den Minister van Koloniën:*
Dit schijnt voor de plantage Hato eene vergissing; volgens den Gouverneur is de afstand tot de stad voor drinkwaterverkoop te groot.

resultaten werden steeds zeer gunstig genoemd. De wolken werden verdreven en over een oppervlakte van 4 K.M. in het vierkant viel noch hagel noch regen. Voor regenverwekking is dit resultaat dus zeker niet bemoedigend.

Ook uit andere berichten omtrent soortgelijke proefnemingen mag worden geconcludeerd, dat men met deze proeven nog lang niet zeker is van de resultaten.

Meer succes, doch geheel onvoldoende toegelicht, belooft eene in de „Revue Scientifique" opgenomen mededeeling uit het tijdschrift „Humanitarian" over proefnemingen in Japan.

„Les expériences ont consisté à envoyer un courant électrique dans l'air et ont débuté à 11 heures du soir. Le temps est resté beau jusqu'à 9 heures du matin le lendemain, moment où des nuages ont commancé à se former: il a plu 24 heures après à plusieurs reprises, sur une étendu importante qui avait pas reçu depuis un temps assez long."

Of proefnemingen in dien geest voor Curaçao zijn aan te bevelen is eerst uit te maken na eene betere studie van dit onderwerp, dan de ondergeteekende in de kolonie Suriname in de gelegenheid was te maken. 1)

Opbrengst van cultures op verschillende plantages. In het kort moge hier eene vermelding vinden hetgeen verbouwd wordt behalve het voedingsmiddel der bevolking, groote en kleine mais, dat natuurlijk eene eerste plaats inneemt.

In hoofdzaak vindt men dan vruchten w. o. voorheen de oranjeschillen het belangrijkste waren.

Thans wordt daarvan blijkbaar minder werk gemaakt 2) ten gevolge van de daling der prijzen.

Hoeveel in werkelijkheid de uitvoer bedraagt is niet na te gaan. Het Koloniaal Verslag vermeldt geen gegevens omtrent den uitvoer van Curaçao, omdat geen uitvoerrechten meer worden geheven. 3)

Dit argument komt niet afdoende voor en een statistiek zou in dit opzicht waardevolle gegevens leveren, waar men nu in het duister tast.

In vroeger dagen zou voor oranjeschillen f 1.50 per ½ Kg. betaald zijn, waar thans slechts f 0,40 à f 0,45 verkregen wordt. Dit schijnt de animo aanmerkelijk bekoeld te hebben.

Er zijn tijden geweest dat men op Curaçao zooveel gemakkelijker, zij het ook niet zonder risico, geld kon verdienen in verband o.a. met de nabijheid van Venezuela, dat men aldaar niet licht met eene kleine winst tevreden is en dus bij de daling der prijzen het artikel door velen als niet voldoende winstgevend meer werd beschouwd.

Toch zijn de gegevens daaromtrent verstrekt door twee plantage-eigenaars, tevens beheerders daarvan, verre van ongunstig.

Het eerste gegeven betreft eene raming van kosten en opbrengst.

Een put met windmolen, reservoir en pijpleiding werd gesteld op f 1000.

Gerekend werd dat één put 200 boomen kan verzorgen en dat de aanleg van eene orangerie van 200 boomen zou kosten f 1000.

De eerste 4 jaren leveren de boomen niets op, in het 4de—6de jaar beginnen zij te dragen, van het 6de tot en met het 10de jaar kunnen zij gerekend worden de onderhoudskosten te dekken en na het 10de jaar zouden zij beginnen winst op te leveren.

Een goede boom zou leveren, volgens dezen berichtgever, 4000 schillen, d. i. ± 100 pond (men rekent 40 schillen per pond), welke verkocht ad f 0,40 per ½ Kg. zouden opleveren f 40 per boom.

1) *Aanteekening van den Minister van Koloniën:*
Van Gouvernementswege wordt hieromtrent een onderzoek ingesteld.

2) *Aanteekening van den Minister van Koloniën:*
Volgens den Gouverneur begint men thans weder van deze cultuur meer werk te maken.

3) *Aanteekening van den Minister van Koloniën:*
Sedert 1 Juli 1903 wordt thans een uitvoerstatistiek gehouden.

De rekening zou dus worden:

aanleg	*f* 1000.—
kosten put c. a.	„ 1000.—
10 jaren onderhoud à f 200	„ 2000.—
Totale kosten in 't jaar	*f* 4000.—

waarbij verwaarloosd de opbrengst in de eerste 10 jaren.

Daartegenover zou staan eene opbrengst per jaar na het 10de jaar van f 8000, waaruit te bekostigen renteverlies, landen zeetransport, commissie, assurantie enz.

Er kan een zeer aanzienlijk percentage voor misrekening van deze becijfering worden afgetrokken en er dient mede gerekend te worden op de kosten van oogsten en drogen en op de verzorging der boomen, die af en toe van insecten te lijden hebben; maar toch blijft de zaak, indien deze raming juist is, eene aanbeveling waardig.

Volgens eene tweede opgave zou eene oranjerie van 128 boomen vroeger hebben opgebracht netto f 3000, van drie dezer boomen, die elk 4500 schillen leverden, was de opbrengst ± f 8000. Deze gegevens zouden dateeren uit den tijd van f 1,50 per ½ Kg.

Ieder dezer drie boomen zou dus hebben opgebracht f 267 hetgeen zou wijzen op ± 89 Kg. schillen, terwijl volgens de boven vermelde opgave van het gewicht van schillen de 4500 schillen, welke elk der drie boomen opleverden, slechts ± 56 Kg. zouden wegen. Of dus de opgave omtrent de fabelachtige opbrengst der drie boomen geheel betrouwbaar is mag betwijfeld worden.

Daarentegen zouden de 128 boomen te zamen maar hebben opgeleverd per boom ± f 24.

Bij een prijs van f 0,40 à f 0,45 per pond zou de opbrengst per boom gemiddeld dus wezen f 6,40 à f 7,20.

Dit wijkt aanzienlijk af van de boven geleverde raming; doch blijft altijd eene nog niet te verwaarloozen opbrengst als de boomen en de bevloeiingsmiddelen eenmaal bestaan en dus alleen verzorging vereischen.

Bovendien staat tegenover den bovengenoemden prijs de ontvangen mededeeling omtrent zendingen in de laatste jaren van goed behandelde schillen naar Europa, die geregeld f 0,70 per ½ Kg. opbrachten.

Ook in dit artikel is men blijkbaar te zorgeloos geweest om door goede deskundige behandeling en sorteering vóór de verzending het artikel op prijs en den goeden naam der Curaçao schillen in stand te houden.

In ruime mate worden verder op de plantages vruchten geteeld, in hoofdzaak voor consumptie op het eiland zelf en in geringere mate voor export.

Zuurzak, dat een zeer goede mangahof heeft, leverde in de goede jaren 50 à 60 000 manga's met eene verkoopwaarde in de stad van f 0,50 tot f 2 per 100 stuks.

Groot Piscadera heeft dagen dat er 10 000 manga's naar de stad worden gezonden, welke in den drukken tijd f 0,40 à f 0,50 per 100 stuks opbrengen, terwijl de beste en grootste f 1 à f 1,25 per 100 stuks halen.

Op andere plantages wordt weder meer werk gemaakt van zg. mispels, (de sapotille van Suriname; de Savae Manilla van Oost-Indië) Deze schijnen zich later voor export te eigenen en worden o.a. naar San Domingo uitgevoerd.

Een ander voorbeeld van uitvoer zijn watermeloenen, waarvan met succes eene groote partij van de Fuyk naar Noord-Amerika werd gezonden.

Kokospalmen werden hier en daar verspreid aangetroffen en komen in het groot voor op Groot St. Joris.

De opbrengst bepaalt zich tot verkoop in de stad; van copra als handelsartikel was men niet op de hoogte en de bast met de vezels werden weggeworpen of hoogstens benut voor ophooging van het terrein.

Aanplant van kokospalmen op de lage terreinen aan de baaien gelegen, waar de grond te ziltig is voor andere cul-

tures, verdient aanbeveling en wordt hier en daar beproefd.

Paragras wordt in vrij groote hoeveelheden op de uit putten of op andere wijze bevloeide terreinen verbouwd.

Voor het overige zijn deze bijna uitsluitend voor vruchtboomen bestemd.

Zoo heeft Groot St. Joris met zijn 21 putten een nieuwe aanplant van 700 mispels, 150 cachoe, veel papaja's en ook beproefd bananen, bacoven en suikerriet.

Of de keuze van bananen en bacovens, die zeer veel water behoeven, eene verstandige is, mag betwijfeld worden.

Meloenen zijn na tijden van regen in grooten getale te verkrijgen.

Waar echter de meeste vruchtensoorten van Curaçao zich bij de bestaande transportmiddelen slecht eigenen voor uitvoer en aan den anderen kant de productie zeker nog niet voldoende is om een geregelden dienst voor vruchtenvervoer in het leven te roepen, zooals o.a. met succes op Jamaica is geschied, waar de vruchtenhandel geschat wordt op £ 500 000 jaarlijks, heeft eene groote aanplant van vruchtboomen zijne gevaarlijke zijde, tenzij men daarbij tijdig bedacht is, op een débouché naar het buitenland of een uitweg daarvoor vindt in den aanmaak van confituren, stroopen, jams, mango-chutney en dergelijke of in het conserveeren van vruchten enz.

Met genoegen wordt geconstateerd dat de nieuw opgerichte Landbouwvereeniging door eene proefzending van manga's naar de United Fruit Company Boston reeds in bovenbedoelden geest werkzaam was, welke proefneming blijkens de Curaçaosche courant van 8 Augustus 1902 voor een kist van 50 gewone manga's heeft opgeleverd netto f 1,10 per kist. Dergelijke manga's brengen op het eiland f 0,60 à f 0,75 op en al zouden bij grootere bezendingen de opbrengst dalen, dan nog blijft voldoende voordeel over om dit resultaat als gunstig te beschouwen.

Daarbij kan zonder twijfel de mangasoort op Curaçao veredeld worden; voor zoover de ondergeteekende de Curaçaosche manga's kan beoordeelen, staan deze verre beneden de beste soorten der Surinaamsche manga's en Oost-Indische mango's.

Men zal er dan zeker op bedacht moeten wezen om het voorbeeld van de Vereenigde Staten en van Australië te volgen, waar bij vruchtenexport van bestuurswege toezicht wordt gehouden op de qualiteit der te verzenden vruchten. Natuurlijk zal een dergelijke maatregel bij de invoering tegenkanting veroorzaken, maar het is daarentegen zoo zeer in het belang van alle partijen, den afscheper, den schipper en den ontvanger, dat een dergelijk verzet in het welbegrepen belang der kolonie geen gewicht in de schaal mag leggen.

Dergelijk toezicht is ook voor andere exportartikelen, oranjeschillen, divi-divi enz. hoogst wenschelijk. 1)

Tijdens het verblijf van den ondergeteekende werd juist bij wijze van proef op Curaçao ontvangen de Algerijnsche vijg, als geschikt voor cultuur.

De aandacht wordt daarom gevestigd op een artikel in de „Revue Scientifique" van 31 Mei 1902 n°. 22, waarbij behandeld wordt de bereiding in Algiers van de zoogenaamde vijgen-koffie, welke sinds eenigen tijd in Oostenrijk-Hongarije een niet onbelangrijk artikel vormt. Na een onderzoek daar te lande zijn bereids twee fabrieken te Algiers geopend, te Bougie en te Domaz.

Men vindt daaromtrent het volgende:

1) *Aanteekening van den Minister van Koloniën:*
De Gouverneur is het hiermede voorloopig, althans wat het eiland Curaçao betreft, niet eens, evenmin als de Curaçaosche Maatschappij tot bevordering van Landbouw, enz. De Gouverneur doet, in verband met het bovenstaande, de mededeeling, dat op Curaçao van eigenlijke vruchten-export geen sprake is; dat de Curaçaosche divi divi steeds het hoogste genoteerd blijft boven het van elders verkregen artikel, en dat van den voorgestelden maatregel ongeëvenredigde kosten en een belemmering van den handel het gevolg zouden zijn. Op Bonaire en Aruba zijn evenwel keuren vastgesteld om den uitvoer van onrijpe divi-divi tegen te gaan. Die keur is op Bonaire tijdelijk geschorst, omdat tengevolge van het mislukken van den oogst de in grooten getale op dat eiland voorkomende parkieten, die geen ander voedsel vinden, de divi-divipeulen vernielen vóór ze rijp zijn en, wanneer het plukken van deze peulen door de bevolking thans belet werd, ook dit product voor het grootste gedeelte zou verloren gaan.

„Ce produit, dont la valeur nutritive est considérable, est obtenu par la torréfaction des fruits d'une conservation difficile.

„Mélangé au veritable café, il agit comme colorant; en outre il rend le café moins excitant et en corrige l'amertume.

„Cette industrie algérienne est appelé à rendre d'appréciables services aux classes laborieuses de la colonie. Elle nécessite l'emploi dans les ateliers d'un certain nombre de femmes et de jeunes filles pour la mise en paquet du nouveau product."

Men heeft hier blijkbaar te doen met eene soortgelijke industrie als de bananen koffie, waarvoor juist dezer dagen propaganda wordt gemaakt in Britsch- en Nederlandsch Guyana door zekeren professor Spawn, die wonderen verhaalde van het succes dezer nieuwe koffie in Noord-Amerika.

Mocht de Algerijnsche vijg geschikt blijken voor Curaçao, dan is hierin wellicht een débouché te vinden voor deze vruchtsoort.

De geleverde cijfers en de waarde, op welke blijkens de kohieren de plantages geschat worden, wijzen wel aan dat men steeds met cultures in het klein te doen heeft en er van cultures voor stapelproducten zoo goed als geen quaestie is.

Daarvoor zal in de eerste plaats gezocht moeten worden naar voor dergelijke regenarme terreinen geschikt aanplantingen in den geest als nu geschiedt met den sisalaanplant en dan ook komt het voor dat, waar de natuur zelve over Curaçao de divi-divi heeft aangewezen als tegen de ongunstige omstandigheden bestand, er van dezen boom meer werk moest worden gemaakt dan thans geschiedt.

De vrijheid, die ten opzichte dezer boomen op de gouvernementsterreinen bestaat, leidt tot ondergang van het artikel. Het moge noodgedwongen geweest zijn, dat men in tijden van schaarschte den kleinen man vrijheid heeft moeten laten om divi-divi te oogsten, eene voorzichtige politiek is dat zeker niet.

Veel divi-diviboomen zijn daardoor ook eenvoudig omgehakt om brandhout of houtskool te verkrijgen.

Daarbij komt dat hierbij weder het artikel gedeprecieerd is door bedrog bij de aflevering.

Te jong geplukte peulen schijnt men door begraving en branden de kleur van voldoend volwassen peulen te kunnen geven.

Of dit geschiedt om des te spoediger partij te trekken van de beschikbare peulen of werkelijk met de bedoeling om bedrog te plegen, doet weinig ter zake. Op den naam van de Curaçaosche divi-divi heeft het een nadeeligen invloed.

Aanplant van divi-divi is zeker niet kostbaar, en de bescherming der jonge planten tegen geiten enz. wordt op sommige plantages o.a. op de Knip, waar een vrij belangrijke aanplant bestaat, zeer eenvoudig aangebracht door daaromheen eenige zoogenaamde Spaansche juffers, eene alom verbreide cactussoort, te planten, hetgeen zeker minder kostbaar is dan kunstmatige afheining met stekeldraad, gestapelde steenmuren, cactushagen enz.

Eenmaal geplant bepaalt zich de verzorging tot de bescherming van den boom zonder eischen van besproeiing enz. 1)

Waar alle plantages over uitgebreide onbenutte 2) terreinen beschikken, wekt het bevreemding dat zoo weinige in den aanplant van divi-divi eenig voordeel zoeken voor deze tot nog toe waardelooze terreinen.

Te meer klemt dit wanneer rekening wordt gehouden met wat ter zake van looistoffen voorkomt in het bulletin van het Koloniaal Museum (zie „Indische Mercuur" 3 Juni 1902) waar gewezen wordt op de moeilijkheden, welke de Duitsche

1) *Aanteekening van den Minister van Koloniën:*
Volgens den Gouverneur berust de mededeeling dat het mogelijk zou zijn de plantjes door zoogenaamde Spaansche juffers tegen het vee te beschermen op een misverstand, en hebben de plantjes ook wel degelijk besproeiing noodig.

2) *Aanteekening van den Minister van Koloniën:*
Deze uitdrukking is, volgens den Gouverneur, minder gelukkig gekozen. De aanzienlijke kudden geiten en schapen hebben uitgestrekte weidegronden noodig.

leder-industrie ondervindt door de dreigende hooge rechten op quebrako, een der aldaar gebruikte looistoffen, hetgeen aanleiding heeft gegeven tot proeven in de Duitsche koloniën met den aanplant van andere looistof produceerende planten, w. o. ook divi-divi.

Jammer dat de directeur van het Koloniaal museum daarop alleen de aandacht vestigde van den chef van het Boschwezen in Ned.-Indië en daarbij de kolonie Curaçao over het hoofd zag.

De ondergeteekende meent als een middel tot besparing op de vrachtprijzen te mogen aanbevelen eene proef te nemen met het verzenden van goede divi-divi in gemalen toestand. De hoofdmarkt is thans Hamburg en Amsterdam; men zou zich dus vooraf aldaar dienen te vergewissen of een dergelijk artikel verkoopbaar zoude zijn.

Een Kamer van Koophandel, of wellicht de nieuw opgerichte Landbouwvereeniging, zou in het belang van den uitvoer in dien geest eene poging kunnen doen en tevens kunnen trachten verbetering te brengen in de qualiteit van de uit te voeren producten, hetgeen bepaald noodig voorkomt, zooals boven ook ten opzichte der Curaçaoschillen gereleveerd werd.

Uit de berichten omtrent de Landbouwvereeniging blijkt dat deze reeds werkzaam is ter verkrijging van voor Curaçao geschikte zaadsoorten voor veevoeder. Haar aandacht werd door den ondergeteekende ook gevestigd op het daaromtrent voorkomende in den „Indische Gids" van Juli 1902 in het artikel „Veevoedergewassen bestand tegen droogte".

Want al zijn de geiten en schapen niet veeleischend en kunnen deze, wat hun voedsel betreft, vrij wel aan zich zelven worden overgelaten, voor de runderen en paarden is meer noodig. Voorloopig zoekt men heil in Paragras, dat echter bevloeiing eischt en daarom kostbaar is, en voor vele plantages, welke het aan de fondsen ontbreekt voor het landbouwbedrijf, is de aanwezige veestapel nog haast de eenige bron van inkomsten, waarvan men echter zeker niet voldoende partij trekt.

Kan beter voorzien worden in voeding en drinkwater van het vee, dan bestaat de mogelijkheid van vee-export 1) als bron van inkomsten, ook voor den kleinen man. Er is slechts zoo betrekkelijk weinig van de beschikbare oppervlakte beplant, dat, als men er in mocht slagen het veevoeder te verbeteren, er van de beschikbare oppervlakten met succes partij zoude zijn te trekken voor veeteelt met het oog op export. De ezels op Curaçao zijn zelfs onder de bestaande moeilijke omstandigheden sterk en goed, de paarden eveneens. Op verschillende plantages loopen de paarden in het wild en worden de merries alleen voor de fokkerij gebezigd. Hier en daar wordt naar ras-verbetering gestreefd, waarbij deskundige leiding bepaald noodig is.

Van het rundvee wordt de melk op plantage gebruikt en verder in de stad verkocht. Ook wordt daarvan boter bereid, die zeer goed is voor eenige dagen, doch daarna spoedig sterk wordt.

Een ander product, dat men op het eiland kaas gelieft te noemen, heeft met werkelijke kaas niet anders dan de grondstof gemeen.

In beide bedrijven kon zeker verbetering gebracht worden, en zoodoende zou althans eene betere opbrengst kunnen worden verkregen dan de plantages thans van hunne veestapels trekken.

Er mag den plantage-eigenaars geen verwijt van worden gemaakt dat zij geen boter en kaas kunnen maken; doch wel mag het verwondering wekken, dat daarin nog geen verbetering is gebracht en naar deskundige voorlichting is gezocht, die misschien al bij een boerenzoon onder het garnizoen zou zijn te vinden.

Dat boter gemaakt kan worden, welke zich beter laat conserveeren, blijkt o. a. uit de boter bereid op „Belleplaine" op St. Martin, die zonder bezwaar eene maand in het vat kon blijven en daarna, in blikken verpakt, verkocht werd. De eigenaar deze plantage heeft zich een separator aangeschaft, welke hem 40 à 50 % voordeel bezorgt boven de oude werkwijze.

Het houden van een veestapel geeft tevens gelegenheid tot bemesting waarvan, naar het voorkomt, niet algemeen genoeg partij wordt getrokken, tenzij men als zoodanig ook medereekene het verkoopen van den mest voor uitvoer, in stede van die voor eigen cultures te benutten.

Benoodigde hoeveelheden water voor diverse cultures. Wanneer voor de bepaling der benoodigde hoeveelheden bevloeiingswater partij wordt getrokken van de elders opgedane ondervinding, kunnen de volgende gegevens dienen, getrokken uit het gedeelte Bevloeiingen van het werk „Waterbouwkunde".

Waarnemingen in Algerie gedaan gedurende een zeer drogen zomer geven omtrent maïs het volgende.

Deze wordt geplant tegen het einde van den regentijd, in den loop van April, en half Juli geoogst. Gedurende de twee maanden Mei en Juni zijn 4 besproeiingen noodig van 400 tot 600 M^3., hetgeen overeenkomt met doorloopend 0.31 à 0.40 L., gemiddeld 0.38^5 L. per sec. per H.A. Oranjeboomen vereischen in de 6 droge maanden 12 besproeiingen o.a. 400 M^3. of doorgaande 0.31 L. per sec. per H.A.

De rupsklaver of luzerne, die voor veevoeder dient, geeft in een tijdvak van 5 maanden 6 sneden, de eerste op het einde van April, de laatste op het einde van September. In dien tijd worden de velden 10 maal besproeid, elke keer met 400 M^3. per H.A. hetgeen over 5 maanden verdeeld overeenkomt met een doorloopenden aanvoer van 0.30 L. per sec. per H.A.

Voor moestuinen worden verschillende cijfers aangegeven naar den aard der gekweekte groenten: salade, radijs, 2 maal 's weeks, tomaten, wortelen, als zij groot zijn, slechts 1 maal 's weeks; komkommers, meloenen, als zij groot zijn, eens in de 12 of 14 dagen; aardappelen eens in de 10 dagen; gemiddeld in de zomermaanden 6 besproeiingen van 400 tot 600 M^3. per maand, waarbij men dus kan rekenen op een doorgaanden aanvoer gedurende de 6 maanden van 0.93 tot 1.39 L. per sec. per H.A.

Tabak heeft noodig 4 besproeiingen in 3 maanden of doorloopend een aanvoer van 0.20 L. per sec. per H.A.

Voor Zuid-Spanje worden de benoodigde cijfers gemiddeld 20 % hooger opgegeven.

Voor Java rekent men voor maïs op 0.25 tot 0.60 L. per sec. per H.A., voor cassave en katjang 0.33 tot 0.8 L.

Blijkens het verslag van de commissie van advies nopens de werken in de Solovallei is in de jaren 1896 en 1897 de aanplant van z.g. tweede gewassen voor de gebieden der Pategoean- en Tangoelbeddingen in den oostmoesson voldoende mogelijk geweest, ofschoon slechts respectievelijk 0.35 en 0.36 L. per sec. per H.A. beschikbaar was en wordt verder medegevan $^1/_5$ beplant met suikerriet en $^4/_5$ met diverse tweede gewasdeeld dat men in de afdeeling Djombang (23 667 H.A), waarvan $^1/_5$ beplant met suikerriet en $^4/_5$ met diverse tweede gewassen, in den oostmoesson is toegekomen met 0.32 L. per sec. per H.A., waarbij er echter op wordt gewezen, dat de geheele oostmoesson-aanplant niet gelijktijdig op eenig oogenblik te velde heeft gestaan en deze invloed zich natuurlijk bij grootere oppervlakten meer doet gelden dan bij kleine.

De bovenbedoelde tweede gewassen waren maïs (Zea mays L.), katjang (Arachis hypogaea L.) en verder indigo en kedellé (Grumilea divergens Miq.), een plant die jong gesneden voor veevoeder dient, terwijl wanneer zij rijp wordt, de boontjes als voedingsmiddel gezocht zijn, en tabak, die in den regel uit putten bevloeid wordt.

De grond was in deze afdeeling voor $^1/_{15}$ zware weinig water vragende kleigrond, maar $^9/_{15}$ en $^5/_{15}$ behooren respectievelijk

1) *Aanteekening van den Minister van Koloniën:*
Het is den Gouverneur nog niet gelukt de vraag te beantwoorden waarheen dat export zou moeten plaats vinden.

tot de weinig zware, middelmatig doorlatende en tot de lichte veel water eischende zandgronden.

Barrois geeft op voor Bengalen per beplante H.A. gemiddeld 0.874 L. per sec.; voor Lombardije voor andere gewassen dan rijst 0.6 L. tot 1 L.; voor Zuid-Spanje 0.75 tot 1 L. en in het zuiden van Frankrijk evenzoo.

In Britsch-Indië is naast de groote irrigatiewerken op ruime schaal gebruik gemaakt van bevloeiing door middel van putten.

Men onderscheidt de z.g. cutchawells, onbemetseld omdat zij niet bijzonder diep behoeven te zijn en de diepere bemetselde putten.

Volgens opgave van Baird Smith waren er in 1860 70 000 bemetselde en 280 000 cutchaputten, welke 595 000 H.A. van water voorzagen d. i. ± 1.7 H.A. per put gemiddeld.

Een groot bezwaar is daar dat het ophalen van het water zooveel arbeid vereischt. Om 2 H.A. te besproeien zouden dagelijks 6 man met 3 span buffels noodig zijn.

D e b i e t v a n p u t t e n. Het eenige gegeven, waarover men voor Curaçao beschikt, wat het debiet der putten betreft, is het boven vermelde reservoir op Groot St. Joris, waaruit zou volgen een debiet van 0.35 L. als gemiddelde opbrengst per seconde.

Het is echter te vreezen dat op dit cijfer blijvend mag worden gerekend bij langdurige droogte en het dus aanzienlijk lager zal moeten worden gesteld in de tijden dat men juist aan water behoefte heeft.

Aan zekerheid daaromtrent is dus zeker groote behoefte.

Wellicht dat het voldoende is daarop de aandacht van de Landbouwvereeniging te vestigen.

Er zal dan ter beter verwerking van de resultaten van dergelijke opnemingen eenige eenheid moeten bestaan in de wijze van waarnemen.

Daartoe wordt het volgende in overweging gegeven.

Op vooraf vastgestelde dagen, een of tweemaal 's weeks en op vastgestelde uren des morgens en des avonds, moeten worden opgenomen het debiet der pompen gedurende een vooraf vastgestelden tijd, zoodanig te kiezen dat rekening gehouden worde met de afmetingen der reservoirs.

Uit de afmetingen dezer laatsten en de stijging van het water daarin is gemakkelijk de opbrengst te bepalen.

Bij het begin en het einde der opname zal ook de waterstand in den put moeten worden opgenomen.

Tevens zou moeten worden aangeteekend wat vermelding verdient o.a. betreffende de kracht van den wind tijdens de opname, en zou als regel gesteld moeten worden dat vóór de opname de pomp minstens een op te geven aantal uren vrij heeft gewerkt.

Verder dienen natuurlijk vermeld te worden de lengte der zuigpijp beneden de pomp, de afmetingen van pomp en zuigbuis, de diameter en de diepte van den put beneden het maaiveld en eindelijk de diameter en de hoogte van opstelling der wieken van den molen.

Voor een en ander zijn gemakkelijk tabellen samen te stellen, welke het den waarnemers zoo gemakkelijk mogelijk moeten maken hunne gegevens in te vullen.

Kunnen op de plantages, waar de opnemingen plaats hebben, tevens betrouwbare regenwaarnemingen worden verricht, dan kan langzamerhand een waardevol materiaal worden verkregen, waarvan de planters zelve leeren zullen partij te trekken en waaruit zij in de eerste plaats zullen weten op hoeveel opbrengst zij kunnen rekenen en welke oppervlakte door den put kan worden bediend, na aftrek van eventueel gebruik van drinkwater van menschen en vee, terwijl tevens daaruit gegevens zijn te putten omtrent de meest doelmatige soort van molens en afmetingen van pompen.

Wanneer de reis van Prof. Went het gevolg mag hebben dat van Regeeringswege landbouwkundige leiding voor Curaçao wordt beschikbaar gesteld, dan zal van zelve volgen een doelmatig gebruik van het water en zal er een einde komen aan de eenigszins wilde proeven die hier en daar genomen worden.

Intusschen het Koloniaal Verslag zegt zeker niet te veel, indien het den aanleg van putten met door windmolens gedreven pompen een gelukkig verschijnsel noemt en al zal men op die wijze niet komen tot groote cultures, het is de vraag of dat voor Curaçao bereikbaar en met het oog op de kosten rationeel is. Maar men is reeds een eind gevorderd, als men op die wijze tegemoet komt aan de nijpende gevolgen van droogte met het daaraan verbonden gebrek aan voedingsmiddelen als de oogst mislukt.

A a n s c h a f f i n g v a n b o o r t o e s t e l l e n e n z. 1) Het Bestuur zou, naar het voorkomt, hierin kunnen tegemoet komen door het onder de noodige waarborgen verstrekken van renteloeze voorschotten aan betrouwbare landbouwers voor het maken van putten en het aanschaffen van pompen en windmolens, indien de put blijkt goed te zijn.

Wellicht ware voor pompen en molens van Bestuurswege eene overeenkomst aan te gaan met de leveranciers in de Vereenigde Staten, waartegen in verband met de drukke geregelde verbinding met New-York allicht gelegenheid bestaat en waardoor mogelijk een goedkooper leveringsprijs kan worden bedongen, onder voldoende waarborgen voor de qualiteit.

Bovendien zouden van Bestuurswege hier en daar in de districten dergelijke putten kunnen worden gemaakt met ruime reservoirs ten behoeve van het drinkwater voor de mindere bevolking en haar vee.

Metselwerk in breuksteen is, zooals boven werd opgemerkt, op Curaçao niet duur en eenige groote behoorlijk afgesloten reservoirs, in de districten geplaatst, bijv. bij de politieposten of op andere doelmatige gekozen punten, zouden zonder belangrijke kosten reeds eene groote tegemoetkoming opleveren. Om waterverspilling te voorkomen zoude het water tegen een geringen prijs beschikbaar moeten worden gesteld en men zou in den regentijd de verstrekking zoo ver moeten beperken, dat men tegen de droge maanden over geheel gevulde reservoirs beschikt.

Putten hebben dit voordeel dat men ook bij een defect aan de pompen of den molen over den watervoorraad kan beschikken met de gewone schepmiddelen, doch wanneer boortoestellen voor geringen prijs beschikbaar waren, zou vermoedelijk eene goede oplossing voor het verkrijgen van grondwater te vinden zijn in het eenvoudig maken van boorgaten, zooals gemaakt worden door den heer Smith, den directeur van de Curaçaosche waterleiding, waarover later, die met een stoomboortoestel de putten boort noodig voor de vulling van zijn hoogreservoir.

Voor zoover bekend, is zijne hulp nog niet door particulieren ingeroepen om hier of daar een put te boren. In hoofdzaak zal dit wel zijne oorzaak vinden in de kosten zoowel van de huur en de bediening, als van het transport, terwijl omtrent het succes niet vooraf zekerheid bestaat. Daarom rijst de vraag of het niet op den weg der Regeering zoude liggen met één boortoestel, misschien later meer, eene proef te nemen, zoowel en behoeve van de bovenbedoelde drinkwatervoorziening, als ook om deze toestellen tegen het kostende beschikbaar te stellen voor plantage-eigenaren.

De boorinstallatie van den heer Smith heeft gekost ± $ 3000, doch daaronder was begrepen een groote voorraad gereedschappen, en bij eene oordeelkundige bestelling rekende de heer Smith niet dan $ 2000 te moeten besteden.

Zijn toestel kan gaan tot ruim 1000 Eng. voeten (± 300 M.), eene diepte nooit door hem bereikt. Zijne putten gaan tot hoogstens 40 M.

1) *Aanteekening van den Minister van Koloniën:*
Omtrent dit punt wordt verwezen naar art. 153 van de Curaçaosche begrooting voor het jaar 1904, alwaar voor kosten voor het nemen van proeven en het maken van werken in het belang van de waterschaffing, waaronder begrepen aanschaffing, onderhoud en bediening van boortoestellen voor het maken van putten f 10 000 is uitgetrokken.

De stootboor heeft een gewicht van ± 750 Kg. en wordt bij iederen slag 50 à 60 c.M. opgehaald. De boorgaten hebben een diameter van 15 c.M. en worden alleen aan de bovenzijde met een pijp bekleed. De boor wordt, als zij eenmaal is opgesteld, bediend door een boormeester en 2 of 3 arbeiders. Wanneer men dagelijks 2 à $2\frac{1}{2}$ M. boort, wordt dat eén gunstig resultaat gerekend.

Per week, waarbij te rekenen op ± $4\frac{1}{2}$ werkdag netto, gebruikt de locomobile ± $\frac{1}{2}$ ton steenkolen.

Bij grof gruis is men verplicht na ± 60 c.M. boring het boorgat met de zandpomp schoon te maken, bij fijn gruis kan men volstaan met schoonmaken om de ± $1\frac{1}{2}$ M.

Buitengewoon hoog zijn dus de kosten van een put op die wijze geboord niet te achten.

Blijkens prospectus van de Pierce Well Engineering & Supply Co. New-York en de American Well Works Illinois, kan voor stoomboortoestellen, geschikt voor de bovenbedoelde boringen, vermoedelijk met minder kosten worden volstaan dan van het toestel van den heer Smith, dat bovendien tot de verouderde werktuigen behoort, wat betreft de wijze van opheffen van de stootboor.

Eerstbedoelde firma levert ook handboortoestellen die tot 200 Eng voet (± 60 M.) diepte gaan en gewoonlijk gebruikt worden voor proefboringen.

De kosten volgens prospectus bedragen $ 334 en $ 395; daarbij komen dan nog eenige extra gereedschappen en vracht, welke het cijfer eenigszins doen stijgen; doch voor een betrekkelijk gering bedrag kan dus een boortoestel verkregen worden, dat dienst zou kunnen doen, zoowel voor het maken van boorgaten als voor proefboringen, daar waar men zich eerst voldoende zekerheid wil verschaffen vóór men overgaat tot de onkosten van het maken van eenen put.

Een stoomboortoestel dat tot 350 Eng. voeten (± 100 M.) kan gaan kost volgens prospectus $ 1325, of na aftrek van 25 % disconto toegestaan aan agenten en commissionnairs $ 1016.

Is het niet altijd gemakkelijk om uit dergelijke prospectussen te komen tot de werkelijke kosten; eene aan den ondergeteekende toevallig verstrekte kostenopgave voor eene volledige installatie, bestemd voor Suriname bedroeg voor een boortoestel voor boorgaten van 20 c.M. bij eene diepte gaande tot 5 à 600 voet:

voor stelling, machine ketel enz.	$ 1608.85
voor extra gereedschappen	$ 230.65
Totaal	$ 1839.50

geleverd zonder kosten van emballage franco New-York.

De eenige bijkomende kosten zouden nog wezen de bekleedingspijpen, welke echter voor den steenachtigen bodem van Curaçao gemist kunnen worden.

De leverancier was de zeer goed gerenommeerde Oil well Supply Company New-York. Verondersteld, dat een dergelijk toestel met toebehooren vracht enz. op f 5000 en zelfs f 6000 te staan komt, geleverd op Curaçao, dan nog schijnen deze kosten alleszins gerechtvaardigd tegenover het nut dat daaruit kan worden verkregen, terwijl bovendien deze kosten voor een groot deel in 's Lands kas kunnen terugkeeren, wanneer het Bestuur een dergelijk toestel voor de plantages beschikbaar stelt, van wien niet verwacht kan worden dat zij zelve de kosten van aanschaffing dragen.

Aanbevolen wordt dan echter van den leverancier te verkrijgen voor eenigen tijd de uitzending van zijnentwege van een boormeester, voor welken hij kan instaan. Deze zou dan later in dienst van het Bestuur kunnen overgaan of onder zijne leiding zouden eenige boormeesters opgeleid kunnen worden.

Neemt men deze voorzorg niet, dan is een fiasco ook voor goede toestellen niet uitgesloten.

Beschikte de Landbouwvereeniging over voldoende fondsen, dan zou het wellicht op haar weg liggen zich dergelijke toestellen aan te schaffen. De vereeniging is echter nog jong en zou daarvoor vermoedelijk den steun der Regeering vragen en, waar dit te voorzien is, rijst de vraag of het niet meer aanbeveling verdient dat het Bestuur zelf deze zaak ter hand neemt, zoodat ook van de toestellen partij is te trekken voor de kleine landbouwers en den minderen man.

In de prospectus der Pierce wells Co. komt de volgende kostenopgave voor betreffende de watervoorziening van eene hoeve met een boorgat, met daarop geplaatste windmolen, hebbende een debiet van ± 150 L. per minuut of $2\frac{1}{2}$ L. per sec. (216 000 L. per etmaal).

Maken van het boorgat	f 175,—
Stalen windmolens van 3.60 M.	112,50
Geraamte dragende den molen en een houten hoogreservoir	125,—
Houten vat van 4.20 M. diepte en 2.70 M. diameter, inhoudt ± 24 M³.	212,50
Pomp en pijpen	112,50
	f 737,50

d. w. z. onkosten zonder het maken van het boorgat f 562,50, w. o. ± f 250 voor de kosten van het hoogreservoir, dat in vele gevallen niet noodig zal wezen, doch voor Curaçao vervangen zou dienen te worden door een gemetseld reservoir ongeveer op den beganen grond.

Al houdt men er rekening mede dat men vermoedelijk met reclamestijl te doen heeft en dat onder de prijzen geen vracht begrepen is, zoo blijkt toch daaruit dat de kosten niet buitengewoon hoog zijn en tegenover het groote nut, dat daarvan blijkens de ondervinding te wachten is, verantwoord zijn te achten.

De kans op het verkrijgen van een werkelijken artesischen put is volgens professor Martin nihil; maar eenmaal in het bezit van voldoende boortoestellen zal men in elk geval er toe kunnen komen verder te gaan dan de diepte, waartoe de tegenwoordige concessionaris [1]) zijne putten geboord heeft en meerdere zekerheid kunnen verkrijgen omtrent de gunstigste diepte, daar ondiepe putten de mogelijkheid medebrengen van eene spoedige uitputting van den grondwatervoorraad.

Wellicht dan ook dat er gelegenheid bestaan zal om een der Oost-Indische mijningenieurs, die een voldoende praktijk bij het grondpeilwezen aldaar achter den rug heeft, eene zending naar Curaçao op te dragen om omtrent de kansen van het verder doorzetten van de boringen zijne meening uit te spreken.

P u t t e n v a n d e n c o n c e s s i o n n a r i s d e r w a t e r l e i d i n g v o o r W i l l e m s t a d. Het is wellicht hier de plaats eenige bijzonderheden mede te deelen betreffende de putten door den heer Smith geboord.

De eerste putten zijn die van Plantersrust; later en o.a. nog in December 1901 en Januari 1902 werden putten geboord op een terrein, iets verder van de stad gelegen, bekend als Alabama.

Plantersrust ligt even buiten de stad, aan de zuid-oostzijde van den Priesterberg, een der drie Gebroeders.

Het is ongeveer 500 M. verwijderd van het Rifwater en ongeveer 800 M. van het Schottegat.

In het Rifwater komen enkele diepten voor van 72 decimeters, doch voor het meerendeel bedraagt de diepte slechts 9 decimeters.

In het Schottegat vindt men op ongeveer 1200 M. afstand eene diepte van 121 decimeters op eenigszins grootere afstand diepten van 180 en 189 decimeters.

De diepste put op Plantersrust is 130 Engelsche voeten

1) *Aanteekening van den Minister van Koloniën:*
De concessie is sedert in andere handen overgegaan.

(± 40 M.), de andere putten zijn minder diep. Door middel van een stoompomp wordt het water opgepompt naar een hoogreservoir uit een grooten waterbak in den bodem, welke gevuld wordt door middel van pompen met windmolens boven de verschillende putten.

Het ijzeren hoogreservoir ligt 140 Engelsche voeten (± 43 M.) boven volzee en heeft volgens opgave een diameter van 6.1 bij eene hoogte van 12.20 M. Het kan volgens den concessionnaris bevatten 110 000 gallons, overeenkomende met ± 416 M³., doch volgens de boven gegeven afmetingen zou de inhoud slechts bedragen ± 356 M³.

Van uit het hoogreservoir gaan naar de stad de leidingen, die de meeste huizen van bad- en huishoudwater voorzien.

Als drinkwater wordt het slechts in tijden van droogte door den minderen man gebruikt.

Behalve de distributie in de huizen heeft de concessionnaris hier en daar in de stad gelegenheden geopend tot waterverkoop.

De aangesloten huizen betalen een vast abonnement van f 5, terwijl de gebruikte hoeveelheid wordt nagegaan door kleine rotatiewatermeters en betaald wordt volgens een door den Gouverneur goedgekeurd tarief boven een zeker fiscum, waarop de verbruikers krachtens abonnement recht hebben.

De geheele recette bedroeg in 1900 f 10 860.

Volgens opgave van den concessionnaris wordt in tijden van droogte het hoogreservoir ongeveer eens per week gevuld; in tijden dat de regenbakken voldoende gevuld zijn is eenmaal volpompen in de twee weken voldoende.

Het maximum gebruik zou dus per etmaal bedragen ongeveer 50 000 L.

Voor badwater en dergelijke doeleinden is de bestaande inrichting voor Curaçao zeker een weldaad, doch als drinkwatervoorziening heeft zij in den tegenwoordigen toestand weinig of geen waarde.

In 1893 waren de resultaten van een onderzoek van het water door de militairen-apotheker, den heer Buys:

vaste stof	1628	milligram per L.
chloor	514	„ „ „
magnesia		

terwijl in 1900 (zie bijlage D) van drie onderzochte monsters de resultaten waren:

vaste stof	3052,	2420 en	2822	m.gr. per L.
chloor	1170,	950 „	1250	„ „ „
magnesia	383,	300 „	246	„ „ „

De heer Buys schrijft betreffende deze wateranalyses:

„In het algemeen is het putwater van Curaçao vrij rijk aan opgeloste vaste stoffen, hetwelk verklaard wordt door het feit dat het water eerst eene kalksteenlaag van meerdere of mindere dikte doorloopt en zich daarna verzamelt in eene laag, die bestaat uit verweerd diabaas, welk gesteente in eene vroegere periode van bestaan van het eiland onder de zee bedolven is geweest.

„Zijn de putten gegraven op plaatsen in de nabijheid van de zee of van de zoute binnenwateren en wier niveau slechts weinig boven dat van de zee of van die binnenwateren is gelegen, dan is, in aanmerking genomen de vrij groote poreusheid van de bovenste lagen, eene infiltratie van het brakke water niet buitengesloten Vooral zal hiertoe gelegenheid bestaan als door sterk watergebruik uit de putten het niveau van het grondwater steeds lager gehouden wordt dan het niveau van het zeewater."

Op Alabama bevinden zich 3 putten van 60 à 65 Engelsche voeten (18½ à 20 M.). Een vierde put, in December 1901 geboord, gaat tot 106' (± 32 M.), omdat men daarbij op de diepte, waarop men water verwachtte een zeer hard gesteente aantrof, waardoor heen werd geboord; deze put hield na de voltooiing ± 6 M. water.

In Januari 1902 werd een nieuwe put geboord, men was gevorderd tot ruim 12 M. en verwachtte, blijkens de monsters van het boorsel, ieder oogenblik water te vinden.

Ofschoon de heer Smith 1) beweert de ondiepe putten te prefereeren, omdat diepe boringen te veel geld kosten, is meer dan waarschijnlijk deze preferentie te wijten aan het gevaar van filtratie van uit het Rifwater of het Schottegat, dat op de terreinen Plantersrust en Alabama voor diepe putten zeker grooter is dan bij minder diepte van boring.

De concessionaris was bezig te onderzoeken of het debiet van de Alabamaputten voldoende zou wezen voor de behoefte van het hoogreservoir en had daartoe eene leiding gelegd tusschen de beide terreinen.

Daarvan is zeker verbetering van het leidingwater te wachten en wanneer het debiet daardoor zou kunnen worden uitgestrekt tot drinkwatervoorziening, ook voor de scheepvaart, zou men een groote stap verder gevorderd zijn.

Tevens zou dan het water beter voor landbouwdoeleinden in aanmerking komen en daardoor tot aanbeveling strekken voor het maken van diepere putten op plantages.

De vraag is echter of, met de resultaten der Plantersrustputten voor oogen, de putten van Alabama ook niet gedoemd zijn om gaandeweg achteruit te gaan door de nabijheid van het Rifwater en het Schottegat, wanneer door geregeld oppompen het peil van den grondwatervoorraad gaandeweg verlaagd wordt.

Ook hier viel het weder op dat de putten zoo dicht bij elkaar geplaatst waren, op afstanden van 25 tot 50 M. Het terrein was beperkt; doch de concessionaris beweerde geen bezwaar te zien in dien geringen afstand.

Dit kan echter niet worden toegegeven; het water dat wordt opgepompt is grondwater, zoowel blijkens den invloed van den regenval op de qualiteit van het water van Plantersrust, alsook blijkens den nadeeligen invloed, welke voor de gegraven veel minder diepe putten in die omgeving het gevolg is geweest van de diepere putboringen op Plantersrust en de boven ten opzichte van de plantageputten gemaakte opmerkingen betreffende den geringen onderlingen afstand moet op den langen duur ook voor de diepere putten gelden.

Waar op de meeste plantages de putten in den drogen tijd hun debiet zeer aanzienlijk zien verminderen of tot nul worden, heeft men met diepere putten meer kans op een beter blijvend debiet.

Meerdere diepte door handwerk te verkrijgen is in de meeste gevallen te kostbaar en het eenige middel daartoe is dus machinale boring, waarvoor, naar het voorkomt, eenige proefboringen op gunstig gelegen plekken zeer gewenscht zijn.

De ondervinding op Plantersrust opgedaan, is wanneer de veronderstelling omtrent den invloed van het Rifwater of het Schottegat juist is, geen argument tegen diepere putten of boringen, mits men op voldoenden afstand blijve van dergelijke binnenwateren en de kans op vermeerdering van de wateropbrengst in de tijden, dat men het water juist het meeste noodig heeft, wettigt alleszins de kosten van eenige proefnemingen.

B e s c h o u w i n g e n b e t r e f f e n d e d e w e l v a n H a t o. Heeft prof. Martin door zijne positieve uitspraak betreffende de kans van artesische putten aan velen de hoop op eene afdoende verbetering ontnomen, zijn werk bevat evenwel waardevolle wenken omtrent de wijze waarop, althans voor sommige gedeelten van het eiland, verbetering misschien mogelijk is.

Uitgaande van de bron van Hato en de daarmede overeenkomende wellen van Fontein op Aruba en Fontein op Bonaire wordt deze natuurlijke bron door hem verklaard op de volgende wijze.

Nagenoeg het geheele kustgebergte is bedekt met eene laag van kalksteen, dat door de vele daarin voorkomende gaten en spleten als een uitstekende recepiënt voor regenwater

1) *Aanteekening van den Minister van Koloniën:*
De concessie is sedert in andere handen overgegaan.

dienst doet en bovendien door zijne onregelmatige oppervlakte het snel afstroomen van de daarop vallende regens belet.

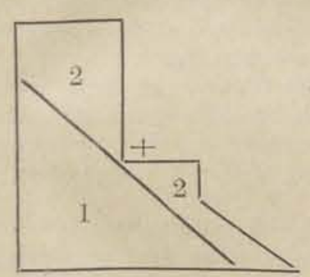
Naar gelang van de dikte en uitgestrektheid kan aldus eene belangrijke hoeveelheid water worden opgenomen.

Het op die wijze verzamelde water bereikt door doorsijpeling het onderliggend gesteente, in de meeste gevallen diabaas, en stroomt langs de helling daarvan af.

Blijkens de geologische kaart van Curaçao kan slechts weinig van het aldus verzamelde water aan het binnenland ten goede komen, daar het kalkgesteente in hoofdzaak alleen aan de buitenzijde van het randgebergte voorkomt en dus veel van het aldus verzamelde water zeewaarts langs de hellingen der oude formatie moet afstroomen.

Slechts in het midden van het eiland, op het smalste gedeelte daarvan, strekt zich voor een klein gedeelte de kalksteen over de volle breedte van het eiland uit.

Aan de noordkust heeft de kalksteen de grootste breedte en de bovenbedoelde bron van Hato heeft blijkbaar zijn ontstaan te danken aan de aldaar voorkomende brandingsterrassen, waarvan de staande wand, doorgaande tot op de onderliggende formatie, aan het afstroomende water eene gelegenheid heeft gegeven om voor den dag te komen en aldus eene natuurlijke wel te vormen.

1. Diabaas.
2. Kalksteen.
+ Natuurlijke wel.

Nevensgaande schets, gevolgd naar het werk van prof. Martin, moge dit verduidelijken, terwijl verder daaruit het volgende wordt overgenomen.

„Indessen bin ich überzeugt, dass an die Nordküste von Curaçao keineswegs der Vorrath der an der Grenze des Kalkes und der älteren Formationen gelegenen wasserführenden Schicht vollkommen oder auch nur annähernd vollständig gesammelt wird. Seitwärts von der Ursprungsstelle der Quelle werden ansehnliche Mengen von Wasser unter der Bedeckung von Riffkalk zum Meere abfliessen und es wäre vielleicht wohl möglich, dieselben im Boden künstlich zu stauen oder auch durch Nebenrinnen, welche bis zur wasserführenden Schicht auf der gehobenen Plattform niedergehen, den Vorrath der Hauptquelle zu steigern."

Met deze uitspraak voor oogen en de bron van Hato als aanwijzing voor de juistheid dezer beschouwingen ligt het voor de hand een onderzoek in te stellen op de uitgestrekte brandingsterrassen, welke langs de noordkust voorkomen, of niet door boringen in den hiel dezer terrassen eene watervoerende laag kan worden aangetroffen.

Afhankelijk van de omstandigheden, in casu in hoofdzaak de diepte der boring, zal dan moeten worden uitgemaakt of het opstuwen van het afstroomende water mogelijk geacht kan werden, waartoe zich dan zou aanbevelen een betrekkelijk smalle sleuf, uit te hakken in de kalksteen en te vullen met beton of metselwerk in breuksteen, tenzij voldoend goede klei te verkrijgen is, en welke dan behoorlijk zal moeten worden ingekast in het onderliggend gesteente.

Hoe men dan van dat water partij zal trekken, hetzij door het maken van reservoirs, hetzij door het plaatsen van pompen is verder eene bijzaak.

Wellicht ook is het voldoende een dergelijke sleuf alleen aan de buitenzijde en op den bodem met beton of een dikke pleisterlaag te bekleeden en dezelve te benutten om het water naar eene geschikte verzamelplaats of meerdere verzamelplaatsen te leiden.

Hoofdzaak is dat men op de plaatsen, waar volgens de onderstelling van prof. Martin afstroomend water gemakkelijk te bereiken zoude zijn, het belet verder af te stroomen.

De wel van Hato wijst duidelijk op de mogelijkheid, dat men slechts eene geringe diepte zal hebben te boren om het onderliggend gesteente te bereiken en dat de proefnemingen dus, al zouden er ook vele nuttelooze boringen verricht worden, geen bijzonder hooge kosten zullen veroorzaken.

De bovenbedoelde aanschaffing van bestuurswege van boormateriaal had mede op het oog proefnemingen in den zooeven vermelden geest.

Er doet zich wellicht eene moeilijkheid voor ten opzichte van dergelijke proefnemingen, n.l. dat vermoedelijk daarvoor geen Gouvernementsterrein beschikbaar zal zijn en er dus gewerkt zal moeten worden op particuliere terreinen, tenzij er voldoende aanleiding wordt gevonden tot onteigening.

Blijkens de kaart van R. F. van Raders is een zeer belangrijk deel (± 27½ K.M.) van de noordkust het eigendom van de plantage Hato

Hoe deze zonderlinge toestand ontstaan is, dat eene betrekkelijk kleine plantage eigendomsrechten zou hebben op de kuststrook zich uitstrekkende langs verschillende andere plantages tusschen een punt ten westen van den St. Hieronimo tot voorbij de plantage Noordkant is den ondergeteekende niet duidelijk kunnen worden, alleen is hem medegedeeld dat dit eigendomsrecht gestaafd wordt door een arrest van het Hof van Justitie.

Als deze zaak werkelijk daarmede is uitgemaakt, is het des te meer te betreuren dat destijds deze plantage door het Gouvernement van de hand is gezet, hetgeen met het oog op de aldaar bestaande wel op zich zelf al vreemd genoeg is.

Van het Hatowater is in bijlage D eene analyse bijgevoegd. Ook hier ontbreekt elk gegeven omtrent het debiet van deze wel.

Vrij gemakkelijk is daaromtrent echter zekerheid te verkrijgen door opmeting op gezette tijden van het gemetselde reservoir, mits men slechts gedurende den duur der opname wake tegen afleiding van het water naar elders.

Volgens de inlichtingen van eenige arbeiders der plantage is het debiet in den drogen tijd slechts gering.

Mochten echter proefnemingen als boven bedoeld door het vinden van water op gelijksoortige wijze op meerdere plaatsen leiden tot het verkrijgen van eene voldoende hoeveelheid water op de brandingsterrassen van de noordkust en is het verkregen water, zooals te verwachten is, van dezelfde goede qualiteit als dat van Hato, dan zou eene ernstige overweging aan de beurt komen van eene waterleiding van daar naar de stad, waartegen de afstand en het terrein geen onoverkomelijke bezwaren daarstellen.

Of al of niet een hoogreservoir met pompstation noodig zoude wezen, zou eene opname moeten uitmaken van het gunstigst tracé voor eene leiding.

De waterleiding van Fort de Kock, werkende onder natuurlijke helling, rekent op een dagelijksch verbruik van 257 490 L., of ± 3 L. per seconde. De leiding is 6112 M. lang en bestaat uit eene ijzeren pijpleiding van 80 m.M. wijdte De kosten der pijpleiding bedroegen zonder de vracht f 24 260, de kosten der installatie ± f 8000.

De capaciteit voor Curaçao benoodigd zou belangrijk grooter moeten zijn, doch er kan rekening worden gehouden met de reeds bestaande ruime regenwaterreservoirs bij de voorname woningen en het zou reeds zeer veel gewonnen zijn, wanneer de mindere bevolking van voldoend en beter drinkwater kan worden voorzien.

De regenval moge gering zijn op Curaçao en slechts gemiddeld ruim 50 c.M. per jaar bedragen, over voldoende oppervlakte verzameld levert zulks toch eene aanzienlijke hoeveelheid water op, waarvan het winnen des te meer aanbeveling verdient omdat het in hoofdzaak nutteloos wegstroomt en dus zelfs niet aan den algemeenen grondwatervoorraad van het eiland ten goede komt.

D a m a a n l e g e n v e r g a a r k o m m e n. Het komt den ondergeteekende voor, zooals boven bereids werd aangeteekend, dat in zake damaanleg het meest aanbeveling verdient het bereids op Curaçao hier en daar gevolgde stelsel van kleine dammen, niet met de bedoeling om reservoirs te vor-

men, maar in hoofdzaak om het in de valleien stroomende water zoo veel mogelijk op te houden, en daardoor het grondwaterpeil te verhoogen.

Daarbij behoort dan ook het zooveel mogelijk ophouden van het afstroomend water op de daartoe geschikte hellingen, zoowel ter vergrooting van de oppervlakte, waarover men het regenwater dwingt in den bodem te trekken, als om de nadeelige gevolgen van het te snel afstroomende water, waar de terreinsformatie daartoe aanleiding geeft, te voorkomen.

Een stelsel van zeer lage eenvoudig gestapelde steenen dammen op de hellingen kan in dit laatste al veel verbetering brengen, hetgeen dan gepaard kan gaan aan beplanting, zij het ook met waardelooze boomen of struiken, om het water zooveel mogelijk geleidelijk te verdeelen en het te beletten in geulen af te stroomen.

Dat het echter de voorkeur verdient om, als men toch kosten gaat besteden aan beplanting, daarvoor divi-divi te kiezen, voor zoover dit mogelijk zal blijken, zal wel geen betoog behoeven.

De tijden dat campêche- of braziliehout met vrucht was aan te planten zijn, jammer genoeg, voorbij.

Uit oude beschrijvingen blijkt dat de hellingen vroeger beter beplant waren. De beplantingen zijn veelal ter verkrijging van brandhout of houtskool omgehakt; ook in dat opzicht dus is, mits tegen verder vandalisme gewaakt worde, herbeplanting aan te bevelen, terwijl daarvan mede een invloed ten goede te wachten is tot tegengang van de sterke uitstraling van den door de zon geblakerden bodem en zoodoende de kans op regenneerslag vermeerderd wordt.

Gaandeweg kan dan ook naar meer waardevolle houtsoorten worden gestreefd. Mahonie komt hier en daar op Curaçao voor; wel lijden de boomen, wat hunne hoogte betreft, door den wind, doch de verkregen afmetingen zijn voor meubeldoeleinden nog zeer voldoende.

Bij het woonhuis van Santa Barbara werden op de kale heuvels, en ten volle blootgesteld aan den wind, jonge mahonieboomen aangetroffen, bewijzende dat zelfs onder die minder gunstige omstandigheden aanplant mogelijk is.

In de terreinplooien, die bij zware regens als de natuurlijke afvoerwegen dienst doen, zou mede op de bovenbedoelde wijze dienen te worden gehandeld, waarbij vooral de voorkeur te geven ware aan meerdere lage, dan aan enkele hooge dammen.

Het is vermoedelijk voldoende dergelijke dammen van gestapelden bergsteen te maken. Dit vereischt meer materiaal dan gemetselde dammen, maar zal in de meeste gevallen goedkooper uitkomen. Vrij spoedig zal het bed van dergelijke geulen bovendams volspoelen en zoodoende den dam spoedig voldoende ondoordringbaar maken, waarop trouwens voor dergelijke dammen, met het oog op hunne bestemming geen bijzondere prijs wordt gesteld.

Thans loopt door het gaandeweg grooter geworden verhang dezer waterwegen het daardoor afgevoerde water te spoedig af, zonder dat het omliggende terrein daarvan partij kan trekken.

Mits men in de valleien de zekerheid heeft, dat geen overstorting kan plaats hebben, kan men volstaan met aarden dammen, waarbij alleen metselwerk voor de af- en overlaten noodig is.

Brengt het terrein mede dat overstorting van de dammen de meest gewenschte oplossing is om het water op een lager terras over te brengen, dan is natuurlijk een gemetselde dam noodig.

Dat het verder in de meeste gevallen wenschelijk geacht moet worden door eene doelmatige bedelving meer water op het terrein te houden en zoodoende beter voor het grondwater te zorgen, werd boven reeds aangegeven.

Verdere voorschriften voor deze dammen hangen te veel af van de gesteldheid van het terrein om daaromtrent verder in details te treden; doch bovendien heeft men op Curaçao zelve genoeg voorbeelden daaromtrent, om, mits men slechts partij trekke van de leering, welke uit het bestaande is te halen, voldoende voorlichting daaromtrent te hebben.

Het schijnt echter dat op Curaçao in dit opzicht veel te weinig gedaan wordt en dat de meeste planters, met slechts enkele gunstige uitzonderingen, te veel hun eigen hoofd volgen, zonder van elkanders ondervinding partij te trekken.

Is dit de vrees voor concurrentie?

Is het de vrees voor kritiek, waarmede men over het algemeen gauw genoeg is op het eiland? Zeker is het dat het een minder gunstig verschijnsel is, waaraan misschien de nieuwe Landbouwvereeniging een einde kan maken, omdat deze leidt tot meerdere voeling tusschen de verschillende planters en belangstellenden en bij samenwerking voor de gemeenschappelijke belangen kan leiden tot meer onderlinge appreciatie en het partijtrekken van de door ieder op zijn terrein opgedane ondervinding.

Meer nog echter valt er te verwachten van deskundige leiding in den geest als door prof. Went voor Suriname en Curaçao wordt wenschelijk geacht.

Groote kostbare dammen, zooals boven voor enkele plantages werden genoemd, loonen zeker niet de kosten, wanneer daarvan niet meer partij wordt getrokken dan ten opzichte daarvan vermeld werd.

Als vergaarkommen hebben zij veelal door de betrekkelijk geringe diepte geen voldoende waarde en van het leiden van het aldus opgestuwde water naar elders om het daar beter te benutten werden geen voorbeelden aangetroffen.

De terreinsgesteldheid moge daartoe niet overal de gelegenheid geven en de bezwaren tegen te hooge arbeiderskosten mogen vooral bij den tegenwoordigen toestand daarbij zwaar wegen, de hoofdreden schijnt te zijn, dat op Curaçao dergelijke aanleg onbekend is.

Van eene voor het eiland uitgebreide vlakte, als b.v. op Fuyk voorkomt, zou echter onder de gunstige daar aanwezige terreinsomstandigheden zeker beter partij zijn te trekken, dan thans geschiedt.

Aanleg van grootere vergaarkommen met gebruikmaking van de terreinsgesteldheid komt steller dezes hier en daar niet onmogelijk voor.

Op Java weet de inlander zich op die wijze te behelpen, waar hem de gelegenheid voor de gewone wijze van bevloeiing zijner sawahs ontbreekt.

In de afdeeling Lamangan werd o. a. geconstateerd dat 12 dergelijke kunstmatige vijvers met eene oppervlakte van ± 616 H.A. voldoende waren voor de bevloeiing van ± 8623 H.A. of 0,071 H.A. vijver tegenover 1 H.A. beplanting, waarbij men te denken heeft aan de veel water vereischende rijstcultuur.

Van uit de vijvers wordt het water geleid naar de te bevloeien velden, terwijl het overtollige water gewoonlijk weder terecht komt in een tweede lager gelegen vergaarkom.

In Britsch-Indië heeft dit stelsel belangrijker afmetingen aangenomen.

In het presidentschap Madras zijn o.a. 53 000 van dergelijke vijvers met eene gezamenlijke damlengte van 48 000 K.M. en waarvan de jaarlijksche opbrengst wordt geschat op 18 millioen gulden. Daaronder zijn vijvers van 9000 en 15 000 H.A. oppervlakte.

Een dergelijke aldaar door het Gouvernement aangelegde vijver van 1640 H.A. oppervlakte en 18 M. waterdiepte wordt gerekend te bevloeien 8500 H.A.

De kosten waren echter zeer aanzienlijk en bedroegen ± f 1 700 000.

Al zou men zich op Curaçao met heel wat bescheidener cijfers hebben te vergenoegen, kan toch wel worden gerekend, dat dit de krachten van particulieren, zoowel in financieelen als in technischen zin te boven zoude gaan en dergelijke werken van Gouvernementswege zouden moeten worden onderhanden genomen.

Van uit een dergelijk reservoir zoude dan door gegraven of

pijpleidingen het water naar elders moeten worden gevoerd en voor op die wijze verkregen water zoude betaald moeten worden.

In het westelijk gedeelte van het eiland o. a. op den weg naar Savonet worden valleien aangetroffen, die daarvoor geschikt voorkomen.

Toch is steller dezes huiverig om tot den aanleg daarvan te adviseeren, zoowel om de onregelmatigheid van het terrein, waardoor kostbare bijwerken noodig worden om het water elders te benutten, als ook omdat met de boven aangegeven kleinere middelen reeds veel kan worden gedaan om den toestand te verbeteren en het voorloopig zeker doelmatig is meer zijne kracht te zoeken in wat voor het eiland als natuurlijke cultures in aanmerking komt, dan in kostbare werken, welke het eiland in staat zouden stellen meer en andere producten te teelen, dan waarvoor de natuur het met de gewone hulpmiddelen bestemde.

Alleen daar waar thans in den regentijd massa's regenwater onbenut afvloeien en waar men het niet door kleine middelen kan behouden, zou voor dit waterarme eiland de aanleg van dergelijke vergaarkommen aanbeveling verdienen.

K l e i n e l a n d b o u w. Mede zou dit het geval wezen bij centra van kleine landbouwers, die individueel niet voldoende sterk zijn om zich het noodige water te verschaffen.

Wat door den kleinen landbouw bezet is, zijn echter uit den aard der zaak de minder gunstige terreinen, daar de plantages de beste plekken innemen.

De levensvatbaarheid van den kleinen landbouw schijnt steller dezes onder de bestaande omstandigheden niet groot. Daar heerscht het eerst watergebrek en zal zich dat steeds het sterkste doen gevoelen, 1) tenzij het Gouvernement te hulp zou komen en evenals in Suriname, op de vestigingsplaatsen op zich neemt de zorg voor de hoofdwerken, welke den kleinen landbouwer in staat stellen zijn terrein met succes te bebouwen. Waar in Suriname het Gouvernement de zorg voor de waterkeering en loozing op zich neemt, zou het voor Curaçao zich met de watervoorziening hebben te belasten.

De groote landbouw, als men de plantages op Curaçao zoo noemen mag, voelt weinig voor den zwakkeren broeder, omdat daardoor werkkrachten aan de plantages worden onttrokken en van de zijde der plantage-eigenaars er naar wordt gestreefd deze aan hunne plantages te binden door daarop grond-beschikbaar te stellen voor woning en eigen gebruik.

Voor den kleinen man heeft zulks dit voor dat in tijden van gebrek het belang van den plantage-eigenaar medebrengt hem niet geheel in den steek te laten, maar zijne afhankelijkheid van dezen wordt daardoor des te grooter en de slaventijd ligt nog niet zoover achter den tegenwoordige om dat geheel zonder bedenken te achten.

De voorwaarden, waarop aan de arbeiders gronden worden afgestaan op de plantages, verschillen.

Er wordt hun voldoende grond gegeven om hunne meestal armzalige hutten te zetten en maïs te verbouwen; de vruchten zijn voor de arbeiders, de stokken, die in den drogen tijd als veevoeder dienst doen, worden eigendom van den plantage-eigenaar, die echter somtijds daarvan een deel afstaat aan den arbeider.

De verdere voorwaarden loopen uiteen. Hier werd opgegeven dat de arbeider volstaan kan met 12 dagen per jaar kosteloozen arbeid; elders was dat 10 dagen, of was hij verplicht 3 dagen per week te arbeiden tegen f 0,45 per dag. Het loon wordt hem geheel of gedeeltelijk in maïs verstrekt, als zijn eigen cultuur niet voldoende oplevert.

Werd door den eenen eigenaar opgegeven dat de behoeften per dag zich bepalen tot ongeveer f 0,10 voor maïs en f 0,05 voor vleesch of visch, door een anderen werd eene begrooting opgemaakt voor de dagelijksche levensbehoeften sluitende met f 0,43, waaronder alles begrepen kleederen, wasch, tabak, borrel enz.

Beweerd werd dat men gaarne betalen wilde f 3,50 à f 4 per week, maar dat de arbeiders onregelmatig te werk kwamen, terwijl uit overlegging van werkregisters op de plantage van Engelen (Mont Vernon) bleek, dat slechts zelden 6 dagen per week van de arbeiders te verkrijgen waren.

De eigenaar van deze plantage behoort zeker tot de ondernemende plantage-eigenaren, doch erkende herhaaldelijk het groote gebrek aan voldoende voorlichting bij de vele vraagstukken, die zich telkens voordeden.

Op Groot Piscadera, waar de fondsen toelieten met een 60tal arbeiders geregeld te werken, verklaarde de eigenaar te hebben kunnen volstaan met eene betaling van f 0,60 daags zonder eenige moeilijkheid betreffende Maandaghouders, reclames, overwerk enz.

De indruk werd verkregen dat dit loon van f 0,60 meer is dan in den regel wordt betaald.

Deze plantage had echter het voordeel niet al te ver van de stad te zijn gelegen.

Toegegeven moet worden voor de verder afgelegen plantages, dat, waar men buiten de hoofdplaats slechts weinige vestigingen van vrije arbeiders op domeingrond aantreft, de plantage-eigenaren er toe moeten komen te trachten eene arbeidersbevolking op hunne plantages te verkrijgen.

Toegegeven wordt verder dat de plantage-eigenaar en de arbeider, aan wien hij onder zekere voorwaarden vergunt op zijne plantag te wonen, vrije contracteerende partijen zijn, wat den laatsten betreft echter meestal alleen in theorie en eene bescherming van den kleinen man wordt in dit opzicht niet overbodig geacht.

Teekenachtig is in dit opzicht de klacht van plantage-eigenaren, dat de Katholieke geestelijkheid door de arbeiders te steunen in hunne pogingen om een perceel domeingrond in huur te krijgen, hen onafhankelijk tracht te maken van de plantages en daardoor deze benadeelt.

In dit opzicht waren zeker meer gegevens gewenscht, dan het aan den steller mogelijk was in den korten tijd van zijn verblijf te verkrijgen. 1)

Men zie daarbij niet over het hoofd, dat, de groote plantages misschien uitgezonderd, voor vele plantages in slechte jaren niet altijd gelegenheid bestaat de arbeiders aan het werk te houden en deze alsdan in zeer ongunstige omstandigheden geraken.

Het bestuur beschikt voor een onderzoek als boven bedoeld over de districtsmeesters. Of men echter bij de tegenwoordige inrichting van dat districtsbestuur veel van dezen verwachten mag is de vraag.

---

1) *Aanteekening van den Minister van Kolonien:*
De Gouverneur deelde echter onlangs mede, dat in de laatste periode van droogte, waarbij de maisoogst geheel mislukte, juist in het 2de district, waar de kleine landbouw het meest wordt uitgeoefend, het minste armoede heerschte, en er voorts in dat district ruim 200 putten voorkomen, door huurders van gouvernementsterrein op deze gronden gegraven.

1) *Aanteekening van den Minister van Kolonien:*
Voor wat de pogingen aangaat van den kleinen man, om land in huur te bekomen, deed de Gouverneur opmerken dat de aanvrager weet dat, mits omtrent zijn persoon gunstige inlichtingen worden verkregen, hem een stuk land op gouvernementsterrein in huur zal worden gegeven, doch dat ook velen er de voorkeur aan geven om op de plantages, waaraan zij zeer gehecht zijn, te blijven wonen. De Gouverneur meent dat als de rekening door vele plantagehouders, vooral in tijden van droogte, werd opgemaakt, zij tot de slotsom zouden komen duurder arbeidskrachten in dienst te hebben gehad, dan indien zij zich die op de gewone wijze hadden verschaft. Het komt den Gouverneur evenwel voor dat zoowel de plantageeigenaren als de arbeiders ten slotte voordeel zouden kunnen hebben bij eene wijziging van den toestand. Vooral bij zeer langdurige droogte en indien niet divi-divi- of zoutoogst te hulp komen, heeft de plantagebevolking, wanneer het den veelal door zware lasten gedrukten plantagehouder niet meer mogelijk is werk te verschaffen of voldoende voorschotten te geven, het meeste van armoede te lijden, vergeleken met den kleinen landbouwer, die op zijn terrein een put gegraven heeft en zich op vruchten- of groententeelt toelegt.
Aan de westpunt van het eiland, waar de toestand van den landbouw niet zoo gunstig is als in het 2de district, bestaat de bevolking der gouvernementsterreinen bijna voornamelijk uit visschers. Op de in deze verafgelegen streek gelegen plantages acht de Gouverneur het systeem van vestiging op de bedoelde plantages een soort van noodzakelijkheid: de plantagehouder is aldaar wel verplicht de bevolking tegemoet te komen. Over het algemeen is de verhouding tusschen de plantagehouders en de bovenbedoelde categorie der bevolking goed te noemen. Tegenover het gevaar dat de plantagebevolking door het systeem van vestiging van den plantagehouder in zekeren zin afhankelijk zou kunnen worden, staat het correctief dat het gouvernement ten allen tijde den arbeider op zijne aanvrage op uiterst billijke voorwaarden in staat stelt een eigen terrein in huur te bekomen.

De districten, waarover zij het beheer hebben te voeren, zijn vrij uitgebreid.

De bezoldiging bedraagt f 800 en de titularis is onvermijdelijk verplicht er voor zijn dienst een vervoermiddel op na te houden.

Wel zal hij dat vervoermiddel ook voor eigen gebruik benutten, doch het komt vreemd voor, dat de rijtuigbelasting hiermede geen rekening houdt.

Den districtsmeester treft evenals ieder ander deze belasting f 10 voor het eerste en f 20 voor het 2de rijtuig.

Vrijstelling voor één voertuig zou hier zeker op hare plaats zijn.

Tot de verplichtingen van den districtsmeester behoort ook het bijhouden der kaarten van de perceelen in zijn district.

Voor zoover kan worden nagegaan, wordt daarvan alleen door den districtsmeester van het 2de district, Gravenhorst, werk gemaakt. Voor het overige zijn de gegevens verre van volledig en grensquaesties dan ook niet uitgesloten, terwijl een goed overzicht over den beschikbaren domeingrond lang niet altijd te krijgen is.

Voor de bezoldiging van f 800 kan echter in werkelijkheid niet veel worden verlangd. Of het daaraan te wijten is dat men het 3de en 4de district in één hand heeft gegeven, is voor het oogenblik moeilijk uit te maken; zeker is het dat eene dergelijke werkverdeeling weinig doelmatig toeschijnt.

Wanneer een onderzoek naar de bovenbedoelde toestanden aan het licht zou brengen dat ingrijpen van het Bestuur wenschelijk is en de kleine man beschermt moet worden, ware wellicht voor Curaçao iets te doen in den geest der vestigingsplaatsen in Suriname. 1) Misschien dat de plantages daarvoor gratis of tegen matigen prijs terrein beschikbaar zouden willen stellen en bij den tegenwoordigen prijs der landeigendommen is bovendien aankoop van gouvernementswege niet uitgesloten en zouden, mits slechts door het Bestuur de waterverzorging werd ter hand genomen, centra van kleine landbouwers, tevens arbeiders op de plantages, kunnen ontstaan, waar de kleine man zeker in beter condities zou verkeeren dan thans. Dat daaraan dan ook niet de leiding van een competent toezicht mag ontbreken, zal verder wel geen betoog behoeven.

In een recent werk over West-Indië: „The West Indies and the Empire" van H. de R. Walker, Londen 1901, wordt ten opzichte van St. Vincent aangeteekend, dat nadat door dr. Morris, den Chef van het Departement van Landbouw, er in 1897 de aandacht op werd gevestigd, dat door den achteruitgang der suikerprijzen van de 42 000 akkers, uitmakende den grooten landbouw, er hoogstens 10 000 in cultivatie waren, de bekende Royal Commission aanbeval dat aan het bestuur van St. Vincent de vrijheid zou worden gegeven om de eigenaren tot den verkoop van dergelijk onbenut land te dwingen.

Eene verordening in dezen geest werd goedgekeurd en gelden daarvoor werden toegestaan. Verscheidene estates werden aangekocht en in perceelen van 5 acres (± 2 H.A.) aan kleine landbouwers verkocht, waarbij desverlangd de betaling over 16 jaar kon worden verdeeld.

Deze maatregel, waarmede in 1900 een begin werd gemaakt, kon nog niet ten volle, wat zijn effect betreft, worden beoordeeld; doch de vooruitzichten waren gunstig. Vermelding verdient zeker nog dat men het niet daarbij liet, doch de regeeringszorg zich verder uitstrekte en dergelijke nieuwe vestigingen voorzien werden van plantmateriaal en daarop toezicht werd gehouden.

De onteigeningsverordening voor de kolonie Curaçao (Publicatieblad 1887 n⁰. 23) zegt in artikel 1: „Onteigening ten algemeene nutte kan in het publiek belang van de kolonie en van een of meer eilanden der kolonie plaats hebben".

Hierin is misschien reeds zonder speciale verordening de bevoegdheid vervat voor een maatregel als boven bedoeld. 1)

Op Curaçao worden perceelen uitgegeven van ongeveer 1½ H.A. Beweerd wordt dat zulks niet voldoende is en dat 8 H.A. per huisgezin minstens noodig zijn. Het zal wel van den aard van het terrein afhangen of dit laatste cijfer niet overdreven is en van de bepalingen die er zullen moeten zijn betreffende het grazen van klein vee.

Is aan de bestaande vrijheid op dit stuk op eene of andere wijze een einde gemaakt, hetzij door verplicht vastbinden, hetzij door gemeenschappelijke behoorlijk afgesloten weiden, dan kan misschien vervallen, of althans vereenvoudigd worden, de thans voor den kleinen landbouwer bezwarend geacht wordende verplichting om zijn perceel binnen zekeren termijn voldoende af te sluiten (Curaçaosch: tranqueeren).

Of deze verplichting echter werkelijk zoo drukkend is, waar b.v. op Aruba die afsluitingen mogelijk blijken zonder stekeldraad of andere kostbare voorzieningen, mag betwijfeld worden.

Er staan voor den kleinen landbouwer en plantagearbeider naast den onvermijdelijken maïs nog voldoende kleine cultures open, waaronder groenten, om hem, mits niet geheel aan zichzelf overgelaten, een beter bestaan te geven, dan thans zijn deel is.

Onder betere levensvoorwaarden voor den kleinen landbouw kan er dan ook gedacht worden aan rentelooze voorschotten op kleine schaal en aan landbouwcrediet.

Op Martinique heeft de Bank van Martinique sinds vele jaren gemiddeld 3½ millioen francs gegeven ad 5 %, waarbij als regel wordt verstrekt ter waarde van ⅓ van de vermoedelijke oogst. Opgegeven wordt dat de Bank daarbij slechts een schadepost had van totaal 3000 francs. Na de orkaan van 1890 werd de betaling van rente voor één jaar voor sommige schulden uitgesteld. Verder wordt nog in rekening gebracht 60 francs voor de schatting; doch in overweging is deze ongelijkmatig drukkende onkosten te vervangen door ½ % verhooging van de rente.

Conclusies. In zake de watervoorziening van het eiland Curaçao kunnen de volgende conclusies worden gesteld.

Het is van groot belang dat de noodige waarnemingen worden gedaan betreffende de op de plantages thans gebruikelijke putten met windmolens, wat betreft: debiet, meest wenschelijke afmeting voor de pomp en den molen, doelmatige afstand der putten onderling, meest geschikte diepte en besproeiingsgebied in verband met de verschillende daardoor te bevloeien cultures.

Het is wenschelijk dat van Bestuurswege of voor Bestuursrekening worden aangeschaft de noodige boortoestellen, zoowel kleinere voor proefboringen, als een of meer grootere installaties voor definitieve putten en dat daarbij zorg worde gedragen voor deskundige bediening, geschiedende deze aanschaffing in de eerste plaats ter tegemoetkoming van de mindere bevolking en voorts met de bedoeling om de boortoestellen tegen eene billijke renumeratie beschikbaar te stellen voor de plantages.

Afhankelijk van de resultaten met dergelijke boortoestellen verkregen, zal daarna kunnen worden uitgemaakt, welke de meest gewenschte diepte van boring kan worden geacht voor de verschillende terreinen.

Het is noodig de mindere bevolking te hulp te komen door den aanleg van putten of reservoirs op daartoe geschikte punten ter voorziening in de behoefte aan drinkwater voor bevolking en vee.

Het is wenschelijk een onderzoek in te stellen naar de mogelijkheid van het vinden van één of meerdere wellen, als voorkomen op de plantage Hato, waarna, afhankelijk van de

---

1) *Aanteekening van den Minister van Koloniën:*
Er zijn op de gouvernementsterreinen reeds verscheidene kleine centra's gevormd, die zich gaandeweg uitbreiden.

1) *Aanteekening van den Minister van Koloniën:*
Blijkt er in een bepaalde omgeving geen voldoende terrein meer aanwezig, om een rationeele bevordering van den kleinen landbouw te kunnen volhouden, dan eerst zullen nadere maatregelen dienen te worden overwogen. Thans is dit nog niet het geval.

resultaten van dat onderzoek, de vraag kan worden overwogen in hoeverre dergelijk water te benutten is door middel van eene waterleiding, hetzij alleen voor de naaste omgeving, hetzij mede voor Willemstad.

Het is wenschelijk om, mits onder de noodige waarborgen, den kleinen landbouwer door rentelooze voorschotten of door betalingen op langen termijn in de gelegenheid te stellen zoo noodig door putten met windmolens meerdere zekerheid voor zijn bedrijf te verschaffen.

Het is wenschelijk, zoowel voor den grooten als voor den kleinen landbouw, dat van Bestuurswege de noodige leiding worde gegeven in zake landbouw en veeteelt, waarbij, zij het ook op meer bescheiden schaal ter navolging kan strekken de werkzaamheid van het Department of Agriculture op de Britsch West-Indische eilanden. De verspreiding der daarvan uitgaande geschriften, alsook van hetgeen in Nederland ter zake van landbouw in populaire geschriften wordt uitgegeven en voor de kolonie geschikt geacht kan worden is van veel belang.

Het is wenschelijk dat een onderzoek worde ingesteld naar de levensvoorwaarden der op de plantages gevestigde arbeiders en in zake de watervoorziening van dergelijke arbeidersgezinnen de noodige voorschriften worden gegeven.

Het is wenschelijk te overwegen in hoeverre het mogelijk is op daartoe geschikte plaatsen onder voldoend deskundig toezicht, centra van kleine landbouwers aan te leggen, waarbij in de watervoorziening van Bestuurswege ware te voorzien.

Het is noodig dat zooveel mogelijk worde getracht de kale hellingen der heuvels te beplanten in de eerste plaats met productieve planten als divi-divi enz. en voorts met voor brandhout en houtskool geschikte boomsoorten, zullende gezorgd moeten worden voor de instandhouding van dergelijke beplantingen in den geest als wordt aangegeven in Publicatieblad 1867 n°. 4.

Het is noodig dat zooveel mogelijk worde tegengegaan het nutteloos afstroomen van regenwater door de z.g. rooien en gewaakt worde tegen verdere uitschuring.

Aanleg van dammen om het regenwater in de valleien op te houden ter versterking van den grondwatervoorraad en ter voorkoming van afspoeling is als een doelmatig middel te beschouwen ter bevordering van de mogelijkheid van cultivatie, waarbij in het algemeen de voorkeur te geven aan meerdere kleine, boven enkele grootere dammen. Aangezien echter de valleien en voor damaanleg geschikte terreinen bijna uitsluitend particulier eigendom zijn, valt op dit gebied van betend particulier eigendom zijn, valt op dit gebied van Bedige wenken te geven.

Het is wenschelijk dat nader worde nagegaan de resultaten der proeven tot bevordering van regen door middel van kanonschoten of electrische ontladingen.

A r u b a. Het eiland Aruba werd bezocht van 9—14 December. De overtocht geschiedde per Gouvernementsschoener *Gouverneur van Heerdt*.

Heeft eene tocht met dit vaartuig, als de reis naar Aruba, die bij gunstige gelegenheid 10 à 11 uur vordert, weinig bezwaren, bij een langer verblijf aan boord, zoals o. a. het geval was met de reis naar en van Bonaire, blijkt duidelijk hoeveel ongerief aan het reizen met een dergelijk vaartuig verbonden is, zonder dat van de zijde van den gezagvoerder iets wordt gedaan om daaraan te gemoet te komen. 1)

In aanmerking genomen dat de reizen, waarvan hier sprake is, werden medegemaakt door den Gouverneur van Curaçao, mag wel worden aangenomen, dat bij de gewone dienstreizen van dit vaartuig de passagiers er nog minder aan toe zullen zijn; maar tevens mag verwacht worden dat juist deze, door den Gouverneur met dit vaartuig gemaakte reizen verandering ten goede in deze reisgelegenheid zullen brengen.

Het eiland Aruba is in het zuid-oostelijk en noord-westelijk gedeelte vrij vlak, welke beide gedeelten gescheiden worden door een middengebergte, met de Jamanoto van 183 en de Ariekok van 167 M. als hoogste toppen, terwijl zich aan de westzijde, meer geïsoleerd, de 175 M. hooge Hooiberg verheft.

Van uit dit bergachtig gedeelte voeren verscheidene z.g. roois naar noord- en zuidkust het hemelwater af en vormen blijkens hunne afmetingen en de medegevoerde steenstukken in den regentijd vrij machtige waterloopen, waarvan echter in geen enkel opzicht partij wordt getrokken. 1)

Aan de zuidkust monden twee dergelijke roois uit in het Spaansch Lagoen, blijkbaar een oude zeearm, welke gaandeweg door den aanvoer der verweeringsproducten van het gebergte gevuld wordt en thans reeds eene vrij aanzienlijke vlakte vormt, welke met eenigen arbeid zeker benut kan worden voor den landbouw, maar waar zich thans slechts eenige schrale kokospalmen bevinden en eenige kleine woningen.

Het daar opschietend gras is al vast eene aanwijzing dat, met eenige bewerking, goed grasland is te verkrijgen en ook andere gewassen verbouwd zullen kunnen worden.

Afsluiting van het zeewater is daarbij natuurlijk een eerste eisch, doch welke tevens ten goede komt aan het ophouden van het thans in den regentijd nutteloos wegstroomende regenwater.

Daar de zuidkust over nagenoeg hare geheele lengte bedekt is met eene laag rifkalk, is het waarschijnlijk, dat men op die hoogte met succes grondwaterputten zou kunnen maken, evenals die werden aangetroffen op eenige kleine hoeven in de nabijheid van de hoofdplaats Oranjestad.

De waarnemende gezaghebber van het eiland, de gepensionneerde gezaghebber Thielen, beweerde zelfs, dat in het zuid-westelijk gedeelte geregeld op 4 à 5 voeten diepte steeds grondwater werd aangetroffen in voldoende hoeveelheid.

De toestand wordt daarmede echter, althans in den drogen tijd, te gunstig voorgesteld.

Op een der bovenbedoelde hoeven werden 3 putten gevonden, een daarvan ± 5 M. diep, voorzien van een primitieven windmolen, die niet naar den wind kon draaien en dus niet geregeld dienst kon doen.

Deze put gaf volgens den bewoner steeds goed water, evenals een der beide andere putten, vlak bij elkaar.

Op de Curaçaosche wijze was hier weder allerlei door elkaar geplant, doch niettegenstaande de omstandigheden hier blijkbaar gunstig waren en zich o. a. nabij dit terrein een groote waterplas bevond ten gevolge van de regens in November en dus ook langs de oevers daarvan gelegenheid tot planten bestond, gaf de woning van den eigenaar weinig teekenen te zien van welvaart.

Wanneer deze en de naburige hoeven, die door hunne putten over voldoende water beschikken, geholpen konden worden aan behoorlijke windmolens en van den gezaghebber de noodige leiding kon uitgaan voor het landbouwbedrijf, zouden dergelijke kleine ondernemingen zeker beter resultaten dan thans voor de eigenaars of pachters opleveren.

Met de na te noemen zoogenaamde plantage Fontein komen deze hoeven voor in hoofdzaak de eenige te zijn, die onafhankelijk van den regenval over eenig water beschikken.

Meer dan op Curaçao heeft men zich op dit eiland toegelegd op het benutten van het kale, zacht heuvelachtige gedeelte voor den cultuur van voor die terreinen geschikte ge-

1) *Aanteekening van den Minister van Koloniën:*
Het beheer van den bedoelden tusschen Curaçao, Bonaire en Aruba varenden schoener is sedert geheel aan het Bestuur getrokken. Tusschen Bonaire en Aruba eenerzijds en Curaçao anderzijds bestaat overigens een tamelijk druk scheepvaartverkeer. De eilanden Bonaire en Aruba werden in 1902 in het geheel bezocht door respectievelijk 513 en 355 schepen.

1) *Aanteekening van den Minister van Koloniën:*
In verband hiermede valt op te merken dat er, behalve de vergaarkommen en putten op particulier terrein, 41 putten, 4 groote en verscheidene kleine vergaarplaatsen (tankies) op de gouvernementsterreinen zijn, waardoor volgens den Gouverneur, bij behoorlijk onderhoud, watergebrek in de toekomst tot de onwaarschijnlijkheden zal behooren.

wassen, in casu aloë, en de omgeving van Oranjestad, met geheel beplante, over het algemeen goed onderhouden velden steekt in dit opzicht gunstig af bij Curaçao.

De uitvoer van aloëhars bedroeg in 1899 231 365 K.G., geschat, volgens het Koloniaal Verslag, op f 13 881,90, dat wil zeggen f 0,06 per K.G. Eenigszins afwijkend daarvan is eene opgave van een der landraden van dit eiland, die als waarde opgaf $ 0,03⁵, of f 0,08⁷⁵.

Dit totaalcijfer moge slechts gering schijnen, voor het eiland is het, na de phosphaat van Cerro Colorado en het goud van de Engelsche goudmaatschappij, het voornaamste uitvoerartikel, waarop volgen 2656½ vaten pinda, ter waarde van f 10 626, en slechts ruim 5000 K.G. dividivi, met eene waarde van f 4534,40.

Met nog f 3753 voor de waarde van 6255 geitenvellen en f 1370,10 aan 4567 K.G. wol wordt verder geen enkel exportartikel opgegeven, dat meer dan f 300 waarde representeert, behalve f 887 aan 443½ dozijn gezouten visch.

Het bestaande tarief van rechten, waarbij in den regel uitvoerrechten worden geheven op de eilanden en invoerrechten op Curaçao, dat meestal voor de eilanden Bonaire en Aruba de transitohaven is, is zeker niet bevorderlijk voor den bloei der eilanden. 1) Voorheen werden van Aruba geiten naar Curaçao gezonden, doch ten gevolge van de 5 % invoerrecht op geiten en het ½ % recht op geitenvellen, worden thans de geiten op Aruba geslacht en alleen de vellen geëxporteerd.

De aloëcultuur van Aruba heeft aan eenige Curaçaosche ingezetenen het denkbeeld aan de hand gedaan om te trachten eene betere dan de inlandsche bereiding van de hars toe te passen, waartoe eene vrij kostbare installatie van pannen met stoomverwarming (volgens opgave kostende ± f 16 000) werd besteed, welke echter thans werkeloos staat.

De bewerking der hars is gebonden aan een bepaalde temperatuur beneden het kookpunt. De inlandsche methode, bestaande in het verwarmen in eene ingemetselde pan boven een houtvuur, berust alleen op de ondervinding van den daarmeê belasten arbeider, zonder eenige temperatuuropname. Zonder twijfel kon eene meer deugdelijke behandeling, waarbij het afleveren van goede qualiteit op den voorgrond staat, het artikel in waarde doen rijzen.

Of de bestelling van den stoomtoestel niet voldoende deskundig is geschied of de bediening te wenschen overlaat, aan het doel schijnt deze inrichting niet te beantwoorden.

De aloëbereiding heeft brandhout noodig en het schijnt dat men daarvoor ook dividiviboomen, bij gebreke aan ander hout, heeft omgekapt, dezelfde zorgeloosheid dus die ten opzichte van dezen voor dergelijke eilanden zoo geschikten boom op Curaçao wordt aangetroffen. 2)

Ee degelijk bestuur had zulks kunnen voorkomen en zoo het er al niet in slaagde de bewoners tot aanplant van dividivi te bewegen, althans kunnen trachten tijdig voor nieuwen aanplant van brandhout te zorgen, ware het ook slechts door aanplant van de waardelooze wabie of, waar men niet te ver van de kust verwijderd was, van de voor brandhout zoo geschikte mangrove.

Ter overweging wordt aanbevolen de bereiding van aloëhars zooveel mogelijk te cenraliseeren, desnoods van Bestuurswege ter hand te nemen, en door doelmatige toestellen, waarvoor wellicht het reeds bestaande dienst kan doen, zekerheid te hebben omtrent de qualiteit, terwijl daardoor tevens eene betere oplossing der brandhoutquaestie mogelijk is, omdat aan het verspreid houtkappen daardoor een einde kan komen.

De bepalingen zijn op dit stuk goed genoeg, het is echter de vraag of op de naleving voldoende toezicht wordt gehouden.

Zoo bepaalt Publicatie Blad 1867 nº. 4, dat de uitgifte regelt van domaniale gronden, in art. 5, dat bij verhuring van domeingrond:

b. geen opgaande boomen geveld of uitgeroeid mogen worden;

c. de huurder in plaats van doode boomen krachtige en levende boomen moet planten en onderhouden;

d. bij het kappen van brand- of verfhout, indien de bevoegdheid daartoe aan den huurder is toegekend, geen ander hout dan snoeisel mag worden ingezameld, doch dat de stam of stammen in behoorlijken wasdom moeten worden gelaten.

Boven was sprake van de z.g. plantage Fontein. Gelegen aan de noord-oostkust, nabij de rooi Cachuntie, komt de formatie van de kust aldaar overeen met die van Hato en de op Fontein aanwezige wel heeft vermoedelijk haar ontstaan aan gelijke oorzaken te danken.

Het debiet was echter zelfs na de vóór December gevallen regens slechts gering, maar nog geringer was het profijt dat daarvan werd getrokken — eenige bananen en bacoves, eenige vruchtboomen, dat was alles. Trouwens prof. Martin gaf voor de opbrengst in 1885 op: f 50 's maands. Of dat cijfer thans nog bereikt wordt is twijfelachtig, althans naar den toestand in December te oordeelen.

De tegenwoordige eigenaar is financieel blijkbaar onmachtig daarin verbetering te brengen, maar dat is zeker niet het eenige waaraan het hapert. Aan zich zelven overgelaten zal er weinig verandering komen in den toestand.

Evenals bij Hato komt ook hier eene grot voor, waarin van vleermuizen, andere vogels en kleine zoogdieren vele excrementen worden aangetroffen, die vermoedelijk als mest zouden zijn te gebruiken, wanneer het beheer aan meer deskundige en werkzamer handen was toevertrouwd.

Ook prof. Martin spreekt in zijn werk over de Höhlenphosphate en over de aan phosphorzuur rijke aardachtige guano, die op den bodem der grotten wordt aangetroffen.

Zonder twijfel is het mogelijk in sommige der valleien, uitgaande van Miralamar, ongeveer in het midden gelegen, water op te houden door damaanleg; doch de noodzakelijkheid daarvan moet in verband met de kosten en de weinige partij, welke daarvan voor den landbouw in dit heuvelachtig gedeelte van het eiland valt te trekken, worden betwijfeld, tenzij aan de zuidzijde, waar men dergelijk water zoude kunnen benutten voor de bevloeiing van het aan het gebergte aansluitende vlakkere kustland.

Er zijn slechts twee centra van bevolking: Oranjestad en Santa Cruz — voor het overige treft men slechts verspreide hutten aan.

Wanneer de Bestuurszorg zich, evenals boven voor Curaçao werd aangegeven, bepaalde tot eene voldoende drinkwatervoorziening en tot tegemoetkoming in de kosten van het maken van putten en het aanschaffen van windmolens e. a., zouden daarmede de kleine landbouwers reeds belangrijk geholpen wezen.

De bevolking van Aruba is van anderen aard dan die van Curaçao, door meerdere vermenging met Indianen.

Zij wordt over het algemeen als werkvolk geprezen en de indruk, welke de bestaande aanplantingen geven, doet verwachten, dat met eenige bestuurshulp en met voldoende leiding in zake landbouw en veeteelt voor haar betere tijden mogelijk zijn.

Opgegeven werd dat thans met aloë f 60 per H.A. kon worden verkregen en op de voor andere gewassen bruikbare gronden f 100 per H.A.

Dit eiland heeft verder in de goudmaatschappij en nu en dan ook in de phosphaatontginning het voordeel, dat de bevolking ook op andere wijze dan alleen steunende op wat landbouw en geitenteelt, aan den kost kan komen.

De voornaamste ingezetenen dringen aan op eene stoomverbinding met andere havens en gaven in overweging daar-

---

1) *Aanteekening van den Minister van Koloniën:*
De invoerrechten worden op Curaçao alleen geheven van de van andere eilanden der kolonie afkomstige zaken, die op Curaçao worden geconsumeerd. Overigens kan worden medegedeeld dat eene reorganisatie van het belastingwezen in studie is.

2) *Aanteekening van den Minister van Koloniën:*
Er bestaat reden om te verwachten, dat het tegenwoordige toezicht voldoende is. Er bevinden zich op het eiland twee boschwachters.

toe eene poging bij den Koninklijken West-Indischen Maildienst te doen.

Zonder twijfel zou op die wijze eene betere afzet van de opbrengst van het eiland te verwachten zijn, doch die opbrengst is vooralsnog zoo gering, dat het zeer dubieus is of zonder subsidie aan bedoeld verlangen kan worden tegemoet gekomen.

Misschien dat de annex van de Red D lijn, die eene wekelijksche vaart onderhoudt van Curaçao op Maracaïbo, daartoe beter gelegenheid geeft dan de Hollandsche lijn.

Aan het eiland zelf zou, afgescheiden van het boven gegeven argument, eene betere verbinding met Curaçao zeker ten goede komen, omdat het de afzondering zou breken, waarin dit en soortgelijke eilanden verkeeren en eene betere gemeenschap zou leiden tot gemakkelijker afzet van producten en tot meerdere voeling met het bestuur der Kolonie en daardoor vermoedelijk tot meerdere opgewektheid bij de bestuurders van dergelijke eilanden.

Bonaire. Bonaire heeft een bergachtig westelijk gedeelte met de Brandaris van 254 M. hoogte en een zuidwaarts gericht oostelijk gedeelte, dat nagenoeg geheel vlak is, bedekt met jonge rifkalk en alluvium en dan ook voor de beplanting weinig waarde heeft doch in hoofdzaak alleen brandhout oplevert.

Verder liggen aan het zuidelijk gedeelte der oostkust de zoutpannen van Bonaire vroeger gouvernements-exploitatie, doch na de afschaffing der slavernij in particuliere handen overgegaan en thans het eigendom eener maatschappij, welke ook bezit de plantage Fontein aan de noordkust en de meer binnenwaarts gelegen ondernemingen Bolivia en Columbia.

Is dus deze maatschappij nagenoeg meester van de oostelijke helft van het eiland, ook aan de westzijde is eén belangrijk gedeelte bij Slachtbaai over 40 à 50 000 H.A. in één hand, terwijl alleen in het middengedeelte het kleiner grondbezit voorkomt.

De huurprijs van domeingrond is hier evenals voor Aruba f 1,25 per H.A. en komt volgens de mededeeling van den gezaghebber vrij geregeld binnen.

De hoofdplaats Kralendijk ligt ongeveer in het midden der westkust binnen het gebied van den kalksteen.

Dat daarop echter, mits men de noodige zorg er aan kan besteden, alle beplanting niet is uitgesloten, bewijst wel de tuin, dien de gezaghebber er in geslaagd is voor zijne woning aan te leggen 1) en die eene zeer gelukkige afwisseling vormt met de omgeving.

Het gezaghebbershuis is eene ruime royale woning; beter nog dan op Aruba, waar mede eene zeer goede woning voor het bestuurshoofd van gouvernementswege is gebouwd.

Slachtbaai is de belangrijkste onderneming op het eiland en leverde den eigenaar, die het betrekkelijk kort geleden voor ± f 40 000 zou hebben gekocht, volgens de geruchten ± f 10 000 jaarlijks op.

Eene tocht naar dit gedeelte van het eiland, per zeilvaartuig ondernomen, kon volgens windstilte niet doorgaan en daarom werd, halfweg ongeveer, geland bij eene kleine onderneming, Tolo, en van daar het binnenland ingegaan naar Rincon en Fontein.

De exploitatie van eene onderneming als Slachtbaai bepaalt zich in hoofdzaak tot het daarvan halen wat er te halen is.

Eene aanzienlijke hoeveelheid geiten (± 4000) en 5 à 500 ezels en eenige paarden loopen in het wild rond en worden naar gelang er gelegenheid is van de hand gezet.

Een geitenvel werd opgegeven te wegen ± 4 K.G. en zou opbrengen $ 0,96 of f 2,40. De geiten zelven in het klein verkocht brengen f 4 tot f 6 op; bij verkoop in het groot bedraagt de prijs minder en werd o.a. opgegeven voor eene partij van 170 geiten de prijs van f 3,50 per stuk.

1) *Aanteekening van den Minister van Koloniën:*
Deze tuin werd niet op den kalksteen aangelegd; de planten en boomen staan in houten en gemetselde kuipen en bakken, gevuld met aangevoerde teelaarde.

Het Koloniaal Verslag rekent echter slechts op eene gemiddelde waarde per geit van f 2.

De paarden, die bedoeld verslag aanslaat voor eene waarde van f 60 halen volgens de verkregen gegevens gewoonlijk een hooger prijs, waarvoor werd opgegeven ± f 25 + f 25 voor het inrijden der ongedresseerde rij- en trekdieren, welke prijs echter gedrukt wordt door een uitvoerrecht op Bonaire van 3 % en een invoerrecht op Curaçao van 10 %.

De paarden op dit eiland aangetroffen waren zeer deugdzaam en belangrijk beter dan op Aruba.

Fontein heeft 40 à 50 paarden in het wild loopen, eveneens zonder dat van dit bezit veel partij wordt getrokken.

Divi-divi is het belangrijkste uitvoerartikel. De jaren 1897 98 en 99 leverden op respectievelijk ruim 619, 625 en 425 ton, waarde volgens Koloniaal Verslag f 24 777,80, f 25 046.52 en f 17 031,87. Ook hier gelden de klachten betreffende het plukken van te jonge divi-divi. 1)

Op dit artikel volgt zout met 28 928½ vat voor 1899, waarde als boven f 14 464,25.

Een vat zou inhouden 3½ bushel, hetgeen volgens den directeur der zoutpannen zou overeenkomen met 112,2 L., maar bij den fiscus bedraagt 123,33 L.

Naar deze gegevens zou volgens den directeur voornoemd de uitvoer wezen 3245¾ M³. doch schijnt in werkelijkheid te zijn 3567¾ M³.

Eene quaestie over de betaling der uitvoerrechten tusschen Bestuur en zoutmaatschappij schijnt aanleiding te wezen tot deze onzekerheid omtrent den inhoud der vaten.

Was aloëhars nog een artikel dat in 1882 voor ± 149 ton voorkwam op de lijst der uitvoerartikelen, dit schijnt belangrijk gedaald: in 1897 nihil, in 1898 4¾ ton, in 1899 ± 22½ ton ter waarde van f 1348,44.

Vreemd mag het voorzeker geacht worden dat dit artikel voor Aruba belangrijk is kunnen blijven en op Bonaire en Curaçao schijnt te hebben uitgediend.

Geitenvellen komen in 1899 voor met ± 15 ton, waarde f 8961,60.

Brandhout- en houtkooluitvoer bedragen respectievelijk f 814,87⁵ en f 5827,75, beide naar Curaçao.

Kalk werd in 1899 naar Curaçao uitgevoerd tot een totaal van 7354½ hectoliter, waarde f 4412,70.

Dat men op Curaçao kalk koopt, gebrand op Bonaire, vindt natuurlijk zijne aanleiding in het meerdere brandhout op dat eiland aanwezig, evenals dit waarschijnlijk de reden is waarom Bonaire eene steenbakkerij heeft, echter sedert 1896 gestaakt.

Het is dus zeker van belang zorg te dragen dat men op dit eiland den brandhoutvoorraad niet uitputte en tijdig zorge voor aanplant.

Mest wordt uitgevoerd voor eene waarde van f 266,68, gelijk aan 6672 vaten in 1899. De opbrengst is slechts gering en daarom is het des te treuriger dat men op geen betere wijze van den mest partij weet te trekken. Ook op Curaçao zijn plantages die mest verkoopen, liever dan dien voor eigen grond te benutten.

Van Aruba werden in 1898 verscheept 7700 vaten, in 1899 echter slechts 1800.

De uitvoer heeft hoofdzakelijk plaats naar Barbados. 2)

Fontein heeft eene natuurlijke wel van gelijken aard als voorkomt op Hato en was even als laatstgenoemde plantage oorspronkelijk gouvernementseigendom, maar ook hier heeft men na de afschaffing der slavernij deze door de natuur bevoorrechte plek van de hand gedaan, naar werd medegedeeld voor een luttel bedrag.

1) *Aanteekening van den Minister van Koloniën:*
Zie de aanteekening op bladzijde 60.

2) *Aanteekening van den Minister van Koloniën:*
De Gouverneur vertrouwt dat dit euvel van zelf zal ophouden, evenals dit op Barbados en andere Engelsche Antillen ophield, wanneer de landbouwkundige zal aangetoond en geleerd hebben op welke wijze de mest met voordeel op de plaats zelve zal zijn aan te wenden.

De tegenwoordige eigenaar trekt daarvan slechts matig partij, ofschoon een niet onbelangrijke vruchtencultuur aanwezig is, die door eene buisleiding, gedeeltelijk bestaande uit brandspuitslang, van uit het hoofdreservoir besproeid werd.

Behalve de gewone vruchtboomen werden ook kokospalmen geteeld, die echter veel leden van insecten, zonder dat men daarvoor raad wist. Zoowel dergelijke bezwaren, waarbij men zich nederlegt, omdat men de middelen mist ter bestrijding, als de aanleg der kweekbeddingen enz. wijzen op de behoefte aan behoorlijke deskundige leiding.

Dat verbetering mogelijk is blijkt o.a. uit de mededeeling dat in vroeger jaren op Fontein een Italiaan geslaagd is in groetenteelt en b.v. goede kool werd afgeleverd.

Op Fontein is gezocht naar phosphaat, de onderzoekingen leverden nog geen voldoend resultaat; de naar Holland gezonden monsters waren van goede qualiteit doch nog te veel gemengd met kalksteen, terwijl ook nog geen zekerheid bestond omtrent de beschikbare hoeveelheid.

Ook kaolin zou op Fontein zijn aangetroffen.

De omgeving van Fontein en de streek tusschen deze plantage en het dal van Rincon, alsmede de terreinen langs den weg naar de stad zijn vrij geregeld in cultuur.

Rincon is eene vestiging van ± 1500 inwoners, gelegen in een keteldal, dat onder vrij gunstige omstandigheden verkeert voor de cultivatie.

Men treft er slechts één put, die zeer goed heet te zijn, terwijl een ruime regenbak, behoorende aan de katholieke gemeente, mede tegemoet komt aan de behoefte aan drinkwater.

Naar de terreingesteldheid te oordeelen bestaat er alle kans op voldoend succes voor meerdere grondwaterputten. Het maken daarvan gaat echter de krachten der bevolking te boven en zoodoende blijft deze afhankelijk van den regenval.

De kosten van eenige gouvernementsputten komen alleszins gewettigd voor. Het schijnt echter dat ook hier de bestuurszorg zich nooit in die richting bewogen heeft. 1)

Het beheer van deze vestiging berust bij eene districtsmeester, die voor zijne bemoeiingen f 400 per jaar geniet.

De afstand van Kralendijk is vrij groot en door den gezaghebber van het eiland, die trouwens door allerlei bureauwerkzaamheden aan de hoofdplaats gebonden is, 2) wordt daardoor eene dergelijke vestiging slechts weinig bezocht, zoodat de kleine man in deze vrijwel aan zich zelf is overgelaten, terwijl juist daardoor de kans op verbetering van den toestand des te geringer wordt.

Wanneer voor deze eilanden, en nog meer voor de bovenwindsche, de werkkring der bestuursambtenaren in hunne verhouding tot de bevolking, waarmede hier meer speciaal bedoeld wordt de kleine man, wordt vergeleken met dien van de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur in Oost-Indië, dan gaat de Bestuurszorg aldaar heel wat verder en gaat van het Bestuur meer kracht uit dan in de kolonie Curaçao het geval is, terwijl juist voor deze bevolking, die nog dichter staat bij den slaventijd en niet steunen kan op oude nuttige gewoonten en instellingen, het des te gevaarlijker is aan zich zelve te worden overgelaten.

Van bevloeiing in den gebruikelijken zin zal op dit eiland voorloopig wel geen sprake wezen. Op kleine schaal kunnen hier en daar dammen iets bijbrengen ter verbetering van den toestand, zooals o.a. een dam nabij de hoofdplaats werd aangetroffen en vermoedelijk in de vallei van Rincon en omgeving dammen mogelijk zijn, en, met betrekkelijk geringe kosten zal het aantal putten kunnen worden vermeerderd en zoodoende bevolking en veestapel geholpen kunnen worden, terwijl behalve naar verzekering op die wijze van eene voldoende hoeveelheid voedingsmiddelen, gestreefd zal moeten worden naar uitbreiding der voor een dergelijk eiland door de omstandigheden aangewezen culturen, en gewaakt zal moeten worden tegen het wegkappen van het nog voorradige hout zonder tijdige voorziening in den aanplant.

1) *Aanteekening van den Minister van Koloniën:*
Twee nieuwe putten worden hier thans aangelegd.

2) *Aanteekening van den Minister van Koloniën:*
Door de thans op alle eilanden tot stand gekomen splitsing tusschen de betrekkingen van gezaghebber en ontvanger zijn de gezaghebbers minder door bureauwerkzaamheden gebonden.

Wellicht ook dat later Bonaire en Aruba partij kunnen trekken van de proeven met sisal thans op Curaçao genomen.

Voor het eiland is zeker het groote aldaar voorkomende grondbezit in slechts enkele handen geen voordeel, zoolang de bezitters onmachtig of ongenegen zijn daaraan de noodige fondsen te besteden, terwijl bovendien dergelijke machten op een klein eiland de taak van het bestuur niet vergemakkelijken. Daarop is dus mede van toepassing hetgeen boven in dit opzicht werd opgemerkt.

St. Eustatius. Vertrokken op 10 Januari des morgens circa 11 uur uit het Schottegat, kwam H. M. *Sommelsdijk* in den avond van 12 Januari ongeveer te 9½ ten anker voor Oranjestad op St. Eustatius.

De reis per schoener duurt onder gunstige omstandigheden zes dagen.

Het eiland bestaat uit een noordwestelijk heuvelland met den 295 M. hoogen top Boven of North Hill, omgeven door verscheidene toppen van ongeveer gelijke hoogte, als overblijfselen van oude vulkanen en den daarvan door eene vlakte in het midden van het eiland gescheiden uitgedoofden vulkaan de Quill of Punchbowl met zijne uitloopers, in het zuidoosten.

Het hoogste zuid-oostelijke gedeelte van den kraterrand van dezen vulkaan ligt op 581 M., het laagste westelijke gedeelte op 391 M. en het kraterdal, met een bovendiameter van 740 M., ligt op 297 M. boven de zee.

De tusschen beide berglanden gelegen vlakte, geschat op 5 vierkante K.M., ligt 40 à 50 M. hoog, eenigszins hellende van zuidwest naar noordoost.

De breedte van het eiland bedraagt in het zuidelijk deel 3,7 K.M., in het midden 2,6 K.M. en in het noorden 2,7 K.M., de lengte in de richting NW—ZO wordt geschat op 7,8 K.M.

Is men bij bekendheid met het contrast tusschen het verleden en het heden van dit eiland al voorbereid op een weinig gunstigen indruk, eene nadere kennismaking brengt daarin zeker geene verbetering.

Het haveloos uitzien van de meeste woningen en de half afgebroken steenen pakhuizen, gedeeltelijk door de daling van het eiland reeds in zee staande, teekenen het verval van wat eertijds „the golden rock" heette.

De cijfers voor de waarde van den uitvoer in de jaren 1897, 1898 en 1899 t. w. f 12 088,40, f 10 499,05 en f 9744,60, eene geleidelijke vermindering dus van het reeds geringe cijfer, geven al aan van hoe weinig beteekenis dit eiland thans is geworden.

Bij Bonaire vindt men althans een vrij stationnairen toestand f 64 030,12⁵, f 67 329,40⁵ en f 61 506,56⁵, en voor Aruba vindt men, na aftrek van de phosphaatcijfers, zelfs vooruitgang nl. f 32 030,15, f 43 486,23 en f 46 902,40, maar het eiland dat eenmaal het rijkste was, is nog steeds achteruitgaande.

De voornaamste uitvoerartikelen zijn 830 vaten jams, waarde f 2075 en 1478 vaten zoete patates f 2956.

De verdere artikelen blijven ver beneden de f 1000 waarde.

Toch is de bodem niet ongeschikt; volgens dr. Molengraaff is het geheele noordelijke gedeelte bedekt met eene fijne goede teelaarde, ontstaan uit vulcanische asch. De vlakte is eveneens zeer vruchtbaar en van de beplantbare hellingen van de Quill in het zuiden van het eiland kan hetzelfde gezegd worden.

Over het algemeen echter laat de bodem door hare groote poreusheid spoedig water door en is er daardoor kans op misgewas bij groote droogte.

Het tableau der regenwaarnemingen van 1881 t/m. 1901 (zie bijlage F) geeft heel wat gunstiger cijfers dan voor Curaçao en dit verklaart dat men in vroeger tijden met succes suiker en tabak kon verbouwen, waar men zich thans tot de gewone voedingsmiddelen en de eenvoudigste uitvoer-

artikelen bepaalt en nog wel zoo goed als alleen in de vlakte.

Het noordelijk heuvelland vertoont de duidelijke sporen van vroegere cultivatie, maar is thans vrijwel geheel onbebouwd, daarop groeit nagenoeg alleen de waardelooze doornachtige accacia, op Curaçao bekend als wabie.

Een ongeluk voor dit eiland is weder dat het landbezit in hoofdzaak is in handen van slechts enkele eigenaren, die het kapitaal of de geschiktheid, of beide missen om van hun bezit partij te trekken en er zich toe bepalen om, voor zoover hun terrein in de vlakte ligt, hooge huren te eischen van den kleinen man. Opgegeven werd $ 3 per acre (± f 18,50 per H.A.).

Tegenover de huurprijzen door het Gouvernement op de andere eilanden gevraagd is dit zeker zeer hoog, al is de grond belangrijk beter.

De bewerking van den grond maakt in de vlakte over het algemeen een gunstigen indruk.

Gebrek aan contanten is haast voor ieder het groote bezwaar en de enkelen (misschien de enkele) op het eiland, die over voldoend kapitaal beschikken, weten te goed, welke slechte kansen aldaar verbonden zijn aan het leenen van geld onder de tegenwoordige ongunstige omstandigheden.

Hetzelfde is het geval met hypotheken, de groote kans bestaat dat de daarvoor gebruikelijke 8 % rente niet zal worden betaald en men gedwongen zal worden te naasten, terwijl de meeste bezittingen op St. Eustatius onder de tegenwoordige omstandigheden geen verkoopwaarde hebben.

En waar een enkele maal de kleine man tracht zich zelf te helpen, is men hem dan nog te slim af en wordt hij de dupe.

Tegenover den droevigen toestand van het eiland steken zeker zonderling af de goud- en diamantkansen, welke men verwacht in de Jenkinsbaai, behoorende aan den eigenaar van het noordelijk gedeelte van het eiland.

Het certificaat van eenen Amerikaanschen expert kent, naar het hem daarvan gezonden monster, aan 2000 pond toe eene waarde aan goud van f 1,87[5], aan zilver van f 1,65, totaal f 3,52[5].

Gegevens omtrent de uitgebreidheid der vindplaats waren echter niet voorhanden en tegenover het niet zeer hooge gehalte scheen het aangewezen terrein niet groot genoeg voor eene belangrijke exploitatie.

Den eigenaar ontbreekt het aan de noodige fondsen om een behoorlijk deskundig onderzoek te doen instellen, terwijl zijne verwachtingen nog hooger worden gespannen door de mededeeling, die hij van een volgens hem deskundigen beoordeelaar had ontvangen, dat de blauwe klei op de vindplaats van het goud groote overeenkomst vertoonde met de grondsoort, waarin in Kimberley de diamanten worden aangetroffen.

Het rapport van dr. Molengraaff over dit eiland geeft echter weinig hoop op verwezenlijking dezer verwachtingen.

Intusschen werden door den ondergeteekende eenige grondsoorten medegenomen, waarvan een gedeelte aan den Gouverneur van Curaçao werd afgegeven en het overige als bijlage dezer wordt verzonden (1).

Mede werden eenige monsters verzameld van aan de noordkust voorkomend ijzerhoudend zand, dat echter geen exploitabele waarde schijnt te bezitten en verder monsters fijnkorrelige tuf. Tras, dat vroeger een niet onbelangrijk uitvoerartikel schijnt te zijn geweest, bepaalt zich tegenwoordig tot 110 vaten.

De poreusheid van den bovengrond brengt mede dat de bestaande putten zeer diep zijn. Dit is echter het eenige bezwaar, want de terreingesteldheid maakt het meer dan waarschijnlijk dat in de vlakte en in de valleien met succes putten te boren zijn.

Bij de oude suikerfabrieken, waarvan men hier en daar nog de oude gebouwen vindt, zijn putten, en het is duidelijk dat men in de gulden dagen van het eiland, toen dit veel zwaarder bevolkt was, voldoende drinkwater moest hebben voor de bevolking. Doch er is meer, ook de vele schepen, die vroeger St. Eustatius bezochten, konden daar blijkbaar, zoo al niet geregeld, dan toch af en toe hun drinkwatervoorraad aanvullen, getuige een put in de bovenstad op ± 50 M. boven de zee, van waaruit vroeger eene ondergrondsche leiding liep naar het strand, welke leiding de schepen van water voorzag.

Die leiding is sinds lang in onbruik geraakt en de put evenzoo. Deze moet zeer diep zijn, werd aan ondergeteekende verklaard, want men was sinds jaren bezig die met vuilnis te vullen en de put was nog niet gevuld. Voorzeker een zonderling staaltje.

In de stad zelve heeft men regenbakken en treft men bij de huizen ook aan kleine omgemetselde steenvlakken, dienende voor het opvangen van regenwater.

Aan de huizen zijn waarschijnlijk vroeger wel goten geweest, doch bij het haveloos aanzien der meesten daarvan is het verklaarbaar dat de eigenaars de kosten van nieuwe goten niet kunnen dragen.

Aanzienlijke hoeveelheden water komen bij regen langs de Quill naar beneden en vormen een groot ongerief voor de hellende wegen in en nabij Oranjestad, voor zoover die in vroeger dagen niet zijn bestraat.

Het afspoelen der wegen kan worden tegengegaan door doelmatig aangelegde banden van steen in den weg welke banden later misschien kunnen worden aangevuld tot eene bestrating, maar althans beletten dat de meestal ingegraven wegen nog verder uitspoelen.

Daarom wordt ook doelmatiger geacht deze wegen eenigszins hol, instede van bol te leggen. Het geven eener tonrondte maakt noodzakelijk den aanleg van goede goten langs de kanten, omdat anders de losse grond langs de benedenzijden der ingraving wordt uitgespoeld en daardoor afstortingen ontstaan.

Op doelmatig gekozen punten bestaat bovendien gelegenheid om door stevige steenconstructies in den weg het afstroomende water zijwaarts af te voeren en aldus voor de vlakte te benutten.

Het komt den ondergeteekende voor dat voor de bevloeiing op dit eiland zonder groote kosten meer kan worden gedaan dan thans geschiedt. Kostbare middelen zijn natuurlijk uitgesloten, waar het slechts eene oppervlakte geldt van ± 5 vierkante K.M. Doch waar dit terrein, dat slechts eene gemiddelde helling van 4 ° zou hebben volgens dr. Molengraaff, van twee zijden uit het gebergte eene vrij aanzienlijke watermassa ontvangt, verkeert het voor bevloeiing en voor den aanleg van putten in gunstige conditie.

Behoefde men in den slaventijd niet op te zien tegen het maken van diepe putten, onder de tegenwoordige omstandigheden is het duidelijk dat boren de aangewezen weg is.

Een bezwaar tegen aan te brengen verbeteringen is zeker dat het terrein geen domein is en men dus voor den aanleg van hetgeen noodig is afhankelijk is van de eigenaren.

Is het mogelijk bij voorkomende gelegenheden, of in den geest als boven ten opzichte van St. Vincent werd opgegeven, een einde te maken aan het voor het eiland zoo nadeelige groote grondbezit, althans zoolang dit in geen betere handen is, dan kan daardoor het beschikbare terrein beter tot zijn recht komen en het Bestuur zeker krachtiger optreden. Doch daarbij is tevens noodig dat het Bestuur zelf in voldoend krachtige handen zij en van den gezaghebber meer leiding en steun uitga voor den kleinen man dan op de bovenwindsche eilanden over het algemeen het geval schijnt geweest te zijn in de laatste jaren.

Van hoeveel invloed een bezoek van den Gouverneur kan zijn voor deze eilanden, die lange jaren daarvan verstoken waren, is bij de jongste reis van den nieuwen Gouverneur zeker wel gebleken.

Het eiland is slecht bevolkt, het had slechts 1383 inwoners op ultimo 1899. Velen hebben het eiland verlaten om de on-

(1) *Aanteekening van den Minister van Koloniën:*
Gezonden aan den Directeur van 's Rijks Geologisch Mineralogisch Museum.

gunstige levensomstandigheden en het maakt eenigszins den indruk of het meerendeel der nog aanwezige bewoners door de geleidelijke verarming zich moedeloos bij den toestand heeft neergelegd. Dit moge verklaarbaar wezen voor hen, die de betere dagen hebben gekend — dat verbetering onmogelijk zou zijn kan niet worden toegegeven.

Wanneer er geld noodig is om de bevolking te steunen in meer winstgevende cultures, zal dit in elk geval slechts een betrekkelijk gering bedrag wezen en wanneer het Bestuur er toe zou kunnen overgaan door eene doelmatige bedelving, hier en daar voorzien van stortdammen, de vlakte meer partij te doen trekken van het aanwezige water, zou op die wijze reeds eenig geld onder de bevolking worden gebracht.

Aanteekening verdient nog dat op een der naburige eilanden partij schijnt te zijn getrokken van een dergelijk kraterdal als op St. Eustatius bestaat, voor het maken van een waterreservoir.

Het dal van de Quill, 94 M. diep beneden het laagste punt van den kraterrand, zal vermoedelijk beneden eene oppervlakte hebben van ± 2500 M². en is zonder te kostbare voorzieningen niet geschikt voor een dergelijk doel. De bodem is bedekt door dicht bosch, bestaande uit allerlei boomsoorten, en het in den krater verzamelde water wordt spoedig door den grond opgenomen.

S a b a. De overtocht van St. Eustatius naar Saba duurt per stoomschip ongeveer 2½ uur, waaronder begrepen eene tocht om het eiland heen ter bezichtiging van de Sugarloaf en de Whitewall aan de zuid-oostzijde van St. Eustatius.

Van uit zee gezien is het eiland een schilderachtig daaruit oprijzenden berg, met steile buitenwanden.

Aan den voet is zoo goed als geen strand en de eerste vestiging, die men langs de steile helling opklimmende ontmoet, tevens de hoofdplaats, genaamd „The bottom", ligt in het op ± 800 voet boven de zee gelegen dal van dien naam.

Er bestaat een redelijke toegangsweg aan de zuidkust, terwijl de oude landing zich bevindt aan de westkust en de weg daarheen zoo steil is dat deze toegang terecht den naam draagt van „de ladder".

De hoogste top, ongeveer in het midden van het eiland, reikt tot 2820 voet, in het noord-westen, bij het dorp Middle Island, bevindt zich een top van 2200 voet, aan de oostzijde, bij het dorp Windwardside, zijn toppen van 1792 en 1590 voet en ten oosten van The bottom is nog een top van 1800 voet.

De beide genoemde dorpen liggen in de kleine valleien, tusschen de verschillende toppen, terwijl er verder nog twee kleinere dorpen St. James in het zuidoosten en Hell's gate in het noordoosten, worden gevonden.

Uit den aard der zaak is dit een arm eiland; de uitvoercijfers over de drie jaren 1897 t/m. 1899 bedragen f 3971, f 5752,50 en f 6005,75, waarbij dus eene geleidelijk verbetering is te constateeren.

De uitvoer heeft uitsluitend plaats naar de naburige eilanden. De voornaamste artikelen waren in 1899 : f 1760 aan Europeesche aardappelen, die zeer goed zijn, en f 2036,25 aan uien.

Een zak aardappelen wordt getaxeerd op f 10, een vat uien op f 7,50. De op St. Eustatius verbouwde jams en zoete patates brengen slechts f 2,50 à f 2 per vat op.

Saba heeft slechts eene betrekkelijk geringe mannelijke bevolking. De meeste mannen van het eiland zoeken werk elders.

Velen zijn zeelieden en hebben als zoodanig een goeden naam; ook werken er vele mannen van dit eiland op de Bermuda's.

Zij sturen geregeld geld naar de achtergelaten betrekkingen en trachten voldoende spaarpenningen te verzamelen om later op het eiland teruggekeerd een eigen huis te kunnen hebben.

De vrouwen van het eiland hielden zich voorheen bezig met het maken van strohoeden, twee soorten, waarvan de beste eenige overeenkomst heeft met panamahoeden en dan ook $ 2 waarde had. Het benoodigde riet kwam van Cuba; sedert de Spaansch-Amerikaansche oorlog is echter de aanvoer van het riet gestaakt en deze kleine industrie verloopen.
niet had kunnen tegemoet komen.

Te recht mag men vragen of een zorgzaam bestuur hieraan

Ook op Curaçao is gaandeweg om gelijke redenen de stroohoeden-industrie zoo goed te niet gegaan. 1)

Thans trachten de vrouwen eenig geld te verdienen met de vervaardiging van zoogenaamd Spaansch werk, de bekende Curaçaosche zakdoeken en soortgelijk werk.

De levensstandaard is bijzonder laag, indien juist is wat de pastoor van Windwardside beweerde, dat het dagelijksch voedsel der vrouwen bestaat uit een haring en verder voor $ 0,03 andere voedingsmiddelen.

Toch hebben over het algemeen de dorpen van dit eiland een goed aanzien en zien de woningen er behoorlijk onderhouden uit, waaruit zou blijken dat de armoede niet zoo groot is als op St. Eustatius.

De huizen zijn meest alle van hout, met singel daken; doch alles is op kleiner schaal vervaardigd dan elders.

De bevolking is van anderen aard dan op St. Eustatius en veel blanker.

Van bevloeiing is op dit eiland door de natuurlijke gesteldheid geen sprake. In de dalen zou iets meer kunnen worden gedaan om het regenwater op te vangen, doch uit den aard der zaak slechts met kleine middelen. Thans loopt het beschikbare water, voor zoover het niet door goten of gemetselde vakken bij de huizen wordt opgevangen, onbenut weg.

Voor vruchtencultuur schijnt de gelegenheid niet ongunstig en het blijkt ook dat vroeger vruchten werden uitgevoerd; gelegenheid voor veeteelt, althans klein vee, bestaat door de vele onbebouwde berghellingen, die echter, voor zoover zij voor den wind beschut zijn, voor cultuur in aanmerking kunnen komen. Voorheen schijnt Saba koffie te hebben geleverd.

De aardappelen en uien van Saba zijn blijkbaar gewilde artikelen en ook hiervan schijnt uitbreiding mogelijk.

Het komt er slechts op aan gelegenheid te vinden voor afzet der producten en voorlichting te geven bij de keuze van de cultuur, verschaffing van goede zaden, enz.

Verbetering is naar het voorkomt in hoofdzaak afhankelijk van de wijze, waarop de gezaghebber zijne taak opvat en van zijne geschiktheid voor eene dergelijke betrekking.

Voor de regenwaarnemingen, zooals die op Saba werden opgegeven, wordt verwezen naar bijlage F.

Zij zijn eerst voldoende betrouwbaar na April 1901, toen een nieuwe regenmeter verstrekt werd. De voorafgaande waarnemingen, vooral die der laatste jaren, werden door den gezaghebber als vermoedelijk te gering opgegeven.

Aan de noordkust van Saba heeft men de zoogenaamde zwavelmijn. De weg daarheen stijgt van The Bottom eerst ongeveer 900 voet, om dan weder 1200 voet te dalen.

Van eigenlijken mijnbouw is geen sprake, men bepaalt zich tot het afgraven der berghelling. Slechts een gedeelte der groeven kon worden bezocht. Van voorkomen in lagen van eenige dikte was aldaar geen sprake.

Er wordt sinds eenige jaren niet meer gewerkt; het was de eenige gelegenheid voor de bevolking van Saba om buiten de bewerking van eigen grond op het eiland iets te verdienen.

Belangrijke installaties schijnt de maatschappij niet te bezitten en het vermoeden ligt voor de hand dat de staking eerder het gevolg is van onvoldoend voorkomen van de zwavel. Het artikel kan, indien in voldoend zware lagen en van voldoende qualiteit beschikbaar, zonder bezwaar eene vrij kost-

1) *Aanteekening van den Minister van Koloniën:*
Reeds vele jaren voor den Spaansch-Amerikaanschen oorlog werd de stroohoeden-industrie op Curaçao en Saba in hoofdzaak als afgedaan beschouwd. In het afgeloopen jaar had plotseling een herleving der industrie plaats, naar het schijnt tengevolge van een modegril, doch even plotseling als de herleving plaats had hield eenigen tijd later de navraag op en daalden de prijzen belangrijk. Bodem noch klimaat schijnen geschikt om de grondstof, die oneigenlijk stroo genaamd wordt, doch bestaat uit in fijne reepjes verdeelde palmbladeren, in de kolonie aan te kweeken. Nog valt op te merken, dat de benoodigde grondstof niet uitsluitend van Cuba werd aangevoerd.

bare installatie dragen, getuigen een in Carupano begonnen onderneming, die een kabelbaan van uit het gebergte moest aanleggen naar de havenplaats en waarvan de directeur, een Duitsch ingenieur, de beste verwachtingen had.

Eene ongunstige omstandigheid voor de zwavelmijn is zeker de ligging aan de noordkust, waar door den hevigen passaatwind verscheping bezwaren ontmoet.

Was echter de mijn voldoende rijk, dan zou hieraan, evenals te Carupano, door een kabelbaan zijn te gemoet te komen.

St. Martin (Ned. gedeelte). Vertrokken om $11\frac{1}{2}$ uur van Saba, liet, na dat eiland te zijn omgevaren, de *Sommelsdijk* om 4 uur het anker vallen ter reede van St. Martin.

Het eiland bestaat uit twee evenwijdige heuvelreeksen, loopende langs de kust ongeveer in de richting NNO naar ZZW, gescheiden over de geheele lengte door een breed dal.

Behalve dit groote lengtedal is er aan de noordzijde van het eiland een dwarsdal, dat door de westelijke heuvelreeks heen breekt bij Grande Case en aan de oostzijde eindigt in Orient Bay, de beide heuvelreeksen hebben verder vele scherpingesneden zijdalen.

De grenslijn tusschen het Nederlandsch en het Fransch gebied loopt ongeveer Oost/West.

De beide hoogste toppen komen voor in het westelijk gebergte. De Mont Paradis 412 M. op Fransch en de Centry Hill 408 M. op Nederlandsch gebied.

Waar de dalen de kust bereiken treft men uitgebreide baaien aan, door zandbanken van de zee gescheiden, vormende de zoutpannen van St. Martin. Dr. Molengraaff ziet in deze baaien de aanwijzing dat St. Martin geruimen tijd heeft verkeerd of nog verkeert in eene periode van daling, welke aanwijzing volgens hem verstrekt wordt door de formatie van de Low Lands.

Behalve de verschillende baaien langs de kust van St. Martin is deze over het algemeen steil.

Eene afwijking van den algemeenen bouw van het eiland vormen de aan de westzijde gelegen Low Lands, slechts weinig boven de zee verheven, met de daarop diep en ver indringende Simsonsbaai lagoen.

St. Martin is voor het oogenblik het belangrijkste der bovenwindsche eilanden. Het had op 1 December 1900 op het Nederlandsch gedeelte 3485 inwoners, tegenover 2189 op Saba en 1383 op St. Eustatius.

De waarde van den uitvoer was in 1899 f 17 639,70, doch dit cijfer hangt alleen af van de opbrengst der zoutpannen, die in dat jaar bedroeg f 17 334, latende alzoo f 305,70 voor de verdere artikelen, d. w. z. beneden Saba en St. Eustatius, met totalen respectievelijk van f 6005,75 en f 9744,60.

In 1897 toen slechts voor f 258,38 zout werd uitgevoerd, bedroeg dan ook de totale uitvoer van het eiland f 888,43.

De invoerrechten voor St. Martin, St. Eustatius en Saba beliepen in 1899: f 8399,49, f 1904,78[5] en f 3106,70, de uitvoerrechten op stapelproducten brachten op f 1763,96[5], f 487,22[5] en f 173.

De meerdere belangrijkheid van St. Martin uit zich ook in de Bestuursinrichting, de gouvernementsgebouwen enz., hetgeen echter alles meer in overeenstemming is met vroegere tijden van welvaart, dan met de tegenwoordige waarde van het eiland.

Tegenover f 19 160 aan tractementen voor dit eiland komen op de begrooting van 1902 voor aan pensioenen f 14 876,33, w. o. vier gezaghebberspensioenen ad f 3500 (voor 1903 met nog één vermeerderd) en f 6776,98[5] aan weduwenpensioenen, totaal f 21 653,31[5].

Voor St. Eustatius en Saba zijn de cijfers voor tractementen respectievelijk f 11 460 en f 7660 tegenover f 7865,66 en f 4225 aan pensioenen. 1)

1) *Aanteekening van den Minister van Koloniën:*
De oorzaak van deze ongelijke verhoudingen is daarin gelegen dat het pensioen komt ten laste van het eiland, waar de gepensionneerde het laatst heeft gediend.

De gezaghebber van Saba ontvangt f 2400, die van St. Eustatius f 3000.

Eene tocht werd gemaakt rond het geheele eiland, waarbij ook het Fransche gedeelte werd bezocht. Marigot, de Fransche hoofdplaats, is van veel minder belang dan Philipsburg. Langs den weg gaven de woningen van de mindere bevolking in het Fransche gedeelte den indruk van meerdere welvaart dan in het Nederlandsch gedeelte. Men vond in de nabijheid daarvan meer vruchtboomen, meer zorg voor de erven en betere weiden.

Op het Fransche gebied heeft de Hollandsche zoutmaatschappij in exploitatie de zoutpannen van Grande Case.

Op deze tocht werd bezocht de eenige suikerfabriek van het eiland op Belleplaine, gelegen op het Fransch gedeelte, grenzende aan de op het Hollandsche terrein gelegen plantage Bellevue van denzelfden eigenaar den heer J. van Romondt. De suikerfabriek was slechts eene zeer kleine installatie met kleine distilleerderij.

Naar werd medegedeeld zou deze suikerfabriek eerst hebben gestaan op Nederlandsch territoir, doch wegens de minder lastige bepalingen ten opzichte van de fiscus zijn overgebracht naar de Fransche onderneming; op die wijze werden tevens bespaard de 3 % uitvoerrechten geheven door het Hollandsche en de invoerrechten geheven door het Fransche gouvernement, terwijl het toezicht op den invoer van rhum in het Hollandsch gebied uit den aard der omstandigheden moeilijk is.

Beide ondernemingen liggen in eene gunstig gelegen vallei. Op Bellevue was een belangrijke veestapel met mooi vee, terwijl de eigenaar, zooals bij de bespreking van de Curaçaosche boter vermeld werd, door toepassing van een separator er in geslaagd is behoorlijke boter te bereiden, die zich laat conserveeren.

In deze vallei werd getracht door kleine dammen het water op te houden, waartoe de gelegenheid gunstig was, doch waaraan nog meerdere uitgebreidheid kon worden gegeven.

De eigenaar verklaarde zich een voorstander van grooter dammen, doch daarvoor ontbraken naar zijn zeggen de fondsen. Het komt echter den ondergeteekende voor dat meerdere kleine dammen doelmatiger zijn, zoowel voor de cultuur als ter wille van de kosten.

Putten hadden daar weinig succes; op ongeveer $4\frac{1}{2}$ M. diepte stuitte men op een kleilaag; de bovengrond daarentegen is vrij poreus.

Nagegaan zou kunnen worden of geen geschikte gelegenheid te vinden is om aan de benedenzijde der vallei door een tot op den kleibodem doorgaande kleikist of dam den door meer bovenwaarts gelegen kleine dammen versterkten grondwatervoorraad te beletten langs de kleilaag af te stroomen en dezen zoodoende voor de vallei te behouden, in welk geval het verder door weinig kostbare putten naar de oppervlakte kan worden gebracht, indien in den drogen tijd het peil te veel is gedaald om voor de cultuur van nut te zijn.

Voor een onderzoek, anders dan zeer oppervlakkig, bestond geen gelegenheid, doch de omstandigheden voor landbouw en veeteelt waren hier ongetwijfeld gunstiger dan op een der andere bovenwindsche eilanden.

Eene andere gunstig gelegen vallei, Cul de Sac, werd aangetroffen. Daar waren bovendien zeer goede putten, tijdens het bezoek van den ondergeteekende, met een waterstand slechts zeer weinig beneden het omringende terrein.

Er liep door de vallei een kreak van ± 4 M. breedte, gevoed uit het gebergte door een volgens den eigenaar van Cul de Sac, den heer D. C. van Romondt, steeds watergevend kreekje.

Bij zware regens voert deze kreek aanzienlijke hoeveelheden water af, dat, blijkbaar met groote snelheid wordt afgevoerd en onbenut langs de zoutpannen naar zee stroomt.

In deze vallei wordt echter minder werk van landbouw gemaakt dan op Bellevue en Belleplaine. De eigenaar heeft zijne handelszaak in de stad en de landbouw is blijkbaar slechts eene bijzaak. Vroeger heeft in de Cul de Sac een ouderwetsche suikermolen gestaan, die echter den eigenaar slechts groot verlies heeft opgeleverd.

Ook hier is weder de grondsoort poreus en droogt spoedig uit; niettegenstaande de gunstige ligging dezer vallei zegt de eigenaar dan ook bij eene langdurige droogte 60 stuks vee te hebben verloren.

Wanneer men het water nagaat dat in den regentijd nutteloos uit eene dergelijke vallei wegvloeit, kan het niet anders of bij ernstigen wil om daarvan meer partij te trekken, is er van zulke terreinen meer te maken, doch van werkzaamheden in die richting werd in de Cul de Sac weinig of niets aangetroffen.

Een onderzoek zou moeten leeren of men hier, evenals op Bellevue, op niet al te groote diepte een doorgaand gesteente of een weinig water doorlatende laag aantreft, in welk geval een middel als boven aangegeven van nut zoude zijn; doch in elk geval kon door damaanleg het water meer voor de vallei worden behouden dan thans het geval is en behoeft de invloed van eenige droge maanden niet dadelijk zoo ingrijpend nadeelig te wezen.

De regenwaarnemingen zijn opgenomen in bijlage F; zij zijn afkomstig van de directie der zoutpannen en, bij het groote belang dat deze heeft om den toestand nauwkeurig te kennen, vermoedelijk betrouwbaar.

Zij steken weder zeer gunstig af bij hetgeen voor Curaçao werd opgegeven en vertoonden bovendien minder sterke afwisseling van seizoenen.

Van de Lowlands werd de vestiging bij Simsonsbaai bezocht, eene armoedige visschersbevolking, waarvan de vrouwen nog eenige bijverdienste hebben door den aanmaak van stroohoeden, waarvoor het riet van elders komt. Dat op dit eiland zelf geen riet zou zijn te teelen komt vreemd voor.

Op de heuvelhellingen in het zuidwestelijke gedeelte van het eiland worden mangaanertsen gevonden; de eigenaar dezer terreinen, de heer D. C. van Romondt, verwachtte binnen kort een expert voor het onderzoek daarvan.

50 erts werden in 1897 verscheept naar Noord-Amerika als monster; het gehalte zou hebben bedragen 55 %.

Ook op Curaçao worden mangaanertsen gevonden aan de noordwestkust op het gebied behoorende aan de plantage de Knip.

De eigenaars zijn in het bezit van verschillende analyses van het voorradige erts aanwijzende als maxima 73,30 % en 62,34 % mangaansuperoxyde.

Hun ontbreken de fondsen om het bedrijf weder op te vatten en bij den tegenwoordigen gedrukten toestand de gelegenheid om daartoe eene vennootschap te vormen.

Nog werd bezocht het zoogenaamde leprozengesticht op Pointe Blanche, aan den zuidoosthoek van het eiland.

Daar de bevolking van St. Martin, voor zoover deze woont op niet te grooten afstand van de zoutpannen, daarbij werk kan vinden, schijnt regel te wezen dat voor het zoogenaamde kleine grondbezit slechts kleine terreinen worden uitgegeven, waarop slechts weinig verbouwd kan worden. 1)

In de stad is verder door de scheepvaart af en toe eenig werk te vinden en een gedeelte der mannelijke bevolking zocht werk elders o.a. op San Domingo.

Van kleine landbouw werd dus op de op het eiland gemaakte tochten weinig aangetroffen.

In de drukke tijden van het zoutgaren kan de bevolking goed geld verdienen. De vrouwen kunnen verdienen wat op het eiland heet een woman dollar ad f 1,67, de mannen kunnen komen tot f 2,50.

Misschien is hierin de aanleiding te vinden dat er door de directie der zoutpannen geklaagd wordt over gebrek aan geregeld werkvolk voor de gewone werkzaamheden, dat f 0,85 daags zou kunnen verdienen, een voor het eiland waarover armoede der bevolking geklaagd wordt, niet onvoldoend loon.

Z o u t p a n n e n. Zooals werd aangegeven is de zoutindustrie voor het eiland de hoofdbron van inkomsten. Zij is echter in hooge mate ongestadig door hare afhankelijkheid van den regen. Waar de landbouw regen verlangt, ziet de zoutindustrie uit naar droogte. De tegenstrijdigheid dezer belangen vindt hare uiting in een te Curaçao loopend verhaal, dat een der gezaghebbers van het eiland St. Martin eenmaal in schrille kleuren rapporteerende omtrent den droeven toestand van bevolking en vee ten gevolge van felle droogte, zijn rapport eindigde met de woorden „slechts regen kan ons helpen, hetgeen evenwel God verhoede, want dan is de zoutoogst bedorven".

De wd. directeur der zoutmaatschappij gaf aan ondergeteekende op dat de gemiddelde opbrengst van de maatschappij over 33 jaren zou bedragen ± 74 000 vaten per jaar, doch dat de jaarlijksche opbrengst schommelde tusschen oogsten van 160 000 à 200 000 vaten en nihil.

Gemiddeld zou de maatschappij dan ook niet meer hebben gemaakt dan 1,3 % 's jaars.

De groote baai achter Philipsburg is in hoofdzaak in handen der genoemde maatschappij, echter bevinden zich daarin ook eenige kleine particuliere concessies.

Is de natuur hier te hulp gekomen door de vorming dezer zoutpannen, zij heeft aan den anderen kant door de poreusheid van den grond het bedrijf niet begunstigd. Zoowel van de zijde van het gebergte, om het zoetwater te weren, als van de zeezijde ter voorkoming van doorsijpelen van zeewater zijn voorzieningen noodig en twee groote pannen aan de zeezijde heeft de maatschappij dan ook wegens het laatst genoemde bezwaar moeten verlaten, zoodat de gebruikt wordende pannen zich bepalen tot vier aan de zijde van het gebergte.

Er zijn twee inlaten, waarvan de eene leidt naar de zoogenaamde passage, waarin het zeewater voorloopig wordt ingedampt, met de bedoeling daardoor het magnesiumgehalte te verminderen, waarna het ingenomen water bij een zekeren graad van indamping in de eigenlijke pannen gelaten wordt.

Van de door de maatschappij onderhouden en bediende inlaten en van de verdere voorzorgen, welke zij zich in het belang harer pannen verplicht zag te nemen, profiteeren zonder vergoeding de kleine particuliere pannen in deze baai.

De maatschappij is mede in het belang der kleine concessies aan voorschriften ten opzichte van het inlaten gebonden.

Een dergelijke passage wordt ook aangetroffen bij de zoutpannen van Grande Case.

Op Bonaire en op Curaçao werd bij de daar bezochte zoutpannen die inrichting niet gevonden.

Op Bonaire heeft in het zuidoostelijk gedeelte de aldaar werkende maatschappij op vrij grooten afstand van elkaar 3 pannen, onderscheiden als de blauwe, de witte en de oranjepan. Deze pannen werden in den slaventijd door het Gouvernement geexploiteerd.

Het juiste bedrag, waarvoor zij werden verkocht, is steller niet kunnen worden opgegeven. Op de begrooting voor 1872 komt onder de ontvangsten een bedrag van f 52 000 voor als een deel van de koopsom.

Het zout uit deze drie pannen is eenigszins verschillend. Zoo wil men b.v. in de Vereenigde Staten alleen zout hebben uit de witte pan. Welk verschil er echter tusschen de verschillende oogsten zoude zijn en waaraan het zou zijn toe te schrijven kon niet duidelijk worden gemaakt.

De witte pan ligt in de onmiddellijke nabijheid van de kust, zoodat het transport van de dichtbij ankerende schepen gemakkelijk kan plaats hebben; de blauwe pan ligt veel meer naar binnen en voor het transport worden kruiwagens gebezigd.

In den regel wordt bij het zoutgaren en voor het transport des nachts gewerkt. In drukke tijden kunnen de werklieden tot f 2 per dag verdienen. Dit cijfer komt vrijwel overeen met het voor St. Martin opgegeven cijfer.

De zeefkosten van het zout zouden op Bonaire bedragen volgens den gezaghebber ± f 0,25 per vat. Het zout van Bonaire wordt in het Koloniaal Verslag geschat op f 0,50 waarde per vat, dat van St. Martin op f 0,71 idem.

1) *Aanteekening van den Minister van Koloniën:*
Hier wordt bedoeld terreinuitgifte door particulieren. Op St. Martin is voor den landbouw geen gouvernementsterrein beschikbaar.

Uit oude aanteekeningen ten opzichte van de zoutpannen van Siberië op Curaçao blijkt dat in 1853 het zout nog kon worden verkocht voor f 2,10 per vat.

Op Bonaire zijn de pannen verdeeld in rechthoekige vakken van 50 à 60 M., vierkant gescheiden door muurtjes van gestapelden steen, met koraalzand in elkaar gezet.

De vulling der pannen geschiedt over het algemeen zeer primitief, door een eenvoudige geul te graven in het strand.

Het gegaarde zout wordt in stapels verzameld van ± 3 M. hoogte met eene vormige langsdoorsnede en van langwerpigen vorm, welke gekozen schijnt te zijn in verband met den over de vlakte strijkenden wind. De buitenzijde is poedig zeer hard en moet met het houweel bewerkt worden om te worden geopend.

De zouthoopen blijven overal onbedekt aan weêr en wind blootgesteld.

Van hoopen, die aangewezen werden als ongeveer 2 jaar oud, scheen, naar den voet te oordeelen, ± 50 c.M. breedte te zijn afgeregend.

Alleen in de tijden van transport of zoutgaren is er veel volk, voor het overige doet de natuur het werk. Zelden werden door den ondergeteekende zulke ellendige verblijven voor het werkvolk gezien als bij de zoutpannen te Bonaire, het eenvoudigste Surinaamsche boschkamp is heel wat beter dan deze kleine, lage, van struikgewas opgezette piramidevormige hokjes.

Op Curaçao zijn mede verschillende zoutpannen, echter van minder omvang dan de bovenvermelde op St.Martin en Bonaire.

Algemeen werd daar geklaagd over de bezwaren om voldoenden afzet te vinden.

Door de onlusten in Columbia en de staking daardoor van de zoutwinning aldaar is er tijdelijk eenige meerderen afzet daarheen.

Venezuela is voor zout gesloten en de uitvoer naar de Vereenigde Staten wordt bedreigd door concurrentie van de zoutwinning op de andere West-Indische eilanden.

Op de verschillende zoutpannen, die bezocht werden, verschilden meestal de opinies over de meest gewenschte diepte van de pannen. 60 c.M. was nog het meest algemeene cijfer. Ook verschilden de meeningen over de noodzakelijkheid van het al of niet schoonmaken van de pannen vóór de nieuwe vulling.

Wel zullen de locale omstandigheden op een en ander steeds eenigen invloed hebben en ligt de eene pan bijvoorbeeld, wat den wind betreft, voor eene spoedige verdamping gunstiger dan de andere, doch het komt toch vreemd voor, dat op eilanden, waar reeds zoolang zout gegaard wordt, geen vaste regels als de meest gewenschte zijn aan te geven.

Eenige meerdere zekerheid hieromtrent ware zeker gewenscht, terwijl zonder twijfel verbetering mogelijk is in de eenvoudige maar primitieve wijze van werken.

Opvallend waren de heldere, mooie zoutkristallen, in vergelijking met het ruwe zout van Java.

Visscherij. De visscherij, welke men op deze eilanden zou verwachten te zien bloeien als een door de natuur zelve aangewezen bedrijf, verkeert nog in weinig gunstigen toestand.

Het moge juist zijn dat de eigen consumptie der eilanden betrekkelijk gering is, doch dan is de weg van drogen of zouten aangewezen — dit laatste ook in het belang der zoutindustrie.

Op eene daartoe strekkende vraag of het niet op den weg der zoutgaarders zou leggen de visscherij zooveel mogelijk aan te moedigen, werd geantwoord, dat dit alleen zou leiden tot nog meer zoutdiefstal.

Of dit standpunt juist is, mag terecht worden betwijfeld. Zonder twijfel kan in die richting nog meer worden gedaan, al zal daarbij bestuurshulp waarschijnlijk niet kunnen uitblijven.

In het *West Indian Bulletin*, uitgegeven door het Imperial Department of Agriculture, volume II, n°. 2, komt een interessant artikel voor over marine-resources, waaruit duidelijk blijkt van hoeveel belang de visscherij voor dergelijke eilanden kan worden.

Voor de Bahama's vindt men daarin vermeld eene opbrengst in 1898 van 984135 Engelsche ponden spons, ter waarde van £ 97512, en wordt melding gemaakt van eene vloot van 500 kleine schoeners.

Het Koloniaal Verslag over 1899 spreekt met eenige voldoening van de 8 zeilbooten en 1 schoener, die op Aruba voor de vischvangst dienen, welk aantal in sommige tijden van het jaar zelf nog steeg.

Voor Saba worden 21 bootjes vermeld.

De bevolking onzer West-Indische eilanden staat bekend als goede zeelieden; het bouwen van zeilvaartuigen was eenmaal op Curaçao een belangrijk bedrijf en de scheepbouw wordt ook op de andere eilanden met goed gevolg beoefend. Waarom zou de vischvangt en verwante vakken voor deze eilanden niet meer kunnen beteekenen dan thans, vooral als men naar middelen zoekt om de Kolonie op te heffen?

De zeekreeft op Curaçao verkrijgbaar is van zeer goede qualiteit, waarom kan dit geen tak van nijverheid worden met conserveering der kreeft voor export?

Men zal er dan echter bedacht moeten zijn op kreeftenteelt, evenals dat elders op de West-Indische eilanden geschiedt.

Jamaica voert voor £ 10000 schildpadden uit. In aanmerking nemende dat een vrouwelijke schildpad legt van 200 tot 500 eieren per seizoen, is van schildpaddenteelt, mits deskundig geleid, wel iets te verwachten.

Oesters hechten zich op onze eilanden, bij gebrek aan beter, aan de mangrove; is hierin niet eene aanwijzing gelegen, dat bij doelmatigen aanleg van oesterbanken ook hierin een bron van inkomen is te vinden?

Op Aruba zijn parels gevonden; deze zijn nog slechts klein. Ook in deze richting ware iets te doen.

In Simsonsbaai op St. Martin wordt spons gevonden. Een nader onderzoek is zeker gewenscht.

Het zou zeker vreemd wezen, wanneer alleen op de Engelsche West-Indische eilanden de zee de bevolking kan te hulp komen. Het zal wel meer daaraan leggen dat de bevolking minder aan zich zelve wordt overgelaten en haar de weg wordt gewezen dien zij op moet, terwijl haar daarbij de onvermijdelijk noodzakelijke hulp wordt verleend.

Een van de eerste maatregelen door de Vereenigde Staten na den overgang van Porto-Rico genomen, was de zending van een stoomschip, behoorende tot den dienst van het Staatstoezicht op de visscherij naar gemeld eiland.

Waar in Nederland het belang van de visscherij aldaar zeker voldoende wordt in het oog gehouden en over deskundigen wordt beschikt, zou inmenging ten deze vanwege het Moederland der Kolonie zeker zeer ten goede komen. En alvast zouden bepalingen kunnen worden gemaakt omtrent verboden tijd van visschen, grootte van de mazen der netten en aan het Bestuur der Kolonie de noodige gegevens worden verstrekt, welke kunnen leiden tot eene betere toekomst voor de visscherij en aanverwante vakken van bedrijf.

De ondergeteekende meent zijn rapport niet te mogen eindigen zonder zijnen oprechten dank te betuigen voor den in de Kolonie Curaçao ondervonden steun, in de eerste plaats zeker aan den Gouverneur van Curaçao, jhr. de Jong van Beek en Donk, en den heer Selhorst, directeur van Openbare Werken, doch ook, zonder verdere namen te noemen, aan de hoofd- en andere ambtenaren en eigenaars van plantages,

welke steeds op de meest welwillende wijze bereid waren tot het geven van inlichtingen en aanwijzingen, die voor den vreemdeling, welke de Kolonie wil leeren kennen, van groote waarde zijn.

Paramaribo, 27 September 1902.

De ingenieur 1ste klasse v/d. Indischen Waterstaat, tijdelijk Chef v/h. Bouwdepartement in Suriname,

J. Havelaar.

Bijlage A
van het rapport betreffende eene reis naar de Kolonie Curaçao.

Publicatieblad 1881, n°. 20, betreffende de belasting op Grondeigendommen en Hypotheken.

Art. 1. De belasting wordt geheven op de waarde van de gronden met hetgeen daarop gebouwd en hetgeen daaraan aardvast is.
Zij wordt gesteld op 1 % van die waarde.

De kohieren worden iedere drie jaar herzien:
De Gouverneur wijst daartoe aan eene commissie van ten minste 9 ingezetenen met een ambtenaar van het departement van financiën als secretaris.

Art. 1 is gewijzigd bij *Publicatieblad* 1887 n°. 16:
„onder de belastbare gronden zijn niet begrepen de metaalertsen en delfstoffen, in of onder, alsmede de meststoffen door natuurvorming in of boven die gronden aanwezig."

Deze wijziging is vermoedelijk te danken aan de hooge taxatie, die in een daaraan voorafgaanden belastingtermijn voor Santa Barbara in de kohieren voorkomt.
Zij werd, voor zoover betreft de inkomsten voor de kolonie, eenigszins gecorrigeerd door *Publicatieblad* 1887 n°. 17, houdende wijziging van het uitvoerrecht op phosphaat, dat van 8 % op 10 % werd gebracht.

Art. 10 van *Publicatieblad* n°. 20 luidt:
„De belasting wordt geheven op de hypotheken, welke tot verzekering van inschulden verleend zijn, voor zoover de hypotheken gevestigd zijn op goederen, welke door de in de verordening bedoelde belasting getroffen worden.
„Zij wordt bepaald op 1 % van de bedragen der inschulden en is door de schuldeischers verschuldigd."

terwijl art. 12 zegt:
„De aanslag van iederen belastingschuldige wordt bepaald door de waarde van zijne eigendommen volgens het kohier en door de bedragen van zijne door hypotheek verzekerde inschulden.
„Tot zoover de aanslag van een belastingschuldige strekt wordt c. q. daarvan afgetrokken de belasting, die door zijn hypothecaire schuldeischers voor zijne schulden betaald wordt."

N.B. Blijkens het Koloniaal Verslag van 1900 was het totaal der op ultimo December 1899 gevestigde hypotheken f 4 017,531.

De opbrengst der belasting was dat jaar f 83 637,52.

Opgave van de waarde van eenige der plantages volgens het kohier 1900/1902.

Plantage. Eigenaar.	Getaxeerde waarde.
Klein Kwartier, A. A. Correa	*f* 15 000.—
Klein St. Martha, J. A. de Haseth P.-Fzn.	30 000.—
Mount Vernon, S. C. Henriques	5 000.—
Groot St. Martha,	36 000,—
Zuurzak, C. Gorsira	19 000.—
Santa Rosa, R. Kathol. gemeente	2 500.—
Scherpenheuvel, id.	20 000.—
Santa Barbara, Gorsira/Godden	50 000.—
Fuyk, Sally L. Maal c.s.	19 000.—
Duivelsklip, id.	6 000.—
Oostpunt, id.	5 000.—
Groot St. Joris, A. C. C. Perret Gentil	25 000.—
Cholonia, J. de Brot	9 000.—
Klein St. Joris, Sally L. Maal c. s.	21 000.—
Brievengat c. a., G. F. A. Nouel	31 000.—
Sapateer, B. M. A. Correa	10 000.—
Suikertuintje, J. Señor	14 000.—
Habaai, R. Kathol. gemeente	20 000.—

Plantage. Eigenaar.	Getaxeerde waarde.
Groot Piscadera, C. A. Jones	*f* 20 000.—
Hato, wed. Oduber	16 000.—
St. Jan, M. Schotborgh	22 000.—
Porto Marie, H. B. Royer	20 000.—
Siberië, C. H. en P. W. Muller	12 000.—
Fontein, id.	6 000.—
S. Hieronymus en Paradera, J. W. Heldewier Vignon	18 000.—
Savonet en Zorgvliet, J. van der Linde Schotborgh	36 000.—
Knip, J. W. Heldewier Vignon	20 000.—
Zevenbergen en Lagoen, id.	16 000.—
Santa Cruz. W. van Uytrecht	24 000.—

De belastbare waarde volgens taxatie voor het geheele eiland bedroeg:

	voor den term. 1882/1884.	voor den term. 1891/1893.	voor den term. 1900/1902.
Stadsdistrict	*f* 5 382 150	*f* 5 911 900	*f* 6 582 100
2°. „	482 000	542 275	588 700
3°. „	459 800	449 750	473 300
4°. „	216 600	207 600	217 100
5°. „	287 100	282 800	298 200
	f 6 827 650	*f* 7 394 325	*f* 8 159 400

Naar werd medegedeeld zou de usance bestaan dat de in de kohieren vermelde cijfers ongeveer vertegenwoordigen ²/₃ der werkelijke waarde.

Bijlage C
van het rapport betreffende eene
reis naar de Kolonie Curaçao.

Regenwaarnemingen op het eiland Curaçao gedaan:

	Savonet.	Hospitaal Willemstad.	Zuurzak.	Siberië.
1842	0.250	-		
1843	0.280	0.497		
1844	1.035	1.218		
1845	0.485	0.345		
1846	0.725	0.746		
1847	0.715	0.632		
1848	0.930	0.916		
1849	0.810	0.830		
1850	0.650	0.510		
1851	0.575	0.439		
1852	0.395	0.453		
1853	0.785	0.918		
1854	0.565	0.618		
1855	0.940	0.948		
1856	0.760			
1857	0.450			
1858	0.370			
1859	0.214			
1860	0.650			
1861	0.970			
1862	-	0.651		
1863	0.615			
1864	0.590			0.764
1865	0.680		0.464	0.442
1866	0.565		0.817	0.496
1867	0.405		0.522	0.272
1868	0.011		0.156	0.228
1869	0.195		0.295	0.310
1870	0.555		0.630	0.615
1871	0.725		0.960	0.880

Vergelijkende resultaten:

1843 t/m 1855 (13 jaar)

Savonet gem. per jaar 0.684 M.

Hospitaal „ „ „ 0.698 „

1865 t/m 1871 (7 jaar)

Savonet] als boven . . . . 0.448 M.

Zuurzak „ „ . . . . 0.549 „

Siberië „ „ . . . . 0.463 „

Savonet van 1842 t/m 1861 (20 jaar) gemiddeld per jaar 0.628 M.

Fort Amsterdam (Willemstad z. o. z.) van 1895 t/m 1901 (7 jaar) gemiddeld per jaar 0.5213 M

Gevallen regen in Meters, opgenomen in het fort Amsterdam te Willemstad.

	1894.	1895.	1896.	1897.	1898.	1899.	1900.	1901.
Januari	-	0.0493	0.0471	0.1071	0.0461	0.0595	0.0352	0.0600
Februari.	-	0.0255	0.0212	0.0205	0.0673	0.0218	0.0080	0.0070
Maart.	-	0.0296	0.0169	0.0158	0.0368	0.0284	0.0138	0.0050
April	-	0.0008	0.0862	0.0014	0.0069	0.0010	0.0027	0.0000
Mei	-	0.0019	0.0089	0.0005	0.0000	0.0021	0.0008	0.0040
Juni	0.0106	0.0010	0.0287	0.0530	0.0314	0.0086	0.0058	0.0010
Juli	0.0058	0.0065	0.0020	0.0451	0.0345	0.0181	0.0320	0.0890
Augustus	0.0352	0.0283	0.0375	0.1416	0.0118	0.0457	0.0078	0.0190
September	0.0121	0.0346	0.0292	0.0034	0.0622	0.0044	0.0560	0.0565
October	0.0419	0.1287	0.0110	0.0051	0.0255	0.0141	0.0533	0.1070
November	0.0512	0.2024	0.1857	0.1171	0.1155	0.0655	0.1830	0.1820
December	0.1676	0.1182	0.0407	0.0617	0.0416	0.0885	0.0390	0.0900
	0.3244	0.6268	0.5151	0.5723	0.4796	0.3577	0.4374	0.0205

De opnemingen zijn geschied door een ambtenaar van het Departement van Openbare Werken.

Bijlage D
van het rapport betreffende eene reis naar de Kolonie Curaçao.

Onderzoek betreffende het water uit de putten van de Curacaosche waterleiding door den militairen apotheker Buijs.

Februari 1903. Het afgegeven certificaat is in het Engelsch gesteld en wordt onvertaald overgenomen.

color	0.
id. after heating	0.
fix residue	1,628 gram pro L.
organic substances	0,028 „ „ „
ash	1,132 „ „ „
nitric acid	traces.
nitrose „	absent.
sulfates	in small quantity.
ammonia free	absent.
id. bound	„
chlorine	0,514 gram pro L.
iron	traces.
hardness in german grades	38.
sediment	earthy particles, a single infusorium.

According to the above results the above mentionned water can be declared to be pure and free from harmful substances.

Onderzoek van drie watermonsters als boven in Februari 1900.

	N°. 1.	N°. 2.	N°. 3.	
1. Helderheid	—	—	—	Het bezinksel dat zich bij staan uit deze monsters afzet, blijkt bij microscopisch onderzoek te bestaan uit plantaardige detritus, waartusschen zich algen hebben vastgezet. In n°. 3 werden enkele infusoriën opgemerkt.
2. Reactie	zeer zwak alcalisch.	zeer zwak alcalisch.	zeer zwak alcalisch.	
3. Zwevende vaste stof (bezinksel)	gering vlokkig bezinksel.	gering vlokkig bezinksel.	gering vlokkig bezinksel.	
4. Opgeloste vaste stoffen	3052 m.gr. per L.	2420 m.gr. per L.	2822 m.gr. per L.	
5. Gloeiverlies daarvan	1288 „ „ „	1010 „ „ „	772 „ „ „	
6. Calcium permanganaat	6,7 „ „ „	3,79 „ „ „	3,65 „ „ „	
7. Kalk	288 „ „ „	240 „ „ „	198 „ „ „	
8. Magnesia	383 „ „ „	300 „ „ „	246 „ „ „	
9. IJzeroxyde en aluinaarde	6 „ „ „	1 „ „ „	8 „ „ „	
10. Ammoniak	minimaal spoor.	minimaal spoor.	minimaal spoor.	
11. Salpeterig zuur	afwezig.	afwezig.	afwezig.	
12. Salpeterzuur	zeer geringe reactie.	zeer geringe reactie.	zeer geringe reactie.	
13. Chloor	1170 m.gr. per L.	950 m.gr. per L.	1250 m.gr. per L.	
14. Zwavelzuur	66,95 „ „ „	24 „ „ „	56,66 „ „ „	
15. Kiezelzuur	37 „ „ „	44 „ „ „	30 „ „ „	
16. Lood en koper	afwezig.	afwezig.	afwezig.	

Onderzoek van het water van Hato door den militairen apotheker Buijs.

	water uit de bron.	*water uit de grot.*
vrij koolzuur	afwezig	afwezig
halfgebonden en gebonden dito	sterke reactie	sterke reactie
chloorverbindingen . .	id.	id.
sulfaten	zeer zwakke reactie	zeer zwakke reactie
nitraten	id.	id.
nitrieten	afwezig	id.
organische stoffen . .	zeer zwakke reactie	id.
kalkzouten	vrij sterke reactie	id.
aluminiumzouten. . .	zeer geringe reactie	id.
magnesiumzouten . .	zwakke reactie	id.
ammoniakzouten . . .	zeer geringe reactie	iets sterker reactie
kiezelzuur	geringe reactie	id.

Hoeveelheid vaste stoffen in het water uit de bron 0,64 gr. pro L. Hiervan chloorverbindingen, berekend als Na Cl 0,326 gr. en kalkzouten, berekend als calciumbicarbonaat 0,202 gr.

Het water uit de grot heeft 0,62 gr. pro L. 0,389 en 0,226 gr.

Bij staan zetten beide monsters een geringe hoeveelheid gesuspendeerde stoffen af, die bij microscopisch onderzoek blijken te bestaan uit plantaardige detritus en zoetwater-algen, waartusschen eenige infusoriën zich bewegen.

Kleur, reuk en smaak zijn goed.

Conclusie van het onderzoek is verder dat het water uit de bron en uit de grot hetzelfde water is en dat dit niet als mineraalwater kan worden beschouwd.

NB. Het onderzoek was ingesteld op verzoek van den eigenaar van Hato op grond van de bewering dat het water van Hato geneeskrachtig mineraalwater zoude zijn.

BIJLAGE E
van het rapport betreffende eene reis naar de Kolonie Curaçao.

Overzicht betreffende de Gouvernements-regenwaterbakken te Willemstad en het watergebruik.

De regenwaterbakken bovenbedoeld zijn 12 in getal en gelegen in het fort Amsterdam, bij de scholen en bij de gevangenis.

Het beheer en de verstrekking ressorteert onder het Departement der Openbare Werken, waarvan onderstaande gegevens afkomstig zijn.

1091.	aanwezige voorraad op den 1sten der maand.	verbruikt in de maand.	winst in watervoorraad aan het einde der maand.	regenval zie bijlage C.
Januari	—	—	—	0.0600 M.
Februari	836 814	119 800	8 473	0.0070 „
Maart	725 487	130 800	52 669	0.0050 „
April	647 356	128 800	—	—
Mei	518 556	114 175	—	0.0040 „
Juni	404 381	111 650	40 319	0.0010 „
Juli	333 050	120 275	301 420	0.0890 „
Augustus	514 195	119 025	126 160	0.0190 „
September	521 330	118 850	131 670	0.0565 „
October	534 150	137 175	262 225	0.1070 „
November	659 200	119 150	675 648	0.1820 „
December	1 215 698	125 125	192 270	0.0900 „
Januari 1902 ..	1 282 843	—	—	—
		1 344 825	1 790 854	0.6205 M.

Aanwezig op 1 Februari 1901	836 814 M³.
Bijgekomen in 11 maanden	1 790 854 „
Totaal	2 627 668 M³.
Verbruikt in 11 maanden	1 344 825 „
Rest op ult. December 1901	1 282 843 M³.

Voor het verbruik van het water uit de bovenbedoelde bakken mogen ter beoordeeling strekken de gegevens betreffende eenige maanden van 1901.

	Maart. L.	Juni. L.	October. L.
Gouverneurswoning	19 500	17 200	17 000 *V*
Woning kapt. commandant (250 L. per etmaal)	7 750	7 750	7 750
Id. 1 gehuwde luitenant (200 L. per etm.	6 200	6 000	6 200
Id. 2 gehuwde luitenants (elk 150 L. per etm.	4 650	4 500	4 650
Id. 1 ongehuwde luitenant (75 L. per etm.	2 325	2 250	2 325
Id. 1 later gehuwde luitenant	2 325	4 500	4 650
Id. directeur postkantoor	4 650	4 500	4 650
Gouvernements-secretarie	3 800	3 400	3 850 *V*
Scholen	7 500	6 300	8 000 *V*
Politiemacht	4 650	4 700	4 650 *V*
's Landsbakkerij (150 L. per etm.)	4 650	4 500	4 650
Baggerwerk	15 200	—	13 200 *V*
Werkplaats Openbare Werken ...	3 400	3 150	9 100 *V*
Gevangenbewaarder (25 L. per etm.)	775	750	775
Opzichter bakkerij (id)	775	750	775
Cipier (150 L. per etm.)	4 650	4 500	4 650
Gevangenis met keuken	29 500	29 000	31 300 *V*
Kantoren raadhuis	3 500	3 200	3 700 *V*
Postkantoor	3 200	3 250	3 500 *V*
Kantoren recherche	1 800	1 700	1 800
	130 800	111 650	137 175

De met *V* aangeteekende posten zijn varieerende; de overige regelen zich naar de sterkte van het gezin.

In het jaar 1901 heeft de directeur van Openbare Werken enkele malen water moeten koopen, vreezende dat de voorraad geheel zou opraken. Dit behoort echter tot de uitzonderingen.

0²

BIJLAGE F
van het rapport betreffende eene
reis naar de Kolonie Curaçao.

Regenwaarnemingen op St. Eustatius (in Engelsche duimen ad 0.0254 M.)

Jaren.	Januari.	Februari.	Maart.	April.	Mei.	Juni.	Juli.	Augustus.	September.	October.	November.	December.	Totalen uitgedrukt in m.M.
1881	2.32	3.10	*0.87*	3.02	6.26	6.63	4.65	**12.80**	6.10	3.19	5.07	2.12	1425.7
1882	2.74	2.04	*0.68*	0.78	2.15	1.65	3.96	3.62	2.67	**6.46**	3.01	5.17	887.2
1883	3.01	4.02	0.91	*1.65*	6.17	2.25	3.13	3.23	3.41	4.04	4.09	**5.85**	1086.1
1884	2.30	1.21	2.60	*0.36*	6.05	5.65	3.77	0.73	**8.60**	6.49	3.77	2.28	1112.8
1885	2.64	1.40	1.71	3.73	*1.03*	1.43	2.30	4.74	2.59	8.66	**11.70**	4.86	1188.5
1886	*1.11*	1.30	1.33	7.04	1.35	3.58	**9.05**	5.56	6.66	4.43	5.27	2.33	1244.9
1887	2.97	2.25	1.50	*0.83*	4.40	5.70	3.35	3.45	4.21	**4.62**	4.55	1.61	1001.8
1888	3.38	1.23	1.01	1.65	3.81	5.22	6.—	**9.15**	5.85	4.46	1.54	*0.86*	1121.7
1889	1.08	2.42	*0.99*	2.62	5.50	7.45	2.78	4.48	**9.74**	2.81	3.06	3.16	1170.7
1890	**5.09**	*0.87*	3.02	2.49	2.52	0.27	2.23	4.61	1.77	2.10	2.02	3.25	*768.1*
1891	1.95	1.38	*0.10*	0.85	2.79	6.11	4.90	4.08	3.59	7.14	**7.81**	4.14	1140.-
1892	2.59	*0.90*	1.69	*0.90*	3.45	2.71	2.89	**5.86**	2.66	2.88	4.95	1.35	833.6
1893	*1.31*	2.07	2.23	1.69	3.65	3.21	**8.83**	4.61	4.37	5.44	2.29	*1.31*	1041.7
1894	2.37	1.90	*0.95*	4.59	1.34	4.03	3.05	2.50	4.29	**8.55**	6.18	5.20	1141.7
1895	1.59	1.62	*0.88*	1.93	**9.42**	2.47	3.63	5.96	7.05	3.72	2.40	6.83	1206.5
1896	3.40	1.96	2.67	*1.57*	9.91	4.62	8.45	5.93	4.44	2.72	**11.05**	3.30	1524.5
1897	1.75	1.81	5.11	2.44	**12.61**	3.80	4.24	5.53	4.26	*1.20*	3.07	2.65	1231.1
1898	1.83	*0.72*	3.12	1.40	2.12	3.31	7.42	6.65	**9.38**	6.03	6.36	3.67	1321.1
1899	4.03	1.75	1.46	3.94	*0.71*	4.44	3.47	4.17	6.31	5.57	**8.—**	1.94	1163.1
1900	1.81	1.48	*0.52*	3.08	1.88	1.53	5.54	**6.05**	4.36	2.12	1.65	2.40	823.-
1901	4.20	1.15	*0.74*	1.57	2.17	5.07	5.77	2.53	10.24	8.94	**16.66**	4.72	**1620.-**
												Gemiddeld over 21 jaren.	1145.4

Cursief = minima. **Vet** = maxima.

Regenwaarnemingen op Saba (in millimeters).

Jaren.	Januari.	Februari.	Maart.	April.	Mei.	Juni.	Juli.	Augustus.	September.	October.	November.	December.	Totalen.
1891	89	11	3	—	—	84	212	**378**	151	82	79	198	1287
1892	58	51	51	*5*	41	55	97	73	151	**211**	210	88	1091
1893	27	19	16	*11*	79	73	**339**	98	53	63	109	49	936
1894	159	88	*11*	62	87	67	67	77	242	**287**	271	88	1406
1895	51	3	5	*1*	282	34	81	97	**311**	88	11	61	1030
1896	43	23	47	102	141	109	87	201	51	77	**249**	*21*	1154
1897	7	—	9	31	**281**	51	71	82	197	59	82	39	909
1898	16	—	47	27	29	91	115	337	**450**	79	65	79	1335
1899	101	55	40	7	*3*	73	11	21	88	12	**249**	10	670
1900	43	39	—	71	7	77	**149**	73	11	36	18	22	*546*
1901	78	20	*5*	37	30	145	108	100	381	358	**447**	136	**1845**

Cursief = minima **Vet** = maxima.

Sedert April 1901 zijn de waarnemingen gedaan met een nieuwe regenmeter; de opgaven voor dien tijd, vooral die der laatste jaren, zijn volgens den gezaghebber niet geheel betrouwbaar en zullen in den regel te laag zijn.

Regenwaarnemingen op St. Martin (Ned. gedeelte)
(in millimeters).

Jaren.	Januari.	Februari.	Maart.	April.	Mei.	Juni.	Juli.	Augustus.	September.	October.	November.	December.	Totalen.
1879	*51*	89	89	84	187	136	77	**216**	66	189	183	63	**1430**
1880	163	28	*20*	65	185	67	103	104	84	**188**	171	47	1225
1881	43	91	*42*	56	130	**149**	57	160	122	89	144	62	1145
1882	75	89	43	*22*	*22*	4	108	61	156	**223**	185	67	1055
1883	102	85	63	83	**220**	114	90	98	*48*	180	140	141	1364
1884	94	51	53	*10*	94	69	121	51	**143**	127	74	38	925
1885	32	43	*25*	93	*25*	51	69	141	56	207	**251**	140	1133
1886	69	41	*27*	179	39	58	85	115	**197**	61	94	52	1017
1887	62	24	8	*4*	**262**	117	85	61	158	53	216	85	1135
1888	70	*11*	24	41	97	113	89	48	**146**	60	66	37	802
1889	75	141	*13*	113	**335**	70	36	72	278	52	46	32	1263
1890	83	*9*	25	**142**	62	14	30	38	42	58	27	65	595
1891	33	*15*	17	15	23	42	89	85	43	58	**97**	75	*592*
1892	48	*13*	15	36	177	58	32	**501**	206	125	164	28	1403
1893	19	37	24	97	72	42	60	53	47	**217**	*17*	20	705
1894	39	*26*	65	93	105	52	48	36	86	71	**206**	93	920
1895	43	34	20	*6*	214	70	90	116	307	94	53	**210**	1257
1896	84	*36*	58	60	83	52	199	165	189	84	**281**	39	1330
1897	84	*5*	60	214	**240**	150	89	42	136	104	93	43	1260
1898	33	*18*	23	13	16	117	124	192	**367**	190	211	94	1398
1899	37	18	*9*	30	28	70	71	131	**288**	127	231	13	1053
1900	30	32	*16*	116	13	128	112	**142**	51	124	35	46	845
1901	22	*6*	31	48	101	74	92	45	119	**277**	162	103	1080

Gemiddelde over 23 jaren. 1084

Cursief = minima. **Vet** = maxima.

P

Bijlage P.

STAAT van den veestapel in de kolonie Curaçao in de laatste zes jaren.

	Paarden.	Ezels.	Muildieren.	Runderen.	Geiten.	Schapen.	Varkens.
Curaçao.							
1897	268	3 732	199	2 142	39 526	21 627	2 239
1898	245	3 039	158	2 347	35 563	20 994	2 012
1899	336	2 769	169	1 978	43 683	21 462	1 744
1900	375	2 702	167	2 034	41 251	20 561	1 588
1901	320	2 949	190	1 913	31 186	14 360	1 116
1902	300	2 513	177	1 964	14 990	33 001	1 232
Bonaire.							
1897	114	1 533	5	311	13 260	5 560	262
1898	113	1 633	7	332	13 585	3 880	243
1899	108	1 524	15	335	15 690	3 266	267
1900	110	1 528	16	286	12 522	2 935	222
1901	85	1 559	10	193	12 230	2 795	177
1902	117	1 614	8	209	15 653	3 254	281
Aruba.							
1897	96	1 913	1	82	26 200	23 880	6 150
1898	137	1 662	3	95	22 915	26 000	6 130
1899	138	1 706	3	83	22 900	26 100	6 170
1900	169	1 856	5	121	23 340	13 030	5 110
1901	229	1 810	23	124	13 420	16 434	1 880
1902	150	1 502	23	110	10 650	15 180	1 850
St. Martin.							
1897	442	155	41	990	963	1 503	689
1898	305	28	23	695	583	991	463
1899	377	42	22	1 144	487	916	607
1900	339	19	18	1 150	524	264	570
1901	334	19	23	1 158	508	1 152	518
1902	342	26	34	1 179	777	1 433	767

	Paarden.	Ezels.	Muildieren.	Runderen.	Geiten.	Schapen.	Varkens.
St. Eustatius.							
1897	113	303	7	395	1 090	768	80
1898	60	250	—	350	440	1 250	60
1899	62	169	—	278	748	148	73
1900	65	128	2	299	642	200	82
1901	59	125	4	466	295	225	51
1902	44	222	3	663	492	302	178
Saba.							
1897	17	—	—	241	1 136	460	319
1898	34	9	—	223	715	353	356
1899	24	15	—	181	746	343	353
1900	26	16	—	197	786	390	381
1901	22	16	—	205	830	415	409
1902	18	15	—	177	827	408	382

Q.

Bijlage Q.

UITVOER van de kolonie Curaçao in 1900, 1901 en 1902.

		1900. Hoeveelheid.	**1901.** Hoeveelheid.	**1902.** Hoeveelheid.	**1900.** Waarde.	**1901.** Waarde.	**1902.** Waarde.	Land van bestemming.
Bonaire.								
Aloë	K. G.	27 779	12 695	31 599	f 1 666,74	f 1 269,50	f 3 159,90	Curaçao, Duitschland en N.-Amerika.
Beenderen	„	1 020	„	„	10,20	„	„	Curaçao.
Brandhout	bossen	13 746	6 936	9 069	1 030,95	520,20	682,20	Curaçao, Porto Rico, Grenada, Barbados, St. Kitts, N.-Amerika en Suriname.
Caret	K. G.	„	„	$10^1/_2$	„	„	157,50	Curaçao.
Dividivi	„	487 000	544 009	832 140	24 350,04	27 200,45	41 607,00	Curaçao, Nederland, Duitschland en N.-Amerika.
Geitenvellen	„	7 765	6 742	5 158	6 212,00	3 371,00	2 579,00	Curaçao en N.-Amerika.
Schapenvellen	dozijn	„	1	„	„	2,00	„	Duitschland.
Hardhout	M².	42,50	„	„	42,50	„	„	Curaçao en Nederland.
Idem	K. G.	„	„	660	„	„	16,50	Curaçao.
Houtskolen	zakken	23 261	28 062	39 618	5 815,25	7 015,50	9 904,50	Curaçao, Porto Rico, Grenada, Suriname, Barbados en St. Domingo.
Hooi	K. G.	„	„	1 000	„	„	40,00	Curaçao.
Kalk	vat	5 256	2 810	1 148	4 204,80	2 248,00	918,40	Idem.
Klinkers	1000 st.	„	„	160	„	„	1,92	Idem.
Koper (oud)	K. G.	„	„	1 369	„	„	410,70	Curaçao, Nederland en Duitschland.
Mest	vaten	17 847	23 567	16 835	3 569,40	4 713,40	5 892,25	Grenada en Barbados.
Oranjeschillen	K. G.	100	80	110	50,00	40,00	55,00	Nederland.
Stroohoeden	dozijn	102	„	„	51,00	„	„	Curaçao.
Vee:								
Ezels	stuks	3	82	17	45,00	1 025,00	212,50	Curaçao, Grenada, St. Martin (Ned. ged.), Venezuela, Barbados en St. Kitts.
Geiten	„	849	1 364	1 145	1 690,00	3 410,00	2 862,50	Curaçao, Venezuela, Porto Rico, St. Martin (Ned. ged.), Saba, Barbados, Grenada, St. Kitts en Suriname.

		1900. Hoeveel-heid.	1901. Hoeveel-heid.	1902. Hoeveel-heid.	1900. Waarde.	1901. Waarde.	1902. Waarde.	Land van bestemming.
Paarden'	stuks	4	20	1	f 240,00	f 1 200,00	f 60,00	Curaçao, Barbados, Grenada en St. Kitts
Runderen	„	51	40	19	2 550,00	2 000,00	950,00	Curaçao.
Schapen	„	481	225	358	1 443,00	637,50	895,00	Curaçao, Venezuela, Grenada, N.-Amerika, Porto Rico, St. Kitts en St. Domingo.
Schildpadden	„	2	1	„	12,00	5,00	„	Curaçao.
Idem	ad. val.	„	„	5	„	„	27,80	Idem.
Varkens	stuks	1	1	1	10,00	10,00	10,00	Idem.
Vleesch (salons) . . .	„	189	46	57	283,50	69,00	85,50	Curaçao, Porto Rico, Barbados en Grenada.
Visch (gezouten) . . .	dozijn	„	„	5	„	„	5,00	Porto Rico.
Wol (vuil)	K. G.	399	40	280	79,80	8,00	56,00	Curaçao en Duitschland.
Zout	H. L.	112 523,75	84 694,5	82 883	56 261,87^5	42 347,25	39 783,84	Curaçao, N.-Amerika, Venezuela, Porto Rico, Grenada, St. Martin (Ned. ged.), Saba, St. Lucien, Suriname, St. Domingo, St. Vincent, Martinique, Cuba, Barbados en St. Kitts.
					f 109 626,05^5	f 97 091,80	f 110 373,01	
Aruba.								
Aloëhars	K. G.	373 375	185 720	432 349	f 792,00	„	„	Curaçao.
Beenderen	„	750	„	50	7,50	„	f 0,50	Idem.
Boonen	H. L.	208	0,5	379	2 835,50	f 7,00	3 352,75	Curaçao, Venezuela en zee.
Brandhout	M^3.	10	13,5	$3^1/_2$	30,00	40,50	10,50	Curaçao en Venezuela.
Cashupitten	zakken	2	„	„	5,00	„	„	Idem.
Caret	K. G.	31	17	„	310,00	255,00	„	Idem.
Copra	zakken	9	„	„	9,00	„	„	Idem.
Dividivi	K. G.	190 710	114 420	132 970	9 217,30	5 721,00	6 648,50	Idem
Eieren (meeuwen) . .	stuks	„	3 000	„	„	15,00	„	Idem.
Ertsen	zakken	„	78	„	„	„	„	Idem.
Geitenvellen	K. G.	4 889	5 193,5	$4148^1/_2$	3 749,20	2 784,72^5	2 074,25	Curaçao, Venezuela en Bonaire.
Goud	„	„	511 oncen 15 876 gr.	20 418	„	25 550,00	32 811,00	Curaçao.
Houtskolen	zakken	49	24	16	12,25	6,00	4,00	Idem.
Kalk	vaten	„	75	6	„	60,00	4,80	Curaçao, Columbia en Venezuela.
Kippen	stuks	40	„	„	„	„	„	Curaçao en Venezuela.
Kokosnoten	„	365	100	100	14,60	4,00	4,00	Idem.
Koper (oud)	K. G.	515	14 collis	25 collis	„	„	„	Idem.
Maïs	zakken	$1^1/_2$	„	6	4,50	„	18,00	Idem.
Mest	vaten	1 240	1 000	„	248,00	200,00	„	Barbados.
Phosphorzure kalk . .	M^3.	20 907,29	16 838,56	17 027,11	125 443,74	101 031,36	102 162,66	Europa.
Pinda's	vaten	5 977	$45^1/_2$	3 218	23 988,00	1 806,00	12 872,00	Curaçao en Columbia.
Salons	stuks	7	„	51	10,50	„	76,50	Curaçao.

		1900. Hoeveelheid.	1901. Hoeveelheid.	1902. Hoeveelheid.	1900. Waarde.	1901. Waarde.	1902. Waarde.	Land van bestemming.
Schildpadden	stuks	14	1	11	f 84,00	f 6,00	f 37,50	Curaçao en Columbia.
Schapenvellen. . . .	dozijn	„	„	9	„	„	18,00	Curaçao.
Sparren	stuks	12	„	„	6,00	„	„	Curaçao en Columbia.
Stoelen (inlandsche) .	„	4	„	„	5,00	„	„	Venezuela.
Id. (wieg) inlandsche	pr.	„	„	1	„	„	4,00	Curaçao.
Stroohoeden	dozijn	415	40	467 2/3	207,50	20,00	233,87[5]	Curaçao, Columbia en zee.
IJzer (oud).	K.G.	17 000	„	„	„	„	„	Curaçao.
Vee:								
Ezels	stuks	20	35	„	300,00	525,00	„	Venezuela.
Geiten	„	234	25	78	478,00	50,00	156,00	Curaçao.
Paarden	„	1	„	„	60,00	„	„	Idem.
Runderen	„	1	„	„	50,00	„	„	Idem.
Schapen	„	107	25	61	321,00	75,00	183,00	Curaçao, Venezuela en Columbia.
Varkens	„	54	„	13	540,00	„	130,00	Curaçao en Venezuela.
Visch (gezouten). . .	dozijn	111	537	277 3/4	236,00	541,00	277,75	Curaçao, Venezuela en zee,
Wol (vuil)	K.G.	3 940	4 370	3 605	788,00	874,00	721,00	Curaçao.
Zout	H.L.	736	1 017	1 004	„	508,50	484,92	Curaçao, Columbia, zee en Porto Rico.
					f 170 170,59	f 140 080,08[5]	f 162 285,50[5]	
St. Martin (Ned. ged.).								
Arrowroot	K G.	1 036	35	1 147	f 155,40	f 5,25	f 172,05	Fransche en Deensche West-Indiën, V. S. van N.-Amerika.
Aardappelen	vaten	„	„	4	„	„	8,00	Nederl. West-Indië.
Houtskolen.	„	26 1/2	5 1/2	„	13,25	2,75	„	Idem.
Kalk	„	„	2	„	„	1,60	„	Britsch West-Indië.
Katoen (gezuiverd) . .	K.G.	„	76	„	„	22,80	„	Fransch West-Indië.
Mangaanertsen . . .	tonnen	65	„	„	„	„	„	V. S. van N.-Amerika.
Mest	vaten	„	604	1 578	„	120,80	315,60	Britsch West-Indië.
Muilezels	stuks	„	1	„	„	„	„	Idem.
Oranjeschillen. . . .	K.G.	480	360	56	240,00	180,00	28,00	Nederl. en Britsch West-Indië.
Suiker, inl. fabr. . .	„	„	„	1 000	„	„	80,00	Nederl. West-Indië.
Tamarinde	vaten	18	41	15 1/2	90,00	205,00	77,50	V. S. van N.-Amerika, Britsch N.-Amerika en Britsch W.-Indië.
Vee:								
Ezels	stuks	3	„	„	„	„	„	Fransch West-Indië.
Geiten	„	7	11	23	„	„	„	Britsch West-Indië.
Paarden	„	9	2	1	„	„	„	Idem.
Runderen	„	4	2	6	„	„	„	Britsch en Fransch W.-Indië.
Schapen	„	65	12	54	„	„	„	Britsch, Nederlandsch, Fransch en Deensch West-Indië.

		1900. Hoeveelheid.	1901. Hoeveelheid.	1902. Hoeveelheid.	1900. Waarde.	1901. Waarde.	1092. Waarde.	Land van bestemming.
Varkens	stuks	51	7	10	"	"	"	Britsch en Fransch West-Indië.
Vellen (geiten) . . .	K.G.	54	376	198	f 43,20	f 188,00	f 99,00	Nederl. en Britsch West-Indië.
Idem (schapen) . . .	dozijn	1	$^1/_2$	$4^1/_4$	2,00	1,00	8,50	Nederl., Britsch en Fransch West-Indië.
Zout	H.L.	28 657,25	49 961,98	48 595,94	14 695,00	23 981,75	23 326,05	V. S. van N.-Amerika, Britsch N.-Amerika, Nederl., Britsch, Fransch en Deensch West-Indië en Venezuela.
					f 15 238,85	f 24 708,95	f 24 114,70	
St. Eustatius.								
Aardappelen (zoete). .	vaten	"	1 703	$2 274^1/_2$	"	f 3 406,00	f 4 495,00	Curaçao, St. Martin, Saba, St. Kitts, St. Thomas, St. Croix, Trinidad, Dominica, Nevis, St. Barths, Antigua en zee.
Caret	K.G.	10	1,5	"	f 100,00	22,50	"	St. Kitts.
Houtskolen	vaten	"	"	$1^1/_2$	"	"	0,75	Idem.
Huiden	K.G.	114	175	52	45,00	40,00	20,80	Curaçao en St. Kitts.
Jams	vaten	562	819	994	1 405,00	2 047,50	2 485,00	Curaçao, St. Martin, Saba, St. Kitts, St. Thomas, St. Croix, Trinidad, Nevis, St. Barths en zee.
Klinkers	stuks	"	4 000	"	"	80,00	"	St. Lucia.
Maïs	vaten	1	5	2	3,00	7,50	3,00	St. Kitts en St. Thomas.
Patates	"	$1 412^1/_2$	"	"	2 825,00	"	"	Curaçao, St. Martin (Ned. ged.), St. Kitts, St. Thomas, Monserrat, St. Croix en Trinidad.
Pinda's	"	"	15	23	"	60,00	92,00	St. Martin (Ned. ged.), St. Thomas en St. Croix.
Stijfsel	K.G.	"	325	776	"	65,00	155,20	Curaçao, Saba, St. Bartholomeus, St. Thomas en St. Croix.
Suikerriet	vaten	12	"	"	36,00	"	"	St. Martin (Ned. ged.), St. Kitts, St. Thomas en Nevis.
Idem	stuks	450	150	5 200	11,25	3,75	130,00	St. Martin, Saba en Curaçao.
Tanjers	vaten	10	1	$19^1/_2$	50,00	5,00	97,50	Curaçao, St. Kitts, St. Thomas en St. Croix.
Tras	"	50	197	10	100,00	394,00	20,00	Curaçao, St. Bartholomeus en St. Kitts.
Vellen (geiten) . . .	K.G.	"	"	113	"	"	56,50	St. Kitts.
Idem (onbereid) . .	"	279	"	"	223,20	"	"	Curaçao en St. Kitts.
Vee:								
Ezels	stuks	46	65	51	670,00	885,00	510,00	St. Martin (Ned. ged.), St. Kitts, Montserrat, Trinidad, Nevis, St. Barths, Barbados en Dominique.

		1900. Hoeveelheid.	1901. Hoeveelheid.	1902. Hoeveelheid.	1900. Waarde.	1901. Waarde.	1902. Waarde.	Land van bestemming.
Geiten	stuks	18	9	11	f 36,00	f 18,00	f 22,00	St. Kitts, St. Croix, Trinidad en St. Thomas.
Paarden	"	10	28	12	600,00	1 620,00	600,00	Saba, St. Kitts, Trinidad, Dominica, St. Barths, St. Martin (Ned. ged.), Nevis, Barbados en St. Lucia.
Runderen	"	94	63	76	4 420,00	2 550,00	3 040,00	St. Kitts, St. Martin (Ned. ged.), St. Thomas, Barbados, Dominique, St. Bartholomeus en St. Lucia.
Schapen	"	"	9	13	"	22,50	32,50	St. Kitts, St. Croix en Trinidad.
Varkens	"	52	46	10	520,00	460,00	100,00	St. Kitts, St. Thomas, St. Croix, St. Barths en Antigua.
					f 11 045,05	f 11 716,45	f 12 060,25	
Saba.								
Aardappelen	vaten	177	152	148	f 885,00	f 760,00	f 740,00	Curaçao, St. Thomas, St. Kitts, St. Eustatius, St. Martin (Ned. ged.) en St. Croix.
Bayberrybladen . . .	K.G.	"	"	2 112	"	"	105,60	St. Thomas.
Ezels	stuks	1	"	2	10,00	"	20,00	Barbados.
Geiten	"	10	17	59	40,00	68,00	236,00	St. Eustatius, St. Kitts, St. Thomas, St. Martin (Ned. ged.) en Trinidad.
Kalveren.	"	2	"	6	20,00	"	60,00	St. Eustatius, St. Kitts, Porto Rico en St. Thomas.
Paarden	"	2	2	4	100,00	100,00	200,00	St. Eustatius, Barbados, St. Thomas en Trinidad.
Runderen	"	17	13	38	510,00	390,00	1 140,00	St. Eustatius, Barbados, St. Thomas, St. Lucia, Trinidad, St. Kitts, Porto Rico en St. Martin (Ned. ged.).
Schapen	"	39	40	24	156,00	160,00	96,00	Barbados, St. Kitts, St. Thomas, Porto Rico en St. Martin (Ned. ged.).
Tanjers	vaten	2	"	$5^1/_2$	10,00	"	27,50	St. Kitts, St. Lucia en St. Thomas.
Uien	"	$39^1/_2$	72	$115^1/_2$	197,50	360,00	577,50	Barbados, St. Kitts, St Thomas, Porto Rico, Trinidad en St. Croix.
Varkens	stuks	12	15	37	120,00	150,00	370,00	Barbados, St. Kitts, Porto Rico, Trinidad en St. Eustatius.
					f 2 048,50	f 1 988,00	f 3 572,60	

Bijlage R.

STAAT van den invoer op Curaçao gedurende de drie laatste jaren.

	1900.		1901.		1902.	
	Hoeveelheid	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
Aloë (kilogram)	138 112	f 18 184	42 490	f 4 295	46 992	f 4 698
Bier (vaten, kisten)	994	10 526	768	9 311	1 829	18 103
Cognac, (brandy kisten)	1 139	22 966	845	17 755	1 052	23 368
Geitenvellen (dozijn)	1 348	23 856	872	5 315	„	„
Goederen, droge (balen, enz.)	13 828	85 253	11 815	87 311	10 972	57 100
Hoedenstroo (pakken)	3 600	2 250	78	624	85 403	13 568
Hout, mahonie en ander hard- (stuks)	„	„	189	2 260	55	65
Hout, timmer-, balken, planken, ribben (M^3.)	144 821	28 672	195 535	40 903	41 123	4 984
Jenever (kelders, enz.)	5 239	27 372	4 168	23 347	4 624	28 283
Kazen (kisten)	1 404	17 833	1 488	20 990	1 438	23 146
Koffie (zakken)	2 086	37 589	2 594	50 466	„	„
Koopmanschappen (balen, enz.)	7 820	780 828	6 572	504 034	5 578	458 789
Likeur (kisten)	300	3 277	73	566	114	1 432
Maïs (zakken)	8 573	24 921	10 349	26 019	2 669	7 084
Meel, tarwe-, rogge- of maïs- (vaten)	36 013	276 605	38 703	271 151	38 198	228 532
Ossenhuiden (stuks)	180	540	311	1 166	„	„
Pik, teer, harpuis (vaten)	„	„	„	„	„	„
Provisiën (balen, enz.)	6 553	87 202	5 481	75 251	6 210	94 007
Rum (okshoofden)	789	60 604	722	41 542	1 021	45 863
Sigaren en sigaretten (stuks en pakjes)	1 389 570	67 069	1 098 575	44 704	856 770	30 265
Steenkolen (1000 K.G.)	179 567	24 337	11 268	83 590	14 589 450	128 965
Suiker (vaten, zakken, enz.)	13 133	100 824	13 694	103 555	18 766	102 064
Tabak (kisten, enz.)	75 625	57 396	51 620	39 461	„	„
Verfhout (kilogram)	2 213 700	56 368	482 200	11 670	„	„
Watapana of dividivi (kilogram)	2 358 102	120 350	2 089 380	104 224	2 301 568	135 021
Wijn (okshoofden)	1 098	14 375	755	13 543	1 013	8 613
IJs (1000 K.G.)	977	2 575	1 701	4 100	„	„
Diversen, als: kalk, runderen, paarden, varkens, schapen en geiten, schildpadden, brandhout enz., ter waarde van	„	699 937	„	589 085	„	936 713
		f 2 651 709		f 2 176 238		f 2 350 663

Bijlage S.

STAAT van den doorvoer op Curaçao in de drie laatste jaren.

	1900.	1901.	1902.
Cacao, zakken	1 175	782	1 579
Geitenvellen, pakken	1 308	2 584	2 723
Indigo, kisten	—	—	—
Kinabast, pakken	18	12	—
Koffie, zakken	462 324	572 408	125 587
Ossenhuiden, stuks	7 725	1 369	15 625
Dividivi, K.G.	45	—	90 150
Diversen, balen, kisten, enz.	484 379	218 876	623 913
Watapana, zie: dividivi.	—	—	—

Bijlage V.

VLAG.	Uit Europeesche havens.	Uit Noord-Amerikaansche havens.							Uit havens van Zuid-Amerikaansche Staten.						
									Venezuela.						
		New-York.	Bangor.	Cardiff.	Norfolk.	Pascagoula.	Baltimore.	Newport News.	La Guaira en Porto Cabello.	Maracaibo en La Vela de Coro.	Cumona Barcelona en Carupano.	Andere havens van Venezuela.	Vereenigde Staten van Columbia.	Haïti en St. Domingo.	
Nederlandsche	„	„	„	4 271	„	„	„	„	82 526	15 996	„	2 774	4 214	70 176	
Engelsche . .	„	8 446	„	„	12 614	879	„	4 759	143 763	„	„	„	197	197	
Fransche . . .	„	„	„	„	„	„	„	„	34 396	„	„	„	5 302	„	
Duitsche . . .	„	„	„	„	„	„	„	„	98 462	„	„	„	4 585	„	
Noorsche . . .	„	„	„	3 516	5 359	„	3 392	„	„	10 176	„	„	„	„	
Deensche . . .	„	„	„	„	„	„	„	„	712	„	„	„	„	„	
Spaansche . .	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	17 216	„	
Italiaansche .	„	„	„	„	„	„	„	„	28 132	„	„	„	33 466	„	
Noord-Amerikaansche . .	„	84 497	1 261	„	„	„	„	„	139 682	114 416	„	2 818	1 852	139	
Dominikaansche. . . .	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	5 623	
Columbiaansche.	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	134	268	„	
Venezuelaansch	„	„	„	„	„	„	„	„	4 574	11 241	642	1 927	1 167	159	
	„	92 943	1 261	7 787	17 973	879	3 392	4 759	532 247	151 829	642	7 653	68 267	76 294	
Totaal in 1902	„	53 vaartuigen 128 994 M³.							506 vaartuigen 692 371 M³.				123 v. 144 561 M³.		2 v.
„ „ 1901	„	51 „ 108 393 „							484 „ 775 191 „				104 „ 124 239 „		1 „
„ „ 1900	2 v. 4685 M³.	55 „ 144 343 „							532 „ 681 824 „				83 „ 129 816 „		2 „

aïti n Do- ngo.	Uit Cuba.	Uit de Antillen. Nederlandsche. St. Martin, St. Eustatius en Saba.	Bonaire.	Aruba.	Engelsche.	Amerikaansche.	Deensche.	Fransche.	Uit Caracasbaai.	Uit Klein-Curaçao.	Uit Zee.	Totaal. Vaartuigen.	Kubieke Meters.
176	200	2 190	10 761	7 771	218	1 807	"	"	28	"	1 158	897	204 090
197	"	248	"	"	50 893	976	"	186	"	"	"	74	223 158
"	"	"	"	"	"	"	"	147	"	"	"	13	39 845
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	23	103 047
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	12	22 443
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	712
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3	17 216
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	15	61 598
139	"	"	"	"	"	137 146	1 409	"	"	"	"	144	483 220
623	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	23	5 623
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3	402
159	159	"	69	291	"	368	"	"	"	"	452	225	21 049
294	359	2 438	10 830	8 062	51 111	140 297	1 409	333	28	"	1 610	1 433	1 182 403
1 M³.	2 v. 359 M³	607 vaartuigen 21 330 M³.			81 vaartuigen 193 150 M³.				1 v. 28 M³.	"	60 v. 1610 M³.	1 433	1 182 403
9 „	1 „ 45 „	540 „ 24 038 „			30 „ 46 906 „				"	"	45 „ 1283 „	1 255	1 080 095
5 „	2 „ 295 „	631 „ 25 544 „			30 „ 33 656 „				1 v. 31 M³.	1 v. 34 M³.	22 „ 1294 „	1 359	1 018 522

Bijlage W.

STAAT van het aantal vaartuigen, die de eilanden Bonaire, Aruba, St. Martin, St. Eustatius en Saba in 1902 aandeden, met vermelding van hunne gezamenlijke inhoudsmaat en de vlaggen welke zij voerden.

Voerende de vlag van:	Bonaire.		Aruba.		St. Martin. (Ned. Ged.)		St. Eustatius.		Saba.	
	Getal vaartuigen.	Inhoud in M³.	Getal vaartuigen.	Inhoud in M³.	Getal vaartuigen.	Inhoud in M³.	Getal vaartuigen.	Inhoud in M³.	Getal vaartuigen.	Inhoud in M³.
Nederland	457	17 585,88	276	12 430,89	86	12 070,87	251	7 214	177	4 269
Venezuela	32	2 134,13	60	2 625,83	1	319,97	"	"	"	"
Noord-Amerika	20	6 836,58	"	"	2	2 214,65	3	1 042	4	400
Engeland	4	2 575,10	9	8 250,57	68	44 411,43	15	1 790	20	4 483
Frankrijk	"	"	"	"	24	1 948,20	4	241	"	"
Duitschland	"	"	5	3 088,70	"	"	"	"	"	"
Denemarken	"	"	"	"	10	348,20	1	43	"	"
Noorwegen	"	"	5	5 768,98	1	3 525,64	"	"	"	"
Columbia	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Argentina	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Zweden	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
St. Domingo	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Italië	"	"	2	2 652,56	"	"	"	"	"	"
	513	29 131 69	355	34 817,53	192	64 838,96	274	10 330	202	9 152

Bijlage T.

STAAT der direct voor consumtie ingevoerde goederen op St. Martin (N. G.) gedurende het jaar 1902, met opgave der waarde berekend deels naar het tarief ter berekening der in- en uitvoerrechten van 1901 en deels van dat van 1902 en volgens factuursprijzen.

Omschrijving der goederen.	Hoeveelheid.	Bedrag.	Omschrijving der goederen.	Hoeveelheid.	Bedrag.
Aardappelen	32 vaten,	f 160,00	Hout, hard	12 vierk. meters,	f 12,00
" zoete	190 "	380,00	" spruce	47 " "	14,10
Azijn, ordinaire	718 L.,	71,80	" w. pine	508 meters,	182,88
Aardewerk	volgens facturen,	46,15	" p. pine	804,8 "	202,40
Appelen, versche	1 vat,	7,50	Houtskolen	74 vaten,	37,00
Bakeljauw	566 K.G.,	168,90	Jams	4 vaten,	10,00
Beschuit, crackers	62 vaten van 20 K.G.	217,00	Jenever	385,2 L.,	164,78
Bier	591 L.,	355,28	Kaas, Edammer	51 stuks,	63,75
Blauwsel	10 K.G.,	4,00	" Stolksche	102 K.G.,	71,40
Bokking	199 kistjes,	79,60	" Friesche	20 "	8,00
Boter, (fijne qualiteit)	130 K.G.,	162,50	" Amerikaansche	290 "	145,00
" (ordinaire)	160 "	128,00	Kaarsen, smeer	52 "	26,00
" (oleo)	1080 "	378,00	Kalk	5 vaten,	4,00
Boonen en erwten	9,3 H.L.,	139,50	Kaneel	20 K.G.	10,00
Bitters	$1^1/_2$ kist volgens fact.,	36,50	Katoen, vuil	2570 "	192,75
Buskruit	1 vaatje,	12,50	Knoflook	6 "	1,50
Cherry Cordial	1 kistje,	5,00	Koffie	726 "	254,10
Chocolade	volgens factuur,	4,00	Koekoei	50 L.,	25,00
Confituren	" "	389,48	Koren, guinea-aren	3 vaten,	4,50
Corn Starch	12 K.G.,	12,00	Kruidnagelen	volgens factuur,	5,50
Cement	11 vaten,	65,50	Krenten	8 K.G.,	4,80
Damijean	33 stuks,	8,25	Lequeur	8 L.,	5,50
Droogе goederen	volgens facturen,	2 519,58	Limonade	volgens factuur,	117,30
Floridawater	2 kistjes,	10,00	Lucifers	" "	121,10
Glaswerk	1 kistje,	5,45	Mais	141 zakken,	408,50
Hammen	386 K.G.,	231,60	Macaroni	23 KG.	13,80
Haring	39 vaten,	468,00	Makreel	5/2 vaten,	75,00
Haver	25 D.L.,	12,50	Meel, tarwe	1308 "	13 080,00
Houweelen	9 dozijn,	81,00	" rogge	50 "	500,00

T

Omschrijving der goederen.	Hoeveelheid.	Bedrag	Omschrijving der goederen.	Hoeveelheid.	Bedrag.
Meel, maïs.	170 vaten,	f 1 020,00	Spijkers.	1120 K. G.	f 224,00
Melasse	19 130 L.	1 913,00	Spek	17 vaten,	425,00
Medicijnen.	volgens factuur,	89,10	Steenkolen.	2500 K.G.,	15,00
Noten, kokos.	1890 stuks,	75,60	Stroo.	1200 stuks,	90,00
Olie, lijn	160 L.,	96,00	Stroohoeden, ordinaire . .	85 dozijnen,	42,50
„ kerosene, (ordinaire),	1630 „	122,25	Suiker, witte.	795 K.G.,	159,00
„ „ (fijne qual).	7902 „	790,20	„ bruine	34 880 K.G.	5 232,20
„ zoet	74 flesschen,	55,50	Saleratus	volgens factuur,	3,50
Papier	volgens facturen,	13,50	Tabak	989 K.G.,	791,20
Peper.	90 K.G.,	45,00	Thee	volgens factuur,	126,20
Pindas	8 vaten,	32,00	Touwwerk	80 K.G.	32,00
Pruimen.	10 K.G.,	10,00	Tras	5 H.L.	5,00
Pijpen	36 gros,	72,00	Uien	524 K.G.,	104,80
Piano.	1 volgens factuur,	500,00	Varkenskoppen, gezouten .	6 vaten,	90,00
Reuzel	905 K.G.,	316,75	Verflood in olie	690 K.G.,	207,00
Rolpens.	5 vaten,	20,00	Vermecelli.	189 „	47,25
Rum	452 L.,	100,48	Vleesch, gerookt	6 stuks,	18,00
Rijst	2230 K.G.,	245,30	„ gezouten, (ordin.).	640 K.G.,	128,00
Rijtuig	volgens factuur,	97,50	Vruchten, (gedroogde) . .	3 „	1,50
Sardijnen	200/4 blikken,	50,00	Whisky	8 L.,	9,00
Schoppen	1 dozijn,	15,00	Wijn	1492,5 L.,	641,68
Shards	1 vat,	7,00	Worst	51 K.G.,	51,00
Shingels, cedar	$7^1/_2$ mille,	75,00	IJzer, plat en rond . . .	1762 „	264,30
„ wallaba	1 „	10,00	Zalm, in blikken	3 dozijn,	13,50
Sigaren	volgens factuur,	286,07	Zeep	volgens factuur,	667,52
Smeer.	212 K.G.,	63,60	Zoolleder	27 K.G.,	27,00
					f 47 457,25

Bijlage U.

OPGAAF van goederen uit de particuliere entrepôts op Sint Martin (Ned. ged.) voor consumtie uitgeslagen gedurende het jaar 1902, met vermelding der waarde naar factuursprijzen of tarief.

Omschrijving der goederen.	Hoeveelheid.	Bedrag.	Omschrijving der goederen.	Hoeveelheid.	Bedrag.
Aardappelen	22½ vaten,	f 112,50	Kaas, Edammer.	12 stuks	f 15,00
Appelen, versche	10 „	75,00	„ Stolksche.	41 K.G.	28,70
Azijn, ordinaire.	131 L.	13,10	„ Amerikaansche . .	480 „	240,00
Bakeljauw	560 K.G.	188,00	Kaarsen, smeer	133 „	66,50
Beschuit, scheeps-	8 vaten	44,00	Koffie	345 „	122,75
„ crackers	53 „ van 20 K.G.	185,50	Likeur	18 L.	16,45
Bier	234 L.	108,12	Lucifers	volgens factuur	141,25
Bokking.	150 kistjes	60,00	Maïs	172 zakken	513,50
Boter, fijne qualiteit . . .	254 K.G.	317,50	Makreel	1½ vat	40,00
„ ordinaire.	450 „	360,00	Meel, tarwe	2134 vaten	21 340,00
„ oleo margarine Amer.	2470 „	864,50	„ maïs	190 „	1 140,00
Boonen en erwten	107 H.L.	165,88	Melasse	800 L.	80,00
Brandewijn.	L.	298,34	Medicijnen.	volgens factuur	556,42
Bitters	1 kist	17,50	Oesters	8 dozijn blikken	16,00
Confituren	volgens factuur	192,12	Olie, lijn	773 L.	463,80
Cornstarch	43 K.G.	43,00	„ kerosine (fijne qualiteit)	10,134 L.	1 013,40
Cement	16 vaten	91,90	„ „ (ord. „)	5,148 „	386,10
Drooge goederen	volgens facturen	11 771,62	„ zoet	180 flesschen	135,00
Florida water.	2 kistjes	12,50	Papier	volgens factuur	18,00
Glaswerk	volgens factuur	36,60	Pik	1 vat	10,00
Hammen	351 K.G.	210,60	Reuzel	1460 K.G.	511,00
Haring	12½ vat	150,00	Rozijnen	10 „	10,00
Haver.	44 D.L.	22,00	Rum	2243 L.	512,57
Houweelen	3 dozijn	27,00	Rijst	1440 K.G.	158,40
Hout, spruce	83 vierk. meter	24,90	Saleratus	volgens factuur	50,77
„ w. pine	4962 „ „	1 786,32	Sardijnen	100/4 blikken	25,00
„ pitch pine	2834,5 „ „	1 417,25	Shingels, cypres.	½ mille	5,00
Huisraad	volgens facturen	259,80	„ wallaba	174 „	1 740,00
Jenever	1452,6 L.	765,12	Sigaren	volgens factuur	380,12

Omschrijving der goederen.	Hoeveelheid.	Bedrag.	Omschrijving der goederen.	Hoeveelheid.	Bedrag.
Smeer	40 K.G.	f 12,00	Uien	760 K.G.	f 152,00
Spijkers	2040 „	408,00	Varkenskoppen, gezouten .	9 vaten	135,00
Spek	81 vaten	2 025,00	Verflood, in olie	502 K.G.	150,60
Steenkolen	200 K.G.	1,20	Vleesch, gerookt	39 stuks	117,00
Suiker, witte.	850 „	170,00	„ gezouten	1080 K.G.	216,00
„ bruine	4300 „	645,00	„ „ (fijne soort)	240 „	96,00
„ kandij	5 „	5,00	Whisky	16 L.	25,00
Saleratus	volgens factuur	6,90	Worst	45 K.G.	45,00
Tabak, in bladen	5162 K.G.	4 129,60	Wijn	578 L.	328,25
Teer	5 vaten	50,00	IJzer	624 K.G.	93,60
Terpentijn, geest	72 L.	36,00	Zalm	6 dozijn blikken	27,00
Thee	volgens factuur	37,50	Zeep	volgens factuur	972,46
Touwwerk	766 K.G.	306,40	Zoolleder	228 K.G.	228,00
					f 59 754,91